Rağıb el-Isfahanî

MÜFREDÂT

Kur'ân Kavramları Sözlüğü

Mütercimler
Prof. Dr. Abdulbaki Güneş
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yolcu

المفردات فى غريب القرآن

Müfredât

Kur'ân Kavramları Sözlüğü

Rağıb el-Isfahanî

Mütercimler
Prof. Dr. Abdulbaki Güneş
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yolcu

ÇIRA

أعوذ بالله من الشيطان الرجيم

بسم الله الرحمن الرحيم

ÇIRA YAYINLARI: 45

KUR'AN KİTAPLIĞI

Eserin Adı:

MÜFREDAT / Kur'an Kavramları Sözlüğü

Yazan:

Rağıb el-Isfahânî

İç Düzen/ Kapak

Bahadır Karahan

Tercüme
Prof. Dr. Abdulbaki Güneş
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yolcu

Yayıncı Sertifika No:

13312

Baskı Cilt
İSTANBUL Matbaa-Mücellit
Gümüşsuyu Caddesi
Şükrü Altıncı İş Merkezi No: 29/73-76
Tel: (0212) 482 51 66
Topkapı-Zeytinburnu/ İstanbul

ÇIRA

Merkez: Ali Kuşçu Mahallesi Kıztaşı Caddesi
Nalbant Demir Sokak No: 2/1 Fatih / İstanbul
Tel: (0212) 635 99 19 Fax: (0212) 631 02 69
e-mail: cirayayinlari@gmail.com
www.cirayayinlari.com

MÜFREDAT

(Kuran Kavramları Sözlüğü)

Rağıb el-Isfahânî

Mütercimler
Prof. Dr. Abdulbaki Güneş
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yolcu

ÇIRA

İçindekiler

كتابُ الباء

Bâ' Harfi 119

كتابُ الدّال

Dâl Harfi 373

كتابُ الذّال

Zâl Harfi 395

كتاب الزّاء

Zâ Harfi 455

كتاب الشين

Şîn Harfi 735

كتابُ الصّاد

Sâd Harfi 575

كتابُ الكاف

Kâf Harfi 885

كتَابُ الّلا م

Lâm Harfi 949

كِتَابُ الْواو

Vâv Harfi 1131

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

el-Müfredât'ın Çevirisine Önsöz

(Mütercimlerin Birkaç Hatırlatması)

Râğıb'ın *el-Müfredât*'ı, Tefsir Disiplini içinde değerlendirilen bir *Kur'ân Kavramları* çalışmasıdır. *Müfredât*, bu alanda yapılan çalışmaların en değerlisi ve en rağbet görenidir. Bunun pek çok sebebi vardır:

1. En başta geleni, Kur'ân kavramlarının büyük bir vukufiyet ve titizlikle ele alınmış olmasıdır.

2. Bir diğer özelliği de, Kur'ân kavramlarını tüketmeyi hedeflemeden onlara hizmet etmeyi bir şeref bilmesidir. Onun için kullandığı üslup ve ifâde tarzı genelde içli, duyarlı ve bilinçlidir. Değişik görüşleri verirken, çoğu zaman tercih etme yoluna bile gitmemiş olması, onun ne kadar engin bir ihtilâf fıkhına vakıf olduğunu göstermektedir. Hemen hiçbir yerde kavramların anlamlarına indirgemeci bir yaklaşım sergilememiş olması da, her sayfada onun âlimâne tutumunun tanıklığını yapmaktadır.

el-Müfredât, bir Kur'ân kavramları çalışması olduğundan, içinde aşırı denebilecek derecede çok kelime geçmektedir. Kelimelerin çoğu isim, bir kısmı da fiillerden oluşmaktadır. Fiillerde değişme ihtimali olan harekeler konmuştur. İsimlerlerde de değişebilecek harekeler konmuş, değişmeyecek olanlar konmamıştır. Bu açıdan isimlerin son harekeleri genelde konmamıştır. الحنث, الخبز, الخنزة, الحياء kelimeleri gibi. Doğal olarak bunların başlarında yer alan ve *lâm-ı ta'rîf* diye bilinen elif ve lam harflerine de hareke verilmemiştir. Çünkü, bunlar her zaman aynıdır; daima Türkçe'deki "el" sözcüğü gibi bir seslendirme ile okunurlar. Onun için bu isimler sözgelimi, الْحَنْث veya الْخُبْز şeklinde yazılması, kayda değer hiçbir yararı olmadığından bu konuda verilecek büyük emekleri zayi etmemek düşüncesiyle, tercih edilmemiştir. Aynı mantık gereği tek başına verilen isimlerin başında bulunan *lâm-ı ta'rîfler* de, mecbur kalınmadıkça, yazılmamıştır. Buna göre verdiğimiz الْحَنْث kelimesi حنث ve الْخُبْز de خبز şeklinde verilmiştir.

Aynı şekilde, son harekeleri kural gereği açık olan ifâdelerin bu harekeleri konmamıştır. Sözgelişi, isim tamlamalarında yer alan ikinci ismin son harekesi genelde konmamıştır. أَلْفُ الشّدّاءِ أَلْفُ الأمْرِ أُمُّ الجنسِ أبو الأضيافِ أُمُّ الأضيافِ أُمُّ المساكين isim tamlamaları gibi. Bunların harekeleri daima esredir. Sadece istisnai bir durumu olanların harekesi belirtilmiştir; أُمُّ القرى وَيْلُ أُمِّهِ ifâdeleri gibi.

Öte yandan son harekeleri mutlaka belirtilmesi gereken kelimelerin bu harekeleri konmuştur. خامِرِهِ ، وَيْهٌ لَهُ أَيْدِ ، تَدَمَّرَتْ ، دَلَغَ إِناؤُهُ ، لَاذَنْتُ ، يحادُ حَلُوذًا ، ابْوَعَلَ ، اقْعَلْ ، cümle veya sözcükleri gibi.

Kitapta geçen âyetlerin metinleri için uzun inceleme, soruşturma yapıldı. Bunun değerlendirmesinden sonra konmalarının daha faydalı olacağı düşünülmüş ve meallerinden önce verilmiştir. Bu arada müellifin, o âyeti orada hangi amaçla kaydettiğine yardımcı olmak için âyette geçen ilgili kavram veya türevi bold (siyah) biçimde verilmiştir. Bunun yanında mealde de ilgili kavramın anlamı veya yaklaşık manası yine bold olarak verilmiştir. Misal olarak bakalım: رَبَّنَا إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَ**كُبَرَاءَنَا** فَأَضَلُّونَا السَّبِيلَا *Rabbimiz; biz **efendilerimize** ve **büyüklerimize** uyduk da, bizi yoldan saptırdılar* (33/Ahzâb 67). Bu vurgular sayesinde, kimi silik duruma düşen delillendirmeler böylece daha belirgin hâle gelecektir.

Müellif, **âyetleri** delil olarak sunarken, genelde çok kısa ve sadece ilgili kelimenin geçtiği yeri vermekle yetinmiştir. Biz âyetlerin meallerini verirken bunda çok sıkıntı çektik. Çünkü, burada bazen ana cümle değil yan cümlecik, bazen de yan cümlecikte geçen bir kelime seçilip konmuştur. Bunun açık anlamını yansıtmak için, bazen ilgili sözcüğün birkaç kelime önünden veya arkasından almak zorunda kaldık. Çoğu zaman üç nokta koyarak metnin ilgili yerine havale yapmakla beraber bazen tamamen anlam kaymasına yol açmamak ve maksadı açık ifâde etmek için bu ilave mealleri verme gereği duyduk. Mealleri verirken, mutlak anlamda bir mealden almayı değil, en uygun meali vermeye çalıştık. Bu arada mevcut meallerden de epey istifâde ettik. Bu bağlamda Elmalılı Hamdi, Ö. Nasuhi Bilmen, Süleyman Ateş ve DİB. Mealleri ile Tefhîm, Fi Zılâl ve İbn Kesîr tefsirlerinin meallerinden çokça istifâde ettiğimizi belirtmeliyiz.

Hadisler ve **şiirler** çok büyük bir yekûn tutmadıkları için âyetlerde izlenen metoda uygun olarak harekeli metinleri ve çevirileri birlikte verildikten sonra ilgili noktalar bold ile nazara verilmiştir.

Müfredât'ın şimdiye kadar pek çok baskısı yapılmıştır. Ancak bunların hiçbiri hata, tashih ve tahriflerden kurtulabilmiş değildir. Kimilerinde

Râğıb'ın kullandığı bazı şiirler, kimilerinde bazı âyetler, kimilerinde ise, bazı kavramlar eksik kalmıştır.

Çeviride esas aldığımız **nüshalar**: Tahkikini Adnân Safvân Dâvûdî'nin yaptığı Dâru'l-Kalem, Dimeşk - ed-Dâru'ş-Şamiye, Beyrut 1992'de çıkan birinci baskısı ile 2002'de yayınlanan üçüncü baskısıdır. Bu baskıda sözü edilen kusurlardan herhangi birinin bulunmaması için özel bir gayret sarf edilmiştir.

Kitapta yer alan âyetlerin hem orijinal metinleri hem mealleri verilmiş olup, dipnotları azaltmak maksadıyla sûre ve âyet numaraları metnin içinde belirtilmiştir. Müellif, Kur'ân'ın kıraat farklarına değindiğinde bu kıraatlerin sahih ve şaz olanları dipnotlarda açıklanmıştır. Râğıb'ın kullandığı şiirlerin, kime ait oldukları tespit edilmiş ve kaynakları gösterilmiştir. Atasözlerinin de geçtikleri dil kitaplarındaki yerlerine işaret edilmiştir.

Metinde zikredilen birtakım ifâde ve deyimlerin hangi bağlamlarda söylendiklerinin bilinmemesi çeviriyi zorlaştıran hususlardandı. Bu tür sözleri sağlıklı bir şekilde Türkçe'ye çevirmek için onların diğer kaynaklarda nasıl kullanıldıkları ve ne gibi anlamlar taşıdıklarını araştırmamız gerekiyordu. Bu amaçla sıkça başvurduğumuz başlıca Arapça kaynaklar şunlardır:

1. Ebû Bekr b. Muhammed b. Hasan İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, 2. Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez- Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, 3. Muhammed b. Mükerrem b. Manzûr, *Lisânu'l-Arab*; 4. es-Semîn el-Halebî, *Umdetu'l-Huffâz,* 5. Mecdûddin Muhammed b. Ya'kûb el-Feyrûzâbâdî, *el-Kamûsu'l-Muhît*, 6. İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sıhâh Tâcu'l-Luğa ve Sıhâhu'l-Arabiyye,* 7. Ebû'l-Hasan Ahmed b. Fâris, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa*.

Bunun yanında **metinde** yer almayan fakat tarafımızdan yapılan açıklamalar köşeli parantez [] içinde gösterilmiş, gerektiğinde yıldız (*) işareti kullanılarak dipnotlar eklenmiştir.

Metne azami derecede bağlı kalmakla beraber, her dilin kendine özgü bir anlatım biçiminin ve mantık bakış açısının olmasından dolayı, çeviriyi daha anlaşılır kılmak için kimi zaman metinden fedakârlık ettiğimiz de olmuştur. Ayrıca, elimizdeki Metni tahkik eden Adnân Safvân Dâvûdî'nin eklediği dipnotların tümünü değil, manaya katkısı olan ve yerinde bulduklarımız çevrilmiştir.

Çeviride Arapça muğlak sözlerin çözümünde ve özellikle şiirlerin çevirisinde engin Arap Edebiyatı vukufiyetinden istifâde ettiğimiz değerli Hoca-

mız Prof. Dr. M. Halil Çiçek Bey'e teşekkür etmeyi bir borç biliriz. Bunun yanında âyet metinlerinin seçilip ilgili yerlere konması, binlerce kelimenin harekelenmesi konusunda bize çok yardım eden değerli dostlarımız Mecit Öztürk, Yılmaz Aydın, Fatma Yazıcı ve Ayşe Tokay ile daha rahat bir ortamda çalışmamız için tüm imkânlarını kullanan Köksal Turan Bey'e teşekkür ediyoruz.

Mart 2006

Mehmet YOLCU - Abdulbaki GÜNEŞ

Not: İkinci Baskıyı hazırlarken;

Çevirisini yaptığımız Müfredât kitabı baştan sona kadar yeniden gözden geçirildi; gerekli düzeltmeler yapıldı.

Bir kısmı yayınevinden kaynaklanan metin hataları, eksiklikler ve fazlalıklar düzeltildi.

Müfredât'ın tahkîkinde başvurulan kaynak eserler eklendi.

"Müfredât (Kur'ân Istılahları Sözlüğü)" olan çevirinin adı "Müfredât (Kur'ân Kavramları Sözlüğü)" şeklinde değiştirildi.

Okuyucudan gelen yoğun talep dikkate alınarak birinci baskıda iki cilt halinde basılan eser, sayfalar iki sütun şeklinde dizayn edilip ikinci baskıya tek cilt halinde hazırlandı.

Nisan 2010

Mütercimler

Râğıb ve *El-Müfredât* Hakkında Genel Bilgiler

Râğıb, özellikle "el-İsfahânî" lakabı ile şöhret kazanmıştır. Öyle ki bu nedenle adının ne olduğu konusunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bunların en meşhurlarına göre adı, el-Hüseyin'dir. Biyografisini yazanların çoğu bu kanıdadır. Bunların tespitlerine göre adı:

1. el-Huseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal (Zehebî, Ziriklî, Safedî);
2. el-Huseyn b. Mufaddal b. Muhammed (*Fihrisu'l-Hazâneti't-Teymûriyye*);
3. el-Huseyn b. el-Fadl (Şehrizûrî);
4. el-Mufaddal b. Muhammed (Suyûtî ve Dâvûdî).[1]

Hocaları ve Öğrencileri

Elimizdeki kaynaklar, Râğıb'ın kimin yanında okuduğuna, hangi ilimleri hangi hocalardan aldığına dair sağlıklı bilgi vermedikleri gibi, kimlere hocalık yaptığı, kimlerin onun yanında okuduklarına ilişkin malumat da vermezler. Bununla beraber Rey şehrinin tanınmış âlimlerinden ve Arap Dilinin büyük üstadlarından Muhammed bin Ali bin Ömer Ebû Mansûr el-Cebân'ın yanında dil ilimlerini ve Arapça'yı okuduğu söylenebilir.

Eserleri

Hicrî dördüncü asırda yaşayan Râğıb değişik alanlarda pek çok eser yazmıştır. Bu asır, ilmî inkişafın (bilimsel gelişmenin), kalkınma ve yükselmenin en parlak olduğu dönemlerden biridir. Râğıb'ın başlıca eserleri şunlardır:

1. el-Mufredât fi Ğarîb'il-Kur'ân.

2. Tefsiru'l-Kur'âni'l-Kerîm. Tefsirinin adı *Câmiu't-Tefsir*'dir. Râğıb bizzat kendisi *Hillu Müteşâbihâti'l-Kur'ân* kitabında Kâfirûn suresini açıklarken

---

1 Bkz. Suyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, II, 297; Şehrizûrî, *Nuzhetu'l-Ervâh ve Ravdatu'l-Efrâh*, II, 44; Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 255; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifîn*, IV, 59; Hâcî Halîfe, *Keşfu z-Zunûn*, I, 36; Feyrûzâbâdî, *el-Bulğa fi Târîhi Eimmeti'l-Luğa*, s. 69; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XVIII, 120; Safedî, *el-Vâfî fi'l-Vefeyât*, XIII, 45.

şöyle der: *Biz "Camiu't-Tefsir" kitabımızda buna birkaç açıdan cevap verdik.*[2]

Keşfu'z-Zunûn'un yazarı Hâcî Halife şöyle der: Bu muteber bir tefsir olup bir cilttir. İlk sözü: *Elhamdü li'l-Lahi ala âlâihi* Müellif, eserinin baş tarafında tefsirle ilgili faydalı açıklamalar yapmıştır. Metodu, önce bir âyetler grubunu kaydetmek, sonra onları ana hatları ile açıklamaktır. Bu, Beydâvî'nin *Envâru't-Tenzîl*'de kullandığı kaynak kitaplardan biridir.[3] Tefsirinin önsözü Fatiha suresi ve Bakara'nın baş tarafları ile birliktedir. Ahmet Ferhat'ın tahkiki ile Kuveyt'te Dâru'd-Da'va tarafından basılmıştır. Feyrûzâbâdî; "On cilt hâlinde büyük bir tefsiri vardır. Kendisi tahkikin zirvesindedir" der.

Buradan anlaşılıyor ki; Râğıb'ın biri büyük biri de küçük olan iki tefsiri vardır. Tefsirinin bir nüshası Veliyuddin Cârullah Kütüphanesi'nde yazma olarak bulunmaktadır. Bu nüshâda *Giriş*'inin başından Mâide sûresinin başına kadarki kısım bulunmaktadır. Bu üç yüz elli varak tutmaktadır. Onun diğer kısmını şimdiye kadar görebilmiş değiliz. Râğıb'a, nispet edilen muhtasar bir tefsir daha vardır ki, *Muhtesaru Tefsiri Müteşâbihâti'l-Kur'ân* adı ile basılmıştır. Bunun Yemen'de Mescid-i Sen'â Kütüphanesi'nde 165 varak tutan bir nüshâsı bulunmaktadır. Fakat bu eserin Râğıb'a ait olduğunun belgelenmesi gerekmektedir.

3. Durratu't-Te'vîl fî Müteşâbihi't-Tenzîl. Sanılıyor ki, bunun ismi *Durratu't-Te'vîl fi Hılli Müteşâbihâti'l-Kur'ân*'dır. Pek çok araştırmacı bunları ayrı birer kitap olarak göstermektedir. Aslında her ikisi de aynıdır. Hâcî Halife, *Durratu't-Te'vîl fi Hılli Müteşâbihâti't-Tenzîl* kitabını zikretmekte ve Râğıb'ın bu kitabı *el-Meâni'l-Kebîr ve İhticâcu'l-Kurrâ'* kitaplarını yazdıktan sonra kaleme aldığını kaydetmektedir. Öte yandan Râğıb'ın, *Durratu't-Te'vîl* diye adlandırılan *Hillu Müteşâbihâti'l-Kur'ân* kitabının başında bu bilgileri kaydettiği de görülmektedir.[4]

Brockelmann da *Hillu Müteşâbihâti'l-Kur'ân* kitabından söz ederken onu ayrı bir kitap olarak gösterir ve şöyle der: Bu Râğıb Paşa Kütüphanesi'nde bulunan 180 numaralı yazmadır. *Durratu't-Te'vîl* kitabının ise, Süleymaniye Kütüphanesi'nde Esad Efendi bölümünde ve Britanya Müzesi'nde *Durratu't-Te'vîl* kitabının yazmaları bulunmaktadır. Britanya Müzesi'ndeki nüshâsı incelendiğinde görülecektir ki bu, Râğıb Paşa Kütüphanesi'nde mevcut olan *Hillu Müteşâbihâti'l-Kur'ân* kitabının aynısıdır.

2 Bkz. Râğıb el-Isfahânî, *Hillu Muteşâbihâti'l-Kur'ân*, Yazma nüshası, varak: 280.
3 Bkz. Hâcî Halîfe, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 477.
4 Râğıb el-Isfahânî, *Hillu Muteşâbihâti'l-Kur'ân*, s. 1.

Bazı araştırmacılar el-Hatîb el-İskafiye nispet edilen *Durratu't-Tenzîl ve Gurratu'l-Te'vîl* adıyla basılan kitabın Râğıb'ın bu kitabının aynısı olduğunu belirtmiştir. Bu uzak bir ihtimal değildir. Her iki kitabı karşılaştırdığımızda aralarında büyük bir uyum olduğunu görüyoruz. Sadece ilk sayfada birtakım farklılıklar vardır. Belki de bu kitap Râğıb'ındır. Sadece ilk sayfası bilerek ya da bilmeyerek başına konmuştur. Burada deniyor ki: "İbn Ebî'l-Farac el-Ürdüstanî diye tanınan İbrahim b. Ali b. Muhammed kaydetmiştir ki: Bu *Mesâil*'i Ebû Abdillah Muhammed b. Abdillah el-Hatîb, Fahriye kalesinde imlâ etmiştir. Yine burada Hatîb'in Hurûf-u Mukattaa ile ilgili bir kitabının olduğu zikredilmiştir. Râğıb'ın ise, böyle bir kitabmın olduğundan söz edilmemiştir. Doğrusunu Allah daha iyi bilir."

4. Tahkîku'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân. Bu kitabı Râğıb, *ez-Zerîa ilâ Mekarimi'ş-Şerîa*'nın önsözünde; Hâcî Halife, *Keşfu'z-Zunûn*'da (I, 377), Brockelmann da *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî'de* (V, 211) zikretmiştir, Brockelmann, bu kitabı edebiyatla ilgili olarak göstermiş ve onun Meşhed'te bir yazması olduğunu kaydetmiştir. Ben bunun Meşhed'teki Kitabhâne-i Astane (Kudüs) nüshasından alınma bir kopyasım Umu'l-Kurâ'da gördüm. Bu nüshanın, karşılaştırmadan sonra Râğıb'ın *el-İ'tikâd* kitabı olduğu ve adı geçen *Tahkîku'l-Beyân* kitabı olmadığı ortaya çıkmıştır. Buna göre, adı geçen kitap şu an kayıp sayılmaktadır.

5. İhticâcu'l-Kurrâ': Bu eseri, Râğıb, *Hillu Müteşâbihâti'l-Kur'ân* kitabının *Giriş*'inde, Hâcî Halife de *Keşfu'z-Zunûn*'da (II, 15) kaydetmiştir.

6. el-Meâni'l-Ekber: Râğıb, *Hillu Müteşâbihâti'l-Kur'ân* kitabmın *Giriş*'inde Hâcî Halife de *Keşfu'z-Zunûn*'da (II, 1729) zikretmiştir.

7. er-Risâletu'l-Münebbihe alâ Fevâidi'l-Kur'ân (اَلرِّسَالَة المنبهة على فوائد القُرْآن) Râğıb, *el-Müfredât*'ın *Giriş*'inde ve **h-r-f** maddesinde zikretmiştir. Fakat biz onun herhangi bir nüshasını bir yerde bulamadık

8. Muhâderâtu'l-Üdebâ ve Muhâverâtu'l-Büleğâ ve'ş-Şuarâ. Bu edebiyat alanında büyük şöhreti olan bir kitaptır. Beyrut'ta Mektebetu'l-Hayat tarafından iki cilt hâlinde basılmıştır. Fakat kişiler ve şiirlerde pek çok baskı hatası, tashih ve tahrif bulunmaktadır. Bu kitap, öneminden dolayı, vezirlere ve emirlere hediye edilirdi. İbn Ebî Useybi'a, *Tabakâtu'l-Etibbâ*'da (s.369) belirtir ki, Emînu'd-Devle İbnu't-Tilmîz, *el-Muhâdarât* kitabını vezir İbn Sadaka'ya hediye etmiştir.

9. Mecmau'l-Belağa. Efânînu'l-Belâğa diye de bilinen bu kitap, Ammân'da Mektebetu'l-Aksâ tarafından Dr. Ömer Sârisî tahkiki ile basılmıştır. Bu güzel

bir çalışmadır, fakat pek çok meşhur şiir, şairlerine nispet edilmemiştir.

10. Edebu'ş-Şatranç. Brockelmann, bu eseri zikretmiş (V, 211) fakat biz bu eseri hiçbir yerde göremedik.

11. Muhtasaru Islâhi'l-Mantık. Bu eserin, Ummu'l-Kurâ Üniversitesi İslâmî Araştırmalar Merkezinde (Nu: 316) bir yazma nüshası vardır. Bu, Teymûriyye Kütüphanesindeki nüshasının (Nu: 137) bir kopyasıdır.

12. Risâletun Fî Âdâbi Muhâletati'n-Nâs: Esad Efendi Kütüphanesi'nde bulunan *Resâilu li'r-Râğıb Mecmuası* içinde yer alan bir yazma nüshası mevcuttur.

13. Risâletun fi'l-İ'tikâd: Bu kitap üzerine Ahter Cemal Muhammed Lokman tarafından Mekke-i Mükerreme'deki Ümmü'l-Kurâ Üniversitesinin Akîde Bölümünde 1401-1402 yılında bir mastır tezi hazırlanmıştır. Tezi yöneten Muhyiddîn es-Sâfî'dir. Bu çalışma daktilo sayfasıyla 400 sayfadır. Bu çalışmada Râğıb hakkında yeterli bilgi verilmemiştir.

14. ez-Zerîa ilâ Mekârimi'ş-Şerîa: (الذريعة إلى مكارم الشريعة) Birkaç kere basılmıştır. En son Dr. Muhammed Ebû'l-Yezîd el-Acemî tahkikiyle yayınlanmıştır. Kendisi, Râğıb ile el-Hüseyin b. Muhammed b. Sükkere'yi karıştırmış ve onunla ilgili bilgileri Râğıb için vermiştir. Hâcî Halîfe şöyle der: *İmam Gazzâlî, ez-Zerîa kitabını kendinden ayırmaz ve onun nefisliğini dile getirirdi.* Şunu da belirtmek gerekir ki, Gazzâlî'nin de *ez-Zerîa ilâ Mekârimi'ş-Şerîa* adını taşıyan bir eseri vardır. Onun için, kendi kitabını mı yoksa Râğıb'ın kitabını mı bu kadar sevdiği kesinlik kazanmamıştır. Bundan ayrı olarak Gazzâlî, Râğıb'm kitaplarından etkilenmiş ve *Meâricu'l-Kuds*'ta Akıl ve Şerîatın birbirine ihtiyacını güzelce açıklayan bütün bir bölümü Râğıb'ın *Tafsîlu'n-Neş'eteyn* kitabından nakletmiştir.[5]

15. Tafsîlu'n-Neş'eteyn ve Tahsîlu's-Saâdeteyn: Bu eserini Vezir Ebû'l-Abbâs ed-Dabbî için yazmıştır. Bu da birkaç defa basılmıştır. Son baskısı Dr. Abdulhamîd en-Neccâr tarafından tahkik edilip 1988/1408'da Dâru'l-Garbi'l-İslâmî tarafından yapılmıştır. Bu baskıda Râğıb hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir.

16. el-Îmân ve'l-Küfr: *Hediyyetu'l-Ârifîn* müellifi, bu eseri kaydetmiştir, fakat onunla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

17. Risâletun fî Merâtibi'l-Ulûm: Esad Efendi Kütüphanesi'nde bulunan *Resâilu'r-Râğıb* içinde (Nu: 3654) yedi varaklık bir yazması mevcuttur.

---

5 Bkz. Hâcî Halîfe, *Keşfu z-Zunûn*, I, 826; *İhyau Ulûmi'd-Dîn Muakddimesi*, tahkik: Dr. Tabâne, s. 22

18. Kitâbu Kelimâti's-Sahâbe: el-Beyhakî, Târîhu Hukemâi'l-İslâm'da (s.112) zikretmiştir.

19. Usûlu'l-İştikâk: Râğıb, *el-Müfredât*'ın **c-d-r** maddesinde zikretmiştir.

20. Risâletun fî Şerhi Hadîsi *Setefteriku Ümmetî ve'l-Cem'u Beyne'r-Rivâyeteyni li'l-Hadîs el-Ûlâ:* Küllühâ fi'n-Nâri illâ Vahide *ve's-Sânî:* Küllühâ fi'l-Cenneti illâ Vâhide. Râğıb, *ez-Zerîa*'da (s.132) bu kitaptan bahsetmiştir.

21. Kitâbu Şarafi't-Tasavvuf Râğıb, *Tefsir*inde (varak 42 ve 50) bu eserinden bahsetmiştir.

22. Tahkîku'l-Elfâzi'l-Müterâdife alâ'l-Ma'nâ'l-Vâhidi ve mâ Beynehumâ mine'l-Furûki'l-Gâmida: الالفاظ المُترادفة على المعنى الواحد وما بينهما من الفُرُوق الغامضة Râğıb, *el-Müfredât*'ında ve *Tefsir*inde (varak: 54) bu eserinden söz etmiştir.

23. Risâletu Tahkîki Münâsebâti'l-Elfâz: Râğıb, *el-Müfredât*'ın *Giriş*'inde bu eserinin adını kaydetmiştir.

Medîne-i Münevvere'deki Ârif Hikmet Kütüphanesi'nde *Atbâku'z-Zeheb* adında Râğıb'a nispet edilmiş bir kitap vardır. Bu, Zemahşerî'nin *Atbâku'z-Zeheb* adındaki kitabına tenkitler içermektedir. Burada kitabın yazma iki nüshası bulunmaktadır. Bunun Râğıb'a ait olmadığı ise açıktır; çünkü: Râğıb, Zemahşerî'den bir asır önce vefat etmiştir. Doğru olan bu kitabın, Abdulmü'min b. Hibetullah el-Isfâhânî'ye ait olduğudur. Bu eser Mısır'da Bulak matbaası tarafından basılmıştır. el-Haremu'l-Medenî Kütüphanesi'nde bir nüshası bulunmaktadır.

Râğıb'ın Belli Başlı Hususiyetleri

Zehebi şöyle der: *Mahir bir allâme ve eşsiz bir muhakkik idi. Kelamcıların en zekilerinden biriydi.*[6]

Beyhakî ve Şehrizûrî şöyle der: *İslâm'ın bilgelerinden biriydi; Şerîat ve Hikmeti bütünleştiren odur. Ma'kûlât konusundaki yetkinliği daha baskındı.*[7]

Salah es-Safedî şöyle der: *İlmin ileri gelen büyüklerinden, faziletin ünlülerinden biridir. İlmin birden çok alanında muhakkik bir kişidir. Muhakkikliğini, ilimlerdeki derinliğini ve gücünü gösteren pek çok eseri vardır.*[8] Onun

6 Bkz. Ziriklî, *el-A'lâm*, XVIII, 120.
7 Bkz. *Târîhu Hukemâi'l-İslâm*, s. 112; Şehrizûrî, *Nuzhetu'l-Ervâh*, II, 44.
8 Safedî, *el-Vâfî fi'l-Vefeyât*, XIII, 45.

üzerinde bir çalışma yapan es-Sârîsî ise, şu tespitleri yapmaktadır: *Yaratılış ve ahlak açısından güzel bir kişiydi. İnsanlarla güzel diyalogundan dolayı onları hemen etkisi altına alırdı. Başlıca üç eylemi vardı: Vaaz etmek, ders vermek ve kitap yazmak. Pek çok değerli kitabı ve ilginç tartışmaları vardır.*[9]

el-Huvensârî şöyle der: *İmam, edip, büyük hafız, Arapça, Arap Dilbilimi, hadis, şiir, yazarlık, ahlak, hikmet, kelâm, öncekilerin ilimleri (Rical ve Târih) vesaire âlimidir. Kadr-u kıymeti her tür takdirin üstündedir. Avâm da havâs da onu takdir etmiştir. Özellikle Arap Dilbilimi alanında derinleşmiştir. el-Muhâdarât'ından anlaşıldığına göre, Şâfiî mezhebine mensuptur.*[10]

el-Huvensârî'nin Yâkût el-Hamevî'den yaptığı alıntıda Râğıb hakkında şöyle denmektedir: *Mu'cemu'l-Udebâ*'nın müellifi şöyle der: *el-Hüseyn b. Muhammed er-Râğıb el-Isfahânî, ilmin ileri gelen önderlerinden biridir. Birden çok alanda derinleşmiştir; edebiyat ve hikmetin öncülerinden biridir. Onun Tefsiru'l-Kur'ân adlı bir kitabı vardır; büyük bir kitap olduğu söylenmiştir.*

Râğıb, tevazuu ve içine kapanmayı tercih eder, şöhretten ve el üstünde tutulmaktan hoşlanmazdı. *Ben, kendimi övmekten ve nefsimi tezkiye etmekten Allah'a sığınırım* derdi. Kendi kendini kınar ve yererdi. Kendini öven kişinin aslında kendini yerdiğini ve kötülediğini düşünürdü. Kendi eserlerinde kendi şiirlerini örnek verenlerin yaptıklarıyla akıllarını kınadıklarını ifâde ederdi. Kendisi, erdemlerinin gizli kalmasını tercih eden Sûfîyedendir. Hucvîrî onu Tarîkatın Şeyhlerinden saymıştır.[11]

Râğıb'ın Akidesi

Râğıb'ın akidesi konusunda üç görüş ileri sürülmüştür. Bunların kimilerine göre Mutezile, kimilerine göre Şîa ve kimilerine göre ise Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat akidesine mensuptur. Tartışma götürmeyen doğru görüş ise, onun Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaatten olduğudur. Bunu es-Suyûtî'nin şu ifâdesi de desteklemektedir: *Ben onun Mutezili olduğunu sanıyordum. Bu kanaatim, İbn Abdi's-Selâm'ın el-Kavâidu's-Suğrâ adını taşıyan kitabının bir nüshası üzerinde Şeyh Bedruddin ez-Zerkeşî'nin kendi el yazısıyla yazdığı şu cümleyi görünce değişti: İmam Fahruddin er-Râzî, usûl ile ilgili Te'sîsu't-Takdîs'te*

---

9 Sârîsî, *er-Râğıbu'l-Isfahânî ve Cuhûduhû*, s. 33.

10 Bkz. M. Bakır el-Mûsevî el-Huvensârî (v.13 13), *Ravdâtu'l-Cennât fî Ahvâli'l-Ulemâı ve s-Sâdât*, 1. B. 1307 (4 cilt bir mücelled'te), s. 238-250.

11 Bkz. Râğıb, *el-Muhâdarâtu'l-Üdebâ*, Cem'iy yetu'l-Meârifi'l-Umûmiyye, I, 7. 110; Hucvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, II, 584.

şöyle der: Ebû'l-Kâsım er-Râğıb, Ehl-i Sünnet'in imamlarından biriydi. Onu Gazzâlî'ye yakın bulmuştur. Suyûtî bu nakilden sonra şöyle der: Bu güzel bir tespittir; çünkü, insanların çoğu onu Mutezile'den sanmıştır.[12]

Bu durum, *el-Müfredât* kitabında Mutezile'ye yönelttiği tenkitlerden de anlaşılmaktadır. Sözgelimi, Mutezile'nin piri olan Ebû'l-Alî el-Cubbâî'ye (v.303) حتم "h-t-m" maddesinde, Ebû'l-Kasım Abdullah b. Ahmed el-Belhî'ye (v.317) ise, خل "h-l-l" maddesinde tenkitler yöneltmektedir.

el-İ'tikâd kitabında ise: Kulların, kıyamet gününde Yüce Allah'ı görmesine gelince, bu görüşü, bilgeler ve Hadîs âlimleri, Kitâb ve Sünnet'in ifâde ettiği gibi tespit/kabul etmişlerdir. Râğıb, bu görüşüyle, "*Beni asla göremezsin*" (7/A'râf 143) âyetine dayanarak inkâr eden Mutezile'ye muhâlefet etmiştir. *el-İ'tikâd* kitabında onlara yönelik başka tenkitleri de vardır.

Hz. Ali'den çokça nakil yapması gerekçe gösterilerek Şîa itikadında olduğu söylenmişse de, bu yeterli bir delil değildir; çünkü: Âl-i Beytin sevgisine ilişkin sahih haberler vardır. Bu nedenle insan, onları sevmek ve sözlerini nakletmekle Şîa'dan sayılamaz. Sözgelimi, pek çok âlim gibi, Zemahşerî, *Rabîu'l-Ebrâr*'da, Gazzâlî, *İhyâu Ulûmdiddîn* de, Feyrûzâbâdî de, *Besâiru Zevi't-Temyîz*'de Âl-i Beyt'in birçok sözünü nakletmiş ama kimse onların Şîa'dan olduğunu söylememiştir. Bu iddianın en sağlıklı reddi bizzat Râğıb'ın *el-İ'tikâd* kitabında yer almaktadır: Yetmiş iki fırkaya kaynaklık eden bid'at fırkaları yedi tanedir: 1. Müşebbihe, 2. Sıfatları reddedenler, 3. Kaderiye, 4. Mürcie, 5. Hâricîler, 6. Mahlûkiyye ve, 7. Müteşeyyia. Müşebbihe, Allah'ın *zâtı*; Sıfatları reddedenler, *Allah'ın fiilleri*; Hâricîler, Allah'ın *vaîdi*/cezası; Mürcie, *iman*; Mahlûkiye, *Kur'ân*, Müteşeyyia/Şîa ise *imamet* konusunda dalâlete düşmüştür. Fırka-i Nâciye ise, Sahâbe'nin yolunu izleyen Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaattir.[13] Bu ifâde, Râğıb'ın ne Mutezile ne de Şîa'dan olduğunu, aksine Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'e mensûp bulunduğunu göstermektedir.

Râğıb'ın Fıkhî Mezhebi

Kitaplarının incelenmesinden anlaşılan odur ki, Râğıb, Fıkhın Furûâtla ilgili konularında kimseyi taklit etmemiştir; kendisi bu konuda müçtehit konumundadır. Bazıları, onu Şâfiî saymıştır ama bu doğru değildir; bizzat kendisi, Şâfiî'nin birtakım görüşlerini reddetmiştir. Kitaplarında yeri geldiğinde fakihlerin görüşlerini kaydettikten sonra bazen bir mezhebinkini, bazen

12 Bkz. Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 297; İzz b. Abdisselâm, *Esâsu't-Takdîs*, s. 7.
13 Bkz. Râğıb, *Kitâbu'l-İ'tikâd*, s. 54.

de başka mezhebinkini kabul etmektedir; bu da, onun, belli bir mezhebe bağlı olmadığını göstermektedir. Bu bağlamda örnek olmak üzere sözgelimi طهر 't-h-r', عود 'a-v-d' ve فقه 'f-k-h' maddelerine bakılabilir. *Muhâdarâtu'l-Udebâ*'da. namaz, oruç, zekât, hac gibi fıkıh konularına değinmekte ve Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî, Hanefî, Şîa ve Hâricîlerin görüşlerini vermektedir. Bu da onun belli bir mezhebe bağlı olmadığını teyit etmektedir. Bununla beraber, bazen Şâfiî'nin görüşlerine meylettiği gözlenmektedir; *Tefsir*'inde Ali b. Dâvûd ez-Zâhirî'nin Şâfiî'ye yönelik tenkitlerini reddetmekte ve onu savunmaktadır.

Râğıb'ın Şiirle İlgisi

Râğıb'ın şiiri ile ilgili herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Birkaç beyit dışında kendisine izafe edilen şiir de yoktur. Biyografisinde en fazla iki beytine işaret edilmiştir.[14] Bunun yanında Ebû'l-Kâsım b. Ebî'l-Alâ ile kitabı ödünç verme/vermeme ile ilgili yazışmasında geçen şiirine de rastlanmıştır.[15] Kimi zaman söylemediği/yazmadığı beyitlerin kendisine nispet edildiğine de rastlanmaktadır.[16]

Hayatının Zorluk Günleri

Râğıb, *el-Meâni'l-Ekber* kitabını yazıp *İhticâcu'l-Kıraât* adını taşıyan eserini dikte ettikten sonra bir süre inzivaya çekilmiştir. Kendisinin ifâdesine göre: *Bu bir kalp halveti değil, bir göz halvetidir; ihtiyârî değil, ıztırârîdir; hatta zor ve baskı ile gerçekleşmiş bir inzivadır*. Bu dönemde Râğıb, her hâlde dönemin veziri ile bir görüşme esnasında ihtilâfa düşmüş, etrafındakiler susmasını telkin etmesine rağmen, o kendisine itiraz anlamında cevap vermekten vazgeçmemiştir. Bunun sonucunda daha önce iyi olduğu anlaşılan ilişkileri bozulmuş ve sonunda göz hapsinde tutulmasına yol açmıştır. *Bu donemde yalnızlığımı Kur'ân ile giderdim, eğer o olmasaydı, ben bu durumla başa çıkamazdım*, demiştir. Haksızlık karşısında canının çok sıkıldığı ve moralinin bozulduğu, görüş ve karar vermede zorlandığı, umutlarımn darmadağın olduğu bu dönemin ne kadar sürdüğü tespit edilememiştir.

---

14 Bkz. Şehrızûrî. *Nüzhetu'l-Ervâh ve Ravdatu'l-Efrâh*, I, 44.

15 Bkz. Râğıb, *el-Muhâdarâtu'l-Udebâ*, I. 109-110.

16 Râğıb'ın hayatını inceleyen Sârîsî, *er-Râğıbu'l-Isfahânî ve Cuhûduhu* adlı çalışmasında Râğıb'ın *Mecmeu'l-Belâğa* (thk. Ömer es-Sârîsî, Mektebetu'l-Aksâ, Ammân), kitabından (s. 397) nakil yaparken Abdullah b. Cud'ân'ın bir şiirini ona izafe etmiştir. Bkz. en-Nehrâvî, *el-Celîsu's-Sâlih*, II, 238; İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, II, 33.

Vefat Tarihi

İlginçtir ama, Râğıb'ın adı, akidesi, fıkıh mezhebi ve çağı hakkında ihtilâf edildiği gibi, vefat tarihinde de ihtilâf edilmiştir. Suyûtî, beşinci asrın başlarında; Zehebî, onu kırk ikinci tabakadan saymıştır ki, bu kesimin vefatları 440 ile 470 arasında değişmektedir. Hâcî Halife, vefatını 502 diye göstermiş, Brockelmann da ona tabi olmuştur. *Hediyetu'l-Ârifîn* yazarı, vefatını 500; *Fihrisu'l-Hizâneti't-Teymûriyye* ise, 503; Zirikli, *el-A'lâm*'da 502 demiş, Ömer Rıda Kehhâle de ona uymuştur.[17] Muhammed Kurdali, el-Beyhakî'nin *Târîhu'l-Hukemâ'da* Râğıb'm biyografisini verirken vefatını 402, *Müfredât* için yazdığı takrizde ise, 503 tarihini vermiştir. *el-Mecmau'l-İlmîyu'l-Arabî*'de (24/275) ise, 452 denmiştir. Adnân el-Cevherî de; 343'te doğdu, 412'de vefat etti, demektedir.[18] Bu konuda sağlıklı bir tercih yapmak zor olsa da, vefat tarihinin yaklaşık 425 olduğu söylenebilir.

Müfredât Hakkında Özlü Bilgiler

I. *Müfredât*'ın Metodu

Râğıb, bu kitabında mükemmel bir metot, üstün bir üslup kullanmıştır. Derin ve geniş bir ilmî vukufiyete dayanarak maddelerin önce hakikî manaları, ardından türetilen kelimeleri ele almıştır. Ardından maddenin mecâzî manalarını belirtip hakikî anlamla ne ölçüde bağlantılı olduklarını açıklamıştır. Bu, ancak Arap dili ve belagatında köklü ve sindirilmiş; yani içselleştirilmiş bir bilgi ile yapılabilir. Kendisi her kavramı işlerken önce madde ile ilgili Kur'ân âyetlerini vermiş, ardından hadislere geçmiş, sonra da Arapların deyim, atasözü ve şiirlerini sıra ile vermiştir. Ele alınan kavramın manasını ortaya koymak için çok âyeti delil getirmiştir. Bunun yamnda değişik kıraatlere de değinmiştir. Çoğu zaman, Kur'ân'ı, Kur'ân ve Sünnet ile, ardından Sahâbe ve Tâbiîn'in görüşleriyle açıklamıştır. Sonra da *bilgelerin* Şerîat ile bağdaşan görüşlerini sergilemiştir. Bazen imamların görüşlerini tartışmış, kimi görüşlerini kabul etmemiş, kimi zaman da kendine mahsus görüşler ileri sürmüştür.

II. *Müfredât*'ın Kaynakları

Râğıb, tüm müellefâtında olduğu gibi, *el-Müfredât*'ın telifmde de kendisin-

---

17 Bkz. Suyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, II, 297; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XVIII, 120; Hâcî Halîfe, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 36.

18 Bkz. *Mecelletu'l-Lugati'l-Arabiyye*, (Dımaşk), 61. cilt, Rebîu's-Sânî 1406/Kânunu's-Sâni 1986, I, 194.

den önceki ulemânın eserlerinden faydalanmıştır; onları incelemiş, tartışmış, bazı görüşlerini/tespitlerini kabul etmiş, bazılarım ise reddetmiştir. Râğıb'ın, *el-Müfredât*'ı yazarken dayandığı başlıca kaynaklar ise şunlardır:

1. **İbn Fâris, *el-Mucemmel fi'l-Luğa***: Râğıb, bu eserin adını vermese de, ondan çok faydalandığı anlaşılmaktadır. Kitabın tertibi, ifâdelerdeki büyük benzerlik, hiç değiştirmeden yaptığı nakiller ve aynı şiir beyitlerini örnek vermesi bunu açıkça göstermektedir. Sözgelimi, سجل \ خفف \ وهف \ اس \ اب \ صف \gibi kelimelerde ifâdeler tamamen yakınlaşmaktadır. Sadece kısmen kısaltmalar vardır ve şiir beyitleri azaltılmıştır.

2. **Ebû Mansûr el-Cebbân, *eş-Şâmil fi'l-Luğa***: Müellif, ((سلم maddesinde *eş-Şâmil* kitabını *maddeleri zengin, delil olarak kullandığı şiirler az ve gâyet faydalı* şeklinde nitelemiştir. Bu nitelikler aynen *el-Müfredât* için de söylenebilir.

3. **İbnu's-Sikkît, *Tehzîbu'l-Elfâz***: Müellif, (نقل) maddesinde ondan nakil yapmıştır.

4. **Ebû Alî el-Fârisî/el-Fesevî, *el-Mesâilu'l-Halebiyyât***: Müellif, birkaç maddede kitabın adım vermeden sadece: *el-Fârisî der ki* diyerek ondan nakil yapmıştır. Sözgelimi, (حتى)، (برر) maddelerine bakınız.

5. **el-Ferrâ', *Meânî'l-Kur'ân***: Sözgelimi, (ترى) maddesine bakınız.

6. **İbn Dureyd, *el-Cemhera***. Bu eserden faydalandığı nakiller ve ibarelerin benzerliğinden anlaşılmaktadır. İbn Dureyd'in adını (اهب) maddesinde açıkça vermiştir.

7. **ez-Zeccâc, *Meânî'l-Kur'ân***. Müellifin, (توراة) maddesini işlerken ez-Zeccâc'ın sözlerini âdeta kelimesi kelimesine nakletmiş olması bunu açıkça göstermektedir. Aynı şekilde (شور) maddesinde de Yüce Allah'ın: "*İdarede onlara danış*" (3/Âl-i İmrân 159) âyetini yorumlarken ez-Zeccâc'ın sözlerine çok yakın ifâdeler kullanmıştır.[19] Müellif, Zeccâc'dan nakil yaptığını (هيهات) maddesinde açıkça ifâde etmiştir.

8. **el-Halîl, *Kitâbu'l-Ayn***. Müellif, el-Halîl'in adım birçok defa açıkça zikretmiştir. Sözgelimi bkz (أول)، (هعـ)، (ظلم)، (قول)، (ملك) maddeleri.

9. **Ebû Müslim el-Isfahânî, *Tefsir***: (عرض)ve (جهنم) maddelerine bkz. Râğıb'ın Mutezile'den etkilenmesine ilişkin kanaatler herhâlde Ebû Müslim'in görüşlerini tenkitsiz aktarmasından kaynaklanmaktadır.

10. **Ebû Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'ân***: Misâl olarak bkz ((باء) (دب)، (بعض maddeleri.

---

19 Bkz. Zeccâc, *Meânî'l-Kur'ân ve İ'râbuhû*, thk. Abdulcelîl Şelebî, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, I, 483.

11. el-Ahfeş, ***Meânî'l-Kur'ân*.** (قوم)ve (عود) maddelerine bkz.

12. el-Fârisî, ***el-Mesâilu'l-Basriyyât***: (برا) maddesine bkz.

13. el-Fârisî, ***el-Mesâilu'l-Adudiyyât***: (دم) maddesine bkz.

14. İbn Kuteybe, ***Tefsiru Garîbi'l-Kur'ân***: (دون)maddesine bkz.

15. ***Kitâbu Sîbeveyh***: (كان) ،(ايه) ،(اين) ve (طهر) maddelerine bkz.

16. Ebû Ubeyd, ***el-Ğarîbu'l-Musannef***: Bu, bazı madde ve şiirlerde görülen büyük benzerlikten anlaşılmaktadır. Ayrıca bkz. (دين) maddesi.

17. Ebû Ubeyd, ***el-Emsâl***: Pek çok maddede benzelikler var.

18. Ebû Ubeyd, ***Ğarîbu'l-Hadîs***: Bkz (حرس) maddesi.

19. ***Mecâlisu Sa'leb***: Sözgelimi bkz. (اين), (اوه) maddeleri.

20. İbn Kuteybe, ***Ğarîbu'l-Hadîs***. Bkz (بشر) maddesi.

21. el-Fârisî, ***el-Hucce li'l-Kıraâti's-Seb'a***: Bkz. (طهر ,(دحل) maddeleri.

Bunun yanında *Selefin sözlerine* de büyük yer vermektedir. Tefsircilerden İbn Abbâs, İbn Mes'ûd, Hz. Ali, Hz. Ömer, Mucâhid, Katâde, Hasan-ı Basri, el-Esam, Ca'fer-i Sadık, Şa'bî ve Sufyân gibi büyüklerden çokça nakiller yapmaktadır; dilcilerden el-Müberred, el-Kisâî, Sîbeveyh, Yûnus, Ebû Zeyd, Abdullah b. Muhammed et-Tevvezî (v.230), el-Asmaî ve İbnu'l-A'râbî gibi tanınmış âlimlerden faydalanmaktadır; tanınmış Kurrâ'dan Hamza, Ya'kûb ve en-Nakkâş gibi kıraat imamlarından; el-Cubbâî, Ebû'l-Kâsım el-Belhî, Ebû Bekir el-Allâf gibi tanınmış kelâm âlimlerinden ve isimlerini vermeden birçok hekîmden/bilgeden nakiller yapmaktadır. Bütün bunlar, onun eserini, *Dil* ve *Tefsir* için önemli bir kaynak konumuna getirmiştir.

III. *Müfredât*'tan Etkilenenler

Ulemâ, *el-Müfredât*'tan çokça nakil yapmıştır. Bunların başında *el-Kamûs* müellifi Feyrûzâbâdî gelmektedir. Onun, *el-Müfredât* üzerinde çalışıp kimi yerlerini kısalttığı, kimi ilavelerde bulunduğu ve böylece değerli kitabı *Besâiru Zevi't-Temyîz*'i yazdığı anlaşılmaktadır. Çoğu zaman, Râğıb'ın ibarelerini olduğu gibi aktarır, bazen de bir bölümü tamamen nakleder. es-Semînu'l-Halebî de *Umdetu'l-Huffâz fî Eşrafi'l-Elfâz* adlı aynı türdeki çalışmasının ana kaynağı olarak *el-Müfredât*'ı almış ve ona kimi ilavelerde bulunmuştur. Zerkeşî de *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân* kitabında (bkz. el-Burhân, II, 148; IV, 18.); Suyûtî de, *el-Muzhir* (I, 184), *el-İtkân* (I, 210-218), *Mu'terakü'l-Akrân* (I, 22) adını taşıyan eserlerinde; Râzî ise, *Tefsir*'inde ona dayanmaktadır. Bağdâdî de *Hazânetu'l-Edeb*'te (I, 37, III, 397, VII, 128-245, VIII, 92, IX, 302), Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*'ta (bkz. *Recaa, rabaa, ebede, emede, avede* maddeleri); İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*'de (III, 120; XI, 503);

İbnu'l-Hanbelî ise, *Ikdu'l-Halâs*'ta (s. 281); es-Semîn de *ed-Durru'l-Masûn*'da (III, 689, IV, 389, 547, V, 570, VI, 182-442); el-Âlûsî, *Ruhu'l-Meânî*'de (I, 262, II, 129-131); İbnu'l-Kayyim, *Bedâiu'l-Fevâid*'te (II, 36); Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*'da 43/Zuhruf 53. âyetinin yorumunda ondan nakiller yapmaktadır.

Râğıb'ın *el-Müfredât*'tından ve onda izlediği metottan en fazla etkilenenlerin başında herhâlde Zemahşerî gelmektedir. O da *Esâsu'l-Belâğa* adlı eserinde onun metodunu izleyerek önce kelimenin hakikî sonra da mecâzî manasını vermiştir. Şu farkla ki, Râğıb'ın kitabında yaklaşık 500 (beş yüz) beyit varken, Zemahşerî'nin kitabında 6000 (altı bin)'den fazla beyit vardır.

IV. Ulemânın *Müfredât* Hakkındaki Görüşleri

Zerkeşi şöyle der: On sekizinci ilim Kur'ân'ın Garibini bilmektir. Bu da kavramların anlamını bilmek anlamına gelir. Bu konuda Ebû Ubeyde, *el-Mecâz*; Ebû Amr (Sa'leb'in kölesi), *Yâkûtetu't-Sırât* kitabını yazmıştır. Bunların en meşhurlarından biri İbn Uzeyz'in kitabı ile Herevî'nin, *el-Garîbeyn* kitaplarıdır. Bu alanın en güzel kitaplarından biri ise, Râğıb'ın *el-Mufredât*'ıdır [20]

Yine der ki: Kur'ân iki kısımdır.

Biri, hakkında muteber tefsirlerden nakiller bulunur. Diğeri, hakkında herhangi bir açıklama yoktur. Bunlar her ne kadar az iseler de, onlara ulaşmanın yolu Arap Dilinde bu kavramların anlamlarını ve kullanımlarını sözün gelişinden öğrenmektir. Bu konuyla Râğıb, *el-Müfredât*'ında çok ilgilenmiştir. *Bu çalışmasında o, kavramın anlamı konusunda dilcilerden daha ileri bir noktaya ulaşır; zira o, sözün gelişini ve kullanıldığı alanı dikkate alır.* Bu açıdan Feyrûzâbâdî de: *Kavramların manalarını tespitte onun gibisine rastlanmaz*, demektedir. Hacı Halîfe de şöyle der: Râğıb'ın *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân'ı*, şerîat ilimlerinin her birinde faydalı olan bir kitaptır.[21] Semîn Halebî şöyle der: Râğıb, bu konuda derinleşmiştir, kendisinden öncekilere göre konuları daha geniş ele almıştır ve bu konuda kendine has bir metot izlemiştir.[22]

Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda denebilir ki: *el-Müfredât*, küçük bir ilmî ansiklopedi sayılır. Dil, Nahiv, Sarf, Tefsir, Kıraatler, Fıkıh, Mantık, Hikmet, Edebiyat, Nevâdir, Usûl-i Fıkıh, Tevhid gibi pek çok konuyu birlikte işlemektedir.

---

20 Bkz. Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, I, 291; Celâluddin es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, I, 149.

21 Zerkeşi, *el-Burhân*, II, 172; Feyrûzâbâdî, *el-Bulğa*, s. 69; Hâcî Halîfe, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1773.

22 es-Semîn el-Halebî, *Umdetu'l-Huffâz*, yazma, varak, 1.

V. *Müfredât Hakkında Birkaç Önemli Değerlendirme*

İnsanın, ilim ve marifet konusunda ne kadar derinleşirse derinleşsin, bütün ilimleri elde etmesi mümkün değildir; o her zaman beşeriyet ve insaniyet hududunda kalacaktır. İnsanın doğasında unutkanlık vardır. İnsan adı da bu unutkanlıktan alınmıştır. Râğıb, ilmin deryalarına dalmış, oradan Müfredât gibi inciler çıkarmış, kendisi onca derin ilmine ve değerli edebiyatına rağmen kimi kusurlardan kurtulamamıştır. Onlara da burada kısaca işaret etmek gerekir.

1. Râğıb *Müfredât*'ta kimi zaman **kıraat**lere değinmiştir. Fakat onların Mütevatirleri ile şaz olanları arasında herhangi bir ayırım yapmamıştır. Halbuki *Mütevatir* ile *şaz* kıraatler arasında nispet, derece ve hüküm farkı vardır.

2. *Müfredât*'ta kullanılan **hadis** kültürü kimi zaman yetersiz kalmaktadır. Bunu, kimi zaman bazı sözleri Resûl'e nispet ettiği hâlde, bunların sahih kaynaklarda Peygamber sözü olduklarını gösteren bir dayanağa rastlanmamasından anlamaktayız. Sözgelimi, Râğıb, (جبر) maddesinde (لا جبر ولا تفويض) sözünü Peygamber'e nispet etmiştir. Halbuki bu ifâde, kelamcıların sözüdür; Peygamber'in sözü değildir. Diğer yandan (ورث) maddesinde görüldüğü gibi, bazı uydurma hadisleri de kaydetmektedir. Kimi zaman da Peygamber'in (sas) sözü olduğu hâlde onu Peygamber'e nispet etmediği görülmektedir. Sözgelimi, (صر) maddesinde: Arap atasözlerinden biri de şudur: *Onun ne harcaması ne de adaleti kabul edilir*, demektedir. Halbuki bu, Peygamber'in, sahih kaynaklarda yer alan sahih bir hadisidir.

3. **Mutezile**'ye genelde muhâlefet etse de, bazen onun etkisinde kalmaktadır (زمل) maddesinde (يا أيها المزمل) âyetini (73/Müzzemmil 1) açıklarken şöyle der: Yani kendi elbisesine bürünen. Bu istiâre yoluyla kullanılan bir ifâdedir. Bir işi eksik yapmak, ihmal etmek ve gevşek tutmaktan kinâyedir; ve ta'riz yolu ile tenkittir. Halbuki Peygamber, görevinde kusur etmek ve onu önemsememekten münezzehtir. Zira, geceleri ayakları şişinceye kadar ibâdetle meşgul olan bizzat kendisidir. Bu anlayış, sadece Mutezile'nin ileri sürdüğü tutarsız görüşlerinden biridir. Öyle sanıyorum ki, Râğıb, bu görüşü Mutezile'nin büyük tefsircilerinden Ebû Muslim el-Isfahânî'den almıştır. Zemahşerî de *Tefsir*'inde bu görüşü kaydetmiştir. O da Mutezile'nin imamlarından biridir.

4. Râğıb, kimi zaman bazı **yanılgı**lara da düşmüştür. Bazen birisinin sözünü başkasına nispet etmiştir. Sözgelimi, (روى) maddesinde Ebû Alî el-Fesevî şöyle der: (المروءة) kelimesi, (حسن في مرآة العين) sözünden alınmıştır. Böyle

demiş ama bu bir hatadır. Çünkü (مِرْآة) *mir'ât*'taki mîm harfi asla ilave edilmiş bir fazlalıktır. (مرْوءة) ise, (فعُولة) kalıbındadır. Fakat bunu Ebû Alî söylememiştir. Onun söylediği sadece şudur: Bazı dil râvileri, (مرْوءة)'in, (هُوَ حسنٌ فِي مرْآة العَيْن) sözünden alındığını sanmışlardır. Bu ise, fahiş bir hatadır. مرْآة'taki mîm fazladır. (مرْوءة) ise, (فعُولة) kalıbındandır.[23] (فتن) maddesinde (بأيِّكُمُ المَفتونُ) (68/ Kalem 6) âyetini açıklarken şöyle der: Ahfeş der ki: (المَفتونُ) kelimesi (الفِتنة) anlamındadır. Bu tıpkı şöyle demen gibidir: لَيْسَ لَهُ معقولٌ: *Onun aklı yoktur*; خُذْ ميْسُوره ودَعْ مَعْسُوره: *Onun kolay olanını al, zor olanını bırak.* Buna göre âyetin takdiri şöyle olur: (بأيِّكُمُ الفتون). Başaklarına göre ise âyet; (أيُّكمُ المفتون) takdirinde olup (ب) harfi zaittir. Tıpkı şu âyette olduğu gibi: وكفَى باللهِ شهيدا: *Şahit olarak Allah yeter* (48/Fetih 28). Burada Râğıb'ın başkası dediği Ahfeş'in kendisidir. Ahfeş bu görüşü savunmuştur. Bunu *Meâni'l-Kur'ân*'da (II, 505) kaydetmiştir. Râğıb'ın, "Ahfeş der ki" diye aktardığı söz ise, el-Ferrâ'nındır. Çünkü Ferrâ burada: "(المَفتُون), (الجُنُون) anlamındadır. Bu da (الفتون) kelimesine yakın anlama gelir. Nitekim (لَيْسَ لهُ معقول رأي) denmiştir"[24] diye bir yorum yapmaktadır.

5. Kelimelerin yazılışında bazı **tashifler** yapılmıştır. Bu hemen hemen kimsenin kurtulamadığı bir durumdur. Meselâ (بحر) maddesinde (بنات بحر): *Bulutlar* demiştir. Doğrusu bunun (بنات بخر) olmasıdır; yani (خاء)harfi ile ya da (بنات مخر) olmasıdır.

6. Râğıb, bazen şiirlerde de kimi **tashifler** yapmıştır. Meselâ Şenferâ'nın beytinin son mısrasını (لاَوْلِ بقل) diye rivâyet etmiştir, fakat doğrusu (لاَوْلِ نسل) şeklindedir.

7. Râğıb, Kur'ân'da olan bazı maddeleri işlememiştir. Bu konuda es-Semîn el- Halebî şöyle der: Bununla beraber o birçok kavramı kitabına almamıştır. Çokça bilinmesine ihtiyaç duyulduğu, manalarının ve dil yönünden hangi kökten geldiklerinin tespit edilmesi bir ihtiyaç olduğu hâlde, kendisi bu maddelere değinmemiş ve onların Kur'ân'da bulunduğuna işaret de etmemiştir. Bununla beraber Kur'ân'da geçmeyen bazı maddeleri kaydetmiştir. Gerçekten şaz olan bir kıraate dayanarak (بظر) maddesini açmış ve 16/Nahl 78. âyetini örnek vermiştir. Halbuki âyetin bu şekilde okunması caiz değildir. Tamamen ihtiyaç olduğu hâlde yer vermediği maddeler ise şunlardır: (عوط)، (الازلام) ،

23 Bkz. Ebû Alî el-Fârisî, *el-Mesâilu'l-Halebîyyat*, thk. Halîl Hendâvî, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, s. 59. Burada sözü edilen dil bilgini İbn Durayd'dir. Bkz. İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, III, 259. Ebû Zeyd de böyle söylemiştir.

24 Bkz. Ebû Zekeriya Yahya b. Ziyâd Ferrâ, (v. 207), *Meâni'l-Kur'ân*, thk. M. Yûsuf Necâtî- M. Ali en-Neccâr, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, III, 173.

(نضخ)، (هدو)، (كلح)، (قرش)، (زبن).[25] Hem kendisinin hem de es-Semîn'in zikretmediği maddelerden biri (فني) diğeri ise (خردل) maddeleridir. Nadiren de olsa bazen madde başlığıyla ilgili âyet ve hadisleri yeterince işlemediği veya onlara hiç değinmediği görülmektedir. Sözgelimi, (جوع) ve (جهم) maddelerinde ilgili âyet ve hadislerin işlenmediği gözlenmektedir. Biz, tam anlamıyla Râgıb gibi olmasa da, bu maddelere makul açıklamalar getirdik ve onları müellifin metoduna uydurmaya çalıştık. Yine de büyük paranteze almayı ihmal etmedik. Zira bunlarla ilgili malumatı biz, diğer benzer kitaplardan, derleyip yorumladık.

8. Râğıb'ın kimi kusurlarından biri de, bazen bir şeyin belli kısımlara ayrıldığını belirttikten sonra onları maddeler hâlinde sayarken kimi zaman *birini fazla*, kimi zaman ise, *eksik* saymasıdır. Eksik saydığı maddelerden biri (وحد) maddesidir. Başta *el-vâhid* müşterek bir lafızdır. Altı şekilde kullanılır, dedikten sonra beş tanesini sayıp altıncısını kaydetmemiştir. Başta belirttiği sayıdan fazlasını sayması ise, (هلك) maddesinde görülmektedir. Başta *helâk* üç şekilde olur demiş, onları sayarken ise, dört madde kaydetmiştir.

9. Râğıb, kavramları alfabetik sıraya dizerken üçüncü harfi dikkate almamıştır. Bu nedenle ((أباmaddesini (ات) maddesinden önce vermiştir.

10. Râğıb'ın *el-Müfredât*'ta yer verdiği bazı görüşler, kimi âlimler tarafından **tenkit** edilmiştir. Meselâ (سبح) maddesinde şairin (سبحان من علقمة الفاخر) sözünü aktarıp; "Deniyor ki: Bunun anlamı: *Tehekkum* yoluyla (سبحان علقمة) demektir. Burada (مِن) fazladan kullanılmıştır" demektedir. Bu görüşü, el-Bağdâdî şöyle tenkit etmiştir: Râğıb bu beyitte (سبحان) kelimesinin (علقمة)'ye muzaf olduğunu ve (مِن)'in zaide olduğunu sanmıştır. Bu ise, hem dil hem de edebiyat açısından zayıftır, zira Araplar (سبحان) kelimesini sadece Allah'a veya Allah'ı gösteren zamirine veya Rabb kelimesine muzaf olarak kullanırlar. Bunu başkası için kullandıkları duyulmamıştır/görülmemiştir. Edebiyat açısından ise, (مِن), Basralılara göre, olumlu cümlede ziyade (fazlalık) sayılamaz.[26]

Aynı şekilde, (ميد) maddesinde şöyle der: (مائدة): Üzerinde yemek bulunan tepsidir. Bunların her birine (مائدة) denir. es-Semîn, bu görüşü şöyle tenkit etmiştir: "(مائدة): Üzerinde yemek bulunan sofradır. Eğer üzerinde yemek yoksa, ona (مائدة) *mâide* denmez. Meşhur olan manası budur. Ancak Râğıb, bu konuda şöyle demektedir: " Semîn burada Râğıb'ın sözlerini nakletmektedir.[27]

---

25 Bkz. Semîn, *Umdetu'l-Huffâz*, varak 1.

26 Bağdadî, *Hizânetu'l-Edeb*, thk. Abdüsselâm Hârûn, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, VII, 245.

27 es-Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-Masûn fî Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, thk. Ahmed Harrât, Dâru'l-

11. Bazen ihtilâflı konularda görüş tercih ederken, **zayıf görüşleri** tercih ettiğine rastlanmaktadır. Meselâ (رَبَّ) maddesinde, (الربّانى) Süryanice bir kelimedir, demiş, fakat es-Semîn, *Umdetu'l-Huffâz*'da bu görüşü reddetmiştir.

Bütün bunlar, *Müfredât*'ın değerini düşürecek değildir. Zira Allah'ın kitabı olan Kur'ân dışında herhangi bir kitabın baştan sona kusursuz olması mümkün değildir. İbn Abbâs'ın ve ondan sonra İmam Mâlik'in Resûlullah'ı (sas) işaret ederek dediği gibi: *Her birimizin kabul edilecek veya reddedilecek görüşleri vardır; şu makamın sahibi müstesna.* Bu da: *Her bilenin üstünde bir bilen vardır* (12/Yûsuf 76) âyetinin bir açıklaması ve teyidi anlamına gelir.

VI. *Müfredât*'ın Baskımızda Esas Alınan Nüshaları

Bu baskıda tahkik yapılırken *Müfredât'ın* hem yazma hem de matbu nüshaları göz önünde bulundurulmuştur. Asıl dayanak olarak kabul ettiğimiz yazma nüshalar şunlardır:

1. **Mahmûdiye Nüshası:** Bu, Medîne-i Münevvere'nin Mahmûdiye Kütüphanesi'nde bulunan 218 numaralı yazmadır. Büyük boy 300 varak olup her varakta 19 satır bulunmaktadır. Bu, yazma nüshalarının en eksiksiz olanıdır. Onda bulunan birtakım ilaveler diğerlerinde yoktur. 1054 yılında Giyâsuddin Ali eş-Şirâzî tarafından istinsah edildikten sonra baştan sona aslı ile karşılaştırılmıştır. Bu nüshanın, (هَمَّ), (هار)، (همس) ،(همز)، (همد) maddeleri eksik olmakla beraber, daha iyisi olmadığından, tashihte esas alınmıştır.

2. **Mahmûdiye Nüshası/Küçük Boy:** Medîne-i Münevvere'nin Mahmûdiye Kütüphanesi'nde bulunan 2019 numaralı yazmadır. Küçük boy 242 varaktır. Kavramları aynı hizada ama kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Her sayfası 22 satırdır. Bu nüshanm ilk sayfasında birkaç şiir yazılı olup *Vakafe Muhammed Emin Efendi* denmektedir.

3. **Ârif Hikmet Nüshası:** Medîne-i Münevvere'nin Ârif Hikmet Kütüphanesi'nde 47/223 numaralı yazmadır. Büyük boy 351 varak olup her sayfası 26 satırdır. Maddeler kırmızı mürekkeple yazılıdır. İlk sayfası yaldızlıdır. Hattı güzeldir. İlk sayfasında: *Vakâfe Hikmetullah b. İsmetullah el-Huseynî* yazılıdır.

4. **Ârif Hikmet Nüshası/Orta Boy:** Medîne-i Münevvere'nin Ârif Hikmet Kütüphanesi'nde 46/223 numaralı yazmadır. Orta boy sayfalara yazılmıştır. Hattı güzel ve açıktır. Üzerinde şöyle yazılıdır: *Min Kütübi'l-Fakîr Mustafa*

Kalem, Dımaşk, IV, 502.

Behcet Reîsu'l-Etibbâi's-Sultaniyye 1266. Vakafe Hikmetullah b. İsmetullah el-Huseynî 1267.

VII. Tashih Esnasında Baş Vurulan Matbu Nüshalar

1. Muhammed Seyyid Keylânî Nüshası: Mısır'da Muhammed Seyyid Keylânî tahkiki ile basılan bu nüsha, ofset yoluyla Beyrut'ta Dâru'l-Ma'rife tarafından tekrar basılmıştır (سم) ve (حث) gibi birçok maddesi eksik olan bu nüsha hata, tashif ve tahriflerle doludur; âyetlerde bile bazı hatalar yapılmıştır. İnceleme başında, beş-on tane tahmin ettiğimiz bu hatalar, kitabın sonuna vardığımızda yüzlere varmıştır.

2. Meymeniyye Matbaası Nüshası: Mustafa el-Bâbî el-Hâlebî'nin desteği ile Muhammed ez-Zuhrî el-Gamrâvî tarafından Hadyeviyye Kütüphanesi'ndeki değişik nüshalarla karşılaştırılarak tashih edilmiş bu nüsha da, hata, tashif ve tahriflerle doludur. Özellikle şiirlerden alınan beyitlerde çok hata vardır. Yine de önceki nüshaya göre iyi durumdadır.

3. Halafullah Nüshası: Türkiye'de Muhammed Ahmed Halafullah tarafından tahkik edilip 850 sayfalık büyük bir cilt hâlinde basılan bu nüsha da hatalarla doludur, ancak yukarıda adı geçen iki nüshadan daha iyidir. Metin harekelenmemiş, şiirlerden alınan beyitlerde ise, pek çok hata vardır.

Bu her üç nüshanın da ortak özelliği, hiçbir açıklama ve not ilave edilmemiş olmasıdır. Sadece metin verilmiştir; bari metin sağlıklı, düzgün biçimde verilmiş olsaydı. Öyle anlaşılıyor ki, hepsi de sağlıklı yazma bir asla dayanmış değildir.

4. Nedîm Mer'aşlî Nüshası: Dâru'l-Fikr tarafından yayınlanan bu nüsha Nedîm Mer'aşlî tarafından tahkik edilmiştir. Bunda pek çok hata vardır. Muhakkik birtakım indeksler yapmışsa da, onların haklarını vermemiştir. Bu tıpkı, Muhammed Seyyid Keylânî tahkikinin kelimesi kelimesine bir kopyası gibidir. Muhakkikin bu baskıda herhangi bir yazma nüshaya dayanmadığı anlaşılmaktadır. Yanı sıra, mjuhakkik, müellifin kavram sıralamasıyla oynamış, bazı maddeleri yerlerinden öne almıştır. Sözgelimi, (الف) maddesi, müellif tarafından Hemze Kitabının sonunda verilmişken, o bunu baş tarafta vermiştir. Öte yandan, ((أوه، (أوى), (أيّ), (أيان) maddelerini (أيم) maddesinden önce zikretmiştir. Bunun daha pek çok örneği vardır.

VIII. Râğıb'ın *Te'lifât*ında İzlediği Metot

Râğıb, genel ilke olarak şeriat ile hikmeti bağdaştırma yolunu izlemiştir.

Şehrizûrî şöyle der: *Râğıb, eserlerinde Şeriat ile hikmeti bağdaştırma yolunu izlemiştir.*[28] Gazzâlî (v.505), Şehristânî (v.548), İbn Rüşd (v.595), Şemseddin el-Fenârî ve Fadıl Kâdîzâde er-Rûmî ve Ebû Ali İsâ b. Zur'a el-Bağdâdî gibi âlimler de Şeriat ile hikmeti bağdaştırmak için gayret sarf edenlerdendir.[29] Bununla beraber Râğıb, Şeriatı esas ve ölçü olarak almış, hukemânın/bilgelerin sözlerini ona göre değerlendirmiş, uygun olanlarını almış, olmayanlarını almamıştır. Onun için *ez-Zerîa* kitabında şöyle der: Derin ilim sahibi hekîmin/bilgenin görevi peygambere uyarak şu sözünün gereğini yapmaktır: *Biz peygamberler topluluğu insanları yerli yerine koymak*[30] *ve onlara akıllarının alabilecekleri şekilde konuşmakla yükümlü tutulduk.*[31]

Râğıb, şöyle der: Bazı bilgelere soruldu: *Herkese yeten bir şey var mıdır?* Cevap verdiler: *Evet; güzel ahlak sahibi olman ve herkese karşı iyi niyet taşımandır.*[32] Râğıb bundan sonra şeriatın buna yakın hükmünü ifâde eden Hz. Peygamber'in sözünü aktarmaktadır: *Siz tüm insanlara mallarınızla yardım edemezsiniz, öyleyse ahlakınızla hepsine iyi davranmaya çalışınız.*[33]

Kim bir şeyi bilmezse, ona düşman olur; insanlar, bilmediklerinin düşmanıdır. Nitekim Yüce Allah da; *Kâfirler, iman edenlere: Eğer o iyi olsaydı, bizden önce onlar ona koşmazlardı, çünkü, onlar, O'nunla hidâyet bulmamış olduklarında, bu, çok eski bir iftiradır diyeceklerdir* (46/Ahkâf 11) diye buyurmuştur.[34]

Öğretmen, öğrencilerini, evladı gibi görmelidir; çünkü, öğretmenlik, anne-babalıktan daha değerli bir makamdır. İskender'e sorulmuş; Öğretmenin mi daha çok saygıdeğerdir yoksa baban mı? Öğretmenim, diye cevap vermiştir; zira, Öğretmen, ebedî hayatımı hazırlayandır; babam ise, fânî hayatımın sebebidir. Peygamber de buna işaret etmiştir: *Ben sizin için bir baba gibiyim; size bilmediklerinizi öğretirim.*[35]

---

28 Bkz. Şehrizûrî, *Nuzhetu'l-Ervâh ve Ravdatu'l-Efrâh*, I, 44.

29 Hâcî Halîfe, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 24,680; Şehrizûrî, *Nuzhetu'l-Ervâh*, II.59,99-100; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut basımı, XIII, 283

30 Hadisi, Müslim, *Sahîh*'ının Mukaddimesinde ufak tefek değişiklerle talikat kaydetmiştir. Bkz. Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ* (I, 194). Hadisin ikinci kısmı olan *İnsanlara akıllarının alacaklarına uygun konuşmakla yükümlü kılındık*, ifâdesini, Deylemî, zayıf bir senetle İbn Abbâs'tan *merfû* olarak rivâyet etmiştir.

31 Bkz. Râğıb, *Zerîa*, s. 121.

32 Bkz. Râğıb, *Zerîa*, s. 46.

33 Hadisi, Hâkim, Bezzâr, İbn Adiy ve Beyhakî, Ebû Hüreyre'den almışlardır. Bkz. Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 217.

34 Bkz. Râğıb, *Zerîa*, s. 112.

35 Hadisi, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce, Ahmed ve İbn Hibbân tahriç etmiştir. Bkz. Suyûtî, *el-Fethu'l-*

Bazı bilgeler der ki; yemin, söz söyleyenin yalan söylediğine işaret eder. Yemin alışkanlığı, kişinin sözüne güvenilmemesinden kaynaklanır.[36] Nitekim Yüce Allah da; *Benim âyetlerimi az bir paraya satmayın* (2/Bakara 41), başka bir yerde de; *Allah'ı, iyilik etmeye, takvaya ve insanların arasını düzeltmeye karşı bir kalkan olarak kullanmayınız* (2/Bakara 224) diye buyurur.

Bazı bilgeler der ki; Allah'ı tanımaya çalışan insanın durumu, kendinin yanındaki şeyi, uzaklarda arayan kişi gibidir.[37] Yüce Allah da; *Nerede olursanız olun, O, sizinle beraberdir* (57/Hadîd 4) ve yine; *Gökte ilâh olan O'dur, Yerde ilâh olan da O'dur* (43/Zuhruf 84) diye buyurur.

Bilgelerin her anlattığı Şeriata uymaz. Râğıb, **kanaat**le ilgili olarak Peygamber'in (sas); *Dinarın kulu mahvolmuştur, dirhemin kulu mahvolmuştur*[38] sözünü aktardıktan sonra şöyle der: Bir bilgeye; *Neden hiç üzülmüyorsun*? diye soruldu. Dedi ki: *Çünkü, beni üzecek bir şey bulamıyorum.*[39] Râğıb şöyle der: Zühd, bazılarının sandığı gibi, Maniheizm, Brahmanizm ve Ruhbanlık, yani; insanın işini gücünü terk etmesi değildir. Böyle bir şey, dünyanın yıkılmasına yol açar, Allah'ın takdir ve tedbire ilişkin kaidelerine aykırıdır. Gerçek zâhid, dünyadan yüz çeviren ve âhireti arzu edendir; o, dünyayı, âhiret karşılığında satmıştır. Allah buyurur ki: *Allah, mü minlerin canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın almıştır* (9/Tevbe 111). Bu ise, satılan ve satın alınan şeyin değerini bilmeye bağlıdır. Satın alınamn, satılandan daha değerli olduğu anlaşılmadan böyle bir alışveriş yapılamaz. Bir zâhide sorulmuş: "Ne kadar da zahit, ne kadar da sabırlısın! Demiş ki: Zâhitliğim, bu nimetlerin daha büyüklerini arzu ettiğimden; sabrım ise, ateşten korktuğumdandır."

Kebîr, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, I, 437.

36 Râğıb, *Zerîa,* s. 145.

37 Râğıb, *Mufredat,* "بطن" mad.

38 Hadisi, Buhârî ve İbn Mâce tahriç etmiştir. Bkz. Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ,* I, 307.

39 Râğıb, *Zerîa,* s. 166.

Râgıb'ın Mukaddimesi

(*Müfredât*'ın Önsözü)

[Yüce Allah'a kulluk ve hamd ederim. Onu zikreder ve Ona şükrederim. Âlemlerin Rabbi Allah'a hamd olsun. Akıbet muttakilerindir. Yarattıklarının en hayırlısı ve hakkının ortaya çıkarıcısı olan, nebilerin sonuncusu, Resûllerin efendisi ve tüm yaratılmışların umudu olan Muhammed'e salat ve selâm olsun; onun Âline ve ashâbına da].[40]

Şeyh Ebû'l-Kâsim el-Huseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râğıb, Allah ona rahmet etsin, şöyle der: Yüce Allah'ın bize nurlarından bir nur vererek, bizim iyiyi iyi, kötüyü kötü olarak görmemizi sağlamasını, hakkı ve batılı göstererek/öğreterek her ikisini de kendi hakikatiyle tanımamızı sağlamasını diliyorum. Biz ancak bu sayede nurları önlerinde ve sağ ellerinde olan kişilerden olabilir ve Yüce Allah'ın: *Mu'minlerin kalplerine sekinet veren O'dur* (48/Fetih 4) ve *İşte Yüce Allah'ın kalplerine imanı yazdığı ve kendinden bir Rûh ile desteklediği kişiler onlardır* (58/Mücâdele 22) diye nitelediklerinden olabiliriz.

Ben, الرسالة المنبهة على فوائد القرآن *er-Risâletu'l-Munebihhetu alâ Fevâidi'l-Kur'âni (*Kur'ân'ın Faydalarına Dikkat Çeken Risale)de demiştim ki: Yüce Allah, peygamberliği, bizim Peygamberimizin peygamberliğiyle sona erdirdiği, onların şeriatlarım da onun şeriatıyla bir açıdan yürürlükten kaldırıp bir açıdan da; *Bugün sizin için dîninizi kemale erdirdim ve size verdiğim nimetimi tamamladım ve sizin için dîn olarak İslâm'a razı oldum* (5/Mâide 3) âyetinde ifâde ettiği gibi, nasıl onu kemâle erdirdiyse, Peygamber'e gönderdiği Kitabını da ilk ümmetlerden itibaren gelmiş olan ilâhî kitapların meyvesini/özünü mutlak anlamda içeren bir kitap kılmıştır. Buna da; *Tertemiz kılınmış suhuflar okur; onlarda değerli kitaplar vardır* (98/Beyyine 2-3) âyetiyle dikkat çekmiştir. Bu Kitabın mucizelerinden biri de, onu, küçük hacmine rağmen, alabildiğine geniş manaları taşıyan bir hususiyete sahip kılmasıdır. Öyle ki,

40 Mahmudiye Nüshası.

bütün bir insanlığın akılları onu tamamıyla elde etmekten aciz kalmakta, dünyanın tüm imkanları onun tüm haklarını vermekten aciz düşmektedir. Nitekim Yüce Allah da buna dikkat çekmiştir: *Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem olsa, deniz de, yedi denizle ona destek olsa, Allah'ın kelimeleri* [makdûrâtı, akla durgunluk veren sistemleri ve malûmâtı yine anlatmakla] *tükenmez; Allah aziz ve hakîmdir* (31/Lokmân 27). Ben, *ez-Zerîa ilâ Mekârimi'ş-Şerîa* kitabımda[41] işaret etmiştim ki; Kur'ân, her ne kadar görmesini sağlayacak bir nuru ve kendisine yönelenlere fayda vermekten tamamen hâli olmasa da, şairin dediği gibi;

Dolunay gibidir; nereye dönsen onu görürsün, senin gözlerine bir nur huzmesi gönderir.

Gökyüzünün kalbinde duran Güneş gibidir, ışığı doğunun da batının da ülkelerini sarar.[42]

Şu var ki, Kur'ânî aydınlanmanın güzelliklerine basireti aydınlanmış kişilerden başkası nüfuz edemez; güzel meyvelerini tertemiz ellerden başkası toplayamaz; şifalarımn faydalarma arınmış gönüllerden başkası erişemez. Nitekim Yüce Allah, onu ellerine alanları nitelerken bunu açıklamıştır: *Şüphesiz o, değerli bir Kur'ân'dır; korunmuş bir kitaptadır; temiz kılınmışlardan başkası ona dokunamaz* (56/Vâkıa 77-79). Onu dinleyenleri tanımlarken de buyurur ki: *De ki: O, iman edenler için yol gösterici ve şifadır. İman etmeyenlerin ise, kulaklarında bir ağırlık vardır ve o, onların gözlerine/basiretlerine kapalıdır* (41/Fussilet 44).

Yine belirtmiştim ki, nasıl ki bereketleri taşıyan melekler, içinde suret (heykel, büst veya resim) ve köpek bulunan eve girmezse, beyyineleri cezbeden sekîneler de içinde kibir ve hırs bulunan kalbe girmezler; çünkü: Pis kadınlar, pis erkekler içindir; temiz kadınlar, temiz erkeklerindir; temiz erkekler de temiz kadınlarındır.

Adı geçen Risâlede,[43] kişiye elde edildiğinde gerçek bilgilerin yolunu açan azığın nasıl kazanılacağını göstermeye çalıştım. Böylece kişi, insan gücünün erişebileceği hüküm ve hikmetlerin en yücesine ulaşma, Allah'ın Kitâbı'ndan göklerin ve yerin melekûtuna kadar her şeye muttali olma imkanına kavuşa-

41 Bu kitap, Mısır'da Mektebetu'l-Külliyyâti'l-Ezheriyye'de 1973/1393'te basılmıştır. Bkz. age, s. 116.

42 Bu iki beyit, Ebû't-Tayyib el-Mütenebbî'nindir. Bkz. *Şerhu Divâni'l-Mütenebbî*, I, 130; *el-Visâtatu Beyne'l-Mütenebbî ve Husûmihi*, s. 262; *Mu'terekü'l-Akrân*, I, 23.

43 Bu konu, *ez-Zerîa*'nın XI. bölümünde dile getirilmiştir. *Allah'ın emanetini hakkıyla korumak ve ibadetin kemali için gönül temizliği şarttır*. Bkz. Râğıb, *Zerîa*, s. 29.

caktır. Böylece Yüce (Allah'ın) sözünün; *Kitapta hiçbir şeyi ihmal etmedik* (6/En'âm 38) âyetinde nitelediği gibi olduğunu görebilecektir.

Yüce Allah bizi, bu makama erişene ve bu onura kavuşana kadar hidâyetini esirgemediği kullarından eylesin. Malumdur ki, Allah'ın hidâyet vermediğine, bir insan yol gösteremez. Tıpkı Yüce Allah'ın, Peygamber'ine (sas) bildirdiği gibi; *Sen sevdiğine/dilediğine hidâyet veremezsin; sadece Allah dilediğine hidâyet verebilir* (28/Kasas 56).

Yine belirttim ki, Kur'ân ilimlerinin en çok gerekli olanı lafza ilişkin ilimlerdir. Kavramların gerçek anlamlarını incelemek de lafza ilişkin ilimlerdendir. Kur'ân'ın manalarını anlamak isteyenler için Kur'ân kavramlarının anlamlarını öğrenmek, ilk yardımcı unsurdur. Bunlar, tıpkı, bir bina yapmak isteyenin öncelikle ilk kullanacağı malzemeler arasında yeralan kerpiçleri temin etmesine benzemektedir.

Bu sadece Kur'ân ilimleri için faydalı/geçerli bir kural değildir; aksine, şeriat ilimlerinin her biri için de faydalı bir kuraldır; çünkü: Kur'ân kavramları, Arap Kelamının özü ve kaymağıdır; en mutedil, en değerli olandır. Fakih ve bilgelerin hüküm ve hikmetlerini ortaya çıkarmadaki dayanaktır. En büyük şair ve belagat ustalarının nazım ve nesirlerinde daima başvurdukları kaynaktır.

Bu kavramların ve onlardan doğan ve türetilenlerin dışında kalanlar, ona kıyasla, meyvelerin içi ile kabuğu/hurmanın kendisi ile çekirdeği, buğdayın özü ile kepeği gibidir.

Ben Kur'ân kavramlarını her yönden inceleyen yeterli alfabetik şekilde dizilmiş bir kitap dikte etmek için Yüce Allah'tan hayır dileğinde bulundum. Buna bağlı olarak önce *elif*, ardından *ba* harfini alfabetik sıraya göre dizecek, bu dizilişte kavramları ilk aslî harflerine göre düzenleyecek, ilave edilmiş harfleri dikkate almayacağız. Bu arada kavramların istiâre yoluyla kullanılanları ile türevlerini Kitabın hacminin elverdiği ölçüde ele alacağız. Kavramların birbirleriyle ilişkileri konusunun incelenmesi ile ilgili kuralları ise, bu konuya ayırdığım Risaleye havale edip burada tekrar ele almayacağım.

Bu bağlamda kendi alanında yeterli olan yazdıklarım, beni hayırlar yolunda yarışmaktan ve bizi; *Rabbinizden bir mağfirete koşunuz* (57/Hadîd 21) sözü ile teşvik ettiği şeylerden müstağni kılmaktadır. Allah bize o mağfirete kavuşma yolunu kolaylaştırsın.

Bu kitaptan sonra, Allah diler ve ömür verirse, *bir manaya gelen müteradif kelimeleri ve onlar arasındaki gizli farkları inceleyen bir kitap* yazacağım.

O zaman, her yerde kullanılan bir kelimenin neden başka bir müteradifi ile kullanılmadığı da ortaya çıkacaktır.

Sözgelimi, neden bir yerde *kalb*, bir yerde *fuâd*, bir yerde *sadr* denmiştir. Öte yandan, bir kıssa anlatıldıktan sonra neden;

1. Bazen: *Bunda iman eden bir topluluk için âyetler/ibretler vardır* (30/ Rûm 37);
2. Bazen: *Tefekkür eden bir topluluk için* (10/Yûnus 24);
3. Bazen: *Bilen bir kavim için* (2/Bakara 230);
4. Bazen: *Derinden anlamaya çalışan* (6/En'âm 98);
5. Bazen: basiret: *Uzbakış sahipleri için ibretler/dersler vardır* (3/Âl-i İmrân 13);
6. Bazen: *hicr sahipleri için* (89/Fecr 5);
7. Bazen de: *Nuhâ sahipleri için* (20/Tâhâ 54) denmektedir?

Buna benzer konular çoktur. Bu konuda hakkı tahkik, batılı iptal etmeyenler bunların hepsinin bir olduğunu düşünürler. Bunlar, sözgelimi, الحمد لله (*Hamd Allah'a mahsustur*) ifâdesini الشكر لله (*Şükür Allah'a mahsustur*) diye açıkladıklarında veya لا ريب فيه (*İçinde reyb yoktur*) sözünü لا شك فيه (*İçinde şek yoktur*) diye değiştirdiklerinde Kur'ân'ı tefsir ettiklerini ve ona yeterince açıklık kazandırdıklarını sanırlar.

Yüce Allah, başarıyı öncümüz, takvayı kılavuzumuz yapsın; bize verdiklerinden bizi faydalandırsın ve onu: *Azığınızı hazırlayınız; çünkü, azıkların en hayırlısı takvadır* (2/Bakara 197) sözünde emredilen azığı elde etmede bize yardımcı kılsın.

كِتَابُ الْأَلِف

Elif Harfi

أبا / E-b-v

أبٌ: Baba demektir. Bir şeyin icat, ıslah veya zuhuruna sebep olan herkese *baba* adı verilir. Bu nedenle Peygamber (sas) *mü'minlerin babası* diye adlandırılır. Bu bağlamda Yüce Allah; النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ: *Peygamber mü'minler için canlarından daha önceliklidir; O'nun hanımları da anneleridir* (33/ Ahzâb 6) buyurmaktadır. Bazı kıraatlerde ise, şu ilave yer almaktadır: وَهُوَ أَبٌ لَهُمْ: *O da onların **babasıdır**.*[44]

Rivâyete göre O [Resûlullah], Hz. Ali'ye; أنا و أنت أبوا هذه الأمة: *Ben ve sen bu ümmetin babalarıyız*, demiştir.[45]

Peygamber (sas); وكل سبب ونسب منقطعٌ يوم القيامة إلا سببي ونسبي: *Kıyamet gününde, benim sebebim ve nesebim hariç, her sebep ve nesep kesilecektir*, sözüyle de buna işaret etmiştir.[46]

أبو الأضياف: *Misafirlerin babası* denmesi, kişinin onlara düşkün olmasına, أبو الحرب: *savaşın babası* denmesi de onu alevlendiren rolüne dayanır. أبو عذرتها: Bir kızın bekaretini bozan erkeğe denir.

Amca ile baba beraber, anne de baba ile beraber أبوين: (iki baba) diye adlandırılır. Aynı şekilde dede de baba ile beraber *ebeveyn* sayılır.

---

44 Bu kıraat, İbn Abbâs ve Übey b. Ka'b'ın kıraatidir ve onun *Mushaf*ında yer almıştır; fakat bu, *şaz* ve *mensûh* bir kıraattir.

45 Bu rivayeti Feyrûzâbâdî, *Besâiru Zevî't-Temyîz fî Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*'de, thk. M. Ali en-Neccâr, el-Mektebetu'l-İlmiyye ve Semîn, *Umdetu'l-Huffâz*'da "ebâ" maddesinde yorumsuz kaydetmiştir. Ben bu rivayetin kaynağını bulamadım; öyle sanıyorum ki, Şîa'nın uydurmalarındandır. Yine de en doğrusunu Allah bilir.

46 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, III, 36; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 114; Ebû Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, I, 231; Hâkim, *Müstedrek*, III, 142. Hâkim, *isnâdı sahihtir*, derken, Zehebî, bu ifâdeyi değerlendirirken *munkatı'* (senedinde kopukluk) olduğunu belirtmiştir. Bunun sebebi ise, Hz. Ömer, Hz. Ali'den kızı Ummü Külsûm'ü istemiş, o da, "daha küçüktür" diyerek mazeret beyan ederken: "*Ben herhangi bir şeyle övünecek değilim ama Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu işittim*" diyerek bu sözü vermiştir. Bkz. Suyûtî *el-Fethu'l-Kebîr*, III, 324; İbn Hamza el-Huseynî, *Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs*, III, 90.

Yüce Allah Hz. Ya'kûb'un kıssasında: مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَٰهَكَ وَإِلَٰهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَٰهًا وَاحِدًا: *Benden sonra neye ibâdet edeceksiniz? diye sormuştu. Onlar da: Senin ilâhına ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilâhına ibâdet ederiz ki, o tek bir ilâhtır demişlerdi* (2/Bakara 133) buyurmaktadır. Halbuki, Hz. İsmail (as) onların baba/atalarından değildi, sadece amcalarıydı.

Bu mana gözetilerek, insanın öğretmeni de baba diye adlandırılmıştır. Yüce Allah'ın; إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ: *Biz babalarımız/atalarımızı bir ümmet üzere bulduk* (43/Zuhruf 22) sözü de bu manada yorumlanmıştır. Yani; bizi, ilimle eğiten âlimlerimizin yolunda gideriz. Burada dayanak Yüce Allah'ın şu sözüdür: رَبَّنَا إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَاءَنَا فَأَضَلُّونَا السَّبِيلَا: *Rabbimiz; biz* ***efendilerimize ve büyüklerimize*** *uyduk da, bizi yoldan saptırdılar* (33/Ahzâb 67). أَنِ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ: *Bana şükret,* ***iki babana da*** (31/Lokmân 14) âyetinin yorumunda şöyle denmiştir: Burada Yüce Allah, وَلِوَالِدَيْكَ *iki babana da* sözü ile kendisinin dünyaya gelmesine sebep olan öz babasını ve kendisini eğiten öğretmenini kastetmiştir.

Yüce Allah'ın; مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ: *Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin* ***babası*** *değildir* ((33/Ahzâb 40) sözünde vurgulanan mana ise, sadece biyolojik manadaki babalıktır ve evlatlığın, gerçek evlat yerine geçemeyeceğine dikkat çekmektir.

أب kelimesinin çoğulu آباء ve أبوّة şeklinde gelir; tıpkı بعولة ve خؤولة kelimelerinde olduğu gibi. أب kelimesinin aslı فعل kalıbıdır. Şiirde bazen قفا ve عصى kafiyesinde kullanıldığına da rastlanmaktadır:

٣- ان اباها وأبا أباها (قد بلغا في المجد غايتاها)

3- *Onun babası ve babasının babası;*

[Her ikisi de şerefte zirveye ***ulaştı****]*[47]

أبوت القوم veya أبوهم ifâdesi, *bir topluluğa babalık yaptım veya onlara baba oldum* manasına gelir. فلان يأبو بهمه ifâdesi de, falan kişi babanın [çocuğunu] aradığı gibi hayvanını arıyor, demektir.

Nidâ'da/Seslenmede [يا أبي] yerine *eb* kelimesinin sonuna bir "tâ" ilave edilerek: يا أبت denmektedir. بأبأ الصبي deyimi ise, çocuğun "bee; bee" demeye başladığında çıkardığı sesi anlatmak için kullanılır.[48]

أبى / E-b-y

إباء: Şiddetle karşı çıkmak/asla ka-

---

47 Şair, Ebû'n-Necm İclî'dir. Yazmasında beytin tamamı 2. sayfadadır. Bkz. İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl li-Elfiyeti İbn Mâlik*, thk. Muhyiddîn Abdulhamîd, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, I, 51; Selsebîlî. *Şifâu'l-Alîl bi-Şerhi't-Teshîl*, thk. Eş-Şerîf Abdullah el-Huseynî, Mekke baskısı, I, 120; *Şerhu'l-Mufassal*, I, 53. Ru'be'nin Dîvânı'nın eklerinde (s. 168) ise, bu beyit, ona ait olarak gösterilmiştir.

48 Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 25 (بأبأ) md.; Semîn, *Halebiyyât*, s. 326.

bul etmeye yanaşmamaktır. Öyleyse, her *ibâ'*, karşı koymaktır, ama her karşı koymak, *ibâ'* değildir. Yüce Allah buyurur: ويابى الله إلا أن يتم نوره: *Allah, Nurunun tamamlanmamasını* ***asla kabul etmez*** (9/Tevbe 32); وتأبى قلوبهم: *ve kalpleri* ***şiddetle karşı koyar*** (9/Tevbe 8); ابى واستكبر: ***Asla kabul etmeye yanaşmadı*** *ve büyüklendi* (2/Bakara 34); إلا إبليس أبى: *İblîs hariç*; *(O,)* ***şiddetle karşı çıktı*** (20/Tâhâ 116). Bir hadiste; كلكم في الجنة الا من أبى: *Hepiniz cennettesiniz;* ***şiddetle karşı koyan*** *hariç*, denmektedir.[49] Bu bağlamda zulme dayanamayan adama رجل أبىٌّ denir. أبيت الضير تأبى ifâdesi de bu anlamdadır. Hayvanın, içine yaban koyununun bevli/sidiği karışmış bir suyu içtiğinden, su içmeme hastalığına yakalanan hayvanın bu hâlini anlatmak için تيس أبى ve عنز ابواء deyimleri kullanılır.[50]

أبّ / E-b-b

وفاكهة وأبا: *Meyve ve* ***çayır****(ı da biz yarattık)* (80/Abese 31).

أب kelimesi, otlama ve kesim için hazır hâle getirilmiş mera anlamına gelir. Bu kelime, أبّ لكذا: *Şunun için hazırlandı*, deyiminden alınmıştır. أبّا واباءة واباباً ifâdeleri de bu anlamdadır.

أبّ إلى وطنه deyimi, kişinin özlediği vatanına gitme kastiyle *hazırlık yapmasına* işaret eder.

أبّ لسيفه deyimi de, kılıcını çekmeye *hazırlandı*, demektir. إبّان kelimesi ise, aynı kökün فعلان kalıbıdır ve işi yapmak için *hazırlanan zaman* ve bu *zamanın gelişi* manasını taşır.

أبد / E-b-d

خالدين فيها ابدا: *Orada uzun zaman, sonsuza dek kalırlar* (4/Nisâ 122). ابد: Bölümlere ayrılabilen zaman gibi değil, bölünmeden sürüp giden zaman süresi demektir. Onun için *şu kadar zaman* denebilir, ama *şu kadar ebed/ sonsuzluk* denemez.

Bu kelimenin, ikilisi ve çoğulunun olmaması gerekirdi; çünkü, buna ilave edilip *ikili* olmasını sağlayabilecek başka bir *ebed* düşünülemez. Fakat buna rağmen *abâd* kelimesinin kullanılmış olması, kimi zaman kapsadıklarının bir kısmının özelleştirilmek istenmesinden kaynaklanmıştır. Bir kısmı için cins ismin kullanılması bunun bir örneğidir; bu nedenle *ikili* ve *çoğulu* kullanılmaktadır.

Şunu da belirtmek gerekir ki, bazı dilbilimciler, آباد kelimesini, asil Arapların sözü değil, türetilmiş bir kelime saymışlardır.

---

49 Ebû Hüreyre'den gelen hadiste Peygamber (sas) buyurur ki: "Kıyamet gününde Ümmetimden olan herkes cennete girecektir; karşı gelenler kesin olarak reddedenler hariç. Ey Allah'ın Resulü, '*kesin olarak reddedenler kimlerdir*' diye sordular. Buyurdu ki: Bana itaat eden cennete girer, bana karşı gelen ise, kesin olarak reddetmiş olur." Buhârî, 96/ *el-İ'tisâm bi'l-Kitâb ve's-Sünne* 2; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî bı-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Ma'rife, XIII, 249; Ahmed, *Müsned*, II, 361; Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, X, 73. Heysemî der ki: *Ricali, Sahih'in ricalidir.*

50 Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, 5 "أبى" md.

Bazen pekiştirmek için, أبدٌ أبد ve أبيد yani دائم devamlı[51] ifâdeleri kullanılır. Ebedî veya uzun bir zaman kalan şey için تأبَّد الشيءُ deyimi kullanılır. أبدة yaban ineği demektir. أوابد vahşi hayvanlar anlamına gelir. تأبدت النعم deyimi vahşileşti ve vahşiler gibi oldu manasına gelir. تأبَّد وجهه فلان vahşileşti demektir. أبد fiili de bu anlama gelir. Bu fiilin غضب öfkelendi fiiliyle açıklandığına da rastlanmaktadır.

أبق / E-b-k

إذ أبق إلى الفلك المشحون: Hani o dolu bir gemiye binip **kaçmıştı** (37/Sâffât 140). Aynı kökten gelen ve bir kölenin efendisinden kaçtığını ifâde etmek için kullanılan ifâdeler şöyledir: أبق يابق ve أبق العبد يأبق إباقا[52]

Bu ifâde firar eden köle için kullanıldığında عبد أبق çoğul şeklinde ise, أباق denir. تأبّق الرجل ifâdesi, kişinin saklanmada firar eden köleye benzediğini ifâde eder. Bu konuda şair şöyle demiştir:

٤ - قد أحكمت حكمات القد والأبقا

4- *Tulum ve kendirin sağlamlıkları gibi sağlamlaştırılmıştır.*[53]

إبل / İ-b-l

ومن الإبل اثنين: **Deveden** *de iki tane (yaratmıştır)* (6/En'âm 144).

إبل kelimesi pek çok deveyi ifâde etmek için kullanılır; kendi kökünden tekili yoktur.

Yüce Allah'ın; أفلا ينظرون إلى الإبل كيف خلقت **Devenin** *nasıl yaratıldığına bakmıyorlar mı?* (88/Gâşiye 17) âyetindeki إبل kelimesinden kastın bulutlar olduğu söylenmiştir.[54] Eğer bu görüş doğru kabul edilirse, bulut deveye, bulutun hareketi de devenin hareketine benzetilmiş demektir. Vahşi hayvan için kullanılan أبل الوحشي يأبل أبولا ve أبل أبلا fiili de o hayvanın susuzluğa karşı deve gibi sabrettiğini/dayandığını, bu nedenle sudan geri durduğunu ifâde eder. Aynı şekilde kişinin hanımına yaklaşmayı terk etmesi de تأبّل الرجل عن امرأته deyimiyle ifâde edilir. أبّل الرّجل deyimi kişinin develerinin çoğaldığını anlatır. فلان لا يأتبل deyimi

---

51 Arapça'da bir şeyi kesin olarak yapmamak için kullanılan başlıca ifâdeler şunlardır: *Ebedu'l-Ebîd, Ebedu'l-Âbâd, Ebede d-Dehr, Ebîde l-Ebîd, Ebede l-Ebediyye*. Bkz. *Lisânu'-Arab*, III, 68 "أبد" md; Zemahşerî, *el-Mustaksâ fî'l-Emsâl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, II, 242.

52 Bkz. Serekustî, *Kitabu'l-Ef'âl*, I, 96; İbn Fâris, *Mücmel*, I, 84; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X, 3 "أبق" md.

53 Züheyr b. Ebî Sülmâ'nın şiiridir. Bkz. Dîvânı, s. 41. İkinci mısraı İbn Fâris, *Mücmel fi'l-Luga*, thk. Züheyr Sultân, Müessesetü'r-Risâle, I, 184 ve *Himyerî, Şemsu l-Ulûm*, I, 52'de mevcuttur. Beytin tamamı İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*'ın "أبق" maddesindedir.

54 Ebû Amr b. el-Alâ' der ki: Bu kelimeyi şeddeli okuyan der ki: Şeddeli okuyana göre "الإبل" yağmur yağdırmak için su taşıyan bulut demektir. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI, 6 "أبل" mad. *Kurtubî, el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, tsh. thk. İshâk Eftîş, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, XX, 35.

ise, kişinin deveye bindiğinde onun üzerinde duramadığını ifâde eder. Deveye güzel binen ve onun üzerinde güzel duran adam için ise رجل آبل وابل deyimi kullanılır. ابل مؤبلة sözü ise, toplu hâlde bulunan develer demektir.

اﺑﺎﻟﺔ kelimesi bir deste odun anlamına gelir. Burada güç ve dayanıklılık yönünden bir benzetme yapılmıştır. وأرسل عليهم طيرا أبابيل: *Onların üzerine **katar katar** kuşlar gönderdi* (105/Fîl 3). Yani, deve sürüleri gibi dağınık kuşlar. أبابيل kelimesinin tekili, إبيل şeklindedir.[55]

أتى / E-t-y

إتيان kelimesi kolayca bir gelişi ifâde eder. Onun için kendi yolunu izleyerek gelen sele أتى ve أتاوي adı verilir.[56] Yabancı/garip kişi de sele benzetilerek ona da أتاوي denmiştir.[57]

إتيان: **Sözcüğü**, bizzat gelmek için kullanıldığı gibi, emirle veya planla getirmek için de kullanılır. Öte yandan hem hayır, hem de şer için, hem somut şeyler, hem de soyut şeyler için kullanılır. Yüce Allah, bu manada: إن أتاكم عذاب الله أو أتتكم الساعة: *Eğer Allah'ın azabı size **gelirse** ya da kıyamet size **gelirse*** (6/En'âm 40); أتى أمر الله: *Allah'ın emri **geldi*** (16/Nahl 1); فأتى الله بنيانهم من القواعد: *Allah da onların binalarını temellerinden **getirdi/söküp attı*** (16/Nahl 26) buyurur. Yani, Yüce Allah, bunları düzenlemesi ve tedbiri ile yapar. وجاء ربك: *Rabbin geldiğinde* (89/Fecr 22) sözü de bu anlamdadır.

Şairin şu sözü de bu anlamdadır:

٥- اتيت المروءة من بابها

5- *Yiğitliğe kapısından **vardım*** [58]

فلنأتينهم بجنود لا قبل لهم: *Onlara, asla karşı koyamayacakları askerlerle kesin olarak **geleceğiz*** (27/Neml 37); لا يأتون الصلاة إلا وهم كسالى: *Namaza ancak tembel/uyuşuk bir hâlde **gelirler (ye'tûne)*** (9/Tevbe 54); yani, namazı ancak tembel hâlde kılarlar. يأتين الفاحشة: ***Fahişeyi getirenler*** (4/Nisâ 15), Abdullah'ın kıraatinde يأتين الفاحشة şeklindedir.[59] Burada إتيان sözcüğünün kullanılması, لقد جئت شيئا فريا: *Sen gerçekten iğrenç bir şey getirdin/yaptın* (19/Meryem 27) âyetindeki *getirme* sözcüğünün kullanılması gibidir.

أتيت fiili, أتوت şeklinde de kullanılır. İçecek ekşiyip kaymak tuttuğunda

---

55 الأبابيل kelimesi dağınık haldeki topluluk demektir. Tekili إبيل ve إبول şeklindedir.

56 İbn Manzûr der ki: أتي: Araziyi sulamak amacıya büyük sudan ayrılarak oluşturulan ırmak/kanaldır. سيل أتي وأتاوي deyimi ise, nereden geldiği bilinmeyen sel, demektir.

57 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*'ta (XIV, 15) deniyor ki: Aksine sel, yabancı adama benzetilmiştir; çünkü, sel de onun gibi garip/yabancıdır.

58 Bu A'şâ'nın bir mısraıdır. Bkz. *Dîvânu'l-A'şâ*, Mısır baskısı, s. 173; Seâlibî, *Hasu'l-Hâs*, takdîm: Hasan el-Emîn, Mektebetu'l-Hayât, Beyrut, s. 99; Feyrûzâbâdî, *Besâiru Zevi't-Temyîz*, II, 43.

59 Bu şaz bir kıraattir; (Abdullah) İbn Mes'ûd böyle okumuştur.

قَدْ جَاءَ اَنْوُهُ denir. Bunun gerçek anlamı, gelmesi gereken noktaya (kıvamına) geldi demektir. Bu, fâil anlamında bir mastardır.

إِتَاء, verimi çok olan bir toprak türüne denmektedir. Yüce Allah'ın; إِنَّهُ كَانَ وَعْدُهُ مَاتِيًا: *Şüphesiz O'nun vadi **gelendir*** (19/Meryem 61) sözünde geçen مَاتِيًا kelimesi اَتَيْتُهُ fiilinin mef'ûl hâlidir. [Bu durumda *gelendir* değil de, *getirilendir* manasını ifâde eder]. Bazıları ise, buradaki مَاتِيًا kelimesinin اتِيًا manasında olduğunu belirterek, mef'ûlü, fâil konumuna getirmişlerdir,[60] fakat bu doğru değildir. Aksine, أَتَيْتُ الامر: *Işe gittim* ve أَتَانِيَ الأَمْر: *İş, bana geldi*; أَتَيْتُهُ بكذا: *Ona şunu götürdüm* ve اتيته كذا: *Ona şunu verdim*, denmesi daha doğrudur. Yüce Allah buyuruyor ki: وَاتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا: *Onlara bir benzerlik **verilmiştir*** (2/ Bakara 25); فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ بِجُنُودٍ لَا قِبَلَ لَهُمْ بِهَا: *Onlara, asla karşı koyamayacakları askerlerle kesin olarak **geleceğiz*** (27/ Neml 37); وَآتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا: *Biz **onlara** büyük bir mülk **verdik*** (4/Nisâ 54).

[Kitâbın verilmesi bağlamında kullanılan her آتَيْنَا *biz verdik*, ifâdesi, her yerde yine bu bağlamda geçen اُوتُوا *kendilerine verildi*, ifâdesinden daha etkilidir. Çünkü اُوتُوا kelimesi, bazen onun kabul etmeyenlere verilmesi manasında da kullanılır; اتيناهُمْ *biz onlara verdik*, ifâdesi ise, ancak onu kabul edenler için kullanılır].[61]

Yüce Allah'ın; اٰتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ *Bana demir kütlelerini **getirin*** (18/ Kehf 96) âyetinde geçen ائتوني *baba gelin*, ifâdesi جيئوني *bana getirin* manasındadır. Hamza, buradaki hemzeyi mevsûl hemzesi olarak okumuştur;[62] yani; *Bana getirin* anlamında.

إيتاء ise, vermek anlamına gelir. [Kur'ân'da, sadaka (zekât) vermek, özellikle إيتَاء kelimesiyle dile getirilmiştir.] Bazı misaller: وَاَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ: *Namazı kılınız; zekâtı **veriniz*** (2/Bakara 277); وَاِقَامَ الصَّلَاةِ وَاِيتَاءَ الزَّكَاةِ: *Namaz kılmak, zekât **vermek*** (21/Enbiyâ 73); وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا: ***Onlara verdiklerinizden** herhangi bir şey almanız size helal değildir* (2/Bakara 229); وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ: *ve kendisine maldan bir bolluk **verilmemiş olan*** (2/Bakara 247).

أَثَّ / Esse/ e-s-s

أَثَاث kelimesi, evin, çok olan eş-

60 Bunu söyleyen İbn Kuteybe ve Ebû Nasr Haddadî'dir. İbn Fâris, bu görüşü aktarmış ve *ze'ame nâsun* ifâdesini kullanmakla onu zayıf görmüş gibidir. Bkz. İbn Kuteybe, *Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân*, s. 298; el-Haddâdî, *el-Medhal li-İlmi Tefsiri Kitâbillâh*, thk. Safân Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, s. 269; İbn Fâris, *es-Sâhibî fi Fıkhi'l-Luga*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, İsâ el-Bâbî el-Halebî Matbaası, s. 367; Zemahşeri, *Keşşâf*, II, 415.

61 Suyûtî, *İtkân*'da (I, 256) bu ifâdeyi Râğıb'tan nakletmiştir.

62 Ebû Bekr Uleymî ve Ebû Hamdûn tarikiyle aldığı rivâyete dayanarak böyle okumuştur. Bkz. Ahmed b. Muhammed ed-Dimyâtî -el-Bennâ'- (v.1117), thk. ed-Dabbâ', Mısır. *Ithâfu Fudalâi'l-Beşer fi'l-Kırâati'l-Erbaa Aşer* [Müntehâ'l-Emânî ve'l-Meserrât fî Ulûmi'l-Kırâât], *(İthâf)*, s. 295.

yasına denir. Bunun aslı أثّ fiilinden gelmektedir ki, *çoğaldı* ve *birbirine geçti* demektir. Eğer bir mal çok ise, onun tümüne أثاث adı verilir ve bu kelimenin, متاع *eşya* gibi, kendi kökünden tekili yoktur. Yani, *esâs*, onun çoğul şeklidir. Çokça hamile kalan kadınlara نساء أثايث denir; bu ifâdede sanki onların üzerinde bir yük var diye düşünülmüştür. تأثث فلان deyimi ise, bir kişinin *ev eşyası aldığını* anlatır.

أثر / E-s-r

Bir şeyin *eseri*, onun varlığını gösteren şeyin meydana gelmesidir. أثر ve أثر fiillerinin ikisi de bu manaya gelir. Çoğulu, آثار şeklindedir. Yüce Allah buyuruyor ki: ثمّ قفّينا على آثارهم برسلنا, *Sonra onların izlerinden Resullerimizi* **gönderdik** (57/Hadîd 27); كانوا هم أشدّ منهم قوّة وآثارا في الارض: *Onlar, yeryüzünde güç ve* ***izler****/eserler bırakma yönünden bunlardan daha güçlüydüler* (40/Mü'min 21); فانظر إلى آثار رحمت الله: *Allah'ın rahmetinin* ***izlerine*** *bak* (30/Rûm 50).

Bunun için, daha önce kendisini kullanarak geçenleri gösteren yola آثار adı verilir. Yüce Allah bu anlamda şöyle buyurmaktadır: فهم على آثارهم يهرعون: *Onlar,* ***onların*** *(atalarının)* ***izlerine*** *sımsıkı sarılmaya teşvik ediliyor* (37/Sâffât 70); هم اولاء على أثري: (*Mûsâ*): *İşte, onlar da benim* ***izimdedir*** *geliyorlar, dedi* (20/Tâhâ 84).

سمنت الابل علي أثارة deyimi, *develer; üzerlerinde yağ izi görülecek derecede semizlediler*, anlamına gelir. أثرت البعير deyimi ise, *devenin ayağına iz bırakacak bir alâmet taktım ki, böylece onun izini bulabileyim*, manasına gelir. Bu izi bırakacak demir parçasına da مئثرة adı verilmiştir.

أثر السيف kılıcın cevheri ve sağlamlığının işareti demektir ki, bu da onun üzerinde ışık dalgalarının parlamasıdır. Bu özelliğe sahip kılıca سيف مأثور denmektedir. İlim rivâyet etmeye ise,

أثرت العلم أثره أثرا وأثارة وأثرة denir ki, *ilmin peşine takıldım*, bunun da aslı, *onun izini sürdüm* manasına gelir.

أو أثارة من علم: *Ya da ilimden bir* ***belge*** *getirin* (46/Ahkâf 4). Bu âyetteki أثارة kelimesi أثرة şeklinde de okunmuştur[63] ve bu, *rivâyet edilen* veya *yazılıp da izi kalan şey* demektir.

Güzel ahlaka ilişkin rivâyetlere مأثر adı verilir. أثر de istiâre olarak, *üstünlük;* ايثار ise, *kendisini ihtiyacı olduğu hâlde başkasını kendine tercih etmek* manasına işaret eder. آثرته: *Onu tercih ettim* ifâdesi de bu anlamdadır. Yüce Allah bu anlamda şöyle buyurmaktadır: ويؤثرون على أنفسهم: *İhtiyaçları olduğu hâlde, onları kendilerine* ***tercih ederler*** (59/Haşr 9); تالله لقد آثرك الله علينا: *Allah'a yemin olsun ki, Allah, seni bize* ***tercih etti****/seni bizden üstün kıldı* (Yûsuf

63 Sülemî, Hasan ve Ebû Recâ tarafından böyle okunmuştur ama, bu şaz bir kıraattır.

91); بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا: *Aksine, siz dünyayı/değersiz, yakın hayatı **tercih ediyorsunuz*** (87/A'lâ 16).

Hadîste: سيكون بعدي أثرة *Benden sonra bir* [haksız] *tercih etme olacaktır*, denmiştir.[64] Yani; *İdarede sizin bazınız, bazınıza* [haksız olarak] *tercih edilecektir.*

استئثار başkasında olmayan bir şeyle akranından ayrılmaktır. استأثر الله بفلان deyimi ise, *ölüm*ün kinâye yoluyla anlatılmasıdır ve *Yüce Allah'ın onu seçtiğini ve diğer insanları değil yalnızca ona bunu layık gördüğünü* ifâde eder. رجل أثر de, *arkadaşları arasında tercih edilen bir kişi* demektir. el-Lihyânî, bu bağlamda şu *ifâde*leri nakleder: خذه آثرا، اثر ذي أثير، إثرًا ما، ما. Bunların hepsi da aynı anlama işaret etmektedir.

أثل / E-s-l

وَبَدَّلْنَاهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ ذَوَاتَيْ أُكُلٍ خَمْطٍ وَأَثْلٍ وَشَيْءٍ مِنْ سِدْرٍ قَلِيلٍ: *Onların iki bahçesini buruk yemişli, **acı meyveli** ve içinde biraz da sedir bulunan iki bahçeye çevirdik* (34/Sebe 16).

أثل kelimesi, *kökü sağlam olan bir ağaçtır*. شجر مؤثل ise, *sağlamlığı sabit ağaç* demektir. تأثل كذا *Sağlamlığı sabit oldu*, anlamındadır.

Peygamberin (sas); غير متأثل مالا *İyice malına dalmadan* ifâdesi ise,[65] kendine aslan payı ayırmadan ve ileride kullanmak üzere saklamadan, demektir. Burada تأثل istiâre olarak kullanılmıştır. Yine bundan bir istiâre de; نحت أثلته meselidir ki, *bir kişinin dedikodusunu yapmak* demektir.[66]

إثم / İ-s-m

إثم ve آثام *kişiyi sevaptan geri bırakan/hayırdan alıkoyan işler*in adıdır; çoğulu, آثام şeklindedir. Yavaş yürüyüp geç kalma anlamı da olduğundan şair bu anlamda şöyle demektedir:

٦- جمالية تغتلي بالرادف اذا كذب الاثمات الهجيرا

6- İri dişi deve; ikinci bir biniciyle hızlı gider;
Yavaş giden develer, gün ortasında yalanladıkları zaman.[67]

فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ: *Onlarda büyük **bir günâh** vardır ve insanlar için birtakım menfaatler* (2/Bakara 219); âyetindeki إثم içki ve kumarda

---

64 Üseyd b. Hudayr'dan, Ensâr'dan bir adamın: Yâ Resûlallah, bana da, falana verdiğiniz gibi, bir görev verseniz, demesi üzerine, O: *Benden sonra bir tercih yapmakla karşılaşacaksınız; Havuz'un başında benimle karşılaşıncaya kadar sabredin*, buyurmuştur. Bu, sahih bir hadîstir: Buhârî tarafından tahriç edilmiştir. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 117.

65 Buhârî, Şurût, V, 263, Vasâyâ; Müslim, Vasiyye (HN: 1632); Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, thk. Şuayb el-Arneût-Züheyr Şâvîş, el-Mektebetu'l-İslâmî, II, 288, 305. Nesâî'nin metni şöyledir: *Yetiminin malından israf etmeden, saçıp savurmadan, iyice dalmadan yiyebilirsin.*

66 İbn Fâris der ki: Bu bir meseldir; bir kişinin namusuna dil uzatmak, onun hakkında çirkin konuşmak demektir. Bkz. *Mu cmelu'l-Luga*, I, 87; Ebû Hilâl el-Askerî, *Cemheretu'l-Emsâl*, II, 309.

67 Şair. A'şâ. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 87; İbn Fâris, *Mücmel*, s. I, 87.

hayırlardan alıkoyan bir özellik vardır, anlamındadır. Fiil, قَدْ أَثِمَ إِثْمًا وَأَثَامًا فَهُوَ آثِمٌ وَأَثِيمٌ şeklinde kullanılır ve tüm anlamları bu merkezdedir. تَأَثَّمَ ise, *günâhından kurtuldu* demektir. Tıpkı تَحَوَّبَ *büyük günâhından* ve تَحَرَّجَ *zorluğundan kurtuldu* fiillerinde olduğu gibi.

Yalanın إِثْم diye adlandırılması, günâh kapsamında yer almış olmasındandır. Bu, *insanın hayvan* diye adlandırılması gibidir. Çünkü, *insan* da *hayvan* kavramının kapsamında yer almaktadır.

أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ: *Üstünlük duygusu onu **günâhla** yakalar* (2/Bakara 206), âyetindeki إِثْم *üstünlük duygusu onu günâhkâr edecek işi yapmaya sevk etti*, demektir. وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا *Bunu yapan **esâmen** ile karşılaşır* (25/Furkân 68) âyetindeki أَثَامًا ise, azaben/bir azap, demektir. Burada azap, günâhtan kaynaklandığı için *esâmen* diye adlandırılmıştır. Bu, bitki ve yağın kendisinden kaynaklandıkları için nediy/nem, çiğ diye adlandırılmaları gibidir. Bu bağlamda şair şöyle der:

٧- تَعَلَّى النَّدَى فِي مَتْنِهِ وَتَحَدَّرَا

7- Sırtında çiğ yükselip yuvarlandı.[68]

Kimilerine göre, *esâmen ile karşılaşır*ın manası, bu onu günâhlar işlemeye sevk eder; bu da, küçük şeylerin büyüklere yol açmasındandır. فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا *Yakında **gayya** ile karşılaşırlar* (19/Meryem 59) âyeti ise, bu her iki anlamda yorumlanmıştır.

أَثِم: *Bir günâhı yüklenen*dir: آثِمٌ قَلْبُهُ: *Kalbi **günahkâr olan*** (2/Bakara 283).

Bir hadîste إِثْم kelimesinin karşısına بِرّ kelimesi konmuştur: الْبِرُّ مَا اطْمَأَنَّتْ إِلَيْهِ النَّفْسُ، وَالْإِثْمُ مَا حَاكَ فِي صَدْرِكَ

الْبِرُّ [iyilik], *içine sinen şeydir;* الْإِثْمُ [günâh] *ise, göğsüne sıkıntı veren şeydir.*[69] Resûlüllah'm bu sözü, iyilik ve günâhın hükmünü belirlemektedir; onları bizzat açıklaması değildir. Âyette: مُعْتَدٍ أَثِيمٍ: *Haddini aşan **günâhkâr*** (68/Kalem 12) denmektedir. Bu. أَثِيم / آثِم: Günâhkâr, demektir. يُسَارِعُونَ فِي الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ: *Onlar, **günâh** ve düşmanlıkta acele ederler/onları ciddi tutarlar* (5/Mâide 62). Deniyor ki; إِثْم kelimesi ile, şu âyet gibilerine işaret edilmektedir: وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللّٰهُ فَأُولٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ: *Kim Allah'ın gönderdiğini yürürlüğe koymaz/uygulamazsa; asıl onlardır, kâfirler* (5/Mâide 44); عُدْوَان sözcüğü ile de: وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللّٰهُ فَأُولٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ: *Kim Allah'ın gönderdiğini yürürlüğe koymaz/uygulamazsa; asıl onlardır,*

68 Şair, Amr b. Ahmer. Bkz. *Divan*'ı, s. 84.

69 Vâbisa b. Ma'bed'ten. Der ki: *Resûlullah'a vardım, buyurdu ki: Sen iyilikten sormaya geldin? Evet dediğimde, iyilik, gönlünün yattığı, kalbinin mutmain olduğu şeydir. Ism/Günah ise, gönlünde rahatsızlık uyandıran ve göğsünde tereddüt meydana getiren şeydir. İnsanlar sana izin verse de, fetva verseler de.* Ahmed, *Müsned*, IV, 228; Darimî, *Sünen*, II, 322; Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, I, 182; Nevevî: *"Hasen" bir hadistir*, der. Bkz. Aynı Müellif. *Erbaûn* (40 Hadis), s. 53.

zâlimler (5/Mâide 45). Buna göre, *el-ism*/günâh, *el-udvân*dan/saldırganlıktan daha geneldir.

أجّ / E-c-c

هذا عذبٌ فراتٌ وهذا ملحٌ أجاجٌ: *Bu tatlı, susuzluğu giderici, bu da tuzlu ve sıcaktır -acıdır-* (25/Furkân 53). Âyetteki أجاجٌ ve أجيجُ النار ve أجّتها ateşin sıcaklığı, أجّت ve تأجّج النهار *gün alevlenmeye başladı*, ifâdelerindeki gibi, aşırı sıcaklık anlamındadır. Ye'cûc ve Me'cûc kelimeleri de bu köktendir. Bunlar, aşırı hareketli oluşlarından, alevlenmiş ateşe ve coşkun suya benzetilmişlerdir. أجّ الظليم أجيجا: *Mazlum kişi hareketlendi*, ifâdesinde bu hareketi, ateşin sıcaklığına benzetilmiştir.

أجر / E-c-r

أجر ve أجرة dünyevî veya uhrevî amelin karşılığının kişiye dönmesini anlatır. Allah buyurur ki: إن أجري إلا على الله: ***Benim ecrimi** verecek olan sadece Allah'tır* (10/Yûnus 72); وآتيناه أجره في الدنيا وانه في الآخرة لمن الصالحين: *Ona dünyada **ecrini** verdik ve şüphesiz o, âhirette salihlerdendir* (29/ Ankebût 27); ولأجر الآخرة خير للذين آمنوا: *İman edenler için âhiret **ecri** daha üstündür* (12/Yûsuf 57).

أجرة [Ücret], dünyevî kąrşılık demektir. *Ecr*in çoğulu, أجور şeklinde gelir. وآتوهن أجورهن: *Onların **ecirleri**ni veriniz* (4/Nisâ 25) âyetindeki ise, mehirlerden kinâyedir. *Ecr* ve *ucret* sadece anlaşma veya anlaşma benzeri durumlar için kullanılır; ayrıca yalnız faydalı şeylerde kullanılır; zararlı olanlarında kullanılmaz; şu âyetler gibi: لهم أجرهم عند ربهم: *Onlara Rabblerinin katında **ecirleri** vardır* (3/Âl-i İmrân 199); فأجره على الله: ***Onun ecri** Allah'a aittir* (42/Şûrâ 40).

جزاء [Cezâ] kelimesi ise, hem anlaşmalı hem de anlaşmasız işlerin karşılığında kullanılır; yanı sıra, hem faydalı hem de zararlı şeyler için söylenebilir; şöyle ki: وجزاهم بما صبروا جنة وحريرا *Sabrettiklerinden dolayı onları cennet ve ipekle **ödüllendirmiştir*** (76/İnsân 12); فجزاؤه جهنم: ***Onun cezası** cehennemdir* 4/Nisâ 93)

أجر زيد عمرا يأجره أجرا: Zeyd, Amr'a bir şeyi ücret ile verdi, demektir. آجر عمرو زيدًا: Amr, Zeyd'e ücret verdi, manasına gelir. Bu manada bir âyet: على ان تأجرني ثماني حجج: *Buna karşılık bana sekiz hac boyunca **ücretle çalışacaksın*** (28/Kasas 27). آجر de bunun gibidir. Aralarındaki fark, أجرت bir kişinin fiili göz önüne alındığında. آجرت ise, iki kişinin fiili nazar-ı itibara alındığında söylenir, ama her ikisi de bir manaya işaret eder. Onun için أجره الله da آجره الله da denebilir [ki, ikisi de *Allah ecrini versin*, demektir].

اجير *Ücretle çalışan kişi*, fâ'il veya munfâ'il manasında olup, fe'îl kalıbında gelmiştir. استئجار *bir şeyi ücret karşılığında istemek* demektir. Ayrıca, bir şeyi ücretle yapmaya da denir. استيجاب istiâresinde إيجاب tır, sözü gibi. Yüce Allah'ın şu sözü

de bu manadadır: اسْتَأْجِرْهُ إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الأَمِينُ: *Onu **ücretle tut**; çünkü, **ücretle tuttuklarının** en hayırlısı güçlü ve emin olandır* (28/Kasas 26).

أجل / E-c-l

اجل *Bir şey için belirlenmiş süredir.* Allah buyurur ki: ولِتَبْلُغُوا أَجَلاً مُسَمًّى: *Belirlenmiş bir **ecele** ulaşmanız için* (40/Mü'min 67); أَيَّمَا الأَجَلَيْنِ قَضَيْتُ: ***İki ecel**/süreden hangisini bitirirsem* (28/Kasas 26).

مُؤَجَّل borç, zamana bırakılmış borç anlamına gelir. أَجَّلْتُهُ *ona bir zaman belirledim*, demektir.

İnsan hayatı için belirlenmiş olan süreye de اجل [*ecel*] denmiştir. دَنَا اجله *Eceli yaklaştı* deyimi ise, ölümünün yaklaştığını ifâde eder. Bunun aslı, ecelin yani hayat süresinin tamamlanmasıdır. وبَلَغْنَا أَجَلَنَا الَّذِي أَجَّلْتَ لَنَا: *Bizim için **belirlediğin süreye** ulaştık* (6/En'âm 128) âyetindeki ecel ise, ölümün sınırıdır; yaşlılık sınırıdır da denmiştir; gerçekte, her ikisi de birdir.

ثُمَّ قَضَى أَجَلاً وأَجَلٌ مُسَمًّى عِنْدَهُ: *Sonra size bir **ecel** belirleyen O'dur. Bir de onun katında belirlenmiş bir **ecel** daha vardır* (6/En'âm 2) âyetindeki birinci ecel, dünyada kalma süresini, ikincisi ise, âhiretteki süreyi anlatmaktadır. Hasan'dan [el-Basrî] Birincisi, dünyada kalış süresini, ikincisi ise, ölüm ile diriliş arasındaki süreyi ifâde eder, dediği nakledilir.

İbn Abbâs'tan; اللهُ يتوفى الانفسَ حين موتِها والتِي لمْ تَمتْ في منامها *Allah, ölüm zamanında canları vefat ettirir; ölmeyeninkini de uykusunda; ölümüne karar verdiğini tutar, diğerini ise, belli bir süreye kadar bırakır* (39/Zümer 42) âyeti referans gösterilerek birincisi uyku, ikincisi ise, ölümdür, dediği rivâyet edilir.

Bu her iki anlamıyla da ecel, ölüm için kullanılır, denmiştir. Buna göre, kiminin eceli kılıç, yangın, boğulma ve hayata uygun olmayan herhangi bir şey ya da hayatın sona ermesine sebep olan başka bir nedenle gelir. Kimininki ise, korunur, ölümü kendi kendine gelinceye kadar sağlıklı bir hayat yaşar. من أخطاه سهمُ الرزِيّة لم يخطئه سهمُ المنِيّة: *Büyük felaketin okundan kurtulan olsa da, ölümün okundan kurtulan olmaz*, sözünde işaret edilen iki ecel de bunların aynısıdır.

Şöyle de denmiştir: İnsanların iki eceli vardır. Kimileri beklenmedik şekilde [genç ve sağlıklıyken] ölür. Kimileri de, Cenabı Allah'ın insanın doğasında daha fazlasını takdir etmediği sınıra varıncaya kadar yaşar. Yüce Allah şu âyetle buna işaret etmiştir: ومنكم من يتوفى ومنكم من يُرَدُّ الى ارذل العُمُر: *Sizden bir kısmı vefat eder, bir kısmı ise, ömrün değersiz olanına kadar ertelenir* (22/Hac 5). Bu iki ölüm hâlini kasteden şair şöyle demiştir:

٨- رأيْتُ المنايا خبطَ عشواءَ من تُصبْ

8- *Ölümleri, şaşkın/düşüncesiz bir cin çarpması olarak gördüm,*

kime değse onu öldürmektedir ...[70]

Diğer bir şair ise şöyle der:

٩ - من لم يمت عبطة يمت هرما

9- Beklenmedik şekilde [genç ve sağlıklıyken] ölmeyen de, iyice yaşlanınca ölecektir.[71]

اجل kelimesi عاجل kelimesinin zıt anlamlısıdır. اجل ise, *ileride meydana gelmesinden korkulan suç*tur. Buna göre, her *ecel*, bir suçtur, ama her suç bir *ecel* değildir. Bu nedenle, *onun için şöyle yaptım* denir. Allah buyurur ki: من أجْل ذلك كتبْنا على بني إسْرائيل: *Bu suçtan **dolayı** İsrâiloğullarına yazdık ki* (5/Mâide 32); yani, bu nedenle. Âyetin bu kısmı, من اجْل ذلك diye *esre* ile de okunmuştur ki, o zaman anlamı, bunun cinayetinden dolayı, demek olur.

Duyulan bir haberin tahkîki/tasdîki anlamında *ecel* [evet, doğru söylüyorsun] denir.

واذا طلّقْتم النساء فبلغن اجلهن فامسكوهن بمعروف *Kadınları boşadığınızda, onlar da **belirlenen sürelerine** ulaştıklarında, ya onları iyilikle tutun* (2/Bakara 231) âyetindeki ecele/belirlenen süreye ulaşma ise, boşama ile iddetin bitmesi arasında belirlenmiş olan süredir. واذا طلّقْتم النساء فبلغن اجلهن فلا تعضلوهن ان ينْكحْن ازواجهن إذا تراضوْا بيْنهم بالمعروف *Kadınları boşadığınızda, onlar da **belirlenen sürelerine** ulaştıklarında, aralarında iyilikle anlaştıkları takdirde, onların eski kocalarıyla evlenmelerine engel olmayın* (2/Bakara 232) âyeti ise, iddet süresinin bittiği zamana işarettir. Bu zaman, kendileri hakkında verecekleri kararda bir sakınca yoktur.

أحد / E-h-d

احد kelimesi iki şekilde kullanılır.

Birincisi, yalnız olumsuzluk için kullanılır.

İkincisi ise, olumlu anlamı ifâde etmek için kullanılır.

Olumsuzluğa mahsus olan ehad, konuşanların cinsini kuşatmasından ve toplanma ve ayrılma yoluyla azı da çoğu da içine alması özelliklerine sahiptir. Sözgelimi, ما في الدار احد *evde **kimse** yoktur*, cümlesi, evde ne bir ne iki ne de daha fazla kimsenin ne toplanmış hâlde ne de dağınık hâlde bulunduğunu ifâde eder. Bunun için olumlu cümlelerde kullanılması doğru değildir; çünkü: İki zıt şeyi olumsuzlamak doğrudur, fakat, ikisini doğrulamak doğru olmaz. Eğer في الدار واحد *evde **biri** var* denecek olsa, bu, evde tek başına bir kişinin olduğunu ispat ettiği gibi, birden fazla kişinin de toplu hâlde ya da dağınık biçimde varlığının kabul edildiğini ifâde eder. Bunun mümkün olmadığı açıktır. Bu ifâde birden fazla kişiyi kapsadığından ما من احد فاضلين *fazıl*

70 Züheyr b. Ebî Sülmâ'nın *Muallaka*'sında yer alan bir beytidir. Beytin diğer mısraı ise: *Kime de değmese, yaşar da, piri fani olur.* Bkz. *Dîvân*, s. 86.

71 Ümeyye b. Ebî's-Salt'ın bir mısraıdır. Beytin diğer mısraı ise: *Ölümün bir şerbeti var. insan onu tadacaktır.* Bkz. *Dîvân*, s. 241.

*olmayan **kimse** yoktur* denmesi doğrudur. Tıpkı şu âyet gibi: فَمَا منكُم مِن احد عنه حاجزين *Sizden **hiçbir kimse** ona mani de olamazdı* (69/Hakka 47).

Olumluda kullanılanı ise, üç şekilde gelebilir:

Birincisi: Onluk sayılara eklenmiş olan احد [bir] sayısıdır. أَحَدَ عشر (On bir) ve واحد وعشرون (yirmi bir) sayılarındaki *bir* gibi.

İkincisi: احد *Bir* kelimesinin isim tamlamasında tamlayan veya tamlanan olarak *birincisi* anlamında kullanılmasıdır. امّا احدكما فيسقي ربه خمرا *Sizin **birinciniz**, efendisine sakilik yapacak/şarap içirecek* (12/Yûsuf 41) âyetindeki gibi. يَوْمُ الأحد *Birinci gün*/Pazar. يَوْمُ الاثنين *İkinci gun*/Pazartesi, ifâdeleri de bunun gibidir.

Üçüncüsü: أَحَدَ kelimesinin mutlak bir vasıf olarak kullanılmasıdır. Bu da ancak Yüce Allah'ın vasfı olarak, şu âyette olduğu gibi, kullanılabilir: قل هوَ اللَّهُ احد *De ki: O, Allah **birdir*** (112/İhlâs 1). Bu احد'ın aslı, وَحَدَ'dır. Fakat, vahad, Allah dışındaki varlıklar için kullanılır. Nâbiğa'nın şu beytinde görüldüğü gibi:

١٠ - كان رحلي وقد زال النَّهارُ بنا

بذي الجليل على مستأنس وحد

10- *Sanki bineğim, zaman bizi bitirdikten sonra*

*Kadri Yüce vahad/**biricik** dosta götürdü.*[72]

أخذ / E-h-z

أخذ *Bir şeyi tutmak, elde etmek* veya *sahip olmak* demektir. اخذ fiili bazen gerçekten tutmak anlamına gelir: مَعَاذَ الله أن نأخذ الا من وجدنا متاعنا عنده *Biz, eşyamızı yanında bulduğumuzdan başkasını **tutmaktan** Allah'a sığınırız* (12/Yûsuf 79); bazen de yakalamak anlamına gelir: لا تأخذه سنة ولا نوْمٌ *Onu herhangi bir uyuklama **tutmaz,** herhangi bir uyku da* (2/Bakara 255).

اخذته الحمّى *sıtma tuttu* da denir. Yüce Allah bu manada: وأخذ الذين ظلموا الصَّيحة *Zulmedenleri, sayha **tuttu*** (11/Hûd 67); فأخذه اللهُ نكال الاخرة والأولى *Allah, onu âhiretin cezası ve birincisinin de karşılığı olarak **yakalayıverdi*** (79/Nâziât 25); وكذلك أخذ ربك اذا أخذ القرى *İşte Rabbin kentleri **yakaladığında** böyle **yakalar*** (11/Hûd 102) buyurur.

Onun için esir düşmüş kişiye de اخيذ ve مأخوذ *yakalanmış* adı verilir. اتخاذ *bir şey edinmek* de aynı fiilin iftiâl kalıbıdır. Bu durumda iki mef'ûl alır ve جعل *yapmak, etmek* fiilinin yerine geçer. Yüce Allah'ın şu âyetleri bu manadadır: لا تتخذوا اليهود والنصارى *Yahudileri ve Hıristiyanları dost **edinmeyiniz*** (5/Mâide 51); ام اتخذوا من دونه اولياء *Ondan başka dostlar mı **edinmişler**?* (42/Şûrâ 9); فاتخذتموهم سخريا ***Siz onları** maskara **yaptınız*** (23/Mü'minûn 110); ا انت قلت للناس اتخذوني وأمي الهين من دون الله *Sen mi insanlara beni ve annemi Allah'ın*

72 Bu beyit, Nâbiğa'nın *Muallaka*'sında yer almıştır. *Dîvân*'ında (s.31) ve Nahhâs'ın *Şerhu'l-Kasâidi't-Tis'i*'nda [Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye] II. 162) yer alınıştır.

dışında iki ilâh ***edinin*** *dedin?* (5/ Mâide 116); ولو يؤاخذ الله الناس بظلمهم *Eğer Allah, insanları zulümleriyle* ***yakalayıverecek*** *olsa* (16/Nahl 61).

Burada özellikle مواخذه kökünün kullanılmış olması, ceza vermek ve yaptıklarının karşılığını verme manasına dikkat çekmek içindir; çünkü: Onlar, pek çok nimete sahip oldukları hâlde, buna şükür ile karşılık vermemişlerdir.

فلان مأخوذ *Falan* yakalanmış, onda bir cin tutması hâli vardır. فلان يأخذ مأخذ فلان deyimi, *falan kişi, falanın yaptığını yapar, gittiği yere gider*, demektir. رجل اخيذ ve به اخذ deyimi de *göz ağrısı*ndan kinâyedir. اخاذة ve اخاذ ise, *kişinin kendisi için aldığı yere* denir. ذهبوا ومن اخذ اخذهم واخذهم (sözü ise) *onlar da gittiler, onların ahlak, giyim kuşam ve yolunu izleyenler de*, manasına gelir.

أخ / E-h-v

أخ kelimesinin aslı, اخو şeklindedir ve *kardeş* demektir. O da, aynı anne babadan doğan veya sadece annesi veya babası aynı olan ya da süt emmede başkasına ortak olan kişidir. İstiâre yoluyla başkasına kabile, din, sanat, uygulama, sevgi veya diğer ilişkilerde ortak olan tüm kişiler için kullanılır. Allah buyurur ki: لا تكونوا كالذين كفروا وقالوا لاخوانهم *Kâfir olan ve* ***kardeşlerine*** *diyenler gibi olmayın* (3/Âl-i İmrân 156); yani: Küfürde kendilerine ortak olanlara. إنما المؤمنون اخوة *Sadece mü'minler* ***kardeştir*** (49/ Hucurât 10); ايحب احدكم ان ياكل لحم اخيه ميتا *Biriniz ölü* ***kardeşinin*** *etini yemek ister mi?* (49/Hucurât 12); فان كان له اخوة *Eğer onun* ***kardeşleri*** *varsa* (4/ Nisâ 11); yani: Erkek ve kız kardeşleri varsa. اخوانا على سرر متقابلين *Onlar artık köşkler üzerinde karşı karşıya oturan* ***kardeşler*** *olacaklardır* (15/ Hicr 47); bu, onların arasında herhangi bir muhâlefetin kalmayacağına dikkat çekmektir.

اخت ise, kız kardeştir. Sonuna gelen tâ harfi, düşen son harfinin yerine gelmiş gibidir. يا اخت هارون *Ey Hârûn'un kız kardeşi* (19/Meryem 28) âyeti, iyilikte onun kardeşi demektir, soyda değil. Bu, *ey Temîm'in kardeşi* deyimi gibidir. اخا عاد *Âd'ın* ***kardeşi*** (46/Ahkâf 21) âyetinde O'na kardeş demesi, Onun, kardeşin kardeşe şefkati gibi bir şefkat beslediğine dikkat çekmek içindir.

و الى ثمود اخاهم *Semûd'e de* ***kardeşleri*** (7/A'râf 73); و الى عاد اخاهم *Âd'a da* ***kardeşleri*** (7/A'râf 65); و الى مدين اخاهم *Medyene de* ***kardeşleri*** (7/A'râf 85) ifâdeleri de bunun gibidir. وما نريهم من اية إلا هى اكبر من اختها *Onlara her gösterdiğimiz mucize,* ***kardeşinden*** *daha büyüktür* (43/Zuhruf 48); yani: Kendisinden önceki âyetten. Ona, *onun kardeşi* demesinin nedeni, sağlık, açıklık ve doğrulukta ikisinin de ortak olmasındandır.

كلما دخلت امة لعنت اختها *Her bir ümmet girdiğinde* ***kardeşine*** *lanet eder* (7/A'râf 38) âyeti, أولياؤهم الطاغوت

***Onların, velileri**/dostları tagûttur* (2/Bakara 257) âyeti gibi âyetlerde zikredilen velilerine işarettir.

تاخيت deyimi, kardeşin kardeşi aradığı gibi aradım demektir. Kardeşlikten, beraberlik manası çıkarılmış ve اخذة الدالة denmiştir.[73]

اخر / Â-h-r

اخر kelimesi birinci anlamına gelen اوّل kelimesinin zıt anlamlısıdır. آخر sözcüğünün zıddı ise, اوّل kelimesidir. İkinci hayat için دارُ الاخرة deyimi kullanılır; tıpkı, birinci hayat için دَارُ الدُنيا ifâdesi kullanıldığı gibi. وان الدار الاخرة لهى الحيوان ***Âhiret yurduna** gelince, işte asıl hayat odur* (29/Ankebût 64). Bazen, الدَّار (yurt) kelimesi de kullanılmaz; şu âyet gibi: اولئك الذين ليس لهم في الاخرة إلا النار *İşte onlar, **âhirette** ateşten başka bir şeyleri olmayanlardır* (11/Hud 16). Bazen dâr/yurt kelimesi, âhiret sıfatı ile nitelenir, bazen de onunla bir isim tamlaması oluşturur. Misaller: وللدارُ الاخرة خيرٌ للذين يتقون *Takvalı olmaya çalışanlar için **son yurt** daha hayırlıdır* (6/En'âm 32); ولدارُ الاخرة خيرٌ لِلذين اتقَوْا *Takvalı olanlar için **âhiret yurdu** daha hayırlıdır* (12/Yûsuf 109).[74] Isim tamlaması yapıldığında düşünülmesi gereken: دارُ الحياة الآخرة *Âhiret yurdunun hayatı* ifâdesidir.

آخر kelimesi ise, eğer içinde *elif-lâm* var kabul edilirse, آخَر kelimesinden dönüşmüştür. Arapça'da bunun bir benzeri daha yoktur. Zira bu kelimenin ef'alu kalıbı, ya kendisiyle beraber من (*min*) açıkça veya takdîrî olarak zikredilir ki, bu durumda tesniye/ikili, cemi/çoğul ve müennes kalıpları olmaz. ya da من (*min*) harfi hazfedilerek başına *elif-lâm* getirilir ki, o zaman hem tesniyesi hem de cemisi yapılabilir. Diğer kardeşlerinin arasından sadece bu اخر (*uhar*) kelimesinin *elif-lâm*sız kullanılması uygun görülmüştür.

تاخير erteleme, takdîmin karşılığıdır. بما قدّم واخر *Öne aldıklarından ve **erteleditklerinden*** (75/Kıyâmet 13); ما تقدم من ذنبك وما تأخر *günâhlarından daha önce geçen ve **sonradan gelecek olan*** (48/Fetih 2); انما يؤخرهم ليوم تشخص فيه الابصار *Allah, onları, gözlerin fal taşı gibi açılacağı bir güne **ertelemektedir*** (14/İbrâhîm 42); ربنا أخرنا الى أجل قريب *Rabbimiz! Bizi yakın bir zamana kadar **ertele*** (14/İbrâhîm 44).

Veresiye ile satmak demek olan, اخرة ile sattım demek; نظرة ile sattım demek gibidir ve *satılan şeyin bedelini alma zamanını geciktirerek satmayı* ifâde eder. ابعد الله الاخر deyimi ise, *faziletten ve hakkı aramaktan geri kalanı, Allah [rahmetinden]uzak etti,* demektir.

إدّ / İ-d-d

Allah buyurur ki: لقد جئتم شيئا إدّا

73 Ibn Manzûr der ki: *Ehiyye* ve *âhıyye*, her iki ucu duvara gömülüp ortası ip gibi yapılarak hayvanın kendisine bağlandığı kazıktır.

74 Yazma nüshada *ahiret mükafatı daha büyüktür, eğer bilselerdi* (16/Nahl 41) âyeti verilmiştir, ama bu, konu için örnek olmaz.

Siz, çok çirkin bir şey getirdiniz (19/ Meryem 89); yani: Kötü bir şey, etrafında çok anlamsız sözün edilebileceği bir görüş ortaya attınız. Bu ifâde: أدّت الناقة تئد sözünden alınmıştır ki, devenin aşırı yorgunluktan şiddetli bir şekilde inlemesi/acı biçimde böğürmesi/bağırması demektir. أديد ise, *çokça söylenen ama hiçbir şey anlaşılmayan söz* demektir. ودّ de, Sevgi veya أدت الناقة *Dişi deve inledi*, sözünden alınmıştır.

أدى / E-d-y

أداء Hakkı yerine ulaştırmak ve gereğini yapmaktır. Harac ve cizye ile emaneti sahibine geri vermek gibi. Allah buyurur ki: فليؤد الذي اؤتمن أمانته *Kendisine güvenilen kimse emanetini **geri versin**/ödesin* (2/Bakara 283); إن الله يأمركم أن تؤدوا الامانات إلى أهلها *Allah, size, emanetleri ehline **vermenizi** emretmektedir* (4/Nisâ 58); وأداء إليه بإحسان *Ve ona güzellikle **ödemelidir*** (2/Bakara 178).

Bu kelimenin aslı *edat*tan gelmektedir. أدوت بفعل كذا deyimi, *şu işi yaptın*, yani, onu *hallettin* demektir ki, onun da aslı, kendisiyle istenen yere ulaşılan vasıtayı elde ettim demektir. Tıpkı استأديت على فلان deyiminin استعديت sözünün anlamında olması gibi.[75]

أدم / Â-d-m

أدم *Âdem*, insanlığın babasıdır. Denmiştir ki: Bu adı almasının nedeni, bedeninin topraktan yaratılmış olmasındandır. Renginin esmer oluşudur da denmiştir. رجل آدم *Âdem bir adam* denir ki, *esmer adam* demek gibidir.

Ayrıca, değişik maddelerden ve farklı güçlerden meydana geldiğinden bu adı aldığını söyleyenler de vardır. Yüce Allah'ın şu sözü gibi: إنا خلقنا الانسان من نطفة أمشاج نبتليه *Biz insanı imtihan etmek için karışık bir nutfeden yarattık* (76/ İnsân 2). Falanı ailemin *edeme*si yaptım da denir ki, bu, onu onlara *kattım* demektir.[76]

Hz. Âdem'e ونفخت فيه من روحي *ona **ruhumdan** üfledim* (15/Hicr 29) âyetinde sözü edilen ruh üflenip güzelleşince; وفضلناهم على كثير ممن خلقنا تفضيلا *onları yarattıklarımızın çoğundan bir şekilde **üstün kıldık*** (17/İsrâ 70) âyetinde ifâde edildiği gibi *akıl*, *anlayış* ve *düşünce* ile diğer varlıklardan üstün kılınınca bu ismi almıştır diyenler de vardır. Bu yaklaşımın kalkış noktası, إدام kelimesidir ki, kendisiyle yemeğin güzelleştirildiği şey demektir. Hadîste: لو نظرت إليها فإنه أحرى أن يؤدم بينكما *Ona alıcı gözüyle baksaydın ya, çünkü bu, aranızın*

---

75 استأديت السلطان على فلان deyimi, استعديت manasındadır ki, sultanı, falana karşı bir araç olarak kullandım. آداني عليه yani: أعداني وأعانني anlamına gelir ki, o da bunu kabul etti ve bana yardım etti, demektir.

76 İbn Fâris, bu cümledeki edeme kelimesine, örnek/model; Ferrâ', vesile; Zemahşerî ise, *efendi* ve *öncü* anlamını vermiştir. Bkz. İbn Fâris, *Mücmel*, I, 90; Zemahşerî, *Zemahşerî, Esâsu'l-Belâğa*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, s. 4.

tatlılaşmasına yol açardı[77] yani, sizi birbirinize kaynaştırır, aranızı iyileştirirdi.

أذن / E-z-n

أذن kelimesi, kulak demektir. Kazan ve tencere gibi şeylerin halka olan kısmı da buna benzetilerek tencerenin kulağı (kulpu) denmiştir. Çok fazla dinlemeyi sevene de sözü dinlenene de أذن denmiştir. Yüce Allah buyuruyor ki: وَيَقُولُونَ هُوَ اُذُنٌ قُلْ اُذُنُ خَيْرٍ لَكُمْ *Diyorlar ki: O* ***bir kulaktır*** *de ki: o sizin için hayır* ***kulağıdır*** (9/Tevbe 61). Bunun anlamı, onun, sizin için hayırlı olan şeylere, hayır getirene kulak verdiğidir. وَفِي اٰذَانِهِمْ وَقْرًا *Onların* ***kulaklarında*** *bir sağırlık vardır* (6/En'âm 25) âyeti ise, onların cahilliklerine işarettir, duymadıklarına değil.

أذن kulak verdi, dinledi anlamına gelir. وَاَذِنَتْ لِرَبِّهَا وَحُقَّتْ *Rabbine* ***kulak verip*** *boyun eğecek hâle getirildiği zaman* (84/İnşikâk2). Bu kelime dinlemek yoluyla elde edilen ilimler için de kullanılır. Şu âyet gibi: فَاْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ ***Kesin olarak biliniz ki****, siz, Allah ve Resûlu ile savaş hâlindesiniz* (2/Bakara 279).

أذن ve أذان kelimeleri duyulan şeyler için kullanılır. Bilgi de bu şekilde ifâde edilir. Zira, bizim pek çok bilgimizin ilk adımı dinlemekle elde edilmektedir. Allah buyurur ki: ائْذَنْ لِي وَلَا تَفْتِنِّي *Bana* ***izin ver****, beni fitneye düşürme* (9/Tevbe 49). وَاِذْ تَاَذَّنَ رَبُّكُمْ *Ve Rabbiniz size şöyle* ***bildirmişti*** (14/İbrâhîm 7). Bu anlamda اذنته بكذا ve اذنته kalıpları da kullanılır. Bunlar da aynı anlamdadır ve izin vermeyi ifâde ederler.

مؤذن kelimesi, bir şeyi bağırarak bildiren/ilân eden herkes için kullanılır. ثُمَّ اَذَّنَ مُؤَذِّنٌ اَيَّتُهَا الْعِيرُ *Sonra bir müezzin* ***yüksek sesle bildirdi: Ey*** *kafile!* (12/Yûsuf 70); فَاَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَيْنَهُمْ *Aralarından bir müezzin* ***yüksek sesle bağırdı*** (7/A'râf 44); وَاَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ *hacda insanlar arasında ilan et/* ***bildir*** (22/Hac 27).

اذين ezan sesinin geldiği yerdir. Bir şeyde *izin* onda serbestlik ve ruhsat olduğu anlamına gelir. âyette: وَمَا اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا لِيُطَاعَ بِاِذْنِ اللّٰهِ *Biz her peygamberi Allah'ın* ***izni*** *dâhilinde kendisine itâat edilmesi için gönderdik* (4/Nisâ 64). Buradaki Allah'ın izni onun iradesi ve emri demektir. وَمَا اَصَابَكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ فَبِاِذْنِ اللّٰهِ *İki topluluğun karşılaştığı gün sizin başınıza gelenler Allah'ın* ***izni*** *ileydi* (3/Âl-i İmrân 166); وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ اَحَدٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ *Onlar Allah'ın* ***izni*** *dışında onunla (sihir) hiç kimseye zarar veremezler* (2/Bakara 102).

وَلَيْسَ بِضَارِّهِمْ شَيْـًٔا اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ *Onlar Allah'ın* ***izni*** *olmadan onlara zerre kadar zarar veremezler* (58/Mücâdele

---

77 Mugîra b. Şu'be, bir kadınla evlenmek istediğini bildirince Peygamber ona bu sözü söylemiştir. Tirmizî tahriç etmiş ve *Hasen bir hadîstir* demiştir. Bkz. Mübârekfûrî. *Âridatu'l-Ahvezî*, IV, 307; Nesâî, *Sünen*, VI, 70; İbn Mâce, *Sünen*, I, 599.

10); buradaki *Allah'ın izni* Allah'ın ilmidir denmişse de ilim ile izin arasında fark olduğu açıktır. Çünkü izin daha özeldir ve genelde sadece dilemenin söz konusu olduğu durumlarda kullanılır; yapılan işten razı olunsun olunmasın fark etmez. Çünkü: وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ تُؤْمِنَ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ *hiçbir nefis Allah'ın **izni** olmadan iman edemez* (10/Yûnus 100) âyetinde Allah'ın dilemesi ve emrinin olduğu açıktır. وَمَا هُمْ بِضَارّٖينَ بِهٖ مِنْ اَحَدٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ *Onlar Allah'ın **izni** dışında onunla (sihir) hiç kimseye zarar veremezler* (2/Bakara 102) âyetinde ise, bir açıdan Allah'ın dilemesi vardır.

Bunun izahı şöyledir: Yüce Allah'ın insanda bir kuvvet yarattığı bununla kendine zulmetmek ve zarar vermek isteyen kişinin bu zulmünü kabul etme imkanı olduğu fakat onu kabul ederken taş gibi acı çekmeyen bir varlık gibi yaratıp yaratmadığı konusunda görüş ayrılığı yoktur. Aynı şekilde bu imkanı yaratmanın Allah'ın fiili olduğu da tartışmasızdır. Bu açıdan şöyle denmesi doğru olur: Allah'ın izni ve dilemesi ile zalim tarafından gelen zarar diğer kişilere dokunur. Bu sözün genişletilmesi için ayrı bir kitap gerekir. Onun için biz bunu burada ele alamıyoruz.

اِسْتِئْذَان izin istemek demektir. Allah buyurur ki: اِنَّمَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ *Ancak Allah'a inanmayanlar **senden izin isterler*** (9/Tevbe 45); فَاِذَا اسْتَأْذَنُوكَ *Eğer **senden izin isterlerse**.* (24/Nûr 62).

اِذَنْ edâtına gelince, bu şart cümlesinin ikinci kısmı olan şartın cevabı veya teknik tabiriyle *cezâ*sının önünde kullanılır. Bu, اِذَنْ bir cevap veya cevap yerine geçebilecek bir ifâde ister demektir. Sözün onunla beraber kullanılan kısmı bir ceza/cevap gerektirir. Eğer sözün başında gelir ve ardında muzari bir fiil bulunursa, kaçınılmaz olarak o muzari fiili nasb eder; اِذَنْ اَخْرُجَ *O zaman ben de çıkarım* cümlesi gibi. Eğer *izen*den önce bir cümle varsa ardından da muzari bir fiil geliyorsa, hem mansup hem de merfû' şekilde okunabilir. Şöyle ki: اَنَا اِذَنْ اَخْرُجَ veya اَخْرُجُ denebilir. Eğer اِذَنْ fiilden sonra gelir ya da onunla beraber muzari fiil bulunmazsa, bu durumda *izen* amel etmez. Şöyle ki: اَنَا اَخْرُجُ اِذَنْ ifâdesi gibi. Allah buyurur ki: اِنَّكُمْ اِذًا مِثْلُهُمْ *Yoksa, siz de **o zaman** onlar gibi olursunuz* (4/Nisâ 140).

أذى / E-z-y

اَذَى kelimesi, canlı varlıklara dokunan zararı anlatır. Bu, canlının bedenine ya da ruhuna yönelik olabilir; ya da yapılan işin dünyevî yahut uhrevî sonuçlarından kaynaklanabilir. Allah buyurur ki: لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰى *Sadakalarınızı başa kakma ve **eziyetle** boşa çıkarmayın* (2/Bakara 264); فَاٰذُوهُمَا *Her iki tarafa da **eziyet** ediniz* (4/Nisâ 16) âyetindeki eziyet ise, dövmeye işarettir. Tevbe suresindeki وَمِنْهُمُ الَّذٖينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ اُذُنٌ *Onlardan kimileri peygambere **eziyet ediyor** ve o bir kulaktır diyorlar* (9/Tevbe 61) âyeti de bunun gibidir.

وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ *Allah'ın Resulüne **eziyet edenlere** dayanılmaz bir azap vardır* (9/Tevbe 61); لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَى *Musa'ya **eziyet edenler** gibi olmayınız* (33/ Ahzâb 69); وَأُوذُوا حَتَّى أَتَاهُمْ نَصْرُنَا *Bizim yardımımız gelene kadar **eziyet görenler*** (6/En'âm 34); لِمَ تُؤْذُونَنِي *neden **bana eziyet ediyorsunuz*** (61/Saff 5). وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى *Sana ay hâlini soruyorlar de ki: O **bir eziyettir*** (2/Bakara 222). Bu hâlin eziyet diye adlandırılması hem şerîatın ölçüleri hem de tıbbın kriterleriyle doğrudur. Bu işin uzmanlarının tespitlerine göre, bu hâl gerçekten bir eziyettir.

أَذِيَّة veya إِيذَاءً ve أَذِيَّة ve أَذًى kelimeleri birbirine yakın anlamlar taşımaktadır ki, hepsi de *eziyet etmek* manasına gelir.

آذِيّ ise, denizin üzerinde olanları rahatsız eden dalga, demektir.

إذا / İ-z-â

Bütün gelecek zamanlar إذا ile ifâde edilir. Şart manası taşıdığından fiilleri cezm eder. Bu genelde şiirlerde daha çok kullanılır. إذ ise, geçmiş zamanı ifâde eder. Bunun bir cevabının olması gerekmez. Ancak sonuna *mâ* edatı eklenirse, o zaman, cümlede bir cevap ister. Şöyle ki:

١٤ - إِذْ مَا أَتَيْتَ عَلَى الرَّسُولِ فَقُلْ لَهُ

14- *Resule vardığında ona de ki*: ...[78]

أرب / E-r-b

أرب: Mutlaka karşılanması gereken zorunlu ihtiyaç demektir. Buna göre, her *ereb* bir ihtiyaçtır ama her ihtiyaç bir *ereb* değildir. Bununla beraber *ereb* bazen sadece ihtiyaç için kullanılır, bazen de ihtiyaç olmasa da, olması istenen şey için kullanılır. Falan kişi *ereb* sahibidir ve *erîb*dır deyimi, giderilmesi gereken bir ihtiyacı var demektir. Onun için, قد ارب إلى كذا deyimi, *bir şeye aşırı derecede ihtiyacı var* manasına gelir قد أرب إلى كذا أربًا ve أُرْبَة ve إِرْبَة ve مَأْرُبَة ifâdeleri de bu anlamı taşır. Allah buyurur ki: وَلِيَ فِيهَا مَآرِبُ أُخْرَى *Ve onu **başka işlerde de kullanırım*** (20/Tâhâ 18).

لا ارب لى فى كذا Deyimi, *benim ona aşırı ihtiyacım yoktur*, manasına gelir. Allah buyurur ki: أُولِي الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ *Yahut kendilerine bağlı **irbe** sahibi olmayan erkeklerden* (24/Nûr 31). Bu âyetteki *irbe* kelimesi, evliliğe ihtiyaç duymak anlamında bir kinâyedir. Bu إربى diye de adlandırılır ki, mutlaka karşılanması gereken zorunlu ihtiyaçtır. Çok ihtiyaç duyulan organlara da آراب adı verilir ki, tekili *ereb*tir. Bunu şöyle izah edebiliriz:

---

78 Bu, sahâbî olan Abbâs b. Mirdâs'ın Huneyn savaşında Peygambere hitaben söylediği kasidesinden bir mısradır. Beytin ikinci mısraı ise şöyledir: *Bu senin üzerine bir hak olsun, Meclis sukûnete erdiğinde*. Bkz. *Şevâhidu Sîbeveyh*, I, 432; İbnu's-Sayrâfî, *Şerhu Ebyâti Sibeveyh*, thk. M. Ali Sultânı, Dâru'l-Me'mûn, Dımaşk, II, 93; Müberred, *Muktadab*, thk. Abdulhalık Udayme, Kahire, II, 46; es-Süheylî, *er-Ravdu'l-Unuf*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, II, 298; Bağdadî, *Hazânetu'l-Edeb*, IX, 29.

Organlar iki kısma ayrılır: Bir kısmı canlıların ihtiyaç duymalarından dolayı kendilerine verilenlerdir. Bunlar el, ayak, göz gibi organlardır. Diğer kısmı ise, ziynet içindir. Kaş ve sakal gibi.

Öte yandan ihtiyaçları gidermek için yaratılan organlar da iki kısma ayrılır. Birincilerine aşırı ihtiyaç duyulmaz; ikincilerine ise, şiddetli ihtiyaç duyulur. Öyle ki, eğer bunlardan birinin olmadığı varsayılırsa, insan vücudunda büyük bir eksiklik/boşluk meydana gelir. İşte bu türden organlara أراب adı verilir.

Bu anlamda Peygamberin (sas) şöyle dediği rivâyet edilmiştir: إذا سجد العبد سجد معه سبعة آراب وجهه وكفاه وركبتاه وقدماه *Kul secdeye vardığında onunla beraber yedi ârâb/önemli organ da secde eder: Yüzü/alnı, elleri, dizleri ve ayakları.*[79]

أرب نصيبه deyimi, *payının büyümesi* manasına gelir. Bu onu büyük ihtiyacını giderebilecek bir şey olarak değerlendirmesi durumunda ortaya çıkar. أرب ماله deyimi ise, *malı çoğaldı*, demektir. أربت العقدة sözü ise, *düğümü sağlamlaştırdım*, anlamına gelir.

79 Hz. Abbâs'tan alınan bu hadis Muslim tarafından Sücûd kitabında kaydedilmiştir. Ayrıca Ahmet, *Müsned*, I, 206; Ebû Dâvûd, (HN: 891); Tirmizî rivâyetinden sonra şoyle der: *Bu hasen sahih bir hadistir, ilim ehline göre, uygulama da bu sekildedir.* Bkz. Mübârekfûri, *A.Ahvezî*, IV, 72; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 296.

أرض / E-r-d

أرض: Kelimesi, mana olarak *semâ*nın karşısında yer alan kütledir. Çoğulu أرضون şeklinde gelir. Kur'ân'da çoğul şekli kullanılmamıştır. Kimi zaman bir şeyin alt kısmı da *ard* diye ifâde edilir, nasıl ki, üst tarafına da sema denilir. Şair atını anlatırken şöyle der:

١٢ - وأحمر كالديباج أما سماؤه فريا وأما أرضه فمحول

12- *İpek gibi kırmızıdır; semâsı gelince*
*Üst tarafı parlak, **ardı (alt tarafı)** ise, tozludur.*[80]

Allah buyurur ki: اعلموا أن الله يحيي الأرض بعد موتها *Biliniz ki, Allah, **ardı**, ölümünden sonra diriltir* (57/Hadîd 17). Bu her bozulmadan sonraki tüm yeniden yaratmaları ve ilk yaratmadan sonraki yeniden yaratmaları ifâde eder. Onun için bazı Müfessirler: *Bu âyet, kalplerin katılaşmasından sonra yumuşatılmalarını ifâde eder*, demişlerdir.

أرض أريضة deyimi, bitkisi güzel olan toprağı dile getirir. تأرض النبت deyimi, bitkinin yerde iyice yer ettiğini ve çoğaldığını; تأرض الجدي deyimi ise, oğlağın yerdeki bitkileri otlamaya başladığını ifâde eder. أرضة ise, yer-

80 Bu beyit Tufeyl el-Ganevî'ye aittir. Şiirlerinin ilavelerinde yer almıştır, s. 62; Nişvân b. Saîd el-Himyerî (v.573), *Şemsu'l-Ulûm ve Dâu Kelâmı'l-Arab mıne'l-Külûm*, Alemu'l-Kütüb, Beyrut, I, 72; İbn Fâris, *Mücmel*, I, 92.

den odunlara giren kurtçuk manasına gelir. أرضت الخشبة فهي ماروضة deyimi de, *odun kurtlandı, kurtlanmış odun*, demektir.

اريك / E-r-y-k

اريكة: Kelimesi, taht üzerinde bulunan gelinin süslü makamıdır. Çoğulu أرائك şeklindedir. Bu ismi alması, ya bir tür ağaç olan erâkten yapılmış bir yer olmasından, ya da ikâmet etmek/oturmak için yapılmış bir yer olmasındandır. Nitekim, أرك بالمكان اروكا deyimi, yerde bir süre kaldı demektir.

أرُوك kelimesinin aslı ise أراك *gözetmek üzere bir yerde ikâmet etmekten alınmıştır*. Öte yandan, aynı kelime, bunun dışındaki ikâmet türleri için de kullanılır.

أرَم / E-r-m

إرَم: Kelimesi, taştan yapılan işaret anlamına gelir, Çoğulu آرام şeklindedir. Taşa da أرُم dendiği olur. Öfkelenen kişiyi anlatan يحرّق الارّم diş biliyor deyimi de bu kökten gelmektedir. إرَم ذات العماد *Sütunlar sahibi İrem'e* (89/Fecr 7) âyeti, yüksek-süslü sütunlara bir işarettir. و ما بها ارمٌ اريمٌ deyimi *orada hiç kimse yok* demektir. Lâzım kalıbı olan aslı, للارم şeklindedir, fakat, özellikle olumsuz anlamda kullanılmaktadır. Tıpkı aslı evde ikâmet eden kişi için kullanılan ما بها ديار *orada kimse yok*, deyimi gibi.

أز / E-z-z

Allah buyurur ki: تَؤُزُّهُمْ أزًّا ***Onları oynatıp duruyorsun*** (19/Meryem 83); yani: Onları, tıpkı şiddetli biçimde kaynayan kazan gibi, fokurdatır, harekete geçirirsin. Rivâyet edilir ki, *Peygamber (sas) namaz kılıyordu* (ağladığından dolayı) *karnından* مرجل *sesi gibi sesler* (ازيز) *geliyordu.*[81]

أزّه fiili هزّه fiilinden daha etkilidir (Birincisi sarsmak, ikincisi sallamak anlamındadır).

أزر / E-z-r

أزر: Kelimesinin aslı, elbise demek olan إزار 'dır. Bu kelime hem إزار hem إزارة hem de مئزر şekillerinde kullanılır. Kinâye yoluyla kadına da *izâr* adı verilir. Şair şöyle der:

١٣ـ الا ابلغ أبا حفص رسولا
فدى لك من أخي ثقة إزاري

13- *Biri Ebâ Hafs'a bir elçi ulaştıramaz mı ki;*
Ben senin güvenilir kardeşinim ve sana izârım feda olsun.[82]

---

81 Abdullah b. eş-Şihhîr'den. İbn Hacer der ki: Ebû Dâvûd (HN: 904) ve Nesâî tahriç etmiştir. Tirmizî de *eş-Şemâil*'de (s. 255) nakletmiştir. İsnadı kuvvetlidir. İbn Huzeyme, İbn Hibbân ve Hâkim (I, 264) sahih saymıştır ve *Müslim in şartlarına uygundur* demiş; Zehebî de bunu değerlendirmeyi takrir/kabul etmiştir. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 206; Hattâvî, *Meâlimu's-Sünen*, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut, I, 215..

82 Beyit, sahabeden Ebû'l-Minhâl Bukayle el-Eşce'î'nindir. Bkz. Himyerî, *Şemsu'l-Ulûm*.

Kadının bu adı alması, Yüce Allah'ın: هُنَّ لِباسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ *Siz onlar için elbisesiniz, onlar da sizin için elbisedir* (2/Bakara 187) sözü gibidir. اشْدُدْ بِهِ أَزْرِي *Onunla* **sırtımı** *güçlendir* (Tâhâ 31); yani: Onunla kuvvetli olayım. أزر Sağlam kuvvettir. أزره *Yardım etti* ve *kuvvetlendirdi* demektir. Aslı, elbiseyi bağlamaktan gelir. Allah buyurur ki: كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ *Onlar, filiz veren bir ekin gibidirler; Allah* **onu güçlendirdi** (48/Fetih 29).

أزرته فتأزر deyimi, *ona destek verdim o bu sayede güçlendi* demektir. O, güzel, destek veren biridir deyimi: هو حسن الإزرة şeklinde ifâde edilmiştir. أزرت البناء وآزرته deyimi de, *binanın temellerini sağlamlaştırdım* demektir. تأزر النبت ise, bitki uzadı ve güçlendi manasına gelir.

أزرته ve وازرته deyimleri ise, *onun veziri oldum*; aslı vâv'dır. فرس أزر Ayaklarının beyazlığı, eğer bağlandığı yere kadar uzanan attır.

Allah buyurur ki: وإذ قال إبراهيم لأبيه آزر *Hani İbrahim, babası* **Âzere** *demişti ki..* (6/En'âm 74). Deniyor ki, babasının adı Tarûh'tu, Arapçalaştırıldı ve Âzer yapıldı. *Onların dilinde Âzer, yolunu şaşırmış manasına geliyordu*, diyen de vardır.

I, 82; İbn Kuteybe, *Te'vîlu Muşkili 'l-Kur'ân*, thk. es-Seyyid Ahmed es-Sakr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, s. 265; Hattâbî, *Garîbu'l-Kur'ân*, thk. Abdulkerîm el-Gazbâvî, Ümmü'l-Kurâ Üniv. Yayıyı, Mekke, II, 101.

أزف / E-z-f

Allah buyurur ki: أَزِفَتِ الْآزِفَةُ ***Yaklaşmakta olan yaklaştı*** (53/Necm 57); yani: Kıyamet yaklaştı. أزف ile أفد mana olarak birbirine yakındır. Yalnız, *ezife* fiilinde vaktinin darlığı ölçü alınmaktadır. أزف الشخوص *Şahıslar yaklaştı* denirken أزف fiili kullanılır. أزف ise, *zaman darlığı*dır. Kıyametin آزفة diye adlandırılmasının nedeni, kopuşunun yakın olmasıdır. Bu açıdan ona السَّاعة (saat) da denmiştir. أتى أمر الله *Allah'ın emri geldi* (16/Nah l 1) de denmiştir. *Fiilde geçmiş zaman kipinin kullanılması, yakınlığından ve zamanının darlığındandır.* Yüce Allah bu manada: وأنذرهم يوم الآزفة *Onları* ***Âzife*** *günü ile uyar* (40/Mü'min 18) buyurmuştur.

[Sıraya göre الأزلام maddesi burada yer almalıydı. Râğıb'ın Kur'ân'da var olduğu hâlde bir madde olarak ele almadığı kelimelerden biri de budur. –Mütercimler-].

أسّ / E-s-s

أسّس بنيانه deyimi, *binası için bir temel attı* demektir. Bu anlamı veren أسّ ve أساس kelimesi, *binanın üzerinde yapıldığı kaide*dir. أسّ'ün çoğulu, إساس şeklinde gelir. Bu kelimenin de çoğulu ise أسس kelimesidir. كان ذلك على أسّ الدّهر denir ki, bu tıpkı, على وجه الدهر *bu, zamanın başlangıcından beri böyledir* gibi bir mana taşımaktadır.

[Râğıb'ın izlediği telif metoduna

göre burada şu iki âyet misal olarak verilmeliydi: لا تقم فيه أبدا لمسجد أسس على التقوى من أول يوم أحق أن تقوم فيه فيه رجال يحبون أن يتطهروا والله يحب المطهرين أفمن أسس بنيانه على تقوى من الله ورضوان خير أم من أسس بنيانه على شفا جرف هار فانهار به في نار جهنم "*Sen bunun (böyle bir mescidin) içinde hiçbir zaman durma. Daha ilk gününden takva **temeli** üzerine kurulan mescid, senin bunda (namaza ve diğer işlere) durmana daha uygundur. Onda, arınmayı içten arzulayan adamlar vardır. Allah arınanları sever. Binasının **temelini**, Allah korkusu ve hoşnutluğu üzerine kuran kimse mi hayırlıdır, yoksa binasının **temelini** göçecek bir yarın kenarında kurup onunla birlikte kendisi de cehennem ateşi içine yuvarlanan kimse mi?*" (9/Tevbe 108-109). Belki müellif misal verdiği halde, müstensihler çoğaltırken onu sehven kaydetmediler. Zira müellifin bu âyetleri görmemiş olmasını düşünmek daha garip gelmektedir. -Mütercimler-].

أسف / E-s-f

أسف *Birlikte olan üzüntü ve öfke*dir. Bazen bunların her biri için de kullanılır. Gerçek manası ise, kalpteki kanın intikam duygusunu harekete geçirmesidir. Bu duygu eğer kişinin altında bulunan bir kişiye karşı olduğunda yayılır, öfke olur; bu kişi kendinin üstünde biriyse o zaman da büzülür, üzüntü olur. Onun için İbn Abbâs'a *üzüntü ve öfke nedir* diye sorulduğunda şöyle demiştir: Kaynakları birdir ama isimleri farklıdır. Eğer bir kişi, kendisine gücü yeten biri ile sürtüşürse, ona karşı aşırı öfke veya öfke hâlini gösterir. Bir kişi de, gücünün yetmediği bir kişiyle sürtüşecek olursa, üzüntü ve aşırı üzüntü hâlini gösterir.

Bu bakış açısından şair şöyle der:

١٤- وحزن كل اخي حزن اخو الغضب

14- *Her üzüntü kardeşinin/sahibinin üzüntüsü, öfkenin kardeşidir.*[83]

Allah buyurur ki: فلما آسفونا انتقمنا منهم *Ne zaman ki **bizi öfkelendirdiler**, onlardan intikam aldık* (43/Zuhruf 55); yani: Bizi gazaba getirdiler.

Ebû Abdullah [İbnu'r-Rıdâ][84] şöyle der: Allah bizim üzüldüğümüz gibi üzülmez; yalnız onun üzülen ve hoşnut olan dostları vardır; onların rızasını, kendi rızası; öfkelerini de kendi öfkesi kılmıştır. Der ki: Onun için şöyle buyurmuştur: من اهان لي وليا فقد بارزني بالمحاربة *Kim benim bir dostumu aşağılarsa, bana karşı savaş açmış olur.*[85]

---

83 Şair. Ebû't-Tayyib Mütenebbî. Bkz. *Divan*'ı. s. I. 94; Feyrûzâbâdî. *Besâir*. II. 185; Râğıb. *Zerîa*. s. 167; Semîn. *ed-Durru'l-Masûn*. V. 466; Curcânî. *el-Visâtatu Beyne'l-Mütenebbî ve Husûmihî*. thk. M. Ebû'l-Fadl İbrahim- Ali el-Becâvî. Beyrut. s. 381.

84 Musa Kâzım'ın oğlu Ali Rıza. Oniki İmam Mezhebi'nin (İmamiye) imamlarından biridir. 254'te vefat etmiştir. Bkz. Zehebî. *Siyeru A'lâmi n-Nubelâ*. IX. 393; İbn Hallikân (v.681). *Vefeyâtu l-A'yân*, thk. İhsan Abbâs. Dâru Sâdır. Beyrut. III. 269.

85 Hadîs. bu şekilde [annemiz] Hz. Aişe'den rivayet edilmiştir. Bkz. İbn Adî, *Kâmil*. V.

Yüce Allah da: مَن يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللّٰهَ Resûle *itâat eden, kesin olarak Allah'a itâat etmiş olur* (4/Nisâ 80) buyurmuştur. Ayrıca: وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَى إِلَى قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا *Musa, öfkeli-mahzûn bir şekilde kavmine dönünce* (7/A'râf 150) buyurmaktadır.

أَسِيف Öfkeli demektir, istiâre yoluyla, kişinin emrine verilmiş hizmetli için ve adı sanı olmayan kişiler için de kullanılır. هُوَ أَسِيف *O, esîfin biridir*, sözü bunu anlatır.

أسر / E-s-r

أَسَرْ: Arapça'da *bağırsakları bağladım*, deyiminden alınan bir kelimedir ve kalın iple bağlamak anlamına gelir. Esir de onun için bu kelime ile adlandırılmıştır. Zamanla, bu şekilde bağlı olmasa da, yakalanan ve bağlanan her şey için kullanılmaya başlanmıştır. Esirin çoğulu, أسارى ve أسارَى ile أسْرَى şeklinde gelir. Allah buyurur ki: وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا *Yetime ve esire*. (76/İnsan 8).

Kimi zaman biraz gevşek tutularak أَنَا أَسِيرُ نِعْمَتِكَ *Ben nimetinin esiriyim* denir. Kişinin أُسْرَة yani, ailesi, kendisiyle güç kazandığı kişilerdir. Yüce Allah'ın: وَشَدَدْنَا أَسْرَهُمْ *Bağını da sımsıkı bağladık* (76/İnsân 28) sözü, وَفِي أَنفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ *Sizin nefislerinizde de öyle; görmüyor musunuz?* (51/Zâriyât 21) âyetinde tetkik edilip üzerinde düşünülmesi istenen insan yapısının hikmetine işarettir.

أُسْر kelimesinin bir anlamı da, *küçük abdestini tutmak*tır. رَجُل مَأْسُورٌ demek de bu anlamda أسر'e yakalanmış kişi anlamına gelir ki, bu onun sanki bevlinin aktığı yolun kapanması gibi bir hâldir. Küçük apdestteki أسر, büyük abdestdeki حصر kelimesinin anlamına yakın bir *sıkışmayı* ifâde eder.

أسن / E-s-n

أسن الماءُ يأسِنُ أسنَ يأسِنُ fiili, suyun kokusunun fena bir şekilde bozulmasını ifâde eder. Bu şekilde bozulan suya ماءٌ آسِنٌ denir. Yüce Allah: مِن مَّاءٍ غَيْرِ آسِنٍ ***Bozulmayan** bir sudan ırmaklar* (47/Muhammed 15) buyurur. أَسِنَ الرَّجُلُ *adam hastalandı*, anlamına gelir ve أسن الماءَ deyiminden alınmış olup *kişinin bayılmasını* ifâde eder. Şair şöyle der:

١٥- يَمِيدُ فِي الرُّمْحِ مَيْدَ المَائِحِ الأَسِنِ

15- *Bozuk çalımlının başının döndüğü gibi mızrakta başı dönmektedir*.[86]

تَأَسَّنَ الرَّجُلُ deyimi de bir teşbihtir

1939; Muttakî, *Kenzu'l-Ummâl*, I, 59; Buhârî ise, Ebû Hureyre'den aynı hadisi şöyle tahriç eder: Yüce Allah buyurdu ki: *Kim bir dostuma duşmanlık ederse, ben ona savaş ilan ederim*. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI, 340.

86 Şair, Züheyr b. Ebî Sülmâ. Bkz. *Divan*'ı, 105; Ebû Osman Saîd b. M. el-Muâfirî es-Serekustî (v.400), *Kitâbu l-Ef'âl*, thk. Huseyn M. Şeref, Mecmeu'l-Lugati l-Arabiyye, Kahire, I, 106; Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, thk. M. Ali en-Neccâr ve diğerleri, Mısır baskısı, XIII, 84; İbn Düreyd, *Cemheretu l-Luğa*, III, 275.

ve kişinin hastalandığını ifâde eder.

أسا / E-s-v

أسوة ile إسوة kelimeleri, قدوة ile قدوة gibidir. Bunların her biri, kişinin başkası için örnek olduğu bir hâli ifâde eder. Bu hâl iyilikte de kötülükte de, bollukta da darlıkta da kullanılır. Allah buyurur ki: لقد كان لكم في رسول الله أسوة حسنة *Resûlullah'ta sizin için güzel **bir örnek** vardır* (33/Ahzâb 33). âyette peygamberin örnekliği حسنة güzellik sıfatı ile nitelendirilmiştir. Birini örnek almaya تأسيت به denir. أسى ise, *üzüntü* demektir. Bunun hakikati ise, kaçanı/geçip gideni üzüntü ile izlemektir. Onun için أسيت عليه ve أسيت له deyimleri kullanılır. Allah buyurur ki: فلا تأس على القوم الكافرين *Kâfir olmuş bir kavme **üzülme*** (5/Mâide 68).

Şair şöyle der:

١٦ - أسيت لأخوالي ربيعة

16- *Dayılarım Rabia'ya **üzüldüm**.*[87]

أسا fiilinin aslı *vavlı*dır; çünkü: رجل أسوان denir ki, *üzgün adam*, demektir. أسو ise, *yaranın iyileştirilmesi*dir. Bunun da aslı, acı veren şeyin bertaraf edilmesidir. Tıpkı كربت النخل deyimi gibi ki, *kişinin sıkıntısının izale edilmesi* anlamını taşır. قد أسوته أسوه أسوا ifâdeleri de bu anlamdadır. آسى *yaranın doktoruna* denir. Bunun çoğulu إساة ve أساة şeklinde gelir. Yaralı da مأسي ve أسي

adlarını almaktadır. أسيت بين القوم deyimi de أسيته fiili de *insanların arasını düzeltmek* manasında kullanılır.

Şair şöyle der:

١٧ - أسى أخاه بنفسه

17- *Bizzat kendisi kardeşini **tedavi etti**.*[88]

Başka bir şair de:

١٨ - فآسى وآداه فكان كمن جنى

18- *Onu **tedavi etti** ve kendisine yardım etti, ama ona karşı cinâyet işleyen gibi oldu.*[89]

آسي de يؤاسي filini işleyen kişi için kullanılır.

Şair şöyle der:

١٩ - يكفون أثقال ثأى المستآسي

19- *Ödeme talebinin doğurduğu **bozgunculuğun** ağırlıklarını men ediyorlar.*[90]

Şairin kullandığı مستآسي kelimesi, bu fiilin *müstef'il* kalıbıdır.

إساءة kelimesi ise, kök olarak bu kelimeden değildir; o, ساء fiilinden türetilmiş bir mastardır.

أشر / E-ş-r

أشر nimetle büyüklenmedir, bu da

87 Şair, Bahterî. Bkz. *Divan*'ı, I, 10; Ebû İshâk İbrahim b. Temîm el-Kayrâvânî el-Husrî (v.453), *Zehru'l-Âdâb*, zabt, Zekî Mübârek, Dâru'l-Cîl, I, 112.

88 Şair, Durayd b. Simme. Kardeşi Abdullah için yazdığı Mersiye. Bkz. *Divanı*, s. 49.

89 Şair, Süveyd Merâsid Hârisî. bkz. Tebrîzî, *Şerhu Dîvânı l-Hamâse*, âlemu'l-Kütüb, Beyrut, II, 165; Muberred, *el-Kâmil fî'l-Edeb*, Mısır baskısı, II, 271.

90 Şair, Süveyd Murâsid Hârisî. Bkz. Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, II, 165; Muberrad, *Kâmil*, II, 271.

şımarıklığın aşırı olanıdır. Bu kalıbın fiili, أشر يأشر أشرا şeklindedir. Allah buyurur ki: سيعلمون غدا من الكذاب الأشر *Yarın kimin yalancı ve **şımarık** olduğunu öğreneceklerdir* (54/Kamer 26). Onun için أشر kelimesi بطر kelimesinden daha etkilidir. بطر da فرح kelimesinden daha etkilidir. Çünkü *ferahlanmak/sevinmek* çoğu zaman *mezmûm/yerilen* bir hareket olsa da, kimi zaman olması gerektiği kadarı ile ve olması gerektiği yerde ortaya çıkmakla sınırlı kaldığında *mahmûd/övülen* bir sıfat olur. Allah buyurur ki: إن الله لا يحب الفرحين *Allah (şımararak) **sevinenleri** sevmez* (28/Kasas 76); فبذلك فليفرحوا *İşte bunlarla **sevinsinler*** (10/Yûnus 58). Bunun böyle olmasının nedeni, فرح *sevincin*, aklın kurallarına uygun bir mutluluktan kaynaklanmasıdır. أشر'in ise, ancak insanın hevasından –kontrol edilmemiş arzularından- kaynaklanan bir mutluluk hâli olmasıdır. Teşbih yoluyla, ناقة مئشير veya ضامر denir ki, etine dolgun veya zayıf deve, demektir. Bu da, أشرت الخشبة *odunu vardım*, deyiminden alınmıştır.

اصر / E-s-r

أصر bir şeyi *zorla bağlamak* ve *hapsetmek*tır. Aynı kökten أصرته فهو مأصور denir ki, bağladım/hapsettim, o da bunu kabul etti demektir. مأصر ve مأصر kelimeleri geminin tutulup çekildiği yerdir. Allah buyurur ki: ويضع عنهم إصرهم *Onların **bağlarını** çözer* [Tevrat'taki her şeyi uygulayacaklarına ilişkin sözlerini yürürlükten kaldırır] (7/A'râf 157). Bu, onları iyiliklerden alıkoyup bağlayan ve sevaba ulaşmalarına engel olan şeylerdir. ولا تحمل علينا إصرا *Bize, **bizi hayırlardan alıkoyan** bir şey yükleme* (2/Bakara 286) âyeti de bu anlama gelir. Buna, ثقلا *ağırlık* diyen de olmuştur. Gerçek anlamı bizim kaydettiğimizdir.

إصر ise, kendisini çiğneyenin sevap ve iyiliklerden geri kalmasına yol açan, iyiden iyiye pekiştirilmiş sözdür. Allah buyurur ki: أأقررتم وأخذتم على ذلكم إصري *Kabul ettiniz mi ve bu hususta **ağır ahdimi** üzerinize aldınız mı?* (3/Âl-i İmrân 81). İyiden iyiye pekiştirilmiş إصار ev veya çadırın kendileriyle ayakta durduğu halatlar ve direklerdir. ما تأصرني عنك شيء *Beni senden alıkoyan bir şey yok*, demektir. أيصر de deveye binilmesini kolaylaştırmak için içine ot doldurulup hörgücü üzerine konan kalın yastık veya eğer demektir.

اصبع / İ-s-b-a

إصبع kelimesi, parmak kemikleri, tırnaklar, parmak uçları ve eklemleri için kullanılan bir isimdir.[91*] İstiâre yoluyla maddi etki için de kullanılır. لك على فلان إصبع demek, لك عليه يد demek gibidir ki, *senin onun üzerinde bir ağırlığın, bir etkin vardır*, manasına gelir.

91 * إصبع (İsba') kelimesinin hemzesi ek olduğundan صبع maddesinde kaydedilmesi gerekirdi. Bu madde Kur'ân'da geçmediği halde Râğıb'ın *el-Müfredât*'ta yer verdiği birkaç kelimeden biridir -(Mütercimler).

اصل / E -s-l

Âyette: بالْغُدُوِّ والاصال (7/A'râf 205) denmektedir. Bu da, *sabah ve akşam* demektir. Akşam için, اصيل ve اصيلة kelimeleri kullanılır. اصيل kelimesinin çoğulu, اصُل ve آصال kelimesinin çoğulu ise اصيلة onun da çoğulu ise, اصائل şeklinde gelir. Allah buyurur ki: بُكْرَةً وأصيلا *Sabah ve* ***akşam*** (48/ Feth 9).

Bir şeyin ash, kaidesi anlamına gelir ki, eğer onun yükseldiği düşünülürse, onun yükselmesiyle ona dayanan diğer varlıklar da yükselirler. Allah buyurur ki: اصلها ثابت وفرْعُها فى السَّمَاء ***Kökü*** *(yerde) sabit, dalları gökte olan* (14/İbrâhîm 24).

تأصّل kökleşmek, اصّله kökleştirmek, مجْدٌ اصيل *köklü şeref* anlamına gelir. فلانٌ لا اصْلَ لهُ وَلا فصْلَ demek, *ne ataları asildir, ne çocukları*, anlamına gelir.

أف / U-f-f

اف: Kelimesinin aslı, kir, tırnağın kıvrılıp düşen uçları ve bu manadaki değersiz veya pis şeyler anlamına gelir. Onun için çirkin/ pis görüldüğünden gizlenen her şey için kullanılır. Şöyle ki: أف لكمْ ولما تعبدون من دُون الله *Size de* ***yuh*** *olsun. Allah dışında ibâdet ettiklerinize de* (21/Enbiyâ 67).

لكذا أففْتُ *şunun için uf puf ettim* denir ki, bu, bir şeyin pisliğinden duyulan rahatsızlığı ifade eder. Bu nedenle bir şeyi pis görmekten kaynaklanan daralma hâline de: أفف فُلانٌ *falan uf puf etti* denmektedir.

أفق / U-f-k

Allah buyurur ki: سنُريهم آيَاتِنَا في الافاق *Onlara* ***ufuklarda*** *âyetlerimizi göstereceğiz* (41/Fussilet 53); *ufuklarda*, yani: Sağda-solda. افاق kelimesinin tekil hâli أُفُق ve أفق şeklindedir. Nispet yapmak için de أفقي denir. Ufuklara doğru giden kişi için: قدْ افق فلانٌ denir. Cömertlikte en üst sınıra ulaşan kişiye ufuklarda kaybolan da ufuğa benzetilerek أفق denmektedir.

أفك / İ-f-k

إفك kelimesi, olması gereken şekilden başka bir şekle giren, yüzünü değiştiren her şeydir. Onun için estiği yönü değiştiren ve yönünden sapan rüzgârlara مؤتفكة denir. Âyette: والمؤتفكات بالخاطئة ...***Altüst olmuş beldeler*** *de hep o günâhı işlediler* (69/ Hâkka 9) denmektedir.

والمؤتفكة أهْوَى ***Altüst olmuş şehirleri*** *de o böyle yaptı* (52/Tûr 53). قاتلهُمُ اللهُ انى يؤفكون *Allah onları kahretsin! Nasılda* ***çevriliyorlar*** (9/Tevbe 30); yani: İnançta haktan batıla çevriliyorlar. Sözde doğruluktan yalancılığa, fiilde güzelden çirkine dönüyorlar demektir. Yüce Allah'ın şu sözleri de bu anlamdadır: يؤفك عنْهُ منْ أفك *Ondan (Kur'ân veya imandan)* ***dönen döndürülür*** *(engellenmez)* (51/Zâriyât 9). فانى تؤفكون *O hâlde (haktan) nasıl*

dönersiniz! (6/En'âm 95). اجئتنا لتأفكنا عن الهتنا *Sen bizi tanrılarımızdan çevirmek için mi geldin* (46/Ahkâf 22).

Böyle diyenler افك kelimesini, onun, haktan batıla dönmek olduğuna inandıkları için kullanmışlardır. Bu, aynı sebepten, yalan için de kullanılmaktadır. إن الذين جاؤوا بالافك عصبة منكم (*Peygamberin eşine bu ağır) **iftirayı** atanlar, şüphesiz sizin içinizden bir topluluktur* (24/Nûr 11); لكل افاك أثيم *Vay hâline, her **yalancı** ve günâhkâr kişinin* (45/Câsiye 7). أئفكا آلهة دون الله تريدون *Siz Allah'tan başka birtakım **uydurma** ilâhlar mı istiyorsunuz* (37/Sâffât 86). Bu âyette şöyle denmiş olabilir: *Siz yalandan ilâhlar mı istiyorsunuz?*

Aynı şekilde buradaki أئفكا kelimesi تريدون fiilinin mef'ûlü da kabul edilebilir. O zaman *ilâhlar* kelimesi, *ifk*'in bedeli olur ki, bu ilâhlar *ifk* diye adlandırmış olur. Bu durumda siz ona bir iftira mı atmak istiyorsunuz? denmiş olur ki, bu durumda, *Allah dışında ilâhlar edinmek* bu *iftiranın kendisi* olur. Onun için *Haktan batıla dönen adama* رجل مأفوك denmektedir. Şair şöyle der:

٢٠- فإن تك عن احسن المروءة مأفو
كا ففي آخرين قد أفكوا

20- *Eğer sen yiğitliğin en güzelinden sapmışsan;*
Onlar da başkalarından ***sapmışlardır***[92]

أفك يؤفك demek aklın sapması anlamına gelir. Onun için aklı iyi çalışmayan veya tutulan adama رجل مأفوك العقل denmektedir.

أفل / E-f-l

أفول: ay ve yıldızlar gibi aydınlatıcıların kaybolmasıdır. Allah buyurur ki: فلمّا أفل قال لا أحبّ الآفلين ***Kaybolunca**, dedi ki: Ben **kaybolanları** sevmem* (6/En'âm 76); ayrıca: فلمّا أفلت *Yıldız **battığında*** (6/En'âm 78) âyetleri buna örnektir.

إفال koyunun küçüğüne denir.[93] أفيل ise, sütten kesilen küçük deve yavrusudur.

أكل / E-k-l

أكل: yenecek bir gıda maddesini yemektir. Teşbih yoluyla أكلت النار الحطب *ateş odunu yedi* denir. أكل ve أكل yenen şeylerin hepsinin genel adıdır. Allah buyurur ki: أكلها دائم ***Onun yenen meyveleri** kesintisizdir/devamlıdır* (13/Ra'd 35).

أكلة, bir kere yemek, أكلة ise, lokma gibi, bir kerede yenen şeydir. أكلة الأسد arslanın o anda yemekte olduğu avı anlamına gelir. أكولة koyunun kesilip yenmesi için beslenen türüne denir.

92 Şair, Urve b. Uzeyne. Bkz. *Divanı*, s. 343; İbn Fâris, *Mücmel*, I, 99; Himyerî, *Şemsu'l-Ulûm*, I, 93; el-Ukberî, *el-Muşevvifu'l-Muallim*, thk. Yâsîn es-Sevvâs. Ümmü'l-Kurâ Üniv. Yay. Mekke, I, 73.

93 İbn Manzûr'un *Lisânu'l-Arab*'ında "أفل" maddesinde "إفال", develerin küçüğüdür, denmektedir. Ayrıca bkz. İbn Fâris, *Mücmel*, I, 99.

أَكِلٌ ise, çok yiyen kişi demektir.

Rızkı bol kişiye istiâre yoluyla مُؤَكَّل ve مُطعَم adı verilir. ثَوبٌ ذو أكل sağlam, çok dikişli veya nakışlı elbise demektir. التَمْرُ مأكلة للفم *Hurma, tam ağza layık bir yiyecektir*, deyimi de bu anlamdadır. Âyette: ذَوَاتَى أكل خمط *Acı/ekşi **yiyeceği/meyvesi** olan iki bahçe* (34/Sebe' 16), denmiştir.

أُكْل kelimesi, insanın nasibi için de kullanılır. Falan dünyada *ukl* sahibidir; yani: dünyalık payı fazla/rızkı boldur. فلانٌ استوفى أكله deyimi, kinâye yoluyla, kişinin ecelinin geldiğini ifâde eder. أكل فلانٌ فلاناً *Falan falanı yedi* ya da أكل لحمه *etini yedi* demek de kinâye yoluyla, *dedikodusunu yaptı* manasına gelir.

Âyette: أيحب أحدكم أن يأكل لحم أخيه ميتاً *Biriniz, ölmüş kardeşinin etini **yemekten** hoşlanır mı* (49/Hucurât 12) denmiştir. Şair de şöyle der:

٢١- فإن كنتُ مأكولا فكن أنت آكلي

21- *Eğer ben ille de **yeneceksem**, bari sen benim **yiyenim** ol.*[94]

مَا ذُقْتُ أَكَالاً deyimi, yenebilen herhangi bir şey tatmadım demektir. Malın infak edilmesine de, *ekl* adı verilir; çünkü: Yeme işinde, en çok mala ihtiyaç duyulmaktadır. ولا تأكلوا أموالكم بينكم بالباطل *Mallarınızı aranızda batıl yollarla **yemeyiniz*** (2/Bakara 188); إن الذين يأكلون أموال اليتامى ظلما *Yetimlerin mallarını haksız yere **yiyenler*** (4/Nisâ 10). Burada malı haksız yere yemek, hakkın reddettiği yerlere harcamaktır. Yüce Allah'ın: إنما يأكلون في بطونهم نارا *Onlar, karınlarına ateş **dolduruyorlar**/ateş **yutuyorlar*** (4/Nisâ 10) sözü, onların bunu yemelerinin kendilerini cehenneme götüreceğine yönelik bir uyarıdır.

أكول ve أكّال ise, *çok yiyen* demektir. Allah buyurur ki: أكّالون للسُّحت *Durmadan **haram yerler*** (5/Mâide 42).

أكلة kelimesi, آكل *yiyen adam* lafzının çoğuludur. هم أكلة رأس deyimi, az oldukları için, sadece bir kişinin doyurabileceği insan topluluğu demektir.

Bazen, bozulma da *ekl* kelimesiyle ifâde edilir. كعصف مأكول *Güve tarafından **yenilip atılan** başak gibi* (105/Fîl 5) âyeti buna örnektir. تأكل كذا *Falan şey bozuldu*, demektir. *Başına ve dişlerine* أكال *isabet etti* deyimi, başında yara, dişlerinde çürüme meydana geldi, manasına gelir. أكلني رأسي *Başım beni yedi*, deyimi de bu anlamdadır. ميكائيل (Mîkâil) kelimesi ise, Arapça değildir.

الآل / İ-l-l

الإلّ: Kelimesi, yemin sözleşmesinden ve akrabalıktan meydana gelen her türlü bağlılık durumuna denir. ألّ apaçık ortada olup parladığı için inkârı mümkün olmayan şey anlamı-

94 Şair, Cahiliye şairi Mümezzak Abdî. Beytin diğer mısraı şöyledir: ya da, *ben daha param parça olmadan yetiş bana*. Bkz. *el-Asma'iyyât* [Asmeî Seçkisi], thk. Abdusselâm Hârûn-Ahmed Şâkir, Beyrut, s. 166; İbn Fâris, *Mücmel*, I, 100; Hattâbî, *Ğaribu'l-Hadîs*, III, 429.

na gelir. Allah buyurur ki: لا يرقبون في مؤمن إلا ولا ذمة *Bir mü'min hakkında ne **akrabalık/yakınlık** ne de sözleşme/antlaşma tanırlar* (9/Tevbe 10).

أل الفرس *At hızlandı* manasına gelir ki, doğrusu, parladı demektir. Bu, برق وطار *şimşek gibi geçti* ve *uçtu gitti* fiillerinde olduğu gibi, *hızlı gitmek* konusunda bir istiâredir. الألة *parlak hançer*dır.

أل بها ise, *vurmak* veya *dövmek* anlamına geldi. إل ve إيل Yüce Allah'ın birer ismidir de denmiştir, ama bu doğru değildir. أذن مؤللة duymak veya dinlemek için *kabartılmış kulaklar* demektir. الآل kelimesi, *keskin bıçağın her iki yanı*na işaret eder.

ألف / E-l-f

ألف (*Elif*), hece harflerinden biridir. إلف uyum içinde olan toplanmadır. ألفت بينهم deyimi de, onların arasını buldum veya onları kaynaştırdım demektir. الألفة de bundan gelmektedir. Kaynaşmış olana إلف veya أليف denmektedir. Allah buyurur ki: إذ كنتم أعداء فألف بين قلوبكم *Hani siz birbirinize düşman idiniz de, kalplerinizi **kaynaştırdı*** (3/Âl-i İmrân 103); لو أنفقت ما في الأرض جميعا ما ألفت بين قلوبهم *Eğer yeryüzündeki her şeyi harcasaydın yine de onların kalplerinin arasını **bulamazdın*** (8/Enfâl 63).

مؤلف, farklı parçaların derlenip, önde olma hakkına sahip olanın öne, arkada olması gerekenin de arkada yer alması şeklinde düzenlenmesi ile birleştirilmesidir. لإيلاف قريش *Kureyş'in **iylâfı** için* (106/Kureyş 1) âyetindeki إيلاف kelimesi, *antlaştı, uyuştu* anlamına gelen آلف fiilinin mastarıdır.

المؤلفة قلوبهم İçinde bulundukları arayış nedeniyle Yüce Allah'ın لو أنفقت ما في الأرض جميعا ما ألفت بين قلوبهم *Eğer yeryüzündeki her şeyi harcasaydın yine de **onların kalplerinin arasını bulamazdın*** (8/Enfâl 63) âyetinde nitelediği kişiler cümlesinden olmaları umulan kesimlerdir. أوالف الطير *evcilleşmiş kuşlar* anlamına gelir.

ألف Bildiğimiz bin (1.000), sayısıdır. Bu ismi almasının nedeni sayıların onda kaynaşmış olmasıdır; çünkü, sayılar dört gruptur: Birler, onlar, yüzler ve binler. Bine ulaşıldığında artık hepsi bu sayıda kaynaşmış olurlar. Bundan sonraki sayılar artık tekrardır. Bazıları ألف (1.000) de bu sayılardandır; çünkü, o, sayı düzeninin başlangıcıdır, demişlerdir. آلفت الدراهم dirhemleri kaynaştırdım, deyimi, *dirhemleri bine ulaştırdım demektir*, denmiştir. Bu tıpkı, مائيت *yüze tamamladım*, آلفت *bine tamamladım* sözü gibidir ki, bu da أمأت *yüze ulaştı*, deyimi gibidir.

ألك / E-l-k

ملائكة ve ملك kelimelerinin aslı مألك sözcüğüdür. ملاك kelimesinin değişmiş şeklidir de denmiştir. مألك ve مألكة ile ألوك *mektup* veya *mesaj* demektir. ألكني إليه deyimi de bu kökten gelir

ve *mektubumu ona ulaştır* demektir. Yine bu kökten gelen ملائكة melâike ise, hem tekil hem de çoğul anlamda kullanılır.

Allah buyurur ki: اللّهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا *Allah, **meleklerden** elçiler seçer* (22/Hac 75).

el-Halîl şöyle der: مألكة *mesaj* veya *mektup* demektir; çünkü, o, ağızda تؤلك çiğnenen bir şey niteliğindedir. Bu, فرس يألك اللجام *yuları çiğneyen at*, deyiminden almmıştır.

ألم / E -l-m

ألم *elem* kelimesi, *aşırı acı* demektir. ألم يألم ألما فهو آلم bu fiilin başlıca kalıplarıdır. Allah buyurur ki: فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ *Şüphesiz onlar da **acı çekerler** sizin **acı çektiğiniz** gibi* (4/Nisâ 104). قد آلمت فلانا *falan adama acı verdim* demektir. أليم عذاب *çok acı veren azap* demektir. ألم يأتكم *"Size gelmedi mi?"* (6/En'âm 130) âyetindeki ألم ifâdesi ise لم -ا iki edattır; bunların biri *soru hemzesi* olup *olumsuzluk edatı* olan *lem*'in başına gelmiştir.

أله / E-l-h

الله (*Allah*): Deniyor ki: Aslı إله şeklindedir. Baştaki hemze kaldırılmış, başına *elif-lâm* getirilmiş ve Yüce Yaratıcı'nın adına tahsis edilmiştir. İsmin Yüce Allah'a mahsus oluşundan dolayı Allah buyurur ki: هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا *Onun adıyla anılan birini biliyor musun?* (19/Meryem 65).

إله lafzı, her tür mabut için kullanılan bir isimdir. لات özel ismi de böyledir. Araplar, Güneşi de الالهة tanrıça diye adlandırmışlardır; çünkü: Onu da kendilerinin mabutlarından biri saymışlardır.

أله فلان يأله الآلهة deyimi, kişinin bildik tanrılara kulluk ettiğini ifâde eder. تأله *ilâh edindi* fiili bu manaya gelir, denmiştir. Buna göre اله kelimesi mabudun kendisi olmaktadır.

الله *Allah* lafzının şaşkınhk anlamına gelen اله fiilinden geldiği de söylenmiştir. Bu görüş, Mü'minlerin Emîri Hz. Ali'nin (r.a.) şu sözüne işarettir:

كل دون صفاته تحبير الصفات
وضل هناك تصاريف اللغات

O'nun sıfatları karşısında bütün güzel tasvirler aciz kaldı;

Dillerin bütün ifâdeleri burada şaşkınlığa düştü.

Bu durumun asıl nedeni, insanın. Yüce Allah'ın sıfatlarını düşündüğünde bu konuda hayretler içinde kalmasıdır. Onun için hadiste şöyle denmiştir: تفكروا في آلاء الله ولا تفكروا في الله *Allah'ın nimetlerini düşününüz, fakat Allah'ın kendisini (zatını) düşünmeyiniz.*[95]

95 Ebû Nu'aym, *Hilye*'de İbn Abbas'tan *Allah'ın yarattıklarını düşününüz ama Allah'ın kendisini düşünmeyiniz* şeklinde rivayet etmiştir. İbn Ebî Şeybe de *Kitâbu'l-Arş*'ta (s. 59) İbn Abbâs'tan Resûl'un sözü olarak *her şeyi düşününüz ama Allah'ı düşünmeyiniz* ifâdesiyle rivayet etmiştir. Bu anlama gelen birçok hadis vardır. Aclûnî der ki: "Bu rivayetin senetleri

الله (Allah) lafzının aslı ولاه tır. Baştaki *vav* harfi *hemze*ye dönüşmüştür. Allah'ın bu şekilde adlandırılması, her varlığın ona doğru yönelmiş olmasındandır. Bu, cansız varlıklar ve hayvanlarda olduğu gibi ya sadece teshir ile olmaktadır ya da bazı insanlarda olduğu gibi, hem teshir hem de irade ile beraber olmaktadır.

Bu açıdan bazı bilgeler şöyle derler: الله محبوب الأشياء كلها *Allah bütün varlıkların sevgilisidir*. Bu sözün doğruluğuna Yüce Allah'ın şu sözü de işaret etmektedir: وإن من شيء إلا يسبح بحمده ولكن لا تفقهون تسبيحهم *Her şey Onu hamd ile tesbih etmektedir, fakat siz onların tesbihlerini anlamazsınız* (17/İsrâ 44).

Bir başka görüşe göre الله (*Allah*) ismi لاه يلوه لياها kökünden gelmektedir ki, anlamı, perde arkasında kalmak, gizlenmektir. Onlara göre bu, Allah'ın şu sözüne dayanmaktadır: لا تدركه الأبصار وهو يدرك الأبصار *Gözler onu idrak edemez fakat o gözleri idrak eder* (6/En'âm 103). والظاهر والباطن *O zâhirdir ve bâtındır* (57/Hadîd 3) âyetinde geçen باطن kelimesi de bu anlama gelir.

إله (*İlâh*) kelimesinde asıl olan çoğul yapılmamasıdır, çünkü: Ondan (Allah'tan) başka (gerçek) mabut yoktur. Fakat, Araplar kendi eski inanç sistemlerinde pek çok mabuda yer verdiklerinden onu da çoğul yapmışlar ve آلهة *ilâhlar* demişlerdir. Allah buyurur ki: أم لهم آلهة تمنعهم من دوننا *Onların bizden başka kendilerini koruyan* ***ilâhları*** *mı var* (21/Enbiyâ 43). ويذرك و آلهتك *...**Seni** ve **ilâhlarını** terk etmesine..* (7/A'râf 127).

Bir kıraatte bu âyetteki آلهتك kelimesi إلاهتك şeklinde okunmuştur ki,[96] bu durumda عبادتك *sana kulluk etmeyi terk etmesine izin mi vereceksin* anlamına gelir. ولاه انت ifâdesi bir yemindir ve لله *Allah için*, manasına gelir. Kolaylık olsun diye, iki *lâm*ından biri kaldırılmıştır.

اللهمّ ifâdesinin anlamı يا الله (*ya Allah*) demektir. Başındaki *ya* sonundaki iki *mim* ile değiştirilmiş ve Allah'a dua ederken kullanılmaya tahsis edilmiştir. Bir görüşe göre ise, anlamı يا الله أمّنا بخير *Allahım bizi hayra doğru sevk et* şeklindedir. Bu ifâde حيهلا *buyursanız a* deyimi gibi birleşik bir tamlamadır.[97]

إلى / İ l â

إلى *İlâ* altı yönün herhangi birinde gösterilen bir uzunluğun sona erdiğini gösteren bir edattır. الوت في الأمر deyimi bir şeyde kısa yolu kullanmayı

zayıftır yalnız pek çok yoldan rivayet edildiğinden bunların toplamı onu kuvvetli kılmaktadır; manası da doğrudur." Bkz. Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ'*, I, 311; İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fî Garîbu'l-Hadîs*, thk. Mahmûd et-Tenâhî-Tâhir Zevâvî, Kahire, I, 63.

96 Ali b. Ebî Tâlib, İbn Abbâs ve Dahhâk böyle okumuştur. Bu, şaz bir kıraattir. Bkz. *Kurtubî, el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, VII, 262.

97 Bu, Farrâ'ın görüşüdür: *Meânî'l-Kur'ân*'da (I, 203) bunu belirtmiştir.

ifâde eder. Bu da aynı manaya gelir, kişi sanki bu işe başlarken onun sonunu görmüş gibidir. ألوتُ فلانا *ona bir eksikliği tamamlamayı kazandırdım* demek gibidir. Yani *ona bir kazanç sağladım* demektir. ما ألوْتُهُ جَهْدًا *gayret yönünden onun için var gücümü harcadım* demektir. Buradaki *cehden* kelimesi *temyiz*dir. مَا ألوْتُهُ نُصْحًا *ona öğüt vermede kusur etmedim* sözü de bunun gibidir.

ألوتُ فلانا deyimi, Yüce Allah'ın: لا يألونكم خبالا *Onlar size karşı herhangi bir günâhı işlemekte **kusur etmezler*** (3/Âl-i İmrân 118) âyetinde kullanılan ifâde gibidir. Yüce Allah'ın: ولا يأتل أولوا الفضل منكم *İçinizden fazilet sahibi kimseler **yemin etmesinler*** (24/Nûr 22). Bu âyetteki يأتل ifâdesi ألوتُ fiilinin افتعل kalıbı olduğu söylenmiştir. Bunun yemin etmek anlamına gelen ألَيْتُ fiilinden türetildiği ve âyetin Mistâh'a verdiği yardımı keseceğine yemin ettiği sırada Hz. Ebû Bekir (ra) hakkında geldiği de söylenmiştir.[98]

Bazıları bu görüşü, افتعل bâbı çok nadir افعل kalıbından yapılır. Aksine sadece فعل kalıbından yapıldığı görülmektedir, itirazıyla reddetmiştir. Bu كسبتُ kazandım ve اكتسبتُ kazandırıldım, صنعتُ yaptım ve اصطنعتُ yaptırıldım, رأيتُ gördüm ve ارتأيتُ -gördürüldüm fiilleri gibidir.

Rivâyette: لا دريْتَ ولا ائتليْتَ *Bilemedin ve kazanamadın*[99] ifâdesi yer almıştır ki, bu مَا ألوْتُهُ شيئًا sözünün افتعل kalıbıdır. Bu durumda: *Gücün yetmez*, denmiş olmaktadır.

الإيلاء ve الأَلِيَّةُ kelimesinin gerçek manası, üzerine yemin edilen şeyde, kimi haklarından vazgeçme veya azaltmaya gitmeyi gerektiren yemindir.

Şerîatta إيلاء, kadınla beraber olmaya engel olan yemin anlamında kullanılmıştır. Bu *iylâ* nasıl olur ve hükümleri nelerdir gibi konular fıkıh kitapları tarafından ele alınır.

فاذكروا آلاء الله *Allah'ın **âlâ'ını** hatırlayın (7/A'râf 69)* demek, *nimetlerini hatırlayın* demektir. الآء kelimesinin tekili, ألاً ve إلًى şeklinde gelir. Tıpkı آناء sözcüğünün tekili أنا ve إنًى şeklinde geldiği gibi. Bazıları, Yüce Allah'ın: وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ *O gün birtakım yüzler vardır, ışıl ışıl parlarlar; Rabblerine bakanlar (o yüzlerdir)* (75/Kıyame 22-23) âyetinin manası, *Rabblerinin nimetini beklerler* demiştir. Fakat bunda belâgat açısından bir zorlama vardır.

98 Bkz. Buhârî, Tefsir, VIII. 455; Müslim, (HN: 2770).

99 Enes'ten tahriç eden Buhârî: ". *Kafire veya münafıka gelince o: Ben bilmiyorum, ben onun hakkında insanların söylediklerini söylüyordum, der. Ona: Bilemedin ve kazanamadın, denir. Ardından demirden bir tokmakla iki kulağının ardına vurulur, orada bulunan her şeyin duyabileceği bir şekilde öyle bir feryad eder ki, onu sadece insanlar ve cinler duymaz.*" Müslim, Nesâî, Ahmed. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 232; Müslim, *el-Cenne ve Ne'imuhâ/Ardu Mak'adi'l-Meyyit*, (HN: 2870); Begavî, *Şerhu's-Sünne*, V, 415; Ebû M. Abdulazîm Abdulkaviy (v.656), Münzirî, (v.535), *et-Tergîb ve't-Terhîb*, IV, 185; *Musned*, III, 126.

ألا edatı, istiftah/ söze giriş için kullanılır. إلا ise, istisna edatıdır. Yüce Allah'ın: هاأنتم أولاء تحبونهم *İşte siz onları seversiniz* (3/Âl-i İmrân 119) âyetinde geçen أولاء ye genelde işaret için kullanılan أولئك erkek ve kadın topluluğuna işaret etmek için kullanılan belirsiz bir isimdir; kendi kökünden tekili yoktur. Bazen kısaltılarak kullanıldığına da rastlanmaktadır. A'şâ'nın şu sözü buna örnektir:

٢٢- هؤلا ثم هؤلا كلا أعطيت نوالا محذوة بمثال

22- ***Bunlara** da **şunlara** da, hepsine verdin bir bağış, kendi ölçüne şanına uygun bir bağış.*[100]

أم / E-m-m

أم *Anne* kelimesi, babanın mukabilidir. Hem kişiyi doğuran yakın annesi, hem de kendisini doğuranı doğuran annesi için kullanılır. Onun için Havvâ'ya, bizimle onun arasında pek çok vasıta olsa da, *O, annemizdir* denmiştir. *Bir şeyin varlığı, eğitimi, ıslahı, başlangıcı için asıl olan her şeye "anne" denir.*

Halîl şöyle der: Yakınında bulunanların kendisine eklendiği her şeye *anne* ismi verilir. Allah buyurur ki: وإنه فى أم الكتاب لدينا *Ve O, katımızda bulunan **ana kitapta** mevcuttur* (43/Zuhruf 4), yani: Levh-i Mahfûz'da mevcuttur. Bunun nedeni de bütün ilimlerin ona mensûp olması ve hepsinin ondan kaynaklanmış olmasıdır. Bu nedenle Mekke'ye kentlerin annesi أم القرى denmiştir. Bunun nedeni ise, ان الدنيا دحيت من تحتها *dünya, O'nun altından kaynayıp gelmiştir,* rivâyetidir.[101] Yüce Allah da: ولتنذر أم القرى ومن حولها *Kentlerin **anasını** ve etrafındakileri uyarman için* (6/En'âm 92) buyurmuştur. أم النجوم *yıldızların anası* deyimi ise, galaksi demektir. Şair şöyle der:

٢٣- يرى الوحشة الأنس الأنيس ويهتدي بحيث اهتدت أم النجوم الشوابك

23- *[Yabani hayvanlar candan arkadaşın ünsiyetini görür ve yola gelir]*

*Öyle ki karma karışık durumda kalan **yıldızların annesi** bile yola gelir.*[102]

Bu bağlamda أم الأضياف misafirlerin annesi, أم المساكين yoksulların annesi[103] de denir; أبو الأضياف misafirlerin babası[104] dendiği gibi. Reise

100 Şair, A'şâ. Esved b. Munzir Lahmî'yi methettiği kasidesinde. Bkz. *Divan*'ı, s. 167; *Kurtubî, el-Câmi'*, I, 284.

101 Bu rivâyet, Abdurrazzak, Abd b. Humeyd ve İbnu'l-Munzir'ın Katâde'den aldıkları bir rivâyettir. Sahâbî olan Ebû't-Tufeyl b. Âmir b. Vasile, İbn Abbâs'ın sözü olarak aktarmıştır. Bkz. Abdurrazzak, *Musannef*, V. 28; İbn Cerîr, *Câmiu l-Beyân*, I, 548; Suyûtî, *ed-Durru l-Mensûr*, III, 316.

102 Şair, Cahiliye şairi Teebbeta-Şerran. Bkz. *Dîvân*'ı, 156; Ibn Dureyd, *Cemheretu'l-Luğa*, I, 11; Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni l-Hamâse*, I, 49; İbn Siyde, *Muhassas fi'l-Luga*, Dâru'l-Fikr. Beyrut, XIII, 181.

103 Müminlerin annesi [annemiz] Zeyneb binti Huzeyme'nin künyesi, yoksulları gözetmeye düşkünlüğünden ümmü'l-mesâkîn idi. Bkz. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, II, 218.

104 Hz. İbrahim Halîl, misafirperliği ile tanındı-

de bunun için أمّ الجيش *ordunun annesi* denmiştir. Şairin şu sözü gibi:

٢٤- وأمّ عيال قد شهدت تقوتهم

24- *Onları yedirdiğimde, nefeslerine tanık olduğum ailenin* ***annesi*** *olurum.*[105]

Kitabın önsözüne de, kitabın başlangıcı olduğundan أمّ الكتاب *kitabın anası*, denmiştir. Yüce Allah'ın: فأمّه هاوية ***Onun annesi*** *hâviyedir* (101/ Karia 9) âyetindeki أمّه kelimesi yerinin ateş olduğunu anlatırken, ateşi onun annesi gibi anlatmıştır ki, مأواكمُ النار *varacağınız yer* ***ateştir*** (57/ Hadîd 15) âyetine benzer bir manaya gelmektedir. Yüce Allah, Peygamberin (sas) hanımlarını mü'minlerin anneleri diye adlandırmıştır: وأزواجه أمّهاتهم *Onun hanımları,* ***sizin annelerinizdir*** (33/Ahzâb 6). Bu daha önce baba konusunda geçtiği gibidir. Aynı şekilde يا ابن أمّ *Ey* ***annemin*** *oğlu* (20/ Tâhâ 94) buyurmuş, babamın oğlu dememiştir. لا أمّ له *annesi olmayası*, deyimi hem yermek için hem de övmek için kullanılır. ويل أمّه ve هوت أمّه deyimleri de böyledir.

أمّ kelimesinin aslı أمهة şeklindedir; çünkü: çoğulu أمّهات, tasgiri أميهة *annecik* kalıbında gelmektedir dendiği gibi: aslı, muzaaf yani şeddelidir; çünkü, çoğulunda أمّات ve tasgirinde أميمة de denmektedir diyenler de vardır. Kimileri de, hayvanlar ve benzeri için çoğunlukla أمّات, insanlar için ise, أمّهات kelimesi kullanılır, demişlerdir.

أمّة kelimesi, herhangi bir şeyin bir araya getirdiği *topluluk*tur. Bir araya getiren bir din olabilir, bir zaman veya bir mekân olabilir. Bu bir araya getiren etken doğal şartlarda veya tercihe dayanıyor olabilir. Ümmetin çoğulu أمم ifâdesidir. ولا طائر يطير بجناحيه إلا أمم أمثالكم *iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki, sizin gibi birer* ***ümmet*** *olmasınlar* (6/En'âm 38) âyetinde geçen ümmet, bunların her birinin türünün birer ümmet olduğu, doğaları gereği cenabı Allah'ın onları bir araya getirdiği anlamını taşır. Bunların bir kısmı örümcek gibi dokumacı, kimileri surfe[106] gibi inşaatçı, kimileri karınca gibi zahireci, kimileri ise, serçe ve güvercin gibi her öğün azık aramaya çalışan türlerdir. Bunlardan başka her birinin kendine mahsus özellikleri olan pek çok yapıda hayvanın birer ümmet sayıldığı da anlaşılmaktadır.

Yüce Allah'ın: كان النّاس أمّة واحدة *İnsanlar bir tek* ***ümmet*** *idiler* (2/ Bakara 113) sözünde geçen *ümmet* kelimesi, insanlar tek bir tür idiler, sapıklık ve küfürde tek bir yolda idiler, demektir. ولو شاء ربّك لجعل النّاس أمّة واحدة *Eğer rabbin dileseydi insanları tek bir* ***ümmet*** *kılardı* (11/Hûd 118)

ğından ilk olarak "Ebû'l-Adyâf" lakabını alan kişidir.

105 Şenfera'nın bir beytidir. Bkz. İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luğa,* I, 21; ed-Dabbî, *el-Mufaddalıyât* (Mufaddal ed-Dabbî Seçkisi), thk. Abdusselam Harun- Ahmed Şâkir, Beyrut, s. 110.

106 Surfe: Çok güzel ev yapıp içine kurulan toz renginde küçük bir böcektir -(Mütercimler).

âyetindeki ümmet ise, imanda birliği anlatmaktadır. وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ *Sizden hayra çağıran bir **ümmet** bulunsun* (3/Al-i İmrân 104) âyetindeki ümmet ise, ilmi ve salih ameli tercih edip başkalarına güzel örnek olan bir topluluk bulunsun, demektir. إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَى أُمَّةٍ *Biz babalarımızı bir **ümmet** üzere gördük* (43/ Zuhruf 22) âyetinde geçen ümmet ise, bir araya getiren bir din üzere bulduk demektir. Şair şöyle der:

٢٥- وهل يأثمن ذو أمّة وهو طائع

25- *Bir **ümmet** sahibi olan itaat ettiği hâlde hiç günahkâr olur mu?*[107]

وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ *Bir **ümmetten**/bir hayli zaman sonra hatırladı* (12/Yûsuf 45) âyetinde geçen ümmet ise, zaman anlamına gelir. بعد أمه diye de okunmuştur[108] ki, bu *bir unutmadan sonra* demektir. Bunun gerçek anlamı ise, bir asrın veya dinin mensûplarının tükenmesinden sonra anlamına gelir. إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ *İbrahim gerçekten Allah'a yönelen bir **ümmet** idi* (16/Nahl 120); yani: Allah'a ibâdet etmede bir topluluğun yerini tutabilecek bir kişi idi. Bu, فلان في نفسه قبيلة *falan adam tek başına bir kabiledir,* sözüne benzemektedir. Rivâyete göre, انه يحشر زيد بن عمرو بن نفيل أمّة وحدة *Zeyd bin Amr bin Nüfeyl tek başına bir **ümmet** olarak dirilip mahşere gelecektir.*[109]

لَيْسُوا سَوَاءً مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ *Hepsi bir değildir, ehli kitaptan istikâmet sahibi bir **ümmet** vardır ki..* (3/Al-i İmrân 113) âyetindeki ümmet sözcüğü topluluk anlamına gelir. ez-Zeccâc, burada ümmet, *istikâmet* içindir ve *tek bir yola sahip olan topluluk anlamındadır*, der.[110] Buna göre, gizli bir anlamın takdir edilmesini bırakmak daha doğrudur.

أُمّي *yazmayan* ve bir kitaptan *okumayan* anlamına gelir. هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ ***Ummilerin** içinden bir Resul gönderen de O'dur* (62/Cuma 2) âyetindeki أمّيّين bu anlama alınmıştır.

Kutrub[111] şöyle der: أمّية gaflet ve cehâlettir. أمّي de ondan gelmektedir ki, bu da *bilgi kıtlığı*dır. Yüce Allah'ın: وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ *Onların içinde kimi **ummiler** de vardır ki, kitabı bilmezler. Bütün bildikleri kulaktan dolma şeylerdir* (2/

---

107 Şair, Nâbiğa ez-Zübyânî. Bkz. *Dıvan*'ı, s. 81; Ebû Ubeyd Ahmed b. M. el-Herevî (v.401), *el-Cem'u Beyne l-Garîbeyn*, I, 93.

108 Şubeyl b. Uzra ed-Dabbî böyle okumuştur ama bu şaz bir kıraattir. Bkz. Ebû Ca'fer Ahmed b. M. en-Nahhâs (v.337), *İ'râbu'l-Kur'ân*, thk. Zühevyr Zâhid, Bağdat baskısı, II, 143; Kurtubî, *el-Câmi'*, IX, 201.

109 Hadis, Tayâlisî'nin *Müsned*'inde (s.32) yer almıştır. Saîd b. Zeyd, Peygambere (sas): Babam bildiğiniz gibi bir adamdı, siz onun hakkında çok şey bilirsiniz, onun için de dua eder misiniz der. Peygamber: *Evet, olur, dua edeyim; çünkü o, kıyamet gününde yalnız başına bir ümmet olarak dirilecektir*, buyurur. Bkz. İbn Hacer, *İsâbe*, I, 70; Ebû Ya'lâ da tahriç etmiştir, isnadı da hasendir. Bkz. Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, IX, 420.

110 Bkz. Zeccâc, *Meânî'l-Kur'ân*, I, 458.

111 Kutrub; Ebû Alî (v.821); Basralı dilbilimci, müfessir. Sibeveyh'in öğrencisidir. Mutezilî eğilimlidir. Eserleri: Meânî'l-Kur'ân, Garîbu'l-Hadîs, el-Azdâd, el-Müsellesât.

Bakara 78) sözü, ümmiler, kendilerine okunan şeylerden başka bir şey bilmezler, demektir.

el-Ferrâ der ki: Bunlar, herhangi bir kitapları olmayan Araplardır. Yüce Allah'ın: النبي الأمي الذي يجدونه مكتوبا عندهم في التوراة والانجيل *Yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o **ümmi** peygambere uyanlar* (7/A'râf 157) âyetinde geçen ummi kelimesi yazma alışkanlığı olmayan ümmete mensûp olan kişidir, çünkü: O da onların adeti üzere yetişmiştir. Bu, halkın genel alışkanlıkları üzere yetişen kişiye عامي denmesi gibidir, diye de söylenmiştir.

Başka bir görüşe göre, ummi denmesinin nedeni, onun yazamayan ve bir kitaptan okumayan olmasından kaynaklanmaktadır. Bu onun için bir fazilettir; çünkü: O hafızasını yeterli bulmuş ve Allah'ın güvencesine dayanmıştır. Allah buyurur: سنقرئك فلا تنسى *Biz sana okutacağız ve sen unutmayacaksın* (87/Alâ 6). Bir başka görüşe göre, peygambere "*ummî*" denmesinin sebebi, onun أم القرى *Ümmü'l-Kurâlı* (Mekkeli) oluşundandır.

امام *İmâm* kendisine uyulan varlık demektir. Bu sözüne ve hareketlerine uyulan bir insan olabilir ya da bir kitap veya başka bir şey. İmamlık makamında olan, gerçekten imam olsun olmasın her iki durumda da imam diye adlandırılır. Çoğulu أئمة şeklindedir. Yüce Allah'ın: يوم ندعو كل اناس بامامهم *Her insan topluluğunu **imamları** ile çağırdığımız gün* (17/İsrâ 71) âyetindeki imam, onların uydukları kişidir. Bunun kitapları olduğu da söylenmiştir.

واجعلنا للمتقين اماما *Bizi muttakilere **imam** yap* (25/Furkân 74) âyetine gelince, Ebû'l-Hasan, buradaki imâmın, أم kelimesinin çoğulu olduğunu belirtmiştir. Başkaları ise, şöyle demişlerdir: Bu şu deyim gibidir: درع دلاص parlak, yumuşak bir zırh ve دروع دلاص parlak, yumuşak zırhlar. ونجعلهم ائمة *Onları **imamlar** yapalım* (28/Kasas 5). وجعلناهم ائمة يدعون إلى النار *Onları ateşe çağıran **imamlar** kıldık* (28/Kasas 41) âyetlerinde ki ائمة imamlar kelimesi, امام kelimesinin çoğuludur.

وكل شيء أحصيناه في امام مبين *Her şeyi açık bir **imam'da** topladık* (36/Yâsîn 12) âyetindeki *imam* kelimesi, bir görüşe göre, Levh-i Mahfûz'a işarettir.

أم ise, doğru amaçtır ve bir amaca doğru yöneliştir. Bu anlam şu âyette yer almıştır: ولا آمين البيت الحرام *Beyt-i Haram'a **yönelmiş kimselere**..* (5/Mâide 2).

أمه deyimi yarmak anlamına gelir, fakat gerçek anlamı kişinin beynine ulaşacak kadar derin bir şekilde kafasından yaralanmasıdır. Çünkü onlar فعلت lafzını herhangi bir organın yaralanmasını açıklamak ve bildirmek için kullanırlar. Şöyle ki: رأسته *başını yardım*, رجلته *ayağından vurdum*, كبدته *kalbinden vurdum*, بطنته *karnından vurdum*, ifâdeleri kişinin bu organlarının yaralanmasını anlatır.

أم edatının eğer karşılığında soru hemzesi var ise, manası *hangisi* demek olur. Misâl: أ زيد أمْ عمْرو *Zeyd mi Amr mı?* Yani: Bu ikisinden hangisi? Eğer karşılığında soru hemzesi yok ise, o zaman بل ile beraber gelen soru hemzesinin manasını taşır. أمْ زاغت عنهم الابصار ***Yoksa** onları gözden **mi** kaçırdık* (38/Sâd 63) gibi. Buradaki أمْ edatı, بَل *yoksa* anlamındadır.

أمَّا iki şeyden birinin olacağını, diğerinin olmayacağını bildirir ve cümlede tekrar edilir. أمّا احدكما فيسقي ربّه خمرا وامّا الاخرُ فيصلب *Biriniz rabbine içki içirecek, diğeri ise, asılacak* (12/Yûsuf 41). Bazen *emmâ* ile [konuşma, hitabe ve hutbelerde] söze başlandığı da olur; şöyle ki: أمّا بعد [bu girişten sonra *asıl konuya gelecek olursak...*]

امد / E-m-d

Allah buyurur ki: تودّ لو أنّ بينها وبينه امدا بعيدا *O kötülükle kendisi arasında uzak **bir mesafe** bulunmasını ister* (3/Âl-i İmrân 30). أمَد ve أبَد kelimeleri mana olarak birbirine yakındır. Şu farkla ki, *ebed*, belirlenmiş herhangi bir sınırı olmayan zamanı gösterir ve herhangi bir sınırlama kabul etmez; onun için, *şu kadar ebed* denemez. *Emed* ise, mutlak anlamda söylenince, belli bir sınırı olduğu hâlde bu sınırı belli olmayan bir süreyi ifâde eder. Bunun kimi zaman sınırlandırıldığı da olur; *şu kadar bir emed, şu kadar zaman* deyimlerinde olduğu gibi. *Zaman* ve *emed* arasındaki fark ise, *emed*'in sonuç itibari ile söylenmesidir. Zaman ise, daha geneldir. Hem başlangıç, hem sonuç için kullanılır. Bu nedenle kimileri مَدى ile أمَد birbirine yakın anlamlar taşır, demişlerdir.

امر / E-m-r

أمْر kelimesi iş, durum anlamına gelir; çoğulu ise أمور şeklindedir. Bir kişiye bir şey yapmayı yüklemek anlamını taşıyan أمرته fiilinin mastarıdır. Bu kelime genel bir lafızdır; hem fiiller hem de sözlerin tümünü içine alır. Yüce Allah'ın: واليه يرجع الامر كله ***Emrin** tamamı ona çevrilir* (11/Hûd 123) âyeti, bu anlama gelmektedir. قل إنّ الامر كلّه لله يخفون في انفسهم مَا لا يبدون لك يقولون لوْ كان لنا من الامر شيء *De ki: İş, tamamen Allah'a aittir. Onlar, sana açıklayamadıklarını içlerinde gizliyorlar. Bu **işten** bize bir şey olsaydı..., derler* (3/Âl-i İmrân 154); وامره الى الله *ve artık **onun işi** Allah'a kalmıştır* (2/Bakara 275) âyetleri de bunun gibidir.

Eşsiz yaratmaya da *emr* denmiştir. Şöyle ki: ألا لهُ الخلق والامر *Dikkat edin yaratma da **emr** de Allah'a mahsustur* (7/A'râf 54). Bu *emr* işi, sadece Yüce Allah'a tahsis edilmiştir. Diğer varlıklar için kullanılmaz. Yüce Allah'ın: واوحى في كل سماء امرها *Ve her göğe **görevini** vahy etti* (41/Fussilet 12) sözü bu manada yorumlanmıştır. Bilgeler de: قل الروح من أمر

ربى *De ki: ruh, rabbimin **emrindendir*** (17/İsrâ 85) âyetindeki *emr*i, yaratmak olarak yorumlamışlardır.

إنّمَا قَوْلُنَا لِشَىْءٍ إذا أرَدْنَاهُ أن نقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ *Biz bir şeyi istediğimizde ona ol deriz o da oluverir* (16/Nahl 40) âyetinde işaret edilen mana, O'nun yaratması demektir ve bunu en özlü/kısa lafızlarla ifâde etmiştir; bizim bir işin yapımına ilişkin anlatacaklarımızın en etkili şeklini kullanmıştır. وَمَا أَمْرُنَا إلا واحدَة ***Bizim emrimiz** bir taneden başkası değildir* (54/Kamer 50). Böylece âyette Allah'ın hızlı var edişi, insanın onu en hızlı şekilde anlayabileceği biçimde ifâde edilmiştir.

امْر Bir şeyi önermek veya öne sürmektir; bir şeye yönlendirmektir. Bu ister افعل *yap* ve ليفعل *yapsın* sözleri ile söylensin, isterse haber kelimeleri ile anlatılsın fark etmez; şöyle ki: وَالْمُطَلّقَاتُ يَتَرَبّصْنَ بِأَنْفُسِهِنّ *Boşanmış olan kadınlar, kendilerini gözetlerler* (2/Bakara 228). Aynı şey, öne sürmek, işaret veya başka bir şeyle de olabilir. Yüce Allah'ın, Hz. İbrahim'in rüyasında oğlunu kurban ettiğini görmesini, *emr* diye adlandırması bunun bir örneğidir. إنّى ارى فِي الْمَنَامِ انّي أذْبَحُكَ فانظُرْ مَاذا ترى قال يَا ابت افعل ما تؤمَرُ *Ruyada seni kurban ettiğimi görüyorum; bir düşün, ne dersin? Dedi. O da cevaben: Babacığım! Sana **emredileni** yap* (37/Sâffât 102). Burada Hz. İbrahim'in rüyasında gördüğü kurban etme işi, *emr* diye adlandırılmıştır.

Yüce Allah'ın: وما أمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيد *Firavunun **emri** doğru değildi* (11/Hûd 97) âyetinde kullanılan *emr* sözcüğü, Firavunun, tüm sözlerini ve yaptıklarını kuşatan genel bir ifâdedir. أتى أمْرُ الله *Allah'ın **emri** geldi* (16/Nahl 1) âyetindeki *emr* ise, kıyamete işarettir ve lafızların en kapsamlı olanı ile kullanılmıştır. بَلْ سَوّلَتْ لَكُمْ أنْفُسُكُمْ أمْرًا *Aksine, sizin nefisleriniz size **bir işi** süsleyip kolaylaştırarak bir tuzak kurmuştur* (12/Yûsuf 18) âyetinde sözü edilen *emr*/iş ise, النّفس الأمّارة *nefsi emmare*nin emrettiği kötülüktür.

امر القوم ifâdesi, topluluğun çoğaldığını anlatır; çünkü: Topluluk, çoğaldığında emir sahibi olur. Bu durumda onları idare eden birinin olması kaçınılmaz olur. Bu nedenle şair şöyle der:

٢٦ - لا يصْلحُ النّاسُ فوْضَى لا سَرَاةَ لهُمْ

26- *İnsanlar anarşi içinde; başlarında büyükleri olmadan ıslah olmazlar.*[112]

Yüce Allah'ın: امرْنَا مُتْرفِيهَا *Onların mütreflerine*/bol nimet içinde yüzdürülenlerine ***emrederiz*** (17/İsrâ 16) sözünde kullanılan امرنا sözü, onlara itâatin emredilmesidir. Buradaki

112 Efûh el-Evdî'nin bir beytidir. İkinci beyti şöyledir: *Bir kavmin de cahilleri efendi olunca, artık büyükleri kalmaz.* Bkz. Dîvân'ı, s. 10; Ebû'l-Ferac b. el-Huseyn el-Basrî, *Hamasetu'l-Basriyye*, thk. Muhtaruddin Ahmed, Âlemu'l-Kütüb, II, 69; Kalî, *el-Emâlî'l-Kâlî*, Dâru'l-Afaki'l-Cedîde. Beyrut, II, 228; el-Ahfeş es-Sağîr (v.315). *Kitâbu'l-İhtiyâreyn*, thk. Fahruddin Kabâve, Dımaşk 1974, s. 77;

emernâ deyimi, *onları çoğalttık* anlamına gelir de, denmiştir. Ebû Amr, şöyle der: Çoğaltmayı anlatmak için *emertu* deyimi kullanılmaz. Eğer أمّرْتُ ve آمَرْتُ denecek olursa, ancak o zaman, *çoğaltmak* anlamını kazanır. Ebû Ubeyde, şöyle der: Bazen أمَرْتُ da çoğaltma anlamında kullanılır. Şöyle ki:

خَيْرُ الْمالِ سِكَّةٌ مَأْبُورَةٌ وَمُهْرَةٌ مَأْمُورَةٌ

Malın en hayırlısı ***çoğalan*** *tay ve aşılanmış hurma ağacı evleğidir.*[113]

Bu hadiste kullanılan fiil آمَرَتْ şeklindedir. Bir kıraatte أمّرْنَا diye okunmuştur ki, *onları emirler yaptık*, demektir. Bir yerde emirlerin çokluğu, oradakilerin mahvına yol açar. Bu nedenle *emirlerin çokluğunda, hiçbir hayır yoktur*, denmiştir. Yüce Allah'ın: وكذلك جعلنا في كل قرية اكابر مجرميها *Böylece her kentin* ***büyüklerini*** *oranın suçluları kıldık* (6/En'âm 123) âyetindeki manası da bu bağlamda yorumlanmıştır. Bir kıraatte ise, آمرنا şeklinde okunmuştur ki, *onları çoğalttık*, demektir.

ائتمار da *emri kabul etmeyi* anlatır. istişare etmeye de *i'timâr* adı verilmiştir, çünkü: Bu durumda bazı insanlar, danıştıkları kimselerin görüşlerini kabul ederler. Yüce Allah: إن الملأ يأتمرون بك *Şüphesiz* ***ileri gelenler*** *seni öldürmek için* ***aralarında konuşuyorlar*** (28/Kasas 20) buyurmaktadır. Şair şöyle der:

٢٧- وامرت نفسي أي أمري أفعل

27- *Nefsime* ***danıştım****,* ***işlerimin*** *hangisini yapayım diye.*[114]

Yüce Allah'ın: لقد جئت شيئا إمرا *Gerçekten sen çok* ***tehlikeli bir iş*** *getirdin* (18/Kehf 71) âyetindeki إمرا sıfatı *münker yani, kabul edilemez* anlamındadır ve أمر الأمر deyiminden alınmıştır ki, bu da *iş, büyüdü, çoğaldı*, demektir. Tıpkı, استفحل الأمر deyimi gibi.

Âyette geçen وأولى الأمر *ulu'l-emr* (4/Nisâ 59) deyimi, bir görüşe göre, peygamber zamanındaki umerâ'yı/devlet ricalini kastetmektedir. Bunlar, kimilerine göre, ehl-i beytten olan imamlardır. Kimilerine göre ise, iyiliği emredenlerdir. İbn Abbâs şöyle der: Onlar Allah'a bağlı olan fakihler ve din ehlidir.

Aslında bu görüşlerin hepsi de doğrudur. Şöyle ki: İnsanların kendileri ile eğitildiği *ulu'l-emr* dört gruptur:

1 الأنبياء Peygamberler; onların otoritesi, avam ve havasın hem dışlarına hem de içlerine nüfuz eder.

2. الوُلاة İdareciler; bunların otoritesi ise, avamın dışına nüfuz eder ama içlerine sirâyet edemez.

3 الحُكماء Bilgeler; bunların otoritesi, elit kesimin içlerine nüfuz eder fakat dışlarına etki edemez.

---

113 Ahmed, *Müsned*, III, 368; rivâyetin senedinde yer alan kişiler *sikât/güvenilir ravilerdır*. Bkz. İbn Hacer, *el-Isâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Mektebetu'r-Rıyâdi'l-Hadîse, II, 101; Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, V, 261.

114 Ka'b b. Züheyr'in bir beytidir. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 55; Fârisî, *el-Hucce fi'l-Kıraât*, I, 319.

4 الوعظة Vaizler; onların da otoritesi, avamın içlerine nüfuz eder ama dışlarına hükmedemez.

امن / E-m-n

أمن kelimesinin asıl anlamı, *gönül huzuru* ve korkunun bertaraf olmasıdır. امن ile امانة ve امان aslında birer mastardır. Bazen emân, insanın güven içinde olduğu bir hâli/durumu anlatmak için kullanılır; bazen de insanın tam emin olmadığı bir hâl anlamına işaret eder. Yüce Allah'ın: وتخونوا امانتكم *bildiğiniz hâlde **emanetlerinize** ihanet etmeyiniz* (8/Enfâl 27) âyetinde söz ettiği ihanet de, emanet edilen şeyler konusundaki ihanettir.

انا عرضنا الامانة على السماوات والارض *Biz **emaneti** göklere ve yere arz ettik* (33/Ahzâb 72) âyetindeki emanet ise, tevhîd, adâlet, alfabedeki harfler ve akıl diye değişik anlamlara alınmıştır ki, bunların hepsi de doğrudur; çünkü: Akıl olunca, insan onunla tevhidi öğrenir, adaleti gerçekleştirir, alfabeyi öğrenir, hatta onunla, insanın öğrenebileceği her şeyin öğrenilmesine, yapabilecekleri bütün güzel işlerin yapılabilmesine imkan sağlanmış olur ve yaratılmışların pek çoğundan üstün kılınmıştır.

ومن دخله كان آمنا *Oraya giren artık **âmin/güvende olur*** (3/Âl-i İmrân 97) âyetindeki آمنا kavramı ise, *ateşten korunmuş* olur manasına gelir. انما يريد الله ليعذبهم بها في الحياة الدنيا *Allah bunlarla onlara dünya hayatında azap etmeyi istiyor* (9/Tevbe 55) âyetinde sözü edilen kişilerin çektikleri dünya sıkıntıları anlamında olduğu da söylenmiştir.

Kimileri de söz olarak *haber*, mana olarak *emir*dir demiştir. Yıkımdan yana emîn [güvende] olurlar da denmiştir. Allah hükmünde güvendedir diyenler de vardır. Bu tıpkı: *Bu helâldir, bu haramdır* demek gibidir ki: *Allah'ın hükmünde bu böyledir*, manasına gelir. âyetin toplu anlamı ise şöyledir: Cennete girene, oradan çıkmadığı müddetçe, artık kısas yapmak gerekmez ve o, orada hiçbir şekilde öldürülmez.

اولم يروا انا جعلنا حرما آمنا *Bizim, **âmin/güven** içinde bir belde yaptığımızı görmüyorlar mı?* (29/Ankebût 67); واذ جعلنا البيت مثابة للناس وامنا *Hani biz, Beyt'i/Ka'be yi insanlar için bir sevap kazanma mekânı ve **güvenlik sahası** kılmıştık* (2/Bakara 125); ثم أنزل عليكم من بعد الغم امنة نعاسا *Sonra Allah size bir **güvenlik** atmosferi olarak bir uyuklama hâli indirdi* (3/Âl-i İmrân 154) âyetlerinde geçen *emn* kelimesi de bu anlamlara gelmektedir. Son âyette geçen امنة kelimesinin كتبة *kâtipler* gibi çoğul olduğu da söylenmiştir.

Hz. İsâ'nın gelişine ilişkin hadiste: وتقع الامنة في الارض *Yeryüzünde **güvenlik** atmosferi hakim olur* denmektedir.[115] ثم أبلغه مامنه *Sonra **onu***

115 İbn Ebî Şeybe, Ahmed ve Ebû Dâvûd (HN: 4324); İbn Cerîr ve İbn Hibbân, Ebû

kendini güvende hissedeceği yere *kadar ulaştır* (9/Tevbe 6) âyetinde geçen مأمنه ise, kişinin kendini içinde güvende hissettiği evidir.

امن ise, sadece iki anlamda kullanılır:

Birincisi geçişlidir ve kendi kendine muteaddî manası taşır. Bu anlamda امنته denir ki, *ona güven verdim*/onu güvenliğe kavuşturdum, demektir. Onun için Allah'a, *mü'min* denebilmektedir.

İkincisi muteaddî değildir; آمن *güven sahibi oldu* veya güven içinde yaşadı manasına gelir.

ايمان *İmân* ise, bazen Hz. Muhammed'e (sas) gönderilmiş olan şerîat anlamında kullanılır. Şu âyetteki iman bu anlamdadır: إن الذين آمنوا و الذين هادوا و الصابؤون ***İman*** *edenler, Yahudi olanlar ve Sabiîler* (5/Mâide 69); aynı şekilde Allah'ı ve Muhammed'in (sas) peygamberliğini kabul ederek O'nun şerîatına giren herkes iman etmiş olmakla nitelenir. وما يؤمن أكثرهم بالله إلا وهم مشركون *Onların çoğu, müşrik olmadan Allah'a* ***iman etmez*** (12/Yûsuf 106) âyetindeki imanın bu anlamda olduğu söylenmiştir.

İmân, bazen övgü bağlamında kullanılır ve bu durumda insanın, doğruluğunu tasdik ettiği hâlde Hakka boyun eğişini [bağlanışını] dile getirir. Bu da üç şeyin bir arada bulunmasıyla gerçekleşir: *Kalp* ile tahkîk/tasdik, *dil* ile ikrar ve *organların* hayatta buna uygun amel işlemeleridir. Yüce Allah'ın: والذين آمنوا بالله ورسله أولئك هم الصديقون *Allah'a ve Elçilerine* ***iman edenlere*** *gelince, onlar, gerçekten sadık olanlardır* (57/Hadîd 19) sözündeki iman bu anlamdadır.

İtikâd (inanç sistemi), doğru söz ve salih amelin her birine de *imân* denir. Allah buyurur ki: وما كان الله ليضيع ايمانكم *Allah, sizin* ***imanınızı*** *zayi edecek değildir* (2/Bakara 143). [Hz. Peygamber (sas) de] hem *hayayı* [utanma duygusunu] hem de yolda zarar veren şeyleri temizlemeyi imandan saymıştır.[116]

Yüce Allah'ın: وما أنت بمؤمن لنا ولو كنا صادقين *Biz doğru söyleyenler olsak da sen bize* ***inanacak*** *değilsin* (12/Yûsuf 17) sözündeki مؤمن, tasdik eden manasına gelir, denmiştir. Ancak *imân*, eminlikle birlikte tasdik etmek demektir. Yüce Allah'ın: ألم تر إلى الذين اوتوا نصيبا من الكتاب يؤمنون بالجبت والطاغوت *Kendilerine kitaptan bir nasip verilenlerin cibt ve taguta* ***iman ettiklerini*** *görmüyor musun?* (4/Nisâ 51) sözündeki iman ise, onların yerilmesi bağlamında söylenmiştir.

Ayrıca onların, emin olunmayacak şeyde nasılsa bir eminlik içindeymiş gibi hareket etmeleri kınanmıştır; çünkü: Kalbin, batılda huzura erme-

Hüreyre'den almıştır. İbn Kesîr, isnadını kaydettikten sonra der ki: Bu ceyyid/iyi, kavi (sağlam) bir isnattır. Bkz. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 736; İbn Kesîr, *el-Fiten el-Melâhim*, I, 105.

116 Müslim ve diğer hadis Mecmuaları.

si, -eğer buna alışmış değilse- onun normal hareketi değildir. Bu, ancak: مَن شَرَحَ بِالكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ *Kim de göğsünü küfre açarsa, Allah'ın bir gazabı onların üzerinedir ve onlar için büyük bir azap vardır* (16/Nahl 106) âyetindeki gibi bir durum olabilir. Bu, إِيمانُهُ الكُفْرُ *imanı kâfirliktir*, تَحِيَّتُهُ الضَّرْبُ *selâmı dövmektir* ve benzeri sözler gibidir.

Peygamber (sas) de Cibril hadisinde, imanın aslını altı esas hâlinde ortaya koymuştur. Cibril: İman nedir? diye sormuş, o da bunları saymıştır.[117] Bu haber, ma'rûf/meşhurdur.

رَجُلٌ أَمَنَةٌ ve أَمَنَةٌ ifâdesi *herkese güvenen kişi* demektir. أمين ve أمان kelimeleri, *kendisine güvenilen kişi* demektir. أَمُون ise, yorulması ve ayağının sürçmesinden *emin olunan dişi deve* demektir.

آمين / Âmîn

Bu kelime hem uzatılarak hem kısaltılarak söylenir. صه ve مهْ gibi isim-fiillerdendir. Hasan der ki: *Manası kabul et*, demektir. امين فلان ifâdesi kişinin *âmin* dediğini bildirir. امين Allah'ın isimlerinden biridir de denmiştir. Ebû Ali el-Fesevî der ki: Bu sözü söyleyen *âmin* kelimesinde Yüce Allah'ı gösteren bir zamir olduğunu kastetmiştir; çünkü: *Manası kabul et*, demektir.

117 Buhârî, I, 106; Müslim, (HN: 9), İman; Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, I, 9.

أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُو رَحْمَةَ رَبِّهِ *Yoksa geceleyin secde ederek ve kıyamda durarak ibâdet eden, âhiretten çekinen ve rabbinin rahmetini dileyen* ***kimse*** *gibi olur* ***mu****?* (39/Zümer 9). Bu âyette geçen أَمَّن kelimesi, أم ve من edatlarının birleşmiş hâlidir. أمن şeklinde de okunmuştur. Fakat bu ikisi de *âmîn* kökünden değildir.

إنَّ وأنَّ / İnne ve enne

Bu iki edat, isim cümlesinin baş tarafına gelir ve ismi nasb, haberi ise, ref ederler. İkisi arasındaki fark, إنّ kelimesinin kendisinden sonraki müstakil bir cümlenin başında gelmesidir. أنّ ise, kendisinden sonraki kısmın, müfret hükmünde olması ve merfû, mansûb veya mecrur olabilmesidir. Misâller: أَعْجَبَنِي أَنَّكَ تَخْرُجُ **ve** تَعَجَّبْتُ مِنْ أَنَّكَ تَخْرُجُ ile عَلِمْتُ أَنَّكَ تَخْرُجُ. Eğer bunların başına مَا edatı gelirse, fonksiyonları iptal olur. O zaman, söz konusu edilen şeyin hükmünün olumlu olması ve diğerlerini içermesinin engellenmesi gerekir. Şöyle ki: إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ ***Ancak*** *müşrikler necistir* (9/Tevbe 28). Burada gerçek necisliğin müşriklere mahsus olduğuna dikkat çekilmiştir. Yüce Allah'ın: إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ ***O sadece*** *size ölüyü, kanı haram kılmıştır* (2/Bakara 173) âyeti, O'nun, bunları, Şeriatın aslında yiyecekler içinden haram kılınanların en büyüklerinin ancak burada zikredilenler olduğuna dikkat çekmek için haram kıldığını bildirmektedir.

أن / En

Bu edat dört şekilde kullanılmaktadır.

1. Eylem olarak şu an olmayan mazi veya müzari fiillerinin başına gelen ان. Bu edattan sonra gelen mastar konumunda olur. Müzari filini de nasb eder. Misal olarak: اعجبني ان تخرج ile ان خرجت *Çıkacak olman ve çıkman hoşuma gitti* ifâdeleri gibi.

2. Şeddeli olandan hafifletilmiş olan أن Misâl: اعجبني أنْ زيْدا منْطلقٌ *Zeyd'in gidici olması hoşuma gitti.*

3. لمّا edatını pekiştiren أنْ. Misâl: فلمّا أن جاء البشيرْ *Müjde getiren gelince* (12/Yûsuf 96).

4. Sözün anlamını ifâde eden veya açıklayan أنْ. Misâl: وانطلق الملأ منهُمْ ان امْشوا واصبروا *Onların ileri gelenleri yürüyünüz ve direniniz diye direktif verdiler* (38/Sâd 6), yani: *Dediler ki: Yürüyünüz.*

إن de dört şekilde kullanılır.

1. Şart için. إنْ تعذّبْهُمْ فإنّهُمْ عبادك *Eğer onlara azap edersen şüphesiz onlar senin kullarındır [ben bir şey diyemem]* (5/Mâide 118).

2. Şeddeli olandan hafifletilmiş olan إنْ. Bundan sonra lamın gelmesi gerekir. Misâl: ان كاد ليضلنا *Az kaldı bizi yoldan çıkaracaktı* (25/Furkan 42).

3. Nâfiye olan إن. Bunu çoğu zaman bir إلا takip eder. Misâl: ان نظن إلا ظنا *Biz ancak bir zanda bulunuruz* (45/Câsiye 32); ان هذا إلا قوْلُ البشر *Bu ancak bir beşer sözüdür* (74/Müddessir 25); إن نقول الا اعْتراك بعضُ آلهتنا بسُوء *Biz ancak bazı ilâhlarımızın seni çarptığını söyleyebiliriz* (11/Hûd 54).

4. Nafiye olan ما edatını tekid eden إن. Misâl: ما إن يخرجُ زيدٌ *Zeyd, çıkacak değildir (cümleye kattığı anlam bakımından nâfiyedir).*

أنث / E-n-s

أنْثى *kadın* kelimesi, erkeğin karşıtıdır. Asıl itibariyle ayırımları cinsel organlarına göre yapılmaktadır. ومن يعمل من الصّالحات من ذكر اوْ انثى *Erkek veya **kadından** her kim inanarak salih amel işlerse..* (4/Nisâ 124). Kadınlar, tüm canlılarda, erkeklerden zayıf olduğundan, kendisinde zayıflık bir ölçü hâline gelmiştir. Onun için işi zayıf olana kadın denmiştir. Bu anlam itibariyle حديدٌ انيث denmiştir ki *ham demir* demektir. Şair şöyle der:

٢٨- عندي دُرازٌ لا أفلّ ولا أنيثْ

28- [*Ona bildirir ki, verceğim akl/diyet*]

*Keskin bir kılıçtır; ne kördür ne de **yumuşak**.*[118]

أرض انيث deyimi de *yumuşak toprak* demektir ve kadınlardaki yumuşaklık esas alınarak böyle denmiştir. Çok verimli oluşu, kadınlara benzetilerek de böyle denmiş olabilir. أرض حُرّة ve ولودة *özgür ve doğurgan toprak*, denmesi de bundandır.

---

118 Şair, Sahru'l-Gayyi'l-Hüzelî. Bkz. *Divânu'l-Hüzeliyyîn*, Dâru'l-Kavmiyye, Mısır, II, 223; *Bahru'l-Muhît*, III, 352.

Bazı şeylerde kelimenin hükmü erkeğe benzetildiğinden, onların hükümleri de müzekker kabul edildiği gibi, bazı kelimelerin hükümleri de kadına benzetilip hükümleri de müennes kabul edilmiştir. İşte, يد *el*, اذن *kulak*, خصية bunlardandır. Sözgelimi, *testislere*, bu adın verilmesi, انثيين *iki kadın* kelimesinin dişi kabul edilmiş olmasındandır. Kulak kelimeleri de böyledir. Şair şöyle der:

٢٩- وكنّا اذا القيسيّ نبّ عوده لا
ضربناه تحت الانثيين على الكرد

29- *Biz, Kayslı belli bir yaşa gelince,* ***Unseynin*** *altında, boynunu vururduk.*[119]

٣٠- وما ذكر وإن يسمن فأنثى

30- *Erkek değildir, eğer şişmanlarsa, dişidir.*[120]

Şair burada قراد yani *kene*yı kastetmektedir; çünkü: O büyüdüğünde حلمة adını aldığından *dişi* kabul edilmektedir.[121]

Yüce Allah'ın: إن يدعون من دونه إلا اناثا *Onlar (müşrikler) O'nu (Allah'ı) bırakıp* ***birtakım dişilerden*** *başkasına çağırmıyorlar* (4/Nisâ 117) sözünde bazı müfessirler, kelimenin sözlük anlamını esas alıp derler ki: Çünkü: Mabutlarının adları: الات والعزى ومناة الثالثة *Lât, Uzzâ ve üçüncüsü Menât* (53/Necm 19-20) âyetinde görüldüğü gibi, müennesti, demişlerdir.

Bir kısmı böyle derken, onların bir kısmı ise –bu yaklaşım daha doğrudur- mananın hükmünü esas almış ve: منفعل *etki altında olana* انيث *yumuşak* adı verilmiştir. Bu nedenle yumuşak demire de انيث denmektedir. Varlıklar, birbirlerine göre üç grupta toplandığından bu anlam uygun düşmektedir. Şöyle ki:

Bir: فاعل olup hiç منفعل olmayan. Bu sadece Aziz ve Celil olan Yüce-Yaratıcıdır.

İki: Sadece munfail olup fâil olmayan. Bunlar da cansız varlıklardır.

Üç: Bir açıdan munfail, bir açıdan da fâil olanlar. Bunlar da melekler, insanlar ve cinler gibi varlıklardır.

Bir açıdan Allah'a karşı *munfail* konumunda olan bu varlıklar, yaptıklarına karşı ise, *fâil* konumundadırlar. Onların mabutları, munfail olup fâil olmayan cansızlar cümlesinden olduklarını için, Yüce Allah onları أنثى *dişiler* diye adlandırmış, böylece onları delil yönünden susturmuş ve onların, akılla hareket etmeyen, duymayan, görmeyen hatta hiçbir şekilde bir şey yapmayan varlıkların tanrı olduğuna ilişkin inançlarında ne kadar cahil olduklarına dikkatlerini çekmiştir.

119 Şair Ferezdak'tır. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 160; Fârisî, *el-Hucce fi'l-Kıraât*, II, 56; İbn Siyde, *Muhkem*, VI, 465.

120 Şair bulunamamıştır. Bkz. Ebû Alî Fârisî, *et-Tekmile*, thk. Kâzım el-Mercân, el-Mavsıl (Musul), s. 364; İbnu's-Seyyid, *el-İktidâb*, Beyrut baskısı, s. 418; ed-Demîrî, *Hayâtu'l-Heyevâni'l-Kübrâ*, Mısır baskısı, I, 338, Ebû Alî Fârisî, *el-Mesâilu'l-Basriyyât*, thk. M. eş-Şâtır, Mektebetu'l-Medenî, I, 381

121 Asmaî der ki: Kurâd küçük iken ona *kumkâme* denir, sonra *hamnâne* olur, sonra *kurâd* sonra da *haleme* olur.

Hz. İbrahim'ın (a.s): يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا *Babacığım, duymayan, görmeyen ve sana hiçbir faydası olmayan şeylere ne diye ibâdet ediyorsun*? (19/Meryem 42) sözü de bu bağlamdadır.

Yüce Allah'ın: وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمَنِ إِنَاثًا *Rahman'ın kulları olan melekleri **dişiler** yaptılar* (43/Zuhruf 19) sözü ise, *melekler, Allah'ın kızlarıdır*, diyenlerin inançlarına göre söylenmiştir.

انس / İ-n-s

انس kelimesi جن kelimesinin zıt anlamlısıdır. انس ise nefretin zıddıdır. إنسي ve إنس *İnsanlık türüne mensup olan* demektir. Bu kelime, çokça ünsiyeti olan ve çokça ünsiyet edilen kişi için kullanılır. Bu nedenle binek hayvanının biniciye yakın tarafına إنسي الدَّابة denir. Aynı şekilde okun, ok atana bakan tarafına da إنسي القوس adı verilir.

Her şeyin إنسي olanı, *insana yakışır olan*ıdır. Vahşi ise, onun bu tarafının karşısında yer alan kısmının adıdır.

إنس kelimesinin çoğulu أناسي şeklindedir. Allah buyurur ki: وأناسيّ كثيرا *Pek çok **insan*** (25/Furkân 49).

İnsanın nefsine ابْنُ أنسك denmiştir. Yüce Allah'ın: فإنْ آنستم منهُمْ رُشدا *Eğer onlarda (yetimlerde) **bir olgunluk görürseniz*** (4/Nisâ 6) sözünde geçen آنستم منهم *onlarda bir ünsiyet görürseniz*, demektir. آنستُ نارا *Bir ateş **gördüm*** (20/Tâhâ 10) âyetindeki انست kelimesi de bunun gibidir. لا تدخلوا بيوتا غير بيوتكم حتّى تستأنسوا *kendi evinizden başka evlere **sıcak bir karşılama görmeden** girmeyiniz* (24/Nûr 27) âyetindeki تستأنسوا *eğer bir sıcak karşılama bulursanız*, demektir.

إنسان [*insan*]: Deniyor ki: İnsan, neslinin birbirleriyle uyumlu bir yakınlaşmadan başka ayakta kalma şansları olmayacak bir şekilde yaratıldığından, bu ismi almıştır. Bu açıdan, الانسان مدنيٌّ بالطبع *insan doğası gereği medenidir* denmiştir. Yani: İnsan cinsi birbirine dayanmadan edemez ve hayatı için gereken tüm şartları kendisi oluşturamaz.

Uyuştuğu herkesle kaynaştığından bu ismi almıştır diyenler de vardır. İnsan kelimesinin aslı إنسيان olup إفعلان kalıbında gelmiştir; bu ismi almasının nedeni, *Yüce Allah'ın kendisiyle yaptığı anlaşmayı unutmasıdır*, diyenler de vardır.

أنف / E-n-f

أنف, bilinen bir organ olan burun demektir. Fakat, her şeyin uç tarafı ve en yüksek kısmına *enf*/burun adı verilir. Onun için, أنف الجبل *dağın burnu* ve أنف اللحية *sakalın burnu* denmiştir. Hamiyet, öfke, izzet ve zillet de burunla ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda şair şöyle der:

٣١- اذا غضبت تلك الانوف لم أرضها
ولم أطلب العتبى ولكن أزيدها

31- *Bu **burunlar** öfkelendiğinde*
onları razı edemem,

Utbâ/rıza da dileyemem, onu ancak arttırırım.[122]

شمخ فلان بأنفه *Falan burnunu kaldırdı* deyimi kendini büyük gören için, ترب أنفه الذليل deyimi ise, zayıf insan için kullanılır.

أنف فلان من كذا deyimi, bir işten çekilmek anlamına gelir. أنفته burnuna vurdum demektir. Hatta أنفه de hamiyettir, denmiştir. استأنفت الشيء ifâdesi de *burnunu tuttum* demektir ki, baştan almayı ifâde eder.

Yüce Allah'ın ماذا قال آنفا *Şimdi ne söyledi?* (47/Muhammed 16) sözündeki آنفا *başlangıç* [şimdi veya yakın geçmiş zaman] anlamındadır.

أنمل / E-n-m-l

Allah buyurur ki: عضوا عليكم الأنامل من الغيظ *Size karşı öfkelerinden **parmaklarının uçlarını** ısırırlar* (3/Âl-i İmrân 119) âyetinde geçen أنامل sözcüğü أنملة kelimesinin çoğuludur. Bu da, parmakların tırnaklara en yakın olan eklemidir. فلان مؤنمل الأصابع deyimi, bir kişinin kısa ve kalın parmaklı olduğunu anlatır. Bu kelimedeki *hemze, zaide*dir. Çünkü هو نمل الأصابع denmektedir. Kelimenin burada verilmesi, aslına göre değil, kullanılışından dolayıdır.

أنى / E-n-n-y

Bu kelime durumu ve yeri sormak/öğrenmek için kullanılır. Onun için o كيف *nasıl* ve أين *nerede* manasındadır, çünkü, her ikisinin de anlamını içermektedir, denmiştir. Allah buyurur ki: أنى لك هذا (3/Âl-i İmrân 37); yani: *Bu sana **nereden** geldi? Ona **nasıl** sahip oldun? ...*

أنا / E-n-e

Kendinden söz eden kişinin (birinci şahıs) yerini tutan zamirdir. Bir lehçeye göre geçişlerde *elifi* okunmaz [Ene]; diğer birinde ise, okunur [Enâ]. Yüce Allah'ın لكنا هو الله ربي ***Fakat** o, Rabbim olan Allah'tır* (18/Kef 38) âyeti hakkında denmiştir ki: Bu söz لكن أنا هو الله ربي manasındadır. Başındaki *hemze* hazf edilmiştir. İki *nûn* da iç içe girmiştir. لكنّ هو الله ربي diye de okunmuştur. Bunda da sonundaki *elif hazf* edilmiştir.

أنية الشيء ve أنيته kelimeleri bir şeyin zâtı veya kendisi anlamındadır. Bu da bir şeyin varlığına işaret eder; ama bu Arap dilinde bulunmayan uydurma bir kelimedir. آناء الليل *gecenin saatleri* demektir; tekili إني ile أنى ve أنا şeklindedir. Allah buyurur ki: يتلون آيات الله آناء الليل *Gece **saatlerinde** Allah'ın âyetlerini okurlar* (3/Âl-i İmrân 113); ومن اناء الليل فسبّح *gecenin **saatlerinde** tesbih et* (20/Tâhâ 130). غير ناظرين اناه ***Zamanına** bakmadan* (33/Ahzâb 53); yani: Vaktine. إنا kelimesinin ilk harfi esreli olduğunda kısa okunur, üstünlü olduğunda ise, uzun okunur.

122Şair belli değildir. Râğıb, *el-Muhâdarâtu'l-Üdebâ*, I, 315 ve Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, I, 524.

Hutay'e'nin şu sözü gibi:

٣٢- وانيت العشاء إلى سهيل أو الشعرى فطال بى الاناء

32- *Akşam yemeğini Süheyl'e kadar bekledim*

Yada Şi'ra ya kadar, vakit bana uzun geldi.[123]

انى ve الشئ ان *zamanı yaklaştı* demektir. يطوفون بينها وبين حميم ان *Onunla* ***kaynar su*** *arasında dolaşırlar* (55/ Rahmân 44); *sıcaklığı son derecesine ulaştı* demektir. تسقى من عين انية *Kendilerine* ***kaynamış*** *bir gözden içirilir* (88/Gaşiye 5) sözü de bu manaya gelir. الم يأن للذين امنوا *İman edenlere zamanı gelmedi mi* (57/Hadîd16). Yani: Zamanı yaklaşmadı mı?

انيت الشئ انا yani: Bir şeyin zamanını geçirmek, onu geciktirmektir. Onun için تأنيت geçiktirdim, اناة ise, temkinli hareket demektir.

تأنى فلان تأنيا *onurlu hareket etmek* ve انى يأنى فهو ان vakarlı, temkinli davranan kişinin tutumu ve hâlini anlatan bir fiildir. استأنيته fiilinin *zamanını bekledim, onu geciktirdim* anlamı da vardır. استأنيت الطعام de bunun gibidir. إناء bir şeyin konduğu kaptır ve çoğulu انية şeklindedir. كساء *elbise* ve اكسية *elbiseler* sözcükleri gibi. أوانى ise *pek çok kaplar* demektir; çoğul kelimenin tekrar çoğul yapılmış hâlidir.

أهل / E-h-l

أهل الرجل *Bir adamın ehli*, bir kişiyi başkasıyla bir araya getiren soy, din ya da onlar gibi bir işlev gören sanat, ev, şehir gibi şeylerdir. Asıl itibariyle kişinin ehli, bir meskenin kendisini ve onları birleştirdiği kişilerdir. Sonra bu anlam genişletilmiş ve kendilerini bir soyun birleştirdiği kişiler için اهل الرجل ***adamın*** *ehli* adı verilmiştir. Peygamberin ailesi için اهل البيت *Ehl-i beyt* dendiğinde bu kavramın mutlak anlamda kullanıldığı bilinmektedir; çünkü (Allah'ın) sözüne göre: انما يريد الله ليذهب عنكم الرجس اهل البيت *Ey* ***Ehl****-i Beyt! Allah sizden sadece günâhı gidermek istiyor* (33/ Ahzâb 33) bazen kişinin hanımına da ehli denmektedir.

أهل الإسلام, İslâm'm birleştirdikleridir. Şerîat, Müslüman ile kâfir arasında pek çok konuda soy bağının kaldırılmasına hükmettiğinden Yüce Allah şöyle buyurmuştur: إنه ليس من اهلك إنه عمل غير صالح *O,* ***senin ehlinden*** *değildir; o, salih olmayan bir ameldir* (11/Hûd 46). احمل فيها من كل زوجين اثنين واهلك إلا من سبق عليه القول *Her çiftten iki tane ve boğulacağı kesinleşmiş olanların dışında,* ***aileni*** *yükle* (11/Hûd 40).

Yine aile anlamında olmak üzere: اهل الرجل ياهل أهولا denir ki, bu kişinin aile sahibi olduğunu anlatır. مكان ماهول Ahâlisi içinde bulunan yer demektir. اهل به ifâdesi, kişinin, bazı yakınları ve ailesi olduğunda söylenir. Bir yere

123 İbnu's-Sikkît şerhi ile birlikte basılan *Dîvân*'ı, s. 83; Himyerî, *Şemsu'l-Ulûm*, I, 107; İbnu'l-Enbârî, *el-Azdâd*, thk. M. Ebû'l-Fadl İbrahim, Küveyt, s. 27; Serekustî, *Kitâbu'l-Ef'âl*, I, 78; Ferrâ', *el-Maksûr ve'l-Memdûd*, s. 20.

alışan her hayvan için أهل ve أهلي denir. تأهّل de, bir kişi için kullanıldığında *evlendi* demektir. اهلك الله في الجنة *Allah seni cennette evlendirsin* ve sana orada bir aile verip sizi birleştirsin. فلانٌ أهل لكذا Falan adam bu işe alışık veya uygundur. مرحبا ، أهلا Misafiri selâmlama bağlamında söylenir ve bizim yanımızda yerin geniş olsun/rahat ol, hepimiz senin için şefkatte ehli beytin gibiyiz, manasına gelir. أهل kelimesinin çoğulu, أهلون ve اهال ile اهلات şeklindedir.

أوب / E-v-b

الأوب *Evb*, bir tür dönüştür; çünkü, *evb* ancak, iradesi olan canlıların dönüşü anlamında kullanılır. رُجوع *Rucû'* ise, hem bunlar hem de başkaları için kullanılır. Bu bağlamda bir fiil olarak: آبَ أوْبًا إيابا مآبًا denir. Allah buyurur ki: إنّ إلينا إيابهم *Sonra **dönüşleri** bizedir* (88/Ğaşiye 25); ayrıca: فمن شاء اتخذ إلى ربه مآبا *Dileyen Rabbine varan **bir yol** tutsun* (78/Nebe' 39).

مآب ise, أوْبَ kelimesinin mastarı, zaman ve mekân ismidir. Allah buyurur ki: وَاللهُ عِنْدَهُ حُسْنُ المآب *Allah'ın katında **varılacak yerin** güzeli vardır* (3/Âl-i İmrân 14). أوّاب ise, توّاب gibidir, bu da: Günâhları terk ederek ve emirleri yerine getirerek Yüce Allah'a dönen kişidir.

Allah buyurur ki: أوّاب حفيظ *Tövbe ile Allah'a **çokça dönen**, (Onun buyruklarını) koruyan* (50/Kâf 32); إنه أوّاب *şüphesiz o, Allah'a **çokça** dönen biriydi* (38/Sâd 30). Bu açıdan tövbeye de أوْبة adı verilmiştir. Gündüz yürüyüşüne de تأويب denir. ابت يَدُ الرّامي إلى السّهم *Atıcının eli, oka döndü* de denir ki, bu durumda iş ele nispet edilse de, atanın fiili kabul edilir. Ayrıca belirtilmelidir ki, daha önce أوْب *irade ve seçime dayalı bir dönüştür* şeklinde yaptığımız tanımlama ile bu açıklama çelişmez. ناقة أؤوب da, Hızlı, elleri çabuk dönen dişi deve demektir.

أيد / E-y-d

Yüce Allah: أيّدتك بروح القدس *Seni Rûhu'l-Kudus ile **destekledik*** (5/Mâide 110) buyurmuştur; âyette geçen أيّدتك, büyük kuvvet anlamında olan أيْد mastarından türetilmiş فعّلت kalıbındadır.

Ayrıca Allah buyurur ki: والله يؤيد بنصره من يشاء *Allah dilediğini yardımı ile **destekler*** (3/Âl-i İmrân 13); yani: Desteğini arttırır. إدْتُهُ أئيدُهُ أيْدًا fiili, tıpkı بعْتُهُ أبيعُهُ بيعًا fiili gibidır. أيّدْتُهُ fiili ise, bunun teksir kalıbıdır. Allah buyurur ki: والسّماء بنيناها بأيْدٍ *Göğü de biz **kudretimizle** bina ettik* (51/Zâriyât 47). Gücü kuvveti olmak anlamında له أيْد de denir. Bu açıdan büyük işe de مؤيد adı verilmiştir.

إيادُ الشّيء bir şeyi koruyana denir. Yukarıda verilen âyet, bir kıraate göre آيدتك şeklinde okunmuştur ki, bu aynı maddenin أفعلت kalıbıdır.

ez-Zeccâc rahimehullah şöyle der: Bu ifâdenin فاعلت kalıbından

olması da düşünülebilir, علوت gibi. Yüce Allah'ın: و لا يؤوده حفظهما *Onları korumak* ***ona zor gelmez*** (2/Bakara 255) sözü ise; *ona ağır gelmez*, demektir. Bunun aslı ise, أود kelimesinden alınmadır. آد يؤود أودا و ايادا fiili bir işin ağır geldiğini anlatmakta kullanılır. Tıpkı قال يقول قولا gibi. Kişi kendi hâlini hikaye ederken, أدت der, tıpkı, قلت der gibi. أدة fiilinin gerçek anlamı, ağırlığından yürüyüşünde belini büktü şeklindedir.

أيك / E-y-k

الأيك Birbirine geçen sık ağaçlık yer demektır. أصحاب الأيكة *Ashab-ı eyke*, deniyor ki, yerleştikleri sık ağaçlıklı, bol sulu yere nispet edilmişlerdir. Bu bir ülke adıdır, da denmiştir.

آل / Âlu

الآل kelimesi أهل sözcüğünün değişmiş hâlidir. Tasgiri أهيل şeklindedir. Ancak, آل kelimesi konuşabilen [insan, cin ve melekler gibi] tanınmış kişilere izâfet için kullanılır; bilinmeyen kişiler, zaman ve mekânlar için kullanılmaz. Bu nedenle آل فلان *falanın âlı*, veya آل رجل *bir adamın âlı*, آل زمان كذا *şu zamanın âlı* veya آل موضع كذا şu *yerin âlı* denmez. آل الخياط *Terzinin âlı* da denmez. Aksine, en şerefli, en üstün kişilere izâfet için kullanılır: آل الله *Allah'ın âlı*, آل السلطان *sultanın âlı* denir.

الأهل kelimesi ise, hepsi için kullanılır. أهل الله *Allah'ın ehli* de denir, أهل الخياط *terzinin ehli* de. أهل زمن كذا *Şu zamanın* ve أهل بلد كذا *şu ülkenin ehli* dendiği gibi.

آل kelimesinin aslı şahıs ismidir, أويل diye tasgiri/küçültmesi yapılır ve insana akrabalık yakınlığı veya muvâlât ile özel bir bağı olan kişiler için kullanılır. Allah buyurur ki: وآل إبراهيم وآل عمران ***Âl-i*** *İbrahim ve* ***Âl-i*** *İmrân* (3/Âl-i İmrân 33); أدخلوا آل فرعون أشد العذاب *Firavun* ***âlını*** *azabın en şiddetlisine koyun* (40/Mü'min 46). Deniyor ki: آل النبيّ Peygamberin (sas) akrabasıdır; ilim açısından onunla özel bir bağı bulunanlardır da denmiştir. Bunun izahı da şöyledir: أهل الدين *Din ehli* iki kısımdır:

Bir: Bir kısmı kusursuzdur, ilimde ve sağlam amelde mahirdir. Bunlara آل النبى و أمته *peygamberin âlı* ve *ümmeti* denir.

İki: Bir kısmı ise, taklit yoluyla ilim elde ederler. Onlara da Muhammed'in ümmeti denir ama onlar için آله *Onun âlı* ifâdesi kullanılmaz. Buna göre, nebinin âlı olan herkes onun ümmetidir ama her ümmeti olan onun âlı değildir.

Ca'fer-i Sâdık'a (ra) dendi ki: İnsanlar, المسلمون كلهم آل النبيّ *Bütün Müslümanlar, peygamberin âlıdır*, diyorlar. Dedi ki: Bu yalan da olabilir, doğru da. Bunun izahı nedir? dendiğinde, dedi ki: Ümmetin tamamı [ne yaparlarsa yapsınlar yine de] onun *âlı*dır demek istiyorlarsa

yalan söylemiş olurlar; ama O'nun şerîatının şartlarını yerine getirdiklerinde O'nun *âlı* olurlar demek istiyorlarsa doğru söylemiş olurlar.

Yüce Allah'ın: رجل مؤمن من آل فرعون *Firavun **âlından** mü'min bir kişi* (40/ Mü'min 28) sözü, O'na ve şerîatine bağlı biri demektir. Bu kişiyi onlardan saymasının nedeni, soy veya mesken açısındandır. Kavmin, onu, şeriatlarının üzerinde saymalarından değil.

Cebrâîl ve Mîkâîl hakkında denmiştir ki: ايل Yüce Allah'ın ismidir. Bu, Arap dili açısından doğru değildir. Böyle olsa, ikinci sırada gelen ismin esreli olması lazım gelir ki: جبرإيل *Cebru-İylin* denmesi gerekir.

آل الشخص Bir kişinin değişmekte olan şahsıdır. Şair şöyle der:

٣٣- أرَبت بها الأرواح كل عشية
ولم يبق الا آل خيم منصد

33- [*Ruhlar her akşam onunla ihtiyaçlarını giderdi*]

*Şerefli bir çadırın **âlından** başkası kalmadı.*[124]

الآل *Âl*, aynı zamanda, işinin varacağı nokta/durum anlamına gelir.

Şair şöyle der:

٣٤- سأحمل نفسي على آلة
فامّا عليها وإمّا لها

34- *Kendime, bir **iş** yükleyeceğim*

Ya aleyhime olur ya da lehime döner.[125]

İnsana gözüken seraba da آل adı verilmiştir. Bu da, yalan da olsa, gözüktüğü veya görüldüğü sanılan şahıs için, havanın ya da dalganın değişmiş gibi olmasındandır. Yani, آل يؤول den gelen bu isimdir.

آل اللبن يؤول sütün katılaşması hâlini anlatmak için kullanılan bir deyimdir. Bu, sanki, azalmaya doğru bir dönüştür. Nitekim, eksik olan şeye, راجع [râci'] adı verilmektedir.

أول / E-v-l

التأويل [Te'vîl], asla dönüş anlamına gelen أول kökünden gelmektedir. Onun için dönülen yere موئل denmiştir. Buna göre تأويل [te'vîl], bir şeyi, ilmen veya fiilen kendisinden kastedilen manaya çevirmektir. İlim açısından olanına örnek: وما يعلم تأويله الا الله والراسخون في العلم ***Onun te'vilini*** *ancak Allah ve ilimde derinleşenler bilir* (3/Âl-i İmrân 7); fiil açısından örnek ise, Şairin şu sözündeki gibidir:

٣٥- وللأحبّة أيّام تذكّرها
وللنوى قبل يوم البين تأويل

35- [*Sevgililerin kendilerini hatırlatan günleri vardır*]

*Uzaklığın da ayrılık gününden önce bir **te'vili/bilgisi** vardır.*[126]

هل ينظرون إلا تأويله يوم يأتي تأويله *Onların bütün bekledikleri onun*

124Şair, Züheyr b. Ebî Sülmâ. Herem b. Sinân'i methettiği kasidesinden. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 19.

125Şair, Hansâ'. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 121; İbn Cinnî, *Hasâis*, II, 271.

126Şair, Abde b. Tabîb. Bkz. *Mufaddaliyyât*, s. 136.

te'vîlidir; te'vîli geldiği gün (7/A'râf 53) âyetindeki تأويل [*te'vîl*] ise, onun bildiriliş gayesi olan açıklamasıdır/ortaya çıkmasıdır. Yüce Allah'ın: ذلك خير و احسن تأويلا *Bu, daha hayırlı ve te'vîl açısından daha güzeldir* (4/ Nisâ 59) sözü ise, mana ve tercüme olarak daha güzeldir, denmiştir. Kimisi de: Âhirette sevap olarak daha güzeldir, demiştir.

الأول sonucu gözetilen siyasettir. Bu anlamda ألنا ve إيل علينا denir.[127]

أوّل fiili, el-Halîl'e göre, bir hemze, bir vâv ve bir lâm'dan oluşmuştur. Buna göre kalıbı فعل olmaktadır. İki vâv bir lâm'dan yapılmıştır da denmiştir. O zaman da. افعل kalıbına girer. Birincisi daha fasihtir. Çünkü: ددن *Dedene* gibi birinci ve ikinci harfi عَيْن [*ayn*] olan maddeler azdır. Birinci görüşe göre, أوّل kelimesi, آل يؤول fiilinden alınmıştır ve aslı أول olup harf çokluğundan medde/uzatması idgam edilmiştir (harfleri iç içe girdirilmiştir). Bu aslında bir sıfattır, çünkü, müennesi أخرى [*uhrâ*] gibi, أولى [*ulâ*]'dır.

Buna göre أوّل, başkasının kendisi ile sıraya girdiği şeydir ve birkaç şekilde kullanılır:

Birincisi. Zaman olarak önce gelendir. Abdulmelik evveldir/öncedir, sonra Mansûr gelir, sözü gibi.

İkincisi. Başkanlıkta başta olan/başta gelip diğerlerinin onun yolunda gitmesidir. Emir evveldir/önce gelir, sonra vezir gelir, sözü gibi.

Üçüncüsü. Konum ve oran olarak önde olandır. Sözgelimi, Irak'tan dışarıya gidene Kadisiye evveldir, sonra ise Feyd gelir. Mekke'den çıkana ise, Feyd evveldir sonra Kadisiye gelir, sözü gibi.

Dördüncüsü: Yapı sistemi açısından önde gelendir. Temel evveldir, sonra bina gelir, sözü gibi.

Yüce Allah'ın sıfatları bağlamında *O, evveldir* dendiğinde ise, varlıkta hiçbir şey ona yetişemez, O her şeyden önce vardır, anlamına gelir. أوّل başkasına ihtiyacı olmayan kimsedir, diyenlerin sözü de bu anlamdadır. O, kendi kendine yeter olandır, diyenlerin sözü de bu manaya gelir.

Allah buyurur ki: وانا اوّل المسلمين *Ve ben Müslümanların **ilkiyim*** (6/ En'âm 163); وانا اوّل المؤمنين *ve ben mü'minlerin **ilkiyim*** (7/A'râf 143) âyetlerinin manası, İslâm ve İman konusunda ben kendisine uyulacak kişiyim. Yine buyurur ki: و لا تكونوا اوّل كافر به *Onu **ilk** inkâr eden siz olmayınız* (2/Bakara 41). Yani: Siz kâfirlikte kendisine uyulan kişilerden olmayın.

أول [ilk] kelimesi, zarf olarak da kullanılır; o zaman zamme üzere mebnî olur. جئتك اوّل sana daha önce de geldim, gibi. Kadim/önce anlamında

127Bu Hz. Ömer'in sözüdür; sonraları Ziyâd b. Ebîh de bir konuşmasında kullanmıştır. Bkz. M. b. Halîfe et-Tûnusî el-Âbî (v.828) –Übbî-, *Nesru'd-Durr*, thk. M. Ali Karane, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmme li'l-Kitâb, II, 40; Ebû Ubeyd, *el-Emsâl*, thk. Abdulmecîd, Kral Abdülaziz Üniv. Yay. Mekke, s. 106.

da kullanılır. جئتك اوّلا و اخرا yani: Sana önce de sonra da geldim, gibi. Yüce Allah'ın: اولى لك فاولى *Yazık sana yazık* (75/Kıyame 34) sözü tehdit ve korkutmadır; uçurumun kenarında olan kişiye söylenir ki, kendisini ondan sakınsın veya ezilmiş bir hâlde tehlikeden kurtulan adama söylenir ki, ikinci bir kere ona düşmekten sakınsın. Çoğunlukla tekrar edilerek söylenir. Sanki, kişiyi, işinin varacağı sonucu düşünmeye teşvik eder ki, kişi kendini ondan sakındırsın.

أيّم / E-y-y-m

الايامى *Eyâmâ* kelimesi, ايّم kelimesinin çoğuludur. Bu da, kocası olmayan kadın demektir. Kimi zaman hanımı olmayan erkek için de kullanılır. Bu da kişinin, olmazsa olmazları hakkında teşbih yoluyla kadına benzetilmesi durumundadır, gerçek anlamda değildir.

Mastarı ايمة şeklindedir. ام الرّجل *ve* امرأة ايّمة ve تأيّمت ile تايّم *ve* امت المرأة ayrıca رجل ايّم bunun başlıca kullanımlarıdır. Savaş da مأيمة yani: *Koca ile hanımı birbirinden ayıran* adını almıştır. ايم ise, bir çeşit yılandır.

أين / E-y-n

اين (nerede?): Sözcüğü, kendisi ile yerin sorulduğu bir soru edatıdır. متى *ne zaman* ile bir şeyin zamanı sorulduğu gibi. الان ise, geçmiş ve gelecek zamanlar arasında kaldığı varsayılan belirlenmiş zaman anlamına gelir. *Ben* الان *şimdi şu işi yapıyorum*, gibi.

آن kelimesi, belirlilik takısı olarak kullanılan *elif-lâm* ile beraber kullanıldığında özellik kazanmıştır, onlar bir daha kendisinden ayrılmamışlardır. افعل كذا اونة deyimi, *şu işi arasıra yap* demektir. اونة de, الان sözünden alınmadır. هذا اوان ذلك deyimi de *şimdi şunun zamanı, şunu yapma zamanı* demektir. Sîbeveyh der ki: الان اذنك demek, *bu zaman senin zamanındır* anlamına gelir.

ان يؤون ise, Ebû'l-Abbâs[128] rahimehullah der ki: Bu birincisinden değildir; sadece kendi başına bir fiildir.

الأين yormaktır. Bu anlamda ان يئين ائنا denir. انى يانى اينا de denir ki, *zamanı geldi*, demektir.

بلغ اناه deyimi ise, denmiştir ki: Bu انى kelimesinden dönüşmüştür. Bu açıklama daha önce geçmişti.[129]

Ebû'l-Abbâs der ki: Bir kesim demiştir ki: آن يئين اينا kökünde baştaki hemze ha'dan dönüşmüştür. Aslı ise, حان يحين حينا şeklindedir; kelimenin aslı da حين kökünden alınmıştır.

أوه / E-v-h

اوّاه *evvâh*, çokça تأوّه eden demektir ki, bu اوّه اوّه deyip durandır. Üzüntü ifâde eden her kelimeye تأوّه adı verilir. Yüce Allah'tan korktuğunu açık-

---

128 Sa'leb diye tanınmış olan Ahmed b. Yahya olup hicri 291'de vefat etmiştir.

129 Bu daha önce geçen bu kelime vakarlı, temkinli hareket etmeyi anlatır. Bkz. " انا " mad.

ça ifâde edene الأوّاه adı verilir. Yüce Allah'ın: أوّاه منيب (*Allah'a) yüz tutup yalvarandır* (11/Hûd 75) sözü hakkında, dua eden mü'min denmiştir. Aslı ise, daha önce geçene dönüktür.

Ebû'l-Abbâs rahimehullah der ki: Yeterli bulmak, durdurmak için إيه *iyh*, teşvik için ويه *veyh*, beğenmek ve takdir için واه *vâh* ünlemleri kullanılır.

أي / E-y-y

Bilgi almak istemede أيّ bir şeyin cinsini, türünü sormak, onu belirtmek için kullanılır. Bu hem haberde hem cevap cümlesinde kullanılır. أيّا ما تدعوا فله الأسماء الحسنى ***Hangisini** çağırırsanız fark etmez; çünkü O'nun Güzel İsimleri vardır* (17/İsrâ 110); أيّما الأجلين قضيت فلا عدوان علىّ *iki süreden **hangisini** bitirirsem bana karşı bir haksızlık edilmeyecek* (28/Kasas 28).

الآية *Âyet* ise, apaçık alâmet, gerçekliği açık olan her şey için kullanılabilir, açıklığı ortaya çıkmamış şeylerden asla ayrılmaz. Bir kişi onların açık kısmını kavradığında, onun bizzat idrak edemediği diğer tarafını da kavradığını anlar. Çünkü, onların her ikisinin de hükmü aynıdır. Bu mahsûsât/maddî hem de ma'kûlât/aklî alanlarda açıktır. Meselâ bir kişi izlediği yolun şartlar ne olursa olsun işaretsiz olmayacağını biliyorsa, işareti bulduğunda, yolu da bulduğunu bilir. Aynı şekilde bir şeyin yaratılmış olduğunu öğrendiğinde, onun bir yaratıcısının da olması gerektiğini bilir.

الآية âyetin türediği kelime ya أيّ kelimesidir, çünkü: O, bir şeyi diğerinden ayırmaktadır. ya da أوى إليه sözünden alınmadır.

Doğru olan ise, آية *âyet* kelimesinin sağlamlaştırma ve bir şey üzerinde durma anlamına gelen تأيّى sözcüğünden türetildiğidir. Bu anlamda تأيّ denir ki, yumuşak davran demektir. ya da أوى إليه sözünden alınmıştır. Yüksek binaya da bunun için آية *âyet* denmiştir; أتبنون بكل ريع آية تعبثون *Siz her yüksek yere bir **âyet** (çok yüksek bir bina) dikerek eğlenmek mi istiyorsunuz?* (26/Şuarâ 128) gibi.

Kur'ân'nın bir hüküm bildiren her demetine de âyet denir. Bu bir sure, birkaç cümle veya bir surenin bir cümlesi olabilir. Lafzi açıdan birbirinden ayrılmış her Kur'ân sözüne de âyet dendiğine rastlanmaktadır. Sureleri meydana getiren âyetler, bu son tanıma göre belirlenmiş ve böylece surelerin âyetleri tespit edilmiştir.

Yüce Allah'ın: إنّ في السّماوات والأرض لآيات للمؤمنين *Göklerde ve yerde mü'minler için **âyetler** vardır* (45/Câsiye 3) sözünde geçen âyetler ise, insanların bilgi düzeylerine göre farklılık arz eden, bunlara göre değişik bilgilere işaret eden ma'kûl âyetler demektir. Yüce Allah'ın şu sözü de bunun gibidir: بل هو آيات بيّنات في صدور الّذين أوتوا العلم وما يجحد بآياتنا إلا الظّالمون *Aksine O, apaçık **âyetlerdir**, kendilerine ilim verilenlerin göğüsle-*

*rinde. Bizim **âyetlerimizi** zalimlerden başkası inkâr etmez* (29/Ankebût 49); وكأين من اية في السّماوات والأرض *Göklerde ve yerde nice **âyetler** vardır..* (12/ Yûsuf 105).

Bu kelime, Kur'ân'da bazı yerlerde اية *âyet* (tekil), bazı yerlerde ise, ايات *âyetler* (çoğul) şeklinde zikredilmektedir. Bunun özel bir anlamı vardır, fakat bu kitap o tür konuların açıklandığı bir eser olmadığından bu konulara girmiyoruz.[130]

وجعلنا ابن مريم و امه اية *Biz Meryem oğlunu ve annesini bir **âyet** yaptık* (23/Mü'minûn 50) sözünde, bir âyet deyip, iki âyet dememiştir; çünkü: Her biri, kendi başına değil, diğeri ile bir âyet olmuştur. Yüce Allah'ın: وما نرسل بالايات الا تخويفا *Biz âyetleri ancak korkutmak için göndeririz* (17/İsrâ 59) sözündeki *âyetler* ise, bir görüşe göre, çekirge, kımıl, kurbağa ve benzeri gibi önceki ümmetlere gönderilen âyetlerdir. Böylece bunun ancak korkutulmak istenenlere gönderildiğine dikkat çekilmiştir. Bu ise, emir altında bulunanların en düşük derecesidir. Çünkü insan, hayır olan işleri üç şeyden dolayı elde etmek ister:

1. Arzu ettiğinden veya korktuğundan dolayı. Bu en düşük derecedir.

2. Elde etmek istediği şeyin övgüye değer olmasından dolayı.

3. Fazilet/erdem olduğundan dolayı. Bu da, o şeyin kendisi için [bir arzu, korku veya ihtiyaç değil] fazlalık olmasıdır. İşte derecelerin en yükseği budur.

Bu ümmet, Yüce Allah'ın: كنتم خير امة أخرجت للناس *Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz* (3/ Âl-i İmrân 110) sözünde ifâde edildiği gibi, ümmetlerin en hayırlısı olduğundan, onları bu düşük dereceden kurtarmış ve içlerinde bulunan cahiller: فأمطر علينا حجارة من السّماء أو ائتنا بعذاب أليم *Bizim üzerimize gökten taş yağdır ya da bize dayanılmaz bir azap ver* (8/Enfâl 32) deseler de kendilerine umumi azap gönderilmeyeceğine dikkat çekmiştir.

Âyetlerden maksat, delillerdir, diyenler de vardır. Böylece onlara sadece deliller gönderileceğine, Yüce Allah'ın: يستعجلونك بالعذاب *Senden acele azap istiyorlar* (29/ Ankebût 54) beyanında dile getirdiği azaptan onları koruyacağına dikkat çekmiştir.

اية (*Ayet*) kelimesinin kökeni konusunda üç görüş vardır. Birine göre, kalıbı فعلة 'dir. Bunun, حياة (*hayat*] ve نواة (*nevât*] gibi ikinci harfinin değil, üçüncü harfinin illet harfi olması gerekir, fakat, üçüncü harfinden önce ya harfi geldiğinden, راية (*râyet*] gibi, bu harfi "sahîh" kılınmıştır. Diğer bir görüş ise, آية (*âyet*] kelimesinin kalıbı فعلة 'dir. Şeddeli olması istenmediğinden طيّ kelimesinin طائي şekline dönüşmesi gibi, bu da dönüşmüştür.

130İskâfi, bu konuda geniş açıklamalar yapmıştır. Bkz. Ebû Ca'fer M. Abdullah el-İskâfi (v.402), *Durratu'n-Tenzil ve Gurratu't-Te'vil*, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut 1979, s. 435-436

Bir başka görüş ise, ﺁﻳﺔ (*âyet*], ﻓﺎﻋﻠﺔ kalıbındadır, aslı ise, ﺍﻳﻴﻪ olup tahfif edilerek ﺁﻳﺔ (*âyet*] olmuştur. Bu görüş zayıftır, çünkü: Tasgirinde ﺃﻳﻴﻪ denmektedir; eğer ﻓﺎﻋﻠﺔ kalıbından olsaydı, ﺍﻭﻳﺔ denmesi gerekirdi.

أيّان / Eyyâne

Bir şeyin zamanını ifâde eder. Mana olarak متى (ne zaman] edatına yakındır. Allah buyurur ki: يسئلونك عن الساعة ايان مرساها *Sana kıyameti, **ne zaman** gelip çatacağını soruyorlar* (7/A'râf 187); يسئلون ايان يوم الدين *Ceza gününün **ne zaman** olduğunu sorarlar* (51/Zâriyât 12). Bu, أيّ sözünden alınmıştır. Aslı, اواى اوان yani: اى وقت *hangi zaman*dır; اوان kelimesinin başındaki hemze hazfedilmiş, vâv de yâ' yapılmış ve bunlar da idgam edilince ايّان olmuştur, diyenler de vardır.

إيّا / İyyâ

ايّا (İyyâ]: Mansup muttasıl zamiri göstermek için kullanılan bir lafızdır. Bu zamir, kendisine bitiştiği zamirden kopunca, bu şekli almaktadır. Zamirin önce gelmesi durumlarında kullanılır: Yüce Allah'ın: اياك نعبد واياك نستعين ***Yalnız sana** kulluk ederiz ve **yalnız senden** yarım dileriz* (1/Fâtiha 4) sözü gibi. Zamir ile bitiştiği kelime bir matufun aleyh veya إلا ile ayrıldığında da kullanılır: نحن نرزقهم وإياكم *Biz sizin de rızkınızı veririz, **onlarınkini** de* (17/İsrâ 31); وقضى ربك ألاّ تعبدوا إلاّ إيّاه *Rabbin karar verdi ki, **ondan** başkasına ibâdet etmeyesiniz* (17/İsrâ 23) âyetlerinde geçtiği gibi.

إي / İy

إي *İy*: Daha önce geçen bir sözün doğruluğunu tasdik etmek için konulmuş bir kelimedir [ve sadece yeminlerden önce kullanılır]. قل إي وربي إنه لحق *De ki: **Evet**, Rabbime andolsun ki, o, şüphesiz gerçektir* (10/Yûnus 53) gibi.

أيا (*Eyâ*], أي (*ey*] ve ا (*elif*] harfi ise, nida harflerindendir. Bunlarla nida/seslenme şöyle yapılmaktadir: اي زيد *Ey Zeyd!*, ايا زيد *Eyâ Zeyd!*, ا زيد *E Zeyd!*

أي / Ey

Bu sözcük, bir ifâdeden sonra gelen kelime ya da cümlenin onun bir açıklaması veya yorumu olduğuna dikkat çeken bir kelimedir.[131*]

أوى / E-v-y

مأوى (*me'vâ*], اوى ياوي اويا ومأوى şeklinde kullanılan fiilin mastarıdır. اوى إلى كذا başkasına eklendi. katıldı demektir. Fiil, ياوي اويّا ومأوى şeklindedir. اواه يؤويه إيواء fiili ise, başkasının kendisini himaye etmesi ve onu barındırması demektir.

131* Bu madde Kur'ân'da geçmediği halde Râğıb'ın *Müfredât*'ta yer verdiği kelimelerden biridir -(Mütercimler).

Allah buyurur ki: إذ اوى الفتية إلى الكهف *Gençler mağaraya* ***sığındıkları*** *zaman* (18/Kehf 10), قال ساوي إلى جبل يعصمني من الماء *Dedi ki: Beni, sudan koruyacak bir dağa* ***sığınırım*** (11/Hûd 43); ولمّا دخلوا على يوسف اوى إليه اخاه *Yusuf'un yanına girdiklerinde, kardeşini* ***yanına aldı*** (12/Yûsuf 69); وتؤوي إليك من تشاء *Dilediğini de* ***yanına alırsın*** (33/Ahzâb 51); وفصيلته التي تؤويه *Kendisini* ***barındırıp koruyan*** *büyük ailesini* (70/Meâric 13); عندها جنة المأوى *Onun yanında [Şehitlerin ruhlarının barındığı]* ***Me'vâ*** *cenneti* (52/Tûr 15) bu, دارُ الخلد *Temelli kalacakları yer* (41/Fussilet 28) ifâdeleri gibidir. Burada da, dâr (ev, mesken, yurt) kelimesi mastara izafe edilmiştir. مأواهُم جهنم *Onların* ***varacakları yer****/barınakları cehennemdir* (3/Âl-i İmrân 197), yani, bu kişilerin varıp sığınacakları yerin adı *cehennem*dır.

أوَيْتُ أبة مأوية مأواة ve أويت له fiili ise, bir kişiye acımayı ve onu bu nedenle bağrına basmayı ifâde eder.

Bunun gerçek anlamı ise, ona kalbimle döndüm demektir. ولمّا دخلوا على يوسف اوى إليه اخاه *Yusuf'un yanına girdiklerinde, kardeşini* ***yanına aldı*** (12/Yûsuf 69) onu kendine çekti/yanına aldı, demektir. Yine bu anlamda اواه ve أواء denir. Hatem-i Tâî'nin

٣٦- أماوي إنّ المال غاد ورائح
ويبقى من المال الاحاديث والذكر

36- ***Kadınlar****...şüphesiz mal gelir de gider de;*

[Maldan geri kalan hoş bir söz ile anılmaktır.][132]

Sözündeki ماوية ise, *kadın* demektir. Kimileri, onun da bu kökten geldiğini söylemiştir. Sanki, suretin/bedenin barınağı olduğundan bu adı almıştır.

الماوية kelimesi asıl itibariyle ماء kelimesine nispettir, aslı مائية şeklindedir, hemzesi vâv'a dönüşmüştür diyenler de vardır.

أ / Elif/ e-l-f

Cümlede bir mana taşıyan elifler, üç çeşittir.

1. Sözün *başında* gelen elifler.
2. Sözün *ortasında* gelen elifler.
3. Sözün *sonunda* gelen elifler.

Sözün, başında gelen elifler de birkaç çeşittir.

Birinci Olarak: ألف الاستخبار *istihbâr elifi*dır. Bunun istihbar elifi diye açıklanması, istifham elifi diye açıklanmasından daha iyidir; çünkü: Bu, onu da, inkâr, tebkît, nefy ve tesviye gibi diğerlerini de içine alır.

*Istifham elifi*nın bir örneği Yüce Allah'ın: أتجعل فيها من يفسد فيها *Yeryüzünde fesat çıkaracak birini* ***mi*** *halife kılacaksın?* (2/Bakara 30) sözünde vardır.

Ikincisi, ألف التّبكيت *Tebkît elifi* ise, ya muhatap ya da başkası için olur. اذهبتم طيباتكم في حياتكم الدنيا *Dünya hayatınızda bütün güzel şeylerinizi tü-*

132 Hâtim-i Tâî'nin *Dîvân*'ına bakınız; s. 50.

kettiniz ***öyle mi*** (46/Ahkâf 20); أتخذتم عند الله عهدا فلن يخلف الله عهده *Siz Allah katından bir söz* ***mü*** *aldınız ki, Allah asla sözünden dönmez* (2/Bakara 80); الآن وقد عصيت قبل *Şimdi* ***mi****? Halbuki sen bundan önce âsî olmuştun* (10/Yûnus 91); افإن مات او قتل *Ölür ya da öldürülürse..* (3/Âl-i İmrân 144); أفإن مت فهم الخالدون *Sen ölecek olsan, onlar sonsuz* ***mu*** *yaşayacaklar*? (21/Enbiyâ 34); أكان للناس عجبا *...İnsanların tuhafına* ***mı*** *gitti?..* (10/Yûnus 2); الذكرين حرم ام الانثيين *Allah bunların erkeklerini* ***mi****, dişilerini* ***mi*** *haram kıldı?* (6/En'âm 144).

Üçüncüsü, الف التسوية *Tesviye elifi*: سواء علينا اجزعنا ام صبرنا *Şimdi feryad etsek* ***de****, sabretsek* ***de*** *farketmez* (14/İbrâhîm 21); سواء عليهم أأنذرتهم أم لم تنذرهم لا يؤمنون *Onları uyarsan da uyarmasan da fark etmez; onlar iman etmezler* (2/Bakara 6). Bu elif ne zaman olumlu cümlenin başına gelse, onu olumsuz kılar. أخرج ؟ *Çıktı mı?* sorusu gibi. Bu ifâde, çıkışın olmadığını ifâde eder. Onun için, onun olumlu hâli, yukarıdaki şekilde gelmiştir. Aynı şekilde olumsuz cümlenin başına geldiğinde onu olumlu yapar; çünkü: Bununla beraber gelen olumsuzluk, iki olumsuzluğun bir olumluluk ifâde etmesine yol açar. ألست بربكم *Ben sizin rabbiniz değil miyim?* (7/A'râf 172); أليس الله بأحكم الحاكمين *Allah, hakimlerin hakimi değil midir?* (95/Tin 8); اولم يروا انا نأتي الأرض *Yeri şuradan buradan sararak onlara verdiğimizi görmediler mi?* (13/Ra'd 41); أولم تأتهم بينة *Onlara hiçbir reddedilemeyecek bir açıklama/mucize gelmedi mi?* (20/Tâhâ 133); أولا يرون *Onlar görmüyorlar mı?* (9/Tevbe 126); أولم نعمركم *Sizi yaşatmadık mı?* (35/Fâtır 37).

İkinci Olarak: Kişinin kendinden haber vermesini sağlayan elif. أسمع *Duyuyor**um***, أبصر *görüyor**um***, gibi.

Üçüncü Olarak: ألف الأمر Bu, emir fiilinde bulunan elif. İster bu katı' elifi olsun, ister vasıl olsun fark etmez. انزل علينا مائدة من السماء *Bize gökten bir sofra indir* (5/Mâide 114); ابن لي عندك بيتا في الجنة *Bana katında bir ev yap; cennette* (66/Tahrîm 11) âyeti gibi.

Dördüncü Olarak: Lâm-ı tarif ile beraber gelen elif. العالمين *âlemler*, gibi.

Beşinci Olarak: ألف النداء *Nida elifi.* ا زيد *E Zeydun*, yani: يا زيد *Ya Zeydu: Ey Zeyd!* Seslenmesinde kullanılan elif gibi.

Ortada yer alan eliflere gelince, bunlar: Tesniyede yer alan elifler ve bazı cemilerde bulunan eliflerdir. مسلمات (*Müslimât*] ve مساكين (*mesâkîn*] vb kelimelerinde bulunan elifler gibi.

Kelimenin sonunda gelen elifler ise, حبلى ve بيضاء kelimelerinde bulunan te'nîs elifleridir. Bir de tesniyede zamir olan eliftir. ذهبا fiilindeki elif gibi.

Âyetlerin sonunda yer alan elifler ise, beyitlerin sonunda yer alan elifler konumundadır. وتظنون بالله

الظنونا *Ve siz de Allah hakkında çeşitli zanlarda bulunuyordunuz* (33/Ahzâb 10); فاضلونا السبيلا *Onlarda bizi yoldan saptırdılar* (33/Ahzâb 67); fakat bu elif, mana açısından var sayılmaz; çünkü: Bu, sadece sözün söylenişini düzeltmek içindir.

تم كتاب الالف

Elif Harfinin Sonu

كِتَابُ الْبَاءِ

Bâ' Harfi

بتك / B-t-k

بتك kelimesi بَتّ kelimesine yakındır. Fakat بَتْك organların ve şiirlerin parçaları için kullanılır. بتك شعره و اذنه *Şiirini parçalara ayırdı* da, *kulağını doğradı* da denir.

Allah buyurur ki: فلَيُبَتِّكُنَّ آذان الأنعام *Davarların kulaklarını yaracaklar* (4/ Nisâ 119). Buna bağlı olarak سَيْف باتِك denir ki, organları kesen kılıç demektir.

بَتَكْتُ الشّعْر demek, *şiirinin bir parçasını aldım* manasına gelir.

بِتكه Bu anlamda şiirin içinden çekilen parça demektir. Çoğulu بِتك şeklinde gelir. Şair şöyle der:

٣٧- طارتْ وفي كفه من ريشها بِتك

37- *Uçtu, avucunda, tüylerinden* ***parçalar*** *olduğu hâlde.*[133]

البتّ: Sözcüğü ise, herhangi bir ipi ve bağı koparmada kullanılır. طلقت المرأة بَتّة و بتْلة *kadın nihai biçimde boşandı* sözü de bundandır. بَتت الحكم بينهما *ikisinin arasında kesin hüküm verdim* sözü de bu köktendir. لا صيام لمَنْ لم يُبَيّت الصّوم من الليْل *Orucu* ***geceden başlatmayana*** *herhangi bir oruç yoktur,*[134] diye bir rivâyet de vardır.

بَتَسْك: Sözcüğü de bunun gibidir. Elbisenin kesilmesini ifâdede ve hızlı olan dişi deve için de kullanılır. Bu manada ناقة بُتشكى denir. Bu, onun elinin, hızlılıkta dokumacıların eline benzetilmesinden kaynaklanır. Aynı anlamda şair şöyle der:

٣٨- فعل السّريعة بادرتْ جدّادها
قبل المساء تهمّ بالإسراع

38- *Hızlı işledi, dere tepe düz geçti,*
Akşamdan önce hızına erişmek istemektedir.[135]

---

133 Şair, Züheyr b. Ebî Sülma. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 50; Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, s. 14; İbn Fâris, *Mücmel*, I, 115; Herevî, *el-Cem'u Beyne'l-Garîbeyn*, I, 131; el-Batalyûsî, *el-Muselles fi'l-Luga*, thk. Salâh Mehdî Fertûsî, Bağdat basımı, II, 306.

134 Dârekutnî, II, 172. hadisi, *Sünen* müellifleri tahriç etmişlerdir, isnadı sahihtir, yalnız *merfû* veya *mevkuf* olduğu konusunda ihtilaf vardır. Nesâî, mevkûfluğunu doğrulamıştır. Bkz. Nesâî, *Sünen*, IV, 196.

135 Şair, Câhiliye şairi ve A'şâ'nın dayısı Me-

بتر / B-t-r

بتر: Sözcüğü, bundan önceki mastara/köke yakındır. Fakat bu, kuyruk kesmede kullanılır. Sonra, sonun kesikliği ve devamının kesilmesinde de kullanılmıştır. Eğer bir kişinin yerine geçecek bir çocuğu yoksa, onun için فلانٌ أبتر *falan ebtęrdir*, ifâde kullanılır. وأباتر رجل أبتر hayırda adı sanı anılmayan kişiye denir. Özellikle رجل أباتر adam, merhameti olmayan adamdır. Yüce Allah'ın adı zikredilmeyen konuşmaya teşbih yoluyla خطبة بتراء adı verilmiştir. Bu da, Resûlullah'ın (sas) كل أمر لا يبدأ فيه بذكر الله فهو أبتر *Allah'ın adıyla başlamayan her iş **ebterdir**,*[136] sözünden mülhemdir.

Yüce Allah'ın: إن شانئك هو الأبتر *Şüphesiz, asıl **soyu kesik** olan, sana kin besleyendir* (108/Kevser 3) sözünde geçen ابتر sözcüğü ise, *adı, sanı kesik olan adam* demektir. Bunun sebebi ise, onların, Muhammed'in (erkek] çocuğu olmadığından, ömrünü tamamlayınca, adı, sanı yok olup gidecektir, diye düşünmeleridir. Yüce Allah, burada, asıl ona kin besleyenin adı, sanının yok olup gideceğine dikkat çekmiştir. Kendisine gelince, O, Yüce Allah'ın kendisini tanımladığı gibidir: ورفعنا لك ذكرك *Senin adını yüceltmedik mi*? (94/İnşirâh 4). Bu da, *O'nu, mü'minlerin babası kılması,* O'nu ve O'nun hak dinini koruyacak kimseler vermesidir. Mü'minlerin Emîri radiyallahu anhu şu sözüyle buna işaret etmiştir:

العلماء باقون ما بقي الدهر، أعيانهم مفقودة، وآثارهم في القلوب موجودة

Âlimler, zaman durdukça bakidirler, kendileri yitip giderler, eserleri ise, daima gönüllerde mevcuttur.[137]

Bu, Peygamberin (sas) izinden giden âlimler için böyle ise, bizzat kendisinin makamı ne kadar yüce olur, düşünülsün; çünkü: O'nun adını Yüce Allah yüceltmiş ve kendisini peygamberlerin sonuncusu kılmıştır. Salât-u selâmın en üstünü O'nun ve diğerlerinin üzerine olsun.

بتل / B-t-l

Allah buyurur ki: *Rabbinin adını an* واذكر اسم ربك وتبتل إليه تبتيلا *Bütün varlığınla ona **yönel*** (73/Müzzemmil 8); yani: Ona özgü bir şekilde ibâdette ve samimiyette kendini ona ada. Bu manaya şu âyette de işaret edilmiştir.

قل الله ثم ذرهم في خوضهم يلعبون *Sen, Allah de! Sonra onları bırak, daldıkları bataklıkta oynaya dursunlar* (6/En'âm 91). Bu ifâde, Resûlullah'ın (sas) şu sözüne aykırı değildir:

---

seyyib b. Ales. Bkz. *Mufaddaliyyât*, s. 62; Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârâti 'l-Mufaddal*, II, 313.

136 Ahmed, *Müsned,* II, 359; İbn Mâce, *Sünen*, I, 610. Hadisi, Nevevî ve İbn Salâh "hasen" saymışlardır.

137 Bkz. İbn Ebî'l-Hadîd, *Şerhu Nehcu'l-Belâğa*, II, 172; ayrıca bkz. Şerîf Radiy, *Nehcu'l-Belâğa*, (Şerh ve Zapt: M. Abduh), çev. Mehmet Yolcu- Hacı Çiçek, *Hz. Ali: Aforizmalar*, 2. Basım, İkbal Yay. İstanbul 2009, s. 53 (147. Aforizma).

لا رَهْبانِيَّة و لا تَبتّل فى الاسْلام *İslâm'da ruhbanlık ve **tebettül** yoktur.*[138] Buradaki تَبتّل evlenmeyi terk etmektir. Onun için Meryem'e العذراء البتول denmiştir. Bu erkeklerden tamamen uzak düşen namuslu kız demektir. Evlenmeyi terk etmek ve ondan yüz çevirmek Yüce Allah'ın şu sözünden dolayı sakıncalıdır. وأنكحُوا الأيامى منكمْ *Sizden olan bekarları evlendirin* (24/ Nûr 32).

Resûlullah'ın: تناكحُوا تكاثرُوا فإنّي أباهي بكمُ الأمم يوْم القيامة

Evleniniz, çoğalınız; zira ben, kıyamet gününde sizinle, diğer ümmetlere karşı, övüneceğim[139] sözü de bunun delilidir.

نخلة مُبتّل deyimi, tek başına kalmış ya da yanında sadece küçük bir ağaç bulunan hurma ağacı demektir.

بث / B-s-s

بث kelimesinin aslı ayırmak demektir. Bu tıpkı rüzgârın tozu toprağı savurması gibi bir şeyi saçıp savurmaktır. بث النّفس insanın içindeki üzüntü ve sırları ifâde eder. Bu anlamda: بثثته فانبث denir. Allah'ın şu sözü bu anlamdadır: فكانتْ هباء منبثّا *Dağılıp **tozduman** hâline geldiğinde* (56/ Vâkıa 6); بث فيها منْ كل دابّة *Yer yüzünde her çeşit canlıyı **yaymıştır*** (2/Bakara 164) âyetleri Yüce Allah'ın olmayan şeyleri yaratıp onları ortaya çıkarmasına işarettir. Yüce Allah'ın: يوْمَ يكون النّاس كالفراش المبثوث *İnsanların, ateşin etrafını **sarmış** pervaneler gibi olduğu gündür o Karia!* (101/Karia 4-5) sözünde geçen مبثوث kelimesi, iyice sağlam olduğu halde kaynadıkça hafifleşen şey demektir.

Yüce Allah'ın: إنّما اشْكو بثّي و حزني *Ben **kederimi** ve hüznümü Allah'a şikâyet ediyorum* (12/Yûsuf 86) sözünde geçen بثي kelimesi, gizliden gizliye içime yaydığım kederim, demektir. Bu, mef'ûl gibi düşünülen bir mastardır. Ya da *düşüncemi darmadağın eden kederim* anlamına gelir. Tıpkı: توزّع الفكر (düşünmek beni dağıttı] deyimi gibi. Bu durumda fâil anlamında olacaktır.

بجس / B-c-s

بجس الماء ifâdesi, *su fışkırdı*, انبجس fiili ise, *su patladı*, demektir. Fakat انبجاس daha çok, dar bir şeyden çıkanlar için kullanılır. انفجار ise, hem bunda hem de geniş bir şeyden çıkan şeyleri tanımlamakta kullanılır. Onun için, Allah buyurur ki: فنبجست منه اثنتا عشرة عيْنا *Derhâl ondan on iki*

---

138 İbn Hacer, Fethu'l-Bârî'de der ki: "Bu lafızla rastlamadım; yalnız Sa'd b. Ebî Vakkas hadisinde: *Yüce Allah bize ruhbanlık yerine Hanifliği vermiştir*, denmiştir. "*Resûlullah, tebettülü yasakladı*" hadisi de vardır. Bkz. İbn Mâce, I, 593; Ahmed, *Müsned*, I, 175; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IX, 111.

139 İbn Merdeveyh, Tefsîrinde İbn Ömer'den *zayıf bir isnad ile*; Abdurrazzak, Sa'îd b. Ebî Hilâl'den *mursel olarak* (*Musannef*, VI, 173), Beyhakî de *Ma'rife*'de eş-Şâfiî'den *Ona ulaşmıştır* ifâdesiye vermiştir. Bkz. Gazali, *İhya*, II, 22; Suyûtî *el-Fethu'l-Kebîr*, II, 38; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IX, 111.

*pınar **fışkırdı*** (7/A'râf 160); فانفجرت منه اثنتا عشرة عينا *Derhâl taştan on iki kaynak **fışkırdı*** (2/Bakara 60). Burada çıkışın dar olduğu yer için her iki kelime de kullanılmıştır. Yüce Allah şu âyetlerde de bunu yapmaktadır: وَفَجَّرْنَا خلالَهُما نهرا *Onların aralarından bir de ırmak fışkırtmıştık* (18/Kef 33). وفجّرنا الارْض عيُونا *Yer yüzünde kaynaklar fışkırttık* (54/Kamer 12). Bu âyetlerde بجسنا fiili kullanılmamıştır.

بحث / B-h-s

بَحْث kelimesi, keşfetmek ve aramaktır. بحثت عن الأمر، وبحثت كذا Bir işi araştırmak ve herhangi bir şeyi aramak da bu kökten ifâdelerle anlatılır. Allah buyurur ki: فبعث الله غرابا يبحث فى الأرض *Allah yeri **eşeleyen** bir karga gönderdi* (5/Mâide 31). بحثت النّاقة برجلها فى السّيْر sözü, dişi devenin yol alırken ayağını yere sert basması anlamında olup bu açıdan bir teşbih yapıldığını göstermektedir.

بحر / B-h-r

بَحْر kelimesinin aslı, geniş ve büyük su kütlesini toplayan mekânı anlatır. Kelimenin asıl anlamı budur. Sonra bu onun belli olan genişliğinin bir ifâdesine dönüşmüştür. Onun için بحرت كذا denir ki, şunu deniz kadar genişlettim anlamını taşır. Bu işin denize benzetilmesidir. بَحَرْتُ البَعِير deyimi devenin kulağını geniş biçimde yarmak demektir. بحيرة kelimesi da bundan alınmıştır. Allah buyurur ki: ما جعل الله مِن بَحِيرة *Allah ne bir **bahire**, diye bir şey emretmiştir* (5/Mâide 103). Burada bahsedilen بحيرة kelimesi, cahiliye Araplarının on doğum yapan dişi devenin kulağını yarıp artık serbest bırakmalarını anlatır. Bundan sonra bu deveye binilmez ve ona hiçbir şey yüklenmezdi. Bir şeyi geniş biçimde elde eden kişiye بحر *deniz* adı verilmiştir, hatta فرس بَحْرٌ bile denmiştir ki, bu onun çok hızlı olduğunu ifâde etmektedir. Resûlullah da bindiği bir at hakkında: وجَدْتُهُ بَحْرًا *Onu bir deniz gibi buldum*, buyurmuştur.[140]

Geniş ilim sahibine de بَحْرٌ (*derya*) denir. قد تبَحّر deyimi, bir alanda geniş bilgi sahibi oldu demektir. İlimde تبَحُّر derinlik/genişliktir. Bazen deniz acılığıyla söz konusu olur. ماء بحْرانيّ denir ki, bu, tuzlu su demektir. Aynı anlamda قد ابْحَر الماء *su, denizleşti* de denir. Şair şöyle der:

٣٩- قد عاد ماء الأرض بحْرًا فزادني
إلى مرضي ان ابحر المشرب العذب

39- *Yerin suyu **denize** dönmüştü, arttırdı;*
Hastalığıma hastalık kattı; bu

140 Bir ara Medîne'de bir korku/panik havası esmiş, Peygamber (sas) bu esnada Ebû Talha'dan *el-Mendûb* adı verilen bir atı emaneten alıp hemen Medîne'nin etrafını turlamıştır. Geri döndüğünde: *Korkulacak bir şey göremedik; rahat olunuz; bu at maşallah deniz gibidir*, buyurmuştur. Bkz. Buhârî, *Cihâd*, VI, 58; Müslim, *Şecaatu'n-Nebiy* (HN: 2307); Ahmed, *Müsned*, II, 163.

*yüzden tatlı içeceğim, **denizleşti**.*[141]

Bazıları der ki: بحر kelimesi aslında tuzlu suya denir; tatlı suya değil. Yüçe Allah'ın: و هو الذي مرج البحرين هذا عذب فرات و هذا ملح اجاج *Birinin susuzluğu giderici, diğerininki tuzlu ve acı **iki denizi** salı veren odur* (25/Furkân 53) sözünde tatlı suyun deniz diye isimlendirilmiş olması, tuzlu suyla beraber bulunmasındandır. Tıpkı, Güneş ve Ay'a birlikte قمران iki ay denmesi gibi. Suyu çok olan buluta da بنات بخر adı verilir.[142]

Yüce Allah'ın: ظهر الفساد في البر و البحر *Karada ve **denizde** fesat ortaya çıktı* (30/Rûm 41) sözü, deniyor ki, *kırsal bölgelerde* ve *köylerde* fesat çıkması demektir; sular arasında bulunan yerlerde fesat çıkması değil. لقيته صحرة بحرة deyimi, onunla kendisini gizleyecek herhangi bir binanın olmadığı apaçık ortada olan bir yerde karşılaştım, demektir.

بخل / B-h-l

بخل kelimesi, nimetleri, ihtiyaçları, esirgenmesi doğru olmayacak kimselerden esirgemektir. Karşılığı ise, جود cömertlik kelimesi yer alır. Fiil, بخل فهو باخل şeklindedir. بخيل ise, aşırı cimri olan kişidir. راحم ve رحيم

141 Şair, Nusayb. Bkz. Herevî, *el-Cem'u Beyne'l-Garîbeyn*, I, 140; İbn Fâris, *Mücmel*, I, 117; Himyerî, *Şemsu'l-Ulûm*, I, 135; Fârisî, *Dîvânu'l-Edeb*, II, 294.

142 Bu ifâdenin /Benâtu Bahrin mi Benâtu Mahrin mi olduğu tartışmalıdır. Bkz. İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, IV, 46 "بحر" maddesi ve İbn Fâris, Mücmel, I, 117.

kelimeleri arasındaki fark gibi.

بخل *Cimrilik* iki çeşittir. Biri, kişinin kendi ihtiyaçlarını karşılamada gösterdiği cimrilik, diğeri de başkalarının ihtiyaçlarını karşılamada gösterdiği cimriliktir. Bu sonuncusu daha çok tenkit edilmiştir. Bunun için delilimiz Yüce Allah'ın şu sözüdür: الذين يبخلون و يأمرون الناس بالبخل *Bunlar kendileri **cimrice** davrandıkları gibi başkalarına da **cimri** olmayı telkin ederler* (4/Nisâ 37).

بخس / B-h-s

بخس kelimesi, zulüm yoluyla bir şeyin kısılması/eksiltilmesidir. Allah buyurur ki: و هم فيها لا يبخسون *Onlar orada hiçbir ödül **kısıntısına** uğratılmazlar* (11/Hûd 15); و لا تبخسوا الناس أشياءهم *İnsanların eşyasını **eksik vermeyiniz**.*(7/A'râf 85)

بخس و باخس kelimeleri, hafif ve eksik olan şey demektir. Yüce Allh'ın: و شروه بثمن بخس *Yusuf'u **ucuz** bir fiyatla,...sattılar* (12/Yûsuf 20) sözünün anlamı ise, deniyor ki, onu باخس bir paraya, yani: düşük bir fiyata, yine deniyor ki, منقوص yani: Bir kısmı çalınmış bir paraya sattılar demektir.

تباخسوا fiili de, birbirine karşılıklı eksik para verdiler, böylece karşılıklı olarak birbirlerini aldattılar, demektir.

بخع / B-h-a

بخع kelimesi, kişinin kendi-

ni üzüntüden öldürmesidir. Yüce Allah'ın: فلعلك باخعٌ نفسك *Neredeyse kendini **mahvedeceksin*** (18/Kehf 6) sözü, üzülmeyi bırakmaya yönelik bir teşviktir; فلا تذهب نفسك عليهم حسرات *Sakın onlar için hayıflanıp kendimi mahvetme* (35/Fâtır 8) âyeti gibi.

Şair şöyle der:

٤٠ - الا أيّهذا الباخع الوجد نفسه

40- *Dikkat et, ey kendini üzüntüden dolayı **mahveden!***[143]

بخع فلانٌ بالطاعة deyimi, üzüntüden canı çıkacak kadar zoruna gitse de, kabul etme ve boyun eğmeyi ifâde eder.

بدر / B-d-r

Yüce Allah'ın: ولا تأكلوها اسرافا وبدارا أن يكبروا *Yetimler büyüyecek endişesi ile bu malları **çabucak** savurganca yemeyiniz* (4/Nisâ 6) sözünde geçen بدارا *el çabukluğu* demektir. Bu anlamda: بدرت إليه وبادرت *fiilleri kullanılır*. Çok tehlikeli durumda işlenen hatalar da بادرة diye adlandırılır. Aynı anlamda: كانت من فلان بوادر في هذا الأمر *Bu konuda falanın birçok büyük hatası olmuştur* denir

بدر *Dolunaya* gelince, denmiştir ki, doğuştaki parlaklığıyla güneşle yarıştığından bu adı almıştır. Yine deniyor ki, dolgunluğundan بدرة kelimesinin[144] anlamını çağrıştırdığından bu adı almıştır. Buna göre, بدر fâil anlamında bir mastardır. Onun için, dolunay demek olan بدر bu maddeden bir mastar olarak alınmıştır. Buradan hareketle kendisinden ortaya çıkan manalar değişik ifâdelerde kullanılmıştır. بدر كذا deyimi *dolunay gibi doğdu* demektir. Bazen doluluğu ölçü alınarak بدرة *para kesesi* ona benzetilmiştir. بيدر ürünün toplanması için hazırlanmış yer/harman yeridir. Orada ölçü alınan doluluk da yiyeceklerle dolu olmasıdır.

Allah buyurur ki: ولقد نصركم الله ببدر وأنتم أذلة *Allah, **Bedr'de** de güçsüz olduğunuz hâlde, size yardım etti* (3/Âl-i İmrân 123). Bu âyette geçen *Bedr* kelimesi, Mekke ile Medine arasında bulunan bildik bir yerin ismidir.

بدع / B-d-a

إبداع kelimesi, bir işi herhangi bir model kullanmadan, bilinen bir yolu izlemeden yapmaktır. Buradan رَكيّة بديعٌ denmiştir ki, bu da, *eşsiz kuyu*, demektir. Bu kelime Yüce Allah için kullanıldığında ise, bir şeyin herhangi bir alet, madde, zaman, mekân kullanmadan إيجادٌ *var etmey*i ifâde eder. Bu kavramı aynı anlamda ancak Allah için kullanmak doğrudur.

بديع ise, bir işi eşsiz yapan demektir. Yüce Allah'ın: بديعُ السّموات والأرْض *Göklerin ve yerin **yoktan yaratıcısıdır*** (2/Bakara 117) sözü gibi. Eşsiz yaratılan şeye de bu isim veri-

---

143 Şair, Zü'r-Rumme. Bkz. *Dîvân*'ı, s, 338.

144 Budre/Bedre: İçinde 1000 veya 10.000 dirhem bulunan para kesesi demektir.

lebilmektedir; رَكِيَّةٌ بَدِيعٌ *eşsiz bir kuyu* sözü gibi. Aynı şekilde بَدِعٌ kelimesi de her ikisi için fâil ve mef'ûl anlamında kullanılabilmektedir.

Yüce Allah'ın: قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِنَ الرُّسُلِ *De ki: Ben Peygamberlerin **ilki** değilim* (46/Ahkâf 9) sözü ise, deniyor ki, manası, bu işin ilki olup benden önce hiçbir Resûl gelmemiş değildir, demektir. Kimileri ise, bunu söylediğimde, kimsenin söylemediği yeni bir şey söylemiş değilim, yorumunda bulunmuştur.

اَلْبِدْعَةُ فِي الْمَذْهَبِ *Mezhepte bid'at* ise, kişinin, şeriatın sahibi, öncü modelleri ve sağlam usulünü gözetmeden herhangi bir söz veya iş yapmasıdır. Rivâyet edilir ki [Peygamber]: كُلُّ مُحْدَثَةٍ بِدْعَةٌ، وَكُلُّ بِدْعَةٍ ضَلَالَةٌ، وَكُلُّ ضَلَالَةٍ فِي النَّارِ *Her sonradan çıkan **bid'attır**; her **bid'at** ise, dalalettir; her dalalet ise ateştedir,*[145] buyurmuştur.

الإِبْدَاعُ بِالرَّجُلِ ifâdesi ise, bir adamla binek hayvanının yorulması ve zayıf düşmesi nedeniyle *bağını koparmak, ondan kopmak*tır.

بدل / B-d-l

اَلْإِبْدَالُ و التَّبْدِيلُ و التَّبَدُّلُ و الاِسْتِبْدَالُ Bir şeyi başka birşeyin yerine koymaktır. Bu عِوَضٌ kelimesinden daha geneldir. Çünkü عِوَضٌ bir şeyi vermekle elde edilen ikinci şeydir. تَبْدِيلٌ ise, kimi zaman, yerine herhangi bir şey getirilmese de, mutlak anlamda değiştirmeyi ifâde etmek için kullanılır. Yüce Allah buyurur: فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ *Zulüm yapanlar, kendilerine söylenen sözü **değiştirdiler*** (2/Bakara 59); وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا *Onlara korkularından sonra bir güvenlik ortamı **vereceğiz*** (24/Nûr 55). Yine buyurur ki: فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ *Bunlar Allah'ın kötülüklerini iyiliklerle **değiştireceği** kişilerdir* (25/Furkân70).

Deniyor ki: Bu âyette, sözü edilenler, daha önce işledikleri kötülüğü iptal edecek salih ameller işleyenlerdir. Ayrıca deniyor ki: Bu, Yüce Allah'ın, onların günâhlarını bağışlaması, iyiliklerini ise bereketlendirmesidir.

Allah buyurur ki: فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ *Kim onu duyduktan sonra **değiştirirse*** (2/Bakara 181); وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ *Biz bir âyeti bir âyetin yerine koyup **değiştirdiğimizde*** (16/Nahl 101); وَبَدَّلْنَاهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ *Onların iki bahçesini iki bahçe ile **değiştirdik*** (34/Sebe' 16); ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ *Sonra kötülüğün yerini iyilikle **değiştirdik*** (7/A'râf 95); يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ *yer başka bir yer ile **değiştirildiği** gün* (14/İbrâhîm 48); yanı: Bugünkü hâli değıştığı gün.

إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُبَدِّلَ دِينَكُمْ *Onun sizin dininizi **değiştireceğinden** ...korkuyorum,* (40/Mü'min 26), وَمَنْ يَتَبَدَّلِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ *kim de küfrü iman ile **değiştirirse*** (2/Bakara 108); وَإِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ *Eğer*

---

145 Muslim, Cuma (HN: 867); Müellifin aktardığı biçimde Nesâî, III, 189 Câbir b. Abdillah'tan; Ahmed, *Müsned*, IV, 126 (*her dalalet ateştedir* kısmı hariç).

yüz çevirecek olursanız, yerinize başka bir kavim getirir (47/Muhammed 38).

Yüce Allah'ın: مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ *Katımda söz **değişmez*** (50/Kâf 29) sözü, daha önce Levh-i Mahfûz'da yazılı olan şey değişmez, demektir. Burada, Yüce Allah'a mahsus bilginin kesin olarak gerçek olduğuna, O'nun bildiği gibi gerçekleşeceğine, herhangi bir değişikliğe uğramayacağına dikkat çekilmektedir. Bu, O'nun sözünde herhangi bir hilaf olmadığı anlamındadır, diyenler de vardır.

Bu her iki yorum, Yüce Allah'ın şu sözleri için de geçerlidir: لا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللهِ *Allah'ın kelimelerinde herhangi bir **değişiklik** olmaz* (10/Yûnus 64); لا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللهِ *Allah'ın yaratmasında herhangi bir **değişiklik** olamaz* (30/Rûm 30). Deniyor ki, bunun anlamı bu bir emirdir [yani Allah'ın yarattıklarını değiştirmeyin] ve iğdiş etmeyi yasaklamaktadır.

أبْدال (*Abdâl*] ise, salih bir topluluktur; Yüce Allah, onları, geçmişte kendileri gibi bir topluluğun yerine koymaktadır.[146]

Bunun gerçeği ise, أبدال kelimesinin, kendi kötü tutumlarını iyi tutumlarla değiştiren kişiler manasına geldiği ve Yüce Allah'ın: فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ *İşte onlar, Allah'ın kötülüklerini iyiliklerle **değiştireceği** kişilerdir* (25/Furkân 70) sözünde işaret edilen kimseler olduğudur.

بَادِلَة, bedende boyun ile göğüs kafesi arasındaki kısmın adıdır. Çoğulu, بَآدِل şeklindedir.

Şair şöyle der:

٤١ - ولا رَهِلٌ لَبَّاتُهُ وبَآدِلُه

41- [*Bir yiğit, kılıç gibi dümdüz ve keskin; mutedafil değildir*],
*Çenesinin altı ve **gerdanlığı** sarkan/şişen biri değildir.*[147]

بدن / B-d-n

بدن kelimesi, vücut, gövde demektir; yalnız, cüssenin büyüklüğüne bakılarak söylenirse بدن, rengine bakılarak söyleniyorsa جُثَّة adı verilir. Onun için ثَوْبٌ مُعَشَّبٌ *renkli bir elbise* ve امْرَأَةٌ بَادِنٌ وبَدِينٌ denir ki, *iri yarı vücutlu kadın* demektir. Bu açıdan semiz deveye de بَدَنَة denmektedir. Aynı şekilde, bir canlı semizlediğinde onun için بَدَنَ fiili kullanılmaktadır. بَدُنَ de bunun gibidir. Ancak, بَدَّنَ yaşlanınca söylenir diyenler de vardır.

Şiirde deniyor ki:

٤٢ - وكُنْتُ خِلْتُ الشَّيْبَ والتَّبْدِينَا

42- *Ben gençliği de yaşadım, **yaşlılığı** da;*
[*Yakın dostu da ürküten üzüntüyü de*] [148]

146 Kimileri, (الأبْدَال) *Abdâl*'ın varlığını inkâr etmiştir. Suyûtî, onların varlığını gösteren bir risale yazmış ve burada ilgili hadis ve haberleri kaydetmiştir. Bkz. Suyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, II, 241.

147 Uceyl es-Selûlî ve Ümmü Yezîd b. et-Tasariyye'ye nispet edilen bir beyittir. Bkz. İbn Fâris, *Mücmel*, I, 119; Himyerî, *Şemsu'l-Ulûm*, I, 141; İbn Cinnî, *Hasâis*, I, 79; Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, III, 46.

148 Humeyd Erkat ve Kümeyt'e nispet edilen bir

Peygamberin (sas): لا تُبَادِرُونِي بِالرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ فَإِنِّي قَدْ بَدَنْتُ *Rukû ve secdede benden önce hareket etmeyin, çünkü ben **yaşlandım**,* sözü de[149] bu anlamdadır. Yani: Büyüdüm ve ihtiyarladım.

Yüce Allah'ın: فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ *Bugün senin **bedenini** kurtaracağız* (10/Yûnus 92) sözü, senin cesedini kurtaracağız demektir. Zırhınla kurtaracağız, çünkü: Tıpkı, gömlekte, elin geldiği yere, el; sırtın geldiği yere sırt, karnın geldiği yere karın dendiği gibi, zırh da, bedenin üzerinde olduğundan, bazen, بدن adını almaktadır, diyenler de olmuştur.

Yüce Allah'ın: وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ *Büyükbaş hayvan kurban etmeyi de Allah'ın size emrettiği* (Dinin) *şiarlarından kıldık* (22/Hac 36) sözünde geçen بدن kelimesi, hacda Ka'be'ye adanan deveyi ifâde eden بدنة kelimesinin çoğuludur.

بدا / B-d-v

بَدَا الشَّيْءُ بُدُوًّا وَبَدَاءً Bir şeyin apaçık ortaya çıkışını ifâde eden bir fiildir. Allah buyurur ki: وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ *Hiç hesap etmedikleri şeyler, Allah tarafından karşılarına **çıkarılmıştır*** (39/Zümer 47). فَبَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا *Ayıp yerleri ortaya çıktı* [*ayıp yerlerinin farkına vardılar*] (20/Tâhâ 121).

بَدْو *bedevilik*, حضر *medenilik*'in zıddıdır. Allah buyurur ki: وَجَاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ *ve sizleri **çöl ortasından** kaldırıp yanıma getirdi* (12/Yûsuf 100) sözünde geçen بدو kelimesi بادية demektir ki, o da, içinde bulunan şeyi apaçık gösteren yer anlamına gelir.

بادية içinde oturana da باد denir; şu âyetlerde olduğu gibi: سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ *Orada **oturan** da dışarıdan gelen de orada birdir* (22/Hac 25); لَوْ أَنَّهُمْ بَادُونَ فِي الْأَعْرَابِ *çölde **bedevilerin** yanında olsalardı* (33/Ahzâb 20).

بَدَأ / B-d-e

بدأت بكذا وأبدأت وابتدأت fiilleri bir şeyi öne almayı anlatır. بَدْء و اِبْتِدَاء *ise,* bir şeyi herhangi bir şekilde başkasının önüne geçirmek demektir. Allah buyurur ki: وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ *ve insanı yaratmaya çamurdan **başladı*** (32/Secde 7); كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ *Nasıl yarattığına **bakınız*** (29/Ankebût 20); اللَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ *Allah, yaratmayı ilk başta **gerçekleştirendir*** (10/Yûnus 34); كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ *Sizi **ilkin yarattığı** gibi yine O'na döneceksiniz* (7/A'râf 29).

مَبْدَأُ الشَّيْءِ *Bir şeyin mebde*'i, onun kendisinden oluştuğu ya da kendisinden meydana geldiği şeydir. Buna göre, harfler sözün mebde'idir; kereste kapı ve koltuğun mebde'idir, çe-

---

beyittir. Bkz. *Şi'ru'l-Kümeyt*, II, 19; İbn Fâris, *Mücmel*, I, 119; Himyerî, *Şemsu'l-Ulûm*, I, 143.

149 Muaviye'den alınan bir hadistir. Hadis *hasen*dir. Tahriç edenler: Ahmed, *Müsned*, IV, 92; Ebû Dâvûd (HN: 619); İbn Mâce (HN: 963); İbnu'l-Lebbân, *el-İhsân bi-Tertîbi Sahîhi İbn Hibbân*, III, 323; Beğavî, *Şerhu s-Sünne*, III, 415.

kirdek de hurma ağacının mebde'idir. Bu açıdan, efendilerin sayıldığı sırada ilk kendisiyle başlanan efendiye بدء adı verilir.

Yüce Allah da bu anlamda المبدئ المعيد diye adlandırılmıştır; yani: Başlangıçta ve sonuçta asıl sebep odur. Bu anlamda, رجع عودة على بدئه *tekrar başladığı yere döndü*, فعل ذلك عائدا و باديا *bu işi defalarca başa dönüp yeniden yaptı*, مُبدئا و مُعيدا *başa dönüyor ve tekrar ediyor* denir. و بدأت من ارض كذا ise, *şu yerden çıkışa başladım* demektir.

Yüce Allah'ın: بادئ الرّاي *Sıradan bir insan olduğunu görüyoruz* (11/Hûd 27) âyetinde söz konusu olan, görüşün ilk akla gelenidir. Bu ise, görüşün henüz iyice düşünülmemiş, sağlaması yapılmamış olan hâlidir. Hemzesiz بادي diye de okunmuştur ki, görüşün ortaya çıkan fakat üzerinde durulmayan kısmı demektir. شيء بديء daha önceden hiç alışılmamış olan, بديع gibi, daha önce hiç kullanılmamış/orijinal şey demektir.

بَدْأة Paylar dağıtılırken ilk verilen pay demektir. Onun için kesilen etin her parçasına, عضيمة بدء. denmiştir.

بذر / B-z-r

تبذير: *Sözcüğü* ayırmak anlamındadır. Aslı ise, tohumu atmak ve serpmektir. İstiâre yoluyla malını kaybeden her kişi için kullanılır; çünkü: Tohumu serpmek dış görünüş itibari ile onu zayi etmek gibidir. Bu ekmeden neyin kast edildiğini bilmeyen içindir. Allah buyurur ki: إنّ المبذّرين كانوا إخوان الشياطين *Şüphesiz savurganlar, şeytanın kardeşleridir* (17/İsrâ 27); ولا تبذّر تبذيرا *Ve saçıp savurma* (17/İsrâ 26).

برّ / B-r-r

برّ (Kara parçası) kelimesi, بحر (deniz) kelimesinin zıddıdır. Bunda genişlik anlamı da düşünüldüğünden برّ sözcüğü de bundan türetilmiştir. برّ hayırlı işleri genişçe yaymaktır. Bazen bu sıfat Yüce Allah için de kullanılır şöyle ki: إنّه هو البرّ الرّحيم *Şüphesiz* ***iyilik eden*** *ve esirgeyen de O'dur O* (52/Tur 28). Bazen bu sıfatın insanlar için kullanıldığı da görülmektedir. برّ العبد ربّه denir ki, kişinin Allah'a bağlılığının derinliğini ifâde eder. Bu kelime Allah için kullanıldığında mükafat ve sevap vermek, kul için kullanıldığında ise, itâat etmek, bağlılık göstermek anlamına gelir. Bu da iki çeşittir.

Bir çeşidi inançtadır, diğeri ise amellerdedir. Şu âyeti kerime her ikisini de içermektedir: ليس البرّ أن تولّوا وجوهكم *Yüzlerinizi çevirmeniz* ***iyilik*** *değildir* (2/Bakara 177). Yine, bu manaya uygun olarak, Resûlullah'a (sas) البرّ *iyilik nedir* diye sorulmuş, O da, cevap olarak bu âyeti okumuştur.[150]

150 Hadisi İbn Ebî Hâtim, Ebû Zerr kanalıyla tahriç etmiş ve sahih saymıştır. Rivayette kişi, üç kere iyilik nedir diye sormuş, hep aynı şekilde cevap vermiş sonuncusunda: *Bir iyilik yaptığında kalbin ondan hoşlanır; bir kötülük işlediğinde kalbin ondan rahatsız olur* diye

Çünkü bu âyet hem inancı, hem de farz ve nafile amelleri içermektedir. بِرّ الوالدَيْن anne babaya çokça iyilik yapmaktır. Zıddı ise, عُقوق sözcüğüdür. Allah buyurur ki: لا ينهٰكُمُ الله عن الّذين لم يُقاتِلوكُمْ في الدِّين ولم يُخْرِجوكُم من ديارِكُمْ أن تبرّوهُم *Allah, sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara **iyilik yapmanızı** ve âdil davranmanızı yasaklamaz* (60/ Mümtehine 8).

بِرّ kelimesi, doğruluk için de kullanılır; çünkü: Bu da iyiliğin geniş bir alanını kuşatmaktadır. Onun için بر في قوْلِه، وبرّ في يمينه denir ki, sözüne ve yeminine sadakati ifâde eder. Şair şöyle der:

٤٣- أكونُ مكان البرّ منه

43- *Ben ona **berrin** yerindeyim.*[151]

Bir görüşe göre ise, buradaki بِرّ kelimesi gönül anlamında kullanılmıştır. Fakat bu, doğru değildir. Aksine, şair az önce işaret edilen doğruluk manasını kastetmiştir. Yani beni, *berr*ın sevdiği gibi gönülden sevmektedir.

برّ أباه فهو بارّ وبرّ *Babasına iyi davrandı, o babasına iyi davranan biridir* fiileri, صيف وصائف ve طائف وطيف kelimeleri gibidir. Bu anlam Yüce Allah'ın şu sözünde kullanılmıştır: وبرّا بوالدتي *Beni anama düşkün bir evlat olarak yarattı* (19/Meryem 32). Aynı manada: وبرّ في يمينه ve *yemininde durdu* فهو بارّ *o sözünde duran bir adamdır* ve أبررْتُه *ona iyilik yaptım* ve برّت يميني denir.

حجّ مبرور ise, makbul hac demektir. البارّ kelimesinin çoğulu أبرار ve بررة şeklindedir. Allah buyurur ki: إنّ الأبرار لفي نعيم *Şüphesiz **iyiler** cennettedirler* (82/İnfitar 13); كَلاَّ إنّ كتاب الأبْرار لفي علّيّين *Fakat **iyilerin** kitabı yücelerdedir* (83/Mutaffifin 18). Meleklerin sıfatı olarak da بررة kelimesi kullanılmıştır: كرام بررة ***tertemiz** kâtipler* (80/ Abese 11-16).

Kur'ân'da بررة kelimesi sadece melekler için kullanılmıştır, çünkü: Bu, أبْرار kelimesinden daha etkili olup برّ kelimesinin çoğuludur. أبْرار kelimesi ise, بارّ sözcüğünün çoğuludur. برّ kelimesi ise, بارّ sözcüğünden daha beliğdir. Tıpkı, عدل kavramının عادل kelimesinden daha beliğ olduğu gibi.

بُرّ kelimesi ise, bildiğimiz buğdaydır. Bu şekilde adlandırılmasının sebebi, gıda konusunda geniş bir alanda kendisine ihtiyaç duyulmasındandır.

بربر: Sözcüğü ise, sadece أراك ve benzeri ağaçların meyvesi için kullanılır. لا يعرف الهرّ من البرّ deyimi de bu köktendir ve eşyayı birbirinden ayıramamayı ifâde eder. Bu, seslerin hikaye edilmesidir (yani *hır hır* ve *bır bır* seslerin çıkarıldığını anlatmaktır) diyen olmuşsa da, doğrusu; bu deyiş, kendisine iyilik eden ile kötülük yapanı birbirinden ayıramayan kişi için söylendiğidir.

---

eklemiştir. Bkz. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, I, 410; Hâkim, *Müstedrek*, II, 272.

151 Şair, Haddâş b. Züheyr. Bkz. İbn Fâris, *Mücmel*, I, 112; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs* "بر" md.

بربرة gevezelik etmek anlamındadır. Bu kelime, kişinin bu işi yaparkenki sesinin hikaye yoluyla anlatılmasından (*dırdır* etmek) doğmuştur.

برج / B-r-c

بُرُوج saraylar demek olup tekili بُرْج şeklindedir. Bu isim gökteki burçlar için de kullanılır. Çünkü, bunların gökte her birinin kendine has bir yeri vardır. Yüce Allah buyuru: والسَّماءِ ذاتِ البُرُوج ***Burçları** olan göğe andolsun ki* (Buruc 1); تَبارَكَ الَّذي جَعَلَ في السَّماءِ بُرُوجا *Gökteki gezegenlere **yörüngeler** belirleyen Allah'ın şanı yücedir* (25/Furkân 61); ولَوْ كُنتُمْ في بُرُوجٍ مُشَيَّدَة *Surlarla tahkim edilmiş **kalelerin** içinde bile olsanız,* (4/Nisâ 78). Bu âyette geçen بُرُوج kelimesi, yer yüzündeki burçlar için kullanılmış olabileceği gibi, gökyüzündeki yıldızların burçları için de kullanılmış olabilir. O zaman bu kelimenin المُشَيَّدة kelimesi ile birlikte verilmesi istiare yoluyla kullanılması demek olacak ve mana yönünden Züheyr'in şu sözüne benzemiş olacaktır:

٤٤- ومَنْ هابَ أسبابَ المنايا ينلنه
وَلَوْ نالَ أسبابَ السَّماءِ بِسُلَّمِ

44- *Kim ölümün sebeplerinden korkarsa o sebepler kendisini yakalar.*

İsterse merdivenle göklerin sebeplerine sarılmış olsun.[152]

Yer yüzündeki burçların kast edilmiş olması durumunda ise, şairin şu sözünde işaret edilen manası kast edilmiş olunur.

٤٥- وَلَوْ كُنْتُ في غمدانَ يحرسُ بابَهُ
أراجيلُ أحبوشٍ وأسودُ آلفُ

45- *Kapısını Ahâbîş'in yiğitleri ve sevimli siyahların*

Beklediği Gamrân'da olsaydım bile,

٤٦- إذا لأتتني حيثُ كُنْتُ منيَّتي
يخبُّ بها هادٍ لإثري قائفُ

46- *Ecelim nerede olursam bulunduğum yere gelirdi.*

İzimi süren bir kâif/izci nerede olduğumu ona gösterirdi.[153]

ثوب مبرَّج üzerine saray burçlarının resimleri yapılmış elbise demektir ve güzelliği baz alınarak تبرَّجت المرأة denmiştir. Böylece kendi güzelliklerini göstermesi açısında kadının saraya benzediğini ifâde eder. Aynı şekilde ظهرت من برجها deyimi, kişinin sarayından görünmesini ifâde eder. Yüce Allah'ın şu sözü bu manayı göstermektedir. وقَرْنَ في بيوتكنَّ ولا تبرَّجْنَ تبرُّجَ الجاهليَّةِ الأولى *Evlerinizde oturun, ilk cahiliye dönemi kadınlarının **açılıp-saçılması** gibi **açılıp-saçılmayın*** (33/Ahzâb 33); غير متبرِّجات بزينة *kendi zinetlerini sergilemeksizin* (24/Nûr 60).

برج de kişinin gözlerinin genişliği ve güzelliğini anlatır. Bu ifâde,

152 Şair, Züheyr b. Ebî Sülmâ. Bu beyit, *Muallaka*'sından alınmıştır. Bkz. *Divan*'ı, s. 78; Nahhâs, *Şerhu'l-Kasâidi't-Tis'i*, I, 122.

153 Şair, Sa'lebe b. Hazan Abdî. Bkz. Bahtarî, *Hamâse*, Bab, 52; Feyrûzâbâdî, *Besâir* II, 234.

gözlerin bu her iki açıdan burcun güzelliğine benzeyişini ifâde eder.

برح / B-r-h

براح kelimesi, içinde herhangi bir bina ve ağaç bulunmayan geniş ve görünür yer demektir. Bu kelime bazen açıklık, ortada olma manası ölçü alınarak kullanılır. Bu manada فعل كذا براحا bir şeyi açıkça, hiçbir şeyini gizlemeden yapmaktır. برح الخفاء ise, gizlilik açığa çıktı demektir. Sanki görülen bir yere geldi anlamına gelir. براحُ الدّار de evin apaçık görünecek yerde olmasını anlatır.

برح fiili, düz yerde yürümek, gitmek anlamına gelir. Şiddetli rüzgâra bu açıdan بارح denmiştir. Aynı şekilde geyiklerin ve kuşların hızlısına da بارح adı verilir. Fakat بارح özellikle okçunun ok atamayacağı bir yöne sapan ve onun için kişinin uğursuz saydığı av anlamına gelir. Çoğulu بوارحُ şeklindeir.

سانح ise, ok atılabilecek ve uğurlu sayılabilecek avlar için kullanılır. بارحه geçen gecedir. ما برح düz yerde sabit kalmaktır. Şu âyette bu anlam kastedilmiştir: لا ابْرحُ *buradan asla ayrılmayacağım* (18/Kehf 60).

Bu fiil sadece olumlu olarak kullanılır. لا ازال *Vazgeçmeyeceğim (devam edeceğim)* sözü gibi; çünkü: برح ile زال fiilleri zaten olumsuzluk anlamı taşırlar, لا da olumsuzluk bildirir; böylece iki olumsuzluktan bir olumlu hüküm çıkar. Yüce Allah'ın şu sözleri buna örnektir: لن نبْرح عليه عاكفين *Biz tapmayı **sürdüreceğiz*** (20/Tâhâ 91); افعله لا ابْرحُ *Hiçbir güç beni **durduramaz**,* (18/Kehf 60).

برح kelimesinde uğursuzluk düşünüldüğü için تبريح ve تباريحُ kelimeleri bundan türetilmiştir. برح بي الامْرُ *iş bana uğursuz geldi* ve وبرح بي فلانٌ في التقاضي *falan adam yargıda bana kötü davrandı* ve ضربهُ ضرْباً مُبرحاً *çok acı verecek bir şekilde vurdu* ve جاء فلانٌ بالبرح *falan adam uğuruzluk getirdi* deyimleri, hep uğursuzluk, kötülük ve acıyı ifâde ederler.

٤٧- ابرحت ربّا وأبرحت جارا

47- *Efendiye de **ikram ettin**, komşuya da **ikram ettin**;*[154]

ifâdesi ise, ikram/hürmet etmeyi ifâde eder. Ok atan hedefi şaşırınca برْحى *Berhâ! Yazıklar olsun sana* denir ki, bu ona beddua etmek demektir; isabet ettiğinde ise, مرْحى *Merhâ* denir ki: Bu ona dua etmek manasını taşır. لقيت منه البرحين والبرحاء deyimi, bir kişiden çok eziyet ve şiddet görmeyi anlatır. بُرحاءُ الحمّى deyimi ise, sıtmanın şiddetli ateşini ifâde eder.

برد / B-r-d

برْد *soğukluk* kelimesinin aslı, حرّ *sıcaklığın* zıddıdır. Bazen soğukluğun bizzat kendisi ölçü alınarak برد كذا denir ki, bir şey soğukluk kazandı/

154 Şair, A'şâ. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 82; Serekustî, *Kitabu'l-Ef'âl*, IV, 82; İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luğa*, I, 218; İbn Fâris, *Mücmel*, I, 123; Fârâbî, *Divânu'l-Edeb*, II, 288.

soğudu demektir. برد الماء كذا deyimi ise, suya soğukluk kazandırmak/suyu soğutmak anlamına gelir. Şöyle ki:

٤٨- ستبرد أكبادا وتبكي بواكيا

48- *Sen bazı yürekleri* **soğutacak** *çoklarını da ağlatacaksın.*[155]

Bu anlamda بَرَّدَه fiili de kullanılır. قد جاء أبرد da denir diye söylenmişse de, bu doğru değildir. Suyu soğutmaya yarayan alete bu açıdan بَرّادة denmiştir. Buz gibi sabit kalan şeylere de برد كذا denir. Hararet nasıl sıcaklığa mahsus kullanılırsa, berd de, sebat için öyle kullanılır. Bu açıdan برد كذا sebat etti/sabit kaldı demektir. برد عليه دين *Borç, üzerinde dondu kaldı*, deyimi gibi. Şair şöyle der:

٤٩- اليوم يوم باردٌ سمومه من جزع اليوم فلا تلومه

49- *Bugün, zehiri* **soğuk** *olan bir gündür,*

[Bugün sabredemeyeni kınamamalıdır].[156]

Diğer bir şair de şöyle der:

٥٠- قد برد الموت على مصطلاه أي برود

50- *İki köpek dişi açıktadır ölüm* **donup** *kalmıştır*

Ne yaman **donmadır** *o, onun ağılı üzerinde.*[157]

Burada kullanılan برد fiili ثبت *sabitleşti* demektir. لم يبرد بيدي شيء deyimi, *elimde bir şey kalmadı* manasına gelir. برد الانسان ifâdesi ise, insanın öldüğünü anlatır. برده *onu öldürdü* demektir. السيوف البوارد *öldürücü kılıçlar* da, ölen kişinin ruhunu kaybetmesinden dolayı sıcaklığını kaybetmesine yol açtıklarından ya da onu sessiz, sakin/hareketsiz bıraktıklarından bu adı almışlardır.

Uykuya, برد denmesinin nedeni ise, uyuyan insanın vücudunda meydana getirdiği zahiri soğukluk ya da onu bir süre hareketsiz bırakmasındandır. Uykunun da ölüm türünden bir durum olduğu bilinmektedir: الله يتوفى الأنفس حين موتها والتي لم تمت في منامها *Allah, ölecekleri ölümleri anında, ölmeyeceklerin de uykuları esnasında ruhlarını alır* (39/Zümer 42); لا يذوقون فيها بردا ولا شرابا *Orada ne bir* **serinlik** *ne de içilecek bir şey tadarlar* (78/Nebe' 24); buradaki بردا kelimesi, uyku demektir.

عيش بارد sözü iyi/güzel hayat/geçim demektir. Burada, insanın sıcak havalarda soğukluktan aldığı lezzet/tat ölçü alınmıştır, ya da onunla elde ettiği rahat nazar-ı itibara alınmıştır.

ابردان: Sözcüğü ise, *sabah ve akşam* demektir; gündüzün en serin zamanları sabah ve akşam vakitleri olduğundan bu adı almışlardır.

155 Şair, Mâlik b. Er-Rayb. Bkz. İbn Fâris, *Mücmel*, I, 124; Zemahşerî, *Esâsu l-Belâğa*. s. 19; Himyerî, *Şemsu'l-Ulûm*, I, 152

156 Şair, belli değil. Bkz. İbn Fâris, *Mücmel*, I, 104; Serekustî. *Kitabu'l-Ef'âl*, IV, 79; İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luğa*. I, 240; Ezherî, *Tehzibu'l-Luga*, XIII, 105.

157 Şair, Ebû Zubeyd et-Tâî. Bzz. *Dîvân*'ı, s. 594; Yezîdî, *Emâlî*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, s. 9; Ezherî, *Tehzibu'l-Luga*, XIV, 105; Suyûtî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, II, 859; er-Rib'î, *Nizâmu'l-Garîb*, Müessesetu'l-Kütübi's-Sekâfiyye, s. 13.

بَرَد yağmurun havada donup asılan türüne denir. السحاب بَرِد soğukluğa mahsus bulut demektir. سحابٌ أبْرَدُ ifâdesi de bundandır. بَرَدَ fiili ise, soğuk sahibi oldu (soğudu) manasına gelir. Allah buyurur ki: وينزل من السّماء من جبال فيها مِن بَرَدٍ . *Allah gökten dağlar gibi **soğuk**/dolu yüklü bulutlar indiriyor* (24/Nûr 43).

بَرْدِيّ kelimesi soğuk havada çıktığından soğukluğa nispet edilen bir bitkinin adıdır. Denmiştir ki: اصْل كل داء البردة *Her hastalığın kaynağı **vücuttaki soğukluktur**;*[158] yani: *Hazımsızlıktır.* Hastalığa بَرَدَه denmesinin nedeni, hazımsızlığın sindirimi zorlaştıran tabiî soğukluktan kaynaklanmasıdır.

بَرُود de kendisi ile serinlenilen ve soğuyan şeye denir. Buna göre, bazen فاعل anlamında فعُول bazen de مفعول anlamında kullanılır. ماءٌ بَرُودٌ ve ثَمْرٌ بَرُودٌ denmesi ve sırmaya بَرُودٌ adının verilmesi gibi. بَرَدْتُ الحديد ifâdesi *sohuttum* demektir. بردته fiili, tıpkı قتلته *onu öldürdüm* denmesi gibi. بُرادة düşen meyve vs için kullanılır. مِبرد ise, kendisi ile serinlenilen alettir.

Yollardaki بَرِيد ,بُرُد kelimesininin çoğuludur. Bunlar da, her biri, kendine mahsus yerinde duran kişilerdir. Sonra bu fiil, kişinin bu işi yaptığı yerin değil, yaptığı işin adı olarak kullanılmıştır. Bu nedenle her hızlı/çabuk olana هو يبْرُدُ denmiştir. Yine bu açıdan, kuşun her iki kanadına, kendi yolunda giden, kendi işini yapan insanın hâli ölçü alınarak, بَرِيدَاهُ adı verilmiştir. Bunlar, kelime türetme metotlarında açıklandığı gibi, kendisi türetilmiş olan kelimeden yeni kelimelerin türetilmesi kapsamına girmektedir.

158 Bu söz, Ebû Nuaym, Mustağfirî, ed-Dârakutnî tarafından Enes kanalıyla merfu olarak tahriç edilmiştir. İbn Abbâs ve Ebû Sa'îd de merfu olarak bildirmiştir. Hasan-ı Basrî veya İbn Mes'ûd'un sözü olduğu doğrulanmıştır. Bkz. Zemahşerî, *el-Fâik fî Garîbu'l-Hadîs*, thk. M. Ebû'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Bâz, XI, 102; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 132.

برز / B-r-z

بَرَاز kelimesi, feza demektir. بَرَزَ uzayda göründü demektir. Bu, ya bizzat ortaya çıkmakla olur: وترى الارْض بارزة *Yeryüzünü **çırılçıplak** ve **dümdüz** görürsün* (18/Kehf 47). Burada yeryüzündeki binaların ve yerleşim birimlerinin yok edileceğine dikkat çekilmiştir. Savaşmak anlamında olan مُبارزة de bu köktendir. *Mübareze*, savaş saflarından öne çıkmaktır.

Allah buyurur ki: لبرز الذين كتب عليهم القتل *Kendilerine ölüm yazılmış olanlar uzanacakları yerlerde **olurlardı*** (3/Âl-i İmrân 154); ولمّا برزوا لجالوت وجنوده *Calut ve ordusu ile **karşılaştıklarında*** (2/Bakara 250). Ya da üstünlüğü ile ortaya çıkmak şeklinde olur. Bu ise, güzel, takdire şayan bir işle öne çıkmaktır. Kapalı, örtülü olan şeyin açılması, ortaya çıkması da bu fiille ifâde edilmektedir. Bu anlamda Allah buyurur ki: وبرزوا لله الواحد القهّار *Tüm insanlar tek ve bo-*

*yun eğdiren Allah'ın huzuruna **çıkarlar*** (14/İbrâhîm 48); يوم هم بارزون *O gün onlar **meydana çıkarlar*** (40/Mu'min 16).

Yüce Allah'ın: وبرزت الجحيم للغاوين *Cehennem de azgınların gözleri önünde **dikilir*** (26/Şuarâ 91) sözü ise, onların cehenneme gösterileceklerine dikkat çekmektedir. تبرّز فلان deyimi, def-i haceti ifâde etmekten kinâyedir. امرأة برزة *namuslu kadın* demektir, çünkü: O, iffetiyle üstünlük kazanmaktadır; yoksa lafzın bizzat kendisi bunu ifâde etmez.

برزخ / B-r-z-h

برزخ kelimesi, iki şey arasındaki engel ve sınırdır. Aslı, برزة olup sonradan Arapçalaşmıştır da denmiştir. Allah buyurur ki: مرج البحرين يلتقيان بينهما برزخ لا يبغيان *Acı ve tatlı sulu iki denizi birbiri üzerine salarak yanyana getirdi, ama aralarında birbirlerine karışmalarını önleyen bir **engel** vardır* (55/Rahmân 19-20).

Kıyametteki برزخ ise, âhirette insan ile Yüce Makamlar arasına giren perdedir. Bu da Yüce Allah'ın: فلا اقتحم العقبة *Zor geçidi aşmaya girişmedi* (90/Beled 11); [Bunun bir açıklaması gibi başka bir yerde ise şöyle buyurur:] ومن ورائهم برزخ الى يوم يبعثون *Yeniden dirilecekleri güne kadar onların önünde geçit vermez bir **engel** vardır* (23/Mü'minûn 100) âyetinde geçmekte olan عقبة sözcüğüne işarettir. Bu akabe ise, salihlerin dışında kimsenin aşamayacağı handikaplardan oluşan engellerdir. *Berzah*ın ölüm ile kıyamet arasındaki zaman dilimi olduğu da söylenmiştir.

برص / B-r-s

برص kelimesi, bilinen *beyazlık* (cüzzam hastalığı) demektir. Ay'a da yüzündeki lekeler nedeniyle ابرص adı verilmiştir. وسام ابرص büyük bir karga türüdür. O da برص hastalığına benzetildiğinden bu adı almıştır. بريص dolunay gibi parlayan şey demektir. Bu, mana olarak بصيص kelimesine yakındır, çünkü: بص يبص da parlamayı ifâde eder.

برق / B-r-k

برق: *Sözcü*ğü, bulutta aniden gözüken parlamayı anlatır. Allah buyurur ki: فيه ظلمات ورعد وبرق *Onda karanlıklar, **şimşek** ve gökgürültüsü* (2/Bakara 19). Bu anlamda بَرق وأبرق fiilleri kullanılmaktadır; bunun yanında her parlayan şey için بَرق denebilmektedir. سيف بارق *parlak bir kılıç* sözü gibi.

Ayrıca برق ve برق fiilleri korkudan açılıp kapanan ve dönen gözler için kullanılmaktadır. Allah buyurur ki: فاذا برق البصر *Gözler korkudan **fıldır fıldır döndükleri** zaman* (75/Kıyamet 7); bu âyetteki برق kelimesi بَرق diye de okunmuştur. Bununla renk değişikliğine işaret olunur. Meselâ değişik renklerdeki taşların

olduğu yer için برقه ismi kullanılır. ابرق ise, hem siyah hem beyaz tarafı bulunan dağ demektir. Bu nedenle göze de برقاء denmiştir.

ناقة بريق dış görünüş açısından parlayan deve demektir. بروقة ise, bulutlar olduğunda yeşeren bir ağaçtır. Bu, أشكر من بروقة deyiminin kullanıldığı ağaçtır. وبرق طعامه بزيت deyimi de kişinin yemeğine az bir zeytin yağı katıp içinde parlaması durumunu ifâde eder. بارقة ve ابيرق kelimeleri de parlakhğından dolayı kılıca verilen isimlerdendir.

براق kelimesi ise, deniyor ki, peygamberin (sas) miraca çıkarken bindiği binektir. Onun nasıl bir şey olduğunu Allah daha iyi bilir. ابريق ise, bilinen ibriktir. O bu adı içi boş olunca parlıyor olmasından dolayı almıştır. برق فلان وابرق ، رعد وارعد sözleri ise, kişinin gürlemesini/tehdid savurmasını anlatır.

برك / B-r-k

برك kelimesinin aslı devenin göğsüdür. Bununla beraber başkası için de kullanılmaktadır. Buna بركة adı da verilmektedir. برك البعير ifâdesi devenin yükünü atması demektir. Bu, sebat anlamı da taşımaktadır. Onun için ابتركوا فى الحرب denir ki, savaş alanında sebat ettiler ve oradan hiç ayrılmadılar demektir. وبراكاء الحرب وبروكاؤها deyimi, savaşta kahramanların ayrılmadığı yer anlamına gelmektedir. ابتركت الدابة deyimi, hayvanın çökmüş gibi durduğunu anlatmaktadır. Suyun toplandığı yerede بركة adı verilmiştir.

بركة ise, bir şeyde ilâhî hayrın devamlı oluşudur. (Allah"ın) sözü: لفتحنا عليهم بركات من السماء والارض *göğün ve yerin **bereket** kapılarını üzerlerine açardık* (7/A'râf 96). Bu isimle adlandırılmasının sebebi suyun toplandığı yerde kalışı gibi, hayrın da burada durup kalmasıdır.

مبارك: Sözcüğü ise, içinde bu hayrın bulunduğu şeydir. Yüce Allah'ın şu sözü de bu anlamdadır: وهذا ذكر مبارك انزلناه *Bu Kur'ân, tarafımızdan indirilmiş **mübarek** bir öğüttür* (21/ Enbiyâ 50). Bu âyette, Yüce Allah'ın Kur'ân ile gönderdiği ilâhî hayırların kaynağına dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda Yüce Allah: وهذا كتابٌ أنزلناهُ مبارك *Bu Kur'ân bizim indirdiğimiz **mübarek** bir kitaptır* (6/En'âm 155); وجعلني مباركا اينَ مَا كنت *Nerede olursam olayım, beni **mübarek** kıldı* (19/Meryem 31) yani, bunlar ilâhî hayırların kaynağıdır. Yüce Allah'ın: إنا انزلناه في ليلة مباركة *Biz onu **mübarek** bir gecede indirdik* (44/Duhân 3); Yine: رب انزلني مُنزلا مُباركا *Ya Rabb'i, beni **bereketli** bir yere indir* (23/Mü'minûn 29) âyetlerinde ise, kast edilen ilâhî hayrın bulunduğu yer ya da zaman demektir.

ونزلنا من السّماء مَاءً مباركا *Gökten **bereketli** bir su indirdik* (50/Kâf 9) âyetinde ise, göğün suyunun bereketine dikkat çekilmiştir ki, bu da şu âyetlerde dikkat çekilen yağışlar an-

lamındadır: أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَلَكَهُ يَنَابِيعَ فِي الْأَرْضِ ثُمَّ يُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ *Allah'ın, gökten su indirip, onu yerdeki kaynaklara yerleştiren, sonra onunla çeşitli renklerde ekinler yetiştiren olduğunu görmüyor musun?* (39/Zümer 21); وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَّاهُ فِي الْأَرْضِ *Biz gökten belirli miktarda su yağdırarak onu yerin yüzeyinde durdurduk* (23/Mü'minûn 18).

İlahî hayır her zaman hissedilmeden geldiğinden ve sayılamayacak kadar çok olduğundan ayrıca herhangi bir şekilde sınırlandırılamadığından kendisinde hissedilmeyen bir fazlalık görülen her şeye: هُوَ مُبَارَكٌ *O mübarektir*; فِيهِ بَرَكَةٌ *onda bereket vardır* denmektedir. Bu artmaya şu hadiste de işaret edilmiştir: لا يَنْقُصُ مَالٌ مِنْ صَدَقَةٍ *Hiçbir mal sadakadan dolayı eksilmez.*[159] Bu sadece görülen noksanlıkla sınırlı değildir. Bazı husrana uğramışların bu söz söylendiğinde بَيْنِي وَبَيْنَكَ الْمِيزَانُ *benimle senin aranda tartı vardır*, sözünde kast ettikleri gibi değildir.

Yüce Allah'ın: تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا *Gökteki gezegenlere yörüngeler belirleyenin **şanı Yücedir*** (25/Furkân 61) sözüne gelince bu onun adı geçen burçlar ve aydınlatıcılar vasıtası ile üzerimize yağdırdığı nimetlerine işarettir. Kur'ân'da تَبَارَكَ sözünün geçtiği her yerde adı geçen iyiliklerin sadece Yüce Allah tarafından bize verildiğine ve ancak onun tarafından verilebileceğine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Allah buyurur ki: فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ *Yaratıcıların en güzeli olan Allah **ne yücedir**!* (23/Mü'minûn 14); تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ *[Yanlış ile doğruyu birbirinden ayıran] Fur'ân'ı, ...kuluna göderen Allah'ın **şanı yücedir*** (25/Furkân 1); تَبَارَكَ الَّذِي إِنْ شَاءَ جَعَلَ لَكَ خَيْرًا مِنْ ذَلِكَ جَنَّاتٍ *Eğer dilerse onların sözünü ettiklerinden daha iyisini, cennetleri verebilen ...Allah'ın **şanı yücedir*** (25/Furkân 10); فَتَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ *İşte Rabbiniz olan Allah budur. Alemlerin Rabbi Allah **ne yücedir*** (40/Mu'min 64); تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ *hükümdarlık elinde olan Allah, **yüceler yücesidir*** (67/Mülk 1).

Bu âyetlerin hepsi, sözü edilen iyiliklerin sadece Yüce Allah tarafından bize verilebileceğini, bu nedenle kutlu ve mübarek olduğunu göstermektedir

برم / B-r-m

اِبْرَامٌ kelimesi, bir işi sağlam/mükemmel yapmaktır. Allah buyurur ki: أَمْ أَبْرَمُوا أَمْرًا فَإِنَّا مُبْرِمُونَ *Yoksa bir işe mi **karar verdiler**? Doğrusu Biz de **kararlıyız*** (43/Zuhruf 79). Aslı إِبْرَامُ الْحَبْلِ sözünden gelmektedir. Bu da tellerinin dokunuşlarının çokluğunu ifâde eder. Şair şöyle der:

٥١- عَلَى كُلِّ حَالٍ مِنْ سَحِيلٍ وَمُبْرَمٍ

51- [*Yemin olsun, bulduğunuz iki efendiniz de ne güzeldir*]

*Onlar gevşek olsun, **sık dokun-***

---

159 Hadisi, Müslim, Sahîh'inin *el-Birr ve's-Sıla* konusunda tahriç etmiştir (HN: 2588).

***muş** olsun her hâl üzere iyidirler.*[160]

بريم: Sözcüğü ise, *kaytan* demektir ki, sağlam bir şekilde dokunmuş ip anlamına gelir. ابرمته هرم deyimi de bu köktendir. Bu nedenle hiçbir zaman kumar oynamayan/kumar işine girmeyen cimriye برم adı verilmektedir. Tıpkı, cimriye مغلول اليد *eli bağlı*, eli sıkı da denmesi gibi.

مبرم ise, bir işte ısrar eden ve onu sıkı tutan demektir ki, burada onun durumu مبرم الحبل *ipi sağlam yapana* benzetilmiştir, برم de böyledir. Hurmaları çifter çifter yiyen için de برم denir ki, bu onun art arda çar çabuk yemesini anlatır. İpin sağlam olanı kimi zaman iki renkli olduğundan siyah beyaz karışımı askerlerden oluşan ordu için, koyun veya başka şeylerin herhangi biri, iki renkli her şey için de bu isim kullanılmaktadır.

برمة aslında *sağlam kazan* demektir; çoğulu برام gelir. حفرة *çukur* ve حفار kelimeleri gibi. Bu, genelde mef'ûl kalıbında kullanılmıştır; ضحكة *gülüş* ve هزاة *alay* gibi.

بره / B-r-h

برهان kelimesi, delil için ileri sürülen açıklamadır. Bu رجحان ve ثنيان kökleri gibi fu'lân kalıbından gelmiş bir mastardır. Bazıları ise, onun beyazlamak anlamına gelen بره يبره fiilinin mastarı olduğunu söylemişlerdir. Onun için رجل ابره de, امراة برهاء de, قوم بره de, برهرهة denebilmektedir ki, genç ve beyaz adam, topluluk ve yeni/güzel şey demektir.

برهة kelimesi zamanın kısa bir müddetidir. برهان: Sözcüğü ise, delillerin en sağlam olanıdır. Bu her zaman kaçmılmaz olarak doğruyu gösteren, doğrulanması gereken delildir. Çünkü deliller beş çeşittir.

1. Delâleti daima *doğru* olan deliller.

2. Delâleti daima *yalan* olan deliller.

3. Delâleti *doğruya daha yakın* olan deliller.

4. Delâleti *yalana daha yakın* olan deliller.

5. Delâleti her ikisine de *eşit mesafede* olan deliller.

Allah buyurur ki: قل هاتوا برهانكم إن كنتم صادقين *De ki: Eğer dediğiniz gibi ise, **delilinizi** getirin* (2/Bakara 111); قل هاتوا برهانكم هذا ذكر من معي *De ki; Bu konudaki reddedilemez kesin **delilinizi** getiriniz. Bu kitap, gerek benimle birlikteki olanların bilgilerini içeriyor* (21/Enbiya 24); قد جاءكم برهان من ربكم *size Rabbinizden kesin **kanıt** geldi* (4/Nisâ 174).

برا / B-r-e

برء و براء و تبرّي kelimelerinin aslı,

160Şair, Züheyr b. Ebî Sülmâ. *Mîm* kafiyeli *Muallaka*sından. *Tek kat*: Fakirlik (zayıflık); *çift kat*: Zenginlik (güçlülük) demektir. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 79; Nahhâs, *Şerhu'l-Kasâidi't-Tis'i*, I, 108; Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, s. 21

hoşlamlmayan şeye yakın olmaktan uzak durmaktır. Bu nedenle kurtulmak, uzaklaşmak ve kirli işlere bulaşmamak anlamında برأت من المرض *Hastalıktan kurtuldum,* برئت من فلان *Falandan alakamı kestim,* وتبرأت *elimi çektim* وابرأته من كذا *şundan el çektirdim,* وبرأته *onun ilgisini kestim,* رجل بريئ *hiçbir suçu olmayan adam,* وقوم براء وبريئون *hiçbir günâhı olmayan, tamamen günâhsız topluluk* denmektedir.

Allah buyurur ki: براءة من الله ورسوله الى الذين عاهدتم من المشركين *Kendileri ile aranızda antlaşma bulunan müşriklere Allah ve Peygamber'i tarafından yöneltilen bir **ilişki kesme** ihtarıdır* (9/Tevbe 1); إن الله بريء من المشركين ورسوله *Allah ve Peygamber'i ile müşrikler arasında her türlü **ilişki kesilmiştir*** (9/Tevbe 3); انتم بريئون مما اعمل وانا بريء مما تعملون *Benim işlediklerim ile sizin bir **ilginiz** olmadığı gibi, sizin işleddiklerinizle de benim bir **ilgim** yoktur* (10/Yûnus 41); انا براء منكم ومما تعبدون من دون الله *Biz, sizden ve sizin Allah'tan başka taptıklarınızdan **uzağız*** (60/Mümtehine 4); اذ قال ابراهيم لابيه وقومه انني براء مما تعبدون *Bir zaman İbrahim babasına ve kavmine demişti ki; Ben sizin taptıklarınızdan **uzağım*** (43/Zuhruf 26); فبرأه الله مما قالوا *Allah onu, onların dedikleri şeyden **temize çıkardı*** (33/Ahzâb 69); اذ تبرأ الذين اتبعوا من الذين اتبعوا *Kendilerine uyulanlar (liderler), kendilerine uyanlardan **uzaklaşıkları** zaman* (2/Bakara 166).

بارى kelimesi ise, sadece Yüce Allah'ın bir vasfı olarak kullanılır. Şöyle ki: هو الله الخالق البارئ المصور *O yaratan, **yoktan var eden**, varlıklara şekil veren Allah'tır* (59/Haşr 24); فتوبوا إلى بارئكم *Gelin, kendi **yaratıcınıza** tövbe edin* (2/Bakara 54).

بريّة ise, halk demektir. Deniyor ki: Bunun aslı hemzeli idi, sonra hemzesi terk edildi. Kimileri ise, bu بريت العود sözünden alınmıştır. برية kelimesinin bu adı alması onun برى yani *topraktan* gelmiş olmasındandır. Bu bağlamda Allah buyurur ki: هو الذي خلقكم من تراب *Sizi topraktan yaratan odur* (40/Mu'min 67); اولئك هم خير البرية *Onlar **halkın** en hayırlılarıdır* (98/Beyyine 7); هم شر البرية *Onlar da **halkın** en şerlileridir* (98/Beyyine 6).

بزغ / B-z-ğ

Allah buyurur ki: فلما راى الشمس بازغة *Daha sonra Güneş'i etrafına **ışık saçmış** hâlde doğarken görünce* (6/En'âm 78); فلمّا رأى القمر بازغا *Arkasından Ay'ı etrafına **ışık saçmış** hâlde doğarken görünce* (6/En'âm 77); yani, ışığını yaymış bir vaziyette doğmuş برج الذات deyimi de teşbih yolu ile bu doğuşa benzetilmiştir.

بزغ البيطار الدابة kökünden alınan bu kelime, baytarın hayvanın kanını akıtmasını ve bu kanın da akışını ifâde eder.

بس / B-s-s

Allah buyurur ki: وبست الجبال بسا *Dağlar paramparça olup, toz hâlinde*

boşluğa ***dağıldığı*** *zaman* (56/Vâkıa 5); yani, un gibi öğütüldüklerinde. Bu kelime بَسَسْتُ الْحِنْطَةَ و السويق بالماء فهى بسيسة yani, *buğday ve unu su ile un ufak ettim. O da un ufak oldu.*

Bir şeyi hızlı bir şekilde yürüttüm manasında olduğu da söylenmiştir. انبست الحيات ifâdesi de, انسابت انسيابا *yılan, hızlı bir şekilde akıp gitti* sözünden alınmıştır. Buna göre, Yüce Allah'ın şu âyetlerde sözünü ettiği durumuna işaret edilmiş olunur ويوم نسير الجبال *Dağları yürüttüğümüz gün* (18/ Kehf 47); وترى الجبال تحسبها جامدة وهى تمر مر السحاب *Sen dağları görünce onların yerlerinden hiç kımıldamadıklarını sanırsın. Oysa onlar bulutlar gibi geçip giderler* (27/Neml 88).

بسست الابل sözü, develeri sevk ederken, onları azarlamayı ifâde eder. ابسست بها عند الحلب sözü ise, sakinleştirmek için söylenen güzel, yumuşak söz demektir. ناقة بسوس deyimi ancak yumuşak söz söylenmesi hâlinde sağılabilen deve demektir. Hadiste deniyor ki: وجاء أهْلُ اليَمن يبسون عيالهم *Yemen ehli, çoluk çocuklarını da beraber* ***sevk*** *ettikleri hâlde, geldiler.*[161] Yani onları da beraberlerinde getirdiler.

بسر / B-s-r

بسر: *Sözcüğü*, bir şeyi daha zamanı gelmeden elde etmeye çalışmaktır. بسر الرَّجُل الحاجة *adam, bir şeyi zamanı gelmeden istedi* demektir. بسر الفحل الناقة deyimi ise damızlık devenin, dişi deveyle birleşme isteği kızışmadan üzerine çıkması demektir.

ماء بسر kaynağından alınan ve henüz dinlenmemiş su demektir. İyileşmeden kabuğu soyulan yaraya da بسر denmektedir. Henuz yetişmemiş olan hurma için ise, بسر kelimesi kullanılmaktadır. Allah buyurur ki: ثم عبس وبسر *Sonra suratını astı ve* ***kaşlarını*** *çattı* (74/Müddessir 22). Bu âyette geçen بسر kelimesi, zamanı gelmeden ve vaktinden önce suratını astı demektir.

Eğer dense ki Yüce Allah'ın: وُجوهٌ يومئذ باسرة *O gün birtakım suratlar da* ***asıktır*** (75/Kıyamet 24) sözünde geçen باسره kelimesi onların zamanından önce yüzlerini astıkları anlamında değildir. Onlara cevabım şu olur: Bu da, zamanından önce söylenen sözler kapsamındadır. Denmiştir ki: Bu ifâde, onların henüz ateşe varmadan yaşadıkları acıyı, sıkıntıyı ifâde etmeye işaret olduğundan özellikle بسر kelimesi kullanılmıştır ki, onların acılarının uzaktan kendilerini yakalayacağına dikkat çekmektedir. Bu zorlanma bağlamında meydana gelen bir durum ve zamanı gelmeden önce yapılan bir iş konumundadır. Yüce Allah'ın: تظن أن يفعل بها فاقرة *Bel kırıcı bir belaya uğrayacakları kaygısını taşırlar* (Kıyamet 25) sözü de bu anlamı desteklemektedir.

161 Hadis Sufyan b. Ebî Züheyr kanalıyla gelmiştir. Sahih bir hadistir. Buhârî tahriç etmiştir; bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârı*, IV, 90; Suyûti, *Tenvîru'l-Havâlik Alâ Muvattai Mâlik*, III, 85.

بسط / B-s-t

بَسْطُ الشَّيْءِ ifadesi, bir şeyi yaymak ve genişletmektir. Bazen bu her iki anlamda da kullanılır. Bazen de bu anlamlardan biri kast edilerek kullanılır. بسط الثوب *elbiseyi sermek* anlamına gelir. بساط *sergi* de bu köktendir. Her serilen şey, بساط adını alır. Bu açıdan Allah buyurur ki: والله جعل لكم الأرض بساطا *Yeryüzünü de sizin için **yayan** O'dur* (71/Nuh 19). Bu âyette geçen بساط kelimesi geniş yer demektir.

بسيطُ الأرض yerin düzgün olanı demektir. Bazıları بسط kelimesini istiâre yoluyla herhangi bir terkib, te'lif ve kafiye gerektirmeyen her şey için kullanmışlardır. Allah buyurur ki: والله يقبض ويبسط *Kısıtlayan da **bol** bol veren de Allah'tır* (2/Bakara 245); ولو بسط الله الرزق لعباده *Allah kullarına rızkı **bollaştırsaydı**, yeryüzünde azarlardı* (42/Şûrâ 27) yani, eğer genişletecek olsaydı. *Peygamberleri onlara;* وزاده بسطة في العلم والجسم *Ona bilgi ve vücud gücü bakımından **üstünlük** bağışladı* (2/Bakara 247). Bu âyetteki بسطة ise, geniş imkan, demektir.

بسطة في العلم deyimi, bazılarına göre, bir kişinin kendisinin ilminden faydalanması ve başkasına faydalı olması demektir. Böylece kişi onunla bir بسطة yani, cömertliğe ulaşmış olmaktadır.

بسط اليد elini uzatmaktır. Allah buyurur ki: وكلبهم باسط ذراعيه بالوصيد *Köpekleri de ön ayaklarını mağaranın eşiğine **uzatmıştı*** (18/Kehf 18). بسط الكف deyimi, bazen bir şey istemek için kullanılır. Meselâ: كباسط كفيه إلى الماء ليبلغ فاه *Böyleleri ağzına su gelsin diye avuçlarını **açıp uzatan** kimseye benzerler* (13/Rad 14). Bazen almak için kullanılır. Meselâ: والملائكة باسطوا أيديهم *melekler ellerini **uzatıp*** (6/En'âm 93). Bazen de sertlik ve dövmek için kullanılır. Allah buyurur ki: ويبسطوا إليكم أيديهم وألسنتهم بالسوء *size ellerini, dillerini kötülükle **uzatırlar*** (60/Mümtehine 2). Bazen dağıtmak, vermek ve bağışta bulunmak için kullanılır. بل يداه مبسوطتان *Aksine O'nun iki eli de açıktır,* (5/Mâide 64).

بسط yavrusuyla bereber sanki serilmiş olup serbest bırakılan dişi deve demektir. Bu نقض ، نقص kelimelerinin, منكوث ve منقوص anlamlarında kullanılması gibidir. قد ابسط ناقته deyimi, dişi devesini yavrusuyla beraber serbest bırakmak manasını taşır.

بسق / B-s-k

Allah buyurur ki: والنخل باسقات لها طلع نضيد *Birbirine girmiş kat kat tomurcukları olan **yüksek** hurma ağaçları yetiştirdik* (50/Kâf 10). Bu âyette geçen باسقات kelimesi طويلات *uzundurlar* anlamındadır.

باسق yükselme yönünde uzayıp giden şey demektir. Bu kökten بسق فلان على أصحابه denir ki, kişinin arkadaşlarına üstünlük sağlaması demektir. بسق ve بصق kelimelerinin aslı برق fiilidir.

ونشف الذّاقة demek, devenin doğumdan sonra memesine tükürük gibi az ağızın düşmesidir. Bunun birinci anlamı oluşturan yükseklikle ilgisi yoktur.

بسل / B-s-l

بسل kelimesi, bir şeyi kendine katmak ve onu korumaktır. Kendine katmak anlamından dolayı yüzün ekşitilmesinde ıstiâre yolu ile kullanılmış ve هو باسل ومتبسل الوجه *Onun yüzü asıktır, surat astı* denmiştir. Korumak anlamını taşıdığından da haram kılınan şeye, rehin bırakılan şeye de بسل adı verilmiştir. وذكر به أن تبسل نفس بما كسبت **Kur'ân** *aracılığı ile hatırlat ki,* [gün gelir] *herkes işlediklerinin* ***tutsağı*** *olup felakete sürüklenmesin* (6/En'âm 70) âyetinde geçen تبسل fiili, sevaptan mahrum olmak demektir. حرام ile بسل arasındaki fark, haramın yönetim ve baskı ile yasak kılınan her şey için kullanılması, بسل in ise, sadece baskı ile yasaklanan şeyleri dile getirmesidir. Allah, buyurur ki: أولئك الذين أبسلوا بما كسبوا *İşte bunlar, işlediklerim bırakılmış kimselerdir* (6/En'âm 70) yani, bunlar sevaptan mahrum kalmışlardır. Bu âyetteki بسل kelimesi, كل نفس بما كسبت رهينة *herkes tutumunun ve davranışlarının tutsağıdır* (74/Müddessir 38) âyetinin açıklamasından yola çıkılarak, kişinin kendine emanet edilmesi (kendinden sorumlu tutulması) diye açıklanmıştır. Şair şöyle der:

٥٢- وإبسالي بنيّ بغير جرم بعوناه ولا بدم قراض

52 - *Suç işlemeden iki oğlumu zorla* ***alıkoymam;***

[*İkisinin yardımıyla olmuştur; akıtılan bir kanla değil.*][162]

Başka bir şair ise şöyle der:

٥٣- بلاد بها نادمتهم وألفتهم فإن تقويا منهم فإنهم بسل

53 - [*Ülkeler ki, onlara alıştım ve onlarla güzel anlar geçirdim*]

Eğer onlardan bir kısmıyla başbaşa kalırsan, onlar ***korunmuştur.***[163]

أقوى المكان deyimi, yerin boşaldığı anı anlatır.

شجاعة cesaret için بسالة adı da kullanılmıştır. Bu cesur insanı yüzünde gözüken asık suratlılıktan ya da şeceatinden dolayı kendisini akranı üzerinde dokunulmaz sayılmasından ya da elinin altındakini korumasından dolayıdır. أبسلت المكان deyimi, bir yeri korumak ve oraya girmek isteyenlere karşı korumaktır.

بسلة: Sözcüğü, üfürükçünün ücretidir. Bu söz de أبسلت فلانا sözünden türetilmiş bir kelimedir ve onu بسل yaptım. Bu da kişiyi şeytan veya yılan ve çiyanlara karşı kendini koruyabilecek cesur, güçlü biri yaptım,

162 Şair, Avf b. Ahvas. Bkz. Ebû Ubeyde, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Fuâd Sezgin, Müessesetu'r-Risâle, I, 194; İbn Fâris, *Mücmel*, I, 125; İbn Kuteybe, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, II, 1114; Himyerî, *Şemsu'l-Ulûm*, I, 172.

163 Şair, Züheyr b. Ebî Sülmâ. *Dîvân*'ı, s. 59

demektir; yahut da onu مَنَعْتُ yani, başkasına haram yaptım, demektir (Üfürükçüye verilen şeye de بَسْلَة adı verilmiştir)

بَسَلْتُ الحَنْظَل deyimi, ebucehil karpuzunu tatlılaştırdım, demektir. Eğer bu doğru ise, manası: Onun بَسْلَة ni yani keskin acısını ya da بَسْلَة sini, yani *haramlığını* izale ettim anlamına gelir ki, bu *haramlık* da içinde bulunduğu şeyi haram şeyler gibi yapan *acılık* manasındadır. بَسَلْ ise, أجل: *Evet* ve بَسْ: *Yeter* anlamındadır.

بسم / B-s-m

Bu kelime ile ilgili olarak Allah buyurur ki: فتبسم ضاحكا من قولها *Karıncanın dediklerini işitince gülerek **tebessüm** etti* (27/Neml 19).

بشر / B-ş-r

بَشَرَة kelimesi, cildin dışına verilen isimlerden biridir. أَدَمَة ise, onun iç yüzüdür. Ediplerin geneli böyle demiştir. Ebû Zeyd ise, bunun tersini söylemiştir. Ebû'l-Abbâs ve başkası ise, onun yanlış söylediğini belirtmişlerdir. Çoğulu بَشَر ve أَبْشَار şeklindedir. İnsana بَشَر denmesinin nedeni, derisinin tüysüz olması ve bakıldığında direk derisinin gözükmesidir. Çünkü, diğer hayvanların derileri ya yün ya kıl ya da tüylerle örtülüdür.

İnsan anlamına gelen بَشَر kelimesi, bir kişi için de çokluk için de kullanılır. Yüce Allah'ın: أنؤمن لبشرين *İki beşere mi inanacağız,* (23/ Mü'minûn 47) sözünde ikili olarak kullanılmıştır.

Kur'ân'da insanın bedeni, dış görünüşü kast edildiği her yerde, insan yerine beşer kelimesi kullanılmıştır. Misaller: و هو الذي خلق من الماء بشرا *O, sudan bir **beşer** yaratan Allah'tır* (25/ Furkân 54); اني خالق بشرا من طين *Ben çamurdan bir **beşer** yaratacağım* (38/Sâd 71).

Aynı şekilde, *insanlar* derken peygamberlerden yüz çeviren الكفار *kâfirler* kast edildiğinde onlar için de بَشَر *beşer* kelimesi kullanılmıştır: إن هذا إلا قول البشر *O kesinlikle bir **beşer** sözüdür* (74/Müddesir 25); ابشرا منا و احدا نتبعه *İçimizden bir **beşerin** peşinden mi gideceğiz?* (54/Kamer 24); ما انتم إلا بشر مثلنا *Siz de bizim gibi birer **insandan** başkası değilsiniz* (36/Yâsîn 15); أنؤمن لبشرين مثلنا *Onlar dediler ki; kendimiz gibi birer insan olan şu iki **beşere** mi inanacağız* (23/ Mü'minûn 47); فقالوا أبشر يهدوننا *Bir beşer mi bize yol gösterecek?* (64/ Tağabun 6) deyip inkâr etmeleri, yüz çevirmeleri nedeniyledir.

Yine bu anlamda buyurmuştur ki: انا بشر مثلكم *Ben de tıpkı sizin gibi bir **beşerim*** (18/Kehf 110). Böylece insanların beşeriyette eşit olduğuna, aralarındaki farkın elde ettikleri yüce marifetler ve güzel ameller olduğuna dikkat çekmiştir. Bu nedenle âyetin devamında şöyle denmiştir: يوحى إلىَّ أنما إلهكم إله واحد *Yalnız bana vahiy yolu ile ilâhınızın tek Allah olduğu bil-*

diriliyor (18/Kehf 110). Böylece de kendisinin hangi özellikle onlardan ayrıldığına dikkat çekmiştir.

Allah buyurur ki: ولمْ يمْسَسْنى بشر *Bana hiç* ***beşer*** *eli değmiş değildir* (19/Meryem 20) âyetinde özellikle beşer kelimesi kullanılmıştır. Aynı şekilde: فتمثل لها بشرا سويا *O, ona normal bir* ***beşer*** *kılığında görünmüştü* (19/Meryem 17) âyetinde de bu kelime geçmektedir. Bu, melekleri ifâde etmektedir. Bu kelime ile onun normal insan kılığına girdiğine ve bir insan şeklinde kendisine göründüğüne dikkat çekmiştir. Yüce Allah'ın: ما هذا بشرا *Bu bir* ***beşer*** *değil!* (12/Yûsuf 31) âyetinde kullandığı ifâde ise, Hz. Yusuf için bir saygı ve yüceltmeyi ifâde eder ve özünün insan özünden daha şerefli ve daha değerli olduğunu gösterir.

بشرت الأديم deyimi, *derisine isabet ettim* demektir. Bu أنفته *burnundan vurdum* ve رجلته *ayağından vurdum* sözleri gibidir. بشر الجراد الأرض ifâdesi çekirgenin yerdeki şeyleri yemesini ifâde eder. مباشرة iki deriyi birbirine değdirmeyi ifâde eder. *Beraber olma*ya da kinâye yoluyla مباشرة (*mübâşeret*) denmektedir. Yüce Allah'ın şu sözlerinde mübaşeret bu anlamda kullanılmıştır: ولا تباشروهن وانتم عاكفون في المساجد *Mescidlerde itikâfa girdiğinizde eşlerinize* ***yaklaşmayın*** (2/Bakara 187); فالان باشروهن *Şimdi artık eşlerinize serbestçe* ***yaklaşın*** (2/Bakara 187).

فلان مؤدم مبشر deyiminin açıklaması أبشرة الله وأدمه cümlesidir, yani: Yüce Allah ona övülen bir deri ve gönül vermiştir. Bu ifâde, hem zahiri hem de batını faziletleri kendinde toplayan kamil insan için de kullanılır.

Kimileri bunun anlamı kişinin iç dünyasının yumuşaklığı, derisinin ise sertliği anlamına gelir demişlerdir. وأبشرت الرجل وبشرته وبشرته deyimi, kişiye yüzünün derisinin yayılmasına yol açan sevindirci bir haber/müjde vermeyi anlatır. Bunun nedeni, insan sevindiğinde suyun ağaçta yayılması gibi, kanın onun içinde yayılmasındandır. Bu kelimeler arasında birtakım farklar olduğu da açıktır. Çünkü بشرته geneldir. أبشرته ise, أحمدته gibidir. بشّرته ise, çokluk ifâde etmek için kullanılır. أبشر fiili de, hem dönüşlü hem de dönüşsüz olarak kullanılır.

بشرته فابشر denir ki, bu ifâde müjde almayı ve müjde vermeyi ifâde eder. Aynı anlamı ifâde etmek için ابشرته da denir. Bu يبشرك *seni* ***müjdeliyor***, يبشرك *sana* ***müjde*** *veriyor* ve يبشرك *sana* ***müjdeyi*** *bildiriyor fiili gibi kullanılabilmekteir.* ان الله يبشرك بيحى *Allah sana Yahya'yı* ***müjdeliyor*** (3/Âl-i İmrân 39) şeklinde de okunmuştur. Allah buyurur ki: *Onlar:* لا توجل إنا نبشرك بغلام عليم قال أبشرتموني على أن مسنى الكبر فبم تبشرون قالوا بشرناك بالحق *Korkma, biz sana bilgin bir oğlun olacağını* ***müjdeliyoruz****. İbrahim, Hayli ilerlemiş yaşıma rağmen mi bana bu müjdeyi veriyorsunuz? O hâlde neye dayanarak* ***müjde*** *ve-*

*riyorsunuz? dedi. Onlar dediler ki; sana bu **müjdeyi** gerçeğe dayanarak veriyoruz* (15/Hicr 53-55).

اِسْتَبْشَر kişiyi sevindirecek bir şeyi bulmaktır. Allah buyurur ki: وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ *Arkadaki henüz kendilerine katılmamış olanlar için korku ve üzüntü söz konusu değil diye onlar adına da **sevinçlidirler*** (3/Âl-i İmrân 170); يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِنَ اللّٰهِ وَفَضْلٍ *Allah'tan gelen nimet ve lütuf ile **sevinirler*** (3/ Âl-i İmrân 171). Yüce Allah: وَجَاءَ أَهْلُ الْمَدِينَةِ يَسْتَبْشِرُونَ *Şehir halkı **sevinç** içinde geldi* (15/Hicr 67) buyurmuştur. Sevindiren habere بِشَارَة ve بُشْرَى adları verilir.

Yüce Allah: لَهُمُ الْبُشْرَى فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الآخِرَةِ *Onlar için dünya hayatında da âhirette de **müjde** vardır* (10/Yûnus 64) buyurmuştur. Ayrıca şu âyetler de buna örnektir: لاَ بُشْرَى يَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِينَ *O gün günâhkârlara hiçbir **müjde** yoktur* (25/Furkân 22); وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى *Hani elçilerimiz İbrahim'e **müjdeli** haberi getirdiklerinde* (11/Hûd 69); يَا بُشْرَى هٰذَا غُلاَمٌ ***Müjde**, işte size bir oğlan çocuğu, dedi* (12/Yûsuf 19); وَمَا جَعَلَهُ اللّٰهُ إِلاَّ بُشْرَى *Allah onu sırf **müjde** olsun diye verdi* (8/Enfâl 10).

بَشِير müjde getirendir. Bu manada Yüce Allah buyurmuştur: فَلَمَّا أَنْ جَاءَ الْبَشِيرُ أَلْقَاهُ عَلَى وَجْهِهِ ***Müjdeci** gelip de gömleği babasının yüzüne sürünce, gözleri açılıverdi* (12/Yûsuf 96); لَهُمُ الْبُشْرَى فَبَشِّرْ عِبَادِ *Onlara **müjde** vardır. **Müjdele** kullarımı* (39/Zümer 17); وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ يُرْسِلَ الرِّيَاحَ مُبَشِّرَاتٍ *Rüzgârları **müjdeciler** olarak göndermesi, size rahmetini tattırması, O'nun varlığının delillerindendir* (30/Rûm 46) yani yağmuru müjdeliyor.

Resûlullah (sas) buyur: اِنْقَطَعَ الْوَحْيُ وَلَمْ يَبْقَ إِلاَّ الْمُبَشِّرَاتُ، وَهِيَ الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ، يَرَاهَا الْمُؤْمِنُ أَوْ تُرَى لَهُ *Vahiy kesilmiştir artık; **mübeşşirattan** başkası kalmamıştır. Bunlar da salih rüyalardır; mü'min onları görür ya da birisi onun için görür.*[164]

Allah buyurur ki: فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ *İşte öylesini bir mağfiret ile **müjdele*** (36/ Yâsîn 11); فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ *Onları acıklı bir azapla **müjdele*** (3/Âl-i İmrân 21); بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا *Münafıklara acı bir azabın kendilerini beklediğini **müjdele*** (4/Nisâ 138); وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ *Kâfirleri acıklı bir azapla **müjdele**!* (9/Tevbe 3). Burada kelimenin istiâre yolu ile kullanılmış olması, onların orada duyabilecekleri en sevindirci haberin azaba atılacaklarına ilişkin haber olduğuna dikkat çeker. Bu, şairin şu sözüne benzemektedir:

٥٤- تَحِيَّةُ بَيْنِهِمْ ضَرْبٌ وَجِيعٌ

54- *Aralarındaki selâmlaşma can yakan bir darbedir.*[165]

---

164 Hadis sahihtir. Buhârî, II, 331 ve Müslim (HN: 479); İbn Mâce, I, 1283 tahriç etmiştir. Ayrıca bkz. Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, XII, 204.

165 Şair, Amr b. Ma'dî-Kerib. Bkz. Feyrûzâbâdî, *Besâir* II, 201; Bagdadî, *Hazânetu'l-Edeb*, IX, 252; *Dîvân*'ı, s. 149, Kayravânî, *el-Mümetta' fî San'ati'ş-Şi'r*, s. 260; İbn Cinnî, *Hasâis*, I, 368.

Yüce Allah'ın şu sözünün de bu anlamda olması doğru olur: قُلْ تَمَتَّعُوا فَإِنَّ مَصِيرَكُمْ إِلَى النَّارِ *Onlara de ki: Dünya nimetlerinden elinizden geldiği kadar yararlanın bakalım, çünkü sonunda varacağınız yer cehennem ateşidir* (14/İbrâhîm 30).

Ayrıca şu söz de bu anlamdadır: وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمَٰنِ مَثَلًا ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ *Fakat Rahman olan Allah'a isnad ettiği kız evlat kendilerinden birine **müjdelenince**, o kimsenin yüzü simsiyah kesilir, öfkesinden yutkunup durur* (43/Zuhruf 17).

أَبْشَرَ deyimi, bir müjde bulmak anlamına gelir. Bu أَبْقَلَ ve أَمْحَلَ fiilleri gibidir. *Onlara:* أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ *Korkmayın üzülmeyin, size söz verilen cennetle **sevinin**! derler* (41/Fussilet 30).

أَبْشَرَتِ الْأَرْضُ deyimi, yerin bitkisinin güzel yeşerdiğini anlatır. İbn Mesud'un (r.a.) şu sözü de bu anlamdadır: مَنْ أَحَبَّ الْقُرْآنَ فَلْيَبْشَرْ *Kim Kur'ân'ı seviyorsa, kendini **kutlasın**.*[166] Yani: Buna sevinsin.

el-Ferra şöyle der: Bu fiil, şeddeli kullanıldığında müjdeyi, şeddesiz kullanıldığında ise, sevinci ifâde eder. بَشَرْتُهُ فَبَشَرَ *Ona müjde verdim o da sevindi* denir ki bu, جَبَرْتُهُ فَجَبَرَ *Onun kırığını sardım, o da iyi oldu*, sözü gibidir.

Sibeveyh bu konuda: فَأَبْشَرَ fiili, İbn Kuteybe tarafından şöyle yorumlanmıştır[167]: Bu ifâde بَشَرْتُ الْأَدِيمَ deyiminden alınmıştır ki, derinin yüzünü inceltmeyi ifâde eder. Yine der ki: Anlamı, فَلْيَضْمُرْ نَفْسَهُ *nefsini inceltip zayıflatsın* ifâdesi gibidir.[168] Nasıl ki: إِنَّ وَرَاءَنَا عَقَبَةً لَا يَقْطَعُهَا إِلَّا الضُّمَّرُ مِنَ الرِّجَالِ *Bizim arkamızda öyle sarp bir yokuş vardır ki, onu ancak erkeklerin/çakı gibi olanı aşabilir* diye rivâyet edilmiştir.[169]

Şairin şu sözü birinci anlamına göredir:

٥٥ - فَأَعِنْهُمْ وَابْشَرْ بِمَا بَشِرُوا بِهِ
وَإِذَا هُمْ نَزَلُوا بِضَنْكٍ فَانْزِلِ

55 - *Onlara yardım et onların **müjde** saydıklarını **müjde** say*
Onlar dar bir yere konakladığında sen de konakla.[170]

تَبَاشِيرُ الْوَجْهِ وَبِشْرُهُ yüzde beliren sevinçtir. تَبَاشِيرُ الصُّبْحِ sabahın ilk ortaya çıkan ışıklarıdır.

تَبَاشِيرُ النَّخْلِ mevsiminde ilk ortaya çıkan yaş hurmadır. Müjde verene verilen hediyeye الْبُشْرَى ve بُشَارَةٌ ya da بِشَارَةٌ adı verilmektedir.

166 İbn Ebî Şeybe tahriç etmiştir, Bkz. Abdurrazzak, *el-Musannef*, thk. Habîb Abdurrahman el-A'zemî, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, VI, 133; Herevî, *el-Cem'u Beyne'l-Garibeyn*, I, 180; İbnu'l-Esîr, *Nihâye*, I, 129.

167 Bkz. Sibeveyhi, *Kitâb*, II, 235.

168 Bkz. İbn Kuteybe, *Garibu'l-Hadîs*, II, 234.

169 Hadisi İbn Merdeveyh ve Taberânî Ebû'd-Derdâ'dan tahriç etmiştir. İsnadı sahihtir. Bkz. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VIII, 523; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, IV, 85; İbn Hamza el-Huseynî, *Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs*, II, 42.

170 Şair, Hâtem Tâî'nin çağdaşı Abdu Kays b. Hafâf. Bkz. *Mufaddaliyyât*, 384; *Asmeiyyât*, s.230; Tebrîzî, *Tehzîbu İslâhi'l-Mantik*, I, 89; Ferrâ', *Meâni'l-Kur'an*, I, 212.

بصر / B-s-r

بصر kelimesi görme organına/ göze denir. Allah buyurur ki: كلمح البصر *bir göz kırpması gibidir* (16/ Nahl 77); وإذ زاغت الأبصار *O zaman **gözler** kaymıştı* (33/Ahzâb 10). Gözdeki görme gücüne de بصر denmektedir; kalbin anlamayı sağlayan kuvveti ise, بصيرة ve بصر adı verilmektedir. Allah buyurur ki: فكشفنا عنك غطاءك فبصرك اليوم حديد *işte senden gaflet perdesini kaldırdık, bugün artık **görüşün** keskindir denir* (50/Kâf 22); ما زاغ البصر وما طغى *Göz ne yana kaydı ne de öteye geçti* (53/Necm 17).

Göz anlamındaki بصر kelimesinin çoğulu أبصار şeklindedir. Uzbakış anlamındaki بصيرة sözcüğünün çoğulu بصائر şeklindedir. فما أغنى عنهم سمعهم ولا أبصارهم *Fakat ne kulakları, ne **gözleri** ...kendilerine bir fayda verdi* (46/Ahkâf 26).

Göze neredeyse *basiret* adı hiç verilmez. Gözle görmeye, أبصرت kalp ile görmeye ise, أبصرته ve بصرت denmektedir. Kalbin görmesi ile beraber olmadığı zaman sadece gözle görmeye بصرت denmesi çok nadirdir. Gözle görme ile ilgili Allah buyurur ki: لم تعبد ما لا يسمع ولا يبصر *Niye işitemeyen, **göremeyen** putlara tapıyorsun* (19/Meryem 42); ربنا أبصرنا وسمعنا *Rabb'imiz! **Gördük** ve işittik* (32/ Secde 12); ولو كانوا لا يبصرون *Fakat görme yeteneğinden bütünü ile yoksun **körler** olsalar* (10/Yûnus 43); وأبصر فسوف يبصرون *Ve bekle de **gör**, onlar da göreceklerdir* (37/Sâffât 179); بصرت بما لم يبصروا به *Ben onların **görmediklerini gördüm*** (20/Tâha 96).

Ayrıca أدعو إلى الله على بصيرة أنا ومن اتبعني *Ben **bilinçli** bir şekilde Allah'a çağırırım. Bana uyanlar da öyle yaparlar* (12/Yûsuf 108) âyeti de bundandır. Yani ben bilerek ve araştırarak bu çağrıyı yapıyorum.

بل الانسان على نفسه بصيرة *Aslında insan kendi kendinin **denetleyicisidir*** (75/Kıyamet 14). Yani, her insan o gün kendini görecek ve onun lehinde ya da aleyhinde tanıklık yapacak organlarının kendilerini gören bir basiretleri olacak ve kıyamet gününde buna göre ya lehinde ya da aleyhinde tanıklık edecektir. Tıpkı Allah'ın buyurduğu gibi: يوم تشهد عليهم ألسنتهم وأيديهم وأرجلهم بما كانوا يعملون *O gün dilleri, elleri ve ayakları işledikleri kötülük konusunda aleyhlerinde şahitlik edecektir* (24/Nur 24).

ضرير (âmâ] için bunun tersi olarak بصير denmektedir. Bu kelimenin anlattığı anlamının zıddı ile kullanılması değil, onun kalp gözünün gücüne işaret olsun diye kullanıldığı daha doğrudur. Onun için âmâya مبصر ve باصر denmez. Yüce Allah'ın: لا تدركه الأبصار وهو يدرك الأبصار ***Gözler** O'nu görmez, fakat O **gözleri** görür* (6/En'âm 103) âyetindeki أبصار kelimesini ise, tefsircilerden çoğu tarafından *göz* diye yorumlanmıştır. Bu hem göze hem düşünmeye hem de anlamaya işarettir. Bu, tıpkı

Mü'minlerin Emîri (ra) Hz. Ali'nin: التَّوْحِيدُ أن لا تتوهّمه *Tevhid: Onu herhangi bir şekilde düşünmemendir* ve: كلّ ما أدركته فهو غيره *İdrak ettiğin her şey ondan başkasıdır* sözünde olduğu gibidir, diyenler de vardır.

نَاصِرَة *bakan göz* demektir. رأيته لمحا باصرا denir ki bu, sert bir şekilde bakmayı ifâde eder. Bu anlamda Allah buyurur ki: فلمّا جاءتهم آياتنا مُبصِرة قالوا هَذَا سحر مبين *Mucizelerimiz onların* ***gözleri önüne*** *serilince: Bu apaçık bir büyüdür, dediler* (27/Neml 13); وجعلنا آية النّهار مُبصِرة *gündüzün mucizesini* ***aydınlık*** *yaptık* (17/İsrâ 12). Yani gözler için parlayan aydınlık bir şey yaptık demektir. Yüce Allah'ın: وآتينا ثمود النّاقة مُبصِرة *Semudoğulları'na da* ***açık*** *mucize olarak deveyi verdik* (17/İsrâ 59) âyeti de bunun gibidir. Bu âyetin anlamı, Semûd halkının kötülüğe odaklanan bir topluluk olduğuna işaret eder. Tıpkı رجل مُخبث ومُضعف deyiminde olduğu gibi. Bu deyim kişinin arkadaş ve yardımcılarının pis insanlar olduğunu anlatır. Yani, çevresi pis ve zayıf insanlardan oluşan adam.

ولقد آتينا موسى الكتاب من بعد ما أهلكنا القرون الأولى بصائر للنّاس *Andolsun biz, ilk nesilleri helak ettikten sonra Musa'ya, insanların kalp gözlerini* ***aydınlatacak*** *nur olarak Kitab'ı verdik* (28/Kasas 43) âyetinde de geçen بصائر kelimesi ibret alınacak ibretlik şeyler demektir, ayrıca وأبصر فسوف يُبصرون *Ve bekle de* ***gör****, onlar da* ***göreceklerdir*** (37/Sâffât 179) âyetindeki أبصر ve تُبصرون fiilleri bak/bekle taki sen de onlar da ne olacağını göresiniz demektir. Yüce Allah'ın: وكانوا مُستبصرين *Oysa isteselerdi gerçeği* ***görebilirlerdi*** (29/Ankebût 38) âyetinde geçen مُستبصرين *basireti* isteyenler demektir.

استبصار kelimesi, istiâre yolu ile görmek için kullanılması da tıpkı اسْتِجَابة kelimesinin, istiâre yolu ile اجابة için kullanılması gibi doğrudur. Yüce Allah'ın: وأنبتنا فيها من كلّ زوج بهيج تَبصِرة *Orada her güzel çifti bitirdik. ...****gönül gözünü açmak için*** (50/Kâf 7-8) âyetinde geçen تَبصِرة gösteren ve açıklayan demektir. Çünkü: بصّرته تبصيرا وتبصرة denir ki, bu tıpkı قدّمته تقدمة وتقدمة *Onu öne sürdüm uygun bir öne sürüş ile* ve ayrıca وذكّرته تذكيرا وتذكرة *Ona hatırlatım, uygun bir hatırlatma ile* fiilleri gibidir. Allah buyurur ki: ولا يسأل حميم حميما يُبصّرونهم *Herhangi bir dost, bir dostun hâlini sormaz; birbirine* ***gösterilirler*** (70/Meâric 10-11). Yani: Onlar ne yaptıklarının izlerini görür hâlde olurlar.

بصّر الجرو deyimi, köpek yavrusu için, göreyazdı, gözleri açılacak oldu demektir.

بصرة kelimesi parlayan, parlaklığıyla göz kamaştıran yumuşak taş cinsi demektir. Ya da bu ismi almasının nedeni uzaktan görülmesini sağlayan bir ışık saçmasındandır. Bu taşa بصر da denmektedir.

بصيرة kelimesi, göz kamaştıran kan ve parlayan kalkandır. بُصر kenar, kıyı anlamına gelir. بصيرة elbisenin iki par-

çası arasındaki yarık fazlalık, elbisenin altındakinin görülmesine yol açan küçük delik demektir. بَضَرْتُ الثَّوْب والأديم deyimi, elbise ya da derideki yırtık ya da delik kısmı dikmek demektir.

بصل / B-s-l

بصل kelimesi, bilinmekte olan soğandır. Allah buyurur ki: وعدسها وبصلها soğanından, mercimeğinden (2/Bakara 61). Çelik miğfer de teşbih yoluyla بصل adını almıştır. Şair şöyle der:

٥٦- [قَرْدَمَانِيًّا] وتَرْكًا كالبصل

56- [*Bir zırh*] *bir de soğan gibi miğfer.*[171]

بضع / B -d-a

بضاعة kelimesi, ticaret için toplanmış olan büyük mal demektir. O anlamda: انضع بضاعة و تبضعها denmektedir. Allah buyurur ki: هذه بضاعتنا ردت إلينا *İşte ödemiş olduğumuz **bedel** bize geri verilmiş* (12/Yûsuf 65) ayrıca: ببضاعة مُزْجاة *Yanımızda düşük değerli bir **bedel** getirdik* (12/Yûsuf 88). Bu kelimede asıl olan بَضع formudur; bu da, etin kesilmiş bir parçası demektir. Aynı anlamda بَضَعْتُهُ فانبَضع وتبضع denir ki, bu قَطَعْتُهُ وَقَطَعْتُهُ فانقطع وتقطع gibidir. مِبْضَع ise, tıpkı مِقْطَع gibi bir şeyin kendisiyle kesildiği alettir.

Kinâye yoluyla avret yerine de بُضع adı verilir مَلَكتُ بُضعها deyimi, تزوّجتها *Onunla evlendim* demektir. باضعها بضاعا deyimi de باشرها *Kadına dokundu onunla beraber oldu* demektir. وفلانٌ: حسن البضع والبضيع والبضعة والبضاعة ifâdeleri kişinin şişmanlığını ifâde eder.

Kara parçasından kopuk bulunan adaya da بَضِيع denmiştir. فلانٌ بضعة منى deyimi, bir kişinin çok yakın olduğunu âdeta canından bir parçası olduğunu ifâde etmek için kullanılır.

باضعة eti parçalayan yaradır. بضع kelimesi ise, ondan kopan parçadır. Üçten ona kadar olan sayılar için de بضع kelimesi kullanılır. Bu beşten fazla, ondan az olan sayılardır diyenler de vardır. Yüce Allah bu bağlam da: بضع سنين *Birkaç yıl içinde* (30/Rûm 4) buyurmaktadır.

بطر / B-t-r

بَطر kelimesi nimeti kötüye kullanmak, hakkına riâyet etmeyi ihmal etmek ve uygun olmayan yerlerde harcamaktan kaynaklanan bir tür hastalık hâlidir/şımarmaktır.

Allah buyurur ki: بطرا ورئاء الناس *Yurtlarından **çalım satarak**, gösteriş yaparak* (8/Enfâl 47); بطرت معيشتها *Biz refah içinde **şımarmış*** (28/Kasas 58) âyetinde geçen بطرت معيشتها deyiminin aslı بطرت مَعيشتهُ ifâdesidir. Fiil kendisinden alınıp mansup okunmuştur.

171 Şair, Lebîd. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 146; İbn Fâris, *Mücmel*, I, 27; Himyerî, *Şemsu l-Ulûm*, I, 219. [Şair bir süvari birliğini betimlerken aslı Farsça olup *yapıldı, öyle kaldı* demek olan *kerdumanden* fiilinden alınan *kurdumânî* sözcüğünü kullanmaktadır ki, bu zırh manasına gelir -(Mütercimler).]

بطر anlam olarak طرب fiiline yakındır. Bu da çoğu zaman sevinçten doğan bir hastalık hâlidir; kimi zaman üzüntü hâli için de kullanılır. بيطرة *Baytarlık* ise, hayvan tedavisidir.

بطش / B-t-ş

بطش bir şeyi, güç kullanarak sert biçimde almaktır. Allah buyurur ki: واذا بَطَشْتُم بطشتم جبّارين *Birini yakalayınca zorbaca **yakalıyorsunuz*** (26/Şuarâ 130); يوم نبطش البطشة الكبرى *Büyük **tutuşla tutacağımız** gün* (44/Duhân 16), ولقد أنذرهم بطشتنا *Lut onları bizim **tutup** silkelememiz konusunda uyarmıştı* (54/Kamer 36); إن بطش ربك لشديد *Doğrusu Rabbinin **yakalaması** şiddetlidir* (85/Burûc 12).

Bu anlamda يد باطشة denir ki, kuvvetli el, demektir.

بَطل / B-t-l

باطل kelimesi حق kelimesinin zıddıdır ve incelendiğinde herhangi bir sabit ilkesi olmayan şey demektir. Allah buyurur ki: ذلك بأن الله هو الحق وأن ما يدعون من دونه هو الباطل *Bu böyledir. Allah gerçektir ve onların Allah dışındaki imdada çağırdıkları **asılsızdır*** (22/Hac 62).

Batıl kavramı, kimi zaman söz ve fiillerin ölçü alınmasında da kullanılır. Bu fiil, بطل بُطولا وبطلا وبطلانا، وأبطله ise, değiştirmek demektir. Allah buyurur ki: فوقع الحق وبطل ما كانوا يعملون *Böylece gerçek ortaya çıktı ve onların bütün marifetleri **boşa çıktı*** (7/A'râf 118). Yine buyurur ki: لم تلبسون الحق بالباطل *Neden gerçeğin üzerine üzerine batılı örtüyor?* (3/Âl-i İmrân 71).

Dünyevî ya da uhrevî herhangi bir fayda gözetmeden hareket edene بطل *ve* وهو ذو بطالة adı verilir.

ذهب دمه بطلا deyimi, bir kişinin öldürüldüğü hâlde intikamı alınmadığı gibi, diyetinin de alınmadığını ifâde eder. Ölüm tehlikesine atılan cesur kişiye de kanının heder olması düşünülerek بطل adı verilir.

Şair şöyle der:

٥٧ - فقلت لها لا تنكحيه فإنه
لأول بطل أن يلاقي مجمعا

57 - *Ona dedim ki: Onunla evlenme çünkü*
*Herhangi bir karşılaşmada o ilk **kahramandır**.*[172]

Burada geçen بطل kelimesi, mef'ûl manası taşıyan فعل kalıbıdır. Ya da *kötülük yapmak isteyenin kanı heder olur* demektir. Birinci anlam daha doğrudur.

Kahramanlık anlamına gelen fiilin başlıca formları قد بطل الرجل بطولة، صار بطلا şeklinde verilir. بطل ifâdesi

---

172 Şair, Teebbeta-Şerran. Bkz. *Divan*'ı, s. 112; Ebû'l-Ferac el-Isfahânî, *el-Eğânı*, Mektebetu'r-Riyâdi'l-Hadîse, XVIII, 217; Fârisî, *İdâhu'ş-Şi'r*, thk. Halil Hendâvî, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, s. 449; Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*. II, 26. Bu şiirin bilinen rivayeti ise, لأول بطل yerine لأول نصل şeklindedir ve *savaşta ilk okla ölecek kişidir* anlamına gelir. Müellif, burada yanlış nakletmiş olabilir.

ise, البطالة nispet ifâde eder. ذهب دمه بطلا ifâdesi, kişinin kanının heder olduğunu anlatır.

إبطال ise, bir şeyin bozulması ve bertaraf edilmesi için kullanılır ve bunun hak veya batıl olması fark etmez. Yüce Allah bu anlamda buyurur ki: ليحق الحق ويبطل الباطل *Amaç, gerçeği yüceltmek ve* ***batılı ortadan kaldırmaktı*** (8/Enfâl 8). Hiçbir gerçekliği olmayan bir şeyi söyleyenler için de bu fiilin kullanıldığına rastlanmaktadır. Şöyle ki: ولئن جئتهم بآية ليقولن الذين كفروا إن أنتم الا مبطلون *Onlara bir âyet getirdiğin zaman inkâr edenler: Siz ancak geleneklerinizi* ***iptal edenlerden*** *başkası değilsiniz, derler* (30/Rûm 58); وخسر هنالك المبطلون *O zaman Allah'ın âyetlerini* ***boşa çıkarmağa çalışanlar****, hüsrana uğrarlar* (40/Mü'min 78). Yani, bunlar hakkı iptal edenlerdir.

بطن / B-t-n

بطن kelimesinin aslı bildiğimiz karındır. Çoğulu بطون gelir. Allah buyurur ki: وإذ أنتم أجنة فى بطون أمهاتكم *O, gerekse annelerinizin karınlarında* ***cenin aşamasındayken*** *bilir* (53/Necm 32). قد بطنته deyimi, kişinin karnına isabet ettirmektir. بطن kelimesi her şeyin sırtının zıddıdır. Bir şeyin alt kısmına بطن, üst tarfınaysa ظهر denmektedir. Bir işin batnı, bir vadinin batnı bu açıdan anlamı kast edilerek söylenmiştir. Araplarda بطن boy anlamında kullanılmaktadır. Bu da onların hepsinin tek kişiden geldiği, her kabilesinin bu vücudun organları: Karnı, bacağı, omuzu gibi algılandığını ifâde eder. Bu anlamda şair şöyle der:

الناس جسم وإمام الهدى رأس وأنت العين في الرأس

58- *İnsanlar bir bedendir.*
İyilik önderi ise baştır
Sen ise baştaki gözsün.[173]

Kapalı olan, kolay anlaşılmayan her şeye بطن, açık olan dışta bulunan her şeye de ظهر denmektedir. بطن القدر وظهرانها deyimi de bundandır. Duyu organlarıyla algılanabilen şeye ظاهر onlarla algılanmayan şeye ise, باطن denir. Bu anlamda Allah buyurur: وذروا ظاهر الإثم وباطنه *Günâhın açığından da* ***gizlisinden*** *de sakınınız* (6/En'âm 120); ما ظهر منها وما بطن *açığına da* ***gizlisine*** *de* (6/En'âm 151).

بطين kelimesi, karnı büyük demektir. بطن çok yiyen, مبطان karnı büyüyene kadar yedikçe yiyen demektir. بطنة çok yemektir. البطنة تذهب الفطنة deyimi, *çok yemek zekayı öldürür*[174] anlamına gelir.

بطن الرجل بطنا deyimi, kişinin topluluktan ve çok yemekten azmasıdır. قد بطن الرجل deyimi, adamın karnı büyüdü demektir. مبطن karnın üst

173 Şair, Ali b. Cebele Akûk et-Tûsî hakkında söylemiştir. Bkz. *Divan*'ı, s. 74; İbnu'l-Hanbelî, *İkdu'l-Halâs fî Nakdi Kelâmi'l-Havâs*, s. 200, Kâlî, *Z.Emâlî*, III, 96; Isfahânî, *Eğânî*, XVIII, 113.

174 Bu söz Hz. Ömer'indir. Bkz. Ebû Nuaym, *et-Tıbbu'n-Nebevî*, Sehâvî, *Makasıdu'l-Hasene*, s. 124, 144; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ'*, I, 268.

tarafıdır. بطن الانسان ifâdesi, kişinin karnından bir hastalığa yakalandığını ifâde eder. رجل مبطون da bundandır ki, karın hastalığına yakalan adam demektir.

Gizli dostluk demek olan بطانة ise, açık yakınlık anlamına gelen ظهارة *kelimesinin* zıddıdır. بطنت ثوبى باخر ise, bir elbiseyi birinin altında giymektir.

قد بطن فلان بفلان بطونا ifâdesi, bir kişinin kendi durumunun iç yüzüne (özel sırlarına) başka bir kişiyi ortak etmesidir. Allah buyurur ki: لا تتخذوا بطانة من دونكم *Kendinizden başkasını* ***sırdaş/dost*** *edinmeyiniz* (3/Âl-i İmrân 118). Yani, siz kendi özel işlerinizi açıkladığınız sırdaşlar ediniyorsunuz. Bu, بطانة الثوب deyiminden istiâre yoluyla alınmış bir ifâdedir. Çünkü لبست فلانا ifâdesi bir kişiyi özel kılmaktır. Onunla özel meseleler konuşmaktır. فلان شعاري ودثاري ifâdesi gibi. Bu anlamda Peygamberin (sas) şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

مَا بعث الله من نبى و لا استخلف من خليفة الا كانت له بطانتان: بطانة تامره بالخير و تحضه عليه وبطانة تامره بالشر و تحثه عليه Yüce Allah, *hiçbir peygamber göndermemiş, hiçbir hâlife seçmemiştir ki, onun iki* ***sırdaşı*** *olmasın; bir* ***sırdaşı*** *ona iyiliği emreder ve onu iyiliğe teşvik eder; diğer* ***sırdaşı*** *ise, ona kötülüğü önerir ve kendini kötülüğe teşvik eder.*[175]

175 Hadis Bağavî'nin ifâde ettiği gibi, sahihtir. Bkz. Nesâî, Sünen, VII, 157; Ahmed, *Müsned*, III, 237; ve Tirmizî, *Sünen*, (HN: 2370) tahriç etmiştir. Hadis "hasen-sahih"tir, demiş.

بطان karın üzerine sarılan bağdır. Çoğulu أبطنة ve بُطن gelir. ابطنان karnın üzerinden geçenden iki damardır.

بُطِين bir yıldızın adıdır. Bu Hamel'in(SüreyyaYıldızKümesi'nin) karnını -ortasını- oluşturan bir yıldızdır. تبطن ise, bir işin iç yüzüne vakıf olmaktır.

ظاهر ve باطن kelimeleri, Yüce Allah'ın اول ve اخِر gibi ancak beraber söylenilebilen sıfatlarıdır. ظاهر deniyor ki: Bizim bedîhî olan bılgimize işarettir. Çünkü insanın yaratılışı, onun her baktığı şeyde düşündüğünde Allah'ın var olduğunu görmesini gerektirir. Nitekim Allah buyurur ki: و هو الذي فى السَّمَاء الهٌ وفى الارض إله *Gökteki ilâh da, yerdeki ilâh da O'dur* (43/Zuhruf 84). Onun için bazı bilgeler der ki: Allah hakkında bilgi aramak kendisinin yanında olanı, ufuklarda aramak gibidir.

بطن ise, hakikat bilgisidir. Yani, onu gerçekten tanımaktır. Bu da Hz. Ebu Bekr'in (r.a): يا من غاية معرفته القصور عن معرفته *Ey kendisini tanımanın zirvesi, kendisini tanımaktan aciz düşülen* sözünde işaret ettiği anlamdır.

Yüce Allah, âyetleri ile zahir, zatı ile batındır da denmiştir. Şöyle diyenler de vardır: Yüce Allah, tüm eşyayı kuşatması, hepsini bilmesi ile zahirdir; kimsenin onu kuşatamaması, algılayamaması ile de batındır. Şu âyette ifâde edildiği gibi: لا تدركه الابصار وهو يدرك

176 Bkz. Bağavî, *Şerhu's-Sünne*, X, 75.

الأبصار *Gözler O'nu görmez, fakat O gözleri görür* (6/En'âm 103).

Emîru'l-Mü'minîn'den (ra) bu iki kelimenin yorumunu gösteren bir rivâyet aktarılmıştır; şöyle ki: تجلى لعباده من غير أن رأوه، وأراهم نفسه من غير أن تجلى لهم: *Kullarına görmedikleri hâlde tecelli eden, kendilerine tecelli etmeden, zatını onlara gösteren.* Bunu bilmek için derin bir anlayışa ve mükemmel bir akla ihtiyaç vardır.

Allah buyurur ki: وأسبغ عليكم نعمه ظاهرة وباطنة *Açık ve* ***gizli*** *olarak nimetlerini bol bol verdiğini* (31/Lokmân 20). Denmiştir ki, zahir nimet, peygamberlik; batın nimet ise, akıldır. Zahir nimetler, duyu organları ile algılanabilen nimetlerdir. Batın nimetler ise, ancak düşünerek akıl yolu ile fark edilebilen nimetlerdir diyenler de vardır. Zahir nimetler, insanlar aracılığıyla düşmanlara karşı zafer kazanmaktır. Batın nimetler ise, melekler aracılığıyla düşmana karşı zafer kazanmaktır.

Bu yorumların hepsi, âyetin genel kapsamı içinde yer almaktadır.

بطؤ / B-t-e

بطء yürüyüşte geride kalmak demektir. Fiil, بطؤ وتباطأ واستبطأ وأبطأ şeklindedir. بطؤ gecikmede ünlenmek anlamına gelir. تباطأ ise, gecikme peşinde olmak ve onu üstüne vazife olmadığı hâlde istemek; استبطأ ise, bunu aramaktır. أبطأ, bir gecikmesi olmaktır. Bu anlamda بطاءة ve إبطاءة denir. Yüce Allah'ın: وإن منكم لمن ليبطئن *Sizden kimileri de, sizi işinizden alıkoymaya/****geciktirmeye*** *çalışmaktadır* (4/Nisâ 72) sözü ise, başkasını geciktirmek veya önemli bir işten alıkoymak anlamına gelir. Kendi içinde gecikmeyi derinleştirmektir de denmiştir. Bunun anlamı ise, sizden bazıları gecikiyor ve başkasını da geciktiriyor, demektir.

بظر / B-z-r

والله أخرجكم من بطون أمهاتكم *Allah sizi, hiçbir şey bilmez hâlde, analarınızın karınlarından çıkardı* (16/Nahl 78) âyeti, bazı kıraatlerde والله أخرجكم من بظور أمهاتكم diye okunmuştur ki, bu بظور kelimesi بظارة kelimesinin çoğuludur. O da, koyunun memesinin sarkık olan küçük başı; üst dudakta çıkık olan şişliktir ki, buna kimi zaman هن kimi zaman da بضع adı verilmektedir.[176*]

بعث / B-a-s

بعث kelimesinin aslı, bir şeyi harekete geçirip yönlendirmektir. بعثته فانبعث denir ki, *gönderdim, o da gitti,* demektir. Bununla beraber بعث kelimesi ilgili olduğu şeyle değişik anlamlar kazanır. Sözgelimi بعثت البعير

176* Râğıb, bu maddeyi *el-Müfredât*'ta kaydettiği için tenkit edilmiştir. Zira بظر maddesi Kur'ân-ı Kerîm'de geçmez. Bir kıraatte geçmiş olması ise *Müfredât*'ta esas alınmasını gerektirmez, diye düşünülmektedir (Mütercimler).

deyimi, develeri harekete geçirmek ve onları yürütmektir. Allah buyurur ki: والموتى يبعثهم الله *Ölüleri ise, Allah çıkarır/**diriltir*** (6/En'âm 36) yani: Onları mezarlarından çıkarır ve kıyamete [mahşere] doğru yürütür.

يوم يبعثهم الله جميعا *Allah onların hepsini toptan çıkarır/**diriltir*** (58/Mücâdele 6); زعم الذين كفروا ان لن يبعثوا قل بلى وربى لتبعثن *Kâfirler, çıkarılmayacaklarını/**diriltilmeyeceklerini** sandılar. De ki: Hayır, Rabbime And olsun ki, mutlaka diriltileceksiniz* (64/Teğâbun 7); ما خلقكم ولا بعثكم إلا كنفس واحدة *Ey insanlar! Sizin yaratılmanız ve tekrar çıkarılmanız/**diriltilmeniz** tek bir kişinin yaratılması ve tekrar diriltilmesi gibidir* (31/Lokmân 28).

Buna göre بعث iki çeşittir.

1- بعث بشرى (*Beşerî ba's*]; bu, deveyi sürmek, insanı bir iş için göndermek gibi manalara gelir.

2- بعث إلهي (*İlahî ba's*]; bu da ikiye ayrılır:

Birisi: Şahısları, cinsleri ve türleri yoktan var etmektir. Bu sadece Yüce Yaratıcıya mahsustur; kimsenin buna gücü yetmez.

İkincisi: Ölüleri diriltmektir. Bu genelde Yüce Allah'a mahsus olmakla beraber Hz. İsa ve benzeri bazı Allah dostlarının da hususiyetlerinden biri olmuştur. Yüce Allah'ın şu sözü bu anlamdadır:

فهذا يوم البعث *İşte **diriliş** günü budur* (30/Rûm 56). Yani bu haşr günüdür. Yüce Allah'ın: فبعث الله غرابا يبحث في الأرض *Toprağı eşeleyen bir karga **gönderdi*** (5/Mâide 31) sözü ise, Yüce Allah'ın adı geçen kargayı bu işle görevlendirdiği anlamına gelir; ولقد بعثنا في كل أمة رسولا *Biz her ümmete bir peygamber **gönderdik*** (16/Nahl 36) sözü ise: أرسلنا رسلنا *Elçilerimizi gönderdik* (23/Mü'minûn 44) sözü gibidir.

Yüce Allah'ın: ثم بعثناهم لنعلم أي الحزبين أحصى لما لبثوا أمدا *Sonra iki gruptan hangisinin ne kadar uyuduklarını doğru olarak hesap edebileceğini belirlemek üzere onları dirilttik* (18/Kehf 12) sözü ise, herhangi bir yere yönlendirmeden harekete geçirmektir.

Yüce Allah'ın: ويوم نبعث من كل أمة شهيدا *Biz her ümmetten bir şehit **gönderdiğimiz** gün* (16/Nahl 84); قل هو القادر على أن يبعث عليكم عذابا من فوقكم *De ki: O, size üstünüzden ya da ayaklarınızın altından azap göndermeye kadirdir* (6/En'âm 65); فأماته الله مائة عام ثم بعثه *Bunun üzerine Allah onu yüz yıl öldürdü sonra diriltti* (2/Bakara 259) âyetleri ile şu sözü de bu anlamdadır: وهو الذي يتوفاكم بالليل ويعلم ما جرحتم بالنهار ثم يبعثكم فيه *Sizi geceleyin öldüren/uyutan ve gündüzleyin neler yaptığınızı bilen O'dur. Sonra O sizi belirlenmiş olan hayat süreniz dolsun diye gündüzleyin **diriltir*** (6/En'âm 60).

Uyku, ölüm cinsinden bir şey olduğundan, son âyette vefat etmek ve dirilmek her ikisi için de kullanılmıştır. Yüce Allah'ın: ولكن كره الله

انبعاثهم *Fakat Allah, sefere çıkmaya kalkışmalarını istemediği için* (9/Tevbe 46). Bu, *yönelişiniz* ve *gidişiniz* demektir.

بعثر / B-a-s-r

Allah buyurur ki: وإذا القبور بعثرت *Kabirler **açıldığı** zaman* (82/İnfitar 4); yani: Kabir açılıp onun içindekiler harekete geçirildiği zaman. رباعى (rubâî] Dörtlü ve خماسى (humâsî]: beşli fiillerin iki ثلاثى (sulâsî]: üçlü fiilden türetildiğini, sözgelimi, تهلل ve بسمل fiilleri *lailâhe illallah* ve *bismillah* demek gibi olduğunu ,söyleyenler, بعثر fiilinin بعث ve اثير fillerinin birleşmesinden türetildiğini söylemektedirler. Bu görüş, bu kelime için uzak bir ihtimal sayılmaz; çünkü: بعثر kelimesi hem بعث hem de اثير fiillerinin anlamını içermektedir.

بعد / B-a-d

Uzaklığı bildirmek için kullanılan بُعْد kelimesi yakınlığı ifâde etmek için söylenen قرب sözcüğünün zıddıdır. Her ikisi için de belirlenmiş herhangi bir sınır yoktur. Tek ölçü, bir yerin başkasına göre durumunu ifâde etmek için kullanılmalarıdır. Bu genelde duyu organları ile alıgalanabilen konulardaki uzaklık ve yakınlık için geçerlidir. Aklî konularda kullanıldıklarına da rastlanmaktadır.

Yüce Allah'ın: قد ضلوا ضلالا بعيدا ***Uzak** (derin) bir sapıklık içine düştüler* (4/Nisâ 167) ينادون من مكان بعيد ve *onlara **uzak** bir yerden seslenilir* (41/Fussilet 44) âyetlerinde de bu anlamda kullanılmıştır. Uzaklaşan bir şey için بَعُدَ fiili kullanıldığı gibi, uzak şey için de بعيد *beıd* kelimesi kullanılır: وما هى من الظالمين ببعيد *O, zalimlerden **uzak** da değildir* (11/Hûd 83) âyetindeki بعيد uzak demektir.

بعد fiili, öldü anlamına da gelir. بُعْد kelimesi ise, çoğunlukla yıkım anlamında kullanılır. بعدت ثمود *Semûd uzaklaştı/yıkıma uğradı gitti* (11/Hûd 95) âyetinde olduğu gibi.

Şair Nâbiğa bu bağlamda şöyle der:

٥٩ - فتلك تبلغنى النعمان ان له
فضلا على الناس فى الأدنى وفى البعد

59- Bunlar bana iletiyor ki,
Nu'mân, insanların hem
*yakını hem **uzağı** üzerinde üstünlüğü olan bir kişidir.*[177]

بعد ve بُعْد kelimeleri hem yıkım, hem de yakınlığın zıddı olarak kullanılır. Allah buyurur ki: فبعدا للقوم الظالمين *Zalim olan kavme **yazıklar** olsun* (23/Mü'minûn 41); فبعدا لقوم لا يؤمنون *İman etmeyen bir kavme **yazıklar** olsun/uzak olsunlar* (Mü'minûn 44); بل الذين لا يؤمنون بالآخرة فى العذاب والضلال البعيد *Hayır; aslında âhirete inanmayanlar, **derin** bir sapıklığın ve azabın pençesindedirler* (34/Sebe' 8); son âyetteki بعيد sıfatı ile yoldan ve yolun tüm

---

177Şair, Nabiğa ez-Zübyanî'dir. Bu kısım *Muallaka*'sından bir beyittir. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 33; Nahhâs, *Şerhu l-Kasâidi't-Tis'i*, II, 166.

işaretlerinde sonsuz biçimde uzaklaşıp yolunu kaybeden insanın hâline benzetme yoluyla hidâyetten dönüşü zor olan bir sapıklıkla uzaklaşan kişinin hâli anlatılmıştır. Bu kişinin artık hidâyete dönebilmesi âdeta imkansızdır.

Yüce Allah'ın: وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِنْكُمْ بِبَعِيدٍ *Halbuki, Lût kavmi sizden **uzak** da değildir* (11/Hûd 89). Yani: Siz sapıklıkta onlara yaklaşıyorsunuz. Bu durumda, onların başlarına gelmiş olan azabın sizin başınıza da gelmesi uzak değildir.

بَعْد *sonra* kelimesi, قَبْل *önce* kelimesinin karşılığında kullanılır. Bunun çeşitlerine inşaallah قَبْل (*önce*) kelimesini incelerken değineceğiz.

بعر / B-a-r

Allah buyurur ki: وَلِمَنْ جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ *Onu geri getirene ödül olarak bir **deve** yükü zahire verilecek* (12/Yûsuf 72).

بعير Bilinen bir hayvan olan devedir. Bu kelime "insan" kelimesinin hem erkek hem kadın için kullanılması gibi, devenin hem dişisi hem de erkeği için kullanılır; çoğulu أَبْعِرَة ، أَبَاعِر ، بُعْرَان gelir. بَعَر ise, ondan dökülen dışkıdır. مَبْعَر devenin ağılı/dışkısının atıldığı yerdir. Devenin مِبْعَار olanı, çok dışkı bırakanı demektir.

بعض / B-a-d

Bir şeyin بَعْض sı, onun bir parçasıdır. Bu, bütün göz önünde bulundurularak söylenir. Onun için karşılığında كُلّ kelimesi kullanılır. Bu nedenle بَعْضُهُ ve كُلُّهُ denir. بَعْض kelimesinin çoğulu أَبْعَاض dır. Allah buyurur ki: بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ ***Bazınız** diğer **bazınıza** düşman olarak* (2/Bakara 36); وَكَذَلِكَ نُوَلِّي بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا *Böylece biz, zalimlerin **bazısını** bazısına destek yaparız* (6/En'âm 129); وَيَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا ***bazınız bazınıza** lânet okuyacaksınız* (29/Ankebût 25).

بَعَّضْتُ كَذَا deyimi, جَزَّأْتُهُ gibidir ve bir şeyin parça parça etmek demektir. Ebû Ubeyde şöyle der: *İsa açık delilleri getirdiği zaman dedi ki* وَلِأُبَيِّنَ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي تَخْتَلِفُونَ فِيهِ *Size hikmetle ve ayrılığa düştüğünüz şeylerin bazısını **açıklamak** üzere geldim* (43/Zuhruf 63) âyetinde geçen بَعْض *bir kısmı* kelimesi كُلّ *hepsi* anlamındadır. Şairin şu sözü gibi:

٦٠- تَرَّاكُ أَمْكِنَةٍ إِذَا لَمْ أَرْضَهَا

أَوْ يَرْتَبِطْ بَعْضَ النُّفُوسِ حِمَامُهَا

60- *[Bir yerden hoşlanmadığımda hemen terk ederim]*

*Ya da **bazı** kişileri imamları kendisine bağlar.*[178]

Ebû Ubeyd'in bu görüşünde bir

178 Şair, Lebîd. Bu *Muallaka*'sından bir beyittir. Bkz. *Dîvân* ı, s. 175; Nahhâs, *Şerhu'l-Kasâidi t-Tis'i*, 1, 161. Sa'leb der ki: Dilbilimciler, *ba'd* kelimesinin *birçok şeyden bir şey* veya *bir şeyden bir şey* olduğunda icma etmişlerdir. Hişam hariç. O, Lebîd'in ya da *bazı kişileri imamları kendisine bağlar sözünde ba'dı çoğul olduğunu iddia etmiş ve yanılmıştır. Bu onun yaptığı hatalardan değildir. Lebîd'in ba'du'n-nufûs sözünden kastı bizzat kendisidir:* yani, tektir, çoğul değildir.

düşünce hatası vardır. Bu da şöylece açıklanabilir. Eşya, dört çeşittir:

1. Bir kısmının açıklanmasında zarar vardır. Bu nedenle Şerîat Sahibi'nin onu açıklaması doğru olmaz. Kıyametin zamanı ve ölüm vakti gibi.

2. Bir kısmı akılla, peygamber olmadan, anlaşılması mümkün olan makul şeylerdir. Allah'ı bilmek, onun gökleri ve yerleri yarattığını bilmek gibi. Onun için şeriat sahibinin onu açıklaması zorunlu değildir. Allah'ın, akılları bu noktada yönlendirdiği ve onları düşünmeye davet ettiği açıktır: قُلِ انْظُرُوا مَاذَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ *De ki: Göklerde ve yerde neler olduğuna bir bakınız* (10/Yûnus 101); أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا *Düşünmüyorlar mı?* (7/A'râf 184) ve bunlara benzer nice âyetler, akılların onu tanımaya yönelik faaliyetini teşvik etmektedir.

3. Bir kısmının Yüce Allah tarafından açıklanması zorunludur. Kendi şeriatine mahsus yasamaların ana kaidelerini belirtmek gibi.

4. Şerîat Sahibi tarafından açıklanan ilkeler çerçevesinde ulaşılabilmesi mümkün olan konular. Bu da ahkâmın furûâtı gibi şeylerdir.

Buna göre, insanlar açıklanması yasak olmayan konulardan biri hakkında ihtilâfa düştüklerinde, kişi içtihat ve hikmeti gereği bu konudaki hükmünü açıklamak ya da açıklamamak konusunda muhayyerdir. Öyle ise, Yüce Allah'ın: وَلِأُبَيِّنَ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي تَخْتَلِفُونَ فِيهِ *Kendisinde ihtilâfa düştüğünüz **bazı** konuları açıklayayım diye* (43/Zuhruf 63) sözüyle bunların tamamı kast edilmiş değildir. Bu, içinden asabiyeti atabilen için apaçık bir hakikattir. Şairin:

٦١- أَوْ يَرْتَبِطْ بَعْضَ النُّفُوسِ حِمَامُهَا

61- *Ya da **bazı** kişileri imamları kendisine bağlar*

sözünde kast ettiği ise, kendisidir.

Anlamı: *Ya da birileri beni öldürür* demektir. Fakat şair, bunu açık olarak değil, tariz yoluyla söylemiştir; çünkü, insanların geneli kendi ölümünü uzak görme eğilimindedir. Dolayısıyla kendi ölümünden söz etmek istemezler.

el-Halîl şöyle der: رَأَيْتُ غِرْبَاناً تَتَبَعَّضُ *Birbirini yiyen kargalar gördüm* deyimi de bunun gibidir. بَعُوضٌ *Sivrisinek* kelimesi de بَعْضٌ sözcüğünden alınmıştır. Bu da onun diğer hayvanlara göre cisminin çok küçük oluşundandır.

بَعْلٌ / B-a-l

بَعْلٌ Eşlerin erkek olanıdır. Allah buyurur ki: وَهَذَا بَعْلِي شَيْخًا *şu **kocam** da yaşlı bir ihtiyardır* (11/Hûd 72); çoğulu, بُعُولَةٌ gelir; فَحْلٌ ve فُحُولَةٌ gibi. Allah buyurur ki: وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ *Onların önceki **kocaları** onları almaya daha öncelikle hak sahibidirler* (2/Bakara 228).

Erkeğin kadına karşı üstünlüğü düşünüldüğünden, kadının yöneticisi ve başında görevli kılınmıştır. Allah

buyurur ki: الرِّجالُ قوّامُونَ على النّساء *Erkekler, kadınların üzerinde yetkilidirler* (4/Nisâ 34). Bu açıdan, başkasına herhangi bir açıdan üstün olan her şeye de bu isim verilmiştir. Bu nedenle Araplar, Allah'a yaklaştırsınlar diye ibâdet ettikleri mabutlarının böyle bir üstünlüğe sahip olduklarına inandıkları için, onları, بعل diye adlandırmışlardır.

Allah buyurur ki: أ تدعون بعلا وتذرون أحسن الخالقين *Siz **Ba'l'ı** çağırıp yaratıcıların en güzelini terk mi ediyorsunuz?* (37/Sâffât 125) âyetindeki gibi. Onun için أتانا بعل هذه الدابّة: *Bu bineğin **ba'l**'ı bize geldi*, denir ki, bu, onun üstündeki kişi demektir. Etrafındakilere göre daha yüksek olan yere de *ba'l* adı verilir. Hurmanın damızlık olanına, erkeklerin ba'l'ına benzetme yoluyla *ba'l* denmektedir. Büyüyüp, kendi kökleriyle suyunu alabilen ağaca da yüksekliğinden *ba'l* adı verilmiştir.

Resûlullah (sas): فيما سُقي بعلا العُشر *Kendi kendinin suyunu alabilende öşür vardır*, buyurmuştur.[179]

Üstün olanın, hükmü altına aldığı kişilere baskısı, onlara ağır geldiğinden أصبح فلان على أهله denir ki, onlara üstünlük sağladığından ağırlığını hissettirdi demektir.

بعل sözcüğünden مُباعلة kelimesi türetilmiştir. بعال ise, cimâ'dan kinâyedir. Bu anlamda بَعل الرّجل, يَبعل, بُعولة ، استَبعل فهو بعل مُستَبعل denmesi kişinin koca olduğunu anlatır.

استَبعل النخل hurma ağacı büyüdü demektir. Hurma ağacı demek olan ba'l'ın yerinde sabit durması düşünülerek, بعل فلان بأمره denmiştir ki, korku/sevgi vb gibi sebeplerden şaşkına dönüp hurma ağacının yerinde durduğu gibi bir yerde donup kalmayı ifâde eder. Bu da, hiç kıpırdamayan kişi için ما هو إلا شجر *O, bir ağaçtan başkası değildir* denmesi gibidir.

بغت / B-g-t

بغت bir şeyin beklenmedik bir anda aniden meydana gelmesidir. Allah buyurur ki: لا تأتيكم إلا بغتة *Size **aniden** gelişten başka şekilde gelmez* (7/A'râf 187); بل تأتيهم بغتة *Aksine onlara hiç **beklemedikleri** bir zamanda aniden gelecektir* (21/Enbiyâ 40); تأتيهم الساعة بغتة *Saat/kıyamet onlara hiç **beklemedikleri** bir zamanda aniden gelecektir* (12/Yûsuf 107). Bu kelime *şöyle aniden geldi, o çok aniden gelir* anlamında بغت كذا فهو باغت diye de kullanılmaktadır. Şair şöyle der:

٦٢- إذا بغتت أشياء قد كان مثلها

قديما فلا تعتدّها بغتات

*62- Bazı şeyler **aniden** meydana gelince, onun bir benzeri olmuştur*

*Daha önce de; öyleyse, onu **aniden** meydana gelmiş saymamalısın.*[180]

179İbn Mâce, Sünen, I, 581. Hadisin, Buhârî ve Müslüm tarafından tahriç edilen bir rivâyeti de vardır. Bkz. Beğavî, *Şerhu's-Sünne,* VI, 42.

180Şair, İbnu'r-Rûmî. Bkz. *Dîvânı*, I, 377; Râğıb, *Zerîa*, s. 172; Semîn, *ed-Durru'l-Masûn*, III,

بغض / B-g-d

بغض kelimesi, hoşlanılmayan şeye karşı gönlün duyduğu nefrettir. Bu, حُبّ: sevginin zıddıdır. Çünkü **sevgi**, hoşlanılan şeye karşı gönlün duyduğu çekiciliktir. Bu anlamda: بغض الشيء بغضا ve بغضه fiili ve بغضاء sıfatı kullanılır.

Allah buyurur ki: والقينا بينهم العداوة والبغضاء *Onların arasına düşmanlık ve **nefreti** attık* (5/Mâide 64); إنما يريد الشيطان أن يوقع بينكم العداوة والبغضاء *Şeytanın bütün istediği aranıza düşmanlık ve **nefreti** yerleştirmektir* (5/Mâide 91).

Resûlullah (sas) şöyle buyurur: إن الله تعالى يبغض الفاحش المتفحش *Yüce Allah, fâhiş ve mütefahhiş kişiye **buğz** eder.*[181] Allah'ın ona buğz etmesinden söz etmesi, O'nun feyz, ihsan ve tevfikinin ondan uzak olduğuna dikkat çekmek içindir.

بغل / B-g-l

Âyette denir ki: والخيل والبغال والحمير *Atlar, **katırlar** ve merkepler* (16/Nahl 8).

بغل merkep ile atın birleşmesinden doğan katır demektir. تبغّل البعير deyimi devenin hızlı yürümede katıra benzemesini anlatır. Yırtıcılık ve çirkinliği düşünülerek düşüklüğü ifâde etmek için de هو بغل *O, bir katırdır* denmektedir.

بغى / B-g-y

بغى kelimesi, aranan şeyde orta yolu aşmayı istemektir; gerçekten aşılması ya da aşılmaması fark etmez. Bazen kemiyet demek olan miktar bazen de keyfiyet demek olan sıfat ölçü alınır. بغيت الشيء denir ki, olması gerekenden fazlasını istemektir ve ابتغيت da bunun gibidir. Allah buyurur ki: لقد ابتغوا الفتنة من قبل *Bundan daha önce onlar fitneyi **arzu** etmişlerdi* (9/Tevbe 48); يبغونكم الفتنة *Fitne çıkarmak **isteyerek*** (9/Tevbe 47).

Bağy iki çeşittir:

Birisi, iyidir. Bu da adaletten ihsana, farz olandan nafileye geçmektir.

İkincisi, kötüdür. Bu da haktan batıla veya şüpheye geçmektir. Peygamberin (sas) buyurduğu gibi:

الحق بيّن والباطل بيّن، وبين ذلك أمور مشتبهات، ومن رتع حول الحمى أوشك أن يقع فيه

Hak da bellidir; batıl da bellidir. Bu ikisinin arasında karışık şeyler vardır. Bir korunun kenarında dolaşanın oraya düşmesi an meselesidir.[182]

Bağy, iyi de kötü de olduğundan Allah buyurur ki: إنما السبيل على الذين

689.

181 Ahmed, Üsâme b. Zey'ten. Bkz. Ahmed, *Müsned*, II, 199; Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsat*, I, 221.

182 Buhârî, iman; Müslim, Müsakât (HN: 1599). Nu'mân b. Beşîr'den. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 116. hadis: "*Helal bellidir. haram bellidir*" şeklinde kaydedilmiştir.

يظلمون الناس **ويبغون** فى الارض بغير الحق *Ancak şunlar aleyhine yol var ki, onlara zülmedenler ve yeryüzünde haksız yere **saldırırlar*** (42/Şûrâ 42). Böylece, Yüce Allah cezayı, kişinin haksız yere yaptığı bağy ile sınırlamıştır.

انبغيتك fiili, bir kişiye *bağye* yönelik talebinde yardım etmektir. بَغى الجُرْحُ yaranın azmasında sınırı aşmasıdır. بغت المَرْأة بغاء kadının kötülük yoluna girmesini anlatır. Böyle denmesinin nedeni, kadının hakkı olmayan şeye uzanarak haddini aşmasıdır. Allah buyurur ki: ولا تكرهوا فتياتكم على البغاء إن اردن تحصنا *Eğer namuslu kalmak isterlerse, cariyelerinizi **fuhuşa** zorlamayınız* (24/Nûr 33).

بغت السماء ifâdesi, gökten ihtiyaç sınırını aşan yağışın yağması demektir. بغى Büyüklük taslamaktır. Bu da, kişinin kendine ait olmayan bir makama uzanmasıdır. Bu mana, her işte kullanılır. Allah buyurur ki: ويبغون فى الارض بغير الحق *Yeryüzünde haksız yere **taşkınlık** edenler* (42/Şûrâ 42); إنما بغيكم على انفسكم ***taşkınlığınız** kendi aleyhinizedir* (10/Yûnus 23); ثم بغى عليه لينصرنه الله *Sonra **saldırıya** uğrarsa, Allah kendisine kesinlikle yardım eder* (22/Hac 60); إن قارون كان من قوم موسى فبغى عليهم *Karun, Musa'nın kavmindendi. Onlara karşı **azgınlık** etmişti* (28/Kasas 76); بغت احداهما على الأخرى فقاتلوا التي تبغي *eğer biri diğeri üzerine **saldırırsa**, **saldıranla** savaşınız* (49/Hucurât 9).

Görülüyor ki, bağy, çoğu yerde kötülenmiştir. Yüce Allah'ın: غيْر بَاغٍ ولا عاد *ve **sınırı aşmadan** ve saldırmadan* (2/Bakara 173) âyeti ise, isteme hakkı olmadığı şeyi istemeye kalkmadan, kendisi için belirlenen sınırı aşmaksızın demektir. Hasan: *Zevk için yemeden ve açlığı giderme sınırını aşmaksızın* demek olduğunu söyler. Mücahid de şöyle der: *Herhangi bir imama karşı gelmeksizin ve hak yolunu aşıp günâha girmeksizin* manasına gelir.

ابتغاء ise, özellikle istemede tüm gücünü ortaya koymak için kullanılır. Eğer istek, iyi bir şey ise, bunda gösterilecek ibtiğa da iyi sayılır. ابتغاء رحمة من ربك *Rabbinden umduğu bir bağışın **beklentisi** içinde* (17/İsrâ 28); الا ابتغاء وجه ربه الاعلى *Ancak Yüce Rabbinin hoşnutluğunu **gözeterek** yapar* (92/Leyl 20) gibi.

ينبغي *fiili ise* بغى nın dönüşlü şeklidir, ifâdesine gelince, ينبغى ان يكون كذا dendiğinde, bu iki şekilde söylenir.

Birincisi, fiilin emir kipinde olduğuna dikkat çeker. النارُ ينبغي ان تحْرِقَ الثّوْب *Ateşin, elbiseyi yakması gerekir*, sözü gibi.

İkincisi ise, bir kişiyi ehil görmek manasını taşır. فلان ينبغى ان يعطى لكرمه *Falan adama cömertlğinden dolayı değer verilmesi gerekir*, sözü gibi. Allah buyurur ki: وَما علمْناه الشعر وما ينبغى له *Biz O'na şiiri öğretmedik, zaten ona **yakışmazdı*** (36/Yâsîn 69). Birinci manaya göre, bu onun yapabileceği ve kolaylıkla becerebileceği bir şey değildir; dilinin bu iş

için hemen hemen hiç dönmediğini görmüyor musun? *Süleyman:* وهب لى ملكا لا ينبغي لأحد من بعدي *Rabb'im! Beni bağışla, bana benden sonra kimsenin* ***ulaşamayacağı*** *bir hükümranlık ver* (38/Sâd 35) âyeti de bunun gibidir.

بقر / B-k-r

بقر kelimesinin tekili بقرة şeklindedir. Allah buyurur ki: إن البقر تشابه علينا *Bu* ***sığır*** *meselesi bize karışık geldi* (2/Bakara 70); بقرة لا فارض ولا بكر *Ne yaşlı ne körpe ikisi arasında bir* ***inektir*** (2/Bakara 68); بقرة صفراء فاقع لونها *sarı renkli, parlak renkli bir* ***inek*** (2/Bakara 69). Çoğulu için *hâmil* ve *hakîm* gibi, باقر ve بقير denir; ayrıca بيقور da denmiştir. Erkeğine ise, ثور *öküz* denir. Bu da جمل *erkek deve* ile ناقة *dişi deve* ve رجل *erkek* ile امرأة *kadın* kelimeleri gibidir.

Kelimenin kendi anlamından bir fiil türetilmiş ve بقر الأرض denmiştir ki, yeri yarmak anlamına gelir. Yerde açtığı bu yarık geniş olduğundan, her geniş yarık için de kullanılmıştır. بقرت بطنه deyimi, kişinin karnını geniş biçimde yarmayı ifâde eder. Muhammed b. Ali (ra), ilimlerin inceliklerinde geniş bilgi sahibi olduğundan ve onların içlerini yardığından باقر adını almıştır.

تبقر الرجل فى المال وفي غيره kişinin malı vb şeylerinin çoğalması anlamına gelir. بيقر فى سفره bir yeri yarıp diğerine geçmek, yürüyüşünde geniş adım atmak demektir.

Şair şöyle der:

٦٣- الا هل اتاها والحوادث جمة
بأن امرئ القيس بن تملك بيقرا

63- *Dikkat edin muhakkak ona geldi mi, nitekim hadiseler çoktur, İmru'u'l-Kaysu'bnu Temlik'in geniş* ***adımlarla*** *geldiği gibi gelir.*[183]

بقر الصبيان *sözü*, çocukların bukkayra oynamalarıdır. Bu da onların etraflarına çukurlar kazmaları şeklinde oynamaları demektir.[184*] بيقران ise, bir bitki türüdür. Deniyor ki: Çıkarken yeri yardığından ve kökleri onu yarıp geçtiğinden bu adı almıştır.

بقل / B-k-l

Allah buyurur ki: وبقلها وقثائها ***baklasını,*** *salatalığını,* (2/Bakara 61). بقل kışta ne kökü ne de dalı yeşeren bitkidir. Bu kelimeden bir fiil türetilerek بقل denmiştir ki, yeşerdi demektir. Buna benzetilerek بقل وجه الصبي çocuğun yüzü açıldı denmiştir. İbnu's-Sikkît de bu konuda بقل ناب البعير devenin dişi çıktı, deyiminin olduğunu belirtmiştir.

أبقل المكان yerin baklasının bolluğunu ifâde eder ve فهو مبقل de denir.

---

183 Şair, İmru'u'l-Kays. Bkz. Dîvânı, s. 62; İbn Fâris, *Mücmel*, I, 131; İbn Cinnî, *Hasâis*, I, 335.

184* Bu oyunda çocuklar, kendilerinin belli bir şeyi gizlenmiş olan bir yere gelirler. Onu ararlar. Herhangi bir yeri kazmadan, el yordamıyla, gizlenen eşyalarını bulmaya çalışırlar. Bkz. İbn Siyde, *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam*, "بقر" maddesi -(Mütercimler).

بقلْتُ البقل baklayı kestim/topladım demektir. مبقلة ise, baklanın toplandığı yerdir.

بقى / B-k-y

بقاء kelimesi, bir şeyin ilk hâli üzere kalmasıdır. Bu فناء *yok olma* sözcüğünün zıddıdır. بقى بقاء و قد بقي ve بقية yerine بقى في الماضي dendiği de söylenmiştir.

Hadiste: بقينا رسول الله denmiştir ki, onu bekledik ve uzun süre gelmesini gözledik,[185] demektir. Bu kökten gelen الباقي de iki çeşittir.

1. Kendi başına ve herhangi bir zamana bağlı olmaksızın باقي olan. Bu, YüceYaratıcıdır. Onun için fanilik yoktur.

2. Başkası sayesinde باقي olan. Bu da O'nun dışındakilerdir. Bunlar için fanilik vardır.

Allah ile باقي olanlar da iki çeşittir:

1. Allah'ın kendisini yok edeceği zamana kadar bizzat kendisi باقي olanlar. Bunlar, gök cisimleri gibi şeylerdir.

2. Bizzat kendisi ve bölümleri ile değil, türü ve cinsi ile باقي olanlar. Bunlar da insan ve hayvan gibi şeylerdir.

Aynı şekilde âhirette de, cennetlikler gibi, bizzat kendisi باقي olanlar vardır. Bunlar belli bir süreye kadar değil, ebedi olarak orada kalacaklardır. Yüce Allah'ın buyurduğu gibi: خالدين فيها *Orada sonsuza dek kalırlar* (2/Bakara 162).

Diğer bir kısmı ise cinsi ile باقي dir. Peygamberden (sas) şöyle rivâyet edilmiştir.

إن ثمار أهل الجنة يقطفها أهلها ويأكلونها ثم تخلف مكانها مثلها *Cennetlikler için hazırlanmış olan **meyveler**, onlar tarafından koparılır, sonra onların yerine benzerleri gelir.*[186]

Âhirettekinin devamlı oluşundan dolayı Allah buyurur ki: وما عند الله خير وابقى *Allah'ın katındakiler ise daha hayırlı ve daha **kalıcıdır*** (28/Kasas 60); والباقيات الصالحات ***Baki** olan salih ameller ise* (18/Kehf 46); yani, bunlar, insan için sevabı baki olan ameller. Bunun, beş vakit namaz olduğu yorumu da yapılmıştır. سبحان الله و الحمد لله sözleri oldukları da söylenmiştir. Doğrusu, onun, Yüce Allah'ın rızası kastedilen her ibâdet olduğudur.

Yüce Allah'ın: بقية الله خير لكم *Allah'ın **bakiyesi** sizin için daha hayırlıdır* (11/Hûd 86) sözü de bu anlamdadır ki, bu devamlılık Yüce Allah'a izafe edilmiştir. Yüce Allah'ın: فهل ترى لهم من باقية *Onların herhangi bir **kalıntısını** görebiliyor musunuz*? (69/Hâkka 8) sözü ise, onların باقي olan bir topluluğunu veya *hâlâ devam eden bir işini görebiliyor musun*? demektir. Manası, *onlardan hiç kalan var mıdır* da denmiştir. Bazı

---

185 Ebû Dâvûd, *Vaktu İşâi'l-Ahire*, Muaz b. Cebel'den. Hattâbî, *Meâlimu's-Sünen*, I, 131.

186 Bezzâr ve et-Taberânî, Sevbân'dan. Bkz. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, I, 97.

mastarlar, fâil kalıbında, bazıları ise, mef'ûl kalıbında gelmiştir. Birincisi daha doğrudur.

بك / B-k-k

Mücâhid'ten, بك'nin Mekke olduğunu söylediği rivâyet edilmiştir. Kendisi, bunu, سبد رأسه وسمده وضربة لازب ولازم gibi *ba* harfının *mim* harfi yerine kullanıldığı yerlerden biri saymıştır. Allah buyurur ki: إن أول بيت وضع للناس للذي ببكة مباركا *İnsanlar için belirlenmiş olan ilk ev **Bekke'deki** mübarek evdir* (3/Âl-i İmrân 96). Buna بطن مكة de denmiştir. Bu, oradaki Câmi'nin adıdır diyenler de, *Beytullah*'tır diyenler de vardır. Tavaf yeri olmasından, adını تباك yani izdihamdan aldığını, çünkü: İnsanların orada tavaf için izdiham yaptıklarını söyleyenler de vardır. مكة (*Mekke*]'nin بكة (*Bekke*] diye adlandırılmasının nedeni, orada bir zulüm işlediklerinde *zalimlerin boynu kırıldığındandır* diyenler de olmuştur.

بكر / B-k-r

Bu kelimenin aslı, gündüzün ilk saatleri demek olan بُكرة'dır. Bu kelimeden bir de fiil türetilmiş ve بكر فلان بُكورًا denmiştir ki, sabahın erken saatinde çıkmayı anlatır. بكور *aşırı erkenci* demektir. Fiil, بكر في حاجته وابتكر وباكر مباكرة şeklinde kullanılmaktadır. Bu vaktin, günün diğer saatlerinden önce gelmesinden dolayı kelimenin anlamında acele etmek manası düşünülmüş ve bu nedenle işinde acele eden herkes için بكر fiili kullanılmıştır. Şair şöyle der:

بكرت تلومك بعد وهن في الندى بسل عليك ملامتي وعتابي

64- *Kırağıdaki zayıflıktan sonra seni alelacele kınamaya başladı*
Sana haramdır beni kınamak da azarlamak da.[187]

İlk çocuk da بِكر diye adlandırılmıştır. Aynı şekilde ilk çocuğu olanlara da bu ad verilmiştir. [Bu, onlar için bir saygı ifâdesidir, tıpkı بيت الله (*beytullah*] gibi.

Deniyor ki, bu onun sevabına, kullarının yararına yok olmayacak bir iş yaptığına işarettir. Bu aynı zamanda Yüce Allah'ın: *Şüphesiz âhiret yurdu kesin olarak hayattadır/canlıdır* (29/Ankebût 64) âyetinde işaret ettiği şeydir.

Şair şöyle der:

٦٥- يا بكر بكرين ويا خلب الكبد

65- *Ey iki **bikrin bikri** ve yüreğin perdesi.*
[*Sen benim için pazunun kolu gibi oldun.*][188]

Yüce Allah'ın لا فارض ولا بكر *Ne yaşlı ne de toydur* (2/Bakara 68) sözünde geçen بكر kelimesi, henüz

187 Şair, Damra b. Damra en-Nehşelî, Kâlî, *Emâlî*, II, 279; Serekustî, *Kitabu'l-Ef'âl*, IV, 67; Ebû Zeyd, *Nevâdir*, s. 2; Câhız, *el-Bursân ve'l-Urcân*, s. 59.

188 Şair, Kümeyt. Bkz. Divânı, I, 166; Batlayûsî, *Müselles*, I, 362; Fârâbî, *Divânu'l-Edeb*, I, 180; Kâlî, *Emâlî*, I, 24.

doğum yapmamış demektir. Henüz evlenmemiş kadın da dul olana göre بكر adını almıştır. Çünkü kadınların kendisi için istendiği şeye göre, بكر daha önceliklidir. بكر in çoğulu أبكار şeklindedir. Allah buyurur ki: إنا أنشأناهن إنشاء فجعلناهن أبكارا *Biz onları güzel bir şekilde inşa ettik ve onları **bakireler** kıldık* (56/Vâkıa 35-36).

بكرة ise, hızlı hareket ettiği düşünülen küçük makaradır.

بكم / B-k-m

Allah buyurur ki: صم بكم *Onlar sağırdır, **dilsizdir*** (2/Bakara 18). بكم doğuştan أخرس *ahras* olan kişi demek olup 'أبكم'in çoğuludur. Buna göre, her ebkem ahras, ama her ahras, ebkem değildir. Allah buyurur ki: وضرب الله مثلا رجلين أحدهما أبكم لا يقدر على شيء *Allah iki adamı misal olarak vermiştir: Bunların biri **dilsizdir**; hiçbir şeye gücü yetmemektedir* (16/Nahl 76).

بكم عن الكلام da denir ki, kişinin aklının zayıflığından söz söyleyemez hâle gelmesi ve أبكم *dilsiz* gibi olması demektir.

بكى / B-k-y

Bu fiil, بكى يبكي بكا وبكاء şeklindedir. Uzatılarak söylenen بكاء hüzünden ve feryad u figandan gözyaşlarımn akmasıdır. Eğer ağlamada بكاء ve رغاء, ثغاء ve diğer seslerin yükseklik derecesini bildirmek için konmuş olan kalıplar kullanılırsa, bu ağlamada sesin ağır bastığı; uzatmadan söylenen بكى kullanılırsa, o zaman da, hüznün ağır bastığı ifâde edilmiş olunur. باكي *ağlayan*, باكون ve بكي şeklinde çoğul yapılır. Allah buyurur ki: خروا سجدا وبكيا *O zaman onlar secdeye kapanır ve için için **ağlamaya** başlarlar* (19/Meryem 58). بكي'nin aslı فعول veznidir. ساجد - سجود. راكع - ركوع. قاعد - قعود kalıpları gibi. Fakat, *vav*ı, *ya*ya dönüşüp idgam olmuştur. جاث، جثي، عات، عتي gibi.

بكى hem üzüntü hem de gözyaşının beraber olması hâlidir. Bununla beraber her ikisinden biri için de kullanılır. Yüce Allah'ın: فليضحكوا قليلا وليبكوا كثيرا *Öyle ise, az gülsünler ama çok **ağlasınlar*** (9/Tevbe 82) sözü, sevinç ve üzüntüye işarettir. Gülme ile beraber kahkaha olmasa da, ağlama ile birlikte gözyaşı olmasa da fark etmez. Yüce Allah'ın: فما بكت عليهم السماء والأرض *Gök de onlara **ağlamadı** yer de* (44/Duhân 29) âyeti de bunun gibidir. Bu ağlamamn gerçek olduğu da söylenmiştir ki, bu, onların hayat ve bilgi sahibi olduklarını savunanların görüşüdür. Bunun mecâzî bir ifâde olduğu da söylenmiştir ki, bu durumda anlamı, onların üzerine أهل السماء (*semadakiler*] ağlamadı, demek olur.

بل / Bel Harfi

Söylenene bir şey eklemek için kullamlan bir edattır. İki çeşittir.

بل (*aksine*)'in bir çeşidi, cümlede,

sonrası öncesini nakzeder. Yalnız bazen, kendisinden sonrakinin hükmünü doğrulama, öncekininkini ise iptal etmek amacıyla kullanılır. Bazen de kendisinden öncekinin hükmünü doğrulama, ikincisini ise iptal maksadıyla kullanılır. İkincisini doğrulamak, birincisini ise iptal etmek için kullanıldığı yerlerden biri şu âyettir: إذا تتلى عليه آياتنا قال أساطير الأولين كلا بل ران على قلوبهم ما كانوا يكسبون âyet*lerimiz kendisine okunduğu zaman eskilerin masalları der.* ***Hayır****, aksine kazandıkları, kalplerini karartmıştı* (83/ Mutaffifin 13-14); yani, iş onların dedikleri gibi değildir, aksine onlar bilmiyorlar. *Kalplerinin üzeri perdelendi* sözüyle cahilliklerine dikkat çekilmiştir. Hz. İbrahim kıssasındaki sözleri de bu anlamdadır: قالوا أأنت فعلت هذا بآلهتنا يا إبراهيم قال بل فعله كبيرهم هذا فاسألوهم إن كانوا ينطقون *Kâfirler O'na Ey İbrahim, bu işi ilâhlarımıza sen mi yaptın? dediler. İbrahim dedi ki:* ***Aksine*** *bu işi şu en büyükleri yaptı! Bunu onların kendilerine sorunuz. Tabii ki, eğer konuşabiliyorlarsa* (21/ Enbiyâ 62-63).

Birincisini doğrulama, ikincisini ise, iptal etme maksadıyla kullanıldığı yerlerden biri de Yüce Allah'ın: فأما الإنسان إذا ما ابتلاه ربه فأكرمه ونعمه فيقول ربي أكرمن وأما إذا ما ابتلاه فقدر عليه رزقه فيقول ربي أهانن كلا بل لا تكرمون اليتيم *Rabbin denemek için bir insana iyilik edip, nimet verdiği zaman o: Rabbim beni şerefli kıldı, der. Fakat onu sınamak için rızkını daraltıp bir ölçüye göre verdiği zaman: Rabbim bana hor baktı, der. Hayır, aksine siz yetime karşı cömert davranmıyorsunuz* (89/Fecr 15-17) sözleridir.

Yani: Onlara malın verilmesi ikramdan; verilmemesi de değersizlikten değildir. Fakat onlar, malı, kullanılması gereken yerde kullanmadıklarından bunu bilemediler. Yüce Allah'ın: ص والقرآن ذي الذكر بل الذين كفروا في عزة وشقاق *Sad, zikir sahibi, şanlı Kur'ân'a and olsun ki.* ***Aksine*** *inkâr edenler bir gurur ve ayrılık içindedirler* (38/Sâd 1-2) sözleri de bunun gibidir.

Zikir sahibi Kur'ân sözüyle, Kur'ân'ın öğüt alınacak bir özelliği olduğunu, kâfirlerin O'na kulak vermemesinin, O'nun öğüt alınacak bir özelliği olmadığından değil, onların Hakka karşı büyüklük taslamaları ve Allah ve Resûlüne karşı gelmelerinden kaynaklandığını bildirmektedir. Yüce Allah'ın: ق والقرآن المجيد بل عجبوا *Kaf ve Şerefli Kur'ân'a andolsun!* ***Aksine****, kâfirler şaştılar* (50/Kâf 1-2) sözleri de bu anlamdadır. Yani: Onların Kur'ân'a imandan kaçmaları, Kur'ân'ın Yüce olmayışından değildir; aksine onların cahilliklerindendir.

بل عجبوا *Aksine hayret ettiler* sözüyle onların cahilliklerine dikkat çekmiştir. Çünkü: Bir şeye hayret etmek, onun sebebini bilmemeyi gerektirir. Yüce Allah'ın: ما غرك بربك الكريم الذي خلقك فسواك فعدلك في أي صورة ما شاء ركبك كلا بل تكذبون بالدين

Ey insan, seni engin kerem sahibi Rabbine karşı aldatan nedir? O, seni yaratan, belini doğrultan ve seni dengeli kılandır, ***aksine*** *siz Dîni yalan sayıyorsunuz* (82/İnfitâr 6-9), sözü de bu konuyla ilgilidir. Sanki şöyle denmiştir: Ortada Yüce Allah'ın onları aldatmasını gerektirecek bir şey yoktur. Aksine, onları yaptıklarına sürükleyen şey, yalanlamalarıdır.

بل (*aksine*)'in ikinci türü ise, birinci hükmü açıklayan, بل'den sonrasının ise, ona ilave edilmek istenmesidir. Yüce Allah'ın: بل قالوا أضغاث أحلام بل افتراه بل هو شاعر *Dediler ki;* ***Hayır,*** *Muhammed'in söyledikleri birtakım karmaşık, birbirinden kopuk hayallerdir.* ***Hayır,*** *bu sözler O'nun uydurmasıdır.* ***Hayır,*** *O bir şairdir* (21/Enbiya 5) sözü gibi.

Yüce Allah, بل افتراه sözüyle onların kendilerine gelen vahyin uydurulmuş bir iftira olduğunu söylediklerine, onu getirenin de bir iftira olarak bunu yaptığını iddia ettiklerine, bununla da yetinmeyerek onun çok yalancı olduğunu iddia ettiklerine dikkat çekmektedir. Çünkü; *Kur'ân'da şair, doğası gereği yalancı olan bir kişiden ibarettir.*

Yüce Allah'ın: لو يعلم الذين كفروا حين لا يكفون عن وجوههم النار ولا عن ظهورهم ولا هم ينصرون بل تأتيهم بغتة فتبهتهم *Kâfirler, cehennem ateşini yüzlerinden ve sırtlarından savamayacakları ve hiç kimseden yardım göremeyecekleri anın dehşetini eğer bilseler, böyle yapmazlardı!* ***Aksine*** *o tehdit, apansız bir şekilde karşılarına çıkıverir de şaşkınlıktan donakalırlar* (21/Enbiyâ 39-40) sözü de bu anlamdadır. Yani: Eğer onlar, birincisinden daha fazla ve ondan daha büyük olan kıyametin birden bire geleceğini bilselerdi.

Kur'ân'da geçen tüm بل kelimeleri, bazılarında daha ince bir nitelik söz konusu olsa da, bu iki anlamın dışına çıkmaz.

بلد / B -l-d

بلد: Sözcüğü yerleşenleri tarafından bayındır hâle getirilip sınırları belirlenmiş olan geniş yerleşim birimidir. Çoğulu, بلاد ve بلدان'dır. Allah buyurur ki: لا أقسم بهذا البلد *Yemin olsun şu* ***şehre*** (90/Beled 1); deniyor ki: Bununla Mekke kastedilmiştir. Allah buyurur ki: بلدة طيبة *işte size güzel bir ülke* (34/Sebe' 15); فأنشرنا به بلدة ميتا *Biz onunla kupkuru ölü bir* ***memlekete*** *hayat verdik* (43/Zuhruf 11).

Yine Allah buyurur ki: سقناه لبلد ميت *onu ölü bir* ***yöreye*** *gönderir,* (7/A'râf 57); رب اجعل هذا بلدا امنا *Rabbim, bu* ***şehri*** *güvenli bir yer kıl* (2/Bakara 126). Bu şehir derken Mekke'yi kastetmektedir. Bunun bir yerde belirtili, başka bir yerde ise, belirtisiz bir isim olarak kullanılmasının bir inceliği vardır ama bu kitap bunun anlatılacağı yer değildir.[189]

---

189 İskâfî der ki: Yüce Allah'ın, 2/Bakara 126'da: *İbrahim dedi ki: Rabbim, bu şehri güvenli bir şehir yap* demiş olması ile İbrahim 35'te *İb-*

Büyük çöl de vahşi hayvanların vatanı olduğundan beled adını almıştır. Aym şekilde mezarlık da, ölülerin vatanı olduğundan بَلَد diye amlmıştır.

بَلْدَة Ay'ın günlük menzillerinden her birine verilen addır. İki kaş arasındaki açıklık/parlaklık uzunluğu yönünden şehre benzediğinden bulde adını almıştır. Uzayıp giden kahkahaya da bundan dolayı belde denmiştir. Bu, bazen insanın göğsü için de kullanılmaktadır. İz açısından da cildinde bir بَلْد yani eser vardır denmiştir. Çoğulu أَبْلاد 'dır. Şair şöyle der:

٦٦- وفي النُّحُورِ كُلُومٌ ذَاتُ أبْلادِ

66- *Boyunlarda yaralar vardır, **izleri belli** olan.*[190]

أبلد الرَّجُل kişinin şehir sahibi olması/şehirli olması demektir; أنجد ve أتهم gibi. بلد ise, şehirden ayrılmamak demektir.

Kendi memleketinde durmayı alışkanlık hâline getirip başka yere gitmeyen kişi için, başka yerde bulunduğunda hayret edildiği için şaşkınlık içinde olana بلد في أمره و أبلد و تبلد denir. Şair şöyle der:

لا بُدَّ للمحْزُونِ أنْ يَتَبَلَّدا

67- *Üzüntülü olanın **yer** değiştirmesi gerekir.*[191]

بلادة (Budalalık, ahmaklık) çoğu zaman vücut kabalığı, iri yarı, kaba saba olan kişilerde bulunduğundan رجل أبْلد denir ki, bu iri yarı yaradılışlı olmayı ifâde eder. Allah buyurur ki: والبلد الطيب يخرج نباته باذن ربه والذي خبث لا يخرج الا نكدا *Güzel olan **ülkenin** bitkisi, Rabbinin izniyle çıkar, kötü olandan ise, yararsız bitkiden başka bir şey çıkmaz* (7/A'râf 58). Buradaki بلد kelimeleri ise, *temiz ve pis gönüllerden kinâyedir* diye söylenmiştir.

بلس / B-l-s

إبلاس şiddetli zorluktan doğan üzüntüdür. Bu durumda olana ابلس denir. Söylentiye göre iblis kelimesi de bundan türemiştir. Allah buyurur ki: ويوم تقوم الساعة يبلس المجرمون *Kıyamet kopacağı gün suçlular **ümitsizlik** içinde susarlar* (30/Rûm 12); اخذناهم بغتة فاذا هم مبلسون *kendilerini ansızın, kıskıvrak yakalayıverdik de bütün ümitleri suya düştü!* (6/En'âm 44); وان كانوا من قبل ان ينزل عليهم من قبله لمبلسين *Oysa onlar, daha önce üzerlerine yağmur yağdırılmasından iyice **ümitlerini** kesmişlerdi* (30/Rûm 49).

Şiddetli sıkıntıya düşen çoğun-

rahim dedi ki: Rabbim, bu şehri güvenli kıl demesinin arasında ne fark vardır denecek olursa, cevabı şudur: İlk dua yapılırken henüz orası bir belde olmadığından sanki: Bu vadiyi emin bir belde kıl demiş oldu. İkinci dua ise, burası artık bir belde olduktan sonra yapıldığından sanki: Dileğim üzerine dilediğim gibi yaptığın ve istediğim gibi bir şehir haline getirdiğin bu mekanı, oraya yerleşecek olanlar için güvenli bir yer yap demek istemiştir. Bkz. İskâfî, *Durratu't-Tenzil*, s. 29; Ensârî, *F.Rahmân*, s. 39; *Melâku't-Te'vîl*, I, 90.

190 Şair, Kitâmî. Bkz. *Dîvânı*, s. 12; Ukberî, *el-Meşûfu'l-Mu'lem*, I, 177; Feyrûzâbâdî, *Besâir* II, 273.

191 Şair, Ahvas. Bkz. *Dîvânı*, s. 98; Isfahânî, *Eğânî*, XIII, 153.

lukla sustuğu ve kendisini ilgilendiren şeyleri de unuttuğundan أبلس فلان denmiştir ki: Kişinin suskunluğunu ve delillerinin tükenişini ifâde eder. أبلست الناقة فهي مُبْلاس deyimi devenin şiddetli ağrı yüzünden hoplamasını anlatır. Bedene eziyet etmek amacıyla giyilen yün abaya بلاس denmesi ise, farsça bir kelimenin Arapçalaştırılmışıdır

بلع / B-l-a

Allah buyurur ki: يا أرض ابلعي ماءك *Ey yer! Suyunu* ***yut*** (11/Hûd 44) âyetindeki ابلعي ifâdesi *bir şeyi yutmak ve yutkunmak* sözünden alınmıştır. Suyu kanalın ağzına veren havuzdaki delik demek olan البلوعة kelimesi de bundandır. سعد بلع نجم *(Yıldız Yutan Sa'd]* ise: *Bir yıldız ismidir [Ay menzillerinden biridir]* ve وبلع الشيب فى رأسه ilk ağaran saç demektir.

بلغ / B-l-ğ

بلوغ، بلاغ kelimeleri, amacın en yükseğine erişmek ve en sonuna varmaktır. Bu bir yer, bir zaman ya da belirlenmiş işlerden biri olabilir. Bu kelime bazen tam varılmasa da yaklaşmayı ve görülecek noktaya kadar gelmeyi ifâde eder. En sona varmayı ifâde eden kullanımlarından bazıları: بلغ أشدّه وبلغ أربعين سنة *insan güçlü çağına* ***erip*** *kırk yaşına* ***varınca***: (46/Ahkâf 15); فبلغن أجلهن فلا تعضلوهن *Kadınları boşayıp da bekleme sürelerini* ***doldurdukları*** *zaman* (2/Bakara 232); ما هم ببالغيه, ***ulaşamayacakları*** *bir büyüklenme vardır* (40/Mu'min 56); فلمّا بلغ معه السّعى *Çocuk onun yanında çalışma yaşına* ***gelince*** *ona:* (37/Sâffât 102); لعلّى أبلغ الأسباب *sebeplere* ***erişeyim*** (40/Mu'min 36): أيمان علينا بالغة *Üzerimizde* ***sağlam*** *yeminleriniz* (68/Kalem 39); yani son derece pekiştirilmiş yeminler.

بلاغ ise, tebliğdir. Yüce Allah'ın: هذا بلاغ للناس *Bu Kur'ân tüm insanlara yönelik bir* ***duyurudur*** (14/İbrâhîm 52); بلاغ فهل يهلك إلا القوم الفاسقون. *Bu, bir* ***tebliğdir****. Yoldan çıkmışlardan başkası helak edilir mi hiç?* (46/Ahkâf 35); وما علينا إلا البلاغ المبين *Bizim üzerimize düşen, yalnızca açıkça duyurmaktır* (36/Yâsîn 17); فإنما عليك البلاغ و علينا الحساب *senin görevin mesajımızı* ***duyurmaktır****, insanları hesaba çekmek bize düşer* (13/Ra'd 40) sözleri gibi.

بلاغ yeterlilik demektir. Yüce Allah'ın: إن فى هذا لبلاغا لقوم عابدين *Hiç kuşkusuz bu Kur'ân'da Allah'a kulluk edenler için* ***yeterli olacak nitelikte*** *bilgi ve mesaj vardır* (21/Enbiyâ 106); وإن لم تفعل فما بلغت رسالته *Eğer bunu yapmazsan O'nun elçisi olma görevini* ***tebliğ*** *etmemiş olursun* (5/Mâide 67) sözleri gibi.

Yani eğer bunu ya da sorumluluğunu aldığın şeylerden birini tebliğ etmezsen mesajından hiçbir şeyi tebliğ etmeyen biri konumuna düşersin. Bunun sebebi ise, peygamberlerin (sas) hükümlerinin ve tekliflerinin daha da kesin oluşudur. Diğer in-

sanların hükmü gibi değildir. Çünkü onlar bir kısım salih ameller yaptıklarında birtakım kötülükleri de olsa bağışlanabilirler.

Yüce Allah'ın: فإذا بلغن أجلهن فأمسكوهن بمعروف *Iddet müddetlerini* ***doldurduklarında*** *onları ya güzelce tutun* (65/Talâk 2) sözüne gelince bu gelip dayanmak anlamına gelir. Çünkü: Eğer kadın süresinin sonuna kadar varırsa, artık kocanın onu tekrar alması ve tutması doğru olmaz.

Bir haberi bildirmek için بلّغته الخبر denir. Ayrıca أبلغته da onun gibidir. بلّغته ise, daha fazla vurguludur. Allah buyurur ki: أبلغكم رسالات ربّي *Size Rabbimin mesajlarını* ***iletiyorum***, (7/A'râf 62); يا أيها الرّسول بلّغ ما أنزل إليك من ربك *Ey Peygamber, Rabbin tarafından sana indirilen mesajı* ***duyur*** (5/Mâide 67); فإن تولّوا فقد أبلغتكم ما أرسلت به إليكم *Eğer benim çağrıma sırt dönecek olursanız, ben size gönderilen mesajı* ***duyurdum*** (11/Hûd 57); بلغني الكبر وامرأتي عاقر *yaşlılık bana* ***ulaşmışken*** *ve karım çocuktan kesilmişken nasıl oğlum olabilir?'* (3/Âl-i İmrân 40).

Bir yerde ise: وقد بلغت من الكبر عتيّا *Ben ise, ihtiyarlığın son sınırına* ***vardım*** (19/Meryem 8); bu âyette kullanılan بلغني الكبر ifâdesi أدركني الجهد و أدركت الجهد gibidir. Farkları ise, بلغني المكان وأدركني denmesinin doğru olmamasıdır.

بلاغة ise, iki şekilde kullanılır:

Birincisi, sözün bizzat kendisinin beliğ olmasıdır. Bu da sözde üç özelliğin bir arada bulunması demektir. Bunlar sözün dil açısından tamamen doğru olması, kast edilen manaya tamamen uygun olması ve kendi içinde doğruluğu dile getirmesidir. Bu özelliklerden biri ihlâl edildiğinde söz belağat açısından eksik/kusurlu kabul edilir.

İkincisi, sözün söyleyen ya da söylenen açısından beliğ olmasıdır. Bu da sözü söyleyenin söylemek istediği şeyi sözün kendisine söylendiği kişinin kabul edeceği bir şekilde söylenmesidir. Yüce Allah'ın: وقل لهم في أنفسهم قولا بليغا *Kendilerine öğüt ver onların* ***içlerine işleyecek*** *güzel söz söyle* (4/Nisâ 63) sözü ise, bu iki anlamda da anlaşılabilir. Bu sözün anlamı, kimilerine göre: *Onlara de ki: Eğer içinizde gizlediğiniz sözleri söylerseniz öldürülürsünüz* şeklindedir. Başkalarına göre ise: *Onları başlarına gelebilecek birtakım zorluklarla korkut* şeklinde belirlenmiştir. Bunlar, sözün genel olan anlamından çıkarılabilecek bazı hususlara işaret sayılır.

بُلْغة ise, hayatın kendisi ile devam ettiği ihtiyaçlardır.

بلى / B-l-y

Bir elbise eskidiğinde بَلِي الثَّوْبُ بلى وبلاءً denir ki, bu, elbise eskidi ve yırtıldı anlamına gelir. Bu kelimeden yolculuk yapan için de بلو سفرٌ وبلي سفرٌ denir ki bu, yolculuk onu eskitti demektir. بلوته ise, denemek anlamına gelir. Bu da çok denemekten dolayı sanki *yıprattım*, *eskittim* gibi bir mana taşımaktadır.

هُنَالِكَ تَبْلُو كُلُّ نَفْسٍ مَا أَسْلَفَتْ *İşte orada herkes geçmişteki her davranışının yararını ve zararını somut olarak **görür*** (10/Yûnus 30) âyeti, herkes ne yaptığının gerçek mahiyetini öğrenir, demektir. Onun için بلوت فلانا denir ki, kişiyi sınamak anlamına gelir.

Üzüntü de بلاء adını almıştır; çünkü: O da bedeni yıpratmaktadır. Allah buyurur ki: وفي ذلكم بلاء من ربكم عظيم. *Bunda, sizin için Rabbinizden gelen çok büyük bir **imtihan** vardı* (2/Bakara 49); ولنبلونكم بشيء من الخوف *Muhakkak ki, sizi biraz korku ile **deneriz*** (2/Bakara 155); إن هذا لهو البلاء المبين *Bu, gerçekten apaçık bir **imtihandı*** (37/Sâffât 106). Yükümlülük de birkaç açıdan بلاء diye adlandırılmıştır; bunlar:

Biri, yükümlülüklerin hepsi insana zor gelmektedir. Bu açıdan her biri bir belâ sayılmıştır.

İkincisi, her biri bir sınamadır. Bu açıdan Allah buyurur ki: ولنبلونكم حتى نعلم المجاهدين منكم والصابرين ونبلو أخباركم *Andolsun ki içinizden cihad edenlerle sabredenleri belirleyinceye kadar **sizi deneyeceğiz** ve söylediğiniz sözlerin doğru olup olmadığını açığa çıkarıncaya kadar sizi **imtihan** edeceğiz* (47/Muhammed 31).

Üçüncüsü, Cenab-ı Allah'ın kulları sınaması, bazen şükretsinler diye bollukla, bazen de sabretsinler diye zorlukla yüzyüze getirmek şeklinde gerçekleşmektedir. Bu açıdan hem محنة *belâ* hem de منحة *armağan*, بلاء sayılmıştır; çünkü: Belâ, sabretmeyi, armağan ise, şükretmeyi gerektirir.

Sabrın gereğini yerine getirmek şükrün gereğini yerine getirmekten daha kolaydır. Buna göre Allah'ın bağışı, iki belânın en büyüğü olmaktadır. Bu bakış açısından Hz. Ömer (ra) şöyle demiştir:

بلينا بالضراء فصبرنا وبلينا بالسراء فلم نشكر : *Biz zorluklarla **denendik** ve sabrettik, sonra nimetlerle **denendik**, fakat şükredemedik.*[192]

Bu açıdan Emîru'l-mu'minîn Hz. Ali şöyle der:

من وسع عليه دنياه فلم يعلم أنه قد مكر به فهو مخدوع عن عقله *Kimin dünya imkanları genişler de kendisinin onlarla sınandığını bilmezse, o, akıl yönünden aldanmıştır.*[193]

Allah buyurur ki: ونبلوكم بالشر والخير فتنة *Nasıl davranacağınızı görelim diye sizi hem kötülükle ve hem de iyilikle **sınavdan geçiririz*** (21/Enbiyâ 35); وليبلي المؤمنين منه بلاء حسنا *mü'minleri güzel bir **sınavdan** geçirmek için bunu böyle yaptı* (8/Enfâl 17). Yüce Allah'ın: وفي ذلكم بلاء من ربكم عظيم *Bunda, sizin için Rabbinizden gelen çok büyük bir **imtihan** vardı* (2/Bakara 49) sözü her ikisi için de geçerlidir. Bu, Yüce Allah'ın: نبتخون

---

192 Abdullah b. Mübârek, *Zühd*, thk. Habîb Abdurrahman el-A'zemî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, s. 182; el-Muhibbu't-Taberî, *er-Riyâdu'n-Nadira fi Menâkıbi'l-Aşere*, IV, 314; Tirmizî, *Sünen*, III, 307.

193 Zemahşerî, *Rabîu'l-Ebrâr ve Nüsûhu'l-Ahbâr*, thk. Selîm en-Nuaymî, Kültür Bakanlığı, Bağdat, I, 45.

أبناءكم ويستحيون نساءكم *Hani oğullarınızı boğazlayıp kadınlarınızı bırakmak suretiyle* (2/Bakara 49) ifâdesiyle sözünü ettiği zorluk anlamındaki belâya işaret olduğu kadar, onları bu belâdan kurtarması şeklindeki bağışına da işarettir.

Aynı şekilde: وآتيناهم من الآيات ما فيه بلاء مبين *Onlara, içinde açık bir **imtihan** bulunan âyetler verdik* (44/Duhân 33) âyetinde sözünü ettiği belâ da her iki anlamda kullanılmıştır. Bu Yüce Allah'ın: قل هو للذين امنوا هدى وشفاء والذين لا يؤمنون في اذانهم وقر وهو عليهم عمى *De ki: O mü'minler için doğru yolu gösteren bir hidâyet rehberi ve şifadır. İnanmayanlara gelince, onların kulaklarında bir ağırlık vardır ve Kur'ân, onlara bir körlüktür* (41/Fussilet 44) âyetindeki nitelemesi gibidir.

ابتلى فلانٌ كذا وأبلاهُ deyimi de aynı şekilde iki anlamı taşımaktadır. Birincisi, onun durumunu öğrenmek ve işinin bilinmeyen tarafına vakıf olmaktır. İkincisi, onun iyiliğini ve kötülüğünü ortaya çıkarmaktır. Bununla bazen her iki durum da kast edilir. Bazen de bunlardan biri amaçlanır. Yüce Allah için بلاء كذا وأبلاه dendiğinde bundan kast edilen sadece onun iyiliğini ve kötülüğünü ortaya çıkarmaktır. Durumunu öğrenmek ve işinin bilinmeyen tarafına vakıf olmak değildir. Çünkü Yüce Allah bütün bilinemezleri en iyi bilendir. Buna göre, Yüce Allah'ın şu sözü de anlaşılabilir وإذ ابتلى إبراهيم ربّه بكلمات فأتمّهنّ *Hani Rabbi, İbrahim'i birtakım emirler ile **denemiş**, o da onları yerine getirmişti* (2/Bakara 124).

أبليتُ فلاناً يميناً deyimi, bir kişiyi sınamak için yemin etmeye çağırmaktır.

بلى / Belâ

بلى olumsuzluğu bildirmek için kullanılan bir red edatıdır. Yüce Allah'ın: وقالوا لن تمسنا النّار إلاّ أيّاما معدودة قل أتخذتم عند الله عهدا فلن يخلف الله عهده أم تقولون على الله ما لا تعلمون بلى من كسب سيئة *Sayılı günlerden başka katiyyen bize ateş dokunmayacak dediler. De ki: Allah'tan bu yönde söz mü aldınız -ki Allah asla sözünden caymaz- yoksa Allah hakkında bilmediğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz? **Hayır**, öyle birşey yok* (2/Bakara 80-81) sözü gibi. Ya da olumsuzlukla beraber kullanılan bir sorunun cevabıdır: ألستُ بربّكم قالوا بلى شهدنا *Ben sizin Rabbiniz değil miyim? diyerek kendilerini birbirine şahit tutmuştu da onlar da: **Evet** şahidiz, demişlerdi* (7/A'râf 172) âyeti gibi.

نعم ise, yalnız soru olan cümlenin cevabında kullanılır. فهل وجدتم ما وعد ربكم حقا قالوا نعم *Siz de Rabbinizin size yönelik vaadlerini gerçekleşmiş buldunuz mu? derler. Cehennemlikler de: **Evet**, derler* (7/A'râf 44) âyeti gibi. Bu sorunun cevabında belâ kullanılamaz. Eğer kişi: *Yanımda hiçbir şey yok* dediğinde, buna بلى diye karşılık verilecek olursa, bu onun sözünün red edilmesi anlamına gelir, fakat نعم denmiş olursa, bu söylenen

sözü ikrar etmek anlamına gelir.

Allah buyurur ki: فألقوا السّلم ما كنّا نعمل من سوء بلى إنّ الله عليمٌ بما كنتم تعملون *Kendilerine zulmederken canları alınan kâfirler: Biz hiçbir kötülük yapmamıştık, diyerek ölüm meleklerine kolayca teslim olurlar.* ***Hayır****, öyle değil. Allah sizin neler yaptıklarınızı biliyor* (16/Nahl 28); وقال الذين كفروا لا تأتينا السّاعة قل بلى وربّي لتأتينّكم *Kâfirler: Kıyamet anı hiç gelmeyecek, dediler. Onlara de ki:* ***Hayır****, gaybın bilgisi tekelinde olan Rabb'im adına yemin ederim ki, o an mutlaka gelecektir* (34/Sebe' 3); وقال لهم خزنتها ألم يأتكم رسلٌ منكم يتلون عليكم آيات ربّكم وينذرونكم لقاء يومكم هذا قالوا بلى *İnkâr edenler bölük bölük cehenneme sürülür. Nihâyet oraya vardıklarında kapılar açılır, görevlileri: Size içinizden Rabbinizin âyetlerini okuyan ve bugünün karşılaşmasına karşı sizi uyaran peygamberler gelmedi mi? derler. Onlar:* ***Evet****, derler* (39/Zümer 71); قالوا أولم تك تأتيكم رسلكم بالبيّنات قالوا بلى *Bekçiler dediler ki: Peygamberleriniz size açık kanıtlar getirmezler miydi?, Onlar da:* ***Evet*** *getirirlerdi, dediler* (40/Mü'min 50).

بنّ / B-n-n

بنان kelimesi, parmaklar, demektir. Deniyor ki: Bu ismi almasının sebebi, insanın yapmak/kurmak istediği her şeyi onlarla yapma/düzeltme imkanına kavuşmuş olmasıdır. Yani her şey onlarla yapılmaktadır. Bu açıdan ابنّ بالمكان يبنّ denmektedir ki, bu, bir yerde ikâmet etmeyi anlatır. Bu nedenle Yüce Allah: بلى قادرين على أن نسوّي بنانه *İnsan, kemiklerini bir araya toplayamayız mı sanıyor? Hayır, onun* ***parmak uçlarını*** *bile yeniden yapmaya gücümüz yeter* (Kıyamet 3-4) ve: واضربوا منهم كلّ بنان *İndirin darbelerinizi tüm* ***parmaklarına*** (8/Enfâl 12) sözlerinde onları özellikle kullanmıştır. Çünkü, onlar parmaklar sayesinde savaşır ve savunma yaparlar.

بنّة ise, kendisine yapışan her şeye sirâyet edip çıkmayan kokudur.

بنى / B-n-a

Fiil olarak: بنيت أبني بناءً وبنيةً وبنى denir ki: Bu yapmak, bina etmek anlamına gelir. Allah buyurur ki: وبنينا فوقكم سبعاً شداداً *Üstünüze yedi sağlam gök bina ettik* (78/Nebe 12).

بناء, yapılan yapının adıdır. Allah buyurur ki: لهم غرفٌ من فوقها غرفٌ مبنيّةٌ *Onlar için odalar vardır; üstlerinde* ***yapılmış*** *odalar bulunan* (39/Zümer 20).

بنية kavramıyla Yüce Allah'ın Ev'i anlatılır. Allah buyurur ki: والسّماء بنيناها بأيد *Göğü gücümüzle biz* ***kurduk*** (51/Zariyet 47); والسّماء وما بناها *Göğe ve onu* ***yapana*** (91/Şems 5).

بنيان tekildir; çoğul değildir; çünkü: Yüce Allah onu şöyle kullanmaktadır: لا يزال بنيانهم الّذي بنوا ريبةً في قلوبهم *Yaptıkları o* ***yapıları*** *kalpleri paralanana kadar, yüreklerinde bir kuşku kaynağı olmaya devam edecektir* (9/Tevbe 110); كأنّهم بنيانٌ مرصوصٌ *kenetlenmiş bir bina gibi saf bağlıyarak* (61/Saf 4); قالوا ابنوا له بنياناً *Onun için*

bir ***bina yapın*** (37/Sâffât 97). Bazıları بنيان kelimesinin بنية nin çoğulu saymışlardır. Bu da شعير - شعيرة ، تمر - تمرة ، نخل - نخلة gibidir. Bu tür cemiler, hem *müzekker* hem de *müennes* için kullanılır.

اِبْن (*oğul*) kelimesinin aslı بنو'dur. Çünkü çoğulunda أبناء küçültmesinde بُنَيّ şekline dönüşmektedir. Allah buyurur ki: يَا بُنَيَّ لا تَقْصُصْ رُؤْيَاكَ عَلَى إِخْوَتِكَ ***Yavrucuğum****! Bu rüyanı kardeşlerine anlatma;* (12/Yûsuf 5); يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ ***Yavrucuğum****! Ben uykuda iken seni kestiğimi görüyorum* (37/Sâffât 102).

Lokman oğluna öğüt vererek: يَا بُنَيَّ لا تُشْرِكْ بِاللَّهِ *Oğulcuğum! Allah'a ortak koşma* (31/Lokmân 13). ***Yavrucuğum*** *şeytana tapma*! Böyle demesinin nedeni, onun babası için bir bina oluşundandır; çünkü: Onu yapan babadır. Cenab-ı Allah, kendisini, onun icadında bir bina kılmıştır. Bir şeyin herhangi bir yönünden kaynaklanan, terbiyesinden geçen, çok aranan, çok hizmet eden ya da işini gören kişi için onun oğlu denir. فلانٌ ابنُ الحرب، وابنُ السبيل ، ابنُ الليل، ابنُ العلم denir ki, bu sıra ile kişinin savaş, yolculuk, gece ve ilimle yakın temasını ifâde eder. Şair şöyle der:

٦٨- حميعا ومعروف ألمّ ومنكر أولاك بنو خير وشرٍّ كليهما

68- *Bunlar hem iyiliğin hem de kötülüğün her ikisinin* ***çocuklarıdır****;*
Hepsi. Tanınan gelsin veya tanınmayan gelsin fark etmez.[194]

فلانٌ ابنُ بطنه وابنُ فرجه *Falan karnının ve şehvetinin oğludur* deyimleri kişinin tüm arzusunun bu ikisinde odaklandığını gösterir. وابنُ يومه deyimi de günlük takılan, yarınını düşünmeyen kişi için söylenir. Allah buyurur ki: وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ *Yahudiler: Uzeyr, Allah'ın* ***oğludur****, dediler. Hıristiyanlar da: Mesih (İsa) Allah'ın* ***oğludur****, dediler* (9/Tevbe 30); إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي *Şüphesiz* ***Oğlum*** *ailemdendir* (11/Hûd 45); إِنَّ ابْنَكَ سَرَقَ ***Oğlun*** *hırsızlık yaptı,* (12/Yûsuf 81).

ابن kelimesinin çoğulu أبناء وبنون şeklindedir. Allah buyurur ki: وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَنِينَ وَحَفَدَةً *ve eşlerinizden de size* ***oğullar*** *ve torunlar yarattı* (16/Nahl 72) يَا بَنِيَّ لا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ ***Yavrularım****, tek bir kapıdan girmeyiniz* (12/Yûsuf 67); يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ *Ey* ***Ademoğulları****, her mescide girişinizde güzel elbiseler giyiniz* (7/A'râf 31); يَا بَنِي آدَمَ لا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ *Ey* ***Ademoğulları****, sizleri de ayartıp tuzağa düşürmesin* (7/A'râf 27).

ابن kelimesinin müennesi, ابنة - بنت şeklinde gelir. Yüce Allah: هَؤُلاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ *işte* ***kızlarım****, onlar sizin için*

---

194 Câhız, bu beyti, adı Muhammed b. Abdullah olan Atebî'ye nispet etmiştir ki, bu bir yanılgıdır. Eserini tahkik eden Hârûn da buna dikkat çekmemiştir. Beyit, *Hayevân,* II, 89; *Sinâateyn*, s. 59'da yer almaktadır. Doğrusu ise, beytin, Musâfi' b. Huzeyfe Absî'ye ait olduğudur. Bkz. Tebrîzî, *Şerhu'l-Hamâse*, III, 24; Bağdadî, *el-Hazâne*, V, 71; Batalyûsî, *Müselles*, I, 340.

daha temizdir (11/Hûd 78) ve *Soydaşları:* لقَدْ علمْتَ ما لنا في بناتك من حق *Biliyorsun ki, bizim **kızlarınızda** bir hakkımız yok* (11/Hûd 79) âyetlerinde geçen بنات (*kızlar*] kelimesi, denmiştir ki:

Hz. Lut, Kavminin büyüklerine seslenmiş ve onlara kızlarını teklif etmiştir; Belde halkının tümüne değil. Bu, zaten birkaç kızını, büyük bir topluluğa arz etmesi açısından da imkânsızdır. Aksine bu بنات (*kızlar*) kelimesi ile ümmetinin kadınlarına işaret etmiş ve onları kendi kızları diye adlandırmıştır; çünkü, kendisi bir peygamberdir ve *her peygamber ümmeti için baba konumundadır.* Hatta peygamber daha önce "اب" maddesinde geçtiği gibi, anne-babadan daha büyük ve daha değerlidir, diyenler de olmuştur. Yüce Allah'ın: ويجعلون لله البنات *Onlar, Allah'a **kız** çocuklarını mal ederler ki* (16/Nahl 57) sözü, onların, Allah hakkında söylediklerini hikaye etmekte ve onların: *Melekler, Allah'ın kızlarıdır* sözünü aktarmaktadır.

بهت /B-h-t

Allah buyurur ki: فبهت الَّذي كفر *kâfir adam şaşırıp kaldı, söyleyecek söz bulamadı* (2/Bakara 258); yani: Aklı karıştı ve şaşırıp kaldı. قدْ بهتَهُ da bu anlamdadır. Allah buyurur ki: هذا بُهتانٌ عظيم *Bu büyük bir iftiradır* (24/Nûr 16); yani: Duyanları çirkinliğinden dehşehete düşüren bir yalandır. Allah buyurur ki: ولا يأتين ببُهْتَانٍ يفترينه بيْن أيديهنّ وأرجُلهنّ *Elleri ile ayakları arasında bir **iftira** uydurup getirmeyecekler* (60/Mümtehine 12) Burada geçen بُهْتَان *(iftira)* zinadan kinâyedir. Bunun çirkin olan her fiil olduğu da söylenmiştir. Yapılması kötü olan herhangi bir şeyi almak veya ayakla ona doğru yürümek gibi fiillerin hepsi bu kapsamdadır, diyenler de vardır. جَاءَ بالبهتة yalan getirmek/söylemek, uydurmak demektir.

بهج /B-h-c

بهجة: **Sözcüğü**, ten güzelliği ve sevincin ortaya çıkmasıdır. Bu anlamda Allah buyurur ki: حدائق ذات بهجة *Alımlı bahçeler bitirdik* (27/Neml 60). قدْ بَهُجَ فهو بهيجٌ sözleri de bu anlamdadır. Yüce Allah: وأنبتنا فيها منْ كل زوْجٍ بهيج *Onda her **güzel** çifti bitirdik* (50/Kâf 7). Buradaki kelimeye بهج de denmiştir; Şairin:

٦٩- ذاتُ خلْق بهج

69- ***Güzel** yaratılış sahibi;*[195]

sözü gibi.

بهج'den fiilinden bir çeşit kağıt olan بهرج kelimesi türetilemez. قدْ ابْتَهَجَ بكذا denebilir ve ابهجه كذا da denir ki, bu, *bir şeye*, yüzünde ifâdesi belli olacak şekilde, *sevinmeyi* ifâde eder.

بهل /B-h-l

بهل kelimesinin aslı bir sürünün çobansız olmasıdır. باهل bağ veya herhangi bir işaretten bağımsız olan

195 Şair, bulunamamıştır.

deve ya da memesinin torbası çıkarılmış dişi devedir. Bir kadın: أبهلته باهلا غَيْرَ ذات صرار *Sana sahip olduğum her şeyi verdim, hiçbir şeyi esirgemedim*, demiştir. أبهلت فلانا deyimi, kişinin, serbest bırakılan deveye benzetilerek, kendi iradesi ile başbaşa bırakılması anlamına gelir. Duada بهل و الابتهال yapılan duada ısrar etmek ve gönülden yalvarmaktır. Misal (Allah'ın) şu sözüdür: ثمَّ نبتهل فنجعل لعنة الله على الكاذبين *sonra karşılıklı **lânetleşerek** Allah'ın lânetinin yalancıların üzerine olmasını dileyelim* (3/Âl-i İmrân 61).

ابتهال lanetleme şeklinde açıklayanlar, buradaki ısrarın lanet için olmasından yola çıkmışlardır. Şair şöyle der:

٧٠- نظر الدَّهْرُ اليهم فابتهل

70- *Zaman onlara baktı ve [onları] **lanetledi**.*[196]

Yani: Onların üzerinde durdu ve onları yok etti.

بهم / B-h-m

بهمة sert taş demektir. Cesur insana, benzetme yoluyla بهمة adı verilmiştir. Mahsûs/Somut şeylerin duyu organları tarafından algılanması zor olanlarına da, ma'kûl/akla ilişkin şeylerin anlaşılması zor olanlarına da مُبْهَم adı verilmektedir.

196Şair, Lebîd. Bkz. *Divanı*, s. 148; Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, s. 32.

أبهمت كذا فاستبهم و أبهمت الباب kapıyı açılamayacak şekilde kapattım, demektir.

بهيمة konuşamayan hayvana denir; çünkü, onun sesinde bir anlaşılmazlık vardır. Fakat genelde, özellikle yırtıcı hayvanlar ve kuşlar dışındaki hayvanlar için kullanılır. Allah buyurur ki: احلت لكم بهيمة الأنعام *bütün **yırtıcı olmayan** hayvanlar size helal kılındı* (5/Mâide 1).

ليل بهيم ifâdesi مفعل vezninde gelmiş bir فعيل kalıbıdır. Karanlıktan dolayı işi anlaşılamaz oldu, demektir; ya da مفعل anlamındadır; çünkü, gece içinde açık olan şeyi belirsizleştirmekte ve algılanamaz hâle getirmektedir. فرس بهيم deyimi aynı renkte olup gözle iyice birbirlerinden ayırt edilemeyen atlar, demektir. Resûlullah'tan (sas) gelen şu rivâyet de aynı anlamdadır:

يحشر الناس يوم القيامة عراة حفاة بهما

*İnsanlar kıyamet gününde çıplak, yalın ayak, **birbirinden ayırt edilemez hâlde** haşrolurlar/toplanırlar.*[197] Deniyor ki: Bu, بهما kelimesi dünyada aldıkları nişanlardan ve süslendikleri şeylerden soyutlanarak toplanırlar, demektir; Allah daha iyi bilir.

197*İnsanlar, kıyamet gününde çıplak, yalınayak ve buhm olarak haşrolurlar. Biz dedik ki: Buhm nedir? buyurdu ki: Yanlarında hiçbir şey olmadığı halde...* Hadisi, Ahmed, Musned'inde hasen bir isnad ile, Hâkim de *Müstedrek*'inde (II, 437) tahriç edip sahih saymış; Zehebî de bunu onaylamıştır. İbn Hacer: Bu hadisin Tâberânî'de başka varyantları da vardır, isnadı da *sâlih*tir der. Ayrıca bkz. Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, I, 280; Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, X, 354.

بهم koyunların küçükleridir. بُهْمَى dikenlerinden bitkisi görünmeyen bir ottur. قَدْ أَبْهَمَتِ الأَرْضُ deyimi, yerin bu türden otları çoğaldı demektir. Tıpkı اعشبت *yerin otu çoğaldı* ve ابقلت *baklası çoğaldı* fiilleri gibi.

بَاب / B-v-b

بَابٌ bir şeyin girişi için söylenir. Bunun aslı, mekânların girişleridir. Şehrin, sarayın, evin kapısı gibi; çoğulu أَبْوَاب gelir. Allah buyurur ki: واستبقا الباب وقدت قميصه من دبر والفيا سيدها لدى الباب *Her ikisi de -Yusuf önde, kadın peşinde olmak üzere- **kapıya** koştular. Kadın, Yusuf'un gömleğini arkasından yırttı; **kapıda** kadının kocası ile karşılaştılar* (12/Yûsuf 25); لا تَدْخُلوا من بَاب واحد وادْخُلوا من ابواب مُتفرِّقة *aynı **kapıdan** girmeyiniz, değişik **kapılardan** giriniz* (12/Yûsuf 67). Bu manasından dolayı ilimde, باب كذا sözgelimi, (kitaplarda başlık olarak) " باب"; " *konusu*" denir, هذا العلم بابٌ إلى علم كذا, denir ki, bu konu, şu konunun kapısıdır/buradan girilerek ona ulaşılır demektir.

Peygamber (sas): أنا مدينة العلم وعلي بابها *Ben ilmin şehriyim, Ali de onun **kapısıdır**,*[198] buyurmuştur. Yani, ilme onun vasıtasıyla ulaşılır. Şair şöyle der:

٧١- اتيت المروءة من بابها

71- *Yiğitliğe **kapısından** vardın.*[199]

Allah buyurur ki: فتحنا عليهم أبْواب كل شيء *Bütün nimetlerin **kapılarını** yüzlerine açtık* (6/En'âm 44); فضرب بينهم بسور له باب باطنه فيه الرحمة *Aralarına bir kapısı bulunan bir sur çekildi. Bu surun içinde rahmet vardır* (57/Hadîd 13).

Cennete ve cehenneme götüren şeyler için cennetin kapıları ve cehennemin kapıları adı verilir. Allah buyurur ki: فادْخلوا أبْواب جهنّم *cehennemde kalmak üzere oranın kapılarından içeri giriniz* (16/Nahl 29); حتى إذا جاؤوها وفتحت أبْوَابُهَا وقال لهُمْ خزنتها سلامٌ عليْكمْ *Oraya varıp **kapılar** açıldığında, bekçileri onlara: Selâm size, derler* (39/Zümer 73).

---

198 Hâkim, *Müstedrek* (III, 126), Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, Ebû'ş-Şeyh, *Sünne*, İbn Abbâs'tan. Tirmizî, Ebû Nu'aym ise Hz. Ali'den: *Ben hikmetin eviyim, Ali de kapısıdır* lafzıyla tahriç etmişlerdir. Dârakutnî, *Ilel*'de (III, 247) *çelişkilidir ve sabit değildir*; Tirmizî: *Münkerdir*; Buhârî, *sahih bir şekli yoktur* derken; Hatîb Bağdâdî, İbn Maîn'den: *Yalandır; hiçbir aslı yoktur*; değerlendirmesini aktarmıştır. İbnu'l-Cevzî de *Mevdûât*'ta (Dâru'l-Fikr, Beyrut) kaydetmiş; Zehebî ve başkası da bu tespitini onaylamıştır. Hâkim ise: *Isnadı sahihtir* demiş; Zehebî ise: *Aksine uydurmadır* diye itiraz etmiştir. *ed-Durar*'da Ebû Said Alâî'den naklen: *Doğrusu: Birçok varyantından dolayı hasen kabul edilmesidir; ne sahih, ne de zayıftır; uydurma olması şöyle dursun* denmektedir. Hafız İbn Hacer de bir fetvasında böyle demiştir. Suyûtî, *Lealî*'de (I,329) uzun bir değerlendirmeden sonra deniyor ki: *Özcesi: Ebû Muâviye ve Şerîk'in tariklerinin toplamıyla kendisi ile delil getirilebilen hasen derecesine ulaşmaktadır.* Bkz. Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 203; Mübârekfûrî, *Aridatu'l-Ahvezî*, XIII, 171; Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 64.

199 Bu şiir, daha önce *etâ* maddesinde geçmiş olup A'şâ'nın bir mısraıdır. Bkz. *Dîvânu'l-A'şâ*, Mısır baskısı, s. 173; Sealibî, *Hasu'l-Hâs*, s. 99; Feyrûzâbâdî, *Besâir*, II, 43.

Kimi zaman: هذا مِنْ بابة كذا denir ki, bu şey, şu işe, şuna yarar demektir; çoğulu بابات şeklindedir.

el-Halîl şöyle der: بابة kelimesi, hudûdta [ve hesapta] kullanılır. بَوَّبْتُ بابًا bir kapı yapmayı; أبوابٌ مُبَوَّبة yapılmış kapıları; بَوَّاب evin bekçisini; تَبَوَّبْتُ بَوَّابًا de, ev bekçisi tutmayı anlatır. باب kelimesinin aslı بَوَب şeklindedir.

بَيْت / B-y-t

بَيْت kelimesinin aslı, insanın gece barınağıdır; çünkü, بات gece kalmak anlamına gelir. Nitekim, ظَلَّ بنهار de gündüz kalmak demektir. Bunun yanında, orada gece kalmaya bakmadan her meskene beyt adı verilir; çoğulu, أبيات ve بُيُوت şeklindedir. Yalnız daha özel anlamda بُيُوت evler için, أبيات beyitler ise, şiir için kullanılır.

Allah buyurur ki: فتلك بُيُوتُهُمْ خاوية بما ظلموا *İşte enkaz yığınına dönüşmüş **evleri**! Sebep zalimlikleridir* (27/Neml 52); وأوْحَيْنا إلى موسى وأخيه أن تبوءا لقومكما بمصر بيوتا واجعلوا بيوتكم قبلة *Biz Musa ile kardeşine vahyettik ki: Halkınıza Mısır'da evler hazırlayınız, evlerinizi namazgâh hâline getiriniz, namaz kılınız ve mü'minleri müjdeleyiniz* (10/Yûnus 78); لا تَدْخُلوا بُيُوتًا غَيْرَ بيوتكمْ ***evlerinizin** dışındaki **evlere** girmeyiniz* (24/Nûr 27).

Evlerin, taştan ve çamurdan, yünden ve kıldan yapılanların hepsine aynı ad verilebilir. Buna benzetilerek بَيْتُ الشِّعْر *şiir evi* denmiştir. Bir şeyin yeri onun beyti/evi sayılmıştır. أهل البَيْت ifâdesi, daha çok Peygamberin (sas) ailesi için kullanılır.

Peygamber (sas): سَلْمان مِنّا أهْل البَيْت *Selmân bizden; ehl-i **beyttendir***[200] sözü ile bir insan topluluğunun mevlasının onlardan sayılmasının doğruluğuna dikkat çekmiştir. Nasıl ki: مولى القوْم مِنْهُم، وابْنه مِن أنفسهم *Kavmin mevlası da onlardandır; oğlu da kendilerindendir*[201] de buyurmuştur.

بَيْتُ الله *Beytullah* ve البَيْتُ العتيق *Beytu'l-Atîk* ise, Mekke(Ka'be)dir. Allah buyurur ki: وليطوّفوا بالبَيْت العتيق *Bu tarihi **evi** (Ka'be'yi) tavaf etsinler* (22/Hac 29); إنّ أوّل بيت وُضِع للنّاس للّذي ببكّة *İnsanlar için kurulan ilk **ev** Mekke'deki ev(Ka'be)dir* (3/Âl-i İmrân 96); وإذ يرفع إبراهيم القواعد مِن البَيْت *Hani İbrahim ile İsmail, **Ev'in** (Ka'be) duvarlarını yükseltirlerken* (2/Bakara 127); Yani: وليس البرّ بأن تأتوا البُيُوت من ظهورها ولكنّ البرّ من اتقى ***Evlere** arka taraflarından girmeniz*

---

200 Hâkim, Müstedrek, III, 598; Zehebî der ki: Senedi zayıftır. Aclûnî der ki: Taberânî ve Hâkim Amr b. Avf'ten tahriç etmiştir; senedi zayıftır. Heysemî der ki: Taberânî rivâyetinde Kesîr b. Abdullah Müzenî vardır; cumhur onu zayıf saymıştır; diğer ravileri sika/sağlamdır. Bkz. Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ', I, 459; Suyûtî, el-Fethu'l-Kebîr, II, 159; İbn Hamza el-Huseynî, Esbâbu Vurûdi'l-Hadîs, II, 367.

201 Sehâvî der ki: Sünen müellifleri ve İbn Hibbân, Ebû Râfi'den tahriç etmişlerdir. Hadis Buhârî ve Müslim tarafından da Enes yoluyla *kendilerindendir* ve *kavmin bacısının oğlu da onlardandır veya kendilerindendir* lafzıyla tahriç edilmiştir. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* XII, 48; Beğavî, *Şerhu's-Sünne,* VIII, 352; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ,* II, 291; Sehâvî, *Makasıdu'l-Hasene*, s. 439.

iyiliğe uygun bir davranış değildir. İyiliğe uygun davranış, kötülükten sakınarak (2/Bakara 189) âyetinin, cahiliye döneminde ihram giydikten sonra evlerine yönelmeyi/dönmeyi gururlarına yediremeyen bir kesim hakkında geldiği kesindir.

Yüce Allah böylece bunun بِرّ yani iyiliğe aykırı olduğuna dikkat çekmiştir. Yüce Allah buyurur وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ سَلَامٌ *Melekler her kapıdan yanlarına girerek: selâm size* (13/Ra'd 23). Bu, *sevincin her çeşidiyle gelirler* demektir. Allah buyurur ki: فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ *Allah'ın yüceltilmelerini ve içlerinde adının anılmasını emrettiği **evlerde*** (24/Nûr 36).

Bu evler, beygamberin evleridir, denmiştir. لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ *Peygamberin **evlerine** girmeyin; ancak davet edilirseniz girin* (33/Ahzâb 53) âyeti gibi. فِي بُيُوتٍ ile onun ehl-i beytine ve kavmine işaret edilmiştir de denmiştir.

Bununla kalbe işaret edilmiştir diyenler de vardır. Bazı bilgeler, peygamberin (sas):لَا تَدْخُلُ الْمَلَائِكَةُ بَيْتًا فِيهِ كَلْبٌ وَلَا صُورَةٌ *Melekler, içinde köpek ve resim bulunan **eve** girmezler* sözünü, bu *ev*, *kalp*tır şeklinde yorumlamış ve *köpek* ile de *hırs* kastedilmiştir demişlerdir; ve كَلِبَ فُلَانٌ sözü aşırı hırsa kapılmak demektir; هُوَ أَحْرَصُ مِنْ كَلْبٍ köpekten daha hırslı, deyimlerini de bunun için delil saymışlardır.

Allah buyurur ki: وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ *Hani İbrahim'e **Ev**'in yerini gösterdik* (22/Hac 26) Yani: Mekke(Ka'be]. قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ *O hanım: Rabbim! Bana katında, cennette bir **ev** yap demişti* (66/Tahrîm 11); yani: Orada bana bir barınma yeri hazırla. وَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى وَأَخِيهِ أَنْ تَبَوَّءَا لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً *Biz Musa ile kardeşine vahyettik ki: halkınıza Mısır'da **evler** hazırlayınız, **evlerinizi** namazgâh hâline getiriniz* (10/Yûnus 87); bununla Mescid-i Aksa kastedilmiştir.

Allah buyurur ki: فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ *Zaten orada bir **ev** halkından başka müslüman da bulamadık* (51/Zâriyât 36). Deniyor ki: Bu, ev topluluğuna işarettir. Onları, köyde oturanın köy diye adlandırılması gibi, ev diye adlandırmıştır.

بَيَاتٌ ve تَبْيِيتٌ ise, gece düşmana saldırmaktır. Yüce Allah buyurur أَفَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَى أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا بَيَاتًا وَهُمْ نَائِمُونَ *Acaba o ülkelerin halkları **geceleyin** uyurlarken başlarına azabımızın gelmeyeceğinden emin midirler?* (7/A'râf 97); وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا فَجَاءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتًا أَوْ هُمْ قَائِلُونَ *Biz nice kentleri gece uyurken veya öğlen istirahata çekilmişken yokettik* (7/A'râf 4).

تَبْيِيتٌ ise, gece yapılan şey demektir. Allah buyurur ki: بَيَّتَ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ *Onların bir grubu **gecelerde** kimi tezgahlar kurar* (4/Nisâ 81). Geceden düşünülüp tasarlanan her iş için بَيَّتَ ifâdesi kullanılır. Allah buyurur ki: إِذْ يُبَيِّتُونَ مَا لَا يَرْضَى مِنَ الْقَوْلِ *Allah'ın razı olmadığı sözü **geceleyin** buluşarak karara bağlarken* (4/Nisâ 108).

Peygamberin (sas) şu sözü de bu anlamdadır: لا صيام لمن لم يبيت الصيام من الليل *Geceden orucu düşünüp kararlaştırmayana hiçbir oruç yoktur.*[202]

بات فلان يفعل كذا gece yapılan işler için kullanılan bir ifâdedir. Tıpkı, ظل fiilinin gündüz yapılan işler için kullamlması gibi. Bu ikisi, deyimler türündendir.

باد / B-v-d

Yüce Allah buyurur مَا أَظُنُّ أن تبيد هذه أبدا *Bu bahçenin sonsuza dek yok* ***olacağını*** *sanmıyorum* (18/Kehf 35). Fiil olarak باد الشيء يبيد بيادا şeklinde kullanılır ki, bu, *beydâ'*da yani büyük sahrada parçalanıp dağılmak anlamına gelir. بَيْداء'ın çoğulu بيد şeklindedir. أتان بيدانة büyük sahranın kırsalında yaşayan dişi merkep demektir.

بور / B-v-r

بوار aşırı kesat demektir. Aşırı kesat, كسد حتى فسد deyiminde olduğu gibi, fesada/bozulmaya yol açtığından, بوار ile هلاك *yıkıma uğramak, yok olmak* anlatılır. Fiil olarak بار الشيء يَبُورُ بَوارًا وبوْرًا denir. Allah buyurur ki: تجارة لن تبور *hiçbir zaman* ***zarar*** *etmeyecek bir ticaret* (35/Fatır 29); ومكر أولئك هو يبور *ayrıca onların komplosu da* ***boşa çıkar****/verimsiz olur* (35/Fâtır 10). نعوذ بالله من بوار الأيم *Dulun vereceği yıkım gibi* ***zarardan*** *Allah'a sığınırız*[203] diye rivâyet edilmiştir.[204] Allah buyurur ki: وأحلوا قومهم دار البوار *milletlerini* ***helâk*** *yurduna sürükleyenleri görmüyor musun?* (14/İbrahim 28).

رجل حائر بائر *Şaşkın ve tükenmiş adam* ve قوم حور بور *şaşkın ve tükenmiş topluluk* anlamındadır. Allah buyurur ki: حتى نسوا الذكر وكانوا قوما بورا *sonunda seni, anmayı unutarak* ***yok edilmeyi*** *hakkeden bir topluluk oldular* (25/furkan 18); yani: Yıkılmış/tükenmiş hâle geldiler. Bu âyetteki بورا *sözcüğü* بائر kelimesinin çoğuludur. بور mastardır; قوم بور ve رجل بور dendiği gibi, tek kişi de, topluluk da onunla nitelenir diyenler de vardır. Şair şöyle der:

٧٢- يَا رَسُولَ المليك إنّ لساني راتق ما
فتقت إذ أنا بور

72- *Ey kralın elçisi, şüphesiz*
dilim tutuktur

---

202 İbn Mâce, *Sünen*, I, 542, Suyûtî, *el-Fethu'l-Kebîr.* III, 346; Hafsa annemizden; Mâlik, *Muvatta'*da hem İbn Ömer'den hem de Hafsa annemizden. İbn Abdilberr der ki: İsnadında çelişki vardır. Yine de bu konuda merfu olarak rivâyet edilenlerin en güzelidir. Bkz. Zerkânî, *Şerhu'l-Muvatta'*, II, 157; Suyûtî, *Tenvîru'l-Haâlik Alâ Muvattai Mâlik*, I, 270; Ebû Dâvûd, *Sünen, es-Savm* bölümünde. Bkz. Hattâbî, *Meâlımü's-Sünen*, II, 134; Nesâî, IV, 196; Ahmed, *Müsned,* VI, 87; Beğavî, *Şerhu s-Sünne,* VI, 268.

203 et-Taberânî, *Mu'cemu's-Sağîr*, s. 372, *Mu'cemu'l-Evsat*, III, 83 ve *el-Mu'cemu'l-Kebîr*'de İbn Abbâs'tan tahriç etmiştir. Heysemi der ki: Ravilerinden biri Abbâd b. Zekeriyya Sarîmî'dir ki, onu tanımıyorum. Geri kalan ravileri, Sahîh'in râvileridir. Bkz. Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, X, 146;. İbnu'l-Esîr, *Nihâye,* I, 161; Zemahşerî, *Fâik* "بور" mad.

204 Bkz. İbnu'l-Esîr, Nihâye, I, 161; Heysemî, Mecmeu'z-Zevâid, X, 146; Taberânî, Mu'cemu's-Sağîr, s. 372; Taberânî, Mu'cemu'l-Evsat, III, 83; Zemahşerî, Fâik, "بور" maddesi.

*Ben **tükenmiş** hâlde olduğumdan açamadım.*[205]

بار الفحل الناقة damızlık deve, dişi deveyi, döllenme zamanında mı değil mi diye kokladı, demektir. Bu, istiâre yoluyla sınama için de kullanılır. بُرْتُ كذا *şunu denedim*, demektir.

بئر / B-e-r

Allah buyurur ki: وبئر مُعطّلة وقصر مشيد *Nice terk edilmiş **kuyular**, nice korunaklı köşkler* (22/Hac 45). Bu kelimenin aslı hemzelidir. بأرت بئرا وبأرت بؤرة denir ki, *bir kuyu kazdım* demektir. مئبر de bundan türetilmiştir. Bu aslında, üzerinden geçeceklerin içine düşmeleri için kazılmış ve üstü örtülmüş çukurdur. Buna معواة adı da verilir. Kişinin başını belaya sokan laf dolaştırmaya da bu isim verilmiştir. Çoğulu مَآبِر gelir.

بؤس / B-u-s

بؤس ve بأس ve بأساء zorluk ve sıkıntı demektir. Ancak بؤس daha çok fakirlik ve savaş için, بأس ve بأساء ise, yaralanma ve benzeri için kullanılır. Allah buyurur ki: والله اشدُّ بأسا واشدُّ تنكيلا *Hiç kuşkusuz Allah'ın **kahredici** darbesi daha sert ve aleme ibret cezalandırması pek şiddetlidir* (4/Nisâ 84); فأخذناهُمْ بالبأساء والضرّاء *Kendilerini **sıkıntılar** ve belâlarla yakalayıverdik* (6/En'âm 42); والصّابرين فى البأساء والضّرّاء وحين البأس *Acılı **hâllerde**, zarara uğradıklarında ve **savaş** zamanında sabredenler* (2/Bakara 177); بأسهم بينهم شديد *kendi aralarında birbirine verdikleri **acıları** şiddetlidir;* (59/Haşr 14).

قد بؤس يبؤس fiili de bundandır. Allah buyurur ki: بعذاب بئيس *çetin bir azap ile* (7/A'râf 165) bu âyette geçen بئيس fâil kalıbında olup بأس veya بؤس'ten türetilmiştir; فلا تبتئس *Onların yaptıklarından dolay **üzülme*** (11/Hûd 36) yani sürekli kötümser bakma ve üzülme.

Haberde peygamberin (sas): البؤس والتباؤس والتبؤس 'ten hoşlanmadığı belirtilmiştir. Yani: Fakirliğe boyun eğmek veya kendini zelil yapmak ve bunların hepsini zoraki yapmak.

بئس her tür kötülenen şey için kullanılan bir kelimedir. Nasıl ki, نِعْم de her tür övgü için kullanılmaktadır. Her ikisi de *elif-lam* ile veya *elif-lam*a muzaf olmuş bir kelimeyle belirlilik kazanan isimleri merfû yaparlar. بئس الرَّجل زيد *Zeyd ne kötü adamdır!* بئس غلامُ الرَّجُل زيْد *Zeyd ne kötü adamın oğludur*, gibi. Her ikisi de nekre olan ismi nasb eder. بئس رجلا gibi. Allah buyurur ki: لبئس مَا كانوا يفعلون *Ne kadar **kötü** şeydi yaptıkları!* (5/Mâide 79); yani: O yaptıkları şey.

Allah buyurur ki: وبئس القرار *orası ne **fena** bir barınaktır* (14/İbrâhîm 29); فلبئس مَثوى المُتكبّرين *kendini beğenmişlerin barınağı ne kötü bir yerdir* (16/Nahl 29); بئس للظالمين بَدلا *zalimlerin yaptığı bu dost değişimi*

205 Şair, Abdullah b. Ziba'râ. Bkz. *Dîvânı*, s. 36; Ukberî, *el-Meşûfu'l-Mu lem*, I, 119; İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luğa*, I, 277.

ne kötü tercihtir! (18/Kehf 50); لبئس ما كانوا يصنعون *Yaptıkları şey ne kadar **kötüdür*** (5/Mâide 63).

بئس'nin aslı بئس'dir ve bu da بؤس'tan alınmıştır.

بيض / B-y-d

بياض renklerde siyahın zıddıdır. Fiil, ابيضّ يبيضّ ابيضاضا وبياضا، فهو مبيضّ وأبيض şeklindedir. Allah buyurur ki: يوم تبيضّ وجوه وتسودّ وجوه فأمّا الذين اسودّت وجوههم أكفرتم بعد إيمانكم فذوقوا العذاب بما كنتم تكفرون وأمّا الذين ابيضّت وجوههم ففي رحمة الله *O gün kimi yüzler **ak olur**, kimi yüzler kararır. Yüzleri kararanlara 'Siz iman ettikten sonra tekrar kâfir mi oldunuz? O hâlde kâfir olmanızın karşılığı olarak bu azabı tadın' denir. Yüzleri **ak olanlara** gelince, onlar Allah'ın rahmeti içindedirler* (3/Âl-i İmrân 106-107).

الأبيض beyaz olduğundan bu ismi alan bir damardır.

Araplar beyazı renklerin en güzeli diye tanımladıklarından bununla her tür üstünlüğü ve cömertliği beyaz diye tanımlamışlardır. Nitekim: *Beyaz daha üstündür, siyah daha ürkütücüdür, kırmızı daha güzeldir, sarı daha yakışır*, denmiştir. Bu açıdan herhangi bir kusuru olmayan/kirlenmemiş kişiye *onun rengi beyazdır* denmiştir.

Allah buyurur ki: يوم تبيضّ وجوه *O gün kimi yüzler **ak olur*** (3/Âl-i İmrân 106); bu âyette geçen yüzlerin beyazlaşması sevincin, siyahlaşması ise, üzüntünün ifâdesidir. Bu anlamda Allah buyurur ki: وإذا بشّر أحدهم بالأنثى ظلّ وجهه مسودّا *Onlardan birine kız çocuğu olduğu müjdesi verildiğinde, üzüntüden yüzü simsiyah kesilir* (16/Nahl 58). Aynı bu beyazlık gibi bir anlamı da Yüce Allah'ın şu âyeti ifâde etmektedir: وجوه يومئذ ناضرة *O gün birtakım yüzler ışıl ışıl **parlar*** (75/Kıyamet 22); وجوه يومئذ مسفرة ضاحكة مستبشرة *O gün herkesin başından aşkın işi vardır; bazı yüzler o gün parıl parıldır; güleç ve sevinçlidir* (80/Abese 37-39).

Bu bağlamda denmiştir ki: أمّك بيضاء من قضاعة *Annen **beyazdır** Kudaa'dan kenarında gölgelenilen kişinin evinde.*[206] Bu anlama işaret eden bir âyet de şudur: بيضاء لذّة للشاربين ***Berraktır**, içenlere lezzet veren bir içki* (37/Sâffât 46).

Yumurta da beyazlığından بيض adını almıştır ki, tekili بيضة 'dur. Beyaz tenli kadına renk benzerliğinden ve kanat altında himaye olduğundan بيضاء adı verilmiştir. بيضة البلد hem övgü hem de yergi için kullanılır. Övgü için kullanılanı kendi beldesinde korunan ve onların arasında lider olan kimseyi ifâde eder. Şairin şu sözü de bu anlamdadır:

٧٣- كانت قريش بيضة فتفقّأت
فالمحّ خالصه لعبد مناف

73- *Kureyş bir **yumurta** idi kırıl-*

206Şair, İbn Kays er-Rukyad, bkz. *Divanı*, s. 14; *el-Afvu ve'l-İ'tizâr*, II, 413.

dı onun sarısı Abdulmenafındır. [207]

Yermek için kullanılanı ise, herkesin el uzatabileceği zavallı kimseleri ifâde eder. بيضة متروكة بالبلد deyimi gibi; bu, meydana/çöle bırakılan yumurta demektir. بيضتا الرّجُل *Adamın iki yumurtası* ifâdesi ise, şekil ve beyazlık yönünden yapılmış bir teşbihtir. باضت الدّجاجة *Tavuk yumurtladı* denir. بيض كذا deyimi ise, yerleşmek, sağlamlaşmak anlamına gelir. Şair şöyle der:

٧٤- بداءٍ منْ ذوات الضّغن يأوي.
صُدُورهم فعشّش ثمّ باض

74- *İçleri kin dolu kadınlardan gelen bir hastalıkla, yerleşen*
*Göğüslerine, önce yuva yapıp sonra da **yumurtlayan**.* [208]

باض الحرّ sıcaklık yerleşti demektir. باضت يد المرأة deyimi, kadının elinin yumurta gibi şişmesini ifâde eder. دجاجة بيوض ve دجاج بيض denir ki, her ikisi de çok yumurtlayan tavuk demektir.

بيع / B-y-a

بيع satış, değerlendirilmiş şeyi vermek onun değerini almaktır. شراء satın almak ise, değerini verip değerlendirileni almaktır. Bazen satmaya alış, bazen de alışa, satış adı verilir. Bu da değer ile değerlendirilen eşyanın düşünülmesi açısından adlandırılmalarıdır. Allah buyurur ki: وشروه بثمن بخس *Yusuf'u ucuz bir fiyatla **sattılar*** (12/Yûsuf 20).

Peygamber efendimiz (sas) buyurmuştur ki: لا يبيعن أحدكم على بيع اخيه *Biriniz kardeşinin **satışı** üzerine **satış** yapmasın.* [209] Yani: Onun alışı üzerine alış yapmasın (yani, alıcı olduğu şeye alıcı olmasın).

أبعت الشّيء bir şeyi satışa çıkarmaktır. Şair şöyle der:

٧٥- فرسًا فليْس جوادنا بمباع

75- *Bu at, bizim asil atımızdır, **satılık** değil.* [210]

مبايعة ve مشارة kelimeleri de alış-veriş için kullanılır. Allah buyurur ki: وأحلّ اللّه البيع وحرّم الرّبا *Oysa Allah **alış-verişi** helâl, faizi ise haram kılmıştır* (2/Bakara 275); وذروا البيع *ve **alış-verişi** bırakın;* (62/Cuma 9);

لا بيْعٌ فيه ولا خلال *ne **alış-verişin** ne de dostluğun geçerli oluğu* (14/ İbarahim 31); لا بيْعٌ فيه ولا خلة, *ne **alış-verişin** ne dostluğun olduğu* (2/Bakara 254).

بايع السّلطان Hükümdara itâat edeceğine ve ona bağlı olacağına söz verdi, demektir. Buna, بيعة

207 Şair, Abdullah b. Ziba'râ. Bkz. Dîvânı, s. 53; Murtada, el-Emâlî, thk. M. Ebû'l-Fadl İbrahim, Kahire, II, 268; Beyhakî, el-Mehasin ve'l- Mesâvî, s. 91.

208 Şair ve şiir bulunamamıştır.

209 Hadisin sıhhati üzerinde ittifak edilmiştir. Buhârî, *el-Buyu'* (IV, 413); Muslim (HN: 1412); Mâlik, *Muvatta*, II 683.

210 Şair, Ecda' Hemedânî. Bkz. *Şukarâu Hemedân ve Ahbâruhâ*, s. 228; Ahfeş, *K.-İhtiyâreyn*, s. 469; *Asmeîyyât*, s. 69; Ukberî, *el-Meşûfu'l-Mu'lem*, I, 123; İbn Fâris, *Mücmel*, I, 140; Himyerî, *Şemsu'l-Ulûm*, I, 206.

ve مبايعة da denir. Yüce Allah'ın: فاستبشروا ببيعكم الذي بايعتم به *O hâlde yaptığınız bu **alış-verişe** sevininiz* (9/Tevbe 111) sözü, لقد رضي الله عن المؤمنين إذ يبايعونك تحت الشجرة *Andolsun ki, o ağacın altında sana biat ederken, Allah, mü'minlerden razı olmuştur* (48/Fetih 18) âyetinde adı geçen بيعة الرضوان 'ne işarettir.

باع kelimesi ise, *vâvlı*dır, çünkü, باع في الشير يبوع denmektedir ki, bu kolunu uzatmak anlamına gelir.

بال / B-a-l

بال üzüntüye yol açan durumdur. Bu nedenle ما باليت بكذا بالة denir ki, falan şeye üzülmedim demektir. Allah buyurur ki: كفر عنهم سيئاتهم وأصلح بالهم *Günâhlarını örtmüş ve **hâllerini** düzeltmiştir* (47/Muhammed 2); *Firavun*: فما بال القرون الأولى *Peki, bizden önceki kuşakların durumu ne olacak?, dedi* (20/Tâhâ 51); yani: Onların durumları, haberleri nedir?

İnsanın yöneldiği, kendisini verdiği duruma da بال adı verilmektedir. Aynı şekilde خطر كذا بالي deyimi, *aklıma falan şey geldi,* demektir.

بين / B-y-n

İki şey arasındaki boşluğu ve onların ortasını göstermek için kullanılan bir kelimedir. Cenab-ı Allah buyurur: وجعلنا بينهما زرعا *iki bağın **arasına** bir tahıl tarlası koymuştuk* (18/Kehf 32). بان كذا deyimi, ayrıldı, gizli olan şey ile onda gizli olan ortaya çıktı demektir. Kelimede ayrılmak ve ortaya çıkış, görülmek manası esas alındığından, bu her tekil varlık için kendi başına da kullanılabilmektedir. Dibi derin kuyuya bu açıdan بيون adı verilmiştir. Çünkü kuyunun ağzı ile dibi arasındaki mesafe uzaktır ve onun ipi sahibinin elinden ayrılmaktadır.

بان الصبح sözü sabahın olduğunu gösterir. Allah buyurur ki: لقد تقطع بينكم ***aranızdaki** bütün bağlar kopuverdi* (6/En'âm 194); bu âyetteki بينكم sizin **ulaşmanız** demektir. İşin gerçeği ise, yani sizin mallarınız, akrabalarınız ve amelleriniz kendisine güvendikleriniz yitip gittiler, demektir. Onunla Yüce Allah'ın: يوم لا ينفع مال ولا بنون *O gün, insana ne malı ne de çocukları yarar sağlar!* (26/Şuarâ 88) âyetine işaret edilmiştir. ولقد جئتمونا فرادى *Bize yalnız başınıza geldiniz* (6/En'âm 94) âyeti de bu manaya gelmektedir.

بين kelimesi bazen bir isim bazen de bir zarf olarak kullanılmaktadır (6/En'âm 94) âyetinde geçen بينكم kelimesini isim olarak kabul edenler بينُكم diye okumuşlardır. Zarf kabul edenler ise, onu بينَكم şeklinde okumuşlardır.

Zarf olanına örnekler: Allah buyurur ki: لا تقدموا بين يدي الله ورسوله *Allah'ın ve peygamberinin **önüne** geçmeyin* (49/Hucurât 1); فقدموا بين يدي نجواكم صدقة *Bu konuşmanızdan **önce** bir sadaka veriniz* (58/Mücâdele 12); فاحكم بيننا بالحق *şimdi sen **aramızda***

hak ile hükmet, (38/Sâd 22); فلمَّا بلغا مجمع بينهما *İki denizin birleştiği **yere** vardıklarında* (18/Kehf 61) bu son âyetteki بينهما mastar olması daha uygundur; yani: Ayrılık yeri. وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بينكمْ وبينهم ميثاق *Eğer sizinle onlar **arasında** bir antlaşma olan bir topluluktan ise* (4/Nisâ 92).

بَيْن ancak mesafesi olan şeyler için kullanılır. Meselâ بَيْن البلدين ya da belli bir sayısı olan iki ve daha fazlası gibi iki adam veya topluluk arasında gibi. İki şey arasında eğer tekrar yoksa tek mana ifâde eden şeylere izafe olunamaz. *Dediler ki:* ومن بيننا وبينك حجاب *seninle bizim **aramızda** bir perde vardır* (41/Fussilet 5); فاجعل بيننا وبينك مَوْعدا *Bizimle kendin **arasında** bir buluşma yeri zamanı belirle* (20/Tâhâ 58) âyetleri gibi.

هَذا الشَّيْءُ بيْن يديك Bu sana sunulmuştur; هُوَ بيْن يديك yani o sana yakındır, denmektedir. Misal Allah'ın şu sözleridir: ثُمَّ لآتينهم مِنْ بيْنِ أيديهم *Sonra **önlerinden** onlara sokulacağım* (7/A'râf 17); له ما بيْن أيدينا وما خلفنا *Geleceğimiz ve geçmişimiz arasındaki tüm olaylar* (19/Meryem 64); وجعلنا من بَيْنِ ايْديهِمْ سَدًا ***Önlerine** ve arkalarına set çektik;* (36/Yâsîn 9); وَمُصدِّقا لمَا بَيْن يَديْهِ من التوْراة ***önündeki** Tevrat'ı onaylayan* (5/Mâide 46); أانزل عليْه الذكْرُ مِنْ بَيْننا ***Aramızda** O'na mı indirilmiş?* (38/Sâd 8). Yani hepimiz dururken ona mı vayh gelmiş?

وقال الذين كفرُوا لنْ نؤمن بهذا القرْآن ولا بالذي بَيْن يديه *Kâfirler: Biz ne bu Kur'ân'a ve ne de ondan **önceki** kutsal Kitaplara asla inanmayız, dediler* (34/Sebe 31); Yani: İncîl ve benzeri gibi ondan daha önce gelenler. فاتقوا اللهَ واصْلحُوا ذات بيْنكمْ *Buna göre, Allah'tan korkunuz, birbirinizin arasını düzeltiniz* (8/Enfâl 1); yani: Sizi birleştiren akrabalık, birlik ve sevgi hâllerini gözetiniz.

Bazen بَيْن kelimesine ما veya bir elif ilave edilir. O zaman da حين anlamına gelir. بينا يفعل, بينما زيد يفعل كذا كذا: Bir ara Zeyd şunu yaparken, şunu yaptığı sırada gibi. Şair şöyle der:

٧٦- بينا تعنقه الكماة وروغه
يوما أتيح له جريءٌ سلفعُ

*76- Silah kuşanan kahramanları boğazlamasına ve kurnazlığına **rağmen**,*

Günün birinde kelle uçuran cesur birisi onun üstesinden geldi.[211]

بان / B-y-n

عدَل اعتدَل تعدّل بان استبان تبيّن fiili gibidir. Allah buyurur ki: وقد تبيّن لكم من مساكنهمْ *Bunu vaktiyle oturdukları evlerin yıkıntıları size **açıkça göstermektedir*** (29/Ankebût 38); وتبيّن لكمْ كيْف فعلنا بهمْ *Onlara ne yaptığınızı açıkça **öğrendiniz*** (14/İbrâhîm 45); ولتستبين سبيل المجْرمين *Günâhkârların yolu açıkça belli olsun diye* (6/En'âm 55); قد تبيّن الرُّشْد من الغيّ *Doğruluk ile sapıklık **birbirinden** kesinlikle **ayrılmıştır*** (2/Bakara 256); قدْ بيّنا لكمُ الآيات *size âyetlerimizi **açık açık** anlattık*

211 Şair, Ebû Zueyb Hüzelî. Bkz. *Dîvânu'l-Hüzeliyyîn*, I, 37; *Himyerî, Şemsu'l-Ulûm*, I, 205.

(3/Âl-i İmrân 118); وَلِأُبَيِّنَ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي تَخْتَلِفُونَ فِيهِ *ayrılığa düştüğünüz şeylerin bir kısmını* ***açıklamak*** *üzere geldim* (43/Zuhruf 63).

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ *Sana da, insanlara indirilen ilâhî mesajı* ***açıklayasın*** *diye zikri gönderdik* (16/Nahl 44); لِيُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي يَخْتَلِفُونَ فِيهِ *İnsanlar arasındaki tartışmalı konular Allah tarafından* ***açıklığa*** *kavuşturulsun* (16/Nahl 39); شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ *Ramazan ayı ki, o ayda Kur'ân, insanlara yol gösterici, doğru yola iletici, yanlış ile doğruyu birbirinden ayırt edici* ***açık deliller*** *olarak indirildi* (2/Bakara 185).

Açıklayan kişi ölçü alınarak آيَةٌ مُبَيَّنَةٌ açıklanan bir âyet; âyetin kendisi esas alınarak آيَةٌ مُبَيِّنَةٌ açıklayan bir âyet denir. آيَاتٌ مُبَيِّنَاتٌ ve مُبَيَّنَاتٌ da böyledir.

بَيِّنَةٌ ise, ister akla dayalı olsun, ister somut olsun açık delil demektir.

Peygamberin (sas): الْبَيِّنَةُ عَلَى الْمُدَّعِي وَالْيَمِينُ عَلَى مَنْ أَنْكَرَ *İddia sahibinin beyvine/****delil*** *getirmesi, inkâr edenin ise, yemin etmesi gerekir*[212] sözüne dayanılarak her iki şahit de بَيِّنَةٌ diye adalandırılmıştır. Allah buyurur ki: أَفَمَنْ كَانَ عَلَى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ *Bir de Rabbinden kaynaklanan* ***açık belgelere*** *dayanan kimseleri düşünelim* (11/Hûd 17); لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَيَحْيَى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ *Böylece can veren* ***bile bile*** *can verecek, hayatta kalan da* ***bile bile*** *hayatta kalacaktı* (8/Enfâl 42); جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ *onlara da elçileri,* ***delillerle*** *gelmişti* (30/Rûm 9).

بَيَانٌ da, bir şeyi ortaya koymak/açıklamaktır. Bu konuşmaktan daha geneldir; çünkü, konuşmak, insana mahsustur. Kendisi ile açıklama yapılana da beyan denmektedir. Bazıları şöyle der: *Beyân* iki çeşittir:

Birisi, تَسْخِيرٌ *teshir* iledir. Bu da, sanat eserlerinin durumlarından birine işaret eden hâllerden birini gösteren şeylerdir.

İkincisi, اخْتِيَارٌ *denemek* iledir. Bu da, ya konuşma, ya yazma ya da işaret ile olur.

Durumu *açıklama* türünden olanların birine misal Yüce Allah'ın şu sözüdür: وَلَا يَصُدَّنَّكُمُ الشَّيْطَانُ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ *Şeytan sizi bundan alıkoymasın; çünkü o, sizin için* ***açık*** *bir düşmandır* (43/Zuhruf 62). Yani, şeytan, sizin için durumu apaçık olan bir düşmandır. تُرِيدُونَ أَنْ تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا فَأْتُونَا بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ *Siz atalarımızın tapmakta olduklarından bizi alıkoymak istiyorusunuz, öyle ise, bize apaçık bir delil getirin* (14/İbrâhîm 10).

Denemek yoluyla beyan olana ise, şu âyet örnektir: فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ *Eğer bilmiyorsanız, daha önce kendilerine kitap verilenlere sorunuz. O peygamberleri açık deliller ile ve kitaplar ile göndermiştik. Sana da, insanlara indirilen ilâhî mesajı* ***açıklayasın*** *da*

---

212 Beyhakî, *Sünen*, VIII, 279; Dârakutnî, *Sünen*, III, 111. Müslim'de (HN: 1171) sadece "iddia edenin beyyine/delil getirmesi gerekir" kısmı vardır

ola ki, düşünürler diye Kur'ân'ı indirdik (16/Nahl 43-44).

Söz de تِبْيَان diye adlandırılır; çünkü: Söz ile, açıklanması amaçlanan mana açıklanır/ortaya konur. هَذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ *Bu Kur'ân, insanlara yönelik bir **açıklama*** (3/Âl-i İmrân 138) âyeti gibidir.

Sözün مُجْمَل ve مُبْهَم olan tarafını açıklayan kısmına da *beyan* adı verilir. Yüce Allah'ın şu sözü gibi: ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ *Sonra onu sana **açıklamak** da bize düşen bir iştir* (75/kıyamet 19). Bir şeyin ne olduğunu ortaya koyan bir açıklama yapmaya da بَيَّنْتُهُ و أَبَنْتُهُ denir. Şu âyetler bunun örnekleridir: لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ *Sana da, insanlara indirilen ilâhî mesajı **açıklayasın*** (16/Nahl 44); أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ *Ben gelecek tehlikeleri **apaçık** uyarıcıyım* (38/Sâd 70); إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْبَلَاءُ الْمُبِينُ *Gerçekten bu **apaçık** bir imtihan idi* (37/Sâffât 106); وَلَا يَكَادُ يُبِينُ *Söz **anlatamayacak** durumda bulunan* (43/Zuhruf 52) yani, açıklayamayan. وَهُوَ فِي الْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ *Mücadelede gücü neredeyse açık olmayan biri olduğu hâlde* (43/Zuhruf 18).

باء / B-v-e

تَوَاء'ın aslı, bir yerdeki parçaların birbirine eşit düzeyde olmasıdır. Bu, parçaların uyumsuzluğu, birbirinden farklı olması anlamına gelen النَّبْوُ'nün zıddıdır. مَكَانٌ بَوَاءٌ oturana iyi gelmeyen yer demektir. بَوَّأْتُ لَهُ مَكَانًا ona bir yeri düzeltip yerleşmesini sağlamaktır. بَاءَ فُلَانٌ بِدَمِ فُلَانٍ يَبُوءُ بِهِ kan bedelinin birbirine denk olması, değerinin denk olması demektir. Allah buyurur ki: وَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى وَأَخِيهِ أَنْ تَبَوَّءَا لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا *Biz Musa ile kardeşine vahyettik ki: halkınıza Mısır'da evler **hazırlayınız*** (10/Yûnus 87); وَلَقَدْ بَوَّأْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ مُبَوَّأَ صِدْقٍ *Gerçekten biz İsrailoğulları'nı güvenli bir yurda **yerleştirdik*** (10/Yûnus 93); تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ *Hani sen mü'minleri (Uhud'da) savaşacakları elverişli yerlere **mevzilendirmek** üzere yerleştiriyordun* (3/Âl-i İmrân 121), يَتَبَوَّأُ مِنْهَا حَيْثُ يَشَاءُ *Artık o ülkenin dilediği yerinde **oturabilirdi*** (12/Yûsuf 56).

Peygamber (sas): كَانَ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَتَبَوَّأُ لِبَوْلِهِ كَمَا يَتَبَوَّأُ لِمَنْزِلِهِ *Kendi evine nasıl bir yer hazırlarsa, kendi bevli için de öyle bir yer hazırlardı*, rivâyeti gibi.[213]

بَوَّأْتُ الرُّمْحَ mızrağa bir yer hazırladım sonra onun saplamaya yöneldim demektir.

Peygamber (sas) de: مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَمِّدًا فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ *Kim bilerek adıma yalan söylerse, ateşteki yerini hazırlasın*, buyurmuştur.[214]

---

213 Taberânî, el-Mu'cemu'l-Evsat'da Ebû Hüreyre'den tahriç eder. Bu, Yahya b. Ubeyd b. Dacî'nin babasından rivâyetidir. Heysemî, bu iki ravinin durumunu kaydeden kimseyi göremedim der. Geri kalan ravileri sağlamdır. Bkz. Mecmeul-Beyan, I, 209. Hâris b. Ebî Usâme de tahriç etmiştir. Bkz. İbn Hacer, Metâlibu'l-Âliye, I, 15.

214 Hadis sahihtir; sıhhati konusunda (Buhârî ve Müslim'in) ittifakı vardır. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 130 (Cenâiz); Müslim (HN: 141), *Mukaddime*/Tağlîzu'l-Kezib Alâ Resûlillah. Ca'fer Kettânî der ki: Bu hadisten başka altmış sahabiden fazla kişinin rivâyet etti-

er-Râî de develerini anlatırken şöyle der:

لها أمرها حتى اذا ما تبوأت بأخفافها مأوى تبوأ مضجعا

*77- Ayaklarıyla kendine bir **yer hazırlayıp**, oraya yatıncaya kadar dolaştıkça dolaşır.*[215]

Yani: Çoban, onları, otlayabilecekleri bir yer bulana kadar kendi hâline bırakır. Ondan sonra çoban da kendine yatacağı bir yer aramaya başlar. تبوأ فلان deyimi, kinâye yoluyla evliliği ifâde eder. بنى بأهله deyiminde olduğu gibi evliliğin bina kelimesiyle ifâde edilmesi de buna benzemektedir.

Hısımlık ve kısasta denkliğin gözetilmesinde de بواء kelimesi kullanılır: فلان بواء لفلان Falan falana **denktir** gibi. Allah buyurur ki: باء بغضب من الله *Allah'ın gazabına uğramış olarak **döner*** (8/Enfâl 16), Allah'ın gazabı yani cezası ile beraber olduğu hâlde bir yere yerleşti demektir. Ayetteki بغضب sözü, خرج بسيفه gibi, hâl konumundadır. Yani, (Allah'ın gazabıyla) döndü.

مرّ بزيد *Zeyd'e uğrandı* sözündeki benzer ifâde gibi mef'ûl değildir. Bu âyette باء fiilinin kullanılması, ona uygun mekânın Allah'ın gazabına müstehak olduğuna, diğer mekânların ise, daha kötü olduğuna dikkat çekmektedir. Bu da, Yüce Allah'ın: فبشرهم بعذاب أليم *Onlara acıklı bir azabı müjdele* (3/Âl-i İmrân 21); إني أريد أن تبوء بإثمي وإثمك *İstiyorum ki, hem kendi günâhını hem de benim günâhımı **yüklenesin*** (5/Mâide29) âyetlerinde sözünü ettiği durum gibidir. Yani: Senin, bu duruma düşmeni kendimin ona düşmesine tercih ederim. Der ki:

٧٨. أنكرت باطلها وبؤت بحقها عندي ولم يفخر علي كرامها

*78- Onun batılını inkâr ettim ve hakkını ayağa **kaldırdım**.*

[Yanımda; Oranın cömertleri bana karşı böbürlenmedi].[216]

أقررت بحقها deyimi, kelime anlamı esas alınarak açıklanamaz.[217]

باه birleşmenin (cimanın) kinâye yoluyla anlatılanıdır. Halefu'l-Ahmar'dan hikaye edildiğine göre o, حياك الله وبياك deyimi hakkında bunun aslı, بوّأك منزلا *seni bir eve yerleştirsin* şeklindeydi, kelimenin uyumu için بياك diye değiştirilmiştir. Tıpkı, غداة kelimesinin çoğulunun اتيه بالغدايا والعشايا *ona sabahları ve akşamla-*

ği ve aşere-i mübeşşera'nin birlikte rivâyet ettiği başka hadis yoktur. Bkz. *En-Nazmu'l-Mütenasir*, s. 23; Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, I, 253.

215Beyit, *Dîvân*'ında: s. 164. Bkz. Hattâbî, *Garibu'l-Hadîs*, IV, 444; Karşî, *Cemheratu Eş'âri'l-Arab*, II, 347; Zemahşerî, *el-Faik fi Garîbu'l-Hadîs*, thk. M. Ebû'l-Fadl Ibrahim, Dâru'l-Bâz, I, 655.

216Şair, Lebîd. Bkz. *Dîvânı*, s. 178; Nahhâs, *Şerhu'l-Kasâidi't-Tis'i*, I, 170; Mufaddal b. Sellâme, *el-Abâbu'l-Fâhir*, thk. Abdulalîm et-Tahâvî, İsâ el-Bâbî el-Halebî basımı, I, 56 (بوأ) mad.

217Sâğânî der ki: باء بحقه, onun hakkını kabul/ikrar etti, denir. Bu daima başkasının kendisi üzerinde hakkı olduğunu kabul etmek için kullanılır.

rı gelirim deyiminde değiştirildiği gibi.[218]

الباء / *Arapça'daki Bâ Harfinin Anlamları*

Bu harf, ya kendisiyle birlikte kullanılan bir fiile bağlı olarak ya da gizli bir fiille birlikte kullanılır. Kendisiyle birlikte bulunan bir fiile bağlı olarak kullamlanları ise, iki çeşittir:

Birisi: Fiili mutaaddî/dönüşlü yapmak için kullanılır. Bu, muteaddîlik için fiilin başına getirilen elif harfi gibidir. دهبت به و اذهبته gibi. Allah buyurur ki: و اذا مرّوا باللغو مرّوا كراما *kötülükler ile karşılaştıklarında yanlarından onurlarına toz kondurmadan geçip giderler* (25/Furkân 72).

İkincisi: Alet için kullanılır. قطعته بالسّكين *bıçak ile kestim* sözü gibi.

Gizli fiile bağlı olan *ba* harfi ise, *hâl* konumunda olur. خرج بسلاحه silahıyla çıktı. Yani: Üzerinde silah olduğu hâlde veya yanında silahı olduğu hâlde. *Bâ* harfı zâide'dir dendiği de olmaktadır. Şu âyetlerdeki gibi: وما أنت بمؤمن لنا *Sen bize inanmazsın* (12/Yûsuf 17); وما أنا بطارد المؤمنين *Mü'minleri yanımdan kovacak değilim* (26/Şuarâ 114); وكفى بنا حاسبين *hesap görücü olarak biz yeteriz* (21/Enbiyâ 47).

Ama bunların her biri, bir anlamdan tamamen soyutlanmış değildir. Bazen bu anlam çok ince bir noktaya işaret eder de, varlığı ile yokluğunun bir olduğu sanılır. Aslında iyice tetkik edildiğinde bunun bir olmadığı anlaşılır. Özellikle sözünde boş bir şey bulunmayan [Yüce Allah] için bu böyledir. Sözgelimi, وما أنت بمؤمن لنا *Sen bize inanacak değilsin* (12/Yûsuf 17) sözü ile مَا أنت مُؤمنا لنا (12/Yûsuf 17) sözü arasında fark vardır. Mansup hâlde geldiğinde sadece bir özellik düşünülmüş olunur.

زيدٌ خارجٌ *Zeyd çıkmaktadır* gibi. وما أنت بمؤمن لنا *Sen bize inanacak değilsin* (12/Yûsuf 17) şeklinde geldiğinde ise, iki özellik düşünülmüş olunur. لقيت بزيدٍ رجُلا فاضلا *Saygıdeğer bir adam olan Zeyd'e uğradım* deyimi gibi. Zira *saygıdeğer bir adam olan Zeyd* sözü –ile kastedilen yine Zeyd olsa bile- bir başka insanın düşünülebileceği bir sunumun dışına çıkarılmış ve sanki şöyle denmiştir: *Görüşüm senin görüşünden daha farklıdır, o, saygıdeğer bir adamdır.*

رأيْتُ بكَ حَاتِمًا فى السَّخَاء *Ben seni cömertlikte Hâtim gördüm* demek de bu bağlamdaki bir anlama sahiptir. Şu âyet de böyledir: وَمَا أنا بطارد المؤمنين *Ben mü'minleri kovacak değilim* (26 Şuarâ 114); أليس اللّهُ بكَافٍ عَبْدَهُ *Allah kuluna yetmez mi?* (39/Zümer 36).

تنْبُتُ بالدُّهْن *yiyenlere yağ ve katık sağlayan ağacı da yarattık* (23/Mü'minûn 20) âyetine gelince, deniyor ki: Anlamı, *yağ yeşerten/bitiren*

---

218 Bu müellifin bir hatasıdır. Burada kastedilen Ahmar, Halef değil, Kisâî'nin dostu Alî b. Mübârek Ahmar'dır. Ebû Ubeyd, bu sözü, *Garîbu'l-Musannef*'te ondan nakletmiştir.

demektir. Halbuki kastedilen bu değildir. Asıl kastedilen, *bitkiyi yeşertir, yağ da onunla beraber olduğu hâlde.* Yani: Yağ da onun içinde potansiyel olarak mevcuttur. بالدّهن sözcüğü ile, hem kullarına verdiği nimetine hem de onu çıkarmaya yol gösterdiğine dikkat çekmiştir. Buradaki, bâ harfi, hâl içindir; yani: *Onun içinde yağ bulunduğu hâlde* diyen de vardır.

Bunun sebebi de, *ta'diyet*/dönüşlülük için kullanılan hemze ve *bâ* harflerinin bir arada kullanılmamasıdır. Yüce Allah'ın: وكفى بالله شهيدا *Şahid olarak Allah yeter* (48/feth 28) sözü ise, deniyor ki: Allah bir şahit olarak yeter demektir; yani: وكفى الله المؤمنين القتال *Allah'ın yardımı savaşta mü'minlere yetti* (33/Ahzâb 25) âyeti gibidir ve *bâ* harfi de zaide/fazladır.

Eğer bu doğru olsaydı, كفى بالله المؤمنين القتال denmesi doğru olurdu. Halbuki bu geçerli değildir. Daha önce geçtiği gibi bu, ancak kendisinden önce hâl konumunda bulunan bir mansûbun geçmiş olması durumunda gelebilir. Doğrusu, buradaki كفى *yetti* fiilinin, اكتف *yetin* yerine gelmiş olduğudur. Nasıl ki, أحسن بزيد deyimi, ما أحسن deyiminin yerine gelebilmektedir.

Âyetin manası da: *Şahit olarak Allah ile yetin* demektir. وكفى بربك هاديا ونصيرا *Rabb'in senin için yeterli bir yol gösterici ve yardım edicidir* (25/Furkân 31); وكفى بالله وكيلا *Allah vekil olarak yeterlidir* (4/Nisâ 132); وكفى بالله وكيلا *koruyucu olarak Allah sana yeter* (33/Ahzâb 48); أولم يكف بربك أنه على كل شيء شهيد *Rabb'inin her şeye şahit olması yetmez mi?* (41/ Fussilet 53) âyetleri de, yanı sıra, حبّب إليّ بفلان yani: *Onu bana sevdir* sözü de böyledir.

Ziyade olduğu iddia edilenlerden biri de ولا تلقوا بأيديكم إلى التهلكة *Sakın kendinizi, kendi ellerinizle tehlikeye atmayın* (2/Bakara 195) âyetindeki *bâ* harfidir.

Deniyor ki: Takdiri; *ellerinizi tehlikeye atmayınız* demektir. Doğrusu ise, anlamının: *Kendinizi kendi ellerinizle tehlikeye atmayınız* şeklinde olduğudur. Ancak, cümlenin mef'ûlü, gerek duyulmadığından ve genellik kastedildiğinden hazfedilmiştir. Çünkü, ne kendilerini ne de başkalarını kendi elleriyle tehlikeye atmaları caizdir.

Bazıları şöyle der: Buradaki bâ, عينا يشرب بها المقربون *Yakınlaştırılmış olanların kendisinden içtiği kaynaktan* (83/Mutaffifin 28); عينا يشرب بها عباد الله *Bu Allah'ın iyi kullarının istedikleri yere akmasını sağlayarak içebilecekleri bir pınardır* (76/İnsân 6) âyetlerindekiler gibi من anlamındadır.

Bunun açıklaması da, bu *bâ*'nın kullanıldığı gibi anlaşılmamasıdır. Burada عين kelimesi, suyun kaynadığı yere işaret etmektedir; suyun kendisine değil. نزلت بعين *İndim pınar başına* gibi. Bu, *su içilen bir yere indim* sözü gibi olmaktadır.

Yüce Allah'ın: فلا تحسبنهم بمفازة من العذاب *sakın onların azaptan kurtula-*

bileceklerini sanma, (3/Âl-i İmrân 188) sözü de bunun gibidir. Yani: *Onlar için bir kurtuluş olabileceğini sanma.*

واللّٰهُ تَعَالى أعْلَمُ

Yüce Allah [doğruyu] daha iyi bilir.

تَمَّ كتابُ الباء

Bâ Harfinin Sonu

كِتَابُ التَّاءِ
Tâ' Harfi

تبّ / T-b-b

تبّ ve تباب hüsranda sürekliliği ifâde eder. تبًّا له da, تبّ له da ve تبّته ifâdeleri kişiye bu söz söylendiğinde kullanılır. استتبّ لفلان كذا deyimi süreklilik manası içerdiğinden bu anlamda kullanılmaktadır ki, devam etti demektir. تبّت يدا ابى لهب وتبّ Ebû *Leheb'in iki eli **kurusun, kurudu da**!* (111/Mesed 1); yani: Hüsranında karar kıldı; devamlı hüsranda kaldı demektir. Tıpkı: ذلك هو الخسران المبين *İşte bu, apaçık bir ziyandır* (39/Zümer 15); وما زادوهم غير تتبيب ***Yıkımlarını** arttırmaktan başka hiçbir işlerine yaramadılar* (11/Hûd 101) âyetlerinde olduğu gibi. Bu âyette geçen تتبيب kelimesi تخسير demektir. وَما كيد فرعون الا فى تباب *Firavunun tuzağı tamamen hüsran ile sonuçlandı* (40/Mu'min 37).

تابوت / T-e-b-v-t

تابوت kelimesi, insanlar arasında bilinen tabut demektir. Yüce Allah: أَنْ يأتِيكُمُ التّابُوت *Size bir **tabût'un**/sanduka'nın gelmesidir* (2/Bakara 248); deniyor ki: Bu âyette geçen "tâbut" kelimesi ağaçtan yapılmış bir sanduka olup içine hikmet yerleştirilmiştir. Diğer bir görüşe göre, tâbût, kalptir; سكينة ise, onun içinde bulunan bilgidir. Bu nedenle kalp; bilgi kabı, hikmet evi, tâbutu, çanağı ve sandukası diye adlandırılmıştır. Bu anlamda denmiştir ki: *Sırrını, sızdırmayan bir kaba koy*. Kalbe, tâbût adı verildiğinden Hz. Ömer, İbn Mesud (ra) hakkında: *İlim dolu bir göğüs,* der.[219]

تبر / T-b-r

تبر kelimesi, kırmak ve yok etmek-

219Zeyd b. Vehb'ten gelen bu rivâyette deniyor ki: Ben Ömer b. Hattab ile oturuyordum. Bu sırada Abdullah b. Mes'ud geldi. Oturanlar, onun kısalığını imâ yoluyla işaret ederek burun kıvırdılar. Hz. Ömer, onu görünce yüzüne güldü. Onunla konuşmaya başladı. saçlarını sıvazladı ve onunla ayakta bir süre şakalaştı. Gittiğinde Ömer, o kayboluncaya kadar gözünü ondan ayırmadı ve şöyle dedi: *İlim dolu bir kap*. Bkz. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, I, 491; İbn Sâ'd, *Tabakât*, I, 110; Ebû Nuaym, *Hılye,* I, 129.

tir. تبرة ve تبرة ifâdeleri de bu anlamdadır. Allah buyurur ki: إِنَّ هَؤُلاءِ مُتَبَّرٌ مَا هُمْ فِيهِ *Şunların içinde bulundukları (din) **yıkılmıştır*** (7/A'râf 139); وَكُلاًّ تَبَّرْنَا تَتْبِيرًا *(Öğüt almayıp küfürlerinde ısrar edince biz de) hepsini **kökten yok ettik*** (25/Furkan 39); وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتْبِيرًا *Ele geçirdikleri her şeyi **yerle bir etsinler*** (17/İsrâ 7); وَلاَ تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلاَّ تَبَارًا *Zalimlerin de yalnız **helâkini** artır* (71/Nuh 28); yani, yıkımlarını arttır.

تبع / T-b-a

تبعه ve تبعه fiilleri bir kişinin izinde gitmek anlamını taşır. Bu, bazen bizzat bedenle izlemeyi bazen de onu örnek almayı (lider edinmeyi) ifâde eder. Yüce Allah'ın şu sözleri bu anlamdadır: فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلاَ خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلاَ هُمْ يَحْزَنُونَ *Kim benim hidâyetime **uyarsa** onlar için korku yoktur ve onlar artık hiç üzülmezler* (2/Bakara 38); قَالَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ اتَّبِعُوا مَنْ لاَ يَسْأَلُكُمْ أَجْرًا *Ey kavmim, elçilere **uyun**, dedi. Sizden bir ücret istemeyenlere **uyun*** (36/Yâsîn 20-21); فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَايَ *Kim benim hidâyetime **uyarsa**..* (20/Tâhâ 123); اتَّبِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ *Rabbiniz tarafından size indirilen mesaja **uyunuz**,* (7/A'râf 3); وَاتَّبَعَكَ الأَرْذَلُونَ *senin ardına hep değersiz kimseler **düşmüşken*** (26/Şuarâ 111). وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبَائِي إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ *Onun yerine atalarım İbrahim'in, İshak'ın ve Ya'kûb'un dinlerine **bağlandım*** (12/Yûsuf 38); ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَى شَرِيعَةٍ مِنَ الأَمْرِ فَاتَّبِعْهَا وَلاَ تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ لاَ يَعْلَمُونَ *Sonra (Ey Muhammed) seni din hususunda apaçık bir şeriat sahibi kıldık. Sen ona **uy**, bilmeyenlerin arzularına **uyma*** (45/Câsiye 18); وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ *Şeytanların uydurduğu sözlere uydular* (2/Bakara 102); وَلاَ تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ *Sakın Şeytan'ın adımlarını **izlemeyin*** (2/Bakara 168).

إِنَّكُمْ مُتَّبَعُونَ *Şüphesiz **takip olunacaksınız*** (44/Duhân 23); وَلاَ تَتَّبِعِ الْهَوَى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ *Keyfe, arzuya **uyma** ki, seni Allah yolundan saptırmasın* (38/Sâd 26); قَالَ لَهُ مُوسَى هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا *Musa ona: Allah'ın sana öğrettiği ilim ve hikmetten bana da öğretmen için sana **tabi olabilir** miyim? dedi* (18/Kehf 66); وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ *Allah'a yönelen kimsenin yoluna **uy*** (31/Lokmân 15).

أتبعه deyimi ise, izlemek/arkasından gitmek anlamma gelir. Allah buyurur ki: فَأَتْبَعُوهُمْ مُشْرِقِينَ *(Firavun ve adamları) gün doğar- doğmaz onların (İsrailoğullarının) **ardına düştüler*** (26/Şuarâ 60); ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا *Arkasından yine bir sebebe sarılarak **yola koyuldu*** (18/Kehf 89).

وَأَتْبَعْنَاهُمْ فِي هَذِهِ الدُّنْيَا لَعْنَةً *Bu dünya hayatında biz onların peşine bir lânet **taktık*** (28/Kasas 42); فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ *Derken onu şeytan **arkasına taktı*** (7/A'râf 175); فَأَتْبَعْنَا بَعْضَهُمْ بَعْضًا *biz de onları birbiri ardından (yokluğa) **yuvarladık*** (23/Mü'minûn 44).

أتبعتُ عليه, bir kişiye tuzak kurmak/hile yapmak demektir. أتبعَ فلانٌ بمال

deyimi kişiye hile yapıldığını anlatır. تبيع sözcüğü annesini izleyen sığır yavrusuna mahsus olarak kullanılır. تبع ise, hayvanın ayağına denir. Bunun, bu şekilde adlandırılması şairin şu sözündeki gibidir.

كأنما اليدان والرجلان طالبتا وتر وهاربان

79- *Sanki eller ve ayaklar*

Bir yayı istemektedir ve kaçmaktadır.[220]

Hayvan için kullanılan متبع kelimesi yavrusu tarafından izlenen hayvanı tanımlar.

تُبَّع ise, Kadim Yemen devlet başkanlarının genel adıdır. Başkanlık ve siyasette arka arkaya geldiklerinden/ birbirine uyduklarından bu ismi almışlardır.

تُبَّع kavmi tarafından izlenen bir kraldır da denmiştir. Çoğulu تبابعة şeklindedir. Allah buyurur ki: أهم خيرٌ أم قومُ تُبَّع *Peki onlar mı hayırlı, yoksa **Tubba** kavmi mi?* (44/Duhân 37): ayrıca تبع *gölge* anlamına da gelmektedir.

تترى / T-t-r-a

تترى fiili, فعلى vezninde kullanılan مواترة kelimesinden alınmış bir fiildir ve tek tek izlemek anlamına gelir. Fiilin aslı vav olup bu şekilde değiştirilmiştir. Tıpkı تراث ve تجاه kelimeleri gibi. Bu kelimeyi munsarıf sayanlar sonundaki elifi te'nis için değil, zaide saymışlardır. *Gayr-ı munsarıf* sayanlar ise, sondaki elifi, *te'nis elifi* kabul etmişlerdir.

Allah buyurur ki: ثُمَّ أرسلنا رسلنا تترا *Sonra **ardarda** peygamberlerimizi gönderdik* (23/Mü'minûn 44); yani: Arka arkaya, tek tek.

Ferrâ söyle der: Hem merfû hâlinde تترى, hem mecrur hâlinde تترى hem mansûb hâlinde تترى denir. Sonundaki elif, tenvin yerinde kullanılmaktadır. Sa'leb şöyle der: Bu تفعل kalıbındadır. Ebû Ali el-Fesevî ise: Bu bir hatadır; çünkü, bu bir sıfattır ve sıfatlar tef'alu kalıbından gelmez.

تجر / T-c-r

تجارة Sözcüğü, kâr etmek amacıyla sermayeyi kullanmaktır. تجر يتجر تاجر تجر aynen صاحب ve صحب gibidir (Dilciler) derler ki: Arap literatüründe bu kelimeden başka تاء harfinden sonra جيم harfinin geldiği görülmemiştir.

تجاه kelimesine gelince bunun aslı وجاه şeklindedir. تجوب fiilindeki *Tâ* ise, muzari fiilinin *tâ*'sıdır. Allah buyurur ki: هل أدلكم على تجارة تنجيكم من عذاب أليم *Sizi acı bir azaptan kurtaracak **ticareti** size göstereyim mı*? (61/ Saf 10); Cenab-ı Allah buradaki ticareti, bundan sonra gelen âyetin sonuna kadarki beyanat ile açıklamıştır:

تؤمنون بالله *Allah'a inanır..* (61/Saf 11). اشتروا الضلالة بالهدى فما ربحت تجارتهم *İşte onlar o kimselerdir ki, hidâyet*

---

220 Şair, Bekr b. en-Nattâh. Bkz. Isfahânî, *Eğânî*, XVII, 153; Râğıb, *Muhâdarât*, IV, 641; *Iyâru'Şi'r*, s.30.

*karşılığında sapıklığı satın aldılar da, **ticaretleri** kâr etmedi* (2/Bakara 16); الا ان تكون تجارة عن تراض منكم *Karşılıklı anlaşmaya dayalı **ticaret** yolu ile yiyiniz* (4/Nisâ 29). تجارة حاضرة تديرونها بينكم *Yalnız aranızda peşin bir **alış-veriş** olursa bu işlemi yazıya geçirmemenizin sakıncası yoktur* (2/Bakara 282).

İbnu'l-Ârâbi der ki: فلان تاجر بكذا ifâdesi, falan şu işin ustasıdır, onun kazançlı tarafını bilir, demektir.

تحت / T-h-t

تحت (alt] kelimesi, فوق (üst] kelimesinin karşılığıdır. Allah buyurur ki: لاكلوا من فوقهم ومن تحت ارجلهم *Başları üzerinden ve ayakları **altından** kaynaklanan nimetler yerlerdi* (5/Mâide 66); جنات تجري من تحتها الأنهار ***altlarından** çeşitli ırmaklar akan cennetler* (22/Hac 23); تجري من تحتهم الأنهار فى جنات النعيم *Naîm cennetlerinde **altlarından** nehirler akar* (10/Yûnus 9); فناداها من تحتها *Bu arada, ayakları **altından** ona şöyle seslendi* (19/Meryem 24); يوم يغشاهم العذاب من فوقهم ومن تحت ارجلهم *O gün azap, tepelerinden inerek ve ayakları **altından** çıkarak onları sarar* (29/Ankebût 55).

تحت kelimesi, birbirinden ayrı olan şeylerin altı için kullanılır. أسفل kelimesi ise, birbirine bitişik olan şeylerin altı için kullanılır. Denir ki: المال تحته، واسفلة أغلظ من أعلاه *Malın altı ve dip tarafı, üstünden daha sertir.*

Hadis de şöyle denmiştir: لا تقوم الساعة حتى يظهر التحوت *Tuhût ortaya çıkmadan kıyamet kopmaz;*[221] yani: İnsanların ayaktakımı baş olmayıncaya kadar. Bunun Yüce Allah tarafından: وإذا الأرض مدت وألقت ما فيها وتخلت *Yer uzatılarak dümdüz yapıldığı; içindekileri dışarı atıp boşaldığı zaman* (84/İnşikak 3-4) âyetinde ifâde edilen şeye işaret olduğu da söylenmiştir.

تخذ / T-h-z

تخذ fiili, اخذ *aldı* anlamına gelir. Şair şöyle der:

وقد تخذت رجلى لدى جنب غرزها نسيفا
كأفحوص القطاة المطرق

79- *Ayağımı fidanının yanına*
***alarak** bir özengi edindi*
Bağırtlak kuşunun fidan dibindeki yuvası gibi.[222]

اتخذ ise, bunun افتعل kalıbındaki

---

221 Hadisin tamamı şöyledir: *Fuhuş ve bencillik yaygınlaşmadan, güvenilir kişi hain, hain kişi güvenilir sayılmadan, mert insanlar yok olup ayaktakımı her tarafı ele geçirmeden kıyamet kopmaz.* Dediler ki: Ya Resûlallah: Mertleri ve ayaktakımını biraz açıklar mısınız? Buyurdu ki: *Mertler, insanların önde gelenleri ve büyükleridir; ayaktakımı ise, insanların ayakları altında olup varlıkları bilinmeyen kimselerdir.* et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, I, 420 de tahriç etmiştir. Bkz. *Fethu'l-Bârî.* XIII, 15 *Bâbu Zuhûri l-Fiten.* Ravileri, Muhammed b. Hâris dışında, Sahih'in ravileridir. O da sikadır. Ebû Ubeyd de *Garîbu'l-Hadîs*'te tahriç etmiştir: III, 125.

222 Şair, Murazzak Abdî. Bkz. *Asmeiyyât*, s.65; Câhız, *Hayevan*, V, 281; İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luğa*, II,163; Serekustî, *Kitabu'l-Ef'âl*, III, 367.

şeklidir. افتتخذونه وذريته أولياء من دوني *Şimdi siz beni bırakıp onu ve soyunu dost mu* ***ediniyorsunuz****?* (18/ Kehf 50); قل أتخذتم عند الله عهدا *De ki: Allah'tan bu yönde söz mü* ***aldınız****?* (2/Bakara 80); واتخذوا من دون الله آلهة *Allah'dan başka ilâh* ***edindiler*** (19/ Meryem 81); واتخذوا من مقام إبراهيم مصلى *İbrahim'in makamını (Ka'be'nin tümünü) namaz yeri* ***edininiz*** (2/Bakara 125); لا تتخذوا عدوي وعدوكم أولياء *Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost* ***edinmeyin*** (60/Mümtehine 1); قال لو شئت لا تخذت عليه أجرا (*Musa*) '*İsteseydin, buna karşılık bir ücret* ***alırdın****' dedi* (18/Kehf 77).

ترب / T-r-b

تُراب kelimesi, bildiğimiz topraktır. Allah buyurur ki: أئذا كنا ترابا أئنا لفي خلق جديد *Biz ölüp* ***toprak*** *olunca mı yeniden diriltileceğiz?* (13/Ra'd 5); خلقكم من تراب *Allah sizi önce* ***topraktan*** *yarattı* (35/Fâtır 11); يا ليتني كنت ترابا *Keşke toprak* ***olsaydım*** (78/Nebe 40).

ترب fakirleşti, sanki toprağa yapıştı, demektir. Allah buyurur ki: أو مسكينا ذا متربة *Tamamen* ***ezilmiş olan*** *yoksulu,* (Beled 16); yani: Fakirliğinden toprağa yapışmış bir tarafı olan kişi demektir. أترب ise, istiğna etmek/ gerek duymamak demektir. Bu, sanki *toprak kadar malı oldu* manasına gelir. تَرْباء bizzat yerin kendisidir.

تيرب kelimesi تبارب sözcüğünün tekilidir. تورب ve توارب toprak demektir. ريح تربة toprak getiren rüzgâr demektir. Peygamber efendimiz (sas) bu anlamda şöyle buyurmuştur: عليك بذات الدين تربت يداك /*Sana dindar olanını tavsiye ederim, elleri* ***toprak*** *olasıca.*[223] Bu hadiste Peygamber (sas): *Sakın dindar olanını kaçırma yoksa umduğunu bulamaz farkında olmadan yoksulluğa sürüklenirsin* demek istemiştir.

بارح ترب deyimi, içinde toprak olan rüzgâr demektir. ترائب ise, göğsün kafes kısmında yer alan küçük eğri kaburgadır. Tekili تريبه şeklindedir. Allah buyurur ki: يخرج من بين الصلب والترائب *Bel ile* ***kaburga*** *kemikleri arasından çıkar* (86/Tarık 7); فجعلناهن أبكارا عربا أترابا *Onları, eşlerine düşkün ve* ***yaşıt*** *bâkireler kıldık* (56/Vakıa 36-37); وكواعب أترابا *Göğüsleri tomurcuklanmış* ***yaşıt*** *kızlar* (78/Nebe 33); وعندهم قاصرات الطرف أتراب *Yanlarında bakışlarını yalnız kocalarına diken kendileriyle* ***yaşıt*** *güzeller vardır* (38/ Sâd 52); yani: Aynı günde doğan ve birlikte yetişenler, demektir.

Beraber büyüyüp yetiştikleri, eşitlikleri ve benzerlikleri ile birbirlerine çok yakın oldukları için, bu yönden göğsün kaburgalarına benzedikleri ya da beraber yeryüzüne geldikleri için bu ismi almışlardır. Yine denmiştir ki: Onların bu ismi almalarının nedeni, çocukluk demlerinde beraber toprakla oynamış olmalarındandır.

---

223 Hadis, Buhârî ve Muslim'in sağlamlığı üzerine ittifak ettiği hadislerdendir. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* IX, 115; Muslim (HN: 1466); Beğavî, *Şerhu s-Sünne,* IX, 8.

ترث / T-r-s

وتاكلون التراث أكلا لمّا *Size kalan **mirası** hak gözetmeden yiyorsunuz* (89/Fecr 19) ترث kelimesinin aslı وراث sözcüğüdür. Bu ise, vav bölümünde ele alınacaktır.

تفث / T-f-s

Allah buyurur ki: ثمّ ليقضوا تفثهم *Sonra **kirlerini** giderip temizlensinler* (22/Hac 29); yani: Kirlerini temizlesinler. قضى الشيء يقضي *bir şeyi kesmek ve koparıp atmak* manasına gelir. تفث kelimesinin aslı, tırnak ve benzeri insanın bedeninden sökülüp atılan, temizlenen şeylerin kiridir. Bir Bedevî şöyle demiştir: ما أتفثك وأدرنك *Ne kadar kirli, ne kadar pasaklısın.*

ترف / T-r-f

ترفه "*Tereffuh*" nimet içindeki bolluk, genişlik, rahatlıktır. Bu anlamda rahat yaşayan bir insan için أترف فلان فهو مُترف denir. وأترفناهم فى الحياة الدنيا *dünya hayatında kendilerine **refah verdiğimiz** kodaman güruh* (23/Mü'minûn 33); واتبع الذين ظلموا ما اترفوا فيه *O zulmedenler ise şımartıldıkları **refahın** peşine düştüler* (11/Hûd 116); وارجعوا إلى ما اترفتم فيه ومساكنكم *size **nimet verilen** yere ve yurtlarınıza dönün..* (21/Enbiyâ 13); أخذنا مترفيهم بالعذاب ***refah** ve **bolluk içinde olanlarını** sıkıntıya uğrattığımızda* (23/Mü'minûn 64). Bunlar Yüce Allah'ın فأمّا الانسان إذا ما ابتلاه ربّه فاكرمه ونعّمه *Rabbin denemek için bir insana iyilik edip, nimet verdiği zaman* (89/Fecr 15) âyetinde tanımladığı kişilerdir.

ترق / T-r-k

Allah buyurur ki: كلا إذا بلغت التراقى وقيل من راق *Hayır hayır, can **köprücük kemiğine** dayandığı zaman* (75/Kıyamet 26-27) âyetinde geçen تراقي sözcüğü, ترقوه kelimesinin çoğuludur. Bu da, göğsün üst tarafında boğaz ile boyun arasındaki boruyu birbirine bağlayan kemiktir.

ترك / T-r-k

ترك الشيء ifâdesi, bir şeyi bilerek ve tercih ederek reddetmektir veya zoraki olarak mecbur kalındığında bırakmaktır. Biricisine misal Allah'ın: وتركنا بعضهم يومئذ يموج فى بعض *Biz o gün (kıyamet günü) onları **bırakıvermişizdir** Dalgalar hâlinde birbirlerine girerler* (18/Kehf 99); واترك البحر رهوا *ve karşıya geçince denizi olduğu gibi açık **bırak*** (44/Duhân 24) sözleridir.

İkincisine misal ise, Yüce Allah'ın: كم تركوا من جنّات وعيون *Onlar neler bırakmışlardı, ne bahçeler, ne pınarlar*! (44/Duhân 25) sözüdür. تركة فلان deyimi, bir kişinin ölümünden sonra bıraktığı mal vesairedir. تركته كذا deyimi herhangi bir durumda bırakılan sonuna varılan veya جعلته

كذا gibi bir anlamda kullanılan bir ifâdedir. تركتُ فلانًا وحيدًا *filanı tek başına bıraktım* gibi.

التريكة kelimesinin aslı çölde bırakılan yumurta demektir. Miğfer de bununla adlandırılmıştır ki, bu da onların miğferi yumurta diye adlandırmalarına benzemektedir.

تسعة / T-s-a-t

تسعة sayılardan bildiğimiz dokuzdur. Aynı şekilde تسعون doksan da bilinmektedir. Allah buyurur ki: تسعة رهط *Dokuz tane elebaşı..* (27/Neml 48); تسعٌ وتسعون نعجة *Doksan dokuz dişi koyunu var* (38/Sâd 23); ولبثوا فى كهفهم ثلاث مئة سنين وازدادوا تسعا *Kimileri derler ki: O gençler mağarada üç yüz yıl kaldılar. Buna **dokuz** daha eklerler* (18/Kehf 25); عليها تسعة عشر *On **dokuz** tane görevlisi vardır* (74/Müddessir 30).

تسع develerin susuzluğa [dokuz güne kadar] dayanıklı olanına denir. تسع dokuzdan bir parçadır. Ayrıca تسع ayın son günü, dokuzuncu güne gelen üç gecesidir. تسعت القوم bir topluluğun malımn dokuzda birini almak veya onların dokuzuncusu olmak demektir.

تعس / T-a-s

تعس Sürçmekten belini doğrultamamak ve üstten aşağıya düşmek anlamına gelir. تعس تعسا تعسة de bu köktendir. Allah buyurur ki: فتعسا لهم *onların hakkı **yıkımdır*** (47/Muhammed 8).

تقوى / T-k-v-y

Takvanın ta'sının aslı vav'dır. Bunu, sırası gelince "وقى" maddesinde açıklayacağız.

تكأ / T-k-e

متكأ yaslanılan yer demektir. مُخدَّة de üzerine yaslanılan şey demektir. Allah buyurur ki: واعتدت لهن متكأ *ve onlara yaslanacakları yastıklar hazırladı* (12/Yûsuf 31); yani: Turunçgillerden bir meyve. *Bu eldeki, hazır, ulaşılır yiyecektir,* diyenler de vardır. اتكأ على كذا وأكله /*Şuna yaslanıp yedi*, sözünde olduğu gibi. Allah buyurur ki: قال هى عصاى اتوكأ عليها *(Musa) dedi ki: O benim değneğimdir. Ona **dayanırım*** (20/Tâhâ 18); متكئين على سرر مصفوفة *Sıra sıra dizilmiş koltuklara **yaslanarak*** (52/Tur 20); على الارائك متكؤن *Kendileri ve eşleri gölgelerde, koltuklara **yaslanmışlar*** (36/Yâsîn 56); متكئين عليها متقابلين *Karşılıklı olarak bu tahtlara **kurulurlar*** (56/Vakıa 16).

تلّ / T-l-l

تلّ: Sözcüğünün aslı yüksek yer demektir. تليل ise, boyun anlamına gelir. وتله للجبين *Babası, oğlunu **yüzüstü** yatırınca* (37/Sâffât 103), onu yüksek bir yere uzattı, demektir. Bu, ترتبه

ve أسْقطه على التّراب *Toprağın üzerine düşürdü*, sözü gibidir, boynu üzerine düşürmek anlamına gelir de denmiştir. متل ise kendisi ile (hasmın) yere serildiği mızrak demektir.

تلو / T-l-v

تلاه bir kişiyi, aralarında hiç kimsenin bulunamayacağı kadar yakın bir şekilde izlemek ve ona uymaktır. Bu, bazen bizzat bedenle izlemeyi bazen de hükümde birine uymayı ifâde eder. Mastarı تُلُوّ *ve* تِلْو şeklindedir. Bazen de okumak ve manayı düşünmek şeklinde izlemek anlamına gelir. Bunun mastarı da تلاوة olarak gelir; والقمر اذا تلاها ***Ardından gelmekte** olan Ay'a* (91/Şems 2).

Burada örnek almak, uymak ve makamına tâbi olmak anlamında kullanılmıştır. Bunun böyle olmasının nedeni, *ay ışığını güneşten alır ve Güneş için halife konumundadır* denmesindendir. Deniyor ki, Yüce Allah: تبارك الذي جعل في السّماء بروجا وجعل فيها سراجا وقمرا منيرا *Gökte burçları var eden, onların içinde bir kandil (güneş) ve nurlu bir ay barındıran Allah, yüceler yücesidir* (25/Furkan 61) âyetinde buna dikkat çekmiştir. Burada Güneş'in bir lamba konumunda olduğu, Ay'ın ise, ondan alınan bir ışık konumunda olduğunu bildirmiştir. Yüce Allah'ın: جعل الشّمس ضياء والقمر نورا *O, güneşi ışık kaynağı ve ayı aydınlık yaptı* (10/Yûnus 5) sözü de buna işaret eder.

Ziya (ışık) derece olarak nur (aydınlık)tan daha üstündür; çünkü, her ziya nurdur, ama her nur ziya değildir. ويتلوه شاهدٌ منه *O belgeyi yine Allah'tan gelen bir şahid olarak Kur'ân **izliyor*** (11/Hûd 17); yani: Ona uyar ve sözünün gereğini yapar: يتلون آيات الله *Allah'ın âyetlerini **okurlar*** (3/Al-i İmr'an 113).

تلاوة ise, sadece Yüce Allah'tan gelen kitaplara bağlılık için kullanılır. Bu bazen okumak, bazen de orada yer alan emir ve yasakları, teşvik ve sakındırmaları ciddiye alıp gereğini yapmak ya da orada olduğuna kanaat getirilen şeyleri yapmaktır. Bu okumaktan daha özel bir anlam ifâde eder. Buna göre, her tilâvet bir kıraattir ama her kıraat bir tilâvet değildir. Onun için تلوتُ رقعتك (Senin rik'a yazısıyla yazılmış yazım okudum) denmez.

Bu, ancak Kur'ân için kullanılır: هنالك تبلو كلّ نفس ما أسلفت *İşte burada herkes geçmişte yaptığını **bulacak*** (10/Yûnus 30)[224]; وإذا تتلى عليهم آياتنا *Onlara âyetlerimiz **okununca**..* (8/Enfâl 31); أولم يكفهم أنّا أنزلنا عليك الكتاب يتلى عليهم *Kendilerine **okunan** bu Kitab'ı sana indirmiş olmamız onlara yetmiyor mu?* (29/Ankebût 51); قل لو شاء الله ما تلوته عليكم *De ki: Eğer Allah'ın dileği bu yolda olmasaydı, bu Kur'ân'ı size **okumazdım*** (10/Yûnus 16). وإذا تليت عليهم آياته زادتهم إيمانا *(Mü'minlerin) yanlarında Allah'ın*

224 Müellifin verdiği âyet metninde geçen "تتلو" kelimesi Hamza, Kisâî ve Halef'in kıraatidir; diğerleri "تبلو" şeklinde okumuştur.

*âyetleri **okunduğu** zaman bu âyetler imanlarını arttırır, pekiştirir* (8/Enfâl 2); bunlar kıraat ile olacak şeylerdir.

Şu âyetler de bunun gibidir: واتل مَا أوحي إليك من كتاب ربّك *Rabbinin kitabından sana vahyedileni **oku*** (18/Kehf 27); واتل عليهم نبا ابنَي ادم بالحق *Onlara Âdem'in iki oğluyla ilgili haberi hakkıyla **oku*** (5/Mâide 27); فالتّاليات ذكرا *Zikir **okuyanlara*** (37/Sâffât 3).

Yüce Allah'ın: يتلونه حق تلاوته *Onu, **tilâvetinin** hakkını vererek **okurlar**,* (2/Bakara 121) sözündeki تلاوة/*tilâvet* ise, ilim ve amelle ona bağlanmaktır. ذلك نتلوه عليك من الآيات والذكر الحكيم *İşte bu sana **okuduğumuz**, âyetlerden ve hikmetli Kur'ân'dandır* (3/Âl-i İmrân 58): yani: Onu indiririz. وَاتَّبَعُوا مَا تتلوا الشياطين على ملك سليمان *(Yahudiler) Süleyman'ın hükümranlığı hakkında şeytanların **uydurduğu sözlere** uydular* (2/Bakara 102) âyetinde تلاوة lafzının kullanılmış olması, şeytanların okuduklarını Allah'ın kitaplarından olduğunu sanmalarından dolayıdır. تلاوة ve تلية ise, okunanın geri kalan kısmı, yani, devamıdır.

اتليته okuduğum şeyden geriye okunacak bir şeyler bıraktım demektir; yani: Okuyabilecekleri bir şeyi onlara bıraktım.

اتليت فلانا على فلان بحق; yani falanın hakkını falana havale ettim. فلان يتلو على فلان ويقول عليه deyimi, bir kişi adına yalan söylemek anlamına gelir. Allah buyurur ki: ويقولون على الله الكذب *ve onlar bile bile Allah adına yalan söylerler* (3/Âl-i İmrân 75). Bu bağlamda لا دريت ولا تليت ayrıca لا دري ولا تلي denir.[225] Bunun aslı ise, ولا تلوت şeklindedir. *Eşleştirme* nedeniyle vav harfi yâ'ya dönüşmüştür. Tıpkı, مَأزورات غيْر مَأجُورات dendiği gibi. Halbuki bunun aslı موزورات şeklindedir.[226]

تمّ / T-m-m

تمام الشيء bir şeyin kendisinin dışında başka bir şeye ihtiyaç duymayacak dereceye varması, son sınırına gelmesidir. نقص ise, kendisi dışında başka bir şeye ihtiyaç duyan şeydir. Bu hem sayılarda hem de dokunulan şeylerde kullanılır. Sözgelimi عدد تام *tam bir sayı* ve ليل تام *tam bir gece* denir. Allah buyurur ki: وتمّت كلمت ربّك *Rabbinin sözü **tamamlanmıştır*** (6/En'âm 115); والله متمّ نوره *Allah nurunu **tamamlayıcıdır*** (61/Saf 8); وواعدنا موسى ثلاثين ليلة وأتممناها بعشر فتم ميقات ربه أربعين ليلة *Musa ile otuz geceliğine sözleştik, buna on gece daha **ekledik**, böylece Rabbinin belirlediği buluşma süresi kırk geceye **tamamlandı*** (7/A'râf 142).

توراة / T-v-r-a-t

توراة kelimesinin tâ'sı değişik-

---

225 Bu hadis, daha önce "ilâ" maddesinde geçmişti.

226 Bu hadis Hz. Ali'den rivayet edilmiştir. Bkz. İbn Mâce, *İttibau'n-Nisâi'l-Cenaiz*, I, 503, *ez-Zevâid*'de deniyor ki: İsnadında Dînâr b. Ömer vardır ki, zayıf sayılmıştır. Buna göre hadis zayıftır. Bkz. Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, V, 465.

liğe uğramıştır. Aslı ورى kökünden alınmıştır. Kufelilere göre, kökü تفعلة kalıbındaki ووْراه sözcüğüdür. Diğer bazıları kalıbın تفعلة olup تتفلة kelimesi gibi olduğunu söylemişlerdir. Fakat Arap edebiyatında تفعلة kalıbında isim yoktur. Basralılara göre ise, aslı ووْرية kelimesidir. Bu da حوْصلة gibi فوْعلة kalıbındadır. Yüce Allah buyurmuştur: إنّا انزلنا التّوراة فيها هدى ونور *İçinde hidâyet ve nûr bulunan **Tevrat'ı**, elbette biz indirdik (*5/Mâide 44); ذلك مثلهم في التّوراة ومثلهم في الإنجيل *Onların, **Tevrat'taki** vasıfları ve İncil'deki vasıfları da şöyledir* (48/Fetih 29).

تارة / T-a-r-t

Yüce Allah buyurmuştur: أن يعيدكم فيه تارة أخرى *Yoksa sizi **tekrar** denize döndürmeyeceğinden* (17/Isrâ 69); ومنها نخرجكم تارة أخرى *Sizleri **tekrar** dirilterek oradan çıkaracağız* (20/Tâhâ 55); yani: Bir defa daha, bir kez daha. Bu da söylenene göre تار الجرح sözünden alınmıştır ki, yaranın kapanması ve iyileşmesi demektir.

تين / T-y-n

Allah buyurur ki: والتّين والزّيتون *Andolsun **incir** ve zeytine,* (95/Tin 1); deniyor ki: Bunlar (tin ve zeytun) iki dağın adıdır. Yine bunların iki yiyecek maddesi olduğu da söylenmiştir. Bunların asıl nerede yetiştiklerini ve özelliklerinin incelenmesi ise, bu kitabın sınırları dışındadır.

توب / T-v-b

توب en güzel şekilde günâhı terk etmektir. Bu özür dilemenin en etkili yoludur. Çünkü özür dilemenin üç şekli vardır. Birincisi, özür dileyenin ben yapmadım demesidir. İkincisi, şundan dolayı yaptım demesidir. Üçüncüsü, yaptım, kötü ettim, artık ondan geri döndüm/vazgeçtim demesidir. Bunun bir dördüncüsü yoktur. İşte bu sonuncusuna tövbe adı verilmektedir. Şeriata göre tövbe kötülüğünden dolayı günâhı terk etmek, yaptığına pişman olmak, bir daha dönmeyeceğine kesin karar vermek ve düzeltilebilecek olan hareketlerini/amellerini dönüş yaparak düzeltmektir. Bu dört şart bir araya geldiğinde tövbenin şartları tamamlanmış olur.

تاب إلى الله *Allah'a tövbe etti.* "إلى" "الله" ifâdesinin zikredilmesi dönüşü gerektirir. Örneğin: فتوبوا الى بارئكم *Yaratıcınıza **tövbe edin*** (2/Bakara 54); وتوبوا الى الله جميعا *Hep birden Allah'a **tövbe ediniz*** (24/Nûr 31); افلا يتوبون إلى الله ويستغفرونه *Hâlâ Allah'a **tövbe** **edip** O'ndan af dilemiyorlar mı*? (5/Mâide 74).

تاب الله عليه Allah tövbesini kabul etti demektir. Şu âyetler bu anlama gelir. لقد تاب الله على النّبيّ والمهاجرين والانصار الّذين اتّبعوه في ساعة العسرة *Allah, Peygamber'in ve o zor anda ona bağlı kalan muhacirler ile Ensar'ın **tövbelerini kabul etti*** (9/Tevbe 117), ثمّ تاب عليهم ليتوبوا *Bunun üzerine Allah onların **tövbelerini kabul etti** ki, **töv-***

be etsinler (9/Tevbe 118): فتاب عليكم و عفا عنكم *Bunun için **tövbelerinizi kabul**, sizleri de affetti* (2/Bakara 187).

التائب kelimesi hem tövbe eden için hem de tövbeyi kabul eden için kullanılır. Buna göre, kul Allah'a tövbe ettiğinden "تائب" adını alır; Allah da kulun tövbesini kabul ettiğinden "تائب" diye adlandırılmıştır.

توّاب çok tövbe eden kul demektir. Bu da her vakit bazı günâhları sırasıyla terk ederek bu şekilde tüm günâhları terk etmiş bir hâle gelen kişi demektir. Bazen Yüce Allah'a da, kulların tövbelerini çokça kabul ettiğinden, her hâlde onlara dönüş imkanı verdiğinden توّاب adı verilmektedir. ومن تاب وعمل صالحا فانه يتوب الى الله متابا *Kim **tövbe eder** de arkasından iyi amel işlerse o kimse esaslı bir pişmanlıkla Allah'a **yönelmiş olur*** (25/Furkân 71); yani: Tam tövbe; bu da kötü olan şeyleri terk etmekle beraber güzel olan şeyleri yapmaya gayret etmektir: عليه توكلت واليه متاب *Ben yalnız O'na dayandım, **dönüş** O'nadır* (13/Ra'd 30); إنه هو التوّاب الرّحيم *Hiç şüphesiz O, tövbeleri çokça kabul eden ve pek merhametli olandır* (2/Bakara 54).

تيه / T-y-h

تاه يتيه hayrete düşmek, şaşırmak anlamına gelir. تاه يتوه bir lehçede تاه يتيه şeklinde kullanılmaktadır. Israiloğullarının kıssasında deniyor ki: قال فانها محرمة عليهم اربعين سنة يتيهون فى الأرض *Allah (Musa'ya) şöyle dedi: Kırk sene o mukaddes yer onlara haram kılınmıştır. Yeryüzünde **şaşkın şaşkın** dolaşacaklar* (5/Mâide 26).

توّهه ve تيّهه kişiyi şaşkınlığa düşürmek ve onu dışarı atmaktır. وقع فى التيه والتوه yani: Şaşkınlığa düşüren yerlere düşmek. مفازة تيهاء geçenlerin hayrete düştüğü, yolunu şaşırdığı çöl demektir.

التّاءات / *Arapçadaki Ta Harfinin Anlamları*

Kelimenin başına gelen التاء harfi yemin ifâde eder: وتالله لأكيدن أصنامكم ***Vallahi** putlarınıza bir oyun oynayacağım,* (21/Enbiyâ 57) âyeti gibi. Gelecek bildiren fiillerde kullanılan "ta" ise, ikinci şahsı bildirir: أفأنت تكره الناس حتى يكونوا مؤمنين *O hâlde insanları hep mü'min olsunlar diye sen mi **zorlayacaksın**?* (10/Yûnus 99) âyetinde olduğu gibi. "Ta"nın kullanıldığı yerlerden biri de dişiliği bildirmektir: ثمّ استقاموا تتنزل عليهم الملائكة *Sonra dosdoğru yolda yürüyenlerin üzerine melekler **iner**,* (41/Fussilet 30) örneğinde olduğu gibi.

Kelimenin sonunda gelen "ta", ya dişiliği belirtmek için gelen fazlalık "ta"dır. Bu, kıraat esnasında burada durulduğunda "ha"ya dönüşür: قائمة gibi; ya da hem duruşta hem geçişte "ta" olarak kalır; bu da أخت ve بنت kelimelerindeki "ta" gibidir; yahut da elifle beraber gelen cemilerde kar-

şımıza çıkar ki, bunun örnekleri ise, مُسْلمات ve مُؤمنات gibi kelimelerdir. Mazi fiilin sonunda gelen "ta" ise, birinci şahıs zamiridir. Yüce Allah'ın وجعلت له مالا مَمْدُودا *Ona bol bol mal **verdim***, (74/Müddesir 12) sözü gibi; fethalı geldiğinde ise, ikinci şahıs zamiri olur; انعمت عليهم *Kendilerine nimet **verdiklerinin** yoluna* (1/Fatiha 7) âyeti gibi. İkinci şahsın dişiliğini göstermek için ise, esreli hâlde gerekir; لقدْ جئت شيْئا فريًا *doğrusu sen görülmemiş bir şey **getirdin***(19/Meryem 27) gibi.

والله أعلم

Allah [doğruyu] daha iyi bilir.

تمّ كتاب التّاء

Tâ' Harfinin Sonu

كِتَابُ الثَّاءِ

Sâ'i Harfi

ثبت / S-b-t

ثبت kelimesi زوال kelimesinin zıddıdır. Fiil olarak ثَبَتَ يثبت ثباتا denir. Allah buyurur ki: يَا أيها الذين امنوا إذا لقيتم فئة فاثبتوا *Ey mü'minler, bir savaş birliği ile karşılaştığınızda* ***direniniz*** (8/Enfâl 45). Ayrıca رجُلٌ ثَبْتٌ وثبيتٌ في الحرب: Savaşta dirençli kişi demektir.

أثبته السقم deyimi, hastalık kişinin yakasını hiç bırakmadığında söylenir. Bu, hem gözle, hem de basiretle fark edilebilen varlıklar için söylenir. فلان ثابت عندي ، " *Falan yanımda sabittir.*" نبوة النبي ثابتة "*Peygamberin, peygamberliğ sabittir*" deyimleri gibi. إثبات ve تثبيت ise, bazen fiil için söylenir. Sözgelimi, yokluktan varlık alemine çıkan için اثبت الله كذا Allah şunu var etti denir. Bazen hüküm ile sabit olan için kullanılır. Hakim, falanın üzerine şunu ispat veya tespit etti denir. Bazen de söz ile olan şeyler için kullanılır. Burada sözün doğru olması veya yalan olması fark etmez.

اثبت التوحيد *tevhidi sağlamlaştırdı* ve صدق النبوة *peygamberliği tasdik etti* dendiği gibi. فلان أثبت مع الله إلها آخر *Falan adam Allah ile beraber başka bir ilâh edindi* de denir.

Yüce Allah'ın: ليُثْبِتوك أوْ يقتلوك *...Seni* ***tutup bağlamak*** *veya öldürmek için..* (8/Enfâl 30) sözüne gelince, bu, seni yolundan alıkoymak ve şaşkınlığa düşürmek için, demektir. Aynı şekilde Yüce Allah'ın: يثبت الله الذين امنوا بالقول الثابت في الحياة الدنيا وفي الآخرة *Allah, iman edenleri, dünya hayatında da, âhirette de* ***sağlam*** *bir söz üzerinde* ***tutar***, (14/İbrâhîm 27) sözü, onları güçlü delillerle destekler, anlamına gelir.

Yüce Allah'ın: ولوْ أنهم فعلوا ما يوعظون به لكان خيْرا لهمْ وَأشدّ تثبيتا *Fakat kendilerine verilen öğütleri tutsalardı, elbette haklarında hem daha hayırlı, hem de daha* ***sağlam*** *olurdu* (4/Nisâ 66) sözü ise, ilimlerini elde etmede daha faydalı, daha etkili olurdu, manasını taşır. *Onların amelleri için ve yaptıklarının meyvelerini toplamaları için daha sağlamdır* anlamına gelir de denmiştir. Böylece onlar yaptıkları hakkında: وقدمْنَا إلى ما عملوا من عمل

فجعلناه هباءً منثورا *Onların yaptıkları her bir iyi işi dikkate alırız, fakat onu* ***saçılmış*** *zerreler hâline getiririz* (25/ Furkân 23) âyetinde belirtilen kişilerin durumuna düşmekten kurtulmuş olurlar, denmiş olmaktadır.

ثبّته deyimi ise, güçlendirdim demektir. Bu anlamda Allah buyurur ki: ولولا أن ثبّتناك *Eğer sana* ***direnme gücü*** *vermeseydik..* (17/İsrâ 74); فثبّتوا الذين آمنوا *Mü'minleri* ***yüreklendirin*** (8/ Enfâl 12); وتثبيتاً من أنفسهم *Kendilerinden bir kısmını Allah yolunda* ***sabit kılmak*** *için* (2/Bakara 265); وثبّت أقدامنا *Ayaklarımızı* ***sabit kıl*** (2/Bakara 250).

ثبر / S-b-r

ثُبور yıkım ve bozulma/bozgunculuktur. المثابر على الإتيان sözünden alınmıştır ve bir şeyi yapmayı alışkanlık hâline getiren kişi demektir. Allah buyurur ki: دعوا هنالك ثبورا لا تدعوا اليوم ثبورا واحدا وادعوا ثبورا كثيرا *Oracıkta* ***yok olmayı*** *isterler (Onlara şöyle denir) Bugün bir* ***yok olmayı*** *değil, nice* ***yok olmaları*** *isteyin!* (25/Furkân 13-14); وإني لأظنّك يا فرعون مثبورا *Ey Firavun, ben de seni* ***helak olmuş*** *zannediyorum* (17/İsrâ 102).

İbn Abbâs der ki: Buradaki مثبورا kelimesi aklı noksan anlamındadır. Aklın noksanlığı ise, en büyük felakettir. ثبير ise, Mekke'de bir dağın adıdır.

ثبط / S-b-t

Allah buyurur ki: فثبّطهم وقيل اقعدوا مع القاعدين *Onları* ***yoldan alıkoydu ve*** *(kendilerine): Oturun oturanlarla beraber, denildi* (9/Tevbe 46); onları tuttu ve meşgul etti. ثبّطه المرض ve أثبطه deyimi, hastalığın kişiyi hapsetmesi ve her işten alıkoyup âdeta ondan hiç ayrılmaması durumunu anlatır.

ثبا / S-b-v

Allah buyurur ki: فانفروا ثبات أو انفروا جميعا *Onlara karşı ya* ***küçük birlikler hâlinde*** *hareket ediniz veya top yekûn seferber olunuz* (4/Nisâ 71); Bu âyette geçen ثبات kelimesi ثبة kelimesinin çoğuludur ki, tek başına kalan topluluk demektir. Şair şöyle der:

٨٠- وقد أغدو على ثبة كرام

80- *Sabahın erken saatlerinde dağınık hâlde bulunan değerli bir topluluğa saldırdılar.*[227]

ثبّيت على فلان deyimi de, *kişinin iyiliklerini detayı ile anlattım* demektir; tasğiri/küçültülmüş şekli ثُبَيَّة, çoğulu ثبات ve ثبين şeklinde gelir. Hazfedilen harfi ise, son harfidir. Havuzun ثبة'si ise, içinde suyun toplandığı ortasıdır. Bunun hazfedilen harfi ise, ikinci harfidir, son harfi değil.

ثج / S-c-c

ثجّ الماء ve أتى الوادي بثجيجه, suyun şiddetli bir şekilde dökülmesi ve vadide suyun sel hâline dönüşmesi anlamına

---

227Şair, Züheyr b. Ebî Sülmâ. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 11.

gelir. Bu anlamda Yüce Allah: وانزلنا من المعصرات ماء ثجاجا *Yoğunlaşmış bulutlardan **şarıl şarıl** su indirdik* (78/Nebe 14) buyurur.

Hadiste ise: افضل الحج العج والثج *Haccın en üstünü acc ve **secc** olanıdır*, denmiştir.[228] Bu da, en iyi hac, yüksek sesle telbiye duası okunan ve kurban kesilen hacdır, manasını taşır.

ثخن / S-h-n

ثخن الشيء فهو ثخين deyimi, katılaşıp artık akmaz hâle gelen ve katılığından akmaya devam edemeyen şey için kullanılır. اثخنته ضربا و استخفافا deyimi de bundan alınmıştır. Bu bağlamda Allah buyurur ki şudur: ما كان لنبي أن يكون له أسرى حتى يثخن في الارض *Hiçbir peygamberin, yeryüzünde **ağır basmadıkça (kesin zafere ulaşıp üstün gelmedikçe)** esirleri olması yakışmaz* (8/Enfâl 67); حتى إذا أثخنتموهم فشدوا الوثاق *Nihâyet onlara **üstün geldiğiniz zaman** bağı sıkı bağlayıp esir alın* (47/Muhammed 4).

ثرب / S-r-b

تثريب Günâhtan dolayı azarlamak ve suçunu ikrar etmeye zorlamaktır. Allah buyurur ki: قال لا تثريب عليكم اليوم *Dedi ki: Bugün size **kınama** yok* (12/Yûsuf 92). Rivâyet edilir ki, Peygamber: اذا زنت امة احدكم فليجلدها ولا يثربها *Birinizin cariyesi zina ettiğinde ona had cezası uygulasın ama onu **kınamasın**.*[229]

Arap literatüründe bu kökten ince bir yağ demek olan ثرب kelimesinden başkasına rastlanmaz. Yüce Allah'ın: يا اهل يثرب *Ey **Yesrib** halkı*, (33/Ahzâb 13) âyetinde geçen اهل يثرب ise, Medîne halkı demektir ve aslının bu kökten gelmesi doğru sayılabilir. Bu durumda Yesrib'in başındaki "ya" harfi *fazlalık* kabul edilecektir.

ثعب / S-a-b

Allah buyurur ki: واذا هي ثعبان

---

228 Hz. Ebû Bekir anlatır: Peygambere (sas) *en üstün hac hangisidir* diye soruldu. Buyurdu ki: *Acc ve secc olanıdır*. Bu hadisi, Tirmizî tahriç etmiştir; İbnu'l-Arabî: *Sahih değildir*, demiştir. İbn Mâce de (II, 967) tahriç etmiştir. Bu rivâyetin senedinde İbrahim b. Yezid vardır ki, bu kişi *metrukü'l-hadîs* bir ravidir; hadisin Dârakutnî tarafından tahriç edilen bir tariki daha vardır (I, 255), bunda da Muhammed b. Haccâc vardır ki, o da zayıftır. Hâkim de (I, 442); Beyhakî, *Sünen*, (IV, 330) de tahriç etmiştir. Buna göre hadis, pek çok şevahidi/varyantı nedeniyle kavi olmaktadır. Bkz. Begavî, *Şerhu's-Sünne*, VII, 14; Mübârekfûrî, *Âridatu'l-Ahvezî*, IV, 45.

229 Bu, sağlamlığı üzerinde (Buhârî ve Müslüm'in) ittifak ettiği Ebû Hüreyre'den rivâyet edilen hadisten bir kısımdır. Peygamberin (sas) şöyle dediğini işittim: *Sizden birinin cariyesi zina edip, zinası ortaya çıktığında ona had cezası uygulasın ve onu kınamasın. Eğer tekrar zina ederse, ona tekrar had cezası uygulasın. Eğer üçüncü defa zina edecek olur ve zinası da ortaya çıkarsa, kıldan yapılmış bir ip karşılığında da olsa, onu satsın.* Buhârî, *Bey'u'l-Mudebber*. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV, 350; Müslim, *Hudud* (HN: 1703); Begavî, *Şerhu's-Sünne*, X, 297.

مُبينٌ *O da birdenbire kocaman bir **yılan** oluverdi* (7/A'râf 107). Buradaki ثعبان kelimesinin ثعبت الماء ve فثعب *Suyun akacağı yeri yardım ve akıttım, o da aktı* sözünden alınmış olması mümkündür. Yağmur yağdı anlamına gelen ثعب المطر deyimi de bundandır. ثُعبة ise, bir çeşit karga demektir ki, çoğulu, ثُعَب gelir. Bu, görünüşü itibariyle yılana benzetilmiş gibidir. Kendisi görünüşü itibariyle ondan kısa olduğundan, ismi de onun isminden kısa tutulmuştur.

ثقب / S-k-b

ثاقب, aydınlığı ve ışığıyla üzerine düştüğü şeyi delen aydınlatıcı demektir. Allah buyurur ki: فأتبعه شهاب ثاقب *Onu da **yakıcı** bir alev izler* (37/Sâffât 10); وَمَا أدراكَ مَا الطارِقُ النَّجْمُ الثَّاقِبُ *Târık'ın ne olduğunu bilir misin sen?; O **karanlığı delen** yıldızdır* (86/Tarık 2-3). Bunun aslı, derin yara anlamına gelen ثقبة kelimesinden alınmadır.

مثقب dağdaki yol demektir. Bu, dağın deliği gibi bir anlama gelmektedir. Ebû Amr der ki: Doğrusu bunun مثقب olduğudur. ثقبتُ النار deyimi, ateşi alevlendirdim, demektir.

ثقف / S-k-f

ثقف, bir şeyi anlamada ve yapmada mahâret kazanmaktır. رجُل ثقف de bu kökten alınmıştır ve bir şeyi kavramada ve yapmada uzman olan kişiyi tanımlar. Bundan istiâre yoluyla, silah eğitimi almak demek olan مثاقفة kelimesi alınmıştır. رُمْحٌ مُثقف, dayanıklı mızrak demektir. Delmeye yarayan şeye, ثقاف adı verilir. ثقفت كذا, bakmada mahâret kazanmaktan kaynaklanan bir özellik olarak gözle görebilmek demektir.

Beraberinde bir kültür olmasa da, her tür anlayışı ifâde etmede kullanıldığına da rastlanmaktadır. Allah buyurur ki: واقتلوهم حيث ثقفتموهم *Onları **bulduğunuz yerde** öldürün* (2/Bakara 191); فإمّا تثقفنهم في الحرب *Eğer savaşta, onları **ele geçirirsen**..* (8/Enfâl 57); ملعونين أينما ثقفوا أخذوا وقتلوا تقتيلا *Lanetlenmiş olarak, nerede **bulunurlarsa** yakalanır ve öldürülürler* (33/Ahzâb 61).

ثقل / S-k-l

ثقل ve خفة birbirinin mukabili/karşıtıdır. Tartılan veya ölçülen her şeyin ağır basanına ثقيل adı verilir. Asıl olan, cisimler için kullanılmasıdır, fakat, manalar için kullanıldığına da rastlanır. Borç ve günâh kendisini ağırlaştırdı demek olan أثقله الغرمُ والوزرُ denmesi gibi. Allah buyurur ki: أم تسألهم أجرا فهم من مغرم مثقلون *Yoksa sen onlardan bir ücret istiyorsun da onlar **ağır** bir borç altında mı kalıyorlar?* (52/Tûr 40).

İnsan için kullanılan ثقيل kelimesi, bazen yermek için kullanılır; örfte bu anlamı daha yaygındır, bazen de övmek için kullanıldığına rastlanır. Şairin şu sözü gibi:

تخف الأرض إذا ما زلت عنها وتبقى ما بقيت بها ثقيلا

حللت بمستقر العز منها فتمنع جانبيها أن تميلا

81- *Sen çekip gittiğinde yer hafif kalır*

*Sen orada kaldıkça onun **ağırlığı** devam eder.*

82- *Oranın en yüksek yerini doldurmuşsun*

Her iki tarafının da sağa sola koymasını önlüyorsun.[230]

في أذنه ثقل kulağında ağırlık var, iyi işitmiyor demektir. في أذنه خفة kulağında hafiflik var, demek çok iyi işitiyor anlamına gelir. Bu, kendisine atılanı/yöneltileni kabul etmede ağırdan alıyor gibidir. Söz iyice işitilemediğinde ثقل القول denir. Onun için kıyamet gününün sıfatı bağlamında denmiştir ki: ثقلت في السماوات والأرض *Göklerin ve yerin **ağırlığını** kaldıramayacağı bu olay* (7/A'râf 187); وأخرجت الأرض أثقالها *Yeryüzü **ağırlıklarını** dışarı çıkardığı zaman* (99/Zilzal 2). Bu çıkacak olan şey, *onun hazineleridir* dendiği gibi, *haşir ve diriliş zamanında içinde bulunan insan bedenlerini dışarı atmasıdır* da denmiştir.

Allah buyurur ki: وتحمل أثقالكم إلى بلد لم تكونوا بالغيه إلا بشق الأنفس *Bu hayvanlar, ancak **ağır** sıkıntıya katlanarak varabileceğiniz uzaklıktaki beldelere yüklerinizi taşırlar* (16/Nahl 7); yani: *Sizin ağır olan yüklerinizi.*

Allah buyurur ki: وليحملن أثقالهم وأثقالا مع أثقالهم *Onlar hem kendi **yüklerini** hem de kendi **yükleriyle** beraber başka **yükleri** taşıyacaklar* (29/Ankebût 13); yani: Tıpkı kendilerini ağırlaştıran ve sevaptan geri bırakan günâhları gibi. ليحملوا أوزارهم كاملة يوم القيامة ومن أوزار الذين يضلونهم بغير علم ألا ساء ما يزرون *Böylece kıyamet günü hem kendi günâhlarını tümü ile, hem de hiçbir bilgiye dayanmaksızın sapıklığa sürükledikleri kimselerin günâhlarının bir bölümünü yüklenirler. Hayret! Ne fena bir yükün altına giriyorlar!* (16/Nahl 25) âyeti gibi.

Yüce Allah'ın انفروا خفافا وثقالا *Kolayınıza da gelse **zorunuza** da gitse mutlaka sefere çıkınız* (9/Tevbe 41) sözüne gelince, genç olsun, ihtiyar olsun; fakir olsun, zengin olsun; gurbette olsun, yerli olsun, çalışkan olsun, tembel olsun herkes bu savaşa katılmalıdır, şeklinde değişik görüşler vardır. Bunların hepsi de âyetin genel anlamına dâhildir. Çünkü, âyetin maksadı, zor olsun, kolay olsun her hâlde savaşa çıkmaya teşvik etmektir.

مثقال ise, kendisiyle tartılan ağırlık birimidir ve ثقل den alınmıştır. Bu, her tür iş için kullanılan bir isimdir. Allah buyurur ki: وإن كان مثقال حبة من خردل أتينا بها وكفى بنا حاسبين *Bir hardal tanesi **ağırlığınca** da olsa, onu getirir (tartıya koyarız). Hesap görenler olarak da biz kâfiyiz* (21/Enbiyâ 47);

230İlk üç mısra Züheyr b. Ebî Sülmâ'ya, son mısra ise, oğlu Ka'b'a aittir. Bkz. Murtada, *Emâli*, I, 97; Züheyr *Dîvân*'ı, s. 71; Feyrûzâbâdî, *Besair*, I, 334.

فمن يعمل مثقال ذرة خيرا يره ومن يعمل مثقال ذرة شرا يره *Artık kim zerre **ağırlığınca** hayır yapmışsa onu görür; kim zerre **ağırlığınca** şer yapmışsa onu görür* (99/Zilzal 7-8); فأما من ثقلت موازينه فهو في عيشة راضية *Kimin tartıları **ağır** gelirse; o hoş bir hayat içinde olur* (101/Karia 6-7). Bu, hayırların çokluğuna işarettir. Yüce Allah'ın: وأما من خفت موازينه *Kimin tartıları hafif gelirse* (101/Karia 8) sözü ise, hayırların azlığına işarettir.

ثقيل *ağır* ve خفيف *hafif* kelimeleri iki şekilde kullanılır:

Birisi, *müzayefe* yoluyla: Bu, bir şeyin ağırlığı veya hafifliğinin ancak bir başkasına göre söylenmesidir. Bu nedenle bir şeyin, kendisinden daha ağır olanla karşılaştırıldığında hafif; kendisinden daha hafif olan ile karşılaştırıldığında ise, ağır kabul edilmesi doğru olur. Az önce geçen âyetin işaret ettiği de budur.

İkincisi, taş, çakıl gibi aşağıya çeken cisimler için ağır; ateş ve duman gibi yukarıya doğru çeken şeyler için de hafif kelimesinin kullanılmasıdır. اثاقلتم الى الارض *olduğunuz yere **yığılıp kaldınız*** (9/Tevbe 38) âyetinde geçen ağırlık da bu türden bir ağırlıktır.

ثلث / S-l-s

الثلاث والثلاثون الثلاثة والثلاثون otuz üç. الثلاثمائة üç yüz üç, ثلاثة آلاف üç bin, الثلث üçte bir, الثلثان üçte iki bilinen sayılardır. Allah buyurur ki: فلأمه الثلث *Ananın payı **üçte birdir*** (4/Nisâ 11); yani: Üç parçasından biri. Bunun çoğulu أثلاث gelir.

Allah buyurur ki: وواعدنا موسى ثلاثين ليلة *Musa ile **otuz** geceliğine sözleştik* (7/A'râf 142). ما يكون من نجوى ثلاثة إلا هو رابعهم *Üç kişi gizli konuşsa mutlaka dördüncüsü O'dur* (58/Mücâdele 7); ثلاث عورات لكم *Bunlar mahrem hâlde bulunabileceğiniz **üç** vakittir* (24/Nûr 58); yani: Mahremlik vakitleri üç tanedir.

Allah buyurur ki: ولبثوا في كهفهم ثلاث مائة سنين *O gençler mağarada **üç** yüz yıl kaldılar* (18/Kehf 25); بثلاثة الاف من الملائكة منزلين *İndirilmiş **üç** bin melekle* (3/Âl-i İmran 124); إن ربك يعلم أنك تقوم أدنى من ثلثي الليل ونصفه وثلثه *Senin ve bazı arkadaşlarının, gecenin ya **üçte ikisine** yakın bölümünü ya yarısını ya da **üçte birini** ibâdetle geçirdiğinizi Rabbin biliyor* (73/Müzemmil 20); yine buyurur ki: مثنى وثلاث ورباع *ikişer, **üçer** ve dörder* (35/Fâtır 1); yani: İkişer ikişer ve üçer üçer.

ثلثت الشيء deyimi, bir şeyi üç parçaya bölmektir. ثلثت القوم bir topluluğun malının üçte birini almaktır. أثلثتهم ifâdesi ise, *üçüncüleri oldum* ya da *üçte birleri oldum* demektir. أثلثت الدراهم فأثلثت هي *Dirhemleri üçe böldüm onlar da üçe bölündüler,* sözü de bunun gibidir. أثلث القوم topluluğun üç kişi olduğunu gösterir. حبل مثلوث üç fitili olan ip demektir. رجل مثلوث kelimesi malının üçte biri alınmış kişi demektir. ثلث الفرس وربع at yarışta üçüncü ve dördüncü geldi demektir.

ثلاث وثلاثون عندك أثلاثة وثلاثون veya ثلاث وثلاثون ifâdesi, kinâye yoluyla yanında otuz

üç erkek mi var yoksa otuz üç kadın mı? جاؤوا ثلاث ومثلث üçer üçer geldiler demektir. ناقة ثلوث üç değişik memeden sağılan dişi deve demektir. ثلاثاء ve أربعاء Salı ve Çarşamba günü demektir; sonlarındaki hemzeler "ha"nın yerine getirilmiştir. حسنة، حسناء gibi; böylece kelime günlere tahsis edilmiştir. ثلثت الشيء تثليثا bir şeyi üç parça yapmak demektir. ثلث التمر yaş hurmanın yetişme süresinin üçte ikisine ulaşması demektir. ثلث العنب üzüm olgunlaşmanın üçte ikisine erişti demektir. ثوب ثلاثي uzunluğu üç arşın olan elbise demektir.

ثل / S-l-l

ثلة toplanmış olan bir parça yün demektir. Onun için memleketinde oturana ثلة denmiştir. Toplanmayı ifâde ettiğinden ve topluluk ölçü alındığından: ثلة من الأولين وثلة من الآخرين *Bunların **bazıları** öncekilerden; **bazıları** da sonrakilerdendir* (56/Vâkıa 39-40) denmiştir. Yani topluluk. ثللت كذا bir şeyden bir topluluk almak demektir. ثل عرشه tahtının büyük kısmının yıkılmasını anlatır.

ثلل büyük kısmının düşmesinden dolayı dişlerin kısalması demektir. اثل فمه dişleri düştü manasına gelir. Aynı anlama yakın olarak تثللت الركية *kuyu yıkıldı* demektir

ثمد / S-m-d

ثمود *(Semûd*]: Kimisine göre, Arapça olmayan bir kelimedir. Arapça olduğu da söylenmiştir. Gayr-i munsarıf sayılmasının nedeni, bir kabile veya yer adı olmasındandır. Bu kelimeyi munsarıf sayanlar ise, onu bir kabile veya baba adı saymışlardır; çünkü, ثمد'den feûl kalıbında getirilir ki, kaynağı olmayan az miktardaki su demektir.

فلان مثمود deyimi de bundan alınmıştır ki, *kadınların kuruttuğu falan kişi* demektir. Yani: Onlarla birlikteliğinin çokluğundan kadınlar onun suyunun kaynağım kuruttular. مثمود ise, bir kişiden, malının kaynağını yitirene kadar çok mal istemektir.

ثمر / S-m-r

ثمر, ağaçların ürünlerinden yenebilen her şeyin adıdır. Tekili ثمرة adını alır. Çoğulu, ثمار ve ثمرات şeklindedir. Allah buyurur ki: وانزل من السماء ماء فأخرج به من الثمرات رزقا لكم *Gökten su indirip onun aracılığı ile size rızık olarak çeşitli **ürünler** çıkardı* (2/ Bakara 22); ومن ثمرات النخيل والأعناب *Hurma ağaçlarının **meyvelerinden** ve üzümlerinden* (16/Nahl 67); انظروا إلى ثمره إذا اثمر وينعه *Bunların **meyvelerine** bir hamken, bir de olgunlaşınca bakınız* (6/En'âm 99); ومن كل الثمرات *bütün **ürünlerden*** (13/Ra'd 3).

ثمر, bir görüşe göre ثمار dır. Bir diğerine göre, onun çoğuludur. Bol miktardaki mala da kinâye yoluyla bu isim verilmiştir. İbn Abbâs, وكان له ثمر *Adamın bolca bir **serveti** vardı*

(18/Kehf 34) âyetini bu anlamda yorumlamıştır.

ثمّر الله ماله *Allah malını bereketlendirdi* deyimi de bu köktendir. Bir şeyden kaynaklanan/elde edilen her fayda ثمره adını alır. ثمرة العلم العمل الصّالح *İlmin meyvesi, amel-i salihtir;* ثمرة العمل الصّالح الجنة *amel-i salihin meyvesi de cennettir* sözü gibi.

ثمرة السّوط kamçının meyvesi, uçlarındaki düğümdür; şekil yönünden ve meyvenin ağaçtan sarkması gibi sarkmasından meyveye benzetilmiştir.

ثمرة اللبن sütün semîresi ise, onun çok sevilen kaymağıdır. Bu da ürün olarak ve sütten elde edilen bir şey olması açısından meyveye benzetilmesindendir.

ثمّ / S-m-m

ثمّ bir atıf harfidir. Kendisinden sonrakinin öncekisinden daha geç zamanda gelmesini gerektirir. Bu gecikme ya bizzat kendisiyle, ya derece itibariyle ya da konum açısından olur. Bu konu قبل ve أوّل maddelerinde ele alınmıştır. Allah buyurur ki: أثمّ إذا ما وقع آمنتم به الآن وقد كنتم به تستعجلون ثمّ قيل للذين ظلموا *Yoksa azap başlarına geldikten **sonra** kendilerine, şimdi ona inandınız mı? Hani onun bir an önce gerçekleşmesini istiyordunuz, densin diye mi? **Sonra** zulmedenlere denir ki* (10/Yûnus 51-52); ثمّ عفونا عنكم من بعد ذلك ***Sonra** bu (suçunuz)un ardından sizi affettik* (2/Bakara 52) ve benzerleri.

ثمامة bir ağaçtır. ثمّت الشاة, koyun yayıldı, ağzıyla oyu tutup kopardı, anlamına gelir. Nitekim, شجر de ağaçları korudum demektir. Bu, diğer bitkiler için de kullanılır. ثممت الشئ bir şeyi toplamak demektir. كنا أهل ثمّة ورمّة [كنا أهل ثمّه ورمّه] *Biz kendi durumunu düzelten ve işiyle ilgilenen kişileriz* deyimi de bundandır ثمّة ise, haşhaşın bir demetine denir. [İnsan topluluğuna da ثمّة adı verilmektedir].

ثمّ / S-m-m

Bir yerin uzaklığını göstermek için kullanılan bir işaret/zarftır. هنالك ise, yakınlık için kullanılır. Her ikisi de aslında birer zarftır. Allah buyurur ki: وإذا رأيت ثمّ رأيت نعيما وملكا كبيرا *Nereye baksan **orada** bir nimet ve büyük bir saltanat görürsün* (76/İnsân 20). Buradaki ثمّ mef'ûl konumundadır.

ثمن / S-m-n

Allah buyurur ki: وشروه بثمن بخس دراهم معدودة *Yusuf'u **ucuz** bir fiyatla, birkaç paraya sattılar* (12/Yûsuf 20). ثمن, satanın sattığına karşılık olarak aldığı şeydir. Bu, bizzat kendisi de, bir eşya da olabilir. Bir şeyin yerine alınan her şey onun *semeni* sayılır. Allah buyurur ki: إنّ الذين يشترون بعهد الله وأيمانهم ثمنا قليلا *Allah'a verdikleri sözü ve yeminleri birkaç **para** karşılığında satanlar var ya* (3/Âl-i İmrân 77); ولا تشتروا بعهد الله ثمنا قليلا *Allah'a vermiş olduğunuz sözü birkaç **para-***

ya satmayınız (16/Nahl 95); ولا تشتروا بآياتي ثمنا قليلا *âyetlerimi birkaç* ***para*** *karşılığında satmayın* (2/Bakara 41).

أثمنت له ve أثمنت الرجل بمتاعه Adamın parasını arttırdım demektir. شيء ثمين çok değerli şey anlamına gelir. Sayılar için kullanılan ثمانية sekiz, ثمانون seksen, ثمن sekizde bir ise, bilinen şeylerdir.

ثمنته onun sekizincisi oldum ya da malının sekizde birini aldım demektir. Allah buyurur ki: ويقولون سبعة وثامنهم كلبهم *Kimileri de, yedi kişi idiler,* ***sekizincileri*** *köpekleridir, diyeceklerdir* (18/Kehf 22); على أن تأجرني ثماني حجج *Bana* ***sekiz*** *yıl çalışmana karşılık* (28/Kasas 27). ثمين ise, **sekizde bir** demektir. Şair şöyle der:

٨٣- فما صار لي في القسم الا ثمينها

83- *Taksimde benim de ancak* ***sekizde birim*** *oldu.*[231]

Allah buyurur ki: فلهن الثمن مما تركتم *Onlar için miraslarınızın sekizde biri vardır* (4/Nisâ 12).

ثنى / S-n-y

ثني ve اثنان, bu kelimenin diğer çekimlerinin aslıdır. Bu, sayı itibariyle veya içinde bulunan tekrarlar ölçü alınarak ya da her ikisi de gözetilerek söylenir. Allah buyurur ki: ثاني اثنين ***iki kişinin ikincisi*** *olarak* (9/Tevbe 40); اثنتا عشرة عينا *...On* ***iki*** *pınar* (2/Bakara 60); فانكحوا ما طاب لكم من النساء مثنى وثلاث ورباع *Hoşunuza giden kadınlardan* ***ikişer****, üçer ya da dörder olarak evlenebilirsiniz* (4/Nisâ 3).

ثنيته تثنية onun ikincisi oldum veya malının yarısını aldım ya da ben ona iki olmasını sağlayan şeyi ekledim deyimi de bundandır.

ثنى iki kere sayılan şey demektir.

Peygamber (sas): لا ثنى في الصدقة *Sadakada herhangi bir* ***tekrar*** *olmaz,*[232] buyurmuştur. Yani: Zekât, bir senede iki kere alınamaz. Şair şöyle der:

لقد كانت ملامتها ثنى

84- *Onun kınanması* ***çift*** *olmuştu.*[233]

امرأة ثنى, **ikiz** doğuran kadındır. Çocuğa da ikiz ise ثنى **ikiz** adı verilir. İçinde ثنية, ثنوى, ثنيا, mesnevi bulunan yemin, *istisnalı yemin* demektir. Bir şeyi zorlaştırana da قد ثناه denir. Allah buyurur ki: الا إنهم يثنون صدورهم *Haberiniz olsun ki, onlar, başlarını göğüslerine yapıştırarak iki* ***büklüm*** *olurlar* (11/Hûd 5). İbn Abbâs'ın bunu يثنونى diye okuması, اثنونيت fiilinden alınmadır.

Allah buyurur ki: ثاني عطفه *Burun* ***kıvırarak*** (22/Hac 9); burada ثاني عطفه deyimi ise, kin toplamak ve yüz

231 Şair, Yezîd b. *et-Tasriyye*. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 97; İbn Fâris, *Mücmel*, I, 162; *İkdu'l-Halâs*, s. 282

232 Hadisi, Ebû Ubeyd, *Garibu'l-Hadis*, I, 98; İbnu'l-Esîr, *Nihâye*, I, 244; Zemahşerî, *Fâik*, I, 158 tahriç etmiştir; râvîleri sağlamdır.

233 Şair, Evs b. Hacer, (*Dîvân*'ı, s. 141) veya Ma'an b. Evs (*Garîbu'l-Hadîs*, I, 98) ya da Ka'b b. Züheyr'dir (*Dîvân*'ı, s. 128). Ka'b, daha ağır basmaktadır. Bkz. İbn Fâris, *Mücmel*, I, 163

çevirmek demektir; لوى شفته dudak büktü, gibi. Allah buyurur ki: وثنى بجانبه sırt çevirir, bizden uzaklaşır (17/İsrâ 83).

ثني koyun için kullanıldığında, ikinci yaşına gireni, deve için söylendiğinde ise, iki ön dişi düşmüş olanı demektir. ثنيت الشيء، اثنيه -hemzesiz kullanılır- ucu birleşen iki iple her iki ayağını bağlamayı ifâde eder. Bunun hemzesiz kullanılmasının nedeni ise, kelimenin kendi aslının تثنية ikili kalıpta kurulup *birli* üzerine kurulmamış olmasındandır.

مثناة ise, yuların ikileşen tarafıdır. ثنيان, efendiler sayılırken ikinci sırada gelendir. فلان ثنيّة اهل بيته deyimi, kişinin bir topluluk içindeki kusurunu kinâye yoluyla anlatmaktadır. Dağın ثنيّة olanı ise, geçilmesi ve yürünmesi için yükseklere ve sınırlara çıkmak gerekenidir. Bu, yolu ikiye katlar gibidir. Dişin ثنيّة olanları, şekil ve sağlamlıkta dağın ثنيه özeliğine benzetilmiştir. Devenin ثنيا (*sunya*] olan, ise, kasabın bedenini baştan bele kadar ikiye ayırdığı devedir. Buna ثنوى da denmiştir.

ثناء ise, insanların övgüye değer yönlerini dile getirmektir. Bir iyiliğinden diğerine geçerek yapılan anlatımdır. Bu anlatıma: اثني عليه denir. Yürüyüşünde تثنى etmek, böbürlenerek yürümek demektir. Kur'ân sûreleri de ولقد آتيناك سبعا من المثاني *Gerçekten sana sürekli **tekrarlanan** yediyi verdik* (15/Hicr 87) âyetinde مثاني diye adlandırılmıştır.

Böyle isimlendirilmelerinin nedeni, zaman geçmesiyle ikinci kere okunmaları, tekrarlanmaları; zamanla çözülen ve boşa çıkan diğer şeyler gibi kesintiye uğrayıp okunmaz bir duruma düşmemiş olmalarındandır. Allah buyurur ki: الله نزل احسن الحديث كتابا متشابها مثاني *Allah, âyetleri birbirine benzeyen ve yer yer **tekrar** eden Kitab'ı, sözlerin en güzeli olarak indirmiştir* (39/Zümer 23) âyeti de bu anlamdadır.

Kur'ân için مثاني denmesi şu açıdan da doğrudur: Şartlar ve durumlar değiştikçe faydaları tekrarlanmakta ve yenilenmektedir. Nasıl ki, haberde Kur'ân'ın vasfı hakkında şöyle denmiştir: لا يعوّج فيقوّم ، ولا يزيغ فيستعتب ، ولا تنقضي عدائبه *Yanlış yola girmez ki, doğrultulsun, sapmaz ki, zorsunsun, onun harika tespitleri ise sınırsızdır.*[234]

Bunun ثناء 'dan olması da doğrudur. Böylece onun ve onu okuyan, öğreten ve onunla amel edenlerin daima övgüye layık olacaklarına dikkat çekilmiş olmaktadır. Yüce Allah tarafından: انه لقرآن كريم *Bu kitap, Yüce Kur'ân'dır* (56/Vâkıa 77) âyetinde *onurlandırılmışlık* ve بل هو قرآن مجيد *Aksine, o şerefli bir Kur'ân'dır* (85/Buruc 21) âyetinde ise, *yüceltilmişlik* sıfatlarıyla tanımlanmasının gerekçesi de budur.

---

234 Hadisi, Razîn ve Ebû Ubeyd, Kitabında (*Fedâilu'l-Kur'ân*) tahriç edip, *bu açıdan garip tir*, der. Bir benzerini Tirmizî, *Fedailu'l-Kur'ân*'da (HN: 2908) nakledip: *İsnadı meçhuldür* demektedir. Ahmed, *Müsned*, (HN: 704); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 125'de tahriç edenlerdendir.

اسْتِثْنَاء ise, daha önce geçen sözün genel hükmü içinde yer alan bir şeyi dışarıda tutmak veya sözün tamamının hükmünü kaldırmaktır. Sözün genelinin içinden bir kısmının hükmünü kaldıran istisnaya örnek olarak Allah buyurur ki: قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً *De ki: Bana vahyedilen âyetlerde ölü hayvandan başka hiçbir hayvanın yenmesinin yasaklandığını görmüyorum* (6/En'âm 145) âyeti verilebilir. Sözün tamamının hükmünü kaldırmayı ifâde eden istisnaya örnek olarak da: والله لأفعلن كذا ان شاء الله، وامرأته طالق إن شاء الله، وعبده عتيق إن شاء الله *Allah'a yemin ederim ki, şunu yapacağım; inşallah. Onun hanımı boştur; inşallah. Onun kölesi âzât edilmiştir; inşallah.* Yüce Allah'ın: إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّهَا مُصْبِحِينَ وَلَا يَسْتَثْنُونَ *Hani onlar sabah olurken kimse görmeden onun mahsullerini toplayacaklarına yemin etmişlerdi; istisna da etmiyorlardı* (68/Kalem 17-18) sözü de bu anlamdadır.

ثوب / S-v-b

ثَوْب aslı bir şeyin daha önce bulunduğu hâle ya da belirlenmiş, amaçlanmış, düşünülmüş hâle dönüşüdür. اول الفكرة اخر العمل *Düşüncenin başı amelin sonudur*, sözünde işaret edilen hâl de budur. İlk hâle dönüşün örneği ثاب فلان إلى داره Falan evine vardı ثابت إليّ نفسي: Nefsim kendime dayandı sözleri gibi.

Aynı şekilde, kuyunun ağzı üzerindeki su içme yerine مثابة adı verilmiştir. Düşüncede belirlenmiş ve amaçlanmış hâle dönüşen örnek ise ثَوْب kelimesidir. Bu şekilde adlandırılmasının nedeni dokunun daha önce belirlenmiş hâle dönüşüdür. ثواب العمل de bunun gibidir. ثَوْب'ın çoğulu أثواب ve ثِيَاب tır. Yüce Allah'ın وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ *Elbiselerini temizle* (74/Müddessir 4) âyeti elbisenin temizlenmesi anlamına gelir. Buradaki ثِيَاب nefisten kinâyedir, diyenler de vardır. Şair de bu anlamda şöyle der:

٨٥- ثياب بني عوف طهارى نقية

85- *Beni Avf'un* ***elbiseleri*** *temiz ve lekesizdir.*[235]

Bu da Yüce Allah'ın: إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا *Ey Ehl-i Beyt, şüphesiz Allah sizden pisliği giderip sizi tertemiz yapmak ister* (33/Ahzâb 33) âyetinde sözünü ettiği şeyin emredilmesidir.

ثواب ise, insanı yaptıklarının karşılığı olarak geri dönen şeydir. Bu nedenle ceza da sevabın bizzat kendisi olduğu düşünüldüğünden ثواب diye adlandırılır. Nitekim Yüce Allah da cezayı amelin kendisi olarak göstermiştir. فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ *Artık kim zerre ağırlığınca hayır yapmışsa onu görür* (99/Zilzal 7). âyette "*hayrın karşılığı*" denmemiştir.

ثواب kelimesi hem iyilikte hem de kötülükte kullanılır, fakat çoğunlukla hayırda kullanılması yaygınlık kazanmıştır. Yüce Allah'ın: ولأدخلنهم

---

235 Şair, İmruu'l-Kays. Bkz. *Dîvân*'ı s. 167.

جنات تجري من تحتها الأنهار ثوابا من عند الله والله عنده حسن الثواب *Kendilerini Allah tarafından verilmiş bir ödül olarak altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağım; Allah'ın katında **sevabın** en güzeli vardır* (3/Âl-i İmrân 195); فآتاهم الله ثواب الدنيا وحسن ثواب الآخرة *Allah da onlara hem dünya **kazancını** hem de âhiret **mükâfatının** en güzelini verdi* (3/Âl-i İmrân 148) sözlerinde de ثواب bu anlamda kullanılmıştır.

Aynı şekilde مثوبة kelimesi de هل أنبئكم بشر من ذلك مثوبة عند الله *De ki: Allah katında mükafat açısından bundan daha **kötü** konumda olanları size bildireyim mi?* (5/Mâide 60) âyeti de bu anlamdadır. Bu مثوبة (sevap)kelimesinin kötülükte istiâre yoluyla kullanılmasıdır. Tıpkı بشارة (müjde) kelimesinin istiâre yoluyla kullanılması gibi. Allah buyurur ki: ولو أنهم امنوا واتقوا لمثوبة من عند الله خير *Eğer onlar iman edip Allah'ın yasaklarından sakınsalardı, Allah katında elde edecekleri **sevap** daha hayırlı idi* (2/Bakara 103).

إثابة ise, sevilen şey de kullanılır. Allah buyurur ki: فأثابهم الله بما قالوا جنات تجري من تحتها الأنهار *Allah, onları bu sözlerinden dolayı, altlarından ırmaklar akan ve içlerinde ebedi olarak kalacakları cennetler ile **ödüllendirdi*** (5/Mâide 85).

Bazen sevilmeyen şeyde de kullanıldığı olur: فأثابكم غما بغم *Onlara bir keder üzerine bir kederi **ödül** olarak verdi* (5/Mâide 153). Bu da daha önce geçenler gibi istiâre yoluyla kullanılmasıdır.

تثويب kelimesi, Kur'ân'da sadece hoşlanılmayan şeyler için kullanılmıştır: هل ثوب الكفار ما كانوا يفعلون *Kâfirler, yaptıklarının **cezasını** gördüler mi? diye* (83/Mutaffifin 36). Yüce Allah'ın: وإذ جعلنا البيت مثابة للناس وأمنا *Hani Ka'be'yi insanlar için **sevap kazanma yeri** ve güven yeri yapmıştık* (2/Bakara 125) sözüne gelince burada geçen مثابة kelimesinin anlamı zamanlar boyunca insanların kendisinden sevap kazandığı yer demektir, dendiği gibi içinde sevap kazanılan yer demektir, diyenler de olmuştur.

ثيب: Eşini kaybeden kişidir. Allah buyurur ki: ثيبات وأبكارا ***dul** ve bakire eşler/kadınlar verir* (66/Tahrîm 5).

Peygamber (sas) de الثيب أحق بنفسها ***Dul** olan kadın, kendisinin evliliği konusunda karar vermeye daha yetkilidir*[236] buyurmuştur.

تثويب kelimesi çağrının tekrarlanmasıdır. Ezandaki تثويب de bundan alınmıştır. ثوباء ise, insanın karşılaştığı şeydir. Tekrar edildiğinden bu ismi almıştır. ثبة kelimesi dış görünüşte birbirine dönen, birbirine dayanan topluluktur. Allah buyurur ki: فانفروا ثبات أو انفروا جميعا *Sonra da ya bölük bölük ya da hep birlikte savaşa çıkınız* (4/Nisâ 71). Şair de şöyle der:

---

236 Hadis sahihtir. Muslim, *Sahih*'inde (HN: 1421); İbn Mace, *Sünen*'inde I, 601; Malik, *Muvata*'ında taric etmiştir. Bkz. Suyûtî, *Tenvîru'l-Havâlik Alâ Muvattai Mâlik*, II, 62; Beğâvî, *Şerhu's-Sünne*, IX, 30.

وقد أغدو على ثبة كرام

*86- Sabahın erken saatlerinde dağınık hâlde bulunan değerli bir **topluluğa** saldırdılar.*[237]

ثبة الحوض havuzun su biriken kısmıdır. Bu konu daha önce [ثبة maddesinde] geçmişti.

ثور / S-v-r

Bu fiil, يثور ثورا ثورانا ثار الغبار والسحاب toz, bulut ve benzeri gibi şeylerin yayılması, savrulup yükselmesi anlamına gelir.

قد أثرته tozutmayı ve tozu harekete geçirmeyi ifâde eder. Allah buyurur ki: فتثير سحابا *bulutları **yürüten**,* (30/Rûm 48). أثرت الأرض sözü toprağı sürmek, işlemek manasını taşır. Yüce Allah'ın وأثاروا الأرض وعمروها *Yeryüzünü kazıp **altüst** etmişler ve onu, imar etmişlerdir* (30/Rûm 9) sözü gibi.

ثارت الحصبة ثورا sözü de çakılların toz gibi saçılmasına benzetme yoluyla işaret etmektedir.

ثور الشر deyimi, kötülüğü her tarafa saçmak anlamına gelir. ثار ثائره deyimi de, kişinin öfkesinin kontrol edilemez şekilde kabardığını anlatır. ثورة üzerine atlamayı tanımlar.

ثور kelimesi kendisi ile toprağın sürüldüğü sığır demektir. Bu bir mastarın fâil konumunda kullanılması gibidir. ضيف وطيف kelimelerinin ضائف misafir ve طائف tavaf eden yerine kullanılması gibi.

237Şair, Züheyr b. Ebî Sulmâ. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 11.

سطع ثور الشفق şafağın iyice saçılıp yayılması anlamına gelir. ثار kelimesi ise öldürülenin kanını talep etmektir. Bunun aslı hemzeli olup bu maddeden değildir.

ثوى / S-v-y

ثواء: istikrar ile beraber ikâmet etmek, belli bir yere yerleşmektir. ثوى يثوي ثواء fiili bunun için kullanılır. Allah buyurur ki: وما كنت ثاويا في أهل مدين *Sen Medyen halkı arasında **bulunup*** (28/Kasas 45); أليس في جهنم مثوى للمتكبرين *Kibirlenenlere yetecek kadar, cehennemde **yer** yok mudur?* (39/Zümer 60); فالنار مثوى لهم *Onların **durağı** ateştir* (41/Fussilet 24); قيل ادخلوا أبواب جهنم خالدين فيها فبئس مثوى المتكبرين *O hâlde içinde ebedi kalmak üzere cehennemin kapılarından girin. Kibirlenenlerin **durağı** ne kötüdür, denir* (39/Zümer 72); قال النار مثواكم *O da: **Barınağınız** cehennem ateşidir, dedi* (6/En'âm 128).

من أم مثواك deyimi, *senin misafirin kimdir?* Sorusunun kinâyeli ifâde edilişidir. ثوية ise, koyunların barınağı olan ağıl demektir.

والله أعلم بالصواب

Allah doğruyu daha iyi bilir.

تم كتاب الثاء

Sâ Harfinin Sonu

كِتَابُ الْجِيمِ
Cîm Harfi

جَبَّ / C-b-b

Allah buyurur ki: وَأَلْقُوهُ فِى غَيَابَةِ الْجُبِّ *Ve onu bir **kuyunun** dibine atınız* (12/Yûsuf 10). Yani, içinden su çekilmeyen kuyuya attılar. Bu şekilde isimlendirilmesinin nedeni ya جُبُوب yani sert bir yerde kazılmış olmasından ya da yıkılmış olmasındandır. جَبّ bir şeyi kökünden kesmektir. جَبَّ النَّخل Hurma ağacını kökünden kesmek deyimi gibi. زمن الجباب Aşı zamanı deyimi ise, زمن الصِّرام kesim zamanı gibidir. وبعير أجَبّ hörgücü kesilmiş deve demektir. وَنَاقَة جبّاء da böyledir. Bu da أقطَع ve قطعَاء gibidir ki, eli kesilmiş demektir aynı şekilde خصيّ مجبوب deyimi de tenasül organı kökten kesilmiş erkek manasına gelir.

Elbise anlamındaki جُبَّة de bu köktendir. Mızrağın keskin sivri ucunun girdiği yer de buna benzetilerek aynı adı almıştır. جُباب develerin sütü üzerinde kabaran köpüktür. جَبّت الْمَرْأة النساء حسنًا deyimi tüm kadınları güzellikte geride bırakan kadın demektir. Bu, kesmek anlamına gelen جَبّ kelimesinin istiâre yoluyla kullanılmasıdır. قطعته فى المناظرة والمنازعة *münazara ve münazaada onu geçtim* deyimi gibi.

جُبْجُبَة develeri sulamak için deriden yapılan bir çeşit kaptır ve bu kökten değildir. Bu şekilde adlandırılmasının sebebi ise, kendisinden çıkan bir sesten dolayıdır.

جبت / C-b-t

Allah buyurur ki: يؤمنون بالجبت والطاغوت *Bunlar **puta** ve tagut'a (şeytana) inanırlar* (4/Nisâ 51). جبت ve جبس kelimeleri kendisinde hayır bulunmayan bir işe yaramaz, rezil, değersiz şey demektir. Denir ki buradaki "ta" harfi "sin" harfinden bedeldir. Böylece onun bayağılık ve alçaklığının abartılması kast edilmiştir. Şairin şu sözü gibi:

٨٧- عمرو بن يربوع شرار الناس

87- Amr bin Yerbu' kabilesi mensupları insanların en şerlileridir.[238]

238Şair, Albâ b. Erkam'dır. Bkz. Feyrûzâbâdî,

Yani insanların en değersizleri onlardır. Allah dışında ibâdet edilen her şeye جبت adı verilir. Sihirbazlar ve kahinler de جبت adını alırlar.

جبر / C-b-r

جبر aslı bir çeşit zor kullanarak bir şeyi düzeltmektir. Bu manada جبرته فانجبر ve اجتبر denir جبرته فجبر dendiği de olur. Şairin şu sözü gibi:

٨٨- قد جبر الدين الاله فجبر

88- *İlah, Dini düzeltmiş o da düzelmiştir.*[239]

Bu dilcilerin çoğunun görüşüdür. Bazıları ise şöyle der: فجبر sözü infial kalıbından gelmiş bir kelime değildir, bu fiil kalıbında gelmiştir ve onu tekrarlamıştır. Birincisi ile ıslaha başladığına ikincisi ile de bunu tamamladığına dikkat çekmiştir. Bu: *Dini düzeltmek istedi ve hemen ona başlayıp düzeltmesini tamamladı*, denmesi gibidir. Çünkü فعل kalıbı bazen bir işe başlamayı bazen de onu bitirmeyi ifâde etmek için kullanılır. فجبر بعد الأكل ya çalışma ve aşırı gitme düşünüldüğünden söylenir ya da تكلف zorlanma anlamı düşünülerek söylenir. Şairin şu sözü gibi:

٨٩- تجبر بعد الأكل فهو نميض

89- *Yemekten sonra çok çalıştı artık o bir kıl gibi incedir.*[240]

جبر kelimesi bazen salt anlamda düzeltmek için kullanılır. Hz. Ali'nin: يا جابر كل كسير، ويا مسهل كل عسير *Ey her gönlü kırığın **gönlünü yapan**! Ey her darda kalanın işini kolaylaştıran!* sözü gibi. Ekmek için جابر بن حبة *insanın belini doğrultan tanenin oğlu* denmesi de bu özelliğindendir. Bazen de salt anlamdaki ele geçirme ve hakimiyet için kullanılır.

Hz. Peygamberin (sas): لاجبر ولا تفويض *Hiçbir cebir yoktur; hiçbir tefvîz de yoktur*[241] sözü gibi. Hesapta (matematikte) جبر düzeltilmek istenen şeyi düzeltmek için eklenen şeydir. Hükümdar da جبر diye isimlendirilmiştir. Şairin şu sözünde görüldüğü gibi:

وانعم صباحا أيها الجبر

90- *Sabah yarasın ey **cebr**.*[242]

Hükümdara جبر adının verilmesi, insanları dilediği işe zorlamasından ya da onların işlerini düzeltmesinden dolayıdır.

إجبار'ın aslı başkasını bir diğerini ıslah etmeye zorlamaktır. Fakat salt anlamda zorlamak için kullanılması da yaygındır. Onun için اجبرته على كذا sözü *birini şu işe zorladım* sözü gibidir. Yüce Allah'ın kullarını معاصي

Besâir, I, 359; İbn Cinnî, *Hasâis*, II, 53; İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luğa*, , III,32.

239 Şair, Accac, Bkz. *Dîvân*'ı s. 4; Ezherî, *Tehzibu'l-Luga*, XI, 60; Serekustî, *Kitabu'l-Ef'âl*, II, 260; Feyrûzâbâdî, *Besâir*, I, 360

240 Şair, İmruul Kays. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 93.

241 Bu hadis değildir. Ehl-i Sünnet mezhebine mensup kelamcıların sözüdür. Ayrıca Ca'fer-i Sâdık'ın da görüşüdür. Bkz. Übbî, *Nesru'd-Durr*, I, 363

242 Şair, İbn Ahmer. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 94; Feyrûzâbâdî, *Besâir*, I, 361.

(kötülüklere) günâhlara zorladığını iddia edenler Kelamcıların literatüründe mücbire diye adlandırılmıştır. Mutakaddimin ise onlara جبرية ve جبرية adını vermiştir.

Bir insan sıfatı olarak جبّار, hak etmediği yüksek bir makanıa sahip olduğunu iddia ederek kendi eksikliğini tamamlamaya/kusurunu kapatmaya çalışan insan için kullanılır ve bu kelime ancak zem (yermek) maksadıyla kullanılır. Yüce Allah'ın وخاب كل جبار عنيد *Bunun üzerine bütün inatçı **zorba**lar hüsrana uğradılar* (14/İbrâhîm 15); ولم يجعلني جبارا شقيا *Beni **zorba** ve kötülük düşkünü biri olmaktan uzak tuttu* (Meryam 32); إن فيها قوما جبارين *Orada **zorba** bir kavim var* (5/Mâide 22) كذلك يطبع الله على كل قلب متكبر جبّار *Allah büyüklük taslayan her **zorbanın** kalbini bundan dolayı mühürler* (40/Mü'min 35) sözleri gibi. Yani hakkı kabul ve ona iman etmeye karşı üstünlük taşıyan.

Başkasını zorla kontrol altına alana da جبّار denir. وما أنت عليهم بجبار *Sen onların üstünde bir **zorba** değilsin,* (50/Kâf 45) âyeti gibi. جبّار kelimesinde *kendi akranına zorla üstünlük taslama* manası da olduğundan نخلة جَبّارة *akranından yüksek hurma* ve ناقة جَبّار *akranından büyük dişi deve* deyimleri de kullanılır.

Haberde rivâyet edilen: ضرس الكافر في النّار مثل أحد، وكثافة جلده أربعون ذراعا بذراع الجبار *Ateşte kâfirin dişi Uhud gibi olur. Derisinin kalınlığı da **Cebbâr'ın** arşını ile kırk arşın olur*[243] sözüne gelince, İbn Kuteybe der ki: Bu, Zirâu'ş-Şât adı verilen krala izafe edilen zirâ' (arşın) manasındadır.[244]

Yüce Allah'ın العزيز الجبّار المتكبّر *O, galip olan **otorite sahibi**, gerçekten ulu olan Allah'tır* (59/Haşr 23) sözü gibi yerlerde جبّار diye nitelendirilmesi ise, deniyor ki: Bu, جبرت الفقير sözünün nosyonundan alınmıştır ki, O, nimetlerini insanların her tür derdine deva olmakta/yarasını sarmaktadır. Kimileri ise, insanları zorladığından, yani: Onları dilediğine sürüklediğinden bu adı aldığını söylemişlerdir.[245]

Dilcilerden bazıları bu görüşü, lafız yönünden reddetmişler ve: أفعلت kalıbından فعّال kalıbı yapılamadığından, جبّار kelimesi de, أجبرت fiilinden türetilemez, demişlerdir,[246]

---

243 Hadisin *Kâfirin ateşte dişi Uhud gibi olur* kısmı sahihtir; sıhhati üzerinde ittifak edilmiştir. Buhârî, Sahih'inde tahriç etmiştir. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* XI, 415; Ahmed, *Müsned,* II, 328; İbnu'l-Lebbân, *İhsan,* IX, 284; Müslim, (HN: 2851); Mübârekfûrî, *Âridatu'l-Ahvezî,* X, 47. Diğer kısmını ise, İbn Hacer der ki: Bezzâr, Ebû Hüreyre'den sahih bir senet ile tahriç etmiştir. Beyhakî de tahriç etmiştir. İbnu'l-Mübârek de *Zühd*'te (s. 87) *sahih bir sened ile* tahriç etmiştir. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* XI, 423; Beğavî, *Şerhu's-Sünne,* XV, 250.

244 İbn Hacer der ki: İbn Hibbân, *Sahih*'ınde tahriç ettiği bu rivâyetin geçen Cebbâr kavramının izahında kesin olarak *bu, Yemen'deki kraldır* demektedir. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* XV, 423

245 Bkz. Beyhakî, *el-Esmâu ve's-Sıfât*, s. 48.

246 İbn-Kuteybe, *Garibu'l-Hadîs,* II,145

Buna şöyle cevap verilmiştir: Bu لاجبْر و لا تفويض hiçbir **cebir** yoktur; hiçbir tefvîz de yoktur sözünde geçen جبْر kelimesinden alınmıştır; إجْبَار kelimesinden değil. Mu'tezile'den bir kesim, bunu mana yönünden inkâr edip: Yüce Allah bundan çok yücedir/münezzehtir demişlerdir. Fakat bunun inkâr edilecek bir tarafı yoktur; zira: Yüce Allah, insanları, ilâhî hikmet gereği, kaçınmaları mümkün olmayan bazı şeylere zorlamıştır. Bu ise, sapkınların ve cahillerin anladığı anlamda değildir. Bu, onları hastalık, ölüm ve dirilişe zorlaması gibidir. Onların her birini bir hizmete, yapabileceği bir sanata/işe koşturmuştur; ahlak ve amellerden arayabileceği/yürüyebileceği bir yola koymuştur. Bu, insanın muhayyerlik içinde işleyen bir zorlanma ile karşılaşması demektir. Bu durumda, insan ya sanatından razı olur ve onu değiştirmek istemez ya da onu sevmez, fakat sevmemesine rağmen onu sineye çeker. Onun için Allah buyurur ki: فتقطعوا امرهم بينهم زبرا كل حزب بما لديهم فرحون *Fakat insanlar bu inanç birliğini yıkarak çeşitli gruplara ayrıldılar. Her grup kendi inanç sistemi ile övündü* (23/Mü'minûn 53); نحن قسمنا بينهم معيشتهم في الحياة الدنيا *Dünya hayatında onların geçimliliklerini biz taksim ettik;* (43/Zuhruf 32). İşte bu ölçü açısından kâhir diye adlandırılmıştır. O, ancak hikmetinin kahretmesini gerektirdiği kişileri kahreder.

Rivâyet edilir ki: Mü'minlerin emiri şöyle demiştir: يا بارئ المسموكات وجبار القلوب على فطراتها شقيها وسعيدها *Ey göklerin yoktan yaratanı; kalpleri fıtratlarına göre kötü ve iyi şeklinde **düzenleyeni**.* İbn Kuteybe'nin: Bu جبرت العظم deyiminden alınmıştır; çünkü: O, kalpleri, fıtratlarına göre bilgilendirerek düzenlemiştir[247], sözü ise, kelimenin daha önce geçen anlamının kapsamına girmesine dayanmaktadır.

جبروت ise, تجبر fiilinin فعلوت kalıbıdır. استجبرت حاله hâlini düzelteceğime söz verdim demektir. اصابته مصيبة لا يجتبرها büyüklüğünden yarası sarılamayacak olan bela demektir. Kemiğin kaynaması sözcüğünden, kırık yere sarılan çaput anlamına gelen جبيرة kelimesi türetilmiştir.

جبارة da kırığın üzerine sarılan çubuktur; çoğulu ise, جبائر şeklindedir. Eldeki şişme de, şeklen kırığın sarılmış hâline benzediğinden جبارة adını almıştır. جبار ise, diyetin düşen kısmına denir.

جبل / C-b-l

جبل: Sözcüğü, dağ demektir, çoğulu, أجبال ve جبال şeklindedir. Allah buyurur ki: الم نجعل الارض مهادا والجبال اوتادا *Yeryüzünü bir beşik; **dağları** da onun için birer direk kılmadık mı?* (78/Nebe' 6-7); والجبال أرساها ***Dağları** yerleştirmiştir* (79/Nâziât 32); وينزل من السماء من جبال فيها من برد *Yine Allah*

---

247 İbn-Kuteybe, *Ğaribu'l-Hadis,* II,145

*gökten **dağlar** gibi dolu yüklü bulutlar indiriyor* (24/Nûr 43); ومن الجبال جدد بيض وحمر مختلف ألوانها *Dağlarda beyaz, kırmızı, koyu siyah değişik renklerde yollar, patikalar açtık* (35/ Fâtır 27); ويسئلونك عن الجبال فقل ينسفها ربي نسفا *Sana **dağlara** ilişkin soru sorarlar. De ki: Rabb'im onları ufalayıp havada savurur* (20/Tâhâ 105); وتنحتون من الجبال بيوتا فارهين *Dağları mahâretle oyup alımlı köşkler yapıyorsunuz?* (26/Şuarâ 149).

Kelime, anlamları esas alınarak istiâre yoluyla kullanılmış ve bu açıdan birtakım türetmelere gidilmiştir. Meselâ فلان جبل deyiminde, dağın sarsılmazlık manası ölçü alınarak, *falan adam dağ gibidir; sarsılmaz*, denmiştir.

جبله الله على كذا (*Allah onu şöyle yaratmıştır*) deyimi, kişinin özel doğasına, değiştirilmek istense de değiştirilemeyecek olan yapısına işarettir. فلان ذو جبلة deyimi de, sert yapılı (kalın gövdeli) kişi demektir. وثوب جيد الجبلة، sözü ise, güzel yapılmış elbise anlamına gelir.

Büyüklük anlamı düşünülerek de büyük topluluğa جبل denmiştir. Allah buyurur ki: ولقد أضل منكم جبلا كثيرا *And olsun ki, o sizden nice nesilleri **saptırmıştır***, (36/Yâsîn 62); yani: Bir cemaat büyüklükte dağa benzetilerek böyle denmiştir جبلا şeklinde musakkal olarak da okunmuştur.[248]

248 Bu, İbn Kesîr, Hamza, Kisaî, Ruveys ve Halef'in kıraatidir; iki zamme/ötre ve "lam" harfinin şeddesiz hali şeklinde okumuşlardır.

Tevvezî[249] bu kelimenin; جبلا، جبلا، جبلا ve جبلا formlarında geldiğini söyler. Başkasına göre ise, جبلا kelimesi جبل'nin çoğuludur. Yüce Allah'ın: واتقوا الذي خلقكم والجبلة الأولين *Sizi ve sizden önceki **kuşakları** yaratan Allah'tan korkunuz* (26/Şuarâ 184) sözü de bu anlamdadır. Yani: Üzerine kuruldukları hâlleri ve yürümeleri için bağlandıkları yolları üzerine yaratılmışlardır ki, buna قل كل يعمل على شاكلته *De ki: Herkes kendi kişiliği ve inancı uyarınca hareket eder* (17/İsrâ 84) âyetinde işaret edilmiştir.

جبل sertlikte dağ gibi oldu demektir.

جبن / C -b-n

Allah buyurur ki: فلمّا اسلما وتله للجبين *İkisi de Allah'a teslim olup onu, **yüz** üstü yere yatırınca* (37/ Sâffât 103).

الجبينان *iki şakak*, alnın iki yanıdır. جبن (korku), baş edilebilecek dayanılması gereken yerde kalbin zayıflık göstermesidir.

[Sözgelimi]: رجل جبان *korkak adam*, امرأة جبان *korkak kadın*.

أجبنته: Onu korkak buldum; korkak olduğuna karar verdim demektir. جبن (peynir); bildiğimiz yenen şeydir. تجبن اللبن: *Süt, peynir oldu* anlamına gelir.

249 Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed (v.230/848); dil imamlarından biridir. Ebû Ubeyde ve Asmaî'nin öğrencisidir. *Kitâbu'l-Hayl* ve *Kitâbu'l-Azdâd* adlı eserleri vardır.

جبه / C -b-h

جَبْهَة: Sözcüğü *alın* yani, başın secde ederken yere gelen kısmıdır.

Allah buyurur ki: فَتُكْوَى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ *Onlarla* ***alınları****, yanları ve sırtları dağlanır* (9/Tevbe 35). Aslan diye adlandırılan yıldıza da, alın gibi olduğu düşünüldüğünden جَبْهَة adı verilmiştir. İnsanların ileri gelenlerine de جبهة denmektedir. Bununla adlandırılmaları, وُجُوه (yüzler) diye adlandırılmaları gibidir.

Peygamberden (sas) rivâyet edilir ki, o şöyle buyurmuştur: لَيْسَ فِى الجَبْهَةِ صَدَقَة *Cebhe*de *sadaka yoktur,*[250] yani: Atlarda zekât yoktur.

جبى / C-b-y

جَبَيْتُ الْمَاءَ فِي الْحَوْضِ *suyu havuzda topladım* denir. Suyu toplayan havuza, جابِيَة adı verilir ki, çoğulu جَوَابِ şeklindedir. Allah buyurur ki: وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ *Havuz gibi geniş kazanlar..* (34/Sebe' 13). İstiâre yoluyla: جَبَيْتُ الْخَرَاجَ جِبَايَة denir ki: Haracı topladım demektir.

Yüce Allah'ın: يُجْبَى إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِزْقًا مِنْ لَدُنَّا *Onları katımdan bir rızık olarak her şeyin ürünlerinin* ***toplanıp*** *getirildiği, kutlu bir yere yerleştirmedik mi?* (28/Kasas 57) sözü de bu anlamdadır.

اِجْتِبَاء ise, seçme yoluyla toplamaktır. Yüce Allah: فَاجْتَبَاهُ رَبُّهُ *Rabbi, onu* ***seçti*** (68/Kalem 50) buyurmuştur. Yüce Allah'ın: وَإِذَا لَمْ تَأْتِهِمْ بِآيَةٍ قَالُوا لَوْلَا اجْتَبَيْتَهَا *Sen onlara bir âyet sunmadığın zaman, onu* ***seçseydin*** *ya, derler* (7/A'râf 203) sözünde ise, onların: *Toplasaydın ya* diye eğlendikleri ve böylece tariz yoluyla: *Sen bu âyetleri uyduruyorsun; Allah tan gelmiyorlar* dedikleri anlatılmaktadır.

اِجْتِبَاءُ اللهِ الْعَبْدَ *Allah'ın kulu seçmesi*: Kulun herhangi bir gayreti olmadan Allah'ın ona pek çok nimetin kapısını açan bir ilâhî feyz vermesi yoluyla kendine tahsis etmesidir. Bu, peygamberler ile Sıddîkler ve Şehitlerden onlara yakın derecedeki bazı kişiler için söz konusudur.

Allah buyurur ki: وَكَذَلِكَ يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ *Tıpkı rüyanda gördüğün gibi Rabbin seni peygamber olarak* ***seçecek*** (12/Yûsuf 6); فَاجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِحِينَ *Fakat Rabbi Onu* ***seçti*** *ve salih insanlardan yaptı* (68/Kalem 50); وَاجْتَبَيْنَاهُمْ وَهَدَيْنَاهُمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ *Bunlardan bazılarının babalarını, soylarından gelenleri ve kardeşlerini de seçip doğru yola ilettik* (6/En'âm 87); ثُمَّ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدَى *Fakat bir süre sonra Rabb'i, onu* ***seçti****, tövbesini kabul ederek kendisini doğru yola iletti* (20/Tâhâ 122); يَجْتَبِي إِلَيْهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ يُنِيبُ *Allah, dilediğini kendisine* ***seçer*** *ve kendisine yöneleni de doğru yola iletir* (42/Şûrâ 13).

---

250 Dârakutnî (II, 95), Hz. Ali'den tahriç eder. Beyhakî der ki: Bu hadislerin farklı rivayetleri birbirini desteklemektedir. Bkz. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 51.

Bu da Yüce Allah'ın: إِنَّا أَخْلَصْنَاهُمْ بِخَالِصَةٍ ذِكْرَى الدَّارِ *Biz onları Âhiret yurdunu düşünen, gönülden bağlı kullar yaptık* (38/Sâd 46) sözü gibidir.

جث / C-s-s

Fiili, جثثته فانجث، جثثته واجتثثت şeklindedir. Allah buyurur ki: ومثل كلمة خبيثة كشجرة خبيثة اجتثت من فوق الأرض ما لها من قرار *Kötü sözün durumu da, yerden **koparılmış**, kökü olmayan kötü bir ağaca benzer* (14/İbrâhîm 26); yani: Gövdeleri sökülen.

مجثة kendisiyle söküm yapılan alettir. Bir şeyin cüssesi, onun ortada olan şahsıdır. جُثّ, yerin tepe gibi yüksek olan kısmıdır. جثيثة, piştikten sonra da habbesi olduğu gibi kalan üzüm tanesidir. جثجاث ise, bir bitkidir.

جثم / C-s-m

فأصبحوا في دارهم جاثمين *Oldukları yerde **yığılıp** kalıverdiler* (7/A'râf 78) İkamet edenler için kullanılan bir istiâredir. Nitekim, çömelip yere yapıştığında kuş için جثم الطائر deyimi kullanılır; جثمان ise, oturan insanın bedenidir. رجل جثمة ve جثامة ifâdesi ise, kinâye yoluyla, çokça uyuyan ve tembel olan kişiyi anlatır.

جثى / C-s-v

[Diz çökmek: Dizlerinin üzerine oturmak anlamına gelen] جثى على ركبتيه يجثو جثوا وجثيا فهو جاث fiili, kalıp olarak عتا يعتو عتوا ve عتيا fiili gibidir ve çoğulu, بكى-باك fiili gibi, جثى şeklindedir. Allah buyurur ki: ونذر الظالمين فيها جثيا *Ve zalimleri, **diz çökmüş** durumda orada bırakırız* (19/Meryem 72) âyetinde geçen جثى kelimesinin بكى gibi çoğul olması da, vasıf olarak kullanılan bir mastar olması da doğru sayılır. Yüce Allah'ın: وترى كل امة جاثية *Her ümmeti **diz çökmüş** olarak görürsün* (45/Câsiye 28) sözündeki جاثية ise, çoğul yerinde kullanılmıştır. Tıpkı, جماعة قائمة وقاعدة *ayakta olan* ve *oturan bir topluluk* sözünde olduğu gibi.

جحد / C-h-d

جُحود kelimesi, kalpte ispatı yerleşmiş olan şeye karşı tavır almak; kalpte olumsuz tutum sergilenen şeye karşı ise, olumlu yaklaşmaktır. Fiil, جحد جحودا ve جحدا şeklindedir. Allah buyurur ki: وجحدوا بها واستيقنتها انفسهم *Vicdanların kesinlikle doğru kabul ettiği bu mucizeleri **inkâr** ettiler* (27/Neml 14); وما كانوا بآياتنا يجحدون *Onlar, âyetlerimizi ısrarla **inkâr** ettikleri gibi* (7/A'râf 51). تجحد kalıbı ise, bu inkâr işinde uzmanlaşmak demektir.

رجل جحد: Cimri, kimseye hayır olmayan, kendini fakir gösteren kişi demektir. أرض جحدة: Bitkisi az olan yerdir. جحدا له نكدا deyimi *ona inat ve engel olsun diye* manasına gelir.

اجحد: Bir felakete uğramak/inkâr sahibi olmak demektir.

جحم / C-h-m

جَحْمة: Çok kızışmış ateş demektir. جحيم /*şiddetli kızışan ateş, aşırı sıcak yer* de bundandır.[251] وجحم وجهه من شدة الغضب Öfkenin şiddetinden yüzü kızardı deyimi, ateşin kızışmış hâlinden alınmış bir kinâyedir. Bu da, kalbin sıcaklığının kaynamasından meydana gelir. جحمتا أسد: Aslanın parlayan keskin gözleri demektir.

جد / C-d-d

جد: Düz arazi parçalarıdır. جدّ فى سيره يجدّ جدّا yürüyüşteki ciddiyet ve hızlılığı anlatır. جد فى أمره وأجد de işinde ciddiyet sahibi oldu, demektir. جددت الأرض *araziyi parçalara ayırdım* deyiminden kalkılarak mutlak anlamda kesmek için de kullanılır. Bu anlamda, جددت الثوب denir ki, giysiyi düzeltmek için kesmek demektir. ثوب جديد de; asıl itibariyle yeni kesilmiş giysi demektir. Bu mana, yeni inşa edilen her şey için kullanılır; Allah buyurur ki: بل هم فى لبس من خلق جديد *Doğrusu onlar yeniden yaratılmaktan şüphe etmektedirler* (50/Kâf 15); bu, ikinci dirilişe işarettir.

İşaret edilen de: أئذا متنا وكنا ترابا ذلك رجع بعيد *Biz öldüğümüz ve toprak olduğumuz zaman mı dirileceğiz? Bu uzak bir dönüştür* (50/Kâf 3) âyetidir. جديد karşısına خلق konmuştur; zira جديد ile, henüz yeni kesilmiş giysi manası kastedilmiştir. Onun için gece ve gündüze جديدان ve أجدّان denmiştir.

Allah buyurur ki: ومن الجبال جُدَدٌ بيض *Dağlarda da beyaz **yollar** yarattık* (35/Fâtır 27); âyette geçen جُدد - جدة nin çoğulu olup apaçık/güzel yol demektir; çokça gidilip gelinen, kullanılan yol demek olan طريق مجدود deyiminden alınmıştır.

جادّة الطّريق *yolun ortası* deyimi de bundandır. Koyunun جدود ve جدّاء ise, sütü kesilmiş olanıdır. جُدّ ثدي أمه *annesinin memesi kurusun* deyimi, yerme amaçlı kullanılır. İlâhî feyz de الجد diye adlandırılır; Allah buyurur ki: وأنه تعالى جد ربّنا *Rabbimizin **şanı** yücedir* (72/Cin 3); yani: O'nun feyzi. Kimisi ise, azameti, der. Bu da birincisine döner/dayanır. Bu kelimenin Allah adına dayandırılması, O'nun mülküne tahsis edilmesi maksadına yöneliktir. Öte yandan Yüce Allah'ın insana verdiği dünyalık kısmetler de جد adını alır ki, bu da baht/talihtir. جددتُ وحُظظت denmesi bundandır.

Peygamberin (sas): لاينفع ذا الجد منك الجد /*Senin katında* (dünyalık) *şerefli olanın şerefi fayda etmez*[252] sözü ise, âhirette Yüce Allah'ın mükafatına atalarla ulaşılamaz; sadece, bu ancak O'nun emrine bağlılıkla elde edilebi-

---

251 Müellif, kendi işleyiş metoduna uygun olarak burada cehîm kavranının geçtiği birkaç âyet vermeliydi; sözgelimi, Mütercim.

252 Hadîsi, Muğîra b. Şu'be aktarmıştır. Bu sahih bir hadistir. Buhârî, *ez-Zikr ba'de's-salât* (İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 325); *İ'tisâm*, XIII, 264; Müslim, (HN: 593); Begavî, *Şerhu's-Sünne*, III, 225. Suyûtî'nin bu anlamda bir risalesi vardır.

lir, demektir. Yüce Allah'ın: كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ *Kim geçici dünyanın mutluluğunu isterse dilediğimiz kimselere orada dilediğimiz kadar geçici nimet veririz.*(17/ İsrâ 18); وَمَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَى لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا *Kim âhiret mutluluğunu ister de mü'min olmak şartı ile o uğurda gerekli çabayı harcarsa, böylelerinin çabaları takdir edilir, emeklerinin karşılığını alırlar* (17/İsrâ 19) âyetlerinde haber verdiği de budur. يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ *Ki, o gün, insana ne malı ne de erkek çocukları yarar sağlayabilir* (26/ Şuarâ 88) âyetinde işaret edilen bundan başkası değildir.

جَدّ: Babanın babası ve annenin babasıdır. لَا يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ hadisinin[253] anlamı, kimseye soyu ve babalığı fayda veremez. Nasıl ki, يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ *Ki, o gün, insana ne malı ne de erkek çocukları yarar sağlar* (26/Şuarâ 88) âyetinde kimseye çocuklarımn fayda veremeyeceği haber verildiği gibi, yukarıda verilen hadîste de babalığın fayda vermeyeceği ifâde edilmiştir.

جدث / C-d-s

Allah buyurur ki: يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ سِرَاعًا *O gün **kabirlerden** hızlı hızlı çıkarlar* (70/Meâric 43); âyetinde geçen أَجْدَاث kelimesi جدث'in çoğuludur; جدث *kabir* de جدف *(kabir)* de denir. Yâsîn sûresinde ise: فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ ***Kabirlerinden** Rabb'lerine koşarak çıkarlar* (36/ Yâsîn 51) denmiştir.

جدر / C-d-r

جِدَار kelimesi, حائط yani duvar demektir. Şu kadar var ki, حائط derken yerin etrafını çeviren özelliği öne çıkarılmış, جدار derken ise, belirginliği ve yüksekliği vurgulanmış olmaktadır. Çoğulu, جُدُر şeklindedir. Allah buyurur ki: وَأَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ *O **duvara** gelince, o şehirde yaşayan iki yetim çocuğundu* (18/Kehf 82); فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَّ فَأَقَامَهُ *Orada yıkılmak üzere olan bir **duvar** buldular. Onu düzeltti* (18/Kehf 77); أَوْ مِنْ وَرَاءِ جُدُرٍ *yahut duvarların ardından..* (59/Haşr 14). Bu bağlamda hadîste: حَتَّى يَبْلُغَ الْمَاءُ الْجَدْرَ *Su, **duvara** yetişene kadar* denmiştir.[254]

جَدَرْتُ الْجِدَارَ: Duvarı yükselttim deyiminde *ortaya çıkma* manası esas alınmıştır. جَدَرَ الشَّجَرُ: Ağacın nohut gibi yaprakları tomurcuklandığında söylenir. Yerden yeni çıkmaya başlayan bitkiye جدر adı verilir. Tekili, جدرَه'dır. أجدَرَتِ الأرضُ: Bu şekildeki bitki ile yeşeren yer demektir. جُدَرِي ve جُدَرِي: Ağacın yaprakları çıkması hâline benzetilerek, çocuğun

253 Buhârî, 16/Sıfatu's-Salât, 70; Müslim, Mesâcid ve Mevâdiu's-Salât: İstihbâbu'z-Zikri Ba'de's- Salât.

254 Hadîsi, Abdullah b. ez-Zübeyr aktarmıştır. *Hadîs sahihtir*. Buhârî-Müslim, Ebû Dâvûd (HN: 3637), Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce (*Sünen*, II, 829) ve Ahmed (*Musned*, I, 165) tahriç etmiştir. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 254; Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, IV, 181.

vücudunda su ve iltihap toplayan şişik yaraların çıkmasını anlatır.

خُدَرِي ve خدرة kelimeleri ise, deniyor ki: İnsan vücudunda çıkan bir şişliktir. Çoğulu, أخدار'dır.

شاة جدراء *cilt hastalığına yakalanan koyun* ve جيدر kısa demektir ve جدار kelimesinden türetilmiştir. Bir harfin ilave edilmesi, *Usûlu'l-İştikâk*'te açıkladığımız gibi, anlamını daha da güçlendirmek içindir. جدير ise, sondur. Bir şeyin gelip duvara dayanması gibi, işin sonunu gösterdiğinden bu adı almıştır. قد جدر بكذا *şu güzel oldu* ve فهو جدير o güzeldir deyimleri gibi, ما أجدره بكذا ve أجدر به de denir ki, *ne güzel oldu* demektir.

جدل / C-d-l

جدال: Sürtüşme ve üstün gelme bağlamında çaba sarf etmektir. Ash, جدلت الحبل deyiminden alınmıştır ki, ipin ilmeklerini sağlam atmak demektir. جديل *deri veya kıldan yapılmış yular* da bu köktendir. جَدَلت البناء: *Binayı sağlamlaştırmak* anlamına gelir. درْعٌ مجْدولة: Sağlamlaştırılmış zırh demektir. أجْدل ise, bünyesi sağlam olan şahin için kullanılır. مجدل de, sağlam yapılı saray demektir.

جدال de bu köktendir; sanki, tartışanların her biri, diğerinin görüşünü ilmek ilmek çözmek istemektedir. جدَال'ın aslı, *boğuşmak ve kişinin rakibini sert yer demek olan* cedâl*eye düşürmesidir*, de denmiştir.

Allah buyurur ki: وجادلهم بالتي هي أحسن *Onlarla üslupların en güzeli ile* **tartış** (16/Nahl 125); الذين يجادلون فى آيات الله *Onlar, Allah'ın âyetleri hakkında* **tartışırlar** (40/Mü'min 35); وإن جادلوك فقل الله أعلم بما تعملون *Eğer onlar seninle* **tartışırlarsa,** *de ki: Allah, yaptıklarınızı çok iyi bilir* (22/Hac 68); قد جادلتنا فأكثرت جدالنا *Bizimle* **tartıştın**, *üstelik bu* **tartışmayı** *çok uzattın* (11/Hûd 32); âyetteki جدالنا kelimesi جَدَلنا şeklinde de okunmuştur.

ما ضربوه لك الا جدلا *Bunu sana ancak* **tartışmak** *için söylediler* (43/Zuhruf 58); وكان الانسان أكثر شيء جدلا *Nevar ki, insan,* **tartışmaya** *son derece düşkün bir varlıktır* (18/Kehf 54); و هم يُجادلون فى الله Yine buyurur ki: *Onlar Allah hakkında* **tartışıyorlar** (13/Ra'd 13); يُجادلنا فى قوم لوط *Lût kavmi hakkında* **tartışmaya** *girişti* (11/Hûd 74); وجادلوا بالباطل *Haksız olarak* **mücadeleye** *girmişlerdi* (40/Mü'min 5); ومن الناس من يجادل فى الله بغير علم *İnsanlardan bazıları Allah hakkında bir bilgisi olmadığı hâlde* **tartışır** (22/Hac 3); ولا جدَال فى الحجّ *Haccda* **tartışma** *yoktur* (2/Bakara 197); يا نوح قد جادلتنا *Ey Nuh! Bizimle* **tartıştın** (11/Hûd 32).

جذ / C-z-z

جذ Bir şeyi kırmak ve un ufak etmektir. Altının kırık taşına ve küçük altın parçacıklarına جُذاذ adı verilir. Yüce Allah'ın: فجعلهم جذاذا *o putları kırıp parça parça etti* (21/Enbiyâ 58); عطاء غير مجذوذ *parçalanmamış,*

bütün hâlinde bir bağış olarak (11/ Hûd 108) sözü de bu anlamdadır; yani: *Onların üzerinden kesilmeyen ve onların mahrum edilmediği bir bağış.* Ayrıca, *üzerinde bir* جذة *yok* demek *kendini örtecek bir parça bez yok* anlamına gelir.

جذع / C-z-a

جذع kelimesinin çoğulu جُذُوع'dur. Yüce Allah: ولأصلبنكم في جذوع النَّخْل *Sizi hurma dallarına asacağım* (20/ Tâhâ 71) buyurmuştur.

جذعته: *Odun parçaları gibi parçaladım* demektir. Devenin جَذَع'ı, beş yaşına gelenidir; koyunun جَذَع'ı ise, bir yaşı tamam olanıdır.

Hayvanın henüz yeni yetişenine benzetilerek, geçici karanlığa/kamerî ayın son üç gecesine de, جذع adı verilmiştir.

جذو / C-z-v

جذوة ve جذوة: Alevli yanmadan sonra kalan korlaşmış odundur; çoğulu, جُذَى'dir. Allah buyurur ki: أو جذوة من النار لعلي آتيكم منها بخبر *Belki oradan size bir haber ya da bir ateş **koru** getiririm* (28/Kasas 29).

Halîl der ki: جَذَا يجذو جَذْوًا بِجَثَو gibidir. Ancak جذا fiili bağlılığı daha açık biçimde anlatır. جذا القراد في جنب البعير denir ki, devenin yanlarına sımsıkı yapışan keneleri/haşereleri anlatır. أجذت الشجرة ise, *ağaç, kor oldu* demektir.

Hadiste: كمثل الأرزة المجذية *Sabitleşmiş (kurumuş) pirinç gibidir.*[255] denmektedir. رَجُل جاذ: Tüm takdirlik vasıfların kendisinde toplandığı adam demektir ki, onun elleri âdeta kor gibidir. امرأة جاذية'de bunun gibidir.

جرح / C-r-h

جرح kelimesi [kesici veya zedeleyici bir vuruş veya kesme sonucu] deride meydana gelmiş kanayan yarık/zedelenmedir. Bu anlamda جرحه جرحا denmektedir. Yaralı kişiye de جريح ve مجروح denir. Allah buyurur ki: والجروح قصاص *...ve **yaralamalarda** da karşılıklılık (kısas) ilkesi geçerlidir* (5/Mâide 45). Şahidin şahitliğini zedelemeye de bu açıdan benzerliğinden dolayı جَرْح adı verilmiştir. Avlanmada kullanılan köpek, pars ve kuşlara da جارحة adı verilir; çoğulu, جَوارح'tir.

Bu adlandırma, ya onların yaralamalarından ya da kazanmalarından kaynaklanır. Allah buyurur ki: وما علمتم من الجوارح مكلبين *Öğreterek yetiştirdiğiniz **avcı hayvanların** sizin için tuttuklarından* (5/Mâide 4). Organizmanın çalışarak kazanç elde eden organları da bu iki anlamdan biri kastedilerek جوارح diye isimlendirilmiştir.

اجتراح ise, *günâh kazanma*dır;

---

255 Hadis, muttafakun aleyhtir. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* X, 103; Müslim (HN: 2810); Ahmed, *Müsned,* III, 454; Begavî, *Şerhu's-Sünne,* V, 248.

aslı جرادة’dır; nasıl ki, اقتراف da قرف القرحة deyiminden alınmış olup *yaranın iyileşmesi üzerine kabuğunun kalkması* anlamına gelmektedir. Allah buyurur ki: أم حسب الذين اجترحوا السيئات أن نجعلهم كالذين آمنوا وعملوا الصالحات سواء *Yoksa kötülükleri **işleyenler** kendilerini inanıp iyi ameller işleyenlerle bir tutacağımızı mı sandılar?* (45/Câsiye 21).

جرد / C -r-d

جراد: çekirge, bildiğimiz canlıdır. Allah buyurur ki: فأرسلنا عليهم الطوفان والجراد والقمل والضفادع والدم آيات مفصلات *Biz de onlara, ayrı ayrı birer mucize olarak tufanı, **çekirgeyi**, tahıl bitini, kurbağaları ve kanı gönderdik* (7/A’râf 133); كأنهم جراد منتشر *Onlar yayılmış **Çekirge** gibidirler* (54/Kamer 7).

Bu, bir kök kabul edilip, fiilinden جرد الأرض deyimi ondan türetilmiş sayılabilir. Öte yandan, onun yeri bitkilerden soyutladığından bu ismi almıştır da denebilir. أرض مجرودة: Çıplak kalana kadar üzerindeki bütün şeyler yenen arazi, demektir.

فرس أجرد: Derisi dökülmüş at. ثوب جرد: Eskimiş/yırtık giysi. Bu da yününün ve gücünün kaybolmasındandır. امرأة حسنة المتجرد Örtülmesi gereken yerlerini açmada cesur olan güzel kadın. Rivayet edilir ki: جردوا القرآن *Kur’ân’ı, soyutlayınız*; demiştir.[256] Yani: Onu kendisine aykırı olan şeylerle karıştırmayınız.

انجرد بنا السير Yürüyüş bizde hâl bırakmadı anlamına gelir. جرد الإنسان: *Kişi çekirge yiye yiye derisinde uyuzluk oluştu* demektir.

جرز / C-z-r

Allah buyurur ki: وإنا لجاعلون ما عليها صعيدا جرزا *Yeryüzünün üstündekileri kesinlikle **kupkuru** bir toprak düzlüğüne çevireceğiz* (18/Kehf 8); yani: Bitkiyi kökünden koparan. أرض مجروزة Üzerindeki şeyler yenmiş olan toprak. جروز, sofra üzerinde ne varsa yiyen kişidir. Atasözünde: لا ترضى شانئة إلا بجرزة Hiçbir şânie (*kindar kadın)*, cezre(*yıkıma uğratma, kökünü kazıma*)dan başkasına razı olmaz, denmiştir. جارز: Bir çeşit boğmaca öksürüğüdür. Bunda جرز in manası düşünülmüştür. جرز ise, kılıç ile kesmektir. سيف جراز da çok keskin kılıçtır.

جرع / C-r-a

Fiil, جرع الماء يجرع (suyu yuttu) şeklindedir. Bu kökün جرع kalıbında olduğu da söylenmiştir. وتجرعه: Zorla

---

256 Bu, İbn Mes’ûd’un sözüdür. Der ki: *Kur’ân’ı soyutlayınız ki, küçükleriniz bu havada yetişsin; büyükleriniz de bundan uzak düşmesin; çünkü, o şeytanlar, Kur’ân süresinin okunduğu evden çıkıp giderler.* İbn Ebî Şeybe tahriç etmiştir. VI, 150; bkz. Ebû Ubeyde, *Ğaribu’l-Hadîs,* IV, 46; Zemahşerî, *Fâik,* I, 205;İbnu’l-Esîr, *Nihâye,* I, 256..

yudumlamak anlamına gelir. Allah buyurur ki: يتجرعه ولا يكاد يسيغه *Bunu **yutkunarak** içer, normal biçimde içemez* (14/İbrâhîm 17). جرعة ise, yudumlanabilecek kadar olan demektir أفلت بجريعة الذقن: Ölümden dönmek anlamına gelir ki, ona bir nefes kadar yakın hâle gelmektir.

نوق مجاريع : Memesinde birkaç yudumdan başka süt kalmamış dişi devedir. جرع ve جرعاء ise, bitki bitirmeyen kumluk yerdir ki, o, sanki ekilen tohumu yutmaktadır.

جرف / C-r-f

Allah buyurur ki: على شفا جرف هار *Yıkılmak üzere olan bir **yarın** üzerinde* (9/Tevbe 109). Selin yiyerek yıktığı –alıp götürdüğü- yere جرف denir. قد جرف الدهر ماله: Zaman adamın malını sel gibi alıp götürdü. رجل جراف ise, *cinselliğe çok abanan; âdeta bu işe kapılıp giden adam* demektir.

جرم / C-r-m

جرم fiilinin aslı, ağaçtan meyveyi koparmak (toplamak)tır. رجل جارم *Meyve koparan bir adam*, قوم جرام *Meyve toplayan topluluk*, ثمر جريم *Koparılmış meyve*. جرام ise, فعال kalıbında getirilmiş şekli olup, toplanmış hurmanın çürük olanı demektir. أجرم de, أثمر ve ألبن kalıbındaki fiilleri gibi, جرم sahibi olmak demektir. Bu, istiâre yoluyla, her tür istenmeyen şey için kullanılır.

Akıllı ve övülen kişiler için bu hemen hiç kullanılmaz; mastarı ise, جَرْم'dir. Şair, bir ukâb/şahin betimlemesinde şöyle der:

جريمة ناهض في رأس نيق

91- *Kıpırdayan her şeyi kapan, bir dağın tepesindeki.*[257]

Burada şair, yırtıcı kuşun, kendi yavruları için avlanmasını جرم diye adlandırmıştır; çünkü: Kendisi, kuşları öldürmektedir; ya da kendisi, onu yavruları için büyük günâhlar işleyen bir varlık olarak düşünmektedir. Nitekim, bazıları der ki: *Hiçbir yavru sahibi yoktur ki* –isterse bu bir hayvan olsun- *yavruları için günâh işlemesin.*

إجرام' ın bazı örnekleri. Allah buyurur ki: إن الذين أجرموا كانوا من الذين آمنوا يضحكون ***Günâhkârlar**, şüphesiz inanmış olanlara gülerlerdi* (83/Mutaffifin 29); فعلي إجرامي ***Günâhı** bana aittir* (11/Hûd 35); كلوا وتمتعوا قليلا إنكم مجرمون *Şimdi yiyiniz, azıcık safa sürünüz, sizler **günâhkârlarsınız*** (77/Mürselât 46); إن المجرمين في ضلال وسعر ***Günâhkârlar** şaşkınlık ve ateş içindedirler* (54/Kamer 47); إن المجرمين في عذاب جهنم خالدون ***Günâhkârlar** cehennem azbında kalıcıdırlar* (43/Zuhruf 74).

جَرَم'nin örneği. Allah buyurur ki: لا يجرمنكم شقاقي أن يصيبكم *Bana karşı gelişiniz başınıza bir bela gelmesine **yol** açmasın* (11/Hûd 89). Kelimeyi

257Şair, Ebû Harâş Hüzelî. Bkz. *Dîvânu'l-Hüzelîyyîn*, II, 133, İbn Fâris, *Mücmel*, I, 184; *Himyerî, Şemsu'l-Ulûm*, I, 310; Fârâbî, *Divânu'l-Edeb*, I, 399.

fetha/üstün ile okuyanlar, onu بعدته مالا şeklinde düşünmüşler: zamme (ötre) ile okuyanlar ise, أعنته مالا *ona yardım ettim* gibi değerlendirmişlerdir.

Yüce Allah'ın: ولا يجرمنكم شنآن قوم على الا تعدلوا *Sakın herhangi bir gruba karşı duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya **sevk** etmesin* (5/Mâide 8); فعلى اجرامي ***Günâhı** bana aittir* (11/Hûd 35) sözlerine gelince, esre ile okuyan onu mastar, üstün ile okuyan ise, جَرْم'in çoğulunu düşünmüştür. جرْم'den –yani: kesmekten (koparmaktan) istiâre yoluyla, جرمت صوف الشاة *koyunun yününü kestim/kırptım* ve تجرم الليل *gece bitti/gitti* deyimleri türetilmiştir.

جرْم (Suç) aslında مجروم (Kendisine karşı suç işlenmiş kişidir). Bu, نفض ve نقض kelimeleri منقوض (yerle bir olmuş) ve منفوض (silkelenmiş) için kullanılması gibi bir kullanımdır. Bu, جرْم kelimesi مجْرُوم'un bedeni için isim yapılmıştır. فلان حسن الجرْم deyimi de, *falanın rengi güzeldir* manasını taşır. Bunun gerçeği ise, حسن السخاء *cömertliği iyidir* deyimi gibidir.

حسن الجرْم sözü ise, sesin güzelliğini dile getirir ama aslında جرْم sesin yerine işaret etmektedir, sesin bizzat kendine değil; ama güzellikle tanımlanmasından maksat ses olunca, ses diye açıklanmıştır; فلان طيّب الحلق *falanın boğazı temizdir* denmesi gibi; burada ise, bizzat boğaza değil, sesin güzelliğine işaret edilmek istenmiştir.

Yüce Allah'ın: لا جرم ان لهم النار ***Hiç kuşku** yok ki, yerleri cehennemdir* (16/Nahl 62) sözüne gelince, deniyor ki: Buradaki لا (lâ) bir mahzûfa dayanmaktadır. Yüce Allah'ın: لا اقسم بيوم القيامة *Hayır, andolsun kıyamet gününe* (75/Kıyamet 1) sözü gibidir. Şairin sözünde şöyle yer alır:

لا وابيك ابنة العامري لا يدعي القوم أنّي افر

92- *Hayır, babanın adına yemin olsun ki, ey el-Âmirî'nin kızı*

[Kimse benim savaştan kaçtığımı iddia edemez].[258]

Âyetteki جرم'nin anlamı, *kazandı* veya *topladı* şeklindedir. أن لهم النار *Şüphe yok ki, onlara cehennem vardır* (16/Nahl 62) kısmı ise, mef'ûl konumundadır. Sanki şöyle denmiştir: *Kendisi için ateşi kazanmıştır.*

Deniyor ki: جرم ve جرم anlam olarak birdir; sadece bu tür ifâdelerde kullanılmaya tahsis edilmiştir. عمْر ve عُمْر kelimeleri bir anlama gelse de عمْر sözcüğünün yemine tahsis edilmesi gibi. Anlamı ise, onlar için ateşin hazırlanmış olması, bir cürüm değildir; böylece, onların yaptıklarıyla onu kazandıklarına dikkat çekilmiş olmaktadır; bu da: ومن أساء فعليها *Ve kim kötülük yaparsa zararı kendisinedir* (45/Câsiye 15) âyetinde ifâde edilen manaya işarettir. Bu konuda birkaç görüş ileri sürülmüştür ama incelendiklerinde çoğunun kabul edilecek nitelikte olmadığı görülmektedir.[259]

Yüce Allah'ın فالذين لا يؤمنون

---

258 Şair, İmru'u'l-Kays. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 68.

259 Bkz. Ferrâ', *Meâni'l-Kur'ân*, II, 185.

الاخرة قلوبهم منكرة وهم مستكبرون *Ahirete inanmayanların kalpleri inkârcıdır ve onlar kendini beğenmişlerdir* (16/Nahl 22). لا جرم ان الله يعلم ما يسرون وما يعلنون *Hiç **kuşkusuz** Allah, onların gizli tuttuklarını da, açığa vurduklarını da bilir* (16/Nahl 23); لا جرم أنّهمْ فى الاخرة هم الخاسرون *Hiç **kuşkusuz** onlar, âhirette hüsrana uğrayanlar olacaklardır* (16/Nahl 109) sözleri de bu anlamdadır.

جرى / C-r-y

جَرْيٌ: Hızlı geçiştir. Aslı, suyun geçişi veya kendi akısıyla akıp giden şey gibidir. Fiili, جرى يجري جرية و جريانا şeklindedir. Allah buyurur ki: وهذه الانهار تَجْري من تحتى *Ve şu altımdan **akıp** giden ırmaklar..* (43/Zuhruf 51); جنات عدن تَجْري من تحتهم الانهار *Altlarından ırmaklar **akan** Adn cennetleri* (18/Kehf 31); ولتَجْري الفلك بامره *Onun emri ile gemileri **yürüsün** diye* (30/Rûm 46); فيها عيْن جارية *Orada **akan** bir kaynak vardır* (88/Gâşiye 12); انا لما طغى الماء حملناكمْ فى الجارية *Sular basınca biz sizi **akıp** gidende taşıdık* (69/Hâkka 11); yani: denizde yürüyüp giden gemide; çoğulu: جوار'dir. Allah buyurur ki: وله الجوار المنشآت فِي البحر كالاعلام *O'nun denizlerde **yürüyen**, dağlar gibi kocaman gemileri vardır* (55/Rahmân 24); ومن اياته الجوار فى البحر كالاعلام *Denizde dağlar gibi **yürüyen** gemiler de O'nun âyetlerindendir* (42/Şûrâ 32).

Kursak için de جريّة adı verilir ki, bu, ya yemeğin akarken en sonunda orada durmasından ya da yemeğin geçtiği yer olmasındandır. إجْريًا: İnsanın üzerinde yürüdüğü adet(gelenek) tir. جرى ise, işte vekil ve yetkili kılınan elçidir; mana olarak, elçi ve vekil sözcüklerinden daha özeldir. جريْت جرْيًا *Bir işi yürüttüm* deyimi de bundandır.

Peygamberin (sas): لايستجرينكم الشيْطان *Şeytan sizi harekete geçirmesin/yürütmesin.*[260] Burada kelimenin asıl manası ileri sürülüp; yani: Şeytan sizi yüreklendirip kendisine bağlamasın ve itâat ettirmesin denebildiği gibi, جرى yani: elçi ve vekil kökünden kabul edip şeytanın vekaletini ve elçiliğini kabul etmeyin demek istemiştir de denebilir. Bu da Yüce Allah'ın فقاتلوا أوْليَاء الشيْطان *O hâlde şeytanın dostlarıyla savaşınız* (4/Nisâ 76); إنما ذلكمْ الشيْطان يخوف اوْلياءه *O şeytan sadece dostlarını korkutur* (3/Âl-i İmrân 175) gibi sözlerine işarettir.

جزع / C-z-a

Allah buyurur ki: سواء علينا اجزعنا

260Hadis, Mutarrif'ten alınmıştır. *Babam dedi ki: Benî Âmir elçileri arasında Resûlullah'a (sas) gittim: Sen bizim seyyidimizsin/efendimizsin dedik. Seyyid Yüce Allah'tır buyurdu. Fazilet yönünden en iyimiz, güç yönünden en büyüğümüz dedik. Buyurdu ki: Siz asıl sözünüzü söyleyin veya sözünüzün bir kısmını söyleyin ve dikkat edin şeytan sizin damarınıza girmesin.* Ebû Dâvûd tahriç etmiştir. Bkz. Hattâbî, *Mealimü's-Sünen*, IV, 112; Ahmed, *Müsned*, III, 241; Beyhakî, *el-Esma ve's-Sıfât*, s. 39.

أم صبرنا *Sızlansak da, sabretsek de farketmez* (14/İbrâhîm 21). جزع hüzünden daha etkilidir; çünkü: Hüzün geneldir; جزع ise, kişiyi işinden gücünden alıkoyan ve onlardan koparan hüzündür. جَزَع'in aslı ise, ipi ortasından kesmektir. Bu bağlamda: جَزَعْتُه فانجزَعَ denmektedir.

Kopma manası taşıdığından, vadinin kesildiği yere, جزع الوادي denmektedir. Değişmesiyle renginin kopmasından renkli boncuklara da جزع denir. لَحْمٌ مُجزَّعٌ deyimi istiâre yoluyla iki renkli et için kullamlmaktadır.

مُجزِّعة ise yeni yetişen ham hurmanın olgunluğun ortasına geldiği zaman aldığı addır.

جازع de evin ortasma konup her iki taraftan ağaç uçlarının üzerine konduğu kalın ve büyük ağaçtır. Bu tüm ağırlığı taşımasından deve gibi düşünülüp bu ismi almasından ya da uzunluğuyla evi boydan boya ortadan böldüğünden bu adı almıştır.

جزء / C-z-e

Bir şeyin جُزء bütününü tamamlayan parçalardan her biridir. Geminin parçaları, evin bölümleri, hesapta toplamın bölümleri gibi. Allah buyurur ki: ثُمّ اجعل على كل جَبَل منهُنّ **جزءا** *Sonra her dağın başına onlardan bir **parça** koy* (2/Bakara 260); لكل باب منهم **جزء** مقسوم *Her kapı için onlardan belirlenmiş bir **kısım** vardır* (15/Hicr 44) yani bir pay. Bu da bir şeyin bir parçasıdır. Allah buyurur ki: وجعلوا له من عباده **جزءا** *Ona Allah'ın kullarından bir **parça** tahsis ettiler* (43/Zuhruf 15).

Bunun kadınlar anlamına geldiği de söylenmiştir. اجْزأت المرأة deyimi *kadın bir kız çocuk doğurdu* anlamına geldiğinden burada delil olarak kullanılmıştır. جزأ الإبل مجْزءا ifâdesi devenin su içinde yerine yeşilliği yemekle yetinmesidir. Buradan اللَّحْمُ السّمين **أجْزا** من المهزول semiz et zayıf etten **daha iyidir**, denmiştir. جُزأة السكين ise, bıçağın kabzasında kalan demir kısmıdır. Burasının da onun bir parçası olduğu düşünüldüğünden böyle denmiştir.

جزا / C-z-y

جَزاء (zenginlik) ve yeterlilik, demektir. Allah buyurur ki: لا **يجْزي** والدٌ عن ولده ولا مولود هو **جاز** عن والده شيئا *Bir babanın, çocuğunun yerine **ceza görmeyeceği**, bir çocuğun da babasının yerine **ceza görmeyeceği*** (31/Lokmân 33). جَزاء da içinde bir şeye karşılık olarak yeterli gelen şeyi taşıyan nesnedir. Buna göre eğer yapılan iyilikse karşılığı da iyilik olur, kötülük ise karşılığı kötülük olur. Onun için **جزيته** كذا وبكذا *Onu şöyle **cezalandırdım**, şu ile **cezalandırdım*** denir.

Allah buyurur ki: وذلك **جزاء** من تزكى *İşte günâhlardan arınmışla-*

*rın **ödülü** budur* (20/Tâhâ 76); فله جزاء الحسنى *Onun için, **ödüllerin** en güzeli vardır* (18/Kehf 88); وجزاء سيئة سيئة مثلها *Kötülüğün **cezası**, yine onun gibi bir kötülüktür* (42/Şûrâ 40); وجزاهم بما صبروا جنة وحريرا *Sabretmelerinin cezası (karşılığında) kendilerini cennetle ve ipekli elbiselerle **ödüllendirir*** (76/İnsân 12); فإن جهنم جزاؤكم جزاء موفورا *Sizin ortak ve yeterli **cezanız** şüphesiz cehennemdir* (17/İsrâ 63) أولئك يجزون الغرفة بما صبروا *Sabretmiş olmalarının karşılığı olarak özel cennet odaları ile **ödüllendirilirler*** (25/Furkân 75) وَمَا تُجْزَوْنَ إلا ما كنتم تعملون *Sadece yaptığınız işlerle **cezalandırılıyorsunuz*** (37/Sâffât 39).

جزية ise, zimmet ehlinden alınan vergidir. Bu şekilde adlandırılmasının nedeni onlardan canlarının ve mallarının korunması karşılığında alınan vergi olmasındandır. Allah buyurur ki: حَتَّى يُعْطوا الجزيَة عن يد وهم صاغرون *Size boyun eğip, kendi elleri ile **cizye** verinceye kadar* (9/Tevbe 29). جَازيك فلان deyimi de *falan sana yeter* demektir.

جزيته بكذا *Ona şununla karşılık verdim* ve جَازيْته *onu ödüllendirdim* denir. Kur'ân'da sadece جزى fiili kullanılmıştır; جَازى ise, kullanılmamıştır; çünkü: مجَازاه mükafat demektir. Bu da her iki tarafın birbirine karşılıklı olarak bir şeyler vermeleridir. Mükafat, bir nimeti onun dengi olan bir nimetle karşılamaktır. Allah'ın nimetleri ise, bu şekilde karşılanabilecek türden şeyler değildir. Onun için mükafat kelimesi, Yüce Allah için kullanılmaz (kimse Allah'a mükafat veremez). Bunun nedeni bu açıdan açıkça anlaşılabilir.

جَسّ / C-s-s

Allah buyurur ki: ولا تجسسوا *Birbirinizin gizli şeylerini **araştırmayın*** (49/Hucurât 12). جس aslı damara dokunup kişinin nabzını tutmak, böylece onun sağlıklı mı hasta mı olduğuna karar vermeye çalışmaktır. Bu حس'tan daha özeldir. Çünkü حَس duyu organları ile algılanabilen şeyler aracılığıyla tanımaktır. جس ise, bu türden herhangi bir hâli tanımaktır. جس kelimesinden جَاسُوس kelimesi türetilmiştir.

جسد / C-s-d

جَسَد *(Ceset)* sözcüğü جسْم *(cisim)* kelimesi gibidir. Fakat ondan daha özeldir. Halil (ra) der ki: *Yeryüzünde bulunan yaratıkların içinde sadece insan bedeni için* جَسَد *kelimesi kullanılır.* Ayrıca جسد rengi olan şeydir. جسْم /*Cisim* ise, herhangi bir rengi olmayan su, hava gibi renksiz şeylerdir.

Yüce Allah'ın: وَما جعلناهم جسدا لا يأكلون الطّعَام *Biz onları yemek yemez **cansız bedenler** olarak yaratmadık* (21/Enbiyâ 8) sözü de, el-Halil'in bu söylediğine tanıklık etmektedir. فأخرج لهم عجلا جسدا له خوار *Böğüren*

cansız beden *olan bir buzağı yaptı* (20/Tâhâ 88); وألقينا على كرسيّه جسدا ثمّ اناب *Tahtının üstüne cansız bir ceset gibi bıraktık, sonra bize yöneldi* (38/Sâd 34).

Renk ölçü alınarak zaferan'a da جساد adı verilmiştir. ثوب مجسد Zaferan ile boyanmış elbise demektir. Ayrıca مجسد insanın bedenine dokunan giysidir. جَسِد، جاسِد، جسد kelimeleri kanın kurumuş olan hâline denir.

جسم / C-s-m

جِسْم (Cisim), uzunluk, genişlik ve derinliği olan şeydir. Cismin parçaları ne kadar kesilirse kesilsin ne kadar parçalara ayrılırsa ayrılsın cisim olmaktan çıkamaz. Allah buyurur ki: وزادَهُ بسْطة في العلم والجسم *Ona bilgi ve* ***vücud gücü*** *bakımından üstünlük bağışladı* (2/Bakara 247); وإذا رايْتهُمْ تعْجبُك اجْسامهُمْ *Onları gördüğün zaman* ***kalıpları*** *hoşuna gider* (63/Münâfikûn 4). Böylece اشباح *eşbâh*ın ötesinde ölçü alınabilecek bir mana olmayacağına dikkat çekmiştir. جُسْمان bir görüşe göre, şahıs demektir. Şahıs parçalara bölünmek, kesilmek suretiyle şahıs olmaktan çıkarılabilir. Fakat cisim böyle değildir.

جَعل / C-a-l

جعل: Tüm fiiller için kullanılan genel bir lafızdır. Bu فعل ve صنع ile benzer kardeşlerinden daha geneldir ve beş şekilde kullanılır.

Birincisi: صار ve طفق fiilleri gibi anlamlarda kullanılır. Böylece fiil ikinci bir varlığı etkilemeden kullanılmıştır. جعل زيد يقول كذا Zeyd şöyle demeye **başladı**, gibi. Şair şöyle der:

٩٣- فقد جعلت قلوص بني سهيل
من الاكوار مرتعها قريب

93- Ben-i süheylin uzun boylu develeri büyük sürüler oluşturdular. Meraları da yakın.[261]

İkincisi: اوْجد var etti fiili gibi bir anlamda kullanılır. Bu durumda bir mef'ûl alır. Allah buyurur ki: وجعل الظلمت والنّور *Karanlıkları ve aydınlığı* ***yaratan*** (6/En'âm 1); وجعَل لكمُ السَّمْعَ والابْصار والافْئدَة *Size işitme duyusu, gözler ve kalpler* ***verdi*** (16/Nahl 78).

Üçüncüsü: Bir şeyi yaratmak ve onu herhangi bir şeyden oluşturmak anlamında kullanılır. Allah buyurur ki: والله جعل لكمْ مِن انفسكمْ أزوَاجا *Allah size kendi türünüzden eşler* ***var etti*** (16/Nahl 72); وجعل لكمْ من الجبال أكنانا *Dağlarda sığınacağınız mağaralar* ***var etti*** (16/Nahl 81); وجعل لكمْ فيها سبلا *O, size orada yollar* ***yaratandır*** (43/Zuhruf 10).

Dördüncüsü: Bir şeyi uygun hâle getirip uygun olmayan hâlini bertaraf etmek anlamında kullanılır. Allah buyurur ki: الذى جعل لكمُ الارْض فراشا *O ki, size yeri döşek* ***yaptı*** (2/Bakara 22); والله جعل لكمْ ممّا خلقَ ظلالا *Allah, ya-*

---

261 Bu beyit Bahtar b. Atut kabilesinden bir adama aittir. Bkz. Bağdâdî, *Hazânetü'l-Edeb*, IX, 352; İbn Hişâm, Muğni'l-Lebîb, s. 310; Selsebîlî, *Şifau'l-Alil bi-Şerhi Teshil*, I, 345; *el-Eşmünni*, I, 359.

*rattıklarından size gölgeler **sağladı*** (16/Nahl 81); **وجعل** القمر فيهن نورا *Aralarında Ay'ı aydınlık **yapmıştır*** (Nuh 16); إنا **جعلناه** قرآنا عربيا *Onu Arapça bir Kur'ân **yaptık*** (43/Zuhruf 3).

Beşincisi: Bir şey hakkında bir şey ile karar vermek; bu karar hak da olabilir batıl da, doğru da olabilir yanlış da. Gerçek karar için Yüce Allah'ın انا رادوه اليك **وجاعلوه** من المرسلين *Biz onu tekrar sana döndüreceğiz ve onu peygamber **yapacağız*** (28/Kasas 7) sözü örnek gösterilebilir.

Batıl ve yanlış olan karar ise Yüce Allah'ın şu sözlerindeki kararlar gibidir: **وجعلوا** لله مما ذرأ من الحرث و الانعام نصيبا *Onlar Allah'a, O'nun yarattığı ekinlerden ve hayvanlardan belirlenmiş bir pay **ayırdılar*** (6/En'âm 136); **ويجعلون** لله البنات *Onlar, kızları da Allah'a **yakıştırıyorlar*** (16/Nahl 57); الذين **جعلوا** القرآن عضين *Onlar, Kur'ân'ı parça parça **ettiler*** (15/Hicr 91).

جعالة ise kazanı indirmek için kullanılan bez parçasıdır. جعالة ve جعيلة bir insana yaptığı iş karşılığında verilen şeydir. Bu ücret ve sevap kelimelerinden daha geneldir. كلبٌ مُجْعِل demek kinaye yoluyla birleşme talep etmektir. الجُعَل ise, malum bir böcektir.

جفن / C-f-n

جفنة kelimesi, yemek kaplarına mahsus bir isimlendirmedir, çoğulu جفان'dır. Allah buyurur ki: **وجفان** كالجواب *Havuz gibi **leğenler*** (34/Sebe' 13).

Bir hadis de أنت الجفنة الغراء *Sen tertemiz yemek kabısın* denmiştir.[262] Yani: Çok yediren bir kişinin. Küçük kuyu için جفنة adı teşbih yoluyla verilmektedir. جفن ise, kılıç ve göz için kullanılan kaplara tahsis edilmiştir. Çoğulu أجفان'dır. Üzüm asması da üzümün kabı gibi düşünüldüğünden جفن diye adlandırılmıştır

جفأ / C-f-e

Allah buyurur ki: فأمّا الزّبدُ فيَذهب **جفاء** *Köpük ise, havaya uçup gider* (13/Ra'd 17). Bu vadi veya kazanın etrafına bıraktığı çerçöp ve köpük demektir. أجْفأت القدْرُ زبدها إجْفاء kazanın köpüğünü dışarı atması demektir. أجفأت الأرض arazinin tüm verimini kaybetmesi ve köpük gibi olması manasına işaret eder. Deniyor ki: Bunun aslı *vâv*lıdır *hemze*li değil. جفت القدر اجفت fiili de bu anlamdadır. جفاء da جفوته أجفوه جفوة و جفاء fiilinden alınmış olup *eziyet etmek* demektir. Hayvanın üzerindeki eğeri kaldırmak anlamına gelen جفا السَّرجَ deyimi de bu kökten alınmıştır.

---

262 Hadis, Abdullah b. Şihhîr'den alınmıştır. Anlattığına göre, kendisi, Benî Âmir heyeti içinde Peygambere (sas) geldiğini bildirdikten sonra: Biz O'na geldik, kendisine selam verdik ve: Sen bizim velimiz, sen bizim efendimiz, bize el uzatanların en fazla el uzatanısın, bize iyi davrananların en iyi davrananısın ve sen en temiz yemek kabısın, dedik. Buyurdu: *Asıl sözünüzü söyleyin; Şeytan sizi kendine hizmet ettirmesin.* Ahmed, *Musned*'ınde (IV, 250) tahriç eder.

جل / C-l-l

جلالة kadri yüksek olmak demektir. جلال ise, bu konuda en yüksek noktaya ulaşmayı ifâde eder. Bu özellikle Yüce Allah'ın bir sıfatı olarak kullanılır. âyette: ويبقى وجه ربك ذو الجلال والاكرام *Sadece kerem sahibi **Yüce** Rabbinin varlığı süreklidir* (55/Rahmân 27) denmiştir. Bu sıfat başkası için kullanılmaz.

جليل değeri büyük olan demektir. Bunun Allah için bir sıfat olarak kullanılması ya kendisini gösteren büyük varlıkları yaratmasından ya da kuşatılabilir olmaktan çok yüce olmasından yahut da duyu organları ile algılanabilir olmaktan yüce olmasındandır. Kelime büyük ve katı cisimler için kullamlır. Kelimenin bu katılık anlamı gözetilerek دقيق ince kelimesiyle karşılanmıştır.

Öte yandan büyük de küçük ile karşılanmıştır. Bu açıdan جليل ve دقيق ile عظيم ve صغير kelimeleri zıt anlamlı olarak kullanılır. Bu açıdan deveye جليل koyuna dakik denir ki biri diğerinin karşısına konulmuş olur. ما له جليل ولا دقيق *Ne **devesi** ne de koyunu var* deyimi buradan türetilmiştir. Aynı şekilde ما أجلني ولا أدقني yani *bana ne bir deve ne bir koyun verdi* deyimi de vardır. Ayrıca bu her büyük ve küçük için bir misal hâline gelmiştir.

جلالة ise, özellikle iri yarı dişi deve için kullanılır. جلة ise, onun yaşlısına denir. جل her büyük şeydir. جللت كذا demek şunu aldım demektir. تجللت البقر sığırın büyüklerini aldım anlamına gelir.

جلل ise, tutulan sığır demektir. Bununla değersiz şeyler de ifâde edilmiştir. كل مصيبة بعده جلل *O olduktan sonra, tüm belalar **önemsizdir*** deyimi de bundan alınmıştır.

جل ise, bir şeyin çoğudur. جل ve جل التمر ve الفرس gibi. مجلة ise sayfaların kendisiyle örtüldüğü kapaktır. Ayrıca, sayfalar da مجلة diye adlandırılmıştır.

جلجلة ise, sesi taklit etmektir ve bu kökten değildir. سحاب مجلجل ses çıkaran buluttur. سحاب مجلل deyimi ise, bu köktendir. Bunda sanki, bulutun, yeri, su ve bitki ile kuşatıp donattığı anlatılmıştır.

جلب / C-l-b

جلب'in aslı, bir şeyi sürmek, toplamak, bir araya getirmektir. جلبت جلبا bir şeyi topladım demektir. Şair şöyle der:

وقد يجلب الشيء البعيد الجواليب

94- *Bazen uzak şeyi, toplayabilenler toplar.*[263]

أجلبت عليه: Sert biçimde bir kişiye bağırmayı ifâde eder. Allah buyurur ki: وأجلب عليهم بخيلك ورجلك *Atlılarını ve piyadelerini **nara attırarak** üzerlerine gönder* (17/İsrâ 64).

Peygamberin (sas): لا جلب *Hiçbir **celb** yoktur,*[264] sözünde geçen جلب ise,

---

263 Şair, Bahterî. Bkz. *Divân*'ı, I, 155; İbn Fâris, *Mücmel*, I, 194; Feyrûzâbâdî, *Besâir*, I, 386.

264 Hadis, İmrân b. Husayn'den alınmıştır. Nesâî

zekât toplayanın, insanların koyunlarını meraya toplayıp saymasıdır, demiştir. Kimisi de yarış yapanlardan birinin, atma, daha hızlı koşması ve birinci gelmesi maksadıyla kızması ve bağırması için, başkasının seslenmesini istemesidir, demiştir.

جلبة: Yaranın üstünü kapatan kabuktur. أجلب فيه de bunun gibidir. جلب ise خُلبة'ye benzeyen ince buluttur. جلباب de, kadının hem başını hem göğsünü kendisiyle örttüğü geniş giysidir. Çoğulu, جلابيب'tır.

جلت / C-l-t

Allah buyurur ki: ولمّا برزوا لجالوت وجنوده *Talut ve askerleri, **Calut** ve ordusu ile karşılaştıklarında..* (2/Bakara 250) Bu yabancı bir kelimedir ve Arapça'da herhangi bir kökü yoktur.

جلد / C-l-d

جلد kelimesi, bedenin kabuğu/derisidir. Çoğulu, جلود'tur. Allah buyurur ki: كلما نضجت جلودهم بدلناهم جلودا غيرها ***Derileri** kavruldukça azabın acısını duysunlar diye kendilerine başka deriler giydireceğiz* (4/Nisâ 56); الله نزل أحسن الحديث كتابا متشابها مثاني تقشعر منه جلود الذين يخشون ربهم ثم تلين جلودهم وقلوبهم إلى ذكر الله *Allah, âyetleri birbirine benzeyen ve yer yer tekrar eden Kitab'ı, sözlerin en güzeli olarak indirmiştir. Rabb'lerinden korkanların bu Kitap'dan **derileri** ürperir; sonra hem **derileri** hem de kalpleri Allah'ın zikriyle yumuşar* (39/Zümer 23).

جلود kelimesi bedenleri; قلوب ise, gönülleri anlatır. Allah buyurur ki: حتى اذا ما جاؤوها شهد عليهم سمعهم وابصارهم وجلودهم بما كانوا يعملون وقالوا لجلودهم لم شهدتم علينا *Nihâyet oraya vardıklarında kulakları, gözleri ve **derileri**, yaptıkları hakkında onların aleyhine şahitlik ettiler; **Derilerine**: 'Aleyhimize niçin şahidlik ettiniz?, derler* (41/Fussilet 20-21). Burada kullanılan جلود kelimesinin kinâye yoluyla فُرُوج anlamına kullanıldığı söylenmiştir. جلده; بطنه *karnına vurdu*, ظهره, *sırtına vurdu* fiilleri gibi, derisine vurdu demektir. ya da, عصاه; yani: âsâ ile vurdu fiili gibi, deri ile vurdu anlamına gelir. Yüce Allah bu bağlamda buyurur: فاجلدوهم ثمانين جلدة *Seksen sopa **vurunuz*** (24/Nûr 4).

جلد: Sözcüğü, yeni doğan deve yavrusunun soyulan derisidir. قد جلد جلدا fiili ise, kuvvetlenmeyi anlatır. فهو جلد وجليد de kutvetli kişiyi anlatır. Aslı, cilde kuvvet kazandırmasındandır. ما له مَعْقول ولا مجلود denir ki, *ne aklı ne de kuvveti vardır* anlamına gelir.

Buna benzetilerek أرض جلدة denmiştir ki, bu sert ve katı yer anlamına gelir. Aynı şekilde ne yavrusu ne de sütü olan dişi deveye de جلدة adı verilmiştir. جلدت كذا ona deriden bir giysi yaptım demektir. فرس مُجلد dövmekten korkmayan at-

---

ve Tirmizî, Ahmed ve ed-Dıyâ Makdîsî tahriç etmiştir. Tirmizî: "Hasen-sahîh bir hadistir" değerlendirmesinde bulunmuştur. Bkz. *Âridatu'l-Ahvezî*, V, 52; Nesâî, Sünen, VI, 111; Ahmed, *Müsned*, II, 92.

tır. Burada at üzerine bir deri geçirildiğinden darbeden acı duymayan kişiye benzetilmiştir. جلد ise, ciltteki dayanıklılığa teşbih yoluyla verilmiş bir isim olup yaban arısı demektir.

جلس / C-l-s

جلس: **Sözcü**ğünün aslı, yerin kaba katı kısmıdır. Bu nedenle نجد de جلس diye adlandırılmıştır.

Rivâyet edilir ki: Peygamber (sas): أعطاهمْ معادن القبلية غوْريها وجلسيها *Onlara kabilenin **tepelerini** ve düzlüklerini vermiştir.*[265]

جلس fiilinin aslı, kişinin yerde kendine uygun oturabilecek bir yer arayıp oraya oturmasıdır. Ayrıca, uygun olan olmayan her tür oturma için kullanılmıştır. مجلس insanın oturduğu her yerin adıdır. Allah buyurur ki: إذا قيل لكمْ تفسّحوا في المجالس فافسحوا يفسح الله لكمْ *Size: **Meclislerde** yer açın, denildiği zaman yer açın ki Allah da size genişlik versin* (58/Mücâdele 11).

جلْو / C-l-v

جلو kelimesinin aslı, ortada olanı açmak, ortaya çıkarmaktır. اجليْتُ القوْم عن منازلهمْ فجلوْا عنها deyimi, bir topluluğu yerinden etmeyi, onların oradan çıkarılmayı kabul ettiklerini anlatır. Bu anlamda جلاء fiili kullanılır ki, bir kişiyi sürmek demektir. Şair şöyle der:

٩٥- فلمّا جلاها بالأيام تحيّزتْ ثبات عليها ذلّها واكتئابها

*95- Belalarla onları **sürünce**, dağınık hâldeki topluluklar*

Onun başına üşüştüler, onu zillete ve hüzne boğdular.[266]

Allah buyurur ki: ولوْلا أنْ كتب الله عليْهمْ الجلاء لعذّبهمْ في الدنْيا *Eğer Allah onlara **sürgün** yazmamış olsaydı, mutlaka onlara dünyada azap ederdi* (59/Haşr 3). جلا لي خبر *Bana açık bir haber geldi* خبر جليٌّ *apaçık haber* v قياس جليٌّ *apaçık kıyas* ifâdeleri de bu köktendir. Bunun için قياس جال deyiminin kullanıldığı duyulmamıştır. جلوْتُ العروس جلوة، *gelini bir güzel süsledim.* جلوْتُ السيْف جلاء *kılıcı bir güzel cilaladım,* السّماءُ جلواءُ yani *hava açıktır.* رجُل أجلى *saçı dökülmüş başının bir kısmı açılmış adam* demektir.

تجلّي ise, bazen bizzat meydana gelir: والنّهار إذا تجلّى *Ortaya çıkıp **göründüğü** zaman gündüze andolsun,* (Leyl 2). Bazen de emir ve fiille meydana gelir. فلمّا تجلّى ربّهُ للجبل *Rabbi dağa **görününce*** (7/A'râf 143)فلان ابنُ جلا deyimi, *falan meşhur kişidir, meşhurdur* demektir. اجلوْا عن قتيل إجلاء *katilin durumunu ortaya çıkardılar* deyimi de bu köktendir.

265 Hadis, Avf Müzenî'den alınmıştır. Buna göre, *Peygamber: Bilal b. el-Hâris'e, Kudus'un tepelerini ve düzlüklerini yani ekime müsait olan yerlerini ikta yoluyla vermiştir.* Bkz. Hattâbî, *Mealimü's-Sünen*, III, 41; VIII, 280; Hâkim, *Müstedrek*, III, 17.

266 Şair, Ebû Zueyb Hüzelî. Bkz. *Divanu'l-Hüzeliyyîn*, I, 79; İbn Fâris, *Mücmel*, I, 193.

جَمّ / C-m-m

Allah buyurur ki: وَتُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّا *Malı **pek çok** seviyorsunuz* (89/ Fecr 20). Yani, çok. Bu جَمّ kelimesi جَمَّةُ الْمَاءِ deyiminden alınmıştır. O da suyun çokluğunu anlatır. Akıntı ile gelen suyun içinde toplandığı yer anlamına gelir. Kelimenin aslı, ikâmet için rahat olan ve yorgunluğa katlanmaktan kurtulmayı anlatan جمام kökünden alınmıştır. جُمَامُ الْمَكُّوكِ دَقِيقاً *fincan dolusu un*, وجُمَامُ الْقَدَحِ مَاءً *bardak dolusu su* deyimleri, daha fazlasını alamayacak şekilde kabın doldurulmasını ifâde eder.

Çokluk anlamından yola çıkılarak bir zorluğu bertaraf etmek için bir araya gelen topluluğa ve perçemin toplanan saçına جُمَّة adı verilmiştir. جُمَّةُ الْبِئْرِ Kuyunun su toplanan kısmına denir; bu, suyun günlerce toplanmış hâline nispettir. Bu benzetmeden dolayı ata da جُمُومُ الشَّدِّ adı verilir. الْجَمَّاءُ الْغَفِيرُ büyük kuyudur. الْجَمُّ الْغَفِيرُ ise, insanların büyük çoğunluğu demektir. شَاةٌ جَمَّاءُ perçeminin toplanması ölçü alınarak, boynuzu olmayan koyuna denmektedir.

جمح / C-m-h

Allah buyurur ki: وَهُمْ يَجْمَحُونَ *Dolu dizgin buralara koşarlardı* (9/ Tevbe 57).

جُمُوحٌ Sözcüğünün aslı, atlar için kullanıldığında, hareket ve yürüyüşündeki ataklığıyla binicisinin kontrolünü ele geçirdiği atı tanımlar. Bu fiil, نشاط ve مرح fiillerinden daha etkilidir.

جُمَّاحٌ ise, çocukların, başına fındık gibi bir şey geçirip atış yaptıkları ok demektir.

جمع / C-m-a

جَمْع kelimesi, Bir şeyin bazısını bazısına yaklaştırarak onları birleştirmektir. جَمَعْتُهُ فَاجْتَمَعَ *topladım; toplandı* denir. Allah buyurur ki: وَجُمِعَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ *Güneş ile Ay **bir araya getirildiği** zaman,* (75/Kıyamet 9); وَجَمَعَ فَأَوْعَى ***Toplayıp** biriktiren* (70/Mearic 18); الَّذِي جَمَعَ مَالاً وَعَدَّدَهُ *Malı **toplayıp** onu teker teker sayana* (104/Hümeze 2); يَجْمَعُ بَيْنَنَا رَبُّنَا ثُمَّ يَفْتَحُ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ *Rabb'imiz bizi **bir araya getirecek**, sonra aramızdaki uyuşmazlıkları hak uyarınca çözecektir* (34/Sebe' 26); لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ *Allah'tan gelecek olan bağışlama ve rahmet, onların **biriktirecekleri** dünya nimetlerinden daha hayırlıdır* (3/ Âl-i İmrân 157).

قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ *De ki: Eğer tüm insanlar ve cinler **bir araya gelseler*** (17/İsrâ 88); فَجَمَعْنَاهُمْ جَمْعاً *Hepsini bir araya **toplarız*** (18/Kehf 99); إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ *Hiç kuşkusuz Allah münafıklar ile kâfirleri **bir araya** getirecektir* (4/Nisâ 140); وَإِذَا كَانُوا مَعَهُ عَلَى أَمْرٍ جَامِعٍ *Herhangi **önemli** bir iş için onun yanında bulunduk-*

larında (24/Nûr 62); yani: İnsanların kendisi için toplandığı tehlikesi olan bir iş; sanki, işin kendisi onları toplamaktadır. Yüce Allah'ın: ذلك يَوْمٌ مَجْمُوعٌ له النّاسُ *Bugün insanların kendisi için* ***toplandığı*** *bir gündür* (11/Hûd 103); yani: İnsanların kendisinde toplandığı gün. لتنذر يوْمَ الجمع *Toplanma gününe karşı uyarasın diye* (42/Şûrâ 7); يوم يجمعكم ليوم الجمع *Toplanma günü için, sizi* ***bir araya*** *getirdiği gün* (64/Teğâbun 9).

Toplanan varlıklar için de جمْع, جميع ve جماعة denir. Allah buyurur ki: وَمَا اصابكم يوم التقى الجمعان *İki* ***topluluğun*** *karşılaştığı gün başınıza gelen musibet..* (3/Al-i İmrân 166); وإنْ كل لمَّا جميع لدينا محضرون *Hepsi* ***toplandığı*** *zaman huzurumuza getirileceklerdir* (36/Yâsîn 32). Cummâ' ise, farklı olan toplulukların toplanmalarıdır. Şair şöyle der:

٩٦- جمع غير جماع

96- Bir cem'dir (türdeşlerin toplanmasıdır); cummâ' (farklıların toplanması) değil.[267]

اجمعت كذا fiili daha çok, düşünce yoluyla ulaşılan birlikler için kullanılır. Yüce Allah'ın: فأجمعوا أمركم وشركاءكم *Ortak koştuğunuz putlarla birlikte ne yapacağınızı* ***kararlaştırınız*** (10/Yûnus 71) sözü gibi. Şair şöyle der:

٩٧- هل اغدون يوما وأمري مجمع

97- Bir gün sabahlayabilecek miyim, işim derlenip toplandığı (bittiği) hâlde.[268]

Allah buyurur ki: فأجمعوا كيدكم *Bütün hilelerinizi* ***bir araya*** *getiriniz* (20/Tâhâ 64). أجمع المسلمون على كذا *Müslümanların görüşleri o konuda birleşti* demektir. نهب مجمع: *Tedbîr ve düşünceyle kendisine ulaşılabilen ganimet* anlamına gelir. Allah buyurur ki: إنّ النّاس قد جمعوا لكم *Düşmanlarınız size saldırmak için yığınak* ***yaptılar*** (3/Âl-i İmrân 173); deniyor ki: *İnsanlar sizin aleyhinizde görüşlerini birleştirdiler* demektir. *Askerlerini birleştirdiler* diyenler de vardır.

جميعٌ واجْمَعُ واجمعون kelimeleri, bir iş üzerinde birleşmeyi pekiştirmek için kullanılır. اجمعون sıfatı ise, bilinenlerin betimlenmesi için kullanılır. "*Hâl*" kabul edilip *mansup* sayılması doğru değildir. Yüce Allah'ın: فسجد الملائكة كلهم أجمعون *Bunun üzerine bütün melekler hep* ***birlikte*** *secdeye kapandılar* (15/Hicr 30); وأتوني بأهلكم أجمعين *Sonra bütün ailenizle* ***birlikte*** *bana geliniz* (12/Yûsuf 93) sözleri gibi.

جميع kelimesi ise, bazen "*hâl*" olmak üzere *mansup* olabilir ve kendisiyle mana yönünden pekiştirme yapılabilir. Yüce Allah'ın: قلنا اهبطوا منها جميعا *Dedik ki:* ***Hepiniz*** *oradan aşağı inin* (2/Bakara 38); فكيدوني جميعا

---

267 Şair, Ebû Kays Eslet Ensârî. Bkz. *Mufaddaliyyât,* s. 285; Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa,* s. 64.

268 Şair, belli değil. Bkz. Ferrâ', *Meâni'l-Kur'ân,* I, 473; Ebû Zeyd, *Nevadır,* s. 133; İbn Cinnî, *Hasâis,* II, 136.

Hep birlikte bana istediğiniz tuzağı kurunuz (11/Hûd 55).

يَوْمَ الْجُمُعَةِ [Cuma günü]: İnsanların namaz için bir araya toplanmasından bu adı almıştır. Allah buyurur ki: إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِن يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ *Cuma günü namaza çağrıldığınız zaman, hemen Allah'ı anmaya koşun* (62/Cuma 9).

مَسْجِدُ الْجَامِعِ Yani, الْأَمْرُ الْجَامِعُ *toplayan iş, olay* veya الْوَقْتُ الْجَامِعُ *toplayan vakit*, demektir. Bu الْجَامِعُ kelimesi, الْمَسْجِدُ'in sıfatı değildir (ismin sıfatına müzaf olmasıdır). جَمَّعُوا ise, cumaya veya camiye ya da cemaate geldiler demektir.

أَتَانٌ جَامِعٌ ise, gebe merkeptir. قِدْرٌ جَمَاعٌ وَجَامِعَةٌ *büyük kazan*, demektir. اسْتَجْمَعَ الْفَرَسُ جَرْيًا At, yürüyüşü toplamak istedi/*çok hızlı gitti* deyiminde جَمَعَ'in anlamı açıktır.

مَاتَتِ الْمَرْأَةُ بِجُمْعٍ Karnında çocuğu ile ölen kadın demektir; bunda da ikisinin birlikteliği düşünülmüştür. هِيَ مِنْهُ بِجُمْعٍ deyimi de, henüz koparılmamış şey için kullanılır. Bu uzvun onunla birlikte olmasından ve ondan ayrılmamış olmasından dolayıdır. ضَرَبَهُ بِجُمْعِ كَفِّهِ Elinin parmaklarını toplayıp (yumruk yapıp) onunla vurması veya avuç dolusu para vermesi demektir. Kelepçe/tasma ise, uçları bir araya getirdiğinden جَامِعَةٌ adını almıştır.

جمل / C-m-l

جَمَالٌ kelimesi, çok güzel olmaktır. Bu da iki çeşittir:

Birisi: İnsana mahsus olup gönlünde, bedeninde veya işlerinde sergilenen güzelliktir.

İkincisi: Kendisinden başkasına ulaşılan güzelliktir.

Peygamberden (sas) rivâyet edilen: إِنَّ اللَّهَ جَمِيلٌ يُحِبُّ الْجَمَالَ Yüce *Allah güzeldir; güzeli sever,*[269] sözü bu anlamdadır. Böylece, pek çok hayırların ondan kaynaklandığına, bu özellikleri olanın sevileceğine dikkat çekmiştir.

Allah buyurur ki: وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ *Bu hayvanlar, onları sabahleyin otlağa salarken size bir **güzellik** sağlarlar* (16/Nahl 6). جَمِيلٌ ve جُمَالٌ sıfatları çokluk için de kullanılır. Allah buyurur ki: فَصَبْرٌ جَمِيلٌ *Bana bir **güzel** sabretmek düşüyor* (12/Yûsuf 83); فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا *Şimdi sen **güzelce** sabret* (70/Meâric 5).

جَامَلْتُ فُلَانًا، وَأَجْمَلْتُ فِي كَذَا deyimi, birine güzel görünmek veya birini güzel

---

269 Hadis sahihtir. Müslim (İman,/Tahrimu'l-Kibr I, 93) ve Tirmizî İbn Mes'ûd'tan; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*'de Ebû Umâme'den; Hâkim, *Müstedrek* (IV, 181 ve I, 26), İbn Ömer'den; İbn Asâkir de Câbir ve İbn Ömer'den tahriç etmiştir. Bkz. Suyûtî *el-Fethu'l-Kebîr,* I, 331. Beyhakî'nin İbn Mes'ûd'tan rivâyeti şöyledir: Resûlullah buyurdu ki: *Kalbinde zerre kadar kibir olan cennete giremez; kalbinde zerre kadar iman olan cehenneme girmez.* Bir adam: Ya Resûlallah: Adam ister ki, giysisi güzel, ayakkabısı güzel olsun. Bunda bir sakınca var mıdır? diye sordu. Resûlullah buyurdu: *Allah güzeldir; güzeli sever, kibir hakkı çiğnemek ve insanları hor görmektir* buyurdu. Bkz. Beyhakî, *el-Esmâ' ve's-Sıfât*, s. 60.

görmek, bir şeyde güzel davranmak anlamına gelir. Bunda çokluk manası da ölçü alındığından, birbirinden ayrı olmayan her cemaate جملة adı verilmiştir. Ayrıca, birbirinden ayrılmayan hesap için de, tam açıklanmamış olan söze de مجمل denmektedir. وقد أجملت الحساب hesabı topladım, أجملت في الكلام sözü derli toplu söyledim, deyimi de kullanılmaktadır.

Allah buyurur ki: وقال الذين كفروا لولا نزل عليه القرآن جملة واحدة *Kâfir olanlar ise, Kur'ân ona, **topyekün** bir defada indirilseydi ya, dediler* (25/Furkân 32); yani: Toplu hâlde; birbirinden ayrı parçalar hâlinde değil. Fakîhlerin kullandığı mücmel terimi ise, açıklanmaya muhtaç olan; tam olarak belirlenmemiş ve açıklanmamış demektir. Bu, insanların bazı hâllerinin belirtilmesidir. Halbuki, bahse konu olan şeyin anlaşılabilmesi için, kendine özgü sıfatlarının açıklanması lazımdır.

مجمل kelimesinin gerçek manası, pek çok şeyi, birbirinden ayıklanmamış bir şekilde kapsayan ifâdedir. جمل köpek dişleri yeni çıkan deveye denir. Çoğulu جمال، جمالة، أجمال şeklindedir.

Allah buyurur ki: حتى يلج الجمل في سم الخياط ***Deve** iğne deliğinden geçinceye kadar* (77/Mürselat 33); كأنه جمالت صفر *Her biri birer sarı **deve** gibi kıvılcımlar* (7/A'râf 40) bu âyette geçen جمالات sözcüğü جمالة[270] kelimesinin çoğuludur.

جمالة ise, جمل'in çoğuludur. Bu kelime جمالات şeklinde zamme(ötre) ile de okunmuştur.[271]

Bunun halat olduğu da söylenmiştir. Ayrıca قلوص[272] olduğunu söyleyen de vardır. جامل ise, çobanı ile beraber bir deve sürüsüdür; tıpkı باقر [çobanı ile beraber sığır sürüsü] gibi. Geceyi deve edindi sözü ise, geceye bindi sözü gibi bir istiâredir.

Devenin bu adı almasının nedeni, ولكم فيها جمال *Onlarda sizin için bir **güzellik** vardır* (16/Nahl 6) âyetinde işaret edilen özelliğinden olabilir; çünkü: Kur'ân'ın ilk muhatapları onu kendileri için bir güzellik sayıyorlardı. وجملت الشحم yağı erittim; جميل, eritilmiş yağ, اجتمال ise, onunla yağlanmaktır. Bir kadın kızına: تجملي وتعففي demiştir, yani: جميل'i *eritilmiş yağı ye* ve عفافة'i *sütün memede kalanını iç* demiştir.

جن / C-n-n

جن: **Sözcüğ**ünün aslı, bir şeyin duyu organlarına saklı kalmasıdır. Bu kökten جنه الليل *Gece onu sakladı*, اجنه *Kendini saklayacak bir şey edindi*; bu tıpkı, قبرته وأقبرته *onu gömdüm*; وسقيته وأسقيته *ona su verdim* gibidir, ve وجن عليه *üzerini örttü, sakladı* deyimleri gibidir. Allah buyurur ki: فلمّا

---

270 Müellifin verdiği âyette geçen جمالات kavramı Nâfi', Ebû Ca'fer, İbn Kesîr, Ebû Amr; İbn Amir ve Ya'kûb ve Şu'be'nin Asım'dan aldığı kıraattir. Hafs, Hamza ve Kisâî ise, "جمالة" şeklinde okumuşlardır.

271 Bu, Rüveys'in Yakub'tan aldığı *sahih-mütevâtir* kıraatlerdendir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 430.

272 *Kalûs*: Bacakları uzun olup genç ve güçlü yeni binilmeye başlanmış dişi devedir. Ayrıca gemilerde kullanılan halatlarda *kalûs* adını alır.

جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا *Gece karanlık **basınca** bir yıldız gördü* (6/En'âm 76). جَنَانٌ ise, kalptir; çünkü: Duyu organlarından saklanmıştır مِجَنٌّ ve مِجَنَّةٌ ise, sahibini koruyan kalkandır. Allah buyurur ki: اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً *Yeminlerini **kalkan** yaptılar* (58/Mücâdele 16). Hadiste de: الصَّوْمُ جُنَّةٌ *Oruç ise kalkandır*[273] buyurulur.

جَنَّةٌ ise, ağaçlı olup ağaçları yeri kaplayan her bahçeye denir. Allah buyurur ki: لَقَدْ كَانَ لِسَبَإٍ فِي مَسْكَنِهِمْ آيَةٌ جَنَّتَانِ عَنْ يَمِينٍ وَشِمَالٍ *Sağında ve solunda **iki bahçeden** oluşmuş olan Sebe yurdundan alınacak bir ibret vardır* (34/Sebe 15); وَبَدَّلْنَاهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ *Onların **iki bahçesini**, **iki bahçeye** dönüştürdük* (34/Sebe 16); وَلَوْلَا إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ ***Bahçene** girdiğinde* (18/Kehf 39). Bazen, yeri göğü kaplayan ağaçlara da جَنَّة adı verilir. Şairin şu beyitleri de bu anlamda yorumlanmıştır:

كَأَنَّ عَيْنَيَّ فِي غَرْبَيْ مُقَتَّلَةٍ مِنَ النَّوَاضِحِ تَسْقِي جَنَّةً سُحُقًا

98- [*Sanki iki gözüm batı tarafımda öldürülmüş gibidir*]

*Kaynaklardan, yüksek **ağaçları** sulayan.*[274]

جَنَّة (Cennet) bu adı almasının nedeni, ya -aralarındaki büyük farka rağmen- yeryüzündeki bahçeye benzetilmesi, ya da فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ *Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için nice sevindirici ve göz kamaştırıcı nimetlerin saklı olduğunu hiç kimse bilmez* (32/Secde 17) âyetinde işaret edildiği şekilde nimetlerinin bizden gizlenmesidir. İbn Abbâs (ra) şöyle der: كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا *İman edip iyi ameller işleyenlere gelince onlar, Firdevs **cennetlerinde** ağırlanacaklardır* (18/Kehf 107) âyetinde çoğul formu ile جَنَّاتٌ(cennetler) buyurmasının nedeni, cennetlerin yedi tane olmasındandır:

1- جَنَّةُ الْفِرْدَوْسِ Cennetu'l-Firdevs,
2- عَدْنٌ Adn,
3- جَنَّةُ النَّعِيمِ Cennetu'n-Ne'îm,
4- دَارُ الْخُلْدِ Dâru'l-Huld,
5- جَنَّةُ الْمَأْوَى Cennetu'l-Me'vâ,
6- دَارُ السَّلَامِ Dâru's-Selâm,
7- عِلِّيُّونَ İlliyyûn.

جَنِينٌ ise, çocuğun annesinin karnında kaldığı sürecin adıdır. Çoğulu, أَجِنَّة'dir. Allah buyurur ki: وَإِذْ أَنْتُمْ أَجِنَّةٌ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ *Ve gerekse annelerinizin karınlarında **cenin** aşamasındayken* (53/Necm 32). Bu, فَعِيلٌ kalıbında gelip مَفْعُولٌ manasındadır. جَنِينٌ ise, kabirdir. Bu da فَعِيلٌ kalıbında gelip فَاعِلٌ anlamındadır.

جِنٌّ kelimesi de iki şekilde kullanılır: Birisi: Duyulardan gizlenmiş/saklanmış olan rûhânî varlıklardır. Bunların hepsi insanlık türünün karşısında söz konusu edilir. Buna göre,

273 Hadîs, الصِّيَامُ جُنَّةٌ şeklinde rivâyet edilir. Bu sahih, muttefakun aleyh bir hadistir. Malik de *Muvatta'*, Câmiu's-Sıyâm'da tahriç etmiştir. Bkz. Suyûtî, *Tenvîru'l-Havâlik Alâ Muvattai Mâlik*, I, 287; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV, 87; Müslim (HN: 1151); Beğâvî, *Şerhu's-Sünne*, VI, 225.

274 Şair, Züheyr b. Ebî Sülmâ. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 40; İbn Fâris, *Mücmel*, I, 175.

جن kavramı içinde, melekler de şeytanlar da yer alır. Bu açıdan, her melek aynı zamanda جن'dir ama her جن melek değildir. Ebû Sâlih, bu anlamını baz alarak: *Tüm melekler cindir* demiştir. Cinler, rûhânîlerin sadece bir kısmıdır da denmiştir; çünkü: Rûhânîler üç kısımdır:

اخيار *İyiler*: Bunlar, meleklerdir.

اشرار *Kötüler*: Bunlar da, şeytanlardır.

اوساط *Ortada olanlar*: İçinde iyilerin de kötülerin de bulunduğu kesimler. Bunlar da cinlerdir. Bu görüşü, Yüce Allah'ın قل اوحى اليّ *De ki: Bana vahiy yolu ile bildirildi* (72/Cin 1) sözünden وانا منا المسلمون ومنا القاسطون *Aramızda Müslümanlar olduğu gibi gerçeğe sırt çevirenler de vardır* (72/Cin 14) âyetine kadarki sözleri desteklemektedir.

جنة ise, cinlerin topluluğudur. Allah buyurur ki: من الجنة و الناس *Gerek **cinlerden**, gerek insanlardan* (114/Nâs 6); وجعلوا بينه وبين الجنة نسبا *Allah'la **cinler** arasında soy bağı uydurdular* (37/Sâffât 158).

جنة aynı zamanda delilik anlamına da gelir. Allah buyurur ki: مَا بصاحبكم من جنة *Bu dostunuz **deli** değildir* (34/Sebe 46); yani: Delilik.

جنون ise, nefs ile akıl arasına bir perde girmesidir. جن فلانٌ cin çarptı demektir. Bu fiil de diğer tedavi gerektiren durumları anlatan زكم [üşüttü], لقي [çenesi yamuldu] ve حم [sıtmaya tutuldu] fiillerinin kalıbında gelmiştir. Kalbinden vurulan için اصيب جنانه denir. Öte yandan nefsi ile aklı arasına perde girdi, bundan dolayı aklı karıştı da denmektedir. Allah buyurur ki: مُعلّمٌ مجنون *Bu, eğitilmiş **deli** biridir* (44/Duhân 14); yani: Kendine bilgi öğreten cinin çömezi. Yüce Allah'ın: أئنّا لتَاركوا الهتنا لشاعرٍ مجنون ***Deli** bir şair için tanrılarımızı mı bırakalım?* (37/Sâffât 36) âyeti de bunun gibidir, denmiştir ki:

٩٩- فاذا جادت الدجى وضعوا العد وجن التّلاعُ والآفاق

99- *Karanlık iyice basınca bardakları indirdiler, tepeler ve ufuklar **örtüldü**.*[275]

Yani: Otları (yeşilliği) öyle çoğaldı ki, sanki üzerleri örtüldü. Yüce Allah'ın: والجانّ خلقناه مِنْ قبل مِن نار السّموم *Cannı da daha önce dumansız alevden yarattık* (15/Hicr 27) sözünde gecen جان ise, bir tür cindir. كأنها جَانّ *onun **yılan** gibi* (27/Neml 10) âyetinde geçen aynı kelimenin ise, bir tür yılan olduğu söylenmiştir.

جنب / C-n-b

جنب (Bir şeyin sağ veya sol tarafı) kelimesinin aslı, insanın bir organıdır ve çoğulu, جُنوب'tur. Allah buyurur ki: فتكوى بها جباههم وجنوبهم *onlarla alınları, **yan tarafları** dağlanır* (9/Tevbe 35); تتجافى جنوبهم عن المضاجع *Gece teheccüd namazı kılmak için **yanlarını** yataklardan ayırıp kalkarlar* (32/

275 Şair, A'şâ. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 129.

Secde 16); الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَى جُنُوبِهِمْ *Onlar ayakta, otururken ve yanları üzerine* ***yatarken*** *Allah'ı anarlar* (3/Âl-i İmrân 191).

جَنْبٌ kelimesi, istiâre yoluyla, diğer organlar istiâre yoluyla kullanıldığı gibi, yakın olan taraf için kullanılır. Sağ ve sol gibi. Şair şöyle der:

١٠٠- مِنْ عَنْ يَمِينِي مَرَّةً وَأَمَامِي

100- *Sağımdan ve solumdan bana saldırdılar.*[276]

جَنْبٌ Bu kelime duvarın yanı ve tarafı söylenirken de kullanılır. Allah buyurur ki: وَالصَّاحِبِ بِالْجَنْبِ *yanda olan komşuya* (4/Nisâ 36); yani: Yakın olan komşu. Bu, kadın (eş) olup kinâye yoluyla ifâde edilmiştir diyenler de vardır. Yolculuktaki arkadaş için de جَنْب denmektedir. Allah buyurur ki: يَا حَسْرَتَى عَلَى مَا فَرَّطْتُ فِي جَنْبِ اللَّهِ *Allah'a* ***karşı*** *aşırı gitmemden dolayı bana yazıklar olsun!* (39/Zümer 56); yani: O'nun emrinde, bizim için belirlediği sınırında [kaldığım için].

Yanını kaldırmak, yürüyüp gitmek de جَنَبْتُهُ، جَنَّبْتُهُ، وَجَنَّبْتُهُ وَتَجَنَّبْتُهُ şeklinde ifâde edilir. ضَرَبْتُ جَنْبَهُ ise, yanından vurdum demektir. Bu tıpkı, أَصَبْتُ جَنْبَهُ *yan tarafına isabet ettim*; كَبَدْتُهُ *yüreğinden vurdum* ve فَأَدْتُهُ *kalbinden vurdum* fiilleri gibidir. شَكَا جَنْبَهُ ise, yan tarafı ağrımak/yanından şikâyetçi olmak demektir. Bu da, كَبِدَ *yüreği ağrıdı* ve فَئِدَ *ciğeri ağrıdı* demek gibidir. مِنَ الْجَنْبِ kelimesinden türetilen fiil ise iki şekilde kullanılır:

Birisi: Yanı üzerine gitmektir.

İkincisi: Ona doğru gitmektir.

Birincisi: Yanı üzerine gitmek ve bir şeye doğru gitmek ifâdeleri gibi. Allah buyurur ki: وَالْجَارِ الْجُنُبِ *ve kenar komşulara..* (4/Nisâ 36); yani: Uzak.

Şair şöyle der:

١٠١- فَلَا تَحْرِمَنِّي نَائِلاً عَنْ جَنَابَةٍ

101- *Beni* ***yan taraftan*** *gelecek yardımdan ma-101hrum etme.*[277]

Yani: Uzaktan. رَجُلٌ جَنْبٌ وَجَانِبٌ ifâdesi ise, uzak kişi demektir. Allah buyurur ki: إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ *Eğer size yasaklanan büyük günâhlardan* ***kaçınırsanız,*** (4/Nisâ 31); وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ *ve yalan sözden* ***kaçınınız*** (22/Hac 30); اجْتَنَبُوا الطَّاغُوتَ *Tağuta kulluk etmekten* ***kaçınan*** (39/Zümer 17); bu ifâde onları terk etmeyi anlatmaktadır. فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ *Ondan* ***uzak*** *durun ki, kurtuluşa eresiniz* (5/Mâide 90). Böyle denmesi, onu terk ediniz demekten daha etkilidir. جُنِبَ بَنُو فُلَانٍ deyimi, develerinde süt kalmamış topluluğu anlatır.

جُنِبَ فُلَانٌ خَيْرًا ve جُنِبَ شَرًّا ve وَجُنِّبَ شَرًّا deyimleri de, iyilikten veya kötülükten uzaklaştırılmayı ifâde eder. Yüce Allah ateş/cehennem hakkında buyurur: وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى *En çok korkan ondan* ***uzak*** *tutulur; O ki malını Allah rızası için vererek arınır, yücelir* (92/

276Şair, Kutrî b. Fecâe. Bkz. İbn Akîl, *Muğni'l-Lebib*, s. 199; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, I, 243; Bağdadî, *Hazânetu'l-Edeb*, X, 163.

277Şair, Alkame b. Abde. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 48; *Mufaddaliyyât*, s. 394; İbn Fâris, *Mücmel*, I, 199; Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, s. 65.

Leyl 17-18). Bunun nedeni ise, bu fiilin mutlak anlamda kullanılarak جُنِّبَ فُلانٌ dendiğinde iyilikten uzaklaştırılmak anlamı taşımasındandır. Bu da, hayır için yapılan duada kullanılır. Bu bağlamda Allah buyurur ki: واجْنُبْنِي وبَنِيَّ أنْ نَعْبُدَ الأصْنامَ *Beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut* (14/İbrâhîm 35).

Burada geçen ifâde, جَنَبْتُهُ uzaklaştırdım deyiminden alınmıştır. Bunun جَنَبْتُ الفَرَسَ *atı sürdüm,* deyiminden alındığı da söylenmiştir. Buna göre, Hz. İbrahim, Yüce Allah'tan, lütufları ve gizli sebepler ile, kendini şirkin yanından uzaklaştırmasını dilemiştir.

تَجْنِيب ise, iki ayağın birbirinden uzak hâlde durmasıdır. Bu, doğuştan iki ayaktan birinin diğerinden uzak hâlde olmasıdır.

Allah buyurur ki: وإنْ كُنْتُمْ جُنُباً فاطَّهَّرُوا *ve eğer **cünup** iseniz temizlenin* (5/Mâide 6); yani: *Eğer cünüp olursanız.* Bu da, ya erlik suyunun gelmesi ya da ilgili organın sünnet yerine kadar malum yere girmesi ile olur. جَنُبَ واجْنَبَ واجْتَنَبَ وتَجَنَّبَ fiilleri bu anlamı ifâde ederler. Buna جَنابَة (cenâbet) denmesinin nedeni, bu hâlin şeriatın hükmüne göre kişinin namazdan sakınıp uzaklaşmasını [تَجَنُّب] gerektirmesidir.

جَنْب ise, Ka'be tarafından gelmek manasında ve oradan başka yere gitmek anlamında kullanılması doğrudur; çünkü: Bu kelime her iki anlama da gelmektedir. Aynı جانِب kökünden جَنَبَتِ الرِّيحُ deyimi türetilmiştir ki, güneyden esen rüzgâr demektir. فأجْنَبْنا içine girmek, أُجْنِبْنا ise, bize başımıza geldi; سَحابَةٌ مُجْنُوبَة de *üzerimize gelen bulut* anlamına gelir.

جَنَح / C-n-h

جَناح kelimesi, *kuş kanadı* demektir. كُسِرَ جَناحُهُ yani: *Kanadı kırıldı.* Allah buyurur ki: ولا طائِرٍ يَطِيرُ بِجَناحَيْهِ *ve **kanatları** ile uçan herhangi kuş* (6/En'âm 38). Bir şeyin her iki yanı da onun iki kanadı diye adlandırılır. Geminin iki yanı, ordunun iki yanı, vadinin iki yanı, insanın iki yanı derken جناحا kelimesi kullanılır. Allah buyurur ki: واضْمُمْ يَدَكَ إلى جَناحِكَ *Elini **koynuna** sok* (20/Tâhâ 22); yani: Yanına. واضْمُمْ إلَيْكَ جَناحَكَ مِنَ الرَّهْبِ *Korkudan açılan **kolunu** kendine çek* (28/Kasas 32). Burada ifâde edilmek istenen eldir; çünkü: kanat da el gibidir. Onun için kuşun her iki kanadına elleri denmiştir.

Yüce Allah'ın: واخْفِضْ لَهُما جَناحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ *onlara alçak gönüllülük **kanatlarını** indir* (17/İsrâ 24) sözünde geçen جَناح kelimesi ise, bir istiâredir. Bunun nedeni ise, ذُل kelimesinin iki tür olmasındandır; biri insanı alçaltırken, diğeri onu yükseltmektedir. –Burada kastedilen onun yükseltenidir; alçaltam değil. - Bu anlamındaki ذل kelimesi için جناح kelimesi istiâre olarak kullanılmıştır. Sanki: Seni Yüce Allah katında yücelten ذُل'ü, rahmeti kazanmak veya o ikisine merhamet göstererek kullan, denmek istenmiştir. واضْمُمْ إلَيْكَ جَناحَكَ مِنَ الرَّهْبِ

Korkudan açılan ***kolunu*** *kendine çek* (28/Kasas 32).

وجنحت العيرُ فى سيْرِها deyimi, kervanın yürüyüşte hızlanması, âdeta kanattan yardım alması demektir. جنح الليْل gece karanlığının çökmesi anlamına işaret eder. جنح ise, gecenin karanlık olan herhangi bir kısmıdır. Allah buyurur ki: وإن جنحوا للسَّلْمِ فاجنح لها *Eğer onlar barışa* ***yanaşırlarsa*** *sen de ona yanaş* (8/Enfâl 61); yani: meylederlerse.

Bu, جنحت السفينة deyiminden alınmıştır ki, geminin bir tarafı üzerine yatması anlamına gelir. İnsanı haktan başka tarafa meylettiren her günâha da, herhangi bir günâha da جناح adı verilmiştir. Allah buyurur ki: لا جناح عليكمْ *Sizin için bir* ***sakınca*** *yoktur* (2/Bakara 236) âyetinde ve diğer yerlerde جوانح الصَّدْر bu manada kullanılmıştır. Bunlar da, başları göğsün ortasına bağlı olan kaburgalardır ki, tekili, جَانحَة'dır. Bunun nedeni ise, onlardaki eğriliktir.

جَند / C-n-d

Askere (orduya) sertliği baz alınarak جند adı verilir. Bu da جَنَد kelimesinden alınmıştır ki, taşlık olan sert yer demektir. Ayrıca, her topluluk için de جُند adı kullanılır.

Sözgelimi: الأرْوَاحُ جُنودٌ مُجنَدة *Ruhlar, disipline girmiş* ***askerlerdir***.[278] Allah buyurur ki: وإن جُندنا لهُمُ الغالبُون *Ve galip gelecek olanlar, mutlaka bizim* ***ordumuzdur*** (37/Sâffât 173); إنهُمْ جُندٌ مُغرقون *Çünkü onlar boğulacak bir* ***ordudur*** (44/Duhân 24). جُند kelimesinin çoğulu أجْناد ve جُنود şeklindedir.

Allah buyurur ki: وجنودُ إبْليس أجمعُون *Şeytanın bütün* ***askerleri*** *de* (26/Şuarâ 95); وَمَا يَعْلمُ جُنود ربّك إلا هُوَ *Rabbinin ordularını ancak kendisi bilir* (74/Müddessir 31); اذْكرُوا نعْمة الله عليْكمْ إذ جاءتكمْ جُنودٌ فأرسَلْنا عليْهمْ ريحا وجُنودا لمْ ترَوْها *Allah'ın size yönelik nimetini hatırlayın, bir zaman üzerinize* ***ordular*** *gelmişti de, biz onların üzerine rüzgâr ve sizin görmediğiniz* ***ordular*** *göndermiştik;* (33/Ahzâb 9) âyette geçen birinci جُنود *kâfirler*; görülmeyen ikincisi ise, ملائكة *melekler*dir.

جنف / C-n-f

جنف aslı, hükümde bir tarafa meyletmektir. Yüce Allah'ın: فمن خاف مِن موص جنفا *Kim vasiyyet edenin bir tarafa* ***meyledeceğinden*** *ya da günâha gireceğinden endişe ederse* (2/Bakara 182); yani: Açık meyil/taraf tutma. Bu anlam غيْر متجانف لإثمْ *Günâha* ***meyletmeksizin*** (5/Mâide 3) âyetinde de söz konusudur; yani: Ona meylederek.

جني / C-n-y

جَنيْتُ الثمرة واجْتنيْتُها deyimleri meyveyi toplamak demektir. جنًى ise, meyve ve balın toplanmış olanıdır. جنًى kelimesi, daha çok taze olan meyvenin toplanmasında kullanı-

278 Hadis, sahihtir. Buhârî, 60/Enbiya 2; Müslim, *el-Birr ve's-Sıla* (HN: 2638); bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 263; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, XIII, 57.

lır. Allah buyurur ki: تُسَاقِطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّا *Üzerine **olgun** ve taze hurmalar dökülsün* (19/Meryem 25); وَجَنَى الْجَنَّتَيْنِ دَانٍ *Bu iki bahçeyi birer pınar **akmaktadır*** (55/Rahmân 54). اَجْنَى الشَّجَرُ وَالْاَرْضُ Ağacın meyvesi olgunlaştı ve yerin toplanacak meyvesi çok oldu demektir. جَنَى فُلَانٌ جِنَايَةً *falan bir cinâyet işledi*, deyimi de bundan alınmış bir istiâredir. Tıpkı, جَرَمَ fiilinden de istiâre yoluyla اِجْتَرَمَ fiilinin türetilmesi gibi.

جهد / C-h-d

جَهْد ve جُهْد kelimeleri güçlük ve zorluk anlamına gelir. Birileri, fetha ile جَهْد zorluk; جُهْد ise, genişliktir demişlerdir. Kimileri ise, bu جُهْد insana mahsustur derler. Allah buyurur ki: وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ اِلَّا جُهْدَهُمْ *Ancak **güçlerinin** yettiğini verebilenler..* (9/Tevbe 79); وَاَقْسَمُوا بِاللّٰهِ جَهْدَ اَيْمَانِهِمْ *Bütün **güçleriyle** Allah'a yemin ederek* (24/Nûr 53); yani: Yemin ettiler ve güçlerinin yettiği en büyük yemini yapmaya çalıştılar.

اِجْتَهَادٌ da, gücünün tümünü kullanmak ve zorluğa katlanmak konusunda kendini zorlamaktır. Bu bağlamda جَهَدْتُ ve اَجْهَدْتُهُ denir ki, düşünerek kendini yormak demektir. جِهَاد ve مُجَاهَدَة ise, düşmana karşı savunma yaparken var gücünü kullanmaktır. Cihad üç çeşittir:

1. *Düşmana karşı* mücahede.
2. *Şeytana karşı* mücahede
3. *Nefse karşı* mücahede.

Bu her üçü de Yüce Allah'ın: وَجَاهِدُوا فِي اللّٰهِ حَقَّ جِهَادِهِ (*Allah'ın rızası uğrunda gerektiği gibi **cihad** ediniz* (22/Hac 78); وَجَاهِدُوا بِاَمْوَالِكُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَاَنْفُسِكُمْ *Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla **cihad** ediniz* (9/Tevbe 41); اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِاَمْوَالِهِمْ وَاَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ *İman edip **hicret edenler** ve Allah yolunda canları ve malları ile cihad edenler* (8/Enfâl 72).

Peygamber (sas) de: جَاهِدُوا اَهْوَاءَكُمْ كَمَا تُجَاهِدُونَ اَعْدَاءَكُمْ *Düşmanlarınıza karşı savaştığınız gibi gayri meşru arzularınızla da savaşınız,*[279] buyurmuştur. Mücahede hem el ile hem de dil ile olur.

Yine buyurmuştur ki: جَاهِدُوا الْكُفَّارَ بِاَيْدِيكُمْ وَاَلْسِنَتِكُمْ *Ellerinizle ve dillerinizle kâfirlere karşı savaşınız.*[280]

جهر / C-h-r

Bu fiil, bir şeyin görme veya işit-

---

279 Hadisi, Müellif, ez-Zerîa adındaki kitabında kaydetmiştir. Hadis kitaplarında bu sözü aynı kelimelerle bulamadım. Ahmed ise, *Müsned*'inde (VI,22) Fudâle b. Ubeyd'den Resûlullah'ın şöyle dediğini kaydetmiştir: *Mücâhid, Yüce Allah'ın emrine bağlılıkta kendi nefsiyle mücâhede edendir*. Tirmizî de Zühd (IV,165); ve Cihâd (HN: 1621) Bölüm'lerinde tahriç edip *hasen-sahih*tır, der. EbûDâvûd da Cihâd'ta (HN: 2500) tahriç etmiştir.

280 Hadisi, İbn Hibbân (HN: 1618) tahriç edip sahih saymıştır. Hâkim de (II,82) sahih saymış; Zehebî onun bu hükmünü yerinde bulmuştur. Nevevî de *Riyâdu's-Sâlihîn*'de (s.515) sahih saymıştır. Ebû Dâvûd da Cihâd'ta (HN: 2504); Nesâî (VI,7) ve Ahmed de (III,124) tahriç etmiştir. Bkz. Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, XII, 378; Suyûtî, *el-Fethu'l-Kebîr*, II, 62.

me duyusu karşısında ayan beyan açıklığını dile getirir.

Göz duyusu önündeki açıklığına örnek: رأيتُه جهارًا onu apaçık biçimde gördüm. Allah buyurur ki: لن نؤمن لك حتى نرى الله جهرة *Biz, Allah'ı* ***açık olarak*** *görmedikçe sana kesinlikle iman etmeyiz* (2/Bakara 55); أرنا الله جهرة *Bize Allah'ı* ***açıkça*** *göster* (4/Nisâ 153).

Aynı kökten جهر البئر ve اجتهرها denir ki, kuyunun suyunun görünmesi, kazılmakta olan kuyudan suyun çıkması, demektir. ما في القوم أحد يجهر عيني Topluluğun içinde gözümü tutan (gözüme giren) bir kimse yok, deyimi de bu fiilin kalıbıdır. جوهر *(cevher)* ise, yok olduğunda kendisine dayanan şeyin de yok olduğu şeydir. Bu ismi almasımn nedeni, duyularla algılanabilecek şekilde ortaya çıkmasıdır.

Kulak duyusu önündeki açıklığa örnek ise, Allah buyurur ki: سواء منكم من أسر القول ومن جهر به *İçinizden sözünü gizli tutanla* ***açıkça*** *söyleyen birdir/hiçbir fark yoktur* (13/Ra'd 10); وإن تجهر بالقول فإنه يعلم السر وأخفى *Söyleyeceğin sözü* ***sesli*** *olarak söylesen de Şüphesiz Allah gizli olanı da, daha saklının saklısını da bilir* (20/Tâhâ 7); إنه يعلم الجهر من القول ويعلم ما تكتمون *Hiç kuşkusuz O,* ***açıkça*** *söylediğiniz sözleri bildiği gibi içinizde sakladığınız duyguları da bilir* (21/Enbiyâ 110); وأسروا قولكم أو اجهروا به *Sözünüzü ister gizleyin, ister* ***açığa*** *vurun* (67/Mülk 13); ولا تجهر بصلاتك ولا تخافت بها *Namazda sesini fazla* ***yükseltme****, fazla da kısık tutma* (17/İsrâ 110); ولا تجهروا له بالقول كجهر بعضكم لبعض *Birbirinize yüksek sesle konuştuğunuz gibi onunla öyle yüksek sesle konuşmayın* (49/Hucurât 2).

كلام جوهري وجهير deyimleri, yüksek sesle söylenen söz ve yüksek sesle konuşan adam demektir. Güzelliği ortada olan adam için de رجل جهير deyimi kullanılır.

جهز / C-h-z

Allah buyurur ki: فلمّا جهّزهم بجهازهم *Onların zahire yüklerini* ***hazırlarken*** (12/Yûsuf 70). جهاز: Hazırlanan eşya ve benzeri şeylerdir. تجهيز: Hazırlanan bu şeyleri taşımak veya göndermektir.

وضرب البعير بجهازه devenin yükünü ayak altına alarak kaçıp gitmesidir.

جهيزة ise, aptallığıyla ünlenmiş bir kadının adıdır. Öte yandan, başkasının yavrusunu emziren dişi kurda da جهيزة denmiştir.

جَهَل / C-h-l

جهل cehâlet, üç çeşittir.

Birincisi: İnsanın bilgiden yoksun olmasıdır. Asıl olan budur. Bazı kelamcılar, bunu, sistem/düzen dışında kalan fiillerin gerekçesi olarak görmüşlerdir. Nasıl ki, ilim/bilgi de sistemli olarak ortaya çıkan fiillerin gerekçesi kılınmıştır.

İkincisi: Bir şeye, olduğundan başka biçimde inanmaktır.

Üçüncüsü: Bir şeye, hak ettiğinden başka bir şekilde davranmaktır. Bunu yaparken ister doğru bir inanca sahip olsun, isterse yanlış bir inanca dayansın fark etmez. Namazı bilerek terk eden adam gibi. Yüce Allah'ın: قالوا أتتخذنا هزوا قال أعوذ بالله أن أكون من الجاهلين *Bizimle alay mı ediyorsun?, deyince, o da onlara: **Cahillerden** biri olmaktan Allah'a sığınırım, dedi* (2/Bakara 67) sözü de bu anlamdadır. Bu âyet, alay etmeyi bir cahillik olarak tanımlamıştır. Allah buyurur ki: فتبينوا أن تصيبوا قوما بجهالة *İyice araştırın. Yoksa **bilmeyerek** bir topluluğa karşı kötülük edersiniz* (49/Hucurât 6).

جاهل kelimesi kimi zaman yerme anlamda kullanılır. Kimi zaman da yerme anlamında kullanılmaz. Örneğin: يحسبهم الجاهل أغنياء من التعفف *Hayaları yüzünden **bilmeyenlerin** zengin sandıkları* (2/Bakara 273).

Bu âyetin metninde geçen جاهل kelimesi, onların hâllerini bilmeyen demektir; yoksa, yerilmiş olan cahillik anlamında değildir.

مجهل ise, insanı, bir şeye olduğundan başka şekilde inanmaya yönelten iş, yer, özellik demektir.

استجهلت الريح الغصن: *Rüzgâr dalı hareket ettirdi (salladı)*. Sanki, o, onu cahilliğe sürüklemiştir. Bu ise, güzel bir istiâredir.

جهنم / C-h-n-n-m

جهنم Yüce Allah'ın kızıştırılmış ateşinin bir adıdır. Aslı Farsça olup جهنام dır. Ama Arapçalaşmıştır[281]. Ebû Müslim der ki: اجهنه gibidir. Allah daha iyi bilir.[282*]

[Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: قل للذين كفروا ستغلبون وتحشرون إلى جهنم وبئس المهاد "*Küfredenlere de ki: Yakında yenilgiye uğratılacaksınız ve toplanıp **cehenneme** sürüleceksiniz. Ne kötü yataktır o.*" (3/Âl-i İmrân 12); متاع قليل ثم مأواهم جهنم وبئس المهاد "*(Bu) Az bir yarar(lanma)dır. Sonra bunların barınma yereri **cehennemdir**. Ne kötü bir yataktır o.*" (3/Âl-i İmrân 197; ومن يقتل مؤمنا متعمدا فجزاؤه جهنم خالدا فيها وغضب الله عليه ولعنه وأعد له عذابا عظيما "*Kim bir mü'mini de kasıtlı olarak (taammüden) öldürürse onun da cezası, içinde ebedi kalmak üzere **cehennemdir**. Allah ona gazaplanmış, onu lanetlemiş ve ona büyük bir azab hazırlamıştır.*" (4/Nisâ 93). İbn Abbâs der ki: Bu mümin katili eğer onun katlini helal görürse kafir olur ve o zaman ebedi cehennemde kalır.[283*]]

---

281 Semîn der ki: Bu söylediği nakil yönünden meşhur değildir. Aksine onlara göre meşhur olan onun Arapça olduğudur. Gayri munsarıf olması, özel isim ve müennes sayılmasındandır. Bkz. Semîn, *Umdetu'l-Huffâz, cehennem* maddesi.

282* Râğıb'ın neden burada âyet ve hadislerden, bir de Arapça literatüründen misaller vermediği düşündürücüdür. Bu konuda bir yekûn tutan misaller varken Râğıb'ın bu maddeyi böyle geçiştirmesi aklımıza bu konudaki izahatının istinsah esnasında düşmüş olabileceği ihtimalini getirmektedir -(Mütercimler).

283* Cehennemle ilgili bazı âyetler için bkz. 4/Nisa 140; 7/A'râf 18, 7/A'râf 179; 8/Enfâl 37; 9/Tevbe 35; 9/Tevbe 63; 9/Tevbe 68; 11/Hûd

جَيْب / C-y-b

Allah buyurur ki: وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ *Baş örtülerinin uçlarını göğüslerinin üzerine* ***sarkıtsınlar*** (24/Nûr 31). Bu âyette geçen جُيُوبِهِنَّ kelimesi جَيْب sözcüğünün çoğuludur. [جَيْب ise göğüs, sine, bağır, elbisedeki yarık ve cep manalarına gelir].

جَوْب / C-v-b

جَوْب kelimesi 'جَوْبَة' nin parçalarıdır. جَوْبَة ise, yerin, geniş düz yuvarlak çukuruna denir. Ayrıca, yerin her bölünmüş kısmana da جَوْب denmiştir. Allah buyurur ki: وَثَمُودَ الَّذِينَ جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ *Vadide kayaları* ***oyarak*** *evler yapan Semud kavmine?* (89/Fecr 9). هَلْ عِنْدَكَ جَائِبَةُ خَبَرٍ deyimi, *sende ilden ile dolaşan bir haber var mıdır?* gibi bir anlama işaret eder.

جَوَابُ الْكَلَامِ ise, söyleyenin ağzından çıktıktan sonra geniş büyük çukuru aşıp işitenin kulağına kadar gelen sözdür; fakat, ilk söze başlamada değil, söze karşılık vermede kullanılmaya tahsis edilmiştir. Allah buyurur ki: فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا *Kavminin* ***cevabı*** *birbirlerine şöyle demeleri oldu:* (27/Neml 56).

جَوَاب ise, sorunun karşılığında söylenen sözlerdir. Soru da iki çeşittir:

Bir sözün söylenmesini istemektir. Bunun cevabı söz söylemektir.

Bir işin yapılmasını istemektir. Bunun cevabı ise, işin yapılmasıdır.

Birincisinin anlamı, أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ *Allah'ın davetçisine uyun* (46/Ahkâf 31); وَمَنْ لَا يُجِبْ دَاعِيَ اللَّهِ *Kim Allah'ın davetçisine olumlu* ***karşılık*** *vermezse* (46/Ahkâf 32) âyetlerinde mevcuttur.

İkincisinin anlamı ise, قَدْ أُجِيبَتْ دَعْوَتُكُمَا فَاسْتَقِيمَا *İkinizin duası* ***kabul*** *edildi, dosdoğru olmaya devam ediniz* (10/Yûnus 89) âyetinde kullanılmıştır. Yani: İstediğinizi size verdim.

أَجَبْتُ ise, deniyor ki: Bu اجابة *cevap* vermektir. Gerçek anlamı ise, cevap aramak ve ona hazırlanmaktır. Fakat اجابة çok az durumlarda ondan ayrıldığından onunla özdeşleştirilmiş ve onun yerine kullamlmıştır. Bu anlamda (Allah'ın) sözleri: اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ *Allah ve Peygambere olumlu* ***karşılık verininiz*** (8/Enfâl 24); ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ *Bana dua edin, duanızı* ***kabul edeyim*** (40/Mü'min 60); فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي *Benim çağrıma olumlu* ***karşılık versinler*** (2/Bakara 186).

فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ *Rabbleri onların dileğini* ***kabul etti*** (3/Âl-i İmrân 195); وَيَسْتَجِيبُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ *Allah, iman edip iyi işler yapanların tövbesini* ***kabul eder*** (42/Şûrâ 26); وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ *Onlar, Rablerinin davetini* ***kabul ederler*** (42/Şûrâ 38); وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي *Şâyet kullarım, sana benden sorarlarsa, gerçekten ben çok yakınımdır. Bana*

119; 16/Nal 29; 20/Tâha 74; 23/Mü'minûn 103; 32/Secde 13; 38/Sâd 85; 40/Mü'min 49; 48/Feth 6; 50/Kâf 30; 72/Cin 15; 85/Burûc 10; 88/Gaşiye 7; 98/Beyyine 6.

*dua edince, dua edenin duasını **kabul** ederim. O hâlde onlar da benim davetime **koşsunlar*** (2/Bakara 186); الذين استجابوا لله والرسول من بعد ما أصابهم القرح *O mü'minler ki, yaralandıktan sonra Allah'ın ve Peygamberin (savaşma) çağrısına **uydular*** (3/Âl-i İmrân 172).

جُود / C-v-d

Allah buyurur ki: واستوت على الجودي *Ve gemi Cudi'ye oturdu* (11/Hûd 44). Deniyor ki, âyette geçen جُودِي Musul ile Cizre arasında bulunan bir dağın adıdır. Bu aslında جود'a nispet edilmiştir.

جُود ise, mal olsun ilim olsun elinde bulunan az şeyin tamamını harcamaktır. Bu açıdan sıfat olarak رجل جواد *cömert adam* denir. فرس جواد asil at denmesi de koşmada var gücünü kullanmasındandır. Çoğulu, جياد'tır. Allah buyurur ki: إذ عرض عليه بالعشي الصافنات الجياد *Ona bir akşam üstü, çalımlı ve safkan koşu atları sunulmuştu* (38/Sâd 31).

Çok yağan yağmura جود adı verilir. Yüce Allah da جواد diye nitelendirilmiştir. Bu kavram ile at nitelendiğinde جودة, mal nitelendirildiğinde ise جُود şeklini alır. جاد الشيء جودة deyimi ile هو حسن deyimleri, bir şeyin güzelleştiğini ve güzel olduğunu tanımlar. Yüce Allah; أعطى كل شيء خلقه ثم هدى *Her şeye varlığını veren ve sonra da yolunu gösteren O'dur* (20/Tâhâ 50) âyetinde buna dikkat çekmiştir.

جَأر / C-e-r

Allah buyurur ki: فإليه تجأرون *O'na **yalvarırsınız*** (16/Nahl 53); إذا هم يجأرون *Bir de bakarsın ki **feryad** ediyorlar* (23/Mü'minûn 64); لا تجأروا اليوم *Bugün boşuna **feryad** etmeyiniz* (23/Mü'minûn 65). جَأر fiili, dua ve tazarruda aşırıya gitmek/çok bağırmaktır. Burada durum, yabani hayvanlardan kokarca ve benzeri tarafından çıkarılan yardım talebi anlamını taşıyan acı feryada benzetilmiştir.

جَار / C-v-r

جار kelimesi, oturduğu yer sana yakın olan kişidir. Bu karşılıklı olarak kullanılan çift yönlü isimlerdendir. Çünkü: الجار Komşu, başkasına komşu olduğunda o da ona komşu olur. الأخ *Kardeş* ve الصديق *arkadaş* gibi. Komşunun hakkı hem akıl açısından hem de şerîatta çok büyük sayıldığından, hakkı çok büyük olan veya başkasının hakkına çok önem veren her şey bu kelime ile ifâde edilmiştir.

Allah buyurur ki: والجار ذي القربى والجار الجنب *Yakın **komşulara**, uzak **komşulara**..* (4/Nisâ 36). Bu bağlamda: استجرته فأجارني *Ondan himaye istedim, o da beni himaye etti*, denir. Yüce Allah'ın وإني جار لكم, *ben sizin **arkanızdayım*** (8/Enfâl 48); وهو يجير ولا يجار عليه *Her şeyi **koruyup gözeten**, fakat **koruyanı** olmayandır?* (23/Mü'minûn 88) sözleri de bu anlamdadır.

جار kökünde yakınlık anlamı dü-

şünüldüğü de olmuştur. Bu açıdan başkasına yaklaşan kişinin bu yaklaşması حارة، جاوره، وتجاور fiilleri ile anlatılır. Allah buyurur ki: لا يجاورونك فيها الا قليلا *Çevrende az bir zamandan fazla **kalamazlar*** (33/Ahzâb 60); وفي الارض قطع متجاورات *Yeryüzünde **biri-birine bitişik** toprak parçaları vardır* (13/Ra'd 4).

Bu yakınlık anlamı gözetilerek جار عن الطريق yoldan uzaklaştı denmiştir. Ayrıca bu, haktan her tür ayrılma da bir kök olarak kullanılmıştır. Allah buyurur ki: ومنها جائر *Onun kimisi **ayrılmıştır*** (16/Nahl 9); yani: Yolun ortasından. Bazıları ise, الجائر من الناس (insanların yoldan çıkanı): Şerîatın emrettiği şeye bağlılığı yasaklayan kişidir, derler.

جوز / C-v-z

Allah buyurur ki: فلمّا جاوزه هو *Kendisi onu **geçince*** (2/Bakara 249); yani: Geçmesi gereken yeri geçti. وجاوزنا ببني إسرائيل البحر *İsrailoğulları'nı denizden **geçirdik*** (7/A'râf 138). جوْز الطريق yolun ortasıdır. جار السّنى sanki, yolun ortasını tutmayı anlatır; bu da, uygun olan şeyi yapmayı ifâde eder.

جَوْزُ السّمَاءِ göğün ortasıdır. جوْزاء ise, deniyor ki: Bu adı almasının nedeni göğün ortasından geçmesindendir. شاة جوْزاءُ ortası beyazlamış olan koyun demektir. جُزت المَكان bir yerin içinden geçmeyi anlatır. اجزته içinden geçtim ve geri bıraktım, demektir.

استجزت فلانًا فأجازني deyimi de, birinden içecek istemeyi ve onun bunu vermesini dile getirir; bu bir istiâredir. المجاز (sözün mecâz anlamı) ise, kelimenin normal anlamı dışında başka bir anlam için kullanılmasıdır. الحقيقة (sözün gerçek anlamı) da, kelimenin kendi asıl anlamında kullanılmasıdır.

جاس / C-v-s

Allah buyurur ki: فجاسوا خلال الدّيَار *Bunlar evlerinizin köşe bucaklarını **arayarak** sizi yakalamaya giriştiler* (17/İsrâ 5); yani: Onu ortaladılar ve arasında dolaştılar. جَازُوا ve حاسوا fiilleri de bu anlama yakındır. Deniyor ki: حوس Bunu sonuna kadar arzu etmektir. مجوس ise, bilinen Mecûsîlerdir.

جوع / C-v-a

جُوع Sözcüğü, canlıların midelerinin boşluğundan kaynaklanan acıdır. مجاعة ise, kıtlık zamanını gösteren bir ifâdedir. رجل جائع وجوعان deyimi de, kişinin çokça acıktığını ifâde etmede kullanılır.

[Allah buyurur ki: ولنبلونّكم بشيء مّن الخوف والجوع ونقص مّن الأموال والانفس والثمرات وبشر الصّابرين الذين إذا أصابتهم مصيبة قالوا إنا لله وإنا إليه راجعون "*Andolsun, biz sizi bir parça korku, **açlık** ve bir parça mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltmekle imtihan edeceğiz. Sabır gösterenleri müjdele.*

Onlara bir musibet isabet ettiğinde, derler ki; Biz Allah'a ait (kullar)ız ve şüphesiz O'na dönücüleriz." (2/ Bakara 155-156); وضرب الله مثلا قرية كانت آمنة مطمئنة يأتيها رزقها رغدا من كل مكان فكفرت بأنعم الله فأذاقها الله لباس الجوع والخوف بما كانوا يصنعون "*Allah bir şehri örnek verdi: (Halkı) Güvenlik ve huzur içindeydi, rızkı da her yerden bol bol gelmekteydi; fakat Allah'ın nimetlerine nankörlük etti, böylece Allah yaptıklarına karşılık olarak, ona* ***açlık*** *ve korku elbisesini tattırdı.*" (16/Nahl 112); فقلنا يا آدم إن هذا عدو لك ولزوجك فلا يخرجنكما من الجنة فتشقى إن لك ألا تجوع فيها ولا تعرى وأنك لا تظمأ فيها ولا تضحى "*Ey Adem, bu gerçekten sana da, eşine de düşmandır; sakın sizi cennetten sürüp çıkarmasın, sonra mutsuz olursun. Şüphesiz ki, senin* ***acıkmaman*** *ve çıplak kalmaman orda (cennette kalmana bağlı)dır ve gerçekten sen burada susamayacaksın ve güneş altında yanmayacaksın da.*" (20/Tâhâ 117-119); لا يُسْمِنُ ولا يُغْنِي من جوع "*Onlar için (öldürücü ve zehirli olan) dan dikeninden başka bir yiyecek yoktur. Ne doyurup-semirtir, ne de* ***açlıktan*** *korur.*" (88/Gâşiye 7); الذي أطعمهم من جوع وآمنهم من خوف "*Ki O, kendilerini* ***açlıktan*** *(kurtarıp) doyuran ve onları korkudan güvenliğe kavuşturandır.*" (106/Kureyş 4).]

جاء / C-y-e

Fiil, جاء يجيء ve مجيئا şeklindedir. مجيء geliş de إتيان getiriş gibidir. Ancak مجيء daha geneldir; çünkü: إتيان rahat bir şekilde gelmeyi anlatır. إتيان ise, bazen elde edilmemiş olsa da kast itibariye getirilmek istenen için söylenebilir. مجيء'ye gelince, sadece meydana gelen şeyler için kullanılabilir.

جاء fiili, hem somut hem de soyut şeyler için kullanılır. Ayrıca bizzat ve emri ile gelen, hem de bir yer, iş veya zamanı kasteden için kullanılır. Allah buyurur ki: وجاء من أقصى المدينة رَجُلٌ يسعى *Kentin en uzak yerinden bir adam koşarak* ***geldi*** (36/Yâsîn 20); ولقدْ جاءكم يوسف من قبْل بالبينات *Bundan önce de Yusuf size apaçık delillerle* ***gelmişti*** (40/Mü'min 34).

ولمّا جاءتْ رُسُلُنا لوطا سيء بهم *Elçilerimiz Lût'a* ***geldilklerinde*** *onların adına kaygıya kapıldı* (11/Hûd 77); فإذا جاء الخوف *Korku* ***geldiği*** *zaman* (33/ Ahzâb 19); إذا جاء أجلهم *Ecelleri geldiği zaman* (10/Yûnus 49); بلى قدْ جاءتك آياتي *Evet, âyetlerim sana gelmişti* (39/Zümer 59); فقد جاءوا ظلما وزورا *Onlar gerçekten zulüm* ***getirmişler****/ işlemişler ve yalan söylemişlerdir* (25/Furkân 4); yani: Sözü amaçladılar ve onun sınırlarını çiğnediler. Burada جاؤوا fiili المجيء kelimesinin kullanıldığı gibi kullanılmıştır.

Allah buyurur ki: إذْ جاؤوكم منْ فوْقكمْ ومن أسْفل منْكمْ *Onlar size yukarınızdan ve aşağınızdan* ***gelmişlerdi*** (33/Ahzâb 10); وجاء ربُّك والملكُ صفا صفا *ve Rabbin* ***geldiği*** *ve melekler saf saf dizildiğinde* (89/Fecr 22); bu ise, emir iledir, bizzat değildir; İbn Abbâs böyle yorumlamıştır. Aynı şekilde Yüce Allah'ın: فلمّا

جاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا *Bizim tarafımızdan gönderilen gerçek onlara **gelince*** (10/Yûnus 76) âyeti de bu manadadır.

Deyim olarak birine bir şey getirmek hem جاءه بكذا hem de أجاءه şeklinde kullanılır. Allah buyurur ki: فأجاءها المَخاضُ إلى جذع النخلة *Bir süre sonra doğum sancıları **gelince** bir hurma ağacının altına sığınmak zorunda kaldı* (19/Meryem 23). Deniyor ki: ألجاها *Ona sığındı.* Halbuki bu, جاء fiilinin geçişli hâlidir. شرّ ما أجاءك إلى مخة عرقوب *Beyne **gelen** en kötü sinir topuğun üst siniridir* deyimi de bunun gibidir. Şairin şu sözü de bu bağlamdadır:

أجاءته المخافة والرجاء

102- *Ona korku mu **gelmiştir** umut mu?*[284]

جاء بكذا da şahit vb getirmektir. لولا جاؤوا عليه بأربعة شهداء *Bu konuda dört şahit **getirmeleri** gerekmez miydi?* (24/Nûr 13); وجئتك من سبإ بنبإ يقين *Sana Saba'dan çok önemli bir haber **getirdim*** (27/Neml 22) âyetleri gibi جاء بكذا deyiminin, getirilen şeyin değiştikçe anlamı değişir.

جال / C-v-l

جالوت, Hz. Dâvûd'un attığı taş ile öldürdüğü azgın bir kralın adıdır. Bu, Yüce Allah'ın: وقتل داودُ جالوت *Ve Davud, **Calut'u** öldürdü* (2/Bakara 251) âyetinde sözünü ettiği kişidir.[285]

جو / C-v-v

الجو, hava (atmosfer boşluğu) demektir. Allah buyurur ki: ألم يروا إلى الطير مسخرات في جو السماء ما يمسكهن إلا الله *Onlar gök **boşluğunda**, süzülen kuşları görmüyorlar mı? Onları dengede tutan Allah'tan başkası değildir* (16/Nahl 79).

جو kelimesi, Yemâme'nin bir adı olarak da kullanılmaktadır.

والله أعلم

Allah [doğru olanı] daha iyi bilir.

تم كتاب الجيم

Cîm Harfinin Sonu

284 Şair, Züheyr b. Ebî Sülmâ. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 13.

285 Kur'ân'da geçen جالوت [Câlût] isminin Arapça bir fiilden türediğine ilişkin bu yorum ehl-i vukuf tarafından kabul görmemiştir. Daha makul olan genel kanaat ise جالوت adının Arapça olmayıp yabancı bir kelime olduğundan Arapça olan herhangi bir fiiliden türemediği şeklindedir. Bkz. Fârisi, *Halebiyyât*, s. 353.

كِتَابُ الْحَاءِ
Hâ' Harfi

حب / H-b-b

حَبّ ve حَبَّة kelimeleri buğday ve arpa gibi yiyecek maddelerinin taneleri için kullanılır. حِبّ ve حِبَّة ise, kokulu maddelerin tohumlarını dile getirir. Allah buyurur ki: كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ *Her başağı yüz* ***taneli*** *yedi başak veren bir tohum* ***tanesine*** *benzer* (2/Bakara 261); وَلَا حَبَّةٍ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ *yerin karanlık derinliklerindeki her* ***tane*** (6/En'âm 59); إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى ***Tohumu*** *ve çekirdeği çatlatan Allah'tır* (6/En'âm 95); وَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ *Onunla bahçeler ve biçilecek* ***taneli*** *ekinler bitirdik* (50/Kâf 9); yani: Buğday ve onun gibi biçilen şeyler.

Hadiste ise şöyle denmiştir: كَمَا تَنْبُتُ الْحِبَّةُ فِي حَمِيلِ السَّيْلِ *Sel uğrağında kalan yabânî reyhan tohumlarını bittiği gibi.*[286]

حَبَبٌ ise, *sevgisi aşırı derecede olandır* (biri tarafından çok sevilendir). حَبَبٌ de, dişlerin, taneler gibi, düzgün biçimde dizilişidir. Su için kullanılan حُبَاب: Sözcüğü, suyun üzerindeki parıltılar (köpükler) demektir. Bu da bir benzetmedir. حَبَّةُ الْقَلْبِ *kalbin tanesi* (çekirdeği, içi) ifâdesi kalbin şekil olarak taneye benzetilmesi düşünülerek söylenmiştir.

حَبَبْتُ فُلَانًا deyimi de, asıl manası itibariyle, kalbinin tanesini isabet aldım demektir. Bu tıpkı, شَغَفْتُهُ *Bütün varlığımla sevdim*, كَبَدْتُهُ *bütün bir yürekle sevdim*, ve فَأَدْتُهُ *bütün bir gönülle sevdim* gibidir. أَحْبَبْتُ فُلَانًا demek de, kalbimi onun sevgisine hedef yaptım anlamına gelir, fakat örfte مَحْبُوب kelimesi مُحَبّ yerinde kullanılmıştır. Aynı şekilde حَبَبْتُ fiili de أَحْبَبْتُ fiilinin yerinde kullanılır olmuştur. مَحَبَّة ise,

286 Ebû Saîd Hudrî hadisi: Peygamber (sas) şöyle buyurdu: Ehl-i Cennet Cennet'e, Cehennem ehli de Cehenneme girdikten sonra Yüce Allâh: *Kimin kalbinde bir hardal tânesi ağırlığınca îmân varsa (ateşten) çıkarınız* diye ferman buyuracaktır. Bunun üzerine (bu gibiler) simsiyah kesilmiş oldukları halde çıkarılıp *hayât ırmağı*na atılacaklar ve (orada) sel uğrağında kalan yabânî reyhan tohumları nasıl (süratle) biterse öylece biteceklerdir. Görmez misin, bunlar (ne güzel) sapsarı olarak (ve iki tarafına) salınarak çıkarlar? Buhârî, İman/*Tefadulu Ehli'l-İmân fi'l-A'mâl*, I, 72; Müslim, Îmân (HN: 299).

iyi gördüğün veya zannettiğin şeyi istemektir. Bu da üç şekildedir:

1. Zevk için *muhabbet*/sevgi. Erkeğin kadını sevmesi gibi. ويُطعمون الطعام على حُبّه مسكينا *Onlar, içleri çektiği hâlde, yemeği yedirirler* (76/İnsân 8) âyeti de bu anlamdadır.

2. Çıkar için *muhabbet*. Kendisinden faydalanılacak şeyleri sevmek gibi. وأخرى تحبّونها نصرٌ من الله وفتحٌ قريب *Seveceğiniz bir şey daha var. Allah'tan bir zafer ve yakın bir fetih* (61/Saf 13) âyeti bu tür sevgiyi tanımlamaktadır.

3. Fazilet için *muhabbet*: İlim ehlinin, ilim için, birbirlerini sevmeleri gibi.

Kimi zaman, Yüce Allah'ın: فيه رجال يحبّون أن يتطهّروا *Orada günâhlardan arınmayı **seven** erkekler vardır* (9/Tevbe 108) sözündeki muhabbet, istemek şeklinde yorumlanmıştır ama bu doğru değildir. Az önce geçtiği gibi, *muhabbet, istemekten daha etkili bir şeydir*. Buna göre, her muhabbet bir istemedir ama her isteme bir muhabbet değildir. Yüce Allah'ın إن استحبّوا الكفر على الايمان *mü'minler, eğer babalarınız ve kardeşleriniz kâfirliği, mü'minlikten daha çok **severlerse*** (9/Tevbe 23), sözü ise, eğer onu, ona tercih ederlerse demektir.

استحباب'ın hakikati ise, insanın bir şeyde onu sevecek bir şey aramasıdır. âyette fiilin على ile geçişli kılınması, ona إيثار (tercih etme) manasını kazandırmıştır. Yüce Allah'ın: وأما ثمود فهديناهم فاستحبّوا العمى على الهدى *Semud kavmine gelince, onlara doğru yolu gösterdik; fakat onlar, körlüğü doğru yoldan daha fazla **sevdiler*** (41/Fussilet 17) ve: فسوف يأتي الله بقوم يحبّهم ويحبّونه *Yakında Al!ah öyle bir grup ortaya çıkaracak ki, Allah onları **sevdiği** gibi onlar da O'nu **severler*** (5/Mâide 54) âyetleri de bu manaya işaret etmektedir. Buna göre, Yüce Allah'ın kulu muhabbeti onu nimetlerle donatmasıdır; kulun onu sevmesi ise, onun katında kurtuluşu istemesidir.

Yüce Allah'ın: إنّي أحببت حبّ الخير عن ذكر ربّي *Gerçekten ben hayır (mal) **sevgisine**, Rabb'imi anmayı sağladıkları için, **düşkünüm*** (38/Sâd 32) âyetinin manası ise, ben atları, hayrı sevdiğimden sevdim, demektir. Yüce Allah'ın: ان الله يحبّ التّوابين ويحبّ المتطهّرين *Hiç şüphesiz Allah tövbe edenleri ve temizlenenleri **sever**,* (2/Bakara 222) sözüne gelince, bu, onlara sevap verip kendilerini nimetlerle donatır, demektir.

Yine buyurmuştur ki: لا يحبّ كلّ كفّار أثيم *Allah (haramda ısrar eden) hiçbir günâhkâr kâfiri **sevmez*** (2/Bakara 276). Yüce Allah'ın: والله لا يحبّ كلّ مختال فخور *Allah kendini beğenmiş kendisine verilenlerle böbürlenenleri **sevmez*** (57/Hadîd 23) sözü ise, söz konusu kişinin günâhlara dalmasından dolayı ve bu işe devam ettiğinden tövbe etmemiş gibi sayılacağı, tövbe etmeyince Yüce Allah'ın onu tövbe edenlere ve temizlenenlere söz

verdiği sevgisi gibi sevmeyeceğine dikkat çekmektedir. Allah bana şunu sevdirdi demek de, ولكنّ الله حبّب إليكمُ الإيمانَ *fakat Allah size imanı* ***sevdirdi*** (49/Hucurât 7) âyetindeki gibidir.

واحبّ البعيرُ deyimi de, hayvanın bir yere alışıp oradan ayrılmamasıdır. Sanki o, durduğu yeri sevmiş de orada durmuş gibidir. حبابك أن تفعل كذ deyimine ise, *senin sevginin amacı (varacağı en son nokta) budur* demektir.

حبر / H-b-r

حبْر hoş görülen/beğenilen eserdir. Rivâyette söz konusu olan bundan alınmadır: يَخْرُجُ مِن النار رجُلٌ قد ذهب حبرُه وسبرُه *Bir adam ateşten çıkarılır; artık* ***hibri*** *de sibri de gitmiştir.*[287] Yani: Güzelliği de, değeri de peş paralık olmuştur. حبْر de adını bundan almıştır. شاعرٌ مُحبِّرٌ Değerli bir şair, شعرٌ محبّرٌ değerli bir şiir, ثوبٌ حبيرٌ değerli bir giysi. Yani: Beğenilen. أرضٌ محبارٌ bitek bir yer (toprak) da bundandır. Bulutun حبير olanı ise, bol yağış getirenidir.

حُبِرَ فُلانٌ deyimi, derisinde yara izi kaldı demektir.

Öte yandan حَبْر *âlim adam* demektir; çoğulu, أَحْبَارٌ'dır. Bu ismi almalarının nedeni, onların ilimlerinin ve örnek alınan davranışlarının insanların gönüllerinde etkili olmasındandır. Allah buyurur ki: اتّخذوا أحبارهم ورهبانهم أربابا من دون الله *Onlar Allah dışında* ***hahamlarını****, rahiplerini ve Meryemoğlu İsa'yı ilâh edindiler* (9/Tevbe 31).

Mü'minlerin Emîri Hz. Ali de (ra) bu anlama işaret etmiştir: العلماء باقون ما بقي الدهرُ، أعيانهم مفقودة، وآثارهم في القلوب موجودة *Âlimler, zaman durdukça bakidirler; onların kendileri kaybolup gider ama etkileri kalplerde daima mevcuttur.*[288]

Yüce Allah'ın: في روضةٍ يُحبرون *Cennette bir bahçe içinde* ***neşelendirilirler*** (30/Rûm 15) sözü ise, sevinirler, öyle sevinirler ki, yüzlerinde mazhar oldukları nimetlerin etkisi gözlenecek hâle gelir.

حبس / H-b-s

حَبْس (*hapsetmek*) Herhangi bir yere gitmekten alıkoymaktır. Allah buyurur ki: تَحْبِسُونَهُما مِن بَعْدِ الصَّلاةِ *namazdan sonra o ikisini* ***alıkoyarsınız*** (5/Mâide 106).

حَبْس Akan suyu durdurup birikmesini sağlamak maksadıyla önüne konan odun veya taştır. أحباس ise, bunun çoğuludur. تحبيس Bir şeyi sonsuza dek vakfetmektir. هذا حبيس في سبيل الله. deyimi, bu Allah yolunda sonsuza dek **vakıftır**, anlamına gelir.

287 Hadisi, Ebû Ubeyd, *Garîb*'inde (I, 85); Zemahşerî, *Fâik* (I, 229) ve İbnu'l-Esîr, *Nihâye* (I, 237) müellifleri tahriç etmiştir.

288 Bkz. İbn Abdilberr, *Câmiu Beyâni'l-Ilmi ve Fadlihi*, I, 57; *Nehcu'l-Belâğa* s. 692; [ayrıca bkz. Şerîf Radiy, *Nehcu'l-Belâğa*, (Şerh ve Zapt: M. Abduh), çev. Mehmet Yolcu- Hacı Çiçek, *Hz. Ali: Aforizmalar*, 2. Basım, İkbal Yay. İstanbul 2009, s. 53 (147. Aforizma)].

حبط / H -b- t

Allah buyurur ki: حبطت أعمالهم *Onların bütün çabaları **boşa gitmiş*** (5/Mâide 53); ولو أشركوا لحبط عنهم ما كانوا يعملون *Eğer onlar da Allah'a ortak koşsalardı, yapmış oldukları bütün iyilikler **boşa giderdi*** (6/En'âm 88); وسيحبط أعمالهم *Allah onların yaptıklarını **boşa çıkaracaktır*** (47/Muhammed 32); ليحبطن عملك *yaptıkların mutlaka **boşa gider*** (39/Zümer 65); فأحبط الله أعمالهم *Allah onların yaptıklarını **boşa çıkarmıştır*** (33/Ahzâb 19).

Amelin boşa çıkmasının birkaç şekli vardır:

Birisi: Amellerin dünyalık olmalarıdır; bunlar kıyamette bir fayda vermezler. Yüce Allah'ın وقدمنا الى ما عملوا من عمل فجعلناه هباء منثورا *Onların yapmış olduklarına gelir onları havada uçuşan toza dönüştürürüz* (25/Furkân 23) âyetinde işaret ettiği gibi.

İkincisi: Amellerin kendileri âhiretliktir ama onları yapan kişi, yaparken Yüce Allah için yapmamıştır. Rivâyet edilir ki: أنه يؤتى يوم القيامة برجل فيقال له: بم كان اشتغالك؟ قال: بقراءة القرآن، فيقال له: قد كنت تقرأ ليقال: هو قارئ، وقد قيل ذلك، فيؤمر به إلى النار Kıyamet gününde bir adam getirilir ve ona: *Sen dünyada ne ile meşgul oldun*, denir. O da: Benim işim Kur'ân okumaktı, der. Ona denir ki: Sen, *bu adam çok güzel Kur'ân okur* desinler diye okuyordun; zaten sana öyle de dendi. Ardından: *Cehenneme!* diye emredilir.[289]

Üçüncüsü: Salih amellerin olması, bunların yanında onları bastıracak kadar kötü amellerin olmasıdır. İşte, mizanın hafif gelmesiyle işaret edilen de bunlardır. [Allah buyurur ki: *Kimlerin tartıları hafif kalırsa, onlar âyetlerimiz karşısında takındıkları zalimce tutumları yüzünden kendilerini mahvetmiş olurlar* (7/A'râf 9); *Kimlerin tartıları hafif kalırsa onlar kendilerini mahvetmişlerdir, çünkü sonsuza dek cehennemde kalacaklardır* (23/Mü'minûn 103); *Kimin tartıları hafif gelirse, onun anası haviyedir* (101/Kâria 8).][290*]

حبط: Sözcüğünün aslı حَبْط'tır. Bu da, hayvanın bir şeyi, karnı şişinceye kadar yemesidir. Peygamber (sas) buyurmuştur ki: إن مما ينبت الربيع ما يقتل حبطا أو يلم *Baharın bitirdiğinden/yeşerttiğinden öyle şeyler vardır ki, **şişirerek** öldürür veya delirtir.*[291] الحارث da الحبط diye adlandırılmıştır; çünkü: O da bu hastalığa

289 Hadis, cihad edip şehit olan ve ilim öğrenip öğreten bir kişinin nam ve şöhret peşinde koştuğundan kıyamette kaybedenlerden olacağını anlatır. Müellif hadisin bir kısmını mana ile kaydetmiştir. Bkz. Müslim, İmâra, Men Katele Riyâen (HN: 1905); Tirmizî, tahriç edip *hasen* saymıştır. Nesâî, VI, 26; İbn Hibbân, *Sahîh*'inde; Ahmed, *Müsned*'inde (II,321) tahriç etmiştir. Bkz. Mübârekfûrî, *Aridatu'l-Ahvezî*, IX, 226; Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, XIV, 334; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, I, 29.

290* Râğıb'ın işaret etmekle geçtiği bu âyetlerin bir kısmını işaret edilen manayı okurun zihninde canlandırmak için biz mealen verdik -(Mütercimler).

291 Hadis, Buhârî ve Müslim'de tahriç edilmiştir. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI, 244 (Bâbu Mâ Yahzuru mine'd-Dünya); Müslim, (HN: 1053).

yakalanmıştır.[292] Onun çocuklarına da حبطات adı verilmiştir.

حبك / H-b-k

Allah buyurur ki: والسّماء ذات الحُبُك *Yollara sahip olan göğe andolsun* (51/Zâriyât 7). Bunlar, yollardır. Bazı kimseler, göklerde yıldızlar ve galaksilerle somut yollar oluştuğunu düşünmüşlerdir. Bazıları ise, bunun, basiretle kavranabilen makul yollar olduğunu ifâde etmişlerdir. Yüce Allah: الذين يذكرون الله قياما وقعودا و على جنوبهم ويتفكّرون في خلق السّماوات والأرض ربّنا ما خلقت هذا باطلا سبحانك فقنا عذاب النّار *Onlar ayakta, otururken ve yatarken Allah'ı anarlar; göklerin ve yeryüzünün yaratılışı hakkında kafa yorarlar ve derler ki: Ey Rabbimiz, sen bu evreni boşuna yaratmadın, sen (böyle bir anlamsızlıktan) münezzehsin, bizi Cehennem azabından koru!* (3/Âl-i İmrân 191) âyetiyle buna işaret etmiştir.

حبك kelimesinin aslı ise, بعير محبوك القرا ***sırtı pek** olan deve* deyiminden alınmıştır ki, *sırtı sağlam* demektir. احتباك ise, eteği, uçlarını birbirinin üzerinden geçirerek bağlamaktır.

حبل / H-b-l

حبل bildiğimiz iptir. Yüce Allah buyurur ki: في جيدها حبل من مسد *Boynunda sağlam hurma lifinden örülmüş bir **ip** olduğu hâlde* (111/Mesed 5). Yapı açısından حبل الوريد şahdamarı ve حبل العاتق boyun bağı ifâdeleri de ona benzetilmiştir. حبل uzatılmış (gerilmiş) olan ağ demektir. İstiâre yoluyla ulaşmak ve kendisiyle bir şeye ulaşılan varlık için kullanılır. Allah buyurur ki: واعتصموا بحبل الله جميعا *Hep birlikte Allah'ın **ipine** sımsıkı sarılınız* (3/Âl-i İmrân 103). O'nun ipi, kendisiyle Ona ulaşılan şeydir; Bu, Kur'ân olabilir; akıl olabilir; sımsıkı tutunup yapışılınca kişiyi O'nun gösterdiği istikâmete götüren başka bir şey de olabilir.

Yapılan sözleşmeye, verilen söze de bağlayıcı özelliği öne çıkarılarak حبل adı verilmiştir.

Yüce Allah'ın: ضربت عليهم الذلة اين ما ثقفوا الا بحبل من الله وحبل من الناس *Nerede olsalar, onlara aşağılık damgası vurulmuştur. Yalnız, Allah'tan gelen bir **iple** ve insanlardan gelen bir **iple** kendilerini garantiye almaları müstesna* (3/Âl-i İmrân 112) sözüne gelince, bunda, kâfirin iki sözleşmeye ihtiyacı olduğuna dikkat çekilmektedir.

Bu, Allah'tan gelen bir sözleşmedir. O da, kişinin Allah tarafından gönderilen bir Kitaba mensûp olanlardan olmasıdır. Yoksa, dini üzere bırakılmaz ve onun için herhangi bir zimmet (anlaşma) yapılmaz.

İnsanlardan gelebilecek bir sözleşmedir. İnsanlar, bu sözleşme ile, onlara hayat hakkı tanırlar.

حبالة kelimesi, avcının ipine/ağına

292 Bu kişi, Hâris b. Mâzin b. Mâlik b. Amr b. Temîm'dir. Bir yolcuğunda, evcil hayvanların yakalandığı hastalığa yakalanmıştır. Bundan böyle bununla anılmıştır.

tahsis edilmiştir ki, çoğulu, حبَائِل'dir. [*Musa: Önce siz hünerinizi gösterin, dedi. O sırada adamların yere attıkları ipler ve değnekler büyülerinin etkisi ile Musa'ya yürüyorlarmış gibi göründüler* (20/Tâhâ 66); *Büyücüler, Firavun'un ululuğuna andolsun ki, üstün gelen taraf biz olacağız, diyerek iplerini ve değneklerini attılar* (26/Şuarâ 44)]

Rivâyette ise deniyor ki: النِّسَاءُ حبائل الشيْطان *Kadınlar, şeytanın ağlarıdır.*[293]

مُختَتِل ve حابل: *Ağ sahibi* demektir. وقع حابلهم على نابلهم *habili, nabilinin üzerine düştü* deyimi, aralarında kötülüğü kızıştırdılar demektir. ذنَبَة ise, yulara bağlanan iptir.

حتّم / H-t-m

حتْم: Belirlenmiş olan kazadır. حاتم ise, kesin ayrılığı getirdiğine inamlan kargadır. [Allah buyurur ki: وإن منكم إلا واردها كان على ربك حتمًا مقضيًا: *Sizden ona girmeyecek hiç kimse yoktur. Bu, Rabbinin **kesin olarak** üzerine aldığı bir karardır* (19/Meryem 71). Bu âyette geçen حتم kelimesi bir şeyi kesin emretmek manasında kullanılan حتَمَ الأمْر fiilinin mastarıdır. Bu kelime gerektiren, zorunlu kılan şeye isim olmuştur. Buna göre âyetin anlamı: Onların cehenneme varışı Allah üzerinde vaciptir; bir zorunluluktur. Allah onu kendi kendine vacip kılmış ve ona hükmetmiştir. Ondan başkasının olmaması için kesin kararlıdır, şeklinde olur.[294*1]

Yüce Allah bir şeyin olacağını tehdit bağlamında söylediğinde artık ondan başkasının olması imkansız hâle geldiğinden onun bu sözü bir zorunluluk gibi kabul edilir.[295*2] Cümlenin asıl vurgusu kaçımlmazlık üzerinde yoğunlaştığından bundan maksadın yemin olduğu da söylenmiştir. Çünkü yemin bir şeyin kesinliğini belirtmek, ihtimal ve şüpheye yer olmadığı bildirmek için yapılır.[296*3]

Resûlullah buyurur ki: طلبُ الفقه حتم واجبٌ على كلِّ مسلم *Kişinin din konusunda lehinde ve aleyhinde olanları bilmesi her müslüman için **kesin** bir zorunluluktur.*[297*4]

Ukbe b. Âmir el-Ensârî şöyle der: لقد هممتُ أن أدع الأضحيّة وإنّي لمن أيسركم مخافة أن تحسب النّاسُ أنها عليهم حتم واجب: *Ben sizin en hâli vakti yerinde olanınız olmama rağmen kurban kesmeyi bırakmayı düşünüyorum. Çünkü bunun tarafımdan yapılması kaçınılmaz bir **zorunluluk** gibi sanılmasından endişe ediyorum.*[298*5]]

---

293 Ebû Nu'aym, Abdullah b. Mes'ûd'tan, ed-Deylemî de, Abdullah b. Amir ve Ukbe b. Âmir'den tahriç etmiştir. İbnu'l-Feres der ki: *Hadîs, hasen*dır. Bkz. Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 4; *Suyûtî, el-Fethu'l-Kebîr*, II, 181.

294*1 Bkz. Zemahşerî, *Keşşaf*, 19/Meryem 71. âyet yorumu.

295*2 Bkz. Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 19/Meryem 71. âyet yorumu.

296*3 Bkz. Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, 19/Meryem 71. âyet yorumu.

297*4 Bkz. Muttakî, *Kenzu'l-Ummâl*, X, 159, HN: 28825.

298*5 Bkz. Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IX, 265,

حتى / H-t-t-a

حتى bir harf olup, bazen إلى gibi harf-i cer olarak kullanılır. Şu farkla ki, cümlede bunun önündeki ile sonundakinin hükmü aynıdır. Bazen de atıf harfi olarak kullanılır. Kimi zaman da sözü yenilemek için gelir. أكلت السمكة حتى رأسها، ورأسها، ورأسها *Balığı başına **kadar**, başı ile beraber, balığı da başını da yedim*, ifâdesi gibi. Allah buyurur ki: ليسجننه حتى حين *Belirli bir süreye **kadar** hapsedilmesini mutlaka sağlayacağım* (12/Yûsuf 35), حتى مطلع الفجر *O gece, tanyerinin ağarmasına **kadar** bir esenliktir* (97/Kadır 5).

Müzari formundaki fiilin başına da gelir. Bazen onu etkiler, bazen de etkilemez. Her ikisinin de iki şekli vardır.

Etkileyenin bir şekli, إلى أن *ya kadar* anlamında kullanılmasıdır.

İkincisi ise, كي *için* manasına gelmesidir.

Etkilemeyenin bir şekli, kendisinden önce fiilin mazi formunda gelmesidir. مشيت حتى أدخل البصرة yani: مشيت فدخلت البصرة *Yürüdüm ve Basra'ya girdim.*

İkincisi: Kendisinden sonrasının hâl olmasıdır. مرض حتى لا يرجونه *umut kesilecek **derecede** hastalandı* denmesi gibi. حتى يقول الرسول *peygamber* diyene **kadar** (2/Bakara 214) âyetindeki حتى'dan sonraki fiil, hem mansup hem de merfû biçimde okunmuştur. Her bir kıraat de iki şekilde yorumlanmıştır.

Kimisi ise, cümlede حتى'dan sonrasının öncesinin zıddı olması gerektiğini söylemiştir; ولا جنبا إلا عابري سبيل حتى تغتسلوا *ve cünüpken -yolculuk hâli dışında- yıkanana **kadar*** (4/Nisâ 43) âyeti gibi. Bazen حتى kullanıldığı hâlde bu anlamı kastedilmediğine rastlanmaktadır.

Rivâyetteki: ان الله لا يمل حتى تملوا *Siz bıkmadan Yüce Allah bıkmaz*[299] ifâdesi gibi. Burada Yüce Allah'ın, onların usanmasından doğan bir usanmaya tutulabileceği anlatılmak istenmiş değildir.[300]

حث / H-s-s

حث: Süratttir. Allah buyurur ki: يطلبه حثيثا *Onu süratle kovalar* (7/A'râf 54).

حج / H-c-c

حج aslı, ziyaret amacıyla bir yere gitmektir. Şair şöyle der:

HN: 19512. Bu madde de Râğıb'ın sadece tanımı yapıp usûlünce işlemediği maddelerdir. Biz onun usûlüne uygun olarak ilgili âyet, hadis ve deyimleri büyük parantezde zikrettik -(Mütercimler).

299 Hadisi, bu ifâdeyle Bezzâr, Ebû Hüreyre'den tahriç etmiştir. Buhârî ve Müslim'de ise, Hz. Âişe annemizden alınmıştır. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 31; Müslim (HN: 785); Nevevî, *Riyâdu's-Sâlihîn*, s. 104.

300 Nevevî der ki: Sizden sevabını ve yaptıklarınızın mükafatını vermekten usanıp size usanmış gibi muamele etmez ki, siz de usanıp yapmanız gerekeni terk edesiniz.

١٠٣ - يَحُجُّونَ بَيْتَ الزِّبْرِقانِ المُعَصْفَرا

103- *Ziberkân'ın, muasfer ile boyanmış olan evini ziyaret ediyorlar.*[301]

Şerîat literatüründe حج kurban bayramında Yüce Allah'ın Evini (Ka'be'yi) üsul ve şartlarına uygun biçimde ziyaret etme anlamına tahsis edilmiştir. حج kelimesi, mastar, حِج ise, isimdir. يَوْمَ الحَجِّ الأكبر *Büyük **hac** günü*, kurban günü ve arife günüdür.

Rivâyette: العُمْرَة الحجُّ الأصغر *Umre, küçük **hacdır***[302] denmiştir.

حُجَّة (hüccet) ise, maksadı açıklayan delildir. Yani: İki aykırı delilden birinin sağlam olduğunu gösteren tutarlı önermedir. Allah buyurur ki: قُلْ فَلِلّهِ الحُجَّةُ البالِغَة *De ki; etkili **delil**, Allah'ındır* (6/En'âm 149); لِئَلّا يَكُونَ لِلنّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إلا الذين ظَلَمُوا *İnsanların elinde aleyhinizde kullanacakları bir apaçık **delil** bulunmasın; yalnız, zalimler başka* (2/Bakara 150). Zalimlerin delil olarak ileri sürdüklerini, gerçekte bir delil sayılmasa da, delilin bir müstesnası saymıştır. Bu ise, şairin şu sözüne benzemektedir:

١٠٤ - وَلا عَيْبَ فيهِمْ غَيْرَ أنَّ سُيُوفَهُمْ

بِهِنَّ فُلُولٌ مِنْ قِراعِ الكَتائِبِ

104- *Onların hiçbir kusuru yoktur, sadece kılıçları*

Ateş sıçratmaktadır düşman ordularının kalkanlarından.[303]

Kendisiyle delil getirilen şeyin de hüccet diye adlandırılması uygun sayılmıştır. Allah buyurur ki: والذين يُحاجُّونَ فِي اللّهِ مِنْ بَعْدِ ما اسْتُجِيبَ لَهُ حُجَّتُهُمْ داحِضَةٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ *İnsanlar Allah'ın çağrısını kabul ettikten sonra, Allah'ın dini hakkında tartışanların **delilleri**, Rab'leri katında geçersizdir* (42/Şûrâ 16); burada çürütülmüş olan da *hüccet* diye adlandırılmıştır. Yüce Allah'ın: لا حُجَّةَ بَيْنَنا وَبَيْنَكُمْ *Bizimle sizin aranızda **tartışılacak** bir şey yoktur* (42/Şûrâ 15) sözünde ise, her şey apaçık ortada olduğundan herhangi bir delil getirme yoluna gidilmeyecektir demektir.

مُحاجَّة ise, hasımlardan her birinin karşısındakinden kendi hüccetini ve davasını çürütmeyi istemesidir. Allah buyurur ki: وحاجَّهُ قَوْمُهُ قالَ أتُحاجُّونّي في اللّه *Kavmi onunla **tartışmaya** girişti, bunun üzerine onlara dedi ki; sizler, O'nun hakkında benimle **tartışmaya** mı kalkışıyorsunuz?* (6/En'âm 80); فَمَنْ حاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ ما جاءَكَ *Sana gelen bilgiden sonra kim bu konuda seninle **tartışacak** olursa* (3/Âl-i İmrân 61); لِمَ تُحاجُّونَ في إبْراهيمَ *Ne diye İbrahim hakkında **tartışıyorsunuz**?* (3/Âl-i İmrân 65); ها أنتُمْ هؤلاءِ حاجَجْتُمْ فيما لَكُمْ بِهِ

301 Şair, Muhabbelu's-Sa'dî. Bkz. İbn Fâris, *Mücmel*, I, 221; Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, s. 74; Ukberî, *el-Meşûfu'l-Mu'lem*, I, 231.

302 Bu rivayet, Abdullah b. Abbâs'tan gelmiştir. İbn Ebî Şeybe ve İbn Ebî Hâtim O'ndan: *Umre, küçük hactır* şeklinde tahriç etmişlerdir. Şafiî de, *el-Um*'de Abdullah b. Ebû Bekr'den tahriç etmiştir ki: Resûlullah'ın Amr b. Hazm için yazdığı mektupta: *Umre, küçük hacdır* ifâdesi de yer almıştır. Bkz. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, I, 504-505; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 158.

303 Şair, en-Nâbiğatu'z-Zubyânî. Amr b. Hâris el-Asğar'ı methettiği bir kasidesinden. Bkz. *Divân*'ı, s. 11; Feyrûzâbâdî, *Besâir*, II, 432.

عَلَمٌ فلم تُحاجُّون فيما ليس لكم به علم *Diyelim ki, hakkında bilgi sahibi olduğunuz İsa konusu üzerinde **tartıştınız**. Peki hiç bilmediğiniz bir konu üzerinde ne diye **tartışıyorsunuz**?* (3/Âl-i İmrân 66); وإذ يتحاجّون في النّار *Ateşin içinde birbirleriyle **tartışırken*** (40/Mü'min 47). Yaranın derinliği de hac diye adlandırılmıştır. Şair şöyle der:

يحُجُّ مأمومة في قعرها لجف

105- *Bir öncüyü **yaralıyor**, derinliğinde koca bir çukur olan.*[304]

حجب / H-c-b

حجب ve حجاب herhangi bir şeye ulaşılmasına engel olmaktır. Fiili, حجبه حجْبا وحجابًا şeklindedir. حجابُ الجوْف ise, karnın kalbi kapatan kısmıdır. Allah buyurur ki: وبيْنهُما حجاب *İki taraf arasında bir **set** vardır* (7/A'râf 46); burada kastedilen gözün önünü kapatan bir şey değil; sadece, cennet ehlinin lezzetinin, cehennemliklere ulaşmasına; öte yandan, cehennemliklerin çektikleri eziyetin, cennetliklere ulaşmasını engelleyen şeydir. Tıpkı Yüce Allah'ın: فضرب بيْنهُم بسُور له بَابٌ باطنه فيه الرّحمةُ وظاهرُه من قبله العذاب *Bu sırada aralarına kapısı olan bir duvar çekilir. Bu duvarın gerisinde rahmet ve dış tarafında azap vardır* (57/Hadîd 13) sözünde açıkladığı gibi.

Ayrıca Allah buyurur ki: وما كان لبَشر أن يُكلمهُ اللهُ إلا وحْيا أوْ منْ وراء حجاب *Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya **perde** arkasında konuşur* (42/Şûrâ 51); yani: kendisiyle konuşulan ve kendisine tebliğ yapılan kişinin görmeyeceği şekilde. Yüce Allah'ın: حتّى توارتْ بالحجاب *Atlar koşup **perde** arkasından kayboldular* (38/Sâd 32) sözü ise, güneşin, batmak suretiyle gözlerden kaybolmasıdır.

حاجب ise, sultana ulaşmaya engel olandır. Baştaki حاجبان *iki kaş* ise, gözleri korumaları açısından birer hacip görevi görmelerindendir. Güneşin hacibi, hacibin sultan önünde yürümesi gibi, ondan önce görünmesindendir. Allah buyurur ki: كلا إنهُمْ عن ربّهم يوْمئذ لمحْجُوبُون *Hayır. şüphesiz onlar o gün, Rabblerinden **mahcup** kalacaklardır* (83/Mutaffifîn 15) sözüne gelince, فضرب بيْنهُم بسُور *Bu sırada aralarına kapısı olan bir **duvar** çekilir* (57/Hadîd 13) âyetinde işaret edilen nurun onlardan uzak tutulmasıdır.

حجر / H-c-r

حجر (taş) bilinen sert maddedir. Çoğulu أحجار ve حِجارة'dur. Allah buyurur ki: وقودُها النّاسُ والحجارة *Yakıtı insanlar ile **taşlar** olan* (2/Bakara 24). Deniyor ki: Buradaki حِجارة kibrit taşı demektir. Bizzat taşın kendisidir diyenler de vardır. Bu ifâde ile söz konusu ateşin büyüklüğüne dikkat çekilmiştir. Ayrıca o ateşin dünya ateşinden farklı olarak insan ve taş ile yandığına işaret edilmiştir. Dünya ateşinin, yandıktan sonra taşa

---

304 Şair, Azzâr b. Durra et-Tâî. İbn Fâris, *Mücmel*, I, 221; İbn Kuteybe, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, II, 977.

biraz tesir etse de, taşlarla yanması mümkün değildir. Kimileri ise, buradaki taş kelimesiyle, hakkı kabul etmede taş gibi sert bir şekilde karşı duranlar kast edilmiştir, demektedir. Bu durumda onlar Yüce Allah'ın: فهي كالحجارة او أشدُّ قسوة *Şimdi onlar **taş** gibi, hatta taştan bile daha katıdırlar,* (2/Bakara 74) âyetinde bahsettiği kimseler gibi olmaktadır.

حجر ve تحجير bir yerin etrafına taş konmasıdır. Bu anlamda حجرتُهُ حجراً، فهو محجور، حجّرتُهُ تحجيراً فهو محجّرٌ denmektedir. Taşların etrafını kuşattığı şeye ise حِجْرًا adı verilir. Aynı şekilde Ka'be'nin taşlık bölgesine de, Semud kavminin ülkesine de حجر adı verilmiştir. Allah buyurur ki: كذب أصحاب الحجر المُرْسلين ***Hicr** vadisinin halkı da gerçekten peygamberleri yalanlamışlardı* (15/Hicr 80).

Taşta, bir şeyin içinde yer alan koruyucu nitelik manası da düşünüldüğünden buradan hareketle akla da حِجْرٌ denmiştir. Çünkü insan, akıl sayesinde nefsinin her istediğini yapmaktan kendisini koruma imkanına kavuşur. Allah buyurur ki: هل في ذلك قسمٌ لذي حِجْرٍ *Bunlarda **akıl** sahipleri için birer yemin değeri var mıdır?* (89/Fecr 5).

el-Müberred der ki: Atın dişisine, karnında yavru taşıyıp onu koruduğundan حِجْرٌ adı verilmiştir.

حجر: Haram kılınarak koruma altına alınmış şeydir. Allah buyurur ki: وقالوا هذه أنعامٌ وحرثٌ حجرٌ *Bu hayvanlar ve ekinler **dokunulmazdır** dediler* (6/En'âm 138); ويقولون حجراً محجوراً *Sizler aftan ve cennetten **mahrumsunuz**, derler* (25/Furkân 22). Cahiliye döneminde, kişi korktuğu biri ile karşılaştığında böyle derdi.

Yüce Allah, kâfirlerin melekleri gördüklerinde, bunu demenin kendilerine fayda vereceğini sandıkları için böyle söylediklerini bildirmektedir. Allah buyurur ki: وجعل بينهما برزخا وحِجْرا محْجُورا *Fakat bu iki tür suyun birbirine karışmasını önleyen bir **engel**/aşılmaz bir **set** koydu* (25/Furkân 53); yani: Kaldırılması ve bertaraf edilmesine imkan olmayan bir engel. وفلانٌ في حجر فلان deyimi de, kişinin hem mali tasarruflarında hem de diğer birçok işinde kontrol altında olduğunu anlatır. Çoğulu حُجُورٌ'dur. Allah buyurur ki: وربائبكم اللاتي في **حجوركم** ***evlerinizdeki** üvey kızlarınız* (4/Nisâ 23).

حجْرُ القميص de, bir şeyin korunması amacıyla konduğu yer anlamını taşır. Taşın düşündürdüğü özelliklerden biri de yuvarlaklığıdır. Bu açıdan حجرتْ عينُ الفرس denmektedir ki, bu, atın gözlerinin etrafını bir süsle süslemektir. Ay için حجّر القمرُ denir ki, etrafında bir daire oluştu demektir.

حجّورة çocukların, yuvarlak bir daire çizerek oynadıkları bir oyundur. محجرُ العيْن *göz çukuru, yuvası* deyimi de bundandır. تحجر كذا deyimi *sertleşip taş gibi oldu* anlamına gelir. أحجار: Benî Temîm kabilesinin birkaç boyudur. Onlardan bazılarının adları جندل، حجر ve صخر olduğundan bu isimle anılmışlardır.

حجز / H-c-z

حجز iki şeyin arasına ayırıcı bir şey koyarak onları birbirinden ayırmaktır. Bu açıdan حجز بينهما denir. Allah buyurur ki: وجعل بين البحرين حاجزا *Ve farklı yoğunluktaki iki deniz arasına **set** koymuştur* (27/Neml 61). حجاز denmesinin nedeni, Şam ile Bâdiye arasında bir engel oluşturmasındandır. Allah buyurur ki: فما منكم من احد عنه حاجزين *Sizden hiçbiriniz de onu **koruyamazdınız*** (69/Hâkka 47). Burada âyette geçen حاجزين kelimesi, احد kelimesinin sıfatıdır ve çoğul konumunda gelmiştir.

حجاز devenin uyluğu ile bileğinin bükülerek bağlandığı iptir. Bazen ipin toplama/birleştirme manası da düşünülür. Bu bağlamda: احتجز فلان عن كذا *falan şu işten elini çekti* ve احتجز بإزاره *eteğini topladı* denir. حجزة السراويل *pantolonun kemeri* deyimi de bundandır. ان اردتم المحاجزة فقبل المناجزة yani: *Savunma (Hazırlık) yapacaksanız, bari onu savaştan önce yapınız.* حجازيك da denir ki, *onların arasına gir* demektir.

حد / H-d-d

حد iki şeyi, karışmalarını önleyecek şekilde, birbirinden ayıran engel demektir. Bu anlamda حددت كذا denir; yani: *Onun için, belirginleştiren bir sınır koydum.* حد الدار Evin haddi/*onun başkasından ayırt edilmesini sağlayan sınırdır.* حد الشيء: *Bir şeyin manasını kuşatan ve onu diğerlerinden ayıran özelliktir.*

حد الزنا والخمر Zina ve içkinin **haddi** ise, bu işleri yapanları bir daha onu yapmaktan alıkoymak, başkalarının onların yoluna girmelerini engellemek amacıyla uygulanan engelleyici bir tedbir niteliği taşıdığından bu adı almıştır.

Allah buyurur ki: وتلك حدود الله ومن يتعد حدود الله *Bunlar Allah'ın **sınırları**dır. Kim Allah'ın **sınırını** aşarsa* (65/Talâk 1); تلك حدود الله فلا تعتدوها *Bunlar Allah'ın koyduğu **sınırlardır**, onları aşmayın* (2/Bakara 129); الاعراب اشد كفرا ونفاقا واجدر الا يعلموا حدود ما انزل الله *Bedevi Araplar kâfirlikte ve münafıklıkta daha aşırı; Allah'ın peygamberine indirdiği hükümlerin **sınırlarını** bilmemeye daha yatkın kimselerdir* (9/Tevbe 97); yani: Hükümlerini.

Kimileri ise, âyette geçen حدود kelimesinin o hükümlerin gerçek anlamları olduğunu söylemişlerdir. Yüce Allah'ın belirlediği bütün hudûd/sınırlamalar dört kategoride ele alınabilir:

1. Kesin olup herhangi bir fazlalığı veya eksikliği kabul etmeyen sınırlamalar. Farz namazların rekat sayıları bunun örneklerinden biridir.

2. Fazlası kabul edildiği hâlde eksikliği kabul edilmeyen sınırlamalar. Bunun en tipik örneği zekâttır. Alt sınırı korunmuş, üst sınırı serbest bırakılmıştır.

3. Azaltılması kabul edildiği

hâlde, üst sınırı korunmuş olan sınırlamalar. [abdest alırken organlar için uygulanan temizlik sayıları gibi. Bunlar üç de, iki veya bir şeklinde de uygulanabilir. Erkekler için bir anda dört kadınla evlilik bunun üst sınırıdır. Bunun aza doğru olanları: Üç, iki ve bir şeklinde uygulanması da makbuldür].

4. Hem azaltılması hem de arttırılması uygun görülen sınırlamalar. [Herhangi bir zamanla sınırlandırılmış nafile namazlar bunun bir örneğidir. Sözgelimi, kuşluk namazı, sekiz rekattır. Bu, bundan fazla da kılınabilir, eksik de].[305*]

Allah buyurur ki: إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ *Allah'a ve Peygamberine **karşı gelenler*** (58/Mücâdele 5) yani karşı çıkarlar. Bu ya engel olmaya çalışmak şeklinde ya da demir kullanmak şeklinde olur.

حديد kelimesi ise, bilinen demirdir. Allah buyurur ki: وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ *Ayrıca büyük caydırıcılığı ve sertliği olan **demiri** indirdik* (57/Hadîd 25). حَدَدْتُ السِّكِّينَ *Bıçağı keskinleştirdim*; أَحْدَدْتُهُ *Onun için bir sınır belirledim* demektir. Kendi içinde yaratılış itibari ile veya mana yönünden bir incelik taşıyan her şey için حديد (keskin) sözcüğü kullanılır; بصير (gören) ve بصيرة (uzbakış) gibi.

Bu açıdan حَدِيدُ النَّظَرِ (keskin bakışlı), حَدِيدُ الْفَهْمِ (keskin anlayışlı) deyimleri kullanılır.

Allah buyurur ki: فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ *Bugün artık görüşün **kesindir*** (50/Kâf 22). لِسَانٌ حَدِيدٌ *demir dil*, deyimi لِسَانٌ صَارِمٌ *keskin dil* ve لِسَانٌ مَاضٍ *etkili dil* deyimi gibidir. Bu da, dilin keskin demir gibi etkili olması manasına gelir. Allah buyurur ki: سَلَقُوكُمْ بِأَلْسِنَةٍ حِدَادٍ *Sizi keskin dilleriyle **incitirler*** (33/Ahzâb 19). Savunma anlamı düşünüldüğünden kapıcıya da حَدَّادٌ adı verilmektedir. رَجُلٌ مَحْدُودٌ deyimi ise, rızkı ve kısmeti kapalı/engellenmiş adam demektir.

حدب / H-d-b

حدب kelimesinin asıl anlamı, حَدِبَ الظَّهْرُ *kamburu çıktı* deyiminden alınmış olabilir. Bu anlamdaki fiilin حَدِبَ الرَّجُلُ حَدَبًا، فَهُوَ أَحْدَبُ احْدَوْدَبَ şeklinde kalıpları vardır. وَنَاقَةٌ حَدْبَاءُ deyimi, zayıflığından sırtının kemikleri çıkmış olan dişi deveyi tanımlar. Bununla beraber, yeryüzünde her yüksek yer için de kullanılır. Buna da حَدَبٌ adı verilir. Allah buyurur ki: وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ *Bunlar bütün **tepelerden** akarak her tarafa yayılırlar* (21/Enbiyâ 96).

حدث / H-d-s

حُدُوثٌ: Araz olsun, cevher olsun, bir şeyin başta yok iken sonradan var olmasıdır. إِحْدَاثٌ ise: Bir şeyi icat etmektir. Cevherleri ihdas etmek, an-

305* Râğıb, hududun dört kategorisi olduğunu belirtip üç maddesini sayar. Sadece ilkine örnek verir. Fakat yazmaların birinde dördüncü madde de kaydedilmiştir. Biz açıklamaları şerhlerle tamamladık -(Mütercimler).

cak Yüce Allah tarafından gerçekleştirilebilir. مُحدث: Yok iken, sonradan icat edilen şeydir. Bu da ya bizzat kendisinde söz konusu olur ya da yeniliği bir başkasının yanında meydana gelmesi itibariyledir.

أحدثت ملكا *yeni bir güç elde ettim* deyimi bundandır. Allah buyurur ki: مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحْدَثٍ *Onlar Rabb'lerinden gelen her **yeni** uyarıyı* (21/Enbiyâ 2). Her yeni ortaya çıkan iş veya söze de مُحْدَث denir. Allah buyurur ki: حتّى أُحْدِثَ لكَ مِنْهُ ذِكْرًا *Ben sana onun hakkında **açıklama** yapana kadar* (18/Kehf 70); لعلّ الله يُحدِثُ بعْدَ ذلك أمْرًا *Bilemezsin, olur ki, Allah bunun ardından (gönlünüzde sevgi gibi) bir hâl **meydana getirir*** (65/Talâk 1). Duyarak veya vahy yoluyla insana uyanıkken veya uykusunda gelen her söze حديث adı verilir.

Allah buyurur ki: وإذْ أسرّ النّبيُّ إلى بعْضِ أزْواجِهِ حديثًا *Peygamber, eşlerinden bazılarına gizlice bir **söz** söylemişti* (66/Tahrîm 3); هل أتاك حديثُ الغاشية *Her şeyi kaplayacak kıyametin **haberi** sana gelmedi mi?* (88/Gaşiye 1); وعلّمْتني من تأويل الاحاديث *Beni **olayları** (ya da rüyaları) yorumlamaya ilişkin bazı bilgiler ile donattın* (12/Yûsuf 101); yani: İnsanın rüyasında duyduğu şeyler.

Yüce Allah kendi *kitabını* da حديث diye adlandırmıştır: فليأتوا بحديثٍ مثله *Haydi onun gibi bir **söz** getirsinler* (52/Tur 34); أفمِنْ هذا الحديث تعْجبون *Siz, bu **söze** mi hayret ediyorsunuz?* (53/Necm 59); فمَالِ هؤلاءِ القوْمِ لا يكادُون يفقهون حديثًا *Bu topluluğa ne oluyor da kendilerine söylenen **sözü** anlamaya yanaşmıyorlar?* (4/Nisâ 78); حتّى يخوضوا في حديثٍ غيْرِه *Başka bir **söze** geçinceye kadar* (6/En'âm 68); فبأيّ حديثٍ بعْدَ الله وآياته يؤْمنون *Allah'tan ve O'nun âyetlerinden sonra hangi **söze** inanacaklar* (45/Câsiye 6); ومن أصْدق من الله حديثًا *Allah'tan daha doğru **sözlü** kim olabilir?* (4/Nisâ 87).

Peygamber de: إن يكُنْ في هذه الأمّة محدثٌ فهو عمرُ *Eğer bu ümmette bir **muhaddes** olsaydı, bu Ömer olurdu*[306] buyurmuştur. Burada Peygamber, مُحدث derken, Yüceler Aleminden kendi gönlüne bir şeyler bırakılan kimseyi kastetmektedir. Allah buyurur ki: فجعَلْناهُمْ أحاديث *Onları **dillere düşürdük*** (34/Sebe' 19); yani: Kendileriyle örnek verilen haberler.

حديث: Meyvenin tane olanıdır. رجُل حدث: *Güzel konuşan/hoş sohbet adam* demektir. حدث النّساء *kadınlarla konuşmaktan hoşlanan* anlamına gelir. Konuşma anlamına gelen fiilin حادثته ، حدّثته ، تحادثوا gibi formları vardır. صار أحْدوثة *konuşulan biri oldu* demektir. رجل حدث *yeni adam* ve حديث السن *genç, toy* deyimleri ise, aynı anlamdadır. حادثة: İnsanın başına gelen olay/beladır; çoğulu, حوادث'tir.

حدق / H-d-k

حدائق ذات بهجة *Gözleri aydın-*

---

306 Hadis sahihtir. Muttefakun aleyhtir. Buhârî, VII, 40; Müslim, 2398; Ahmed, *Müsned*, II, 139; Nevevî, *Riyâdu's-Sâlihîn*, s. 564.

latan ***bahçeler*** *bitirdik* (27/Neml 60) âyetinde geçen حدائق kelimesi حديقة'nın çoğuludur. Bu da, arazinin sulu olan bir parçasıdır. Şekil olarak ayrıca içinde su bulunması nedeniyle, gözbebeğine benzetilmiştir. Gözbebeği olan حدقة'nın çoğulu, حداق ve أحداق şeklindedir. حدّق تحديقا: Sert biçimde baktı demektir. حدقوا به ve أحدقوا: *Etrafını çevirdiler* demektir ki, gözbebeğinin yuvarlaklığına benzetme yapılmıştır.

حذر / H-z-r

حَذَر: Korkulan şeyden sakınmaktır. Fiili: حذر حذرًا ve حذرته şeklindedir. Allah buyurur ki: يحذر الآخرة *Âhiretten* ***çekinen*** (39/Zümer 9): إنا لجميع حاذرون *Biz kesinlikle* ***ihtiyatlı*** *bir topluluğuz* (26/Şuarâ 56); âyetin bu kökten gelen kelimesi حذِرون ve حاذِرون şeklinde okunmuştur. Yüce Allah yine buyurur: يحذركم الله نفسه *Allah sizi kendinden* ***sakındırır*** (3/Âl-i İmrân 28); خذوا حذركم ***Savaş techizatınızı*** *alınız* (4/Nisâ 71); yani: İçinde silah ve benzerinin bulunduğu sakınılan şeyler.

هم العدو فاحذرهم *Onlar düşmandır; onlardan* ***sakın*** (63/Münâfikûn 4); إن من أزواجكم و أولادكم عدوا لكم فاحذروهم *Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size bir düşman kılınmıştır; onlardan* ***sakının*** (64/Teğâbun 14).

حذار: *Sakın* demektir. Tıpkı, مناع fiilinin, *men et (yapma)* anlamına gelmesi gibi.

حر / H-r-r

حرارة kelimesi, soğukluğun zıddıdır. Bu da iki çeşittir:

1. Sıcak cisimlerden havaya geçen harâret. Bu, güneş ve ateşin harâreti gibi sıcaklıklardır.

2. Tabiattan insanın vücuduna geçen harâret. Hamamdaki kişinin duyduğu sıcaklık gibi. Hem gün hem de rüzgâr için يحر حرا حرارة fiili kullanılır. حر يومنا فهو محرور Günümüz **sıcak** oldu, **sıcak** bir gün dendiği gibi, حر الرجل adam ısındı (sıcak oldu) da denir. Allah buyurur ki: لا تنفروا في الحر قل نار جهنم أشد حرا *Sıcakta sefere çıkmayın. Onlara: Cehennem ateşi bundan daha* ***sıcaktır****, de* (9/Tevbe 81).

حرور ise, sıcak rüzgârdır. Allah buyurur ki: و لا الظل و لا الحرور *Gölge ile aşırı* ***sıcaklık*** *da bir olmaz* (35/Fâtır 21). استحر القيظ: Yazın sıcaklığı arttı, حرر Susuzluktan ciğerin kuruması, حرة: Sıcaklığın tekiline denir; حرة تحت قرة *soğukluğun altındaki sıcaklık* deyimi gibi. Yine حرة: Sıcaklığın vurmasıyla siyahlaşan bir taştır. Bundan istiâre yoluyla alınan bir ifâde olarak: استحر القتل denir ki: Savaşın kızıştığını anlatır.

حر العمل ise, bir işin şiddetidir. Bu bağlamda denir ki: إنما يتولى حارها من تولى قارها ancak işi yapan ve faydalanan, cezaya ve dayağa katlanır.

حُر ise, kölenin zıddıdır. Bu anlamda حر بين الحرورية و الحرورة denir ki, hür olduğu her hâlinde belli olan kişi demektir.

Hürriyet iki çeşittir:

Birincisi: Başkasının kendisi üzerinde herhangi bir hakimiyeti olmayan kimse. الْحُرُّ بِالْحُرِّ ***Hür** erkeğe karşı **hür** erkek* (2/Bakara 178) âyetinin bahsettiği kişi gibi.

İkincisi: Dünyalık kazançlar konusunda aşırı hırs ve istek sahibi olmak gibi kötü sıfatların ele geçiremediği kişi. Bunun zıddı olan kulluğa Hz. Peygamber (sas) şu sözüyle işaret etmiştir: تَعِسَ عَبْدُ الدِّرْهَمِ، تَعِسَ عَبْدُ الدِّينَارِ *Dirhemin kulu mahvolmuştur; dinarın kulu mahvolmuştur.*[307] Şair şöyle der:

وَرِقُّ ذَوِي الأَطْمَاعِ رِقٌّ مُخَلَّدُ

106- *Tamah sahiplerinin köleliği, sonsuz köleliktir.*[308]

عَبْدُ الشَّهْوَةِ أَذَلُّ مِنْ عَبْدِ الرِّقِّ *Şehvetin kölesi, esir alınmış köleden daha aşağıdır* denmiştir.

تَحْرِير ise, insanı serbest bırakmaktır. Birincisine örnek: فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ *Bunun cezası mü'min bir köleyi **azat etmektir*** (4/Nisâ 92); ikincisine örnek: نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا *Karnımdaki çocuğu, her türlü endişeden **arınmış** olarak sırf sana adadım* (3/Âl-i İmrân 35); deniyor ki: Bu, kişinin kendi çocuğundan Yüce Allah'ın: بَنِينَ وَحَفَدَةً *Çocuklar ve torunlar* (16/Nahl 72) sözünde bahsettiği dünyalık menfaatinden faydalanmaması; aksine onu sadece ibâdete adamasıdır. Onun için Şa'bî: مُحَرَّرًا kelimesinin anlamı, Muhlas (*adanmış*), der. Mücahid ise: *Kiliseye hizmetçidir*, Ca'fer de: *Dünya işlerinden azatlıdır*, demiştir. Bu anlamların hepsi de bir noktada toplanmaktadır.

حَرَّرْتُ الْقَوْمَ: Topluluğu serbest bıraktım, onları hapis esaretinden azat ettim demektir: حُرُّ الْوَجْهِ İhtiyacın kendisini köle almadığı durumdur. حُرُّ الدَّارِ: Evin ortasıdır. أَحْرَارُ الْبَقْلِ de bilinen bakla ışkınlarıdır. Şair şöyle der:

١٠٧- جَادَتْ عَلَيْهِ كُلُّ بِكْرٍ حُرَّةٍ

107- *Bütün **hür** kızlar ona ikramda bulundu.*[309]

وَبَاتَتِ الْمَرْأَةُ بِلَيْلَةٍ حُرَّةٍ *Kadın, geceyi, **özgür** bir şekilde geçirdi.* Bunların hepsi birer istiâredir. Elbisenin harîri/ipeği, ince olanıdır. Allah buyurur ki: وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ *Oradaki elbiseleri de **ipekten** olur* (35/Fâtır 33).

حرب / H-r-b

حَرْب kelimesi, bildiğimiz savaştır. حَرَب ise, savaşta karşı taraftan zorla alınan şeydir. Ayrıca, savaşta ele geçen her şeye حَرَب denmiştir. Onun için: الْحَرْبُ فِيهِ الْحَرَائِبُ *Savaşta ele geçen pek çok ganimet olur* denir.

١٠٨- وَالْحَرْبُ مُشْتَقَّةُ الْمَعْنَى مِنَ الْحَرَبِ

108- ***Savaş**, mana yönünden **ga-***

307 Hadis, sahihtir. Bkz. Buhârî, Cihad, Harase fi'l-Gazv (VI, 60); Rikak, Ma Yuttaka min Fitneti'l-Mâl, XI, 253; İbn Mâce, Zühd (II, 1386); Begavî, *Şerhu's-Sünne*, XIV, 262; Suyûtî, *el-Fethu'l-Kebîr*, II, 31.

308 Bkz. Râğıb, *Zeria*, s. 206.

309 Şair, Antera. *Muallaka*'sında. Bkz. Nahhâs, *Şerhu'l-Kasâidi't-Tis'i*, II, 16; İbn Fâris, *Mücmel*, I, 211.

nimetten alınmıştır.[310]

قد حرب فهو حريب deyimleri, *soyuldu, soyulmuş adam* anlamına gelir. تحريب ise, savaşı kışkırtmaktır. رجل محرب *savaşta kullanılan bir silah gibi iş gören kişi* demektir. حربة: Savaşta bilinen bir alettir. Aslı ise, حرْب veya حِراب'tan olup فعْلة kalıbında gelmiştir. Bu açıdan محراب المسجد (cami mihrabı) denmesinin nedeni, deniyor ki: Şeytan ve heva ile savaşmanın yeri olduğundandır.

Ayrıca: Bu adı almasımn nedeni, insanın orada dünya işlerinden ve aklının dağınıklığından soyutlanmış olması gerektiğindendir diyenler de vardır. Öte yandan, asıl, *evin mihrabı* deyiminden alınmış olmasıdır; bu meclisin baş tarafıdır; sonra camiler yapılınca, ön tarafları bu adla anılmıştır diye de açıklanmıştır.

Mihrabın aslı mescittedir; bu, mescidin ön tarafını anlatmak için tahsis edilmiş bir isimdir; evin ön tarafının mihrap diye adlandırılması, mescidin mihrabına benzetilmesindendir. Bu görüş, sanki daha doğrudur. Allah buyurur ki: يعملون له ما يشاء من محاريب وتماثيل *İsteği uyarınca ona,* ***mabetler****, heykeller yapıyorlardı* (34/ Sebe' 13).

حرْباء: Güneşi gördüğünde onunla savaşır gibi yapan bir haşeredir. حِرْباء ise, çividir. Şekil olarak hirbâ diye bilinen haşereye benzediğinden bu adı almıştır. Nitekim benzerlik esas alınarak: ضبة *keler gibi* ve كلب *köpek gibi* denmektedir.

حرث / H-r-s

حرْث, tohumu yere atmak ve onu ekin için hazırlamaktır. Ekilene de حرْث adı verilir. Allah buyurur ki: أن اغدوا على حرثكم ان كنتم صارمين *Haydi ürünleri toplayacaksanız erkenden* ***ekininize*** *gidin diye* (68/Kalem 22). Yüce Allah'ın: من كان يريد حرث الاخرة نزد له فى حرثه ومن كان يريد حرث الدنيا نؤته منها *Âhiret* ***kazancı*** *isteyenin kazancını artırırız; dünya* ***kazancını*** *isteyene de ondan veririz* (42/Şûrâ 20) sözünde dile getirilmekte olan elde edilmiş imaret manası da düşünüldüğü olmaktadır. Ben, *Mekârimu'ş-Şerîa*'da dünyanın insanlar için bir ekin, onların da orada çiftçiler olduklarını ve ekinlerinin nasıl olduğunu açıkladım.[311]

Rivâyette kaydedilmiştir ki: أصدق الأسماء الحارث *İsimlerin en doğrusu el-Hâris'tir.*[312] Bunun nedeni ise, ismin

310Şair, Ebû Temmâm. *Divân*'ı, s. 20.

311 Bkz. Râğıb, *Zerîa*, s. 210-211.

312 Abdullah b. Mes'ûd'un Peygamberden aldığı hadistir; şöyle buyurdu: *Allah'ın en sevdiği isimler, ona kulluğu dile getirenlerdir. En doğru isimler ise,* هَمّام*(hemmâm) ve* حارث *(haris)'tir.* Şîrâzî, *Elkâb*'ta ve et-Taberânî tahriç etmiştir. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*'de: *İsnadı zayıftır*, denmektedir. Bkz. Suyûtî *el-Fethu'l-Kebîr,* I, 46; *Keşfu'l-Hafâ,* I, 51. Ebû Vehb Cuşemî hadisinde ise, Peygamber şöyle buyurur: *Peygamberlerin isimlerini alınız. Allah'ın en sevdiği isimler, Abdullah ve Abdurrahman'dır. En doğrusu ise, Hâris ve Hemmâm dır.* Ebû Dâvûd tahriç etmiştir.

kazanç manası taşımasıdır. احرث فى دنياك لاخرتك *Dünyanda âhiretin için çalış*[313] diye bir rivâyet de vardır.

Yerin sürülmesinde kızıştırma manası düşünüldüğünden حرثت النار denmiştir ki, ateşi kızıştırdım demektir. Aynı şekilde ateşin kendisiyle kızıştırıldığı şeye de محرث adı verilmiştir. Aynı kökten: احرث القران *Kur'ânı çok oku* demektir. حرث ناقته *Dişi devesini çalıştırdı* anlamına gelir.

Muâviye, Ensâr'a: Nevâdihiniz ne oldu? diye sorunca, Onlar: *Onları Bedir günü ektik*, dediler. Allah buyurur ki: نساؤكم حرث لكم فأتوا حرثكم انى شئتم *Kadınlarınız sizin **ekinlerinizdir**. O hâlde, **ekinlerinize** dilediğiniz yoldan varın* (2/Bakara 223); bu, teşbih yoluyla söylenmiş bir ifâdedir. Kadınlar sayesinde, insanlık türünün devamını sağlayan tohum ekilebilmektedir. Tıpkı, toprak sayesinde, her bitki ve hububatın devamını sağlayan tohumların ekilebilmesi gibi. ويهلك الحرث و النسل ***Ekini** ve nesli mahvetmeye çalışır* (2/Bakara 205) âyeti ise, her iki ekini de kapsamaktadır.

Bkz. Hattâbî, *Meâlimü s-Sünen*, IV, 126; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, III, 85.

313 Manası Enes kanalıyla Peygamberden alınmıştır: *Dünyanızı düzeltiniz ve yarın ölecekmiş gibi ahretiniz için çalışınız.* Firdevs'te tahriç edilmiştir. İbn Kuteybe, Peygambere nispet etmeden, Amr b. As'ın sözü olarak tahriç etmiştir. Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, III, 244; Suyûtî *el-Fethu'l-Kebîr*, I, 190; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa*, I, 412.

حرج / H-r-c

حرج ve حراج kelimelerinin aslı, iki şeyin toplamı (birleşmesi) demektir. Bazen birleşen şeyler arasındaki darlık düşünülerek kullanılır. Sözgelimi, dar olan şey için: حَرَجٌ denir. Günâh için de حرج adı verilir. Allah buyurur ki: ثمّ لا يجدوا فى انفسهم حرجا *Onlar sonra da hiçbir **burukluk** duymaksızın* (4/Nisâ 65); وما جعل عليكم فى الدين من حرج *Din konusunda size hiçbir **zorluk** yüklemedi* (22/Hac 78). Göğsü daraldı da denir. Allah buyurur ki: يجعل صدره ضيقا حرجا *Göğsünü, **dar** ve tıkanık yapar* (6/En'âm 125).

Bu âyetteki حرج kelimesi, حرجًا şeklinde de okunmuştur.[314] Yani: Küfrü ile gönlünü daraltır; çünkü: Küfür, zanna dayalı bir inanç olduğundan neredeyse gönlün asla rahat kabullenmediği bir durumdur. Tıpkı (Allah'ın) şu sözü gibi: ختم الله على قلوبهم *Allah onların kalplerini mühürlemiştir* (2/Bakara 7); ayrıca فلا يكن فى صدرك حرجٌ منه *O hâlde bu görevi yaparken sakın ruhun **sıkılmasın*** (7/A'râf 2). Bunun bir yasaklama olduğu da, bir dua olduğu da söylenmiştir. Bir hüküm olduğu ve الم نشرح لك صدرك *Senin göğsünü açmadık mı?* (94/İnşirâh 1) âyeti gibi olduğunu söyleyen de vardır. متحرّج ve متحوّب ise, sakıncalı ve günâh olan şeyden sakınan kişidir.

314 Bu Nâfi', Ebû Bekir ve Ebu Ca'fer'in kıraatidir. Bkz. Dimyâtî, *Ithâf*, s. 216.

حرد / H-r-d

حَرْد: Kızmak ve öfkelenmekten alıkoymaktır. Allah buyurur ki: وَغَدَوْا عَلَى حَرْدٍ قَادِرِينَ *Ürünleri toplayacaklarından **emin** olarak erkenden gittiler* (68/Kalem 25); yani: Bunu yapmaktan sakınabilirlerdi, buna güçleri yeterdi. نزل فلانٌ حريدا de toplulukla düşüp kalkmaktan sakındı. هُوَ حريدُ المحل de, yeri topluluktan uzak kişi demektir. حاردت السّنة والناقة: Senenin yağmurunun kıt olması ve sütü azalan dişi deve demektir.

حرد fiili, öfkelendi manasına gelir. حرّدته كذا kızdırmak demektir. بعيرٌ احرد: Ön ayaklarının birinde aksaklık olan devedir. حرْديّة de, hayvanları soğuk ve rüzgârdan korumak için etrafı çitlerle çevrilmiş yer demektir.

حرس / H-r-s

Allah buyurur ki: فوجدناها مُلئت حرسا شديدا *Orayı sert **bekçilerle** ve göktaşları ile dopdolu bulduk* (72/Cin 8). حرس ve حُرّاس kelimeleri yeri koruyan/bekçi anlamına gelen حارس'in çoğuludur. حرز ve حرْس kelimeleri ise, telâffuz yakınlıkları kadar mana açısından da yakındır. Şu farkla ki, حرْز daha çok para ve eşya için kullanılır, حرس ise, daha çok mekânlar için kullanılır. Şair şöyle der:

١٠٩- فبقيت حرسا قبل مجرى داحس
لوْ كان للنّفس اللّجوج خلودُ

109- *Dâhis'in geçmesinden önce* ***bekçi*** *olarak kaldım;*
Keşke bu nefesi sonsuza dek burada harcasaydım.[315]

Deniyor ki: Manası: *Harsen*, yani, *dehran* (uzun zaman) demektir. Eğer, hars kelimesinin uzun zaman anlamına geldiğinin delili sadece bu beyit ise, bu onu göstermez; çünkü: Bunun, hâl yerine kullanılmış bir mastar olma ihtimali de vardır. Yani: Bekçi olarak kaldım. Uzun zaman ve süre anlamında kullanıldığı, hars kelimesinden değil, sözün anlamından anlaşılmaktadır.

احترس fiilinin manası ise: Olmak (oluşmak) manasını taşıyan diğer kalıplar gibi, korunak sahibi olmak demektir. حريسة الجبل Dağda geceleyin beklenen şey manasına gelir. Ebû Ubeyde der ki: حريسة bizzat محروسة *korunan*ın kendisidir. حريسة nin çalınan şey olduğu söylenmiştir. حرس يحْرُس حرْسًا fiili bu anlamdadır. Bunun حريسة kelimesinden alındığı da düşünülebilir; çünkü: Arapların onu hırsızlık anlamında kullandıkları sabittir.

حرص / H-r-s

حِرْص: Aşırı biçimde arzu etmek ve aşırı biçimde istemektir. Allah buyurur ki: إن تحرص على هداهم *Sen onların doğru yola gelmelerini ne kadar **ısrarla istesen** de* (16/Nahl 37); yani: Eğer iradeni onların hidâyetinde aşırı biçimde kullansan da. Allah buyurur

315 Şair, Lebîd. Bkz. *Divân*'ı, s. 46.

ki: ولَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاةٍ *Onları, insanların hayata **en düşkünü** olarak bulacaksın* (2/Bakara 96); وما أَكْثَرُ النَّاسِ ولَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ *Sen insanların iman etmesini ne kadar **ısrarla istersen** iste, onların çoğu iman etmeyecektir* (12/Yûsuf 103). Bunun aslı ise, giysiyi dikkatle soymak anlamına gelen حرص القصّار الثوب deyiminden alınmıştır. حارصة: Cildin soyulmasına yol açan bir yaradır. حارصة ve حريصة de, yağmuru ile yeri âdeta soyan bir buluttur.

حرض / H-r-d

حَرَض: Bir şey sayılmayan ve hayrı olmayan şeydir. Onun için ölmek üzere olana حرض adı verilir. Allah buyurur ki: حتّى تكون حرضا *Yatağa düşene kadar* (12/Yûsuf 85). Bir şey insanı yıktığında أَحْرَضه كذا denir. Şair şöyle der:

١١٠- انّي امرؤ نابني همّ فاحرضني

110- *Ben hüznün yakaladığı ve **yıktığı** bir kişiyim.*[316]

حُرضة: Yoksulluk yüzünden kumarda kazanılıp dağıtılan etten başka et yiyemeyen kişidir.

تحريض ise: Çok süslemek, işin zorluğunu kolaylaştırmak gibi edimlerle bir şeyi teşvik etmektir. Bu, aslında *haradı* (değersizliği) ortadan kaldırmak gibidir. Tıpkı: مرّضته *hastalığını bertaraf ettim* ve قذّيته *gözündekini temizledim* fiilleri gibi. احرضته ise, *bozdum* demektir. Bu da, أقذيته *Onu pisliğin içine attım*, fiili gibidir.

حرف / H-r-f

حَرْفُ الشَّيْءِ: Bir şeyin harfi, onun kenarı/ucu demektir. Çoğulu, أحرف ve حُرُوف'tur. Kılıcın kenarı, geminin kenarı ve dağın kenarı denir. حُرُوفُ الهِجَاء hece harfleri, kelimenin uçları (parçaları)dır. Nahivde Avâmil Harfleri: Kelimeleri birbirine bağlayan bağlaçlardır. ناقة حرف deyimi, cılız (zayıf) dişi devedir. Bu, dağın kenarına ya da incelikte kelimenin harflerinden birine benzetilmiştir.

Allah buyurur ki: ومن النّاس من يعبُدُ الله على حرف *İnsanlardan kimi de Allah'a **dil ucuyla** kulluk eder* (22/Hac 11); bu ifade sonra geleni ile açıklanmış olabilir: فإن أصابه خيرٌ اطمأنّ به وإن أصابته فتنة انقلب على وجهه *Eğer işleri iyi giderse hoşnut olur. Fakat imtihan amaçlı bir sıkıntı ile karşılaşırsa, sırt çevirir* (22/Hac 11); aynı anlamda: مذبذبين بين ذلك *İki taraf arasında yalpalarlar* (4/Nisâ 143) âyeti vardır.

انحرف عن كذا، تحرّف ve احترف fiilleri de bu manaya yakındır. اِحْتِرَاف ise kazanç için bir meslek elde etmeye çalışmaktır. حرفة de, meslek olup kişiden ayrılmayan durumudur. قعدة ve جلسة fiilleri gibi.

مُحَارَف: Mal-mülkün boşadığı mahrum yoksul kişidir. Bir şeyi tahrif etmek, onu eğip/bükmektir. Kalemin tahrifi, sözün tahrifi gibi. Bu; sözü, iki anlama gelebilecek **şekilde** ortaya koymaktır.

---

316 Şair, Aracî.

Allah buyurur ki: يُحرِّفون الكلم عن مواضعه *Kelimelerin yerlerini **değiştirerek*** (4/Nisâ 46); يُحرِّفون الكلم من بعد مواضعه *Kelimelerin bir kısmının yerlerini **değiştirerek*** (5/Mâide 41); ثمّ يحرّفونه من بعد ما عقلوه *Sonra anlamına akılları yattıktan sonra, onu bile bile **değiştirirlerdi*** (2/Bakara 75).

حرّيف ise, içinde sıcaklık ve acı bulunan şeydir. Bu sanki, tatlılık ve sıcaklıktan sapmış gibi bir anlama işaret eder. طعامٌ حريف (hem sıcak hem acı yemek) deyiminin anlamı da bundandır. Peygamberden rivâyet edilmiştir ki: نزل القرآنُ على سبعة أحرف Kur'ân *yedi harf üzere gönderilmiştir.*[317] Bu konu, Kur'ân'ın faydalarına dikkat çeken risalede uzun uzadıya incelenmiştir.

حرق / H-r-k

أحرق كذا فاحترق denir ki, yakmak demektir. حريق ise: ateştir. Allah buyurur ki: وذوقوا عذاب الحريق *Kasıp **kavuranın** azabını tadınız* (22/Hac 22); فأصابها اعصار فيه نار فاحترقت *Ansızın esen bir samyeline tutularak **yanıp** kül olsun* (2/Bakara 266); قالوا حرّقوه وانصروا آلهتكم *Onu **yakınız** ve tanrılarınızı destekleyiniz, dediler* (21/ Enbiyâ 68); لنحرقنّه *Onu kesinlikle **yakacağım**,* (20/Tâhâ 97), bu fiil, لنحرُقنّه şeklinde de okunmuştur.

Bir şeyi yakmak, alev olmadan ona sıcaklık vermektir. Giysiyi vurarak yakmak gibi. حرق الشيء bir şeyi eğe ile eğelemek anlamına gelir. حرق النابَ *diş biledi* sözü bundan alınmış bir istiâredir. يحرق عليّ الأرّم öfkeden dişlerini gıcırdatmaktır. حرق الشعرُ *saç, dağınık hâle geldi* anlamına gelir. ماءٌ حُراق tuzluluğu ile yakan su demektir. إحراق alevli bir ateşi bir şeyin içine atmaktır. احرقني بلومه *kınamasıyla yaktı beni* deyimi, istiâre yoluyla kullanılır ve bir kişiyi kınayarak ona aşırı biçimde eziyet etmektir.

حرك / H-r-k

Allah buyurur ki: لا تحرّك به لسانك *Onunla dilini **depretme*** (75/Kıyame 16). حركة, sükûnetin (hareketsizliğin) zıddıdır. Bu ancak cisimler için söz konusudur ki cismin bir yerden bir yere taşınmasıdır. Bazen تحرّك كذا denir ki, değişmeyi ifâde eder. Parçalarının artması ya da parçalarından bir kısmının azalması da hareketlenme ile anlatılır.

حرم / H-r-m

حرَام kelimesi, ya ilâhî açıdan ya da beşeri yönden yasaklanan ya zorla ya da akıl veya şeriat tarafında yahut da emrine uyulan biri tarafından yasaklanmış şey demektir. Allah buyurur ki: وحرّمنا عليه المراضع *Süt annelerinin emzirmelerini ona **haram** kıldık*

317Hadis sahih olup muttefakun aleyhtir. Bkz. Buhârî'nin rivayeti şöyledir: *Şüphesiz bu Kur'ân yedi harf üzere gönderilmiştir. Onu hangisiyle daha iyi okuyabilirseniz onunla okuyunuz*. Bkz. *Fedâilu'l-Kur'ân*: İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IX, 23; Müslim, II, 202; İbn Abdi'l-Berr, *Temhîd*, VIII, 272.

(28/Kasas 12) bu ilâhî yönlendirme şeklinde gerçekleşen bir haram kılmadır. وحرام على قرية أهلكناها *Yok ettiğimiz kentlerin halklara **haramdır*** (21/Enbiyâ 95) ve فإنها محرمة عليهم أربعين سنة *Kırk yıl boyunca orası onlara **haram** kılınmıştır* (5/Mâide 26) âyetlerindeki haramlık da bu şekilde yorumlanmıştır.

Kimileri bu zorla haram kılma kısmına girer ilâhî yönlendirme değil. إنه من يشرك بالله فقد حرم الله عليه الجنة *Kim Allah'a ortak koşarsa Allah ona cenneti kesinlikle **haram** etmiştir* (5/Mâide 72) âyetindeki haramlık zora dayalı yasaklama örneğidir. إن الله حرمهما على الكافرين *Allah onların ikisini de kâfirlere **haram** kılmıştır* (7/A'râf 50) âyeti de bu anlamdadır.

Şeriat ile gelen haram kılma ise yiyeceğin yiyeceğe karşılık olarak satılıp aralarında bir fazlalığın kabul edilmesi gibidir. Allah buyurur ki: وإن يأتوكم أسارى تفادوهم وهو محرم عليكم إخراجهم *Sonra size esir olarak geldikleri taktirde, size **haram** olduğu hâlde, fidye vererek kendilerini kurtarıyorsunuz* (2/Bakara 85). Bu onların şeriatının hükmüne göre kendilerine haram kılınmıştı. Yüce Allah'ın: قل لا أجد في ما أوحي إلي محرما على طاعم يطعمه *De ki; Bana vahy edilenlerde hiçbir hayvanın yenmesinin **haram** kılındığını görmüyorum* (6/En'âm 145); وعلى الذين هادوا حرمنا كل ذي ظفر *Yahudilere bütün tırnaklı hayvanları **haram** kıldık,* (6/En'âm 146) sözleri de bu anlamdadır.

سوط محرم derisi tabaklanmamış kamçı demektir.

Bu Peygamberin (sas) sözünde ifâde ettiği tabak ile helal kılınmamış demektir: أيما اهاب دبغ فقد طهر *Hangi deri tabaklanırsa artık temiz olur.*[318] Bu, yumuşamamış olan haramdır, diyenler de mevcuttur.

حرم kelimesinin bu isimle anılmasının nedeni, Yüce Allah'ın orada pek çok şeyi haram kılmasıdır. Halbuki bunlar başka yerde haram sayılmamıştır.

الشهر الحرام (Haram Ay: Kutsal Ay) da böyledir. Bu sıfat insan içinde kullanılır. رجل حرام وحلال، ومحل ومحرم denir ki, hepsi de Haram Aylar'da olup olmamakla ilgilidir. Allah buyurur ki: يا أيها النبي لم تحرم ما أحل الله لك تبتغي مرضات أزواجك *Ey peygamber, niçin Allah'ın sana helal kıldığı şeyi, eşlerinin gönlünü almak için kendine **haram** kılıyorsun?* (66/Tahrîm 1) yani: Neden onun haram olduğuna hükmediyorsun halbuki Yüce Allah tarafından belirlenmeyen hiçbir haram kılma, bir değer ifâde etmez: وأنعام حرمت ظهورها *Sırtları haram kılınmış birtakım hayvanlar* (6/En'âm 138) gibi. Yine buyurur ki: بل نحن محرومون *Daha doğrusu Biz her şeyden **mahrum** kaldık* (56/Vâkıa 67); yani: yücelik yönünden men edilmişlerdir.

---

318 Hadisi ed-Dârakutnî, *Sünen*'inde, İbn Ömer'den tahriç etmiş ve *isnadı Hasendir* demiştir. Ayrıca Nesâi, VII, 173; İbn Mace (HN: 3609) ve Ahmet, *Müsned*, I, 219 de tahric etmiştir.

وفي أموالهم حق للسائل والمحروم *Mallarında dilenci ve **yoksul** için bir hak vardı* (51/Zâriyât 19) âyeti ise rızkı başkasına genişletildiği gibi genişletilmeyen kimse demektir. bununla kast edilen köpektir diyenler ise bu sözü tenkid eden bazılarına anladığı gibi bunun bir köpek ismi olduğunu söylemiş değildir. Bu sadece darbu mesel bağlamında söylenmiş bir ifâdedir. Çünkü köpek insanların çoğu zaman mahrum bıraktığı yani bir şey vermediği bir hayvandır. المخرمة والمحرمة والحرمة kelimeleri de bu anlama işaret eder. استحرمت الماعز ifâdesi ise, *keçinin erkeğini istemesi*nden kinâyedir.

حرى / H-r-y

حرى الشيء يحري yani harâsını kast etti. Yani yanını, bir tarafını. تحراه da bu anlama gelir. Allah buyurur ki: فأولئك تحروا رشدا *Müslüman olanlar, doğruyu arayıp bulanlardır* (72/Cin14) حرى الشيء يحري Herhangi bir şeyin azaldığını anlatır. Bu, sanki haraya yapışıp kaldı, uzamadı demektir. Şair şöyle der:

١١١ - والمرء بعد تمامه يحري

111- Kişi *tamam olduktan sonra **geriye** sayar.*[319]

Allah, ona *hâriye bir ejderha attı* deyimi de, bundandır. [Yani: Allah, ona, yaşlanıp küçülmüş bir zehirli yılan demek olan bir حارية gönderdi.]

حزب / H-z-b

حزب Sertliği/gücü olan bir topluluktur. Allah buyurur ki: أي الحزبين أحصى لما لبثوا أمدا *Sonra **iki gruptan** hangisinin ne kadar uyudukların doğru olarak hesap edebileceğini belirlemek üzere* (18/Kehf 12); أولئك حزب الشيطان *Bunlar şeytanın **taraftarlarıdır*** (58/Mücâdele 19); ولما رأى المؤمنون الأحزاب *Mü'minler düşman **ordularını** gördükleri zaman* (33/Ahzâb 22), bu Peygamberle savaşmak için toplanmış olan kuvvetlerdir.

فان حزب الله هم الغالبون *Galip gelecek olanlar, Allah'ın tarafını **tutanlardır*** (5/Mâide 56) yani; Allah'ın yardımcıları. Allah buyurur ki: يحسبون الاحزاب لم يذهبوا وإن يأت الاحزاب يودوا لو انهم بادون في الاعراب *Bunlar, düşman **birliklerinin** (Medine'den) gitmediklerini sanıyorlardı. Bu **birlikler** tekrar gelmiş olsalardı, kendilerini çölde bedevilerin yanında olmayı dilerlerdi* (33/Ahzâb 20) yani, uzağı: ولما رأى المؤمنون الاحزاب *Mü'minler düşman **ordularını** gördükleri zaman* (33/Ahzâb 22).

حزن / H-z-n

حَزَن ve حزن : Yerdeki sertlik ve gönüldeki sertlik demektir. Bu kişinin üzüntüsünden dolayıdır. Zıddı ise, ferahlıktır. Sertlik üzüntü ile ifâde edildiğinden خشنت بصدره denir ki kişiyi üzmek demektir. Bu anlanı-

319Şair, Sulmâ b. Uveyye ed-Dabbi'dir. Bkz. Sa'leb, *Mecâlis*, I, 246; Zemahşerî, *Fâik*, I, 275; Hattâbî, *Garibu'l-Hadis*, II, 50.

da حزن يحزن، حزنته احزنته, denir.

Allah buyurur ki: لكيلا تحزنوا على ما فاتكم *ne kaybettiğinize **üzülmeyesiniz** diye* (3/Âl-i İmrân153); الحمد لله الذي اذهب عنا الحزن *İçimizdeki **üzüntüyü** gideren Allah'a hamd olsun* (35/Fâtır 34); تولوا واعينهم تفيض من الدمع حزنا ***üzüntüden** gözlerinde yaş aktığı hâlde dönüp gidenler* (9/Tevbe 92); انما اشكو بثي وحزني الى الله *Ben acımı ve **üzüntümü** yalnız Allah'a şikâyet ediyorum* (12/Yûsuf 86); ولا تحزنوا *Sakın **üzülmeyiniz*** (3/Âl-i İmrân 139); ولا تحزن *Ve **üzülme*** (15/Hicr 88) bu üzüntüye kapılmayı yasaklamak değildir. Çünkü, üzüntü istemekle elde edilmez. Öyleyse, burada asıl olan, üzüntüye yol açan ve onu çekmeye sebebiyet veren şeylerle meşguliyetten sakındırmaktır. Şair de şu sözüyle bu manaya işaret etmiştir:

١١٢- من سرّه أن لا يرى ما يسوءه
فلا يتخذ شيئا يبالي له فقدا

112- *Kim kendisini üzen bir şey görmek istemiyorsa,*
*Kaybolduğunda **üzüleceği** bir şey edinmesin.*[320]

Bu ayrıca, insan için, dünyanın gerçek mahiyetini düşünmesi konusunda bir teşviktir. Böylece kişi, onun bir belasına uğradığında, onu tanıdığından büyük bir felaket saymayacaktır. İnsanın kendini küçük zorluklara alıştırması gerekir ki, daha büyüklerine katlanabilme gücünü elde etsin.

حس / H-s-s

حاسّة kelimesi *duyu* demektir. Bu da duyu organları ile algılanabilen varlıkların kendisi ile algılandığı kuvvettir. حواس ise, *beş duyu* demektir. Bu fiil حسست، وأحسست، حسيت ve أحسيت şeklindedir. Bu da iki şekilde kullanılır:

Birisi: أصبته بحسّي denmesidir. *Onu hissimle buldum*. Bu aynen عنته *ona yardım ettim* ve رغته *onu korudum* fiilleri gibidir.

İkincisi: اصبت حاسّته *Onun duyusuna isabet ettim* şeklindedir. Bu da, كبدته *yüreğinden vurdum* ve فأدته *kalbinden vurdum* fiilleri gibidir. Bazen bu şekilde vuruş, ölüme yol açabildiğinden, ölüm de bu fiille ifâde edilmektedir. Bu bağlamda حسسته denir ki, *öldürdüm* demektir. Allah buyurur ki: اذ تحسّونهم باذنه *Siz Allah'ın izniyle onları öldürürken,* (3/Âl-i İmrân 152).

حسيس ise, *öldürülen*dir. جراد محسوس: *Kızartılmış çekirge*dir. Soğuk, bitki için öldürücüdür. انحسّت أسنانه: Bir kişinin infialini anlatır. حسست ise, علمت *bildim* ve فهمت *anladım* gibidir, fakat bu ancak duyu yönünden algılanan şeyler için kullanılır. حسيت de, bunun iki sîn'inden birinin yâ'a dönüşmüş şeklidir.

أحسسته fiilinin gerçek anlamı, *duyularımla algıladım* demektir. أحست de onun gibidir; fakat, tahfif/kolaylık

320Şair, İbnu'r-Rumî. Bkz. *Divân*'ı, II, 806; ayrıca Râğıb, *el-Muhâdarâtu'l-Üdebâ*, II, 325; Feyrûzâbâdî, *Besâir*, II, 458; Râğıb, *Zerîa*, s. 172.

için iki sîn'inden biri hazfedilmiştir. Tıpkı ظلت gibi. Yüce Allah'ın: فلمّا أحسّ عيسى منهم الكفر *İsa, onlardan kâfirliği hissedince* (3/Âl-i İmrân 52) âyeti ise, kâfirliğin onlardan anlaşılacak derecede olması şöyle dursun, gözle görülebilecek kadar açık bir şekilde ortaya çıktığına dikkat çekmedir. فلمّا أحسّوا بأسنا إذا هم منها يركضون *Azabımızın gelip çattığını **hissettiklerinde** derhâl şehirlerinden kaçmaya koyuluyorlardı* (21/Enbiyâ 12); هل تحسّ منهم من أحد *Şimdi onların hiçbirini ortalıkta **hissediyor** musun?* (19/Meryem 98) âyetleri de bunun gibidir. Hareket de حسيس ve حسّ diye ifâde edilmiştir. Allah buyurur ki: لا يسمعون حسيسها *Onlar onun **uğultusunu** duymazlar* (21/Enbiyâ 102). حسدس ise, kötü ahlakı ifâde eder. Bu, kelimenin زكلم ve سُعال formunda söylenmesidir.

حسب / H-s-b

حساب Sözcüğü, sayıların kullanılmasıdır. Fiil, حسبت أحسُبُ حسابا وحُسْبانا şeklindedir. Allah buyurur ki: لتعلموا عدد السّنين والحساب *Yılların sayısını ve vakitlerin **hesabını** bilesiniz diye* (10/Yûnus 5); وجعل الليل سكنا والشّمس والقمر حسبانا *O geceyi dinlenme zamanı, güneş ile ayı **zaman ölçme birimi** yaptı* (6/En'âm 96). لا يعلم حُسبانه إلّا الله *Onun **hesabını** Allah'tan başkası bilmez* diye bir deyim vardır. Allah buyurur ki: ويرسل عليها حُسبانا من السّماء *Gökten gelen bir **âfete** uğratarak* (18/Kehf 40); deniyor ki: Bunun manası, ateş ve azaptır. Fakat bu aslında, insanın ameli dolayısıyla hesaba çekildiği ve cezalandırıldığı şeydir.

Hadiste, Peygamberin (sas) rüzgâr hakkında şöyle dediği bildirilmiştir: اللّهمّ لا تجعلها عذابا ولا حُسبانا *Allahım! Onu azap ve husbân yapma.*[321] Allah buyurur ki: فحاسبْناها حسابا شديدا *Biz de onu çetin bir **hesaba çektik*** (65/Talâk 8). Bu, من نوقش الحساب عذب *kimin hesabı tam görülürse, azap görür* rivâyeti[322] gibidir. Allah buyurur ki: اقترب للناس حسابهم *İnsanların **hesabı** yaklaştı* (21/Enbiyâ 1); اقتربت السّاعة *Kıyamet yaklaştı* (54/Kamer 1); وكفى بنا حاسبين ***Hesap görücü** olarak biz yeteriz* (21/Enbiyâ 47); ولم أدر ما حسابيه *Keşke şu **hesabımı** hiç görmemiş olsaydım* (69/Hâkka 26); إنى ظننت أنى مُلاق حسابيه *Ben **hesabımla** karşılaşacağımı biliyordum* (69/Hâkka 20); kelimenin sonundaki hâ harfi duruştaki uyum içindir; ماليه ve سُلطانيه gibi.

Allah buyurur ki: إنّ الله سريع الحساب *Hiç şüphesiz Allah'ın **hesap** görmesi pek çabuktur* (3/Âl-i İmrân 199); جزاءً من ربّك عطاءً حسابا *Bunlar Rabbinin katından bir karşılık olarak **ölçülü** bir bağıştır* (78/Nebe' 36); deniyor ki: Bu, *yeterli* demektir. Kimisi de: Bu,

---

321 Hadis, en-Nihâye'de Yahya b. Ya'mur'un sözü olarak verilmiştir: Rüzgar estiğinde şöyle derdi: *Onu husbân*, yani: *Azap yapma*. Taberânî de *el-Mu'cemu'l-Kebîr*'de merfu olarak: *Allahım, onu rahmet kıl; azap kılma*. Bkz. *Nuzulu'l-Ebrâr*, s. 298; İbnu'l-Esîr, *Nihâye*, I, 383.

322 Hadis sahihtir. Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ahmed ve Abd b. Humeyd tahriç etmiştir. Hz. Âişe der ki: Peygamber şöyle buyurdu:...

وأن ليس للانسان الا ما سعى *İnsana kendi çalışmasının karşılığından başkası yoktur* (52/Tûr 39) ve يرزق من يشاء بغير حساب *Dilediğine hesapsız bir şekilde rızık verir* (2/Bakara 212) âyetlerinde işaret edilen şey demektedir. Bunun değişik yorumları vardır:

Birincisi: Ona, hak ettiğinden fazlasını vermesidir.

İkincisi: Ona verip, bir daha ondan almamasıdır.

Üçüncüsü: İnsanın dökümünü yapamayacağı bir bağış vermesidir. Şairin şu sözü gibi:

عطاياه يحصى قبل احصائها القطر

Yağmur damlalarını saymadan önce onun bağışlarını sayabilir misin?[323]

Dördüncüsü: Sıkışmadan vermesidir. Bu, sıkıştırdım demek olan حاسبته sözünden alınmıştır.

Beşincisi: Beklediğinden fazlasını vermesidir.

Altıncısı: Onların hesaplarına göre değil, bildiği maslahata göre vermesidir. Bu, Yüce Allah'ın: ولولا أن يكون الناس امة واحدة لجعلنا لمن يكفر بالرحمن لبيوتهم سقفا من فضة و معارج عليها يظهرون *İnsanlar küfürde birleşen bir tek ümmet olmayacak olsaydı, Rahman'ı inkâr edenlerin evlerinin tavanları ve üzerine binip çıkacakları merdivenleri gümüşten yapardık* (43/Zuhruf 33) sözünde dikkat çektiği husus gibidir.

Yedincisi: Mü'mine vermesi ve kendisini onunla hesaba çekmemesidir. Bu da şöyle olmaktadır: Mü'min, dünyadan ancak zorunlu olanı, zorunlu olduğu kadarıyla, zorunlu olduğu zaman alır. Harcaması da böyledir. Kendi nefsini hesaba çeker; bu nedenle Allah onu, zarar göreceği bir şekilde hesaba çekmez.

Rivâyette belirtildiği gibi: من حاسب نفسه فى الدنيا لم يحاسبه الله يوم القيامة *Kim dünyada kendini hesaba çekerse, Yüce Allah onu kıyamet gününde hesaba çekmez.*[324]

Sekizincisi: Yüce Allah, kıyamet gününde mü'minlere hak ettikleri kadarıyla mukabele etmez; aksine daha fazlasıyla karşılık verir. Yüce Allah'ın buyurduğu gibi: من ذا الذي يقرض الله قرضا حسنا فيضاعفه له اضعافا كثيرة *Kim, Allah'a karşılıksız güzel borç verirse Allah da bu borcu ona kat kat fazlası ile öder* (2/Bakara 245).

Yüce Allah'ın: فاولئك يدخلون الجنة يرزقون فيها بغير حساب *Onlar cennete girerler ve orada kendilerine **hesapsız** rızıklar verilir* (40/Mü'min 40) sözü ile هذا عطاؤنا فامنن أو امسك بغير حساب *İşte bizim bağışımız budur: İster ver, ister tut, **hesapsızdır*** (38/Sâd 39) sözü de bu anlamlardadır. Son âyetin anlamı hakkında: *Hesaba çekilmeyecek olan*

---

323 Râğıb. *Muhâdarâtu'l-Udebâ*'da (I, 298) bu şiiri Da'bel Huzâî'ye nispet etmiştir.

324 Ömer b. Hattâb'tan, dedi ki: *Kıyamet gününde hesabı hafif tutulacak olanlar ancak dünyada kendisini hesaba çekenlerdir*. Tirmizi, tahriç etmiştir. Bkz. Mübârekfûri, *Âridatu'l-Ahvezî*, IX, 282; Ahmed, *Zühd*, s. 149.

biri gibi dilediğin tasarrufta bulun demek olduğu da söylenmiştir. Yani: Olması gerektiği gibi, olması gerektiği zamanda, olması gereken için al. Harcarken de aynı şekilde. حسب ve محاسب: Kişiyi hesaba çekendir. Hesap ile kişiye karşılığını veren için de kullanılır.

حسب yeterlilik anlamında kullanılır. حسبنا الله *Allah bize **yeter*** (3/Âl-i İmrân 173); yani: O, bize yeter. حسبهم جهنم *Onlara cehennem **yeter*** (58/Mücâdele 8); وكفى بالله حسيبا ***Hesap soran** olarak Allah yeterlidir* (4/Nisâ 6); yani: Gözeten, ona göre kendilerini hesaba çeken.

ما عليك من حسابهم من شيء وما من حسابك عليهم من شيء *Onların **hesabından** sana ve senin **hesabından** onlara bir şey düşmez* (6/En'âm 52) sözü ise, عليكم انفسكم لا يضركم من ضل اذا اهتديتم *Siz kendinizden sorumlusunuz, eğer siz doğru yolda olursanız sapıklar size zarar veremez* (5/Mâide 105) ve وما علمي بما كانوا يعملون ان حسابهم الا على ربي *Onların neler yaptıklarını ben bilemem; onların **hesabını** görmek, sadece Rabb'ime düşer* (26/Şuarâ 112-113) âyetleri gibidir.

Kimileri der ki: *Onlara yetmek senin görevin değildir; aksine, Allah hem onlara hem de sana yeter* demektir. Bu: عطاء حسابا ***Ölçülü** bir bağıştır* (78/Nebe' 36) sözü gibidir; yani: *yeterlidir*; demek ki, *şu bana yeter* sözü bağlamındadır. Kimisi ise: onların amellerini kastetmiş fakat ona, amellerin son noktası olan hesap adını vermiştir, der. احتسب ابنا له da denir ki: Allah katında kendisi için bir rahmet (mağfiret) aracı saydı, demektir.

حسبة ise, Yüce Allah katında kurtuluşa vesile olacak şeyi yapmaktır. الم احسب الناس *Elif. Lâm. Mim. İnsanlar ...mı **sanıyorlar**?* (29/Ankebût 1-2); ام حسب الذين يعملون السيئات *Yoksa kötülük işleyenler mi **sanıyorlar**?* (29/Ankebût 4); ولا تحسبن الله غافلا عما يعمل الظالمون *Sakın, Allah'ı, zalimlerin yaptıklarından habersiz **sanma*** (14/İbrâhîm 42); فلا تحسبن الله مخلف وعده رسله *Sakın Allah'ın, peygamberlerine yönelik vaadinden cayacağını **sanma*** (14/İbrâhîm 47); ام حسبتم ان تدخلوا الجنة *Yoksa kolayca Cennet'e gireceğinizi mi **sandınız**?* (2/Bakara 214). Bunların hepsinin mastarı حسبان dır.

حسبان: İki zıt şeyden biri lehinde karar verirken, diğerini hiç aklına getirmemektir. Böylece onu hesaplar ve parmakları ile onu sayar. Bu, içinde şüphenin kalabileceği bir şey niteliğindedir. Zan da buna yakın bir anlam taşır. Şu farkla ki, zanda kişinin aklına zıt olan iki şey beraber gelir, ama sonunda biri diğerine üstün çıkar.

حسد / H-s-d

حسد: Hak edenin elindeki nimetin elinden alınmasını arzu etmektir. Bazen, bu istekle beraber, onun elinden alınması için çalışmak da bulunur. Rivâyete göre: المؤمن يغبط و المنافق يحسد *Mü'min, gıpta eder; münafık ise,*

haset.[325] Allah buyurur ki: حَسَداً من عند أنفسهم *Sırf içlerindeki **kıskançlıktan** ötürü* (2/Bakara 109); ومن شرّ حاسد إذا حسد *Ve **haset** ettiği zaman **hasetçinin** şerrinden* (113/Felak 5).

حسر / H-s-r

حَسر kelimesi, giyinik kişinin üzerindekileri çıkarmasıdır. Bu anlamda حسرتُ عن الذراع *kolu sıvadım* deyimi vardır. حاسر ise, üstünde ne zırhı ne de miğferi olan kişidir. مِحسرة de, süpürge demektir. فلان كريم مخسر deyimi, bilgi/deneyimden kinâyedir. ناقة حسير ise, eti ve gücü kaybolmuş dişi deve demektir. نوق حسرى da bu anlamdadır.

حاسر: Potansiyel güçlerini işlemekten aciz olandır. Aciz kimseye: حاسر ve محسور adı da verilir. حاسر denmesi, onun potansiyel güçlerini bizzat kendisinin kullanmaktan aciz olması; محسور denmesi ise, yorgunluğun onu bunları kullanmaktan alıkoyması düşünüldüğündendir.

Yüce Allah'ın: ينقلب إليك البصر خاسئا وهو حسير *Göz aradığı kusuru bulmaktan umudu kesmiş **yorgun** ve **bitkin** bir hâlde sana döner* (67/Mülk 4) sözü ise, hem حاسر hem de محسور manasında olabilir. Allah buyurur ki: فتقعد ملوما محسورا *Kınanmış ve **eli boş** kalmış bir hâlde oturuverirsin* (17/İsrâ 29).

حَسْرَة kelimesi ise, elinden kaçırdığına üzülmek ve buna pişman olmaktır. Sanki, cahillik, kişinin elini kolunu bağlamış ve yapacağını ona yaptırmıştır; ya da aşırı üzgünlükten onun kuvvetlerini kontrol etmiştir, veyahut, elinden kaçıp gidenlere ulaşmasına mani olan bir yorgunluk kendisini yakalamıştır.

Allah buyurur ki: ليجعل الله ذلك حسرة فى قلوبهم *Allah bu asılsız saplantıyı onların kalplerine çöreklenen acı bir **hayıflanmaya** dönüştürsün diye* (3/Âl-i İmrân 156); وإنّه لحسرة على الكافرين *Doğrusu Kur'ân kâfirler için bir **üzüntüdür*** (69/Hâkka 50); يا حسرتى على ما فرّطت فى جنب الله *Kişinin: Allah'a karşı aşırı gitmemden dolayı bana **yazıklar olsun**!* (39/Zümer 56); كذلك يريهم الله أعمالهم حسرات عليهم *Böylece Allah, onlara bütün yaptıklarını **hayıflanmalar** biçiminde gösterir* (2/Bakara 167); يا حسرة على العباد ***Yazıklar olsun** şu kullara* (36/Yâsîn 30). Melekleri tanımlarken ise, şöyle buyurmaktadır: لا يستكبرون عن عبادته ولا يستحسرون *O'nun katındakiler hiçbir büyüklük kompleksine kapılmaksızın ve hiç **bıkmaksızın** O'na ibâdet ederler* (21/Enbiyâ 19); bu ifâde, لا يحسرون şeklinde söylenmesinden daha etkilidir.

حسم / H-s-m

حَسْم kelimesi, bir şeyin etkisini

---

325 Hadisi, Gazali, *İhya*'da (III, 186) kaydetmiştir. Irâkî: *Bunun Peygambere dayanan bir aslını bulamadım; ancak bu Fudayl'ın sözüdür* demektedir. Aynı şekilde İbn Ebî'd-Dünyâ da *Zemmu'l-Hased*'te rivayet etmiştir.

bertaraf etmektir. Bu anlamda: قطعه قطعة denir ki: *Kesip kökünü kazıdı* demektir. Aynı nedenle, kılıca da حُسَامًا adı verilmiştir. حَسْمُ الدّاء: Dağlamak suretiyle hastalığın etkisini kırmaktır. Dokunduğu kişinin izini silip süpüren uğursuzluğa حسوم denmiştir. Allah buyurur ki: وثمانية أيام حُسُوما *Onu, ve sekiz gün,* ***aralık vermeksizin*** (69/Hâkka 7); deniyor ki: Bu, onların izlerini silendir. *Onların, haberlerini silip süpürendir* de denmiştir. Kimisi ise: *Onların ömürlerini kesen*/sona erdirendir demiştir. Bu yaklaşımların hepsi de bu genel ifâdenin kapsamına dâhildir.

حسن / H-s-n

حُسْن: Her hoşa giden, arzu edilen şeyi ifâde eder. Bu da üç çeşittir:

Akıl tarafından güzel görülen şeyler.

Arzu tarafından güzel görülen şeyler.

Duygu tarafından güzel görülen şeyler.

حسنة insanın canı, bedeni ve şartları için elde ettiği bütün sevindirici nimetlere denir. Bunun zıddı ise, سيئة dir. Bu, hayvan kelimesinin at, insan ve benzeri değişik türleri içeren ortak kullanılan kelimelerdendir. Buna göre Yüce Allah'ın: وان تصبهم حسنة يقولوا هذه من عند الله *Eğer onlar bir* ***iyilikle*** *karşılaşırlarsa: Bu Allah'tandır, derler* (4/Nisâ 78); yani: Bolluk, genişlik ve zafer. وان تصبهم سيئة *Fakat, başlarına bir kötülük gelirse* (4/Nisâ 78); yani: Kıtlık, darlık ve zarar. يقولوا هذه من عندك قل كل من عند الله *Bu senin yüzündendir derler. Onlara de ki; Hepsi Allah'tandır* (4/Nisâ 78).

Aynı şekilde: فإذا جاءتهم الحسنة قالوا لنا هذه *Onlar bir* ***iyilikle*** *karşılaşınca: Bu kendimizden kaynaklanıyor, derler* (7/A'râf 131); ما أصابك من حسنة فمن الله *Sana dokunan her* ***iyilik*** *Allah'tandır* (4/Nisâ 79); yani: Sevap. وما أصابك من سيئة *Sana dokunan her kötülük de* (4/Nisâ 79); yani: Azap.

حَسَن حَسَنة ve حُسْنى arasındaki farka gelince; حسن: Hem şahıslar hem de olaylar için kullanılır. حسنة de bir vasıf olarak kullanıldığında böyledir. Bir isim olarak geldiğinde ise, olaylarda kullanılması daha yaygındır. حسنى ise, sadece olaylar için kullanılır, şahıslar için kullanılmaz.

حَسَن de genel kullanımı itibariyle daha çok, gözlere hoş görünen şeyler için kullanılır. Bu anlamda رجُل حَسن ve حُسَان *güzel adam* ve امْرأة حَسْناء ve حُسَانة *güzel kadın* denir. Kur'ân'da geçen حسن kelimesi çoğu zaman, basiret yönünden güzel görünen şeyler için kullanılır.

Yüce Allah'ın الذين يستمعون القول فيتبعون احسنه *Onlar, sözü dinleyen ve onun* ***en güzeline*** *uyanlardır* (39/Zümer 18) sözünde geçen ahsen ise, şüpheden uzak olandır. Peygamberin buyurduğu gibi: اذا شككت في شيء فدع *Bir şeyde şüpheye düştüğünde onu terk et.*[326]

326Bu anlamda Ebû Umâme'den gelen bir

وقولوا للنّاس حسْنا *İnsanlara **güzel söz** söyleyin* (2/Bakara 83) âyetinde geçen حُسْنًا güzel söz demektir. Allah buyurur ki: ووصّينا الانسان بوالديه حسْنا *Biz insana ana-babasına **iyi davranmayı** tavsiye ettik* (29/Ankebût 8); هل تربّصون بنا إلا إحْدى الحسْنيين *Bizim için beklediğiniz sonuç **iki iyiden**, biri değil mi?* (9/Tevbe 52); ومن احسن من الله حكْماً لقوم يوقنون *İman eden bir topluluk için Allah'tan **daha güzel** hüküm veren kim vardır?* (5/Mâide 50).

Eğer: O'nun hükmü hem kesin inanan hem de kesin inanmayan için güzeldir; neden özelleştirilmiştir diye sorulursa, denir ki: Amaç, onun güzelliğini ortaya çıkarmak ve onu görebilmektir. Bu ise, ancak arınan ve Yüce Allah'ın hikmetini fark edebilenler içindir; cahiller için değil.

İhsân ise, iki şekilde kullanılır:

Birincisi: Başkasına iyilik yapmak. Falana iyilik yaptı denir.

İkincisi: Kişinin işinde mevcut olan iyiliktir. Bu da, güzel bir ilim öğrenmek ve güzel bir amel yapmak gibi şeylerdir. Mü'minlerin Emiri'nin: الناس ابناء ما يحسنون *İnsanlar, iyiliklerinin çocuklarıdır* sözü de bu anlamdadır.[327] Yani: Bildiklerine ve yaptıkları güzel amellere mensûpturlar.

Yüce Allah'ın: الّذي أحْسن كُلّ شيء خلقه *O Allah ki, her şeyin yaratılışını **güzel** yaptı* (32/Secde 7) âyeti de bu anlamdadır. إحْسان kelimesi, انعام kelimesinden daha geneldir. Allah buyurur ki: إن احسنتم احسنتم لانفسكم *Eğer, **iyilik** ederseniz, kendiniz için **iyilik** edersiniz* (17/İsrâ 7); ان الله يأمُرُ بالعدل والاحسان *Allah size adaleti, **iyiliği**, emreder* (16/Nahl 90). Demek ki, ihsan, adaletin üstündedir; şöyle ki: *Adalet*, kişinin vermesi gerekeni vermesi ve alması gerekenin en azını almasıdır. *İhsan* ise, vermesi gerekenden fazlasını vermesi, alması gerekenden daha az almasıdır.[328]

Buna göre, ihsan, adaletin üstündedir. Adaletin gereğini yapmak vacip/zorunludur. İhsanda bulunmak ise, mendup ve sünnettir. Yüce Allah'ın: ومن احسن دينا ممّن اسْلم وجْهه لله وهو محسن ***İyilik eden** bir kişi olduğu hâlde Allah'a yüzünü teslim edenden **daha güzel** din sahibi kim olabilir?* (4/Nisâ 125) ve وأداءٌ إليه باحْسان *Öldüren ona gereken diyeti **güzellikle** ödemelidir* (2/Bakara 178) âyetleri de bu anlamdadır. Onun için Yüce Allah, muhsinlerin/ihsanda bulunanların sevabını büyütmüş ve şöyle buyurmuştur: وإن الله لمَع المحسنين *Şüphesiz Allah, **iyilik** yapanlarla beraberdir* (29/Ankebût 69); ان الله يُحبّ المحسنين *Allah, **iyilik** edenleri sever* (2/Bakara 195); ما على المحسنين من

---

rivayeti Ahmed, *Musned*'te (V, 252) tahriç etmiştir.

327 Bkz. Şerîf Radiy, *Nehcu'l-Belâğa*, (Şerh ve Zapt: M. Abduh), çev. Mehmet Yolcu- Hacı Çiçek, *Hz. Ali: Aforizmalar*, 2. Basım, İkbal Yay. İstanbul 2009, s. 53 (147. Aforizma); Feyrûzâbâdî, *Besâir*, II, 465; Râğıb, *Zeria*, s. 24.

328 Bkz. *Şerîf Radiy*/M. Abduh, *Nehcu'l-Belâğa*, s. 708.

سبيل *İyilik yapanlara karşı kınama/ suçlama yolu yoktur* (9/Tevbe 91); للذين أحسنوا في هذه الدنيا حسنة *Bu dünyada* ***iyi*** *davrananlar* ***iyilik*** *görürler* (16/Nahl 30).

حشر / H-ş-r

حشر kelimesi, bir topluluğu yerinden çıkarmak ve **onları** savaş vb şeylerle sürmektir. Rivâyette: *Kadınlar, haşir edilmez* denmiştir. Yani: Onlar savaşa götürülmez. Bu fiil hem insan hem de diğer varlıklar için kullanılır. حشرت السنة مال بني فلان denir ki: Kıtlık, onların tüm mallarını alıp götürdü demektir. Haşr, sadece topluluklar için kullanılır.

Allah buyurur ki: وابعث في المدائن حاشرين *ve adam* ***toplayacak*** *elçilerini bütün kentlere gönder* (26/Şuarâ 36); والطير محشورة *Her taraftan* ***toplanıp*** *gelen kuşları da* (38/Sâd 19); وإذا الوحوش حشرت *Yabani hayvanlar bir araya* ***toplandığı*** *zaman* (81/Tekvir 5); لأول الحشر ما ظننتم ان يخرجوا *ilk sürgünde yurtlarından* ***çıkaran*** *O'dur. Siz onların* ***çıkacaklarını*** *sanmamıştınız* (59/Haşr 2); وحشر لسليمان جنوده من الجن والانس والطير فهم يوزعون *Süleyman'ın cinlerden, insanlardan ve kuşlardan oluşan ordusu* ***toplanarak*** *disiplinli bir hâlde bir araya gelerek, düzgün saflar hâlinde ve uygun adımlarla yürüyüşe geçti* (27/Neml 17).

Kıyametin nitelendirirken de şöyle buyurmuştur: واذا حشر الناس كانوا لهم اعداء *İnsanlar* ***toplatılınca****, putları onlara düşman olurlar* (46/Ahkâf 6); فسيحشرهم اليه جميعا *Allah hepsini huzurunda* ***bir araya getirecektir*** (4/Nisâ 172); وحشرناهم فلم نغادر منهم أحدا *Tek bir kişiyi göz ardı etmeksizin tüm insanları* ***bir araya toplarız*** (18/Kehf 47). Kıyamet günü, *haşir günü* diye adlandırılmıştır. Ba's ve neşr günü diye de adlandırıldığı gibi. رجل حشر الأذنين deyimi, kulaklarında yaygınlık ve keskinlik bulunan adam demektir.

حص / H-s-s

حصحص الحق *Şimdi, gerçek* ***ortaya çıktı*** (12/Yûsuf 51); yani: Açıklık kazandı. Bu da, üzerini örten şeyin kalkmasıyla olmuştur. حص ve حصحص fiili, كف كفكف ile كب كبكب fiilleri gibidir. حصة fiili bir şeyin bir kısmını kesmektir. Bu doğrudan kesmek anlamına da, hüküm yoluyla kesmek anlamına da gelebilir. Birincisine örnek şairin şu sözüdür:

١١٣- قد حصت البيضة رأسي

113- *Miğfer, başımı* ***kesti***.[329]

Yine bu anlamda رجل احص denir ki, saçlarının bir kısmı kesilmiş adam demektir. امرأة حصاء /saçının bir kısmı kesik/uğursuz kadın. رجل أحص Uğursuzluğu nedeniyle, insanların hayırlı şeylerinin kesilmesine yol açtığı düşünülen adam, demektir. حصة topla-

329Şair, Ebû Kays b. Eslet Ensârî. Bkz. *Mufaddaliyyât*, s. 274; İbn Fâris, *Mücmel*, I, 214.

mın bir parçasıdır. Bu, nasip/pay gibi kullanılır.

حصد / H-s-d

حصد aslı, ekinin kesimidir. Hasat ve hisat zamanı da جداد ve حداد zamam sözü gibidir. Allah buyurur ki: وآتوا حقه يوم حصاده *Hasat günü haklarını veriniz* (6/En'âm 141); bu zamanında yapılan güzel hasat demektir.

حتى إذا أخذت الأرض زخرفها وازينت وظن أهلها أنهم قادرون عليها أتاها أمرنا ليلا أو نهارا فجعلناها حصيدا كأن لم تغن بالأمس *Dünya hayatı şuna benzer: Biz gökten su yağdırdık, su sayesinde yörenin çeşitli bitkileri birbirine karıştı, insanların yiyeceği bitkiler ile hayvanların yiyeceği bitkiler iç içe girdi. Sonunda bu yöre süsünü takındı, alabildiğine güzelleşti, yöre halkı da bu ürünleri artık ellerine geçirilmiş sayıyorlardı. Derken emrimiz ona gece veya gündüz geldi, onu, dün hiçbir şey değilmiş gibi,* ***biçilip atılmış*** *bir hâle getirdi* (10/Yûnus 24); bu ise, zamanı gelmeden yapılan hasattır ve ekinin kırılması anlamına gelir.

حصدهم السيف *Kılıç onları biçti* deyimi de bundan alınmış bir istiâredir. Yüce Allah'ın: منها قائم وحصيد *Bu şehirlerin kimisi hâlâ duruyor, kimisi de* ***biçilmiş*** *ekin tarlasına dönüşmüştür* (11/Hûd 100) âyeti ise, biçilmiş demektir ve: فقطع دابر القوم الذين ظلموا *Böylece, zalimler güruhunun arkası kesildi/soyu kurudu* (6/En'âm 45) âyetinde işaret edilen durumları anlatmaktadır.

وحب الحصيد *Ve* ***biçilecek*** *taneli ekinler bitirdik* (50/Kâf 9) âyetinde geçen de gıda olarak kullanılan maddelerin hasadıdır. Peygamber (sas): وهل يكب الناس على مناخرهم في النار إلا حصائد ألسنتهم *İnsanları burunları üstünde ateşe atan dillerinin hasatlarından başkası değildir.*[330] sözü ise, bir istiâredir.

حبل محصد /sağlam yapılı ip, درع حصداء /sağlam zırh, شجرة حصداء /bol yapraklı ağaç deyimleri de bundandır. تحصد القوم / ifâdesi ise, *birbirini güçlendirdi* demektir.

حصر / H-s-r

حصر: Sıkıştırmak demektir. Allah buyurur ki: واحصروهم ***Yakalayıp hapsediniz*** (9/Tevbe 5); yani: Onları sıkıştırın. وجعلنا جهنم للكافرين حصيرا *Biz cehennemi kâfirler için içinden çıkılmaz bir* ***kale*** *yaptık* (17/İsrâ 8); yani: Havuz. Hasan der ki: Manası: Beşiktir. Kendisi, bunu: لهم من جهنم مهاد *Onlara bir cehennem döşeği verilir* (7/A'râf 41) âyetinde söz konusu edilen, *kumlanmış hasır* gibi düşünmüştür. Birinci âyette geçen حاصر حصير ikincisindeki ise محصور anlamındadır; çünkü: Hasır, katlarının birbirini kapatmasından bu ismi almıştır. Lebîd'in sözü ise:

---

330 Tirmizî, tahriç edip: *Hasen-sahîhtir* der. Bkz. Mübârekfûrî, *Âridatu'l-Ahvezî*, X, 88; İbn Mâce, II, 1315; Ahmed, *Müsned*, V, 231; Begavî, *Şerhu s-Sünne*, I, 26.

١١٤- ومعالم غلب الرّقاب كانّهم
جنّ لدى باب الحصير قيام

114- *Boyunları bükük işaretler gibi, sanki onlar*
Hasîr'in *kapısında duran birer cindir.*[331]

Yani: Hükümdarın önünde. Hükümdara bu ismin verilmesi, ya مخفى gibi, محصور olmasından ya da koruduğuna kimsenin el uzamayacağı anlamında bir koruyan olması anlamına gelen حاصر oluşundandır. Yüce Allah'ın: وسيّدا وحصورا *Efendi ve **iffetli*** (3/Âl-i İmrân 39) sözünde geçen حصور ise, *kadınlara dokunmayan erkek* demektir. Bu, ya iktidarsızlıktan ya da iffet ve şehveti bertaraf etmeye çalışmaktan kaynaklanır. âyette ikinci anlamın kastedildiği daha açıktır. Çünkü insan bununla, övgüyü hak eder. حصر ve احْصار: Ka'be yolundan alıkoymaktır.

احْصار düşman gibi açık bir engel olmasında da, hastalık gibi gizli bir engelin olmasında da kullanılır. Onun için Yüce Allah'ın: فإن احصرتم *Eğer yoldan **alıkonulursanız*** (2/Bakara 196) sözü, her iki anlama alınmıştır; للفقراء الذين احصروا في سبيل الله *Kendilerini Allah yoluna **adamış** fakirlere* (2/Bakara 273) âyeti de bunun gibidir. أو جاؤكم حصرت صدورهم *ya da **tertemiz** bir gönülle size gelenler* (4/Nisâ 90) âyetindeki ise, cimrilik ve korkaklıkla göğüsleri daralanlar demektir. Bu hâllerinin böyle ifâde edilmesi, onun göğüs darlığı ile dile getirilmesi, zıddının ise, iyilik ve genişlik kelimeleriyle anlatılması gibidir.

331 Bkz. *Divân*'ı, s. 161.

حصن / H-s-n

حصن (*kale*) kelimesinin çoğulu حُصُون'dur. Allah buyurur ki: مانعتهم حصونهم من الله *Onlar da **kalelerinin**, kendilerini Allah'tan koruyacağını sanmışlardı* (59/Haşr 2); لا يقاتلونكم جميعا الا في قرى محصنة *Onlar sizinle toplu olarak savaşamazlar, ancak müstahkem şehirlerde* (59/Haşr 14); yani: Sağlamlıkta kaleler gibi kılınmış.

تحصّن: Kaleyi mesken edinmektir. Korunma amaçlı her tür sığınmanın da bunun la dile getirilmesi uygun görülmüştür. İnsan bedenini bir kale gibi koruduğundan درع حصينة: kale gibi zırh; süvarisini bir kale gibi koruduğundan فرس حصان kale gibi at denmesi de bundandır. Bu açıdan Şair şöyle der:

أنّ الحُصُون الخيل لا مدر القرى

115- *Anladım ki, asıl kaleler, atlardır; şehri kuşatan surlar değil.*[332]

Allah buyurur ki: الا قليلا ممّا تحصنون *Bu süre içinde, ayıracağınız az miktardaki **tohumluklar** dışında* (12/Yûsuf 48); yani: Siz, kale gibi muhkemleştirilmiş yerlerde korunuyorsunuz. Bu anlamda امرأة حصان ve حاصن deyimi de vardır ki, *mazbut*

332 Şair, Es'ar Cu'fî. Bkz. *Asmeiyyât*, s. 141; Feyrûzâbâdî, *Besâir*, II, 472; Câhız, *Hayevân*, I, 346.

kadın demektir.

حصان kelimesinin çoğulu, حُصُن dur; حاصن çoğulu ise, حواصن dır. Namuslu ve saygın olan kadına حصان denir. Allah buyurur ki: ومريم ابنت عمران التي احصنت فرجها *Irzını **korumuş** olan, İmran kızı Meryem'i de* (66/Tahrîm 12). أحصنت ve حَصَنت fiilleri de bundandır. Allah buyurur ki: فإذا أحصن فإن أتين *Eğer **evli iken** zina işlerlerse* (4/Nisâ 25); yani: evlendikten sonra.

أحصن *evlenince* demektir. Buna göre حصان: *Korunmuş* demektir. Bu, kişinin ya iffetiyle ya da evlenmek suretiyle kendisini korumasıdır. Özgürlük ve şerefine düşkünlükten dolayı da korunmuş olabilir. Bu sıfat bir kadın için hem fâil hem mef'ûl formunda kullanılarak: امرأة محصن محصن denir. محصن dendiğinde koruması bizzat kendisinden olan özelliği düşünülmüş olunur.

محصن dendiğinde ise, koruması başkası tarafından sağlanan özelliği düşünülmüş olur. Allah buyurur ki: وآتوهن أجورهن بالمعروف محصنات غير مسافحات *Onlarla; **namuslu olmaları**, zinadan uzak durmaları hâlinde ve kendilerine normal şartlara uygun miktarda mehir veriniz* (4/Nisâ 25); ardından da: فإذا أحصن فإن أتين بفاحشة فعليهن نصف ما على المحصنات من العذاب *Eğer **evli iken** zina yaparlarsa kendilerine **özgür kadınlara** verilecek cezanın yarısını uygulayınız* (4/Nisâ 25). Onun için denmiştir ki محصنات *evlendirilmiş* olan kadınlardır. Kocasının onu koruduğu düşünülerek böyle denmiştir.

والمحصنات من النساء *Ve evli kadınlar* (4/Nisâ 24) sözünden sonra gelen: حرمت *Haram kılınmıştır* (4/Nisâ 23) âyetinde geçen محصنات mutlaka *üstün* ile okunmalıdır. Diğer yerlerde geçenler ise, hem *üstün* hem de *esre* ile okunabilir; çünkü: Kendileriyle evlenilmesi haram kılınanlar, evli kadınlardır; namusunu koruyanlar değil. Diğer yerlerde geçen محصنات kelimesi ise, her iki anlama da gelir.

حصل / H-s-l

تحصيل bir şeyin özünü/içini kabuğundan çıkarmaktır. Taş madeninden altın ve başaktan buğdayın çıkarılması gibi. Allah buyurur ki: وحصل ما في الصُّدور *Kalplerde olanlar **ortaya konulduğu** zaman* (100/Adiyât 10), yani içindekiler ortaya çıkarılıp toplandığı zaman. Özün kabuktan çıkarılıp toplanması gibi, ya da hesapta toplamın ortaya çıkarılması gibi. Bu açıdan tanelerin kabuğu ve işe yaramaz değersiz şeylere حصل denir. حصل الفرس: Atın yediği şeyden dolayı karnının ağrımasıdır. حوصلة الطير: Kuşların gıdalarının biriktiği kursaklarıdır.

حصا / H-s-y

إحْصَاء sayı ile elde edilen bilgidir. Bu açıdan قد أحصيت كذا şunu saydım denir. Bu da حصا lafzından alınmıştır. Bu kelimenin burada kullanılmasının

nedeni onların sayı sayarken bizim parmaklarımızla saydığımızı onların küçük taşlarla saymalarıdır. Allah buyurur ki: واحصى كل شيء عددا *O onların durumlarını ve tutumlarını bilgisi ile **kuşatmış**, her şeyi sayıp dökmüştür* (72/Cin 28); yani: Onu topladı ve kuşattı.

Peygamber (sas) buyurur: من احصاها دخل الجنة *Kim onları **sayarsa** cennete girer.*[333] Yine buyurmuştur ki: نفس تنجيها خير لك من امارة لا تحصيها *Kurtaracağın bir can senin için haddi hesabı olmayan bir hükümdarlıktan daha iyidir.*[334] Yani; azaptan kurtaracağın; yani kendi nefsinle uğraşman hükümdarlıkla uğraşmaktan daha iyidir.

Allah buyurur ki: علم ان لن تحصوه *O bu geceyi **gereğine** dayanamayacağınızı bildiğinden* (73/Müzzemmil 20). Rivâyet edilir ki: استقيموا ولن تحصوا *dosdoğru olunuz; her şeyi elde edemezsiniz*[335] buyurmuştur, yani: Onu, tamamı ile elde edemezsiniz. Hepsini yapmak ve elde etmek önündeki engel ve mazeret hakkın sadece bir, bâtılın ise, pek çok olmasıdır, hatta hak, bâtıla oranla daire içindeki bir nokta veya hedefteki isabet noktası gibidir. Ona isabet etmek çok zordur.

Peygamberin (sas): شيبتني هود واخواتها *Hud ve kardeşleri beni ihtiyarlattı* sözü de buna işaret etmektedir. Soruldu ki: Onların seni ihtiyarlatan özelliği nedir? buyurdu ki: فاستقم كما امرت *Sana emredildiği gibi dosdoğru ol* (11/Hûd 112)[336] sözüdür.

Dil bilimciler der ki: لن تحصوا *sayamazsınız* demek, onun sevabını sayamazsınız anlamındadır.

---

333 *Ebû* Hüreyre'den alınan bu hadiste şöyle buyurmaktadır: *Yüce Allah'ın doksan dokuz, yüzden bir eksik ismi vardır. Kim onları sayarsa cennete girer. O tektir; teki sever*, Buhârî, Şurut; Muslim (HN: 2677); Tirmizî, Nesai, İbn Mâce, II, 1269; Ahmed, *Müsned*, II,258; İbn Hıbban, Taberani ve Beyhakî, *el-Esmâ ves-Sıfât*, (s.13) tahriç etmiştir. Bkz. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, III, 613; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, V, 262.

334 Abdullah b. Ömer anlatır ki: Hamza b. Abdullmuttalib, Resûlullah'a (sas) gelerek: Ey Allah'ın Resûlü, beni bir şeyin başına ver ki, onunla geçimimi sağlayayım, dedi. Resûlullah (sas): *Ey Hamza!* dedi: *Diriltileceğin canını mı seversin, yoksa öldürüldüğün canını mı?* diye sordu. Hamza: Diriltileceğim canı daha çok severim, dedi. Buyurdu ki: *Öyleyse, kendi canını kurtar.* Ahmed, *Müsned*, II, 175. İsnadında zayıf bir ravi İbn Lehîa vardır.

335 Hadis, Sevbân'dan alınmıştır. Resûlullah (sas) buyurmuştur ki: *Dosdoğru olunuz; her şeyi elde edemezsiniz: en hayırlı amelinizin namaz olduğunu biliniz ve muminden başkasının abdesti muhafaza edemeyeceğini biliniz.* Hadis sahihtir. Mâlik, *Muvatta*'da Taharet bölümünde (I, 34); Ahmed, *Müsned*, V, 280; İbn Mâce, *Sünen*, I, 101; Hakim, *Müstedrek*, I, 130, Bkz. Beğavî, *Şerhu s-Sünne*, I, 327.

336 Hadisi, Beyhâkî, *Şuabu'l-İman*'da Ebû Ali es-Sırrî'den tahric etmiştir. İbn Abbâs'tan gelen rivâyette ise, Ebû Bekir: Ya Resûlallah, ihtiyarladın, dediğinde: *Beni, Hud, Vakıa, Mürselat, Amme yetesaelûne ve Iza'ş-Şemsu Küvviret ihtiyarlattı*, buyurmuştur. Hadisi Tirmizî tahriç edip 'hasen' saymıştır. Hakim de tahriç edip *sahih* saymış, Zehebi de onaylamıştır. Bkz. Hâkim, *Müstedrek*, II, 343. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr* IV, 396. Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, XIV, 372.

حضض / H-d-d

حضّ: Teşvik etmektir. Tıpkı حثّ gibi. Şu farkla ki: حثّ sevk ve yürüyüş ile olur, حضّ ise, bununla olmaz. Bu kelimenin aslı الحثّ على تحصيل 'dendir. Bu da yerde karar kılmak, yerleşmek anlamına gelir. Allah buyurur ki: ولا يحضّ على طعام المسكين *Yoksulu doyurmaya önayak olmazdı* (69/Hâkka 34).

حضب / H-d-b

حضب *Yakıt* demektir. Ateşin kendisi ile kızıştırıldığı şeye de حضب denir. حصب جهنّم *Cehennem* ***odunu*** (21/Enbiyâ 98) âyeti bu maddeden olarak حضب جهنّم şeklinde de okunmuştur.[337]

حضر / H-d-r

حضر. Bedevilik anlamına gelen بدو'in zıddıdır. حَضارة ve حضارة Şehirlilik (yerleşik hayat) anlamına gelir. بداوة ve بداوة gibi bu kelime bir yeri bir insanı veya bir başka şeyi görmek için bir isim olarak da kullanılmaktadır. Allah buyurur ki: كتب عليكم اذا حضر احدكم الموت *İçinizden biri ölmek* ***üzereyken*** *yapmanız size yazıldı* (2/Bakara 180) âyeti, حتّى إذا جاء احدكم الموت *Sonunda birinize ölüm gelince..* (6/En'âm 61) gibidir.

337Bu, şaz bir kıraattir. İbn Abbâs ve Yemâni bu şekilde okumuştur. Bkz. *Muhteseb*, II, 66; *Bahr*, VI, 340.

واذا حضر القسمة *Eğer miras bölüşümü sırasında* ***hazır bulunursa*** (4/Nisâ 8); واحضرت الانفسُ الشحّ *Nefisler cimriliğe, bencilliğe* ***eğilimlidirler*** (4/Nisâ 128); علمت نفسٌ ما احضرت *Her nefis ne* ***getirdiğini*** *öğrenecektir* (tekvir 14); واعوذ بك رب ان يحضرون *Onların* ***yanımda olmalarından*** *da sana sığınırım, ya Rabb'i* (Mü'minûn 98); bu kinâye türündendir. Yani: Bana cin gelmesinden demektir.

Deliler için de ölmek üzere olan insana da kinâye yoluyla محتضر denir. Bu da Yüce Allah'ın: ونحن أقربُ إليه من حبل الوريد *Biz ona şah damarından daha yakınız* (50/Kâf 16) ve: يوم يأتي بعض آيات ربك *Rabbinin bazı mucizeleri geldiği gün* (6/En'âm 158) âyetlerinde dikkat çektiği şeydir.

Allah buyurur ki: ما عملت مِن خير محضرا *O gün herkes yapmış olduğu her iyiliği* ***karşısında bulur*** (3/Âl-i İmrân 30); Yani: Gözle görülebilen insanın yanında olan şey hükmünde. Allah buyurur ki: واسألهم عن القرية التي كانت حاضرة البحر *Onlara deniz* ***kıyısındaki*** *kasabanın halkının yaptığını sor* (7/A'râf 163); Yani: Onun yakınında. تجارة حاضرة ***Peşin*** *bir alış-veriş* (2/Bakara 282) Yani: Peşin parayla, nakit.

Allah buyurur ki: وان كلّ لمّا جميع لدينا محضرون *Hepsi toplandığı zaman* ***huzurumuza*** *getirileceklerdir* (36/Yâsîn 32); أولئك في العذاب محضرون *Onlar azapla* ***baş başa*** *kalacaklardır* (34/Sebe' 38); ونبّئهم أن الماء قسمة بينهم كل شرب محتضرٌ *Onlara suyun deve*

*ile aralarında **bölüştürüldüğünü**, her içme zamanı geldiğinde suyunun hazır olması gerektiğini bildir* (54/ Kamer 28); Yani: Sırası gelen kişi bu suyu arkadaşlarının başına toplandığı bir sırada verecektir.

حضر: Çekilmek istendiğinde kendisi için at getirilen şeye tahsis edilmiştir. Bu açıdan حضر الفرس denir. استحضرته: Onların yanında olan حضر u istedim demektir. حضرته ve مُحاضرة ve حضار: Bir kişiyle tartışmak karşılıklı delil getirmektir. Bu da hazır olmak, hazır etmek anlamındadır. Sanki her biri delilini getirmektedir ya da حُضْر kökündendir. حارَبته gibi. حضيرة kendisi ile savaşa gidilen insanlardan bir topluluktur. Suya varmak da bu kelimeyle ifâde edilir. محضر hem حضرت fiilinin mastarıdır hem de varılacak yer anlamına gelir.

حط / H-t-t

حط bir şeyin yüksekten indirilmesidir. حططت الرَّجُلَ ayağını yukarıdayken aşağıya indirmektir. جارية محطوطة المتنين yani: Her iki yanı benzer, dümdüz olan kız; her iki tarafı ne birbirinden farklı ne de içe çökük olan. Yani: Sırtı, dümdüz olan. Yüce Allah'ın: وقولوا حطة *ve bizi bağışla! deyin ki* (2/Bakara 58) sözü ise, İsrailoğullarının söylemesi emredilen bir kelimedir. Anlamı: Günâhlarımızı bağışla, demektir. Kimisi ise der ki: Manası, *doğru söyleyin*, demektir.

حطب / H-t-b

Allah buyurur ki: فكانوا لجهنم حطبا *Cehenneme **odun** oldular* (72/Cin15); yani: Yakmak için hazırlanan şey. حطبت حطبا ve احتطبت denir ki: *Odun yaptım* ve *odun edindim*, demektir.

Sözünü karıştırana: حاطب ليل /*gece odun toplayan* denir; çünkü: O, ipine koyduğu şeyi göremez. حطبت لفلان حطبا: Biri için çalışmak demektir.

مكان حطيب: Odunu bol olan yer; ناقة محاطبة: Odun yiyen dişi deve manasındadır. Allah buyurur ki: حمالة الحطب ***Odun** hamalı olarak* (111/Mesed 4); bu ifâde söz konusu kadının laf dolaştırmasından kinâyedir.

حطب فلان بفلان: Bir kişinin biriyle çalışmasıdır. فلان يوقد بالحطب الجزل / *falan adam yaş odunla koca kütükleri yakar* deyimi de bu anlamda bir kinâyedir.

حطم / H-t-m

حطم: *Kırmak* demektir. Kırmak ve un ufak etmek anlamındaki هشم vb fiiller gibidir. Bir noktaya kadar gidebilen sınırlı kırmaların tümü için kullanılır. Allah buyurur ki: لا يحطمنكم سليمان وجنوده *Süleyman ve ordusu sizi **çiğnemesin*** (27/Neml 18). Fiil, حطمته فانحطم حطما şeklindedir.

سائق حطم: Aşırı hızlı sürmesi nedeniyle develeri kıran sürücüdür. Cehennem de حطمة diye adlandırıl-

mıştır. Yücе Allah حُطَمَة hakkında buyurur ki: وَمَا أَدْرَاكَ مَا الحطمة *O **kırıp geçenin** ne olduğunu bilir misin sen?* (104/Hümeze 5-7). Aşırı çok yiyen kişiye de, cehenneme benzetilerek ve şairin: كأنما في جوفه تنور *Karnında bir tandır varmış gibi* sözü düşünülerek, حطمة denmiştir.

دِرْعٌ حُطَمِيَّة: Dokuyan veya üreteni-ne nispet edilen zırh demektir. حطيم ve زَمْزَم: İki yer ismidir. حطام ise: Kuruluktan kırılan şey demektir. Allah buyurur ki: ثُمَّ يهيجُ فتراهُ مُصْفَرًا ثُمَّ يجعله حطاما *Sonra ekin kurur; onu sararmış görürsün. Sonra Allah onu **bir çöpe** dönüştürür* (39/Zümer 21).

حظ / H-z-z

حظ: Belirlenmiş paydır. Fiil حظظت وحُظظتُ فانا محظوظ şeklindedir. Çoğulu, احاظ ve أحُظ dır. Allah buyurur ki: فنسوا حظا مما ذكروا به *Fakat onlar da kendilerine verilen öğütlerin **önemli bir kısmını** unuttular* (5/Mâide 14); للذكر مِثل حظ الانثيين *Erkeklere, kadınlarınkinin iki katı kadar **pay*** (4/Nisâ 11).

حظر / H-z-r

حظر: Bir şeyin havzada toplanmasıdır. محظور *Yasaklanmış*; مُحْتَظِر: Yasaklanan şeyi yapan kişidir. Allah buyurur ki: فكانوا كَهشيم المُحتظر *Ağıl bekçisinin biriktirdiği kuru ot **yığınlarına** dönüştüler* (54/Kamer 31).

جاء فلان بالحَظر الرَّطب deyimi: Çok çirkin yalan uydurdu, demektir.

حف / H-f-f

Allah buyurur ki: وترى الملائكة حافين من حول العرش *Melekleri, Arş'ın etrafını **çevirmiş** oldukları hâlde görürsün* (39/Zumer 75); yani: Her iki ucundan, yani: Her tarafından tavaf ederken. Peygamberin (sas): تحفه الملائكة باجنحتها *Melekler, onu kanatlarıyla himaye eder*[338] sözü de bunun gibidir.

Şair şöyle der:

١١٧- له لحظات في حفافي سريرة

117- *Onun birtakım anları vardır ki, başı benim kanatlarımdadır.*[339]

Burada geçen حفافي kelimesinin çoğulu, احفة 'dir. Allah buyurur ki: وحففناهما بنخل *İki bağını da hurma ağaçları ile **çevirmiştik*** (18/Kehf 32).

فلانٌ في حَفف من العيش: *Falan kişi darlıktadır* demektir. Bu ifâdede kişi sanki yaşamanın kenarına, bir yanına düşmüştür. O, yaşamanın vasıtası içindedir sözü ise, bunun zıddıdır.

مَن حَفنا أو رفنا فليقتصد *Bizi bağrına basan veya barındıran iktisatlı olsun* deyimi, *kaybolan yükümüzü hafifle-*

338 Hadis: *Şüphesiz, melekler ilim öğrencisini kanatlarıyla himaye ederler* şeklindedir. Taberânî ve Ahmed, *Müsned*, IV, 240; *isnadı ceyyid*'tir. Bkz. Münzirî, *et-Terğîb ve't-Terhîb*, I, 54.

339 Şair, İbn Hereme. Bkz. Isfahânî, *Eğânî*, X, 5 ve V, 172; Vatvât, *Guraru'l-Hasâisi'l-Vadiha*, Mısır basımı, s. 241.

tir demektir.[340]

Ağaç ve kanadın حفيف'i, onların sesleridir. Bu onların seslerini taklit etmektir. حف ise, dokumacımn aletidir. Bu adı almasının nedeni, aletten duyulan sestir; bu da o aletin çalışırken çıkardığı sesidir.

حفد / H-f-d

Allah buyurur ki: وجعل لكم من أزواجكم بنين وحفدة *Bu eşlerinizden size çocuklar,* ***torunlar*** *verdi* (16/Nahl 72); âyette geçen حفدة sözcüğü, حافد kelimesinin çoğuludur. Bu da, akraba olsun yabancı olsun, canla başla insanın hizmetine koşan kimsedir. Müfessirler der ki: Onlar, torunlar vb kimselerdir. Bunun nedeni, hizmetlerinin daha samimi olmasındandır.

Şair şöyle der:

١١٨- حفد الولائد بينهن

118- *Kızlar, aralarında torunladılar.*[341]

فلان محفود: Yani: Falan *mahdum*dur. Bunlar da iki kız kardeş ve hısımlardır.

Duada: إليك نسعى ونحفد *Sana doğru koşar ve hizmet ederiz,*[342] denmiştir. وسيف محتفد: Hızlı kesen/keskin kılıç demektir. el-Asma'î der ki: حفد kelimesinin aslı, adımı peş peşe atmak/onları birbirine yetiştirmektir.

حفر / H-f-r

Allah buyurur ki: وكنتم على شفا حفرة من النار *Siz bir ateş çukurunun kenarındayken* (3/Âl-i İmrân 103); yani: Kazılmış bir yerin. Buna حفيرة *çukur* adı verilir. حفر ise, çukurdan çıkarılan topraktır. Tekrar örülmek üzere bozulan şeye نقض denmesi gibi. محفار، محفر ve محفرة ise, kendisi ile kazı yapılan aletlerin isimleridir. Atın toynakları da koşarken yeri kazıdığından حافر adını alır.

Allah buyurur ki: أئنا لمردودون في الحافرة *Biz yine* ***eski hâlimize*** *döndürülecek miyiz?* (79/Nâziât 10); bu, geldiği yere tekrar geri gönderilen adam için söylenen bir deyimdir Yani: *Biz öldükten sonra dirileceğiz öyle mi*?

Kimisi ise şöyle yorumlar: حافرة: Kişinin kendisi için kabir yaptığı yer (mezarlık) demektir; bu sözün anlamı da: *Biz kazılmış yerlerde* yani: *kabirlerde olduğumuz hâlde tekrar geri mi getirileceğiz?* Bu durumda في الحافرة ifâdesi, hâl konumunda bulun-

---

340 Bu söz, bir mecazdır. Zemahşeri: *Bizi bağrına basıp barındaran* demektir, derken, İbn Manzûr: *Eğer biri bizi ille de övmek isterse, aşırıya gitmesin ve sözün sadece hak olanını söylesin* şeklinde açıklamıştır. Bkz. Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, s. 89; Ebû Ubeyd, *Emsâl*, s. 45.

341 Hattâbî, *Garîbu'l-Hadîs*'te (III, 374) bu şiir Ahtal'a izafe edilmiştir ama *Divân*'ında yoktur.

342 Bu dua Hz. Ömer'den gelmiştir. Resûlullah'ın sabah namazında rükûdan sonra kunût okuduğunu bildirip duayı bütün olarak vermiştir. Bkz. Nevevî, *Ezkâr*, Sabah Namazında Kunut konusu. *Nuzulü'l-Ebrâr*, s. 90; Ebû Ubeyd, *Garîbu'l-Hadîs*, III, 374; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 106; Suyûtî, *İtkân*, II, 34.

muş olur.

رجع الشيخ الى ve رجع على حافرته حافرته denir ki: *Adam iyice ihtiyarladı* manasına gelir. ومنكم من يرد إلى ارذل العمر *Kiminizin ömrü en rezil/en güçsüz yaşlara kadar uzatılır* (16/Nahl 70) âyetinde olduğu gibi.

النقد عند الحافرة de nakit olarak satılan şey için söylenir. Bu, atın satılması hâlinde söylenen bir sözdür ve لا يزول حافره او ينقد ثمنه *parası ödenmeden toynağı kıpırdamaz* denir.

حفر: Dişlerin birbirini yemesidir. حفر فوه حفرا de, احفر المهر deyimleri de, tayın sunâî/ikili ve rubâî (dörtlü) olan ön dişleri düştü demektir.

حفظ / H-f-z

الحفظ bazen nefsin, anlamaya yol açan, unsurları sabitleştiren özelliği için kullanılır. Bazen de bir şeyi nefiste kaydetmek anlamında söylenir. Bunun zıddı ise, unutmaktır. Bazen de bu gücün kullanılması anlamında kullanılır. Meselâ, *şunu ezberledim* denir. Bunun yanında her kaybedilmiş şeyi aramak, alışılmış şeyi araştırmak ve korumak için de kullanılır.

Allah buyurur ki: وانا له لحافظون *Biz kesinlikle onu gelebilecek herhangi bir tehlikeden **koruruz*** (12/Yûsuf 12); حافظوا على الصلوات *Namazlara **dikkat** edin* (2/Bakara 238); والذين هم لفروجهم حافظون *Onlar ki; namuslarını **korurlar*** (23/mü'minun 5); والحافظين فروجهم والحافظات *Namuslarını **koruyan** erkekler ve namuslarını **koruyan** kadınlar,* (33/Ahzab 35); Bu, iffetten kinâyedir.

حافظات للغيب بما حفظ الله *Kocalarının yokluğunda Allah'ın **korunmasını** emrettiği mahremiyetleri **koruyanlar*** (4/Nisâ 34); yani: Kocaların sözleşmesini, onlar olmadığında, Yüce Allah kendilerini koruduğundan/onların her şeylerini bildiğinden, korurlar. Âyetin bu kısmı بما حفظ الله *lafzatullah*'ın mansup hâliyle de okunmuştur. Buna göre anlamı: Bu kadınlar, bir gösteriş ve yaltaklanmak için değil, Yüce Allah'ın hakkını gözettiklerinden buna bağlı kalırlar.

فما ارسلناك عليهم حفيظا *Biz seni onların üzerine **koruyucu** göndermedik* (42/Şûrâ 48); yani: Koruyan; وما انت عليهم بجبار *Sen de onların üstünde bir zorba değilsin* (50/Kâf 45); وما انت عليهم بوكيل *Sen onların başında bir vekil de değilsin* (6/En'âm 107); فالله خير حافظا *En iyi **koruyan** Allah'tır* (12/Yûsuf 64) âyetlerinde olduğu gibi.

Son âyetin ilgili kısmının son kelimesi حفظ şeklinde de okunmuştur. Yani: Onun koruması başkasının korumasından daha değerlidir. وعندنا كتاب حفيظ *Yanımızda o bilgileri **koruyan** bir kitap da vardır* (50/Kâf 4); yani: Onların amellerini koruyan. Bu durumda حفيظ kelimesi, حافظ *koruyan* anlamına gelmiş olur. Yüce Allah'ın: الله حفيظ عليهم *Allah onların başında bir **gözetendir*** (42/Şûrâ 6) sözü gibi olur.

Ya da anlamı: Korunmuştur; zayi olmaz. Yüce Allah'ın: علمها عند ربي فى كتاب لا يضل ربي ولا ينسى *Onun bilgisi*

Rabb'imin katında bir kitaptadır; benim Rabb'im ne yanılır ne de unutur (20/Tâhâ 52) sözü gibi.

حفاظ ise, muhafaza etmektir. Bu ise, her birinin diğerini koruması demektir. Yüce Allah'ın: والذين هم على صلاتهم يحافظون *Onlar, öyle kimselerdir ki, namazlarını* ***muhafaza ederler*** (23/Mü'minûn 9) sözünde ise, bu kişilerin namazlarını, hem vakitlerine, hem erkanına riâyet ederek, hem de var olan güçlerinin tamamını kullanarak onu yerine getirmeye özen gösterdiklerine dikkat çekilmektedir.

Namazın da; ان الصلاة تنهى عن الفحشاء والمنكر *Hiç kuşkusuz namaz, insanı iğrenç işlerden, kötülüklerden alıkoyar* (29/Ankebût 45) âyetinde dikkat çekildiği gibi, onları koruduğuna dair bir açıklama vardır.

تحفظ ise, denmiştir ki: Gafletin azlığıdır. Gerçek anlamı ise, ezber gücünün zayıflığından, zorlamayla ezberlemeye çalışmaktır. Bu kuvvet, aklın fonksiyonunu yerine getirme sebeplerinden biri olduğundan, gördüğün gibi, tefsirini genişletmişlerdir.

حفيظة ise: Muhafaza, yani, koruması ve himaye etmesi gerekenin kendisine yüklendiği öfkedir. Bu kelime, salt anlamdaki öfke için de kullanılır. Onun için: احفظني فلان deyimi, *falan beni öfkelendirdi*, demektir.

حفى / H-f-y

Soru sormada احفاء: Israrlı istemede veya bir durumu öğrenmedeki araştırmada acele etmektir. Birinci manasında: احفيت السؤال ve احفيت فلانا في السؤال deyimleri kullanılır ki, soru sormada, istemede acele etmektir. Allah buyurur ki: ان يسألكموها فيحفكم تبخلوا *Eğer sizden onları isteyip de sizi* ***zorlasa****, cimrilik edecektiniz* (47/Muhammed 37). Bunun aslı, احفيت الدابة deyiminden alınmıştır ki, hayvanı yalın ayak bırakmak, yani onun toynağını soymak demektir.

Deve için kullanıldığında ise, patiklerinin yürümekten incelip soyulması anlamına gelir. Fiil, حفي حفا ، حفوة şeklindedir. احفيت الشارب: *Bıyıkları son derece kısalttım* deyimi de bundandır.

Yüce Allah'ın: انه كان بي حفيا *Hiç kuşkusuz benim Rabbim* ***lütufkardır*** (19/Meryem 47) sözünde geçen حفى ise: İyi, nazik demektir. Bu bağlamda, حفيت بفلان ve تحفيت به deyimleri: Bir kişiye ikramla ilgilenmeyi anlatır. حفى de: Herhangi bir şeyi bilene verilen bir isimdir.

حق / H-k-k

حق kelimesinin aslı, uygunluk ve uyumluluktur. Kapıyı tutan ayağının kendisi için hazırlanmış sabit yere uygun gelmesi ve düzgün bir şekilde orada dönebilmesi gibi.

Hak kelimesi değişik anlamlarda kullanılır.

Birincisi: Bir şeyi hikmetin gereği olarak yaratana hak adı verilir. Bunun için Yüce Allah için: *O, haktır* denir. Allah buyurur ki: ردوا الى

اللّه مولاهم الحق *İnsanların tümü **gerçek** sahipleri olan Allah'a döndürülürler* (10/Yûnus 30); bunun az ilerisinde ise: فذلكم الله ربكم الحق فماذا بعد الحق الا الضلال *İşte **hak** olan Rabbiniz Allah budur. **Hakkın** ötesinde sapıklıktan başka ne var ki?* (10/Yûnus 32).

İkincisi: Hikmetin gereği olarak yaratılan şeye de hak adı verilir. Bu açıdan: Yüce Allah'ın her fiili haktır, denir. Ölüm haktır, diriliş haktır denmesi gibi. Allah buyurur ki: هو الذي جعل الشمس ضياء و القمر نورا *O, güneşi ışık kaynağı ve Ay'ı aydınlık yaptı* (10/Yûnus 5); ما خلق الله ذلك إلا بالحق *Allah, bunları, **Hakkın** dışında bir şekilde yaratmamıştır* (10/Yûnus 5).

Kıyamet hakkında ise: ويستنبئونك أحق هو قل إي وربي انه لحق *Sana: O ceza günü **gerçek** midir? diye soruyorlar. De ki; Rabbim hakkı için, evet. O, **gerçektir*** (10/Yûnus 53); ليكتمون الحق ***Gerçeği** gizliyorlar (2/Bakara 146);* الحق من ربك *Bu, Rabbinden olan **gerçektir*** (2/Bakara 247); وانّه للحق من ربك *Bu kesinlikle Rabbinden olan **gerçektir*** (2/Bakara 149).

Üçüncüsü: Bir şeye, gerçekte olduğu şekilde uygun biçimde inanmaktır. اعتقاد فلان في البعث و الثواب و العقاب والجنه و النّار حق *Falanın diriliş, sevap, ceza, cennet ve cehennem hakkındaki inancı **haktır***, sözümüz gibi. Allah buyurur ki: فهدى اللّه الذين امنوا لما اختلفوا فيه من الحق *Bu arada Allah, iman edenleri, anlaşmazlığa düştükleri **gerçeğe** iletti* (2/Bakara 213).

Dördüncüsü: Gerektiği yerde, gerektiği kadar, gerektiği zaman ortaya konan fiil/hareket ve söze de hak adı verilir. فعلك حق وقولك حق *Senin yaptığın **haktır** ve sözün **haktır***, denmesi gibi. Allah buyurur ki: كذلك حقت كلمت ربك *Böylece Rabbininni sözü **hak** (gerçekleşmiş) oldu* (10/Yûnus 33); حق القول مني لاملأن جهنم *Cehennemi, mutlaka tamamen dolduracağım, sözü **hak** olmuştur* (32/Secde 13); ولو اتّبع الحق أهواءهم *Eğer **gerçek** onların keyfi arzularına uysaydı,* (23/Mü'minûn 71).

Buradaki hak kelimesinden bizzat Yüce Allah'ın zatının kastedilmiş olması da, hikmet gereği ortaya konan hüküm anlamında kullanılmış olması da doğrudur.

أحققت كذا: Yani: Onun hak olduğunu tespit ettim veya onun hak olduğuna hükmettim. Yüce Allah'ın: ليحق الحق *Hakkı, hak yapmak için* (8/Enfâl 8) sözü de bu anlamdadır.

İhkak-ı hak (Hakkın gerçekleştirilmesi) iki şekilde olur:

Birisi: Delilleri ve âyetleri ortaya koymaktır. Yüce Allah'ın: وأولئكم جعلنا لكم عليهم سلطانا مبينا *Onlara karşı size apaçık bir yetki verdik,* (4/Nisâ 91) buyurması gibi; yani: Güçlü/sağlam bir delil.

İkincisi: Şerîatı tamamlamak ve onu herkese yaymaktır. Yüce Allah'ın: والله متمّ نوره ولو كره الكافرون *Halbuki kâfirler istemese de Allah nurunu tamamlayacaktır* (61/Saf 8); هو الذي ارسل رسوله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله *Kendi dinini diğer*

bütün dinlere karşı üstün getirmek üzere peygamberini doğru yol ve ***gerçek*** *din ile gönderen O'dur* (9/Tevbe 33) sözleri gibi. الحاقة ما الحاقة ***Gerçekleşecek*** *olana yemin olsun;* ***Gerçekleşecek*** *Olanın ne olduğunu bilir misin?* (69/Hâkka 1-2) sözü ise, kıyamete işarettir.

Bunu: يوم يقوم الناس لرب العالمين *İnsanların alemlerin Rabbinin huzurunda durdukları gün* (83/Mutaffifin 6) sözü ile açıkladığı gibi; çünkü: Orada ceza gerçek olur. حاققته فحققته deyimi, hak konusunda ondan davacı oldum ve onu mağlûp ettim, demektir.

Hz. Ömer şöyle der: اذا النساء بلغن نصّ الحقاق فالعصبة اولى في ذلك *Kadınlar, nassu'l-hikâk'a/buluğ çağına erdiklerinde asabesi daha yetkili olurlar.*[343]

فلان نزق الحقاق: Küçük işlerde büyük kavgalar çıkaran adam demektir. Bu kelime, hem vacip hem kaçınılmaz hem de caiz anlamında kullanılır. وكان **حقا** علينا نصر المؤمنين *Zira inananlara yardım etmek bizim üzerimize* ***hak*** *olmuştur* (30/Rum 47); كذلك **حقا** علينا ننج المؤمنين *Mü'minleri kurtarmak da böylece üzerimize* ***hak*** *olmuştur* (10/Yûnus 103); **حقيق** على ان لا اقول على الله إلا الحق *Benim üzerimde bir* ***haktır*** *ki, Allah hakkında hakkın dışında bir şey söylemeyeyim* (7/A'râf 105).

Deniyor ki: Manası: Uygundur. حقيق علىّ şeklinde de okunmuştur. Anlamı: *Vaciptir*, denmiştir. وبعولتهن **احق** بردهن *Kocaları, onları geri almakta öncelik* ***hakkına*** *sahiptirler* (2/Bakara 228) sözü bu anlamdadır.

حقيقة bazen sebatı ve varlığı olan şeyler için kullanılır.

Peygamberin (sas), Hâris'e; لكل **حق** حقيقة، فما حقيقة ايمانك؟ *Her* ***hakkın*** *bir hakikati vardır; imanının hakikati nedir?*[344] sözü gibi. Yani: İddia ettiğinin hak olduğunu haber veren nedir?

فلان يحمي حقيقته: Yani; koruması gerekenleri korur. Bu kavram, daha önce geçtiği gibi, bazen inançla ilgili olarak da kullanılır. Bazen de amelde ve sözde kullanıldığına rastlanır. فلان لفعله حقيقة /Falanın fiilinin hakikati vardır; yani: Yaptığında riyakar değildir.

لقوله حقيقة *Falanın sözünün bir hakikati vardır*; yani: Ne çok ucuzlatan

---

343 Anlamı: *Kız çocuğu, çocuk olduğu müddetçe onun için annesi daha hak sahibidir; erginlik çağına geldiklerinde ise, akrabası daha hak sahibi olur.* Bkz. İbnu'l-Esîr, *Nihâye*, I, 414; *Şerîf Radiy*/M. Abduh, *Nehcu'l-Belâğa*, II, 314; burada söz, Hz. Ali'ye nispet edilmiştir.

344 Sâlih b. Mismâr, Peygamberin (sas) Haris b. Mâlik'e: *Haris, nasılsın veya nesin?* diye sormuş o da: *Müminim ya Resûlallah* karşılığını vermiştir. *Gerçek mümin mi?* diye sormuş; o da: Gerçek mümin, demiştir. *Her hakkın bir hakikati vardır; imanının hakikati nedir?* Kendimi dünyadan çektim, geceleri ibadetle meşgulüm, gündüzleri oruçluyum. Aziz ve Celil Rabbimin Arşını seyreder gibiyim; Cennet ehlinin orada birbirlerini ziyaret ettiklerini görür gibiyim; cehennemliklerin feryatlarını duyar gibiyim, dedi. Peygamber: *Allah'ın kalbini aydınlattığı bir mümin*, buyurdu. İbnu'l-Mübârek, *Zühd*'te (s.106) mürsel olarak tahriç etmiştir. Bezzâr ve Taberânî tahriç eder. Bu, *mu'dal* bir hadistir. Bkz. İbn Hacer, *İsâbe*, I, 289; Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, I, 57.

ne de çok pahalıya satan biridir. Bunun zıddı olarak مُتَدوِّر مُتوسِّع مُتفسِّح kelimeleri kullanılır. Bu açıdan, dünya batıl, âhiret ise, hakikattir, denmiştir; böylece birinin geçici, diğerinin kalıcı olduğuna dikkat çekilmiştir. Fakihler ve Kelamcıların literatüründe söz konusu edilen *hakikat* ise, kelimenin dil yönünden asıl anlamında kullanılmış olmasıdır.

Deve için kullanılan الحِقّ (*el-hikku*) kelimesi, yük vurulmasını hak edenini anlatır. Bunun dişisine ise, حِقّة denir; çoğulu, حِقاق dır. Bu bağlamda اتت الناقة على حقها denir ki: *Dişi deve, yükünü taşıma zamanını doldurdu*, anlamına gelir.

حقب / H-k-b

Allah buyurur ki: لابثين فيها احقابا *Orada **sonsuza dek** kalacaklardır* (78/Nebe' 23); deniyor ki: Buradaki حقب kelimesi, uzun zaman demek olan حقب 'un çoğuludur. حقبة de seksen yıldır; çoğulu حقب 'dır. Doğrusu حقبة 'nin belirsiz bir zaman dilimi olduğudur.

احتقاب da, heybeyi binekte olanın arkasına bağlamaktır. Bu fiil, احتقبه ve استحقبه şeklinde de kullanılır. حقب البعير: Devenin, kamışının kılıfına girmesinden dolayı, ufak suyunu dökerken zorlanmasıdır. احقب ise, bir yaban merkebidir. Bu ismi almasının nedeni kasıklarının inceliğidir; başka bir görüşe göre, kasıklarının beyazlığıdır. Dişisi ise, حَقْبَاء'dır.

حقف / H-k-f

Allah buyurur ki: إذ أنذر قومه بالاحقاف *Ahkaf bölgesindeki kavmini uyarmış* (46/Ahkâf 21); âyette geçen احقاف eğimli biçimde kıvrılarak uzayıp giden kum demek olan حقف 'ın çoğuludur. ظبيٌ حاقف kumluk bölgede yaşayan ceylân demektir. احقوقف bir kum tepeciği gibi kıvrılıp duran şey demektir. Şair şöyle der:

١١٩ - سماوة الهلال حتى احقوقفا

119- *Hilâlin Semavesi **kıvrılıp** gidene kadar.*[345]

حكم / H-k-m

حكم (*Hakeme*) fiilinin aslı bir şeyi ıslah etmek için bir tür alıkoymak/engellemektir. Bunun için gem حكمة الدابة hayvanın hakemesi diye adlandırılmıştır. حكمته ve حكمت الدابة hayvanı yular ile kontrol ettim denmektedir. حكمته hayvana bir yular takmayı ifâde eder. Aynı şekilde: حكمت السفيه ve احكمته *zayıf akıllıyı kontrol altında tuttum*, denmektedir. Şair şöyle der:

١٢٠ - أبني حنيفة احكموا سفهاءكم

120- *Ey Benî Hanîfe ayak takımınızı kontrol altında tutunuz.*[346]

Allah buyurur ki: احسن كل شيء خلقه *O Allah ki, her şeyin yaratılışını gü-*

345Şair, Accâc. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 496; İbn Fâris, *Mücmel*, I, 246.

346Şair, Cerîr. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 47; İbn Fâris, *Mücmel*, I, 246; *Zemahşerî, Esâsu'l-Belâğa*, s. 91.

zel yaptı (32/Secde 7); فينسخ الله ما يلقي الشيطان ثم يحكم الله اياته والله عليم حكيم *Allah, şeytanın körüklediği bu arzuları her defasında gidererek arkasından âyetlerini **pekiştirdi**. Allah her şeyi en iyi bilen ve en **kusursuz** yapandır* (22/Hac 52)

Bir şey hakkında hükmetmek, onun *belirli bir şekilde olduğuna* veya olmadığına karar vermektir. Bu karar başkasını bağlasa da olur bağlamasa da. Allah buyurur ki: وإذا حكمتم بين الناس ان تحكموا بالعدل *İnsanlar arasında **hüküm** verirken adalete uygun **hüküm** vermenizi emreder* (4/Nisâ 58); يحكم به دوا عدل منكم *İçinizden iki âdil kişinin **karar verecekleri** bir kurbanlığı* (5/Mâide 95). Şair şöyle der:

١٢١- فاحكم كحكم فتاه الحى اذ نظرت
إلى حمام سراع وارد الثمد

121- ***Hüküm ver**, kabile kızlarının **hüküm** verdikleri gibi, baktıklarında*

Küçük bir suya varmak için hızlıca koşuşturan güvercinlere.[347]

ثمد ise, az su demektir. Deniyor ki, bunun manası: *Bilge ol*, demektir.

Allah buyurur ki: أفحكم الجاهلية يبغون ومن احسن من الله حكما لقوم يوقنون *Yoksa cahiliyenin **hükmünü** mü arıyorlar? Kesin inançlılara göre Allah'ın düzeninden/Allah'ın verdiği **hükümden** daha iyisi düşünülebilir mi hiç?* (5/Mâide 50). Onun için, insanlar arasında hüküm verenlere de *hakim* ve *hükkâm* denmektedir. Allah buyurur ki: وتدلوا بها الى الحكام ***Hakimlere** peşkeş çekmeyin* (2/Bakara 188)

Hakem ise, hüküm konusunda uzman olandır. Bu kelime, anlamca daha etkilidir. Allah buyurur ki: أفغير الله ابتغى حكما *Ben Allah'ın dışında bir **hakeme** mi başvurayım?* (6/En'âm 114); وابعثوا حكما من أهله وحكما من أهلها *Onlara biri erkeğin ve öbürü kadının akrabası olan iki **hakem** gönderiniz* (4/Nisâ 35).

Son âyette: حكما demiş fakat حاكما dememiştir. Böylece her iki hakemin taşıması gereken şartın hükmü üstüne almaları ve bunun gereğini tekrar onlara detaylarda müracaat etmeden bir çözüm önerebileceklerine dikkat çekilmiştir. *Hakem* kelimesi, hem bir kişi, hem de birçok insan için kullanılır. تحاكمنا الى الحاكم *hakime başvurduk* ifâdesi de bundandır. Allah buyurur ki: يريدون أن يتحاكموا الى الطاغوت *Bunlar Tağutun **hakemliğine** başvurmak istiyorlar* (4/Nisâ 60).

حكّمت فلانا *falanı hakem yaptım* demektir. Allah buyurur ki: حتى يحكموك فيما شجر بينهم *Onlar aralarında çıkan anlaşmazlıklarda senin **hakemliğine** başvurmadıkça* (4/Nisâ 65).

Batıl ile hükmetti dendiğinde bunun anlamı, *batılı, hükmün yerine geçirdi* demek olur. حكمه (*Hikmet*) ise, ilim ve akılla hakka isabet etmektir. Yüce Allah'ın hikmeti ise, O'nun tarafından hikmet eşyayı bilmesi ve onları gâyet sağlam bir şekilde yarat-

---

347 Şair, en-Nabiga ez-Zübyânî, *Muallaka*'sında. Bkz. *Divan*'ı s. 34; Nahhâs, *Şerhu'l-Kasâidi't-Tis'*, II, 168; Feyrûzâbâdî, *Besâir*, II, 491.

masıdır. İnsanın hikmeti ise, varlıkları tanımak ve hayırlı işleri yapmaktır. İşte Hz. Lokman'ın kendisi ile nitelendiği vasıf da budur.

Allah buyurur ki: ولقد آتينا لقمان الحكمة *Andolsun ki, biz Lokman'a **hikmet** verdik* (31/Lokmân 12); böylece kendisinin nitelendiği sıfatların hepsine dikkat çekmiş olmaktadır. Demek ki, Yüce Allah hakkında kullanılan: هو حكيم *O Hakimdir* cümlesinin anlamı, bir başka varlığın bu şekilde vasıflanmasından farklıdır. Bu açıdan Yüce Allah buyurmuştur ki: أليس الله بأحكم الحاكمين *Allah **hükmedenlerin** en güzel **hükmedeni** değil midir?* (95/Tîn 8).

Kur'ân'ın hikmetle nitelendirilmesi onu içermesindendir. الر تلك آيات الكتاب الحكيم *Elif, Lam, Ra. İşte bunlar o **hikmet** dolu Kitab'ın âyetleridir* (10/Yûnus 1) âyeti gibi. Bu açıdan Allah buyurur kinde: ولقد جاءهم من الأنباء ما فيه مزدجر حكمة بالغة *Onlara bu tutumlarından vazgeçmelerini sağlayacak haberler geldi. Bu haberler son derece **anlamlı** ve etkilidir* (54/Kamer 4-5) denmiştir.

Deniyor ki: حكيم in manası muhkem demektir. Bu da: أحكمت آياته ***âyetleri sağlamlaştırılmış*** (11/Hûd 1) âyeti gibidir. Her ikisi de doğrudur. Çünkü O hem muhkem hem de hikmetleri dile getirendir, dolayısıyla içinde her iki mana da birlikte vardır. Hüküm, hikmetten daha geneldir. Onun için her hikmet bir hükümdür, fakat her hüküm bir hikmet değildir; çünkü hüküm bir şeyi ölçü alarak başka bir şey hakkında karar vermektir. *Şu, şöyledir* veya *şu, şöyle değildir* demek gibi.

Peygamber buyurmuştur ki: إن من الشعر لحكمة *Şiirin içinde **hikmet** olan da vardır;*[348] yani, bu doğru bir önermedir. Bu Lebid'in şu sözüne benzemektedir:

١٢٢- إن تقوى ربنا خير نفل

122- *Rabbimizden sakınmak en hayırlı iştir.*[349]

Allah buyurur ki: وآتيناه الحكم صبيا *Ona daha çocukken **bilgelik** verdik* (19/Meryem 12).

Peygamber buyurur ki: الصمت حكم وقليل فاعله *Susmak **hüküm**dür, fakat onu yapan azdır.*[350] Burada kullanılan **hüküm** kelimesi, **hikmet** anlamındadır. ويعلمهم الكتاب والحكمة *Kendilerine kitabı ve **hikmeti** öğretiyor* (3/Al-i İmrân 164). Allah buyurur ki: واذكرن ما يتلى في بيوتكن من آيات الله والحكمة *Ev-*

348 Hadisi Buhârî, Edeb/Ma Yecûzu mine'ş-Şiri ve'l-Edebî (X, 445); Ebû Dâvûd: *Şüphesiz şiirin bir kısmı hikmettir.* Bkz. Hattâbî, *Meâlimu's-Sünen,* IV, 136; İbnu'l-Kayyim, *Mecmeu'l-Fevâid* II, 260, Beğavî, *Şerhu's-Sünne,* XII, 369.

349 Bkz. *Divân*'ı s. 139

350 Beyhakî, Şuab'de, Enes'ten zayıf bir senetle merfu olarak; Kudâî ise Enes'ten; Deylemi de *Firdevs*'te, İbn Ömer'den tahric etmiştir. Bunun mevkuf olup Lokman'ın sözü olduğu doğrulamıştır. İbn Hibban da *Ravdatu'l-Ukalâ* (s.41)'da [Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut] sahih bir senetle tahric etmiştir. Bkz. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VI, 513; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 32; Suyûtî, *el-Fethu'l-Kebîr,* II, 202

*lerinizde okunan Allah'ın âyetlerini ve **hikmeti** hatırlayın* (33/Ahzâb 34); deniyor ki: Bu, Kur'ân'ın tefsiridir ve Kur'ân'ın dikkat çektiği şeylerdir. ان الله يحكم ما يريد *Allah dilediği **hükmü** verir* (5/Mâide 1); yani: Dilediğini hikmetle yapar. Bu da, kullar için Allah'ın yaptıklarına razı olmaya bir teşviktir.

İbni Abbâs: من ايات الله والحكمة *Allah'ın âyetlerini ve **hikmeti*** (33/Ahzâb 34) âyetinin yorumunda şöyle der: Burada söz konusu olan, Kur'ân ilmidir; O'nun nâsihi, muhkemi ve müteşabihidir. İbn Zeyd der ki: Bu onun âyetlerinin ve hikmetlerinin ilmidir. Süddî der ki: Bu, nübuvvettir. Kur'ân'ın hakikatlerini anlamaktır, diyenler de olmuştur. Bu, onun peygamberlerden *Ulu'l-azm* olanlarına mahsus kısmına işarettir. Bu konuda diğer peygamberler onlara tâbidir.

Allah buyurur ki: يحكم بها النبيون الذين اسلموا للذين هادوا *Gerek İslâm'a bağlı peygamberler ...Yahudiler arasında buna göre **hüküm** verirler* (5/Mâide 44). İşte peygamberlere mahsus olan hikmet veya hüküm budur. Allah buyurur ki: ايات محكمات هن ام الكتاب واخر متشابهات *Bu Kitab'ın bir kısım âyetleri kesin anlamlı (**muhkem**)dir, bunlar onun özünü oluştururlar. Diğer kısmı da birden çok anlamlı (müteşabih)tir* (3/Âl-i İmrân 7). محكم (*Muhkem*) ise, lafız yönünden herhangi bir şüphe taşımayan ve manası da apaçık olan kısımdır.

متشابه (*Müteşabih*) kendi içinde birkaç çeşittir. İnşallah yeri gelince kaydedilecektir.

Hadiste: ان الجنة للمحكمين *Cennet **muhakkimler** içindir,* buyurulmuştur.[351] Deniyor ki, bunlar müslüman kaldıklarında öldürülecek, dinlerinden döndüklerinde ise serbest bırakılacakken ölümü tercih edenlerdir.[352] Bunlar hikmet konusunda uzmanlaşmış kişilerdir, diyenler de vardır.

حل / H-l-l

حل kelimesini aslı, düğümü çözmektir. Allah buyurur ki: واحلل عقدة من لسانى *Dilimin düğümünü **çöz*** (20/Tâhâ 27).

حللت *indim* demektir. Bunun aslı inerken yüklerin indirilmesinden alınmıştır. Sonra salt anlamda iniş için de kullanılmıştır. Bu açıdan: حل حلولا *bir şekilde indi* ve احله غيره *başkası onu indirdi* denmiştir.

Allah buyurur ki: او تحل قريبا من دارهم *Veya bu belâlar yurtlarının yakınına **iner*** (13/Ra'd 31); واحلوا قومهم دار البوار *Milletlerini helâk yurduna **sürükleyenleri** görmüyor musun?* (14/İbrâhîm 28). حل الدين: *Borcun, ödeme zamanı geldi*, demektir. حله ise, bir yere inmiş olan topluluktur. حى حلال deyimi de bunun gibidir.

محلة (mahalle) ise, oturulan yerdir. Düğümün çözülmesinden istiâre yoluyla حل الشىء حلالا deyimi türetilmiş-

351 İbnu'l-Esîr, *Nihâye*, I, 419; Zemahşerî, *Faik*, I, 303;

352 Abdurrezzak, Musannef, V, 265; Mücahid'ten.

tir. Allah buyurur ki: وَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلالاً طَيِّبًا *Allah'ın size bağışladığı **helal** ve temiz nimetlerden yiyin* (5/Mâide 88); هذا حلال و هذا حرام *Şu **helaldir**, şu da haramdır* (16/Nahl 116).

أحلت الشاة koyunun memesine sütün inmesi deyimi de حُلُول 'dendir. Allah buyurur ki: حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ *Kurban, **yerine** varıncaya kadar* (2/Bakara 196). *Yüce Allah, şunu helal kılmıştır* deyimi de bundandır. Allah buyurur ki: وأحلت لكم الأنعام *bütün hayvanlar size **helâl** kılındı* (22/Hac 30); يا أيها النبيّ انّا أحللنا لك أزواجك اللاتي آتيت أجورهن وما ملكت يمينك ممّا أفاء الله عليك وبنات عمك وبنات عمّاتك *Ey Peygamber! Mehirlerini verdiğin eşlerini, Allah'ın sana ganimet olarak verdiği cariyelerini, seninle beraber hicret eden amcanın kızlarını, halalarının kızlarını, almanı **helal** kılmışızdır* (33/Ahzâb 50).

Eşlerin helal kılınması o anda gerçekleşmiştir. Çünkü onlar onunla birliktedir. Amca kızları ve ondan sonra sayılanlar ise kendileri ile evlenilmesi helal kılınanlar arasındadır.

رَجُلٌ حلال ومحل ve بلغ الأجَلُ محلّه deyimleri kişinin ihramdan çıkışını ya da harem bölgesi dışına çıkmasını anlatır. Allah buyurur ki: وإذا حللتم فاصطادوا ***İhramdan** çıkınca avlanabilirsiniz* (5/Mâide 2); و انت حل بهذا البلد *Ki sen bu şehirde **dilediğini yapabilirsin*** (90/Beled 2); yani: Sana helaldir.

Allah buyurur ki: قَدْ فرض الله لكم تحلة ايمانكم *Allah size yeminlerinizi kefaretle geri almanızı **helal** kılmıştır* (66/Tahrîm 2) yani: Yeminlerinizin kefaret yoluyla nasıl çözüleceğini açıklamıştır.

Rivâyette: لا يموت للرّجل ثلاثة من الأولاد فتمسه النار إلا تحلة القسم *Bir adamın üç evladı öldüğü hâlde ona ateş dokunmaz yeminin helal kıldıkları hariç,*[353] yani: *İnşallah Teala* denecek zaman kadar. Şairin şu sözü de bu anlamdadır:

وقعهن الأرض تحليل

123- *Sanki, yere basmaları*
tahlîl/anlıktır.[54]

Yani: Onların koşmaları süratlidir; hızlarından toynakları, kişinin *inşallah* diyeceği bir anlık bir zaman kadardan daha fazla yere değmez.

حليل ise, zevc yani kocadır. Bu, ya her birinin diğeri için eteğini çıkarabildiğindendir, ya onunla beraber yaşamasındandır ya da birbirine helal oluşlarındandır.

Onun için seninle halleşene, yani: Seninle beraber yaşayana حليل adı verilir. حليلة de, zevce/hanımdır; çoğulu. حلائل'dir. Allah buyurur ki: وحلائل ابنائكم الذين من أصلابكم *Öz oğullarınızın **helalleri**/eşleri ile* (4/Nisâ 23). حُلّة: Fistan ve abadır.

الإحليل ise, insanda ufak suyun/bevlin aktığı kanala denir; çünkü, bu kanalın herhangi bir boğumu/düğü-

---

353 Buhârî, Eyman ve'n-Nuzûr XI, 472; Müslim, Bir ve's-Sıla (HN: 2632). Bkz. Begavî, *Şerhu's-Sünne,* V, 451, *Muvatta*, Cenaiz, (*Zerkanı Şerhi*, II, 75).

354 Şair, Ka'b b. Züheyr. Bkz. *Divân*'ı, s. 13; İbn Fâris, *Mücmel*, I, 211.

mü yoktur.

حلف / H-l-f

حلف: Sözcüğü, topluluk arasındaki sözleşmedir. مُحالفة ise, karşılıklı sözleşmedir. Sözleşme ile yapılana bağlılık göstermek için de kullanılır. حلف كرم ve حلف كرم deyimleri sözüne sadık, sözünün arkasında olan kişiyi anlatır. أحلاف da حليف 'in çoğuludur. Şair Züheyr şöyle der:

١٢٤- تداركتما الأحلاف قد ثلّ عرشها

124- *Siz, **sözleşme yapanlara** sonradan yetiştiniz; tahtı devrilmeye yüz tuttuğunda*[355]

Yani: İşlerinin yolunda gitmesi sona erecekken. Kişinin arşı ise, işlerinin bel kemiğini oluşturan şeydir.

حلف'in aslı, insanların birbirinden sözün doğruluğuna ilişkin aldıklar yemindir. Ayrıca, her tür yemin için de kullanılır. Allah buyurur ki: ولا تطع كل حلاف مهين ***Çokça yemin eden,** görüş ve analizde yüzeysel bakan kimseye uyma* (68/Kalem 10); حلاف, yani: Çokça yemin eden.

Yine buyurur ki: يحلفون بالله ما قالوا *Onlar söylemediler diye Allah adına **yemin ederler*** (9/Tevbe 74); ويحلفون بالله إنهم لمنكم وما هم منكم *Onlar sizden olmadıkları hâlde, sizden olduklarına Allah adına **yemin ederler**,* (9/Tevbe 56); يحلفون بالله لكم ليرضوكم *Sizi razı etmek için Allah'a **yemin ederler*** (9/Tevbe 62).

شيء مُحْلف: İnsanı yemine sürükleyen şey demektir. كميت مُحلف: deyimi, siyah-kırmızı karışımı mı yoksa sarı-kırmızı karışımı mı olduğunda şüphe edildiğini; biri onun siyah-kırmızı karışımı olduğuna yemin ederken, diğerinin sarı-kırmızı karışımı olduğuna yemin ettiğini anlatır.

مُحالفة: Her birinin diğerine yemin etmesidir. Ayrıca salt anlamda her tür bağlılık için de kullanılır. Bu açıdan bir kişinin anlaşmalısına حلف فلان و حليفه denir.

Peygamber (sas): لا حلف في الإسلام *İslâm'da hiçbir **hilf** (özel dostluk antlaşması) yoktur*, buyurmuştur.[356]

Falan adam حليف اللسان'dır demek, dili sivridir; söze başlar, dur durak demeden devam eder. Aynı anlamda حليف الفصاحة /*fesahatin dostu* denir.

حلق / H-l-k

حلق kelimesi bildiğimiz boğazdır. حلقه *boğazını kesti* demektir. Saçın kesilmesi ve kısaltılması için de kullanılır. حلق شعره *Saçını tıraş etti* denmesi bundandır. Allah buyurur ki: ولا تحلقوا رؤوسكم *Başlarınızı **tıraş etmeyin*** (2/Bakara 196); محلقين رؤوسكم

---

355 Şair, Ka'b b. Züheyr. Bkz. *Divan*'ı, s. 61.

356 Hadis, Cubeyr b. Mut'im'den alınmıştır. Resûlullah: *İslam'da hiçbir hilf yoktur, cahiliye döneminde yapılan hilflere gelince, İslam onları daha da sağlamlaştırmıştır,* buyurmuştur. Bkz. Müslim, Fedâil (HN: 2530); Ebû Dâvûd, Feraiz (Hattâbî, *Mealimu's-Sünen*, IV,105); Ahmed, *Müsned*, I, 190; Begavî, *Şerhu s-Sünne*, X, 202; Suyûtî, *el-Fethu'l-Kebîr*, III, 343.

مُقَصِّرِينَ *Başlarınızı **tıraş etmiş** ve saçlarınız kısaltılmış olarak* (48/Fetih 27). رَأْسٌ حَلِيقٌ *Tıraş edilmiş* baş ve لِحْيَةٌ حَلِيقٌ *tıraş edilmiş sakal* deyimleri de bu köktendir.

عَقْرَى حَلْقَى deyimi, bir insana beddua edildiğinde söylenir.[357] Yani: Sen öyle bir belaya uğrayasın ki, kadınlar senin için saçlarını kessinler. Bu sözün anlamı: Allah senin gırtlağını kessin, demektir de denmiştir. Buna yakın bir anlamda sertliğiyle, saçı tıraş eden sert giysilere de مَحَالِق adı verilmiştir.

حَلْقَة ise: Şekil olarak boğaza benzediğinden bu adı almıştır. Kimileri buna حَلَقَة derler. Ben, حَلَقَة 'nın saçı tıraş edenler dışında kullanıldığını bilmiyorum. Bu da حَالِق 'in çoğuludur; tıpkı كَافِر ve كَفَرَة gibi. *Lâm*'ın üstünlü okunmasıyla söylenen حَلَقَة kelimesi güzel olmayan bir lehçedir. إِبِلٌ مُحَلَّقَة: Görünüşü halka gibi olan develer demektir. Halkada yuvarlaklık manası da gözetilmiş ve onun için حَلْقَةُ الْقَوْمِ denmiştir. حَلَّقَ الطَّائِرُ deyimi de, yükselirken uçuşunda daireler çizen kuş demektir.

حلم / H-l-m

حِلْم: Nefsi ve tabiatı, öfkenin heyecanına karşı kontrol etmektir. çoğulu, أَحْلَام 'dır. Allah buyurur ki: أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَحْلَامُهُمْ بِهَذَا *Onların **akılları** mı bunu emreder* (52/Tûr 32); deniyor ki: Bunun manası: akıllarıdır. حِلْم hakikatte akıl demek değildir. Aklın sebeplerinden biri olduğundan böyle yorumlanır. Fiil olarak قَدْ حَلُمَ ve حَلُمَهُ الْعَقْلُ ve تَحَلَّمَ gibi formları vardır.

أَحْلَمَتِ الْمَرْأَةُ: Kadının yumuşak huylu birkaç çocuk doğurmasıdır. Allah buyurur ki: إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ *İbrahim, gerçekten hoşgörülü, **yumuşak kalpli** ve kendini Allah'a adamış bir kimse idi* (11/Hûd 75); فَبَشَّرْنَاهُ بِغُلَامٍ حَلِيمٍ *Biz ona **yumuşak huylu** bir erkek çocuk müjdeledik* (37/Sâffât 101); yani: Onda yumuşaklık, bir güç derecesine erişmiştir.

Yüce Allah'ın: وَإِذَا بَلَغَ الْأَطْفَالُ مِنْكُمُ الْحُلُمَ *Çocuklarınız **ergenlik çağına** girince* (24/Nûr 59) âyetinde geçen *hulum* ise, ergenlik çağı demektir. حُلُم kelimesinin bu isimle anılmasının nedeni, onun sahibinin *hilim*le muameleye daha layık olmasıdır. حَلَمَ فِي نَوْمِهِ يَحْلُمُ حُلْمًا وَحُلُمًا uykuda görülen şeyler için kullanılır.

حُلُمًا de رُبُع gibidir de denmiştir. تَحَلَّمَ ve احْتَلَمَ ve حَلَمْتُ بِهِ فِي نَوْمِي: *Rüyamda gördüm*, demektir. Allah buyurur ki: قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ *Dediler ki; Bu gördükleriniz birtakım karmaşık, birbirinden kopuk **hayallerdir*** (12/Yûsuf 44).

حَلَمَة ise, büyük kenedir. Bu ismi almasının nedeni olarak, çok sakin

---

357 Hadis, Hz. Aişe annemizden alınmıştır. Der ki. Safiyye, hacıların Minâ'dan Mekke'ye hareket ettiği gün *ay hali*ne yakalandı. *Ben sizi buradan alıkoyacağım* dedi. Peygamber (sas): *Kurban Bayramı günü mü tavaf etti*; diye sordu; *Evet*, dendi. O da: *Öyleyse, sen de yola çık buyurdu*. Bkz. Buhârî, Hac/İzâ Hâdeti'l-Mer'etu Ba'demâ Efâdet, III, 586; Müslim, Hac (II, 964; HN: 1211); Beğavî, *Şerhu s-Sünne*, VII, 234.

olduğundan yumuşak huylu kişinin hareket tarzına benzemesi gösterilmiştir. Memenin *halemesi* ise, şekil olarak bu başlığın keneye benzetilmesindendir. Şair de memenin ucunu keneye benzetmiştir:

١٢٥- كأن قرادي زوره طبعتهما
بطين من الجولان كتاب أعجمي

125- *Göğsünün iki kenesini sanki kirletmişim*

Tozdan bir çamurla yabancı bir yazıcı gibi.[358]

حلم الجلد: Deriye kurt düştü. حلمت البعير Devenin kenesini çıkardım. حلمت فلانا Sakinleşmesi ve kontrol edilebilmesi için birini idare etmektir. Tıpkı, kenelerini çıkarmakla deveyi sakinleştirmek gibi.

حلى / H-l-y

حُلِيّ kelimesi, حَلْى'in çoğuludur. Tıpkı, ثَدْي ve ثُدِيّ gibi. Allah buyurur ki: من حليهم عجلا جسدا له خوار *Ziynet eşyasından* yapılmış, böğürme sesi verebilen bir buzağıyı (7/A'râf 148). Fiil olarak حلى يحلى /güzelleşti demektir.

Allah buyurur ki: يحلون فيها من اساور من ذهب *Orada ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler **giyerek*** (18/Kehf 31); وحلوا اساور من فضة *İnce, yeşil ipekten ve atlastan elbiseler **giydirilirler*** (76/İnsân 21). Kimileri, حلية nin çoğulu حُلِيّ şeklindedir, demiştir. Allah buyurur ki: اومن ينشأ فى الحلية *Yoksa **süs içinde** yetiştirilerek olanı mı?* (43/Zuhruf 18).

حم / H-m-m

حميم: Çok sıcak olan sudur. Allah buyurur ki: وسقوا ماء حميما ***Kaynar** su içirilen* (47/Muhammed 15); الا حميما وغساقا *Yalnız **kaynar su** ve irin içerler* (78/Nebe' 25); الذين أبسلوا بما كسبوا لهم شراب من حميم *Kâfirliklerinden dolayı onları içecek olarak **kaynar su** ve acıklı bir azap beklemektedir* (6/En'âm 70); يصب من فوق رؤوسهم الحميم *Başlarından aşağıya **kaynar sular** dökülür* (22/Hac 19); ثم إن لهم عليها لشوبا من حميم *Sonra, bu yemeğin üzerine **kaynar su** katılmış içki onlar içindir* (37/Sâffât 67); هذا فليذوقوه حميم وغساق *İşte böyle artık onu tatsınlar; bu, bir **kaynar su** ve irindir* (38/Sâd 57). Kaynağından sıcak olarak çıkan suya حمة adı verilir.

Rivâyette deniyor ki: العالم كالحمة يأتيها البعداء ويزهد فيها القرباء *Dünya, kaynarca gibidir; uzak olanlar ona gelir; yakın olanlar ondan uzak durur.*[359]

Ter de teşbih yoluyla حميم diye adlandırılmıştır. استحم الفرس *At terledi* demektir. حمّام da, ya insanı terlettiğinden ya da içinde sıcak su bulunduğundan *hammâm* adını almıştır.

---

358 Şair, er-Rummâh b. Muyâde. Bkz. *Divân*'ı, s. 255; *İbn Cinnî, Muhassas*, II, 23; Sâbit *Lugavî, Fark*, s. 27; *Cemheratu'l-Luğa*, II, 188.

359 Bkz. Zemahşerî, *Fâik*, I, 322; İbnu'l-Esîr, *Nihâye*, I, 445; Ebû Ubeyd, *Ğaribu'l-Hadîs*, IV, 490.

اِسْتَحَمَّ فُلَانٌ: Falan hamama girdi demektir. Yüce Allah'ın: فما لنا من شافعين ولا صديق حميم *Şimdi bizim herhangi bir şefaatçimiz yoktur;* ***cana yakın*** *bir dostumuz da yok* (26/Şuarâ 100-101) ve ولا يسأل حميم حميما *Herhangi bir* ***dost*** *bir* ***dostun*** *hâlini sormaz* (70/Meâric 10) âyetlerinde geçen حميم ise, şefkatli yakın demektir. Bu kişi, yakınlarını korumak için sanki öfkelenmekte/sertleşmektedir.

İnsanın has dostlarına ise, حَامَّتُه denir. Birbirinin zıddı olarak حامّة ve عامّة kelimeleri kullanılır. Bu, az önce işaret edilen özelliğindendir. Bu anlamın başka bir kullanımı da, insanın yakınlarından kendine karşı şefkatli olanlarına حَزَانَتُه adı verilir ki, kendisinin onlar için üzüldüğü kişiler demektir. احتمّ فلان لفلان deyimi de, bir kişi için öfkelenmek demektir.

Bu, احتمام anlamı da olduğundan اهتمّ kelimesinin taşıdığı anlamdan daha etkilidir. أحمّ الشحم: *Yağı eritti, o da kaynar su gibi oldu,* demektir. Yüce Allah'ın: وظل من يحموم *Kara ve* ***boğucu*** *bir dumanın gölgesi altındadırlar* (56/Vâkıa 43) âyetinde geçen حميم için يحموم demesi bu fiilin يفعول formudur. Deniyor ki: Asıl manası, *simsiyah duman* demektir. Kelimenin bu adı almasının nedeni: لا بارد ولا كريم *Ne serindir ne de ferahlatıcıdır* (56/Vâkıa 44) âyetinde açıkladığı gibi, ya aşırı sıcak oluşundandır; ya da: لهم من فوقهم ظلل من النار ومن تحتهم ظلل *Onların üstlerinde ateşten gölgeler, altlarında da ateşten gölgeler vardır* (39/Zumer 16) âyetinde işaret edilen حممة (siyahlık) kelimesinin anlamı düşünüldüğü bu adı almıştır.

Ölüm de حمام diye ifâde edilmiştir; حُمَّ كذا yani: Takdir edildi, denmesi gibi. حُمَّى (*Hummâ*: Sıtma) ise, ya içinde aşırı biçimde sıcaklık taşıdığından; bu anlamda Peygamber: الحمى من فيح جهنم ***Hummâ*** *(Sıtma), cehennemin kaynamasındandır,* buyurmuştur;[360] ya bu esnada kişi çok حميم *(hamîme)* yani: terlemeye maruz kaldığından ya da حمام *(himâm)* yani ölümün emarelerinden biri oluşundandır; çünkü, الحمى بريد الموت ***(Hummâ*** *sıtma), ölümün postasıdır,*[361] diye bir söz vardır; *hummâ, ölümün kapısıdır* da denmiştir.

Deve sıtmasına ise, حُمَام –hâ'nın ötreli okunuşuyla- denmiştir. Bu kelime, حمام kelimesinden alınmıştır; çünkü, *devenin sıtmadan kurtulduğu çok nadirdir* diye bir tespit vardır. حمّم الفرخ: Civcivin derisi tüyden karardığında söylenir. حمّم وجهه de: *Yüzü kıldan ka-*

360 Hadis, Hz. Aişe annemizden alınmıştır. Peygamber buyurdu ki: *Hummâ, cehennemin kaynamasındandır; onu su ile serinletiniz.* Bkz. Buhârî, Tıb/Hummâ min feyhi cehennem (X, 174); Müslim, Selâm/*Li-Külli Dâin Deva'* (HN: 2210); Ahmed, *Müsned,* I, 291; Mâlik, *Muvatta'* (*Şerhu'z-Zerkani,* IV, 331); İbn Mâce, *Müsned,* II, 1150.

361 Bu, bir hadistir. Ebû Nu'aym ve İbnu's-Sünnı, Tıb'ta; İbn Ebî'd-Dünyâ, *el-Marad ve'l-Keffârât*'ta kaydetmiştir. Sehâvî, *Makasıdu'l-Hasene* (s.194)'de: Özet olarak: *Bu, hasen bir hadistir,* denmektedir. Bkz. *Suyûtî el-Fethu'l-Kebîr,* II, 81; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ,* I, 366.

rardı demektir. Bu her iki deyim de حمحمة kelimesindendir. Atın حمحمة 'sı ise, çıkardığı sesin taklit edilmesidir. Bu maddeyle ilgisi yoktur.

حمد / H-m-d

Yüce Allah'a حمد (hamd) etmek: O'nu erdemlerinden dolayı övmektir. Bu, methetmekten daha özel, şükürden daha geneldir; çünkü: methetme, hem insanın kendi tercihi ile yaptığı konularda hem Yüce Allah tarafından kendine bahşedilenlerde yapılabilmektedir. Bu açıdan bir insan sözgelimi, boyunun uzunluğu ve yüzünün güzelliğiyle methedilebilmektedir. Aynı şekilde malını hayır yolunda harcamasıyla, cömertliği ve ilmiyle de methe konu olmaktadır.

Hamd ise, ikincisinde olur ama birincisinde olmaz. Şükür ise, ancak nimet karşılığında yapılır. Buna göre, her şükür bir hamd sayılır; her hamd de bir medihtir, fakat her medih, hamd değildir. Bir kişi övüldüğünde: فلان محمود denir. مُحَمَّد: Bir kişinin övülecek özellikleri çok olduğunda söylenir. مُحْمَد: Övgüye layık görülünce denir. Allah buyurur ki: إنّه حميد مجيد *Hiç kuşkusuz O, **övgüye** ve yüceltilmeye lâyıktır* (11/Hûd 73) sözünde geçen حامد hem محمود: *övülen* hem de حامد: *öven* anlamında olabilir.

حُمَادَاكَ أنْ تَفْعَلَ كذا deyimi, *senin en güzel hedefin şu işi yapmandır*, anlamına gelir. Allah buyurur ki: ومبشرا برسول يأتي من بعدي اسمه احمد *Benden sonra gelecek adı **Ahmed** olan bir peygamberi de müjdeleyici olarak* (61/Saf 6).

Buna göre أحمد *(Ahmed)*: Hem ismi hem de fiiliyle Peygambere (sas) işarettir. Böylece, onun, nasıl adı أحمد olarak bulunmuşsa, ahlakı ve davranışlarıyla da محمود (övülen) olduğuna dikkat çekilmiştir.

Hz. İsâ'nın kendisinin geleceğini müjdelediği ifâdede özellikle Ahmed isminin kullanılmış olması, O'nun kendisinden ve kendisinden öncekilerden daha övgüye layık olduğuna dikkat çekmek içindir. Yüce Allah'ın: محمد رسول الله ***Muhammed** Allah'ın elçisidir* (48/Fetih 29) sözünde geçen *Muhammed*, –bir açıdan kendisinin özel bir ismi olmakla beraber- övülen manasındadır. Bu ifâdeyle, Onun bu sıfatla nitelendiğine ve manasının kendisinde somutlaştığına işaret vardır. Bu tıpkı, Yüce Allah'ın انا نبشرك بغلام اسمه يحيى *Biz sana adı Yahya olan bir oğul müjdeliyoruz* (19/Meryem 7) âyetinde söz konusu olup inşallah ileride gelecek olan *Yahya* isminin aynı zamanda *hayat* manası taşıması gibidir.

حمر / H-m-r

حمَار: Bildiğimiz bir hayvan olan eşektir; çoğulu, حمير اخمرة ve حُمُرٌ'dur. Allah buyurur ki: والخيل والبغال والحمير *Atları, katırları ve **eşekleri**..* (16/Nahl 8). Bazen cahil insan da bu kavramla ifâde edilir. Allah buyurur ki: كمثل الحمار

يَحْمِلُ أَسْفَارًا *Sırtında kocaman kitap taşıyan* ***eşek*** *gibidir* (Cuma 5); كَأَنَّهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ *Onlar, sanki, ürkütülmüş yaban* ***eşekleridir*** (Muddessir 50).

حمار قبان: Bir haşeredir. حماران: Üzerinde peynirin kurutulduğu iki taştır. Bu şekil açısından حِمار'a benzetilmiştir.

محمر aptallığı, eşeğin aptallığına benzeyen at bozması/katır demektir.

حُمْرة renklerden biri olan kırmızı demektir. Renklerinin geneli esas alınarak Acemlere ve Araplara: الأحمر والأسود *Kızıllar ve Siyahlar* denmiştir.[362] Kimi zaman حَمْراء العجان da denir.[363]

الأحمران: Sözcüğü: Kırmızı renkleri baz alınarak söylenmiş olan *et* ve *içki* demektir.[364] الموت الأحمر *Kızıl ölüm* de, aslı, kan aktığından gerçekleşen ölüm manasına gelir.

سنة حمراء *Kızıl yıl*, kıtlık demektir; kıtlık yılında havaya bir kızıllık çöktüğünden böyle denmiştir. حمارة القيظ: Sıcaklığın kızıllığı: Aşırı sıcaklıktır. وطاءة حمراء: Yeni sergi demektir. وطاءة دهماء: ise, eskimiş sergidir.

362 Hadistir: *Ben Kızıllara ve Siyahlara gönderildim.* Müslim, Mesâcid (II, 63); Dârimî, siyerle ilgili *Müsned*'inde (s. 27).

363 Hz. Ali'nin Mevâlî'den bir adama: *Sus, ey Hamrâu l-Icân ın oğlu!* demesi de bu köktendir. Bu ifade cariyenin oğlu demektir. Icân: Ön ile arka arasında kalan şeydir. Bu, Arapların sövme ve yermede kullandıkları bir deyimdir.

364 *Erkekleri iki kızıl*, yani: *Et ve içki*; *kadınları da iki kızıl*, yani: *Altın ve gümüş mahveder*, ata sözüdür.

حمل / H-m-l

حَمل pek çok şeyde göz önünde bulundurulan tek bir manaya gelir. فعل formunda lafızları arasında bir eşitlik vardır; fakat birçok mastarları arasında farklar vardır. Sırta yüklenen şeyler gibi, zâhirde/açıktan yüklenen ağırlıklara حمل adı verilmiştir. Kadının karnındaki çocuk, ve hamilelik hâline benzetilerek, buluttaki su ve ağaçtaki meyve de bu isimle anılmıştır.

Batında (içten) yüklenen ağırlıklara ise, حَمل adı verilmektedir. Allah buyurur ki: وان تدْعُ مثقلة الى حملها لا يُحْمَلْ منه شيْءٌ *Eğer günâh* ***yükü*** *ağır bir kimse,* ***yükünün*** *sırtından alınmasını istese, en yakını bile* ***yükünün*** *en küçük bölümünü kendi sırtına almaz* (35/Fâtır 18).

Bu anlamda: حملت الثقل والرسالة والوزر حملا ağırlık, mektup, günâh yüklendim denir. Allah buyurur ki: وليحملن اثقالهم واثقالا مع اثقالهم *Hem kendi günâh* ***yüklerini*** *ve hem de bu* ***yüklerin*** *yanında başka birçok günâh* ***yüklerini*** *taşıyacaklar* (29/Ankebût 13); وما هم بحاملين من خطاياهم من شيء *Oysa onların, mü'minlerin omuzlarındaki hiçbir günâhı* ***yüklenmeleri*** *söz konusu değildir* (29/Ankebût 12); ولا على الذين اذا ما أتوك لتحملهم قلت لا أجد ما احملكم عليه *Bir de kendilerine* ***binek hayvanı*** *sağlayasın diye sana başvurduklarında: Size* ***binek hayvanı*** *bulamıyorum, deyince* (9/Tevbe 92); ليحملوا اوزارهم كاملة يوم القيامة *Kıyamet*

gününde günâhlarını eksiksiz ***yüklensinler*** *diye* (16/Nahl 25); مثل الذين حملوا التوراة ثم لم يحملوها كمثل الحمار يحمل اسفارا *Kendilerine Tevrat* ***yüklenildiği*** *hâlde, onu* ***yüklenmeyenler****, sırtında kocaman kitaplar taşıyan eşek gibidir* (62/Cuma 5); yani: Taşımakla yükümlü kılıp, yani: Hakkını vermekten sorumlu tutulup onu taşımayanlar.

Yük yüklemek ve yükü yüklenmek anlamında حملته كذا فتحمله، حملت عليه كذا فتحمله واحتمله وحمله denmektedir. Allah buyurur ki: فاحتمل السيل زبدا رابيا *Akan sel, yüzeyinde köpük* ***taşır*** (13/Ra'd 17); حملناكم في الجارية *Sular kabarınca biz sizi akıp giden (gemide)* ***taşıdık*** (69/Hakka 11); فإن تولوا فإنما عليه ما حمل وعليكم ما حملتم *Eğer bu çağrıya yüz çevirirseniz, biliniz ki, Peygamber kendi görevinden* ***sorumlu*** *olduğu gibi, siz de kendi görevinizden* ***sorumlusunuz*** (24/Nûr 54).

ربنا ولا تحمل علينا إصرا كما حملته على الذين من قبلنا ربنا ولا تحملنا ما لا طاقة لنا به *Ey Rabbimiz, eğer unutacak ya da yanılacak olursak bizi* ***sorumlu tutma****. Ey Rabbimiz, bizden öncekilere* ***yüklemiş*** *olduğun gibi bize de ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz, bize gücümüzün yetmeyeceği yükü* ***yükleme*** (2/Bakara 286); وحملناه على ذات ألواح ودسر *Onu çivilerle tutturulmuş tahtalardan yapılan bir gemiye* ***bindirdik*** (54/Kamer 13); ذرية من حملنا مع نوح إنه كان عبدا شكورا *Ey Nuh ile beraber gemiye* ***bindirdiklerimizin*** *soyundan gelenler! Hiç şüphesiz Nuh, şükür görevini yerine getiren bir kuldu* (17/Isrâ 3); وحملت الأرض والجبال *Yer ve dağlar yerlerinden* ***kaldırılıp*** (69/Hakka 14).

حملت المرأة: *Kadın hamile kaldı* demektir. Aynı şekilde ağaç için de söylenir. Her ikisinin karnında taşıdığına حمل ve أحمال adı verilir. Allah buyurur ki: وأولات الأحمال أجلهن أن يضعن حملهن *Yükü olanların bekleme süresi ise,* ***yüklerini*** *indirmeleridir* (65/Talâk 4); وما تحمل من أنثى ولا تضع إلا بعلمه *Allah'ın bilgisi dışında hiçbir dişi yük* ***yüklenmez****/hamile kalmaz ve indirmez/doğum yapmaz* (41/Fussilet 47); حملت حملا خفيفا فمرت به *Eşini kucaklayıp sarınca, hafif bir* ***yük yüklendi****, Onu bir süre taşıdı* (7/A'râf 189); حملته امه كرها ووضعته كرها وحمله وفصاله ثلاثون شهرا *Annesi onu zahmetle* ***taşıdı*** *ve zahmetle doğurdu. Onun* ***hamilelik*** *süresi ve sütten kesilişi otuz aydır* (46/Ahkâf 15).

Bunda asıl olan, sırtta taşınan yüktür. Bu nedenle hamilelik için kullanılması bir istiâredir. Nitekim hamile kalan deve için: سقت الناقة denmektedir. وسق kelimesinin aslı, devenin sırtına yüklenen yüktür. Deniyor ki: حمولة *binek hayvanına* denir; tıpkı قتوبة ve ركوبة gibi.

حمولة ise, hayvanın taşıdığı şeydir. حمل de, yüklenilen şey demektir. Özellikle kuzuya, yürüyemediği için taşındığından veya annesinin onu taşıdığı zamanın yakın olması (yeni doğmuş olması) hasebiyle حمل denmiştir; çoğulu ise, أحمال ve حملان'dır. Bulutlar da ona benzetilmiştir. Allah buyurur ki: فالحاملات وقرا ***Yükünü yüklenenlere*** (51/Zâriyât 2).

حميل de çok suyu olan buluta denir; suyu taşıdığından bu adı almıştır. حميل: Selin taşıdığı şeydir. Yabancı da sele benzetilerek, bir karındaki çocuk da bu ismi alır.

حميل: Kefil demektir; üzerinde hak bulunan kişi ile beraber hakkın sorumluluğunu taşıdığından bu adı almıştır.

Soyu belli olmayana ميراث الحميل denir.

حمّالة الحطب *Odun* ***hamalı*** *olarak* (111/Mesed 4); bu ifâde, insanların arasını bozmak için laf dolaştırmaktan kinâyedir. Sözgelimi, فلان يحمل الحطب الرطب *falan yaş* ***odun*** *taşıyor* deyimi, kötülük maksadıyla laf taşıyor demektir.

حمى / H-m-y

حمى Ateş ve Güneş gibi kızgın cevherlerden ve canlıların bedenlerindeki sıcak *kuvve*den doğan sıcaklık demektir. Allah buyurur ki: في عين حامية *...****kaynamış*** *bir su pınarında* (18/Kehf 86); yani: *Sımsıcak.*[365] Bu kelime حمئة diye de okunmuştur.[366] Allah buyurur ki: يوم يحمى عليها في نار جهنم *O gün biriktirdikleri altın ve gümüşler cehennem ateşinde* ***kızdırılır*** (9/Tevbe 35).

حمى النهار *Gün kızıştı.* احميت الحديدة احماء *Demiri kızdırdıkça kızdırdım.* حمة الكاس *Fincanın keskinliği ve sıcaklığı*dır. Kuvve-i gadabiyenin coşma ve çoğalması hâli de حمية diye ifâde edilmiştir. Bu açıdan حميت على فلان denir ki, *falana kızdım*, demektir. Allah buyurur ki: حمية الجاهلية *Cahiliyenin* ***öfke*** *ve* ***gayretini*** *koymuşlardı* (48/Fetih 26). Bundan حميت المكان حمى *mekanı korudukça korudum* deyimi de istiâre olarak alınmıştır.

Rivâyette deniyor ki: لا حمى إلا لله ورسوله *Allah'a ve Resûlüne hamiyet dışından hiçbir* ***hamiyet*** *yoktur.*[367]

حميت أنفي حمية *Burnumu bir güzel korudum* ve حميت المريض حميًا *hastayı kendine zarar verecek yiyecekten korudum* da denir. Allah buyurur ki: ولا حام ***Hâmiy*** *hakkında size bir emir vermemiştir* (5/Mâide 103) sözünde geçen حامى kelimesi, on batın boyunca yük taşıdıktan sonra Arapların حمى ظهره *sırtını kurtardı* deyip artık binmedikleri damızlık erkek devedir.

أحماء المرأة: Kadının kocası tarafından olan akrabasıdır. Çünkü onlar kendisinin hamileridir. İfade olarak حموها, حماها, حمؤها şeklinde söylenir. Bazı lehçelerde hemzeli okunup حمء denmiştir; كمء gibi. حمأة ve حمأ: Kokmuş siyah çamurdur. Allah buyurur ki: من حمأ مسنون *Gerçekten biz insanı kara çamurdan oluşmuş kuru* ***balçık-***

---

365 Bu, İbn Âmir, Hazma, Kisâî, Halef, Şu'be ve Ebû Ca'fer'in kıraatidir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 294.

366 Bu, Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Hafs ve Ya'kûb'un kıraatidir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 294.

367 Buhârî, Cihâd/*Ehlu'd-Dâri Yubeyyetun fe-Yusâbu'l-Vildânu ve'z-Zerârî* (VI, 146); Ebû Dâvûd, *el-Erdu Yuhmîhâ'r-Racul* (Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, III, 49); Ahmed, *Müsned*, IV, 73.

tan yarattık (15/Hicr 26).

حمات الدر: *Kuyunun kokmuş siyah çamurunu çıkardım.* حمئتها ise, *Kuyuya bu çamurdan attım* demektir. Bir kıraatte فى عين حمئة ***çamurlu** bir su pınarında batarken buldu* (18Kehf 86) şeklinde okunmuştur: Yani: Çamurlu kaynak.

حن / H-n-n

حنين: Şefkatle yoğrulan arzudur. Kadın ve dişi deve yavrusu için حنت المرأة و الناقه لولدها denir. Bazen bununla beraber bir ses de olur. Bu nedenle, arzu ve şefkati gösteren sese veya onun şeklinde düşünülene حنين adı verilir. حنين الجذع *kütüğün inlemesi,* ريح حنون *şefkatli bir rüzgâr,* قوس حنانة *gerilirken vınlayan ok* deyimi de bu köktendir.

ما له حانة و لا انة: Yani: Ne semiz bir dişi devesi ne de semiz bir koyunu var. Her ikisinin de böyle nitelendirilmesi sesleri baz alınmasındandır. حنين kelimesinde şefkat manası olduğundan şefkat de merhametten ayrı düşünülmediğinden Yüce Allah'ın: وحنانا من لدنا *Yine ona tarafımızdan **sevecenlik*** (19/Meryem 13) gibi sözlerdeki *rahmet* bu kelime ile ifâde edilmiştir. Yüce Allah'm bir sıfatı olarak الحنان المنان da bu köktendir.

حنانيك deyimi de, şefkat üstüne şefkat demektir. İkili kalıpta verilmesi, لبيك و سعديك deyiminde olduğu gibidir. Yüce Allah size birçok yerde yardım ettiği gibi ويوم حنين ***Huneyn** Günü de* (9/Tevbe 25) ifâdesi ise, bilinen bir yere nispet yapılarak tespit edilen bir isimdir.

حنث / H-n-s

Allah buyurur ki: وكانوا يصرون على الحنث العظيم *Büyük **günâhı** (Allah'a ortak koşmaya) işlemekte ısrar ediyorlardı* (56/Vâkıa 46); yani: Günâha sokan suç. Bu nedenle *yemin-i gamusa* حنث denmiştir. Yemininin gereğini yapmayanın durumunu anlatmak için حنث فى يمينه fiili kullanılır.

Ergenlik de insan, önceleri sorumlu değilken, ondan itibaren yaptığından sorumlu tutulduğundan حنث kelimesi ile ifâde edilip بلغ فلان الحنث *falan hinse ulaştı,* denir. متحنث ise, suçu kendinden uzaklaştıran kişi demektir; متحرج ve متأثم kelimeleri gibi.

حنجر / H-n-c-r

Allah buyurur ki: وانذرهم يوم الازفة اذ القلوب لدى الحناجر كاظمين *Onları yüreklerin **hançereye** geleceği, tasadan yutkunacakları yaklaşan kıyamet günü ile uyar* (40/Mü'min 18); وبلغت القلوب الحناجر *Yürekler **hançerelere** gelmişti* (33/Ahzâb 10) sözlerinde geçen حناجر kelimesi, حنجرة'nın çoğuludur. Bu da yutağın başının dıştan görünüşüdür.

حنذ / H-n-z

Allah buyurur ki: جاء بعجل حنيذ *Az sonra önlerine **kızarmış** bir buzağı getirmişti* (11/Hûd 69); yani: İki taş

arasında pişen *buzağı çevirme*. Böyle yapılmasının nedeni, içinde bulunan yapışkanlığının gitmesini sağlamaktır. Bu, حنذت الفرس deyiminden alınmıştır ki, ata bir iki tur attırdıktan sonra üzerine örtü atıp terlemesini sağlamak demektir. Bunu yapana محنوذ ve حنيذ denir. حنذتنا الشمس Güneş bizi pişirdi. Kelime az bir suyun çıkmasını anlattığından içki içirdiğinde احنذ denir ki, kattığın suyu azalt demektir; terden ve pişen etten çıkan su gibi.

حنف / H-n-f

حنف Şaşkınlıktan kurtulmak için istikâmete meyletmektir. حنف ise, *istikâmetten şaşkınlığa meyletmektir.* حنيف ise, bu yönde *bir eğilim gösteren kişi*dır. Allah buyurur ki: قانتا لله حنيفا *Allah'ın buyruğuna titizlikle uyan, **tek Allah'a inanmış** bir önderdi* (16/Nahl 120); حنيفا مسلما *O **dosdoğru** bir Müslüman'dı* (3/Âl-i İmrân 67); çoğulu حُنفاء'dır. Allah buyurur ki: واجتنبوا قول الزور حنفاء لله *Yalan sözden kaçınınız. Allah'ın **birliğini onaylayan kimseler** olunuz* (22/Hac 30-31).

تحنف فلان Bir kişinin istikâmet yolunu araştırmasını anlatır. Araplar, her hac yapana veya sünnet olana, Hz. İbrahim'in Dîni üzerine olduğuna dikkat çekmek için, حنيف adını vermişlerdir.

احنف ise, *ayağında eğrilik bulunan kişi*dır. Deniyor ki: Hayır (bereket) ummak kastiyle böyle denmiştir. Kimisi de: Salt meyil anlamında bir istiâre olduğunu söylemiştir.

حنك / H-n-k

حَنَك kelimesi, *çiğnemek* anlamına gelir. Bu fiil, hem insan hem de hayvan için kullanılır. Karganın gagasına da حَنَك denmiştir; çünkü, bu gaga karga için insanın çiğneme aleti/çenesi gibidir. أسود مثل حنَك الغراب، وحلك الغراب "Karganın حنك ve حلك kadar siyah", diye bir deyim vardır; karganın *hanek*i, onun gagasıdır; *halek*i ise, tüyünün sıyahlığıdır. Allah buyurur ki: لاحتنكن ذريته الا قليلا *Onun soyunu, pek az bir bölümü dışında, avucumun içine alıp **mahvederim*** (17/İsrâ 62); bu ifade, حنكت الدابة Hayvanın çenesini yular ve gem ile bağladım deyiminden alınmış olabilir. Bu durumda anlamı: *Ben falanı bağlayacak ve gemleyeceğim*, sözü gibi olur.

Aynı zamanda احتنك الجراد الأرض *Çekirge çenesini yere dayadı*; *yedi, bitirdi*, deyiminden de alınmış olabilir. O zaman da manası: *Ben çekirgenin yeri istila etmesi gibi istila edeceğim*, şeklinde olur. فلان حنكه الدهر واحتنكه deyimi, نجذه ve قرع سنه ve افتره vb [Zaman, şartlar, sıkıntılar, acılar kişiyi olgunlaştırdı, eğitti, dayanıklı kıldı manasını taşırlar.] tecrübede kullanılan deyimler gibidir.

حوب / H-v-b

حوب : Günâhtır. Allah buyurur ki: إنه كان حوبا كبيرا *Çünkü bu büyük bir **günâhtır*** (4/Nisâ 2), حوب ise, bu fiilin mastarıdır.

Rivâyette: طلاق أم أيوب لحوب *Ümmü Eyyûb'u boşamak **hûb**/ günâhtır* denmiştir.[368] Bu boşanmanın aynı isimle anılmasının nedeni yapanın bundan sakındırılmış olmasıdır. Bu حاب حوبا حوبا حيابة sözünden alınmıştır. Aslı ise, develeri azarlamak için söylenen حوب dır. فلان يتحوب من كذا deyimi, falan şu işten günâhkâr olmaktadır, manasına gelir.

ألحق الله به الحوبة deyimi, *Allah onu miskin ve muhtaç kıldı*, demektir. Gerçek anlamı ise, kişiyi günâh işlemeye zorlayan ihtiyaçtır. بات فلان بحيبة سوء deyimi de bu anlamdadır: *Falan kötü bir ihtiyaç içinde geceyi geçirdi*. حوباء deniyor ki: Nefistir. Gerçek anlamı ise, günâh işleyen nefis demektir. Bu da, Yüce Allah'ın: إنّ النّفس لأمّارة بالسوء *Çünkü nefis, ısrarla kötülüğü emreder* (12/Yûsuf 53) sözünde tanımladığı nefistir.

حوت / H-v-t

Allah buyurur ki: نسيا حوتهما *İkisi de **balıklarını** unuttular* (18/Kehf 61); فالتقمه الحوت ***Balık** onu yuttu* (37/ Sâffât 143); sözünde geçen الحوت büyük balıktır. إذ تأتيهم حيتانهم يوم سبتهم شرّعا *Çünkü cumartesi günleri **balıkları** onlara akın akın geliyordu* (7/A'râf 163).

حاوتني فلان: *Balığın aldattığı gibi aldattı*, deyimi de bu köktendir.

حيد / H-y-d

Allah buyurur ki: ذلك ما كنت منه تحيد *İşte bu, senin öteden beri **kaçtığın** şeydir* (50/Kâf 19); yani: Bu karşılaşmak kaçtığın ve kendisinden nefret ettiğin şeydir.

حيث / H-y-s

حيث: İki cümle arasında yer alan ve önceki cümlenin sonrakisi ile açıklandığını anlatan bir kelimedir.

Yüce Allah'ın: وحيث ما كنتم ***Nerede** olursanız olun* (2/Bakara 144); ومن حيث خرجت ***Nereden** yola çıkmış olursan ol* (2/Bakara 149) sözlerinde olduğu gibi.

حوذ / H-v-z

حوذ: Develeri sevk eden çoban/ sürücünün, devenin iki ayağını adım adım izlemesi hâlini anlatır; yani, sürücünün, onun yakından takip edip onu hızlı yürümeye zorlamasıdır. حاذ الابل يحوذها denir ki, *sert bir şekilde yü-*

368 Hadis, İbn Abbâs'tan gelmektedir. Ebû Eyyûb, eşini boşadığında Peygamber, ona der ki: *Ummü Eyyûbu boşamak hûb/günah olmuştur*. Taberânî tahriç etmiştir; rivâyet edenlerden biri Yahya b. Abdulhamid Humânî olup, zayıf bir ravi sayılmıştır. Bkz. Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, Fedâilu Ümmi Eyyûb: IX, 265.

rüttü demektir. Yüce Allah'ın: اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ *Şeytan onları* ***istila*** *etmiş* (58/Mücâdele 19) sözü, onları kontrolüne alarak istediği yöne sevk etti, anlamına gelir ya da اسْتَحْوَذَ الْعَيْرُ عَلَى الأتان: *Erkek eşek dişi eşeğin üzerine çıktı*; yani: İki arka ayağının üzerine kalkıp ön ayaklarıyla dişisinin her iki yanını kavradı.

استحاذ de denir. Kurala uygun olan da budur. İstiâre şeklinde kullanılması ise, قَعَدَهُ الشَّيْطَانُ وَارْتَكَبَهُ *Şeytan onu oturttu ve ona bindi* cümlesi gibidir. احوذي de, bir şeyde eli çabuk ve usta olan demektir ki; bu sevk etmek demek olan حوذ kelimesinden alınmıştır.

حور / H-v-r

حَوْر: Bizzat veya düşünce yönünden tereddüt etmektir. Yüce Allah'ın: إِنَّهُ ظَنَّ أَنْ لَنْ يَحُورَ *Asla* ***dönmeyeceğini*** *sanmıştı* (84/İnşikâk 14) sözü, asla diriltilmeyecek, demektir. Bu da Yüce Allah'ın: زَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ لَنْ يُبْعَثُوا قُلْ بَلَى وَرَبِّي لَتُبْعَثُنَّ *İnkar edenler, diriltilmeyeceklerini ileri sürdüler. De ki: Hayır, Rabbime And olsun ki, mutlaka diriltileceksiniz* (64/Teğâbun 7) sözü gibidir.

حَارَ الْمَاءُ فِي الْغَدِيرِ Su kuyuda dolaştı, حَارَ فِي أَمْرِهِ: *İşinde şaşkınlığa düştü*, demektir. Makaranın etrafında döndüğü çubuğa da مِحْوَر denir. Bu açıdan: سَيْرُ السَّوَانِي أَبَدًا لَا يَنْقَطِعُ /*Saniyelerin yürüyüşü bitmez bir yolculuktur*, denmiştir. Buradaki سَوَانِي kelimesi سَانِيَة'nin çoğuludur. Saniye de su taşımak için kullanılan dişi deve veya sığırdır.

مَحَارَةُ الأُذُنِ ise, kulağın dış görünüşünü oluşturan kepçesidir. Suyun toplandığı yerdeki dolanmasına benzetme yapılmıştır; çünkü, kulakta sesin, suyun toplandığı yer gibi toplandığı düşünülmüştür. الْقَوْمُ فِي حَوْرٍ: Yani: Topluluk, gittikçe geriye doğru gidiyor.

Peygamberin: الْحَوْرِ بَعْدَ الْكَوْرِ'*den Allah'a sığınırım*, sözü ise: Bir işte ilerledikten sonra tekrar başa dönmek ya da bir şeyi arttırdıktan sonra azaltarak başa dönmek, demektir. Bu anlamda: حَوْرٌ بَعْدَ مَا كَارَ denir.

مُحَاوَرَة ve حِوَار: Sözde karşılıklı konuşmadır. تَحَاوُر de bu anlamdadır. Allah buyurur ki: وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا *Allah sizin* ***karşılıklı konuşmanızı*** *dinleyendir* (58/Mücâdele 1). Kendisiyle konuştum fakat bana bir حوارا veya حويرا **ya da** محورة vermedi; yani: Cevap. مَا يَعِيشُ بِأَحْوَرَ de: Yani: Kendine dönen bir akılla yaşamıyor, demektir.

Yüce Allah'ın: حُورٌ مَقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ *O kadınlar* ***ceylân gözlüdürler*** *ve çadırlarının dışına hiç çıkmazlar* (55/Rahmân 72); وَحُورٌ عِينٌ *Onlara* ***iri gözlü*** *huriler sunulur* (56/Vakıa 22) sözünde geçen حُور ise, أَحْوَر ve حَوْرَاء'ın çoğuludur. حور de; deniyor ki: Gözdeki siyahın içinde küçük beyazlığın iyice gözükmesidir. احورت عينه da bu anlama gelir. Bu, gözün güzelliğinin en mükemmel şeklidir.

حور الشئ: Bir şeyi beyazlaştırmak ve yuvarlaklaştırmaktır. الخبز الحوارى deyimi de bundandır. حواريون: Hz. İsa'nın yardımcılarıdır. Kimisi, onların boyacı oldukları, kimisi ise, avcı olduklarını söylemiştir. Bazı âlimler de: Havariler adını almalarının nedeni, Yüce Allah'ın: إنما يريد الله ليذهب عنكم الرجس اهل البيت ويطهركم تطهيرا *Ey Peygamberin ev halkı şüphesiz Allah sizden pisliği giderip sizi tertemiz yapmak ister* (33/Ahzâb 33) sözünde işaret edilen dîn ve ilmi dile getirmekle insanların gönüllerini temizlemeleridir.

Müellif der ki: Onların boyacı olduklarını söylenmesi, temsil ve teşbih bağlamındadır. İnsanların geneli arasında el üstünde tutulan mesleki gerçekleri bilme konusunda uzmanlaşmamış kişiler için bu sıfat düşünülür.

Müellif der ki: Havarilere, avcılar denmesinin nedeni, insanların nefislerini şaşkınlık içinde avlamaları ve onları hakka götürmeleridir.

Peygamber buyurur ki: الزبير ابن عمتي وحواري *Zübeyr, halamın oğlu ve **havarimdir**.*[369] Yine buyurur ki: لكل نبي حواري وحواري الزبير *Her peygamberin bir **havarisi** vardır; benim **havarim** de Zübeyr'dir.*[370] Bu, onların yardımcı olmaları özellikleri açısından bir benzetmedir; zira Yüce Allah şöyle buyurmuştur: من أنصاري إلى الله قال الحواريون نحن انصار الله *Allah yolunda benim yardımcılarım kimdir?, dediğinde, **Havarilerin**: Allah yolunun yardımcıları biziz, demeleri gibi* (61/Saf 14).

حاج / H-v-c

Bir şeye حاجة /ihtiyaç duymak; sevdiği hâlde ondan yoksun olmaktır. Çoğulu, حاجات، حاج و حوائج'dir. حاج يحوج fiili de ihtiyaç duymaktır. Allah buyurur ki: إلا حاجة في نفس يعقوب قضاها *Sadece Ya'kûb, içinden gelen bir **arzunun** gereğini yerine getirmişti* (12/Yûsuf 68); حاجة مما اوتوا *Kendilerinin **ihtiyaçları** olsa dahi* (59/Haşr 9).

حوجاء ise, *ihtiyaçtır*. Kimisi de, حاج, bir çeşit dikendir, demiştir.

حير / H-y-r

Mastar olarak حيرة *(hayret)*, حار يحار حيرة، فهو حائر ve حيران، تحير ve استحار şeklinde çekimlenen bir fiildir; bir işte veya bir şeyde görüş belirtmekten aciz kalıp tereddüde düşmek anlamına gelir.

Allah buyurur ki: كالذي استهوته الشياطين فى الأرض حيران *Tıpkı şeytanlar tarafından ayartılıp çöl ortasında **şaşkın** bırakılan kimse gibi mi olalım?* (6/En'âm 71).

حائر de suyun toplanıp durduğu yer demektir. Şair şöyle der:

واستحار شبابها

---

369 Ahmed, *Müsned*, III, 314; Suyûtî, *el-Fethu'l-Kebîr*, II, 145; Muhibbu't-Taberî, *Riyâdu'n-Nadıra*, IV, 275.

370 Buhârî, Cihâd ve Fedâilu Ashâbi'n-Nebiy, Müslim, Fedâilu's-Sahabe, HN: 2415.

126- *Gençleri hayrete düştüğünde ...*[371]

Bu, görülünce hayretle karşılanacak kadar dolmaktır.

حبرة ise, bir yer ismidir. Deniyor ki, bu ismi alması, orada bulunan bir suyun bu yerde toplanmasındandır.

حيز / H-y-z

Allah buyurur ki: أَوْ مُتَحَيِّزًا إِلَى فِئَةٍ **ya da** *başka bir birliğe* ***katılma*** *amaçları dışında* (8/Enfâl 16); yani: Bir topluluğa katılmak amacıyla hile olarak kaçanlar hariç. Hayyiz'in aslı vâv'lıdır ve birbirine eklenen her topluluk için kullanılan bir isimdir. Fiili, حُزْتُ الشَّيْءَ أَحُوزُهُ حَوْزًا şeklinde kullanılır.

حمى حوزته yani: Topluluğunu korudu. تحوزت الحية تحوزت Yılanın renklenmesidir. أحوزي ismi, topluluğunu toplayıp hazır bekleyendir. Yapı olarak hafif ve hızlı olan kişi için kullanılır.

حاشى / H-ş-y

Allah buyurur ki: وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ *Dediler ki:* ***Hâşâ****! Allah'a and olsun ki* (12/Yûsuf 31); yani: Kötülük ondan uzak olsun.

Ebû Ubeyde der ki: Bu bir tenzih ve istisnadır. Ebû Alî el-Fesevî (ra) ise şöyle der: حاشى, isim değildir; zira: Harf-i cer, bu tür ifâdelerin başında bulunmaz; harf de değildir; çünkü, harfin muda'af olmayan kısmı hazf olunmaz: حاش ve حاشى denir.

Kimileri de حاشى yi, kendi başına bir madde saymış ve bu, حوش yani: وحش kelimesinden geldiğini ileri sürmüşlerdir. حوشي الكلام (Sözün ilginç, garip olanı) da bu köktendir. Kimisi de, حوش cinlerin kahramanları olup, avın vahşiliği ona nispet edilmiştir der. أحشه ifâdesi de, ava her iki taraftan yanaşıp onu ağ üzerine sürmektir.

احتوشوه ve تحوشوه: Avı, her taraftan sarmak demektir. حوش kelimesi ise, insanın, yemeğin kenarından yemesini anlatır. Bazıları da, bunu حشى fiilinden maklub saymışlardır. حاشى de bu köktendir. Şair şöyle der:

١٢٧- وما أحاشي من الأقوام من أحد

127- *Topluluklardan birini bir kimseden* ***üstün tutmam****.*[372]

Sanki şöyle demektedir: Kimseyi kimsenin önüne koyup, senin onun üzerinde üstünlüğün olduğunu istisna etmem. Şair şöyle der:

١٢٨- ولا يتحشى الفحل إن أعرضت به
ولا يمنع المرباع منه فصيلها

128- *Damızlık ona rastladığında* ***aldırmaz****.*
Onun dörtte birini torunu alıkoymaz.[373]

Burada bir insan cömertlikle be-

---

371 Şair, Ebû Zueyb Huzelî. Bkz. *Şerhu Eş'âri'l-Huzeliyyîn*, I, 43; Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, s. 101.

372 Şair, Nabiğa. Bkz. *Divân*'ı, s. 33; Nahhâs, *Şerhu'l-Kasâidi't-Tis i.* II, 166; İbn Fâris, *Mücmel*, I, 258.

373 Şair, Akl kabilesi'nden bir adamdır. Bkz. İbn Kuteybe, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I, 392.

timlenmekte ve onun yedirdiği, önüne gelen damızlık deveyi ve diğerini kestiği belirtilmektedir.

حاص / H-y-s

Allah buyurur ki: هل من محيص *Bir **kurtuluş** var mı?* (50/Kâf 36); مَا لَنَا من محيص *Girebileceğimiz sağlam bir **sığınak** yoktur* (14/İbrâhîm 21). Bunun aslı zorluk ve sıkıntı anlamına gelen حيص بيص deyiminden alınmıştır. حاص عن الحق يحيص: *Haktan sapıp şiddet ve istenmeyen yola girdi* demektir. حوص ise, cildi dikmektir. حصت عين الصقر deyimi de doğanın gözünü diktim demektir.

حيض / H-y-d

حيض kelimesi, belli bir özellikleri bulunan belli dönemlere rahimden akan bir çeşit kan demektir.

محيض ise, hayzın kendisi, hayız zamanı ve hayız yeridir; zira: Bu tür fiillerin mastarları مفعل formunda gelir ve معاش ve معاد gibidirler. Şair şöyle der:

لا يستطيع بها القرادُ مقيلا

129- *Kene, orada bir öğle uykusu çekecek yer bulamaz.*[374]

Yani: مقيلا: Öğle uykusu çekmek için yer bulamaz. Her ne kadar, *bu bir mastardır*, denmişse de, bu doğru değildir.

مَا فِي بُرِّك مكيل ومكال *Buğdayında ne ölçülecek ne de değerlendirilecek bir şey var* deyimi de *buğdayın çok az* anlamına gelir.

حيط / H-y-t

حائط: Bir yeri çevreleyen duvardır. احاطة da iki şekilde kullanılır:

Birincisi: Cisimler için kullanılır. أحطت بمكان كذا *Falan yerin etrafını çevirdim* denmesi gibi. Ayrıca korumak için de kullanılır: انه بكل شيء محيط *İyi bil ki O, her şeyi her yönden **kuşatmıştır*** (41/Fussilet 54) âyeti gibi. Yani onu her yönden koruyandır. Bir şeyden kuşatılmak/engellenmek için de kullanılır. الا أن يحاط بكم *Hep birlikte **kuşatılmanız** dışında* (12/Yûsuf 66) âyeti gibi. Yani: Alıkonmanız hariç.

واحاطت به خطيئته *Günâhı tarafından **kuşatılırsa*** (2/Bakara 81) âyeti ise, istiâre olarak daha etkilidir; şöyle ki: İnsan, bir günâh işleyip onda ısrar ettiğinde, bu onu, daha büyüğünü yapmaya sürükler; böylece daha büyüğüne doğru ilerler, kalbi mühürleninceye kadar; bundan sonra onu yapmadan edemez. اختياط ise, içinde حياطة yani korunma olan şeyi kullanmaktır.

İkincisi: İlim için kullanılır. Yüce Allah'ın: احاط بكل شيء علما *Her şeyi ilmiyle **kuşatmıştır*** (65/Talâk 12); إن الله بمَا يعملون محيط *Hiç şüphesiz Allah'ın bilgisi onların yaptıklarını **kuşatmıştır*** (3/Âl-i İmrân 120); إن ربي بما تعملون محيط *Rabbim, şüphesiz sizin yaptıklarınızı **kuşatmıştır*** (11/Hûd 92). Bir şeyi ilim

374 Şair, er-Râ'î. Bkz. *Divân*'ı, s. 241; Sibeveyh, *Kitabu Sîbeveyh*, II, 247; *İbn Cinnî, Muhassas* I, 55; *Bahr*, II, 167.

açısından ihata etmek; varlığını, türünü, niceliğini ve niteliğini; kendisi ve yaratılmasıyla neyin amaçlandığını; ne ile olduğunu ve neden olduğunu bilmektir. Bu ise, Yüce Allah dışında kimse için söz konusu değildir.

Allah buyurur ki: بَل كذبُوا بما لَمْ يحيطوا بعلمه *Tersine onlar bilgisini **kavrayamadıkları** şeyi yalanladılar* (10/Yûnus 39); Allah böyle bir bilginin onların harcı olmadığını bildirmiştir. Hz. Musa'nın arkadaşı da: وكيف تصبر على ما لَمْ تحط به خبرا *Sebeplerini **kuşatamadığın** olaylar karşısında nasıl sabredeceksin* (18/Kehf 68) diyerek, gerçek anlamda sabrın ancak bir şeyi ilim açısından ihata ettikten sonra olabileceğine dikkat çekmiştir. Bu ise, zordur; ilâhî bir feyizle ancak gerçekleşebilir. Allah buyurur ki: وظنوا انَّهُمْ احيط بهم *Çepeçevre **kuşatıldıklarını** sandıkları zaman* (10/Yûnus 22); bu, kudret açısından ihatadır.

Yüce Allah'ın: واخرى لَمْ تقدِرُوا عليها قد احاط الله بها *Bundan başka sizin güç yetiremediğiniz, ancak Allah'ın sizin için **kuşattığı** ganimetler de vardır* (48/Fetih 21) sözü de bunun gibidir. Yüce Allah'ın: وإني اخاف عليكُمْ عذاب يوم محيط *Ama sizin hesabınıza kıyamet gününün her taraftan **kuşatan** azabından korkuyorum* (11/Hûd 84) sözü de bu anlamdadır.

حيف / H-y-f

حيف Hükümde/karar verirken taraflı olmaktır; iki taraftan birine meyletmektir. Allah buyurur ki: أمْ يخافون أن يحيف الله عليهم ورسوله بل اولئك هم الظالمون *Yoksa Allah'ın ve Peygamberin kendilerine **haksızlık** edeceğinden mi korkuyorlar; hayır, asıl zalimler onlardır* (24/Nûr 50); yani: Hüküm verirken zulmetmesinden korkarlar.

تحيفت الشيء deyimi, belli bir şeyi her yanından tutup aldım, demektir.

حاق / H-y-k

Allah buyurur ki: وحاق بهم ما كانوا به يستهزئون *Böylece alay konusu ettikleri akıbetin **pençesine** düşerler* (11/Hûd 8); ولا يحيق المكرُ السَّيِّئُ الا باهله *Oysa kötü niyetli komplolar, sadece düzenleyicilerini tuzağa **düşürür*** (35/Fatır 43); yani: Gelmez, isabet etmez. Deniyor ki: Bunun aslı, حق olup زل ve زال gibi değişim geçirmiştir. فأزلهما الشيطان *Fakat şeytan onların ayaklarını kaydırarak* (2/Bakara 36) âyetindeki فازلهما ifâdesi, ازالهما şeklinde de okunmuştur. ذمه ve ذامه de bu türden bir farklılıktır.

حول / H-v-l

حول kelimesinin aslı, bir şeyin değişime uğrayıp başkasından ayrılmasıdır. Onun için değişme baz alınarak حال الشيء يحول حؤولا denmiştir. استحال de, değişmeye hazırlandı demektir. Ayrılık anlamı baz alınarak da حال بيني وبينك كذا denmiştir. Yüce Allah'ın: واعلموا أن الله يحول بين المرء وقلبه *Biliniz*

*ki, Allah kişi ile kalbi arasına **girer*** (8/Enfâl 24) sözü, O'nun bir vasfı olarak söylenen: يا مقلب القلوب والابصار *Ey gönülleri ve gözleri evirip/çeviren!*[375] ifâdesine işarettir. Bu, Yüce Allah'ın, bir hikmet gereği, insanın kalbine, onu istediğinden alıkoyan bir şey göndermesidir.

Kimisi de: Bu وحيل بينهم وبين ما يشتهون *Kendileri ile özlemleri arasına **perde gerildi*** (34/Sebe' 54) âyetindeki gibidir, der. Bazıları da Yüce Allah'ın: يحول بين المرء وقلبه *O, kişi ile kalbi arasına **girer*** (8/Enfâl 24) sözü hakkında, onu öldürmesi veya ömrün en zayıf zamanına kadar yaşatıp, ilim sahibi olduktan sonra tekrar bir şey bilemez duruma düşürmesidir, derler.

حولت الشيء فتحول *Bir şeyi değiştirmek* demektir; bu bizzat değişme de olabilir, hüküm ve söz ile değiştirme de olabilir. احلت على فلان بالدين deyimi de bundandır. حولت الكتاب: Kitabın içindeki bilgileri birinci şeklini değiştirmeden başka tarafa aktarmaktır.

Darb-meselde deniyor ki: لو كان ذا حيلة لتحول: *Eğer gücü olsaydı, değişirdi.* Allah buyurur ki: لا يبغون عنها حولا *Başka bir yere taşınma **imkanları** olmayacaktır* (18/Kehf 108); yani: hâllerinde herhangi bir değişme olmaz.

حول ise, senedir. Buradaki değişimde; güneşin, doğuş ve batış yerleri ile tam bir devir yapması baz alınmıştır. Allah buyurur ki والوالدات يرضعن أولادهن حولين كاملين *Emzirme süresini tamamlamak isteyen anneler, çocuklarını tam **iki yıl** emzirirler* (2/Bakara 233); متاعا إلى الحول غير إخراج ***Bir yıl** boyunca evden çıkmalarına ihtiyaç bırakmayacak kadar* (2/Bakara 240). حالت السنة تحول deyimi de bundandır.

حالت الدار *ev (yurt) değişti* demektir. أحالت ve أحولت: Üzerinden bir yıl geçti anlamına gelir. Tıpkı: أعامت *bir yıl geçti* ve أشهرت *bir ay geçti* gibi. أحال فلان بمكان كذا: Bir kişinin bir yerde bir yıl kaldığını anlatır. حالت الناقة تحول حيالا: Dişi devenin bir yıl gebe kalmamasıdır; bunun nedeni de, kendi normal adetini bozmasıdır.

حال ise, insan ve başkasının iç dünyası, bedeni ve kazancı gibi değişebilen işlerinin durumunu anlatan bir kelimedir. حول da, bu üç ana konunun birinde olan gücünü anlatır. لا حول ولا قوة إلا بالله deyimi de bundandır. Bir şeyin havli, Üzerine dönebilecek/çevrilebilecek tarafıdır. Allah buyurur ki: الذين يحملون العرش ومن حوله *Arş'ı taşıyanlar ve onun **çevresinde** bulunanlar* (40/Mü'min 7).

حيلة ve حويلة: Herhangi bir duruma gizliden varmayı sağlayan şeydir; genelde yapılmasında kirli bir taraf bulunan şeyler için kullanılır; kimi zaman, içinde bir hikmet barındıran şeyler için de kullanıldığına rastlanmaktadır.

Bu açıdan Yüce Allah'ın nitelen-

375 Hadisi, Enes'ten Ahmed, *Musned* III, 112'de tahriç etmiştir. Buna göre peygamber (sas): Çokça: *Ey kalpleri evirip/çeviren; kalbimi. Dîn'in üzerinde sabit kıl, diye dua et,* derdi.

dirilmesi bağlamında: وهو شديد المحال *Allah'ın **tuzağı** son derece sağlamdır* (13/Ra'd 13); yani: İnsanlardan gizli/habersiz olarak içinde bir hikmet bulunan şeye ulaşmada eşsizdir. Buna binaen, hile ve tuzak ile de nitelendirilmiştir; bu yerilen açıdan hile ve tuzak demek değildir; Yüce Allah kötülükten münezzehtir.

حيلة de حول kökündendir; vav harfinden önceki harf esreli olduğundan bu vav, yâ'ya dönüşmüştür. Bu anlamda رجل حول denir ki, çok düzenbaz kişi demektir. محال ise, iki zıddın kendinde birleştiği şey demektir. Bu, ancak söz ile olduğu söylenen şeydir. Bir cismin aynı anda iki yerde olmasının söylenmesi gibi.

استحال الشيء *muhâl oldu* demektir. فهو مستحيل *Muhâl olmaya yüz tutmuştur.* حولاء da, doğumda çocuk ile beraber gelen [meşime] şeydir. لا افعل كذا ما أرزمت أم حائل deyimi, dişi devenin önce cinsiyeti belli olmayıp sonra dişi olduğu ortaya çıkan dişi yavrusudur. Bunun karşıtı olan erkeğine سقب adı verilir.

حال (*hâl*) dilbilgisinde, nitelenenin üzerinde bulunduğu sıfata denir. Mantıkta ise, çabuk kaybolan nitelik için kullanılır. Geçici sıcaklık, soğukluk, kuruluk, yaşlık gibi.

حين / H-y-n

حين: Bir şeyin yetişmesi ve meydana gelmesi için gereken *zaman*ıdır. Kendisi belirsizlik ifâde eder; tamlama ile belirlilik kazanır. Allah buyurur ki: ولات حين مناص *Ama artık kurtuluş **zamanı** değildi* (38/Sâd 3) âyeti gibi.

حين şeklinde söylendiğinde ise, birkaç anlama gelir: Ecel/belirlenmiş zaman için kullanılır; فمتعناهم إلى حين *Biz de onları belli bir **süreye** kadar geçindirdik* (37/Sâffât 148) âyeti gibi. Sene için kullanılır; تؤتي اكلها كل حين باذن ربها *O ağaç Rabbinin izniyle **sürekli** olarak meyve verir* (14/İbrâhîm 25) âyeti gibi. Zaman dilimleri için kullanılır: حين تمسون وحين تصبحون *Öyle ise akşama girdiğiniz **zaman** ve sabaha erdiğiniz **zaman*** (30/Rûm 17) âyeti gibi.

Mutlak zaman için de kullanılır; هل اتى على الانسان حين من الدهر *İnsan, anılmaya değer bir varlık olmadan önce uzun zamandan bir **süre** geçmedi mi?* (76/İnsan 1); ولتعلمن نباه بعد حين *Onun haberlerinin doğruluğunu bir **süre** sonra gâyet iyi anlayacaksınız* (38/Sâd 88). Demek ki, ne ile ilgili olarak kullanılmışsa, onunla açıklanması gerekmektedir.

عاملته محاينة *Zaman zaman onunla çalıştım* demektir. احينت بالمكان Bir süre bir yerde ikâmet etmek anlamına gelir. حان حين كذا Falan şeyin zamanı yaklaştı demektir. حينت الشيء Bir şeye bir zaman ayırmak/belirlemek anlamına gelir. حين kelimesi, ölüm zamanı anlamına da gelir.

حيى / H-y-y

حياة kelimesi, değişik şekillerde kullanılır.

Birincisi: Bitki ve hayvanlarda-

ki gelişen güç anlamına gelir. Allah buyurur ki: اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا *Biliniz ki, Allah, toprağa öldükten sonra tekrar* ***hayat verir*** (57/Hadîd 17); وَأَحْيَيْنَا بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا *Onunla ölü bir memleketi* ***diriltik*** (50/Kâf 11); وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ *Bütün* ***canlıları*** *sudan meydana getirdiğimizi görmüyorlar mı?* (21/Enbiyâ 30).

İkincisi: Duyan/hisseden güç anlamında kullanılır. Hayvanlar bu açıdan hayvan adını almışlardır. Allah buyurur ki: وَمَا يَسْتَوِي الْأَحْيَاءُ وَلَا الْأَمْوَاتُ ***Diriler*** *ile ölüler de bir değildir* (35/Fâtır 22); أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتًا أَحْيَاءً وَأَمْوَاتًا; *Biz yeryüzünü barınak yapmadık mı? Ölüler için de* ***diriler*** *için de* (77/Mürselât 25-26); إِنَّ الَّذِي أَحْيَاهَا لَمُحْيِي الْمَوْتَى إِنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *Onu* ***dirilten*** *Allah elbette ölüleri de* ***diriltir****; O'nun her şeye gücü yeter* (41/Fussilet 39); âyetteki *onu dirilten* ifâdesi, gelişen güce işarettir; *ölüleri diriltendir* kısmı ise, duyan güce işarettir.

Üçüncüsü: İşleyen akıllı güç anlamına gelir. Yüce Allah'ın: أَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ *Ölü iken* ***dirilttiğimiz*** *ile* (6/En'âm 122) sözü gibi. Şair şöyle der:

وقد أسمعت لو ناديت حيا ولكن لا حياة لمن تنادي

130- *Eğer bir canlıya seslenseydin ona sesini duyururdun*
Fakat seslendiği kimsenin hiçbir hayatı yoktur.[376]

Dördüncüsü: Üzüntünün geçtiğini ifâde eder. Bu açıdan Şair şöyle der:

ليس من مات فاستراح بميت إنما الميت ميت الأحياء

131- *Ölüp de istirahata çekilen ölü değildir;*
Gerçekten ölü olan yaşayan ölülerdir.[377]

Bu bağlamda Allah buyurur ki: وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ *Sakın Allah yolunda öldürülenleri ölü sanmayınız, aksine onlar* ***diridirler****; rablerinin katında rızıkları verilmektedir* (3/Âl-i İmrân 169); yani: Onlar, lezzet alıyorlar; çünkü: Şehitlerin ruhlarıyla ilgili pek çok rivâyet vardır.

Beşincisi: Ebedî olan âhiret hayatıdır. Akıl ve ilimden ibaret olan hayata bununla ulaşılır. Allah buyurur ki: اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ *Allah ve Peygamberi sizi,* ***hayat*** *verecek şeylere çağırdıkları zaman hemen onları kabul edin* (8/Enfâl 24). - يَا لَيْتَنِي قَدَّمْتُ لِحَيَاتِي *Ah keşke ben bu* ***hayatım*** *için önceden iyi işler yapmış olsaydım* (8/Fecr 24) sözünde geçen *hayat* ise, devamlı olan âhiret hayatı demektir.

Altıncısı: Yüce Allah'ın kendisiyle nitelendirildiği hayattır. Yüce Allah hakkında: الله حى [*Allah diridir*] dendiğinde, bunun anlamı:

376Şair, Küseyr İzzet. Bkz. *Divân*'ı, s. 223; Yâkût el-Hamevî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, *Mu'cemu'l-Buldân*, IV, 194; Isfahânî, *Eğânî*, XII, 173.

377Şair, Adî b. er-Ra'lâ. Bkz. Merzebânî, *Mu'cemu'ş-Şuarâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye. s. 252; Feyrûzâbâdî, *Besâir*, II, 512.

Onun için ölümden söz edilemez, demektir. Ölümsüzlük ise, Yüce Allah dışında kimse için söz konusu değildir.

Hayat, dünya ve âhiret açısından iki çeşittir. الحياة الدنيا *yakın olan hayat* ve الحياة الآخرة *son olan hayat.* Allah buyurur ki: فأمّا من طغى وآثر الحياة الدنيا *Kim azmış ve şu yakın **hayatı** yeğlemişse* (79/Nâziât 37-38); اشتروا الحياة الدنيا بالآخرة *Bunlar Âhiret karşılığında dünya **hayatını** satın almış kimselerdir* (2/Bakara 86); وما الحياة الدنيا في الآخرة الا متاع *Oysa dünya **hayatı**, âhiretin yanında basit bir metadan başka bir şey değildir* (13/Ra'd 26); yani: Dünyanın nimetleri.

ورضوا بالحياة الدنيا واطمأنوا بها *Dünya **hayatına** razı oldular ve buna tam kanaat getirdiler* (10/Yûnus 7); ولتجدنهم أحرص الناس على حياة *Onları, insanların **hayata** en düşkünü, olarak bulacaksın* (2/Bakara 96); yani: Dünya hayatı. وإذ قال إبراهيم ربّ أرني كيف تحيي الموتى *Hani İbrahim Rabbim, bana ölüleri nasıl **dirilttiğini** göster, dedi* (2/Bakara 260) âyetinde ise, Hz. İbrahim, Yüce Allah'ın, kendisine dünyanın bela ve şaibelerinden soyutlanmış âhiret hayatını göstermesini istiyordu.

ولكم في القصاص حياة *Sizin için kısasta **hayat** vardır* (2/Bakara 179); yani: Kısas ile, öldürmeye yeltenenler yıldırılır, böylece onda insanlar için hayat ortaya çıkar. Allah buyurur ki: ومن أحياها فكأنما أحيا الناس جميعا *Kim de bir insanı **diriltirse** bütün insanları **diriltmiş** gibi olur* (5/Mâide 32); yani: Kim, birini ölümden kurtarırsa.

Hz. İbrahim'den söz eden âyet de bu anlamdadır: إذ قال إبراهيم ربّي الذي يحيي ويميت قال أنا أحيي وأميت *Hani İbrahim: Benim Rabbim, **diriltebilen** ve öldürebilendir, deyince, O: Ben de **diriltebilir** ve öldürebilirim, demişti* (2/Bakara 258); yani: Onun canını bağışlarım; bu onun için diriltmek olur.

حيوان ise, hayatın yerleştiği mekân veya varlıktır. Bu da iki şey için kullanılır.

Birincisi, hissedebilen varlık demektir.

İkincisi: Ebedi olarak var olan manasına gelir. Yüce Allah'ın: وإن الدّار الآخرة لهي الحيوان لو كانوا يعلمون *Asıl hayat âhiretteki **hayattır**; keşke bunun bilincine varsalardı* (29/Ankebût 64) âyetinde geçen لهي الحيوان ifâdesiyle, hakikî sonsuz hayatın geçici olmayan hayat olduğuna, bir süre devam edip sonra geçip giden hayat olmadığına dikkat çekmektedir.

Bazı dilciler, حيوان ile حياة aynı anlama gelir, derler. Kimisi ise, حيوان içinde hayat olandır; موتان ise, içinde hayat olmayan şeydir, der.

حيا ise, yağmurdur; çünkü o, yeri öldükten sonra tekrar diriltir. Yüce Allah'ın: وجعلنا من الماء كل شيء حي *Bütün **canlıları** sudan meydana getirdik* (21/Enbiyâ 30) sözü de buna işaret etmektedir. إنّا نبشرك بغلام اسمه يحيى *Sana adı **Yahya** olan bir oğul müjdeliyoruz* (19/Meryem 7) sözü ise, günâhların

onu, Adem'ın (sas) pek çok çocuğunu öldürdüğü gibi, öldüremeyeceğine dikkat çekmektedir; yoksa, sırf onun bununla tanınan bir kişi olduğunu anlamak için değildir; zira bu, çok da önemli bir özellik değildir.

Yüce Allah'ın: يُخرج الحيَّ مِن المَيِّتِ ويُخرجُ الميّت من الحيّ *Ölüden **diriyi** ve **diriden** ölüyü çıkaran kimdir?* (10/Yûnus 31) sözü ise, insanı, nutfe/bir damla su; tavuğu, yumurta; bitkiyi, yerden çıkarmasıdır. Aynı şekilde *nutfe*'yi de insandan çıkarmasıdır.

Allah buyurur ki: وإذا حُيّيتم بتحيّة فحيّوا بأحسن منها أو رُدّوها *Siz bir **selâm** ile **selâmlandığınızda**, sizde ona daha güzeli ile ya da aynısı ile **selâm** veriniz* (4/Nisâ 86); وإذا دخلتم بيوتا فسلّموا على أنفسكم تحيّة من عند الله *Herhangi bir eve girdiğinizde, Allah tarafından istenen bir dilek olarak kendi nefsinize **selâm** veriniz* (24/Nûr 61).

Burada söz konusu olan تحيّة *selâmlama*dır. Bu da حيّاك الله denmesidir. Yani: Allah senin için bir hayat bahşetmiştir. Bu bilgi vermedir. Bundan dua da yapılmaktadır. حيّا فلانٌ فلانا تحيّة denir ki, bu, bir kişinin birine حيّاك الله demesidir.

تحيّة aslı da *hayat*tandır. Bu ayrıca *et-Tehiyyât* duası için de kullanılmıştır; zira, hepsi de ya dünyada ya da âhirette hayatın ürünü veya sebebi olmanın dışında değildir. التحيّات لله duası da bu köktendir.[378]

Allah buyurur ki: ويستحيون نساءكم *Kadınlarınızı **yaşatıyorlardı*** (2/Bakara 49); yani: Onları hayatta bırakırlardı.

حياء ise, insanın kötülüklerden sakınması ve onları terk etmesidir. Bu nedenle استحيا فهو مستحي ve حيي فهو حيّ denir. Kimileri استحى فهو مستح de demişlerdir. Allah buyurur ki: إنّ الله لا يستحيي ان يضرب مثلا ما بعوضة فما فوقها *Allah bir sivrisineği ve onun daha üstünde olan bir canlıyı örnek olarak göstermekten **utanmaz*** (2/Bakara 26); والله لا يستحيي من الحقّ *Allah gerçeği söylemekten **utanmaz*** (33/Ahzâb 53).

Rivâyette: إنّ الله تعالى يستحيي من ذي الشيبة المسلم أن يعذّبه *Yüce Allah, Müslüman olarak saçı/sakalı ağarmış kişiyi, azaba atmaktan **haya eder***[379] denmektedir. Burada söz konusu olan حياء ise, kişinin çekinmesi türünden değildir; çünkü: Yüce Allah böyle nitelendirilmekten münezzehtir. Bundan kastedilen, onu azaba atmayı terk etmesidir. إنّ الله حييّ *Allah **hayalıdır***,[380] rivâyeti de bu anlam-

378"et-Tehiyyât" duası hadisini, Buhârî, II, 311 (et-Teşehhud fi'l-Âhira); Müslim (HN: 402); Tirmizî (Mübârekfûrî, *Âridatu'l-Ahvezî*, II, 83; Beğavî, *Meâlimü's-Sünen*, I, 226); İbn Mâce (HN: 899); Nesâî, II, 240 (et-Teşehhud).

379Hadis, Hz. Aişe annemizden gelmiştir. Bkz. Gazâlî, *ed-Durratu'l-Fâhira*; Suyûtî, *Camiu'l-Kebîr*; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 244.

380Hadis, Selmân'dan alınmıştır: *Allah, hayalıdır, cömerttir; kişi iki ellini kaldırıp dua ettiğinde onları kör, pişman, boş çevirmekten utanır*. Bkz. Ebû Dâvûd (HN: 1488), Tirmizî (Mübârekfûrî, *Aridatu'l-Ahvezî*, XIII, 68), İbn Mâce (II,1271), Hâkim, Müstedrek, I,497. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*. XI, 143; Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, V, 185; Suyûtî, *el-Fethu'l-Kebîr*, I, 333. Başka bir hadiste: Yüce

dadır; yani: Yüce Allah, kötülükleri terk eden, iyilikleri yapandır.

حوايا / H-v-y

حوايا kelimesi, bağırsak demek olan حَوِيَّة'nin çoğuludur. Devenin hörgücüne sarılıp rahat binilmesini sağlayan örtüye de حوية denir. Aslı, [sahip olmak, toplamak ve korumak anlamına gelen] حويت كذا حيا وحواية ifâdesinden alınmıştır. Allah buyurur ki: او الحوايا او ما اختلط بعظم *Bağırsak veya kemiklere karışan* (6/En'âm 146).

حوا / H-v-y

Allah buyurur ki: فجعله غثاء احوى *Sonra da onları **kupkuru** çöpe çevirendir* (87/A'lâ 5); yani, çok siyah; bu ise, (üzerinde bir sene geçip kupkuru olan çöp hâline gelen) درين kelimesine işarettir.

١٣٢ - وطال حبسٌ بالدرين الاسود

132- *Siyah Derîn'de hapis uzadı,* sözü gibi.[381]

Deniyor ki, burada verilen âyetin anlamı: Otları yemyeşil olarak çıkarıp sonra onları çerçöpe çeviren odur. حُوّة koyu yeşilliktir. حوي يحوي احوواء fiili, ارعوى gibidir. Bu iki fiilin de bir başka benzeri yoktur, diyenler de vardır. حوى fiili ve حوة mastarı da bundandır. Ayrıca احوى ve حَوّاء da bu kökten alınmıştır.

تمّ كتابُ الحاء

Hâ' Harfinin Sonu

Allah, hayalıdır, örtüye düşkündür; hayayı ve örtünmeyi sever; onun için biriniz yıkandığında örtünsün. Ahmed, *Müsned*, IV, 224; Ebû Dâvûd (HN: 4012); Nesâî, I, 200; Suyûtî *el-Fethu'l-Kebîr*, I, 333.

381 Bkz. Ebû Ali el-Fârisî, *Huccetu li-Kurrâi's-Seb'e*, thk. Kahvecî ve diğerleri, Dâru'l-Me'mûn, Dımaşk, II, 371.

كِتَابُ الْخَاءِ
Hâ' Harfi

خبت / H-b-t

خبت kelimesi, *yerin düzgün olanına* denir. اخبت الرجل *Kişi düzgün yer aradı* veya oraya indi, demektir. اسهل (düzlüğe çıktı) ve انجد (dağlık yere çıktı) fiilleri gibi. Ayrıca اخبات kelimesi, yumuşaklık ve tevazuun kullanıldığı gibi de kullanılabilmektedir. Allah buyurur ki: واخبتوا إلى ربهم *Allah'a* ***gönülden saygı besleyenlere*** *gelince* (11/Hûd 23); وبشر المخبتين ***Alçak gönüllü saygılıları*** *müjdele* (22/Hac 34); yani mutevazi olanlar ona kulluk etmekte büyüklük taslamazlar. لا يستكبرون عن عبادته *O'na ibâdet etmeye karşı büyüklük taslamazlar* (7/A'râf 20) gibi.

Yüce Allah'ın: فتخبت له قلوبهم *Ona karşı yürekten* ***saygı duymalarıdır*** (22/Hac 54) sözü ise, yumuşamaları ve huşu duymaları demektir. Burada اخبات kelimesi, Yüce Allah'ın: وإن منها لما يهبط من خشية الله *Yine öyle taşlar var ki, Allah korkusundan yuvarlanır* (2/Bakara 74) sözünde geçen هبوط kelimesine yakındır.

خبث / H-b-s

خبث ve خبيث kelimeleri, kötülük ve alçaklık yönünden kerih görülen somut veya soyut şeyleri tanımlar. Aslı içteki gizli hainlik ve kötülüktür. Bu, demirin kiri/pası gibi bir şeydir. Şair şöyle der:

سبكناه ونحسبه لجينا فأبدى الكير عن خبث الحديد

133- *Biz onu eritip kalıba döktük gümüş zannederek*
Körük demirin pasını ortaya çıkardı.[382]

Bu kavram, inançtaki asılsız şeyi, sözdeki yalanın ve fiillerdeki kötülük ve çirkinliğin hepsini kapsar. Yüce Allah: ويحرم عليهم الخبائث *O onlara,* ***pis*** *şeyleri haram kılar* (7/A'râf 157); yani: İnsanın nefsine uygun düşmeyen sakıncalı şeyleri. ونجيناه من القرية التي كانت تعمل الخبائث *Onu, halkı* ***pis*** *işler yapan o kentten kurtardık* (21/Enbiyâ 74) sözü ise erkeklerle temas etmekten kinâyedir .

---

382 Şair, belirlenememiştir. Bkz. Feyrûzâbâdî, *Besâir*, II, 522; *Müstatraf*, I, 38; Seâlibî, *et-Temsil ve'l-Muhâdara*, thk. Abdulfettâh, Mektebetu Îsâ el-Bâbî, s. 288.

Allah buyurur ki: ما كان اللّه ليذر المؤمنين على ما انتم عليه حتى يميز الخبيث من الطيّب *Allah mü'minleri, şimdi içinde bulunduğunuz durumda bırakacak değildir, **pis** olanı temiz olandan ayıracaktır* (3/Al-i İmran 179); yani: kötü amelleri, salih amellerden, kötü nefisleri, temiz nefislerden ayrıcaktır. Allah buyurur ki: و لا تتبدّلوا الخبيث بالطيّب *Temiz malı **pis** olanı ile değiştirmeyiniz* (4/Nisâ 2), yani: Helal malı, haram ile değiştirmeyin.

Yine buyurur: الخبيثات للخبيثين والخبيثون للخبيثات *Kötü kadınlar, **kötü** erkeklere ve **kötü** erkekler de **kötü** kadınlara yakışır* (24/Nûr 26), yani: Aşağılık fiiller ve aldatıcı parlaklığa dayalı seçimler, benzerleri içindir. *Kötü erkekler de, kötü kadınlara yakışırlar* sözü de bunun gibidir. Allah buyurur ki: قل لا يستوي الخبيث والطيّب *De ki: **pis** ile temiz (aslında) bir değildir* (5/Mâide 100); yani: Kâfir ile mü'min, fasit ameller ile salih ameller bir değildir. ومثل كلمة خبيثة كشجرة خبيثة ***Kötü** söz de, **kötü** bir ağaca benzer* (14/İbrâhîm 26) sözü ise, küfür, yalan, kovuculuk ve benzeri gibi her tür kötü söze işarettir.

Peygamber (sas) de: المؤمن أطيب من عمله، والكافر اخبث من عمله *Mü'min, amelinden daha temizdir/güzeldir; kâfir de, amelinden daha **pis**/kötüdür*[383] buyurur. Bu bağlamda خبيث مخبث denir ki bu, *pis işleri yapan kişi* demektir.

خبر / H-b-r

خُبْر: Haber yoluyla öğrenilebilen şeyleri bilmektir. Bu fiil خبرته خبرا خبرة ve اخبرت şeklinde kullanılır ve *haberden elde ettiğimi ona bildirdim* demektir. Bununla beraber خِبْرة *bir işin içyüzünü bilmek*tır diyenler de vardır. خَبار ve خبراء *yumuşak yer* demektir. Bu, bazen içinde birtakım ağaçlar bulunan yer için de kullanılır. مُخابرة ise, خَبار diye tammlanan araziye bilinen bir şeyi ekmektir. خبير ise, bu tür topraklarda sapanla çift süren kişidir. خبر de büyük erzak deposu demektir, dişi deve de bu açıdan ona benzetilmiş ve خبر diye adlandırılmıştır.

Yüce Allah'ın: و اللّه خبير بما تعملون *Allah, sizin yaptıklarınızdan **haber alandır*** (3/Âl-i İmrân 153) sözünde geçen خبير kelimesi ise, *amellerimizin ne durumda olduğunu bilendir* anlamına gelir. Yani sizin işlerinizin içyüzünü bilendir de denmiştir. Buradaki خبير'in anlamı مخبر *haber veren* anlamında olduğu da söylenmiştir. Tıpkı: فينبّئكم بما كنتم تعملون *O size yapmış olduklarınızın iç yüzünü bildirecektir* (5/Mâide 105) sözünde olduğu gibi. Yüce

383 Hadiste böyle bir söze rastlanmamıştır. Yalnız, Hz. Ali'nin: *İyilik yapan, ondan daha iyidir; kötülük yapan da, ondan daha kötüdür, dediği kaydedilmiştir.* Bkz. Şerîf Radiy, *Nehcu'l-Belâğa*, (Şerh ve Zapt: M. Abduh), çev. Mehmet Yolcu- Hacı Çiçek, *Hz. Ali: Aforizmalar*, 2. Basım, İkbal Yay. İstanbul 2009, s. 32 (32. Aforizma).

Allah bu anlamda: ونبلو أخباركم *Ve **haberlerinizi** de imtihan edeceğiz* (47/Muhammed 31) buyurmuştur. قد نبّأنا الله من أخباركم *Şüphesiz, Allah bazı **haberlerinizi** bize bildirmiştir* (9/Tevbe 94) sözünde ise, kendisinden haberdar edildiğimiz durumlarınız demektir.

خُبْز / H-b-z

خبز bildiğimiz *ekmek*tir. Allah buyurur ki: إنّى أرانى أحمل فوق رأسى خبزا *Rüyamda başımın üzerinde bir **ekmek** taşıdığımı görüyorum,* (12/Yûsuf 36).

خُبزه ise, *köz hâlindeki ateş üzerine konan ekmek*tir. خبّز ise bu ekmekten almak/edinmektir. اختبزت ekmek yapılmasını istedim demektir. خبازة ise, ekmekçiliktir. Hızlı yürütmeye de sürücünün hâli ekmek yapanınkine benzetildiğinden istiâre yoluyla خبز adı verilmiştir.

خَبْط / H-b-t

خبط kelimesi, düzenli/gelişigüzel vurmaktır. Hayvanın önayakları ile yeri eşelemesi, insanın sopası ile ağaca vurması gibi. مخبوط için de خبط adı verilir; tıpkı مضروب için ضرب dendiği gibi. Sultanın zulmü de bir istiâre olarak bu kavramla ifâde edilerek سُلطان خبوط denmektedir. İyiliğin zorla elde edilmesini istemek de ağacın yapraklarını zor kullanarak çırpmaya benzetilerek احتباط المعروف şeklinde ifâde edilmektedir. Allah buyurur ki: يتخبّطه الشيطان من المسّ *Şeytan tarafından **çarpılmış** kimseler gibi* (2/Bakara 275). Bu, âyette geçen تخبُّط yapraklarını dökmesi için ağaca vurmak deyiminden alınmış olabileceği gibi, iyiliği istemek demek olan اختباط kelimesinden de alınmış olabilir.

O'ndan [Resûlullah] rivâyet edilir ki: اللّهمّ إني أعوذ بك أن يتخبّطنى الشيطان من المسّ *Allah'ım! Şeytanın dokunarak beni **ele geçirmesinden** sana sığınırım*[384] diye dua ederdi.

خَبْل / H-b-l

خبال canlılarda görülen bir bünye bozulması olup onu deliliğe, akıl ve düşünceye zarar veren hastalığa yol açan bir rahatsızlık hâlidir. Buna خبل ve خبال denmektedir. Ayrıca fiil olarak خبله ve خبّله formları kullanılır. İsmi fâil olarak bu işi yapana da خابل denmektedir. Bunun çoğulu ise, خبّل şeklindedir. رجل مخبّل deyimi de *çılgın, aptal, aklı/kafası karışık adam* demektir. Allah buyurur ki: يا أيها الذين آمنوا لا تتخذوا بطانة من دونكم لا يألونكم خبالا *Ey mü'minler, kendinizden başkasını sırdaş ve dost edinmeyiniz. Sizden hiçbir **kötülüğü** esirgemezler* (2/Ali-İmran 118); ما زادوكم إلا خبالا *Size **bozgunculuktan** başka bir katkıları olmazdı* (9/Tevbe 47).

---

384 Hadisi, Ebû Dâvûd, *Sünen*: es-Salat/İstiâze'de (HN: 1552); Nesâî, VIII, 282; Ahmed, *Müsned,* II, 356 tahriç etmiştir.

Hadiste: من شرب الخمر ثلاثا كان حقا على الله تعالى أن يسقيه من طينة الخبال *Kim üç kere içki içerse, Yüce Allah'ın ona **habal** çamurunu içirmesine müstahak olur*[385] denmiştir.

Züheyr şöyle der:

هُنالِكَ إن يستخبلوا المَالَ يخْبلوا

134- *Orada malı **bozmaları** istenirse, **bozarlar**.*[386]

Yani: Onlardan, develerinin bir kısmını bozmaları istenirse, bunu yaparlar.

خبو / H-b-v

خبت النّارُ تخبُو deyimi, ateşin alevi dindi ve üzerinde külden bir tabaka yani örtü oluştu demektir. خباء kelimesinin aslı ise, kendisiyle bir şey örtülen örtüdür. Başağın örtüsüne de خباء adı verilmiştir. Allah buyurur ki: كلّمَا خبَت زدْنَاهُمْ سعيرا *Oranın ateşi **sönmeye yüz tuttukça** onu yeniden tutuştururuz* (17/İsrâ 17).

خبء / H-b-e

Âyette: يخرج الخبْءَ ***Gizli şeyleri** meydana çıkaran* (27/Neml 25) denmiştir ki, bu ifâde, her saklanmış, örtülmüş şey için kullanılır. Bu anlamda جارية مُخبأة *gizlenen cariye* (küçük kız) denmiştir. خُبَأة ise, bir görünüp bir saklanan cariye/kız demektir. خباء ise, gizli yerdeki nişan/damgadır.

ختر / H-t-r

ختر insanın zayıf konuma düştüğü ihanettir. Yani bu durum, insanı zayıf düşüren ve tüm çabasını boşa çıkaran bir kandırma çeşididir. Allah buyurur ki: كلّ ختّار كفور *Olabildiğine **hain**, nimetlere karşı aşırı nankör her (adam)* (31/Lokmân 32).

ختم / H-t-m

ختم ve طبع kavramları iki şekilde kullanılır.

Birincisi: ختمْتُ ve طبَعْتُ fiillerin mastarı olup yüzüğün ve damganın nakşı gibi bir şeyin etkisini anlatır.

İkincisi: Nakıştan elde edilen eserin kendisini ifâde eder. Bir şeyi sağlamlaştırma ve koruma altına alma anlamında kullanıldığına da rastlanır ki, bu kitaplara ve kapılara vurulan mühür onların korunmasını ve sağlama alma anlamını da taşıdığından bu kavramla ifâde edilmiştir. Allah buyurur ki: ختم الله على قلوبهم *Allah onların kalplerini **mühürlemiştir*** (2/Bakara 7); وختم على سمعه وقلبه *Kulağını ve kalbini **mühürlediği*** (45/Câsiye 23).

---

385 Hadisi, Cabir'den Müslim, Eşribe'de (HN: 2002) şöyle kaydetmiştir: *Her sarhoş eden haramdır. Sarhoş eden şeyi içen, Yüce Allah'ın habal çamuru içirmesi müstahak olur.* Habal çamuru nedir? diye sorulduğunda, *cehennemliklerin teri* veya *cehennemliklerin vücudundan akan kan/irin gibi şeylerdir* buyurdu. Hadisi, Onunkine yakın biçimde et-Tayâlisî, *Musned*'inde; Tirmizî (HN: 1863); İbn Mâce (HN: 3377) tahriç etmiştir. Senedi sahihtir. Bkz. Beğavî, *Şerhu s-Sünne,* XI, 356.

386 Şair, Züheyr b. Ebî Sülmâ. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 122; İbn Fâris, *Mücmel*, II, 312.

Bazen de meydana gelen nakış baz alınarak bir şeyden bir etkinin meydana gelmesi anlamında kullanılır. Kimi zaman da, bir işin sonuna gelmeyi, sonuna ulaşmayı anlatır. Bu bağlamda ختمت القرآن *Kur'ân'ı hatmettim*, onu okuyarak sonuna kadar ulaştım, denmesi de bundandır. Buna göre, ختم الله على قلوبهم *Allah onların kalplerini **mühürlemiştir*** (2/Bakara 7) ve قل أرأيتم إن أخذ الله سمعكم وأبصاركم وختم على قلوبكم *De ki. Eğer Allah kulaklarını sağır, gözlerini kör etse ve kalplerinize **mühür** vursa* (6/En'âm 46) âyetleri ise, Allah'ın yürürlüğe koyduğu adete işarettir.

Bu da, insan en sonunda boş inanca veya sakıncalı olanı yapmaya ve hiçbir şekilde hakka dönüp bakmayacak olursa, bu tercihi onun günâhları güzel görmesine yol açar. Böylece Allah da onun kalbini mühürlenmiş olur, demektir. İşte: أولئك الذين طبع الله على قلوبهم وسمعهم وأبصارهم *Bunlar var ya; Allah onların kalplerini, kulaklarını, gözlerini **mühürlemiştir*** (16/Nahl 108) sözü bunu anlatmaktadır.

Yüce Allah'ın: ولا تطع من أغفلنا قلبه عن ذكرنا *Adımızı anmayı kalbine **unutturduğumuz** kimselerin arzularına uyma* (18/Kehf 28) sözünde kullanılan إغفال *iğfal* istiâresi; وجعلنا على قلوبهم أكنة أن يفقهوه *Biz onların kalplerini, Kur'ân'ı anlamalarına engel oluşturacak biçimde, **perdeledik*** (6/En'âm 25) sözünde sözü edilen كِنّ istiâresi ve: وجعلنا قلوبهم قاسية *Ve kalplerini **katılaştırdık*** (5/Mâide 13) sözünde kullanılan قساوة *kasavet*/katılaşma istiâresi de hep bu anlamdadır.

el-Cubbâî[387] der ki: *Allah, kâfirlerin kalpleri üzerine bir mühür koyar ki melekler için bu bir tür işaret olsun da onlara dua etmesinler.*[388] Bu, ciddiye alınması gereken bir görüş değildir, çünkü, eğer bu yazı somut bir şey ise, cerrahların onu görmüş olmaları gerekirdi; yok eğer soyut bir şey olup somut değilse, melekler onların inançlarını bildikleri için böyle bir işarete ihtiyaç duymazlardı.

Bazıları, *kalplerini mühürlemesi*, Yüce Allah'ın onun iman etmeyeceğine tanıklığıdır, demişlerdir. Yüce Allah'ın: اليوم نختم على أفواههم *Bugün onların ağızlarının üzerine **mühür vururuz*** (36/Yâsîn 65) sözü ise, onları sözden men ederiz; konuşamazlar, demektir. وخاتم النبيين *Peygamberlerin **sonuncusudur*** (33/Ahzâb 40) ifâdesi, peygamberliği sona erdirmesi, gelişi ile peygamberliğin tamamlaması anlamına gelir.

Yüce Allah'ın: ختامه مسك *Onun **sonu (dibi)** misktir* (83/Mutaffifin 26) sözünde geçen ختامه kelimesi deniyor ki; bu, kendisi ile mühür yapılandır. Yani, damgalanan. Ne

---

387 Ebû Alî Cubbâî, zamanının Mutezile reisiydi. 303'te vefat etmiştir. Bkz. Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Mufessirin*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, II, 191.

388 Bu da, Mutezile'den Kâdî Abdulcebbâr ve Hasan-ı Basrî'nin görüşüdür. Bkz. Râzî, *Tefsîr*, Beyrut basımı, II, 51.

ki, bunun manası: İçmenin kesildiği ve içiminin sona erdiği; yani: Artığı, temizlikte misk gibidir. Misk ile mühürlenir; yani, damgalanır, diyenlerin görüşü ise, ciddiye alınmaz; zira, bu durumda içkinin bizzat kendisinin tatlı/temiz olması gerekir. Sonunun tatlılıkla bitmesine gelince bu ona bir fayda vermez. Kendisi tatlı olmadıktan sonra sonunun tatlı olması ona bir fayda sağlamaz.

خدّ / H-d-d

Allah buyurur ki: قُتِلَ أَصْحَابُ الأُخْدُودِ *Kahroldu o **hendeğin** sahipleri* (85/ Buruc 4). خدّ ve أخدود yerde uzun ve derin biçimde kazılmış hendek(ler) tir. أخدود kelimesinin çoğulu ise, أخاديد şeklindedir. Bunun aslı da, insanın iki yanağından alınmıştır. Bunlar, burnun sağ ve sol tarafındaki yanaklardır.

خدّ yer ve diğer şeyler için istiâre yoluyla kullanılır. Tıpkı وجه kelimesinin istiâre yoluyla başka alanda kullanıldığı gibi. تخدّد اللحم ifâdesi, *bedenin yüzünden etin çekilmesini* anlatır (bu, yüzün zayıflayıp buruşmasıdır), onun için fiil olarak خدّده فتخدّد fiilleri bir şeyin yüzündeki eti almayı anlatır.

خدع / H-d-a

خداع kelimesi, aldatmak, kandırmak ve oyuna getirmektir: Bir kişiye peşinde olduğu şeyden, gizlediği şeyin tersini göstererek, vazgeçirmektir. Allah buyurur ki: يُخَادِعُونَ اللَّهَ *Allah'ı **aldatmaya** çalışırlar* (2/Bakara 9); yani, onun elçisini ve dostlarını kandırıyorlar. Bunun kelimenin Yüce Allah'a izafe edilmesinin nedeni; Resûle karşı muamelenin ona karşı muamele gibi olmasıdır. Onun için Yüce Allah: إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ *Sana biat edenler, sadece Allah'a biat etmektedirler* (48/Fetih 10) buyurmuştur. Bunu bir aldatma saymasının nedeni, işledikleri kabahatin büyüklüğünü göstermek, öte yandan Resûl ve Allah dostlarının büyüklüklerine dikkat çekmektir.

Dilcilerin, *bu, muzafı hazfedilmiş, muzafun ileyhi onun yerine getirilmiştir* şeklindeki görüşlerine gelince, bu doğru bile olsa, bu tür hazflerde verilmek istenen mananın, gizli muzafın getirilmesiyle elde edilemeyeceği bilinmelidir; çünkü bu ifâdeyle iki şeye dikkat çekilmiştir:

Birisi: Onların elde etmek istedikleri işin çirkinliğini ortaya koymak, böylece, Resûlü aldatmakla, Allah'ı aldattıklarını bildirmektir.

İkincisi: Aldatılması hedeflenenin ululuğuna dikkat çekmek ve onunla muamelenin Allah ile muamele gibi olduğuna işaret etmektir. Bu tıpkı: إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ *Sana biat edenler* (48/ Fetih 10) sözünde dikkat çekilen *biat* gibidir.

Yüce Allah'ın: وَهُوَ خَادِعُهُمْ *Asıl Allah onları **aldatandır*** (4/Nisâ 142) sözüne gelince, deniyor ki: Manası;

onları ihanetle cezalandırandır, kimileri ise ومكروا ومكر الله *Hile yaptılar. Allah da onların hilesine karşılık hile ile cevap verdi* (2/Âl-i İmrân 54) âyetinde belirtilen şekilde cezalandırmasıdır, derler.

خدع الضب deyimi, kertenkelenin kendi yuvasında saklanması demektir. Bunun kertenkele için kullanılması, onun yuvanın önüne, elini oraya uzatan kişiyi sokması için bir akrebi hazır bekletmesindendir. Hatta العقرب بواب الضب وحاجبه *akrep, kertenkelenin kapıcısı ve sözcüsüdür*, denmiştir. Ayrıca kertenkelenin aldatma imajı olduğundan أخدع من ضب *kertenkeleden daha düzenbaz* denir. Onun için طريق خادع خيدع *Aldatan ve saptıran yol* demektir. Burada sanki yol, kendini izleyeni aldatmaktadır gibi bir mana verilmektedir.

مخدع ise, *ev içinde yapılan evdir*; bunda sanki onu yapan kişi, evde bulunanlara zarar vermek isteyenleri aldatmak istemiştir. خدع الريق ifâdesi de, yine bu manası düşünülerek, tükürüğün azaldığını anlatmak için kullanılır. Boyunda bulunan iki damara da bazen gizlenip/kaybolup bazen ortaya çıktıklarından aldatma anlamını düşündürdüklerinden أخدعان adı verilmiştir. Bu anlamda خدعته demek, bir kişinin boyun damarını kesmektir.

Hadiste: بين يدي الساعة سنون خداعة *Kıyametten önce **aldatıcı** seneler olacaktır* denmiştir.[389] Yani: Bir keresinde kıtlık, bir keresinde ise bolluk getirmeleriyle renkli oldukları için *aldatan yıllar* diye ifâde edilmiştir.

خدن / H-d-n

Allah buyurur ki: ولا متخذات أخدان *Onlarla **gizli dost** tutmamış olmaları hâlinde* (4/Nisâ 25) sözünde geçen أخدان kelimesi خدن kelimesinin çoğuludur ve arkadaş demektir. Fakat, çoğunlukla, şehvet de amaçlayan arkadaşlıklar için kullanılır. Bu anlamda خدن المرأة ve خدينها denir ki, *kadının gizli dostu* demektir. Şairin sözünde geçen

خدين المعالي

135- *Yüce sevgili* sözü ise, bir istiâredir.

Tıpkı يعشق المعالي ويغتبط بالندى ويغتبط بالمكارم sözü gibi.

خذل / H-z-l

Allah buyurur ki: وكان الشيطان للإنسان خذولا! *Zaten şeytan, insanı ayarttıktan sonra **yüzüstü bırakır*** (25/Furkân 29); خذول yani, çokça yalnız bırakandır. خذلان yardım etmesi beklenen kişinin yardım etmeyi terk etmesidir. Bu nedenle خذلت الوحشية ولدها *yavrusunu terk etti* ve تخاذلت رجلا فلان *falanın ayakları zayıf düştü*, deyimleri kullanılır.

el-A'şa'nın şu sözü de bu anlamdadır:

---

389 Hadisi, Ahmed, Ebû Hüreyre'den alıp *Musned*'ınde (II, 338) tahriç etmiştir. İbn Kesîr de *el-Fiten ve'l-Melâhim*'de (I, 57); Suyûtî de *ed-Durru'l-Mensûr*'de (VII, 475) kaydetmiştir.

١٣٦- بين مغلوب تليل خدّه وخذول الرِّجل من غير كسح

136- *Arasında yanağı pişmiş bir*
mağlûp ile
Herhangi bir çıkar olmaksızın
ayağı ***sürçenin***.[390]

رجل خذلة ise, çoğunlukla, *dostunu yalnız bırakan* veya *terk eden adam* demektir.

خذ / H-z

Allah buyurur ki: فخذ ما اتيتك وكن من الشاكرين *Sana verdiğimi* ***al*** *ve şükredenlerden ol* (7/A'râf 14); خذوه *Şunu tutun* (44/Duhan 47). Bu fiilin aslı, اخذ fiilinden alınmıştır. Bu daha önce geçmişti.

خر / H-r-r

Yüce Allah: فكأنّما خرّ من السّماء *Sanki gökten yere* ***düşmüş*** *de* (22/Hac 31) buyurur. Ayrıca: فلمّا خرّ تبيّنت الجن *Onun ölüsü yere* ***düşünce*** *belli oldu ki* (34/Sebe' 14).

فخرّ عليهم السّقف من فوقهم *Allah kurdukları yapının temellerini çökerterek tavanını başlarına* ***indirdi*** (16/Nahl 26) da buyurmuştur. Buna göre خرّ fiilinin manası, *duyulabilecek şekilde bir ses çıkararak düştü* demektir. خرير ise, su, rüzgâr ve benzeri yukardan yere düşen şeylerin düşerken çıkardıkları seslerdir.

خرّوا سُجّدا *Hemen secdeye* ***kapanırlar*** (32/Secde 15) sözünde خرّوا kelimesinin kullanılması ise, burada iki şeyin birleştiğine dikkat çekmek içindir. Düşüş (yere kapanma) ve onlardan tesbih etmeleri nedeniyle sesin çıkmasıdır. sözün devamında وسبّحوا بحمد ربّهم *Rabb'lerini överek tesbih ederler* (32/Secde 15) denmiş olması, bu خرير kelimesinin başka bir şeyle değil, Allah'a hamd ederek yapılan tesbih olduğuna dikkat çekmektedir.

خرب / H-r-b

Eskimiş, yıpranmış, yıkıma yüz tutmuş yerler için خرب المكان خرابا denmektedir ki, bakımsızlıktan yıkıp döküldü demektir ve bu anlamıyla fiil, bayındır olmanın zıddını anlatmakta kullanılır. Allah buyurur ki: وسعى في خرابها *Oraları* ***yıkmaya*** *çalışanlardan* (2/Bakara 114). Aynı şeklide اخربه ve خرّبه fiilleri de yıkmak ve tahrip etmek anlamında kullanılır. Allah buyurur ki: يخربون بيوتهم بأيديهم وايدي المؤمنين *Öyle ki evlerini kendi elleriyle ve mü'minlerin elleriyle* ***yıkıyorlardı*** (59/Haşr 2); Onların kendi elleriyle evlerini yıkmaları sırf onların, peygamber (sas) ve ashabına kalmaması gayesine matuftu. Bu, onların oradan sürdürülmeleri şeklinde olmuştur, diyenler de vardır.

خُرْبَة kulaktaki geniş yarıktır, bu yarığın kulağı tahrip ettiği düşünülerek böyle denmiştir. Bu açıdan رجل

390Şair, A'şâ. Bkz. *Dîvan'ı*, s. 41; İbn Fâris, *Mücmel*, II, 281.

أحرب ve امرأة حرباء denmektedir ki, bu أفطح ve قطعاء fiili gibidir. Erzak çantasının kulakçığındaki yarık da buna benzetilerek حربة المزادة adı ile anılmıştır. Bu istiârenin burada kullanılması, kulağın burada istiâre olarak kullanılması gibidir. خارب da özellikle deve hırsızı için kullanılmıştır. حرب da خبارى yani toy kuşunun erkeğidir, çoğulu خربان şeklindedir. Şair şöyle der:

انصر خربان فضاء فانكدر

137- *Gökteki **toy kuşlarını** gördü; kedere boğuldu.*[391]

خَرَج / H-r-c

خرج خروجا fiili, bulunulan bir yerden veya durumdan dışarı çıkmaktır; bu yerin ev, şehir veya elbise olması ile durumun, psikolojik bir durum olması veya dış sebeplerinin değişmesi arasında fark yoktur. Allah buyurur ki: فخرج منها خائفا يترقب *Korku içinde çevresini gözetleyerek şehirden **çıktı*** (28/Kasas 21); فما يكون لك أن تتكبر فيها فاخرج *Orada büyüklük taslamak haddine düşmedi. **Çık dışarı*** (7/A'râf 13); وما تخرج من ثمرات من أكمامها *Allah'ın bilgisi dışında hiçbir ürün kabuğundan **çıkmaz*** (41/Fussilet 47); فهل إلى خروج من سبيل *Şimdi şu ateşten **çıkmak** için bize bir yol var mı?* (40/Mü'min 11); يريدون أن يخرجوا من النار وما هم بخارجين منها *Onlar cehennemden **çıkmak** isteyecekler, fakat kesinlikle dışarı **çıkamayacaklardır*** (5/Mâide 37).

اخراج kelimesi, *çıkarmak* demektir ve çoğunlukla, somut varlıklar için kullanılır: أنكم مخرجون *O sizin, tekrar **çıkarılacağınızı** mı söylüyor?* (23/Muminun 35); كما أخرجك ربك من بيتك بالحق *Rabbinin seni hak uğruna savaşmak için evinden **çıkarmasına** benzer* (8/Enfâl 5); ونخرج له يوم القيامة كتابا *Kıyamet günü bir amel defteri önüne **çıkarırız*** (17/İsrâ 13); اخرجوا انفسكم *Kendinizi **çıkarın*** (6/En'âm 93); أخرجوا آل لوط من قريتكم *Lut'un yakınlarını şehrinizden **çıkarınız*** (27/Neml 56).

Yüce Allah'a mahsus olan tekvîn/oluşturma için de kullanılır: والله أخرجكم من بطون أمهاتكم *Allah sizi, hiçbir şey bilmez hâlde, analarınızın karınlarından **çıkardı*** (16/Nahl 78); فأخرجنا به أزواجا من نبات شتى *O su sayesinde çiftler hâlinde çeşitli bitkiler **bitirdik*** (20/Tâhâ 53); يخرج به زرعا مختلفا ألوانه *Onunla çeşitli renklerde ekinler **yetiştiren*** (39/Zümer 21).

تخريج ise, çoğu zaman, ilimler ve sanatlar için kullanılır. Yerden ve hayvanların yuvalarından vb şeylerden çıkana خرج ve خراج adı verilir. Allah buyurur ki: أم تسألهم خرجا فخراج ربك خير *Yoksa sen onlardan **ücret** mi istiyorsun ki? Oysa Rabb'inin sana vereceği **ücret** daha üstündür* (23/Mü'minûn 72) sözünde *harâc*ın Allah'a izafe edilmesi, onu belirleyen ve mecbur kılanın Yüce Allah olduğuna dikkat çekmek içindir.

---

391 Şaır, Accac Bkz. *Divan*'ı, s. 17; Ebu Ubeyde, *Mecâz'l-Kur'ân*, II, 287.

خرْج ise, خراج kelimesinden daha geneldir. خرْج harcama, masraf, gider, tüketim demektir ve دخل gelir, hâsılât, kazanç karşılığında kullanılır. Allah buyurur ki: فهل نجعل لك خرْجا *Sana bir miktar **mal** versek* (18/Kehf 94).

خراج ise, genellikle, arazi vergisi için kullanılmaya tahsis edilmiştir. Deniyor ki: العبْد يؤدي خرْجه *Köle, haracını yani kazancını verir*; الرّعية تؤدي إلى الأمير الخراج *raiye de emire haraç verir*. خرْج aynı zamanda bir çeşit buluttur ki, coğulu, خروج şeklindedir. الخراج بالضمان denmiştir ki,[392] satanın malından çıkan şey, satılacak şeyin güvencesinden çıkan şey karşılığındadır, anlamına gelir.

خارجيّ ise, bizzat kendisi akranının ahvali dışına çıkandır. Bu, bazen medih/övgü için söylenir; kişi kendisinden daha yüksek bir yerde bulunamn makamına çıktığında bu anlamı kastedilir; kendisinden daha aşağı bir yerde bulunanın makamına çıktığında ise, bu sefer zem/yermek için kullanılır. Bu anlamda, bazen فلان ليس بانسان *Falan bir insan değildir* sözü medh için söylenir. Şair de bu anlamda şöyle der:

فلست بإنسيّ ولكن لملأك تنزّل من جو السّماء يصوب

138- *Sen bir insan değilsin, fakat bir meleksin*
Gökyüzünden usulca süzülüp gelen.[393]

Bazen de zemmetmek için kullanılır: إن هم إلا كالأنعام *Onlar hayvanlar gibidirler* (25/Furkân 44) gibi.

خرج beyaz ve siyahtan oluşan iki renklilıktir. Bu anlamda ظليم أخرج ve نعامة خرجاء denir ki, *iki renkli erkek devekuşu* ve *iki renkli dişi devekuşu*, أرض مخرجة da, *iki renkli arazi veya toprak* demektir. Bu, bir kısmında bitki varken, diğerinde olmaması anlamındadır.

Bazı Müslüman kesimlere خوارج denmesinin nedeni ise, İmâma itâatin dışına çıkmalarıdır.

خرص / H-r-s

خرص kelimesi, meyvenin korunağı veya kabuğu demektir. خرص ise, bu şekilde korunmuş olan meyvedir. Tıpkı iptal edilmiş anlamındaki منفوض için نفض denmesi gibi. Yüce Allah'ın: إن هم إلا يخرصون *Onlar sadece **uyduruyorlar*** (43/Zuhruf 20) sözünde geçen يخرصون fiili ise, *yalan uyduruyorlar* anlamındadır diye söylenmiştir. Yani: Onlar ancak yalan söylüyorlar. قتل الخرّاصون *Lanet olsun şu **yalan uyduranlara**!* (51/Zâriyât 10) sözündeki الخرّاصون ise, deniyor ki: *Yalancılar*, demektir.

Bunun gerçeği ise şöyle anlaşılabilir: Zan ve tahmine dayalı olarak

392 Bu, hadisi Ebû Dâvûd, Buyû'da (HN: 358); Nesâî, VII, 254; İbn Mâce (HN: 2242) ve Hâkim (Müstedrek, II, 15) ve Tirmizî (HN: 1258) Hz. Aişe'den tahriç etmiş ve hasen sayımıştır. Bkz. Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 376; *et-Telhîsu'l-Habîr*, III, 22.

393 Şair, Alkame b. Abde. Bkz. *Mufaddalıyyât*, s. 394.

söylenen her söz için خرْص kelimesi kullanılır. Söylenen bu söz ister hakikate uygun olsun, ister olmasın fark etmez; zira, ona söylenen, bilerek, zannı galibe dayanarak veya kesin bir şey duyarak söylemiş değildir; aksine sadece zan ve tahmine dayanmıştır; tıpkı yalancının yalan söylerken yaptığı gibi. Bu şekilde herhangi bir söz söyleyen herkes yalancı diye adlandırılır, isterse *kavli, makûla/sözü, haber verdiği şeye* uygun olsun, fark etmez. Yüce Allah'ın münafıklardan hikaye ettiği şu söz gibi: اذا جاءك المنافقون قالوا نشهد انك لرسول الله والله يعلم انك لرسوله والله يشهد ان المنافقين لكاذبون *Münafıklar sana geldiklerinde şahitlik ederiz ki, sen Allah'ın peygamberisin, derler. Allah da bilir ki, sen elbette, kendisinin peygamberisin. Bununla birlikte Allah münafıkların yalancı olduklarına da kesin olarak tanıklık etmektedir* (63/Münâfikûn 1).

خرط / H-r-t

Allah buyurur ki: سنسمه على الخرطوم *Biz yakında onun **burnuna** damga vuracağız* (68/Kalem 16); yani: Ona asla silinmeyecek bir utanç vereceğiz. Tıpkı جدعت انفه *burnu kırılsın* deyimi gibi. خرطوم ise, filin burnudur. Burnu, çirkin görüldüğünden kötülemek için hortum diye adlandırılmıştır.

خرق / H-r-k

خرْق: Sözcüğü, bir şeyi düşünüp taşınmadan bozacak şekilde kesip bırakmaktır. Allah buyurur ki: اخرقتها لتغرق اهلها *İçinde bulunan insanları boğmak için mi gemiyi **deldin**?* (18/Kehf 71). Bu kelime خلق yani *yaratma* kavramının zıddıdır; çünkü, *halk* bir şeyi planlı ve yavaş biçimde yapmaktır; خرْق ise, plansız yapmaktır. Allah buyurur ki: وخرقوا له بنين وبنات بغير علم *Müşrikler, körü körüne, O'na oğullar ve kızlar **yakıştırdılar*** (6/En'âm 100); yani: Sağlıklı muhakeme etmeden buna karar verdiler. Kesme, yırtma, koparma anlamı olduğundan خرق الثوب elbiseyi yırttı; ezilmesine, yırtılmasına yol açtı, خرَق المَفاوز çölleri yırtıp geçti, اخترق الرّيح *rüzgâr delip geçti* gibi deyimlerde kullanılmıştır.

خرْق ve خريق kavramları ise, özellikle geniş çölleri geçmek için kullanılır. Bu, ya rüzgârın orada bir baştan bir başa geçmesindendir ya da çölde darmadağın olmasındandır.

خرْق da, özellik cömertliğe dalıp giden adam için kullanılır. Kulağın deliği genişlediğinde خرْق adı verilmektedir. Bu açıdan صبي اخرق ve امْرَأة خرْقاء deyimleri kulağı geniş bir biçimde delinmiş çocuk ve kadın demektir; Allah buyurur ki: إنّك لن تخرق الأرض *Şüphesiz sen ne yeri **delebilirsin*** (17/İsrâ 37) sözü hakkında iki görüş ileri sürülmüştür: Birisi, *kesemezsin*; diğeri, *sen asla yeri diğer tarafına kadar delemezsin*; bu kulaktaki yırtık, delik baz alınarak söylenmiştir ki, plansız adam, ka-

dın demektir. Sert esen rüzgârın bu hâli de baz alınarak ريحٌ حَرْقاءُ /*yırtan rüzgâr* adı verilmiştir.

Hadiste: مَا دَخَلَ الخُرقُ في شيءٍ إلا شانَهُ *Sertlik nereye girmişse, orayı mutlaka bozmuştur* diye rivâyet edilmiştir.[394]

حرق kavramından istiâre yoluyla alınan مخرقة da, aldatmak kasdıyla sertlik göstermektir.

مخراق ise, kendisiyle oynanan bir şeydir; bu sanki, bir şeyi başka göstermek için yırtmaktır. حرق الغزال da, geyik normal sıçrayışını gerçekleştiremeyecek duruma düştü, demektir.

خزن / H-z-n

خزن kelimesi, bir şeyi kasada, kilitli çekmecede biriktirmek, yığmak, korumaktır; ayrıca her tür koruma ve saklama için de kullanılır. Sözgelimi, sır vb saklamak da bu kelime ile ifâde edilir. Yüce Allah'ın: وإن من شيءٍ إلا عندنا خزائنه *Evrende varolan her şeyin **hazinesi**, ana kaynağı bizim yanımızdadır* (15/Hicr 21); ولله خزائن السّماوات والأرض *Oysa göklerin ve yerin **hazineleri** Allah'ındır* (63/Münâfikûn 7) sözleri ise, icat etmek istediğinde Yüce Kudretinin yeterli olduğuna işarettir. Öte yandan Peygamberin (sas): فرغ ربُّكمْ من الخلق و الخُلق و الرِّزق و الاجل *Rabbimiz, yaratma, ahlak, rızık ve ecel'den boşaldı*[395] sözünde işaret ettiği duruma gönderme yapmaktadır.

Yüce Allah'ın: فأسقيناكموه وما انتمْ له بخازنين *Su ihtiyacınızı karşıladık. Yoksa **su kaynağını** oluşturan siz değilsiniz* (15/Hicr 22) sözüne gelince, deniyor ki: Anlamı: *Şükür ile onu koruyanlar olmadınız*, şeklindedir. Kimileri ise, der ki: Yüce Allah'ın: أفرأيتمْ الماء الذي تشربون أ أنتمْ أنزلتموه *Şu içtiğiniz suyu görüyor musunuz? Onu siz mi indiriyorsunuz?* (Vâkıa 69-70) sözünde haber verdiği şeye işarettir.

خزنة ise, خازن kelimesinin çoğuludur. Allah buyurur ki: وقال لهمْ خزنتها *Oranın **kapıcıları** onlara der* (39/Zümer 71 ve 73); bu da cehennemin sıfatı ve cennetin sıfatı hakkındaki âyetlerde geçer. لا اقول لكمْ عندي خزائن الله *Ben size Allah'ın **hazineleri** bendedir de demiyorum* (6/En'âm 50); yani, insanlardan esirgediği makdurâtı elimde demiyorum; zira, خزن kelimesi bir çeşit menetmedir. Kimisi ise: *Onun "ol"*

394 Hadisi, Askerî, Abdurrazzak'ın hadisinde merfû' olarak Enes'ten rivâyet etmiştir. Müslim de: *Yumuşaklık nerede olursa, onu güzelleştirir, nereden alınırsa onun çirkinleşmesine yol açar* şeklide tahriç etmiştir. Bkz. Müslim, *el-Birru ve's-Sıla* (HN: 2594); Sehâvî, *Makâsidu'l-Hasene*, s. 114.

395 Hadis, Abdullah b. Mes'ûd'tan gelmiştir. Peygamber der ki: *İnsanın dört şeyi olmuş bitmiştir: Yaratılışı, ahlakı, eceli ve rızkı.* Bu rivateti et-Taberânî, *Evsat*'ta (II, 336) tahriç etmiştir. Bu rivâyet Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*'te (VII, 195) ve Suyûtî, *el-Fethu'l-Kebîr* 'de (II, 266) de yer almıştır. Rivâyet zinciri içinde cumhur tarafından zayıf görülen İsâ b. Müseyyib Becelî bulunmaktadır. Hâkim ve ed-Dârakutnî (*Sunen*'inde) onu sika saymışlardır, başka yerde ise, zayıf saymıştır. Bkz. Ahmed, *Müsned*, II, 167.

sözüdür, derler. Et için kullanılan اذخار kelimesinin aslı, saklamaktır; kinâye yoluyla onun koktuğunu anlatır ve bu bağlamda حزن اللحم denir ki, *et koktu* demektir. Bazen bu kelime "nûn" harfi öne alınarak خنز *[haneze]* şeklinde de söylenir.

خزى / H-z-y

خزى الرّجُل deyimi, bir kişiye dokunan kırgınlık (utanma, mahcup olma, zor durumda kalma, şerefine leke sürülme) hâlidir. Bunun sebebi, kişinin kendisi de başkası da olabilir; kişinin kendisinden kaynaklanan mahcupluk, aşırı utangaçlıktır. Mastarı utanma demek olan خزيَ şeklindedir. رجل خزيان *utangaç adam* ve امرأة خزيّ, *utangaç kadın* ifâdeleri de bundandır. Bunun çoğulu خزايا sözcüğüdür.

Hadiste ise: اللهمّ احشرنا غير خزايا ولا نادمين *Allahım, bizi **mahcup** olmaksızın ve pişman olmaksızın haşret,*[396] denmiştir.

Başkasından kaynaklanan kırılganlığa gelince, bu bir çeşit hafife almadır. Bunun mastarı ise, خزي sözcüğüdür ki, *rezil rüsva olmak*tır. رجل خز *Rezil adam* ifâdesi de bundandır. Allah buyurur ki: ذلك لهم خزيٌ في الدُّنيا *Bu onların dünyadaki **rezil-rüsva** oluşlarıdır* (5/Mâide 33); إن الخزي اليوم والسّوء على الكافرين *Bugün **rezil rüsva** oluş ve kötü akıbet, kâfirleri kuşatmıştır* (16/Nahl 27); فأذاقهمُ اللّه الخزي في الحياة الدّنيا *Allah, dünya hayatında onlara **rezil rüsva** olmayı tattırdı* (39/Zümer 26); لنذيقهمْ عذاب الخزي في الحياة الدّنيا *Biz de onlara dünya hayatında **rezil rüsva** olma azabını tattıracağız* (41/Fussilet 16); من قبل أن نذل ونخزى *Bu aşağılık bir konuma düşmeden ve **rezil rüsva** olmadan önce* (20/Tâhâ 134).

أخزى sözcüğü ise, deniyor ki: Hem خزاية hem de خزي kökünden alınmış olabilir. Yüce Allah'ın: يومْ لا يُخزي اللّهُ النّبيّ والذين آمنوا *Peygamberi ve O'nunla birlikte iman edenleri **utandırmayacağı** günde..* (66/Tahrîm 8) sözü ise, خزي kelimesine daha yakındır; ikisinden alınmış olması da mümkündür. ربّنا إنّك من تدْخل النّار فقدْ اخزيته *Ey Rabbimiz, sen birini Cehenneme atınca onu **rezil rüsva** ettin demektir* (3/Âl-i İmrân 192) sözünde geçen اخزيته fiili ise خزاية kökündendir; ama خزيٌ sözcüğünden olması da uygundur.

Aynı şekilde: من يأتيه عذاب يخزيه *Rezil rüsva edici azabın hangimizin başına geleceğini* (11/Hûd 39); ولا تخزنا يوْم القيامة *Kıyamet günü bizi **rezil rüsva** etme* (3/Âl-i İmrân 194); وليخزي الفاسقين *Yoldan çıkan fasıkları **rezil rüsva** etmek içindir* (59/Haşr 5); ولا تخزون في ضيفي *Beni misafirlerim önünde **rezil rüsva** etmeyin* (11/Hûd 78) âyetlerindeki fiil de خزي için söylediklerimiz ذل ve هان fiilleri için de söylenebilir. Bunlar eğer insanın

396Bkz. İbnu'l-Esîr, *Nihâye*, II, 30; Müslim, I, 47: *Elçiler, hoşgeldiniz. Allah mahcup etmesin ve pişman etmesin!*

kendisinden kaynaklanıyorlarsa onlara هَوًى ve ذل denmekte ve bu mahmud/takdire şayan kabul edilmektedir; başkasından kaynaklanıyorlarsa, o zaman da هُون ve هَوَان adı verilip mezmum/kötü sayılmaktadır.

خسر / H-s-r

خُسْر ve خُسْرَان kelimeleri, sermayenin azalması (batmak, zarar/ziyana uğramak)dır. Bu durum bazen insanla beraber anılarak خسر فلان *falan battı*, denir; bazen de fiille beraber söylenerek خسرت تجارته *ticareti **ziyana uğradı*** denmektedir. Allah buyurur ki: تلك إذا كرّة خاسرة *Öyle ise, bu, **ziyanlı** bir dönüştür* (79/Nâziât 12). Bu bazen dünyadaki mal ve makam gibi dış kazançların kaybı için, bazen de sağlık, esenlik, akıl, iman, sevap gibi iç kazançların yitirilmesi için kullanılır.

İşte Yüce Allah'ın apaçık hüsran diye nitelediği de budur: الذين خسروا انفسهم وأهليهم يوم القيامة الا ذلك هو الخسران المبين ***Ziyana uğrayanlar**, kıyamet günü hem kendilerini, hem de ailelerini **ziyana** sokanlardır. Dikkat edin, işte bu, apaçık bir ziyandır* (39/Zümer 15); ومن يكفر به فاولئك هم الخاسرون *Onu inkâr edenler ise, **hüsrana uğrayanlardır*** (2/Bakara 121); الذين ينقضون عهد الله من بعد ميثاقه ويقطعون ما امر الله به ان يوصل ويفسدون فى الارض أولئك هم الخاسرون *Onlar ki, Allah'a vermiş oldukları sözü kesin bir ahit hâline getirdikten sonra bozarlar, Allah'ın sürdürülmesini emretmiş olduğu ilişkileri keserler ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarırlar. İşte onlar **hüsrana uğrayanlardır*** (2/Bakara 27).

فطوعت له نفسه قتل اخيه فقتله فاصبح من الخاسرين *Buna rağmen, öbür kardeş ihtiraslarına boyun eğerek kardeşini öldürdü ve böylece **hüsrana uğrayanlardan** oldu* (5/Mâide 30); وأقيموا الوزن بالقسط ولا تخسروا الميزان *Teraziyi adaletle tutunuz ve tartıda **azaltmaya gitmeyiniz*** (55/Rahmân 9) âyetlerinde geçen خسران kelimesi ise, terazi/ölçüde adaleti gözetmeye ve aldıklarında terazide haksızlık yapmaktan sakınmaya işaret olabilir.

Bu, kıyamette terazisinin hüsrana uğramasına yol açmayacak ve hakkında: ومن خفت موازينه *Kimin de tartıları hafif kalırsa* (7/A'râf 9) sözünde dendiği gibi, denmesine neden olmayacak şeyleri yapmaya/almaya işaret de olabilir. Her iki anlam da diğerini gerektirmektedir. Yüce Allah'ın Kur'ân'da sözünü ettiği her خُسْرَان bu son anlamdadır; dünyalık kazançlar ve beşeri ticaret ile ilgili *husrân*/zarar, ziyan değildir.

خسف / H-s-f

خسوف Ay tutulması, كسوف ise, Güneş tutulmasıdır. Bazıları ise, خسوف her ikisi için de söylenir ve ışıklarının bir kısmının kaybolmasını anlatır, كسوف ise, ışıklarının tamamen gitmesidir derler. Yine bu anlamda: خسفه الله وخسف هو *Allah onu **yere batırdı** ve o*

*kendisi **yere battı***, denir. Allah buyurur ki: فخسفنا به وبداره الأرض *Sonunda biz onu da sarayını da **yerin dibine geçirdik*** (28/Kasas 81); لولا أن من الله علينا لخسف بنا *Allah bize lütfetmemiş olsaydı, bizi de **yerin dibine batırırdı*** (28/Kasas 82).

Hadiste ise: (إنّ الشمس والقمر ايتان من ايات الله لا يخسفان لموت أحد ولا لحياته *Güneş ve Ay, Allah'ın âyetlerinden iki âyettirler; herhangi bir kişinin ölümü veya yaşamasından dolayı **tutulmazlar***[397] denmektedir.

Gözbebeği kaybolmuş göze, خاسفة denir ki, *Ay tutuldu* sözünden alınmıştır. Suyu çekilip kuruyan kuyuya بئر مخسوفة denir ki, bu da *Allah, Ay'ın ışığını söndürdü* deyiminden aktarılmıştır. Ay tutulmasında, ona ilişen bir مهانة şeref düşüklüğü düşünüldüğünden bazen خسف kelimesi, istiâre yoluyla ذل *zillet* için kullanılmıştır. Bu anlamda: تحمّل فلان خسفا *Falan adam bir değersizlik/zillet yüklendi*, denir.

خسأ / H-s-e

خسأت الكلب فخسأ deyimi, *köpeği aşağılayarak azarladım/kovaladım o da bunu sineye çekti/kabul etti* demektir; bu da köpeğe: اخسأ *Defol!* denmesidir. Yüce Allah kâfirleri anlatırken buyurur ki: اخسئوا فيها ولا تكلمون *Orada **Kesin sesinizi** ve bana bir şey söylemeyin* (23/Mü'minûn 108); فقلنا لهم كونوا قردة خاسئين *Biz onlara, **aşağılık** maymunlara dönün, demiştik* (2/Bakara 65).

خسأ البصر sözü, göz, çaresizlikten kapandı demektir. Yüce Allah: خاسئا وهو حسير *Yorgun ve **bitkin** bir hâlde* (67/Mülk 4) buyurmuştur.

خشب / H-ş-b

Allah buyurur ki: كأنهم خشب مسندة *Onlar sanki duvara dayandırılmış **kütük** gibidirler* (63/Münâfikûn 4); burada münafıklar, güçlerinin azlığından kütüklere benzetilmişlerdir. Âyette geçen خشب ise, خشب *odun* kelimesinin çoğuludur; خشبت السيف lafzından alınarak denmiştir ki, kılıcı bir parlatıcı olan خشب ile cilalamayı/parlatmayı anlatır.

سيف خشيب yakın zamanda cilalanmış kılıç demektir. جمل خشيب cilalanmış kılıca benzetilerek söylenmiş bir mecaz olup henüz binilmemiş deveyi anlatır.

تخشّب الإبل *deve, odun parçalarını yedi* demektir.

جبهة خشباء *odun gibi kuru alın* demektir; bu ifâde, utanmayan kişi için kullanılır. Nedeni ise, alnın bazen kayaya benzetilmiş olmasındandır. Bu anlamda şair:

والصخر هش عند وجهك في الصلابة

139- *Kaya, yüzünün sertliği yanında yumuşak kalır.*[398]

---

397 Hadisi, Buhârî, Salat/Küsufi'l-Kamer, II, 547 ve Nesâî, III, 127'de tahriç etmiştir.

398 Şair, Mansûr b. Mâzân. Bkz. Râğıb, *el-Muhâdarâtu'l-Üdebâ*, I, 285.

مخشوب ise, *odun karıştırılmış şey* demektir ve adi şeyleri anlatmak için kullanılır.

خشع / H-ş-a

خشوع kelimesi, *gönülden yalvarmak*tır. *Huşu* çoğu zaman insanın vücut organları üzerinde gözüken duruş için, ضراعة ise, çoğu zaman insanın kalbinde bulunan duyguları anlatmak için kullanılır. Bu nedenle rivâyette şöyle denmiştir:

اذا ضرع القلب خشعت الجوارح *Kalp yakarınca azalar da **huşû'** içinde olur.*[399]

Allah buyurur ki: ويزيدهم خشوعا *Kur'ân onları ürpertir, **saygılarını** artırır* (17/İsrâ 109); الذين هم في صلاتهم خاشعون *Onlar ki, **huşu** içinde namaz kılarlar* (23/Muminun 2); وكانوا لنا خاشعين *Bütün bunlar, bize **gönülden saygı** beslerlerdi* (21/Enbiyâ 90); وخشعت الأصوات *Sesler **kısılmıştır*** (20/Taha 108); خاشعة أبصارهم *Gözleri **dönmüş** olarak* (68/Kalem 43); أبصارها خاشعة *Gözleri **endişe içindedir*** (79/Nâziât 9) âyetlerinde bu duygu kinâye yoluyla anlatılmış ve onun değişkenliğine dikkat çekilmiştir. Tıpkı şu âyetlerde olduğu gibi: إذا رجت الأرض رجا *Yeryüzü şiddetle sarsıldığı zaman* (56/Vakia 4); إذا زلزلت الأرض زلزالها *Yer dehşetle sarsıldıkça sarsıldığı zaman* (99/Zilzal 1); يوم تمور السماء مورا وتسير الجبال سيرا *O gün gök, sarsıldıkça çalkalanacak. Dağlar da bir yürüyüş yürür ki!* (52/Tûr 9-10).

خشي / H-ş-y

خشية saygıyla karışık sevginin yoğurduğu bir korku hâlidir. Bu da çoğu zaman bilinçli korku için kullanılır. Bu nedenle özellikle âlimlerin gönül dünyalarını tammlamada söz konusu olmaktadır. Şöyle ki: إنما يخشى الله من عباده العلماء *Allah'tan asıl **korkanlar**, O'nun bilgin kullarıdır* (35/Fâtır 28); وأما من جاءك يسعى وهو يخشى *Fakat koşarak sana gelene; Allah'tan **korktuğu** hâlde* (Abese 8-9); من خشي الرحمن بالغيب *Görmediği Rahman'dan **korkan*** (50/Kâf 33); فخشينا أن يرهقهما *Onları azgınlığa ve kâfirliğe sürüklemesinden **çekindik*** (18/Kehf 80).

فلا تخشوهم واخشوني *Onlardan **korkmayın**, benden **korkun*** (2/Bakara 150); يخشون الناس كخشية الله أو أشد خشية

---

399 Hadis Ebû Hureyre'den rivâyet edilmiştir. Resulullah bir ara namazda sakalıyla oynayan bir adam görünce: "Eğer kalbi huşu içinde olsaydı azaları da huşuya göre hareket ederdi. Bu hadisi Hakim et-Tirmizî, Nevadiru'l-Usul adlı eserinde (I,317) tahric etmiştir. Iraki der ki: Senedi zayıftır. Bilinen onun Said b. Museyyib'in sözü olduğudur. Bu sözü İbn Ebî Şeybe, *Musennef* adlı eserinde rivâyet etmiştir. Bu rivâyette de adı verilmemiş bir adam vardır. Muhammed b. Nasr da *Kitabus-Salat*'ta Osman b. Ebî Dehres'in rivâyetinde *mürsel* olarak rivâyet etmiştir ki: *Yüce Allah, kulunun hiç bir amelini, kalbi bedeniyle beraber olmadıkça, kabul etmez.* Ebû Mansur ed-Deylemî de *Müsnedu'l-Firdevs*'te Ubey b. Ka'b'ın hadisinde rivâyet etmiştir. Onun da isnadı zayıftır. Bkz. Irâkî, *Tahricu Ehadisi'l-İhya*, I. 339.

İnsanlardan ***korkarlar****, Allah'tan* ***korkar*** *gibi veya daha fazla* ***korkarlar*** (4/Nisâ 77); الذين يبلغون رسالات الله ويخشونه و لا يخشون أحدا الا الله *Allah'ın mesajlarını bildirenler, O'ndan* ***korkanlar*** *ve Allah'tan başka kimseden* ***korkmayanlar***.. (33/Ahzap 79); وليخش الذين *olanlar* ***korksunlar*** (4/Nisâ 9); yani O'na karşı saygılarından doğan bir korkuyu hissetsinler.

Yine buyurur ki: ولا تقتلوا أولادكم خشية إملاق *Çocuklarınızı fakirlik* ***korkusuyla*** *öldürmeyiniz* (17/İsrâ 31); yani onları size bir fakirlik dokunacak korkusuna inanarak öldürmeyiniz. لمن خشى العنت *Günâha gireceklerinden* ***korkanlara*** (4/Nisâ 25); yani, O'nu tanımasından doğan bir korkuyla korkan için bu böyledir.

خص / H-s-s

تخصيص *tahsîs*, اختصاص *ihtisâs*, خصوصية *husûsiyet* ve تخصص *tahassus* kelimeleri, bazı şeylerin başkalarında olmayan birtakım özelliklere sahip olmasıdır. Bunun zıddı ise; genelleme anlamını taşıyan عموم, تعمم ve تعميم kelimeleridir. خصّص الرّجل de bir adamın yanında bir çeşit üstünlük, erdem ve saygınlıkla özel bir konum kazanan yakınlarıdır. خاصّة ise, عامّة kelimesinin zıddıdır. Bu bağlamda Yüce Allah: واتقوا فتنة لا تصيبن الذين ظلموا منكم خاصّة ***Sadece*** *aranızdaki zalimlerin başlarına gelmekle yetinmeyecek olan bir belâdan sakınınız* (8/Enfâl 25) buyurmaktadır. Yani, o geldiğinde hepinizi kuşatır, kimse kurtulamaz.

Bir kişinin herhangi bir şekilde özel bir hâli olması خصّه بكذا يخصّه, اختصّه ve يختصّه fiilleriyle dile getirilir. Allah buyurur ki: يختص برحمته من يشاء *Rahmetini dilediğine* ***tahsis*** *eder* (3/Âl-i İmrân 74).

خصاص البيت *evin aralığı*, boşluğu demektir. Kendi başına çözülemeyen, kapatılamayan bir sıkıntı olarak fakirlik خصاصة kelimesiyle ifâde edilmiştir. Buna خلة dendiğine de rastlanmaktadır. Allah buyurur ki: ويؤثرون على أنفسهم ولو كان بهم خصاصة *Kendilerinin ihtiyaçları olsa dahi* ***tercih ederler*** (59/Haşr 9). Denebilir ki, bu kelime خصاص kökünden alınmıştır. خص ise, kamıştan veya ağaçtan yapılmış ev demektir. Böyle denmesinin nedeni, bu tür evlerde küçük aralıklar görünmemesindendir.

خصف / H-s-f

Allah buyurur ki: وطفقا يخصفان عليهما من ورق الجنة *Bunun üzerine cennet yaprakları ile* ***örtünmeye*** *koyuldular* (7/A'râf 22); yani üzerlerini yapraklar anlamına gelen خصفة ile örtmeye başladılar. Bunun için hurmanın yaprağına خصفة adı verilmiştir. Ayrıca kalın giysi için de bu kelime kullanılmaktadır ki, çoğulu خصف şeklindedir. Mestin kendisiyle dövüldüğü alete de مخصفة denir. Ayakkabıyı, *hasaf* ile kapladım, deyimi de bundandır.

Rivâyete göre, كان النبيُّ صلّى الله عليه وسلّم يخصِفُ نعْلَهُ *Peygamber (sas) ayakkabısını* ***tamir ederdi.***[400]

Aynı kökten dokumayı anlatan kelimeler de vardır. Yiyeceklerin parlak olanlarına الخصف ve خصيف denir: Bu, yemeğin iki renginden biridir. Gerçeği ise, süt ve mamullerinden yapılıp bir kaba konduktan sonra onun rengini alan gıda maddeleridir.

خصم / H-s-m

خصم kelimesi خصمته fiilinin mastarıdır. Bu da bir kişiyle bir hasım olarak sürtüşmek, çekişmektir. Bu anlamda خاصمته خصمته fiil ve مخاصمة خصاما mastarları kullanılır. Allah buyurur ki: وَهُوَ ألَدّ الخصام *En amansız düşman olduğu hâlde* (2/Bakara 204); وهو في الخصام غير مبين *Mücadele gücü olmayanı mı Allah'a isnat ediyorsunuz?* (43/Zuhruf 18).

Ayrıca مخاصم de خصم diye adlandırılabilmekte ve hem bir kişi için hem de topluluk için kullanılmaktadır. Kimi zaman iki kişi için kullanıldığına da rastlanmaktadır. مُخاصمة kelimesinin aslı ise; iki kişiden her birinin karşıdakinin bir tarafını tutarak itişip kakışması ve her birinin karşıdakinin gırtlağına sarılıp sıkıştırması, çekiştirmesidir.

Rivâyette: نسيته في خصم فراشي *Döşeğimin* ***arasında*** *unuttum.*[401] Bu kelimenin çoğulu ise, خُصْمٌ ve أخصام şeklindedir. هذان خصمان اختصموا في ربّهم *Karşımızda Allah konusunda* ***çatışan,*** *iki* ***çelişik inançlı*** *insan kesimi, iki* ***karşıt*** *grup var* (22/Hac 19) sözünde geçen iki hasım, iki topluluk demektir. Bu nedenle çoğul olarak اختصموا denmiştir. Ayrıca, لا تختصموا لديّ *Huzurumda* ***tartışıp/çekişmeyin*** (50/Kâf 28); وهم فيها يختصمون *Orada birbirleri ile* ***tartışmaya*** *tutuşurlar* (26/Şuarâ 96) âyetleri de bunun gibidir.

خصيم çokça sürtüşen, kavgacı anlamına gelir. Yüce Allah bu anlamda: فإذا هو خصيمٌ مبين *O sonradan pervasız bir* ***tartışmacıya*** *dönüştü* (16/Nahl 4) buyurmuştur. خَصِم ise, husumetle ilgili olan, sadece onu düşünen kişidir. Bu bağlamda Yüce Allah: بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ *Şüphesiz onlar,* ***tartışma*** *meraklısı/kavgacı bir topluluktur* (43/Zuhruf 58) buyurmaktadır.

خضد / H-d-d

Allah buyurur ki: في سدْرٍ مخضود

400 Hadis, Hz. Âişe'den alınmıştır. Ona Peygamber evinde ne yapardı, diye sorulmuş, O da şu cevabı vermiştir: Elbisesini diker, ayakkabısını tamir eder ve erkeklerin evlerinde yaptığı işleri yapardı. Ahmet, *Müsned*, VI, 121; Ahmed, *Zühd*, s. 9.

401 Hadis, Ümmü Seleme'den alınmıştır. Yüzünün endişeli olduğunu görüyorum. Bir rahatsızlığın mı var? Diye sorduğunda buyurmuştur ki: Hayır, fakat dün bize gelen altın kesesini döşeğin arasında unuttum. Bir gece üzerinden geçtiği halde onu hala sahiplerine dağıtabilmiş değilim. İbn Kuteybe, *Ğaribu l-Hadîs,* I, 329. Bu rivâyet zincirinde Abdulmelik b. Umeyr vardır ki, kendisi *sika*dır. Ancak son zamanlarında hafızası zayıflamıştır. Kimi zaman da *tedlis* yapmıştır. İbnu'l-Esîr. *Nihâye,* II. 38.

Onlar ***dikensiz*** *sedir ağaçları içindedir* (56/Vakia 28). Yani, dikeni alınmış. Bu anlamda fiil olarak خَضَدْتُهُ, فَانْخَضَدَ ve فَهُوَ مَخْضُودٌ ve خَضِيدٌ denmektedir.

خَضْدٌ de مَخْضُودٌ demektir. Tıpkı مَنْقُوض kelimesinin نَقْض şeklinde gelmesi gibi. Bundan bir istiâre olarak خَضَدَ عُنُقَ البَعِير denmektedir ki, *devenin boynunun kırıldığını* anlatır.

خضر / H-d-r

Allah buyurur ki: فَتُصْبِحُ الأَرْضُ مُخْضَرَّةً *Yeryüzünün* ***yemyeşil*** *olduğunu görmüyor musun?* (22/Hac 63); وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِنْ سُنْدُسٍ *Orada ince ve kalın ipekten* ***yeşil*** *elbiseler giyerek* (18/Kehf 31). Buna göre yeşil demek olan خُضْر kelimesi, أَخْضَر kelimesinin çoğuludur. خُضْرَة ise, beyaz ile siyah arasında bulunan renklerden [biri olan yeşil]dir. Fakat siyaha daha yakındır. Bu nedenle siyah yeşil diye, yeşil de siyah diye adlandırılabilmektedir. Bu bağlamda şair şöyle demektedir:

١٤٠- قد أعسف النازح المجهول معسفه
في ظل أخضر يدعو هامه البوم

140- *Önünde doğru bir yol olmadan yürüyüp gidiyorum*
Yeşil *bir gölgede, baykuşun hayvanlarını çağırdığı.*[402]

Yeşilliği bol olan Irak arazilerine سواد العراق *sevâdu'l-Irâk* denmiştir. Kimi zaman yeşillik, خُضْرَة diye de adlandırılmaktadır. Yüce Allah bu anlamda: مُدْهَامَّتَانِ *Bu konutların renkleri* ***koyu yeşildir*** (55/Rahmân 64) buyurmaktadır ki: Bu her iki cennetin de yemyeşil olduğunu anlatır.

Aynı şekilde Peygamber de buyurur ki: إِيَّاكُمْ وَخَضْرَاءَ الدِّمَن *Çöplükte* ***açan gülden*** *sakınınız.*[403] Burada Peygamber kendi sözünü bizzat kendisi, *Kötü yerde yetişen güzel kadındır,* diye açıklamıştır.

مُخَاضَرَة ise, sebze ve meyveler daha yetişmeden onların satışı üzerine anlaşmaya varmaktır. خُضَيْرَة da yeşilken tohumu dağılan bir çeşit hurma ağacıdır.

خضع / H-d-a

Allah buyurur ki: فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ *Sözü* ***yumuşak,*** *tatlı bir eda ile söylemeyin...*(33/Ahzap 32) sözünde geçen خُضُوع kelimesi خُشُوع demektir ki, bu, daha önce geçmişti.

رَجُلٌ خُضَعَةٌ çokça boyun eğen erkek demektir. Aynı kavram et için kullanıldığında *eti kestim* anlamına da gelir. ظَلِيمٌ أَخْضَعُ boynunda bir nevi eğrilik bulunan kişi demektir.

---

402 Şair Zu'r-Rumme'dir . Bkz. *Dîvân'ı*, s.656.

403 Hadis Ebû Said'den alınmıştır. *Çöplükte açan gülden sakınınız*, buyurdu. Bu nedir, Ya Resûlallah? Diye soruldu. Buyurdu ki: *Kötü yerde yetişen güzel kadındır*. Darakutni, *Efrâd*; Ramehurmuzi, *Emsal*, İbn Adiy, *Kamil*; Kudai, *Müsnedü'ş-Şihab*; Hatib, *Idahü'l-Mültebes* ve Deylemi tahriç etmiştir. Darakutni der ki: *Hiçbir şekilde sahih değildir*. Bkz. Sehâvî, *Mekasidü'l-Hasene*, s. 125; Aclûnî, *K.Hafa*, I. 272.

خط / H-t-t

خط kelimesi مد kelimesi gibi olup çizgi demektir. Bu, uzunluğu olan şeyler için kullanılır. Çizgiler çeşit çeşittir. Mühendislere göre bunlar; dik, yuvarlak, eğri ve eğimli şeklinde gruplandırılmıştır. İçinde Yemen Çizgisi gibi uzun bir çizgi bulunan her arazi خط diye adlandırılır. خط اليمن de o bölgeye ait mızrak demektir. İnsanın kendisi için çizip kazdığı her yere de خط ve خطة adı verilmektedir.

خطيطة yağmur alan iki arazi arasında kalıp yağış almayan araziye denmektedir. Bu, sanki çizginin dışında kalmış gibi bir mana taşımaktadır. Bunun yanında yazı da خط diye adlandırılmaktadır. Allah buyurur ki: وما كنت تتلو من قبله من كتاب ولا تخطه بيمينك Sen Kur'ân'dan önce hiçbir kitap okumuş ya da eline kalem alarak **yazmış** değildin (29/Ankebût 48)

خطب / H-t-b

خطب، مخاطبة، تخاطب kelimeleri bir sözü tekrar etmeyi anlatırlar. خطبة ile خطبة kelimeleri de bu köktendir. Şu farkla ki; خُطبة vaaz etmeğe tahsis edilirken, خِطبة ise, bir kadına talip olduğunu dile getirmeye hasredilmiştir. Allah buyurur ki: ولا جناح عليكم فيما عرضتم به من خطبة النساء *Bu durumdaki kadınlara ima yolu ile **evlenme teklif etmenizin** ya da bu arzuyu içinizden geçirmenizin hiçbir sakıncası yoktur* (2/Bakara 235).

خطبة aslı, kişinin kadına evlilik teklif ederken içinde bulunduğu hâli anlatır. Tıpkı oturma şekli veya hâlini anlatan جلسة ve قعدة kelimeleri gibi. خطبة mastarından خاطب ve خطيب isimleri türetilirken خطبة mastarından sadece خاطب ismi türetilebilmektedir. Her ikisinin kök fiili خطب şeklindedir.

خطب kelimesi, birçok karşılıklı konuşmanın yapılması gereken büyük, önemli konu demektir. Allah buyurur ki: فما خطبك يا سامري *Ey Samiri, peki senin **amacın** neydi?* (20/Tâhâ 95); فما خطبكم أيها المرسلون *O hâlde **işiniz** nedir ey elçiler* (51/Zâriyât 31).

فصل الخطاب ise, her tür ihtilâf ve tartışmayı sona erdiren etkili söz demektir.

خطف / H-t-f

خطف ve اختطاف hızlı bir şekilde kapıp kaçmaktır. Bu anlamda خطف يخطف ve خطف يخطف fiilleri kullanılmaktadır. إلا من خطف الخطفة *Ancak meleklerin konuşmalarından bir sözü **kapan olursa*** (37/Sâffât 10) sözü, bu her iki şekilde de okunmuştur.[404] Bu, şeytanların söz çalma, gayb haberlerini kapıp kaçma gibi işlere hevesli olmaları nedeniyle aldıkları bir sıfattır. Allah buyurur ki: فتخطفه الطير أو تهوي به الريح *Sanki gökten yere düşmüş de kuşlara **yem olmuş** ya da rüzgâr tarafından sürüklenerek ıssız*

404 Âyetin Hatafe şeklinde okunması şaz bir kıraattir.

bir köşeye atılmış gibi olur (22/Hac 31); يكاد البرق يخطف أبصارهم *Şimşek onların görme yeteneklerini nerede ise **alıverecekti*** (2/Bakara 20); ويتخطف الناس من حولهم *Çevrelerindeki beldelerde oturan insanlar **kaçırılırken*** (29/Ankebut 67) âyetindeki يتخطف fiili, *soyulup öldürülürken,* demektir.

خطاف kelimesi, uçarken bir şeyi kapıp giden kuş, demektir. Kendisiyle kovanın kuyudan çıkarıldığı alete de kuşun bu hareketine benzetildiğinden bu isim verilmektedir. Makaranın etrafında dönen demire de bu isim verilir. Çoğulu خطاطيف şeklindedir. Bu da, avını kapıp giden doğan demektir. خيْطف yürüyüşün cezbesine kapılıp hızlanmaktır. أخْطف الحشا ve مخطفة yakılıp yıkılmaktan dolayı sanki kapılıp götürülmüş bir hâli anlatmak için kullanılır.

خطأ / H-t-e

خطا kelimesi, belli olan yönden dönüş yapmaktır. Bu birkaç şekilde olabilir.

Birisi: İstenmesi uygun görülmeyen şeyi isteyip onu yapmaktır. İnsanın kendisinden sorumlu tutulduğu gerçek hata budur. Bu olguyu tanımlamak için خطئ يخطأ fiili ve خطا خطأ mastarları kullanılır. Allah buyurur ki: إن قتلهم كان خطءا كبيرا *Onları öldürmek ağır bir **suçtur*** (17/İsrâ 31); وإن كنا لخاطئين *Biz kesinlikle **hata edenleriz*** (12/Yûsuf 91).

İkincisi: Yapılması uygun görülen şeyi yapmak isterken, başka bir şeyin *kendisinden* sâdır olmasıdır. Bu olayı anlatmak için, أخْطأ اخطاء فهو مُخطئ fiil ve sıfatları kullanılır. Bu irade açısından isabet etse de, yaptığı iş açısından hata etmiştir. Resûlullah'ın şu sözünde kastedilen de budur: رُفع عن أمتي الخطأ والنسيان *Ümmetimden **hata** ve nisyan/unutma kaldırılmıştır.*[405] Ayrıca, من اجتهد فاخطأ فله أجْرٌ *Kim içtihat eder, **hataya** düşerse, bir sevap alır.*[406] Yüce Allah'ın: ومن قتل مؤمنا خطئا فتحرير رقبة *Kim **yanlışlıkla** bir mü'mini öldürürse mü'min bir köle azad etmesi gerekir* (4/Nisâ 92) sözü de bu anlamdadır.

---

405 Hadis, Abdullah b. Abbâs'tan alınmıştır. O, Peygamberin: *Ümmetimden hata, unutma ve yapmak zorunda bırakıldıkları şeyler kaldırılmıştır*, buyurduğunu aktarmaktadır. Ebu Asim diye bilinen Ebû'l-Kâsim et-Temîmî, Fevâid'inde tahriç etmiştir. Risali sikadır, ancak, ravi zincirinde kopukluk vardır. Ayrıca, et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebir* (XI, 133); ed-Dârakutnî, (IV, 171); İbn Mâce (I, 659); Hâkim (*Müstedrek*, II, 198) tahriç etmiştir. İbn Hibbân ve Hâkim, *sahih* saymış, Zehebî de *uygun* görmüştür. İmam Ahmed ise, zayıf saymıştır; Abdullah b. Ahmed *Ilel*'de der ki: Onu, babama sordum, çok ciddi tepki gösterdi/reddetti. Bkz. Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 135; Sehâvî, *Makâsidu'l-Hasene*, s. 228; Gumârî, *Tahrîcu Ehâdîsi'l-Luma'*, s. 149.

406 Hadis, Amr b. As'tan alınmıştır. O, Peygamberin: *Hakim, hüküm verirken içtihat ettiğinde eğer isabet ederse, iki sevap alır; hüküm verirken içtihat ettiğinde hataya düşerse, ona da bir sevap vardır*, buyurduğunu bildirmiştir. Buhârî, *el-İ'tisam bi's-Sünne* (IX, 193); Müslim, Akdiyye (XV, 1617); Ebû Dâvud, *Meâlimu's-Sünen*, IV, 160; İbnu'l-Mulakkın, *el-İbtihâc bi-Tahrici Ehâdîsi'l-Minhâc*, thk. Abdullah el-Lihyânî, Dâru Hırâ li'n-Neşr ve't-Tevzî', s. 269.

Üçüncüsü: Kişinin, yapılması uygun görülmeyen şeyi isteyip ondan başka bir şeyi yapmasıdır. Bu durumda kişi iradesinde hatalı, yaptığı işte isabetli sayılır; kastı/amacı açısından kötülenirken, yaptığından dolayı da herhangi bir takdire şayan görülmez. Şairin de şu sözlerinde kastettiği mana budur:

١٤١- أردت مساءتي فاجتررت مسرتي
وقد يحسن الانسان من حيث لا يدري

141- *Sen bana kötülük yapmak istedin fakat sevinmeme yol açtın*
Zira insan bazen bilmeden de iyilik yapabilmektedir.[407]

Hâsılı: Kim bir işi yapmak isterken elinden başka bir şey çıkarsa أخطأ *hata etti* denir. Kastettiği şey ile yaptığı uyumlu olduğunda ise, اصاب *isabet etti* denir. Kimi zaman da güzel olmayan bir iş yapan veya güzel olmayan bir şeyi yapmak istediğinde أخطأ *hata etti* sözü kullanılmaktadır. Onun için أخطأ *hataya düştü*, أخطأ الصواب *doğrudan saptı*, أصاب الخطأ *doğruya isabet etti*, أخطأ الخطأ *hatayı hata gördü* gibi ifâdeler kullanılmaktadır.

Gördüğün gibi, bu sözcük müşterek (değişik manalar) için kullanılmaktadır. Öyle ise, hakikatlere ulaşmayı hedefleyenlerin onun üzerinde düşünmeleri gerekmektedir.

Yüce Allah'ın: واحاطت به خطيئته *Kim günâhı tarafından kuşatılırsa* (2/Bakara 81) sözü de bu anlamdadır.

خطيئة ve سيئة kelimeleri birbirine yakındır. Yalnız, خطيئة genelde, bizzat kastedilmediği hâlde, sırf bu kastın varlığı sebebiyle meydana gelen fiiller için kullanılır. Sözgelimi, bir ava atarken bir insanı vuran ya da içki içip sarhoşluğu sırasında bir cinâyet işleyen insan gibi.

Sebepler de ikiye ayrılır. Bir sebep vardır ki, yapılması sakıncalı görülmüştür. İçki içmek ve doğan hatalardan birini işlemek gibi; burada kişi suçsuz sayılmaz. Bir sebep de vardır ki, yapılmasında bir sakınca yoktur. Avlanmak gibi. Allah buyurur ki: وليس عليكم جناح فيما اخطأتم به ولكن ما تعمدت قلوبكم *Yanılarak yaptığınızda bu türden seslenmelerde size bir günâh yok, fakat kalbiniz bile bile yaptığınızda günâh vardır* (33/Ahzâb 5); ومن يكسب خطيئة أو إثما *Kim bir **kusur** ya da bir suç işler de* (4/Nisâ 112); buradaki خطيئة yapılması kastedilmemiş olan sakıncalı fiildir.

Bu bağlamda Allah buyurur ki: ولا تزد الظالمين إلا ضلالا مما خطيئاتهم *Rabbim! Sen bu zalimlerin sadece şaşkınlığını arttır. Onlar, **günâhları** yüzünden* (Nuh 24-25); إنا نطمع أن يغفر لنا ربنا خطايانا *Rabbimizin **günâhlarımızı** bağışlayacağını ümit ederiz* (26/Şuarâ 51); ولنحمل خطاياكم وما هم بحاملين من خطاياهم من شيء *[Bizim yolumuzu izleyin de] **günâhlarınızı** biz yüklenelim derler Oysa onların, mü'minlerin omuzla-*

---

407 Şair, tespit edilememiştir. Bkz. Feyruzâbâdî, *Besâir*, II, 552; Râğıb, *Tafsîlu'n-Neş'eteyn*, thk. Abdulmecid en-Neccâr, Dâru'l-Garb, s. 109; Râğıb, *Câmiu't-Tefsîr*, varak 56.

*rındaki hiçbir **günâhı** yüklenmeleri söz konusu değildir* (29/Ankebût 12); وَالَّذِي أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ *Hesaplaşma günü **günâhlarımı** affedeceğini umduğum da O'dur* (26/Şuarâ 82).

Bu anlamdaki خطيئة kelimesinin çoğulu خطيئات ve خطايا şeklindedir. نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ ***Günâhlarınızı** affedelim* (2/Bakara 58) sözündeki خطايا ise, bilerek işlenen günâhlardır. Bu anlamda خاطئ günâhı bilerek işleyendir. وَلاَ طَعَامٌ إِلاَّ مِنْ غِسْلِينٍ لاَ يَأْكُلُهُ إِلاَّ الْخَاطِئُونَ *İrinden başka yiyecek yoktur. Onu (bile bile) **günâhkârlardan** başkası yemez* (69/Hâkka 36-37) sözü de bu anlamdadır.

Bazen, günâh da خاطئة diye adlandırılır. Bu manada Yüce Allah: وَالْمُؤْتَفِكَاتُ بِالْخَاطِئَةِ *...Ve yerle bir olan şehirler o **hata** ile geldiler* (69/Hâkka 9) buyurmaktadır. Buradaki خاطئة *büyük günâh* demektir. Bu, örfteki شِعْرٌ شَاعِرٌ deyimi gibidir. Peygamber (sas) de, kasıtlı olarak işlenmeyen günâhların, sorumluluk getirmeyeceğini bildirmiştir.[408] نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ ***Günâhlarınızı** affedelim* (2/Bakara 58) sözündeki anlamı ise, daha önce açıklanmıştır.

خطو / H-t-v

خَطَوْتُ أَخْطُو خَطْوَة fiili, ayakların bir kerelik hareketini, bir adımı anlatır. خطوة iki ayak arasındaki mesafedir. Allah buyurur ki: وَلاَ تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ *Sakın Şeytanın **adımlarını** izlemeyin* (2/Bakara 168); yani, ona uymayınız. Bu tıpkı: وَلاَ تَتَّبِعِ الْهَوَى *Keyfine uyma* (38/Sâd 26) sözü gibidir.

خف / H-f-f

خفيف kelimesi, ağır demek olan ثقيل'in karşılığıdır. Bu, bazen tartıda birbirinin karşısına konma esas alınarak bazen de birbiriyle karşılaştırılan iki şeyin durumunu anlatmak için kullanılır. Sözgelimi, دِرْهَمٌ خَفِيفٌ *hafif bir dirhem* veya دِرْهَمٌ ثَقِيلٌ *ağır bir dirhem* sözleri gibi.

İkincisi, kulanılan zamanların karşılaştırılması esas alınarak belirlenen hafiflik veya ağırlık. Sözgelimi, *hafif bir at* veya *ağır bir at* sözleri gibi. Bu cümleler, iki attan birinin, birim zaman içinde, diğerinden daha fazla koştuğunu anlatır.

Üçüncüsü, insanların hoşuna giden şeylere hafif, zorlarına giden şeylerin ise, ağır diye nitelendirilmesidir. Bu durumda hafif övgü için, ağır da yergi için kullanılmaktadır. Yüce Allah'ın: الآنَ خَفَّفَ اللهُ عَنْكُمْ *Şimdi Allah, yükünüzü **hafifletti*** (8/Enfâl 66); فَلاَ يُخَفَّفُ عَنْهُمُ *Bu yüzden onların ne azabı **hafifletilecek*** (2/Bakara 86) sözleri bu anlamdadır. Bana göre, حَمَلَتْ حَمْلاً خَفِيفًا ***Hafif** bir yük yüklendi* (7/A'râf 189) sözü de bu manayı taşımaktadır.

Dördüncüsü, hafif meşrep olan kişiye hafif, vakarlı olan kişiye ise,

---

408 Bkz. Buhari, Hudud, 22; Talak 11.

ağır denmesidir. Bu durumda hafiflik yergi, ağırlık da övgü için kullanılmaktadır.

Beşincisi, yer ve su gibi doğası gereği aşağıya çeken cisimlere hafif denmektedir. Bu anlamda olmak üzere خف, يخف، خفا، خفة، خففه، تخفيفا، تخفف، تخففا، استخفه fiil formları kullanılmaktadır. خف المتاع eşyanın hafif olanına denir. *Dile hafif gelen söz* deyimi bu anlamdadır. Allah buyurur ki: فاستخف قومه فأطاعوه *Bu şekilde kavmini **küçümsedi**. Onlar da ona boyun eğdiler* (43/ Zuhruf 54); yani, onları kendisiyle beraber hafif olmaya sürükledi veya onları bedenleri ve azimleri açısından hafif insanlar olarak buldu.

Öte yandan, o*nları hafif meşrep buldu* da denmiştir, Yüce Allah'ın: فمن ثقلت موازينه فأولئك هم المفلحون ومن خفت موازينه فأولئك الذين خسروا أنفسهم *Kimlerin tartıları ağır gelirse onlar kurtuluşa ermişlerdir. Kimlerin de tartıları **hafif** kalırsa onlar kendilerini mahvetmişlerdir* (23/Mü'minûn 102-103) sözü ise, salih amellerin çokluğu ve azlığını anlatmaktadır. ولا يستخفنك *Seni telaşa ve **gevşekliğe** düşürmesinler* (30/Rûm 60) sözü ise, onların ortaya attıkları şüpheler seni dirençsizleştirmesin ve inanç sisteminden saptırmasın. خفوا عن منازلهم deyimi de, hafiflik içinde evlerinden göçüp gittiler demektir. خف ise, giyilen mesttir. Devekuşu ve büyük baş hayvanların خف ise, insanın mestine benzetilerek ifâde edilen *toynakları* demektir.

خفت / H-f-t

Allah buyurur ki: يتخافتون بينهم *Kısık bir sesle birbirlerine* (20/Tâhâ 103); ولا تجهر بصلاتك ولا تخافت بها *Namazda sesini fazla yükseltme, fazla da **kısık** tutma* (17/İsrâ 110). مخافتة ve خفت gizli konuşmaktır. Şair şöyle der:

وشتان بين الجهر والمنطق الخفت

142- *Açıkça söylemek ile **gizlice** söylemek arasında çok fark vardır.*[409]

خفض / H-f-d

خفض kelimesi, alçaklık demektir ve yükseklik demek olan رفع sözcüğünün zıddıdır. Aynı şekilde خفض sükûnet ve yumuşak yürüyüş anlamına gelir. Yüce Allah'ın: واخفض لهما جناح الذل *Önlerinde alçak gönüllülük kanatlarını **indir*** (17/İsrâ 24) sözü ise, yumuşak davranmak ve boyun eğmek anlamındadır. Bu, sanki, الا تعلوا على *Bana karşı büyüklük taslamayınız* (27/Neml 31) sözünün zıddıdır. Kıyametin bir sıfatı olarak خافضة رافعة *O kimini **alçaltır**, kimini de yükseltir* (56/Vâkıa 3) denmiş olması, bir topluluğu indirmesi, bir topluluğu da kaldırması anlamındadır. Buna göre خافضة kelimesi, Yüce Allah'ın: ثم رددناه أسفل سافلين *Sonra onu aşağıların en aşağısı kıldık* (95/Tîn 5) sözüne işarettir.

409Şair, tespit edilememiştir. Şiir için bkz. İbn Fâris, *Mücmel*, II, 297; Bağdadî, *el-Hazâne*, VI, 278.

خفى / H-f-y

خفى الشَّيْءُ خفية fiili, örtünmek anlamına işaret eder. Allah buyurur ki: ادْعوا رَبّكمْ تضرُّعا وخفية *Rabbinize yalvararak ve **gizlice** dua ediniz* (7/A'râf 55). خفاء da tıpkı غطاء gibi, kendisiyle örtünülen şeydir. خفية de bir şeyin gizli/kapalı yönünü bertaraf etmektir ki, onu ortaya koymak/çıkarmak anlamına gelir. أخفيته ise, bir şeyi gizlemektir ki, onu örtmekle aynıdır. Bunun karşılığında إبداء ve إعْلان kelimeleri kullanılır.

Allah buyurur ki: انْ تبْدُوا الصَّدقاتِ فنعمّا هي وإنْ تخفوها وتؤتوها الفقراء فهو خيْرٌ لكمْ *Eğer sadakaları açıktan verirseniz bu güzeldir. Şâyet onları kimse **görmeden** fakirlere verirseniz bu sizin için daha hayırlıdır* (2/Bakara 271); وَأنَا أعلمُ بما أخفيتمْ وما أعلنتمْ *Oysa ben sizin **gizlediğinizi** de açığa vurduğunuzu da bilirim* (60/Mümtehine 1); بَلْ بدا لهُمْ ما كانوا يخفونَ *Hayır, sadece daha önce içlerinde **sakladıklarının** akıbeti önlerinde belirdi* (6/En'âm 28).

اسْتخفاء kelimesi de gizleme talebidir. Yüce Allah'ın: الا إنهُمْ يثنونَ صدورَهمْ ليسْتخفوا منه *Haberiniz olsun ki, müşrikler kendilerine Kur'ân okunurken Allah'tan **gizlenmek** için başlarını göğüslerine yapıştırarak iki büklüm olurlar* (11/Hûd 5) sözü bu anlamdadır. خوافى de tüylerin ön kısımda bulunanlarının dışında kalanları demek olan خافية kelimesinin çoğuludur.

خلل / H-l-l

خلل kelimesi, iki şey arasındaki boşluktur. Çoğulu خلال şeklindedir. Bu anlamda ev, bulut, kül vesaire gibi şeylerin *halel*inden söz edilebilir. Yüce Allah bulutun tasvirinde buyurur ki: فترى الودْق يخْرُجُ منْ خلاله *Arkasından **aralarından** yağmur yağdığını görürsün* (24/Nûr 43); فجاسوا خلال الدِّيار *Bunlar evlerinizin **köşe bucaklarını** arayarak sizi yakalamaya giriştiler* (17/İsrâ 5). Şair de şöyle der:

١٤٣- أرى خلل الرماد وميض جمْر

143- *Ben külün **aralıklarını** ve korun kovuklarını görüyorum.*[410]

ولأوْضعوا خلالكمْ *Sizi birbirinize düşürmek için **aranıza** atılacaklar* (9/Tevbe 47); yani sizin aranızda kovuculuk ve bozgunculuk çıkarmak için ellerinden geleni artlarına koymâdılar. خلال ise, diş vb şeyleri kurcalamak için kullanılan çöptür. خلَّ سنه Dişlerini kurcaladı, خلَّ ثوبه بالخلال elbisesini çırpacak ile çırptı deyimleri bu köktendir. Sütten kesilen yavrunun dilini hilal ile hilalledi ki, onu emzirmekten alıkoysun. Oku yay ile hilalledi de denir.

Hadiste: خللوا أصابعكمْ *Parmaklarınızı **tahlil ediniz*** denmektedir.[411] Bir

---

410 Şair. Nasr b. Yesâr. Bkz. Bekrî, *Faslu'l-Makâl*, s. 233; Nehrâvî, *Celîsu s-Sâlih*, II, 283, Ebû'l-Ferac, *H.Basriyye*, I, 107.

411 Hadis, Hz. Aişe annemizden alınmıştır. Der ki: Peygamber (sas) abdest alır, parmaklarının arasını tahlil eder, ayak topuklarını ovar ve şöyle derdi: *Parmaklarınızın arasını ovunuz ki, Yüce Allah onların arasını ateşle ovmasın;*

işteki hâlel, ondaki gevşeklik gibidir. Burada, iki şey arasındaki boşluk benzetme unsuru olarak alınmıştır. خل لحمه يخل خلا خلالا bir canlının etinde meydana gelen boşluk demektir. Bu zayıflıktan doğan bir durumdur. Şair şöyle der:

ان جسمى بعد خالى لخل

144- *Bedenim doğumdan sonra **darmadağın** oldu.*[412]

خل *kumluktaki yol* demektir. Her yanına zorluk geçtiğinden; ya da yolun ortası bozulduğundan bu ismi almıştır. خلة ise, ekşimiş içkidir. Ekşime onun içine girdiğinden böyle denmiştir. خلة Kılıcın kendisiyle örtüldüğü şeydir; arada yer aldığından bu adı almıştır. خلة cana gelen arızı tehlikedir. Bu ya onun bir şeyi istemesinden, ya da bir şeye ihtiyacı olduğundan meydana gelir. Bu nedenle خلة kelimesi ihtiyaç ve özellik ile açıklanmıştır.

خلة de meveddet (sevgi) demektir. Bu ya nefsin arasına girmesinden yani ortasına kadar varmasından ya da nefsi boşaltıp okun hedefte yaptığı tesiri yarmasından veya ona çok ihtiyaç duyulmasından böyle adlandırılmıştır. Fiil ve mastar olarak خاللته مخالة ، خلالا denir ve *ism-i fâil* olarak da فهو خليل *o dosttur* denmektedir. Allah buyurur ki: واتخذ الله ابراهيم خليلا *Allah, İbrahim'i **dost** edinmişti* (4/Nisâ 125); deniyor ki: Bu ismi almasının nedeni, Onun her durumda انى لما انزلت الي من خير فقير *Doğrusu bana indireceğin her hayra muhtacım, dedi* (28/Kasas 24) sözünde kastedilen Yüce Allah'a muhtaç olmasıdır.

Bu anlamda denmiştir ki: اللهم أغنني بالافتقار اليك ولا تفقرني بالاستغناء عنك *Allahım, sana muhtaç olmakla beni zengin kıl, senden istiğna etmekle beni fakir yapma.*[413] Kimisi de bunun خلة dostluktan olduğu, Allah için kullanılmasının da muhabbetin kullanımı gibi olduğunu söylemiştir.

Ebû'l-Kâsim el-Belhi[414] şöyle der: Bu kelime خَلة'den alınmıştır; خُلة sözcüğünden değildir. Bunu حبيب *sevgili* ile kıyaslayan ise, hata etmiştir, çünkü Allah'ın kulunu sevmesi uygundur, zira Onun sevgisi övgüdür; dostluğu ise, uygun değildir. Bu benzerlik manası olan bir kelimedir; zira خلة sevginin nefse sinmesi ve ona karışmasıdır. Şair şöyle der:

١٤٥- قد تخللت مسلك الروح مني
وبه سمى الخليل خليلا

ayak topuklarını güzelce ovup yıkamayanlara yazıklar olsun. Darakutni tahriç etmiştir. Senedinde *metruk* olan Ömer b. Kays vardır. Bkz. Suyûti, *el-Fethu'l-Kebîr*, II, 90; Nesai de (I, 79) tahriç etmiştir. Der ki: *Abdest aldığını, en güzel şekilde abdest alır ve parmaklarının arasını ovardı.*

412 Şair. Şenfera. Bkz. İbn Fâris, *Mücmel*, II, 276; Kâlî, *Emalî*, II, 277. Kimisi de Teebbeta Şerran ait saymıştır. Bkz. Kazzâz, *el-Aşerât fi'l-Luğa, thk.* Yahya Abdurraûf, Amman, s. 95.

413 Bu, Amr b. Ubeyd'in sözüdür. Bkz. Kudâme b. Ca'fer, *Cevâhiru'l-Elfâz*, Dâru'l-Bâz, Mekke, s. 5.

414 Abdullah b. Ahmed. Mutezilenin büyüklerindendir. 317'de vefat etmiştir.

145- *Sen, içime ruhun girdiği gibi* ***girdin***
Dost *da bunun için* ***dost*** *diye adlandırılmıştır.*[415]

Bu açıdan تمازج رُوحانا *ruhlarımız kaynaştı* denir.

محبه ise, sevgiyle kalbin en ücra köşesine kadar ulaşmaktır. Bu açıdan حبّه demek, kalbinin çekirdeğinden vurmaktır. Yalnız, *muhabbet* Allah için kullanıldığında sırf إحسان *ihsan* anlamında kullanılır. خلّة kelimesi de böyledir. Eğer birini kullanmak uygun olursa, diğerini kullanmak da uygun olur. Sevgiden kalbin çekirdeğinin, dostluktan da birbirinin içine girmenin Yüce Allah için kullanılması ise, düşünülemez; Allah bundan münezzehtir.

Allah buyurur ki: لا بيع فيه ولا خلّة *Ne alış- verişin ne* ***dostluğun*** *olduğu* (2/ Bakara 254); yani kıyamet gününde bir iyiliği satın almak da bir sevgiyi kazanmak da mümkün olmaz. Bu, Yüce Allah'ın: وأن ليس للإنسان إلا ما سعى *İnsan ancak kendi çalışmasının karşılığını elde edebilir* (53/Necm 39) sözüne işarettir. لا بيع فيه ولا خلال *Ne alışverişin ne de* ***dostluğun*** *olduğu* (14/İbrâhîm 31) sözünde geçen خلال ise, deniyor ki, خاللت filinin mastarıdır. Kimisi de bunun çoğul olduğunu söylemiştir. خلل de أخلّة de خلال de denir; hepsinin anlamları ise, birincisi gibidir.

---

415 Şair, Beşşar b. Berd. Bkz. Mâverdî, *Edebu'd-Dünya ve d-Dîn*, s. 146; Râğıb, *Câmiu't-Tefsîr*, varak 170; Feyrûzâbâdî, *Besâir*, II, 557.

خلد / H-l-d

خُلود kelimesi, bir şeyin bozulmaya uğramaktan kurtulması ve olduğu gibi (uzun yıllar) kalmasıdır. Araplar, değişimi ve bozulması uzun zaman alan her şeyi خوالد sıfatı ile nitelerler. Sözgelimi, sacın üzerine konduğu taşlara خوالد derler. Bu, varlığının devamlılığından değil, uzun süre durmalarından dolayıdır. Bu anlamda خلد يخلد خلودا fiili kullanılır. Allah buyurur ki: لعلكم تخلدون ***Çok uzun yıllar kalmak*** *ümidi ile* (26/Şuarâ 129).

خلد de insanın değişmeden kendi eski hâli üzere kalan, insan sağ kaldıkça değişime uğrayan diğer cüzleri gibi değişime uğramayan organlarına denir. مُخلد kelimesinin aslı, uzun zaman varlığını sürdüren demektir. Bu alamda saçları geç ağaran adama رجل مُخلد adı verilir. دابة مُخلدة ikili ön dişleri, dörtlü ön dişleri çıkana kadar kalan binek devesidir. Ayrıca, istiâre yoluyla varlığı devamlı varlıklar için de kullanılır.

Cennetteki خلود orada bulunan eşyanın herhangi bir şekilde bozulmadan sonsuza dek öyle kalmalarıdır, Allah buyurur ki: أولئك أصحاب الجنة هم فيها خالدون *Onlar, orada* ***ebedi*** *olarak kalmak üzere Cennetliktirler* (2/ Bakara 82); أولئك أصحاب النار هم فيها خالدون *Onlar, orada* ***ebedî*** *olarak kalıcı olmak üzere Cehennem'liktirler* (2/Bakara 39); ومن يقتل مؤمنا متعمدا فجزاؤه جهنم خالدا فيها *Kim bir mü'mini kas*[illegible] *içinde* ***ebedî***

olarak kalacağı cehennemdir (4/Nisâ 93); بطوف عليهم ولدان مخلدون *Hiç **ölmeyecek** genç hizmetçiler aralarında dolaşır* (56/Vâkıa 17).

Deniyor ki, bu onların kendi hâllerinde kalmaları herhangi bir değişime uğramamalarıdır. Bunlar kendilerine خلدة takılanlardır da denmiştir. Burada kullanılan خلدة ise, bir çeşit kulak süsü/küpedir. أخلد الشيء: Bir şeyin varlığını devamlı kılmak veya onun varlığının devamlı olduğuna hükmetmektir. Yüce Allah'ın: ولكنه اخلد الى الأرض *Fakat o yere **saplandı** kaldı* (7/A'râf 176) sözü bu anlamdadır; yani *orada sonsuza dek kalacağını sanarak yere dayandı.*

خلص / H-l-s

خالص kelimesi صافي kelimesi gibidir, yalnız خالص içindeki yabancı unsurlar temizlenen şeydir. صافي ise hem bunun için hem de hiçbir yabancı unsur barındırmayan şey için kullanılır. Aynı şekilde خلصته فخلص *temizledim, o da temizlendi* denebilir. Onun için Şair şöyle der:

١٤٦ - خلاص الخمر من نسج الفدام

146- *Tıpkı içkinin süzüldüğü ibrikten **süzüldüğü** gibi.*[416]

Allah buyurur ki: وقالوا ما في بطون هذه الأنعام خالصة لذكورنا *Yine onlar 'Bu hayvanların karınlarındaki yavrular **sadece** erkeklerimize aittir, dediler* (6/En'âm 139). Denir ki: هذا خالص وخالصة: Bu saftır: arıdurudur; tıpkı داهية ve راوية formları gibi. Yüce Allah'ın: فلمّا استيأسوا منه خلصوا نجيًا *Ondan umut kesince, aralarında konuşmak üzere bir **kenara çekildiler*** (12/Yûsuf 80) sözünde ise, *diğerlerinden ayrılarak yalnız başlarına kaldıklarında* demektir. ونحن له مخلصون *Biz ona **içtenlikle bağlı** olduğumuz hâlde* (2/Bakara 139) ve انّه من عبادنا المخلصين *O, hiç kuşkusuz, bize **içten bağlı**, seçkin bir kulumuzdu* (12/Yûsuf 24) âyetleri de, Müslümanların ihlasını anlatır. Buna göre onlar, Yahudilerin iddia ettikleri *teşbihten* ve Hıristiyanların uydurdukları *teslisten berî*dir.

Aynı anlamda Yüce Allah: مخلصين له الدين *Ona **içtenlikle bağlı** [dini sadece ona has kılmış] olarak* (7/A'râf 29); لقد كفر الذين قالوا انّ الله ثالث ثلاثة *Allah üçün üçüncüsüdür diyenler de kesinlikle kâfir olmuşlardır* (5/Mâide 73); واخلصوا دينهم لله *Sırf Allah'a bağlanan bir dindarlığı benimseyenler* (4/Nisâ 146); إنّه كان مخلصا وكان رسولا نبيا *O tarafımızdan **seçilmişti** ve bir Resûl, bir nebiydi* (19/Meryem 51) buyurmaktadır. Bunlar birbirine benzer anlamlara işaret etmektedir. Öyle ise, *ihlasın hakikati*, Allah dışındaki her şeyden uzaklıtır.

خلط / H-l-t

خلط iki veya daha fazla şeyin par-

416Şair, Mutenebbî. Bkz. Curcânî, *el-Visâta Beyne'l-Mutenebbî ve Husûmihi*, s. 120; Ukberî, *et-Tibyân bi-Şerhi Dîvâni'l-Mütenebbî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, IV, 148. Semîn, *Umdetu'l-Huffâz*, خلص mad.

çalarını karıştırmaktır. Bu karıştırılan iki şey sıvı veya katı ya da, biri sıvı diğeri katı olabilir. Bu, مزج kelimesinin anlamından daha geniş kapsamlıdır. Onun için bir şey karıştığında اختلط الشئ denir. Allah buyurur ki: فاختلط به نبات الأرض *Yörenin çeşitli bitkileri onunla birbirine* ***karıştı*** (10/Yûnus 24). Dost/arkadaş, komşu ve ortak için خليط kullanılır. Fıkıhtaki خليطان [*halîtân*][417] de bu köktendir. Allah buyurur ki: وإن كثيرا من الخلطاء ليبغي بعضهم على بعض *Doğrusu* ***ortakların*** *çoğu birbirlerinin haklarına tecavüz ederler* (38/Sâd 24). خليط kelimesi, hem tek kişi için hem de topluluk için kullanılır. Şair şöyle der:

بان الخليط ولم يأووا لمن تركوا

147- ***Halît*** *ayrıldı ve onlar terk ettiklerine dönmediler.*[418]

Allah buyurur ki: خلطوا عملا صالحا وآخر سيئا *Salih bir ameli diğer bir kötülüğe* ***karıştırdılar*** (9/Tevbe 102), yani bazen bunu yaparlar bazen de diğerini. أخلط فلان في كلامه *Falan kişi, sözünün arasına başkasının sözünü koydu* demektir. أخلط الفرس في جريه *At, yürüyüşünde ahenkli değil, tekleyerek yürüdü* demektir. Bu yürüyüşündeki kusuru kinâye yoluyla anlatmaktadır.

417 خليطان sözcüğü, iki ortağı, malını, davarını birbirine katıp hepsini bir gören ona göre muamele yapan iki kişiyi veya kişileri tanımlar. Onların Şer'î ahkâmı husûsîdir. Bkz. İbn Kudâme, *Müdevvene*, K. Diyât, XVI, 488; Şâfiî, *el-Ümm*, II, 16.

418 Şair, Züheyr b. Ebî Sülmâ. Bu Kâfiye Kasidesinin matlaıdır. Bkz. Dîvân'ı, s. 47.

خلع / H-l-a

خلع: Sözcüğü, insanın elbisesini çıkarması, atın eğerinin ve koruyucu gömleğinin çıkarılması anlamında kullanılır. Allah buyurur ki: فاخلع نعليك *Ayakkabılarını* ***çıkar*** (20/Tâhâ 12); deniyor ki, bu zahiri anlamdadır ve ayakkabısını çıkarmasını emretmiştir, zira bu ölü bir merkebin derisinden yapılmıştı.[419] Bazı sufiler der ki: Bu, sembolik bir ifâdedir; ikâmet ve temekkünü emretmektedir. İyice yerleşmesi ve rahat etmesi için bir kişiye: انزعْ ثوبك وخفك *Elbiseni, mestini vb şeylerini çıkar* denmesi gibidir. Onun için خلع فلان على فلان deyimi, *bir kişinin birine bir elbise verdiğini* anlatır. Bu ifâdeden bağış anlamının çıkarılması, على فلان ekinin ilave edilmesine dayanmaktadır; sırf خلع fiilinin kullanılmasına değil.

خلف / H-l-f

خلف kelimesi, ön, ileri anlamındaki قدام sözcüğünün zıddıdır. Allah buyurur ki: يعلم ما بين أيديهم وما خلفهم *O, kullarının* ***yaptıklarını*** *da yapacaklarını da bilir* (2/Bakara 255); له معقبات من بين يديه ومن خلفه *İnsanı önünden ve* ***arkasından*** *izleyen (melekler) vardır* (13/Ra'd 11); فاليوم ننجيك ببدنك لتكون لمن خلفك آية *Bugün senden* ***sonra gelecek-lere*** *ibret olsun diye cansız vücudunu*

419 Bunu İbn Cerîr; Ka'b, İkrime ve Katade'den nakletmiştir. İbn Batta da tahriç etmiştir. İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-Şerîati'l-Merfû'a*, (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut) der ki: *Bu, sahih değildir*. Bkz. I, 28.

bozulmaktan kurtaracağız (10/Yûnus 92). خلف fiili de تقدم [öne geçti] ve سلف [önce geldi] fiilinin zıddıdır.

متأخر sona kalan, yerinin kusuru nedeniyle خلف diye adlandırılır. Onun için الخلف ردئ [*artakalan, değersiz*]. Allah buyurur ki: فخلف من بعدهم خلف *Onların **arkasından** yerlerine başka bir **kuşak** geçti* (7/A'râf 169). Onun için: سكت ألفا ونطق خلفا *Bin sustu ve pis konuştu* (çok sustu ama konuşunca bir çuval inciri berbat etti) denir,[420] yani sözün değersizini söyledi. İnsanın arkasından çıkan sesli yellenmeye de خلفه denmektedir. Sözü bozulan ya da özünde bozuk olan kişi için de böyle denir.

تخلف فلان فلانا deyimi, birisinden sonra gelmeyi ve onun yerine geçmeyi de ifâde eder. Bunun mastarı esre ile söylenen خلافه kelimesidir. Ha'nın üstünlü okunmasıyla olanı ise, bozulmayı anlatır. Onun için خلف خلافة فهو خالف de bayağı/değersiz ukala demektir. Sonradan gelenin değersiz olanı خلف diye adlandırılır. فخلف من بعدهم خلف اضاعوا الصلاة *Bunların **yerine** namazı umursamayan **kuşaklar** geçti* (19/Meryem 59).

Birisinin yerine geçip onun yerini dolduruna da خلف adı verilir. خلفة ise, her birinin diğerinin yerine geçmesi şeklinde işleyen sistemdir. Allah buyurur ki: وهو الذي جعل الليل والنهار خلفة *O, gece ile gündüzü birbirine **ardışık** yapmıştır* (25/Furkân 62). Onların işi خلفه şeklindedir denir ki, *birbirinin ardından gelirler* demektir. Şair şöyle der:

بها العين والآرام يمشين خلفة

148- *Orada el-İyn ve el-Ârâm vardır; **art arda** yürürler.*[421]

اصابته خلفه ifâdesi, karın sancısına yakalanmaktan ve çok yürümekten kinâyedir. خلف فلان فلانا onun yerine iş gördü demektir. Bu, onunla beraber de, ondan sonra da olabilir. Allah buyurur ki: ولو نشاء لجعلنا منكم ملائكة في الارض يخلفون *Eğer biz dileseydik, sizin yerinize, yeryüzünde melekler yaratırdık da sonra **yerinize** geçerlerdi* (43/Zuhruf 60).

خلافة kelimesi, başkası adına onun görevini üstlenmeyi anlatır. Bu, ya yerine görev yapılan kişinin hazır olmamasından veya ölümünden ya da görevini ifâ etmekten aciz düşmesi yahut da yerine bırakılanın onurlandırılması nedeniyle yapılır. Yüce Allah, bu son maddeye göre dostlarım yeryüzünde halife kılmıştır. Allah buyurur ki: هو الذي جعلكم خلائف في الارض *Sizleri yeryüzünde halifeler kılan* (35/Fâtır 39); وهو الذي جعلكم خلائف الارض *Sizi yeryüzünün **halifeleri** yapan O'dur* (6/En'âm 165); ويستخلف ربي قوما غيركم *Rabbim, sizden başka*

---

420 Bu, uzun süre sustuktan sonra konuşunca yanlış konuşan adamın halini anlatan bir ata sözüdür. Bkz. İbn Fâris, *Mücmel*, II, 300; Feyrûzâbâdî, *Besâir*, II, 561; Meydânî, *Mecme'u'l-Emsâl*, thk. Muhyiddin Abdulhamid, Matbaatu's-Sünneti'l-Muhammediyye, I, 33; Ebû Ubeyde, *Emsal*, s. 55.

421 Şair, Züheyr b. Ebî Sülmâ. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 75; Nahhâs, *Şerhu'l-Kasâidi't-Tis'i*, I, 100.

bir kavmi halife yapar (11/Hûd 57).

خلائف kelimesi خليفة'nin çoğuludur; خلفاء ise, خليف kelimesinin çoğuludur. Allah buyurur ki: يا داوود إنّا جعلناك خليفة في الأرض *Ey Davud! Biz seni yeryüzünde halife* ***(hükümdar)*** *yaptık* (38/Sâd 26); وجعلناهم خلائف *Biz de onları* ***halifeler*** *yaptık* (10/Yûnus 73); جعلكم خلفاء من بعد قوم نوح *Allah sizi Nuh kavminden sonra kalan* ***halifler*** *kıldı* (7/A'râf 69).

اختلاف ve مخالفة her bir kişinin davranış veya söz olarak başkasının tuttuğu yoldan farklı yolu tutturmasıdır.

خلاف kelimesi, ضدّ kelimesinden daha geneldir. Zira her iki zıt şey birbirinden farklı olur, ama her iki farklı şey daima birbirine zıt olmayabilir. İnsanların sözdeki farklılıkları kimi zaman çekişmeye yol açtığından ihtilâf kavramı bazen istiâre yoluyla منازعة (anlaşmazlık) ve مجادلة (tartışma) için de kullanılır.

Allah buyurur ki: فاختلف الأحزاب *Çeşitli gruplar* ***ayrılığa düştüler*** (19/Meryem 37); ولا يزالون مختلفين *Onlar sürekli* ***ayrılık içindedirler*** (11/Hûd 118); واختلاف ألسنتكم وألوانكم *Dillerinizin ve renklerinizin* ***ayrı ayrı olması*** (30/Rûm 22); عمّ يتساءلون عن النبإ العظيم الذي هم فيه مختلفون *Birbirlerine neyi soruyorlar? O büyük haberi mi? Ki onlar onda* ***ayrılığa düştüler*** (78/Nebe' 1-3); إنّكم لفي قول مختلف *Siz, şüphesiz* ***çeşitli görüştesiniz*** (51/Zâriyât 8); مختلفا ألوانه *Renkleri* ***çeşitli*** *olan* (16/Nahl 13).

ولا تكونوا كالذين تفرّقوا واختلفوا من بعد ما جاءهم البيّنات *Sakın kendilerine apaçık âyetler geldikten sonra parçalanıp* ***çatışmaya*** *düşenler gibi olmayınız* (3/Âl-i İmrân 105); فهدى الله الذين امنوا لما اختلفوا فيه من الحق بإذنه *Bu arada Allah'ın izni ile mü'minleri, kâfirlerin üzerinde* ***anlaşmazlığa*** *düştükleri gerçeğe iletti* (2/Bakara 213); وما كان الناس إلا أمّة واحدة فاختلفوا *Tüm insanlar tek bir ümmetten ibaretti, sonra* ***anlaşmazlığa*** *düştüler* (10/Yûnus 19) لقد بوّأنا بني اسرائيل مبوّأ صدق ورزقناهم من الطيبات فما اختلفوا حتّى جاءهم العلم إنّ ربّك يقضي بينهم يوم القيامة فيما كانوا فيه يختلفون *Gerçekten biz İsrailoğulları'nı güvenli bir yurda yerleştirdik. Onlara temiz rızıklar sunduk. Kendilerine bilgi gelinceye kadar* ***anlaşmazlığa*** *düşmemişlerdi. Şüphe yok ki, Rabbin kıyamet günü* ***anlaşmazlığa*** *düştükleri konularda haklarında hüküm verecektir* (10/Yûnus 93)

ولَيبيّننّ لكم يوم القيامة ما كنتم فيه تختلفون *Allah sizi bu yolla sınavdan geçirir. Kıyamet günü aranızdaki* ***anlaşmazlık*** *konularını size açıklayacaktır* (16/Nahl 92); ليُبيّن لهم الذي يختلفون فيه *İnsanlar arasındaki* ***tartışmalı*** *konular Allah tarafından açıklığa kavuşturulsun* (16/Nahl 39); وإنّ الذين اختلفوا في الكتاب *Bu kitap üzerinde* ***görüş ayrılığına düşenler*** (2/Bakara 176); deniyor ki: خلفوا fiilinin manası *geri kaldılar* demektir; tıpkı كسب *iyilik kazandı* ve اكتسب *kötülük kazandı* fiilleri gibi.

Kimisi de: Kitaba Yüce Allah'ın

göndermediği birtakım şeyler karıştırdılar. Yüce Allah'ın: لاختلفتم في الميعاد *Bu şekilde **buluşamazdınız*** (8/Enfâl 42) sözünde geçen fiil ise, خلاف ayrılığa düşmek, hem de خلف peşpeşe gelmek anlamında olabilir. وما اختلفتم فيه من شيء فحكمه إلى الله *Görüş **ayrılığına** düştüğünüz herhangi bir meselede hüküm vermek Allah'a aittir* (42/Şûrâ 10); فأحكم بينكم فيما كنتم فيه تختلفون *Ben **anlaşmazlığa düştüğünüz** konularda aranızda hüküm vereceğim* (3/Âl-i İmrân 55); إن في اختلاف الليل والنهار *Gece ile gündüzün **ardı ardına gelmesinde*** (10/Yûnus 6); yani her birinin diğerinin ardından gelmesi ve birbirlerini izlemeleridir.

خلف ise, sözüne aykırı davranmaktır. وعدني فأخلفني *Bana söz verdi ama **yerine getirmedi***, yani vaat ettiğinin tersini yaptı. بما أخلفوا الله ما وعدوه *Allah'a verdikleri sözden **caydıkları** için* (9/Tevbe 77); إن الله لا يخلف الميعاد *Kuşku yok ki, Allah sözünden **caymaz*** (13/Ra'd 31); فأخلفتم موعدي *Bana verdiğiniz sözden **caydınız*** (20/Tâhâ 86); قالوا ما أخلفنا موعدك بملكنا *Biz sana verdiğimiz sözden iradenizle **caymadık** dediler* (20/Tâhâ 87).

أخلفت فلانا *Falanı geri kalmış buldum.* أخلاف Bir kişinin ardından diğerine su vermektir. أخلف الشجر Ağaç yaprağını döktükten sonra tekrar yeşerdi demektir. Malı zayi olan kişiye أخلف الله عليك denir ki, *Allah sana onun yerini dolduracak olanı versin,* demektir. خلف الله عليك deyimi de *senin ondan bir halifen oldu* anlamına gelir. لا يلبثون خلفك[422] ***Senden sonra** kalamazlar* (17/İsrâ 76); yani, *senden sonra.*

Bu kelime خلافك şeklinde de okunmuştur ki, *sana muhâlif olarak* anlamına gelir. Yüce Allah'ın: أو تقطع أيديهم وأرجلهم من خلاف *Ya birer el ve ayaklarının **çapraz** kesilmesi* (5/Mâide 33) sözü ise, *biri sağdan, diğeri soldan* demektir.

خلفته: Sözcüğü da *arkamda bıraktım* anlamına gelir. فرح المخلفون بمقعدهم خلاف رسول الله ***Geride bırakılanlar** Allah'ın Resûlüne **aykırı düşerek** oturmalarına sevindiler* (9/Tevbe 81); yani muhâlefet ederek. وعلى الثلاثة الذين خلفوا ***Hükümleri ertelenen** o üç kişinin de* (9/Tevbe 118); قل للمخلفين *Savaştan **geri kalanlara** de ki* (48/Fetih 16).

خالف kelimesi de, bir eksik veya kusur yüzünden geciken/geri kalandır. Buyurur ki: فاقعدوا مع الخالفين ***Geri kalanlarla** beraber oturunuz* (9/Tevbe 83).

خالفة gerilerde olan çadırın direğidir; göçenlerin en sonunda yer aldığından kadın da kinâye yoluyla خالفة diye adlandırılır. Bunun çoğulu خوالف şeklindedir. Allah buyurur ki: رضوا بأن يكونوا مع الخوالف *Onlar evlerinde **oturan** güçsüzlerle birlikte kalmaya razı oldular* (9/Tevbe 87).

وجدت الحي خلوفا deyimi, *kadınları erkeklerinden geri kalan kabileyi*

---

422 Bu, Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Bekr ve Ebû Ca'fer'in kıraatidir.

anlatır. خلف Keserin arka tarafında bulunan keskin yüzüdür ayrıca kaburgaların, arka tarafından karın hizasına kadar olan kısmına denir.

خلاف da bir ağaç türüdür, böyle sanıldığından ya da kendisi hakkında verilen bilgi ile görünüşü arasında uyuşmazlık olduğundan bu adı almıştır. Deve yetişmeye başladığından sonra خَلْفَ عام *bir yaşını bitirmiş* ve خَلْفَ عامين *iki yaşını bitirmiş* diye tanımlanır. Hz. Ömer şöyle der: لَوْلا الخليفي لأذنت *Eğer halifelik olmasaydı, ezan okurdum.*[423] خليفي kelimesi خلافة demektir ve خلف fiilinin mastarıdır.

خلق / H-l-k

خلق kelimesinin aslı, doğru dürüst planlamadır. Bir şeyi herhangi bir aslı ve örneği olmaksızın yaratmaktır. Allah buyurur ki: خلق السّماوات و الأرض *Gökleri ve yeri **yaratan*** (6/En'âm 1); yani onları yoktan yarattı. بديع السّماوات والأرْض *O, göklerin ve yeryüzünün **yoktan varedicisidir*** (2/Bakara 117) sözü de bu anlamını desteklemektedir. Ayrıca bir şeyi bir şeyden yaratmaya da خلق adı verilmektedir. Sözgelimi, خلقكم من نفس واحدة *O sizi tek bir nefsten **yarattı*** (4/Nisâ 1); خلق الانسان من نطفة *O insanı bir nutfeden/saf sudan **yarattı*** (16/Nahl 4); خلقنا الانسان من سلالة *Biz insanı süzme çamurdan **yarattık*** (23/Mü'minûn 12); ولقد خلقناكم *Sizi biz **yarattık*** (A'râf 11); وخلق الجان من مارج *Cinleri bir ateş korundan **yaratmıştır*** (55/Rahmân 15).

الإبْداع anlamındaki yaratma sadece Yüce Allah'a mahsustur; başkası için kullanılamaz. Onun için Yüce Allah ile diğerlerinin farklılığını anlatmak bağlamında der ki: افمن يَخلق كمن لا يخلق افلا تذكرون *Yaratan ile yaratmayan bir midir? Hâlâ ibret almayacak mısnız?* (16/Nahl 17). İstihale ile oluşan yaratmayı ise, Yüce Allah bazı durumlarda, Hz. İsa gibi, başkası için de kullanmıştır: واذ تخلق من الطين كهيْئة الطيْر باذني *Hani benim iznimle çamurdan kuş şeklinde bir şeyler **yaratıyordun*** (5/Mâide 110).

خلق kelimesi, insanların literatüründe sadece iki manada kullanılır.

Birisi, *takdir* anlamındadır. Şairin şu sözü gibi:

ولانت تفري ما خلقت وبعض القوم يخلق ثمّ لا يفري

149- *Sen **yarattığın** şeyi eşsiz **yaratırsın***

*Bazı kimseler de **yaratır** ama eşsiz değil.*[424]

İkincisi ise, *yalan* için kullanılır. Yüce Allah'ın: وتخلقون افكا *Siz asılsız bir iftira **yaratıyorsunuz*** (29/Ankebût 17) sözü gibi. Eğer, فتبارك الله أحسن الخالقين ***Yaratıcıların** en güzeli olan Allah ne de yücedir* (23/Mü'minûn 14) sözü, Yüce Allah dışındaki varlıkların da yaratma ile ni-

423İbnu'l-Esir, *Nihâye*, II, 69; Ebû Şeyh de *Ezân*'da ayrıca Beyhakî de tahriç etmiştir. Bkz. Sehâvî, *Makasıdu'l-Hasene*, s. 348.

424Şair, Züheyr b. Ebî Sülmâ. Bkz. *Dîvân ı*, s. 29; Fârâbî, *Divânu'l-Edeb*, II, 123.

telenmesinin doğru olduğunu göstermektedir, denecek olsa, ona şöyle cevap verilebilir: Bunun manası şudur: Takdir/plan yapanların en iyisidir ya da onların inançlarına ve kanaatlerine göre söylenmiş bir sözdür; zira onlar Allah'tan başkasının da yoktan var ettiğine inanır veya sanırlardı. Bu inançta olanlara âdeta şöyle denmiştir: Farz et ki, Allah dışında da yoktan var edenler ve yaratanlar vardır; bu inanca göre bile, Yüce Allah onların en iyi yaratanıdır.

Nitekim buyurur ki: **خلقوا كخلقه** فتشابه **الخلق** عليهم *Onun **yarattığı** gibi **yarattılar**, **yaratılış** onlara karışık geldi* (13/Ra'd 16); ولآمرنهم فليغيرن **خلق** الله *Onlara kesin olarak emredeceğim, onlar da kesinlikle Allah'ın **yaratışını** bozacaklar* (4/Nisâ 119) Bu bağlamda denmiştir: âyet, onların hadımlaştırmak, sakalları kesmek ve buna benzer müdahâlelerle yaratılışın şeklini bozmaya çahşmalarına işarettir. *Allah'ın hükmünü değiştirmektir* diyenler de vardır.

لا تبديل **لخلق** الله *Allah'ın **yaratmasında** herhangi bir değişme olmaz* (30/Rûm 30) sözü ise, onun *takdirine* ve *kaza*sına işarettir. Kimileri ise, manası: *Allah'ın yarattıklarında değiştirme olmaz* şeklinde gelmiş bir nehiy/yasaklamadır. Yani, *Allah'ın yarattıklarını değiştirmeyin*, demektir. Yüce Allah'ın: وتذرون ما **خلق** لكم ربكم *Rabbinizin sizin için **yarattığını** terk ediyorsunuz* (26/Şuarâ 166) sözü ise, kadınların önlerinden kinâyedir.[425] Sözün niteliği bağlamında gelen her yaratma sözcüğünden maksat yalandır. Bu açıdan insanların pek çoğu Kur'ân için "yaratılma" ifâdesini kullanmaktan uzak durmuştur.[426] Yüce Allah'ın: إن هذا إلا **خلق** الاولين *Bu, eskilerin **uydurmalarından** başka bir şey değildir* (26/Şuarâ 137); ما سمعنا بهذا في الملة الآخرة إن هذا إلا **اختلاق** *Son zamanda bunu hiç duymadık; bu ancak bir **uydurma** olabilir* (38/Sâd 7) sözleri de bu anlamdadır.

خلق kelimesi مخلوق anlamında da kullanılır. خَلق ile خُلق aynı köktendir. شَرب ile شُرب ve صَرم ile صُرم gibi. Yalnız, خلق gözle görülebilen şekil, biçim ve çehreler için kullanılmaya tahsis edilmiştir. خُلق ise, ancak basiret ile algılanabilen kuvvetler ve seciyeleri dile getirmeye tahsis edilmiştir. Allah buyurur ki: وإنك لعلى **خلق** عظيم *Ve sen yüce bir **ahlaka** sahipsin* (68/Kalem 4); إن هذا الا **خلق** الاولين *Bu, eski atalarımızdan kalan **geleneklerden** başka bir şey değildir* (26/Şuarâ 137) sözünde خُلق kelimesi خَلق şeklinde de okunmuştur.[427]

---

425 Mücahid der ki: Kadınların önlerini bıraktınız; erkeklerin ve kadınların arkalarına dolandınız demektir. Bkz. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VI, 317.

426 Semîn der ki: Râğıb'ın bu sözü, Kur'ân için yaratılış kavramını kullanmanın bundan başka olumsuz bir yam yokmuş gibi bir kanıya işaret etmektedir, fakat gerçek böyle değildir; aksine, *Kur'ân Allah'ın kelâmıdır; mahlûk -yaratılmış- değildir*. Bkz. Semîn, *Umdetu'l-Huffâz*, "خلق" maddesi.

427 İbn Kesîr, Ebû Amr, Ya'kûb, Ebû Ca'fer ve

خلاق da, insanın ahlakıyla kazandığı erdemlere denir. Allah buyurur ki: ما له فى الآخرة من خلاق *Âhirette ise onun herhangi bir **payı** olmayacaktır* (2/Bakara 102). Bu açıdan فلان خليق بكذا denir ki, kişinin o huyla iç içe yaratıldığını anlatır. Bu da مخلوق على كذا şu huy üzere yaratılmış veya yaratılıştan bu işe eğilimli/yatkın anlamına gelir. Yıpranan, yırtılan elbise için خلق الثوب واخلق، وثوب خلق ومخلق وأخلاق kelimeleri kullanılır ki, bu yıpranan, çürüyen ip için حبل أرمام وأرمات denmesi gibidir. Elbisenin yumuşaklığından örtü manası da düşünülmüştür. Bu açıdan جبل اخلق *örtülü dağ*, صخرة خلقاء *örtülü kaya* denmiştir. خلقت الثوب ifâdesi ise, elbiseyi yumuşatmak manasına gelir. اخلولق السَّحابُ *bulut yumuşadı* deyimi de bundandır ya da *o, şu huylara sahiptir* sözünden alınmıştır.

خَلوق ise, bir çeşit kokudur.

خلا / H-l-e

خلاء sözcüğü, içinde ev, bina vb hiçbir örtecek şey bulunmayan mekân demektir. خلو ise, boşluk demektir; zaman ve mekân için kullanılır. Ancak, zamanda bir geçmiş manası düşünüldüğünden dilciler خلا الزمان deyimini, *zaman geçti, gitti* diye açıklamışlardır.

Allah buyurur ki: وَمَا مُحمّدٌ إلا رسُول قدْ خلت من قبْلهِ الرّسُلُ *Muhammed, bir peygamberden başka bir şey değildir. Ondan önce de nice peygamberler **gelip geçmiştir*** (3/Âl-i İmrân 144); وقد خلت من قبلهم المثلات *Oysa onlardan önce nice ağır ceza örnekleri **gelip geçmiştir*** (13/Ra'd 6); تلك أمّة قدْ خلت *Onlar **gelip geçmiş** bir ümmettir* (2/Bakara 141); قدْ خلتْ من قبْلكمْ سُنن *Sizden önce birçok yasalar **gelip geçti*** (3/Âl-i İmrân 137); إلا خلا فيها نذيرٌ *Her milletin **arasına** mutlaka bir uyarıcı gönderilmiştir* (35/Fâtır 24); مثل الذين خلوْا من قبلكم *Sizden önce **gelip geçenlerin** durumu* (2/Bakara 214); واذا خلوْا عضوا عليكم الأنامل من الغيظ *Onlar **kendileri ile baş başa kaldıkları** zaman size duydukları öfke yüzünden parmak uçlarını ısırırlar* (3/Âl-i İmrân 119).

يخْلُ لكمْ وجْهُ أبيكمْ *Babanızın yüzünü **kendinize ayırma** imkanına kavuşursunuz* (12/Yûsuf 9) sözündeki خلا fiili ise, *böylece babanızın sevgisi ve ilgisi sadece size kalmış olur* demektir. خلا الإنسان İnsan boşaldı/boş kaldı, خَلا فلانٌ بفلان falan kişi falanla baş başa/yalnız kaldı, خلا إليْه ise, kimsenin olmadığı yerde ona vardı, manasına gelir. Allah buyurur ki: وإذا خلوْا الى شياطينهمْ *Şeytanları ile **başbaşa** kaldıklarında ise* (2/Bakara 14).

خلّيتُ فُلَانًا deyimi de bir kişiyi boş yerde bırakmayı anlatır. Öte yandan her tür terk etme تخْلية diye adlandırılabilir; فخلوا سبيلهمْ *Bu durumda onların yolunu **açın*** (9/Tevbe 5) sözü gibi.

ناقةٌ خَليَّةٌ sütten kesilen ve artık sa-

Kisâî böyle okumuştur. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 333.

ğılmayan dişi deve, امْرَأةٌ خليّة kocadan boşanmış kadındır. Bazen de sahipsiz bırakılan terk edilmiş gemiye خليّة adı verilir.

خليّ ise, üzüntü/kederin yalnız bıraktığı kişi demektir. Tıpkı, şairin şu şiirinde geçen مُطلقة kelimesi gibi:

١٥٠ - مطلقة طورًا وطورًا تراجع

150 -*Zaman zaman geri dönen hüzünlere terk edilmiştir.*[428]

خلاء: Sözcüğü de kuruyuncaya kadar kendi hâline terk edilen ot demektir. خليتُ الخلاء otu biçtim, خليتُ الدّابة hayvan için ot biçtim, demektir. Bu kesme anlamından istiare yoluyla سيف يختلي denmiştir ki, çalındığı her şeyi ot biçer gibi kesen kılıç demektir.

خمد / H-m-d

Allah buyurur ki: جعلناهم حصيدًا خامدين *Biz onları biçilmiş ekinler gibi **cansız** yere seriverdik* (21/Enbiyâ 15) sözü, onların ölümlerinin kinâye yoluyla dile getirilmesidir. Bu söz خمدت النّارُ خمودًا sözünden alınmıştır ki, ateşin alevi söndü, demektir. Bundan istiâre yoluyla خمدت الحُمّى denmiştir ki, *sıtma sakinleşti* manasına gelir. Allah buyurur ki: فإذا هم خامدون *Hemen **sönüp gittiler*** (36/Yâsîn 29).

خمر / H-m-r

خمر kelimesinin aslı, bir şeyi örtmektir. Kendisi ile örtü yapılan şeye خمار denir. Yalnız, örfte خمار kadının kendisiyle başını örttüğü örtü için kullanılır; çoğulu خُمُر şeklindedir. Allah buyurur ki: وليضربن بخمرهن على جيوبهن ***Başörtülerini** göğüslerinin üzerine vursunlar* (24/Nûr 31). Bu şekilde örtünen kadın için اختمرت المرأة ve تخمّرت denir. Kabın kapağını/üzerini örtmek için de خمّرتُ الإناء denmektedir.

Rivâyette: خمّروا آنيتكم *Kaplarınızı **örtünüz*** denmiştir.[429]

أخْمَرْتُ العجين deyimi de hamura خمير adı verilen içkiyi katmak anlamına gelir. خميرة daha önce örtülü olduğundan bu adı almaktadır. İnsanların himarına girmek, onların içine girildiğinde saklayan/kaybeden topluluğu içine girmektir.

خمر yani içki ise, aklın işleyiş mekânizmasını örttüğünden bu adı almıştır. Kimilerine göre o, her sarhoş eden şeyin adıdır. Bazıları ise, sadece üzüm ve hurmadan elde edilmiş olan sarhoş ediciler için kullanılan bir isimdir, derler. Çünkü Pygamberden (sas): الخمر من هاتين الشجرتين: النخلة والعنبة ***Hamr**, şu iki ağaçtan olur: Hurma ve üzüm.*[430]

---

428 Şair, Nâbiğa Zubyânî, bkz. *Dîvân'ı*, s. 80.

429 Hadis, Cabir b. Abdullah'tan merfû olarak nakledilmiştir. Buhârî, *Bed'u'l-Halk*, İza Vakaa'z-Zubâbu fi Şerabi Ehadiküm (VI. 253); bkz. Bkz. Beğavî, *Şerhu s-Sünne*. XI, 391.

430 Müslim, Eşribe (HN: 1985); Bkz. Beğavî, *Şerhu s-Sünne*. XI, 353. Beğavî der ki: Bu, içkinin çoğu bu ikisinden yapılır manasına gelir. Zaten insanların geneli onlardan içki

Bazıları ise, onu bu suların kaynatılmamış olanının adı sayarlar. Öte yandan bu hamr adını kaldıracak olan kaynatmanın derecesi de ihtilâf konusudur.

خمار kelimesi de, içkiden doğan hastalık demektir. Bu kelimenin formu da زكام *nezle* ve سعال *öksürük* gibi hastalık kalıplarında verilmiştir. Koku için kullanılan خمرة الطيب de bu kokunun güzelliğini anlatır. خامرة ve خمره bir kişiyle düşüp kalkmak ve ondan ayrılmamaktır. Bundan bir istiâre olarak:

١٥١- لا تقبروني إنّ قبري محرّمٌ
عليكم ولكن خامري أمّ عامر

151- [*Siz beni gömmeyiniz, beni gömmek size haramdır*]
Aksine beni ***dostum*** *Ümmü Âmir'in ellerine bırakın,*[431] denmiştir.

خمس / H-m-s

خمس kelimesinin aslı, sayılardan biri olan beştir. Allah buyurur ki: ويقولون **خمسة** سادسهم كلبهم *Yine derler ki: Onlar* ***beş*** *kişidir; altıncıları köpekleridir* (18/Kehf 22); فلبث فيهم ألف سنة إلا **خمسين** عاما *Onların arasında bin sene yaşadı;* ***elli*** *yıl hariç* (29/Ankebût 14).

الخميس de uzunluğu bir arşın olan elbisedir. رمح مخموس *Beşli mızrak* deyimi de bunun gibidir. خمس develerin kara-kuru bir türüdür. خمست القوم أخمسهم Bir topluluğa ait malın beşte birini almaktır. خمستهم ve أخمسهم *beşledim, beşincileri oldum* demektir. Günlerden خميس ise, bildiğimiz Perşembe günüdür.

خمص / H-m-s

Allah buyurur ki: في مخمصة *dara düşer çaresiz kalırsa* (5/Mâide 3); yani: Karnın incelmesine ve boşalmasına yol açan açlıktır. رجل خامص zayıf adam demektir. أخمص القدم ayağın iç kısmıdır, zayıflığı/inceliği nedeniyle bu adı almıştır.

خمط / H-m-t

خمط dikeni olmayan bir ağaçtır. Kimileri onun asmaya benzeyen erak ağacı olduğunu söyler. خمْطة ekşimiş olan içkidir. تخمّط fiili de öfkelenmeyi anlatır. تخمّط الفحل *damızlık deve azdı* demektir.

خنزير / H-n-z-r

Allah buyurur ki: وجعل منهم القردة والخنازير *Onlardan maymunlar ve*

---

yapar. Hadiste: *Hamr/İçki, aklı hamreden/örtendir* denmiştir (Buhârî X, 39). Devamında der ki: Bu hadiste, içkinin sadece üzüm suyu ve hurmadan yapıldığını ileri sürenlerin görüşlerinin hiçbir temelinin olmadığını gösteren açık bir delil vardır. Aksine, her sarhoş eden hamr/içkidir. Bkz. Beğavî, *Şerhu's-Sünne,* XI, 351-353.

431 Şair, eş-Şenferâ'dır. Şair, Ümmü Âmir demekle, beni yırtıcı hayvanlara/sırtlanlara bırakın demek istemiştir. Bkz. Kâlî, *Emâlî,* III, 36; İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr,* III, 200; Cahız, *el-Bursân ve Urcan,* s. 166.

domuzlar yarattı (5/Mâide 60); deniyor ki: âyette kastedilen, onların bilinen hayvan yani, domuza çevrildikleridir. Kimileri de: Allah onları, ahlakı ve işleri bu hayvanlarınkine benzeyen mahluklara çevirmiştir, yaratılışı onların yaratılışına benzeyen varlıklara değil. âyette her iki anlam da kastedilmiştir. Zaten rivâyette de bazı kavimlerin hayvana çevrildikleri bildirilmiştir.[432] Aynı şekilde insanların arasında öyleleri vardır ki, ahlakları baz alınsa, şekilleri insan suretinde de olsa, maymun ve domuz gibi oldukları görülecektir.

خنس / H-s-n

Allah buyurur ki: من شَرِّ الْوَسْوَاسِ الخنّاس *İnsanların göğüslerine **gizlice** kötü düşünceleri fısıldayan* (114/Nas 4); yani: Yüce Allah zikredilince büzülen geri çekilip kaçan şeytan. فلا أقسم بالخنّس *Gündüzleri Güneşin ışığı nedeniyle **gizlenen Yıldıza** yemin olsun* (81/Tekvir 15) sözünde geçen خنّس ise, gündüzleri görünürlerden kaybolup çekilen yıldızlardır. Kimisi de: خنّس Zuhâl, Müşteri ve Merih yıldızlarıdır, çünkü bunlar kendi *mecrâ/ yörünge*lerinde gidip gelirler. Bir kişinin hakkını *ihnas etmek* ise, onu geciktirmektir.

خنق / H-n-k

Allah buyurur ki: والمنخنقة *Boğulmuş olan* (5/Mâide 3); âyette geçen منخنقة Ölünceye kadar boğazı sıkılan hayvandır. مخنقة / ise, gerdanlıktır.

خاب / H-y-b

خيبة: Sözcüğü istenen şeyi kaybetmektir. Allah buyurur ki: وخاب كل جبّار عنيد *Her inatçı zorba o gün **kaybedenlerden** olacaktır* (14/İbrâhîm 15); وَقَدْ خاب من افترى *İftira eden ise, gerçekten **kaybedenlerden** olmuştur* (20/Tâhâ 61); وقد خاب من دسّاها *Onun hilesine kanan ise, **kaybetmiştir*** (91/ Şems 10).

خير / H-y-r

خيْر kelimesi, iyilik, herkesin elde etmek istediği sözgelimi, akıl, adalet, fazilet ve faydalı şey gibi arzu edilen şeylerdir. Zıddı ise, شرّ *kötülük*tür. Deniyor ki: Hayır iki çeşittir.

Bir hayır vardır ki, mutlaktır: *Saf hayır*. Bu, şartlar ne olursa olsun ve kime göre olursa olsun her zaman arzu edilen hayırdır. Peygamberin (sas) cenneti tanımladığı hayır gibi: لا خير بخير بعْدهُ النّار، ولا شرّ

432 Bu et-Tayâlisî (s. 39) ve Ahmed'in (I, 395) Abdullah b. Mes'ûd'tan aldıkları bir hadistir. Der ki: Biz Resûlullah'a maymun ve domuzlarını Yahûdîlerin neslinden olup/olmadıklarını sorduk. Buyurdular ki: Hayır, Yüce Allah, lanete uğrayıp hayvana çevirdiği hiçbir kavmin nesli devam etmemiştir. Bunlar, birer topluluktur. Yüce Allah, Yahudilere öfkelenince onları hayvana çevirdi, onları da bunlar gibi yaptı. Bkz. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, III, 109; hadisin senedinde, meçhul bir ravi vardır.

بشرٌ بعدهُ الجنة *Peşinden ateşin geldiği **hayırda** hiçbir **hayır** yoktur; ardından cennetin geldiği şerde de hiçbir şer yoktur.*[433]

Bir hayır ve şer de vardır ki, mukayyettir: *Karma hayır*. Bu, bir şeyin birisi için hayır, başkası için şer olmasıdır. Kimi zaman Zeyd için hayır olan malın, Amr için şer olması gibi. Bu nedenle Yüce Allah onu iki şeyle de nitelemiştir. Bir yerde: إن ترك خيرا *Eğer bir **hayır** bırakırsa* (2/Bakara 180) buyurmuş, başka bir yerde ise, onu: أيحسبون أنما نمدهم به من مال وبنين نسارع لهم في الخيرات *Onlar sanıyorlar mı ki, kendilerine verdiğimiz servet ve çocuklarla onların **iyiliklerine** koşuyoruz?* (23/Mü'minûn 55-56) diye tanımlamıştır.

Yüce Allah'ın: إن ترك خيرا *Eğer bir **hayır** bırakırsa* (2/Bakara 180) sözü, eğer ardında bir mal bırakırsa demektir. Bazı âlimler, mala, büyük bir yekun tutmadığı ve temiz bir kanaldan gelmediği sürece hayır denmez, kanısındadır. Nitekim Hz. Ali'den (r.a) rivâyet edilmiştir ki, o bir gün bir azatlısının ziyaretine gitmiş, ey mü'minlerin emiri, ben vasiyet etmeyeyim mi? diye sorduğunda, Hz. Ali cevaben: *Hayır*, buyurmuş ve eklemiş: *çünkü Yüce Allah*: إن ترك خيرا *Eğer bir **hayır** bırakırsa* (2/Bakara 180) buyurmaktadır ve senin öyle bir yekun tutan çok malın yoktur.[434]

Yüce Allah'ın: وإنه لحب الخير لشديد *İnsan **hayrı** sevmeye ise çok düşkündür* (100/Adiyât 8) sözü de bu anlamdadır ve büyük yekun tutan çok mal demektir. Bazı âlimler der ki: Malın burada *hayr* diye nitelendirilmesi ince bir manaya dikkat çekmek içindir. Böylece işaret edilmiştir ki: Vasiyet edilmesi uygun düşen mal, güzel bir yolla kazanılmış maldır.

Yüce Allah'ın: قل ما أنفقتم من خير فللوالدين *De ki: **Hayır** olarak verdiğiniz şeyler anne-babanındır* (2/Bakara 215) ve: وما تنفقوا من خير فإن الله به عليم ***Hayır** olarak verdiğiniz her şeyi ise Allah bilendir* (2/Bakara 273) sözleri de bu anlamdadır. فكاتبوهم إن علمتم فيهم خيرا *Eğer onlarda bir **hayır** olduğunu bilirseniz onlarla* (kölelikten) *kurtuluş sözleşmesi yapınız* (24/Nûr 24) sözü ise, deniyor ki: Onlar açısından bir mallarımn olması anlamına gelir. Kimisi ise, eğer onların azat edilmelerinde hem onlara, hem de size bir fayda yani sevap kazandıracaksa, anlamına işaret eder demektedir.

Hayır ve şer kelimeleri iki şekilde kullanılmaktadır.

Birisi: Az önce izah edildiği gibi, hayır ve şer kelimelerinin birer isim olmasıdır. Yüce Allah'ın: ولتكن منكم أمة يدعون إلى الخير *Sizden **hayra** çağıran bir topluluk bulunsun* (3/Âl-i İmrân 104) sözü bu anlamdadır.

İkincisi: Bu iki kelimenin birer

433 Hadisin kaynağı bulunamamıştır.

434 Bu haberi Beyhakî, *Sünen*'de (VI, 270); Abdurrazzak, *Musannef*, (IX, 62) ve Hâkim (*Müstedrek*, II, 273) tahriç etmiştir, ancak senedinde bir kopukluk vardır.

sıfat olmalarıdır. Her biri kendi kökünden türetilmiş ve خير formunda gelen bir ism-i tafdil olabilir. هذا خَيْرٌ من ذالك وافضل *Bu, şundan daha hayırlı ve daha üstündür* denmesi gibi. Yüce Allah'ın: نات بخير منها *Ondan daha **hayırlısını** getiririz* (2/Bakara 106) ve: وان تصوموا خير لكم *Oruç tutmanız ise daha **hayırlıdır*** (2/Bakara 186) âyetlerinde geçen hayr sözcüğü ise, hem isim olarak kabul edilebilirler hem de خير formunda gelmiş ism-i taf'dil sayılabilirler. وتزوّدوا فإنّ خير الزّاد التقوى *Azığınızı alınız; çünkü, azıkların en **hayırlısı** takvadır* (2/Bakara 197) sözündeki hayr da bunun gibidir ve خير kalıbında gelmiş ism-i tafdil manasını taşımaktadır.

Hayır, bazen şer karşılığında bazen de zararlı şeyin mukabili olarak kullanılır. Yüce Allah'ın: وإن يمسسك الله بضرّ فلا كاشف له إلا هو وإن يمسسك بخير فهو على كل شيء قدير *Eğer Allah başına bir musibet verirse onu O'ndan başka hiç kimse gideremez. Eğer sana bir **hayır** verirse, kuşkusuz O'nun gücü her şeye yeter* (6/En'âm 17) sözü gibi.

فيهنّ خيرات حسان *O cennetlerde güzel olan **hayırlar** vardır* (55/Rahmân 70) sözünde geçen خيرات kelimesine gelince, bunun aslı خيّرات olup şeddesi alınarak bu kalıba konmuştur; kadınlar için خيرات onların seçkin olanlarıdır. Bu bağlamda رجل خيرٌ *seçkin adam*, امرأة خيْرَةٌ *seçkin kadın* dendiği gibi, هذا خير الرجال *bu erkeklerin hayırlısıdır*, هذه خيْرَة النساء *bu da kadınların hayırlısıdır* da denmektedir ki, bunlardan kasıt onların seçkinliğini dile getirmektir. Buna göre sözün anlamı: *Orada hiçbir kötü tarafı olmayan seçkin kadınlar vardır*, demek olur.

خيّر üstün olup sadece hayra tahsis edilmiş demektir. ناقة خيارٌ *üstün nitelikli dişi deve* ve جمل خيارٌ *üstün vasıflı erkek deve* deyimleri de استخار الله العبد فخار له *kul Allah'tan en iyisini istedi, O da ona verdi*, yani: *Ondan hayır diledi O da ona bunu nasip etti*. خايرت فلانا كذا فخرته *Falandan şöyle bir hayır talep ettim ve onu seçtim* deyimleri de bunun gibidir. خيرة ise, hayır talep eden ve hayır talep edilen için söz konusu olan durumdur. Bu tıpkı, قعدة ve جلسة kelimelerinin قاعد ve جالس için birer hâli anlatması gibi.

اختيار da, daha iyi olanı istemek ve yapmaktır. Kimi zaman insanın hayır olarak gördüğü, aslında hayır olmasa bile, hayır sayılmıştır. Yüce Allah'ın: ولقد اخترناهم على علم على العالمين *Biz onları bilerek alemlere karşı **üstün kıldık*** (44/Duhân 32) sözü ise, Yüce Allah'ın onları hayırlı olarak yaratmasına işaret sayılması da, onların diğerlerinden daha öne çıkarılmalarına işaret kabul edilmesi de doğrudur.

مُختار kelimesi ise, kelamcıların literatüründe, insanın zorlanmaksızın yaptığı her işe/fiile denmektedir. Onlar, هو مختار في كذا *şu konuda muhtardır* dediklerinde فلان له اختيار *falanın ihtiyarı vardır* sözünde kastedilen manayı kastetmezler, çünkü,

اختيار hayır görülen şeyi tercih etmektir. مختار kelimesi hem fâil, hem de mef'ûl için kullanılır.

خوار / H-v-a-r

Allah buyurur ki: عجلا جسدا له خوار *Böğürme sesi verebilen bir buzağıyı* (7/A'râf 148). خوار sığırın kendine mahsus olarak çıkardığı sestir. Bazen, istiare yoluyla devenin sesi [kimi zaman koyun, geyik ve ok sesi] için de kullanılır. ارض خوّارة yumuşak yer/arazi demektir. رمح خوّار zayıf, çatlak, kırık yeri olan mızrak anlamına gelir. خوران ise, dışkının aktığı kanalın adıdır. Hayvanların sesine de bu ad verilmektedir.

خوض / H-v-d

خوض kelimesi, suya girmek ve sudan geçmektir. İstiâre yoluyla birçok şey için kullanılır. Kur'ân'da kullanıldığı yerlerin çoğunda, başlanması yerilen şeyleri anlatmak manasında kullanılmıştır. Birkaç örnek: ولئن سألتهم ليقولنّ إنما كنا نخوض ونلعب *Eğer onlara soracak olursan, 'Biz lafa **daldık** aramızda eğleniyorduk, derler* (9/Tevbe 65); وخضتم كالذي خاضوا *Siz de dünyaya **dalanlar** gibi **daldınız*** (9/Tevbe 69); ذرهم في خوضهم يلعبون *Bırak onları, **dalıp gittiklerinde** oynayıp dursunlar* (6/En'âm 91); وإذا رأيت الذين يخوضون في آياتنا فأعرض عنهم حتى يخوضوا في حديث غيره âyet*lerimiz hakkında asılsız lâf ebeliğine **dalanları** gördüğünde (bu adamlar) başka bir söze **geçinceye** kadar yanlarından uzaklaş* (6/En'âm 68). Deyim olarak da أخضت دابتي في الماء *binek hayvanımı suya vurdum*, تخاوضوا في الحديث *karşılıklı olarak sözle dalaştılar* demektir.

خيط / H-y-t

خيط: Sözcüğü, bildiğimiz ip demektir ve çoğulu خيوط şeklindedir. Elbise dikmeyi anlatmak için خطت أخيط خياطة ve خيّطته تخييطا fiilleri kullanılır. خياط ise, kendisiyle dikiş yapılan iğnedir. Allah buyurur ki: حتى يلج الجمل في سم الخياط *Deve **iğnenin** deliğinden geçinceye kadar* (7/A'râf 40); حتى يتبين لكم الخيط الأبيض من الخيط الأسود من الفجر *Tan yerinin ağarmasıyla beyaz **iplik** siyah **iplikten** seçilinceye kadar* (2/Bakara 187); yani, gündüzün beyazlığı, gecenin siyahlığından ayırt edilene kadar. Şairin:

١٥٢- تدلى عليها بين سبّ وخيطة

152- ***İple** halat arasında onun üzerine uzandı.*[435]

sözündeki خيطة ise, istiâre yoluyla kullanılan halat veya kazıktır.

Rivâyete göre, Adiy b. Hâtem, Ramazan'da beyaz ve siyah iki ipi yan yana koymuş, onlara bakıyormuş, biri diğerinden ayırt edilene kadar yemeğe devam etmiş, bunu Peygambere (sas) bildirdiğinde: إنك لعريض القفا، انما ذلك بياض النهار وسواد الليل *Sen*

---

435 Şair, Ebû Zueyb Hüzelî. Bkz. *Dîvânu'l-Hüzeliyyîn*, I, 79; İbn Fâris, *Mücmel*, II, 308.

ne kalın enseli/kafalı bir adamsın, bu gündüz beyazlığı ile gece karanlığından başkası değildir, buyurmuştur.[436] *Beyazlık başında çizgi çizdi* deyimi, bir çizgi gibi ortaya çıktı demektir.

خيط ise, *deve kuşu* [çekirge ve sığır topluluğu]dur. Bunun çoğulu, خيطان şeklindedir. نعامة خيطاء *boynu uzun deve kuşu*dur, burada hayvanın boynu sanki ipe benzetilmiştir.

خوف / H-v-f

خوف yani, *korku*, zanna ya da bilgiye dayanan bir işaretten yola çıkarak istenmeyen bir şeyin meydana geleceğini beklemektir. Tıpkı, رجاء ve طمع kelimelerinin zanna veya bilgiye dayanan bir işaretten yola çıkarak istenen bir şeyin meydana geleceğini beklemek anlamına geldiği gibi.

خوف (Korku) kelimesinin zıddı, أمن (güven) kelimesidir. Bu hem dünyevî hem de uhrevî işlerde *kullanılır*. Allah buyurur ki: ويرجون رحمته ويخافون عذابه *Onun rahmetine gönül bağlarlar ve azabından **korkarlar*** (17/İsrâ 57); وكيف أخاف ما أشركتم ولا تخافون أنكم أشركتم بالله *Siz Allah'a ortak koşmaktan **korkmazken** ben sizin ortak koştuklarınızdan nasıl **korkarım*** (6/En'âm 81); تتجافى جنوبهم عن المضاجع يدعون ربهم خوفا وطمعا *Yanlarını yataklardan ayırıp kalkarlar, **korkarak** ve ümit ederek Rabb'lerine dua ederler* (32/Secde 16); وإن خفتم ألا تقسطوا *Eğer adaletin gereğini yapmamaktan **korkarsanız*** (4/Nisâ 3); وإن خفتم شقاق بينهما *Eğer onların anlaşmazlığından **korkarsanız*** (4/Nisâ 35); bu âyetteki, خفتم sözcüğü bilirseniz diye açıklanmıştır.[437] Bunun gerçek anlamı ise, *durumu bildiğinizden içinize bir korku düşerse* şeklindedir.

Allah'tan korkmaktan maksat, ilk akla gelen manadaki رعب ürkmek, aslandan korkmak gibi bir şey değildir. Aksine, bundan maksat, günâhlardan uzak durmak ve emrettiklerini tercih edip yerine getirmektir. Onun için, لا يعد خائفا من لم يكن للذنوب تاركا *günâhları terk etmeyen Allah'tan korkuyor sayılmaz* denmiştir. Yüce Allah'tan korkmaya teşvik etmek de, ondan sakınmaya teşvik etmektir.

Yüce Allah'ın: ذلك يخوف الله به عباده *Allah, bununla kullarını **korkutur*** (39/Zümer 16) sözü de bu anlamdadır. Yüce Allah, şeytandan korkmayı ve onun korkutmasından etkilenmeyi yasaklamıştır: إنما ذلكم الشيطان يخوف أولياءه فلا تخافوهم وخافون إن كنتم مؤمنين *O şeytan sizi yardakçıları ile **korkutur**, o hâlde eğer gerçekten mü'min iseniz onlardan değil, benden **korkunuz*** (3/Âl-i İmrân 175); yani, herhangi bir şeytanın

---

436 Hadisi, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî (IV,148) ve Ahmed (IV,377) tahriç etmiştir. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*: Kitabu't-Tefsîr (VIII,182); Müslim (1091); Ebû Dâvûd (HN: 2349).

437 Ebû Ubeyde der ki: kesin kanaat getirirseniz demektir. Bkz. Ebû Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'ân*, I, 126.

emrine uymayın, Allah'ın emrine uyun.

تخوّفناهم deyimi, onları öyle kusurlu/eksik gösterdik ki, bunun bir sonucu olarak korkmaya başladılar demektir. Yüce Allah'ın: وإني خفت الموالي من ورائي *Benden sonra yerime geçecek yakınlarımdan yana **endişeliyim*** (19/Meryem 5) sözündeki korku ise, onların şeriata uymamaları, dinin nizamını korumamalarına yönelik bir endişedir. Bazı cahillerin sandığı gibi, malına varis olacak kimsesinin olmaması değildir. Dünyevî sanatlar Peygamberlerin (sas) üzerinden titreyecekleri şeylerden daha değersizdir.

خيفة ise, insanın korktuğu hâli anlatan bir kelimedir. Allah buyurur ki: فأوجس في نفسه خيفة موسى قلنا لا تخف *Bunun üzerine Musa'nın içine **korku** düştü. Biz de ona dedik ki: **Korkma*** (20/Tâhâ 67-68). Yüce Allah'ın: والملائكة من خيفته *Melekler de O'nun **korkusundan*** (13/Ra'd 13) sözünde خيفته kelimesi خوف (korku) anlamında kullanılmıştır. تخافونهم كخيفتكم أنفسكم *Birbirinizden **çekindiğiniz** gibi **çekindiğiniz*** (30/Rûm 28) sözünde geçen كخيفتكم ifâdesi ise, *korkunuz gibi* demektir. Özellikle خيفة kelimesinin kullanılması, korkularının kendilerinden ayrılmaz bir hâl aldığına dikkat çekmek içindir.

تخوّف da insanın korktuğunun açığa çıkmasıdır. Allah buyurur ki: أو يأخذهم على تخوّف **ya da *korkulu* bir** *bekleyiş hâlindelerken başlarına gelmeyeceğinden emin midirler?* (16/Nahl 47).

خيل / H-y-l

خيال (Hayal) kelimesi, asıl olarak soyut suretlerden ibarettir. Rüyada görülen suretler, şekil ve resimler gibi. Aynada görülen şekiller de, göz önünden henüz kaybolan suretlerin kalpte/hafızada canlanması da bu kapsamda yer alır. Öte yandan, düşünülen her şeyin sureti için de, hayal gibi geçip giden tüm ince şahıslar için de kullanılır.

تخييل bir şeyin hayalini zihninde canlandırmaktır. تخيّل ise bunu düşünmektir. Fiil olarak خلت *zannettim* anlamındadır. Zannedilen şeyin hayalde canlandırılması baz alınarak böyle denmiştir. Bu bağlamda خيّلت السّماء gökyüzünde yağmur hayali ortaya çıktı denir. فلان مخيل بكذا deyimi ise, *falanın yaratılışı budur* anlamına gelir. Gerçeği ise, *bunun hayalini ortaya çıkarmaktadır* manasındadır.

خُيلاء da, insanın kendinde bir üstünlük olduğunu hayal ederek büyüklük taslamasıdır. خيل at sözcüğü de bu mana düşünülerek verilmiş bir isimdir. Onun için انّه لا يركب أحد فرسا إلا وجد في نفسه نخوة *ata binen kimse yoktur ki, kendinde* [yiğitlik, hamaset, ululuk gibi sebeplerden] *büyüklük havası oluşmasın* denmiştir. خيل kelimesi asıl itibariyle hem at hem de atlı için kullanılır.

Yüce Allah'ın: ومن رباط الخيل *(Düşmana karşı savaşmak kastıyla) **atlar** besleyerek (Allah'ın düşmanlarına karşı cihad hazırlığı yapınız)* (8/

Enfâl 60) sözü de bu anlamdadır. Her biri için ayrı olarak kullanılması da uygundur.

Rivâyette يَا خَيْلَ اللهِ ارْكَبِي *Ey Allah'ın* ***süvarisi****, bin!* denmiştir.[438] Peygamber de (sas): عَفَوْتُ لَكُمْ عَنْ صَدَقَةِ الْخَيْلِ ***Atların*** *zekâtını size bağışladım*, buyurmuştur.[439] Bu hadiste geçen خَيْل kelimesi *atlar* demektir.

أَخْيَل ise, [güvercin, serçe gibi bir kuş olup kanatları yeşil, kırmızı ve beyaz noktalı olan] الشَّقِرَّاق çok renkli olduğundan, her defasında farklı bir renge büründüğü düşünüldüğünden bu adı almıştır. Onun için denmiştir ki:

١٥٣ - كَأَبِي بَرَاقِشَ كُلَّ لَوْنٍ لَوْنُهُ يَتَخَيَّلُ

153- *Ebû Berâkış [şikirâk] gibi, her renk onun rengi gibi* ***hayal edilir***.[440]

خول / H-v-l

Allah buyurur ki: وَتَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ ***Size verdiklerimizi*** *de arkanıza bırakarak terk ettiniz* (6/En'âm 94); bu âyette geçen خوّل fiili, *size verdiklerimiz* demektir.

تَخْوِيل kelimesinin aslı, birine arkadaş, köle, hizmetçi ve benzeri vermektir. Kimisi ise, birine kendisi için yardımcı, köle, hizmetçi olacak kişileri vermektir, der. Alışılmış olup ihtiyaç hâline gelen şeyleri vermektir, diyenler de vardır. فُلَانٌ خَالُ مَالٍ ve خَالُ مَالٍ *falan adam, malın dayısıdır*, deyimi gibi; yani, *onun hakkından gelir ve ona iyi bakar*. خَال ise, yabani hayvanları korkutmak amacıyla yapılan korkuluğa giydirilen elbisedir. Bedendeki خَال ise, insan vücudundaki ben anlamına gelir.

خون / H-v-n

خِيَانَة ve نِفَاق anlam olarak birdir, yalnız *hivanet*/hainlik sözleşme ve emanet baz alınarak söylenirken, *nifak* ise, din baz alınarak söylenir.

Bu iki kelime anlam olarak birbirinin içine giren bir mana taşımaktadır. خِيَانَة sözleşmeyi gizlice bozmak suretiyle hakka muhâlefet etmektir.

خِيَانَة (*hiyanet*) kelimesinin zıt anlamlısı أَمَانَة (*emânet*) kelimesidir. Onun için خُنْتُ فُلَانًا ve خُنْتُ أَمَانَةَ فُلَانٍ *falana ihanet ettim* denebilir.

Yüce Allah'ın: لَا تَخُونُوا اللهَ وَالرَّسُولَ وَتَخُونُوا أَمَانَاتِكُمْ *Allah'a, Peygamber'e* ***hıyanet etmeyiniz****. Yoksa üstlendiğiniz emanetlere bile bile* ***hıyanet etmiş*** *olursunuz* (8/Enfâl 27); سِرب

438 Bkz. Ebû Dâvûd, *Sünen*: Bâbu'n-Nidâi inde'n-Nefîr: Bkz. Sahâvî, *Makasıdu l-Hasene*, s. 473; *Keşfu'l-Hafâ*, II, 379; Beyhakî, *Delâil*: Gazvetu Benî Lihyân; Ebû'ş-Şeyh, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*; İbn Aiz, *Megâzî*.

439 Hadisi Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce, Ahmed ve Dârakutnî Hz. Ali efendimizden nakletmişlerdir. Mecmau'z-Zevâid der ki: *Tüm ravileri sikadır*. Tirmizî der ki: Muhammed'e bu hadisi sordum, dedi ki: *Bana göre sahihtir*. Bkz. Dârakutnî, *Sünen*, I, 126; Ahmed, *Müsned*, I, 121; İbn Mâce (1790); Beğavî, *Şerhu s-Sünne*, VI, 47; Mübârekfûrî, *Âridatu'l-Ahvezî*, III, 101.

440 Şair, Esedî. Bkz. Şerîşî, *Şerhu Makâmâti'l-Harîrî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I, 260; Demîrî, *Hayâtu'l-Hayevân*, I, 229.

اللّٰهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ كَفَرُوا امْرَأَةَ نُوحٍ وَامْرَأَةَ لُوطٍ كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا صَالِحَيْنِ فَخَانَتَاهُمَا *Allah inkâr edenlere, Nuh'un hanımı ile Lut'un hanımını misal verdi. Onlar, kullarımızdan iki salih kişinin nikahında iken onlara **hainlik ettiler*** (66/Tahrîm 10) ve: وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ *Pek azı dışında, onlardan sürekli **ihanet görürsün*** (5/Mâide 13) âyetleri bu anlamdadır.

Son âyette geçen خَائِنَةٍ مِنْهُمْ ifâdesi, *onlardan hain bir topluluk* demektir. Kimisi de demiştir ki: *Hain bir adam* demektir, çünkü, رَجُلٌ خَائِنٌ de خَائِنَةٌ de denebilir. Tıpkı, رَاوِيَةٌ ve دَاهِيَةٌ formları gibi.

Kimileri ise, bu âyetteki خَائِنَةٌ kelimesi, قُمْ قَائِمًا denmesi gibi, mastar yerine konmuştur, demektedir. Yüce Allah'ın: يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ *O, gözlerin hainliğini de bilir* (40/Mü'min 19) sözü ise, daha önce geçtiği gibidir.

Allah buyurur ki: وَإِنْ يُرِيدُوا خِيَانَتَكَ فَقَدْ خَانُوا اللّٰهَ مِنْ قَبْلُ فَأَمْكَنَ مِنْهُمْ *Eğer bu esirler sana **ihanet etmeyi** düşünüyorlarsa bilsinler ki, daha önce Allah'a **ihanet ettiler** de bu yüzden O, seni onlara karşı üstün getirdi* (8/Enfâl 71); عَلِمَ اللّٰهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ *Allah sizin kendi kendinizi **kandırdığınızı** biliyordu* (2/Bakara 187). Bu âyette geçen اِخْتِيَان ise, hainlik yapmaya çalışmaktır.

Âyette تَخُونُونَ أَنْفُسَكُمْ denmemiştir, çünkü onların yaptığı hainlik değil, hainlik yapmaya çalışmak/hainliğe yeltenmektir. Çünkü اِخْتِيَان insan arzusunun hainlik yapmak için harekete geçmesidir.

إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ *Şüphesiz nefis kötülüğü çokça emredicidir* (12/Yûsuf 53), sözünde işaret edilen de budur.

خوى / H-v-y

خَوَاء kelimesinin aslı, boşluktur. Fiil olarak, خَوَى بَطْنُهُ مِنَ الطَّعَامِ يَخْوِي خَوًى *karnı yemekten tamamen boş kaldı* şeklinde kullanılır. Bu açıdan boş ceviz için خَوَى الْجَوْزُ خَوًى denir.

Aynı şekilde خَوَتِ الدَّارُ تَخْوِي خَوَاءً *ev tamamen bomboş kaldı* de denmektedir. وَخَوَى النَّجْمُ وَأَخْوَى Bu yönden benzetme yapılarak, düşüşünde/gelişinde herhangi bir yağmur getirmeyen yıldız için de bu fiil kullanılır.

Kullanım açısından أَخْوَى fiili, خَوَى fiilinden daha etkilidir; tıpkı, *içmek* anlamına gelen أَسْقَى fiilinin, سَقَى fiiliden daha etkili olduğu gibi.

تَخْوِيَة kelimesi ise, iki şeyin arasını boş bırakmak anlamına gelir.

تَمَّ كِتَابُ الْحَاءِ

Hâ' Harfinin Sonu

كتاب الدَّال
Dâl Harfi

دب / D-b-b

دبّ, دبيب: Hafif yürümektir. Bu kelime hayvanlar; çoğunlukla da haşereler için kullanılır. Ayrıca içecek, nem ve duyu organının hareketini fark edemediği benzeri şeylerde de kullanılır. دابّة kelimesi, örf açısından her ne kadar at anlamında ise de bütün hayvanlar için de kullanılır.

Allah buyurur ki: والله خلق كلّ دابّة من ماء: *Allah her **canlıyı** sudan yarattı* (24/Nûr 45); وبثّ فيها من كلّ دابّة: *Yeryüzünde her çeşit **canlıyı** yaydı* (2/Bakara 164); وما من دابّة في الأرض إلا على الله رزقها: *Yeryüzünde rızkı Allah'a ait olmayan hiçbir **canlı** yoktur* (11/Hûd 6); وما من دابّة في الأرض ولا طائر يطير بجناحيه إلا أمم أمثالكم: *Yeryüzünde yürüyen hiçbir **hayvan** ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki, sizin gibi birer ümmet olmasınlar* (6/En'âm 38); ولو يؤاخذ الله الناس بما كسبوا ما ترك على ظهرها من دابّة: *Eğer Allah, insanları yaptıkları işler yüzünden (hemen) cezâlandıracak olsaydı, yeryüzünde hiçbir **canlı** bırakmazdı* (35/Fâtır 45).

Ebû Ubeyde; Yüce Allah'ın, âyette geçen دابّة sözüyle insanı kastettiğini söyler, fakat onun genel anlamda olması daha uygundur.

وإذا وقع القول عليهم أخرجنا لهم دابّة من الأرض تكلّمهم أنّ الناس كانوا بآياتنا لا يوقنون: *Söylenen başlarına geleceği vakit, bunlar için yerden bir "**dâbbe**" çıkarırız da onlara, insanların bizim âyetlerimize gereğince inanmadıklarını söyler* (27/Neml 82). Bazılarına göre âyette geçen دابّة, sadece kıyamet zamanında ortaya çıkacak olan bilmediğimiz bir hayvandır. Kimilerine göre ise ondan kasıt, cehâlet konusunda hayvanlar konumunda olan kötü kişilerdir.

Buna göre دابّة kelimesi, debelenen her şeyi içine alan bir isimdir. Tıpkı خائن (*hain*) kelimesinin çoğulu olan خائنة gibi. Şu âyet de bütün canlı varlıkları kapsamaktadır: إنّ شرّ الدّوابّ عند الله الصّمّ البكم الذين لا يعقلون *Allah katında **canlıların** en kötüsü, düşünmeyen sağırlar ve dilsizlerdir* (8/Enfâl 22). ناقة دبوب: Yavaş olduğu için yürürken debelenen deve. ما بالدّار دبّيّ: Evde de-

belenen hiç kimse yok. أَرْضٌ مَدْوِبَةٌ: Çok debelenenin bulunduğu yer.

دبر / D-b-r

دُبُرُ الشَّيْءِ: *Bir şeyin arkası*. قُبُل [Ön] ün zıddıdır. Bu iki kelimeyle, belli iki [cinsel] organdan kinâye yapılır. دُبْر ve دُبُر formlarında gelen bu kelimenin çoğulu أَدْبار şeklinde gelir. Allah buyurur ki: وَمَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ *O gün **arkasını** düşmana dönen kimse* (8/ Enfâl 16); يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَدْبَارَهُمْ *Yüzlerine ve **dübürlerine** vuruyorlardı* (8/ Enfâl 50); yani önlerine ve arkalarına. فَلَا تُوَلُّوهُمُ الْأَدْبَارَ *Onlara **arkanızı** dönmeyin* (8/Enfâl 15). Bu âyet, savaşta hezimete uğramaktan/kaçmaktan nehyetmektedir. وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَأَدْبَارَ السُّجُودِ *Gecenin bir kısmında ve secde **arkalarında** O'nu tesbih et* (50/Kaf 40); yani namazların sonunda. 52/Tûr 49. âyeti "وَإِدْبَارَ النُّجُومِ" ve وَأَدْبَارَ النُّجُومِ: *ve yıldızların **ardından*** şeklinde okunmuştur.[442] إِدْبَار: Zarf yapılmış bir mastardır. Tıpkı مَقْدَمَ الْحَاجِّ ve خُفُوقَ النَّجْمِ gibi. أَدْبَار ise çoğul bir isimdir.

Bu kökten kimi zaman fâilin, kimi zaman da mef'ûlün arkası nokta-i nazarından kelimeler türetilir. Birinci kısma örnek: دَبَرَ فُلَانٌ: *Falan kişi sırtını çevirdi*; أَمْسِ الدَّابِرُ: *Geçen gün*; وَاللَّيْلِ إِذْ أَدْبَرَ: ***Dönüp gitmekte** olan geceye* (74/Müddessir 33). İkinci kısma örnek: دَبَرَ السَّهْمُ الْهَدَفَ: Ok hedefin arkasına düştü. دَبَرَ فُلَانٌ الْقَوْمَ: Falan kişi toplumun arkasına geçti. Allah buyurur ki: أَنَّ دَابِرَ هَؤُلَاءِ مَقْطُوعٌ مُصْبِحِينَ *Sabaha çıkarlarken **arkaları/kökleri** kesilmiş olacaktır!* (15/Hicr 66); فَقُطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا *Haksızlık eden milletin **arkası** kesildi* (6/En'âm 45).

دَابِر: Mekân, zaman ve mertebe açısından geri kalan ve başkasına tabi olan anlamındadır. أَدْبَر: Yüz çevirip geri gitti. Allah buyurur ki: ثُمَّ أَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ *Sonra **sırt çevirdi** ve büyüklük tasladı* (74/Müddessir 23); تَدْعُو مَنْ أَدْبَرَ وَتَوَلَّى *Çağırır, **sırtını dönüp** gideni* (70/Meâric 17). Hz. Peygamber de şöyle buyurmaktadır:

"لَا تَقَاطَعُوا وَلَا تَدَابَرُوا وَكُونُوا عِبَادَ اللهِ إِخْوَانًا": *Birbirinizle aranızdaki münasebetleri kesmeyin. Birbirinize **sırt çevirmeyin**. Ey Allah'ın kulları kardeşler olun!*"[443]

Hadiste geçen "لَا تَدَابَرُوا" ifâdesi şöyle yorumlanmıştır: "*Biriniz, arkadaşını arkasından zikretmesin*". اِسْتِدْبَار: Bir şeyin arkasına yönelmektir. تَدَابَرَ الْقَوْمُ: Halk birbirine sırt çevirdi. دِبَار; دَابَرْتُهُ -yani, araksından ona düşmanlık yaptım- fiilinin mastarıdır.

تَدْبِير: İşlerin sonunu düşünmektir. Allah buyurur ki: فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا: *İşi **düzenleyenlere** yemin olsun ki* (79/ Naziât 5); yani birtakım işleri düzenlemekle görevli meleklere. Ayrıca تَدْبِير; kişinin köleyi geriden; yani kendi ölümünden sonra hürriyetine kavuşturmasıdır [kölesinin hürriye-

---

441 Bütün kurra bu şekilde okumuşlardır.

442 Bu, Mutavvîî'nin okuduğu şaz bir kıraattir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 401.

443 Müslim, (HN: 2564); Buhârî, *Farâid*, XII, 4.

tine kavuşmasını, kendi ölümüme bağlamasıdır]. دبار: İnsanların ardını kesen helâktır/yok olmaktır.

Cahiliye döneminde insanlar çarşamba gününü uğursuz saydıkları için ona دبار derlerdi. Fitil için kullanılan دبر kelimesi, مدبور; yani arkaya doğru bükülen şey anlamındadır. قبل ise bunun tersidir. رَجُل مقبل مدابر: Her iki [hem baba, hem ana] tarafından asil olan adam. شاة مقابلة مُدَابرة: Hem önünden hem arkasından kulağı kesik olan koyun. دابرة الطائر: Kuşun arka parmağı. دابرة الحافر: Bileğin etrafına denir. دبور [Batıdan esen rüzgâr]: Bilinen bir rüzgârdır. مشرة: Ekilen yer; çoğulu دِبَار şeklinde gelir. Şair şöyle der:

١٥٤ - على جربة تعلو الدِّبار غروبها

154- *Bir tarlanın üzerine;*
*onun batışı **evleklerin** üzerinden*
aşmakta.[444]

دبْر: Silahı [iğnesi] arka tarafında olan bal arısı, eşek arısı ve benzerleridir. Tekili دبْرة şeklinde gelir. Ayrıca دبر, sahibinin ölümünden sonra geriye kalan çok mala denir. Bu kelimenin ikili ve çoğulu gelmez. دبر البعير دبرا فهو ادبر و دبر: Deve, yarasından dolayı *debir* oldu; yani sona kaldı. دبرة de ادبار: *yüz çevirmek* anlamındadır.

دثر / D-s-r

يا أيها المدثر: *Ey **örtüsüne bürünen*** (74/Müddessir 1). مُدثر'in aslı مُتدثر'dir; tâ ve dâl harfleri birbirleriyle dagmedilmişlerdir. مُدثر, elbisesini kendine zırh/koruma yapan kişidir. دثرته فتدثر: *Onu örttüm, o da örtündü*, denir. دثار: Kendisiyle örtülen şeye denir.

تَدَثر الفحْل الناقة: Erkek deve dişi devenin üzerine çıktı [onu aşıladı]. تدثر الرجُل الفرس: Adam atın üstüne sıçrayıp ona bindi. رجل دثور: Gizlenen tembel adam. سيْف داثر: Uzun zamandan beri cilalanmayan kılıç. Bu anlamdan, belirtileri yok olduğundan dolayı çürümüş eve دابر denir. فلان دثر مال: Falan kişi malı iyi değerlendirir/malın hakkını verir.

دحر / D-h-r

دحر: Kovmak, uzaklaştırmak. دحره دحورا: *Onu uzaklaştırdı* denir: اخْرُجْ منها مذؤومًا مدحورا: *Horlanmış ve **kovulmuş** olarak oradan çık* (7/A'râf 18); فتلقى في جهنم ملوما مدحورا: *Kınanmış ve **kovulmuş** olarak cehenneme atılırsın* (17/İsra 39); ويقذفون من كل جانب دحورا: *Her yandan atılırlar **kovulurlar*** (37/Sâffât 8-9).

دحض / D-h-d

حجتهم داحضة عند ربهم (42/Şûra 16). Yani delilleri, Rableri yanında **bâtıldır, sürekli değildir**. ادحضت فلانا في حجته فدحض: *Falan kişiyi getirdiği delil konusunda iptal ettim/çürüttüm; o da batıl oldu*, denir: ويجادل الذين كفروا

444 Bişı b. Ebî Hazim'e ait bu şiir için bkz. *Divân*, s. 14; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (دبر) maddesi.

بالباطل ليدحضوا به الحق: *İnkâr edenler, hakkı batılla **ortadan kaldırmak** için mücâdele ediyorlar* (18/Kehf 56). ادحضت حجته فدحضت: *Onun delilini iptal ettim/çürüttüm; o da batıl oldu.* Bu kelimenin aslı, دحض الرجل: *Ayak sürçmesi* sözünden gelmektedir. Şair, bakışmayı anlatırken bu anlamda şöyle der:

١٥٥ - نظرا يزيل مواقع الاقدام

155- *Ayakları yerlerinden **kaydıran** bir bakış.*[445]

دحضت الشمس: *Güneş batmaya yüz tuttu*, sözü de bu anlamdan istiâre edilmiştir.

دحو / D-h-v

والأرض بعد ذلك دحاها (79/Naziât 30); yani, bundan sonra yeryüzünü **yerinden giderdi**. Tıpkı şu âyet gibi: يوم ترجف الأرض والجبال: *Yeryüzünün ve dağların **sarsılacağı** o Gün* (73/Müzemmil 14). Bu kelime şu sözden gelmektedir: دحا المطر الحصى عن وجه الارض: Yağmur, çakıl taşlarını yeryüzünden süpürüp götürdü. مر الفرس يدحو دحوا: At önayaklarını yerin üzerinden çekip toprağını dağıttı. ادحي النعام: *Deve kuşu yuvası* da bu anlamdan gelmektedir. ادحى، افعول vezninde olup دحوت fiilinden türemiştir. دحية: Bir adam ismidir.[446]

445 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (قلم) maddesi.
446 Bu, Dihye b. Halife Kelbî'dir. Bkz. İbn Hacer, *İsâbe*, I, 473.

دخر / D-h-r

وهم داخرون (16/Nahl 48); yani onlar **hakirdirler**. ادخرته فدخر: Onu horladım, o da horlandı, denir. Şu âyet de bu anlamdadır: إن الذين يستكبرون عن عبادتي سيدخلون جهنم داخرين: *Büyüklük taslayarak bana kulluk etmekten kaçınanlar **aşağılanarak** cehenneme gireceklerdir* (40/Mü'min 60). دخر fiilinin aslı, يدخر şeklinde olup, ele almakta olduğumuz madde ile herhangi bir alakası yoktur.

دخل / D-h-l

دخول /*Girmek*: خروج /*Çakma*'nın zıddıdır. Bu kelime, mekân, zaman ve eylemlerle ilgili olarak kullanılır: دخل مكان كذا: *Falan yere girdi.* Allah buyurur ki: ادخلوا هذه القرية: *Şu şehre **girin*** (2/Bakara 58); ادخلوا الجنة بما كنتم تعملون: *Yapmış olduğunuz güzel işlerin mükâfatı olarak **girin** cennet'e* (16/Nahl 32); ادخلوا ابواب جهنم خالدين فيها: *Ebedî olarak içinde kalmak üzere **girin** cehennemin kapılarından* (39/Zümer 72); ويدخلهم جنات تجري من تحتها الأنهار: *Allah, onları altlarından ırmaklar akan cennetlere **sokacak*** (58/Mücâdele 22); يدخل في رحمته من يشاء: *Allah, dilediğini rahmetine **sokar*** (76/İnsan 31); وقل رب ادخلني مدخل صدق: *De ki: "Rabbim, beni doğruluk **girdirişiyle girdir**"* (17/İsra 80).

مدخل; يدخل دخل fiilinden; مدخل ise ادخل fiilinden türemiştir. ليدخلنهم مدخلا يرضونه: *Allah, onları razı olacakları **bir yere sokacaktır*** (22/Hac 59); مدخلا

مُدْخَلًا *Güzel* ***bir yer*** (4/Nisâ 31) sözü her iki şekilde de okunmuştur.[447]

مَدْخَلًا şeklinde fetha ile okunduğunda, sözü edilen kişilerin söz konusu yeri kastedip gittiklerine ve şu âyetlerde zikredilenler gibi olmadıklarına işaret eder: الذين يُحْشَرُونَ عَلَى وُجُوهِهِمْ إِلَى جَهَنَّمَ: *O yüzükoyun cehenneme toplanacak olanlar* (25/Furkân 34); إِذِ الأَغْلَالُ فِي أَعْنَاقِهِمْ وَالسَّلَاسِلُ يُسْحَبُونَ: *O zaman boyunlarında halkalar ve zincirler olduğu hâlde sürükleneceklerdir* (40/Mü'min 71).

مُدْخَلًا şeklinde zamme/ötre ile okunduğunda ise şu âyetteki ile aynı anlamda olur: لَيُدْخِلَنَّهُمْ مُدْخَلًا يَرْضَوْنَهُ: *Allah, onları razı olacakları* ***bir yere sokacaktır*** (22/Hac 59). اِدَّخَلَ: Girmeye çalıştı. Allah buyurur ki: لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَأً أَوْ مَغَارَاتٍ أَوْ مُدَّخَلًا: *Eğer sığınacak bir yer, yahut (barınacak) mağaralar, ya da* ***sokulacak bir delik*** *bulsalardı* (9/Tevbe 57).

دَخَلٌ: Fesattan, kin gibi gizli düşmanlıktan ve bir yere mensup olma iddiasından kinâyedir. Bu kökten; دَخَلَ دَخَلًا denir. Allah buyurur ki: تَتَّخِذُونَ أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ *Yeminlerinizi kendi aranızda bir* ***bozuculuk*** *unsuru yaparak..* (16/Nahl 92). Kişinin akıl noksanlığından ve aslının bozuk olduğundan kinâye olarak دُخِلَ فلان فهو مَدْخُولٌ denir. Bu anlamdan شَجَرَةٌ مَدْخُولَةٌ: *İçi bozulan/çürüyen ağaç* denir.

Develer için kullanılan دِخَالٌ sözcüğü, bir devenin ikinci kez su içmesi için, henüz su içmeyen develerin arasına girmesi anlamına gelir. دَخَلٌ: Bir kuş ismidir. Ona bu adın verilmesi, birbirine dolanmış olan ağaçların arasına girdiği içindir. دَوْخَلَةٌ /*Hurma sepeti*: Bilinmektedir. دخل بِامْرَأَتِه: Kişinin eşiyle cinsel ilişkiye girmesinden kinâyedir. Şu âyet de bu anlamdadır: وَرَبَائِبُكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ: *Kendileri ile* ***zifafa girdiğiniz*** *kadınlarınızdan olan üvey kızlarınız. Eğer üvey kızlarınızın anneleri ile* ***zifafa girmemişseniz*** *onlarla evlenmenizde size bir günâh yoktur* (4/Nisâ 23).

دخن / D-h-n

دُخَانٌ /*Duman*, عُثَانٌ gibi, aleve eşlik eden şeydir. Allah buyurur ki: ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ: *Sonra* ***duman*** *hâlinde bulunan göğe yöneldi* (41/Fussilet 11); yani, duman gibi olan göğe yöneldi. Bu âyet göğün herhangi bir dayanağının olmadığına işarettir. دَخَنَتِ النَّارُ تَدْخَنُ: Ateşin dumanı çok oldu. دُخْنَةٌ de bu anlamdan gelmektedir; ancak bu kelime tütsülenen kokular anlamında bilinmektedir.

دَخِنَ الطَّبِيخُ: Duman, yiyeceği bozdu. Dumanın rengi düşünülerek şöyle denir: شَاةٌ دَخْنَاءُ /*Karamtrak koyun*. ذَاتُ دُخْنَةٍ /*Karamtrak renginde*. لَيْلَةٌ دَخْنَانَةٌ *Karanlık gece*. Dumanın verdiği eziyet nokta-i nazarından da هُوَ دَخِنُ الخُلُقِ: *O kötü ahlaklıdır* denir. Hadiste

447Nâfi' ve Ebû Ca'fer, mim'in fethi ile diğer kurra ise mim'in zammi ile okumuşlardır. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 189.

de şöyle geçmektedir: "هُدْنَة على دخن: *İç fesadın/bozukluğun üzerinde bir sükûnet.*"[448]

در / D-r-r

وأرسلنا السماء عليهم مدرارا: *Göğü üzerlerine **bol bol** boşaltmıştık* (6/En'âm 6); يرسل السماء عليكم مدرارا: *Üzerinize gökten **bol** yağmur göndersin* (71/Nûh 11). Bu kelimenin aslı, دَرّ ve دِرَّة; -yani süt- kökünden gelmektedir. Bu kelime, yağmur için istiâre edilmektedir, tıpkı deve ve niteliklerinin istiâre edildiği gibi.

لله درّه: *Ne cömert adam!*; درّ درّك: *İyilik dediğin senin iyiliğindir/ İyiliğin artsın!* denir. Bu anlamdan pazar için دِرَّة -yani alış verişi çok olan- sözü istiâre edilmiştir. Darb-ı meselde de şöyle denir: سبقت درّته غراره: *Onun kötülüğü iyiliğini geçti.* Bu tıpkı şu deyim gibidir: سبق سيله مطره: *Onun seli yağmurunu geçti.*[449] Şu söz de bu anlamdan türemiştir: اسْتدرّت المعزى: Yani keçi, erkeği/tekeyi (döllenmeyi) arzuladı. Bu sözün bu şekilde söylenmesi şundan dolayıdır: Çünkü keçi, erkeği arzuladığında gebe kalır; gebe kaldığında da doğurur; doğurduğunda da süt verir. Dolayısıyla keçinin erkeği istemesi, kinâye yoluyla اِسْتِدْرار kelimesiyle ifâde edilmektedir.

448 Ebû Dâvûd, HN: 4244; Ahmed, *Müsned*, V, 386.

449 Bu deyim, tehditte bulunup da onu yapmayan kişi için kullanılır. Bkz. Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, s. 322.

درج / D-r-c

درجة tıpkı منزلة gibidir. Ancak aynı düzlemde uzanıp gitmek değil de yükselmek dikkate alındığında *menzile*'ye, *derece* denir. Örneğin dam ve merdiven derecesi gibi. Ayrıca bu kelime "yüksek mevki" anlamında da kullanılır: وللرجال عليهن درجة: *Erkeklerin kadınlar üzerindeki hakları **bir derece** daha fazladır* (2/Bakara 228). Bu âyet, erkeklerin kadınlardan akıl, siyaset ve şu âyette işaret edilen benzeri konularda daha üstün olduklarına dikkat çekmektedir: الرّجال قوّامون على النساء: *Erkekler, kadınlar üzerine idareci ve hâkimdirler* (4/Nisâ 34).

Bu kelimenin geçtiği diğer bazı âyetler de şunlardır: لهم درجات عند ربهم: *Onlara Rablerinin katında **dereceler** vardır* (8/Enfâl 4); هم درجات عند الله: *Onlar (insanlar) Allah katında **derece derecedirler*** (3/Âl-i İmran 163); yani onlar Allah katında dereceler/makamlar sahibidirler. Yukarıda geçenlere benzetilerek درجات النّجوم: *Yıldızların dereceleri* denir.

Yolun ortasına da مدرجة denir. فلان يتدرّج فى كذا: Falan kişi falan şeyde derece derece yükselmektedir. درج الشيخ والصبي درجانا: Yaşlı ve çocuk, merdivende yükselen kişinin yürüdüğü gibi yürüdü. دَرْج: Kitap ve elbiseyi dürmektir. Dürülen şeye de دَرْج denir. Ayrıca istiâre yoluyla ölüme de دَرْج denir. Tıpkı طوته المنية

Ölüm onu dürdü deyiminde طَوَى kelimesinin istiâre yoluyla ölüm için kullanıldığı gibi. مَنْ دبّ ودرج: Yani, diri olan yürür; ölen ise hâllerini dürmüş olur.

والّذين كذّبوا بآياتنا سنستدرجهم من حيث لا يعلمون: *âyetlerimizi yalanlayanları, hiç bilemeyecekleri bir yerden* ***derece derece*** *(azaba)* ***yaklaştıracağız*** (7/A'râf 182). Bazılarına göre sözün anlamı şöyledir: Kitabın dürüldüğü gibi onları düreceğiz. Bu âyet, sözü edilen kişilerin gaflet içinde olduklarına işaret etmektedir. Tıpkı şu âyet gibi: ولا تطع من أغفلنا قلبه عن ذكرنا: *Kalbini bizi anmaktan alıkoyduğumuz kişiye itâat etme* (18/Kehf 28).

دَرْج: Eşyanın konulduğu sepet/ çekmece. دَرْجه: Dürülüp devenin rahmine konulan bez. Kimisine göre de سنستدرجهم âyet *ifâde*sinin anlamı şöyledir: *Onları derece derece yakalayıveririz.* Bu da onlarm azaba yavaş yavaş yaklaştırılmasıdır. Tıpkı merdiven ve basamaklarda yükselmek ve inmek gibi. دُرّاج /*Çil, Duraç*: Yavaş yavaş yürüyen bir kuştur.

درس / D-r-s

دَرَسَ الدّار: Evin/yurdun izi kaldı. Bir şeyin izinin kalması, söz konusu şeyin yok olmasını gerektirir. Bundan dolayı دُرُوس, yok olmak/silinmek diye açıklanmıştır. دَرَسَ الكتاب: *Kitap yok oldu/silindi*, sözü de bu anlamdadır. دَرَسْتُ العلم: İlmi ezberlemek suretiyle izini elde ettim. Bilginin elde edilmesi, sürekli okumakla gerçekleştiğinden bu tür okuma da دَرْس sözcüğüyle ifâde edilir.

Allah buyurur ki: ودرسوا ما فيه: *Onlar Kitab'dakini* ***sürekli okuyorlardı*** (7/A'râf 169); كونوا ربّانيّين بما كنتم تعلّمون الكتاب وبما كنتم تدرسون: *Öğrettiğiniz Kitap ve* ***okuduğunuz şeyler*** *gereğince Rabba hâlis kullar olun!* (3/Âl-i İmran 79); وما آتيناهم من كتب يدرسونها: *Biz onlara* ***okuyacakları*** *bir Kitap vermemiştik* (34/Sebe' 44); وليقولوا درست: *"Sen* ***ders almışsın****" demeleri için* (6/En'âm 105). Âyetteki دَرَسْتَ sözü, دارست şeklinde de okunmuştur.[450] Buna göre sözün anlamı şöyle olur: *Sen Kitap ehliyle komşuluk yapmışsın.*

Bazıları ودرسوا ما فيه (7/A'râf 169) sözünü; *Kitab'dakiyle amel etmeyi* ***terk ettiler***, şeklinde yorumlamışlardır. Bu anlam şu sözden gelmektedir: دَرَسَ القَوْمُ المكان: Yani, toplum, mekânın izini eskitti. دَرَسَتِ المرأة: Kadının hayızlı olmasından kinâyedir [yani, kadın hayız gördü]. درس البعير: Devede uyuz izi oluştu.

درك / D-r-k

درك de درج gibidir. Ancak درج yükselmek; دَرْك ise aşağıya inmek, anlamında kullanılır. Bundan dolayı "cennet dereceleri" ve "ateş/cehennem derekeleri" denir. Cehennemin aşağıda olması düşüncesinden dolayı

450 İbn Kesîr ve Ebû Amr bu şekilde okumuşlardır. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 214.

ona هاوية /uçurum/çukur denmiştir. Allah buyurur ki: إنّ المُنافقين في الدّرك الأسْفل من النار: *Şüphesiz ki münafıklar, ateşin en aşağı* ***tabakasındadırlar*** (4/ Nisâ 145).

Ayrıca denizin en dip yerine دَرْك denir. Suya ulaşmak için başka bir ipin bağlandığı ipe ve bir şeyin ardından insana ulaşan şeye de دَرَك denir. Örneğin alış verişte ödenen bedel gibi. Allah buyurur ki: لا تخاف دركا ولا تخشى: *Derek'ten korkma, endişelenme* (20/Tâhâ 77); yani size yetişmelerinden korkma.

أدرك: Bir şeyin son noktasına ulaştı. أدْرك الصبي: Sabi, çocukluğun sonuna ulaştı. Bu da kişinin erginlik çağına ulaştığı zamandır. Allah buyurur ki: حتى إذا أدركه الغرق: *Boğulma kendisini* ***yakalayınca*** (10/Yûnus 90); لا تدْركهُ الأبصارُ وهو يُدرك الأبصار: *Gözler O'nu* ***görmez****, O gözleri görür* (6/En'âm 103).

Kimisi âyetteki görmeyi, görme organı olan göz diye yorumlarken, kimileri de onu basiret anlamına hamlederek Hz. Ebû Bekir'den rivâyet edilen şu söze dikkat çektiğini belirtmişlerdir: يا من غاية معرفته القصور عن مَعْرفته: *Ey O'nu bilmenin son noktasının, O'nun bilgisine ulaşamamak olan!* Zira Yüce Allah'ı bilmenin son noktası, eşyayı bilip Allah'ın; ne bunlardan herhangi biri, ne de benzerleri olduğunu; aksine gördüğün her şeyin O'nun yarattığını bilmendir.

تدارُك kelimesi, daha çok yardım etmek ve nimet konularında kullanılır: لوْلا أن تداركهُ نعمة من ربّه: *Eğer Rabbinden ona bir ni'met* ***yetişmeseydi*** (68/Kalem 49); حتى إذا ادّاركوا فيها جميعا: *Nihayet hepsi birbiri ardından gelip orada* ***bir araya gelince*** (7/A'râf 38); yani her biri diğerleriyle bir araya gelince. بَل اداركَ علمُهُم في الآخرة: *Hayır, onların bilgileri âhiret konusunda* ***yetersiz kalmıştır*** (27/Neml 66). Ayette geçen ادّارك sözünün aslı, تدارك'dir; tâ harfi dâl harfiyle kaynaştırılmış ve kelimenin baş tarafı sâkin olduğundan önüne vasıl hemzesi getirilmiştir.

Şu âyet de aynı durumdadır: حتّى إذا اداركوا فيها: *Nihâyet hepsi* ***birbiri ardından gelip*** *orada* ***bir araya gelince*** (7/A'râf 38). Şu âyetlerde de aynı işlem yapılmıştır: اثاقلتم إلى الأرْض: *Yere çakılıp kaldınız* (9/Tevbe 38); اطيّرنا بك: *Senin yüzünden uğursuzluğa uğradık* (27/Neml 47). Yukarıda geçen Neml suresi 66. âyeti, şu şekilde de okunmuştur: بل أدْرك علمُهُم في الآخرة.[451] Hasan, âyetin şu anlamda olduğunu söyler: Âhiret konusunda **bilgisizdirler**.

Gerçek şudur ki, âhirete gitme konusunda bilgileri sona erdi, dolayısıyla onun hakkında bilgisiz kaldılar. Bazılarına göre de âyetin anlamı şöyledir: Aslında, âhirette; yani onlar âhirete göçtüklerinde onun gerçek olduğunu **bileceklerdir**. Zira dünyada zanna dayanan şeyler, âhirette kesin bilgi olur.

451 İbn Kesîr, Ebû Amr Ebû Ca'fer ve Ya'kûb bu şekilde okumuşlardır.

درهم / D-r-h-m

وشروه بثمن بخس دراهم معدودة: *Onu basit bir karşılıkla, **birkaç paraya** sattılar* (12/Yûsuf 20). درهم: Kendisiyle alış verişin yapıldığı basılmış gümüş.

درى / D-r-y

دراية: Bir tür hile ile elde edilen bilgi. دريته ودريت به: *Onu bildim.* دِرْية tıpkı فطنة ve شعرة kelimeleri gibidir. ادريت: *Hile ile bildim.* Şair şöyle der:

وماذا يدّري الشعراء مني وقد جاوزت رأس الأربعين ١٥٦.

*156- Şairler, benden ne **kurnazlıklar bekliyorlar**;*

Oysa ben kırkımı aşmış durumdayım [452]

دريّة: Atış eğitiminin yapıldığı hedef. Ayrıca bu kelime; avcının, avı ürkütmemek ve arkasına gizlenip ava ok atmak/ateş etmek için ayakta beklettiği deve anlamına da gelir. مدرى: Koyun boynuzuna denir; çünkü koyun onunla kendini savunmaktadır. مدرى Kelimesi bu anlamdan istiâre yoluyla saçın düzeltildiği şey (tarak) anlamında da kullanılır.

Allah buyurur ki: لا تدري لعل الله يحدث بعد ذلك أمرا: ***Bilmezsin**, olur ki Allah, bundan sonra bir durum ortaya çıkarıverir* (65/Talak 1); وإن أدري لعله فتنة لكم: ***Bilmem** belki bu gecikme sizi denemek içindir* (21/Enbiyâ 111); ما كنت تدري ما الكتاب: *Sen Kitap nedir **bilmezdin*** (42/Şûrâ 52).

Kur'ân'da وما أدراك sözünün zikredildiği her yerde onun peşinden açıklaması yapılmıştır. Örneğin: وما أدراك ما هيه نار حامية *O uçurumun ne olduğunu **bilir** misin? O, kızgın bir ateştir* (101/Kâri'a 10-11); وما أدراك ما ليلة القدر ليلة القدر خير من ألف شهر: ***Bilir** misin nedir Kadir Gecesi? Kadir Gecesi bin aydan daha hayırlıdır* (97/Kadir 2-3).

وما أدراك ما الحاقة: ***Bilir** misin gerçekleşecek kıyametin ne olduğunu?* (69/Hâkka 3); ثم ما أدراك ما يوم الدين: *Evet, Din Gününün ne olduğunu **bilir** misin?* (82/İnfitar 18). قل لو شاء الله ما تلوته عليكم ولا أدراكم به: *De ki, Eğer Allah dileseydi ben onu size okumazdım. O da onu hiçbir şekilde size **bildirmezdi*** (10/Yûnus 16). Bu âyette geçen أدراكم fiili دريت kökünden gelmektedir. Eğer درات kökünden olsaydı âyet ولا أدراكموه şeklinde okunacaktı.

Kur'ân'da وما يدريك sözünün zikredildiği her yerde ise onun peşinden herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Örneğin: وما يدريك لعله يزكى: *Ne **bilirsin** belki o arınacak?* (80/Abese 3); وما يدريك لعل الساعة قريب: *Ne **bilirsin**, belki saat (dünyanın sonu) yakındır* (42/Şûra 17). دراية kelimesi Yüce Allah ile ilgili kullanılmaz. Şairin şu ifâdesi ise kaba Arapların yakışıksız sözlerindendir:

---

452 Suhaym b. Vesîl'e ait bu şiir için bkz. Feyrûzâbâdî, *Besâir*, II, 597; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (درى) maddesi.

١٥٧- لا هُمَّ لا أدري وأنت الدّاري

*157- Ey Allah'ım, ben bilmiyorum; **Dâri [bilen]** sensin.*[453]

درأ / D-r-e

درء: İki yandan birine meyletmektir. قومت درأه *Onun eğriliğini düzelttim*; درأت عنه: *Onun tarafını savundum*, denir. فلان ذو تدرئ Falan kişinin, düşmanlarını savmaya gücü vardır. دارأته: Onu kovdum. Allah buyurur ki: ويدرؤون بالحسنة السيئة: *Kötülüğü iyilik ile **savarlar*** (13/Ra'd 22); ويدرأ عنها العذاب أن تشهد أربع شهادات بالله إنه لمن الكاذبين: *Kadının da dört defa sözüne Allah'ı şâhid tutup kocasının, mutlaka yalan söyleyenlerden olduğuna şâhidlik etmesi, kendisinden azâbı **kaldırır*** (24/Nûr 8).

Hadiste de şöyle geçmektedir: ادرءوا الحدود بالشبهات: *Cezaları şüphelerle **defedin*** [Şüphe olduğu takdirde ceza uygulamayın].[454] Bu hadis, cezanın uygulanmaması için bir çare aramaya işaret eder. Allah buyurur ki: قل فادرءوا عن أنفسكم الموت إن كنتم صادقين *De ki, "Eğer doğru iseniz, kendinizden ölümü **savınız**!"* (3/Âl-i İmran 168). فادارأتم فيها: *Onun (katili) hakkında **birbirinizle atışmıştınız*** (2/Bakara 72).

Bu âyette geçen اداراتم fiili تفاعلتم veznindedir. Onun aslı تدارأتم'dır. Tahfif için idgam yapılmıştır; tâ harfi dâl'e dönüştürülmüş; idgam için sakin yapılmış ve vasıl elif'i getirilerek افاعلتم vezninde olmuştur. Bazı dilbilimcileri, ادارأتم fiilinin افتعلتم vezninde olduğunu söylemişlerdir; fakat onlar birkaç açıdan yanılmışlardır:

١- ادّارأتم sekiz, افتعلتم ise yedi harflidir.

2- Vasıl elifinin ardından gelen tâ'dir; oysa onlar onu dâl yapmışlardır.

3- İkinci harfin peşinde gelen dâl'dir; onlar ise onu tâ yapmışlardır.

4- Aynu'l-fiili sahih olan fiilin iftiâl tâ'sından sonrası mutlaka harekeli olur; oysa onlar burada onu sakin yapmışlardır.

5- Bu örneğimizde tâ ve dâl harfleri arasına zaid bir harf girmiştir; oysa افتعلت fiilinde böyle zaid bir harf gelemez.

6- Onlar, elif'i aynu'l-fiil yerine koymuşlardır; oysa elif aynu'l-fiil değildir.

7- افتعل fiilinde, tâ harfinin öncesinde de sonrasında da iki harf vardır; ادّارأتم fiilinde ise tâ harfinden sonra üç harf vardır.

دسّ / D-s-s

دسّ: Bir şeyi bir şeye bir tür zorlamayla sokmaktır. دسسته فدسّ: *Onu gizledim, o da gizlendi.* قد دسّ البعير بالهناء *Deve katranla boyandı.* Denilir ki; ليس الهناء بالدّسّ: *Gizlemekle yağlanma olmaz.* Allah buyurur ki: أم يدسّه في التراب *Yoksa onu toprağa mı **gömsün**!* (16/Nahl 59).

---

453 Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (درى) maddesi.

454 Hâkim, *Müstedrek*, IV, 384.

دسر / D-s-r

وحملناه على ذات ألواح ودسر: *Nuh'u tahtalardan yapılmış,* ***çivilerle çakılmış*** *gemiye bindirdik* (54/Kamer 13) sözündeki دسر, مَسَامِير/çiviler anlamındadır. Tekili, دسار şeklinde gelir. دسر kelimesinin asıl anlamı, bir şeyi zorla şiddetli bir şekilde itmektir. دسره بالرمح: *Onu mızrakla itekledi.* رجل مدسر sözü, رجل مطعن: *Vurulan/dürtülen adam* sözü gibidir.

Bu anlamda şöyle rivâyet edilmektedir: ليس في العنبر زكاة، إنما هو شيء دسره البحر: *Anber'de zekât yoktur; o, denizin* ***attığı*** *bir şeydir.*[455] [Hasan şöyle der: دسر: geminin göğsüne denir. Çünkü o, kaburgasıyla suyu itmektedir. Ayrıca geminin kendileriyle bağlandığı çivi ve şeritlere de دسر denir. Mücahid derki; دسر geminin direklerine denir. Bazılarına göre ise geminin kaburgasına; diğer bazılarına göre de onun ana gövdesi ile her iki tarafına denir].[456]

دسى / D-s-y

وقدْ خابَ من دسَّاها: *Onu* ***kirletip gömen*** *de ziyan etmiştir* (91/Şems 10); yani onu günâhlara gömen. Ayette geçen دَسَّاها fiilinin aslı دسّسها'dir. Sin'lerden biri yâ harfine dönüşmüştür. Tıpkı تظنّيت' nun aslı, تظنّنت olduğu gibi.

دع / D-a-a

دَعّ: Şiddetle kovmaktır. Bunun aslı ise sürçen kişiye; دَعْ, دعْ denmesidir; tıpkı ona لعا dendiği gibi. Allah buyurur ki: يوم يدعون الى نار جهنم دعا: *O gün onlar cehennem ateşine* ***itilip kakılacaklar*** (52/Tûr 13); فذلك الذي يدعّ اليتيم: *İşte o, öksüzü* ***iter, kakar*** (107/Mâ'ûn 2). Şair de şöyle der:

۱۵۸- دعّ الوصيّ في قفا يتيمه

158- Vasinin, yetiminin ensesini ***itteklediği*** *gibi.*[457]

دعا / D-a-v

دعاء, نداء/*nidâ* gibidir. Ancak *nidâ*, kendisine isim eklenmeden يا, أيا ve benzeri edatlarla telâffuz edilir. *Duâ* ise, neredeyse kendisiyle birlikte bir isim olmadan telâffuz edilmez. Örneğin يا فلان gibi. Kimi zaman bu kelimelerin her biri diğerinin yerine de kullanılmaktadır. Allah buyurur ki: ومثل الذين كفروا كمثل الذي ينعق بما لا يسمع الا دعاء و نداء: *İnkârcıların durumu, sözleri ancak* ***bağırma*** *ve çağırma biçiminde algılayarak (anlamadan) tekrarlayan kişi gibidir* (2/Bakara 171). Bu kelime *tesmiye*/isim verme anlamında da kullanılır. Örneğin: دعوت ابني زيدا: Oğluma Zeyd ismini verdim.

Yüce Allah Hz. Muhammed'i yüceltmeyi/ona değer vermeyi teşvik ederek şöyle buyurmaktadır: لا تجعلوا

---

455 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 363.

456 Büyük parantez içindeki bilgi, metne karıştırılmış haşiye olabilir.

457 Ebû Nuvâs'a ait bu şiir için bkz. Askerî, *Divânu'l-Maânı*, Mektebetu'l-Endelüs, Bağdat, I, 357.

دعاء الرسول بينكم كدعاء بعضكم بعضا: *El-çinin* ***çağırmasını****, aranızda herhangi birinizin diğerini* ***çağırmasıyla*** *bir tutmayın* (24/Nûr 63). Bu, "Ya Muhammed", diyenlere yönelik bir uyarıdır. دعوته: Ondan bir şey istedin; ondan yardım talep ettin. Şu âyetler bu anlamdadır: قالوا ادع لنا ربك: "*Bizim için Rabbine* ***dua et****" dediler* (2/Bakara 68); yani "O'na sor" dediler. قل أرأيتكم إن أتاكم عذاب الله أو أتتكم الساعة أغير الله تدعون إن كنتم صادقين بل إياه تدعون: *De ki: "Bir düşünün bakalım! Allah'ın azabı yakanıza yapışsa yahut o saat gelip çatsa, Allah'tan başkasına mı* ***yakarırsınız****? Doğru sözlü iseniz söyleyin!" Hayır, yalnız O'na* ***yakarırsanız*** (6/En'âm 40-41). Bu âyet, başınıza bir sıkıntı geldiğinde sadece Allah'tan yardım isteyeceğinize işaret etmektedir.

وادعوه خوفا وطمعا: *O'na korku ve umutla* ***yalvarın*** (7/A'râf 56); وادعوا شهداءكم من دون الله إن كنتم صادقين: *Allah dışındaki destekçilerinizi/tanıklarınızı da* ***çağırın****. Eğer doğru sözlü kişilerseniz* (2/Bakara 23); وإذا مس الإنسان ضر دعا ربه منيبا إليه: *Insana bir zarar/zorluk dokununca, Rabbine yönelerek O'na* ***dua*** *eder* (39/Zümer 8); وإذا مس الإنسان الضر دعانا لجنبه أو قاعدا أو قائما: *İnsanın başına bir sıkıntı gelince yan yatarken de, oturup kalkarken de Bize* ***yalvarıp yakarır*** (10/Yûnus 12); ولا تدع من دون الله ما لا ينفعك ولا يضرك: *Allah'tan başka; sana ne fayda, ne de zarar veremeyecek olan şeylere* ***yalvarma****!* (10/Yûnus 106); لا تدعوا اليوم ثبورا واحدا وادعوا ثبورا كثيرا: *Bugün bir yok oluş değil, birçok yok oluş* ***isteyin*** (25/Furkân 14). Bu da kişinin; يا لهفاه ويا حسرتاه ve benzeri üzüntü ifâde eden sözler söylemesidir. Âyet; "Çok fazla üzülürsünüz" anlamını ifâde eder.

ادع لنا ربك *Bizim için Rabbine* ***dua et*** (2/Bakara 68); yani O'na sor. Bir şeye çağırmak, ona yönelmeye teşvik etmektir: قال رب السجن أحب إلي مما يدعونني إليه *(Yûsuf) dedi. "Rabbim! Zından benim için bunların beni* ***çağırdığı*** *şeyden daha sevimlidir"* (12/Yûsuf 33); والله يدعو إلى دار السلام: *Allah, esenlik yurduna* ***çağırır*** (10/Yûnus 25); ويا قوم ما لي أدعوكم إلى النجاة وتدعونني إلى النار تدعونني لأكفر بالله وأشرك به ما ليس لي به علم: *Ey kavmim, neden ben sizi kurtuluşa* ***çağırdığım*** *hâlde siz beni ateşe* ***çağırıyorsunuz****? Siz beni Allah'ı inkâr etmeye ve hakkında bilgim olmayan şeyleri ona ortak koşmaya* ***davet ediyorsunuz*** (40/Mü'min 41-42); لا جرم أنما تدعونني إليه ليس له دعوة في الدنيا ولا في الآخرة *Kuşku yok ki, beni kendisine* ***çağırdığınız*** *şeyin ne dünyada ne de âhirette bir daveti yoktur* (40/Mü'min 43); yani yüksek bir makam ve değerleri yoktur.

دعوة: Soy iddiasında bulunma anlamına tahsis edilmiştir. Kök anlamı ise, insanın üzerinde olduğu hâldir. Tıpkı قعدة ve جلسة kelimeleri gibi.

Arapların; "دع داعي اللبن"[458] sözü, "Sütü kendisine çeken bir kalıntı bı-

---

458 Müellifin Arap sözü diye aktardığı bu söz, bir hadistir. Bkz. Ebû Ubeyde, *Garibu'l-Hadîs*, II, 9; Ahmed, *Müsned*, IV, 76.

rak" anlamındadır. [Ebû Ubeyde bu hadisi şöyle yorumlamaktadır: Memede biraz süt bırak; hepsini sağma. Zira sağıcının bıraktığı süt, geride kalanı çağırıp onu da indirir. Fakat sağıcı memeyi tamamıyla sağarsa (sonraki sağmalarda) süt yavaşlar/azalır.]

ادعاء: Kişinin bir şeyin kendisine ait olduğunu iddia etmesidir. Savaşta ise kişinin kendini tanıtmasıdır. Allah buyurur ki: ولكمْ فيها ما تدّعون نزلا: *Orada **davet ettiğiniz** her şey vardır Bir ağırlama olarak* (41/Fussilet 31-32); yani talep ettiğiniz her şey vardır. دعوى ,ادعاء anlamına gelir: فما كان دعواهم إذ جاءهم بأسنا الا انْ قالوا انّا كنّا ظالمين: *Azabımız onlara geldiğinde "Biz gerçekten zalimlermişiz!" demelerinden başka **iddiaları** kalmadı* (7/A'râf 5) . Ayrıca دعوى ,دعاء anlamına da gelir: وآخر دعواهم أنِ الحمْدُ لله ربّ العالمين: *Onların dualarının sonu şudur: Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur* (10/Yûnus 10).

دفع / D-f-a

دفع إلى edatı ile muteaddî olduğunda vermek anlamına gelir: فادْفعُوا إليهم امْوالهُم: *Mallarını kendilerine **verin*** (4/Nisâ 6). عن edatı ile muteaddî olduğunda ise himâye etmek/korumak anlamına gelir: إنّ الله يُدافعُ عن الّذين آمنُوا: *Allah, iman edenleri **korur*** (22/Hac 38); ولوْلا دفْعُ الله النّاس بعْضهُمْ ببعْضٍ لهُدّمتْ صوامعُ وبيعٌ وصلواتٌ ومساجدُ يُذْكرُ فيها اسْمُ الله كثيرا: *Eğer Allah'ın bazı insanları diğer bazılarıyla **savunması** olmasaydı, içlerinde Allah'ın ismi çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler yıkılırdı* (22/Hac 40); ليْس لهُ دافعٌ من الله ذي المعارج: *Onu **defedecek** yoktur. Yükselme derecelerinin sahibi olan Allah katından* (70/Meâric 2-3); yani koruyacak. مدفع: Herkesin itekledigi/kovduğu kişi. دفعة: Sağanak yağmur. دفاع: Şiddetli akan büyük sel suyu.

دفق / D-f-k

خلق منْ ماء دافق: ***Atılan** bir sudan yaratıldı* (86/Tarık 6); yani süratle akan. Bu anlamdan istiâre yoluyla şöyle denilmektedir: جاءوا دفقة: *Hızlı geldiler.* بعير أدفق: Süratli deve. مشى الدفقى: Hızlı akan su gibi yürüdü. تدفقوا: *Hızlı yürüdüler.*

دفئ / D-f-e

دفء kelimesi برد /soğuğun zıddıdır. Allah buyurur ki: لكمْ فيها دفء ومنافع: *Onlarda sizi **ısıtacak** şeyler ve birçok faydalar vardır* (16/Nahl 6). Âyette geçen دفء kelimesi, kendisiyle ısınılan şey anlamındadır. رجل دفآن: *Kalın/sıcak giyinen adam*; امْرأة دفأى: *Kalın/sıcak giyinen kadın*; بيْتٌ دفيء: *Sıcak ev.*

دك / D-k-k

دك: Yumuşak ve düz toprak. قدْ دكّه دكا: *Onu dümdüz yaptı.* Allah buyurur ki: وحملت الأرْض والجبال فدكّتا دكّة واحدة: *Yeryüzü ve dağlar kaldırılıp birbiri-*

ne tek ***çarpışla çarpılıp darmadağın edildiği*** *zaman* (69/Hâkka 14); كلا اذا دكت الارض دكا دكا: *Hayır,* ***yer sarsılıp dümdüz olduğu*** *zaman* (89/Fecr 21); yani yumuşak toprak gibi olduğu zaman. فلمّا تجلى ربّه للجبل جعله دكا: *Rabbi dağa tecelli edince onu* ***yerle*** *bir ediverdi* (7/A'râf 143). دكان /*Dükkan* sözcüğü de bu anlamdan gelmektedir. دكداك: Yumuşak kum. ارض دكاء: Düz yer. Çoğulu دُك şeklinde gelir. Düz yere benzetilerek hörgüçsüz deveye ناقة دكاء denir.

دل / D-l-l

دلالة: Kendisiyle bir şeyin bilgisine ulaşılan şeydir. Lafızların manaya delâleti; işaret, remiz, kinâye ve hesap konusundaki sayıların delâleti gibi. Söz konusu şeyleri delâlet/işaret yapan kişinin kastı olsun veya olmasın, aynıdır. Örneğin bir insanın hareket ettiğini gören, onun canlı olduğunu bilir. Bu anlamda Allah buyurur ki: ما دلّهم على موته إلا دابّة الارض تاكل منسأته: *Onun ölümünü, değneğini yiyen bir ağaç kurdundan başkası onlara* ***göstermedi*** (34/Sebe' 14). دلالة kelimesinin aslı, كتابة ve إمارة gibi mastardır. دال: Delâlette bulunan kişi/Delil getiren. Mübalağa konusunda دليل formu, tıpkı عالم-عليم ve قادر-قدير formları gibidir. Bir şeyin mastarıyla adlandırılması gibi, دال ve دليل kelimeleri دلالة diye isimlendirilir.

دلو / D-l-v

دلوت الدلو: Kovayı çıkardım. Bazılarına göre bu söz; "Kovayı sarktım" anlamındadır. ادليتها: Kovayı çıkardım. Bu sözün; "Kovayı sarktım" anlamında olduğu da söylenmektedir (Bu görüşü, Ebû Mansûr, *eş-Şamil* adlı eserinde söylemiştir). Allah buyurur ki: فأدلى دلوه: ***Kovasını*** *sarkıttı* (12/Yûsuf 19). Bu kelime, istiâre yoluyla bir şeye varma anlamında da kullanılır. Şair şöyle der:

وليس الرزق عن طلب حثيث ولكن ألق
١٥٩- دلوك في الدلاء

159- Hırsla rızık elde edilmez;
Sen sadece ***kovanını*** *kovaların arasına at.*[459]

Yine bu bakış açısıyla *vesileye* مائح [kuyunun dibine inip kovaya su dolduran kişiye] denir. Şair şöyle der:

ولي مدلج لم يورد الناس قبله معل وأشطان
١٦٠- الطوي كثير

160- Öyle bir ***sucum*** *var ki, ondan önce insanlar su başına varamaz;*
O, çeviktir ve örülen kuyunun bir çok ipi var.[460]

Allah buyurur ki: وتدلوا بها الى الحكام: *O malları hakimlerin önüne* ***atmayın/rüşvet olarak vermeyin*** (2/Bakara 188). تدلي: Yaklaşmak ve sarkmak anlamındadır: ثم دنا فتدلى: *Sonra*

---

459 Ebû'l-Esved ed-Düelî'ye ait bu şiir için bkz. Feyrûzâbâdî, *Besâir*, II, 606.

460 Uceyr es-Selûlî'ye ait bu şiir için bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (متح) mad.

*yaklaştı ve **sarktı*** (53/Necm 8).

دلك / D-l-k

دُلُوكُ الشَّمْس: Güneşin batıya yönelmesi: اقِمِ الصَّلاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ *Güneşin **sarkmasından** gecenin kararmasına kadar namazı kıl* (17/İsra 78). Bu anlam şu deyimden gelmektedir: دَلَكْتُ الشَّمْسَ: Güneşin ışınlarını elimle engelledim. Şu söz de bu anlamdadır: دَلَكْتُ الشَّيْءَ فِي الرَّاحَةِ: *Bir şeyi elimde ovaladım.* دَلَكْتُ الرَّجُلَ: Adamı oyaladım. دَلُوك: Sürülen koku. دَلِيك: Kaymak ve hurmadan yapılan yiyecek.

دمدم / D-m-d-m

فَدَمْدَمَ عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ: (91/Şems 14); yani, Rableri onları helak etti ve onlara sıkıntı verdi. دَمْدَمَة'nin, kedi sesinin anlatımı olduğu da söylenmektedir. Şu söz bu anlamdan gelmektedir: دَمْدَمَ فُلَانٌ فِي كَلَامِهِ: *Falan kişi konuşmasında mırıldandı.* دَمَمْتُ الثَّوْبَ: Elbiseyi bir çeşit boya ile boyadım. دِمَام: Kendisiyle boyamlan şey. بَعِيرٌ مَدْمُومٌ بِالشَّحْمِ: *Yağla kaplanılan deve.* دَامَاء ve دُمَّة: Aktavşanın deliğine denir. Tahfif şekliyle دَامَاء ve دَيْمُومَة; geniş çöl anlamındadır.

دم / D-m-y

دَمٌ /*Kan*: Bilinmektedir. Onun aslı, دَمَيٌ'dir. Allah buyurur ki: حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ: *Leş, **kan** size haram kılındı* (5/Mâide 3). Çoğulu دِمَاء şeklinde gelir: لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ: *Birbirinizin **kanlarını** dökmeyeceksiniz* (2/Bakara 84). قَدْ دَمِيَتِ الْجِرَاحَةُ: Yara kanadı فَرَسٌ مَدْمِيٌّ: Koyu kırmızı at; tıpkı kan rengi gibi. دُمْيَة: Güzel şekil. شَجَّةٌ دَامِيَة: [Baş ve yüzdeki] kanlı yara.

دمر / D-m-r

فَدَمَّرْنَاهُمْ تَدْمِيرًا: *Onları **yıkıp yok ettik*** (25/Furkân 36); ثُمَّ دَمَّرْنَا الْآخَرِينَ: *Sonra diğerlerini **yerle bir ettik*** (26/Şuarâ 172); وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ: *Fir'avn'ın ve kavminin yapageldiği şeyleri ve yükseltmekte oldukları sarayları de **yıktık*** (7/A'râf 137). تَدْمِير: Bir şeyi yok etmek. مَا بِالدَّارِ تَدْمُرِيٌّ: *Evde kimse yok.* دَمَّرَ اللهُ عَلَيْهِمْ: *Allah onları(n evlerini, barklarını) yıkıp başlarına geçirmiştir* (47/Muhammed 10) sözünde mef'ûl hazfedilmiştir.

دمع / D-m-a

تَوَلَّوْا وَأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا: *Üzüntüden gözlerinden **yaş** akarak geri döndüler* (9/Tevbe 92). دَمْع: Gözden akan şeye denir. دَمَعَتِ الْعَيْنُ /*Göz, yaş döktü/Gözden yaş aktı* fiilinin mastarı, دَمْعًا ve دَمَعَانًا şeklinde gelir.

دمغ / D-m-ğ

بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ:

*Hayır, biz gerçeği batılın üstüne atarız da onu **tepeler*** (21/Enbiyâ 18); yani onun beynini parçalar. Şu söz de aynı anlamdadır: شجة دامغة: *Beyni parçalayan yara.* Hurmanın kökünden çıkan ve kesilmediği takdirde onu bozan tomurcuğa دامغة denir. Semerin arkasına bağlamlan demire de دامغة denir. Bütün bunlar, beynin parçalanması anlamındaki دمغ sözcüğünden istiâre edilmiştir.

دنر / D-n-r

من ان تأمنه بدينار: *Onlardan öylesi var ki kendisine **bir dinar** emanet etsen* (3/Âl-i İmran 75). Âyette geçen دينار kelimesinin aslı دنّار'dir; iki nûn'dan birisi yâ'ya çevrildi. Bazılarına göre ise onun aslı Farsça; دين آر'dir. Yani, getirdiği şeriat.

دنو / D-n-v

دنوّ: Bizzat veya hükmen yakın olmaktır. Bu kelime mekân, zaman ve mertebe için kullanılır: ومن النخل من طلعها قنوان دانية: *Hurmanın tomurcuğundan da **yakın** salkımlar çıkardık* (6/En'âm 99); ثم دنا فتدلى: *Sonra iyice **yaklaştı** ve sarktı* (53/Necm 8). Bu âyetteki yakınlık hükmîdir. Kimi zaman أدنى lafzı, "daha fazla"nın karşıtı olarak "daha az" anlamında kullanılır: ولا ادنى من ذلك ولا اكثر: *Bundan ister **daha az**, ister daha çok olsunlar* (58/Mücâdele 7).

Kimi zaman da "daha iyi"nin karşıtı olarak "daha kötü" anlamında kullanılır: أتستبدلون الذي هو أدنى بالذي هو خير: *Siz **daha aşağı** bir nimete daha üstün bir nimeti mi değişmek istiyorsunuz?* (2/Bakara 61). Kimi zaman da "son"un karşıtı olarak "evvel/ilk" anlamında kullanılır: خسر الدنيا والآخرة: *O, **ilkini (dünyayı)** de, sondakini (âhireti) de kaybetmiştir* (22/Hac 11); وآتيناه في الدنيا حسنة وانه في الاخرة لمن الصالحين: *Ona **ilkinde (dünyada)** iyilik vermiştik. O, sondakinde (âhirette) de iyilerdendir* (16/Nahl 122).

Kimi zaman da "daha uzağın" karşıtı olarak "daha yakın" anlamında kullanılır: إذ انتم بالعدوة الدنيا وهم بالعدوة القصوى: *O gün siz, vâdinin **daha yakın** kenarında idiniz, onlar da daha uzak kenarında idiler* (8/Enfâl 42). دنيا'nın çoğulu دنى şeklinde gelir. Tıpkı كبرى-كبر; صغرى-صغر gibi.

ذلك أدنى أن يأتوا بالشهادة: *Şâhidliği gereği gibi yapmalarına **en uygun** olan budur* (5/Mâide 108); yani bu, onların tanıklık görevini ifâ etmeleri konusunda âdil davranmalarına en yakın/uygun olan budur. Şu âyet de bu anlamdadır: ذلك ادنى ان تقر اعينهن: *Onların gözlerinin aydın olmasına **en elverişli** olan budur* (33/Ahzâb 51). لعلكم تتفكرون في الدنيا والآخرة: *Böylece Allah size âyetlerini açıklıyor ki **dünya** ve âhiret hakkında düşünesiniz* (2/Bakara 219-220). Bu âyet, ilk yaratılışta olan hâlleri ve son yaratılışta olacak olan şeyleri kapsamaktadır. دانيت بين الامرين: *Her*

iki işi/konuyu birleştirdim. اَدْنَيْتُ احدهُما مِن الآخر: *Onlardan birini diğerine yaklaştırdım.*

Allah buyurur ki: يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِن جَلَابِيبِهِنَّ *Örtülerini üstlerine* ***salsınlar*** (33/Ahzâb 59). أدنت الفرس: Atın doğum zamanı yaklaştı. دنيء: Değeri düşük olandır ve سيِّئ kelimesinin karşılığıdır. دنيء بيِّن الدَّناءة: *Adidir, âdiliği açıktır* denir. "إذا اكلتم فدنوا"[461] rivâyetinde geçen دنا fiili دُنُوّ kökünden gelmektedir. Yani, yemek yediğinizde önünüzden yiyiniz.

دهر / D-h-r

دَهْر: Asıl anlamı, ilk vücuda geldiğinden, son bulacağı ana kadar olan âlemin süresine denir. Şu âyet bu anlamdadır: هل أتى على الإنسان حين من الدهر لم يكن شيئا مذكورا: *İnsanın üzerinden, henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı* ***uzun*** *bir süre geçmedi mi?* (76/İnsan 1). Daha sonra bu kelime uzun olan her müddet için kullanılır oldu. *Dehr*, *zaman*'dan farklıdır. Çünkü *zaman*, hem kısa hem uzun müddet anlamına gelir. دَهْرُ فلان: Falan kişinin hayat müddeti/ömrü. Bu kavram, hayat boyu devam eden adet için de istiâre edilmiştir.

Denilir ki; ما دهري بكذا: *Falan şey benim âdetim değildir.* دهر فلانا نائبة دهرا: yani, falan kişinin başına bir bela geldi. Bu yorumu Halil yapmıştır. Bu sözde geçen دَهْر kelimesi mastardır. Şöyle denir: دهره دَهْرًا: Onu sıkıntıya soktu. دهر داهِرٌ و دهِيرٌ: Sıkıntılı zaman. Bazılarına göre Hz. Peygamber'in; "لا تسبّوا الدّهر فإنّ اللّه هو الدّهرُ: *Zamana sövmeyin. çünkü Allah zamanın kendisidir.*"[462] hadisinin anlamı şöyledir: Allah, zamana nispet edilen hayır, şer, sevinç ve üzüntü gibi şeylerin yaratıcısıdır. Dolayısıyla söz konusu şeyleri yarattığına inandığınız zamana sövdüğünüzde, Allah'a sövmüş olursunuz.

Diğer bazıları ise şöyle der: Hadiste geçen ikinci dehr/zaman sözcüğü birincisinden farklıdır. Çünkü o, fâil anlamında bir mastardır. Anlamı ise şöyledir: Allah *dâhir*'dır; yani, meydana gelen şeyleri evirip çeviren, onları hazırlayıp takdir eden Allah'tır. Hadisin birinci yorumu daha uygundur. Kimilerine göre, Yüce Allah'ın Arap müşriklerinden haber verdiği şu âyette geçen *dehr*'den kasıt zamandır: ما هي إلا حياتنا الدُّنيا نموت ونحيا وما يهلكنا إلا الدهرُ: "*Ne varsa dünya hayatımızdır, başka bir şey yoktur. Ölürüz, yaşarız. Bizi* ***dehrden/zamandan*** *başkası helâk etmiyor.*" (45/Câsiye 24).

دهق / D-h-k

وكأسًا دهاقًا: (78/Nebe' 34); yani, dolu kadehler. Bu kökten şöyle denir: أدهقت الكأس إدهاقا فدهق: *Kabı tıka basa doldurdum, o da doldu.* دهق لي من المال دهقة: *Bana bir miktar mal verdi*, sözü; قبص قبضة demen gibidir/formu gibidir.

---

461 İbn Kuteybe, *Garîbu'l-Hadîs*, thk. Abdullah el-Cebûrî, Evkâf Bakanlığı, Bağdat, III, 745.

462 Ahmed, *Müsned*, V, 399.

دهم / D-h-m

دُهمة: Gece karanlığı. Ayrıca bu kelimeyle atın siyahlığı da ifâde edilir. Kimi zaman bu kelime koyu yeşil anlamında da kullanılır; tıpkı siyahlığı koyu olmayan rengin yeşil diye ifâde edildiği gibi. Çünkü bu iki renk birbirine yakındır. Allah buyurur ki: مُدْهامَّتان: **Koyu yeşildirler** (55/ Rahman 64). Bu her iki anlamıyla fiil yapısı مفعالّ vezninde gelir. ادْهامّ ادهمامًا: *Koyu yeşil oldu* denir. Şair de geceyi anlatırken şöyle der:

١٦١- في ظلّ أخضر يدعو هامه البوم

161- Gece karanlığında, baykuş onun ***mezar kuşlarını*** *davet eder.*[463]

دهن / D-h-n

تنبت بالدهن: *O ağaç* ***yağ*** *çıkarır* (23/Mü'minûn 20). دُهن kelimesinin çoğulu أدْهان şeklinde gelir. فكانت وَرْدةً كالدهان: *Gök yarılarak,* ***eriyip kızarmış yağ*** *gibi bir gül hâline geldiği zaman* (55/Rahman 37). Bazılarına göre âyette geçen الدهان kelimesi yağ tortusu anlamındadır. مُدْهن: Yağın konulduğu kaptır. Bu kelime, مفعل vezninde gelen alet isimlerinden biridir. Yine buna benzetilerek az suyun durduğu yere de مُدْهن denir. دُهْن lafzından دهين kelimesi, az süt veren deve için istiâre edilmiştir. Bu kelime *fe'îl* vezninde olup *fâil* anlamındadır. Yani deve, yağlandığı oranda süt verir. Bazılarına göre bu kelime *mef'ûl* anlamında olup, مدْهونٌ باللبن tevilindedir. Yani, sanki deve, az olduğu için süt ile yağlanmıştır.

Bu kelimenin ikinci anlamda olması daha uygundur, çünkü ona hâ harfi girmemiştir. دهن المطرُ الأرْض: *Yağmur yeri yağladı*: Yani, yağmur yeri hafif ıslattı; tıpkı başa sürülen yağ gibi. دهنه بالعصا: *Onu değnekle yağladı* deyimi, aşağılamak için olan vurmaktan kinâyedir. Tıpkı, مسحته بالسيف: *Onu kılıçla sildim*; حيّيته بالرمح: *Onu mızrakla selâmladım* deyimleri gibi.

ادْهَان kelimesi de aslında دهن gibidir. Fakat o; dalkavukluk, yağcılık ve ciddi olmamak anlamına tahsis edilmiştir; tıpkı, keneyi deveden çekme anlamındaki تقريد sözcüğünün buna tahsis edilmesi gibi. Allah buyurur ki: أفبهذا الحديث أنتم مدهنون: *Şimdi siz, bu sözü mü* ***küçümsüyorsunuz?*** (56/Vakıa 81). Şair de şöyle der:

الحزم والقوّة خيرٌ من الـ ادهان والفكّة
١٦٢- والهاع

162- Kararlılık ve güç;
yumuşaklıktan*, zayıflıktan ve*
korkaklıktan daha iyidir.[464]

دَاهنْتُ فلانا مُداهنةً: *Falan kişiye yağ çektim/dalkavukluk ettim.* Bu anlamda Allah buyurur ki: ودّوا لو تدهن فيدهنون: *İstediler ki, sen* ***yağcılık yapasın*** *da onlar da* ***yağcılık yapsınlar*** (68/ Kalem 9).

---

463 Bu şiir (حصر) maddesinde geçti.

464 Ebû Kays Ensarî'ye ait bu şiir için bkz. İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, (هيع) maddesi.

دأب / D-e-b

دأب: Dolaşmaya devam etmektir. دأب فى السّير دأبا: *Dolaşmaya devam etti.* Şu âyet bu anlamadadır: وسخّر لكم الشمس و القمر دائبين: ***Sürekli** hareket eden ay ve güneşi sizin emrinize verdi* (14/İbrahim 33).

دأب: Sürekli bir şekil üzere devam eden âdet: كدأب ال فرعون: *Fir avn âilesinin **de'bi** gibi* (3/Âl-i İmran 11); yani devam ede geldikleri âdetleri gibi.

داود / D-v-d

داود: Acemî [Arapça kökenli olmayan] bir isimdir.

دار / D-v-r

دار: Etrafında duvar olması nokta-i nazarından eve denir. Kimisi دارة diye telâffuz eder. Çoğulu ديار şeklinde gelir. Şehre, bölgeye ve dünyaya da دار denir. الدّارُ الدُّنيا, الدّارُ الآخرة sözleri, ilk ve son yaratılışta varılacak her iki yere işarettirler. Allah buyurur ki: لَهُمْ دار السّلام عند ربّهم: *Rableri katında esenlik **yurdu** onlarındır* (6/En'âm 127); yani cennet onlarındır.

وأحلّوا قومهم دار البوار: *Kavimlerini helâk **yurduna** kondurdular* (14/ İbrahim 28); yani cehenneme kondurdular. قل إن كانت لكم الدار الآخرة: *De ki; eğer âhiret **yurdu** yalnız sizin ise* (2/Bakara 94); ألم تر الى الذين خرجوا من ديارهم و هم ألوف حذر الموت: *Şu, binlerce kişi iken ölüm korkusuyla **yurtlarından** çıkanları görmedin mi?* (2/Bakara 243); وقد أخرجنا من ديارنا: *Biz **yurtlarımızdan** çıkarıldık* (2/Bakara 246); سأريكم دار الفاسقين: *Size, yoldan çıkmışların **yurdunu** göstereceğim* (7/A'râf 145); yani cehennemi.

ما بها ديّار: Orada oturan hiç kimse yoktur. ديّار, فيعال veznindedir. Eğer فعّال vezninde olsaydı, دوّار denmesi gerekirdi; قوّال ve جوّاز sözleri gibi. دائرة: Çepeçevre kuşatan hat anlamındadır. دار يدور دورانا: *Çepeçevre kuşattı*, denir. Daha sonra bu kelime hâdise/bâdire anlamında kullanılır oldu. دوارىّ: İnsanla çokça dönüldüğü nokta-i nazarından insanla dönen zaman anlamındadır. Bundan dolayı şair şöyle der:

١٦٣- والدّهرُ بالإنسان دواريّ

*163- Zaman, insanı **hâlden hâle döndürür**.*[465]

İyi şeyler için دولة denildiği gibi, kötü şeyler için de دورة ve دائرة denir. Allah buyurur ki: نخشى أن تصيبنا دائرة: *Bize bir **felâket** gelmesinden korkuyoruz* (5/Mâide 52). دوّار: (Arapların) etrafında döndükleri bir put adıdır. داريّ; دار ismine mensûp olan. هالكيّ demirci anlamına tahsis edildiği gibi, داريّ de attâr [güzel koku satıcısı] anlamına tahsis edilmiştir. Hz. Peygamber (sas) şöyle buyurmaktadır: مثل الجليس الصالح كمثل الداريّ: *İyi arkadaşın misali, **misk satanın** misali gibidir.*[466]

---

465 Accâc'a ait bu şiir için bkz. *Divânu Accâc*, thk. Abdulhafîz, Dımaşk, I, 310.

466 İbnu'l-Esîr, *Nihâye*, II, 140.

Sürekli evde oturana da دَارِيّ denir. Allah buyurur ki: وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ الدَّوَائِرَ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ: *(Bedevi Araplardan kimi var ki,) sizin başınıza* ***belâlar*** *gelmesini gözetler. Kötü* ***belâ*** *onların başına gelsin* (9/Tevbe 98). Yani, daire, içindekileri kuşattığı gibi, kötülük de onları kuşatsın ve hiçbir şekilde ondan kurtulmaları mümkün olmasın. الا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ: *Ancak aranızda hemen* ***devredeceğiniz*** *bir ticaretse, o zaman bunu yazmamanızda size bir sakınca yoktur* (2/Bakara 282); yani borca bırakmadan, hemen elden birbirinize vereceğiniz bir ticaretse.

دول / D-v-l

دولة ve دُولة aynı anlamdadır. Bazılarına göre, دَوْلة mal; دُولة ise savaş ve makam/nüfuz için kullanılır. Diğer bazılarına göre ise, دولة bizzat elde edilen şeyin ismidir; دَولة ise mastardır. Allah buyurur ki: كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الأَغْنِيَاءِ مِنْكُمْ: *Böylece o mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir* ***servet*** *olmaz* (59/Haşr 7). تَدَاوَلَ القَوْمُ كَذَا: Topluluk elden ele dolaşan nesneyi birbirlerine devrettiler. دَاوَلَ اللهُ كذا بَيْنَهُمْ: *Allah falan şeyi onların aralarında döndürdü.* Allah buyurur ki: وَتِلْكَ الأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ: *O günler ki, biz onları insanlar arasında* ***döndürür dururuz*** (3/Âl-i İmran 140). دُؤْلُول: Felâket. Çoğulu, دَآلِيل ve دُؤْلاَت şeklinde gelir.

دوم / D-v-m

دوام'ın kök anlamı sükûndur/ durağanlıktır. دَامَ المَاءُ: Su durdu/ sakinleşti. "نُهِيَ أَنْ يَبُولَ الإِنْسَانُ فِي المَاءِ الدَّائِمِ: *İnsan,* ***durgun*** *suda idrar yapmaktan nehyedilmiştir.*"[467] دُمْتُ القِدْرَ وَدَوَّمْتُهَا: Tencerenin kaynamasını su ile durdurdum. Bir şeyin üzerinden uzun zaman geçince, دَامَ الشَّيْءُ denir. Allah buyurur ki: وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ: *Aralarında* ***bulunduğum*** *sürece onlara tanıktım* (5/Mâide 117); إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا: ***Devamlı*** *olarak başına dikilmedikçe* (3/Âl-i İmran 75); إِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَا أَبَدًا مَا دَامُوا فِيهَا: *Onlar orada* ***olduğu sürece*** *biz oraya asla girmeyiz* (5/Mâide 24). Bu kökten دُمْتَ تَدَامُ formu gelir. دُمْتَ تَدُومُ şeklinde de telâffuz edilmektedir; tıpkı مِتَّ تَمُوتُ gibi. دَوَّمَتِ الشَّمْسُ فِي كَبِدِ السَّمَاءِ: *Güneş göğün ortasında döndü.* Şair şöyle der:

١٦٤- وَالشَّمْسُ حَيْرَى لَهَا فِي الجَوِّ تَدْوِيمُ

164- Güneş, gök ortasında durmakta; boşlukta ***gidip gelmektedir.***[468]

دَوَّمَ الطَّيْرُ فِي الهَوَاءِ: Kuş göğe yükselip döndü. اسْتَدَمْتُ الأَمْرَ: İşte teenni ile hareket ettim [acele etmedim]. الظِّلُّ الدَّوْمُ: Sürekli olan gölge. الدِّيمَةُ: Günlerce devam eden yağmur.

---

467 Bkz. İbn Hacer, *Fehtu'l-Bârî,* I, 346.

468 Zü'r-Rumme'ye ait bu şiir için bkz. *Divânu Zi'r-Rumma*, thk. Mutî' Bîli, el-Mektebu'l-Islâmî, s. 660; Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâga*, s. 139.

دين / D-y-n

دِنْتُ الرَّجُلَ Adamdan borç aldım. أَدَنْتُهُ Onu borçlu yaptım; bu, ona borç vermekle olur. Ebû Ubeyd şöyle der: دِنْتُهُ Ona borç verdim. رَجُلٌ مَدِينٌ، وَمَدْيُونٌ Borçlu adam. دِنْتُهُ Ondan borç istedim. Şair şöyle der:

نَدِينُ وَيَقْضِي اللّهُ عَنَّا وَقَدْ نَرَى مَصَارِعَ
165- قَوْمٍ لا يَدِينُونَ ضُيَّعَا

*165- Biz **borçlanırız** da*
Allah yerimize onu öder ve biz görmekteyiz;
***Borçlanmayıp** da zayi olan kavmin ölümünü.*[469]

أَدَنْتُ tıpkı دِنْتُ gibidir. أَدَنْتُ Borç verdim. مُدَايَنَةٌ، تَدَايُنٌ Borç vermektir. Allah buyurur ki: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ: *Ey iman edenler, belirli bir süreye kadar birbirinize **borç verdiğiniz** zaman onu yazın* (2/Bakara 282); مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ: *Yapacağı vasiyetten, ya da **borcundan** sonra* (4/Nisâ 11). İtaat ve cezaya/karşılık vermeye دين denir; istiare yoluyla *şeriat* anlamında da kullanılır.

دين tıpkı ملة gibidir; ancak itâat ve boyun eğmek nokta-i nazarından *şeriat*'a دين denir: إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللّهِ الإِسْلاَمُ: *Allah katında **din**, İslâmdır* (3/Âl-i İmran 19); وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا: *Hangi insan, **din** yönünden, iyilik edici olarak yüzünü Allah'a teslim edip dosdoğru İbrâhim dinine tâbi olandan daha güzel olabilir?* (4/Nisâ 125); yani itâat yönünden.

وَأَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلّهِ: ***Dinlerini** sadece Allah'a ait kılanlar* (4/Nisâ 146); يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لاَ تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ: *Ey Kitap ehli, **dininizde** taşkınlık etmeyin* (4/Nisâ 171).

Bu âyet, Yüce Allah'ın aşağıda buyurduğu gibi, dinlerin en mutedili olan Hz. Muhammed'in dinine uymayı teşvik etmektedir: وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا: *Böylece sizi orta/mutedil bir ümmet yaptık* (2/Bakara 143).

لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ: ***Dinde** zorlama yoktur* (2/Bakara 256). Bazılarına göre âyette geçen الدِّين'den kasıt ibâdettir; çünkü ibâdet gerçek anlamda ancak ihlasla olabilir. İhlas da zorlama ile olamaz. Kimisine göre de bu âyet, cizye veren Kitap ehliyle alâkalıdır.

أَفَغَيْرَ دِينِ اللّهِ يَبْغُونَ: *Allah'ın **dininden** başkasını mı arıyorlar?* (3/Âl-i İmran 83); yani İslâm'dan başkasını mı? Nitekim Allah buyurur ki: وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الإِسْلاَمِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ: *Kim İslâm'dan başka bir **din** ararsa artık o, ondan asla kabul edilmeyecektir* (3/Âl-i İmran 85).

Şu âyetler de aynı anlamdadır: هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ: *Elçisini, hidâyet ve hak **din** ile gönderen O'dur* (61/Saf 9); وَلاَ يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ: *Gerçek **dini din** edinmezler* (9/Tevbe 29); وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا: *Hangi insan, **din** yönünden, iyilik edici olarak yüzünü*

469 'Uceyr es-Selûlî'ye ait bu şiir için bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (دين) maddesi.

Allah'a teslim edip dosdoğru İbrâhim dinine tâbi olandan daha güzel olabilir? (4/Nisâ 125); فلولا إن كنتم غير مدينين: *Eğer* ***cezalandırılmayacak*** *iseniz* (56/Vakıa 86).

Ayetteki غير مدينين sözü, غير مجزيين: *ceza görmeyecek* , anlamındadır.

مدين، مدينة: Köle, cariye (Ebû Zeyd), bu kelimenin دين فلان يدان: Falan kişi kötü bir şeye zorlandı, sözünden geldiğini söylemektedir.

Kimisi de onun دنته: İtaatinin karşılığını verdim, sözünden geldiğini söylemektedir.

Bazıları مدينة kelimesini de bu kısımdan saymaktadır.

دون / D-v-n

Bir şeyden geri kalana دون denir. Bazıları bu kelimenin دنو'den çevrildiğini söylemektedir. أدون: Düşük/alçak. يا أيها الذين آمنوا لا تتخذوا بطانة من دونكم: *Ey iman edenler! Sizden* ***aşağıda*** *olanlardan sırdaş edinmeyin* (3/Âl-i İmran 118). Yani dindarlık konusunda; kimisine göre de yakınlık konusunda, sizin mertebenize ulaşmayanlardan. ويغفر ما دون ذلك لمن يشاء: *Bunun* ***dûnundakini*** *dilediğine bağışlar* (4/Nisâ 48). Yani bundan daha az olanını; kimisine göre de bundan başkasını. Bu her iki anlam da birbirlerini gerektirirler.

أأنت قلت للناس اتخذوني وأمي الهين من دون الله: *Sen mi insanlara 'Beni ve annemi, Allah'ın* ***dûnundan*** *iki tanrı edinin' dedin?* (5/Mâide 116); yani Allah'tan başka. Bazılarına göre ise anlamı; "Kendileriyle Allah'a ulaşılan iki ilâh...", şeklindedir.

ليس لهم من دونه ولي ولا شفيع: *Onlar için Allah'tan* ***başka*** *ne bir dost, ne de bir şefaatçi vardır* (6/En'âm 51); وما لكم من دون الله من ولي ولا نصير: *Sizin Allah'tan* ***başka*** *ne bir koruyucunuz, ne de bir yardımcınız vardır* (29/Ankebût 22). Yani, Allah'ın emrinin dışında bir koruyucuları yoktur. Şu âyet de aynı anlamdadır: قل أندعو من دون الله ما لا ينفعنا ولا يضرنا: *De ki: "Biz Allah'ın* ***dışında*** *bize fayda veya zarar vermeyen şeylere mi yalvaralım?"* (6/En'âm 71). Bazen دون lafzıyla teşvikte bulunulmaktadır. Şöyle denir: دونك كذا: Şunu al. Kuteybî de; دان يدون دونا sözünün "zayıf oldu" anlamında olduğunu söyler.

تم كتاب الدال

Dâl Harfinin Sonu

كِتَابُ الذَّال
Zâl Harfi

ذب / Z-b-b

ذباب: Bildik uçan haşerelerden olan sinek, bal arısı, eşek arısı ve benzerlerine denir. Şair şöyle der:

فهذا اوان العرض حيّ ذبابه زنابيره
١٦٦- والازرق المتلمس

166- İşte 'Ard vadisinin zamanı geldi; selâmladı ***sineklerini;***
Eşek arıları ve yeşil iri sinekler.[470]

وان يسلبهم الذباب شيئا: ***Sinek*** *onlardan bir şey kapsa* (22/Hac 73) âyetinde geçen الذُّبَابُ kelimesi bildik sinek anlamındadır. Şekil bakımından sineğe benzediğinden veya şualarının uçuşu sineğin uçuşuna benzediğinden dolayı göz bebeğine ذُبَابُ العين denir. Eziyet vermesi açısından sineğe benzediğinden kılıç ağzına ذباب السَّيْف denir.

Çok eziyet veren kişiye de فلان ذُبَابٌ: *Falan kişi sinektir*, denir. ذببت عن فلان: Falan kişiden sinek kovdum. مذبَّة: Sinek kovan. Daha sonra istiâre yoluyla ذبّ kelimesi genel anlamda kovmak/engellemek anlamında kullanıldı. Bu anlamda şöyle denir: ذببت عن فلان *Falan kişiyi savundum*; ذبّ البعير: Devenin kulağına sinek girdi. Bu kelimenin formu, -زكم [nezle oldu] gibi- hastalık isimleri gibi yapılmıştır. بعيرٌ مذبُوبٌ: *Zayıf deve*. ذبّ جسْمُه: Deve zayıfladı, tıpkı sinek gibi oldu; veya kılıcın ağzı gibi oldu.

ذبذبة: Asılı şeyin hareketinden çıkan sesin hikâyesidir/anlatımıdır. Daha sonra istiâre yoluyla her türlü titreme ve hareket anlamında kullanılır oldu. Allah buyurur ki: مذبذبين بين ذلك *Arada* ***yalpalayıp dururlar*** (4/ Nisâ 143). Yani onlar kararsızdırlar; kimi zaman mü'minlere kimi zaman da kâfirlere yönelirler. Şair şöyle der:

١٦٧- ترى كلّ ملك دونها يتذبذب

167- Görürsün her kıralı, onun altında ***bocalamakta*** *olduğunu.*[471]

ذبذبنا ابلنا: Develerimizi yalpala-

---

470 Mütelemmis ed-Dabuî'ye ait bu şiir için bkz. İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve'ş-Şuara*, s. 100; Isfahânî, *Ağânî*, XXI, 122.

471 Nâbiğa'ya ait bu şiir için bkz. *Divânu Nâbiğa*, Dâru Sâdır, Beyrut, s. 18.

yarak hızlı bir şekilde sürdük. Şair şöyle der:

١٦٨- يذيب وزّد على إثره

*168- Onun izinde bir deve **hızlı** gitmektedir* [472]

ذبح / Z-b-h

Bu kelimenin asıl anlamı, hayvanların boğazını yarmaktır. ذبح, kesilen/boğazlanan anlamındadır. Allah buyurur ki: وفديناه بذبح عظيم: *Biz, oğluna bedel ona büyük bir **kesilen** (kurban) verdik* (37/Sâffât 107); إن الله يأمركم أن تذبحوا بقرة: *Allah bir sığır **kesmenizi** emrediyor* (2/Bakara 67). Hayvanın boğazlanmasına benzetilerek şöyle denir: ذبحت الفارة: Misk kabını yardım. Şu söz de aynıdır: ذبح الدن: *Fıçıyı yardı.* Şu âyet çokluk ifâde eder: يذبحون أبناءكم *Oğullarınızı boğazlıyorlardı* (2/Bakara 49); yani peş peşe boğazlanıyorlardı. سعد الذابح: Bir yıldız ismidir. Selden oluşan kanallara مذابح denir.

ذخر / Z-h-r

الذّخار kelimesinin aslı الإذتخار'dır. Bir şeyi, daha sonra için sakladığında; ذخرته وادخرته *Onu depoladım.* denir. Rivâyet edilmektedir ki; "أن النبي صلى الله عليه وسلم كان لا يدخر شيئا لغد: *Hz. Peygamber (sas) yarın için hiçbir şey **biriktirmezdi**.*"[473] مذاخر: Yiyecek için [hayvanların] saklanan karın içi ve bağırsaklardır. Şair şöyle der:

١٦٩- فلما سقيناها العكيس تملأت مذاخرها وامتد رشحا وريدها

169- Ona akis [erimiş iç yağın üzerine dökülen ayran] içirdiğimizde doldu;

***Karnı** ve damarları terden dolayı kabardı.*[474]

إذخر: Hoş kokulu bir ottur.

ذرّ / Z-r-r

ذرّيّة: Allah buyurur ki: ومن ذريتي: *Benim **zürriyetimden/soyumdan** da* (2/Bakara 124); ومن ذريتنا أمة مسلمة لك: ***Soyumuzdan** da sana teslim olan bir topluluk çıkar* (2/Bakara 128); إن الله لا يظلم مثقال ذرة: *Allah **zerre kadar** zulüm yapmaz* (4/Nisâ 40). Bazılarına göre bu kelimenin aslı hemzelidir. Bu, daha sonra ilgili maddede ele alınacaktır.

ذرع / Z-r-a

ذراع /*Kol*: İnsanın bilinen organıdır. Bu kelime kol ile ölçülen şey anlamında da kullanılır. Allah buyurur ki: ثم في سلسلة ذرعها سبعون ذراعا فاسلكوه: *Sonra uzunluğu yetmiş **arşın** olan zincire vurun onu!* (69/Hâkka 32). ذراع من الثوب والأرض: *Elbiseden ve yerden bir zira/kol.* Hayvanın koluna benzetilerek bir yıldıza ذراع الأسد

---

472 Anter'ye ait olan bu şiir için bkz. *Divânu Antere*, Dâru Sâdır, Beyrut, s. 32; İbn Fâris, *Mücmel*, II, 356.

473 İbn Hibbân, *Sahîh*, VIII, 99.

474 Şiir için bkz. İbn Fâris, *Mücmel*, II, 365; İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*. (عكس) maddesi.

denir. ذراعُ المسيل: Su kanalının baş tarafına denir. هَذا على حَبْل ذراعك sözü. هو في كفّك: *O, elindedir/sana yakındır*, sözü gibidir.

ضاقت به ذرعاً. ضاق بكذا ذرعي sözü de يدي: *Ona gücüm yetmedi*, sözü gibidir. ذرعته: Onun koluna vurdum. ذرعت: Kolu uzattım. Şu söz de bu anlamdadır: ذرع البعير في سيره: Deve adımlarını geniş attı. فرس ذريعٌ وذروعٌ: Uzun adım atan deve. مُذرّع: Beyaz kollu/bacaklı.

زق ذراع: Bazılarına göre, büyük, bazılarına göre ise küçük tulumdur. Birincisine göre bu sözün anlamı, kollu olan tulumdur; ikincisine göre ise, kolu kendisinden ayrılan tulumdur. ذرعه القيْءُ: Kendini kusmaktan tutamadı. ذرع الفرس: *At hızlı geçti*. تذرّعت المرأة الخوص: *Kadın hurma yapraklarını ayıkladı ve onları yardı*. Benzetme yoluyla da; تذرّع في كلامه: *Fazla konuştu*, denir. Bu tıpkı تشفّف في كلامه sözü gibidir. Bunun aslı, تذريع الخوص: *hurma yapraklarının örülmesi*, anlamından gelmektedir.

ذرأ / Z-r-e

ذرء: Yüce Allah'ın, varettiklerini ortaya çıkarmasıdır: ذرأ الله الخلق: Allah varlıkların özlerlerini vücuda getirdi. Allah buyurur ki: ولقد ذرأنا لجهنّم كثيرا من الجنّ والانس: *Andolsun, cehennem için cinlerden ve insanlardan çok sayıda kişi **yarattık*** (7/A'râf 179); وجعلوا لله ممّا ذرأ من الحرث والانعام نصيبا: *Allah'ın **yarattığı** ekin ve hayvanlardan Allah'a bir hisse ayırdılar* (6/En'âm 136); جعل لكم من انفسكم ازواجا ومن الانعام ازواجا يذرؤكم فيه: *Size kendinizden çiftler, hayvanlardan da çiftler yaratmıştır. Sizleri bu tarzda **üretip çoğaltıyor*** (42/Şûra 11). /تذرؤه الرّياح: *Rüzgârlar onu **savurur*** (18/Kehf 45) şeklinde okunmuştur.[475]

ذرأة: Yaşlılıktan mütevellit saç ağarması ve tuz beyazlığıdır. ملح ذرآني: *Beyaz tuz*. رجل أذرأ: *Ak saçlı adam*. امرأة ذرآء: *Ak saçlı kadın*. ذرئ شعره: *Saçı ağardı*.

ذرو / Z-r-v

ذِرْوة السّنام وذراه: Hörgücün üst kısmı/Tepenin zirvesi. Bu anlamdan hareketle şöyle denir: أنا في ذراك: Ben zat-ı âlilerinizin nezdinde en yüksek bir konumdayım. مذروان: Kalçanın her iki tarafına denir. ذرته الرّيحُ تذرُوهُ وتذريه: *Rüzgâr onu savurdu, savurmaktadır*. Allah buyurur ki: والذّاريات ذرْوًا: ***O tozutup savuranlara** and olsun* (51/Zâriyât 1); تذروه الرّياحُ: *Rüzgârların **savurduğu*** (18/Kehf 45). ذرّيّة kelimesinin aslı, kişinin soyu, bazılarına göre ise küçük çocuklar anlamındadır; örf bakımından ise hem küçük hem büyük çocukları kapsamaktadır.

Bu kelimenin asıl anlamı çoğul olmakla birlikte tekil anlamında da kullanılır: ذرّيّة بعضها من بعض: *Bunlar birbirinden gelme bir **nesillerdir*** (3/Âl-i İmran 34); ذرّيّة من حملنا مع نوح: *Ey Nûh ile birlikte ge-*

---

475 ذرؤه kıraati şazdır.

mide taşıdığımız kimselerin ***nesli****!* (17/İsra 3); وآية لهم أنا حملنا ذريتهم في الفلك المشحون: *Onlar için bir âyet de, onların* ***çocuklarını*** *dolu gemide taşımamız* (36/Yâsîn 41); قال إني جاعلك للناس اماما قال ومن ذريتي: "*Ben seni insanlara önder yapacağım*" *demişti. "**Soyumdan** da" dedi* (2/ Bakara 124).

ذرية kelimesinin kökeni konusunda üç görüş vardır: Kimisi onun ذرأ الله الخلق: *Allah varlıkları yarattı*, sözünden geldiğini ve hemzesinin hazfedildiğini söylemektedir. Tıpkı روية ve برية gibi. Bazılarına göre de aslı ذُرْوِيَّة'dır. Diğer bazılarına göre ise tıpkı قمرية gibi فعْلِيَّة vezninde olup ذرّ kökünden gelmektedir. Ebû'l-Kasım el-Bulhî; ولقد ذرانا لجهنم كثيرا من الجن والانس: *Cehennem için birçok cin ve insan* ***yarattık*** (7/A'râf 179) âyetinde geçen ذرأنا kelimesinin ذرئت الحنطة: *Buğdayı savurdum*, sözünden geldiğini söylemekte ve ilk sözcüğün (ذرانا) hemzeli olduğunu itibara almamaktadır.

ذعن / Z-a-n

مذعنين[476] yani **boyun eğerek**. ناقة مذعان: Boyun eğen/uysal deve.

ذقن / Z-k-n

ويخرون للاذقان يبكون: *Ağlayarak* ***çeneleri*** *üstüne kapanırlar* (17/İsra 109). Bu kelimenin tekili ذقن şeklinde gelir. ذقنته: Çenesine vurdum. ناقة ذقون: Çenesinin yardımıyla yürüyen deve. Buna benzetilerek, eğik büyük kovaya دلو ذقون denir.

ذكر / Z-k-r

الذكر: Kimi zaman bu kelimeyle, insanın elde ettiği bilgileri kendisiyle koruyabildiği nefsin bir durumu kastedilir. Tıpkı حفظ kelimesi gibi; fakat حفظ bilginin elde edilmesi, ذكر ise söz konusu bilginin akla getirilmesi anlamında kullanılır. Kimi zaman da onunla, bir şeyin kalbe gelmesi veya söylenen söz kastedilir. Bundan dolayı *zikr*'ın iki kısma ayrıldığı söylenmektedir: Kalb ile zikir; dil ile zikir. Bunların her birisi de iki kısma ayrılır: Unutulan şeyi zikretmek/hatırlamak; unutulan şeyi değil de hafızada varolmaya devam edeni zikretmek.

Her söylenen söze de ذكر denir. Dil ile zikre örnek: لقد انزلنا اليكم كتابا فيه ذكركم: *Andolsun, size bir Kitap gönderdik ki,* ***öğüt ve uyarınız*** *yalnız ondadır* (21/Enbiyâ 10); وهذا ذكر مبارك أنزلناه: *Bu, bereketli bir* ***Zikir'dir*** *ki, onu indirdik* (21/Enbiyâ 50); هذا ذكر من معي وذكر من قبلي: *İşte benimle birlikte olanların* ***zikri*** *ve benden öncekilerin de* ***zikri*** (21/Enbiyâ 24); أأنزل عليه الذكر من بيننا: *O* ***Zikir*** *aramızdan ona mı indirildi?* (38/Sâd 8); yani Kur'ân.

ص والقرآن ذي الذكر: *Sad.* ***Zikir****/*

---

476 24/Nûr 49.

öğüt** dolu Kur'ân'a andolsun* (38/ Sâd 1); وإنه لذكر لك ولقومك: *Gerçek şu ki bu Kur'ân sana ve toplumuna bir **zikirdir (43/Zuhruf 44); yani senin ve toplumun için bir şereftir/onurdur. فاسألوا أهل الذكر ان كنتم لا تعلمون: *Eğer bilmiyorsanız, **Zikir** ehline sorun* (16/ Nahl 43); yani önceki Kitab ehline. قد انزل الله اليكم ذكرا رسولا: *Allah size bir **Zikir** indirmiştir. Bir elçi* (65/Talak 10-11).

Bazılarına göre, كلمة sözcüğü Hz. İsa'nın bir niteliği olduğu gibi, âyetteki ذكر kelimesi de Hz. Muhammed'in bir niteliğidir. Zira daha önceki ilâhî kitaplarda onun geleeeği müjdelenmiştir. Buna göre رسولا kelimesi, ذكرا kelimesinden bedel olur.

Bazılarına göre de رسولا kelimesi, ذكرا ile mansûbtur. Sanki Yüce Allah şöyle demiş gibi oluyor: قد انزلنا اليكم كتابا ذاكرا رسولا يتلو: *Size Allah'ın açık açık âyetlerini okuyan Elçiyi zikreden bir Kitab indirdik.*" Bu, tıpkı şu âyet gibidir: أو اطعام في يوم ذي مسغبة يتيما: *Yahut açlık gününde doyurmaktır Bir yetimi* (90/Beled 14-15). يتيما kelimesi, اطعام mastarıyla mansûb olmuştur.

Unutulan şeyi zikretmeye/hatırlamaya örnek: فاني نسيت الحوت وما أنسانيه إلا الشيطان ان أذكره: *Ben balığı unutmuşum! Muhakkak ki onu sana **söylememi** unutturan şeytandan başkası değildir* (18/Kehf 63).

Kalb ve dil ile birlikte olan zikre örnek: فاذكروا الله كذكركم آباءكم أو أشد ذكرا: *Babalarınızı **andığınız** gibi, hatta daha kuvvetli bir **anışla** Allah'ı **anın*** (2/Bakara 200); فاذكروا الله عند المشعر الحرام واذكروه كما هداكم: *Meş'ar-i Haram'da Allah'ı **zikredin**. O'nu, O'nun size gösterdiği gibi **anın*** (2/ Bakara 198); ولقد كتبنا في الزبور من بعد الذكر ان الأرض يرثها عبادي الصالحون: *Andolsun **Zikir'den** sonra Zebûr'da da: "Arza mutlaka iyi kullarım vâris olacak." diye yazmıştık* (21/Enbiyâ 105); yani önceki Kitab'tan sonra.

هل أتى على الإنسان حين من الدهر لم يكن شيئا مذكورا: *İnsanın üzerinden, henüz kendisinin **anılan** bir şey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi?* (76/İnsan 1). Yani insan, her ne kadar Yüce Allah'ın ilminde mevcut ise de kendi zatıyle varolmuş değildi. أولا يذكر الانسان أنا خلقناه من قبل ولم يك شيئا: *İnsan önceden hiçbir şey değilken kendisini nasıl yarattığımızı **düşünmüyor** mu?* (19/Meryem 67). Yani, dirilmeyi inkâr eden kişi, yoktan varedildiğini düşünmez mi ki, bununla yeniden dirileceğine delil getirsin!

Şu âyetler de aynı anlamdadır: قل يحييها الذي أنشأها أول مرة: *De ki: "Onları yoktan var eden, (yeniden) hayat (da) verir* (36/Yâsîn 79); وهو الذي يبدأ الخلق ثم يعيده: *Yaratılışı başlatıp tekrarlayan da O'dur* (30/Rûm 27).

ولذكر الله اكبر: *Allah'ı **anmak** elbette daha büyüktür* (29/Ankebût 45); yani, Allah'ın kulunu anması, kulun O'nu anmasından daha büyüktür. Bu da Yüce Allah'ı çokça zikretmeye bir teşviktir.

تذكرى: Çokça anmak. Bu kelime, ذكر kelimesinden daha mübalağalıdır. رحمة منا وذكرى لأولى الألباب: *Ona bizden bir rahmet ve sağduyu sahiplerine bir **hatırlatma** olarak* (38/Sâd 43); وذكر فان الذكرى تنفع المؤمنين: ***Hatırlat**, çünkü **hatırlatmak** inananlara yarar sağlar* (51/Zariyât 55). ذكرى kelimesi bunlardan başka birçok âyette de geçmektedir.

تذكرة: Bir şeyin kendisiyle hatırlatıldığıdır. Bu kelime دلالة ve أمارة kelimelerinden daha kapsamlıdır: فما لهم عن التذكرة معرضين: *Ne oluyor onlara da **öğüt verip düşündüren** şeyden yüz çeviriyorlar?* (74/Müddessir 49); كلا إنها تذكرة: *Doğrusu, o bir **hatırlatıcıdır*** (80/Abese 11); yani Kur'ân. ذكرته كذا: *Falan şeyi ona hatırlattım.* وذكرهم بأيام الله: *Onlara Allah'ın günlerini (geçmiş milletlerin başlarına gelen olayları) **hatırlat**!* (14/İbrahim 5); أن تضل احداهما فتذكر احداهما الأخرى: *Tâ ki kadınlardan biri şaşırırsa diğeri ona **hatırlatsın*** (2/Bakara 282). Bazıları âyeti; biri değerine tekrar anımsatır, diye yorumlamaktadır. Bazılarına göre ise, âyetin anlamı şudur: Hüküm vermede kadınlardan biri diğerini erkek konumuna getirir.

Bazı âlimler; فاذكروني أذكركم: *Beni **hatırlayın** ki ben de sizi **hatırlayayım*** (2/Bakara 152) âyeti ile اذكروا نعمتى التي أنعمت عليكم: *Size verdiğim nimetimi **hatırlayın*** (2/Bakara 40) âyeti arasındaki fark konusunda şöyle demişlerdir: اذكروني âyeti, Yüce Allah'ı tanımakla üstün bir güce sahip olan Hz. Muhammed'in sahabesine hitap etmekte ve vasıtasız bir şekilde Allah'ı anmalarını emretmektedir. اذكروا نعمتى âyeti ise, ancak verdiği nimetlerle Allah'ı bilen İsrailoğullarına hitap etmekte; onları Allah'ın nimetlerini düşünmelerini ve onların vasıtasıyla O'nun bilgisine ulaşmalarını emretmektedir.

ذكر /*Erkek*: Dişinin zıddıdır: وليس الذكر كالأنثى: ***Erkek** kız gibi değildir* (3/Al-i İmran 36); الذكرين حرم أم الأنثيين: ***İki erkeği** mi haram kıldı, yoksa iki dişiyi mi?* (6/En'âm 144). Bu kelimenin çoğulu, ذكور ve ذكران şeklinde gelir: ذكرانا واناثا: *Hem **erkekler**, hem dişiler* (42/Şûra 50). ذكر kinâye yoluyla belli organ [erkek tenasül uzvu] anlamında da kullanılır. مذكر: Erkek doğuran kadın. مذكار: Sürekli erkek doğuran kadın. ناقة مذكرة: Cüssesinin iri olmasından dolayı erkek deveye benzeyen dişi deve. Erkeğe benzetilerek; سيف ذو ذكر ، مذكر: keskin kılıç, denir. ذكور البقل: Kalın (iri) bakladır.

ذكا / Z-k-v

ذكت النار تذكو: Ateş tutuştu ve parıldadı. ذكيتها تذكية: *Ateşi tutuşturdum.* ذكاء: Güneşin bir ismidir. ابن ذكاء: Sabahın bir isimidir. Sabah, güneşin oğlu olarak tasavvur edildiği gibi, güneşin ışığı olarak da tasavvur edilir ve حاجب الشمس diye isimlendirilir. Kavrama çabukluğu ve anlama gücü ذكاء diye ifâde edilir. Tıpkı şu deyim gibi: فلان هو شعلة نار: *Falan kişi ateş*

alevidir/kıvrak zekâya sahiptir.

ذكيت الشاة: Koyunu boğazladım. ذكاة /*Boğazlama* kelimesinin asıl anlamı, tabiî harareti dışarı çıkarmaktır. Fakat şeriatta, belli bir şekilde hayatı sona erdirmektir. Bu kelimenin bu anlamdan türediğine, Arapların ölüye; خامد ، هامد /*sönmüş* ve sönmüş ateşe de ميّتة /*ölü* demeleri delâlet etmektedir.

Kişi yaşlanıp fazla eğitim ve deneyimlerinden dolayı zekâ sahibi olduğunda ذكى الرَّجُلُ denir. Dolayısıyla sadece deneyim ve tecrübesi olan yaşlıya مذكى denir. Uzun ömürlerinden dolayı, daha çok yaşlıların deneyim ve tecrübe sahibi oldukları için ذكاء kelimesi onlarla ilgili kullamlmaktadır. Bu kelime büyük iyi atlar için de kullanılır. Şu deyim bu anlamdadır: جري المذكيات غلاب: *Büyük atlar koşmada üstündür.*

ذل / Z-l-l

ذُلّ: Cebir neticesinde meydana gelen horlanma ve aşağılanmadır. ذل يذل ذلا: *Horlandı, horlanmaktadır*, denir. ذل ise başkasının baskısı olmaksızın serkeşlik ve direnmeden sonra meydana gelen zillettir/alçalmadır. Bu kökten ذل يذل ذلا formları gelir. واخفض لهما جناح الذل من الرَّحْمَةِ: *Şefkatle onlara* ***züll*** *kanadını ger* (17/İsra 24); yani onlara mağlûp olmuş gibi ol. Bu âyet جناح الذل [zâl harfinin kesriyle] de okunmuştur. Yani onlara karşı yumuşak ol ve onlara boyun eğ.

ذل ve قل denildiği gibi, ذلة ve قلة de denir. Allah buyurur ki: ترهقهم ذلة: *Kendilerini bir* ***alçaklık*** *saracak* (70/Meâric 44); وضربت عليهم الذلة والمسكنة: *Onlara* ***alçaklık****, yoksulluk damgası vuruldu* (2/Bakara 61); سينالهم غضب من ربهم وذلة في الحياة الدنيا: *Onlar, Rab'lerinden bir gazaba ve dünya hayatında bir* ***alçaklığa*** *uğrayacaklardır* (7/A'râf 152).

ذلت الدّابة بعد شماس ذلا: Hayvan huysuzluktan sonra uysallaştı. هي ذلول: Yani o, serkeş/çetin değildir. Allah buyurur ki: انها بقرة لا ذلول تثير الارض: *O, boyunduruk altında* ***ezilmemiş*** *bir inektir. Yeri sürmez* (2/Bakara 71) Eğer insan kendi kendini aşağılıyorsa bu övülmeye değer bir şeydir: Şu âyet bu anlamdadır: اذلة على المؤمنين: *Mü'minlere karşı* ***boynu büküktürler*** (5/Mâide 54).

Bu kelimenin geçtiği diğer bazı âyetler şunlardır: ولقد نصركم الله ببدر وانتم اذلة: *Andolsun,* ***ezik olduğunuz*** *bir sırada Allah size Bedir'de yardım etmişti* (3/Âl-i İmran 123); فاسلكي سُبُلَ ربّك ذللا: ***Boyun bükerek*** *Rabbinin yollarına koyul* (16/Nahl 69); yani serkeşlik etmeksizin itâat ederek. وذللت قطوفها تذليلا: *Meyve ağaçlarının gölgeleri üzerlerine sarkmış ve meyveleri de* ***aşağı eğdirilmiştir*** (76/İnsan 14); yani onların koparılması kolaylaştırılmıştır. Denilir ki; الأمور تجري على أذلالها: İşler kendi yolunda gider.

ذم / Z-m-m

ذممته أذمّه ذمّا: *Onu kötüledim, kötülemekteyim.* فهو مذموم وذميم: *O kötülen-*

miştir. Allah buyurur ki: يصلاها مذموما مدحورا: ***Yerilmiş** ve kovulmuş olarak cehenneme girer* (17/İsra 18). Bu kelimedeki iki mimdem biri yâ harfine döndürülerek şöyle denir: ذمته اذيمه.

ذمام: Kişinin verdiği sözü yerine getirmemesinden dolayı yerildiği şeydir. ذمة, مذمة ve مذمة formları da aynı anlamdadır: لي مذمة فلا تهتكها: *Verdiğim bir teminat/söz var; onu ihlal etme.* اذهب مدمتهم بشيء: Sahip oldukları teminattan/kefâletten dolayı onlara bir şeyler ver. أذمَّ بكذا: Kefâletini yitirdi. رجل مذمّ: Hareketsiz adam. بئر ذمّة: Suyu az kuyu. Şair de şöyle der:

وترى الذميم على مراسنهم يوم الهياج
١٧٠- كمازن الحثل

*170- Burunları üzerinde **sivilceler** görürsün;*

Savaş gününde; büyük karınca yumurtaları gibi.[477]

ذميم: Küçük sivilcelere benzeyen bir şeydir. Bu kelime kökünün; ذمة ve ذمين olduğu söylenmiştir.

ذنب / Z-n-b

ذنبُ الدّابة وغيرها /*Hayvan ve diğer şeylerin kuyruğu*, bilinen bir şeydir. Bu kelimeyle sona kalan ve alçak/değersiz şeyler de ifâde edilir: هُمْ أذنابُ القوم: *Onlar toplumun kuyruğudurlar.* Sularının akmasından dolayı, مذانبُ التلاع: *Tepeler arasındaki su yolları*, sözü bu anlamdan istiâre edilmiştir.

477Bkz. İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, (ذمم) maddesi; İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, I, 80.

مُذنّب: Kuyruğu dibinden beneklenip oluşmaya başlayan hurma. ذنوب: Uzun kuyruklu ata ve kuyruğu olan kovaya denir. İstiâre yoluyla سجل, pay/hisse anlamında kullanıldığı gibi, ذنوب de aynı anlamda kullanılmaktadır. Allah buyurur ki: فان للذين ظلموا ذنوبا مثل ذنوب اصحابهم: *Elbette, bu zulmedenlerin de (geçmiş) arkadaşlarının **payına** benzer bir azap **payları** vardır* (51/Zariyât 59).

ذنب kelimesinin asıl anlamı, bir şeyin kuyruğunu tutmaktır: ذنبته: Kuyruğunu tuttum. Bu kelime, bir şeyin kuyruğu nokta-i nazarından akıbeti kötü addedilen her fiil için de kullanılır. Bundan dolayı, günâha; ardından meydana gelecek olan şey dikkate alınarak تبعة /*ardıl* ve عقوبة /*ceza*, diye isimlendirilir. Bu anlamda Allah buyurur ki: فاخذهم الله بذنوبهم: *Allah, onları **günâhları** yüzünden yakaladı* (3/Âl-i İmran 11); فكلا أخذنا بذنبه: *Herbirini kendi **günâhı** ile yakaladık* (29/Ankebût 40); ومن يغفر الذنوب إلا الله: ***Günâhları** Allah'tan başka kim affeder ki?* (3/Âl-i İmran 135). Bu kelimenin geçtiği başka âyetler de vardır.

ذهب / Z-h-b

ذهب /*Altın*: Malumdur. Bazen ذهبة diye de telâffuz edilir. رجل ذهبٌ: Altın madeni görüp de dehşete düşen adam.

شيءٌ مُذهّبٌ: Altın kaplamalı şey. كميْتٌ مُذهّبٌ: Üzerinde altın varmışçasına sarısının kırmızıya galebe çaldığı at.

ذهاب: Gitmek. ذهب بالشيء وأذهبه: *Bir şey götürdü.* Bu kelime hem madde, hem mana konusunda kullanılır.

Allah buyurur ki: وقال إني ذاهب إلى ربي: *Dedi ki, "Ben Rabbime **gidiyorum.**"* (37/Sâffât 99); فلمّا ذهب عن ابراهيم الرّوع: *İbrahim'den korku **geçince*** (11/Hûd 74); فلا تذهب نفسك عليهم حسرات: *Onlara karşı nefsin hasretlere kapılıp **gitmesin*** (35/Fâtır 8). Bu, ölümden kinâyedir [yani ölmeyesin].

إن يشأ يذهبكم ويأت بخلق جديد: *Allah dilerse sizi **götürür** ve yepyeni bir halk getirir* (14/İbrahim 19); وقالوا الحمد لله الذي أذهب عنّا الحزن: *Dediler ki: Bizden tasayı **gideren** Allah'a hamdolsun* (35/Fâtır 34); إنّما يريدُ الله ليذهب عنكم الرّجس أهل البيت ويطهركم تطهيرا: *Ey ehli beyt! Allah sizden kiri **gidermek** ve sizi tertemiz yapmak istiyor* (33/ Ahzâb 33); ولا تعضلوهنّ لتذهبوا ببعض ما آتيتموهنّ: *Onlara verdiklerinizin bir kısmını alıp **götürmek** için onları sıkıştırmayın* (4/Nisâ 19); yani mehrin veya onlara verdiklerinizin bir kısmını ele geçirmek için...

ولا تنازعوا فتفشلوا وتذهب ريحكم: *Birbirinizle çekişmeyin, yoksa korkuya kapılırsınız, kuvvetiniz **gider*** (8/ Enfâl 46); ذهب الله بنورهم: *Allah onların nurunu **giderdi*** (2/Bakara 17); ولوْ شاء الله لذهب بسمعهم: *Allah dileseydi elbette işitmelerini **götürürdü*** (2/ Bakara 20); ليقولن ذهب السّيّئات عني: *"Kötülükler benden **gitti**" der* (11/ Hûd 10)

ذهل / Z-h-l

يوْم ترونها تذهلُ كلُّ مرْضعة عمّا أرْضعتْ: *Onu gördüğünüz gün, her emziren, emzirdiğinden **geçer*** (22/ Hac 2). ذهول: Üzüntü ve unutkanlık meydana getiren uğraşıdır. ذهل عَن كذا: *Falan şey onun dikkatinden kaçtı*; أذهَله كذا: *Falan şey onu meşgul etti*, denir.

ذوق / Z-v-k

ذوْق: Ağızda tadın olmasıdır. Bu kelime, kök itibariyle fazla değil, az yenen şeyler için kullanılır. Zira fazla yenen şeye أكل denir. Kur'ân'da azap konusunda ذوْق sözcüğü tercih edilmiştir. Bu kelime örf bakımından her ne kadar az yenen şeyler için ise de, çok yenen şeyler için de kullanılabilir. Özellikle bu kelimenin zikredilmesi, bu her iki anlamı da kapsaması içindir. Fakat onun azap konusunda kullanılması daha fazladır:

ليذوقوا العَذاب: *Azabı tadsınlar diye* (4/Nisâ 56); وقيل لهُمْ ذوقوا عذاب النّار الذي كنتم به تكذبون: *Onlara: "Yalanlayıp durduğunuz ateş azabını **tadıverin.***" *denir* (32/Secde 20); فذوقوا العَذاب بما كنتمْ تكفرون: *İnkârınızdan dolayı azâbı **tadın!*** (8/Enfâl 35); ذق إنك أنت العزيز الكريمُ: ***Tat** bakalım! Hani sen onurluydun, seçkindin* (44/Duhân 49); إنّكمْ لذائقو العَذاب الأليم: *Siz elbette acı azabı **tadacaksınız*** (37/Sâffât 38); ذلكمْ فذوقوه: *İşte siz şimdi **tadın** onu* (8/Enfâl 14); ولنذيقنّهم من العذاب الأدنى دون العذاب الأكبر: *Mutlaka onlara o bü-*

*yük azâbdan ayrı olarak. daha yakın azâbı da **tattıracağız*** (32/Secde 21).

Bu kelime, rahmet konusunda da kullanılmaktadır. Örneğin şu âyetlerde olduğu gibi: ولئن أذقنا الانسان منا رحمة: *İnsana kendimizden bir rahmet **tattırsak*** (11/Hûd 9); ولئن أذقناه نعماء بعد ضرّاء مسته: *Eğer kendisine dokunan bir zarardan sonra ona bir nimet **tattırsak*** (11/Hûd 9). Ayrıca denemek anlamına da gelir: أذقته كذا فذاق: *Onu sınadım, o da sınandı*; فلان ذاق كذا وانا اكلته: Falan kişi şunu denedi; ben de onu, ondan daha fazla denedim.

Şu âyette, tattırma ve elbisenin birlikte zikredilmesi, bununla deneme ve sınama kastedildiği içindir: فأذاقها الله لباس الجوع والخوف: *Allah onlara açlık ve korku elbisesi **tattırdı*** (16/Nahl 112). Yani Allah, onları açlık ve korkuyu fiilen yaşayacak duruma soktu. Bazılarına göre bu âyette iki söz takdir edilir; sanki şöyle denmiştir: Allah onlara açlık ve korkuyu tattırdı ve onlara bu ikisinin elbisesini giydirdi.

Bu kelime şu âyette rahmet konusunda gelmiş, karşısında da *isabet* sözcüğü kullanılmıştır: وَإنا إذا أذقنا الانسان منا رحمة فرح بها وان تصبهم سيئة بما قدمت أيديهم فإن الانسان كفورٌ: *Biz insana, bizden bir rahmet **tattırdığımız** zaman ona sevinir. Ama ellerinin (yapıp) öne sürdüğü işlerden dolayı başlarına bir kötülük **isabet ederse**, insan hemen nankör olur* (42/Şûrâ 48). Bu âyet, insanın kendisine verilen en ufak bir nimetle fazla sevinip şımardığına dikkat çekmekte ve şu ilâhi söze de işaret etmektedir: كلا إنّ الانسان ليطغى أن رآه استغنى: *Gerçek şu ki insan azar; ne zaman kendini yeterli görürse* (96/Alak 6-7).

ذو / Z-v

ذُو: İki kısma ayrılır: Birincisi; cins ve nevi isimlerle yapılan nitelendirilmelerde vasıta olur; zamire değil zahir isme muzaf olur; tesniye ve cemi yapılır. Müennesi ذات; tesniyesi ذواتا; çoğulu da ذوات şeklinde gelir. ذو kelimesinin bu çeşidi sadece muzaf kullanılır:

ولكنّ الله ذو فضل على العالمين: *Fakat Allah, bütün âlemlere karşı lütuf **sahibidir*** (2/Bakara 251); ذو مرّة فاستوى: *Üstün akıl **sahibi**; doğrulup dikildi* (53/Necm 6); وذي القربى: *Yakınlığı **olanlara*** (2/Bakara 83); ويؤت كل ذي فضل فضله: *Erdem **sahibi** herkese erdemliliğinin karşılığını versin* (11/Hûd 3); ذوي القربى واليتامى: *Yakınlığı **olanlara** ve yetimlere* (2/Bakara 177); إنه عليم بذات الصدور: *O, göğüslerin **içindekini** çok iyi bilir* (8/Enfâl 43); ونقلبهم ذات اليمين وذات الشمال: *Onları sağ **tarafa** da sol **tarafa** da çeviririz* (18/Kehf 18); وتودون أن غير ذات الشوكة تكون لكم: *Siz, güçsüz/silahsız **olanın** size düşmesini arzu ediyordunuz* (8/Enfâl 7); ذواتا أفنان: *İkisinin de **çeşitli** ağaçları, meyvaları var* (55/Rahmân 48).

Anlam bilimcileri; ذات kelimesini istiâre yoluyla ister cevher, ister araz olsun şey'in kendisinden ibaret addederler; onu elif-lamlı olarak izafesiz

ve zamire izafeli olarak kullanırlar; tıpkı *nefs* ve *hâssa* gibi ele alırlar ve şöyle derler: ذاتُهُ و نفسُهُ و خاصَّتُهُ. Fakat böyle bir şey [fasih] Arap dilinde yoktur.

ذو'nun ikinci kısmı Tay lügatine aittir. Onlar, bu kelimeyi tıpkı الذي gibi kullanırlar; ref', nasb, cer, cemi ve te'niste aynı lafızla gelir. Örneğin şu şiirde bu şekilde gelmiştir:

١٧١- وبئري ذو حفرتُ وذو طويتُ

171- *Kazdığım ve ördüğüm kuyumdur.*[478]

Bu söz, التي حفرتُ و التي طويتُ takdirindedir (هذا)'deki (ذا) görülen veya akıl ile bilinen/manevî şeylere işaret için kullanılır. Müennes için ذهْ, ذي ve تا sözcükleri kullanılır. هاتا، هذي، هذه denir; bunlardan sadece هَاتا tesniye olur ve هاتان denir.

Allah buyurur ki: أرأيتك هذا الذي كرّمتَ عليّ: *Şu benden üstün yaptığını gördün mü?* (17/Isra 62); هذا مَا تو عدون ليوم الحساب: *İşte, hesap günü için size söz verilen **budur**!* (38/Sâd 53); هذا الذي كنتمْ به تستعجلون: *Acele isteyip durduğunuz şey **budur** işte!* (51/Zâriyât 14); إنْ هذان لساحران: ***Bunlar** iki büyücüdür* (20/Tâhâ 63) ve benzeri هذه النار التي كنتم بها تكذبون: *İşte yalanlayıp durduğunuz ateş **budur**!* (52/Tûr 14); هذه جهنم التي يكذب بها المجرمون: *İşte **bu**, suçluların yalanladığı cehennemdir!* (55/Rahmân 43).

Mesafe veya konum açısından uzak olan şeye (هذا) yerine (ذاك) ve (ذلك) getirilir: الم ذلك الكتاب: *Elif. Lâm. Mîm İşte o Kitap* (2/Bakara 1-2); ذلك من آيات الله: *İşte o, Allah'ın âyetlerindenair* (18/Kehf 17); ذلك أن لم يكن ربّك مهلك القرى بظلم وأهلها غافلون: ***O** öyledir. Rabbin, halkı habersiz bir durumda iken ülkeleri zulüm ile helak etmez* (6/En'âm 131) ve benzeri

(مَاذا) iki şekilde kullanılır: Biri; (ما) ve (ذا)'nin tek bir isim gibi olmalarıdır. Diğeri ise, (ذا)'nin (الذي) gibi olmasıdır. Birinci şıkka örnek: عمَّا ذا تسْأل؟: *Neyi soruyorsun?* Bu örnekte (مَا) tek başına istifham için olmadığından elif'i hazfedilmemiştir; o, (ذا) ile birlikte bir isimdir. Şairin şu şiiri de bu şekildedir:

١٧٢- دعي ماذا علمْت سأتقيه

172- *Bildiğin **şeyi** bırak; ondan uzaklaşacağım*[479]

Bu şiir دعي شيئ علمْته takdirindedir. ويسألونك مَاذا ينفقون: *Sana **neyi** infak edeceklerini soruyorlar* (2/Bakara 219) (Bu sözün ardından gelen) قُل العفو ifâdesini mansûb okuyanlar, her iki ismi tek bir isim hâline getirmiş oluyorlar. Buna göre âyetin takdiri şöyle olur: ايَّ شيْء ينفقون؟.

قل العفو şeklinde merfû okuyanlara göre ise; (ذا), (الذي) gibidir, (مَا) de istifham içindir. Bu durumda âyetin takdiri şöyledir: ما الذي ينفقون؟. Şu âyet de böyledir: و اذا قيل لهم ماذا انزل ربّكم قالوا أساطير الأوّلين: *Onlara: "Rabbiniz **ne***

---

478 Sinan b. Fahl et-Tâî'ye ait bu şiir için bkz. Suyûtî, *el-Feraidu'l-Cedîde*, I, 184.

479 Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (ذا) maddesi.

indirdi?" dendiği zaman, "Evvelkilerin masalları!" derler (16/Nahl 24). Âyette geçen اساطير kelimesi merfû ve mansûb okunur.

ذيب / Z-y-b

ذيب /*Kurt*: Bildik hayvan ismidir. Bu kelimenin aslı hemze'lidir. Allah buyurur ki: فأكله الذئب: *Onu* ***kurt*** *yemiş* (12/Yûsuf 17). أرض مذأبة: Kurdu çok olan yer. ذئب فلان: Falan kişinin koyunlarına kurt girdi. ذئب فلان: Falan kişi kötülükte/habis olmada kurt gibi oldu. تذاءبت الريح: Rüzgâr, kurdun gelişi gibi her taraftan geliverdi. Yavrusunu emzirmesi için kurt gibi deveye göründüğün zaman تفاعلت vezninde تذاءبت الناقة: *Deveye kurt gibi göründüm*, dersin. Şekil olarak kurda benzediği için at eğerinin iki tahtasının birleştiği yerin altına ذئبة denir.

ذود / Z-v-d

ذدته عن كذا أذوده: *Onu falan şeyden menettim, menetmekteyim.*

Allah buyurur ki: ووجد من دونهم امرأتين تذودان: *Onların gerisinde, (hayvanlarını) sudan* ***meneden*** *iki kız buldu* (28/Kasas 23); yani sudan menetmek için onları uzaklaştırıyorlardı. On'a kadar olan develere ذود denir.

ذأم / Z-e-m

اخرج منها مذؤوما: ***Yerilmiş*** *olarak oradan çık* (7/A'râf 18). Âyette geçen مذؤوما kelimesi مذموما /*yerilmiş* anlamındadır.

Bu kökten şu formlar gelir: ذممته أذمه ذمًا، وذممته أذمه ذمًا، وذأمته ذأما /*Onu yerdim, yermekteyim.*

تمّ كتاب الذال

Zâl Harfinin Sonu

كِتَابُ الرَّاءِ
Râ Harfi

رب / R-b-b

رب: Asıl anlamı terbiye etmek/yetiştirmektir. Bu da, bir şeyi olgunluk derecesine ulaşıncaya kadar aşama aşama inşa etmektir. رَبَّهُ ورَبَّاه وربَّبه: *Onu terbiye etti*, denir. Bu anlamda şöyle denmiştir: "Kureyş'ten bir adamın beni terbiye etmesi, Hevazın kabilesinden bir adamın beni terbiye etmesinden daha fazla hoşuma gider."[480]

Rab kelimesi, *ism-i fâil* için istiâre edilen bir mastardır ve tek başına mutlak olarak sadece varlıkların maslahatını üstlenen Yüce Allah için kullanılır. Örneğin şu âyette olduğu gibi: بلدة طيبة ورب غفور: *Hoş bir ülke, çok bağışlayan Rab!* (34/Sebe' 15). Şu âyet de bu anlama hamledilir: ولا يأمركم أن تتخذوا الملائكة والنبيين أربابا: *Size: "Melekleri ve peygamberleri **rabler** edinin!" diye emretmez* (3/Âl-i İmran 80); yani ilâhlar edinmenizi emretmez. Siz ise onların, sebeplerin müsebbibi ve kulların maslahatlarını üstlenen *yaratıcı* olduklarına inanıyorsunuz.

Rab kelimesi başka bir isme izafe edildiğinde ise, hem Yüce Allah için hem başkası için kullanılır: رب العالمين: *Âlemlerin **Rabbi*** (1/Fatiha 1); والله ربكم ورب آبائكم الأولين: *Sizin de **Rabbiniz**, önceki atalarınızın da **Rabbi** olan Allah'ı (terk mi ediyorsunuz?)* (37/Sâffât 126).

Ayrıca ev sahibine رَبُّ الدار /*evin rabbi*; at sahibine de ربّ الفرس /*atın rabbi*, denir. Şu âyetler de bu anlamdadır: اذكرني عند ربك فأنساه الشيطان ذكر ربه: *"**Rabbinin** yanında beni an" dedi. Ama şeytan **rabbine** onu hatırlatmayı unutturdu* (12/Yûsuf 42); ارجع إلى ربك فاسأله: ***Rabbine** dön de ona sor* (12/Yûsuf 50). قال معاذ الله إنه ربي أحسن مثواي: *"Allah'a sığınırım, **rabbim** beni güzel bir barınağa kavuşturmuştur" dedi* (12/Yûsuf 23). Kimisine göre Hz. Yûsuf bu sözüyle Yüce Allah'ı, kimisi de kendisini sahiplenen kralı kastetmiştir. Ama Hz. Yûsuf'un birinci anlamı kastetmiş

---

480 Bu sözü, Huneyn savaşında Safvan b. Ümeyye, Ebû Süfyan'a söylemiştir. Bkz. İbnu'l-Esir, *Nihâye*, II, 180.

olması onun sözüne daha uygundur.

Kimisine göre رَبَّانِيٌّ ربّان kelimesine mensûptur. فعلان formu da فعل kökünden bina edilir; عطشان ve سكران gibi. فعل kökünden ise az gelir; نعسان bu kökten bina edilir.

Kimisine göre ise رَبَّانِيٌّ mastar olan رب kelimesine mensûptur. Bu da tıpkı *hakim/bilge* kişi gibi ilmi ıslah edendir. Kimisi de bu kelimenin رَبَّ'a mensûp olduğunu fakat şu anlama geldiğini söyler: *İlimle nefsini terbiye eden.* Aslında bu her iki anlam da birbirlerini gerektirir; çünkü ilimle nefsini terbiye eden, ilmi de ıslah etmiş olur. İlmi ıslah eden de nefsini de onunla terbiye etmiş olur.

Diğer bazıları da bu kelimenin Rabb'a; yani Yüce Allah'a mensûp olduğunu söyler. ربّانيّ, tıpkı Arapların إلهيّ / *ilâhî* sözü gibidir. Buradaki (ن) harfinin ilave edilmesi, لحياني ve جسماني sözlerindeki ilave gibidir. Hz. Ali (ra) şöyle demiştir: "انا ربّانيّ هذه الامّة: *Ben bu ümmetin rabbâni siyim* [Allah'a mensûp olan bir ferdiyim]." Çoğulu ربّانيّون şeklinde gelir. Allah buyurur ki: لَوْلَا يَنْهَاهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِثْمَ وَأَكْلِهِمُ السُّحْتَ: ***Rabbânilerin** ve hahamların, onları günâh söz söylemekten, haram yemekten menetmeleri gerekmez miydi?* (5/Mâide 63); كُونُوا رَبَّانِيِّينَ: ***Rabbâniler** olunuz* (3/Âl-i İmran 79). Bazıları رَبَّانِيٌّ kelimesinin Süryânî asıllı olduğunu söyler. Bu güzel bir görüştür; nitekim Arap kelamında da az bulunur.

رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ: *Kendisini **Rabb'e adayan** birçok kişi* (3/Âl-i İmran 146). رِبِّيّ, tıpkı رَبَّانِيّ gibidir. رُبُوبِيَّة mastardır; Yüce Allah için kullanılır; رِبَابَة ise Allah'tan başkası için kullanılır. رب kelimesinin çoğulu أَرْبَاب şeklinde gelir: أَأَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ: *Çeşitli **rabler** mi daha iyidir, yoksa tek ve her şeye egemen olan Allah mı?* (12/Yûsuf 39).

رَبّ kelimesinin çoğul gelmemesi gerekir, çünkü mutlak söylendiğinde onunla sadece Yüce Allah kastedilir; fakat âyette hakikatinin olduğu şekliyle değil, müşriklerin inançlarına göre çoğul lafzıyla gelmiştir. Rab kelimesi örf bakımından sadece Yüce Allah için kullanılır. Çoğulu أربّة ve ربوب şeklinde gelir. Şair şöyle der:

173- كانت اربّتهم بهز وغرّهم
عقد الجوار وكانوا معشرا غدرا

173- *Onların **güvenceleri** Behz kabilesi idi; kandırdı onları;*
Komşuluk antlaşması ve onlar hain bir topluluktu.[481]

Diğer bir şair de şöyle der:

١٧٤- وكنت امرأ أفضت إليك ربابتي
وقبلك ربّتني فضعت ربوب

174- *Sen, **velâyetimin** kendisine verildiği bir insansın;*
*Senden önce ise yetiştiriciler beni **eğittiler**; ancak ben zayi oldum.*[482]

481 Bu şiir Ebû Zueyb Hüzelî'ye aittir. Bkz. *Divânu'l-Huzeliyyin*, I, 44; Ibn Fâris, *Mücmel*, II, 371; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (ربب) maddesi.

482 Alkame'ye ait bu şiir için bkz. *Divânu Alka-*

Başkasımn velâyeti ile ilgili anlaşmaya ربيبة; fal oklarının toplandığı şeye ise ربابة denir. رابّ ve رابّة kelimeleri, daha önceki eşten olan çocuğun bakımını üstlenen iki eşten biri için kullanılır. ربيب ve ربيبة de söz konusu çocuk için kullanılır: وربائبكم اللاتى فى حجوركم من نسائكم اللاتى دخلتم بهن: *Kendileriyle birleştiğiniz hanımlarınızdan doğmuş olup evlerinizde oturan **üvey kızlarınız*** (4/Nisâ 23). ربّبت الاديم بالدهن: *Deriyi yağla ıslah ettim*; ربّبت الدواء بالعسل: *İlacı balla ıslah ettim*; سقاء مربوب: *Koyulaştırılmış/ıslah edilmiş içecek*. Şair şöyle der:

١٧٥- فكونى له كالسمن ربّت بالأدم

*175- Onun için tulumu hurma özüyle **beslenilen/sürülen** yağ gibi ol.*[483]

رباب: Buluta denir. Buluta bu ismin verilmesi, bitkiyi yetiştirmesinden dolayıdır. Bu bakış açısıyla yağmura da در /*süt* denilmiş ve bulut da süt veren dişiye benzetilmiştir.

اربّت السّحابة: Yani bulut devam etti. Bu sözün asıl anlamı; "Bulut, besleyici oldu." Bu kelimede ikame anlamı düşünülerek ve anlaşmanın kalıcılığına benzetilerek şöyle denir: ارب فلان بمكان كذا: *Falan kişi falan yerde kaldı/ikâmet etti.*

رُبَّ: Bir şeyin az miktarda olduğunu göstermek ve zaman zaman olan şey için kullanılır. Örneğin şu âyette olduğu gibi: رُبما يودّ الذين كفروا لو كانوا مسلمين: *İnkâr edenler **zaman zaman**, keşke Müslüman olsaydık, diye arzu ederler* (15/Hicr 2).

ربح / R-b-h

ربح: Alış-verişten kaynaklanan artıştır. Daha sonra bu kelime mecâzî olarak bir çalışmadan elde edilen her türlü kazanca isim olmuştur. ربح /*kâr*, kimi zaman malın sahibine kimi zaman da malın kendisine nispet edilir: فما ربحت تجارتهم: *Ticaretleri **kâr** etmedi* (2/Bakara 16). Şair de şöyle der:

١٧٦- قروا أضيافهم ربحا ببح

176- Misafirlerini ağırladılar; ne ki, takdir edilmediler.[484]

Bazılarına göre şiirde geçen رُبَح, kuş; diğer bazılarına göre ise içyağ anlamındadır. Fakat bana göre burada ربح kelimesi, kârdan elde edilen şeyin ismidir. Tıpkı نقص gibi. بح ise kendileriyle bölüştürdükleri fal oklarının ismidir. Buna göre şiirin manası şöyle olur: "Misafirlerini ağırladılar, ama ondan en büyük kâr olan övgüyü elde edemediler." Bu aynen şu şairin dedikleri gibidir:

فأوسعني حمدا وأوسعته قرى وأرخص
١٧٧- بحمد كان كاسبه الأكل

177- O beni bol bol övdü ben ise onu ağırladım;

---

me, Haleb basımı, s. 43; İbn Fâris, *Mücmel*, II, 371; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (ربب) maddesi.

483 Amr b. Şe's'e ait olan bu şiir için bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (ربب) maddesi.

484 Hufaf b. Nüdbe'ye ait bu şiir için bkz. İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa* I, 220; Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, s. 15; *Mücmel*, II, 413.

Kazananı yemek olan övgü ne ucuzdur.[485]

ربص / R-b-s

التربّص: İster pahalı veya ucuz olmasını beklediği bir mal olsun, ister yok olmasını ya da meydana gelmesini beklediği bir iş olsun, bir şeyi gözetlemek demektir. تربّصتُ لكذا ولي رُبْصة بكذا وتربّص: *Falan şeyi gözetledim*, denir. Allah buyurur ki: والمطلّقات يتربّصن بأنفسهنّ ثلاثة قروء: *Boşanan kadınlar, kendi kendilerine üç adet süresi* ***beklerler*** (2/Bakara 228); قل تربّصوا فإنّي معكم من المتربّصين: *De ki: "**Gözetleyin**, ben de sizinle beraber **gözetleyenlerdenim**"* (52/Tûr 31); قل هل تربّصون بنا إلا إحدى الحسنيين ونحن نتربّص بكم أن يصيبكم الله بعذاب من عنده أو بأيدينا: *De ki: "Bizim için iki güzelliğin birinden başkasını mı **bekliyorsunuz**? Biz de size Allah'ın, kendi katından veya bizim ellerimizle bir azap çarptırmasını **bekliyoruz*** (9/Tevbe 52); ويتربّص بكم الدّوائر: *Sizin başınıza belâlar gelmesini **gözetler*** (9/Tevbe 98).

ربط / R-b-t

ربْط الفرس: Atı korumak için onu bir yere bağlamaktır. رباط الخيل /*At zinciri* bu anlamdan gelmektedir. Korumaların ikâmetine tahsis edilen yere رباط denir. رِباط; ربطتُ ve رابطتُ fiillerinin mastarıdır. مُرابطة formu, مُحافظة formu gibidir. Allah buyurur ki: ومن رباط الخيل ترهبون به عدوّ الله وعدوّكم: ***Bağlı** atlar hazırlayın. Böylece hem Allah'ın düşmanını hem kendi düşmanınızı korkutabilirsiniz* (8/Enfâl 60); يا أيّها الذين آمنوا اصبروا وصابروا ورابطوا: *Ey inananlar, sabredin ve sabırda yarışın, **nöbet tutun*** (3/Âl-i İmran 200).

مُرابطة /Nöbet iki kısımdır: Müslümanların sınır bölgelerinde nöbet tutmaları ve nefsin bedene olan nöbeti. Zira nefsin bedeni gözetlemesi, bir sınır noktasına yerleşen ve oranın korunması kendisine tevdi edilen kişinin yaptığı iş gibidir. Bu kişi, sorumluluğunu yerine getirmesi ve herhangi bir kusurda bulunmaması gerekir. Bu da tıpkı cihad gibidir. Hz. Peygamber (sas) şöyle buyurmaktadır: "من الرّباط انتظار الصّلاة بعد الصّلاة: *Namazdan sonra namazı beklemek bir çeşit ribattır.*"[486] Bir kişinin kalbi güçlenince فلان رابط الجأش denir.

وربطنا على قلوبهم: *Kalplerini **sağlamlaştırmıştık*** (18/Kehf 14); لولا أن ربطنا على قلبها: *Onun kalbini **pekiştirmemiş** olsaydık* (28/Kasas 10); وليربط على قلوبكم: *Kalplerinize **kuvvet vermek** için* (8/Enfâl 11). Bu âyetler şu tür âyetlere işaret etmektedirler: هو الذي أنزل السّكينة في قلوب المؤمنين ليزدادوا إيمانا مع إيمانهم: *O, imanlarına iman katsınlar diye mü'minlerin kalplerine huzûr indirdi* (48/Fetih 4); وأيّدهم بروح منه: *Onları kendisinden bir ruhla desteklemiştir* (58/Mücâdele 22). Zira onların gönülleri şu âyette belirtildiği

485 Bkz. Müberred, *Kitâbu'l-Kâmil*, s. 38.

486 Mâlik, I, 326; Nesâî, I, 90.

şekilde değildi: وَأَفْئِدَتُهُمْ هَوَاءٌ: *Yürekleri tamamen boşalmıştı* (14/İbrahim 43). Bu bakış açısından şöyle denilmiştir: فُلَانٌ رابط الجأش: *Falan kişinin kalbi sağlamdır.*

ربع / R-b-a

أربعة /*Dört*; أَرْبَعُونَ /*kırk*; رُبْع /*dörtte bir* ve رُبَاعَ /*dörder dörder* formlarının tümü aynı köktendir. Allah buyurur ki: ثَلَاثَةٌ رابعهم كلبهم: *Onlar üçtür,* ***dördüncüleri*** *köpekleridir* (18/Kehf 22); قال فإنها محرمة عليهم أربعين سنة يتيهون في الأرض: *Allah; "Orası onlara* ***kırk*** *yıl boyunca yasaklanmıştır; yeryüzünde şaşkın şaşkın dolaşacaklar...", dedi* (5/Mâide 26); أَرْبَعِينَ لَيْلَةً: ***Kırk*** *gece* (2/Bakara 51); وَلَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ: *Bıraktığınızın* ***dörtte biri*** *onlarındır* (4/ Nisâ 12); مثنى وثلاث ورباع: *İkişer, üçer,* ***dörder*** (4/Nisâ 3).

ربعت القَوْمَ أَرْبَعُهُمْ: Toplumun dördüncüsü oldum. أخذت رُبْع اموالهم: Mallarının dörtte birini aldım. ربعت الحبل: İpi dört şeritten yaptım. رِبْع: Develerin susuz bırakılmaları ve humma ile ilgili bir süreyi ifâde eder.[487] أَرْبَعَ إبله: Develerini dördüncü günde suya götürdü. رَجُل مربوع ومربع: Adam, dört günde bir gelen hummaya yakalandı. الأربعاء: Pazar gününden itibaren gelen dördüncü gündür. الرَّبِيعُ: Dört mevsimin dördüncüsüdür. Arapların şu sözleri bu anlamdandır: ربع فلانٌ وارْتَبَعَ: Falan kişi rabi'de/ilkbaharda ikâmet etti. Daha sonra bu söz mecâzî olarak bütün ikâmetler ve bütün zamanlar için kullanılır oldu. Hata bütün konaklama yerleri de رَبْع diye isimlendirildi. Oysa bu kelime asıl itibariyle ilkbahara aittir. الرُّبَع ve الرِّبْعِيُّ. bahar mevsiminde doğan yavruya denir. Bahar mevsimi, doğumların ilk zamanı olduğundan ve bunun iyi bir şey olmasından dolayı gençlerin doğan bütün çocukları için bu isim istiâre edilmektedir. Şair şöyle der:

١٧٨ - افلح من كان له ربعيون

178- Kurtulmuştur ***genç yaşta çocuk sahibi*** *olan.*[488]

مِرْبَاع: Bahar mevsiminde doğan yavruya denir. غيث مِرْبع: Baharda yağan yağmur. ربع الحجر والحمل: Taşın ve yükün her dört tarafını ele aldı. مِرْبَع: Kendisiyle eşyanın alındığı tahta. Ele alınan taşa ربيعة denir. اربع على ظلعك sözü, ikâmet anlamında olabilir; yani, أقم على ظلعك /*Bekle!*. رَبَعَ الحجر / *Taşı aldı* anlamında da olabilir. Yani "sakatlığına rağmen onu al!"

مِرْبَاع: Liderin ganimetten aldığı dörtte birlik paydır. Bu kelime şu sözden gelmektedir: ربعت القَوْمَ: *Toplum malının dörtte birini aldım.* رباعة kelimesi, liderin malın *mirba*'nı/dörtte birini almasından dolayı liderlik için istiâre edilmiştir. Bu anlamda

487 ربع, develerin üç gün susuz bırakılıp dördüncü gün onları suya salmaya denildiği gibi, dördüncü günde gelen hummaya da denir. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* (ربع) maddesi.

488 Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* (ربع) maddesi; İbn Fâris, *Mücmel,* II, 415.

şöyle denilmektedir: لا نقيم رباعة القوم غير فلان: *Falanın dışında toplumun liderliğini kimse yapamaz.*

ربعة: Misk kutusuna denir; çünkü dört tabakadan oluşur veya dört ayağı vardır. Her ikisi arasında dört tane diş olmasından dolayı (köpek dişleri) رباعيات diye isimlendirilmektedir. يربوع: Yuvasında dört tane çıkış yeri bulunan fareye denir. ضب/kertenkelelerin bulunduğu yere مضبة denildiği gibi, farelerin bulunduğu yere de أرض مربعة denir.

ربو / R-b-v

Bu kökten ربوة وربوة ورُبوة ورِباوة ورباوة formları gelir. Allah buyurur ki: وآويناهما إلى ربوة ذات قرار ومعين: *Onları oturmaya uygun, çeşmeli bir **tepeye** yerleştirdik* (23/Mü'minûn 50). ربوة formu diğerlerinden daha fasihtir; çünkü Araplar رُبى derler. ربا فلان: Falan kişi bir tepeye çıktı. ربوة /*Tepe*, رابية diye isimlendirilir; sanki o, bir mekânda kendi kendine büyümüştür. ربا: Arttı, yükseldi fiili de bu anlamdan gelmektedir.

Allah buyurur ki: فإذا أنزلنا عليها الماء اهتزت وربت: *Biz onun üzerine su indirdiğimiz zaman, harekete geçer, **kabarır*** (22/Hac 5). Yani beslenenin arttığı gibi artar. فاحتمل السيل زبدا رابيا: *Sel **üste çıkan** köpüğü taşıdı* (13/Ra'd 17); فأخذهم أخذة رابية: *Allah onları **şiddeti gittikçe artan** bir şekilde yakaladı* (69/Hâkka 10). أربى عليه: Onu yukarıdan gözetledi. Şu söz de bu anlamdandır: ربيت الولد فربا: *Çocuğu yetiştirdim.*

Bazılarına göre ربيت fiilinin aslı, mudaaftır; tahfif için kalbedilmiştir. Tıpkı تظننت fiilinin, تظنيت şekline dönüştüğü gibi. ربا: Ana mala yapılan artıştır. Ancak şeriatta, (muamelelerde) iki taraftan sadece biri üzerine yapılan artışa tahsis edilmiştir.

Artış nokta-i nazarından Allah buyurur ki: وما آتيتم من ربا ليربو في أموال الناس فلا يربو عند الله: *İnsanların malları içinde, **artması** için verdiğiniz **ribâ**, Allah katında **artmaz*** (30/Rûm 39). Yüce Allah; يمحق الله الربا ويربي الصدقات: *Allah, **ribâyı** mahveder, sadakaları **artırır*** (2/Bakara 276) sözüyle bereket diye tabir edilen makul artışın ribâdan kaldırıldığına dikkat çekmektedir. Bundan dolayı Yüce Allah onun zıddı konusunda şöyle buyurmaktadır: وما آتيتم من زكاة تريدون وجه الله فأولئك هم المضعفون: *Allah'ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekât(a gelince); işte (onu verenler sevâplarını ve mallarını) kat kat artıranlardır* (30/Rûm 39).

أربيتان: Baldırın iç kısmında kabarık iki et parçasıdır. Kişinin yukarıya doğru çıkışı tasavvur edilerek nefes darlığına ربو denmiştir. Bundan dolayı; هو يتنفس الصعداء: *O uzun uzun nefes alır/zorlukla nefes alır*, denir. ربيئة, ise öncü anlamındadır. Bu kelimenin sonu hemze'lidir, dolayısıyla ele aldığımız kavramla alakası yoktur.

رتع / R-t-a

رَتْع: Bu kelimenin asıl anlamı hayvan yiyeceğidir. Bu kökten رَتَعَ يرْتَعُ رتوعا ورتاعا ورتعا: *Çayırda otladı, otlamaktadır*, formları gelir. Allah buyurur ki: يرْتَعْ ويلعب: ***Bol bol yesin**, oynasın* (12/Yûsuf 12). Bu kelimeyle çokça yemek kastedildiğinde istiâre yoluyla insanlar için de kullanılır. Şair teşbih yoluyla şöyle der:

١٧٩- واذا يخلو له لحمي رتع

*179- Etimle baş başa kalınca, onu **yer**.*[489]

Hayvanlar için رَاتِع, رِتَاع: insanlar için ise راتعون formları kullanılır.

رتق / R-t-k

رَتْق: Birleştirmek ve yapıştırmaktır; bu, doğuştan da olabilir, sonradan da. Allah buyurur ki: أنّ السّماوات والأرض كانتا رتقا ففتقناهما: *Gökler ve yer **bitişik** idi, biz onları ayırdık* (21/ Enbiyâ 30). رتقاء: Ferci bitişik kadın. فلان راتق وفاتق في كذا: Falan kişi, şu işi akdetmekte ve çözmektedir.

رتل / R-t-l

رتل: Bir şeyi bir doğrulta sıralamak ve düzenlemektir. رجُل رتل الأسنان: *Dişleri düzgün dizilmiş adam*, denir. ترتيل: Kelimenin ağızdan akıcı ve düzgün bir şekilde çıkmasıdır. Allah buyurur ki: ورتل القرآن ترتيلا: *Kur'ân'ı **güzel** ve **düzgün** oku* (73/Müzemmil 4); ورتلناه ترتيلا: *Onu **tane tane okuduk*** (25/Furkân 32).

رج / R-c-c

رَجّ: Bir şeyi sallayıp rahatsız etmektir. رجّه فارتجّ: *Onu şiddetle sarstı, o da sarsıldı*, denir. Allah buyurur ki: إذا رجّت الأرض رجّا: *Yer **şiddetle sarsıldığı** zaman* (56/Vakıa 4). Bu tıpkı şu âyet gibidir: إذا زلزلت الأرض زلزالها: *Yer o müthiş sarsıntıyla sarsıldığı zaman* (99/Zilzâl 1). رجرجة: Titremektir. كتيبة رجراجة: *Çalkalanan ordu*; جارية رجراجة: *Titreyen kadın*. ارتجّ كلامه: Sözü birbirine karıştı. رجرجة: Olduğu yerde çalkalanıp bulanan az su.

رجز / R-c-z

رجز: Bu kelimenin asıl anlamı titremektir. Bu anlamdan şöyle denilmektedir: رجز البعير رجزا فهو أرجز: *Deve titredi*. Deve birbirine yakın adım atıp güçsüzlükten dolayı titrediğinde ناقة رجزاء denir. *Recez* vezni de buna benzetilmiştir; çünkü cüzleri birbirine yakındır ve okunurken dil titremektedir. Bu tür şiire أرْجُوزة, اراجيز denir. رجز فلان وارتجز: Falan kişi recez ölçüsü ile şiir yazdı veya okudu.

Bu kökten ism-i fail: راجز, رجّاز, رجّازة şeklinde gelir. لهم عذاب من رجز أليم: *Onlar için **sarsan** ve acıklı bir*

---

489 Süveyd b. Ebî Kâhil'e ait bu şiir için bkz. *Mufaddaliyyât*, s. 198; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (رتع) maddesi.

ceza vardır (34/Sebe' 5) âyetinde geçen رجز kelimesi, زلزلة: sarsıntı kelimesi gibidir. Yine Allah buyurur ki: اذا منزلون على أهل هذه القرية رجزا من السّماء بما كانوا يفسقون: *Yoldan çıktıkları için, biz bu kentin üzerine gökten* ***sarsan*** *bir azap indireceğiz* (29/Ankebût 34). والرّجز فاهجر: ***Rücz'den*** *sakın* (74/Müddessir 5). Kimisine göre *rücz*'den kasıt puttur. Bazıları ise onun günâhtan kinâye olduğunu söyler. Yüce Allah günâhı, varacağı sonuçla isimlendirmiştir. Tıpkı yağmurun iç-yağ diye isimlendirilmesi gibi.

وينزل عليكم من السّماء ماء ليطهّركم به ويذهب عنكم رجز الشّيطان: *Sizi temizlemek, şeytanın* ***riczini*** *sizden gidermek için gökten üzerinize yağmur indiriyordu* (8/Enfâl 11). İlgili maddede açıklandığı üzere şeytandan kasıt şehvettir.

Bazıları, Yüce Allah'ın, رجز الشّيطان sözünden Şeytanın çağırdığı küfür, iftira ve fesad gibi şeyleri kastettiğini söyler. رجازة: İçine taşların konulduğu bir bezdir; hevdec/tahtırevan eğildiğinde, onun iki tarafından birine asılır. Ona bu ismin verilmesi, tasavvur edilen onun hareket ve sallantısından dolayıdır.

رجس / R-c-s

رجْس: Kirli şeydir. رجُل رجْس /*Kirli adam*; رجَال ارْجاس /*Kirli adamlar*, denir. Bu anlamda Allah buyurur ki: يا أيها الذين امنوا انما الخمر والميسر والانصاب والازلام رجس من عمل الشيطان: *Ey inananlar, şarap, kumar, dikili taşlar, şans okları şeytan işi birer* ***pisliktir*** (5/Mâide 90). Rics/pis şey dört açıdan olur: Mizaç, akıl, şer'/din veya bunların tümü açısından; örneğin, leş gibi. Zira leş, hem mizaç, hem akıl, hem de şer' açısından tiksinti duyulan bir şeydir. Şer' açısından pislik örneği: İçki ve kumar. Bunların akıl açısından da pis oldukları söylenmektedir.

Nitekim Yüce Allah bu hususa şöyle işaret eder: واِثمهما اكبر من نفعهما: *Şarap ve kumarın günâhları yararlarından daha büyüktür* (2/Bakara 219). Zira akıl, günâhı yararından fazla olan şeyden kaçınmayı gerektirir. Ayrıca Yüce Allah kâfirleri rics/pislik diye nitelendirmiştir; çünkü şirk akıl bakımından en kötü şeydir: وأمّا الذين فى قلوبهم مرض فزادتهمْ رجْسا إلى رجسهم: *Kalplerinde maraz olanlara gelince, inen sure onların* ***pisliğine pislik*** *ekler* (9/Tevbe 125); ويجعل الرّجْس على الذين لا يعْقلون: *Allah,* ***pisliği****, aklını kullanmayanlar üzerine bırakır* (10/Yûnus 100). Bazılarına göre âyette geçen الرّجْس'ten kasıt, pisliktir, diğer bazılarına göre ise azaptır; tıpkı şu âyet gibi: يا أيّهَا الذين امنوا انما المشْركون نجس: *Ey inananlar! Müşrikler bir* ***pisliktir*** (9/Tevbe 28).

Şer' açısından pislik örneği: اوْ لحم خنزير فانّهُ رجْس: *Yahut domuz eti- ki o gerçekten* ***pistir****-* (6/En'âm 145). Şiddetli sese de; رجس ve رجْز denir. بعيرٌ رجّاس: Şiddetli gürleyen deve. غمامٌ راجسٌ ورجّاسٌ: Şiddetli şimşek çakan bulut.

رجع / R-c-a

رُجُوع: Başlanılan yere geri dönmektir; veya ister mekân, fiil veya söz olsun başlangıç noktasını takdir etmektir. Bu dönüş, varlığın bizzat kendisiyle, bir cüziyle veya bir fiiliyle olur. Şu hâlde رُجوع dönüştür. رَجْع: İade etmektir. رجعة ve رجعة boşanma ve öldükten sonra tekrar dünyaya gelmek ile ilgili kullanılmaktadır. فلان يؤمن بالرَّجْعة: *Falan kişi tekrar dönüşe iman eder*, denir. رجاع ise, göç ettikten sonra kuşun tekrar dönmesini ifâde eder.

Şu âyetler dönüş ile ilgilidirler: لئنْ رجعنا الى المدينة: *Eğer Medine'ye **dönersek*** (63/Münafikun 8); فلمَّا رجعوا الى ابيهمْ: *Babalarına **döndüklerinde*** (12/Yûsuf 63); ولمَّا رجع موسى إلى قومه: *Mûsâ, kavmine **dönünce*** (7/A'râf 150); وإنْ قيل لكمُ ارجعوا فارجعوا: *Eğer size: "**Dönün**" denirse **dönün*** (24/Nûr 28). رجعتُ عنْ كذا رجْعاً: *Falan şeyden geri döndüm*; رجعتُ الجواب: *Cevap verdim*, denir.

Şu âyetler bu anlamdadır: فإن رجعك الله الى طائفة منهمْ: *Eğer Allah, seni onlardan bir topluluğun yanına **döndürürse*** (9/Tevbe 83); إلى الله مرجعكم: *Hepinizin **dönüşü** Allah'adır* (5/Mâide 48); إنّ إلى ربّك الرجعى: ***Dönüş** Rabbinedir* (96/Alak 8); ثمّ إلى ربّكمْ مرجعكم: *Sonra dönüşünüz O'nadır* (6/En'âm 164).

Bu âyette geçen مرجع kelimesi رُجوع anlamından gelmiş olabilir: ثمَّ إليْه ترجعون: *Sonra O'na **döneceksiniz*** (2/Bakara 28).[490] Bu kelime رَجْع anlamından da gelebilir: ثمَّ إليْه تُرجعون: *Sonra O'na **döndürüleceksiniz*** (2/Bakara 28).[491] واتّقوا يوْماً ترْجعون فيه إلى الله: *Şu günden sakının ki, o gün Allah'a **döndürüleceksiniz*** (2/Bakara 281) âyeti, tâ harfinin fetha ve zammıyla okunmuştur.[492]

لعلّهمْ يرجعون: *Belki **dönerler*** (7/A'râf 168); yani günâhtan dönerler. وحرامٌ على قرْيةٍ أهلكْناها أنّهمْ لا يرْجعون: *Helâk ettiğimiz herhangi bir toplumun, bir daha* ***geri dönmesi*** *haramdır (asla mümkün değildir!)* (21/Enbiyâ 95); yani onların tövbe etmelerini ve günâhlardan dönmelerini haram etmişiz/yasaklamışız.

Bu âyet, aşağıdaki âyette de belirtildiği gibi ölümden sonra tövbenin olamayacağına işaret etmektedir: قيل ارجعوا وراءكمْ فالتمسوا نورا: *Onlara: "Arkanıza **dönün** de bir ışık arayın."* denir (57/Hadid 13). بم يرجع المرْسلون: *Elçiler ne ile **dönecekler*** (27/Neml 35). Bu âyette geçen يرْجعُ fiili رُجوع / *dönmek* veya رجْعُ الجواب /*cevabın gelmesi* sözünden gelmektedir. Şu âyet de aynı anlamdadır: يرْجعُ بعضهمْ إلى بعضٍ القوْل: *Suçu birbirlerinin üzerine **atarlar*** (34/Sebe' 31).

---

490 {ثمّ إليه ترجعون} Bu Ya'kûb'un kıraatidir. Bkz. *İrşâdu'l-Mübtedi ve Tezkiratu'l-Müntehi*, s. 215.

491 {ثمّ إليه ترجعون} Bu Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Asım ve Ebû Ca'fer'in kıraatidir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf* s. 131.

492 Ya'kûb ve Ebû Amr tâ'nın fethi ile; diğerleri ise zammı ile okumuşlardır. Bkz. *İrşâdu'l-Mübtedi*, s. 215; Dimyâtî, *İthâf* s. 131.

ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ فَانْظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ: *Sonra bir yana çekil, **verecekleri** cevaba bak* (27/Neml 28) âyeti sadece رَجْع الجواب ifadesinden gelir. Şu âyetler de bu anlamdadır: وإنّي مُرْسِلَة إليْهِم بِهَدِيَّة فَنَاظِرَة بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُون: *Ben, onlara bir hediye göndereyim de elçilerin ne ile **döneceklerine** bakayım* (27/Neml 35); والسَّمَاءِ ذَاتِ الرَّجْعِ: ***Dönüşlü** göğe andolsun* (86/Târık 11); yani yağmurlu göğe. Yağmura رَجْع denmesi, rüzgârın değindiği suyu geri çevirdiğinden dolayıdır.

Gölete de رَجْع denmesi, ya içindeki yağmur suyu ile isimlendirilmesinden veya dalgalarının gidip gelmesinden ve kendi yatağındaki dönüşümünden dolayıdır. لَيْسَ لِكَلامِهِ مَرْجُوعٌ: Onun sözüne cevap verilmedi. دَابَّةٌ لَها مَرْجُوعٌ: Kullanıldıktan sonra satılabilen hayvan. نَاقَةٌ رَاجِعٌ: Erkeğin dölünü kabul etmeyip geri çeviren dişi deve. أرْجَعَ يَدَهُ إلى سَيْفِهِ لِيَسُلَّهُ: Kınından çekmek için elini kılıcına uzattı. إرْتِجَاعٌ: Geri çekme. Kişi, erkek develeri satıp dişi develeri satın aldığında إرْتَجَعَ إبِلاً denir. Bu eylemde, fiili bir dönüş olmasa da anlam olarak var sayılmıştır.

Biri إنَّا لِلّهِ وإنَّا إلَيْهِ رَاجِعُونَ: *Allah'a aidiz ve O'na döneceğiz*, dediğinde إسْتَرْجَعَ فُلانٌ denir. تَرْجِيعٌ: Kur'ân okumada ve şarkı icra etmede makam ile sesin terennüm edilmesi ve bir sözün iki veya daha fazla tekrar edilmesidir. Ezan ile ilgili تَرْجِيع kelimesi de bu anlamdadır. رَجِيع: İnsan ve hayvan dışkısından kinâyedir. Bu kelime رُجُوع'den gelir ve *fâil* (ism-i fâil) anlamındadır. Veya رَجْع'den gelir; bu durumda ise *mef'ûl* (ism-i mef'ûl) anlamında olur.

جُبَّةٌ رَجِيعٌ: Çözüldükten sonra tekrar örülen elbise/zırh. Bu kelime hayvan için kullanıldığında, "seferden sefere götürülen" anlamındadır. Bunun müennesi, رَجِيعَة gelir. دَابَّةٌ رَجِيعٌ şeklinde de gelmektedir. رَجْعُ سَفَر: Zayıf düşmüş deveden kinâyedir. رَجِيع kelimesi, söz için kullanıldığında sahibine geri iade edilen veya tekrar edilen konuşma anlamındadır.

رجف / R-c-f

رَجْف: Şiddetli sarsıntıdır. رَجَفَتِ الأرْضُ: *Yeryüzü şiddetli sarsıldı*; رَجَفَ الْبَحْرُ: *Deniz şiddetli dalgalandı*; بَحْرٌ رَجَّافٌ: *Çok dalgalı deniz*, denir. Allah buyurur ki: يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ: *O gün **o sarsıntı sarsar*** (79/Naziât 6); يَوْمَ تَرْجُفُ الأرْضُ وَالْجِبَالُ: *O gün yer ve dağlar **sarsılır*** (73/Müzemmil 14); فَأخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ: *Bunun üzerine hemen onları, o **sarsıntı** yakaladı* (7/A'râf 78).

إرْجَافٌ: Fiilen veya sözlü olarak kargaşa çıkarmaktır. Bu anlamda Allah buyurur ki: وَالْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ: *Şehirde kötü **haberler yayanlar*** (33/Ahzâb 60). الأرَاجِيفُ مَلاقِيحُ الفِتَنِ: *Yalan haberler fitnelerin döllendikleri yerlerdir*, denir.

رجل / R-c-l

رَجُل: İnsanların erkeğine denir.

Bundan dolayı Allah buyurur ki: ولو جعلناه ملكا لجعلناه رجلا: *Eğer o peygamberi bir melek kılsaydık kuşkusuz onu bir **adam** şeklinde yapardık* (6/En'âm 9).

Eğer kadın bazı hususlarda erkeğe benziyorsa ona رَجُلة denir. Şair şöyle der:

١٨٠- لم يبالوا حرمة الرجلة

*180- Onlar **erkeksi kadının** şerefine önem vermediler.*[493]

Ayrıca رجل erkeklik ve kişiliği tam olan, anlamına da gelir: وجاء من اقصى المدينة رجل يسعى: *Kentin en uzak yerinden bir **adam** koşarak geldi* (36/Yâsîn 20); وقال رجل مؤمن من آل فرعون يكتم ايمانه: *Fir'avn âilesinden imanını gizleyen mü'min bir **adam** şöyle dedi* (40/Mü'min 28). Bu âyetlerde geçen رَجُل kelimesinin yiğitlik ve salâbet anlamında olması daha uygundur. اتقتلون رجلا ان يقول ربي الله: *Siz 'benim Rabbim Allah'tır' diyen bir **adamı** mı öldüreceksiniz?* (40/Mü'min 28). فلانٌ أرْجَل الرَجُلين. *Şu iki adamdan en güçlü olanı, falan kişidir.*

رِجْل /*Ayak*: Canlılarm çoğunda olan belli organ. Allah buyurur ki: وامسحوا برؤوسكم وارجلكم: *Meshedin başlarınızı ve bileklere kadar **ayaklarınızı** (yıkayın)* (5/Mâide 6). "Yaya yürüdü", anlamlarındaki رجل ve راجل kelimeleri رجل'den türemiştir. Ayrıca راجل kelimesi, kâmil erkek anlamına da gelir. راجل'nin çoğulu, رجَّالة ve رجْل şeklinde gelir. Tıpkı رَكْب gibi. رجال de راكب'in çoğulu ركاب gibidir. رجل رَجُل: Yürümeye güç yetiren adam. رجل kelimesinin çoğulu رجَال şeklinde gelir: فرجالا أو ركبانا: *Yaya veya binek üzerinde* (2/Bakara 239).

Ayrıca Bu kelime رجيل ve رجْلة formlarında da çoğul olur. حرة رجلاء / *Taşlık arazi*: Zorluğuyla ayakları tutmaktadır. أرْجل: Beyaz ayaklı at, ayağı büyük olan. رجلت الشاة: Koyunu ayaklarıyla astım. رجْل kelimesi, çekirge sürüsü ve insanın zamanı/dönemi için istiâre edilmiştir. كان ذلك على رجْل فلان: *Bu falan kişinin zamanındaydı/dönemindeydi*, denilir; tıpkı على رأس فلان denildiği gibi. Ayrıca رجْل, su yatağı için de kullanılır. Tekili رِجْلة'dir.

Su yatağına bu ismin verilmesi, tıpkı مذانب diye isimlendirilmesi gibidir. Semizotuna da رجْلة denir; çünkü ayakaltında biter. ارتجل الكلام: Sözü düşünmeden ayakta söyledi/irticalen konuştu. ارتجل الفرس في عدوه: At rahvan ve hızlı yürüyüş arasında gitti.

ترجل الرَّجُل: Adam bineğinden indi. Buna benzetilerek şöyle denir: ترجّل في البئر: *Ayaklarıyla -kement gibi bir şey kullanmadan- kuyuya indi.* ترجّل النّهار: Güneş gökten inişe geçti; sanki bineğinden inmiş gibi. رَجّل شعره: Sanki o, ayağına kadar saçını sarkıtmıştır. مرجل: Ateşin üstündeki tencere. ارجلت الفصيل: Sütten kesilmiş deve yavrusunu annesiyle gönderdim. Bununla sanki ona bir ayak sağlamış oldum.

---

493 Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (رجل) maddesi.

رجم / R-c-m

رِجَامٌ: Taş. رَجْمٌ: Taşlamak. رُجِمَ فَهُوَ مَرْجُومٌ: *Taşlandı; o, taşlanmıştır*, denir. Allah buyurur ki: قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا نُوحُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَ: *Dediler: "Ey Nuh! Eğer bu işe son vermezsen, mutlaka **taşlananlardan** olacaksın* (26/Şu'arâ 116); yani en kötü şekilde öldürülenlerden olacaksın. وَلَوْلَا رَهْطُكَ لَرَجَمْنَاكَ: *Kabilen olmasaydı seni **taşlardık*** (11/Hûd 91); إِنَّهُمْ إِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ يَرْجُمُوكُمْ: *Onlar sizi ellerine geçirirlerse **taşlayarak öldürürler*** (18/Kehf`20).

رَجْمٌ, istiâre yoluyla zan, evham, sövme ve kovma anlamlarında da kullanılır; örneğin, şu âyette olduğu gibi: سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةٌ رَابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ: *Onlar üç kişidir; dördüncüleri de köpekleridir" diyecekler; yine: "Beş kişidir; altıncıları köpekleridir" diyecekler. Bu, gaybı taşlamaktır (gayb hakkında tahmin yürütmektir)* (18/Kehf 22). Şair de şöyle der:

181- وما هو عنها بالحديث المرجم

181- *Savaşla ilgili bu sözüm **tahminî** değildir.*[494]

لَأَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا: *Andolsun seni **taşlarım**! Uzun bir zaman benden uzak dur!* (19/Meryem 46); yani seninle ilgili hoşuna gitmeyen bir şey söylerim. الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ: Hayırlardan ve mele-i a'lâ'nın mertebelerinden kovulmuş şeytan. Allah buyurur ki: فَاسْتَعِذْ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ: ***Kovulmuş** şeytandan Allah'a sığın* (16/Nahl 98); فَاخْرُجْ مِنْهَا فَإِنَّكَ رَجِيمٌ: *Çık oradan; çünkü sen **kovuldun*** (15/Hicr 34). Kayan yıldızlar ile ilgili de şöyle buyurmaktadır: وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ: *Onları, şeytanlar için **taşlamalar** yaptık* (67/Mülk 5).

رُجْمَةٌ ve رُخْمَةٌ mezar taşlarıdır; bunlar mezar anlamında da kullanılırlar. Çoğulu رِجَامٌ ve رُجَمٌ şeklinde gelir. رَجَمْتُ الْقَبْرَ: Mezarın üzerine taş koydum.

Hadiste şöyle geçmektedir: "لَا تَرْجُمُوا قَبْرِي *Kabrimin üstüne **taş koymayın**.*"[495] مُرَاجَمَةٌ, tıpkı مُقَاذَفَةٌ gibi, istiâre yoluyla şiddetli sövme anlamında kullanılır. تَفَعُّلٌ formundaki تَرَجُّمٌ de bu anlamdan gelmektedir.

رجا / R-c-v

رَجًا: Kuyu, gök ve benzeri şeylerin kenarına denir. Çoğulu أَرْجَاءٌ şeklinde gelir: وَالْمَلَكُ عَلَى أَرْجَائِهَا: *Melek de göğün **kenarlarındadır*** (69/Hâkka 17). رَجَاءٌ: Mutluluğun olduğu şeyin meydana gelmesini gerektiren zandır. مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا: *Size ne oluyor ki, Allah için saygı **ummuyorsunuz**?* (71/Nûh 13). Bazıları bu âyeti; "Size ne oluyor ki, Allah'tan korkmuyorsunuz." şeklinde tefsir etmişler ve buna delil olarak da şu şiiri getirmişlerdir:

---

494 Züheyr b. Ebî Sülmâ'ya ait bu şiir için bkz. *Divânu Züheyr*, Dâru Sâdır, Beyrut, s. 81; Nahhâs, *Şerhu'l-Kasâidi't-Tis'i*, I, 112.

495 Bkz. İbnu'l-Esîr, *Nihâye*, II, 205. Bu söz, Abdullah b. Muğaffel'in vasiyetinde yer almaktadır. Bzk. *Garibu'l-Hadîs*, IV, 289; Zemahşerî, *Fâik*, II, 47.

إذا لسعته النّحل لم يرج لسعها وحالفها في
١٨٢- بيت نوب عوامل

*182- Arı onu soktuğunda, onun sokmasından **korkmaz**.*

Ve onunla ahitleşmiştir arı kovanında, çalışan arılar.[496]

Bu kelimenin bu şekilde yorumlanmasının gerekçesi, رجاء ve خوف kelimelerinin anlamca birbirlerine bağlı olmalarıdır. Allah buyurur ki: وترجون من الله ما لا يرجون: *Siz, onların Allah'tan **ummadığını umuyorsunuz*** (4/Nisâ 104); وآخرون مرجون لأمر الله: *Bir kısmı da umutları Allah'ın emrine **bağlı kalmıştır*** (9/Tevbe 106).

أرجت الناقة: Devenin yavrulama zamanı yaklaştı. Bu sözün asıl anlamı şudur: Deve, sahibine yavrulama zamanının yaklaştığının ümidini vermektedir. أرْجُوان: Ümit etmenin verdiği iç açıcılığı/sevinci veren kırmızı renk anlamındadır.

رحب / R-h-b

رَحْب: Yer genişliğidir. رحبة المسجد / *Mecid alanı*, bu anlamdan gelmektedir. رحبت الدّارُ: Ev geniş oldu. Bu kelime istiâre yoluyla midesi geniş olanlar için kullanılmaktadır. رحب البطن: *Midesi geniş*, denir. Ayrıca söz konusu kelime göğsü geniş olanlar için de istiâre edilir; tıpkı ضيق /*dar* kelimesinin bunun zıddı için istiâre edildiği gibi. Allah buyurur ki: ضاقت عليهم الأرض بما رحبت: *Yeryüzü, tüm **genişliğine** rağmen onlara dar gelmişti* (9/Tevbe 118).

Misafiri çok gelene; فلانٌ رحب الفناء: *Falan kişinin avlusu geniştir*, denir. مرحبا وأهلا: Geniş bir yer edindin (hoş geldin): لا مرحبا بهم انهم صالوا النّار قالوا بل أنتم لا مرحبا بكم: ***Merhaba** olmasın onlara (Yerleri geniş olmasın, rahat yüzü görmesinler). Onlar ateşe gireceklerdir. Dediler ki: "Hayır, asıl size **merhaba** olmasın, (asıl siz rahat yüzü görmeyin)* (38/Sâd 59-60).

رحق / R-h-k

يسقون من رحيق مختوم: *Onlara, mühürlü bir **rahik'ten** içirilir* (83/Mutaffifîn 25); yani *hamr*'den/şaraptan.

رحل / R-h-l

رَحْل: Üzerine binmek için devenin üstüne konulan şeydir. Bu kelimeyle kimi zaman deve, kimi zaman da evde üzerinde oturulan şey kastedilir. Çoğulu, رحال şeklinde gelir: وقال لفتيانه اجعلوا بضاعتهم في رحالهم: *Yûsuf, emri altındakilere dedi ki: "Onların bedel olarak getirdiklerini **yüklerinin** içine koyun"* (12/Yûsuf 62). رِحْلة: Göç/yolculuk anlamına gelir: رحلة الشتاء والصيف: *Kış ve yaz **yolculukları*** (106/Kureyş 2).

ارحلتُ البعير: Devenin üzerine semerini koydum. أرْحل البعير: Deve

496Bu şiir Ebû Zueyb Hüzelî'ye aittir. Bkz. *Divânu'l-Hüzeliyyin*, I, 44; Ebû Ubeyde, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 275.

semizleşti; şişmanlığından ve hörgücünden dolayı sanki üzerinde bir semer vardır. رَحَلْتُه: Onu göçürdüm, yani yerinden giderdim. Seyahat etmeye elverişli deveye راحلة denir. رَاحلَه: Göçmesine yardım etti. مُرَحَّل: Üzerinde semer resimlerinin bulunduğu elbise.

رحم / R-h-m

رَحِم: Kadın rahmı/Döl yatağı. امْرَأة رَحُوم: Rahminden şikâyet eden kadın. رَحِم, bu anlamdan istiâre yoluyla akrabalar için kullanılmaktadır. Çünkü akrabaların tümü aynı rahimden çıkmışlardır. Bu kökten رَحِم ve رُحْم formları gelmektedir. Allah buyurur ki: وَاَقْرَبَ رُحْمًا: *Daha **merhametli*** (18/Kehf 81).

رَحْمَة: Rahmet edilene iyilik yapmayı gerektiren bir hassasiyettir/duyarlılıktır. Bu kelime, bazen sadece rikkat/duyarlılık, bazen de rikkatten soyutlanmış ihsan anlamında kullanılır. Örneğin; رَحِمَ اللهُ فلانًا: *Allah falan kişiye rahmet etsin.*

Bu kelime, Yüce Allah'ın sıfatı olarak geldiğinde onunla rikkat/incelik değil, sadece ihsan kastedilir. Bu anlamda rivâyet edilmiştir ki; *Rahmet*, Allah'tan nimet ve lütuflardır; insanlardan ise incelik ve şefkattir.

Hz. Peygamber'in Yüce Allah'ın diliyle zikrettiği şu hadis bu anlamdadır: "اَنَّهُ لَمَّا خَلَقَ الرَّحِمَ قَالَ لَهُ: اَنَا الرَّحْمٰنُ، وَاَنْتَ الرَّحِمُ، شَقَقْتُ اسْمَكَ مِنْ اسْمِي، فَمَنْ وَصَلَكَ وَصَلْتُهُ، وَمَنْ قَطَعَكَ قَطَعْتُهُ بَتَّةً: *Yüce Allah **rahim'i** yarattığında ona şöyle dedi: Ben Rahmanım, sen de rahimsin. Senin ismini kendi ismimden türettim. Seni birleştireni ben de birleştiririm, seni keseni ben de keserim.*"[497]

Bu hadis yukarıda söylediklerimize işaret etmektedir ki o da şudur: *Rahmet* iki anlamı içerir: İncelik/duyarlılık ve ihsan. Yüce Allah insanların tabiatına inceliği yerleştirmiş, ihsanı ise kendine ait kılmıştır.

رَحِم lafzı رَحْمَة'ten geldiği gibi, insanlarda varolan anlamı da Allah için olan anlamından gelmektedir. Böylece söz konusu iki kelimenin lafızlarındaki uygunluk gibi, anlamları da birbirine uymaktadır.

رَحْمٰن ve رَحِيم formları tıpkı نَدْمان ve نَدِيم formları gibidir. رَحْمٰن, Allah'tan başkası için kullanılamaz. Çünkü bu kelimenin anlamı sadece O'nun için söz konusu olabilir. Zira her şeyi rahmetiyle kuşatan O'dur.

رَحِيم ise, Allah'tan başkası için de kullanılır; o da fazla merhamet sahibi olan kişidir. Allah buyurur ki: اِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ: *Allah çok affedici, **çok merhamet edicidir*** (2/Bakara 182). Allah, Hz. Peygamber'i de şöyle nitelendirmektedir: لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ اَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ: *Andolsun, içinizden size bir Resul gelmiştir. Sizi rahatsız eden şey onu da üzer. Çok düşkündür size. Mü'minlere karşı pek şefkatli ve **mer-***

---

497 Hâkim, *Müstedrek*, IV, 157; Ahmed, *Müsned*, HN: 1680.

hametlidir (9/Tevbe 128).

Denilir ki; Yüce Allah dünyada Rahman, âhirette ise Rahim'dir. Zira O'nun ihsanı, dünyada mü'min ve kâfirlerin tümünü kapsamakta; âhirette ise sadece mü'minlere aittir. Bu anlamda Allah buyurur ki: ورحمتي وسعت كل شيء فسأكتبها للذين يتقون: ***Rahmetim*** *her şeyi kapsamıştır; onu korunanlara yazacağım* (7/A'râf 156). Bu âyet, ilâhî rahmetin dünyada hem mü'min hem kâfirleri kapsadığına, âhirette ise sadece mü'minlere has olduğuna işaret eder.

رخا / R-h-v

رَخاء: Yumuşak esen rüzgâr. Bu kelime شيء رخو /*Yumuşak şey*, sözünden gelmektedir. Bu kökten fiil, رخى يرخى şeklinde gelir. Allah buyurur ki: فسخرنا له الريح تجري بأمره رخاء حيث أصاب: *Biz, rüzgârı onun emrine verdik. Onun buyruğuyla dilediği yöne* ***yumuşakça*** *akıp giderdi* (38/Sâd 36). ارخيت الستر /*Perdeyi aşağıya salıverdim*, sözü de bu anlamdan gelmektedir. Perdenin aşağıya salıverilmesinden de ارخاء سرحان /*Kurdun salıverilmesi*, sözü istiâre edilmiştir.[498]

Ebû Züeyb şöyle der:

١٨٤- وهي رخو تمزع

184- *O* ***uysaldır****, hızlı gitmektedir.*[499]

Yani yumuşak seyir, yumuşak esen rüzgâr gibidir. فرس مرخاء: yani, hızlı koşan, uzun adım atan at. Bu söz, خيل مراخ /*Hızlı koşan at*, ifâdesinden gelmektedir. قد ارخيته: Onu gevşettim.

رد / R-d-d

رَدّ: Bir şeyin bizzat kendisini veya hâllerinden biriyle geri çevirmektir. رددته فارتد: *Onu geri döndürdüm, o da geri döndü*, denir. Allah buyurur ki: ولا يرد بأسه عن القوم المجرمين: *O'nun azabı suçlu toplumdan* ***geri çevrilmez*** (6/En'âm 147).

Bizzat geri çevrilmeye örnek: ولو ردوا لعادوا لما نهوا عنه: ***Geri gönderilselerdi*** *yine men'olundukları şeyi yapmaya dönerlerdi* (6/En'âm 28); ثم رددنا لكم الكرة عليهم: *Sonra onlar üzerinde size* ***tekrar*** *egemenlik verdik* (17/İsra 6); ردوها علي: *Onları bana* ***getirin*** (38/Sâd 33); فرددناه إلى أمه: *Böylece biz onu annesine* ***geri döndürdük*** (28/Kasas 13); يا ليتنا نرد ولا نكذب بآيات ربنا: *Âh ne olurdu keşke biz (dünyaya)* ***geri döndürülseydik*** *de Rabbimizin âyetlerini yalanlamasaydık* (6/En'âm 27).

Daha önce üzerinde olunan hâle çevrilmeye örnek: يا أيها الذين آمنوا إن تطيعوا الذين كفروا يردوكم على أعقابكم فتنقلبوا خاسرين: *Ey iman edenler! Şâyet siz kâfirlere itâat ederseniz, onlar sizi, ökçeleriniz üstüne* ***geri çevirirler****/dininizden* ***döndürürler*** (3/Âl-i İmran 149).

---

498 Bu ifâde İmruu'l-Kays'ın bir beytinde geçmektedir. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 119; Nahhâs, *Şerhu'l-Kasâidi't-Tis'i*, I, 36.

499 Bkz. *Divânu l-Hüzeliyyin*, II, 16; İbn Fâris, *Mücmel*, II, 426.

وإن يُردْكَ بخيْرٍ فلا رآدّ لفضْله: *Eğer Allah sana bir hayır dilese, O'nun keremini **geri çevirecek** yoktur* (10/Yûnus 107); yani onu uzaklaştıracak ve ona engel olacak kimse yoktur. Şu âyet de aynı anlamdadır: عذابٌ غيرُ مردود: ***Geri çevrilmez** azâb* (11/Hûd 76).

Yüce Allah'a dönüş de bu kısımdandır: ولئنْ رُددتُ إلى ربّي لاجدَنّ خيْرًا منها مُنقلبًا: *Rabbime **döndürülürsem** de orada daha iyisini bulurum* (18/Kehf 36); ثمّ تُردّون الى عالم الغيب والشهادة: *Sonra görünmeyeni ve görüneni bilen Allah'a **döndürüleceksiniz*** (62/Cuma 8); ثمّ رُدّوا إلى الله موْلاهُمُ الحق: *Sonra gerçek Mevlaları olan Allah'a **döndürülürler*** (6/En'âm 62). Bu âyetlerdeki رد, şu âyetteki رجْع gibidir: ثمّ اليه ترجعون: *Sonra O'na **döndürüleceksiniz*** (2/Bakara 28).

Bazılarına göre ردّ/*dönüş* iki farklı anlama gelir: Biri, Yüce Allah'ın şu sözüyle işaret ettiği şeye insanları döndürmektir: منها خلقناكم وفيها نعيدكم: *Sizi o yerden yarattık, sizi tekrar ona döndüreceğiz* (20/Tâhâ 55). İkincisi; O'nun insanları, şu sözüyle işaret ettiği hayata döndürmektir: ومنها نُخرجُكمْ تارةً اخرى: *Bir kez daha sizi ondan çıkartacağız* (20/Tâhâ 55). Aslında bu her iki anlam da söz konusu kelimenin genel anlamına dâhil iki durumdur.

فردّوا ايديهمْ في أفواههم: *Ellerini ağızlarına **götürdüler*** (14/İbrahim 9). Bu âyet şu şekillerde yorumlanmaktadır: Öfkelerinden parmaklarını ısırdılar; Susmayı ima edip elleriyle ağızlarına işaret ettiler; ellerini peygamberlerin ağızlarına koyup onları susturdular. Bu konuda ردّ kelimesinin kullanılması, sözü edilen kişilerin bu eylemi peş peşe yaptıklarına işaret etmek içindir.

ودّ كثيرٌ منْ أهْل الكتاب لو يرُدّونكم من بعد ايمانكم كفارًا حسدًا من عند انفسهم من بعد ما تبيّن لهمُ الحق: *Kitab ehlinin çoğu, hak kendilerine apaçık belli olduktan sonra içlerindeki çekememezlikten ötürü, sizi imanınızdan sonra küfre **döndürmeyi** arzu ederler* (2/Bakara 109); yani siz onu terk ettikten sonra tekrar sizi küfür hâline döndürmek isterler. Şu âyet de bu anlamdadır: يا أيّها الّذين امنوا انْ تطيعوا فريقا من الّذين اوتوا الكتاب يرُدّوكمْ بعْد ايمانكمْ كافرين *Ey inananlar, eğer Ehl-i kitaptan bir kısmına uyacak olursanız, imanınızdan sonra, sizi **döndürüp** kâfir yaparlar* (3/Âl-i İmran 100).

ردّة-ارْتداد: Gelinen yola tekrar geri dönmektir. Fakat ردّة kelimesi sadece küfür anlamında kullanılır. ارْتداد ise hem küfür hem başkası için kullanılır. Allah buyurur ki: إنّ الذين ارْتدّوا على أدبارهم: *Arkalarına (yine eski küfürlerine) **dönenler*** (47/Muhammed 25); يا أيها الذين امنوا من يرْتدّ منكم عن دينه: *Ey inananlar, sizden kim dininden **dönerse*** (5/Mâide 54). Bu, İslâm'dan küfre dönmektir. Bu âyet de aynı anlamdadır: ومنْ يرتددْ منْكمْ عن دينه فيمتْ وهو كافر: *Sizden kim dininden **döner** ve kâfir olarak ölürse* (2/Bakara 217).

Konuyla ilgili diğer bazı âyetler: فارْتدّا على آثارهما قصصا: *Tekrar izleri-*

ni takibederek **geriye döndüler** (18/ Kehf 64); إنّ الذين ارْتَدّوا على أدبارهم من بعْدِ ما تبيّن لهُمُ الْهُدى: *Kendilerine doğru yol belli olduktan sonra arkalarına (yine eski küfürlerine)* **dönenler** (47/ Muhammed 25); ونُرَدُّ على أعْقابنا: *Ökçelerimiz üzerinde* **gerisin geriye mi dönelim?** (6/En'âm 71); و لا تَرْتَدّوا على أدْباركُمْ: *Arkanıza* **dönmeyin** (5/Mâide 21). Yani bir şeyin doğruluğunu ispatladıktan ve iyi olduğunu bildikten sonra ondan vazgeçmeyin. فلمّا أن جاء البَشيرُ ألقاهُ على وجهه فارْتَدّ بصيرا: *Müjdeci gelip gömleği yüzünün üstüne bırakınca, gözü derhâl görür hâle* **geldi** (12/Yûsuf 96). Yani görme yetisi kendisine geri döndü [tekrar görmeye başladı].

Denir ki; رددتُ الحكم في كذا إلى فلان: Şu konuda karar vermeyi falan kişiye havâle ettim. Bu anlamda Allah buyurur ki: ولو ردوه إلى الرّسول وإلى اولي الأمْرِ منهُمْ: *Onu Resûl'e ve içlerindeki sorumluluk sahiplerine* **götürmüş olsalardı** (4/Nisâ 83); فإنْ تنازعتم في شيء فردوه الى الله والرّسول: *Eğer herhangi bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz, onu Allah'a ve Elçiye* **götürün** (4/Nisâ 59). رادّهُ في كلامه: *Sözünü kendisine iade etti*, denir.

Hadiste şöyle geçmektedir: "البيّعان يترادان";[500] yani, alıcı ve satıcının her biri aldığını geri verir. رِدَةُ الإبل: Devenin art arda su içmesi. ارتدّت الناقة: *Deve su içmekten şişti/memesi büyüdü.* استرد المتاع: Malı geri istedi.

500 Ahmed, *Müsned*, I, 466.

ردف / R-d-f

رِدْف: Tabi olan. رِدْفُ المرْأة: Kadın kalçası. ترادف: Peş peşe gelmek. رادف: Arkadan gelen. مُرْدِف: Başkasını geride bırakan öndeki kişi. Allah buyurur ki: فاسْتجابَ لكُمْ أنّي مُمِدُّكُمْ بألْفٍ من الملائكة مُرْدِفين: *Rabbiniz: "Ben size* **birbiri ardınca** *bin melek ile yardım edeceğim," diye duânızı kabul buyurmuştu* (8/Enfâl 9). Ebû Ubeyde, âyette geçen مُرْدِفين kelimesinin "daha sonra gelenler" anlamında olduğunu söylemekte; ردف ve أردف kelimelerini de anlamdaş saymaktadır. Şair de bu anlamda şöyle der:

١٨٥ - اذا الجوزاء أرْدفت الثريّا

185- Cevzâ' (ikizler burcu), Süreyya'nın **ardından geldiğinde.**[501]

Diğer bazıları ise, bu kelimeye, "Başka melekleri ardlarına koyan melekler" şeklinde anlam verirler. Böylece âyette sözü edilen mü'minler, iki bin melekle desteklenmiş demektir. Bazılarına göre de مُرْدِفين sözü ile, düşmanın kalbine korku salan askerlerin önündeki melekler kastedilmiştir.

Bu kelime; [502]مُرْدَفين şeklinde de okunmuştur. Yani "her insanın peşine bir melek bırakıldı." Ayrıca [503]مُرِدِّفين şeklinde de okunmuştur. Aslı, مُرتدفين'dir. Tâ, dâl harfine dağmedildi ve tâ'nin

501 Şair, Huzeyme b. Nehd. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (ردف) maddesi; Feyrûzâbâdî, *Besâir*, III, 63.

502 Bu, Nâfi, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb'un kıraatidir.

503 Halil'in okuduğu şaz bir kıraattir. Bkz. Nehhâs, *İ'rabu'l-Kur'ân*, I, 667.

harekesi dâl'in üzerine getirildi. Al-i İmrân suresinde de şöyle buyrulmaktadır: إذ تقول للمؤمنين ألن يكفيكم أن يمدكم ربكم بثلاثة آلاف من الملائكة منزلين بلى إن تصبروا وتتقوا ويأتوكم من فورهم هذا يمددكم ربكم بخمسة آلاف من الملائكة مسومين: *O zaman sen mü'minlere: "Rabbinizin, size, indirilmiş üç bin melek ile yardım etmesi, size yetmez mi?" diyordun. Evet, sabreder, korunursanız; onlar hemen şu dakikada üzerinize gelseler, Rabbiniz size nişanlı beşbin melekle yardım eder* (3/Âl-i İmran 124-125).

أردفته: Onu atın terkisine/arkama bindirdim. رِدَاف: Binilen terki. لا دابة لا ترادف ولا ترادف: *Terkiye bineni/binicinin arkasına bineni kabul etmeyen hayvan*; جاء واحد فأردفه آخر: *Biri geldi, onun peşinden de başka biri*; أرداف الملوك: Kralların yerine geçenler.

ردم / R-d-m

ردم: Boşluğu taşla kapatmaktır: أجعل بينكم وبينهم ردما: *Sizinle onlar arasında **sağlam bir sed** yapayım* (18/Kehf 95). ردْم kelimesi, مردوم /*Yıkık duvardan düşen şey*; bazılarına göre de مُرْدَم /*Örülen/yamalanan* anlamındadır. Şair şöyle der:

١٨٦ - هل غادر الشعراء من متردم

*186- Şairler, **birbirine eklenen** söz mü bıraktılar?*[504]

اردمت عليه الحُمَّى: *Humması devam etti*; سحاب مُرْدِم: *Gitmeyen bulut.*

ردا / R-d-e

رِدْء: Yardım etmek için başkasına uyan kişi: فأرسله معي ردءا يصدقني: *Onu benimle birlikte, beni doğrulayan bir **yardımcı** olarak gönder* (28/Kasas 34). أرْدَأه: *Ona destek oldu*. Aslında ردىء de ردء gibidir; ancak o, geriye kalan kötü şeyler anlamında bilinmektedir. ردأ الشيء رداءة: *Şey kötü oldu*; فهو ردىء: *O kötüdür*, denir. ردى: Yok olmak; تردّي: Yok olmakla yüz yüze gelmektir.

Allah buyurur ki: وما يغني عنه ماله إذا تردّى: *O **aşağıya doğru yuvarlanırken** malı kendisine hiç fayda vermez* (92/Leyl 11); فلا يصدنك عنها من لا يؤمن بها واتبع هواه فتردى: *Ona inanmayıp hevesine uyanlar seni ondan saptırmasın, sonra **başüstü düşersin*** (20/Tâhâ 16); قال تالله إن كدت لتردين: *Allah'a andolsun, az kalsın sen beni de **mahvedecektin*** (37/Sâffât 56). مِرْداة: Taşların kendisiyle kırıldığı ve onları yere düşürdüğü taştır.

رذل / R-z-l

رذل ve رُذَال: Kötülüğünden dolayı istenmeyen şey: ومنكم من يرد إلى أرذل العمر: *Sizden bazıları ömrün **en düşkün** çağına kadar yaşatılır* (16/Nahl 70); وما نراك اتبعك إلا الذين هم أراذلنا بادي الرأي: *Sana bizim basit görüşlü **ayak takımlarımızdan** başkasının uyduğunu görmüyoruz* (11/Hûd 27); قالوا أنؤمن لك واتبعك الأرذلون: *Dediler ki: "Sana **bayağı kimseler** uymuşken biz*

504 Anter'ye ait olan bu şiir için bkz. *Divânu Antere*, s. 15; Nahhâs, *Şerhu'l-Kasâidi't-Tis'i*, II, 5; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (ردم) maddesi.

sana inanır mıyız? (26/Şu'arâ 111). ارذلون kelimesi, ارذل'in çoğuludur.

رزق / R-z-k

رزق: Kimi zaman dünya veya âhiretteki bağış; kimi zaman kısmet/pay; kimi zaman da mideye ulaşan ve onunla beslenilen şey anlamına gelir. أعطى السلطان رزق الجند: *Sultan askerin maaşını verdi*; رزقت علما: *Bana ilim verildi*, denir. Allah buyurur ki: وأنفقوا مما رزقناكم من قبل أن يأتي أحدكم الموت: *Biriniz kendisine ölüm gelmeden önce, size verdiğimiz* ***rızıktan*** *sadaka verin* (63/Münafikun 10); yani mal, makam ve ilimden.

Şu âyetler de aynı anlamdadır: ومما رزقناهم ينفقون: *Kendilerine verdiğimiz* ***rızıktan*** *infak ederler* (2/Bakara 3); كلوا من طيبات ما رزقناكم: *Size* ***rızık olarak verdiklerimizin*** *temiz olanlarından yiyin* (2/Bakara 172); وتجعلون رزقكم أنكم تكذبون: *Rızkınızı, yalanlamanızdan ibaret mi kılıyorsunuz?* (56/Vakıa 82). Yani nimetten payınızı, yalan söylemeye çalışmaktan ibaret mi kılıyorsunuz?

وفي السماء رزقكم: *Gökte* ***rızkınız*** *var* (51/Zariyât 22). Kimisine göre bu âyetten kasıt, canlıların kendisiyle hayat bulduğu yağmurdur. Onun tıpkı şu âyet gibi olduğu söylenmektedir: وأنزلنا من السماء ماء بقدر: *Gökten belli ölçüde bir su indirdik* (23/Mü'minûn 18). Kimisine göre ise bu âyet, nasibin *kader* ile belirlendiğine işarettir.

فليأتكم برزق منه: *Ondan size bir* ***azık*** *getirsin* (18/Kehf 19); yani beslenilecek yiyecek. والنخل باسقات لها طلع نضيد رزقا للعباد: *Birbirine girmiş kat kat tomurcukları olan yüksek hurma ağaçları yetiştirdik. Kullara* ***rızık*** *olması için* (50/Kâf 10-11). Kimisine göre bu âyette geçen ***rızk*** kelimesinden gıda kastedilmektedir. Ayrıca söz konusu kelimenin yenen, içilen ve kullamlan şeyler gibi genel bir anlama hamledilmesi de mümkündür. Zira bütün bunlar topraktan çıkmaktadır. Yüce Allah bunu da gökten indirdiği yağmurla gerçekleştirmektedir.

Yüce Allah âhiretteki bağışla ilgili de şöyle buyurmaktadır: ولا تحسبن الذين قتلوا في سبيل الله أمواتا بل أحياء عند ربهم يرزقون: *Allah yolunda öldürülenleri ölüler sanma; hayır, onlar diridirler. Rableri katında* ***rızıklanmaktadırlar*** (3/Âl-i İmran 169). Yani Allah, üzerlerine uhrevî nimetleri akıtmaktadır. Şu âyet de aynı anlamdadır: ولهم رزقهم فيها بكرة وعشيا: *Orada sabah akşam* ***rızıkları*** *hazırdır* (19/Meryem 62). إن الله هو الرزاق ذو القوة المتين: *Şüphesiz* ***rızık*** *veren, güç ve kuvvet sahibi olan ancak Allah'tır* (51/Zâriyât 58).

Bu âyetteki rızık, genel anlamdadır. الرازق: rızkı yaratan, onu veren ve ona sebep olan anlamlarında kullanılır ki, o da Yüce Allah'tır. Bu kelime, rızkın ulaşılmasında sebep olan insan için de kullanılır. الرزاق ise sadece Yüce Allah için kullanılır.

وجعلنا لكم فيها معايش ومن لستم له برازقين: *Orada size ve sizin* ***rızıklarını*** *veremediğiniz kimselere geçim yolları*

sağladık (15/Hicr 20); yani rızıklarını vermede sebep olamadığınız ve bunda herhangi bir fonksiyonunuzun olmadığı kimselere. ويعبدون من دون الله ما لا يملك لهم رزقا من السماوات والأرض شيئا ولا يستطيعون: *Allah'tan başka, göklerden ve yerden kendileri için hiçbir* ***rızık*** *veremeyecek ve bunu asla yapamayacak olan şeylere mi tapıyorlar?* (16/Nahl 73). Yani, onlar rızık konusunda hiçbir şekilde sebeb olamazlar. إرتزق الجند: Askerler maaşlarını aldılar. رزقة: Askere tek bir seferde verilen [ikramiye].

رس / R-s-s

أصحاب الرس *Ress halkı* (50/Kâf 12). الرس'in bir vadi ismi olduğu söylenmektedir. Şair şöyle der:

١٨٧- وهن لوادي الرس كاليد للفم

187- Ağız için el ne ise, onlar da ***Ress*** *vadisi için öyledir.*[505]

رس kelimesinin asıl anlamı, bir şeyde varolan az miktardaki izdir. Şöyle denir: سمعت رسا من خبر: *Haberin birazını/başını duydum*; رس الحديث في نفسي: *Sözün bendeki az kalıntısı*; وجد رسا من حمى: *Hummanın belirtilerini hissetti.* رس الميت: Ölü defnedildi ve somut bir şey iken sadece izi kaldı.

رسخ / R-s-h

رسوخ الشيء: Bir şeyin sağlam bir şekilde yerleşmesidir. رسخ الغدير: Gölün suyu çekildi ve toprağın altına girdi. الراسخ في العلم: İlmin hakikatini bilen ve şüpheye kapılmayan kişi. Şu âyette nitelikleri zikredilenler ilimde kök salanlardır: الذين آمنوا بالله ورسوله ثم لم يرتابوا: *Allah'a ve Resûlüne iman eden, ondan sonra asla şüpheye düşmeyenlerdir* (49/Hucurât 15). Şu âyet de aynı hususla ilgilidir: لكن الراسخون في العلم منهم والمؤمنون يؤمنون بما أنزل إليك وما أنزل من قبلك: *Fakat içlerinden ilimde* ***derinleşmiş*** *olanlar ve mü'minler, sana indirilene ve senden önce indirilene inanırlar* (4/Nisâ 162).

رسل / R-s-l

رسل: Asıl anlamı, teenni ile gitmektir. ناقة رسلة: Rahat seyreden deve. إبل مراسيل: Yumuşak/rahat koşan develer. الرسول المنبعث /*Gönderilen elçi*, sözü bu anlamdan gelmektedir. Bazen bu kelimenin "rıfk/yumaşaklık" anlamı düşünülerek birine teenni ile hareket etmesi emredildiğinde; على رسلك denir. Kimi zaman da onun "gönderilen" anlamı düşünülerek ondan رسول sözcüğü türetilir. رسول bazen de taşınan söz anlamında kullanılır. Bu anlamda şair şöyle der:

١٨٨- ألا أبلغ أبا حفص رسولا

188- Dikkat et! Ebû Hafs'a ***bir mektup*** *ulaştır.*[506]

Kimi zaman da sözün ve mesajın taşıyıcısı anlamında kullanılır. رسول /*Elçi* kelimesi, hem tekil hem çoğul

---

505 Züheyr b. Ebî Sülmâ'ya ait bu şiir için bkz. Divânu Züheyr, s. 77; Nahhâs, Şerhu'l-Kasâidi't-Tis'i, I, 105.

506 Bkz. (أزر) maddesi.

anlamlarına gelir. Tekil anlamında Allah buyurur ki: لقد جاءكم رسول من أنفسكم: *Andolsun, içinizden size bir* ***elçi*** *gelmiştir* (9/Tevbe 128). Çoğul anlamında da şöyle buyurmaktadır: فقولا إنا رسول رب العالمين: *Deyin ki: "Biz âlemlerin Rabbinin* ***elçileriyiz****"* (26/ Şu'arâ 16).

Şair şöyle der:

ألكني إليها وخير الرسو ل أعلمهم بنواحي الخبر -١٨٩

189- Benden ona mesaj götür;
elçilerin *en iyisi;*
Sözü her yönüyle en iyi bilendir.[507]

رسول kelimesinin çoğulu رسل şeklinde gelir. رسل الله /*Allah'ın Resûlleri* sözünden bazen melekler bazen de peygamberler kastedilir. Şu âyetlerde melek kastedilmektedir:

إنه لقول رسول كريم: *O (Kur'ân), şüphesiz değerli, bir* ***elçinin*** *(Cebrail'in) getirdiği sözdür* (81/Tekvir 19); إنا رسل ربك لن يصلوا إليك: *Biz Rabbinin elçileriyiz. Onlar sana asla zarar veremezler* (11/Hûd 81); ولما جاءت رسلنا لوطا سيء بهم: ***Elçilerimiz*** *Lût'a gelince onlar yüzünden kaygılandı* (11/Hûd 77); ولما جاءت رسلنا إبراهيم بالبشرى: ***Elçilerimiz*** *İbrahim'e (oğlu olacağına dâir) müjdeyi getirdikleri zaman* (29/ Ankebût 31); والمرسلات عرفا: *Andolsun birbiri ardınca* ***gönderilenlere*** (77/Murselât 1); بلى ورسلنا لديهم يكتبون: *Hayır (işitiriz) ve yanlarındaki* ***elçilerimiz*** *de yaptıkları her şeyi yazarlar* (43/Zuhruf 80).

Şu âyetlerde ise, nebi/peygamber kastedilmektedir: وما محمد إلا رسول: *Muhammed, sadece bir* ***elçidir*** (3/ Âl-i İmran 144); يا أيها الرسول بلغ ما أنزل إليك من ربك: *Ey* ***Elçi****, Rabbinden sana indirileni duyur* (5/Mâide 67). وما نرسل المرسلين إلا مبشرين ومنذرين: *Biz* ***elçileri*** *sadece müjdeciler ve uyarıcılar olarak* ***göndeririz*** (6/En'âm 48) âyetindeki المرسلين kelimesi, Allah'ın hem melek hem insanlardan olan elçileri anlamına gelir.

يا أيها الرسل كلوا من الطيبات واعملوا صالحا: *Ey* ***elçiler****, güzel şeylerden yeyin ve yararlı iş yapın* (23/Mü'minûn 51). Bazılarına göre bu âyette kastedilenler, Peygamber ve seçkin sahabesidir/arkadaşlarıdır. Onlar, Peygamberle çok yakın ilişkide oldukları için رسل /*elçiler* diye isimlendirilmişlerdir. Tıpkı el-Mühelleb[508] ve çocuklarının, el-Mehâlibe diye isimlendirildikleri gibi.

إرسال /*Göndermek* kelimesi, hem insanlar için, hem hoşa giden ve gitmeyen şeyler için kullanılır. Bu da kimi zaman *teshir* (isteğe bağlı olmaksızın) ile olmaktadır. Rüzgâr ve yağmurun gönderilmesi gibi: وأرسلنا السماء عليهم مدرارا: *Gökten üstlerine bol*

507 Ebû Zueyb Hüzelî'ye ait bu şiir için bkz. *Divânu'l-Hüzeliyyîn*, I, 44; Feyrûzâbâdî, *Besâir*, III, 70; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (ألك) maddesi.

508 Mühelleb b. Ebî Sufra, Haccâc b. Yusuf'un Horasan valisi idi. Haricîlerle yapılan savaşlarda önemli katkıları olmuştu. Bkz. İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, V, 350; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, I, 95.

*bol yağmur **göndermiştik*** (6/En'âm 6). Kimi zaman da seçme yetisine sahip olanların gönderilmeleriyle olmaktadır. Elçileri yollamak gibi: ويرسل عليكم حفظة: *Size koruyucu melekler **gönderir*** (6/En'âm 61); فأرسل فرعون في المدائن حاشرين: *Fir'avn, kentlere (asker) toplayıcılar **gönderdi*** (26/Şu'arâ 53). Kimi zaman da bu *gönderme* işi, baş başa bırakmak ve engel olmamakla olur: ألم تر أنا أرسلنا الشياطين على الكافرين تؤزهم أزا: *Görmedin mi biz kâfirlere şeytanları **gönderdik**, onları oynatıp duruyorlar* (19/Meryem 83).

ارسال /*Göndermek*, امساك /*tutmak* kelimesinin karşıtıdır: ما يفتح الله للناس من رحمة فلا ممسك لها وما يمسك فلا مرسل له من بعده: *Allah, insanlara bir rahmet açtı mı onu **tutan** olamaz, O'nun **tuttuğunu** da O'ndan sonra **salacak** yoktur* (35/Fâtır 2).

رسل: Art arda giden deve ve koyunlardır. جاءوا أرسالا: Peş peşe geldiler. رسل: Art arda sağılan bol süt.

رسو / R-s-v

رسا الشيء يرسو: Şey sabit oldu, olmaktadır, denir. ارساه غيره: *Onu başkası sabitleştirdi*. Allah buyurur ki: وقدور راسيات: ***Sabit** kazanlar* (34/Sebe' 13); رواسي شامخات: ***Sabit** dağlar* (77/Murselât 27); والجبال أرساها: *Dağları **oturttu*** (79/Naziât 32) . Bu âyet, şu tür âyetlere işarettir: والجبال أوتادا: *Dağları birer kazık yapmadık mı?* (78/Nebe' 7). Şair de şöyle der:

190- ولا جبال إذا لم ترس أوتاد

*190- Hiçbir dağ da yerinde durmaz, kazıklar **çakılmadan**.*[509]

القت السحابة مراسيها /*Bulut kazıklarını çaktı* [yani bulut durup yağmur yağdırdı], sözü tıpkı القت طنبها sözü gibidir. Allah buyurur ki: وقال اركبوا فيها بسم الله مجراها ومرساها: *Haydi, gemiye binin, dedi. Onun akıp gitmesi de **durması** da Allah'ın adıyladır* (11/Hûd 41). Âyetteki مجرى ve مرسى sözleri اجريت /*akıttım/yürüttüm* ve ارسيت /*durdurdum* fiillerinden gelmektedir. مرسى, mastar, ism-i mekân, ism-i zaman ve mef'ûl anlamında kullanılır.

Âyette geçen مجراها ومرساها kelimeleri مجريها ومرسيها şeklinde de okunmuştur.[510] يسألونك عن الساعة أيان مرساها: *Sana kıyametin ne zaman **geleceğini** sorarlar* (7/A'râf 187); yani ortaya çıkış/karar kılış zamanını. رسوت بين القوم: Halk arasında barış tesis ettim.

رشد / R-ş-d

رشد ve رشد: Gayyin/sapıklığın zıddı olup, hidâyet anlamında kullanılır. Bu kökten رشد يرشد ve رشد يرشد vezinlerinde fiil gelir: لعلهم يرشدون: *Umulur ki **irşad** (doğru yolu bulmuş) olurlar* (2/Bakara 186); قد تبين الرشد من الغي: ***Doğruluk**, sapıklıktan ayrılmıştır* (2/Bakara 256); فإن آنستم منهم رشدا: *Eğer onlarda bir **olgunluk** görürseniz* (4/Nisâ 6); ولقد آتينا إبراهيم رشده من قبل: *An-*

---

509 Bkz. Ebû'l-Ferac, *H.Basriyye*, II, 69.

510 Bu, Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Ya'kûb, İbn Âmir ve Şu'be'nin kıraatidir.

dolsun biz, daha önceden İbrahim'e de ***doğru yolu bulma yeteneğini*** *vermiştik* (21/Enbiyâ 51). Âyetlerde geçen iki *rüşd* arasında; yani yetimde gözlemlenen *rüşd* ile Hz. İbrahim'e verilen *rüşd* arasında büyük bir fark vardır.

هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا: ***Doğru yol*** *(rüşd) olarak sana öğretilenden bana öğretmen için sana tabi olabilir miyim?* (18/Kehf 66); عَسَى أَنْ يَهْدِيَنِ رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ هَذَا رَشَدًا: *Rabbimin beni bundan daha* ***doğru*** *bir bilgiye ulaştıracağını umarım* (18/Kehf 24).

رَشَد'in [râ'nın fethi ile] رُشْد'den [râ'nın zammı ile] daha özel bir anlam taşıdığı söylenmektedir. Zira رُشْد hem dünya hem âhiretle ilgili işler için kullanıldığı hâlde, رَشَد sadece âhiretle ilgili işler için kullanılır. رَاشِد ve رَشِيد formları ise, her ikişi için de kullanılır: أُولَئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ: *Onlar,* ***doğru yolu bulmuş*** *olanlardır* (49/Hucurât 7); وَمَا أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ: *Firavun'un buyruğu* ***doğruya götürücü*** *değildi* (11/Hûd 97).

رص / R-s-s

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَأَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ: *Allah, kendi yolunda* ***kenetlenmiş*** *binâlar gibi saf bağlayarak çarpışanları sever* (61/Saf 4); yani, sanki kurşunla inşa edilmiş sağlam binalar gibi. رَصَصْتُهُ ve رَصَّصْتُهُ /*Onu yapıştırdım/ona kurşun döktüm*, denir. تَرَاصُّوا فِي الصَّلَاةِ: Namazda birbirlerini sıkıştırdılar. تَرْصِيصُ الْمَرْأَةِ: Kadının sıkı sıkıya örtünmesidir. Bu kelime تَوْصِيص'den daha mübalağalıdır.

رصد / R-s-d

رَصْد: Gözetlemeye hazır olmaktır. رَصَدَ لَهُ وَتَرَصَّدَ /*Onu gözetledi*; أَرْصَدْتُهُ لَهُ /*Bunu, onun için hazırladım*, denir. Allah buyurur ki: وَإِرْصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ: *Önceden Allah ve elçisiyle savaşmış olanlara bir* ***gözetleme yeri hazırlamak*** *için* (9/Tevbe 107).

إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ: *Kuşkusuz Rabbin her an* ***gözetlemededir*** (89/Fecr 14) âyeti, Allah'tan sığınılacak ve kaçacak hiçbir yerin olmadığına işaret etmektedir. رَصَد, gözetleyen anlamında tekildir. Çoğul için رَاصِدُون gelir. Fakat رَصَد kelimesi, مَرْصُود /*gözetlenen* anlamında, hem tekil hem çoğul için aynı form gelir.

Şu âyet bunların tümüne hamledilebilir: يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ رَصَدًا: *Allah, elçisinin önüne ve arkasına* ***gözetleyiciler / koruyucular*** *koyar* (72/Cin 27). Gözetleme yerine مَرْصَد denir: وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ: ***Her gözetleme yerinde*** *oturup onları bekleyin* (9/Tevbe 5). مِرْصَاد formu da aynı anlamdadır; fakat o sadece gözetlemeye tahsis edilen mekân için kullanılır: إِنَّ جَهَنَّمَ كَانَتْ مِرْصَادًا: *Gerçekten cehennem, bir* ***gözetleme yeridir*** (78/Nebe' 21). Bu âyet, insanların cehennemin üzerinden geçeceklerine işaret eder. Şu âyet de bu an-

lamdadır: وَإِنْ مِنْكُمْ إِلاَّ وَارِدُهَا: *Sizden hiç kimse yoktur ki cehenneme uğramasın* (19/Meryem 71).

رضع / R-d-a

رَضِعَ الْمَوْلُودُ يَرْضَعُ وَرَضَعَ يَرْضِعُ رَضَاعًا وَرَضَاعَةً /*Bebek süt emdi, emmektedir*, denir. Bu anlamdan, son derece cimri olan kişi için لَئِيمٌ رَاضِعٌ deyimi istiâre edilmiştir. Fakat aslında bu deyim, sağarken süt sesi duyulmasın diye geceleyin koyunlarını sağan kişi anlamındadır. Söz konusu deyim bu anlamıyla bilinince "لَؤُمَ: Falan kişi cimri oldu" anlamında رَضَعَ فُلاَنٌ denilmeye başlandı. Bebeğin, süt emmede yardım aldığı öndişlere رَاضِعَتَانِ denir.

Allah buyurur ki: وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلاَدَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ: ***Emzirme** süresini tamamlamak isteyenler için analar bebeklerini tam iki yıl **emzirmeli*** (2/Bakara 233); فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ: *Eğer sizin için çocuk **emziriyorlarsa**, ücretlerini verin* (65/Talak 6). فُلاَنٌ أَخُو فُلاَنٍ مِنَ الرَّضَاعَةِ /*Falan kişi falan kişinin süt kardeşidir*, denir. Hz. Peygamber de şöyle buyurmaktadır: "يَحْرُمُ مِنَ الرَّضَاعِ مَا يَحْرُمُ مِنَ النَّسَبِ: *Neseb sebebiyle haram olan, **süt emme** sebebiyle de haramdır.*"[511]

وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلاَدَكُمْ: *Çocuklarınızı **emzirtmek** isterseniz* (2/Bakara 233); yani çocuklarınızın emzirme işini sütanneye verirseniz.

511 İbn Mace, I, 623.

رضي / R-d-y

رَضِيَ يَرْضَى رِضًا /*Razı oldu, olmaktadır*, denir. Bu kökten ism-i fâil مَرْضِيٌّ وَمَرْضُوٌّ formlarında gelir. Kulun Allah'tan razı olması, ilâhî takdirin gerçekleştiği şekle hoşnutsuzluk göstermemesidir. Allah'ın kuldan razı olması ise, Allah'ın, onun emirlerini yerine getirdiğini ve yasak ettiği şeylerden kaçındığını görmesidir.

Allah buyurur ki: رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ: *Allah onlardan **razı olmuştur**, onlar da O'ndan **razı olmuşlardır*** (5/Mâide 119); لَقَدْ رَضِيَ اللّٰهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ: *Andolsun o ağacın altında sana bey'at ederlerken Allah, mü'minlerden **razı olmuştur*** (48/Fetih 18); وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلاَمَ دِينًا: *Size din olarak İslâm'a **razı oldum*** (5/Mâide 3); أَرَضِيتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ: *Âhirettense dünya hayatına mı **razı oldunuz**?* (9/Tevbe 38); يُرْضُونَكُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ وَتَأْبَى قُلُوبُهُمْ: *Ağızlarıyla sizi **razı ederler**, fakat kalpleri (sizi) istemez* (9/Tevbe 8). ذٰلِكَ أَدْنَى أَنْ تَقَرَّ أَعْيُنُهُنَّ وَلاَ يَحْزَنَّ وَيَرْضَيْنَ بِمَا آتَيْتَهُنَّ كُلُّهُنَّ: *Onların gözlerinin aydınlanıp tasalanmamalarına ve hepsinin, senin verdiklerine **razı olmalarına** en elverişli olan budur* (33/Ahzâb 51).

رِضْوَان: Çok olan rıza anlamındadır. En büyük rızanın da Allah'ın rızası olmasından dolayı, Kur'ân'da رِضْوَان sözcüğü Allah'tan olan rızaya tahsis edilmiştir: وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ إِلاَّ ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللّٰهِ: *İcâd ettikleri ruhbanlığı, biz onlara yaz-*

*mamıştık, yalnız Allah'ın **rızasını** kazanmak için ortaya çıkardılar* (57/ Hadid 27); يبتغون فضلا من الله ورضوانا: *Allah'ın lütuf ve **rızasını** isterler* (48/ Fetih 29); يبشرهم ربهم برحمة منه ورضوان: *Rableri onlara, kendisinden bir rahmet ve **rızayı** müjdeler* (9/Tevbe 21). إذا تراضوا بينهم بالمعروف: *Kendi aralarında güzelce **anlaştıkları** takdirde* (2/Bakara 232); yani onlardan her biri diğerine olan rızasını gösterir ve onu kabullenirse.

رطب / R-t-b

رطب Kuru'nun zıddıdır: ولا رطب ولا يابس إلا فى كتاب مبين: ***Yaş** ve kuru hiçbir şey yoktur ki, apaçık bir Kitapta olmasın* (6/En'âm 59). رُطب: Sözcüğü yaş hurma anlamına tahsis edilmiştir: وهزي اليك بجذع النخلة تساقط عليك رطبا جنيا: *Hurma dalını kendine doğru silkele, üzerine devşirilmiş **taze hurmalar** dökülsün* (19/Meryem 25). أرطب النخل /*Hurma ağacının meyve verme zamanı yaklaştı* sözü tıpkı أتمر ve أجنى sözleri gibidir.

رَطبْتُ الفرس ورطّبْتُه: At'a ot yedirdim; فرَطب الفرس: at da otu yedi. Atın, ot yemesine benzetilerek; رطب الرّجُل رطبا; yani, adam, doğru yanlış diline ne geldiyse konuştu, denilir. رطيب: Yumuşak/taze anlamındadır.

رعب / R-a-b

رُعْب: Korkuyla dolmaktan dolayı kesilivermektir. رعبته فرعب رُعْبا /*Onu korkuttum, o da korktu*, denir. İsm-i fâil رعب /*korkan* şeklinde gelir. تِرْعابة: Çok korkan. Allah buyurur ki: وقذف فى قلوبهم الرّعب *Allah, kalplerine **korku** düşürdü* (33/Ahzâb 26); سنلقى فى قلوب الذين كفروا الرّعب: *İnkâr edenlerin kalplerine **korku** salacağız* (3/Âl-i İmran 151); ولملئت منهم رُعبا: *Onlardan, içine **korku** dolardı* (18/Kehf 18).

Bu kelimenin imtilâ/dolmak anlamından hareketle; رعبْتُ الحوض: Havuzu doldurdum, سيْل راعب: Vadiyi dolduran sel; onun geldiği kat'/kesilmek anlamından hareketle de رعبت السّنام: Deve hörgücünü kestim, denilmektedir. جارية رُعْبوبة: Genç, güzel ve dolgun kadın. Çoğulu رعابيب şeklinde gelir.

رعد / R-a-d

رعْد: Gök gürlemesidir. Bunun, bulutları sevkeden bir melek olduğu da rivâyet edilmektedir.[512] Tehditten kinâye olarak şöyle denir: رعدت السّماء وبرقت وأرعدت وابرقت: *Gök gürledi, şimşek çaktı.* Konuşup da gereğini yapmayan kişi için de; صلف تحت راعدة /*Gürleyen bulutun altında az yağmur*, denir. رعديد: Korkudan titreyendir. ارْعدت فرائصه خوفا: *Korkudan göğüs kasları[513] titredi.*

512 Ahmed, *Müsned*, I, 274.

513 فريصة Meme ile göğüs arasındaki et parçası. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (فرص) maddesi -(Mütercimler).

رعى / R-a-y

رعى: Bu kelimenin asıl anlamı, hayvanı korumaktır. Bu da onun hayatını koruyan gıdayla veya düşmanı ondan uzaklaştırmakla olur. رعيته: Onu korudum. أرعيته: Ona otlayacağı şeyi hazırladım. رعى: Hayvanın otlayacağı şey. مرعى: Otlama yeri. Allah buyurur ki: كلوا وارعوا انعامكم: *Yeyin, hayvanlarınızı* ***otlatın*** (20/Tâhâ 54); اخرج منها ماءها ومرعاها: *Ondan suyunu ve* ***otlağını*** *çıkardı* (79/Naziât 31); والذي اخرج المرعى: *O ki* ***otlağı*** *çıkardı* (87/A'lâ 4).

رعي ve رعاء kelimelerine, koruma ve gütme anlamları verilmiştir: فما رعوها حق رعايتها: *Ona gereği gibi* ***uymadılar*** (57/Hadid 27); yani onu gereği gibi korumadılar. Kendi nefsini veya başkasını yöneten her kişiye راعى denir. Bu anlamda Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "كلكم راع وكلكم مسؤول عن رعيته: *Hepiniz* ***çobansınız/yöneticisiniz*** *ve hepiniz* ***yönettiklerinizden*** *sorumlusunuz.*"[514]

Şair de şöyle der:

١٩١- ولا المرعيّ في الأقوام كالرّاعي

191- Toplumlarda ***güdülen, güden*** *gibi değildir.*[515]

راعى kelimesinin çoğulu, رعاء ve رعاة şeklinde gelir. مراعاة الإنسان للأمر: İnsanın bir işin nereye varacağını ve ondan neyin ortaya çıkacağını gözetlemesidir. Bu anlamdan şöyle denilmektedir: راعيت النّجوم: Yıldızları gözetledim. Allah buyurur ki: يا أيها الذين آمنوا لا تقولوا راعنا وقولوا انظرنا: *Ey inananlar, "****Raina*** *(bize çobanlık et, bizi güt)" demeyin; "Unzurna (bizi gözet)" deyin* (2/Bakara 104).

أرعيته سمعي: Onun sözüne kulak verdim. أرعني سمعك: Bana kulak ver! Bu kelime bazen (على) edatıyla muteaddî olur: ارع على كذا: *Şu işin üzerinde dur!* Bu sözün aslı şöyledir: ارعه مطلعا عليه: *Ona vâkıf olarak gözetle!*

رعن / R-a-n

لا تقولوا راعنا: "***Raina***" *demeyin* (2/Bakara 104); وراعنا ليّا بألسنتهم وطعنا في الدين: *Dillerini eğip bükerek ve dinle alay ederek/dine saldırarak: "****Râ'inâ****" diyorlar* (4/Nisâ 46). Yahudiler bunu Hz. Peygamber'e alay yollu diyorlardı. Bu sözleriyle ona "ahmak" demeyi kastediyorlardı; fakat "راعنا", yani "Bizi koru" diyorlarmış gibi yapıyorlardı. Bu kelime şu sözden gelmektedir: رعن الرّجل يرعن رعنا: *Adam ahmak oldu, olmaktadır.* فهو رعن وارعن: *Ahmak adam.* امرأة رعناء: *Ahmak kadın.* İnsana bu ismin verilmesi, kişiliğindeki düşüklükten dolayı رعن; yani dağ burnuna benzemesinden dolayıdır; çünkü onda bir meyil vardır. Şair şöyle der:

لولا ابن عتبة عمرو والرّجاء له ما كانت
١٩٢- البصرة الرّعناء لي وطنا

---

514 Buhârî, *Ahkâm*, XIII, 100; Müslim, *İmâre*, (HN: 1829).

515 Ebû Kays Ensârî'ye ait bu şiir için bkz. İbn Fâris, İbn Fâris, *Mücmel*, II, 384; İbn Manzûr, *Lisânu l-Arab*, (رعى) maddesi.

192- Eğer Utbe'nin oğlu Amr ve ona olan ümidim olmasaydı;
***Ra'na** [Basık] Basra bana yurt olmazdı.*[516]

Basra kentine رَغْنَاء denilmesi, ya ovaya oranla daha düşük bir seviyede kaldığı için ahmak kadına benzetilmesinden; ya da havasındaki kırılma ve değişiklikten dolayıdır.

رغب / R-ğ-b

رغبة: Bu kelimenin asıl anlamı, bir şeyin geniş olmasıdır. Bu kökten şöyle denilmektedir: رغب الشيء: Şey genişledi. حوض رغيب: *Geniş havuz.* فلان رغيب الجوف: *Falan kişinin midesi geniştir.* فَرَسٌ رغيب العدو: *Geniş adım atan at.* رغبة, رغب ve رغبى kelimeleri, geniş/fazla istek anlamına gelirler. Allah buyurur ki: ويدعوننا رغبا ورهبا: *Onlar hem **ümit**, hem korku içindeyken bize dua ederlerdi* (21/Enbiyâ 90).

رغب kelimesi, (فى) ve (إلى) edatlarıyla geldiğinde, bir şeyi arzulamak anlamına gelir: إنّا إلى الله راغبون *Biz sadece Allah'ı **arzulamaktayız*** (9/ Tevbe 59) (عَن) ile geldiğinde ise bir şeye karşı istek duymama, ondan yüz çevirme anlamına gelir:

ومن يرغب عن ملّة إبراهيم إلّا من سفه نفسه: *Kendi nefsini aşağılık kılandan başka İbrahim'in dininden kim **yüz çevirir**?* (2/Bakara 130); اراغبٌ انت عن الهتي: *Sen benim tanrılarımdan **yüz** mü **çeviriyorsun**?* (19/Meryem 46). رغيبة: Çokça bağış/lütuf anlamındadır. Bağışın bu şekilde isimlendirilmesi, eğer arzu duyulan bir şey olmasından dolayı ise bu kelime رغبة'ten [tâ'nın fethi ile]; veya bol bir şey olmasından dolayı ise o zaman kelimenin asıl anlamını ifâde eden رُغبة'ten [tâ'nın zammı ile] türemiş olur. Bu anlamda şair şöyle der:

١٩٣- يعطي الرّغائب من يشاء ويمنع

*193- Dilediğine bol **bağışta** bulunur, dilediğine de vermez.*[517]

رغد / R-ğ-d

عَيْشٌ رغدٌ ورغيدٌ: Rahat ve bolluk içindeki hayat: وكلا منها رغدا حيث شئتما: *Cennetteki nimetlerden istediğiniz şekilde **bol bol** yeyin* (2/Bakara 35); يأتيها رزقها رغدا من كل مكان: *Her yerden rızkı **bol bol** kendisine geliyordu* (16/ Nahl 112). أرغد القوم: Toplum müreffeh bir hayata kavuştu. أَرْغَدَ ماشيته: *Hayvanlarını otlamaları için serbest bıraktı.*

Bu örneklerin birincisi حدب-اجدب / *kurak oldu*, babından;[518] ikinci örnek ise دخل /*girdi* - ادخل غيره /*başkasını soktu*, babındandır.[519]

مُرْغاد: Bolluğuyla müreffeh hayata delâlet eden süt bulamacı.

---

516 Ferezdak'a nispet edilen bu şiir için bkz. İbn Fâris, *Mücmel,* II, 383; *İbn Düreyd, Cemheretu'l-Luğa,* II, 388; Feyrûzâbâdî, *Besâir*, III, 88.

517 *Mufaddaliyyât,* s. 146; Ebû'l-Ferac, *H.Basriyye*, I, 283.

518 Her iki form da aynı anlamdadır.

519 دخل lâzım, ادخل ise muteaddî fiildir.

رغم / R-ğ-m

رغام: İnce toprak/toz. رغم أنفُ فلان رغمًا: Falan kişinin burnu toprağa sürttü. ارغمه غيرُه: *Başkası onu zorladı.* Bu kelime kızma/darılma anlamında da kullanılır. Örneğin şair şöyle der:

اذا رغمت تلك الأنوف لم ارضها ولم أطلب
١٩٤- العتبى ولكن أزيدها

*194- Bu burunlar **öfkelendiğinde** onları razı edemem,*
Utbâ/rıza da dileyemem, onu ancak arttırırım.[520]

Şiirde bu kelimenin karşısında rıza'nın getirilmesi, onun kızgınlık anlamında olduğuna işaret etmektedir. Bu anlamda şöyle denilmektedir: ارغم الله أنفه وارغمه: Allah onu öfkelendirdi/öfkelendirsin. راغمه: Onu öfkelendirdi; her biri diğerini öfkelendirmeye çalıştı. مراغمة kelimesi, istiâre yoluyla tartışma anlamında da kullanılır.

ومن يهاجر في سبيل الله يجد في الأرض مراغما كثيرا (4/Nisâ 100); yani kim Allah yolunda hicret ederse, dünyada gidecek çok **yer** bulur. Müslüman, kötü bir şey gördüğü zaman, ondan dolayı öfkelenmesi gerekir. Bu anlamda şöyle denir: غضبت إلى فلان من كذا ورغمت إليه: *Falan şeyden dolayı falan kişiye öfkelendim.*

رف / R-f-f

رفيف الشجر: Ağaç dallarının yayılması. رف الطائر: Kuş iki kanadını açtı. رفّ الطائرُ يرفّ: *Kuş iki kanadını açtı, açmaktadır.* Kuş iki kanadını açıp yavrusunu aradığında; رف فرخه يرفه denir. رف kelimesi istiâre yoluyla arama anlamında kullanılmaktadır. مَا لفلان حاف ولا راف: Falan kişinin ne barındıranı ne de yedireni vardır. من حَفنا أوْ رفنا فليقتصد: *Kim bize hizmet eder veya bize sevgi beslerse aşırı gitmesin.*

رفرف: Yayılan yapraklardır. متكئين على رفرف خضر: *Yeşil **refref** üzerine yaslanırlar* (55/Rahman 76). Âyette geçen رفرف, bir çeşit elbise olup çimene benzetilmiştir. Bazılarına göre ise رفرف, veter ve kazıklar olmaksızın yere sarkan çadıra ve otağın eteğine denir. Hasan'dan yapılan rivâyete göre âyetteki رفرف'ten kasıt yastıklardır.[521]

رفت / R-f-t

رفتّ الشيء أرفته رفتا: Bir şeyi ufaladım, ufalıyorum. رفات ve فتات: Ufalanıp dağılan saman ve benzeri şeylerdir. Bu anlamda Allah buyurur ki: وقالوا أئذا كنا عظاما ورفاتا أئنا لمبعوثون خلقا جديدا: *Dediler ki: "Kemik ve **ufalanıp toz** hâline geldikten sonra mı, gerçekten biz mi, yeni bir yaratılışla diriltileceğiz?"* (17/İsra 49). رفات kelimesi, istiâre yoluyla parça parça kesilen ip anlamında da kullanılır.

رفث / R-f-s

رفث: Cinsî münasebet ve onu çağ-

---

520 Bu şiir için bkz. أنف maddesi.

521 Bkz. ed-Durru'l-Mensûr, VII, 723.

rıştıran şeyler gibi telâffuz edilmeleri çirkin sayılan anlamları içeren bir sözcüktür. Bu kelime şu âyette cinsî münasebetten kinâye yapılmıştır: أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ *Oruç gecesi, kadınlarınıza **yaklaşmak**, size helâl kılındı* (2/Bakara 187). Bu âyet, söz konusu zamanda, kadınları cinsî münasebete davet etmenin ve o konuda onlarla konuşmanın caiz olduğuna işarettir. رفث kelimesinin (الى) edatıyla muteaddî olması, onun taşmak/akıp gitmek anlamını içerdiğinden dolayıdır.

فلا رفث ولا فسوق ولا جدال في الحج: *Hacda **refes'e** (çirkin sözlere), günâha ve kavga etmeye yer yoktur* (2/Bakara 197). Bu âyet, hac esnasında hem cinsî münasebeti hem de o konuda konuşmayı- çünkü bu da ona sevketmektedir- yasaklamış olabilir. Fakat âyetin sadece cinsî münasebeti yasaklamış olması daha doğrudur. Nitekim Abdullah b. Abbâs'tan tavaf ederken şu şiiri söylediği rivâyet edilmiştir:

فهن يمشين بنا هميسا إن تصدق الطير ننك لميسا

١٩٥ـ

195- Onlar (kadınlar) fısıldayarak yanımızdan geçerler;

Eğer kuş doğru söylüyorsa Lemis ile ilişki kurarım.[522]

رفث: Çirkin söz söyledi; أرْفث: Çirkin sözlü oldu. Bu iki fiil formu birbirlerini gerektiren iki şey gibidirler, bundan dolayı biri diğerinin yerine kullanılmaktadır.

522 Bkz. *ed-Durru'l-Mensûr*, I, 528; *Müstedrek*, II, 476.

رفد / R-f-r

رفد: Yardım, bağış. Bu kökten mastar, رفد şeklinde gelir. مِرْفد: Bağış olan yiyeceğin konulduğu kaba denir; bundan dolayı "kâse" diye açıklanmıştır. رفدته: Ona bağışta bulundum. Allah buyurur ki: بئس الرِّفْدُ المرفود: ***Verilen** bağış, ne kötü bir **bağıştır*** (11/Hûd 99). أرْفدْتُه: Ona, azar azar alacağı bir bağışta bulundum. رفدهُ وأرْفدهُ formları سَقاهُ وأسْقاهُ /*Ona su içirdi*, formları gibidir. İstiâre yoluyla liderliğe getirilen kişi için şöyle denir: رُفد فلان فهو مُرْفد. Çok sütü olduğundan dolayı kabı sütle dolduran deveye رفود denir. Bu kelime *fâil* anlamında *feûl* vezinindedir. مرافيد: Yaz-kış sütü kesilmeyen deve ve koyunlar demektir. Şair şöyle der:

فاطعمت العراق ورافديه فزاريا احذ يد القميص

١٩٦ـ

*196- Irakı ve onun **iki bağışını** yedirdin;*

Bir Fezari'ye; yeni hafif [hırsıza[523]].[524]

Şiirdeki رافديه sözünden kasıt Dicle ve Fırat nehirleridir. ترافدوا: Yardımlaştılar. رفادة sözcüğü de bu anlamdan gelmektedir. رفادة, Kurayşlilerin hacca gelen fakirler için topladıkları yardıma denir.

523 Şiirin anlamı için bkz. *Esâsu'l-Belâğa*, (حذ) maddesi.

524 Ferezdak'a ait bu şiir için bkz. *Divanu Ferezdak*, s. 338; İbn Fâris, *Mücmel*, II, 390.

رفع / R-f-a

رفع: Bu kelime bazen, oldukları yerden kaldırılan cisimler bağlamında: ورفعنا فوقكم الطور: *Tur'u üzerinize **kaldırmıştık*** (2/Bakara 93); الله الذي رفع السماوات بغير عمد ترونها: *Görebileceğiniz bir direk olmadan gökleri **yükselten** Allah'tır* (13/Ra'd 2); bazen yükseltilen binalar bağlamında: وإذ يرفع إبراهيم القواعد من البيت: *İbrahim, evin (kabenin) temellerini **yükseltiyordu*** (2/Bakara 127); bazen yüceltilen şan bağlamında: ورفعنا لك ذكرك: *Senin şanını **yükseltmedik** mi?* (94/İnşirah 4); bazen de tazim edilen makam bağlamında kullanılır: ورفعنا بعضهم فوق بعض درجات: *Kiminin derecesini kimine **üstün** kıldık* (43/Zuhruf 32); نرفع درجات من نشاء: *Biz dilediğimizi derecelerle **yükseltiriz*** (12/Yûsuf 76); رفيع الدرجات ذو العرش: *Dereceleri **yükselten** arşın sahibi* (40/Mü'min 15). بل رفعه الله إليه: *Hayır, Allah onu (İsâ'yı) kendisine **yükseltti*** (4/Nisâ 159).

Bu âyet, Hz. İsa'nın [bedenen] göğe yükseldiği anlamına gelebildiği gibi, şeref bakımından yükseldiği anlamına da gelebilir. خافضة رافعة: *O alçaltıcı, **yükselticidir*** (56/Vakıa 3). وإلى السماء كيف رفعت: *(Bakmıyorlar mı) göğe, nasıl **yükseltilmiş**?* (88/Ğaşiye 18).

Bu âyet, hem göğün [fizikî] yüksekliğine hem de kendisine özgü fazilet ve şerefli konumuna da işaret etmektedir. وفرش مرفوعة: ***Yükseltilmiş** döşekler* (56/Vakıa 34); yani yüceltilmiş döşekler. Şu âyet de aynı anlamdadır: في صحف مكرمة مرفوعة مطهرة: *Değerli sahifelerdedir. **Yüksek tutulan** tertemiz sahifelerde* (80/Abese 13-14). في بيوت أذن الله أن ترفع: *(Bu nur,) Allah'ın, onların **yükseltilmesine** izin verdiği evlerdedir* (24/Nûr 36); yani yüceltilmesine izin verdiği evler.

Bu tıpkı şu âyet gibidir: إنما يريد الله ليذهب عنكم الرجس أهل البيت ويطهركم تطهيرا: *Ey Ehl-i Beyt, Allah sizden, kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor* (33/Ahzâb 33).

رفع البعير في سيره: *Deve yürüyüşte aşırı gitti*; رفعته أنا: *Ben onu hızlandırdım*, denir. مرفوع السير: Aşırı yürüyen deve. رفع فلان على فلان كذا: Falan kişi falanın gizlediği haberi yaydı. رفاعة: Kadının kalçasını kendisiyle yükselttiği/büyüttüğü şeye denir; tıpkı مرفد gibi.

رق / R-k-k

رقة /*İnce*: Tıpkı دقة gibidir. Ancak دقة, bir şeyin kenarları; رقة ise onun derinliği nokta-i nazarından söylenir. Eğer rikkat/incelik bir cisimde ise, onun zıddı صفاقة/*kalınlık* olur: ثوب رقيق وصفيق: *İnce kumaş-kalın kumaş*, gibi. Eğer incelik insan nefsinde ise onun zıddı جفوة ve قسوة olur: فلان رقيق القلب وقاسي القلب: *Falan kişi, ince kalplidir- katı kalplidir*, denir. رق: Üzerinde yazılan şeydir; kağıt benzeridir: في رق منشور: *Yayılmış **rakk** (ince deri) üzerine* (52/Tûr 3).

Kaplumbağanın erkeğine رق denir. Ayrıca رق, köleleri mülk edinmektir. رقيق de mülkiyete geçirilen köledir. Çoğulu أرقاء şeklinde gelir. استرق فلان فلانا: Falan kişi falanı köle edindi. رقراق: İçeceğin parıldamasıdır. رقراقة: Rengi berrak olandır. رقة: Kenarında su bulunan toprağa denir. Çünkü bu toprak, kendisine nüfuz eden rutubetten dolayı incelmektedir. أعن صبوح ترقق: *Kahvaltıyı mı ima ediyorsun?*; yani sözü yumuşatıyorsun.[525]

رقب / R-k-b

رقبة /*Boyun*: Bilinen organın adıdır; sonra onunla bedenin tümü kastedilir. Örfte ise kölelere ad olmuştur; tıpkı *baş* ve *sırt* sözleriyle binek hayvanlarının kastedildiği gibi. Bu anlamda şöyle denilmektedir: فلان يربط كذا رأسا وكذا ظهرا: *Falan kişi şu kadar baş ve şu kadar sırt bağlamaktadır/gütmektedir*. Allah buyurur ki: ومن قتل مؤمنا خطئا فتحرير رقبة مؤمنة: *Yanlışlıkla bir mü'mini öldüren kimsenin, mü'min bir **köle** âzâdetmesi gerekir* (4/Nisâ 92); وفي الرقاب: ***Boyunduruk** altında bulunanlara* (2/Bakara 177); yani kölelerden mükâtebe akdi yapanlara. Bunlar, zekât verilen kişilerdir.

رقبته: Boynuna isabet ettim. رقبته: Onu korudum. رقيب: Koruyan anlamındadır. Bu kelimenin bu anlama gelmesi, ya koruyanın, korunanın boynunu gözetlemesinden veya kendi boynunu yukarıya kaldırmasından dolayıdır. Allah buyurur ki: وارتقبوا إني معكم رقيب: *Gözetleyin, ben de sizinle beraber **gözetliyorum*** (11/Hûd 93); ما يلفظ من قول الا لديه رقيب عتيد: *İnsan hiçbir söz söylemez ki yanında (onu) **gözetleyen**, dediklerini zapteden bir melek hazır bulunmasın* (50/Kaf 18); لا يرقبون في مؤمن إلا ولا ذمة: *Bir mü'min hakkında ne bir yemin **gözetirler**, ne de bir antlaşma* (9/Tevbe 10).

مرقب: Gözcünün üzerinde gözetleme yaptığı yüksek yere denir [nöbetçi kulesi]. Oklarla kumar oynayanları kontrol eden [hakem]e de رقيب denir. Kumar oklarının üçüncüsüne de aynı isim verilir. ترقب: Gözlemleyerek şakındı. Şu âyet bu anlamdadır: فخرج منها خائفا يترقب: *Musa korka korka, (etrafı) **gözetleyerek** oradan çıktı* (28/Kasas 21).

رقوب: Çok fazla çocuğu öldüğü için, (henüz ölmeyen) çocuğunun ölümünü gözetleyen kadına ve türdeşlerinin su içmelerini bekleyip de en sonunda kendisi su içen dişi deveye denir. أرقبت فلانا هذه الدار: Falan kişiye yaşadığı sürece yararlanması için bu evi verdim. Sanki bağışlayan, bağışta bulunduğu kişinin ölümünü beklemektedir. Söz konusu bu bağışa رقبى ve عمرى denir.

رقد / R-k-d

رقاد: Tatlı kısa uykuya denir. Bu kökten رقد يرقد رقودا /*Uyudu, uyumaktadır* şeklinde fiil formu; ism-i fâil

525 Bu, bir şey ima edip de başka bir şey kasteden kişi için söylenen bir darb-ı meseldir. Bkz. Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, s. 174.

راقد /*uyuyan*; çoğulu da رُقود /*uyuyanlar* şeklinde gelir. Allah buyurur ki: وتحسبهم أيقاظا وهم رقود: *Sen onları uyanık sanırsın, oysaki onlar* ***uykudadırlar*** (18/Kehf 18). Eshab-ı Kehf'in çok uyumalarına rağmen رُقود ile nitelendirilmeleri, ölüm hâline oranladır. Zira onların öldüklerine inanılmıştı. Dolayısıyla onların uyudukları süre, ölüme oranla az kalmaktaydı. Diğer bir âyette de Allah buyurur ki: قالوا يا ويلنا من بعثنا من مرقدنا: *Vah bize, bizi* ***yattığımız yerden*** *kim kaldırdı?* (36/Yâsîn 52). أرقد الظليم: Erkek devekuşu hızlı koştu; sanki uykusunu terk etmiştir.

رقم / R-k-m

رقم: Kalın hat; bazılarına göre ise kitabı noktalama anlamına gelir. كتاب مرقوم: ***Rakamlanmış*** *bir kitaptır* (83/Mutaffifîn 9) âyeti, bu her iki anlama göre de yorumlanmıştır. "فلان يرقم فى الماء /*Falan kişi suda yazar*", deyimi, işlerde mahir olan için kullanılan bir darb-i meseldir. أصحاب الرقيم / *Rakimliler*:[526] Kimisine göre buradaki الرقيم bir yer ismidir. Kimisine göre de âyette sözü edilen gençlerin isimlerinin yazıldığı bir taş olup ona nispet edilmişlerdir. Eşeğin iki kalçası üzerindeki izlere رقمتا الحمار denir. Üzerinde yazı izlerinin olduğu yere benzetilerek, bitki izinin olduğu yere de أرض مرقومة denir. رقميات: Medine'de bulunan bir yere mensûp oklardır.

رقى / R-k-y

رقيت فى الدرج والسلم ارقى رقيا: *Merdivenle çıktım, çıkmaktayım.* ارتقيت formu da aynı anlamdadır. Allah buyurur ki: فليرتقوا فى الأسباب: *Sebepler içinde* ***yükselsinler*** (38/Sâd 10). ارق على ظلعك: Topallıyorsan da yukarı çık! رقيت fiili, رُقية kökünden gelmektedir. Denir ki; كيف رقيك ورقيتك: *İlerlemen nasıl?*. İlki mastar, diğeri ise isimdir. ولن نؤمن لرقيك: *Senin göğe* ***çıkmana*** *inanmayız!* (17/İsra 93) âyetindeki رقيك kelimesi رقيتك takdirindedir. وقيل من راق: "*Onu kim* ***kurtarır****" denir* (75/Kıyamet 27). Bu âyet, can çekişen kişiyi kurtaracak ve koruyacak birinin olamayacağına dikkat çeker ve şairin dediği şu tür hususlara da işaret eder:

١٩٧- واذا المنية أنشبت أظفارها ألفيت كل تميمة لا تنفع

197- *Ölüm, tırnaklarını geçirdi mi;*
Artık bütün muskaları taksan da fayda vermez.[527]

İbn Abbâs yukarıdaki âyeti şöyle tefsir eder: "*Onun ruhunu kim yukarıya götürecek? Rahmet melekleri mi, yoksa azap melekleri mi?*"[528] تَرْقوه:

526 Yüce Allah'ın haklarında şöyle buyurduğu kişilerdir: "*Yoksa sen, sadece Kehf ve Rakim sahiplerinin bizim şaşılacak âyetlerimizden olduklarını mı sandın?*" (18/Kehf 9).

527 Ebû Zueyb Hüzelî'ye ait bu şiir için bkz. *Mufaddaliyyât,* s. 422.

528 Bkz. *ed-Durru'l-Mensûr*, VIII, 361; et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIX, 195.

Nefesin çıktığı göğsün üst tarafındaki boğazın baş tarafına denir: كلا إذا بلغت التراقي: *Hayır, can* ***köprücük kemiklerine*** *dayandığı zaman* (75/Kıyamet 26).

ركب / R-k-b

رُكوب: Bu kelimenin asıl anlamı insanın hayvan sırtında olmasıdır. Kimi zaman gemi ile ilgili olarak da kullanılır. راكب: Örfte deve binicisine has kılınmıştır. Çoğulu ركب, رُكبان ve رُكوب şeklinde gelir. ركاب de binek anlamındadır. Allah buyurur ki: والخيل والبغال والحمير لتركبوها وزينة: (Allah), *hem kendilerine* ***binesiniz,*** *hem de ziynet olsun diye atları, katırları, ve merkepleri yarattı* (16/Nahl 8); فإذا ركبوا في الفلك: *Gemiye* ***bindikleri*** *zaman* (29/Ankebût 65); والركب أسفل منكم: ***Kervan*** *sizden daha aşağıda idi* (8/Enfâl 42); فرجالا او رُكبانا: *Yaya, yahut* ***binmiş*** *olarak* (2/Bakara 239). أركب المهر: Tay'ın binilme zamanı geldi.

Başkasının atına binene, binmekten güçsüz düşüne ve iyi binmesini bilmeyene مُركب denir. مُراكب: Üst üste konulan şeylere denir: فأخرجنا منه خضرا نخرج منه حبا متراكبا: *O bitkiden bir filiz çıkardık, ondan da* ***birbiri üzerine binmiş*** *dâneler* (6/En'âm 99).

رُكبة /*Diz*: Bilinmektedir. ركبته: Dizine isabet ettim. Bu tıpkı فأدته / *Kalbine isabet ettim*; رأسته /*Başına isabet ettim*, sözleri gibidir. Ayrıca ركبته, "dizimle ona vurdum" anlamına da gelir; يديته ve عنته gibi. Yani, ona elimi ve gözümü değdirdim. ركب: Kadının fercinden kinâyedir; tıpkı ondan, مطية /*binek* ve قعدة /*iskemle* ile kinâye yapıldığı gibi; çünkü üstüne binilmektedir.

ركد / R-k-d

ركد الماء والرّيح: Su ve rüzgâr durgunlaştı/dindi. ركد السفينة: Gemi durdu. Allah buyurur ki: ومن اياته الجوار في البحر كالأعلام إن يشأ يسكن الرّيح فيظللن رواكد على ظهره: *Denizde dağlar gibi akıp giden gemiler O'nun âyetlerindendir. Eğer O dilerse rüzgârı durdurur, gemiler de denizin üstünde* ***durakalır*** (42/Şûra 32-33). جفنة ركوة: Dolu çanak.

ركز / R-k-z

ركز: Gizli ses: هل تحس منهم من احد أو تسمع لهم ركزا: *Onlardan hiç birini hissediyor veya onların* ***gizli bir sesini*** *işitiyor musun?* (19/Meryem 98). ركزت كذا: Falan şeyi gizli gömdüm. Bu anlamdan gömülmüş mala ركاز denir. Bu da ya hazine gibi, insan fiiliyle veya maden gibi ilâhî bir fiille olmaktadır. ركاز kelimesi bu her iki kısmı da kapsamaktadır.

Nitekim Hz. Peygamber'in "وفي الرّكاز الخمس: ***Rikâz*** *da beşte bir vardır.*" hadisi bunların her ikisiyle yorumlanmıştır. ركز رمحه: Mızrağını yere sapladı. مركز الجند: Askerlerin mızraklarını sapladıkları karargahlarıdır.

ركس / R-k-s

ركس: Bir şeyin baş aşağı dönmesi ve onun başının sonuna çevrilmesidir. أركسته فركس: *Onu ters çevirdim, o da ters döndü*; ارتكس فى امره: *Kurtulduğu işe tekrar bulaştı*, denir. Allah buyurur ki: والله أركسهم بما كسبوا: *Yaptıkları işlerden dolayı Allah onları* ***baş aşağı etti*** (4/Nisâ 88). Yani onları küfürlerine geri döndürdü.

ركض / R-k-d

ركض: Ayakla vurmak. Bu kelime binen kişiye nispet edildiğinde, bineği koşturmak anlamındadır. Örneğin ركضت الفرس: *Atı koşturdum*, gibi. Yaya olana nispet edildiğinde ise yeri tepmek anlamındadır. Örneğin şu âyette olduğu gibi: اركض برجلك: *Ayağını yere vur!* (38/Sâd 42). لا تركضوا وارجعوا الى ما اترفتم فيه: ***Koşup kaçmayın***; *size nimet verilen yere dönün* (21/Enbiyâ 13). Bu âyette, sözü edilenler kaçışmaktan menedilmişlerdir.

ركع / R-k-a

ركوع: Eğilmektir. Bu kelime kimi zaman namazdaki belli duruş anlamında kullanılır, kimi zaman da boyun eğmek ve alçalmak anlamında kullanılır.

Bu da ya ibâdet veya ibâdetin dışında olur: يا أيها الذين آمنوا اركعوا واسجدوا: *Ey inananlar,* ***rükû'*** *edin, secde edin* (22/Hac 77); واركعوا مع الرّاكعين: ***Rükû edenlerle*** *birlikte* ***rükû edin*** (2/Bakara 43); وعهدنا إلى إبراهيم وإسماعيل أن طهّرا بيتى للطائفين والعاكفين والركع السجود: *İbrâhim ve İsmâ'il'e: "Tavaf edenler, ibâdete kapananlar,* ***rükû*** *ve secde edenler için Ev'imi temizleyin!" diye emretmiştik* (2/Bakara 125); الراكعون الساجدون: ***Rükû edenler****, secde edenler* (9/Tevbe 112).

Bu anlamda şair de şöyle der:

أخبّر أخبار القرون التى مضت أدبّ كأنى
198- كلما قمت راكع

198- Geçmiş asırların haberlerini veriyorum;
Her kalktığımda ***eğilmiş*** *gibi emekliyorum.*[529]

ركم / R-k-m

سحاب مركوم (52/Tûr 44); yani **üst üste yığılmış** bulutlar. ركام: Birbiri üzerine atılan şeye denir: ثمّ يجعله ركاما: *Sonra onları* ***birbiri üstüne yığar*** (24/Nûr 43). Ayrıca kum ve asker de ركام kelimesiyle nitelendirilirler. مرتكم الطريق: İçinde üst üste izlerin bulunduğu anayol.

ركن / R-k-n

رُكْن الشىء: Bir şeyin dayandığı yanı. Bu kelime istiâre yoluyla güç anlamında da kullanılır. Allah buyurur ki: قال لو أن لى بكم قوة أو اوي إلى ركن شديد: *"Keşke size karşı koyacak bir*

529Lebid'e ait bu şiir için bkz. *Divânu Lebid*, s. 89.

gücüm olsaydı, ya da sırtımı dayayabileceğim bir ***dayanak****!" dedi* (11/ Hûd 80). (ك) harfinin fethi ile, رَكَنْتُ إلى فلان أرْكَن: *Falan kişiye dayandım, dayanmaktayım*, denir.

Sahih olan, onun şu formlarda olmasıdır: رَكَنَ يَرْكُن؛ رَكِنَ يَرْكَن. Allah buyurur ki: ولا تَرْكَنوا إلى الذين ظلَموا: *Sakın zulmedenlere* ***dayanmayın*** (11/ Hûd 113). ناقة مُرْكَنَة الضَّرْع: Memeleri büyük olan deve. مِرْكَن: Leğen. أرْكان العبادات: İbâdetlerin bina edildiği ve terk edilmeleriyle ibâdetlerin geçersiz olduğu temeller.

رم / R-m-m

رمّ: Çürümüş şey. رِمَّة: Çürümüş kemik anlamındadır: قَالَ مَن يُحيي العظام وهي رَميم: "***Çürümüş*** *kemikleri kim diriltecek?" dedi* (36/Yâsîn 78); ما تَذَرُ مِنْ شَيْءٍ أتَتْ عليه إلّا جَعَلَتْهُ كالرَّميم: *Bu rüzgâr, uğradığı her şeyi derhâl* ***çürümüş şey*** *gibi savuruyordu* (51/ Zariyât 42). رُمَّة: Çürümüş ip anlamındadır. رُمّ: Odun ve saman kırıntıları. رمَمْتُ المنزل: Evin düzeltilmesini gözetledim; tıpkı تَفَقَّدْتُ gibi.

Arapların; ادفعه إليه برُمَّته: *Onun tümünü ona ver*,[530] sözleri meşhurdur. إرْمام: Sessiz kalmak. أرَمَّت عظامُه: Kemikleri öyle çürüdü ki, üfürüldüğünde ondan hiçbir ses çıkmaz. ترمرم القوم: ~~Topluluk, ses çıkarmadan~~ konuşuyorlarmış gibi ağızlarını açıp kapattılar. رُمَّان /*Nar*, فُعلان vezninde, bilinen bir meyvedir.

رمح / R-m-h

يَا أيُّها الَّذين آمنوا ليَبْلُوَنَّكُمُ اللّٰه بشَيْءٍ من الصَّيد تناله أيديكم ورماحكم ليعلم اللّٰه من يخافه بالغيب: *Ey inananlar, Allah sizi, ellerinizin ve* ***mızraklarınızın*** *erişeceği bir av'la dener ki, gizlide kendisinden kimin korktuğunu bilsin* (5/Mâide 94). وقد رمحه: Ona mızrak sapladı. Teşbih yoluyla; رمحته الدابة: *Hayvan ona mızrak (tekme) attı*, denir. Önünde olan bir yıldızın kendi mızrağı olarak tasavvur edildiği için Arktarus yıldızına السِّماك الرّامح /*Mızraklı Arktarus*, denilmiştir. Alımlı olmasından dolayı kesilmesine kıyılmayan deve için şöyle denir: أخذتِ الابل رماحها: *Deve mızraklarını kuşandı.* Dikenleriyle kendisini otlayanlara engel olan kedi otu için de şöyle denir: أخذت البهمى رمحها: *Buhma (Kedi otu) mızrağını kuşandı.*

رمد / R-m-d

Bu kökten رَماد، رِمْدِد، أرْمَد وأرْمداء / *kül* formları gelir: كرماد اشتدّت به الرّيح: *Rüzgârın savurduğu* ***küle*** *benzer* (14/ İbrahim 18). رمدت النّارُ: Ateş kül oldu. همود /*Ateşin sönmesi* helâk anlamında kullanıldığı gibi, رمد de kullanılmaktadır. رمد الماءُ /*Su küllendi*; tad ve renginin değişmesinden dolayı sanki içinde kül vardır. Kül renginde olan

530 Bu sözün aslı şudur: Bir adam bir deveyi boynundaki iple birlikte sattı, bundan dolayı ona; دفعه إليه برمّته: *Deveyi alıcıya ipiyle birlikte ver*, denildi. Bkz. *Mücmel*, II, 369.

şeye أَرْمَد denir. Sivrisineğe رَمَد denir. رَمادَة: Kıtlık/kuraklık yılı.

رمز / R-m-z

رَمْز: Dudakla işaret etmek, fısıldamak ve göz kırpmak. غمز şikâyet anlamında kullanıldığı gibi, رمز de her türlü söze işaret anlamında kullanılmaktadır: قال آيَتُك ألا تُكلم النّاس ثلاثة ايّام الا رمزا: *"Sana âyet, **işaretleşme** dışında, insanlarla üç gün konuşmamandır" dedi* (3/Al-i İmran 41). وما ارمز: İşaretle konuşmadı. كتيبة رَمّازَة: Çokluğundan dolayı, fısıldamadan başka ne konuştuğu duyulmayan askerî birlik.

رمض / R-m-d

شهر رمضان: ***Ramazan** ayı* (2/Bakara 185). Bu kelime, رمض kökünden gelir; yani güneşin fazla kızışması. أرْمَضتُه فرمض; yani رمضه onu yaktı. رمضاء, güneş ısısının şiddetidir. أرض رمضة: Kızgın toprak. رمضت الغنم: Koyun sürüsü kızgın güneşin altında otladı, dolayısıyla ciğerleri susuzluktan kurudu. فلانٌ يترمّض الظباء: Falan kişi kızgın güneşin altında geyik avlanıaktadır.

رمى / R-m-y

رمى: Ok ve taş gibi cisimler için kullanılır: وما رميْتَ اذ رميْتَ ولكنّ الله رمى: ***Attığın** zaman sen **atmadın**, Allah **attı*** (8/Enfâl 17). Bu kelime, tıpkı قذف gibi sövmekten/iftira etmekten kinâye olarak sözle ilgili de kullanılır: والذين يرمون أزواجهم: *Eşlerini **zinâ ile suçlayanlar*** (24/Nûr 6); والذين يرْمون المُحْصنات: *İffetli kadınları **zinâ ile suçlayanlar*** (24/Nûr 4). أرمى فلانٌ على مائة /*Falan kişi yüzün üzerine artırdı* deyimi çoğalmaktan istiâredir. خرج يترمّى: Hedefe atmaya çıktı.

رهب / R-h-b

رَهبَة, رَهْب, رهب: Sakınma ve endişe ile olan korku: لأنتُمْ أشدُّ رهبة في صدورهم من الله: *Onların kalplerinde sizin **korkunuz**, Allah'ın korkusundan fazladır* (59/Haşr 13); واضمم إليْك جناحك من الرهب: ***Korkudan** (açılan) kollarını kendine çek* (28/Kasas 32). Âyette geçen من الرَّهب sözü من الرُّهْب [râ harfinin zammı ile] şeklinde de okunmuştur;[531] yani korkudan.

Mukatil şöyle der: "Ben رهب kelimesinin anlamını araştırmaya çıkmıştım. Bu arada ben bir şeyler yerken Bedevî bir kadınla karşılaştım. Bana, ey Allah'ın kulu bana bir sadaka ver, dedi. Ben de ona vermek üzere avucumu doldurdum. Dedi ki, buraya; benim ruhb'uma koy, dedi."[532] Yani yen'ime koy. Fakat birinci anlam daha doğrudur.

---

531 Bu, İbn Âmir, Ebû Bekir, Hamza, Kissâî ve Halef'in kıraatidir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 342

532 Bkz. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XIII, 284. Kirmânî bunun ilginç bir tefsir olduğunu söylemiştir. Kirmânî, *G.Tefsir*, II, 868.

ويدعوننا رغبا ورهبا: *Onlar hem ümit, hem **korku** içindeyken bize dua ederlerdi* (21/Enbiyâ 90); ترهبون به عدو الله: *Böylece Allah'ın **düşmanını** korkutabilirsiniz* (8/Enfâl 60); واسترهبوهم: ***Onları korkuttular*** (7/A'râf 116); yani onları korkmaya sevkettiler. وإياي فارهبون: *Sadece benden **korkun**!* (2/Bakara 40) âyetinde geçen فارهبون sözü, فخافون /*benden korkun*, anlamındadır.

ترهب: İbâdet etmektir; bu da korkuya işlerlik kazandırmaktır. رهبانية ise, aşırı korkudan dolayı ibâdet etmede aşırıya gitmektir. Bu anlamda Allah buyurur ki: ورهبانية ابتدعوها: *İcâd ettikleri **ruhbanlık*** (57/Hadid 27). رهبان kelimesi, hem tekil, hem çoğul anlamında kullanılır. Onu tekil kabul edenler, çoğulunu رَهابين yapar; fakat onu رهابنة formunda çoğul yapmak daha uygundur.

إرْهاب: Devenin ürkmesidir. Bu söz, أرهبت /*korkuttum*, fiilinden gelmektedir. Yine deve için kullanılan رهْب[533] ismi de bu kökten gelmektedir. Araplar şöyle der: رهبوت خير من رحموت: *Korkutulman rahmet edilmenden daha iyidir.*

رهط / R-h-t

رهْط: Ondan az olan topluluk. Kimisine göre kırk kişiye kadar olan topluluğa denir. Allah buyurur ki: تسعة رهط يفسدون: *Bozgunculuk yapan dokuz **topluluk*** (27/Neml 48); ولولا رهطك لرجمناك: ***Kabilen** olmasaydı seni taşlardık* (11/Hûd 91); قال يا قوم أرهطي أعز عليكم من الله: *Ey halkım, **kabilem** size göre Allah'tan daha mı üstündür, dedi* (11/Hûd 92). رُهطاء: Jerboanın yuvalarından biridir. Buna رُهطة de denir. Şair de şöyle der:

١٩٩- أجعلك رهطا على حيّض

*199- Seni hayızlı kadınların üzerindeki **raht** yaparım.*[534]

Şiirde geçen رَهْط'ın, hayızlı kadınların giydikleri deriden bir giysi olduğu söylenmektedir. Kimisine göre ise رهْط, hayızlı kadının, kendisiyle önünü kapattığı bir bezdir. [Kötülemek amacıyla] şöyle denir: هو أذل من الرهْط: O, *raht*'tan/hayız bezinden daha aşağılıktır.

رهق / R-h-k

رهقه الأمْر: Problem kendisini zorla kuşattı. رهقه وأرهقه, tıpkı ردفته وأردفته /*Onu takip ettim*, formları gibi. وترهقهم ذلة: *Onları bir **aşağılık** kaplar* (10/Yûnus 27); سأرهقه صعودا: *Onu sarp bir yokuşa **sardıracağım*** (74/Müddessir 17). Bir sonraki namazın vakti yaklaşıncaya kadar namazını geciktiren kişinin, أرهقت الصلاة: Namazı geciktirdim, sözü de bu anlamdan gelmektedir.

533 Seferden dolayı bitkin düşen deve, zayıf deve. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (رهب) maddesi.

534 Ebû'l-Müsellem Hüzelî'ye ait bu şiir için bkz. *Divânu'l-Hüzeliyyin*, I, 306; İbn Fâris, *Mücmel*, II, 402; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (رها) maddesi.

رهن / R-h-n

رَهْن: Borca karşılık bırakılan teminat. رهان kelimesi de aym anlamdadır; ancak, özellikle bahiste ortaya konulan şeye denir. Bu her iki kelimenin aslı da mastardır. Bu kökten şu formlar gelir: رهنتُ الرَّهْن: *Rehine bıraktım*; وراهَنْتُهُ رهانا: *Onunla bahse girdim*; فهو رهن ومرْهُون: *O sorumludur.*

رهن'nin çoğulu; رهان، رُهن، رهون şeklinde gelir. 2/Bakara 283. âyeti فَرُهْنٌ مقبوضة[535] ve فرهان مقبوضة[536] *Alınan **rehinler***, şeklinde okunmuştur. كل نفس بما كسبت رهينة: *Her can, kazandığıyla **rehin** alınmıştır* (74/Müddessir 38). Bazılarına göre, bu âyette geçen رهينة kelimesi, فعيل vezninde olup فاعل anlamındadır. Yani her can, kazandığıyla vardır.

Kimisine göre ise مفعول anlamındadır. Yani her nefis, önceden yaptığı amelin karşılığını görmeye hazır bekletilir. Rehine'den hapsetme anlamı düşünüldüğü için, istiâre yoluyla alıkonulan her şey için kullanılır. Bu anlamda Allah buyurur ki: بما كسبت رهينة: *Kazandığıyla **rehin** alınmıştır* (74/Müddessir 38). رهنت فلانا, رهنت عنده: Falan kişiye rehine bıraktım. ارتهنت: Rehine aldım. أرْهنتُ في السّلعة: Malını fiyatını artırdım. Bunun aslı şudur: Satılan eşyanın parasını almazdan önce ileride tamamını tahsil etmeyi garantilemek için müşteriden alınan maldır.

535 Bu, İbn Kesîr ve Ebû Amr'in kıraatidir.

536 Bu, İbn Kesîr ve Ebû Amr'in dışındaki kurranın kıraatidir.

رهو / R-h-v

واترك البحر رهْوًا: *Denizi **rahv** bırak* (44/Duhân 24); yani sakin bırak. Kimisine göre ise; "Geniş bir yol bırak" anlamındadır. Doğru olan da budur. Düz çöl anlamındaki رهاء kelimesi de bu anlamdan gelmektedir. Suyun toplandığı her basık yüzeye رهو denir. Bu anlamdan [Hadis'te] şöyle denilmektedir: "لا شفعة في رهو: *Rahv'de (Suyun aktığı yerde) şuf'a yoktur.*"[537] Bir bedevî, iri bir deveye bakıp şöyle dedi: رَهْوٌ بين سنامين: *İki hörgüç arasında bir aralık.*

ريب / R-y-b

رابني كذا وأرابني: *Falan şey beni şüpheye düşürdü*, denir. رَيْب: Bir şey hakkında bir zanda bulunup da sora onun açığa çıkmasıdır. Bundan dolayı Allah buyurur ki: لا ريب فيه: *Kendisinde hiç **şüphe** yoktur* (2/Bakara 2). إرابة ise, bir şey hakkında bir zanda bulunup da sora onun açığa çıkmamasıdır. Allah buyurur ki: يا أيها الناس إن كنتم في ريب من البعث *Ey insanlar eğer öldükten sonra dirilmekten **kuşkuda** iseniz* (22/Hac 5); وإن كنتم في ريب مما نزلنا على عبدنا: *Kulumuza indirdiğimizden **şüphe** içinde iseniz* (2/Bakara 23).

537 Bkz. İbnu'l-Esîr, *Nihâye* II, 285; *Garîbu'l-Hadîs*, III, 121.

Âyet, bu hususta bir şüphenin olmadığına dikkat çeker. Yüce Allah'ın; رَيْبَ الْمَنُونِ: *Zamanın getire ceği* ***ölüm*** (52/Tûr 30) sözünde ölümü *reyb* diye nitelendirmesi, ölümden şüphe duyulduğu için değil, zamanının belirsizliğinden dolayıdır. İnsan sürekli olarak, ölümün kendisinde değil, zamanı konusunda bir kuşku içindedir. Şair bu anlamda şöyle der:

الناسُ قد علموا أن لا بقاء لهُمْ لوْ أنهُمْ
200- عملوا مقدار ما علمُوا

200- İnsanlar ebedi yaşayamayacaklarını bilmektedirler;

Keşke bildikleri oranda amel etselerdi.[538]

Şu şiir de aynı anlamdadır:

٢٠١- أمن المنون وريبها تتوجّع؟

201- Sen zamandan ve onun getireceği ***ölümden*** *mi acı çekiyorsun?*[539]

وإنّهُمْ لفي شكٍّ منْهُ مُرِيبٍ: Kur'ân *hakkında derin bir* ***şüphe*** *içindedirler* (11/Hûd 110); مُعْتَدٍ مُرِيبٍ: *Saldırgan,* ***şüpheci*** (50/Kâf 25). ارْتَابَ de tıpkı إرابة gibidir: أمِ ارْتَابُوا أمْ يخافُونَ أن يحيف الله عليهمْ ورسُوله: ***Kuşkuya mı düştüler***, *yoksa Allah'ın ve Resulünün kendilerine haksızlık yapacağından mı korkuyorlar?* (24/Nûr 50); وتربّصْتمْ وارْتبْتمْ: *Gözlediniz,* ***şüpheye düştünüz*** (57/Hadid 14). Yüce Allah, mü'minlerden şüpheyi nefyetmektedir: ولا يرْتاب الّذين أوتوا الْكتاب والْمُؤْمنُون: *Kendilerine kitap verilenler ve inananlar* ***şüpheye düşmesinler*** (74/Müddessir 31); ثمّ لمْ يرْتابُوا: *Sonra* ***şüphe etmediler*** (49/Hucurât 15).

Hadiste de şöyle denilmektedir: "*Şüpheli olanı bırak; şüphe duymadığına bak!*"[540] رَيْبَ الدّهر: Zamanın hadiseleri. Zamanın *reyb* ile nitelendirilmesi, onda olacağı zannedilen oyun ve hilelerden dolayıdır. ريبة kelimesi, رَيْب kökünden bir isimdir: لا يزال بُنيانُهُمُ الذي بنوْا ريبةً في قلوبهمْ إلا أن تقطّع قلوبُهُمْ: *Yaptıkları bina, kalpleri parçalanıncaya dek yüreklerinde bir* ***kuşku*** *olarak kalacaktır* (9/Tevbe 110). Yani yapıkları bina, onların besledikleri kine ve inançlarının azlığına/zayıflığına delâlet eder.

روح / R-v-h

رَوْح ve رُوح temelde birdirler; ama رُوح nefse isim yapılmıştır. Şair ateşi anlatırken şöyle der:

٢٠٢- فقلْتُ لهُ ارْفعها إليك وأحْيها
بروحك واجعلها لها قيتة قدرا

202- *Ona dedim ki; ateşi kendine çek ve onu canlandır;*

Ruhunla *[Nefesinle] ve ateşe ölçülü, yavaş bir şekilde üfle.*[541]

538 Bkz. Feyrûzâbâdî, *Besâir*, III, 114.

539 Ebû Zueyb Hüzelî'ye ait bu şiir için bkz. *Mufaddaliyyât*, s. 421.

540 Tirmizî, HN: 2520; Nesâî, VIII, 327.

541 Zû'r-Rumma'ya ait bu şiir için bkz. *Divânu Zû'r-Rumme*, s. 246; Feyrûzâbâdî, *Besâir*, III, 103; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (حيا) maddesi.

Zira nefs ruhun bir bölümüdür. Bu, tıpkı insanın hayvan diye isimlendirilmesi gibi nevin; cinsin isimi ile isimlendirilmesidir. Ruh; hayatın, hareketin, menfaatleri elde etmenin ve zararları defetmenin kendisiyle meydana geldiği cüzüne isim olmuştur. İşte şu âyette zikredilen budur: ويسئلونك عن الروح قل الرّوحُ من أمر ربّى: *Sana* ***ruhtan*** *sorarlar. De ki: "****Ruh****, Rabbimin emrindendir"* (17/İsra 85). ونفخت فيه من روحي: *Ona* ***ruhumdan*** *üfledim* (15/Hicr 29).

Yüce Allah, ruhu, mülkü olduğu için kendi nefsine izafe etmiş; bununla da onu şereflendirmiş ve yüceltmiştir. Tıpkı şu âyetlerde olduğu gibi: وطهّر بيتى: *Evimi temizle* (22/Hac 26); يا عبادي: *Ey Kullarım!* (39/Zümer 53). Meleklerin ileri gelenleri de ruh diye isimlendirilirler: يوم يقوم الرّوحُ والملائكة صفا: *O gün* ***Rûh*** *ve melekler, sıra sıra dururlar* (78/Nebe' 38); تعرجُ الملائكة والرّوحُ: *Melekler ve* ***Ruh*** *yükselirler* (70/Meâric 4).

Cebrail şu âyette Ruh: نزل به الرّوحُ الأمين: *Onu Güvenilir* ***Ruh*** *indirmiştir* (26/Şu'arâ 193); şu âyetlerde ise Ruhulkudüs diye isimlendirilmiştir: قل نزّله رُوحُ القدس: *De ki: "****Ruhulkudüs*** *onu indirdi"* (16/Nahl 102); وأيّدناه بروح القدس: *Onu* ***Ruhulkudüs'le*** *güçlendirdik* (2/Bakara 153).

Şu âyette de Hz. İsa, ölüleri diriltti ği için Ruh diye isimlendirilmiştir: وروحٌ منه: *Kendisinden bir* ***Ruh'la*** (4/Nisâ 171). Kur'ân'a da; وإنّ الدّار الآخرة لهى الحيوان: *Âhiret yurdu gerçek hayattır* (29/Ankebût 64) âyetinde belirtilen âhiret hayatına vasıta olduğu için şu âyette Ruh denilmiştir: وكذلك اوْحينا إلَيك رُوحا من أمْرنا: *İşte sana da böyle emrimizden bir* ***ruh*** *vahyettik* (42/Şûra 52).

رَوْح: Nefes alıp vermektir. اَرَاحَ الانسان: İnsan nefes alıp verdi. فروحٌ وريحانٌ: *Ona* ***rahatlık*** *ve* ***reyhân*** *vardır* (56/Vakıa 89) âyetinde geçen ريحان kelimesi kokusu olan şey; bazılarına göre ise rızık anlamındadır. Şu âyette, yenen tane'ye ريحان denir: والحبّ ذو العصف والريحان: *Yapraklı ve* ***hoş kokulu taneler*** (55/Rahman 12).

Bir bedeviye, "Nereye?" diye soruldu; o da şöyle cevap verdi: أطلبُ من ريحان الله: Yani Allah'ın rızkını aramaktayım. Fakat bu kelimenin asıl anlamı yukarıda zikrettiğimiz gibidir. Hadiste de şöyle rivâyet edilmektedir: "الولدُ من ريحان الله: *Çocuk Allah'ın* ***reyhanındandır/güzel kokulu bitkisindendir****.*"[542] Bu tıpkı şairin şöyle dediğine benzer:

يا حبّذا ريحُ الولد ريحُ الخزامى فى البلد
-٢٠٣

203- Çocuğun ***kokusu*** *ne güzel!*
Memleketteki lavanta çiçeği ***kokusu****.*[543]

Hadisin anlamı şu da olabilir: "Çocuk Allah'ın rızkındandır." ريح / *Rüzgâr*: Bilinmektedir. "O, hareketeden

---

542 İbn Adi, *Kâmil,* IV, 1467; Suyûtî, *el-Fethu'l-Kebîr*, III, 308.

543 Bkz. Zemahşerî, *Rabi'u'l-Ebrâr*, III, 521; İbn Ebî'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*, III, 22.

havadır" şeklinde tanımlanmaktadır. Yüce Allah'ın tekil formuyla rüzgâr gönderdiğini zikrettiği her yerde ondan kasıt azap; çoğul formuyla zikrettiği her yerde ise rahmettir.

Tekil forma örnekler: اِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا: *Biz onların üstüne şiddetli bir **kasırga** gönderdik* (54/Kamer 19); فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا وَجُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا: *Biz onların üzerine bir **kasırga** ve sizin görmediğiniz ordular gönderdik* (33/Ahzâb 9); كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ: *Dondurucu bir **rüzgâra** benzer* (3/Âl-i İmran 117); اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ: ***Rüzgârın** hışımla saçıp savurduğu* (14/İbrahim 18).

Çoğul forma örnekler: وَأَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ: *Biz **rüzgârları** aşılayıcı olarak gönderdik* (15/Hicr 22); وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ يُرْسِلَ الرِّيَاحَ مُبَشِّرَاتٍ: ***Rüzgârları** müjdeciler olarak göndermesi O'nun âyetlerindendir* (30/Rûm 46); وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا: ***Rüzgârları** müjde olarak gönderen O'dur* (7/A'râf 57).

اللَّهُ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا: *Allah **rüzgâr** göndererek bulutu sürer* (30/Rûm 48).[544] Bu âyetin rahmet anlamında olması daha açıktır. Ayetteki bu kelime, çoğul olarak da [الرِّيَاح şeklinde] okunmuştur;[545] sahih olan da budur. Kimi zaman istiâre yoluyla "galip gelme" anlamında da kullanılır: وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ: ***Rüzgârınız/Kuvvetiniz** elden gider* (8/Enfâl 46).

أَرْوَحَ الْمَاءُ: Suyun kokusu değişti. Bu kokuşmayla alâkalıdır. رِيحَ الْغَدِيرُ يُرَاحُ: Gölet rüzgârla savruldu, savrulmaktadır. أَرَاحُوا: Rüzgâra girdiler/kapıldılar. دُهْنٌ مَرُوحٌ: Hoş kokulu yağ. Hadiste şöyle rivâyet edilmektedir: "لَمْ يُرِحْ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ": *Cennet **kokusunu alamaz**.*"[546] Hadisteki لَمْ يُرِحْ sözü, لَمْ يَجِدْ /*bulamaz/alamaz* anlamındadır.

مَرُوحَة: Rüzgârın estiği yer. مِرْوَحَة /*Yelpaze*: Rüzgâr estiren alet. رَائِحَة: Rüzgâr esintisi. رَاحَ فُلَانٌ إِلَى أَهْلِهِ: *Falan kişi ailesine gitti.* Bu söz şu iki anlamda söylenmiş olabilir: Sözü edilen şahıs, ailesine rüzgâr gibi hızlı gitmiş; veya ailesine dönmekle onlara hoş bir mutluluk vermiştir.

رَاحَة kelimesi رَوْح kökünden gelmektedir. افعل ذلك في سراح ورواح: Şu işi serbest ve rahat bir şekilde yap. مُرَاوَحَة: Bir işi iki kişinin nöbetleşe yapmasıdır. رَوَاح kelimesi istiâre yoluyla, insanın gün ortasında istirahat ettiği zaman için kullanılır. Bu anlamdan şöyle denilmektedir: أَرَحْنَا إِبِلَنَا: *Develerimizi barınaklarına koydık.* أَرَحْتُ إِلَيْهِ حَقَّهُ: *Hakkını ona verdim*, sözü de أَرَحْتُ الْإِبِلَ: *Develeri barınaklarına yerleştirdim*,

544 Tekil formuyla İbn Kesîr, Hazma, Kissâî ve Halef okumuştur.

545 Çoğul formuyla Nâfi', Ebû Ca'fer, Ebû Amr, Asım ve Ya'kûb okumuştur. Bkz. Dimyâtî, *İthâf* s. 348.

546 Abdullah b. Ömer'in Hz. Peygamberden rivâyet ettiği bu hadisin tamamı tamamı şöyledir: من قتل معاهدا لم يرح رائحة الجنة، وإن ريحها توجد من مسيرة أربعين عاما: *Kim, Müslümanlarla güven akdi bulunan bir kâfiri öldürürse cennet kosunu alamaz; oysa cennetin kokusu kırk yıllık mesafeden alınır.* Buhârî, *Cizye*, VI, 269; Ebû Dâvûd, *Cihad*, HN: 2760.

anlamından istiâre edilmiştir. مُراح: Develerin barındığı yerdir. تَرَوَّح الشجرُ وراح يراح: Ağaç yaprak çıkardı.

رَوح kelimesinden genişlik anlamı düşünülmüş ve قصعة روحاء / *geniş çanak*, denilmiştir. ولا تيأسوا من روح الله: *Allah'ın* **ravhinden** *ümidinizi kesmeyin* (12/Yûsuf 87); yani Allah'ın ferahlık vermesinden ve O'nun rahmetinden. Bu da رَوح kelimesinin içerdiği anlamlardan biridir.

رود / R-v-d

رَوْد: Bir şeyi kibarca tekrar tekrar istemektir. راد وارْتاد /*İstedi*, denir. Bu anlamdan otlak arayan kişiye رَائِد denir. راد الابل فى طلب الكلا: *Otlak bulmak için develeri götürüp getirdi.* Bu kelimenin yumuşaklık anlamı nokta-i nazarından şöyle denir: رادت المرأة فى مشيها ترود رودانا: *Kadın teenni ile yavaş yavaş yürüdü.* Bu anlamdan مِرْوَد (sürme çekilen mil) kelimesi türetilmiştir. ارْود يُرْود: Yavaş hareket etti, etmektedir. Bu anlamdan رُوَيْد kelimesi türetilmiştir. رُويدَك الشعر يغب: *Şiir (okuma)yı bırak, bir-iki gün beklesin.*

إرادة, bir şeyin ardında koşturmak anlamına gelen راد يَرُود fiilinden gelmektedir. إرادة kelimesinin asıl anlamı; şehvet, dilek ve umuttan oluşan bir güçtür. Bu kelime, yapılmasının veya yapılmamasının gerekli olduğuna karar verilen bir şeye nefsin meyletmesi için ad yapılmıştır. Bu kelime kimi zaman işin evveli için kullanılır; o da nefsin bir şeye olan meylidir/özlemidir. Kimi zaman da işin sonu için kullanılır; o da o işin yapılmasının veya yapılmamasının gerekli olduğuna karar vermektir.

İrade kelimesi Allah için kullanıldığında onunla başlangıç değil, sonuç kastedilir. Zira Yüce Allah meyletme/özlem duyma anlamından münezzehtir. "Allah şunu irade etti", denildiği zaman, şu kastedilir: "Allah, onun şöyle değil de böyle olduğuna karar verdi." Örneğin şu âyet gibi: إن اراد بكم سوءا او اراد بكم رحمة: *Allah sizin için bir kötülük* ***dilese*** *veya bir rahmet* ***dilese*** (33/Ahzâb 17).

Bazen irade zikredilir fakat ondan emir anlamı kastedilir. Örneğin; "أريد منك كذا /*Senden şunu istiyorum*", dersin; fakat ondan; "Sana şunu emrediyorum", anlamını kastedersin. Şu âyet bu anlamdadır: يريد الله بكم اليسر ولا يريد بكم العسر: *Allah sizin için kolaylık* ***ister****, güçlük* ***istemez*** (2/Bakara 185).

Bazen de irade kelimesinde istemek/talep etmek anlamı kastedilir: لا يريدون علوا فى الارض: *Onlar yeryüzünde böbürlenmek* ***istemezler*** (28/Kasas 83); yani, böbürlenmeyi kastetmezler ve talep etmezler.

İrade, ihtiyarî güç bakımından olduğu gibi, zorlama ve duygu bakımından da olmaktadır. Bundan dolayı irade kelimesi cansız varlıklarda ve hayvanlarda da kullanılır: جدارا يريد أن ينقض: *Yıkılmak* ***isteyen*** *bir duvar* (18/Kehf 77). فرسي تريد التبن: *Atım saman istiyor.*

مراودة: İrade konusunda başkasıyla

çekişip onun istediğinin dışında bir şey istemen veya onun aradığının dışında bir şey aramandır.

راودت فلانا عن كذا: Falan kişiyi şu şeyden geri çevirdim. Allah buyurur ki: هي راودتني عن نفسي *Beni kendine o **çağırdı*** (12/Yûsuf 26); امرأة العزيز تراود فتاها عن نفسه: *Vezirin karısı hizmetçisini baştan çıkarmaya **çalışıyor*** (12/Yûsuf 30); yani onu görüşünden/düşüncesinden döndürüyor. Şu âyetler de bu anlamdadır: ولقد راودته عن نفسه: *Onu baştan çıkarmak **istedim*** (12/Yûsuf 32); سنراود عنه أباه *O'nun hakkında babasını ikna etmeye **çalışacağız*** (12/Yûsuf 61).

راس / R-e-s

راس /*Baş*: Bilinmektedir. Çoğulu رؤوس şeklinde gelir. Allah buyurur ki: واشتعل الرأس شيبا *__Baş__, ihtiyarlık aleviyle tutuştu* (19/Meryem 4); ولا تحلقوا رؤوسكم: ***Başlarınızı** tıraş etmeyin* (2/Bakara 196). راس /*Baş*, reis/lider anlamında da kullanılır. أرأس: Kafası büyük olan. شاة رأساء: Siyah başlı koyun. رياس السيف: Kılıç kabzası.

ريش / R-y-ş

ريش الطائر/*Kuş tüyü*: Bilinmektedir. Bazen bu kelime sadece kanatlar anlamında kullanılır. İnsan için elbise ne ise kuş için de tüy öyledir. Bu benzerlikten dolayı tüy, istiâre yoluyla elbise anlamında kullanılır: يا بني آدم قد أنزلنا عليكم لباسا يواري سوءاتكم وريشا ولباس التقوى ذلك خير: *Ey Âdem oğulları, size çirkin yerlerinizi örtecek giysi ve **tüy** (süslenecek elbise) indirdik. Korunma giysisi, en iyisidir* (7/A'râf 26). أعطاه إبلا بريشها: *Ona, tüyleriyle beraber bir deve verdi*; yani üzerindeki elbise ve aletlerle birlikte.

رشت السهم, أرشه ريشا فهو مريش: Okun üzerine tüy koydum. Bu kelime istiâre yoluyla bir şeyi ıslah etmek anlamında da kullanılır: رشت فلانا: Falan kişiyi ıslah ettim; فارتاش: o da ıslah oldu, denir. Bu anlamda şair de şöyle der:

فرشني بخير طالما قد بريتني فخير
٢٠٤- الموالي من يريش ولا يبري

*204- Beni güzellikle **ıslah** et;*
çünkü uzun süre bana zarar verdin;
*Dostların en iyisi **ıslah** edip*
zarar vermeyendir.[547]

رمح راش: İnce/zayıf mızrak. Mızrak, tüyün zayıflığı/hafifliği düşünülerek bu şekilde nitelendirilmiştir.

روض / R-v-d

روض: Suyun biriktiği yer, yeşillik: فهم في روضة يحبرون: *Onlar (çiçekli, ırmaklı) bir **bahçe** içinde neşelendirilirler* (30/Rûm 15). Bu kelimenin su anlamı nokta-i nazarından şöyle denmiştir: أراض الوادي واستراض: Vadinin suyu çoğaldı. أراضهم: Onları (suyla) kandırdı/doyurdu.

---

547 Şair, Süveyd b. Samit. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (ريش) maddesi; Feyrûzâbâdî, *Besâir*, III, 114.

رياضة: Bir işi rahat yapması ve mahâret kazanması için nefsi çokça alıştırmaya tabi tutmak. Şu söz bu anlamdan gelmektedir: رُضتُ الدابّة: *Hayvanı terbiye ettim.* افعَل كذا ما دامت النفسُ مُستَراضة: Nefis, alıştırma yapmaya güç yetirdiği; veya elverişli/geniş olduğu sürece şu işi yap. Bu durumda söz konusu kelime, روض ve إراضة köklerinden gelmiş olur. فهم فى روضة يُحبَرُون: *Onlar bir mutluluk-esenlik **bahçesinde** ağırlanacaklardır* (30/ Rûm 15); yani cennetteki güzellikler ve zevk alınan şeyler içinde. فى روْضات الجنات: *Cennetlerin **bahçelerindedir*** (42/Şûrâ 22) âyeti de iman edip yararlı amellerde bulananlara âhirette zahirî açıdan hazırlanan şeye işarettir. Kimisine göre ise bu âyet, Allah'ın söz konusu kişileri layık gördüğü ilim ve ahlaka işarettir ki; onlara sahip olanın, kalbi huzura kavuşur.

ريع / R-y-a

ريع: Uzaktan görünen yüksek yere denir. Tekili ريعة şeklinde gelir. Bu anlamda Allah buyurur ki: اتبْنون بكل ريع اية تعْبثون: *Siz her **yüksek yere** bir alâmet dikerek eğleniyor musunuz?* (26/Şu'arâ 128). Yükseklik anlamında şöyle denir: ريعُ البئر: Kuyunun etrafında yükselen toprak yığını. ريْعَان كل شيْء: Her şeyin ortaya çıkan ön tarafları. Bu anlamdan istiâre yoluyla meydana gelen artış ve yüksekliğe ريْع denir. Şu söz de bu anlamdan gelmektedir: ترَيّعَ السَّراب: Serap gidip geldi.

روع / R-v-a

رُوع: Kalb anlamındadır. Hadiste şöyle geçer: "إنّ رُوح القُدُس نفث في رُوعى: *Cebrail ruhuma/kalbime üfürdü/fısıldadı...*"[548] روْع: Kalbe isabet etmektir. Kalbe gelen korku anlamında da kullanılır: فلمّا ذهب عن ابراهيم الرّوْع: *İbrâhim'den **korku** gidince* (11/Hûd 74). Denir ki; رُعْتُه وروّعْتُه: *Onu korkuttum*; ريع فلان: *Falan kişi korkutuldu.* ناقة روْعاء: Korkak deve. أرْوع: Güzelliğiyle ürküten. Sanki güzelliğiyle korkutmaktadır; tıpkı şairin şöyle dediği gibi:

٢٠٥- يهولك ان تلقاه صدرا لمحفل

205- Onunla bir mecliste göğüs göğse gelmen seni korkutur.[549]

روغ / R-v-ğ

روْغ: Hile yapmak üzere sapmak. Bu anlamdan şöyle denir: رَاغ الثَّعْلبُ يروغ روغانا: *Tilki kurnazlık yaptı, yapmaktadır.* طريقٌ رائغ: Eğri yol/ Düz olmayan yol. Sanki bu yol kandırmaktadır. راوغ فلانٌ فلانا: Falan kişi falanı kandırdı.

راغ فلانٌ إلى فلان: Falan kişi falan kişiye, kendisinden hileyle istediği bir şeyden dolayı yöneldi. Allah buyurur ki: فراغ إلى اهله: *Ailesine **yöneldi*** (51/ Zariyât 26); فراغ عليهم ضرْبًا باليمين: *Üzerlerine **yürüyüp** onlara tüm gücüyle vurdu* (37/Sâffât 93); yani

548 Şihab, *Müsned*, II, 185.

549 Ebû Temam'a ait bu şiir için bkz. *Şerhu Divâni Ebî Temam*, s. 31.

meyletti. Asıl anlamı ise, onlara bir çeşit hileyle yaklaştı. Âyette geçen (على) edatıyla da istila/kuşatma anlamına işaret edilmektedir.

رأف / R-e-f

رأفة: Rahmet/iyilik. رؤف: *Merhametli oldu*, هو رئف ورؤوف: O, merhametlidir. Kelimenin bu formu tıpkı يقظ ve حذر formları gibidir.

Allah buyurur ki: ولا تأخذكم بهما رأفة في دين الله: *Onlara olan **acıma duygunuz** Allah'ın yasasını uygulamakta size engel olmamalı* (24/Nûr 2).

روم / R-v-m

الم غلبت الروم: *Elif lâm mim **Rumlar** yenildi* (30/Rûm 1-2).

رُوم; bilinen ırk (Romalılar) anlamında kullanıldığı gibi, رُومِىٌ (Romalı) sözcüğünün çoğulu olarak da kullanılır; tıpkı عجم sözcüğü gibi.

رين / R-y-n

رَيْن: Parlak bir şeyin yüzeyinde yükselen pas: كلا بل ران على قلوبهم ما كانوا يكسبون *Doğrusu, işledikleri günâhlar kalplerini **kaplamış*** (83/Mutaffifîn 14). Yani işledikleri günâhlar, kalplerinin parlaklığı üzerinde bir pas gibi olmuştur. Dolayısıyla hayrı şerden ayırt edemez oldular. Şair de şöyle der:

206- قد ران النعاس بهم

*206- Uyku onları **bastı**.*[550]

رين على قلبه: Kalbinin üzerine pas tutmuş.

رأى / R-e-y

رأى: Bu kelimenin ikinci harfi hemze, üçüncü harfi ise ya'dır. Nitekim Araplar bu kökten, رُؤية kelimesini türetirler. Şair bu iki harfi birbirleriyle değiştirerek şöyle der:

وكل خليل راءني فهو قائل من أجلك: هذا هامة اليوم أو غد -207

*207- Beni **gören** her dost der;*
Senin için: Bu (adam), bugünün
veya yarının lideridir.[551]

Bu kökten gelen muzari fiilden hemze hazfedilir; ترى، يرى، نرى şeklinde gelir. Kur'ân'da da şöyle geçmektedir: فإما ترين من البشر أحدا: *Eğer insanlardan birini **görürsen*** (19/Meryem 26); ربنا أرنا الذين أضلانا من الجن والانس: *Rabbimiz, bizi saptıran cin ve insanları bize **göster*** (41/ Fussilet 29). Âyette geçen أرنا sözü, أرْنا [râ harfinin sükûnuyle] şeklinde de okunmuştur.[552] رُؤية: Görünen şeyi farketmektir. Bu da nefsî güçlere göre farklı kısımlara ayrılır:

1- Duyu ve onun yerine geçen şeylerle görmek: لترون الجحيم ثم لترونها

---

550 Ubede b. Tabib'e ait olan bu şiir için bkz. *Mufaddaliyyât*, s. 141.

551 Kesîr İzzet'e ait bu şiir için bkz. *Divânu Kesîr*, s. 435; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (رأى) maddesi.

552 Bu, İbn Kesîr'in kıraatidir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf* s. 382.

عَيْنَ الْيَقِين: *Siz cehennemi **göreceksiniz** Sonra onu gözünüzle apaçık **göreceksiniz*** (102/Tekâsür 6-7); ويوم القيامة ترى الذين كذبوا على الله وجوههم مسودة: *Allah'a yalan uyduranların kıyâmet günü yüzlerinin kapkara kesildiğini **görürsün*** (39/Zümer 60). Şu âyetteki *görmek*, duyuların yerine geçmektedir; zira Yüce Allah duyularla görmekten münezzehtir: فسيرى الله عملكم: *Allah, yaptığınızı **görecektir*** (9/Tevbe 105). إنه يراكم هو وقبيله من حيث لا ترونهم: *O ve kabilesi sizin onları **görmediğiniz** yerden sizi **görürler*** (7/A'râf 27).

2- Hayal ve tasavvur ile görmek: أرى انّ زيدا مُنطلق: Zeyd'in serbest olduğunu görmekteyim/ hayal etmekteyim. Şu âyet de bu anlamdadır: ولو ترى إذ يتوفى الذين كفروا الملائكة: *İnkâr edenlerin canlarını melekler alırken bir **görseydin*** (8/ Enfâl 50).

3- Tefekkür ile görmek: إنى أرى ما لا ترون: *Ben sizin **görmediğinizi görüyorum*** (8/Enfâl 48).

4- Akıl ile görmek. Şu âyet bu anlamdadır: ما كذب الفؤاد مَا رأى: *Onun **gördüğünü** kalbi yalanlamadı* (53/ Necm 11). Şu âyet de bu anlama hamledilmiştir: ولقد رآه نزلة اخرى: *Andolsun onu bir kez daha **görmüştü*** (53/Necm 13).

راى fiili iki mef'ûl aldığında ilim anlamına gelir: ويرى الذين أوتوا العلم: *Kendilerine ilim verilmiş olanlar **görüyorlar/biliyorlar** ki..* (34/Sebe' 6); إن ترن أنا أقل منك مالا وولدا: *Her ne kadar beni, malca ve evlatça kendinden az **görüyorsan** da* (18/ Kehf 39).

ارأيت fiili أخبرني gibi kullanılır. Ona (ك) zamiri eklenir; (ت) zamiri de tesniye, cemi ve te'nis formlarında olduğu gibi kalır; değişiklik tâ'de değil, kâf'te meydana gelir: ارأيتك هذا الذي كرّمْت علىّ: *Şu benden üstün yaptığını **gördün** mü* (17/İsra 62); قل ارأيتكم: *De ki: "Kendinizi hiç **düşündünüz** mü?"* (6/En'âm 40); أرأيت الذي ينهى: ***Gördün** mü o engelleyeni?* (96/Alak 9); قل أرأيتم ما تدعون من دون الله: *De ki: Allah'tan başka yalvardıklarınızı **gördünüz** mü?* (46/Ahkaf 4).

قل ارأيتم إنْ جعل اللّه عليكم اللّيْل سرمدا إلى يوم القيامة: *De ki: "Gördünüz mü/ Ne **dersiniz**, eğer Allah üzerinizde geceyi tâ kıyamet gününe kadar aralıksız devam ettirse?"* (28/Kasas 71); قل ارأيتم إن كان من عند الله وكفرتم به: *De ki: "Gördünüz mü/Ne **dersiniz**, eğer bu Kur'ân Allah tarafından ise ve siz de onu inkâr etmişseniz* (46/Ahkaf 10); قال ارأيت إذ اوينا إلى الصخرة: ***Gördün** mü! dedi. Kayaya sığındığımız vakit* (18/Kehf 63). Bütün bu âyetlerde uyarı anlamı vardır.

راى: Nefsin/kişinin, zann-ı galip ile iki zıttan birine inanmasıdır. Şu âyet bu anlamdadır: يرونهم مثليهم رأي العين: *Onları, göz **görmesiyle** kendilerinin iki katı **görüyorlardı*** (3/Âl-i İmran 13). Yani onları, gözle görmenin gerektirdiği ölçüde,

kendilerinin iki katı olduklarını zannediyorlardı. فعل ذلك رأي عيني veya رَاءة عيني /*Bunu gözümün önünde yaptı*, denir.

رويّة ve تروية Bir şey hakkında düşünmek; kanaat sahibi olmak için akla gelen düşünceler arasında tercih yapmaktır. مرتئي ve مروي: Tefekkür eden/düşünen. رأيت fiili (إلى) edatıyla muteaddî olduğunda, ibret almaya sevkeden nazar/düşünme anlamına gelir: ألم تر إلى ربك كيف مد الظل: *Rabbinin gölgeyi nasıl uzatmakta olduğunu **görmedin**/ mi?/**düşünmedin** mi?* (25/Furkân 45). بما أراك الله: *Allah'ın sana **gösterdiği** şekilde* (4/Nisâ 105); yani sana öğrettiği ve bildirdiği şekilde. راية: Görünsün diye dikilen alâmet/işaret.

مع فلان رئيّ من الجن: Falan kişiyle birlikte bir peri var. Deve gebe olup, gözle görülecek kadar belirgin olduğunda; أرأت الناقة فهي مرء denir. رؤيا: Uykuda görünen şey/rüya. Bu kelime فعلى veznindedir. Kimi zaman hemzesi tahfif edilip vav ile okunur. Hadiste şöyle geçer: لم يبق من مبشرات النبوة إلا الرؤيا: *Nübuvvetin haber vericilerinden sadece **rüya** kalmıştır.*"[553]

لقد صدق الله رسوله الرؤيا بالحق: *Andolsun, Allah, Elçisinin **rüyâsını** doğru çıkardı* (48/Fetih 27): وما جعلنا الرؤيا التي أريناك إلا فتنة للناس: *Sana **gösterdiğimiz rüyayı** sadece insanlar için bir imtihan kılmışızdır* (17/İsra 60). فلما تراءى الجمعان: *İki topluluk **birbirini gördüklerinde*** (26/Şu'arâ 61). Yani, onlardan her biri diğerini görecek şekilde birbirine yaklaştıklarında ve karşı karşıya geldiklerinde

Hz. Peygamber'in şu hadisi de bu anlamdadır: لا تتراءى نارهما: *Onların ateşi **birbirine karşı** gelmez.*[554] منازلهم رئاء: Evleri karşı karşıyadır. فعل ذلك رئاء الناس: Şunu insanlara gösteriş için yaptı.

مرآة /*Ayna*: Eşyanın suretinin göründüğü şeydir. Bu kelime مفعلة vezninde olup رأيت kökünden gelmektedir. Tıpkı مصحف'ın صحف'den geldiği gibi. Çoğulu ise مرائي şeklinde gelir. رئة /*Akciğer*: Kalpten yayılan organ. Çoğulu da kendi lafzından رؤون şeklinde gelir. Şair Ebû Zeyd şöyle der:

فغظناهم حتى أتى الغيظ منهم قلوبا
٢٠٨- وأكبادا لهم ورئينا

208- Onları öyle kızdırdı ki, kızgınlık ulaştı;
*Onların kalp, karaciğer ve **akciğerlerine**.*[555]

رأيته: Ciğerine vurdum.

روى / R-v-y

ماء رواء وروى: Çok kandıran su. روى kelimesi, عدى ve مكانا سوى (*Uygun bir yer*) (20/Tâhâ 58) veznindedir.

---

553 Bu hadis (بشر) maddesinde geçti.

554 Nesâî, VIII, 36.

555 Şiir için bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (رأى) maddesi; Ebû Zeyd, *Nevâdir*, s. 195.

Şair şöyle der:

مَنْ شَكَّ فِى فَلَجٍ فَهٰذَا فَلَجٌ مٰاءٌ رَوَاءٌ وَطَرِيقٌ نَهْجٌ -209

209- Kim Felc'te kuşku duyarsa işte bu Felc'tir;

***Kandıran** bir su ve açık bir yol.*[556]

هُمْ أَحْسَنُ أَثَاثًا وَرِئْيًا: *Onlar daha varlıklı ve daha **gösterişli** idiler* (19/Meryem 74). Âyette geçen رِيًّا kelimesi, hemzesiz okuyanlara göre[557] روي kökünden gelmektedir. Buna göre, "Sanki güzellikte doyuma ulaşmıştır", anlamında olur. Hemzeli kıraate göre ise,[558] "Güzelliğinden dolayı dikkatle bakılan şey", anlamındadır.

Kimisine göre de söz konusu kelime, راى kökünden olup hemzesi hazfedilmiştir. رِيٌّ: Görünen güzelliğe denir. رواء (Güzel manzara) da bu kökten gelir. Kimisine göre ise, رأيت kökünden dönüşmüştür.

Ebû Ali el-Fesevî şöyle der: مَرْوءة kelimesinin, حَسُنَ فِى مَرْآة العَيْن / *Göz nazarında güzel oldu*, sözünden geldiği söylenmektedir. Fakat bu doğru değildir. Çünkü مرآة kelimesindeki (م) harfi, kelimenin aslına ilavedir; مروءة ise فعولة veznindedir. أَنْتَ بِمَرْأَى وَمَسْمَعٍ: Sen görülecek ve işitilecek yerdesin; yani sen yakın bir yerdesin. Bu söz أَنْتَ مِنِّي مَرْأَى وَمَسْمَعٍ şeklinde (ب) harfinin atılmasıyla da telâffuz edilmektedir. مرأى (görülen yer) kelimesi, مفعل vezninde olup رأيت fiilinden gelmektedir.

تَمَّ كِتَابُ الرَّاء

Râ Harfinin Sonu

---

556 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* (روى) maddesi; İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luga,* I, 177.

557 Bu, Kalun, İbn Zekvân ve Ebû Ca'fer'in kıraatidir.

558 Bu da diğer kurraların kıraatidir.

كِتَابُ الزَّاء

Zâ Harfi

زبد / Z-b-d

زبد: Su köpüğü, زبد أزبد: Köpük tuttu. Allah buyurur ki: فأمَّا الزَّبد فيذهب جُفاءً: *Köpük yok olup gider* (13/Ra'd 17). زبد /*Tereyağı*, renk bakımından köpüğe (زبد) benzediği için ondan türemiştir. زبدته زبدا: Ona köpük gibi bol miktarda mal verdim. أطعمته الزبد: Ona tereyağı yedirdim. زباد: Tereyağı gibi beyaz olan bir çiçektir.

زبر / Z-b-r

زبرة: Büyük bir demir parçasıdır. Çoğulu, زبر şeklinde gelir: آتوني زبر الحديد: *Bana demir **kütleleri** getirin* (18/Kehf 96). Saça da زبرة denir; çoğulu زُبُر şeklinde gelir ve istiâre yoluyla bölünen şeyler için de kullanılmaktadır: فتقطعوا امرهم بينهم زبرا *Onlar din konusunda aralarında **bölük bölük** oldular* (23/Mü'minûn 53); yani din konusunda değişik guruplara ayrıldılar. زبرت الكتاب: Kitabı kalın bir yazıyla yazdım.

Kalın yazıyla yazılan her kitaba, *zebur* ismi verilir. Zebur, Hz. Dâvud'a inen Kitab'a özel isim olmuştur: وآتينا داوود زبورا: *Dâvud'a da **Zebur'u** vermiştik* (4/Nisâ 123); ولقد كتبنا في الزبور من بعد الذكر: *Andolsun, Zikir'den sonra **Zebur'da** şunu yazmıştık* (21/Enbiyâ 105). زبور (ز) harfinin zammıyla da okunmuştur. Bu kelime, زبور'in çoğuludur. Tıpkı ظريف'in çoğulu ظروف geldiği gibi; veya زبر'in çoğuludur. زبر, tıpkı كتاب gibi isim yapılan bir mastardır. Sonra زُبُر şeklinde çoğul yapılmıştır; tıpkı كتاب'in كتب şeklinde çoğulu yapıldığı gibi.

Kimisi, ilâhî kitablardan anlaşılması zor olan her kitabın Zebur diye isimlendirildiğini söyler. Allah buyurur ki: وإنه لفي زبر الأولين *O, şüphesiz daha öncekilerin **zübüründe/kitaplarında** da vardır* (26/Şu'arâ 196); فإن كذبوك فقد كذب رسل من قبلك جاءوا بالبينات والزبر والكتاب المنير: *Eğer seni yalanladılarsa, açık deliller, **zübür** ve aydınlatıcı kitap getiren nice peygamberler de yalancılıkla **itham** edilmişlerdi* (3/Âl-i İmran 184); أم لكم براءة في الزبر: *Yoksa sizin için **Zübür'de** bir beraat*

mı var? (54/Kamer 43); وكل شيء فعلوه في الزبر *İşledikleri her şey, Zübür'de mevcuttur.*

Bazılarına göre *zebûr*, şer'î hükümleri değil, sadece aklî hükümleri içeren kitabın adıdır. *Kitab* ise, ahkâm ve hikmetleri içeren şeyin ismidir. Hz. Dâvud'a inen Zebûr'un hiçbir hükmü içermemesi, buna delil teşkil etmektedir. زئبر الثوب (Elbisenin görünen dikişi), bilinmektedir.[559] الأزبر: Omzunun çıkıntısı büyük olan kişiye denir. Bu anlamdan, kızan kişiye; هاج زبرؤه: Omzu hiddetlendi, denir.

زج / Z-c-c

زجاج (*Cam*): Şeffaf taşa denir. Tekili زجاجة şeklinde gelir: المصباح في زجاجة الزجاجة كأنها كوكب درّي: *O lamba* ***kristal bir fanus*** *içindedir; o* ***fanus*** *da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir* (24/Nûr 35). زجّ: Mızrağın alt tarafında bir demirdir. Çoğulu زجاج şeklinde gelir. زججت الرجل: Adamı dipçikledim. زججت الرمح: Mızrağa zücc/dipçık taktım. أزججته: Mızrağın dipçiğini söktüm. زجج: Okun dipçiğine benzetilerek kaşlardaki inceliğe denir. ظليم أزجّ: Uzun ayaklı erkek devekuşu. نعامة زجّاء: Uzun ayaklı dişi devekuşu.

زجر / Z-c-r

زجر: Ses ile kovmaktır. زجرته فانزجر /*Onu kovdum, o da kovuldu,* denir. Allah buyurur ki: فانّما هي زجرة واحدة: *Doğrusu o, bir tek* ***çığlıktır*** (79/Naziât 13). Bu kelime kimi zaman kovma anlamında, kimi zaman da ses anlamında kullanılır. فالزاجرات زجرا: *Andolsun* ***sürdükçe sürenlere*** (37/Sâffât 2); yani, bulutları sürükleyen meleklere. ولقد جاءهم من الأنباء ما فيه مزدجر: *Andolsun ki; onlara,* ***vazgeçiren*** *nice önemli haberler gelmiştir* (54/Kamer 4); yani kötülüklerden meneden. وقالوا مجنون وازدجر: *"Delidir" demişlerdi ve* ***zecredilmişti*** (54/Kamer 9); yani kovulmuştu. Burada *zecr*'in kullanılması, kovulana bağırmalarından dolayıdır. Tıpkı şöyle demek gibidir: اعزب وتنحّ ووراءك: Arkaya dönüp git, uzaklaş!

زجا / Z-c-y

تزجية: Bir şeyin gitmesi için onu itmektir/sürüklemektir. Kötü devenin itilmesi ve rüzgârın bulutu itmesi gibi. Allah buyurur ki: الم تر انّ الله يزجي سحابا: *Görmez misin ki Allah bulutları* ***sürüklüyor*** (24/Nûr 43); ربّكم الذي يزجي لكم الفلك في البحر لتبتغوا من فضله: *Rabbiniz odur ki, lütfünden nasip arayasınız diye sizin için denizde gemiler* ***yürütüyor*** (17/İsra 66). Şu sözler bu anlamdan alınmıştır: رجل مزجى: Yürütülen adam; أزجيت ردي التمر فزجا: Kötü hurmaları **ayıkladım,** onlar da **ayıklandı**. Şu sözler de bu anlamdan istiâre edilmiştir: زجا الخراج يزجو: Harac toplandı-toplanıyor; خراج زاج: Toplanan harac. Şair de şöyle der:

---

559 زئبر, elbisenin görünen dikişidir. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* (زبر) maddesi

٢١٠- وحاجة غير مزجاة من الحاج

*210- Ziyaretçiden **eksik** olmayan bir ihtiyaç.*[560]

Yani, az değer verilmesinden dolayı, defedilmesi ve sevkedilmesi mümkün olan az bir şey değildir.

زحزح / Z-h-z-h

فمن زُحْزِحَ عن النار وأدخل الجنة فقد فاز: *Ateşten **uzaklaştırılan** ve cennete sokulan kimse artık kurtulmuştur* (3/Âl-i İmran 185); yani cehennemdeki yerinden uzaklaştırılan.

زحف / Z-h-f

زحْف'in asıl anlamı, ayağın sürüklenmesiyle birlikte olan harekettir. Örneğin; henüz yürüyemeyen çocuğun emeklemesi, yorulduğu zaman ayaklarını sürükleyen devenin yürümeye çaba göstermesi ve fazla kalabalıktan dolayı yürümekte zorluk çeken askerin seyri gibi.

Allah buyurur ki: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا زَحْفًا فَلَا تُوَلُّوهُمُ الْأَدْبَارَ *Ey iman edenler! **Toplu** olarak kâfirlerle karşılaştığınız zaman, onlara arkalarınızı dönmeyin (kaçmayın)* (8/Enfal 15). زاحف: Kasıt olmaksızın düşen oktur.

زخرف / Z-h-r-f

زخرف: Hoşa giden süstür. Bu anlamdan altına زُخْرف denilmektedir. Allah buyurur ki: حَتَّى إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ: *Nihâyet yer **takılarını** kuşandığı ve süslendiği sırada* (10/Yûnus 24); أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ: *Yahut **zuhruften** bir evin olmalı* (17/İsra 93); yani, hoşa giden altından. وَزُخْرُفًا: *Nice **zuhruf** (altınlar) verirdik* (43/Zuhruf 35); يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا: *Aldatmak için birbirlerine **zuhruf** (yaldızlı sözler) fısıldarlar* (6/En'âm 112); yani insana zevk veren sözler.

زرب / Z-r-b

زرابى kelimesi زُرْبِيه'in çoğuludur. Bu, bir yere nispet edilen boyalı bir tür elbisedir. Kur'ân'da teşbih ve istiare yoluyla şöyle geçmektedir: وزرابيُّ مبثوثة: *Serilmiş **halılar*** (88/Gaşiye 16). زرْب ve زريبة: Koyun barınağı ve avcı pususuna denir.

زرع / Z-r-a

زرْع: Bitkilerin bitmesidir. Bu, beşerî değil, ilâhî bir etkinlikle olmaktadır. Bundan dolayı Allah buyurur ki: أَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ: *Siz mi **bitiriyorsunuz** onu, yoksa **bitirenler** bizler miyiz?* (56/Vakıa 64). Yüce Allah bir önceki âyette ekin ekmeyi insanlara nispet etmekte; bu âyette ise, bitkilerin bitirilmesini onlardan nefyederek kendi nefsine nispet etmektedir. İnsan, ekinin oluşmasını sağlayan sebeplerin fâili olmasından dolayı bu fiil ona da nispet

560 *Tehzibu'l-Luğa*, XI, 155; *Mecaz'l-Kur'ân*, I, 317.

edilir. Örneğin, bitkinin yetiştirilmesindeki nedenlerden biri olduğun zaman; أنبت كذا: *Şu bitkiyi ektim; yetiştirdim*, dersin.

زرْع aslında mastardır ve مزروع *ekilen* anlamında kullanılmaktadır: أنّا نسوق الماءَ إلى الأرْض الجُرز فنخرج به زرعا: *Çorak toprağa suyu salıyoruz da onunla **ekinler** çıkarıyoruz* (32/Secde 27); وزروع ومقام كريم: ***Ekinler**, güzel makamlar!* (44/Duhân 26). Ekine benzetilerek; زرعَ الله ولدك: *Allah çocuğunu büyütsün*, denir; tıpkı أنبته الله dendiği gibi. مُزرع ve مزدرع: Çiftçiye denir. ازدرعَ النبات: Bitki yetişti.

زرق / Z-r-k

زرْقة: Beyaz-siyah arasında bir renktir. زرقت عينُه زرْقة وزرقانا: *Gözü mavi oldu*, denir. Allah buyurur ki: ونحشر المجرمين يومئذ زرقا يتخافتون بينهم: *Suçluları o gün **mavi** olarak toplarız Aralarında gizli gizli konuşurlar* (20/Tâhâ 102-103); yani gözleri nursuz kör olarak. زرق, bir kuştur. زرق الطائر يزرق: *Kuş pisledi, pisliyor*, denir. زرقه بالمزراق: Ona mızrak attı.

زرى / Z-r-y

زرَيْتُ عليه: Onu ayıpladım. أزريْتُ به: Onu tahkir ettim, küçümsedim. ازدريت formu da aynı anlamdadır. Bu fiil, افتعلت vezninden gelmektedir. Allah buyurur ki: ولا أقول للذين تزدري أعينكم لن يؤتيهمُ الله خيْرا: *Sizin gözlerinizin **hor gördüğü** kimseler için "Allah onlara bir hayır vermeyecek" demem* (11/Hûd 31); yani gözlerinizin küçümsediği. تزْدري أعيُنكُ âyet ifâdesinin takdiri şöyledir: تزدريهمْ أعيُنكمْ. Yani, gözlerinizin küçümsediği ve itibara almadığı kimseler.

زعق / Z-a-k

زُعاق: Aşırı derecede tuzlu su. طعام مزْعُوق: Öyle çok tuzlu yemek ki, tuzlu suya döndü. زعق به: Bağırmasıyla onu korkuttu. انزعق: Korktu. زعِق: Çok ses çıkaran kişi. زعّاق: Çok nara atan kişi.

زعم / Z-a-m

زعْم: Yalan ihtimali bulunan sözün naklidir. Bunun için bu kelimenin Kur'ân'da geçtiği her yerde onu iddia edenler bundan dolayı yerilmişlerdir: زعم الذين كفرُوا ان لن يُبعثوا: *İnkarcılar, diriltilmeyeceklerini **iddia ettiler*** (64/Teğabün 7); بل زعمتمْ ألنْ نجعل لكمْ موْعدا: *Oysa siz, böyle bir buluşmayı gerçekleştirmeyeceğimizi **iddia etmiştiniz*** (18/Kehf 48); اين شركاؤكمُ الذين كنتم تزعمُون: *Nerede **iddia etmekte** olduğunuz ortaklarınız?* (6/En'âm 22); قل ادْعُوا الذين زعمتم من دُونه: *De ki: "O'ndan başka (tanrı olduğunu) **iddia ettiğiniz** şeylere yalvarın!"* (17/İsra 56). Sözlü verilen teminata ve liderliğe زعامة denir.

Kefil ve lidere de زعيم denir. Çünkü her ikisinin söylediklerinin yalan ihtimali olduğuna inanılmak-

tadır. Allah buyurur ki: وأنا به زعيمٌ: *Ben buna **kefilim*** (12/Yûsuf 72); أيّهم بذلك زعيمٌ *Onların hangisi buna **kefil olacak**?* (68/Kalem 40). Bu kelime, ya kefalet anlamındaki زعامة'ten veya söz söyleme anlamındaki زغم'den gelmektedir.

زفّ / Z-f-f

زفّ الإبل يزفّ زفّا وزفيفا: Deve *koştu, koşuyor*; أزفّها سائقها: *Sürücüsü onu koşturdu.* 37/Sâffât 94. âyeti, farklı kıraatlere göre farklı anlamlara gelir: [Yâ harfinin fethi ile] إليه يزفّون: *Hemen **koşarak** ona **gittiler**.* [Yâ harfinin zammı ile] إليه يزفّون:[561] *Arkadaşlarını ona doğru **koşmaya sevkettiler**.*

زفيف'in asıl anlamı, rüzgârın esmesi ve yer yer uçan, yer yer yürüyen deve kuşlarının hızlı gitmeleridir.

زفّ النعامُ: Deve kuşu koştu. زفّ العروس (*Gelini akrabasının evinden alıp damadın evine götürdü*), deyimi de bu anlamdan istiâre edilmiştir.

Sürati gerektiren istiâre, gelinin yürüyüşünden dolayı değil, mutluluk hafifliğiyle gitmesinden dolayıdır.

زفر / Z-f-r

لهم فيها زفير: *Onlar için bir **inleme/soluma** vardır!* (21/Enbiyâ 100). زفير: Göğüs şişinceye kadar nefesin sert biçimde gidip gelmesidir. ازدفر فلانٌ كذا: Falan kişi falan şeyi zorla yüklendi, bundan dolayı nefesi gidip geldi. Su çeken câriyelere زوافر denir.

زقم / Z-k-m

إنّ شجرة الزّقّوم طعام الأثيم: *Zakkum ağacı Günâhkârların yemeğidir* (44/Duhân 43-44). زقّوم: Cehennemdeki kötü bir yiyecek ismidir. Şu deyim bu anlamdan istiâre edilmiştir: زقم فلانٌ وتزقّم *Falan kişi zakkum yedi.* Bu söz, kişi kötü bir şeyi yuttuğunda söylenir.

زكا / Z-k-v

زكاة: Bu kelimenin asıl anlamı, Yüce Allah'ın bereketinden kaynaklanan artıştır. Bu, dünya ve âhiretle ilgili işlerde bu olur. Ekin'de bir artış ve bereket meydana geldiğinde; زكا الزّرْعُ يزكو denir. أيّها أزكى طعامًا فليأتكمْ برزقٍ منه: *Hangi yiyecek **daha temiz** ise ondan size bir azık getirsin* (18/Kehf 19) âyeti, akıbeti kötü olmayan helal yiyeceğe işarettir.

İnsanların, Yüce Allah'ın hakkından fakirlere verdikleri malın adı olan *zekât* da bu anlamdan gelmektedir. Zekâta bu ismin verilmesi, ondan dolayı umulan bereketten veya nefsin arındırılmasından; yani nefsin hayır ve bereketlerle olgunlaşmasından dolayıdır. Ya da bu her ikisinden dolayı bu ismi almıştır. Çünkü söz konusu olan bu her iki *hayır* da zekâtta vardır.

Yüce Allah şu âyette zekâtı na-

561 Bu, Hamza'nın kıraatidir.

mazla birlikte zikretmiştir: وأقيموا الصلاة وآتوا الزكاة: *Namazı kılın, **zekâtı** verin* (2/Bakara 43). İnsan, nefis tezkiyesi ve temizliğiyle dünyada övülmeye değer nitelikleri ve âhirette de ecir ve mükâfatı hak edecek duruma gelir. Bu da insanın, kendisini arındıracak şeyleri yapmayı amaç edinmesiyle olur.

Bu eylem kimi zaman insana nispet edilir; çünkü onu kesbeden/elde eden insandır: قد أفلح من زكاها: *Benliği **arındıran** gerçekten kurtulmuştur* (91/Şems 9). Kimi zaman da Yüce Allah'a nispet edilir; çünkü bu işin gerçek faili O'dur: بل الله يزكي من يشاء: *Hayır, Allah dilediğini **aklar*** (4/Nisâ 49).

Kimi zaman da Peygamber'e nispet edilir; çünkü Peygamber, insanları arındıracak şeyleri onlara ulaştırma konusunda vasıtadır: خذ من أموالهم صدقة تطهرهم وتزكيهم بها: *Onların mallarından, kendilerini temizleyeceğin, **yücelteceğin** bir sadaka al* (9/Tevbe 103); أرسلنا فيكم رسولا منكم يتلو عليكم آياتنا ويزكيكم: *Size aranızdan bir Resûl göndermişiz; size âyetlerimizi okuyor, sizi **arıtıyor*** (2/Bakara 151).

Kimi zaman da arınmanın âleti olan ibâdete nispet edilir: وحنانا من لدنا وزكاة: *Katımızdan bir kalp yumuşaklığı, bir **temizlik** verdik* (19/Meryem 13). قال إنما أنا رسول ربك لأهب لك غلاما زكيا: *Melek: Ben, yalnızca, sana **tertemiz** bir erkek çocuk bağışlamam için Rabbinin bir elçisiyim, dedi* (19/Meryem 19); yani yaradılıştan arındırılmış. Bu da zikrettiğimiz gibi seçme yoluyladır. Şöyle ki, Yüce Allah, bazı kullarını, eğitim ve öğretimle değil, ilâhî tevfikle bilgi sahibi ve temiz karakterli yapar. Bütün nebi ve Resûller böyledir. Âyette Hz. İsa'nın arındırılmış olarak nitelendirilmesi, o zamanki durumuyla değil, gelecekteki durumuyla da alâkalı olabilir. Yani daha sonra arındırılacak demektir.

والذين هم للزكاة فاعلون: *Onlar **zekâtı** ifa ederler* (23/Mü'minûn 4). Yani yaptıkları ibâdetleri, Allah'ın kendilerini arındırması veya kendi nefislerini arındırmaları için yapmaktadırlar. Bu her iki anlam da aynıdır. Âyette geçen للزكاة kelimesi, فاعلون'nin mef'ûlu değil, ondaki (ل) edatı illet ve amaç ifâde eder. İnsanın kendi nefsini tezkiye etmesi iki kısma ayrılır:

Biri fiille yapılan tezkiyedir. Bu tür tezkiye övülmekte ve şu âyetlerde kesdedilen de odur: قد أفلح من زكاها: *Benliği **arındıran** gerçekten kurtulmuştur* (91/Şems 9); قد أفلح من تزكى: *Benliğini **arındıran**, kurtuluşa gerçekten ermiştir* (87/A'lâ 14).

Diğeri sözle yapılan tezkiyedir: Âdil birinin başkasını tezkiye etmesi gibi. Fakat insanın kendi kendini tezkiye etmesi, yerilen bir şeydir. Nitekim Yüce Allah bundan nehyetmektedir: فلا تزكوا أنفسكم: *Nefislerinizi **temize çıkarmayın*** (53/Necm 32). Yüce Allah'm bunu menetmesi, terbiye etmeye matuftur. Çünkü insanın kendi şahsını övmesi hem aklen, hem şer'an çirkin bir şeydir. Nitekim bir hakîm/bilge, kendisine; "Gerçek olsa

bile çirkin şey nedir?" diye sorulan soruya, "Kişinin kendi kendini övmesidir" diye cevap vermiştir.

زل / Z-l-l

زلة: Bu kelimenin asıl anlamı, kasıt olmaksızın ayağın kaymasıdır. زلت رجله تزل *Ayağı kaydı, kayıyor*, denir. مزلة: Kaygan yere denir. Kasıt olmadan işlenen günâha, -ayak sürçmesine benzetilerek- زلة denmektedir. فإن زللتم من بعد ما جاءتكم البينات فاعلموا أن الله عزيز حكيم: *Size apaçık deliller geldikten sonra, yine de **kayarsanız**, şunu iyi bilin ki Allah azîzdir, hakîmdir* (2/Bakara 209); فأزلهما الشيطان: *Şeytan onların ayaklarını **kaydırdı*** (2/Bakara 36). استزله Onu kaydırmaya çalıştı.

إن الذين تولوا منكم يوم التقى الجمعان إنما استزلهم الشيطان ببعض ما كسبوا: *İki topluluğun karşılaştığı gün, içinden yüz çevirenlerin, yaptıklarının bir kısmından ötürü şeytan ayaklarını **kaydırmak istemişti*** (3/Âl-i İmran 155). Yani, şeytan onları saptırıncaya kadar sürüklemeye çalışmıştı. Çünkü insanın, küçük günâh işlemede kendine ruhsat vermesi, şeytanın kendisine musallat olmasını kolaylaştırır.

Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "من أزلت إليه نعمة فليشكرها: *Kime bir nimet **kaydırılmışsa** buna şükretsin.*[562] Yani verenin kastı olmaksızın kime bir nimet/mal ulaşılmışsa.

Bu hadis şuna dikkat çekmektedir: Kasıt olmadan yapılan iyiliğe teşekkür etmek gerekliyse, bilerek yapılan iyiliğe teşekkür etmek daha da gereklidir.

تزلزل: Sallanmak. Bu kelimdeki harflerin tekrarı, ondaki titreme anlamının tekrarına işarettir: إذا زلزلت الأرض زلزالها: *Yer o **sarsıntıyla sarsıldığında*** (99/Zilzâl 1); إن زلزلة الساعة شيء عظيم: *Şüphe yok ki kıyâmetin **sarsıntısı** pek büyük bir şeydir* (22/Hac 1); وزلزلوا زلزالا شديدا: *Şiddetli bir **sarsıntıyla sarsılmışlardı*** (33/Ahzâb 11). Yani korkudan ötürü sendelendiler.

زلف / Z-l-f

زلفة: Mertebe ve itibardır. فلما رأوه زلفة: (67/Mülk 27). Bazılarına göre âyetin anlamı şudur: *Kâfirler, mü'minlerin makamlarını gördüklerinde.* Kâfirler söz konusu makamlardan mahrum bırakılmışlardır. Denilir ki; زلفة kelimesinin azap konumu için kullanılması, tıpkı بشارة/*müjde* ve benzeri lafızların [tahkir amacıyla] azap için kullanılması gibidir.

Gecenin aşamalarına زلف denir: وزلفا من الليل: *Geceye **yakın saatlerde*** (11/Hûd 114). Şair de şöyle der:

٢١١- طي الليالي زلفا فزلفا

*211- Geceleri **aşama aşama** dürdü.*[563]

---

562 İbnu'l-Esîr, *Nihâye*, II, 310; Zemahşerî, *Fâik*, II, 119.

563 Accâc'e ait bu şiir için bkz. *Divânu'l-Accâc*, s. 231; Feyrûzâbâdî, *Besâir*, III, 137.

زلفى: İtibar/yakınlık anlamındadır. Bu anlamda Allah buyurur ki: ما نعبدهم إلا ليقربونا إلى الله زلفى: *Biz bunlara, sırf bizi Allah'a **yaklaştırmaları** için tapıyoruz* (39/Zümer 3). مزالف: Makamlar, aşamalar. أزلفته: Ona değer verdim/onu yaklaştırdım. Allah buyurur ki: وأزلفنا ثمَّ الاخرين: *Ötekileri de oraya **yaklaştırdık*** (26/Şu'arâ 64); وأزلفت الجنة للمتقين: *Cennet takva sahiplerine **yaklaştırılır*** (26/Şu'arâ 90).

ليلة المزدلفة isminin [belli bir] geceye tahsis edilmesi, insanların bu gecede Arafat'tan indikten sonra Mina'ya yakın olmalarından dolayıdır. Hadiste de şöyle buyrulmaktadır: ازدلفوا إلى الله بركعتين: *Allah'a iki rekât namazla **yaklaşınız**.*[564]

زلق / Z-l-k

زلق ve زلل; anlamları birbirine yakın iki kelimedir. Allah buyurur ki: فتصبح صعيدا زلقا *Kupkuru toprak kesilir* (18/Kehf 40); yani bitkisiz kaygan; tıpkı şu âyet gibi: فتركه صلدا: *Onu kaypak bir hâlde bıraktı* (2/Bakara 264) مزلق: Kaygan yere denir. وان يكاد الذين كفروا ليزلقونك بأبصارهم لما سمعوا الذكر: *O kâfirler Kur'ân'ı işittikleri zaman neredeyse seni gözleri ile **devireceklerdi*** (68/Kalem 51) âyeti şairin şu sözü gibidir:

٢١٢- نظرا يزيل مواضع الأقدام

212- *Ayak yerlerini **kaydıran** bir bakış.*[565]

564 Hattâbî, *Garîbu'l-Hadîs*, II, 25.

565 Bu şiir [...] maddesinde geçti.

زلقه وأزلقه فزلق: *Onu kaydırdı, o da kaydı*, denir. Yunus[566] şöyle der: زلق ve أزلاق kelimelerinin Kur'ân'ın dışında başka bir yerde kullanıldıkları duyulmamıştır. Übey b. Ka'b'in 26/Şu'arâ 64. âyetini وأزلقنا ثمَّ الاخرين şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir. Yani, ötekileri de orada **helâk ettik**.

زلم / Z-l-m

[Burada müellifimiz Râğıb'ın الازلام (*el-Ezlâm*) maddesini kaydetmesi beklenirdi. Fakat bu kelime de Kur'ân'da geçtiği hâlde Râğıb'ın kitabında yer vermediği ender birkaç kelimeden biridir-Mütercimler].

زمر / Z-m-r

وسيق الذين اتقوا ربهم إلى الجنة زمرا: *Rab'lerine karşı gelmekten sakınanlar **bölük bölük** cennete sevkolunurlar* (39/Zümer 73). زمر, زُمْرَة'in çoğuludur. Bu da az topluluk demektir. Bu anlamdan şöyle denilmektedir: شاة زمرة: Az tüylü koyun. رجل زمر: Şahsiyeti düşük adam. زمرت النعامة تزمر زمارا: Devekuşu ses çıkardı, ses çıkarıyor. زمر kelimesi de bundan türemiştir. زمّارة, fahişe kadından kinâyedir.

566 Yunus b. Habib, Ebû Amr b. Alâ'nın arkadaşlarındandır. Ondan Sibevyh ve Kissâî rivâyette bulunmuşlardır. Hicrî 182 tarihinde vefat etmiştir. Bkz. Suyûtî, *Bugyetu'l-Vuât*, II, 365.

زمل / Z-m-l

يا أيها المزمل: *Ey **müzzemmil**!* (73/ Müzzemmil 1); yani elbisesine bürünen. Bu istiâre yollu bir ifâdedir. Bu söz, görevinde eksiklik ve gevşeklik yapan kişiden kinâye olup onun bu durumuna ima etmektedir. زميل: Zayıf demektir. تأبط شرا /Teabbataşerren'in annesi oğluna ağıt yakarken şöyle der:

ليس بزميل شروب للقيل

*Oğlum, kayli (gün ortası içeceği) içen **güçsüz** biri değildir.*[567]

زنم / Z-n-m

زنيم ve مزنم: Toplumdan olmayan fazlalık/yabancı olan kişidir ve koyun'un kulak ve boğazından sarkan زنمتان/iki küpe denilen yumrucuklara benzetilmiştir. Allah buyurur ki: عتل بعد ذلك زنيم: *Kaba, bir de **zenim** (**soysuz** biri)* (68/Kalem 13). Bu, زلمة ve زنمة yani bir topluma nispet edilen, onlara bağlanılan fakat onlardan olmayan köle demektir. Şair şöyle der:

فأنت زنيم نيط في آل هاشم كما نيط خلف
٢١٣- الرّاكب القدحُ الفَرْدُ

*213- Sen Haşimoğullarına yamanmış bir **fazlalıksın**.*

Süvarinin arkasına bağlanan tek ok gibi.[568]

567*Şerhu Eş'ari'l-Hüzeliyyin*, II, 846. القيل: Gün ortasında içilen içecektir.

568Hassân b. Sabit'e ait ait olan bu şiir için bkz. *Divânu Hassan b. Sabit*, s. 213; Feyrûzâbâdî, *Besâir*, III, 846.

زنا / Z-n-v

زناء: Şer'î bir akit olmadan kadınla yapılan cinsel ilişkidir. Bu kelime زنا şeklinde kasır hâlinde de gelir. Uzatılarak okunduğunda مفاعلة babından mastar olabilir. Ona nispet زنوي şeklinde gelir. فلان لزنية وزنية: Falan kişi zina çocuğudur.

Allah buyurur ki: الزاني لا ينكح إلا زانية أو مشركة والزانية لا ينكحها إلا زان أو مشرك: ***Zinâ** eden erkek, **zinâ** eden veya ortak koşan kadından başkasıyla evlenmez; **zinâ** eden kadın da **zinâ** eden veya ortak koşan erkekten başkasıyla evlenmez* (24/Nûr 3); الزانية والزاني: ***Zinâ eden** kadın ve **zinâ eden erkek*** (24/Nûr 2). Sonu hemzeli olarak şöyle gelir: زنا في الجبل زنا وزنوءا: Dağa tırmandı. زناء: Sidiği sıkışan kişi. "نهي الرجل أن يصلي وهو زناء: *Kişi, **sidiği sıkışık** olarak namaz kılmaktan nehyedilmiştir.*"[569]

زهد / Z-h-d

زهيد: Az olan şeye denir. الزاهد في الشيء: Bir şeye karşı arzu duymayan, onun az bir kısmına razı olan kişidir.

Allah buyurur ki: وكانوا فيه من الزاهدين: *Onlar, ona (Yûsuf'a) karşı **isteksiz** idiler* (12/Yûsuf 20).

زهق / Z-h-k

زهقت نفسه: Bir şeye üzüntüsünden

569İbnu'l-Esîr, *Nihâye*, II, 314; Zemahşerî, *Fâik*, II, 314.

dolayı onun canı çıktı. Allah buyurur ki: إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَتَزْهَقَ أَنْفُسُهُمْ وَهُمْ كَافِرُونَ: *Allah bunlarla onlara dünya hayatında azâbetmeyi ve kâfir olarak canlarının **çıkmasını** istiyor* (9/Tevbe 55).

زيت / Z-y-t

زَيْتُونٌ ve زَيْتُونَةٌ kelimeleri, شَجَرٌ ve شَجَرَةٌ kelimeleri gibidirler. Allah buyurur ki: زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ: *Ne doğuya ve ne batıya mensûb olmayan mübârek bir **zeytin ağacı*** (24/ Nûr 35). زَيْتٌ: Zeytinden çıkan sıvı. يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ: *Neredeyse ateş değmese de **yağı** ışık verir* (24/Nûr 35).

قَدْ زَاتَ طَعَامَهُ (Yiyeceğine zeytin yağı koydu) sözü, سَمَنَهُ (Yiyeceğine yağ koydu) sözü gibidir. زَاتَ رَأْسَهُ (Başını zeytinle yağladı) sözü de دَهَنَهُ بِهِ (Başını onunla yağladı) sözü gibidir. ازْدَاتَ: Yağlandı, demektir.

زوج / Z-v-c

Canlı varlıklardan eşleşen erkek ve dişi çiftlerin her birisine زَوْجٌ dendiği gibi, bunlardan ve diğer varlıklardan olan çiftlerin her birisine de زَوْجٌ denir; mest ve ayakkabı gibi. İster benzer, ister zıt olsun başka biriyle beraber olan her şeye de زَوْجٌ denir.

فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى: *Ondan **iki çifti**, erkeği ve dişiyi vücuda getirdi* (75/Kıyamet 39): يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ: *Ey Âdem, sen ve **eşin** cennete yerleşin* (2/Bakara 35).

زَوْجَةٌ sözcüğü muteber olmayan bir lehçedir; çoğulu زَوْجَاتٌ şeklinde gelir. Şair şöyle der:

٢١٤- فَبَكَى بَنَاتِي شَجْوَهُنَّ وَزَوْجَتِي

214- *Üzüntülerinden dolayı ağladı kızlarım ve **eşim**.*[570]

زَوْجٌ'in çoğulu, أَزْوَاجٌ şeklinde gelir. هُمْ وَأَزْوَاجُهُمْ فِي ظِلَالٍ عَلَى الْأَرَائِكِ مُتَّكِئُونَ: *Kendileri ve **eşleri** gölgelerde, koltuklara yaslanmışlar* (36/Yâsîn 56); احْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَأَزْوَاجَهُمْ: *Toplayın o zulmedenleri ve **eşlerini*** (37/Sâffât 22); yani yaptıkları konusunda kendilerine uyan yandaşlarını.

لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَى مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ: *Sakın, onlardan **ezvacâ** verdiğimiz nimet ve zevklere gözlerini dikme* (15/Hicr 88); yani birbirine benzeyen ve yandaş olanlara. سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا: *Bütün **çiftleri** yaratan Allah ne yücedir!* (36/Yâsîn 36); وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ: *Her şeyden iki **çift** yarattık* (51/Zariyât 49).

Bu âyet; her şeyin cevher, araz, madde ve suretten oluştuğuna; hiçbir şeyin yaratılmış olduğunu gerektiren bir terkipten soyutlanamayacağına ve onun bir yaratıcısının olduğuna, bunun da Yüce Allah olduğuna işaret eder. "*Her şeyden iki çift yarattık*", sözü şu gerçeği açıklamaktadır: Âlemdeki her şey, bir zıddının veya bir benzerinin ya da bir terkibinin

570 Ubede b. Tabib'e ait olan bu şiir için bkz. İbn Enbârî, *Azdâd*, s. 374.

olması bakımından çifttir. Yani eşya hiçbir surette mürekkep olmaktan kurtulamaz.

Yüce Allah'ın yakarıdaki âyette زوجين kelimesini zikretmesi şuna dikkat etmek içindir: Bir şeyin zıddı veya benzeri yoksa da yine de o cevher ve arazdan mürekkep olmaktan kurtulamaz; ki onlar da iki çifttir.

فأخرجنا به أزواجا من نبات شتى: *Onunla her çeşit bitkiden **çiftler** çıkardık* (20/ Tâhâ 53); yani birbirine benzeyen türler. Şu âyet de aym anlamdadır: وأنزلنا من السماء ماء فأنبتنا فيها من كل زوج كريم: *Gökten bir su indirdik de orada her güzel **çifti** bitirdik* (31/Lokmân 10). ثمانية أزواج: *Sekiz **çift*** (6/En'âm 143); yani sekiz sınıf. وكنتم أزواجا ثلاثة: *Sizler üç **çift** olduğunuz zaman* (56/ Vakıa 7); yani üç arkadaş gurubu. Onlar da bu âyetin hemen peşinde açıklanan kimselerdir.[571]

وإذا النفوس زوجت: *Nefisler **çiftleştirildiği** zaman* (81/Tekvir 7). Bazılarına göre bu âyetin anlamı şudur: Her gurup, kendi taraftarlarıyla cennet ve cehennemde bir araya getirilir; şu âyette belirtildiği gibi: احشروا الذين ظلموا وأزواجهم: *Toplayın o zulmedenleri ve **eşlerini*** (37/Sâffât 22).

Kimisine göre de onun anlamı şudur: Ruhlar cesetleriyle bir araya gelir. Nitekim şu âyetin iki farklı yorumundan biri bu anlama işaret eder: يا أيتها النفس المطمئنة ارجعي إلى ربك راضية مرضية: *Ey huzura eren nefis! Hoşnut olarak ve hoşnut olunarak rabbine dön* (89/Fecr 27-28); yani arkadaşına dön.

Bazılarına göre de, aşağıdaki âyetin işaret ettiği şekilde onun anlamı; ruhlar amelleriyle birleştirilir, şeklindedir: يوم تجد كل نفس ما عملت من خير محضرا وما عملت من سوء: *O gün her nefis, yaptığı her hayrı hazır bulacaktır; işlediği her kötülüğü de* (3/ Âl-i İmran 30).

وزوجناهم بحور عين: *Biz muttakileri güzel eşlerle **tezviç ederiz*** (44/Duhân 54); yani muttakileri onlarla birleştiririz. زوجته امرأة /*Onu bir kadınla evlendirdim*, denildiği gibi, Kur'ân'da, زوجناهم حورا /*Onları güzel eşlerle evlendirdik*, şeklindeki formun gelmemesi, âhiretteki evliliğin aramızda bilinen evlilikten farklı olduğuna dikkat çekmek içindir.

زاد / Z-y-d

زيادة: Bir şeyin üzerine başka bir şeyin eklenmesidir. زدته فازداد /*Onu artırdım, o da arttı*, denir. ونزداد كيل بعير: *Bir deve yükü de **fazla** (azık) **alırız*** (12/Yûsuf 65) âyeti, ازددت فضلا; yani faziletim arttı, sözü gibidir. Bu da; سفه نفسه *Nefsini aşağılayan/ Kendini bilmeyen ahmak* (2/Bakara 130) türünden bir sözdür. Bu, bazen kötü/istenmeyen bir artış olmaktadır; gereğinden fazla olan artış gibi. Örneğin, parmakların fazlalığı, hayvan

---

571 Bkz. *Sağdakiler, ne mutlu o sağdakilere! Soldakiler, ne bahtsızdırlar onlar! (Hayırda) önde olanlar, (ecirde de) öndedirler* (56/Vakıa 8-10).

ayaklarındaki fazlalıklar ve ciğerdeki fazlalık ki; bu, yenmediği için kendisine ihtiyacın olmadığı düşünülen ciğere bağlı bir şeydir.

Bazen de övülmeye değer bir artış olmaktadır: لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَى وَزِيَادَةٌ: *Güzel davrananlara daha güzel karşılık ve **fazlası** var* (10/Yûnus 26). Bu âyet, dünyada tasavvuru mümkün olmayan birtakım nimetlere ve hâllere işaret etmektedir. Değişik yollardan gelen rivâyete göre, bu fazlalık Yüce Allah'ın yüzüne bakmak/O'nu görebilmektir.[572]

وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ: *Onun bilgisini ve gücünü **artırdı*** (2/Bakara 247); yani Yüce Allah, ona çağdaşlarına verdiğinden daha fazla bir ilim ve beden verdi. وَيَزِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى: *Allah, yola gelenlerin hidâyetini **artırır*** (19/Meryem 76).

Şu âyetler de kötü artışla ilgilidir: فَلَمَّا جَاءَهُمْ نَذِيرٌ مَا زَادَهُمْ إِلَّا نُفُورًا: *Uyarıcı onlara gelince, bu sadece onların nefretle kaçışlarını **artırdı*** (35/Fâtır 42); الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ زِدْنَاهُمْ عَذَابًا فَوْقَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يُفْسِدُونَ: *Küfre sapıp da Allah'ın yolundan alıkoyanlar; yaptıkları bozgunculuktan ötürü onlara azap üstüne azap **arttırırız*** (16/Nahl 88); فَمَا تَزِيدُونَنِي غَيْرَ تَخْسِيرٍ *Sizin bana, ziyanımı **artırmaktan** başka bir katkınız olamaz!* (11/Hûd 63). فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا: *Allah hastalıklarını daha da **artırmıştır*** (2/Bakara 10).

İnsan fıtratı bu artışın üzerine bina edilir. Hayır, ya da şer bir fiili yapan kişi, yaptığı şey konusunda güçlenir ve aşama aşama artış kaydeder. يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ: *O gün cehenneme: "Doldun mu?" deriz. "**Daha yok mu**" der* (50/Kaf 30) âyeti, cehennemin daha fazla insan istediği anlamında olabildiği gibi, onun dolduğuna ve aşağıdaki âyette zikredilen durumun onda gerçekleştiğine bir işaret de olabilir:

لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ: *Yemin olsun, cehennemi tamamen cinler ve insanlardan dolduracağım* (32/Secde 13).

زِدْتُهُ كَذَا /*Ona falan şeyi artırdım*; زَادَ هُوَ /*O, artırdı*; اِزْدَادَ /*Arttı*, denir. Allah buyurur ki: وَازْدَادُوا تِسْعًا: *Dokuz (yıl) da **ilâve ettiler*** (18/Kehf 25); ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا: *Sonra inkârları **arttı*** (3/Âl-i İmran 90); اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَى وَمَا تَغِيضُ الْأَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ: *Allah, her dişinin neye gebe olduğunu ve rahimlerin neyi eksiltip **artırdığını** bilir* (13/Ra'd 8). شَرٌّ زَائِدٌ وَزَيْدٌ: Artan bir şer. Şair şöyle der:

وَأَنْتُمْ مَعْشَرٌ زَيْدٌ عَلَى مِائَةٍ فَأَجْمِعُوا
٢١٥- أَمْرَكُمْ كُلًّا فَكِيدُونِي

*215- Siz bir topluluksunuz; yüzden **fazla**:*

Bir plân üzerinde birleşin de bana tuzak kurun.[573]

---

572 Bkz. *Müsned*, VI, 15; Müslim, *İman*, I, 63 (HN: 297).

573 Bu şiir Cahiliye şairlerinden olan Zu'l-Asba' Udvânî'ye aittir. Bkz. *Mufaddaliyyât*, s. 163; *Hazânetu'l-Edeb*, VIII, 66.

زاد: Hâl-i hazırda ihtiyaç duyulandan fazla olup depolanan azıktır.

تزوّد: Azık almaktır: وتزوّدوا فانّ خير الزّاد التّقوى: *Yanınıza **azık alın**, **azığın** en iyisi korunmadır* (2/Bakara 197).

مزود: İçine azık yiyecek konulan şeydir. مزادة: İçine azık su konulan kaptır.

زور / Z-v-r

زور: Göğsün üst tarafına denir. زرت فلانا: Falan kişiyle *zevr*'imle/ göğsümün üst tarafıyla karşılaştım; ya da onun *zevr*'ine doğru gittim. Bu tıpkı وجهته /*Ona yöneldim*, sözü gibidir. رجل زائر وقوم زور sözü, رجل سافر وقوم سفر sözü gibidir.

Bazen رجل زور: denir ki, bu durumda زور, kendisiyle nitelenilen bir mastar olur. Tıpkı ضيف gibi. زور: Göğüs üstündeki eğriliktir. ازور: Göğüs üstü eğri olan kişi. وترى الشمس إذا طلعت تزاور عن كهفهم ذات اليمين: *Güneşi görürsün, doğduğu zaman mağaralarından sağa doğru **eğiliyor*** (18/ Kehf 17); yani meylediyor. Âyetteki تزاور kelimesi, zâ harfinin şedde ve tahfifiyle de okunmuştur.[574]

Ayrıca bu kelime تزورّ [râ harfinin şeddesiyle de] okunmuştur.[575]

Ebu'l-Hasan, bu âyette تزورّ kelimesinin herhangi bir anlam ifâde etmediğini söylemektedir. Çünkü إزورار, kısılma anlamındadır.

Bu kökten: تزاور عنه، وازورّ عنه، ورجل ازور، وقوم زور formları gelir. بئر زوراء: Eğik kazılmış kuyu.

Doğru yönden meylettiği için, yalana زور denir. Allah buyurur ki: فقد جاءوا ظلما وزورا: *Bunlar, gerçekten haksızlık ve **iftiraya** saptılar* (25/ Furkân 4); واجتنبوا قول الزور: ***Yalan** sözden sakının* (22/Hac 30); وإنهم ليقولون منكرا من القول وزورا: *Onlar, çirkin ve **yalan** olan bir söz söylüyorlar* (58/Mücâdele 2); والذين لا يشهدون الزور: *Onlar **yalan** yere şahitlik etmezler* (25/Furkân 72).

Şu şiirde, yalan ve haktan sapma olduğu için puta زور denmiştir:

216- جاءوا بزوريهم وجئنا بالاصم

*216- Onlar her iki **Zur'larını [putlarını)** getirdiler; biz ise Asam'ı getirdik.*[576]

زيغ / Z-y-ğ

زيغ: Doğruluktan sapmaktır. تزايغ meyletmek/eğilmek anlamındadır. رجل زائغ: Sapan adam. قوم زاغة وزائغون: Sapan toplum. زاغت الشمس: Güneş batmaya yöneldi. زاغ البصر: Göz kaydı. Allah buyurur ki: وإذ زاغت الأبصار: *Gözler **kaymıştı*** (33/Ahzâb 10). Bu âyet, sözü edilen mü'minlerin içleri-

574 Şedde ile Nâfi', Ebû Ca'fer, İbn Kesîr ve Ebû Amr; tahfif ile Asım, Hamze Kissâî ve Halef okumuşlardır. Bkz. Dimyâtî, İthâf, s. 288.

575 Bu, İbn Âmir ve Ya'kûb'un kıraatidir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 288.

576 Bu şiir, Ağleb b. Aclî'ye nispet edilir; bazıları ise onu, Yahya b. Mansur'a nispet eder. Bkz. *Divânu'l-Aclî*, s. 175; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (زور) maddesi.

ne sinen korkudan dolayı gözlerinin karardığına işaret olabildiği gibi, şu âyette ifâde edilen hususa da işaret olabilir: يرونهم مثليهم رأي العين *Onları, göz görmesiyle kendilerinin iki katı görüyorlardı* (3/Âl-i İmran 13).

Bu kavramın geçtiği diğer bazı âyetler de şunlardır: ما زاغ البصر وما طغى: *Göz ne **kayıp şaştı** ne azıp haddi aştı* (53/Necm 17); من بعد ما كاد يزيغ قلوب فريق منهم: *İçlerinden bir kısmının kalpleri **kaymaya** yüz tuttuktan sonra* (9/Tevbe 117); فلمّا زاغوا أزاغ اللهُ قلوبهم: *Onlar **eğrilince**, Allah da **kalplerini** eğriltti* (61/Saf 5). Yani onlar, doğruluktan sapınca Allah da onlara bunun aynısıyla muamele yaptı.

زال / Z-v-l

زال الشيء يزول زوالا: Şey, meylederek yolundan ayrıldı. ازلته وزوّلته /*Onu yolundan/yerinden çıkardım*, denir. Allah buyurur ki: إنّ الله يمسك السّماوات والأرض أن تزولا ولئن زالتا إن أمسكهما من أحد من بعده: *Allah, gökleri ve yeri, **yok olup gitmesinler** diye tutuyor; eğer **yok oluverseler**, O'ndan başka kimse tutamaz onları* (35/Fâtır 41); وإن كان مكرهم لتزول منه الجبال: *Plânları dağları **yerinden oynatacak** kadar olsa bile* (14/İbrahim 46).

زوال kelimesi, daha önce sabit olan bir şey ile ilgili kullanılır. Eğer, "Araplar; زوال الشمس/Güneşin zevali, demektedirler, oysa güneşin hiçbir şekilde sabit kalmadığı bilinmektedir." diye söylenecek olursa, şöyle cevap verilir: Araplar, öğlen vaktinde güneşin göğün ortasında durduğuna inandıklarından dolayı bu sözü söylerler. Bunun için onlar, قام قائم الظهيرة ve صام النهار /*Güneş gün ortasında durdu*, derler. زاله يزيله زيلا /*Onu giderdi, gideriyor*, denir. Şair şöyle der:

٢١٧- زال زوالها

217- Onun zevalini bertaraf etti.[577]

Yani, Allah onun hareketini giderdi.

زوال: Hareket/idare etmek anlamındadır. Kimisine göre bu ifâde şu söze benzer: أسكت الله نأمته: Allah onun sesini sustursun! Şair de şöyle der:

٢١٨- إذا ما رأتنا زال منها زويلها

*218- Bizi gördüğünde, onun **sesi kesiliverdi**.*[578]

زال fiilinin muteaddî olmadığını söyleyenlere göre, (yukarıdaki şiirde geçen) زوالها kelimesi mef'ûlü mutlak olmak üzere mansuptur. لو تزيّلوا *Eğer **birbirinden ayrılmış** olsalardı* (48/Fetih 25). تزيّلوا, تفرّقوا/*ayrıldılar* anlamındadır. فزيّلنا بينهم: *Aralarını **ayırmışızdır*** (10/Yûnus 28).

زلت fiilinin muteaddî olduğunu söyleyenlere göre âyetteki زيّلنا fiili teksire/çokluğa delâlet eder. Tıpkı مزته /*onu ayırdım* ve ميّزته /*onu çok fazla ayırdım*, fiilleri gibi.

ما زال ولا يزال (Hâlâ, hâlen), form-

577 A'şa'ya ait bu şiir için bkz. *Divânu'l-A'şa*, s. 150.

578 Zu'r-Rumma'ya ait bu şiir için bkz. *Divânu Zi'r-Rumma*, s. 637; İbn Fâris, *Mücmel*, II, 445.

ları ibare/ifâde ile ilgilidirler. İsmi ref' haberi nasb etme konusunda da كان fiili gibi amel ederler.

Bu kelimenin aslı, ya'lıdır; çünkü Araplar زيلت derler. Anlamı ما برحت sözüyle aynıdır.

Bu anlamda Allah buyurur ki: وَلاَ يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ *Birbiriyle tartışmaya* ***devam edeceklerdir*** (11/Hûd 118); لا يزال بُنْيَانُهُمُ الذي بنوْا ريبة في قلوبهم الا أن تقطع قلوبهم: *Kurdukları bina, kalpleri parçalanıncaya kadar yüreklerinde bir kuşku olmaya* ***devam edecektir*** (9/Tevbe 110); ولا يزال الذين كفرُوا تصيبهم بما صنعُوا قارعة: *Yaptıkları işler yüzünden inkâr edenlerin başlarına âni bir belâ gelmeye* ***devam edecek*** (13/Ra'd 31); فما زلتم في شك مما جاءكم به: *Onun getirdiklerinden de kuşkulanıp* ***duruyordunuz*** (40/Mü'min 34).

ما كان زيدٌ إلا مُنْطلقا /*Zeyd hep serbest idi*, denildiği gibi, ما زال زيدٌ إلا مُنْطلقا denilemez. Çünkü زال fiili, sebatın zıddı olup nefiy/olumsuzluk anlamını içerir, (ما) ve (لا) edatları da olumsuzluğu ifâde ederler. İki olumsuz bir araya geldiğinde de olumlu anlamına gelirler. Dolayısıyla olumlu olma açısından ما زال sözü, كان gibidir. كان زيدٌ الا مُنطلقا, denemeyeceği gibi, ما زال زيدٌ إلا مُنطلقا de denilemez.

زين / Z-y-n

Gerçek زينة/*süs*, hem dünyada hem âhirette insanı hiçbir durumda kusurlu yapmayan şeydir. Ama insanı bir açıdan süsleyip, başka açıdan süslemeyen şey ise, bir bakıma kusurdur. Kısaca زينة/*ziynet* üç kısma ayrılır:

1. Nefsî ziynet: İlim ve güzel inançlar gibi.

2. Bedenî ziynet: Güç ve uzun boyluluk gibi.

3. Haricî ziynet: Mal, makam gibi.

ولكنّ الله حبّب إليْكُمُ الإيمان وزيّنه في قلوبكم: *Fakat Allah, imanı size sevdirmiş ve onu gönüllerinizde* ***süslemiştir*** (49/Hucurât 7) âyeti, nefsî ziynetle alâkalıdır. قل من حرّم زينة الله التي أخرج لعباده: *De ki: "Allah'ın, kulları için çıkardığı* ***süsü*** *kim haram etmiş?"* (7/A'râf 32) âyeti haricî ziynetten kabul edilmiştir.

Bu bağlamda şöyle bir rivâyet vardır: "Bazı insanlar, Kabe'yi [ya dünyalıklardan soyutlanmanın bir sembolü ya da kazançlarının temizliğinden duydukları kuşku veya yoksulluktan tavafa uygun bir elbise alamadıklarından] çıplak olarak tavaf ederlerdi. Bu âyetle bunu yapmaları yasaklandı."[579]

Bazıları ise, âyette zikredilen ziynetin şu âyette zikredilen *kerem* olduğu görüşündedirler: إنّ أكرمكم عند الله أتقاكم: *Allah katında en* ***keremli olanınız/en değerliniz****, kötülüklerden en çok korunanınızdır* (49/Hucurât 13). Şair de bu anlamda şöyle der:

٢١٩- وزينة العاقل حسن الأدب

579Bkz. *ed-Durru'l-Mensûr*, III, 439.

*219- Akıllının **süsü**, güzel edeptir.*[580]

فخرج على قومه فى زينته: *Karun, **süsü** içinde toplumunun karşısına çıktı* (28/Kasas 79) âyetinde sözü edilen ziynet, mal, ev eşyası ve makam gibi dünyevî süstür.

Biri, bir şeyin güzelliğini fiilen veya sözle gösterdiğinde; زانه كذا وزيّنه, denir.

Yüce Allah süslemeyi; bazı yerlerde kendi nefsine, bazı yerlerde de şeytana nispet eder; bazı yerlerde ise kimin yaptığını belirtmeden zikreder.

Yüce Allah'ın süslemeyi kendine nispet ettiği yerlerden bazıları şunlardır: İman ile ilgili şu âyet: وزيّنه فى قلوبكم: *Allah, imanı gönüllerinizde **süslemiştir*** (49/Hucurât 7).

Küfürle ilgili şu âyetler: إنّ الذين لا يؤمنون بالآخرة زيّنا لهم أعمالهم: *Âhirete inanmayanların işlerini kendilerine **süslemişizdir*** (27/Neml 4); كذلك زيّنا لكل أمّة عملهم: *Biz, her ümmete yaptıkları işi böyle **süslü gösterdik*** (6/En'âm 108).

Süslemeyi şeytana nispet ettiği yerlerden bazıları şunlardır: وإذ زيّن لهم الشيطان أعمالهم: *Şeytan, işlerini onlara **süslemişti*** (8/Enfâl 48); قال ربّ بما أغويتني لأزيّننّ لهم فى الأرض: *(İblis): Rabbim, dedi, beni azdırmandan ötürü andolsun ki, ben de yer yüzünde onlara (günâhları) **süsleyeceğim*** (15/Hicr 39). Âyette mef'ûl *(günâhları)* anlaşıldığı için zikredilmedi.

Süslenmenin kimin tarafından belirtilmeyen bazı âyetler şunlardır: زيّن للناس حبّ الشهوات: *Zevklere düşkünlük, insanlara **süslü** (câzip) gösterildi* (3/Âl-i İmran 14); زيّن لهم سوء أعمالهم: *Kötü işleri kendilerine **süslü** gösterildi* (9/Tevbe 37); زيّن للذين كفروا الحياة الدنيا: *İnkâr edenlere dünya hayatı **süslü gösterildi*** (2/Bakara 212).

وكذلك زيّن لكثير من المشركين قتل أولادهم شركائهم: *Böylece ortak koştukları (tarafından), müşriklerden çoğuna evlâdlarını öldürmeleri **süslü gösterildi*** (6/En'âm 137) âyetinin takdiri şöyledir: زيّنه شركاؤهم: *Onu, ortak koştukları süslü gösterdi.*

وزيّنّا السماء الدنيا بمصابيح: *Biz, en yakın göğü lambalarla **donattık*** (41/Fussilet 12); إنّا زيّنّا السماء الدنيا بزينة الكواكب: *Biz en yakın göğü bir **ziynetle**, yıldızlarla **süsledik*** (37/Sâffât 6); وزيّنّاها للناظرين: *Onu gözleyenler için **süsledik*** (15/Hicr 16).

Bu âyetler, âlim ve cahilin bildiği gözle görülen ziynete ve sadece ilgili uzmanların bildikleri aklî muhakemeyle bilinen ziynete işarettir. Bu da söz konusu yıldızların bağlı bulundukları yasalar ve onların hareketleridir.

---

580 Feyrûzâbâdî, *Besâir*, III, 157; *Mu'cemu'l-Edibbâ*, I, 72; Semîn, *Umdetu'l-Huffâz*, (زين) maddesi.

581 Bu, İbn Âmir eş-Şâmî'nin kıraatidir. Bu kıraate göre, (قتل) merfu, (أولادهم) mansûb, (شركائهم) mecrûr okunur. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 217.

Yüce Allah'ın eşyayı süslemesi; onu süslenmiş olarak yaratması ve aynı şekilde onu icat etmesiyle olur. İnsanın eşyayı süslemesi ise, onu dekore etmeleriyle veya eşyayı sözleriyle övmeleri ve onun değerini yüceltecek şeylerle nitelendirmeleriyle olur.

تَمَّ كتابُ الزاء

Zâ Harfinin Sonu

كِتَابُ السِّين
Sîn Harfi

سبب / S-b-b

سبب: Kendisiyle hurma ağacına çıkılan ipe denir. Çoğulu اسباب şeklinde gelir: فليرتقوا فى الاسباب *Eğer öyleyse **sebepler** içinde yükselsinler* (38/Sâd 10). سَبَب/*Sebeb*, şu nevi ifâdelere [süllem ve benzeri] de kavramsal açıdan işaret etmektedir: ام لهم سلم يستمعون فيه فليأت مستمعهم بسلطان مبين *Yoksa, üzerine çıkıp vahiy dinledikleri bir **merdivenleri** mi var? Öyleyse, dinleyenleri açık bir delil getirsin* (52/Tûr 38).

Kendisiyle bir şeye ulaşılan her şeye سبب denir: انا مكنا له فى الارض واتيناه من كل شيء سببا فاتبع سببا *Biz onun için yeryüzünde güç ve saltanat hazırladık ve ona her şeyden bir **sebep** verdik. O da bir **sebebi** izledi* (18/Kehf 84-85). Bu âyetin anlamı şudur: Yüce Allah, ona, kendisiyle hedefe ulaşacağı her türlü bilgi ve vasıtayı vermiş; o da bu vasıtalardan birine başvurmuştur. Şu âyet de bu anlamdadır: وقال فرعون يا هامان ابن لى صرحا لعلى ابلغ الاسباب اسباب السماوات فاطلع الى اله موسى وانى لاظنه كاذبا: *Firavun dedi ki: Ey Haman, **sebeplere** ulaşabilmem için bana yüksek bir kule yap! Göklerin **sebeplerine** ulaşırsam, Musa'nın tanrısına da ulaşırım. Ben onun yalancı biri olduğunu düşünüyorum* (40/Mü'min 36-37). Yani; umarım ki böylece, gökteki vasıta ve sebepleri öğrenirim de onlarla Musa'nın iddia ettiği şeyin bilgisine ulaşırım.

Uzunluk bakımından ipe benzetilerek sarık, başörtüsü ve uzun elbiseye سبّ denir. Aynı şekilde منهج الطريق (yol rotası) da hem ipe, hem uzun elbiseye benzetilerek سبَب ile nitelendirilmektedir.

سبّ: Üzücü sövmedir: ولا تسبوا الذين يدعون من دون الله فيسبوا الله عدوا بغير علم: *Allah'tan başka yalvardıkları tanrılarına **sövmeyin** ki, onlar da cahillikle ileri giderek Allah'a **sövmesinler*** (6/En'âm 108). Onlarm Allah'a sövmeleri, O'na açıkça sövdükleri anlamında değil; O'nun hakkında konuşmaya dalar ve kendisine yakışmayan şeylerle O'nu anarlar. Bu konuşmayı tartışmayla öyle uzatırlar ki, Yüce Allah'ı, münezzeh ol-

duğu birçok nitelikle anacak raddeye varırlar.

Şair şöyle der:

فما كان ذنب بني مالك بأن سبّ منهم غلام

٢٢٠- فسبّ

٢٢١- بأبيض ذي شطب قاطع يقطّ العظام

ويبري العصب

220- *Beni Mâlik'in günâhı, gençlerinden biri cimrilikle **ayıplandı** diye, **kesti**.*

221- *Çizgili keskin kılıçla; kemikleri kesiyor ve kılıcı biliyor.*[582]

Şair, bu beyitlerle başka bir şairin dediği şu şiire dikkat çekmektedir:

٢٢٢- ونشتم بالأفعال لا بالتكلّم

*222- Biz sözle değil, eylemlerle **ayıplarız**.*[583]

سبّ kelimesi,: مسابّ /*kötüleyen/söven* anlamındadır. Şair şöyle der:

٢٢٣- لا تسبّنّني فلست بسبّي إنّ سبّي من

الرّجال الكريم

223- *Beni **kötüleme**, çünkü sen beni **kötüleyebilecek** biri değilsin.*

*Adamlardan beni **kötüleyecek** olanlar, saygın olanlarıdır.*[584]

سبّة: Ayıplanan şeydir. Bu kelime, dübür/makattan kinâye yapılmıştır. Makatın onunla isimlendirilmesi, tıpkı سوأة ile isimlendirilmesi gibidir.

İşaret parmağına سبّابة diye isim verilmesi, sövme anında onunla işaret yapıldığı içindir. İşaret parmağının bu şekilde isimlendirilmesi de, tesbih çekmek için hareket ettiğinden dolayı, مسبّحة diye isimlendirilmesi gibidir.

سبت / S-b-t

سَبْت: Asıl anlamı çalışmayı/işi bırakmaktır. Şu ifâdeler de bu anlamdan gelmektedir: سبت السّير: Seyahati kesti. سبت شعره: Saçını tıraş etti. سبت أنفه: Burnunu kesti.

يوم السّبت /*Cumartesi*, denmesinin nedeni şu olduğu söylenmiştir: Yüce Allah, göklerle yeri yaratmaya Pazar günü başlamış ve Kur'ân'da zikrettiği gibi onları altı günde yaratmış,[585*] Sebt/Cumartesi gününde de yaratma işine son vermiştir. İşte bundan dolayı söz konusu güne bu isim verilmiştir. سبت فلان: Falan kişi Cumartesiye girdi.

يوم سبتهم شرّعا (7/Â'raf 163) âyet ifâdesi; "*İşi bıraktıkları gün*" diye tefsir edilmiştir. ويوم لا يسبتون (7/Â'raf 163) âyet ifâdesini de kimisi; "*İşi bırakmadıkları gün*", kimisi de "*Cumartesi gününde olmadıkları zaman*" şeklinde tefsir etmişlerdir. Bu her iki yorum da aynı duruma işaret eder.

---

582 Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu l-Arab*, (سبّ) maddesi; İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, I, 30; İbn Fâris, *Mücmel*, II, 456; Hattâbî *Garibu'l-Hadîs*, II, 430.

583 Bu beyit, İyas b. Katade'ye aittir. Bkz. *Şerhu Nahci'l-Belâğa*, II, 118.

584 Bu beyit, Abdurrahman b. Hassân'a aittir, Miskin ed-Dâremî'yi hicveder. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (سب) maddesi; İbn Fâris, *Mücmel*, II, 456; *İbn Düreyd, Cemheretu'l-Luğa*, I, 31; Hattâbî, *Ğaribu'l-Hadîs*, II, 430.

585* Bkz. 7/A'râf 54; 10/Yûnus 3; 11/Hûd 7.

إنما جعل السبت على الذين اختلفوا فيه (16/Nahl 124); yani, o günde **çalışmayı terk etmek**, ancak onda ihtilâf edenlere (farz) kılınmıştı. وجعلنا نومكم سباتا: *Uykunuzu **subât** yaptık* (78/Nebe' 9); yani, uykunuzu **çalışmaya ara verici** yaptık. Bu da Yüce Allah'ın gecenin niteliği ile ilgili söylediği şu sözüne işarettir: هو الذي جعل لكم الليل لتسكنوا فيه: *O, odur ki, içinde durup dinlenesiniz diye sizin için geceye vücut verdi* (10/Yûnus 67).

سبح / S-b-h

سبح: Suda veya havada hızlı gitmektir. Bu kökten, سبح سبحا وسباحة / *yüzdükçe yüzdü*, denir. Bu kelime istiâre yoluyla yıldızların yörüngedeki geçişleri: كل في فلك يسبحون: *Herbiri bir yörüngede **yüzmektedir*** (21/Enbiyâ 33); atların koşması: والسابحات سبحا: ***Yüzdükçe yüzenlere*** (79/Naziât 3) ve çalışmaya hızlı koyulması: إن لك في النهار سبحا طويلا: *Seni gündüzün epeyce **uğraştıracak** işlerin vardır* (73/Müzzemmil 7) anlamlarında kullanılmıştır.

تسبيح: Yüce Allah'ı tenzih etmektir. Asıl anlamı, Yüce Allah'a ibâdet etmek konusunda hızlı hareket etmektir. Kötülükler konusunda إبعاد kullanıldığı gibi, iyi işleri yapmakla ilgili olarak da تسبيح kullanılır. Bu anlamda, أبعده الله: *Allah onu (kötülüklerden) uzaklaştırsın*, denilmektedir. تسبيح kelimesi, ister söz, ister fiil, ister niyet olsun bütün ibâdet şekillerini kapsamaktadır: فلولا أنه كان من المسبحين: *Eğer **tespih edenlerden** olmasaydı* (37/Sâffât 143). Bazıları âyette geçen من المسبحين ifâdesini, من المصلين/*namaz kılanlardan*, diye yorumlamıştır. Fakat söz konusu ifâdenin, yukarıda belirtilen her üç ibâdet şekline hamledilmesi daha uygundur.

ونحن نسبح بحمدك: *Oysa ki bizler, seni hamd ile **tespih ediyoruz*** (2/Bakara 30); وسبح بحمد ربك: *Akşam ve sabah, Rabbini överek **tespih et*** (40/Mü'min 55); ومن الليل فسبحه وأدبار السجود: *Gecenin bir kısmında ve secdelerin arkalarından O'nu **tespih et*** (50/Kaf 40); قال أوسطهم ألم أقل لكم لولا تسبحون: *En mutedil olanları: "Ben size Rabbinizi **tesbih etsenize**, demedim mi?" dedi* (68/Kalem 28); yani Allah'a ibâdet etsenize! O'na şükretsenize! Bu âyet, istisnaya hamledilmiştir. O da, inşaallah diye söylemektir. Şu âyetler buna delâlet eder: إذ أقسموا ليصرمنها مصبحين ولا يستثنون: *Sahipleri daha sabah olmadan, bahçeyi devşireceklerine bir istisna payı bırakmaksızın yemin etmişlerdi* (68/Kalem 17-18).

تسبح له السماوات السبع والأرض ومن فيهن وإن من شيء إلا يسبح بحمده ولكن لا تفقهون تسبيحهم: *Yedi gök, yerküre ve bunların içindekiler O'nu **tespih** ederler. Hiçbir şey yoktur ki, O'nu överek **tespih etmesin**; ancak siz onların **tesbihlerini** kavramıyorsunuz* (17/İsra 44) âyeti, şu âyetler gibidir: ولله يسجد من في السماوات والأرض طوعا وكرها: *Göklerde ve yerde olan herkes*

ister istemez Allah'a **secde eder** (13/Ra'd 15); ولله يسجد ما فى السّماوات وما فى الارض: *Göklerde ve yerde bulunan tüm yaratıklar Allah'a* **secde ederler** (16/Nahl 9).

Bu âyetler, sözü geçenlerin gerçek anlamda Allah'ı tesbih ettiklerini ve anlayamadığımız bir şekilde O'na secde ettiklerini ifâde eder. Zira Yüce Allah, ولكن لا تفقهون تسبيحهم: *Ancak siz onların* **tesbihlerini** *kavramıyorsunuz* (17/İsra 44) diye buyurmaktadır. Ayrıca aynı âyette gökler ve yer ifâdelerinden sonra; "ومن فيهن: *ve bunların içinde bulunanlar*" sözü de buna delâlet etmektedir. Âyeti, "Göktekiler Allah'ı tesbih ederler ve yerdekiler O'na secde ederler" diye yorumlamak doğru değildir. Çünkü bu, anlayabileceğimiz bir şeydir. Ayrıca âyeti bu şekilde takdir edip de peşinden ومن فيهن sözünü ona atfetmek mümkün değildir.

Her şey -kimisi musahhar kılınarak, kimisi de isteyerek- Allah'ı tesbih edip secde eder. Göklerin, yerin ve hayvanların teshir edilmekle tesbih ettikleri konusunda herhangi bir ihtilâf yoktur. Zira onların hâlleri Yüce Allah'ın hikmetine delâlet etmektedir. Asıl ihtilâf, göklerle yerin kendi istekleriyle tesbih edip etmedikleri konusundadır. Fakat yukarıda açıkladığım üzere âyet, onların kendi istekleriyle tesbih ettikleri anlamındadır.

سُبْحان'ın aslı, غفران gibi mastardır: فسبحان الله حين تمسون وحين تصبحون: *Öyle ise akşama girdiğiniz zaman da, sabaha erdiğiniz zaman da* **tesbih Allah'ındır** (30/Rûm 17); سبحانك لا علم لنا إلا ما علمتنا: *Sen* **Yücesin**, *senin bize öğrettiğinden başka bir bilgimiz yok* (2/Bakara 32).

Şairin;

٢٢٤- سُبْحان من علقمة الفاخر

224- *Kendisiyle övünen Alkame'ye* **sübhânallah** *(!)*[586]

sözü, kimine göre alay yollu olup, سُبْحَان علقمة: Böbürlenen Alkame münezzehtir!, takdirindedir. Burada şair, (مِن) edatını, aslına döndürmek amacıyla fazladan getirmiştir.

Kimisine göre de şiirin anlamı şudur: Kibirli Aklamadan dolayı Allah münezzehtir! Buna göre muzâfunileyh hazfedilmiştir.

السُّبُّوح ve القدوس Yüce Allah'ın isimlerindendir. Arapların sözlerinde فُعُّول vezninde gelen sadece bu iki kelime vardır.

Bazen da كلوب ve سمُور gibi meftûh gelirler. سُبْحَة kelimesi, تسبيح anlamındadır. Kendileriyle tesbih çekilen taşlara سُبْحَة denir.

سبخ / S-b-h

73/Müzzemmil 7. âyeti إن لك في النّهار سبْخا: *Seni gündüzün epeyce* **uğraştıracak** *işlerin vardır*, şeklinde okunmuştur.[587] Yani, senin geniş bir

586 A'şâ'ya ait olan bu şiir için bkz. *Divânu'l-A'şâ*, s. 93; İbn Fâris, *Mücmel*, II, 482; İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, I, 222.

587 Bu, İbn Ya'mur, İkrime ve İbn Ebî 'Able'ye

uğraşın vardır.

وقد سبخ الله عنه الحمى فسبخ; yani Allah ondan humma'yı giderdi, demektir.

سبيخ: Kuş tüyüne, dağıtılmış pamuğa, dayanaklığı ve ağırlığı olmayan benzeri şeylere denir.

سبط / S-b-t

سَبْط, kelimesinin asıl anlamı, rahat bir şekilde yayılmaktır. Denir ki; شعر سَبْط وسَبِط: Kıvırcık olmayan düz saç: وقد سبط سبوطا وسباطة وسباطا: Sarktıça sarktı; امرأة سبطة الخلقة: Güzel huylu kadın. رجل سَبْط الكفين: İki eli açık adam. Bu deyimle cömertlik kastedilir. Oğlun oğluna سِبْط denir. Sanki o, altsoyun uzantısı gibidir: ويعقوب والاسباط: *Ya'kûb ve* ***esbâta*** *indirilenlere,* (2/Bakara 136); yani kabilelere.

Her bir kabile, aynı adamın soyundan gelenlere denir: وقطعناهم اثنتي عشرة اسباطا امما: *Onları on iki* ***kabile*** *hâlinde topluluklara ayırdık* (7/A'râf 160). ساباط: İki ev arasında düzeltilmiş yola denir. اخذت فلانا سباط: Falan kişiyi humma tuttu. سباطة: Süprüntüden oluşan hat. سبطت الناقة ولدها: Deve yavrusunu düşürdü.

سبع / S-b-a

سَبْع'ın aslı, sayıdır: ثمّ استوى إلى السّماء فسوّاهن سبع سماوات: *Sonra göğe yöneldi, onları* ***yedi*** *gök olarak düzenledi* (2/Bakara 29); وبنينا فوقكم سبعا شدادا: *Üstünüzde* ***yedi*** *sağlam binâ ettik* (78/Nebe 12); yani yedi gök. وسبع سنبلات: ***Yedi*** *başak* (12/Yûsuf 46); سبع ليال: ***Yedi*** *gece* (69/Hâkka 7); سبعة وثامنهم كلبهم: ***Yedi*** *kişiydiler, sekizincileri de köpekleridir* (18/Kehf 22); سبعون ذراعا: ***Yetmiş*** *arşın* (69/Hâkka 32); إن تستغفر لهم سبعين مرّة فلن يغفر الله لهم: ***Yetmiş*** *kez af dilesen de onlar için, Allah onları affetmeyecektir* (9/Tevbe 80); ولقد آتيناك سبعا من المثاني: *Şu kesin ki biz sana* ***Seb-i*** *Mesânî'yi verdik* (15/Hicr 87).

Bazılarına göre âyette kastedilen Hamd suresidir; çünkü yedi âyettir. Kimisine göre de bundan Bakara'dan A'râf suresine kadar olan yedi uzun sure kastedilir. Kur'ân surelerinde kıssalar tekrar edildiği için onlara المثانى/tekrar edilen de denilmektedir.

سُبْع وسبيع وسبْع formları da yedi anlamındadır. أسبوع/*hafta*, çoğulu أسابيع şeklinde gelir. Denir ki; طفت بالبيت اسبوعا واسابيع: Kabe'yi bir hafta ve haftalarca tavaf ettim; سبعت القوم: Toplumun yedincisi oldum; اخذت سُبُع اموالهم: Mallarının yedide birini aldım. سَبُع /*Yırtıcı hayvan*: Bilinmektedir. Ona bu ismin verilmesi gücünün tam olmasından dolayıdır, nitekim yedi de tam sayılardandır.

el-Hüzelî şöyle der:

٢٢٥- كأنّه عند لآل ابى ربيعة مسبع

225- *Sanki o, sürüsüne* ***yırtıcı hayvan*** *girmiş Ebû Rabia'ın bir kölesidir.*[588]

---

nispet edilen şaz bir kıraattir. Bkz. Ebû Hayân, *el-Bahru'l-Muhît*, VIII, 363.

588 Ebû Zueyb el-Hüzelî'ye aittir. Bkz. *Divânu'l-Hüzeliyyin*, I, 4; İbn Fâris, *Mücmel*, II, 484; İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, I, 285; Fârâbî, *Divânu'l-Edeb*, I, 345.

مسبع, sürüsüne yırtıcı hayvan giren; kimisine göre ise, yırtıcı hayvanlarla baş başa bırakılan kişi anlamındadır. Söz konusu kelime, bâ'nın fethiyle (مسبَع) şeklinde de rivâyet edilmektedir. Kinâye yoluyla babası bilinmeyen kişiye مسبع denir. سبع فلان فلانا: Falan kişi falan kişinin gıybetini yaptı, yırtıcı hayvanlar gibi onun etini yedi. مسبع: Yırtıcı hayvanların ikâmet ettikleri yere denir.

سبغ / S-b-ğ

درْعٌ سابغ: Tam ve geniş zırh. Bu anlamda Allah buyurur ki: وألنّا له الحديد ان اعْمل سابغات وقدّرْ فى السَّرْد: "**Geniş zırhlar** yap, dokumasını sağlam tut" *diye ona demiri yumuşak kıldık* (34/Sebe' 11). إسباغ الوضوء /*abdestin eksiksiz alınması* ve إسباغ النعم /*nimetin bol verilmesi* ifâdeleri de bu anlamdan istiâre edilmiştir. ألمْ ترَوْا أنّ الله سخّر لكمْ ما في السّماوات وما فى الأرض وأسبغ عليكم نعمه ظاهرة وباطنة: *Allah'ın göklerde olanları da, yerde olanları da buyruğunuz altına verdiğini, nimetlerini açık ve gizli olarak size **bolca ihsan ettiğini** görmez misiniz?* (31/Lokmân 20).

سبق / S-b-k

سَبَق'ın asıl anlamı, yürüyüşte öne geçmektir: فالسّابقات سبقا: *Andolsun **yarışıp birbirlerini geçenlere*** (79/Naziât 4). استباق da yarışma anlamındadır: إنا ذهبنا نستبق: *Gittik, **yarışıyorduk*** (12/Yûsuf 17); واستبقا الباب: *İkisi de Kapıya doğru **koşuştular*** (12/Yûsuf 25). Bu kelime diğer öne geçmeler için ise mecazen kullanılır: وقال الذين كفرُوا للذين امنوا لوْ كان خيرا ما سبقونا إليْه: *İnkâr edenler, inananlar için: "Eğer (İslâmiyet'te) bir hayır olsaydı, bu hususta bizden **öne geçemezlerdi**" derler* (46/Ahkaf 11); وَلوْلا كلمة سبقت من ربّك: *Eğer Rabbin tarafından **daha önce verilmiş** bir söz olmasaydı* (20/Tâhâ 129).

Bu kelime, faziletin elde edilmesi için istiâre edilir; bu da bir tür öne geçmektir: والسابقون السّابقون: (*İyilik işlemekte) **önde olanlar**, (karşılıklarını almakta da) **önde olanlardır*** (56/Vakıa 10); yani salih amellerle, ilâhî sevaba ve cennetine doğru önde olanlar.

Şu âyetler de aynı anlamdadır: ويسارعون في الخيرات. *Hayırlı işlere* ***koşuşurlar*** (3/Âl-i İmran 114); أولئك يسارعون في الخيرات: *İşte bunlar, hayırlarda **yarışırlar*** (23/Mü'minûn 61); نحن قدرنا بينكم الموت وما نحن بمسبوقين: *Aranızda ölümü takdir eden biziz ve bizim **önümüze geçilmez*** (56/Vakıa 60); yani bizden kaçamazlar. ولا يحسبنّ الذين كفرُوا سبقوا: *Küfre sapanlar **kaçıp-kurtulduklarını** sanmasınlar* (8/Enfâl 59); وما كانوا سابقين: *Ama **öne geçemezlerdi*** (29/Ankebût 39). Bu âyetler, onların Allah'tan kaçamayacaklarına işaret eder.

سبل / S-b-l

سَبيل: Engebesiz, dosdoğru yol.

Çoğulu, سُبُل şeklinde gelir: وألقى فِي الأرْض رواسي أن تمِيد بكم وأنهارًا وسبلا: *Allah, sizi sarsmaması için yeryüzünde sağlam dağları, yolunuzu bulmanız için de ırmakları ve **yolları** yarattı* (16/Nahl 15); وجعل لكمْ فيها سُبلا: *Allah, yeryüzünde sizler için **yollar** oluşturdu* (43/Zuhruf 10); وإنّهُمْ ليصدّونهمْ عن السّبيل: *Bu şeytanlar onları **yoldan** saptırırlar* (43/Zuhruf 37).

Ayetteki السّبيل'den kasıt hak yoldur. Çünkü ism-i cins [olan *es-sebil*] mutlak olarak zikredildiğinde sadece hak anlamına gelir. Şu âyet de bu anlamdadır: ثمّ السّبيل يسّرهُ: *Sonra, **yolu** kolaylaştırdı kendisine* (80/Abese 20). Yolda gidene سابل denir. Çoğulu سابلة şeklinde gelir.

سابل-سبيل; tıpkı شاعر-شعْر gibidir. إبْن السّبيل /*Yolun oğlu*: Evinden uzak misafire denir. Misafirin yola nispet edilmesi, fiilen yolda olduğu içindir. سبيل, ister iyi, ister kötü olsun kendisiyle bir şeye ulaşılan her şey için kullanılır: ادْعُ إلِى سبيل ربّك بالْحكمة والموعظة الحسنة: *Rabbinin **yoluna** hikmetle ve güzel öğütle çağır* (16/Nahl 125); قل هذه سبيلي: *De ki: "Benim **yolum** budur"* (12/Yûsuf 108). Söz konusu kelime her iki âyette de aynı anlama gelir; ancak ilkinde kendisiyle tebliğ edilene- ki o Yüce Allah'tır- ikincisinde ise insanları doğru yola sevkeden tebliğciye izafe edilmiştir.

ولا تحسبنّ الذين قتلوا في سبيل الله امْواتًا: *Allah **yolunda** öldürülmüş olanları ölüler sanma* (3/Âl-i İmran 169); وما أهْديكمْ إلا سبيل الرّشاد: *Ben sizi doğru **yoldan** başkasına yöneltmiyorum* (40/Mü'min 29); ولتستبين سبيل المجرمين: *Suçluların **yolu** belli olsun diye* (6/En'âm 55); ثمّ كلي من كل الثمرات فاسْلكي سُبُل ربّك ذللا: *Sonra, meyvaların her türünden ye de boyun bükerek Rabbinin **yollarına** koyul* (16/Nahl 69).

Bu kelimeyle sağlam yol da kastedilmektedir: قل هذه سبيلي: *De ki: "İşte benim **yolum** budur"* (12/Yûsuf 108); يهْدي به الله من اتبع رضوانه سُبُل السّلام: *Allah o kitabla rızasına uygun hareket edenleri selâmet **yollarına** iletir* (5/Mâide 16); yani cennet yoluna. مَا على المحسنين مِن سبيل: *İyilik edenlerin aleyhinde bir **yol** yoktur (onlar kınanmazlar)* (9/Tevbe 91); ولمن انتصر بعد ظلمه فاولئك ما عليهم من سبيل: *Zulüm gördükten sonra hakkını alan kimselere, işte onların aleyhine bir **yol** yoktur* (42/Şûrâ 41); إنّمَا السّبيل على الذين: *Aleyhlerine **yol** aranacak olan şu kişilerdir ki..* (42/Şûrâ 42); قل لوْ كان معه آلهة كما يقولون اذا لابتغوا إلى ذي العَرْش سَبيلا: *De ki: Eğer söyledikleri gibi Allah ile birlikte başka ilâhlar da bulunsaydı, o takdirde bu ilâhlar, Arş'ın sahibi olan Allah'a doğru **yol** ararlardı* (17/İsrâ 42).

Bu kökten şöyle denir: اسْبل السّتْر والذيْل: Perde ve eteği uzattı; فرَسٌ مُسْبَل الذنب: Kuyruğu salınmış at. سبَل المطرُ وأسْبَل: Yağmur yağdı.

Yağmura, havada aktığı sürece [buluttan çıkıp yere varıncaya kadar] سبل denir.

سبلة, sadece üst dudağın üzerindeki kıllara denir; çünkü onlarda aşağıya doğru bir sarkma vardır.

سُنْبُلَة /*Başak* -ekinin üst kısmının üzerinde olur- çoğulu سَنَابِل şeklinde gelir: مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِئَةُ حَبَّةٍ: *Mallarını Allah yolunda infak edenlerin örneği yedi **başak** bitiren, her bir **başakta** yüz tane bulunan bir tek tanenin örneği gibidir* (2/Bakara 261); وَسَبْعِ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ: *Yedi yeşil **başak*** (12/Yûsuf 46). أَسْبَلَ الزَّرْعُ: Ekin başak verdi. أَسْبَلَ: tıpkı أَحْصَدَ /*hasat yaptı* ve أَجْنَى /*biçti*, gibidir. سُنْبُل, beşinci *fâl oku*'nun ismidir.

سبأ / S-b-e

وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنَبَإٍ يَقِينٍ: *Sana **Sebâ'dan** kesin bir haber getirdim* (27/Neml 22). سَبَأ, halkı dağılmış bir memleket ismidir. Bunun için [işleri kötü gidip dağılan toplumlar Sebeliler'e benzetilerek]; "ذَهَبُوا أَيَادِي سَبَإٍ: Yani onlar, bu mekânın halkı [Sebe'liler] gibi her tarafa dağıldılar" denir. سَبَأْتُ الْخَمْرَ: İçkiyi satın aldım. السَّابِيَاءُ: Yavrunun içinde olduğu meşime/döl eşi.

ست / S-t-t

فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ: ***Altı** günde* (7/A'râf 54); سِتِّينَ مِسْكِينًا: ***Altmış** miskin* (58/Mücâdele 4). سِتّ kelimesinin aslı سِدْس'dır. İnşallah ilgili maddede zikredilecektir.

ستر / S-t-r

سَتْر Bir şeyi örtmektir. Kendisiyle örtülen şeye de سِتْر, سُتْرَة denir: وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلَى قَوْمٍ لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِهَا سِتْرًا: *Güneşe karşı kendilerine **siper** yapmadığımız bir kavim üzerine doğar buldu* (18/Kehe 90); وَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ حِجَابًا مَسْتُورًا: *Kur'ân okuduğun zaman seninle, âhirete inanmayanların arasına **gizli** bir perde çekeriz* (17/İsrâ 45). اِسْتِتَار, gizlenmektir: وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ أَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَا أَبْصَارُكُمْ وَلَا جُلُودُكُمْ: *Siz, kulaklarınızın, gözlerinizin, derilerinizin aleyhinize yapacağı tanıklıktan **gizlenmiyordunuz*** (41/Fussilet 22).

سجد / S-c-d

سُجُود kelimesinin asıl anlamı, boyun eğmektir. Daha sonra bu kelime, sadece Allah'a boyun eğmek ve O'na ibâdet etmek için kullanılır oldu. Söz konusu kelime insan, hayvan ve cansız varlıkların tümü için kullanılır. Bu da iki kısma ayrılır:

1- İsteyerek yapılan secde: Bu, sadece insanlar için söz konusudur ve insan onunla sevabı hak eder. Şu âyet bu tür secdeyle alâkalıdır: فَاسْجُدُوا لِلَّهِ وَاعْبُدُوا: *Allah için **secdeye** kapanın, O'na ibâdet edin* (53/Necm 62); yani, Allah'a boyun eğiniz.

2- İsteğe bağlı olmaksızın yapılan secde: Bu; insan, hayvan ve bitkiler için söz konusudur: وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَظِلَالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ: *Göklerde ve yerde kim varsa gölgeleriyle birlikte ister iste-*

mez ve sabah-akşam Allah'a ***secde*** *eder* (13/Ra'd 15); او لمْ يروْا إلى مَا خلق الله من شيء يتفيّأ ظلاله عن اليمين و الشمائل سجدا لله و هم داخرون: *Bakıp görmediler mi, Allah'ın yarattığı şeylerin gölgeleri, sağ ve sollarından boyunları bükük bir hâlde, Allah için* ***secdelere*** *kapanarak dönüyor* (16/Nahl 48). Bu, isteğe bağlı olmaksızın yapılan secdedir. Bu tür secde, bu varlıkların yaratıldıklarını ve onların Hakim bir Fâil'in yaratıkları olduğunu dile getiren ve buna dikkat çeken kesin delildir.

ولله يسْجُد مَا في السّماوات وما في الأرْض من دابّة والمَلائكة و هم لا يستكبرون: *Göklerdeki ve yerdeki canlı şeyler de melekler de yalnız Allah'a* ***secde ederler*** *ve hiç de büyüklük taslamazlar* (16/Nahl 49) âyeti, her iki secde şeklini kapsamaktadır. والنجم والشجر يسْجُدان: *Yıldızlar ve ağaçlar* ***secde etmektedirler*** (55/Rahman 6) âyeti de sadece *teshir* secdesiyle alâkalıdır.

Kimisi, اسْجُدوا لآدم: *Adem'e* ***secde edin*** (2/Bakara 34) sözüyle meleklerin, Hz. Âdem'i kıble edinmekle emredildiklerini söylerken, kimisi de onların bu ilâhî hitapla Hz. Âdem'e boyun eğmekle, onun ve evlatlarının yararına olan şeyleri yapmakla emredildiklerini, İblis'in hariç meleklerin bu emre uyduklarım söylemektedir. ادخلوا الباب سجّدا: *Kapıdan* ***secde*** *ederek girin* (4/Nisâ 154); yani, alçalarak ve boyun eğerek girin. *Secde*; şeriatta, namazdaki bilinen rükne ve onunla aynı kategoride olan tilâvet ve şükür secdelerine has kılınmıştır.

Kimi zaman *secde*, namaz anlammda kullanılır: ومن الليل فسبّحه وادبار السجود: *Gecenin bir kısmında ve* ***secdelerin*** *arkalarından O'nu tespih et* (50/Kaf 40); yani namazların ardından. Araplar, kuşluk namazına سجدة الضحى ve سجود الضحى isimlerini vermişlerdir. Bazıları, وسبّح بحمد ربك: *Rabbini överek* ***tespih et*** (20/Tâhâ 130) âyetiyle namazın kastedildiğini söylemişlerdir. *Secd*'e dikkate alınarak, namazın kılındığı yere مسجد denir.

Kimisi, وان المساجد لله: ***Mescidler*** *sadece Allah'a aittir* (72/Cinn 18) âyetiyle yeryüzünün kastedildiğini söylemektedir. Nitekim hadiste rivâyet edildiği gibi yeryüzünün tümü mescid ve pak kılınmıştır.[589] Kimisi de ondan kastın; alın, burun, eller, dizler ve ayaklar gibi secdenin yapıldığı organlar olduğunu söyler. ألا يسْجُدوا لله: *Allah'a* ***secde etmeleri*** *gerekmez mi?* (27/Neml 25); yani, ey halkım, Allah'a secde edin. وخرّوا له سُجّدا: *Hepsi onun (Yûsuf) için* ***secdeye kapandılar*** (12/Yûsuf 100); yani, önünde boyun eğdiler. Hz. Yûsuf'un zamanında, secdenin hizmet anlamında yaygın bir şekilde kullamldığı söylenmektedir. Şair şöyle der:

٢٢٦- وافى بها لدراهم الاسجاد

226- ***Secde ettiren*** *dirhemler için onu getirdi.*[590]

---

589 Bkz. Buhârî, *İ'tisam*, XII, 209.

590 Esved b. Ya'fur'a ait olan bu beyit için bkz. İbn Fâris, *Mücmel*, II, 486.

Şair bu sözüyle, üzerinde kendisine secde ettikleri kralın resmi bulunan dirhemleri kastetmektedir.

سجر / S-c-r

سجر: Ateşi alevlendirmektir. سجرت التنور /Tandırı alevlendirdim/yaktım, denir. Şu âyet de aynı anlamdadır: والبحر المسجور: *Alevlenen* denize and olsun (52/Tûr 6). Şair de şöyle der:

اذا شاء طالع مسجورة ترى حولها النبع
٢٢٧- والسّاسما

*227- Dilediğinde, **alev içinde** yükselir;*

Etrafında neb' ve sâsem ağaçlarını görürsün.[591]

Hasan'dan yapılan rivâyete göre, وإذا البحار سجرت: *Denizler **kaynatıldığında*** (81/Tekvir 6) âyetinin anlamı şudur: "Denizler, ateşle tutuşturulduğunda". Kimisine göre de anlamı; "Denizlerin suları çekildiğinde", şeklindedir. Bu durumun meydana gelmesi de, denizlerde ateşin tutuşmasıyla olur. ثم في النار يسجرون: *Sonra ateşte **yakılacaklardır*** (40/Mü'min 72) âyeti, وقودها الناس والحجارة: *O ateşin yakıtı insanlarla taşlardır* (2/Bakara 24) âyeti gibidir.

سجرت النّاقة /*Deve tutuştu*, deyimi devenin koşarken çıkarttığı toz için istiâre edilmiştir. Bu tıpkı, اشتعلت النّاقة gibidir. سجير: Dostunun sevgisiyle yanıp tutuşan dosta denir. Bu, "فلان مُحْرق في مودّة فلان /*Falan kişi falan kişinin sevgisiyle yanmaktadır*" deyimi gibidir. Şair şöyle der:

٢٢٨- سجراء نفسي غير جمع اشابة

*228- Benim **dostlarım**, karıştırılmış bir topluluk değildir.*[592]

سجل / S-c-l

سجل: Büyük kovadır. سجلت الماء فانسجل: Yani suyu döktüm, o da döküldü. اسجلته: Ona bir kova verdim. Bu kelime büyük hediye/bağış için istiâre edilmiştir. مساجلة, kova ile sulamadır. Daha sonra bu kelime, sadece yarışma ve üstünlük sağlama anlamında kullanılır hâle gelmiştir. Şair şöyle der:

٢٢٩- من يساجلني يساجل ماجدا

*229- Kim benimle **yarışırsa**, şerefli biriyle **yarışmış olacak**.*[593]

سجيل: Birbirine karışmış taş ve topraktır. Denildiğine göre bu kelimenin aslı Farsça olup Arapça'ya geçmiştir. سجل kelimesinin asıl anlamı, üzerinde yazı yazılan taşa denirdi; daha sonra üzerinde yazı yazılan her şeye isim olmuştur. Bu anlamda Allah buyurur ki: يَوْمَ نطوي السّماء كطيّ

---

591 Nemr b. Tevleb'e ait bu beyit için bkz. *Divânu'n-Nemir*, s. 380; *Mecâzu'l-Kur'ân*, II, 230; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (سمم) mad. *Neb'* ve *sâsem*, ok yapımında kullanılan iki ağaç çeşididir.

592 Ebû Kebîr el-Hüzelî'ye ait bu şiir için bkz. *İbn Cinnî, Muhassas*, XII, 244; *Şerhu Eş'âri'l-Hüzeliyyin*, III, 1071.

593 Fadl b. Abbâs'a ait olan bu şiir için bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (سجل) maddesi; Feyrûzâbâdî, *Besâir*, III, 192; Fârâbî, *Divânu'l-Edeb*, II, 390.

السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ: *O gün göğü, yazı **tomarlarını** dürer gibi toplarız* (21/Enbiyâ 104); yani içinde yazılanı korumak için onun dürülmesi gibi.

سجن / S-c-n

سجن: Cezaevinde hapis yatmaktır. رَبِّ السِّجْنُ اَحَبُّ اِلَىَّ: *Rabbim dedi, bana göre zindan daha iyidir* (12/Yûsuf 33) âyeti sin harfinin fetha[594] ve kesriyle okunmuştur. لَيَسْجُنُنَّهُ حَتَّى حِينٍ: *Onu belli bir süreye kadar **hapishaneye atmayı** (uygun gördüler)* (12/Yûsuf 35); وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانِ: *Onunla birlikte **hapishaneye** iki genç adam da girdi* (12/Yûsuf 36). سِجِّين: [Cennetin ismi olan] عِلِّيُّون'e karşılık olarak Cehennem'in bir ismidir. Bu kelimedeki harfler, mananın fazlalığına işaret etmek için artırılmıştır.

Ayrıca bu kelimenin, yerin en altında bulunan yedinci tabakasının ismi olduğu da rivâyet edilmiştir.[595] Allah buyurur ki: كَلَّا اِنَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ لَفِى سِجِّينٍ وَمَا اَدْرٰيكَ مَا سِجِّينٌ: *Doğrusu günâhkârların yazısı, muhakkak **Siccîn'dedir Siccîn** nedir, bilir misin?* (83/Mutaffifîn 7-8).

Denilmiştir ki; Yüce Allah, وَمَا اَدْرٰيكَ formuyla zikrettiği her şeyi açıklamış; وَمَا يُدْرِيكَ formuyla zikrettiklerini ise müphem bırakmıştır. Yüce Allah, yukarıdaki âyette وَمَا اَدْرٰيكَ مَا سِجِّينٌ: 83/Mutaffifîn 19. âyette de وَمَا اَدْرٰيكَ مَا عِلِّيُّونَ diye buyurmuş, fakat bu âyetlerde geçen *siccîn* ve *'iliyyûn* kelimelerini değil, *kitab* kelimesini tefsir etmiştir. Bunda da bir incelik/nükte vardır. Fakat bunun yeri burası değil, inşaallah söz konusu nükte bu kitabın ardında yazacağım kitaplarda ele alınacaktır.

سجى / S-c-y

وَاللَّيْلِ اِذَا سَجٰى: ***Sâkinleşen** geceye andolsun* (92/Duha 2) âyetinde geçen سجى kelimesi, سَكَن/*sâkinleşti* anlamındadır. Bu, şu tür sözlere işarettir: هَدَأَتِ الاَرْجُلُ: Ayaklar sakinleşti: عَيْنٌ سَاجِيَةٌ: Mahmur bakışlı göz; سَجَى الْبَحْرُ سَجْوًا: Denizin dalgaları durdu. تَسْجِيَةُ الْمَيِّتِ / *Ölünün elbiseyle örtülmesi*, sözü de bu anlamdan istiâre edilmiştir.

سحب / S-h-b

سَحْب'in asıl anlamı, sürüklenmektir; eteğin/kuyruğun ve insanın yüzüstü sürüklenmesi gibi. سَحَاب /*Bulut* kelimesi de bu anlamdan alınmıştır. Bulutun bu ismi alması, ya rüzgârın onu sürüklemesinden veya onun, suyu taşımasından, ya da sürüklenerek geçmesinden dolayıdır. Allah buyurur ki: يَوْمَ يُسْحَبُونَ فِى النَّارِ عَلٰى وُجُوهِهِمْ: *O gün yüzleri üstüne ateşe **sürüklenirler*** (54/Kamer 48); يُسْحَبُونَ فِى الْحَمِيمِ: *Kaynar su içinde **sürüklenecеklerdir*** (40/Mü'min 71-72). فُلَانٌ يَتَسَحَّبُ عَلٰى فُلَانٍ sözü, يَتَجَنَّرُ: *Falan kişi*

594 Bu, Ya'kûb'un kıraatidir. Diğerleri ise sin harfinin kesresiyle okumuşlardır. Dimyâtî, *İthâf*, s. 264.

595 Bkz. *ed-Durru'l-Mensûr*, VIII, 444.

falan kişiye karşı kibir taslıyor, sözü gibidir.

İçinde su olsun veya olmasın, buluta سحاب denir. Bundan dolayı "سحاب جهام /*Susuz bulut*" denir. Allah buyurur ki: ألم تر أن الله يزجي سحابا: *Görmedin mi Allah **bulutları** sürer* (24/Nûr 43); حتى اذا أقلت سحابا ثقالا: *Onlar (rüzgârlar), ağır/yüklü bulutları yüklenince* (7/A'râf 57); وينشئ السحاب الثقال: *ve ağır/yüklü bulutları oluşturuyor* (13 Ra'd 12).

Kimi zaman سحاب /*bulut* lafzı zikredilir, fakat onunla benzetme yoluyla gölge ve karanlık kastedilir. Allah buyurur ki: او كظلمات في بحر لجي يغشاه موج من فوقه موج من فوقه سحاب ظلمات بعضها فوق بعض: *Onların amelleri, engin denizdeki karanlıklara da benzer. Üst üste dalgaların kapladığı bir deniz. Daha üstünde de **bulutlar** var. Birbiri üstüne karanlıklar* (24/Nûr 40).

سحت / S-h-t

سحت: Kökten kazımaktır/soymaktır: فيسحتكم بعذاب[596] *Allah, bir azâb ile **kökünüzü kazar*** (20/Tâhâ 61). فيسحتكم şeklinde de okunmuştur. Bu kökten; سحته و اسحته /*Kökünü kazıdı*, formları gelir. Bu anlamda, işleyenin ayıplanmasına neden olan sakıncalı şeye سحت ve سُحْت denir. Söz konusu şeyi yapan kişi, sanki dinini ve şahsiyetini kökten kazımaktadır: اكالون للسحت: *Onlar **suht/haram** yerler* (5/Mâide 42). Yani dinlerini yok eden şeyleri yerler.

Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "كل لحم نبت من سُحْت فالنار اولى به: ***Suht/haramdan** meydana gelen her türlü ete, ateş daha lâyıktır*."[597] Bundan dolayı rüşvete de سُحْت denmiştir.

Rivâyette; "كسب الحجام سحت: *Hacamat yapanın kazancı **suhttur**.*"[598] denilmiştir. Hacamatın bu şekilde nitelendirilmesi, dini değil, şahsiyeti yok ettiği içindir. Nitekim Hz. Peygamber, hacamât kazancının, su taşıyan deveye yem olarak verilmesine ve kölelere yedirilmesine izin vermiştir.[599]

سحر / S-h-r

سحر Gırtlağın ucuna ve akciğere denir. Bu kökten şöyle denir: انتفخ سحره: Ciğeri şişti; بعير سحير Ciğeri büyük deve. سحارة. Kesim anında ciğerden alınıp atılan kısımdır. Bu kelimenin yapısı, نفاية /*arık* ve سُقاطة /*döküntü* kelimelerinin yapılarıyla aynıdır. سِحْر'in de bu anlamdan tü-

596 Bu, Hafs, Hamze, Kissâî, Ruveys ve Halef'in kıraatidir. Diğerleri ise (فيسحتكم) şeklinde okumuşlardır. Bkz. Dimyâtî. *İthaf*, s. 304.

597 Bkz. *Keşfu'l-Hafâ*, II, 121.

598 Ahmed, *Müsned*, III, 364; Ebû Dâvûd, HN: 3421. Hacamatın habis bir şey olması onun haram olmasını gerektirmez. Nitekim Hz. Peygamber de hacamat yaptırmış ve ücretini de vermiştir. Bkz. *Keşfu'l-Hafâ*, II, 110.

599 Bkz. Mâlik, Muvatta, II, 974; Tirmizî, Sünen, HN: 1277; İbn Mace, Sünen, HN: 2166.

retildiği söylenir. O da ciğere isabet etmektir. Sihir değişik anlamlar için kullanılır:

1- Kandırma ve gerçeği olmayan hayaller: Örneğin; el çabukluğundan dolayı gözleri yanıltan illüzyonistin; kulakları, gerçeği anlamaktan engelleyen süslü sözlerle dedikoducunun yaptıkları gibi. Şu âyetler bu anlamdadır: سحروا اعين الناس واسترهبوهم: *İnsanların gözlerini **büyülediler** ve onları ürküttüler* (7/A'râf 116); فإذا حبالهم وعصيهم يخيل إليه من سحرهم انها تسعى: *Sihirbazların değnekleri ve ipleri, **sihirleri** yüzünden, Musa'ya sanki yürüyorlarmış gibi geldi* (20/Tâhâ 66).

İşte bu bakış açısından, Hz. Musa'nın kavmi onu sâhir/büyücü diye isimlendirmişlerdi: وقالوا يا ايها الساحر ادع لنا ربك: *Ey **büyücü**, bizim için Rabbine du'â et, dediler* (43/Zuhruf 49).

2- Şeytana bir nevi yaklaşmakla onun yardımını elde etmek:

هل انبئكم على من تنزل الشياطين تنزل على كل افاك اثيم: *Şeytanların kime indiğini size bildireyim mi? Onlar her günâhkar iftiracıya iner* (26/Şu'arâ 221-222). İşte şu âyet bu anlamdadır: ولكن الشياطين كفروا يعلمون الناس السحر: *Fakat şeytanlar küfre sapmıştı; insanlara **büyüyü** öğretiyorlardı* (2/Bakara 102).

3- Sihrin bu kullanımı da dar görüşlülerin şu iddiasıdır: Sihir; şekil ve karakterleri değiştirebilen; örneğin insanı eşeğe çevirebilen bir eylemdir. Fakat araştırmacılar nezdinde bunun herhangi bir hakikati yoktur. Kimi zaman sihirden güzel konuşma kastedilmektedir. Bunun için "إن من البيان سحرا: *Bir kısım konuşma sihirdir.*"[600] denilmiştir.

Bazen da ince işe sihir denilir. Örneğin doktorlar, "الطبيعة ساحرة: *Tabiat büyücüdür.*" demişlerdir. Ayrıca gıdaya da sihir demişlerdir. Çünkü onun etkisi ince ve hassastır. Allah buyurur ki: بل نحن قوم مسحورون: *Aslında, biz **büyüye çarptırılmış** bir toplumuz* (15/Hicr 15); yani bilgimizden sihirle çevrilmişiz. Şu âyet de bu anlamdadır: قالوا انما انت من المسحرين: *"Sen, iyice **büyülenmişlerdensin**" dediler* (26/Şu'arâ 153).

Bazıları âyeti şöyle yorumlamaktadır: Müşrikler Hz. Salih'in gıdaya muhtaç olduğuna dikkat çekmek için "Sen kendilerine seher/ciğer verilenlerdensin dediler." Tıpkı şu âyet gibi: وقالوا مال هذا الرسول يأكل الطعام: *"Nasıl olur da bu elçi yemek yiyor" dediler* (25/Furkân 7). Ayrıca şu âyette olduğu gibi onun insan olduğuna da dikkat çekmişlerdir: ما انت إلا بشر مثلنا: *Sen de bizim gibi bir insansın* (26/Şu'arâ 154).

Kimisine göre de âyetin anlamı şudur: Sen, kendilerine sihrin veril-

600 Müellifin naklettiği bu söz, Abdullah b. Ömer'den rivâyet edilen bir hadistir. Bkz. *Şerhu z-Zerkânî*, IV, 403; Buhârî, *Tıb*, X. 237.

diği ve onun inceliğiyle getirdiği ve iddia ettiği şeyleri elde eden kişilerdensin. Şu âyetler bu iki anlama da hamledilmiştir: إنْ تتبعون إلا رجلا مسحورا: *Siz **büyülenmiş** bir adamdan başkasına uymuyorsunuz!* (17/İsra 47); فقال له فرْعونُ إنى لأظنك يا موسى مسحورا: *Fir'avn ona: "Ey Mûsâ, ben seni **büyülenmiş** sanıyorum" demişti* (17/İsra 101).

Şu âyetler ise ikinci anlama delâlet etmektedir: إنْ هذا إلا سحْرٌ مبين: *Bu, apaçak bir büyüdür* (34/Sebe' 43); وجاءوا بسحْر عظيم: *ve büyük bir **büyü** sergilediler* (7/A'râf 116); أسحْرٌ هذا ولا يفلحُ الساحرون: ***Büyü** müdür bu? Halbuki **büyücüler**, iflah olmazlar!* (10/Yûnus 77); فجُمع السحرة لميقات يوم معلوم: ***Büyücüler** belli bir günün belirlenen vaktinde bir araya getirildi* (26/Şu'arâ 38); فألقى السحرة سُجدا: *Bunun üzerine **büyücüler** secdeye kapandılar* (20/Tâhâ 70).

سحر ve سُحْرة: Gece sonu karanlığının, gündüz aydınlığıyla karışmasıdır. Bu kelimeler, bu vaktin ismi yapılmıştır. لقيتُه بأعلى السحرين /*Ona her iki seher ucunda rastladım*, denir. مُسْحِر: Sabah vaktinde çıkan kişi; سحُور: Seher vaktinde yenen yemek; تسحّر ise bu yemeği yemektir.

سحق / S-h-k

سحْق: Bir şeyin parçalanmasıdır. Bu kelime parçalanan/çözümlenen ilâç için kullanılır: سحقته فانسحق /*İlacı çözdüm, o da çözüldü*, denir. Yıpranan elbise için de kullanılır: أسحق /*Elbise eskidi/yıprandı*, denir. سحْق: Çürüyen elbiseye denir. Bu anlamda أسحق الضرع, denir; yani sütü kalmadığından dolayı meme yok olup gitti.

اسْحاق/İshak kelimesi de bu anlamdan gelmiş olabilir. Bu durumda bu kelime munsarıf olur. أبعده الله وأسحقه: Yani Allah onu (rahmetinden) uzaklaştırsın ve onu yok etsin. سحقه: Yani, onu çürüttü. Allah buyurur ki: فسُحْقا لأصحاب السعير: *Çılgın alevli cehennemlikler **uzak olsunlar!/yok olsunlar!*** (67/Mülk 11); او تهوى به الرِّيحُ فى مكان سحِيق: ...*veya rüzgâr onu **uzak** bir yere fırlatıp atıyor gibidir* (22/Hac 31). دم منسحق وسحُوق / *Dökülen kan*, istiâre edilmiştir; tıpkı مدْرور /*dağılmış* kelimesi gibi.

سحل / S-h-l

فليلقه اليمُّ بالساحل: *Deniz onu **sahile** bıraksın* (20/Tâhâ 39); yani denizin kıyısına. Bu kelimenin aslı سحل الحَديد /*Demiri eğeledi ve onu soydu*, sözünden gelir. Bazılarına göre, âyette geçen ساحل kelimesinin aslı مسْحُول'dur; ancak همّ ناصِب /*Kendisinden dolayı sıkıntıya girilen keder/üzüntü* sözü gibi *fâil* vezninde gelmiştir.

Kimisi de onun *fâil* vezninde gelmesinin, يسْحل المَاءَ diye tasavvur edilmesinden dolayı olduğunu söyler. Yani kıyı, suyu dağıtmakta ve onu yok etmektedir.

سُحالة: Eğe tozu/talaşı. سحيل ve سُحال: Eşeğin anırması; sanki sesini demir eğelemesine benzetmiştir. مسحل: Yüksek sesli dile denir; sanki ondan eşeğin anırması tasavvur edilmiştir. Bu, şu âyette olduğu gibi, onun sesinin çirkinliği açısından değil, yüksekliği açısındandır: إنّ أنكر الأصوات لصوت الحمير: *Seslerin en çirkini eşeklerin sesidir* (31/Lokmân 19). مسحلتان: Gem demirinin iki ucundaki halkalardır.

سخر / S-h-r

تسخير: Bir şeyi, ait olduğu amaca doğru zorla sevk etmektir: وسخر لكمْ ما في السّماوات وما في الأرض جميعا منه: *Allah, göklerde ve yerde bulunan her şeyi kendinden bir lütuf olarak sizin **hizmetinize verdi*** (45/Câsiye 13); وسخر لكمْ الشمس و القمر دائبين: *Allah, görevlerini aksatmayan güneşi ve ay'ı **hizmetinize verdi*** (14/İbrahim 33); وسخر لكمْ الليْل و النهار: *Allah, geceyi ve gündüzü de **hizmetinize verdi*** (14/İbrahim 33); وسخر لكمْ الفلك: *Allah, gemileri **emrinize verdi*** (14/İbrahim 32); سخرْناها لكمْ لعلكمْ تشكرون: *Allah, o hayvanları sizin **hizmetinize verdi** ki, şükredebilesiniz* (22/Hac 36); سبحان الذي سخر لنا هذا: *Bunu bizim emrimize veren (Allah)ın **şanı yücedir*** (43/Zuhruf 13).

مسخر. İşi hizmete hazır hâle getiren. سُخري: Mağlûp olup da kendi iradesiyle boyun eğen. Bu anlamda Allah buyurur ki: ليتخذ بعضهم بعضا سخريا: *Bir kısmının diğer kısmını **çalıştırması** için* (43/Zuhruf 32).

سخرْتُ منْهُ و استسخرْتُهُ: Onunla alay ettim, onu alaya aldım: إنْ تسخروا منّا فإنّا نسخر منكمْ كما تسخرون: *Siz bizimle **alay** ederseniz, sizin **alay** ettiğiniz gibi biz de sizinle **alay** edeceğiz* (11/Hûd 38). بل عجبت ويسخرون: *Sen hayranlık duyarken onlar **alay** ediyorlar* (37/Sâffât 12).

Alay eden adama; رجل سُخرة, kendisiyle alay edilene ise; رجل سُخْرة denir. Alay edenin fiiline سُخرية ve سخرية denir. فاتخذتمو هم سخريا/سُخريا:[601] *Siz onları alaya **aldınız/boyun eğdirdiniz*** (23/Mü'minûn 110) âyeti hem تسخير / *boyun eğdirme*, hem سخرية /*alay etme* anlamına hamledilmiştir. Diğer bir âyette de Allah buyurur ki: وقالوا ما لنا لا نرى رجالا كنّا نعدُّهُمْ من الاشرار اتّخذناهُمْ سخريا: *"Bize ne oldu ki, (dünyada) kötülerden saydığımız adamları (burada) görmüyoruz?" dediler. Hani onlarla **alay ederdik*** (38/Sâd 62-63). Âyetin ikinci anlamına, daha sonra gelen şu ifâde delâlet etmektedir: وكنتمْ منهم تضحكون: *Siz onlara gülüyordunuz* (23/Mü'minûn 110).

سخط / S-h-t

سخط ve سُخْط: Cezayı gerektiren şiddetli kızgınlıktır: إذا همْ يسخطون: *Hemen **kızarlar*** (9/Tevbe 58). Kızgınlık, Allah'tan olursa azap etme

601 Nâfi', Hamza, Kissâî, Ebû Ca'fer ve Halef sin'in zammiyle, diğerleri ise kesriyle okumuşlardır. Dimyâtî, *İthâf*, s. 321.

anlamına gelir: ذلك بأنهم اتبعوا ما أسخط الله: *Bu böyledir. Çünkü onlar, Allah'ı* ***kızdıran*** *şeylerin peşine düştüler* (47/ Muhammed 28); أن سخط الله عليهم: *Allah, üzerlerine gazap indirmiştir* (5/ Mâide 80); أفمن اتبع رضوان الله كمن باء بسخط من الله ومأواه جهنم: *Allah'ın rızasına uyan kişi Allah'ın* ***gazabına*** *uğrayan ve barınağı cehennem olan kişiyle aynı mıdır?* (3/Âl-i İmran 162).

سد / S-d-d

Kimisine göre, سَد ve سُد kelimelerinin anlamı birdir. Kimisi de سُد doğal olan; سَد ise sonradan yapılan set'e denir. Aslında سد kelimesi, سَدَدْتُه /*önünü kapattım* fiilinin mastarıdır. Allah buyurur ki: فهل نجعل لك خرجا على أن تجعل بيننا وبينهم سدا: *Bizimle onların arasına bir* ***set*** *yapman için sana bir vergi verelim mi?* (18/Kehf 94). Engeller de set'e benzetilmiştir: وجعلنا من بين أيديهم سدا ومن خلفهم سدا: *Önlerinden bir* ***set*** *ve arkalarından bir* ***set*** *çektik* (36/Yâsîn 9). Âyette geçen سَدًا kelimesi سُدًا şeklinde de okunmuştur.[602]

سُدَّة: Kapının üzerinde onu yağmurdan koruyan güneşlik benzeri bir şeydir. Kimi zaman bu kelime, şu sözdeki gibi kapı anlamına da gelir: الفقير الذي لا يفتح له سُدَدُ السُلطان: Sultanın kapılarının kendisine açılmayan fakir. سَدَاد ve سدد kelimeleri istikâmet anlamındadır. سِدَاد ise boşluk ve gediklerin kendisiyle kapatıldığı şeydir. Bu kelime, fakirliğin kendisiyle engellendiği şey için de istiâre edilmiştir.

602 Bu, Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amar, İbn Âmir ve Ş'ube'nin kıraatidir.

سدر / S-d-r

سِدْر: Yiyecek olarak faydası az olan bir ağaçtır. Bundan dolayı Allah buyurur ki: وأثل وشيء من سدر قليل: *Ilgın ve biraz da* ***sedir*** *ağacı* (34/Sebe' 16). Kimi zaman sedir ağacının dikenleri koparılır ve gölge yapılır. Sedir ağacı, başkasına ihtiyaç bırakmayacak kadar bol gölgesinden dolayı, Cennet gölgesi ve nimetleri için şu âyette mesel/örnek olarak sunulmuştur: في سدر مخضود: *(Onlar) dikensiz* ***sedir*** *ağaçları arasında* (56/Vakıa 28). إذ يغشى السدرة ما يغشى: *O vakit kuşatıp sarıyordu* ***Sidre'yi*** *kuşatıp saran* (53/ Necm 16) âyeti, Hz. Muhammed'in ilâhî bağışa ve büyük nimetlere özgü kılındığı bir mekâna işarettir.

Kimisine göre âyette sözü edilen *sidre*, altında Hz. Peygamber'e biat edilen ağaçtır. Yüce Allah, bu ağacın altında mü'minlerin üzerine huzur indirdi. سدر: Gözün şaşa kalmasıdır. سادر: Şaşa kalandır. Kimisine göre, سَدَر شعره ifâdesi, سدل شعره /*saçını sarktı*, sözünün dönüştürülmüş şeklidir.

سدس / S-d-s

سُدُس: Altıda birdir: فلأمه السدس: *Anasının payı* ***altıda birdir*** (4/Nisâ 11). سِدْس: Susuz bırakmakla alâkalıdır [develerin beş gün susuz bırakılıp altıncı günde su içmeye götürülmele-

ridir]. سُدس'in aslı سِدْس'dir. سدسْتُ القَوْمَ: Toplumun altıncısı oldum. اخذت سُدُسَ اموالهم: Mallarının altıda birini aldım. جَاءَ سَادِسًا وساتًا وسادِيًا: Altıncı olarak geldi, şeklindeki farklı formların anlamı birdir.

ولا خمسة الا هو سادسهم: *Beş kişi gizli konuşsa mutlaka **altıncıları** O'dur* (58/Mücâdele 7); ويقولون خمسة سادسهم كلبهم: *"Onlar beş kişiydiler, **altıncıları** köpekleriydi" diyecekler* (18/Kehf 22). لا أفعل كذا سديس عجيس: Bunu asla yapmayacağım. سُنْدُس: Taylasan örtüsüdür. سندس: İnce ipektir, اِستبرق ise kalın ipektir.

سرر / S-r-r

إسْرار: İlân etmenin aksidir: وينفقوا مما رزقناهم سرا وعلانية: *Kendilerine verdiğimiz rızıktan **gizli** ve açık sarfetsinler* (14/İbrahim 31); ويعلم ما تسرون وما تعلنون: *Allah **gizlediğiniz** ve açığa vurduğunuz şeyleri de bilir* (64/Teğâbun 4); واسرّوا قولكم او اجهروا به: *İsterseniz sözünüzü **gizleyin** veya onu açıklayın* (67/Mülk 13).

سارية: Gece yolculuğu yapan topluluğa, hareket eden buluta ve sütuna denir. Söz konusu bu kelime hem somut, hem soyut şeylerle ilgili kullanılır. سِرّ, nefiste gizlenen sözdür: يعلم السرّ واخفى: *Allah **gizliyi** de, gizlinin gizlisini de bilir* (20/Tâhâ 7); أنّ الله يعلم سرّهم ونجواهم: *Allah, onların **sırlarını** ve gizli konuşmalarını bilir* (9/Tevbe 78).

سارّة: Biri diğerine onu gizlemesini öğütledi. تَسَارّ القَوْمُ: Halk kendi aralarında gizli konuştu. واسرّوا الندامة لمّا راوا العذاب: *Azâbı gördükleri zaman, **içlerinde** pişmanlık **duyarlar*** (10/Yûnus 54); yani onu gizlerler. Kimisi de bu âyeti; يا ليتنا نردّ ولا نكذب بايات ربنا: *Keşke geri döndürülseydik de Rabbimizin âyetlerini inkâr etmeseydik* (6/Enâm 27) âyetini delil göstererek şöyle yorumlamaktadır: "Azâbı gördükleri zaman, duydukları pişmanlığı açığa vururlar."

Bu yorum, doğru değildir, çünkü onların gizledikleri pişmanlık, açığa vurdukları şu söze işaret değildir: يا ليتنا نردّ ولا نكذب بآيات ربنا: *Keşke geri döndürülseydik de Rabbimizin âyetlerini inkâr etmeseydik* (6/Enâm 27). اسررت الى فلان حديثا: Falan kişiye gizliden bir söz aktardım. Bu anlamda Allah buyurur ki: وإذ أسرّ النبىّ إلى بعض ازواجه حديثا: *Hani, Peygamber, eşlerinden birine bir sözü **gizlice söylemişti*** (66/Tahrim 3). تسرّون اليهم بالمودة: *Onlara **gizlice** sevgi **besliyorsunuz*** (60/Mümtehine 1); yani onları, kendilerine karşı beslediğiniz gizli sevgiye muttali kılıyorsunuz.

Bu âyet, "Onlara karşı beslediğiniz sevgiyi izhar ediyorsunuz." şeklinde de yorumlanmıştır. Bu doğru bir yorumdur. Çünkü başkasına gizli bir şeyi söylemek, diğerlerinden onu gizlemeyi gerektiriyorsa da kendisine tevdi edilen bu sırrı o kişiye ifşa etmeyi gerektirir. O hâlde أسررت الى فلان /*Falan kişiye bir sır verdim* sözü bir yandan ifşa etmeyi, bir yandan da

gizlemeyi gerektirir. Şu âyet bu anlamdadır: وَأَسْرَرْتُ لَهُمْ إِسْرَارًا: *Onlarla gizli gizli konuştum* (71/Nûh 9).

Gizli yapıldığından dolayı cinsel ilişkiye kinâye yoluyla سِرّ denmektedir. Ayrıca bu kelime hâlis/seçkin olan için de istiâre edilmiştir. هو من سرّ قومه /*O, kavminin hâlis/seçkin olanlarındandır*, denilmektedir. سرّ الوادي وسرارته /*Vadinin en iyi yeri*, sözü de bu anlamdadır. سُرَّة البطن: Kesilen göbeğin geri kalanına denir. Çünkü göbek, karın etiyle gizlenmektedir. سُرّ ve سرر: göbekten kesilene denir.

أسرّة الرّاحة: Avuç içi çizgileri; أسارير الجبهة: Alın hatları. سرار: Ay sonunda ay'ın gizlendiği güne denir. سُرُور: Açığa vurulmayan sevinç. Allah buyurur ki: ولقاهم نضرة وسرورا: *Allah yüzlerine bir aydınlık ve içlerine bir* ***sevinç*** *vermiştir* (76/İnsan 11); تسرّ الناظرين: *Seyredenlere* ***mutluluk verir*** (2/Bakara 69). Yüce Allah'ın cennet ehli hakkında: وينقلب الى اهله مسرورا *Kendi ailesine* ***sevinç*** *içinde dönecektir* (84/İnşikak 9); Cehennem ehli hakkında da; إنّه كان في أهله مسرورا: *Çünkü o, ailesi içinde* ***sevinçliydi*** (84/İnşikak 13) şeklindeki sözü, dünya sevincinin âhiretteki sevincin zıddı olduğuna dikkat çekmektedir.

سرير: Üzerine oturulan döşektir; çünkü bu, nimet sahibi olanlara aittir. Çoğulu أسرّة ve سُرُر şeklinde gelir: مُتكِئين على سُرُر مصفوفة: *Art arda dizilmiş* ***koltuklar*** *üzerinde yaslanmış olarak* (52/Tûr 20); فِيهَا سُرُرٌ مرفوعة: *Orada yükseltilmiş* ***tahtlar*** *vardır* (88/Ğaşiye 13); ولبيوتهم ابوابا وسررا عليها يتكؤون: *Evlerine kapılar ve üzerine yaslanacakları* ***koltuklar*** *yapardık* (43/Zühruf 34).

Şekil olarak olarak *taht*a benzediğinden, ölen kişinin Rabb'ine kavuştuğunda elde edeceği mutluluk temennisinden ve Hz. Peygamber'in "الدّنيا سجن المؤمن: *Dünya mü'minin zindanıdır.*"[603] sözüyle işaret edilen hapisten kurtulduğundan dolayı ölü naaşına da سرير denir.

سرب / S-r-b

سرب: Aşağıya doğru gitmektir; ayrıca meyilli mekâna da denir. Allah buyurur ki: فاتخذ سبيله في البحر سربا: *Balık,* ***aşağıya doğru*** *denizde bir yol tutup gitmişti* (18/Kehf 61). سرب سربًا وسروبا formu, مرّ مرّا ومرورا formu gibidir. انسرب انسرابا formu da böyledir. Ancak fiilin, failden meydana geldiği (etken) tasavvur edildiğinde سرب; fiil, mutavi (edilgen) olarak tasavvur edildiğinde ise انسرب formu kullanılır.

سرب الدّمع: Göz yaşı aktı. انسربت الحية إلى جحرها: Yılan yuvasına girdi. سرب الماء من السّقاء: Su, tulumdan aktı. ماء سرب وسرب: Tulumundan damlayan su. سارب: Hangi yolda olursa olsun, kendi başını alıp giden kişiye denir: ومن هو مستخف بالليل وسارب بالنّهار *Geceleyin gizlenen de, gündüzün görünen de (Allah'ın bilmesi bakımından) birdir* (13/Ra'd 10).

---

603 Müslim, *Zühd* (HN: 2956); Ahmed, *Müsned*, II, 323; İbn Mace, *Sünen*, HN: 4113.

سرب kelimesi, سَارِب'in çoğuludur; tıpkı رَكْب ve راكب gibi. Bu kelime, develerle ilgili bilinmektedir. Nitekim şöyle denir: زُعِرَتْ سَرْبُهُ, yani develeri azaldı, هو امن في سربه; yani o, sürüsü konusunda; bazılarına göre kendi şahsı konusunda; diğer bazılarına göre de; ehli ve kadınları konusunda güvendedir. Burada سرب kinâye yapılmıştır.

Talaktan kinâye olarak da şöyle denir: اذهبى فلا انده سربك. Bu ifâdenin (lafzi) anlamı şudur: Sürüsüyle giden develerini, sana geri getirmem.

سربه: On'dan yirmiye kadar olan at sürüsüne denir.

سَرْبَة: Göğse sarkan saçtır. سَرَاب: Çölde su gibi parlayan şeydir; çünkü göze, hareket ediyormuş gibi görünmektedir.

Hakikati olan şeye/suya شراب denildiği gibi, hakikati olmayana da سراب denir.

Allah buyurur ki: وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ مَاءً: *Küfre sapanlara gelince, onların amelleri çöldeki **serap** gibidir. Susayan onu su sanır* (24/Nûr 39); وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَابًا: *Dağlar yürütülmüş, **bir serap** oluvermiştir* (78/Nebe' 20).

سربل / S-r-b-l

سِرْبَال: Hangi cinsten olursa olsun gömleğe/elbiseye denir: سَرَابِيلُهُمْ مِنْ قَطِرَانٍ: ***Gömlekleri** katrandandır* (14/İbrahim 50); وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ وَسَرَابِيلَ تَقِيكُمْ بَأْسَكُمْ: *Sizin için, sıcaktan koruyacak **elbiselerle** savaşta koruyacak **elbiseler** de yaptı* (16/Nahl 81); yani bir kısmınızı bir kısmınızın şiddetinden koruyacak elbiseler.

سرج / S-r-c

سراج /*Çıra*: Bir fitil ve yağla ışık veren şeydir. Parlayan her şeye de bu isim verilir: وَجَعَلَ الشَّمْسَ سِرَاجًا: *Güneşi de **sirac/lamba** yaptı* (71/Nûh 16); سِرَاجًا وَهَّاجًا: *Parlayan **sirac/lamba*** (78/Nebe' 13); yani güneş.

أَسْرَجْتُ السِّرَاجَ، وَسَرَّجْتُ كذا: Güzellikte onu lamba gibi yaptım. Şair şöyle der:

٢٣٠- وفاحما ومرسنا مسرجا

*230- Simsiyah bir saç ve **lâmba** gibi parlayan bir burun.*[604]

Hayvan semerine, سَرْج; onu yapana ise سَرَّاج denir.

سرح / S-r-h

سَرْح: Meyvesi olan bir ağaçtır. Tekili سَرْحَة şeklinde gelir. سرحت الابل sözünün asıl anlamı şudur: Develere *serh* ağacını yedirdim. Daha sonra bu söz, hayvanları her türlü otlatmaya götürmek için kullanılır oldu. Allah buyurur ki: وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ: *Akşamları getirir, **sabahları götürürken** onlarda sizin için bir güzellik vardır* (16/Nahl 6).

604 Accâc'a ait olan bu şiir için bkz. *Divânu'l-Accâc*, s. 361; İbn Fâris, *Mücmel*, II, 294; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (سرج) mad.

سارح Çoban. سرح kelimesi, شرب gibi çoğuldur.

تسريح boşanma ile ilgili bir kelimedir: الطلاق مرتان فامساك بمعروف او تسريح باحسان: *Boşama iki kezdir. Bunun ardından da ya iyilikle tutmak ya da güzelce **serbest bırakmak** gerekir* (2/Bakara 229). وسرحوهن سراحا جميلا: *Onları güzellikle **serbest bırakın*** (33/Ahzab 49) âyeti, تسريح الإبل /*develerin otlamaya bırakılması* sözünden istiâre edilmiştir; tıpkı *talak*'ın/boşanmanın اطلاق الابل / *develerin salıverilmesi* sözünden istiâre edildiği gibi.

Bu kelime geçip gitmek anlamına da gelir: ناقة سرح Yürüyüşünde rahat olan deve demektir. منسرح: Bir şiir vezni olup yukarıdaki ifâdeden istiâre edilmiştir.

سرد / S-r-d

سَرْد: Pürüzlü ve kaba olan şeyleri dokumaktır; zırh ve deriyi dokumak gibi. Bu kelime istiâre yoluyla, demiri şekillendirmek/dizayn etmek için de kullanılır: ان اعمل سابغات وقدر فى السرد: *Geniş zırhlar yap, **dokumasını** ölçülü yap* (34/Sebe' 11). Bu kökten سرد, زرْد, سراد. زراد formları gelir, tıpkı سراط. صراط. زراط formları gibi. مسرد Matkaptır.

سردق / S-r-d-k

سرادق /*Çadır*: Arapça'ya giren Farsça bir kelimedir. Arap dilinde, üçüncü harfi elif olup sonrasında da iki harfin geldiği tekil bir isim yoktur. Allah buyurur ki: انا اعتدنا للظالمين نارًا احاط بهم سرادقها: *Biz, zalimler için öyle bir ateş hazırladık ki, **çadırı/ duvarı** onları çepeçevre kuşatmıştır* (18/Kehf 29). بيت مسردق: Çadır şeklinde yapılan ev.

سرط / S-r-t

سراط: Kolay yol. Bu kelimenin aslı şu sözden gelir: سرطت الطعام وزردته: Yemeği yuttum. Gideninin, kendisini yuttuğu veya kendisinin gidenini yuttuğu tasavvur edilerek yola سراط denmiştir. Görmez misin ki, قتل أرْضا عالمُها /*Bir yeri, âlimi öldürdü*; قتلت ارْض جاهلها /*Bir yer, cahilini öldürdü*, denmiştir. Ebû Temâm bu her iki bakış açısına göre şöyle der:

رعته الفيافى بعدما كان حقبة رعاها وماء
٢٣١- المزن ينهل ساكبه

231- Uzun bir zaman kendisi çölleri koruduktan sonra çöller onu korudu.

Ve yağmur suyu, kendisini akıtanı doyurur.[605]

Aynı şekilde, sâlikinin/yolcusunun kendisini yuttuğu varsayımıyla yola لقم ve ملتقم /*lokma* denmektedir.

سرع / S-r-a

سرعة: Yavaş davranmanın zıddıdır. Hem cisimler, hem fiiller

605 *Divânu Ebî Temâm*, s. 48.

için kullanılır. Bu kökten سرع، فهو سريعٌ، وأسرع فهو مُسْرِعٌ formları kullanılır. أسرعوا –Onların develeri hızlandı. Tıpkı أبلدوا formu gibidir. Ayrıca bu kökten سارعوا ve تسارعوا /koşuştular, formları da gelir: وسارعوا الى مغفرة من ربكم: *Koşuşun Rabbinizden bir bağışlanmaya* (3/Âl-i İmran 133); ويسارعون في الخيرات: *Hayırlı işlere **koşuşurlar*** (3/Âl-i İmran 114); يوم تشقق الأرض عنهم سراعا: *O gün yer, onların üzerinden **süratle** yarılıp açılır* (50/Kaf 44); يوم يخرجون من الأجداث سراعا: *Kabirlerden **çabuk** çıkacakları gün* (70/Meâric 43).

سَرعان القوم: Toplumun hızlı öncüleri. سَرُعَ fiilinden سرعان ذا إهالة / *Ne de çabuk yağı aktı!* denmiştir; tıpkı وشك'den وشكان ve عَجُلَ'den عجلان geldiği gibi. إن الله سريع الحساب: *Allah gerçekten hesabı **çok çabuk** görür* (5/Mâide 4); إن ربك سريع العقاب: *Doğrusu Rabbin, cezâsı **çabuk olandır*** (6/En'âm 165) âyetleri, şu âyete dikkat çekmektedir: إنما أمره إذا أراد شيئا أن يقول له كن فيكون: *Allah bir şeyi dilediği zaman, ona sadece "Ol!" der, o da hemen oluverir* (36/Yâsîn 82).

سرف / S-r-f

سرف: Her ne kadar *infak/harcama* konusunda daha meşhur ise de, insanın yaptığı herhangi bir işte haddi aşmaya denir. Allah buyurur ki: والذين اذا انفقوا لم يسرفوا ولم يقتروا: *Onlar, harcadıkları zaman ne **israf** ederler ne de eli sıkı davranırlar* (25/Furkân 67); ولا تأكلوها اسرافا وبدارا: ***İsraf** ile tez elden yetimlerin mallarını yemeğe kalkmayın* (4/Nisâ 6).

İsraf kimi zaman miktar, kimi zaman da keyfiyet/nitelik ile belirlenir. Bundan dolayı Süfyân şöyle demiştir: Allah için yapmadığın infak, az da olsa israftır.[606] Allah buyurur ki: ولا تسرفوا انه لا يحب المسرفين: ***İsraf** etmeyin; çünkü Allah, **israf** edenleri sevmez* (6/En'âm 141); وان المسرفين هم اصحاب النار: ***Müsrifler**, işte onlar ateş halkıdır* (40/Mü'min 43); yani işlerinde haddi aşanlar. إن الله لا يهدي من هو مسرف كذاب: *Kuşkusuz, Allah, **haddi aşan** yalancıları doğruya ulaştırmaz* (40/Mü'min 28).

Lut kavmi, aşağıdaki âyette belirtilen ekilmeye özgü tarlaya "tohum" bırakmadıkları için müsrif diye isimlendirilmişlerdir:[607] نساؤكم حرث لكم فأتوا حرثكم أنى شئتم: *Kadınlar sizin tarlanızdır. O hâlde tarlanıza dilediğiniz şekilde varın* (2/Bakara 223).

يا عبادي الذين أسرفوا على انفسهم: *Ey nefislerine karşı **aşırı giden** kullarım* (39/Zümer 53) âyeti, hem malda hem malın dışındaki israfı içermektedir. Kısasla ilgili; فلا يسرف في القتل: *Öldürmede **aşırı gitmesin*** (17/İsra 33) âyetindeki israf, maktul velisinin, katilden başkasını öldürmesidir. Bu da, câhiliye dönemi insanlarının yaptıkları gibi, ya katili değil de ondan

606 Bkz. Feyrûzâbâdî, *Besâir*, III, 216.
607 Bkz. 8/A'râf 80-81.

daha değerli birini öldürmek ya da katili öldürmekle yetinmeyip başkasını da öldürmek şeklinde olur.

Arapların şu sözü de bu anlamdadır: سرت بكم فسرفتكم Yani size uğradım, fakat sizi görmezden geldim- zira aşılmaması gereken şeyi aştığı için görmezlikten gelmiştir-. İşte bundan dolayı سرفتكم sözü, جهلتكم /*sizi görmezden geldim*, şeklinde yorumlanmıştır.

سُرفة: Yaprak yiyen bir kurtçuktur; o, israf yaptığı düşünüldüğünden dolayı bu ismi almıştır. سُرِفت الشجرة فهي مسروفة /*Ağaç israf edildi*, denilmektedir.

سرق / S-r-k

سرقة: Birinin, hakkı olmayan bir şeyi gizli olarak almasıdır; şeriatta ise, belli bir yerden belli bir meblağın alınması anlamında kullanılır olmuştur. Allah buyurur ki: والسّارق والسّارقة: ***Hırsızlık eden erkek ve hırsızlık eden kadın*** (5/Mâide 38); قالوا إن يسْرق فقدْ سرق أخٌ له من قبْل: *Dediler ki: "Eğer o **çalmışsa**, bundan önce bir kardeşi de **çalmıştı**."* (12/Yûsuf 77); أيّتها العيرُ إنّكمْ لسارقون: *Ey kafile, sizler gerçekten **hırsızsınız*** (12/Yûsuf 70); إنّ ابنك سرق: *Senin oğlun gerçekten **hırsızlık etti*** (12/Yûsuf 81).

Biri, gizliden bir söz dinlediğinde; اسْترق السّمْع /*Kulak hırsızlığı yaptı* denir. Allah buyurur ki: إلا من استرق السّمْع: *Kulak **hırsızlığı** yapan olursa/ **Gizliden dinlemeye** çalışan olursa* (15/Hicr 18). سرق ve سرقه, kelimeleri aynı olup ipek anlamındadır.

سرمد / S-r-m-d

سرْمد; Sürekli: قلْ أرأيْتمْ إنْ جعل اللّه عليْكمْ اللّيْل سرْمدا: *De ki: Düşündünüz mü hiç, eğer Allah üzerinizde geceyi **aralıksız** devam ettirse* (28/Kasas 71); قلْ أرأيْتمْ إنْ جعل اللّه عليْكمْ النّهار سرْمدا: *De ki: Düşündünüz mü hiç, eğer Allah üzerinizde gündüzü **aralıksız** devam ettirse* (28/Kasas 72).

سرى / S-r-y

سُرى: Gece yürüyüşü. Bu kökten سَرَى ve أسْرى fiil formları gelir: فأسْر بأهلك: ***Geceleyin** ailenle birlikte **yola çık*** (11/Hûd 81); سُبْحان الّذي أسْرى بعبْده ليْلا من المسْجد الحرام إلى المسْجد الأقْصى الّذي باركْنا حوْله: *Bir gece, kulu Muhammedi, Mescid-i Haramdan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksaya **götüren** O zatın şanı ne yücedir!* (17/İsra 1). Bazıları; أسْرى fiilinin سَرى سُرى kökünden değil, geniş yer anlamındaki سراة kökünden geldiğini ve aslının vav'lı olduğunu söylemektedir. Nitekim şair de şöyle demiştir:

٢٣٢- بسرو حمير أبوال البغال به

*232- Katırların sidiği Himyer'in **geniş arazisinde**.*[608]

Buna göre أسرى, tıpkı; أجبل ve أتْهم fiil formları gibi olur. سُبْحان الّذى أسْرى بعبْده: *Kulunu **götüren** O Zatın şanı ne yücedir!* (17/İsra 1); yani, onu yüksek bir yere götüren. سراة كل

---

608 İbn Mukbil'e ait bu şiir için bkz. *Divânu İbn Mukbil*, s. 316.

شَئ: Her şeyin en yükseği. سراةُ النَّهار ifâdesi de bu anlamdadır; yani güneşin yükselişi. قَدْ جعل ربّك تحتك سريًا: *Rabbin alt tarafında bir **seriyy** var etti* (19/Meryem 24); yani, akan bir nehir var etti.[609]

Kimisi de bu kelimenin yükseklik anlamındaki سرْو'den geldiğini söylemektedir. رجل سري /*Şerefli adam*, denir. Bu görüşe göre, âyette geçen (سريًا) kelimesi, Hz. İsa'ya ve Yüce Allah'ın ona ait kıldığı yüce makama işaret etmektedir. سروت الثوب عني /*Elbiseyi üzerimden çıkardım*, denir.

سروْتُ الْجلَّ عن الْفرس: Atın üstünden bezi çıkardım. Bu anlamdan; رجُل سريّ denir; sanki o, elbisesini çıkarmıştır. Bu kelime متدثر, متزمل ve زميل kelimelerinin zıddıdır. وأسروه بضاعة: *Onu ticaret için **sakladılar*** (12/Yûsuf 19). Yani kendi içlerinde, onun satışından bir mal elde edeceklerini tahmin ettiler. سارية Gece yolculuğa çıkan topluluk, seyreden bulut ve sütun anlamlarına gelir.

سطح / S-t-h

سطح Evin üstüdür. سطحْتُ الْبيت: Eve dam yaptım. سطحْتُ المكان: Yeri dam gibi dümdüz yaptım: وإلى الأرض كيف سطحت *(Bakmıyorlar mı) yere, nasıl **yayılıp döşenmiş**?* (88/Ğâşiye 20). انسطح الرَّجُل: Adam sırtüstü uzandı. Kâhine سطح denmesi, bir deri parçasını serdiğinden dolayıdır. مسطح: Çadıra kendisiyle çatı yapılan direktir. سطحْتُ الثريدة في القصعة. Tiriti tasta yaydım.

سطر / S-t-r

سطر ve سطَر: Yazılan yazıdan, dikilen ağaçtan ve ayakta duran insanlardan oluşan saf. سطر فلانٌ كذا: Falan kişi şunu satır satır yazdı. Allah buyurur ki: ن والقلم وما يسطرون: *Nûn! Yemin olsun kaleme ve **satır satır yazdıklarına*** (68/Kalem 1); والطور وكتاب مسطور: *Andolsun Tûr'a **Satır satır yazılmış** Kitaba* (52/Tûr 1-2); yani sağlam korunmuş Kitab'a. سطر'ın çoğulu أسْطر, سطور ve أسْطار şeklinde gelir. Şair şöyle der:

إنّي وأسطار سطرن سطرًا [لقائل يا نصر نصر نصرًا]-٢٣٣

*233- **Yazılmış satırların** hakkı için ben, [ey Nasır! ey Nasır! yardım et diyorum.]*[610]

Müberred'e göre; أساطير الأوّلين: *Eskilerin **esâtırı*** (6/En'âm 25) âyetinde geçen أساطير kelimesi, أسطورة kelimesinin çoğuludur; tıpkı أرجوحة - أراجيح, أثفية-أثافي, أحدوثة-أحاديث gibi. وإذا قيل لهم ماذا أنزل ربُّكم قالوا أساطيرُ الأولين: *Kendilerine "Rabbiniz ne indirdi" diye sorulduğunda "Bunlar eskilerin **masallarıdır**" dediler* (16/Nahl 24). Yani onların iddialarına göre, vahiy olduğu söylenen şeyin Allah adına yazılan yalan ve iftiralardır. Şu âyet

609 Bkz. et-Taberî, Tefsir, XVI, 69.

610 Bkz. *Divânu Raube*, s. 174; *Şevâhidu Sibeveyh*, I, 304.

de bu anlamdadır: وقالوا أساطير الأولين اكتتبها فهي تملى عليه بكرة وأصيلا: *Kur'ân öncekilerin **masallarıdır;** başkalarına yazdırıp sabah akşam kendisine okunmaktadır dediler* (25/Furkân 5). فذكر إنما أنت مذكر لست عليهم بمصيطر: *Öğüt ver, çünkü sen; ancak bir öğütçüsün. Onların üzerine **zor kullanıcı** değilsin* (88/Gaşiye 21-22); أم هم المصيطرون: *Yoksa her şeye **hakim** olan kendileri midir?* (52/Tûr 37). سَيْطَرَ فلانٌ على كذا ve سَيْطَرَ عليه ifâdeleri, birinin bir şeyin üzerine dimdik durmasıdır. Buna göre Yüce Allah yukarıdaki âyette şunu demiş oluyor: لست عليهم بقائم وحافظ: *Sen onların üzerine hükümran ve onları koruyucu değilsin.*

Bu âyetlerde المسيطر'in kullanımı, أفمن هو قائم على كل نفس بما كسبت: *Bütün kazandıklarıyla her bir nefsin üzerinde böylesine hükümran olan başka kim vardır?* (13/Ra'd 33) âyetteki قائم'in ve وما أنا عليكم بحفيظ: *Ben sizin başınızda zorlayıcı/hafiz değilim* (6/En'âm 104) âyetindeki حفيظ'in kullanımı gibidir.

Bazıları bu âyeti, لست عليهم بحفيظ */Sen onların yaptıklarını kaydedici değilsin*, şeklinde yorumlamaktadırlar. Buna göre لمسيطر kelimesi, ورسلنا لديهم يكتبون: *Yanlarındaki elçilerimiz yazmaktadırlar* (43/Zuhruf 80) âyetindeki كتب ile aynı anlamda olur. Âyette sözü edilen *yazı*, şu âyette zikredilendir: ألم تعلم أن الله يعلم ما في السماء والأرض إن ذلك في كتاب إن ذلك على الله يسير: *Allah'ın gökte ve yerde bulunan her şeyi bildiğini bilmiyor musun? Bunların hepsi (O'nun katındaki) bir kitapta kayıtlıdır. Bu, Allah için kolay bir iştir* (22/Hac 70).

سطا / S-t-v

سطوة: El kaldırarak saldırmaktır. سطا به: Ona saldırdı. Şu âyet bu anlamdadır: يكادون يسطون بالذين يتلون عليهم آياتنا: *Neredeyse kendilerine âyetlerimizi okuyanlara **saldıracaklar*** (22/Hac 72). Bu kelimenin aslı, سطا الفرس على الرمكة يسطو */At, kısrağın üzerine atladı*, sözünden gelmektedir. Bu söz, erkek atın arka ayakları üzerine kalkarak coşkunluktan veya ilişki kurmak için ön ayaklarını kısrağın üstüne attığında söylenir. سطا الراعي: Çoban, yavruyu annesinin karnından ölü olarak çıkardı. سطوة, طغو gibi su için istiâre edilir. سطا الماء و طغى */Su taştı*, denir.

سعد / S-a-d

سعد ve سعادة: Hayırlı işler yapma konusunda insanlara yapılan ilâhî yardımlardır. Bunun zıddı شقاوة / *bedbahtlık* kelimesidir. Bu kökten şöyle denir: سعد */Mutlu oldu*; أسعده الله */Allah onu mutlu etti/etsin*; رجل سعيد */Mutlu adam*; قوم سعداء */Mutlu toplum*. Mutlulukların en büyüğü cennettir. Bunun için Allah buyurur ki: وأما الذين سعدوا ففي الجنة: ***Mutluluğa** erdirilenlere gelince, onlar cennettedirler* (11/Hûd 108); فمنهم شقي وسعيد: *Onların bir kısmı bahtsız, bir kısmı **mutludur*** (11/Hûd 108).

مُسَاعَدة: Mutluluğun zannedildiği konuda yardım etmektir. Hz. Peygamber'in; "لَبَّيْكَ وسعديك"[611] sözü şu anlama gelir: Allah seni mutluluklar üzerine mutlu etsin veya Allah size yardım üzerine yardım etsin. Fakat birinci anlam daha uygundur. إسْعاد, özellikle ağlama(ya yardımcı olmak) anlamında kullanılır. قد استسعدته فأسعدني: Ondan yardım istedim o da bana yardım etti.

ساعد: Sağladığı yardım düşünülerek belli organ [el ile dirsek arasındaki kol kısmı]nın adı olmuştur. Kuşun iki kanadına eller denildiği gibi, ساعدان / kollar da denilmektedir. سعدان: Sütü artıran bir bitkidir. Bunun için şöyle denmiştir: مرعى ولا كالسعدان: Bu da bir otlaktır, fakat sa'dân gibi değildir.[612] سعدانة: Güvercin, bağcık düğümü ve devenin boğaz altında sarkan et parçası anlamlarına gelir. سعد: Bilinen bir yıldızlar takımıdır.

سعر / S-a-r

سَعْر: Ateşin alevlenmesidir. وقد سعرتها وسعّرتها وأسعرتها: Ateşi alevlendirdim. مسعر: Kedisiyle ateşin alevlendiği odundur. استعر الحرب: Savaş kızıştı/yayıldı. استعر اللصوص: Hırsızlar tutuştular/tutuşmuşçasına hareket ettiler. Bu kelime tıpkı اشتعل gibidir. ناقة مسعورة /*Dinç ve çevik deve*; tıpkı موقدة ve مهيجة gibidir.

سُعار: Ateşin hararetidir. سعر الرجل: Adama sıcak vurdu/sıcağa maruz kaldı. Allah buyurur ki: وسيصلون سعيرا: ***Yakıcı bir ateşe** gireceklerdir* (4/Nisâ 10); وإذا الجحيم سعّرت: *Cehennem **kızıştırıldığında*** (81/Tekvir 12). Âyette geçen سُعِّرت kelimesi şeddesiz de okunmuştur.[613]

عذاب السعير: ***Yakıcı ateş** azabı* (67/Mülk 5). Âyetteki سعير kelimesi, *mef'ûl* anlamında *fe'il* veznindedir. إنَّ المجرمين في ضلال وسعر: *Suçlular bir sapıklık ve **çılgınlık** içindedir* (54/Kamer 47) سعر: Ateşin alevlenmesine benzetilerek piyasa fiyatı için kullanılmıştır.

سعى / S-a-y

سَعْي: Hızlı yürümektir; koşmanın bir alt derecesidir. Bu kelime ister hayır, ister şer olsun bir konuda gayret sarfetmek için de kullanılır. Allah buyurur ki: وسعى في خرابها: *Onların harâb olmasına **çalışan*** (2/Bakara 114); نورهم يسعى بين أيديهم: *Onların nuru, önlerinden **koşar*** (66/Tahrim 8); ويسعون في الأرض فسادا: *Yeryüzünde bozgunculuk yapmaya **çalışırlar*** (5Mâide 64); وإذا تولى سعى في الأرض ليفسد فيها: *Dönüp gitti mi/İş başına geçti mi yeryüzünde bozgunculuk*

---

611 Müslim, (HN: 1184); İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, III, 409-410.

612 Bu deyim, iyi olup da fazla iyi olmayan şeyler için darb-i mesel olmuştur. Aslında bu deyim, ikinci bir adamla evlenen bir kadın tarafından, eski kocasına göre yeni kocasının nasıl olduğunun sorulması üzerine söylenmiştir. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (سعد) mad.

613 Şeddesiz okuyanlar: İbn Kesîr, Hişam, Ebû Amr, Hamza, Kissâî, Halef, Şu'be.

*yapmaya **çalışır*** (2/Bakara 205); وان ليس للانسان الا ما سعى وان سعيه سوف يرى: *İnsana **çalışmasından** başka bir şey yoktur. Ve **çalışması** da yakında görülecektir* (53/Necm 39-40).

ان سعيكم لشتى: *Sizin **çabalarınız** çeşit çeşittir* (92/Leyl 4); ومن أراد الاخرة وسعى لها سعيها وهو مؤمن فاولئك كان سعيهم مشكورا: *Kim âhireti ister ve inanarak ona yaraşır biçimde **çalışırsa**, öylelerinin **çalışmalarının** karşılığı verilir* (17/İsra 19); فمن يعمل من الصالحات وهو مؤمن فلا كفران لسعيه: *İnanarak iyi işlerde bulunanların **çalışmaları**, inkâr edilmez/boşa gitmeyecektir* (21/Enbiyâ 94). سعى, daha çok övülmeye değer fiillerde kullanılır. Şair şöyle der:

ان أجز علقمة بن سعد سعيه لا أجزه ببلاء
٢٣٤- يوم واحد

*234- Eğer Alkame b. Sa'd'in **çabasına** karşılık verirsem;*

Sadece tek bir günün sınamasıyla karşılık vermem.[614]

فلمّا بلغ معه السّعي: *Onunla birlikte **çaba gösterme çağına** erişince* (37/Sâffât 102); yani elde etmeye çalıştığı şeye kavuştuğunda. سعى, özellikle Safa ve Merve arasındaki yürüme anlamında; سعاية, ise dedikodu, sadaka/zekât alma ve kölenin özgürlüğe kavuşması için elde ettiği kazanç anlamında kullanılır.

مُسَاعاة, kötü işler işleme, مسعاة ise iyi işleri elde etme anlamına tahsis edilmiştir. والّذين سعوا في اياتنا مُعاجزين: *Âyetlerimiz hakkında bizi âciz bırakmaya **çalışanlar*** (34/Sebe' 5) yani indirdiğimiz âyetler konusunda acizliğimizi ortaya koymaya çalışanlar.

سغب / S-ğ-b

اوْ إطعامٌ في يوْمٍ ذي مسغبة: *Yahut **açlık** gününde doyurmaktır* (90/Beled 14). Âyette geçen مسغبة kelimesi, yorgunlukla birlikte açlık anlamına gelen سغب'den gelmektedir. Söz konusu bu kelime yorgunlukla birlikte susuzluk için de kullanılır. Bu kökten سغب يسغب سغبا وسغوبا formu kullanılır. İsm-i fâil ساغب, sıfatu'l-müşebbihe tıpkı عطشان gibi سغبان gelir.

سفر / S-f-r

سفر: Örtüyü kaldırmaktır. Bu kelime sadece maddî keşif anlamına gelir. Örneğin; سَفر العمامة عن الرّأس: Sarığı başın üzerinden kaldırdı; سفر الخمار عن الوجه: Başörtüyü yüzün üzerinden çıkardı. سفر البيْت: Evin, *misfer*; yani süpürgeyle süpürülmesidir. Bu da evi *sefir*'den; yani topraktan temizlemektir.

اسْفار, renkle alâkalı kullanılır: والصّبْح اذا اسفر: *Andolsun **ağaran** sabaha* (74/Müddessir 34); yani rengi aydınlanan sabaha. وُجوهٌ يومئذ مسفرة: *O gün bir takim yüzler **aydınlıktır*** (80/Abese 38). اسْفرُوا بالصّبح توجرُوا: *Sabah namazını gün **ağarırken** kılınız;*

614Fedekî b. A'bed'e ait olan bu şiir için bkz. Câhız, *el-Beyân ve t-Tebyîn*, III, 233.

mükafatlanırsınız."[615] Bu söz, "İçine girdim" anlamındaki أَسْفَرْتُ'den gelmektedir. Tıpkı أَصْبَحْتُ /*sabah vaktine girdim* gibi.

سفر الرَّجُلُ /*Adam sefere çıktı*, فهو سافِرٌ /*o, yolcudur*. سافَرَ fiili, insanın mekândan, mekânın da insandan yola çıktığı itibarıyla müfâale/müşareke anlamına özgü kılınmıştır. Sefer yemeği ve bu yemeğin içine konulduğu kab anlamında olan سُفْرَة kelimesi, سفر kökünden türemiştir. Allah buyurur ki: وإن كنتم مرضى أو على سفر: *Eğer hastalanırsanız yahut* ***yolculuk*** *hâlinde bulunursanız* (4/Nisâ 43). سِفر: Gerçekleri açıklayan kitaptır. Çoğulu أسْفار şeklinde gelir: كمثل الحمار يحمل أسْفارا: ***Kitaplar*** *taşıyan eşeğin durumu gibidir* (62/Cuma 5).

Bu âyette özellikle أسْفار kelimesinin kullanılması şuna dikkat çekmek içindir: Her ne kadar Tevrat, verdiği bilgileri ispatlıyorsa da, cahil kişi neredeyse onları algılamaktan, tıpkı onu taşıyan eşek gibi uzaktır.

بأيدي سفرة كِرام بررة: ***Seferenin*** *ellerinde Değerli ve güvenilir seferenin* (80/Abese 15-16) âyetindeki سَفَرَة'den kasıt, şu âyette nitelenen meleklerdir: كِراما كاتبين: *Değerli yazıcılar* (82/İnfitar 11). سفرة, سَافِر'in çoğuludur, كاتب ve كتبة gibi. سفير: Toplumlar arasındaki yabancılığı/soğukluğu ortadan kaldıran elçidir.

سَفِير, *fâil* anlamında *fe'îl* vezninde dir. سفارة, elçiliktir. Elçi, melekler ve kitaplar, toplumun bilmediklerini onlara açıklama konusunda eşittirler. Ayrıca سفير, *mef'ûl* anlamında süpürülen şey için de kullanılır.

٢٣٥- وما السِّفارُ قُبِّحَ السِّفار

*235- **Sifar** de nedir; çirkin olası **sifar**!*[616]

Bazılarına göre şiirde geçen سِفار kelimesi, devenin burnuna geçirilen bir demir parçasıdır. Eğer bu hususta bu beytin dışında başka bir delil yoksa söz konusu kelimenin سفرت fiilinin mastarı olma ihtimali vardır.

سفع / S-f-a

سفع: Atın alnındaki siyah perçeminden alıp onu çekmektir: لنسْفعا بالناصية: *Onu perçeminden* ***tutup sürükleriz*** (96/Alak 15). Siyah olması itibarıyla sacayağına سُفْع denmiştir.

Çok fazla hiddetlenen kişinin yüzünde beliren duman renginden dolayı da, به سُفْعَة غضب /*Onda kızgınlık siyahlığı vardır*, denir. Renginin siyaha meylinden dolayı, şahine أسْفع denmektedir. امْرأة سفعاء اللَّوْن: Rengi siyah kadın.

سفك / S-f-k

سفك: Kan dökmektir: ويسْفك الدِّمَاءَ: ***Kan döker*** (2/Bakara 30). Aynı şekilde bu kelime, eritilen cevher ve gözyaşı için de kullanılır.

615Müellifin naklettiği bu söz bir hadistir. Bkz. Ahmed, *Müsned*, III, 465; İbn Mace, *Sünen*, HN: 262; Nesâî, *Sünen*, I, 272.

616Bkz. *Makayusu l-Luğa*, (سفر) mad.; İbn Fâris, *Mücmel*, II, 465.

سفل / S-f-l

سُفْل: Yüksekliğin zıddıdır. سفل /İndi; فهو سافل /o, alttadır: فجعلنا عاليها سافلها: *O kentin üstünü* ***altına*** *getirdik* (15/Hicr 74). أسْفل kelimesi, أعلى /*daha yüksek*'in zıddıdır: والرَّكب أسْفل منكمْ: *Kervan da sizden* ***daha aşağıda*** *idi* (8/Enfâl 42). سفل: Aşağıda oldu: ثُمَّ رددناه أسفل سافلين: *Sonra onu* ***aşağıların aşağısına*** *çevirdik* (95/Tin 5); وجعل كلمة الذين كفروا السُّفلى: *Allah, inanmayanların sözünü* ***alçalttı*** (9/Tevbe 40).

Şu âyette أسْفل kelimesi, فوق karşıtı olarak kullanılmıştır: إذ جاؤوكمْ مِن فوقكم ومِن أسفل منكمْ: ***Üstünüzden*** *ve* ***altınızdan*** *size saldırmışlardı* (33/Ahzâb 10). سُفالة الرِّيح: Rüzgârın estiği yerdir; علاوة bunun zıddıdır. السَّفلة من الناس: Bayağı insanlar. Bu kelime tıpkı دون gibidir. أمرهم في سفال: Onlar seviyesiz/bayağı işler yaparlar.

سفن / S-f-n

سفن: Bir şeyin dış yüzeyini törpülemektir. Örneğin; سفن العود: Tahtayı rendeledi; سفن الجلد: Deriyi zımparaladı; سفن الرِّيحُ التراب عن الأرض: Rüzgâr toprağı yerden sildi. Şair şöyle der:

٢٣٦- وجاء خفيًا يسفن الأرض صدره

236- Gizli geldi, göğsü toprağı ***silerek****...*[617]

سفن: Tıpkı نقض gibi törpülenen şeye denir. Bu kelime özelde, kılıç kabzasının derisi ve onu sıyıran demir için kullanılır. Suyu sıyırıp geçtiğinden gemiye سفينة denir: أمَّا السَّفينة: ***Gemiye*** *gelince* (18/Kehf 79). Sonra, gemiye benzetilerek rahat binilen her şeye *sefine* denmiştir.

سفه / S-f-h

سفه: Beden hafifliğidir. Bu anlamdan, زمامٌ سفيه /*Çokça sallanan yular*, denmiştir. ثوبٌ سفيه: Dokuması kötü elbise. Bu kelime, akıl eksikliğinden dolayı kişinin hafifliği ve din-dünya işleri konusunda kullanılır:

ومن يرغب عن ملة إبراهيم الا من سفه نفسه *Aklını* ***yitirenden*** *başka, kim İbrâhim dininden yüz çevirir?* (2/Bakara 130). Bunun aslı, سفهت نفسه dür. Sonra fiil failden sarfedildi; tıpkı بطرت معيشتها: *Refah içinde şımarmış kentler* (28/Kasas 58) âyetinde olduğu gibi. Dünyevî sefeh örneği: ولا تؤتوا السُّفهاء أموالكمْ: *Mallarınızı* ***aklı ermezlere*** *vermeyin* (4/Nisâ 5). Uhrevî sefeh örneği: وأنه كان يقول سفيهنا على الله شططا *Doğrusu bizim* ***beyinsiz*** *olanımız Allah hakkında saçma şeyler söylüyormuş* (72/Cin 4). Bu, din ile ilgili sefehtir.

وإذا قيل لهم آمنوا كما آمن النَّاس قالوا أنؤمن كما آمن السُّفهاء ألا إنهم هم السُّفهاء ولكن لا يعلمون *Onlara; insanların inandıkları gibi siz de inanın, denilince; o* ***beyinsizlerin*** *inandığı gibi mi biz de inanacağız? Derler. İyi bilin ki asıl* ***beyinsizler*** *kendileridir, fakat bilmezler* (2/Bakara 13) âyeti, mü'minleri

---

617İmruu'l-Kays'e ait olan bu şiir için bakz. *Divânu İmruu'l-Kays*, s. 138; İbn Fâris, *Mücmel*, II, 463:

sefih diye isimlendiren münafıkların, aslında kendilerinin sefih olduğuna dikkat çekmektedir. Şu âyet de bu anlamdadır: سيقول السفهاء من الناس ما ولاهم عن قبلتهم التي كانوا عليها: *İnsanlardan bazı **beyinsizler**: "Onları, üzerinde bulundukları kıbleden çeviren nedir?" diyecekler* (2/Bakara 142).

سقر / S-k-r

Bu kelime سقرته الشمس /*Güneş onu yaktı* sözünden gelmekte ve صقرته şeklinde de telâffuz edilmektedir; yani güneş onu yaktı ve eritti. سقر, cehenneme özel isim yapılmıştır: ما سلككم في سقر: *Nedir sizi **Sekar'a (cehenneme)** sokan?* (74/Müddessir 42); ذوقوا مس سقر: ***Sekar'ın (cehennemin)** elemini tadın!* (54/Kamer 48). سقر kelimesi, kök itibarıyla yakma anlamını içerdiğinden dolayı Yüce Allah; وما أدراك ما سقر لا تبقي ولا تذر لواحة للبشر: ***Sakar** nedir, sen bilir misin? Geride hiçbir şey bırakmaz, ondan hiçbir şey kurtulmaz. İnsanın derisini kavurur* (74/Müddessir 27-29) âyetleriyle cehennem ateşinin, bildiğimiz dünyevî ateşten farklı özelliklere sahip olduğuna dikkat çekmektedir.

سقط / S-k-t

سقوط: Bir şeyin düşmesidir. Bu da bir şeyin yüksek bir yerden alçak bir yere düşmesiyle olur; insanın damdan düşmesi ve yaşlılıktan dolayı dik bedenin eğilmesi gibi. Allah buyurur ki: ألا في الفتنة سقطوا: *Bilin ki onlar fitneye **düşmüşlerdir*** (9/Tevbe 49); وإن يروا كسفا من السماء ساقطا: *Gökten bir parçanın **düştüğünü** görseler* (52/Tûr 44); فأسقط علينا كسفا من السماء: *Üzerimize gökten parçalar **düşür*** (26/Şu'arâ 187).

سقط ve سقاط: Az değer verilen şeydir. Bu anlamda şöyle denir: رجل ساقط: Düşük karakterli adam. أسقطه قد: Onu falan şey düşürdü/alçalttı. أسقطت المرأة, sözünde, "hem yukarıdan düşmek" hem de "kötü olmak" anlamları düşünülmüştür; zira أسقطت المرأة /*Kadın düşük yaptı* ifâdesi, sadece kadının henüz süresi dolmadan düşürdüğü çocuk konusunda kullanılır. Bu anlamda bu çocuğa سقط /*düşük* denir. Zaman zaman *veled* diye isimlendirilmesinden dolayı, سقط الزند (yakılırken düşen ateş parçası), düşük çocuğa benzetilmiştir.

ولما سقط في أيديهم: *Ne zaman ki başları elleri arasına **düşürüldü*** (6/A'râf 149); yani yaptıklarına pişman olduklarında. تساقط عليك رطبا جنيا[618]: *Üzerine taze, olgun hurma **dökülsün*** (19/Meryem 25); yani hurma düşsün. Bu âyet تسقط şeddesiz şeklinde de okunmuştur.[619] Aslı تتساقط olup tâ'lardan biri hazfedilmiştir. يساقط şeklinde okunduğunda da muteaddî/geçişli gelir. Çünkü تفاعل'nin mutavaî olan تفاعل, تجرعه /*onu yuttu*, örneğinde olduğu gibi, تفعل formu gibi

---

618Bu, Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Amir, Kisâî ve Halef'in kıraatidir.

619Bu Hamza'nın kıraatidir

muteaddî olur. Âyet تَسَّاقَطْ عَلَيْكِ şeklinde de okunmuştur.[620] Yani, üzerine hurma dalı düşsün.

سقف / S-k-f

سَقْفُ الْبَيْتِ /*Evin çatısı*. Çoğulu سُقُف şeklinde gelir: لِبُيُوتِهِمْ سُقُفًا مِنْ فِضَّةٍ *Evlerine gümüşten **tavanlar** yapardık* (43/Zuhruf 33). Şu âyetlerde gök, سَقْف diye isimlendirilmiştir: وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِ: *Andolsun yükseltilmiş **tavana*** (52/Tûr 5); وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا: *Göğü, korunmuş bir **tavan** yaptık* (21/Enbiyâ 32). سَقِيفَة: Sofa ve ev gibi tavanı olan bütün mekânlara denir. سَقَف: Tavana benzetilerek uzun meyilli satıhlara denir.

سقم / S-k-m

سَقَم ve سُقْم: Sadece bedende meydana gelen hastalıktır. مَرَض ise hem bedende hem nefiste/ruhta meydana gelir. Örneğin; فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ: *Onların kalplerinde **hastalık** vardır* (2/Bakara 10). فَقَالَ إِنِّي سَقِيمٌ: *"Ben **hastayım**", dedi* (37/Sâffât 89) âyeti, ya üstü kapalı bir ifâdedir; veya geçmişte olan veya gelecekte olacak bir hastalığa ya da hâlihazırda varolan hastalığın birazına işarettir. Zira insan, hissetmezse dahi kendisine bulaşan hastalıklardan hâli olamaz. Bir yerde korku varsa, مَكَانٌ سَقِيمٌ denir.

620 Bu, Şu'be ve Ya'kûb'un kıraattir.

سقى / S-k-y

سَقْي ve سُقْيَا: Kişiye içeceği şeyi vermektir. إِسْقَاء: Kişiye, bu suyu, dilediği şekilde içebilmesi için temin etmektir. إسْقَاء formu, سَقْي'den daha mübalâğalıdır. Zira إِسْقَاء kişiye, hem sulama yapması hem içmesi için su sağlamak anlamına gelir. Bu anlamda, أَسْقَيْتُهُ نَهْرًا *Sulama yapması için ona bir nehir sağladım*, dersin. Allah buyurur ki: وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا: *Rableri onlara tertemiz bir içki **içirmiş*** (76/İnsan 21); وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا: *Sıcak suyun içirildiği **kimseler*** (47/Muhammed 15); وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ: *Bana yediren ve içiren O'dur* (26/Şu'arâ 79).

إسْقَاء formuna örnekler: وَأَسْقَيْنَاكُمْ مَاءً فُرَاتًا: *Ve size tatlı bir su **içirdik*** (77/Murselât 27); فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ: *Sizi onunla **suladık*** (15/Hicr 22); yani onu sizin için içecek yaptık. نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهَا: *Karınlarının içindekinden size **içiriyoruz*** (23/Mü'minûn 21) âyetinde geçen نُسْقِيكُمْ fiili, nûn harfinin fethası ve zammıyla okunmuştur.[621] Sulama hissesine ve sulanan araziye سِقْي denir. Zira her ikisi de نَقْض *İptal edilmiş* formu gibi mef'ûl anlamındadırlar.

اِسْتِسْقَاء içmek veya sulamak için su talep etmektir: وَإِذِ اسْتَسْقَى مُوسَى لِقَوْمِهِ: *Bir zamanlar Musa, toplumu için **su istemişti*** (2/Bakara 60). سِقَاء: İçilen şeyin konulduğu kaptır. أَسْقَيْتُكَ جِلْدًا: Su kabı

621 Nâfi, İbn Amr, Ebû Bekir ve Ya'kûb "Nûn" harfini fetha ile; Ebû Ca'fer fethalı tâ ile diğer kurralar ise "nun" harfinin ötresi ile okumuşlardır. *İthâf*, s. 318.

yapman için sana bir deri verdim. جعل السِّقاية في رحْل أخيه: ***Sikaye'yi/Su tasını*** *(öz) kardeşinin yükünün içine koydu* (12/Yûsuf 70) âyetinde geçen سقاية kelimesi, صُواعَ الملك /*kralın ölçeği*, diye isimlendirilen kaptır. Ona, سقاية denilmesi, kendisiyle su içildiğine; صُواع denilmesi ise kendisiyle ölçüldüğüne dikkat çekmek içindir.

سكب / S-k-b

وماء مسكوب: *Fışkıran bir su* (56/Vakıa 70) âyetindeki مسْكوب kelimesi, مصبوب /*akıtılan* anlamındadır. فرسٌ سكْبُ الدرْي: Akıp giden at. سكبْته فانسكب: Onu döktüm, o da döküldü. *Fâil* şeklinde düşünüldüğü için دمعٌ ساكبٌ /*akan gözyaşı*, denir. Bazen da دمْعٌ مُنسكبٌ /*dökülen gözyaşı*, formu kullanılır. ثوْبٌ سكْبٌ /*Akan elbise*; ince ve yumuşaklığından dolayı akan şeye benzetilmiştir. Sanki söz konusu elbise, akan bir sudur.

سكت / S-k-t

سُكُوت, sözü/konuşmayı terk etmek anlamındadır. رجُلٌ سكّيتٌ وساكوت: Çok sessiz kalan adam. سُكْتة ve سُكات: Meydana gelen hastalıktır. سكْت, musikîde nefesin kesilmesini ifâde eder. السكتات في الصلاة /Namazdaki sekteler: *İftitah* tekbirini getirirken ve ondan sonraki *sükût*/*duraklamalardır*. سُكيت Yarışta son gelen attır. *Sükût* bir çeşit *hareketsizlik* olduğu için şu âyette istiâre yoluyla bu anlamda kullanılmıştır: ولمّا سكت عن موسى الغضب: *Musa'nın öfkesi* ***dinince*** (7/A'râf 154).

سكر / S-k-r

سُكْر /*Sarhoşluk*: İnsanla aklı arasında arız olan bir durumdur [İnsan aklının geçici olarak gitme durumudur]. Bu, daha çok içki için kullanılır. Sarhoşluk, bazen kızgınlık ve aşktan dolayı da meydana gelir. Bundan dolayı şair şöyle der:

٢٣٧- سكْران: سُكْرُ هوى وسُكْرُ مُدامة

237- İki ***sarhoşluk***; *aşk* ***sarhoşluğu*** *ve şarap* ***sarhoşluğu***.[622]

Ölüm sekerâtı da bu anlamdadır: وجاءت سكْرةُ الموْت: *Ölüm* ***sekerâtı/ sarhoşluğu*** *geldi* (50/Kaf 19). Sarhoşluğun kaynaklandığı şeye سكر denir: تتّخذون منْه سكرا ورزقا حسنا: *Ondan hem* ***seker/içki*** *hem de güzel gıdalar edinirsiniz* (16/Nahl 67). Ayrıca سكْر suyun önünü kapatmaya denir; bu da kişi ve aklı arasında meydana gelen engel itibarıyladır. Set çekilen yere سكْر denir.

إنّما سُكّرتْ أبصارُنا: *Gözlerimiz* ***döndürüldü*** (15/Hicr 15) âyetindeki سُكّر fiili, kimisine göre سكْر'den kimisine göre de سُكْر'den gelir. ليْلةٌ ساكرةٌ: Sakin bir gece. Bu ifâde, sarhoşluktan kaynaklanan sükûnetten dolayı kullanılmaktadır.

622Feyrûzâbâdî, *Besâir*, III, 233; Semîn, *ed-Durru'l-Masûn*, III, 689.

سكن / S-k-n

سُكون: Bir şeyin hareket ettikten sonra durmasıdır. Bu kelime bir yerde yaşamak/ikâmet etmek anlamında da kullanılır. Örneğin; سكن فلان مكان كذا: Falan kişi falan yeri yurt edindi. Mekân'a مسْكن denir. Çoğulu, مساكن şeklinde gelir: لا ترى الا مساكنهم: *Meskenlerinden/Konutlarından başka bir şey görülmez oldu* (46/Ahkaf 25); وله ما سكن في الليل والنهار: *Gece ve gündüzde **barınan** her şey O'nundur* (6/En'âm 13); هو الذي جعل لكمُ الليل لتسْكنوا فيه: *Geceyi sizin **istirahat etmenize** elverişli hâle getirdi* (10/Yûnus 67).

Bırıncisinden سكنته, ikincisinden أسْكنته formları kullanılır. Örneğin; ربّنا اني اسكنت من ذريتي بواد غير ذي زرع عند بيتك المحرم: *Rabbimiz, ben çocuklarımdan bazısını, senin Haram Ev'inin yanında, ekinsiz bir vâdiye **yerleştirdim*** (14/İbrahim 37); اسْكنوهن مِن حيث سكنتم من وجدكم: *Boşadığınız kadınları, gücünüz ölçüsünde **oturduğunuz** yerin bir bölümünde **oturtun*** (65/Talak 6). وانزلنا من السّماء ماء بقدر فاسكناه في الارض: *Gökten belli ölçü ve miktarda su indirip onu yerde **durdurduk*** (23/Mü'minûn 18) âyeti, Yüce Allah'ın suyu yaratmaya da, onu yok etmeye de güç getirdiğine dikkat çekmektedir. سكن: Hem sükûnete, hem kendisiyle sükûnet bulunulan şeye denir: والله جعل لكمْ من بيوتكم سكنا: *Allah size evlerinizden bir huzur ve **dinlenme** yeri yaptı* (16/Nahl 80); ان صلاتك سكن لهمْ: *Senin du'ân, onlara **huzur** verir* (9/Tevbe 103); وجعل الليْل سَكنا: *Geceyi **dinlenme** zamanı yapmıştır* (6/En'âm 96).

سكن: Kendisiyle huzur bulunulan ateş. سُكْنى: Kişiye ücretsiz bir konut temin etmektir. Ev sakinlerine سكن denir. Tıpkı سافر'in çoğulu سَفر gibi. Bazılarına göre ساكِن'in çoğulu سُكان şeklinde gelir. سُكان السفينة: Geminin kendisiyle durdurulduğu *çapa*. Kesilenin hareketini sona erdirdiği için bıçağa سكين denmektedir.

Bazılarına göre; هو الذي انْزل السّكينة فى قلوب المُؤمنين: *Mü'minlerin kalplerine **huzûr** indiren Allah'tır* (48/Fetih 4) âyetinde geçen السّكينة'den kasıt melektir; mü'minin kalbini sakinleştirir ve ona güven verir. Nitekim Emiru'l-Mü'minin aleyhi's-selâm şöyle demiştir: إنّ السكينة لتنطق على لسان عمر: ***Sekine (vahiy meleği)**, Ömer'in diliyle konuşur.*[623]

Kimisi de ondan kastın akıl olduğunu söyler; şehevî arzulara meyletmekten alıkoyduğunda ona سكينه denir. Bu anlama şu âyet delâlet etmektedir: وتطمئن قلوبُهُم بذكر الله: *Allah'ı anmakla gönülleri huzur bulan kimselerdir* (13/Ra'd 28). Bazıları سكينة ve سكن'in aynı olup korkunun giderilmesi anlamında olduklarını söyler. Şu âyet bu anlamdadır: إن اية ملكه ان يأتيكمُ التّابوت فيه سكينة من ربكم: *Onun hükümdarlığının alâmeti, içinde Rabbinizden bir **huzûr** bulunan Tabut'un size gelmesidir* (2/Bakara 248).

سكينة'nin; başı, kedinin başına ben-

---

623 Bkz. İbnu'l-Esîr, *Nihâye*, II, 386.

zeyen bir şey olduğuna dair rivâyetin sahih olmadığı kanaatindeyim.[624]

مسكين: Hiçbir şeye sahip olmayan kişiye denir; fakirden daha düşük bir seviyededir.

اما السفينة فكانت لمساكين يعملون في البحر: *O gemi, denizde çalışan birtakım **miskinlere** ait idi* (18/Kehf 79). Gemi gittikten sonra Yüce Allah onları miskin diye ifâde etmiş; veya onların miskinliklerine oranla gemilerinin bir değeri olmadığı için onlar bu şekilde nitelendirilmişlerdir. وضربت عليهم الذلة والمسكنة: *Üzerlerine alçaklık ve **yoksulluk** damgası vuruldu* (2/Bakara 61) âyetinde geçen مسكنة'deki mim harfi, iki görüşten en sahih olanına göre zaittir.

سل / S-l-l

سل الشيء من الشيء: Bir şeyi bir şeyden çekip çıkarmaktır. Örneğin; سل السيف من الغمد /*Kılıcı kınından çekmek*; سل الشيء من البيت /*Bir şeyi evden çalmak*; سل الولد من الأب /*Çocuğun babanın sulbünden süzülüp gelmesi*. Bu anlamda çocuğa سليل denmektedir. Allah buyurur ki: قد يعلم الله الذين يتسللون منكم لواذا *Allah içinizden, birbirinin arkasına gizlenerek **sıvışıp gidenleri** bilir* (24/Nûr 53); ولقد خلقنا الانسان من سلالة من طين: *Andolsun biz insanı çamurdan **bir süzmeden** yarattık* (23/Mü'minûn 12); yani topraktan süzülen özden yarattık.

Bazılarına göre, âyette geçen سلالة kelimesi, meni'den kinâyedir. Bununla nutfeden meydana gelen öz düşünülmüştür. سل /*Verem*: Kendisiyle etin ve gücün gittiği bir hastalıktır. اسله الله: Allah ona *sülle/verem* hastalığı versin/onu fakir etsin.

Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "لا اسلال ولا اغلال: *Ne hırsızlık ne de hainlik/haksızlık vardır.*"[625] تسلسل الشيء: Şey sallandı. Sanki o, peş peşe gelip gitmiş diye düşünülmüştür. Bundan dolayı mânânın tekrarına dikkat çekmek için lafızda tekrar olmuştur.

سلسلة /*Zincir* kelimesi de bu anlamdadır: ثم في سلسلة ذرعها سبعون ذراعا فاسلكوه: *Sonra uzunluğu yetmiş arşın olan **zincire** vurun onu* (69/Hâkka 32); انا اعتدنا للكافرين سلاسلا واغلالا وسعيرا: *Biz, kâfirler için **zincirler**, demir halkalar ve alevli bir ateş hazırlamışızdır* (76/İnsan 4); اذ الاغلال في اعناقهم والسلاسل يسحبون *Boyunlarında demir halkalar ve **zincirler** olduğu hâlde sürüklenecekler dir* (40/Mü'min 71). Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "يا عجبا لقوم يقادون الى الجنة بالسلاسل: ***Zincirlerle** cennete sevk edilen toplum ne ilginçtir.*"[626] ماء سلسل: Berrak oluncaya kadar yatağında gelip giden su. Şair şöyle der:

٢٣٨- أشهى إليّ من الرحيق السلسل

---

624 Bkz. *ed-Durru'l-Mensur*, I, 758; Kirmânî, *Garâibu't-Tefsir*, thk. Şamrân el-İclî, Dâru'l-Kıble, Cidde, I, 222.

625 Ebû Dâvûd, *Cihad*, HN: 156; Ahmed, *Müsned*, IV, 325; Dâremî, *Sünen*, II, 680.

626 Buhârî, *Cihad*, VI, 145; Ebû Dâvûd, HN: 2677.

*238- Bana göre, o, **akıcı** saf su-*
dan daha hoştur.[627]

عَيْنًا فِيهَا تُسَمَّى سَلْسَبِيلًا: ***Selsebil** denilen bir çeşme* (76/İnsan 18); yani; rahat, lezzetli, akıcı ve akışı keskin olan bir su. Bazılarına göre سلسبيلا, cennetteki bir su kaynağının ismidir. Kimisine göre söz konusu bu kelime, سل سبيلا kelimelerinden oluşmuştur. Tıpkı حوقلة, بسملة ve benzeri birleşik lafızlar gibi. Kimisi ise, bu kelimenin hızlı akan bütün su kaynaklarının adı olduğunu söyler. أسلة اللسان: Dilin ince tarafı.

سلب / S-l-b

سلب: Başkasından zorla bir şeyi söküp almaktır: وإنْ يسلبْهُمُ الذباب شيئًا لا يستنقذوه منه: *Sinek onlardan bir şey **kapsa**, bunu ondan kurtaramazlar* (22/Hac 73). سليب: Gasp edilen adam ve yavrusu çalınan deve. سلب kelimesi, مسلوب /*gasp edilen* anlamındadır. Ağacın soyulan kabuğuna da سلب denir.

Şairin;

٢٣٩- في السُّلُب السُّود وفي الأمْساح

*239- Siyah **elbiselerde** ve*
yünlülerde.[628]

sözünde geçen سلب kelimesinin, başına musibet gelen kişinin giydiği siyah elbise anlamında olduğu söylenmiştir. Sanki o, daha önceden giydiklerini çıkardığı için, bu elbise سلب diye isimlendirilmiştir. تسلبت المرأة sözünün, أحدت /*kadın matem tuttu* gibi olduğu söylenmektedir. أساليب: Değişik yöntemler anlamına gelir.

سلح / S-l-h

سلاح: Kendisiyle savaşılan her şeye denir. Çoğulu أسلحة şeklinde gelir: وليأخذوا حذرهم وأسلحتهم: *Dikkatli olsunlar, **silahlarını** yanlarına alsınlar* (4/Nisâ 102); yani eşyalarını/mühimmatlarını yanlarına alsınlar.

إسليح: Develerin, yedikleri zaman gürbüzleştikleri ve semizledikleri bir bitkidir. Sanki bu bitkinin bu şekilde adlandırılması, devenin o bitkiyi yediğinde silah kuşandığı, yani kesilmekten kendini koruduğu içindir. Bu, şairin şu sözüne işarettir:

٢٤٠- إذا الإبل لم تأخذ على سلاحها إبلي بجلتها ولا أبكارها

*240- Bana karşı **silahını** kuşanmadığında;*
Develerim; ne yaşlılığında ne de gençliğinde.[629]

سُلاح: Devenin *islih* bitkisinden yediğini dışkı olarak attığıdır. Daha sonra her türlü dışkıdan kinâye yapılmıştır. Öyle ki, toy kuşu için "سلاحه سلاحه /*onun silahı dışkısıdır*" denir.

سلخ / S-l-h

سلخ: Hayvan derisini çekip soy-

627 Bu şiir Ebû Kebîr Hüzelî'ye aittir. Bkz. *Şerhu Eş'âri'l-Hüzeliyyîn*, III, 1069; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (سلسل) mad.

628 Lebîd'e ait bu şiir için bkz. *Divânu'l-Lebîd*, s. 41; Feyruzâbâdî, *Besâir*, II, 244; İbn Fâris, *Mücmel*, II, 470.

629 Nemr b. Tevleb'e ait bu beyit için bkz. *Divânu'n-Nemir*, s. 350; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (سلح) maddesi.

maktır. سلختُه فانسلخ /*Onu soydum, o da soyuldu*, denir. Bu anlamdan istiâre yoluyla şöyle denir: سلخت درعه: Zırhını çektim. سلخ الشهر وانسلخ: Ay geçti. Bu anlamda Allah buyurur ki: فإذا انسلخ الأشهر الحرم: *Haram aylar **çıkınca*** (9/Tevbe 5); نسلخ منه النهار: *Gündüzü ondan (geceden) **soyup alırız*** (36/Yâsîn 37). Derisini soyup attığı için yılana أسود سالخ denir. Ham yeşil hurması saçılan/dökülen ağaca نخلة مسلاخ denir.

سلط / S-l-t

سلاطة: Baskın/üstün çıkabilmektir. سلطته فتسلط denir. Bu anlamda Allah buyurur ki: ولو شاء الله لسلطهم عليكم: *Eğer Allah dileseydi, onları size **musallat kılardı*** (4/Nisâ 90); ولكن الله يسلط رسله على من يشاء: *Allah peygamberlerine, dilediği kimselere karşı **üstünlük verir*** (59/Haşr 6). Bu anlamdan [hükümdara] *sultan* denilmiştir.

Sultan, سلاطة /*güç ve yetki sahibi olma* anlamında da kullanılır: ومن قتل مظلوما فقد جعلنا لوليه سلطانا: *Kim haksızlığa uğrayarak öldürülürse onun mirasçılarına **yetki** vermişizdir* (17/İsra 33); إنه ليس له سلطان على الذين امنوا وعلى ربهم يتوكلون: *İnanıp Rab'lerine güvenenlere onun bir **gücü** yoktur* (16/Nahl 99); انما سلطانه على الذين يتولونه: *Onun **gücü**, kendisini dost edinenleredir* (16/Nahl 100); لا تنفذون إلا بسلطان: *Bir **yetkiye** sahip olmadan geçemezsiniz* (55/Rahman 33).

Kalplere yapılan saldırılardan dolayı, hüccete/delile de *sultan* denir; fakat bu saldırı daha çok, mü'minlerden ilim ve hikmet ehline yapılmaktadır.

Allah buyurur ki: الذين يجادلون في ايات الله بغير سلطان أتاهم: *Onlar ki kendilerine gelmiş bir **delil** olmadan Allah'ın âyetleri hakkında tartışırlar* (40/Mü'min 35); فأتونا بسلطان مبين: *Hadi bize açık bir **delil** getirin* (12/İbrahim 10); ولقد ارسلنا موسى باياتنا وسلطان مبين: *Andolsun biz Musa'yı âyetlerimizle ve apaçık **delillerle** gönderdik* (40/Mü'min 23); أتريدون أن تجعلوا لله عليكم سلطانا مبينا: *Allah'a, aleyhinizde olacak açık bir **delil** vermek mi istiyorsunuz?* (4/Nisâ 144). هلك عني سلطانيه: ***Gücüm/delilim** benden yok olup gitti* (69/Hâkka 29) âyeti *sultan* kelimesinin her iki anlamına da gelebilir.

سليط: Yemenlilerin lügatinde zeytin yağı anlamındadır.

سلاطة اللسان: Dilin konuşmaya olan kabiliyeti; bu daha çok *zem* anlamında kullanılır.

امرأة سليطة /*Konuşkan kadın/Çenesi düşük kadın*, denir.

سنابك سلطات: Güçlü toynaklar; yani gücünden ve uzunluğundan dolayı tasallutu/üstünlüğü bulunmaktadır.

سلف / S-l-f

سلف: Öncü/Geçmiş: فجعلناهم سلفا ومثلا للاخرين: *Onları, sonradan gelenlerin **geçmişi** ve bir ibret örneği kıldık* (43/Zuhruf 56); yani ibret alınacak öncüler. فله ما سلف: ***Geçmişte***

olan kendisinindir (2/Bakara 275); yani geçmiş günâhları affedilir. Şu âyet de aynıdır: وان تجمعوا بين الاختين الا ما قد سلف: *Iki kız kardeşi bir arada almanız size haram kılındı. Ancak* ***geçmişte*** *olanlar hariç* (4/Nisâ 23); yani önceden yaptıklarınız hariç. Buradaki istisna, bu fiilin caiz olmasından değil, günâh olmasından dolayıdır.

لفلان سلف كريم /*Falan kişinin değerli selefleri*; yani geçmiş ataları vardır. Bu kelimenin çoğulu أسلاف ve سلوف şeklinde gelir. سالفة: Boyun bölgesidir. سلف: Satılan malı almadan önce verilen paradır. سالفة ve سلاف: Savaş veya seferde önde gidenlerdir. سلافة الخمر: Usâreden geri kalan içki. سلفة: Misafire yemekten önce sunulan aperatif. "سلفوا ضيفكم ولهنوه": *Misafirinize yemekten önce bir şeyler yediriniz.*" denir.

سلق / S-l-k

سلق: Zorla sermektir; bu, ya elle olur ya da dille. التسلق على الحائط /*Duvara tırmanmak*, sözü de bu kökten alınmıştır. Şu âyet de bu anlamdadır: سلقوكم بألسنة حداد: *Sizi sivri* ***dillerle*** *incitirler* (33/Ahzab 19). Kişi, eşini yatırıp onunla ilişkiye girdiğinde; سلق امرأته denir. Müseylime şöyle demiştir:

وان شئت سلقناك وان شئت على اربع
-٢٤١

241- Dilersen seni ***yatırırız;***
Dilersen de dört (ayak) üstünde.[630]

سلق: Torbanın iki kulpundan birini diğerine geçirmendir.

سليقة: İnce ekmek (lavaş). Çoğulu سلائق şeklinde gelir. Farklı karaktere de سليقة denir.

Basık yere ise سلق denir.

سلك / S-l-k

سلوك: Yolda gitmektir. سلكت الطريق: Yola koyuldum. سلكت كذا فى طريقه: Falan şeyi yoluna koydum. Bu kökün birinci anlamıyla Allah buyurur ki: لتسلكوا منها سبلا فجاجا: *Onda açılan geniş geniş yollarda* ***gidesiniz*** *diye* (71/Nuh 20); فاسلكي سبل ربك ذللا: *Rabbinin yollarında boyun eğerek* ***yürü*** (16/Nahl 69); فانه يسلك من بين يديه ومن خلفه رصدا: *O, elçisinin önünde ve arkasında gözetleyiciler* ***yürütür*** (72/Cin 27); وسلك لكم فيها سبلا: *Onda sizin için yollar* ***açtı*** (20/Taha 53).

İkinci anlamıyla da Allah buyurur ki: ما سلككم فى سقر: *Sizi şu yakıcı ateşe* ***sokan*** *nedir?* (74/Müddessir 42); كذلك نسلكه في قلوب المجرمين: *İşte biz onu suçluların kalplerine böyle* ***sokarız*** (15/Hicr 12); كذلك سلكناه فى قلوب المجرمين: *Böylece onu günâhkarların kalplerine* ***soktuk*** (26/Şu'arâ 200); فاسلك فيها من كل زوجين اثنين وأهلك: *Her cinsten iki çift ve aileni de alıp ona (gemiye)* ***sok*** (23/Mü'minûn 27); ومن يعرض عن ذكر ربه يسلكه عذابا صعدا: *Kim Rabbinin zikrinden yüz çevirirse,*

---

630 Bu beyti, Museylime, peygamberlik iddiasında bulunan Secah adındaki kadına söylemiştir. Bkz. Şürayşî, *Şerhu Makamati'l-Hariri* II, 164.

onu gittikçe artan bir azaba ***sürükler*** (72/Cin 17).

Bazıları, سَلَكْتُ فلانا طريقا /*Falan kişiyi yola soktum*, örneğinde olduğu gibi âyette geçen عذابا kelimesini ikinci mef'ûl yapmaktadır. Bazılarına göre de bu kelime, hazfedilmiş bir fiilin mastarıdır. Şöyle denmiş gibi olur: نُعذبه به عذابا

سُلَكَة: Yüzüne doğru gelen darbeye denir. Bıldırcının dişi yavrusuna سُلَكة, erkeğine ise سُلَك denir.

سلم / S-l-m

سِلْم ve سَلامة: Zahir ve batın hastalıklardan/âfetlerden uzak olmaktır: إلا من أتى الله بقلب سليم: *Allah'a* ***sağlıklı*** *bir kalple gelenler başka* (26/Şu'arâ 89); yani fesattan uzak bir kalple. Bu âyet batın ile ilgilidir. Şu âyet de zahirle ilgilidir: مُسلَّمة لا شية فيها: ***Kusursuz*** *ve alacasız bir sığır* (2/Bakara 71).

Bu kökten şöyle denir: سَلِم يَسْلَم سلامة وسلاما، سلمه الله: Allah onu korudu/korusun. Allah buyurur ki: ولكنّ الله سلم: *Fakat Allah, (sizi)* ***kurtardı*** (8/Enfâl 43); ادخلوها بسلام آمنين: *Oraya* ***esenlikle****, güven içinde girin* (15/Hicr 46); yani *selâmet* içinde. Şu âyet de aynı anlamdadır: قيل يا نوح اهبط بسلام منا: *"Ey Nuh, bizden bir* ***güven*** *içinde in" denildi* (11/Hûd 48).

Gerçek selâmet/güven ancak cennette olur. Zira orada sonu olmayan bir kalıcılık, fakirliği olmayan bir zenginlik, zilleti olmayan bir izzet ve hastalığı olmayan bir sıhhat vardır. Bu anlamda Allah buyurur ki: لهم دار السلام عند ربهم: *Rablerinin katında* ***esenlik*** *yurdu onlarındır* (6/En'âm 127); والله يدعو إلى دار السلام: *Allah;* ***esenlik*** *yurduna çağırır* (10/Yûnus 25); يهدي به الله من اتبع رضوانه سبل السلام: *Allah, onunla rızasına uyanları* ***esenlik*** *yollarına iletir* (5/Mâide 16).

Yukarıdaki âyetlerde geçen السّلام kelimesi سلامة /*esenlik, güven* anlamında olabilir. Bazılarına göre ise, السّلام kelimesi, Yüce Allah'ın isimlerinden biridir.[631] Aynı görüş şu âyetler için de ileri sürülmüştür: لهم دار السّلام: ***Selâm*** *yurdu onlarındır* (6/En'âm 127); السّلامُ المؤمنُ المهيمن: *O,* ***Selâm'dır****, Mü'min'dir, Müheymin'dir* (59/Haşr 23). Yüce Allah, varlıklarda meydana gelen kusur ve âfetlerden/hastalıklardan münezzeh olduğu için "Selâm" ile nitelendirilmiştir.

سلامٌ قولا من ربّ رحيم: *Rahim Rab'den bir de sözlü* ***selâm*** (36/Yâsîn 58); سلامٌ عليكم بما صبرتم: ***Selâm*** *size, sabrettiğiniz için* (13/Ra'd 24); سلامٌ على إل ياسين: ***Selâm olsun*** *İlyas'a* (37/Sâffât 130).[632] Bütün bunlar, insanlardan sözle olmakta; Yüce Allah'tan ise fiilen gerçekleşmektedir. O da âyetlerde sözü geçenin verilmesidir ki; bu da cennette olacak olan *selâmet*'tir.

وإذا خاطبهم الجاهلون قالوا سلاما: *Cahiller kendilerine laf atarsa "****Selâm****"*

---

631 Bkz. Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfat*, s. 53; Gazalî, *el-Maksadu'l-Esnâ*, s. 47.

632 Bu, Nâfi', İbn Âmir ve Ya'kûb'un kıraatidir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 370.

derler (25/Furkân 63); yani sizden *selâmet* talep ediyoruz. Buna göre âyette geçen سلاما kelimesi gizli bir fiille mansûb olur. Bazılarına göre قالوا سلاما âyet ifâdesinin anlamı şöyledir: "Uygun söz söylerler." Buna göre سلاما kelimesi gizli bir mastarın sıfatı olur.

إذ دخلوا عليه فقالوا سلاما قال سلام

*Onlar İbrahim'in yanına varınca: "**Selâm!**" dediler. O da: "Size de **Selâm!**" diye cevap verdi* (51/Zariyât 25). Âyetteki ikinci سلام merfûdur; çünkü dua bağlamında ref' daha beliğdir. Sanki Hz. İbrahim şu aşağıdaki âyette emredilen edep gereğini yerine getirmiştir: وإذا حييتم بتحية فحيوا بأحسن منها أو ردوها: *Herhangi bir selâm ile selâmlandığınızda onun daha güzeliyle yahut aynısıyla karşılık verin* (4/Nisâ 86).

Bazıları bu kelimeyi سِلم şeklinde okumuştur.[633] Çünkü *selâm, silmi/* barışı gerektirir. Ayrıca Hz. İbrahim, gelen yabancıları gördüğünde onlardan içine bir korku düşmüştü, fakat onların selâm verdiklerini gördüğünde, bundan onların kendisine bir barış sunduklarını tasavvur etmiş, bundan dolayı da onlara cevap verirken سلم deyip şuna dikkat çekmiştir: Siz nasıl bana barış sunuyorsanız ben de size barış sunuyorum.

لا يسمعون فيها لغوا ولا تأثيما إلا قيلا سلاما سلاما: *Orada ne boş bir söz ve ne de günâha sokan bir laf işitirler. Duydukları söz, yalnız "**Selâm, selâm**"dır* (56/Vakıa 25-26). Bu onlara sadece sözle değil, hem sözle hem fiille olur. Şu âyet de bu anlamdadır: فسلام لك من أصحاب اليمين: *Sağdakilerden sana **selâm** olsun* (56/Vakıa 91). وقل سلام: *"Selâm", de* (43/Zuhruf 89) âyetinin zahir anlamı onlara selâm vermendir; gerçekte ise, Allah'tan onlardan kurtulmayı dilemektir.

سلام على نوح فى العالمين: ***Selâm** olsun Nuh'a âlemler içinde* (37/Sâffât 79); سلام على موسى وهارون: ***Selâm** olsun Musa'ya ve Harun'a* (37/Sâffât 120); سلام على إبراهيم: ***Selâm** olsun İbrahim'e* (37/Sâffât 109). Bütün bu âyetlerde Yüce Allah, sözü edilen peygamberleri övülmeye ve dua edilmeye layık kıldığına dikkat çekmektedir.

فإذا دخلتم بيوتا فسلموا على أنفسكم: *Evlere girdiğiniz zaman kendinize **selâm verin*** (24/Nûr 61); yani bir kısmınız bir kısmınıza selâm versin. سلم، سلام ve سلم sulh/barış anlamındadır: ولا تقولوا لمن ألقى إليكم السلام لست مؤمنا: *Size **barış** teklifi sunana "sen mü'min değilsin" demeyin* (4/Nisâ 94).[634] Bu âyetin, İslâm'ı kabul edip barış istedikten sonra öldürülenler hakkında indiği söylenmiştir.[635]

يا أيها الذين آمنوا ادخلوا في السلم كافة: *Ey iman sahipleri! Hepiniz toptan **barış** içine girin* (2/Bakara 208); وإن جنحوا للسلم فاجنح لها: *Eğer **barışa** eğilim gös-*

633 Bu, Hamza ve Kissâî'nin kıraatidir. Bkz. Dimyâtî. *İthâf*, s. 399.

634 Bu, Nâfi', İbn Âmir, Hamza, Ebû Ca'fer ve Halef'in kıraatıdır. Bkz. Dimyâtî. *İthâf*, s. 193.

635 Bkz. *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 632-634.

terirlerse sen de buna yanaş (8/Enfâl 631). السَّلْم şeklinde sin harfinin fethi ile de okunmuştur.[636] وَأَلْقَوْا إِلَى اللهِ يَوْمَئِذٍ السَّلَمَ: *O gün (ortak koşanlar) Allah'a **teslim** olmuşlar* (16/Nahl 87); وَقَدْ كَانُوا يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ وَهُمْ سَالِمُونَ: *Onlar **sâlim** iken de secdeye davet edilirlerdi* (68/Kalem 43); yani *müsteslim*/ sağlıklı oldukları zaman.[637*] وَرَجُلًا سَلَمًا لِرَجُلٍ: *Yalnız bir kişiye **bağlı olan** bir adam* (39/Zümer 29). Bu âyet, سَلْمًا ve سِلْمًا şeklinde de okunmuştur.[638] Bunların her ikisi de حسن ve نكل gibi sıfat değil, mastardırlar. سلم سلمًا وسلمًا tıpkı ربح ربحًا وربحًا formları gibidir.

Bazılarına göre سلم, حَرْب/*savaş*'ın karşıtı bir isimdir. إسلام, *selm*'e girmektir; bu da taraflardan her birinin diğerinin şerrinden korunmasıdır. Ayrıca bu kelime, bir şeyi birine vermek anlamındaki şu fiilin mastarı olarak da gelir: أَسْلَمْتُ الشَّيْءَ إِلَى فُلَانٍ: Bir şeyi falan kişiye teslim ettim. Alış-verişteki *selem* de bu anlamdan gelmektedir. Şeriat'ta ise *islâm* iki kısma ayrılır:

Biri, imanın bir alt basamağıdır: O da (İslâm'ı) sadece dil ile itiraftır. Bununla iman olsun veya olmasın can emniyeti sağlanır. Şu âyetle kastedilen de budur: قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا: *Göçebe Araplar: "İnandık" dediler. De ki: "İnanmadınız fakat **'İslâm** olduk' deyin* (49/ Hucurât 14).

İkincisi, imanın bir üst basamağıdır: Bu da, şu âyette Hz. İbrahim'in diliyle ifâde edildiği gibi, sözlü ikrarla birlikte kalple inanmak, fiille uygulamak ve Yüce Allah'ın hüküm verdiği ve takdir ettiği her şeyde O'na teslim olmaktır: إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ: *Rabbi ona: "**Teslim** ol!" demişti, "Âlemlerin Rabbine **teslim** oldum." dedi* (2/Bakara 131). Şu âyet de aynı anlamdadır: إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللهِ الْإِسْلَامُ: *Allah katında din, O'na **teslimiyettir*** (3/Âl-i İmran 19).

تَوَفَّنِي مُسْلِمًا: *Beni **müslüman** olarak öldür* (12/Yûsuf 101); yani beni rızana teslim olanlardan kıl. Bu âyetin anlamı; beni şeytana esir olmaktan koru, şeklinde de olabilir. Zira şeytan şöyle demiştir: وَلَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ: *Hâlis kıldığın kulların hariç, onların hepsini saptıracağım* (15/Hicr 39-40).

إِنْ تُسْمِعُ إِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ: *Sen, ancak âyetlerimize inananlara duyurabilirsin ve onlar derhâl **müslüman** olurlar* (27/Neml 81); yani onlar hakka boyun eğerler ve ona kulak verirler. يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا: ***İslâm** olmuş peygamberler onunla hüküm verirlerdi* (5/Mâide 44); yani Ûlu'l-Azm olmayıp da Allah'ın emriyle doğru yola ileten ve şeriat getiren Ûlu'l-Azm'a boyun eğen pey-

---

636 Bu, Şu'be'nin dışındaki bütün kurraların kıraattir. Bkz. İrşadu'l-Mübtedi ve Tezkiratu'l-Müntehi, s. 348.

637* Mücerredle mezid formlarının aynı anlamda olduklarına dikkat çekilmektedir -(Mütercimler).

638 {سلمًا} Said b. Cübeyr'in okuduğu şaz bir kıraattir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 375; Ebû Hayan, *el-Bahru'l-Muhît*, V, 424.

gamberler.

سُلَّم /*Merdiven*: Kendisiyle yüksek yere ulaşılan şeye denir; onunla selâmet/güven umulur. Sonra bu kelime *sebeb* gibi, kendisiyle yüksek bir şeye ulaşılan her şeye isim yapılmıştır: أمْ لَهُمْ سُلَّمٌ يَسْتَمِعُونَ فيه: *Yoksa onlara ait bir **merdiven** var da onun üzerinde mi dinliyorlar?* (52/ Tûr 38); أوْ سُلَّمًا فِي السَّماءِ: *Yahut gökte bir **merdiven*** (6/En'âm 35). Şair de şöyle der:

٢٤٢- ولو نال أسباب السماء بسلّم

*242- Eğer göğün kapılarına **merdivenle** ulaşabilseydi.*[639]

سَلَم ve سَلام Büyük bir ağaç isimidir. Sanki Araplar bu ağacın âfetlerden korunduğuna inandıkları için onu bu şekilde isimlendirmişlerdir. سِلام: Sert taşa denir.

سلو / S-l-v

وأنزلنا عليكم المَنّ والسَّلْوى: *Size kudret helvası ve **bıldırcın** indirdik* (2/Bakara 57). Bu kelimenin asıl anlamı, insanı teselli eden şeye denir. سُلوان ve تَسَلّي kelimeleri de bu anlamdan gelmektedir. Bazılarına göre سلوى bir kuş ismidir; سُمَانَى /*bıldırcın* gibi. İbn Abbâs şöyle der: "المنّ الذي يسقط من السَّماء، والسلوى طائرٌ: ***Men**, gökten düşendir, **selva** da bir kuştur.*"[640]

Bazıları, İbn Abbâs'ın, bu sözle Yüce Allah'ın kullarına rızık olarak verdiği et ve bitkiye işaret ettiğini ve bununla ilgili bir örnek verdiğini söyler. سَلْوى'nin aslı تَسَلّي'dendir. Birinin sevgisi kalbinden çıktığı zaman, سَلَيْتُ عن كذا وسَلَوْتُ عنه وتَسَلَّيْتُ denir. Bazılarına göre unutturan/teselli eden şeye سُلوان denir. Âşıklar, tedavi olmak için bir inciyi ovarlar ve onu içerlerdi. Buna da سُلوان derlerdi.

سمم / S-m-m

سَمّ ve سُمّ: Her dar deliğe denir; iğne, burun ve kulak deliği gibi. Çoğulu سُمُوم şeklinde gelir. Allah buyurur ki: إنّ الذين كذّبوا بآياتنا واستكبروا عنها لا تفتّح لهم أبواب السّماء ولا يدخلون الجنّة حتّى يلج الجمل في سمّ الخياط: *Bizim âyetlerimizi yalanlayan ve onlara karşı büyüklenenler, onlar için göğün kapıları açılmaz ve deve/halat, iğnenin **deliğinden** geçinceye kadar cennete girmezler* (7/A'râf 40).

قد سمّه Deyimi, bir yere/işe rahatlıkla girebilen için söylenir. Bu anlamdan دُخلل diye isimlendirilen seçkinlere سامّة denir. Bunlar, işin içine/arka planına nüfuz eden kişilerdir.

السَّمُّ القاتل /*öldürücü zehir*, *fâil* anlamında bir mastardır. Zira onun gizli etkisi bedenin içlerine ulaşır. سَمُوم: Zehir etkisini yapan sıcak rüzgârdır: ووقانا عذابَ السَّموم: *Bizi **Kavurucu rüzgârların** azabından*

---

639 Bu, Zühevr b. Ebî Sülmâ'ya ait bir beyittir. Bkz. *Divânu Züheyr*, s. 87.

640 İbn Ebî Hatim, I. 178; İbn Kuteybe, *Ğaribu'l-Kur'ân*, s. 50.

korudu (52/Tûr 27); في سموم و حميم: ***Kavurucu rüzgârlar*** *ve kaynar su içinde* (56/Vakıa 42); وَالْجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ: *Cini de daha önce* ***kavurucu rüzgârların*** *ateşinden yaratmıştık* (15/Hicr 27).

سمد / S-m-d

سَامِد: Başını kaldıran şaşkın. Bu kelime, سَمَدَ الْبَعِيرُ في سَيْرِهِ /*Deve yürüyüşünde başını kaldırdı*, sözünden alınmıştır: وَأَنْتُمْ سَامِدُونَ: *Siz* ***baş kaldırıyorsunuz/kibirleniyorsunuz*** (53/Necm 61). سمد رأسه وسبده: Saçını kazıdı.

سمر / S-m-r

سُمْرَة: Siyah ve beyazın karışımından oluşan renklerden biridir. سَمْرَاء: Buğdaydan kinâyedir. سَمَار: Rengi değişmiş ince süttür. سمرة: Renginden dolayı bu şekilde isimlendirilen bir ağaçtır.

سمر: Gece karanlığı. Bu anlamda şöyle denmiştir: لا آتِيكَ السَّمَرَ والقمر: Ne karanlık ne de ay olduğu gecede sana gelirim; (yani, hiçbir zaman sana gelmem[641*]). Gece yapılan konuşmaya سمر denir. Biri geceleyin konuşursa; سمر فلان denir. Bu anlamda şöyle denmiştir: لا آتيك مَا سمر ابْنَا سمير: Gündüz ve geceleyin konuşuldukça sana gelmem. مُسْتَكْبِرِينَ بِهِ سَامِرًا تَهْجُرُونَ: *Âyetlerime karşı kibirlenerek* ***geceleyin*** *saçmalıyordunuz* (23/Mü'minûn 67).

Bazılarına göre âyette geçen سامرا kelimesi, سُمَّارًا anlamındadır; buna göre tekil çoğulun yerine konulmuştur. Bazıları da سامر'den kastın karanlık gece olduğunu söyler. Bu kökten سامِرٌ وسُمَّارٌ وسُمْرَةٌ وسَامِرُونَ formları gelir. سَمَّرْتُ الشَّيْءَ: Bir şeyi esmerleştirdim/çiviledim. إبل مُسَمَّرَة: Başı boş bırakılan deve. السَّامِرِيّ: Sâmir adındaki bir adama nispet edilen kişi.

سمع / S-m-a

سَمْع: Kulağın, kendisiyle sesleri işittiği yetidir. Kulağın işlevine de سَمْع denir. Bu kökten سَمِعَ سمْعًا /*işitti*, formu gelir. Bu kelime bazen kulak anlamında kullanılır: خَتَمَ اللّٰهُ على قلوبهم وَعَلَى سمعهم: *Allah, onların kalplerini ve* ***kulaklarını*** *mühürlemiştir* (2/Bakara 7).

Bazen de سماع gibi kulağın işlevi anlamında kullanılır: إِنَّهُمْ عن السَّمْعِ لَمَعْزُولُونَ: *Onlar, gerçekten* ***işitmekten*** *uzak tutulmuşlardır* (26/Şu'arâ 212); أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ: *Veya hazır bulunup* ***kulak*** *veren kimseler için bir öğüt vardır* (50/Kaf 37).

Kimi zaman algılama, kimi zaman da boyun eğme anlamlarında kullanılır. Şöyle dersin: اِسْمَعْ مَا أقول لك: Sana söyleyeceklerime kulak ver. لَمْ تَسْمَعْ ما قلت: Söylediklerimi işitmedin; yani anlamadın. Bu anlamda Allah buyurur ki: وإذا تُتْلَى عليهم آياتنا قالوا قد سمعنا لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مثل هذا: *Onlara âyetlerimiz*

641* Bu sözün anlamı için bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab.* (سمر) maddesi -(Mütercimler).

*okununca "**işittik/anladık**" derler. "İstesek, biz de bunun gibisini söyleriz"* (8/Enfâl 31). ويقولون سمعنا وعصينا: *"**İşittik** ve isyân ettik" diyorlar* (4/Nisâ 42); yani senin dediğini anladık fakat sana boyun eğmedik. وقالوا سمعنا وأطعنا: *"**İşittik** ve itâat ettik" dediler* (2/Bakara 285); yani dediğini anladık ve gereğini yerine getirdik.

ولا تكونوا كالذين قالوا سمعنا وهم لا يسمعون: ***İşitmedikleri** hâlde "**İşittik**" diyenler gibi olmayın* (8/Enfâl 21). Bu âyetin anlamı, "Anlamadıkları hâlde anladık dediler" olabildiği gibi, "Gereğini yapmadıkları hâlde anladık dediler" şeklinde de olabilir. Zira söylenen sözün gereğini yapmayan kişi, onu işitmeyen gibi olur. Bu âyetin peşinde Allah buyurur ki: ولو علم الله فيهم خيرا لاسمعهم ولو اسمعهم لتولوا وهم معرضون: *Allah onlarda bir iyilik olduğunu bilseydi, elbette onlara **işittirirdi**, onlara **işittirseydi** de yine aldırmayarak dönerlerdi* (8/Enfâl 23); yani onlarda, kendisiyle algılayabilecekleri bir yeti meydana getirmek suretiyle onlara (hakkı) kavratırdı. واسمع غير مسمع (4/Nisâ 46) âyeti iki şekilde yorumlanabilir:

1- İnsanın sağır olmasını isteyen bir bedduadır.

2- İnsana bir duadır.

Birincisi şu ifâde gibidir: اسمعك الله: Allah seni sağır etsin.[642*]

İkincisi de birini kötülediğin zaman; أسمعت فلانا: Falan kişiye sövdüm, sözü gibidir.[643*] Bu kelimenin sövgü anlamına geldiği bilinmektedir.

Rivâyet edildiğine göre,[644] Kitap Ehli, yukarıdaki âyette geçen sözü Hz. Peygamber'e diyorlardı ve bununla onu yüceltttikleri ve ona dua ettikleri zannını veriyorlardı, oysa onlar söyledikleriyle ona beddua ediyorlardı.

Yüce Allah'ın, سَمْع'i mü'minler için isbat ettiği veya kâfirlerden nefyettiği veya onu elde etmeye teşvik ettiği her yerde ondan kasıt, manayı tasavvur ve tefekkür etmektir: أم لهم آذان يسمعون بها: *Yoksa işitecek **kulakları** mı var?* (7/A'râf 195); صم بكم: *(Onlar) sağırdırlar, dilsizdirler* (2/Bakara 18); في آذانهم وقر: *Onların kulaklarında bir ağırlık vardır* (41/Fussilet 44).

Yüce Allah'ı سمع ile nitelendirdiğin zaman, bundan amaç da, O'nun mesmuatı/işitilenleri bildiği ve onların karşılığını verdiğidir: قد سمع الله قول التي تجادلك في زوجها: *Allah, kocası hakkında seninle tartışan kadının sözünü **işitti*** (58/Mücâdele 1); لقد سمع الله قول الذين قالوا ان الله فقير ونحن أغنياء: *Allah: "Allah fakirdir, biz zenginiz." diyenlerin sözünü **işitti*** (3/Âl-i İmran 181); انك لا تسمع الموتى ولا تسمع الصم الدعاء اذا ولوا مدبرين: *Sen ölülere **duyuramazsın**, arkalarını dönmüş kaçmakta olan sağırlara da çağrıyı **işittiremezsin*** (27/Neml 80). Yani sen onlara

642* Buna göre âyetin manası "*Dinle, sağır olası*" olur -(Mütercimler).

643* Buna göre âyetin manası "*Dinle, kötü söz duymayasın*" olur -(Mütercimler).

644 İbn Zeyd'den yapılan bu rivâyet için bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V, 118.

kavratamazsın, çünkü onlar, kötü eylemleriyle insana özgü hayat olan kuvve-i âkileyi yitirme konusunda ölüler gibidirler.

أَبْصِرْ بِهِ وَأَسْمِعْ: *O ne güzel görendir, ne güzel **işitendir**!* (18/Kehf 26). Yani Yüce Allah'ın olağanüstü hikmetlerini bilen kişi O'nun için bu sözü söyler. Allah hakkında; ما أبصرهُ وما أسمعهُ taaccüp formu kullanılamaz, çünkü yukarıda geçtiği üzere Allah sadece sem'in/vahyin geldiği şeylerle nitelendirilebilir. Yüce Allah'ın kâfirleri nitelendirirken söylediği; أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا: *Bize gelecekleri gün, ne güzel **işitir**, ne güzel görürler!* (19/Meryem 38) sözün anlamı şudur: Kâfirler, nefislerine zulmettikleri ve düşünmeyi terk ettikleri için bugün kendilerine gizli kalan ve ondan saptıkları şeyi âhiret gününde işitip göreceklerdir.

خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاسْمَعُوا: *Verdiğimiz şeyi kuvvetle tutun, **dinleyin**!* (2/Bakara 93); سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ: *Yalana **kulak verenler** vardır* (5/Mâide 42); yani yalanlamak için seni dinliyorlar. سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ آخَرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ: *Sana gelmeyen bir topluluk adına **kulak verenler** vardır* (5/Mâide 41); yani onların yerine dinlerler.

استماع: Kulak vermektir/Dinlemektir: نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهِ إِذْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ: *Biz onların, seni **dinlerken** ne sebeple **dinlediklerini** biliyoruz* (17/İsra 47); وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ: *Onlardan kimi seni **dinler*** (47/Muhammed 16); وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ: *İçlerinden seni **dinleyenler** de vardır* (10/Yûnus 42); وَاسْتَمِعْ يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ: ***Dinle**, o gün o ünleyici, yakın bir yerden çağırır* (50/Kaf 41).

أَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ: *Ya da o **kulak** ve gözlerin sahibi kimdir?* (10/Yûnus 3); yani onların kulaklarını, gözlerini vareden ve korunmalarını üstlenen kim? مِسْمَع ve مَسْمَع: Kulak deliğidir. Kovanın deliğine takılan halka da buna benzetilmiştir.

سمك / S-m-k

سَمْك: Evin tavanı. سمكه: Onun tavanını yükseltti: رَفَعَ سَمْكَهَا فَسَوَّاهَا: *Göğün **tavanını** yükseltti ve onu düzenledi* (79/Naziât 28). Şair de şöyle der:

إنَّ الذي سمكَ السَّماءَ بنى لنا [بيتاً دعائمُهُ أعزُّ وأطولُ] -٢٤٣

*243- Gökleri **yükselten**, bizim için bina etmiştir:*

[Bir evi; direkleri daha güçlü ve daha uzun.][645]

Bazı dualarda şöyle geçmektedir: "يا بارئ السَّمَوات المَسْمُوكات. *Ey yüksek göklerin yaratıcısı!*"[646] سَنَامٌ سَامِكٌ: Yüksek hörgüç. سماك: Evi kendisiyle yükselttiğin şeye denir. Ayrıca سماك, bir yıldız ismidir. سمك /*Balık*: Bilinmektedir.

سمن / S-m-n

سِمن: Zayıflığın zıddıdır. Bu kök-

645 Bu beyit Ferezdak'a aittir. *Divan Ferezdak*, s. 362.

646 Bu, Hz. Ali'nin dualarındandır. Bkz. İbnu'l-Esîr, *Nihâye*, II, 403; Feyrûzâbâdî, *Besâir*, III, 261.

ten سمين ve سِمَان formları gelir: أفْتنا فى سبع بقرات سمان: *Şu rüyayı yorumla bize: Yedi **semiz** inek var* (12/Yûsuf 46). أسْمَنْتُه ve سَمَّنْتُه: Onu semizleştirdim: لاَ يُسْمِنُ ولا يُغْنِي من جُوع: *Ne **semirtir**, ne de açlığı giderir* (88/Ğaşiye 7). أسْمَنْتُه: Onu semiz olarak satın aldım; veya onu semiz olarak verdim. اسْتَسْمَنْتُه: Onu semiz buldum. سُمْنَة: Kendisiyle kilo alınan bir ilaçtır. Şişmanlığın cinsinden olduğu ve ondan kaynaklandığı için yağa سمن denmiştir. سُمَانَى. bir kuştur.

سما / S-m-v

Her şeyin semâsı, onun yukarı tarafıdır. Şair bir atın niteliği konusunda şöyle der:

وأحمر كالديباج أمّا سماؤه فريّا وأمّا
٢٤٤- أرضه فمحول

*244- İpek gibi kırmızıdır; **üst tarafı** parlak, alt tarafı ise, tozludur.*[647]

Bazıları şöyle demiştir: Her *semâ* altındakilere göre *semâ*, üstekilerine göre de arzdır. Ancak en yüksek *semâ* böyle değildir; zira o, arzı olmayan *semâ*'dır. Şu âyet bu anlama hamledilmiştir: الله الذي خلق سبع سماوات ومن الأرض مثلهن: *Allah O'dur ki yedi **göğü** ve yerden de onların benzerini yarattı* (65/Talak 12).

Yağmura سماء denmesi, onun gökten gelmesinden dolayıdır. Bazıları, yukarıdaki bilgileri dikkate alarak yağmura, yere düşmediği sürece semâ denebileceğini söylemektedir.

Bitkilere de سماء denmesi, ya *semâ* denilen yağmurdan oluştuğundan veya yer yüzeyinden daha yüksek bir seviyede olduğundan dolayıdır. Yerin karşıtı olan سماء kelimesi, müennestir. Bazen de müzekker olur.

Bu kelime hem tekil hem çoğul anlamında kullanılır. Şu âyet buna delâlet etmektedir: ثُمَّ اسْتوى إلى السّماء فسوّاهنّ سبع سماوات: *Sonra **göğe** yöneldi, onları yedi **gök** olarak düzenledi* (2/Bakara 29). Bazen çoğulu, سموات şeklinde gelir: خلق السّماوات: ***Gökleri** yarattı* (39/Zümer 5); قل من ربّ السّماوات: *"**Göklerin** Rabbi kimdir?" de* (23/Mü'minûn 86).

Şu âyette سماء kelimesi müzekker gelmiştir: السّماء مُنفطرٌ به كان: ***Gök** onun dehşetinden yarılır* (73/Müzzemmil 18). Şu âyetlerde ise müennes gelmiştir: إذا السّماء انشقت: ***Gök** yarıldığı zaman* (84/İnşikak 1); إذا السّماء انفطرت: ***Gök** parçalara ayrıldığı zaman* (82/İnfitar 1). *Semâ* kelimesinin hem müzekker hem müennes formlarında gelmesinin izahı şöyledir.

Bu kelime; نخل /*hurma/-ağacı*, شجر /*ağaç* ve onların durumunda olup müzekker ve müennes olan ve kendilerinden tekil ve çoğul olarak sözedilebilen cins isimler gibidir. Yağmur anlamındaki *semâ*, müzekker gelir ve أسْمِيَة şeklinde çoğul olur. سماوة: Yüksekte olan görüntüye/cisme denir. Şair şöyle der:

---

647 Bu beyit (أرض) maddesinde geçti.

٢٤٥- سماوة الْهلال حتّى احْقوْقف!

*245- Hilâlin **kendisi** gibi incelip kıvranana kadar.*[648]

سما لي شخص: Bir şahıs bana göründü. سما الفحْل على الشّوْل سماوة: Damızlık, dişinin üstüne yükseldi. Çünkü erkek dişiyle iç içe olmaktadır. إسْم: Bir şeyin zatının kendisiyle bilindiği kelimedir. Onun aslı, سمْو'dir. Arapların أسْمَاء ve سُمىّ kelimelerini kullanmaları buna delâlet etmektedir.

إسْم kelimesi, سمْو kökünden gelmektedir. Müsemmânın zikri onunla yükselmekte, dolayısıyla onunla bilinmektedir. Allah buyurur ki: بِسْمِ اللّٰه: *Allah'ın **ismiyle*** (1/Fatiha 1); وقال ارْكبُوا فيها بِسْمِ الله مجْراها ومُرْساها: *Haydi, gemiye binin, dedi. Onun akıp gitmesi de durması da Allah'ın **adıyladır*** (11/Hûd 41); بِسْمِ الله الرّحْمن الرّحيم: *Rahmân ve Rahim Allah'ın **adıyla*** (27/Neml 30); وعلّم آدمَ الأسْماء كلّها: *Allah Âdem'e **isimlerin** tümünü öğretti* (2/Bakara 31); yani tekil ve birleşikleriyle birlikte bütün lafız ve manaları öğretti. Bunun izahı şöyledir: İsim iki kısma ayrılır:

Birincisi: Istılahi vaz'a göre kullanılanlar. Bu da kendilerinden haber verilenlerde olur. Adam, at gibi.

İkincisi: Birincil vaz'a göre kullanılanlar. Bu da kelimenin her üç çeşidi için olur: İsim (el-Muhberu anh), fiil (el-haberu anh) ve harf diye isimlendirilen bu ikisi arasındaki rabıta. İşte yukarıdaki âyetle kastedilen de budur. Çünkü Âdem aleyhisselâm isimleri öğrendiği gibi, fiil ve harfleri de öğrenmişti. İnsan, isimlendirilenin/müsemmânın bizzat kendisini bilmedikçe, onunla karşı karşıya geldiğinde sadece bu şeyin ismini bilmekle onun ne olduğunu bilemez. Örneğin, Hintçe veya Rumca birtakım şeylerin isimlerini öğrenir, fakat bu isimlerin oldukları *suret*'leri bilmezsek, onları gördüğümüzde, mücerred isimlerini bilmekle müsemmâları bilemeyiz. Aslında bu durumda biz sadece mücerred birtakım sesleri bilmiş oluruz. Ortaya çıktı ki, müsemmâyı bilmedikçe ve müsemmânın sureti kalpte hâsıl olmadıkça isimlerin bilgisi gerçekleşemez. Şu hâlde, وعلّم آدمَ الأسْماء كلّها: *Allah Âdem'e **isimlerin** tümünü öğretti* (2/Bakara 31) âyetinden kasıt, kelamın her üç çeşidi ve müsemmânın zatlarındaki sûretleridir.

ما تعْبُدون من دُونه إلا أسْماء سمّيْتُمُوها أنتمْ وآباؤكمْ: *O'ndan başka taptıklarınız, sizin ve atalarınızın uydurduğu **isimlerden** ibarettir* (12/Yûsuf 40) âyetinin manası şudur: Zikrettiğiniz isimlerin müsemmâları yoktur. Onlar müsemmâsız birtakım isimlerdir. Zira müşriklerin, bu isimler çerçevesinde putlarda olduğuna inandıkları hakikat mevcut değildir.

وجعلوا لله شركاء قل سمُّوهُمْ: *Onlar Allah'a ortaklar koştular. De ki: Onları **isimlendirin*** (13/Ra'd 33) âyetinden amaç, müşriklerin Lat ve Uzza gibi putların isimlerini zikretmeleri değil; ondan amaç şudur: İlâh

---

648 Bkz. (حقف) maddesi.

diye iddia ettiklerinizin ilâhlığını ve onlarda o isimlerin anlamlarının olup olmadığını isbatlayınız! İşte bundan dolayı Yüce Allah bu âyetin peşinden şöyle buyurmaktadır: أَمْ تُنَبِّئُونَهُ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي الْأَرْضِ أَمْ بِظَاهِرٍ مِنَ الْقَوْلِ: *Yoksa siz Allah'ın, yeryüzünde bilmediği bir şeyi mi Kendisine haber veriyorsunuz? Yoksa boş söz mü söylüyorsunuz?* (13/Ra'd 33).

تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ: *Rabbinin **adı** ne yücedir!* (55/Rahman 78); yani düşünüldüğünde O'nun sıfatlarındaki bol bereket ve nimet ne yücedir! Örneğin Kerim, Âlim, Bâri, Rahman ve Rahim sıfatları gibi. سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى: *Yüce Rabbinin **ismini** eksikliklerden uzak tut* (87/A'lâ 1); وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى: *En güzel **isimler** Allah'ındır* (7/A'râf 180); اسْمُهُ يَحْيَى لَمْ نَجْعَلْ لَهُ مِنْ قَبْلُ سَمِيًّا: *Adı Yahya'dır. Daha önce ona hiç kimseyi **adaş** yapmadık* (19/Meryem 7); لَيُسَمُّونَ الْمَلَائِكَةَ تَسْمِيَةَ الْأُنْثَى: *Meleklere dişilerin **adlarını takıyorlar*** (53/Necm 27); yani meleklere "Allah'ın kızları" diyorlar.

هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا: *O'na **adaş/benzer birini** biliyor musun?* (19/Meryem 65); yani O'nun ismini hak eden bir benzerini ve gerçek anlamda O'nun sıfatını hak eden birini biliyor musun? Âyetin anlamı; "O'nun adıyla anılan birini biliyor musun?" değildir. Zira Yüce Allah'ın birçok isimi başkası için kullamlmaktadır. Ancak bu ismin, Allah için kullanıldığında geldiği anlam ile başkası için kullanıldığında geldiği anlam aynı değildir.

سنن / S-n-n

سِن /*Diş*: Bilinmektedir. Çoğulu أَسْنَان şeklinde gelir: وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ: ***Dişe** karşılık **diş*** (5/Mâide 45). سَانَ الْبَعِيرُ النَّاقَةَ: Erkek deve, dişi deveyi çökertinceye kadar ısırdı. سَنُون: Dişlerin tedavi edildiği bir ilaçtır. سَنّ الحديد: Demirin eritilip bilenmesidir. مِسَن ise kendisiyle biletilen/şekil verilen alettir. سِنَان: Mızrağın başına takılan uçtur. Demirin bilenmesine benzetilerek; سَنَنْتُ الْبَعِيرَ /*Deveyi parlattım ve zayıflattım*, denir. Bu kelimenin eritme/akıtma anlamı nokta-i nazarından şöyle denir: سَنَنْتُ الْمَاءَ: Suyu akıttım.

تَنَحَّ عن سَنَنِ الطريق وسُنَنِهِ وسِنَنِهِ: Doğru yoldan ayrıldı. سُنَن kelimesi, سُنَّة'in çoğuludur. سُنَّة الوجه: Yönelinen yol/Yüz çehresi.

سُنَّة النبيّ: Hz. Peygamber'in yaşadığı, takip ettiği yol/hayat biçimi. سُنَّة الله, Allah'ın hikmet ve taat yoluna denir: سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا: *Bu, Allah'ın ötedenberi süregelen **yasasıdır**: Allah'ın **yasasında** bir değişme bulamazsın* (48/Fetih 23); وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا: *Allah'ın yasasında bir **sapma** bulamazsın* (35/Fâtır 43).

Bu âyetler, şeriatların fürûâtı şekilsel açıdan değişik olsa da onlardan amaçlanan hedefin bir olup değişmeyeceğine işaret eder. Bu da nefsi temizlemek, onu Allah'ın sevabına ve O'nun civarına/yanına kavuşturmak için eğitmektir.

مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ: *Değişmiş balçıktan* (15/Hicr 26). لَمْ يَتَسَنَّهْ: ***Bozulmamış/ değişmemiş*** (2/Bakara 259). Âyetteki hâ harfi, istirahat/sekte içindir.

سنم / S-n-m

وَمِزَاجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ: *Karışımı **tesnimdendir*** (83/Mutaffifîn 27). *Tesnim*'in cennette değeri yüksek bir kaynak olduğu söylenmekte ve şu âyetle tefsir edilmektedir: عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ: *Bir kaynak ki, (Allah'a) yaklaştırılanlar ondan içerler* (83/Mutaffifîn 28).

سنا / S-n-v

سنا: Parlayan ışık. سَنَاء: Yükseklik/ yücelik. سانية: Kendisiyle sulanılan şeydir/su dolabı; yüksekliğinden dolayı bu şekilde isimlendirilmiştir. Allah buyurur ki: يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالأَبْصَارِ: *Şimşeğinin **parıltısı** neredeyse gözleri alır* (24/Nûr 43): سنت الناقة تسنو: Deve su dolabıyla/çarkıyla toprağı suladı.

سنه / S-n-h

سنة: Bu kelimenin kökü konusunda iki görüş var: Bir görüşe göre, onun aslı سنهة'dır. Çünkü Araplar bu kökten, سانهت فلانا: Falan kişiyle yıl yıl muamelede bulundum, derler. Ayrıca سُنَيْهَة derler. لم يتسنه (2/Bakara 259) âyet ifâdesinin de bu kökten geldiği söylenmektedir. Yani, üzerinden yılların geçmesiyle değişmedi ve tazeliği gitmedi. Bazılarına göre de bu kelimenin aslı vav'lıdır. Çünkü Araplar bu kökten سنوات kelimesini türetirler. ساناة formu da bu köktendir. Bu görüşe göre kelimenin sonundaki hâ vakfe içindir. Tıpkı كتابيه (69/Hakka 19) ve حسابيه (69/Hakka 20) gibi. Allah buyurur ki: أَرْبَعِينَ سَنَةً: *Kırk yıl* (5/Mâide 26); سَبْعَ سِنِينَ دَأَبًا: *Âdetiniz üzere yedi **yıl*** (12/Yûsuf 47); ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ: *Üçyüz **yıl*** (18/Kehf 25). وَلَقَدْ أَخَذْنَا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِينَ: *Andolsun biz, Fir'avn âilesini **yıllarca** sıktık* (7/A'râf 130); yani kuraklıkla.

سَنَة kelimesi, daha çok kuraklığın olduğu yıl için kullanılır. Bu anlamda şöyle denir: أَسْنَتَ الْقَوْمُ: Halkın başına kuraklık geldi. Şair şöyle der:

246- لها أرج ما حولها غير مسنت

246- *Onun güzel bir kokusu var; etrafında da **kıtlıktan** başka bir şey yoktur.*[649]

Diğer bir şair de şöyle der:

٢٤٧- فليست بسنهاء ولا رجبية

247- *O, ne **senha**[650*] ne de recebîdir*[651*].[652]

Gördüğün gibi bu kelime, hâ kökenlidir. Başka bir şair de şöyle der:

٢٤٨- بكل أزمان الهزال والسنى

248- *Zayıflık ve **kuraklık** zamanlarında yer.*[653]

---

649 Şenfera'ya ait olan bu şiir için bkz. *Mufaddaliyyât*, s. 110.

650* Bir sene meyve verip bir sene vermeyen hurma ağacı -(Mütercimler).

651* Dallarına destek yapılan hurma ağacı -(Mütercimler).

652 Süveyd b. Samit'e ait olan bu şiir için bkz. Fârâbî, *Divânu l-Edeb*, II, 270.

653 Ukayl kabilesinden bir kadına ait olan bu şiir için bkz. Bağdadî, *el-Hazâne*, VII, 377; Ebû

Bu şiirdeki السّنِي lafzı, murahham [sonundan harf düşmüş] değildir. Sadece فُعُول، فعالة formunda çoğul yapılmıştır; tıpkı مائة ve مئين gibi. عِصِيّ'de olduğu gibi, fâu'l-fiil [kelimenin ilk kök harfi] kesreli yapılmış; şair de, kafiyeden dolayı onu tahfif etmiştir.

لا تأخذه سنة و لا نوم: *Kendisini ne bir **uyuklama**, ne de uyku tutmaz* (2/Bakara 255) âyetinde geçen سنة kelimesi işlediğimiz kavramdan değil, وسن kökündendir.

سهر / S-h-r

الشّاهرة:[654] Bazılarına göre ondan kasıt, yeryüzüdür; bazılarına göre de kıyamet sahasıdır. Bu kelimenin asıl anlamı şudur: Üzerine çokça basılan yerdir; dolayısıyla sanki o bununla gecelemiş oluyor. Bu, şairin şu sözüne işaret etmektedir:

٢٤٩- تحرك يقظان التراب ونائمه

249- *Toprağın uyanık olanı da uykuda olanı da hareket eder.*[655]

أسهران: Burundaki iki damardır.

سهل / S-h-l

سهل kelimesi, حزن'in/*engebel*'in zıddıdır. Çoğulu سُهُول şeklinde gelir: تتخذون من سهولها قصورا: *Onun **düzlüklerinde** saraylar ediniyorsunuz* (7/A'râf 74). أسهل: Düzlükte meydana geldi. رَجُل سهلي: Düzlüğe mensûb adam. نهر سهل: Düz nehir. رجل سهل الخلق: Yumuşak huylu adam. رجل حزن الخلق: Sert huylu adam. سهيل: Bir yıldız ismidir.

سهم / S-h-m

سهم: Atılan şey ve kendileriyle kur'a çekilen ok ve benzeri şeylerdir: فساهم فكان من المدحضين: ***Kur'a çekti** de kaybedenlerden oldu* (37/Sâffât 141). استهموا: Kur'a çektiler. بُرْدٌ مسهم: Üzerinde ok resmi bulunan hırka. سهم وجهه: Yüzü değişti. سهام: Yüzün kendisinden dolayı değiştiği bir hastalık.

سها / S-h-v

سهو: Dalgınlıkla yapılan hata. Bu da iki kısma ayrılır: Biri, nedeni insandan kaynaklanmayan hata: Bir delinin birine küfretmesi gibi. İkincisi, nedeni insandan kaynaklanan hata: Birinin içki içip de sonradan kasdı olmaksızın bir kötülük yapması gibi. Birincisi affedilir, ikincisi ise cezayı gerektirir. Yüce Allah bu ikinci çeşit hatayı yermiştir: الذين هم فى غمرة ساهون: *Onlar bir sersemlik içinde ne **yaptıklarından habersizdirler*** (51/Zariyât 11); الذين هم عن صلاتهم ساهون: *Namazlarından gaflet içindedir onlar!* (107/Mâ'ûn 5).

Zeyd, *Nevâdir*, s. 91; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (ماى) mad.

654 Müellif şu âyeti kastetmektedir: {فإذا هم بالسّاهرة}: *Hemen onlar uyanıklık alanındadırlar* (79/Naziât 14).

655 Haris et-Tâî'ye ait olan bu şiir için bkz. Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, (يقظ) mad.

سيب / S-y-b

سائبة: Merada serbest bırakılan devedir; ne sudan ne de yemden menedilir. Deve beş kez doğurduğu zaman bu şekilde serbest bırakılır. انسابت الحية انسيابا: Yılan gizlendiği yerden çıktı. سائبة: Velâyeti, kendisini azat edende kalan ve malını istediği gibi kullanan azatlı köledir. Bu tür köle azat etmekten nehyedilmiştir.[656] سيّب: Bağıştır. سيب: Suyun aktığı yerdir. Aslı şundan gelmektedir: سيّبته فساب: Suyu akıttım, o da aktı.

ساح / S-v-h

ساحة: Geniş mekân. ساحة الدار /Evin avlusu, sözü bu anlamdan gelmektedir. Allah buyurur ki: فإذا نزل بساحتهم: Azap, **yurtlarına** indiğinde (37/Sâffât 177). سائح: Bir yerde sürekli akan su. ساح فلان فى الارض: Falan kişi yeryüzünde suyun geçtiği gibi geçti. فسيحوا فى الأرض أربعة أشهر: *Yeryüzünde dört ay **dolaşın*** (9/Tevbe 2). رجل سائح فى الارض وَسَيَّاحٌ: Yeryüzünde dolaşan adam. السائحون (9/Tevbe 112); yani oruç tutan erkekler. سائحات (66/Tahrim 5); yani oruç tutan kadınlar.

Bazıları şöyle der: Oruç iki kısımdır: Hükmî oruç: Yiyecek ve cinsel ilişkiyi terk etmektir. Hikemî oruç: Kulak, göz ve dil gibi organları günâhlardan korumaktır. Şu hâlde سائح, birinci çeşit orucu değil, ikinci çeşidini tutan kişidir. Bazılarına göre de السائحون şu âyetin gereğini yerine getirmeye çalışanlardır: أفلم يسيروا فى الأرض فتكون لهم قلوب يعقلون بها أو آذان يسمعون بها: *Yeryüzünde hiç dolaşmadılar mı ki, kalpleri olsun da onunla akıllarını çalıştırsınlar, kulakları olsun da onlarla duysunlar* (22/Hac 46).

سود / S-v-d

سواد: Beyazın zıddı olan renk. Bu kökten اسودّ ve اسوادّ formları kullanılır: يَوْمَ تبيضّ وُجُوهٌ وتسودّ وُجوهٌ: *O gün bazı yüzler ağarır, bazı yüzler **kararır*** (3/Âl-i İmran 106). Yüzlerin ağarması mutlu olmaları, kararmaları da üzüntülü olmalarıdır. Şu âyet bu anlamdadır: وإذا بشر أحدهم بالأنثى ظل وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وهو كظيم: *Onlardan birine kız çocuk müjdelendiğinde büyük bir öfkeyle yüzü **kapkara** kesilir* (16/Nahl 58).

Bazıları ise âyette geçen siyahlık ve beyazlığı yüz rengine hamletmişlerdir. Fakat birinci görüş daha uygundur. Çünkü dünyada onlar ister siyah, ister beyaz olsunlar âyette sözü edilen durum başlarına gelir. Beyazlık konusundaki şu âyet de buna delâlet eder: وُجُوهٌ يومئذ ناضرة: *O gün bazı yüzler parlar* (75/Kıyamet 22).

Konuyla ilgili diğer bazı âyetler de şöyledir: وَوُجُوهٌ يومئذ عليها غبرة ترهقها قترة: *Yüzler de vardır toza toprağa bulanmış. Üstünü karanlık kaplamıştır* (80/Abese 40-41); وترهقهم ذلة ما لهم من الله من عاصم كأنما أغشيت وجوههم قطعا من الليل مظلما *Onların yüzlerini*

---

656 Buharî, *Farâid*, XII, 40.

bir horluk kaplar Onları Allah'tan kurtaracak hiç kimse yoktur. Sanki yüzleri, karanlık geceden parçalara bürünmüştür (10/Yûnus 27). Şu rivâyet de bu anlamdadır: "ان المؤمنين يحشرون غرا محجلين من اثار الوضوء: *Mü'minler, abdestin izinden dolayı (abdest uzuvları) beyaz/parlak olarak haşrolunacaklardır.*"[657]

Uzaktan görünen kişi ve gözbebeği de سواد kelimesiyle ifâde edilir. Bazıları şöyle demiştir: لا يُفارق سوادي سواده: Yani benim gözbebeğim onun gözbebeğinden ayrılmaz. Yine bu kelimeyle büyük topluluk kastedilir. Örneğin Arapların şu sözü [hadis] gibi: عليكم بالسواد الأعظم: ***Çoğunluktan** ayrılmayın.*[658]

السواد diye tanımlanan büyük topluluğu idare eden kişiye de السَّيِّد /*es-seyyid* adı verilir; bu cemaate nispet edilerek de سيِّد القَوْم /*topluluğun efendisi*, denebilir ama سيِّد الثَّوْب /*elbisenin efendisi*, سيِّد الفرس /*atın efendisi*, denemez.

سَادَ القَوْم يَسُودُهُم /*Toplumu yönetti, yönetir*, denir. Toplumun yönetimini üstlenen kişinin, nefsini arındırması gerektiğinden ruhî üstünlüklere sahip olan herkese *seyyid* denir.

Şu âyetler bu anlamdadır: **وسيِّدا** وحصورا: ***Seyyid/Efendi** ve nefsine hâkim* (3/Âl-i İmran 39); والفيا **سيِّدها** لدى الباب: *Kapının yanında kadının **seyyidine/beyine** rastladılar* (12/Yûsuf 25). Eşini idare etmesinden dolayı kocaya *seyyid* denmiştir. وقالوا ربنا انّا أطعنا **سادتنا** وكبراءنا فأضلونا السبيلا: *Dediler ki: Rabbimiz! biz **sâdâtımıza** ve büyüklerimize uyduk da bizi yoldan saptırdılar* (33/Ahzâb 67); yani idareci ve yöneticilerimize.

سار / S-y-r

سَيْر: Yeryüzünde gitmektir. رجل سائر وسيَّار: Yeryüzünde yürüyen adam. سيَّارة: Topluluktur: وجاءت سيَّارة: *Bir **yolcu kafilesi** geldi* (12/Yûsuf 19). سِرْتُ: Yürüdüm. سرْتُ بفلان: Falan kişiyi gezdirdim. سرْتُه de aynı anlamdadır. Çokluk anlamında da, سيَّرته /*Onu çokça gezdirdim*, formu kullanılır.

Şu âyetler bu kelimenin birinci formuyla gelmişlerdir: أفلم **يسيروا** فى الأرض: *Hiç yer yüzünde **gezmediler** mi* (22/Hac 46); قل **سيروا** فى الأرض: *De ki: Yeryüzünde **dolaşın*** (٦/En'âm 11); **سيروا** فيها ليالي وأيّاما امنين: *Oralarda geceleri ve gündüzleri güven içinde **yürüyün*** (34/Sebe' 18).

Şu âyet, kelimenin ikinci formuyla gelmiştir: **وسار** باهله: *Ailesiyle birlikte **yola çıktı*** (٢٨/Kasas 29).

Kur'ân'da bu kelimenin üçüncü kısmı olan سرْتُه formu gelmemiştir. Şu âyetler de kelimenin dördüncü formuyla gelmişlerdir: **وسيِّرت** الجبال: *Dağlar **yürütülmüş*** (78/Nebe' 20); هو الذي **يسيِّركم** في البرّ والبحْر: *Sizi karada ve denizde **yürüten** O'dur* (10/Yûnus 22).

Bazıları; قل سيروا فى الأرض: *De ki: Yeryüzünde **yürüyün*** (27/Neml 69)

---

657 Müslim, (HN: 249); Mâlik, *Muvatta*, I, 28.

658 Müellifin naklettiği bu söz bir hadistir. Ahmed, *Sünen*, IV, 278. Ayrıca bkz. Aclûnî, *Keşfu l-Hafâ*, I, 333.

âyetinin yeryüzünde bedenle dolaşmaya teşvik ettiğini söylerken; diğer bazıları ise âyetin düşünceyi çalıştırmaya ve onun gereğini yapmaya teşvik ettiğini söylemektedir. Nitekim Nebilerin nitelikleri konusunda şöyle denmiştir: "*Onların bedenleri yeryüzünde dolaşmakta, fakat kalpleri Melekût âleminde seyahat etmektedir.*"[659]

Kimisi de âyeti, kendisiyle sevaba ulaşılan ibâdet konusunda azimle gayret göstermeye hamletmiştir. Hz. Peygamber'in şu hadisi de bu anlama yorumlanmıştır: "سافروا تغنموا: *Sefere çıkın kârlı çıkarsınız.*"[660]

تَسْيِير/*Yürütme*, iki kısma ayrılır:

Birincisi; yürütenin emir, ihtiyar/seçme ve iradesiyledir: هو الذي يسيركم في البر و البحر: *Sizi karada ve denizde* ***yürüten*** *O'dur* (10/Yûnus 22).

İkincisi; zor ve boyun eğdirme iledir. Dağlara boyun eğdirilmesi gibi: واذا الجبال سُيِّرت: *Dağlar* ***yürütüldüğü*** *zaman* (81/Tekvir 3); وسيرت الجبال: *Dağlar* ***yürütülmüş*** (78/Nebe' 20).

سيرة: İster doğuştan, ister sonradan elde edilmiş olsun, insan ve onun dışındakilerin üzerinde oldukları hâle denir. Bu anlamda şöyle denir: Falan kişinin iyi bir sireti vardır; kötü bir sireti vardır. سنعيدها سيرتها الاولى: *Biz onu (Musa'nın yılana dönüşen asasını) yine ilk* ***siretine*** *döndüreceğiz* (20/Tâhâ 21); yani onu daha önceki odun hâline döndüreceğiz.

659 Bu sözün kaynağı bulunamamıştır.
660 Ahmed, *Müsned*, II, 380.

سور / S-v-r

سَوْر: Yükselerek sıçramaktır. Bu kelime kızgınlık ve şarab için de kullanılır. Denir ki: سَوْرَةُ الغضب /*Gazab sertliği*; سَوْرَةُ الشراب /*Şarab sertliği*; سُرْتُ إليك /*Sana doğru sıçradım*; ساورني فلان /*Falan kişi üzerime sıçradı*. فلان سَوَّارٌ: Falan kişi atılgandır. أَسَاوِرَةُ الفُرْس'[661*]den gelen إِسْوار kelimesi daha çok okçular için kullanılır.

Bu kelimenin Farsça'dan Arapça'ya geçtiği söylenmektedir. Dolayısıyla سوارُ المرأة /*Kadın bileziği*, Arapçalaşmış bir ifâdedir. Onun aslı, دَسْتوار'dir. Her ne nasıl olmuşsa sonuçta Araplar bu kelimeyi kullanmışlar ve şu sözcükler de ondan türemiştir: سوّرتُ الجارية: Kızın (kollarına) bilezik taktım. جارية مسورة ومخلخلة: Bilezik ve halhal takılmış kız. Bu anlamda Allah buyurur ki: فلولا القيَ عليه اسورة من ذهب: *Üzerine altından* ***bilezikler*** *atılmalı değil miydi!* (43/Zuhruf 53); وحُلّوا اساور من فضة: *Gümüş* ***bilezikler*** *takınmışlardır* (76/İnsan 21).

أسْوِرة kelimesinin altın için kullanılmasının ve ألقي fiiliyle tahsis edilmesinin; اساور'nın gümüş için kullanılmasının ve حُلوا fiiliyle tahsis edilmesinin ne gibi bir faydasının/inceliğinin olduğu başka bir araştırmanın konusudur.

سورة: Yüksek makamdır. Şair şöyle der:

661* الأساورة, Basra'ya yerleşen Acemlerden bir topluluktur. اساورة'nin tekili اسوار gelir; süvari anlamındadır. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (سور) maddesi -(Mütercimler).

ألم تر أن الله أعطاك سورة ترى كل ملك
دونها يتذبذب -250

*250- Görmüyor musun Allah sana öyle bir **makam** vermiş ki;*

Görürsün her kralı, onun altında bocalamakta olduğunu.[662]

سور المدينة: Şehri kuşatan duvar. سورة القرآن denmesi de sûrun şehri kuşattığı gibi Kur'ân'ın sûreler tarafından kuşatıldığından veya sûrenin Ay mertebeleri gibi bir mertebe olmasından dolayıdır. سؤرة şeklinde okuyanlara göre bu kelime, أسأرت /*ondan bir kalıntı bıraktım*, sözünden gelmektedir. Buna göre sanki sûre, Kur'ân bütününden tek başına bir bölümdür.

سورة أنزلناها: *Bu indirdiğimiz bir **sûredir*** (24/Nûr 1); yani hüküm ve hikmetlerden bir bölümdür. أسأرت في القدح: Kadehte bir *sü'r*, yani bir bakiye/kalıntı bıraktım. Şair şöyle der:

لا بالحصور ولا فيها بسآر -251

*251- O ne cimridir, ne de **tabakta bir şey** bırakır.*[663]

Şiirde geçen سآر sözü, سورة / *kızgınlık* kökünden بسوار şeklinde de rivâyet edilmiştir.

سوط / S-v-t

سوط /*Kamçı*: Kendisiyle vurulan örülmüş deri. سوط kelimesinin asıl anlamı, bir şeyi birbirine karıştırmaktır. سوطته /*Onu birbirine karıştırdım*, denir. Kamçıya سوط denmesi, destelerinin birbirine geçmesinden dolayıdır.

Şu âyette dünyada savt/kamçıyla meydana gelen azaba benzetilerek şöyle buyrulmaktadır: فصب عليهم ربك سوط عذاب: *Bu yüzden Rabbin, üzerlerine azap **kamçısını** yağdırıverdi* (89/Fecr 13)

Kimisine göre de bu âyet; إلا حميما وغساقا: *Yalnız kaynar su ve irin (içerler)* (78/Nebe' 25) âyetiyle işaret edilen kendileri (cehennemliler) için birbirine karıştırılan azap çeşitlerine dikkat çekmektedir.

ساعة / S-v-a

ساعة: Zaman dilimlerinden biridir. Kıyamet'ten de *Saat* diye sözedilir: اقتربت الساعة: ***Saat** yaklaştı* (54/Kamer 1); يسألونك عن الساعة أيان مرساها: *Sana o **Saat'in** ne zaman geleceğini soruyorlar* (7/A'râf 187); وعنده علم الساعة: ***Saat'in** bilgisi O'nun yanındadır* (43/Zuhruf 85).

Saate benzetilerek kıyamete bu ismin verilmesi, ondaki hesabın/yargılamanın hızlı olmasından dolayıdır. Nitekim Allah buyurur ki: وهو أسرع الحاسبين: *O, en hızlı hesap görendir* (6/En'âm 62). Veya kıyamete bu ismin verilmesi Yüce Allah'ın ona şöyle işaret etmesinden dolayıdır: كأنهم يوم يرونها لم يلبثوا إلا عشية أو ضحاها: *Onlar onu gördükleri zaman sanki (dünyada) bir akşam veya onun kuş-*

---

662 Nâbiğa'ya ait olan bu şiir için bkz. *Divân*'ı, s. 18.

663 Ahtal'a ait olan bu şiir için bkz. *Divân*'ı, s. 141; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (سور) mad.

luk vaktinden fazla kalmamış gibi olurlar. (79/Naziât 46); كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ: *Onlar, tehdit edildikleri azâbı gördükleri gün, sanki gündüzün sadece bir* ***saati*** *kadar yaşamış gibi olurlar* (46/Ahkaf 35); وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ: ***Saat*** *gerçekleştiği zaman, suçlular, (dünyada) ancak bir* ***saat*** *kaldıklarına and içerler* (30/Rûm 55). Âyette geçen ilk saat, kıyamet, ikincisi ise kısa zaman dilimi anlamındadır.

Kıyamet anlamında olan *saatlerin* üç kısma ayrıldığı söylenmektedir:

Büyük saat (السَّاعَةُ الْكُبْرَى): İnsanların hesap vermek için dirilmeleridir. Buna Hz. Peygamber'in şu hadisi işaret etmektedir: "لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يَظْهَرَ الْفُحْشُ وَالتَّفَحُّشُ وَحَتَّى يُعْبَدَ الدِّرْهَمُ وَالدِّينَارُ: *Ahlaksızlık ve fuhşiyât ortaya çıkmadıkça; dirhem ve dinara tapılmadıkça* ***kıyamet*** *kopmaz.*"[664]

Hz. Peygamber (kıyamet alâmeti olarak) başka birtakım şeyler de söyledi ki, ne onun zamanında ne de ondan sonra meydana gelmiş değildir.

Orta saat (السَّاعَةُ الْوُسْطَى): Aynı asır insanlarının ölmeleridir. Şu rivâyet örneği gibi: Hz. Peygamber, Abdullah b. Enes'i görmesi üzerine şöyle buyurmuştur: "إِنْ يَطُلْ عُمْرُ هَذَا الْغُلَامِ لَمْ يَمُتْ حَتَّى تَقُومَ السَّاعَةُ: *Eğer bu çocuğun ömrü uzarsa,* ***kıyamet*** *kopmadıkça ölmez.*"[665] Abdullah b. Enes'in son vefat eden sahabe olduğu söylenmiştir.

Küçük saat (السَّاعَةُ الصُّغْرَى): Bu, insanın ölümüdür. Her insanın kıyameti, onun ölümüdür. Şu âyet buna işaret etmektedir: قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ حَتَّى إِذَا جَاءَتْهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا عَلَى مَا فَرَّطْنَا فِيهَا وَهُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ عَلَى ظُهُورِهِمْ: *Allah'ın huzuruna varmayı yalanlayanlar, gerçekten hüsrana uğramıştır. Sonunda o* ***Saat*** *ansızın kendilerine gelip çatınca, günâh yüklerini sırtlarında taşıyarak, "Oradaki hayatımızı boşa harcamamızdan ötürü vay hâlimize," diyecekler* (6/En'âm 31).

Bilinmektedir ki, insan ölürken bu hasreti çeker; zira Allah buyurur ki: وَأَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَأَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ *Biriniz kendisine ölüm gelip de: "Rabbim beni yakın bir süreye kadar erteleseydin de sadaka verip iyilerden olsaydım!" demeden önce, size verdiğimiz rızıktan infak edin* (63/Münafikun 10). Şu âyet de aynı anlamdadır: قُلْ أَرَأَيْتَكُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ أَوْ أَتَتْكُمُ السَّاعَةُ أَغَيْرَ اللَّهِ تَدْعُونَ: *De ki: "Söyleyin bakalım, eğer size Allah'ın azabı gelir yahut o* ***Saat*** *gelip çatarsa Allah'tan başkasına mı yalvarırsınız?* (6/En'âm 40).

Rivâyete göre, şiddetli bir rüzgâr estiğinde Hz. Peygamber'in rengi değişir ve şöyle derdi: "تَخَوَّفْتُ السَّاعَةَ: ***Saat'in*** *kopmasından korktum.*"[666] Hz. Peygamber şöyle de buyurmak-

664 Ahmed, *Müsned*, II, 162.
665 Bkz. Ahmed, *Müsned*, III, 270; Müslim, (HN: 2269).
666 Ahmed, *Müsned*, VI, 66.

tadır: مَا أمُدُّ طَرْفِي وَلا أغْضِي إلا ظَنَنْتُ أنّ السّاعة قد قامَتْ: *Göz kapağımı her açıp kapattığımda Saat'in koptuğunu zannederim.*"[667] Hz. Peygamber "saatin kopması"yla kendi ölümünü kastetmektedir.

عامَلْتُهُ مُساوعة /*Onunla saat hesabıyla muamele yaptım*, sözü, مُعاوَمة / *yıl hesabıyla* ve مُشاهَرة /*ay hesabıyla*, formları gibidir. جاءنا بَعْدَ سَوْعٍ من اللّيلِ وَسُوَاعٍ; yani, gece sükûnete erdikten sonra bize geldi.

Saat kelimesi, ihmal anlamında da düşünülmüştür. Şöyle denir: أسَعْتُ الإبلَ أسيعُها: Develeri başıboş bıraktım, başıboş bırakıyorum. هُوَ ضائعٌ سائعٌ: O kayıptır/başıboş bırakılmıştır.

سُوَاعٌ: Bir put ismidir: وقالوا لا تَذَرُنَّ آلِهَتَكُمْ ولا تَذَرُنَّ وَدًّا ولا سُوَاعًا ولا يَغُوثَ وَيَعُوقَ وَنَسْرًا: *Dediler ki; Tanrılarınızı terketmeyin. Vedd'i, **Suva'ı**, Yeğûs'u, Ye'ûk'u ve Nesr'i bırakmayın!* (71/Nûh 23).

ساغ / S-v-ğ

سَاغَ الشَّرابُ فِي الحَلْقِ: Su boğazdan rahat geçti. أساغَهُ كذا: Falan şeyi ona kolaylaştırdı. Allah buyurur ki: سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ: *İçenlere (içimi) **kolay** süt (içiriyoruz)* (16/Nahl 66); يَتَجَرَّعُهُ ولا يَكادُ يُسِيغُهُ: *O suyu yutmaya çalışır, fakat boğazından **geçiremez*** (14/İbrahim 17).

Bu anlamdan istiâre yoluyla; سَوَّغْتُهُ مالا /*Ona kolay bir şekilde mal verdim*, denir. Yine teşbih yoluyla- bir önceki doğumdan fazla zaman geçmeden doğan çocuğa- فلانٌ سَوْغُ أخيهِ (falan kişi, fazla zaman geçmeden kardeşinin ardından dünyaya geldi), denir.

سوف / S-v-f

سَوْفَ: Muzari fiilleri, hâl anlamından çıkarıp istikbale tahsis eden bir harftir: سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي: *Sizin için Rabbimden bağışlanma dileye**ceğim*** (12/Yûsuf 98). فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ: *Yakında **bileceksiniz*** (6/En'âm 135) âyeti, sözü edilen kişilerin talep ettiklerinin -şu anda gerçekleşmiş değilse de- kaçınılmaz olarak sonradan gerçekleşeceğine işaret etmektedir.

سَوْفَ edatı, uzatma ve geciktirme anlamına gelir. Bu edattan; سَوْفَ أفعَلُ كذا /*Şunu ileride yapacağım*, vaadinde bulunanın sözü nokta-i nazarından تَسْوِيف *atlatma* kelimesi türetilmiştir.

سَوْف: Toprak ve sidiği koklamak anlamına da gelir. Bu anlamdan, yol rehberinin toprağını kokladığı مفازة'ye/*çöle*, مَسافة denir. Şair şöyle der:

٢٥٢- إذا الدّليلُ اسْتَافَ أخْلاقَ الطُّرُقِ

*252- Rehber, yolların kokularını **kokladığında**.*[668]

سُوَاف: Devenin ölüme yaklaştığı hastalıktır. Ona bu ismin verilmesi; ya, devenin ölümü koklamasından veya ölümün deveyi koklamasından ya da daha sonra devenin kendisiyle öleceği şey olduğundan dolayıdır.

---

667 Bu rivâyetin kaynağı bulunamamıştır.

668 Reûbe'ye ait olan şiir için bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (س و ف) mad.

سوق / S-v-k

سَوْقُ الابل Develeri toplamak ve kovmaktır. Bu anlamdan سُقْتُهُ فَانْسَاقَ / *onu sevkettim, o da sevkedildi*, denir. سَيِّقَة Güdülen hayvanlardır. سُقْتُ الْمَهْرَ إِلَى الْمَرْأَة: Kadına mehir sevkettim/ verdim. Böyle denilmesi, Arapların mehir olarak deve vermelerinden dolayıdır.

إِلَى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ: *İşte o gün, **sevk** Rabbinedir* (75/Kıyamet 30) âyeti, وَأَنَّ إِلَى رَبِّكَ الْمُنْتَهَى: *Ve sonunda senin Rabbine varılacaktır* (53/Necm 42) âyeti gibidir. وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ: *Her can, yanında bir **saik** ve şâhidle gelir* (50/Kaf 21). Yani bir melek onu sevkeder, diğer biri de onun aleyhine ve lehine tanıklık eder.

Bazılarına göre ise şu âyet gibidir: كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنْظُرُونَ: *Sanki gözleri göre göre ölüme **sürülüyorlarmış** gibi* (8/Enfâl 6). وَالْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ: ***Bacak bacağa** dolaşır* (75/Kıyâmet 29). Bazılarına göre bu âyette, ruh çıkarken; bazılarına göre de kefen ile sarıldıklarında bacakların birbirlerine dolanmaları kastedilmektedir.

Bazıları da bu sözden kastın, insanın ölüp de bacaklarının kendisini taşıdıktan sonra artık onu taşımamaları olduğunu söyler. Diğer bazılarına göre ise Yüce Allah bununla belânın belâ ile sarılmasını kastetmiştir. Tıpkı şu âyet gibi: يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ: *O gün **baldırlar** açılır* (68/Kalem 42). Bu âyet şu deyimden gelmektedir: كَشَفَتِ الْحَرْبُ عَنْ سَاقِهَا /*Savaş, baldırını açtı/savaş kızıştı*. Bazılarına göre; يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ: *O gün **baldırlar** açılır* (68/Kalem 42) âyeti bir şiddete işarettir. O da şudur: Devenin karnında yavrusu ölür de *müzzemmir*[669*] elini onun karnına sokar ve yavrunun bacağından tutup ölü olarak onu dışarı çıkarır. İşte baldırın açılması budur; fakat daha sonra bu söz her türlü korkunç olay için kullanılır olmuştur.

Bazılarına göre; فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ: ***Gövdesinin** üstüne dikildi* (48/Fetih 29) âyetindeki سُوق kelimesi, سَاق'nın çoğuludur; tıpkı لَابَةٌ/لُوبٌ ve قَارَةٌ/قُورٌ gibi. Şu âyet de bunun gibidir: فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْأَعْنَاقِ: ***Bacaklarını** ve boyunlarını silmeye başladı* (38/Sâd 33). رَجُلٌ أَسْوَقُ، وَامْرَأَةٌ سَوْقَاءُ: Bacakları belirgin, yani bacakları büyük olan erkek ve kadın. سُوقٌ: Malın satış için getirildiği yere denir: وَقَالُوا مَالِ هَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ: *Şöyle dediler: "Bu ne biçim peygamber ki, yemek yer, **sokaklarda/ pazarlarda** gezer?"* (25/Furkân 7). سَوِيقٌ /*Püre*, çiğnemeksizin boğazdan geçtiği için bu ismi almıştır.

سول / S-v-l

سُؤْلٌ: Nefsin çok fazla arzuladığı hacet/istek: قَالَ قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يَا مُوسَى: *Allah: "Ey Musa! **istediğin** sana verildi" dedi* (20/Tâhâ 36). Hz. Musa'nın isteği şuydu: قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي

669* Yavrunun cinsiyetini öğrenmek için elini devenin hayasına koyan kişiye denir. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (زمر) maddesi -(Mütercimler).

صَدْرِي: *Musa: Rabbim! dedi, göğsüme genişlik ver* (20/Tâhâ 25). تَسْوِيل: Nefsin, hırslı olduğu şeyi süslemesi ve çirkin arzularını güzel tasvir etmesidir: بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا: *Aslında nefisleriniz size (kötü) bir işi **güzel gösterdi*** (12/Yûsuf 18); الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ: *Şeytan, onların kötülüklerini **güzel göstermiş*** (47/Muhammed 25).

Şair şöyle der:

٢٥٣- سَالَتْ هُذَيْلٌ رَسُولَ اللهِ فَاحِشَةً

*253- Hüzeyl, Resûlullah'tan çirkin bir şey **istedi**.*[670]

Şiirdeki سال, سأل/sordu/istedi anlamındadır; birçok edibin dediği gibi, *akmak* anlamında değildir. سُؤْل'un anlamı, أُمْنِيَّة'e yakındır. Ancak أُمْنِيَّة insanın tasarlamış olduğu istekler, سُؤْل ise arzulanan şeyler için kullanılır. Buna göre sanki سُؤْل, أُمْنِيَّة'den sonra meydana gelmektedir.

سال / S-y-l

سَالَ الشَّيْءُ يَسِيلُ: Bir şey aktı-akıyor. أَسَلْتُهُ أَنَا: Onu ben akıttım. وَأَسَلْنَا لَهُ عَيْنَ الْقِطْرِ: *Bakır membaını ona **akıttık*** (34/Sebe' 12); yani onun için erittik. إِسَالَة'in asıl anlamı, eritildikten sonra bakırın dönüştüğü bir durumdur. سَيْل aslında mastardır; daha sonra bulunduğun yerde yağmur yağmadığı hâlde sana gelen suya isim olmuştur.

Allah buyurur ki: فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا: ***Sel** de suyun yüzüne çıkan bir köpük yüklendi* (13/Ra'd 17); فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ سَيْلَ الْعَرِمِ: *Biz de üzerlerine Arim **selini** salıverdik* (34/Sebe' 16). سِيلَان: Kabzanın içine giren uzun demir kısmına denir.

سول / S-v-l

سُؤَال: Bilgiyi veya bilgiye sevkedeni, malı veya mala sevkedeni istemektir. Bilgi istemenin cevabı dille verilir; el de onun yerine yazı veya işaretle cevap verir. Malı istemenin cevabı ise elle verilir; dil de onun yerine söz verir veya red eder.

Dense ki; soru sormanın bilgi edinmek için olduğunu söylemek doğru olur mu? Zira şu âyette olduğu gibi, Yüce Allah'ın kullarına soru sorduğu bilinen bir husustur: وَإِذْ قَالَ اللهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ أَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلَهَيْنِ مِنْ دُونِ اللهِ: *Allah: "Ey Meryem oğlu İsa, insanlara, beni ve annemi Allah'ı bırakarak iki ilâh edinin, diye sen mi söyledin?" dediğinde* (5/Mâide 116).

Buna şöyle cevap verilir: Bu soru Yüce Allah'ı bilgilendirmek için değil, halkı bilgilendirmek ve onları kınamak içindir. Zira Yüce Allah, her türlü gaybi en iyi bilendir. Dolayısıyla o, bilgi edinmek için sorulan bir soru olmaktan çıkmaz.

Bilgi talep etmek, kimi zaman öğrenmek, kimi zaman kınamak için yapılır; kimi zaman da soru sorana bilgi vermek için değil, soru sorulanı bilgilendirmek ve onu uyarmak

---

670 Hassân b. Sabit'e ait ait olan bu şiir için bkz. *Divânu Hassan b. Sabit*, s. 34.

için soru yöneltilir. Bu ise açık bir husustur. Şu âyetteki *suâl* kınama anlamındadır: وإذا الموؤودة سئلت: *Diri diri gömülen kıza* ***sorulduğunda*** (81/ Tekvir, 8).

Kimi zaman da soru, sorulanı tanıtmaya yönelik olur. Eğer سُؤال, tanıtmak içinse ikinci mef'ûle; kimi zaman kendi başına, kimi zaman da harf-i cer ile muteaddî olur. Şöyle dersin: سألته كذا, سألته عن كذا وبكذا: Ona şunu sordum. Bu fiil, daha çok (عن) ile muteaddî olur: ويسألونك عن الروح *Sana rûhu* ***soruyorlar*** (17/İsra 85); ويسألونك عن ذي القرنين: *Sana Zu'l-Karneyn'den* ***soruyorlar*** (18/Kehf 83); يسألونك عن الأنفال: *Sana ganimetlerden* ***soruyorlar*** (8/Enfâl 1); وإذا سألك عبادي عني: *Kullarım sana benden* ***sorarlarsa*** (2/Bakara 186); سأل سائل بعذاب واقع: ***Sorgulayan birisi****, gerçekleşecek azabı* ***sordu*** (70/Meâric 1).

Eğer *suâl*, bir mal edinmek içinse kendi başına veya (مِن) edatıyla muteaddî olur: وإذا سألتموهن متاعا فاسألوهن من وراء حجاب: *Peygamber'in eşlerinden bir şey* ***istediğinizde****, onlardan perde arkasından* ***isteyin*** (33/ Ahzâb 53); واسألوا ما أنفقتم وليسألوا ما أنفقوا: *(Kâfirlere gitmeyi yeğleyen kadınlar için) harcadıklarınızı onlardan geri* ***isteyin****; onlar da (size gelen mü'min kadınlar için) harcadıklarını geri* ***istesinler*** (60/Mümtehine 10); واسألوا الله من فضله: *Allah'tan, O'nun lütfünü* ***isteyin*** (4/Nisâ 32).

Eğer fakir, bir şey dileniyorsa سائل diye adlandırılır: وأما السائل فلا تنهر: ***Sâili/Dilenciyi*** *azarlama* (93/Duha 10); وفي أموالهم حق للسائل والمحروم: *Mallarında* ***sâil/dilenci*** *ve yoksul için hak vardır* (51/Zariyât 19).

سوم / S-v-m

سَوْم kelimesinin asıl anlamı, bir şeyi talep etmek için gitmektir. Buna göre o, ذهاب /*gitmek* ve ابتغاء /*talep etmek*'ten oluşan bir anlama gelen bir lafızdır. Bu kelime; سامت الإبل فهي سائمة /*Develer gitti, gitmektedirler*, sözünde gitmek anlamında; سُمْتُ كذا /*Şunu talep ettim*, sözünde ise talep etmek anlamında kullanılmıştır. Allah buyurur ki: يسومونكم سوء العذاب: *Onlar sizi işkencenin en kötüsüne* ***sürüyorlar*** (14/İbrahim 6). Bu anlamdan şöyle denir: سيم فلانٌ الخسف: Falan kişi kötü bir şeye sevkedildi; فهو يُسام الخسف: O, kötü bir şeye sevkedilmektedir.

Alış-verişteki سَوْم de bu anlamdan gelmektedir. Bu anlamda şöyle denir: صاحب السّلعة أحق بالسّوْم: Malın sahibi, malını satışa arzetmede daha fazla hak sahibidir. سُمْتُ الإبل في المرعى وأسمتها وسوّمتها: Develeri merada otlattım. Bu anlamda Allah buyurur ki: هوَ الذي أنزل من السماء ماء لكم منه شراب ومنه شجر فيه تسيمون: *Sizin için gökten su indiren O'dur. İçecek su ondandır; hayvanlarınıza* ***yedirdiğiniz*** *ağaç/bitki da ondan oluşmaktadır* (16/ Nahl 10). سيماء ve سيمياء, alâmet anlamındadır. Şair şöyle der:

٢٥٤- لهُ سيمياءُ لا تشقّ على البصرْ

254- Onun öyle bir ***alâmeti*** *var ki, gözün onu farketmesi zor*

değildir.[671]

Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ اَثَرِ السُّجُودِ: *Yüzlerinde secde izinden **nişanları** vardır* (48/Fetih 29).

قَدْ سَوَّمْتُهُ: Yani ona işaret koydum. Yüce Allah melekler hakkında şöyle der: مُسَوَّمِينَ (3/Âl-i İmran 125);[672] yani, *nişanlı melekler*. مُسَوِّمِينَ;[673] [vav'ın kesriyle] yani kendilerine veya atlarına nişan koyanlar, ya da atlarını yollayanlar.

Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivâyet edilmektedir: "تَسَوَّمُوا فَاِنَّ الْمَلَائِكَةَ قَدْ تَسَوَّمَتْ: *Üzerinize **alâmet koyun**, çünkü melekler de üzerlerine **alâmetler koymuşlardır**.*"[674]

سأم / S-e-m

سَآمَة: İster fiil, ister infiâl olsun bir şeyin çok fazla kalmasından dolayı bıkkınlık duymaktır: وَهُمْ لَا يَسْأَمُونَ: *Onlar hiç **usanmazlar*** (41/Fussilet 38); لَا يَسْأَمُ الْاِنْسَانُ مِنْ دُعَاءِ الْخَيْرِ: *İnsan hayır istemekten **usanmaz*** (41/Fussilet 49). Şair de şöyle der:

٢٥٥- سَئِمْتُ تَكَالِيفَ الْحَيَاةِ وَمَنْ يَعِشْ

ثَمَانِينَ حَوْلًا لَا اَبَالَكَ يَسْأَمِ

*255- Hayatın zorluklarından **bıktım**; kim yaşarsa,*

*Seksen yıl; kaçınılmaz olarak **bıkar*** [675]

سين / S-y-n

طُورِ سَيْنَاء /*Sina Dağı*: Bilinen bir dağdır: تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ: *Tûr-i **Sinâ**'dan çıkar* (23/Mü'minûn 20). Âyetteki سَيْنَاء kelimesi fetha ve kesre ile okunmuştur.[676]

Fetha ile okunan سَيْنَاء kelimesindeki elif sadece te'nis için olur. Çünkü Arapların sözlerinde فَلْقَل ve زلزال gibi فَعْلَال vezninde gelen bütün kelimler mudaaftır. Sin'in kesriyle olan سِيناء'deki elif ise, علباء ve حرباء kelimelerindeki elif benzeri olabildiği gibi, سِرْدَاح kelimesine ilhak/katmak için de olabilir. وَطُورِ سِينِينَ: ***Sinâ** Dağına andolsun* (95/Tin 2) şeklinde de okunmuştur. سِين: Alfabe harflerindendir.

سوا / S-v-y

مُسَاوَاة: Metre, tartı ve ölçekle yapılan geçerli denkliktir. هَذَا ثَوْبٌ مُسَاوٍ لِذَلِكَ الثَّوْبِ: *Bu elbise, şu elbiseye denktir*; هَذَا الدِّرْهَمُ مُسَاوٍ لِذَلِكَ الدِّرْهَمِ: *Bu dirhem şu dirheme denktir*, denir. Kimi zaman bu kelimeyle, keyfiyet/nitelik ifâde edilir: هَذَا السَّوَادُ مُسَاوٍ لِذَلِكَ السَّوَادِ: *Bu top-*

671 Üseyd b. Anka'ya ait olan bu şiir için bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (سوم) mad.; Isfahânî, *Eğânî*, XVII, 117.

672 Nâfi', Ebû Ca'fer, İbn Âmir Hazma, Kissâî ve Halef Vav'ı fetha ile okumuşlardır.

673 İbn Kesîr, Ebû Amr, Asım ve Ya'kûb Vav'ı esre ile okurlar. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 179.

674 Bu hadisi, İbn Ebî Şeybe ve İbn Cerîr tahric etmişlerdir.

675 Bu, Züheyr Ebû Sülmâ'ya ait bir beyittir. Bkz. *Divânu Züheyr*, s. 86.

676 Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ebû Ca'fer "sîn" harfini esre ile, diğerleri ise fetha ile okumuşlardır. Dimyâtî, *İthâf*, s. 318.

luluk şu topluluğa denktir. Aslında söz konusu olan denklik, siyahlığın zatı itibarıyla değil, onun mekânı itibarıyladır. Ayrıca bu kelime, geldiği denklik anlamından dolayı adâlet anlamında da kullanılır. Şair şöyle der:

٢٥٦- أبينا فلا نعطي السَّواء عدوّنا

256- Reddettik, biz düşmanlarımıza ***âdil*** *davranmayız*.[677]

استوى: İki anlamda kullanılır:

Bir: İki ve daha fazla fâil alır: استوى زيد و عمرو في كذا: Şu konuda Zeyd ve Amr eşit oldular. لا يستوون عند الله: *Bunlar, Allah katında* ***eşit olmazlar*** (9/Tevbe 19).

İki: Bir şeyin kendi zatındaki dikilmesi/doğrulması için kullanılır: ذو مرّة فاستوى: *Üstün akıl sahibi (melek),* ***doğruldu*** (53/Necm 6); فاذا استويت انت ومن معك على الفلك: *Sen ve yanında bulunanlar gemiye* ***yerleştiğiniz*** *zaman* (23/Mü'minûn 28); لتستووا على ظهوره: *Onların sırtlarına binip-****doğrulmanız*** *için* (43/Zuhruf 13); فاستوى على سوقه: *Gövdesi üzerine* ***dikilmiş*** (48/Fetih 29). استوى فلانٌ على عمالته: Falan kişi ücretinin başına dikildi.

استوى أمرُ فلان: Falan kişinin işi düzeldi. Bu fiil (على) ile muteaddî olduğu zaman *istilâ* anlamına gelir: الرَّحْمَنُ على العرْش اسْتوى: *Rahmân, Arş'a* ***istiva*** *etmiştir/****hükümranlığı altına almıştır*** (20/Tâhâ 5). Bazılarına göre âyetin manası şudur: Gök ve yerdekiler Allah'a istiva etmiştir; yani onların tümü, Allah'ın onları düzeltmesiyle O'nun isteğine göre istikâmet bulmuştur/yerli yerinde olmuştur. Şu âyet de bu anlamdadır: ثم استوى الى السّماء فسوّاهنّ سبع سموات: *Sonra* ***planını*** *göklere* ***uygulayıp*** *onları yedi gök şeklinde* ***düzenleyen*** *O'dur* (2/Bakara 29).

Diğer bazıları ise âyeti şöyle yorumlamaktadır: Allah'a göre her şey eşittir. Hiçbir şey başka bir şeyden Allah'a daha yakın değildir. Zira Allah, bir mekânda olup da diğer bir mekânda olmayan cisimler gibi değildir.

Bu fiil (إلى) edatıyla muteaddî olduğu zaman, ya bizzat veya tedbir/plânlama yoluyla mef'ûle ulaşma anlamına gelir. Şu âyet ikinci şıkla alâkalıdır: ثمّ استوى إلى السّمَاء و هى دخان: *Sonra duman (gaz) hâlinde bulunan göğe* ***şekil verdi*** (41/Fussilet 11). Bir şeyin *tesviyesi*, o şeyi, ya yükseklikte veya alçaklıkta düzeltmektir.

الذي خلقك فسوّاك: *O Allah ki seni yarattı, seni* ***düzgün*** *kıldı* (82/İnfitar 7); yani senin yaratılışını, hikmetin gerektiği ölçüde yaptı. ونفس وما سوّاها: *Nefse ve onu* ***biçimlendirene*** *and olsun* (91/Şems 7) âyeti, Yüce Allah'ın nefse destek yaptığı güçlere işarettir. Bundan dolayı eylem nefse nispet edildi. Bundan başka bir yerde zikredildi ki; fiil, fâile nispet edilebildiği gibi, âlete ve fiilin muhtaç olduğu diğer şeylere de nispet edilebilir. Örneğin سيف قاطعٌ /*keskin kılıç*, gibi. Bu yorum, " ونفس وَمَا سوّاها: *Nefse ve*

---

677 Antere'ye ait olan bu şiir için bkz. *Divânu Antere*, s. 52; İbn Cinnî, *Muhassas*, XII, 160.

onu biçimlendirene and olsun', yani Allah'a and olsun,[678] şeklindeki yorumdan daha uygundur. Çünkü (ما) Yüce Allah için kullanılamaz, zira bu kelime, cins anlamı için konulmuştur. Ayrıca onun Allah için kullanıldığına dair sahih bir rivâyet de yoktur.

سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى: *Yüce Rabbinin ismini eksikliklerden uzak tut. O ki yarattı, **düzene koydu*** (87/A'lâ 1-2) âyetinde ise fiil Yüce Allah'a nispet edilmiştir. Şu âyetlerde de aynı durum söz konusudur: فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي: *Ona bir **biçim verdiğimde** ve ona ruhumdan üfürdüğümde* (15/Hicr 29); رَفَعَ سَمْكَهَا فَسَوَّاهَا: *Göğün tavanını yükseltti ve onu **düzenledi*** (79/Naziât 28). Göğün düzeltilmesi, inşasını ve şu âyette zikredilen süslenmesini de içermektedir: إِنَّا زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةٍ الْكَوَاكِبِ: *Biz en yakın göğü bir ziynetle, yıldızlarla süsledik* (37/Sâffât 6).

Miktar ve keyfiyet/nitelik açısından ifrat ve tefritten korunan şeye سَوِيّ denir: ثَلَاثَ لَيَالٍ سَوِيًّا: ***Tam** üç gece* (19/Meryem 10); فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ أَصْحَابُ الصِّرَاطِ السَّوِيِّ: *Yakında bileceksiniz **dosdoğru** yolu izleyenler kimlermiş* (20/Tâhâ 135).

رَجُلٌ سَوِيٌّ: Ahlak ve hilkati/yaradılışı ifrat ve tefritten korunmuş adam. بَلَى قَادِرِينَ عَلَى أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ: *Evet, onun parmak uçlarını **düzenlemeye** gücümüz yeter* (75/Kıyamet 4). Bazıları bu âyeti şöyle yorumlamaktadır: Onun avucunu devenin topuğu gibi parmaksız yapmaya gücümüz yeter.

Diğer bazılarına göre ise âyetin manası şöyledir: Onun bütün parmaklarını aynı ölçüde yaparız ki onlarla faydalanmasın. Nitekim parmakların uzunluk ve biçimlerinin farklı olmasındaki hikmet açıktır; çünkü bir şeyi tutmada parmakların birbirleriyle yardımlaşmaları için onların birbirlerinden farklı olmaları gerekir.

فَدَمْدَمَ عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ بِذَنْبِهِمْ فَسَوَّاهَا: *Rableri de, günâhları yüzünden azabı başlarına geçirip, orayı **dümdüz etti*** (91/Şems 14); yani onların memleketlerini yerle bir etti. Tıpkı şu âyet gibi: وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا: *Bağ, çardakları üzerine yıkılmış kalmıştı* (18/Kehf 42).

Kimisine göre de âyetin anlamı şöyledir: Onların memleketlerini kendileriyle birlikte dümdüz etti. Tıpkı şu âyet gibi: لَوْ تُسَوَّى بِهِمُ الْأَرْضُ: *Yerle **bir olmak** isteyecekler* (4/Nisâ 42). Bu, kâfirlerin diliyle söylenen şu söze işarettir: وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا: *Kâfir: "Keşke ben, toprak olsaydım!" der* (78/Nebe' 40).

مَكَانٌ سُوًى وَسَوَاءٌ: Vasat/orta bir yer. Ayrıca şöyle de denir: سَوَاءٌ وَسِوًى وَسُوًى: Yani onun her iki tarafı eşittir. Bu kelime hem sıfat, hem zarf olarak kullanılır. Fakat onun aslı mastardır: فَاطَّلَعَ فَرَآهُ فِي سَوَاءِ الْجَحِيمِ: *Baktı onu cehennemin **ortasında** gördü* (37/Sâffât 55); عَسَى رَبِّي أَنْ يَهْدِيَنِي سَوَاءَ السَّبِيلِ: *Umarım Rabbim beni **doğru** yola iletir* (28/Kasas 22); فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ:

---

678 Bu, İbn Cerîr et-Taberî'nin görüşüdür. Bkz. Taberî, *Camiu'l-Beyân*, XXX, 210.

*Sen de onlara karşı anlaşmayı bozarak **aynı şekilde** davran* (8/Enfâl 58); yani âdil bir hükümle. تَعالَوْا إلى كلمة سواء بيْننا وبيْنكم *Bizim ve sizin aranızda **eşit** olan bir kelimeye gelin* (3/Âl-i İmran 64); سواءٌ عليْهم أأنذرْتهُم أمْ لمْ تُنذرْهُمْ لا يُؤمنون: *Onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için **birdir**; inanmazlar* (2/Bakara 6); سواءٌ عليْهمْ أستغفرْتَ لهُمْ أمْ لمْ تستغفرْ لهُمْ لنْ يغفر اللهُ لهُمْ: *Onlar için mağfiret dilesen de, mağfiret dilemesen de onlar için **birdir**; Allah onları bağışlamayacaktır* (63/Münafikun 6); سواءٌ عليْنا أجزعْنا أمْ صبرْنا ما لنا من محيص *Artık biz sızlansak da, sabretsek de **birdir**; bizim için kurtuluş yoktur* (14/İbrahim 21); yani bu her iki durum, fayda vermeme konusunda eşittir. سواءُ العاكفُ فيه والباد: *İster yerli olsun, ister dışarıdan gelen olsun **farketmez*** (22/Hac 25).

Bazen سوى ve سواء kelimeleri, غيْر /*başka* anlamında kullanılırlar. Şair şöyle der:

٢٥٧ - فلمْ يبْقَ منْها سوى هامد

257- *Ondan sönük bir şeyden **başkası** kalmadı.*[679]

Diğer bir şair de şöyle der:

٢٥٨ - وما قصدتْ منْ أهلها لسوائكا

258- *[Deve], onun halkından senden **başkasına** yönelmedi.*[680]

عندي رجل سواك Benim yanımda, senin yerinde ve sana karşılık bir adam vardır. سِيّ، مُساوي anlamındadır; tıpkı عِدْل'in مُعادل ve قِتْل'in مُقاتل anlamında olduğu gibi. سِيّان زيْد وعمْرو /*Zeyd ve Amr eşittir*, dersin. أسْواء kelimesi سِيّ'in çoğuludur; tıpkı نقض-أنقاض gibi. قوْمٌ أسْواءٌ ومُسْتوُون /*Birbirlerine eşit olan toplum*, denir.

مُساواة kelimesinin fiyat biçilen şeylerde kullanımı meşhurdur: هذا الثوْبُ يساوي كذا: Bu elbise şu kadar para eder. Bu kelime, ساواه في القدْر / *Onunla aynı seviyede oldu*, sözünden gelmektedir. Allah buyurur ki: حتّى إذا ساوى بيْن الصّدفيْن: *(Zu'l-Karneyn) iki dağın arasını (demir kütleleriyle doldurtup dağlarla) **aynı seviyeye getirince*** (18/Kehf 96).

سوأ / S-v-e

سُوء: İnsana üzüntü veren her şeydir: Dünya ve âhiret işleri; ruh ve bedenle ilgili durumlar; mal, makam/şan/şöhret yitirmek ve bir dost kaybetmek gibi harici şeyler. تخْرُجْ بيْضاء مِنْ غيْر سُوء: *Kusursuz olarak bembeyaz çıksın* (20/Tâhâ 22); yani ellerde bir hastalık olmaksızın. Bu, *baras* diye tefsir edilmiştir. Baras, ellerde meydana gelen bir çeşit hastalıktır.

إنّ الخزْيَ اليوْمَ والسُّوءَ على الكافرين: *Bugün rezillik ve **kötülük** kâfirleredir!* (16/Nahl 27). Bu âyette çirkin olan her şey سوء diye ifâde edilmiştir. Bundan dolayı حُسْنى (güzel)'in karşısına konulmuştur. Nitekim Yüce Allah; للّذين أحْسنوا الحُسْنى: ***Güzel** davrananlara*

---

679 Ebû Zueyb el-Hüzelî'ye aittir. Bkz. *Divânu'l-Hüzeliyyin*, I, 66; Feyrûzâbâdî, *Besâir*, III, 187.

680 A'şâ'ya ait olan bu şiir için bkz. *Divânu'l-A'şâ*, s. 131; İbn Fâris, *Mücmel*, II, 477.

***daha güzel** karşılık vardır* (10/Yûnus 26) diye buyurduğu gibi, ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذِينَ أَسَاؤُوا السُّوأَى *Sonra **kötülük** edenlerin sonu **çok kötü** oldu* (30/Rûm 10) diye de buyurmaktadır. سَيِّئَةٌ: Çirkin fiildir, حَسَنَةٌ (iyilik)'in zıddıdır.

Allah buyurur ki: بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً: *Kim kötülük işlerse* (2/Bakara 81); لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ بِالسَّيِّئَةِ: ***Kötülüğü** istemede aceleniz niye?* (27/Neml 46); إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ: *İyilikler, **kötülükleri** giderir* (11/Hûd 114); مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ: *Sana gelen her iyilik Allah'tandır, sana gelen her **kötülük** de kendi nefsindendir* (4/Nisâ 79); فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا: *Yaptıklarının **kötülükleri** onlara ulaştı* (16/Nahl 34); ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ السَّيِّئَةَ: ***Kötülüğü** en güzel şeyle sav* (23/Mü'minûn 96).

Hz. Peygamber de şöyle buyurmaktadır: "يَا أَنَسُ أَتْبِعِ السَّيِّئَةَ الْحَسَنَةَ تَمْحُهَا: *Ey Enes, **kötülükten** sonra iyilik yap ki, onu silsin.*"[681]

Hasene (İyilik) ve *seyyie* (kötülük), iki kısımdır:

Biri, akıl ve şer'in iyi ve kötü gördükleri şeyler. Örneğin şu âyette zikredilenler gibi: مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا: *Kim iyilik getirirse, kendisine getirdiğinin on katı vardır. Kim **kötülük** getirirse, ancak dengiyle cezalandırılır* (6/En'âm 160).

Diğeri ise insan tabiatına göre belirlenen iyilik ve kötülüklerdir. Bu da insan tabiatının hafif ve ağır gördüğü şeylerdir.

Şu âyetler bu anlamdadır: فَإِذَا جَاءَتْهُمُ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هَذِهِ وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسَى وَمَنْ مَعَهُ: *Kendilerine iyilik geldiği zaman: "İşte bu bizim hakkımızdır." dediler. Başlarına bir **kötülük** gelirse Musa ile yanındakilerin uğursuzluğuna verirlerdi* (7/A'râf 131); ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ: *Sonra **kötülüğü** değiştirip yerine iyilik getirdik* (7/A'râf 95); إِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ وَالسُّوءَ عَلَى الْكَافِرِينَ: *Bugün rezillik ve **kötülük** kâfirleredir!* (16/Nahl 27).

Bu kökten; سَاءَنِي كَذَا /*Falan şey bana kötülük etti*]; سُؤْتَنِي /*Sen bana kötülük ettin*; أَسَأْتَ إِلَى فُلَانٍ /*Falan kişiye kötülük yaptın*, formları kullanılır.

Allah buyurur ki: سِيئَتْ وُجُوهُ الَّذِينَ كَفَرُوا: *İnkâr edenlerin yüzleri **kötüleşti*** (67/Mulk 27); لِيَسُوؤُوا وُجُوهَكُمْ: *Yüzlerinizi **kötü duruma soksunlar*** (17/İsrâ 7); مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ: *Kim **kötülük** yaparsa onunla cezalandırılır* (4/Nisâ 123); yani, kim kabih/çirkin bir şey yaparsa.

زُيِّنَ لَهُمْ سُوءُ أَعْمَالِهِمْ: *Yaptıkları **kötü** işleri, kendilerine süslü gösterildi* (9/Tevbe 37); عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ: ***Kötülük** çemberi üzerlerine olsun* (48/Fetih 6); yani sonunda kendilerine kötülük edecek şey.

فَأُولَئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءَتْ مَصِيرًا: *Bunların varacakları yer cehennemdir; o **ne kötü** gidiş yeridir* (4/Nisâ 97); إِنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا: *Orası ne **kötü** bir yerleşme yerdir!* (25/Furkân 66); وَإِذَا

681 Suyûtî, *el-Fethu'l-Kebîr*, I, 33; Ahmed, *Müsned*, V, 153; Hâkim, *Müstedrek*, I, 54.

نزل بساحتهم فساء صباح المنذرين: *O azâb yurtlarına indiği zaman uyarılmış olanların sabahı* ***ne kötü*** *olur!* (37/ Sâffât 177); ساء ما يعملون: ***Ne kötü*** *işler yapıyorlar!* (5/Mâide 66); ساء مثلا: ***Ne kötü*** *örnektir!* (7/A'râf 177). Yukarıdaki âyetlerde geçen ساء fiili بئس */ne kötü!* anlamındadır.

ويبسطوا إليكم أيديهم وألسنتهم بالسوء: *Size ellerini ve dillerini* ***kötülükle*** *uzatacaklardır* (60/Mümtehine 2). سيئت وجوه الذين كفروا: *İnkâr edenlerin yüzleri* ***kötüleşti*** (67/Mulk 27) âyetinde, kötülük yüz'e nispet edilmiştir; çünkü sevinç ve kederin izleri onda belirmektedir.

ولما جاءت رسلنا لوطا سيء بهم وضاق بهم ذرعا: *Elçilerimiz Lût'a gelince onlar yüzünden* ***fenalaştı****, eli ayağı birbirine dolaştı* (11/Hûd 77); yani onları üzecek şeyler başlarına geldi (başlarına kötü şeyler gelir diye üzüldü).

ويخافون سوء الحساب: ***Kötü*** *hesaptan korkarlar* (13/Ra'd 21); ولهم سوء الدار: *Yurdun* ***kötüsü*** *onlarındır* (13/ Ra'd 25).

سوءة, cinsel organdan ve avretten kinâyedir.

Yüce Allah bu anlamda şöyle buyurmaktadır:

فبعث الله غرابا يبحث في الأرض ليريه كيف يواري سوءة أخيه: *Allah, ona kardeşinin cesedinin* ***çıplaklığını*** *nasıl gizleyebileceğini göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi* (5/ Mâide 31).

يا ويلتا أعجزت أن أكون مثل هذا الغراب فأواري سوءة أخي: *Yazık bana, şu karga kadar olup da kardeşimin cesedinin* ***çıplaklığını*** *gizleyemeyecek kadar aciz miyim?* (5/Mâide 31).

يا بني آدم قد أنزلنا عليكم لباسا يواري سوآتكم وريشا: *Ey Âdem oğulları, size* ***edep yerlerinizi*** *örtecek giysi, süslenecek elbise indirdik* (7/A'râf 26).

بدت لهما سوآتهما: ***Edep yerleri*** *kendilerine göründü* (7/A'râf 22).

ليبدي لهما ما ووري عنهما من سوآتهما: *Şeytan, onların, kendilerinden gizlenmiş olan* ***edep yerlerini*** *kendilerine göstermek için* (7/A'râf 20).

تم كتاب السين

Sîn Harfinin Sonu

كِتَابُ الشِّين
Şîn Harfi

شبه / Ş-b-h

شِبْه، شَبَه، شبيه: Bu kelimenin asıl anlamı, nitelik açısından olan benzerliktir; renk, tat, adâlet ve zulüm gibi. شُبْهَة: İster somut, ister soyut olsun aralarındaki benzerlikten dolayı, iki şeyden birinin diğerinden ayırt edilememesidir. وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا: *Bu onlara (dünyadakine)* ***benzer*** *olarak verilmiştir* (2/Bakara 25); yani tad ve hakikat bakımından değil, renk bakımından bir kısmı bir kısmına benzer.

Kimisi de âyeti; "olgunluk ve mükemmellikte bir birine benzer" diye yorumlamıştır. Bu kelime; مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ: *Birbirine* ***benzeyen*** *ve* ***benzemeyen*** (6/En'âm 99), مُتَشَابِهًا: ***Birbirine benzer*** (6/En'âm 141) şeklinde farklı formlarda okunmuştur; fakat anlamları birbirine yakındır.

Bu kelime إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا: *(İstenen) bu inek, bize* ***karışık*** *geldi* (2/Bakara 70) âyetinde mazi müzekker ve (تَشَّابَهُ)[682] -aslı تَتَشَابَهُ olup idgam olmuştur- [muzari müennes] formunda gelmiştir. تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ: *Kalpleri* ***birbirine benzedi*** (2/Bakara 118); yani azgınlık ve cehâlette kalpleri birbirine benzedi.

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ: *Sana Kitap'ı indiren O'dur. Onda Kitap'ın temeli olan kesin anlamlı âyetler vardır, diğerleri de* ***müteşabihtir*** (3/Âl-i İmran 7). *Müteşabihu'l-Kur'ân*, lafız veya mana açısından başkasına benzediğinden tefsiri müşkül olan Kur'ân ifâdeleridir. İslâm hukukçuları; müteşabihi, 'zahiri, kastedilen manaya delâlet etmeyen ifâdedir' diye tarif etmişlerdir.[683]

Bu meselenin aslı şudur: Âyetler birbirileriyle karşılaştırıldıklarında üç kısma ayrılır: Mutlak olarak muhkem, mutlak olarak müteşabih ve bir yönüyle muhkem diğer bir yönüyle müteşabih âyetler. Kıs-

682 Bu, A'rac'ın okuduğu şaz bir kıraattir.

683 Bkz. Feyrûzâbâdî, *Besâir*, III, 293; Cürcânî, *Ta'rîfât*, s. 200.

men müteşabih olanlar da üç kısma ayrılır: Sadece lafız açısından müteşabih. sadece mana açısından müteşabih ve her iki açıdan da müteşabih âyetler. Lafız açısandan müteşabih de iki kısma ayrılır:

Birincisi lafızlarla ilgilidir. Bu da ya lafzın garip olması açısandandır. الاب[684] ve يزفون[685] gibi. Ya da lafızdaki çok anlamlık açısındandır. ٠ ve عير gibi.

İkincisi ise mürekkep/birleşik sözün tamamına yöneliktir. Bu da üç kısma ayrılır:

Bir kısmı sözü kısaltmak içindir: وإنْ خفتمْ ألا تقسطوا في اليتامى فانكحوا ما طاب لكمْ من النساء: *Yetimler konusunda adaleti koruyamayacağınızdan korkarsanız, arzu ettiğiniz diğer kadınlarla evlenin* (4/Nisâ 3).

Bir kısmı da sözü uzatmak içindir: ليس كمثله شيء: *O'na benzer hiç bir şey yoktur* (42/Şûrâ 11). Şâyet ليس مثله شيء denilseydi dinleyici için daha anlaşılır olurdu.

Diğer bir kısmı da sözün kafiyesi içindir: الحمد لله الذي أنزل على عبده الكتاب ولمْ يجعل له عوجا قيمًا: *Allah'a hamdolsun ki, kuluna Kitabı indirdi ve ona hiçbir eğrilik koymadı. Kusursuz bir (kitap)..* (18/Kehf 1-2). [Bu âyette takdim-tehir vardır] Takdiri şöyledir: الكتاب قيمًا ولمْ يجعل له عوجًا: *Kusursuz Kitabı indirdi ve ona hiçbir eğrilik koymadı.* Şu âyet de bu kısma dâhildir: ولوْلا رجالٌ مؤْمنون ونساءٌ مؤْمناتٌ لمْ تعلموهمْ أنْ تطؤوهمْ فتصيبكمْ منْهمْ معرّةٌ بغيْر علْمٍ ليدْخل الله في رحْمته منْ يشاء لوْ تزيّلوا لعذّبْنا الذين كفروا منْهمْ عذابًا أليمًا: *Eğer (Mekke'de) kendilerini henüz tanımadığınız mü'min erkeklerle mü'min kadınları bilmeyerek çiğnemeniz sebebiyle üzüntüye kapılmanız ihtimali olmasaydı (Allah savaşı önlemezdi). Dilediklerine rahmet etmek için Allah böyle yapmıştır. Eğer onlar birbirinden ayrılmış olsalardı elbette onlardan inkâr edenleri elemli bir azaba çarptırırdık* (48/Fetih 25).

Mana açısından müteşabih: Yüce Allah'ın ve kıyametin sıfatları bu kısma dâhildir. Zira bu sıfatların bizim için tasavvur edilmeleri söz konusu değildir. Çünkü hissedemediğimiz veya hissettiğimiz şeylerin türünden olmayan şeyin sureti de içimizde şekillenemez.

Hem lafız, hem mana açısından olan müteşabih beş kısma ayrılır:

1- Kemiyet/nicelik açısından; umum ve husus gibi: فاقتلوا المشْركين حيْث وجدْتموهمْ: *Putperestleri yakaladığınız yerde öldürün* (9/Tevbe 5).

2- Keyfiyet/nitelik açısmdan; vacib ve mendüb gibi: فانكحوا ما طاب لكمْ من النّساء: *Arzu ettiğiniz diğer kadınlarla evlenin* (4/Nisâ 3)

684 الاب, gözetmek anlamındadır. Kimisi de şöyle der: Hayvanlar için merada olan şeylere ebb denir; tıpkı insanlar için olana meyve denildiği gibi. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (اب) maddesi.

685 يزفون, yani koşuyorlar. Aslı, *zefîfu'n-neama*/ deve kuşunun koşmaya başlaması sözünden gelmektedir. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (زف)) maddesi.

3- Zaman açısından; nasih ve mensuh gibi: اتقوا الله حق تقاته: *Allah'tan, sakınılması gerektiği gibi sakının* (3/Âl-İmran 102).

4- Âyetin indiği mekân ve haklarında indiği işler açısından: وليس البر بأن تأتوا البيوت من ظهورها: *Hayra ulaşmak evlere arkalarından girmeniz değildir* (2/Bakara 189); إنما النسيء زيادة في الكفر: *Haram ayları ertelemek, sadece kâfirlikte ileri gitmektir* (9/Tevbe 37). Arapların cahiliye devrindeki adetlerini bilmeyenler bu âyetleri yorumlamaları zordur.

5- Yapılan işin sahih veya fasit olduğu şartlar açısından; namaz ve nikâh gibi.

Yukarıdaki sınıflandırma düşünüldüğünde, müfessirlerin müteşabihi yorumlamada zikrettikleri hiçbir şey bunun dışına çıkamaz. Örneğin şu görüşler gibi: Bazılarına göre müteşabih الم (2/Bakara 1) sözüdür. Katade'ye göre, muhkem nasih, müteşabih de mensuh'tur.[686]

el-Asamm[687] ise, muhkemin, yorumunda görüş birliğine varılan, müteşabihin ise ihtilâf edilen âyetler olduğunu söyler.

Bütün müteşabihler üç kısma ayrılır: Bir kısmının bilinmesine imkân yoktur. Kıyametin ve dâbbetu'l-ardın ortaya çıkış zamanları ile dâbbetu'l-ardın keyfiyeti ve benzeri şeyler gibi. Bir kısmının ise insanların onları bilme imkânları vardır. Garip lafızlar ve muğlâk hükümler gibi. Diğer bir kısım da yukarıdaki iki kısım arsında gelir gider. Bu kısma giren hususların hakikatlerini, sadece ilimde derinlik sahibi olanların bilmeleri mümkündür, onların seviyelerinde olmayanlar ise onları bilmezler.

Bu, Hz. Peygamber'in Hz. Ali (r.a.) hakkında söylediği şu hadisle işaret edilen müteşabih çeşididir: "اللّهُمَّ فقهه في الدّين و علمه التّأويل: *Allah'ım, onu dinde fakih kıl ve ona te'vili öğret.*"[688] Hz. Pygamber'in Abdullah ibn Abbâs hakkında da benzer bir sözü vardır.[689]

Bu açıklamalar anlaşıldığında, وما يعلم تأويله إلا الله: *Onların yorumunu ancak Allah bilir* (3/Âl-i İmran 7) sözü üzerinde durmanın ve onun, والراسخون في العلم: *ve ilimde derinleşmiş olanlar (bilir)* (3/Âl-i İmran 7) âyet ifâdesiyle de birleştirmenin caiz olduğu; onların her birisinin de yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde farklı birer anlamının olduğu bilinir.

الله نزل احسن الحديث كتابا متشابها: *Allah, sözün en güzelini, **birbirine benzer**, ikişerli bir Kitap hâlinde indirdi* (39/Zümer 23); yani ahkâm, hikmet ve düzgün nazım konusunda birbirine benzer hâlinde indirdi. ولكن شبه لهم: *Kendilerine ona **benzer gösterildi*** (4/

686 İbn Ebî Hâtim, tefsirinde tahric etmiştir: II, 48.

687 Abdurrahman b. Keysân Ebû Bekir el-Esamm. Onun ilginç bir tefsiri vardır. Razî kendisinden nakillerde bulunur. Bkz. İbn Hacer, *L.Mizân*, III, 427.

688 Bu hadisi kaynaklarda bulamadım.

689 Buhârî, I, 224.

Nisâ 157); yani öldürülen kişinin Hz. İsa olduğunu sananlara, oymuş gibi gösterildi.

Rengi, altına benzeyen mücevhere شبه denir.

شتت / Ş-t-t

شت Derenin bölünmesidir. شتّ جمعهم شتّا وشتاتا /Toplulukları darmadağın oldu, denir. جاؤا أشتاتا: Düzenleri dağınık olarak geldiler. Bu anlamda Allah buyurur ki: يومئذ يصدر الناس أشتاتا: *O gün insanlar, **dağınık bir şekilde** çıkarlar* (99/Zilzâl 6); وأنزل من السماء ماء فأخرجنا به أزواجا من نبات شتى: *Allah gökten bir su indirdi. Biz onunla çeşitli bitkilerden çiftler çıkardık* (20/Tâhâ 53); yani değişik türlerden. وقلوبهم شتى: *Onların kalpleri **darmadağınıktır*** (59/Haşr 14); yani bunlar Yüce Allah'ın şu sözüyle nitelendirdiği kişilerin zıddıdırlar: لو أنفقت ما في الأرض جميعا ما ألفت بين قلوبهم ولكن الله ألف بينهم: *Yeryüzünde ne varsa hepsini harcasaydın gene de gönüllerini birleştiremezdin onların, fakat Allah, aralarını uzlaştırdı* (8/Enfâl 63).

شتّان, tıpkı وشكان gibi ism-i fiildir. İki şey arasındaki uyumun kalktığını haber vermek için; شتّان ما هما وشتّان ما بينهما /*Ne kadar da farklıdırlar!* denir.

شتا / Ş-t-v

رحلة الشتاء والصيف: *Onları **kış** ve yaz yolculuğuna alıştırdığı için* (106/Kureyş 2). شتى وأشتى /*Kışa girdi*; صاف وأصاف /*Yaza girdi*, denir. مشتى، مشتاة kelimeleri ism-i zaman, ism-i mekân ve mastar için gelir. Şair şöyle der:

٢٥٩- نحن في المشتاة ندعو الجفلى

*259- **Kışta** bütün insanları yemeye çağırırız.*[690]

شجر / Ş-c-r

شَجَر: Gövdesi olan bitkiye denir. شجرة /*bir ağaç*, شجر /*ağaçlar* denir; tıpkı ثمرة /*bir meyve*, ثمر /*meyveler* gibi. Allah buyurur ki: لقد رضي الله عن المؤمنين إذ يبايعونك تحت الشجرة: *Allah, o **ağacın** altında sana bağlılık sözü veren inananlardan hoşnut olmuştur* (48/Fetih 18); أأنتم أنشأتم شجرتها أم نحن المنشؤون: *Yaktığınız ateşin **ağacını** siz mi yarattınız, yoksa yaratan biz miyiz?* (56/Vakıa 72); والنجم والشجر يسجدان: *Yıldızlar ve **ağaçlar** secde etmektedirler* (55/Rahman 6); لآكلون من شجر من زقوم: *Mutlaka Zakkum **ağacından** yiyecekler* (56/Vakıa 52); إن شجرة الزقوم: *Zakkum **ağacı*** (44/Duhan 43).

وادٍ شجيرٌ: Ağacı bol olan vadi. هذا الوادي أشجر من ذلك: Bu vadi diğerinden daha fazla ağaçlıdır. مشاجرة، شجار *ve* تشاجر kelimeleri tartışma anlamındadır. Allah buyurur ki: فلا وربك لا يؤمنون حتى يحكموك فيما شجر بينهم ثم لا يجدوا في أنفسهم حرجا مما قضيت ويسلموا تسليما: *Hayır! Rabbine andolsun ki, onlar aralarında **çekiştikleri** şeylerde seni hakem yapıp verdiğin hükümle ilgi-*

690 Bu Tarafa'ya ait bir beytin başıdır. Bkz. *Divanu Tarafa*, s. 55; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (جفل) maddesi.

li olarak, içlerinde hiçbir burukluk duymadan tam bir teslimiyete ulaşmadıkça iman etmiş olmazlar (4/Nisâ 65). شجرني عنه: Beni ondan *şicâr/* deynek ile çevirdi.

Hadiste şöyle buyrulmuştur: "فإن اشتجروا فالسلطان ولى من لا ولي له: *Eğer ihtilâf ederlerse, sultan, velisi olmayanın velisidir.*"[691] شجار: tahtırevan tahtasıdır. مشجر: üzerine elbise atılan ağaçtır. شجره بالرمح: Ona mızrak sapladı. Bu da kişinin başkasına mızrağı saplayıp orada bırakmasıdır.

شح / Ş-h-h

شحّ: Âdet hâline getirilen hırsla birlikte olan cimrilik: وأحضرت الأنفس الشحّ: *Nefisler, **cimriliğe** hazırdır* (4/Nisâ 128); ومن يوق شحّ نفسه فأولئك هم المفلحون: *Nefsini **cimriliğinden/doymazlığından** korunanlar, kurtuluşa erenlerin ta kendileridir* (59/Haşr 9). رجل شحيح /*Cimri adam*; قوم أشحّة /*Cimri toplum*, denir.

Allah buyurur ki: أشحّة على الخير: *Mala **düşkündürler*** (33/Ahzâb 19); أشحّة عليكم: *Size karşı **cimrilik/kıskançlık** ederler* (33/Ahzâb 19). خطيب شحشح: Konuşmasına devam eden hatip. Bu, شحشح البعير في هديره /*Deve net gürlemedi/ boğuk ses çıkardı*, sözünden alınmıştır.

شحم / Ş-h-m

وعلى الذين هادوا حرّمنا كلّ ذي ظفر ومن البقر والغنم حرّمنا عليهم شحومهما إلاّ ما حملت ظهورهما أو الحوايا أو ما اختلط بعظم: *Yahudilere, sığır ve koyunun **yağlarını** haram ettik; ancak sırtlarında yahut bağırsaklarında taşıdıkları veya kemiklerine karışmış olanlar hariç* (6/En'âm 146).

شحمة الأذن: Küpenin takıldığı kulak kısmı. Ona bu ismin verilmesi, yağ şeklinde tasavvur edildiği içindir. شحمة الأرض: Beyaz kurtçuklar. رجل مشحم: Yanında bol yağ olan adam. شحم: Yağı seven. شاحم: Arkadaşlarına yağ yediren. شحيم: Vücudunda fazla yağ olan kişi.

شحن / Ş-h-n

فأنجيناه ومن معه في الفلك المشحون: *Biz onu ve onunla beraber bulunanları, **meşhun** gemi içinde kurtardık* (26/Şu'arâ 119); yani dolu gemi içinde. شحناء, nefsin, kendisinden dolup taştığı düşmanlıktır. عدوّ مشاحن /*(kin-nefretle) dolu düşman*, denilmektedir. أشحن للبكاء: Ağlamaya hazır olduğundan, doldu-taştı.

شخص / Ş-h-s

شخص: Uzaktan görünen ayaktaki insan silueti. قد شخص من بلده: Memleketinden gitti. شخص سهمه: Onun oku yükseldi. شخص بصره [Gözü yukarıya dikildi]. أشخصه صاحبه: Arkadaşı ona hedef yükseltti. Allah buyurur ki: ولا تحسبنّ الله غافلا عمّا يعمل الظالمون إنّما يؤخّرهم ليوم تشخص فيه الأبصار: *Sen, o zalimle-*

691 Ahemd, *Müsned*, VI, 166.

*rin işlediklerinden, sakın Rabbinin habersiz olduğunu zannetme! O, sadece onların, dehşetinden gözlerinin **donup kalacağı** bir güne ertelemektedir* (14/İbrahim 42); شاخصة أبصار الذين كفروا: *İnkâr edenlerin gözleri **donakalır*** (21/Enbiyâ 97); yani göz kapakları kırpmaz.

شد / Ş-d-d

شدّ: Sağlam düğüm. شددت الشيء: *Bir şeyin düğümünü sağlamlaştırdım*, denir: نحن خلقناهم وشددنا أسرهم: *Biz onları yarattık, yapılarını **sıkıca bağladık*** (76/İnsan 28); حتى إذا أثخنتموهم فشدوا الوثاق: *Onları bastırıp sindirdiğinizde, bağı **sıkıca bağlayın*** (47/Muhammed 4).

شدة kelimesi; akit, beden, nefsî güçler ve azap ile ilgili kullanılır: وكانوا أشد منهم قوة: *Onlar, kuvvet bakımından bunlardan daha **şiddetliydiler/zorluydular*** (35/Fâtır 44); علمه شديد القوى: *Onu, **şiddetli/çetin kuvvetleri** olan biri öğretti* (53/Necm 5); yani Cebrail (a.s.) öğretti.

عليها ملائكة غلاظ شداد: *O ateşin başında çok katı, **çok şiddetli/sert** melekler vardır* (66/Tahrim 6); بأسهم بينهم شديد: *Kendi aralarındaki savaşları **şiddetlidir/çetindir*** (59/Haşr 14); فألقياه في العذاب الشديد: *Atın onu, o **şiddetli** azabın içine* (50/Kaf 26).

شديد ve متشدد, cimri anlamındadır: وإنه لحب الخير لشديد: *Gerçekten o, mala olan sevgisinden dolayı **şedittir/cimridir*** (100/Âdiyât 8). Âyette geçen شديد kelimesi, *mef'ûl* anlamında olabilir; sanki o, bağlanmıştır; tıpkı غل عن الأفضال /*İyilik yapmaktan bağlanmıştır*, denildiği gibi. Şu âyet bu anlamdadır: وقالت اليهود يد الله مغلولة غلت أيديهم: *Yahûdiler "Allah'ın eli bağlıdır (Allah cimridir)" dediler. Kendi elleri bağlandı* (5/Mâide 64). Bu kelime *fâil* anlamında da olabilir. Buna göre *müteşeddid*/katı kişi, sanki para kesesini sıkı bir şekilde bağlamış gibidir.

حتى إذا بلغ أشده وبلغ أربعين سنة: *Nihayet **olgunluk çağına** erince ve kırk yaşına varınca* (46/Ahkaf 15) âyetinde şuna işaret vardır: İnsan kırk yaşına vardığında, sahip olduğu huylar öyle güçlenir ki, artık neredeyse onları değiştirmeye güç yetiremez olur. Şair de bu hususa ne güzel dikkat çekmiştir!:

٢٦٠- إذا المرء وافى الأربعين ولم يكن
له دون ما يهوى حياء ولا ستر
فدعه ولا تنفس عليه الذي مضى وإن جر
٢٦١- أسباب الحياة له العمر

260- Eğer insan, kırkını tamamlayıp da,
Nefsî arzularının önünde hayâ perdesi yoksa,
261- Onu bırak ve başından geçeni ona lâyık görme;
Ömür, ona hayatın bütün imkânlarını çekse bile.[692]

692 Bu iki beytin kime ait olduğuna dair ihtilaf vardır. Onları, Mâlik b. Esma veya Ukayşir'e nispet edenler olduğu gibi, başkalarına da nispet edenler olmuştur. Bkz. Feyrûzâbâdî, *Besâir*, III, 302; Tebrîzî, *H.Basriyye*, II, 73;

Kişi koştuğunda, شدّ فلان واشتدّ denir.

Bu kelime, شدّ حزامه للعدْو /*Koşmak için kuşağını bağladı*, sözünden alınmış olabilir. Tıpkı, koşmak için elbisesini attığında; القى ثيابه denildiği gibi.

Aynı kelimenin اشتدت الريح /*Rüzgâr şiddetlendi*, sözünden alınmış olma ihtimali de mevcuttur.

Allah buyurur ki: مثل الذين كفروا بربهم اعمالهم كرماد اشتدت به الريح في يوم عاصف: *Rablerini inkâr edenlerin işleri, fırtınalı bir günde, rüzgârın **şiddetle** savurduğu küle benzer* (14/İbrahim 18).

شر / Ş-r-r

خير, herkesin arzuladığı şey olduğu gibi, شر de herkesin kaçındığı şeydir: شرّ مكانا: *Siz **çok kötü** bir mevkidesiniz* (12/Yûsuf 77); إنّ شرّ الدوابّ عند الله الصّمّ البُكْمُ الذين لا يعقلون: *Allah katında canlıların en **kötüsü**, düşünmeyen sağırlar ve dilsizlerdir* (8/Enfâl 22). شر ve nevileriyle ilgili açıklama, خير /h-y-r maddesi ele alınırken ayrıntılı bir şekilde geçti.[693]

رجل شرّ وشرّير: Kötülük işleyen adam, قوْمٌ اشرار: Kötülük işleyen toplum. وقد اشررْتُه: Onu şerre nispet ettim. Bazıları, اشررت كذا sözünün, اظهرته /*Onu ortaya çıkardım*, anlamında olduğunu söyler. *Şer* kelimesinin bu anlama geldiğine dair şairin şu sözüyle delil getirilmektedir:

اذا قبل اىّ الناس شرٌّ قبيلة اشرت كليب بالاكف الاصابع -262

*262- Hangi insanların kabilesi daha **kötüdür** diye sorulduğunda;*

*Eller parmaklarla Küleyb'i **gösterir**.*[694]

Eğer bu konuda bu beytin dışında başka bir delil yoksa da, yine de ona işaret edilmek suretiyle parmakları şerre nispet etmiş olabilir. O zaman bu kelime, "اشررته: Onu şerre nispet ettim", ifâdesinden alınmış olur.

Zamme ile شُر kelimesi sadece kötü şeyler için kullanılır. Ateşten uçuşan şeye/kıvılcıma شرار النار, denir. Ondaki şer inancından dolayı bu ismi almıştır. Allah buyurur ki: انها ترمي بشرر كالقصْر: *O, saray gibi **kıvılcımlar** atar* (77/Murselât 32).

شرب / Ş-r-b

شرْب: İster su, ister başkası olsun her türlü sıvıyı içmektir. Yüce Allah cennet ehlinden söz ederken: وسقاهم ربّهم شرابا طهورا: *Rableri onlara tertemiz bir **içki** ikram etmiştir* (76/İnsan 21); Cehennem ehlinden söz ederken de: والذين كفروا لهمْ شرابٌ منْ حميم: *Kâfirlere, inkârlarından ötürü kaynar sudan bir **içki** vardır* (10/Yûnus 4), diye buyurmaktadır.

Şürayşî, *Şerhu'l-Makâmât*, II, 16; Semîn, *ed-Durru'l-Masûn*, VI, 462; Kalî, *Emâlî*, I, 78; Suyûtî, *Leâlî*, I, 263.

693 Bkz. (خير) maddesi.

694 Bu beyit Ferezdak'a aittir. *Divan*, s. 362; İbn Fâris, *Mücmel*, II, 501; İbn Hişâm, Muğni'l-Lebîb, s. 15.

شراب'ın çoğulu أشربة'dir. شربته شربا وشربا denilmektedir. Allah buyurur ki: فلما فصل طالوت بالجنود قال إن الله مبتليكم بنهر فمن شرب منه فليس مني ومن لم يطعمه فإنه مني إلا من اغترف غرفة بيده فشربوا منه إلا قليلا منهم: *Talut ordusuyla hareket ettiği zaman: "Allah sizi bir ırmakla deneyecek, kim ondan* ***içerse*** *benden değildir. Kim ondan tatmazsa işte o, bendendir, ancak eliyle bir avuç alanlara izin var." dedi. Derken oraya varır varmaz pek azı hariç hepsi ondan* ***içtiler*** (2/Bakara 249); فشاربون شرب الهيم: *Susuzluk hastalığına tutulmuş develerin* ***içişi*** *gibi* ***içeceklerdir*** (56/Vakıa 55).

شرب: Su payı: هذه ناقة لها شرب ولكم شرب يوم معلوم: *İşte şu deve. Onun* ***su içeceği*** *belli bir zamanı vardır. Sizin de* ***su içeceğiniz*** *belli bir gününüz vardır* 26/Şu'arâ 155); كل شرب محتضر: *Her* ***içene düşen miktar****, hazır kılınmıştır* (54/Kamer 28).

مشرب, mastardır ve aynı zamanda شرب kelimesinin ism-i zamanı ve ism-i mekânıdır: قد علم كل أناس مشربهم: *Her kısım insan, kendi* ***içecekleri pınarı*** *bilmişti* (2/Bakara 60).

شارب kelimesi, hem içene hem içilene denir. Sümbül kenarındaki uzantılar şeklinde tasavvur edildikleri için, üst dudak üzerindeki kıllara ve boğazın içindeki damara شارب denmiştir. Çoğulu شوارب şeklinde gelir. Hüzeylî, bir yabanî eşeği şöyle nitelendirmektedir:

صخب الشوارب لا يزال كأنه [عبد لآل
٢٦٣- أبي ربيعة مسبع]

263- O kadar şiddetli anırıyor ki sanki o;

[Sürüsüne kurt girmiş Ebû Rabia'ın bir kölesidir].[695]

وأشربوا في قلوبهم العجل بكفرهم: *İnkârları sebebiyle kalplerine buzağı sevgisi* ***dolduruldu*** (2/Bakara 93), Bazılarına göre âyette geçen أشربوا kelimesi, أشربت البعير: Devenin boynuna ip bağladım, sözünden gelmektedir. Şair şöyle der:

فأشربتها الأقران حتى وقصتها بقرح وقد
٢٦٤- ألقين كل جنين

264- Develeri iplerle öyle ***bağladım*** *ki, kırdım boyunlarını;*

Kurh'ta ve hemen tüm yavrularını düşürdüler.[696]

Yukarıdaki âyette sözü edilenler, buzağıya olan aşırı sevgilerinden dolayı sanki buzağı kalplerinin içine bağlanmıştır.

Bazıları da âyeti şöyle yorumlamıştır:[697] Kalplerine buzağı sevgisi içirilmiştir. Zira Araplar, karışık sevgi veya nefretten bahsetmek istediklerinde buna *şarab* kelimesini istiâre etmeyi adet edinmişlerdi. Çünkü bu, bedene daha fazla etki eder. Bunun için şair şöyle demiştir:

---

695 Râğıb, *Mecmau'l-Belağa*, I, 105.

696 Bu beyit beni Esed'den bir hırsıza aittir. Bkz. Feyrûzâbâdî, *Besâir*, III, 305; Yâkûtu'l-Hamevî, *Mucemu'l-Buldân*, IV, 321; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* ve Semîn, *Umdetu'l-Huffâz* (شرب) maddesi. قرح (Kurh): Vadi'l-Kurâ (Mekke bölgesi) pazarıdır.

697 Bu görüşü ileri süren Ferra'dır. Bkz. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 61.

تغلغل حيث لم يبلغ شراب ولا حزن ولم
يبلغ سرور -٢٦٥

265- Öyle nüfuz etti ki, oraya ne ***su*** *ulaştı,*

Ne de hüzün; ve oraya mutluluk da ulaşmadı.[698]

Eğer âyette حُبّ العجل denilseydi mübalağalı olmazdı. Zira buzağının zikredilmesinde, İsrailoğullarının ona karşı olan aşırı sevgilerinden dolayı buzağı suretinin, kalplerinde silinmeyecek bir hâl aldığına işaret vardır. Atasözünde şöyle denmiştir: أشربتني مَا لمْ اشرب Yani, işlemediğim şeyi hakkımda iddia ettin.

شرح / Ş-r-h

شَرْح'in asıl anlamı, et ve benzerini yaymaktır. شرحت اللحم وشرّحته /*Eti yaydım*, denir. شرْحُ الصّدر da bu anlamdan alınmıştır. Yani göğsün; Allah'tan ilâhî bir nur, sükûnet ve huzurla genişlemesi demektir. Allah buyurur ki: قال ربّ اشرحْ لِي صدري: *Musa: Rabbim! dedi, göğsüme* ***genişlik*** *ver* (20/Tâhâ 25); ألمْ نشرحْ لك صدرك: *Biz senin göğsünü* ***genişletmedik*** *mi?* (94/İnşirâh 1); أفمنْ شرح الله صدرهُ للاسْلام فهُو على نور من ربه: *Allah kimin gönlünü İslâm'a* ***açmışsa*** *o, Rabb'inden gelen bir nur üzere olmaz mı?* (39/Zümer 22). *Müşkil* sözün şerhi ise, onu açıklamak ve gizli manalarını ortaya çıkarmaktır.

شرد / Ş-r-d

شرد البعيرُ: Deve kaçtı. شرّدت فلانا في البلاد وشرّدت به: Yani, falan kişiye öyle bir şey yaptım ki, başkasını onun yaptığı şeyi yapmaktan uzaklaştırır. Tıpkı نكّلت به demen gibi; yani ona yaptığım başkası için de gözdağı olsun. Bu anlamda Allah buyurur ki: فامّا تثقفنّهمْ في الحرْب فشرّدْ بهمْ منْ خلْفهمْ لعلّهمْ يذكّرون: *Savaşta onları yakalarsan, kendilerinden sonrakilere de* ***gözdağı olacak şekilde ağır bir cezaya çarptır****, belki ibret alırlar* (8/Enfâl 57). Yani onlarla, kendilerinden sonra sana karşı çıkacak olanlara gözdağı ver. فلانٌ طريدٌ شريدٌ /*Falan kişi kovulmuştur, uzaklaştırılmıştır*, denir.

شرزم / Ş-r-z-m

شرْذمة: Başkasından kopuk olan topluluk: إنّ هؤلاء لشرْذمة قليلون: *Şunlar,* ***kopuk*** *az bir topluluktur* (26/Şu'arâ 54). Bu kelime, ثوبٌ شراذم /*Kesilen elbise*, sözünden alınmıştır.

شرط / Ş-r-t

شرط: Bir şeye bağlı olan her malum hükmüdür ki, o şeyin meydana gelmesiyle kendisi de meydana gelir. Bu iş o hükmün alâmeti gibidir. Bu kökten tekil شريطة, çoğul شرائط şeklinde gelir. قدْ اشترطت كذ: Şunu şart koştum. Bu anlamdan alâmete شرط denmiştir. اشراط السّاعة: Kıyametin alâmetleri: فهلْ ينظرون الا السّاعة أن

698 Bu beyit, Medine fakihlerinden biri olan Ubeyd b. Abdillah b. Utbe'ye aittir. Feyrûzâbâdî, *Besâir*, III, 306; Tebrizî, *Şerhu'l-Hamâse*, III, 298; Râgıb, *Mecmau'l-Belaga*, I, 479.

تأتيهم بغتة فقد جاء أشراطها: *Onlar kıyamet gününün kendilerine ansızın gelmesini mi bekliyorlar. Şüphesiz onun* ***alâmetleri*** *belirmiştir* (47/Muhammed 18).

شُرَط: Sultanın seçkin askerleri. Onlara bu ismin verilmesi, kendileriyle bilindikleri birtakım alâmetleri olduğu içindir. Kimisi de onlara bu ismin verilmesi, onların düşük insanlar olmalarından dolayı olduğunu söyler. Nitekim الأشراط الإبل, adî develer, demektir. أشرط نفسه للهلكة sözü, bir insanın, kendi helâkine alâmet olan veya onda helâk olmasını gerektirecek koşullar bulunan bir işi yaptığı zaman söylenir.

شرع / Ş-r-a

شَرْع: Açık yolu takip etmektir. شَرَعْتُ له طريقا /*Ona açık bir yol belirledim*, denir. شَرْع, mastar olup daha sonra doğru yola isim yapılmıştır. Buna شَرْع، شِرْع، شَرْعة denir. Söz konusu bu isim, dindeki *İlâhî Yol* için de istiâre edilmiştir: لكل جعلنا منكم شرعة ومنهاجا: *Biz, her biriniz için bir* ***şeriat*** *ve yol belirledik* (5/Mâide 48). Bu âyet iki hususa işaret etmektedir:

1- Yüce Allah'ın, halkın yararına ve memleketleri bayındır hâle getirmeye yönelik olarak bütün insanları araştırmaya musahhar kıldığı yoldur. Bu çeşit yola şu âyet işaret etmektedir: ورفعنا بعضهم فوق بعض درجات ليتخذ بعضهم بعضا سخريا *Birbirlerine iş gördürebilmeleri için onları birbirlerine derecelerle üstün kıldık* (43/Zuhruf 32).

2- İnsanın isteyerek araştırıp bulmak için, Allah'ın gönderdiği ve ona uymasını emrettiği dindir. Bunun değişik yolları olur ve onda nesih meydana gelir. Bu kısma da şu âyet delâlet etmektedir: ثمّ جعلناك على شريعة من الأمر فاتّبعها *Sonra (Ey Muhammed) seni din hususunda apaçık bir* ***şeriat*** *sahibi kıldık. Sen ona uy* (45/Câsiye 18).

İbn Abbâs şöyle der: Kur'ân'ın bildirdiklerine شِرْعة; sünnetin bildirdiklerine ise منهاج denir.[699] شرع لكم من الدين ما وصى به نوحا والذي أوحينا إليك وما وصينا به إبراهيم وموسى وعيسى: *O size, dinden Nûh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrâhim'e, Mûsâ'ya ve İsâ'ya tavsiye ettiğimizi* ***şeri'at*** *(hukuk düzeni) yaptı* (42/Şûrâ 13) âyeti, değişik dinlerin ortak paydaya sahip oldukları ilkelere işarettir. Bu ilkelerde nesih söz konusu olamaz. Örneğin Allah ve şu âyetin delâlet ettiği benzeri hususlar ile ilgili *bilgi* gibi: ومن يكفر بالله وملائكته وكتبه ورسله واليوم الآخر فقد ضل ضلالا بعيدا *Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, elçilerini ve âhiret gününü inkâr ederse, şüphesiz derin bir sapıklığa sapmıştır* (4/Nisâ 136).

Kimisi, Şeriat'ın; شريعة الماء /*su kanalı*'na benzetilerek ona bu ismin verildiğini söylemektedir.[700] Nitekim

---

699 Bkz. Feyrûzâbâdî, *Besâir*, III, 309; *Tefsîru'l-Maverdî*, I, 51.

700 Bu, Leys b. Muzaffar'a ait bir görüştür. Ha-

sağlıklı bir şekilde Şeriat/Din yoluna girenler doya doya kanarlar ve pak olurlar. Kanmaktan kastedilen, kimi hükemanın şu söyledikleridir: Su içerdim fakat kanmazdım, Yüce Allah'ı tanıdığımda ise su içmeden de kandım. Pak olmaktan kasıt da şu âyette ifâde edilendir: انما يريد الله ليذهب عنكم الرجس اهل البيت ويطهركم تطهيرا: *Ey ehli beyt! Allah sizden kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor* (33/ Ahzâb 33).

إذ تأتيهم حيتانهم يوم سبتهم شرعا *Cumartesi (tatil) yaptıkları gün, balıkları onlara **akın akın** gelirdi* (7/A'râf 163). Âyette geçen شرّعا, شارع'in çoğuludur. "Yol" anlamındaki شارعة'nın çoğulu ise شوارع şeklinde gelir.

أشرعت الرمح قبله: Mızrağı ona doğru uzattım. شرعته فهو مشروع: Ona başladım o da başlandı, denir. شرعت السفينة: Gemiyi kurtaracak bir yelken yaptım. هم في هذا الأمر شرع; yani onlar bu işte eşittirler. Başka bir ifâdeyle; onlar bu işi tek bir şekilde yapıyorlar. شرعك من رجل زيد, tıpkı حسبك /*sana yeter* sözü gibidir. Yani, Zeyd, onun işine başladığın veya onunla kendi işine başladığın kişidir demektir. شرع, çalgı aleti üzerine çekilen tel anlamındadır.

---

lil b. Ahmed'in *Kitabu'l-Ayn* adlı eserini intihal eden kişidir. Kimisi de onu intihal etmediğini, ikmal ettiğini söylemiştir. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (شرع) maddesi; Halîl, *Kitabu'l-Ayn*, I, 252.

شرق / Ş-r-k

شرقت الشمس شروقا: Güneş doğdu. لا افعل ذلك ما ذرّ شارق: *Güneş doğdukça bu işi yapmam*, denilmektedir. أشرقت الشمس: Güneş aydınlık saçtı: إنا سخرنا الجبال معه يسبحن بالعشي والاشراق: *Biz dağları onun emrine vermiştik, akşam ve **işrak vakti (tan doğumu)** onunlar birlikte tesbih ederlerdi* (38/ Sâd 18).

مشرق ve مغرب tekil olarak geldiklerinde doğu ve batı yönlerine; tesniye şeklinde geldiklerinde de, kış ve yazın doğuş ve batışlarına işaret ederler. Çoğul olarak geldiklerinde ise her günün veya her mevsimin doğuş ve batışları itibarıyladır.

Allah buyurur ki: ربّ المشرق والمغرب: *O, **doğunun** da, batının da Rabbidir* (26/Şu'arâ 28); ربّ المشرقين وربّ المغربين: *O, **iki doğunun** ve iki batının Rabbidir* (55/Rahman 17); فلا أقسم بربّ المشارق والمغارب: ***Doğuların** ve batıların Rabbine yemin ederim* (70/Meâric 40). إذ انتبذت من أهلها مكانا شرقيا: ***Doğu** yönünde bir yere çekilmişti* (19/Meryem 16); yani doğu tarafından.

مشرقة: Doğu tarafından görülen yer. شرّقت اللحم: Eti güneşin altına serdim. مشرّق: Güneş doğarken bayram namazının kılındığı namazgâh. شرقت الشمس: Güneş batmak üzere sarardı. Şu ifâdeler de bu anlamdan gelmektedir: أحمر شرق: Koyu kırmızı. اشرق الثوب بالصبغ: Elbiseyi kırmızıya boyadı. لحم شرق: Yağsız kırmızı et.

شرك / Ş-r-k

شَرِكَة. مُشَارَكَة: İki malın birbirine karıştırılmasıdır. Bazıları şöyle der: Şirket, ister maddî, ister manevî olsun bir şeyin iki ve daha fazla kişiye ait olmasıdır. İnsan ve atın canlılıkta; iki atın da koyu kestane ve siyah renkte ortak olmaları gibi. Bu kökten; شَرِكْتُه، وشَارَكْتُه، وتَشَارَكُوا، واشْتَرَكُوا، وأشْرَكْتُه في كذا formları kullanılır.

Allah buyurur ki: وَأَشْرِكْهُ فِي أَمْرِي: *Onu da işime **ortak yap*** (20/Tâhâ 32). Bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "اللَّهُمَّ أشْرِكنا في دُعاء الصَّالِحين: *Allahım! Bizi salihlerin duasına **ortak kıl**.*"[701]

Rivâyete göre Yüce Allah, Nebi'sine (a.s.) şöyle demiştir: "إنّي شرّفتك وفضّلتك على جميع خلقي وأشركتك في أمري: *Seni bütün mahlûkatımdan daha şerefli ve daha faziletli yaptım ve seni işime **ortak ettim**.*[702] Yani şu aşağıdaki âyette olduğu gibi, benimle birlikte senin de anılmanı sağladım ve bana itâatle birlikte sana da itaat edilmesini emrettim: أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ: *Allah'a itâat edin, Peygamber'e itâat edin* (47/Muhammed 33).

Allah buyurur ki: أَنَّكُمْ فِي الْعَذَابِ مُشْتَرِكُونَ: *Hepiniz azapta müştereksiniz* (43/Zuhruf 39). شريك'in çoğulu شُرَكَاء şeklinde gelir: وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ: *Mülkte/hakimiyette O'nun **ortağı** yoktur* (17/İsrâ 111); شُرَكَاءُ مُتَشَاكِسُونَ: *Birbiriyle çekişen **ortaklar*** (39/Zümer 29); أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدِّينِ مَا لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللَّهُ: *Yoksa onların, kendilerine, Allah'ın izin vermediği dini **koyan** ortaklar mı var?* (42/Şûrâ 21); وَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ "*Hani **ortaklarım** nerede?" der* (16/Nahl 27).

İnsanın dinde şirk koşması iki çeşittir:

1- Büyük şirk: Allah'ın ortağı olduğunu iddia etmektir. أشْرَكَ فلانٌ بالله */Falan kişi Allah'a ortak koştu*, denir. Bu, küfrün en büyüğüdür: إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ: *Allah, kendisine **ortak koşulmasını** bağışlamaz* (4/Nisâ 48); وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا: *Kim Allah'a **ortak koşarsa**, hakikaten çok uzak bir sapıklığa sapmıştır* (4/Nisâ 116); مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ: *Kim Allah'a **ortak koşarsa** muhakkak ki, Allah ona cenneti haram etmiştir* (5/Mâide 72); يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَى أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا: *Ey Peygamber! İnanmış kadınlar sana gelip Allah'a hiçbir şeyi **ortak koşmamaları** hususunda sana bi'at ederlerse* (60/Mümtehine 12); سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا: *Allah'a **ortak koşanlar** diyecekler ki: "Allah dileseydi biz **ortak koşmazdık**"* (6/En'âm 148).

2- Küçük şirk: Bazı işlerde Allah'ın yanı sıra başkasının da hoşnutluğunu gözetmektir. Bu da şu âyetlerde işaret edilen riyâ ve nifaktır: فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ: *Allah, onlara sa-*

---

701 Bkz. Mübârekfûrî, *Âridatu'l-Ahvezî*, XII, 302.

702 Bu hadisin kaynağı bulanamamıştır.

lih (bir çocuk) verince, kendilerine verdiği şey konusunda O'na ***ortaklar koştular****. Allah onların* ***koştuğu ortaklardan*** *münezzehtir* (7/A'raf 190); وما يؤمن أكثرهم بالله إلا وهم مشركون: *Onların çoğu, Allah'a* ***ortak koşmadan*** *inanmazlar* (12/Yûsuf 106).

Bazıları âyeti; "Onların çoğu, dünya tuzağına düşmeden Allah'a inanmazlar" diye yorumlamışlardır. Bu anlamda Hz. Peygamber şöyle demiştir: "الشرك في هذه الامة اخفى من دبيب النمل على الصفا: *Bu ümmette* ***şirk****, karıncanın taş üzerindeki hareketinden daha gizlidir.*"[703]

شرك, müşterek lafızlardandır. Şu âyet her iki şirk çeşidini de içermektedir: فمن كان يرجوا لقاء ربه فليعمل عملا صالحا ولا يشرك بعبادة ربه أحدا: *Kim Rabbine kavuşmayı arzu ederse, iyi amel işlesin ve Rabbine yaptığı ibâdete hiç kimseyi* ***ortak*** *etmesin* (18/Kehf 110). İslâm hukukçularının çoğu, فاذا انسلخ الاشهر الحرم فاقتلوا المشركين حيث وجدتموهم: *Haram aylar çıkınca,* ***müşrikleri*** *bulduğunuz yerde öldürün* (9/Tevbe 5) âyetini, kâfirlerin tümüne hamlediyorlar. Tıpkı şu âyet gibi: وقالت اليهود عزير ابن الله: *Yahûdiler: "Uzeyr, Allah'ın oğludur." dediler* (9/Tevbe 30).

Kimisi âyette geçen müşriklerden kastedilenlerin Ehl-i Kitab'ın dışındakiler olduğunu söyler. Zira şu âyette müşrikler Yahudi ve Hıristiyanlardan ayrı olarak zikredilmişlerdir: إنّ الّذين امنوا والّذين هادوا والصابئين والنّصارى والمجوس والذين اشركوا: *İnananlar, yahûdiler, sâbiiler, hıristiyanlar, mecûsiler ve (Allah'a)* ***ortak koşanlar****..* (22/Hac 17).

شرى / Ş-r-y

شراء/*alış* ve بيع/*satış* birbirini gerektiren iki kelimedir. Çünkü müşteri parayı veren ve bedelini alandır; bayi ise, bedeli veren ve parayı alandır. Bu, alış-veriş nakit para ve mal ile yapıldığında, söz konusu olur. Fakat mal mal ile satıldığında, o zaman onlardan her birinin hem müşteri hem satıcı olarak tasavvur edilmeleri doğru olur. Bu açıdan, *satış* ve *alış* kelimelerinin her biri diğerinin yerine kullanılır hâle gelmiştir.

شريتُ sözü, daha çok "sattım"; اشتريتُ ise daha çok "satın aldım" anlamındadır. Allah buyurur ki: وشروه بثمن بخس: *Onu ucuz bir fiyatla* ***sattılar*** (12/Yûsuf 20). Âyette geçen شروه ifâdesi, باعوه /*onu sattılar*, anlamındadır. Şu âyet de aynı anlamdadır: فليقاتل في سبيل الله الذين يشرون الحياة الدّنيا بالآخرة: *Dünya hayatını âhiret hayatı karşılığında* ***satanlar****, Allah yolunda savaşsınlar* (4/Nisâ 74).

Kendisiyle bir şeyin elde edildiği her şeyde, شراء ve اشتراء kelimeleri kullanılabilir: ان الذين يشترون بعهد الله وأيمانهم ثمنًا قليلا أولئك لا خلاق لهم في الاخرة: *Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir paraya* ***satanların****, âhirette hiç bir payı yoktur* (3/Âl-i İmran 77);

703 Bkz. *Müsned*, IV, 403; Münzirî, *et-Terğib ve't-Terhib*, I, 39.

لا يشترون بآيات الله ثمنا قليلا: *Allah'ın âyetlerini az bir paraya* ***satmazlar*** (3/Âl-i İmran 199); اشتروا الحياة الدنيا بالآخرة: *Âhirete karşılık dünya hayatını* ***satın almışlardır*** (2/Bąkara 86); أولئك الذين اشتروا الضلالة بالهدى: *İşte onlar, hidâyete karşılık dalâleti* ***satın alanlardır*** (2/Bakara 16). إنّ الله اشترى من المؤمنين أنفسهم وأموالهم بأن لهم الجنة: *Allah, mü'minlerden, canlarını ve mallarını, kendilerine cennet vermek üzere* ***satın almıştır*** (9/Tevbe 111).

Bu âyette kendisiyle satın alınan şey şöyle zikredilmiştir: يقاتلون في سبيل الله فيقتلون ويقتلون: *Allah yolunda savaşırlar da öldürürler ve öldürülürler* (9/Tevbe 111).

Hariciler'e شُراة ismi verilmiştir. Onlar [bu ismi, 'hayatlarını Allah'ın rızası karşılığında satanlar' anlamında kendileri için kabul ederek] şu âyeti bu paralelde yorumlamışlardır: ومن الناس من يشري نفسه ابتغاء مرضاة الله: *İnsanlardan öylesi vardır ki, benliğini Allah'ın hoşnutluğunu elde etmeye* ***satar*** (2/Bakara 207).

Buna göre يشري fiili, "يبيع /*satıyor*" anlamındadır. Bu, tıpkı şu âyet gibi oldu: إنّ الله اشترى: *Allah, ...****satın almıştır*** (9/Tevbe 111).

شطط / Ş-t-t

شطط: Aşırı uzaklık. Denir ki; شطت الدّارُ وأشط: Ev çok uzakta kaldı. Bu kelime mekân, hüküm verme ve mal pazarlığında da kullanılır. Şair şöyle der:

٢٦٦- شطّ المزار بجذوى وانتهى الأمل

266- Cedvâ'yı ziyaret etmeyeli ***uzun bir zaman oldu*** *ve ümit kalmadı.*[704]

شطط, zulüm/haksızlık anlamında da kullanılmaktadır: ربّنا ربّ السّماوات والأرض لن ندعو من دونه إلها لقد قلنا إذا شططا: *Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir. O'ndan başka hiçbir ilâha yakarmayız. Aksini yaparsak* ***şatat*** *söz söylemiş oluruz* (Kehf 14); yani haktan uzak bir söz...

شطّ النهر: Sudan uzak kalan nehir kıyısı.

شطر / Ş-t-r

شطر الشيء: Bir şeyin yarısı ve ortası: فول وجهك شطر المسجد الحرام: *Yüzünü Mescid-i Haram* ***şatrına*** *çevir* (2/Bakara 144); yani onun yönüne ve tarafına doğru çevir; وحيث ما كنتم فولوا وجوهكم شطره: *Nerede olursanız olunuz, yüzünüzü o* ***yana*** *çevirin* (2/Bakar 150). شاطرْتهُ شطرًا: Yani onunla yarı yarıya böldüm, denir. Aynı anda sana ve başka birine bakan kişinin bu eylemi, شطر بصره. yani bakışını ikiye ayırdı, diye ifâde edilir.

حلب فلانٌ الدّهر أشْطره: Falan kişi zamanın memelerini sağmıştır.[705] Bu

704 İbn Ahmar'a ait bu şiir için bkz. *Divânu İbn Ahmar*, s. 133; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (جدا) maddesi. جذوى bir kadın ismidir.

705 Bu deyim, zamanın iyi ve kötülüklerini yaşayan tecrübeli insan için kullanılır. Bkz. kudâme b. Ca'fer, *Cevâhiru'l-Elfâz*, s. 334; Feyrûzâbâdî, *Besâir*, III, 319; Zemahşerî,

deyimin asıl manası, kişinin, devenin iki memesini sağıp ikisini bırakmasıdır/sağmamasıdır.

ناقة شطور: Memelerinden ikisi kuruyan deve. شاة شطور: İki memesinden biri diğerinden büyük olan koyun. Kişi bir kenara çekildiğinde, شطر denir. شاطر formuyla uzak olan kişi kastedilir. Çoğulu شطر şeklinde gelir. Şair şöyle der:

٢٦٧- أشاقك بين الخليط الشطرُ

267- Karışık olan ***uzaktakilerin*** *arasında olmak sana zor mu geldi.*[706]

Haktan uzaklaşan kişiye de شاطر denir. Çoğulu شطار şeklinde gelir.

شطن / Ş-t-n

شيطان kelimesindeki (ن), aslî harftir. Bu isim شطن kökünden gelir. Yani, uzaklaştı. Şu ifâdeler de aynı anlamdadır: بئر شطون: Derin kuyu; شطنت الدّارُ: Ev uzakta kaldı; غربة شطون: Uzak bir gurbet.

Kimisine göre ise شيطان kelimesindeki (ن) harfi zaittir. Bu durumda شاط يشيط (*kızgınlıktan yandı*), fiilinden gelir. Zira şu âyetten anlaşıldığı üzere Şeytan ateşten yaratılmıştır: وخلق الجان من مارج من نار: *Cinleri de dumansız alevden yarattı* (55/Rahmân 15). Şeytanın ateşten yaratılmasından dolayı, aşırı gadabî güç ve makbul olmayan tutucu karakterli olmuş ve Hz. Âdem'e secde etmekten de kaçınmıştır.

Ebû Ubeyde şöyle der:[707] Azgın olan cinlere, insan ve hayvanların tümüne şeytan denir. Allah buyurur ki: وكذلك جعلنا لكل نبي عدوا شياطين الانس والجن: *Böylece biz, her peygambere insan ve cin* ***şeytanlarını*** *düşman yaptık* (6/En'âm 112); وإن الشياطين ليوحون إلى أوليائهم ليجادلوكم: ***Şeytanlar****, dostlarına, sizinle mücâdele etmelerini fısıldarlar* (6/En'âm 121); وإذا خلوا الى شياطينهم: ***Şeytanlarıyla*** *yalnız kaldıkları zaman* (2/Bakara 14); yani cin ve insan arkadaşlarıyla طلعها كأنه رءوس الشياطين: *Tomurcukları sanki* ***şeytanların*** *başları gibidir* (37/Sâffât 65).

Kimisi âyette geçen şeytandan kastın cismi hafif yılan olduğunu söylerken, kimisi de ondan kastedilenin azgın cinler olduğunu söyler. Zakkum ağacının tomurcuklarının, cinlerin başlarına benzetilmesi, onların çirkinliğinden dolayıdır. واتبعوا ما تتلو الشياطين: ***Şeytanların*** *uydurup söylediklerine tâbi oldular* (2/Bakar 102). Âyette sözü edilen *şeytanlar* azgın cinlerdir. Onlardan kasıt azgın insanlar da olabilir. Şair şöyle der:

٢٦٨- لو أن شيطان الذئاب العُسَّل

268- Eğer koşmada yalpalanan kurtların ***şeytanı****...*[708]

عُسَّل, عاسل'in çoğuludur. 'Koşar-

Esâsu'l-Belâğa, s. 235; İbn Fâris, *Mücmel*, II, 503.

706 İmru'u'l-Kays'e ait olan bu şiir için bakz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (شطر) maddesi.

707 Bkz. Ebû Ubeyde, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 32.

708 Bu beytin kaynağını bulamadım.

ken yalpalanan' anlamında olan bu kelime, özellikle kurdun yalpalanması için kullanılır.

Diğer bir şair de şöyle der:

٢٦٩- مالليلة الفقير الا شيطان

269- *Fakir [kuyu/kanal] 'in gecesi* ***şeytandan*** *başkası değildir!*[709*710]

İnsanın bütün kötü huylarına da *şeytan* denir. Hz. Peygamber şöyle demiştir: "الحسد شيطان و الغضب شيطان: *Haset* ***şeytandır****, gadap/kızkınlık* ***şeytandır****.*"[711]

شطا / Ş-t-e

شاطئ الوادي: Vadinin yan tarafı: نودي من شاطئ الواد الايمن: *Vâdinin sağ* ***kıyısından*** *kendisine seslenildi* (28/ Kasas 30). شاطأت فلانا: Falan kişiyi vadinin kenarından yürüttüm, denir. شطء الزرع: Ekinden çıkan filiz. تفرع في شاطئيه: Onun her iki kenarında dağılıp yayıldı. Çoğulu, أشطاء şeklinde gelir. Allah buyurur ki: كزرع اخرج شطاه: *Onlar,* ***şat'ını*** *yarıp çıkarmış bir ekine benzerler* (48/Fetih 29); yani filizlerini. Bir kıraatte; شطاه [ط harfinin fethi ile] şeklinde de okunmuştur,[712] tıpkı شمع - شمع; نهر - نهر gibi.

شعب / Ş-a-b

شعب: Tek bir soydan gelip dallanan kabile. Çoğulu, شعوب şeklinde gelir: وجعلناكم شعوبا و قبائل: *Sizi* ***milletlere*** *ve kabilelere ayırdık* (49/Hucurât 13). شعب, vadi için kullanıldığında, bir tarafı birleşen diğer tarafı bölünen/ dağılan vadi anlamına gelir. Vadiye, ayrılan tarafından baktığında, bir bütünün ayrılmış olduğu; toplanan tarafından baktığında ise iki şeyin birleştiği vehmine kapılırsın. Bunun için bir şeyi bir araya topladığında, شعبت الشيء denir. Ayrıca bir şeyi dağıttığında da, شعبته dersin.

شعيب, mastar veya isim olan شعب'in, ya da شعب'ın tasgiridir. شعيب: Tamir edilip birleştirilen yırtık su kabına denir. انطلقوا الى ظل ذي ثلاث شعب: *Üç* ***dallı*** *bir gölgeye gidin* (77/Murselât 30) âyeti, daha sonra ele alınacaktır.

شعر / Ş-a-r

شعر [Kıl/Tüy/Saç], bilinmektedir; çoğulu أشعار'dır: ومن أصوافها و أوبارها و اشعارها: *Yünlerinden, yapağılarından ve* ***kıllarından*** (16/Nahl 80). شعرت: Kıla/saça isabet ettim. شعرت كذا, ifâdesi bu anlamdan istiâre edilmiştir. Yani, incelik konusunda tıpkı kıla isabet etmek gibi olan bir bilgiyi elde ettim.

709* Kanalın başına gitmenin meşakkatli olmasından dolayı *şeytan* diye nitelendirilmiştir. Bkz. *Lisan*, (شطن) maddesi -(Mütercimler).

710 Şemmah'a ait olan bu recez için bkz. *Dîvân*'ı, s. 413; İbn Düreyd, *Melâhin*, thk. İbrahim Eftîş, Dâru'l-Bâz, s. 52; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (شطن) maddesi; Râğıb, *Câmiu'l-Tefsîr*, varak, 22.

711 Bkz. Ahmed, *Müsned*, IV, 226; Ebû Nuaym, *Hilye*, II, 130; Ebû Dâvûd, HN: 4784.

712 Bu, İbn Kesîr ve İbn Zekvân'ın kıraatıdır. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 396.

Şaire شاعر denmesi de, onun kıvrak zekâsından ve duyarlı bilgisinden dolayıdır. Kök itibarıyla شعر kelimesi, Araplar'ın; ليت شعري sözlerinde, ince bilginin ismidir. Fakat daha sonra örfte vezinli, kafiyeli söze isim oldu. شاعر kelimesi de şiir sanatında ihtisas sahibi olan kişiye denir.

بل افتراه بل هو شاعر: *Hayır onu uydurmuş; hayır o **şâ'irdir*** (21/Enbyâ 5); ويقولون أئنا لتاركوا آلهتنا لشاعر مجنون: *Cinlenmiş bir **şâir** için biz tanrılarımızı mı terk edeceğiz? derler* (37/Sâffât 36); أم يقولون شاعر نتربص به ريب المنون: *Yoksa: "O bir **şairdir**, zamanın felaketine uğramasını gözetiyoruz" mu diyorlar?* (52/Tûr 30).

Birçok müfessir, bu âyetlerde Yüce Allah'ın kâfirlerden hikâye ettiği sözlerini, Hz. Peygamber'i vezinli ve kafiyeli şiir getirmekle itham ettiklerine yorumladılar. Öyle ki, vezinli söze benzeyen aşağıdaki ve benzeri âyetlerin tümünü tevil etmişlerdir [söz konusu âyetlerin şiir olmadığını ispatlamaya çalışmışlardır]: وجفان كالجواب وقدور راسيات: *Havuzlar kadar (geniş) leğenler, sabit kazanlar* (34/Sebe' 13); تبت يدا أبي لهب: Ebû *Leheb'in iki eli kurusun* (111/Mesed 1).

Fakat bazı muhakkikler şu farklı görüşü ileri sürmüşlerdir: Kâfirler söz konusu sözleriyle bunu kastetmemişlerdir. Zira Kur'ân'ın sözlerinden, onun şiir üslûbunda olmadığı açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bırakın belâgat sahibi Arapları, fasih konuşamayan Acemler bile bunun farkındadır. Aslında kâfirler bu sözleriyle Hz. Peygamberi yalancılıkla itham etmişlerdir. Çünkü *yalan* olan şeyden, şiir diye söz edilir.

Şaire de kâzib/*yalancı* denir. Öyle ki, bazıları yalan delilleri, شعرية/şiire ait diye isimlendirmişlerdir. İşte bunun için Yüce Allah, şairlerin genelini şöyle nitelendirmiştir: والشعراء يتبعهم الغاوون: ***Şâ'irlere** ancak azgınlar uyar* (26/Şu'arâ 224) sûrenin sonuna kadar Şiir, yalanın merkezi olduğu için; "şiirin en güzeli en yalan olanıdır" denilmiştir. Bir kısım hükemâ şöyle demiştir: Doğru sözlü hiçbir mütedeyyinin, şiirinde tuhaf şeyler söylediği görülmemiştir.

مشاعر: duyulardır. وأنتم لا تشعرون: *Siz **farkında** olmazsınız* (49/Hucurât 2) âyeti ile benzerlerinin anlamı şudur: "Siz onu duyularınızla idrak edemezsiniz." Eğer لا تشعرون ifâdesinin geldiği âyetlerin çoğunda لا يعقلون denseydi anlam doğru olmazdı. Zira hissedilemeyen birçok şey akledilebilir.

مشاعر الحج: haccın duyularla görülen nişâneleridir. Tekili, مشعر şeklinde gelir. شعائر الحج de denir. Bunun tekili ise شعيرة'dır. Allah buyurur ki: ذلك ومن يعظم شعائر الله فإنها من تقوى القلوب: *Bu böyledir. Artık kim Allah'ın **şeairini** tazim ederse, şüphe yok ki bu, kalplerin takvâsındandır* (22/Hac 32); فاذكروا الله عند المشعر الحرام: ***Meş'ar**-i haram'da Allah'ı anın* (2/Bakara 198); لا تحلوا شعائر الله: *Allah'ın işâretlerine **saygısızlık etmeyin*** (5/

Mâide 2); yani Allah'ın evine hediye edilen şeylere. Ona bu ismin verilmesi, bir demirle kanatılmak suretiyle ona nişan vurulduğundan dolayıdır.

شعر, şa'ar'a/kıllara dokunduğundan dolayı beden üzerindeki elbiseye, ayrıca insanın savaşta nefsine hissettirdiği, yani öğrettiği şeye de denir. أشعره الحُبّ /*Aşk onu sardı* sözü, ألبسه gibidir. أشعر, saçı uzun olana ve ayaklara doğru sarkan saça denir. داهية شعْراء /*Büyük felaket* sözü, داهية وبْراء sözü gibidir. Köpek sineğine شعْراء denir, çünkü köpeğin kılları arasından ayrılmaz. شعير /*Arpa*: Bildik tanedir. شعرى Bir yıldız ismidir. Bu yıldıza birtakım insanlar taptığı için şu âyette özellikle zikredilmiştir: وأنه هو ربّ الشعرى: ***Şi'râ** (yıldızı)nın Rabbi O'dur* (53/Necm 49).

شعف / Ş-a-f

شعفها (12/Yûsuf, 30) diye okunmuştur.[713] Bu kelime, kalbin ana damara bağlı bulunan ucu anlamındaki شعفة القلب sözünden alınmıştır. شعفة الجبل: Dağın zirvesine denir. Bu anlamdan; فلان مشعوف بكذا /*Falan kişi şuna tutkundur* denilmiştir. Sanki onun kalbinin üst tarafı isabet etmiş diye düşünülmüştür.

شعل / Ş-a-l

شعل: Ateşin alevlenmesidir. شعلة من النار /*Ateş alevi*; قد أشعلتُ /*Ateşi alevlendirdim*, denir. Ebû Zeyd, شعلتها formunu da uygun görmüştür.[714] مشعلة: Yanan fitildir.

Kimisi onun, alevlenen beyazlık olduğunu söyler. واشتعل الرّأس شيبًا: *Baş, ihtiyarlık aleviyle **tutuştu*** (19/ Meryem 4) âyetinde, saçın ağarması, renk açısından; اشتعل فلان غضبًا /*Falan kişi öfke aleviyle tutuştu* sözündeki öfke de hareket açısından aleve benzetilmiştir. أشعلت الخيل في الغارة /*Saldırıda atı alevlendirdim* sözü de bu anlamdan gelmektedir; tıpkı أوقدتها, هيّجتها, أضرمتها gibi.

شغف / Ş-ğ-f

قد شغفها حُبًا: *Sevgi onun yüreğini yakıp kavurmuş* (12/Yûsuf 30). Bu âyetin anlamı hakkında Hasan'dan yapılan rivâyete göre manası şudur: "Onun sevgisi (Züleyha'nın) kalbinin içine isabet etti." Ebû Ali'den gelen rivâyete göre ise anlamı; " kalbinin ortasına isabet etti/işledi", şeklinde ifâde edilmiştir. Bu her iki anlam da birbirine yakındır.

شغل / Ş-ğ-l

شُغْل, شُغُل: İnsanı oyalayan sonradan ortaya çıkan şeydir. Allah buyurur ki: إن أصحاب الجنة اليوم في شغل فاكهون: *O gün cennet ehli bir **uğraş** içinde eğlenmektedir* (36/Yâsîn 55).

713 Bu, şaz bir kıraattir.

714 Bkz. Ebû Zeyd, *Nevâdir*, s. 161.

Bu âyet شُغُل [غ "*gayn*" harfinin ötreli hâli ile] de okunmuştur.[715] Bu kökten; شغل, مشغول, شغل, شاغل formları gelir, اشغل şeklinde ise, gelmez.

شفع / Ş-f-a

Bir şeyi benzerine eklemektir. مشفوع Eklenen, شفع diye ifâde edilir. والشفع والوتر: *Çifte ve teke yemin olsun* (89/Fecr 3). Bazılarına göre âyette geçen الشفع kelimesinden kasıt, mürekkep/birleşik oldukları için mahlukattır/varlıklardır. Nitekim Allah buyurur ki: ومن كل شيء خلقنا زوجين: *Herşeyi çift yarattık* (51/Zâriyât 49). الوَتر'den kasıt da her açıdan tek olduğu için Yüce Allah'tır. Bazılarına göre de الشفع kelimesinden kasıt Kurban bayramı günüdür; çünkü peşinden gelen bir benzeri vardır. الوتر'den kasıt ise Arefe günüdür.

Kımisine göre de الشفع, Âdem'in çocuklarıdır; الوتر ise Âdem'in kendisidir; çünkü o, babasız dünyaya gelmiştir. شفاعة: Yardım etmek ve hâlini sormak üzere başkasıyla birleşmek/bir araya gelmektir. Bu kelime, daha çok saygınlık ve mertebece daha yüksek bir konumda olanın, daha aşağı bir düzeyde olan ile bir araya gelmesi anlamında kullanılır. Kıyametteki şefaat de bu anlamdadır. Allah buyurur ki: لا يملكون الشفاعة الا من اتخذ عند الرحمن عهدا: *Rahmân'ın huzurunda söz almış olanlardan başkaları* ***şefaat*** *edemezler* (19/Meryem 87); يومئذ لا تنفع الشفاعة الا من أذن له الرحمن ورضي له قولا: *O gün Rahmân'ın izin verip sözünden hoşlandığı kimseden başkasının* ***şefaati*** *fayda vermez* (20/Tâhâ 109); وكم من ملك في السماوات لا تغني شفاعتهم شيئا: *Göklerde nice melek var ki onların* ***şefaati*** *hiçbir işe yaramaz* (53/Necm 26); ولا يشفعون الا لمن ارتضى: *(Allah'ın) razı olduğundan başkasına* ***şefaat*** *edemezler* (21/Enbiyâ 28); فما تنفعهم شفاعة الشافعين: *Artık onlara* ***şefaatçilerin şefaati*** *fayda vermez* (74/Müddessir 48); yani onlara şefaat edilmez; ولا يملك الذين يدعون من دونه الشفاعة: *O'ndan başka (ilâh diye) yalvardıkları şeyler* ***şefaat*** *(yetkisin)e sahip değillerdir* (43/Zuhruf 86); ما للظالمين من حميم ولا شفيع يطاع: *Zalimlerin ne bir dostu vardır ne de sözü dinlenir bir* ***şefaatçileri*** (40/Mü'min 18); من يشفع شفاعة حسنة يكن له نصيب منها: *Her kim güzel bir* ***şefaatte*** *bulunursa, ondan kendisine de bir hisse vardır* (4/Nisâ 85); ومن يشفع شفاعة سيئة يكن له كفل منها: *Kim de kötü bir hususta* ***şefaat ederse****, ondan da kendisine bir pay vardır* (4/Nisâ 85); yani kim başkasıyla birleşip ona yardım ederse, onun eşi veya ona iyilik ve kötülük yapmada desteği olursa, ona yardım edip güçlendirirse, fayda ve zararında ona ortak olursa

Bazılarına göre bu âyetteki *şefaat*'ten kasıt şudur: Bir insanın, diğer birine hayır veya şer yolunu açıp da ona uymasıdır; böylece onun çifti (benzeri) gibi olmuş olur. Ni-

715İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâî, Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halef kıraati. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 325.

tekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: من سنّ سُنّة حسنة فله أجرها وأجرُ من عمل بها ومن سنّ سنّة سيّئة فعليه وزرها ووزرُ من عمل بها: *Kim iyi bir âdet icat ederse, hem işlediği bu güzel âdetin mükâfâtı, hem de onunla amel edenlerin mükâfâtı kadar sevap kazanır; kim de kötü bir âdet icat ederse, hem işlediği bu kötü âdetin günâhı hem de onunla amel edenlerin günâhı kadar kendisine günâh yüklenir.*[716] Hadiste geçen وزر kelimesi, اثم /*günâh* anlamındadır.

ما من شفيع الا من بعد إذنه: *O'nun izni olmadan hiç kimse **şefaat** edemez* (10/Yûnus 3); yani Allah, işleri tek başına düzenler, hüküm vermede O'nun bir ikincisi yoktur. Ancak işleri düzenlemekle görevli meleklere izin verdiğinde, onlar da bundan sonra görevlendirildikleri ışleri yaparlar. استشفعت بفلان على فلان فتشفع لى: Falan kişiden benimle falan kişi arasında aracı olmasım istedim; o da benim için aracı oldu. شفّعه: Onun şefaatini kabul etti. Hz. Peygamber'in şu hadisi de bu anlamdan gelmektedir: القرآن شافع مشفّع: *Kur'ân, **şefaat eder** ve **şefaati kabul edilir**.*[717] شفعة: Kişinin ortağı olduğu satılık bir mülkü, satıldığı değer üzerinden kendi mülküne katması için onun üzerine hak talep etmesidir. Bu kelime, شفع'den gelmektedir. Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: إذا وقعت الحدود فلا شفعة: *Sınırlar belirlendikten sonra artık **şuf'a** yoktur*.[718]

شفق / Ş-f-k

شفق: Güneş batarken, gün ışığının/aydınlığının gece karanlığına karışmasıdır. Allah buyurur ki: فلا أقسم بالشفق: *And olsun **akşamın kızıllığına*** (84/İnşikak 16). إشفاق: Korkuyla karışık inâyet/iyilik etmektir. Çünkü şefkat gösteren kişi, şefkat gösterileni sever ve onun başına gelecek olan şeylerden de endişe duyar. Allah buyurur ki: وهُمْ من الساعة مشفقون: *Onlar saatten/kıyametten **ürperti duymaktadırlar*** (21/Enbiyâ 49).

Bu kelime, (مِنْ) edatıyla müteaddî/geçişli olduğunda onda *havf*/korku anlamı; (فى) edatıyla müteaddî olduğunda ise *inâyet* anlamı daha fazla belirginleşir. Allah buyurur ki: قالوا إنّا كنّا قبل فى أهلنا مشفقين: *Daha önce biz âilemiz içinde **müşfik/merhametli** idik, dediler* (52/Tûr 26); يستعجل بها الذين لا يؤمنون بها والذين آمنوا مشفقون منها: *Ona inanmayanlar, onun çabuk gelmesini isterler. İnananlar ise ondan **korkarlar** ve onun gerçek olduğunu bilirler* (42/Şûra 18); ترى الظالمين مشفقين مما كسبوا وهو واقع بهم: *Yaptıkları işler başlarına inerken zalimlerin, **korkudan titrediklerini** görürsün* (42/Şûra 22); أأشفقتم أن تقدّموا بين يدي نجواكم صدقات: *Gizli konuşmanızdan önce sadaka vermekten **korktunuz** mu?* (58/Mücâdele 13).

---

716 Müslim, *Zekât*, (HN: 1017); Ahmed, IV, 362.

717 Bkz. Münzirî, *et-Terğîb ve't-Terhîb*, II, 207; İbn Ebî Şeybe, VI, 130.

718 Buharî, *Buyu*, IV, 436 (HN: 2257); Müslim, *Musâkât*, II, 229 (HN: 134).

شفا / Ş-f-v

شفا البئر و النهر وغيرها: Kuyu, nehir ve benzerlerinin kenarı. Bu kelime, "helâke yakın olmak" anlamında darbımesel olarak kullanılır. Allah buyurur ki: افمن اسس بنيانه على تقوى من الله ورضوان خير ام من اسس بنيانه على شفا جرف هار فانهار به فى نار جهنم: *Yapısını Allah'tan korku ve rıza üzerine kuran mı, yoksa yapısını bir uçurumun **kenarına** kurup onunla birlikte cehennem ateşine yuvarlanan mı daha iyidir?* (9/Tevbe 109); وكنتم على شفا حفرة من النار فانقذكم منها: *Siz ateşten bir çukurun **kenarında** bulunuyordunuz, Allah sizi ondan kurtardı* (3/Âl-i İmrân 103).

اشفى فلان على الهلاك: Falan kişi helâkin ucuna geldi. Şu söz de bu anlamdan istiâre edilmiştir: ما بقى من كذا إلا شفا: Falan şeyden sadece bir şefa/kenar kaldı; yani kuyu kenarı gibi az bir şey kaldı. شفا'nin tesniyesi, شفوان; çoğulu ise أشفاء şeklinde gelir. الشفاء من المرض (Hastalıktan şifa): Sahil-i selâmete ulaşmaktır. Daha sonra bu kelime "hastalıktan kurtulmak" anlamında kullanılmıştır.

Yüce Allah bal ile ilgili şöyle buyurur: فيه شفاء للناس *Onda insanlara **şifa** vardır* (16/Nahl 69). Kur'ân ile ilgili de şöyle buyurur: هو للذين امنوا هدى وشفاء *O, inananlar için bir yol gösterici ve **şifadır*** (41/Fussilet 44); يا ايها الناس قد جاءتكم موعظة من ربكم وشفاء لما في الصدور وهدى ورحمة للمؤمنين: *Ey insanlar, size Rabbinizden bir öğüt, göğüslerde olan (sıkıntılar)a **şifa** ve inananlara bir yol gösterici ve rahmet gelmiştir* (10/Yûnus 57); ويشف صدور قوم مؤمنين: *Ve inananlar topluluğunun göğüslerine **şifa versin*** (9/Tevbe 14).

شق / Ş-k-k

شق: Bir şeyde meydana gelen yarıktır. شققته بنصفين /*Onu iki parçaya ayırdım*, denir. ثم شققنا الارض شقا: *Sonra toprağı **yardık** da **yardık*** (80/Abese 26); يوم تشقق الارض عنهم سراعا: *O gün, yer **yarılır**, onlar çabucak ayrılırlar* (50/Kâf 44); وانشقت السماء: *Gök **yarılmıştır*** (69/Hâkka 16); إذا السماء انشقت: *Gök **yarıldığı** zaman* (84/İnşikak 1); اقتربت الساعة وانشق القمر: *Kıyamet yaklaştı ve ay **yarıldı*** (54/Kamer 1).

Bazılarına göre ayın yarılması Hz. Muhammed'in zamanında gerçekleşmiştir. Diğer bazılarına göre ise ayın yarılması, kıyametin yaklaşacağı bir zamanda meydana gelecektir.[719] Bazılarına göre de, (وانشق القمر) âyet ifâdesinin anlamı şudur: وضح الامر: İş açığa çıktı.[720]

شقة: Yarılan parça; tıpkı نصف gibi. Bu anlamdan şöyle denilmiştir: طار فلان من الغضب شقاقا: Falan kişi kızgınlıktan parça parça oldu; طارت منهم شقة:

719 Bu, Hasan el-Basrî'nin görüşüdür. Bkz. *Tefsiru'l-Mâverdî*, IV, 135.

720 Nitekim Araplar, açığa çıkan hususlarla ilgili ay ile darbımesel getirirler. Bkz. *Tefsiru'l-Mâverdî*, IV, 134.

Onlarden bir parça koptu; tıpkı قطع عصا sözü gibi.

شق: Nefs ve bedende meydana gelen meşakkattir/zahmettir. Bu tıpkı انكسار sözcüğünün onun için istiâre edildiği gibidir. Allah buyurur ki: وتحمل أثقالكم إلى بلد لم تكونوا بالغيه إلا بشق الأنفس: *Bu hayvanlar, ancak* ***güçlükle*** *varabileceğiniz bir memlekete yüklerinizi taşır* (16/Nahl 7).

شقة: Zorluk çekerek ulaştığın yer: بعدت عليهم الشقة: *Bu* ***sıkıntılı yolculuk*** *onlara uzun geldi* (9/Tevbe 42).

شقاق: Muhâlefet/Anlaşmazlık ve arkadaşının/hasmının olduğu taraftan başka bir tarafta olmandır. Bu kelime şu deyimden de gelmiş olabilir: شق العصا بينك وبينه: Seninle onun arasında değnek yarılmıştır [Birbirinizden değneğin ikiye ayrıldığı gibi ayrıldınız]. Allah buyurur ki: وإن خفتم شقاق بينهما: *Eğer (karı-kocanın) aralarının* ***açılmasından*** *endişe duyarsanız* (4/Nisâ 35); فإنما هم فى شقاق: *Onlar* ***şıkak*** *içindedirler* (2/Bakara 137); yani muhâlefet içindedirler. ويا قوم لا يجرمنكم شقاقي أن يصيبكم مثل ما أصاب قوم نوح أو قوم هود أو قوم صالح: *Ey kavmim, bana* ***karşı gelmeniz****, sakın sizi Nûh kavminin, yahut Hûd kavminin veyahut Sâlih kavminin başlarına gelenler gibi bir felâkete uğratmasın!* (11/Hûd 89); وإن الذين اختلفوا فى الكتاب لفي شقاق بعيد: *Kitapta ayrılığa düşenler, elbette derin bir* ***anlaşmazlığın*** *içine düşmüşlerdir* (2/Bakara 176); ومن يشاقق الله ورسوله فإن الله شديد العقاب: *Kim Allah'a ve peygamberine* ***muhâlefet ederse****, bilsin ki Allah'ın azabı şiddetlidir* (8/Enfâl 13); yani, kim Allah dostlarının bulunduğu tarafın dışında olursa. Tıpkı şu âyet gibi: من يحادد الله ورسوله: *Kim Allah'a ve Resulüne karşı gelirse* (9/Tevbe 63). Şu âyet de aynı anlamdadır: ومن يشاقق الرسول: *Kim Peygamber'e* ***muhâlefet ederse*** (4/Nisâ 115).

المال بينهما شق الشعرة وشق الأبلمة: Mal, saçın ve hurma yaprağının birbirinden ayrıldığı gibi o ikisi arasında bölünmüştür. فلان شق نفسي وشقيق نفسي: Falan kişiyle birbirimize öyle benziyoruz ki, sanki o benden ayrılmış bir parça gibidir. شقائق النعمان /*Gelincik*: Bilinen bir bitkidir. شقيقة الرمل: Kumda meydana gelen yarık. شقشقة: Devenin, kendisinde bulunan yaradan dolayı kükremesidir.

بيده شقوق: Ellerinde çatlaklıklar var; بحافر الدابة شقاق: Hayvanın toynağında yarık var; فرس أشق: Bir yana eğilmiş at. Kimi zaman elbisenin/kumaşın tümüne شقة (bir top kumaş) deniyorsa da bu kelimenin asıl anlamı, 'bir elbisenin/kumaşın yarısı'dır.

شقا / Ş-k-v

شقاوة: Saâdetin/Mutluluğun zıddıdır. Bu kökten; شقى يشقى شقوة، شقاوة، شقاء (Mutsuz/bedbaht oldu, olmaktadır) formları gelir. قالوا ربنا غلبت علينا شقوتنا: *Derlerki: Rabbimiz,* ***şekavetimiz/bedbahtlığımız*** *bizi yenmişti* (23/Mü'minûn 106) âyeti شقوتنا[721] ve

721 Bu meşhur olan kıraattir.

شقاوتنا[722] şeklinde okunmuştur.

Vezin açısından شقوة kelimesi ردّة gibidir; شقاوة de سعادة gibidir. Asıl itibariyle سعادة iki kısma ayrılır: Uhrevî saâdet; dünyevî saâdet. Dünyevî saâdet de üç kısma ayrılır: Nefsî, bedenî ve haricî saâdet. İşte شقاوة de tıpkı onun gibi bu kısımlara ayrılır. Uhrevî şekavete örnek: فمن اتّبع هداى فلا يضلّ ولا يشقى: *Kim benim hidâyetime uyarsa, o sapmaz ve* ***bedbaht olmaz*** (20/Tâhâ 123); قالوا ربّنا غلبت علينا شقوتنا: *Derler ki: Rabbimiz,* ***şekavetimiz/bedbahtlığımız*** *bizi yenmişti*; (23/Mü'minûn 106). Bu âyet, شقاوتنا şeklin de okunmuştur. Dünyevî şekavete örnek: فلا يخرجنّكما من الجنّة فتشقى: *Sakın şeytan ikinizi cennetten çıkarmasın; sonra* ***sıkıntı çekersin*** (20/Tâhâ 117).

Bazıları der ki; kimi zaman شقاء kelimesi, تعب /*yorgunluk* anlamında da kullanılır: شقيت في كذا: Şu konuda yoruldum. Her şekavet, ta'ab/yorgunluktur; fakat her yorgunluk şekavet değıldir. Buna göre ta'ab, şekavet'ten daha geneldır/geniş anlamlıdır.

شكك / Ş-k-k

شكّ: İnsan nezdinde iki zıddın/karşıtın muâdil ve denk olmasıdır. Bu bazen, insanın elinde iki karşıtla ılgılı eşdeğerde ıki belirtinin bulunması veya bulunmamasından dolayı olur. *Şek* bazen de bir şeyin var olup olmaması konusunda meydana gelir. Kimi zaman da bir şeyin hangi cinsten olduğuyla; bazen onun bir kısım nitelikleriyle; bazen de onun kendisıyle var olduğu amaçla ilgili olur.

Şek bir tür cehâlet'tir; fakat cehâlet şek'ten daha özeldir/dar anlamlıdır. Çünkü cehâlet, iki zıttan hiçbirini de bilmemek şeklinde de olabilir. Şu hâlde her şek cehâlettir; fakat her cehâlet şek değildir. Allah buyurur ki: وإنّهم لفي شكّ منه مريب: *Onlar, bundan derin bir* ***şüphe*** *içindedirler* (11/Hûd 110); بل هم في شكّ يلعبون: *Fakat onlar* ***şüphe*** *içinde eğlenip duruyorlar* (44/Duhân 9); فإن كنت في شكّ ممّا أنزلنا إليك فاسأل الذين يقرءون الكتاب من قبلك: *Sana indirdiklerimizde herhangi bir* ***şüpheye*** *düşersen, senden önce Kitabı okuyanlara sor* (10/Yûnus 94).

Bu kelime, شككت الشّيء: Bir şeyi deldim, sözünden de türemiş olabilir. Bu anlamda şair şöyle der:

وشككت بالرّمح الأصمّ ثيابه ليس الكريم
على القنا بمحرّم -270

270- *Kuvvetli mızrakla elbisesini (vücudunu/kalbini)* ***deldim***.
Asil olan kişi, mızraklara haram değildir.[723]

Sanki şek, bir şeydeki deliktir ve o, görüşün kendisinde durabileceği ve dayanabileceği bir yer bulamayacak şekildedir. *Şek* kelimesi, 'kolun yana yapışması' anlamındaki شكّ'ten

722 Bu; Hamza, Kissâî ve Halaf'in kıraatidir.

723 Bu şiir Antera'nın Muallaka'sınd geçmektedir. Bkz. *Divânu Antera*, s. 26; Nahhâs, *Şerhu'l-Kasâidi't-Tis'i*, II, 33.

de istiâre edilmiş olabilir. Bu da aralarındaki karışıklıktan dolayı iki zıddın anlaşılamayacak ölçüde birbirine yapışmasıdır. Bu görüşe. Arapların şu tür istiâre yollu sözleri delâlet eder: التبس الأمر واختلط واشكل İş karıştı. شكّة: Kendisiyle bir şeyin yarıldığı silah.

شكر / Ş-k-r

شكر: Nimeti tasavvur edip onu göstermektir. شكر kelimesinin, keşf/ortaya çıkarmak anlamındaki كشر'den dönüştüğü söylenmektedir. Onun karşıtı, nimeti unutmak ve onu gizlemek anlamındaki كفر kavramıdır. دابة شكور: Semizliğiyle sahibinin ona olan bakımını gösteren hayvan. Kimisine göre bu kelime, عين شكرى: yani, dolu göz, anlamından gelmektedir. Buna göre *şükür*, kişinin, kedisine nimet verenin zikriyle dolup taşmasıdır.

Şükür üç kısma ayrılır:

Kalp ile şükür: Nimeti tasavvur etmektir.

Dil ile şükür: Nimet vereni övmektir.

Diğer organlarla şükür: Hak ettiği oranda nimetin karşılığını vermektir.

Bazılarına göre, اعملوا آل داوود شكرا (34/Sebe' 13) âyetinde geçen شكرا kelimesi temyîz olmak üzere mansûbtur. Buna göre âyetin anlamı şöyle olur: Yaptığınızı Allah'a **şükür olarak** yapınız. Bazılarına göre de شكرا kelimesi, اعملوا fiilinin mef'ûlüdür. اشكروا değil de اعملوا fiilinin zikredilmesi, kalp, dil ve diğer organlarla yapılan her üç şükür çeşidinin gerekliliğine işaret etmek içindir. Allah buyurur ki: اشكر لي ولوالديك: *Bana, anana ve babana* ***şükret*** (31/Lokmân 14); وسنجزي الشاكرين: *Biz* ***şükredenleri*** *mükâfatlandıracağız* (3/Âl-i İmrân 145); ومن شكر فإنما يشكر لنفسه *Şükreden kendisi için* ***şükretmiş*** *olur* (27/Neml 40).

وقليل من عبادي الشكور: *Kullarımdan* ***şükreden*** *azdır!* (34/Sebe' 13) âyeti, Allah'ın şükrünü yerine getirmenin zor bir iş olduğuna işaret etmektedir. Onun için Yüce Allah, şükür etmelerinden dolayı sadece iki dostunu övmüştür: İbrahim (a.s.) hakkında; شاكرا لأنعمه: *Rabbinin nimetlerine* ***şükrederdi*** (16/Nahl 121); Nûh (a.s.) hakkında da; إنه كان عبدا شكورا: *O, çok* ***şükreden*** *bir kuldu* (17/İsrâ 3) diye buyurmuştur.

Yüce Allah'ın; والله شكور حليم: *Allah* ***şekürdür***, *halimdir* (64/Teğabün 17) şeklindeki nitelendirilmesinden kasıt, Allah'ın kullarına nimet vermesi ve onların yaptıkları ibâdetlere karşılık mükâfatta bulunmasıdır. ناقة شكرة: Memeleri sütle dolu olan deve. هو أشكر من بَرْوق: O, bervak (çiriş otun) dan daha fazla şükreder. Bervak, çok az bir suyla yeşerip büyüyen bir bitkidir.

شكر kelimesi, kinâye yoluyla kadın ferci ve nikâh/cinsel ilişki anlamında da kullanılır. Bazıları şöyle demiştir:

271- اين سالتك نمر شكرها
وشبرك انشأت نعليا وحسنها

271- Eğer o kadın, isterse
nikâhının karşılığını;
Ve senin onunla girdiğin ilişkinin;
vermezsin hakkını ve yollarsın onu
ailesinin yanına.[724]

شكير: Ağacın kökündeki taze bitki (fidan). شكرت الشجرة: Ağacın dalları çoğaldı.

شكس / Ş-k-s

شكس: Kötü huylu olan. شركاء متشاكسون: **Birbiriyle çekişen** *ortaklar* (39/Zümer 29); yani kötü huylarından dolayı birbirleriyle çekişen ortaklar.

شكل / Ş-k-l

Heyet/biçim ve şeklî benzerliğe مُشاكلة; cinsiyetteki benzerliğe نِد; keyfiyet/nitelik konusundaki benzerliğe de شبه denir. Allah buyurur ki: وآخر من شكله أزواجٌ: *Ona* ***benzer*** *daha başkaları da vardır* (38/Sâd 58); yani biçim ve gösterdiği etki konusunda ona benzer.

Bazılarına göre شكل kelimesi دَل / *rahatlık* anlamındadır. Fakat gerçekte onun anlamı, yolda/gidişatta birbirine benzer iki kişi arasındaki ünsiyettir/dostluktur. Bu anlamdan şöyle denilmiştir: النّاسُ اشكال وألاف: İnsanlar birbirlerine benzerler ve birbirleriyle ünsiyet bulurlar.

مشاكلة kelimesinin aslı, 'deveyi bağlamak' anlamındaki شكل'den gelmektedir. شكلت الدابة /*Deveyi bağladım*, denir. Kendisiyle bağlanan şeye شكال denir. Bu anlamdan شكلت الكتاب /*Kitaba nokta ve hareke koydum*, sözü istiâre edilmiştir. Bu قيدت الكتاب sözüyle aynı anlamdadır.

Hayvanın ön ve arka ayaklarından -tıpkı bağcık gibi- sadece bir tanesinde beyazlık olduğunda دابة بها شكال denir. قل كل يعمل على شاكلته: *De ki; herkes kendi* ***şâkilesine*** *göre hareket eder* (17/İsrâ 84); yani kendisini bağlayan seciyesine/karakterine göre. Nitekim *ez-Zerîa ilâ Mekârimi'ş-Şerîa* adlı eserimde de belirttiğim gibi karakterin, insan üzerinde bir hâkimiyeti vardır. Hz. Peygamber de bu hususu şöyle ifâde etmiştir: كل ميسّر لما خلق له: *Her kim ne için yaratılmışsa onu kolay yapar.*[725]

اشكلة: İnsanı bağlayan ihtiyaçtır. İstiâre yoluyla الاشكال في الامر /*bir işin müşkil/karışık olması* denir; tıpkı اشتباه'in شبه anlamında istiâre edildiği gibi.

شكا / Ş-k-v

شكو، شكاية، شكاة، شكوى: Üzüntüyü göstermektir. شكوت واشتكيت /*Üzüntümü belirttim*, denir: إنما اشكو بثي وحزني إلى الله: *Ben üzüntü ve tasamı yalnız Allah'a* ***şikâyet ederim*** (12/Yûsuf 86); قد سمع الله قول التي تجادلك في زوجها

---

724 Söz, Yahya b. Ya'mur'a aittir. Bkz. Semîn, *Umdetu'l-Huffâz*, (شكر) maddesi. Sa'leb, *Mecâlis*, II, 265.

725 Buharî, *Kader*, XI, 491.

وَتَشْتَكِي إِلَى اللهِ: *Allah, kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a **şikâyette bulunan** kadının sözünü işitmiştir* (58/Mücâdele 1).

أَشْكَاهُ: Ona üzüntü verdi. Bu tıpkı أَمْرَضَهُ /*Onu hasta etti*, sözü gibidir. Ayrıca أَشْكَاهُ sözü; "onun acısını giderdi" anlamına da gelmektedir. Şöyle rivâyet edilmektedir: شَكَوْنَا إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَرَّ الرَّمْضَاءِ فِي جِبَاهِنَا وَأَكُفِّنَا فَلَمْ يُشْكِنَا: *Resûlullah (s.a.s.)'a, alın ve avuçlarımıza vuran aşırı sıcaktan **şikâyet ettik**; fakat o, **şikâyetimizi gidermedi**.*[726]

شَكْوٌ kelimesinin asıl anlamı, شَكْوَة'yi açıp onun içindekini ortaya çıkarmaktır. شَكْوَة: İçine suyun konulduğu küçük bir kaptır. Sanki bu kelimenin kök anlamında istiâre var gibidir; tıpkı şu deyimler gibi: بَثَثْتُ لَهُ مَا فِي وِعَائِي: Kabımdakini ona serdim; نَفَضْتُ مَا فِي جِرَابِي: Torbamdakini silkeledim; yani kalbimdekini açığa vurdum.

مِشْكَاة: Deliği olmayan oyuk. Menfezi olmayan küçük hücre: مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ: *O'nun nuru, içinde lamba bulunan bir **kandile** benzer* (24/Nûr 35). مشكاة kalbin, مِصْبَاح ise ondaki Allah nurunun temsilî anlatımıdır.

شمت / Ş-m-t

شَمَاتَة: Sana düşmanlık eden, senin de ona düşmanlık ettiğin kişinin başına gelen belaya sevinmektir. شَمِتَ بِهِ فَهُوَ شَامِتٌ [Onun başına gelene sevindi]; أَشْمَتَ اللهُ بِهِ الْعَدُوَّ: *Allah onun düşmanlarını, ona verdiği bela ile sevindirdi/sevindirsin*, denir. Allah buyurur ki: فَلَا تُشْمِتْ بِيَ الْأَعْدَاءَ: *Benim acımla düşmanlarımı **sevindirme*** (7/A'râf 150).

تَشْمِيت: Hapşıran kişiye dua etmektir. Sanki dua etmekle, ondan *şematet* (düşmanı sevindirmek) giderilmiş oluyor. Bu tıpkı "hastalığı gidermek" anlamındaki تَمْرِيض gibidir.

Şair şöyle der:

٢٧٢-فَبَاتَ لَهُ طَوْعَ الشَّوَامِتِ

272- *Onun için geceledi, başına gelene sevinenler gibi.*[727]

Yani, o, başına gelenlerle sevinen **kadınların arzuladıklarına** göre geceledi. Bazıları, şairin شَوَامِت kelimesiyle ayakları kastettiğini söylemektedir; fakat bu görüşün doğruluğu kuşku götürür. Çünkü beyitte, onu destekleyen bir delil yoktur.

شمخ / Ş-m-h

رَوَاسِيَ شَامِخَاتٍ: (77/Murselât 27); yani **yüksek** dağlar. Bu anlamdan şöyle denir: شَمَخَ بِأَنْفِهِ; yani kibirlendi.

شمأز / Ş-m-e-z

اشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ:

726Müslim, *Mesâcid*, (HN: 619).

727en-Nâbiğa ez-Zubyânî'ye ait bu şiir için bkz. *Divânu Nâbiğa*, Dâru Sâdır, Beyrut, s. 32; Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, s. 241; Feyrûzâbâdî, *Besâir*, III, 344.

(39/Zümer 45); yani âhirete inanmayanların kalpleri **nefret** eder.

شمس / Ş-m-s

الشَمْس: Güneş yuvarlağı ve ondan yayılan ışık. Çoğulu شموس şeklinde gelir. Allah buyurur ki: والشمس تجري لمستقر لها: *Güneş kendine ait bir yörüngede akıp gider* (36/Yâsîn 38); الشمس والقمر بحسبان: *Güneş ve ay bir ölçüye göre hareket etmektedirler* (55/Rahmân 5).

شمس يومنا واشمس: Günümüz güneşli oldu. Biri ürküp yerinde durmadığı zaman; -yerinde durmama konusunda güneşe benzetilerek- şöyle denir: شمس فلان شماسا

شمل / Ş-m-l

شمَال /*Sol*: Sağın karşıtı. Allah buyurur ki: إذ يتلقى المتلقيان عن اليمين وعن الشمال قعيد: *Sağında ve **solunda** iki alıcı melek oturmuş kaydetmektedirler* (50/Kâf 17).

Kendisiyle örtünen elbiseye شمَال denir. Bu tıpkı birçok elbisenin, örttüğü organın ismini aldığı gibidir. Örneğin; gömlek yeninin el; göğüs ve sırtının göğüs ve sırt; don/pantolon ayağının/paçasının ayak diye isimlendirilmesi ve benzeri. الاشتمال بالثوب: İnsanın elbiseyi üzerine sardırıp onu sol tarafına atmasıdır. Hadiste de şöyle geçmektedir: نهى عَنْ اشتمَال الصَمَاء: *[Gömlek ve don/pantolon olmaksızın] tek parçalı bir kumaş ile **örtünmekten** nehyedilmiştir.*[728]

شملة ve مشمل: İstiâre yoluyla kendisiyle örtünen bir giysi anlamında kullanılır. Bu anlamdan şöyle denilmektedir: شمَلهُمْ الأمر: İş onları kuşattı. Mecâzî anlamda da; شمَلتُ الشاة: Koyunun üzerine *şimal* astım, denilmektedir. Örtü, bedeni sardığı gibi, karakter de insanı tamamen kuşattığı için ona da شمال denir. İçki de aklı kuşatıp onu örttüğü için شمول diye adlandırılmıştır. İçkinin bu adla isimlendirilmesi, tıpkı خمر ile isimlendirilmesi gibidir; çünkü içki aklı hamretmektedir/gizlemektedir.

Kâbe'in kuzeyinden esen rüzgâra da شمال denir. Bu kelime başka bir lehçede شمْأل ve شامَل şeklinde telâffuz edilmektedir. أشمَل الرَجُل من الشمَال / *Adam kuzeyden geldi*, sözü tıpkı أجنب من الجنوب /*Adam güneyden geldi*, sözü gibidir.

Kinâye yoluyla kılıca رداء denildiği gibi, مشمل de denilmektedir. جاء مُشتملا سيفه /*Kılıcını kuşanmış olarak geldi*, sözü مُرتديا به ومُتدرعا له sözleri gibidir. ناقة شملة وشمْلال: Kuzeyden esen rüzgâr gibi hızlı olan deve.

Şair şöyle der:

٢٧٣- ولتعرفنّ خلائقا مشمولة
ولتندمنّ ولات ساعة مندم

273- ***Meşmul/Mutlu** bir takım varlıkları tanıyacaksın;*
Ve pişman olacaksın; fakat pişmanlık fayda vermez.[729]

---

728 Ahmed, *Müsned*, III, 13, 46; Buharî, *Libas*.
729 Sa'd kabilesine mensup bir adama ait olan bu

Bazılarına göre şair bu şiirinde "mutlu birtakım yaratıkları" kastetmiştir; sanki üzerlerine kuzey rüzgârı esmiş de onlar da serinlemiş ve mutlu olmuşlardır.

شنا / Ş-n-e

شَنِئْتُهُ Ona olan kızgınlığımdan dolayı onu lekeledim. أَزْدُ شَنُوءَة /Lekeden uzak Ezd[730] sözü, bu anlamdan türemiştir. ولا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ على ألا تَعْدِلوا: (5/Mâide 8); yani bir topluluğa karşı duyduğunuz **buğz/kin**, sizi adaletli davranmaktan alıkoymasın. Âyette geçen شنآن kelimesi, شَنْآن şekline de okunmuştur.[731] Bu kelimeyi tahfif [ن harfini sakin] edenler ondan بغض قوم (bir topluma kızgınlık duyan) anlamını kastediyorlar; onu ağırlaştıranlar [ن harfini harekeli okuyanlar] ise, onu mastar yapıyorlar. Şu âyet de bu anlamdadır: إنَّ شانِئَكَ هُوَ الأبْتَرُ: *Asıl sonu kesik olan, sana **buğzedendir*** (108/Kevser 3).

شهب / Ş-h-b

شهاب: Yanan ateşten yükselen ve gökte beliren/akan alevdir. فأتبعه شهابٌ ثاقِبٌ: *Onu yakıcı bir **alev** takip eder* (37/Sâffât 10); شِهابٌ مُبينٌ: *Parlak bir **alev*** (15/Hicr 18); شهابا رصدا: *Gözetleyen bir **alev*** (72/Cin 9). Dumanla karışık aleve benzetilerek siyahla karışık beyazlığa شُهْبَة denir. Askerlerin siyahlığı ve [kuşandıkları] demirden olan silâhlarının beyazlığı nokta-i nazarından orduya [sayıları çok olan bölük, alay gibi askerî birliğe] كتيبة شهباء denir.

شهد / Ş-h-d

شُهُود ve شهادة: Göz veya basiretle görerek hazır olmaktır. Kimi zaman sadece "hazır olmak" anlamında kullanılır. Allah buyurur ki: عالِمُ الغَيْبِ والشَّهادة: *Allah görülmeyeni de **görüleni** de bilir* (32/Secde 6). Ancak en uygun olanı; شهود formunun sadece "hazır olmak"; شهادة formunun ise sadece "görmek" anlamında olmasıdır.

Hazır bulunulan yere مَشْهَد denir. Kocası yanında bulunan kadına مُشْهِد denir. مَشْهَد'in çoğulu مَشاهِد şeklinde gelir. Bu anlamdan gelen مشاهد الحج, meleklerin ve iyi insanların hazır bulundukları hac bölgesinin kutsal yerleridir; bazılarına göre ise hac ibâdetlerinin yapıldığı yerlerdir. Allah buyurur ki: لِيَشْهَدوا منافعَ لَهُمْ: *Kendilerine ait bir takım menfaatlere **şahit/tanık olsunlar*** (22/Hac 28); وليشهد عذابَهُمَا طائفة من المؤمنين: *Mü'minlerden bir gurup da onlara uygulanan cezaya **şahit olsun*** (24/Nûr 2); ما شَهِدْنا مَهْلِكَ أهْلِه: *Onun ailesinin öldürülüşüne **şahit** olmadık* (27/Neml 49); yani, onun ailesinin yok edilişi sırasında

---

şiir için bkz. Bağdâdî, *el-Hazâne*, IV, 174.

730 أزد شنوءة, Yemen'de bir kabile ismidir. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*. (شنأ) maddesi -(Mütercimler).

731 Bu, İbn Âmir, Şu'be, İbn Verdân ve İbn Cemmâz'ın kıraetidir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 197.

orada değildik. لا يشهدون الزّور: *Onlar yalan yere* ***şahitlik*** *etmezler* (25/Furkân 72); yani onlar, ne nefisleri, ne kasıtları ne de iradeleriyle yalanın yanında bulunurlar.

شهادة: Basiret veya gözle görmekten meydana gelen bir bilgiden kaynaklanan bir sözdür. أشهدوا خلقهم: *Onlar meleklerin yaratılışına* ***şahit oldular*** *mı?* (43/Zuhruf 19); yani gözleriyle gördüler mi? Yüce Allah bu sözün hemen peşinde; ستكتب شهادتهم ويسئلون *Onların* ***şahitlikleri*** *yazılacak ve onlar sorguya çekileceklerdir* (43/Zuhruf 19) buyurarak, şehâdetin, şuhud/hazır bulunmak ile meydana geleceğine dikkat çekmektedir. لِمَ تكفرون بآيات الله وأنتم تشهدون: ***Şahit olduğunuz*** *hâlde, niçin Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz?* (3/Âl-i İmrân 70); yani bildiğiniz hâlde. ما أشهدتهم خلق السّماوات والأرض: *Ben onları göklerin ve yerin yaratılışına* ***şahit*** *tutmadım* (18/Kehf 51); yani ben onları, basiretleriyle göklerin yaratılışına muttali/bilgisi olanlardan kılmadım. عالم الغيب والشهادة: *Allah gayb ve* ***şehâdet*** *âlemini bilir* (32/Secde 6); yani Allah, insanların duyu ve basiretlerinden gizli kalanı da ve onlarla gördüklerini de bilir.

شهدت, iki anlamda söylenir:

Biri bilgi yerine kullanılır ve onunla tanıklık yapılır: اشهد بكذا /*Şuna tanıklık ederim* denir. Şahidin, أعلم / *Biliyorum* demesi kabul edilmez; onun, اشهد /*Şehâdet ederim* demesi gerekir.

İkincisi, yemin anlamında kullanılır: Kişi şöyle der: أشهد بالله أن زيدًا منطلق: Allah'a yemin ederim ki, Zeyd serbesttir. Burada اشهد yemin anlamında olur. Bazıları şöyle der: Eğer kişi, اشهد der ve بالله demezse de yine yemin gerçekleşmiş olur. علمت de tıpkı أشهد gibi yemin anlamında kullanılır, dolayısıyla ona yeminin cevabıyla cevap verilir. Örneğin şu şiir gibi:

٢٧٤- ولقد علمت لتأتين منيّتي

274- Andolsun bildim ki, ölümüm gelecektir![732]

Bu kökten شاهد, شهيد ve شهداء formları gelir. Allah buyurur ki: ولا يأب الشهداء إذا ما دعوا: ***Şahitler*** *çağırıldıklarında, şahitlikten kaçınmasınlar* (2/Bakara 282); واستشهدوا شهيدين من رجالكم: *İçinizden iki erkek* ***şahit*** *tutun* (2/Bakara 282).

Denilir ki; شهدت كذا: Yani falan şeyde hazır bulundum. شهدت على كذا: Falan şeyin aleyhine tanıklık ettim. Allah buyurur ki: شهد عليهم سمعهم: *Kulakları aleyhlerine* ***şâhitlik etti*** (41/Fussilet 20). Şehâdet, kimi zaman hüküm verme anlamında kullanılır: وشهد شاهد من أهلها: *Kadının akrabasından biri şöyle* ***hüküm verdi*** (12/Yûsuf 26). Kimi zaman da ikrar etme anlamında kullanılır: والذين يرمون أزواجهم ولم يكن لهم شهداء إلا أنفسهم فشهادة أحدهم أربع شهادات بالله إنّه لمن الصّادقين: *Eşlerini zinâ ile suçlayıp kendilerinden başka* ***şâhitleri*** *bulunmayan kimselere gelince: Onlardan her birinin* ***şâhitliği***,

---

732 Bu, Lebid'din Muallaka'sından bir beyittir.

kendisinin mutlaka doğru söyleyenlerden olduğuna, dört defa Allah'ı şâhit tutmasıdır/Allah'ın huzurunda dört kere ikrarda bulunmasıdır (24/Nûr 6). Çünkü bu şehâdet, kişinin kendi nefsine olan şehâdetidir. وما شهدنا إلا بما علمنا: *Biz ancak bildiğimize **şâhitlik ettik*** (12/Yûsuf 81); yani sadece bildiğimizi haber verdik. شاهدين على أنفسهم بالكفر: *Müşrikler, kendilerinin kâfirliğine bizzat kendileri **şahit** iken* (9/Tevbe 17); yani ikrar ediyorlarken. وقالوا لجلودهم لم شهدتم علينا: *Derilerine: Niçin aleyhimize **şâhitlik ettiniz?** dediler* (41/Fussilet 21); شهد الله أنه لا إله إلا هو والملائكة وأولو العلم قائما بالقسط: *Allah, kendisinden başka ilâh olmadığına **şehâdet eder**; melekler ve adâleti gözeten ilim sahipleri de* (3/Âl-i İmrân 18). Allah'ın kendi vahdaniyetine şehâdeti, O'nun, âlemde ve kendi nefislerimizde tek olduğuna delâlet eden şeyleri icat etmesidir. Şair bu anlamda şöyle der:

وفي كل شيء له آية تدل على أنه واحد

-٢٧٥

275- Her şeyde O'nun bir işareti vardır ki;

O'nun bir olduğuna delâlet eder.[733]

Bazı bilge kişiler şöyle demişlerdir: Yüce Allah'ın kendi nefsine şehâdeti, her şeye, O'ndan başka ilâh olmadığını söyletmesidir. Nitekim bütün varlıklar buna şehâdet etmektedir. Meleklerin şehâdeti, emredildikleri fiilleri yerine getirmeleridir. Şu âyet buna delâlet eder: فالمدبرات أمرا: *İşi düzenleyenler* (79/Naziât 5). İlim sahiplerinin şehâdeti; söz konusu hükmü [Allah'tan başka ilâh olmadığını] bilmeleri ve bunu ikrar etmeleridir. Bu tanıklık ilim sahiplerine hastır. Cahiller ise bundan uzaktır. Budan dolayı Yüce Allah kâfirler hakkında şöyle buyurmaktadır: ما أشهدتهم خلق السموات والأرض ولا خلق أنفسهم: *Onları ne göklerin ve yerin yaratılışına, ne de kendilerinin yaratılışına **şahit** yapmadım* (18/Kehf 51). Bu âyet de aynı gerçeğe dikkat çekmektedir: إنما يخشى الله من عباده العلماء: *Kulları içinde Allah'tan ancak âlimler korkar* (35/Fâtır 28). Âyette sözü edilenler şu âyette kastedilenlerdir: والصديقين والشهداء والصالحين: *Sıddîklar, **şehîtler** ve sâlihler* (4/Nisâ 69).

شهيد: Hazır olan, bir şeye şahit olan. وجاءت كل نفس معها سائق وشهيد: *Her can, yanında bir saik ve **şâhitle** gelir* (50/Kâf 21); yani lehine ve aleyhine tanıklık edenle gelir. Şu âyetler de aynı anlamdadır: فكيف إذا جئنا من كل أمة بشهيد وجئنا بك على هؤلاء شهيدا: *Her bir ümmetten bir **şahit** getirdiğimiz ve seni de onlara **şahit** olarak gösterdiğimiz zaman hâlleri nice olacak!* (4/Nisâ 41); إن في ذلك لذكرى لمن كان له قلب أو ألقى السمع وهو شهيد: *Şüphesiz ki bunda aklı olan veya **şâhit** olarak kulak veren kimseler için bir öğüt vardır* (50/Kâf 37); yani onlar, haklarında şöyle denilenlerin aksine kalpleriyle duyduklarına şehâdet ederler: أولئك

733 Ebû'l-'Atâhiye'ye ait bu şiir için bkz. Divânu Ebu'l-'Atâhiye, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, s. 62; Feyrûzâbâdî, Besâir, III, 352.

ينادون من مكان بعيد: *Onlara, çok uzak bir yerden seslenilmektedir* (41/Fussilet 44). أقم الصلاة لدلوك الشمس إلى غسق الليل وقرآن الفجر إن قرآن الفجر كان مشهودا: *Güneşin sarkmasından gecenin kararmasına kadar namaz kıl. Sabah Kur'ân'ını da gözet. Çünkü sabah okunan Kur'ân* ***meşhuttur*** (17/İsrâ 78); yani bunu yapan kişi, şu âyette belirtilen şifa, rahmet, sekinet/iç huzur ve mutluluğu bulur: وننزل من القرآن ما هو شفاء ورحمة للمؤمنين: *Biz Kur'ân'dan, inananlar için şifa ve rahmet olacak şeyler indiriyoruz* (17/İsrâ 82). وادعوا شهداءكم من دون الله: *Allah'tan başka bütün* ***şâhitlerinizi*** *de çağırın* (2/Bakara 23) âyetindeki شهداء kelimesi, "şehâdet anlamının gerektirdiği her şey" diye tefsir edilmiştir. İbn Abbâs söz konusu kelimeyi; "yardımcılarınız"; Mücahid; "lehinize şehâdet edenler" diye yorumlamıştır. Bazılarına göre de ondan kasıt, hazır bulunmalarına önem verilen ve haklarında şairin şöyle dediği kişiler gibi olmayanlardır:

مخلفون ويقضي الله أمرهمو وهم بغيب
٢٧٦- وفي عمياء ما شعروا

276- *Onlar geri kalmışlardır;*
fakat Allah onların işini bitirecektir;
Hazır olmadıkları ve hissedemedikleri bir sapkınlıkta oldukları hâlde[734]

Şu âyetler bütün bu anlamlara hamledilmişlerdir: ونزعنا من كل أمة شهيدا: *Her ümmetten bir* ***şâhit*** *çıkarırız* (28/Kasas 75); وإنه على ذلك لشهيد: *Şüphesiz buna kendisi de* ***şâhittir*** (100/Âdiyât 7); أولم يكف بربك أنه على كل شيء شهيد: *Rabbinin her şeye* ***şâhit*** *olması, yetmez mi?* (41/Fussilet 53); وكفى بالله شهيدا: ***Şâhit*** *olarak Allah yeter* (4/Nisâ 79) âyeti, şu âyetlerle bu yöne dikkat çeken benzerlerine işarettir: لا يخفى على الله منهم شيء: *Onların hiçbir şeyi Allah'a gizli kalmaz* (40/Mü'min 16); فإنه يعلم السر وأخفى: *O, gizliyi de ondan daha gizlisini de bilir* (20/Tâhâ 7).

شهيد: Ölmekte olan kişidir. Ona bu ismin verilmesi, meleklerin onun yanında hazır olmalarından dolayıdır. Nitekim Allah buyurur ki: إن الذين قالوا ربنا الله ثم استقاموا تتنزل عليهم الملائكة ألا تخافوا ولا تحزنوا وأبشروا بالجنة التي كنتم توعدون: *Rabbimiz Allah'tır deyip, sonra dosdoğru yolda yürüyenlerin üzerine melekler iner. Onlara: Korkmayın, üzülmeyin, size vâdolunan cennetle sevinin! derler* (41/Fussilet 30); والذين آمنوا بالله ورسله أولئك هم الصديقون والشهداء عند ربهم لهم أجرهم ونورهم: *Allah'a ve elçilerine inananlar, sıddikler (çok doğru olanlar) ve* ***şehidlerdir****. Rableri katında onların mükâfatları ve nurları vardır* (57/Hadîd 19).

Veya şehitlerin bu şekilde isimlendirilmeleri, onların ölüm anında kendileri için hazırlanan nimetleri müşahede ettiklerinden dolayıdır. Ya da onların ruhlarının Allah katında hazır olmasından dolayıdır. Nitekim Allah buyurur ki: ولا تحسبن الذين قتلوا

734 el-Ahtal'a ait bu şiir için bkz. *Divânu'l-Ahtal*, takdim: Mehdî M. Nasıruddin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, s. 109.

فى سبيل الله امواتا بل احياء عند ربهم يرزقون فرحين بما اتاهم الله من فضله *Allah yolunda öldürülenleri ölüler sanma; hayır, (onlar) diridirler. Rableri katında rızıklanmaktadırlar. Allah'ın lütfünden verdiği nimetle sevinçlidirler* (3/Âl-i İmrân 169-170). Şu âyet de buna delâlet eder: والذين امنوا بالله ورسله أولئك هم الصديقون والشهداء عند ربهم لهم أجرهم ونورهم: *Allah'a ve elçilerine inananlar, sıddikler (çok doğru olanlar) ve **şehidlerdir**. Rableri katında onların mükâfatları ve nurları vardır* (57/Hadîd 19).

وشاهد ومشهود: *Şâhit olana ve şahit olunana* (85/Bürûc 3). Bazılarına göre مشهود Cuma, bazılarına göre Arife, bazılarına göre de kıyamet günüdür. شاهد de o günde hazır olan herkestir. يوم مشهود: *Gözlemlenmiş gün* (11/Hûd 103); yani **görünen** gün. Kıyamet gününün bu şekilde isimlendirilmesi, onun mutlaka vuku bulacağına işaret etmek içindir.

تشهّد: Kişinin أشهد أن لا اله إلا الله وأشهد أن محمدا رسول الله: *Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed (sas)'in Allah'ın resûlü olduğuna şehâdet ederim*, demesidir. Sonra bu kelime örfte, namazda okunan tahiyyât ve onda okunan zikre isim olmuştur.

شهر / Ş-h-r

شهر: Hilalin çıkmasıyla şöhret bulan bir zaman dilimidir; veya güneşin bir nokta ile diğer bir nokta arasındaki dönme sürecindeki oniki kısımdan biridir. Allah buyurur ki: شهر رمضان الذي أنزل فيه القرآن: *Ramazan **ayı**, Kur'an'ın indirildiği aydır* (2/Bakara 185); فمن شهد منكم الشهر فليصمه: *Sizden her kim bu **aya** erişirse onda oruç tutsun* (2/Bakara 185); الحج أشهر معلومات: *Hac, bilinen **aylardadır*** (2/Bakara 197); إن عدة الشهور عند الله اثنا عشر شهرا: *Allah'ın katında **ayların** sayısı on ikidir* (9/Tevbe 36); فسيحوا في الأرض أربعة أشهر *Yeryüzünde dört **ay** dolaşın* (9/Tevbe 2).

مُشاهرة: Aylara göre muâmele etmek; tıpkı مسانهة /*yıllara göre muâmele* ve مياومة /*günlere göre muâmele* gibi. أشهرت بالمكان: Falan yerde bir ay ikâmet ettim. Hayır ve şer konularında; شهر فلان واشتهر /*Falan kişi meşhur oldu*, denir.

شهق / Ş-h-k

شهيق: Uzun soluma; bu da, nefes almak demektir. زفير ise nefes vermektir: فأمّا الدين شقوا ففى النار لهم فيها زفير وشهيق: *Bahtsızlar ateştedirler. Orada çok feci bir şekilde **nefes alıp** verirler* (11/Hûd 106); إذا رأتهم من مكان بعيد سمعوا لها تغيظا وزفيرا *Cehennem onları uzaktan görünce, onun öfkesini ve **solumasını** işitirler* (25/Furkân 12); إذا ألقوا فيها سمعوا لها شهيقا: *Oraya atıldıkları zaman onun **nefes almasını** işitirler* (67/Mülk 7). Bu kelimenin aslı, "çok yüksek dağ" anlamındaki جبل شاهق sözünden gelmektedir.

شها / Ş-h-v

شهوة kelimesinin asıl anlamı; nef-

sin, istediği şeye meyletmesidir. Bu da dünyada iki kısma ayrılır: Sadık/doğru şehvet, kâzib/yalancı şehvet. Sadık şehvet: Onsuz bedenin zedeleneceği şehvettir. Acıkırken yemek şehveti gibi. Kâzib şehvet: onsuz bedenin zedelenmeyeceği şehvettir. Kimi zaman arzulanan şey ve kimi zaman bir şeyi arzulayan 'kuvvet' de *şehvet* diye isimlendirilir. زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ: *Şehvetler insanoğlu için çekici kılınmıştır* (3/Âl-i İmrân 14) âyeti her iki şehvet anlamına da gelebilir. فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ: *Onlardan sonra gelenler namazı yitirdiler ve **şehvetlerine** uydular* (19/Meryem 59) âyetinde geçen *şehvet* yalancı şehvet ve ihtiyaç duyulmayan zevkler kısmına girer.

Yüce Allah cennetten söz ederken şöyle buyurmaktadır: وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهِي أَنْفُسُكُمْ: *Cennette sizin için nefislerinizin **arzuladığı** her şey var* (41/Fussilet 31); وَهُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ أَنْفُسُهُمْ خَالِدُونَ: *Onlar, canlarının **istediği** şeyler içinde ebedî kalırlar* (21/Enbiyâ 102). Bu kökten رَجُلٌ شَهْوَانٌ وَشَهْوَانِيٌّ / *Şehvetine düşkün adam*; شَيْءٌ شَهِيٌّ / *Iştah çekici şey*, denir.

شوب / Ş-v-b

شَوْبٌ: Karıştırmak: ثُمَّ إِنَّ لَهُمْ عَلَيْهَا لَشَوْبًا مِنْ حَمِيمٍ: *Sonra onların, o yedikleri üzerine, kaynar su **karıştırılmış** bir içecekleri vardır* (37/Sâffât 67). İçeceklere karıştırıldığından veya içine karıştırılan mumdan dolayı bala da شَوْبٌ denir. مَا عِنْدَهُ شَوْبٌ وَلَا رَوْبٌ: *Yanında ne bal ne de süt var*, denir.

شيب / Ş-y-b

شَيْبٌ ve مَشِيبٌ: Saçın ağarması: وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا: *Baş, **ihtiyarlık** aleviyle tutuştu/saçlarım **ağardı*** (19/Meryem 4). Gerdek gecesinde cinsel ilişki gerçekleştiğinde; بَاتَتِ الْمَرْأَةُ بِلَيْلَةٍ شَيْبَاءَ /*Kadın karışık bir gece geçirdi*; cinsel ilişki gerçekleşmediğinde ise بَاتَتِ الْمَرْأَةُ بِلَيْلَةٍ حُرَّةٍ / *Kadın serbest bir gece geçirdi*, denir.

شيخ / Ş-y-h

Yaşı ilerleyen kişiye شَيْخٌ denir. Aramızda, çok ilme sahip olan kişi de شَيْخٌ diye anılır; zira yaşlı da çok fazla deneyim ve bilgi sahibi olmak durumundadır. شَيْخٌ بَيِّنُ الشَّيْخُوخَةِ وَالشَّيْخِ وَالتَّشْيِيخِ /*İhtiyarlığı açık olan ihtiyar*, denir. وَهَذَا بَعْلِي شَيْخًا: *Şu kocam da **yaşlı bir ihtiyar** iken!* (11/Hûd 72); وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ: *Babamız da çok **yaşlıdır*** (28/Kasas 23).

شيد / Ş-y-d

وَقَصْرٍ مَشِيدٍ: (22/Hac 45); yani, 'kireç/çimento ile **bina edilmiş** saraylar'; kimisine göre de '**yüksek** saraylar' anlamındadır. Bu da ilk anlama döner. شَيَّدَ قَوَاعِدَهُ: *Onun temellerini sağlamlaştırdı*, denir; sanki kişi o temelleri harçla bina etmiştir. إِشَادَةٌ: Sesi yükseltmek anlamındadır.

شور / Ş-v-r

شوار: Görünen eşya. Kinâye yoluyla *ferc* anlamında kullanır; tıpkı onun eşyadan kinâye yapıldığı gibi. شَوَّرْتُ به: Ona utanacağı bir şey yaptım; sanki onun *şûra*'sını; yani fercini açığa çıkardın. شرت العسل و اشرته: Bal çıkardım.

Şair şöyle der:

٢٧٧- وحديث مثل ماذي مشار

277- ***Çıkarılan** rahat bir zırh gibi bir söz*[735]

Buna benzetilerek şöyle denir: شرت الدَّابَّة: Devenin koşma kabiliyetini ortaya çıkardım. الخطب مشوار: Sürçmelerin çok olduğu hitâbeler. مُشاورة. تشاور ve مشورة: Bazı kişilerin diğer bazılarına müracaat etmeleriyle bir *görüş*'ün ortaya çıkarılmasıdır. Bu, balı bir yerden alıp oradan çıkardığın zaman dediğin; شرت العسل sözünden gelmektedir. Allah buyurur ki: وشاورهم في الأمر: *Yapılacak işler hakkında onlara* ***danış*** (3/Âl-i İmrân 159). شورى: Danışılan iş: وأمرهم شورى بينهم: *(Mü'minlerin) aralarındaki işleri* ***meşveret/danışma*** *iledir* (42/Şûra 38).

شيط / Ş-y-t

شيطان: Bu kelime daha önce ele alınmıştı.[736]

شوظ / Ş-v-z

شواظ: Dumanı olmayan alev: يرسل عليكما شواظ من نار: *(Siz insanlar ve cinler), üzerinize ateşten* ***dumansız bir alev*** *gönderilir* (55/Rahmân 35).

شيع / Ş-y-a

شياع: Yayılmak ve güçlendirmektir. Bu anlamda şöyle denir: شاعَ الخبر: Haber çoğaldı ve güçlendi. شاعَ القوْمُ: Topluluk yayıldı ve çoğaldı. شيّعت النار بالحطب: Ateşi odunla güçlendirdim.

شيعة: İnsanın kendileriyle güçlendikleri ve onlardan yayıldıkları kişilerdir. Bu anlamdan kahraman kişiye مشيع denir. Bu kökten şu formlar gelir: شيعة. شيع. أشياع (Taraftar/topluluk, taraftarlar/topluluklar). Allah buyurur ki: وإن من شيعته لإبراهيم: *İbrahim de Nûh'un* ***milletindendi*** (37/Sâffât 83); فوجد فيها رجلين يقتتلان هذا من شيعته وهذا من عدوّه: *Orada, biri kendi* ***tarafından*** *diğeri de düşmanlarından olan iki adamın kavga ettiklerini gördü* (28/Kasas 15); إنّ فرعون علا في الأرْض وجعل أهلها شيعا: *Firavun, yeryüzünde baş kaldırmış ve halkını* ***gruplara*** *ayırmıştı* (28/Kasas 4); ولقد أرسلنا من قبلك في شيع الأولين: *Andolsun, senden önce geçmiş* ***topluluklara*** *da elçiler gönderdik* (15/Hicr 10); ولقدْ أهْلَكْنا أشياعكمْ: *Andolsun biz sizin* ***taraftarlarınızı/sizinle aynı görüşü paylaşanları*** *helâk ettik* (54/Kamer 51).

---

735 Adi b. Zeyd'e ait bu şiir için bkz. *Divânu Adi b. Zeyd*, s. 95; İbn Fâris, *Mücmel*, II, 516; İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, III, 439.

736 Bkz. (شطن) maddesi.

شوك / Ş-v-k

شَوْك: Ucu ince ve sert olan bitki. شوك ve شكة kelimeleri, silah ve şiddet anlamında da kullanılır: وإذ يعدكم الله احدى الطائفتين انها لكم وتودون أن غير ذات الشوكة تكون لكم: *Allah size, iki topluluktan birinin sizin olduğunu va'dediyordu; siz de **silahsız/kuvvetsiz** olanın sizin olmasını istiyordunuz* (8/Enfâl 7). Buna benzetilerek akrep iğnesi شوك diye isimlendirilmiştir. شجرة شاكه وشائكة: Dikenli ağaç. شاكني الشَّوْك: Bana diken battı. شوَّك الفرْخ: Kuş yavrusunun üzerinde diken benzeri şeyler bitti. شوَّك ثدي المرْأة: Kadının memesi sivrildi. شوّك البعير: Devenin dişleri diken gibi uzadı.

شأن / Ş-e-n

شأن: Uygun ve elverişli hâl, iş. Bu kelime sadece büyük/önemli hâl ve işler için kullanılır. Allah buyurur ki: كل يوم هو في شان: *O, her gün **bir iştedir*** (55/Rahmân 29). شان'nin çoğulu شوون şeklinde gelir. شان الرّاس: İnsanın kendisiyle varlığını sürdürdüğü kafatasındaki karşıt bölümleri bir araya toplayan odak.

شوى / Ş-v-y

شويت اللحم واشتويته: Eti kızarttım. Allah buyurur ki: وإن يستغيثوا يغاثوا بماء كالمهل يشوى الوجوه: *Eğer susuzluktan feryad edecek olurlarsa kendilerine erimiş maden gibi yüzleri **haşlayan** bir su verilir* (18/Kehf 29).

Şair şöyle der:

٢٧٨- فاشتوى ليلة ريح واجتمل

*278- Rüzgârlı bir gecede (et) **kızarttı** ve yağı eritti.*[73]

شوى: El ve ayak gibi etrafta bulunan organlardır. رماه فاشواه: Yani ona ok attı da, bir tarafına/organına isabet etti, denir. Allah buyurur ki: نزاعة للشوى: ***Organları** söküp atar* (70/Meâric 16). Bu anlamdan kolay işe شوى denir; çünkü bu tür organlar [yara aldıkları takdirde] ölümcül değildir. Bazılarına göre شاة kelimesinin aslı شاهه'dir; zira Araplar, شياة ve شويهه derler.

شيء / Ş-y-e

شيء: Bilinebilen ve kendisinden haber verilebilene denir. Kelâmcıların çoğuna göre, bu kelime hem Allah hem başkası için kullanıldığında müşterek anlamlı bir isim olur; *mevcudu* da *ma'dumu* da kapsar. Bazılarına göre شيء sadece *mevcût* (var olan) için kullanılır. Köken olarak da شاء fiilinin mastarıdır. Bu kelimeyle Allah nitelendirildiğinde anlamı شاء (dileyen); başkası onunla nitelendirildiğinde ise مشيء (dilenen) olur. Şu âyet, ikinci şıkla alâkahdır: قل الله خالق كل شيء: *De ki, her **şeyi** yaratan, Allah'tır* (13/Ra'd 16). Bu âyet istisnasız olarak umum ifâde eder. Çünkü

737Lebîd'e ait bu şiir için bkz. *Divânu Lebid*, s. 140; İbn Fâris, *Mücmel*, II, 515.

burada شيء mef'ûl anlamında mastardır. قل أي شيء أكبر شهادة: *De ki, şâhitlik bakımından hangi **şey** daha büyüktür?* (6/En'âm 19) âyetinde شيء fâil anlamındadır; tıpkı şu âyetteki الخالقين kelimesi gibi: فتبارك الله أحسن الخالقين: *Yaratanların en güzeli Allah, ne yücedir!* (23/Mu'minun 14).

Kelâmcıların çoğuna göre مشيئة tıpkı إرادة gibidir. Bazılarına göre ise, مشيئة her ne kadar örfte irade yerine kullanılıyorsa da onun asıl anlamı, bir şeyi icat etmek ve onu elde etmektir. Şu hâlde مشيئة Allah'tan olunca "icat etmek"; insanlardan olunca "elde etmek" anlamındadır. Yine onlara göre, Allah'tan olan مشيئة, şeyin vücuda gelmesini gerektirir. Onun için şöyle denilmiştir: ما شاء الله كان وما لم يشأ لم يكن: *Allah'ın dilediği olur; dilemediği ise olmaz.*[738] Allah'tan olan إرادة murat edilenin kaçınılmaz olarak meydana gelmesini gerektirmez. Görmez misin ki Allah şöyle buyurmuştur: يريد الله بكم اليسر ولا يريد بكم العسر: *Allah sizin için kolaylık ister, güçlük istemez* (2/Bakara 185); وما الله يريد ظلما للعباد: *Elbette Allah, kulları için hiçbir haksızlık istemez* (40/Mü'min 31).

Bilinmektedir ki kimi zaman insanlar arasında zorluk ve haksızlıklar olmaktadır. Kelâmcılar bu konuda şöyle demişlerdir: Bu ikisi arasındaki farklardan biri şudur: Kimi zaman Allah'ın iradesi henüz ortaya çıkmadan insan iradesi ortaya çıkar. Örneğin insan bazen ölmemeyi *murat* eder/diler, fakat Allah bunu kabul etmez. İnsanın *meşieti*/dilemesi ise, ancak Allah'ın *meşietinden*/dilemesinden sonra gerçekleşebilmektedir. Zira Allah buyurur ki: وما تشاءون إلا أن يشاء الله: *Allah **dilemedikçe** siz **dileyemezsiniz*** (76/İnsan 30).

Rivâyete göre, لمن شاء منكم أن يستقيم: *Aranızdan doğru hareket etmek **isteyen** için* (81/Tekvîr 28) âyeti indiği zaman kâfirler şöyle dediler: Her şey bize bağlıdır; dilersek doğru yolda oluruz, dilersek de olmayız. Bunun üzerine Yüce Allah şu âyeti indirdi:[739] وما تشاءون إلا أن يشاء الله: *Allah **dilemedikçe** siz **dileyemezsiniz*** (76/İnsan 30).

Bazıları şöyle der: Eğer her şey, Allah'ın dilemesine dayanmasaydı; fiillerimiz de bu dilemeye bağlı olup dayanmasaydı insanlar bütün fiillerimizde [Allah dilerse/dilemedikçe, diye] istisna yapmayı O'na bağlama konusunda icma etmezlerdi. Örneğin: ستجدني إن شاء الله من الصابرين: *Allah **dilerse** beni sabredenlerden bulacaksın!* (37/Sâffât 102); ستجدني إن شاء الله صابرا: *Allah **dilerse** beni sabırlı bulacaksın* (18/Kehf 69); قال إنما يأتيكم به الله إن شاء وما أنتم بمعجزين: *Dedi*

738 Bu bir söz değil, hadistir. Zeyd b. Sabit ve Ebû Derdâ onu Hz. Peygamber'den rivâyet etmişlerdir. Bkz. el-Beyhakî, *el-İtikad ve'l-Hidaye*, s. 106; Ahmed, *Müsned* V, 191; Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, X, 116.

739 Bu rivâyeti, İbn Ebî Hatim ve İbn Mirdeveyh Ebû Hüreyre'den tahriç etmişlerdir. Bkz. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VIII, 436.

ki: Onu, ***dilerse****, sizin başınıza ancak Allah getirebilir. Siz engel olamazsınız* (11/Hûd 33); ادْخُلُوا مِصْرَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ: *Allah'ın* ***izniyle*** *güven içinde Mısır'a girin* (12/Yûsuf 99); قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ: *De ki, ben kendime Allah'ın* ***dilediğinden*** *başka ne bir menfaat elde etmeye, ne de bir zararı önlemeye malik değilim* (7/A'râf 188); قَدِ افْتَرَيْنَا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا إِنْ عُدْنَا فِي مِلَّتِكُمْ بَعْدَ إِذْ نَجَّانَا اللَّهُ مِنْهَا وَمَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَعُودَ فِيهَا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ: *Allah bizi sizin dininizden kurtardıktan sonra ona dönersek, Allah'a karşı yalan uydurmuş oluruz. Rabbimiz Allah'ın* ***dilemesi*** *dışında, ona geri dönmemiz bizim için olacak iş değildir* (7/A'râf 89); وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ غَدًا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ: *Herhangi bir şey için, Allah'ın* ***dilemesi*** *dışında: Ben yarın onu yapacağım, deme* (18/Kehf 23-24).

شيه / Ş-y-h

شِيَة: Aslı وَشْيَة'tir. Bu kelime واو maddesine aittir.

تم كتاب الشين

Şîn Harfinin Sonu

كتاب الصّاد
Sâd Harfi

صبب / S-b-b

صبّ الماءَ: Suyu yukarıdan boşaltmak. صبّه فانصبّ: *Suyu döktü o da döküldü*; صببته فانصبّ: *Suyu döktüm o da döküldü*, denir. Allah buyurur ki: أنّا صببنا الماء صبًّا: *Biz suyu **döktük** de **döktük*** (80/Abese 25); فصبّ عليهم ربك سوط عذاب: *Bu yüzden Rabbin onların üzerine azap kamçısı **yağdırdı*** (89/Fecr 13); يُصَبُّ مِن فَوْقِ رُءُوسِهِمُ الحميمُ: *Başlarının üstünden kaynar su **dökülmektedir*** (22/Hac 19).

صبّ إلى كذا صبابة: Ona olan sevgisinden dolayı nefsi ona meyletti. İsm-i fâil, sadece bu kökün صبّ formuna özgüdür. فلان صبّ بكذا: *Falan kişi şu şeye düşkündür*. denir. صُبّة kelimesi صِرْمة gibidir.[740] صبيب ise; yağılan yağmura, bir şeyin akan usaresine ve akan kana denir. صُبابة ve صُبّة, dökülmesi gereken kalıntıdır. تصاببتُ الإناء: Kapta artakalanı içtim. تصبصب: Kapta artakalan yok oldu.

740 صُبّة: At ve koyun sürüsü anlamındadır. Bkz. İbn Fâris, *Mücmel*, II, 532.

صبح / S-b-h

صُبْح ve صباح kelimeleri günün başı demektir. O da güneş ışığıyla ufkun kızıllaştığı vakittir. Allah buyurur ki: أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ: ***Sabah** yakın değil mi?* (11/Hûd 81); فساء صباح المنذرين: *Korkutulanlar, ne de kötü bir **sabaha** kavuşacaklar* (37/Sâffât 177). تصبّح: Sabah uykusu. صَبُوح: Sabah içeceği. صبّحته: Ona sabah içeceğini içirdim. صبحان: Sabah içeceği içen kişi. مِصْباح: Kendisinden içilen kab. Deve için kullanıldığında, sabah oluncaya kadar dizleri üzerine çömelip ayağa kalkmayan deve anlamındadır. Ayrıca lambanın konulduğu yer anlamına da gelir. Nitekim Allah buyurur ki: مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ: *O'nun nuru, içinde **ışık** bulunan bir kandil yuvasına benzer. O **ışık** bir cam içindedir* (24/Nûr 35).

Lâmbaya da, مِصْباح denir. Ayrıca مِصْباح, lâmbanın konulduğu yer anlamına da gelir. مصابيح kelimesi de yıldızlara ad olmuştur. Bu anlamda

Allah buyurur ki: ولقد زيَّنّا السَّمَاءَ الدُّنيا بمصابيح: *Biz yere en yakın göğü **lambalarla** donattık* (67/Mülk 5).

صبحتهم ماء كذا: Onlara falan suyu sabahleyin getirdim. صبح kelimesi, صبح ve صباح'a benzetilerek koyu kırmızı saç anlamına gelir. صبُح فلان: Falan kişi parladı/güzelleşti.

صبر / S-b-r

صبر: Darda tutmaktır. صبرت الدّابّة: Hayvanı yemsiz olarak hapsettim. صبرت فلانا: Falan kişiye öyle bir şey bıraktım ki, ondan kurtulması mümkün değildir. صبر: Nefsi, akıl ve şer'in gerektirdiği hususlar üzerinde veya onların onu hapsetmeyi gerektirdikleri hususlara karşı hapsetmektir. صبر, genel anlamlı bir lafızdır; geldiği farklı yerlere göre aynı kökten gelen isimlerde farklılık olabilmektedir. Eğer nefsin hapsedilmesi bir musibetten dolayı ise ona sadece صبر denir; onun zıddı da جزع /*feryat* olur. Eğer sabır göstermek savaşta ise bunun ismi شجاعة /*kahramanlık*; zıddı ise جُبن /*korkaklık* olur.

Eğer sabır bunaltan bir felâkete karşı gösteriliyorsa, buna رحْبُ الصَّدر /*göğüs genişliği* denir; zıddı ise ضجر /*bunalma* olur. Eğer sabır, konuşmama konusunda olursa buna da كتمان /*sır* saklama, zıddına ise مذل /*sırrı ifşa* denir. Fakat Yüce Allah bütün bunları sabır kelimesiyle ifâde etmiş ve şu sözleriyle buna dikkat çekmiştir: والصّابرين في البأساء والضّرّاء وحين البأس: *Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında **sabredenler*** (2/Bakara 177); والصّابرين على ما أصابهم: *Başlarına gelene **sabredenler*** (22/Hac 35); والصابرين والصّابرات: ***Sabreden erkekler** ve **sabreden kadınlar*** (33/Ahzâb 35).

Oruca da sabır denmiştir, çükü oruç sabrın bir nev'i gibidir. Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: صيام شهر الصّبر وثلاثة أيّام في كل شهر يُذهب وحر الصّدر: ***Sabır** ayının orucu ile her aydan üç gün oruç tutmak göğüsteki kini giderir.*[741]

Ebu Ubeyde,[742] فما أصبرهم على النّار: *Olar, ateşe karşı ne kadar da **sabırlıdırlar!*** (2/Bakara 175) âyetinde geçen *sabr* kelimesinin cüret anlamında bir lügat/lehçe olduğunu söyler ve bu iddiasına, bedevî bir Arab'ın hasmına söylediği şu sözle delil getirir: ما أصبرك على الله: *Allah'a karşı ne kadar da sabırlısın/cüretkârsın*! Bu, hakikat sûretinde bir mecaz tasavvurudur. Çünkü bu cümlenin manası şöyledir: Günâh işlemeye cüret ettiğinde, senin değer biçmene göre Allah'ın azabına karşı ne kadar da sabırlısın! Şu ifâdeler de aynı şekilde tahlil edilir: ما أبقاهم على النّار: *Ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdırlar!*; مَا أعملهم بعمل أهل النّار: *Ateş ehlinin ameliyle ne kadar da amel etmektedirler*! Çünkü kimi zaman gerçekte sabrı olmayan kişi, ona bakanın hâli itibara alınarak sabırla nitelendirilir.

741 Bkz. Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, III, 199; Ahmed, *Müsned*, V, 145.

742 Bkz. Ebû Ubeyde, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 64; Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 103.

Bu tür konularda تعجب /*hayret* formunun kullanılması yaratıcıya göre değil, yaratılana göredir.

اصبِرُوا وصابِرُوا: ***Sabredin, sabırlı olun*** (3/Âl-i İmrân 200); yani nefislerinizi ibâdete hapsediniz ve nefsi arzularınızla mücâdele ediniz. واصطبِرْ لعبادته: *O'na ibâdette **sabırlı ol*** (19/Meryem 65); yani sabırlı olmaya gayret et. أولئك يُجزون الغرفة بما صبروا: *Onlar, **sabrettiklerinden** ötürü cennetin en yüksek dereceleriyle mükâfatlandırılırlar* (25/Furkân 75); yani Allah'ın rızasına kavuşmak için gösterdikleri sabırdan ötürü. فصبرٌ جميل: *Güzel bir **sabır*** (12/Yûsuf 18); yani sabrı emredip ona teşvik etmek güzeldir.

صبور Sabretmeye güç yetirendir. Eğer onda bir çeşit zorlama ve gayret varsa صبّار formu kullanılır. Şu âyet bu anlamdadır: إنّ في ذلك لآياتٍ لكل صبّار شكور: *Kuşkusuz bunda **sabreden**, şükreden herkes için ibretler vardır* (42/Şûra 33). الانتظار /*bekleme*, sabır ile ifâde edilir; çünkü intizarın sabırdan ayrılmaması gerekir; dahası o, sabrın bir türüdür. Allah buyurur ki: واصبر لحكم ربّك: *Rabbinin hükmü gerçekleşinceye kadar **sabret*** (52/Tûr 48); yani kâfirlere karşı Rabbinin senin için vereceği hükmü bekle.

صبغ / S-b-ğ

صبْغ kelimesi, صبغت fiilinin mastarıdır. صبْغ ise مصبوغ /*boyanmış* anlamındadır. صبغة الله: *Allah'ın **boyası** (ile boyan)* (2/Bakara 138) âyeti, Yüce Allah'ın insanda yarattığı akla işaret eder. İnsan onunla hayvanlardan ayrılır; tıpkı fıtrat/karakter gibi. Hıristiyanlar, bir çocukları dünyaya geldiği zaman doğumunun yedinci gününden sonra onu, sıbga/ilâhi boya diye iddia ettikleri vaftiz suyuna batırırlardı. Buna karşılık Yüce Allah yukarıdaki sözü söyledi ve peşinden de, ومن أحسن من الله صبغة: *Allah'ın **boyasından** daha güzel boyası olan kimdir?* (2/Bakara 138) diye buyurdu. وصبغٍ للآكلين: *Yiyenler için bir **sıbğ/boyadır*** (23/Mü'minûn 20), yani onlar için bir katıktır. Bu kelime, صبغت بالخل /*Sirkeyle boyadım/Sirkeye bandırdım* deyiminden alınmıştır.[743]

صبا / S-b-y

صبيّ: Ergin olmayan çocuk. رجل مُصْبٍ: Çocuk sahibi adam. Allah buyurur ki: قالوا كيف نكلّم من كان في المهد صبيّا: *Beşikteki bir **sabiyle** nasıl konuşuruz? dediler* (19/Meryem 29). صبا فلانٌ يصبو صبوةً, ifâdesi, bir insanın, birine âşık olup ona meylettiğinde ve çocuklar gibi davrandığında söylenir. Şu âyet de bu anlamdadır: أصبُ إليهنّ وأكنْ من الجاهلين: *Onlara **meyleder** cahillerden olurum* (12/Yûsuf 33).

أصباني فصبوتُ: Bana meyletti ben de ona meylettim. الصبا /*Saba yeli*:

743 Zemahşerî, "Sirke ne güzel boyadır' deyimi mecazdır. Çünkü ekmek sirkeye batırılır ve onunla renklenir." demiştir. Bkz. Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, s. 248.

Kıble yönünden esen rüzgâra denir. صابيت السيف: Kılıcı kınına ters yüz yerleştirdim; صابيت الرمح: Mızrağı eğdim ve onu saplamaya hazırladım. صابئون /Sabiîler, Hz. Nûh'un dinine bağlı bir kavimdir. Bir dinden çıkıp başka bir dine geçen herkese de صابئ/sabiî denir. Bu kelime, صبأ ناب البعير: *Devenin sivri dişi çıktı*, deyiminden alınmıştır. Hemzenin tahfifi ile صابون şeklinde okuyanlar da olmuştur.[744] Tıpkı, لايأكله إلا الخاطئون:[745] *Onu günâhkârlardan başkası yemez* (69/Hâkka 37) âyetindeki الخاطئون gibi. Kimisi de söz konusu kelimenin صبا يصبو fiilinden geldiğini söylemektedir. Allah buyurur ki: والصابئين والنصارى: ***Sabiiler*** *ve hıristiyanlar* (22/Hac 17); والنصارى والصابئين: *Hıristiyanlar ve* ***sabiiler*** (2/Bakara 62).

صحب / S-h-b

صَاحِب: İster insan veya hayvan, ister yer veya zaman olsun başkasından ayrılmayandır. Bu birliktelik ister bedenle olsun -ki bu asıl ve en çok olanıdır- ister de yardım ve destekle olsun fark etmez. Şair bu anlamda şöyle der:

لئن غبت عن عيني لما غبت عن قلبي -٢٧٩

279- *Sen gözümden kaybolsan da kalbimden kaybolmazsın.*[746]

Örfte *sahib*, sadece çok fazla birlikteliği olana denir. Bir şeye malik veya onda tasarruf etme yetkisi bulunan kişiye, هُوَ صاحبُه: *o, onun sahibidir* denir. Allah buyurur ki: إذ يقول لصاحبه لا تحزن إن الله معنا: ***Arkadaşına****, Üzülme, Allah bizimle beraberdir, diyordu* (9/Tevbe 40); فقال لصاحبه وهو يحاوره: ***Arkadaşıyla*** *konuşurken ona şöyle dedi* (18/Kehf 34); أم حسبت أن أصحاب الكهف والرقيم كانوا من آياتنا عجبا: *Yoksa sen, Kehf ve Rakim* ***sahiplerinin*** *bizim şaşılacak âyetlerimizden olduklarını mı sandın?* (18/Kehf 9); وأصحاب مدين: *Medyen* ***ashabı/ehli*** (22/Hac 44); أولئك أصحاب الجنة هم فيها خالدون: *Onlar cennet* ***ashabıdır/ehlidir****, orada sürekli kalacaklardır* (2/Bakara 82); وأولئك أصحاب النار هم فيها خالدون: *Onlar, ateş* ***ashabıdır/ehlidir****, orada sürekli kalacaklardır* (2/Bakara 217); من أصحاب السعير: *Cehennem* ***ashabından/ehlinden*** (35/Fâtır 6).

وما جعلنا أصحاب النار إلا ملائكة: *Biz cehennemin* ***sahiplerini*** *sadece melekleri yaptık* (74/Müddessir 31); yukarıda da geçtiği gibi, yani cehennemin sahiplerini onunla görevli meleri yaptık; onunla azap edilenleri değil. Kimi zaman صاحب, idare ettiği kişilere izafe edilir: صاحب الجيش /*Askerin sahibi* [/Ordu komutanı] gibi. Kimi zaman da idarecisine izafe edilir: صاحب الأمير /*Emirin sahibi* [/ida-

---

744 Bu, Medineli Nafi ve Ebû Ca'fer'in kıraatidir. Dimyâtî, *İthâf*, s. 138.

745 Bu, Ebû Ca'fer'in kıraatidir.

746 Bu, Ebû'l-Atahiye'nin bir mısraıdır. Bkz. İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, IV, 86; Râğıb, *Mecmau'l-Belağa*, I, 501; Kâlî, *Emâlî*, II, 196. Bu mısraı Ebû'l-Atahiye'nin Divân'ında bulunamadı.

resi altında olan kişi] gibi. مُصَاحِبَة ve أَصْحَاب kelimeleri صَاحِب kelimesinden daha mübalâğalıdır. Çünkü *musâhabe* birlikteliğin uzun olmasını gerektirir. Şu hâlde her *ıstıhâb içtima'dır*, fakat her *içtima' ıstıhâb* değildir. Allah buyurur ki: وَلَا تَكُن كَصَاحِبِ الْحُوتِ: *Balık* ***sahibi*** *(Yûnus) gibi olma* (68/Kalem 48); ثُمَّ تَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِكُم مِن جِنَّةٍ: *Sonra düşünün; sizin* ***sahibinizde (arkadaşınızda)*** *hiç bir delilik yoktur* (34/Sebe' 46). Bu âyette Hz. Peygamber'in müşriklerin *sahibi* diye nitelendirilmesi şu hususa dikkat çekmek içindir: Siz (müşrikler) onunla arkadaşlık ettiniz, onu sınadınız, onun açık ve gizli yönlerini bildiniz ve onda ne zihin karışıklığı ne de delilik buldunuz. Şu âyet de aynı gerçeğe işaret etmektedir: وَمَا صَاحِبُكُم بِمَجْنُونٍ: ***Arkadaşınız*** *deli değildir* (81/Tekvîr 22).

الاِصْطِحَابُ لِلشَّيْءِ: Bir şeye bağlanmaktır. Bunun aslı ise, söz konusu şeyin sahibi olmaktır. Birinin oğlu büyüyüp ona arkadaşlık ettiğinde; أَصْحَبَ فُلَانٌ denir. أَصْحَبَ فُلَانٌ فُلَانًا: Falan kişi falan kişiye arkadaş oldu. وَلَا هُمْ مِنَّا يُصْحَبُونَ: *Bizim tarafımızdan* ***sahip edinmezler*** (21/Enbiyâ 43). Yani bizim tarafımızdan kendilerine sükûnet, huzur, başarı ve dostlarımıza yoldaş ettiğimiz benzeri şeyler arkadaşlık etmez. أَدِيمٌ مُصْحَبٌ: Derinin üzerindeki kıllar kalmaya devam etti ve ondan koparılmadı.

صحف / S-h-f

صَحِيفَة: Açılan/yayılan şey. صَحِيفَة الْوَجْه /*Yüz derisi* gibi. Üzerinde yazı yazılan şeye de صَحِيفَة denir. Çoğulu صَحَائِف ve صُحُف şeklinde gelir: صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى: *İbrahim ve Musa'nın* ***sayfaları*** (87/A'lâ 19); رَسُولٌ مِنَ اللَّهِ يَتْلُو صُحُفًا مُطَهَّرَةً فِيهَا كُتُبٌ قَيِّمَةٌ: *Allah tarafından gönderilen ve tertemiz* ***sahifeler*** *okuyan bir elçi. O sahifelerde doğru, değerli kitaplar vardır* (98/Beyyine 2-3) Kimisine göre âyette geçen صُحُفًا kelimesinden kasıt Kur'ân'dır. "İçinde kitapların olduğu suhuf" şeklinde (çoğul) ifâde edilmesi, önceki ilâhî kitapları bol miktarda içermesinden dolayıdır.

مُصْحَف: Yazılı sayfaları içerecek şekilde düzenlenen kitap. Çoğulu مَصَاحِف şeklinde gelir. التَّصْحِيف: Harflerinin karışıklığından dolayı Mushaf'ı olduğundan farklı okumak ve rivâyet etmektir. صَحْفَة: Geniş çanak gibi bir kaptır.

صخ / S-h-h

صَاخَّة: Konuşan kişinin sesinin şiddetine denir. Bu kökten şöyle denir: صَخَّ يَصِخُّ صَخًّا فَهُوَ صَاخٌّ: Haykırdı, haykırmaktadır. فَإِذَا جَاءَتِ الصَّاخَّةُ: *O* ***büyük gürültü*** *geldiği zaman* (80/Abese 33) âyetinde geçen الصَّاخَّة kelimesi şu âyette işaret edilen kıyamet anlamındadır: يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ: *Sûr'a üflenece-ği gün* (6/En'âm 73). Bu kökten أَصَاخَ يُصِيخُ (Kulak verdi/dinledi, vermektedir) fiili, kalbedilerek gelmiştir.

صخر / S-h-r

صخر: Sert taş. يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَاوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ: *Oğulcuğum; işlediğin şey bir hardal tanesi kadar da olsa, bir **kayanın** içinde veya göklerde, yahut yerin derinliklerinde de bulunsa, Allah onu getirir* (31/Lokmân 16); وَثَمُودَ الَّذِينَ جَابُوا **الصَّخْرَ** بِالْوَادِ: *Vâdide **kayaları** yontan Semûd kavmine* (89/ Fecr 9).

صدد / S-d-d

صُدُود ve صَدّ kelimeleri kimi zaman bir şeyden yüz çevirip ondan uzaklaşma anlamına gelir: وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَى مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ رَأَيْتَ الْمُنَافِقِينَ **يَصُدُّونَ** عَنْكَ **صُدُودًا**: *Onlara 'Allah'ın indirdiğine ve Peygamber'e geliniz' dendiğinde o münafıkların senden büsbütün **yüz çevirip uzaklaştıklarını** görürsün* (4/Nisâ 61). Kimi zaman da çevirme ve engelleme/alıkoyma anlamına gelir: وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ **فَصَدَّهُمْ** عَنِ السَّبِيلِ: *Şeytan, kendilerine yaptıklarını güzel göstermiş ve onları doğru yoldan **alıkoymuştur*** (27/ Neml 24); الَّذِينَ كَفَرُوا **وَصَدُّوا** عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ أَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ: *İnkâr edenlerin ve Allah yolundan **alıkoyanların** amellerini Allah boşa çıkarır* (47/Muhammed 1); إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا **وَيَصُدُّونَ** عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ نُذِقْهُ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ: *Şüphesiz inkâr edenlere, Allah'ın yolundan **alıkoyanlara** can yakıcı bir azap tattırırız* (22/Hac 25): قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ **وَصَدٌّ** عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ: *De ki; o ayda savaşmak büyük bir günâhtır. Allah yolundan **engellemek**, O'nu inkâr etmek, Mescid-i Haram'a gidişi engellemek ve halkını oradan çıkarmak ise, Allah katında daha büyük bir günâhtır* (2/Bakara 217); وَلَا **يَصُدُّنَّكَ** عَنْ آيَاتِ اللَّهِ بَعْدَ إِذْ أُنْزِلَتْ إِلَيْكَ: *Allah'ın âyetleri sana indirildikten sonra, sakın seni onlardan **alıkoymasınlar*** (28/Kasas 87). Bu anlamda başka âyetler de vardır. Bu kökten صَدَّ يَصُدُّ صُدُودًا formu geldiği gibi صَدَّ يَصِدُّ صَدًّا şeklinde de gelmektedir.

Engel teşkil eden dağa صَدّ ve صُدّ denir. صَدِيد ise et ve deri arasında oluşan irine denir. Bu kelime cehennem ehlinin yiyeceğine örnek olarak verilmiştir: وَيُسْقَى مِنْ مَاءٍ **صَدِيدٍ** يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ يُسِيغُهُ: *Orada **irinli** sudan içirilecektir. Onu yudumlamaya çalışacak, ama zor yutacak* (14/İbrâhîm 16-17).

صدر / S-d-r

صَدْر /*Göğüs*: Vücudun bir organıdır. قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي **صَدْرِي**: *Dedi ki: Rabbim, **göğsümü** aç* (20/Tahâ 25). Çoğulu صُدُور şeklinde gelir: وَحُصِّلَ مَا فِي **الصُّدُورِ**: ***Göğüslerde** olanlar ortaya konulduğu zaman* (100/Adiyât 10); فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي **الصُّدُورِ**: *Gerçek şudur ki, gözler kör olmaz, fakat asıl **göğüslerin** içindeki kalpler kör olur* (22/Hac 46). Sonra bu kelime, her şeyin ön/baş tarafı için istiâre edilmiştir. Örneğin: صَدْرُ الْقَنَاةِ / *Kanalın önü*; صَدْرُ الْمَجْلِسِ /*Meclisin önü*; صَدْرُ الْكِتَابِ /*Kitabın başı*; صَدْرُ الْكَلَامِ /*Sözün başı*.

صدره: Göğsüne isabet etti veya onun göğsünü kastetti. Tıpkı ظهره / sırtına isabet etti] ve كتفه /omzuna isabet etti gibi. İşte bu anlamdan رَجُل مصدور: Adamın göğsünden şikâyeti vardır, denmiştir.

صدر fiili (عن) edatıyla müteaddî olduğunda 'geri dönmek' anlamına gelir: صدرت الابل عن الماء صدرا -kimisi de صدرا demiştir- Develer sudan geri döndü. Allah buyurur ki: يومئذ يصدر الناس أشتاتا ليروا أعمالهم: *O gün insanlar, yaptıklarının kendilerine gösterilmesi için bölük bölük **dönerler*** (99/Zilzâl 6). Asıl itibarıyla مصدر kelimesi; صدر عن الماء /*Sudan geri gelmek* anlamında mastar ve o anlamdan ism-i mekân ve ism-i zamandır. Dilcilerin ıstılahında ise mastar; mazi ve muzâri fiillerinin kendisinden türedikleri lafza denir.

صدار kelimesi, دثار ve لباس vezninde olup göğsün kendisiyle örtüldüğü elbiseye denir. Buna صدرة de denir. Devenin göğsüne konulan hasıra da aynı isim verilir. صدر الفرس: At göğüs farkıyla öne geçti. Bazı bilginler şöyle demiştir: Yüce Allah'ın, *kalb*'i zikrettiği her yer, akıl ve ilme işaret eder. Örneğin: إنّ في ذلك لذكرى لمن كان له قلب أو ألقى السمع وهو شهيد: *Şüphesiz ki bunda **kalbi** olan veya hazır bulunup kulak veren kimse için elbette bir öğüt vardır* (50/Kâf 37).

Yüce Allah'ın *sadr*'ı zikrettiği her yer ise hem akıl ve ilme, hem de şehvet, heva, gadap/öfke ve benzeri ruhsal güçlere işaret eder. قال رب اشرح لي صدري: *Rabbim! dedi, **göğsüme** genişlik ver* (20/Tâhâ 25) âyeti, Hz. Musa'nın kendindeki ruhsal güçleri ıslah için yaptığı bir taleptir. ويشف صدور قوم مؤمنين: *Ve inananlar toplumunun **göğüslerine** şifa versin* (9/ Tevbe 14) âyeti de aynı şekilde nefsi güçlerin şifa bulmasına işarettir. فإنها لا تعمى الأبصار ولكن تعمى القلوب التي في الصدور: *Gerçek şudur ki, gözler kör olmaz, fakat asıl **göğüslerin** içindeki kalpler kör olur* (22/Hac 46); yani diğer güçler arasında ıslah olmayıp bozulan akıllar kör olur. Allah hem bunu hem de doğru olanını daha iyi bilir.

صدع / S-d-a

صدع: Cam, demir ve benzeri sert cisimlerdeki yarılmadır. صدعته فانصدع ve صدّعته فتصدّع /*Onu yardım o da yarıldı*, denir. Allah buyurur ki: يومئذ يصّدّعون: *O gün insanlar **birbirlerinden ayrılırlar*** (30/Rûm 43). صدع الأمر: *Meseleyi çözdü*, sözü bu anlamdan istiâre edilmiştir. فاصدع بما تؤمر وأعرض عن المشركين: *Sen; emrolunduğun şeyle (hak ile batılı birbirinden) **ayır** ve müşriklere aldırış etme* (15/Hicr 94).

صُدَاع /*Baş ağrısı* da bu anlamdan istiâre edilmiştir. Zira o, acıdan dolayı baştaki yarılmaya benzemektedir. لا يصدّعون عنها ولا ينزفون: *Ondan ne **başları ağrıtılır**, ne de akılları giderilir* (56/Vâkıa 19). Fecir'e صديع denmesi de bu anlamdan alınmıştır. صدعت الفلاة: Çölleri katettim, تصدّع القوم: Halk dağıldı.

صدف / S-d-f

صَدَفَ عَنْهُ: Devenin ayaklarındaki eğrilik anlamındaki sedef veya dağ cephesinin sedefi/sertliği ya da denizden çıkan sedef gibi sert bir şekilde ondan yüz çevirdi. Allah buyurur ki: فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَّبَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَصَدَفَ عَنْهَا سَنَجْزِي الَّذِينَ يَصْدِفُونَ عَنْ آيَاتِنَا سُوءَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يَصْدِفُونَ: *Allah'ın âyetlerini yalanlayıp, onlardan **yüz çevirenden** daha zalim kim olabilir? Âyetlerimizden **yüz çevirenleri**, **yüz çevirmeleri** sebebiyle azabın en kötüsüyle cezalandıracağız* (6/En'âm 157).

صدق / S-d-k

صدق ve كذب kelimelerinin, ister mazi ister müstakbel olsun, ya da va'd veya başka bir şey olsun asılları sözle ilgilidirler ve kasd-i evvel/ilk anlamları ile de sadece sözde meydana gelirler. Bu iki kavram, söz'ün diğer şekillerinde değil, sadece *haberî* olanda söz konusu olurlar. Bundan dolayı Allah buyurur ki: وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا: *Allah'tan daha **doğru** söyleyen kim olabilir?* (4/Nisâ 122); وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا: *Allah'tan daha **doğru** sözlü kim olabilir?* (4/Nisâ 87); وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِسْمَاعِيلَ إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ: *Kitapta İsmail'i de an. Muhakkak ki o, sözüne **sadık** idi* (19/Meryem 54). Bu iki kelime istifham, emir ve dua gibi diğer söz şekillerinde ise araz/dolaylı olarak gelirler. Örneğin "Zeyd evde mi?" diyenin sözü gibi. Zira bu soru cümlesi, soru soranın, Zeyd'in hâlinden habersiz olduğuna dair *haberî* bir anlam içermektedir. [Aynı şekilde "Beni teselli et" ifâdesi, kişinin teselliye muhtaç olduğunu ve "Bana eziyet etme" ifâdesi de muhatabın, sözü söyleyen kişiye eziyet ettiğini içermektedir.][747]

صدق: Sözün hem kalpte olana, hem haber verilen şeye uygun olmasıdır. Bu şartlardan biri eksik olduğunda tam bir *sıdk* olmaz; ya sıdkla hiç nitelendirilmez ya da değişik bakış açılarına göre kimi zaman *sıdk* kimi zaman da *kizb*/yalan ile nitelendirilir. Bir kâfirin inanmadığı hâlde, "Muhammed Allah'ın elçisidir" demesi gibi. Bu sözün sıdk/doğru olduğu söylenebilir, çünkü haber verilen husus doğrudur. Söz konusu sözün *kizb*/yalan olduğu da söylenebilir, çünkü kâfirin sözü ile kalbindeki çelişmektedir. Allah'ın, münafıkları yalancılıkla nitelendirmesi bu ikinci yön ile alâkalıdır. Nitekim onlar şöyle demişlerdi: نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ: *Şehâdet ederiz, gerçekten sen Allah'ın Resûlüsün!* (63/Münâfikûn 1).

صدّيق: Çok fazla doğru söyleyendir. Kimisi de hiç yalan konuşmayan

---

747 Semin, köşeli parantezler arasındaki cümleleri Semîn, *Umdetu'l-Huffâz*'da (صدق) maddesi nakletmiş ve ardında şöyle demiştir: Bu tartışma götürür, zira *tasdik* ve *tekzip* istifham ve diğer anlanılarla değil, bunlara lazım olan şeylerle ilgili gelmiştir. Bunda ise tartışılacak bir şey yoktur. Şu halde *tasdik* ve *tekzibin* haber cümlelerinin dışında varit olduklarını söylemek doğru değildir.

demek olduğunu söyler. Kimisi de doğruluğa o kadar fazla alışıp da yalan konuşamayan; kimisi de sözünde ve inancında doğru olan ve pratikte de doğruluğunu ispatlayan anlamında olduğunu söyler. Allah buyurur ki: واذكر في الكتاب ابراهيم إنه كان **صديقا** نبيا: *Kitapta İbrahim'i de an. Şüphe yok ki, o* ***çok doğru*** *bir peygamberdi* (19/ Meryem 41); واذكر فى الكتاب إدريس إنه كان **صديقا** نبيًا: *Kitap'ta İdris'i de an. Şüphe yok ki, o* ***çok doğru*** *bir peygamberdi* (19/Meryem 56); وامه **صديقة**: *Annesi de* ***gayet doğru*** *bir kadındır* (5/Mâide 75); ومن يطع الله والرسول فاولئك مع الذين انعم الله عليهم من النبيين **والصديقين** والشهداء والصالحين وحسن اولئك رفيقا: *Kim Allah'a ve Peygamber'e itâat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle,* ***doğrularla***, *şehidlerle, iyilerle birliktedir. Bunlar ne güzel arkadaştır!* (4/Nisâ 69). *ez-Zeria ila Mekârimi'ş-Şeria* adlı eserimde açıkladığım gibi sıddıklar, fazilet konusunda peygamberlerden hemen sonra gelenlerdir.[748]

Kimi zaman صدق ve كذب kelimeleri, itikat konusunda meydana gelen her şey için kullanılırlar. Örneğin, صدق ظني وكذب Zannım doğru çıktı; Zannım yalan/yanlış çıktı. Bu iki kelime, bedenle yapılan fiiller için de kullanılırlar. Kişi, savaşın hakkını tam olarak yerine getirdiği ve yapılması gerekeni yaptığı zaman صدق فى القتال denir. Bunun tersi olduğunda da كذب فى القتال denir. Allah buyurur ki: من المؤمنين رجال **صدقوا** ما عاهدوا الله عليه: *Mü'minlerden öyle erler vardır ki Allah'a verdikleri sözü* ***yerine getirdiler*** (33/Ahzâb 23); yani ortaya koydukları eylemleriyle taahhütlerini yerine getirdiler. ليسئل الصادقين عن **صدقهم** *Allah bu sözü, doğrulardan doğruluklarını sormak için aldı* (33/ Ahzâb 8); yani Allah, diliyle doğruyu söyleyenlerin, bunu fiilleriyle doğrulayıp doğrulamadıklarını sormak için. Bu âyet, fiilen hakkı yerine getirmedikçe onu sadece itiraf etmenin yeterli olmadığına dikkat çeker. لقد **صدق** الله رسوله الرؤيا بالحق: *Andolsun, Allah, Elçisinin rüyasının gerçek olduğunu* ***doğruladı*** (48/Fetih 27). Bu fiilî bir sıdktır ki o da rüyanın gerçekleşmiş olmasıdır. Yani Allah onun rüyasını gerçekleştirdi. Şu âyet de aynı anlamdadır: والذي جاء **بالصدق** **وصدق** به أولئك هم المتقون: ***Doğruyu*** *getiren ve onu* ***tasdik edenler***; *işte onlar muttakilerdir* (39/Zümer 33); yani sözle söylediğini, fiilen yaptıklarıyla gerçekleştirdi.

Açık-gizli her faziletli fiil صدق diye ifâde edilir; bu yüzden şu âyetlerde olduğu gibi, kendisiyle nitelendirilen fiil ona izafe edilir: في مقعد **صدق** عند مليك مقتدر: *Güçlü padişahın huzurunda* ***doğruluk*** *koltuklarındadırlar* (54/Kamer 55); وبشر الذين امنوا أنّ لهم قدم **صدق** عند ربهم: *Inananlara, Rableri katında kendileri için bir* ***doğruluk*** *makamının bulunduğunu müjdele!* (10/Yûnus 2); وقل رب أدخلني مدخل **صدق** وأخرجني مخرج **صدق** *De ki;*

748 Bkz. Râğıb, *Zerîa*, s. 71.

*Rabbim, beni **doğruluk** girdirişiyle girdir ve beni **doğruluk** çıkarışıyla çıkar* (17/İsrâ 80).

وَاجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ: *Sonra gelenler arasında bana, bir **doğruluk** dili nasip eyle* (26/Şu'arâ 84). Hz. İbrahim, Yüce Allah'tan kendisini salihlerden kılmasını dilemektedir; öyle ki, sonrakiler kendisini övdükleri zaman bu övgüleri yalan değil, şairin şöyle dediği gibi olsun:

إذا نحن أثنينا عليك بصالح فأنت الذي نثني

٢٨٠- وفوق الذي نثني

280- *Salih diye seni övdüğümüzde;*

Bu övgüyü hak ediyorsun ve onun da üzerindesin[749]

Bazen صدق fiili iki mef'ûl alır: وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ: *Allah, size olan vaadini **yerine getirdi*** (3/Âl-i İmrân 152). صدقت فلانا: Falanı doğruya nispet ettim; أصدقته: Onu doğru buldum. Kimisi bu iki fiil formunun bir olduğunu ve yukarıda geçen her iki anlam için kullanıldıklarını söyler. Allah buyurur ki: وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ: *Onlara Allah tarafından yanlarındaki kitabı **doğrulayıcı** bir peygamber gelince* (2/Bakara 101); وَقَفَّيْنَا عَلَى آثَارِهِمْ بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَاةِ: *Kendinden önce gelen Tevrat'ı **doğrulayıcı** olarak peygamberlerin izleri üzerine, Meryem oğlu İsa'yı arkalarından gönderdik* (5/Mâide 46).

İspatın/Doğrulamanın olduğu her yerde *tasdik* da kullanılır. صدقني فعله وكتابه /*Onun fiili ve kitabı/mektubu beni doğruladı*, denir. Allah buyurur ki: وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ: *Yanlarındakini **tasdik** etmek üzere onlara Allah katından bir kitap gelince* (2/Bakara 89); نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ: *Sana kitabı hak ile ve kendisinden öncekileri **doğrulayıcı** olarak indirdi* (3/Âl-i İmrân 3); وَهَذَا كِتَابٌ مُصَدِّقٌ لِسَانًا عَرَبِيًّا لِيُنْذِرَ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَبُشْرَى لِلْمُحْسِنِينَ: *Bu Kur'ân zulmedenleri uyarmak, iyilik yapanları müjdelemek için Arap lisanı ile indirilen **doğrulayıcı** bir kitaptır* (46/Ahkâf 12); yani kendinden öncekileri tasdik edici. Ayette geçen لسانا kelimesi hâl olmak üzere mansûptur. Atasözünde şöyle denir: صدقني سن بكره: *Genç devenin yaşı konusunda bana doğru söyledi.*[750]

صداقة: Sevgi konusunda inancın doğru olmasıdır. Bu da sadece insana özgü bir şeydir. فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ: *Şimdi artık bizim ne şefaatçilerimiz var, ne de yakın bir **dostumuz*** (26/Şu'arâ 100-101) âyetleri, şu tür âyetlere işaret eder: الْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ: *O gün; muttakilerin dışında, dostlar birbirlerine düşman olurlar* (43/Zuhruf 67).

749 Bu beyit Ebû Nüvâs'a aittir. Bkz. Bârûdî, *Muhtarât*, I, 114; Curcânî, *Visata*, s. 56; *Tefsiru'l-Kurtubî*, I, 135.

750 Bu doğruluk konusunda söylenen bir deyimdir. Bkz. Meydânî, *Mecme'u'l-Emsâl*, I, 114; Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, s. 251. Deyimde geçen سن kelimesi merfu da olabilir, mansûb da.

الصَّدقة: Zekât gibi, insanın Allah'a yaklaşmak için malından çıkardığı/verdiği şeye denir. Ancak asıl anlamıyla صدقة /*sadaka*, tetavvu'/gönüllü; زكاة /*zekât* ise zorunlu olarak verilen mala denir. Sadakayı veren kişi, fiilleriyle bunu doğrulamaya çalışıyorsa *vacib*/farz olan mala da *sadak*'a denilebilir. Allah buyurur ki: خذ من اموالهم صدقة: *Onların mallarından bir **sadaka** al* (9/Tevbe 103); انما الصدقات للفقراء ***Sadakalar** sadece yoksullara verilir* (9/Tevbe 60).

Bu kökten صدق و تصدق fiil formları da gelir. Bu fiilin geldiği bir çok âyetten bazıları şunlardır: فلا صدق ولا صلى *O ne **sadaka verdi** ne de namaz kıldı* (75/Kıyâmet 31); إن الله يجزي المتصدقين: *Allah **sadaka verenleri** mükâfatlandırır* (12/Yûsuf 88); إن المصدقين والمصدقات وأقرضوا الله قرضا حسنا يضاعف لهم ولهم أجر كريم: *Şüphesiz **sadaka veren erkeklere** ve **sadaka veren kadınlara** ve Allah'a güzel bir ödünç verenlere, verdikleri kat kat artırılır ve onlara değerli bir mükâfat vardır* (57/Hadîd 18).

İnsan, hakkı olan bir şeyden vazgeçtiğinde; تصدق به /*onu sadaka verdi/bağışladı* denir: وكتبنا عليهم فيها أن النفس بالنفس والعين بالعين والأنف بالأنف والأذن بالأذن والسن بالسن والجروح قصاص فمن تصدق به فهو كفارة له: *Orada onlara: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve yaralara ödeşmeyi yazdık. Kim bunu **bağışlarsa**, bu onun için bir kefarettir* (5/Mâide 45); yani kim ondan vazgeçerse وإن كان ذو عسرة فنظرة إلى ميسرة وأن تصدقوا خير لكم إن كنتم تعلمون: *Eğer borçlu darlık içindeyse, ona ödeme kolaylığına kadar bir süre tanıyın. Borcu **bağışlamanız**, eğer bilirseniz sizin için daha hayırlıdır* (2/Bakara 280) âyetinde darda kalana gösterilen tolerans sadaka yerine konulmuştur.[751] Hz. Peygamber'in şu hadisi de aynı anlamdadır: ما تأكله العافية فهو صدقة: *Âfiyenin (insan ve hayvanların) yedikleri **sadakadır**.*[752] Şu âyet de aynı anlamdadır: ومن قتل مؤمنا خطأ فتحرير رقبة مؤمنة ودية مسلمة إلى أهله إلا أن يصدقوا: *Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse, mü'min bir köle azad etmesi ve ölenin ailesine (varislerine) teslim edilecek bir diyet vermesi gerekir. Ancak ölünün ailesinin **bağışlaması** müstesnadır* (4/Nisâ 92). Âyette, varisin diyetten vazgeçmesi *sadaka* diye adlandırılmıştır. يا أيها الذين امنوا إذا ناجيتم الرسول فقدموا بين يدي نجواكم صدقة: *Ey iman edenler! Peygamber ile gizli bir şey konuşacağınız zaman bu konuşmanızdan önce bir **sadaka** veriniz* (58/Mücâdele 12); أأشفقتم أن تقدموا بين يدي نجواكم صدقات: *Gizli konuşmanızdan önce **sadaka** vermenizden ürküntü mü duydunuz?* (58/Mücâdele 13). Zira Hz. Pey-

751 Cabir'den Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "*Kim ölü bir araziyi ihya ederse, kendisini ihya edene aittir; âfiyenin (insan ve hayvanların) ondan yedikleri de onun için sadakadır* Bkz. *Tefsiru'l-Maverdî*, I, 292.

752 Ahmed, *Müsned*, III, 338.

gamberle görüşecek sahabeye, miktarı belirtilmeyen bir sadaka vermeleri emredilmişti. وَأَنْفِقُوا مِن مَا رَزَقْنَاكُمْ مِن قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَأَكُن مِنَ الصَّالِحِينَ: *Herhangi birinize ölüm gelip de: Rabbim! Beni yakın bir süreye kadar geciktirsen de* ***sadaka*** *verip iyilerden olsam! demesinden önce, size verdiğimiz rızıktan harcayın* (63/ Münâfikûn 10) âyetinde geçen أَصَّدَّقَ fiili صَدَق veya صَدَقَة kökünden gelmiş olabilir.

صَدَاقُ الْمَرْأَةِ وَصَدَاقُهَا وَصَدُقَتُهَا: Kadına verilen mehirdir. وَقَدْ أَصْدَقْتُهَا /*Ebette kadına mehrini verdim*. Bu anlamda Allah buyurur ki: وَآتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً: *Kadınlara* ***sadakalarını/mehirlerini*** *gönül hoşnutluğuyla verin* (4/ Nisâ 4).

صدى / S-d-y

صَدَى: Her duru/pürüzsüz yerden sana dönen sestir. تَصْدِيَة: İçinde terennümün olmayışı bakımından sada yerine geçen her sestir. وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِندَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءً وَتَصْدِيَةً: *Onların Beyt'in yanındaki namazları; sadece ıslık çalmak ve* ***el çırpmaktan*** *başka bir şey değildir* (8/Enfâl 35). Yani onların yaptıkları şey, *sada* benzeri teganni etmek ve kuş gibi ıslık çalmaktır. تَصَدَّى: Bir şeyin sadayla; yani dağdan gelen sesle karşı karşıya getirilmesidir. Allah buyurur ki: أَمَّا مَنِ اسْتَغْنَى فَأَنْتَ لَهُ تَصَدَّى: *Kendini muhtaç görmeyene* ***yönelip ilgileniyorsun*** (80/Abese 5-6).

Erkek baykuşa ve dimağa da صَدَى denir. Çünkü dimağın algılayışı *sada* şeklindedir. Bundan dolayı ona هامة de denilmektedir. Arapların: أصدى الله صداه sözleri, kişiye dilsiz olmakla beddua etmektir. Yani; Allah ona ses vermesin ki, kendisine sesiyle geri dönen sadası olmasın. Bazen صدى susamak anlamında da kullanılır. رجل صَدْيَانُ وامْرَأَةٌ صَدْيَا وصَادِيَةٌ /*Susayan erkek, susayan kadın*, denir.

صر / S-r-r

إِصْرَار: Günâhın içine batıp onda aşırıya gitmek ve onu terketmeye yanaşmamaktır. Bu kelimenin aslı صَرّ'dan, yani bağlamaktan gelir. صُرَّة: Paranın, içerisine bağlandığı şeydir [para kesesi]. صِرَار: (Yavrusu tarafından) emilmemesi için devenin memeleri üzerine bağlanan bez parçasıdır. Allah buyurur ki: وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ: *Onlar işledikleri günâhlarda bile bile* ***ısrar etmezler*** (3/Âl-i İmrân 135); يَسْمَعُ آيَاتِ اللَّهِ تُتْلَى عَلَيْهِ ثُمَّ يُصِرُّ مُسْتَكْبِرًا كَأَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا: *Allah'ın âyetleri, karşısında okunurken işitir de sonra kibrinden hiç işitmemiş gibi* ***ısrar eder*** (45/ Câsiye 8); وَأَصَرُّوا وَاسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَارًا: ***Israr ettiler***, *kibirlendikçe kibirlendiler* (71/Nûh 7); وَكَانُوا يُصِرُّونَ عَلَى الْحِنْثِ الْعَظِيمِ: *Büyük günâhta* ***ısrar*** *ediyorlardı* (56/Vâkıa 46).

إِصْرَار: Kesin bir biçimde gerçek-

leşmesini istediğin her türlü arzudur. هذا منّى صرّى، اصرّى، صرْى، اصرّى، صُرْى، صُرّى denir. Yani, bu benim kesin karar ve azmimdir. الصَّرُورَةُ مِن الرِّجال والنِّساء: Erkek ve kadınlardan hacca gitmeyen ve evlenmek istemeyen kişi. فأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا: *Biz de üzerlerine **sarsar** rüzgârı (**dondurucu** kasırga) gönderdik* (41/Fussilet 16) âyetindeki صرصرا kelimesi sıkma anlamındaki صرّ kökünden gelmektedir. Çünkü soğuklukta bir çeşit bağlanma/sıkışma vardır. صَرَّة: Bir kapta toplanmışçasına birbiriyle kenetlenen topluluk. Allah buyurur ki: فأقبلت امرأته في صرّة: *Karısı **sarra** içinde/**çığlık atarak** geldi* (51/Zâriyât 29). صرّة kelimesinin صيحة/çığlık atmak anlamında olduğu söylenmiştir.

صرح / S-r-h

صَرْح: Süslü yüksek ev. Ona bu ismin verilmesi, karışıklıktan/eksiklikten arı olmasından dolayıdır. Allah buyurur ki: قيل لها ادخلي الصّرح فلمّا رأته حسبته لجّة وكشفت عن ساقيها قال إنّه صرح ممرّد من قوارير: *Ona **köşke** gir! dendi. Melike onu görünce derin bir su sandı ve eteğini çekti. Süleyman Bu billurdan yapılmış, şeffaf bir **köşktür** dedi* (27/Neml 44). لبن صريح: Apaçık arı duru olan süt; الصّروحة وصريح الحق: Ekşilikten arı olan süt. صرح فلان بما في نفسه: Falan kişi içindekini açığa vurdu. Şu ifâdeler de kullanılır: عاد تعريضك تصريحا: *İma ile ifâde ettiğin zâhir söze dönüştü*; جاء صُرَاحًا جهارًا: *O, apaçık geldi*, denir.

صرف / S-r-f

صَرْف: Bir şeyi bir hâlden başka bir hâle çevirmek veya onu başkasıyla değiştirmektir. صرفته فانصرف / *Onu döndürdüm, o da döndü*, denir. Şu âyetler bu anlamdadır: ثمّ صرفكم عنهم ليبتليكم: *Sonra Allah, sizleri denemek için onlardan (geri) **çevirdi*** (3/Âl-i İmrân 152); ولئن أخّرنا عنهم العذاب إلى أمّة معدودة ليقولنّ ما يحبسه الا يوم يأتيهم ليس مصروفا عنهم: *Eğer kendilerinden ilerideki sayılı bir süreye kadar azabı geciktirecek olsak, mutlaka: Onu ne engelliyor? derler. Ama azap onlara geleceği gün, artık kendilerinden **çevrilecek değildir*** (11/Hûd 8).

وإذا ما أنزلت سورة نظر بعضهم إلى بعض هل يراكم من أحد ثمّ انصرفوا صرف الله قلوبهم: *Aleyhlerinde bir sûre indirilince, Sizi birisi görüyor mu? diye birbirlerine göz ederler, sonra da **sıvışır giderler**. Allah onların kalplerini (imandan) **çevirmiştir*** (9/Tevbe 127) âyeti, sözü edilen kişilere beddua olabileceği gibi, Allah'ın kendilerine yaptığı şeye de işaret olabilir.

فقد كذّبوكم بما تقولون فما تستطيعون صرفا ولا نصرا: *Söylediklerinizde sizi yalancı çıkardılar, artık kendinizden azabı **çeviremez**, yardım da göremezsiniz* (25/Furkân 19); yani kendi nefislerinden azabı veya nefislerini ateşe girmekten alıkoymaya güç yetiremezler. Kimisine göre âyetin anlamı şöyledir: Hadiseyi bir hâlden başka bir hâle değiştirmeye güç yetiremezler. Şu Arap sözü de bu anlamdadır:

لا يقبل منه صرف ولا عدل: *Ondan ne **değişim (tövbe)** ne de fidye kabul edilir.*[753] وإذ صرفنا اليك نفرا من الجن يستمعون القرآن: *Hani cinlerden bir gurubu, Kur'ân'ı dinlemeleri için sana **yöneltmiştik*** (46/Ahkâf 29); yani onları sana ve seni dinlemeye yöneltmiştik.

Çokluk anlamı bakımından تصريف de صرف gibidir. تصريف kelimesi daha çok bir şeyi bir hâlden başka bir hâle, bir işten başka bir işe çevirmek anlamında kullanılır. تصريف الرياح ifâdesi, rüzgârları bir hâlden başka bir hâle yönlendirmek anlamındadır. Allah buyurur ki: ولقد اهلكنا ما حولكم من القرى وصرفنا الايات لعلهم يرجعون: *Andolsun ki biz, çevrenizdeki kentleri de yok ettik. Belki **dönerler** diye âyetleri tekrar tekrar açıkladık* (46/Ahkâf 27; وكذلك أنزلناه قرآنا عربيا وصرفنا فيه من الوعيد: *Biz onu böylece Arapça bir Kur'ân olarak indirdik ve onda ikazları **tekrar tekrar açıkladık*** (20/Tâhâ 113).

تصريف الكلام /*söz tasrifi*], تصريف الدراهم /*para tasrifi*, تصريف الناب /*azıdişi tasrifi* ifâdeleri de bu anlamdadır. لنا به صريف /*Bizim onda köpüğü durulan sütümüz var*, denir. صريف: Köpüğü sakinleşen/durulan süttür. Sanki süt köpükten veya köpük sütten çevrilmiştir. رجل صيرف وصيرفي وصراف: İşleri deruhte eden kişi/sarraf. Keçiye عنز صارف /*Çeviren keçi*, denmiştir. Sanki o, tekeyi kendine çevirmektedir. صرف: Katışıksız kırmızı boya. Başkasından ayrılan duru olan her şeye de صرف denmiştir. Sanki kendisini bulandıran şey ondan çevrilmiştir. صرفان: Kurşundur. Sanki gümüşün derecesine ulaşmaktan geri çevrilmiştir.

صرم / S-r-m

صرم: Ayrılma anlamındadır. صريمة: İşi tam ve sağlam yapmaktır. صريم: Kumdan ayrılan parça. Allah buyurur ki: فأصبحت كالصريم: *Bahçe **sarim** gibi oldu* (68/Kalem 20). Bazıları âyeti, "devşirilmiş; yani meyvesi toplanan ağaç gibi" diye yorumlamışlardır. Kimisi âyette geçen الصريم kelimesini "gece" diye yorumlamıştır; nitekim geceye de صريم denilmektedir. Yani söz konusu bahçe yandığından dolayı gece gibi kapkaranlık oldu. Allah buyurur ki: إذ أقسموا ليصرمنها مصبحين: *Hani onlar, sabah olurken onu (mahsûllerini) **sarm edeceklerine** yemin etmişlerdi* (68/Kalem 17); yani onu devşirip alacaklarına. فتنادوا مصبحين أن اغدوا على حرثكم إن كنتم صارمين: *Sabah erken: "Ürünlerinizi **devşirecekseniz** erken çıkın" diye birbirlerine seslendiler* (68/Kalem 21-22).

صارم: Keskin. ناقة مصرومة (Sütten) kesilen deve; sanki memeleri kesilmiş ve güç kazanmadan da sütü çıkmaz. تصرمت السنة: Sene sona erdi; انصرم الشيء: Şey kesildi; اصرم: Durumu kötü oldu.

---

753 Bu sözün benzeri bir hadis için bkz. Ebû Dâvud, *Edeb*, HN: 5006. Munzirî, bu hadiste inkıta olduğunu söyler. Bkz. Münzirî, *et-Tergib ve't-Terhib*, I, 69.

صرط / S-r-t

صراط: Doğru yol. Allah buyurur ki: وأن هذا صراطي مستقيما: *İşte benim dosdoğru* ***yolum*** *budur* (6/En'âm 153). Bu kelime سراط şeklinde de telâffuz edilir. Bu kavram daha önce ele alınmıştı.

صطر / S-t-r

مسطر ve سطر kelimeleri birdir Allah buyururki: أم عندهم خزائن ربك أم هم المسيطرون: *Yoksa Rabbinin hazineleri onların yanında mıdır? Ya da* ***musaytır*** *kendileri midir?* (52/Tûr 37). Âyette geçen مسيطر kelimesi مفيعل vezninde سطر kökünden gelmektedir. سطر: Yazı yazmak. Buna göre âyetin anlamı şöyle olur: "Yaratılmazdan önce, kendileri için takdir edilen şeyin yazım işini üstlenen onlar mıdır?" Bu, şu âyetlere işaret eder: ألم تعلم أن الله يعلم ما في السماء والأرض إن ذلك في كتاب إن ذلك على الله يسير: *Bilmez misin ki Allah; gökte ve yerde olanı bilir. Hiç şüphesiz bunlar, bir kitaptadır. Doğrusu bunlar, Allah için pek kolaydır* (22/Hac 70): وكل شيء أحصيناه في إمام مبين: *Biz, her şeyi apaçık bir kitapta sayıp yazmışızdır* (36/Yâsîn 12). لست عليهم بمصيطر: *Üzerlerine* ***musallat*** *değilsin* (88/Gâşiye 22); yani onların geleceklerini takdir etmek ve üstlenecekleri şeyleri belirlemek görevin değildir.

سيطرت ve بيطرت kelimelerinin dışında bu vezinde üçüncü bir kelime yoktur. Bu kavram سطر maddesinde geçti.[754]

صرع / S-r-a

صرع: Atmaktır. صرعته صرعا /*Onu yere attım*, denir. صرعة: Yere atılanın hâlidir. صراعة: Güreş mesleğidir. رجل صريع: Yere yıkılan adam. قوم صرعى: Yere yıkılan toplum. Allah buyurur ki: سخرها عليهم سبع ليال وثمانية أيام حسوما فترى القوم فيها صرعى كأنهم أعجاز نخل خاوية: *Onların kökünü kesmek için, üzerlerine yedi gece sekiz gün, rüzgâr estirdi. Halkın, kökünden sökülmüş hurma kütükleri gibi* ***yere yıkıldığını*** *görürsün* (69/Hâkka 7). هما صرعان sözü هما قرنان /*O ikisi eşittir*, sözü gibidir. مصراعان: Kapının iki kanadı. Şiirdeki mısralar da buna benzetilmiştir.

صعد / S-a-d

صعود: Yüksek yere çıkmaktır. صعود ve حدور: Çıkış ve iniş yerlerine denir. Aslında bu her ikisi birdir; fakat onlarda geçen/yürüyen kişi nokta-i nazarından farklılık arzederler. Geçmekte olan kişi yukarı çıkıyorsa, onun çıktığı yere صعود, aşağı iniyorsa onun indiği yere حدور denir. Asıl itibarıyla صعيد، صعد ve صعود kelimelerinin anlamı aynıdır; fakat صعود ve صعد yokuş anlamında kullanılırlar ve her türlü zorluk için de istiâre edilirler. Allah buyurur ki: ومن يعرض عن ذكر ربه يسلكه عذابا صعدا: *Her kim Rabbinin zikrinden yüz çevirirse onu* ***meşakkatli*** *bir azaba sevkeder* (72/Cin 17). Âyetteki صعدا kelimesi شاقا /*zor* anlamındadır.

---

754 Bkz. (سطر) maddesi.

سأرْهِقُهُ صَعُودًا: (74/Müddessir 17); yani onu **meşakkatli** bir yokuşa sardıracağım. Yer yüzeyine/toprağa da صعيد denir: وإن كنتم مرضى أو على سفر أو جاء أحد منكم من الغائط أو لامستم النساء فلم تجدوا ماء فتيمموا صعيدا طيبا: *Eğer hasta olur, veya yolculukta bulunursanız veyahut biriniz abdest bozmaktan gelince veya cinsî münasebette bulunup, su da bulamazsanız o zaman tertemiz bir* ***toprak*** *ile teyemmüm edin* (4/Nisâ 43). Bazılarına göre صعيد yerden yükselen toza denir; dolayısıyla teyemmüm eden kişinin eline tozun yapışması gerekir.

فمن يرد الله أن يهديه يشرح صدره للإسلام ومن يرد أن يضله يجعل صدره ضيقا حرجا كأنما يصعد في السماء: *Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse göğe* ***çıkıyormuş*** *gibi kalbini iyice daraltır* (6/En'âm 125). Âyette geçen يصعد kelimesinin aslı يتصعد'dır. اصعاد kelimesine gelince bazılarına göre anlamı şudur: İster yukarı çıkmak olsun, ister aşağı inmek olsun yeryüzünde uzaklaşmaktır. Bu kelimenin aslı yüksek yerlere gitmek anlamındaki صُعُود kökünden gelmektedir. Basra'dan Necd ve Hicaz'a gitmek gibi. Sonra bu kelime onda yükseklik itibara alınmasa bile, uzaklaşma anlamında kullanılır oldu. Tıpkı تعال kelimesi gibi. Zira bu kelimenin asıl anlamı yukarıya davet etmektir; daha sonra ister yukarıya, ister aşağıya olsun 'gelmek' ile ilgili emir oldu. Allah buyurur ki: إذ تصعدون ولا تلوون على أحد والرسول يدعوكم في أخراكم: *Hani Peygamber arkanızdan sizi çağırırken, hiç kimseye bakmadan* ***kaçıyordunuz*** (3/Âl-i İmrân 153). Bazılarına göre إذ تصعدون sözüyle yeryüzünde uzaklaşma kastedilmemiş; onunla, araştırıp yaptıkları şeyler konusundaki yükselişlerine işaret edilmiştir. Bu şöyle demen gibidir: أبعدت في كذا: Şu konuda ilerledim; ارتقيت فيه كل مرتقى: Onda her türlü ilerlemeyi sağladım. Sanki Yüce Allah şöyle demiştir: Korkuyu hissetme ve mağlubiyete devam etme konusunda ilerliyordunuz. Allah'tan kula ulaşan şey için نزول istiâre edildiği gibi, kuldan Allah'a ulaşan şey için de صعود istiâre edilir: إليه يصعد الكلم الطيب: *O'na güzel sözler* ***yükselir*** (35/Fâtır 10).

يسلكه عذابا صعدا: (72/Cin 17); yani onu **meşakkatli** bir azaba sevkeder. تصعدني كذا: *Falan şey bana zor geldi*, denir. Hz. Ömer de şöyle demiştir: ما تصعدني أمر ما تصعدني خطبة النكاح: *Evlenme teklifi/Kız istemek bana zor geldiği kadar hiçbir şey bana zor gelmemiştir.*

صعر / S-a-r

صعر: Boyundaki eğriliktir. تصعير: Kibirden dolayı boyun çevirmektir. Allah buyurur ki: ولا تصعر خدك للناس: *İnsanları küçümseyip yüz* ***çevirme*** (31/Lokmân 18). Her zor şeye مصعر denir. الظليم أصعر خلقة: Erkek devekuşunun doğuştan boynu eğiktir.

صعق / S-a-k

صاعقة ve صاقعة birbirine yakın iki kelimedir. Büyük gürültü anlamına gelirler. Şu kadar var ki, صقع yeryüzündeki cisimler; صعق ise gökyüzündeki cisimler ile ilgili kullanılır. Kimi dilbilimcilere göre صاعقة üç anlama gelir:

1- Ölüm: ونفخ في الصور فصعق من في السماوات ومن في الارض إلا من شاء الله: *Sura üflenmiş, Allah'ın dilediği bir yana, göklerde olanlar, yerde olanlar hepsi* ***düşüp ölmüştür*** (39/Zümer 68); فأخذتهم الصاعقة بظلمهم: *Haksızlıklarından dolayı derhâl onları* ***ölüm*** *yakalamıştı* (4/Nisâ 153).

2- Azap: فإن أعرضوا فقل أنذرتكم صاعقة مثل صاعقة عاد وثمود: *Eğer onlar yüz çevirirlerse, de ki; sizi Âd ve Semûd'un başına gelen* ***azaba*** *benzer bir* ***azaba*** *karşı uyardım* (41/Fussilet 13).

3- Ateş: ويرسل الصواعق فيصيب بها من يشاء: *Allah* ***ateşler*** *gönderir de onunla dilediğini çarpar* (13/Ra'd 13).

Dilbilimcilerin zikrettikleri bu anlamlar, صاعقة kavramından ortaya çıkan şeylerdir. Zira صاعقة gökten gelen şiddetli sestir. Sonra ondan sadece bir ateş veya azap ya da ölüm meydana gelir. Temelde صاعقة tek bir şeydir, diğer hususlar ise onun etkisiyle ortaya çıkmaktadır.

صغر / S-ğ-r

صغر /*Küçük* ve كبر /*büyük*, birbirleriyle değerlendirilen zıt isimlerdendir. Zira bir şey, diğer bir şeye göre küçük başka bir şeye göre de büyük olabilir. Kimi zaman bu sözcükler zaman itibarıyla söylenir. Birinin yaşı diğerinden daha az ise şöyle denir: فلان صغير: Falan kişi küçüktür. فلان كبير: Falan kişi büyüktür. Kimi zaman cüsse, kimi zaman da değer ve konum bakımından söylenir: وكل صغير وكبير مستطر: ***Küçük*** *büyük her şey satır satır yazılmıştır* (54/Kamer 53); مال هذا الكتاب لا يغادر صغيرة ولا كبيرة إلا أحصاها: *Bu nasıl kitapmış!* ***Küçük*** *büyük hiçbir şey bırakmaksızın (yaptıklarımızın) hepsini sayıp dökmüş!* (18/Kehf 49); ولا أصغر من ذلك ولا أكبر إلا في كتاب مبين: *Bundan daha* ***küçüğü*** *de, daha büyüğü de şüphesiz apaçık kitaptadır* (10/Yûnus 61). Bütün bunlar, hayır ve şerrin birbirlerine göre olan değer ve konumları bakımındandır.

كبير /*Büyük* kavramının zıt anlamında صغر صغرا /*küçük oldu*, denir. Zillet anlamında ise صغر صغرا و صغارا /*Zelil oldu/Alçaldı*, denir. صاغر: Kötü konuma razı olan kişi. Allah buyurur ki: قاتلوا الذين لا يؤمنون بالله ولا باليوم الآخر ولا يحرمون ما حرم الله ورسوله ولا يدينون دين الحق من الذين أوتوا الكتاب حتى يعطوا الجزية عن يد وهم صاغرون: *Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Elçisinin haram kıldığını haram saymayan ve gerçek dini din edinmeyen kimselerle,* ***küçülerek*** *elleriyle cizye verecekleri zamana kadar savaşın* (9/Tevbe 29).

صغا / S-ğ-v

صَغْو Meyletmek. صغت النُّجُومُ والشّمْس صغوا: Yıldızlar ve güneş batmaya yüz tuttu, denir. صَغَتْ الإناء واصغيته: Kabı eğdim. اصغيت إلى فلان: Kulağımla falan kişiye doğru meylettim/kulak verdim. Allah buyurur ki: ولتصغى اليه افئدة الذين لا يؤمنون بالآخرة: *Âhirete inanmayanların kalpleri ona **meyletsin*** (6/En'âm 113).

Bu kavramın şu formlarda da okunduğu anlatılmıştır: صغوت إليه اصْغو، واصغى، صغوا وصُغوًا. Bazıları da onu; صغيت اصغى، واصغيت اصْغى şeklinde telâffuz etmişlerdir. صاغية الرجل: Adama meyleden kişiler/Adamın taraftarları. فلان مُصْغى اناؤه: *Falan kişinin tabağı meyillidir*; yani falan kişinin payı eksiktir. Bazen bu sözle helâkten kinâye yapılır. عينه صغواءُ إلى كذا: Onun gözü falan şeye meyleder. صغى: Damak ve gözdeki meyildir.

صفف / S-f-f

صف: İnsanlar, ağaçlar ve benzerleri gibi şeyleri düz bir çizgide dizmektir. Kimi zaman bu kelime, Ebû Ubeyde'nin dediği gibi, صف /*saf* tutan anlamında kullanılır. Allah buyurur ki: انّ الله يحب الذين يقاتلون فى سبيله صفا كأنهم بُنْيان مرصوص: *Allah, kendi yolunda kenetlenmiş binalar gibi **saf bağlayarak** çarpışanları sever* (61/Saf 4); فأجمعوا كيدكم ثم ائتوا صفا: *Tuzaklarınızı bir araya getirin, sonra da **sırayla** gelin* (20/Tâhâ 64). Bu âyetteki صف kelimesi, mastar da olabilir, الصافين /*saf tutanlar* anlamında da olabilir. وإنا لنحن الصافون: *Şüphesiz biz **sıra sıra duranlarız*** (37/Sâffât 165); والصافات صفا: ***Saflar** hâlinde **dizilenlere** andolsun* (37/Sâffât 1). Yüce Allah bununla melekleri kastediyor. وجاء ربك والملك صفا صفا: *Melekler **saf saf dizili** durumda oldukları hâlde Rabbin geldiği zaman* (89/Fecr 22); ألمْ ترَ أنّ الله يسبح له من فى السماوات والأرض والطير صافات: *Göklerde ve yerde bulunanlarla **dizi dizi** kuşların Allah'ı tesbih ettiklerini görmez misin?* (24/Nûr 41); فاذكروا اسم الله عليها صواف: *(Onlar boğazlanmak üzere) **saf hâlinde dururken** (onları kestiğiniz zaman) üzerlerine Allah'ın adını anın* (22/Hac 36); yani dizilmiş hâlde dururken.

صففت كذا: Falan şeyi sıra hâlinde dizdim: متكئين على سرر مصفوفة: ***Sıra sıra dizilmiş** koltuklara yaslanırlar* (52/Tûr 20). صففت اللحم: Eti enlemesine kestim ve onu sıra sıra serdim. صفيف: Dizilen et. صفصف: Tek bir sıradaymış gibi düz olan yer: فيذرها قاعا صفصفا: *Yerlerini **dümdüz** bomboş bir hâlde bırakacak* (20/Tâhâ 106). صفه /*Sofa/Eyvan*: Evlerde bulunur. Şekil bakımından eyvan'a benzediği için 'semer sofası' denir. صفوف: Sütü bol olduğundan iki ve daha fazla kabın arasına dikilen ve iki ayağını sıra hâline getiren deve. صفصاف: Söğüt ağacı.

صفح / S-f-h

صفح الشيء: Bir şeyin eni ve yanı.

Örneğin; صفحة الوجه /*Yüzün eni*, صفحة السّيف /*Kılıcın eni* ve صفحة الحجر /*Taşın eni* gibi. صفح: Kınamayı/Azarlamayı terk etmektir. Bu kelime عفو /*affetme* kelimesinden daha mübalâğalıdır. Bunun için Yüce Allah şöyle buyurmuştur: فاعفوا واصفحوا حتّى يأتي الله بأمره: *Allah'ın emri gelene kadar onları affedin, **safh edin/hoş görün*** (2/Bakara 109).

Kimi zaman insan affeder, fakat *safh* etmez/hoş görmez. Allah buyurur ki: فاصفح عنهم وقل سلامٌ: *Şimdi sen onlara karşı **müsamaha göster** de Selâm! de!* (43/Zuhruf 89); فاصفح الصّفح الجميل: *Şimdi sen güzel bir* ***müsamaha** ile **hareket** et* (15/Hicr 85); أفنضرب عنكم الذّكر صفحا أن كنتم قوما مسرفين: *Haddi aşan bir toplumsunuz diye **müsamaha gösterip/yüzçevirip** ilâhî mesajı size iletmekten vaz mı geçelim?* (43/Zuhruf 5).

صفحت عنه: Onun işlediği günâhından yüz çevirerek ona güzel bir yüz gösterdim/onu güler yüzle karşıladım; veya onu bağışlayarak onunla yüz yüze geldim; ya da onun günâhını tescil ettiğim kitap sayfasından başka sayfaya geçiş yaptım. Bu anlam şu sözden gelmektedir: تصفّحت الكتاب: Kitabı inceledim. وإنّ السّاعة لآتية فاصفح الصّفح الجميل: *Kıyamet anı kesinlikle gelecektir. Şimdi sen güzel bir* ***müsamaha** ile **hareket** et* (15/Hicr 85) âyeti, şu aşağıdaki âyette de belirtildiği gibi, kâfir olanlar yüzünden Hz. Peygamber'e, canını sıkmamasını, rahat olmasını emretmektedir: ولا تحزن عليهم ولا تك في ضيق ممّا يمكرون: *Onlara üzülme, kurdukları tuzaklardan da için daralmasın* (16/Nahl 127). المصافحة: El ayasıyla ulaşmak, tokalaşmak.

صفد / S-f-d

صفد ve صفد: Bağ, zincir, kelepçe. Çoğulu أصفاد şeklinde gelir. أصفاد: Bağlar, zincirler. Allah buyurur ki: وترى المجرمين يومئذ مقرّنين في الأصفاد: *O gün, suçluların **zincire** vurulmuş olduğunu görürsün* (14/İbrâhîm 49). صفد kelimesi عطيّة /*bağış* anlamına da gelir. Zira Araplar bu anlamda şöyle derler: أنا مصفود أياديك: Ben ellerinin bağlısıyım/Sana muhtacım, أنا أسير نعمتك: Ben nimetinin esiriyim ve benzeri sözler.

صفر / S-f-r

صفرة /*Sarı*: Siyah ve beyaz arasında bir renktir; fakat siyaha daha yakındır. Onun için kimi zaman bu kelimeyle siyah rengi kastedilir. Nitekim Hasan, بقرة صفراء فاقع لونها: *Rengi parlak, **sarı** bir inektir* (2/Bakara 69) âyetini, "siyah bir inek" diye tefsir etmiştir.

Bazıları siyah renkte فاقع değil, حالكة sözcüğünün kullanıldığını söyler. Allah buyurur ki: ثمّ يهيج فتراه مصفرّا: *Sonra kurur, sen de onu **sapsarı** görürsün* (39/Zümer 21); كأنّه جمالة صفر: *Sanki o kıvılcımlar, **sarı** halatlardır* (77/Murselât 33). Bazıla-

rına göre âyette geçen صُفْر kelimesi, أصْفَر'ın çoğuludur. Bazıları ise ondan kastın madenlerden çıkarılan sufr/tunç olduğunu söyler. Bu anlamdan bakıra صُفْر denmiştir.

Kedi otunun kurusuna صَفَر denir. Kimi zaman işitilen sesi hikâye etmek için صَفِير sözcüğü getirilir. Bu anlamdan; boş olduğundan dolayı kaptan ıslık sesi işitildiğinde, صَفِر الإناء /*Kap ıslık çaldı*, denir. Sonra bu kelime ister kap ister başkası olsun, boş olan her şey için yaygın bir şekilde kullanılır oldu. Gıdadan boş olan mide ve damarlara صَفَر denir.

Ciğerden mideye uzanan damarlar, gıdasız kalıp mide parçacıklarını emdiklerinde cahil Araplar, bunun kaburga kemiklerinin uçlarındaki kıkırdakları ısıran yılan/kurtçuk olduğuna inanırlardı. Öyle ki Hz. Peygamber bunu nefyederek şöyle demiştir: لا صَفَر[755] yani onların midede olduğuna inandıkları herhangi bir ***yılan/kurtçuk*** yoktur. Şairin şu şiiri de bu anlamdadır:

281- ولا يعضّ على شرسوفه الصّفر

*281- Onun kıkırdağını **yılan/kurtçuk** ısırmaz.*[756]

Aylardan birine de صَفَر /*Safer* denir; çünkü o ayda insanların evleri azıksız kalır. Söz konusu aydaki mahsûle صَفَرِي denir.

صفن / S-f-n

صَفْن: İki şeyi birbirine bağlayarak toplamaktır. صفن الفرس قوائمه /*At ayaklarını bir araya topladı*, denir. Allah buyurur ki: الصَّافِنَاتُ الْجِيَادُ: *İyi cins **rahvan** atlar* (38/Sâd 31). فَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا صَوَافَّ *(Onlar boğazlanmak üzere) **saf hâlinde dururken** (onları kestiğiniz zaman) Allah'ın adını anın* (22/Hac 36) âyetinde geçen صَوَافَّ kelimesi, صَوَافِنَ şeklinde de okunmuştur.[757]

صَافِن: Kalp damarlarını birleştiren sırtın içinde bir damardır. صُفْن Hus-yeyi toplayan torba. صَفْن Bir halka ile birleştirilen kova.

صفو / S-f-v

صَفَاء kelimesinin asıl anlamı, bir şeyin bulanıklıktan arı olmasıdır. Bu anlamdan hâlis taşa صَفَا denir. Allah buyurur ki: إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ: ***Safâ** ile Merve Allah'ın nişanlarındandır* (2/Bakara 158). Âyette geçen الصَّفَا kelimesi belli bir yerin ismidir. اختيار, bir şeyin en iyisini; اجتباء, bir şeyin seçkin olanını almak olduğu gibi, اصْطِفَاء da bir şeyin özünü almaktır.

Yüce Allah'ın bazı kullarını seçmesi, kimi zaman Allah'ın onları

755 Bkz. Buharî, *Tıp*, X, 205; Müslim, *Selâm*, (HN: 2221).

756 A'şa'ya ait bu şiir için bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (صفر) maddesi; *Kâmil*, II, 291; Râğıb, *Mecmau'l-Belağa*, II, 579; *Kalî*, *Emâlî*, II, 200.

757 Bu şaz bir kıraattir.

başkalarında bulunan bulanıklıktan arı olarak yaratmasıyla; kimi zaman da baştan itibaren olmasa da Allah'ın tercih etmesi ve karar vermesi ile olmaktadır. Allah buyurur ki: اللّه يصطفي من الملائكة رُسُلا ومن الناس: *Allah, meleklerden de elçiler* ***seçer****, insanlardan da* (22/Hac 75); إن اللّه اصطفى آدم ونوحًا وآل ابراهيم وآل عمْران على العالمين: *Allah Âdem'i, Nûh'u, İbrahim ailesini ve İmrân ailesini* ***seçerek*** *âlemlere üstün kıldı* (3/Âl-i İmrân 33); وَإذ قالت الملائكة يَا مريَمُ إنّ اللّه اصطفاك وطهّرك واصطفاك على نسَاء العالمين: *Melekler demişti ki: Ey Meryem, Allah seni* ***seçti****, temizledi ve seni dünya kadınlarına* ***üstün kıldı*** (3/Âl-i İmrân 42); قَال يَا موسى إني اصْطفيْتك على النّاس برسالاتي وبكلامي: *Allah dedi ki; Ey Musa, mesajlarımla ve konuşmamla sana diğer insanlar üzerinde* ***seçkin bir konum bağışladım*** (7/A'râf 144); وإنّهمْ عندنا لمن المصطفين الأخيار: *Onlar bizim yanımızda* ***seçilmiş*** *en hayırlı kimselerdendir* (38/Sâd 47). اصْطفيْتُ كذا على كذا: Falan şeyi falan şeye tercih ettim. أصطفى البنات على البَنِين: *Allah, kızları oğullara* ***tercih*** *mi etmiş?* (37/Sâffât 153); قل الحمْدُ لله وسلامٌ على عباده الذين اصْطفى: *De ki; hamd olsun Allah'a, selâm olsun* ***seçkin kıldığı*** *kullarına* (27/Neml 59); ثمّ أوْرثنا الكتاب الذين اصطفينا من عبادنا: *Sonra biz o kitabı kullarımızdan* ***seçtiklerimize*** *miras bıraktık* (35/Fâtır 32).

صفيّ ve صفيّة: Liderin kendi şahsı için seçtiklerine denir. Şair şöyle der:

٢٨٢- لك المرْباعُ منها والصفايا

282- Onun dörtte biri ve kendin için ***seçtiklerin*** *senindir.*[758]

Kimi zaman bu iki kelime, bol sütlü deve ve çok ürün veren hurma ağacı anlamında kullanılırlar. أصْفت الدّجاجة: Tavuk yumurtadan kesildi; sanki tavuk ondan arınmış gibi oldu. Buna benzetilerek أصْفى الشاعر: Şair şiir yazmaz oldu/şiiri kesildi, denir. Bu da şu sözden gelmektedir: أصْفى الحافرُ: Yeri kazan kişi, safa'ya; yani kayaya ulaştı da kaya onu kazımaktan engelledi. Bu, tıpkı Arapların şu sözleri gibidir: أكدى، أحجر: Yeri kazan kişi, kayaya ulaştı.

صفوان /*Kaya* kelimesi de صفا gibidir; tekili صفوانة şeklinde gelir. Allah buyurur ki: فمثله كمثل صفوان عليْه ترابٌ فأصابه وابل فتركه صلْدا: *Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan* ***kayaya*** *benzer; üzerine bol yağmur yağdığında onu cascavlak bırakır* (2/Bakara 264). يوْمٌ صفْوانٌ: Açık güneşli, çok soğuk gün.

صلل / S-l-l

صلصال kelimesinin asıl anlamı, kuru bir şeyden çıkan sesin yankılanmasıdır. Bu anlamdan, صلّ المسْمَار /*Çivi çakılırken ses çıkardı*, denilmiştir. Onun için kurumuş çamura da صلصال denir. Allah buyurur ki: خلق الإنسان من صلصال كالفخّار: *Allah insanı,* ***pişmiş çamura*** *benzeyen bir balçıktan yarattı* (55/Rahmân

758 Şair, Abdullah b. Aneme ed-Dabbî. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (صفا) maddesi; Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, (صفا) maddesi.

14); وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ: *Gerçekten Biz, insanı **kuru bir çamurdan**, biçimlendirilmiş bir balçıktan yarattık* (15/Hicr 26).

صَلْصَلَة Artakalan su, demektir. Suyun bu şekilde isimlendirilmesi, su kabındaki çalkantı sesinin taklidi içindir.

صِلْصَال Kokuşmuş çamurdur; صَلَّ اللَّحْمُ */et kokuştu* sözünden gelmektedir. Bu kelimenin kökü صلال idi; lam'lardan biri sâd harfine çevrildi. 32/Secde 10. âyeti; أئذا صَلِلْنا şeklinde de okunmuştur.[759] Yani kokuşup değişikliğe uğradığımızdan [sonra mı?]. Bu anlam şu sözden gelmiş olabilir: صَلَّ اللَّحْمُ و أصلّ Et kokuştu.

صلب / S-l-b

صُلْب: Sert. Salâbet ve şiddet nokta-i nazarından sırta صُلْب ve صَلَب denmiştir. Allah buyurur ki: يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ: *(O su) **sırt** ile göğüs kafesi arasından çıkar* (86/Târık 7); وَحَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ: ***Sulbünüzden** gelen (öz) oğullarınızın hanımları (ile evlenmeniz haramdır)* (4/Nisâ 23). Bu âyet, çocuğun babadan bir parça olduğuna işarettir. Şairin şu sözü de buna işaret eder:

وإنّما أولادنا بيننا أكبادنا تمشي على الأرض -٢٨٣

283- *Çocuklarımız aramızda ancak;*
Yeryüzünde yürüyen ciğerlerimizdir.[760]

Diğer bir şair de şöyle der:

٢٨٤- في صلب مثل العنان المؤدم

284- ***Kaburga kemiğinde**; deriden dizgin gibi.*[761]

صَلْب ve اصْطِلَاب: Kemikten yağ çıkarmaktır. صَلْب: Öldürmek için insanın asılmasıdır. Kimisi bu kelimenin, kişinin sulbünü/sırtını bir tahtaya bağlamak anlamında olduğunu söyler. Kimisi de onun صَلْب الودك */yağ çıkarmak* sözünden geldiğini söyler. Allah buyurur ki: وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ: *Onu ne öldürdüler ne de **çarmıha gerdiler*** (4/Nisâ 157); وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ: *Hepinizi **astıracağım*** (26/Şu'arâ 49); وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ: *Sizi hurma dallarına **asacağım*** (20/Tâhâ 71); إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا: *Allah ve elçisi ile savaşan ve yeryüzünde bozgunculuk için uğraşanların cezası: Öldürülmeleri veya **asılmaları*** (5/Mâide 33).

صَلِيب kelimesinin asıl anlamı, üzerinde çarmıha gerilen tahtadır. Ayrıca صَلِيب */Haç*; Hıristiyanların, Hz. İsa'nın üzerinde çarmıha gerildiğine inandıkları tahta şeklinde olduğu için onunla Allah'a yaklaştıkları şeydir. ثَوْبٌ مُصَلَّبٌ: Üzerinde haç izleri bulunan elbise. الصَّالِبُ مِنَ الحُمَّى: Sırt kıran humma; veya ter ile yağı çıkaran humma. صَلَّبْتُ السِّنَانَ: Oku sivrilttim. صُلَّبِيَّة: Eğe taşı.

759 Bu şaz bir kıraattir.

760 Şair, Hattan b. el-Muallâ. Bkz. Kâlî, *Emâlî*, II, 189; İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*. III, 95.

761 Accâc'e ait bu şiir için bkz. *Divânu Accâc*, s. 293; İbn Kuteybe, *Garibu'l-Hadîs*, I, 364.

صلح / S-l-h

صلاح: Fesadın zıddıdır. Bu iki kavramın çoğu kullanımları fiillerle ilgilidir. Kur'ân'da صلاح kelimesi kimi zaman فساد'ın, kimi zaman da سيّئة'nın karşıtı olarak kullanılır: خلطوا عملا صالحا و اخر سيّئا: *İyi bir ameli diğer kötü bir amelle karıştırdılar* (9/Tevbe 102); ولا تفسدوا فى الأرض بعد اصلاحها: ***Islah olmuşken** yeryüzünde fesad çıkarmayın* (7/A'râf 56); والذين امنوا و عملوا الصّالحات أولئك اصحاب الجنّة هم فيها خالدون: *İman edip **salih amellerde** bulunanlar, onlar cennet halkıdırlar, orada temelli kalıcıdırlar* (2/Bakara 82). Bu kavram daha başka birçok âyette de geçmektedir.

صلح: İnsanlar arasındaki nefreti gidermek anlamındadır. Bu anlamdan şöyle denir: اصطلحوا وتصالحوا: Aralarındaki nefreti giderdiler/Barıştılar. Allah buyurur ki: وإن امرأة خافت من بعلها نشوزا أو اعراضا فلا جناح عليهما أن يصلحا بينهما صلحا و الصّلح خير: *Eğer kadın, kocasının serkeşliğinden veya aldırışsızlığından endişe ederse, aralarında **anlaşmaya çalışmalarında** kendilerine bir günâh yoktur. **Anlaşmak** daha hayırlıdır* (4/Nisâ 128); ولن تستطيعوا أن تعدلوا بين النّساء ولو حرصتم فلا تميلوا كلّ الميل فتذروها كالمعلّقة وإن تصلحوا وتتّقوا فانّ الله كان غفورًا رحيمًا: *Kadınlarınız arasında her yönden adaletli davranmaya ne kadar uğraşsanız buna güç yetiremezsiniz. Bari birisine tamamen kapılıp da diğerini askıya alınmış gibi bırakmayın. Eğer **arayı düzeltir** ve haksızlıktan korunursanız, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir* (4/Nisâ 129); وإن طائفتان من المؤمنين اقتتلوا فاصلحوا بينهما: *Eğer mü'minlerden iki gurup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını **düzeltin*** (49/Hucurât 9); إنما المؤمنون اخوة فاصلحوا بين اخويكم: *Ancak mü'minler kardeştirler. O hâlde kardeşlerinizin arasını **düzeltin*** (49/Hucurât 10).

Yüce Allah'ın insanı ıslah etmesi; kimi zaman onu salih olarak yaratmakla; kimi zaman var olduktan sonra ondaki fesadı gidermekle; kimi zaman da onun salih olmasına karar vermekle olur. Allah buyurur ki: واصلح بالهم: *Allah, hâllerini **düzeltmiştir*** (47/Muhammed 2); يصلح لكم اعمالكم ويغفر لكم ذنوبكم: *Allah işlerinizi **düzeltir** ve günâhlarınızı bağışlar* (33/Ahzâb 71); واصلح لى فى ذرّيّتى: *Benim soyumdan gelenleri de **ıslah et*** (46/Ahkâf 15); إنّ الله لا يصلح عمل المفسدين: *Allah bozguncuların işlerini **düzeltmez*** (10/Yûnus 81); yani bozguncu, fiillerinde Allah'a muhâlefet eder. Çünkü o ifsat eder, Yüce Allah ise bütün fiillerinde salahı/iyiliği gözetir. Dolayısıyla Allah onun işini düzeltmez.

صالح: Peygamber ismidir: قالوا يا صالح قد كنت فينا مرجوًّا: *Ey **Sâlih**! Sen bundan önce içimizde ümit beslenen birisiydin* (11/Hûd 62).

صلد / S-l-d

فتركه صلدا: (2/Bakara 264); yani, onu bitki bitirmeyen sert bir taş

hâlinde bıraktı. Bu anlamdan şöyle denilmiştir: راسٌ صلد: Saç bitirmeyen baş; ناقة صلود وصلاد: Sütü az deve; فرسٌ صلود: Terlemeyen at. صلد الزند: Çakmak ateşini çıkarmadı/yanmadı.

صلا / S-l-y

صلى kelimesinin asıl anlamı, ateş ile tutuşturmaktır. صلى بالنار وبكذا: Yani ateşle ve falan şeyle sıkıntı çekti/yandı. اصطلى بها: Ateşle ısındı. صليت الشاة: Koyunu kızarttım. هي مصلية: O kızartılmıştır. Allah buyurur ki: اصلوها اليوم بما كنتم تكفرون: *İnkârınız sebebiyle bugün oraya **giriniz**/orda **yanınız*** (36/Yâsîn 64); الذي يصلى النار الكبرى: *O en büyük ateşe **girecektir*** (87/A'lâ 12); تصلى نارًا حامية: *Kızgın bir ateşe **girerler*** (88/Ğâşiye 4); ويصلى سعيرًا: *Alevli ateşe **girecek*** (84/İnşikak 12); وسيصلون سعيرا: *Onlar, çılgın bir ateşe **gireceklerdir*** (4/Nisâ 10). Bu âyette geçen سَيُصْلَوْنَ kelimesindeki yâ harfi zamme/ötre ve fetha/üstün ile okunmuştur.[762] حسبهم جهنم يصلونها: *Cehennem onlara yeter. Oraya **gireceklerdir*** (58/Mücâdele 8); سأصليه سقر: *Onu Sekar'a/cehenneme **atacağım*** (74/Müddessir 26); وتصلية جحيم: *Cehenneme **atılma vardır*** (56/Vâkıa 94). لا يصلاها إلا الأشقى الذي كذب وتولى: *O ateşe, ancak yalanlayıp yüz çeviren kötüler **girer*** (92/Leyl 15-16) âyeti şöyle yorumlanmıştır: O ateşin sıcaklığını, ancak yalanlayıp yüz çeviren kötüler çeker.

Halil şöyle der: صلى الكافر النار: Yani kâfir ateşin sıcaklığını çekti. يصلونها فبئس المصير: *Cehenneme **gireceklerdir**. Ne kötü dönüş yeridir orası!* (58/Mücâdele 8). Denilmiştir ki, صلى النّار: Cehenneme girdi; أصْلاها غيره: Başkasını cehenneme soktu. Allah buyurur ki: ومن يفعل ذلك عدْوانا وظلمًا فسوف نصليه نارًا: *Kim, zulüm ve düşmanlıkla bunu yaparsa; onu ateşe **sokacağız*** (4/Nisâ 30); ثمّ لنحن أعلم بالذين هم أولى بها صليا: *Cehennemde **yanmaya** en çok layık olanları elbette Biz biliriz* (19/Meryem 70). Âyette geçen صليا kelimesinin صال'ın çoğulu olduğu söylenmiştir.

صلاء: Yakacak ve kızartma anlamında kullanılır. Dilbilimcilerin çoğuna göre صلاة; dua, tebrik ve yüceltmek anlamlarındadır. صليت عليه: Ona dua ettim ve onu tezkiye ettim. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: إذا دعي احدكم الى طعام فليجب، وإن كان صائمًا فليصل: *Biriniz bir yemeğe çağrıldığında gitsin; eğer oruçluysa **salat getirsin**.*[763] Yani yemek sahibine dua etsin. Allah buyurur ki: وصل عليهم إن صلاتك سكن لهم: *Onlara **dua et**, çünkü senin **duan** onlara gönül huzuru sağlar* (9/Tevbe 103); ان الله وملائكته يصلون على النبيّ يا أيها الذين آمنوا صلوا عليه وسلّموا تسليما: *Allah ve melekleri Peygambere **salat etmektedirler**. Ey iman edenler, siz de ona **salat edin*** (33/Ahzâb 56); ومن الأعراب من يؤمن بالله واليوم الآخر ويتخذ ما ينفق قربات عند الله وصلوات الرسول:

---

762 Bkz. ... *af*, s. 186.

763 Bkz. Müslim, *Nikâh*, (HN: 1431); Ahmed, *Müsned*, III, 392.

Bedevi Araplardan kimi de var ki Allah'a ve âhiret gününe inanır, verdiğini Allah'a yakın dereceler kazanmaya ve Elçinin ***dualarını*** *almaya vesile sayar* (9/Tevbe 99).

Allah'ın Müslümanlara salâtı, gerçekte, onları tezkiye etmesidir: أولئك عليهم صلوات من ربهم ورحمة: *Rablerinin* ***salât*** *ve rahmeti onlaradır* (2/Bakara 157). Meleklerin salâtı ise tıpkı insanlarınki gibi, dua ve istiğfar anlamındadır: إن الله وملائكته يصلون على النبي: *Allah ve melekleri Peygambere salat* ***etmektedirler*** (33/Ahzâb 56).

Belli bir ibâdet anlamındaki صلاة kelimesinin asıl anlamı duadır. Söz konusu ibâdetin bu kelimeyle isimlendirilmesi, bir şeyin, içerdiklerinden bir kısmıyla isimlendirilmesi gibidir. صلاة /*Namaz*, şekil bakımından şeriattan şeriata/dinden dine değişse de bütün şeriatlarda/dinlerde yer alan ibâdetlerdendir. Bundan dolayı Yüce Allah şöyle buyurmuştur: إن الصلاة كانت على المؤمنين كتابا موقوتا: *Namaz mü'minlere, vakitleri belli bir farzdır* (4/Nisâ 103).

Bazıları şöyle der: صلاة kelimesi, صلى kökünden gelir. صلى الرجل sözünün anlamı da şudur: Adam, bu ibâdetle Allah'ın tutuşan ateşi olan صلى'yı kendi nefsinden uzaklaştırdı ve onu giderdi. صلى formu, 'hastalığı gidermek' anlamındaki مرض formu gibidir. İbâdet yerine de صلاة denir. Bundan dolayı kiliselere صلوات denmiştir: ولولا دفع الله الناس بعضهم ببعض لهدمت صوامع وبيع وصلوات ومساجد يذكر فيها اسم الله كثيرا: *Eğer Allah insanların bir kısmını bir kısmı ile defetmeseydi manastırlar, havralar,* ***kiliseler*** *ve içinde Allah'ın adı çok anılan mescidler elbette yıkılırdı* (22/Hac 40).

Yüce Allah'ın namaz kılmayı övdüğü veya ona teşvik ettiği her yerde إقامة lafzı zikredilmiştir: لكن الراسخون في العلم منهم والمؤمنون يؤمنون بما انزل إليك وما انزل من قبلك والمقيمين الصلاة والمؤتون الزكاة والمؤمنون بالله واليوم الآخر أولئك سنؤتيهم أجرا عظيما: *Fakat onlardan ilimde derinleşmiş olanlar ve iman edenler, sana indirilene ve senden önce indirilenlere iman ederler. Onlar,* ***namazı ikame eden/kılan****, zekâtı veren, Allah'a ve âhiret gününe iman edenlerdir. İşte onlara büyük bir mükâfat vereceğiz* (4/Nisâ 162); وأقيموا الصلاة وآتوا الزكاة واركعوا مع الراكعين: *Namazı* ***ikame edin/kılın****, zekâtı verin ve rukûa varanlarla birlikte siz de rukûa varın* (2/Bakara 43); إن الذين امنوا وعملوا الصالحات وأقاموا الصلاة وآتوا الزكاة لهم أجرهم عند ربهم: *İman edip iyi işler yapan, namazı* ***ikame edip/kılıp*** *zekâtı verenlerin Rableri katında elbette mükâfatları vardır* (2/Bakara 277).

Yüce Allah, المصلين sözünü sadece münafıklar için kullanmıştır: فويل للمصلين الذين هم عن صلاتهم ساهون: *Yazıklar olsun o* ***namaz kılanlara*** *ki,* ***namazlarından*** *gaflet içindedirler* (107/Mâ'ûn 4-5). ولا يأتون الصلاة إلا وهم كسالى: ***Namaza*** *ancak üşenerek gelirler* (9/Tevbe 54). إقامة lafzının namazla birlikte zikredilmesi, namaz

kılmaktan amacın sadece şekil olarak değil, onun bütün rükün ve şartlarımn tam olarak yerine getirilmesi olduğuna işaret etmek içindir. Bunun için şöyle rivâyet edilmiştir: ان المصلين كثير والمقيمين لها قليل *Namaz kılanlar çoktur; fakat onu ikame edenler azdır.* قالوا لم نك من المصلين: *Derler ki: Biz, **namaz kılanlardan** değildik* (74/Müddessir 43); yani peygamberlere uyanlardan değildik. فلا صدق ولا صلى *Tasdik etmemişti, **namaz da kılmamıştı*** (75/Kıyâmet 31) âyeti, sözü edilen kişinin namaz kılanlardan; yani bırakın namazı ikame edenlerden biri olması, onun, şekil olarak namaz kılanlardan biri bile olmadığına işaret eder. وما كان صلاتهم عند البيت إلا مكاء وتصدية *Onların Kâbe'nin yanındaki **namazları**; sadece ıslık çalmak ve el çırpmaktan başka bir şey değildir* (8/Enfâl 35). Âyette sözü edilenlerin namazlarının ıslık çalmak ve el çırpmak diye isimlendirilmesi, namazlarının batıl olduğuna, yaptıkları işin bir değer ifâde etmediğine ve onların yaptıkları konusunda tıpkı ıslık çalıp çırpınan kuşlar gibi olduklarına işarettir.

صلاة sözünün şu âyetlerde tekrar edilmesinde ne gibi bir faydanın olduğunu inşaallah bu kitaptan sonra ele alacağız: قد أفلح المؤمنون الذين هم فى صلاتهم خاشعون *Mü'minler kurtuluşa, mutluluğa ermişlerdir. Onlar ki, **namazlarında** huşû içindedirler* (23/Mu'minun 1-2); والذين هم على صلواتهم يحافظون *Onlar ki, **namazlarını** aksatmaksızın kılarlar* (23/Mu'minun 9).

صمم / S-m-m

صمم: Duyu organının yok olmasıdır. Hakka kulak vermeyen ve hakkı kabul etmeyenler de bu kavramla nitelendirilirler. Allah buyurur ki: صم بكم عمى: *Onlar **sağır**, dilsiz ve kördürler* (2/Bakara 18); والذين إذا ذكروا بآيات ربهم لم يخروا عليها صما وعميانا: *Kendilerine Rablerinin âyetleri hatırlatıldığında, onlara karşı **sağır** ve kör davranmazlar* (25/Furkân 73); مثل الفريقين كالأعمى والأصم والبصير والسميع: *Bu iki grubun örneği; kör ve **sağır** ile gören ve işiten gibidir* (11/Hûd 24); وحسبوا ألا تكون فتنة فعموا وصموا ثم تاب الله عليهم ثم عموا وصموا كثير منهم: *Bir fitne olmayacak sandılar, körleştiler, **sağırlaştılar**; sonra Allah tövbelerini kabul etti, yine de çoğu körleştiler ve **sağırlaştılar*** (5/Mâide 71).

Ses çıkarmayan şeyler de işitmeyen kişiye benzetilmiştir. Bunun için صمت حصاة بدم denilmiştir. Yani öyle kan aktı ki, eğer içine bir çakıl atılsa onun hiçbir hareketi duyulmaz. ضربة صماء: Gizli bir vuruş. Bu anlamdan bir vuruşla sağır eden kahramana صمة denir. Kulağı bağlanan sağıra benzetilerek صممت القارورة: *Şişenin ağzını kapattım*, denir. صمم فى الأمر: Kendisini menedenlere sanki sağırmış gibi kulak asmadan işine devam etti. صمان: Sert toprak. اشتمال الصماء: Vücudun tamamını örten tek parça elbise.

صمد / S-m-d

صمد: Iş konusunda kendisine itimat edilen efendi. صمده Ona itimat ederek yöneldi. Denilmiştir ki; صمد, *ecvef*/içi boş olmayandır. *Ecvef* olmayan da iki kısma ayrılır: Biri, cansız varlıklar gibi, insandan daha aşağı olanlar. İkincisi, insandan daha üstün olanlar. Bunlar da Yüce Allah ve meleklerdir. اللّه الصمد: *Allah **Samed'dir*** (112/İhlâs 2) âyeti, Yüce Allah'ın, kendisine eş koşulan ilâhlardan farklı olduğuna işaret eder. Şu âyet de buna benzer bir anlama işaret etmektedir: ما المسيح ابن مريم إلا رسول قد خلت من قبله الرسل وامه صديقة كانا ياكلان الطعام: *Meryem oğlu Mesih sadece bir resuldür. Ondan önce de resuller gelip geçmiştir. Anası da çok doğru bir kadındır. Her ikisi de yemek yerlerdi* (5/Mâide 75).

صمع / S-m-a

صومعة Tavanı bitişik her binaya denir. Çoğulu صوامع şeklinde gelir. Allah buyurur ki: لهدمت صوامع وبيع: ***Manastırlar**, havralar yıkılırdı* (22/Hac 40). اصمع Kulağı başına bitişik olan. قلب اصمع: Cüretkar kalp; sanki o, Yüce Allah'ın haklarında şöyle dediklerinin hilafınadır: وافئدتهم هواء: *Yürekleri tamamen boştur* (14/İbrâhîm 43). صمعة Kedi otunun yarılmadan önceki hâli. كلاب صُمْعُ الكعوب: Uylukları *ecvef*/boş olmayan köpekler.

صنع / S-n-a

صنع: Bir fiili icat etmektir. Her *sun'* fiildir, fakat her fiil *sun'* değildir. Fiil, hayvan ve cansız varlıklara nispet edildiği gibi, *sun'* onlara nispet edilmez. Allah buyurur ki: صنع اللّه الذي اتقن كل شئ: *Bu, her şeyi sapasağlam yapan Allah'ın **sanatıdır*** (27/Neml 88); ويصنع الفلك: *Nuh gemiyi **yapıyordu*** (11/Hûd 38); واصنع الفلك باعيننا ووحينا: *Bizim gözlerimiz önünde ve vahyimiz uyarınca gemiyi **yap*** (11/Hûd 37); الذين ضل سعيهم في الحياة الدنيا وهم يحسبون انهم يحسنون صنعا: *Dünya hayatında, çalışmaları boşa gitmiştir, oysa onlar güzel **iş** yaptıklarını sanıyorlardı* (18/Kehf 104); وعلمناه صنعة لبوس لكم لتحصنكم من باسكم: *Ona, sizi savaşta korumak için zırh yapma **sanatını** öğrettik* (21/Enbiyâ 80); وتتخذون مصانع لعلكم تخلدون: *Temelli kalacağınızı umarak **muazzam yapılar** mı ediniyorsunuz?* (26/Şu'arâ 129); لبئس ما كانوا يصنعون: ***Yaptıkları** şey ne kadar kötüdür* (5/Mâide 63); وحبط ما صنعوا فيها: *Dünyada **yaptıkları** boşa gitmiştir* (11/Hûd 16); والق ما في يمينك تلقف ما صنعوا إنما صنعوا كيد ساحر: *Sağ elindekini at da onların **yaptıklarını** yutsun, **yaptıkları** sadece sihirbaz düzenidir* (20/Tâhâ 69); واللّه يعلم ما تصنعون: *Allah **yaptıklarınızı** bilir* (29/Ankebût 45).

Güzel iş icra etmek anlamında mahir sanatkâr erkeğe صنع; mahir sanatkâr kadına ise صناع denir. صنيعة: Kişinin yaptığı hayırlı işlerdir. فرس صنيع: Güzel bakılan at. Şu âyette değerli yerler مصانع diye ifâde edilmiş-

tir: وتتخذون مصانع لعلكم تخلدون: *Temelli kalacağınızı umarak* ***muazzam yapılar*** *mı ediniyorsunuz?* (26/Şu'arâ 129). مصانعة, rüşvetten kinâyedir. اصطناع: Bir şeyi ıslah etmede aşırıya kaçmaktır. واصطنعتك لنفسي: *Seni kendim için* ***yetiştirdim*** (20/Tâhâ 41); ولتصنع على عيني: *Gözümün önünde* ***yetiştirilmen*** *için* (20/Tâhâ 39) âyetleri, bilgelerden birinin dediği şu tür sözlere işaret eder: ان الله تعالى إذا أحب عبدا تفقده كما يتفقد الصديق صديقه: *Yüce Allah bir kulu sevdiği zaman, bir dostun dostunu arayıp sorduğu gibi onu arayıp sorar.*

صنم / S-n-m

صنم: İnsanların Allah'a yaklaşmak için gümüş, bakır veya tahtadan yapıkları heykele denir. Çoğulu اصنام şeklinde gelir. Allah buyurur ki: وإذ قال ابراهيم لابيه آزر أتتخذ أصناما آلهة: *İbrahim, babası Âzer'e:* ***Birtakım putları*** *ilâhlar mı ediniyorsun?* (6/En'âm 74); وتالله لأكيدن أصنامكم بعد أن تولوا مدبرين: *Allah'a yemin ederim ki; siz, arkanızı dönüp gittikten sonra* ***putlarınıza*** *bir tuzak kuracağım* (21/Enbiyâ 57).

Bazı bilge kişiler şöyle demiştir: Allah'ın dışında tapılan; hatta Allah'tan alıkoyan her şeye صنم denir. Bu anlamda Hz. İbrahim şöyle demiştir: واجنبني وبني أن نعبد الأصنام: *Beni ve çocuklarımı* ***putlara*** *tapmaktan uzak tut* (14/İbrâhîm 35). Bilinmektedir ki, Hz. İbrahim'in kuşkuya yer bırakmayan Allah'a olan inancıyla ve ilâhi hikmet konusundaki bilgisiyle, kavminin taptıkları putların ibâdetine dönmekten korkan biri değildi. Sanki o bu sözüyle şunu demek istemiştir: Rabbim, beni senden alıkoyacak şeylerle meşgul olmaktan uzak tut.

صنو / S-n-v

صنو: Ağacın kökünden çıkan dala denir. هما صنوا دوحة /*O ikisi büyük bir ağacın dallarıdır*; فلان صنو أبيه /*Falan kişi, babasıyla aynı köktendir*, denir. Tesniyesi صنوان, çoğulu da صنوان şeklinde gelir. Allah buyurur ki: ونخيل صنوان وغير صنوان: *Bir* ***kökten*** *ve çeşitli* ***köklerden dallanmış*** *hurma ağaçları* (13/Ra'd 4).

صهر / S-h-r

صهر: Damat. Kadının aile fertlerine de أصهار denir. Bu, Halil'in görüşüdür. İbnu'l-A'rabî ise şöyle der: اصهار: Komşuluk, nesep veya evlilikle yakınlık kurmaktır. Bunlardan biriyle yakınlık kuran kişiye رجل مصهر denir. Allah buyurur ki: وهو الذي خلق من الماء بشرا فجعله نسبا وصهرا: *Sudan insanı yaratıp da ona bir soy ve* ***hısımlık*** *getiren O'dur* (25/Furkân 54). صهر: İç yağının eritilmesidir. Allah buyurur ki: يصهر به ما في بطونهم والجلود: *Bununla karınları içinde olanlar ve derileri* ***eritilir*** (22/Hac 20). صهارة: Eriyen yağ. Bir bedevî şöyle demiştir: لأصهرنك بيمين مرة: Acı/Yalan bir yeminle seni eriteceğim!

صوب / S-v-b

صوب İki anlamda kullanılır.

1- Bir şeyin kendisi açısından: Bir şey akıl ve şer'in gerektirdiği ölçüde kendi içinde övülmüş ve beğenilmiş ise هذا صواب /*Bu savâb'tır*, denir. Tıpkı şöyle demen gibidir: تحرّي العدل صواب /*Adâleti gözetmek doğrudur*; الكرمُ صواب /*Cömertlik doğrudur.*

2- Kastettiği ölçüde amacına ulaştığında, kasteden kişi açısından kullanılır. Denir ki; أصاب كذا: İstediğini elde etti. Bu şöyle demen gibidir: أصابه السّهم /*Ona ok isabet etti.* Bu da değişik kısımlara ayrılır:

1- Kişinin güzel bir şeyi kastedip onu yapması. Bu da kişinin kendisiyle övüldüğü tam bir *savab*'tır.

2- Kişinin yapılması iyi olan bir şeyi kastedip de içtihat ettikten sonra savâb olduğuna inandığı başka bir şey yapması. Hz. Peygamber'in şu sözüyle kastedilen de budur: كل مجتهد مصيب: *Her müçtehit **isabet eder**.*[764] Şöyle de rivâyet dilmiştir: المجتهد مُصيب وإن اخطأ فهذا له أجرٌ: *Müçtehit **isabet eder**; eğer hata ederse de bu onun için bir sevaptır.* Tıpkı şöyle rivâyet edildiği gibi: من اجتهد فأصاب فله أجران ومن اجتهد فأخطأ فله أجرٌ: *Kim içtihat eder de **isabet ederse** ona iki sevap vardır; kim de içtihat edip hata ederse ona bir sevap vardır.*[765]

3- Kişinin doğru bir şeyi kastedip de haricî bir nedenden dolayı hata işlemesidir. Örneğin; bir ava atmayı kastettiği hâlde yanlışlıkla bir insana isabet ettiren kişi gibi. Bunu yapan mazurdur.

4- Kişinin kötü bir fiili kastettiği hâlde, kastettiğinin aksine bir fiil işlemesidir. Şöyle denir: أخطأ في قصده: Kastında hata etti. أصاب الذي قصده: Kastettiğini buldu. صوب: İsabet etmektir. صابه وأصابه /*Ona isabet etti,* denir. Yağmur, fayda verecek ölçüde yağdığında, onun yağmasına صوب denir. Bu ölçüdeki yağmura şu âyetle işaret edilmektedir: وأنزلنا من السّمَاء ماء بقدر: *Gökten belli bir miktarda su indirdik* (23/Mu'minun 18). Şair şöyle der:

فسقى ديارك غير مفسدها صوب الربيع
٢٨٥- وديمة تهمي

285- Senin yurdunu suladı, onu tahrip etmeden;
*İlkbahar **yağmuru** ve ardarda akıp gitmekte olan bir yağış.*[766]

صيب: Yararlı yağmurla yüklü olan bulut. Bu kelime, صاب يصوب kökünden فيعل veznindedir. Şair şöyle der:

٢٨٦- فكأنما صبت عليه سحابة

---

764 Bunun, Ebû Hanîfe'nin sözü olduğu rivâyet açısından sahihtir. Nazari meselelerle ilgilenen bazı bilginler de bu konuyu irdelemişlerdir Bkz. Hatîb Bağdâdî, *el-Fakih ve'l-Mütefakkih*, II, 330.

765 Bu konuda Amr b. As'tan Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Hâkim içtihad edip de isabet ederse, ona iki sevap vardır; içtihad edip de hata ederse ona bir sevap vardır." Bu hadis muttafakun aleyhtir: Buharî, *el-I'tisam*, XIII, 318; Müslim, *Kitâbu'l-Akdıye*, (HN: 1342).

766 Şair, Tarafa. Bkz. *Divânu Tarafa*, s. 88; Feyrûzâbâdî, *Besâir*, III, 448.

286- Sanki onun üzerine bir bulut ***yağmur yağdırmıştır.***[767]

أَوْ كَصَيِّبٍ: (2/Bakara 19) âyet ifâdesinden kasıt; kimisine göre, bulut, kimisine göre ise yağmurdur. Yağmurun صيب ile isimlendirilmesi, tıpkı onun سحاب ile isimlendirilmesi gibidir. Ok hedefe doğru bir şekilde isabet ettiğinde; أصاب السَّهْمُ denir. مصيبة kelimesinin asıl anlamı, atışla alâkalıdır; fakat daha sonra başa gelen felâket anlamında kullanılır oldu. Şu âyetler bu anlamdadır: أولمّا أصابتكم مصيبة قد أصبتم مثليها قلتم أنى هذا: *Başınıza bir* ***belâ*** *gelince, siz onun iki katını onların başlarına getirmiş olduğunuz hâlde yine; Bu nereden başımıza geldi? dediniz* (3/Âl-i İmrân 165); فكيف إذا أصابتهم مصيبة بما قدمت أيديهم: *Peki, nasıl oluyor da, kendi işledikleri yüzünden başlarına bir* ***musibet*** *geldiğinde* (4/Nisâ 62); وما أصابكم يوم التقى الجمعان فبإذن الله: *İki topluluğun karşılaştığı gün* ***başınıza gelen musibet****, Allah'ın izni ile gerçekleşti* (3/Âl-i İmrân 166); وما أصابكم من مصيبة فبما كسبت أيديكم: *Başınıza gelen herhangi bir* ***musibet****, kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündendir* (42/Şûra 30). أصاب formu hem hayır hem şer konularında gelmiştir: إن تصبك حسنة تسؤهم وإن تصبك مصيبة يقولوا قد أخذنا أمرنا من قبل ويتولوا وهم فرحون: *Eğer sana bir iyilik* ***dokunursa****, bu onları üzer. Eğer sana bir* ***musibet gelirse*** *Biz zaten tedbirimizi önceden almıştık, derler ve sevinerek dönüp giderler* (9/Tevbe 50); وَلَئِنْ أصابكم فضل من الله ليقولن كأن لم تكن بينكم وبينه مودة يا ليتني كنت معهم فأفوز فوزا عظيما: *Allah size bir zafer* ***kazandıracak olursa****, sanki daha önce aranızda hiçbir dostluk yokmuş gibi keşke ben de onlarla birlikte olsaydım da ben de büyük kurtuluşa erseydim der* (4/Nisâ 73); وينزل من السماء من جبال فيها من برد فيصيب به من يشاء ويصرفه عن من يشاء: *Gökten içinde dolu bulunan dağlar gibi bulutlar indirir, dilediğini ona* ***uğratır****, dilediğinden de uzak tutar* (24/Nûr 43); فإذا أصاب به من يشاء من عباده إذا هم يستبشرون: *Allah'ın kullarından dilediğine verdiği yağmurla, onlar seviniverirler* (30/Rûm 48).

Bazıları şöyle der: إصابة kelimesi; *savb*, yani yağmur açısından hayır konusunda; okun isabet etmesi açısından da şer konusunda kullanılır. Bunların her ikisi de aynı asla dayanır.

صوت / S-v-t

الصوت: İki cismin birbirlerine çarpmasından dolayı sıkışan havadır. Bu da iki kısma ayrılır: Bir şeyle nefes almaksızın oluşan ses; uzunlamasına ses gibi. Herhangi bir şekilde nefesle çıkan ses. Nefesle çıkan ses de iki kısma ayrılır: İsteğe bağlı olmadan çıkan ses; cansız varlıklar ve hayvanlardan çıkan ses gibi. İsteğe bağlı olarak çıkan ses; insandan çıkan ses gibi. Bu da iki kısma ayrılır: El ile çıkan ses; Ud ve benzeri şeylerin sesi gibi. Ağız ile çıkan ses. Ağız ile çıkan ses de iki

767 Şair, Alkame. Bkz. *Mufaddaliyyât*, s. 395; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (صوب) maddesi.

kısma ayrılır: Sözlü ve sözsüz ses.

Sözlü olmayan ses, ney çalanın/neyzenin sesi gibi. Onun sözü, ya tek veya birleşiktir; tıpkı kelâm türlerinden biri gibi. Allah buyurur ki: يومئذ يتبعون الداعي لا عوج له وخشعت الاصوات للرحمن فلا تسمع الا همسا: *O gün davetçiye hiçbir yana sapmadan uyacaklar. Öyle ki, Rahmân'ın heybetinden* ***sesler*** *kısılmıştır; artık bir fısıltıdan başka hiçbir şey işitemezsin* (20/Tâhâ 108); ان انكر الاصوات لصوت الحمير: ***Seslerin*** *en çirkini eşeklerin* ***sesidir*** (31/Lokmân 19); يا أيها الذين امنوا لا ترفعوا اصواتكم فوق صوت النبي: *Ey iman edenler!* ***Seslerinizi*** *Peygamber'in* ***sesinden*** *fazla yükseltmeyin* (49/Hucurât 2). Âyette nehyin savt/sesle tahsis edilmesi, *nutk* ve *kelâm*'dan daha geniş kapsamlı olduğu içindir. Hz. Peygamber'e karşı kelâmı değil, sesi yükseltmenin kötü olmasından dolayı yasağın onunla tahsis edilmiş olması da mümkündür.

رجل صيت: Yüksek sesi olan adam. صائت: Haykıran. صيت: Asıl anlamı her ne kadar sesin yayılması ise de "güzel nâm"a tahsis edilmiştir. إنصات: Konuşmaksızın sesi dinlemektir. Allah buyurur ki: وَإذا قرئ القرآن فاستمعوا له وأنصتوا لعلكم ترحمون: *Kur'ân okunduğu zaman, hemen onu dinleyin ve* ***susun!*** *Umulur ki, rahmete erdirilirsiniz!* (7/A'râf 204). Denilir ki; انصات, kabul etmek anlamındadır. Fakat bu temelsiz bir iddiadır. Çünkü kabul etmek insattan/dinlemekten sonra olur. Eğer bu anlamda kullanılırsa, o zaman bu, kabul etmenin sağlanması için dinlemeye teşvik olur.

صاح / S-y-h

صيحة: Sesi yükseltmektir. Allah buyurur ki: ان كانت الا صيحة واحدة فاذا هم خامدون: *Sadece bir* ***çığlık*** *oldu, onlar da hemen sönüverdiler* (36/Yâsîn 29); يوم يسمعون الصيحة بالحق: *O gün insanlar* ***çığlığı*** *gerçekten işiteceklerdir* (50/Kâf 42); yani sûr'a üfürülüşü işiteceklerdir. Bu kelimenin asıl anlamı, sesin yarılması olup şu sözden gelmektedir: انصاح الخشب او الثوب: Tahta veya elbise yarılıp ses çıkardı. Şu ifâde de aynı anlamdadır: صيح الثوب Elbise yırtıldı.

Ağaç uzayıp da uzunluğundan dolayı bakan kişiye göründüğünde ve bağıran kişinin, sesi ile kendi şahsına delâleti gibi, ağaç da kendine delâlet ettiğinde şöyle denir: بأرض فلان شجر قد صاح: Falan yerde seslenen/çığlık atan bir ağaç var. Sayha/Çığlık, korkuttuğu için şu âyette korku anlamında kullanılmıştır: فأخذتهم الصيحة مشرقين: *Güneş doğarken onları* ***korku*** *sardı* (15/Hicr 73). صائحة: Ölüye ağlayan kadınların bağırışı. ما ينظرون إلا مثل صيحة الحبلى: Onlar, sadece gebenin çığlığı gibi bir çığlık bekliyorlar; yani onlar sadece başlarına acele gelecek bir şerri bekliyorlar. صيحاني: Bir tür hurmadır.

صيد / S-y-d

صيد kelimesi, صاد fiilinin mastarı olup yabani hayvanları ele geçirmek anlamındadır. Şeriatta ise, başkasının

mülkiyetinde olmayan ve yenmesi helal olan yabani hayvanları ele geçirmektir. Şu âyette مصيد (av), صَيْد (avlamak) diye isimlendirilmiştir: احل لكم صيد البحر: *Size deniz* ***avı*** *helâl kılındı* (5/Mâide 96); yani deniz hayvanlarını avlamak. يا ايّها الذين امنوا لا تقتلوا الصيد وانتم حرم: *Ey iman edenler, sizler ihramda iken* ***av hayvanını*** *öldürmeyin* (5/Mâide 95); واذا حللتم فاصطادوا: *İhramdan çıktığınız zaman,* ***avlanınız*** (5/Mâide 2); احلت لكم بهيمة الانعام الا ما يتلى عليكم غير محلي الصيد وانتم حرم: *İhramda iken* ***avlanmayı*** *helal görmeksizin, size bildirilecek olanlar dışında, hayvanlar helal kılındı* (5/Mâide 1).

Yukarıdaki âyetlerde şu hadisin delâlet ettiği gibi, sözü edilen avlanma, eti yenen hayvanlarla alâkalıdır: خمسة يقتلهن المحرم في الحل والحرم: الحية والعقرب والفارة والذئب والكلب العقور: *Beş hayvan vardır ki, ihramda olan kişi onları hem harem bölgesinde hem onun dışında öldürür: Yılan, akrep, fare, kurt ve ısıran köpek.*[768]

اصيد: Boynunda meyil/eğrilik olan kişi. Bu kelime temsil yoluyla kibirli kişi için de kullanılır. صيدان: Taş çömlek. Şair şöyle der:

٢٨٧- وسود من الصيدان فيها مذانب

287- Siyah ***taş çömlekleri****; içlerinde kepçeler.*[769]

Kimisi de taş çömleğe صيد der:

٢٨٨- رأيت قدور الصاد حول بيوتنا

288- Evlerimizin etrafında ***taş çömlekleri*** *gördüm.*[770]

Bazılarına göre, ص والقرآن: (38/Sâd 1) âyetinde geçen (ص) hece harflerindendir. Kimisi de onun صاديت كذا /*Falan şeyi karşıladım* sözünden geldiğini ve تلقه بالقبول /*Onu kabul ile karşıla*, anlamında olduğunu söyler. En iyisini Allah bilir.

صور / S-v-r

صُورة: Maddî varlıkların şekillendiği ve onunla başkasından ayrıldığı şey. Bu da iki kısma ayrılır: Biri duyularla hissedilir; onu havas ve avam [herkes] idrak eder. Dahası insan ve çoğu hayvan da onu görerek idrak eder. İnsan, at ve eşeğin sûreti gibi. Diğeri akılla idrak edilir. Bunu avam değil, havas anlar. İnsana özgü olan akıl ve tefekkür sûreti ve bir şeyin başka bir şeye ait olduğu anlamlar gibi. Bu her iki sûrete şöyle işaret edilmektedir: ولقد خلقناكم ثم صورناكم: *Andolsun ki; sizi yarattık, sonra size* ***şekil verdik*** (7/A'râf 11); وصوّركم فأحسن صوركم ورزقكم من الطيبات: *Size* ***şekil*** *verip de* ***şeklinizi*** *güzel yapan ve sizi temiz besinlerle rızıklandıran Allah'tır* (40/Mü'min 64); في اي صورة ما شاء ركبك: *Seni dilediği herhangi bir*

768 Müslim, *Hac*, (HN: 1198); Ahmed, *Müsned*, VI, 33.

769 Bkz. *Divânu'l-Hüzeliyyin*, I, 27; İbn Fâris, *Mücmel*, II, 547; Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, s. 263.

770 Şair, Hassân b. Sabit. Bkz. *Divânu Hassan b. Sabit*, Dâru Sâdır, Beyrut, s. 220; İbn Fâris, *Mücmel*, II, 547; Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, s. 263.

biçimde *oluşturdu* (82/İnfitâr 8); هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ: *Sizi, rahimlerde dilediği gibi* ***şekillendiren*** *O'dur* (3/Âl-i İmrân 6).

Hz. Peygamber de şöyle buyurmaktadır: إِنَّ اللهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ: *Allah, Âdem'i kendi* ***sûretinde*** *yarattı.*[771] Hadisteki sûret'ten kasıt, insana özgü olan göz ve basiretle idrak eden hey'et'tir. Allah bununla insanı, yaratıklarının çoğundan üstün kılmıştır. Sûret kelimesinin Yüce Allah'a izafe edilmesi, ba'zıyet ve teşbih anlamında değil -ki Allah bundan münezzehtir-, mülkiyet anlamındadır. Bu izafe, tıpkı بَيْتُ اللهِ /*Allah'ın evi* ve نَاقَةُ اللهِ / *Allah'ın devesi* gibi insanı şereflendirmek içindir. Allah buyurur ki: فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ: *Ona bir biçim verdiğimde ve ona ruhumdan üfürdüğümde hemen onun için secdeye kapanın* (15/Hicr 29); وَيَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ: ***Sûr'a*** *üfürüleceği gün* (27/Neml 87). Kimisine göre âyette sözü edilen *sûr*, boynuz gibi bir şey olup kendisine üfürülür. Böylece Yüce Allah bunu, sûret ve ruhların kendi bedenlerine geri dönmesine sebep kılar.

Rivâyet edildiğine göre *Sûr'un içinde bütün insanların sûreti vardır.*[772] خُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ: *Dört kuş al, onları kendine* ***alıştır*** (2/Bakara 260); yani onları kendine meylettir. Âyette geçen صِرْهُنَّ[773] fiili, *meyletmek* anlamındaki صَوَر kökünden gelmektedir. Kimisine göre ise onun anlamı şudur: Kuşları sûret sûret kes. Söz konusu kelime صُرْهُنَّ [sâd harfinin zammı ile] de okunmuştur. Bunun iki farklı lehçe olduğu söylenmiştir. صَرْتُهُ وصُرْتُهُ denir. Bazılarına göre صِرْهُنَّ sözü; *onlara seslen*, anlamındadır.

Halil şöyle der: Çağrıldığında gelen kuşa عُصْفُورٌ صَوَّارٌ denir. Ebû Bekir en-Nekkaş şöyle der: Âyette geçen fiil; *bağlamak* anlamındaki صَرّ kökünden, sâd'ın zammı, râ'nın şedde ve fethi ile صُرَّهُنَّ[774] şeklinde okunmuştur. Ses anlamındaki صَرِير kökünden صَرِّهِنَّ[775] şeklinde de okunmuştur. Yani; onlara seslen! *Kesmek* anlamı nokta-i nazarından koyun sürüsüne صِوَار denir. Tıpkı صِرْمَة, قَطِيع, فِرْقَة ve *kesmek* anlamının itibara alındığı diğer topluluk isimleri gibi.

صير / S-y-r

صَيْر: Yarmak. Bu kelime mastardır. Bu anlamdan 2/Bakara 260. âyeti فَصِرْهُنَّ: (*Onları parçalara ayır*), şeklinde de okunmuştur. صَارَ إِلَى كَذَا: Falan şeye vardı. Bu anlamdan kapının, nakil ve hareketinde vardığı yere صِيرُ الْبَابِ denir. Allah buyurur ki: اللهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَا وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ: *Allah hepimizi bir araya toplar,*

771 Ahmed, *Müsned*, II, 244.

772 Müellifin zikrettiği bu rivâyet hadis değil, Cevherî'nin Kelbî'den naklettiği bir sözdür.

773 Sâd harfinin kesri; Hamza ve Ebû Ca'fer'in kıraatidir.

774 Bu şaz bir kıraattir.

775 Bu şaz bir kıraattir.

dönüş de O'nadır (42/Şura 15). صار: Bir hâlden bir hâle geçiş anlamındadır.

صاع / S-v-a

صُوَاعُ الملك: Kralın kendisiyle su içtiği ve onunla ölçünün yapıldığı kap. Bu kaba صاع denir. Bu kelime hem müzekker hem müennes olur. Allah buyurur ki: قَالوا نَفقِدُ صُوَاعَ المَلِك: *Dediler ki: Hükümdarın **su tasını** kaybettik* (12/Yûsuf 72). Bu âyetin peşinde de şöyle buyrulmaktadır: ثُمَّ استخرجها من وعاء اخيه; *Sonra onu kardeşinin yükünden çıkardı* (12/Yûsuf 76).

Şu aşağıdaki sözde, ölçülen şey, kendisiyle ölçülenin ismiyle ifâde edilmektedir:

صاعٌ من بُرٍّ او صاعٌ من شعير: *Buğdaydan bir sa'veya arpadan bir sa'*[776]. Kimisine göre صاع, yerin iç kısmına denir. Şair şöyle der:

٢٨٩- تكرّو بكفّي لاعب في صاع

*289- [Sanki o,] **basık bir yerde** oyuncunun her iki avucuyla oynamaktadır.*[777]

Bazılarına göre buradaki صاع kelimesi, bir topla birlikte kendisiyle oyun oynan değnektir. تصوّع النّبْت والشعر: Bitki ve saç dalgalanıp dağıldı. الكميّ يصوع اقرانه: Kahraman, akranlarını dağıtır.

776 Bu, Abdullah b. Ömer'in sözüdür. Bkz. Mâlik, *Muvata*, I, 284; Buharî, *Zekât*, III, 293; Müslim, *Zekât*, (HN: 984).

777 Şair, Museyyeb b. Ales. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (صوع) maddesi.

صوغ / S-v-ğ

12/Yûsuf 72. âyeti, صَوْغ الملك şeklinde de okunmuştur.[778] Bu şekildeki âyet ifâdesi, sözü edilen tasın, altından yapıldığına işaret etmektedir.

صوف / S-v-f

والله جعل لكم ومن أصوافها وأوبارها وأشعارها أثاثا ومتاعا إلى حين: *Allah, ... hayvanların **yünlerinden**, tüylerinden ve kıllarından yaşama sürenizin bitimine kadar yararlanabileceğiniz çeşitli giyim ve kullanım eşyası yapmanızı sağladı* (16/Nahl 80). أخذ بصُوفة قفاه: Onun arkasında biten saçından tuttu. كبْش صاف وأصوف وصائف: Fazla yünlü koç. صُوفة: Kâbe'nin hizmetinde bulunan bir topluluk adı idi. Onların, yünün bittiği yere yapışması gibi Kâbe'ye tutunmalarından dolayı bu şekilde isimlendirildikleri söylenmiştir. صوفان: Sarı renkte bir bitki adıdır.

صوفي: Kimisine göre kişinin giydiği yün elbisesine; kimisine göre de ibâdetle meşgul olduklarından dolayı Kâbe'ye hizmet eden صوفة topluluğuna mensûptur. Kimisine göre ise, bu isim bir bitki olan صوفان kelimesine mensûptur. Çünkü sofiler, tıpkı söz konusu bitkiye duyulan beslenmedeki gereksinim azlığı gibi, yemek konusunda iktisatlı davranırlar ve az yerler.

778 Bu şaz bir kıraattir.

صيف / S-y-f

صَيْفٌ /*Yaz*: Kışın karşıtı olan mevsim. Allah buyurur ki: إِيلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ *Onları kış ve **yaz** yolculuğuna alıştırdığı için* (106/Kureyş 2). الرَّبِيعُ / *İlkbahar*'da yağan yağmura رَبِيعٌ denildiği gibi, الصَّيْفُ /*yazın* yağan yağmura da صَيْفٌ denir. صَافُوا: Yazın meydana geldiler. أَصَافُوا: Yaza girdiler.

صوم / S-v-m

صَوْمٌ: Bu kelimenin asıl anlamı; ister yiyecek, ister söz ve ister yürümek olsun bir şey yapmaktan geri durmaktır. Bunun için yürümekten veya yemini yemekten geri duran ata صَائِمٌ denir. Şair şöyle der:

٢٩٠- خَيْلٌ صِيَامٌ وَأُخْرَى غَيْرُ صَائِمَةٍ

290- ***Yemden geri duran** at; diğeri ise **yemini yemektedir**.*[779]

Durgun rüzgâra صَوْمٌ denir. Güneşin, göğün ortasında duruşu düşünülerek gün ortasına da صَوْمٌ denir. Bundan dolayı قَامَ قَائِمُ الظَّهِيرَةِ /*Güneş gün ortasında durdu* denilmektedir. مَصَامُ الْفَرَسِ وَمَصَامَتُهُ. Atın durduğu yer.

Şeriatta صَوْمٌ /*oruç*; mükellefin, niyet getirerek beyaz iplikten siyah ipliğe [fecirden güneşin batımına] kadar yemek, içmek, cinsî münasebet ve kusmaktan kendini tutmasıdır. إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا *Ben Rahmân'a **oruç** adadım* (19/Meryem 26). Kimisine göre bu âyet ifâdesiyle konuşmama/susma kastedilmiştir; zira âyetin devamında gelen şu söz buna delâlet etmektedir: فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنْسِيًّا: *Artık bugün hiçbir insan ile asla konuşmayacağım* (19/Meryem 26)

صيص / S-y-s

وَأَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صَيَاصِيهِمْ *Allah, kitap ehlinden onlara arka çıkanları **sayâsi'lerinden** indirdi* (33/Ahzâb 26); yani kalelerinden. Kendisiyle korunan her şeye صِيصَةٌ denir. Bu bakış açısından sığırın boynuzuna صِيصِيَةٌ; horozun kendisiyle dövüştüğü mahmuza da صِيصَةٌ denir. Allah, neyi kastettiğini ve Kitab'ının sırlarını daha iyi bilir.

تَمَّ كِتَابُ الصَّادِ

Sâd Harfinin Sonu

779 Şair, Nâbiğa. Bkz. *Divânu Nâbiğa*, Dâru Sâdır, Beyrut, s. 112; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (صوم) maddesi.

كِتَابُ الضَّاد

Dâd Harfi

ضبح / D-b-h

والعاديات ضبحا: ***Soluk soluğa** koşan atlara andolsun* (100/Âdiyât 1). Bazılarına göre âyette geçen ضبحا kelimesi, tilki uluması demek olan ضُبَاح'a benzetilen at soluğunun sesi anlamındadır. Kimisine göre ise, ondan kasıt hızlı koşanlardır. Kimi zaman bu kelime koşmak anlamında da kullanılmaktadır. Diğer bazıları ضبح kelimesinin ضبع gibi olduğunu söyler. O da koşmada ön ayakları ileriye uzatmaktır. Bazıları da bu kelimenin asıl anlamının odun yakmak olduğunu söyler. Buna göre atın koşması odunun yanmasına benzetilmiştir; tıpkı fazla hareket etmesi konusunda onun ateşe benzetildiği gibi.

ضحك / D-h-k

ضحك: Sevinçten dolayı yüzün/çehrenin açılması ve dişlerin açığa çıkmasıdır. Sevinç anında dişlerin görünmesinden dolayı ön dişlere ضواحك denmiştir. İstiâre yoluyla da bu kelime alay etme anlamında kullanılır. ضحكت منه /*Onunla alay ettim*, denir. رجل ضحكة: İnsanlarla alay eden adam. Kendisiyle alay edilene ضحكة denir. Allah buyurur ki: وكنتم منهم تضحكون: *Siz onlara **gülüyordunuz*** (23/Mu'minun 110); فلمّا جاءهم بآياتنا إذا هم منها يضحكون: *Musa onlara mucizelerimizi getirince onlar hemen bu mucizelere **gülüverdiler*** (43/Zuhruf 47); أفمن هذا الحديث تعجبون وتضحكون ولا تبكون: *Bu söze mi şaşıyorsunuz? **Gülüyorsunuz** da ağlamıyorsunuz!* (53/Necm 59-60).

Bu kelime, mücerret/salt mutluluk için de kullanılır: وجوه يومئذ مسفرة ضاحكة مستبشرة: *Bazı yüzler o gün parıl parıldır. **Güleç** ve sevinçli* (80/Abese 38-39); فليضحكوا قليلا: *Az **gülsünler*** (9/Tevbe 82); فتبسّم ضاحكا من قولها: *(Süleyman) onun sözünden dolayı **gülümsedi*** (27/Neml 19).

Şair şöyle der:

تضحك الضبع لقتلى هذيل وترى الذئب لها يستهل ٢٩١-

*291- **Gülmektedir** sırtlan*
Hüzeyl'in ölülerine;

Ve görürsün kurdun onlar için uluduğunu.[780]

Bu kelime kimi zaman sadece hayret etmek anlamında da kullanılmaktadır. İşte şunu diyenler bu anlamı kastetmektedirler: ضحك /*Gülmek*, insana özgüdür ve onun dışındaki canlılarda bulunmaz. Bundan dolayı Allah buyurur ki: وأنّه هو اضحك و ابكى: ***Güldüren** de, ağlatan da O'dur* (53/ Necm 43); وَامْرَأَتُهُ قائمة فضحكت: *O sırada ayakta duran İbrahim'in karısı bu haberi duyunca **güldü*** (11/Hûd 71). Onun gülmesi şu âyetin işaret ettiği gibi hayretten dolayıdır: قالوا اتعجبين من امر الله: *Sen Allah'ın işine mi şaşıyorsun?* (11/Hûd 73). Şu âyet de buna delâlet etmektedir: قالت يا ويلتى أألد وانا عجوز وهذا بعلي شيخا ان هذا لشيء عجيب: *Vay başıma gelenler! Ben bir kocakarı, şu kocam da yaşlı bir ihtiyar iken nasıl doğurabilirim? Doğrusu bu şaşılacak bir şey dedi* (11/ Hûd 72).

Bazı müfessirlerin düşündükleri gibi, âyette geçen فضحكت sözünün tefsiri حاضت /*hayız gördü*, değildir. Onlar, ضحكت sözünün حاضت anlamında olduğunu ve onun; Hz. İbrahim'in eşinin durumunu ortaya koymak ve Yüce Allah'ın, kadının hayız görmesini onun müjdelendiği bebek doğurmasına bir işaret olduğunu belirtmek için olduğunu söylemişlerdir. İşte onlara göre Hz. İbrahim'in eşi o anda hayız gördü ki, gebe kalmasının olmayacak bir şey olmadığı bilinsin. Zira kadın hayız gördüğü sürece hamile de kalabilir.

Şair bir bahçeyi nitelerken şöyle der:

٢٩٢- يُضاحك الشمس منها كوكب شرق

*292- **Gülüşmektedir** güneşe bahçeden parlayan bir yıldız/gül.*[781]

Şair, bahçenin ışık saçmasını gülmeğe benzetmiştir. Bunun için beliren şimşeğe ضاحك denir. أحجر بَرْقٌ ضاحك: Taş gülümseyerek parlar. Yarıldığı zaman hurma tomurcuğuna da ضحك denir. طريق ضحوك: Açık/Belli yol. ضحك الغدير: Nehir dolduğundan dolayı ışıldadı. قد اضحكته: Onu güldürdüm.

ضحى / D-h-y

ضحى: Güneşin yayılması ve günün uzamasıdır. Bu kelime belli bir zaman dilimine de isim olmuştur. Allah buyurur ki: والشمس وضحاها: *Güneşe ve onun **kuşluk vaktindeki aydınlığına** andolsun* (91/Şems 1); كأنهم يوم يرونها لم يلبثوا إلا عشية أو ضحاها: *Onlar kıyameti görecekleri gün sanki dünyada bir akşam veya onun **kuşluk vaktinden** fazla kalmamış gibi olurlar* (79/Naziât 46); والضحى والليل

780 Teebbeta-Şerren'a ait bu şiir için bkz. *Divânu Teebbeta-Şerren*, thk. Ali Zu'l-Fikâr, Dâaru'l-Arabî'l-İslâmî, s. 250; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (ضحك) maddesi.

781 A'şa'ya ait bu şiir için bkz. *Divânu'l-A'şa*, Dâru Sâdır, Beyrut, s. 145; Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, s. 266.

إذا سجى: *Kuşluk vaktine ve sükûna erdiğinde geceye yemin ederim ki* (93/ Duhâ 1-2); وأغطش ليلها وأخرج ضحاها: *Gecesini kararttı, **kuşluğunu** açığa çıkardı* (79/Naziât 29); قال موعدكم يوم الزينة وأن يحشر الناس ضحى: *Musa: Buluşma zamanınız, bayram günü, **kuşluk vaktinde** insanların toplanma zamanı olsun, dedi* (20/Tâhâ 59).

ضحى يضحى: Güneşe maruz kaldı, kalmaktadır: وانك لا تظمأ فيها ولا تضحى: *Orada ne susarsın, ne de **güneşte yanarsın*** (20/Tâhâ 119); yani güneşin sıcağından korunabilirsin. تضحى: Kuşluk yemeğini yedi/kahvaltı yaptı. Bu tıpkı تغدى gibidir. ضحاء ve غداء, söz konusu zamanda yenen yemeğin adıdır. ضاحية كل شيء: Her şeyin görünen tarafı. Göğe ضواحي denir. ليلة أضحيانة وضحيانة: Kuşluk vakti gibi aydınlık gece. اضحية (Kurban) kelimesinin çoğulu أضاحي şeklinde gelir. Bu anlamda şu formlar da kullanılmıştır: ضحية وضحايا وأضحاة وأضحى. Şeriatta/Dinde kurbanın bu şekilde isimlendirilmesi Hz. Peygamber'in şu sözünden dolayıdır: من ذبح قبل صلاتنا هذه فليعد: *Kim şu (Kurban bayramı) namazımızdan önce hayvanını keserse, iade etsin.*[782]

ضد / D-d-d

Bazıları şöyle demiştir: ضدان; tek bir cinsin altında olup da her biri diğeriyle özel nitelikleri konusunda aykırı olan ve birbirlerinden olabildiğince uzak olan iki şeydir. Siyah-beyaz; şer-hayır gibi. Eğer iki şey aynı cinsten değillerse onlara ضدان denilmez; حلاوة /*tatlı* ve حركة /*hareket* gibi. Derler ki; ضد, iki karşıttan biridir. Çünkü karşıtlar, zat itibarıyla farklı olan iki şeydir. Onlarm her biri de diğerinin karşıtı olup tek bir şeyde ve tek bir zamanda bir araya gelemezler.

Bu tür şeyler dört kısma ayrılır: Zıt olanlar: Beyaz-siyah gibi. Mütenakız/Karşıt olanlar: İki kat-yarım gibi. Varlık-yokluk: Görmek-körlük gibi. Haberî cümlelerde olumluluk-olumsuzluk: كل إنسان هٰهنا وليس كل إنسان هٰهنا: *Bütün insanlar buradadır; bütün insanlar burada değildir*, gibi. Birçok kelâmcı ve dilci bütün bunları zıt olanlardan saymaktadır. Zira onlara göre, iki zıt; aynı yerde bir araya gelemeyen şeylerdir. Şöyle denilmiştir: Yüce Allah'ın niddi/eşi ve zıddı yoktur. Çünkü nidd, aynı cevherde ortak olmaktır; zıdd, ise birbirine aykırı iki şeyin aynı cinste peş peşe gelmeleridir. Oysa Yüce Allah cevher olmaktan münezzehtir. Şu hâlde O'nun ne zıddı ne de eşi vardır. ويكونون عليهم ضدا: *Onlara **zıdd** olacaklar* (19/Meryem 82); yani onlara karşıt olacaklar.

ضر / D-r-r

ضر: Kötü hâldir. Bu ya; ilim, fazilet ve iffetin azlığından dolayı kişinin kendi nefsinde olur; ya da organlarının olmaması ve eksiklikleri gibi kişinin bedeninde olur.

782 Ahmed, *Müsned*, IV, 312.

Ya da mal ve makam eksikliği gibi zâhir bir hâlde olur. فكشفنا ما به من ضر: *Kendisindeki **sıkıntıyı** giderdik* (21/Enbiyâ 84) âyeti, yukarıda belirtilen her üç durum için de olabilir. وإذا مسّ الإنسان الضر: *İnsana bir **sıkıntı** dokunduğu zaman* (10/Yûnus 12); فلمّا كشفنا عنه ضره مر كأن لم يدعنا الى ضر مسّه: *Biz ondan **sıkıntısını** kaldırınca, sanki kendisine dokunan bir **sıkıntıdan** ötürü bize dua etmemiş gibi geçip gider* (10/Yûnus 12). ضرّه ضرًا: Ona bir sıkıntı verdi. لن يضروكم إلا أذى: *Size ezadan başka hiçbir **zarar veremezler*** (3/Âl-i İmrân 111) âyeti, mü'minlerin ehl-i kitap tarafından kendilerine ulaşacak zararın azlığına dikkatlerini çekmekte ve başlarına gelecek olan zarara karşı da onlara güven vermektedir. Bu tıpkı şu âyetlere benzer: وإن تصبروا وتتقوا لا يضركم كيدهم شيئا: *Eğer sabreder ve Allah'tan korkarsanız, onların hilesi size hiçbir **zarar veremez*** (3/Âl-i İmrân 120); وليس بضارهم شيئا إلا بإذن الله: *Şeytan, Allah'ın izni olmadıkça, mü'minlere hiçbir **zarar veremez*** (58/Mücâdele 10); وما هم بضارين به من أحد الا بإذن الله: *Allah'ın izni olmadıkça bununla kimseye **zarar veremezlerdi*** (2/Bakara 102). ويتعلّمون ما يضرهم ولا ينفعهم: *Onlar kendilerine **zarar verip** fayda vermeyen şeyleri öğreniyorlardı* (2/Bakara 102).

يدعو من دون الله ما لا يضره وما لا ينفعه: *Allah'tan başka, kendisine ne **zararı** dokunan, ne yararı olan şeylere tapar* (22/Hac 12); يدعو لمن ضره أقرب من نفعه: *Kendisine **zararı** faydasından daha yakın olana tapar* (22/Hac 13). Bu iki âyetin ilkinde, bilerek ve isteyerek meydana gelen zarar ve menfaat kastedilmektedir. Âyet, Allah'ın dışında tapılan şeyin cansız bir varlık olduğu için ne zarar ne de menfaati kastedemeyeceğine işaret eder. İkinci âyette ise, Allah'ın dışında tapılan ilâhtan yardım dilemekten ve ona tapmaktan kaynaklanan şey kastedilmektedir; onun kastıyla kendisinden meydana gelen değil.

ضرّاء /*Sıkıntı/Darlık* kelimesi سرّاء ve نعماء /*mutluluk/bolluk* kelimelerin karşıtıdır; ضر /*Zarar* kelimesinin karşıtı ise نفع /*fayda* kelimesidir. Allah buyurur ki: ولئن أذقناه نعماء بعد ضرّاء مسّته: *Eğer kendisine dokunan bir **sıkıntıdan** sonra ona bir mutluluk tattırırsak* (11/Hûd 10); واتخذوا من دونه آلهة لا يخلقون شيئا وهم يخلقون ولا يملكون لأنفسهم ضرّا ولا نفعا ولا يملكون موتا ولا حياة ولا نشورا: *Müşrikler Allah'ı bir yana bırakarak hiç bir şey yaratamayan kendileri birer yaratık olan, kendilerine ne **zarar** ve ne de fayda dokunduramayan; öldürmeye, yaşatmaya ve yeniden diriltmeye güçleri yetmeyen ilâhlar edindiler* (25/Furkân 3).

Kişinin gözünü yitirmesinden kinâye olarak رجل ضرير denir. ضرير الوادي: Suyun zarar verdiği vadi kenarı. ضرير: Zarara uğrayan. قد ضاررته: Ona zarar verdim. Allah buyurur ki: ولا تضاروهن: *Onlara **zarar vermeyin*** (65/Talâk 6); ولا يضار كاتب ولا شهيد: *Ne yazana ne de şahitlik*

*edene **zarar** verilmesin* (2/Bakara 282). Âyette geçen لا يُضَارَّ fiili, fâile müsned/malûm olabilir; sanki şöyle denmiştir: لايُضارِرْ. Söz konusu fiil meçhul de olabilir; bu durumda da لا يُضَارَرْ takdirinde olur. Yani onu tanıklığa çağırmakla sanatından ve kazancından alıkonmakla zarara uğratılmasın.

لا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا: *Hiçbir anne, çocuğu sebebiyle **zarara uğratılmasın*** (2/Bakara 233) âyetinde geçen لا تُضَارَّ fiili merfû okunduğunda; onun lafzı haber, fakat anlamı emirdir. Meftûh okunduğunda ise emirdir. Allah buyurur ki: وَلا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا: *Haklarını ihlâl edip **zarar vermek** için boşanan kadınları alıkoymayın* (2/Bakara 231).

ضَرَّة kelimesinin asıl anlamı, zarar veren eylemdir. Aynı adamın nikâhı altında olan iki kadından her birine ضَرَّة denir. Çünkü insanlar, her bir kumanın diğerine zarar verdiğine inanırlar. Onların bu bakış açısından dolayı Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: لا تَسْأَلِ الْمَرْأَةُ طَلاقَ أُخْتِهَا لِتَكْفَأَ مَا فِي صَحْفَتِهَا: *Bir kadın, kız kardeşinin kabındakini almak için onun boşanmasını talep etmesin.*[783]

ضِرَار: Kuma ile evlenmek. رَجُلٌ مُضِرٌّ: İki ve daha fazla eş sahibi adam. إِمْرَأَةٌ مُضِرٌّ: Kuması olan kadın.

اِضْطِرَار: İnsanı kendisine zarar verecek şeye zorlamaktır. Örfte ise; insanı hoşlanmadığı şeye zorlamak anlamındadır. Bu da iki kısma ayrılır:

1- Haricî bir sebepten dolayı olan zorlama: Boyun eğerek bir şeyi yapıncaya kadar dövülen veya tehdit edilen veya hoşlanmadığı şeyleri yapmaya zorlanan insan gibi. Bu anlamda Allah buyurur ki: وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَى عَذَابِ النَّارِ: *İnkâr edeni az bir müddet geçindirir, sonra onu cehennem azabına **zorlarım*** (2/Bakara 126); نُمَتِّعُهُمْ قَلِيلًا ثُمَّ نَضْطَرُّهُمْ إِلَى عَذَابٍ غَلِيظٍ: *Onları biraz yaşatırız, sonra ağır bir azaba **zorlarız*** (31/Lokmân 24).

2- Dâhilî bir nedenden dolayı olan zorlama: Bu da ya kendindeki bir gücün zorlamasıyla olur ki, onu defetmekle/yerine getirmemekle kişi ölmez: Şiddetli bir şekilde içki içmeyi veya kumar oynamayı arzulayan kişi gibi. Ya da onu defetmekle kişinin öleceği bir gücün zorlamasıyla olur: Aşırı bir şekilde acıkıp da bir leşi yemek zorunda kalan kişi gibi. Şu âyetler bu anlamdadır: إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلا عَادٍ فَلا إِثْمَ عَلَيْهِ: *Allah size sadece leşi, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanın etini kesinlikle haram kıldı. Fakat **darda kalana**, başkasının payına el uzatmamak ve zaruret miktarını aşmamak üzere bu etlerden yemek günâh değildir* (2/Bakara 173); فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ: *Açlıktan **darda** kalan, günâha kaymaksızın (yasak etlerden) yiyebilir* (5/Mâide 3).

783Bkz. Buharî, *Kader*, XI, 432; Müslim, *Nikâh*, (HN: 1408).

أمّن يجيب المضطر اذا دعاه ويكشف السوء ويجعلكم خلفاء الارض أاله مع الله قليلا ما تذكرون: *Ya da kendisine dua ettiği zaman* ***darda kalana*** *icabet eden, içinde olduğu sıkıntıyı gideren ve sizi yeryüzünün halifeleri kılan mı? Allah ile beraber başka bir ilâh mı? Ne kadar da az düşünüyorsunuz* (27/Neml 62) âyeti her iki zorlama çeşidini de kapsamaktadır.

Zarurî olan şey de üç kısma ayrılır:

1- İsteyerek değil, zorlama ile olan: Şiddetle esen rüzgârın salladığı ağaç gibi.

2- Onsuz yaşanmayan şey: Bedenin varlığını koruma konusunda insan için zorunlu olan gıda gibi.

3- Aksi imkânsız olan şey: Örneğin şöyle demek gibi: Aynı cismin aynı anda iki ayrı yerde olması zarurî olarak imkânsızdır.

Bazılarına göre ضرّة kelimesi; parmak kökü, meme kökü ve kuyruktan sarkan yağ anlamlarına gelir.

ضرب / D-r-b

ضَرْب: Bir şeyi başka bir şeye vurmak. *Darb*'ın farklı tasavvurundan dolayı, onun yorumları arasında da farklılıklar olmuştur. Bir şeye el, değnek, kılıç ve benzeri şeylerle vurmak gibi. Allah buyurur ki; فاضربوا فوق الاعناق واضربوا منهم كل بنان: ***Vurun*** *boyunlarının üstüne,* ***vurun*** *onların bütün parmaklarına* (8/Enfâl 12); فضرب الرقاب: *Boyunlarını* ***vurun*** (47/ Muhammed 4); فقلنا اضربوه ببعضها: *Sığırın bir parçasıyla ona* ***vurun*** *dedik* (2/ Bakara 73); واوحينا إلى موسى إذ استسقاه قومه ان اضرب بعصاك الحجر: *Kavmi kendisinden su isteyince, Musa'ya, Asanı taşa* ***vur****! diye vahyettik* (7/A'râf 160); فراغ عليهم ضربا باليمين: *Üzerlerine yürüyüp* ***kuvvetle*** *vurdu* (37/ Sâffât 93); فكيف إذا توفتهم الملائكة يضربون وجوههم وادبارهم: *Melekler, onların yüzlerine ve sırtlarına* ***vurarak*** *canlarını alırken durumları nice olur?* (47/ Muhammed 27).

ضَرْبُ الارض بالمطر: Yere yağmurun düşmesi. Çekicin vuruşu nokta-i nazarından; ضَرْبُ الدّراهم /*para basımı*, denir. Paradaki damga etkisi itibarıyla da bu işleme طبع denir. Seciye/karakter de buna benzetilerek ona ضريبة ve طبيعة denilmektedir. الضَّرْبُ فى الأرض: Yeryüzünde yürümek ve ayaklarla ona vurmak anlamındadır. Allah buyurur ki: وإذا ضربتم فى الأرض: *Yeryüzünde* ***sefere çıktığınız*** *zaman* (4/Nisâ 101); يا ايها الذين امنوا لا تكونوا كالذين كفروا وقالوا لإخوانهم إذا ضربوا في الأرض أو كانوا غزى لو كانوا عندنا ما ماتوا وما قتلوا: *Ey mü'minler,* ***yolculuğa çıkan*** *ya da savaşa katılan kardeşleri hakkında eğer onlar yanımızda olsalardı ölmezler ya da öldürülmezlerdi diyen kâfirler gibi olmayınız* (3/Âl-i İmrân 156); للفقراء الذين احصروا في سبيل الله لا يستطيعون ضربا فى الأرض: *Sadakalarınızı, kendilerini Allah yoluna adayıp yeryüzünde* ***dolaşmaya*** *güç yetirmeyen yoksullara verin* (2/Bakara 273); ولقد أوحينا إلى موسى أن أسر بعبادي

فاضرب لهم طريقا في البحر يبسا لا تخاف دركا ولا تخشى: *Andolsun ki biz Musa'ya: Kullarımla birlikte geceleyin yola çık da size yetişilmesinden korkmaksızın ve (boğulmaktan) endişe etmeksizin onlara denizde kuru bir yol **aç**, diye vahyetmiştik* (20/Tâhâ 77).

Çekiçle vurmaya benzetilerek; ضرب الفحل الناقة /*Erkek deve, dişi deveyi aşıladı/onunla çiftleşti*, denir; tıpkı çekiçle dövmeye benzetilerek, طرق الفحل الناقة denildiği gibi. ضرب الخيمة: Çadırın kazıklarını çekiçle çakmak. Çadıra benzetilerek şöyle buyrulmaktadır: ضربت عليهم الذلة اين ما ثقفوا: *Nerede bulunurlarsa bulunsunlar; üzerlerine zillet **vurulmuştur*** (3/Âl-i İmrân 112); yani çadırın, altındakilerini örttüğü gibi, zillet de onları örtmüştür. Şu âyet ifâdesi de aynı anlamdadır: وضربت عليهم المسكنة: *Üzelerine miskinlik **vuruldu*** (3/Âl-i İmrân 112). Bu anlamdan istiâre yoluyla da şöyle buyrulmaktadır: فضربنا على اذانهم فى الكهف سنين عددا: *Bunun üzerine yıllarca mağarada kulakları üzerine **vurduk*** (18/Kehf 11); فضرب بينهم بسور له باب: *Aralarına kapısı olan bir duvar **çekilir*** (57/Hadîd 13).

ضرب العود و الناي و البوق /*Ud, ney ve boru çalmak*; bunlar nefesle çalınır. ضرب اللبن /*Kerpiç kesmek*; (toprağı) birbirine karıştırmakla olur. ضرب الدراهم /*Para basmak* anlamından gelen; ضرب المثل /*darbımesel*, başkasında eseri ortaya çıkan bir şeyin zikredilmesidir. Allah buyurur ki: ضرب الله مثلا: *Allah, bir misal **verdi*** (39/Zümer 29); واضرب لهم مثلا رجلين: *Onlara iki adamın örneğini **ver*** (18/Kehf 32); ضرب لكم مثلا من أنفسكم: *Allah, size kendinizden bir misâl **verdi*** (30/Rûm 28); ولقد ضربنا للناس فى هذا القران من كل مثل: *Andolsun, biz bu Kur'ân'da insanlar için her türlü misal **verdik*** (30/Rûm 58); ولما ضرب ابن مريم مثلا إذا قومك منه يصدون: *Meryem oğlu İsa, bir misal olarak **anlatılınca** senin kavmin hemen bağrışmaya başladılar* (43/Zuhruf 57); ما ضربوه لك إلا جدلا: *Bu misâli sırf seninle tartışmak için **ortaya attılar*** (43/Zuhruf 58); واضرب لهم مثل الحياة الدنيا: *Onlara dünya hayatının misalini **ver*** (18/Kehf 45); افنضرب عنكم الذكر صفحا أن كنتم قوما مسرفين: *Haddi aşan bir toplumsunuz diye müsamaha gösterip/yüzçevirip ilâhî mesajı size iletmekten **vaz mı geçelim**?* (43/Zuhruf 5).

مضاربة: Bir çeşit ortaklıktır. مضربة: Dikişle çokça vurulan şey. تضريب: Teşvik etmek. Sanki o, yeryüzünde uzaklaşmak olan *darb*'e bir teşviktir. اضطراب: Değişik yönlerde çokça gitmek. Bu kelime الضرب فى الأرض /*Yeryüzünde yürümek*, sözünden gelmektedir. استضراب الناقة: Dişi devenin erkek deveyi çiftleşmeye davet etmesi.

ضرع / D-r-a

ضرع: Deve, koyun ve benzerlerinin memesi. اضرعت الشاة: Doğurması yaklaştığından, koyunun memesine süt indi. Bu tıpkı şu sözler gibidir: اتمر: Bol hurması oldu. البن: Bol sütü

oldu. شاة ضريع: Memesi büyük koyun. لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ إلا مِنْ ضَرِيعٍ: *Dari'dan başka yiyecekleri yoktur* (88/Gâşiye 6) âyetinde geçen ضريع kelimesi, kimisine göre kuru diken, kimisine göre de denizin sahile vurduğu kötü kokulu kırmızı bir bitkidir. Her hâl-u kârda bu kelime kötü bir şeye işaret etmektedir. ضرع البَهْمُ: Yavru (kuzu/oğlak), annesinin memesini emdi. Bu anlamdan şöyle denilmiştir: ضرع الرَّجُلُ ضراعة: Adam zayıf ve zelil oldu. فهُو ضارع وضرع: O, zelildir. تضرّع: Zilletini gösterdi.

Allah buyurur ki: تَدْعُونَهُ تَضَرُّعاً وخفية: *Siz, gizliden gizliye O'na **yalvararak** dua etmektesiniz* (6/En'âm 63); فأخذناهُمْ بالبأساء والضَّرَّاء لعلهُمْ يتضرّعون: *Onları, **yalvarsınlar** diye sıkıntı ve **darlığa** sokmuştuk* (6/En'âm 42); وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِنْ نبيٍّ إلا أخذنا أهْلها بالبأساء والضّرّاء لعلّهُمْ يضّرّعون: *Biz hangi memlekete bir peygamber gönderdiysek, onun halkını, **yalvarıp yakarsınlar** diye mutlaka yoksulluk ve **darlıkla** sıkmışızdır* (7/A'râf 94). Âyette geçen يضّرّعون kelimesinin aslı يتضرّعون olup idgam yapılmıştır. فلوْلا إذ جاءهُمْ بأسُنا تضرّعوا: *Bizim azabımız onlara geldiği zaman **yalvarmalı** değil miydiler?* (6/En'âm 43).

مُضارعة: Asıl anlamı, zillet konusunda ortak olmaktır. Sonra sadece müşâreke/ortaklık için kullanılır oldu. Dilciler bu anlamdan muzâri fiilinin lafzını istiâre etmişlerdir.

ضعف / D-a-f

ضعف: Kuvvetin zıddıdır. قدْ ضعف فهُو ضعيف: Zayıf oldu, o zayıftır. Allah buyurur ki: ضعف الطالبُ والمطلوبُ: *İsteyen de, istenen de **zayıf/âciz kalmıştır*** (22/Hac 73). Zayıflık; nefs, beden ve hâl'de olur. ضعف ve ضعف kelimelerinin iki ayrı lehçe olduğu söylenmiştir. Allah buyurur ki: الآن خفف الله عنْكُمْ وعلم أن فيكُمْ ضعْفا: *Şimdi Allah sizden yükü hafifletti ve sizde bir **zaaf** olduğunu bildi* (8/Enfâl 66); ونريدُ أن نمُنّ على الذين استضعفوا في الارض: *Biz, o yerde **güçsüz düşürülenlere** lütufta bulunmak istiyorduk* (28/Kasas 5).

el-Halil -Allah ona rahmet etsin- şöyle demiştir: Zamme/Ötre ile ضعف bedende; [fetha/üstün ile] ضعف ise akıl ve rey'de olur. Şu âyet de bu anlamdadır: فإن كان الذي عليْه الحقُّ سفيها أو ضعيفا أو لا يستطيعُ أن يملّ هو فليُملل وليُّهُ بالعدْل: *Şayet borçlu sefih veya **aklı zayıf** veya kendisi söyleyip yazdıramayacak durumda ise velisi adaletle yazdırsın* (2/Bakara 282).

ضعيف kelimesinin çoğulu ضعاف ve ضُعفاء şeklinde gelir. Allah buyurur ki: ليْس على الضّعفاء ولا على المرضى ولا على الذين لا يجدُون ما يُنفقون حرجٌ إذا نصحُوا لله ورسُوله: ***Zayıflara**, hastalara ve harcayacak şeyleri bulunmayanlara, Allah'a ve Resulüne sadık kaldıkça bir sorumluluk yoktur* (9/Tevbe 91). اسْتضْعفْتُه: Onu zayıf buldum. وما لكمْ لا تقاتلون في سبيل الله والمستضعفين من الرّجال والنّساء والولْدان الذين يقولون ربّنا

أخرجنا من هذه القرية الظالم أهلها واجعل لنا من لدنك وليا واجعل لنا من لدنك نصيرا: *Niye Allah yolunda ve 'Ey Rabbimiz, bizi şu zalimlerin yaşadığı beldeden çıkar, bize katından bir kurtarıcı, kendi katından bir destekçi gönder' diye yalvaran* ***ezilmiş*** *erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz* (4/Nisâ 75); إن الذين توفاهم الملائكة ظالمي أنفسهم قالوا فيم كنتم قالوا كنا مستضعفين في الأرض: *Melekler, kendilerine zulmeden kişilerin canlarını aldıklarında, onlara, Ne yapıyordunuz? derler. Onlar da: Biz yeryüzünde* ***zayıf kimselerdik****. derler* (4/Nisâ 97); إن القوم استضعفوني: *Bu insanlar beni* ***zayıflattı/güçsüzleştirdi*** (7/A'râf 150).

Söz konusu kelime şu âyette istikbâr'ın/büyüklenmenin karşıtı olarak kullanılmıştır: وقال الذين استضعفوا للذين استكبروا بل مكر الليل والنهار إذ تأمروننا أن نكفر بالله ونجعل له أندادا: ***Zayıf düşürülenler*** *büyüklük taslayanlara: Hayır, siz gece ve gündüz hileli düzenler (kurup) bizim Allah'ı inkâr etmemizi ve O'na eşler koşmamızı bize emrediyordunuz dediler* (34/Sebe' 33).

الله الذي خلقكم من ضعف ثم جعل من بعد ضعف قوة ثم جعل من بعد قوة ضعفا وشيبة: *Sizi* ***güçsüz*** *yaratan, sonra* ***güçsüzlüğün*** *ardından kuvvet veren ve sonra kuvvetin ardından* ***güçsüzlük*** *ve ihtiyarlık veren, Allah'tır* (30/Rûm 54) âyetinde geçen ikinci ضعف kelimesi, birincisinden farklıdır; üçüncüsü de aynıdır [her üçü de birbirinden farklıdır]. Zira خلقكم من ضعف sözü, 'sizi nutfeden veya topraktan yarattı' anlamındadır. İkinci ضعف, cenin ve bebekte olan zayıflık; üçüncüsü ise yaşlılıktan sonra meydana gelen zayıflıktır. Bu son şekle أرذل العمر: *Ömrün en rezili* (16/Nahl 70) diye işaret edilmiştir. Âyette iki kez geçen قوة kelimesinin ilki, bebeği harekete geçiren, onu süt istemeye yönlendiren ve ağlamakla kendisinden sıkıntıyı uzaklaştıran güçtür. İkincisi ise ergenlikten sonra olan kuvvettir. Âyette geçen ضعف sözünün nekre olarak tekrar edilmesi onun farklı anlamlara geldiğini göstermektedir. Zira nekre olan kelime, eğer tekrar edilip öncekisi kastedilirse marife yapılır. Tıpkı şu söz gibi: رأيت رجلا فقال لي الرجل كذا: Ben bir adam gördüm; o adam bana şunu dedi.

Eğer bir kelime ikinci kez nekre olarak tekrar edilirse, ondan ilkinden başka bir şey kastedilir. Bundan dolayı İbn Abbâs; فإن مع العسر يسرا إن مع العسر يسرا: *Elbette zorluğun yanında bir kolaylık vardır. Gerçekten, zorlukla beraber bir kolaylık vardır* (94/İnşirâh 5-6) âyetleri ile ilgili şöyle demiştir. لن يغلب عسر يسرين: *Bir zorluk, iki kolaylığı mağlûp edemez.*[784]

وخلق الإنسان ضعيفا: *İnsan* ***zayıf*** *yaratılmıştır* (4/Nisâ 28). İnsanın zayıf yaratılmış olması, onun, Mele-i A'lâ'nın müstağni olduğu birçok

784 İbn Abbas'a nispet edilen bu söz merfu' olarak Hz. Peygamber'e de nispet edilmektedir. Bkz. Suyûtî *ed-Durru'l-Mensûr*, VIII, 550-551.

şeye ihtiyaç duymasıdır. إنْ كَيْدَ الشَّيْطانِ كَانَ ضَعِيفًا: *Şüphesiz ki şeytanın hilesi zayıftır* (4/Nisâ 76). Şeytanın hilesinin zayıf olması, şu âyette zikredilen Allah'a kul olanlara karşı söz konusudur: إنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ: *Benim kullarım üzerine senin bir hakimiyetin yoktur* (17/İsrâ 65).

ضِعْف kelimesi, yarım ve çift gibi iki şeyden birinin var olması, diğerinin var olmasını gerektiren *mutedayıf*/göreceli lafızlardandır. Bu kelimenin anlamı, eşit iki miktarın birleşmesidir. Bu, sayılara özgü bir kelimedir. أَضْعَفْتُ الشَّيْءَ وضَعَّفْتُهُ وضَاعَفْتُهُ: Bir şeye onun kadar ve daha fazlasını ilave ettim. Bazıları şöyle der: ضَاعَفْتُ fiil formu ضَعَّفْتُ formundan daha mübalâğalıdır. Bundan dolayı birçoğu şu âyetleri birinci fiil formuyla okumuşlardır: يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ مَنْ يَأْتِ مِنْكُنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ: *Ey peygamber hanımları! Sizden kim açık bir hayâsızlık yaparsa, onun azabı* ***iki katına çıkarılır*** (33/Ahzâb 30); إنّ الله لا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وإنْ تَكُ حَسَنَةً يُضَاعِفْهَا: *Allah zerre kadar zulmetmez ve eğer bir iyilik olursa onu* ***kat kat artırır*** (4/Nisâ 40). Bu anlamda Yüce Allah şöyle de buyurmaktadır: مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أمْثَالِهَا *Her kim bir iyilik ile gelirse kendisi için onun on misli vardır* (6/En'âm 160). Bu âyetin hükmüne göre مُضَاعَفَة /*katlamanın*, on kat olması gerekir.

Şeddesiz olarak ضَعَفْتُهُ ضَعْفًا فَهُوَ مَضْعُوفٌ formu da kullanılır. ضَعْف mastar, ضِعْف ise isimdir; tıpkı ثَنَى ve ثِنَى kelimeleri gibi. Bir şeyin dı'fı, onu ikiye katlayandır. Bu kelime bir sayıya izafe edildiğinde o sayıyı ve bir benzerini ifâde eder. Örneğin şöyle denir: ضِعْفُ الْعَشَرَةِ /*On'un katı*; ضِعْفُ المائة /*yüz'ün katı*. Bu da tartışmasız olarak yirmi ve iki yüzdür. Şairin şu sözü de bu anlamdadır:

جَزَاك ضِعْفُ الوُدِّ لَمَّا اسْتَكْتَنَهُ وَمَا إنْ
٢٩٣- جَزَاكَ الضِّعْفَ مِنْ أَحَدٍ قَبْلِي

293- Sevginin ***katını*** *gösterdim sana, ondan yakındığın zaman.*

Sana sevginin ***katını*** *göstermemiştir benden önce hiç kimse.*[785]

أعْطِهِ ضِعْفَيْ وَاحِدٍ /*Ona birin iki dı'fını/katını ver*, denildiğinde; biri ve birin iki katını içerir. Bu da üç olur. Çünkü bu sözün anlamı, bir ve onunla iki eşleşendir; dolayısıyla toplamları üç olur. Bunun bu şekilde olması ضِعْف kelimesi muzaf olduğu takdirdedir; eğer muzaf değil de ضِعْفَانِ dersen, bu kelime; her birinin, diğerinin çifti olması bakımından زَوْجَانِ kelimesiyle aynı anlamda olur. Bu da ikiyi ifâde eder. Çünkü onların her biri diğerinin katıdır; dolayısıyla ikinin dışına çıkamazlar. Fakat ضِعْفَانِ kelimesi bir sayısına izafe edildiği zaman böyle olmayıp, bir sayısı, onu üçe tamamlar. Örneğin; ضِعْفَيِ الوَاحِدِ /*birin iki katı*, gibi. فَأُولَئِكَ لَهُمْ جَزَاءُ الضِّعْفِ بِمَا عَمِلُوا: *Onlara yaptıklarının* ***kat kat fazlası*** *mükâfat vardır* (34/Sebe' 37); يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا

---

785 Bu şiir Ebû Zueyb el-Hüzelî'ye aittir. Bkz. *Divânu'l-Hüzeliyyin*, I, 35; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (ضعف) maddesi; Feyrûzâbâdî, *Besâir*, III, 478.

تأكلوا الربا أضعافا مضاعفة: *Ey inananlar, **kat kat** ribâ yemeyin* (3/Âl-i İmrân 130). Bazılarına göre bu âyette geçen أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً lafızları te'kit/pekiştirme içindir.

Diğer bazıları ise şöyle der: مُضَاعَفَة sözcüğü ضَعْف kökünden değil, ضِعْف'tan gelir ve anlamı da şudur: Onların kat kat saydıkları aslında da'ftır; yani eksikliktir. Tıpkı şu âyetlerde olduğu gibi: وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ رِبًا لِيَرْبُوَ فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُو عِنْدَ اللَّهِ: *İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz herhangi bir faiz, Allah katında artmaz* (30/Rûm 39); يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ: *Allah, faizi yok eder, sadakaları arttırır* (2/Bakara 276). Şair de bu anlamı şöyle ifâde eder:

٢٩٤- زيادة شيب وهي نقص زيادتي

294- [Saçımdaki] beyazlığın artması, aslında yükselişimin eksilmesidir.

كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعَنَتْ أُخْتَهَا حَتَّى إِذَا ادَّارَكُوا فِيهَا جَمِيعًا قَالَتْ أُخْرَاهُمْ لِأُولَاهُمْ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ أَضَلُّونَا فَآتِهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِنَ النَّارِ: *Cehenneme giren her ümmet kendi din kardeşine lanet eder. Nihayet hepsi oraya toplandığında, sonrakiler öncekiler hakkında derler ki: Rabbimiz! İşte şunlar bizi doğru yoldan saptırdı. Onlara cehennem ateşinden **kat kat** azap ver* (7/A'râf 38). Bu âyette; sonrakiler, şu aşağıdaki âyette işaret edildiği gibi, hem sapmalarından, hem de saptırmalarından dolayı Yüce Allah'tan öncekilere azap vermeşini istemektedirler: لِيَحْمِلُوا أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمِنْ أَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ: *Kıyamet gününde kendi günâhlarını tam olarak taşımaları ve bilgisizce saptırmakta oldukları kimselerin günâhlarından da bir kısmını yüklenmeleri için* (16/Nahl 25). لِكُلٍّ ضِعْفٌ وَلَكِنْ لَا تَعْلَمُونَ: *Herkesin azabı **kat kattır**, fakat siz bilemezsiniz* (7/A'râf 38); yani size verilecek azabın iki katı onların her birine verilecektir. Bazıları da âyeti şöyle yorumlamaktadır: Sizden ve onlardan her birine diğerlerinin göreceği azabın iki katı vardır. Zira azap hem zâhir, hem bâtın olur. Herkes diğerinin görünmeyen azabını değil zâhir olanını görür; dolayısıyla ona gizli azabın yapılmadığını varsayar.

ضغث / D-ğ-s

ضِغْث: Reyhan, ot veya yonca tutamı. Çoğulu أَضْغَاث şeklinde gelir. Allah buyurur ki: وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْثًا: *Eline bir **demet sap** al* (38/Sâd 44). Hakikati belli olmayan karışık rüyalar da buna benzetilmiştir: قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ: *Dediler ki: Bunlar **karmakarışık** rüyalardır* (12/Yûsuf 44); yani karışık rüya demetleri.

ضغن / D-ğ-n

ضِغْن ve ضَغَن: Şiddetli kin. Çoğulu أَضْغَان şeklinde gelir. Allah buyurur

786 Mutenebbî'ye ait bu şiir için bkz. Ukberî, *et-Tibyân Şerhu'd-Divân*, II, 283.

ki: أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَنْ لَنْ يُخْرِجَ اللهُ أَضْغَانَهُمْ: *Kalplerinde hastalık olanlar, Allah'ın, onların **kinlerini** ortaya çıkarmayacağını mı sandılar?* (47/ Muhammed 29). Araplar teşbih yoluyla deve için şöyle derler: ناقة ذات ضغن: İnatçı deve. قناة ضغنة: Eğri kargı/sopa. إضطغان: Elbise, silah ve benzeri şeylere bürünmek.

ضل / D-l-l

ضلال: Doğru yoldan sapmaktır. Onun zıddı هداية /*hidâyet*'tir. Allah buyurur ki: من اهتدى فإنما يهتدي لنفسه ومن ضل فإنما يضل عليها: *Kim hidâyet yolunu seçerse, bunu ancak kendi iyiliği için seçmiş olur; kim de **doğruluktan saparsa**, kendi zararına **sapmış olur*** (17/İsrâ 15).

İster kasıtlı, ister gafletle olsun, ister az, ister çok olsun doğru yoldan uzaklaştıran her tür sapmaya ضلال denir. Çünkü razı olunan/kabul gören doğru yol, gerçekten çok zordur. Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: استقيموا ولن تحصوا: *İstikâmet üzere olun; ama buna güç yetiremezsiniz*[787]

Bazı bilge kişiler şöyle demişlerdir: Bir açıdan doğru yolda olmamız ve birçok yönden sapıyor olmamız şundandır: Çünkü istikâmet ve savâb/ hak, hedefe isabet eden ok durumundadır. Bunun dışındaki bütün yönler ise dalal'dır/hedeften sapmadır. Nitekim salih bir zatın Hz. Peygamber'i rüyasında görüp ona şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Ey Allah'ın Elçisi; bize rivâyet edilmektedir ki; شيبتني سورة هود وأخواتها: *Hûd sûresi ve kardeşleri*[788*] *beni ihtiyarlattı demişsin*; onlardan seni ihtiyarlatan nedir? Hz. Peygamber; فاستقم كما أمرت: *Sana emredildiği gibi dosdoğru ol* (11/Hûd 112) sözüdür, diye buyurdu.[789]

ضلال; ister kasıtlı, ister gafletle olsun, ister az, ister çok olsun doğru yoldan sapmak olduğuna göre; bu kavramı, herhangi bir hatada bulunan kişi için de kullanabiliriz. Bunun için, ikisi arasında büyük bir fark olsa da ضلال sözcüğü hem peygamberlere hem kâfirlere nispet edilmiştir. Görmez misin ki. Yüce Allah Hz. Peygamber hakkında şöyle buyurmaktadır: ووجدك ضالا فهدى: *Seni **şaşırmış** bulup, doğru yola eriştirmedi mi?* (93/Duhâ 7); yani sana verilen nübüvvet'e yol bulamamış olarak Hz. Yakûb hakkında da şöyle der: إنك لفي ضلالك القديم: *Sen hâlâ eski **şaşkınlığındasın*** (12/Yûsuf 95).

Hz. Yakûb'un çocukları da, onun Hz. Yusuf'a olan sevgi ve iştiyakına işaret ederek şöyle demişlerdi: إن أبانا لفي ضلال مبين: *Doğrusu babamız apaçık bir **dalâlet** içindedir* (12/Yûsuf

787 Mâlik, *Muvatta*, I, 34; Ahmed, *Müsned*, V, 280.

788 Bu hadisin başka bir varyantında Hûd sûresinin kardeşleri; Vâkıa, Hâkka ve Küvviret/Tekvir sûreleri zikredilmektedir. Bkz. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, VI, 183; Muhammed Abdurrauf el-Münâvî, *Faydu'l-Kadîr*, HN: 4912 -(Mütercimler).

789 Bu hadis (حصا) maddesinde geçti.

8). Şu âyet de aynı anlamdadır: وقال نسوة في المدينة امرأة العزيز تراود فتاها عن نفسه قد شغفها حبّا انا لنراها في ضلال مبين: *Şehirdeki bazı kadınlar dediler ki: Azizin karısı, delikanlısının nefsinden murat almak istiyormuş; Yusuf'un sevdası onun kalbine işlemiş! Biz onu gerçekten açık bir* ***dalâlet*** *içinde görüyoruz* (12/Yûsuf 30).

Yüce Allah Hz. Musa'nın diliyle de şöyle der: قال فعلتها إذًا و انا من الضالين: *(Mûsâ): Onu yaptığım zaman* ***dalâlette*** *olanlardandım dedi* (26/Şu'arâ 20). Âyet, Hz. Mûsâ'nın yaptığı işi dalgınlıkla yaptığına işaret etmektedir.

أن تضل إحداهما: *Kadınlardan biri* ***dalâlete düşerse*** (2/Bakara 282); yani unutursa. Bu, insanın sorumlu olmadığı unutmak kısmına girer.

Diğer bir açıdan ضلال iki kısma ayrılır:

1- Nazarî ilimlerde olan *dalâl*: Şu âyette işaret edilen; Allah'ın, O'nun birliği ve nübüvvet bilgisi ve benzeri hususlardaki *dalâl* gibi: ومن يكفر بالله وملائكته وكتبه ورسله واليوم الآخر فقد ضل ضلالا بعيدا: *Kim, Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr ederse; şüphesiz derin* ***bir sapıklığa düşmüştür*** (4/Nisâ 136).

2- Amelî/pratik ilimlerdeki *dalâl*: İbâdet olan şer'î hükümlerle ilgili bilgi gibi. Yukarıda zikredilen 4/Nisâ 136. âyet ile aşağıdaki âyetlerde geçen الضلال البعيد /Uzak, derin sapıklık sözü, küfre işaret eder: إن الذين كفروا وصدّوا عن سبيل الله قد ضلوا ضلالا بعيدًا: *İnkâr edenler, Allah yolundan alıkoyanlar, şüphesiz derin* ***bir sapıklığa sapmışlardır*** (4/Nisâ 167); بل الذين لا يؤمنون بالآخرة في العذاب والضلال البعيد: *Âhirete inanmayanlar azaptadırlar ve derin bir* ***sapıklık*** *içindedirler* (34/Sebe' 8); yani derin sapıklığın azabı içindedirler. Şu âyetler de aynı anlamdadır: إن أنتم إلا في ضلال كبير: *Siz, büyük bir sapıklık içindesiniz* (67/Mülk 9); قل يا أهل الكتاب لا تغلوا في دينكم غير الحق ولا تتبعوا أهواء قوم قد ضلوا من قبل وأضلوا كثيرا وضلوا عن سواء السبيل: *De ki, ey ehl-i kitap; dininizde haksız yere haddi aşmayın, daha önce hem kendi* ***sapmış*** *hem de birçoğunu* ***saptırmış*** *ve doğru yoldan* ***ayrılmış*** *bir kavmin heveslerine uymayın* (5/Mâide 77); أئذا ضللنا في الأرض: *Biz yerde* ***kaybolup gittikten*** *sonra* (32/Secde 10) [Dirilmeyi inkâr edenlerin diliyle ifâde eden bu] âyet ölümden ve bedenin yeniden dirilmesinin imkânsızlığından kinâyedir.

Bazılarına göre وَلا الضَّالِّين: ***Sapıkların*** *yoluna değil* (1/Fatiha 7) sözünden kâsıt Hıristiyanlardır. لا يضل ربّي ولا ينسى: *Rabbim, ne* ***yanılır*** *ne de unutur* (20/Tâhâ 52); yani ne o, Rabbimden ne de Rabbim ondan sapar; yani Rabbim ondan gafil olmaz. ألم يجعل كيدهم في تضليل: *Tuzaklarını* ***bozgunluk*** *içinde kılmadı mı* (105/Fil 2); yani tuzaklarını boşa çıkarmadı mı? Ve kendilerini onunla saptırmadı mı?

إضلال /*Saptırma* iki kısma ayrılır:

1- Nedeni ضلال /*sapma* olan

saptırma: Bu da iki kısma ayrılır: Ya bir şeyin senden kaybolması ile olur. Örneğin şöyle demen gibi: أضللت البعير: Deve benden/gözümden kayboldu. Veya bir şeyin saptığına karar vermenle olur. Bu her iki kısımda da sapma, saptırmanın nedeni olmaktadır.

2- Saptırmanın, sapmanın nedeni olması: Bu da sapması için insana batılın süslü gösterilmesidir: ولولا فضل الله عليك ورحمته لهمت طائفة منهم أن يضلوك وما يضلون إلا أنفسهم وما يضرونك من شيء: *Eğer Allah'ın sana lütuf ve merhameti olmasaydı, onlardan bir güruh seni* ***sapıtmaya*** *çalışırdı. Halbuki onlar, ancak kendi nefislerini* ***saptırırlar****, sana hiçbir zarar veremezler* (4/Nisâ 113); yani onlar, sapmanı amaçladıkları bir takım eylemlerde bulunmaya çalışıyorlar; oysa onlar bununla sadece kendilerinin sapmasına neden olan bir eylemde bulunmuş oluyorlar.

Yüce Allah, şeytanın diliyle şöyle buyurur: ولأضلنهم ولأمنينهم: *Onları mutlaka* ***saptıracağım****, boş kuruntulara düşüreceğim* (4/Nisâ 119). Şeytanla ilgili olarak da şöyle buyrulmaktadır: ولقد اضل منكم جبلا كثيرا: *Şeytan sizden birçok nesilleri* ***saptırdı*** (36/Yâsîn 62); ويريد الشيطان أن يضلهم ضلالا بعيدا: *Şeytan onları büsbütün* ***saptırmak*** *istiyor* (4/Nisâ 60); ولا تتبع الهوى فيضلك عن سبيل الله: *Hevese uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan* ***saptırır*** (38/Sâd 26).

Yüce Allah'ın insanı saptırması da iki kısma ayrılır:

1- Nedeni sapma olan saptırma: Bu da insanın sapması ve Yüce Allah'ın da dünyada buna hükmetmesi ve âhirette cennet yolundan cehenneme doğru onu döndürmesidir. İşte bu, hak ve âdil olan saptırmadır. Çünkü doğru yoldan sapan kişinin saptığına hükmetmek ve onu cennet yolundan cehenneme doğru yönlendirmek adâlettir ve haktır.

2- Yüce Allah'ın saptırmasıyla olan sapma: Şöyle ki; Yüce Allah, insanı öyle bir karakterde yaratmıştır ki, iyi veya kötü bir yol takip ettiğinde ona alışır, ondan hoşlanır ve ona bağlanır; artık onu o yaldan geri çevirmek ve onun da kendi kendine gittiği yoldan geri dönmesi zorlaşır; bu tıpkı nâkili/değiştireni engelleyen karakter gibi olur. Bunun için; العادة طبع ثان: *Âdet/Alışkanlık ikinci bir karakterdir*, denilmiştir. İnsandaki bu güç, ilâhî bir fiildir. Böyle olduğuna göre, başka bir yerde de zikredildiği gibi, bir fiilin meydana gelmesine sebep olan her şeye o fiili nispet etmek doğru olur. Şu hâlde bu açıdan kulun sapması Allah'a nispet edilip şöyle denilebilir: اضله الله /*Allah onu saptırdı*; fakat bu, cahillerin tasavvur ettiği gibi değildir.

Yukarıda söylediklerimizden dolayı, Yüce Allah, mü'minin değil, kâfir ve fasıkın saptırılmasını kendine nispet etmekte; dahası mü'minin saptırılmasını kendi nefsinden nefyetmektedir: وما كان الله ليضل قوما بعد إذ هداهم حتى يبين لهم ما يتقون: *Allah, bir*

kavmi hidâyete erdirdikten sonra, nelerden sakınacaklarını kendilerine iyice açıklamadıkça ***dalâlete düşürmez*** (9/Tevbe 115); والذين قتلوا في سبيل الله فلن يضل أعمالهم سيهديهم: *Allah yolunda öldürülenlere gelince, Allah onların amellerini asla* ***boşa çıkarmaz*** *Onları hidâyete erdirecek* (47/Muhammed 4-5). Kâfir ve fasık ile ilgili ise şöyle buyrulmaktadır: والذين كفروا فتعسا لهم وأضل أعمالهم: *İnkâr edenlere gelince, yıkım onlara! Allah onların yaptıklarını* ***boşa çıkarmıştır*** (47/Muhammed 8); وما يضل به إلا الفاسقين: *Allah bununla fasıklardan başkasını* ***saptırmaz*** (2/Bakara 26); كذلك يضل الله الكافرين: *İşte Allah, kâfirleri böyle* ***saptırır*** (40/Mü'min 74); ويضل الله الظالمين: *Allah zalimleri* ***saptırır*** (14/İbrâhîm 27).

Şu âyetlerdeki kalplerin çevrilmesi, kalbe mühürün vurulması ve hastalığın artırılması da إضلال /*saptırma* ile aynı anlamdadır: ونقلب أفئدتهم: *Biz onların kalplerini* ***çeviririz*** (6/En'âm 110); ختم الله على قلوبهم: *Allah onların kalplerini* ***mühürlemiştir*** (2/Bakara 7); في قلوبهم مرض فزادهم الله مرضا *Kalplerinde* ***hastalık*** *vardır. Allah da onların* ***hastalığını*** *arttırmıştır* (2/Bakara 10).

ضم / D-m-m

ضم: İki ve daha fazla şeyi bir araya toplamaktır. Allah buyurur ki: واضمم يدك إلى جناحك: *Elini koltuk altınla* ***birleştir****/koltuk altına götür* (20/Tâhâ 22); واضمم إليك جناحك: *Kollarını kendine* ***çek*** (28/Kasas 32). إضمامة: Bir arada olan insan, kitap, reyhan ve benzeri şeylere denir. أسد ضمضم ve ضماضم Bir şeyi kendine doğru çeken aslan. Kimisi de bu sözün; *alımlı güçlü aslan*, anlamında olduğunu söyler. فرس سذاق الاضاميم: Tek bir hamleyle bir gurup atı geçen at.

ضمر / D-m-r

الضامر من الفرس: Zayıflıktan değil, çalışmaktan dolayı az etli olan at. Allah buyurur ki: وأذن في الناس بالحج يأتوك رجالا وعلى كل ضامر يأتين من كل فج عميق: *İnsanları hacca çağır; yaya olarak veya* ***incelmiş****/yorgun develer üzerinde her derin vadiyi aşarak/uzak yollardan sana gelsinler* (22/Hac 27). Bu kökten şu formlar kullanılır: ضمر ضمورا /*Zayıfladı*; اضطمر فهو مضطمر /*Zayıfladı, o zayıftır*; ضمرته أنا /*Onu ben zayıflattım*. مضمار: Atın zayıflatıldığı/talim edildiği yer. ضمير: Kalbin içinde yer alan ve bilinmesi incelik isteyen şey. Bunu hıfzeden kuvveye/güce de ضمير denir.

ضن / D-n-n

وما هو على الغيب بضنين: *O, gayb hakkında* ***cimri*** *değildir* (81/Tekvîr 24) âyetinde geçen ضنين kelimesi, بخيل / *cimri* anlamındadır. ضنة. Değerli bir şeyde cimrilik yapmaktır. Bundan dolayı şöyle denmiştir: علق مضنة ومضنة: Kıskanılan değerli mal. فلان ضني بين أصحابي: Arkadaşlarım arasında cimri olduğum

değerli kişi falandır. Bu kökten; ضَنَنْتُ بِالشَّيْءِ ضَنًّا وَضَنَانَةً /*Falan şeyi vermedim/ onda cimrilik ettim*, denir. Bazıları ise ضَنِنْتُ şeklinde telâffuz eder.

ضنك / D-n-k

وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا: *Kim beni anmaktan yüz çevirirse, onun için de* ***dar*** *bir geçim var* (20/Tâhâ 124) âyetinde geçen ضَنْك kelimesi ضَيِّق /*dar* anlamındadır. قَدْ ضَنُكَ عَيْشُهُ: Onun geçimi daraldı. اِمْرَأَةٌ ضِنَاكٌ: Bünyesi güçlü kadın. ضُنَاكٌ: Nezle. مَضْنُوكٌ: Nezle olan.

ضاهى / D-h-y

يُضَاهِؤُونَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا: *Daha önce inkâra sapmış olanların sözlerine* ***benzetiyorlar*** (9/Tevbe 30) âyetinde geçen يُضَاهِؤُونَ kelimesi, يُشَاكِلُونَ /*benzetiyorlar* anlamındadır. Kimisine göre bu kelimenin aslı hemzelidir ve bu şekilde de okunmuştur.[790] ضَهْيَاءُ: Hayız görmeyen kadın. Çoğulu ضُهى şeklinde gelir.

ضير / D-y-r

ضَيْر: Zarar vermek. ضَارَهُ وَضَرَّهُ / *Ona zarar verdi*, denir. Allah buyurur ki: لَا ضَيْرَ إِنَّا إِلَى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ: ***Zararı*** *yok; biz muhakkak Rabbimize döneceğiz* (26/Şu'arâ 50); وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا: *Eğer sabreder ve korunursanız, onların hilesi size hiçbir* ***zarar vermez*** (3/Âl-i İmrân 120).

ضيز / D-y-z

تِلْكَ إِذًا قِسْمَةٌ ضِيزَى: *O hâlde bu* ***eksik*** *bir paylaşmadır* (53/Necm 22) âyetinde geçen ضِيزَى kelimesi, نَاقِصَة /*eksik* anlamındadır. Bu kelimenin aslı فُعْلَى veznindedir. [Kelimenin ikinci harfi olan] yâ (ی)'dan dolayı dâd (ض) meksûr/esreli yapılmıştır. Arap dilinde فِعْلَى formunda herhangi bir kelimenin olmadığı söylenmiştir.

ضيع / D-y-a

ضَاعَ الشَّيْءُ يَضِيعُ ضَيَاعًا: Bir şey kayboldu, kaybolmaktadır; أَضَعْتُهُ وَضَيَّعْتُهُ: Bir şey kaybettim. Allah buyurur ki: أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى: *Ben, erkek olsun, kadın olsun, sizden, hiçbir çalışanın âmelini* ***zayi etmeyeceğim*** (3/Âl-i İmrân 195); إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا: *Biz, güzel işler yapanların ecrini* ***zâyi etmeyiz*** (18/Kehf 30); وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ: *Allah sizin imanınızı asla* ***zayi edecek*** *değildir* (2/Bakara 143); إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ: *Allah güzel davrananların ecrini* ***zayi etmez*** (9/Tevbe 120). ضَيْعَةُ الرَّجُلِ: Kişinin, gözetlenmediği takdirde kaybolacağı gayr-i menkul malıdır. Çoğulu ضِيَاع şeklinde gelir. تَضَيَّعَ الرِّيحُ: Rüzgâr, üzerine estiklerini kaybetti.

---

790 Asım bu şekilde okumuştur.

ضيف / D-y-f

ضَيْف kelimesinin asıl anlamı, meyletmektir. Denir ki; صفت إلى كذا: Falan şeye meylettim. اصفت كذا إلى كذا: Şunu şuna kattım. ضافت الشمس للغروب وتضيفت: Güneş batmaya yüz tuttu. ضاف السهم عن الهدف وتضيف: Ok hedeften saptı. ضَيْف: Konaklamak üzere sana yönelen kişi. ضيافة kelimesi, daha çok "misafir ağırlamak" anlamında bilinir oldu.

ضيف kelimesinin aslı mastardır. Bunun için genelde Arapların sözlerinde onun tekil ve çoğulu aynı formda gelir. Bazen de şu formlarda çoğul yapılmaktadır: أضياف, ضُيُوف, ضيفان. Allah buyurur ki: ونبئهم عن ضيف إبراهيم: *Onlara İbrahim'in **konukları** hakkında da bilgi ver* (15/Hicr 51); فاتقوا الله ولا تخزون فى ضيفي: *Allah'tan korkun da beni **konuklarım** önünde rezil etmeyin* (11/Hûd 78); قال إن هؤلاء ضيفي فلا تفضحون: *Dedi ki: Bunlar benim **konuklarımdır**, onlara karşı beni mahcup etmeyin* (15/Hicr 68).

Bu kökten şöyle denir: استضفت فلانا فاضافنى: Falan kişiden beni misafir etmesini istedim; o da beni misafir etti. وقد ضفته ضيفا: Ona misafir oldum. أنا ضائف وضيف: Ben misafirim. Dilcilerin ıstılahında اضافة /*izafe*, kendinden önceki ismin bağlandığı mecrûr isim anlamında kullanılır. Diğer bazılarının ıstılahında ise, var olmasıyla başka birinin var olduğu her şey için kullanılır. Baba, oğul, kardeş ve dost gibi. Zira bunların her birinin varlığı başka birinin var olmasını gerektirir. Bu tür kelimelere *mutedayıf*/göreceli isimler denir.

ضيق / D-y-k

ضِيق kelimesi سعة /*genişliğin* zıddıdır. ضيق ve ضيقة şeklinde de telâffuz edilen bu kelime, fakirlik, cimrilik, üzüntü ve benzeri hususlarda kullanılır. Allah buyurur ki: وضاق بهم ذرعا: *Onlardan dolayı içi **daraldı*** (11/Hûd 77); yani, onlardan canı sıkıldı. وضائق به صدرك: *Bununla göğsün **daralacak*** (11/Hûd 12); ويضيق صدري: *Göğsüm **daralır*** (26/Şuarâ 13); فمن يرد الله أن يهديه يشرح صدره للإسلام ومن يرد أن يضله يجعل صدره ضيقا حرجا كأنما يصعد فى السماء: *Allah kimi hidâyete erdirmek isterse, onun gönlünü İslâm'a açar. Kimi de saptırmak isterse, sanki göğe yükseliyormuş gibi, göğsünü **dar** ve sıkıntılı yapar* (6/En'âm 125); وضاقت عليكم الأرض بما رحبت: *Yeryüzü, onca genişliğine rağmen size **dar gelmişti*** (9/Tevbe 25); وضاقت عليهم أنفسهم: *İçleri **daralmıştı*** (9/Tevbe 118); ولا تك فى ضيق مما يمكرون: *Kurdukları tuzaklardan da için **daralmasın*** (16/Nahl 127). Bütün bu âyetlerde söz konusu kelime üzüntü anlamındadır.

ولا تضاروهن لتضيقوا عليهن: *Onları darlığa sokmak için **zarar vermeye kalkışmayın*** (65/Talâk 6) âyeti, hem nafaka hem göğüs darlığı anlamını içerir. Fakirlikle ilgili olarak da şöyle denir: ضاق وأضاق فهو مضيق: Darlığa düştü; o dardadır. Bu kavramın fakirlik için kullanılması, tıpkı وسع kavramının onun zıddında kullanılması gibidir.

ضأن / D-e-n

ضأن /*Koyun*: Bilinen bir hayvandır. Allah buyurur ki: مِنَ الضَّأْنِ اثْنَيْنِ: ***Koyundan*** *iki* (6/En'âm 143). أَضْأَنَ الرَّجُلُ: Adamın koyunları çok oldu. Bazılarına göre ضَائِنَة kelimesi, ضَأْن'nin tekilidir.

ضوا / D-v-e

ضَوْء: Parlak cisimlerden yayılan şey. ضَاءَتِ النَّارُ و أَضَاءَتْ: Ateş aydınlık saçtı; أَضَاءَهَا غَيْرُهَا: Başkası onu aydınlattı. Allah buyurur ki: فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ: *Ateş çevresini* ***aydınlattığı*** *zaman* (2/Bakara 17); يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ: *Az kalsın şimşek gözlerini alıverecek. Onları* ***aydınlattıkça*** *ışığında yürürler* (2/Bakara 20); يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ: *Onun yağı, neredeyse, kendisine ateş değmese dahi* ***ışık verir*** (24/Nûr 35); مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِضِيَاءٍ: *Allah'tan başka size* ***ışık*** *getirecek ilâh kimdir* (28/Kasas 71).

Yüce Allah, gönderdiği yol gösterici kitaplarını da şu âyet örneğinde olduğu gibi ضِيَاء /*ışık* diye isimlendirmiştir: وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى وَهَارُونَ الْفُرْقَانَ وَضِيَاءً وَذِكْرًا لِلْمُتَّقِينَ: *Andolsun biz, Mûsâ'ya ve Hârûn'a hak ve bâtılı ayırdeden ve korunanlar için bir* ***ışık*** *ve öğüt olan Kitabı verdik* (21/Enbiyâ 48).

تم كتاب الضاد

Dâd Harfinin Sonu

كِتَابُ الطَّاءِ
Tâ Harfi

طبع / T-b-a

طبع Bir şeyi herhangi bir şekilde biçimlendirmektir. Örneğin; طَبْعُ السِّكَّة/ *sikke basımı*; طَبْعُ الدَّرَاهِم /*para basımı*. Bu kelime, خَتْم'den daha genel; نقش'ten ise daha has/özel bir anlam ifâde eder. طابع ve خاتم: Kendisiyle baskı ve mühür yapılan şey. Bu kökten ism-i fâil طابع şeklinde gelir. طابع/ *Mühür*'e, طابع /*mühür vuran* denmesi, fiilin âlete nispeti kabilindendir. Tıpkı سَيْفٌ قاطع /*keskin kılıç*, ifâdesi gibi. Allah buyurur ki: ذلك بأنّهم آمنوا ثمّ كفروا فطبع على قلوبهم فهم لا يفقهون: *Bunun sebebi, onların önce iman edip sonra inkâr etmeleridir. Bu yüzden kalpleri* ***mühürlenmiştir****, artık onlar kavrayamazlar* (63/Münâfikûn 3); كذلك يطبع الله على قلوب الذين لا يعلمون: *İşte Allah, bilmeyenlerin kalplerini böyle* ***mühürler*** (30/Rûm 59); كذلك نطبع على قلوب المعتدين: *İşte haddi aşanların kalplerini biz böyle* ***mühürleriz*** (10/Yûnus 74). ختم الله على قلوبهم: *Allah onların kalplerini* ***mühürlemiştir*** (2/Bakara 7) âyeti daha önce ele alınmıştı. Seciye demek olan طبع ve طبيعة kelimeleri de bu anlamda düşünülmektedir. Çünkü bu, nefsi herhangi bir biçimde şekillendirmektir. Bu da ya yaratılış ya da âdet açısındandır; fakat daha çok yaratılış açısından biçimlendirme anlamında kullanılır. Bundan dolayı şöyle denmiştir:

295- وتأبى الطّباع على النّاقل

295- [Kalbi başkasından] çevirene ***karakter*** *engel olur.*[791]

طبيعة النّار/*Ateşin tabiatı*, طبيعة الدّواء /*İlacın tabiatı*: Bu, Allah'ın ona musahhar kıldığı/onda yarattığı mizaçtır. طَبَعُ السّيف: Kılıcın pas ve kiri. رجل طبع *Kötü huylu adam* da denilmektedir. Bazıları şu âyetleri de bu şekilde yorumlamışlardır: اولئك الذين طبع الله على قلوبهم: *Onlar Allah'ın kalplerini* ***tabettiği/kirlettiği*** *kimselerdir* (47/Muhammed 16); كذلك نطبع على قلوب المعتدين: *İşte haddi aşanların kalpleri-*

---

791 el-Mutenebbî'ye ait bu şiir için bkz. *Divânı'l-Mütenebbî*, III, 153; Şerîşî, *Şerhu'l-Makamât*, I, 244; , Râğıb, *Mecmau'l-Belâğa*, I, 263.

ni biz böyle ***tabederiz*** (10/Yûnus 74). Yani Allah onların kalplerini kirletti. Tıpkı şu âyetler gibi: كلا بَل ران على قلوبهم ما كانوا يكسبُون: *Hayır, doğrusu, onların işleyip kazandıkları şeyler, kalplerinin üzerine pas olmuştur* (83/ Mutaffifîn 14); أولئك الذين لمْ يُرد اللّهُ أنْ يطهر قلوبهم: *Onlar, Allah'ın kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir* (5/ Mâide 41).

طبعْتُ المكيال: Ölçeği doldurdum. Bu şekilde denilmesi şundandır: Çünkü ölçeğin doldurulmuş olması, içindekinin bir kısmını almaktan engel olan bir işaret gibidir. طبْع: Matbu'; yani doldurulmuş. Şair şöyle der:

٢٩٦-كروايا الطبْع همّتْ بالوحلْ

296- Çamura batmış ***dolu*** *tulumlar gibi.*[792]

طبق / T-b-k

مُطابقة: *Mutedayıf*/Göreceli isimlerdendir. مُطابقة, bir şeyi başka bir şeyin üstüne aynı ölçüde koymaktır. طابقت النعْل /*Ayakkabıyı kat kat diktim*, sözü bu anlamdan gelir. Şair de şöyle der:

اذا لاوذ الظل القصير بخفه وكان طباق
٢٩٧ - الخفّ اوْ قل زائدا

297- Ayağıyla kısa gölgeye sığındığında;

Ayağa ***denk*** *veya ondan biraz fazla idi.*[793]

Sonra طباق kelimesi, bazen üst üste konulan şey; bazen de başkasına uygun olan şey için kullanılır oldu; tıpkı iki anlam için konulan, sonra da onlardan sadece biri ile ilgili kullanılan diğer kelimeler gibi. Örneğin; كأس /*kadeh*, راوية/*tulum* ve benzerleri. Allah buyurur ki: الذي خلق سبْعَ سموات طباقا: *O'dur ki, yedi göğü* ***tabaka tabaka olarak*** *yarattı* (67/Mülk 3); yani birbiri üzerine yarattı.

لتَرْكبُنّ طبقا عن طبق: *Siz, mutlaka* ***tabakadan tabakaya*** *bineceksiniz* (84/ İnşikak 19); yani insan bir durumdan başka bir duruma geçiş yapar. Bu âyet, insanın dünyada katettiği değişik aşamalara işaret etmektedir; tıpkı şu âyet gibi: ومنْ اياته أنْ خلقكمْ من تراب ثمّ إذا انتمْ بشرٌ تنتشرون: *Sizi topraktan yaratması O'nun delillerindendir. Sonra birer insan olup yeryüzüne yayılırsınız* (30/Rûm 20). Ayrıca âyet, âhiretteki dirilmek, hesaba çekilmek ve sırat köprüsünden geçmek gibi cennet veya cehenneme girinceye kadar meydana gelecek değişik durumlara da işaret eder.

Birbirleriyle denkleşen her cemaat için; همْ في امّ طبق /*Onlar denktir*, denir. النّاس طبقات: İnsanlar tabaka tabakadır. طابقته على كذا: Onunla şu konuda mutabık kaldım. وتطابقوا واطبَقوا عليْه: Onlar falan şey konusunda mutabakata vardılar/uyuştular. Şu söz de bu anlamdan gelmektedir: جوابٌ يُطابق السُّؤال: Soruya uygun bir cevap. Ayağı

792 Lebid'e ait bu şiir için bkz. *Divânu Lebid*, s. 148; İbn Fâris, *Mücmel*, II, 592.

793 Kime ait olduğu belirtilmeyen bu şiir için bkz. Feyrûzâbâdî, *Besâir*, III, 496; Semîn, *Umdetu'l-Huffâz*, (طبق) maddesi.

bukağılı kişinin yürüyüşüne de مُطابقة denir. Meyvelerin, üzerine konulduğu ve bir şeyin üstüne konulan şeye طبَق denir. Birbirlerine uyudukları için her bir omurga kemiğine de طبق denir.

مُطابقة النّعْل /*Ayakkabıların birbirine uymaları*, sözünün anlamı nokta-i nazarından طبّقته بالسّيف /*onu kılıçla eşit iki parçaya ayırdım*, denir. طبق الليْل و النهار: Birbirleriyle denkleşen gece ve gündüz saatleridir/süreleridir. أطبقت عليه الباب: Kapıyı onun üstüne kapattım. رجُل عياياء طباقاء: Nutku tutulan adam. Bu ifâde şu anlamdan gelmektedir: أطبقت الباب: Kapıyı kapattım. فحْل طباقاء: Defalarca çiftleştiği için âciz kalan damızlık. Felâket de بنت الطبَق diye ifâde edilir. وافق شن طبقة /*Şınn, Tabaka ile anlaştı*, sözündeki Şınn ve Tabaka iki kabile ismidir.

طحا / T-h-v

طحو: tıpkı دحو gibi, bir şeyi yayıp götürmek anlamındadır. Allah buyurur ki: وَالأرْض وما طحاها: *Yere ve onu* ***yayıp döşeyene*** *yemin olsun* (91/Şems 6). Şair de şöyle der:

٢٩٨- طحا بك قلب في الحسان طروب

298- İyilikler konusunda coşkulu bir kalp ***götürdü*** *seni.*

Şiirde geçen طحا kelimesi, ذهب / *gitti* anlamındadır.

طرح / T-r-h

طرْح: Bir şeyi atıp uzaklaştırmak. طرُوح: Uzak yer. رأيته مِن طرْح: Onu uzaktan gördüm. طرْح: Az değer verildiğinden dolayı atılmış olan şey. اقتلوا يوسف او اطرحوه ارضا: *Yusuf'u öldürün veya bir yere* ***atın*** (12/Yûsuf 9).

طرد / T-r-d

طرْد: Küçümseyerek birini yerinden edip uzaklaştırmaktır. طردته / *Onu kovdum*, denir. ويا قوْم من ينصرني من الله إنْ طردتهم أفلا تذكرُون: *Ey halkım, eğer o mü'minleri yanımdan* ***kovacak olursam****, Allah'a karşı beni kim savunabilir? Bunu hiç düşünmüyor musunuz?* (11/Hûd 30); ولا تطرُد الذين يدعُون ربهم بالغداة والعشي يريدون وجهه: *Sırf Allah'ın rızasını dileyerek sabah akşam Rablerine dua edenleri huzurundan* ***kovma*** (6/En'âm 52); وما أنا بطارد المُؤمنين: *Ben iman eden kimseleri* ***kovacak*** *değilim* (26/Şu'arâ 114); ما عليك من حسابهم من شيء وما من حسابك عليهم من شيء فتطرُدهم فتكون من الظالمين: *Onların hesabından sana ve senin hesabından onlara bir şey düşmez ki, bu yüzden onları* ***kovarak*** *zalimlerden olasın* (6/En'âm 52).

Sultan, birini memleketinden çıkardığında ve gittiği her yerden kovulmasını emrettiğinde şöyle denir: أطرَده السُّلطان وطردهُ. Kovalanılan ava طرْد ve طريدة denir. مُطاردة الأقران: Savaşta karşı tarafların birbirlerine saldırmalarıdır. مِطرد: Kendisiyle kovulan şey. اطراد الشيء: Birtakım şeylerin birbirlerini takip etmeleridir.

---

794 Alkame b. Abde'ye ait bu şiir için bkz. *Divânu Alkame*, s. 33; *Mufaddaliyyât*, s. 391.

طرف / T-r-f

طرف الشيء: Bir şeyin yanı/kenarı. Bu kelime cisim, zaman ve onların dışındaki başka şeylerde de kullanılır. Allah buyurur ki: ومن اناء الليل فسبح واطراف النهار: *Gece saatlerinde de tesbih et ve gündüzün **etrafında/uçlarında** da* (20/Tâhâ 130); واقم الصّلاة طرفى النهار: *Gündüzün **her iki tarafında** namaz kıl* (11/Hûd 114). Bu anlamdan istiâre yoluyla şöyle denir: هو كريم الطرفين: Onun her iki tarafı da asildir; yani baba ve anne tarafından asildir. Kimisine göre ise, ondan kasıt kişinin zeker (erkeklik organı) ve dilidir ki, bu da onun iffetli olduğuna işaret eder.

طرف العين: Göz kapağı. طرف: Göz kapağını hareket ettirmek. Ayrıca bu kelime, "bakmak" anlamına da gelir. Çükü göz kapağının hareket ettirilmesiyle kaçınılmaz olarak bakış meydana gelir. قال الذي عنده علمٌ من الكتاب انا اتيك به قبل ان يرْتدّ إليك طرفك: *Kitabın bilgisine sahip olan biri; kendine **bakışın** dönmeden/gözünü açıp kapamadan ben onu sana getiririm, dedi* (27/Neml 40). فيهن قاصرات الطرف: *Orada **bakışlarını** yalnızca eşlerine çevirmiş kadınlar vardır* (55/Rahmân 56) âyeti, sözü edilen kadınların iffetlerinden dolayı gözlerini kapattıklarını ifâde eder.

طرف فلانٌ: Falan kişinin göz kapağına isabet edildi. ليقطع طرفا من الذين كفروا: *Allah, kâfirlerin bir **tarafını/kenarını** kessin* (3/Âl-i İmrân 127) âyetinde kesmenin *taraf*'a tahsis edilmesi şundandır: Çünkü bir şeyin kenarını eksiltmek, onun zayıflamasına ve yok olmasına neden olur. Bundan dolayı Allah buyurur ki: اولم يروْا انّا نأتى الارْض ننقصها من اطرافها: *Bizim o toprağa gelip nasıl onu **uçlarından** eksilttiğimizi görmediler mi?* (13/Ra'd 41).

طراف: Kenarı alınan deri çadır. مطرف الخز ومطرف: Kenarı işlenmiş ipek elbise. قد اطرفت مالا: Çokça mal verdim. ناقة طرفة ومستطرفة: At gibi, çayırın etrafında otlayan deve. طريف: Elde edilen şey. Bu anlamdan şöyle denir: مال طريف: Elde edilen mal. رجل طريف: Bir kadınla yetinmeyen adam. طرف: Asil at. Bu, güzelliğinden dolayı bakılan attır. طرف kelimesinin aslı, مطروف; yani kendisine bakılandır. Tıpkı نِقض'ın منقوض /*bozulan* anlamında olduğu gibi. Bu bakış açısından güzelliğinden dolayı bakışların odaklandığı kişi için; هوَ قيد النواظر denir.

طرق / T-r-k

طريق: Ayaklarla vurulan yol. Allah buyurur ki: فاضرب لهم طريقا في البحْر يبسا: *Denizde onlara kuru **bir yol** aç* (20/Tâhâ 77). İster iyi olsun, ister kötü olsun insanın bir işte takip ettiği her türlü yol bu anlamdan istiâre edilmiştir. Allah buyurur ki: ويذهبا بطريقتكم المثلى: *Sizin örnek **yolunuzu** ortadan kaldırmak istiyorlar* (20/Tâhâ 63).

Uzunluk konusunda yola benzetilerek طريقة من النخل /*Uzun hurma*

ağacı, denilmiştir. Asıl itibarıyla طَرْق kelimesi, ضَرْب gibidir. Ancak ondan daha dar anlamlıdır. Çünkü طَرْق, demire çekiçle vurmak gibi, dokunmakla meydana gelen bir vuruştur. Fakat daha sonra ضرب kelimesi gibi bu kelimenin anlam çerçevesi genişletildi. Şu sözler de bu anlamdan istiâre edilmiştir: طَرْقُ الحصى للتكهن: Kehanette bulunmak için çakıl taşı atmak. طَرْقُ الدّوابّ الماءَ بالأرجل حتى تكدّره: Hayvanların bulandırıncaya kadar ayaklarıyla suya vurmaları. Öyle ki, bulanık suya طرق denmiştir. طارقْتُ النّعْل وطرقتها: Ayakkabıyı birbiri üzerine diktim. Ayakkabının üst üste dikilmesine benzetilerek طارق بيْن الدّرعَيْن /*Iki zırhı üst üste giydi*, denir. طَرَقُ الخوافي: Üst üste binen kuş tüyü. طارق: Yolda yürüyen anlamındadır, fakat örfte "gece gelen" anlamına tahsis edilmiştir. طرق أهْلَهُ طروقاً /*Geceleyin aniden ailesine geldi*, denir. Sadece gece göründüğü için yıldıza طارق denir. Allah buyurur ki: والسَّمَاءِ والطارق: *Göğe ve* ***tarık'a*** *andolsun* (86/Târık 1). Şair de şöyle der:

٢٩٩- نحن بنات طارق

299- Biz ***Tarık'ın*** *kızlarıyız.*[795]

Gece meydana gelen felâketlere طوارق denir. طَرق فلانٌ: Falan kişiye gece gidildi. Şair şöyle der:

كأنّي أنا المطروق دونك بالذي طرقت به
٣٠٠- دوني و عيني تهمل

300- Benden önce geceleyin senin ***başına gelen***, *sanki senden önce geceleyin benim* ***başıma gelmişti*** *de gözlerimden yaş akmaktaydı.*[796]

Darb/Vurmak anlamı nokta-i nazarından şöyle denir: طرق الفحل الناقة: Damızlık, dişi deveyi dölledi/onunla çiftleşti; أطرقتها Ben onu çektirdim/üzerine damızlık saldım; استطرقت فلانا فحْلاً: Falan kişiden develerimi çektirmek/döllendirmek için bir damızlık istedim. Bu sözler şunlarla eş anlamlıdır: ضربها الفحل، وأضربتها، واستضربته فحْلاً.

Dişi deveye طَرُوقة denir. Kinâye yoluyla kadına da طروقة denir. أطرق فلان: Falan kişi gözünü yumdu. Sanki gözü, yeri tarketmektedir; yani sanki çekiçle vurmak gibi onu vurmaktadır. Bu kelimenin طريق /*yol* anlamı nokta-i nazarından da şöyle denir: جاءت الإبل مَطارِيق: Develer tek bir yol üzere geldiler. تَطرّق إلى كذا /*Falan şeye yeltendi* sözü, tıpkı توسّل gibidir. طرقْتُ له: Ona bir yol yaptım. طريق'in çoğulu طُرُق, طريقة'in çoğulu ise طرائق şeklinde gelir. Allah buyurur ki: كُنّا طَرَائِقَ قِدَداً: *Biz, türlü türlü* ***yollara*** *ayrılmıştık* (72/Cinn 11). Bu âyet sözü edilenlerin, kendi dereceleri konusunda ihtilâf ettiklerine işaret eder. Tıpkı şu âyet gibi: هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللهِ: *Onların Allah katındaki dereceleri farklıdır* (3/Âl-i İmrân 163). Göğün tabakalarına طرائق denir: ولقدْ خلقنا فوْقكمْ سبْعَ طرائق:

795 Hind bint Beyâda'ya ait bu şiir için bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (طرق) maddesi; İbn Fâris, *Mücmel*, II, 595; Feyrûzâbâdî, *Besâir*, III, 504.

796 Ümeyye b. Ebî's-Salt'a ait bu şiir için bkz. Ebû'l-Ferac, *H.Basriyye*, II, 306; Tebrizî, Şerhu Dîvâni'l-Hamâse, II, 133.

*And olsun ki, üstünüzde yedi **yol** yarattık* (23/Mu'minun 17).

رَجُلٌ مطروق: Gevşek sölpük adam. Bu ifâde şu sözden gelmektedir: هو مطروق Yani onun başına, onu yumuşatan bir hadise geldi. Veya dövüldüğü için böyle denmektedir; tıpkı مقروع */dövülmüş* veya مَدوخ */alçaltılmış* sözleri gibi. Ya da zillet konusunda deveye benzetilerek ناقة مطروقة */zayıf gevşek deve* sözünden gelmektedir.

طرى / T-r-y

لحْمًا طريًا: (16/Nahl 14); yani **taze** ve **yumuşak** bir et. Bu kelime طراء ve طراوة köklerinden gelir. طرّيت كذا فطرى */Falan şeyi taze yumuşattım, o da yumuşadı*, denir. Bu anlamdan elbiseye مطرّاة */yumuşak, koku sürülmüş*, denir. إطراء: Tekrar edilen övgü/ aşırı övgü. Hemze ile طرا fiili, طلع / *çıktı, doğdu* anlamındadır.

طس / T-s

Bu iki tane harftir[797] ve hiçbir şekilde طس ve طسوس sözleriyle herhangi bir alakası yoktur.

طعم / T-a-m

طعم: Gıda almak. Alınan gıdaya da طعم ve طعام denir. Allah buyurur ki: احل لكمْ صيْدُ البحْرِ وطعامُه: *Deniz avı ve **yiyeceği** size helâl kılındı* (5/ Mâide 96). Ebû Said'in rivâyet ettiği şu hadiste طعام kelimesi buğday anlamına tahsis edilmiştir. ان النبيّ صلى الله عليه وسلم امر بصدقة الفطر صاعا من طعام أوْ صاعا من شعير: *Nebi (s.a.s.), fıtır sadakasını bir sa' **taâm** (buğday) veya bir sa' arpa olarak emretti.* Allah buyurur ki: ولا طعامٌ إلا من غسْلين: *İrinden başka **yiyecek** yoktur* (69/Hâkka 36); وطعامًا ذا غصّة: *Boğazı tıkayan **bir yiyecek*** (73/Müzemmil 13); طعام الاثيم: *Günâhkârların **yiyeceğidir*** (44/ Duhân 44); ولا يحضّ على طعام المسْكين: *Yoksula **taamı** teşvik etmez* (107/ Mâ'ûn 3); yani yoksula yemek yedirmeğe teşvikte bulunmaz. فاذا طعمْتمْ فانتشروا: ***Yemeği yediğinizde** hemen dağılın* (33/Ahzâb 53); ليْس على الذين امنوا وعملوا الصالحات جناحٌ فيما طعموا: *İman eden ve iyi işler yapanlara, (haram kılınmadan önce) **tattıklarından** dolayı günâh yoktur* ((5/Mâide 93).

Denilir ki; kimi zaman طعمْت sözü içecek ile ilgili kullanılır. Örneğin: فمنْ شرب منه فليْس منى ومنْ لمْ يطْعمْه فإنه منى إلا من اغترف غرْفة بيده: *Kim ondan içerse benden değildir. Eliyle bir avuç içen müstesna kim onu **tatmazsa** bendendir* (2/Bakara 249). Bazıları der ki; Yüce Allah'ın ومن لمْ يطْعمْه şeklinde buyurması, yiyecekle birlikte bir avuç su almanın dışında su içmenin yasak olduğuna işaret etmek içindir; tıpkı sözü edilen kişilerin bir avuçtan fazla su içmelerinin yasak olduğu gibi. Çünkü

797 Bu, 27/Neml suresinin ilk âyetinde geçmektedir.

798 Bu hadis (صاع) maddesinde geçti.

su, eğer çiğnenen bir şey ile olursa yenilmiş olur. Eğer Yüce Allah ومن لم يشربه şeklinde buyursaydı, yiyecek içinde olduğu takdirde, su içmenin caiz olduğu anlamı çıkardı. Ama وَمَن لَمْ يطعمه diye buyurunca, istisna edilen miktarın -ki o da bir avuçtur- dışında hiçbir şekilde su içmenin caiz olmadığını açıklamış oldu.

Hz. Peygamber'in zemzem suyu ile ilgili söylediği; انه طعام طعم وشفاء سقم: *O **besleyici bir gıdadır** ve hastalık için şifadır.* sözü, zemzem suyunun, diğer sulardan farklı olarak besleyici bir özelliğe sahip olduğuna işaret eder. استطعمه فاطعمه: Ondan yemek istedi o da ona yemek yedirdi. Allah buyurur ki: استطعما اهلها: *O ikisi, köy halkından **yiyecek istediler*** (18/ Kehf 77); فكلوا منها واطعموا القانع والمعتر: *Etlerinden hem kendiniz yiyiniz, hem de isteyene ve istemeyene **yediriniz*** (22/Hac 36); ويطعمون الطعام: ***Yemek yedirirler*** (76/İnsan 8); واذا قيل لهم انفقوا مما رزقكم الله قال الذين كفروا للذين امنوا انطعم من لو يشاء الله اطعمه: *Allah'ın size rızık olarak verdiklerinden hayra sarfediniz, denildiğinde, kâfirler mü'minlere dediler ki: Allah'ın dilediği takdirde **doyuracağı** kimseleri biz mi **doyuracağız**?* (36/Yâsîn 47); الذي اطعمهم من جوع وامنهم من خوف: *O Rabb ki kendilerini açlıktan **doyurmuş** ve korkudan güvenliğe eriştirmiştir* (106/Kureyş 4); وهو يطعم ولا يطعم: *O **yedirir**, ama **yedirilmez*** (6/En'âm 14); ما أريد منهم من رزق وما اريد ان يطعمون: *Ben onlardan rızık istemiyorum, beni **beslemelerini** de istemiyorum* (51/Zâriyât 57). Hz. Peygamber de şöyle buyurmaktadır: اذا استطعمكم الامام فاطعموه: *İmam sizden **yemek istediğinde** ona **yemek yediriniz**.*[800] Yani kıraatte tutukluluk anında imam sizden yardım isteyince ona telkinde bulunun.

رجل طاعم: Durumu iyi olan adam. مطعم: Bolluk içinde yaşayan kişi. مطعام: Çok ikram eden. مطعم: Çok yiyen. طعمة: Yiyecek.

طعن / T-a-n

طعن: Mızrak, boynuz ve benzeri şeylerle vurmaktır. تطاعنوا. اطعنوا: Mızrakla dövüştüler. Bu kelime istiare yoluyla "çarpışma" anlamında da kullanılır. Allah buyurur ki: وطعنا في الدين: *Dini **yererek*** (4/Nisâ 46); وإن نكثوا أيمانهم من بعد عهدهم وطعنوا في دينكم فقاتلوا ائمة الكفر: *Eğer onlarla antlaşma yaptıktan sonra antlarını bozarlar da dininize **dil uzatırlarsa** kâfirlerin elebaşları ile savaşınız* (9/Tevbe 12).

طغى / T-ğ-y

Bu kökten şöyle denir: طغوتُ، طغيتُ طغوانا، طغيانا: Haddi aştım. اطغاه كذا: Falan şey onu tuğyana/azgınlığa sevketti. Bu da isyan konusunda had-

799 Münzirî, *et-Tergib ve't-Terhîb*, II, 133.

800 Müellifin dediği gibi, bu Hz. Peygamberin değil, Hz. Ali'nin sözüdür. Bkz. Ebû Ubeyd, *Ğaribu'l-Hadîs*, IV, 320; Ebû Mûsâ el-Isfahânî, *el-Mecmu'u l-Muğis*, Ümmü'l-Kurâ Yay. Mekke, II, 353.

di aşmaktır. Allah buyurur ki: اذهب إلى فرعون انه طغى: *Firavun'a git; çünkü o* ***azdı*** (79/Naziât 17); كلا إن الانسان ليطغى: *Hayır; gerçekten insan* ***azar*** (96/Alak 6); قالا ربنا اننا نخاف أن يفرط علينا او ان يطغى: *Dediler ki: Rabbimiz! Biz, onun bize aşırı derecede kötü davranmasından yahut* ***azmasından*** *endişe ediyoruz* (20/Tâhâ 45); كلوا من طيبات ما رزقناكم ولا تطغوا فيه فيحل عليكم غضبي: *Size rızık olarak verdiklerimizin temiz olanlarından yiyiniz, bu hususta* ***taşkınlık etmeyiniz****; sonra sizi gazabım çarpar* (20/Tâhâ 81); واما الغلام فكان أبواه مؤمنين فخشينا أن يرهقهما طغيانا وكفرا: *Oğlana gelince; onun anası babası inanmış kimselerdi. Çocuğun onları* ***azdırmasından*** *ve küfre sürüklemesinden korktuk* (18/Kehf 80); الله يستهزئ بهم ويمدهم في طغيانهم يعمهون: *Onlarla Allah alay eder ve* ***taşkınlıkları*** *içinde bocalar durumda bırakır* (2/Bakara 15); ونخوفهم فما يزيدهم إلا طغيانا كبيرا: *Onları korkutuyoruz; fakat bu onlara büyük bir* ***taşkınlık*** *vermekten başka bir işe yaramıyor* (17/İsrâ 60); وان للطاغين لشر مآب: ***Azgınlara*** *en kötü bir gelecek vardır* (38/Sâd 55); قال قرينه ربنا ما اطغيته ولكن كان في ضلال بعيد: *Yanındaki arkadaşı dedi ki: Rabbimiz, ben onu* ***azdırmadım****, zaten o kendisi derin bir sapıklık içinde idi* (50/Kâf 27).

Bu kökten isim-mastar طغوى şeklinde gelir. Allah buyurur ki: كذبت ثمود بطغواها: *Semûd kavmi* ***azgınlığı*** *yüzünden (Hakkı) yalanladı* (91/Şems 11). Yüce Allah bu âyette Semûd kavminin, azgınlıklarının akıbetiyle korkutulduklarında hakkı tasdik etmediklerine dikkat çekmektedir. وقوم نوح من قبل انهم كانوا هم اظلم وأطغى: *Daha önce de daha zalim ve daha* ***azgın*** *olan Nûh kavmini (helâk etmişti)* (53/Necm 52) âyeti, azgınlığın insanı kurtarmaya yetmediğine işaret etmektedir. Nitekim Nûh kavmi, Âd ve Semûd kavminden daha fazla azgın olmalarına rağmen yine de helâk olmuşlardı.

انا لما طغى الماء حملناكم في الجارية: *Sular* ***azgınlaşınca*** *biz sizi gemide taşıdık* (69/Hâkka 11) âyetinde tuğyan kelimesi, istiâre yoluyla suyun haddi aşması/taşması anlamında kullanılmıştır. فأما ثمود فأهلكوا بالطاغية: *Semûd (kavmi)* ***azgın*** *bir vak'a ile helâk edildiler* (69/Hâkka 5) âyeti, şu âyette ifâde edilen tufan olayına işaret etmektedir: انا لما طغى الماء حملناكم في الجارية: *Sular* ***azgınlaşınca*** *biz sizi gemide taşıdık* (69/Hâkka 11).

طاغوت: Her azgın ve Allah'tan başka tapınılan her şey anlamına gelir. Hem tekil, hem çoğul için kullanılır. Allah buyurur ki: فمن يكفر بالطاغوت ويؤمن بالله فقد استمسك بالعروة الوثقى لا انفصام لها: ***Tağut'u*** *inkâr edip, Allah'a inanan kimse kopmak bilmeyen sağlam bir kulpa sarılmıştır* (2/Bakara 256); والذين اجتنبوا الطاغوت أن يعبدوها: ***Tağut'a*** *kulluk etmekten kaçınan* (39/Zümer 17); والذين كفروا أولياؤهم الطاغوت: *Kâfirlerin dostları* ***tağuttur*** (2/Bakara 257); يريدون أن يتحاكموا إلى الطاغوت: ***Tağutun*** *hakemliğine başvurmak istiyorlar* (4/Nisâ 60).

Yukarıdaki âyetlerde geçen الطاغوت kelimesinden kasıt, her türlü azgınlardır. Yukarıda verilen bilgilerden dolayı sihirbaz, kâhin, azgın cinler ve doğru yoldan ayıranlar طاغوت diye adlandırılmıştır. Bazılarına göre bu kelime فعَلوت veznindedir. Tıpkı جبروت ve ملكوت gibi. Kimisine göre ise onun aslı طغَوُوت'tur; fakat lâmu'l-fiili yer değiştirmiştir; tıpkı صاعقة-صاقعة gibi. Sonra (و) harfi, harekeli ve öncesi de meftûh/üstün olduğu için elif'e dönüştü.

طفف / T-f-f

طفيف: Önemsiz az şey. Bu anlamdan değersiz şeye طفافة denir. طفف الكيل: Kendisine tartılan kişinin payını eksiltti, tam vermedi. Allah buyurur ki: وَيْلٌ للمطففين: ***Eksik ölçüp tartanların** vay hâline* (83/Mutaffifîn 1).

طفق / T-f-k

طفق يفعل كذا sözü, اخذ يفعل كذا /*şu işi yapmaya başladı*, sözü gibidir. Bu kelime olumsuz cümlede değil, olumlu cümlede kullanılır. ما طفق denilmez. رُدُّوها عليَّ فطفق مسحا بالسوق والأعناق: *Onları bana geri getirin, dedi, bacaklarını ve boyunlarını sıvazlamaya **başladı*** (38/Sâd 33); فلمّا ذاقا الشّجرة بدت لهما سوآتهما وطفقا يخصفان عليهما من ورق الجنّة: *Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye **başladılar*** (7/A'râf 22).

طفل / T-f-l

طفل: Yumuşak/taze olduğu (olgunlaşmadığı) sürece bebeğe/çocuğa denir. Kimi zaman çoğul anlamında da kullanılır. Allah buyurur ki: هو الذي خلقكم من تراب ثمّ من نطفة ثمّ من علقة ثمّ يخرجكم طفلا ثمّ لتبلغوا أشدّكم ثمّ لتكونوا شيوخا: *Sizi; topraktan, sonra bir nutfeden, sonra bir kan pıhtısından yaratan, sonra erginlik çağına ulaşmanız, sonra da yaşlanmanız için sizi **bebek** olarak dünyaya çıkaran O'dur* (40/Mü'min 67); وقل للمؤمنات ولا يبدين زينتهن إلا أو الطفل الذين لم يظهروا على عورات النّساء: *Mü'min kadınlara da söyle: yahut henüz kadınların gizli kadınlık hususiyetlerinin farkında olmayan **çocuklardan** başkasına zinetlerini göstermesinler* (24/Nûr 31).

Bu kelime bazen أطفال formunda çoğul olur: وإذا بلغ الأطفال منكم الحُلم: ***Çocuklarınız** ergenlik çağına girdiklerinde* (24/Nûr 59). Bu kelimenin yumuşaklık anlamı nokta-i nazarından şöyle denir: امْرأة طفلة: Yumuşak/Narin kadın. وقدْ طفلت طفولة وطفالة: Yumuşak/Narin oldu. مُطفل: Yavrusu beraberinde olan geyik. Güneşin doğmaya yönelip henüz ışınları yere vurmadığı zaman طفلت الشمْسُ denir. Şair de şöyle der:

٣٠١- وعلى الأرض غيابات الطفل

*301- **Tafal'ın** [Güneşin doğduğu anın] gölgesi yeryüzünde iken.*[801]

---

801 Lebid'e ait bu şiir için bkz. *Divânu Lebid*, s. 145; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (طفل) maddesi.

طفل: Davet edilmediği yemeğe geldi. Kimisi bu sözün, طفل النهار *gün doğdu*, sözünden geldiğini söylemektedir. Bu da kişinin o vakitte yemeğe gelmesidir. Kimisi de طفل sözünün; Tufayl el-Arâis adlı kişinin yaptığını yapmak anlamında olduğunu söyler. Bu kişi, ziyâfetlerde bulunmakla ünlenen طفيل adında bir adamdı.

طلل / T-l-l

طل: En zayıf yağmur (çisenti). Bu da az etkisi olan yağmurdur. Allah buyurur ki: فإن لم يصبها وابل **فطل**: *Bol yağmur yağmasa bile bir* ***çisenti*** *düşer* (2/Bakara 265). طل الأرض فهي مطلولة: Yere hafif yağmur yağdı, yağmıştır. Bu anlamdan, az değer verildiğinde; طل دم فلان / *Falan kişinin kanı heder oldu*, denir. Sanki onun izi bir çisentiymiş gibi olur. Aralarındaki münasebetten dolayı evin kalıntısına ve silueti görünen adama طلل denir. اطل فلان: Falan kişi yukarıdan baktı.

طفئ / T-f-e

طفئت النار وأطفأتها: Ateş söndü, ben onu söndürdüm. Allah buyurur ki: يريدون ان **يطفئوا** نور الله بأفواههم: *Allah'ın nurunu ağızlarıyla* ***söndürmek*** *istiyorlar* (9/Tevbe 32); يريدون **ليطفئوا** نور الله بأفواههم: *Allah'ın nurunu ağızlarıyla* ***söndürecek*** *bir şey istiyorlar* (61/Saf 8). Bu iki âyet arasındaki fark şudur: يريدون أن يطفئوا âyeti, Allah'ın nurunu söndürmek istiyorlar anlamında; يريدون ليطفئوا âyeti ise, kendisiyle Allah'ın nurunu söndürecekleri bir şey istiyorlar, anlamındadır.

طلب / T-l-b

طلب: İster maddî/somut, ister manevî/soyut olsun bir şeyin varlığını araştırmaktır. Allah buyurur ki: او يصبح ماؤها غورا فلن تستطيع له طلبا: *Yahut, bağının suyu dibe çekilir de bir daha onu* ***arayıp bulamazsın*** (18/Kehf 41); ضعف الطالب والمطلوب: ***İsteyen*** *de âciz,* ***kendinden istenen*** *de* (22/Hac 73). Birine, istediği şeyi verdiğinde veya onu bir şey istemek zorunda bıraktığında اطلبت فلانا dersin. اطلب الكلا: Çayır, o kadar uzaklaştı ki, onu talep etmek/aramak gerekir.

طلت / T-l-t

طالوت: A'cemî (Arapça kökenli olmayan) bir isimdir.

طلح / T-l-h

طلح /*Akasya*: Bir çeşit ağaçtır. Tekili طلحة şeklinde gelir: وطلح منضود: *Çiçeklerle bezenmiş* ***akasyalar*** (56/Vâkıa 29). إبل طلاحى: *Talh* ağacına mensûp deve. طلحة: *Talh* ağacını yemekten şikâyetçi deve. طلح ve طليح: Zayıf, bitkin. ناقة طليح أسفار: Yolculuktan dolayı bitkin ve zayıf düşmüş deve. طلاح kelimesi de aynı anlamdadır; kimi

zaman da صلاح /*iyilik*'in zıddı anlamında kullanılır.

طلع / T-l-a

طلع الشمس طلوعا ومطلعا: Güneş doğdu. Allah buyurur ki: وسبح بحمد ربك قبل طلوع الشمس وقبل غروبها: *Güneşin **doğuşundan** ve batışından önce Rabbini övgü ile noksanlıklardan tenzih et* (20/Tâhâ 130); سلام هى حتى مطلع الفجر: *Fecrin **çıkışına** kadar bir esenliktir o* (97/Kadir 5). مطلع: Güneşin doğduğu yer: حتى اذا بلغ مطلع الشمس وجدها تطلع على قوم لم نجعل لهم من دونها سترا: *Nihâyet güneşin **doğduğu yere** ulaştığında; onun, güneşe karşı hiç bir siper yapmadığımız bir kavmin üzerine **doğduğunu** gördü* (18/Kehf 90). Şu söz de bu anlamdan istiâre edilmiştir: طلع علينا فلان واطلع: Falan kişi aniden bize çıkageldi. Allah buyurur ki: قال هل أنتم مطلعون: *Siz işin gerçeğine **vâkıf mısınız?** dedi* (37/Sâffât 54); فاطلع فراه في سواء الجحيم: ***Bir baktı**, onu cehennemin ortasında gördü* (37/Sâffât 55); أسباب السماوات فاطلع الى اله موسى: *Göklerin yollarına erişeyim de Musa'nın ilâhına **çıkayım*** (40/Mü'min 37); اطلع الغيب ام اتخذ عند الرحمن عهدا: *Gayba **vakıf mı olmuş**, yoksa Rahmân'ın nezdinde bir ahd mi edinmiş?* (19/Meryem 78); لعلي أطلعُ الى إله موسى: *Belki Musa'nın ilâhına **çıkarım*** (28/Kasas 38).

استطلعت رأيهُ: Onun görüşünün ne olduğuna baktım. أطلعتك على كذا: Seni falan şeyden haberdar ettim. طلعت عنه: Ondan gizlendim. طلاع: Güneşin üzerine doğduğu ve insanın üstüne çıktığı şey. طليعة الجيش: Askerin öncü kolu, askerin ilk belirenleri. امرأة طلعة قبعة: Başını bir çıkarıp bir gizleyen kadın. Doğuşa benzetilerek; طلع النخل / *hurma tomurcuğu*, denir. والنخل باسقات لها طلع نضيد: ***Tomurcukları** birbiri üzerine dizilmiş uzun boylu hurma ağaçları yetiştirdik* (50/Kâf 10); طلعها كأنه رؤوس الشياطين: *Onun **tomurcukları**, şeytanların başları gibidir* (37/Sâffât 65); yani ondan dışarı çıkan ونخل طلعها هضيم: ***Tomurcukları** sarkmış hurmalar* (26/Şu'arâ 148).

أطلعت النخل: Hurma tomurcuk çıkardı/çiçek açtı. قوس طلاعُ الكف: Kabzası avuç dolduran bir yay.

طلق / T-l-k

طلاق kelimesinin kök anlamı, bağdan kurtulmaktır. أطلقت البعير من عقاله وطلقته /*Deveyi bağından çözdüm*, denir. هو طالق وطلق بلا قيد: O, bağsız/bukağısız bir şekilde serbesttir. طلقت المرأة /*Kadını boşadım*, sözü bu anlamdan istiâre edilmiştir; tıpkı, خليتها فهي طالق: Onu salıverdim, o serbesttir; yani nikâh bağından çözülmüştür, sözü gibidir. Allah buyurur ki: يا أيها النبي إذا طلقتم النساء فطلقوهن لعدتهن وأحصوا العدة: *Ey Peygamber! Kadınları **boşamak istediğiniz** zaman onları iddetleri içinde **boşayın** ve iddeti de sayın* (65/Talâk 1); والمطلقات يتربصن بأنفسهن ثلاثة قروء: ***Boşanan** kadınlar, kendi kendile-*

rine üç adet süresi beklerler (2/ Bakara 228). Bu hüküm, ric'î olan ve ric'î olmayan boşamaları kapsar. وبعولتهن احق بردهن في ذلك إن أرادوا اصلاحا: *Eğer barışmak isterlerse; bu durumda kocaları onları geri almaya daha layıktırlar* (2/Bakara 228) hükmü ise sadece ric'î boşama ile ilgilidir. فإن طلقها فلا تحل له من بعد حتى تنكح زوجا غيره: *Şâyet erkek eşini bir daha* ***boşarsa;*** *artık ondan sonra kadın, başka bir kocaya nikâhlanıp varıncaya kadar ona helal olmaz* (2/Bakara 230); yani bâin boşamadan sonra ona helal olmaz. فإن طلقها فلا جناح عليهما أن يتراجعا: *Şâyet koca onu* ***boşarsa...;*** *tekrar birbirlerine dönmelerinde her ikisi için de bir günâh yoktur* (2/Bakara 230); yani ikinci koca da onu boşarsa.

انطلق فلان: Falan kişi görünmeden gitti. Allah buyurur ki: فانطلقوا وهم يتخافتون: *Aralarında fısıldaşarak* ***çıkıp gittiler*** (68/Kalem 23); انطلقوا الى ما كنتم به تكذبون: *Yalanlayıp durduğunuz şeye* ***gidin*** (77/Murselât 29).

Helal olan şeye طلق denir; yani mutlaktır/serbesttir, onda bir sakınca yoktur. Serbest olması açısından; عدا الفرس طلقا او طلقين /*At, bir veya iki tur attı*, denir. طلق: İstisnası olmayan hüküm. Cömertlik anlamında; طلق يده و اطلقها /*Elini salıverdi/Cömert oldu*, denir. طلق الوجه وطليق الوجه: Güleç yüzlü, yüzünü ekşitmeyen. طلق السليم: Yılan tarafından ısırılanın/Yaralının acısı dindi. Şair şöyle der:

٣٠٢- تطلقه طورا وطورا تراجع

302- [Zehirin acısı] bazen ***diner,*** *bazen de geri gelir.*[802]

Develerin suya salıverildiği geceye, ليلة طلقة denir. قد أطلقها: Develeri suya salıverdi.

طم / T-m-m

طم: Büyük deniz/Okyanus. Ona طم ve رم denir. طم على كذا: O, falan şeyi kuşattı. Kuşatıcılığından/büyüklüğünden dolayı kıyamete de طامة denir: فاذا جاءت الطامة الكبرى: ***Her şeyi bastıran*** *büyük* ***felâket****/Kıyâmet geldiği zaman* (79/Naziât 34).

طمث / T-m-s

طمث: Hayız kanı, bekâretin bozulması. طامث: Hayız gören kadın. طمث المرأة: Kadının bekâretini bozdu. Allah buyurur ki: فيهن قاصرات الطرف لم يطمثهن انس قبلهم ولا جان: *Orada, bakışlarını yalnız eşlerine çevirmiş, daha önce ne insan ve ne de cinlerin* ***dokunmuş*** *olduğu eşler vardır* (55/Rahmân 56).

ما طمث هذه الروضة أحد قبلنا: Bizden önce hiç kimse bu bahçeye dokunmamıştır. ما طمث الناقة حبل: Bu deveye hiçbir ip dokunmamıştır/hiç bağlanmamıştır.

طمس / T-m-s

طمس: Bir şeyin izini silip yok

---

802 Nâbiğa'ya ait bu şiir için bkz. *Divânu Nâbiğa*, s. 80; İbn Fâris, *Mücmel*, II, 586; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (طلق) maddesi.

etmektir. Allah buyurur ki: فإذا النجوم طمست: *Yıldızlar **silindiği** zaman* (77/Murselât 8); ربنا اطمس على أموالهم: *Rabbimiz; mallarını **yok et*** (10/Yûnus 88); yani suretlerini yok et. ولو نشاء لطمسنا على أعينهم: *Dilemiş olsaydık, gözlerini **kör ederdik*** (36/Yâsin 66); yani bir şeyin eseri/izi yok edildiği gibi, gözlerinin ışığını ve şuretini giderirdik. يا أيها الذين أوتوا الكتاب امنوا بما نزلنا مصدقا لما معكم من قبل أن نطمس وجوها فنردها على أدبارها او نلعنهم كما لعنا أصحاب السبت: *Ey kendilerine kitap verilenler, gelin o beraberinizdekini doğrulamak üzere indirdiğimiz bu kitaba, biz bir takım yüzleri **silip** de enselerine çevirmeden veya onları Cumartesi yasağını çiğneyenleri lanetlediğimiz gibi, lanetlemeden önce iman edin!* (4/Nisâ 47). Kimisi bu âyette sözü edilen cezanın dünyada olduğunu söyler. Bu da sözü edilenlerin yüzlerinin kıllarla kaplamp maymun ve köpeklerin suratları gibi olmasıdır. Kimisi de bu cezanın âhirette olacağını ve şu âyete işaret ettiğini söyler: وأما من أوتى كتابه وراء ظهره: *Kimin kitabı da sırtının arkasından verilirse* (84/İnşikak 10). Bu da gözlerinin arkalarında olmasıdır. Kimisine göre de âyetin anlamı şöyledir: Allah, onları hidâyetten dalâlete döndürür. Tıpkı şu âyette belirtildiği gibi: افرأيت من اتخذ الهه هواه وأضله الله على علم وختم على سمعه وقلبه وجعل على بصره غشاوة: *Allah'ın bir bilgiye dayalı olarak saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünü perdelediği kimseyi gördün mü?* (45/Câsiye 23). Kimisine göre de âyette geçen وجوها kelimesinden gözler ve kafalar kastedilmiştir. Buna göre âyetin anlamı şöyle olur: Kafalarını kuyruklara çeviririz. Bu da helâkin en büyük sebebidir.

طمع / T-m-a

طمع: Nefsin bir şeye olan şiddetli arzusundan dolayı ona meyletmesidir. Bu kökten şu formlar gelir: طمعت اطمع طمعا وطماعية فهو طمع وطامع Tamah ettim, etmekteyim, o tamahkârdır/hırslıdır. Allah buyurur ki: إنا نطمع ان يغفر لنا ربنا خطايانا أن كنا أول المؤمنين: *Bizler ilk inananlar olduğumuz için Rabbimizin hatalarımızı bağışlayacağını **umarız*** (26/Şu'arâ 51); أفتطمعون ان يؤمنوا لكم: *Onların size inanacaklarını mı **umuyorsunuz**?* (2/Bakara 75); وادعوه خوفا وطمعا: *Allah'a korku ve **umut** içinde dua ediniz* (7/A'râf 56). Arzuların çoğu hevâ'dan kaynaklandığı için şöyle denilmiştir: الطَمَعُ طبَعٌ: Tamah bir kirdir/kötü bir huydur; الطمعُ يُدَنِّسُ الإهاب: Tamah cildi kirletir.

طمن / T-m-n

طمأنينة ve اطمئنان: Sarsıntıdan/endişeden sonra sükûnete ermek. Allah buyurur ki: وما جعله الله إلا بشرى ولتطمئن به قلوبكم: *Allah; bunu size sırf bir müjde olsun ve onula kalpleriniz **yatışsın** diye yapmıştır* (8/Enfâl 10); وإذ قال ابراهيم ربّ أرني كيف تحيي الموتى قال اولم تؤمن قال بلى ولكن ليطمئن قلبي: *İbrahim Rabbine: Ey Rabbim! Ölüyü nasıl dirilttiğini bana*

göster, demişti. Rabbi ona: Yoksa inanmadın mı? dedi. İbrahim: Hayır! İnandım, fakat kalbim ***iyice mutmain olsun****, dedi* (2/Bakara 260); يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ: *Ey* ***huzura kavuşmuş*** *nefis!* (89/Fecr 27). Bu da kötülüğü emretmeyen nefistir. أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ: *Dikkat edin, kalpler ancak Allah'ı anmakla* ***huzura kavuşur*** (13/Ra'd 28) âyeti, Yüce Allah'ı bilmek ve O'na çokça ibâdet etmekle nefsin huzura kavuşacağına dikkat çeker ki, şu âyette istenen de söz konusu nefs huzurudur: وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي: *Fakat kalbim iyice* ***mutmain olsun*** (2/Bakara 260). وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ: *Kalbi imanla* ***yatışmış olduğu*** *hâlde* (16/Nahl 106); فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ: ***Emniyete kavuştuğu****nuzda* (4/Nisâ 103); وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنُّوا بِهَا: *Dünya hayatına razı olanlar ve bununla* ***tatmin olanlar*** (10/Yûnus 7). اطمأن /*Sakin oldu/Tatmin oldu* ve تطامن: hem lafız hem anlam açısından birbirine yakın iki kelimedir.

طهر / T-h-r

طَهُرَتِ الْمَرْأَةُ طُهْرًا وَطَهَارَةً وَطَهِرَتْ: Kadın temizlendi. Bu fiilin aynu'l-fiilinin meftûh okunması kıyasa daha uygundur. Çünkü bu fiil, طَمِثَتْ (Kadın hayız gördü) fiilinin zıddıdır. Ayrıca bu kökten şu form kullanılır: طَاهِرَةٌ، طَاهِرٌ; tıpkı قَائِمَةٌ، قَائِمٌ ve قَاعِدَةٌ، قَاعِدٌ gibi. طهارة /*Temizlik* iki kısma ayrılır: Cismin tahareti, nefsin tahareti. Ayetlerin çoğu da bu iki taharet anlamına hamledilmişlerdir.

Bu kökten şu formlar gelir: طَهَّرْتُهُ فَطَهُرَ وَتَطَهَّرَ وَاطَّهَّرَ فَهُوَ طَاهِرٌ وَمُتَطَهِّرٌ: Onu temizledim, o da temizlendi, o temizdir. Allah buyurur ki: وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا: *Eğer cünüpseniz* ***temizlenin*** (5/Mâide 6); yani suyu veya onun yerine geçecek bir şey kullanınız. وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ: *Sana kadınların ay hâlini sorarlar. De ki, o, bir rahatsızlıktır. Bu sebeple ay hâlinde olan kadınlardan uzak durun.* ***Temizleninceye*** *kadar onlara yaklaşmayın.* ***İyice temizlendiklerinde****, Allah'ın emrettiği yerden onlara gidin* (2/Bakara 222). Bu âyette iki farklı lafzın (يَطْهُرْنَ, تَطَهَّرْنَ) getirilmesi, kadınların hayızdan kesilip gusül yapmadıkça onlarla cinsel ilişkiye girmenin caiz olmadığına delâlet eder. Bu görüşü, حَتَّى يَطَّهَّرْنَ;[803] yani gusül olan temizliği yapıncaya kadar, şeklindeki kıraat de pekiştirmektedir. وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ: *Allah* ***temizlenenleri*** *sever* (2/Bakara 222); yani günâhları terk edenleri ve iyilik yapanları sever. فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا: *Onda* ***temizlenmeyi*** *seven adamlar vardır* (9/Tevbe 108); أَخْرِجُوهُمْ مِنْ قَرْيَتِكُمْ إِنَّهُمْ أُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ: *Onları kentinizden çıkarın, çünkü onlar,* ***temizlenen*** *insanlarmış* (7/A'râf 82); وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ: *Allah* ***temizlenenleri*** *sever* (9/Tevbe 108); yani nefsini temizleyenleri sever. وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا: *Seni o inkâr*

803 Bu, Şube, Hamza, Kissâî ve Halef'in kıraatidir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 157.

edenlerden ***arındıracağım*** (3/Âl-i İmrân 55); yani seni onların içinden çıkaracağım ve onların yaptıklarını yapmaktan seni uzak tutacağım. Şu âyetler de aynı anlamadadır: إنما يريد الله ليذهب عنكم الرجس أهل البيت ويطهركم تطهيرا: *Ey ehli beyt! Allah sizden kiri gidermek ve sizi* ***tertemiz yapmak*** *istiyor* (33/Ahzâb 33); وإذ قالت الملائكة يا مريم ان الله اصطفاك وطهرك واصطفاك على نساء العالمين: *Melekler şöyle demişlerdi: Ey Meryem, Şüphesiz Allah seni seçti,* ***arındırdı*** *ve seni âlemin kadınlarına üstün kıldı* (3/Âl-i İmrân 42); ذلكم أزكى لكم وأطهر: *Bu, sizin hakkınızda daha hayırlı ve* ***daha temizdir*** (2/ Bakara 232); ذلكم أطهر لقلوبكم وقلوبهن: *Bu sizin kalpleriniz için ve onların kalpleri için* ***daha temizdir*** (33/ Ahzâb 53); لا يمسه الا المطهرون: *Ona* ***temizlenenlerden*** *başkası dokunamaz* (56/Vâkıa 79); yani Kur'ân hakikatlerinin bilgisine, ancak nefsini arındıran ve fesad kirinden temizlenenler ulaşabilir.

Hz. Lût kavmine; يا قوم هؤلاء بناتي هن أطهر لكم: *Ey kavmim! İşte şunlar kızlarımdır (onlarla evlenin); sizin için onlar* ***daha temizdir*** (11/Hûd 78) dediğinde, kavmi, alay yollu şöyle demişlerdi: انهم أناس يتطهرون: *Onlar* ***temizlenen*** *insanlarmış* (7/A'râf 82). لهم فيها أزواج مطهرة: *Orada (cennette) onlar için* ***tertemiz*** *eşler vardır* (4/ Nisâ 57); yani dünyanın kir ve pisliklerinden arınmış eşler. Kimisine göre de şu âyetin işaret ettiği gibi "kötü huylardan arınmış eşler" anlamındadır: عربا اترابا: *Yaşıt sevgililer* (56/ Vâkıa 37) Yüce Allah, Kur'ân'ı şöyle nitelendirmektedir: مرفوعة مطهرة: *Yüksek tutulan* ***tertemiz*** *sahifelerde* (80/Abese 14). وثيابك فطهر: *Elbiseni* ***temizle*** (74/Müddessir 4). Kimisine göre bu âyetin anlamı şöyledir: Nefsini ayıplardan/eksikliklerden arındır.

Yüce Allah şu âyetlerde Kâbe'yi putların pisliğinden temizlemeyi teşvik etmektedir: وطهر بيتي: *Evimi* ***temiz tut*** (22/Hac 26); وعهدنا إلى ابراهيم واسماعيل ان طهرا بيتي للطائفين والعاكفين والركع السجود: *İbrahim ve İsmail'e de; Evi'mi tavaf edenler, itikâfa çekilenler ve rükû ve secde edenler için* ***temizleyin***, *diye emir vermiştik* (2/Bakara 125). Kimisine göre ise bu âyetler, şu âyette zikredilen sekine'nin/güvenin ona girmesi için kalbi temizlemeyi teşvik etmektedir: هو الذي أنزل السكينة في قلوب المؤمنين ليزدادوا ايمانا مع ايمانهم: *İnananların, imanlarını kat kat artırmaları için, kalplerine güven indiren O'dur* (48/Fetih 4).

Sibeveyhî'den aktarıldığına göre kimi zaman طهور formu mastar olur; nitekim تطهرت طهورا وتوضأت وضوءا / *Temizlendim ve abdest aldım*, sözlerinde طهور kelimesi فعول vezninde bir mastardır. وقدت وقودا sözü de buna benzer. Kimi zaman da mastar değil sadece isim olur. Tıpkı فطور kelimesinin, kahvaltı yapılan şeye isim olması gibi. Şu kelimeler de onun gibidir: وجور /*boğaza dökülen ilaç*, سعوط /*buruna çekilen ilaç*, ذرور /*göz otu*/

toz. Kimi zaman da sıfat olur; رسُول /*elçi/peygamber* ve benzeri sıfatlar gibi. Şu âyet bu anlamdadır: وسَقاهُمْ رَبُّهُمْ شرابا طهورًا: *Rableri onlara* ***tertemiz*** *bir içecek içirmiştir* (76/İnsan 21). Bu âyet, sözü edilen içeceğin, şu âyette zikredilenden farklı olduğuna dikkat çeker: ويُسقى من ماء صديد. *Orada irinli sudan içirilecektir* (14/İbrâhîm 16). وأنزلنا من السماء ماءً طهورا: *Gökten* ***tertemiz*** *bir su indirdik* (25/Furkân 48).

İmam Şafiî'nin çizgisindeki ilim adamları, طَهُور kelimesinin مُطَهِّر / *temizleyen* anlamında olduğunu söylerler. Fakat lafız açısından bu doğru değildir. Çünkü فعول vezni افعل ve فعّل fiil formlarından değil, فعل formundan yapılır. Kimisi sözü edilen kavramın, anlam açısından temizlemeyi gerektirdiğini söyler. Zira *tahir* iki kısma ayrılır: Biri, taharetin kendisini aşmayandır; elbise tahareti gibi. Çünkü elbise tahirdir/temizdir, fakat kendisiyle temizlik yapılmaz. Diğer tahir kısmı ise, taharet kendisini aşar ve başkasını da temizler. İşte Yüce Allah, bu anlama dikkat çekerek suyu طهور kelimesiyle nitelendirmiştir.

طيب / T-y-b

طاب الشيءُ يطيب طيبًا /*Bir şey hoş oldu, olmaktadır*; فهو طيّب /*o hoştur*, denir. Allah buyurur ki: فانكحوا ما طاب لكم من النساء ... ***Hoşunuza*** *giden kadınlarla evleniniz* (4/Nisâ 3); وآتوا النساء صدقاتهن نحلة فإن طبن لكم عن شيء منه نفسا فكلوه هنيئا مريئا: *Kadınlara mehirlerini tam verin. Kendi istekleriyle o mehrin bir kısmını size* ***bağışlarlarsa*** *onu gönül huzuruyla yiyebilirsiniz* (4/Nisâ 4).

طيب kelimesinin asıl anlamı, duyuların ve nefsin lezzetli bulduğu/hoşuna giden şeydir. Şer'de/Dinî anlamda الطعام الطيّب /*hoş yiyecek*, caiz olan şeyden ve caiz olan yerden alınandır. Yiyecek bu şekilde olduğu sürece, hem hazırda hem gelecekte tayyip/hoş olur ve pis/kötü olmaz. Aksi durumda ise, hazırda hoş olsa da gelecekte hoş olmaz. Şu âyetler bu anlamdadır: يا أيها الذين آمنوا كلوا من طيّبات ما رزقناكم: *Ey iman edenler; size rızık olarak verdiğimiz şeylerin* ***temiz*** *olanlarından yiyin* (2/Bakara 172); فكلوا مما رزقكم الله حلالا طيبا: *Allah'ın size verdiği rızıklardan helal ve* ***hoş olarak*** *yiyin* (16/Nahl 114); يا أيها الذين آمنوا لا تحرموا طيبات ما أحل الله لكم: *Ey iman edenler, Allah'ın sizin için helal kıldığı* ***hoş şeyleri*** *haram kılmayın* (5/Mâide 87); يا أيها الرسل كلوا من الطيبات واعملوا صالحا: *Ey peygamberler, helal ve* ***hoş şeylerden*** *yiyin ve yararlı işler yapın* (23/Mu'minun 51). Şu âyette kastedilen de budur: قل من حرم زينة الله التي أخرج لعباده والطيبات من الرزق: *De ki; Allah'ın kulları için yarattığı zineti ve* ***temiz hoş*** *rızıkları kim haram etmiş?* (7/A'râf 32). اليوم أحل لكم الطيبات: *Bugün* ***temiz hoş nimetler*** *size helal edildi* (5/Mâide 5). Bazılarına göre âyetteki الطيبات kelimesinden kasıt kesilen hayvanlardır.

ورزقكم من الطيبات: *Allah hoş şeylerden size rızık verdi* (40/Mü'min 64) âyeti, ganimetlere işaret eder. İnsanlardan olan طيب; cehâlet ve fıskın pisliğinden ve çirkin amellerden arınıp ilim, iman ve güzel amellerle süslenenlerdir. İşte Yüce Allah şu âyette, onları kastetmektedir: الذين تتوفاهم الملائكة طيبين: *Melekler onların canını* ***temizlenmiş olarak*** *alır* (16/Nahl 32). سلام عليكم طبتم فادخلوها خالدين: *Selâm sizlere,* ***ne hoşsunuz!*** *Ebedî olarak içinde kalmak üzere haydi girin oraya!* (39/Zümer 73); هب لى من لدنك ذرية طيبة: *Ey Rabbim, bana katından* ***temiz*** *bir soy ihsan eyle* (3/Âl-i İmrân 38); ليميز الله الخبيث من الطيب: *Allah pisi* ***temizden*** *ayırsın* (8/Enfâl 37). والطيبات للطيبين: ***Hoş ameller hoş kişiler*** *içindir* (24/Nûr 26) âyeti temiz amellerin temiz kişilerden meydana geldiğine dikkat çeker. Nitekim şöyle rivâyet edilmiştir: المؤمن اطيب من عمله والكافر أخبث من عمله: *Mü'min amelinden* ***daha hoştur/güzeldir;*** *kâfir de amelinden daha pistir/kötüdür*[804]

وآتوا اليتامى أموالهم ولا تتبدلوا الخبيث بالطيب: *Yetimlere mallarını verin;* ***temizi*** *murdara değişmeyin* (4/Nisâ 2); yani iyi amelleri kötü amellerle değiştirmeyin. Şu âyetler de bu anlamdadır: كلمة طيبة كشجرة طيبة أصلها ثابت وفرعها في السماء: ***Hoş*** *bir söz; kökü sağlam, dalları göğe doğru olan* ***hoş*** *bir ağaca benzer* (14/İbrâhîm 24); إليه يصعد الكلم الطيب: ***Güzel*** *sözler O'na yükselir* (35/Fâtır 10). ومساكن طيبة: ***Güzel*** *meskenler* (9/Tevbe 72); yani temiz, güzel ve zevk veren evler. بلدة طيبة ورب غفور: ***Güzel*** *bir ülke ve bağışlayıcı bir Rabb* (34/Sebe' 15). Bazılarına göre bu âyet, cennete ve Yüce Allah'ın komşuluğuna/katına varmaya işaret ettiğini söyler. والبلد الطيب: ***Hoş*** *memleket* (7/A'râf 58) âyeti ise, güzel/verimli araziye işarettir. فتيمموا صعيدا طيبا: ***Temiz*** *bir toprakla teyemmüm edin* (5/Mâide 6); yani necaset bulaşmayan bir toprakla.

İstinca(pisliktentemizlenme)'ye استطابة / *güzelleştirme* / *ferahlatma* denmesi, ondaki ferahlık ve temizlenmekten dolayıdır. اطيبان /*İki güzel*: Yemek ve cima anlamındadır. طعام مطيبة للنفس: Nefsin hoşlandığı yemek. طيب sözü طاب şeklinde de ifâde edilir. Medine'de yetişen bir çeşit hurmaya طاب; Medine'nin kendisine de طيبة denir. طوبى لهم: ***Tubâ*** *onların* (13/Ra'd 29). Kimisine göre طوبى /*tubâ* kelimesi, cennetteki bir ağaç ismidir. Kimisine göre ise bu ifâde; yokluğu olmayan bir beka, zevali olmayan bir izzet ve fakirliği olmayan bir zenginlik gibi cennetteki her türlü hoş/güzel şeye işarettir.

طود / T-v-d

فاوحينا الى موسى أن اضرب بعصاك البحر فانفلق فكان كل فرق كالطود العظيم: *Musa'ya vahyettik ki: Asanı denize vur. O, hemen yarıldı ve her parçası büyük bir* ***tavd/dağ*** *gibi oldu* (26/Şu'arâ 63).

---

804 Bu hadis (حبط) maddesinde geçti.

طَوْدٌ: Büyük dağ. Tavdın/Dağın büyüklükle nitelendirilmesi, onun diğer dağlar arasında değil, tavdlar (büyük dağlar) arasında büyük olmasından dolaydır.

طور / T-v-r

طَوَارُ الدَّارِ وطِوَارُهُ: Evin uzantısı olan yapı. عَدَا فُلَانٌ طَوْرَهُ Falan kişi haddini aştı. لا أطور به: Onun avlusuna yaklaşmam. فعل كذا طَوْرًا بعد طَوْر: Şu işi aşama aşama/peş peşe yaptı. Bazılarına göre; وقد خلقكم أطوارا: *O, sizi **aşama aşama** yarattı* (71/Nûh 14) âyeti şu tur âyetlere işarettir: فإنا خلقناكم من تراب ثم من نطفة ثم من علقة ثم من مضغة مخلقة وغير مخلقة: *Biz sizi topraktan, sonra nutfeden (spermadan) sonra bir alekadan (embriodan) sonra yapısı belli belirsiz bir et parçasından yaratmışızdır* (22/Hac 5). Kimisine göre ise o, şunun benzeri âyetlere işarettir: ومن آياته خلق السماوات والأرض واختلاف ألسنتكم وألوانكم: *O'nun delillerinden biri de, göklerin re yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin ayrı ayrı olmasıdır* (30/Rûm 22); yani insanlar yaratılış ve huy bakımdan farklıdırlar.

الطور: Belli bir dağın ismidir. Kimisine göre de her dağın ismidir. Diğer bazıları da onun dünyayı kuşatan bir dağ olduğunu söyler. Allah buyurur ki: والطور وكتاب مسطور: *Andolsun **Tur'a** ve Satır satır yazılmış Kitab'a* (52/Tûr 1-2); وما كنت بجانب الطور إذ نادينا: *Sen, Musa'ya hitap ettiğimiz zaman **Tur'un** yanında değildin* (28/Kasas 46); وطور سينين: *And olsun Sina **dağına*** (95/Tin 2); وناديناه من جانب الطور الأيمن: *Ona **Tur'un** sağ yanından seslendik* (19/Meryem 52); ورفعنا فوقهم الطور: ***Tur'u** üzerlerine kaldırdık* (4/Nisâ 154).

طير / T-y-r

طير: Havada uçan her kanatlıdır. طار يطير طيرانا /*Uçtu, uçmaktadır*, denir. طائر'in çoğulu طير şeklinde gelir. Tıpkı راكب – ركب gibi. Allah buyurur ki: وما من دابة فى الأرض ولا طائر يطير بجناحيه إلا أمم أمثالكم: *Yerde kımıldayan bütün hayvan türleri ve kanatları ile **uçan** bütün **kuş** çeşitleri, sizler gibi birer topluluktürlar* (6/En'âm 38); والطير محشورة كل له أواب: ***Kuşları** da toplu olarak onun emrine vermiştik* (38/Sâd 19); والطير صافات: *Sıra sıra uçan **kuşlar*** (24/Nûr 41); وحشر لسليمان جنوده من الجن والإنس والطير: *Süleyman'ın, cinlerden, insanlardan ve **kuşlardan** müteşekkil orduları toplandı* (27/Neml 17); وتفقد الطير: *Kaybolan kuşları araştırdı* (27/Neml 20).

تطير فلان واطير: Falan kişi iyimser tahminde bulundu: Bu sözün asıl anlamı, kuş ile [onun uçuş durumuna göre] gelecekle ilgili iyimser tahminlerde bulunmaktır. Sonra bu kelime uğurlu ve uğursuz sayılan her şey için kullanılır oldu. Allah buyurur ki: قالوا انا تطيرنا بكم: *Dediler ki; doğrusu biz sizin yüzünüzden **uğursuzluğa uğra-***

dık (36/Yâsîn 18). Bunun için şöyle denilmiştir: لا طَيْرَ إلا طَيرُك: *Senin kuşundan başka bir kuş yoktur.*[805] Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: وإن تُصِبْهُم سيئة يطَّيَّرُوا بموسى ومن معه: *Başlarına bir kötülük gelirse Musa ile yanındakilerin* ***uğursuzluğuna verirlerdi*** (7/A'râf 131). Âyetteki يطَّيَّرُوا sözü يتشاءموا /*uğursuz addediyorlar*, anlamındadır. ألا إنما طائرُهُمْ عند الله: *Biliniz ki; onların* ***uğursuzluk kuşları*** *Allah yanındadır* (7/A'râf 131); yani onların uğursuzlukları, kötü amellerinden dolayı Yüce Allah'ın onlar için hazırladığı şeydir. Şu âyetler de bu anlamdadır: قالوا اطَّيَّرنا بك وبمن معك قال طائرُكُم عند الله بل أنتم قوم تفتنون: *Dediler ki: Senin ve beraberindekilerin yüzünden* ***uğursuzluğa uğradık****: O da:* ***Uğursuzluğunuz*** *Allah katındandır. Belki siz, imtihana çekilen bir kavimsiniz, dedi* (27/Neml 47); قالوا طائرُكم معكم: *Elçiler dediler ki;* ***uğursuzluk*** *kendinizdendir* (36/Yâsîn 19); وكل إنسان ألزمناه طائره في عنقه: *Her insanın* ***kuşunu/amelini*** *boynuna bağladık* (17/İsrâ 13); yani kendisinden uçan hayır ve şer olan amelini تطايروا: Acele ettiler, dağıldılar. Şair şöyle der:

٣٠٣- طاروا إليه زرافات ووحدانًا

303- ***Koştular*** *ona doğru, gruplar hâlinde ve tek tek.*[806]

فجْرٌ مُسْتطيرٌ: Yayılan fecir. Allah buyurur ki: ويخافون يوما كان شره مستطيرا: *Şerri* ***yaygın*** *olan bir günden korkarlar* (76/İnsan 7). غبار مُسْتطار: Etrafa saçılan toz. Fecir ve toz için kullanılan bu kavramın yapısında değişiklik yapılmıştır: Fecir fâil şeklinde düşünülmüş ve onunla ilgili مُسْتطير formu; toz ise mef'ûl şeklinde düşünülmüş ve onunla ilgili مُسْتطار formu kullanılmıştır. فرس مُطار: Süratli giden çevik at. خذ ما طار من شعر رأسك: Başından uçuyormuş gibi yayılan saçı tut.

طوع / T-v-a

طوع: İnkıyad/boyun eğme; كره / *zorlama*'nın zıddıdır. Allah buyurur ki: ثم استوى إلى السماء وهي دخان فقال لها وللأرض ائتيا طوعا أو كرها قالتا أتينا طائعين: *Sonra duman hâlinde bulunan göğe yöneldi, ona ve yeryüzüne:* ***İsteyerek*** *veya istemeyerek buyruğuma gelin, dedi.* ***İsteyerek*** *geldik, dediler* (41/Fussilet 11); وله أسلم من في السماوات والأرض طوعا وكرها: *Göklerde ve yerdekiler,* ***ister*** *istemez O'na teslim olmuşlardır* (3/Âl-i İmrân 83).

طاعة da طوع gibidir. Ancak طاعة, daha çok emredileni yerine getirmek ve belirlenen şeyin peşinden gitmek anlamında kullanılır. Allah buyurur ki: ويقولون طاعة: ***Boyun eğdik*** *derler* (4/Nisâ 81); طاعة وقول معروف: *(Onların görevi)* ***itaat*** *ve güzel sözdür* (47/Muhammed 21); yani itâat ediniz.

وقد طاع له يطوع وأطاعه يطيعه: Ona itâat etti, itâat etmektedir. Allah bu-

805 Bu bir Arap sözü değil, hadistir. Bkz. Ahmed, *Müsned*, II, 220.

806 Kurayt b. Üneyf'e ait bu şiir için bkz. Tebrizî, Şerhu Dîvâni'l-Hamâse, I, 8; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (طير) maddesi.

yurur ki: وأطِيعُوا الرَّسُولَ: *Peygamber'e itaat edin* (64/Teğabün 12); مَن يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللهَ: *Peygamber'e itâat eden, Allah'a itâat etmiş olur* (4/Nisâ 80); وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ: *Kâfirlere ve münafıklara itâat etme* (33/Ahzâb 48). Yüce Allah, Cebrail (a.s.) ile ilgili olarak da şöyle buyurur: مُطَاعٍ ثَمَّ أَمِينٍ: *Orada kendisine itâat edilendir, güvenilendir* (81/Tekvîr 21).

تَطَوُّع kelimesinin asıl anlamı, zorlanarak tâat etmektir. Örfte ise, farz olmayan gönüllü olarak yapılan ibâdettir; tıpkı نَفْل kelimesi gibi. Allah buyurur ki: فَمَن تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ *Kim **gönüllü olarak** hayır **yaparsa**, bu kendisi için daha iyidir* (2/Bakara 184). Bu âyet وَمَن يَطَّوَّعْ خَيْرًا şeklinde de okunmuştur.[807]

طَوْع kökünden اسْتِفَالَة vezninde olan اسْتِطَاعَة kelimesi, fiilin kendisiyle meydana geldiği şeyin varolmasıdır. Muhakkik âlimlere göre bu kelime, insanın yapmak istediği fiili kendileriyle gerçekleştirebildiği manalar anlamında bir isimdir. Bu da dört şeyden meydana gelir: Fâile ait bir bünye; yapılacak fiilin tasavvur edilmesi; bu fiilden etkilenmeye elverişli bir madde; eğer fiil kitâbet/yazmak gibi âletle yapılan bir şeyse âlet. Zira kâtip, yazıyı meydana getirebilmesi için bu dört şeye ihtiyaç duyar. Eğer kişi, bu dört şeyden bir veya daha fazlasına sahip değilse; فلَانٌ عَاجِزٌ مُسْتَطِيعُ الكِتَابَة /*Falan kişinin yazı yazmaya gücü yoktur*, denir.

Bu kavramın zıddı عَجْز'dir. Âciz kişi, bu dört şeyden birine veya daha fazlasına sahip olmayan kişidir. Ne zaman bu dört şeyin hepsine sahip olursa mutlak olarak müstati'/güç yetiren olur; hepsini yitirdiğinde de mutlak olarak âciz olur. Eğer onların bir kısmına sahip olup diğerlerine sahip olmazsa bir yönden müstati', bir yönden de âciz olur. Ancak bu durumda kişinin âcizlikle nitelendirilmesi daha uygundur.

اسْتِطَاعَة kelimesi, قُدْرَة'ten daha dar anlamlıdır. Allah buyurur ki: لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ أَنْفُسِهِمْ: *O ilâhlar kendilerine bile **yardım edecek güçte değildirler*** (21/Enbiyâ 43); فَمَا اسْتَطَاعُوا مِن قِيَامٍ: *Ayağa kalkacak **güçleri kalmamış*** (51/Zâriyât 45); وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا: *Ona bir yol **bulabilenlerin** Beyt'i haccetmesi Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır* (3/Âl-i İmrân 97). Çünkü Hacca gidecek kişi yukarıda belirtilen dört şeye ihtiyaç duyar. Hz. Peygamber'in; الاستطاعة الزَّاد و الرَّاحلة: ***İstitaa**, azık ve binektir* sözü, ihtiyaç duyulan âletin/vasıtanın beyanıdır. Hadiste, diğer unsurların değil de özellikle âletin zikredilmesi şundandır; çünkü bu husus aklen bilinmekte ve şeriat gereği de diğer unsurlar olmadan sorumlu tutulmak sahih değildir.

لَوِ اسْتَطَعْنَا لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ: *Bizim **gücümüz yetseydi**, sizinle beraber elbette sefere çıkardık* (9/Tevbe 42) âyeti, buradaki güç yetirmekle mal, binek ve benzeri âletin/vasıtasının olma-

---

807 Bu şaz bir kıraattir.

dığına işaret eder. Şu âyetler de aynı anlamdadır: ومن لم يستطع منكم طولا أن ينكح المحصنات المؤمنات فمن ما ملكت أيمانكم من فتياتكم المؤمنات: *Sizden, hür mü'min kadınlarla evlenmeye* ***güç yetiremeyen*** *kimse, ellerinizdeki mü'min cariyelerinizden alsın* (4/Nisâ 25); إلا المستضعفين من الرجال والنساء والولدان لا يستطيعون حيلة ولا يهتدون سبيلا: *Hiç birşeye* ***gücü yetmeyen*** *ve bir çıkar yol bulamayan ezilmiş erkekler, kadınlar ve çocuklar bu hükmün dışındadırlar* (4/Nisâ 98).

Alıştırma yapmadığı için, yapması kişiye zor gelen şey için; فلان لا يستطيع كذا /*Falan kişi şu işe güç yetirmemektedir*, denir. Bu da âlet veya tasavvurun olmamasından kaynaklanır. Bununla birlikte kişi sorumlu tutulabilir ve mazur da sayılmaz. Bu anlamda Allah buyurur ki: إنك لن تستطيع معي صبرا: *Sen benimle beraber sabretmeye* ***güç yetiremezsin*** (18/Kehf 67); ما كانوا يستطيعون السمع وما كانوا يبصرون: *Ne işite**bilirlerdi** ve ne de göre**bilirlerdi*** (11/Hûd 20); وكانوا لا يستطيعون سمعا: *Dinlemeye* ***güç yetiremezlerdi*** (18/Kehf 101); Şu âyetler de bu anlama hamledilmiştir: ولن تستطيعوا أن تعدلوا بين النساء: *Kadınlar arasında âdil davranmaya* ***güç yetiremezsiniz*** (4/Nisâ 129); إذ قال الحواريون يا عيسى ابن مريم هل يستطيع ربك أن ينزل علينا مائدة من السماء: *Havariler: Ey Meryem oğlu İsa; Rabbin bize gökten bir sofra indire**bilir** mi? demişlerdi* (5/Mâide 112). Denilmiştir ki; Havariler, bunu, henüz Allah hakkındaki bilgileri güçlenmeden söylemişlerdi. Kimisi de Havarilerin bu sözleriyle, Yüce Allah'ın gökten bir sofra indirmeye güç yetirip yetirmediğini değil, ilâhi hikmetin buna karar vermek isteyip istemediğini kastettiklerini söyler.

Kimisine göre de يستطيع ve يطيع kelimeleri eşanlamlıdır; هل يستطيع âyet ifâdesi de, هل يجيب: Allah cevap verir mi? anlamındadır. Tıpkı şu âyet gibi: ما للظالمين من حميم ولا شفيع يطاع: *Zalimlerin ne dostu, ne de* ***itâat edilecek*** *şefaatçisi olur* (40/Mü'min 18); yani cevap verilecek/dinlenecek şefaatçi. Söz konusu âyet şöyle de okunmuştur: هل تستطيع ربك; yani Rabbinden isteyebilir misin? Tıpkı şöyle demen gibi: هل تستطيع الأمير أن يفعل كذا: Emirden şunu yapmasını isteyebilir misin?.

فطوعت له نفسه قتل أخيه: *Nefsi ona kardeşini öldürmeyi* ***teşvik etti*** (5/Mâide 30) âyeti tıpkı; انتجعت له قريحته وانقادت له، وسولت sözleri gibidir. طوعت fiil formu, أطاعت formundan daha mübalâğalıdır. طوعت له نفسه sözü de تأبت عن كذا نفسه /*Onun nefsi şu şeyden kaçındı*, sözünün karşıtıdır.

تطوع كذا: Şu şeyi gönüllü olarak üstlendi. Allah buyurur ki: ومن تطوع خيرا فإن الله شاكر عليم: *Kim* ***gönüllü olarak*** *bir iyilik* ***yaparsa****, bilsin ki, Allah karşılığını verir ve yaptığını bilir* (2/Bakara 158); الذين يلمزون المطوعين من المؤمنين في الصدقات ...: *Sadaka vermekte* ***gönülden davranan*** *mü'minlere dil uzatanlar* (9/Tevbe 79). Bazılarına göre طاعت ve تطوعت fiil formları

aynı anlamdadır. Aynı şekilde اسْتطاع ve اسْطاع fiil formları da eşanlamlıdır. Allah buyurur ki: فَمَا اسْطَاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا: *Ne onu **aşabildiler**, ne de onu delmeye **güç yetirebildiler*** (18/Kehf 97).

طوف / T-v-f

طَوف Bir şeyin etrafında yürümektir/dönmektir. Korumak amacıyla evlerin etrafından dönen kişiye طائف denmesi de bu anlamdan gelmektedir. طاف به يطوف /*Onun etrafında döndü, dönmektedir*, denir. Allah buyurur ki: يطوف عليهم ولدان مخلدون: *Çevrelerinde ölümsüz gençler **dolaşır*** (56/Vâkıa 17); فمن حج البيت أو اعتمر فلا جناح عليه أن يطوف بهما: *Her kim Beytullah'ı ziyaret eder veya umre yaparsa onları **tavaf etmesinde** kendisine bir günâh yoktur* (2/Bakara 158). Bu anlamdan istiâre yoluyla cin, hayal, hâdise ve benzerlerine طائف denir. Allah buyurur ki: إن الذين اتقوا إذا مسهم طائف من الشيطان تذكروا فإذا هم مبصرون: *Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, şeytan tarafından kendilerine **bir taif** iliştiği zaman, Allah'ı anarlar ve hemen gerçeği görürler* (7/A'râf 201). *Taif*; insanı avlamayı/ele geçirmeyi amaçlayan şeytandan insana yönelen şeydir. Ayette geçen طائف kelimesi, طيف şeklinde de okunmuştur. Bu da insana uykuda veya uyanıkken görünen bir şeyin hayal ve suretidir. Bu anlamdan hayale طيف denmiştir. فطاف عليها طائف من ربك وهم نائمون: *Onlar uyurken Rabbin tarafından **bir dolaşan/âfet** onun üzerinden **dolaşıverdi*** (68/Kalem 19) âyet sözü edilenlerin başına gelen belaya imada bulunmaktadır. وعهدنا إلى إبراهيم وإسماعيل أن طهرا بيتي للطائفين: *İbrahim ve İsmail'e: **Tavaf** edenler için Evim'i temiz tutun, diye emretmiştik* (2/Bakara 125); yani Kabe'nin etrafında dönen ziyaretçiler için.

طوّافون عليكم بعضكم على بعض: *Onlar yanınızda **dolaşabilirler**, birbirinizin yanında olabilirsiniz* (24/Nûr 58) âyetinde geçen طوّافون /*dolaşanlar* sözünden kasıt hizmetçilerdir. Bu anlamda Hz. Peygamber de kedi hakkında şöyle buyurmuştur: إنها من الطوّافين عليكم والطوافات: *Kedi, etrafınızda **çok fazla dolaşanlardandır***[808]. الطائفة من الناس: Bir insan topluluğu; الطائفة من الشيء: Bir kısım eşya.

وما كان المؤمنون لينفروا كافة فلولا نفر من كل فرقة منهم طائفة ليتفقهوا في الدين ولينذروا قومهم إذا رجعوا إليهم لعلهم يحذرون *Mü'minlerin hepsi toptan sefere çıkacak değillerdi. Ama her kabileden **bir cemâatin** dini iyice öğrenmeleri ve dönüp kavimlerine geldiklerinde, sakınmaları umuduyla onları uyarmaları için sefere çıkmaları gerekmez miydi?* (9/Tevbe 122).

Kimisine göre طائفة kelimesi, bir kişi ve daha fazlası için kullanılır. Şu âyetler bu anlamdadır: وإن طائفتان من المؤمنين اقتتلوا فأصلحوا بينهما: *Eğer mü'minlerden **iki gurup** birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin* (49/Hucurât 9); إذ همّت طائفتان منكم أن تفشلا;

---

808 Mâlik, I, 23; Ahmed, V, 296; Ebû Davud, HN: 75; Nesâî, I, 55.

Hani sizden ***iki gurupta*** *yılgınlık ve çözülme emareleri belirmişti* (3/Al-i İmrân 122). Eğer طائفة kelimesinden çoğul kastediliyorsa tekili طائف şeklinde gelir. Eğer ondan tekil kastediliyorsa, bu durumda çoğul olan bu form tekilden kinâye olabilir. Ayrıca onun علامة, راوية ve benzeri isimler gibi yapılması da mümkündür.

طُوفان: İnsanı kuşatan her türlü hâdişedir. Şu âyet bu anlamdadır: فأرسلنا عليهم الطوفان: *Onların üzerine* ***tufan*** *gönderdik* (7/A'râf 133). Daha sonra bu kelime örfte son derece fazla su anlamında kullanılır oldu; çünkü Nûh kavminin başına gelen felaket, su idi. Allah buyurur ki: ولقد ارسلنا نوحا الى قومه فلبث فيهم الف سنة الا خمسين عاما فاخذهم الطوفان وهم ظالمون: *Biz Nûh'u kendi kavmine gönderdik de o bin yıldan elli yıl eksik bir süre onların arasında kaldı. Sonunda onlar zulümlerini sürdürürken* ***tufan*** *kendilerini yakalayıverdi* (29/Ankebût 14). طائف القوس: Yay kulpunun orta kısmı. طوف: Pislikten kinâyedir.

طوق / T-v-k

طوق kelimesinin asıl anlamı, -ister güvercin halkası gibi yaratılıştan olsun, ister de altın ve gümüş halkası gibi yapma olsun- boyna geçirilen şeydir. Fakat bu kavramın anlamı genişletilerek şöyle denir: طوّقته كذا Boynuna şunu geçirdim/dolandırdım, tıpkı قلّدته sözü gibi. Allah buyurur ki: سيطوّقون ما بخلوا به يوم القيامة: *Cimrilik ettikleri şey; kıyamet günü* ***boyunlarına dolanacaktır*** (3/Âl-i İmrân 180). Bu âyette teşbih yapılmıştır. Nitekim hadiste de şöyle buyrulmaktadır: يأتي احدكم يوم القيامة شجاع أقرع له زبيبتان فيتطوّق به فيقول انا الزكاة التي منعتني: *Kıyamet gününde sizden birinize, gözleri üstünde iki nokta bulunan kel bir yılan gelip* ***boynuna dolanır*** *ve Ben senin vermediğin zekâtınım, der.*

طاقة: İnsanın güçlükle yapabileceği miktarın ismidir. Bu da bir şeyi kuşatan halkaya benzetilmiştir. ربّنا ولا تحمّلنا ما لا طاقة لنا به: *Ey Rabbimiz,* ***takatimizin*** *yetmediğini bize yükletme* (2/Bakara 286); yani yerine getirmekte zorlanacağımız şeyleri bize yükletme. Âyetin anlamı; "Bize, güç yetiremeyeceğimiz şeyleri yükletme" değildir. Zira Yüce Allah aşağıdaki âyetlerde buyurduğu gibi, kimi zaman insanı, kendisine zor geleceği şeylerle sorumlu tutmaktadır: ويضع عنهم اصرهم والاغلال التي كانت عليهم: *Omuzlarındaki ağır yükümlülükleri boyunlarındaki zincirleri kaldırır* (7/A'râf 157); ووضعنا عنك وزرك: *Yükünü üzerinden atmadık mı?* (94/İnşirâh 2); yani terk edilmesinde günâh olan zor ibâdetleri sana hafiflettik. Şu âyet de bu anlamdadır: قالوا لا طاقة لنا اليوم بجالوت وجنوده: *Bugün bizim Câlût'a ve askerlerine karşı koyacak hiç* ***gücümüz yoktur, dediler*** (2/Bakara 249).

Kimi zaman takat'ın olmaması,

809Müellif bu hadisi lafzıyla değil, manasıyla zikretmiştir. Hadis için bkz. Buharî, *Zekât*, III, 214.

kıdretin olmaması anlamında kullanılır. وعلى الذين يطيقونه فدية طعام مسكين: *Oruca **güç yetirenlere** bir yoksulu doyuracak kadar fidye vermeleri gerekir* (2/Bakara 184) âyetinin zâhiri, ister orucunu bozmuş olsun, ister olmasın ona güç yetirenlerin bir fidye vermelerinin gerekli olduğunu ifâde eder. Ancak âlimler, başka bir şart yerine gelmeden, güç yetirenin fidye vermek zorunda olmadığı konusunda görüş birliğine varmışlardır. Ayette geçen يطيقونه sözünün, يطوّقونه şeklinde okunduğu da rivâyet edilmiştir.[810] Yani onu boyunlarına geçirmekle yükümlü tutulanlar.

طول / T-v-l

طول ve قصر kelimeleri daha önce geçtiği gibi, göreceli isimlerdendir. Bu kelime, zaman ve benzeri gibi hem zât, hem arâz ile ilgili kullanılır: فطال عليهم الأمد: *Üzerlerinden **uzun** zaman **geçti*** (57/Hadîd 16); إن لك في النهار سبحا طويلا: *Gündüzleri, seni **uzun uzun** uğraştıracak işlerin vardır* (73/Müzemmil 7). طويل-طوال (uzun), عريض-عُراض (geniş) denir. Çoğulu, طِوال; kimisine göre ise طيال şeklinde gelir.

Bu kelimenin uzunluk anlamı nokta-i nazarından hayvanın üzerine salıverilen ipe طول denir. طوّل فرسك: Atının ipini gevşet/uzat. Uzun zamana طول الدهر denir. تطاول فلان: Falan kişi, boynunu gösterdi/uzattı veya gücünü gösterdi. Allah buyurur ki: فتطاول عليهم العمر: *Onların üzerinden **uzun** zamanlar **geçti*** (28/Kasas 45).

طوْل formu, lütuf ve ihsan/bağış anlamına özgüdür: شديد العقاب ذي الطّول: *Cezası şiddetli, **lütfu bol olan**dır* (40/Mü'min 3); وإذا أنزلت سورة أن آمنوا بالله وجاهدوا مع رسوله استأذنك أولو الطّول منهم: *Allah'a inanın, Resûlü ile beraber cihat edin, diye bir sûre indirildiği zaman, onlardan **servet sahibi olanlar** senden izin istediler* (9/Tevbe 86). ومن لم يستطع منكم طولا أن ينكح المحصنات المؤمنات: *Sizden her kim hür mü'min kadınları nikâh edecek **bir zenginliğe** gücü yetmiyorsa* (4/Nisâ 25) âyetinde geçen طوْلا kelimesi, mehir ve nafaka için harcanacak paradan/maldan kinâyedir.

طالوت: Özel bir isim olup A'cemî (Arapça kökenli olmayan bir isim) dir.

طين / T-y-n

طين /*Çamur*: Birbirine karıştırılmış toprak ve su. Kimi zaman onda suyun etkisi kalmasa da yine bu şekilde isimlendirilir. Allah buyurur ki: إنا خلقناهم من طين لازب: *Biz onları yapışkan **bir çamurdan** yarattık* (37/Sâffât 11). طنت كذا، طيّنته [Falan şeyi çamurla sıvadım], denir. قال أنا خير منه خلقتني من نار وخلقته من طين: *İblis dedi ki: Ben ondan daha hayırlıyım. Beni ateşten yarattın, onu **çamurdan** yarattın* (38/Sâd 76); فأوقد

810 Bu şaz bir kıraattir. Ayeti bu şekilde Hz. Aişe, Said b. Cübeyr ve İkrime okumuşlardır. Bkz. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, I, 431.

يَا هَامَانُ عَلَى الطِّينِ *Ey Haman, haydi, benim için **çamur** üzerinde ateş yak* (28/Kasas 38).

طوى / T-v-y

طَوَيْتُ الشَّيْءَ طَيًّا: Bir şeyi dürdüm. Örneğin, طَيُّ الدَّرَجِ */tomarın dürülmesi,* gibi. Şu âyet bu anlamdadır: يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ *Göğü, kitap **dürer** gibi **dürdüğümüz** gün* (21/Enbiyâ 104). طَوَيْتُ الْفَلَاةَ */Çölü kat ettim,* sözü de bu anlamdan gelmektedir. طَيّ kelimesi, ömrün sona ermesi anlamında kullanılır. طَوَى اللّٰهُ عُمْرَهُ */Allah onun hayatını dürdü/ruhunu aldı,* denir. Şair şöyle der:

304- طَوَتْكَ خُطُوبُ دَهْرِكَ بَعْدَ نَشْرٍ

*304- Zamanının olayları seni yaydıktan sonra **dürdü/yok etti**.*[811]

وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ: *Gökler de O'nun sağ elinde **dürülmüştür*** (39/Zümer 67) âyeti, kelimenin birinci anlamından da ikinci anlamından da olabilir. İkincisine göre anlamı; مُهْلَكَاتٌ *(gökler yok olmuştur)* şeklinde olur. إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى: *Sen mukaddes vadi **Tuva**'dasın* (20/Tâhâ 12). Kimisine göre âyette geçen طُوًى kelimesi, Yüce Allah'ın Hz. Musa'ya seslendiği vadinin adıdır. Kimisine göre ise söz konusu kelime, seçilmek suretiyle Hz. Musa için meydana gelen bir hâle işarettir; sanki mesafe onun üzerine dürülerek kısalmıştır; eğer kendi çabasıyla ona ulaşmak zorunda kalmış olsaydı, kendisine uzun gelecekti.

Kimisine göre, إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى *Sen mukaddes vadi **Tuva**'dasın* (20/Tâhâ 12) âyetinde geçen طُوًى kelimesi, bir yer ismidir. Dilcilerden kimisi onu munsarif, kimisi de gayr-i munsarif yapar. Bazılarına göre طوى kelimesi, طَوَيْتُ fiilinin mastarıdır. Bu durumda munsarif olur, ilk harfi fethalı ve kesreli okunur. Tıpkı ثَنًى ve ثِنًى gibi. Buna göre anlamı şöyle olur: نَادَيْتُهُ مَرَّتَيْنِ Onu iki kez çağırdım. Allah daha iyi bilir.

تَمَّ كِتَابُ الطَّاءِ

Tı Harfinin Sonu

---

811 Di'bil el-Huzâî'ye ait bu şiir için bkz. Müberred, *Kâmil,* I, 238.

كِتَابُ الظَّاءِ
Zâ Harfi

ظعن / Z-a-n

ظعن يظعن ظعْنًا: Göç etti, etmektedir, denir. Allah buyurur ki: يوْمَ ظعْنِكمْ: *Göç gününüzde* (16/Nahl 80). ظعينة: İçinde kadın olan hevdec/mahfe. Kimi zaman bu kelime, mahfede olmasa bile kadından kinâye yapılır.

ظفر / Z-f-r

ظُفْر /*Tırnak*: Bu kelime, hem insan hem başkası ile ilgili kullanılır. Allah buyurur ki: وعلى الذين هادوا حرّمنا كلّ ذي ظفر: *Yahudilere bütün **tırnaklı** hayvanları haram ettik* (6/En'âm 146). Âyetteki ظفر kelimesi, مخالب / *pençeler, tırnaklar* anlamındadır. Bu kelime, kuş pençesine benzetilerek silâh anlamında da kullanılır. Çünkü pençe, kuş için silâh gibidir.

فلانٌ كليل الظفر: Falan kişinin tırnakları zayıftır/güçsüzdür. ظفره فلان: Falan kişi tırnaklarını ona geçirdi. هو اظفر: Onun tırnakları uzundur. ظفره: Sertlik konusunda tırnağa benzetilerek gözü kaplayan bir zar tabakasına denir. ظفرت عينه: Gözünü zar kapladı/Gözünde katarakt çıktı. ظفر: Galip gelmek, başarmak. Bu kelimenin aslı, "Tırnağını ona geçirdi" anlamındaki ظفر عليه sözünden gelmektedir. Allah buyurur ki: وهو الذي كفّ ايديهم عنكم وايديكم عنهم ببطن مكة من بعد أن أظفركم عليهم وكان الله بما تعملون بصيرا: *Mekke'nin ortasında, sizi onlara **galip getirdikten** sonra onların ellerini sizden, sizin ellerinizi onlardan çeken O'dur. Allah, yaptıklarınızı görmektedir* (48/Fetih 24).

ظلل / Z-l-l

ظلّ /*Gölge*: ضحٰى /*Ziyanın/Aydınlığın* zıddıdır. Bu kelime, فىْء'den daha kapsamlıdır. Çünkü ظل الليل / *Gece gölgesi*; ظل الجنة /*Cennet gölgesi*, denir. Ayrıca güneşin ulaşmadığı her yere de ظلّ denir. فىْء ise, sadece güneşin sonradan kaybolduğu yerler için kullanılır.

ظلّ, izzet, güç ve zenginlik anlamlarında da kullanılır. Allah buyurur ki: إنّ المتقين فى ظلال وعيون: *Kuşkusuz*

*takva sahipleri **gölgeler** altında ve pınar başlarındadır* (77/Murselât 41); yani izzet ve güven içindedirler. اكلها دائم وظلها: *Yemişleri devamlıdır, **gölgesi** de* (13/Ra'd 35); هم وازواجهم في ظلال على الارائك متكئون: *Kendileri ve eşleri **gölgelerde**, koltuklara yaslanmışlar* (36/Yâsîn 56).

ظللني الشجر و اظلني /*Ağaç beni gölgeledi*, denir. Allah buyurur ki: وظللنا عليكم الغمام: *Bulutla sizi **gölgelendirdik*** (2/Bakara 57). اظلني فلان: Falan kişi beni korudu. جعلني في ظله وعزه ومنعته: Beni gölgesi, güvencesi ve koruması altına aldı. اولم يروا إلى ما خلق الله من شيء يتفيأ ظلاله عن اليمين و الشمائل: *Allah'ın yarattığı şeylerin **gölgelerinin** sağa sola çekildiğini görmüyorlar mı?* (16/Nahl 48); yani gölgenin yaratılması Allah'ın birliğine delâlet eder ve O'nun hikmetini gösterir. ولله يسجد من في السماوات والارض طوعا وكرها وظلالهم بالغدو والآصال: *Göklerde ve yerdekiler de, **gölgeleri** de sabah akşam, ister istemez Allah'a secde ederler* (13/Ra'd 15). Hasan şöyle der: أمّا ظلك فيسجد لله وأما أنت فتكفر به: *Gölgen Allah'a secde eder; sen ise O'nu inkâr ediyorsun.* ظل ظليل: Bol gölge. وندخلهم ظلا ظليلا: *Onları en **koyu gölgeliklere** yerleştireceğiz* (4/Nisâ 57) âyeti, güzel/rahat yaşayıştan kinâyedir.

ظلة: Gölgeleyen bulut. Bu kelime daha çok hoş olmayan ve kötü olan şeyler için kullanılır: وإذ نتقنا الجبل فوقهم كأنه ظلة: *Bir zamanlar dağı, sanki **bir gölgelik**miş gibi üstlerine geçirmiştik* (7/A'râf 171); فكذبوه فأخذهم عذاب يوم الظلة: *Onu yalanladılar, bunun üzerine onları **o gölgelik** gününün azabı yakaladı* (26/Şu'arâ 189); هل ينظرون إلا أن يأتيهم الله في ظلل من الغمام: *Onlar, bulut **gölgeleri** içinde, Allah'ın kendilerine gelmesini mi bekliyorlar?* (2/Bakara 210); yani Allah'ın azabının kendilerine gelmesini mi bekliyorlar?

ظلل kelimesi ظُلّة'tin çoğuludur. Tıpkı غرفة-غرف ;قربة-قرب gibi. Âyette geçen في ظلل sözü, في ظلال şeklinde de okunmuştur.[812] Bu da ya ظُلّة'tin çoğuludur; علبة-علاب (süt sağılan ahşap kap) ve جفرة-جفار (kuyu) gibi. Ya da şu âyette olduğu gibi ظل'in çoğuludur: اولم يروا إلى ما خلق الله من شيء يتفيأ ظلاله عن اليمين والشمائل: *Allah'ın yarattığı şeylerin **gölgelerinin** sağa sola çekildiğini görmüyorlar mı?* (16/Nahl 48).

Bazı dilbilimcileri şöyle demişlerdir: Yükselen/dikilen şeye ظل denir; Şairin şu şiiri de buna delâlet eder:

٣٠٥- لمّا نزلنا رفعنا ظل أخبية

*305- Konakladığımızda, çadırların **gölgesini** yükselttik.*

Aslında onlar *fey'* olan çadırların gölgesini değil, çadırları dikiyorlardı. Diğer bir şair de şöyle der:

306- يتبع أفياء الظلال عشية

306- Akşamleyin yükseklerin

812 Bu şaz bir kıraattir. Katâde, Übey b. Ka'b ve İbn Mes'ûd bu şekilde okumuşlardır. Bkz. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, II, 125.

813 Abde b. Tayyib'e ait bu şiir için bkz. *Mufaddaliyyât*, s. 141; Tebrizî, *Şİ. Mufaddal*, II, 671.

gölgelerini izler.[814]

Yani, dikilen şeylerin **gölgesini** akşamleyin takip eder. Fakat sunulan bu örneklerde dikilen şeyin طل diye ifâde edildiğine dair bir delil yoktur. Çünkü, "رفعنا طل احبه" sözünün manası şöyledir: Biz çadırları diktik; onlarla birlikte gölgelerini de diktik. Böylece sanki gölgeyi dikmiş gibi oldular "أفياء الظلال" sözüne gelince, ظلال geniş anlamlı; فيء ise dar anlamlı bir kelimedir. "أفياء الظلال" sözü de bir şeyin kendi cinsine izafe edilmesi kabilindendir. ظلة kelimesi de aynı şekilde gölgelik şeklindeki şeye denir. Şu âyetler bu anlama hamledilmiştir: واذا غشيهم موج كالظلل دعوا الله مخلصين له الدين: *Onları **gölgeler gibi** dalgalar sarıverdiği zaman, dini yalnız Allah'a has kılarak O'na yalvarırlar* (31/Lokmân 32); yani bulut parçaları gibi. لهم من فوقهم ظلل من النار ومن تحتهم ظلل: *Onların üstlerinden ateşten **gölgeler**, altlarından da (ateşten) **gölgeler** var* (39/Zümer 16).

İster iyi, ister kötü olsun her türlü örtüye de ظل denir. İyi kısmına örnek: ولا الظل ولا الحرور: ***Gölge** ile aşırı sıcaklık da bir olmaz* (35/Fâtır 21); ودانية عليهم ظلالها: *Meyve ağaçlarının **gölgeleri** üzerlerine sarkar* (76/İnsan 14). Kötü kısmına örnek: وظل من يحموم: *Kapkara dumandan **bir gölge** altındadırlar* (56/Vâkıa 43); انطلقوا الى ظل ذي ثلاث شعب: *Üç kola ayrılmış olan **bir gölgeye** gidiniz* (77/Murselât 30). Bu âyetteki ظل kelimesi, tıpkı ظلة gibidir; zira Allah buyurur ki: ظلل من النار: *Ateşten **gölgeler*** (39/Zümer 16). Âyette sözü elden gölge, sıcaklıktan korunma konusunda gölgenin sağladığı yararı sağlamaz.

Rivâyet edildiğine göre; ان النبي صلى الله عليه وسلم كان اذا مشى لم يكن له ظل *Hz. Peygamber yürürken **gölgesi** yoktu.*[815] Bu rivâyetle ilgili yapılacak yorum vardır; fakat yeri burası değildir.

İki lâm'dan birinin hazf edildiği ظلت ve ظلت fiil formları, gündüz yapılan işleri ifâde eder ve صرت fiili gibi işlev de görür: لو نشاء لجعلناه حطاما فظلتم تفكهون: *Eğer isteseydik o ekinlerinizi ot kırıntılarına dönüştürürdük de şaşakalır**dınız*** (56/Vâkıa 65); ولئن ارسلنا ريحا فرأوه مصفرا لظلوا من بعده يكفرون: *Andolsun ki, bir rüzgâr göndersek de onun bitkilerinin sararmış olduğunu görseler, mutlaka onun arkasından nankörlüğe **başlarlar*** (30/Rûm 51); وانظر إلى الهك الذي ظلت عليه عاكفا: *İbâdet **edip durduğun** ilâhına bak* (20/Tâhâ 97).

ظلم / Z-l-m

ظلمة: Aydınlığın olmamasıdır. Çoğulu ظلمات şeklinde gelir. Allah buyurur ki: أو كظلمات في بحر لجي: *Yahut*

---

814 Bkz. Semîn, *Umdetu'l-Huffâz*, (ظلل) maddesi.

815 Bkz. Suyûtî, *H.Kübrâ*, I, 68.

*(kâfirlerin amelleri) derin bir denizdeki **karanlıklar** gibidir* (24/Nûr 40); ظلمات بعضها فوق بعض: *Orada **karanlıklar** üstüste binmiştir* (24/Nûr 40); امّن يهديكم في ظلمات البرّ والبحر: *Yoksa karanın ve denizin **karanlıkları** içinde size yolu bulduran mı?* (27/Neml 63); الحمد لله الذي خلق السماوات والارض وجعل الظلمات والنور: *Hamd, gökleri ve yeri yaratan, **karanlıkları** ve aydınlığı yoktan var eden Allah'a mahsustur* (6/En'âm 1).

ظلمة kelimesi, cehâlet, şirk ve fısk anlamlarında da kullanılır; onların zıt anlamlarında ise نور gelir. Allah buyurur ki: الله ولي الذين امنوا يخرجهم من الظلمات الى النور: *Allah, iman edenlerin velisidir. Onları **karanlıklardan** aydınlığa çıkarır* (2/Bakara 257); ولقد ارسلنا موسى باياتنا ان اخرج قومك من الظلمات إلى النور وذكرهم بأيام الله: *Andolsun ki Musa'yı da: Kavmini **karanlıklardan** aydınlığa çıkar ve onlara Allah'ın (geçmiş kavimlerin başına getirdiği felâket) günlerini hatırlat, diye mucizelerimizle gönderdik* (14/İbrâhîm 5); فنادى في الظلمات أن لا اله الا أنت سبحانك إني كنت من الظالمين: ***Karanlıklar** içinde: Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben zalimlerden oldum, diye niyazda bulundu* (21/Enbiyâ 87); اومن كان ميتا فاحييناه وجعلنا له نورا يمشي به في الناس كمن مثله في الظلمات ليس بخارج منها: *Ölü iken dirilttiğimiz, insanlar arasında yürümesini sağlayan bir aydınlık verdiğimiz kişi, içinden çıkamayacağı **karanlıklarda** kalan kişi gibi olur mu hiç?* (6/En'âm 122). Bu âyet tıpkı şu âyet gibidir: افمن يعلم انما انزل اليك من ربك الحق كمن هو اعمى: *Sana Rabbinden indirilenin gerçek olduğunu bilen kimse, onu bilmeyen köre benzer mi?* (13/Ra'd 19). والذين كذبوا بآياتنا صم وبكم في الظلمات: *Ayetlerimizi yalanlayanlar **karanlıklar** içinde kalmış sağır ve dilsizlerdir* (6/En'âm 39) âyetindeki الظلمات kelimesi, صمّ بكم عمى: *Onlar sağır, dilsiz ve kördürler* (2/Bakara 18) âyetindeki عمى kelimesinin karşılığıdır. يخلقكم في بطون امهاتكم خلقا من بعد خلق في ظلمات ثلاث: *Sizi annelerinizin karnında üç **karanlık** içinde yaratılıştan yaratılışa geçirerek yaratmıştır* (39/Zümer 6); yani batın, rahim ve etene/plasenta içinde.

اظلم فلان: Falan kişi karanlığa girdi: واية لهم الليل نسلخ منه النهار فاذا هم مظلمون: *Gece de onlar için bir âyettir. Gündüzü ondan sıyırırız da **karanlıkta kalıverirler*** (36/Yâsîn 37).

Dilciler ve âlimlerin çoğuna göre ظلم; bir şeyi, kendisine ait olan yerin dışına koymaktır. Bu da ya onu eksiltmek veya artırmak, ya da onun zamanından veya mekânından sapmakla olur. Bu anlamdan, zamanının dışında süt içtiğinde; ظلمتُ السّقاء dersin. İçilen o süte de ظلم denir. ظلمتُ الأرض: Yeri kazdım; oysa kazılacak yer değildi. Söz konusu yere, مظلومة; oradan çıkarılan toprağa da ظليم denir. Dairenin odak noktası konumunda olan hak sınırını aşmaya ظلم denir.

Bu kelime, az olsun, çok olsun haddi aşma anlamında kullanılır.

Bundan dolayı, hem büyük hem küçük günâhlar için kullanılır. Nitekim -iki zulüm arasında büyük bir fark olsa da- Hz. Adem'e, yasağı ihlâl ettiği için zalim denildiği gibi, İblis'e de zalim denilmiştir.

Bazı bilge kişiler şöyle demiştir: zulüm üç kısma ayrılır:

1- İnsan ile Yüce Allah arasında olan zulüm. Bunun da en büyüğü; küfür, şirk ve nifaktır. Bundan dolayı Allah buyurur ki: إنّ الشّرك لظلمٌ عظيمٌ: *Şirk elbette pek büyük **bir zulümdür*** (31/Lokmân 13). Yüce Allah şu ve benzeri başka birçok âyetle de şirki kastetmektedir: ألا لعنة الله على الظالمين: *Bilin ki; Allah'ın laneti **zalimlerin** üzerinedir* (11/Hûd 18); يدخل من يشاء في رحمته والظالمين أعد لهم عذابا أليما: *Allah dilediğini rahmetine sokar. **Zalimlere** ise, acıklı bir azap hazırlamıştır* (76/İnsan 31). فمن أظلم ممّن كذب على الله وكذب بالصّدق إذ جاءه: *Allah'a karşı yalan uyduran, kendisine gelen gerçeği (Kur'ân'ı) yalan sayandan **daha zalim** kimdir?* (39/Zümer 32); ومن أظلم ممّن افترى على الله كذبا: *Allah'a karşı yalan uydurandan **daha zalim** kim olabilir?* (6/En'âm 93).

2- Kişi ile diğer insanlar arasındaki zulüm. Yüce Allah şu âyetlerle bunu kastetmektedir: وجزاء سيئة سيئة مثلها فمن عفا وأصلح فأجره على الله انه لا يحبّ الظالمين: *Kötülüğün cezası, yine onun gibi bir kötülüktür. Kim affeder, barışırsa onun mükâfatı Allah'a aittir. Doğrusu Allah **zalimleri** sevmez* (42/Şûra 40); إنما السّبيل على الّذين يظلمون النّاس ويبغون في الأرض بغير الحق أولئك لهم عذاب أليم: *Ancak insanlara **zulmedenlere** ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenlere ceza vardır. İşte acıklı azap bunlaradır* (42/Şûra 42); ومن قتل مظلومًا فقد جعلنا لوليه سلطانا: *Kim **haksız yere** öldürülürse, biz onun velisine bir yetki verdik* (17/İsrâ 33).

3- Kişi ile kendi nefsi arasındaki zulüm. Yüce Allah şu âyetlerle bunu kastetmektedir: فمنهم ظالمٌ لنفسه: *Onlardan nefislerine **zulmeden** var* (35/Fâtır 32); ربّ اني ظلمت نفسي: *Ey Rabbim, gerçekten ben kendi nefsime **zulmetmişim*** (27/Neml 44); ولو أنّهم إذ ظلموا أنفسهم جاءوك فاستغفروا الله واستغفر لهم الرّسول لوجدوا الله توّابا رحيما: *Eğer onlar nefislerine **zulmettiklerinde** sana gelerek Allah'tan af dileselerdi ve Peygamber de onlar adına af dileseydi, Allah'ı tövbeleri kabul edici ve merhametli olarak bulacaklardı* (4/Nisâ 64); وقلنا يا ادم اسكن أنت وزوجك الجنة وكلا منها رغدا حيث شئتما ولا تقربا هذه الشجرة فتكونا من الظالمين: *Dedik ki; ey Âdem, sen ve eşin Cennet'e yerleşiniz, oranın yiyeceklerinden istediğinizi bol bol yiyiniz, fakat şu ağaca yanaşmayınız, yoksa **zalimlerden** olursunuz* (2/Bakara 35); yani kendi nefislerine zulmedenlerden olursunuz. ولا تمسكوهنّ ضرارا لتعتدوا ومن يفعل ذلك فقد ظلم نفسه: *Haklarını ihlâl edip zarar vermek için boşanan kadınları alıkoymayın. Kim böyle yaparsa artık o, kendi nefsine **zulmetmiş olur*** (2/Bakara 231).

Aslında bu üç çeşit zulüm de nef-

se zulümdür. Zira insan zulüm yapmaya ilk yeltendiğinde aslında kendi nefsine zulmetmiş oluyor. Şu hâlde zalim, daima ilk önce kendine zulüm etmektedir. Bundan dolayı Yüce Allah birçok âyette şöyle buyurmaktadır: وما ظلمهم الله ولكن كانوا أنفسهم يظلمون: *Allah onlara **zulmetmedi**, fakat onlar kendilerine **zulmetmişlerdi*** (16/Nahl 33); وما ظلمونا ولكن كانوا أنفسهم يظلمون: *Onlar bize **zulmetmediler**, ancak kendi nefislerine **zulmettiler*** (2/Bakara 57). Bazılarına göre; الذين آمنوا ولم يلبسوا إيمانهم بظلم أولئك لهم الأمن وهم مهتدون: *İman edenler ve bu imanlarına **zulüm** karıştırmayanlar var ya, güven işte onlar içindir, doğru yolda olanlar onlardır* (6/En'âm 82) âyetinde geçen ظلم kelimesinden kasıt, şirktir. Zira bu âyet indiğinde Hz. Peygamber'in sahabesi kaygılandı. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara; إن الشرك لظلم عظيم: *Şirk elbette pek büyük **bir zulümdür*** (31/Lokmân 13) âyetini bilmez misiniz? dedi.[816]

ولم تظلم منه شيئا: *Ondan hiçbir şey **eksik etmemişti*** (18/Kehf 33) âyetinde geçen لم تظلم sözü, لم تنقص / *eksik etmedi*, anlamındadır. ولو أن للذين ظلموا ما في الأرض جميعا ومثله معه لافتدوا به من سوء العذاب يوم القيامة: *Eğer yeryüzünde olanların tümü ve bununla birlikte bir katı daha **zalimlerin** olmuş olsaydı; kıyamet günündeki kötü azaptan kurtulmak için onu fidye olarak verirlerdi* (39/Zümer 47) âyeti, her üç zulüm çeşidini de kapsamaktadır. Dünyada herhangi bir zulüm yapan kişi, eğer yeryüzünde olanların tümü ve bununla birlikte bir katı daha onun olsa, cehennem azabından kurtulmak için onu fidye olarak verir. وقوم نوح من قبل إنهم كانوا هم أظلم وأطغى: *Daha önce Nûh kavmini yok etmişti. Onlar, **daha zalim** ve daha azgındılar* (53/Necm 52) âyeti, zulmün helâk olmaya karşı bir fayda sağlamadığına ve ondan kurtarmaya yetmediğine işaret eder. Aksine Nûh kavminin başına gelenlerin gösterdiği gibi, zulüm insanı helâk eder. Bir âyette; وما الله يريد ظلما للعباد: *Allah kullara **zulmetmek** istemez* (40/Mü'min 31) şeklinde, başka bir âyette de; وما أنا بظلام للعبيد: *Ben kullara asla **zulmetmem*** (50/Kâf 29) şeklinde buyrulmuştur. Bu âyetlerin birinde, عباد sözcüğüyle birlikte إرادة'nin gelmesinin, diğerinde ise ظلام للعبيد lafzının yer almasının izahı, daha sonra tarafımızdan yazılacak başka bir kitabın konusudur.[817] ظليم: Erkek deve kuşu.

816 Abdullah (İbn Mes'ûd)'dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: '*İman edip de imanlarını herhangi bir zulümle bulaştırmayanlar*' âyetinin inmesi üzerine insanlar sıkıntıya girdiler. Bunun üzerine Sahabe, Hz. Peygamber'e: Ya Resûlallah, hangimiz nefsine zulmetmez ki? diye sordular. Hz. Peygamber, 'Bu sizin anladığınız gibi değil, siz Salih Kul (Lokman)'ın: '*Yavrum, Allah'a ortak koşma, çünkü ortak koşmak, büyük bir zulümdür*.' dediğini duymadınız mı? O (zulüm), şirk demektir' diye cevap verdi." İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî, Kitabü't-Tefsir*, VIII, 294; Müslim, HN: 124; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 424.

817 Müellif bununla, تحقيق الألفاظ المترادفة على المعنى الواحد adlı eserini kast etmektedir.

Onun bu şekilde isimlendirilmesi, insanların onun mazlum olduğuna inanmalarından dolayıdır. Zira şair bu manaya şöyle işaret eder:

صـرت كالهيق عدا يبتغي قرنا فلم يرجع

٣٠٧- بأذنين

307- Bir boynuz arayıp da iki kulağını yitiren deve kuşu gibi oldum.[818]

ظلم: Dişin suyu/parlaklığı. Halil şöyle der: لقيته أول ذي ظلم أو ذي ظلمة; yani senin gözünü örten şeyin başında onunla karşılaştım. Bu kelimeden herhangi bir fiil türemez. لقيته أدنى ظلم sözü de aynı anlamdadır.

ظمأ / Z-m-e

ظمء: İki su içimi arasındaki süre. Bundan kaynaklanan susuzluğa ظمأ denir. Allah buyurur ki: وأنك لا تظمأ فيها ولا تضحى: *Orada **susuzluk çekmeyecek**, sıcaktan kavrulmayacaksın* (20/Tâhâ 119); والذين كفروا أعمالهم كسراب بقيعة يحسبه الظمآن ماء حتى اذا جاءه لم يجده شيئا: *Kâfirlerin amelleri engin çöllerdeki serap gibidir. **Susuz kimse** onu su zanneder, fakat oraya varınca hiçbir şey bulamaz* (24/Nûr 39).

ظن / Z-n-n

ظن: Bir belirtiden meydana gelen şeyin ismidir. Bu belirti güçlendikçe ilme götürür. Çok fazla zayıflayınca da vehmin ötesine geçemez. *Zan* güçlendiğinde veya güçlüymüş gibi düşünüldüğünde onunla birlikte şeddeli (أنّ) ve muhaffefe (أنْ) getirilir. *Zan* zayıf olduğunda ise, olmayan söz ve fiile özgü olan (أنْ) getirilir. الذين يظنون أنهم ملاقوا ربهم: *Onlar ki, Rablerine kavuşacaklarını **zannederler*** (2/Bakara 46); الذين يظنون أنهم ملاقوا الله: *Allah'a kavuşacaklarını **zannedenler*** (2/Bakara 249) âyetlerindeki zan, yakin anlamındadır. وظن أنه الفراق: *Ayrılık vaktinin geldiğini **sanır*** (75/Kıyâmet 28). ألا يظن أولئك أنهم مبعوثون: *Onlar, dirileceklerini **sanmıyorlar** mı?* (83/Mutaffifîn 4) âyeti, tartıda hile yapanları zemmetmenin nihaî noktasıdır. Âyetin anlamı şöyledir: Dirilmekle ilgili bir zanları olmaz mıydı? Bu âyet, dirilmenin olacağına dair delillerin açık olduğuna işaret eder. حتى إذا أخذت الأرض زخرفها وازينت وظن أهلها أنهم قادرون عليها: *Nihâyet yeryüzü ziynetini takınıp, (rengârenk) süslendiği ve sahipleri de onun üzerinde kudret sahibi olduklarını **sandıkları** bir sırada* (10/Yûnus 24) âyeti, sözü edilenlerin aşırı hırs ve emellerinden dolayı bilenlerin hükmünde olduklarına işaret eder.

وظن داوود أنما فتناه: *Davud, kendisini fitneye soktuğumuzu/denediğimizi **sandı*** (38/Sâd 24); yani bildi. Buradaki fitne, şu âyetteki gibidir: وفتناك فتونا: *Seni fitneden fitneye uğrattık/Seni birçok denemelerden geçirdik* (20/Tâhâ 40).

وذا النون اذ ذهب مغاضبا فظن أن لن نقدر عليه: *Zünnûn'u da an. Hani o, öfke-*

---

818 Beşşâr b. Burd'a ait bu şiir için bkz. Isfahânî, *Egânî*, III, 51; *İbn Kuteybe, Uyûnu'l-Ahbâr*, III, 141; *Umdetu'l-Huffâz*, (ظلم) maddesi.

*lenerek gitmişti de, bizim kendisine güç yetiremeyeceğimizi, **sanmıştı*** (21/Enbiyâ 87). Bazılarına göre bu âyetteki zannın vehm anlamında olması daha uygundur. Yani, kendisini sıkıntıya düşürmeyeceğimizi sanmıştı. واستكبر هو وجنوده في الأرض بغير الحق وظنوا أنهم إلينا لا يرجعون: *Firavun ve askerleri yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve Bize döndürülmeyeceklerini **sandılar*** (28/Kasas 39) âyetinde (أن) edatının, bilgi anlamındaki zan ile birlikte gelmiş olması, onların yakinî olmasa bile, kesin bir şeye inandıkları gibi Allah'a döndürülmeyeceklerine inandıklarına işret eder. يظنون بالله غير الحق ظن الجاهلية: *Allah'a karşı haksız yere cahiliye devrindekine benzer **düşüncelere kapılıyorlar*** (3/Âl-i İmrân 154); yani cahiliye insanının inandığı gibi, onlar da Hz. Peygamber'in kendilerine haber verdiği şeylerde doğru söylemediğini zannediyorlar.

Bu âyet, sözü edilen münafıkların kâfirlerin konumunda olduklarına işaret eder. وظنوا أنهم مانعتهم حصونهم من الله: *Onlar kalelerinin, kendilerini Allah'tan koruyacağını **sanmışlardı*** (59/Haşr 2); yani; bir şeye kesin inananlar gibi onlar da buna inanmışlardı. Şu âyet de aynı anlamdadır: ولكن ظننتم أن الله لا يعلم كثيرا مما تعملون: *Fakat yaptıklarınızdan birçoğunu Allah'ın bilmeyeceğini **zannediyordunuz*** (41/Fussilet 22). الظانين بالله ظن السوء: *Allah hakkında kötü **zanda bulunanlar*** (48/Fetih 6) âyeti, kendisinden sonra gelen şu âyetle tefsir edilmektedir: بل ظننتم أن لن ينقلب الرسول والمؤمنون إلى أهليهم أبدا: *Aslında siz Peygamberin ve mü'minlerin ailelerine bir daha dönmeyeceklerini **sanmıştınız*** (48/Fetih 12). قلتم ما ندري ما الساعة إن نظن إلا ظنا وما نحن بمستيقنين: *Dediniz ki: Kıyamet nedir, bilmiyoruz. Yalnız bir **zandan** ibaret **sanıyoruz**, fakat biz bu hususta kesin bir bilgi edinmiş değiliz* (45/Câsiye 32).

Birçok konuda yapılan zan yerilmiştir. Bundan dolayı Allah buyurur ki: وما يتبع أكثرهم إلا ظنا إن الظن لا يغني من الحق شيئا إن الله عليم بما يفعلون: *Onların çoğu, sadece **zanna** tabi olurlar. Şüphe yok ki **zan**, hakikat karşısında bir şey ifâde etmez. Doğrusu Allah, onların bütün işlediklerini bilendir* (10/Yûnus 36); إن يتبعون إلا الظن وإن الظن لا يغني من الحق شيئا: *Onlar, yalnızca **zanna** uymaktadırlar. Oysa gerçekte **zan**, haktan yana hiç bir şey ifâde etmez* (53/Necm 28); وأنهم ظنوا كما ظننتم أن لن يبعث الله أحدا: *Onlar da sizin **sandığınız** gibi, Allah'ın hiç kimseyi tekrar diriltmeyeceğini **sanmışlardı*** (72/Cinn 7). 81/Tekvîr 24. âyeti, وما هو على الغيب بظنين şeklinde de okumuştur. Yani, Peygamber, gayb hakkında söylediklerinden ötürü **töhmet altında** tutulamaz.

ظهر / Z-h-r

ظهر /*Sırt*: Bir organdır. Çoğulu ظهور şeklinde gelir. Allah buyurur ki:

واما من أوتي كتابه وراء ظهره: *Kimin kitabı da **sırtının** arkasından verilirse* (84/İnşikak 10); وإذ اخذ ربك من بني ادم من ظهورهم ذريتهم واشهدهم على انفسهم: *Rabbin, Ademoğullarının **sırtlarından** zürriyetlerini almış ve onları kendi nefislerine karşı şâhitler kılmıştı* (7/A'râf 172); الذي أنقض ظهرك: *O senin **sırtını** ezen yükü* (94/İnşirâh 3) âyetindeki ظهر kelimesi, günâhın, devenin zorla taşıdığı yüke benzetilmesiyle, istiâre edilmiştir.

Ayrıca bu kelime yerin üst yüzeyi için de istiâre edilmektedir. ظهر الارض وبطنه /*Yerin üstü ve altı*, denir. Allah buyurur ki: ولو يؤاخذ الله الناس بما كسبوا ما ترك على ظهرها من دابة: *Eğer Allah, insanları kendi işledikleri yüzünden hemen cezalandıracak olsaydı, yerin **üstünde** hiçbir canlı yaratık bırakmazdı* (35/Fâtır 45).

رجل مظهر: Sırtı kuvvetli adam. رجل ظهر: Sırtından şikâyeti olan adam. ظهر kelimesi, binek anlamında kullanılır ve onunla güçlendirilen kişi için de istiâre edilir. بعير ظهير: Güçlü ve dayanıklı olduğu belli olan deve. بعير ظهري: Binilmeye hazır deve. Ayrıca ظهري kelimesi, arkana koyup da unuttuğun şey anlamına da gelir: قال يا قوم ارهطي اعز عليكم من الله واتخذتموه وراءكم ظهريا: *Şu'ayb dedi: Ey kavmim! Benim akrabalarım size Allah'tan daha mı değerli ki, Allah'a **sırt** çevirip, onu unuttunuz?* (11/Hûd 92).

ظهر عليه: Ona galip geldi: انهم إن يظهروا عليكم يرجموكم او يعيدوكم فى ملتهم ولن تفلحوا إذا ابدا: *Eğer onlar size **galip gelirlerse** sizi taşlayarak öldürürler, yahut kendi dinlerine döndürürler ki, o takdirde asla iflâh olamazsınız* (18/Kehf 20). ظاهرته: Ona yardım ettim: انما ينهاكم الله عن الذين قاتلوكم فى الدين واخرجوكم من دياركم وظاهروا على إخراجكم ان تولوهم: *Allah sizi, ancak sizinle din hakkında savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanız için **yardım eden** kimselere dost olmaktan men eder* (60/Mümtehine 9); وإن تظاهرا عليه: *Eğer Peygamber'e karşı siz ikiniz (Peygamberin iki eşi) **birbirinize arka çıkarsanız*** (66/Tahrîm 4); yani ikiniz birbirinizle yardımlaşırsanız. تظاهرون عليهم بالاثم والعدوان: *Onların aleyhine günâh ve düşmanlıkla **birbirinize arka çıkıyorsunuz/birleşip yardımlaşıyorsunuz*** (2/Bakara 85). Âyet, تظاهرا şeklinde de okunmuştur.[819] وأنزل الذين ظاهروهم من اهل الكتاب من صياصيهم: *Allah, kitap e[illegible], kâfirleri **destekleyenleri** kalelerinden indirmişti* (33/Ahzâb 26); وما له منهم من ظهير: *Allah'ın onlardan bir **yardımcısı** yoktur* (34/Sebe' 22). Bu âyetteki ظهير kelimesi, معين /*yardımcı* anlamındadır. فلا تكونن ظهيرا للكافرين: *Sakın kâfirlere **yardımcı** olma* (28/Kasas 86); والملائكة بعد ذلك ظهير: *Bunun ardından melekler de ona **yardımcıdırlar*** (66/Tahrîm 4); وكان الكافر على ربه ظهيرا: *Kâfir; Rabbine karşı duranın **yardımcısıdır*** (25/

819Bu, Nafi', Ebû Ca'fer, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir ve Ya'kûb'un kıraatidir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 419.

Furkân 55); yani Rahmân'a karşı şeytana yardımcıdır.

Ebu Ubeyde şöyle der: ظهير: arkaya atılan şeydir. Buna göre âyetin anlamı şöyledir: Kâfir, ardına attığın şey gibi, Rabbinin yanında değersizdir. Bu, şu sözden gelmektedir: ظهرتُ بكذا. yani falan şeyi arkama atıp iltifat etmedim.

ظهار: Adamın, hanımına; "Sen bana annemin sırtı gibisin" demesidir. ظاهر من امرأته /Hanımına zıhar yaptı, denir. Allah buyurur ki: والذين يظاهرون من نسائهم: *Kadınlarına* ***zıhar'da bulunanlar*** (58/Mücâdele 3). Bu âyet; يظّاهرون şeklinde de okunmuştur.[820] Onun aslı, يتظاهرون olup idgam yapılmıştır. Başka bir kıraatte de; يظهرون şeklinde okunmuştur.[821]

ظهر الشيءُ sözünün asıl anlamı, yerin üzerinde bir şeyin ortaya çıkıp da gizlenmemesidir. بطن الشيءُ sözünün anlamı ise, bir şeyin yerin altında meydana gelip gizlenmesidir. Daha sonra ظهر kelimesi, göz ve basiretle görülen her şey için kullanılır oldu. Allah buyurur ki: إني أخاف أن يبدل دينكم أو أن يظهر فى الأرض الفساد: *Onun, sizin dininizi değiştirmesinden veya yeryüzünde fesad* ***çıkarmasından*** *korkuyorum* (40/Mü'min 26); قل انما حرّم ربى الفواحش ما ظهر منها وما بطن: *De ki; Rabbim,* ***açığıyla****, gizlisiyle tüm hayâsızlıkları haram kılmıştır* (7/A'râf 33); فلا تمار فيهمْ الا مراءً ظاهرًا: *Onlarla ilgili* ***açık olan*** *bir tartışmadan başka tartışma!* (18/Kehf 22); يعلمون ظاهرًا من الحياة الدنيا وهم عن الاخرة هم غافلون: *Onlar, dünya hayatının* ***görülen*** *kısmını bilirler; âhiretten ise habersizdirler* (30/Rûm 7); yani âhiretin değil, dünya işlerini bilirler. Zâhir ve bâtın ilmi; kimi zaman açık ve gizli bilgi anlamında; kimi zaman da dünya ve âhiretle ilgili bilgi anlamında kullanılır.

فضرب بينهم بسورٍ له باب باطنه فيه الرّحمة وظاهرهُ من قبله العذاب: *Aralarına kapısı olan bir duvar çekilir. Bu duvarın gerisinde rahmet ve* ***dış tarafında*** *azap vardır* (57/Hadîd 13); ظهر الفساد فى البرّ والبحر بما كسبت أيدي الناس: *İnsanların bizzat kendi işledikleri yüzünden karada ve denizde fesad* ***ortaya çıktı*** (30/Rûm 41); yani çoğaldı ve yaygınlaştı. الم تروا انّ الله سخر لكمْ ما فى السّماوات وما في الأرض واسبغ عليكم نعمه ظاهرةً وباطنةً: *Görmediniz mi ki, Allah göklerde ve yerde ne varsa hepsini sizin hizmetinize vermiş,* ***zâhir*** *ve bâtın olarak nimetlerini üzerinize yaymıştır* (31/Lokmân 20). Zâhir'den kasıt, haberdar olduğumuz; bâtından kasıt da bilmediğimiz nimetlerdir. Yüce Allah buna şöyle işaret etmektedir: وانْ تعدّوا نعمة الله لا تحصوها: *Eğer Allah'ın nimetlerini sayacak olursanız bitiremezsiniz* (16/Nahl 18); وجعلنا بينهم وبين القرى التي باركنا فيها قرًى ظاهرة: *Onlarla mübarek kıldığımız kasabalar arasında,* ***görünebilen*** *kasabalar*

---

820 Bu, İbn Âmir, Hamza, Kissâî, Halef ve Ebû Ca'fer'in kıraatidir. Bkz. *İrşâdu'l-Mübtedi*, s. 586.

821 Bu, Nafi, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ya'kûb'un kıraatidir. Bkz. *Irşâdu'l-Mübtedi*, s. 586.

var ettik (34/Sebe' 18) âyeti zâhir anlamına hamledilmiştir. Kimisine göre ise bu âyet, birtakım durumların temsilî anlatımıdır ki inşaallah bundan sonra yazacağımız kitabın konularından birini teşkil edecektir. عالم الغيب فلا يظهر على غيبه احدا: *Gaybı bilen O'dur. Gizli bilgisini kimseye **göstermez*** (72/Cinn 26); yani sırlarına kimseyi muttali kılmaz.

هو الذي ارسل رسوله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله ولو كره المشركون: *Müşriklerin hoşuna gitmese de kendi dinini diğer bütün dinlere karşı **üstün getirmek** üzere Peygamberini doğru yol ve gerçek din ile gönderen O'dur* (9/Tevbe 33) âyetindeki يظهر fiili, ortaya çıkmak anlamında olabildiği gibi, yardım etmek ve üstün gelmek anlamında da olabilir. Buna göre âyetin anlamı; "Dinini bütün dinlere üstün kılmak için..." şeklinde olur. Şu âyetler de aynı anlamdadır: انهم ان يظهروا عليكم يرجموكم: *Eğer onlar size **galip gelirlerse** sizi taşlayarak öldürürler* (18/Kehf 20); يا قوم لكم الملك اليوم ظاهرين في الارض: *Ey kavmim! Bugün, yeryüzüne **hâkim kimseler** olarak hükümranlık sizindir* (40/Mü'min 29); فما اسطاعوا ان يظهروه وما استطاعوا له نقبا: *Ne onu **aşabildiler**, ne de onu delmeye güç yetirebildiler* (18/Kehf 97).

صلاة الظهر /*Öğlen namazı*, bilinmektedir. ظهيرة: Öğlen vakti. أظهر فلان: Falan kişi öğlen vaktine girdi. Bu söz, أصبح /*Sabah vaktine girdi* ve أمسى /*Akşam vaktine girdi* formları gibidir. وله الحمد في السماوات والارض وعشيا وحين تظهرون: *Göklerde ve yerde, günün sonunda, **öğleye erdiğiniz** zamanda hamd O'nundur* (30/Rûm 18).

تم كتاب الظاء

Zı Harfinin Sonu

كِتَابُ الْعَيْن

Ayn Harfi

عبد / A-b-d

عبودية: Tezellül göstermek, boyun eğmek. عبادة formu ondan daha mübalâğalıdır; çünkü bu, tezellül etmenin nihaî noktasıdır. İbâdet edilmeyi de sadece en büyük lütuf sahibi olan hak eder ki, O da Yüce Allah'tır. Bundan dolayı şöyle buyrulmaktadır: وقضى ربك الا تعبدوا الا إيّاه وبالوالدين إحسانا: *Rabbin, yalnız Kendisine **tapmanızı** ve ana babaya iyilik etmeyi buyurmuştur* (17/İsrâ 23).

İbâdet iki kısma ayrılır:

1- Zorla yaptırılan ibâdet. Bu tıpkı secde konusunda zikrettiğimiz gibidir.

2- İsteyerek yapılan ibâdet. Bu da akıllı varlıkların yaptığıdır. Şunların benzerleri âyetlerde emredilen bu tür ibâdettir: يَا أيها النّاس اعبُدوا ربكم الذي خلقكم والذين من قبلكم: *Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize **ibâdet ediniz*** (2/Bakara 21); واعبُدوا اللّهَ ولا تشركوا به شيئا: *Allah'a **ibâdet edin**, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın* (4/Nisâ 36).

عبد /*Kul* kelimesi de dört farklı anlama gelir:

1- Şer'in hükmüyle olan abd/kul. Bu da alınıp satılabilen insandır. Şu âyetler bu anlamdadır: والعبد بالعبد: ***Kula** (Köleye) karşılık **kul*** (2/Bakara 178); ضرب الله مثلا عبدا مملوكا لا يقدر على شيء ومن رزقناه منّا رزقا حسنا فهو ينفق منه سرّا وجهرا: *Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının malı olmuş bir **köle** ile, kendisine güzel bir rızık verilen ve o rızıkdan gizli ve açık olarak harcayan (hür) bir insanı misal verdi* (16/Nahl 75).

2- Yaratmakla olan abd. Bu da sadece Allah'a özgüdür. Şu âyette kasdedilen budur: ان كل من في السّماوات والارض الا آتي الرّحْمَن عبْدًا: *Göklerde ve yerde Rahmân'a **kul** olarak gelmeyecek hiçbir kimse yoktur* (19/Meryem 93).

3- İbâdet ve hizmet ile olan abd. İnsanlar bu konuda iki kısma ayrılır:

a- Allah'a halis/samimi bir şekilde kul olan. Şu âyetlerde kastedilen budur: واذكر عبدنا أيوب: ***Kulumuz** Eyyub'u da an* (38/Sâd 41); إنّه كان عبدًا شكورًا: *Nûh, çok şükreden bir **kul** idi* (17/İsrâ 3); تبارك الذي نزل الفرْقان على

عبده ليكون للعالمين نذيرا: *Âlemlere uyarıcı olsun diye **kulu** Muhammed'e Furkan'ı indiren (Allah) ne yücedir* (25/Furkân 1); الحمد لله الذي أنزل على عبده الكتاب: ***Kuluna** Kitabı indiren Allah'a hamdolsun* (18/Kehf 1); إن عبادي ليس لك عليهم سلطان الا من اتبعك من الغاوين *Sana uyan azgınlardan başka, **kullarımın** üzerinde hiçbir nüfuzun yoktur* (15/Hicr 42); ما كان لبشر أن يؤتيه الله الكتاب والحكم والنبوة ثم يقول للناس كونوا عبادا لي من دون الله: *Hiçbir insana yakışmaz ki, Allah ona kitap, hüküm (hikmet) ve peygamberlik versin de, sonra insanlara: Allah'ı bırakıp bana **kullar** olun, desin* (3/Âl-i İmrân 79); الا عبادك منهم المخلصين: *Ancak içlerinden ihlaslı **kulların** hariç* (15/Hicr 40); جنات عدن التي وعد الرحمن عباده بالغيب: *Rahmân'ın **kullarına** gıyâben/göstermeden va'dettiği Adn cennetlerine (gireceklerdir)* (19/Meryem 61); وعباد الرحمن الذين يمشون على الارض هونا: *Rahmân'ın **kulları** yeryüzünde mütevazı yürürler* (25/Furkân 63); فأسر بعبادي ليلا ***Kullarımı** geceleyin yola çıkar* (44/Duhân 23); فوجدا عبدا من عبادنا: *İkisi, **kullarımızdan birini** buldular* (18/Kehf 65).

b- Dünya ve dünya malına kul olan. Bu da dünya hizmetine ve onu gözetmeye kendini adayan kişidir. Hz. Peygamber de şu sözüyle bunu kastetmektedir: تعس عبد الدرهم، تعس عبد الدينار: *Helâk olsun dirhemin **kulu**, helâk olsun dinarın **kulu**.*[822] Bu bağlamda şöyle denilebilir: Her insan Allah'ın *abd*'ı değildir. Çünkü bu durumdaki عبد kelimesi, عابد /ibâdet eden, anlamındadır. Ancak عبد formu, عابد formundan daha mübalâğalıdır. Aslında bütün insanlar Allah'ın abd'larıdır/kullarıdır; dahası bütün eşya böyledir. Ancak onların bir kısmı boyun eğdirilerek, bir kısmı da isteyerek kul olmaktadır.

Köle anlamındaki عبد'in çoğulu عبيد şeklinde gelir. عِبدى şeklinde geldiğini söyleyenler de vardır. عابد /*İbâdet eden* anlamındaki عَبْد'in çoğulu ise عباد şeklinde gelir. عبيد formu Allah'a izafe edildiğinde عباد formundan daha geniş anlamlı olur. Bunun için Allah buyurur ki: وما أنا بظلام للعبيد *Ben, **kullara** asla zulmedici değilim* (50/Kâf 29). Yüce Allah bu âyette, ne kendisine tapanlara; ne de kendisinden başkasına tapan Güneş'in abdı, Lat'ın abdı ve benzeri diye isimlendirilen kişilere zulmetmeyeceğine dikkat çeker.

طريق مُعبّد: Basılarak ezilen yol. بعير مُعبّد: Katranla yağlanan deve. عبّدت فلانا: Falan kişiyi alçalttım, onu köle edindim. Allah buyurur ki: وتلك نعمة تمنها عليّ أن عبدت بني إسرائيل: *O başıma kaktığın nimet de (aslında) İsrail oğullarını kendine **köle edinmiş** olmandır* (26/Şu'arâ 22).

عبث / A-b-s

عَبَث: Kişinin kendi işine oyun karıştırmasıdır. Bu kelime şu sözden gelmektedir: عبثت الأقط: Keş'i güneşte kuruttum. عبث: Bir şeyle karıştırılmış

822 Buharî, *Kitâbu'r-Rekaik*, VII, 175.

yemek. Bu anlamdan; karıştırılmış hurma, yağ ve kavuttan meydana gelen yiyeceğe عَبَثِي denir. Allah buyurur ki: أَتَبْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ آيَةً تَعْبَثُونَ: *Sizler her yüksek tepeye bir anıt dikerek **boş işlerle mi oyalanıyorsunuz*** (26/Şu'arâ 128). Uygun bir amacı olmayan şeye de عَبَث denir: أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ: *Sizi sadece **boş yere** yarattığımızı ve sizin hakikaten huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?* (23/Mu'minun 115).

عبر / A-b-r

عبر kelimesinin asıl anlamı, bir hâlden başka bir hâle geçmektir. عُبُور ise; ya yüzerek, ya geminin içinde, ya devenin üstünde ya da köprünün üzerinden suda geçmek anlamındadır. Bu anlamdan nehir kenarına عَبْرُ النَّهْرِ denir. Zira ya oraya gidilir veya oradan başka yere geçilir. Bu kökten gözyaşı anlamında عَبْرُ الْعَيْنِ sözü türetilmiştir.

عَبْرَة formu da دَمْعَة (gözyaşı damlası) gibidir. عَابِرُ سَبِيلٍ / *Yolcu*: إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ: ***Yolcu olan** müstesna* (4/Nisâ 43). نَاقَةٌ عُبْرُ أَسْفَارٍ: Yolculuk etmeye güç yetiren deve/Yolculukta güçlü olan deve. عَبَرَ الْقَوْمُ: Toplum öldü. Sanki onlar dünya köprüsünü geçmiş oldular. عِبَارَة, konuşanın dilinden dinleyenin kulağına havada geçen söz anlamındadır.

إِعْتِبَار ve عِبْرَة: Görünenin bilgisinden hareketle görünmeyene ulaşmaktır: إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِأُولِي الْأَبْصَارِ: *Şüphesiz bunda, basiret sahipleri için gerçekten **bir ibret** vardır* (3/Âl-i İmrân 13); فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ: *Ey akıl sahipleri! **İbret alın*** (59/Haşr 2).

تَعْبِير: Rüyaları yorumlamak anlamındadır. Rüya tabircisi, rüyaların zâhirinden içlerine doğru nüfuz eder: يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي رُؤْيَايَ إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ: *Ey ileri gelenler; eğer rüya **yorumlayabiliyorsanız** şu benim rüyamın anlamını söyleyin* (12/Yûsuf 43). تَعْبِير kelimesi, تَأْوِيل'den daha dar anlamlıdır. Çünkü تَأْوِيل kelimesi, hem rüya, hem başka şeylerin yorumu için kullanılır. Şi'ra yıldızına عَبُور denir. Onun bu şekilde isimlendirilmesi, geçip kaybolmasından dolayıdır. عِبْرِيّ: Nehrin kıyısında biten bitki. شَطٌّ مُعْبَر: Üzerine عِبْرِيّ bitkisinin bırakıldığı sahil.

عبس / A-b-s

عُبُوس: Göğüs daralmasından dolayı yüzün buruşmasıdır: عَبَسَ وَتَوَلَّى: ***Surat astı** ve döndü* (80/Abese 1); ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ: *Sonra **surat astı**, kaşlarını çattı* (74/Müddessir 22). Bu anlamdan, يَوْمٌ عَبُوسٌ /*sıkıntılı/sert gün*, denir: إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا: *Biz **sert ve sıkıntılı** bir günde Rabbimizden korkarız* (76/İnsan 10). Bu anlam nokta-i nazarından kuyruğun kılları üzerinde kuruyan dışkı ve sidiğe عَبَس denir. عَبِسَ الْوَسَخُ عَلَى وَجْهِهِ: Onun yüzünde kir kurudu.

عبقر / A-b-k-r

عبقر: Cinlere ait bir yer ismi olduğu söylenmiştir. Buraya insan, hayvan ve giysi gibi az bulunan her şey nispet edilir. Bundan dolayı Hz. Ömer için şöyle denilmiştir: لم ار عبقريا مثله: Onun benzeri bir abkarî'yi/üstün olanı görmedim.[823] Allah buyurur ki: متكئين على رفرف خضر وعبقري حسان: *Cennetlikler orada yeşil yastıklara ve güzel* ***abkarîlere*** *yaslanırlar* (55/Rahmân 76). Denildiğine göre عبقري, bir çeşit yatak olup Allah onu cennet yataklarına örnek olarak sunmuştur.

عبأ / A-b-e

ما عبأت به: Ona aldırmadım. Bu kelime, ağırlık/yük anlamındaki عبء kökünden gelmektedir. Sanki kişi bu sözle "Onun için bir ölçü/ağırlık ve değer görmemekteyim." demiş oluyor. Allah buyurur ki: قل ما يعبؤا بكم ربي لولا دعاؤكم: *De ki; duanız olmasaydı, Rabbim size* ***değer verir*** *miydi?* (25/Furkân 77). Kimisi de bu kelimenin عبأت الطيب /*Kokuyu hazırladım*, sözünden geldiğini söylemiştir. Buna göre âyetin anlamı şöyle olur: "Duanız olmasaydı, Rabbim sizi bırakmazdı." عبأت الجيش و عبأته: Askeri (savaşa) hazırladım. عبية الجاهلية: Şu âyette zikredilen cahiliye insanın içindeki taassuptur: اذ جعل الذين كفروا في قلوبهم الحمية حمية الجاهلية: *O zaman inkâr edenler, kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirmişlerdi* (48/Fetih 26).

عتب / A-t-b

عتب: Konaklayanına sıkıntı veren her yer. Bu anlamdan merdiven ve kapı eşiğine عتبة denir. Bu kelime şu rivâyette geldiği üzere kadından kinâye yapılmıştır: أن إبراهيم عليه السلام قال لامرأة إسماعيل: قولي لزوجك غير عتبة بابك: İbrahim aleyhisselâm İsmail'in hanımına şöyle dedi: *Kocana; kapısının* ***atebe'sini/eşiğini*** *değiştirmesini söyle.*[824]

عتب ve معتبة formları, istiâre yoluyla insanın başkasına duyduğu düşmanlık anlamında kullanılır. Bu kelimenin aslı عتب'den gelmektedir. Bu bağlamda şöyle denir: خشنت بصدر فلان, وجدت في صدره عتبة: Falan kişinin göğsünde sertlik/düşmanlık buldum. Bu anlamdan şöyle denilmektedir: حمل فلان على عتبة صعبة: Falan kişi zor bir duruma sürüklendi. Tıpkı şu şiir gibi:

وحملناهم على صعبة زوراء يعلونها
٣٠٨- بغير وطاء

308- *Onları serkeş bir deveye bindirdik; ona mindersiz/eğersiz biniyorlar.*[825]

---

823 Buharî, *Kitâbu Fadâili Ashabi'n-Nebi*, VII, 22; Müslim, HN: 2392.

824 Buharî, *el-Enbiyâ*, VI, 397; Nesâî, *Fadâilu's-Sahabe*, s. 84; Abdurrezzak, *Musannaf*, V, 109.

825 Ebû Zubeyd et-Tâî'ye ait bu şiir için bkz.

اعتبت فلانا: Ona karşı göğsümde olan düşmanlığı açığa vurdum. أعتبت فلانا: Falan kişiyi düşmanlığa sevkettim. Ayrıca أعتبته, tıpkı أشكيته /*onun şikâyetini giderdim* gibi, 'ondan düşmanlığı giderdim/onu hoşnut ettim', anlamına da gelir. Allah buyurur ki: وان يستعتبوا فما هم من المعتبين: ***Hoş tutulmalarını*** *isteseler de artık* ***hoş tutulmazlar*** (41/ Fussilet 24). إستعتاب: Kişinin hoşnut edilmesi için talepte bulunmasıdır. Bu anlamda, استعتب فلان /*Falan kişi hoşnut edilmesini istedi/özür diledi*], denir. Allah buyurur ki: ولا هم يستعتبون: *Özürleri de* ***dinlenmez*** (16/Nahl 84).

لك العتبى /*Hoşlanmadığın şeyden, hoşlandığın şeye dönüş sanadır*, denir. Bu, kendisinden dolayı kınanan şeyin giderilmesidir. بينهم أعتوبة: Aralarında birbirlerini kınadıkları şeyler var. عتب عتبانا: Merdivende yükselen kişinin yürüdüğü gibi, tek ayak üstünde yürüdü.

عتد / A-t-d

عتاد: Tıpkı إعداد gibi, ihtiyaç duyulmadan önce bir şeyin depolanmasıdır. عتيد: Hazır, hazırlanmış. Allah buyurur ki: وقال قرينه هذا ما لدي عتيد: *Yanındaki arkadaşı: İşte yanımdaki* ***hazır*** *dedi*; ما يلفظ من قول إلا لديه رقيب عتيد: *İnsan hiçbir söz söylemez ki, yanında gözetleyen* ***hazır*** *bir melek bulunmasın* (50/ Kâf 18); yani kulların yaptıklarını zapt eden bir melek. أولئك أعتدنا لهم عذابا أليما: *Onlar için acı bir azap* ***hazırlamışızdır*** (4/Nisâ 18). Kimisine göre أعتدنا kelimesi, افعلنا vezninde عتاد kökünden gelmektedir. Kimisine göre de onun aslı أعددنا olup iki dâl'den biri tâ'ya döndürülmüştür.

فرس عتد و عتد: Koşmaya hazır at. عتود: Keçi yavrusu; çoğulu أعتدة ve idgam üzere عدان şeklinde gelir.

عتق / A-t-k

عتق: Zaman, mekân veya derece açısından öne geçen. Bunun için eski olana da, değerli olana da ve kölelikten kurtulana da عتيق denir. Allah buyurur ki: وليطوفوا بالبيت العتيق: ***Eski Ev'i*** *(Kâbe'yi) tavaf etsinler* (22/Hac 29). Kâbe'nin bu şekilde isimlendirilmesi, onun, zorbaların küçük düşürerek onu ele geçirmelerinden hep korunduğu içindir. عاتقان: İki omuz arasına denir; çünkü bedenin diğer kısımlarından daha yüksektir. عاتق: Kocadan âzâd olmuş genç kız [evlenmemiş kız]; çünkü evli olan kız, köle [durumunda] dır/başkasına aittir. عتق الفرس: At ileri geçti. عتق منى يمين: Önceleri benden bir yemin sâdır oldu. Şair şöyle der:

على الية عتقت قدمًا فليس لها وان طلت

Divânu Ebû Zubeyd, s. 584; Sükkerî, *Şerhu Eş'âri'l-Huzeliyyîn*, I, 214.

826 Bu, Hz. Peygamber'in yaptığı bir duadır. Bkz. İbnu'l-Kayyim, *Zâdu'l-Ma'âd*, II, 52.

٣٠٩- مرَامُ

309- *Öteden beri üzerimde bir **yemin vardır**; İstense de onun bir hedefi yoktur.*[827]

عتل / A-t-l

عتل: Bir şeyi tam kavrayıp güç kullanarak çekmektir. عتل البعير / *Deveyi çekmek* gibi. Allah buyurur ki: خذوه فاعتلوه إلى سواء الجحيم: *Tutun onu, cehennemin ortasına **sürükleyin*** (44/Duhân 47). عُتُل: Malı kendine doğru çeken obur ve onu başkasından meneden/cimri kişi: عُتُل بعد ذلك زنيم: ***Eli sıkı obur**, sonra da kötülükle damgalı* (68/ Kalem 13).

عتا / A-t-v

عُتوّ: İtaat etmemek. Bu kökten; عتا يعتو عُتوّا وعتيّا /*Azdı, azmaktadır* formları gelir. Allah buyurur ki: وقال الذين لا يرجون لقاءنا لولا أنزل علينا الملائكة أو نرى ربنا لقد استكبروا في أنفسهم وعتوا عُتوّا كبيرا: *Bizimle karşılaşmayı ummayanlar: Bize ya melekler indirilmeliydi ya da Rabbimizi görmeliydik, dediler. Andolsun ki onlar kendileri hakkında kibire kapılmışlar ve **azgınlıkta** pek ileri **gitmişlerdir*** (25/Furkân 21); فعتوا عن امر ربهم: *Rablerinin buyruğuna **başkaldırdılar*** (51/Zâriyât 44); وكاين من قرية عتت عن امر ربها ورسله فحاسبناها حسابا شديدا وعذبناها عذابا نكرا: *Nice kent var ki Rabbinin ve elçilerinin buyruğuna **baş kaldırdı**, biz de onu çetin bir hesaba çektik ve ona görülmemiş biçimde azabettik* (65/Talâk 8); بل لجّوا في عُتوّ ونفور: *Doğrusu onlar, **azgınlık** ve nefret içinde direnmektedirler* (67/Mülk 21); قال رب أنى يكون لي غلام وكانت امرأتي عاقرا وقد بلغت من الكبر عتيّا: *Zekeriyya: Rabbım! dedi; nasıl oğlum olabilir; karım kısır, ben de **son derece** kocamışken?* (19/Meryem 8); yani, ıslahı ve tedavisi mümkün olmayan bir hâle gelmişken. Kimisine göre de; eğitilemeyecek bir hâle gelmiş iken. Şu şiirde işaret edilen hâl de böyledir:

٣١٠- ومن العناء رياضة الهرم

310- *Yaşlıyı eğitmek zordur.*[828]

ثم لننزعن من كل شيعة أيهم أشد على الرحمن عتيّا: *Sonra her milletten, Rahmân olan Allah'a en çok **âsi** olanlar hangileri ise çekip ayıracağız* (19/ Meryem 69). Kimisine göre âyette geçen عتيّا kelimesi mastardır; kimisine göre de عات kelimesinin çoğuludur. Bazılarına göre عاتي, sert/katı anlamındadır.

عثر / A-s-r

عثر الرجل يعثر عثارا وعثورا: Adam düştü/sürçtü, sürçmektedir. Bu kavram mecâzî olarak, isteği

---

827 Evs b. Hacer'e ait bu şiir için bkz. *Divânu Evs*, s. 115; İbn Fâris, *Mücmel*, III, 646.

828 Mâlik b. Dinar'a ait bu şiir için bkz. *Kalî, Emâlî*, II, 50; Râğıb, *Mecmau'l-Belağa*, I. 63.

olmadığı hâlde bir şeye muttali olan kişi ile ilgili de kullanılır. Allah buyurur ki: فَإِنْ عُثِرَ عَلَى أَنَّهُمَا اسْتَحَقَّا إِثْمًا ... *Eğer o iki şahidin bir günâh işlediklerine **rastlanırsa*** (5/Mâide 107). Bu anlamda عثرت على كذا / *Şu şeye rastladım/muttali oldum*, denir. وكذلك أعثرنا عليهم; *Böylece (insanları) onlardan **haberdar ettik*** (18/Kehf 21); yani onlar istemeden biz insanların onları bulmalarını sağladık.

عثى / A-s-y

عيث ve عثى kelimeleri birbirine yakın anlamlı iki kelimedir. Tıpkı جذب ve جبذ (çekti) kelimeleri gibi. Ancak şu var ki, عيث kelimesi, daha çok duyularla görülen fesat konusunda; عِثِيّ ise hükmen görülen fesat konusunda kullanılır. Bu kökten عثى يعثى عثيًا /*Bozgunculuk yaptı, yapmaktadır* formu kullanır. Şu âyet de bu formda gelmiştir: كلوا واشربوا من رزق الله ولا تعثوا في الأرض مفسدين: *Allah'ın verdiği rızıktan yiyin, için ve yeryüzünde bozgunculuk yaparak **karışıklık** çıkarmayın* (2/Bakara 60). Bu kökten عثا يعثو عثوًا formu da gelir. العثى Siyahımsı bir renktir. Budala ahmağa da أعثى denir.

عجب / A-c-b

عجب ve تعجب kelimeleri, bir şeyin sebebini bilmediği zaman, insana arız olan hâl anlamındadır. Bundan dolayı bazı bilge kişiler; عجب, sebebi bilinmeyen şeydir, demişlerdir. Bunun için Allah'a taaccüp isnat edilmesi sahih değildir. Çünkü O, her türlü gaybı bilir; hiçbir şey kendisine gizli kalmaz. عجبت عجبا /*Hayret ettim*, denir. Kendisine hayret edilen şeye عجب denir. Benzeri bilinmeyen şeye de عجيب denir. Allah buyurur ki: أكان للناس عجبًا أن أوحينا إلى رجل منهم: *İçlerinden bir adama...diye vahyettiğimiz, insanlara **tuhaf** mı geldi?* (10/Yûnus 2). Bu âyet, Mekkelilerin Hz. Muhammed'den önce de onun gibi insanlara vahyin geldiğini bildiklerine işaret eder. بل عجبوا أن جاءهم منذر منهم: *Kâfirler, aralarından bir uyarıcının gelmesine **şaştılar*** (50/Kâf 2); وإن تعجب فعجب قولهم أئذا كنا ترابا أئنا لفي خلق جديد: *Eğer **şaşacaksan**, kâfirlerin 'Biz ölüp toprak olunca mı yeniden diriltileceğiz?' demelerine **şaşmak** gerekir* (13/Ra'd 5); أم حسبت أن أصحاب الكهف والرقيم كانوا من آياتنا عجبا: *Yoksa sen Ashab-ı Kehf'i ve Rakim'i **şaşılacak** âyetlerimizden mi sandın?* (18/Kehf 9); yani bu, en çok şaşılacak şey değildir; bizim yaptıklarımız arasında ondan daha büyük ve daha fazla hayret edilecek şeyler vardır. إنا سمعنا قرآنا عجبا: *Biz, **hayret verici** bir Kur'ân dinledik* (72/Cinn 1); yani benzerine aşina olunmayan ve sebebi bilinmeyen bir Kur'ân.

Bu kavram kimi zaman istiâre yoluyla, bir şeyden hoşlanan için

kullanılır: أعْجَبَنِي كذا: Falan şey hoşuma gitti. Allah buyurur ki: ومن الناس من يعجبك قوله في الحياة الدنيا: *Kimi insan var ki, dünya hayatı ile ilgili konuşması* ***hoşunuza gider*** (2/Bakara 204); ولا تعجبك أموالهم وأولادهم: *Onların malları ve evladları seni* ***imrendirmesin*** (9/Tevbe 85); ويوم حنين إذ أعجبتكم كثرتكم: *Huneyn savaşı günü sayıca çok oluşunuz* ***hoşunuza gitmişti*** (9/Tevbe 25); كمثل غيث أعجب الكفار نباته: *Bu, yağmurun bitirdiği, ekincilerin de* ***hoşuna giden*** *bir bitkiye benzer* (57/Hadîd 20).

بل عجبت ويسخرون: *Hayır, sen;* ***şaşırıp kaldın****, onlarsa alay edip duruyorlar* (37/Sâffât 12); yani onların öldükten sona yeniden dirilmeyi inkâr etmelerine şaşıyorsun; çünkü onun olacağına son derece eminsin; onlar ise bilgisizlikten dolayı alay ediyorlar. Kimisine göre ise âyetin anlamı şöyledir: "Onların hakkı inkâr etmelerine şaşıyorsun." Bazıları da âyeti (ت) harfinin zammı ile بل عجبتُ şeklinde okumuşlardır.[829] Bu aslında hayret edenin kendine izafe ettiği bir şey olmayıp şu anlamdadır: Bu, onun yanında عجبتُ /hayret ettim, denilecek bir şeydir. Veya عجبتُ sözü, أنكرتُ /inkâr ettim, anlamında istiâre edilmiş olabilir. Tıpkı şu âyetlerde olduğu gibi: أتعجبين من أمر الله: *Allah'ın işine mi* ***şaşıyorsun****?* (11/Hûd 73); أجعل الآلهة إلها واحدا إن هذا لشيء عجاب: *İlâhları, bir tek ilâh mı kılmış? Bu gerçekten* ***şaşılacak*** *bir şey* (38/Sâd 5).

Kendini beğenen kişiye; فلان معجب بنفسه denir. أعجب Kalçası zayıf olan hayvan.

عجز / A-c-z

عَجُزُ الانسان: İnsanın arka tarafı. İnsanın dışındakilerin arkası da ona benzetilmiştir. Allah buyurur ki: تنزع الناس كأنهم أعجاز نخل منقعر: *İnsanları, sökülmüş hurma* ***kütükleri*** *gibi koparıp yere seriyordu* (54/Kamer 20).

عجز kelimesinin asıl anlamı, دبر maddesinde de zikredildiği gibi, bir şeyden geri kalmak ve işin sonunda meydana gelmektir. Örfte ise, bir şeyi yapma konusunda kusur etmenin ismi olmuştur. O, قدرة (güç yetirme) kelimesinin zıddıdır. Allah buyurur ki: قال يا ويلتا أعجزت أن أكون مثل هذا الغراب: *Yazıklar olsun bana, bu karga gibi bile olmaktan* ***âciz kaldım****, dedi* (5/Mâide 31). أعجزت فلانا وعجزته وعاجزته: Falan kişiyi âciz bıraktım. واعلموا أنكم غير معجزي الله: *İyi bilin ki siz Allah'ı* ***âciz bırakacak*** *değilsiniz* (9/Tevbe 2); وما أنتم بمعجزين في الأرض: *Yeryüzünde O'nu* ***âciz bırakamazsınız*** (42/Şûra 31); والذين سعوا في آياتنا معاجزين أولئك أصحاب الجحيم: *Ayetlerimizin* ***başarısız*** *kalması için koşuşanlar, işte onlar cehennemliktirler* (22/Hac 5). Bu âyet معجزين şeklinde de okunmuştur.[830]

829 Bu, Hamza, Kissâî ve Halef'in kıraatidir. Bkz. *İrşâdu'l-Mübtedi*, s. 521.

830 Bu, İbn Kesîr ve Ebû Amr'ın kıraatidir. Bkz. *İrşâdu'l-Mübtedi*, s. 450.

Bazılarına göre معاجزين sözünün anlamı şudur: Onlar bizi âciz bıraktıklarını zannediyorlar ve varsayıyorlar. Çünkü onlara göre, öldükten sonra yeniden dirilme yoktur ki, sevap ve ceza olsun. Bu yorum, anlam bakımından şu âyetle aynı paraleldedir: أم حسب الذين يعملون السيئات أن يسبقونا ساء ما يحكمون: *Yoksa kötülük işleyenler bizim elimizden kurtulabileceklerini mi sanıyorlar? Ne kadar yanlış düşünüyorlar?* (29/ Ankebût 4).

معجزين sözünün anlamı da şöyledir: Hz. Peygamber'e uyanları acze nispet ediyorlar. Bu tıpkı şu söz gibidir: جهلته وفسقته; yani onu cehâlete ve fıska nispet ettim. Kimisi de bu sözün مثبطين anlamında olduğunu söylüyor; yani insanları Hz. Peygamber'e uymaktan geri çeviriyorlar. Tıpkı şu âyet gibi: الذين يصدون عن سبيل الله: *Onlar insanları Allah yolundan alıkoyarlar* (7/A'râf 45). Birçok konuda âciz kaldığı için yaşlı kadına عجوز denir: إلا عجوزا في الغابرين: *Geride batanlar arasında kalan **yaşlı bir kadın** hariç* (37/ Sâffât 135); قالت يا ويلتى أألد وأنا عجوز وهذا بعلي شيخا: *Ben **bir kocakarı**, şu kocam da yaşlı bir ihtiyar iken çocuk mu doğuracağım?* (11/Hûd 72).

عجف / A-c-f

سبع عجاف: *Yedi **cılız** (inek)* (12/ Yûsuf 43). عجاف kelimesi, أعجف ve عجفاء kelimelerinin çoğuludur. Yani zayıf, ince yedi inek. Bu, şu sözden gelmektedir: نصل أعجف: İnce ok ucu. أعجف الرَّجُل: Adamın davarları zayıf oldu. عجفت نفسي عن الطعام وعن فلان: Nefsim yemekten ve falan kişiden ayrıldı/yüz çevirdi.

عجل / A-c-l

عجلة: Zamanından önce bir şeyi istemek ve aramaktır. Bu da şehvetin bir gereğidir. Bundan dolayı Kur'ân'ın tümünde *acele etmek* kötü görülmüştür. Öyle ki; العجلة من الشيطان: *Acele şeytandandır*[831] denilmiştir. Allah buyurur ki: سأريكم آياتي فلا تستعجلون: *Size âyetlerimi göstereceğim; benden **acele istemeyin*** (21/Enbiyâ 37); ولا تعجل بالقرآن من قبل أن يقضى إليك وحيه: *Ey Muhammed, Kur'ânın sana vahyedilişi sona ermeden onu okumakta **acele etme*** (20/Tâhâ 114); وما أعجلك عن قومك يا موسى: *Seni **acele ile** kavminden **ayrılmaya sevkeden** nedir, ey Musa!* (20/Tâhâ 83); قال هم أولاء على أثري وعجلت إليك رب لترضى: *Musa: İşte, dedi, onlar da benim peşimdeler. Ben, memnun olasın diye sana **acele ile geldim** Rabbim* (20/Tâhâ 84). Hz. Musa, acele etmesi, her ne kadar iyi bir şey değilse de, onu gerektiren şeyin iyi olduğunu söylemiştir ki, o da Yüce

---

831 Hz. Peygamber'in sözü olan bu hadis için bkz. Ebû Ya'lâ, IV, 206 (HN: 4240); Tirmizî, HN: 2012; Mübârekfûrî, *Âridatu'l-Ahvezî*, VIII, 172.

Allah'ın rızasını talep etmektir.

أَتَى أَمْرُ اللّٰهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ: *Allah'ın emri geldi. Artık onu* ***acele istemeyin*** (16/Nahl 1); وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ: *Senden iyilikten önce kötülüğün gelmesini* ***istiyorlar*** (13/Ra'd 6); قَالَ يَا قَوْمِ لِمَ تَسْتَعْجِلُونَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ: *Ey kavmim, niye iyilikten önce kötülüğü* ***istiyorsunuz****, dedi* (27/Neml 46); وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ: *Onlar senden azabın* ***bir an önce gerçekleşmesini istiyorlar*** (22/Hac 47); وَلَوْ يُعَجِّلُ اللّٰهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقُضِيَ إِلَيْهِمْ أَجَلُهُمْ: *Eğer Allah, insanlara, hayrı* ***çarçabuk istedikleri*** *gibi, şerri de* ***alel-acele verseydi****, onların hemen ecellerini getiriverirdi* (10/Yûnus 11); خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ: *İnsan* ***aceleci*** *olarak yaratılmıştır* (21/Enbiyâ 37). Bazılarına göre عَجَل sözünden kasıt, çamurdur. Fakat bu doğru değildir. Aslında âyet, insanın acele etmekten hâli olamayacağına ve acele etmenin insanı oluşturan karakterlerden biri olduğuna dikkat çeker. Yüce Allah bu anlamda şöyle buyurmaktadır: وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا: *İnsan* ***çok acelecidir*** (17/İsrâ 11).

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ: *Kim* ***çarçabuk olanı*** *isterse, istediğimiz kimseye dilediğimiz kadar* ***hemen veririz*** (17/İsrâ 18); yani, kim dünya malını isterse, bunu vermek istediğimiz kişiye dilediğimiz kadar bağışlarız. وَقَالُوا رَبَّنَا عَجِّلْ لَنَا قِطَّنَا قَبْلَ يَوْمِ الْحِسَابِ: *Rabbimiz! Bizim payımızı hesap gününden önce* ***hemen ver****, dediler* (38/Sâd 16); فَعَجَّلَ لَكُمْ هٰذِهِ: *Allah, bunu size* ***hemen vermiştir*** (48/Fetih 20).

عُجَالَة: Kahvaltılık gibi acele yenen yiyecek. وَقَدْ عَجَّلْتُهُمْ: Onlara yemekten önce bir şeyler yedirdim. عَجَلَة: İhtiyaç anında acele kullanılan küçük matara. عَجَلَة: Kuyu üzerine konulan su dolabına geçirilen tahta. Ayrıca öküzlerin çektiği kağnıya da denir. Süratle geçtiği için bu ismi almıştır.

Büyüyüp öküz olduğunda yitireceği acele edişi düşünülerek inek yavrusuna عِجْل denir: وَاتَّخَذَ قَوْمُ مُوسَى مِنْ بَعْدِهِ مِنْ حُلِيِّهِمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُوَارٌ: *Musa'nın ardından milleti, ziynet takımlarından, canlıymış gibi böğüren bir* ***buzağı*** *heykeli yaparak onu ilâh edindiler* (7/A'râf 148).

بَقَرَةٌ مُعْجِلٌ: Buzağısı olan inek.

عجم / A-c-m

عُجْمَة kelimesi, إِبَانَة/*açık olma*'nın zıddıdır. إِعْجَام: Belirsiz yapmak/karıştırmak. Bir evin sakinlerinin içinden çıkıp cevap verecek kimse kalmadığında; اسْتَعْجَمَتِ الدَّارُ denir. Bundan dolayı bazı Araplar, bayındır ve içinde yaşayanların olduğu evden kinâye olarak şöyle demiştir: خَرَجْتُ عَنْ بِلَادٍ تَنْطِقُ: Konuşan bir memleketten çıktım.

عَجَم: Arab'ın zıddıdır. عَجَمِيّ de Arap olmayanlara mensûp olandır. أَعْجَم: Arapların acemlerden az anladıkları nokta-i nazarından, ister Arap olsun, ister başkası olsun, dilinde

tutukluluk olan kişiye denir. Bu anlamdan hayvanlara da عجماء denir. أعجمى de عجم'e mensuptur. Allah buyurur ki: ولو نزلناه على بعض الأعجمين ...: *Biz Kur'ân'ı* ***Arapça bilmeyen kimselerden*** *birine indirseydik* (26/ Şu'arâ 198). الأعجمين kelimesinde yâ harfleri silinmiştir. ولو جعلناه قرآنا أعجميا لقالوا لولا فصلت آياته أأعجمى وعربى: *Eğer biz bu Kur'ân'ı* ***yabancı bir dilde*** *okunan bir kitap yapsaydık derlerdi ki: 'Âyetleri açıklanmalı değil miydi? Muhatapları Arap olduğu hâlde* ***Arapça olmayan*** *kitap mı geldi?* (41/Fussilet 44); ولقد نعلم أنهم يقولون إنما يعلمه بشر لسان الذى يلحدون إليه أعجمى وهذا لسان عربى مبين *Andolsun ki biz, onların: "Bunu ancak kendisine bir beşer öğretmektedir" dediklerini biliyoruz. Saparak kendisine yönel dikleri kimsenin dili* ***A'cemidir,*** *bu ise açıkça Arapça olan bir dildir* (16/ Nahl 103).

Hayvana عجماء denmiştir; çünkü hayvan, konuşan (insan) gibi sözle kendini açık bir şekilde ifâde etmekten âcizdir. Denilmiştir ki; صلاة النهار عجماء: Gündüz namazı 'acmâdır;[832] yani gündüz kılınan namazda kıraat açık yapılmaz. جرح العجماء جبار: Hayvanın öldürdüğü kişinin diyeti yoktur.[833]

أعجمت الكلام /*Sözü karıştırdım* sözü; أعربت الكلام /*Beliğ konuştum* sözünün zıddıdır. أعجمت الكتابة: (Noktalamak suretiyle) yazının belirsizliğini giderdim. Bu tıpkı أشكيته: Onun şikâyetini giderdim, sözü gibidir. Halil'den yapılan rivâyete göre حروف المعجم (mucem harfleri) nden kasıt mukattaâ harfleridir. Çünkü bu harfler acemi'dir. Bazıları şöyle der: "Bu harfler acemi'dir" sözünün anlamı şudur: Kendi başına olan harfler, bir arada olan harflerin delâlet etiği şeye delâlet etmezler.

باب مُعجم: Müphem konu. عجم: Çekirdek. Tekili عجمة şeklinde gelir. Onun bu şekilde isimlendirilmesi, ya içinde olduğu şeyde gizlen mesinden veya çiğnemekten dolayı parçalarının gizlenmesinden ya da ısırıldığı sırada ağza konulup gizlenmesinden dolayıdır. عجم: Bir şeyi ısırmak. فلان صلب المعجم: Falan kişi hadiseler karşısında dirençlidir.

عد / A-d-d

عدد: Birleşik sayılardır. Bazılarına göre ise, sayıların birleştirilmesidir. Aslında bu iki tanım da aynıdır. Allah buyurur ki: وقدره منازل لتعلموا عدد السنين والحساب *Yılların* ***sayısını*** *ve hesabı bilmeniz için, aya konak*

832 Bu söz, Ebû Ubeyde b. Abdillah b. Mes'ûd'e aittir, bazı insanların zannettiği gibi hadis değildir. Dârekutnî, bu sözün Hz. Peygamber'den rivâyet edilmediğini, onun bazı fakihlerin sözlerinden olduğunu söyler. Revyânî onu Bahr adlı eserinde rivâyet etmiştir. Bazıları ise bu sözün Hasan Basri'ye ait olduğunu söyler. Bkz. Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa,* II, 28.

833 Ebû Hüreyre'den rivâyet edilen bu hadis için bkz. Buharî, *Zekât,* III, 364; Müslim, *Hudûd,* (HN: 1710).

yerleri düzenleyen O'dur (10/Yûnus 5); فضربنا على آذانهم في الكهف سنين عددا: *Kulaklarını tıkayarak mağaranın içinde onları **yıllarca** uyuttuk* (18/ Kehf 11). Yüce Allah'ın âyette عددا sözünü zikretmesi, onların mağarada kaldıkları sürenin fazla olduğuna dikkat çekmek içindir.

عد: Sayıları birbirleriyle birleştirmektir. Allah buyurur ki: لقد أحصاهم وعدهم عدا: *Allah, onların hepsini kuşatmış ve onları **bir bir saymıştır*** (19/Meryem 94); قالوا لبثنا يوما أو بعض يوم فاسأل العادين: *Bir gün, yahut günün bir kısmı kadar kaldık; **sayanlara** sor, dediler* (23/Mu'minun 113); yani sayı ve hesap ehline sor. قال كم لبثتم في الأرض عدد سنين: *Allah; Yer yüzünde yıllar **sayısınca** ne kadar kaldınız? dedi* (23/Mu'minun 112); وإن يوما عند ربك كألف سنة مما تعدون: *Rabbinin yanında bir gün, sizin **saydıklarınızdan** bin yıl gibidir* (22/ Hac 47).

عد kelimesi değişik şekillerde mecâzî anlamlarda da kullanılır. بغير حساب: *Hesapsız* (2/Bakara 212) âyetinde işaret edilen çok fazla olduğu için sayılamayana karşılık, az olan şey için شيء معدود - ومحصور /*sayılı bir şey/az bir şey*, denir. Şu âyet bu anlamdadır: وقالوا لن تمسنا النار الا أياما معدودة: ***Sayılı** birkaç günden başka bize ateş dokunmayacaktır. dediler* (2/Bakara 80). Âyetteki معدودة kelimesi, قليلة / *az* anlamındadır. Çünkü sözü edilen İsrailoğulları; "Buzağıya taptığımız günler sayısınca azap görürüz" demişlerdi. Bunun zıddı olarak da şöyle denir: جيش عديد: Çok asker. إنهم لذو عدد: Onlar öyle bir orandadırlar ki, çok sayılmaları gerekir/Çok sayılacak orandadırlar. Az olan şey için de şöyle denir: هو شيء غير معدود: O, az bir şeydir.

فضربنا على آذانهم في الكهف سنين عددا: *Kulaklarını tıkayarak mağaranın içinde onları **yıllarca** uyuttuk* (18/ Kehf 11) âyeti bu her iki anlama da gelebilir. Bu anlamdan şöyle denir: هذا غير معتد به: Bu itibara alınmayan bir şeydir/az bir şeydir; له عدة; yani onun; mal, silah ve onların dışında hazır edilecek çok şeyi vardır. Allah buyurur ki: ولو أرادوا الخروج لأعدوا له عدة: *Eğer savaşa çıkmak isteselerdi, onun için (gerekli olan) **çok şey hazırlayacaklardı*** (9/Tevbe 46).

ماء عد: Kesintisiz su. عدة: Sayılan şey. Allah buyurur ki: وما جعلنا عدتهم إلا فتنة للذين كفروا: ***Onların sayısını** da inkârcılar için sadece bir imtihan (vesilesi) yaptık* (74/Müddessir 31). Âyetteki عدتهم ifâdesi, عددهم (oların sayısı) anlamındadır. فمن كان منكم مريضا أو على سفر فعدة من ايام اخر: *Sizden kim hasta veya seferde olursa, tutmadığı günler **sayısınca** diğer günlerde tutar* (2/Bakara 184). Yani Ramazan ayının dışındaki başka bir zamanda, oruç tutamadığı günler kadar oruç tutması gerekir. إن عدة الشهور عند الله اثنا عشر شهرا في كتاب الله يوم خلق السماوات والأرض: *Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günden*

beri geçerli olan evrensel yasasına göre O'nun katında ayların ***sayısı*** *onikidir* (9/Tevbe 36).

عدّة: Kadının iddeti; bu da sona ermesiyle kadının evlenebileceği (belli sayıdaki) günlerdir. Allah buyurur ki: يا أيها الذين آمنوا إذا نكحتم المؤمنات ثم طلقتموهن من قبل أن تمسوهن فما لكم عليهن من عدة تعتدونها: *Ey iman edenler! Mü'min kadınları nikâhlayıp da, henüz dokunmadan onları boşarsanız, sizin için onların üzerlerine* ***sayacağınız*** *bir* ***iddet*** *yoktur* (33/Ahzâb 49); يا أيها النبي إذا طلقتم النساء فطلقوهن لعدتهن وأحصوا العدة: *Ey Peygamber; kadınları boşayacağınız zaman, onları* ***iddetleri*** *içinde boşayın.* ***İddeti*** *de sayın* (65/Talâk 1).

إعداد kelimesi, عدّ kökünden gelmektedir; tıpkı إسقاء'ın سقى'den geldiği gibi. أعددت هذا لك /*Bunu senin için hazırladım*, sözü söylendiğinde şu anlama gelir: Bunu, ona olan ihtiyacına göre hazırlayabileceğin ve alabileceğin duruma getirdim. Allah buyurur ki: وأعدوا لهم ما استطعتم من قوة ومن رباط الخيل: *Onlara karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve besili atlar* ***hazırlayıp*** (8/Enfâl 60); أولئك أعتدنا لهم عذابا أليما: *Böyleleri için acıklı bir azap* ***hazırlamışızdır*** (4/Nisâ 18); وأعتدنا لمن كذب بالساعة سعيرا: *Kıyamet gününü yalanlayanlara çılgın alevli bir ateş* ***hazırladık*** (25/Furkân 11). Şu âyetin de aynı anlamda olduğu söylenmiştir: وأعتدت لهن متكأ: *Onlar için yaslanacak yerler* ***hazırladı*** (12/Yûsuf 31). فعدة من أيام أخر: *Tutmadığı günler* ***sayısınca*** *diğer günlerde tutar* (2/Bakara 184) âyetinde geçen عدّة kelimesi عدد /*sayı* anlamındadır. ولتكملوا العدة: *Sayıyı tamamlamanız için* (2/Bakara 185); yani ay süresini. أياما معدودات: *Sayılı günler* (2/Bakara 184) âyet ifâdesi Ramazan ayına işarettir. واذكروا الله في أيام معدودات: *Sayılı günlerde Allah'ı zikredin* (2/Bakara 203). Bu günler, Kurban bayramından sonraki üç gündür; (22/Hac 28. âyette geçen) معلومات ise zü'l-hicce'nin on günüdür. Kimi fukahâya göre معدودات Kurban bayramı günü ile sonraki iki gündür. Buna göre Kurban bayramı günü, hem *ma'dudât*'tan hem *ma'lumât*'tan olur.

عِداد: Ağrının tekrar nüksetmesi için sayılan zaman. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: ما زالت أكلة خيبر تعادني: *Hâlâ Heyber'de yediğim yemeğin acısını* ***zaman zaman çekiyorum.*** عِدّان الشيء: Bir şeyin dönem ve zamanı.

عدس / A-d-s

عدس /*Mercimek*: Bilinen tanedir: وعدسها وبصلها: ***Mercimeğinden*** *ve soğanından* (2/Bakara 61). عدسة: Mercimek benzeri sivilce. عدس: Katır ve benzerlerini azarlamak/yürütmek için çıkarılan sestir. Bu anlamdan şöyle denir: عدس في الأرض: Yeryüzünde seyahat etti. هو عدس: O cesurdur/yürümeye güç yetirir.

---

834 Ebû Dâvud, *ed-Diyât*, IV, 175; ed-Dârimî, I, 32.

عدل / A-d-l

عدَالة ve معادلة: Eşitlik anlamına gelen bir sözdür. Bu kavram karşılaştırma esasına göre kullanılır. عَدْل ve عِدْل sözleri, birbirine yakın anlamlara gelir. Ancak عَدْل, hükümler gibi basiretle algılanan şeylerde kullanılır. Şu âyet bu anlamdadır: اوْ عدل ذلك صياما: *Yahut onun* ***dengi*** *oruç tutmaktır* (5/Mâide 95). عِدْل ve عديل kelimeleri ise, duyularla idrak edilen şeylerde kullanılır; tartılan, sayılan ve ölçülen şeyler gibi. Şu hâlde عَدْل, eşit bir şekilde paylaşmak anlamına gelir. Bu anlamda şöyle rivâyet edilmiştir: بالعدل قامَت السّموات والأرض: *Gökler ve yer* ***adâletle*** *ayakta duruyorlar.*[835] Bu hadis, hikmetin gerektirdiği şekilde âlemdeki dört temelden birinin diğerlerinden fazla veya eksik olması durumunda, âlemin düzeninin bozulacağına dikkat çeker.

عَدْل iki kısma ayrılır:

Mutlak *adl*: Akıl gereğince bu tür adl güzeldir, hiçbir zaman mensuh olmaz/başka bir şeyle ortadan kalkmaz ve hiçbir zaman da haksızlık ile nitelendirilemez. Örneğin; sana iyilik yapana senin de iyilik yapman ve sana eziyet etmeyene senin de eziyet etmemen gibi.

Diğer *adl* çeşidi ise ancak şeriatla bilinir. Bu tür adl'in bazı zamanlarda mensuh olması da mümkündür. Kısas, cinâyet diyetleri ve mürted olan kişinin malının aslı gibi. Bunun için Allah buyurur ki: فمن اعتدى عليكم فاعتدوا عليه بمثل ما اعتدى عليكم: *Kim size saldırırsa siz de ona misilleme olacak kadar saldırın* (2/Bakara 194); وجزاء سيئة سيئة مثلها: *Kötülüğün cezası, yine onun gibi bir kötülüktür* (42/Şûra 40). Bu âyetlerde adâlet, اعتداء /*saldırı* ve سيئة /*kötülük* diye isimlendirilmiştir. Şu âyette kastedilen de budur. إن الله يأمر بالعدل والإحسان: *Allah,* ***adâleti*** *ve iyilik yapmayı emreder* (16/Nahl 90). Çünkü عدل /adâlet, karşılık vermede eşit davranmaktır; eğer yapılan hayır ise karşılığı da hayır olur; şer ise karşılığı da şer olur. إحسان /*İhsan* ise, hayra daha fazlasıyla, şerre ise daha azıyla karşılık vermektir.

رجُل عدْل: Âdil adam; رجال عدل: Âdil adamlar. عدل kelimesi, hem tekil hem çoğul anlamında kullanılır. Şair şöyle der:

٣١١- فهمْ رضا وهمْ عدْل

311- *Onlar razı olunan ve onlar* ***âdil*** *olanlardır.*[836]

عدْل kelimesinin aslı şu âyette geçtiği gibi mastardır: وأشهدوا ذوى عدل منكم: *İçinizden* ***adl*** *sahibi iki kişiyi şahit tutun* (65/Talâk 2); yani *adâlet* sahibi. وأمرت لأعدل بينكم: *Aranızda* ***adâletle*** *hükmetmek ile emrolundum* (42/Şûra 15); ولن تستطيعوا أن تعدلوا بين النساء ولو حرصتم: *Ne kadar*

835 Ebû Dâvud, HN: 3410.

836 Züheyr b. Ebî Sülmâ'ya ait bu şiir için bkz. *Divânu Züheyr*, s. 61; İbn Fâris, *Mücmel*, III. 651.

uğraşsanız, eşleriniz arasında ***adaleti sağlamaya*** *gücünüz yetmez* (4/Nisâ 129) âyeti, insanın doğuştan sahip olduğu *meyletme* niteliğine işarettir. Dolayısıyla insan, eşleri arasında sevgide eşit davranmaya güç yetiremez. فإن خفتم ألا تعدلوا فواحدة: *Eğer* ***âdil davranamayacağınızdan*** *korkarsanız tek kadınla evleniniz* (4/Nisâ 3) âyeti, pay verme ve nafaka ile ilgili adâlete işarettir. ولا يجرمنكم شنآن قوم على ألا تعدلوا اعدلوا: *Bir topluluğa karşı olan kininiz sizi* ***adâletsizliğe*** *sürüklemesin.* ***Âdil olunuz*** (5/Mâide 8); أو عدل ذلك صياما: *Yahut onun* ***dengi*** *oruç tutmaktır* (5/Mâide 95); yani yiyeceğe denk gelecek oruç. Yiyecekte eşitlik anlamı düşünüldüğünde ona عدل denir.

Arapların; لا يقبل منه صرف ولا عدل: *Ondan ne sarf ne de* ***adl*** *kabul edilir.*[837] sözlerinde geçen عدل kelimesi, kimisine göre farz'dan kinâyedir. Bunun hakikatinin ne olduğu yukarıda geçti. صرف ise nafile anlamındadır. Bu da farzın üzerine artırılandır. Bu iki kavram tıpkı عدل ve إحسان kavramları gibidir. لا يقبل منه /*Ondan kabul edilmez*, sözünün anlamı şudur: "Kendisinden kabul edilecek bir hayır meydana gelmez."

الحمد لله الذي خلق السماوات والأرض وجعل الظلمات والنور ثم الذين كفروا بربهم يعدلون: *Hamdolsun o Allah'a ki, gökleri ve yeri yarattı, karanlıkları ve aydınlığı var etti. Yine de inkârcılar, (birtakım varlıkları) Rablerine* ***denk tutuyorlar*** (6/ En'âm 1); yani kâfirler başkalarını Allah'a *adîl*/denk tutuyorlar. Bu anlamıyla âyet tıpkı şu âyet gibi oldu: إنما سلطانه على الذين يتولونه والذين هم به مشركون: *Şeytanın, sadece onu dost edinenler ve Allah'a ortak koşanlar üzerinde, nüfuzu ve etkinliği vardır* (16/Nahl 100).

Kimisi ise âyete şöyle bir anlam vermektedir: "Allah'a ait fiilleri O'ndan çevirip başkasına nispet ediyorlar." Kimisi de âyeti; "Onlar ibâdetleriyle Yüce Allah'tan yüz çeviriyorlar." şeklinde yorumlamaktadır. "بل هم قوم يعدلون" (27/Neml 60) âyeti de bu anlamda olabilir. Sanki şöyle denmiştir: "Hayır; onlar Allah'a ortak koşan bir millettir." Bu âyet şu sözden de gelmiş olabilir: عدل عن الحق: Haktan yüz çevirerek zulmetti.

أيام معتدلات: Mutedil oldukları için hoş günler. عادل بين الأمرين: İki işten hangisinin daha uygun olduğuna baktı. عادل الأمر: İş kendisine öyle karışık geldi ki, onun hangi tarafına yöneleceğine karar veremez oldu. Arapların; وضع على يدي عدل: *Adl'in ellerine bırakıldı*, sözleri meşhur bir darbımeseldir.[838]

---

837 Müellifin naklettiği bu söz bir hadisin bir kısmıdır. Bu hadis (صرف) maddesinde de geçmişti. Hadis için bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* VI, 200; Müslim, *Hac*, HN: 1370.

838 Burada sözü edilen kişi, Adl b. Cüz'dür. Tubba'in güvenlik şefiydi. Tubaa' birini öldürmek istediğinde ona teslim ederdi. Bundan dolayı, "وضع على يدي عدل" denildi. Daha sonra

عدن / A-d-n

جنّات عدن: *Adn cennetleri* (16/ Nahl 31); yani istikrar ve sebat cennetleri. عدن بمكان كذا: Falan yerde karar kıldı. "Maden yatakları" anlamındaki معدن kelimesi de bu anlamdan gelmektedir. Hz. Peygamber de şöyle buyurmaktadır: المعدن جُبارٌ: ***Maden** altında kalıp ölenin diyeti yoktur.*[839]

عدا / A-d-v

عدو: Aşıp gitmek; bitişmenin olmaması. Kimi zaman "kalp" itibara alınarak عداوة ve مُعاداة /*düşmanlık*; kimi zaman "yürümek" itibara alınarak عدو /*koşmak*; kimi zaman da "muamelede adaleti ihlâl etmek" itibara alınarak عَدْوان ve عدو /*zulüm* denir. Allah buyurur ki: ولا تسبّوا الذين يدعون من دون الله فيسبّوا الله عدوا بغير علم: *Onların Allah dışında yalvardıkları putlara sövmeyiniz; sonra onlar da **haksız yere** bilmeksizin Allah'a söverler* (6/En'âm 108).

Bazen de durulan/karar kılınan yerin bölümleri itibara alınarak عدواء /*dağınık yer* denir. Bu anlamdan; مكانٌ ذو عَدْواءَ: Bölümleri birbiriyle uyuşmayan/bitişmeyen yer, denir. معاداة /*Düşmanlık* anlamından da; رجلٌ عدوّ /*düşman adam*; قومٌ عدوّ /*düşman toplum* denir. Allah buyurur ki: بعضكم لبعضٍ عدوّ: *Birbirinize **düşmansınız*** (20/Tâhâ 123). عدو kelimesi, عِدى ve أعداء şekillerinde çoğul olur. Allah buyurur ki: ويوم يحشر أعداءُ الله الى النار فهم يُوزَعون: *Allah'ın **düşmanları** ateşe sürüldükleri gün toplanıp bir araya getirilirler* (41/Fussilet 19).

عدوّ /*Düşman* iki kısımdır:

1- Hasmın kasıtlı alarak yaptığı düşmanlık: فإن كان من قومٍ عدوٍّ لكم وهو مؤمنٌ فتحرير رقبةٍ مؤمنةٍ: *Eğer öldürülen mü'min olmakla beraber size **düşman** olan bir toplumdan ise, mü'min bir köle azat etmek lâzımdır* (4/Nisâ 92); وكذلك جعلنا لكل نبيٍّ عدوًّا من المجرمين: *İşte böylece Biz; her peygambere suçlulardan **bir düşman** kıldık* (25/ Furkân 31); وكذلك جعلنا لكل نبيٍّ عدوًّا شياطين الانس والجن: *Biz böylece, her peygambere insan ve cin şeytanlarını **düşman** yaptık* (6/En'âm 112).

2- Hasmın kastı olmadan olan düşmanlık. Bununla birlikte kişi, düşmanlıktan kaynaklanan sıkıntı gibi kendisine eziyet veren bir durumla karşılaşır: فانهم عدوّ لي الا ربّ العالمين: *O putlar, benim **düşmanlarımdırlar**. Benim tek dostum âlemlerin Rabbi olan Allah'tır* (26/ Şu'arâ 77). Yüce Allah çocuklar için de şöyle buyurur: وأولادكم عدوًّا لكم فاحذروهم: *Çocuklarınızdan size **düşman** olanlar da vardır Onlardan sakının/Onlara karşı dikkatli olun* (64/Teğabün 14).

عدْو /*Koşmak*, anlamında da şöyle denir:

---

bu söz, ümit kesilen her şey için kullanılır oldu. Bkz. Meydânî, *Mecme u'l-Emsâl*, II, 8.

839 Ahmed, *Müsned*, III, 354; Ebû Ya'lâ, II, 426 (HN: 1231); Dârekutnî, *Sünen*, III, 178.

٣١٢- فعادى عداء بين ثور ونعجة

312- *Bir öküzü bir koyunu birbirinin **arkasından koşturdu**.*[840]

Yani öküz ve koyundan birini, diğerinin **peşinden koşturdu**. تعادت المواشي بعضها في إثر بعض: Hayvanlar art arda koştular. رأيت عداء القوم الذين يعدون من الرجالة: Yaya giden toplumun nasıl koşuştuklarım gördüm. اعتداء: Hakka tecavüz etmektir. Allah buyurur ki: ولا تمسكوهن ضرارًا لتعتدوا: ***Haklarını ihlâl edip** zarar vermek için boşanan kadınları alıkoymayın* (2/Bakara 231); ومن يعص الله ورسوله ويتعد حدوده يدخله نارا خالدا فيها وله عذاب مهين: *Kim Allah'a ve Peygamber'e karşı gelir, O'nun çizdiği sınırları **aşarsa** Allah onu, içinde ebedi olarak kalmak üzere Cehennem'e atar. Onun için alçaltıcı bir azap vardır* (4/Nisâ 14); ولقد علمتم الذين اعتدوا منكم في السبت: *İçinizden cumartesi günü yasağını **ihlâl edenleri** elbette bilirsiniz* (2/Bakara 65). Bu ihlâl, helal saymak suretiyle balıkları avlamakla oluyordu. تلك حدود الله فلا تعتدوها: *Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır, onları **aşmayın*** (2/Bakara 229); فمن ابتغى وراء ذلك فأولئك هم العادون: *Kim de bundan başkasını ararsa; işte onlar, **haddi aşanlardır*** (23/Mu'minun 7); فمن اعتدى بعد ذلك فله عذاب أليم: *Kim bundan sonra **haddi aşarsa**, muhakkak onun için elem verici bir azap vardır* (2/Bakara 178); بل أنتم قوم عادون: *Hayır, siz **sınırı aşan** bir kavimsiniz* (26/Şu'arâ 166). Bu âyetteki عادون kelimesi, معتدون / *Zulmedenler* veya معادون /*Düşmanlık edenler* ya da عدا طوره /*Haddini aştı* sözünden gelen متجاوزون الطور / *Haddi aşanlar* anlamındadır. وقاتلوا في سبيل الله الذين يقاتلونكم ولا تعتدوا ان الله لا يحب المعتدين: *Sizinle savaşanlarla Allah yolunda savaşın; fakat **haksız yere saldırmayın**, çünkü Allah, **saldırganları sevmez*** (2/Bakara 190). Bu âyette yasaklanan saldırı, herhangi bir saldırıya karşılık verme amacı gütmeksizin ilkönce yapılandır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: فمن اعتدى عليكم فاعتدوا عليه بمثل ما اعتدى عليكم: *Kim size **saldırırsa**, onun size **saldırdığı** kadar siz de ona **saldırın*** (2/Bakara 194); yani onun saldırdığı ölçüde siz de saldırın ve onun tecavüz ettiği kadar siz de ona tecavüz edin. Şu âyet de herhangi bir misilleme olmaksızın ilk önce başlatılan yasak saldırı kastedilmektedir: وتعاونوا على البر والتقوى ولا تعاونوا على الاثم والعدوان: *İyilik ve takvâ üzerinde yardımlaşın, günâh ve **haddi aşmada** yardımlaşmayın* (5/Mâide 2). Şu âyet ise, misillemeye dayanan ve onu ilk başlatana karşı yapılabilen saldırı çeşididir: وقاتلوهم حتى لا تكون فتنة ويكون الدين لله فان انتهوا فلا عدوان الا على الظالمين: *Fitne ortadan kalkıp Allah'ın dini tam anlamı ile egemen oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer yaptıklarına son verirlerse zalimlerden başkasına*

840 İmru'u'l-Kays'a ait bu şiir için bkz. Divânu İmru'u'l-Kays, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, s. 120.

*asla **saldırılmaz*** (2/Bakara 193); ومن يفعل ذلك عدوانا وظلما فسوف نصليه نارا: *Kim zulüm ve **saldırganlık** yolu ile böyle yaparsa, onu cehennem ateşine atacağız* (4/Nisâ 30).

إنما حرم عليكم الميتة والدم ولحم الخنزير وما أهل به لغير الله فمن اضطر غير باغ ولا عاد فلا اثم عليه: *Allah size leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı. Ama kim mecbur kalırsa, (başkasına) saldırmadan ve **sınırı aşmadan** (bunlardan) yemesinde bir günâh yoktur* (2/Bakara 173); yani bir lezzet tatmak için taşkınlık yapmadan ve açlık sınırını aşmadan. Kimisine göre ise âyetin anlamı şöyledir: İmama/Devlet başkanına karşı isyan etmeden ve Allah'tan korkanların önüne geçmeden.

عدا طوره: Haddini aşıp başkasına tecavüz etti. Fiilde تعدى /*geçişlilik* de bu anlamdadır. Nahiv ilminde fiilin ta'diyesi, fiil manasının fâilden mef'ûle geçiş yapmasıdır. ما عدا كذا /*Bunun dışında* sözü, istisna yapılırken kullanılır. إذ أنتم بالعدوة الدنيا وهم بالعدوة القصوى: *O gün siz, vâdinin yakın **kenarında** idiniz, onlar da uzak **kenarında** idiler* (8/Enfâl 42); yani yakın kenarı aşan tarafta.

عذب / A-z-b

ماء عذب: Hoş/Tatlı soğuk su: هذا عذب فرات: *Bu **tatlı**, susuzluğu giderici* (25/Furkân 53). اعذب القوم: Toplumun tatlı suyu oldu/Toplum tatlı suya kavuştu. عذاب: Şiddetli eziyet vermektir. قد عذبه تعذيبا: Ona fazla azap verdi: لاعذبنه عذابا شديدا: *Onu ağır bir **cezaya çarptıracağım*** (27/Neml 21); وما كان الله ليعذبهم وأنت فيهم وما كان الله معذبهم وهم يستغفرون: *Sen aralarında bulundukça, Allah onları **azaba çarptırmaz**. Ayrıca bağışlanma dilerlerken de Allah onları **azaba çarptırmaz*** (8/Enfâl 33); yani Allah onları kökten yok edecek şekilde azap etmez. وما لهم ألا يعذبهم الله: *Allah onlara niye **azap etmesin** ki?* (8/Enfâl 34); yani kılıçla onlara niye azap etmesin ki? وما كنا معذبين حتى نبعث رسولا *Biz peygamber göndermedikçe kimseye **azap etme yiz*** (17/İsrâ 15); وما نحن بمعذبين: *Biz **azaba uğratılacak** değiliz* (26/Şu'arâ 138); ولهم عذاب واصب: *Onlar için kesintisiz **bir azap** vardır* (37/Sâffât 9); ولهم عذاب اليم بما كانوا يكذبون: *Yalan söylemekte olduklarından dolayı, onlar için acıklı **bir azap** vardır* (2/Bakara 10); وان عذابي هو العذاب الأليم: ***Azabım** da son derece acıklı **bir azaptır*** (15/Hicr 50).

Bu kelimenin kökü konusunda ihtilâf edilmiştir. Bazıları şöyle der: Bu kelime, عذب الرجل: Adam yemekten ve uykudan kesildi, sözünden gelmektedir. İsm-i fail; عاذب ve عذوب formlarında gelir. Şu hâlde تعذيب kelimesinin asıl anlamı, insanı azaba; yani aç ve uykusuz kalmaya zorlamaktır.

Kimisi de söz konusu kelimenin عذب (tatlı/hoş) kökünden geldiğini

söyler. Buna göre مرضته /*Hastaya baktım* ve قنّيته /*Onu çer-çöpten temizledim* yapılarındaki عذّبته ifâdesi şu anlama gelir: *Onun hayatının zevkini/tadını yok ettim*. Bazılarına göre de تعذيب kelimesinin asıl anlamı, kamçının *azebe*'siyle; yani ucuyla çok vurmaktır. Bazı dilciler; تعذيب'in ضرب /*vurmak* anlamında olduğunu söyler. Kimisine göre de bu kelime; ماء عذبٌ /*Çer-çöplü ve bulanık su*, sözünden gelmektedir. Buna göre عذبته sözü; كَدَّرْتُ عيْشَهُ وزلّقتُ حياته / *Hayatını kederli yaptım/Ona üzüntü verdim*, sözleri gibi olur. عذبة السّوط واللّسان والشّجر: Kamçı, dil ve ağacın uçları/kenarları.

عذر / A-z-r

عُذر: İnsanın günâhlarının kendisiyle silineceği şeyi aramasıdır yapmaya çalışmasıdır. Bu kökten عُذر ve عذر formları gelir. İnsanın "özür dilemesi" üç şekilde olmaktadır: Ya insan, [kendisine nispet edilen şeyi] yapmadığını beyan eder. Veya "Şunun için yaptım" der ve kendisini günâhkâr/hatalı olmaktan çıkaracak şeyler zikreder. Ya da "Onu ben yaptım, ama bir daha yapmayacağım" ve benzeri şeyler söyler. Bu üçüncü şık tövbedir. Şu hâlde her tövbe özürdür, fakat her özür tövbe değildir.

اعتذرْتُ اليه: Ona bir özür beyan ettim. عذرته: Onun özrünü kabul ettim. Allah buyurur ki: يعتذرون إليكم إذا رجعتم اليهم قل لا تعتذروا: *Yanlarına döndüğünüzde size **özür beyan edecekler**. De ki; **özür beyan etmeyin*** (9/Tevbe 94). مُعذر: (ذ harfinin şeddesiyle) Özürlü olmadığı hâlde özürlü olduğunu gösteren kişidir: وجاء المعذّرون من الأعراب ليؤذن لهم: *Bedevilerden **mazeret sahibi olduklarını sananlar**, sefere çıkmamak için izin almaya geldiler* (9/Tevbe 90). Bu âyet, المعذرون (şeddesiz ذ harfiyle) yani *(gerçek) özür beyan edenler*, şeklinde de okunmuştur.[841]

İbn Abbâs şöyle demiştir: لعن الله المعذّرين ورحم المعذرين: Allah muazzirine (yalandan mazeret beyan edenlere) lanet etsin; muzirine (gerçekten mazeret sahibi olana) da rahmet etsin.[842] قالوا معذرة إلى ربكم: *Rabbinize **mazeret beyan edelim** diye* (7/A'râf 164) âyetindeki معذرة kelimesi, عذرْتُ fiilinin mastarıdır. Sanki şöyle denilmiştir: "O'ndan beni mazur görmesini diliyorum." أعذر: Kendisiyle mazur olacağı bir şey sundu. Şöyle de denilmiştir: أعذر من أنذر: Kendisiyle mazur olacağı bir şey sundu. Bazıları şöyle demiştir: عذر kelimesi, necis şey anlamındaki عذرة kökünden geliyor. Bu anlamdan sünnet derisine عُذرة denilmiştir.

عذرْتُ الصّبيّ: Çocuğu temizledim ve onun kirini giderdim. Şu söz

841 Bu, Ya'kûb el-Hadramî'nin kıraatidir. Bkz. *İrşâdu'l-Mubtedi*, s. 355.

842 Bkz. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, IV, 260; İbnu'l-Enbârî, *Azdâd*, s. 321.

de aynı anlamdadır: عذرت فلانا: Onu affetmek suretiyle falan kişinin günâhının kirini giderdim. Bu tıpkı şu söz gibidir: عفرت له: Günâhını gizledim. Sünnet derisine benzetilerek, kadının bekâret zarına da عذرة denilmiştir. Bu anlamda عذرتها: Onun bekâretini bozdum, denir. Çocuğun boğazında meydana gelen bademcik iltihabına da عُذرَة denir. Çocuğun bademciği iltihaplandığında غذر الصبي denir. Şair de şöyle der:

٣١٣- غمز الطبيب نغانغ المعذور

313- *Doktorun,* ***bademciği iltihaplananın*** *boğazındaki eti yoklaması gibi.*[843]

اعتذرت المياه: Sular kesildi. Özrünün apakçık ortada olmasından dolayı, günâhı silinen *mu'tezir*'e (özür dileyen kişiye) benzetilerek اعتذرت المَنازل: *Evlerin izleri silindi*, denir. Bazılarına göre عاذرة; hayızlı kadın anlamındadır. *Azire*; yani necaset nokta-i nazarından kötü huylu olan kişiye العذرة denir. عذرة kelimesinin asıl anlamı evin avlusudur. Ona atılan şeyler [çerçöp] de onun adını almıştır.

عر / A-r-r

أكلوا منها وأطعموا القانع والمعتر: *Etlerinden hem kendiniz yiyiniz, hem de istemeyene ve* ***isteyene*** *yediriniz* (22/Hac 36). المعتر: İstekte bulunan kişi. Bu kökten şöyle denir: عرّه بمعرة: Ondan istekte bulundu, bulunmaktadır. اعتررت بك حاجتي: Sana ihtiyacımı arzettim. عرّ ve عُرّ: Vücutta meydana gelen uyuz hastalığı. Bu anlamdan, uyuz anlamındaki عرّ'a benzetilerek مضرة /*zarara* معرّة denilmektedir. Allah buyurur ki: ولولا رجال مؤمنون ونساء مؤمنات لم تعلموهم أن تطؤوهم فتصيبكم منهم معرّة بغير علم: *Eğer, oradaki henüz tanımadığınız inanmış erkeklerle inanmış kadınları bilmeyerek ezmek suretiyle size* ***bir sıkıntı/zarar*** *dokunmayacak olsaydı (Allah savaşı önlemezdi)* (48/Fetih 25).

عرار: Rüzgâr hışırtısının takli didir. Bu anlamdan devekuşunun ses taklidine de عِرار denir. قد عَارّ الظليم: Devekuşu ar ar diye ses çıkardı. عرعر: Sesin hışırtısını ima etmek için bir ağaca isim yapılmıştır. Yine çıkardığı sesin anlatımı için Arapların oynadıkları bir oyuna عرْعار denir.

عرب / A-r-b

العرب: İsmail'in çocuklarına/soyundan gelenlere denir. Asıl itibarıyla bu kelimenin çoğulu الأعْرابُ şeklinde gelir. Sonra çölde yaşayanlara isim olmuştur. Allah buyurur ki: قالت الأعرابُ آمنا: ***Bedeviler****: "İnandık" dediler* (49/Hucurât 14); الأعرابُ أشدّ كفرا ونفاقا: ***Bedeviler****, küfür ve nifak bakımından daha şiddetlidir*

843 Cerir'e ait bu şiir için bakz. *Divânu Cerir*, s. 885; İbn Fâris, *Mücmel*, III, 655.

(9/Tevbe 97); ومن الأعراب من يؤمن بالله واليوم الآخر: *Kimi Bedeviler de Allah'a ve âhiret gününe inanırlar* (9/Tevbe 99). أعراب kelimesi de أعاريب formunda çoğul yapılmaktadır. Şair şöyle der:

أعاريب ذوو فخر بإفك وألسنة لطاف في المقال -٣١٤

314- *Bedevîler, övünürler yalanla ve güzel söz söylemekle.*[844]

Örfte أعرابيّ kelimesi, çölde yaşayanlara mensûp kişilere ad olmuştur. عربي: Fasih konuşan. إعراب: Açıklamak. أعرب عن نفسه / *İçindekini ifâde etti*, denir. Hadiste de şöyle geçmektedir: الثيّب تعرب عن نفسها: *Dul kadın, (nikâhta) kendi arzusunu* ***açıkça ifâde eder***.[845] Hadisteki تعرب sözü, تبيّن /*açıklar* anlamındadır.

إعراب الكلام: Söz fesahatinin açık olmasıdır. Dilcilerin örfünde ise, إعراب: kelimelerin sonuna gelen harekeler ve sükûnlar anlamındadır. عربيّ: Fasih açık söz. Allah buyurur ki: إنا أنزلناه قرآنا عربيًا لعلكم تعقلون: *Anlayasınız diye biz onu* ***apaçık*** *bir Kur'ân olarak indirdik* (12/Yûsuf 2); بلسان عربيّ مبين: ***Apaçık*** *bir dille* (26/Şu'arâ 195); كتاب فصّلت آياته قرآنا عربيًا لقوم يعلمون: *Bilen bir toplum için âyetleri açıklanmış,* ***apaçık***, *okunan bir kitaptır* (41/Fussilet 3); وكذلك أنزلناه حكما عربيًا: *İşte biz onu,* ***apaçık*** *bir hüküm olarak indirdik* (13/Ra'd 37).

ما بالدّار عريب: Evde, kendi içindekini beyan edecek kimse yoktur. إمرأة عروبة: Hâl diliyle/Tavrıyla, iffetini ve kocasına olan sevgisini ifâde eden kadın. Çoğulu عُرُب şeklinde gelir: عربًا أترابًا: ***Sevimli yaşıtlar*** (56/Vâkıa 37).

Birinin söylediklerini *i'rab* açısından düzelttiğin zaman عرّبت عليه /*Hatalarını düzelttim*, dersin.[846] Hadiste de şöyle geçmektedir: عرّبوا على الإمام: *İmamı* ***düzeltin***[847] مُعرب: Arap atına sahip kişi. Bu tıpkı uyuz hastalığına yakalanmış kişiye مُجرب demen gibidir. Bazılarına göre; "حُكمًا عربيًّا" (13/Ra'd 37) âyetinin anlamı şöyledir: "*Hakkı hak, batılı da batıl kılan* ***açık*** *bir hüküm.*" Kimisine göre de âyet; عُرُبٌ أتراب sözünden gelmekte ve "*Şerefli ve değerli bir hüküm*" anlamındadır. Veya حُكم kelimesinin عربيّ ile nitelendirilmesi, şu âyette كتاب'ın كريم ile nitelendirilmesi gibidir: كتابٌ كريم: *Önemli bir mektup* (27/Neml 29).

Kimisine göre de عربيًا sözü, عَرّبوا على الإمام sözünden gelmekte ve مُعربًا takdirindedir. Buna göre söz konusu âyetin anlamı şöyle olur: "*İçinde var olan kimi hükümleri nesheden kitap.*" Kimisi de عربيًا sözünün Arap olan Hz. Peygamber'e mensûp olduğunu

844 Şiir için bkz. et-Tebrizî, Şerhu Dîvâni'l-Hamâse, IV, 44.

845 Ahmed, *Müsned*, IV, 192.

846 Bu söz şu anlamlara da gelir: Onu kötü şeylerden menettim; onu yaptıklarından dolayı kınadım -(Mütercimler).

847 Kaynağına ulaşılamadı.

söyler. Nitekim عربي sözüne nispet yapıldığı zaman yine عربي denir. Böylece nispet edilen lafız ile kendisine nispet edilen lafız aynı olmuş olur. يَعْرُبُ: İlk olarak Süryânî dilinden Arapçaya çeviri yapan kişi olduğu söylenmektedir. Böylece o, yaptığı fiil ile isimlendirilmiştir.

عرج / A-r-c

عُرُوج: Yukarıya doğru yükselmektir: تعرج الملائكة والرُّوحُ إليه في يوم كان مقداره خمسين ألف سنة: *Melekler ve Ruh miktarı ellibin yıl süren bir gün içinde ona* ***çıkar*** (70/Meâric 4); ولو فتحنا عليهم بابا من السماء فظلوا فيه يعرجون: *Onlara gökten bir kapı açsak da oradan* ***yukarı çıksalar*** (15/ Hicr 14); مَعَارِج: مصاعد/merdivenler, dereceler anlamındadır: من الله ذي المعارج: *Yükselme* ***derecelerinin*** *sahibi Allah'tan* (70/Meâric 3). Mirac gecesine bu ismin verilmesi, o gecede duaların yukarıya doğru yükselmesinden dolayıdır. Ayrıca bu isim şu âyete işaret etmektedir: إليه يصعد الكلم الطيب: *Güzel söz O'na yükselir* (35/Fâtır 10).

عرج عُرُوجا وَعرجانا: Âric'in; yani yukarıya doğru yükselenin yürüdüğü gibi yürüdü; tıpkı kişi, kendi yolunda yükselenin yürüdüğü gibi yürüdüğünde دَرَجَ denildiği gibi. عَرَجَ /*Topalladı*: Bu ona bir mizaç oldu. Yaratılıştan kendisinde aksaklık olduğundan dolayı sırtlana عرجاء denir. تعارج (Aksıyormuş gibi yürüdü), tıpkı تضالع ve تطالع gibidir. Bu anlamdan istiâre yoluyla şöyle denmiştir:

٣١٥- عرّج قليلا عن مدى علوائكا

315- *Hız sınırını* ***azalt*** *biraz*[848]

Yani onu yükselmekten alıkoy. عَرْج: Büyük deve sürüsü; çokluğundan dolayı sanki yukarıya tırmanmaktadır.

عرجن / A-r-c-n

والقمر قدرناه منازل حتى عاد كالعرجون القديم: *Ay için de konaklar tayin etmişizdir. Sonunda eski* ***hurma dalına*** *döner* (36/Yâsîn 39); yani hurma dalından bir halka gibi olur.

عرش / A-r-ş

عَرْش kelimesin kök anlamı, tavanı olan şeydir. Çoğulu عُرُوش şeklinde gelir: وهي خاوية على عروشها: *Evlerinin duvarları,* ***çatıları*** *üzerine çökmüş* (2/Bakara 259). Bu anlamdan şöyle denir: عرشت الكرْم وعرّشته. Asma için çatı benzeri bir şey yaptım. Buna da عريش /*çardak* denir. Allah buyurur ki: وهو الذي أنشأ جنات معروشات وغير معروشات: ***Çardaklı*** *ve* ***çardaksız*** *bağları inşa eden Allah'tır* (6/En'âm 141); وأوحى ربك الى النحل أن اتخذي من الجبال بيوتا ومن الشجر ومما يعرشون: *Rabbin bal arısına: Dağlardan, ağaçlardan ve*

---

848 es-Sûlî'ye ait bu şiir için bkz. *Divanu's-Sûlî*, s. 161; Râğıb, *el-Muhâdarâtu'l-Üdebâ*, I, 109.

*insanların **yaptıkları çardaklardan** kendine evler (kovanlar) edin diye ilham etti* (16/Nahl 68); وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ: *Firavun ve milletinin yaptığını ve **yükselttiklerini** yıktık* (7/A'râf 137). Ebû Ubeyde âyette geçen يعرشون kelimesinin يبنون (Bina/İnşa ederler) anlamında olduğunu söyler.

اعْترش العنب: Üzüm asmalarını çardağın üzerine koydu. Şekil bakımından asma çardağına benzetilerek kadınlar için olan hevdec/mahfe benzeri şeye de عرش denir. عرشت البئر: Kuyunun üzerine çatı yaptım. Yüksekliği dikkate alınarak sultanın oturduğu yere/ tahta عرش denmiştir: ورفع ابويه على العرش: *Ana babasını **arşın/tahtın** üzerine oturttu* (12/Yûsuf 100); قال يا أيها الملا ايكم يأتيني بعرشها قبل ان يأتوني مسلمين: *Ey ileri gelenler! Onlar teslimiyet gösterip bana gelmeden önce, hanginiz kraliçenin **tahtını** bana getirebilir? dedi* (27/Neml 38); نكروا لها عرشها: *Onun **tahtını** bilemeyeceği bir hâle getirin* (27/Neml 41); فلما جاءت قيل اهكذا عرشك: *Kraliçe gelince kendisine: Senin **tahtın** böyle miydi? diye soruldu* (27/Neml 42).

عرش kelimesiyle; izzet, güç ve devletten kinâye yapılır. فلان ثل عرشه /*Falan kişinin izzeti/hükümranlığı yok oldu*, denir. Rivâyete göre Hz. Ömer rüyada görülmüş ve kendisine "Rabbin sana ne yaptı?" diye sorulmuş; o da şöyle cevap vermiştir: لولا أن تداركني برحمته لثل عرشي: *Eğer Rabbimin rahmeti bana ulaşmasaydı, **helâk olurdum**.*[849]

عرش الله /Allah'ın arşı: İnsanın, isminden başka hakikatini bilmediği şeylerdendir; avamın sandığı gibi değildir. Eğer *Arş* onların düşündüğü gibi olsaydı, Allah'ı taşıyor olması gerekirdi ki O, bundan münezzehtir. Yüce Allah bir şeyin üzerinde taşınamaz. Zira O, şöyle buyurmaktadır: إن الله يمسك السماوات والأرض أن تزولا ولئن زالتا ان أمسكهما من أحد من بعده: *Şüphesiz Allah gökleri ve yeri, nizamları bozulmasın diye tutuyor. Eğer onların nizamı bozulursa, kendisinden başka hiç kimse onları tutamaz* (35/Fâtır 41).

Bazılarına göre Arş, Felek-i Â'lâ'dır; Kürsi ise yıldızlar feleğidir. Bu görüşü ileri sürenler, Hz. Peygamber'in şu hadisini delil getiriyorlar: ما السماوات السبع والأرضون السبع في جنب الكرسي الا كحلقة ملقاة في أرض فلاة والكرسي عند العرش كذلك: *Yedi gök ve yedi yer tabakası, Kürsi'ye göre sadece çöle atılan bir halka gibidir. Kürsi de **Araş'a** göre öyledir.*[850] وكان عرشه على الماء: *O'nun **Arşı** su üstünde idi* (11/Hûd 7) âyeti, Arş'ın yaratıldığından beri suyun üzerinde olmaya devam ettiğine işaret eder. ذو العرش المجيد: ***Arş**'ın sahibidir, çok*

849 İbn Şebbe en-Numeyrî, *Tarihu'l-Medîne*, III, 945; İbn S'ad, III, 375; Ebû Nu'aym, *Hilye*, I, 54.

850 Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfat*, s. 511; İbn Ebî Şeybe, *Kitâbu'l-Arş*, s. 77. Bu zayıf bir hadistir. Bkz. Feyrûzâbâdî, *Besâir*, IV, 44.

yücedir (85/Bürûc 15); رفيعُ الدّرجات ذو العرش: *Dereceleri yükselten, Arş'ın sahibi Allah* (40/Mü'min 15) ve benzeri âyetler, Yüce Allah'ın bir mekânının olduğuna değil, O'nun hükümranlığına ve gücüne işarettir. Zira Allah mekândan münezzehtir.

عرض / A-r-d

عرْض: Uzunluğun zıddıdır. Kök anlamı cisimlerle ilgilidir; daha sonra şu âyette olduğu gibi diğer şeyler için de kullanılır oldu. وإذا انعمنا على الانسان أعرض ونأى بجانبه وإذا مسّه الشر فذو دعاء عريض: *İnsana nimet verdiğimiz zaman **yüz çevirir**, yan çizer. Başına bir fenalık gelince de **geniş geniş** yalvarır* (41/Fussilet 51). عُرْض, yan/kenar anlamındadır. اعرض الشيء: Bir şey ortaya çıktı. Bu anlamdan şöyle denir: عرضتُ العود على الاناء: Değneği tabağın üstüne koydum.

اعترض الشيء فى حلقه: Bir şey, onun boğazında enlemesine durdu. اعترض الفرس فى مشيه: At, yürümede huysuzluk etti. فيه عرضية: Yani huysuzluktan dolayı yürümeye itirazı vardır. عرضت الشيء على البيع وعلى فلان ولفلان: Bir şeyi satışa arzettim; bir şeyi falan kişiye arzettim. Şu âyetler bu anlamdadır: ثمّ عرضهم على المَلائكة: *Sonra onları meleklere **arzetti*** (2/Bakara 31); وعرضوا على ربّك صفا: *Onlar senin Rabbine sıra sıra **sunulmuşlardır*** (18/Kehf 48); انا عرضنا الامانة على السّماوات والارض والجبال فأبين ان يحملنها: *Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara **sunduk**. onu yüklenmekten kaçındılar* (33/Ahzâb 72); وعرضنا جهنّم يومئذ للكافرين عرْضا: *O gün cehennemi, kâfirlerin gözleri önüne **dikeriz*** (18/Kehf 100); ويوم يعرض الذين كفروا على النار.... *İnkâr edenler ateşe **arzedilecekleri** gün* (46/Ahkâf 20).

عَرَضتُ الجند: Askeri teftiş ettim. عَرَض: Ortaya çıkıp beliren. Bu kelime bazen bulut anlamına gelir: قالوا هذا عارض مُمْطرنا: *Bu, bize yağmur yağdıracak bir **buluttur** dediler* (46/Ahkâf 24). Bazen ortaya çıkan hastalık anlamına gelir: به عارض من سقم: Ona bir hastalık bulaştı. Bazen yanak anlamına gelir: اخذ من عارضيه: İki yanağından tuttu. Bazen de diş anlamına gelir: Bu anlamdan gülme anında ortaya çıkan öndişlere عوارض denir.

Fasih konuşmaktan kinâye olarak; فلان شديد العارضة /*Falan kişi güçlü bir hitabete sahiptir*, denir. بعير عَرُوض: Ağzının her iki tarafıyla diken yiyen deve. عُرضة: Bir şeye yapılan engel. Allah buyurur ki: ولا تجعلوا الله عُرْضة لأيمانكم أن تبرّوا وتتّقوا وتصلحوا بين النّاس: *Allah adına yaptığınız yeminleri iyilik etmeye, günâhlardan sakınmaya ve insanların arasını bulmaya **engel** yapmayın* (2/Bakara 224).

بعير عُرضة للسّفر: Sefer yapmaya engel kılınan deve [Sefere güç yetiren

deve[851*]. أعرض Yanını/Kenarını gösterdi. أعرض لي كذا denildiği zaman; "Falan şey genişliğine göründü ve ona ulaşma imkânım oldu" anlamına gelir. أعرض عني denildiğinde ise; "Yanını göstererek/Yan dönerek benden uzaklaştı" anlamına gelir. Allah buyurur ki: ومن اظلم ممن ذكر بايات ربه ثم أعرض عنها: *Kendisine Rabbinin âyetleri hatırlatıldıktan sonra onlardan **yüz çevirenden** daha zalim kim olabilir!* (32/Secde 22); فأعرض عنهم وعظهم: *Onlardan **yüz çevir**, onlara öğüt ver* (4/Nisâ 63); خذ العفو وأمر بالعرف وأعرض عن الجاهلين: *Sen af yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden **yüz çevir*** (7/A'râf 199); ومن أعرض عن ذكري فان له معيشة ضنكا: *Kim de benim zikrimden **yüz çevirirse**, onun için sıkıntılı bir geçim vardır* (20/Tâhâ 124); وجعلنا السماء سقفا محفوظا وهم عن اياتها معرضون: *Gökyüzünü korunmuş bir tavan kıldık; onlar ise bunun âyetlerinden **yüz çevirmektedirler*** (21/Enbiyâ 32).

Kimi zaman kendisine ihtiyaç duyulmadığı için (عن) edatı hazfedilmektedir: واذا دعوا إلى الله ورسوله ليحكم بينهم إذا فريق منهم معرضون: *Aralarında hükmetmesi için onlar Allah'a ve Resulüne çağrıldıkları zaman, onlardan bir gurup **yüz çevirir*** (24/Nûr 48); يدعون إلى كتاب الله ليحكم بينهم ثم يتولى فريق منهم وهم معرضون: *(Ehl-i Kitap), aralarında hükmetmesi için Allah'ın Kitab'ına çağırılıyorlar da, sonra içlerinden bir gurup cayarak **geri dönüyor*** (3/Âl-i İmrân 23); فأعرضوا فأرسلنا عليهم سيل العرم: *Onlar **yüz çevirdiler**. Bu yüzden üzerlerine Arim selini gönderdik* (34/Sebe' 16); وسارعوا الى مغفرة من ربكم وجنة عرضها السموات والارض: *Rabbinizin affediciliğine ve **genişliği** gökler ile yer arası kadar olan cennete koşunuz* (3/Âl-i İmrân 133). Bazılarına göre âyette geçen عرض kelimesinden kasıt, uzunluğun zıddı olan enine doğru genişliktir. Bu da değişik şekillerde olur: Yüce Allah bu sözle, cennetin âhiretteki genişliğinin dünya hayatındaki göklerle yerin genişliği gibi olacağını kastetmiş olabilir. Nitekim O, şöyle buyurur: يوم تبدل الارض غير الارض والسموات: *O gün yer başka bir yere, gökler de başka göklere dönüştürülürler* (14/İbrâhîm 48). Fakat âhirette yaratılacak olan göklerle yerin, şimdikinden daha büyük olmalarına herhangi bir engel yoktur. Rivâyet edildiğine göre, bir Yahudi Hz. Ömer'e bu âyetle ilgili sormuş ve şöyle demiş: "Nerede Ateş?" Hz. Ömer de; "Gece geldiğinde gündüz nerede olur?" diye cevap vermiş.[852]

851* İlgili sözün bu anlamı için bkz. İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (علق) maddesi -(Mütercimler).

852 Bezzâz'ın tahriç ettiği, Hâkim'in de tahriç edip sahih dediği bu hadis Hz. Peygamber'e nispet edilmektedir. Bkz. Hâkim, *Müstedrek*, I, 36. Hz. Ömer'e nispet edilen benzer bir rivâyet için de bkz. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 315.

Kimisine göre de cennetin genişliğinden kasıt, onun alanının genişliği değil, ondaki mutluluğun bol olmasıdır. Nitekim bunun zıddı için şöyle denir: الدُّنْيَا على فلان حلقة خاتم وكفة حابل: Falan kişiye göre, dünya bir yüzük halkası ve avcı ağı gibidir. سعة هذه الدّار كسعة الأرض: Bu evin genişliği dünya genişliği kadardır. Kimisine göre de âyetteki عرض kelimesi, بيع كذا بعرض: Falan şey, mal karşılığı satıldı, sözünden gelen "satış arzı" anlamındadır. Buna göre, عرضها: cennetin bedel ve karşılığı, anlamındadır. Tıpkı عرْض هذا الثوب كذا وكذا /Bu elbisenin bedeli şu ve şu kadardır, demen gibidir.

عرض: Sebatı olmayan şeye denir. Kelâmcılar bu anlamdan عرض kelimesini; renk ve tad gibi ancak cevherle var olabilen ve kendi başına boşlukta yer almayan şeyler için istiâre etmişlerdir. الدُّنْيا عرضٌ حاضِرٌ: Dünya hazır bir maldır.[853] sözü, dünyanın kalıcı olmadığına işarettir. Allah buyurur ki: تُرِيدُونَ عَرَضَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ: *Siz (geçici) dünya **malını** istiyorsunuz, hâlbuki Allah (sizin için) âhireti istiyor* (8/Enfâl 67); يَأْخُذُونَ عَرَضَ هَٰذَا الْأَدْنَىٰ وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَا وَإِن يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِّثْلُهُ يَأْخُذُوهُ: *Dünyanın (geçici) **malını** alıyorlar ve: "İleride affedileceğiz" diyorlardı. Onlara buna benzer bir **mal** gelse onu da alıyorlar* (7/A'râf 169); لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا: *Eğer o, yakın **bir mal** olsaydı* (9/Tevbe 42); yani kolay bir kazanç olsaydı.

تعريض: Doğru-yalan veya zâhir-bâtın gibi iki yönü bulunan bir sözdür. Allah buyurur ki: وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُم بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ أَوْ أَكْنَنتُمْ فِي أَنفُسِكُمْ: *Bu durumdaki kadınlara **ima yolu ile evlenme teklif etmenizin** ya da bu arzuyu içinizden geçirmenizin hiçbir sakıncası yoktur* (2/Bakara 235). Bu da erkeğin kadına; "Sen güzelsin, sen arzu edilecek kadınsın" ve benzeri şeyler söylemesidir.

عرف / A-r-f

معرفة ve عرفان: Bir şeyin izini tefekkür ederek ve derin düşünerek onu algılamaktır. Bu kelime علم /ilm kelimesinden daha dar kapsamlıdır. Onun zıddı ise إنكار /inkârdır. فلان يعرف الله /*Falan kişi Allah'ı kabul etmektedir/tanımaktadır* denir; fakat tek bir mef'ûl getirilerek فلانٌ يعْلمُ الله /*Falan kişi Allah'ı bilmektedir*, denilmez. Zira beşerin Allah'ı bilmesi, O'nun zatını idrak etmekle değil, eserlerini düşünmekle olur. Aynı şekilde, اللهُ يعلمُ كذا /*Allah şunu bilir*, denir; fakat الله يعرف كذا denilmez. Çünkü *marifet*, tefekkürle ulaşılan sınırlı bilgi için kullanılır.

Bu kelimenin aslı; عرفت; yani onun *arf*ına; yani kokusuna isabet ettim; veya أصبْتُ عَرْفَهُ: yani onun yanağına dokundum, sözünden gelmektedir. عرفت كذا /

853 Müellifin naklettiği bu söz, İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fi Garibi'l-Hadıs*, III, 439'te geçen bir hadistir -(Mütercimler).

Şunu tanıdım/bildim, denir. Allah buyurur ki: فلمّا جاءهم ما عرفوا كفروا به: ***Tanıyıp bildikleri** (kitap/vahiy) gelince onu inkâr ettiler* (2/Bakara 89); وجاء اخوة يوسف فدخلوا عليه فعرفهم وهم له منكرون: *Yusuf'un kardeşleri gelip yanına girdiler. Kendisini tanımadıkları hâlde o onları **tanıdı*** (12/Yûsuf 58); ولو نشاء لأريناكهم فلعرفتهم بسيماهم: *Biz isteseydik onları sana gösterirdik de, sen onları yüzlerinden **tanırdın*** (47/Muhammed 30); الذين آتيناهم الكتاب يعرفونه كما يعرفون أبناءهم: *Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (Muhammed'i) oğullarını **tanıdıkları** gibi **tanırlar*** (2/Bakara 146).

معرفة'in zıddı إنكار /*inkâr*; علم'in zıddı ise جهل /*cehâlet* gelir. Allah buyurur ki: يعرفون نعمة الله ثمّ ينكرونها: *Onlar, Allah'ın nimetini **bilmektedirler**, sonra da inkâr etmektedirler* (16/Nahl 83). Bazı insanların ıstılahında العارف kelimesi, Allah'ın ve Melekût'unun marifetine ve O'nun güzel muâmelesine mazhar olan kişiye denir. عرّفه كذا /*Ona şunu bildirdi*, denir. Allah buyurur ki: عرّف بعضه واعرض عن بعض: *Peygamber bir kısmını **bildirmiş**, bir kısmından da vazgeçmişti* (66/Tahrîm 3).

تعارفوا: Birbirlerini tanıdılar: يا أيها الناس إنّا خلقناكم من ذكر وأنثى وجعلناكم شعوبا وقبائل لتعارفوا: *Ey insanlar, biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve birbirinizi **tanımanız** için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık* (49/Hucurât 13); ويوم يحشرهم كأن لم يلبثوا إلاّ ساعة من النهار يتعارفون بينهم: *Allah insanları bir araya topladığı gün, sanki dünyada sadece gündüzün bir saati kadar kalmışlar ve bu sureyi birbirleri ile **tanışmak** için harcamışlar gibidirler* (10/Yûnus 45).

عرّفه; yani ona bir *arf*; yani güzel bir koku verdi. Yüce Allah cennetle ilgili şöyle buyurmaktadır: ويدخلهم الجنة عرّفها لهم: *Allah, onları kendileri için **güzel kokularla donattığı** cennete koyar* (47/Muhammed 6). Âyetteki عرّفها sözü, طيبها وزيّنها / *Allah cenneti güzelleştirdi ve onu donattı*, anlamındadır. Kimisine göre ise عرّفها لهم sözü; وصفها لهم وشوّقهم إليها وهداهم /*Allah onlara cennetin niteliklerini anlattı, onları cennete teşvik etti ve onlara yol gösterdi*, anlamındadır. فاذا أفضتم من عرفات فاذكروا الله عند المشعر الحرام: ***Arafat**'tan aşağı inince Meşar-ı Haram'da Allah'ı anın* (2/Bakara 198) âyetinde geçen عرفات kelimesi, belli bir bölgenin ismidir. Bu yerin bu şekilde isimlendirilmesinin, Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın orada tanışmalarından dolayı olduğu söylenmiştir. Kimisine göre ise, insanların orada ibâdet ve dualarıyla Yüce Allah'la tanışmalarından dolayıdır.

معروف, akıl ve şeriatla güzel olduğu bilinen; منكر ise, akıl ve şeriatla kötü olduğu bilinen her fiile denir. Allah buyurur ki: ولتكن منكم أمّة يدعون إلى الخير ويأمرون بالمعروف

وينهون عن المنكر *Sizden hayra çağıran, **iyiliği** emredip kötülükten sakındıran bir topluluk olsun* (3/Âl-i İmrân 104); يا بُنَيَّ أقم الصلاة وأمر بالمعروف وانه عن المنكر واصبر على ما اصابك: *Oğulcuğum namazı kıl, **iyiliği** emret, kötülükten sakındır ve başına gelene sabret* (31/Lokmân 17); وقلن قولا معروفا: ***Güzel** söz söyleyin* (33/Ahzâb 32).

Akıl ve şeriat açısından güzel olduğu için cömertlikte iktisatlı davranmak/ortayolu tutmak معروف diye isimlendirilmiştir. Örneğin: ومن كان غنيًا فليستعفف ومن كان فقيرا فلياكل بالمعروف: *Zengin veliler bu mallara hiç el sürmesin. Fakir veliler ise **uygun bir şekilde** yesin* (4/Nisâ 6); لا خير في كثير من نجواهم إلا من أمر بصدقة أو معروف أو اصلاح بين الناس: *Onların fısıldaşmalarının çoğunda hayır yoktur. Ancak sadaka vermeyi veya **iyilik yapmayı** veya insanların arasını düzeltmeyi isteyenler hariç* (4/Nisâ 114); وللمطلقات متاع بالمعروف: *Boşanan kadınlar için **uygun şekilde** geçimlerini sağlamak gerekir* (2/Bakara 241); yani iktisatlı ve güzel bir şekilde, فامسكوهن بمعروف او فارقوهن بمعروف: *Onları **güzellikle** tutun veya onlardan **güzellikle** ayrılın* (65/Talâk 2); قول معروف ومغفرة خير من صدقة يتبعها أذى: ***Güzel** söz ve bağışlama, arkasından incitme gelen sadakadan daha iyidir* (2/Bakara 263); yani güzellikle geri çevirmek ve duada bulunmak, o tür bir sadakadan daha iyidir.

عُرْف: Bilinen iyilik: خذ العفو وأمر بالعرف وأعرض عن الجاهلين: *Sen af yolunu benimse, **iyi olanı** emret ve cahillerden yüz çevir* (7/A'râf 199). عُرْف الفرس والدِّيك (At yelesi, horoz ibiği): Bilinmektedir. جاء القطا عرفا: Kaya kuşları peş peşe geldiler. Allah buyurur ki: والمرسلات عرفا: *Andolsun **birbiri ardınca** gönderilenlere* (77/Murselât 1). عرّاف kelimesi كاهن /*Kâhin* gibidir. Ancak عرّاف gelecek olaylardan; كاهن ise geçmiş olaylardan haber verir. عريف /*Bilge*: İnsanları bilen ve onlara bilgi veren kişidir. Şair şöyle der:

٣١٦- بعثوا إلىّ عريفهم يتوسّم

316- ***Bilginlerini** gönderirler bana; incelemede bulunmak için.*[854]

قد عرف فلان عرافة: Falan kişi bilge/lider oldu. عريف: Tanınan efendi, lider. Şair şöyle der:

بل كلّ قوم وإنْ عزّوا وإنْ كثروا عريفهُمْ
٣١٧- بأثافي الشرّ مرجوم

317- *Aslında her toplum; güçlü de olsalar, kalabalık da olsalar;*
***Liderleri** şerrin sacayaklarıyla taşlanır.*[855]

يوم عرفة: Arafat'ta vakfe yapılan gün. وعلى الأعراف رجال يعرفون كلا بسيماهم: ***A'râf** üzerinde de, her iki taraftakileri simalarından tanıyan kişiler vardır* (7/A'râf 46) âyetinde

---

854 Tarif b. Temîm el-Anberî'ye ait bu şiir için bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (عرف) maddesi; *Kitâbu Sibeveyh*, II, 378.

855 Alkame b. Abde'ye ait bu şiir için bkz. *Divânu Alkame*, s. 64; *Mufaddaliyyât*, s. 401, İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (عرف) maddesi.

geçen الأعراف, cennet ile cehennem arasında bir surdur. اعتراف: İkrar etmek/Kabul etmek. Bu kelimenin asıl anlamı, kişinin günâhını bildiğini göstermektir; bu da جُحُود /inkâr'ın zıddıdır: فاعترفوا بذنبهم: *Böylece günâhlarını **itiraf ettiler*** (67/Mülk 11); قالوا ربنا أمتنا اثنتين وأحييتنا اثنتين فاعترفنا بذنوبنا فهل الى خروج من سبيل: *Dediler ki: Rabbimiz, bizi iki kere öldürdün ve iki kere de dirilttin; biz de günâhlarımızı **itiraf ettik**. Şimdi çıkış için bir yol var mı?* (40/Mü'min 11).

عرم / A-r-m

عرامة: Huyun kötü ve sert olmasıdır. Bu, eylemle dışa yansır. عرم فلان فهو عارمٌ وعرمٌ: Falan kişi kötü huylu oldu, kötü huyludur; kötülüğü huy edindi, denir. عُرَامُ الجيش (Askerin şiddeti ve çokluğu) sözü de bu anlamdan gelmektedir. فاعرضوا فأرسلنا عليهم سيل العرم: *Onlar yüz çevirdiler. Bu yüzden üzerlerine **Arim** selini gönderdik* (34/Sebe' 16). Kimisine göre âyette geçen سَيْلَ العرم sözünden kasıt, zor işler/felâket selidir. Kimisine göre de العَرِم'den kasıt, benttir. Kimisine göre ise ondan kasıt, erkek tarla faresidir. Ona selin nispet edilmesi, baraj bendini delmesinden dolayıdır.

عرى / A-r-y

عري من ثوبه يعرى /*Elbisesini çıkardı/soyundu, çıkarmaktadır*, denir. فهو عارٍ وعُرْيان: O çıplaktır. Allah buyurur ki: إن لك الا تجوع فيها ولا تعرى: *Cennette acıkmayacaksın, **çıplak kalmayacaksın*** (20/Tâhâ 118). هو عَرِوَ من الذنب: O, günâhtan sıyrıldı. أخذه عرواء: Yani, çıplaklıktan kaynaklanan bir titreme onu yakaladı. معاري الإنسان: İnsanın açıkta kalan yüz, el ve ayak gibi organlarıdır. فلان حسن المعرى /*Falan kişi güzel yüzlüdür*, sözü, حسن المحسر والمجرد sözleri gibidir.

عراء: Sütresi/Duvarı olmayan yer. Allah buyurur ki: فنبذناه بالعراء وهو سقيم: *Hasta bir hâlde onu **açık bir yere** attık* (37/Sâffât 145). Maksûr elif'le عرا; kenar, yön anlamındadır. عراهُ واعتراهُ: Onun tarafına yöneldi. Allah buyurur ki: إن نقول الا اعتراك بعض الهتنا بسوء: *İlahlarımızdan biri (zarar vermek üzere) sana **yönelmiş** demekten başka sözümüz yok!* (11/Hûd 54).

عُرْوة: Kenarından kendisiyle bağlanılan şey. Yüce Allah temsil yoluyla şöyle buyurmaktadır: لا إكراه في الدين قد تبين الرشد من الغي فمن يكفر بالطاغوت ويؤمن بالله فقد استمسك بالعروة الوثقى لا انفصام لها: *Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır. O hâlde kim tâğutu reddedip Allah'a inanırsa, kopmayan sağlam **kulpa** yapışmıştır* (2/Bakara 256).

Ayrıca develerin bağlandığı ağaca da عروة denir. Söz konusu bu ağaca عُرْوة ve علقة denir. عريّ ve عريّة: Ortaya

çıkan soğuk rüzgâr. النخلة العرية: Satışa sunulmayıp ayrılan hurma ağacı. Kimisine göre ondan kasıt, sahibinin, ihtiyacı olan birine ödünç verdiği hurma ağacıdır. Onun meyvesini darda olan o kişiye verir ve ihtiyaç duyulduğunda kuru hurma karşılığında meyvesini satmasına da izin verir. Kimisine göre ise ondan kasıt; başkasına ait çok sayıdaki hurma ağacının arasında olan bir adama ait hurma ağacıdır. Fazla hurma ağaçların sahibi, ondan rahatsız olur. Bundan dolayı o ağacın meyvesini hurma karşılığında satın almasına ruhsat verilmiştir.

عريّة'nin çoğulu عرايا şeklinde gelir. ورخص رسول الله صلى الله عليه وسلم في بيع العرايا: *Hz. Peygamber, **hibe edilen hurma ağaçların** satılmasına izin vermiştir.*[856]

عز / A-z-z

عزة: İnsanın mağlûp olmasını engelleyen bir hâldir. Bu kelime; أرض عزاز: Sert yer, sözünden gelir. Allah buyurur ki: الذين يتخذون الكافرين أولياء من دون المؤمنين ايبتغون عندهم العزة فان العزة لله جميعا: *Mü'minleri bırakıp da kâfirleri dost edinenler, onların yanında **güç** mü arıyorlar? Bilsinler ki bütün **güç** yalnızca Allah'a aittir* (4/Nisâ 139).

تعزز اللحم: Et, sıkı ve sert oldu; sanki ulaşılması zor sert bir yerdedir. Tıpkı şu söz gibi: تظلف: Sert bir yerde meydana geldi. العزيز: Galip gelen ve mağlûp olmayandır: إنه هو العزيز الحكيم: *Şüphesiz ki O, **güçlüdür**, hikmet sahibidir* (29/Ankebût 26); فلما دخلوا عليه قالوا يا أيها العزيز مسنا وأهلنا الضر وجئنا ببضاعة مزجاة فاوف لنا الكيل وتصدق علينا ان الله يجزي المتصدقين: *Yusuf'un yanına girdiklerinde dediler ki: Ey **kudretli** vezir! Bizi ve ailemizi kıtlık bastı ve biz değersiz bir sermaye ile geldik. Hakkımızı tam ölçerek ver. Ayrıca bize bağışta da bulun. Şüphesiz Allah sadaka verenleri mükâfatlandırır* (12/Yûsuf 88); ولله العزة ولرسوله وللمؤمنين: ***Üstünlük**, ancak Allah'ın, Peygamberinin ve mü'minlerindir* (63/Münâfikûn 8); سبحان ربك رب العزة عما يصفون: ***Güç** sahibi olan senin Rabbin, onların nitelendirmekte olduklarından yücedir/münezzehtir* (37/Sâffât 180).

Gördüğün gibi kimi zaman عزة sözü, medih/övgü için söylenir. Kimi zaman da kâfirlerin onunla nitelendirilmesi gibi, zem/yergi için söylenir: بل الذين كفروا في عزة وشقاق: *Doğrusu, inkâr edenler **bir gurur** ve ayrılık içindedirler* (38/Sâd 2). Ne ki, Allah, O'nun Resûlü ve mü'minler için olan izzet/üstünlük, sürekli ve kalıcı olan gerçek üstünlüktür. Kâfirler için olan izzet ise, sadece üstünmüş gibi görünmelerinden ibarettir; ama gerçekte ise o, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu gibi, züldür/alçalmadır. كل عز ليس بالله فهو ذل: *Allah'tan gelmeyen **üstünlük**,*

856 Mâlik, Muvatta, III, 263; İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, IV, 390.

aslında züldür.[857] Şu âyetler de bu anlamdadır: واتخذوا من دون الله الهة ليكونوا لهم عزا *Onlar; kendilerine* ***güç*** *kazandırsın diye, Allah'ı bırakarak ilâhlar edindiler* (19/Meryem 81); yani, o ilâhlarla azaptan korunsunlar diye. من كان يريد العزة فلله العزة جميعا *Kim* ***üstünlük*** *istiyorsa;* ***üstünlük*** *bütünüyle Allah'ındır* (35/Fâtır 10); yani, üstün olmak isteyen bunu Allah katından elde etmelidir; çünkü üstünlük O'nundur.

Kimi zaman istiâre yoluyla *izzet*, kötü hamiyet/taassup ve gurur anlamında kullanılır. Şu âyet bu anlamdadır: وإذا قيل له اتق الله اخذته العزة بالاثم *Ona; Allah'tan kork, denilince,* ***gururu*** *kendisini günâha sürükler* (2/Bakara 206). قل اللهم مالك الملك تؤتي الملك من تشاء وتنزع الملك ممن تشاء وتعز من تشاء وتذل من تشاء *De ki; mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin ve mülkü dilediğinden geri alırsın. Dilediğini* ***yüceltir****, dilediğini de alçaltırsın* (3/Âl-i İmrân 26).

عز علي كذا: *Şu şey bana zor geldi*, denir. Allah buyurur ki: لقد جاءكم رسول من انفسكم عزيز عليه ما عنتم حريص عليكم بالمؤمنين رءوف رحيم *Size kendinizden bir peygamber gelmiştir. Sıkıntıya uğramanız kendisine* ***ağır*** *gelir. Size pek düşkündür, mü'minlere de şefkatli ve esirgeyicidir* (9/Tevbe 128).

عزه كذا: Şu, ona üstün geldi. من عز بز: Üstün gelen gasp eder. Allah buyurur ki: وعزني في الخطاب: *Tartışmada bana* ***üstün geldi*** (38/Sâd 23). Yani bana galip geldi. Kimisine göre de; "Konuşma ve tartışmada benden üstün oldu" anlamındadır. عز المطر الارض: Yağmur yeri sertleştirdi. شاة عزوز: Sütü az olan keçi. عز الشيء: Bir şey azaldı. Bu, şu sözden hareketle söylenir: كل موجود مملول وكل مفقود مطلوب Varolan her şeyden tiksinti duyulur; olmayan her şey ise arzu edilir.

وإنه لكتاب عزيز: *Halbuki o,* ***aziz*** *bir kitabdır* (41/Fussilet 41); yani elde edilmesi zor olan ve benzeri zor bulunan kitap.

العزى: Bir put ismidir. افرايتم اللات والعزى: *Gördünüz mü o Lât ve* ***Uzzâ'yı?*** (53/Necm 19). Kişi, hastalık ve ölüme yenildiğinde; استعز بفلان /*Falan kişi yenik düştü*, denir.

عزب / A-z-b

عازب: Çayır aramak için ailesinden uzaklaşan kişi. Bu kökten; عزب يعزب ويعزب (Uzaklaştı, uzaklaşmaktadır) fiil formları gelir. Allah buyurur ki: وما يعزب عن ربك من مثقال ذرة في الارض ولا في السماء: *Ne yerde ne gökte zerre ağırlığınca bir şey Rabbinden* ***uzak*** *(ve gizli)* ***kalmaz*** (10/Yûnus 61); لا يعزب عنه مثقال ذرة في السماوات ولا في الارض: *Göklerde ve yerde zerre kadar olanlar bile O'nun ilminin* ***dışında değildir*** (34/Sebe' 3).

---

857 Benzer bir hadis için bkz. Ahmed, Müsned, s. 466.

رَجُلٌ عَزَبٌ: Bekâr adam. امْرَأَةٌ عَزَبَةٌ: Bekâr kadın. عَزَبَ عَنْهُ حِلْمُهُ: Onun sabrı/aklı başından gitti. عَزَبَ طُهْرُهَا: Kadının kocası ondan uzaklaştı. قَوْمٌ مُعْزِبُونَ: Develeri uzaklaşan toplum.

Şöyle rivâyet edilmektedir: مَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ فِي أَرْبَعِينَ يَوْمًا فَقَدْ عَزَبَ: *Kırk günde Kur'ân okuyan ondan* ***uzaklaşmıştır.***[858] Yani Kur'ân'ı hat metmeyeli uzun zaman g[illegible]ştir.

عزر / A-z-r

تَعْزِير: Yüceltmekle birlikte yardım etmektir: لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا: *Ki; Allah'a ve peygamberine iman edesiniz, O'na* ***yardım edesiniz*** *ve saygı gösteresiniz. Sabah, akşam O'nu tesbih edesiniz* (48/Fetih 9); لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ وَآتَيْتُمُ الزَّكَاةَ وَآمَنْتُمْ بِرُسُلِي وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَأَقْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَلَأُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ: *Eğer namazı kılar, zekâtı verir, peygamberime inanır,* ***onlara yardım eder*** *ve dünyada karşılığını beklemeksizin Allah'a borç verir seniz, kesinlikle kötülüklerinizi siler, sizleri altlarından ırmaklar akan cennetlere yerleştiririm* (5/Mâide 12).

Ayrıca تَعْزِير, had cezasından daha hafif bir darp anlamına da gelir. Bu anlam da kelimenin ilk anlamıyla bağlantılıdır. Zira bu ceza, bir terbiyedir. Terbiye etmek de bir çeşit yardımdır. Ancak ilki, kişiden düşmanı defetmekle yardım etmek iken; ikincisi ise kişiyi kendisine zarar veren şeylerden uzaklaştırmakla yardım etmektir. Dolayısıyla kendisine zarar veren şeylerden uzaklaştırdığın kişiye yardım etmiş oluyorsun. Bu anlamda Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: انْصُرْ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا، قَالَ: أَنْصُرُهُ مَظْلُومًا فَكَيْفَ أَنْصُرُهُ ظَالِمًا؟ فَقَالَ: كُفَّهُ عَنِ الظُّلْمِ: *Kardeşine, zalim de olsa mazlum da olsa yardım et (Muhatap) dedi ki; mazlum olduğunda ona yardım ederim; fakat zalim ise ona nasıl yardım ederim? Hz. Peygamber; onu zulümden alıkoymakla ona yardım edersin, buyurdu.*[859]

Şu âyette geçen عُزَيْر kelimesi bir peygamber ismidir: وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ: *Yahudiler* ***Uzeyr****, Allah'ın oğludur dediler* (9/Tevbe 30).

عزل / A-z-l

اعْتِزَال: Beden veya kalp ile bir şeyden ister karşılıklı, ister karşılıksız/ister suçlu, ister suçsuz, ister de onların dışında başka bir şeyle olsun, kaçınmaktır.

Bu kökten şu fiil formları gelir: عَزَلْتُهُ اعْتَزَلْتُهُ تَعَزَّلْتُهُ (Onu uzaklaştırdım). Allah buyurur ki: وَإِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ فَأْوُوا إِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيُهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ مِرْفَقًا: *Madem siz, onlardan ve Allah'tan başka*

858 İbnu'l-Esîr, *Nihâye,* III, 227; Zemahşerî, *Faık,* II, 426; İbn Kuteybe, *Ğaribu'l-Hadîs,* III, 760.

859 Buharî, *el-Mezalim,* V, 98; Müslim, *el-Birr ve's-Sıla,* (HN: 2584).

tapmakta olduklarından ***ayrıldınız;*** *o hâlde mağaraya çekilin ki Rabbiniz; size, rahmetinden genişlik versin, işinizde kolaylık göstersin* (18/Kehf 16); فإن اعتزلوكم فلم يقاتلوكم والقوا اليكم السلم فما جعل الله لكم عليهم سبيلا: *Eğer sizden* ***uzak durur****, sizinle savaşmaz, size barış teklif ederlerse Allah onlara dokunmanıza izin vermez* (4/ Nisâ 90); واعتزلكم وما تدعون من دون الله: *Sizi ve Allah'tan başka taptıklarınızı* ***bırakıp çekiliyorum*** (19/Meryem 48); ويسألونك عن المحيض قل هو اذى فاعتزلوا النساء في المحيض ولا تقربوهن حتى يطهرن: *Sana kadınların ay hâlini sorarlar. De ki; o, bir rahatsızlıktır. Bu sebeple ay hâlinde olan kadınlardan* ***uzak durun****. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın* (2/Bakara 222). Şair de şöyle der:

٣١٨- يا بيت عاتكة التى أتعزل

318- *Ey* ***uzak durduğum*** *Atike'nin evi!*[860]

إنهم عن السمع لمعزولون: *Onlar, gerçekten işitmekten* ***uzak tutul dular*** (26/Şu'arâ 212); yani işitme imkânına sahip olduktan sonra ondan engellenmişlerdir.

أعزل: Yanında mızrak olmayan kişi, kuyruğu meyilli olan hayvan ve içinde yağmur olmayan bulut demektir. السّمَاك الأعزل: Mızrağı şeklinde tasavvur edilen bir yıldızla birlikte olan السماك الرامح adındaki yıldızın zıddı olarak düşünüldüğü için, bu şekilde adlandırılan bir yıldızdır.

عزم / A-z-m

عزم ve عزيمة: İşin devamına kalbin bağlanmasıdır. عزمت الأمر و عزمت عليه و اعتزمت /*Şu işi yapmaya azmettim*, denir. Allah buyurur ki: وشاورهم في الامر فاذا عزمت فتوكل على الله: *Yapacağın işler hakkında onların görüşlerini al, ama* ***karar verince*** *artık Allah'a dayan* (3/Âl-i İmrân 159); ولا تعزموا عقدة النكاح حتى يبلغ الكتاب أجله: *Müddet/ Bekleme süresi sona erene kadar nikâh akdine* ***kalkışmayın*** (2/Bakara 235); وإن عزموا الطلاق فإن الله سميع عليم: *Eğer boşanmaya* ***karar verirlerse*** *kuşku yok ki Allah işiten ve bilendir* (2/Bakara 227); ولمن صبر وغفر إن ذلك لمن عزم الامور: *Kim de sabreder ve bağışlarsa, hiç şüphesiz bu,* ***yapılmaya değer*** *işlerdendir* (42/ Şûra 43); ولم نجد له عزما: *Biz onda* ***bir azim*** *bulmadık* (20/Tâhâ 115); yani onda, kendisiyle emredildiği şeyi muhafaza edecek ve onu yerine getirecek bir irade bulmadık.

عزيمة: Muska. Sanki bu mus kayla şeytanın sende iradesini gerçekleştirmesini engellemişsin gi bi tasavvur edilmiştir. Çoğulu عزائم şeklinde gelir.

عزا / A-z-y

"عِزين" (70/Meâric 37); yani **dağınık guruplar**. Tekili, عِزة'tir.

860 Ahvas'a ait bu şiir için bkz. *Divânu Ahvas*, s. 166; İbn Fâris, *Mücmel*, III, 666.

Onun kökü şundan gelir: عزوته فاعتزى: Onu nispet ettim, o da intisap etti. Sanki onlar, soy veya evlilik yoluyla birbirine intisap eden topluluktur. Savaştaki اعتزاء da bu anlamdan gelir. اعتزاء, savaşçının; ben falanın oğluyum, falanın arkadaşıyım/adamıyım, diye seslenmesidir.

Şöyle rivâyet edilmektedir: من تعزى بعزاء الجاهلية فاعضوه بهن أبيه: *Kim cahiliye devrindeki gibi **kendini nispet ederse**, ona babasının şeyini ısırttırın.*[861] Kimisine göre عزين kelimesi şu kökten gelmektedir: عزي عزاء فهو عز: Sabretti, teselli buldu; o, sabretmektedir. Bu kelime, sanki birbirleriyle teselli bulan toplumun ismi olmuştur.

عسعس / A-s-a-s

"والليل اذا عسعس" (81/Tekvîr 17); yani, **yönelip giden** geceye and olsun. Bu da gecenin başında ve sonunda olmaktadır. عسعسة ve عساس: Karanlığın dağılmasıdır. Bu da gecenin her iki tarafında olmaktadır. عس ve عسس: Geceyi, kötü insanlardan temizlemektir.

رجل عاس و عساس: Gece bekçisi. Çoğulu عسس şeklinde gelir. كلب عس خير من أسد ربض: *Gece avlanan bir köpek, oturan bir aslandan daha iyidir*, denir. عسوس: Geceleyin kuşku uyandıran işler yapan kadın.

---

861 Ahmed, *Müsned*, V, 136; Buharî, *el-Edebu'l-Müfred*, HN: 936; Tabarânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I, 27.

عس: Büyük su bardağı; çoğulu عساس şeklinde gelir.

عسر / A-s-r

عسر (Zorluk): يسر (Kolaylık)'ın zıddıdır. Allah buyurur ki: فان مع العسر يسرا إن مع العسر يسرا: *Muhakkak ki **güçlükle** beraber bir kolaylık vardır. Elbette **güçlükle** beraber bir kolaylık vardır* (94/İnşirâh 5-6). عسرة: Mal bulmanın zorluğu/Darlık. Allah buyurur ki: لقد تاب الله على النبي والمهاجرين والانصار الذين اتبعوه في ساعة العسرة: *Andolsun ki Allah, Peygamberin ve **güçlük** anında ona uyan muhacir ve ensarın tövbelerini kabul etti* (9/Tevbe 117); وإن كان ذو عسرة فنظرة إلى ميسرة: *Eğer borçlu **darlık** içindeyse, eli genişleyinceye kadar ona mühlet tanıyın* (2/Bakara 280).

أعسر فلان sözü, اضاق فلان (Falan kişi dara girdi/fakir düştü), sözü gibidir. تعاسر القوم: Halk, işin güçleştirilmesini istedi. وإن تعاسرتم فسترضع له اخرى: *Eğer **güçlüğe uğrarsanız**; çocuğu bir başka kadın emzirir* (65/Talâk 6). يوم عسير: İşin güçleştiği gün. Allah buyurur ki: وكان يوما على الكافرين عسيرا: *Kıyamet günü, kâfirler için **pek çetin** bir gündür* (25/Furkân 26); فذلك يومئذ يوم عسير على الكافرين غير يسير: *O gün **çetin** bir gündür. Kâfirler için hiç de kolay değildir* (74/Müddessir 9-10). عسرني الرجل: Adam, darlık anında benden bir şey istedi.

عسل / A-s-l

عسل: Arı tükürüğü/salyası. مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ وَأَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى: *Allah'a karşı gelmekten sakınanlara söz verilen cennet şöyledir: İçinde bozulmayan sudan ırmaklar, tadı değişmeyen sütten ırmaklar, içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar ve süzme* ***baldan*** *ırmaklar vardır* (47/Muhammed 15).

Kinâye yoluyla cinsi münasebete عُسَيْلَة/balcık denir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: حَتَّى تَذُوقِي عُسَيْلَتَهُ وَيَذُوقَ عُسَيْلَتَكِ: *Sen onun* ***balcığını****, o da senin* ***balcığını*** *tadıncaya kadar.*[862]

عسلان: Mızrağın ve koşarken uzuv ların titremesidir. Bu kelime daha çok kurt için kullanılır. مَرَّ يَعْسِلُ وَيَنْسِلُ /*Kurt yalpalayarak geçti*, denir.

عسى / A-s-y

عسى: Arzu ve ümit etmektir. Müfessirlerin çoğu, (لعل) ve (عسى) kelimelerini, dolaylı anlamlarla yorumlamışlar; arzu ve ümit etmenin Allah'tan sâdır olmasının sahih olmadığını söylemişlerdir. Fakat onlar bu konuda yanlış bir görüşe sahiptirler. Zira Yüce Allah, O'nun değil, insanların O'ndan dilekte bulunmaları için o kelimeleri zikreder. Örneğin; عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ: *Umulur ki Rabbiniz düşmanınızı helâk eder* (7/A'râf 129) âyeti, Allah'tan düşmanınızı helâk etmesini dileyiniz, anlamındadır. فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ: *Umulur ki Allah bir zafer verir* (5/Mâide 52); عَسَى رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبْدِلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ مُسْلِمَاتٍ مُؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ وَأَبْكَارًا: *Eğer o sizi boşarsa* ***belki*** *de Rabbi ona, sizden daha hayırlı, kendisini Allah'a teslim eden, inanan, gönülden itaat eden, tövbe eden, oruç tutan dul ve bakire eşler verir* (66/Tahrîm 5); وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ: ***Olabilir*** *ki siz, bir şeyden hoşlanmazsınız; oysaki o sizin için daha hayırlı olabilir* (2/Bakara 216); فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ: *Geri dönerseniz yeryüzünde bozgunculuk yapmanız ve akrabalık bağlarını kesmeniz* ***beklenmez*** *mi sizden?* (47/Muhammed 22); قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا: *Ya savaş size farz kılındığında savaşmayacak* ***olursanız****? demişti* (2/Bakara 246); فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا: *Eğer onlardan hoşlanmıyorsanız, biliniz ki; hoşlanmadığınız bir şeyi Allah hakkınızda çok hayırlı kılmış* ***olabilir*** (4/Nisâ 19).

مُعْسِيَات: Sütü kesilip de tekrar dönmesi umulan deve. Bir şey sertleştiğinde; عَسَا الشَّيْءُ يَعْسُو denir. عَسِيَ اللَّيْلُ يَعْسَى: Gece karardı,

862 Bkz. Buharî, *Talak*, IX, 361; Müslim, *Nikâh* (HN: 1433).

kararmaktadır.

عشر / A-ş-r

عشرة /*on*, عشر /*onda bir*, عشرون /*yirmi* ve عشر /*onuncu gün* bildik sayılardır. Allah buyurur ki: تلك عشرة كاملة: *Bunlar tam* ***on*** *gündür* (2/Bakara 196); يا أيها النبي حرض المؤمنين على القتال إن يكن منكم عشرون صابرون يغلبوا مائتين: *Ey Peygamber; mü'minleri savaşa teşvik et. Eğer sizden sabreden* ***yirmi*** *kişi bulunursa; ikiyüz kişiyi mağlûp ederler* (8/Enfâl 65); عليها تسعة عشر: ***On*** *dokuz tane görevlisi vardır* (74/ Müddessir 30).

عشرتهم أعشرهم: Onların onuncusu oldum. أعشرهم: Mallarının onda birini aldım. عشرتهم: Mallarını ona tamamladım. Bu da dokuzu ona çıkarmanla olur. معشار الشيء: Bir şeyin onda biri: وما بلغوا معشار ما آتيناهم: *Bunlar, öncekilere verdiklerimizin* ***onda birine*** *erişmemişlerdi* (34/ Sebe' 45).

ناقة عشراء: Gebeliği üzerinden on ay geçen deve. Çoğulu عشار şeklinde gelir: وإذا العشار عطلت: ***Gebeliğinin onuncu ayındaki develer*** *kendi hâline bırakıldığı zaman* (81/Tekvîr 4).

جاءوا عشارى: Onar onar geldiler. عشاري: Uzunluğu on zira olan şey. عشر: (Develeri) susuz bırakmada kullanılır [Develerin dokuz gün susuz bırakılıp onuncu günde su içmeye götürülmeleridir]. إبل عواشر: Onuncu günde su içirilen develer.

قدح أعشار: Kırık fincan. Bunun asıl anlamı fincanın on parça olmasıdır. Şairin şu sözü de bu anlamdan istiâre edilmiştir:

وما ذرفت عيناك إلا لتضربي
بسهميك في أعشار قلب مقتل -٣١٩

319- *Gözlerin, zaten yaralı olan* ***parçalanmış*** *bir kalbe sadece iki okunla vurmak için yaşarıyor*.

العشور: Mushaflarda on âyeti gösteren işaret. تعشير: Eşekanırmasına denir; çünkü eşek peş peşe on kez anırır. عشيرة: Adamın kendileriyle çoğaldığı akrabalarıdır; yani onlar kişi için tamsayı konumundadırlar. Nitekim on sayısı da tamsayıdır. Allah buyurur ki: وأزواجكم وعشيرتكم: *Eşleriniz,* ***akrabanız*** (9/Tevbe 24). Böylece عشيرة, adamın kendileriyle çoğaldığı akrabalarından oluşan her topluluğa ad olmuştur.

عاشرته: Destekleme konusunda onun için on kişiye bedel oldum. وعاشروهن بالمعروف: *Onlarla iyi* ***geçinin*** (4/Nisâ 19). عشير: İster akraba, ister tanıdık olsun, dost olan kişi.

عشا / A-ş-y

عشي: Güneşin batışı ile sabah vakti aralığındaki süre. Allah buyurur ki: كأنهم يوم يرونها لم يلبثوا إلا عشية أو ضحاها: *Kıyameti gördükleri*

---

863 İmru'u'l-Kays'a ait bu şiir için bkz. Divânu İmru'u'l-Kays, s. 114; Nahhâs, Şerhu'l-Kasâi di't-Tis'i, I, 16.

*gün dünyada ancak bir **akşam** yahut bir kuşluk vakti kadar kalmış olduklarını sanırlar* (79/Naziât 46).

عشاء: Akşam namazından yatsıya kadar olan süre. عِشاان: Akşam ile yatsı. العشا: Gözde meydana gelen karartı [Gece körlüğü]. رجل أعشى / *Gece körü adam*; امرأة عشواء /*Gece körü kadın*, denir. يخبط خبط عشواء / *Gözünde zayıflık olan devenin yürüdüğü gibi yürür/Rastgele hareket eder*, denir.

عشوت النار: Geceleyin ateşe yöneldim. Gece beliren ateşe عشوة ve عشوة denir; tıpkı شعلة [alev] gibi. عشى عن كذا sözü, عمي عنه /*Falan şeyi görmezlikten geldi*, sözü gibidir. Allah buyurur ki: ومن يعش عن ذكر الرحمن نقيض له شيطانا فهو له قرين: *Rahman'ı anmaktan **yüz çevirene**, yanından ayrılmayacak bir şeytanı arkadaş veririz* (43/Zuhruf 36).

عواشي: Gece otlayan develer. Tekili عاشية şeklinde gelir. Bu anlamdan şöyle denilmiştir: العاشية تهيج الآبية: Gece otlayan deve, otlamayanı tahrik eder. :عشاء: [ع harfinin fethi ile] akşam yemeği; ع harfinin kesri ile yatsı namazı anlamındadır. عشيت وعشيته: Akşam yemeğini yedim, Ona akşam yemeğini yedirdim. عش ولا تغتر /*Akşam yemeğini ye ve kanma*, denir.[864]

864 Bu, ihtiyatlı davranmak için söylenen bir darb-ı meseldir. Bkz. İbn Fâris, *Mücmel*, III, 669; Meydânî, *Mecme'u'l-Emsâl*, II, 16.

عصب / A-s-b

عصب: Eklem sinirleri. رجل عصب: Çoksiniriolanet. معصوب: Hayvandan çekilen sinirlerle bağlanan şey. Sonra her türlü bağlanmaya عصب denmiştir. Örneğin Arapların şu sözleri gibi: لأعصبنكم عصب السلمة: Sizi *seleme* ağacının bağlanışı gibi bağlarım. فلان شديد العصب ومعصوب الخلق: Falan kişi sağlam yapılıdır, güçlüdür.

هذا يوم عصيب: *Bu, **çetin** bir gündür* (11/Hûd 77) âyetindeki عصيب kelimesi, شديد /çetin, zorlu anlamındadır. Bu kelime, *fâil* anlamında olabildiği gibi, *mef'ûl* anlamında da olabilir. Buna göre âyetin anlamı şöyle olur: يوم مجموع الأطراف: Kenarları bir araya toplanmış gün/sıkıntılı bir gün. Bu tıpkı şu söz gibidir: يوم ككفة حابل وحلقة خاتم Avcı ağı ve yüzük halkası gibi bir gün/sıkıntılı bir gün.

عصبة: Birbirleriyle kenetlenmiş, birbirini destekleyen topluluk. Allah buyurur ki: وآتيناه من الكنوز ما إن مفاتحه لتنوء بالعصبة أولي القوة: *Biz ona öyle hazineler vermiştik ki, anahtarlarını güçlü kuvvetli **bir topluluk** zor taşırdı* (28/Kasas 76); قالوا لئن أكله الذئب ونحن عصبة إنا إذا لخاسرون: *Dediler ki: Andolsun, biz, **bir topluluk** iken, kurt onu yerse, bu durumda şüphesiz kayba uğrayan (âciz kimseler) oluruz* (12/Yûsuf 14); yani sözbirliği eden ve birbirini destekleyen bir topluluk.

اعصوصب القوم: Halk bir araya toplandı. عصبوا به أمرا: Onunla bir şey bağladılar. عصب الرّيق بفمه: Onun ağzındaki tükürük kurudu; yani tükürük öyle kurudu ki, sinir/veter veya kendisiyle bağlanılmış şey gibi oldu. عصب: Üzerine çizgi çekilmiş bir çeşit yemen abası/kürkü. عصابة: Başa bağlanan şey, sarık. اعتصب فلان sözü, تعمّم فلان /Falan kişi sarık sardı, sözü gibidir. معصوب: Bağlanmadıkça süt vermeyen deve. Hayvanın karnında dürülmüş olduğu için bağırsağa عصب denir.

عصر / A-s-r

عصر kelimesi, عصرت fiilinin mastarıdır. معصور: Sıkılmış şey. عصارة: Sıkılmış şeyin özü, özsu. Allah buyurur ki: ودخل معه السّجن فتيان قال احدهما انّي أراني أعصر خمرا: *Onunla birlikte iki genç de zindana girmişti. Onlardan biri: Ben (rüyamda) kendimi şarap* ***sıkıyorken*** *gördüm, dedi* (12/Yûsuf 36); ثمّ يأتي من بعد ذلك عام فيه يغاث النّاس وفيه يعصرون: *Bunun arkasından da halkın bol yağmura kavuşacağı ve onda* ***sıkıpsağacakları*** *bir yıl gelecektir* (12/Yûsuf 49); yani onda kazanç elde edecekleri bir yıl. Bu âyet, [meçhul formuyla] şu şekilde de okunmuştur: يعصرون: yani üzerlerine yağmur yağdırılır.

اعتصرت من كذا: Usare yerine geçecek bir şey aldım. Şair şöyle der:

وإنّما العيش بربّانه وأنت من أفنانه

٣٢٠- مُعْتصر

320- *Gerçek hayat sadece ömrün ilk yıllarıdır;*

Ve sen onun taze dallarından ***sıkmaktasın/beslenmektesin***.[865]

وانزلنا من المعصرات ماء ثجاجا: ***Sıkışan*** *bulutlardan şarıl şarıl su indirdik ki* (78/Nebe' 14); yani yağmurla sıkıştırılan; başka bir ifâdeyle yağmurla dolu olan bulutlardan.

Kimisine göre المعصرات kelimesi bulutları sıkıştırıp yağmur yağmasını sağlayan bulutlar, anlamındadır. Kimilerine göre ise bu إعصار ile gelen rüzgârdır. إعصار ise; toz savuran rüzgârdır. Allah buyurur ki: فأصابها إعصار فيه نار فاحترقت: *O bahçeye ateşli bir* ***kasırga*** *isabet etsin de yanıversin* (2/Bakara 266).

اعتصار: Bir şeyin tıka basa su ile doldurulmasıdır. Sığınak anlamındaki عصر ve عُصْرَة da bu anlamdan gelir. عصر ve عصر: Zaman. Çoğulu عصور şeklinde gelir. Allah buyurur ki: والعصر إنّ الانسان لفي خسر: ***Asra*** *andolsun; İnsan mutlaka ziyandadır* (103/Asr 1-2).

العصر: Akşam. صلاة العصر (İkindi namazı) bu anlamdan gelir. العصران: Bazılarına göre sabah-akşam; diğer bazılarına göre ise, gece-gündüz anlamındadır. Bu tıpkı güneş ve aya

865İbn Ahmar'a ait bu şiir için bkz. *Divânu İbn Ahmar*, s. 61; İbn Fâris, *Mücmel*, III, 672; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (عصر) maddesi.

القمران denildiği gibidir. مُعصِر: Hayız görüp gençlik çağına giren kız.

عصف / A-s-f

عصف ve عصيفة: Ekinden koparılandır. Kırılmış bitki parçalarına عصف denir. Allah buyurur ki: والحَبُّ ذو العَصْف والرَّيْحان: *Yapraklı taneler ve güzel kokulu bitkiler* (55/Rahmân 12); فجعلهم كعصف مأكول: *Sonunda onları, yenilmiş* ***ekin*** *gibi yaptı* (105/Fil 5); ريحٌ عاصف: ***Şiddetli*** *bir fırtına* (10/Yûnus 22).

عاصفة ve مُعْصِفة: Bir şeyi parçalayıp onu yenilip atılmış çer-çöp gibi yapmandır. Buna benzetilerek şöyle denir: عصفت بهم الرِّيحُ: Şiddetli bir kasırgaya tutuldular.

عصم / A-s-m

عصم: إمْساك/*tutmak*. اعتصام: استمساك/*Sımsıkı* tutmak. Allah buyurur ki: لا عاصم اليوم من امر الله: *Bugün Allah'ın emrinden* ***koruyacak*** *yoktur* (11/Hûd 43); yani ondan koruyacak hiçbir şey yoktur. Ayeti; "Korunacak kimse yoktur", şeklinde yorumlayanlar, عاصم kelimesinin معصوم anlamında olduğunu demek istememişlerdir; onlar sadece ondan kastedilen anlama işaret etmişlerdir. Zira bu iki kelime birbirinden ayrılamazlar; onlardan hangisi meydana gelirse, diğeri de onunla meydana gelmiş olur. Allah buyurur ki: ما لكم من الله من عاصم: *Sizi Allah'tan* ***koruyacak*** *yoktur* (40/Mü'min 33).

اعتصام: Bir şeyi tutmaktır: واعتصموا بحبل الله جميعا: *Allah'ın ipine hepiniz* ***sımsıkı yapışın*** (3/Âl-i İmrân 103); ومن يعتصم بالله فقد هدى الى صراط مستقيم: *Kim Allah'a* ***sımsıkı bağlanırsa****, kesinlikle doğru yola iletilmiştir* (3/Âl-i İmrân 101).

استعصام: استمساك/*Sıkı sıkıya tutundu*; sanki kötülük işlemekten kendisini koruyacak şeyi talep etmiştir. Allah buyurur ki: قالت فذلكن الذى لمتننى فيه ولقد راودته عن نفسه فاستعصم: *Kadın dedi ki: İşte hakkında beni kınadığınız şahıs budur. Ben onun nefsinden murat almak istedim. Fakat o, (bundan)* ***şiddetle sakındı*** (12/Yûsuf 32); yani kendisini koruyacak şeyi aradı. ولا تمسكوا بعصم الكوافر: *Kâfir kadınları* ***nikâhınızda*** *tutmayın* (60/Mümtehine 10).

عصام: Kendisiyle korunan; yani bağlanılan şey. عصمة الأنبياء (Peygamberlerin ismeti); Yüce Allah'ın, önce kendilerine özgü kıldığı cevher saflığıyla; sonra onlara verdiği bedenî üstünlüklerle; sonra onlara yardım edip ayaklarını sağlamlaştırmakla; sonra onlara *sekine* indirmekle/iç huzuru vermekle, kalplerini korumakla ve başarı vermekle onları korumasıdır. Allah buyurur ki: والله يعصمك من النّاس: *Allah seni insanlardan* ***korur*** (5/Mâide 67).

عصمة: Bilezik benzeridir. معصم: Onun koldaki yeridir. Bileziğe benzetilerek, bilekteki beyazlığa da

عَصْمَة denmektedir. Bu tıpkı ayaktaki beyazlığın تحجيل diye adlandırılması gibidir. Bu anlamda غرابٌ أعْصَمُ / *ayakları beyaz karga*, denir.

عصا / A-s-v

عصا kelimesinin aslı vav'lıdır. Çünkü tesniyesine عصوان derler. Çoğulu ise عصي şeklinde gelir. عصوته: Ona asa ile vurdum. عصيت بالسيف: Kılıçla vurdum. Allah buyurur ki: وألق عصاك: *Asanı at!* (27/Neml 10); فألقى عصاه: *Bunun üzerine Musa* ***asasını*** *yere attı* (7/A'râf 107); قال هي عصاي: *Musa dedi ki; O benim* ***değneğimdir*** (20/Tâhâ 18); فألقوا حبالهم وعصيهم: *Onlar da, iplerini ve* ***asalarını*** *atıverdiler* (26/Şu'arâ 44).

Gittiği seferden dönenin hâli göz önüne alınarak konaklanan kişi için ألقى فلانٌ عصاه /*Falan kişi asasını attı*, denir. Şair şöyle der:

٣٢١- فألقت عصاها واستقرت بها النوى

321- *Asasını yere attı ve orada karar kıldı*[866]

عصى عصيانا: Baş kaldırdı/İtaat etmez oldu. Bu sözün asıl anlamı, kişinin, asasıyla kendini korumasıdır. Allah buyurur ki: وعصى آدمُ ربَّه فغوى: *Âdem, Rabbine* ***baş kaldırdı*** *ve yolunu şaşırdı* (20/Tâhâ 121); ومن يعص الله ورسوله ويتعد حدوده يدخله نارا خالدا فيها وله عذاب مهين: *Kim Allah'a ve Peygamberine karşı* ***isyan eder*** *ve sınırlarını aşarsa Allah onu, devamlı kalacağı bir ateşe sokar ve onun için alçaltıcı bir azap vardır* (4/Nisâ 14); الآن وقد عصيت قبل وكنت من المفسدين: *Şimdi mi inandın? Daha önce* ***baş kaldırmış*** *ve bozgunculardan olmuştun* (10/Yûnus 91).

Cemaatten/Guruptan ayrılan kişi hakkında; فلان شق العصا /*Falan kişi topluluktan ayrıldı*, denir.

عض / A-d-d

عض: Dişlerle ısırmak. Allah buyurur ki: وإذا لقوكم قالوا امنا وإذا خلوا عضوا عليكم الانامل من الغيظ: *Onlar sizinle karşılaştıklarında 'inandık' derler fakat kendi başlarına kaldıkları zaman size duydukları öfke yüzünden parmak uçlarını* ***ısırırlar*** (3/Âl-i İmrân 119).

ويوم يعض الظالم على يديه: *O gün; zalim kimse iki elini* ***ısıracak*** (25/Furkân 27) âyeti, "pişmanlık duyacaklar" anlamındadır; çünkü insanlar, âdetleri üzere pişmanlık duyduklarında parmaklarını/ellerini ısırırlar.

عض: Çekirdek ve develerin ısırdığı/otladığı [dikenli ot]. عضاض: Hayvanların birbirlerini ısırmaları. رجل عض: İşinde aşırı davranan adam; sanki yaptığı işi ısırmaktadır. Bu kelime, ifratta bulunulan şeye göre kimi zaman övmek, kimi zaman da yermek için kullanılır.

Denir ki; هو عض سفر: O çok

866 Mu'akkir b. Himar el-Bârıkî'ye ait bu şiir için bkz. Meydânî, *Mecme'u'l-Emsâl*, I, 364; Merzebânî, *Mu'cemu'ş-Şu'ara*, s. 92; Ebû'l-Ferac, *H.Basriyye*, I, 76.

sefere gider; هُوَ عضٌ فِى الْخُصُومَة: O, düşmanlıkta aşırı gider. زمنٌ عضوض: Kıtlığın olduğu zaman. تَعْضُوض: Çiğnenmesi zor olan bir çeşit hurma.

عضد / A-d-d

عضد/*Pazı*: Dirsek ile omuz arası. عضدتُهُ: Pazısına isabet ettim/vurdum. Bu anlamdan istiâre yoluyla şöyle denir: عضدتُ الشجرَ بالمعضد: Ağacı tahra ile budadım. جمل عاضدٌ: Ağzıyla dişi devenin bacağından tutup onu çökerten erkek deve.

عَضدْتُهُ: Onun pazısından tuttum ve onu güçlendirdim. عضد/*Pazı*, tıpkı el gibi istiâre yoluyla yardımcı anlamında kullanılır: وما كنت متخذ المضلين عضدا: *Hiçbir zaman yoldan saptıranları **kol (yardımcı)** edinmiş değilim* (18/Kehf 51).

رجُلٌ أعضد: İnce pazılı adam. رجلٌ عضدٌ: Pazıda meydana gelen عضد hastalığından şikâyeti olan adam. رجُلٌ معضّد: Pazısında işaret olan adam. Bu işarete عضد denir. مِعضد: Pazıbent/Kolçak. Pazıya benzetilerek havuzun kenarlarına أعْضَاد denir.

عضل / A-d-l

عضلة /*Kas*: Sinirli her türlü sert et. رجُلٌ عضلٌ: Eti sert olan adam/adaleli adam. عضلتُهُ: Onu hayvandan alınan adale/kas ile bağladım. Bu tıpkı عصبتُهُ sözü gibidir.

Bu kelime, mecâzî anlamda her türlü şiddetli engellemeler için kullanılır. Allah buyurur ki: وإذا طلقتم النساء فبلغن أجَلهنّ فلا تَعْضُلوهُنّ أن ينكحن أزواجهنّ إذا تراضوا بينهم بالمعروف *Kadınları boşadığınızda, müddetleri sona ermişse, kocaları ile birbirleriyle güzellikle anlaşmış larsa evlenmelerine **engel olmayın*** (2/Bakara 232).

Kimisine göre yukarıdaki âyet kocalara, kimisine göre de kadınların velilerine hitap etmektedir. Buna benzetilerek şöyle denir: عضّلت الدّجاجة ببيضها: Tavuk zorlukla yumurtladı; عضّلت المَرْأة بولدها: Kadın bebeğini zor doğurdu. Şair şöyle der:

ترى الأرْض منّا بالفضاء مريضة
٣٢٢- معضلة منا بجمع عرمرم

322- Görmektesin çöldeki
toprağımızın fitne-fesatla
dolduğunu;
*Güçlü bir toplulukla bize **dar***
geldiğini[867]

دَاءٌ عُضَال: Şifası zor hastalık. عضلة: Şiddetli felâket.

عضه / A-d-h

"جعلوا القرآن عضين" (15/Hicr 91); yani Kur'ân'ı ***parçalara*** ayırdılar. Onlar (Müşrikler); "Kur'ân, sihirdir"; "Öncekilerin uydurduğu sözlerdir" ve Kur'ân ile ilgili benzer

---

867Evs b. Hacer'e ait bu şiir için bkz. *Divânu Evs*, s. 121; Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, s. 308.

şeyler dediler.

Kimisine göre عضين sözünün anlamı; وتؤمنون بالكتاب كله *Siz Kitabın tümüne inanırsınız* (3/Âl-i İmrân 119) âyetinin tersine şu âyette anlatılandır: افتؤمنون ببعض الكتاب وتكفرون ببعض: *Siz kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?* (2/Bakara 85).

عضون kelimesi, عضة'ın çoğuludur. Tıpkı ثبة ve ظبة kelimelerinin çoğulu olan ثبون ve ظبون gibi. عضو ve عضو da bu köktendir. تعضية: Uzuvları parçalara ayırmaktır. وقد عضيته: Onun uzuvlarını parçaladım. Kissâî'ye göre bu kelime, عضو veya bir ağaç ismi olan عضه kökünden gelir.

Bir lehçede عضة kelimesinin aslı عضهة'dir. Zira onlar [tasgir yaparken] عضيهة derler. Diğer bir lehçede ise onun aslı عضوة'dir. Çünkü onlar [tesniye yaparken] عضوان derler.

Rivâyette de şöyle geçer: لا تعضية في الميراث *Mirasta bölünme yoktur*; yani, bir kılıcın iki parçaya ayrılması ve benzeri şeyler gibi, bölündüğü takdirde mirasçıların zarar göreceği şeyler bölünmez.

عطف / A-t-f

عطف: İki tarafından biri diğerinin üzerine büküldüğü şey için kullanılır. Dal, yastık ve ipin bükülmesi gibi. Bu anlamdan iki katlı kürke عطاف denir. عطفا الإنسان: İnsanın başından kalçasına kadar olan iki yanı bulunan ve onu üzerinden çıkarma imkânı olan giysi/pelerin.

ثنى عطفه: Yüz çevirdi ve kaba davrandı.

Bu söz şunlara benzer: "وَنَأى بِجَانِبِهِ" (17/İsrâ 83); صعر بخده ve benzeri sözler.

Bu kelime (على) edatıyla müteaddî olduğunda istiâre yoluyla meyletmek ve şefkat göstermek anlamında kullanılır: عطف عليه وثناه عاطفة رحم: Ona acıdı ve ona rahmet duygusunu/kanadını gerdi; ظبية عاطفة على ولدها: Yavrusuna düşkün geyik; ناقة عطوف على بوّها: Yavrusuna düşkün deve. (عن) edatıyla müteaddî olduğunda ise bunun zıddı olur: عطفت عن فلان Falan kişiden yüz çevirdim.

عطل / A-t-l

عطل: Ziynet ve işin yitirilmesi. Denir ki; عطلت المرأة فهي عطل وعاطل: Kadın ziynetsiz kaldı, o ziynetsizdir. قوس عطل *Kirişi olmayan yay*, sözü de bu anlamdan gelmektedir. عطلته من الحلى ومن العمل فتعطل: Onu ziynetsiz bıraktım/teçhizatını çıkardım ve onu işsiz bıraktım, o da ziynetsiz/işsiz kaldı. Allah buyurur ki: وبئر معطلة *Kullanılmayan kuyular* (22/Hac 45).

868 İbnu'l-Esîr, *Nihâye*, III, 256; Ebû Ubeyd, *Ğaribu'l-Hadîs*, II, 7; Muttakî, *Kenzu'l-Ummâl*, XI, 9.

Âlemin mükemmel bir yaratıcısının ve tezyin edicisinin olmadığına inanan kişiye معطل denir. عطل الدّار عن ساكنيها: Evden sakinlerini çıkardı; عطل الابل عن راعيها: Develeri çobansız bıraktı.

عطا / A-t-v

عطو: Almak. معاطاة: Teslim etmek. إعطاء: Vermek. Allah buyurur ki: قاتلوا الذين لا يؤمنون بالله ولا باليوم الآخر ولا يحرّمون ما حرّم الله ورسوله ولا يدينون دين الحق من الذين أوتوا الكتاب حتّى يعطوا الجزية عن يد وهم صاغرون: *Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve Resulünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini kendine din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye **verinceye** kadar savaşın* (9/Tevbe 29).

عطيّة ve عطاء formları, bağış anlamına özgü kılınmıştır: هذا عطاؤنا فامنن أو أمسك بغير حساب: *Bu, bizim **bağışımızdır**. Artık ister hesapsızca ver, ister tut* (38/Sâd 39). يعطي من يشاء [Dilediğine verir]. ومنهم من يلمزك في الصّدقات فان أعطوا منها رضوا وان لم يعطوا منها إذا هم يسخطون: *Sadakalar hakkında sana dil uzatanlar vardır. Onlara **verilirse** hoşnut olurlar, **verilmezse**, hemen öfkeleniverirler* (9/Tevbe 58).

أعطى بعير: Deve boyun eğdi. Bu sözün asıl anlamı, devenin başını verip/uzatıp çekinmemesidir. ظبي عطوّ و عاطٍ: Ağaç yapraklarını yemek için başını kaldıran geyik.

عظم / A-z-m

عظم'in çoğulu عظام şeklinde gelir: فخلقنا المضغة عظاما فكسونا العظام لحما: *Bir çiğnemlik etten **kemikler** yarattık, **kemiklere** de et giydirdik* (23/Mu'minun 14). Âyette iki kez geçen عظام kelimesi عظم şeklinde de okunmuştur.[869]

عظمة الذّراع: Kolun kalın olan kısmı. عظم الرّحل: Kayışsız semer tahtası. عظم الشّيء sözünün asıl anlamı şudur: "Şeyin kemiği büyüdü." Sonra bu kelime bütün büyük şeyler için istiâre edildi ve ister gözle görülsün, ister akılla bilinsin; ister madde, ister de mana olsun bu anlamda kullanılır oldu. Allah buyurur ki: قل اني أخاف ان عصيت ربّي عذاب يوم عظيم: *De ki; ben, Rabbime isyan edersem, **büyük** günün azabından korkarım* (39/Zümer 13); قل هو نبأ عظيم: *De ki; bu **büyük** bir haberdir* (38/Sâd 67); عمّ يتساءلون عن النبا العظيم: *Birbirlerine neyi soruyorlar? O **büyük** haberi mi?* (78/Nebe' 1-2); وقالوا لولا نزّل هذا القرءان على رجل من القريتين عظيم: *Bu Kur'ân, iki şehrin birinden bir **büyük** adama indirilmeli değil miydi? dediler* (43/Zuhruf 31).

عظيم kelimesi madde için kullanıldığında, onun, cüzleri bitişik olanlarda kullanılması

---

869 Bu, İbn Âmir eş-Şâmî'nin ve Şube'nin Asım'dan naklettiği kıraattir. Bkz. *İrşâdu'l-Mubtedi*, s. 453.

asıldır. كثير kelimesi ise cüzleri ayrı olanlarda kullanılır. Fakat bazen عظيم kelimesi, cüzleri ayrı olan şeyler için de kullanılır. Şu örnekler gibi: جيش عظيم: Büyük bir ordu; مال عظيم: Büyük bir mal. Bu örneklerdeki عظيم kelimesi, كثير / çok anlamındadır. عظيمة: Felâket, musibet. إعظامة ve عظامة: Kadının, kendisiyle kalçasını büyük göster diği yastık benzeri bir şey.

عف / A-f-f

عفة: Nefiste, şehvetin galip gelmesini engelleyen bir hâlin meydana gelmesidir. متعفف: Bir çeşit eğitim ve zorlama ile iffet elde eden kişi. Bu kelimenin asıl anlamı; عفافة ve عفة; yani bir şeyden arta kalan veya erâk/misvak ağacının meyvesi olan عفعف hükmündeki az şeyle yetinmektir.

الاستعفاف: İffetli olmaya çalışmak. Allah buyurur ki: ومن كان غنيًا فليستعفف: *Zengin olan, **ıffetli olmaya çalışsın*** (4/Nisâ 6); وليستعفف الذين لا يجدون نكاحا حتى يغنيهم الله من فضله: *Evlenme imkânını bulamayanlar, Allah lütfü ile kendilerini varlıklı kılıncaya kadar **iffetlerini korumaya çalışsınlar*** (24/Nûr 33).

عفر / A-f-r

قال عفريت من الجن ... *Cinlerden **bir ifrit** dedi ki* (27/Neml 39). العفريت من الجن: Kötü habis cin. شيطان kelimesi insan için istiâre edildiği gibi عفريت de istiâre edilmektedir. عفريت نفريت / *Kötü habis kişi* denir. İbn Kuteybe şöyle der: عفريت: Fizyolojik yapısı sağlam olan kişidir.

Bu kelimenin aslı, عفر; yani topraktan gelir. عافره: Onunla güreşti ve onu عفر /yere attı. رجل عفر (Habis adam) formu; رجل شر (Fesada devam eden adam) ve رجل شمر (Başından çok şey geçmiş tecrübeli adam) formları gibidir.

ليث عفرين: Süvarinin karşısına çıkan bukalemun benzeri bir hayvandır. عفرية الديك والحبارى: Horoz ve toy kuşunun kafalarındaki tüydür.

عفا / A-f-v

عفو: Bir şeyi almayı kastetmek. عفاه واعتفاه: Yanındakini almak için ona yöneldi. عفت الريح الدار: Rüzgâr, evin izini silmeye yöneldi. Bu bakış açısından şair şöyle der:

٣٢٣- أخذ البلى أبلادها

323- *Nem onun izlerini aldı/ sildi*[870]

عفت الدار: Evin izi silindi; sanki ev çürümeye yönelmiştir/yüz tutmuştur. عفا النبت والشجر: Bitki ve ağaç gürleşmeye/artış sağlamaya yöneldi. Bu tıpkı أخذ النبت في الزيادة demen gibidir. عفوت عنه: Ondan sarfı nazar ederek günâhlarını silmeyi amaçladım. Aslında bu cümledeki

870 Adiy'ye ait bu şiir için bkz. *Divânu Adiy*, s. 49.

mef'ûl terkedilmiştir ve (عن) edatı gizli bir kelimeye bağlıdır.

عفو: Günâhtan uzaklaşmak anlamındadır. Allah buyurur ki: وجزاء سيئة سيئة مثلها فمن عفا واصلح فاجره على الله: *Kötülüğün cezası, yine onun gibi bir kötülüktür. Kim **affeder**, barışırsa onun mükâfatı Allah'a aittir* (42/Şûra 40); وأن تعفوا أقرب للتقوى: ***Bağışlamanız** (mehrin tamamını bırakmanız) takvaya daha uygundur* (2/Bakara 237); ثم عفونا عنكم من بعد ذلك لعلكم تشكرون: *Bundan sonra sizi, şükredersiniz diye **affetmiştik**.* (2/Bakara 52); إن نعف عن طائفة منكم نعذب طائفة بانهم كانوا مجرمين: *Sizden (tövbe eden) bir gurubu **bağışlasak** bile, bir guruba da suçlu olduklarından dolayı azap edeceğiz* (9/Tevbe 66); فاعف عنهم: *Onları **bağışla*** (3/Âl-i İmrân 159); خذ العفو: *Sen **affı** al* (7/A'râf 199); yani kastedilmesi ve elde edilmesi kolay olanı al. Kimisine göre de; "İnsanlardan artakalanı al." anlamındadır. ويسئلونك ماذا ينفقون قل العفو: *Ne sarfedeceklerini sana sorarlar, de ki; **artanı*** (2/Bakara 219); yani verilmesi kolay olanı.

أعطى عفوا sözündeki عفوا kelimesi, hâl konumunda bir mastardır. Yani, onun hâli, *âfinin*; yani bir şey isteyenin hâli gibi olduğu hâlde bağışta bulundu. Bu söz güzel sayılan bir manaya/davranışa işarettir. Bu anlamda şair şöyle der:

٣٢٤- كانك تعطيه الذي انت سائله

324- *Sanki dilediğin/ihtiyaç duyduğun şeyi ona veriyorsun.*[871]

Araplar şöyle dua ederler: أسألك العفو والعافية: *[Allahım!] senden **af** ve **afiyet** istiyorum.*[872] Yani, ceza vermemeni ve selâmeti diliyorum. Yüce Allah kendini şöyle nitelendirmektedir: إن الله كان عفوا غفورا: *Şüphesiz Allah **çok affedici** ve bağışlayıcıdır* (4/Nisâ 43).

وما اكلت العافية فهو صدقة: ***Afiyenin** yediği sadakadır.*[873] Yani, rızk/yiyecek peşinde koşan kuş, yabanî hayvan ve insanların yediği sadakadır. أعفيت كذا: Falan şeyi çoğalmaya bıraktım. Bu anlamda şöyle denmiştir: اعفوا اللحى: *Sakalı **uzatın**.*[874]

عفاء: Çok olan kıl, tüy. عفاوة: Tencere ödünç alanın, (tencere ile birlikte) geri verdiği tenceredeki çorba artığı.

عقب / A-k-b

عقب: Ayağın arka tarafı. Bazıları ise عقب diye telâffuz eder. Çoğulu أعقاب şeklinde gelir. Şöyle rivâyet edilmektedir: ويل للأعقاب من النار:

---

871 Züheyr b. Ebî Sülmâ'ya ait bu şiir için bkz. *Divânu Züheyr*, s. 68.

872 Bu hadisi Bezzâz tahriç etmiştir. Rivâyet zincirinde Yûnus b. Habbâb vardır ki, o zayıftır. et-Taberânî'nin sahih bir senetle tahriç ettiği benzer bir hadis için bkz. Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, X, 178.

873 Bu hadis için bkz. Ahmed, *Müsned*, III, 338. Bu hadis (صدق) maddesinde geçti.

874 Hadis için bkz. Ahmed, *Müsned*, II, 52. Hadisin ravileri sıkadır.

***Ökçelerin** ateşte vay hâline!*[875]

عقب kelimesi, istiâre yoluyla çocuğa ve çocuğun çocuğuna denir. Allah buyurur ki: وجعلها كلمة باقية في عقبه لعلهم يرجعون: *Bu sözü, **ardından/soyundan geleceklere** devamlı kalacak bir miras olarak bıraktı ki, (onun dinine) dönsünler* (43/Zuhruf 28).

عقب الشهر (Ay sonu) ifâdesi Arapların şu sözünden gelmektedir: جاء في عقب الشهر: Ayın sonunda geldi. Ayın bitimine az bir zaman kaldığında ise جاء في عُقب الشهر denir.

رجع على عقبه: Geri döndü. انقلب على عقبه sözü şunlara benzer: رجع على حافرته: Ökçesi üzerine/ilk hâline döndü; فارتدا على آثارهما قصصا: *Hemen izlerinin üstünden gerisin geri döndüler* (18/Kehf 64); رجع عوده على بدئه: Geldiği yere geri gitti.

ونرد على أعقابنا بعد إذ هدانا الله: *Allah bizi doğru yola kavuşturduktan sonra **ardımıza** mı dönelim?* (6/En'âm 71); انقلبتم على أعقابكم: *Siz **geriye** mi döneceksiniz?* (3/Âl-i İmrân 144); ومن ينقلب على عقبيه فلن يضر الله شيئا: ***Gerisin geri** dönen kimse, Allah'a kesinlikle zarar veremez* (3/Âl-i İmrân 144); وإذ زين لهم الشيطان أعمالهم وقال لا غالب لكم اليوم من الناس وإني جار لكم فلما تراءت الفئتان نكص على عقبيه وقال إني بريء منكم إني أرى ما لا ترون إني أخاف الله والله شديد العقاب: *Hani şeytan onlara yaptıklarını güzel gösterdi de: Bugün insanlardan size galip gelecek kimse yoktur, şüphesiz ben de sizin yardımcınızım, dedi. Fakat iki ordu birbirini görünce **ardına** döndü ve: Ben sizden uzağım, ben sizin göremediklerinizi görüyorum, ben Allah'tan korkuyorum; Allah'ın azabı şiddetlidir, dedi* (8/Enfâl 48); قد كانت آياتي تتلى عليكم فكنتم على أعقابكم تنكصون: *Ayetlerimiz size okunuyordu da siz, ona **arkanızı** dönüyordunuz* (23/Mu'minun 66).

عقبه: Onun ardından gitti. Bu tıpkı دبره وقفاه sözü gibidir. عقب ve عقبى kelimeleri, sevap anlamındadırlar: هو خير ثوابا وخير عقبا: *Mükâfatı en iyi olan O, en güzel **âkıbeti** veren yine O'dur* (18/Kehf 44); أولئك لهم عقبى الدار: *İşte onlar için bu dünyada **iyi bir akıbet** vardır* (13/Ra'd 22). عاقبة kelimesi de mutlak söylendiğinde sevap anlamındadır: والعاقبة للمتقين: ***Akıbet**, Allah'a karşı gelmekten sakınanlarındır* (28/Kasas 83).

عاقبة kelimesi muzaf geldiğinde, kimi zaman ceza vermek ile ilgili olur: ثم كان عاقبة الذين أساءوا السوأى أن كذبوا بآيات الله وكانوا بها يستهزئون: *Sonra kötülük yapanların **uğradıkları son**, Allah'ın âyetlerini yalan saymaları ve onları alay konusu edinmeleri dolayısıyla çok kötü oldu* (30/Rûm 10). فكان عاقبتهما أنهما في النار خالدين فيها: *Nihâyet ikisinin de **akıbeti**, içinde ebedi kalacakları ateş olacaktır* (59/Haşr 17) âyeti, şu âyet gibi zıddından istiâre olabilir: فبشرهم بعذاب أليم: *Onlara acıklı bir azabı*

875 Buharî, *el-Vudu'*, I, 265; Müslim, HN: 241.

müjdele (3/Âl-i İmrân 21).

عُقوبة، مُعاقبة ve عقاب kelimeleri azap/ceza anlamındadır: إنْ كل الا كذب الرُّسُل فحق عقاب: *Hepsi peygamberleri yalanladılar da* ***azabımı*** *hak ettiler* (38/Sâd 14); ومَنْ يُشاق الله فانَّ الله شديد العقاب: *Kim Allah'a karşı gelirse bilsin ki Allah'ın* ***cezalandırması*** *şüphesiz çetindir* (59/Haşr 4); وإنْ عاقبتم فعاقبوا بمثل ما عوقبتم به: *Eğer* ***ceza vereceksen*iz**, *size verilen* ***cezanın*** *misliyle* ***ceza verin*** (16/Nahl 126); ومن عاقب بمثل ما عوقب به ثم بغى عليه لينصرنه الله: *Her kim kendisine* ***yapılan bir eziyete*** *misliyle* ***eziyette bulunur*** *da sonra kendisine zulmedilirse elbette ona Allah yardım eder* (22/Hac 60).

تعقيب: Bir şeyi peş peşe yapmaktır. عقب الفرس في عدوه /*At durmaksızın peş peşe koştu*, denir. Allah buyurur ki: له معقبات من بين يديه ومن خلفه: *İnsanı önünden ve arkasından* ***izleyenler*** *vardır* (13/Ra'd 11); yani insanı takip eden ve onu koruyan melekler vardır. لا معقب لحكمه: *Onun hükmünün* ***peşine düşecek*** *yoktur* (13/Ra'd 41); yani Allah'ın hükmünün ardına düşecek ve O'nun yaptıklarını sorgulayacak kimse yoktur. Bu âyet, şu sözden gelmektedir: عقب الحاكم على حكم من قبله: Hâkim, kendinden önceki hâkimin verdiği hükmü incelemeye aldı.[876] Şair şöyle der:

٣٢٥ -وما بعد حكم الله تعقيب

325- *Allah hüküm verdikten sonra onun* ***ardına düşülmez.***[877]

Yukarıdaki âyet, kendilerine gizli olduğu zaman insanlara, Allah'ın verdiği hükmü ve yaptıklarımn hikmetini araştırmayı yasaklamış da olabilir. Bu, kaderin sırrına dalmanın yasaklanması gibi olur. "ولى مُدبرا ولم يعقب" (27/Neml 10); yani geriye döndü ve arkasına bakmadan kaçtı. اعتقاب: Gece ve gündüzün birbirini takip etmesi gibi, bir şeyin başka bir şeyin ardından gelmesidir. Şu kelime de bu anlamdan gelir: عقبة: Bir bineğe iki kişinin nöbetleşe binmesi.

عقبة الطائر: Kuşun yükselip alçalması. اعقبه كذا: Falan şeyi ona bıraktı. Allah buyurur ki: فاعقبهم نفاقا في قلوبهم: *Allah, onların kalplerine nifak* ***bıraktı*** (9/Tevbe 77). Şair de şöyle der:

٣٢٦- له طائف من جنة غير معقب

326- *Ona cin çarpmış,* ***ardından ayılmaksızın.***[878]

فلان لم يُعقب: Falan kişi, arkasında çocuk bırakmadı. أعقاب الرجل: Adamın çocukları. Dilciler şunu der: أعقاب kelimesinin kapsamına, kişinin kızından gelen çocuklar girmez. Çünkü onlar soy yoluyla kişiyi takip etmiyorlar. Fakat kızlar, ذرّيّة kelimesinin kapsamına girer.

---

876 Bu söz; "Hâkim, kendinden önceki hâkimin verdiği hükme aykırı hüküm verdi." şeklinde de çevrilebilir. Bkz. *Muhtaru's-Sıhah*, (عقب) maddesi -(Mütercimler).

877 Bu şiirin kaynağı bulunamamıştır.

878 İmru'u'l-Kays'a ait bu şiir için bkz. *Divânu İmru u'l-Kays*, s. 34.

امرأة معقاب: Bir kez erkek, bir kez kız çocuk doğuran kadın. عقبت الرمح: Mızrağı kirişle bağladım. Bu tıpkı; عصبته: Onu sinirle bağladım, sözü gibidir. عقبة: Dağdaki sarp yol. Çoğulu عُقَب ve عقاب şeklinde gelir. Avlarken art arda gelip gittiği için, kartala عقاب denmiştir. Ona şeklen benzediği için sancak/bayrak, kuyunun iki kenarına konulan taş ve küpeye geçirilen ipe de عقاب denir. Art arda uçtuğu için erkek kekliğe يعقوب denir.

عقد / A-k-d

عقد: Bir şeyin kenarlarını bir araya toplamaktır. Bu kelime sert cisimlerde kullanılır: عقد الحبل (İpi bağlamak); عقد البناء (Evi bağlamak/ inşa etmek) gibi. Sonra bu kelime, istiâre yoluyla soyut şeyler için de kullanılır oldu: عقد البيع (Satış akdi); عقد العهد (Antlaşama akdi) ve benzerleri gibi.

Bu kökten şu fiil formları gelir: عاقدته، وعقدته، وتعاقدنا، وعقدت يمينه. Allah buyurur ki: والذين عاقدت أيمانكم فآتوهم نصيبهم[879]: *Kendileriyle* ***yeminleştiğiniz*** *kimselere hisselerini veriniz* (4/Nisâ 33). Bu âyet; [880]والذين عقدت ايمانكم şeklinde de okunmuştur. لا يؤاخذكم الله باللغو في ايمانكم ولكن يؤاخذكم بما عقدتم الايمان: *Allah, kasıtsız olarak ağzınızdan çıkıveren yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutmaz, fakat* ***bilerek kendinizi bağladığınız*** *yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar* (5/Mâide 89). Bu âyet; [881]بما عقدتم الأيمان şeklinde de okunmuştur. Bu anlamdan; لفلان عقيدة /*Falan kişinin (bağlandığı) bir inancı vardır*, denir.

Gerdanlığa عقد denir. عقد isim olarak kullanılan bir mastardır ve şu örnekte olduğu gibi çoğulu da yapılmaktadır: يا أيها الذين آمنوا أوفوا بالعقود: *Ey iman edenler!* ***Sözleşmeleri*** *yerine getirin* (5/Mâide 1).

عُقدة: Akdedilen nikâh, yemin ve benzeri şeylerin ismidir. Allah buyurur ki: ولا تعزموا عقدة النكاح حتى يبلغ الكتاب أجله: *Müddet/Bekleme süresi sona erene kadar nikâh* ***kıymaya*** *kalkışmayın* (2/Bakara 235).

عقد لسانه: Dili tutuldu. في لسانه عقدة: Dilinde kekemelik vardır: واحلل عقدة من لساني: *Dilimden* ***düğümü*** *çöz* (20/Tâhâ 27). ومن شر النفاثات في العقد: ***Düğümlere*** *üfleyen üfürükçülerin şerrinden* (113/Felak 4).

عقد kelimesi, عقدة'in çoğuludur. عُقدة: Büyücü kadının bağladığı düğüm. Bunun aslı عزيمة /muska anlamından gelir. Bunun için ona, عُقدة denildiği gibi عزيمة de denir. Bu anlamdan büyücüye مُعقِّد denir.

لهُ عُقدة مُلك: Mülkü olduğuna inandığı bir akarı vardır. Denir ki; ناقة

879 Bu, Nafi, İbn Kesîr, İbn Âmir, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb'un kıraatidir.

880 Bu, Kufîlerin kıraatidir: Hamze, Kissâî, Asım ve Halef. Bkz. *İrşâdu'l-Mübtedi*, s. 282.

881 Bu, Hafs'ın dışındaki Kufîlerin kıraatidir. Bkz. *İrşâdu'l-Mübtedi*, s. 299.

عاقدة و عاقد: Döllenirken/Çiftleşirken kuyruğunu toplayan dişi deve. تيس و كلب أعقد: Kuyruğu kıvrılmış teke ve köpek. تعاقدت الكلاب: Köpekler çiftleşti.

عقر / A-k-r

عقر الحوض والدار وغيرهما: Havuz, ev ve benzerlerinin temeli. عقر şeklinde de telâffuz edilir. Denilmiştir ki; ما غزي قوم في عقر دارهم قط إلا ذلوا: Evlerinin içinde savaşılan her toplum mutlaka zelil olmuştur.[882]

Köşke عقر denilmektedir. عقرته: *Ukr*'una; yani aslına isabet ettim. Bu tıpkı رأسته (Başına isabet ettim), formu gibidir. Şu söz de bu anlamdan gelir: عقرت النخل: Hurma ağacını kökünden kestim. عقرت البعير Deveyi kestim. عقرت ظهر البعير فانعقر: Devenin sırtını yaraladım, o da yaralandı. Allah buyurur ki: فعقروها فقال تمتعوا في داركم ثلاثة أيام ذلك وعد غير مكذوب: *Derken, o deveyi **kestiler**. Bunun üzerine Salih dedi ki: Yurdunuzda üç gün daha yaşayın. İşte bu, yalan çıkmayacak olan kesin bir vaattir* (11/Hûd 65); فنادوا صاحبهم فتعاطى فعقر: *Arkadaşlarını çağırdılar, o da kılıcını alarak deveyi **kesti*** (54/ Kamer 29). Bu anlamdan şu sözler istiâre edilmiştir: سرج معقر: Yara yapan eğer; كلب عقور: Isıran köpek; رجل عاقر: Kısır adam; امرأة عاقر: Doğurmayan kadın; sanki erkeğin suyunu kesmektedir/engellemektedir. Allah buyurur ki: وكانت امرأتي عاقرا: *Karım da **kısır** bulunuyor* (19/Meryem 5); وامرأتي عاقر: *Karım **kısırdır*** (3/Âl-i İmrân 40).

وقد عقرت: Kısır oldu. عُقَر: Son çocuk. Aynı şekilde بيضة العقر de son yumurta anlamındadır. عُقار: Şarap; çünkü aklı kısırlaştırmış gibidir. مُعاقرة: İçkiye alışmak, müptela olmak. Arapların koyun sürüsüne/ [bulut parçasına][883] عُقْر demeleri, onu köşke benzetmelerinden dolayıdır. رفع فلان عقيرته; yani falan kişi sesini yükseltti. Nitekim rivâyet edildiğine göre, bir adamın ayağı kesilmiş de sesini yükseltmiş (yüksek bir sesle çığlık atmış); bundan dolayı bu kelime "ses" için istiâre edilir olmuştur. عقاقير: İlaç karışımı. Tekili عقار şeklinde gelir.

عقل / A-k-l

عقل: İlmi kabul etmeye hazır olan güce denir. Bu güç ile insanın elde ettiği ilme عقل denir. Bundan dolayı Emirulmü'minin Ali (r.a.) şöyle demiştir:

رأيت العقل عقلين فمطبوع ومسموع -٣٢٧

ولا ينفع مسموع إذا لم يك مطبوع -٣٢٨

كما لا ينفع الشمس وضوء العين ممنوع -٣٢٩

*327- Gördüm ki, **akıl iki***

882 Bu söz, Ali b. Ebî Talib'in cihatla ilgili bir hutbesinden alınmıştır. Bkz. Şerîf Radiy/M. Abduh, *Nehcu'l-Belâğa*, s. 122.

883 Bkz. İbn Fâris, *Mücmel*.

kısımdır: Doğuştan gelen ve
işitilen.
328- Doğuştan geleni
olmadıkça işitileni fayda sağlamaz.
329- Tıpkı göz görmediği hâlde
güneş ışığının yarar sağlamadığı
gıbi.[884]

Birinci akıl çeşidine Hz. Peygamber şu sözüyle işaret etmektedir: ما خلق الله خَلْقًا أكرم عليه من العَقْل: *Allah,* ***akıldan*** *daha fazla değerli bir şey yaratmamıştır.*[885]

İkinci akıl çeşidine de şu sözüyle işaret etmektedir: مَا كسب احد شيْئًا أفضل من عقلٍ يهديه إلى هُدًى أوْ يرُدّه عنْ ردى: *Hiç kimse, kendisini hidâyete yönlendirecek ve kötülükten döndürecek* ***bir akıldan*** *daha üstün bir şey elde etmiş değildir.*[886] Şu âyette kastedilen akıl da budur: وتلك الامثال نضربها للناس وما يعقلها الا العالمون: *Biz insanlara bu örnekleri anlatıyoruz, ama onların anlamını bilginlerden başkası* ***kavrayamaz*** (29/Ankebût 43).

Yüce Allah'ın kâfirleri akılsızlıkla yerdiği her âyet, birinci akıl çeşidine değil, ikincisine işarettir. Örneğin şu âyet ve benzeri diğer âyetler gibi: ومثل الذين كفروا كمثل الذي ينعق بما لا يسمع الا دعاء ونداء صمٌّ بكمٌ عميٌ فهم لا يعقلون: *İnkârcıların durumu, sözleri ancak bağırma ve çağırma biçiminde algılayarak (anlamadan) tekrarlayan kişi gibidir. Sağır, dilsiz ve kördürler;* ***düşünmezler*** (2/Bakara 171).

Akıl olmadığından dolayı kulun sorumlu tutulmadığı her âyet de birinci akıl çeşidine işarettir.

عقل kelimesinin asıl anlamı; tutmak ve sımsıkı kavramaktır. Örneğin: عقل البعير بالعقال: Devenin iple bağlanması/tutulması. عقل الدواء البطن İlacın mideyi tutması/ishâli durdurması. عقلت المرأة شعرها: Kadın, saçını bağladı. عقل لسانه: Dilini menetti/tuttu. Bu anlamdan kaleye معقل denmiştir. Çoğulu معاقل şeklinde gelir.

Devenin bağlanması nokta-i nazarından şöyle denir: عقلت المقتول: Öldürülenin diyetini verdim. Kimisine göre bu sözün asıl anlamı; develerin, maktulün velisinin avlusuna bağlanmasıdır. Kimisine göre de onun anlamı; develerin, kanın akıtılmasına engel olmasıdır. Sonra diyet, neyle ödenirse ödensin عقل diye isimlendirilmiştir.

---

884 Bu beyitler Hz. Ali'nin divanında mevcuttur. Ayrıca bkz. İbn Ebî'd-Dünyâ, *Edebu'd-Dünya ve'd-Din*, s. 15; Gazali, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, I, 86.

885 İbn Teymiyye bu hadisin ittifakla yalan bir uydurma olduğunu söyler. Irakî şöyle der: Bu hadisi, Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr* ve *Mucemu'l-Avsat*'ta ve Ebû Naim iki zayıf isnatla tahriç etmişlerdir. Bkz. Gazali, *İhyâ*, I, 83; Ebû Nuaym, *Hilye*, VII, 318; Aclûnî, *K.Hafa*, I, 236.

886 Irakî şöyle der: Bu hadisi, İbnu'l-Muhabber, *Akl*'da tahriç etmiş, ondan da el-Haris b. Ebî Üsâme nakletmiştir. Bkz. Gazali, *İhya*, I, 83. Derim ki; Davud b. el-Muhabber kezzaptır (çok yalancıdır). İbn Hacer de şöyle der: Onun tasnif ettiği *Kitâbu'l-Akl* adlı eserinin çoğu mevzudur. Bkz. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzib*, s. 200.

Diyeti vermekle yükümlü olanlara da عاقلة denir. عقلتُ عنه: Onun yerine diyeti ben verdim. Katil değil de onun akrabaları diyet vermekle yükümlü olduklarında; دية معقلة على قومه /*Onun kavminin vermesi gereken diyet*, denir.

اعتقله بالشغربية: Onu çelmeyle yere attı. اعتقل رمحه بين ركابه وساقه: Mızrağını kasık ve bacakları arasına koydu.

Bazılarına göre عقال, bir yılın zekâtı anlamındadır. Zira Hz. Ebû Bekir şöyle demiştir: لو منعوني عقالا لقاتلتهم *Eğer onlar bana bir yılın zekâtını dahi vermezlerse onlarla savaşırım.*[887] Araplar da şöyle der: أخذ النقد ولم يأخذ العقال: Parayı aldı fakat *ikal*'ı almadı. Bu sözdeki عقال, kendisiyle bağlanılan şeyle veya mastarla develerden kinâye yapılmıştır. Nitekim عقلته عقلا و عقالا (Onu sıkı bağladım) denir; tıpkı كتبت كتابا (Yazı yazdım) denildiği gibi. Ayrıca مكتوب'e كتاب denildiği gibi, معقول'e de عقال denir.

عقيلة: Korunan ve başkasından menedilen kadın, inci ve benzeri. Tıpkı Arapların bağlanılan şeye علق مضنة dedikleri gibi. معقل: Kendisiyle korunan dağ veya kale. عقال: Atların ayaklarında meydana gelen bir hastalıktır. عقل: Ayakların birbirleriyle sürtünmelerinden kay naklanan yaralanma.

عقم / A-k-m

عقم kelimesinin anlamı, izin/eserin oluşmasını engelleyen kurulu ktur/sertliktir. عقمت مفاصله /*Eklemleri kurudu*, denir. داء عقام: İyileşemeyen hastalık. العقيم من النساء: Erkeğin dölünü kabul etmeyen kadın/Kısır kadın. عقمت المرأة والرحم /*Kadın ve rahim akim/kısır kaldı*, denir. Allah buyurur ki: فأقبلت امرأته في صرة فصكت وجهها وقالت عجوز عقيم: *Karısı çığlık atarak geldi. Elini yüzüne çarparak: Ben **kısır** bir kocakarıyım! dedi* (51/Zâriyât 29).

ريح عقيم sözündeki عقيم kelimesi, fâil anlamında olabilir; buna göre anlamı şöyle olur: Ne bir bulut ne de bir ağacı aşılamayan rüzgâr. Mef'ûl anlamında da olabilir; tıpkı العجوز العقيم gibi. Bu da herhangi bir hayrı/faydayı kabul etmeyen rüzgârdır. Hayrı kabul etmeyip etkilenmeyince de, ne verir/ne hayır sağlar, ne de etki eder. Allah buyurur ki: إذ أرسلنا عليهم الريح العقيم: *Onların üzerine **köklerini kesecek** bir rüzgâr göndermiştik* (51/Zâriyât 41). يوم عقيم: Sevincin olmadığı gün/Mutsuz gün.

عكف / A-k-f

عكوف: Bir şeye saygıyla yönelip ona bağlanmaktır. Şeriatta اعتكاف: Allah'a yaklaşmak amacıyla camiye kapanmaktır. عكفته على كذا: Onu falan şeye hapsettim. Bundan dolayı Allah buyurur ki: سواء العاكف فيه والباد ...: ***Kapanan/Yerli** ve yolcu*

887Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 262.

bütün insanlar için eşit kılınan (22/Hac 25); وعهدنا إلى إبراهيم وإسماعيل أن طهرا بيتي للطائفين والعاكفين والركع السجود *İbrahim ve İsmail'e: Tavaf edenler,* ***ibâdete kapananlar****, rükû ve secde edenler için Evim'i temiz tutun, diye emretmiştik* (2/Bakara 125); قالوا نعبد أصناما فنظل لها عاكفين: *Onlar; putlara tapıyoruz ve onlara* ***bağlanıp duruyoruz****, demişlerdi* (26/Şu'arâ 71); وجاوزنا ببني إسرائيل البحر فأتوا على قوم يعكفون على أصنام لهم: *İsrailoğullarını denizden geçirdik. Putları önünde* ***bel büküp eğilmekte*** *olan bir topluluğa rastladılar* (7/A'râf 138); وانظر إلى إلهك الذي ظلت عليه عاكفا لنحرقنه ثم لننسفنه في اليم نسفا: ***Üstüne kapandığın/önünde eğildiğin*** *ilâhına bir bak; biz onu mutlaka yakacağız, sonra darmadağın edip denizde savuracağız* (20/Tâhâ 97); ولا تباشروهن وأنتم عاكفون في المساجد: *Mescitlerde* ***ibâdete çekilmiş olduğunuz zamanlarda*** *kadınlarla birleşmeyin* (2/Bakara 187); هم الذين كفروا وصدوكم عن المسجد الحرام والهدي معكوفا أن يبلغ محله: *Onlar inkâr eden ve sizin Mescid-i Haram'ı ziyaretinizi ve* ***durdurulan*** *kurbanların yerine ulaşmasını men edenlerdir* (48/Fetih 25); yani hapsedilen, menedilen kurbanların.

علق / A-l-k

علق: Bir şeye yapışmaktır. علق الصيد في الحبالة وأعلق الصائد: Av, avcının ağına takıldı. معلق ve معلاق /*Askı*: Bir şeyin asıldığı şey. Şu sözler de aynı anlamdadır: علاقة السوط: Kamçı askısı; علق القربة: Tulum askısı. علق البكرة: Makaraya bağlanan âletlerdir. Bu anlamdan kendisiyle tutulan şeye علقة denir.

Eğer Zeyd birinin katili ise; علق دم فلان بزيد /*Falan kişinin kanı Zeyd'e yapıştı*, denir. علق /*Sülük*: Boğaza yapışan bir kurtçuktur. علق: Kurumuş kan. Bebeğin meydana geldiği علقة de bu anlamdan gelir. Allah buyurur ki: خلق الإنسان من علق: *O, insanı bir* ***alak'tan*** *yarattı* (96/Alak 2); ولقد خلقنا الإنسان من سلالة من طين ثم جعلناه نطفة في قرار مكين ثم خلقنا النطفة علقة فخلقنا العلقة مضغة: *Andolsun ki, biz insanı süzme çamurdan yarattık. Sonra onu sağlam bir yerde nutfe hâline getirdik. Sonra nutfeyi* ***alaka*** *yaptık.* ***Alakayı*** *da bir parçacık et hâline soktuk* (23/Mu'minun 12-14).

علق: Sahibinin kendisine bağlandığı ve ondan ayrılmadığı değerli şey. عليق: Hayvanın üzerine asılan heybe. علاقة: İnsanın, başkasıyla gönderip işinin bağlandığı/ticarî malını yükleyip başkasıyla gönderdiği binek/deve. Şair şöyle der:

أرسلها عليقة وقد علم أن العليقات يلاقين الرقم

٣٣٠- الرقم

330- *Kervana koşup gönderilen* ***develerin*** *felâkete uğrayacaklarını bildiği hâlde* ***devesini*** *kervanla gönderdi.*[888]

---

888 Salim b. Dâre el-Gatafânî'ye ait bu şiir için bkz. İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, III, 130; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (علق) maddesi.

علوق: Yavrusunu sevip ona bağlanan deve. Ölüme de علوق denmiştir. علق: Bağlanılan ağaç. علقت المرأة: Kadın hamile kaldı. رجل معلاق: Hasmına yapışan adam.

علم / A-l-m

علم: Bir şeyi hakikatiyle idrak etmektir. Bu da iki kısma ayrılır:

1- Bir şeyin zatını/kendisini idrak etmek.

2- Bir şeye, kendisi için var olan bir şeyin varlığıyla hükmetmek; veya bir şeye, kendisi için var olmayan bir şeyin var olmamasıyla hükmetmek.

Birincisi, bir mef'ûle mütead dîdir: لا تعلمونهم الله يعلمهم: *Siz onları **bilmezsiniz**, Allah onları **bilir*** (8/Enfâl 60).

İkincisi, iki mef'ûle müteaddîdir: فإن علمتموهن مؤمنات فلا ترجعوهن إلى الكفار: *Eğer siz onların inanmış kadınlar olduklarını **öğrenirseniz** onları kâfirlere geri göndermeyin* (60/Mümtehine 10). , يوم يجمع الله الرسل فيقول ماذا أجبتم قالوا لا علم لنا إنك أنت علام الغيوب *Allah'ın peygamberleri toplayıp da Size ne cevap verildi dediği gün, Bizim hiçbir **bilgimiz** yok, şüphesiz gizlilikleri **hakkıyla bilen** ancak sensin diyeceklerdir* (5/Mâide 109) âyeti, söz konusu peygamberlerin akıllarının [o anda] yerinde olmadığına işaret eder.

Başka bir açıdan da ilim iki kısma ayrılır: Nazarî ve amelî.

Nazarî ilim: Bilindiği zaman kişinin kendisiyle kemâle erdiği ilimdir: Âlemdeki varlıkları bilmek gibi.

Amelî ilim: Yerine getirilmediği sürece tamamlanmayan ilimdir: İbâdetlerle ilgili ilim gibi.

Diğer bir açıdan da ilim iki kısma ayrılır: Aklî ve sem'î (vahye dayalı) ilim.

أعلمته ve علمته formları aslında aynıdır; ancak إعلام formu, hızlı bir şekilde haber verilen bilgi; تعليم ise öğrenenin nefsinde etkisi oluşuncaya kadar defalarca tekrarlanan bilgi anlamındadır.

Bazıları şöyle der: تعليم: manaları/kavramları tasavvur etmek için nefsi uyandırmaktır; تعلم ise nefsin, manaları/kavramları tasavvur etmek için uyanmasıdır. Kimi zaman تعلم, eğer onda tekrar varsa إعلام anlamında da kullanılır. Örneğin şu âyette olduğu gibi: أتعلمون الله بدينكم والله يعلم ما في السماوات وما في الأرض: *Siz Allah'a dininizi mi **öğreteceksiniz?** Oysa Allah, göklerde ve yerde olanları **bilir*** (49/Hucurât 16).

تعليم ile ilgili âyet örnekleri: الرحمن علم القرآن: *Rahmân Kur'ân'ı **öğretti*** (55/Rahmân 1-2); الذي علم بالقلم: *O, insana kalemle yazmayı **öğretti*** (96/Alak 4); وعلمتم ما لم تعلموا أنتم ولا آباؤكم: *Sizin ve atalarınızın bilmediği şeyler size **öğretilmiştir*** (6/En'âm 91); علمنا منطق الطير: *Bize, kuş dili **öğretildi*** (27/Neml 16); ربنا وابعث فيهم رسولا منهم يتلو عليهم

آياتك ويعلمهم الكتاب والحكمة ويزكيهم: *Ey Rabbimiz! Onlara, içlerinden senin âyetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti **öğretecek**, onları temizleyecek bir peygamber gönder* (2/Bakara 129) ve benzeri âyetler.

وعلم آدم الاسماء كلها: *Allah, Âdem'e bütün isimleri **öğretti*** (2/Bakara 31). Yüce Allah'ın isimleri öğretmesi şöyle olmuştur: Allah, Âdem'e kendisiyle konuşacağı bir güç vermiş ve eşyaya da isim koymuştur. Bunu da onun kalbine yerleştirmekle yapmıştır. Ayrıca Allah, hayvanların her birine yapacakları fiili ve çıkaracakları sesi de öğretmiştir. Allah buyurur ki: فوجدا عبدًا من عبادنا آتيناه رحمة من عندنا وعلمناه من لدنا علمًا: *Orada katımızdan kendisine bir rahmet verdiğimiz ve tarafımızdan kendisine bir **ilim öğrettiğimiz** kullarımızdan bir kulu buldular* (18/Kehf 65). قال له موسى هل اتبعك على ان تعلمن مما علمت رشدا: *Musa ona: Sana **öğretilenden**, bana, doğruyu bulmama yardım edecek bir bilgi **öğretmen** için sana tâbi olayım mı? dedi* (18/Kehf 66).

Bazılarına göre; Hz. Musa'nın kastettiği ilim, Allah'ın kendilerine tanıtmadıkça insanların kötü gördüğü ve onlara gizli kalan özel ilimdir. Nitekim Hz. Musa, kendinse tabi olduğu/kendisiyle yolculuk ettiği bilge kişinin yaptıklarını, nedenini kendisine anlatıncaya kadar hoş karşılamamıştır. Şu âyetteki ilmin de bu anlamda olduğu söylenmiştir: قال الذي عنده علم من الكتاب: *Nezdinde kitaptan bir **bilgi** bulunan dedi ki* (27/Neml 40).

Yüce Allah; والذين اوتوا العلم درجات: *Allah kendilerine **ilim** verilenleri derecelerle yükseltsin* (58/Mücâdele 11) âyetinde, ilim derecelerinin ve ilim sahiplerinin farklılık arzettiklerine işaret etmektedir.

وفوق كل ذي علم عليم *Her **ilim** sahibinin üstünde daha **iyi bilen birisi** vardır* (12/Yûsuf 76) âyetindeki عَليم kelimesi, başkasından üstün olan insana işaret olabilir. Âyette, mübalâğa için kullanılan عليم lafzının tahsis edilmesi de, insanın kendinden daha üstün olanlara göre öyle olmasa bile ilkine oranla عَليم/daha bilgili olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca عليم kelimesi, nekre/belirsiz gelmiş olsa bile, ondan Yüce Allah'ın kastedilmiş olması da mümkündür. Çünkü gerçek anlamda عليم ile nitelendirilebilecek olan sadece Allah'tır. Buna göre وفوق كل ذى علم عليم (12/Yûsuf 76) âyeti, tek başına topluluğun her birine değil, onların tamamına işaret etmiş oluyor. Birinci yoruma göre ise âyet, onların her birine tek tek işaret etmiş oluyor.

علّام الغيوب: *Görünmeyenleri (gaybleri) **bilen*** (5/Mâide 109) âyeti, Allah'tan hiçbir şeyin gizli kalmadığına işarettir. عالم الغيب فلا يظهر على غيبه احدا الا من ارتضى من رسول: *O bütün görülmeyenleri **bilir**.*

Sırlarına kimseyi muttali kılmaz. Seçtiği bir elçiden başka (72/Cinn 26-27) âyetinde, Allah'ın kendi dostlarına özgü kıldığı bir ilminin olduğuna işaret vardır.

Allah'ın sıfatı olan العالم, kendisine hiçbir şey gizli kalmayan demektir ki; bununla sadece Allah nitelendirilebilir. Nitekim şöyle buyrulmaktadır: يومئذ تعرضون لا تخفى منكم خافية: *O gün siz huzura alınırsınız, hiçbir şeyiniz (Allah'a) gizli kalmaz* (69/Hâkka 18).

علم: Bir şeyin kendisiyle bilindiği işarettir: عَلَمُ الطريق (Yol işareti); عَلَمُ الجيش (Ordu sancağı), gibi. Bundan dolayı dağa da علم denmiştir. Çoğulu أعلام şeklinde gelir. 43/Zuhruf 61. âyeti; وإنه لعلمٌ للساعة: *O kıyametin bir* ***işaretidir***, şeklinde de okunmuştur.[889] ومن اياته الجوار فى البحر كالاعلام: *Denizde* ***dağlar*** *gibi akıp giden gemiler de O'nun âyetlerindendir* (42/Şûra 32); وله الجوار المنشات فى البحر كالاعلام: *Denizde yürüyen* ***dağlar*** *gibi gemiler O'nundur* (55/Rahmân 24).

Üst dudaktaki yarığa علم denir. علم الثوب: Elbise deseni. فلان علم: Yani falan kişi meşhurdur; ordu sancağına benzetilmektedir. أعلمتُ كذا: Ona işaret koydum. معالم الطريق: Yol işaretleri; معالم الدين: Dinin işaretleri/ ilkeleri. Tekili, معلم şeklinde gelir. فلان معلم للخير: Falan kişi hayrın işaretidir. Bu anlamdan 'kına'ya عَلاّم denir. عالم: Felek ve onun kuşattığı cevher ve arazın ismidir. Bu kelime asıl itibarıyla kendisiyle bilinen şeyin ismidir; tıpkı kendisiyle tabedilen şeye طابع ve kendisiyle mühürlenen şeye de خاتم denildiği gibi. Bu kelimenin bu formda gelmesi, âlet gibi olduğu içindir. Zira âlem/evren, yaratıcısına delâlet etmesi açısından âlettir. Bundan dolayı Yüce Allah, kendi birliğini öğrenme konusunda bizi âleme yönlendirmiştir: أولم ينظروا فى ملكوت السموات والارض: *Göklerin ve yerin görkemli mekânizmasını düşünmüyorlar mı?* (7/A'râf 185).

عالم kelimesinin [عالمين- عالمون şeklinde] çoğul gelmesi, evrendeki her bir çeşit varlığa عالم denilmesinden dolayıdır. Örneğin; عالم الانسان (insan âlemi); عالمُ الماء (su âlemi); عالم النار (ateş âlemi) denir. Ayrıca rivâyette de şöyle geçer: إن لله بضعة عشر الف عالم: *Allah'ın on bin küsur* ***âlemi*** *vardır.*[890]

Bu kelimenin [akıllı varlıklar için olan] cem-i sâlim formunda gelmesi ise, insanların da sözü edilen varlıkların içinde olmasından dolayıdır ve insan bir sözcüğü başkasıyla paylaştığında, onun hükmü galip gelir/sadece insan dikkate alınır. Kimisine göre ise, söz konusu kelimenin bu şekilde çoğul yapılması, onunla diğer varlıkların değil sadece melek, cin ve insanların kastedilmesinden dolayıdır. Bu görüş İbn Abbâs'tan

---

889 Bu, A'meş'in okuduğu şaz bir kıraattir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 386.

890 Bkz. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, I, 34.

rivâyet edilmiştir.[891]

Cafer b. Muhammed de şöyle der: Bu çoğul kelimeyle, insanlar kastedilmiş ve onlardan her biri bir âlem sayılmıştır. Âlem iki kısma ayrılır: Büyük âlem; felek ve içindekilerdir. Küçük âlem; insandır. Çünkü insan âlemin heyeti/şekli üzerine yaratılmıştır. Nitekim Allah, büyük âlemde var olan her şeyi insanda da yaratmıştır. Allah buyurur ki: الحمد لله رب العالمين: *Hamd; **âlemlerin** Rabbi Allah'a mahsustur* (1/Fatiha 1); يا بني اسرائيل اذكروا نعمتي التي انعمت عليكم واني فضلتكم على العالمين: *Ey israiloğulları, size verdiğim nimetimi ve sizi **âlemlere** üstün kıldığımı hatırlayın* (2/Bakara 47). Bazılarına göre Allah bu sözle, israiloğullarının zamanındaki âlemleri kastetmiştir. Kimisine göre de ondan kasıt; Allah'ın onlara bağışladıklarından, verdiği güç ve imkânlardan dolayı her birinin tüm âlemlerin yerine geçtiği o zamanki faziletli insanlardır. Onların bu şekilde isimlendirilmesi, tıpkı Hz. İbrahim'in şu âyette أمة /*ümmet* diye isimlendirilmesi gibidir: إن ابراهيم كان امة: *Şüphesiz İbrahim bir ümmetti* (16/Nahl 120); قالوا اولم ننهك عن العالمين: *Seni **âlemlerden** menetmemiş miydik? dediler* (15/Hicr 70).

علن / A-l-n

علانية /*Alenilik*: سر /*Gizlilik*'in zıddıdır. Bu kelime, somut değil daha çok soyut şeylerle ilgili kullanılmaktadır. علن كذا /*Falan şey açığa çıktı*; اعلنته فعلن /*Onu açığa çıkardım, o da açığa çıktı*, denir. Allah buyurur ki: ثم إني اعلنت لهم واسررت لهم اسرارا: *Sonra onlara; **açıktan açığa** ve gizliden gizliye **söyledim*** (71/Nûh 9); yani gizli ve açık olarak. وربك يعلم ما تكن صدورهم وما يعلنون: *Rabbin, gönüllerinin gizlediklerini ve **açığa vurduklarını bilir*** (28/Kasas 69). علوان الكتاب / *Kitabın adı/başlığı*, sözü, bizzat kendisinin değil, kitabın içindeki anlamların açık olması açısından علن kökünden gelebilir.

علا / A-l-v

علو /*Yükseklik*: سفل /*Alçaklık*'ın zıddıdır. علوى ve سفلي; bu ikisine mensûp olandır. علو: Yükselmek. Bu kökten şu fiil formları gelir: علا يعلو علوا وهو عال; علي يعلى علاء فهو علي (Yükseldi, yükselmektedir; o yüksektir). Fetha ile علا kelimesi, daha çok mekân ve cisimler konusunda kullanılır. Allah buyurur ki: عاليهم ثياب سندس خضر واستبرق: *Üzerlerinde ince, yeşil ipekten ve atlastan elbiseler vardır* (76/İnsan 21).

Bazılarına göre علا formu hem iyi hem kötü şeylerde; على formu ise sadece iyi şeylerde kullanılır. Allah buyurur ki: إن فرعون علا في الارض: *Şüphesiz Firavun yeryüzünde **büyüklük tasladı*** (28/Kasas 4); وإن

---

891 Bkz. Feyrûzâbâdî, *Besâir*, IV, 95; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, I, 34.

فرْعَونَ لَعالٍ في الأرض وإنّه لمن المسرفين: *Firavun, yeryüzünde **büyüklenen** ve gerçekten aşırı gidenlerdendi* (10/Yûnus 83); فاستكبروا وكانوا قومًا عالين: *Onlar kibre kapıldılar ve **ululuk taslayan zorba** bir kavim oldular* (23/Mu'minun 46).

Yüce Allah, İblis'e şöyle dedi: أستكبرت أم كنت من العالين: *Böbürlendin mi, yoksa **yücelerden** mi oldun?* (38/Sâd 75). تلك الدّار الآخرة نجعلها للذين لا يريدون علوًا في الأرض ولا فسادا: *Bu âhiret yurdunu, yeryüzünde **böbürlenmeyi** ve bozgunculuğu istemeyen kimselere veririz* (28/Kasas 83); ولعلا بعضهم على بعض: *Mutlaka onlardan biri diğerine **galip gelirdi*** (23/Mu'minun 91); وقضينا إلى بني إسرائيل في الكتاب لتفسدنّ في الأرض مرتين ولتعلنّ علوا كبيرا: *Biz, kitapta İsrailoğullarına: Sizler, yeryüzünde iki defa fesat çıkaracaksınız ve alabildiğine **kibirleneceksiniz** diye bildirdik* (17/İsrâ 4); وجحدوا بها واستيقنتها أنفسهم ظلمًا وعلوًا: *Gönülleri kesin olarak kabul ettiği hâlde, haksızlık ve **büyüklenmelerinden** ötürü onları bile bile inkâr ettiler* (27/Neml 14).

عليّ: Değeri yüksek olan, şerefli. Bu kelime على kökünden gelir. Yüce Allah'ın; وأن الله هو العليّ الكبير: *Şüphesiz **yüce** ve büyük olan sadece Allah'tır* (22/Hac 62); إنّ الله كان عليا كبيرا: *Şüphesiz Allah **yücedir**, büyüktür* (4/Nisâ 34) âyetlerinde bu kelimeyle nitelendirilmesi şu anlamdadır: Allah, niteleyenlerin nitelemesinin; hatta ariflerin ilminin kendisini kuşatmasından yücedir.

تعالى kelimesi de bu anlamda kullanılır: تعالى الله عمّا يشركون: *Allah, onların şirk koşmakta olduklarından **yücedir*** (27/Neml 63). Âyette تفاعُل formunun getirilmesi mübalâğa içindir; insanlarda olduğu gibi *tekellüf* için değildir. سبحانه وتعالى عمّا يقولون علوًّا كبيرا: *Allah, onların söyledikleri şeylerden münezzehtir; **son derece yücedir** ve uludur* (17/İsrâ 43). Âyetteki علوًّا kelimesi, تعالى fiilinin mastarı değildir; tıpkı والله أنبتكم من الأرض نباتا: *Allah sizi yerden bitirir gibi yetiştirmiştir* (71/Nûh 17) âyetindeki نباتا kelimesi ile وتبتل إليه تبتيلا: *Bütün varlığınla O'na yönel* (73/Müzemmil 8) âyetindeki تبتيلا kelimesi mastar olmadığı gibi.

أعلى: En şerefli, en yüce. Allah buyurur ki: فقال أنا ربكم الأعلى: *Sizin **en yüce** Rabbiniz benim, dedi* (79/Naziât 24). استعلاء: Bazen yerilen büyüklük/kibir, bazen de yükseklik talebi anlamında gelir. Şu âyet bu her iki anlama da gelebilir: وقد أفلح اليوم من استعلى: *Muhakkak ki bugün, **üstün gelen** kazanmıştır* (20/Tâhâ 64).

سبح اسم ربك الأعلى: ***Yüce** Rabbinin ismini tesbih et* (87/A'lâ 1) âyetinin anlamı şöyledir: Allah, kendisiyle kıyaslanamayacak veya başkasıyla ölçülemeyecek kadar yücedir. والسّماوات العلا: ***Yüce** gökler* (20/Tâhâ 4) âyetindeki العلا kelimesi, الأعلى kelimesinin cem-i müennesidir.

Âyetin anlamı şöyledir: *Gökler, bu âleme göre daha değerli ve daha üstündür.* Nitekim Allah buyurur ki: أأنتم أشد خلقا أم السماء بناها: *Sizi yaratmak mı daha güç, yoksa gökyüzünü yaratmak mı, ki onu Allah bina etti* (79/Naziât 27). كلا إنّ كتاب الأبرار لفى عليين: *Doğrusu iyilerin kitabı, **İlliyyin**'dedir* (83/Mutaffifîn 18).

Bazılarına göre سجّين, cehennemin en kötü yerinin isimi olduğu gibi, cennetin en iyi/yüce yerinin ismi de عليّين'dir. Diğer bazılarına göre ise, hakikatte bu kelime cennette yaşayanların ismidir. Bu görüş Arapça'ya daha uygundur. Zira bu çoğul formu, konuşanlara/akıllılara aittir. Ona göre bu kelimenin tekili, علّى gelir; tıpkı بطّيخ gibi. Buna göre âyetin anlamı şöyle olur: Ebrar/İyiler de عليّين/*cennet* ehlinin arasındadırlar. Tıpkı şu âyet gibi: ومن يطع الله والرّسول فأولئك مع الّذين أنعم الله عليهم من النبيين والصّديقين والشهداء والصالحين وحسن أولئك رفيقا: *Kim Allah'a ve Resûl'e itâat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddîkler, şehidler ve salih kişilerle beraberdir. Bunlar ne güzel arkadaştır!* (4/Nisâ 69).

Yükseklik açısından, yüksek yere ve şeref'e/yüceliğe علياء denil mektedir. عُليّة kelimesi, عالية'nin tasgiridir, örfte ise odaya ad olmuştur. تعلّى النّهار Gün/Güneş yükseldi. عالية الرّمح: Mızrak demirinin alt kısmına denir. Çoğulu عوال şeklinde gelir. عالية المدينة: Şehrin üst tarafı. Bu anlamdan بعث الى اهل العوالى: *Avalî halkına gönderildi,*[892] denilmiştir.

عالية kelimesine nispet عُلويّ gelir. علاة: İster demir, ister taş olsun örs anlamındadır. Odaya da عليّة denir. Çoğulu, فعالى vezninde علالى şeklinde gelir. عليان: İri deve. علاوة الشّيء: Bir şeyin üst tarafı. Bundan dolayı baş ve boyun'a علاوة denir. Ayrıca yüklerin üzerinde taşınan şeylere de علاوة denir. علاوة الرّيح وسفلته: *Rüzgârın (estiği yerin) üstü ve altı*, denilmektedir. المُعلى: Fal oklarının en yükseğidir ki, o da yedinci olanıdır. اعل عنّي: Üzerimden kalk!

تعال: Bu kelimenin asıl anlamı, insanın yüksek bir yere çağrılmasıdır. Sonra her türlü yere çağrılma anlamında kullanılır oldu. Bazılarına göre bu kelime, عُلوّ kökünden gelir. عُلوّ: Makamın yüksek olmasıdır. تعال diyen, sanki yüceliğin olduğu şeye çağırmıştır. Tıpkı kendisine söylenen kişiyi onura etmek için; افعل كذا غير صاغر: *Küçük düşürülmeden/Allah seni küçük düşürmesin, şunu yap*, demen gibi. Bu anlamda Allah buyurur ki: ... فقل تعالوا ندعُ أبناءنا *De ki; geliniz, oğullarımızı **davet edelim*** (3/Âl-i İmrân 61); قل يا أهل الكتاب تعالوا الى كلمة سواء بيننا وبينكم: *De ki ey ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze **geliniz*** (3/Âl-i İmrân 64); وإذا قيل لهم تعالوا الى ما أنزل الله والى الرّسول رأيت المنافقين يصدّون عنك صدودًا: *Onlara; Allah'ın indirdiğine ve Peygamber'e **gelin**,*

892 العوالى, Medine'de bir bölge ismidir.

denilince; münafıkların senden büsbütün uzaklaştıklarını görürsün (4/Nisâ 61); أَلَّا تَعْلُوا عَلَيَّ وَأْتُونِي مُسْلِمِينَ: *Bana karşı* ***baş kaldırmayın****, teslimiyet göstererek bana gelin diye (yazmaktadır)* (27/Neml 31); قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ: *De ki;* ***gelin*** *Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım* (6/En'âm 151).

تَعَلَّى: Yukarıya doğru gitti. عَلَّيْتُهُ فَتَعَلَّى: *Onu yükselttim, o da yükseldi,* denir. عَلَى: Harf-i cerdir. Şu şiirde olduğu gibi bazen de isim yerine kullanılır:

٣٣١- غدت من عليه

331- *Onun* ***üzerinde*** *sabah vaktinde şakırdadı.*[893]

عم / A-m-m

عَمّ /*Amca*: Babanın kardeşi. عَمَّة /*Hala*: Babanın kız kardeşi: أَوْ بُيُوتِ أَعْمَامِكُمْ أَوْ بُيُوتِ عَمَّاتِكُمْ...: ... *Veya* ***amcalarınızın*** *evlerinde ya da* ***halalarınızın*** *evlerinde* (24/Nûr 61).

رَجُلٌ مُعَمٌّ مُخْوَلٌ: İyi amca ve dayıları olan adam. اسْتَعَمَّ عَمًّا وتَعَمَّمَهُ: Onu amca edindi. Bunun aslı, 'şümul' anlamındaki عُمُوم'den gelir. Bu da çokluk açısındandır. Denir ki; عَمَّهُمْ كذا: Falan şey onları kuşattı. عَمَّهُمْ بِكَذَا: Falan şeyle onları kuşattı. Mastarı عَمًّا ve عُمُومًا şeklinde gelir.

Halk tabakasına عَامَّة denmesi, çok olmalarından ve memleketi kuşatmalarından dolayıdır. (Başı) kuşattığı için sarığa عمامة denir. Denir ki; تَعَمَّمَ (Sarık sardı) formu, tıpkı تَقَنَّعَ (başına örtü bağladı) ve تَقَمَّصَ (gömlek giydi) formları gibidir. عَمَّمْتُهُ: Başına sarık sardım. Bununla efendilikten kinâye yapılır. شاة مُعَمَّمَة: Beyaz başlı keçi; sanki başında sarık vardır. Bu tıpkı مُقَنَّعَة ve مُخَمَّرَة formları gibidir. Şair şöyle der:

يَا عَامِرَ بنَ مالكٍ يا عمّا أفنيتَ عمّا

٣٣٢- وجبرْتَ عمّا

332- *Ey Mâlik'in oğlu Âmir! Ey* ***amca****!*

Sen ***bir amcayı*** *yok ettin,* ***bir amcayı*** *da ayağa kaldırdın.*

Yani; ey **amca**! **Bir kavmi** soydun, **bir kavme** de verdin. عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ (78/Nebe' 1) âyeti عن ما takdirindedir ve ele almakta olduğumuz kelimeyle herhangi bir alakası yoktur.

عمد / A-m-d

عَمْد: Bir şeyi kastetmek ve ona dayanmak. عِمَاد: Kendisine dayanılan: إِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ: ***Yüksek sütunlu*** *İrem'e* (89/Fecr 7); yani dayandıkları İrem'e. Bir şeye dayandığın zaman; عَمَدْتُ الشَّيْءَ dersin. عَمَدْتُ الْحَائِطَ: *Duvara dayandım,* sözü de aynıdır.

عَمُود: Çadırın dayandığı tahta

893 Müzâhim el-Ukaylî'ye ait bu şiir için bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* (علا) maddesi; Bağdâdî, *el-Hazâne*, IV, 253.

894 Lebid'e ait bu şiir için bkz. *Divânu Lebid*, s. 205; İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, I, 114.

direk. Çoğulu عُمُد ve عَمَد şeklinde gelir. Allah buyurur ki: فِي عَمَدٍ مُمَدَّدَةٍ: *Uzun **sütunlar** içinde* (104/Hümeze 9). Bu âyet, فِى عُمُدٍ مُمَدَّدَة şeklinde de okunmuştur.[895] اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا: *Gökleri, gördüğünüz gibi, **direksiz** olarak yükselten Allah'tır* (13/Ra'd 2). Aynı şekilde insanın eline alıp dayandığı demir veya tahtaya da عَمُود denir.

Şekil açısından direğe benze tilerek sabahın ilk ışığına عَمُودُ الصُّبْحِ denir. Örfte عَمْد ve تَعَمُّد kelimeleri, sehvin zıddıdır. Niyetle kastedilen de odur. Allah buyurur ki: وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا: *Kim bir mü'mini **kasten** öldürürse* (4/Nisâ 93); وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا أَخْطَأْتُمْ بِهِ وَلَكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ: *Yanılarak yaptıklarınızda değil; fakat kalplerinizin **bile bile yöneldiğinde** günâh vardır* (33/Ahzâb 5).

فُلاَنٌ رَفِيعُ الْعِمَادِ: Yani falan kişi, güvenildiğinde yücedir, şereflidir/ son derece güvenilir biridir. عَمْدَة: Gerek mal olsun, gerek başkası olsun güvenilen her şey. Çoğulu عُمُد şeklinde gelir (104/Hümeze 9) âyeti, فِى عُمُدٍ: ***Sütunlar** içinde*, şeklinde de okunmuştur.[896] عَمِيد: İnsanların yöneldiği efendi/lider, hüznün yöneldiği kalp, hastalığın yöneldiği hasta anlamlarına gelir. تَعَمَّدَ: Üzüntü, kızgınlık veya hastalıktan dolayı acı çekti. عَمِدَ الْبَعِيرُ: Deve, sırtındaki yaradan dolayı acı çekti.

عمر / A-m-r

عِمَارَة /*Bayındır olmak*: Harap olmanın/bozulmanın zıddıdır. عَمَرَ أَرْضَهُ، يَعْمُرُهَا عِمَارَةً (Toprağını imar etti/işledi, etmektedir), denir. Allah buyurur ki: أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهَدَ فِى سَبِيلِ اللَّهِ *Hacılara su sağlamayı ve Kâbe'yi **onarmayı**, Allah'a ve âhiret gününe inanmakla ve Allah yolunda cihat etmekle bir mi tutuyorsunuz?* (9/Tevbe 19).

عَمَرْتُهُ فَعَمَرَ (Onu imar ettim, o da imar edildi), هُوَ مَعْمُورٌ (O, imar edilmiştir), denir. Allah buyurur ki: أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِى الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَأَثَارُوا الْأَرْضَ وَعَمَرُوهَا أَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوهَا: *Yeryüzünde gezip, kendilerinden önceki insanların sonlarının nasıl olduğuna bakmazlar mı? Onlar kendilerinden daha güçlü idiler. Yeryüzünü kazıp altüst etmişler ve onu, bunların **imar ettiklerinden** daha çok **imar etmişlerdir*** (30/Rûm 9); وَالْبَيْتِ الْمَعْمُورِ: ***Ma'mur** eve andolsun* (52/Tûr 4).

Birine yeri imar etme işini havale ettiğin zaman ona şöyle dersin: أَعْمَرْتُهُ الْأَرْضَ وَاسْتَعْمَرْتُهُ. Allah buyurur ki: هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا: *Allah, sizi topraktan yarattı ve yeryüzüne yerleştirerek burayı **kalkındırmakla görevlendirdi*** (11/Hûd 61).

عَمْر ve عُمُر: Bedenin hayatla bayındır kaldığı sürenin adıdır. Bu kavram, بَقَاء /*beka*'nın altındadır.

895 Bu, Şube, Hamza, Kissâî ve Halef'in kıraatidir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 443.

896 Yukarıda geçti.

طال عمره denildiği zaman onun anlamı; "Onun bedeninin, ruhuyla bayındır olması uzadı" şeklinde olur. طال عمره sözü ise bu anlama gelmez. Çünkü beka, fena'nın zıddıdır. Beka'nın ömür'den olan üstünlüğünden dolayı Yüce Allah onunla nitelendirilmiştir. Çok az olarak da ömürle nitelendirildiği olmuştur.

تعمير Fiilen uzun ömür vermek veya sözle uzun ömür dilemek anlamına gelir. Allah buyurur ki: أولم نعمّركم ما يتذكّر فيه من تذكّر: *Size düşünecek kimsenin düşünebileceği kadar bir **ömür vermedik** mi?* (35/Fâtır 37); وما يعمّر من معمّر ولا ينقص من عمره إلا في كتاب: *Bir canlıya **ömür verilmesi** de, onun **ömründen** azaltılması da mutlaka bir kitaptadır* (35/Fâtır 11); يودّ أحدهم لو يعمّر ألف سنة وما هو بمزحزحه من العذاب أن يعمّر: *Onlardan her biri bin yıl **ömür verilmesini** ister. Hâlbuki çok **yaşatılması** onu azaptan uzaklaştıracak değildir* (2/Bakara 96); ومن نعمّره ننكّسه في الخلق: *Kime **uzun ömür verirsek**, yaratılışta onu tersine çeviririz* (36/Yâsîn 68); ولكنّا أنشأنا قرونا فتطاول عليهم العمر: *Biz nice nesiller var etmiştik de onların üzerinden uzun **zamanlar** geçti* (28/Kasas 45); قال ألم نربّك فينا وليدا ولبثت فينا من عمرك سنين: *Firavun Musa'ya: Biz seni çocukken yanımıza alıp büyütmedik mi? **Hayatının** birçok yıllarını aramızda geçirmedin mi? dedi* (26/Şu'arâ 18).

عُمُر ve عَمْر kelimeleri aynı anlamdadır; fakat yeminde عُمُر değil sadece عَمْر gelir: لعمرك إنّهم لفي سكرتهم يعمهون: *Senin **hayatına** and olsun ki, onlar sarhoşlukları içinde bocalayıp duruyorlardı* (15/Hicr 72). عمرك الله: Yani Allahtan sana uzun ömür vermesini diliyorum. Âyette عمر formunun getirilmesi, onunla yemin kastedildiği içindir.

اعتمار ve عمرة: Sevginin inşa edildiği ziyaret. Şeriatta ise özel ziyaret [belli ibâdetlerin icra edildiği Kâbe ziyareti] anlamındadır. إنما يعمر مساجد الله من آمن بالله واليوم الآخر وأقام الصلاة وآتى الزكاة ولم يخش إلا الله: *Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler **imar eder*** (9/Tevbe 18) âyetinde geçen يعمر fiili, ya binayı muhafaza etmek anlamındaki عمارة; ya ziyaret etmek anlamındaki عمرة kökünden gelir; ya da, عمرت بمكان كذا: yani falan yerde ikâmet ettim, sözünden gelmektedir; çünkü [aynı anlamda] şöyle denir: عمرت المكان ve عمرت بالمكان.

عمارة kelimesi, قبيلة'den daha dar anlamlıdır. عمارة, bir yerin kendileriyle mâmûr olduğu bir topluluk adıdır. Şair şöyle der:

٣٣٣- لكل أناس من معدّ عمارة

333- *Ma'ad'den herkesin bir* ***imaresi/barındığı bir yeri*** *vardır.*[897]

---

897 Ahnes b. Şihab et-Tağlebî'ye ait bu şiir için

عِمَار: Liderin, liderliğinin devamının ve onu muhafaza etmenin bir işareti olarak başının üstüne koyduğu reyhan buketi veya sarık. Eğer bunun dışında da reyhan, عَمَار diye isimlendirilirse, bu da ondan istiâredir ve o itibarladır. مَعْمَر: Sakinleriyle mâmûr olduğu sürece mesken anlamındadır. عَمْرَة: Bir mekânın, sahipleriyle mamûr olduğuna delâlet eden gürültü/şamata.

عُمْرَى: Tıpkı رُقْبَى gibi, bir şeyi bir kimseye, -sen yaşadığın veya o yaşadığı sürece- vermendir. Bu lafzın bu anlam için tahsis edilmesi, verilen şeyin muâr/ödünç olduğuna işaret içindir. عَمْر: Dişlerin arasını dolduran et. Çoğulu عُمُور şeklinde gelir. Sırtlana أُمّ عامر denir. İflâsa da أَبُو عَمْرَة denir.[898]

عمق / A-m-k

مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ (22/Hac 27); yani her **uzak** yoldan. عميق kelimesinin asıl anlamı, aşağıya doğru olan uzaklıktır. Dibi derin olan kuyuya بِئْرٌ عَمِيقٌ وَمَعِيقٌ, denir.

عمل / A-m-l

عَمَل: Canlıdan, isteğe bağlı olarak meydana gelen her fiile denir. Bu kavram, فعل sözcüğünden daha dar kapsamlıdır. Çünkü فعل kelimesi, kimi zaman, kasıt olmaksızın kendilerinden bir fiil sâdır olan hayvanlara, kimi zaman da cansız varlıklara nispet edilir. Fakat عمل sözcüğünün bunlara nispet edilmesi çok nadirdir.

Arapların; البَقَرُ العَوَامِلُ (Çalışan sığırlar), sözlerinin dışında hayvanlar için عمل kelimesi kullanılmamıştır.

عمل, hem iyi hem kötü eylemler için kullanılır: إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ: *İman edip salih* ***amel işleyenlerin****, namaz kılıp zekât verenlerin Rableri katında mükâfatları vardır* (2/Bakara 277); وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ نَقِيرًا: *Erkek veya kadın, mü'min olarak, kim yararlı* ***işler işlerse****, işte onlar cennete girerler, kendilerine zerre kadar zulmedilmez* (4/Nisâ 124); مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ: *Kim, kötü iş* ***yaparsa****; cezasını görür* (4/Nisâ 123); وَنَجِّنِي مِنْ فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِ: *Beni Firavun'dan ve onun* ***yaptıklarından*** *kurtar* (66/Tahrîm 11) ve benzeri âyetler. إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ: *O, doğru olmayan* ***bir iştir*** (11/Hûd 46); وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّئَاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ: *Kötülükleri* ***tasarlayıp düzenleyenler*** *için şiddetli bir azap*

---

bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (عمر) maddesi; *Cemheretu'l-Luğa*, II, 387; *Mufaddaliyyât*, s. 204.

898 أَبُو عَمْرَة; iflâs etmekten ve aç kalmaktan kinayedir. Bkz. İbn Fâris, *Mücmel*, III, 629; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (عمر) maddesi.

vardır (35/Fâtır 10);[899] والعاملين عليها (9/Tevbe 60); yani zekât toplamakla **görevli memurlar**.

عمالة: Görevlinin ücreti. عامل الرمح: Mızrak demirinin ardından gelen kısım. يعملة (İşe dayanıklı deve) kelimesi, عمل'den türemiştir.

عمه / A-m-h

عمه: Hayretten dolayı bir işte tereddüt etmek. Bu kökten şöyle denir: عمه فهو عمه وعامه (Tereddüt etti; o, mütereddittir). Çoğulu عمّه şeklinde gelir. Allah buyurur ki: من يضلل الله فلا هادي له ويذرهم في طغيانهم يعمهون: *Allah'ın saptırdığı kulu hiç kimse doğru yola iletmez ve onları kendi dalâletlerinde* ***mütereddit*** *bir hâlde bırakır* (7/A'râf 186); ويمدهم في طغيانهم يعمهون: *Allah onları kendi azgınlıklarında* ***şaşkın*** *bir hâlde bırakır* (2/Bakara 15); إن الذين لا يؤمنون بالآخرة زينا لهم أعمالهم فهم يعمهون: *Şüphesiz biz, âhirete inanmayanların işlerini kendilerine süslü gösterdik de onlar* ***şaşırıp kalmaktadırlar*** (27/Neml 4).

عمى / A-m-y

عمى: Basar/Göz ve basiretin yitirilmesi anlamlarında kullanılır. Birincisinde أعمى; ikincisinde de أعمى ve عمٍ formları gelir. Şu âyet birinci anlamda kullanılmıştır: أن جاءه الأعمى: *Yanına* ***âma/kör*** *geldi diye* (80/Abese 2). Kur'ân'da körlüğün zem edildiği âyetler ikinci anlamdadır: صم بكم عمي فهم لا يرجعون: *Sağırdırlar, dilsizdirler,* ***kördürler****. Onlar artık dönmezler* (2/Bakara 18); وحسبوا ألا تكون فتنة فعموا وصموا: *Bir fitne olmayacak sandılar,* ***körleştiler****, sağırlaştılar* (5/Mâide 71).

Aslında basiretin yanında gözün yitirilmesi, körlük dahi sayılmamıştır; öyle ki Yüce Allah şöyle buyurmuştur: فإنها لا تعمى الأبصار ولكن تعمى القلوب التي في الصدور: *Gerçek şudur ki, gözler* ***kör olmaz****, fakat asıl göğüslerin içindeki kalpler* ***kör olur*** (22/Hac 46). Şu âyet de aynı anlamdadır: الذين كانت أعينهم في غطاء عن ذكري وكانوا لا يستطيعون سمعا: *Onlar ki,* ***gözleri****, Beni hatırlatan âyetlerin karşısında bir örtü içindeydi, işitmeye de tahammül edemiyorlardı* (18/Kehf 101). ليس على الأعمى حرج: ***Köre*** *sorumluluk yoktur* (48/Fetih 17).

أعمى kelimesinin çoğulu عُمْي ve عُمْيان şeklinde gelir: بكم عمي: *Dilsizdirler,* ***kördürler*** (2/Bakara 171); والذين إذا ذكروا بآيات ربهم لم يخروا عليها صما وعميانا: *Kendilerine Rablerinin âyetleri hatırlatıldığı zaman, onlara karşı* ***kör*** *ve sağır davranmazlar* (25/Furkân 73). ومن كان في هذه أعمى فهو في الآخرة أعمى وأضل

---

899 Bu âyet, matbu ve elyazma nüshalarında والذين يمكرون السيئات لهم عذاب شديد şeklinde geçmektedir. Bu yanlıştır, doğrusu bizim verdiğimiz şekildedir. Öyle görünüyor ki bu hata müellifin kendisinden kaynaklanmıştır, çünkü bu âyeti (عمل) maddesinde sunmuştur.

سبيلا: *Bu dünyada **kör olan**, âhirette de **kör** ve daha şaşkındır* (17/İsrâ 72) âyetinde ilk geçen أعمى kelimesi, ism-i fâildir. Kimisine göre ikincisi de onun gibidir.

Kimisine göre ise, هو أفعل من كذا formunda ism-i tafdildir. Çünkü bu, basiretin yitirilmesi anlamındadır. Onun, ما أفعله و هو أفعل من كذا formlarına sokulması da sahihtir. [illegible]ısi de ومن كان في هذه أعمى â[illegible] ifâdesini, basiretin körlüğüne, ikincisini [فهو في الآخرة أعمى] ise gözün körlüğüne hamletmişlerdir. Ebû Amr[900] de bu görüştedir. O, "kalp körlüğü" anlamında olduğu için birincisini imâle etmiş; ikincisini ise, isim olduğu için imâle etmemiştir. Çünkü isim, imâle'den uzaktır.

قُلْ هو للّذين آمنوا هدًى وشفاءٌ والّذين لا يؤمنون في آذانهم وقرٌ وهو عليهم عمًى *De ki; o iman edenler için bir rehber ve şifadır, iman etmeyenlerin ise kulaklarında bir ağırlık vardır ve o, onlara karşı **körlüktür*** (41/Fussilet 44); إنّهم كانوا قومًا عمين *Kuşkusuz onlar **kör** bir kavim idiler* (7/A'râf 64); ومن أعرض عن ذكري فإن له معيشة ضنكا ونحشره يوم القيامة أعمى: *Kim de benim zikrimden yüz çevirirse, artık onun için sıkıntılı bir geçim vardır ve biz onu kıyamet günü **kör** olarak haşredeceğiz* (20/Tâhâ 124); ونحشرهم يوم القيامة على وجوههم عميًا وبكمًا وصمًّا: *Kıyamet günü, biz onları yüzükoyun **körler**, dilsizler ve sağırlar olarak haşrederiz* (17/İsrâ 97). Bu âyetlerdeki körlük, hem göz hem de basiret körlüğü anlamlarına gelebilir.

عمي عليه: Yani, iş kendisine karışık geldi, öyle ki, ona nispetle kör gibi oldu. Allah buyurur ki: فعميت عليهم الأنباء يومئذ: *O gün haberlere karşı **körleşirler*** (28/Kasas 66); قال يا قوم أرأيتم إن كنت على بيّنة من ربّي وآتاني رحمة من عنده فعميت عليكم أنلزمكموها وأنتم لها كارهون: *Nûh dedi ki; Ey kavmim, baksanıza, eğer ben Rabbimden gelen açık belgelere dayanıyorsam, eğer O bana kendi katından bir rahmet verdi ise de siz bunu **görmekten yoksun bırakıldı** iseniz, istemediğiniz hâlde sizi bu açık belgeleri ve bu rahmeti kabul etmeye mi zorlayacağız?* (11/Hûd 28).

عماء: Bulut ve cehâlet anlamlarına gelir. Bazıları, rivâyet edilen şu hadisi de bu ikinci anlama hamletmişlerdir: قيل: أين كان ربنا قبل أن خلق السماء والأرض؟ قال: في عماء تحته عماء وفوقه عماء: *Rabbimiz, gök ve yeri yaratmadan önce nerdeydi, diye soruldu. Hz. Peygamber şöyle cevap verdi: Altında **belirsizliğin**, üstünde de **belirsizliğin** olduğu **bir belirsizlik** içindeydi*[901] Onlara göre bu hadis, sözü edilen hususun bilinmeyen bir hâl olduğuna ve onu bilmenin

900 Ebû Amr b. el-Alâ, Hicrî 154 yılında vefat etmiştir. Bkz. Suyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, II, 231.

901 Bu hadisi Tirmizî tahriç etmiş ve hasen bir hadis olduğunu söylemiştir. İbnu'l-Arabî de hadisin hem sened hem metin açısından sahih olduğunu söyler. Bkz. Mübârekfûrî, *Âridatu'l-Ahvezî*, XI, 273; Ahmed, *Müsned*, IV, 11; İbn Mâce, I, 64.

mümkün olmadığına işarettir. عَمِيَة: Cehâlet. مَعامى: Üzerinde herhangi bir işaret olmayan arazi parçası.

عن / A-n

عَن: İzafe edildiği isimin aşıldığı anlamına gelir. حدثتك عن فلان (Sana falan kişiden söz ettim); أطعمته عَنْ جوع (Onu açlıktan doyurdum), dersin. Ebû Muhammed el-Basrî şöyle der: (عن) edatı, (على) edatından daha yaygın kullanılır. Çünkü o, her altı yön ile ilgili kullanılır. Bunun için şairin şu sözünde عن edatı على yerine kullanılmıştır:

٣٣٤- إذا رضيت عَنّي بنو قشير

334- *Benu Kuşeyr **benden** razı oluğu zaman.*[902]

el-Basrî'ye göre; أطعمته عَلى جوع (Onu açlıktan doyurdum); كسوته على عُرْى (Onu çıplaklıktan giydirdim), şeklinde de söylesen sahih olur.

عنب / A-n-b

عنب: Asma/Üzüm ağacının meyvesine ve asmanın bizzat kendisine denir. Tekili عنبة, çoğulu أعناب şeklinde gelir. Allah buyurur ki: ومن ثمرات النخيل والاعناب تتخذون منه سَكرا ورزقا حسنا: *Hurma ve **üzüm** ağaçlarının meyvelerinden hem içki, hem de güzel gıdalar edinirsiniz* (16/Nahl 67); أوْ تكون لك جنة من نخيل وعنب فتفجّر الأنهار خلالها تفجيرا: *Ya da kendi hurmalıkların ve **üzüm** bağların olmalı, bunların arasından ırmaklar akıtmalısın* (17/İsrâ 91); وجنّات من أعناب: ***Üzüm** bağları* (13/Ra'd 4); حدائق وأعنابا: *Bahçeler ve **üzüm bağları*** (78/Nebe' 32); وَعِنَبًا وقضبا وزيتونا ونخلا: ***Üzümler**, yoncalar, Zeytinler, hurmalar* (80/Abese 28-29); جعلنا لأحدهما جنّتين من أعناب: *Onlardan birine iki **üzüm** bağı vermiştik* (18/Kehf 32). عنبة: Üzüm şeklindeki sivilce.

عنت / A-n-t

مُعانتة, tıpkı مُعاندة gibidir; ancak مُعانتة daha mübalâğalıdır. Çünkü o, korku ve helâkin olduğu sıkıntı/şiddet anlamındadır. Bundan dolayı kişi, telef olmasından korkulan bir olaya bulaştığında عنت فلان يَعنت عنتا (Falan kişi ölümcül bir sıkıntıya girdi, girmektedir), denir. Allah buyurur ki: ذلك لمن خشي العنت منكم: *Bu; içinizden, **günâha** girme korkusu olanlaradır* (4/Nisâ 25); ودّوا ما عنتّم: *Size **zorlu bir sıkıntı verecek** şeyden hoşlanırlar* (3/Âl-i İmrân 118); عزيز عليه ما عنتّم: ***Sıkıntıya düşmeniz** onun gücüne gider* (9/Tevbe 128); وعنت الوجوه للحيّ القيوم: *Bütün yüzler, o diri ve her şeyi gözetip durana **baş eğmiştir*** (20/Tâhâ 111); yani zelil olmuş ve boyun eğmiştir. ولوْ شاء الله لأعنتكم: *Allah dileseydi size **güçlük çıkarırdı*** (2/Bakara 220).

902el-Kuhayf el-Ukaylî'ye ait bu şiir için bkz. İbn Hişâm, Muğni'l-Lebîb, s. 191; ed-Dânî, s. 445; Bağdâdî, *el-Hazâne*, X, 132.

Kırıldıktan sonra kaynayan kemiğe, acı verici bir darbe isabet edip onu tekrar kırdığında قد عنته denir.

عند / A-n-d

عند: Yakınlık anlamı için konulan bir lafızdır; kimi zaman mekân, kimi zaman da inançla ilgili kullanılır. Örneğin عندي كذا (Bende falan şey var), denilmesi gibi. Kimi zaman da makam ve derece ile ilgili kullanılır. Şu âyetler bu anlamdadır: وَلا تَحسبن الّذين قتلوا فِي سبيل الله أمْواتًا بل أحياء عند ربهم يُرزقون: *Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın, bilakis onlar diridirler, Rableri **katında** rızıklandırılırlar* (3/Âl-i İmrân 169); إن الّذين عند ربك لا يستكبرون عن عبادته ويسبّحونه وله يسجدون *Hiç şüphesiz Rabbinin **katında** olanlar, O'na ibâdet etmekten büyüklenmezler; O'nu tesbih ederler ve yalnız O'na secde ederler* (7/A'râf 206); فإن استكبروا فالّذين عند ربك يسبّحون له بالليل والنّهار وهم لا يسأمون: *Eğer büyüklük taslarlarsa; bilsinler ki, Rabbinin **nezdinde** bulunanlar gece gündüz O'nu tesbih eder dururlar ve onlar hiç usanmazlar* (41/Fussilet 38); وضرب الله مثلا للذين آمنوا امرأة فرعون إذ قالت رب ابن لي عندك بيتًا في الجنة ونجني من فرعون وعمله ونجني من القوم الظالمين *Allah inananlara da Firavun'un karısını misal gösterdi. O; Rabbim! Bana **katında**, cennette bir ev yap, beni Firavun'dan ve onun kötü işinden kurtar ve şu zalimler topluluğundan kurtar! demişti* (66/Tahrîm 11). Bu anlamda şöyle denilmektedir: الملائكة المقرّبون عند الله: Allah katındaki yakın melekler.

Allah buyurur ki: وما عند الله خير وأبقى: *Allah **katında** olan, daha hayırlı ve daha süreklidir* (42/Şûra 36); وعندهُ علمُ الساعة: *Kıyamete dair bilgi de O'nun **yanındadır*** (43/Zuhruf 85); قل كفى بالله شهيدا بيني وبينكم ومن عنده علمُ الكتاب: *De ki; benimle sizin aranızda şâhit olarak Allah ve **yanında** kitap ilmi bulunan yeter* (13/Ra'd 43); yani onun hükmünde. فأولئك عند الله هُمُ الكاذبون: *Onlar Allah **katında** yalancıların kendileridirler* (24/Nûr 13); وتحسبونه هيّنا وهو عند الله عظيمٌ: *Bunun önemsiz olduğunu sanıyorsunuz. Halbuki bu, Allah **katında** çok büyük bir suçtur* (24/Nûr 15); وإذ قالوا اللهمّ إن كان هذا هو الحق من عندك فأمطر علينا حجارة من السماء أو ائتنا بعذاب اليم: *Hani demişlerdi ki: Ey Allah'ımız; eğer bu, gerçekten Senin **katından** ise; bize gökten taş yağdır, yahut acıklı bir azap getir* (8/Enfâl 32); yani O'nun hükmü altında ise.

عنيد: Yanındaki şeyi beğenen kişi. معاند: Yanındaki şeyle övünen kişi. Allah buyurur ki: ألقيا في جهنم كل كفار عنيد: *Siz ikiniz, atın cehenneme: her **inatçı** kâfiri* (50/Kâf 24); كلا إنه كان لآياتنا عنيدا: *Hayır, hayır! O âyetlerimize **inatla karşı çıkıyor*** (74/Müddessir 16).

Bazılarına göre, عنود formu da عنيد gibidir. Ancak ikisi arasında bir fark vardır. Çünkü عنيد, inat edip

muhâlefet edendir. عنود ise bilerek sapandır/direnendir. Onlara göre, بعير عنود denir, fakat بعير عنيد denmez. عَنَد kelimsi, عائد'in çoğuludur. عنود'un çoğulu ise عندة şeklinde gelir. عنيد'in çoğulu da عند şeklinde gelir. Bazıları der ki; عنود kelimesi, yoldan sapmak anlamındadır. Fakat عنود görülen yoldan sapan; عنيد ise hükmen yoldan sapan anlamındadır. عند عن الطريق: Yoldan saptı. Bazılarına göre عائد fiili hem لازم/yapıştı, hem فارق/ayrıldı anlamındadır. Onların her ikisi de değişik iki açıdan عند kökünden gelmektedir; tıpkı بين kelimesinin farklı iki açıdan hem bitişme hem ayrılma anlamlarına geldiği gibi.

عنق / A-n-k

عُنُق /*Boyun*: Bir organdır. Çoğulu أعناق şeklinde gelir. Allah buyurur ki: وكل انسان ألزمناه طائره في عنقه: *Her insanın kuşunu/amelini **boynuna** bağladık* (17/İsrâ 13); ردّوها عليّ فطفق مسحا بالسوق والاعناق: *Onları bana geri getirin, dedi, bacaklarını ve **boyunlarını** sıvazlamaya başladı* (38/Sâd 33); إذ الأغلال في أعناقهم والسلاسل يسحبون: ***Boyunlarında** demir halkalar ve zincirler olduğu hâlde sürükleneceklerdir* (40/Mü'min 71); فاضربوا فوق الأعناق: *Vurun **boyunlarının** üstüne* (8/Enfâl 12); yani başlarını. Bu anlamdan şöyle denir: رجل أعنق: Boynu uzun adam. إمرأة عنقاء: Boynu uzun kadın. كلب أعنق: Boynunda beyazlık olan köpek.

أعنقته كذا: Falan şeyi onun boynuna taktım. اعتنق الأمر /*İşe sarıldı*, sözü de bu anlamdan istiâre edilmiştir. Toplumun ileri gelenlerine أعناق denir. Şu âyet bu anlamdadır: إن نشا ننزل عليهم من السماء اية فظلت أعناقهم لها خاضعين: *Eğer dilesek onlara gökten bir mucize indiririz de **ileri gelenleri** ona boyun eğerler* (26/Şu'arâ 4). تعنق الارنب: Tavşan boynunu kaldırdı. عناق: Keçi. عنقاء مغرب: Dünyada varlığı olmayan hayalî bir kuş olduğu söylenmektedir.

عنا / A-n-y

وعنت الوجوه للحيّ القيوم (20/Tâhâ 111); yani bütün yüzler, diri ve her şeye hâkim olan Allah için **eğilip boyun bükmüştür**. عَنَيْتُهُ بكذا: Onu şununla doğrulttum, denir. عنى: Doğruldu, esir edildi. Bu anlamdan esire عاني denir. Hz. Peygamber de şöyle buyurmaktadır: استوصوا بالنساء خيرا فانهن عندكم عوان: *Kadınlara iyi muâmele ediniz; çünkü onlar yanınızda **esir** durumundadır.*[903] عنى بحاجته: İhtiyacıyla meşgul oldu; فهو معنيّ بها: Onunla ilgilenmektedir. Şöyle de denir: عنى فهو عان: Meşgul oldu, o meşguldür. 80/Abese 37. âyeti, şu şekilde de okunmuştur: لكل امرئ منهم يومئذ شأن يعنيه[904] *O gün herkesi **esir alan** bir işi vardır.*

عنية: Uyuz deveye sürülen ilaç.

---

903 İbn Mâce, *Kitâbu'n-Nikâh*, I, 594 (HN: 1851).

904 Bu, şaz bir kıraattir.

Darbımeselde şöyle denir: عَنَّةٌ تَشْفِي الجَرَب: Uyuzu iyileştiren ilaç. المعنى: Lafzın içerdiğini göstermektir. Şu sözden gelmektedir: عنت الأرْض بالنبات: Yer güzel bir şekilde bitki bitirdi. عنت القِرْبَة: Tulum su sızdırdı. عنى kökünden olduğunu söyleyenlere göre عُنْوانُ الكتاب da bu anlamdan gelir. Aralarında bir fark olsa da مَعْنى kelimesi, تفسير ile yakın bir anlamdadır.

عهد / A-h-d

عَهْد: Hâlden hâle bir şeyi koruyup gözetlemektir. Uyulması gereken antlaşmaya عَهْد denir. وأوْفوا بالعهد إن العَهْد كان مسئولا: ***Verdiğiniz sözü** yerine getirin. Çünkü **verilen söz**, sorumluluğu gerektirir* (17/İsrâ 34); لا ينال عهدي الظالمين: *Benim **ahdim** zalimlere ermez* (2/Bakara 124); yani verdiğim söz zalimleri kapsamaz. ومَنْ أوْفى بعهده من الله: *Allah'tan daha çok **sözünü** yerine getiren kim vardır!* (9/Tevbe 111). عهد فلانٌ الى فلانٍ يَعْهَدُ: Falan kişi falan kişiye bir ahit verdi ve onu korumasını ona öğütledi. ولقدْ عهدنا إلى آدم من قبْل: *Andolsun, biz bundan önce Âdem'e **ahid** vermiştik* (20/Tâhâ 115); ألمْ أعهدْ إليْكمْ يا بني آدم: *Ey Âdem oğulları, ben size **ahil** vermedim mi* (36/Yâsîn 60); الذين قالوا إن الله عهد إلينا ألا نؤمن لرسول حتى يأتينا بقرْبان تأكله النار: *Allah bize ateşin yiyeceği bir kurban getirmedikçe hiçbir peygambere inanmamamız konusunda **ahd** verdi, diyenler* (3/Âl-i İmrân 183); وعهدنا إلى إبْراهيم وإسْماعيل أن طهّرا بيْتي للطائفين والعاكفين والرّكّع السّجود: *İbrahim ile İsmail'e de evimi tavaf edenler, orada kalanlar rükû ve secde edenler için temizleyin, diye **ahid** vermiştik* (2/Bakara 125).

Allah'ın *ahdi*, kimi zaman aklımıza yerleştiği şeyle; kimi zaman Kitap/Vahiy ve elçilerinin diliyle bize emrettikleriyle, kimi zaman da nezir/adak ve benzerleri gibi şer'de/dinde gerekli olmayan fakat kendimize gerekli kıldığımız şeylerle olmaktadır. Şu âyetler bu anlamdadır: ومنهم من عاهد الله لئن آتانا من فضله لنصّدّقن ولنكوننّ من الصّالحين: *Onlardan kimi de; eğer Allah lütuf ve kereminden bize verirse, mutlaka sadaka vereceğiz ve elbette biz sâlihlerden olacağız! diye Allah'a **ahd** vermişti* (9/Tevbe 75); أوكلّما عاهدوا عهْدًا نبذه فريق منهم: *Onlar ne zaman **bir ahit yaptılar** ise aralarından bir gurup onu bozup bir yana atmadı mı?* (2/Bakara 100); ولقدْ كانوا عاهدوا الله من قبْل لا يُولّون الأدْبار: *Oysa arkalarına dönüp kaçmayacaklarına dair Allah'a **söz vermişlerdi*** (33/Ahzâb 15).

مُعاهَد: Şeriat terminolojisinde kâfirlerden Müslümanların himayesi altına giren/onlarla antlaşma yapan kişi anlamındadır. ذو العَهْد sözü de bu anlamdadır. Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: لا يُقتل مؤمنٌ بكافر ولا ذو عَهْدٍ في عهْده: *Kâfire karşılık mü'min öldürülmez; **anlaşma yapan** da o **süre** zarfında öldürülmez.*[905] Hıfz/

905 Ebû Dâvud, *Diyât*, HN: 4530; Nesâî, *Kasâme*

Koruma anlamı dikkate alınarak iki taraf arasındaki sözleşmeye عُهْدَة denir. Güven altına alınması emredilen şeye; فى هذا الأمْر عُهْدَة denir. Bir şeyi arama anlamı göz önünde bulundurularak da yağmura عَهْد ve عِهاد denir. رَوْضَة مَعْهُودَة: Yağmurun, üzerine yağdığı bahçe.

عهن / A-h-n

عِهن: Boyanmış yün. Allah buyurur ki: وتكون الجبال كالعهن المنفوش: *Dağlar atılmış* ***renkli yün*** *gibi olurlar* (101/Kaari'a 5). Âyette özellikle عهن kelimesinin getirilmesi, renk anlamını içerdiğinden dolayıdır; tıpkı şu âyette zikredildiği gibi: فإذا انشقّت السّماء فكانت وردة كالدّهان: *Gök parçalanıp da kırmızı gül renginde bir* ***yağ eriyiğine*** *dönüştüğü zaman* (55/Rahmân 37).

رمى بالكلام على عواهنه: İyice düşünmeden konuştu. Bu, Arapların şu sözleri gibidir: اوْرد كلامه غير مفسّر

عاب / A-y-b

عيب ve عاب: Bir şeyin kendisinden dolayı *avbe*; yani eksikliğin odağı olduğu bir durumdur. عِبْتُه: Onu ayıplı/kusurlu yaptım. Bu şu âyette olduğu gibi ya fiilen olur: فأردتُ ان أعيبها: *Onda bir* ***kusur meydana getirmek*** *istedim* (18/Kehf 79). Ya da sözle olur; bu da kişiyi yerdiğinde ortaya çıkar. Örneğin şöyle demen gibi: عبت فلانا: Falan kişiyi ayıpladım.

عَيْبَة: Bir şeyin kendisinde gizlendiği şeydir. Hz. Peygamber'in şu sözü de bu anlamdan gelmektedir: الأنصار كرشى وعيبتى: *Ensar benim ailemdir ve* ***sırrımın muhafaza edildiği yerdir.***

عوج / A-v-c

عوج: Dik durma hâlinden meyletmek/eğrilmek. Denir ki; عُجْتُ البعير بزمامه: Deveyi yularıyla çevirdim; فلانٌ ما يَعُوجُ عن شَىْءٍ يهمّه به: Falan kişi önemsediği şeyden geri dönmez. عَوج: Dik duran tahta ve benzeri gibi, gözle kolaylıkla görünen şeyler için kullanılır.

عِوج ise eğriliği ancak düşünce ve basiretle anlaşılabilen şeyler için kullanılır. Örneğin yayılmış eğik bir arazinin aynı düzlemde olmadığı basiretle [ince bir hesapla] bilinebilir. Din ve maişet ile ilgili eğrilik de böyledir. Allah buyurur ki: قرآنا عربيًا غير ذي عوج: ***Eğriliği*** *bulunmayan Arapça bir Kur'ân'dır* (39/Zümer 28); الحمد لله الذي أنزل على عبده الكتاب ولم يجْعل له عوجا: *Hiçbir* ***eğriliği*** *olmayan, bu tutarlı Kitab'ı (Kur'ân'ı) kulu Muhammed'e indiren Allah'a hamdolsun* (18/Kehf 1); الذين يصدّون عنْ سبيل الله

VIII, 24.

906 Buharî, VII, 93; Müslim, HN: 2510.

وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ بِالآخِرَةِ كَافِرُونَ: *Onlar, Allah yolundan alıkoyan ve onu* ***eğip bükmek*** *isteyen zalimlerdir. Onlar âhireti de inkâr edenlerdir* (7/A'râf 45).

أَعْوَج: Kötü huylu kişiden kinâye yapılır. أَعْوَجِيَّة: Meşhur bir erkek at ismi olan أَعْوَج'e mensûptur.

عود / A-v-d

عَوْد: Bir şeyden bizzat veya söz ve azmetmekle yüz çevirdikten sonra, ona geri dönmektir. Allah buyurur ki: رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْهَا فَإِنْ عُدْنَا فَإِنَّا ظَالِمُونَ: *Rabbimiz, bizi buradan çıkar,* ***tekrar dönersek*** *doğrusu zulmetmiş oluruz* (23/Mu'minun 107); وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ: *Eğer dünyaya geri döndürülseler yine kendilerine yasak edilen şeylere* ***dönerler*** (6/En'âm 28); وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللَّهُ مِنْهُ: *Kim* ***dönerse****/ bir daha aynı suçu işlerse Allah ondan öç alır* (5/Mâide 95); وَهُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ: *Yaratmayı başlatan, sonra onu* ***iade edecek*** *olan O'dur* (30/Rûm 27); وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ: *Kim faizciliğe* ***dönerse****, iște onlar cehennemliktir, onlar orada temelli kalacaklardır* (2/Bakara 275); وَإِنْ عُدْتُمْ عُدْنَا: *Siz (bozgunculuğa)* ***dönerseniz*** *biz de (sizi cezalandırmaya)* ***döneriz*** (17/İsrâ 8); وَإِنْ تَعُودُوا نَعُدْ: ***Geri dönerseniz*** *biz de* ***döneriz*** (8/Enfâl 19); قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا: *Kavminden büyüklük taslayan ileri gelenler dediler ki: Ey Şuayb; seni ve beraberindeki inanmış olanları, ya memleketimizden çıkarırız veya mutlaka bizim dinimize* ***dönersiniz*** (7/A'râf 88); فَإِنْ عُدْنَا فَإِنَّا ظَالِمُونَ: ***Tekrar dönersek*** *doğrusu zulmetmiş oluruz* (23/Mu'minun 107); قَدِ افْتَرَيْنَا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا إِنْ عُدْنَا فِي مِلَّتِكُمْ بَعْدَ إِذْ نَجَّانَا اللَّهُ مِنْهَا وَمَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَعُودَ فِيهَا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّنَا: *Allah, bizi ondan kurtardıktan sonra yine sizin dininize* ***dönecek*** *olursak; doğrusu Allah'a karşı yalan uydurmuş oluruz. Rabbimiz olan Allah'ın dilemesi bir yana, sizin dininize* ***dönmemiz*** *bizim için olacak şey değildir* (7/A'râf 89); وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَّا: *Eşlerinden zıhar ile ayrılmak isteyip de sonra söylediklerine* ***dönenlerin*** *eşleriyle temas etmeden önce bir köleyi hürriyetine kavuşturmaları gerekir* (58/Mücâdele 3).

Zâhir ehline göre, ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا sözünden kasıt, kişinin eşine *zıhar* sözünü ikinci kez söylemesidir. Bu durumda onun kefaret vermesi gerekir. ثُمَّ يَعُودُونَ sözü de tıpkı; فَإِنْ فَاءُوا (2/Bakara 226) sözü gibi olur.

Ebu Hanife'ye göre zıharda dönüş yapmak; kişinin eşine zıhar sözünü söyledikten sonra, onunla cinsel ilişkiye girmesidir. İmam Şaifi'ye göre ise zıharda dönüş yapmak; kişinin, eşiyle zıhar yaptıktan sonra onu boşayabileceği bir müddet tutup da boşamamasıdır. Bazı müteahhir âlimler de şöyle

demişlerdir: *Muzahare*, bir yemindir; örneğin kişinin şöyle demesi gibi: "Eğer şu işi yaparsam, eşim bana annemin sırtı gibi olsun." Eğer kişi söz konusu işi yapıp da yeminini bozarsa, Yüce Allah'ın bu âyette belirttiği kefareti vermesi gerekir.

ثم يعودون لما قالوا sözü de kişinin yapmayacağına yemin ettiği şeyi yaptığına hamledilir. Bu tıpkı şöyle demen gibidir: فلان حلف ثم عاد: Falan kişi yemin etti, sonra da yapmayacağına yemin ettiği şeyi yaptı.

Ahfeş'e göre; لما قالوا sözü, فتحرير رقبة sözüne bağlıdır. Bu da son görüşü güçlendirmektedir. Ona göre, kişi zıhar yeminini bozduğunda gerekli olan kefaret, tıpkı şu âyette belirtilen Allah'a yapılan yeminin bozulmasında gerekli olan kefaret gibidir: لا يؤاخذكم الله باللغو في ايمانكم ولكن يؤاخذكم بما عقدتم الايمان فكفارته اطعام عشرة مساكين من اوسط ما تطعمون اهليكم او كسوتهم أو تحرير رقبة فمن لم يجد فصيام ثلاثة ايام: *Allah, kasıtsız olarak ağzınızdan çıkıveren yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutmaz, fakat bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Onun kefareti; ailenize yedirmekte olduğunuzun ortalamasından, on düşkünü yedir mek, yahut giydirmek veya bir köle azad etmektir. Kim de bunları bulamazsa; üç gün oruç tutmalıdır* (5/Mâide 89).

إعادة الشيء كالحديث وغيره: Söz ve benzeri gibi bir şeyin tekrar edilmesidir. Allah buyurur ki: قال خذها ولا تخف سنعيدها سيرتها الأولى: *Allah buyurdu: Al onu! Korkma! Biz onu ilk hâline **döndüreceğiz*** (20/Tâhâ 21); انهم إن يظهروا عليكم يرجموكم أو يعيدوكم في ملتهم ولن تفلحوا اذا ابدا: *Eğer onlar size galip gelirlerse sizi taşlayarak öldürürler, yahut kendi dinlerine **döndürürler** ki, o takdirde asla iflâh olamazsınız* (18/Kehf 20).

عادة: Fiil ve infialin[907*], bir huy gibi insanın kolay yapabileceği bir duruma gelinceye kadar tekrar edilmeleridir. Bundan dolayı şöyle denilmiştir: العَادَة طبيعة ثانية: Âdet ikinci bir tabiattır.

عيد: Art arda gelen şeydir. Şer'î ıstılahta, Fıtır ve Kurban günü anlamındadır. Söz konusu günler, Hz. Peygamber'in aşağıdaki hadisinde işaret edildiği gibi, şeriatta mutluluk günü olarak kabul edildiğinden عيد ismi mutluluğun olduğu bütün günler için kullanılır oldu: أيّام أكل وشرب وبعال: *Teşrik günleri; yemek, içmek ve sevişme günleridir.*[908] Şu âyet de bu anlamdadır: ربنا أنزل علينا مائدة من السماء تكون لنا عيدا لاولنا وآخرنا: *Ey Rabbimiz! Bize gökten bir sofra indir ki, bizim için, geçmiş ve geleceklerimiz için **bayram** olsun*

907* Haricî bir sebep ve te'sirle hâsıl olan hâl -(Mütercimler).

908 Bu hadis zayıftır. Bkz. İbn Hacer, *Metâlibu'l-Âlıye*, I, 298. Müslim, HN: 1141 numarayla bu hadisin şu farklı varyantını nakletmektedir: "أيام التشريق أيام أكل وشرب وذكر لله: Teşrik günleri [illegible] içmek ve Allah'ı zikir günleridir."

(5/Mâide 114).

عيد: İnsana tekrar dönen bir hâldir. عائدة: İnsana dönen herhangi bir fayda. معاد: Dönüşe ve dönüşün yapıldığı zamana denir. Bazen de dönüşün yapıldığı mekâna da denir. Allah buyurur ki: إنَّ الذى فرض عليك القرآن لرادك إلى معاد: *Sana Kur'ân'ı farz kılan, seni **dönülecek yere** elbette döndürecektir* (28/Kasas 85). Bazılarına göre dönülecek yerin Mekke olduğunu söyler. Fakat doğru olan Emiru'l-Mü'minin Ali aleyhisselâmın işaret ettiği ve İbn Abbâs'ın zikrettiği şu görüştür: Bu âyet, Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'i kuvve hâlinde Hz. Âdem'in sırtında yarattığı ve şu âyette belirtildiği gibi onu dışarı çıkardığı cennete işarettir: وإذ أخذ ربك من بني آدم من ظهورهم ذريتهم: *Hani Rabbin, Ademoğulları'ndan onların bellerinden soylarını dışarı çıkarmıştı* (7/A'râf 172).

Yolculuk yapmayı ve çalışmayı itiyat hâline getirmesinden veya yılların peş peşe üzerinden gelip geçmesinden hareketle yaşlı deveye عَوْد denir. Birincisine göre fâil, ikincisine göre ise mef'ûl anlamındadır. Ayrıca عَوْد; yolcuların geri döndükleri eski yola denir. عيادة المريض (Hasta ziyareti) sözü de عَوْد kökünden gelmektedir.

عيدية kelimesi, عيد denilen erkek deveye mensûp deve. عُود: Asıl anlamı, kesildiği zaman tekrar yeşerme özelliğine sahip olan ağaçtır. Daha sonra bilinen ut/tef ve kendisiyle tütsü yapılan çubuk anlamlarına tahsis edilmiştir.

عوذ / A-v-z

عَوْذ: Başkasına iltica etmek ve ona bağlanmaktır. عاذ فلان بفلان / *Falan kişi falan kişiye sığındı*, denir. Şu âyetler bu anlamdadır: أعوذ بالله أن أكون من الجاهلين: *Cahillerden olmaktan Allah'a **sığınırım*** (2/Bakara 67); وإني عذت بربي وربكم أن ترجمون: *Ben, sizin beni taşlayıp öldürmenizden, benim de Rabbim sizin de Rabbiniz olan Allah'a **sığındım*** (44/Duhân 20); قل أعوذ برب الفلق: *De ki; tanyerini ağartan Rabbe **sığınırım*** (113/Felak 1); قالت إني أعوذ بالرحمن منك: *Rahmân'a **sığınırım**, senden, dedi* (19/Meryem 18). أعذته بالله أعيذه [Onu Allah'a sığındırdım, sığındırırım]. وإني أعيذها بك وذريتها من الشيطان الرجيم: *Ben onu da soyunu da kovulmuş şeytandan sana **sığındırırım*** (3/Âl-i İmrân 36); معاذ الله: *Maazallah!* (12/Yûsuf 79); yani bunu yapmaktan Allah'a sığınırız ve O'ndan yardım dileriz. Çünkü bu, yapmaktan kaçındığımız bir kötülüktür.

عُوذة: Bir şeyden kendisiyle korunandır. Bu anlamdan muska ve efsuna عُوذة denilmiştir. عوذه: Onu korudu. Doğuran her dişi, yedi güne kadar عائذ diye isimlendirilir.

عور / A-v-r

عَوْرة: İnsanın göstermesi ayıp

olan uzuvları. Bu bir kinâyedir. Aslı عار'dan gelmektedir. عار: Göründüğünde insanın düşeceği ayıp, utanma. Bundan dolayı kadınlara عورة denmiştir. Bu anlamdan çirkin kelimeye عوراء denir. عورت عينه عورًا: Onun gözü kör oldu. عارت عينه عورًا: Gözü çıktı/Kör oldu. عورتها: Gözü kör ettim. عورت البئر /*Kuyuyu (toprakla) kapattım*, sözü de bu anlamdan istiâre edilmiştir. Keskin bakışlı olduğu için mananın zıddıyla kargaya أعور denmiştir. Bundan dolayı şair şöyle der:

٣٣٥- وصحاح العيون يدعون عورا

335- *Sağlıklı gözlere **ûr/kör** denir.*[909]

عوار ve عورة: Elbise, ev ve benzeri şeylerdeki yarık. Allah buyurur ki: يقولون ان بيوتنا عورة وما هي بعورة إن يريدون إلا فرارا: *Evlerimiz **avrettir**, diyorlardı; hâlbuki onlar **avret** değil, sırf kaçmak istiyorlardı* (33/Ahzâb 13); yani evlerimiz açıktır, isteyen onların içerisine girebilir. Bu anlamdan şöyle denir: فلان يحفظ عورته: Falan kişi açık yerlerini muhafaza eder. ثلاث عورات لكم: *Bunlar sizin için üç **avrettir**/mahrem yerlerinizin açık olabileceği vakitlerdir* (24/Nûr 58). أو الطفل الذين لم يظهروا على عورات النساء: *Ya da kadınların henüz **mahrem yerlerini** tanımayan çocuklar* (24/Nûr 31); yani ergenlik çağına ulaşmayan çocuklar.

سهم عائر: Nereden geldiği belli olmayan ok. فلان عائرة عين من المال: Falan kişinin, göz dolduracak/kamaştıracak ve onu hayrette bırakacak kadar çok malı vardır. Bazılarına göre معاورة kelimesi, استعارة/ödünç istemek anlamındadır. فعلية vezninde olan عارية (eğreti, emanet) de bu anlamdan gelmektedir. Bunun için تعاورة العواري /*Ona art arda emanetler geldi/verildi*, denir. Bazılarına göre ise عار kökünden gelir. Çünkü bir şeyi ödünç/emanet vermek, ayıp ve utanmaya neden olur. Nitekim darbımeselde şöyle denmiştir: إنه قيل للعارية أين تذهبين؟ فقالت: أجلب إلى أهلي مذمة وعارا: *Ödünç şeye; nereye gidiyorsun, diye sorulmuş; o da; ehlime/sahibime ayıp ve utanmayı almaya, demiş*. Bazılarına göre iştikak/türetme (kuralları) açısından bu görüş doğru değildir. Çünkü تعاورنا formunun da delâlet ettiği gibi, عارية kelimesi, vav'lıdır; عار ise ya'lıdır. Çünkü Araplar; عيرته بكذا /*Onu şununla ayıpladım*, derler.

عير / A-y-r

عير: Erzak yüklerinin yanlarında olduğu toplum. Bu kelime, her ne kadar onların her birisi için ayrı ayrı kullamlıyorsa da, hem kervancı adamlar, hem de erzak taşıyan develer anlamında bir isimdir. Allah buyurur ki: ولما فصلت العير: *Kervan yola çıkınca* (12/Yûsuf 94); أيتها

909Bkz. İbn Manzûr, *Lısânu'l-Arab*, (عور) maddesi; Ezherî, *Tehzibu'l-Luga*, III, 171; Semîn, *Umdetu'l-Huffâz*, (عور) maddesi.

الْعِيرُ إِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ: *Ey **kervan**, sizler gerçekten hırsızsınız* (12/Yûsuf 70); واسأل القرية التي كنا فيها والعير التى أقبلنا فيها: *İçinde bulunduğumuz şehrin halkına ve birlikte yola çıktığımız **kervana** sor* (12/Yûsuf 82).

عَيْر: Vahşi eşeğe, yalın ayak yürüyene, gözbebeğine, kulak kıkırdağı altındaki kemiğe, suyun üstüne çıkan çer-çöpe, kazığa ve onun ortasındaki demirin ucuna denir. Eğer bu kelimenin bütün bunlar için kullanılması doğruysa, onları bir birleriyle ilişkilendirmekte zorluk vardır demektir.

عيار: Ölçü ve tartıyı ayarlamak. Bu anlamdan şöyle denir: عَيَّرْتُ الدَّنانِيرَ: Altınların ölçüsünü aldım. عَيَّرْتُهُ: Onu ayıpladım. Bu söz, عار kökünden gelir. تعاير بَنُو فلان: Bazılarına göre bu sözün anlamı; "Falanoğulları birbirlerine kabahat lerini söylediler."; diğer bazılarına göre ise; "Falanoğulları, salıverilip bırakıldığında vahşi eşeğin ne yapacağını konuştular." şeklindedir. Bu anlamdan, hayvan kaçtığında عارت الدَّابة تعير denir. فلانٌ عَيَّارٌ: Falan kişi çok dolaşır.

عيس / A-y-s

عيس: Özel bir isimdir. Eğer bu kelime Arapça kökenli ise Arapların şu sözlerinden gelmiş olabilir: بَعِيرٌ أَعْيَسُ: Kirli beyaz erkek deve. ناقة عَيْساء: Kirli beyaz dişi deve. Çoğulu عِيس şeklinde gelir; siyah karışımı beyaz develer demektir. Veya damızlığın döl suyu anlamına gelen عَيْس kökünden gelir. عاسها يعيسها (Erkek deve dişi deveyle çiftleşti/onu dölledi, döllemektedir) denir.

عيش / A-y-ş

عَيْش: Canlılara özgü hayat. Bu kavram, حياة kavramından daha dar anlamlıdır. Çünkü حياة; hem canlı varlıklar, hem Yüce Allah, hem de melekler için kullanılır. عَيْش kelimesinden, kendisiyle yaşanılan şey anlamında معيشة türemiştir.

Allah buyurur ki: نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِى الْحَيَاةِ الدُّنْيَا: *Dünya hayatında onların **geçimliliklerini** Biz taksim ettik* (43/Zuhruf 32); ومن أعرض عن ذكري فإنّ له معيشة ضنكا: *Kim beni anmaktan yüz çevirirse, onun için de dar bir **geçim** var* (20/Tâhâ 124); ولقد مكّناكمْ فى الأرض وجعلنا لكم فيها معايش: *Sizi yeryüzünde yerleştirdik ve orada size **geçimlikler** yarattık* (7/A'râf 10); وجعلنا لكمْ فيها معايش ومن لستمْ له برازقين: *Orada sizin ve rızık veremeyecekleriniz kimseler için **geçimlikler** meydana getirdik* (15/Hicr 20).

Cennet ehli için de Allah buyurur ki: فهو فى عيشة راضية: *O hoş bir **hayat** içindedir* (101/Kaari'a 7). Hz. Peygamber de şöyle buyurmaktadır: لا عيش إلا عيْش الآخرة: *Âhiret **hayatından** başka bir **hayat** yoktur.*[910]

910Buharî, *Fadâilu's-Sahabe*, VII, 90; Müslim, HN: 1805; Ahmed, III, 170.

عوق / A-v-k

عائق: Yapılması istenen bir hayrı engelleyen. عوائق الدهر (Zamanın zorlukları/meşgaleleri) sözü bu anlamdan gelir. عاقه و عوقه ، اعتاقه (Onu engelledi), denir. Allah buyurur ki: قد يعلم الله المعوقين منكم: *Allah, içinizden **alıkoyanları** bilir* (33/Ahzâb 18); yani hayır yolundan çevirip alıkoyanları bilir. رجل عوق وعوقة: İnsanları hayırdan alıkoyan adam. يعوق: Bir put isimidir.

عول / A-v-l

عاله ve غاله sözleri birbirlerine yakın anlamdadır. غول helâk eden عول ise ağırlaştıran şey için kullanılır. ما عالك فهو عائل لى /*Sana ağır gelen şey bana da ağır gelir*, denir. عول de bu anlamdan gelmektedir. عول: Fazla olanı almakla adâleti terk etmektir. Allah buyurur ki: ذلك أدنى ألا تعولوا: *Bu adâletten **sapmamanıza** daha uygundur* (4/Nisâ 3). Nass [Kitap ve sünnet] ile belirlenen kişilerin payları arttığı zaman bu anlamdan; عالت الفريضة /*Hisseler arttı*, denir.

تعويل: Ağır gelen şeyde, başkasına itimat etmektir. Ağır gelen musibet anlamındaki عول de bundan gelmektedir. Şöyle denir: ويله و عوله: Yok olasıca, ağlayasıca/başına dert gelesice! Verdiği ağırlıktan dolayı عيال/aile de bu anlamdan gelir. Tekili عَيِّل'dir. عاله: Onun geçim ağırlığını yüklendi. Hz. Peygamber'in şu sözü de bu anlamdadır: ابدا بنفسك ثمّ بمن تعول: *Önce kendinden başla, sonra da **baktığın kişilerden**.*[911] أعال: Onun aile fertleri çok oldu.

عيل / A-y-l

وإن خفتم عيلة (9/Tevbe 28); yani eğer **fakirlikten** korkarsanız. Adam fakir düştüğünde, şöyle denir: عال الرّجل يعيل عيلة فهو عائل: Adam fakir oldu, fakir olmaktadır; o, fakirdir. Aile fertleri çoğaldı anlamındaki أعال ise, vav kökenlidir. ووجدك عائلا فأغنى: *Seni **fakir** bulup da zenginleştirmedi mi?* (93/Duhâ 8); yani senden nefis fakirliğini giderdi ve Hz. Peygamber'in şu sözüyle kastedilen en büyük zenginliği verdi: الغنى غنى النفس: *Gerçek zenginlik gönül zenginliğidir.*[912]

Şöyle de denilmiştir: ما عال مقتصد: *İktisatlı davranan hiç kimse **fakir olmamıştır**.*[913] Bazıları da yukarıdaki âyeti şöyle tefsir etmişlerdir: Allah, seni rahmetine ve affına muhtaç bulup da geçmiş ve gelecek günâhlarını affetmekle zenginleştirmedi mi?

عوم / A-v-m

عام /*Yıl*, tıpkı سنة gibidir. Ancak

---

911 Hâkim et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl*, I, 65.

912 Bu hadis (غنى) maddesinde değerlendirilecektir.

913 et-Taberânî bu hadisi, *el-Mu'cemu'l-Kebîr* ve *Mucemu'l-Avsat*'ta tahriç etmiştir. Ravileri sıka sayılmış, ancak bazılarında ihtilaf vardır. Bkz. Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid,* X, 255.

سَنَة daha çok sıkıntı ve kuraklığın/ kıtlığın olduğu yıl için kullanılır. Bundan dolayı kıtlık, سَنَة diye ifâde edilir. عام ise daha çok ucuzluk ve bolluğun olduğu yıl için kullanılır, Allah buyurur ki: ثُمَّ يأتي مِنْ بَعْد ذَلِكَ عامٌ فيه يُغاثُ الناس وفيه يَعْصِرُونَ: *Sonra bunun arkasından **bir yıl** gelecektir ki, insanlar onda bol bol yağmura kavuşturulacak ve onda sıkıp-sağacaklar* (12/Yûsuf 49); وَلَقَدْ أَرْسَلْنا نُوحاً الى قومه فلبث فيهم ألف سنة الا خمسين عاماً: *Biz Nûh'u kendi kavmine (peygamber olarak) gönderdik o da içlerinde elli **yılı** eksik olmak üzere bin sene yaşadı* (29/Ankebût 14). Ayette, kendisinden istisna edilenin سنة, müstesnanın ise عام ile ifâde edilmesinde bir incelik vardır ki, onu inşaallah bir sonraki çalışmamızda ele alacağız.

عَوْم: Yüzmek. Denilir ki; seneye عام denmesi, güneşin onun bütün burçlarında yüzdüğünden dolayıdır. "عَوْم/Yüzme" anlamına şu âyet de delâlet etmektedir: وَهُوَ الذي خلق الليل والنهار والشمس والقمر كل فى فلك يسبحون: *Geceyi ve gündüzü, güneşi ve ayı yaratan O'dur. Her biri bir yörüngede yüzer* (21/Enbiyâ 33).

عون / A-v-n

عَوْن: Yardım etmek, desteklemek. فلان عوني: *Falan kişi benim yardımcımdır*, denir. وقد أعنته: Ona yardım ettim. Allah buyurur ki: فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ: *Bana gücünüzle **yardım edin*** (18/Kehf 95); وَأَعَانَهُ عليه قَوْمٌ آخَرُونَ: *Ona bir başka topluluk da **yardımda bulunmuştur*** (25/Furkân 4).

تَعَاوُن: Yardımlaşmak: وَتَعَاوَنُوا على البِرِّ والتَّقْوى ولا تَعاوَنُوا على الإثْمِ والعُدْوان: *İyilik ve takva konusunda **yardımlaşın**, günâh ve haddi aşmada **yardımlaşmayın*** (5/Mâide 2). استعانة: Yardım istemek: وَاسْتَعِينُوا بالصبر والصلاة: *Sabrederek ve namaz kılarak Allah'tan **yardım dileyin*** (2/Bakara 45). عوان: Orta yaşlarda olan. Bu kelime, şairin şu şiiri gibi sözlerden hareketle yaşlı kadınlardan da kinâye yapılmıştır:

فان أتوك فقالوا إنها نصف فإن أمثل
٣٣٦- نصفيها الذي ذهبا

336- *Eğer sana gelip de deseler ki; o kadın orta yaşlıdır:*

Bil ki, ömrünün en güzel yarısı gitmiş olanıdır.[914]

Allah buyurur ki: إنها بقرة لا فارض ولا بكر عوان بين ذلك: *O sığır ne yaşlı ve ne de körpe olup bu ikisi arasında **orta yaşlıdır*** (2/Bakara 68). Ayrıca عوان kelimesi, istiâre yoluyla önceden yapılıp tekrar edilen savaş anlamında da kullanılır. عوانة: Yaşlı hurma ağaçları. عانة: Vahşi eşek sürüsü. Çoğulu عانات ve عُون şeklinde gelir. عانة الرجل: Adamın cinsel organı üzerinde biten kıllar. Tasğiri, عوينة şeklinde gelir.

---

914 Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (نصف) maddesi.

عين / A-y-n

عَيْن /*Göz*: Bir organ adıdır: وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ: *Göze göz* (5/Mâide 45); وَلَوْ نَشَاءُ لَطَمَسْنَا عَلَىٰ أَعْيُنِهِمْ: *Biz isteseydik; onların* ***gözlerini*** *kör ederdik* (36/Yâsîn 66); وَلَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَا أَجِدُ مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ: *Kendilerine binek sağlaman için sana geldiklerinde: Sizi bindirecek bir binek bulamıyorum, deyince, harcayacak bir şey bulamadıklarından dolayı üzüntüden* ***gözleri*** *yaş dökerek dönen kimselere sorumluluk yoktur* (9/Tevbe 92); وَقَالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا: *Firavun'un karısı; Benim için de, senin için de bir* ***göz*** *bebeği; onu öldürmeyin; umulur ki bize yararı dokunur veya onu evlat ediniriz dedi* (28/Kasas 9); فَرَجَعْنَاكَ إِلَىٰ أُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ: *Böylece, seni annene geri çevirmiş olduk ki,* ***gözü*** *aydın olsun ve hüzne kapılmasın* (20/Tâhâ 40).

Gözü olana ve bir şeyi gözetleyene عَيْن denir. فُلَانٌ بِعَيْنِي: Yani, falan kişiyi koruyorum ve onu gözetliyorum. Bu tıpkı şu söz gibidir: هُوَ بِمَرْأًى مِنِّي وَمَسْمَعٍ: O, görebileceğim ve işitebileceğim bir yerdedir/benim gözetimimdedir.

Allah buyurur ki: وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا: *Rabbinin hükmüne sabret. Şüphesiz sen, Bizim* ***gözetimimiz*** *altındasın* (52/Tûr 48); تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا: *Gemi* ***gözetimimiz*** *altında yüzüyordu* (54/Kamer 14); وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا: *Bizim* ***gözlerimiz*** *önünde ve vahyimizle gemiyi imal et* (11/Hûd 37); yani onu göreceğimiz ve koruyacağımız şekilde. وَلِتُصْنَعَ عَلَىٰ عَيْنِي: ***Gözümün*** *önünde yetiştirilmen için* (20/Tâhâ 39); yani gözetimim ve korumam altında. Şu söz de bu anlamdan gelmektedir: عَيْنُ اللهِ عَلَيْكَ: yani Allah'ın korumasında ve gözetiminde ol. Bazılarına göre âyetten kasıt; Allah'ın, Hz. Musa'yı muhafız ve askerleriyle koruma altına almasıdır. عَيْن kelimesinin çoğulu أَعْيُن ve عُيُون şeklinde gelir: وَلَا أَقُولُ لِلَّذِينَ تَزْدَرِي أَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللهُ خَيْرًا: *Sizin* ***gözlerinizin*** *hor gördüğü kimseler için Allah onlara bir hayır vermeyecek demem* (11/Hûd 31); وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا: *Onlar; Rabbimiz, bize* ***gözümüzü*** *aydınlatacak eşler ve zürriyetler bağışla, bizi muttakilere önder yap, derler* (25/Furkân 74).

عَيْن kelimesi, istiâre yoluyla farklı bakış açılarıyla göz organında olan değişik anlamlar için kullanılır: Hem şekil hem de suyun ondan akması açılarından göze benzediği için su tulumundaki delik için istiâre edilir. Şu söz de ondan türemiştir: سِقَاءٌ عَيِّنٌ وَمُتَعَيِّنٌ: Su sızan tulum. عَيِّنْ قِرْبَتَكَ: Yani, akmasıyla dikiş izlerini kapatacak bir şeyi tulumuna dök. Göz bakışına benzetilerek haber araştırana/casusa عَيْن denir. Bu tıpkı

kadına فَرْج ve bineğe ظَهْر denildiği gibidir.

Denir ki; فُلانٌ يملك كذا فرْجًا وكذا ظهْرًا: Falan kişi, şu kadar ferc ve şu kadar sırta sahiptir. Çünkü onlardan kasıt sözü edilen iki organdır. Göz, organların en iyisi olduğu gibi, cevherlerin en iyisi olması konusunda göze benzediği için altına da عين denir. Bu anlamdan toplumun faziletli kişilerine أعيان القوْم denir. Baba ve anne bir kardeşlere أعيان الإخوة denir. Bazıları der ki: عَيْن kelimesi, bir şeyin zatı anlamında kullanılıp; كل ماله عَيْن (Onun bütün malı ayn'dır) denirse, bu tıpkı رقبة/boyun kelimesinin köleler anlamında ve kadınların ferc -çünkü onlardan kastedilen odur- diye isimlendirilmesi gibi olur. İçinde su olduğundan dolayı göze benzetilerek su kaynağına da عين denir.

عَيْن الماء sözünden şu formlar türemiştir: ماءٌ معين: Gözlere görünen su; ماءٌ عائنٌ: Akan su. Allah buyurur ki: عيْنًا فيها تُسمَّى سلسبيلا: *Orada **bir pınardır** ki, Selsebil adı verilir* (76/İnsan 18); وفجّرْنا الأرْض عُيونًا: *Yeryüzünde **kaynaklar** fışkırttık* (54/Kamer 12); فيهما عيْنان تجْريان *İkisinde de akmakta olan **iki pınar** vardır* (55/Rahmân 50); فيهما عيْنان نضّاختان: *İkisinde de durmadan fışkıran **iki kaynak** vardır* (55/Rahmân 66); وأسلْنا له عيْن القطْر: *Onun için erimiş bakır **kaynağını** akıttık* (34/Sebe' 12); إنّ المُتّقين في جنّاتٍ وعيُونٍ: *Kötülükten sakınanlar, cennetteler ve **pınar** başlarındadırlar* (15/Hicr 45); فأخْرجْناهُمْ منْ جنّاتٍ وعيُونٍ: *Biz, onları bahçelerden ve **pınar** başlarından çıkardık* (26/Şu'arâ 57); كمْ تركُوا منْ جنّاتٍ وعيُونٍ وزرُوعٍ: *Onlar geride nice bahçeler, **pınarlar**, ekinler bırakmışlardı* (44/Duhân 25-26).

عنْتُ الرّجُل: Adamın gözüne isabet ettim. Bu tıpkı رأسْتُهُ (Başına isabet ettim) ve فأدْتُهُ (Kalbine isabet ettim) formları gibidir. عنْتُهُ: Ona gözümle isabet ettim. Tıpkı سفْتُهُ: Kılıcımla ona isabet ettim, formu gibidir. Bu kavramın farklı iki anlama gelmesi şundandır: Birinde vurulan organ olarak kabul edilir; tıpkı رأسْتُهُ ve فأدْتُهُ gibi. Diğerinde ise vurma konusunda âlet olan bir organ kabul edilir. Dolayısıyla bu durumda سفْتُهُ (Ona kılıçla vurdum) ve رمحْتُهُ (Ona mızrakla vurdum) sözleri gibi olur. يديْتُ sözü de onun gibi şu iki farklı anlama gelir: Eline vurdum; Elimle ona vurdum.

عنْتُ البئر: Kuyu suyunun kaynağına ulaştım. Allah buyurur ki: وجعلْنا ابْن مرْيم وأُمّهُ آيةً وآويْناهُما إلى ربْوةٍ ذات قرارٍ ومعينٍ: *Meryemoğlu İsa ile annesini gücümüzün bir kanıtı olarak ortaya çıkardık. Onları yaşamaya elverişli ve **akarsulu** bir tepeye yerleştirdik* (23/Mu'minun 50); قلْ أرأيْتُمْ إنْ أصْبح ماؤُكُمْ غوْرًا فمنْ يأْتيكُمْ بماءٍ معينٍ: *De ki; suyunuz yere batarsa, söyleyin, size kim temiz bir su **kaynağı** getirebilir?* (67/

Mülk 30). Bazılarına göre معين kelimesindeki (م) harfi aslîdir ve bu kelime, معنت (Suyu akıttım) kökünden gelmektedir.

عين kelimesi, terazideki meyil için de istiâre edilir. Gözlerinin güzelliğinden dolayı vahşî sığıra da أعين ve عيناء denir. Çoğulu عين şeklinde gelir. Kadınlar da ona benzetilmiştir: وعندهم قاصرات الطرف عين: *Yanlarında bakışlarını kendilerine çevirmiş **güzel gözlü** eşler vardır* (37/Sâffât 48); وحور عين: ***Güzel gözlü** eşler* (56/Vâkıa 22).

عيي / A-y-y

إعياء: Yürümekten dolayı bedende meydana gelen âcizlik. عي: Bir işin ve sözün peş peşe gelmesinden dolayı meydana gelen âcizlik: أفعيينا بالخلق الاوّل: *İlk yaratma ile yorulup **âciz mi kaldık?*** (50/Kâf 15); اولم يروا ان الله الذي خلق السماوات والأرض ولم يعي بخلقهن بقادر على أن يحيي الموتى: *Gökleri ve yeri yaratan, bunları yaratmakla **yorulmayan** Allah'ın, ölüleri diriltmeye de gücünün yeteceğini düşünmezler mi?* (46/Ahkâf 33). Bu anlamdan şöyle denir: عيّ في منطقه عيّا فهو عييّ: Konuşmaktan âciz kaldı, o âcizdir.

Kişi konuşmaktan ve işten bitkin düştüğünde; رجل عياياء طباقاء denir. داء عياء: Tedavisi olmayan hastalık. En iyisini Allah bilir.

تمّ كتاب العين

Ayn Harfinin Sonu

كِتَابُ الْغَيْنِ
Gayn Harfi

غبر / G-b-r

غابر: Yanındakinin gitmesinden sonra yerinde durandır: الا عجوزا فى الغابرين: *Sadece yaşlı bir kadın* ***geride kalanlardan*** *oldu*(26/Şu'arâ 171);yani ömrü uzun olanlardan oldu. Kimisine göre; "Lut ile birlikte gitmeyip de geri kalanlardan oldu."; kimisine göre de; "daha sonra azap içinde kalanlardan oldu." anlamındadır.

Bu konu diğer bazı âyetlerde de şöyle geçer: الا امرأتك كانت من الغابرين: *Yalnız eşin hariç; o geride* ***kalanlardan olacaktır*** (29/Ankebût 33); الا امرأته قدرنا انها لمن الغابرين: *Yalnız Lût'un eşi hariç, onun* ***geride kalanlar*** *arasında olmasını takdir ettik* (15/Hicr 60).

غبره kelimesi de bu anlamdan gelmektedir. غُبْرَه; memede arta kalan süttür. Çoğulu أغبار şeklinde gelir. غبر الحيض: Hayız kalıntısı. غُبَّرُ الليل: Gecenin sonu. غُبَار: Savrulan topraktan geri kalan. Bu kelime, دخان /*duman*, غثان /*toz* ve benzeri kalıntı isimleri formlarında gelmiştir. قد غبر الغبارُ: Toz yükseldi. Bazılarına göre geçmişe de غابر; kalıntıya da غابر denir. Eğer bu sahih ise, geçmişe غابر denmesi, yerin üzerinden tozun geçmesi nokta-i nazarından; kalıntıya غابر denmesi ise, koşup gidenden tozun geri kalması nokta-i nazarından dolayıdır.

غُبار: Sözcüğünden غبَره türemiştir. غبره: Bir şeye yapışan toz ve tozun renginde olan şey. ووجوه يومئذ عليها غبرة: *Bazı yüzler o gün* ***tozlanmış*** (80/Abese 40) âyeti, üzüntüden dolayı yüzün değişmesinden kinâyedir. Tıpkı şu âyet gibi: ظل وجهه مسودا: *Yüzü simsiyah kesilir* (16/Nahl 58). Bu kökten şu formlar kullanılır: غبر غبْرة، واغبرّ واغبارّ: Tozlandı. Şair Tarafa şöyle der:

337- رأيتُ بنِى غبْراء لا ينكرُوننى

337- *Gördüm ki,* ***ğabraoğulları [tozun çocukları]*** *beni inkâr etmiyorlar.* [915]

Yani tozlu çölün oğulları/ yolcular. Bu, Arapların بنو السّبيل /

915Bkz. *Divânu Tarafa*, s.31.

yolun oğulları/yolcular, sözleri gibidir. داهية عذراء /*Büyük felâket*, sözü, ya; غبر الشيء: *Bir şey tozun içine girdi*, anlamından gelir; -sanki felâket, insanları tozun içinde bırakmıştır- veya kalıntı anlamındaki غبر kökünden gelir. Buna göre, "sonu gelmeyen kalıcı felâket" anlamında olur. Ya da غبرة اللون /*boz renk* anlamından gelir ki bu da tıpkı داهية زبّاء /*büyük felâket*, sözleri gibi olur. Veya غبْرة اللبن /*süt kalıntısı* anlamından gelir. Bütün bunlardan çıkan anlam şudur: Sona erdiğinde izi kalan felâket. Veya şu sözlerinden gelmektedir: عِرْق غبر: Peş peşe titreyen damar. وقد غبر العِرْق: Damar peş peşe titredi. غبْراء: Bilinen bir bitki ve o bitkinin şekil ve rengindeki meyve.

غبن / G-b-n

غبْن: Bir tür gizlilikle, arkadaşınla arandaki bir muâmelede ona zarar vermendir/onu dolandırmandır. Eğer söz konusu bu zarar bir mal konusunda ise غبَن فلانٌ /*Falan kişi aldattı*; eğer bir düşünce konusunda ise غبِر فلان /*Falan kişi zayıf düştü*, denir. Bir şeyden gafil olup bunu bir zarar olarak kabul ettiğinde; غبنْت كذا غبْنًا dersin.

يَوْمُ التَّغَابُنِ: Kıyamet günüdür; çünkü şu âyetlerde işaret edilen alış-verişteki zarar o günde ortaya çıkar: ومن الناس من يشري نفسه ابتغاء مرضاة الله: *İnsanlardan öylesi vardır ki; kendisini Allah'ın rızasına satar* (2/Bakara 207); إنّ الله اشترى من المؤمنين أنفسهم وأموالهم بأنّ لهم الجنة: *Allah, mü'minlerden, canlarını ve mallarını, kendilerine cennet vermek üzere satın almıştır* (9/Tevbe 111); إنّ الذين يشترون بعهد الله وأيمانهم ثمنا قليلا: *Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir paraya satanlar* (3/Âl-i İmrân 77). Kıyamet gününde insanlar, hem yapmadıkları alış-verişten hem de ondan elde ettiklerinden neleri zarar ettiklerini öğreneceklerdir.

Birilerine يوْم التغابن ile ilgili soru sorulmuş, o da şöyle cevap vermiştir: O günde eşya, insanlara dünyadaki ölçülerinden farklı bir şekilde görünecektir. Müfessirlerden kimi de şöyle demiştir: غبْن kelimesinin kök anlamı, bir şeyi gizlemektir. Fetha ile غبَن; bir şeyin gizlendiği yerdir. Nitekim şair şöyle der:

ولمْ أر مثْل الفتيان في غبن الْ أيّام يدرون
٣٣٨- ما عواقبها

338- *Günleri **ziyan etmekte***
gençler gibisini görmedim.
O günlerin sonunda nelerin
geleceğini unutuyorlar.[916]

Gizlendikleri için, uyluk ve dirseklerin iç kısmı gibi katlanan bütün organlara مغابن denir. Kadın için إنها طيبة المغابن /*Onun katlanan (koltuk altları gibi) organları hoştur/temizdir*, denir.

---

916 Adiy b. Zeyd'e ait b şiir için bkz. *Divânu Adiy b. Zeyd*, s. 45; İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve'ş-Şu'arâ*, s. 131.

غثا / G-s-v

غثاء */Köpük*: غثاء السّيل: Selin üzerinde toplanıp dağılan kuru bitki/çer-çöp; غثاء القدر: Tencere köpüğü. Bu kelimeyle, değer verilmeyen ve kaybolup giden şeyler için darbımesel yapılır. Denir ki; غثا الوادي غثوا: Vadi çer-çöple doldu. غثت نفسه تغثى: Nefsi habis oldu, olmaktadır.

غدر / G-d-r

غدر: Bir şeyi bozup terk etmektir. Ahdi bozmaya da غدر denir. Bu anlamdan; فلانٌ غادر */Falan kişi ahdini bozandır*, denir. Çoğulu غدرة şeklinde gelir. غدّار: Çokça ahdini bozan. أغدر ve غدير: Selin vardığı bir kenarda bıraktığı su. Çoğulu غُدْر ve غُدْران şeklinde gelir. استغدر الغدير: Göle su doldu. غديرة: Uzayana kadar terk edilen saç. Çoğulu غدائر şeklinde gelir. غادره: Onu terk etti.

Allah buyurur ki: مال هذا الكتاب لا يغادر صغيرة ولا كبيرة إلا أحصاها: *Bu kitap nasıl olmuş da küçük büyük bir şey **bırakmadan** hepsini saymış!* (18/Kehf 49); فلم نغادر منهم أحدا: *İçlerinden hiç birini **dışarıda bırakmamışızdır*** (18/Kehf 47).

عدرت الشّاة فهى غدرة: Koyun geri kaldı, geri kalandır. Deve ve atların sürçerek bıraktıkları çukur ve yarıklara غدر denir. Bu anlamdan şöyle denir: ما أثبت غدر هذا الفرس: Bu atın bıraktığı yarık/çukur ne kadar da kalıcıdır. Daha sonra bu kelime sebat sahibi kişi için darbımesel yapıldı: ما أثبت غدره: Ne kadar da dayanıklı bir adamdır.

غدق / G-d-k

لأسقيناهم ماء غدقا (72/Cinn 16); yani onlara **bol** su içirirdik. Bu anlamdan şöyle denir: غدقت عينه تغدق: Onun gözünden çok yaş aktı, akmaktadır. Fazla su, koşma ve konuşmaya غيداق denir.

غدا / G-d-v

غُدْوة ve غداة: Günün başlangıcı. Kur'ân'da غدوّ kelimesinin karşıtı أصال gelmiştir: واذكرْ ربّك في نفسك تضرّعا وخيفة ودون الجهر من القول بالغدو والأصال ولا تكن من الغافلين: *Rabbinin adını yalvararak korkarak ve yüksek olmayan bir sesle **sabah**-akşam zikret ve gafillerden olma* (7/A'râf 205).

غداة'in karşıtı da عشى gelmiştir: ولا تطرد الذين يدعون ربّهم بالغداة والعشيّ يريدون وجهه: *Sırf Allah'ın rızasını dileyerek **sabah**-akşam Rablerine dua edenleri huzurundan kovma* (6/En'âm 52). ولسليمان الرّيح غدوّها شهر ورواحها شهر: ***Sabah gidişi** bir aylık mesafe, akşam dönüşü yine bir aylık mesafe olan rüzgârı da Süleyman'ın emrine verdik* (34/Sebe' 12).

غادية: Sabah ortaya çıkan bulut. غداء: Sabah vaktinde yenen yemek. وقد غدوْت أغدو: Sabah geldim/iş yaptım. ان اغدوا على حرثكم

إن كنتم صارمين: *Haydi, ürünleri toplayacaksanız* ***erkenden*** *ekininize* ***gidin*** *dediler* (68/Kalem 22). İçinde olduğun günün ardından gelen güne غد denir: سيعلمون غدا من الكذاب الأشر *Onlar* ***yarın*** *kimin şımarık bir yalancı olduğunu öğreneceklerdir* (54/Kamer 26) ve benzeri

غرر / G-r-r

غررت فلانا: *Falan kişiyi gaflet anında yakaladım ve istediğimi ondan aldım*, denir. غِرّة: Uyanık iken gaflete düşmek. غرار: Uyuklamakla birlikte olan gaflet. Bu kelimenin aslı, bir şeydeki belir gin iz anlamındaki غرّ kökünden gelmektedir. غُرَّةُ الفرس: *Atın alnındaki beyazlık*, sözü de bu anlamdan gelir. غرار السّيف: Kılıcın ağzı. غرّ الثوب: Elbisedeki bükülme izi. اطوه على غرّه: *Elbiseyi, bükülmekten dolayı oluşan izin üzerine katla*, denir.

غرّه كذا غرورا: Falan şey onu kandırdı; sanki onu, kıvrımları üzerine katladı. Allah buyurur ki: يا أيها الانسان ما غرّك بربك الكريم: *Ey insan; keremi bol Rabbine karşı seni ne* ***aldattı?*** (82/İnfitâr 6); لا يغرّنك تقلّب الذين كفروا في البلاد: *İnkarcıların (refah içinde) diyar diyar dolaşması, sakın seni* ***aldatmasın!*** (3/Âl-i İmrân 196); وما يعدهم الشيطان الا غرورا: *Şeytanın kendilerine vaad ettikleri,* ***aldatmaktan*** *başka bir şey değildir* (4/Nisâ 120); بل إن يعد الظالمون بعضهم بعضا الا غرورا: *Hayır, zulmetmekte olanlar, birbirlerine* ***aldatmadan*** *başkasını vadetmiyorlar* (35/ Fâtır 40); يوحي بعضهم إلى بعض زخرف القول غرورا: *Onlardan kimi, kimini* ***aldatmak*** *için cazip sözler fısıldarlar* (6/En'âm 112); وما الحياة الدنيا إلا متاع الغرور: *Dünya hayatı* ***aldatıcı*** *bir hazdan başka bir şey değildir* (3/Âl-i İmrân 185); وذر الذين اتخذوا دينهم لعبا ولهوا وغرتهم الحياة الدنيا: *Dinlerini oyun ve eğlenceye alanları, dünya hayatının* ***aldattığı*** *kimseleri bırak* (6/En'âm 70); وإذ يقول المنافقون والذين في قلوبهم مرض ما وعدنا الله ورسوله إلا غرورا: *Hani münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunan kimseler: Allah ve Resulü bize bir* ***aldanıştan*** *başka bir vaad yapmamış, diyorlardı* (33/Ahzâb 12); ولا يغرّنكم بالله الغرور: ***Aldatıcı*** *(şeytan) sizi Allah'ın bağışlamasına güvendirerek* ***kandırmasın*** (31/ Lokmân 33).

غرور: İnsanı kandıran mal, makam, şehvet ve şeytan gibi her şeydir. Bu kelime, şeytan diye tefsir edilmiştir; çünkü o, kandıranların en habisidir/kötüsüdür. Bu kelime, "dünya" diye de tefsir edilmiştir; çünkü onunla ilgili; الدنيا تغرّ وتضرّ وتمرّ: *Dünya kandırır, zarar verir ve geçip gider.*[917] denilmiştir.

غرر: Tehlike; غرّ kökünden gelir. ونهى عن بيع الغرر: *Bey'-i garar'dan [tahakkuk edip etmeyeceği bilinmeyen akıbeti meçhul satıştan]*

917 Bu, Hz. Ali'nin bir sözüdür. Bkz. Feyrûzâbâdî, *Besâir*, IV, 129.

men edildi.[918] Güzel huyluya, aldatılabildiği için غرير denir. فلان ادبر غريرة و اقبل هريرة: *Falan kişinin güzel huyu gitti, kötü huyu geldi/ ahlâkı bozuldu*, denir.

Atın alnındaki beyazlık ve onunla meşhur olması nokta-i nazarından şöyle denir: فلان اغر: Falan kişi, meşhur ve değerlidir. غرر: Ay başından itibaren ilk üç geceye denir; çünkü bunların aydaki konumları, tıpkı alındaki beyazlığın attaki konumu gibidir.

غرار السيف: Kılıcın ağzı. غرار: Az süt. غارت الناقة: Devenin sütü azaldı; fakat daha önce azalmayacağı zannediliyordu. Sanki deve sahibini kandırmış oldu.

غرب / G-r-b

غرب: Güneşin kaybolmasıdır. Şöyle denir: غربت تغرب غربا وغروبا: Güneş battı, batıyor. مغرب الشمس ومغربانها: Güneşin battığı yer. Allah buyurur ki: رب المشرق والمغرب: *O, doğunun da **batının** da Rabbidir* (26/Şu'arâ 28); رب المشرقين ورب المغربين: *O; hem iki doğunun Rabbi, hem de **iki batının** Rabbidir* (55/ Rahmân 17); فلا اقسم برب المشارق والمغارب انا لقادرون: *Doğuların ve **batıların** Rabbine yemin ederim ki bizim gücümüz yeter* (70/Meâric 40). Bu iki kavramın, tesniye/ikili ve çoğul olarak gelmeleriyle ilgili açıklama yukarıda geçti.[919] لا شرقية ولا غربية: *Doğuya da, **batıya** da nispet edilemeyen* (24/Nûr 35); حتى اذا بلغ مغرب الشمس وجدها تغرب في عين حمئة: *Sonunda güneşin **battığı yere** kadar ulaştı ve onu kara çamurlu bir gözede **batmakta** buldu* (18/ Kehf 86).

غريب: Uzakta olan her şey. غريب: Cinsi arasında benzeri bulunmayan şey. Hz. Peygamber'in şu hadisi de bu anlamdadır: بدا الاسلام غريبا وسيعود كما بدا: *İslâm **garip** başladı ve yine başladığı gibi garip olacaktır.*[920]

Cahiller arasında az oldukları için; العلماء غرباء: *Âlimler gariptirler*, denilmiştir. Kargaya غراب denmesi, uzağa gittiği içindir. فبعث الله غرابا يبحث في الارض: *Allah, toprağı eşeleyen bir **karga** gönderdi* (5/Mâide 31). Dokunulmaktan uzak olduğu için deve hörgücünün ön üst kısmına, غارب السنام denir. Vurulan şeye battığı için غرب السيف: *keskin kılıç*, denir.

غرب, fâil anlamında bir mastardır. Dil, kılıca benzetildiği gibi, keskin dil de keskin kılıca benzetilmiştir. فلان غرب اللسان: *Falan kişi, keskin/sivri dillidir*, denir. Kuyuda uzaklaştığı düşünülerek kovaya da غرب denir. أغرب الساقي: Sucu kovayı aldı. Yer madenleri arasında garip olduğu için altına غرب denir. Şu ifâdeler de bu anlamdan gelmektedir: سهم غرب: Kimin attığı belli olmayan

---

918 Bkz. Müslim, *K.Buyu'*, HN: 1513; Ebû Davud, HN: 3376; Nesâî, VII, 262; İbn Mâce, HN: 2194.

919 Bkz. (شرق) maddesi.

920 Ahmed, I, 398; Müslim, *K.İman*, HN: 145.

ok; نظر غَرْب: Kasıtsız bakış. Mahsûl vermekten uzak olduğu için meyve vermeyen ağaca غَرْب denir.

عنقاء مُغْرِب: Anka'nın مغرب kelimesiyle nitelendirilmesi şundan dır: Denilir ki: Anka bir kuş idi; bir kızı alıp onunla birlikte kaybolup gitti. عنقاء مغرب denildiği gibi, izafeyle عنقاء مغرب de denir. غرابان: Şekil açısından kargaya benzediği için kuyruğun iki tarafında olan iki oyuk. مغرب: Kirpiklerinin çevresi beyaz olandır; sanki gözü, o beyazlık içinde kaybolmuştur.

وغرابيب سود: *Karga siyahı taşlar/ yollar* (35/Fâtır 27). Bazılarına göre غرابيب kelimesi, غِرْبِيب'in çoğuludur. Bu da siyahlıkta kargaya benzeyendir. Tıpkı şöyle demen gibidir: أسْوَدُ كحلك الغراب: Senin sürmen, karga siyahıdır.

غرض / G-r-d

غرض: Atışta kastedilen hedef anlamındadır. Sonra ulaşılmaya çalışılan her türlü amacın ismi olmuştur. Çoğulu أغراض şeklinde gelir. غرض/Amaç, iki kısma ayrılır: Eksik amaç: Ulaşıldıktan sonra başka bir şeyin gözetlendiği/ beklendiği amaç. Zenginlik, lider lik ve insanların amaçladıkları ben zeri şeyler gibi. Tam olan amaç: Ulaşıldıktan sonra başka bir şeyin beklenmediği amaç. Cennet gibi.

غرف / G-r-f

غَرْف: Bir şeyi kaldırıp almaktır. غرفت الماء والمرق: *Su ve çorbayı aldım/ avuçladım*, denir. غَرْفة: Avuçlanan şey. غَرْفَة (Bir kez avuçlamak), sayı ifâde eden mastardır. مغرفة: Kendisiyle alınan şey, [ism-i âlet]. Allah buyurur ki: الا من اغترف غرفة بيده: *Eliyle **bir avuç avuçlayanlar** hariç* (2/Bakara 249). Bu anlamdan istiâre yoluyla şöyle denir: غرفت عرف الفرس: At yelesini kestim. غرفت الشجرة: Ağacı kestim. الغرف: Bilinen bir ağaçtır.[921*] غرفت الابل: Deve, *ğaref* ağacını yemekten rahatsız oldu.

غُرْفة: Binanın bir odası. Cennetteki makamlara da غُرَف denir: أولئك يُجْزَوْنَ الغُرْفَة بما صبروا: *Onlara, sabretmelerine karşılık cennetin **en yüksek makamı** verilecek* (25/Furkân 75); والذين امنوا وعملوا الصالحات لنبوئنهم من الجنة غرفا تجري من تحتها الأنهار: *İman edip iyi işler yapmış olanları elbette onları cennetin altlarından ırmaklar akan **yüksek makamlara** yerleştireceğiz* (29/Ankebût 58); وهم في الغرفات امنون: *Onlar, **yüksek derecelerde** güven içindedirler* (34/Sebe' 37).

غرق / G-r-k

غرق: Suyun ve belanın içine batmak. غرق فلان يغرق غرقا: Falan kişi suya battı/boğuldu. أغرقه: Onu

921* Derinin tabak edildiği bir tür ağaç -(Mütercimler).

suya batırdı/boğdu. Allah buyurur ki: حتى إذا أدركه الغرق قال آمنت أنه لا إله إلا الذي آمنت به بنو إسرائيل وأنا من المسلمين: *Firavun **boğulacağı** anda: İsrailoğullarının iman ettiğinden başka ilâh olmadığına inandım. Artık ben de müslümanlardanım, dedi* (10/Yûnus 90). Buna benzetilerek şöyle denir: فلان غرق في نعمة فلان: Falan kişi, falanın nimetinde boğuldu.

وإذ فرقنا بكم البحر فأنجيناكم وأغرقنا آل فرعون وأنتم تنظرون: *Hani önünüze çıkan denizi yararak sizi kurtarmış ve gözleriniz önünde Firavun ailesini **boğmuştuk*** (2/Bakara 50); فأراد أن يستفزهم من الأرض فأغرقناه ومن معه جميعا: *Firavun onları ülkeden çıkarmak istedi. Biz de onu ve maiyetindekilerin hepsini (denizde) **boğduk*** (17/İsrâ 103); ثم أغرقنا الآخرين: *Sonra diğerlerini **suda boğduk*** (26/Şu'arâ 66); ثم أغرقنا بعد الباقين: *Sonra da arkasında kalanları **suda boğduk*** (26/Şu'arâ 120); وإن نشأ نغرقهم: *Dilersek, onları **suda boğarız*** (36/Yâsîn 43); مما خطيئاتهم أغرقوا فأدخلوا نارا: *Günâhlarından dolayı **suda boğuldular**, sonra ateşe atıldılar* (71/Nûh 25); فكان من المغرقين. *O da **boğulanlardan** oldu* (11/Hûd 43).

غرم / G-r-m

غُرْم: İşlediği bir cinâyet veya yaptığı bir hainlik olmaksızın, ınsanın malına gelen zarardır. Denır ki: غرم كذا غرما ومغرما Zimmetinde olan meblağı ödedi; أغرم فلان غرامة: Falan kişiye, zimmetinde olan meblağ ödetildi. Allah buyurur ki: إنا لمغرمون: *Biz **borç altına girdik*** (56/Vâkıa 66); أم تسألهم أجرا فهم من مغرم مثقلون: *Yoksa sen onlardan bir ücret istiyorsun da onlar ağır **borç** altında mı kalıyorlar?* (68/Kalem 46); ومن الأعراب من يتخذ ما ينفق مغرما: *Bedevilerden öyleleri vardır ki; infak edeceğini **borç** sayar* (9/Tevbe 98).

غريم: Hem alacaklıya, hem borçluya denir. Allah buyurur ki: إنما الصدقات والغارمين وفي سبيل الله: *Sadakalar sadece **borçlulara**, Allah yolunda çalışanlara verilir* (9/Tevbe 60).

غرام: İnsanın başına gelen sıkıntı ve musibet: ربنا اصرف عنا عذاب جهنم إن عذابها كان غراما: *Onlar derler ki: Ey Rabbimiz, cehennem azabını bizden uzaklaştır, çünkü cehennemin azabı sürekli **bir âfettir*** (25/Furkân 65). Bu âyet ifâdesi, şu sözden gelmektedir: هو مغرم بالنساء: O, kadınlara düşkündür; yani o, alacaklının borçluya yapıştığı gibi kadınlara yapışır. Hasan şöyle der: كل غريم مفارق غريمه إلا النار: Ateş hariç her alacaklı, borçlusundan ayrılır. Bazılarına göre ise anlamı şöyledir: مشغوفا بإهلاكه: Azap onu helâk etmeye arzuludur.

غرا / G-r-y

غري بكذا; yani, falan şeye düşkün oldu ve ona yapıştı. Bunun aslı,

kendisiyle yapışılan anlamındaki غراء/zamk kökünden gelir. وقد أغريت فلانا بكذا: *Falan kişiyi, falan şeye teşvik ettim*, sözü tıpkı; أوحشت به sözü gibidir. Allah buyurur ki: فأغرينا بينهم العداوة والبغضاء إلى يوم القيامة: *Kıyamet gününe kadar aralarına düşmanlık ve kin **saldık*** (5/Mâide 14); لئن لم ينته المنافقون والذين في قلوبهم مرض والمرجفون في المدينة لنغرينك بهم ثم لا يجاورونك فيها الا قليلا: *Eğer iki yüzlüler, kalplerinde fesat bulunanlar, şehirde bozguncu haberler yayanlar, eğer bundan vazgeçmezlerse, andolsun ki seni onlarla mücadeleye **davet ederiz**; sonra çevrende az bir zamandan fazla kalamazlar* (33/Ahzâb 60).

غزل / G-z-l

ولا تكونوا كالتى نقضت غزلها من بعد قوة أنكاثا: ***İpliğini** iyice eğirip katladıktan sonra, söküp bozan kadın gibi olmayın* (16/Nahl 92). وقد عزلت عزلها: Kadın yününü eğirdi. غزال: Ceylân yavrusu. غزالة: Güneş kursu/yuvarlağı. غزل ve مغازلة: Ceylân yavrusuymuş gibi kadına göz ucuyla bakmaktan/kur yapmaktan kinâyedir. Köpek, ceylân yavrusuna ulaştıktan sonra ondan vazgeçerse; غزل الكلب غزلا denir.

غزا / G-z-v

غزو: Düşmanla savaşmaya çıkmaktır. وقد غزا يغزو غزوًا: Savaştı, savaşmaktadır; فهو غاز: O, savaşçıdır. Çoğulu غزاة ve غزّى şeklinde gelir: أو كانوا غزى: *Veya savaşa giden* (3/Âl-i İmrân 156).

غسق / G-s-k

غسق الليل: Gecenin çok karanlık olması. Allah buyurur ki: اقم الصلاة لدلوك الشمس الى غسق الليل: *Güneşin batıya yönelmesinden gecenin **kararmasına** kadar namaz kıl* (17/İsrâ 78). غاسق: Karanlık gece. ومن شر غاسق اذا وقب: ***Karanlığı** çöktüğü zaman gecenin şerrinden* (113/Felak 3). Bu, tıpkı طارق gibi, gece gelen felâket anlamındadır. Kimisine göre âyette kastedilen, tutulup kararan aydır. غساق: Cehennem ehlinin cildinden damlayan şeye/irine denir: إلا حميما وغساقا: *Yalnız kaynar su ve **irin** içerler* (78/Nebe' 25).

غسل / G-s-l

غسلت الشئ غسلا: Bir şeyin üzerine su akıtıp kirini giderdim. غسل, isimdir. غسل: Kendisiyle yıkanan şey. Allah buyurur ki: يا ايها الذين امنوا اذا قمتم الى الصلاة فاغسلوا وجوهكم وايديكم إلى المرافق: *Ey iman edenler; namaza kalktığınız zaman; yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi **yıkayın*** (5/Mâide 6).

اغتسال: Bedeni yıkamak: يا ايها الذين امنوا لا تقربوا الصلاة وانتم سكارى حتى تعلموا ما تقولون ولا جنبا الا عابري سبيل حتى تغتسلوا: *Ey İnananlar! Sarhoşken, ne dediğinizi bilene kadar, cünüpken,*

*yolcu olan müstesna **yıkanıncaya** kadar namaza yaklaşmayın* (4/Nisâ 43). مُغتسَل: Kendisinde yıkanılan yer ve kendisiyle yıkanılan su: هَذا مغتسل بارد وشراب: *İşte **yıkanacak** ve içilecek soğuk bir su* (38/Sâd 42). غسلين: Cehennemde kâfirlerin bedenlerinden akan sıvı/irin: ولا طعام إلا من غسلين: ***İrinden** başka yiyecek yoktur* (69/Hâkka 36).

غشي / G-ş-y

غشيه غشاوة وغشاء: Kendisini örtecek bir şeyin gelişi gibi ona geldi. غشاوة /*Örtü*: Kendisiyle örtülen şeydir. Allah buyurur ki: وجعل على بصره غشاوة: *Gözü üstüne bir **perde** çektiği kimseyi* (45/Câsiye 23); وعلى ابصارهم غشاوة: *Gözlerinin üzerinde bir **perde** vardır* (2/Bakara 7).

Denir ki: غشيه وتغشاه: Onu örttü; غشيته كذا: Üzerine şunu örttüm. وإذا غشيهم موج كالظلل دعوا الله مخلصين له الدين: *Onları dağlar gibi dalgalar **sardığı** vakit; dini yalnız Allah'a tahsis ederek O'na yalvarırlar* (31/Lokmân 32); فأتبعهم فرعون بجنوده فغشيهم من اليم ما غشيهم: *Firavun, ordusuyla onları takip etti, deniz de onları korkunç bir şekilde **kuşatıverdi**!* (20/Tâhâ 78); سرابيلهم من قطران وتغشى وجوههم النار: *Elbiseleri katrandan olacak ve yüzlerini ateş **saracaktır*** (14/İbrâhîm 50); إذ يغشى السدرة ما يغشى: *Sidre'yi **bürüyen bürüyordu*** (53/Necm 16); والليل إذا يغشى: ***Örttüğü** zaman geceye andolsun* (92/Leyl 1); إذ يغشيكم النعاس أمنة منه: *Hani Allah, korkunuzu gidermek için sizi hafif bir uykuya **daldırmıştı*** (8/Enfâl 11).

غشيت موضع كذا: Falan yere geldim. Bu kelimeyle cimadan/cinsel ilişkiden kinâye yapılır. غشاها وتغشاها: *Kadını örttü/onunla cinsel ilişkiye girdi*, denir. فلما تغشاها حملت حملا خفيفا: *Eşi ile **birleşince**, hafif bir yük yüklendi* (7/A'râf 189). غشيان ve غاشية: Bir şeyi örten her şeye denir; örneğin eğer örtüsü gibi. أفأمنوا أن تأتيهم غاشية من عذاب الله: *Şimdi bunlar, kendilerine Allah'ın azabından kapsamlı bir **ğaşiye'nin** gelivermesinden emin midirler?* (12/Yûsuf 107); yani kendilerini kuşatıp sarmalayan bir felâketin gelmesinden.

Bazılarına göre غاشية kelimesinin asıl anlamı, iyi şeylerle ilgilidir; fakat yukarıdaki âyette, şu âyette de olduğu gibi istiâre yapılmıştır: لهم من جهنم مهاد ومن فوقهم غواش: *Onlar için cehennemden yataklar ve üstlerine de **örtüler** vardır* (7/A'râf 41). هل أتاك حديث الغاشية: *Geldi mi sana o **ğâşiye'nin** haberi* (88/Gâşiye 1) âyetindeki غاشية kelimesi, kıyamet'ten kinâyedir. Çoğulu غواش şeklinde gelir.

Bir insanın başına, aklını giderecek bir şey geldiğinde şöyle denir: غشي على فلان: Falan kişi kendinden geçti/bayıldı. كالذي يغشى عليه من الموت: *Ölüm **baygınlığı** **sarmış** kimse gibi* (33/Ahzâb 19); نظر المغشي عليه من الموت: *Ölümden*

bayılıp düşen** kimsenin bakışı gibi* (47/Muhammed 20); فأغشيناهم فهم لا يبصرون: *Gözlerini **perdelemişizdir**. Bu yüzden artık göremezler* (36/Yâsîn 9); وعلى أبصارهم غشاوة: *Gözlerinin üzerinde **bir perde** vardır* (2/Bakara 7); كأنما أغشيت وجوههم قطعا من الليل مظلما: *Yüzleri, geceden kara bir parçayla **örtülmüş** gibidir* (10/Yûnus 27); واستغشوا ثيابهم: *Elbiselerine **büründüler (71/Nûh 7); yani elbiselerini kulaklarının üzerine örttüler. Bu ifâde, kulak vermekten/dinlemekten kaçınmak anlamındadır. Bazıları bu âyetin koşmaktan kinâye olduğunu söyler; tıpkı Arapların şu sözleri gibi: شمر ذيلا: Eteği topladı; ألقى ثوبه: Elbisesini attı. غشيته سوطا او سيفا: *Ona kamçı veya kılıç kuşandırdım*, sözü; tıpkı كسوته: *Ona elbise giydirdim* ve عممته: *Başına sarık sardım*, sözleri gibidir.

غص / G-s-s

غصة: Boğazı tıkayan şey: وطعاما ذا غصة: ***Boğazı tıkayan** bir yiyecek* (73/Müzemmil 13).

غض / G-d-d

غض: Bakış ve sesi kısmak, kapta olanı eksiltmek. غض وأغض /*Kıstı*, denir: قل للمؤمنين يغضوا من أبصارهم: *Mü'min erkeklere söyle: Gözlerini (harama bakmaktan) **kıssınlar*** (24/Nûr 30); وقل للمؤمنات يغضضن من أبصارهن: *Mü'min kadınlara da söyle: Gözlerini (harama bakmaktan) **kıssınlar*** (24/Nûr 31); واغضض من صوتك: *Sesini de **kıs*** (31/Lokmân 19). Şairin şu sözü de alay yolludur:

٣٣٩- فغض الطرف انك من نمير

339- *Bakışını **kıs**, çünkü sen Nümeyr'densin.*[922]

غضضت السقاء: Su kabındakini eksilttim. غض: Durması fazla uzun olmayan/Üzerinden uzun zaman geçmeyen taze şey.

غضب / G-d-b

غضب: İntikam arzusuyla kalp kanının kabarmasıdır/sıçramasıdır. Bunun için Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: اتقوا الغضب فإنه جمرة توقد في قلب ابن آدم، ألم تروا إلى انتفاخ أوداجه وحمرة عينيه: ***Öfkeden** kaçının; çünkü o, Âdemoğlunun kalbinde yanan bir kordur. Şahdamarlarının şiştiğini ve gözlerinin kızardığını görmez misiniz?*[923]

Yüce Allah bu kavramla nitelendirildiği zaman ondan kasıt sadece intikam olur, başkası değil: بئسما اشتروا به أنفسهم أن يكفروا بما أنزل الله بغيا أن ينزل الله من فضله على من يشاء من عباده فباؤوا بغضب على غضب: *Onlar Allah'ın kendi bağışı olarak dilediği kuluna vahiy indirmesini çekemeyerek*

922 Cerir'e ait bu şiir için bakz. *Divânu Cerir*, s. 61.

923 Bu hadisi, Tirmizî tahriç etmiş ve hasen-sahih olduğunu söylemiştir. Mübârekfûrî, *Aridatu'l-Ahvezî*, IX, 43; Ahmed, III, 19; Abdurrezzak, *Musannaf*, XI, 347.

*O'nun indirdiği kitabı inkâr etmekle benliklerini ne kötü şey karşılığında sattılar da **gazap** üstüne **gazaba** uğrâdılar* (2/Bakara 90); وباءوا بغضب من الله: *Onlar Allah'ın **gazabına** uğrâdılar* (3/Âl-i İmrân 112); كلوا من طيبات ما رزقناكم ولا تطغوا فيه فيحل عليكم غضبي ومن يحلل عليه غضبي فقد هوى: *Size rızık olarak verdiğimiz şeylerin temizlerinden yiyiniz ve onda aşırı gitmeyiniz, sonra üzerinize **gazabım** iner ve kimin üzerine **gazabım** inerse artık o helâk olmuş olur* (20/Tâhâ 81); ألم تر إلى الذين تولوا قوما غضب الله عليهم: *Allah'ın kendilerine **gazap ettiği** bir topluluğu dost edinenleri görmedin mi?* (58/Mücâdele 14); غير المغضوب عليهم: ***Gazaba uğrayanların** yoluna değil* (1/Fatiha 7). Bazılarına göre المغضوب sözünden kasıt Yahudilerdir.

غضبة (Sert kaya) kelimesi, صخرة kelimesi gibidir. غضوب: Çok öfkelenen. Yılan ve bağıran deve de bu kelimeyle nitelendirilmektedir. فلان غضبة: Falan kişi çabuk öfkelenir. Anlatıldığına göre; kişi yaşıyorsa, غضبت لفلان (Falan kişi için öfkelendim); ölmüşse (aynı anlamda), غضبت به denir.

غطش / G-t-ş

واغطش ليلها (79/Naziât 29); yani, gecesini **karanlık yapmıştır**. Bu kelime اغطش kökünden gelir. اغطش: Gözünde bulanıklık benzeri bir şey olandır. Bu anlamdan şöyle denir: فلاة غطشى: İçinde şaşırılan/yanlış yöne gidilen çöl. تغاطش: Bir şeyi görmezlikten gelmek.

غطا / G-t-y

غطاء: Bir şeyin üstüne konan kapak ve benzeri; غشاء ise, bir şeyin üstüne geçirilen elbise ve benzeri şeylerdir. Bazen bu kelime cehâlet için istiâre edilir. Allah buyurur ki: لقد كنت في غفلة من هذا فكشفنا عنك غطاءك فبصرك اليوم حديد: *Andolsun ki; sen, bundan gaflette idin. İşte senin **perdeni** kaldırdık. Bugün artık görüşün keskindir* (50/Kâf 22).

غفر / G-f-r

غفر: Bir şeye, onu kirden koruyacak elbise giydirmektir. Bu anlamdan şöyle denir: إغفر ثوبك في الوعاء: Elbiseni kabın içine koy; اصبغ ثوبك فإنه أغفر للوسخ: Elbiseni boya! Çünkü o, kirden daha iyi korur.

Allah'tan olan غفران ve مغفرة: Allah'ın, kulunu azaptan korumasıdır. غفرانك ربنا: *Rabbimiz! **Affını dileriz*** (2/Bakara 285); وسارعوا إلى مغفرة من ربكم: *Rabbinizin **bağışına** koşun* (3/Âl-i İmrân 133); ومن يغفر الذنوب إلا الله: *Günâhları Allah'tan başka kim **affedebilir**?* (3/Âl-i İmrân 135).

Bazen de biri, bir şeyden içten değil de zâhiren kaçındığında; عفر له: *Onu bağışladı*, denir. Şu âyet de bu anlamdadır: قل للذين آمنوا يغفروا

الَّذِينَ لا يَرْجُونَ أيام الله *İman edenlere söyle: Allah'ın (ceza) günlerinin geleceğini ummayan kimseleri* ***bağışlayıp geçsinler*** (45/Câsiye 14).

اسْتغفار: Söz ve fiille af talep etmektir. فقلت استغفروا ربكم انه كان غفارا: *Dedim ki: Rabbiniz'den* ***bağışlanma dileyin****; muhakkak ki O,* ***çok bağışlayandır****;* (71/ Nûh 10) âyetinde sözü edilenler, Allah'tan sadece dille değil, hem dil, hem fiille bağışlanma dilemekle emredilmişlerdir.

Denmiştir ki: fiille değil sadece sözle bağışlanma dilemek, yalancıların işidir. İşte şu âyetin anlamı da budur: ادعوني أستجب لكم: *Bana dua edin, duanızı kabul edeyim* (40/Mü'min 60).

استغفر لهم أو لا تستغفر لهم ان تستغفر لهم سبعين مرة فلن يغفر الله لهم: *Sen, ister onlar için* ***bağışlanma dile*** *ya da istersen onlar için* ***bağışlanma dileme****. Onlar için yetmiş kere* ***bağışlanma dilesen*** *de, Allah onları kesinlikle* ***bağışlamaz*** (9/Tevbe 80); ويستغفرون للذين امنوا: *İman edenler için* ***bağışlanma dilerler*** (40/ Mü'min 7).

غافر ve غفور Allah'ın sıfatlarıdır: غافر الذنب: *Günâhı* ***bağışlayan*** (40/ Mü'min 3); انه غفور شكور: *Hiç şüphe yok Allah,* ***bağışlayandır****, şükrü kabul edendir* (35/Fâtır 30); إنه هو الغفور الرحيم: *Şüphesiz Allah,* ***bağışlayandır****, esirgeyendir* (39/ Zümer 53).

غفيرة kelimesi de غُفْرَان anlamındadır. Şu âyetler bu anlamdadır: رب اغفر لي ولوالدي ولمن دخل بيتي مؤمنا وللمومنين والمؤمنات: *Rabbim; beni, anamı, babamı, inanmış olarak evime gireni, mü'min erkekleri ve mü'min kadınları* ***bağışla*** (71/Nûh 28); والذي اطمع ان يغفر لي خطيئتي يوم الدين: *Hesaplaşma günü günâhlarımı* ***affedeceğini*** *umduğum da O'dur* (26/Şu'arâ 82); واغفر لنا: *Bizi* ***bağışla*** (2/Bakara 286).

Denilmiştir ki: اغفروا هذا الامر بغفرته: Yani, bu şeyi örtünmesi gereken şeyle örtünüz. مغفر: Demir başlık/miğfer. غفارة: Baştaki yağın ona bulaşmaması için başörtüyü örten bez; yay tuncunun sarıldığı deri parçası ve bir bulutun üstündeki bulut anlamlarına gelir.

غفل / G-f-l

غفلة: Ezberde az tutmaktan ve az dikkatten dolayı insanda meydana gelen sehiv/yamlma. غفل فهو غافل: *Yanıldı, o yanılandır*, denir. Allah buyurur ki: لَقَدْ كنت في غفلة من هذا: *Andolsun ki; sen, bundan* ***gaflette*** *idin* (50/Kâf 22); اقترب للناس حسابهم وهم في غفلة معرضون: *İnsanların hesab zamanı yaklaştı. Fakat onlar hâlâ* ***gaflet*** *içinde yüz çeviriyorlar* (21/Enbiyâ 1); ودخل المدينة على حين غفلة من اهلها: *Musa, halkının* ***haberi olmadığı*** *bir zamanda, şehre girdi* (28/Kasas 15); وهم عن دعائهم غافلون: *Hâlbuki bunlar, onların dualarından*

habersizdirler (46/Ahkâf 5); وإن كنت من قبله لمن الغافلين: *Oysa sen, daha önce bundan* ***habersizdin*** (12/ Yûsuf 3); وهم عن الاخرة هم غافلون: *Onlar, âhiretten* ***habersizdirler*** (30/Rûm 7); وما الله بغافل عمّا يعملون: *Allah, onların yaptıklarından* ***gafil*** *değildir* (2/ Bakara 144); ود الذين كفروا لو تغفلون عن اسلحتكم وامتعتكم فيميلون عليكم ميلة واحدة *Kâfirler silahlarınızdan ve eşyanızdan* ***gafil bulunsanız*** *da size ani bir baskında bulunsunlar diye arzu ederler* (4/Nisâ 102); لتنذر قوما ما انذر اباؤهم فهم غافلون: *(Kur'ân), ataları uyarılmamış, bu yüzden kendileri de* ***gaflet içinde kalmış*** *bir toplumu uyarman için indirilmiştir* (36/Yâsîn 6); وكانوا عنها غافلين: *Onlar, âyetlerimizden* ***gàfil*** *idiler* (7/A'râf 146).

أرض غفل: İşaret konulmayan yer. رجل غفل: Deneyimi olmayan adam. إغفل الكتاب: Kitabı harekesiz bırakmak. ولا تطع من أغفلنا قلبه عن ذكرنا (18/Kehf 28); yani aşağıdaki âyetin aksine, *kalbine iman* ***yazmayı terk ettiğimiz*** *kişiye itâat etme*: أولئك كتب في قلوبهم الايمان وايدهم بروح منه *Onlar, öyle kimselerdir ki, Allah onların kalplerine imanı yazmış ve onları kendinden bir ruh ile desteklemiştir* (58/Mücâdele 22). Kimisine göre ise âyet; "Kalbini, hakikatlerden gafil kıldığımız kişiye uyma." anlamındadır.

غل / G-l-l

غلل kelimesinin asıl anlamı, bir şeye zırh giydirmek ve onu ortalamaktır. Ağaçlar arasında akan suya غلل denmesi de bu anlamdandır. Ona غيّل de denir. انغل فيما بين الشجر: Ağaçların arasına girdi. غل ise kendisiyle bağlanılan ve organları ortasına alan şey anlamındadır. Çoğulu أغلال şeklinde gelir. غُلّ فلان: Falan kişi onunla (kelepçeyle) bağlandı. Allah buyurur ki: خذوه فغلوه: *Tutun onu,* ***bağlayın*** *onu* (69/Hâkka 30); إذ الاغلال في اعناقهم والسلاسل يسحبون: *Boyunlarında* ***demir halkalar*** *ve zincirler olduğu hâlde sürüklenecekler dir*(40/Mü'min 71).

Cimri kişiye; هو مغلول اليد: *Eli kelepçelidir,* denir. ويضع عنهم اصرهم والاغلال التي كانت عليهم: *Omuzlarındaki ağır yükümlülükleri boyunlarındaki* ***zincirleri*** *kaldırır* (7/A'râf 157); ولا تجعل يدك مغلولة الى عنقك: *Elini boynuna* ***bağlama*** (17/İsrâ 29); وقالت اليهود يد الله مغلولة غلت ايديهم ولعنوا بما قالوا: *... dediler ki: Allah'ın eli* ***bağlıdır****. Böyle dediklerinden ötürü kendi elleri* ***bağlansın****, onlara lanet olsun* (5/Mâide 64); yani Allah'ı cimrilikle eleştirdiler. Bazıları da der ki: Yahudiler, Yüce Allah'ın her şeyi yapıp tamamladığını duyduklarında şöyle dediler: إذا يدُ الله مغلولة; yani Allah'm eli boş kaldığından dolayı bağlanmış gibidir. Bunun üzerine Yüce Allah yukarıdaki âyeti indirdi.

إنا جعلنا في أعناقهم أغلالا: *Biz onların boyunlarına* ***halkalar*** *geçirdik* (36/ Yâsîn 8); yani Allah, onların iyi işler yapmalarını engelledi. Bu tıpkı

onların kalp, kulak ve gözlerinin tabedilmek ve mühürlenmekle nitelendirilmesi gibidir. Bazıları da şöyle der: Bu âyet, her ne kadar mazi formuyla gelmişse de, sözü edilen kişilere âhiret hayatında yapılacak şeye işarettir. Tıpkı şu âyet gibi: وجعلنا الأغلال في أعناق الذين كفروا: *Biz kâfirlerin boyunlarına **demir halkalar** geçirdik* (34/Sebe' 33).

غلالة: İki elbise arasına giyilen şey. شعار, elbisenin altına; دثار ise elbisenin üstüne giyilendir. غلالة de bu ikisinin arasına giyilendir. Bazen غلالة zırh anlamı için istiâre edilir; tıpkı zırhın da onun için istiâre edildiği gibi. غلول: Hainliği kuşanmak. غل: düşmanlık: ونزعنا ما في صدورهم من غل: *Biz onların göğüslerinde **kinden** ne varsa çekip almışız* (7/A'râf 43); ولا تجعل في قلوبنا غلا للذين آمنوا ربنا انك رءوف رحيم: *Kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir **kin** bırakma! Rabbimiz! Şüphesiz ki sen çok şefkatli, çok merhametlisin!* (59/Haşr 10).

Biri *ğill*; yani kin sahibi olduğunda; غل يغل denir. أغل; yani *iğlal*, yani hıyanet sahibi oldu. غل يغل: Hainlik etti. أغللت فلانا: Falanı hıyanete nispet ettim. Allah buyurur ki: وما كان لنبي ان يغل: *Bir peygambere, emanete **hıyanet** yaraşmaz* (3/Âl-i İmrân 161). Âyet, أن يُغل şeklinde de okunmuştur.[924] Yani, "Bir peygamberin, hıyanete nispet edilmesi yaraşmaz." Kelime, bu şekliyle أغللته (Onu hıyanete nispet ettim) anlamından gelmektedir. ومن يغلل يأت بما غل يوم القيامة: *Kim **hainlik ederse**; kıyamet günü **hainlik ettiği** şey ile gelir* (3/Âl-i İmrân 161).

Şöyle rivâyet edilmektedir: لا إغلال و لا إسلال:[925] Yani, ***ihanet** yok, hırsızlık yok!* Diğer bir hadiste de Hz. Peygamber'in buyurduğu; ثلاث لا يغل عليهن قلب المؤمن: *Üç şey vardır ki, bunlar yapıldığı sürece mü'minin kalbi **kin beslemez**.*[926] hadisinde لا يغل, sözü, لا يضطغن/kin beslemez, anlamındadır. Bu hadis, "لا يُغل" şeklinde de rivâyet edilmiştir. Buna göre hadisin anlamı şöyle olur: "Üç şey vardır ki, bunlar yapıldığı sürece mü'minin kalbi ihanet sahibi olmaz."

أغل الجازر والسالخ: Kasap ve deri yüzen, deride biraz et bıraktılar. Bu kelime hainlik anlamındaki إغلال kökünden gelmektedir. Sanki kasap, et hususunda hainlik etmiş ve taşıdığı deride et bırakmıştır. غلة ve غليل: İnsanın içinde sakladığı susuzluk hissi, şiddetli sevgi ve kin.

924 Bu, Nafi, İbn Âmir, Hamza, Kissâî, Halef, Ya'kûb ve Ebû Ca'fer'in kıraatidir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 181; *İrşâdu'l-Mubtedi*, s. 271.

925 Ahmed, *Müsned*, IV, 325; Ebû Davud, *Sünen*, HN: 2766.

926 Bezzaz, hasan bir senetle; İbn Hibbân da *Sahih*'ında tahriç etmiştir. Bu hadisi tahriç eden Tirmizî de, onun hasan bir hadis olduğunu söylemiştir. Bkz. Mübârekfûrî, *Âridatu'l-Ahvezî*, X, 124; Ahmed, IV, 1; İbn Mâce, I, 84 (HN: 230).

شفا فلان غليله: Falan kişi içindeki kini tedavi etti. غلة: İnsanın arazisinden elde ettiği mahsûl. وقد أغلت ضيعته: Arazisi mahsûl verdi. مُغلغلة: Coşkulu bir topluma dışarıdan gelen mektup/ Topluma dışarıdan gelip içlerine nüfuz eden mektup. Bu anlamda şair şöyle der:

تغلغل حيث لم يبلغ شراب ولا حزن ولم
٣٤٠- يبلغ سرور

340- *Suyun ulaşmadığı yere **nüfuz etti;***
Ne üzüntünün ne de mutluluğun ulaştığı yere.[927]

غلب / G-l-b

غلبة: Üstün gelmek. Bu kökten şöyle denir: غلبته غلبا وغلبة وغلبا: Ona galip geldim/Onu yendim. أنا غالبٌ: Ben üstünüm. Allah buyurur ki: الم غلبت الرّومُ في أدنى الأرض وهُم من بعد غلبهم سيغلبون: *Elif, lâm, mim, Rumlar **yenildi.** Yakın bir yerde. Ama onlar, bu **yenilgilerinden** sonra **yeneceklerdir*** (30/Rûm 1-3); كم مِن فئة قليلة غلبت فئة كثيرة بإذن الله: *Nice az sayıda bir birlik Allah'ın izniyle çok sayıdaki birliği **yenmiştir*** (2/Bakara 249); يا أيها النبيُّ حرض المؤمنين على القتال ان يكن منكم عشرون صابرون يغلبوا مائتين: *Ey peygamber, mü'minleri savaşa teşvik et. Eğer sizden yirmi sabırlı kişi olursa bunlar iki yüz kâfiri **yenerler*** (8/Enfâl 65); وإن يكن منكم مئة يغلبوا ألفا من الذين كفروا *Eğer sizden yüz kişi olsa, bunlar bin kâfiri **yenerler*** (8/Enfâl 65); كتب الله لأغلبن أنا ورسلي: *Allah: Andolsun ki Ben ve Peygamberlerim elbette **galip geleceğiz**, diye yazmıştır* (58/Mücâdele 21); لا غالب لكمُ اليوم من الناس: *Bugün insanlardan sizi **yenecek** yoktur* (8/Enfâl 48); وجاء السحرة فرعون قالوا إنّ لنا لأجرا إن كنا نحنُ الغالبين: *Sihirbazlar Firavun'a geldi ve dediler ki: Eğer **galibler** biz olursak; bize bir mükâfat var, değil mi?* (7/A'râf 113); إنا لنحنُ الغالبُون: *Elbette bizler galip geleceğiz* (26/ Şu'arâ 44); فغلبوا هنالك: *Orada **yenildiler*** (7/A'râf 119); أفهُمُ الغالبُون: ***Üstün gelen** onlar mıdır?* (21/Enbiyâ 44); قل للذين كفرُوا ستغلبون وتحشرُون إلى جهنم: *İnkâr edenlere de ki; yakında **mağlûp olacaksınız** ve cehenneme sürüleceksiniz* (3/Âl-i İmrân 12); ثمَّ يغلبُون: *Sonra **yenileceklerdir*** (8/ Enfâl 36).

غلب عليه كذا: Falan şey onu ele geçirdi: غلبت علينا شقوتنا: *Azgınlığımız bizi **ele geçirdi*** (23/Mu'minun 106). Bazılarına göre غلب fiilinin asıl anlamı, birinin boynunun kaba tarafını tutup vurmaktır. أغلب: Boynu kalın olan. رَجُلٌ اغلبُ: Kalın boyunlu adam; امْرأة غلباء: Kalın boyunlu kadın, denir. هضبة غلبَاء (Yüksek tepe), tıpkı هضبة عنقاء ورقباء gibidir. Yani, boynu büyük tepe/ yüksek tepe. Çoğulu غلب şeklinde gelir. Allah buyurur ki: وحدائق غلبا: *İri ağaçlı bahçeler* (80/Abese 30).

---

927 Ubeydullah b. Abdullah'a ait bu şiir için bkz. Kâlî, *Nevâdir*, s. 217; İbn Hallikân, *Vefevâtu'l-A'yân*, III, 116.

غلظ / G-l-z

غلظة (Kalınlık, sertlik) kelimesi, رقة (incelik) kelimesinin zıddıdır. Bu kökten غلظة, غلاظة formları gelir. Bu kelimenin cisimlerde kullanılması asıldır; ancak kimi zaman soyut şeyler için de istiâre edilir. Tıpkı كبير (büyük) ve كثير (çok) kelimeleri gibi. Allah buyurur ki: وليجدوا فيكم غلظة: *Onlar sizde **gılza** görsün* (9/Tevbe 123); yani sertlik görsünler. نمتعهم قليلا ثم نضطرهم إلى عذاب غليظ: *Onları az bir süre geçindiririz, sonra da **şiddetli** bir azaba sürükleriz* (31/Lokmân 24); ونجيناهم من عذاب غليظ: *Onları **şiddetli** bir azaptan kurtardık* (11/ Hûd 58); يا أيها النبي جاهد الكفار والمنافقين واغلظ عليهم: *Ey peygamber; kâfirler ve münafıklar ile cihat et ve onlara karşı **sert davran*** (9/Tevbe 73).

استغلظ: Kalınlaşmak için hazır hâle geldi. Bazen de "kalın oldu" anlamında kullanılır. Allah buyurur ki: فاستغلظ فاستوى على سوقه: ***Kalınlaşmış**, gövdesi üzerine dikilmiş* (48/Fetih 29).

غلف / G-l-f

وقالوا قلوبنا غلف: *Dediler ki: Bizim kalplerimiz **perdelidir*** (2/ Bakara 88). Bazılarına göre غلف, Arapların şu sözlerinde olduğu gibi غلاف kelimesinin çoğuludur: سيف أغلف: Yani kılıç kılıfın içindedir. Bu da şu âyetlerde anlatılan gibidir: وقالوا قلوبنا في أكنة مما تدعونا إليه: *Dediler ki: Bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz kapalıdır* (41/ Fussilet 5); لقد كنت في غفلة من هذا: *Andolsun sen bundan gaflet içinde idin* (50/Kâf 22). Bazılarına göre âyetin anlamı şudur: "Kalplerimiz ilim kabıdır." Diğer bazılarına göre ise âyet; "Kalplerimiz örtülüdür." anlamındadır.

غلام أغلف sözü, "Sünnetsiz çocuk"tan kinâyedir. غلفة, tıpkı قلفة (sünnet derisi) gibidir. غلفت السيف، والقارورة، والرحل، والسرج: Kılıç, şişe, palan ve eyere kılıf geçirdim. غلفت لحيته بالحناء: Onun sakalını kına ile boyadım. تغلف, tıpkı تخضب (boyandı) gibidir. Bazılarına göre, yukarıdaki âyette geçen غلف kelimesi, غلاف'in çoğuludur. Onun aslı lam'ın zammı ile كتب gibi غلف'dır. Söz konusu âyet, bu şekilde de okunmuştur.[928] Yani, kalplerimiz ilim kabıdır. Âyette sözü edilenler söyledikleriyle şuna dikkat çekiyorlar: "Senden öğrenmeye ihtiyacımız yoktur; bizdeki ilim bize yeter."

غلق / G-l-k

غلق ve مغلاق: Kendisiyle kapatılan şey, bazılarına göre ise kendisiyle açılan şey anlamındadır. Ancak kapatmak düşünüldüğünde مغلق ve مغلاق denir. Açmak düşünüldüğünde ise مفتح ve مفتاح denir. اغلقت الباب:

928 Bu, İbn Abbas, A'rac ve İbn Muhaysın'ın okudukları şaz bir kıraattir. Bkz. Ebû Hayân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 301.

Kapıyı kapattım. غلّقه. çokluk anlamındadır; yani, birçok kapıyı kapattım veya bir kapıyı defalarca kapattım ya da bir kapıyı çok sağlam kapattım. Şu âyet bu anlamdadır: وغلّقت الأبواب: *Kapıları* ***iyice kapattı*** (12/Yûsuf 23). Buna benzetilerek şöyle denir: غلق الرّهْنُ غلوقا: Rehineye el konuldu, bırakılmadı. غلق ظهره دبرًا: Devenin sırtı yaradan kurtulamadı, iyileşemedi. مغلق: Kumar oklarının yedincisi. Çünkü o, meysirin/kumarın diğer kısımlarını bağlamaktadır. نخله غلقه: Hurma ağacının kökü kurudu, dolayısıyla meyve vermekten bağlandı/meyve vermez oldu. غلقه: Zehir gibi acı ağaç.

غلم / G-l-m

الغُلامُ الطّارُ: Bıyığı yeni çıkan/terleyen oğlan. Denir ki: غلام بيّن الغلومة والغلومّة: Ergin olduğu belli olan oğlan. Allah buyurur ki: قال ربّ انى يكون لى غلام وقد بلغنى الكبر وامراتى عاقر: *Dedi ki: Rabbim; ben artık iyice kocamış, karım da kısırken nasıl* ***oğlum*** *olabilir?* (3/Âl-i İmrân 40); وامّا الغلامُ فكان أبواه مؤمنين: ***Oğlana*** *gelince; onun anası babası inanmış kimselerdi* (18/Kehf 80); وامّا الجدارُ فكان لغلامين يتيمين فى المدينة: *Duvar ise, şehirde* ***iki*** *yetim* ***erkek çocuğa*** *aitti* (18/Kehf 82).

Yüce Allah, Yûsuf kıssasında da şöyle buyurmaktadır: يا بشرى هذا غلام: *Müjde; işte* ***bir oğlan*** (12/Yûsuf 19).

Çoğulu غلمة ve غلمان şeklinde gelir. اغتلم الغلامُ: Oğlan ergenlik çağına ulaştı. Bu çağa erişenlere, genelde şehvetin galip gelmesinden dolayı *şebak*'a/şehvete غلمه denmiştir. اغتلم الفحْل: Erkek (hayvan) şehvete geldi.

غلا / G-l-v

غلوّ: Haddi aşmaktır. Eğer haddi aşmak fiyatta ise, غلاء; eğer değer ve mertebede ise غلوّ; eğer atılan ok ile ilgili ise غلو denir. Bütün bu farklı formların fiili غلا يغلو gelir. Allah buyurur ki: يَا أهْل الكتب لا تَغْلُوا في دينكم: *Ey kitap ehli, dininiz konusunda* ***aşırılığa sapmayınız*** (4/Nisâ 171). Tencere kaynadığı zaman, غلي ve غليان denir. Şu âyetlerde geçen söz konusu kelime bu anlamdan istiâre edilmiştir: طعامُ الأثيم كالمُهْل يغْلِي في البطون كغلي الحميم: *Günâhkârların yemeğidir. Tıpkı erimiş madenler gibi karınlarında* ***kaynar.*** *Sıcak suyun* ***kaynaması*** *gibi* (44/Duhân 44-46). Kızgınlık ve savaş hiddeti de buna benzetilmiştir.

تغالى النّبْتُ: *Bitki boy attı*, sözü, غلي'den de غلوّ'den de gelmiş olabilir. غلواء: Cimada aşırıya gitmektir. غلواءُ الشّباب (Gençliğin başlangıcı, taşkınlığı) da buna benzetilmiştir.

غم / G-m-m

غمّ: Bir şeyi gizlemektir. Bu anlamdan, güneşin ışığını örttüğü için buluta غمام denir. Allah

buyurur ki: هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا اَنْ يَأْتِيَهُمُ اللّٰهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلٰٓئِكَةُ وَقُضِيَ الْاَمْرُ: *Onlar; Allah'ın* ***buluttan*** *gölgeler içinde, meleklerle birlikte kendilerine gelivermesini ve işlerini bitirivermesini mi bekliyorlar?* (2/ Bakara 210). غمّى formu da tıpkı غمام gibidir. Şu ifâdeler de bu anlamdadır: غُمَّ الهلال: Ay bulutla örtüldü; يومٌ غمٌّ: Bulutlu gün; لَيْلَة غمّة و غمّاء و غمّى: Bulutlu gece. Şair şöyle der:

٣٤١- لَيْلَةٌ غُمَّى طامسٌ هلالُها

341- ***Bulutlu*** *ve ayı sönük bir gece.*[929]

غُمَّةُ الْاَمْرِ: Karışık/Problemli iş. ثُمَّ لَا يَكُنْ اَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً: *Sonra işiniz başınıza* ***ğumme*** *olmasın* (10/ Yûnus 71); yani işiniz başınıza dert olmasın.

غمٌّ ve غُمَّةٌ tıpkı كَرْبٌ ve كُرْبَةٌ /*dert* kelimeleri gibidir. غمامة: Devenin burun ve gözleri üzerine bağlanan bez. ناصية غماء: Yüzü örten bez.

غمْر kelimesinin asıl anlamı, bir şeyin izini silmektir. Bu anlamdan, sel'in izini gideren çok olan suya غَمْر ve غامر denir. Şair şöyle der:

٣٤٢- وَالْمَاءُ غامرٌ جُدَّادَها

342- *Su, onun örülmüş iplerini* ***örtüyordu.***[930]

Bu tür suya, cömert adam ve hızlı koşan at benzetilmiş, onlara غمر denilmiştir; tıpkı her ikisinin denize benzetildiği gibi. غمْرة: Olduğu yeri örten fazla su. Bu kelime, sahibini kuşatan cehâlet için darbımesel yapılır. Bunun benzerine Yüce Allah şu sözüyle işaret etmektedir: فَاَغْشَيْنَاهُمْ: *Onları örtüverdik* (36/Yâsîn 9). Şu âyetler de bunun benzeridir: فَذَرْهُمْ فِي غَمْرَتِهِمْ حَتّٰى حِينٍ: *Onları, belli bir süreye kadar kendi* ***cehâletleri*** *içinde bırak* (23/Mu'minun 54); الَّذِينَ هُمْ فِي غَمْرَةٍ سَاهُونَ: *Onlar* ***koyu bir cehâlet*** *içerisinde kalmış gafillerdir* (51/ Zâriyât 11). Bela ve sıkıntılara غمرات denir: وَلَوْ تَرٰى اِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ: *O zalimlerin hâlini ölüm* ***şiddeti*** *içindeyken bir görsen!* (6/En'âm 93).

رَجُلٌ غمْرٌ: Tecrübesiz, cahil adam. Çoğulu اغمار şeklinde gelir. غِمْر: Gizli kin. Çoğulu غمور şeklinde gelir. غمَر: Diğer kokuları örten yağ kokusu. غمِرت يده: Onun eli kirlendi; غمر عرضه: Onun ırzı/nefsi/bedeni kirlendi. دخل في غمار النّاس وخمارهم: İnsan topluluğunun arasına girdi. غمْرة: Sürülen safran. وقد تغمّرْتُ بالطيب: Koku süründüm.

Su nokta-i nazarından suyun içildiği bardağa da غمر denir. Şu söz de bu anlamdan türemiştir: تَغَمَّرْتُ: Az su içtim. فلانٌ مُغامر: Falan kişi, kendini savaşın içine attı. Bu ya Arapların, يخوض الدّرب: *savaşa dalmaktadır* sözleri gibi, kişinin aşırı savaştığı ve savaşa daldığı içindir; ya da onun cahil, tecrübesiz olarak düşünülmesinden dolayıdır. Bu da

929 Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* (غم) maddesi; İbn Fâris, *Mücmel*, III, 680.

930 A'şa'ya ait bu şiir için bkz. *Divânu'l-A'şa*, s. 59; İbn Siyde, *Muhkem*, VII, 138.

onu, tıpkı هوج /*ahmak* ve benzeri sözlerle nitelendirmek gibi olur.

غمز / G-m-z

غمز kelimesinin asıl anlamı, ayıplı olan şeye göz kapağı veya el ile işaret etmektir. Bu anlamdan şöyle denir: ما في فلان غميزة: Falan kişide kendisine işaret edilecek bir eksiklik yoktur. Çoğulu غمائز şeklinde gelir. Allah buyurur ki: وإذا مرّوا بهم يتغامزون: *Yanlarından geçtikleri zaman **birbirlerine göz kırparlardı*** (83/Mutaffifîn 30). Bunun aslı, غمزت الكبش: *Semiz mi diye koça dokundum*, sözünden gelmektedir. Bu da tıpkı غمصته (semiz mi diye onu elledim/yokladım), sözü gibidir.

غمض / G-m-d

غمض: Arız olan uyku. ما ذقت غمضا ولا غماضا: *Hiç uyku tatmadım/Hiç uyumadım*, dersin. Bu anlam itibarıyla şöyle denir: أرض غامضة، غمضة: Çukur yer. دار غامضة: Yolu olmayan ev. غمض عينه وأغمضها: Göz kapaklarından birini diğerinin üstüne koydu. Sonra bu kelime istiâre yoluyla gaflet ve müsamaha anlamında kullanılır oldu. Allah buyurur ki: يا أيّها الذين آمنوا أنفقوا من طيبات ما كسبتم ومما أخرجنا لكم من الأرض ولا تيمّموا الخبيث منه تنفقون ولستم بآخذيه إلا أن تغمضوا فيه: *Ey iman edenler, kazandıklarınızın iyi olanından ve sizin için yerden bitirdiklerimizden infak edin. Kendinizin **göz yummadan/gafil olmadan** alamayacağınız bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın* (2/Bakara 267).

غنم / G-n-m

غنم /*Koyun*, bilinen bir hayvandır. Allah buyurur ki: ومن البقر والغنم حرّمنا عليهم شحومهما: *Sığır ve **koyunun** iç yağlarını da onlara haram kıldık* (6/En'âm 146). غنم: Koyunu yakalayıp ele geçirmektir. Daha sonra bu kelime, düşman ve onun dışındakilerden elde edilen her şey için kullanılmıştır. Allah buyurur ki: ...واعلموا أنما غنمتم من شيء: *Biliniz ki, **ele geçirdiğiniz** her hangi bir şey* (8/Enfâl 41); فكلوا مما غنمتم حلالا طيّبا: ***Elde ettiğiniz** ganimetleri temiz ve helal olarak yiyin* (8/Enfâl 69). مغنم: Ele geçirilen şey. Çoğulu مغانم şeklinde gelir: فعند الله مغانم كثيرة: *Allah katında çok **ganimetler** vardır* (4/Nisâ 94).

غني / G-n-y

غنى: Değişik anlamlara gelir:

1- İhtiyaçların olmaması. Bu sadece Yüce Allah için söz konusu olur. Şu âyetlerde zikredilen de budur: وإن الله لهو الغني الحميد: *Şüphesiz Allah, **hiç bir şeye ihtiyacı olmayandır**, övülmeye layık olandır* (22/Hac 64); يا أيها الناس أنتم الفقراء إلى الله والله هو الغنيّ الحميد: *Ey insanlar, siz*

Allah'a muhtaçsınız; oysa Allah ***hiç kimseye muhtaç değildir*** *ve övgüye lâyıktır* (35/Fâtır 15).

2- İhtiyaçların az olması: Şu âyetle işret edilen budur: ووجدك عائلا فاغنى: *Seni fakir bulup* ***zenginleştirmedi*** *mi?* (93/Duhâ 8). Hz. Peygamber'in şu hadisinde zikredilen de aynı şeydir: الغنى غنى النفس: ***Gerçek zenginlik*** *nefis* ***zenginliğidir.***[931]

3- İnsan türlerine göre kazanç yollarının çok olması: ومن كان غنيا فليستعفف: ***Zengin*** *olan, iffetli olmaya çalışsın* (4/Nisâ 6); إنما السبيل على الذين يستأذنونك وهم أغنياء: *Sorumluluk ancak,* ***zengin*** *oldukları hâlde senden izin isteyenleredir* (9/Tevbe 93); لقد سمع الله قول الذين قالوا إن الله فقير ونحن اغنياء: *Allah fakir, biz ise* ***zenginiz*** *diyenlerin sözünü Allah işitti* (3/Al-i İmrân 181). Onlar bunu şu âyeti işittiklerinde söylemişlerdi: من ذا الذى يقرض الله قرضا حسنا: *Kim Allah'a karşılıksız (güzel) borç verir?* (2/Bakara 245).

يحسبهم الجاهل أغنياء من التعفف: *Onları bilmeyen, istemekten çekindikleri için onları* ***zengin*** *kimseler sanırlar* (2/Bakara 273); yani onların nefisleri zengindir. Durumlarını bilmeyenler, onlarda gördükleri izzet-i nefis ve nezaketten dolayı bir takım gelir kaynaklarının olduğunu sanır. Hz. Peygamber'in Muaz'a söylediği şu söz de bu anlamdadır: خذ من أغنيائهم ورُدّ في فقرائهم: ***Zenginlerinden*** *al; fakirlerine ver.*[932] Şairin şu şiirinde kastedilen de bu anlamdır:

٣٤٣- قد يكثر المال والانسان مفتقر

343- *Bazen mal çok olur; fakat insan yine de fakirdir.*[933]

Bu kökten şöyle denir: غنيت بكذا غنيانا و غناء، واستغنيت، وتغنيت، وتغانيت: Falan şeyle yetindim, zengin oldum. Allah buyurur ki: واستغنى الله والله غني حميد: *Allah* ***hiçbir şeye muhtaç değildir****. Allah* ***zengindir****, hamde lâyıktır* (64/Teğabün 6).

أغناني كذا: Falan şey bana yeterli geldi. أغنى عنه كذا: Falan şey ona yeterli geldi. Allah buyurur ki: ما أغنى عني ماليه: *Malım bana hiç bir yarar* ***sağlayamadı*** (69/Hâkka 28); ما أغنى عنه ماله وما كسب: *Malı ve kazandığı kendisine* ***fayda vermedi*** (111/Mesed 2); إن الذين كفروا لن تغني عنهم أموالهم ولا أولادهم من الله شيئا: *İnkâr edenlerin malları ve çocukları, Allah'a karşı onlara bir* ***fayda sağlamaz*** (3/Al-i İmrân 10); ما أغنى عنهم ما كانوا يمتعون: *Faydalandırıldıkları nimetler onlara hiç* ***yarar sağlamaz*** (26/Şu'ara 207); أأتخذ من دونه آلهة إن يردن الرحمن بضر لا تغن عني شفاعتهم شيئا ولا ينقذون: *Ben, O'ndan başka ilâhlar mı edinirim? Eğer Rahmân bana bir zarar vermek isterse; onların şefaatı bana hiç bir* ***fayda sağlamaz*** *ve beni kurtarmaz da* (36/Yâsîn 23); لا ظليل

931 Buharî, XI, 271; Ahmed, *Müsned*, II, 315; Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, X, 240.

932 Buharî, *Zekât*, III, 322; Müslim, *İman*, HN: 19.

933 Se'âlibî, *et-Temsil ve'l-Muhadara*, s. 85; *Nihâyetu'l-Ereb*, III, 84.

وَلَا يُغْنِي مِنَ اللَّهَبِ: *Gölge yapmaz ve alevden **korumaz*** (77/Murselât 31).

غانية: Kocasıyla yetinip süse ihtiyaç duymayan kadın. Bazılarına göre; "Güzelliğiyle yetinip süse ihtiyaç duyman kadın", anlamındadır. Kişi, bir yerde fazla kalıp da bir şeyle yetinip başkasına ihtiyaç duymadığında غنى فى مكان كذا denir. Allah buyurur ki: الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا *Şuayb'ı yalanlayanlar sanki yurtlarında hiç **refah içinde yaşamamış** gibiydiler* (7/A'râf 92).

مغنى: Mastar ve ism-i mekândır. غنى اغنية وغناء: Terennüm etti, şarkı söyledi. Bazılarına göre تغنى formu, استغنى (zengin oldu) anlamındadır. Hz. Peygamber'in şu hadisi de bu anlama hamledilmiştir: مَن لَمْ يتغن بالقرآن...: *Kur'ân'la **yetinmeyen**...*[934]

غيب / G-y-b

غيب kelimesi, غابت الشمس وغيرها (Güneş ve başkası gözden kayboldu) fiilinin mastarıdır. غاب عنى كذا: *Falan şey gözümden kayboldu*, denir. Allah buyurur ki: أَمْ كَانَ مِنَ الْغَائِبِينَ: *Yoksa **kayıplara** mı karıştı?* (27/Neml 20).

Bu kavram, duyularla görül meyen ve insan bilgisinin kapsamına girmeyen her şey için kullanılır. Allah buyurur ki: وَمَا مِنْ غَائِبَةٍ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ: *Gökte ve yerde **gizli** hiçbir şey yoktur ki apaçık bir kitapta olmasın* (27/Neml 75).

Kimi zaman Yüce Allah değil, insan nokta-i nazarından bir şey için غيْب ve غائب denir. Göklerde ve yerde zerre ağırlığınca hiç bir şey Allah'tan uzakta kalmadığı gibi, hiçbir şey de O'na gizli kalmaz. عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ: *Allah, **gaip olanı** da müşahede olanı da bilendir* (6/En'âm 73); yani Allah, size gizli kalan şeyleri de, sizin gördüğünüz şeyleri de bilir. يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ: ***Gayba** inanırlar* (2/Bakara 3) âyetinde geçen الْغَيْب kelimesi, duyuların kapsamına girmeyen ve akıl ile de bilinmeyen şeyler anlamındadır. Bunlar sadece peygamberlerin haber vermeleriyle bilinirler.

Gaybı inkâr etmekle insan *mülhit* ismini alır. "Gayb Kur'ân'dır", Gayb kaderdir" diyenler bu sözleriyle *gayb* lafzının içerdiği anlamların sadece bir kısmına işaret etmiş oluyorlar.

Bazılarına göre yukarıdaki âyetin anlamı şöyledir: Onlar, yanınızda olmadıkları zaman da inanırlar ve haklarında şöyle denilen münafıklar gibi değildırler: وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ: *Mü'minlere rastlayınca; inandık, derler. Şeytanları ile başbaşa kalınca da; biz sizinle beraberiz, onlarla sadece alay etmekteyiz, derler* (2/Bakara 14).

934 Ebu Hüreyre'den rivayet edilen bu hadisin tamamı şöyledir: "ليس منا من لم يتغن بالقرآن: Kur'ân'la yetinmeyen bizden değildir." Buharî, *Kitâbu't-Tevhid*, XIII, 501 (HN: 7527); Ahmed, *Müsned*, I, 172.

Şu âyetler de aynı anlamdadır: إنما تنذر الذين يخشون ربهم بالغيب وأقاموا الصلاة: *Sen ancak **görmeden** Rablerinden korkanları ve namazı kılanları uyarabilirsin* (35/Fâtır 18); من خشي الرحمن بالغيب: ***Görmediği hâlde** Rahmân'dan korkan* (50/Kâf 33); ولله غيب السماوات والأرض: *Göklere ve yere ilişkin **bilinmezlerin bilgisi** Allah'a aittir* (16/Nahl 77); اطلع الغيب: *O, **görülmeyeni** mi biliyor?* (19/Meryem 78); فلا يظهر على غيبه احدا: *Allah **gizli bilgisini** kimseye göstermez* (72/Cinn 26); قل لا يعلم من في السماوات والارض الغيب الا الله: *De ki; göklerde ve yerde, Allah'tan başka kimse **gaybı** bilmez* (27/Neml 65); ذلك من أنباء الغيب نوحيه اليك: *Bunlar sana vahiy yolu ile bildirdiğimiz **gayb âlemine** ilişkin haberlerdir* (3/Âl-i İmrân 44); وما كان الله ليطلعكم على الغيب: *Allah sizi, **gaybın** bilgisine erdirecek değildir* (3/Âl-i İmrân 179); إنك أنت علام الغيوب: *Hiç şüphesiz sen **gaybleri** bilensin* (5/Mâide 109); قل ان ربي يقذف بالحق علام الغيوب: *De ki; kuşkusuz, Rabbim gerçeği ortaya koyar. O, **gaybleri** çok iyi bilendir* (34/Sebe' 48).

أغابت المرأة: Kadının kocası kayboldu. Yüce Allah kadınları şöyle nitelendirmektedir: حافظات للغيب بما حفظ الله: *Allah'ın kendilerini koruması sayesinde **gaybi** korurlar* (4/Nisâ 34); yani, kocalarının hoşlanmadığı şeyi onların yokluğunda yapmazlar.

غيبة: Zikretmeye muhtaç bıra kılmadığı/zorlanmadığı hâlde, insanın başkasında olan ayıplardan söz etmesidir. Allah buyurur ki: ولا يغتب بعضكم بعضا: *Kiminiz kiminizin **gıybetini** yapmasın* (49/Hucurât 12).

غابة: Alçak yer. Bu anlamdan bol ağaçlı yere غابة denir. Allah buyurur ki: وألقوه في غيابة الجب: *Onu kuyunun **dibine** atın* (12/Yûsuf 10).

Denir ki: هم يشهدون أحيانا ويغيبون أحيانا: Onlar kimi zaman hazır bulunurlar, kimi zaman da kaybolurlar.

ويقذفون بالغيب من مكان بعيد: *Uzak bir yerden **gaybe** atıyorlar* (34/Sebe' 53); yani, onu ne gözleri ne de basiretleri ile görmedikleri bir yerden…

غوث / G-v-s

Yardım ile ilgili, غوث; yağmur ile ilgili de غيث kelimesi kullanılır. استغثته: Ondan yardım veya yağmur talep ettim. أغاثني (Bana yardım etti) fiili غوث'ten; غاثني (Bana yağmur ihsan etti) fiili ise غيث'ten gelir. غوثت (Yardım ettim) fiili de غوث'ten gelir.

Allah buyurur ki: اذ تستغيثون ربكم: *Siz Rabbinizden **yardım talep ediyordunuz*** (8/Enfâl 9); فاستغاثه الذي من شيعته على الذي من عدوه: *Kendi tarafından olan, düşmanına karşı **ondan yardım istedi*** (28/Kasas 15). وإن يستغيثوا يغاثوا بماء كالمهل يشوي الوجوه: *Eğer **yardım/su isterlerse** erimiş maden gibi yüzleri haşlayan*

*bir su kendilerine **verilir*** (18/Kehf 29) âyetinde geçen يستغيثوا sözü, غيث'ten de غوث'ten gelebilir. Aynı şekilde يغاثوا sözü de her iki anlama gelebilir.

Şu âyette غيث kelimesi yağmur anlamındadır: كمثل غيث أعجب الكفار نباته: *Bu, tıpkı bir **yağmura** benzer ki; bitirdiği ot, ekincilerin hoşuna gider* (57/Hadîd 20). Şair de şöyle der:

سمعت الناس ينتجعون غيثا فقلت لصيدح
٣٤٤- انتجعي بلالا

344- *Duydum ki, insanlar **yağmurdan** ihsan talep ediyorlar;*

Saydah'a (deveye) dedim ki, sen Bilal'dan ihsan talep et.[935]

غور / G-v-r

غَوْر: Basık yer. Bu kökten şöyle denir: غار الرجل، وأغار: Adam saldırdı/hızlı yürüdü; غارت عينه غورًا وغؤورا: Gözü içeri çöktü, kör oldu. إن أصبح ماؤكم غورًا: *Suyunuz **yere batarsa*** (67/Mülk 30) âyetindeki غورا kelimesi, غائرا/*batan* anlamındadır. او يصبح ماؤها غورا فلن تستطيع له طلبا: *Yahut bağının suyu **yere batar** da bir daha onu arayıp bulamazsın* (18/Kehf 41).

غار /*Mağara*, dağda olur. Allah buyurur ki: إذ هما في الغار: *O ikisi **mağaradayken*** (9/Tevbe 40). غاران sözüyle ferç ve karından kinâye yapılır. Mekân için kullanılan مغار kelimesi, tıpkı غور gibidir: لو يجدون ملجأ أو مغارات أو مدخلا لولوا إليه وهم يجمحون: *Eğer sığınılacak bir yer, yahut **mağaralar** veya bir delik bulsalardı; çabucak oraya yönelirlerdi* (9/Tevbe 57).

غارت الشمس غيارًا: Güneş battı. Şair şöyle der:

هل الدهر الا ليلة ونهارها وإلا طلوع
٣٤٥- الشمس ثم غيارها

345- *Zaman, gece ve onun gündüzünden;*

*Güneşin doğup sonra **batmasından** başka nedir ki?*[936]

غور: Basık bir yere indi. أغار على العدو إغارة وغارة: Düşmanın üzerine saldırdı. Allah buyurur ki: فالمغيرات صبحا: *Sabahleyin **akın edenlere*** (100/Âdiyât 3). Âyette kastedilenler atlardır.

غير / G-y-r

غير kelimesi çeşitli anlamlarda kullanılır:

1- Onunla herhangi bir manayı ispat etmeksizin mücerret nefiy için olması. Örneğin: مررت برجل غير قائم: Ayakta olmayan bir adama uğradım. Allah buyurur ki: ومن أضل ممن اتبع هواه بغير هدى من الله: *Allah'tan bir yol gösterici **olmaksızın** kendi hevesine uyandan daha sapık kim olabilir?* (28/Kasas 50); اومن ينشأ في

935 Zû'r-Rumme'ye ait bu şiir için bkz. *Divânu Zû'r-Rumme*, s. 528.

936 Bu şiir Ebû Zueyb el-Hüzelî'ye aittir. Bkz. *Divânu'l-Hüzeliyyin*, I, 21.

الحلية وهو في الخصام غيرُ مبين: *Onlar, süs içinde yetiştirilerek mücadele gücü* ***olmayanı*** *mı Allah'a isnad ediyorlar?* (43/Zuhruf 18).

2- (إلا) anlamında istisna için kullanılması ve nekre/belirsiz isme sıfat olması. Örneğin: مررتُ بقوم غيرِ زيد: Zeyd hariç/İçlerinde Zeyd'in olmadığı bir topluma uğradım. Buradaki غيرِ زيدٍ sözü, إلا زيدًا anlamındadır. Allah buyurur ki: وقال فرعون يا أيها الملا ما علمت لكم من إلهٍ غيري: *Firavun: Ey ileri gelenler! Sizin için* ***benden başka*** *bir ilâh tanımıyorum* (28/Kasas 38); لقد أرسلنا نوحا الى قومه فقال يا قوم اعبدوا الله ما لكم من إله غيره: *Andolsun ki Nûh'u elçi olarak kavmine gönderdik. Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin* ***ondan başka*** *bir ilâhınız yoktur* (7/A'râf 59); هل من خالق غير الله: *Allah'tan* ***başka*** *bir yaratıcı mı var?* (35/Fâtır 3).

3- Kendi maddesinden olmayan bir sureti nefyetmek için kullanıl ması. Örneğin: الماءُ إذا كان حارًا غيرُهُ إذا كان باردًا: Sıcak olan su, soğuk olanından başkadır. Şu âyet de bu anlamdadır: كلّما نضجت جُلودُهُم بدلناهم جُلودا غيرها ليذوقوا العذاب: *Derileri piştikçe, azabı tatmaları için onları* ***başka*** *derilerle değiştireceğiz* (4/Nisâ 56).

4- Bir zâtı nitelemesi. Örneğin: اليوم تجزون عذاب الهون بما كنتم تقولون على الله غير الحق: *Bugün, Allah'a karşı hak/gerçek* ***olmayanı*** *söylediğinizden dolayı alçaltıcı bir azapla cezalandırılacaksınız* (6/En'âm 93); yani batıl şeyler söylediğinizden dolayı. واستكبر هو وجنوده في الارض بغير الحق: *Firavun ve askerleri yeryüzünde, hakları* ***olmaksızın*** *büyüklük tasladılar* (28/Kasas 39); أغير الله ابغى ربا: *Ben, Allah'tan* ***başka*** *bir Rabb mı arayacağım?* (6/En'âm 164); ويستخلف ربى قوما غيركم: *Rabbim, sizin yerinize* ***başka*** *bir toplum getirir* (11/Hûd 57); ائت بقرآن غير هذا: *Bundan* ***başka*** *bir Kur'ân getir* (10/Yûnus 15).

تغيير kelimesi de iki şekilde kullanılır:

1- Bir şeyin zatının değil, suretinin değişmesi anlamında. Örneğin evini eskiden olduğundan farklı bir şekilde dizayn ettiğinde; غيّرتُ داري: *Evimi değiştirdim*, dersin.

2- Bir şeyi başka bir şeyle değiştirmek anlamında. Örneğin: غيّرتُ غلامي ودابّتي: Kölemi ve evimi başkasıyla değiştirdim. إن الله لا يغير ما بقوم حتى يغيروا ما بانفسهم: *Herhangi bir toplum kendinde olanı* ***değiştirmedikçe*** *Allah onun konumunu* ***değiştirmez*** (13/Ra'd 11).

غيران ve مختلفان arasındaki fark şudur: غيران kelimesi daha kapsamlıdır; çünkü غيران ile ifâde edilen iki şeyin cevheri aynı olabilir, fakat مختلفان ile ifâde edilenler böyle değildir. Buna göre bir yer işgal eden iki cevher, غيران'dırlar ama مختلفان değildirler. Şu hâlde, her "خلافان" "غيران"dir fakat her "غيران" "خلافان" değildir.

غوص / G-v-s

غَوْص: Suyun altına dalarak ondan bir şey çıkarmaktır. İster maddî bir şey olsun ister de ilim olsun, kapalı bir şeye yönelip de onu kendisi için çıkaran herkese غائص denir. غوّاص: Bu işi çok yapan kişidir. Allah buyurur ki: والشياطين كل بناء وغواص: *Bütün bina yapan,* ***dalgıçlık yapan*** *şeytanları da (onun emrine verdik)* (38/Sâd 37); ومن الشياطين من يغوصون له ويعملون عملا دون ذلك: *Onun için* ***dalgıçlık yapan*** *ve bundan başka işler de gören şeytanlardan da onun buyruğu altına verdik* (21/Enbiyâ 82); yani onun için garip işleri ve ilginç güzel eylemleri ortaya çıkaran. Âyette, sudan sadece incilerin çıkarılması kastedilmemektedir.

غيض / G-y-d

غاص الشيْءُ (Bir şey eksildi, çekildi); غاضه غيرُهُ (Onu başkası çekti, eksiltti) sözü, tıpkı; نقص ve نقصه غيرُهُ sözü gibidir. Allah buyurur ki: وغيض الماء: *Su çekildi* (11/Hûd 44); وما تغيض الأرحام: *Allah; rahimlerin neyi* ***eksilttiğini*** *(bilir)* (13/Ra'd 8); yani, Allah; rahimlerin bozup toprağın içine çektiği su gibi yaptığı şeyi bilir. غيضة: Suyun üzerinde durduğu ve onu yuttuğu yer. ليلة غائضة: Karanlık gece.

غيظ / G-y-z

غيظ: Şiddetli öfke. Bu da insamn, kalp kanının kaynamasından dolayı hissettiği hararettir. Allah buyurur ki: قل موتوا بغيظكم: *De ki;* ***öfkenizden*** *ölün* (3/Âl-i İmrân 119); ليغيظ بهم الكفار: *Kendileriyle kâfirleri* ***öfkelendirmesi*** *için* (48/Fetih 29). Yüce Allah, insanları öfke anında nefislerine hâkim olmaya davet etmektedir: والكاظمين الغيظ: ***Öfkelerini*** *yenenler* (3/Âl-i İmrân 134).

Denilir ki: Yüce Allah bu kavramla nitelendirildiğinde, ondan kasıt intikamdır: وانهم لنا لغائظون: *Şüphesiz onlar, bizi* ***öfkelendiriyorlar***(26/Şu'arâ 55); yani tavırlarıyla, kendilerinden intikam almamızı istiyorlar.

تغيّظ: Öfkeyi dışa vurmaktır. Bu bazen duyulan bir sesle birlikte olmaktadır. Örneğin: اذا رأتهم من مكان بعيد سمعوا لها تغيظا وزفيرا: *Cehennem ateşi uzak bir mesafeden kendilerini görünce, onun* ***öfkelenişini*** *ve uğul tusunu işitirler* (25/Furkân 12).

غول / G-v-l

غَوْل: Sezdirmeden bir şeyi helâk etmektir. غال يغول غولاً، واغتاله اغتيالاً: *Onu aniden yok etti, öldürdü*, denir. Bu anlamdan سعلاة adı verilen cin türüne غول denir. Yüce Allah cennet şarabını şöyle nitelendirmektedir: لا فيها غول ولا هم عنها ينزفون: *O içkide ne* ***sersemletme*** *var, ne de onunla sarhoş olurlar* (37/Sâffât 47). Yüce Allah

bu âyetle, şu aşağıdaki âyetlerle dikkat çektiği bütün kötü şeyleri cennet şarabından nefyetmektedir: يسألونك عن الخمر والميسر قل فيهما اثم كبير ومنافع للناس واثمهما اكبر من نفعهما: *Sana, şarap ve kumar hakkında soru sorarlar. De ki; her ikisinde de büyük bir günâh ve insanlar için bir takım faydalar vardır. Ancak her ikisinin de günâhı faydasından daha büyüktür* (2/Bakara 219); يا أيها الذين آمنوا انما الخمر والميسر والانصاب و الازلام رجس من عمل الشيطان فاجتنبوه لعلكم تفلحون: *Ey iman edenler; içki, kumar, dikili taşlar ve fal okları; ancak şeytan işi pisliklerdir. Bunlardan kaçının ki, felâha eresiniz* (5/Mâide 90).

غوى / G-v-y

غيّ: Bozuk bir inançtan kaynaklanan cehâlettir. Şöyle ki; kimi zaman cehâlet, insanın ne sahih ne de fasit/bozuk bir inanca sahip olmamasından kaynaklanabilir; kimi zaman da bozuk bir şeye olan inancından kaynaklanabilir. İşte bu ikinci tür cehâlete غيّ denir.

Allah buyurur ki: ما ضل صاحبكم وما غوى: *Arkadaşınız şaşırmadı ve **bâtıla da inanmadı*** (53/Necm 2); وإخوانهم يمدونهم فى الغي: *Şeytanın kardeşleri onları **batıl inanca** sürüklerler* (7/A'râf 202). فخلف من بعدهم خلف أضاعوا الصلاة واتبعوا الشهوات فسوف يلقون غيا: *Onların ardından, namazı bırakan, şehvetlerine uyan bir nesil geldi. İşte bunlar **ğayy** ile karşılaşacaklardır* (19/Meryem 59); yani, azapla karşılaşacaklardır.

Yüce Allah'ın azabı *ğayy* diye adlandırması, onun azabın nedeni olmasından dolayıdır. Bu bir şeyin kendi sebebiyle isimlendirilmesi gibidir. Tıpkı Arapların bitkiye ندى/yağmur dedikleri gibi. Bazılarına göre de âyetin anlamı şöyledir: "Onlar, batıl inancın eseri ve sonucuyla karşılaşacaklardır." وبرزت الجحيم للغاوين: *Cehennem **sapıkların** gözleri önünde dikilir* (26/Şu'arâ 91); والشعراء يتبعهم الغاوون: *Şairlere ancak **azgınlar** uyar* (26/Şu'arâ 224); إنك لغوى مبين: *Sen gerçekten açıkça bir **azgınsın*** (28/Kasas 18); وعصى ادم ربه فغوى: *Âdem Rabbine âsi olup **yolunu şaşırdı*** (20/Tâhâ 121); yani cahil oldu. Kimisine göre ise; zarara uğradı; tıpkı şairin şöyle dediği gibi:

٣٤٦- ومن يغو لا يعدم على الغيّ لائما

346- *Kim **saparsa**, bundan dolayı kendisini kınayacak olanları yok saymasın.*[937]

Bazılarına göre غوى kelimesi, "hayatı bozuldu" anlamındadır. Buna göre غوى fiili, غوي الفصيل وغوى: *buzağı sütten kesilip aç bırakıldı*, sözünden gelmiş olur. Tıpkı هوي ve هوَى gibi. إن كان الله يريد ان يغويكم: *Eğer Allah sizi **helak etmeyi** dilerse* (11/Hûd 34). Bazılarına göre bu âyetin anlamı

937 Murakkış'a ait bu şiir için bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (غوى) maddesi.

şöyledir: "Eğer Allah, saptığınızdan dolayı size azap vermek isterse." Diğer bazılarına göre ise anlamı şöyledir: "Allah, saptığınızdan dolayı, aleyhinize hüküm verir." قَالَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَغْوَيْنَا أَغْوَيْنَاهُمْ كَمَا غَوَيْنَا تَبَرَّأْنَا إِلَيْكَ مَا كَانُوا إِيَّانَا يَعْبُدُونَ: *Aleyhlerine hüküm gerçekleşen kimseler: Rabbimiz; işte bunlar **azdırdığımız** kimselerdir. Kendimiz nasıl **azmışsak** onları da öylece biz **azdırdık**. Onlardan uzaklaşıp sana geldik, zaten onlar bize tapmıyorlardı, derler* (28/Kasas 63). Onlar bu sözleriyle şunu ilân ediyorlar ki; biz onlara bir insanın dostuna yapabileceği ne varsa onu yaptık. Çünkü insana düşen şey, kendisi için istediğini dostu için de istemesidir. Onlar şunu derler: Bize ait olanı onlara sunduk ve bizi örnek edinmelerini sağladık.

Şu âyetler de bu anlamdadır: فَأَغْوَيْنَاكُمْ إِنَّا كُنَّا غَاوِينَ: *Biz sizi **azdırdık**. Çünkü kendimiz de **azmıştık*** (37/Sâffât 32); قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ: *İblis dedi ki: Öyle ise beni **azdırmana** karşılık, and içerim ki, ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım* (7/A'râf 16); قَالَ رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَلَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ: *İblis dedi ki: Rabbim; beni **azdırdığın** için, andolsun ki; ben de onlara yeryüzündeki fenalıkları güzel göstereceğim ve onların hepsini **azdıracağım*** (15/Hicr 39).

تَمَّ كِتَابُ الْغَيْنِ

Gayn Harfinin Sonu

كِتَابُ الْفَاءِ

Fâ Harfi

فتح / F-t-h

فتح: Kapalılık ve belirsizliği gidermektir. Bu da iki kısma ayrılır:

1- Gözle görülen: Kapı ve benzerini açmak; kilit, sürgü ve eşyayı açmak gibi: ولمّا فتحوا متاعهم وجدوا بضاعتهم ردت اليهم: *Yüklerini **açınca** karşılık olarak götürdükleri mallarının kendilerine iade edilmiş olduğunu gördüler* (12/Yûsuf 65); ولو فتحنا عليهم بابا من السماء فظلوا فيه يعرجون: *Onlara gökten bir **kapı açsak** da oradan yukarı çıksalar* (15/Hicr 14).

2- Basiretle görülen: *Hemm*'ın açılması gibi. O da üzüntüyü gidermektir. Bu da değişik kısımlara ayrılır:

Birincisi, dünyevî işlerle alâkalıdır. Giderilen bir üzüntü; mal ve benzeri şeyleri vermekle giderilen fakirlik gibi. Şu âyetler bu anlamdadır: فلمّا نسوا ما ذكروا به فتحنا عليهم ابواب كل شيء: *Onlar, kendilerine hatırlatılan şeyleri unutunca; Biz de kendilerine her şeyin kapılarını **açtık*** (6/En'âm 44); yani genişlettik. ولو أن اهل القرى امنوا واتقوا لفتحنا عليهم بركات من السماء والارض: *Eğer o ülkelerin halkları iman edip kötülüklerden sakınsalardı, göğün ve yerin bereket kapılarını üzerlerine **açardık*** (7/A'râf 96); yani onlara hayır/bolluk gelirdi.

İkincisi, kapalı olan ilimleri açmaktır. Örneğin şöyle demen gibi: فلان فتح من العلم بابا مغلقا: Falan kişi, kapalı bir ilim kapısını açtı/anlaşılmayan ilmî bir konuyu aydınlattı. إنا فتحنا لك فتحا مبينا: *Biz sana apaçık **fetih verdik*** (48/Fetih 1). Bazılarına göre Yüce Allah bu âyetle Mekke'nin fethini kastetmiştir. Diğer bazılarına göre ise, ondan kasıt, Hz. Muhammed'e açılan ilimler, sevaba vesile olan hidâyet yolları ve günâhların affına neden olan güzel makamlardır.

فاتحة كل شيء: Sonrasında kendisiyle açılan her şeyin başlangıcı. Kitap girişinin, فاتحة الكتاب diye isimlendirilmesi bu anlamdadır. Kişi, bir şeye başladığı zaman, افتتح

فتح فلان كذا denir. فتح عليه كذا: Ona falan şeyi bildirdi ve ondan haberdar etti.

Allah buyurur ki: أتحدثونهم بما فتح الله عليكم ليحاجوكم به عند ربكم: *Rabbiniz katında aleyhinize delil olarak kullansınlar diye mi Allah'ın size **açıkladıklarını** onlara anlatıyorsunuz?* (2/Bakara 76); ما يفتح الله للناس من رحمة فلا ممسك لها: *Allah'ın insanlara **açtığı** bir rahmeti hiç kimse alıkoyamaz* (35/ Fâtır 2). فتح القضية فتاحا: Sorunu karara bağladı ve ondaki kapalılığı giderdi: ربنا افتح بيننا وبين قومنا بالحق وأنت خير الفاتحين: *Rabbimiz, kavmimizle bi zim aramızda Sen, hak ile **hüküm ver**. Sen, **hüküm verenlerin** en hayırlısısın* (7/A'râf 89). Şu âyet de aynı anlamdadır: وهو الفتاح العليم: *O, (gerçek hükmünü vererek hak ile batılın arasını) **açandır**, (her şeyi hakkıyla) bilendir* (34/Sebe' 26). Şair de şöyle der:

٣٤٧- بأنّي عن فتاحتكم غنيٌّ

347- *Sizin **hüküm vermenize** ihtiyacım yok.*[938]

فتاحة kelimesi, (ف) harfinin zamm ve fethiyle okunmuştur. إذا جاء نصر الله والفتح *Allah'ın yardımı ve **fetih** geldiği zaman* (Nasr 1) âyetinde geçen الفتح kelimesi, yardım, zafer, karar ve Yüce Allah'm açacağı/ vereceği bilgi anlamlarına gelebilir. Şu âyetler de bu anlamdadır: نصر من الله وفتح قريب: *Allah'tan bir zafer ve yakın bir **fetih*** (61/Saf 13); فعسى الله أن يأتي بالفتح: *Olur ki Allah **fetih** verir* (5/Mâide 52); ويقولون متى هذا الفتح إن كنتم صادقين: *Doğru söylüyorsanız bu **fetih** ne zaman? diyorlar* (32/ Secde 28); قل يوم الفتح لا ينفع الذين كفروا إيمانهم ولا هم ينظرون: *De ki; **Fetih** günü o kâfirlere imanları fayda vermez ve kendilerine mühlet de verilmez* (32/Secde 29); yani karar günü. Bazıları bu âyeti; "Kıyametin kopmasıyla şüphenin giderildiği gün"; diğer bazıları ise; "Azabı arzu ve talep ettikleri gün" şeklinde yorumlamışlardır.

استفتاح: Fetih veya hüküm/karar talep etmektir: إن تستفتحوا فقد جاءكم الفتح: *Eğer siz **fetih istiyorsanız**, işte size **fetih** geldi* (8/Enfâl 19); yani eğer siz zafer istiyorsanız veya *fitah*, yani hüküm/karar isti yorsanız, ya da hayırların kay nağını istiyorsanız, kuşkusuz Hz. Peygamber'in gelmesiyle bunlar da size gelmiştir. وكانوا من قبل يستفتحون على الذين كفروا: *(Yahudiler) daha önce inanmayanlara karşı **zafer istiyorlardı*** (2/Bakara 89); yani, Hz. Muhammed (s.a.s.)'i peygamber olarak göndermek suretiyle Allah'tan yardım isti yorlardı. Bu âyet şu şekillerde de yorumlanmıştır: Hz. Muhammed'in haberini hem insanlardan, hem de önceki kitaplardan öğreniyorlardı. Onu anmakla Allah'tan zafer talep ediyorlardı. Putperestlere karşı Muhammed (s.a.s.) ile zafer

---

938 Şuvay'ir el-Ca'fî'ye ait bu şiir için bkz. İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, II, 4; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (فتح) maddesi.

kazanacaklarını söylüyorlardı.

مفتح ve مفتاح /*Anahtar*: Kendisiyle (başka bir şeyin) açıldığı şey. Çoğulu مفاتيح ve مفاتح şeklinde gelir. وعنده مفاتح الغيب: *Gaybın **anahtarları** O'nun katındadır* (6/En'âm 59); yani, -şu âyette zikredilen- kendisiyle Allah'ın gizli bilgisine ulaşılan şey: عالم الغيب فلا يظهر على غيبه أحدا الا من ارتضى من رسول: *O, gaybi bilendir. Kendi gaybını (görülmez bilgi hazinesini) kimseye açık tutmaz Seçtiği bir elçiden başka* (72/Cinn 26-27). وآتيناه من الكنوز ما ان مفاتحه لتنوء بالعصبة اولي القوة: *Biz ona öyle hazineler vermiştik ki, **anahtarlarını** güçlü kuvvetli bir topluluk zor taşırdı* (28/Kasas 76). Bazılarına göre âyette geçen مفاتح kelimesinden kasıt, Karun'un hazinelerinin anah tarlarıdır; diğer bazılarına göre ise ondan kasıt, hazinelerin bizzat kendileridir.

باب فتح: Bütün hâllerde açık olan kapı. باب غلق ise bunun tersidir. Şöyle rivâyet edilmektedir: من وجد بابا غلقا وجد إلى جنبه بابا فتحا: *Kapalı bir kapı bulan, onun yanı başında **açık** bir kapı da bulur.*[939] كمّ فتح: Geniş elbise yeni.

فتر / F-t-r

فتور: Öfkeden sonra sükûnet, sertlikten sonra yumuşaklık, güçten sonra zayıflıktır. Allah buyurur ki: يا أهل الكتاب قد جاءكم رسولنا يبين لكم على فترة من الرسل: *Ey kitap ehli! Peygamberlerin arasının **kesildiği bir sırada** size gerçekleri açıklayan Resulümüz geldi* (5/Mâide 19); yani, peygamberlerin gelişinden hâli olan bir evrede. يسبحون الليل والنهار لا يفترون: *Gece ve gündüz, **hiç durmaksızın** tesbih ederler* (21/Enbiyâ 20); yani ibâdet etmedeki zindeliklerine ara vermezler.

Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivâyet edilmektedir: لكل عالم شرة ولكل شرة فترة فمن فتر إلى سنتي فقد نجا وإلا فقد هلك: *Her âlimin bir heyecan hâli vardır; her heyecanın da bir **fetret** devresi vardır. Kim sünnetimde **huzur bulursa** kurtulur, yoksa helâk olur.*[940] Bu hadis şu söze işarettir: "Batılın canlandığı bir dönem vardır, sonra yok olup gider. Fakat hakkın bir üstünlüğü vardır ki, ne zelil olur, ne de azalır." من فتر إلى سنتي sözü, "سكن إليها/kim sünnetimle huzur bulursa", anlamındadır. الطرف الفاتر: Güzel görünen zayıf bakış. فتر: Başparmakla şehâdet parmağı uçları arasındaki mesafe. فترته بفتري وشبرته بشبري: *Onu karışımla ölçüttüm*, denir.

فتق / F-t-k

فتق: İki bitişik şeyin arasını ayırmaktır. Bu kelime, رتق/

939 Bu, Ebû Derdâ'ya ait bir sözdür. Bkz. İbnu'l-Esîr, Nihâye, III, 408; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (فتح) maddesi.

940 Bkz. Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, II, 260; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, I, 46.

yapışık'ın zıddıdır. Allah buyurur ki: أولمْ يرَ الذين كفرُوا أن السّماوات والأرْض كانَتا رتْقًا ففتقْناهما وجعلْنا من الماء كل شيْء حيّ: *Kâfirler, gökler ile yer birbirine yapışıkken onları **ayırdığımızı** ve bütün canlıları sudan meydana getirdiğimizi görmüyorlar mı?* (21/Enbiyâ 30). فتق ve فتيق: Sabah. افتق القمر: Ay bir yarığa rastladı da ondan çıktı. نصْل فتيق الشفرتين: Biri diğerinden yarılmış gibi iki dalı bulunan ok. جمل فتيق: Semizlikten çatlayan/yırtıla yazan deve. قدْ فتق فتقًا: Yarıldı.

فتل / F-t-l

فتلْت الحبْل فتلا: Ipi büktüm. فتيل kelimesi, مفتول (bükülen) anlamındadır. Çekirdekte olan yarığın içindeki zara فتيل denmesi, fitil şeklinde olduğu içindir. Allah buyurur ki: ولا يظْلمون فتيلا: *Onlara (bir hurma çekirdeğindeki) **fitil** kadar zulmedilmez* (4/Nisâ 49). فتيل: Parmaklarının arasında kıvırdığın ip veya kirdir. Bu kelimeyle değersiz şeyler için darbımesel yapılır. ناقة فتْلاءُ الذراعين: Öndeki iki bacağı sağlam olan deve.

فتن / F-t-n

فتن kelimesinin asıl anlamı, sağlam olanının çürüğünden ayrılması için altının ateşe sokulmasıdır. Bu kelime, insanın ateşe sokulması anlamında da kullanılmıştır: يوْم همْ على النّار يفْتنون: *O gün onlar ateşe **sokulacaklardır*** (51/Zâriyât 13); ذوقوا فتْنتكم: *Tadın **fitnenizi*** (51/Zâriyât 14); yani azabınızı. Bu tıpkı şu âyetler gibidir: كلما نضجتْ جلودهمْ بدّلْناهمْ جلودًا غيْرها ليذوقوا العذاب: *Derileri piştikçe, azabı tatmaları için onları başka derilerle değiştireceğiz* (4/Nisâ 56); النارُ يعْرضون عليْها غدوًّا وعشيًّا: *Sabah akşam ateşe sunulurlar* (40/Mü'min 46).

Bu kelime kimi zaman azabın kaynaklandığı şey anlamında da kullanılır: ألا في الفتْنة سقطوا: *Haberiniz olsun ki, onlar **fitnenin** içine düşmüşlerdir* (9/Tevbe 49). Kimi zaman da sınama anlamında kullanılır: وفتنّاك فتونًا: *Seni çeşitli **denemelerden geçirdik*** (20/Tâhâ 40). *Fitne* de *bela* gibi kabul edilmiştir; çünkü her ikisi de insanın defedildiği şiddet ve bolluk anlamlarında kullanılır. Fakat bu iki kavramın şiddet anlamında olmaları daha açıktır ve daha çok da bu anlamda kullanılırlar. Yüce Allah onların her ikisi için şöyle buyurur: ونبْلوكم بالشّرّ والْخيْر فتْنة: *Biz sizi, şerle de, hayırla da **deneyerek** imtihan etmekteyiz* (21/Enbiyâ 35). Sadece şiddetle ilgili olarak da şöyle buyurur: إنّما نحْن فتْنة: *Biz ancak bir **fitneyiz*** (2/Bakara 102); والفتْنة أشدّ من القتْل: ***Fitne**, öldürmekten beterdir* (2/Bakara 191); وقاتلوهمْ حتّى لا تكون فتْنة: ***Fitne** ortadan kalkıncaya kadar onlarla savaşın* (2/Bakara 193).

ومنهم من يقول ائذن لى ولا تفتنى ألا في الفتنة سقطوا: *Onlardan kimi de: Bana izin ver, beni* ***fitneye düşürme****, der. Haberiniz olsun ki, onlar* ***fitnenin*** *içine düşmüşlerdir* (9/Tevbe 49); yani; "Beni belaya sokma ve bana azap etme!" der. Ama onlar bu sözleriyle zaten bela ve azabın içine girmişlerdir.

فما امن لموسى الّا ذرية من قومه على خوف من فرعون وملئهم أن يفتنهم: *Firavun ve kavminin kendilerini* ***fitneye*** *uğratmaktan korkuya düştükleri için kavminden bir gurup gençten başka kimse Musa'ya iman etmedi* (10/Yûnus 83); yani onları belaya sokmalarından ve onlara işkence yapmalarından korktukları için. واحذرهم أن يفتنوك عن بعض ما أنزل الله اليك: *Allah'ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni* ***saptırmamalarına*** *dikkat et* (5/Mâide 49); وإن كادوا ليفتنونك عن الذى أوحينا اليك لتفترى علينا غيره: *Onlar neredeyse, sana vahyettiğimizden başkasını bize karşı düzüp uydurman için seni* ***fitneye düşüreceklerdi*** (17/İsrâ 73); yani onlar, sana vahyolunandan seni döndürmek için neredeyse seni bela ve sıkıntıya sokacaklardı. فتنتم انفسكم: *Siz kendinizi* ***fitneye soktunuz*** (57/Hadîd 14); yani kendinizi bela ve azaba soktunuz. Şu âyet de bu anlamdadır: واتقوا فتنة لا تصيبن الذين ظلموا منكم خاصة: *Aranızdan yalnız zalimlere erişmekle kalmayacak bir* ***fitneden*** *sakının* (8/Enfâl 25).

Yüce Allah şu âyette, insanın kendilerinden dolayı uğrayacağı sınamalar açısından mal ve çocukları *fitne* diye isimlendirmiştir: انما أموالكم واولادكم فتنة: *Mallarınız ve çocuklarınız ancak bir* ***fitnedir*** (64/Teğabün 15). Yüce Allah şu âyette ise kendilerinden kaynaklanacak şeyler dolayısıyla eş ve çocukları *düşman* diye isimlendirmiştir: يا أيها الذين امنوا إن من أزواجكم واولادكم عدوّا لكم. *Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size* ***düşman*** *olanlar da vardır* (64/Teğabün 14).

Yüce Allah, insanların kendileriyle süslenmedeki hâlleri nokta-i nazarından da kadın ve oğulları, ziynet/süs olarak telakki etmiştir: زين للناس حب الشهوات من النساء والبنين: *İnsanlara kadınlara, oğullara karşı duyulan tutkulu şehvet* ***süslü gösterilmiştir*** (3/Âl-i İmrân 14). الم أحسب الناس أن يتركوا أن يقولوا امنا وهم لا يفتنون: *Elif. Lâm. Mim. İnsanlar,* ***fitneye çarpılmadan****, sadece "İman ettik" demeleriyle bırakılıvereceklerini mi sandılar?* (29/Ankebût 1-2); yani, Yüce Allah'ın aşağıdaki âyette buyurduğu gibi, kötü olanlarının iyi olanlarından ayrılması için sınanmayacaklarını mı sandılar? ليميز الله الخبيث من الطيب: *Allah'ın murdar olanı temizden ayırt etmesi için* (8/Enfâl 37).

أولا يرون أنهم يفتنون في كل عام مرة أو مرتين ثم لا يتوبون ولا هم يذكرون: *Onlar her yıl bir iki kez* ***sınavdan*** *geçirildiklerini görmüyorlar mı?*

Buna rağmen ne tövbe ediyorlar ve ne de ibret alıyorlar (9/Tevbe 126) âyeti şu âyete işarettir: ولنبلونكم بشيء من الخوف والجوع ونقص من الاموال والانفس والثمرات وبشر الصابرين: *Muhakkak ki, sizi biraz korku, biraz açlık, biraz mal, can ve ürün eksiltmesi ile deneriz. Sabredenleri müjdele* (2/Bakara 155). Şu âyet de bu anlamdadır: وحسبوا ألا تكون فتنة: ***Bir fitne** olmayacağını sandılar* (5/ Mâide 71).

فتنة hem Allah'tan hem de kuldan sâdır olan fiillerdendir. Bela, musibet, öldürme, azap etme ve benzeri kerih/hoş olmayan fiiller gibi. Bu tür fiiller Allah'tan sâdır olduklarında hikmet üzere olurlar. Allah'ın emri olmadan insandan kaynaklandıklarında ise bunun zıddı olur. Bundan dolayı Yüce Allah, her yerde insanı değişik fitneleri yapmakla yermektedir: والفتنة اشد من القتل: ***Fitne**, öldürmekten beterdir* (2/Bakara 191); إنّ الذين فتنوا المؤمنين والمؤمنات ...: *İnanmış erkek ve kadınları **fitneye uğratanlar*** (85/ Bürûc 10); ما انتم عليه بفاتنين: *O'na karşı **fitneye sokacak** değilsiniz* (37/ Sâffât 162); yani yoldan saptıracak değilsiniz. بأييكم المفتون: *Hanginizde imiş o **fitne*** (68/Kalem 6).

Ahfeş'e göre âyette geçen, المَفتون kelimesi الفتنة anlamındadır. Bu tıpkı şöyle demen gibidir: ليس له معقول: Onun aklı yoktur; خذ ميسوره ودع معسوره: Onun kolay olanını al, zor olanını bırak. Buna göre âyetin takdiri şöyle olur: بأيّكم الفتون. Başaklarına göre ise âyet; أيّكم المفتون takdirinde olup (ب) harfi zaittir. Tıpkı şu âyette olduğu gibi: وكفى بالله شهيدا: *Şâhit olarak Allah yeter* (48/Fetih 28). واحذرهم ان يفتنوك عن بعض ما انزل الله اليك: *Allah'ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni **saptırmamalarına** dikkat et* (5/Mâide 49) âyetindeki يفتنوك fiili, خدعوك (seni kandırırlar) anlamına geldiği için, tıpkı onun gibi (عن) edatıyla müteaddî/geçişli olmuştur.

فتى / F-t-y

الفتى: Daha yeni gençlik çağma erişmiş kişi/civan. Müennesi, فتاة; mastarı ise فتاء şeklinde gelir. Bu iki kelimeyle köle ve cariyeden kinâye yapılır. Allah buyurur ki: وقال نسوة فى المدينة امراة العزيز تُراودُ فتاها عن نفسه: *Şehirdeki bazı kadınlar dediler ki: Azizin karısı, **kölesinin** nefsinden murat almak istiyormuş* (12/Yûsuf 30).

Develerden olan فتى, tıpkı insanlardan olan فتى/*genç* gibidir. فتى kelimesinin çoğulu فتية ve فتيان şeklinde gelir. فتاة'in çoğulu da فتيات şeklinde gelir: من فتياتكم المؤمنات (4/Nisâ 25); yani mü'min **cariyelerinizden**. ولا تكرهوا فتياتكم على البغاء (24/Nûr 33) yani **cariyelerinizi** fuhşa zorlamayınız. وقال لفتيانه (12/ Yûsuf 62); yani Yûsuf, **kölelerine** dedi ki. إذ أوى الفتية الى الكهف: *O **gençler**, mağaraya sığındıkları*

zaman (18/Kehf 10); إِنَّهُمْ فِتْيَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ: *Onlar, Rablerine inanmış* ***gençlerdi*** (18/Kehf 13).

فُتْيَا ve فَتْوَى: Sorun teşkil eden hükümlere verilen cevaptır. استفتيته فأفتاني بكذا: Ondan bir hususta görüş istedim/fetva istedim; o da bana şu görüşü beyan etti/şu fetvayı verdi. Allah buyurur ki: وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ: *Onlar senden kadınlara ilişkin* ***fetva isterler****. De ki; Allah onlar hakkında size şu* ***fetvayı veriyor*** (4/Nisâ 127); فَاسْتَفْتِهِمْ: ***Onlara sor*** (37/Sâffât 11); قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي أَمْرِي: *Dedi ki: Ey ileri gelenler, vereceğim emir hakkında bana* ***görüşünüzü söyleyin*** (27/Neml 32).

فتى / F-t-e

Denir ki: ما فتئت أفعل كذا: Şu işi öteden beri yapmaktayım/hâlâ yapmaktayım. ما فتئت sözü, tıpkı مازلت sözü gibidir. Allah buyurur ki: تَفْتَأُ تَذْكُرُ يُوسُفَ: ***Hâlâ*** *Yusuf'u anıp durmaktasın* (12/Yûsuf 85).

فجج / F-c-c

فَجّ: İki dağın çevrelediği yarık olup geniş yol anlamında kullanılır. Çoğulu فِجَاج şeklinde gelir. Allah buyurur ki: مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ: *Her* ***derin vadiden*** (22/Hac 27); وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا: *Orada geniş geniş* ***yollar*** *açtık* (21/Enbiyâ 31). فجج: Her iki dizin birbirlerinden uzak olmalarıdır. هُوَ أَفَجُّ بين الفجج: Onun dizleri açık bir şekilde birbirinden uzaktır. حَافِرٌ مُفَجَّجٌ: *Arası açılmış toynak.* sözü de bu anlamdan gelmektedir. جرح فَجّ: Olgunlaşmamış/Yeterince şişmemiş yara.

فجر / F-c-r

فَجْر: Bir şeyi geniş bir şekilde yarmaktır. Örneğin insanın su kanalı açması gibi. Bu kökten şöyle denir: فَجَرْتُهُ فانفجر وفَجَّرْتُهُ فتفجّر: Onu yardım/akıttım o da yarıldı/aktı. وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا: *Yeryüzünde kaynaklar* ***fışkırttık*** (54/Kamer 12); وَفَجَّرْنَا خِلَالَهُمَا نَهَرًا: *İki bağ arasından bir de ırmak* ***akıtmıştık*** (18/Kehf 33); أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الْأَنْهَارَ خِلَالَهَا تَفْجِيرًا: *Ya da kendi hurmalıkların ve üzüm bağların olmalı, bunların arasından ırmaklar* ***akıtmalısın*** (17/İsrâ 91); وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَنْبُوعًا: *Dediler ki: Sen, bize yerden bir kaynak* ***fışkırtıncaya*** *kadar sana asla inanmayacağız* (17/İsrâ 90). Âyet, تَفْجُرَ şeklinde de okunmuştur.[941] فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا: *Bunun üzerine o taştan oniki tane pınar* ***fışkırmıştı*** (2/Bakara 60). Bu anlamdan sabaha فَجْر denmiştir; çünkü sabah geceyi yarmaktadır: وَالْفَجْرِ وَلَيَالٍ عَشْرٍ: *Andolsun* ***fecre/ sabah vaktine*** *Ve on geceye* (89/Fecr 1-2); إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا: *Şüphesiz* ***sabah*** *Kur'ân'ı şahitlidir*

---

941 Bu, Nafi, İbn Kesîr, İbn Âmir, Ebû Amr ve Ebû Ca'fer'in kıraatidir. Bkz. Dimyâtî. *İthâf*, s. 286.

(17/İsrâ 78).

Denilir ki; fecir iki kısma ayrılır: Fecri kâzib; bu tıpkı zenebu's-sirhân/ siyah ip gibidir. Fecri sadık: Namaz ve oruç hükmünün bağlı bulunduğu fecir budur. Allah buyurur ki: وكلوا واشربوا حتى يتبين لكم الخيط الابيض من الخيط الاسود من الفجر: *Sabahın beyaz ipliği (aydınlığı), siyah ipliğinden (karanlığından) ayırt edilinceye kadar yiyin, için* (2/Bakara 187).

فجور: *Diyanet* perdesinin yırtıl masıdır. Bu kökten şöyle denir: فجر فجورا: Günâh işledi; فهو فاجر: O günâhkârdır. Çoğulu فجار ve فجرة şeklinde gelir: كلا إن كتاب الفجار لفي سجين: *Doğrusu* ***kötülerin*** *kitabı, muhakkak Siccin'dedir* (83/ Mutaffifîn 7); وإن الفجار لفي جحيم: ***Kötüler*** *de cehennemdedirler* (82/ İnfitâr 14); أولئك هم الكفرة الفجرة: *İşte onlar; kâfirler ve* ***facirlerdir*** (80/ Abese 42). بل يريد الانسان ليفجر امامه: *Aslında insan gelecekte de* ***suç işlemek*** *ister* (75/Kıyâmet 5); yani insan; hayatı, onda kötülük işlemek için ister; bazılarına göre de, onda günâh işlemek için ister. Diğer bazılarına göre ise âyetin anlamı şöyledir: İnsan günâh işler ve yarın tövbe ederim, der; fakat bunu yapmaz. Bu da fücur olur; çünkü yerine getirmediği bir söz vermiştir.

Yalan, fücurun bir kısmı olduğu için yalancıya فاجر denmiştir. ونخلع ونترك من يفجرك sözlerinin anlamı; "Seni yalanlayanı bırakır, terk ederiz." Bazılarına göre ise; "Senden uzaklaşanı bırakır, terk ederiz." أيام الفجار: Araplar arasında meydana gelen şiddetli savaşlardır.

فجا / F-c-v

وهم فى فجوة منه (18/Kehf 17); yani onlar **mağaranın geniş bir alanında** idiler. Şu sözler de bu anlamdan gelmektedir: قوس فجاء ve فجواء: Her iki kirişinin kabzasından ayrıldığı yay. رجل أفجى: Uyluk araları geniş olan adam.

فحش / F-h-ş

فحش ve فحشاء ve فاحشة: Çok fazla çirkin/kötü olan fiil ve sözler: إن الله لا يأمر بالفحشاء: *Allah* ***kötülüğü*** *emretmez* (7/A'râf 28); وينهى عن الفحشاء والمنكر والبغى يعظكم لعلكم تذكرون: *Allah,* ***hayâsızlığı****, fenalığı ve taşkınlığı yasaklar. O, size öğüt vermektedir, umulur ki öğüt alıp-düşünürsünüz* (16/Nahl 90); يا نساء النبى من يات منكن بفاحشة مبينة يضاعف لها العذاب ضعفين: *Ey peygamber hanımları! Sizden kim açık bir* ***hayâsızlık*** *yaparsa, onun azabı iki katına çıkarılır* (33/Ahzâb 30); إن الذين يحبون أن تشيع الفاحشة فى الذين امنوا لهم عذاب اليم في الدنيا والاخرة: *Mü'minler arasından* ***hayâsızlığın*** *yayılmasını arzu edenlere, dünya ve âhirette can yakıcı azap vardır* (24/Nûr 19); قل انما حرم ربي الفواحش ما ظهر منها وما بطن والاثم والبغى بغير الحق وأن تشركوا بالله ما لم ينزل به سلطانا وأن تقولوا على الله ما

لا تعلمون: *De ki; Rabbim, açığıyla, gizlisiyle tüm **hayâsızlıkları**, günâhı, haksız yere tecavüzü, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyi Allah'a ortak koşmanızı, Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır* (7/A'râf 33); ...إلا أن يأتين بفاحشة مبينة: *Apaçık bir **hayâsızlık** yapmadıkça* (4/Nisâ 19). Bu âyetteki فاحشة kelimesi, zinadan kinâyedir. Şu âyette de aynı anlamdadır: واللاتي يأتين الفاحشة من نسائكم...: *Kadınlarınızdan **fuhuş** yapanların* (4/Nisâ 15). أفحش فلان: Falan kişi fahiş/hayâsız oldu. Şairin şu şiiri de bu anlamdadır:

٣٤٨- عقيلة مال الفاحش المتشدد

348- *Fazla **fahiş** olanın en değerli malını.*[942]

Yani cimrilikte aşırı kabih/kötü olanın. متفحش: Fuhuş işleyen kişi.

فخر / F-h-r

الفخر: Mal-makam gibi, insanın dışında olan şeylerle övünmektir. Bu kelime فخر şeklinde de telâffuz edilir. رجل فاخر: Övünen adam. Mübalâğa formuyla da şöyle denir: رجل فخور و فخير: Çok övünen adam. Allah buyurur ki: إن الله لا يحب كل مختال فخور: *Allah, kendini beğenmiş **çok övünen** hiçbir kimseyi sevmez* (31/ Lokmân 18).

فخرت فلانا على صاحبه أفخره فخرا: *Falan kişinin, kendi arkadaşından daha üstün olduğuna hükmettim*, denir. Her nefis/değerli şey فاخر diye ifâde edilir. ثوب فاخر: *Değerli elbise*, denir. ناقة فخور: Memesi büyük, sütü bol deve. فخار: Çömlek. Onun bu şekilde isimlendirilmesi, vurulduğunda çıkardığı sesten dolayıdır; sanki çok fazla övünen kişi şeklinde düşünülmüştür. Allah buyurur ki: خلق الانسان من صلصال كالفخار: *Allah insanı, **pişmiş çamura** benzeyen bir balçıktan yarattı* (55/ Rahmân 14).

فدى / F-d-y

فدى ve فداء: İnsanı, kendisine karşılık olarak verilecek bir şeyle beladan korumaktır. Allah buyurur ki: فإما منا بعد وإما فداء حتى تضع الحرب أوزارها: *Savaş sona erince de artık (esirleri) ya karşılıksız veya **fidye karşılığı** salıverin* (47/Muhammed 4).

Denir ki: فديته بمال: Ona karşılık mal verdim; فديته بنفسي: Kendimi ona feda ettim; فاديته بكذا: Ona karşılık falan şeyi fidye verdim. Allah buyurur ki: وإن يأتوكم أسارى تفادوهم: *Size esir olarak geldikleri takdirde **fidye vererek kendilerini kurtarıyorsunuz*** (2/Bakara 85). تفادى فلان من فلان: Yani falan kişi, falan kişinin harcadığı bir şeyden korundu. وفديناه بذبح عظيم: *Ona büyük bir kurbanlık **fidye verdik*** (37/Sâffât 107).

942 Tarafa'ya ait bu şiir için bkz. *Divânu Tarafa*, s. 34

افتدى: Kendi canına karşılık fidye verdi: فإن خفتم الا يقيما حدود الله فلا جناح عليهما فيما افتدت به: *Siz karı ile kocanın, Allah'ın sınırlarını, hakkıyla muhafaza etmelerinden kuşkuya düşerseniz, kadının (erkeğe)* ***fidye vermesinde*** *her iki taraf için de sakınca yoktur* (2/Bakara 229); وإن يأتوكم أسارى تفادوهم: *Size esir olarak geldikleri taktirde* ***fidye vererek kendilerini kurtarıyorsunuz*** (2/Bakara 85). مُفاداة: Düşman tarafın esirlerini iade edip, onların ellerindeki kendi esirlerini geri almaktır. Allah buyurur ki: للذين استجابوا لربهم الحسنى والذين لم يستجيبوا له لو أن لهم ما في الأرض جميعا ومثله معه لافتدوا به: *Rablerinin çağrısına gelenlere en güzel karşılık vardır. O'nun çağrısına uymayanlar ise, yeryüzünde olan her şey ve daha bir katı onların olsa, kurtulmak için* ***fidye verirlerdi*** (13/Ra'd 18); ولو أن لكل نفس ظلمت ما في الأرض لافتدت به: *Yeryüzünde bulunan her şey, zulmeden kimsenin olsaydı, onu* ***fidye verirdi*** (10/Yûnus 54); إن الذين كفروا لو أن لهم ما في الأرض جميعا ومثله معه ليفتدوا به من عذاب يوم القيامة ما تقبل منهم: *İnkârcılar, yeryüzündekilerin hepsine ve bir o kadarına da sahip olsalardı ve onları kıyamet gününün azabından kurtulmak için* ***fidye verselerdi*** *kendilerinden kabul edilmezdi* (5/Mâide 36); إن الذين كفروا وماتوا وهم كفار فلن يقبل من أحدهم ملء الأرض ذهبا ولو افتدى به: *İnkâr edip inkârcı olarak ölenler, dünya dolusu altını* ***fidye olarak verseler*** *dahi kendilerinden kabul edilmeyecektir* (3/Âl-i İmrân 91); يود المجرم لو يفتدي من عذاب يومئذ ببنيه ...: *Günâhkâr, o günün azabından kurtulmak için* ***fidye vermek*** *ister: Oğullarını* (70/Meâric 11).

İnsamn, kusurda bulunduğu bir ibâdetten dolayı kendi nefsini korumak için verdiği mala da فدية denir: فمن كان منكم مريضا أو به أذى من رأسه ففدية من صيام أو صدقة أو نسك: *Sizden her kim hasta olursa yahut başından bir rahatsızlığı varsa, oruç veya sadaka veya kurban olmak üzere* ***fidye gerekir*** (2/Bakara 196); وعلى الذين يطيقونه فدية طعام مسكين: *Oruca güç yetirenlere bir yoksulu doyuracak kadar* ***fidye vermeleri gerekir*** (2/Bakara 184).

فر / F-r-r

فرّ kelimesinin asıl anlamı, hayvanın dişlerini incelemektir. فررت فرارًا: *Hayvanın dişlerini inceledim*, denir. Şu deyim de bu anlamdan gelmektedir: فرّ الدهر جذعا: Zaman başa döndü. افترار: Gülmekten dislerin görülmesidir. فرّ عن الحرب فرارًا. Savaştan kaçtı. Allah buyurur ki: ففررت منكم: *Sizden* ***kaçtım*** (26/Şu'arâ 21); فرّت من قسورة: *Arslandan* ***kaçmışlar*** (74/Müddessir 51); فلم يزدهم دعائي الا فرارا: *Benim davetim, sadece onların* ***kaçmalarını*** *arttırdı* (71/Nûh 6); لن ينفعكم الفرار ان فررتم من الموت أو القتل: *Eğer ölümden veya öldürülmekten* ***kaçıyorsanız,***

kaçmak** size asla fayda vermez* (33/Ahzâb 16); فِرُّوا إلى الله: *Allah'a **doğru kaçın (51/Zâriyât 50).

أفررْتُهُ: Onu kaçırttım/onun kaçmasını sağladım. رَجُلٌ فَرٌّ وفارٌ: Kaçan adam. مفرّ: Kaçış yeri, zamanı ve kaçışın kendisi. أين المفر: ***Kaçacak yer/zaman/kaçış** nerede?* (75/ Kıyamet 10) âyeti her üç anlama da gelebilir.

فرت / F-r-t

فُرات: Tatlı su. Tekil ve çoğul için aynı form gelir. Allah buyurur ki: وأسقيناكم ماء فراتا: *Sizlere **tatlı** su içirdik* (77/Murselât 27); وهو الذي مرج البحرين هذا عذبٌ فرات وهذا ملحٌ اجاجٌ: *Birinin suyu tatlı ve **kolay içimli**, diğerininki tuzlu ve acı olan iki denizi salıveren O'dur* (25/Furkân 53).

فرث / F-r-s

نسقيكم مما في بطونه من بين فرث ودم لبنا خالصا سائغا للشاربين: *Size, onların karınlarındaki **fışkı** ile kan arasından (gelen), içenlerin boğazından kolayca geçen hâlis bir süt içiriyoruz* (16/Nahl 66); yani işkembedeki şey. فرثت كبده: Onun karaciğerini parçaladım. افرث فلانٌ أصحابه: Falan kişi, arkadaşlarını tıpkı işkembe gibi (kötü) olan bir belaya soktu.

فرج / F-r-c

فرْج ve فرجة: İki şey arasındaki yarıktır; duvar yarığı gibi. İki bacak arasına da فرْج denir. Bu kelimeyle edep yerinden kinâye yapılmaktadır; bu anlamda o kadar çok kullanıldı ki, artık onun için sarih bir isim gibi oldu. Allah buyurur ki: والتي أحْصنتْ فرْجها: ***Irzını/İffetini** koruyan (Meryem)* (21/Enbiyâ 91); والذين هم لفروجهم حافظون: *Onlar ki, **ıffetlerini** korurlar* (23/Mu'minun 5); ويحفظن فروجهن: ***İffetlerini** korusunlar* (24/ Nûr 31).

فرج kelimesi, gedik ve korkulacak her yer için de istiâre edilmektedir. Denilir ki: İslâmî terminolojide الفرجان sözü, Türkler ve Sudanlılar anlamındadır. وما لها من فروج: (50/ Kâf 6); yani, onun hiçbir ***çatlak** ve **yarığı*** yoktur. وإذا السماء فرجت: (77/ Murselât 9); yani, gök **yarıldığı** zaman. فرج: Üzüntünün giderilmesi. فرّج الله عنك: *Allah derdini/üzüntünü gidersin*, denir. قوس فرْجٌ: Bükülen iki tarafı aralıklı olan yay. رجل فرجٌ: Sırrını muhafaza etmeyen adam. رجل فرج: Edep yeri açılmaya devam eden adam. Kendilerinden yumurta çıktığı için tavuk piliçlerine فراريج الدجاج denir. دجاجة مفرجٌ: Piliçleri olan tavuk. مفرج: Toplumun, kendisinden çekildiği/uzaklaştığı ve kimin tara fından öldürüldüğü bilinmeyen maktul.

فرح / F-r-h

فرح: Âcil bir lezzetle göğsün genişlemesidir/ferah bulmasıdır.

Bu daha çok, dünyevî bedensel lezzetlerde olur. Bundan dolayı Allah buyurur ki: لِكَيْ لَا تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ: *Kaybettiğinize üzülmeyesiniz ve size verdiği nimetlerle **şımarıp sevinmeyesiniz** diye* (57/Hadîd 23); وَفَرِحُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا: *Dünya hayatı ile **sevindiler*** (13/Ra'd 26); ذَلِكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَفْرَحُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَمْرَحُونَ: *Bu; sizin yeryüzünde haksız yere **sevinmeniz** ve böbürlenmenizden ötürüdür* (40/Mü'min 75); حَتَّى إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا: *Kendilerine verilen şeylerle **sevinince*** (6/En'âm 44); فَرِحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ: *Kendi yanlarındaki bilgi ile **sevindiler*** (40/Mü'min 83); إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ: *Şüphe yok ki Allah **sevinçten şımaranları** sevmez* (28/Kasas 76).

Yüce Allah sadece şu âyetlerde *ferah*'a/sevinmeye izin vermiştir: قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا: *De ki; bunlar Allah'ın lütfü ve rahmeti iledir. Sadece bunlarla **sevinsinler*** (10/Yûnus 58); وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ: *O gün mü'minler **sevinecekler*** (30/Rûm 4). مِفْرَاح: Çok sevinen. Şair şöyle der:

وَلَسْتُ بِمِفْرَاحٍ إِذَا الْخَيْرُ مَسَّنِي وَلَا جَازِعٍ
٣٤٩- مِنْ صَرْفِهِ الْمُتَقَلِّبِ

349- *Bana hayır dokunduğunda **fazla sevinmem;***

Onun tersyüz olup gitmesine de feryat etmem.[943]

مَا يَسُرُّنِي بِهَذَا الْأَمْرِ مُفْرِحٌ وَمَفْرُوحٌ بِهِ: Bu işi, ne sevinç veren ne de kendisiyle sevinilen bir şey bana sevindirir.[944] رَجُلٌ مُفْرَحٌ: Borcun, kendisine ağır geldiği adam. Hadiste şöyle geçmektedir: لَا يُتْرَكُ فِي الْإِسْلَامِ مُفْرَحٌ: *İslâm'da ağır **borç altında kalan kişi** kendi başına bırakılmaz.*[945] Sanki إِفْرَاح, sevinci elde etmede ve onu gidermede kullanılmaktadır; tıpkı إِشْكَاء'in hoşnutsuzluğu elde etmede ve onu gidermede kullanıldığı gibi. Bu itibarla borçlunun sevinci yok olmuştur. Bundan dolayı şöyle denilmiştir: لَا غَمَّ إِلَّا غَمُّ الدَّيْنِ: *Borç derdinden başka hiçbir dert yoktur.*[946]

فرد / F-r-d

فَرْد: Kendisiyle başkası karışmayandır. Bu kelime وَتْر'den daha geniş, وَاحِد'ten ise daha dar anlamlıdır. Çoğulu فُرَادَى şeklinde gelir. Allah buyurur ki: رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا: *Rabbim! Beni **feril** bırakma!* (21/Enbiyâ 89); yani tek bırakma! فَرْد: Sözcüğü, Yüce Allah için, O'nun şu âyetle

943 Hudbe b. Haşrem'e ait bu şiir için bkz. Ebû'l-Ferac, *H.Basriyye*, I, 115; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve'ş-Şu'arâ*, s. 462.

944 Bu çeviri için bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (فرح) maddesi (Mütercimler).

945 Bu hadisi et-Taberânî tahriç etmiştir. Bağavî de *Şerhu's-Sünne*, X, 210'da hadisi tahriç etmiştir. Hadisin ravileri arasında zayıf addedilen Kesir b. Abdillah vardır; diğer raviler ise sikadır.

946 Bu hadisi, et-Taberânî, *Mucemu's-Sağir*'de; Beyhakî de *Şuab*'da Cabir'den merfu olarak tahriç etmiştir. Beyhakî, hedisin münker olduğunu söyler. Bkz. Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sağîr*, s. 311; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 369.

işaret edilen çift olma konusunda her şeyden farklı olduğuna işaret etmek için de kullanılır: ومن كل شيء خلقنا زوجين: *Her şeyden **çift çift** yarattık* (51/Zâriyât 49). Kimisine göre de Yüce Allah için kullanılan فرد kelimesinin anlamı şöyledir: O, diğer bütün şeylerden müstağnidir. Nitekim Yüce Allah, buna şöyle dikkat çekmektedir: فإن الله غني عن العالمين: *Allah bütün âlemlerden müstağnidir/kimseye muhtaç değildir* (3/Âl-i İmrân 97).

هو فرد بوحدانيته denildiğinde bunun anlamı şudur: Allah, terkipten/karışımdan ve çift olmaktan müstağnidir. Bu ifâde Allah'ın bütün varlıklardan farklı olduğuna işaret etmektedir. فريد: Tek. Çoğulu فرادى şeklinde gelir. Tıpkı أسير ve أسارى gibi. ولقد جئتمونا فرادى كما خلقناكم أول مرة: *İlk yarattığımızda olduğu gibi, bize yine **yalnız başınıza** geldiniz* (6/En'âm 94).

فرش / F-r-ş

فرش: Elbiseyi yaymaktır. Yayılan şeye فرش ve فراش denir. Allah buyurur ki: الذي جعل لكم الأرض فراشا: *O Rab ki, yeri sizin için **bir döşek** yaptı* (2/Bakara 22); yani, yeryüzünü alçalttı ve onu, üzerinde kalmanın imkânsız olduğu bir tümseklikte yapmadı. فراش'in çoğulu فرش şeklinde gelir: وفرش مرفوعة: *Yüksek **döşekler** üzerindedirler* (56/Vâkıa 34); متكئين على فرش بطائنها من استبرق: *Astarları atlastan **yataklara** yaslanırlar* (55/Rahmân 54).

Binilen hayvanlara فرش denir: ومن الأنعام حمولة وفرشا: *Hayvanlardan da (çeşit çeşit yarattı). Kimi yük taşır, kiminin **üzerine binilir*** (6/En'âm 142). فراش kelimesi, eşlerin her birisi için kinâye yapılır. Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: الولد للفراش: *Çocuk **yatağa aittir*** [Çocuk, onu doğuran kadının kocasına aittir].[947] فلان كريم المفارش: Falan kişinin hanımları iyidir. افترش الرجل صاحبه: Adam arkadaşının gıybetini yaptı ve onun hakkında kötü konuştu. افترش عنه: Ondan ayrıldı. فراش /*Kelebek*: Bilinen uçan bir yaratıktır: يوم يكون الناس كالفراش المبثوث: *O gün insanlar yayılmış **pervane** gibi olurlar* (101/Kaari'a 4). فراشة القفل (Kilit yeri) de buna benzetilmiştir. فراشة: Kapta kalan az su.

فرض / F-r-d

فرض: Sert bir şeyi kesip onda iz bırakmak. Örneğin: فرض الحديد: Demirin çentiklenmesi; فرض الزند والقوس: Zend[948] ve yayın çentiklenmesi. مفراض ve مفرض: Demirin kendisiyle kesildiği şeydir. فرضة الماء: Sudan düşen pay/Su payı. Allah buyurur ki: وقال لأتخذن من عبادك

---

947 Buharî, *el-Ahkâm*, XIII, 152; Müslim, *er-Redâ'*, HN: 1457.

948 Zend, ateşin çıkması için birbirine sürtülen iki çubuktan üstte yer alana denir. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (زند) maddesi -(Mütercimler).

نصيبا مفروضا: *Şeytan şöyle dedi: Kesinlikle kullarının **belirli** bir bölümünü kendi tarafıma alacağım* (4/Nisâ 118). Âyette geçen مفروضا: kelimesi مقطوعا *belirli* anlamındadır. Bazılarına göre de مقطوعا عنهم *onlardan kesilmiş/ayrılmış*, anlamın dadır.

فرض, tıpkı إيجاب gibidir. Ancak إيجاب, bir şeyin meydana gelmesi ve karar kılması nokta-i nazarından; فرض ise, söz konusu şeyde hükmün kesinleşmesi nokta-i nazarından söylenir. Allah buyurur ki: سورة أنزلناها وفرضناها: *Bu indirip (hükümlerini) **farz kıldığımız** bir suredir* (24/Nûr 1); yani onunla amel etmeyi sana vacip/zorunlu kıldığımız bir suredir. إنّ الذي فرض عليك القرآن لرادك الى معاد: *Kur'ân'ı senin üzerine **farz kılan** Allah; elbette seni döneceğin yere döndürecektir* (28/Kasas 85); yani onunla amel etmeyi sana vacip/zorunlu kılan. Bu anlamda hâkimin, verilmesine karar verdiği nafakaya فرض denir.

فرض الله عليه sözünün geçtiği her yer, Allah'ın kişiyi yapmakla zorunlu kıldığı şeyle alâkalıdır. فرض الله له sözünün geçtiği her yer ise, kişinin sözü edilen şeyi kendisine yasaklamamasıyla alâkalıdır: ما كان على النبى من حرج فيما فرض الله له: *Allah'ın, kendisine **farz kıldığı** şeyde Peygamber'e herhangi bir vebâl yoktur* (33/Ahzâb 38); قد فرض الله لكم تحلة ايمانكم: *Allah; yeminlerinizin çözülmesini size **farz kılmıştır*** (66/Tahrîm 2); وقد فرضتم لهنّ فريضة: *Eğer onlara bir **farize tesbit etmişseniz*** (2/Bakara 237); yani eğer onlar için bir mehir belirleyip onu vermeyi kendinize zorunlu kılmışsanız. Bu anlamdan şöyle denir: فرض له في العطاء: Ona ulûfe tahsis etti. Bu bakış açısından ve bu amaçtan hareketle ulûfeye/bağışa da فرض, *din*'e de فرض denmiştir.

فرائض الله تعالى: Allah'ın kullara farz kıldığı şeyler. رجل فارض و فرضيّ: Faraiz ilmini bilen adam. Allah buyurur ki: الحجّ أشهر معلومات فمن فرض فيهنّ الحج فلا رفث ولا فسوق ولا جدال فى الحج: *Hac bilinen aylardadır. O aylarda haccı (kendine) **farz kılan** kimse bilmelidir ki, hacda kadına yaklaşmak, sövüşmek, dövüşmek yoktur* (2/Bakara 197); yani, kim hac yapmayı kendine tayin/gerekli kılarsa. Haccı tayin etmenin insana izafe edilmesi, zamanı belirleyenin insanın kendisi olduğuna delâlet etmektedir.

Zekât için alınan şeye فريضة denir: انما الصدقات للفقراء والمساكين والعاملين عليها والمؤلفة قلوبهم وفي الرّقاب والغارمين وفي سبيل الله وابن السّبيل فريضة من الله: *Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan **bir farz olarak** ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda olana, yolda kalana mahsustur* (9/Tevbe 60). Şu rivâyet de bu

anlamdadır: أنّ أبا بكر الصِّدّيق رَضيَ الله عنه كتب الى بعض عمّاله كتابا و كتب فيه: هذه فريضة الصّدقة التى فرضها رسول الله صلّى الله عليْه وسلّمَ على المُسْلمين: *Ebû Bekir (r.a), bazı memurlarına gönderdiği mektupta şunu yazmıştı: Bu, Resûlul lah (s.a.s)'in Müslümanlara* ***farz kıldığı*** *sadaka/ zekât* ***farizesidir.***[949] فارض: Yaşlı sığır: إنها بقرة لا فارض ولا بكر عوان بين ذلك. *O sığır ne* ***yaşlı*** *ve ne de körpe olup bu ikisi arasında orta yaşlıdır* (2/Bakara 68).

Bazıları der ki; sığıra فارض denmesi, [çifte koşulurken] yeri yardığı içindir; veya kendisine yüklenilen zor işleri yaptığı içindir. Kimisine göre ise sığırın bu şekilde isimlendirilmesi şundandır: Zekât olarak verilecek sığır iki kısma ayrılır; *tabi'* [bir yaşında olan tosun] ve *müsinn* [yaşlı sığır]. Bir yaşında olan tosun her durumda zekât olarak verilmez; fakat yaşlı sığır her durumda verilebilir. İşte bundan dolayı yaşlı sığıra فارضة denmiştir. Buna göre فارض, İslâmî bir isim olmaktadır.

فرط / F-r-t

فرط: Kasıtlı olarak/İsteyerek ileri gitti; يفرط: İleri gitmektedir. Şu söz de bu anlamdan gelmektedir: الفارط إلى الماء: Kovayı düzeltmek için öne çıkan kişi. فارط ve فرط /*Öne geçen*, denir. Hz. Peygamber'in şu sözü de bu anlamdadır: انا فرطكم على الحوض: *Havz(-ı kevser)in başına* ***ilk gideniniz*** *ben olacağım.*[950] Ölen küçük çocuk için şöyle denir: اللّهمّ اجعله لنا فرطا: *Allah'ım, onu bizim için* ***öncü*** *(bir sevap) kıl!*[951] قالا ربّنا انّنا نخاف أن يفرط علينا أوْ أن يطغى: *Dediler ki: Rabbimiz! Doğrusu biz, onun üzerimize* ***gelmesinden*** *yahut iyice azmasından endişe ediyoruz* (20/ Tâhâ 45) âyetinde geçen أن يفرط sözü, أن يتقدّم (öne geçmek) anlamındadır.

فرس فرط: Yarışta öne geçen at. إفراط: Öne geçmede haddi aşmak/ Fazla ileri gitmek. تفريط: Yeteri ölçüde öne geçmemek/Öne geçmede yetersiz kalmak. ما فرّطت فى كذا; yani şu konuda bir eksiklik bırakmadım, denir. Allah buyurur ki: ما فرّطنا في الكتاب من شيء: *Kitapta Biz hiçbir şeyi* ***eksik bırakmadık*** (6/En'âm 38); يا حسْرتا على ما فرّطت في جنب الله: *Allah'a karşı* ***işlediğim kusurlardan*** *dolayı yazıklar olsun bana* (39/Zümer 56); ألمْ تعلموا أنّ أباكمْ قدْ أخذ عليكمْ موثقا من الله ومنْ قبل ما فرّطتمْ فى يوسف: *Babanızın sizden Allah adına ahit aldığını ve daha önce Yûsuf konusunda* ***ettiğiniz kusuru*** *bilmiyor musunuz?* (12/Yûsuf 80). أفرطتُ القرْبة: Tulumu suyla doldurdum. وكان امرُه فرطا (18/ Kehf 28); yani, işi hep **aşırılık** ve **israf etmek** olan kişi.

---

949 İbn Mâce, *Zekât*, I, 575; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 314.

950 Buharî, *er-Rikak*, XI, 412; Müslim, HN: 2290.

951 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 203.

فرع / F-r-a

فرْعُ الشجر: Ağaç dalı. Çoğulu فروع şeklinde gelir. Allah buyurur ki: اصلها ثابت وفرعها فى السماء: *Kökü sağlam, **dalları** göğe doğru olan ağaç* (14/İbrâhîm 24). فرْع kelimesi iki şekilde değerlendirilir:

Birincisi, uzunluk açısından. Bu anlamda şöyle denir: فرَعَ كذا: Falan şey uzadı. Yüksekte olduğu için baştaki saça da فرْع denir. رجُل أفرَعُ: *Saçlı adam*; إمْرَاة فرْعاء: *Saçlı kadın*, denir. فرَعت الجبل: Dağın üst kısmına çıktım, فرعت رأسه بالسيف: Onun başını kılıçla yukarı kaldırdım; تفرّعت فى بنى فلان: Falancaların ileri gelen eşrafından biriyle evlendim.

İkincisi, en açısından. Bu anlamda şöyle denir: تفرّعَ كذا: Falan şey kısımlara ayrıldı/dallandı; فروعُ المسألة: Meselenin ayrıntıları. فرُوعُ الرجل: Adamın çocukları.

فرْعون: A'cemî [Arapça kökenli olmayan] bir isimdir. Bu isimin kötülük anlamı düşünülerek, Firavun'un yaptığını yapan kişiye; تفرْعن فلان: Falan kişi firavunlaştı, denir. Tıpkı أبلس وتبلّس: *Falan kişi İblisleşti*, denildiği gibi. Bu anlamda azgın kişilere فراعنة /*Firavunlar* ve أبالسة /*İblisler* denir.

فرغ / F-r-ğ

فراغ: Meşgul olmanın zıddıdır. Bu kökten şöyle denir: فرغ فراغا وفرْوغا: Boş oldu; هو فارغ: O boştur. Allah buyurur ki: سنفرُغ لكمْ أيّها الثقلان: *Ey insanlar ve cinler; yakında sizin için **vakit ayıracağız*** (55/Rahmân 31); واصبح فؤاد أمّ موسى فارغا: *Musa'nın anasının yüreği **bomboş** oluverdi* (28/Kasas 10); yani, içine giren korkudan dolayı sanki Musa'nın anası kalbinden ayrılmış gibi oldu. Bu tıpkı şairin şöyle dediği gibidir:

350- كَأنّ جؤْجُؤه هواء

350- *Sanki göğsü **bomboştur**.*[952]

Kimisine göre de âyetin takdiri şöyledir: فارغا من ذكره; yani Musa'nın annesine, onu hatırlamasını unutturduk; böylece sükûnete erdi ve onu denize atmaya katlanabildi. Diğer bazılarına göre de فارغا; yani Musa'nm anasının yüreği, onu anmaktan başka her şeyden boş kalmıştı. Nitekim Yüce Allah bunun ardından şöyle buyurmaktadır: إن كادت لتبدي به لوْلا أن ربطنا على قلبها: *Şâyet kalbini pekiştirmemiş olsaydık; neredeyse onu açığa vuracaktı* (28/Kasas 10). Şu âyet de bu anlamdadır: فاذا فرغت فانصب: ***Bir işi bitirince** diğerine giriş* (94/İnşirâh 7). افرغت الدّلو: Kovayı boşalttım. Bu anlamdan istiâre yoluyla şöyle buyrulmaktadır: ربنا افرغ علينا صبْرا: *Rabbimiz; üzerimize sabır **boşalt*** (7/A'râf 126). ذهب دمه فرْغا: Kanı dökülüp gitti; yani, onun kanı boşa gidip dava edilmedi. فرسٌ فريغ: Genişçe adım atarak koşan at; sanki koşmayı boşaltmaktadır. ضربة

952Züheyr b. Ebî Sülmâ'ya ait bu şiir için bkz. *Divânu Züheyr*, s. 9.

فريعة: Kanın fışkırdığı geniş yara açan vuruş.

فرق / F-r-k

فَرْق kelimesi, فلق ile yakın anlamlıdır. Ancak yarılma nokta-i nazarından فلق; ayrılma nokta-i nazarından da فَرْق kullanılır. Allah buyurur ki: وإذ فرقنا بكم البحر: *Sizin için denizi* ***yarmıştık*** (2/Bakara 50).

فرق: Ayrı olan parça/bölüm. Bu anlamdan insanlardan ayrı olan topluluğa فرقة denir. Sabah ağarmasına فرق الصبح ve فلق الصبح denir. فأوحينا إلى موسى أن اضرب بعصاك البحر فانفلق فكان كل فرق كالطود العظيم: *İMusa'ya vahyettik ki: Asanı denize vur. O, hemen yarıldı ve her* ***parçası*** *büyük bir dağ gibi oldu* (26/Şu'arâ 63).

فريق: Diğerlerinden ayrılan topluluk: وإن منهم لفريقا يلوون ألسنتهم بالكتاب لتحسبوه من الكتاب وما هو من الكتاب: *Ehl-i kitaptan bir* ***gurup****, okuduklarını kitaptan sanasınız diye kitabı okurken dillerini eğip bükerler. Hâlbuki okudukları kitaptan değildir* (3/Âl-i İmrân 78); ففريقا كذبتم وفريقا تقتلون: *Peygamberlerden bir* ***kısmını*** *yalanladınız, bir* ***kısmını*** *da öldürüyordunuz* (2/Bakara 87); فريق في الجنة وفريق في السعير: *(O gün) insanların* ***bir kısmı*** *cennete,* ***bir kısmı*** *da çılgın alevli cehenneme girerler* (42/Şûra 7); إنه كان فريق من عبادي يقولون ربنا آمنا فاغفر لنا وارحمنا وأنت خير الراحمين: *Kullarımdan* ***bir gurup*** *vardı ki, onlar: Rabbimiz, inandık, artık bağışla bizi, merhamet et bize. Sen merhamet edenlerin en hayırlısısın, diyordu* (23/Mu'minun 109); أيّ الفريقين خيرٌ مقاما وأحسن نديّا: *Bu* ***iki gurup*** *insanın hangisinin makamı daha iyi ve yeri daha güzeldir?* (19/Meryem 73); وتخرجون فريقا منكم من ديارهم: *Sizden olan* ***bir grubu*** *yurtlarından çıkarıyorsunuz* (2/Bakara 85); وإن فريقا منهم ليكتمون الحق وهم يعلمون: *Onlardan* ***bir gurup*** *bile bile gerçeği gizler* (2/Bakara 146).

فرقت بين الشيئين: İki şey arasını ayırdım; bu ister gözün, ister de basiretin idrak ettiği bir ayırımla olsun, aynıdır: قال ربّ اني لا أملك الا نفسي واخي فافرق بيننا وبين القوم الفاسقين: *Musa: Rabbim! Ben kendimden ve kardeşimden başkasına hâkim olamıyorum; bizimle, bu yoldan çıkmış toplumun arasını* ***ayır*** *dedi* (5/Mâide 25); فالفارقات فرقا: ***Ayırdıkça ayıranlara*** *andolsun* (77/Murselât 4); yani, Allah'ın kendilerine emrettiği gibi eşyanın arasını ayıran meleklere andolsun. Şu âyet de aynı anlamdadır: فيها يفرق كل امر حكيم: *O gecede her hikmetli iş* ***ayırdedilir*** (44/Duhân 4).

Hz. Ömer hak ile batılı birbirinden ayırdığı için ona, عمر الفاروق denmiştir. وقرآنا فرقناه (17/İsrâ 106); yani, Kur'ân'da hükümleri ***ayrıntılı bir şekilde açıkladık.*** Kimisine göre de فرقناه sözü; "Kur'ân'ı, bölüm bölüm indirdik" anlamındadır. تفريق kelimesinin

asıl anlamı çokluk içindir. Bu da birlikteliğin ve sözün dağılması konusunda kullanılır: فيتعلمون منهما ما يفرّقون به بين المرء وزوجه: *Onlar, o iki melekden, karı ile koca arasını* ***açacak*** *şeyleri öğreniyorlardı* (2/ Bakara 102); خشيت ان تقول فرّقت بين بني اسرائيل ولم ترقب قولي: *Ben, senin: "İsrailoğullarının arasına* ***ayrılık düşürdün****; sözümü tutmadın!" demenden korktum* (20/Tâhâ 94); لا نفرّق بين احد من رسله: *O'nun peygamberleri arasında hiç birini (diğerinden)* ***ayırt etmeyiz*** (2/Bakara 285); لا نفرّق بين احد منهم: *Onlardan hiç birini diğerinden* ***ayırt etmeyiz*** (2/ Bakara 136). Bu âyetlerde tefrikin/ ayırt etmenin, (احد) kelimesine nispet edilmesi, onun nefiy bağlamında çoğul anlamına gelmesinden dolayı caiz olmuştur. ان الذين فرّقوا دينهم ...: *Dinlerini* ***parça parça edenler*** (6/ En'âm 159). Bu âyet, فارقوا; şeklinde de okunmuştur.

فراق ve مُفارقة kelimeleri daha çok bedensel ayrılık anlamında kullanılırlar: هذا فراق بيني وبينك: *İşte bu, seninle benim aramın* ***ayrılmasıdır*** (18/Kehf 78). وظنّ انه الفراق: *Bunun* ***ayrılık zamanı*** *olduğunu anlar* (75/ Kıyâmet 28); yani ölmek suretiyle dünyadan ayrılma zamanının geldiği düşüncesi kalbine galebe çalar. ويريدون أن يفرّقوا بين الله ورسله ...: *Allah ile peygamberlerinin arasını* ***ayırmak*** *isteyenler* (4/ Nisâ 150); yani, Allah'ın onlara emrettiğinin tersine Allah'a iman ettiklerini gösterip O'nun elçilerini inkâr edenler. والذين امنوا بالله ورسله ولمْ يفرّقوا بين أحد منهم ...: *Allah'a ve peygamberlerine iman eden ve onlardan hiçbirini diğerlerinden* ***ayırmayanlar*** (4/Nisâ 152); yani, Allah'ın bütün elçilerine iman edenler.

فرْقان kelimesi, فرْق'tan daha mübalâğalıdır. Çünkü فرقان hak ile batıl arasındaki fark için kullanılır. Onun takdiri tıpkı şu söz gibidir: رجل قنعان: Hüküm konusunda kendisiyle ikna olunan adam. Bazılarımn iddia ettiği gibi bu kelime mastar değil, isimdir. فرْق kelimesi ise hem bu anlamda hem de başkasında kullanılır. يوْم الفرقان: ***Furkan*** *günü* (8/Enfâl 41); yani, hak ile batılın, hüccet/açık delil ile şüphenin birbirinden ayrılacakları gün. يا ايها الذين آمنوا إن تتقوا الله يجعل لكم فرْقانا: *Ey iman edenler! Eğer Allah'tan korkarsanız O, size bir* ***furkan*** *verir* (8/Enfâl 29); yani, kalbinize, kendisiyle hak ile batılın birbirinden ayrıldığı bir nur ve başarı verir. Bu âyetteki فرقان, diğer âyetlerde geçen سكينة ve روْح gibidir.

ان كنتم آمنتم بالله وما أنزلنا على... عبْدنا يوْم الفرْقان يوم التقى الجمعان: ... *Eğer Allah'a ve* ***Furkan*** *gününde, iki topluluğun karşılaştığı o günde kulumuza indirdiğimize inanıyorsanız* (8/Enfâl 41).

Bazılarına göre âyette sözü

953 Bu şekilde Hamza ve Kissâî okumuşlardır. Bkz. Dimyâtî, *İthaf*, s. 220.

edilen gün, Bedir savaşının yapıldığı gündür. Çünkü hak ile batılın birbirinden ayrıldığı ilk gün odur. İlâhî kelâma da فرقان denir. Çünkü o; inançta hak ile batılı, sözde doğru ile yanlışı, amellerde de iyi ve kötüyü birbirinden ayırır. Bu, Kur'ân'da da Tevrat ve Incil'de de böyledir. Nitekim Allah buyurur ki: وإذ آتينا موسى الكتاب والفرقان: *Musa'ya Kitap ve* ***Furkan*** *vermiştik* (2/Bakara 53); ولقد آتينا موسى وهارون الفرقان: *Biz Musa ve Harun'a* ***Furkan*** *vermiştik* (21/Enbiyâ 48); تبارك الذي نزل الفرقان على عبده ليكون للعالمين نذيرا: *Âlemleri uyarmak üzere Kuluna* ***Furkan'ı*** *indiren ne yücedir* (25/Furkân 1); شهر رمضان الذي أنزل فيه القرآن هدى للناس وبينات من الهدى والفرقان: *Ramazan ayı; öyle bir aydır ki, insanlara doğru yolu gösteren,* ***hak ile batılı ayıran*** *Kur'ân, o ayda indirilmiştir* (2/Bakara 185).

فرق: Korkudan dolayı kalbin darmadağın olmasıdır. فرق kelimesinin kalp için kullanılması, tıpkı صدع ve شق kelimelerin onun için kullanılması gibidir. Allah buyurur ki: ويحلفون بالله إنهم لمنكم وما هم منكم ولكنهم قوم يفرقون: *Onlar sizden olduklarına dair Allah adına yemin ederler, oysa sizden değildirler, fakat* ***korkak*** *bir kavimdirler* (9/Tevbe 56). رجل فروق وفروقة: Çok fazla korkak olan adam. Kadın için de aynı form kullanılır. Bu anlamdan, doğum sancısından dolayı şuraya-buraya koşup giden deveye فارق ve فارقة denir. Tek başına olan buluta da, sözü edilen deveye benzetilerek فارق denir. İbiği parçalara ayrılan horoza ve kalçalarından biri diğerinden yüksek olan ata أفرق denir. فريقة: Süt ile pişirilen hurma. فروقة: İki böbreğin üzerindeki yağa denir.

فره / F-r-h

فره: Çok sevinçli. ناقة مفره ومفرهة: Eşkin yürüyen/zinde yavru doğuran deve. وتنحتون من الجبال بيوتا فارهين: *Dağları* ***ustalıkla*** *oyup köşkler yapıyorsunuz?* (26/Şu'arâ 149) âyetindeki فارهين kelimesi حاذقين / *ustalar* anlamındadır. Bu kelimenin çoğulu فره şeklinde gelir. Bu, hem insan hem başkası için kullanılır. Yukarıdaki âyet aynı anlamda فرهين şeklinde de okunmuştur.[954] Kimisine göre bu iki formda okunan kelimenin anlamı فرحين /sevinç duyanlardır.

فرى / F-r-y

فرى: Deriyi, dikip düzeltmek için kesmektir. إفراء, bozmak; افتراء ise hem düzeltmek hem de bozmak ile ilgili kullanılır; fakat daha çok bozmak için kullanılır.

Bu kelime aynı şekilde Kur'ân'da da yalan, şirk ve zulüm ile ilgili kullanılmıştır: ومن يشرك بالله فقد افترى اثما عظيما: *Kim Allah'a şirk*

954 Bu, Nafi, İbn Kesir, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb'un kıraatidir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 333.

koşarsa, doğrusu büyük bir günâhla ***iftira etmiş olur*** (4/Nisâ 48); انظر كيف يفترون على الله الكذب: *Bak nasıl Allah'a yalan* ***uyduruyorlar*** (4/Nisâ 50).

Şu âyetler de yalanla ilgilidir: قد خسر الذين قتلوا أولادهم سفها بغير علم وحرموا ما رزقهم الله افتراء على الله قد ضلوا وما كانوا مهتدين: *Hiçbir bilgiye dayanmaksızın, aptalca evlatlarını öldürenler ve Allah'a* ***iftira*** *atarak O'nun kendilerine verdiği rızkı haram kılanlar, gerçekten hüsrana uğramışlardır. Onlar kesinlikle sapıtmışlardır, doğru yola gelecekleri yoktur* (6/En'âm 140); ولكنّ الذين كفروا يفترون على الله الكذب: *Fakat inkâr edenler, Allah'a yalan* ***uyduruyorlar*** (5/Mâide 103); أم يقولون افتراه: *Yoksa Onu* ***uydurdu*** *mu diyorlar?* (32/Secde 3); وما ظنّ الذين يفترون على الله الكذب يوم القيامة: *Allah'a yalan* ***uyduranların*** *kıyâmet günü hakkındaki zanları nedir?* (10/Yûnus 60); وما كان هذا القرآن أن يفترى من دون الله: *Bu Kur'ân, asla Allah'tan başkası tarafından* ***uydurulmuş*** *değildir* (10/Yûnus 37); إن أنتم إلا مفترون: *Siz sadece* ***uyduruyorsunuz*** (11/Hûd 50). قالوا يا مريم لقد جئت شيئا فريا: *Ey Meryem, dediler, sen* ***tuhaf*** *bir iş yaptın* (19/Meryem 27). Bazıları âyette geçen فريا kelimesinin; "büyük", bazıları da "tuhaf", diğer bazıları ise "düzme" anlamında olduğunu söyler. Aslında bütün bunlar aynı anlama işaret etmektedir.

فز / F-z-z

واستفزز من استطعت منهم بصوتك: *Onlardan gücünün yettiğini sesinle yerinden* ***oynat/rahatsız et*** (17/İsrâ 64) âyetinde استفزز، ازعج (rahatsız et) anlamındadır. فأراد أن يستفزهم من الأرض: *Firavun onları o ülkeden* ***sürüp çıkarmak*** *istedi* (17/İsrâ 103) âyetinde de يستفزهم sözü يزعجهم (*onları zorla yerlerinden etmek istedi*) anlamındadır. فزني فلان: Falan kişi beni zorla yerimden etti. فز: İnek yavrusu/buzağı. Onun bu şekilde isimlen dirilmesi, yeğniliğinden dolayıdır; tıpkı acele gittiğinden dolayı da عجل diye isimlendirildiği gibi.

فزع / F-z-a

فزع: Korku veren bir şeyden dolayı insanda oluşan bir büzülme ve ürkme anlamındadır. Bu kelime, جزع *telaşlanmak* kavramının anlam alanına girmektedir. جزعت من الله: *Allah'tan korktum*, denildiği gibi, فزعت من الله denilmez. لا يحزنهم الفزع الأكبر: *Onları o en büyük* ***korku*** *tasalandırmaz* (21/Enbiyâ 103); yani, cehenneme girme korkusu onları tasalandırmaz. ويوم ينفخ في الصور ففزع من في السماوات ومن في الأرض الا من شاء الله: *Sur'a üfürüleceği gün; Allah'ın dilediklerinden başka göklerde olanlar da, yerde olanlar da* ***korku içinde kalırlar*** (27/Neml 87); من جاء بالحسنة فله خير منها وهم من فزع يومئذ امنون: *Kim, bir iyilikle gelirse; ona daha iyisi vardır. Onlar,*

*o günün **korkusundan** emindirler* (27/Neml 89); حتى إذا فزع عن قلوبهم ٣٤)/Sebe' 23); yani, nihâyet onların yüreklerinden **korku giderilince**. Korkuya kapılan kişi birinden yardım isteyince; فزع إليه denir. فزعَ له: Ona yardım etti. Şair şöyle der:

٣٥١- كنّا إذا ما أتانا صارخ فزعٌ

351- *Biz bize **korkmuş** hâlde bir feryat eden geldiğinde.*[955]

Yani, **korkuya kapılıp** feryat eden biri bize geldiğinde. Şiirdeki فزع kelimesinin, مستغيث/*yardım isteyen*, diye yorumlanması ise, فزع lafzının değil, şiirden kastedilenin yorumudur.

فسح / F-s-h

فُسْحَ ve فسيح: Geniş yer. تفسّح: Genişlemek. فسّحْتُ مجلسهُ فتفسّح فيه: *Onun meclisini genişlettim, o da onu genişletti*, denir. Allah buyurur ki: يا أيها الذين آمنوا إذا قيل لكم تفسّحوا في المجالس فافسحوا يفسح الله لكم: *Ey iman edenler, size meclislerde **Yer açın** dendiği zaman, siz de yer **açın**; Allah da size **genişlik versin*** (58/ Mücâdele 11). Bu anlamdan şöyle denir: فسّحتُ لفلان أن يفعل كذا: Şu işi yapması için falan kişiye yer açtım. Bu tıpkı şöyle demen gibidir: وسّعْتُ له: Ona yer açtım. هو في فسحة من هذا الأمر: O bu işe karşı geniştir/rahattır/o bu hususta serbesttir.

فسد / F-s-d

فساد: İster az, ister çok olsun, bir şeyin itidalden/ölçülülükten çıkmasıdır. Onun zıddı صلاح gelir. Bu kelime nefis, beden ve istikâmet dışına çıkan eşya için kullanılır. Şöyle denir: فسد فسادا وفسودا: Bozuldu. أفسدهُ غيرُه: Başkası onu bozdu. Allah buyurur ki: ولو اتبع الحق أهواءهم لفسدت السّموات والأرض ومن فيهن: *Eğer hak onların heveslerine uysaydı, gökler, yer ve onlarda bulananlar **bozulup giderdi*** (23/Mu'minun 71); لوْ كان فيهما آلهة الا الله لفسدتا: *Eğer göklerde ve yerde Allah'tan başka ilâhlar olsaydı; **bunların ikisi de bozulurdu*** (21/Enbiyâ 22); ظهر الفساد في البرّ والبحر بما كسبت ايدى الناس: *İnsanların elleriyle işledikleri yüzünden karada ve denizde **fesat çıktı*** (30/Rûm 41); والله لا يحبّ الفساد: *Allah, **fesadı** (bozgunculuğu ve kışkırtıcılığı) sevmez* (2/Bakara 205); واذا قيل لهم لا تفسدوا في الأرض قالوا انما نحن مصلحون: *Kendilerine: yeryüzünde **bozgun çıkarmayın**, denildiğinde, biz ancak ıslah edicileriz, derler* (2/Bakara 11); الا انّهم هم المفسدون: *Şunu bilin ki, onlar **bozguncuların** ta kendileridir* (2/Bakara 12); واذا تولى سعى في الأرض ليفسد فيها ويهلك الحرث والنّسل: *O, iş başına geçti mi (/sırtını çevirip gitti mi) yeryüzünde **fesad çıkarmaya**, ekini ve nesli helâk etmeye çaba harcar* (2/Bakara 205); ان الملوك اذا دخلوا قرية أفسدوها: *Hükümdarlar, bir ülkeye girdikleri zaman, orasını **bozguna uğratırlar*** (27/Neml 34);

---

955 Selâme b. Cendel'e ait bu şiir için bkz. *Divânu Selâme*, s. 123; *Mufaddaliyyât*, s. 124.

إنّ اللّه لا يُصلحُ عمل المُفسدين: *Allah **bozguncuların** işini düzeltmez* (10/Yûnus 81); والله يعلمُ المفسد من المُصلح: *Allah **bozgun çıkaranı** ıslah ediciden ayırt eder* (2/Bakara 220).

فسر / F-s-r

فسر: Makul anlamı ortaya çıkarmaktır. Bu anlamdan, idrarın tetkikinden çıkan sonuca [hastalık ve benzeri] تفسرة denir. Su şişesi de onunla adlandırılmıştır. Mübalâğa formu تفسير: Sözcüğü, tıpkı فسر gibidir. Kimi zaman تفسير, tekil kelimelerle ve garip olanlarının yorumu, kimi zaman da teville ilgili yapılan yorum anlamına gelir. Bundan dolayı, "rüya tefsiri" ve "rüya tevili" denir. Allah buyurur ki: ولا يأتونك بمثل الا جئناك بالحق واحسن تفسيرا: *Onlar sana bir mesel getirdikçe, biz sana hakkı ve en güzel **yorumu** getiririz* (25/Furkân 33).

فسق / F-s-k

فسق فلانٌ: Falan kişi şer'in sınırından dışarı çıktı. Bu kelime Arapların şu sözünden gelmektedir: فسق الرطبُ: Taze hurma, kabuğundan dışarı çıktı. فسق kelimesi, كفر kelimesinden daha geniş anlamlıdır. Az olsun çok olun her günâhla فسق meydana gelir; fakat fıskın çok günâhla meydana geldiği meşhurdur. Fasık, daha çok, dinî hükümlere bağlanıp onları ikrar ettikten sonra onların tümünü veya bir kısmını ihlâl eden kişi için kullanılır. Eğer köken olarak kâfir kişiye, fasık denirse; onun, aklın ve fıtratın gerektirdiği hükmü ihlâl ettiğinden dolayıdır. Allah buyurur ki: ففسق عن امر ربه: *Rabbinin emrinden **dışarı çıkmıştı*** (18/Kehf 50); ففسقوا فيها: *Orada **fasıklık yaparlar*** (17/İsrâ 16); واكثرهم الفاسقون: *Onların çoğu **fasıklardır*** (3/Âl-i İmrân 110); وأولئك هم الفاسقون: *Onlar **fasık** olanlardır* (24/Nûr 4): افمن كان مؤمنا كمن كان فاسقا: *İman eden kimse, **fasık olan** gibi olur mu?* (32/Secde 18); ومن كفر بعد ذلك فأولئك هم الفاسقون: *Kim bundan sonra inkâr ederse; işte onlar **fasıkların** kendileridir* (24/Nûr 55); yani Allah'ın nimetini gizleyen kişi, O'nun itaatinden dışarı çıkmış olur. وأمّا الّذين فسقوا فمأواهمُ النّارُ: ***Fasıklık etmiş olanların** barınakları ateştir* (32/Secde 20); والّذين كذبوا بآياتنا يمسّهم العذاب بما كانوا يفسقون: *Âyetlerimizi yalanlayanlar, **fasıklıklarından** ötürü azaba çarpılırlar* (6/En'âm 49); وَاللّه لا يهدي القوْم الفاسقين: *Allah **fasıklar** topluluğunu hidâyete erdirmez* (5/Mâide 108); إنّ المنافقين هم الفاسقون: *Münafıklar **fasıkların** kendileridir* (9/Tevbe 67); كذلك حقّتْ كلمة ربك على الّذين فسقوا انهم لا يؤمنون: *Böylece, **fasık olanların** inanmayacaklarına dair Rabbinin söylediği söz gerçekleşti* (10/Yûnus 33).

Yüce Allah şu âyette fıskın karşısında imanı getirmiştir: افمن كان مؤمنا كمن كان فاسقا: *İman eden*

*kimse, **fasık** olan gibi olur mu?* (32/Secde 18). Fasık kâfirden, zalim de fasıktan daha geniş anlamlıdır. والذين يرمون المحصنات ثم لم يأتوا بأربعة شهداء فاجلدوهم ثمانين جلدة ولا تقبلوا لهم شهادة أبدا وأولئك هم الفاسقون: *İffetli kadınlara zina etmekle suçladıktan sonra, bu konuda dört şahit gösteremeyenlere seksen sopa vurunuz ve artık şahitliklerini hiç kabul etmeyiniz. Onlar **fasık** olanlardır* (24/Nûr 4).

Fareye فويسقة denmesi, onun kötü ve pis olduğuna dair inançtan dolayıdır. Kimisi de onun bu şekilde isimlendirilmesinin, yuvasından peş peşe çıkmasından dolayı olduğunu söyler. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: اقتلوا الفويسقة فإنها توهي السقاء وتضرم البيت على أهله: ***Fareyi** öldürünüz; çünkü o, su kabını delmekte ve evi, halkının üzerine ateşe vermektedir.*[956] İbnu'l-A'râbî şöyle der: Arapların sözlerinde, insanı niteleyen فاسق sözü duyulmamıştır. Onlar şöyle demişlerdir: فسقت الرطبة عن قشرها: Taze hurma kabuğundan dışarı çıktı.

فشل / F-ş-l

فشل: Korkaklıkla birlikte olan zayıflık. Allah buyurur ki: حتى إذا فشلتم: *Nihayet siz **korktunuz*** (3/Âl-i İmrân 152); فتفشلوا وتذهب ريحكم: ***Korkuya kapılırsınız**, devletiniz gider* (8/Enfâl 46); إذ يريكهم الله في منامك قليلا ولو أراكهم كثيرا لفشلتم ولتنازعتم في الأمر: *Hani Allah onları sana rüyanda az gösteriyordu. Eğer Allah sana onları kalabalık gösterseydi **korkacaktınız** ve savaş konusunda anlaşmazlığa düşecektiniz* (8/Enfâl 43). تفشّل الماء: Su aktı.

فصح / F-s-h

فصح: Bir şeyin, kendisini bulandıracak olan şeyden kurtulmasıdır/arınmasıdır. Bu kelimenin kök anlamı sütle alâkalıdır. Süt köpüksüz kaldığında şöyle denir: فصح اللبن وأفصح: Süt durulaştı; فهو مُفصِح وفصيح: O, durudur. Bu anlamda şöyle bir şiir rivâyet edilmektedir:

352- وتحت الرغوة اللبن الفصيح

352- *Köpüğün altında **saf** süt.*[957]

Şu söz de bu anlamdan istiâre edilmiştir: فصح الرجل: Adam düzgün/anlaşılır bir dille konuştu. أفصح: Arapça konuştu. Bazıları ise bu sözün aksi anlamda olduğunu söyler. Fakat ilk anlam daha doğrudur. Denir ki; فصيح, konuşan kişiye; أعجمي ise konuşmayan kişiye denir. Allah buyurur ki: وَأخي هارُونُ هو أفصح مني لسانا: *Kardeşim Harun'un dili benimkinden **daha düzgündür*** (28/Kasas 34). Bu anlamdan istiâre yoluyla şöyle denir: أفصح الصبح: Sabah ışığı ortaya çıktı. أفصح النصارى: Hıristiyanlarm fısh'ı, yani bayramları geldi.

---

956 Benzer bir hadis için bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI, 85.

957 Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, فصح maddesi; İbn Fâris, *Mücmel*, III, 722; İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, II, 163.

فصل / F-s-l

فصل: Aralarında bir boşluk oluşuncaya kadar iki şeyden birini diğerinden uzaklaştırmaktır. Bu anlamdan eklemlere مفاصل denir. Tekili مَفصِل'dir. فَصلتُ الشَّاةَ: Koyunun eklemlerini keştim. فصل القَوْمُ عنْ مكان كذا وانفصلوا: Topluluk falan yerden ayrıldı.

Allah buyurur ki: ولمّا فصلت العير قال أبوهُمْ إنّي لأجدُ ريح يوسف لَوْلا انْ تفندون: *Kafile **ayrılınca**, babaları: Eğer bana bunak demezseniz, ben Yûsuf'un kokusunu alıyorum, dedi* (12/Yûsuf 94). Bu kelime, fiil ve sözler ile ilgili olarak da kullanılır: إنّ يوْمَ الفصْل ميقاتهم أجْمعين: *Ayırma günü, hepsinin buluşacağı gündür* (44/Duhân 40); هذا يوْمُ الفصْل: *Bu fasl günüdür* (37/Sâffât 21); yani, hakkın batıldan ayrılacağı ve insanlar arasında hükmün verileceği gündür. Şu âyetler de bu anlamdadır: إنّ الله يفصل بينهُمْ يوْم القيامة: *Allah, kıyamet gününde aralarında **hükmünü verecektir*** (22/Hac 17); وهو خيْرُ الفاصلين: *O, **hüküm verenlerin** en hayırlısıdır* (6/En'âm 57).

فصْل الخطاب: Kesin hüküm. حُكمٌ فيصل: Hak ile batılı birbirinden ayıran hüküm. لِسانٌ مفصل: Ayırt edici/Açıklayıcı dil. وكل شيْء فصّلْناهُ تفصيلا: *Her şeyi **ayrıntılı biçimde, anlattık*** (17/İsrâ 12); الر كتابٌ احْكمتْ اياتُهُ ثُمّ فُصّلتْ منْ لدُنْ حكيم خبير: *Elif, Lam, Ra. Bu kitap, âyetleri kesinleştirilmiş, sonra da Hakim ve Habir olan Allah tarafından **uzun uzadıya açıklanmıştır*** (11/Hûd 1) âyeti, şu âyete işarettir: ونزّلنا عليْك الكتاب تبْيانا لكل شيْء وهدًى ورحْمةً وبشْرى للمسْلمين: *Sana; her şeyi açıklayan, hidâyet ve rahmet, müslümanlara da bir müjde olan Kitabı indirdik* (16/Nahl 89).

فصيلة الرّجل: Adamdan ayrı olan akrabaları. Allah buyurur ki: وفصيلته الّتي تؤْويه *Kendisini barındıran **kabilesi*** (70/Meâric 13); فصال: Çocukla sütün arasını kesmek/çocuğu sütten kesmek: فإنْ ارادا فصالا عنْ تراضٍ منْهما وتشاوُرٍ فلا جُناح عليْهما: *Eğer ana ve baba birbiriyle görüşerek ve karşılıklı anlaşarak çocuğu **memeden kesmek** isterlerse, kendilerine günâh yoktur* (2/Bakara 233); وفصاله في عامين: ***Sütten ayrılması** iki yıl içinde olur* (31/Lokmân 14). فصيل Sözcüğü de bu anlamdan gelmektedir; fakat bu, sütten kesilmiş deve yavrusu anlamındadır.

المُفصّل منَ القرْآن: Kur'ân'ın son yedide biri. Çünkü Kur'ân'ın bu kısmında kıssaların arasına kısa sureler girmektedir. فواصل: Âyetlerin sonlarına denir. فواصل القلادة: Gerdanlık dizisinin aralıkları arasına geçirilen inci/boncuk. فصيل: Şehir surundan daha düşük olan duvar. Hadiste şöyle geçmektedir: منْ انفق نفقة فاصلة فله من الأجْر كذا: *Kim **küfür ile iman arasını ayıran** bir infakta bulunursa, ona şu kadar mükâfat vardır.*

---

958 Hadisi Ahmed tahriç etmiştir: *Müsned*, I, 195.

فض / F-d-d

فض Birşeyi kırmak ve parçalarını birbirinden ayırmak. Örneğin; فض ختم الكتاب: *mektup mührünü bozup birbirinden ayırmak* gibi. Şu söz bu anlamdan istiâre edilmiştir: انفض القوم. Toplum dağıldı. Allah buyurur ki: وإذا رأوا تجارة او لهوا انفضوا اليها: *Onlar bir ticaret ve eğlence gördükleri zaman hemen **dağılıp ona giderler*** (62/Cum'a 11); ولو كنت فظا غليظ القلب لانفضوا من حولك: *Eğer kaba ve katı kalpli olsaydın şüphesiz çevrenden **dağılır giderlerdi*** (3/Âl-i İmrân 159).

الفضة /*Gümüş*: İşlem gören madenlerin en düşüğü anlamına tahsis edilmiştir. درع فضفاضة وفضفاض: Geniş zırh.

فضل / F-d-l

فضل /*Fazlalık*: Normalin üstündeki artıştır. Fazlalık iki kısma ayrılır: İyi olan; ilim ve hilmin fazlalığı gibi. Kötü olan; olması gerekenden fazla kızmak gibi. فضل formu, daha çok iyi şeyler için; فضول formu ise daha çok kötü şeyler için kullanılır. فضل kelimesi, iki şeyden birinin diğerinden fazla/üstün oluşuyla ilgili kullanıldığında üç şekilde olur:

Cins açısından fazlalık/üstünlük: Hayvan cinsinin bitki cinsinden üstünlüğü gibi.

Nevi açısından fazlalık/üstünlük: İnsanın, kendisi dışındaki hayvanlardan/canlılardan üstünlüğü gibi. Şu âyet bu anlamdadır: ولقد كرمنا بني ادم وحملناهم في البر والبحر ورزقناهم من الطيبات وفضلناهم على كثير ممن خلقنا تفضيلا: *Biz, insanoğluna değer verdik. Onları, karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel güzel rızıklar verdik. Onları, yarattıklarımızın bir çoğundan **üstün kıldık*** (17/İsrâ 70).

Zât açısından olan fazlalık/üstünlük: Bir adamın başka birinden üstün olması gibi.

İlk iki üstünlük çeşidi cevherle alâkalıdır; onlarda eksik olanın, bunu gidermesi ve üstünlük kazanması mümkün değildir. Örneğin, at ve eşeğin insana özgü olan üstünlüğü elde etmeleri mümkün değildir. Üçüncü üstünlük çeşidi ise bazen arazla ilgili olmaktadır ki; onu elde etmenin yolu bulunabilir. Şu âyetlerde zikredilen üstünlük bu kısma girer: والله فضل بعضكم على بعض في الرزق: *Allah rızıkta kiminizi kiminize **üstün kıldı*** (16/Nahl 71); لتبتغوا فضلا من ربكم: *Rabbinizden bir **fazl** istemeniz için* (17/İsrâ 12); yani mal ve kazanç. الرجال قوامون على النساء بما فضل الله بعضهم على بعض وبما انفقوا

Haysemî; "Bu hadisin ravileri arasında Beşşar b. Ebî Seyf de var, onu tevsik veya cerh edene rastlamadım, diğer ravileri ise sikadır.", der. Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, II, 303. Bu hadisin Ahmed'in *Müsned*'inde başka bir rivâyet zinciri de vardır: I, 196. İbn Hacer; Beşşar b. Ebî Seyf'in makbul biri olduğunu söyler. Bkz. *Takribu't-Tehzib*, s. 122.

من أموالهم: *Allah'ın kimini kimine **üstün kılmasından** ve erkeklerin, mallarından sarfetmelerinden dolayı erkekler kadınlar üzerine hâkimdirler* (4/Nisâ 34) âyetinde kastedilen, erkeğe özgü olan zatî üstünlük ve ona verilen güç, mal, makam ve kuvvettir. ولقد فضلنا بعض النبيين على بعض: *Peygamberlerin bir kısmını bir kısmına **üstün kıldık*** (17/İsrâ 55); فضل الله المجاهدين بأموالهم وأنفسهم على القاعدين درجة: *Allah, malları ve canları ile cihat edenleri derece bakımından oturanlardan **üstün kılmış tır*** (4/Nisâ 95).

Herhangi bir zorlama olmadan verilen her bağışa فضل denir. Örneğin: واسألوا الله من فضله: *Allah'tan **lütfünü** isteyin* (4/Nisâ 32). ذلك فضل الله يؤتيه من يشاء والله ذو الفضل العظيم: *Bu, Allah'ın **lütfüdür**. Onu dilediğine verir. Allah; büyük **lütuf** sahibidir* (62/Cum'a 4) âyeti her üç fazilet çeşidini de kapsar. فضل الله sözünden kastın İslâm olduğunu söyleyenler, bu sözün kapsadıklarının sadece bir kısmını tefsir etmiş oluyorlar. Şu âyetler de aynı anlamdadır: قل بفضل الله وبرحمته: *De ki; bunlar Allah'ın **lütfü** ve rahmeti iledir* (10/Yûnus 58); ولولا فضل الله عليكم ورحمته لاتبعتم الشيطان الا قليلا: *Allah'ın size **lütuf** ve rahmeti olmasaydı, pek azınız hariç, şeytana uymuş olurdunuz* (4/Nisâ 83) ve başka bir çok âyet.

فضا / F-d-v

فضاء: Geniş yer. Şu söz de bu anlamdan gelmektedir: افضى بيده إلى كذا: Elini falan şeye uzattı. افضى إلى امرأته: *Hanımına vardı*, sözü, خلا بها: *Hanımıyla baş başa kaldı*, sözünden, kinâye konusunda daha mübalâğalı ve açık söze daha yakındır. Allah buyurur ki: وقد افضى بعضكم إلى بعض: *Sizler birbirinizle **içli-dışlı olmuştunuz*** (4/Nisâ 21). Şair şöyle der:

353- طعامهم فوضى فضا في رحالهم

353- *Konaklarında yiyecekleri **müşterektir**.*[959]

Yani onların yemekleri helaldir; sanki bir alana bırakılmış da kim ne isterse yapabilir.

فطر / F-t-r

فطر kelimesinin asıl anlamı, uzunlamasına yarılmaktır. Bu kökten şu formlar gelir: فطر فلان كذا فطرا: Falan kişi şu şeyi uzunlamasına yardı; افطر هو فطورا، وانفطر انفطارا: O, yarıldı. Allah buyurur ki: فارجع البصر هل ترى من فطور: *Gözünü bir çevir bak, bir **futûr** görebilir misin?* (67/Mülk 3); yani onda bir gedik, yarık görebilir misin? Yarılma, kimi zaman bozmak, kimi zaman da düzeltmek yoluyla olur. Allah buyurur ki: السماء منفطر به كان وعده

959 Muazzil el-Bekrî'ye ait bu şiir için bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (فضا) maddesi.

مفعولا: *Gök, onunla **yarılmış** ve O'nun vaadi yerini bulmuştur* (73/ Müzemmil 18).

فطرْتُ الشّاة: Koyunu iki parmakla sağdım. Hamuru yoğurup onu hemen/mayalandırmadan ekmek yaptığında فطرْتُ العجين dersin. فطرة /*yaratılış* kelimesi de bu anlamdan gelir. فطر الله الخلق: Yüce Allah'ın bir şeyi yaratması ve onu herhangi bir fiili yapmaya aday bir hâlde düzenlemesidir. فأقم وجهك للدين حنيفا فطرة الله التي فطر النّاس عليها: *Sen yüzünü hanîf olarak dine; Allah'ın insanları üzerine **yaratmış** olduğu **fıtratına** doğrult* (30/Rûm 30) âyeti, Yüce Allah'ın insanda yarattığı ve onda kökleştirdiği O'nu bilme yetisine işarettir.

فطرة الله: Allah'ın insanda yerleştirdiği iman etmeye olan yetisidir. Şu âyetle işaret edilen de budur: ولئن سألتهم من خلقهم ليقولنّ الله: *Onlara (Müşriklere), kendilerini kimin yarattığını sorsan elbette; Allah, diyeceklerdir* (43/Zuhruf 87). الحَمْدُ لله فاطر السّماوات والأرْض: *Hamd, gökleri ve yeri **yoktan yaratan**, Allah'ındır* (35/Fâtır 1); قال بل ربُّكُمْ ربّ السَّمَاوات والارْض الّذى فطرَهُ: *İbrahim dedi ki; hayır, Rabbiniz göklerin ve yerin Rabbidir, onları **yoktan yaratan** O'dur* (21/Enbiyâ 56); والّذي فطرنا (20/Tâhâ 72); yani bizi **yoktan var eden** ve **vücuda getiren**. السّماء منفطرٌ به: *Gök, onunla **yarılmış*** (73/ Müzemmil 18) âyetindeki انفطار sözü, Allah'ın yarattığı ve ondan üzerimize yağdırdığını göğün kabul etmesine de işaret olabilir.

فِطْر: Orucu bozmaktır. فطرْتُهُ وأفْطرْتُهُ: Onun orucunu açtırdım; أفطر هو: Orucunu o açtı. Yeri yarıp ondan dışarı çıktığından dolayı mantara فطر denmiştir.

فظ / F-z-z

فظ: Kötü huylu. Bu anlam, فظ'den; yani işkembe suyundan istiâre edilmiştir. Onun içimi hoş değildir; aşırı bir zaruret olmadıkça içilmez. Allah buyurur ki: ولوْ كنتَ فظا غليظ القلب لانفضوا من حوْلك: *Eğer **kaba** ve katı kalpli olsaydın şüphesiz çevrenden dağılır giderlerdi* (3/Âl-i İmrân 159).

فعل / F-a-l

فعل: Bir müessir/etki edici tarafından meydana gelen etkidir. Bu; ister iyi yapılsın veya iyi yapılmasın; bilgiyle olsun veya olmasın; kasıtla olsun veya olmasın; ister de insan, hayvan veya cansız varlıklardan meydana gelsin hepsini kapsayan genel anlamlı bir kelimedir. Yukarıda da geçtiği gibi, عمل kelimesi de böyledir. صنع ise bu iki kelimeden daha dar anlamlıdır. Allah buyurur ki: وما تفعلوا من خيْر يعلمْه الله: *Siz ne hayır **yaparsanız**, Allah onu bilir* (2/Bakara 197); ومن يفعل ذلك

---

960 Bkz. (عمل) ve (صنع) maddeleri.

عدْوانًا وظلْمًا فسوْف نصْليه نارًا: *Kim, zulüm ve düşmanlıkla bunu* ***yaparsa****; onu cehenneme sokacağız* (4/Nisâ 30); يا أيها الرّسول بلّغ ما أنزل إليك من ربّك وإن لم تفعل فما بلّغت رسالته: *Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et, eğer bunu* ***yapmazsan*** *O'nun elçiliğini yapmamış olursun* (5/Mâide 67); yani sen bu işi tebliğ etmezsen, hiçbir şekilde tebliğ etmeyen kişinin durumuna düşersin.

Fâil tarafından yapılan şeye مفعول ve منفعل denir. Bazıları ise bu iki kelimeyi birbirinden ayırmışlardır. Onlara göre, fâilin fiili dikkate alındığında مفعول; fiilin kendi içindeki kabullenişi dikkate alındığında ise مُنفعل denir. Buna göre, مفعول kelimesi, مُنفعل kelimesinden daha geniş anlamlıdır. Çünkü مُنفعل, kendisinden meydana gelse de fâilin yapmasını kastetmediği şeydir. Örneğin, bir insanı görmekten dolayı kişide meydana gelen utanmaktan dolayı yüzün kızarması, okunan şarkıdan dolayı meydana gelen coşku/sallantı ve sevgilisini gören aşığın harekete geçmesi/heyecana gelmesi gibi. Yüce Allah'tan kaynaklanan yoktan var etmenin dışındaki her fiile de انفعال denmektedir. Çünkü Yüce Allah'tan kaynaklanan bu fiil, yoktan var etmektir; bu da bir araz ve cevher içinde değil, bizzat cevherin yaratılmasıdır.

فقد / F-k-d

فقد: Bir şeyin var olduktan sonra yok olmasıdır. Bu kelime, عدم'den daha dar anlamlıdır. Çünkü عدم hem ona, hem de henüz meydana gelmemiş şeye denir. Allah buyurur ki: قالوا وأقبلوا عليهم ماذا تفقدون قالوا نفقد صواع الملك: *Onlara döndüler ve: Ne* ***kaybettiniz****? dediler. Dediler ki: Hükümdarın su kabını* ***kaybettik*** (12/Yûsuf 71-72). تفقد kelimesi, تعهّد anlamındadır; ancak تفقد kelimesinin kök anlamı, bir şeyin kaybolduğunu bilmektir. تعهّد ise, geçmiş dönemi bilmektir. Allah buyurur ki: وتفقّد الطير: ***Kaybolan*** *kuşları* ***araştırdı*** (27/Neml 20). فاقد: Çocuğunu veya kocasını yitiren kadın.

فقر / F-k-r

فقر kelimesi dört anlamda kullanılır.

1- Zarurî ihtiyacın olması: Bu, dünyada oldukları müddetçe bütün insanları; dahası bütün varlıkları kapsar. Şu âyet bu anlamdadır: يا أيها الناس أنتم الفقراء إلى الله: *Ey insanlar siz Allah'a* ***muhtaçsınız*** (35/Fâtı 15). Yüce Allah insanı nitelerken de bu çeşit ihtiyaca şöyle işaret etmektedir: وما جعلناهم جسدا لا يأكلون الطعام: *Biz onları, yemek yemez cesetler kılmadık* (21/Enbiyâ 8).

2- Kazancın/Geçinecek bir şeyin olmayışı: Bu da şu âyetlerde zikredilendir: للفقراء الذين أحصروا في سبيل الله لا يستطيعون ضربا في الأرض يحسبهم الجاهل أغنياء من التعفف: *Sadakalarınızı; kendilerini Allah yoluna adamış,*

bu yüzden yeryüzünde (dünyalık için) koşmaya fırsat bulamayan ve hayâları yüzünden tanımayanlar tarafından varlıklı sanılan ***fakirlere*** *verin* (2/Bakara 273); إن يكونوا فقراء يغنهم الله من فضله *Eğer fakir iseler Allah, kendi fazlından onları zengin eder* (24/Nûr 32); إنما الصدقات للفقراء والمساكين: *Sadakalar, ancak fakirlere, miskinlere verilir* (9/Tevbe 60).

3- Nefsin fakirliği: Bu, Hz. Peygamber'in şu hadisinde kastedilen açgözlülüktür: كاد الفقر أن يكون كفرا: ***Fakirlik (Açgözlülük)*** *nerede ise küfürle eşdeğer olacaktı.*[961] Bu, şu hadisin karşıtıdır: الغنى غنى النفس: *Gerçek zenginlik nefis zenginliğidir.*[962] Arapların şu sözlerinde kastedilen de budur: من عدم القناعة لم يفده المال غنى: Kanaati olmayan kişiyi mal zengin etmez.

4- Allah'a muhtaç olmak: Hz. Peygamber'in şu hadisinde kastedilen bu tür fakirliktir: اللهم أغنني بالافتقار إليك ولا تفقرني بالاستغناء عنك: *Allah'ım, sana* ***muhtaç olmakla*** *beni zengin kıl, senden istiğna etmekle beni* ***fakir kılma.***[963] Şu âyette de kastedilen budur: رب إني لما أنزلت إلي من خير فقير: *Rabbim, bana indireceğin her hayra* ***muhtacım*** (28/Kasas 24). Şair de aynı anlama şöyle değinmektedir:

٣٥٤- ويعجبني فقري إليك ولم يكن ليعجبني لولا محبتك الفقر

354- *Sana* ***muhtaç olmam*** *hoşuma gidiyor; eğer olmasaydı senin sevgin, sevmezdim* ***fakirliği.***[964]

افتقر فهو مفتقر وفقير: *Fakir oldu, o fakirdir*, denir. Kıyas açısından uygun olsa da neredeyse فقر hiç denilmemektedir. فقير kelimesinin asıl anlamı, omurgası kırık olandır. Denir ki; فقرته فاقرة: yani onun başına omurga kıran bir felâket geldi. أفقرك الصيد فارمه: Avın omurgasını kırabilirsin, ona ok at. Kimisi de bu kelimenin çukur anlamındaki فقرة kökünden geldiğini söylemektedir. Bu anlamdan suyun toplandığı her çukura فقير denir. فقرت للفسيل: Hurma fidesi için bir çukur kazıp onu oraya diktim. Şair şöyle der:

٣٥٥- ما ليلة الفقير إلا شيطان

355- ***Fakir****in [kuyu, kanal] gecesi şeytandan başkası değildir!*[965]

Şiirde geçen الفقير kelimesinin bir kuyu ismi olduğu söylenmiştir. فقرت الخرز: Boncuğu deldim. أفقرت

961 Bu hadisi Ebû Naim, *Hilye*, III, 53'te; İbn Adî de *Kâmil*, VII, 2692'de tahriç etmişlerdir. Bu hadis zayıftır; çünkü ravileri arasında Yahya b. el-Yeman vardır ki, çabuk unutan biridir.

962 Bu hadis, (غنى) maddesinde geçti.

963 Bu, Hz. Peygamber'in sözü değil, Amr b. Ubeyd'in duasıdır. Bkz. Kudâme b. Ca'fer, *Cevâhiru'l-Elfaz*, s. 5; Râğıb, *Mecmau'l-Belağa*, I, 346.

964 el-Bahteri'ye ait bu şiir için bkz. *Divânu'l-Buhterî*, I, 102; Ebû Hilâl el-Askerî, *Sınâ'ateyn*, s. 128; İbn Dâvûd el-Isfahânî, *Zühre*, I, 68.

965 Bu şiir, eş-Şemmah'ın arkadaşı Cüleyh b. Şedid'e aittir. Bazılarına göre ise şiir eş-Şemmah'ın kendisine aittir. Bkz. *Divân*'ı, s. 413; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (فقر) maddesi; İbn Fâris, *Mücmel*, III, 703. Birinci görüş daha doğrudur.

البعير: Devenin burnunu deldim.

فقع / F-k-a

Tam/Saf sarı olan renge أصفر فاقع denir; tıpkı koyu siyah renge أسود حالك denildiği gibi. Allah buyurur ki: إنها بقرة صفراء فاقع لونها تسر الناظرين: *O, bakanların içini açan **sapsarı** renkli bir inektir* (2/Bakara 69). فقع: Bir çeşit mantardır. Değersiz olan buna benzetilerek şöyle denir: أذل من فقع بقاع: O, bir ovadaki mantardan daha da değersizdir. Halil şöyle der: Yükselen köpüğünden dolayı şerbete فقاع denir. Buna benzetilerek su kabarcıklarına da فقاقيع الماء denir.

فقه / F-k-h

فقه: Hazır bir bilgi ile gaip bilgiye ulaşmaktır. Bu kavram علم kavramından daha dar anlamlıdır. Allah buyurur ki: فمال هؤلاء القوم لا يكادون يفقهون حديثا: *Bu topluma ne oluyor ki, neredeyse hiçbir sözü **kavramamaktadırlar**?* (4/Nisâ 78); ولكن المنافقين لا يفقهون: *Fakat münafıklar bunu **kavrayamazlar*** (63/Münâfikûn 7) ve benzeri bir çok âyet. Ayrıca فقه, şer'î hükümleri bilmektir.

Bir adam fıkıh/din konusunda bilgi sahibi olunca; فقه الرجل فقاهة denir. فقه: Anlayış sahibi, bilgili oldu. فقهه: Onu kavradı. Kişi, dinî ilimleri tahşil dip uzmanlaştığında, تفقه denir: وما كان المؤمنون لينفروا كافة فلولا نفر من كل فرقة منهم طائفة ليتفقهوا في الدين ولينذروا قومهم إذا رجعوا إليهم لعلهم يحذرون: *Mü'minlerin hepsi toptan sefere çıkacak değillerdi. Ama her kabileden bir cemâatin dini **iyice öğrenmeleri** ve dönüp kavimlerine geldiklerinde, sakınmaları umudu yla onları uyarmaları için sefere çıkmaları gerekmez miydi?* (9/Tevbe 122).

فكك / F-k-k

فكك: Ayırmak/Çözmek. فك الرهن: Rehineyi kurtarmak. فك الرقبة: Köleyi azat etmek. Bazılarına göre, فك رقبة: *Bir boynu **çözmek*** (90/Beled 13) âyetinden kasıt köleyi azat etmektir; diğer bazılarına göre ise insanın, güzel söz ve salih amelle kendi nefsini Allah'ın azabından azat etmesi ve yine bunu kendisine sağlayacak şeyle başkasını kurtar masıdır. Bu ikinci şık, birin cisinin meydana gelmesinden sonra insan için gerçekleşmiş oluyor. *Mekârimu'ş-Şeria* adlı eserimde belirttiğim gibi, hidâyete ermeyen kişi, başkasını da hidâyete erdirme gücüne sahip değildir.

فكك: Zayıflıktan dolayı, omzun eklem yerinden ayrılmasıdır. فكان: Her iki çenenin birleştiği yerdir. لم يكن الذين كفروا من أهل الكتاب والمشركين منفكين حتى تأتيهم البينة: *Apaçık delil kendilerine gelinceye kadar ehl-i kitaptan ve müşriklerden inkârcılar **ayrılacak** değillerdi* (98/

Beyyine 1); yani, onlar dağınık değillerdi; tümü dalâlet üzere birleşmişlerdi. Tıpkı şu âyette anlatıldığı gibi: كان الناس امة واحدة: *İnsanlar tek bir ümmet idi* (2/ Bakara 213).

ما انفك يفعل كذا sözü, tıpkı ما زال يفعل كذا (Şunu yapmaya devam ediyor) sözü gibidir.

فكر / F-k-r

فكرة: Bilgiyi bilinene doğru sevk eden güçtür. تفكر ise, bu gücün aklî nazara/akıl bakış açısına göre hareket etmesidir ki, bu hayvanlar için değil, insanlar için söz konusudur. Bu da sadece kalpte bir sûreti/şekli meydana gelebilen şeyler için kullanılır. Bunun için şöyle rivâyet edilmiştir: تفكروا في الاء الله ولا تفكروا في الله: *Allah'ın nimetlerini **düşününüz**, fakat Allah'ın zatını **düşünmeyiniz**.* Çünkü Yüce Allah herhangi bir şekilde nitelendirilmekten münezzehtir. Allah buyurur ki: أولم يتفكروا في أنفسهم ما خلق الله السماوات والأرض وما بينهما إلا بالحق وأجل مسمى: *Kendi içlerinde hiç **düşünmediler** mi ki, Allah göklerde, yerde ve bu ikisi arasında bulunan her şeyi ancak hak ile ve belirlenmiş bir süre için yaratmıştır?* (30/Rûm 8); اولم يتفكروا ما بصاحبهم من جنة: ***Düşünmüyorlar** mı ki; arkadaşlarında hiçbir delilik yoktur* (7/A'râf 184); إن في ذلك لآيات لقوم يتفكرون: *Şüphesiz bütün bunlarda **düşünen** bir toplum için ibretler vardır* (13/Ra'd 3); كذلك يبين الله لكم الآيات لعلكم تتفكرون في الدنيا والآخرة: *Böylece Allah, size âyetlerini açıklar; umulur ki **düşünürsünüz**; Dünya ve âhiret konusunda* (2/ Bakara 219-220).

رجل فكير: Çok düşünen adam. Kimi edipler şöyle demiştir: فكر kelimesi, فرك/*ovmak*'tan dönüştürülmüştür; ancak فكر anlamlarda kullanılır, bu da işlerin hakikatlerine ulaşmak için onları irdelemek ve araştırmaktır.

فكه / F-k-h

فاكهة: Bazılarına göre meyvelerin tümüne denir; diğer bazılarına göre ise, üzüm ve narın dışındaki diğer meyvelere denir. Bu görüşü ileri süren, sanki bu ikisinin âyette özellikle zikredilişlerini ve onların فاكهة/*meyve* kelimesine atfedilişlerini dikkate almıştır.

Allah buyurur ki: وفاكهة مما يتخيرون: *Beğenecekleri **meyveler*** (56/ Vâkıa 20); وفاكهة كثيرة: *Bir çok **meyve*** (56/Vâkıa 32); وفاكهة وأبا: ***Meyveler** ve çayırlar* (80/Abese 31); فواكه وهم مكرمون: ***Meyveler** vardır. Onlara daima ikram edilir* (37/Sâffât 42); وفواكه مما يشتهون: *Canlarının istediği **meyveler** arasındadırlar* (77/Murselât 42).

فكاهة: Hoş sohbetlilerin sözleridir. Bazılarına öre; فظلتم تفكهون (56/Vakıa 65) âyetinin anlamı; "Birbirinize

---

966 Bu hadis (اله) maddesinde geçti.

mizahlı sözler söylersiniz."; diğer bazılarına göre ise; "**Meyve yersiniz.**" şeklindedir.[967] Şu âyet de bu anlamdadır: فاكهين بما آتاهم ربهم: *Rablerinin kendilerine verdiklerinden dolayı **keyifli konuşurlar/meyve yerler*** (52/Tûr 18).

فلح / F-l-h

فلح: Yarmak. Denir ki; الحديد بالحديد يُفلح: Yani demir demirle yarılır. Toprağı yardığından dolayı da çiftçiye فلاح denir. فلاح: Başarıya ulaşmak ve arzulanan şeyi elde etmektir. Bu da dünya ve âhiretle ilgili olmak üzere iki kısma ayrılır: Dünya ile ilgili olan; dünya hayatının kendileriyle güzel olacağı mutlulukları elde etmektir. Bunlar da hayatta kalmak, zenginlik ve şereftir. Şair de şu şiiriyle bunu kastetmektedir:

أفلح بما شئت فقد يدرك بالضعـ ـف وقد
٣٥٦- يخدع الأريب

356- *Dilediğinle **yaşa** (ister akıllı ister ahmak yaşa); çünkü kimi zaman ahmak zengin olur, akıllı ise fakir kalır.*[968]

Âhiretle ilgili olan felâh da dört şeyle gerçekleşir: Sonsuz bir hayat; fakirliği olmayan bir zenginlik; zilleti olmayan bir izzet ve cehâleti olmayan bir ilim. İşte bundan dolayı şöyle denmiştir: لا عيش إلا عيش الآخرة: *Âhiret hayatından başka bir hayat yoktur.*[969] Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: وإن الدّار الآخرة لهى الحيوان: *Asıl hayat âhiret yurdundaki hayattır* (29/Ankebût 64). ألا إن حزب الله هم المفلحون: *İyi bilin ki, **kurtuluşa erecekler** sadece Allah'ın tarafında olanlardır* (58/Mücâdele 22); قد افلح من تزكى: *Temizlenen, **kurtuluşa ermiştir*** (87/A'lâ 14); قد أفلح من زكّاها: *Nefsini temizlemiş olan, **kurtuluşa ermiştir*** (91/Şems 9); قد افلح المؤمنون: *Mü'minler **kurtuluşa ermişlerdir*** (23/Mu'minun 1); واتقوا الله لعلكم تفلحون: *Allah'tan korkun, umulur ki **kurtuluşa erersiniz*** (2/Bakara 189); إنه لا يفلح الكافرون: *Şüphesiz kâfirler **kurtuluşa eremezler*** (23/Mu'minun 117); فاولئك هم المفلحون: *İşte onlar **kurtuluşa erenlerdir*** (59/Haşr 9).

Sihirbazlar; وقد أفلح اليوم من استعلى: *Bugün üstün gelen **başarıya ermiştir*** (20/Tâhâ 64) sözleriyle dünya başarısını kastetmiş olabilirler ki, bu daha yakın/uygun bir anlamdır. Sahur yemeğine de فلاح denir. Denir ki; sahurun bu şekilde isimlendirilmesi, Arapların o esnada, حيّ على الفلاح (Kurtuluşa gelin) demelerinden dolayıdır. Ezanda; حيّ على الفلاح denmesi ise; "Allah'ın namazla bize verdiği

---

967 Âyet ifâdesinin; "Pişman olurdunuz." veya "Şaşar kalırdınız" şeklinde olması daha doğrudur. Çünkü âyetin baş tarafı şöyledir: "Dilersek onları elbette bir çöpe çevirirdik"

968 Abid b. Abras'a ait bu şiir için bkz. *Divân*'ı, s. 26; *Kurtubî, Cami'*, I, 182.

969 Buharî, *Fadâilu's-Sahabe*, VII, 90; Müslim, HN: 1805; Ahmed, *Müsned*, III, 170.

kurtuluşa gelin", anlamındadır. Şu söz de bu anlamdadır: حتى خفنا أن يفوتنا الفلاح: *Öyle ki, **felâh'ı** kaçırmaktan korktuk.*[970] Yani, ateme/yatsı namazını eda etmekle bize verilecek kurtuluşu kaçırmaktan korktuk.

فلق / F-l-k

فلق: Bir şeyi yarıp onu birbirinden ayırmaktır. فلقته فانفلق: *Onu yardım, o da yarıldı.* denir. Allah buyurur ki: فالق الإصباح: *Sabahı **açtıran/söktüren** O'dur* (6/En'âm 96); إن الله فالق الحبّ والنوى: *Taneyi ve çekirdeği **yaran** Allah'tır* (6/En'âm 95); فأوحينا إلى موسى أن اضرب بعصاك البحر فانفلق فكان كل فرْق كالطوْد العظيم: *Musa'ya vahyettik ki: Asanı denize vur. O, hemen **yarıldı** ve her parçası büyük bir dağ gibi oldu* (26/Şu'arâ 63). İki tepe arasındaki basık araziye فلق denir. قل أعوذ برب الفلق: *De ki; sığınırım ben, **felak'ın** Rabbine* (113/Felak 1); yani sabahın Rabbine. Bazılarına göre, ondan kasıt şu âyette zikredilen nehirlerdir: أمّن جعل الأرض قرارا وجعل خلالها أنهارا: *Yoksa yeryüzünü bir karargah kılıp onun içinde ırmaklar akıtan mı?* (27/Neml 61). Kimisine göre de ondan kasıt, Allah'ın Hz. Musa'ya öğretip onunla denizi yardığı sözdür.

فلق kelimesi مفلوق (yarılan) anlamındadır; tıpkı نقض'ın منقوض (bozulan) ve نكث'in منكوث (çözülen) anlamına geldiği gibi. Bazılarına göre فلق, şaşılacak şey anlamındadır. فيلق kelimesi de böyledir. فليق ve فالق: İki dağ arasındaki aralığa ve devenin iki hörgücü arasında kalan sırt kısmına denir.

فلك / F-l-k

فُلْك: Gemi. Bu form hem tekil hem çoğul anlamında kullanılır; fakat farklı takdirlerde olur. Çünkü فلك, tekil anlamında olduğunda قفل; çoğul anlamında olduğunda ise, حُمر formu gibi olur. Allah buyurur ki: ...حتّى إذا كُنْتُمْ في الفلك ...: *...Gemide bulunduğunuzda* (10/Yûnus 22); والفلك التى تجري في البحر: *...Denizde yüzüp giden **gemilerde*** (2/Bakara 164); وترى الفلك فيه مواخر لتبتغوا من فضله ولعلكم تشكرون: *Allah'ın size yönelik bağışını aramanız ve O'na şükretmeniz için **geminin** suları yararak yol aldığını görürsünüz* (35/Fâtır 12); وجعل لكم من الفلك والأنعام ما تركبون: *Allah, üzerine bindiğiniz **gemileri** ve hayvanları sizin için var etti* (43/Zuhruf 12).

فلك: Yıldızların akıp gittikleri yerdir. Onun bu şekilde isimlen dirilmesi, gemi gibi olduğu içindir: وكل فى فلك يسبحون: *Her biri bir **yörüngede/uzay boşluğunda** yüzer dururlar* (36/Yâsîn 40). فلكة المغزل: Yün eğiren mekik. Şu söz bu anlamdan türemiştir: فلك ثدي المرأة: Kadının memeleri yuvarlak oldu/kabardı. Oğlağı süt emmekten alıkoyacak

---

970 Ebû Dâvud, HN: 1375; İbn Mâce, I, 420; Nesâî, III 83; Ahmed, *Müsned*, V, 160.

felke/topaç benzeri bir şeyi onun diline geçirdiğinde; فلكت الجدي dersin.

فلن / F-l-n

فلان ve فلانة insanlardan; الفلان ve الفلانة ise hayvanlardan kinâyedir. Allah buyurur ki: يا ويلتى ليتني لم اتخذ فلانا خليلا: *Eyvah, keşki **falancayı** dost edinmeseydim!* (25/Furkân 28). Bu âyet, her insanın, batıl şeyleri yapma konusunda başkasıyla yaptığı dostluk ve arkadaşlıklara pişman olacağına işaret eder. Bunu yapan, "Keşke onunla dostluk kurmasaydım", der. Bu da şu âyete işarettir: الاخلاء يومئذ بعضهم لبعض عدوٌ الا المتقين: *O gün takva sahipleri dışında, dost olanlar birbirlerine düşman olurlar* (43/Zuhruf 67).

فنن / F-n-n

فنن: Yaprakları taze olan ağaç dalı. Çoğulu أفنان şeklinde gelir. Bu kelime bir şeyin nevi/çeşidi anlamında da kullanılır. Bunun çoğulu ise فنون şeklinde gelir. ذواتا أفنان (55/Rahmân 48); yani, her ikisinin **daliarı** vardır. Kimisine göre ise âyet; "Çeşitli **renklerdedirler**", anlamındadır.

فند / F-n-d

تفنيد: İnsanı, "zayıf görüş" anlamındaki فند'e nispet etmektir. Allah buyurur ki: لَوْلا أنْ تُفَنِّدُون: … *Eğer beni **bunamış** saymazsanız* (12/Yûsuf 94). Bazılarına göre âyet; "Eğer beni ayıplamazsanız/kınamazsanız" anlamındadır. Ama doğrusu benim zikrettiğimdir. إفناد: İnsanda görüş zafiyetinin belirmesidir. فند: Dağ tepesi. Bu anlamdan adama da فند denir.

فهم / F-h-m

فَهْم: Hissedilen anlamların kendisiyle anlaşıldığı, insana ait bir hey'ettir/hâldir. فهمت كذا: *Şunu anladım*, denir. ففهمناها سليمان: *Biz hüküm vermeyi Süleyman'a **kavrattık*** (21/Enbiyâ 79). Hz. Süleyman'a söz konusu hükmün kavratılması; ya Yüce Allah'ın kendisiyle bunu kavrayabileceği ona fazla bir anlama gücünü vermekle; veya bunu onun kalbine sokmakla; ya da o hükmü kendisine vahyedip ona özgü kılmakla olmuştur. İnsana, tasavvur edinceye kadar bir şeyi anlattığın zaman أفهمته: *Ona kavrattım*, dersin. استفهام: İnansın, başkasından bir şeyi kendisine kavratmasını istemektir.

فوت / F-v-t

فَوْت: Ulaşılması güç olacak derecede bir şeyin insandan uzaklaşmasıdır. Allah buyurur ki: وإن فاتكم شيءٌ من أزواجكم إلى الكفار ...: *Eğer eşleriniz(e sarfettiğiniz mehirler)den herhangi bir şey kâfirlere **giderse*** (60/Mümtehine 11); لكيْ لا تأسوْا على ما فاتكم: *Elinizden **çıkana** karşı üzüntü duymayasınız*

diye (57/Hadîd 23); وَلَوْ تَرى إِذْ فَزِعوا فَلا فَوْتَ: *Onları korktukları zaman bir görsen; artık **kaçacakları** hiçbir yer yok* (34/Sebe' 51); yani kendisinden korktukları şeyden kaçamazlar.

Denir ki; هُوَ مِنّي فَوْتَ الرُّمْحِ: Yani o, benden bir mızrak atımı mesafesinden daha uzakta bulunmaktadır. جعل الله رزقه فوت فمه: Yani Allah onun rızkını, görebileceği, fakat ağzına ulaşamayacağı şekilde versin. افتيات, bu kökten افتعال vezninde bir kelimedir. Onun anlamı, insanın danışılması gereken kişiye danışmadan bir şey yapmasıdır.

تفاوُت: Nitelikler konusundaki farklılıklardır. Sanki iki şeyden birinin veya onlardan her birinin niteliği diğerinden farklılık arzetmektedir. Allah buyurur ki: ما ترى في خلق الرّحمن من تفاوت *Rahmân'ın yaratmasında bir **tefavüt/düzensizlik** bulamazsın* (67/Mülk 3); yani onda hikmet gereği olmayan hiçbir şey yoktur.

فوج / F-v-c

فَوْج: Hızlı geçen topluluk. Çoğulu أفواج şeklinde gelir. Allah buyurur ki: تكاد تميّز من الغيظ كلما ألقى فيها فوج سألهم خزنتها ألم يأتكم نذير: *Neredeyse cehennem öfkesinden çatlayacak! Her **topluluk** onun içine atıldıkça cehennem bekçileri onlara: Size bir uyarıcı gelmedi mi? diye sorarlar* (67/Mülk 8); هذا فَوْجٌ مُقتحمٌ معكم: *İşte bu **topluluk** sizinle beraber gerçeğe karşı direnenlerdir* (38/Sâd 59); ورأيت الناس يدخلون في دين الله أفواجا: *İnsanların **dalga dalga** Allah'ın dinine girdiğini gördüğünde* (110/Nasr 2).

فأد / F-e-d

فُؤاد de tıpkı قَلْب gibidir. Fakat تَفَؤُّد; yani tutuşma anlamı dikkate alındığında فؤاد denir. Denir ki; فأدت اللّحْم: Eti kızarttım. لحمٌ فئيد: Kızartılmış et. Allah buyurur ki: ما كذب الفؤاد ما رأى: *Onun gördüğünü **gönül** yalanlamadı* (53/Necm 11); ولا تقف ما ليس لك به علم إنّ السّمع والبصر والفؤاد كل أولئك كان عنه مسئولا: *Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme; çünkü kulak, göz ve **gönül**, bunların hepsi ondan sorumludur* (17/İsrâ 36).

فؤاد kelimesinin çoğulu أفئدة şeklinde gelir: فاجعل أفئدة من الناس تهوي إليهم: *İnsanların **gönüllerini** onlara meylettir* (14/İbrâhîm 37); قل هو الذى أنشأكم وجعل لكم السّمع والأبصار والأفئدة: *De ki; sizi yaratan ve sizler için kulaklar, gözler ve **gönüller** var..eden O'dur* (67/Mülk 23); وأفئدتهم هواء: ***Yürekleri** tamamen boştur* (14/İbrâhîm 43); نار الله المُوقدة التى تطّلع على الأفئدة: *O, **gönüllere** çökecek olan, Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir* (104/Hümeze 6-7). Burada özellikle ef'idenin/gönüllerin zikredilmesi, onların ateşten aşırı derecede etkilenmelerinden dolayıdır. Bu husus, bundan sonra Kur'ân ilimleri konusunda yazacağım kitabın konusudur.

فور / F-v-r

فَوْر: Şiddetle kaynamak/tutuşmak. Bu kelime, şiddetli tutuştuğu zaman ateşin kendisi, tencere ve kızgınlık ile ilgili kullanılır. Örneğin: اذا ألقوا فيها سمعوا لها شهيقا وهي تفورْ: *Cehenneme atıldıklarında; onun kaynarken çıkardığı* ***uğultuyu*** *işitirler* (67/Mülk 7); حتى إذا جاء امرنا وفار التنورْ: *Nihâyet emrimiz gelip tandır* ***kaynamaya başlayınca*** (11/ Hûd 40). Şair de şöyle der:

٣٥٧- ولا العِرْقُ فارا

357- *Ne de damar kan* ***fışkırtır.***[971]

فار فلانٌ من الحُمّى يفورُ: *Falan kişi hummadan kaynadı, kaynamaktadır/ ateşi yükseldi,* denir. فُوارة: Tencerenin kaynarken fışkırttığı şeydir. Tencerenin kaynamasına benzetilerek su kaynağına فَوّارةُ الماء denir. فعلتُ كذا من فَوْري; yani, falan şeyi hemen/sıcağı sıcağına; -bazılarına göre ise- iş sükûnete erdikten sonra yaptım. Allah buyurur ki: بلى إن تصبروا وتتقوا ويأتوكم من فورهم هذا يمددكم ربكم بخمسة الاف من الملائكة مسومين: *Siz sabır gösterir ve Allah'tan sakınırsanız, düşmanlarınız* ***hemen şu anda*** *üzerinize gelseler, Rabbiniz, akın akın gelen beş bin melekle sizi takviye eder* (3/Âl-i İmrân 125).

الفار (Fare), çoğulu فيران şeklinde gelir. Şekil açısından buna benzetilerek misk kabına, فارة المسك denir. مكان فئر: Farelerin olduğu yer.

فوز / F-v-z

فَوْز: Selâmetin gerçekleşmesiyle birlikte hayrı elde etmektir. Allah buyurur ki: ذلك الفوز الكبير: *Bu, büyük* ***kurtuluştur*** (85/Bürûc 11); ومن يطع الله ورسوله فقد فاز فوزا عظيما: *Kim Allah'a ve Peygamberine itâat ederse, şüphesiz büyük bir* ***kurtuluşa ermiş olur*** (33/Ahzâb 71); ذلك هو الفوز المبين: *İşte apaçık* ***kurtuluş*** *budur* (45/Câsiye 30); وذلك هو الفوز العظيم: *İşte en büyük* ***kurtuluş*** *budur* (40/Mü'min 9); واولئك هم الفائزون: *İşte* ***kurtuluşa erenler*** *onlardır* (9/ Tevbe 20).

Kurtuluşa neden olur umuduyla çöle مفازة denmiştir. Kişi onun sayesinde kurtuluşa erdiği zaman da çöle مفازة ismi verilir. Zira çöl, helâke neden olduğu gibi kimi zaman kurtuluşa da neden olmaktadır. Çöl, tasavvur edilen ve onda karşılanılan şeye göre bu ikisinden biriyle isimlendirilir. Bazılarına göre, çöle مفازة denmesi, فوّز الرّجل: Adam helâk oldu, sözünden gelmektedir. Eğer فوّز'nin, هلك/helâk oldu, anlamına geldiği doğru ise, bu söz, ölen kişinin dünya sıkıntılarından kurtulduğu düşünülerek فوز/kurtuluş anlamından gelmektedir. Zira ölüm, bir açıdan helâk ise de, diğer bir açıdan kurtuluştur. Onun için şöyle denmiştir: ما أحدٌ إلا والموت خير له: Hiçbir kimse yoktur ki, onun için ölüm

971 Avf b. Hari'e ait bu şiir için bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab,* (فور) maddesi; *Mufaddaliyyât,* s. 414.

daha hayırlı olmasın. Bu, dünya hâli düşünüldüğünde böyledir. Fakat insanın âhirette ulaşacağı nimetlerle ilgili hâli dikkate alındığında ise ölüm en büyük kurtuluştur: فمن زحزح عن النار وادخل الجنة فقد فاز: *Kim ateşten uzaklaştırılır ve cennete sokulursa, artık o gerçekten **kurtuluşa ermiştir*** (3/Âl-i İmrân 185).

فلا تحسبنهم بمفازة من العذاب (3/Âl-i İmrân 188) âyetinde geçen مفازة kelimesi فاز fiilinin mastarıdır. Bu kökten isim ise فوز gelir. Yani, onların azaptan **kurtulacaklarını** sanma. ان للمتقين مفازا (78/Nebe' 31); yani, muttakiler için **kurtuluş**; yani **kurtuluş bulacakları bir yer** vardır. Sonra bu ifâde şöyle açıklandı: حدائق واعنابا ....: *Nice bahçeler, bağlar* (78/Nebe' 32. ولئن اصابكم فضل من الله ليقولن كأن لم تكن بينكم وبينه مودة يا ليتني كنت معهم فافوز فوزا عظيما: *Allah size bir zafer kazandıracak olursa, sanki daha önce aranızda hiçbir dostluk yokmuş gibi "keşke ben de onlarla birlikte olsaydım da ben de büyük **kurtuluşa erseydim**" der*(4/Nisâ 73); yani, onlar, dünya malına karşı çok hırslıdırlar ve elde edecekleri ganimeti büyük bir kurtuluş addederler.

فوض / F-v-d

وافوض أمري إلى الله (40/Mü'min 44); yani, ben işimi Allah'a **havale ediyorum**. Bu kelimenin aslı şu sözden gelmektedir: مالهم فوضى بينهم: Malları aralarında müşterektir. Şair şöyle der:

٣٥٨- طعامهم فوضى فضى في رحالهم

358- *Konaklarında yiyecekleri **müşterektir**.*[972]

شركة المفاوضة (Şirket-i Müfâvaza)[973] sözü de bu anlamdan gelmektedir.

فيض / F-y-d

فاض الماء Su akıp taştı. Allah buyurur ki: ترى اعينهم تفيض من الدمع: *Gözlerinin yaşla **dolup taştığını** görürsün* (5/Mâide 83). افاض إناءه: Kabını taşıncaya kadar doldurdu. افضته: Onu taşıncaya kadar doldurdum. أفيضوا علينا من الماء: *Bize biraz su **akıtın*** (7/A'râf 50). Şu söz de bu anlamdan gelmektedir: فاض صدره بالسر: Göğsünden sır aktı/Sır tutmadı.

رجل فياض; yani cömert bir adamdır. Şu söz de bu anlamdan istiâre edilmiştir: افاضوا في الحديث: Söze daldılar. ولولا فضل الله عليكم ورحمته في الدنيا والاخرة لمسكم في ما أفضتم فيه عذاب عظيم: *Eğer Allah'ın dünyada ve âhirette sizin üzerinizde fazlı ve rahmeti olmasaydı, içine **daldığınız** dedikodudan dolayı size büyük bir azap dokunurdu* (24/Nûr 14); هو اعلم بما تفيضون فيه: *Allah, sizin Kur'ân*

972 Bu şiir (فصى) maddesinde geçti. Bkz. Hattâbî, *Ğaribu'l-Hadîs*, II, 531; Haydere, *Keşfu l-Müşkil*, I, 253.

973 Eşitlik esasına dayanan bir ortaklık şeklidir; ortaklar sermaye, kâr ve tasarrufta eşittirler, her bir ortak diğerinin vekil ve kefilidir -(Mütercimler).

hakkında ne ***taşkınlıklar yapmakta olduğunuzu*** *daha iyi bilendir* (46/ Ahkâf 8): وما تكون في شأن وما تتلو منه من قرآن ولا تعملون من عمل الا كنا عليكم شهودا إذ تفيضون فيه: *Ne iş yaparsan yap ve sizler ona dair Kur'ân'dan ne okursanız okuyun; ne yaparsanız yapın; yaptıklarınıza* ***daldığınız*** *anda, mutlaka Biz sizi görürüz* (10/ Yûnus 61).

حديث مستفيض: Yayılmış/Şayi olmuş söz. فيض: Bol su. Denir ki; إنّه أعطاه غيضا من فيض: Çok olandan birazını ona verdi. فإذا أفضتم من عرفات فاذكروا الله عند المشعر الحرام: *Arafattan* ***indiğinizde*** *Meş'ari'l-Haram yanın da, Allah'ı zikredin* (2/Bakara 198); ثمّ أفيضوا من حيث أفاض النّاس: *Sonra, insanların* ***akın ettiği*** *yerden, siz de* ***akın edin*** (2/Bakara 199); yani kalabalıklar hâlinde Arafat'tan akın ettiğinizde. Bu âyetlerde insanların Arafat dağından inmeleri suyun akışına benzetilmiştir.

أفاض بالقداح: Fal oklarını çekti. أفاض البعير بجرّته: Deve geviş çıkardı. درع مفاضة: Giyineni kuşatan zırh. Bu tıpkı درع مسنونة sözleri gibidir. مسنونة kelimesi, "döktüm" anlamındaki سننت fiilinden gelmektedir.

فوق / F-v-k

فوق kelimesi; mekân, zaman, cisim, sayı ve mertebe ile ilgili kullanılır. Bu da değişik kısımlara ayrılır:

1- Yükseklik açısından: ورفعنا فوقكم الطور: *Tur u* ***üstünüze*** *kaldırmıştık* (2/Bakara 63); لهم من فوقهم ظلل من النار: *Onların* ***üstlerinde*** *ateşten tabakalar vardır* (39/Zümer 16); وجعل فيها رواسي من فوقها: *Allah, yerin* ***üstünde*** *sabit dağlar yarattı* (41/Fussilet 10). فوق kelimesinin karşıtı تحت kelimesidir: قل هو القادر على أن يبعث عليكم عذابا من فوقكم أو من تحت أرجلكم: *De ki; Allah, size* ***üstünüzden*** *ya da ayaklarınızın altından azap göndermeye güç yetirendir* (6/ En'âm 65).

2- Çıkış ve iniş açısından: إذ جاءوكم من فوقكم ومن أسفل منكم: *Onlar size* ***yukarınızdan*** *ve aşağınızdan gelmişlerdi* (33/Ahzâb 10).

3- Sayı ile ilgili olarak: فإن كنّ نساء فوق اثنتين فلهنّ ثلثا ما ترك: *(Çocuklar) ikiden* ***fazla*** *kadın iseler, (ölenin geriye) bıraktığının üçte ikisi onlarındır* (4/Nisâ 11).

4- Büyüklük ve küçüklük ile ilgili olarak: إنّ الله لا يستحيي أن يضرب مثلا ما بعوضة فما فوقها: *Allah bir sivrisineği ve onun daha* ***üstünde*** *olan bir canlıyı örnek olarak göstermekten çekinmez* (2/Bakara 26). Bazılarına göre فما فوقها sözü, [başka bir] âyette [29/Ankebût 41] zikredilen عنكبوت kelimesine işarettir. Kimisine göre ise, âyetin anlamı; "küçüklük konusunda onun üstünde olan", şeklindedir. Âyette; "ondan daha aşağı olan"ın kastedildiğini söyleyenler de, bu anlamı kastetmişlerdir. Kimi dilci, فوق kelimesinin دون anlamında

kullanıldığını düşünmüş ve onu, tasnif ettiği zıt anlamlara gelen kelimelerin içine almıştır; fakat bu konuda yanılmıştır.

5- Dünyevî üstünlük açısından: ورفعنا بعضهم فوق بعض درجات ليتخذ بعضهم بعضا سخريا: *Birbirlerine işlerini gördürsünler diye biz onların bir kısmını diğerlerinden derecelerle **üstün** kıldık* (43/Zuhruf 32). Veya uhrevî üstünlük açısından: والذين اتقوا فوقهم يوم القيامة: *Korunanlar, kıyamet günü, kâfirlerden **üstün konumdadırlar*** (2/Bakara 212); وجاعل الذين اتبعوك فوق الذين كفروا الى يوم القيامة: *Sana uyanları kıyamet gününe kadar kâfirlere **üstün** kılacağım* (3/Âl-i İmrân 55).

6- Üstün gelmek ve yenmek açısından: وهو القاهر فوق عباده: *Allah, kulları **üzerinde** kesin egemendir* (6/En'âm 18). Firavun'dan da şöyle söz edilmektedir: وإنا فوقهم قاهرون: *Onların **üzerinde** ezici bir gücümüz vardır* (7/A'râf 127).

Biri başkasından üstün olduğunda فوق kökünden; فاق فلانٌ غيرَهُ يفوق: *Falan kişi başkasından üstün oldu, olmaktadır*, denir. Bu, fazilet konusunda kullanılan فوْق'ten gelmektedir. فوق السَّهم: *Ok gezi*, sözü de فوْق kökünden türetilmektedir.

سهمٌ أفوق: Gezi kırık ok. إفَاقة: Sarhoşluktan veya delilikten sonra insan algısının ve hastalıktan sonra gücün yeniden geri gelmesidir. Sağma konusunda إفاقة ise, memenin tekrar sütle dolmasıdır. Sağımdan sonra memede toplanan her süte فيقة denir. İki sağım arasındaki süreye فواق denir. ما لها من فواق (38/Sâd 15); yani kendisine döneceği bir **rahatı** yok. Kimisine göre ise; dünyaya **dönüşü** yok.

Ebu Ubeyde şöyle der: Âyet, zamme ile من فُواق[974] şeklinde okunduğunda; فواق الناقة; yani iki süt sağımı arasındaki süre, anlamından gelir. Bazılarına göre de söz konusu kemlime, her iki kıraatte de aynı anlama gelir. Tıpkı جَمام (dinlenme) ve جُمام gibi. استفق ناقتك: Sütü birikinceye kadar deveni bırak. فوّق فصيلك: Az aralıklarla buzağına süt içir. ظلّ يتفوق المخض: Deve yavrusuna aralıklarla süt içirmeye devam etmektedir. Şair de şöyle der:

٣٥٩- حتّى إذا فيقة في ضرعها اجتمعت

359- *Ta ki sağdıktan sonra memesinde **süt** toplanıncaya kadar.*[975]

فيل / F-y-l

فيل /*Fil*: Bilinen bir hayvandır. Çoğulu فيلة ve فيول şeklinde gelir. Allah buyurur ki: ألمْ ترَ كيف فعل ربك بأصحاب الفيل: *Görmedin mi, Rabbin **fil** sahiplerine ne yaptı?* (105/Fil 1). رجل فيل الرأي وفال الرأي: Yani zayıf görüşlü adam. مفايلة: Oyuncuların,

974 Hamza, Kissâî ve Halef zamme ile okumuşlardır. Bu da Temim, Esd ve Kays kabilelerinin lügatidir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, 372.

975 A'şa'ya ait bu şiir için bkz. *Divânu'l-A'şa*, s. 107; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (فوق) maddesi.

bir şeyi toprağa gömüp kısımlara ayırdıkları ve sonra onun nerede olduğunu sordukları bir oyundur. فائل: Kalça oyuğunda bulunan damara veya onun üzerindeki ete denir.

فوم / F-v-m

فوم: Buğday. Kimisine göre sarımsak anlamındadır. Aynı anlamda ثوم ve فوم denir; tıpkı جدث ve جدف (mezar) dedikleri gibi. Allah buyurur ki: ... وفومها وعدسها ... *Sarımsağından/Buğdayından ve mercimeğinden* (2/Bakara 61).

فوه / F-v-h

أفواه/*Ağızlar*; فم'in çoğuludur. فم'in aslı فوه'dır. Yüce Allah'ın sözle ilgili bir hükmü, فم kelimesine bağladığı her yer, yalana işarettir ve inancın, söylenen söze uymadığına dikkat çeker: ذلكم قولكم بأفواهكم: *Bu, sizin (yalnızca)* ***ağzınızla*** *söylemenizdir* (33/Ahzâb 4); كبرت كلمة تخرج من أفواههم: ***Ağızlarından*** *çıkan söz ne kadar da büyüktür!* (18/Kehf 5); يرضونكم بأفواههم وتأبى قلوبهم: *Sizi* ***ağızlarıyla*** *hoşnut kılarlar, kalpleri ise karşı koyar* (9/Tevbe 8); جاءتهم رسلهم بالبينات فردوا أيديهم في أفواههم: *Onlara peygamberleri açık delillerle geldiler de onlar, ellerini* ***ağızlarına*** *ittiler* (14/İbrâhîm 9); يا أيها الرسول لا يحزنك الذين يسارعون في الكفر من الذين قالوا آمنا بأفواههم ولم تؤمن قلوبهم: *Ey Peygamber, kalpleri inandığı hâlde* ***ağızlarıyla*** *"inandık" diyenlerle Yahudiler'den küfür içinde çaba harcayanlar seni üzmesin* (5/Mâide 41); يقولون بأفواههم ما ليس في قلوبهم: *Kalplerinde olmayanı* ***ağızlarıyla*** *söylüyorlar* (3/Âl-i İmrân 167). Şu sözler de bu anlamdan gelmektedir: فوهة النهر: Nehir ağzı/başı; tıpkı فم النهر sözü gibidir. أفواه الطيب (kokulu baharatlar); tekili فوه şeklinde gelir.

فيأ / F-y-e

فيء ve فيئة: Güzel bir hâle dönmektir. Allah buyurur ki: وإن طائفتان من المؤمنين اقتتلوا فأصلحوا بينهما فإن بغت إحداهما على الأخرى فقاتلوا التي تبغي حتى تفيء إلى أمر الله فإن فاءت فأصلحوا بينهما بالعدل وأقسطوا إن الله يحب المقسطين: *Eğer mü'minlerden iki topluluk birbirleriyle savaşırlarsa aralarını düzeltiniz; eğer biri diğeri üzerine saldırırsa, saldıranlarla Allah'ın buyruğuna* ***dönmelerine*** *kadar savaşınız; eğer* ***dönerlerse*** *aralarını adaletle bulunuz, âdil davranınız, şüphesiz Allah âdil davrananları sever* (49/Hucurât 9); للذين يؤلون من نسائهم تربص أربعة أشهر فإن فاءوا فإن الله غفور رحيم: *Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler dört ay bekleyebilirler. Eğer bu yeminlerinden* ***dönerlerse****, kuşku yok ki, Allah bağışlayıcıdır ve merhametlidir* (2/Bakara 226).

فاء الظل: *Gölge geri döndü*, sözü de bu anlamdan gelmektedir. فيء kelimesi, sadece dönen gölge için

kullanılır. Allah buyurur ki: أولم يروا الى ما خلق الله من شيء يتفيأ ظلاله عن اليمين والشمائل: *Allah'ın yarattığı şeylerin gölgelerinin sağa sola* ***çekildiğini*** *görmüyorlar mı?* (16/ Nahl 48). Zahmet çekilmeden elde edilen ganimete de فيء denir: ما افاء الله على رسوله من أهل القرى: *Allah'ın fethedilen ülkeler halkının mallarından Peygamberine* ***verdiği ganimetler*** (59/Haşr 7); وما ملكت يمينك مما أفاء الله عليك: *Allah'ın sana* ***ganimet olarak verdiği*** *cariyeleri* (33/Ahzâb 50).

Bazıları der ki; ganimetlerin, gölge demek olan فيء ile isimlendirilmesi, dünyanın en değerli malının yok olup giden bir gölge gibi olduğuna işaret etmek içindir. Şair şöyle der:

٣٦٠- ارى المال أفياء الظلال عشية

360- *Dünya malının, akşamlayın* ***geri dönen*** *gölgeler gibi olduğunu gördüm.*

Diğer bir şair de şöyle der:

٣٦١- انما الدنيا كظل زائل

361- *Dünya, sadece yok olup giden bir gölge gibidir.*

فئة: Yardımlaşma konusunda birbirlerine dönen ve birbirlerini destekleyen topluluk. Allah buyurur ki: يا أيها الذين آمنوا اذا لقيتم فئة فاثبتوا: *Ey iman edenler;* ***bir toplulukla*** *karşılaşırsanız, dayanın* (8/Enfâl 45); كم من فئة قليلة غلبت فئة كثيرة باذن الله: *Nice az sayıdaki* ***bir topluluk*** *Allah'ın izniyle çok sayıdaki* ***bir topluluğu*** *yenmiştir* (2/Bakara 249); قد كان لكم آية في فئتين التقتا: *Karşı karşıya gelen* ***iki topluluğun*** *durumlarında sizin için ibret vardır* (3/Âl-i İmrân 13); فما لكم في المنافقين فئتين: *Size ne oluyor ki; münafıklar hakkında* ***iki fırkaya*** *ayrıldınız?* (4/ Nisâ 88); فخسفنا به وبداره الأرض فما كان له من فئة ينصرونه من دون الله وما كان من المنتصرين: *Sonunda biz onu da sarayını da yerin dibine geçirdik. Allah'a karşı ona yardım edecek bir* ***topluluğu*** *olmadı. Kendi kendini kurtarabilecek kimselerden de değildi* (28/Kasas 81); فلما تراءت الفئتان نكص على عقبيه: ***İki ordu*** *karşılaşınca, geri döndü* (8/Enfâl 48).

تمّ كتاب الفاء

Fâ Harfinin Sonu

---

976 Bkz. Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa* (حل) maddesi.

977 el-Vezîr b. ez-Zeyyât'a ait bu şiir için bkz. İbn Hallikân, *el-Vâfi fi'l-Vefeyât*, IV, 33.

كِتَابُ الْقَافِ

Kaf Harfi

قبح / K-b-h

قبيح: Gözün bakmaktan tiksindiği eşya ve nefsin tiksindiği iş ve hâllere denir. وقد قبح قباحة وهو قبيح: Çirkin oldu; o çirkindir. ويوم القيامة هم من المقبوحين (28/Kasas 42); yani, kıyamet günüde onlar ***çirkin görünümlü bir hâlde olan kimselerden*** olacaklardır. Bu âyet; Yüce Allah'ın kâfirleri nitelendirdiği *rics*, *necaset* ve benzeri nitelikler ile kıyamet gününde meydana geleceği yüzlerinin siyahlığı, gözlerinin maviliği, bukağı ve zincirlerle sürüklenmeleri ve benzeri hâllerine işarettir. Denir ki; قبحه الله عن الخير; yani Allah onu hayırdan uzaklaştırsın. قبيح: Pazı kemiğinin yarısından itibaren dirseğe kadar olan kısmına denir.

قبر / K-b-r

قبر / *Mezar*: Ölünün kalmak üzere bırakıldığı/gömüldüğü yere denir. Ayrıca قبر kelimesi, قبرته; yani onu kabre koydum, fiilinin de mastarıdır. أقبرته: Ona defnedileceği bir yer hazırladım. Bu tıpkı şu söz gibidir: أسقيته: Ona kendisinden içeceği şeyi hazırladım. Allah buyurur ki: ثم أماته فأقبره: *Sonra Allah onu öldürdü,* ***kabre koydurdu*** (80/Abese 21).

Bazılarına göre فأقبره sözü; "Allah, onun nasıl defnedileceğini ilham etti" anlamındadır. مقبرة ve مقبرة: Kabirlerin olduğu yere denir. Çoğulu مقابر şeklinde gelir. حتى زرتم المقابر *Nihâyet* ***kabirleri*** *ziyaret ettiniz* (102/Tekâsür 2) âyeti, ölümden kinâyedir. أفلا يعلم إذا بعثر ما في القبور: ***Kabirlerde*** *bulunanlar çıkarıldığı zaman* (100/Âdiyât 9) âyeti, dirilme hâline işarettir. Bazılarına göre ise, sırların ifşa edileceği hâle işarettir. Zira insanın yaptığı şeyler, dünyada gizli kaldıkları sürece âdeta kabirde imiş gibidirler. Buna göre âyette القبور kelimesi istiâre yoluyla getirilmiş oluyor.

Kimisine göre ise âyetin anlamı şöyledir: "Ölümden dolayı cehâlet ortadan kaldırıldığı zaman." Sanki kâfir ve cahil kişi, dünyada olduğu

sürece kabre gömülmüş; fakat öldüğü zaman dirilip kabrinden; yani cehâletinden çıkarılmış gibidir. Bu yorum şu rivâyet doğrultusundadır: الإنسانُ نائمٌ فإذا مَاتَ انتبَهَ: *Insan uykudadır, öldüğü zaman uyanır.*[978] Yüce Allah şu âyetle de bu anlama işaret etmektedir: وما أنتَ بمُسمِعٍ مَنْ في القبور: ***Sen kabirlerde** olanlara işittirecek değilsin* (35/Fâtır 22); yani ölüler hükmünde olanlara.

قبس / K-b-s

قبس: Alınan ateş şulesi/koru: آتيكم منها بخبر أو آتيكم بشهاب قبس لعلكم تصطلون: *Size ondan ya bir haber, veya ısınmanız için **bir kor** ateş getireceğim* (27/Neml 7). قبس ve اقتباس: Ateş talep etmektir; daha sonra ilim ve hidâyet talebi için istiâre edildiler. Allah buyurur ki: انظرونا نقتبس من نوركم: *Bizi bekleyin, nurunuzdan bir parça **ışık alalım*** (57/Hadîd 13). أقبسته نارًا أو علمًا: Ona ateş veya ilim verdim. Sürat konusunda ateşe benzetilerek çabuk çiftleşen damızlığa قبيس denir.

قبص / K-b-s

قبص: Parmak uçlarıyla bir şeyi almaktır. Parmak uçlarıyla alınan şeye de قبص ve قبيصة denir. Az olan şey, قبيص diye ifâde edilir. 20/Tâhâ 96. âyeti; فقبصت قبصة: ***Parmak uçlarıyla aldım.*** şeklinde de okunmuştur.[979] قبوص: Koşarken sadece tırnak uçları toprağa değen at. Bu kelime, tıpkı قبص kelimesinin koşma konusunda at için istiâre edildiği gibi, istiâre edilmiştir.

قبض / K-b-d

قبض: Avucun tümüyle bir şeyi almaktır. Örneğin: قبض السّيف وغيره: Kılıcı ve ondan başkasını avucuyla aldı. Allah buyurur ki: فقبضت قبضة: ***Bir avuç avuçladım*** (20/Tâhâ 96). قبض اليد على الشيء: Bir şeyi aldıktan sonra eli toplamaktır. قبض اليد عن الشيء: Bir şeyi almadan eli toplamaktır. Bu da o şeyden geri durmaktır. Bu anlamdan elin harcama yapmaktan geri kalmasına قبض denmiştir: ويقبضون أيديهم: *Ellerini **sımsıkı tutarlar*** (9/Tevbe 67); yani infakta bulunmazlar.

قبض kelimesi, "avuç içiyle almak" dikkate alınmasa da, bir şeyi elde etmek anlamında istiâre edilir. Örneğin; قبضت الدّار من فلان *evi falan kişiden avuçladım*; yani ona sahip oldum, dersin. Allah buyurur ki: والأرض جميعا قبضته يوم القيامة: *Kıyamet günü bütün yeryüzü O'nun **avucundadır*** (39/Zümer 67); yani yeryüzü, hiç kimsenin

---

978 Rivâyetin bilinen şekli şöyledir: "الناس نيام فإذا ماتوا انتبهوا: İnsanlar uykudadır, öldüklerinde uyanırlar." Molla Ali Karî'ye göre bu rivâyet Hz. Ali'nin bir sözüdür. Bkz. *el-Mavduâtu'l-Kübra*, s. 250.

979 Bu, İbnu'z-Zübeyr, Ebû'l-Âliye ve Katâde'nin okudukları şaz bir kıraattir.

mülkiyetinde olmayacak şekilde Allah'ın hükümranlığı altındadır. ثُمَّ قَبَضْنَاهُ إِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا: *Sonra onu yavaş yavaş kendimize* ***çekmişizdir*** (25/ Furkân 46) âyeti, gölgenin güneşi giderdiğine işarettir.

قبض kelimesi koşmak için istiâre edilir. Çünkü koşan kişi, yerden bir şey alan gibi tasavvur edilmektedir. وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ: *Allah,* ***daraltır*** *ve genişletir* (2/Bakara 245); yani Allah kimi zaman alır, kimi zaman verir; veya bir toplumdan alır başka bir toluma verir; veya kimi zaman toplar, kimi zaman dağıtır; veya öldürür ve diriltir.

Kimi zaman قبض kelimesi ölümden de kinâye yapılır. قبضه الله: *Allah onun canını alsın*, denir. Hz. Peygamber'in şu hadisi de bu anlamdadır: مَا مِنْ آدَمِيٍّ إِلَّا وَقَلْبُهُ بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمَنِ: *Hiçbir insan yoktur ki, onun kalbi Rahmân'ın iki parmağı arasında olmasın.*[980] Yani Allah, insanın en şerefli/değerli kısmını idare edebilir ki, diğerlerini nasıl idare etmesin! راعٍ قبضة: Develeri bir arada toplayan çoban. انقباض: Kenarları birleştirmektir. Bu kelime, yayılmayı/genişletmeyi terk etmek anlamında da kullanılır.

قبل / K-b-l

قبل: Bitişik ve ayrı olan tekaddum/ öne geçmek ile ilgili kullanılır. Onun zıddı بعد gelir. Kimisine göre, bu her iki kelime bitişik olan öne geçmelerle ilgili kullamlırlar, onların karşıtları ise دُبُر ve دُبُر kelimeleri gelir. Asıl anlamlarında durum bu olmakla birlikte, kimi zaman bunların her birinde mecaz da yapılmaktadır. Meselâ قبل kelimesi değişik anlamlarda kullanılır:

1- İzâfet durumuna göre mekân için gelir: İsfahan'dan Mekke'ye giden; بغداد قبل الكوفة: *Bağdat Küfe'den öncedir*, der. Mekk'den İsfahan'a giden ise; الكوفة قبل بغداد: *Küfe Bağdat'tan öncedir*, der.

2- Zaman için kullanılır: زمان عبد الملك قبل المنصور: Abdulmelik'in zamam Mansur'un zamamndan öncedir. فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ: *Eğer inanıyor idiyseniz,* ***daha önce*** *ne diye Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz?* (2/Bakara 91).

3- Makam-mevki için: عبد الملك قبل الحجاج: Abdulmelik Haccac'tan öndedir.

4- Sınaî/Meslekî tertip için: تعلم الهجاء قبل تعلم الخط: Hecelemeyi öğrenmek hattı öğrenmekten öncedir. Şu âyetlerin tümü de zamansal önceliğe işaret eder: مَا آمَنَتْ قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا أَفَهُمْ يُؤْمِنُونَ: *Onlardan* ***önceki*** *helâk ettiğimiz kentlerin hiçbiri inanmamıştı. Şimdi onlar mı inanacaklar?* (21/Enbiyâ 6); وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا: *Güneşin doğuşundan* ***önce*** *ve batışından* ***önce*** *Rabbini övgü ile*

980 Bkz. Ahmed, IV, 182. Bu hadisin isnadı sahihtir.

noksanlıklardan tenzih et (20/Tâhâ 130); قَالَ عِفْرِيتٌ مِنَ الْجِنِّ اَنَا اٰتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَ: *Cinlerden bir ifrit dedi ki: Sen; yerinden kalkmadan* ***önce*** *onu sana getiririm.* (27/Neml 39); وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ: *Mü'minler daha* ***önce*** *kendilerine kitap verilenler gibi olmasınlar* (57/ Hadîd 16).

قبل ve دبر: İki edep yerinden kinâyedir. اقبال, tıpkı استقبال gibi öne yönelmek anlamındadır. فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ: *Birbirlerine* ***dönüp*** *sorarlar* (37/Sâffât 50); وَأَقْبَلُوا عَلَيْهِمْ: *Onlara doğru* ***yöneldiler*** (12/Yûsuf 71); فَأَقْبَلَتِ امْرَأَتُهُ فِي صَرَّةٍ: *Karısı bir çığlık atarak* ***döndü*** (51/Zâriyât 29); قابل: Kuyudan çıkan kovayı karşılayıp alan kişi. قابلة /*Ebe*: Doğum anında bebeği karşılayan/ tutan kişi.

قبلت عُذْرَهُ وتوبته وعذره: Onun özrünü, tövbesini v.b. kabul ettim. تقبّله formu da aynı anlamdadır: وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ: *Kimseden fidye* ***kabul edilmez*** (2/Bakara 123); وَقَابِلِ التَّوْبِ: *Tövbeyi* ***kabul eden*** (40/Mü'min 3); وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ: *Kullarından tövbeyi* ***kabul eden*** *O'dur* (42/Şûra 25). تقبّل: Hediye ve benzeri gibi, sevap gerektirecek şekilde bir şeyi kabul etmektir, Allah buyurur ki: أُولَئِكَ الَّذِينَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا: *Onlar öyle kişilerdir ki, yaptıklarının en iyisini onlardan* ***kabul ederiz*** (46/Ahkâf 16). إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ: *Allah, sadece muttakilerden* ***kabul eder*** (5/Mâide 27) âyeti, her ibâdetin değil, sadece belli durumlardaki ibâdetlerin kabul edileceğine işarettir. Allah buyurur ki: رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي: *Rabbim, karnımda olanı, her türlü bağımlılıktan özgürlüğe kavuşturulmuş olarak Sana adadım, benden* ***kabul et*** (3/Âl-i İmrân 35).

Kefâlete de قبالة denir; çünkü kefâlet en sağlam kabuldür. فَتَقَبَّلْ مِنِّي: *Benden* ***kabul et*** (3/Âl-i İmrân 35) âyet ifâdesi, kefâlet anlamı itibarıyladır. Yazılmış olan sözleşmeye de قبالة denir. Bazılarına göre فَتَقَبَّلَهَا (3/Âl-i İmrân 37) sözü; Onu kabul etti, ona razı oldu anlamındadır. Diğer bazılarına göre ise anlamı şöyledir: Onu uhdesine aldı. Yüce Allah buyurmaktadır ki; aslında sen bana en büyük kefâleti yükledin. Yüce Allah'ın; فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ: *Onun Rabbi güzel bir* ***kabulle*** *onu* ***kabul etti*** (3/Âl-i İmrân 37) âyetinde, بتقبّل değil de بقبول şeklinde buyurması; şu iki şeyi aynı anda ifâde etmesi içindir: Kabul konusunda terakki etmek anlamına gelen تقبّل ve razı olmak ve mükâfat vermek anlamlarına gelen قبول.

قبول kelimesinin; فلانٌ عليه قبول: Falanın üzerinde kabul vardır; yani, *gören herkes onu sever*, sözünden geldiği söylenmektedir.

Bazılarına göre; وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا: *Her şeyi* ***karşılarına*** *toplasaydık* (6/En'âm 111) âyetinde geçen قبل kelimesi, قابل'in çoğuludur ve "Her şeyi duyularına

karşı toplasaydık." anlamındadır. Mücahid de قِبَلًا kelimesini; "Gurup gurup", diye tefsir etmiştir. Buna göre قُبُل kelimesi قبيل'in çoğulu olur. Şu âyet de bu anlamdadır: أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا: *Ya da azabın onların **karşısına** gelmesidir* (18/Kehf 55). Bu âyeti; قِبَلًا[981] şeklinde okuyanlara göre onun anlamı; "Azabın onların karşısına açık bir şekilde gelmesidir" olur.

قبيل kelimesi, قبيلة'nin çoğuludur. Bu da birbirlerine yönelen toplanmış cemaattir. Allah buyurur ki: وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا: *Birbirinizi tanımanız için sizi milletlere ve **kabilelere** ayırdık* (49/Hucurât 13); وَالْمَلَائِكَةِ قَبِيلًا (17/İsrâ 92); yani, melekleri **gurup gurup** getirmelisin. Kimisine göre ise; melekleri **kefil olarak** getirmelisin. قبيلا kelimesi bu anlamıyla şu sözden gelmiş oluyor: قبلت فلانا وتقبلت به: Falan kişiye kefil oldum. Diğer bazılarına göre de قبيلا kelimesi, مقابلة anlamındadır.

Denilmektedir ki; فلانٌ لا يعرف قبيلا من دبير; yani falan kişi, kadının eğirip öne aldığını da geri bıraktığını da bilmemektedir. مقابلة ve تقابل: Bizzat, veya yardım ederek, veya çaba sarf ederek ya da sevgiyle insanların birbirlerine yönelmeleridir. Allah buyurur ki: مُتَّكِئِينَ عَلَيْهَا مُتَقَابِلِينَ: ***Karşılıklı olarak** bu tahtlara kurulurlar* (56/Vâkıa 16); إِخْوَانًا عَلَى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ: *Kardeşler olarak tahtlar üzerinde **karşı karşıyadırlar*** (15/Hicr 47).

لى قبل فلان كذا sözü, لى عند فلان كذا: *Falan kişinin yanında falan şeyim var*, sözü gibidir. Allah buyurur ki: وَجَاءَ فِرْعَوْنُ وَمَنْ قِبَلَهُ وَالْمُؤْتَفِكَاتُ بِالْخَاطِئَةِ:[982] *Firavun, onun **yanındakiler** ve yerle bir olan şehirler günâh işlemişlerdi* (69/Hâkka 9); فَمَالِ الَّذِينَ كَفَرُوا قِبَلَكَ مُهْطِعِينَ: *İnkâr edenlere ne oluyor ki **sana doğru** koşuşuyorlar* (70/Meâric 36).

Bu kelime, mukabeleye; yani karşılık vermeye güç yetirme anlamında istiâre edilir. Denir ki: لا قبل لى بكذا; yani, şu şeye karşı koyacak imkânım yoktur. Allah buyurur ki: فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ بِجُنُودٍ لَا قِبَلَ لَهُمْ بِهَا (27/Neml 37); yani, asla **karşı koyamayacakları** ve **savamayacakları** bir orduyla üzerlerine geliriz. قبلة kelimesinin asıl anlamı, karşıda olanın üzerinde olduğu hâlin ismidir; tıpkı جلسة ve قعدة (bir çeşit oturuş) kelimeleri gibi. Örfte ise, namazda karşıda olan ve yönelinilen yerin ismi olmuştur: فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا: *Seni memnun olacağın **bir kıbleye** döndüreceğiz* (2/Bakara 144).

قبول: Saba yeli. Onun bu şekilde isimlendirilmesi, kıbleye yönelmesinden dolayıdır. قبيلة الرأس: Kafa kemiği. شاة مقابلة: Kulakları ön taraftan kesik koyun. قبال النعل: Ayakkabı bağcığı. قد قابلتها: Ayakkabıya bağ taktım. قبل: Ayak

---

981 Bu, Nafi', İbn Âmir ve Ebû Ca'fer'in kıraatidir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 215.

982 Bu, Ebû Amr, Kissâî ve Ya'kûb'un kıraatidir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 422.

aralarının açılması. فَتْلَة: Sihirbazın, insanı başka birinin yüzüne doğru çevirdiğine inandığı bir boncuktur. قَبْلَة (Öpücük) bu anlamdan gelir; çoğulu قبل şeklinde gelir. قبَّلته تقبيلا: Onu öptüm.

قتر / K-t-r

قتر: Nafakayı azaltmaktır. Bu kelime إسْرَاف/İsrâfın karşıtıdır. Onların her ikisi de kötülenmiştir. Allah buyurur ki: والذين إذا انفقوا لم يسرفوا ولم يقتروا وكان بين ذلك قواما *Onlar, harcadıkları zaman, ne israf ederler, ne de **kısarlar**; (harcamaları,) ikisi arasında orta bir yol olur* (25/ Furkân 67).

رجل قتور ومُقتِر: Cimri adam. وكان الإنسان قتورا: *İnsan **çok cimridir*** (17/ İsrâ 100) âyeti, insanın doğuştan cimri yaratıldığına işaret etmektedir. Tıpkı şu âyet gibi: واحضرت الانفس الشح: *Nefisler cimriliğe, bencilliğe hazır/eğilimli kılınmıştır* (4/Nisâ 128).

قترت الشيء واقترته وقترته: Bir şeyi azalttım. مُقتر: Fakir: وعلى المُقتِر قدرُه: ***Darda olan** kendi gücü oranında* (2/Bakara 236). Bu kelimenin aslı, kızartma, odun ve benzerlerinden yükselen duman anlamında olan قُتَار ve قتر kökünden gelir. Sanki yoksul ve cimri kişi, bir şeyin dumanını almaktadır. ترهقها قترة: *Onları bir **karanlık/toz** kaplar* (80/Abese 41) âyeti, tıpkı; ووجوه يومئذ عليها غبرة: *O gün, öyle yüzler vardır ki üzerini toz bürümüştür* (80/Abese 40) âyeti gibidir. Bu da yalan söylemekten dolayı yüzü kaplayan duman benzeri bir şeydir.

قُتْرة: İnsan kutaresini; yani kokusunu muhafaza eden/tutan avcı pususudur. Çünkü avcı, avın ürkmemesi için kokusunu ondan gizlemeye çalışır. رجُل قاتر: Zayıf adam; sanki hafiflik konusunda âdeta dumandır. Bu; هو هباءٌ sözü gibidir. إبْن قترة: Küçük ve hafif olan bir yılan adıdır. قتير: Zırha çakılan çivilerin başlarına denir.

قتل / K-t-l

قتل kelimesinin asıl anlamı, tıpkı مَوْت gibi, cesetten ruhun çıkmasıdır. Ancak bunu gerçekleştirenin fiili itibara alındığında قتل; hayatın yok olması itibara alındığında ise موت denir. Allah buyurur ki: افإن مات او قتل انقلبتم على اعقابكم: *Şimdi o, ölür veya **öldürülürse**, siz gerisin geriye mi döneceksiniz?* (3/Âl-i İmrân 144); فلم تقتلوهم ولكن الله قتلهم: *Onları siz **öldürmediniz**, ama onları Allah **öldürdü*** (8/Enfâl 17); قتل الانسان ما اكفره: ***Canı çıksın** o insanın, ne kadar da nankördür!* (80/Abese 17).

قتل الخرّاصون: ***Kahrolsun** o koyu yalancılar!* (51/Zâriyât 10). Bazılarına göre âyette geçen قتل lafzı, sözü edilenlere bedduadır. Onun Allah'tan olması, ölümü meydana getirmesi anlamındadır. فاقتلوا انفسكم: *Nefislerinizi **öldürün*** (2/Bakara 54).

Bazılarına göre bu âyet ifâdesinin anlamı şudur: "Bir kısmınız bir kısmınızı öldürsün." Diğer bazılarına göre ise, nefislerin öldürülmesinden kasıt, şehvetleri bertaraf etmektir. Bu anlamdan mübalâğa yoluyla şu sözler istiâre edilmiştir: قتلت الخمر بالماء: Şarabı su ile öldürdüm; bu sözü şaraba su kattığında söylersin. Birini aşağıladığın zaman da şöyle dersin: قتلت فلانا وقتلته: Falan kişiyi öldürdüm/onu aşağıladım. Şiar de şöyle der:

٣٦٢- كأن عينى فى غربى مقتلة

362- *Sanki iki gözüm,* ***boyun eğdirilen/eğitilen devenin*** *üzerindeki su ile dolu iki büyük kovanın içindedir.*[983]

قتلت كذا علما: Falan şeyi ilim açısından öldürdüm/onu kesin bildim. Allah buyurur ki: وما قتلوه يقينا: *Onu yakînen* ***öldürmediler*** (4/Nisâ 157); yani kesin bir şekilde onun çarmıha gerildiğini bilmediler. مقاتلة: Savaşmak, savaşmaya çalışmak: وقاتلوهم حتى لا تكون فتنة ويكون الدين لله: *Fitne kalmayıp, din de Allah'ın oluncaya kadar onlarla* ***savaşın*** (2/Bakara 193); ولئن قوتلوا لا ينصرونهم: *Onlara karşı* ***savaşılırsa*** *kendilerine yardımda bulunmazlar* (59/Haşr 12); قاتلوا الذين يلونكم: *Ey mü'minler en yakınınızdaki kâfirler ile* ***savaşınız*** (9/Tevbe 123). ومن يقاتل فى سبيل الله فيقتل أو يغلب فسوف نؤتيه اجرا عظيما: *Kim Allah yolunda* ***savaşır*** *da* ***öldürülür*** *veya galip gelirse biz ona büyük bir mükâfat vereceğiz* (4/Nisâ 74).

Bazılarına göre قتل kelimesi, hem düşman hem eş/benzer anlamlarına gelir. Aslı ise, مقاتل'dır. Bazılarına göre, قاتلهم الله (9/Tevbe 30) âyet ifâdesi; "Allah onlara lanet etsin."; kimisine göre de; "Allah onların canlarını alsın." anlamındadır. Fakat sahih olan, söz konusu kelimenin *müfâ'ale* anlamında olmasıdır. Buna göre anlamı şöyle olur: "Allah ile savaş etmeye yeltenecek raddeye geldiler." Zira Allah ile savaşmaya çalışan öldürülmüş; O'na galip gelmeye çalışan da mağlûp olmuş demektir. Nitekim Allah buyurur ki: وإن جندنا لهم الغالبون: *Bizim ordumuz şüphesiz üstün gelecektir* (37/Sâffât 173).

ولا تقتلوا أولادكم من إملاق: *Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı* ***öldürmeyin*** (6/En'âm 151). Bazılarına göre bu âyet, kız çocukları diri olarak gömmekten; diğer bazılarına göre de, uzlet [meniyi fercin dışına akıtmak] ve onu başka yere koymak suretiyle tohumu/nesli zayi etmekten nehyetmektedir. Başka birilerine göre de âyet; çocukları, kendilerini ilimden ve ebedî hayat için gerekli şeyleri yapmaktan alıkoyacak şeylerle uğraşmaktan nehyetmektedir. Zira cahil ve âhirete karşı gaflet içinde olanlar ölü hükmündedirler. Görmez misin ki Allah onları şu sözünde ölüler

983 Züheyr b. Ebî Sülmâ'ya ait bu şiir için bkz. *Divânu Züheyr*, s. 40.

diye nitelendirmiştir: أَمْوَاتٌ غَيْرُ أَحْيَاءٍ: *Onlar; diri değil, ölüdürler* (16/ Nahl 21). Şu âyet de bu anlamdadır: وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ: *Kendinizi* ***öldürmeyin*** (4/Nisâ 29). Yüce Allah'ın şöyle dediğini de görmez misin?: وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ عُدْوَانًا وَظُلْمًا فَسَوْفَ نُصْلِيهِ نَارًا: *Kim haddi aşarak ve zulmederek böyle yaparsa, biz onu ateşe sokacağız* (4/ Nisâ 30). يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ: *Ey iman edenler, siz ihramlıyken avı* ***öldürmeyin****. Sizden kim onu kasıtlı olarak* ***öldürürse****, cezası, hayvandan* ***öldürdüğünün*** *bir benzeridir* (5/Mâide 95). Yüce Allah bu âyette ذَبْح ve ذَكَاة lafızlarını değil قتل lafzını zikretmiştir; çünkü bu lafızların en genel anlamlısı olan قتل kelimesi, bütün şekilleriyle av hayvanının hayatına son vermenin yasak olduğuna işarettir.

اقْتَلْتُ فُلَانًا: Falan kişiyi ölüme arzettim. اقْتَلَهُ الْعِشْقُ وَالْجِنُّ: Onu aşk ve cinler öldürdü. Bu kelime formu sadece bu iki lafızla gelir.

اقتتال kelimesi de tıpkı مُقَاتَلَة kelimesi gibidir: وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا: *Eğer mü'minlerden iki topluluk birbirleriyle* ***savaşırlarsa*** *aralarını düzeltiniz* (49/Hucurât 9).

قحم / K-h-m

اقتحام: Ürküten bir şiddetin ortasına dalmaktır: فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ: *O zor geçidi* ***aşmaya girişmedi*** (90/ Beled 11); هَذَا فَوْجٌ مُقْتَحِمٌ مَعَكُمْ: *İşte bu topluluk, sizinle beraber* ***göğüs gerenlerdir*** (38/Sâd 59). قَحَّمَ الْفَرَسُ فَارِسَهُ: At, binicisini korkulacak bir şeye daldırdı/sürükledi. قَحَمَ فُلَانٌ نَفْسَهُ فِي كَذَا مِنْ غَيْرِ رَوِيَّةٍ: Falan kişi düşünmeden şu işe atıldı. مَقَاحِيمُ: Bir işe atılanlardır. Şair şöyle der:

٣٦٣- مَقَاحِيمُ فِي الْأَمْرِ الَّذِي يُتَجَنَّبُ

363- *Sakınılması gereken işe* ***atılıyorlar***[984]

Bu şiir, يُتَجَنَّبُ yerine يُتَهَيَّبُ (korkulan) şeklinde de rivâyet edilmiştir.

قدد / K-d-d

قَدٌّ: Bir şeyin uzunlamasına kesilmesidir: إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ قُبُلٍ: *Eğer gömleği önden* ***yırtılmışsa*** (12/ Yûsuf 26); وَإِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ: *Eğer gömleği arkadan* ***yırtılmışsa*** (12/Yûsuf 27). قَدّ kelimesi, مَقْدُود kesilmiş anlamındadır. Bu kökten insan boyuna da قَدّ denmiştir; tıpkı تَقْطِيع gibi. قَدَدْتُ اللَّحْمَ فَهُوَ قَدِيدٌ: Eti uzunlamasına ince kestim, o ince kesilmiştir. قدد: Yollar: كُنَّا طَرَائِقَ قِدَدًا: *Farklı* ***yollara*** *ayrıldık* (72/Cinn 11). Tekili قِدَّة şeklinde gelir. Ayrıca قِدَّة bir insan topluluğuna denir. قدة tıpkı قطعة gibidir. اقْتَدَّ الْأَمْرَ: İşi idare etti; tıpkı فَصَلَهُ ve صَرَمَهُ demen gibidir.

قَدْ: Fiile özgü bir harftir. Dilciler onun *tevakku'*/beklemek anlamında

984 Kurad b. el-Ayar'a ait bu şiir için bkz. Tebrîzî, Şerhu Dîvâni'l-Hamâse, II, 107.

olduğunu söylerler. İşin gerçeği şöyledir: Bu edat mazi fiiliyle geldiğinde, başına geldiği her fiil yenilenme anlamını taşır: قَدْ مَنَّ اللهُ عَلَيْنَا: *Allah bize **lütufta bulundu*** (12/ Yûsuf 90); قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا: *Karşılaşan iki grubun durumunda sizin için ibret **vardır*** (3/Âl-i İmrân 13); قَدْ سَمِعَ اللهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللهِ: *Allah, kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü **işitti*** (58/Mücâdele 1); لَقَدْ رَضِيَ اللهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ: *Allah, ağaç altında, sana bağlılık sözü veren mü'minlerden **memnun olmuştur*** (48/Fetih 18); لَقَدْ تَابَ اللهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ: *Allah, Peygamber'in ve o zor anda onun peşinden giden muhacirler ile Ensar'ın **tövbelerini kabul etti*** (9/Tevbe 117) ve benzerleri âyetler.

Yukarıda söylediklerimden dola yı قَدْ edatının Yüce Allah'ın zatî sıfatlarıyla kullanılıp şöyle denilmesi sahih değildir: قَدْ كَانَ اللهُ عَلِيمًا حَكِيمًا: **Muhakkak** Allah alim ve hakimdir. عَلِمَ أَنْ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضَى: *Allah, sizden hastalar olacağını biliyordu* (73/ Müzemmil 20) âyeti anlam açısından hastalığı kapsamaktadır. Tıpkı مَا عَلِمَ اللهُ زَيْدًا يَخْرُجُ sözünde nefyin çıkmak ile ilgili' olduğu gibi. Bu sözlerin takdiri şöyledir: قَدْ يَمْرَضُونَ فِيمَا عَلِمَ اللهُ: Allah'ın bildiğine göre onlar hasta olacaklardır. مَا يَخْرُجُ زَيْدٌ فِيمَا عَلِمَ اللهُ: Allah'ın bildiğine göre Zeyd çıkmayacaktır.

قَدْ edatı muzâri fiilinin başına geldiğinde, o fiilin kimi zaman meydana geldiğini kimi zaman da meydana gelmediğini ifâde eder: قَدْ يَعْلَمُ اللهُ الَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنْكُمْ لِوَاذًا: *Allah; içinizden bir diğerini siper ederek sıvışıp gidenleri **muhakkak bilir*** (24/Nûr 63); yani Allah'ın bildiğine göre, onlar kimi zaman içinizden birilerini siper ederek kaçmaktadırlar.

قَدْ ve قَطْ kelimeleri, حَسْبُ (yeter) anlamında isim fiil olurlar. قَدْنِي كَذَا وَقَطْنِي كَذَا: Şu bana yeter. قَدِي şeklinde de telâffuz edildiği anlatılmıştır. Ferra; قَدْ زَيْدًا (Zeyde yeter) sözünü nakletmiş ve onu Araplardan işitilen قَدْنِي وَقَدْكَ sözlerine mukayese etmiştir. Fakat sahih olan, bu edatın zâhir isimle kullanılmadığıdır. Araplardan da onun sadece zamirle birlikte kullanıldığı nakledilmiştir.

قدر / K-d-r

قُدْرَةٌ: Bu kelimeyle insan nitelendirildiğinde, kişinin kendi siyle herhangi bir şeyi yapmaya güç yetirdiği kendi heyetinin bir ismi olur. Onunla Allah nitelen dirildiğinde ise, O'ndan aczi nefyet mek anlamında olur. Allah'tan baş kasının, lafzen söylense bile manen mutlak kudretle nitelendirilmesi imkânsızdır. Allah'tan başkası için şöyle denil melidir: قَادِرٌ عَلَى كَذَا: Şu şeye güç yetirir. Eğer onun için; هُوَ

قادر: *O kadirdir*, denirse, bu sınırlı bir güç anlamında olur. İşte bundan dolayı Allah'tan başkası, eğer bir açıdan kudretle nitelendirilecek olursa mutlaka başka bir yönden acz ile nitelendirilebilecektir. Her yönden kendisinden aczin nefyedildiği sadece Allah'tır.

قدير: Hikmetin gerektirdiği ölçüde, ondan ne fazla ne de eksik olarak dilediğini yapan... Bundan dolayı bu kelimeyle Allah'tan başkasını nitelendirmek sahih değildir. Allah buyurur ki: إن الله على كل شيء قدير: *Hiç şüphe yok Allah, her şeye **güç yetirendir*** (2/ Bakara 20). مقتدر kelimesi, قدير kelimesiyle yakın anlamlıdır: عند مليك مقتدر: ***Güçlü** bir hükümdarın katındadırlar* (54/Kamer 55). Ancak kimi zaman bu kelimeyle insan da nitelendirilmektedir. Allah için kullanıldığında "قدِير/güç yetiren"; insan için kullanıldığında ise; "güç elde etmeye çaba gösteren", anlamındadır. اقتدرت على كذا: *Şuna güç yetirmeye çaba sarfettim*, denir. Allah buyurur ki: لا يقدرون على شيء مما كسبوا: *Onlar kazandıklarından hiç bir şeye **güç yetiremezler*** (2/ Bakara 264).

قدر ve تقدير: Bir şeyin miktarını göstermektir. قدرته وقدّرته: Onun miktarını belirledim. Şedde ile قدّره: Ona güç verdi. Denir ki: قدّرني الله على كذا وقوّاني عليه: Allah, şu işi yapma konusunda bana güç ve kuvvet verdi. Yüce Allah'ın eşyayı takdir etmesi iki şekildedir:

1- Yüce Allah'ın güç vermesi.

2- Yüce Allah'ın, hikmeti gereği gücü belli bir miktar ve belli bir şekilde oluşturmasıdır. Zira Allah'ın yaptığı işler iki kısma ayrılır:

Onun bir kısmını Allah fiilen yaratmıştır. Bunun anlamı, Allah'ın bir şeyi bir anda, tam olarak yoktan var etmesidir. Allah'ın dileyip de onu yok edinceye veya gökler ve içindekiler gibi, onu değiştirinceye kadar o şeyde ne fazlalık ne de eksiklik meydana gelir.

Allah onun bir kısmının asıllarını da fiilen, cüzlerini ise kuvve hâlinde yaratmıştır. Allah, bu tür şeyleri öyle düzenlemiştir ki, O'nun takdir ettiğinin dışında bir şey onlarda meydana gelmez. Örneğin; Yüce Allah, çekirdekten elma ve zeytinin değil hurma ağacının bitmesini; insan menisinden de diğer hayvanların değil, yine insanın meydana gelmesini takdir etmiştir.

Şu hâlde Allah'm takdiri iki şekilde olmaktadır:

Biri, Yüce Allah'ın bir şeyin olmasına veya olmamasına hükmetmesidir. Bu da ya gereklilik ya da imkân yoluyla olmaktadır. Şu âyet bu anlamdadır: قَدْ جعل اللّه لكل شيء قدْرًا: *Allah her şey için **bir ölçü** koymuştur* (65/Talâk 3).

İkincisi, bir şeyi yapmaya güç yetirmeyi bahşetmekle olur. فقدرْنا فنعْم القادرُون: *Buna **gücümüz***

yeter; *Biz ne güzel* ***güç yetireniz!*** (77/Murselât 23) âyeti, Allah'ın verdiği her hükmün güzel olduğuna işaret eder. Bu âyet şu âyetle aynı anlamda da olabilir: قد جعل الله لكل شيء قدرا: *Allah her şey için bir* ***ölçü koymuştur*** (65/Talâk 3).

Ele almakta olduğumuz âyet; فقدّرنا[985] şeklinde şeddeyle de okunmuştur. Bu şekliyle de aynı anlamdadır veya "güç verme" anlamında olur. نحن قدّرنا بينكم الموت: *Aranızda ölümü* ***takdir eden*** *biziz* (56/Vâkıa 60) âyeti, takdir edenin Allah olması açısından ölümün bir hikmete dayandığına ve bunun, Mecusîlerin; "Allah yaratır, fakat İblis öldürür" şeklindeki iddiaları gibi olmadığına işarettir.

إنّا أنزلناه فى ليلة القدر: *Biz Kur'ân'ı* ***kadir*** *gecesinde indirdik* (97/Kadir 1) vd. Yani, Allah'ın birtakım özel işler için takdir ettiği/hazırladığı gecede. إنا كل شيء خلقناه بقدر: *Biz, her şeyi* ***bir ölçüye*** *göre yarattık* (54/Kamer 49); والله يقدّر الليل والنهار علم ان لن تحصوه فتاب عليكم: *Gece ve gündüzü* ***ölçüp biçen*** *ancak Allah'tır. O sizin, bunu sayamayacağınızı bildiği için, sizi bağışladı* (73/Müzemmil 20) âyeti, gecenin gündüzü, gündüzün de geceyi sardığına, hiç kimsenin onların bu anlarını bilmesine ve belli bir zaman diliminde onlardaki ibâdet hakkını tam olarak yerine getirmesine imkân olmadığına işarettir.

من نطفة خلقه فقدّره: *Bir nutfeden onu yarattı ve ona* ***biçim verdi*** (80/Abese 19) âyeti, Allah'ın nutfede kuvve hâlinde yarattığı ve aşama aşama şekillenerek varlık dünyasına çıkan şeye işaret eder. وكان أمر الله قدرا مقدورا: *Allah'ın emri,* ***takdir edilmiş bir kaderdir*** (33/Ahzâb 38). قدرا kelimesi, ilâhî emrin ve levh-i mahfuz'daki yazının hükme bağladığı ve Hz. Peygamber'in şu hadisiyle işaret ettiği şeye işarettir: فرغ ربّكم من الخلق والخلق والأجل والرّزق: *Rabbiniz, yaratma, ahlâk, ecel ve rızkı tamamladı.*[986] مقدورا kelimesi ise, takdir edilenin aşama aşama meydana geldiği şeye işarettir. Şu âyetle işaret edilen de budur: كل يوم هو فى شان: *O, her gün yeni bir iştedir* (55/Rahmân 29). Şu âyet de bu anlamdadır: وما ننزّله إلا بقدر معلوم: *Biz onu ancak belli* ***bir ölçüyle*** *indiririz* (15/Hicr 21).

Ebu'l-Hasan şöyle demiştir: خذه بقدر كذا وبقدر كذا: Onu şu miktarda al. فلانٌ يخاصم بقدر وقدْر: Falan kişi ölçülü tartışmaktadır. على الموسع قدره وعلى المقتر قدره: *Zengin olan* ***durumuna*** *göre, fakir de* ***durumuna*** *göre vermelidir* (2/Bakara 236); yani onların her birinin hâline uygun bir şekilde belirlenmiş olarak. والذي قدّر فهدى: ***Takdir edip*** *doğru yolu gösteren O'dur* (87/A'lâ 3); yani her

985 Şeddeyle Nafi, Kissâî ve Ebû Ca'fer okumuşlardır. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 430.

986 Bu hadis (خزن) maddesinde geçti. İbn Hibbân bu hadisi *Ravdatu'l-Ukalâ*, s. 149'da tahriç etmiştir.

şeye, maslahatı/yararı olduğu şeyi vermiş ve onu, ister zorunlu olarak ister eğitmek suretiyle kurtuluşunun olduğu şeye yöneltmiştir. Bu anlamda Allah buyurur ki: قال ربنا الذي أعطى كل شيء خلقه ثم هدى: *Musa: Bizim Rabbimiz, her şeye yaratılışını veren, sonra da doğru yolu gösterendir, dedi* (20/Tâhâ 50).

İnsandan kaynaklanan takdir de iki şekilde olur:

1- Akıl zaviyesinden işi tefekkür etmek ve işi onun üzerine bina etmektir ki bu güzel karşılanmaktadır.

2- İşin temenni ve şehvete göre yapılmasıdır ki, bu yerilmektedir. Şu âyette ifâde edildiği gibi: إنه فكر وقدر فقتل كيف قدر: *O, düşündü, **ölçtü biçti.** Canı çıkası, nasıl da **ölçüp biçti*** (74/Müddessir 18-19).

قدرة ve مقدور kelimeleri, istiâre yoluyla durum ve zenginlik anlamlarında kullanılırlar. قدر: Bir şey için belirlenen zaman ve mekân. Allah buyurur ki: إلى قدر معلوم: *Belli **bir süreye** kadar* (77/Murselât 22); أنزل من السماء ماء فسالت أودية بقدرها: *Allah gökten bir su indirdi de dereler kendi **miktarınca** çağlayıp aktı* (13/Ra'd 17); yani onu kuşatmak için belirlenen yer miktarınca. Âyet, بقدرها[987] şeklinde de okunmuştur. Yanı takdir edildiği ölçüde. وغدوا على حرد قادرين: *Yoksulları engelleye**bilecekleri** düşüncesiyle erkenden gittiler* (68/Kalem 25); yani kastederek; yani takdir ettikleri bir zamanı belirleyerek. Şu âyet de aynı anlamdadır: فالتقى الماء على أمر قد قدر: *Su, **takdir edilen/kastedilen** bir ölçüye göre birleşiverdi* (54/Kamer 12).

قدرت عليه الشيء: Ona bir şeyi dar ettim. Hesapsız olarak nitelenen şeyin aksine sanki onu belirli bir miktarda tutmuşsun. Allah buyurur ki: ومن قدر عليه رزقه (65/Talâk 7); yani, rızkı kendisine **daraltılmış** bulunan. أولم يروا أن الله يبسط الرزق لمن يشاء ويقدر: *Görmediler mi, Allah dilediğine rızkı genişletiyor da, **daraltıyor** da* (30/Rûm 37); فظن أن لن نقدر عليه (21/Enbiyâ 87); yani, kendisini sıkıntıya düşürmeyeceğimizi sanmıştı. Bu âyet; لن نقدّر عليه[988] şeklinde de okunmuştur. Bu anlamdan; أقدر; yani kısa boyunlu, sözü türetilmiştir.

فرس أقدر: Arka ayak tırnaklarını ön ayak toynaklarının bastığı yere koyan at. وما قدروا الله حق قدره: *Allah'ı gereği gibi **değerlendiremediler*** (6/En'âm 91); yani, Allah'ın künhünü/hakikatini bilemediler. Bu âyet şuna dikkat çekmektedir: Böyle bir niteliğe sahip olan Allah'ın künhünü nasıl idrak edebilirler! Yüce Allah buyurur ki edilen niteliği şudur: والأرض جميعا قبضته يوم القيامة: *Kıyamet günü bütün yeryüzü O'nun*

987 Bu şaz bir kıraattir. Hasan ve el-Eşheb el-Ukaylî bu şekilde okumuşlardır. bkz. *Tefsiru'l-Kurtubî*, IX, 305.

988 Bu şaz bir kıraattir. İbn Abbas, ez-Zührî ve Ömer b. Abdulaziz bu şeklide okumuşlardır. bkz. *Tefsiru'l-Kurtubî*, XI, 332.

avucundadır (39/Zümer 67). ان اعمل سابغات وقدر في السرد *Geniş zırhlar imal et, dokumasını* ***ölçülü yap*** (34/Sebe' 11); yani sağlam yap. فإنا عليهم مقتدرون: *Bizim onlara* ***gücümüz yeter*** (43/Zuhruf 42).

مقدار الشيء (Bir şeyin miktarı), o şey için veya onun sebebiyle belirlenen vakit veya zaman veya benzeri hususlardır: تعرج الملائكة والروح اليه في يوم كان مقداره خمسين ألف سنة: *Melekler ve ruh,* ***miktarı*** *elli bin yıl süren bir gün içinde O'na yükselir* (70/Meâric 4).

لئلا يعلم أهل الكتاب ألا يقدرون على شيء من فضل الله: *Kitap ehli bilsinler ki, Allah'ın lütfünden hiçbir şey elde* ***edemezler*** (57/Hadîd 29) âyetiyle ilgili söylenecek şey *tev'il* konusuna aittir.

قدر /*Kazan*: İçinde etin pişirildiği şeyin adıdır: وقدور راسيات: *Sabit* ***kazanlar*** (34/Sebe' 13). قدرت اللحم: Eti tencerede pişirdim. قدير: Tencerede pişirilendir. قدار: Boğazlanıp pişiri lendir. Şair şöyle der:

٣٦٤- ضرب القدار نقيعة القدام

364- *Kasabın, gelen misafirlere ikram edilen deveyi kestiği gibi.*[989]

قدس / K-d-s

تقديس: 'Gözle görülen necaseti gidermek' anlamındaki tathirden/temizlikten farklı olan ve şu âyette zikredilen ilâhî temizliktir: إنما يريد الله ليذهب عنكم الرجس أهل البيت ويطهركم تطهيرا: *Ey ehl-i beyt! Allah sizden kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor* (33/Ahzâb 33). ونحن نسبح بحمدك ونقدس لك: *Biz seni överek tesbih ediyor ve seni* ***takdis*** *ediyoruz* (2/Bakara 30); yani emrine uyarak eşyayı temizliyoruz. Kimisine göre ise; نقدسك sözü; "Seni *takdis* ile nitelendiriyoruz", anlamındadır.

قل نزله روح القدس: *De ki; onu Ruhu'l-****Kudüs****, indirmiştir* (16/Nahl 102); yani Cebrail, zira o, Allah'tan kuds'u; yani nefislerimizi kendileriyle temizlediği Kur'ân, hikmet ve ilâhî feyzi indirmektedir. *Beyt-i Mukaddes*; necasetten, yani şirkten temizlenen ev. *Ard-i Mukaddes*/Kutsal Toprak sözü de böyledir: يا قوم ادخلوا الأرض المقدسة التي كتب الله لكم: *Ey kavmim, Allah'ın sizin için belirlediği* ***kutsal*** *toprağa girin* (5/Mâide 21). حظيرة القدس: Kimisine göre cennet, kimisine göre de şeriat anlamındadır. Bu her iki anlam da doğrudur. Zira şeriat, kuds'un; yani temizliğin elde edildiği etrafı örülmüş bir alandır.

قدم / K-d-m

قدم: Ayak. Çoğulu أقدام şeklinde gelir: ويثبت به الأقدام *Bununla* ***ayaklarınızı*** *sağlamlaştırsın* (8/Enfâl 11). İleri gitmek ve geri kalmak da bununla değerlendirilmiştir. (قدل)

989 Muhelhil'e ait bu şiir için bkz. İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, II, 253; İbn Fâris, *Mücmel*, III, 745; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (قدر) maddesi.

maddesinde zikrettiğimiz gibi تقدّم/ ileri gitmek dört şekilde olur. “Falan şey yenidir”; “Falan şey eskidir”, denir. Bu, ya iki zaman veya şeref/ üstünlük bakımından olur. Örneğin: فلانٌ متقدّمٌ على فلان: Falan kişi falan kişiden daha üstündür. Ya da, kendisi olmadan, başkasının var olmasının imkânsızlığından dolayı bu ifâde kullanılır. Örneğin, الواحد متقدّم على العدد (Bir, diğer sayılardan öncedir) demen gibi. Bu söz şu anlamdadır: Eğer bir’in kalkması düşünülürse, diğer sayılar da kalkar.

قدم: Geçmiş zamanda var olmaktır. بقاء: Gelecekte var olmaktır. Allah’ın niteliği ile ilgili olarak şöyle rivâyet edilmiştir: يا قديم الإحسان: *Ey ihsanı* ***kadim/eski olan*** *Allahım!*[990] Ne Kur’ân’da ne de sahih rivâyetlerde Allah’ın bir niteliği olarak قديم kelimesi gelmiş değildir. Kelâmcılar ise bu kelimeyi kullanırlar ve Allah’ı onunla nitelendirirler.

قديم kelimesi en çok zaman itibarıyla kullanılır: ...كالعرجون القديم: ***Eski*** *bir hurma dalı gibi* (36/Yâsîn 39); وبشّر الذين آمنوا أنّ لهم قدم صدق عند ربّهم: *İman edenlere, Rableri katında onlar için* ***kademi*** *sıdık olduğunu müjdele* (10/Yûnus 2); yani geçmiş bir fazilet. Bu, ism-i mastardır. قدّمت كذا: Şunu takdim ettim. أأشفقتم أن تقدّموا بين يدي نجواكم صدقات: *Gizli bir şey konuşmanızdan* ***önce*** *sadakalar* ***vermekten*** *çekindiniz mi?* (58/ Mücâdele 13); لبئس ما قدّمت لهم أنفسهم: *Nefislerinin kendileri için* ***öne sürdüğü****, ne kötüdür* (5/Mâide 80). Birinin önüne geçtiğin zaman; قدمت فلانا أقدمه dersin. يقدم قومه يوم القيامة: *Firavun, kıyamet gününde kavminin* ***önüne düşecek*** (11/Hûd 98); ولن يتمنّوه أبدا بما قدّمت أيديهم: *Ellerinin yapıp* ***öne sürdüğü*** *işlerden dolayı ölümü asla istemezler* (2/Bakara 95). يا أيّها الذين آمنوا لا تقدّموا بين يدي الله ورسوله: *Ey inananlar! Allah’ın ve peygamberinin* ***önüne geçmeyin*** (49/Hucurât 1). Bazılarına göre âyetin anlamı; “O’nun önüne geçmeyin” şeklindedir. Açılımı şöyledir: Ne söz söylemek ne de hüküm vermekle O’nun önüne geçmeyin. Değer verilmiş kulların -ki onlar meleklerdir- yaptıkları gibi, sadece O’nun sizin için belirlediklerini yapınız. Nitekim Yüce Allah melekler ile ilgili olarak şöyle buyurmaktadır: لا يسبقونه بالقول: *Onlar Allah’tan önce söz söylemezler* (21/Enbiyâ 27). فإذا جاء أجلهم لا يستأخرون ساعة ولا يستقدمون: *Ecelleri geldiğinde onu ne bir an erteleyebilirler ve ne de bir an* ***öne alabilirler*** (7/A’râf 34); yani ne gecikmeyi ne de öne almayı isterler. ونكتب ما قدّموا وآثارهم: *Onların* ***önden göndermiş*** *olduklarını ve eserlerini yazarız* (36/Yâsîn 12); yani yaptıklarını.

Bir şeyi yapmaya ihtiyaç duyulmadan, ona aniden iş ve insanlar gelip çatmadan önce birine

990 Bu şekildeki merfu bir hadise rastlayamadım.

bir şeyi emrettiğinde; قدمت إليه بكذا dersin. قدمت به: Onu yapmaya ihtiyaç duymadan önce ona bildirdim. Şu âyet de bu anlamdadır: وَقَدْ قَدَّمْتُ إِلَيْكُمْ بِالْوَعِيدِ: *Ben, size* ***önceden*** *uyarı* ***göndermiştim*** (50/Kâf 28).

قُدَّام (Ön) kelimesi, خلف (arka)'nın karşıtıdır. Tasğiri قُدَيْدِمَة şeklinde gelir. ركب فلانٌ مقاديمه: Falan kişi yüzüstü gitti. قدمة الرحل: Semerin ön kaşı, قادمة الأطباء: Memelerin ucu, قوادم الجناح: Kuş kanadının ön tarafındaki yeleler, مُقدمة الجيش: Öncü askerler, قدُوم: Atılgan. Bütün bunlarda öne geçme anlamı itibara alınır.

قذف / K-z-f

قذف: Uzağa atmak. Bu kelimedeki uzaklık anlamı nokta-i nazarından şöyle denilmiştir: منزل قذف وقذيف: Uzak ev. بلدة قذوف Uzak şehir. فاقذفيه في اليم (20/Tâhâ 39); yani onu denize **at**. وقذف في قلوبهم الرعب: *Allah, onların kalplerine korku* ***attı*** (33/Ahzâb 26); بل نقذف بالحق على الباطل فيدمغه: *Hayır, biz hakkı batılın üstüne* ***atarız****, o da onun beynini darmadağın eder* (21/Enbiyâ 18); قل إن ربي يقذف بالحق علام الغيوب: *De ki; Rabbim gerçeği, (dilediği kulunun kalbine)* ***atar****. O, gaybleri çok iyi bilendir* (34/Sebe' 48); ويقذفون من كل جانب دحورا ولهم عذاب واصب: *Her yönden kovularak* ***atılırlar****. Onlara sürekli bir azap vardır* (37/Sâffât 8-9). رمى kelimesi, sövmek ve ayıplamak için istiâre edildiği gibi قذف de istiâre edilmiştir.

قر / K-r-r

قرّ في مكانه يقرّ قرارًا: Yerinde hareketsiz bir şekilde donakaldı. Bu kelimenin aslı, "soğukluk" anlamındaki قر'den gelmektedir. Bu da sükûnu/durağanlığı gerektirir; حر/*sıcaklık* ise hareketi gerektirir. 33/Ahzâb 33. âyeti, وقرن في بيوتكن: *Evlerinizde* ***oturun****,* şeklinde de okunmuştur.[991] Bazılarına göre onun aslı اقررن'dir; kelimeyi hafifletmek/telâffuzunu kolaylaştırmak için (ر) harflerinden biri hazfedilmiştir. Tıpkı şu kelimede olduğu gibi: فظلتم تفكهون: *Şaşar kalırdınız* (56/Vâkıa 65). Onun aslı, ظللتمْ'dir. جعل لكمُ الأرض قرارًا: *Allah, yeryüzünü sizin için* ***bir karar*** *kıldı* (40/Mü'min 64); امن جعل الأرض قرارا: *Yahut şu dünyayı* ***karar*** *kılan* (27/Neml 61); yani müstakarr/durulan yer kılan. Yüce Allah cenneti; ذات قرار ومعين: ***Barınmaya*** *elverişli ve akarsulu* (23/Mu'minun 50);[992] cehennemi de; فبئس القرار: *Ne kötü bir* ***duraktır*** (38/Sâd 60) şeklinde nitelendirmiştir. ومثل كلمة خبيثة كشجرة خبيثة اجتثت من فوق الأرض ما لها من قرار: *Kötü söz, kötü bir ağaç*

---

991 Bu, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Hamza, Kissâî, Halef ve Ya'kûb'un kıraatidir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 355.

992 Âyetin tamamı şöyledir: وجعلنا ابن مريم وأمه آية وآويناهما إلى ربوة ذات قرار ومعين: *Biz, Meryem'in oğlunu ve annesini bir âyet kıldık ve ikisini barınmaya elverişli ve akar suyu olan bir tepede yerleştirdik.* Görüldüğü gibi bu âyet, müellifin dediği gibi, cennetle ilgili değil; Dimeşk/Şam veya başka bir şehir ile alakalıdır. Bkz. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VI, 100.

gibidir: *Onun kökü yerin üstünden koparılmış, **kararı** kalmamıştır* (14/İbrâhîm 26); yani sebatı kalmamıştır. Şair de şöyle der:

٣٦٥- ولا قرار على زأر من الأسد

365- *Aslanın kükremesine karşı* ***direnme*** *olmaz.*[993]

Yani güvenlik ve kararlılık olmaz.

يَوْمُ القرِّ: Kurban bayramından sonraki güne denir. Çünkü insanlar o günde Mina'da durmaktadırlar. استقر فلانٌ: Falan kişi yerleşmeye çalıştı. Bazen استقر kelimesi قرّ/ ikâmet etti/durdu anlamında da kullanılır; tıpkı استجاب kelimesinin أجاب (cevap verdi) anlamında kullanıldığı gibi. Yüce Allah cennet ile ilgili olarak; أصحاب الجنة يومئذ خير مُستقرًا وأحسن مقيلا: *O gün cennetlikler en iyi **yerlerde oturacaklar**, en güzel şekilde dinleneceklerdir* (25/Furkân 24); cehennem ile ilgili olarak da; إنها ساءت مستقرا ومقاما: *Orası ne kötü bir **yerleşme** ve ikâmet yeridir!* (25/Furkân 66) diye buyurur.

فمُستقرٌ ومُستودعٌ (6/En'âm 98) âyeti şu şekillerde yorumlanmıştır:

İbn Mes'ud: Yeryüzü barınma, mezarlar geçiş yerinizdir. İbn Abbâs: Yeryüzü barınma, babalarınızın belkemikleri geçiş yerlerinizdir. Hasan: Ahiret barınma, dünya geçiş yerinizdir. Sözün özü; insanın geçiş yaptığı hiçbir hâl/yer tam bir barınak değildir.

إقرار: Bir şeyi ispat etmektir. Allah buyurur ki: ونقرُّ في الأرحام ما نشاء إلى أجل مسمًّى: *Dilediğimizi, belirlenmiş bir süreye kadar rahimlerde **durdururuz*** (22/Hac 5).

İkrar; ya dille, ya kalple ya da her ikisi ile olur. Allah'ın birliğini ve onun yerine geçen bir şeyi ikrar etmek, kalp ile de olmadıkça sadece dil ile ikrar yeterli değildir. *İkrar*'ın zıddı *inkâr*'dır. جحود kavramı is, kalple değil sadece dille inkâr edilen şey için kullanılır. Bu konu daha önce geçti.[994]

ثُمَّ أقررتم وأنتم تشهدون: *Kendi tanıklığınızla bunu **kabul etmiştiniz*** (2/Bakara 84); ثُمَّ جاءكُمْ رسولٌ مصدقٌ لما معكُمْ لتؤمنُنَّ به ولتنصُرُنَّهُ قال أأقررتُمْ وأخذتُمْ على ذلكُمْ إصري قالوا أقررنا: *Sonra yanınızdaki kitabı onaylayan bir peygamber gelince ona kesinlikle inanacak, kendisini destekleyeceksiniz' diye söz aldı; 'Bu direktifimi **kabul ettiniz**, omuzlarınıza yüklediğim bu görevi üstlendiniz mi?' dedi. '**Kabul ettik**' dediler* (3/Âl-i İmrân 81).

Denilir ki; قرّت ليلتنا تقرّ: Gecemiz soğuk oldu, olmaktadır. يومٌ قرٌّ: Soğuk bir gün. ليلةٌ قرّةٌ: Soğuk bir gece. قُرّ فلانٌ فهو مقرورٌ: Falan kişiye soğuk isabet etti, üşüdü. حرّةٌ تحت قرّةٍ: Soğukluğun altında bir sıcaklık.[995] قررتُ القدر أقرُّها: Tencereye soğuk su

---

993 en-Nâbiğa'ya ait bu şiir için bkz. *Divânu Nâbiğa*, s. 36.

994 Bkz. (جحد) maddesi.

995 Bu deyim, içinde gizlediğinin tersini açığa vuran kişi için söylenir. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (قر) maddesi.

boşalttım. Boşaltılan bu suya قرارة ve قررة denir.

اقترّ فلانٌ اقترارًا: *Falan kişi serinlendi*, sözü tıpkı تبرّد sözü gibidir. قرّت عينه تقرّ: Gözü sevindi: **كي تقرّ عينها**: ***Gözü sevinsin/aydın olsun*** (20/Tâhâ 40). Kendisiyle sevinilene, قرّة عين denir: قرّة عين لي ولك: *Benim için de, senin için de bir* ***göz aydınlığı/mutluluk kaynağı*** (28/Kasas 9); والذين يقولون ربّنا هب لنا من أزواجنا وذرّياتنا قرّة أعين واجعلنا للمتقين اماما: *Onlar; Rabbimiz, bize gözümüzü **aydınlatacak** eşler ve zürriyetler bağışla, bizi muttakilere önder yap, derler* (25/Furkân 74).

Bazılarına göre قرّة kelimesi, soğukluk anlamındaki قرّ kökünden gelmektedir. Buna göre, قرّت عينه sözünün anlamı; gözü serinleşti ve sağlığına kavuştu, şeklinde olur. Bazıları ise şöyle der: Mutluluktan akan yaş soğuk; üzüntüden akan yaş ise sıcak olduğu için böyle denilmiştir. Bundan dolayı beddua edilen kişiye şöyle denir: أسخن الله عينه: Allah onun gözünü sıcak etsin/gözünden sıcak yaş akıtsın/onu mutsuz kılsın! Kimisine göre ise bu kelime قرار kökünden gelir. Buna göre cümlenin anlamı şöyle olur: Allah, ona, kendisiyle gözlerini alıkoyacağı bir şey versin ki. böylece başkasına tamah etmesin/göz dikmesin.

اقرّ بالحق: Gerçeği itiraf etti ve kendi aleyhine onu ispat etti. تقرّر الأمرُ على كذا: İş şunun üzerine gerçekleşti. قارورة */Cam kap*, bilinmektedir. Çoğulu قوارير şeklinde gelir: **قوارير من فضة**: *Gümüşten **billur kaplar*** (76/İnsan 16); صرحٌ مُمرّدٌ من **قوارير**: ***Camdan** yapılmış, şeffaf bir zemindir* (27/Neml 44). Âyette geçen قوارير kelimesi, زجاج*/cam* anlamındadır.

قرب / K-r-b

قُرْب ve بُعْد kelimeleri zıt anlamlıdırlar. Bu kökten şöyle denir: قَرُبْتُ منه أقْرُبُ، قرّبته أقرُبُه قربًا وقربانا: Ona yaklaştım, yaklaşmaktayım. Bu kelime; mekân, zaman, nispet, mevki, koruma ve güç konularında kullanılır.

Mekân ile ilgili âyetler:

وقلنا يا آدم اسكن أنت وزوجك الجنّة وكلا منها رغدا حيث شئتما **ولا تقربا** هذه الشجرة فتكونا من الظالمين: *Dedik ki: Ey Âdem, sen ve eşin cennette oturun, ikiniz de ondan dilediğiniz yerde bol bol yeyin, fakat şu ağaca **yaklaşmayın**, yoksa zalimlerden olursunuz* (2/Bakara 35); **ولا تقربوا** مال اليتيم إلا بالّتي هي احسن حتّى يبلغ اشدّه: *Yetimin malına, rüştüne erinceye kadar en güzel şekilden başka türlü **yaklaşmayın*** (6/En'âm 152); **ولا تقربوا** الزّنا إنّه كان فاحشة وساء سبيلا: *Zinaya da **yaklaşmayın**, çünkü o pek çirkindir ve kötü bir yoldur* (17/İsrâ 32); يا أيها الذين امنوا انما المشركون نجس **فلا يقربوا** المسجد الحرام بعد عامهم هذا: *Ey iman edenler! Müşrikler bir pisliktirler. Artık bu yıldan sonra Mescid- i Haram'a **yaklaşmasınlar***

(9/Tevbe 28). ويسألونك عن المحيض قل هو أذى فاعتزلوا النساء في المحيض ولا تقربوهن حتى يطهرن: *Sana kadınların ay hâlini sorarlar. De ki: O, bir rahatsızlıktır. Bu sebeple ay hâlinde olan kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara* ***yaklaşmayın*** (2/Bakara 222). Bu son âyet erkeğin kadına özel günleri bitinceye kadar yaklaşmamasını bildiren kinâyeli bir anlatımdır. لا يقربوا المسجد الحرام: *Müşrikler Mescid-i Haram'a* ***yaklaşmasınlar*** (9/Tevbe 28); فقربه إليهم قال ألا تأكلون: *Onlara* ***yaklaştırıp****; yemez misiniz? dedi* (51/Zâriyât 27).

Zaman ile ilgili âyetler:

اقترب للناس حسابهم: *İnsanların hesap görme zamanı* ***yaklaştı*** (21/Enbiyâ 1); فإن تولوا فقل آذنتكم على سواء وإن أدري أقريب أم بعيد ما توعدون: *Eğer bu çağrına sırt çevirirlerse onlara de ki; bana gelen mesajı hepinize aynı şekilde duyurdum. Size yöneltilen tehdit* ***yakın mıdır****, yoksa uzak mıdır, onu bilemem* (21/Enbiyâ 109).

Nispet ile ilgili âyetler:

وإذا حضر القسمة أولو القربى واليتامى والمساكين فارزقوهم منه وقولوا لهم قولا معروفا: *Eğer miras bölüşümü sırasında pay sahibi olmayan* ***akrabalar****, yetimler ve yoksullar hazır bulunursa onlara da bir şeyler veriniz ve kendilerine gönül alıcı sözler söyleyiniz* (4/Nisâ 8); للنساء نصيب مما ترك الوالدان والأقربون: *Ana-babanın ve* ***yakınların*** *bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır* (4/Nisâ 7); ولا تزر وازرة وزر أخرى وإن تدع مثقلة إلى حملها لا يحمل منه شيء ولو كان ذا قربى: *Hiçbir günâhkâr başkasının günâhını yüklenmez. Günâh yükü ağır olan kimse, onun taşınmasını istese,* ***yakını*** *olsa bile, yükünden bir şey taşınmaz* (35/Fâtır 18); واعلموا أنما غنمتم من شيء فأن لله خمسه وللرسول ولذي القربى واليتامى والمساكين وابن السبيل إن كنتم آمنتم بالله وما أنزلنا على عبدنا يوم الفرقان يوم التقى الجمعان: *Eğer Allah'a ve hakkı batıldan ayıran o günde, iki topluluğun karşılaştığı günde kulumuza indir diğimize inanıyorsanız, bilin ki, ele geçirdiğiniz ganimetin beşte biri Allah'ın, Peygamber'in ve* ***yakınlarının****, yetimlerin, düşkünlerin ve yolcularındır* (8/Enfâl 41); وبالوالدين إحسانا وبذي القربى واليتامى والمساكين والجار ذي القربى: *Ana-babaya,* ***akrabaya****, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya iyi davranın* (4/Nisâ 36); يتيما ذا مقربة: ***Yakınlığı*** *olan bir yetime* (90/Beled 15).

Mevki/İtibar ile ilgili âyetler:

لن يستنكف المسيح أن يكون عبدا لله ولا الملائكة المقربون: *Ne Mesih Allah'a kul olmaktan kaçınır ve ne de (Allah'a)* ***yakın*** *(yüksek derece sahibi) melekler* (4/Nisâ 172). Yüce Allah İsa (a.s.) ile ilgili olarak şöyle buyurmaktadır: وجيها في الدنيا والآخرة ومن المقربين: *O, dünyada da âhirette de saygın ve (Allah'a)* ***yakın kılınanlardandır*** (3/Âl-i İmrân 45); عينا يشرب بها المقربون: *Bir kaynak ki,* ***yakınlaştırılmış olanlar***

ondan içer (83/Mutaffifîn 28); فَأَمَّا إن كان من المقربين: *Eğer ölmek üzere olan kişi (Allah'a)* ***yakın*** *olanlardan ise* (56/Vâkıa 88); قال نعم وإنكم لمن المقربين: *Firavun, evet, yenerseniz* ***yakınlarımdan*** *olacaksınız, dedi* (7/A'râf 114); وناديناه من جانب الطور الايمن وقربناه نجيا: *Biz ona Tur dağının sağ yanından seslendik ve onu hususi bir konuşmada bulunmak üzere kendimize* ***yaklaştırdık*** (19/ Meryem 52).

حظوة/Mevki-itibar, قربة diye de ifâde edilmektedir: ويتخذ ما ينفق قربات عند الله وصلوات الرسول ألا إنها قربة لهم: *İnfak ettiğini Allah katında bir* ***yakınlaşmaya*** *ve peygamberin dua ve bağışlama dileklerine (bir yol) sayar. Haberiniz olsun, bu gerçekten onlar için bir* ***yakınlaşmadır*** (9/Tevbe 99); وما أموالكم و لا أولادكم بالتي تقربكم عندنا زلفى: *Ne mallarınız ve ne de evlâtlarınız size bizim katımızda* ***yakınlık*** *kazandırmaz* (34/Sebe' 37).

Koruma ile ilgili âyetler:

إنّ رحمة الله قريب من المحسنين: *Şüphe yok ki, Allah'ın rahmeti, iyilik yapanlara* ***yakındır*** (7/A'râf 56); وإذا سألك عبادي عني فإني قريب أجيب دعوة الدّاع إذا دعان: *Kullarım, sana Beni sorarsa; şüphesiz ki Ben,* ***çok yakınım****. Bana dua edince Ben, dua edenin duasına icabet ederim* (2/Bakara 186).

Güç ile ilgili âyetler:

ونحن أقرب اليه من حبل الوريد: *Biz, insana şah damarından* ***daha yakınız*** (50/Kâf 16); ونحن اقرب اليه منكم: *Biz ona sizden* ***daha yakınız*** (56/Vâkıa 85). Burada sözü edilen yakınlık kudret/ güç yetirme açısından olabilir.

قُرْبان: Kendisiyle Allah'a yaklaşılan şeydir. Örfte ise, boğazlanan kurban anlamında kullanılır olmuştur. Çoğulu قرابين şeklinde gelir.

Bu bağlamda Allah buyurur ki: واتل عليهم نبأ ابنى آدم بالحق إذ قربا قربانا فتقبل من أحدهما ولم يتقبل من الاخر: *Onlara, Âdem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak anlat: Hani birer* ***kurban*** *takdim etmişlerdi de birisinden kabul edilmiş, diğerinden ise kabul edilmemişti* (5/Mâide 27); الذين قالوا إنّ الله عهد الينا الاّ نؤمن لرسول حتى يأتينا بقربان تأكله النار قل قد جاءكم رسل من قبلي بالبينات وبالذي قلتم فلم قتلتموهم إن كنتم صادقين: *Onlar, Ateşin yiyeceği bir* ***kurban*** *getirmedikçe hiçbir elçiye inanmamamız konusunda Allah bizden söz aldı, diyorlar. De ki, Benden önce, apaçık delillerle birlikte bu dediğinizi de size getiren elçiler geldi. Eğer doğru söylüyorsanız, onları niçin öldürdünüz?* (3/Âl-i İmrân 183).

فلولا نصرهم الذين اتّخذوا من دون الله قربانا آلهة: *Kendilerine Allah'ın nezdinde* ***yakınlık sağlasınlar*** *diye Allah'tan başka edindikleri ilâhlar, o müşrikleri kurtarsalardı ya!* (46/ Ahkâf 28) âyeti ise, Arapların, hizmetiyle krala yaklaşmaya çalışan kişi için söyledikleri قربان الملك sözleri anlamındadır. Bu kelime, hem tekil hem çoğul anlamında kullanılır.

Bu âyette çoğul anlamında olduğu için hemen peşinden (الله) formu gelmiştir.

تقرّب: Bir mevki edinmeyi gerektiren şeyi araştırmak ve kastetmektir. Yüce Allah'ın kula *kurbu*/yaklaşması ise, ona bol bağış ve ihsanda bulunması olup, mekân açısından ona yaklaşması değildir. Bundan dolayı şöyle rivâyet edilmiştir: أنّ موسى عليه السلام قال: إلهي أقريب أنت فأناجيك؟ أم بعيد فأناديك؟ فقال: لو قدّرتُ لك البُعد لما انتهيت إليه، ولو قدّرتُ لك القُرب لما اقتدرت عليه: *Musa aleyhisselâm şöyle dedi: Ey Allahım! Sen **yakında mısın** ki sana münacatta bulunayım? Yoksa uzakta mısın ki sana sesleneyim? Allah dedi ki; eğer senin için uzaklığı takdir etseydim ona ulaşamazdın; eğer **yakınlığı** senin için takdir etseydim ona güç getiremezdin* [996] Yüce Allah da şöyle buyurmaktadır: ونحن أقرب إليه من حبل الوريد: *Biz, insana şah damarından **daha yakınız*** (50/Kâf 16).

Gerçekte kulun Yüce Allah'a *kurbu*/yaklaşması ise, her ne kadar Yüce Allah'ın nitelendirildiği ölçüde olmasa bile, Yüce Allah'ın nitelendirilebildiği birçok niteliğe kulun sahip olmasıdır. Örneğin; hikmet, ilim, hilm, rahmet ve gına/zenginlik nitelikleri gibi. Bu da beşer gücü oranında cehâlet, serkeşlik ve kızgınlık gibi kirleri ve bedenî ihtiyaçları gidermekle olur. Bu yakınlık, bedenî değil, ruhanî bir yakınlıktır. İşte bu yakınlığa Hz. Peygamber, Yüce Allah'tan naklettiği şu hadislerle işaret etmektedir: من تقرّب إليّ شبرًا تقرّبت إليه ذراعًا: *Kim bana bir karış **yaklaşırsa** ben ona bir arşın **yaklaşırım**.*[997] ما تقرّب إليّ عبدي بمثل أداء ما افترضت عليه وإنه ليتقرّب إليّ بعد ذلك بالنوافل حتى أحبّه ...: *Kulum bana, kendisine farz kıldıklarımı yerine getirmekten daha fazla bir şeyle **yaklaşmış olamaz**. Bundan sonra da bana nafilelerle **yaklaşır**; ta ki onu sevinceye kadar ...*[998] vd.

Allah buyurur ki: ولا تقربوا مال اليتيم إلا بالتي هي أحسن حتى يبلغ أشدّه: *Yetimin malına, rüşdüne erinceye kadar en güzel şekilden başka türlü **yaklaşmayın*** (6/En'âm 152). ***Yaklaşmayın*** ifâdesi, yetimin malını almayı yasaklamaktan daha etkili bir anlatımdır. Çünkü ona yaklaşmanın yasaklanması, onu almanın yasak lanmasından daha fazla etkilidir. Şu âyet de bu anlamdadır: وقلنا يا آدم اسكن أنت وزوجك الجنة وكلا منها رغدا حيث شئتما ولا تقربا هذه الشجرة فتكونا من الظالمين: *Dedik ki: Ey Âdem, sen ve eşin cennette oturun, ikiniz de ondan dilediğiniz yerde bol bol yeyin, fakat şu ağaca **yaklaşmayın**, yoksa zalimlerden olursunuz* (2/Bakara 35).

ولا تقربوهنّ حتى يطهرن:

---

996 Bu hadisi İbn Ebû Şeybe, *Musannaf*, I, 108'de, Ahmed de *Zühd* s. 86'da tahriç etmişlerdir.

997 Buharî, *Tevhid*, XIII, 384 (HN: 7405); Müslim, *Zikr/Duâ*, h.no: 2675.

998 Buharî, *Rikak*, XI, 341 (HN: 6502).

Temizleninceye kadar kadınlara ***yaklaşmayın*** (2/Bakara 222). Bu âyet, erkeğin kadına özel günleri bitinceye kadar yaklaşmamasını bildiren kinâyeli bir anlatımdır. ولا تقربوا الزنى إنه كان فاحشة وساء سبيلا *Zinaya* ***yaklaşmayın****, şüphe yok o, 'çirkin bir hayasızlık' ve kötü bir yoldur* (17/İsrâ 32).

قراب kelimesi مقاربة *yaklaşık* anlamındadır. Şair şöyle der:

٣٦٦- فإن قراب البطن يكفيك ملاؤه

366- *Zira mideyi* ***yaklaşık****/hafif doldurman onu tam doldurmana yeterlidir.*[999]

قدح قربان: Dolmaya yakın fincan. قربان المرأة: Kadınla ilişkiye girmektir.

تقريب الفرس: Atın koşmaya yakın bir şekilde yürümesidir.

قراب kelimesi قريب /*yakın* anlamındadır.

فرس لاحق الأقراب: Böğürleri birbirine ulaşan at demektir.

قراب: ise, kılıç kını manasını taşır. Kimisine göre قراب, kılıç kınının kendisi değil, onun üzerindeki cilde denir. Çoğulu قرب şeklinde gelir. قربت السيف، وأقربته: Kılıcı kınına koydum, denir.

رجل قارب: Suya yaklaşan adam. ليلة القرب: Su üzerinde sabahlanan gece. أقربوا إبلهم: Suyun başına erken varmak için develerini geceleyin yürüttüler.

مقرب: Sözcüğü, doğurması yaklaşan gebe anlamındadır.

قرح / K-r-h

قرح: Dışarıdan dokunan bir şeyden dolayı meydana gelen yara izidir. قرح ise; içerden kaynaklanan yara izine denir. Tıpkı sivilce ve benzerleri gibi. قرحته sözü, tıpkı جرحته/onu yaraladım sözü gibidir. قرح. Onda yara çıktı. قرح قلبه: Onun kalbi yaralandı/üzüldü. أقرحه الله: Allah onun kalbini yaralasın/onu üzsün.

قرح: Yara, قرح ise, elem/acı anlamında kullanılır. Allah buyurur ki: الذين استجابوا لله والرسول من بعد ما اصابهم القرح للذين أحسنوا منهم واتقوا أجر عظيم: *Kendilerine* ***yara*** *isabet ettikten sonra, Allah ve Resûlünün çağrısına icabet edenler, içlerinden iyilik yapanlar ve sakınanlar için büyük bir ecir vardır* (3/Âl-i İmrân 172); إن يمسسكم قرح فقد مس القوم قرح مثله: *Eğer size bir* ***yara*** *dokunduysa; şüphesiz o kavme de o kadar* ***yara*** *dokunmuştur* (3/Âl-i İmrân 140). Bu son âyette geçen قرح kelimesi zamme ile de okunmuştur.[1000]

قرحان: Çiçek hastalığına yakalanmayan.

فرس قارح: Azıdişinin çıkmasından

999 Hilal b. Has'am'a ait bu şiir için bkz. Cahız, *Hayavân*, I, 383; *Buhalâ*, s. 202; İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbar*, III, 184.

1000 Ebû Bekir, Hamza, Kissâî ve Halef zamme ile okumuşlardır. Bu iki farklı lehçedir. Kimisine göre fethalı formu yara; zammeli formu ise yara acısı anlamındadır. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 179.

dolayı üzerine bir iz beliren at. Müennesi فرحة şeklinde gelir. أفرح: Alnında beyazlık izi olan at.

روضة قرحاء: Ortasında çiçek açan bahçe. Onun bu şekilde isimlendirilmesi, perçemi beyaz olan ata benzediği içindir.

اقترحت الجمل: Deveye ilk kez ben bindim.

اقترحت كذا على فلان: Falan kişinden ilk kez ben temennide bulundum/ Düşünmeksizin ondan bir şey istedim.

قترحت بئرا: Kuyudan saf bir su çıkardım. Şu söz de bunun bir benzeridir: أرض قراح: Halis toprak.

قريحة: Elde edilen suyun bırakıldığı yer. Şu ifâde de bu anlamdan istiâre edilmiştir: قريحة الإنسان: İnsan mizacı.

قرد / K-r-d

قرد /*Maymun*, çoğulu قردة şeklinde gelir. Allah buyurur ki: ولقد علمتم الذين اعتدوا منكم في السبت فقلنا لهم كونوا قردة خاسئين: *İçinizden cumartesi günü yasağını çiğneyenleri elbette bilirsiniz. Onlara; sefil* ***maymunlar*** *olun, dedik* (2/Bakara 65); قل هل أنبئكم بشر من ذلك مثوبة عند الله من لعنه الله وغضب عليه وجعل منهم القردة والخنازير وعبد الطاغوت أولئك شر مكانا وأضل عن سواء السبيل: *De ki; Allah katında bundan daha kötü bir durumu size bildireyim mi? Allah kime lanet ve gazap ederek* ***maymunlar****, domuzlar, putperestler hâline sokmuşsa, işte o kimseler yer bakımından daha kötü ve doğru yoldan en çok sapmış olanlardır* (5/ Mâide 60).

Bazılarına göre, Yüce Allah bu âyetlerde sözü edilenlerin dış görünüşlerini maymunların suretine çevirdi. Diğer bazılarına göre ise, her ne kadar suretleri maymunlarınki gibi değilse de, Yüce Allah onların huyunu maymunların huyuna çevirdi.

قراد (Kene) kelimesinin çoğulu قردان şeklinde gelir.

أصوف القرد: İç içe girmiş yün. Bu anlamdan şöyle denilmiştir: سحاب قرد: Birbiri üzerine katlanmış bulut.

اقرد: Yere kenenin yapıştığı gibi yapıştı. قرد: Olduğu yerde kala kaldı.

قردت البعير: Devenin kenelerini aldım. Bu tıpkı şu fiil formları gibidir: قذيت: Göze kaçan tozu aldım, مرضت: Hastayı tedavi ettim. Bu kelime, aldatmayı hedefleyen iyi ilişki için istiâre edilir. Bu anlamda şöyle denir: فلان يقرد فلانا: Falan kişi falanı kandırmak amacıyla ona iyi davranmaktadır. Şekil bakımından keneye benzediği için meme başına حلمة denildiği gibi قراد da denir.

قرطس / K-r-t-s

قرطاس /*Kağıt*, üzerine yazı yazılan. Allah buyurur ki: ولو نزلنا عليك كتابا في قرطاس فلمسوه بأيديهم لقال الذين كفروا إن هذا إلا سحر مبين: *Eğer*

sana kağıtta yazılı bir kitap indirmiş olsak da onu elleriyle tutsalardı, yine de o kâfirler; muhakkak ki bu, apaçık bir sihirdir derlerdi (6/En'âm 7); وما قدروا الله حق قدره إذ قالوا ما انزل الله على بشر من شيء قل من انزل الكتاب الذى جاء به موسى نورا وهدى للناس تجعلونه قراطيس تبدونها وتخفون كثيرا: *Allah; hiçbir insana bir şey indirmedi, demekle; Allah'ı, şanına yaraşır şekilde tanıyamadılar. De ki: Musa'nın insanlara bir nur ve hidâyet olmak üzere getirdiği ve sizin de parça parça kağıtlar hâline koyup açıkladınız, çoğunu da gizlediğiniz o kitabı kim indirdi?* (6/En'âm 91).

قرض / K-r-d

قرض: Bit tür kat etmek/kesmek anlamına gelir. Bir mekânı kat edip onu aşmaya قطع denildiği gibi قرض da denir. Allah buyurur ki: وترى الشمس اذا طلعت تزاور عن كهفهم ذات اليمين واذا غربت تقرضهم ذات الشمال: *Güneşin doğduğu zaman; mağaralarının sağ tarafına yöneldiğini, battığı zaman da onları sol yandan **makasladığını** görürdün* (18/Kehf 17); yani, güneşin onları aşıp geçtiğini ve iki yandan birine onları terk edip gittiğini görürdün. İnsana bedelini geri ödemek şartıyla verilen mala da قرض denir. Allah buyurur ki: من ذا الذى يقرض الله قرضا حسنا: *Allah'a, kat kat karşılığını arttıracağı güzel bir **borcu** kim verecek?* (2/Bakara 245).

Şiir konusunda yapılan görüş alış verişine مقارضة denir. Şiir için نسج ve حوك istiâre edildiği gibi قريض kelimesi de istiâre edilmiştir.

قرع / K-r-a

قرع: Bir şeyle bir şeyi vurmaktır. Bu anlamdan şöyle denir: قرعته بالمقرعة: Ona tokmakla/kamçıyla vurdum. Allah buyurur ki: كذبت ثمود وعاد بالقارعة: *Semûd ve Âd, **çarpan olayı** (Kıyameti) yalanladılar* (69/Hâkka 4); القارعة ما القارعة: *O çarpacak olan(Kıyamet) Nedir o çarpacak olan?* (101/Kari'a 1-2).

قرف / K-r-f

قرف ve اقتراف kelimelerinin asıl anlamı, ağaç ve yaranın kabuğunu çıkarmaktır. Ondan çıkarılan şeye قِرْف denir. اقتراف, ister iyi ister kötü olsun kazanç elde etmek için istiâre edilmiştir. Allah buyurur ki: إن الذين يكسبون الإثم سيجزون بما كانوا يقترفون: *Günâh kazananlar, **kazandıkları** günâhın cezasını mutlaka çekeceklerdir* (6/En'âm 120); وليقترفوا ما هم مقترفون: *Onların **kazandıkları** günâhları **kazansınlar** diye* (6/En'âm 113); وأموال اقترفتموها: *ve **kazanmış olduğunuz** mallar* (9/Tevbe 24).

Şu var ki, اقتراف kelimesi daha çok kötülük yapmak anlamında kullanılır. Bundan dolayı; الاعتراف يزيل الاقتراف: *İtiraf, iktirafı/işlenen*

günâhı giderir, denir. Bir insanı bir şeyle ayıpladığın veya onunla itham ettiğin zaman قرفت فلانا بكذا dersin. Şu âyet de bu anlamda yorumlanmıştır: وليقترفوا ما هم مقترفون: *ve* ***itham ettiklerini itham etmeye*** *devam etsinler* (6/En'âm 112).

فلان قرفني: Falan kişi beni ayıpladı.

رجل مقرف: İğrenç, bayağı adam. İnsan kendisiyle ayıplanacağı bir şey yaptığında ona şöyle denir: قارف فلان امرا: Falan kişi (kötü) bir şey yaptı.

قرن / K-r-n

اقتران kelimesi, herhangi bir anlamda iki veya daha fazla şeyi bir arada toplaması konusunda tıpkı ازدواج kelimesi gibidir. Allah buyurur ki: فلولا القي عليه اسورة من ذهب او جاء معه الملائكة مقترنين: *Ona altın bilezikler verilmeli veya yanında ona yardım edecek melekler gelmeli değil mi?* (43/Zuhruf 53).

قرنت البعير بالبعير: İki deveyi bir araya getirdim. Kendisiyle bağlanılan ipe قرن denir. Çokluk anlamında قرنته: *Onu çok sıkı bağladım*, denir. Allah buyurur ki: وآخرين مقرنين في الأصفاد: *Demir zincirlere* ***bağlı*** *diğer yaratıkları da (onun emrine verdik)* (38/Sâd 38).

فلان قرن فلان في الولادة: Falan kişi doğumda falanın dengidir/Onunla aynı yaştadır. وقرينه وقرنه في الجلادة وفي القوة وفي غيرها من الأحوال: Falan kişi, cesaret, kuvvet ve diğer hususlarda falanın dengidir. Allah buyurur ki: إني كان لي قرين: *Benim bir* ***arkadaşım*** *vardı* (37/Sâffât 51); وقال قرينه هذا ما لدي عتيد: ***Karînî****; işte bu yanımdaki hâzır, dedi* (50/Kâf 23). Bu son âyet, sözü edilenin şahidine işaret etmektedir.

قال قرينه ربنا ما أطغيته ولكن كان في ضلال بعيد: ***Yanındaki arkadaşı*** *der ki: Rabbimiz! Ben onu azdırmadım. Fakat kendisi derin bir sapıklık içindeydi* (50/Kâf 27); ومن يعش عن ذكر الرحمن نقيض له شيطانا فهو له قرين: *Kim Rahmân'ın zikrine karşı kör olursa ona bir şeytânı sardırırız; artık şeytan, onun (ayrılmaz)* ***arkadaşı*** *olur* (43/Zuhruf 36).

قرين kelimesinin çoğulu قرناء şeklinde gelir: وقيضنا لهم قرناء: *Biz onların yanına birtakım* ***arkadaşlar*** *kattık* (41/Fussilet 25).

قرن: Aynı zamanda bir arada olan toplum. Çoğulu قرون şeklinde gelir. Allah buyurur ki: ولقد أهلكنا القرون من قبلكم لما ظلموا وجاءتهم رسلهم بالبينات وما كانوا ليؤمنوا: *Sizden önce, zulmettikleri ve peygamberleri kendilerine açık kanıtlar getirdikleri hâlde inanmadıkları için nice* ***nesilleri*** *helâk etmişizdir* (10/Yûnus 13); وكم أهلكنا من القرون من بعد نوح: *Nûh'dan sonra nice* ***nesilleri*** *helâk ettik* (17/İsrâ 17); وكم أهلكنا قبلهم من قرن: *Biz onlardan önce nice* ***nesilleri*** *helâk ettik* (19/Meryem 98); وعادا وثمود وأصحاب الرس وقرونا بين ذلك كثيرا: *Âd'ı, Semûd'u, Res halkını ve bu arada*

daha birçok ***nesilleri*** *(inkârları yüzünden helâk ettik)*¸ (25/Furkân 38); ثُمَّ أنشأنا من بعدهم قرنا آخرين: *Sonra onların ardından başka* ***bir nesil*** *yarattık* (23/Mu'minun 31); ثُمَّ أنشأنا من بعدهم قرونا آخرين: *Sonra onların ardından başka* ***nesiller*** *yarattık* (23/Mu'minun 42).

Vücutla beraber olduğu için nefs'e/ruha قرون denir. Arka ayağını ön ayağının yerine koyan deveye de قرون denir. Bu durumda sanki deve arka ayağını ön ayağıyla bir araya getiriyor gibi oluyor.

قرن: Sadak/Kın. Kın, yay ile birlikte olduğu zaman ona bu isim verilir, yoksa ona قرن denilmez.

Devenin iki memesinden biri diğerine yaklaştığında ناقة قرون denir. قران: Hac ve umreyi bir arada yapmaya denir. Bu kelime iki şeyi bir araya getirmek anlamında da kullanılır. قَرْنُ الشاة و البقرة: Koyun ve sığır boynuzu.

قرن: Büyük kemik. كبش أقرن: Büyük boynuzlu koç. شاة قرناء: Büyük boynuzlu dişi koyun. Kadının rahminde oluşan şişlik de قرن diye isimlendirilmiştir. Çünkü bu şişlik şekil olarak boynuza benzemekte ve erkek, onunla münasebette bulun duğunda, tıpkı boynuzun temas etmesinden doğan acı gibi, acı çekmektedir.

قرنُ الجبل: Dağın en yüksek kısmı.

قرنُ المَرْأة: Kadının saç örgüsü.

قَرْنُ المرْآة: Aynanın çevresi.

قَرْنُ الفلاة: Çölün kenarı/ucu. قرن الشمس: Doğarken güneşin ortaya çıkan ilk kısmı, güneşin ilk şuası.

قَرْنُ الشَّيْطان: Şeytanın başının yanı, gücü, tabileri.

Yukarıdakilerin tümü boynuza benzetilmiştir.

ذو القَرْنَيْن /*Zu'l-Karneyn*: Bil diğimiz bilge kişinin özel adıdır. Hz. Peygamber'in Ali (r.a.)'ye; إنّ لك بيْتًا فيَ الجنَّة وإنك لذو قرنيها: *Senin için cennette bir ev vardır ve sen onun* ***iki boynuzunun*** *sahibisin.*[1001] demesi şu anlamdadır: Sen ümmetin iki boynuzunun sahibisin. Yani sen onların arasında iki boynuz sahibi gibisin.

قرأ / K-r-e

قرأتِ المَرْأة: Kadın kan gördü/özel günlerine girdi. أقرأت المرأة: Kadın قرء/kur sahibi oldu.

قرأْتُ الجَارِيَة: Kadın, özel günlerine girdiğinden onun hamile olmadığına karar verdim.

Gerçekte قرء kelimesi, normal hâlde olan kadının özel günlerine geçmesini ifâde eder. Bu kelime kadının hem temizlik hem de onun ardından gelen özel günlerindeki

1001 Bu hadisi Ahmed *Müsned*'de tahriç etmiştir. Hadis ravileri arasında müdelles olan İbn İshak vardır. Diğer raviler ise sıkadır. Tabaran'i de bu hadisi *el-Mu'cemu'l-Evsat*, I, 388'de tahriç etmiştir.

hâlini içeren bir isim olduğundan, bu iki hâlin her birisi için de kullamlabilir. Çünkü birlikte iki anlam için konulan her isim, tek başına olduğu zaman onların her birisine de isim olur. Tıpkı tepsi ve yiyecek anlamlarına gelen مَائِدَة kelimesi gibi. Sonra bunların her biri de tek tek bu kelimeyle isimlendirilir. قَرْء kelimesi de ne sadece kadının temizlik hâlinin, ne de sadece özel günlerinin ismidir. Zira hayız görmeyen kadına ذات قَرْءٍ (Kur sahibi) denilmediği gibi, hayızlı ve lâhosa olan kadına da denilmez.

والمطلقات يتربصن بأنفسهن ثلاثة قروء: *Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç **kur**/adet beklerler* (2/Bakara 228); yani temizlik hâlinden özel günlerine üç kez girecek müddet kadar.

Hz. Peygamber'in şu hadisteki اقراء kelimesi "hayız günleri" anlamındadır: اقعدي عن الصلاة أيام اقرائك: ***Kur** günlerinde namazı terk et.*[1002] Bu tıpkı şöyle diyenin sözü gibidir: افعل كذا أيام ورود فلان Falan kişinin geliş günlerinde şunu yap. Sözü edilen kişinin gelişi, her ne kadar günlere nispet ediliyorsa da sadece kısa bir zaman diliminde gerçekleşmektedir.

Dilcilerin, قَرْء kelimesinin قرا, yani "topladı" kelimesinden geldiğini söylemeleri şundandır: Onlar, yukarıda zikrettiğim gibi, tuhr/temizlik zamanı ile hayız zamanını bir arada toplamayı itibara almışlardır. Çünkü kan rahimde toplanır.

قراءة: Okurken harf ve kelimeleri bir arada toplamaktır. Ama toplumu bir araya getirdiğin zaman قرأت القوم denilemez. Buna delil, tek bir harfin telâffuz edilmesiyle ona قراءة denilmemesidir. قرآن, kök itibarıyla tıpkı كفران ve رجحان kelimeleri gibi maştardır. Allah buyurur ki: إن علينا جمعه وقرآنه فإذا قرأناه فاتبع قرآنه: *Şüphesiz onu toplamak ve **okutmak** Bize aittir. Öyleyse Biz, onu okuduğumuz vakit; sen, onun **okunuşunu** dinle* (75/Kıyâmet 17-18). İbn Abbâs bu âyeti şöyle yorumlamaktadır: Biz onu, senin göğsünde toplayıp yerleştirdiğimizde onunla amel et.

الكتاب kelimesiyle Hz. Muhammed'e indirilen vahiy tahsis edilmiştir. Böylece الكتاب kelimesi ona indirilen vahyin özel isimi gibi oldu. Tıpkı التَّوْرَاة'ın Hz. Musa'ya; الإنجيل'in de Hz. İsa'ya indirilen vahye özel isim oldukları gibi. Bazı âlimler şöyle demiştir: Allah'ın gönderdiği kitaplar arasında bu Kitab'ın Kur'ân diye isimlendirilmesi, diğer bütün ilâhî kitapların semeresini/meyvesini topladığı içindir. Dahası, bütün ilimlerin meyvesini topladığı içindir. Nitekim Yüce Allah buna şöyle işaret etmektedir: مَا كان حديثا يفترى ولكن تصديق الذي بين يديه وتفصيل كل

1002 Ebû Dâvud, h.no: 297; Tirmizî (Mübârekfûrî, *A.Ahvezî*, I, 199); İbn Mâce, I, 204. Bu zayıf bir hadistir.

شيء وهدى ورحمة لقوم يؤمنون: *Kur'ân uydurulabilen bir söz değildir. Fakat kendinden önceki kitapları tasdik eden, inanan millete her şeyi açıklayan, doğru yolu gösteren bir rehber ve rahmettir* (12/Yûsuf 111); ونزلنا عليك الكتاب تبيانا لكل شيء وهدى ورحمة وبشرى للمسلمين: *Sana; her şeyi açıklayan, hidâyet ve rahmet, Müslümanlara da bir müjde olan kitabı indirdik* (16/Nahl 89).

قرآنا عربيا غير ذي عوج: *Eğriliği bulunmayan Arapça bir* ***Kur'ân'dır*** (39/Zümer 28); وقرآنا فرقناه لتقرأه على الناس على مكث: ***Kur'ân'ı*** *insanlara ağır ağır okuyasın diye bölümlere ayırdık* (17/İsrâ 106); ولقد صرفنا للناس في هذا القرآن من كل مثل: *Andolsun biz bu* ***Kur'ân'da*** *insanlara her çeşit misali getirip anlattık* (30/Rûm 58); أقم الصلاة لدلوك الشمس إلى غسق الليل وقرآن الفجر: *Güneşin sarkmasından gecenin kararmasına kadar namazı kıl, fecir vakti* ***Kur'ân'ını*** *da* (17/İsrâ 78). Bu son âyette geçen *fecir vakti Kur'ân'ı*, fecir vakti kıraatini anlatır. إنه لقرآن كريم: *Şüphesiz o; şerefli bir* ***Kur'ân'dır*** (56/Vâkıa 77).

أقرأت فلانا كذا: Falan kişiye şunu okuttum. سنقرئك فلا تنسى: *Sana* ***okutacağız****, artık unutmayacaksın* (87/A'lâ 6). تقرأت: Fehmettim, kavradım. قارأته: Onunla ders okudum.

قرى / K-r-y

قرية: Hem insanların toplandıkları yere hem de o insanların kendilerine denir. Bu kelime onların her birisi için de kullanılır: Allah buyurur ki: واسأل القرية: ***Karyeye*** *sor* (12/Yûsuf 82). Müfessirlerin çoğuna göre âyetin anlamı; "Şehir halkına sor" şeklindendir. Bazılarına göre ise âyette geçen القرية kelimesinden kasıt halkın bizzat kendisidir. Şu âyetler de bu anlamdadır: ضرب الله مثلا قرية كانت آمنة مطمئنة: *Allah; size, huzur ve güven içinde bir* ***şehri*** *misal olarak* verdi (16/Nahl 112); وكأين من قرية هي أشد قوة من قريتك التي أخرجتك أهلكناهم فلا ناصر لهم: *Seni yurdundan çıkaran* ***şehirden*** *daha kuvvetli nice* ***şehirler*** *vardı ki, Biz onları helâk ettik de onlara yardım eden yok* (47/Muhammed 14). وما كان ربك ليهلك القرى بظلم وأهلها مصلحون: *Senin Rabbin, halkları iyi ve ıslahatçı iken, o* ***şehirleri*** *haksız yere helâk edecek değildir* (11/Hûd 117). Bu âyette geçen القرى kelimesinden kasıt *şehirler*'dır. Şu âyetler de aynı anlamdadır: وما أرسلنا من قبلك إلا رجالا نوحي إليهم من أهل القرى: *Senden önce de,* ***şehirler*** *halkından kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başkasını peygamber göndermedik* (12/Yûsuf 109); ربنا أخرجنا من هذه القرية الظالم أهلها: *Rabbimiz! Bizi, halkı zalim olan bu* ***şehirden*** *çıkar* (4/Nisâ 75).

Hikâye edilir ki, kadılardan biri Ali b. Hüseyin'in yanına gidip ona şöyle dedi: Bana وجعلنا بينهم وبين القرى التي باركنا فيها قرى ظاهرة: *Kendileriyle, içlerinde bereketler*

*kıldığımız **memleketler** arasında (biri diğerinden) görünebilen **şehirler** var ettik* (34/Sebe' 18) âyeti hakkında bilgi ver. Âlimleriniz onun hakkında ne derler? Ali b. Hüseyin; Âlimlerimiz âyette sözü edilen الْقُرَى'dan kastın Mekke olduğunu söylerler, dedi. Kadı: Sen de bu görüşte misin? dedi. Ben de Ondan kasıt nedir? dedim. Dedi ki; Allah o kelimeyle adamları/halkı kastetmiştir. Allah'ın Kitab'ında buna delil var mı? dedim. Dedi ki; Sen Yüce Allah'ın şu sözünü duymadın mı?: وكأيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ عَتَتْ عَنْ أمرِ رَبِّهَا وَرُسُلِهِ ...: *Rabbinin ve O'nun elçilerinin emrinden uzaklaşıp azmış nice **halklar** vardır* (65/Talâk 8).

وتِلْكَ الْقُرَى أهْلَكْنَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا: *İşte zulmettikleri için helâk ettiğimiz **şehirler*** (18/Kehf 59); وإذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا: *Şu **şehre** girin, orada dilediğiniz gibi, bol bol yiyin ..., demiştik* (2/Bakara 58).

قَرَيْتُ الْمَاءَ فِي الْحَوْضِ: Suyu havuzda topladım. قَرَيْتُ الضَّيْفَ قِرًى: Misafir ağırladım. قَرَى الشَّيْءَ فِي فَمِهِ: Bir şeyi ağzında topladı. قَرْيَانُ الْمَاءِ: Suyun toplandığı yer.

قسس / K-s-s

قَسٌّ ve قِسِّيسٌ: Hıristiyanların ileri gelen âlim/bilgin ve âbidi. Allah buyurur ki: لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى ذَلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قِسِّيسِينَ وَرُهْبَانًا وَأَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ: *İnananlara en şiddetli düşman olarak, insanlardan Yahudileri ve Allah'a eş koşanları bulursun. Onlardan, inananlara sevgice en yakın Biz Hıristiyan'ız diyenleri bulursun. Bu, onların içinde **bilginler** ve rahipler bulunmasından ve büyüklük taslamamalarındandır* (5/Mâide 82).

قَسٌّ kelimesin asıl anlamı; bir şeyi geceleyin takip edip talep etmektir. Şöyle denir: تَقَسَّسْتُ أَصْوَاتَهُمْ بِاللَّيْلِ: Geceleyin onların sesini takip ettim. قَسْقَاسٌ ve قَسْقَسٌ: Gece kılavuzu, rehberi anlamına gelir.

قسر / K-s-r

قَسْرٌ: Galip gelmek, yenmek. قَسَرْتُهُ واقْتَسَرْتُهُ: *Ona galip geldim, onu yendim*, denir. قَسْوَرَةٌ de bu anlamdan gelir: كَأَنَّهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ: *Sanki onlar, **aslanlardan** ürkerek kaçmış yaban eşekleridir* (74/Müddessir 51). Bazılarına göre âyette geçen قَسْوَرَة kelimesi aslan, bazıları da ok atan, diğer bazıları ise, avcı anlamında olduğunu söyler.

قسط / K-s-t

قِسْطٌ: Âdil olan pay. Tıpkı نَصَفٌ ve نَصَفَةٌ gibi Allah buyurur ki: إِنَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ

بالقسط: *İman edip salih amellerde bulunanlara,* ***adaletle*** *karşılık vermek için yaratmayı başlatan sonra onu iade edecek olan O'dur* (10/Yûnus 4); وأقيموا الوزن بالقسط ولا تخسروا الميزان: *Tartıyı* ***adaletle*** *yapın, terazide eksiklik yapmayın* (55/Rahmân 9).

قسط: Başkasının payını almaktır. Bu, apaçık zulümdür. إقساط: Başkasının payını vermektir. Bu ise, insaf (adalet)'tır. Bunun için kişi zulmettiğinde قسط الرّجل; âdil davrandığında ise أقسط الرّجل denir.

Allah buyurur ki: وأمّا القاسطون فكانوا لجهنّم حطبا: ***Zulmedenlere*** *gelince, onlar cehennem için odun olmuşlardır* (72/Cinn 15); وأقسطوا إنّ الله يحبّ المقسطين: ***Adaletli davranın;*** *şüphesiz ki Allah,* ***âdil davrananları*** *sever* (49/Hucurât 9).

تقسّطنا بيننا: Kendi aramızda paylaştık. قسط kelimesi فدج kelimesinin aksine her iki ayaktaki eğriliktir.

قسطاس: Ölçü. قسطاس kelimesi adalet anlamında kullanıldığı gibi ميزان de kullanılır. Allah buyurur ki: وزنوا بالقسطاس المستقيم: *Doğru* ***teraziyle*** *tartın* (17/İsrâ 35).

قسم / K-s-m

قسم: Pay dağıtmak. Şöyle denir: قسمت كذا قسما وقسمة: Şunu paylara böldüm, dağıttım. قسمة الميراث: Mirası sahiplerine dağıtmak. قسمة الغنيمة: Ganimeti sahiplerine dağıtmak. Allah buyurur ki: لها سبعة أبواب لكل باب منهم جزء مقسوم: *Cehennemin yedi kapısı vardır. Onlardan her kapı için birer gurup* ***ayrılmıştır*** (15/Hicr 44); ونبّئهم أن الماء قسمة بينهم: *Onlara, suyun aralarında* ***paylaştırıldığını*** *haber ver* (54/Kamer 28).

استقسمته: Ondan paylara bölmesini istedim. Bu fiil formu, kimi zaman قسم (parçalara ayırdı, dağıttı) anlamında da kullanılır. Allah buyurur ki: وان تستقسموا بالأزلام ذلكم فسق: *ve fal oklarıyla pay* ***dağıtmanız.*** *Bunların hepsi doğru yoldan çıkmaktır* (5/Mâide 3). رجل مقسّم القلب: Kalbi dağınık adam. Yani, üzüntünün kalbini böldüğü adam. Bu tıpkı مشترك اللبّ ve متوزّع الخاطر sözleri gibidir.

أقسم: Yemin etti. Bu kelimenin aslı قسامة kökünden geliyor. قسامة: maktulun yakınlarına dağıtılan diyettir. Sonra bu kelime her türlü yemine ad oldu. Allah buyurur ki: وأقسموا بالله جهد أيمانهم لئن جاءتهم آية ليؤمننّ بها: *Kendilerine bir mucize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair kuvvetli bir şekilde Allah'a* ***andiçtiler*** (6/En'âm 109); أهؤلاء الذين أقسمتم لا ينالهم الله برحمة: *Allah onları hiç bir rahmete erdirmeyecek, diye* ***yemin ettiğiniz*** *kimseler bunlar mıydı?* (7/A'râf 49); لا أقسم بيوم القيامة ولا أقسم بالنفس اللوّامة: *Kıyamet gününe* ***yemin ederim.*** *Kendini kınayan nefse* ***yemin ederim*** (75/Kıyâmet 1-2); فلا أقسم بربّ المشارق والمغارب: *Doğuların ve Batıların Rabbine* ***yemin ederim*** (70/Meâric 40); إذ

أقسموا ليصرمنها مصبحين: *Hani onlar sabah olunca bahçeyi mutlaka devşireceklerine* ***yemin etmişlerdi*** (68/Kalem 17); فيقسمان بالله: *Her ikisi Allah üzerine* ***yemin ederler*** (5/Mâide 106).

قاسمه: Ona yemin etti. تقاسما: İkisi birbirleriyle yeminleştiler. Allah buyurur ki: وقاسمهما إني لكما لمن الناصحين: *Onlara, ben size öğüt veriyorum diye* ***yemim etti*** (7/A'râf 21); قالوا تقاسموا بالله: *Allah adına* ***yeminleşerek*** *şöyle dediler* (27/Neml 49). فلان مقسم الوجه وقسيم الوجه: Falan kişi güzel yüzlüdür. قسامة: Güzellik. Bu kelimenin aslı قسمة (nasip, pay) kökünden gelir. Sanki herkes güzellikten nasibi olan yere gelmiş ve böylece onu kaçırmamış olur. Denilir ki; مقسم denilmesi, göz bakışını güzelliğiyle böldüğü içindir. Böylece bakış tek bir yerde sabit kalmaz.

كما أنزلنا على المقتسمين: *Tıpkı o* ***bölüşenlere*** *indirdiğimiz gibi* (15/Hicr 90); yani, Resûlullah'a yönelenleri Allah yolundan alıkoymak için Mekke'nin giriş yollarını kendi aralarında bölüştürenler.[1003] Kimisine göre ise, âyetin anlamı şöyledir: *Tıpkı Resûlullah'a karşı plan kurma konusunda* ***ahitleşenlere*** *indirdiğimiz gibi.*[1004]

قسو / K-s-v

قسوة: Kalp katılığı. Bu kelimenin aslı حجر قاس (Sert taş) sözünden gelir. مقاساة: Sözü edilen katılığı gidermektir. Allah buyurur ki: ثم قست قلوبكم من بعد ذلك: *Sonra bunun arkasından kalpleriniz* ***katılaştı*** (2/Bakara 74); فويل للقاسية قلوبهم من ذكر الله: *Allah'ın zikrine karşı kalpleri* ***katılaşmış*** *olanların vay hâline* (39/Zümer 22); ليجعل ما يلقي الشيطان فتنة للذين في قلوبهم مرض والقاسية قلوبهم: *Bunu, şeytanın karıştıracağı şüpheyi kalplerinde hastalık bulunan ve kalpleri* ***kaskatı*** *olan kimselere bir imtihan vesilesi kılmak için böyle yapar* (22/Hac 53); فبما نقضهم ميثاقهم لعناهم وجعلنا قلوبهم قاسية: *Ahidlerini bozmalarından ötürü onlara la'net ettik, kalplerini de* ***katılaştırdık*** (5/Mâide 14). Bu son âyette geçen قاسية kelimesi, قسية şeklinde de okunmuştur.[1005] Yani kalpleri hâlis değildir. Bu âyet ifâdesi Arapların درهم قسي sözlerinden alınmıştır. Bu bir çeşit sahte gümüş paradır. فيه قساوة: Onda sertlik vardır.

Şair şöyle der:

٣٦٧- صاح القسيات في أيدي الصياريف

367- Seslendi ***kalp para****, sarrafların elinde.*[1006]

1003 Bu Ferrâ'nın görüşüdür. Bkz. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, II, 91; *Tefsiru'l-Mâverdî*, II. 378.

1004Bkz. *Tefsiru'l-Mâverdî*, II, 378; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, V, 98; Mekkî, *Tefsiru* *Müşkili'l-Kur'ân*, s. 127.

1005Bu Hamza ve Kissâî'in kıraatidir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 198.

1006 Ebû Zubeyd et-Tâî'ye ait bu şiir için bkz. *Divânu Ebû Zubeyd*, s. 650; *Garibu'l-Hadis*, IV, 68; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (قسا) maddesi.

قشعر /K-ş-a-r

Allah buyurur ki: تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ: *Rablerinden korkanların, ondan derileri **ürperir*** (39/Zümer 23); yani deriyi bir titreme tutar.

قصص / K-s-s

قصّ: İzi takip etmek. قَصَصْتُ أثَرَهُ: *Onun izini takip ettim*, denir. قصص: İz. Allah buyurur ki: قَالَ ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِ فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا: *Musa; zaten istediğimiz buydu, dedi. Hemen **izlerinin** üstünden gerisin geri döndüler* (18/Kehf 64); وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ فَبَصُرَتْ بِهِ عَنْ جُنُبٍ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ: *Annesi Musa'nın ablasına: Onun **izini takip et**, dedi. O da, onlar farkına varmadan uzaktan kardeşini gözetledi* (28/Kasas 11). Bu anlamdan, arta kalıp izi takip edilen çayıra قصيص denir.

قَصَصْتُ ظفره: Onun tırnaklarını kestim. قصص: Araştırılan haberler, hikâyeler. Allah buyurur ki: إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ: *Şüphesiz bu anlatılanlar gerçek **haberlerdir/olaylardır*** (3/Âl-i İmrân 62); لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ: *Peygamberlerin **kıssalarında**/haberlerinde elbette üstün akıl sahipleri için alacak dersler vardır* (12/Yûsuf 111); فَلَمَّا جَاءَهُ وَقَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَ قَالَ لَا تَخَفْ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ: *Musa ona gelince, **kıssayı/başından geçeni** anlattı. O; korkma, artık zalim milletten kurtuldun, dedi* (28/Kasas 25); نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ: *Biz sana bu Kur'ân'ı vahyetmekle **kıssaların** en güzelini anlatıyoruz* (12/Yûsuf 3); فَلَنَقُصَّنَّ عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ: *Onlara, olup biten herşeyi, kesin bir ilme dayanarak bir bir **anlatacağız*** (7/A'râf 7); إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَقُصُّ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَكْثَرَ الَّذِي هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ: *Gerçek şu ki, bu Kur'ân, İsrailoğullarına hakkında ayrılığa düştükleri şeylerin birçoğunu **anlatmaktadır*** (27/Neml 76); فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ: *Sen onlara bu **kıssayı anlat**, belki düşünürler* (7/A'râf 176).

قصاص: Haksız yere öldürülmüş birinin canına karşı katilin canını istemektir. Allah buyurur ki: وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ: *Ey üstün akıl sahibleri! **Kısasta** sizin için hayat vardır* (2/Bakara 179); وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ: *Yaralamalarda **kısas** vardır* (5/Mâide 45). Denir ki; قصّ فلانٌ فلانًا: Falan kişi falandan kısas aldı/ona misillemede bulundu. ضربه ضربًا فأقصّه: Ona öyle vurdu ki, onu ölüme yaklaştırdı.

قصّ: Kireç. نَهَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ تَقْصِيصِ الْقُبُورِ: *Resûlullah sallallahu aleyhi ve selem kabirlere **kireç sürmeyi** yasakladı.*[1007]

قصد / K-s-d

قصد: Yolun düzgün olmasıdır.

1007 Müslim, II, 667; Nesâî, IV, 87; Ebû Dâvud, IV, 552; Tirmizî, IV, 368.

قصدت قصْده; yani ona doğru yöneldim. اقتصاد kelimesi de bu anlamdan gelir. اقتصاد iki kısma ayrılır. Biri, mutlak anlamda övgüye değer bulunur. Bu da ifrat ve tefrit gibi iki yönü olan şeylerde olur. Örneğin israf ve cimrilik arasında olan جُود/*cömertlik*; aşırı atılganlık ve korkaklık arasında olan شجاعة/*cesaret* ve benzerleri gibi. Şu âyet bu anlamdadır: واقصد فى مشيك: *Yürüyüşünde **orta bir yol tut*** (31/Lokmân 19). Yüce Allah bu tür iktisada şu sözüyle de işaret etmektedir: والذين إذا انفقوا لم يسرفوا ولم يقتروا وكان بين ذلك قواما: *Onlar, harcamalarında ne israf eder, ne de eli sıkı davranırlar; bu ikisinin arasında bir yol tuttururlar* (25/ Furkân 67).

İkincisi, övülme ve yerilme arasında tereddüt edilen şeyden kinâye yapılandır. Bu da övülme ve yerilme arasına giren şeylerde olur. Örneğin, adalet-zulüm ve yakın-uzak arasında olan şeyler gibi. Şu âyetler bu anlamdadır: فمنهم ظالم لنفسه ومنهم مقتصد: *Onlardan kimi kendi nefsine zulmeder, kimi de **orta yoldadır*** (35/ Fâtır 32); لو كان عرضا قريبا وسفرا قاصدا لاتبعوك: *Eğer yakın bir yarar ve **orta bir** sefer olsaydı, onlar mutlaka sana uyarlardı* (9/Tevbe 42); yani fazla uzak olmayan vasat bir sefer. Ayetteki قاصدا kelimesi قريب/*yakın* diye de tefsir edilmiştir. Ama doğru olan benim zikrettiğimdir. أقصد السَّهْمُ: Ok isabet etti ve isabet ettiğini de öldürdü. Sanki ok kastettiğini bulmuştur. Şair şöyle der:

٣٦٨- فأصاب قلبك غير أنْ لمْ تقصد

*368-Kalbine isabet etti; ama ne var ki onu **kastetmemişti**.*[1008]

انْقصد الرُّمْحُ: Mızrak kırıldı. تقصّد: Kırıldı. قصد الرُّمْحَ: O, mızrağı kırdı. ناقةٌ قصيدٌ: Semiz, etine dolgun devedir. Şiir için kullanılan قصيد kelimesi, beyitleri tam olan şiirdir.[1009]

قصر / K-s-r

قصر/*Uzun*: Kısa'nın zıddı. Bu iki kelime başkasıyla değerlendirilen göreceli isimlerdendir. قصرْتُ كذا: Falan şeyi kısalttım.

تقصير: İhmal etmek, gevşek davranmak anlamındadır. قصرْتُ كذا: Şunun bir kısmını bir kısmına kattım. Bu anlamdan قصْر/*köşk* isim almıştır. Çoğulu قصور şeklinde gelir. Allah buyurur ki: فكأيّن من قرية اهلكناها وهي ظالمة فهي خاوية على عروشها وبئر معطلة وقصر مشيد: *Nice kasabaları zulüm ederken helâk ettik. Şimdi onların altları üstlerine gelmiş ıpıssız durmaktadır, kuyuları körelmiş, **sarayları** yıkılmıştır* (22/ Hac 45); ويجعل لك قصورا: *(Allah dilerse) senin için **saraylar** yaptırır* (25/Furkân 10); إنها ترمي بشرر كالقصر: *O, **saray** gibi kıvılcımlar atar* (77/ Murselât 32).

1008 en-Nâbiğa ez-Zubyânî'ye ait bu şiir için bkz. *Divânu Nâbiğa*, s. 39; Ukberî, *et-Tibyân Şerhu 'd-Divân*, II, 307.

1009 Bkz. Ezherî, *Tehzibu'l-Luga*, VIII, 352.

Bazılarına göre قَصَر kelimesi ağaç köküne denir. Tekili قَصَرة şeklinde gelir. Tıpkı جَمْرة ve جَمر gibi. Ağaç kökünün kasr'a benzetilmesi şu âyetteki benzetme gibidir: كَأَنَّهُ جِمَالَةٌ صُفْرٌ: *Her bir kıvılcım, sanki birer sarı deve gibidir* (77/Murselât 33).

قَصَرْتُهُ: Onu kasra/köşke koydum. Şu âyet de bu anlamdadır: حُورٌ مَقْصُورَاتٌ فِى الْخِيَامِ: *Çadırlara **kapanmış** hûriler* (55/Rahmân 72).

قَصَرَ الصَّلاَةَ: Ruhsattan dolayı namazın bazı rükünlerini terk etmekle onu kısalttı. Allah buyurur ki: وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِى الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلاَةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا: *Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin size kötülük etmelerinden endişe ederseniz, namazı **kısaltmanızda** size bir günâh yoktur* (4/Nisâ 101).

قَصَرْتُ اللِّقْحَةَ عَلَى فَرَسِى: Damızlık hayvanı atımın üzerine bıraktım. قَصَرَ السَّهْمُ عَنِ الْهَدَفِ: Ok hedefe ulaşmadı. امْرَأَةٌ قَاصِرَةُ الطَّرْفِ: Bakışını caiz olmayanlara uzatmayan kadın. Allah buyurur ki: فِيهِنَّ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ: *Orada gözlerini yalnız eşlerine çevirmiş kadınlar vardır* (55/Rahmân 56).

قَصَّرَ شَعْرَهُ: Saçının bir kısmını kesti: مُحَلِّقِينَ رُؤُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ: *Başlarınızı tıraş etmiş ve kısaltmış olarak* (48/Fetih 27).

قَصَّرَ فِى كَذَا: Şu hususta tembellik etti. قَصَّرَ عَنْهُ: Onu elde etmedi, ona ulaşmadı. اقْصَرَ عَنْهُ: Ona/Bir şeye güç yetirdiği hâlde geri durdu/el çekti. اقْتَصَرَ عَلَى كَذَا: Falan şeyin azı ile yetindi

أَقْصَرَتِ الشَّاةُ: Koyun öyle yaşlandı ki, diş kenarları kısaldı. أَقْصَرَتِ الْمَرْأَةُ: Kadın kısa boylu çocuklar doğurdu. التَّقْصَارُ: Kısa gerdanlık. قَوْصَرَةٌ (hurma sepeti): Bilinmektedir.[1010]

قَصف / K-s-f

Allah buyurur ki: أَمْ أَمِنْتُمْ أَنْ يُعِيدَكُمْ فِيهِ تَارَةً أُخْرَى فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قَاصِفًا مِنَ الرِّيحِ فَيُغْرِقَكُمْ بِمَا كَفَرْتُمْ: *Yoksa sizi tekrar denize döndürüp, üzerinize **kırıp geçiren** bir fırtına gönderip, inkârlarınızdan ötürü sizi suda boğmasından güvende misiniz?* (17/İsrâ 69). Bu, uğradığı ağaç ve binaları kırıp geçiren kasırgadır.

رَعْدٌ قَاصِفٌ: Sesinde kırılma olan şimşek. Bu anlamdan ut sesine قَصْف denmiştir. Bu kelime mecâzî anlamda her türlü eğlence için kullanılır.

قَصم / K-s-m

Allah buyurur ki: وَكَمْ قَصَمْنَا مِنْ قَرْيَةٍ كَانَتْ ظَالِمَةً: *Halkları zalim olan nice şehri **kırıp geçirdik*** (21/Enbiyâ 11). Âyette geçen قصم fiili حطم ve هشم fiilleriyle eş anlamlıdır. Bu da helâk olmayı ifâde eder. Helâk'e قَاصِمَة الظَّهر de denir. Yüce Allah başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: وَمَا كُنَّا

1010 قوصرة kelimesiyle kadından kinaye yapılır. Bu kelimenin aslı; kamıştan yapılan hurma sepeti anlamındadır. Bkz. İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, (قصر) maddesi.

مُهْلِكِى الْقُرَى إلاَّ وَأَهْلُهَا ظَالِمُونَ: *Biz, halkı zâlim olmadan memleketleri helâk ediciler değiliz* (28/Kasas 59). قَصَّم: Kendisine karşı çıkanı kırıp geçen adam.

قَصِي / K-s-y

قَصِي: Uzaklık. قَصِيّ: Uzak olan. Şöyle denir: قَصَوْتُ عَنْهُ وأقْصَيْتُ: Ondan uzaklaştım. الْمَكَانُ الأقْصَى: En uzak yer. النَّاحِيَةُ الْقَصْوَى: En uzak yön. Şu âyet bu anlamdadır: وَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ أقْصَى الْمَدِينَةِ يَسْعَى: *Şehrin **en uzak tarafından** bir adam koşarak geldi* (28/Kasas 20). إلَى الْمَسْجِدِ الأقْصَى: *Mescidi **Aksâya*** (17/İsrâ 1); yani Kudüs'teki Beytu'l-Makdis'e. Buranın الأقْصَى diye isimlendirilmesi, bu âyetin muhatabı olan Hz. Peygamber ve sahabesi nokta-i nazarındandır. Allah buyurur ki: إذْ أنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا وَهُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوَى: *O vakit siz vadinin yakın bir yamacında idiniz, onlarsa **uzak** yamacında idiler* (8/Enfâl 42).

قَصَوْتُ الْبَعِيرَ: Devenin kulaklarını kestim. نَاقَةٌ قَصْوَاءُ: Kulağı kesik dişi deve. Bu ifâdenin بَعِيرٌ أقْصَى şeklinde söylendiği de dile getirilmiştir. Deve için kullanılan قَصِيَّة kelimesi, iş görmekten uzak olanıdır.

قَضَّ / K-d-d

قَضَضْتُهُ فَانْقَضَّ: Onu yıktım o da yıkıldı. انْقَضَّ الْحَائِطُ: Duvar yıkıldı. Allah buyurur ki: فَانْطَلَقَا حَتَّى إذَا أتَيَا أهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَا أهْلَهَا فَأبَوْا أنْ يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أنْ يَنْقَضَّ فَأقَامَهُ: *Bunun üzerine yine gittiler. Nihâyet bir köy halkına varınca onlardan yemek istediler. Ancak onlar, kendilerini misafir etmekten kaçındılar. Derken orada **yıkılmak** üzere olan bir duvar buldular, tutup onu doğrulttu* (18/Kehf 77).

أقَضَّ عَلَيْهِ مَضْجَعُهُ: Yattığı yere küçük taşlar doldu.

قَضَبَ / K-d-b

Allah buyurur ki: فَأنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا وَعِنَبًا وَقَضْبًا: *Orada bitirdik, taneleri Üzümler ve **yoncaları*** (80/Abese 27-28). Bu âyetteki قَضْبًا kelimesi رَطْبَة/*yonca* anlamındadır. مَقَاضِب: Yoncanın yetiştiği toprak. قَضِيب kelimesi de tıpkı قَضْب kelimesi gibidir. Ancak قَضِيب ağacın dalları için, قَضْب ise taze yonca için kullanılır. قَضْبٌ: Yonca ve ağaç dallarını kesmektir. وَرُوِىَ أنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إذَا رَأى فِي ثَوْبٍ تَصْلِيبًا قَضَبَهُ: *Rivâyet edilir ki Hz. Peygamber bir elbisede haç işareti gördüğünde onu **keserdi**.*[1011]

سَيْفٌ قَاضِبٌ وَقَضِيبٌ: Keskin kılıç. Buradaki قَضِيب formu, ism-i fâil, ilkinde ise ism-i mef'ûl anlamındadır. Arapların şu sözleri de böyledir: نَاقَةٌ قَضِيبٌ: Develer arasından alınıp henüz eğitilmeyen deve. Islah edilmeyen, terbiye dilmeyen her şeye مُقْتَضَب denir.

1011 Bkz. *G.Hadis*, I, 32; Zemahşerî, *Faik*, II, 356.

Bu anlamdan, kişi kendi içinden pekiştirmeden söylediği söze اقتضب حديثه: *Hazırlıksız/Doğaçtan konuştu*, denir.

قضى / K-d-y

قضاء: İster söz ister fiil olsun bir konuda hüküm vermektir. Bunların her birisi de iki kısma ayrılır: İlâhî ve beşerî. Şu âyetler ilâhî söz kısmına girer: وقضى ربك ألا تعبدوا إلا إياه وبالوالدين إحسانا: *Rabbin, O'ndan başkasına kulluk etmemenizi ve anne-babaya iyilikle davranmayı emretti* (17/İsrâ 23). Bu âyetteki قضى fiili, أمر/*emretti* anlamındadır. وقضينا إلى بني إسرائيل في الكتاب لتفسدن في الأرض مرتين ولتعلن علوا كبيرا: *İsrailoğullarına Kitap'ta; yeryüzünde iki defa fesat çıkaracaksınız ve azgınlık derecesinde bir kibre kapılacaksınız, diye **hükmettik*** (17/İsrâ 4). Bu, bilginin verildiğine ve meselenin kesin karara bağlandığına dair bir hükümdür. Yani; onlara bildirdik ve onlara kesin bir vahiy gönderdik. Şu âyet de bu anlamdadır: وقضينا إليه ذلك الأمر أن دابر هؤلاء مقطوع مصبحين: *Ona şu **kesin emri vahyettik**: Sabaha çıkarlarken onların kökü kesilmiş olacaktır* (15/Hicr 66).

İlâhî fiile örnek: والله يقضي بالحق والذين يدعون من دونه لا يقضون بشيء: *Allah, gerçekle **hükmeder**. O'nun dışında yalvardıkları putlar bir şeye **hüküm veremez*** (40/Mü'min 20); فقضاهن سبع سماوات في يومين: *Böylece onları, iki günde yedi gök olarak **yarattı*** (41/Fussilet 12). Bu âyet, Yüce Allah'ın (gökleri) yoktan var edip bu işi sona erdirdiğine işarettir. Şu âyet de aynı anlamdadır: بديع السماوات والأرض: *Allah, göklerin ve yeryüzünün yoktan var edicisidir* (2/Bakara 117). ولولا كلمة سبقت من ربك إلى أجل مسمى لقضي بينهم: *Eğer belirli bir süre için Rabbinin verilmiş bir sözü olmasaydı, aralarında **hemen hükmedilirdi*** (42/Şûra 14). Bu âyetteki قضى fiili فصل anlamındadır.

Beşerî söze örnek: قضى الحاكم بكذا: Hakim şuna karar verdi. Zira hâkimin verdiği hüküm sözle olur.

Beşerî fiile örnek: فإذا قضيتم مناسككم: *Hac ibâdetlerinizi **tamamladığınızda*** (2/Bakara 200); ثم ليقضوا تفثهم وليوفوا نذورهم: *Sonra kirlerini **gidersinler**, adaklarını yerine getirsinler* (22/Hac 29); قال ذلك بيني وبينك أيما الأجلين قضيت فلا عدوان علي والله على ما نقول وكيل: *Musa; bu seninle benim aramda bir sözleşmedir. Hangi süreyi **yerine getirirsem** bana düşmanlık yoktur. Konuştuklarımıza Allah vekildir, dedi* (28/Kasas 28); فلما قضى زيد منها وطرا زوجناكها: *Zeyd, o kadından ilişiğini **kesince** biz onu sana nikâhladık* (33/Ahzâb 37); ثم اقضوا إلي ولا تنظرون: *Bundan sonra (vereceğiniz) **hükmü**, bana **uygulayın** ve bana mühlet de vermeyin* (10/Yûnus 71); yani işinizi bitiriniz. فاقض ما أنت قاض: *Ne hüküm vereceksen ver* (20/Tâhâ 72); إنما تقضي هذه الحياة الدنيا: *Sen ancak bu*

dünya hayatına ***hükmedebilirsin*** (20/Tâhâ 72).

Şairin şu sözü, hem söz hem fiil ile olan kaza/hüküm anlamında olabilir:

٣٦٩- قضيت امورا ثم غادرت بعدها

369- ***Hüküm verdin*** *birçok konuda; sonra bıraktın onların ardında...*[1012]

Ölüm de قضاء diye ifâde edilir. فلان قضى نحبه: *Falan kişi ecelini tamamladı/öldü*, denir. Sanki o, kendisine özgü olan işini dünyasından ayırmıştır. Allah buyurur ki: فمنهم من قضى نحبه ومنهم من ينتظر: *Kimi, bu uğurda* ***canını vermiş***, *kimi de beklemektedir* (33/Ahzâb 23). Kimisine göre فمنهم من قضى نحبه âyet ifâdesinin anlamı şöyledir: "Bazıları adağını yerine getirdi." Çünkü sözü edilen kişiler, düşmandan kaçmamak ya da öldürülmek konusunda kendilerini bağlamışlardır. Kimisine göre ise onun anlamı; "Bazıları öldü" şeklindedir.[1013]

هو الذي خلقكم من طين ثم قضى اجلا واجل مسمى عنده: *Sizi bir çamurdan yaratan, sonra bir ecel* ***takdir eden*** *ancak O'dur. Bir de O'nun katında muayyen bir ecel vardır* (6/En'âm 2). Deniliyor ki, âyette geçen birinci أجل'den kasıt hayat, ikincisinden kasıt ise dirilme ecelidir/zamanıdır.

ياليتها كانت القاضية: *Ne olurdu, ölüm her şeyi* ***bitirmiş olaydı*** (69/Hâkka 27); ونادوا يا مالك ليقض علينا ربك: *Ey Mâlik! Rabbin bizim işimizi* ***bitirsin****! diye seslenirler* (43/Zuhruf 77). Bu, ölümden kinâyedir. فلما قضينا عليه الموت ما دلهم على موته الا دابة الارض: *Süleyman'ın ölümüne* ***hükmettiğimiz*** *zaman, onun öldüğünü, ancak değneğini yiyen bir ağaç kurdu gösterdi* (34/Sebe' 14).

قضى الدين (Borç verdi): Borcu geri vermekle ondaki hükmü karara bağladı. الاقتضاء: Borcun ödenmesini istemek. Arapların şu sözü de bu anlamdan gelir: هذا يقتضي كذا: Bu şunu gerektirir.

ولو يعجل الله للناس الشر استعجالهم بالخير لقضي اليهم اجلهم: *Eğer Allah, onların hayra ulaşmak için çarçabuk davrandıkları gibi, insanlara şerri de çabuklaştırsaydı, mutlaka ecellerine* ***hüküm verilirdi*** (10/Yûnus 11); yani, onların ecelleri ve hayat için belirlenen zamanları tamamlanırdı.

Yüce Allah'tan olan قضاء, kader'den daha dar anlamlıdır. Çünkü قضاء, *takdir*'i hükme bağlamaktır. Buna göre, *kader*, takdirin bizzat kendisidir; *kaza* ise ayırmak ve karara bağlamaktır. Bazı âlimler şunu demişlerdir: Kader, ölçülmek için hazırlanan şeyin; kaza ise ölçeğin konumundadır.

Bazıları şöyle der: قضاء/*Kaza*,

1012 eş-Şemmah'a ait bu şiir için bkz. *Divân*'ı, s. 449; Ebû'l-Ferac, *H.Basriyye*, I, 453. Kimisine göre bu şiir eş-Şemmah'a değil onun kardeşi Cez' b. Dırar'a aittir.

1013 Bkz. Vâhidî, *Esbâbu'n-Nuzûl*, s. 202.

ezelden mücmel bir şekilde tümel lerle ilgili hüküm vermektir. قَدَر/ *Kader* ise, ayrıntılı bir şekilde söz konusu tümellerin tikellerinin meydana gelmesine hüküm ver mektir.[1014] Bu tıpkı şuna benzer: Ebû Ubeyda, taun hastalığından Şam'a kaçmak istediğinde Hz. Ömer'e; "Sen (ilâhî) kaza'dan mı kaçıyorsun?" dedi. Hz. Ömer; "Allah'ın kazasından O'nun kaderine kaçıyorum", dedi.[1015] Hz. Ömer'in bu sözü şuna işaret eder: Kader, kaza olmadığı sürece Yüce Allah'ın onu defetmesi umulur; ama Allah onu kaza hâline getirdiğinde ise, onu defetmenin imkânı kalmaz. Şu âyetler de bu görüşü desteklemektedir: وكان امرا مقضيا: *Artık bu, **hükme bağlanmış/ olup bitmiş** bir iştir* (19/Meryem 21); كان على ربك حتما مقضيا: *Bu, Rabbin için kesinleşmiş **bir hükümdür*** (19/ Meryem 71); وقضي الامر: *İş **bitirildi*** (2/Bakara 210); yani hüküm verildi. Bu âyet, işin telâfi edilemeyecek/geri dönülemeyecek hâle geldiğine işaret eder. إذا قضى امرا فانما يقول له كن فيكون: *Allah, bir şeyin var olmasına **hüküm verince** sadece "ol" der, o da derhal oluverir* (3/Âl-i İmrân 47).

هو كذا أو ليس كذا (Bu şöyledir veya değildir), şeklinde söylediğin her kat'î/kesin söze قضية denir. Bu anlamdan; قضية صادقة (Doğru kaziye) ve قضية كاذبة (yalan kaziye) denir. التجربة خطر والقضاء عسر diyen de bunu kastetmiştir. Yani bir şeyin şöyle olduğuna ve şöyle olmadığına hükmetmek zor bir iştir.

Hz. Peygamber şöyle buyur muştur: علي اقضاكم: *Ali en iyi hüküm vereninizdir.*[1016]

قط / K-t-t

وقالوا ربنا عجل لنا قطنا قبل يوم الحساب: *Bir de: Ey Rabbimiz! Hesap gününden önce bizim azaptan **payımızı** acele ver, dediler* (38/Sâd 16).

قط: Sayfa demektir. Bu, hem yazılan şey hem de içine yazılan şey için kullanılan bir isimdir. Ayrıca, nasıl ki, söz, bazen yazılı olmadığı hâlde, kitap diye adlandırılırsa, aynen bunun gibi, bazen mektup da bu isimle adlandırılmaktadır.

Öte yandan, قط kelimesinin aslı, enine kesilmiş şey manasına gelir. Tıpkı, قد kelimesinin uzunlamasına kesilmiş şey anlamında kullanıldığı gibi. Bunun yanında قط kelimesi de belirlenmiş pay anlamına gelir. Bu da sanki kesilmiş, yani, ayrılmış pay özelliği düşünülerek söylenmiştir. İbn Abbâs (ra) de âyeti bu anlamıyla açıklamıştır.[1017]

Yine bu kökten قط الشعر

1014 Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî, Kitâbü'd-Davât*, XI, 149.

1015 Bkz. *Besâiru zevi't-Temyiz*, IV, 278. Hadisin tamamı için bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 179.

1016 İbn 'Adî bu hadisi, *ed-Duafâ*, VI, 2097 adlı eserinde tahriç etmiştir. Ayrıca bkz. Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 108.

1017 Bkz. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VII, 147.

denmektedir ki, fiyatların yüksel diğini anlatır.

Bir de مَا رَأَيْتُهُ قَطُّ ifâdesi kullanılır. Bu da kesin olan zaman dilimini ifâde etmek için kullanılır ve: *Ben, onu hiç görmedim* manasını taşır.

قَطْنِي ise, *bana yeter* demektir.

قطر / K-t-r

Sözlükte kenar, bölge, mıntıka anlamına gelen قُطْر kelimesinin çoğulu أَقْطَار şeklinde gelir. Bu bağlamda Allah buyurur ki: يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ: *Ey cin ve insan toplulukları! Göklerin ve yerin* ***çevresinden*** *geçmeye gücünüz yeterse geçin gidin* (55/Rahmân 33); وَلَوْ دُخِلَتْ عَلَيْهِمْ مِنْ أَقْطَارِهَا ثُمَّ سُئِلُوا الْفِتْنَةَ لَآتَوْهَا: *Eğer onların üzerlerine* ***her tarafından*** *girilecek olsa, sonra da fitne çıkarmaları istense derhal onu yapacaklardı* (33/Ahzâb 14).

قَطَرْتُهُ fiili, *onu kenarı üzerine attım*, demektir. Buna bağlı olarak تَقَطَّرَ fiili ise, *yan tarafı üzerine düştü* anlamına gelir. Yine düşme anlamından yola çıkılarak قَطَرَ الْمَطَرُ: *yağmur yağdı* denmektedir. Yağmura düşen/damlayan anlamında قَطْر adı da verilmiştir. Damla gibi, düzenli biçimde art arda gelen topluluğun bu hareketini anlatmak için تَقَاطَرَ الْقَوْمُ denir, *peş peşe damladılar* demektir. Peş peşe sıralanan develer için de قِطَارُ الإِبِلِ /*deve katarı* ifâdesi kullanılır. Yine bu bağlamda الإِنْفَاضُ يُقَطِّرُ الْجَلَبَ deyimi vardır ki, *yokluk, develeri pazara sürdürür* demektir. Yani, bir topluluk kıtlıkla karşılaşır ve azıkları azalırsa, develeri satmak için katarlar hâlinde pazara sürerler.

قَطِرَانٌ ise, katrandan damlayacak durumda olandır. سَرَابِيلُهُمْ مِنْ قَطِرَانٍ وَتَغْشَى وُجُوهَهُمُ النَّارُ: *Gömlekleri* ***katrandandır*** *ve yüzlerini ateş kaplar* (14/İbrâhîm 50). Bu âyetteki قَطِرَانٍ kelimesi مِنْ قِطْرٍ آنٍ şeklinde de okunmuştur.[1018] Yani, *sıcaklığı kıvamına gelen eritilmiş bakırdan.*

آتُونِي أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا: *Bana* ***erimiş bakır*** *getirin üzerine dökeyim* (18/Kehf 96); burada geçen قِطْرًا kelimesi eritilmiş bakırdır.

وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنْهُ بِقِنْطَارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ: *Kitap ehlinden öylesi vardır ki, ona* ***yüklerle*** *mal emanet etsen, onu sana eksiksiz iade eder* ...(3/Âl-i İmrân 75); وَآتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِنْطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا: *Öncekine* ***yüklerle*** *mehir vermiş de bulunsanız, ondan bir şey geri almayın* (4/Nisâ 20).

قَنَاطِير kelimesi ise, قِنْطَرَة'nın çoğuludur. Malın bir ölçüsü olarak kullanılan قِنْطَار lafzı ise, قَنْطَرَة köprüye benzetilerek, hayatın geçimini sağlayacak kadar olanına denir. Bu ise, kendi normal şartları içinde sınırlandırılmış değildir; aksine, duruma göre değişebilen bir şeydir. Tıpkı غِنًى (*zenginlik*) sözcüğü gibi. Zira, bazı insanlar, az bir şeyle kendini zengin sayar;

1018 Bu, şaz bir kıraattir.

diğer bazıları ise, çok servet ile de kendini zengin saymaz. Onun için bunun miktarını tayin etmede farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kimileri, bunun ölçüsü, kırk okkadır, derler. Hasan el-Basri; bin ikiyüz (1200) dinardır derken, kimileri ise, bir sığır postu dolusu altın demişlerdir. Daha başka görüşler de vardır. Bu tıpkı, ulemânın, zenginliğin sınırını belirlemede farklı görüşler ileri sürmeleri gibidir.

زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ *İnsanlara kadınlar, oğullar, **yüklerle** altın ve gümüş yığınları sevgiyle bağlanılan şeyler çok süslü gösterilmiştir* (3/Âl-i İmrân 14), yani: Kantar kantar toplanmış olan. Bu aynı, دراهم مُدَرهمة *Bir araya toplanmış dirhemler* ve دنانير مُدَنَّرة *Bir araya toplanmış dinarlar* ifâdeleri gibidir.

قطع / K-t-a

Sözlükte kesmek/koparmak anlamına gelen قطع kelimesi, cisimler gibi gözle görülen bir şeyi veya varlıkları sadece akılla bilinen şeyler gibi basiretle/sağgörüyle algılanan şeyleri birbirinden ayırmak demektir. İnsan bedenindeki organların kesilmesi bunun bir misalini oluş turmaktadır: لَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ: *Ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama **kestireceğim*** (7/A'râf 124); وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا: *Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık ellerini **kesin*** (5/Mâide 38). Şu âyette geçen kesme de bu anlamdadır: كَمَنْ هُوَ خَالِدٌ فِي النَّارِ وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ *Bunların durumu, ateşte ebedî olarak kalacak olan ve bağırsaklarını **parçalayacak** kaynar su içirilen kimsenin durumu gibi olur mu?* (47/Muhammed 15).

Elbiseyi kesmek de bu mananın içinde yer alır. Bu da Yüce Allah'ın şu sözünde geçmektedir: فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِنْ نَارٍ *O'nu inkâr edenler için ateşten elbiseleri **biçilmiştir*** (22/Hac 19).

Yol kesmek ifâdesi ise, iki anlamda kullanılır: Birinde, yürümek, yol almak anlamındadır. İkincisinde ise, gelip geçenlerden ve yolda gidenlerden gasp etmek/onları soymak manası kastedilmiştir. Allah buyurur ki: أَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ وَتَقْطَعُونَ السَّبِيلَ: *Siz, erkeklere gidiyorsunuz, yol **kesiyorsunuz*** (29/Ankebût 29). Bu âyet, Yüce Allah'ın: الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ: *Onlar, Allah'ın yolundan alıkoymak isterler* (7/A'râf 45) sözü ile فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ: *Böylece onları doğru yoldan alıkoymuştur* (27/Neml 24) âyetine işaret etmektedir.

Bu âyetlerde sözü edilen sapıklığın قطع الطريق *Yol kesmek* diye adlandırılmasının nedeni ise, bu şekildeki tutum ve davra nışlarının insanların yoldan kesil melerine/alıkonmalarına neden olmasından dır. Onun için bu eylem de tıpkı *Yol Kesmek* gibi değerlendirilmiştir.

Deyim olarak قطع الماء بالسّباحة *Yüzerek suyu kesmek* de onu yüzerek geçmek anlamına gelir.

Vuslatın kesilmesi قطع الوصل ifâdesi ise, ayrılıktır/terk etmedir.

Akraba ile yakınlık bağını kesmek de قطع الرّحم şekline söylenir ve bu onları terk etmek/kendi hâline bırakmak ve onlara iyilik yapmayı engellemek manasını taşır. Bu anlamda Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: وتقطّعوا أرحامكم: *Demek akrabalık bağlarınızı **kopa racaksınız?*** (47/Muhammed 22); ويقطعون ما أمر الله به أن يوصل *Onlar ki, Allah'ın sürdürülmesini istediği şeyi (iman ve akrabalık bağlarını) **keserler*** (2/Bakara 27); ثمّ ليقطع فلينظر: *Sonra da onu **kessin** de baksın* (22/Hac 15). Bu âyetin yorumunda denmiştir ki: Bu adam sonra ipini kessin de yere çakılsın. Kimileri ise, kendini boğarak intihar edip ecelini kessin, demişlerdir. Bu, İbn Abbâs'ın: *Sonra kendini boğsun* şeklindeki yorumunun manasını taşımaktadır.[1019]

قطع الأمر: Bir işi kesinleştirmek, onun hakkında son kararını vermek demektir. Allah buyurur ki: ما كنت قاطعة أمرًا حتى تشهدون *(Melike) dedi ki: (Bilirsiniz) siz yanımda olmadan hiçbir işi **kestirip** atmam* (27/Neml 32); ليقطع طرفا *Bir kısmını **kessin*** (3/Al-i İmrân 127). Yani, onlardan bir topluluğu yok etsin.

قطع دابر الانسان *İnsanın arkasının kesilmesi*, ifâdesi, onun türünün yok edilmesidir. Bu anlamda Allah buyurur ki: فقطع دابر القوم الذين ظلموا: *Böylece zulmeden kavmin kökü **kesildi*** (6/En'âm 45); وقضينا إليه ذلك الأمر أن دابر هؤلاء مقطوع مصبحين: *Biz, Lût'a şu kesin emri vahyettik ki, bu kâfirler sabaha çıkarken muhakkak kökleri **kesilmiş** olacaktır* (15/Hicr 66); إلا أن تقطع قلوبهم: *Kalpleri **parça parça** olmadıkça* (9/Tevbe 110); yani, onlar sabaha varmadan mutlaka öleceklerdir. Bir görüşe göre ise, yaptıklarına pişmanlıklarından kalp leri param parça olacak biçimde tövbe etmedikçe, demektir.

قطع من الليل ifâdesi ise, gecenin bir bölümü demektir. Allah buyurur ki: فاسر بأهلك بقطع من الليل: *Sen, gecenin **bir kısmı** olunca ailenle birlikte geceden yola çıkıp yürüyün* (11/Hûd 81).

Koyun sürüsü de قطيع diye adlandırılır ve çoğulu قطعان şeklinde gelir. Bu da, صرمة ve فرقة vb gibi قطع *(kesmek, koparmak)* kökünden türetilmiş topluluk isimlerindendir.

قطيع ise, *kırbaç* demektir.

أصاب بئرهم قطع *Kuyularına kesinti isabet etti*, deyimi, kuyularının suyu kesildi, anlamına gelir.

مقاطع الأودية *Vâdilerin kesin tileri*, ifâdesi ise, vâdilerin son kısımlarıdır.

قطف / K-t-f

Söz olarak قطفت الثّمرة قطفا *Meyveyi*

1019 Bkz. Hakim, *Müstedrek*'te kaydedip sahih saymıştır. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VI, 15.

kopardım denir. قطف ise, meyvenin koparılmış olanıdır. Bunun çoğulu قطوف şeklinde gelmektedir. Allah buyurur ki: قطوفها دانية: *Ki o cennetin* ***meyveleri*** *yaklaşmıştır/sarkmıştır* (69/Hâkka 23).

İstiâre yoluyla dişi deve için de قطفت الدابّة قطفا فهي قطوف denmektedir. Bu da daha önce نقض *bozmak, iptal etmek* ile nitelenen şeylerde geçtiği gibi, bir şeyi *toplayan/koparan* şeye benzetme yoluyla söylenmiştir.

أقطف الكرْم *Asma ağacı yaklaştı*, demek, قطاف *devşirme zamanı* yaklaştı, demektir.

قطافة ise, toplanacak meyvenin düşenlerine denir. Tıpkı kalıntı, döküntü, artık manasına gelen نفية kelimesinde olduğu gibi.

قطمر / K-t-m-r

والذين تدعون من دونه ما يملكون من قطمير: *...O'ndan başka yalvardıklarınız ise, bir* ***çekirdek zarına*** *bile sahip değildir* (35/Fâtır 13). Âyette geçen قطمير kelimesi, hurma çekirdeğinin üzerinde bulunan ince zar demektir. Bu kelime, önemsiz, değersiz, küçük şeyler için kullanılan bir meseldir.

قطن / K-t-n

Allah buyurur ki: وأنبتنا عليه شجرة من يقطين *Ve üzerine* ***kabak cinsinden*** *bir ağaç bitirdik* (37/Sâffât 146).

قطن (*pamuk*) ve قطن الحيوان *hayvanın sırtının alt kısmı* ifâdeleri ise, bildiğimiz şeylerdir.

قعد / K-a-d

Oturmak anlamındaki قعود kelimesi, ayakta durmak anlamına gelen قيام sözcüğünün karşıtıdır. Aynı kökten gelen قعْدة kelimesi ise, bir oturuş anlamına gelir. Öte yandan قِعْدة ise, oturma şeklini/0turuş biçimini anlatır. Bazen قعود kelimesi, oturan anlamına gelen قاعد kelimesinin çoğulu olarak da kullanılmaktadır. Allah buyurur ki: فاذا قضيتم الصلاة فاذكروا الله قياما وقعودا وعلى جنوبكم *Namazı kıldıktan sonra gerek ayakta, gerek* ***otururken*** *ve gerekse yanlarınız üzerinde Allah'ı zikredin* (4/ Nisa 103); الذين يذكرون الله قياما وقعودا وعلى جنوبهم *Onlar ayaktayken,* ***otururken*** *ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar* (3/Âl-i İmrân 191).

مقعد kelimesi ise, oturma yeri demektir. Bunun çoğulu ise, مقاعد şeklindedir. Allah buyurur ki: في مقعد صدق عند مليك مقتدر *Muktedir/Güçlü padişahın huzurunda doğruluk* ***koltuklarındadırlar*** (54/Kamer 55); yani, huzurlu (âsûde) bir mekânda.

Yüce Allah'ın: وإذ غدوت من أهلك تبوئ المؤمنين مقاعد للقتال *Hani sen sabah erkenden mü'minleri savaş* ***mevzilerine*** *yerleştirmek için ailenden ayrılmıştın* (3/Âl-i İmrân 121) sözünde geçen مقاعد kelimesi ise, otağın kurulduğu savaş meydanını kinâye yollu anlatmaktadır.

Bunlardan ayrı olarak bir işte tembellik gösteren kişiye de قاعد adı verilmiştir. Yüce Allah'ın şu sözünde

olduğu gibi: لا يستوي القاعدون من المؤمنين غير أولي الضرر والمجاهدون في سبيل الله بأموالهم وأنفسهم *Mü'minlerden özür sahibi olmaksızın **oturanlar**la Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler eşit olamazlar* (4/Nisâ 95).

رَجُل قعدة وضجعة *sürekli oturan, tembel, haylaz, uykucu bir adam* ifâdesi de bu köktendir.

وفضّل الله المجاهدين على القاعدين أجرا عظيما *Allah mücahitlere, **oturanların** üzerinde büyük bir ecir vermiştir* (4/Nisâ 95) âyetinde geçen قاعدين sözcüğü de oturanlar demektir.

Bazen bir şeyi gözetlemek de, onun için oturmak ifâdesiyle anlatılmaktadır. Yüce Allah: قال فبما أغويتني لأقعدن لهم صراطك المستقيم *Dedi ki: Öyleyse, beni azdırmana karşılık, ant içerim ki, ben de onlar(ı saptırmak) için senin doğru yolunun üstüne **oturacağım*** (7/A'râf 16); فاذهب أنت وربك فقاتلا إنا هاهنا قاعدون *Kavmi, Musa'ya: Sen ve Rabb'in gidin savaşın; biz burada **oturuyoruz**, dediler* (5/Mâide 24), yani, biz burada durup bekleyeceğiz.

إذ يتلقى المتلقيان عن اليمين وعن الشمال قعيد *Onun sağında ve solunda **oturmuş** iki melek zabıt tutarken* (50/Kâf 17), yani, yanlarında kendilerini gözetim altında tutan, lehinde ve aleyhinde ne yaparsa yazan bir melek vardır. Bu قعيد kelimesi, hem bir kişi hem de çoğul için kullanılır. Aynı şekilde yabani hayvanlar için de kullanılan قعيدة *zayıf/boynuzsuz* kelimesi ise, نطيح *tos vuran, güçlü* sözcüğünün karşıtıdır.

قعيدك الله ، قعدك الله Her zaman korumasıyla seninle olan Allah'tan dilerim deyimi de bu köktendir.

قاعدة sözcüğü ise, ay hâlinden ve evlilikten eli eteği çekilmiş kadın demektir. Bunun çoğulu da قواعد kelimesidir. Bu anlamda Yüce Allah: والقواعد من النساء اللاتي لا يرجون نكاحا *Bir de nikah ümidi kalmayan, **ay hâlinden kesilmiş kadınlar*** (24/Nûr 60).

مقعد kelimesi, borçlar altında ezilen, kronik bir hastalığa yakalandığından ayağa kalkamayan kişi için kullanılır. Kurbağaya da böyle ezilmiş gibi durduğundan bu hâli söz konusu kişilerin hâline benzetilerek مقعد adı verilmiştir. Bunun çoğulu ise, مقعدات kelimesidir. Henüz yeni olarak küp şeklinde tomurcuklanan/belirginleşen kadın göğüslerine ثدي مقعد denmektedir. Yanı sıra, bu مقعد kelimesi, kinâye yoluyla güzel huy ve alışkanlıklarından uzaklaşmış kötü karakterli kişileri anlatmak için de kullanılmaktadır.

Bir bina için kullanılan قواعد البناء ifâdesi ise, onun temellerini dile getirir. Bu anlamda Allah buyurur ki: وإذ يرفع إبراهيم القواعد من البيت وإسماعيل *Hani bir zamanlar İbrahim ve İsmail Ev'in temellerini **kaldırıyorlar** (diye niyaz ediyorlardı)* (2/Bakara 127).

Deve üzerinde kurulan tahtırevan için kullanılan قواعد الهودج ifâdesi

ise, bu tahtırevan yapılırken binanın temelleri gibi onu tutan büyük ağaçlar demektir.

قعر / K-a-r

قَعْرُ الشَّيْءِ *bir şeyin derinliği* ifâdesi, onun altının son noktası/ dibi demektir. Allah buyurur ki: تَنْزِعُ النَّاسَ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ *(O rüzgâr) insanları, kökünden **sökülmüş** hurma kütükleri gibi yere seriyordu* (54/Kamer 20). Yani, yerin derinliklerine inmiş olan köklerinden sökülmüş hurma ağaçları gibi. Bazıları, انْقَعَرَتِ الشَّجَرَةُ ifâdesi, *ağaç kökünden söküldü* demektir, derler. Kimileri ise, انْقَعَرَتْ fiili, *yerin derinliklerine gömüldü*, manasına gelir, derler. Yüce Allah'ın bu âyetle bildirmek istediği de, yerin derinliklerine kadar inen hurma ağacının sökülüp atılarak gövdesi ve tüm iziyle yok edildiği gibi, onların da sökülüp atıldığıdır.

Aynı kökten gelen قَصْعَةٌ قَعِيرَةٌ *derin* (tas, kazan) *kap* anlamına gelir. Bir insan boğazının dibinden/ gırtlaktan konuştuğunda قَعَّرَ فُلَانٌ فِي كَلَامِهِ deyimi kullanılır. Bu tıpkı شَدَّقَ فِي كَلَامِهِ *avurdunu şişirerek konuştu/ yapmacık tavır ile konuştu* denmesi gibidir ki, sesini avurdundan çıkararak konuşması anlamına gelir.

قفل / K-f-l

قُفْلٌ kelimesi bildiğimiz *kilit* demektir ve çoğulu أَقْفَالٌ şeklindedir. Bu anlamda أَقْفَلْتُ الْبَابَ *kapıyı kapattım* denmektedir. Bu kök, insanın bir işi yapmasını engelleyen her şey için de kullanılmaktadır. Meselâ: فُلَانٌ مُقْفَلٌ عَنْ كَذَا *Falan adam, şu işi yapmaktan alıkondu* denir. Yüce Allah da buyurur: أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا *Onlar Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerinin üzerinde **kilitleri** mi var?* (47/Muhammed 24).

Cimri için, *elleri kilitli* anlamında مُقْفَلُ الْيَدَيْنِ denmektedir. Ona, aynı şekilde *elleri bağlı* مَغْلُولُ الْيَدَيْنِ dendiği gibi.

قُفُولٌ kelimesi ise, yolculuktan dönmeyi ifâde eder. قَافِلَةٌ de, yolculuktan dönen topluluk demektir.

قَفِيلٌ Bir şeyin kurusu demektir. Bu, ya kuruyup birbirine kilitlendiğine ya da kilitlenmiş gibi sertleştiğine bakılarak verilen bir isimdir. Onun için قَفَلَ النَّبَاتُ *Bitki kapandı* ve erkek hayvan aşırı tahrik olmaktan kilitlenip bir şey yapamayacak şekilde zayıf düştüğünde قَفَلَ الْفَحْلُ *erkek hayvan kilitlendi* denmektedir.

قفا / K-f-a

sözlükte قَفَا kelimesi, boynun arka tarafı, ense anlama gelir. Bu manada قَفَوْتُهُ dendiğinde, *onun ensesine isabet ettirdim*/ensesine vurdum demektir. Ona yakın bir

anlamda kullanılan قفوت أثره ve اقتفيته ifâdeleri ise, bir kişinin ensesinde olmak, onu çok yakından izlemek manasına gelir.

Yine bu kökten olan اقتفاء sözcüğü de, bir kişinin ensesine tabi olmak, ona bağlanmaktır. Tıpkı ارتداف kelimesinin bir kişiyi çok yakından takip etmeyi, arkasından gitmeyi anlattığı gibi. Bu ifâde ile, kinâye olarak, bir kişinin dedikodusunu yapmak ve onun kusurlarını araştırmak manasında kullanılır. Allah buyurur ki: ولا تقف ما ليس لك به علم *Bir de hiç bilmediğin bir şeyin* ***ardına düşme!*** (17/İsrâ 36); yani: Kıyâfet ilmi ve zan ile hüküm/karar verme.

Bir görüşe göre, قيافة ilmi de kök olarak اقتفاء kelimesinden alınmıştır. Bu tıpkı جذب ve جبذ gibidir. Bu, dilbilimde [iştikak-ı ekber diye bilinen] bir sanattır.[1020]

Bu fiilin bir başka formu olan قفيته ise, *arkasına bindim* demektir. Allah buyurur ki: وقفينا من بعده بالرسل *Onun* ***ardından*** *da peygamberleri gönderdik* (2/Bakara 87).

قافية ise, şiirde bir beytin diğer tüm beyitlerde ölçü alınan ve sürekli tekrarlaması gereken son kısmıdır.

قفاوة sözcüğü de, çok sevenlerinin kendisiyle tavlandığı bir çeşit yemektir ki, onun kokusunu aldıklarında hemen ardına düşerler.

1020 Bu konuda bilgi için bkz. İbn Cinnî, *Hasâis*, I, 5; Ebû Ubeyd, *el-Garîbu'l-Musannef*, -Zâhiriyye Yazması- varak 260 (Türkiye Nüshası).

قل / K-l-l

قلة ve كثرة kelimeleri sayılarda kullanılır ve *azlık* ile *çokluk* manasına gelirler. Tıpkı, عظم *büyüklük* ve صغر *küçüklük* kelimelerinin cisimleri tanımlamada kullanıldıkları gibi. Bunun yanında hem كثرة ve عظم hem de قلة ve صغر kelimeleri istiâre yoluyla başkası için de kullanılırlar.

Allah buyurur ki: ثم لا يجاورونك فيها إلا قليلا *Sonra da seninle orada* ***az bir zamandan*** *fazla komşu kalamayacaklardır* (33/Ahzâb 60), yani: Kısa bir zaman. Yüce Allah'ın şu sözleri de bu manaya gelir: قم الليل إلا قليلا *Gecenin* ***bir azı*** *hariç olmak üzere geceleyin kalk* (73/Müzzemmil 2); وإذا لا تمتعون إلا قليلا *Bu takdirde de ancak* ***pek az*** *faydalandırılırsınız* (33/Ahzâb 16); نمتعهم قليلا *Biz onlara* ***bir az*** *zevk ettiririz* (31/Lokmân 24); ولو كانوا فيكم ما قاتلوا إلا قليلا *Eğer onlar sizinle beraber bulunsalardı,* ***çok azdan*** *başka savaşmazlardı* (33/Ahzâb 20), yani, ancak az bir savaş yaparlardı.

ولا تزال تطلع على خائنة منهم إلا قليلا *İçlerinden* ***pek azı*** *hariç, daima onlardan hainlik görürsün* (5/Mâide 13), yani: Onlardan küçük bir kesim.

Şu âyetler de aynı manaya işaret etmektedir:

إذ يريكهم الله في منامك قليلا *Hani o vakitler Allah sana uykunda (rüyanda) onları* ***az*** *gösteriyordu.*

(8/Enfâl 43); وَيُقَلِّلُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ *Ve onları sizin gözünüze **az** gösteriyordu* (8/ Enfâl 44).

Bazen, kinâye yollu kullanılan azlık, zillet anlamında kullanılır. Şairin bu konudaki şu sözü bir ölçü kabul edilebilir:

وَلَسْتُ بِالأَكْثَرِ مِنْهُمْ حَصًى وَإِنَّمَا الْعِزَّةُ لِلْكَاثِرِ -٣٧٠

370- Benim taşlarım onlarınkinden çok değildir;
İzzet, insanın ellerindekini çok görmesidir.[1021]

Yüce Allah'ın şu sözü de bu anlamdadır: وَاذْكُرُوا إِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا فَكَثَّرَكُمْ *Hatırlayın ki, siz **az** idiniz de O sizi çoğalttı* (7/A'râf 86).

Azlık, kimi zaman da, kinâye yoluyla izzeti dile getirmek için kullanılır. Şu âyetler bu konuda ölçü kabul edilmiştir: وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ *Ama kullarım içinde çok şükreden **azdır*** (34/Sebe' 13); وَقَلِيلٌ مَا هُمْ *Ama onlar da **pek azdır*** (38/Sâd 24). Bu da, كل ما يعز يقل وجوده *her değerli olan şey az bulunur* kaidesince böyledir.

Yüce Allah'ın: وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا *ve size ilimden ancak **az** bir şey verilmiştir* (17/İsrâ 85) sözüne gelince, burada geçen az anlamına gelen قَلِيلًا kelimesinin, وَمَا أُوتِيتُمْ *size verilmemiştir* ifâdesinden hariç tutulan bir *istisnâ* olması mümkündür. Bu durumda, âyetin manası: *İlim, sizden ancak çok az kişiye verilmiştir*, şeklinde olur. Bu قَلِيلًا sözcüğünün gizli olan bir mastarın sıfatı da olabilir ki, o zaman da âyet: *Size ancak çok az bir ilim verilmiş*, anlamına gelir.

وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا *Benim âyetlerimi **az** bir para karşılığında satmayın* (2/Bakara 41) âyetinde geçen قَلِيلًا kelimesi ise, ne kadar büyük ve değerli olursa olsun, dünyalıklardır. Çünkü bunlar, Yüce Allah'ın kıyamette muttakiler için hazırladıklarıyla karşılaştırıldığında gerçekten azıcık bir şey olmaktan başka bir mana taşımazlar. Yüce Allah'ın: قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ *De ki: Dünya zevki ne de olsa **azdır*** (4/ Nisâ 77) sözü de bu anlamdadır.

Mutlak anlamda kullanıldığında قليل kelimesi, olumsuzluk manasına gelir. Sözgelimi, قلما يفعل فلان كذا *falan adam şunu çok az yapar* denir. Onun için, olumsuzdan istisna yapılabildiği gibi, bundan da istisna yapılabilir. Meselâ şöyle denir: قلما يفعل كذا الا قاعدا أو قائما *falan işi yapması çok **azdır**; ancak oturarak veya ayakta olarak [yapabilir]*, ve buna uygun cümleler kullanılır. Yüce Allah'ın: وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ قَلِيلًا مَا تُؤْمِنُونَ *O bir şair sözü değildir, siz **çok az** inanıyorsunuz* (69/Hâkka 41) sözü de bu manada açıklanmıştır. Kimileri ise, bu âyetin açıklaması: *Siz az bir şekilde iman ediyorsunuz*, şeklindedir, derler. *Az iman* ise, وَمَا

1021 Şair, el-A'şâ. Burada Şair, Âmir b. Tufeyl ile Alkame b. Allâse arasında çıkan polemikte Âmir'in üstünlüklerini sıralamaktadır. Bkz. *Dîvân*'ı, s.94.

يؤمن أكثرهم بالله إلا وهم مشركون *Onların çoğu şirk koşmadan Allah'a iman etmezler* (12/Yûsuf 106) âyetinde işaret edilen ikrar/kabul etmek ve yüzeysel/genel tanımadır.

Aynı kökten gelen أقللت كذا *şunu az buldum*, deyimi, onun yükünü az yani, hafif buldum demektir. Bu, ya hüküm yönünden böyle bulunmuş olabilir yada gücünün daha fazla olduğuna işaret eder.

Birincisi: أقللت ما أعطيتني *Bana verdiğini az buldum*, sözü gibidir.

İkincisi ise, حتى إذا أقلت سحابا ثقالا سقناه لبلد ميت *O rüzgârlar, ağır yüklü bulutları **yüklenince**, onu kurak bir memlekete gönderir* (7/A'râf 57), yani: Onu yüklendim, onun gücüne göre, kendisini az buldum.

استقللته fiili de *onu az buldum*, demektir. Bu tıpkı, استخففته fiili gibidir ve onu hafif gördüm manasına gelir.

قلة İnsanın taşıdığı küçük veya büyük testi demektir.

قلة الجبل Sözcüğü ise, dağın zirvesi demektir. Bu ismi almasının nedeni, diğer kısımlarına göre, zirvesinin çok az olmasıdır.

Öte yandan تقلقل الشيء ve Bir şeyin sarsılması, yerinden oynaması demektir.

قلقلة ifâdesi ise, تقلقل المسمار kelimesinden alınmadır ve *hareketin sesini taklit etmek* demektir.

قلب / K-l-b

قلب الشيء *Bir şeyin kalbi*, onun bir şekilden başka bir şekle çevrilmesi, döndürülmesidir. Elbisenin kalbi ve insanın kalbi gibi. Bu, insanın kendi yolundan alıkonması/çevrilmesi anlamına gelir. Bu anlamda Allah buyurur ki: وإليه تقلبون *ve siz O'na **döndürüleceksiniz*** (29/Ankebût 21).

Aynı kökten gelen انقلاب ise, döndürülmek, bir işi bırakmak, geri dönmek, çekilmek anlamlarına gelir. Allah buyurur ki: أفإن مات أو قتل انقلبتم على أعقابكم ومن ينقلب على عقبيه *Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geriye (eski dininize) mi **döneceksiniz?*** (3/Âl-i İmrân 144); قالوا إنا إلى ربنا منقلبون *Onlar da: Şüphesiz o takdirde biz Rabbimize **döneceğiz**, dediler* (7/A'râf 125); وسيعلم الذين ظلموا أي منقلب ينقلبون *Zulmedenler, hangi **dönüşe** (hangi akıbete) **döndürüleceklerini** yakında öğreneceklerdir* (26/Şuarâ 227); وإذا انقلبوا إلى أهلهم انقلبوا فكهين *Evlerine **döndükleri** zaman zevklenerek **dönüyorlardı*** (83/Mutaffifîn 31).

İnsanın kalbine gelince, deniyor ki: Çokça değiştiğinden/aşırı değiş kenliğinden bu adı almıştır. Kalbin eylemi veya özelliği olan ruh, ilim, şecaat vb gibi manalar da kalp diye adlandırılır.

Yüce Allah'ın: وإذ زاغت الأبصار وبلغت القلوب الحناجر *O vakit gözler kaymış, **kalpler** gırtlaklara gelmişti* (33/Ahzâb 10) sözünde geçen القلوب

sözcüğü, ruhlar demektir.

إنّ فى ذلك لذكرى لمن كان له **قلبٌ** *Şüphesiz ki bunda **kalbi** olan kimse için elbette bir öğüt vardır* (50/Kâf 37) âyetinde geçen قلبٌ kelimesi ise, ilim ve anlayış anlamına gelir. ومنهم من يستمع اليك وجعلنا على **قلوبهم** اكنة أن يفقهوه *İçlerinden seni dinleyenler de vardır, fakat biz, onu anlamalarına engel olmak için **kalplerinin** üstüne örtüler koyduk* (6/En'âm 25); وطبع على **قلوبهم** فهم لا يفقهون *Kalplerine mühür vuruldu. Onlar anlayamazlar* (9/Tevbe 87) âyetleri de bunun gibidir.

وما جعله الله إلاّ بشرى ولتطمئن به **قلوبكم** وَمَا النَّصْرُ إلاّ من عند الله *Bunu da Allah size sırf bir müjde olsun ve bununla **kalpleriniz** yatışsın diye yapmıştı; yoksa, zafer, ancak Allah katındandır* (8/Enfâl 10) âyetine gelince, *sizin şecaatinizi sağlamlaştırsın ve korkunuzu bertaraf etsin*, demektir. Bunun aksi ise, şu âyette yer almıştır: وقذف فى **قلوبهم** الرّعب *O, **kalplerine** korku düşürdü* (59/Haşr 2).

ذلكم أطهر **لقلوبكم** وقلوبهن *Böyle yapmanız hem sizin kalpleriniz hem de onların **kalpleri** için daha temizdir* (33/Ahzâb 53) âyeti ise, iffetli davranışa daha elverişlidir, manasına gelir. Şu âyetin manası da buna yakındır: هوَ الذي انزل السكينة في **قلوب** المؤمنين *Mü'minlerin **kalplerine** güven indiren O'dur* (48/Fetih 4).

وقلوبهم شتّى *Oysa onların **kalpleri** dağınıktır* (59/Haşr 14), yani, kalpleri paramparçadır.

ولكن تعمى **القلوب** الّتي في الصُّدُور *Fakat asıl göğüslerin içindeki **kalpler** kör olur* (22/Hac 46) âyetinde geçen, القلوبُ kelimesi, bir görüşe göre, akıl, diğer bir görüşe göre ise, ruhtur. Yalnız, *akıldır* diyenlerin görüşü, isabetli değildir, çünkü, akıl için bu doğru değildir. Buradaki mecaz, şu âyetteki mecaza benzer: تجري من تحتها الأنهار *Altlarından ırmaklar akan cennetler* (2/Bakara 25); zira, nehirler akmaz, akmakta olan sadece sulardır.

تقليبُ الشَّيْءِ *Bir şeyin taklibi*, bir hâlden başka hâle geçmesi, değişmesidir. Şu âyet bunun bir örneğidir: يوم **تقلّبُ** وُجوهُهم في النار *Yüzleri ateş içinde **çevrildikleri** gün* (33/Ahzâb 66).

تقلُّبُ الأمُور ise, işleri evirip çevirmek ve onlara derinlemesine bakmaktır. Allah buyurur ki: **وقلّبوا** لك الأمور *Onlar sana türlü işler **çevirdiler*** (9/Tevbe 48).

Yüce Allah'ın kalpleri ve basiretleri çevirmesi, onları bir görüşten bir başkasına döndürmesi demektir. Buyurur ki. **ونقلّب** افئدتهم وأبصارهم *Biz onların kalplerini ve gözlerini **çeviririz** de* (6/En'âm 110).

تقلّبُ اليَد deyimi de, pişmanlığı ifâde eder. Bu, pişman olan insanın hâlini anlatan bir ifâdedir. Yüce Allah bu bağlamda buyurur: وأحيط بثمره فأصبح يقلّب كفّيه على ما انفق فيها *Derken ürünü yok edildi. Bunun üzerine bağına yaptığı masraflara*

*karşı ellerini **ovuşturmaya** başladı (*18/Kehf 42), yani: pişmanlıktan ellerini çırpıp duruyordu.

Bu konuda şair de şöyle der:

كمغبون يعض على يديه تبين غبنه بعد البياع -٣٧١

371- *(Üzüntüsünden) ellerini ısıran aldatılmış gibi,*
Alışverişten sonra aldandığı açıkça ortaya çıktığında.[1022]

تقلب ise, dolanmak, dolaşmak, hareket etmek demektir. Allah buyurur ki: وتقلبك في الساجدين *Ve secde edenler arasında **dolaşmanı** da görüyor* (26/Şuarâ 219); أو يأخذهم في تقلبهم فما هم بمعجزين *Yahut (rızık için) **dolaşıp** dururlarken (Allah'ın azabının) kendilerini yakalayıvermesinden emin mi oldular? Üstelik onlar, azabı engelleyici de değillerdir* (16/ Nahl 46).

رجل قلب حول deyimi de, *aşırı değişken ve çok düzenbaz adam* demektir.

قلاب ise, bir çeşit kalp hastalığıdır. ما به قلبة deyimi ise, *hastanın hiçbir şeyi yok* demektir. قلبة de insanı acısından kıvrandıran bir hastalıktır.

Suyu hiçbir zaman tükenmeyen kuyuya قليب adı verilir.

قلب ise, burma bilezik demektir.

1022 Şair, Kays b. Zürayh. Bkz. İbn Dersteveyh, *Şerhu'l-Fasîh*, I, 152; Isfahânî, *Ağânî*, VIII, 114; Feyrûzâbâdî, *Besâir*, IV, 288.

قلد / K-l-d

قلد kelimesi, eğirmek, bükmek, sarmak, takmak anlamına gelir. Bu anlamda ip için قلدت الحبل فهو قليد ومقلود denir ki, bu *onu sardım*, büktüm demektir.

قلادة ise, bükülüp boyna takılmış olan ip, gümüş vb türünden kolye demektir. Boyna takılan ve bir şeyin etrafını kuşatan her şey buna benzetilerek bu isimle anılabilmektedir. Sözgelimi, kolyesini taktı der gibi, تقلد سيفه *kılıcını taktı* denmektedir. Bu tıpkı, kadınların omuzlarına çapraz olarak bağladıkları kuşak/şal demek olan وشح kelimesine benzetme yoluyla توشح سيفه *kılıcını kuşandı* denmesi gibidir.

قلدته سيفا ifâdesi ise, şal giymeye benzetme yapılarak kılıç kuşanmak anlamında, bazen de, boynunu vurmak manasında kullanılır.

قلدته عملا *Onun boynuna bir iş koydum*/onu yapmaya mecbur ettim, demektir. قلدته هجاء deyimi ise, *onu tenkit ederek susturdum* manasına gelir. Allah buyurur ki: له مقاليد السماوات والأرض *Göklerin ve yerin **mekâlidi** O'nundur* (39/Zümer 63). Bu âyette geçen مقاليد kelimesi, onları kuşatan şeyler demektir. Kimisi: Bu, *onların hazineleri*, kimisi de: *Onların anahtarları* demektir, der. Hepsiyle işaret edilen de aynı manadır. Bu da Yüce Allah'ın onlar üzerindeki kudreti ve onları öylece muhafaza etmesi/korumasıdır.

قلم / K-l-m

قلم *kalem* kelimesinin aslı, tırnak, mızrağın boğumlu kısmı ve kamış gibi sert şeylerin kırıntısı, kesilmiş, budanmış şeylerin artıkları demektir. Bu şekilde kıyılmış, kırpılmış olana da قلم adı verilmektedir. Bu tıpkı, منقوص *nakzedilmiş*, iptal edilmiş şeye نقض denmesi gibidir. Kalem kelimesi, özellikle kendisiyle yazı yazılan alet ve *kendisiyle ölçüm yapılan bardak* için kullanılır hâle gelmiştir. Bu konuda Allah buyurur ki: ن والقلم وما يسطرون *Nûn, **Kaleme** ve yazdıklarına ant olsun* (68/Kalem 1); ولو أنما في الأرض من شجرة أقلام *Eğer yeryüzündeki ağaçlar hep **kalem** olsa* (31/Lokmân 27).

وما كنت لديهم إذ يلقون أقلامهم أيهم يكفل مريم *(Yoksa) Meryem'i kim himayesine alıp koruyacak? diye **kalemlerini** (kur'a için) atarlarken sen yanlarında değildin* (44/Âl-İ İmrân 44), bu âyette geçen أقلامهم *kalemlerini* kelimesi, *bardaklarını* demektir.

الذى علم بالقلم *O Rab ki kalemle yazmayı öğretti* (96/Alak 4) âyetinde vurgulanan ise, insana birçok açıdan fayda veren yazma nimetine dikkat çekmektir. Bu konudaki şu rivâyet ise, ilâhî bir manaya işaret etmektedir ama onu incelemenin yeri burası değildir: أنه عليه الصلاة والسلام كان يأخذ الوحي عن جبريل وجبريل عن ميكائيل وميكائيل عن إسرافيل وإسرافيل عن اللوح المحفوظ واللوح عن القلم *Hz. Peygamber (sas) Vahyi, Cibril, Cibril de Mikâil'den, Mikâil de İsrâfil'den, İsrâfil de Levh-i Mahfuz'dan, Levh da **Kalem**'den alırdı.*[1023]

إقليم ise, *yedi iklim*den her birinin adıdır. Bu da, coğrafyacılara göre, dünyanın yedi bölüme ayrılması ve her birine iklim denmesinden doğan bir tanımlamadır.

قلى / K-l-y

قلى kelimesi, şiddetli kin ve iğrenmek manasına gelir. Bu anlamda قلاه بقلبه ويقلوه denir ki, ondan nefret etti, iğrendi demektir. Allah buyurur ki: ما ودعك ربك وما قلى *Rabbin seni bırakmadı ve **darılmadı*** (93/Duhâ 3); قال إني لعملكم من القالين *Lût: Ben, sizin bu işinizden **iğrenenlerdenim**, dedi* (26/Şuarâ 168). Bu âyette geçen قالين kelimesi, iki şekilde ele alınmıştır.

Bu fiilin aslı *vâvlı*dır diyenler onun mana olarak قلو yani, atmaktan geldiğini söylerler. Bunun dayanağı da, قلت الناقة براكبها قلوًا *dişi deve, süvarisini alıp götürdü/uçurup gitti* ve وقلوت بالقلة *gülle ile vurdum* deyimleridir. Buna dayanarak مقلو olan, kalbin nefret ettiği için dışarı atıp kabul etmediği şey manasına gelecektir.

1023 Bu rivâyeti, es-Seceri, el-İbâne'de kaydetmiştir. Sened zincirinde Muhammed b. Ukâşe el-Kirmânî vardır ki, kezzâbtır/yalancıdır; kendisi hadis uydururdu. Bkz. İbnu'l-Arrâk, *Tenzîhu'ş-Şerîa*, s. 318, 331.

Aynı fiilin aslını *yâ* lı kabul edenler ise, şu deyime dayanmaktadır: قليتُ النّمْر والسّويق على المقلاة *hurma ve unu tavada kavurdum* (saçta kızarttım).

قمح / K-m-h

el-Halîl şöyle der: قمح *buğday*, başakta olgunlaştıktan biçilip topla nıncaya kadar geçen zamandaki süreçte buğdayın aldığı isimdir. Bundan elde edilmiş una da قميحة adı verilir.

Bundan ayrı olarak قمح mastarı, aşağıya inerken başı yukarı kaldırmak anlamına gelir. Ayrıca ne şekilde olursa olsun, her tür baş kaldırmak için de قمح sözcüğü kullanılabilmektedir.

Bu anlamda قمح البعير *deve başını kaldırdı* denmektedir. Biraz farklı bir anlamda أقمحت البعير de denir ki, *devenin başını arkaya bağladım* demektir.

Yüce Allah'ın: فهي إلى الأذقان فهم مقمحون *O kelepçeler çenelerine dayanmıştır da burunları yukarı, gözleri aşağı* ***somurtmaktadırlar*** (36/Yâsîn 8) sözünde geçen مقمحون sözcüğü yukarıda sözü geçen ifâdeye bir benzetmedir ve onların hâllerinin temsil ile anlatılmasıdır. Ayrıca onların Hakka boyun eğmeye, doğru olanı kabul etmeye ve Allah yolunda harcamaya karşı nasıl burun kıvırdıklarının bir çeşit tasvirini hedeflemektedir. Kimileri ise: Bu, onların إذ الأغلال في أعناقهم والسلاسل يسحبون *O zaman boyunlarında halkalar ve zincirler olduğu hâlde sürükleneceklerdir* (40/Mü'min 71) âyetinde tasvir edilen kıyamet günündeki hâllerine işarettir, derler.

قمر / K-m-r

قمر kelimesi, gökteki Ay demek tir. Bu, içi dolmaya başladığında söylenir. O da üçüncü gününden sonraki dönemdir. Deniyor ki, bu ismi almasının nedeni, tüm gezegenlerin/yıldızların ışığını kazanması ve onu ele geçirmesindendir. Allah buyurur ki: هو الذي جعل الشمس ضياء والقمر نورًا *Senelerin sayısını ve hesabını bilesiniz diye Güneş'i bir ışık, **Ay'ı** da bir nur yapandır* (10/Yûnus 5); والقمر قدرناه منازل ***Ay'a** gelince, ona menziller tayin ettik* (36/Yâsîn 39); اقتربت الساعة وانشق القمر *Kıyamet saati yaklaştı ve **Ay** da yarıldı* (54/Kamer 1); والنهار إذا جلاها *Güneş'in ardından gelen **Ay'a*** (Şems 2); كلا والقمر *Hayır, ant olsun **Ay'a*** (74/Müddessir 32).

Ay ışığına/mehtaba ise, قمراء adı verilmiştir. Onun için bir kişiyle mehtapta gitmek تقمّرت فلانا şeklinde ifâde edilir. Ay ışığında bozulan kırba için قمرت القربة denmektedir. Aynı kökten حمار أقمر sözü, *kır merkep* manasına gelir. Bir kişiyi, bir şey hakkında kandırmak da كذا خدعته عنه *şunu hile yoluyla ondan aldım*, deyimiyle anlatılır.

قمع / K-m-a

Allah buyurur ki: وَلَهُمْ مَقَامِعُ مِنْ حَدِيدٍ *Bir de bunlara demirden **kamçılar** vardır* (22/Hac 21). Bu âyette geçen مَقَامِعُ kelimesi, kendisiyle hayvan vb vurulan ve böylece boyun eğmeleri sağlanan kamçı/kırbaç demek olan مقمع sözcüğünün çoğuludur. Bu anlamından dolayı, قَمَعْتُهُ فانقمع denir ki, *onu durdurdum, o da durdu* denir.

Yine bu kökten gelen قِمَعٌ ve قمع isimleri ise, sıvı veya toz hâlindeki şeyleri bir yere boşaltırken dökülmelerini engellemek için kullanılan huni türü şeylerdir.

Hadiste: وَيْلٌ لِأَقْمَاعِ الْقَوْلِ *Sözün hunilerine yazıklar olsun,* denmiştir.[1025]

Yani, kulaklarını huni gibi açan ve böylece insanların sözlerine kulak kabartanlar.

Mavi sinek de böyle kulağı kabarık olduğundan قمعٌ adını almıştır.

تَقَمَّعَ الْحِمَارُ deyimi ise, merkebin kendini kontrol eden gem türü şeylerden kurtarmasını anlatır.

قمل / K-m-l

قُمَّلٌ kelimesi, sineğin küçüğüne denir. Allah buyurur ki: فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ آيَاتٍ

قمص / K-m-s

قميص kelimesi, bildiğimiz *gömlek* demektir. Çoğulu: قُمُصٌ أقمصة قمصان şeklinde gelir. Allah buyurur ki: إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ قُبُلٍ فَصَدَقَتْ وَهُوَ مِنَ الْكَاذِبِينَ وَإِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ فَكَذَبَتْ وَهُوَ مِنَ الصَّادِقِينَ *Eğer **gömleği** önden yırtılmış ise, hanım doğru söylemiştir, o zaman bu, yalancılardandır. Yok eğer **gömleği** arkadan yırtılmış ise, hanım yalan söylemiştir, o zaman bu doğru söyleyenlerdendir* (12/Yûsuf 26-27).

Giyilebilen şeyler için kullanılan تَقَمَّصَهُ fiili, onu giymeyi anlatır.

وقمص البعير يقمُص ويقمِص fiili ise, devenin kızışması, dişisinin üzerine atlaması manasına işaret eder.

قُماص kelimesi ise, tuttuğunda deveyi kıvrandıran ve yerinde duramaz hâle getiren bir tür hastalıktır. Hadiste geçen ürktüğünde tekme atan hayvan demek olan قامصة terimi de bu köktendir.[1024]

قَمطر / K-m-t-r

Allah buyurur ki: إِنَّا نَخَافُ مِنْ رَبِّنَا يَوْمًا عَبُوسًا قَمْطَرِيرًا *Biz, sert ve **belalı** bir günde Rabbimizden korkarız* (derler) (76/İnsan 10). Bu âyetteki, قمطريرا sözcüğü, şiddetli/zor demektir. Bu anlamda قمطرير ve قماطير kelimeleri kullanılır.

1024 Bkz. Hz. Ali'den gelen hadis. Bkz. İbnu'l-Esîr, Nihâye, IV, 108.

1025 İmam Ahmed, *Müsned*, II, 165; Abdullah b. Amr b. Âs hadisi.

مُفصَّلاتٍ *Biz de kudretimizin ayrı ayrı alâmetleri olmak üzere başlarına tufan, çekirge, **haşereler**, kurbağalar ve kan gönderdik* (7/A'râf 133).

قمّل ise, bildiğimiz kehle (bit) demektir. Onun için bitlenen adama رجُل قمل denmektedir. Yine bu anlamından hareketle امْرأةٌ ورجُلٌ قمل قملة denmektedir ki, küçük sinek veya bit gibi *küçük çirkin adam* veya *küçük çirkin kadın* anlamına gelir.

قنت / K-n-t

قنوت kelimesi, gönülden bağlılık ile beraber olan sürekli itâattir. Hem gönülden bağlılık hem de zahiri itâat anlamında yorumlanan bazı âyetler: Allah buyurur ki: حافظوا على الصّلوات والصّلاة الوسطى وقوموا لله قانتين *Namazlara ve orta namaza devam edin ve Allah için gönülden **boyun eğerek** ayağa kalkın* (2/Bakara 238); وله من في السّماوات والأرض كل له قانتون *Göklerde ve yerde kim varsa hepsi O'nundur. Hepsi de O'na **itâat etmektedirler*** (30/Rûm 26). Bu âyette geçen قانتون kelimesi, deniyor ki, gönülden boyun eğenlerdir. Kimileri ise, itâat edenlerdir, kimisi ise, sessiz duranlardır, derler. Ancak burada tamamen suskunluk kastedilmemiştir. Burada kastedilen sadece Hz. Peygamberin إنّ هذه الصّلاة لا يصلح فيها شيء من كلام الآدميين، إنّما هي قرآن وتسبيح *Bu namaz içinde sıradan insan kelamı konuşmak doğru olmaz. Sadece, Kur'ân okunur ve Allah'ın adı, şanı yüceltilir*[1026] sözünde dile getirdiği özel anlamdaki suskunluk/sessizliktir.

Yine bu manada: *Hangi namaz daha üstündür?* diye sorulmuş, O da: *Kunutu uzun olan* şeklinde cevap vermiştir.[1027] Yani, içinde sadece namazla ilgilenilen ve onun dışındaki her şeyin bir kenara itildiği namazdır.

Yine Yüce Allah buyurmuştur: إنّ إبراهيم كان أمّة قانتا لله حنيفا *Şüphesiz İbrahim Allah'a itâat eden, Hakk'a yönelen bir önderdi* (16/Nahl 120); وكانت من القانتين *ve **gönülden itâat edenlerdi*** (66/Tahrîm 12); أمّن هو قانتٌ آناء اللّيل ساجدا وقائمًا *Yoksa o, gece saatlerinde **kalkan**, secdeye kapanıp, kıyama durarak daima vazifesini yapan* (39/Zümer 9); يا مريم اقنتي لربّك واسجدي واركعي مع الرّاكعين *Ey Meryem! Rabbine **divan dur** ve secdeye kapan ve rükû' edenlerle beraber rüku' et, demişlerdi* (3/Âl-i İmrân 43); ومن يقنت منكنّ لله ورسوله *Yine sizden her kim Allah'a ve Resûlü'ne **boyun eğer*** (33/Ahzâb 31).

والقانتين والقانتات *...**itâat eden erkeklerle itâat eden kadınlar*** (33/Ahzâb 35); فالصّالحات قانتات *Saliha kadınlar, **itâatkar kadınlar*** (4/Nisâ 34).

1026 Muâviye b. el-Hakem es-Sülemî tarafından aktarılan uzun hadisin bir kısmı. Bkz. Müslim (HN: 537); Nesâî, III, 14; Ebû Dâvûd (HN: 930); Begavî, *Şerhu's-Sünne,* III, 238.

1027 Câbir'in hadisi. Bkz. Müslim, (HN: 756); Tirmizî –Mübârekfûrî, *Âridatu'l-Ahvezî*, II, 178.

قنط / K-n-t

قنوط hayırdan/iyilikten ümidini kesmektir. Bu anlamda, قنط يقنط ve قنط يقنط, قنوطا fiilleri kullanılır ki, umudunu kaybetmek, cesareti kırılmak manasını taşır. Allah buyurur ki: فلا تكن من القانطين قال ومن يقنط من رحمة ربه إلا الضالون *(Melekle) r: Sakın Allah'ın rahmetinden **ümidini kesenlerden** olma! dediler. - (İbrahim) dedi ki: Rabbimin rahmetinden, sapıklardan başka kim **ümit keser**?* (15/Hicr 55, 56); قل يا عبادي الذين أسرفوا على أنفسهم لا تقنطوا من رحمة الله *De ki: Ey haddi aşarak nefislerine karşı israf etmiş olan kullarım! Allah'ın rahmetinden **ümit kesmeyin*** (39/Zümer 53); وإن مسه الشر فيئوس قنوط *fakat kendisine bir kötülük dokununca üzülür ve **ümitsizliğe düşer*** (41/Fussilet 49); إذا هم يقنطون *hemen her **ümidi keserler*** (30/Rûm 36).

قنع / K-n-a

قناعة kelimesi, ihtiyaç duyulan şeylerin en azına razı olmak demektir. Bu anlama gelen iki şekli vardır. Biri, قنع يقنع قناعة وقنعانا şeklindedir ve hoşnut olmak, razı olmak demektir. Diğeri ise, قنع يقنع قنوعا biçimdedir ve bir şeyi istemek/dilemek manasına gelir. Allah buyurur ki: وإذا وجبت جنوبها فكلوا منها وأطعموا القانع والمعتر *...Yanları yere yaslandığı vakit de onlardan yiyin, **kanaat** edip istemeyene de, isteyene de yedirin* (22/Hac 36).

Kimisi şöyle der: Bu âyette geçen القانع kelimesi, dilenen, fakat dilenmede ısrar etmeyen ve kendiliğinden gelen şeye razı olan kimsedir.[1028]

Şair şöyle der:

لمال المرء يصلحه فيغني مفاقره أعف من القنوع -٣٧٢

372- Kişinin malı işini görür ve doğrultur

*Belini. Bu **kanaatkardan** daha onurludur.*[1029]

أقنع رأسه deyimi, *başını kaldırdı* demektir. Allah buyurur ki: مهطعين مقنعي رءوسهم *O gün, başlarını **dikerek** koşacaklar* (14/İbrâhîm 43). Kimileri, bu kelimenin aslı, kişinin kendisiyle başını örttüğü şey demek olan قناع kökündendir, derler. Öyle ise, buradaki قنع fiili, *fakirliğini örtmek için maske giyen*, demektir. Bu tıpkı, خفى filinin خفاء'yi giymek (gizlenmek) anlamında kullanılması gibidir. Nitekim قنع fiili, maskesini çıkarıp başını açarak dilenmeyi; خفى fiili de, kendisini gizleyen şeyi kaldırmayı anlatır.

Kanaatle ilgili sözlerden biri de رجل مقنع يقنع به deyimidir ki, insanın kanaat getirmesini sağlayan, kendisiyle kanaat olunan adam demektir. Bu مقنع sıfatının çoğulu,

---

1028 Bu kişi, ez-Zeccâc'dır. Bkz. *Meâni'l-Kur'ân*, III, 428.

1029 Şair, Şammah. Bkz. *Divân*'ı, s.221; Serekustî, *Kitabu'l-Ef'âl*, II, 71.

مقانع şeklindedir. Bu bağlamda Şair şöyle der:

٣٧٣- شهودي على ليلى عدول مقانع

*373- Leyla hakkındaki şahitlerim âdil, **kanaat** getirmeyi sağlayıcı [da değildir].* [1030]

تقنعت المرأة *kadın peçe taktı* ve miğfer giyen adam için de kadının peçe takmasına benzetme yoluyla تقنع الرجل denir. Ayrıca, قنعت رأسه بالسيف والسوط *Başını kılıç ve kamçı ile örttüm* deyimleri de قناع kökünden gelmektedir.

قنى / K-n-y

Allah buyurur ki: وأنه هو أغنى وأقنى *Şüphesiz zengin eden de **sermaye veren** de O'dur* (48/Necm 48), yani: içinde zenginlik olan ve içinde قنية yani: Stoklanmış/depolanmış mal bulunanı veren O'dur. Kimisi ise, bu âyette geçen أقنى fiilinin أرضى *razı eden* de O'dur, manasında olduğunu ifâde eder. Bunun gerçek manası ise şudur: Ona, razı olma ve itâat etmeden oluşan bir *gizli hazine* veren de O'dur. Bu da, her iki tür zenginlikten daha büyüktür.

قنية kelimesinin çoğulu, قنيات şeklindedir.

Bir şeyi kazanmak, elde etmek, ele geçirmek ise, قنيت كذا ve قنيته fiilleriyle anlatılır. Şairin şu sözü de bu köktendir:

٣٧٤- قنيت حيائي عفة وتكرما

*374- Hayâmı **takındım**, bir iffet ve onur olarak.* [1031]

قنو / K-n-v

قنو kelimesi, hurma dalı demektir. Bu ikili قنوان, çoğulu قنوان şeklindedir. Allah buyurur ki: ومن النخل من طلعها قنوان دانية *hurmanın tomurcuğundan sarkan **salkımlar*** (6/En'âm 99).

قناة iki daldan oluşmasından dolayı hurma dalına benzemektedir. İçinde suyun aktığı kanala da قناة denmesinin nedeni ise, bir çizgi gibi olmasından ve uzayıp gitmesindendir. Kimisi ise, aslı, قنيت الشيء *falan şeyi depoladım*, ifâdesinden alınmıştır, der. Çünkü, kanal, suyu depolar. *Karıştırdı* anlamına gelen قاناه sözünden alınmıştır, diyenler de vardır. Şairin şu sözü de bu anlama işaret etmektedir:

٣٧٥- كبكر المقاناة البياض بصفرة

375- *Beyazı, sarıyla **karıştıran** bakire gibi.* [1032]

Burundaki dışa doğru kavisli durumu anlatan قنا kavramı ise, şekil yönünden bir benzerlikten bu ismi

---

1030 Bkz. İbn Fâris, *Mücmel*, III, 735 ve İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (قنع) maddesi.

1031 Bkz. *Lisân* (قنو) maddesinde Hâtim et-Tâî'ye nispet edilen bu şiir, Ubeydî, *et-Tezkiretu s-Sa diyye*'de (s. 211) ise, birkaç beyitle birlikte Amr b. el-Âs'a nispet edilmiştir. Bu doğru değildir, o sadece örnek vermiştir. Doğrusu, bu şiirin Bişr ed-Dab'î'ye ait olduğudur. Bkz. Isbahânî, *ez-Zehra*, II, 665.

1032 Şair, İmru'u'l-Kays. Bkz. *Dîvân*'ı, s.116.

almıştır. Bu anlamda رجل أقنى *Karga burunlu adam* ve امرأة قنواء *karga burunlu kadın* denmektedir.

قهر / K-h-r

قهر kelimesi, hem galip gelmek hem de boyun eğdirmek anlamına gelir. Bu kelime her ikisi için de kullanılır. Allah buyurur ki: وهو القاهر فوق عباده *O, kullarının üstünde tam **hâkimdir*** (6/En'âm 18); De ki: وهو الواحد القهار *Her şeye üstün ve **kahredicidir*** (13/Ra'd 16); وإنا فوقهم قاهرون *onlar üzerinde kahredici bir **üstünlüğe sahibiz*** (7/A'râf 127); وأمّا اليتيم فلا تقهر *Öyleyse sakın yetimi **ezme*** (Duhâ 9), bu âyette geçen, فلا تقهر ifâdesi, boyun eğdirmek demektir.

اقهره Bir kişiye onu mağlûp edecek birini musallat etmektir.

قهقرى ise, geriye doğru yürümektir.

قاب / K-v-b

قاب kelimesi, yayın elle tutulan yeri ile okun atıldığı yer arasındaki mesafedir. Allah buyurur ki: فكان قاب قوسين أو أدنى *Onunla arasındaki mesafe, iki yay **kadar**, yahut daha az kaldı* (53/Necm 9).

قوت / K-v-t

قُوت: Sözcüğü, insanı ayakta tutan az yiyecektir. Çoğulu أقوات şeklindedir. Allah buyurur ki: وقدر فيها أقواتها في أربعة أيّام سواء للسّائلين *Orada araştırıp soranlar için **rızkları** tam dört günde belli bir seviyede takdir edip, düzene koydu* (41/Fussilet 10).

قاتَه يقوتُه قوتًا fiili, bir kişiye yiyeceğini asgari düzeyde vermeyi anlatır. Bunun yanında أقاتَه يقيتُه fiili de, bir kişiye yiyecek olabilecek şeyleri sağlamaktır. Hadiste şöyle denmiştir: إنْ أكبر الكبائر أنْ يضيع الرّجُل من يقوت *Büyük günâhların en büyüğü, kişinin geçimini sağladığı kişileri zayi etmesidir.* [1033]

Bu hadisin bir varyantında ifâde مَن يُقيتُ *geçimini sağladığı kişiyi*, şeklinde geçmektedir.

Allah buyurur ki: وكان اللّٰه على كل شيء مقيتا *Allah her şeyi **gözetip** karşılığını verir* (4/Nisâ 85). Bu âyette geçen مُقيتا kelimesini, kimisi, *muktedir*, kimisi, *koruyan*, kimisi ise, *şahit* olarak yorumlamıştır. Gerçeği ise, Yüce Allah'ın her şeyin başında duran, onları koruyan ve besleyen olduğudur.

Ayrıca, مَا لَهُ قُوتُ لَيْلَة *onun bir gecelik yiyeceği yoktur*, denir ki, bunun قيت ليلة ve قيتة ليلة şeklinde söylenmesi de doğrudur. Bu tıpkı, yemek için hem طعم hem de طعمة denmesi gibidir. Şair, ateşi tasvir ederken şöyle der:

٣٧٦- فقلتُ لهُ ارفعها إليك وأحيها
بروحك واقتته لها قيتة قدرا

1033 Hadisi, Müslim (HN: 996) ve Ahmed (*Müsned*, II, 160) tahriç etmiştir.

376- Ona dedim ki: Onu yanına kaldır ve dirilt onu
Ruhunla, ve onu çok değerli ***yiyeceklerle besle.*** [1034]

yani, biz ona fırsat veririz. Böylece şeytanın onun üzerinde yumurta kabuğunun yumurta üzerindeki hakimiyeti gibi bir hakimiyet kurmasına müsaade etmiş oluruz.

قوس / K-v-s

قوْس kelimesi, okun kendisiyle atıldığı yay demektir: فكان قابَ قوسين اوْ أدنى *Onunla arasındaki mesafe,* ***iki yay*** *kadar, yahut daha az kaldı* (53/Necm 9).

Yayın normal eğrilik hâli baz alınarak eğilmek için تقوّس denmiştir. Aynı anlamda beli bükülen ve eğilmiş hâlde duran ihtiyar adama da قوّس الشيخ ve تقوّس *ihtiyar yay oldu, yaylaştı* denmektedir. Aynı şekilde قوّسْتُ الخط فهو مقوّس *çizgiyi yay gibi yaptım, o da yay gibi oldu*, sözü de bu köktendir.

مِقوَس ise, yayın geçtiği yerdir. Bunun aslı da, yay gibi uzatılıp ardından atın salıverildiği ipten gelmektedir.

قيض / K-y-d

Allah buyurur ki: وقيّضْنا لهم قرناء *Biz onlara birtakım arkadaşlar* ***musallat*** *ettik* (41/Fussilet 25); وَمن يعْشُ عنْ ذكر الرّحمن نُقيّضْ له شيْطانًا *Her kim Rahmân olan Allah'ın zikrinden yüz çevirirse biz ona bir şeytan* ***musallat*** *ederiz* (43/Zuhruf 36);

قيع / K-y-a

Düz yer anlamındaki قيع hakkında Allah buyurur ki: والذينَ كفرُوا أعمالهمْ كسرابٍ بقيعةٍ يحْسبُه الظمْآن ماءً *Kâfirlere gelince, onların amelleri,* ***ıssız çöllerdeki*** *serap gibidir ki, susayan onu su zannede* (24/Nûr 39).

Bu manada hem قِيع hem de قاع yerin dümdüz olanına denir. Bunun çoğulu da, قيعان şeklindedir. Küçültme formu ise, قوَيْع sözcüğüdür. İstiâre yoluyla قاع الفحْل النّاقة denir ki, *erkek deve, dişi deveyi* ***aştı***, demektir.

قول / K-v-l

Hem قوْل hem de قِيل kelimeleri aynı manaya gelir. Bu konuda Allah buyurur ki: ومنْ أصْدق من الله قيلا *Allah'tan daha doğru* ***sözlü*** *kim olabilir?* (4/Nisâ 122).

Bununla beraber قوْل sözcüğü, değişik anlamlarda kullanılır:

1. En açık olanı harflerden oluşan ve konuşarak ifâde edilen *söz* anlamında oluşudur. Bu tek bir kelime de olabilir, bir cümle de olabilir. Tek bir kelime olanına misal: زيْد *Zeyd* ve خرَج *çıktı*. Cümle hâlinde olanına örnek ise: زيْدٌ منْطلق *Zeyd gidendir* ve هل خرَج عمْرو *Amr,*

1034 Bu şiir daha önce – روح - maddesinde geçmişti.

çıktı mı? ve benzeri gibi. Kelamın üç kısmını oluşturan isim, fiil ve edatlardan her biri de قَوْل diye adlandırıldığı gibi, kaside/şiir, hutbe/konuşma ve benzeri şeylere de قَوْل dendiği doğrudur.

2. İnsanın aklında (gönlünde) tasavvur edip henüz sözlü olarak açıkça ifâde etmediği şeyler de قَوْل adını alır. Meselâ: في نفسي قَوْل لم اظهره *İçimde açıkça söylemediğim bir söz vardır*, denmektedir. Yüce Allah da buyurur: ويقولون في انفسهم لولا يعذبنا الله بما نقول *...Kendi içlerinden de: Bu söylediklerimiz yüzünden Allah'ın bize azap etmesi gerekmez miydi?* ***derler*** (58/Mücâdele 8). Bu âyette Yüce Allah, onların *itikatlarında/* inanç sistemlerinde var olan şeyi, قَوْل diye tanımlamıştır.

3. İtikat (esaslı düşünce, inanç) için de قَوْل sözü kullanılır. Sözgelimi, فلانٌ يقول بقَوْل ابي حنيفة denir ki, *falan adam, Ebû Hanîfe'nin görüşünü benimsiyor*, demektir.

4. Bir şeyi göstermeye de قَوْل denmektedir. Şairin şu sözü bu konuda bir misaldir:

٣٧٧- امْتَلأ الحَوْضُ وقال قطني مهلا
رويدا قد ملأت بطني

377- *Havuz doldu ve yeter,* ***dedi.***
Acele etme, ağır ol, benim karnım doydu.[1035]

5. Bir şeyle gerçek anlam da ilgilenmek de قَوْل diye adlandırılmaktadır. فلانٌ يقول بكذا *Falan bununla ciddi olarak* ***ilgileniyor*** denmesi gibi.

6. Diğer Disiplinlerde değil, sadece mantıkçılar, onu tanım/kavram anlamında kullanırlar. Bu anlamda: قَوْل الجوهر كذا *cevher kavramı şöyle şöyledir*; قَوْل العرض كذا *araz kavramı şöyle şöyledir*, derler. Bununla onun tanımını kast ederler.

7. Bunun yanında قَوْل sözcüğü ilham manasında da kullanılmaktadır.

Meselâ, Yüce Allah قلنا يا ذا القرنين إمَّا أن تعذب وامّا أن تتخذ فيهم حسنا *Biz ona* ***dedik*** *ki: Ey Zü'l-Karneyn! Onları ya cezalandırırsın veya onların hakkında iyi davranırsın* (18/Kehf 86) buyurmaktadır. Bu, söyleme, rivâyet edilen ve kaydedilenlere göre, direk ona hitap şeklinde söylenmiş bir şey değildi; aksine, bu bir ilhamdan ibaretti. Görüldüğü gibi, Yüce Allah, bunu da, قَوْل diye adlandırmıştır.

Yüce Allah'ın: ... قالتا أتينا طائعين *Her ikisi de: İsteyerek geldik,* ***dediler*** (41/Fussilet 11) sözü hakkında da denmiştir ki: Bu, Yüce Allah'ın onlara açıkça hitap etmesi şeklinde değil de, bizzat kendisinin onları emrine alması, onlara hükmetmesi şeklinde olmuştur. Yüce Allah'ın şu sözü de böyledir: قلنا يا نارُ كوني بردًا وسلامًا على ابراهيم *Biz: Ey ateş! İbrahim'e karşı serinlik ve esenlik ol,* ***dedik*** (21/Enbiyâ 69).

يقولون بأفواههم ما ليس في قلوبهم *kalplerinde olmayanı ağızlarıyla*

1035 Bkz. *Lisân*, (قول) maddesi, İbn Cinnî, *Hasâis*, I, 23; İbn Siyde, *Muhkem*, VI, 347.

söylüyorlardı (3/Âl-i İmrân 167) âyetinde ise, onların sadece ağızları zikredilmekle, bunun uydurulmuş bir yalan olduğuna, doğruluğuna inanarak böyle söylemediklerine dikkat çekilmiştir. Bu, asılsız bir yazmadan söz ettiğinde el kelimesini zikretmesi gibidir. Nitekim, Allah buyurur ki: فويل للذين يكتبون الكتاب بأيديهم ثم يقولون هذا من عند الله ليشتروا به ثمنا قليلا *Artık o kimselerin vay hâline ki, kendi elleriyle kitap yazarlar da sonra biraz para almak için: Bu Allah katındandır,* ***diyenlere*** (2/ Bakara 79).

Yüce Allah'ın: لقد حق القول على أكثرهم فهم لا يؤمنون *Ant olsun ki, onların çoğunun üzerine azab* ***sözü*** *hak olmuştur; onlar artık imana gelmezler* (36/Yâsîn 7) sözüne gelince, Yüce Allah onların ne olduklarını bilmektedir. Burada onların üzerine hak olan *Allah'ın kelimesi* de, şu âyette geçen sözü gibidir: وتمت كلمة ربك الحسنى على بني إسرائيل بما صبروا *Ve böylece Rabbinin, İsrail oğullarına yönelik o güzel* ***Sözü*** *(vaadi), sabırları nedeniyle gerçekleşti* (7/Araf 137); إن الذين حقت عليهم كلمة ربك لا يؤمنون *Doğrusu, aleyhlerinde Rabbinin* ***Sözü*** *(hükmü) kesinleşmiş olanlar imana gelmezler* (10/Yûnus 96).

ذلك عيسى ابن مريم قول الحق الذي فيه يمترون *İşte hakkında (Yahudilerle Hıristiyanların) ihtilâf edip durduk ları Meryem oğlu İsa'ya dair Allah buyurur ki budur* (19/Meryem 34), âyetindeki قول الحق ifâdesinin bu şekilde gelmesinin nedeni ise, şu âyetlerde dile getirilen hakikate dikkat çekmektir: إن مثل عيسى عند الله كمثل آدم خلقه من تراب ثم قال له كن فيكون الحق من ربك فلا تكن من الممترين *Doğrusu Allah katında İsa'nın (yaratılışındaki) durumu, Âdem'in durumu gibidir; onu topraktan yarattı, sonra ona ol! dedi, o da oluverdi. Bu* ***hak*** *(gerçek) senin rabbindendir, o hâlde şüphecilerden olma* (3/Âl-i İmrân 59-60).

Hz. İsa'nın قول diye adlandırılmasının nedeni ise, O'nun إنما المسيح عيسى ابن مريم رسول الله وكلمته ألقاها إلى مريم وروح منه *Meryem oğlu İsa Mesih, sadece Allah'ın elçisi, Meryem'e atmış olduğu* ***kelimesi*** *ve O'ndan bir ruhtur* (4/Nisâ 171) âyetinde كلمة diye adlandırılması gibidir.

إنكم لفي قول مختلف *Siz, kesin olarak çelişkili* ***sözler*** *içindesiniz* (51/Zâriyât 8), yani, siz, çelişkili bir durumdasınız. Bu durumu/ işi âyet قول diye isimlendirmiştir. Çünkü, söze konu olan da söz diye adlandırılır. Tıpkı, مذكور *zikredilen* şeyin, ذكر diye adlandırılması gibi.

إنه لقول رسول كريم وما هو بقول شاعر قليلا ما تؤمنون *Kuşkusuz Kur'ân, şerefli bir peygamberin (Allah'tan) getirdiği* ***sözdür****. O bir şair* ***sözü*** *değildir, siz ne kadar az inanıyorsunuz* (69/ Hâkka 40-41). Bu âyette Yüce Allah, Söz'ü Resûle/Elçiye nispet etmiştir. Böyle ifâde edilmesinin

nedeni, hayat içindeki şu olgudur: Sana elçi yoluyla gelen söz, kişiye onu gönderen adına tebliğ edilir. Onun için bu söz, bazen getiren elçiye, bazen de gönderene nispet edilmektedir ve bu her iki nispet etme de doğrudur.

Eğer dense ki: Buna göre, bir şiir, bir konuşma onları rivâyet eden râvîye de tıpkı onların asıl sahiplerine nispet edildiği gibi nispet edilebilir mi? Cevap olarak deniyor ki: Şiir için, o râvînin قول *kavli*dir denmesi doğrudur, yalnız, *onun şiiridir*, *onun konuşmasıdır*, denmesi doğru değildir. Zira şiir, özel bir anlamda قوْل *kavl*ın manasını da taşır. Bunda râvînin herhangi bir katkısı yoktur. Fakat râvînin aktardığı قوْل *söz*, hem râvînin sözüdür; hem de kendisinden rivâyet yapılan kişinin قوْل *söz*üdür.

Yüee Allah'ın: الَّذِين اذا أصابَتْهُمْ مُصيبةٌ قَالُوا إِنَّا لِلّه وإِنَّا إليه راجعون *Onlar başlarına bir musibet geldiği zaman: Biz Allah'a aidiz ve sonunda O'na döneceğiz,* ***derler*** (2/Bakara 156) sözünde geçen قالوا *dediler*, ifâdesi, bu cümleyi sadece sözlü olarak söylemekten ibaret değildir. Aksine, *bu sözle beraber inanç ve amel olduğu zaman böyledir* denmek istenmiştir.

Dil için, مقول denmektedir; onun için رجل مقول deyimi, *dilli konuşkan bir adam* ifâdesi de kullanılmaktadır. Adamın sıfatı olarak قوال ve قوّالة kullanılması da aym anlama gelir.

قيْل kelimesi de, Himyer kral larının genel ismidir. Bu ismi almalarının nedeni, sözlerinin eri olmaları ve sözlerine itimat edilmesi, insanlara liderlik yapmaları ve atalarının sözüne bağlı kalmalarıdır. Bu manada تقيّل فلان أباه *falan adam babasına tapıyor*, denmektedir. Aynı bu şekilde, birbirinin ardından gelen krallara تبّع adını vermişlerdir.

Yukarıda geçen قيْل kelimesinin aslı *vavl*ıdır; zira, çoğulunda أقوال denmektedir. Bu tıpkı, ميت *ölü* ve أمْوات *ölüler* kelimesi gibidir. Aslı ise, قيّل şeklindedir. Aynı, ميْت kelimesinin aslının ميّت olduğu hâlde hafifletilerek söylenmesi gibi. Yine bu kelimenin çoğulunda اقيال denmesi ise, أعياد *bayramlar* kelimesi gibidir.

تقيّل أباه deyimi, tıpkı, تعبّد *ibâdet/ kulluk etti* fiili gibidir.

اقتال قوْلا ifâdesi ise, iyi veya kötü kişinin gönlünün kendini sürüklediği/kanaat getirdiği şeydir. Bu deyim, احتكم hakeme gitme/ hakem tuttu manasında da kullanılır. Şair şöyle der:

٣٧٨- تأبى حكومة المقتال

378- ***Hakem*** *tutulanın kararını kabul etmez; reddeder.* [1036]

Hem قال hem de قالة sözeükleri, yaygınlık kazanan söz, görüş ve inanç anlamına gelir.

1036 Şair, el-A'şâ. el-Esved b. el-Münzir el-Lahmî'yi methettiği bir kasidesinden. Bkz. *Dîvân*'ı, s.168; Suyûtî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, II, 924.

el-Halîl şöyle der: Bazen, yaygınlık kazanan söz, görüş anlamına gelen قال kelimesi, onu söyleyen kişi demek olan قائل manasında kullanılır.[1037]

Bu anlamda أنا قال كذا denir ki, yani; *Ben, şunu söyleyenim/benim dediğim şudur.*

قيل K-y-l

Allah buyurur ki: أصحاب الجنة يومئذ خير مستقرا وأحسن مقيلا *O gün cennetliklerin kalacakları yer çok iyi, dinlenecekleri* ***yer*** *pek güzeldir* (25/Furkan 24). Bu âyette geçen مقيلا sözcüğü, *öğle vaktinde uyudum* anlamına gelen قلت قيلولة fiilinin mastarıdır. Ya da, *öğle uykusu* anlamına gelen قيلولة eyleminin yapıldığı *yer*dir.

Bazen bu fiil, alışverişle ilgili olarak kullanılır ve yapılan işlemi feshetmek, iptal etmek, vazgeçmek anlamında قلته في البيع قيلا اقلته denir. *Önce alışveriş yapıp ardından karşılıklı olarak bundan vaz geçenler* için de تقايلا بعد ما تبايعا denmektedir.

قوم / K-v-m

Ayağa kalkmak, dikilmek, yükselmek, yukarı kalkmak anlamına gelen bu fiilin başlıca formları قام يقوم قياما şeklindedir. Bu işi yapana فهو قائم denir. Başka tarafından ayağa kaldırılan veya düzeltilen şeyler için de أقامه عثرة ifadesi kullanılmaktadır. Ayrıca bu formun bir yerde oturmak, ikâmet etmek anlamında kullanıldığı da أقام بالمكان إقامة deyiminden anlaşılmaktadır.

Bu fiilin mastarı olan قيام ise, birkaç değişik anlamda kullanılmaktadır:

1. Şahsen/Bizzat قيام etmek. Bu baskı/zorla olabilir, ihtiyari/isteğe bağlı olarak da yapılabilir.

2. Bir şey için قيام etmek. Bir iş veya eylemin şartlarını yerine getirmek ve onu korumak şeklinde gerçekleşir.

3. Bir şeyi yapmaya azmetmeyi amaçlayan قيام. Baskıya dayalı kıyam hakkında Allah buyurur ki: منها قائم وحصيد *...Onlardan* ***ayakta olanlar*** *da var, biçilenler (yok olup gidenler) de* (11/Hûd 100) ما قطعتم من لينة أو تركتموها قائمة على أصولها فبإذن الله وليخزي الفاسقين *Hurma ağaçlarından herhangi bir şey kesmeniz veya kökleri üzerinde* ***bırakmanız*** *hep Allah'ın izniyle ve O'nun, yoldan çıkanları cezalandırması içindir* (59/Haşr 5).

İsteğe bağlı olan kıyam hakkında ise, şöyle buyurmaktadır: أم من هو قانت آناء الليل ساجدا وقائما *Yoksa o, gece saatlerinde kalkan, secdeye kapanıp,* ***kıyama durarak*** *daima vazifesini yapan, gibi olur mu?* (39/Zümer 9); الذين يذكرون الله قياما وقعودا وعلى جنوبهم *Onlar* ***ayaktayken****, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı*

1037 Bkz. Halîl, *Kitâbu'l-Ayn*, V, 213.

anarlar (3/Âl-i İmrân 191) الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ *Erkekler, kadın üzerine idareci ve hakimdirler* (4/ Nisâ 34); وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا *Ve onlar ki, Rablerine secdeler ve **kıyamlar** ederek yatarlar* (25/ Furkân 64). Bu iki âyette geçen قِيَامٌ kelimesi, ayakta duran manasını taşıyan قَائِمٌ kelimesinin çoğuludur.

Kıyam kelimesinin başka bir şeyin hakkını gözetmek anlamında kullanıldığına misal ise, Yüce Allah'ın şu sözleridir: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ *Ey iman edenler, Allah için hakkı ayakta tutanlar ve adaletle şahitlik yapanlar olunuz* (5/Mâide 8); شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ *Allah, bütün melekler ve ilim uluları da adaleti **ayakta tutanlar** olarak buna şahittir ki, ondan başka ilâh yoktur* (3/Âl-i İmrân 18) أَفَمَنْ هُوَ قَائِمٌ عَلَىٰ كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ *Bütün kazandıklarıyla her bir nefsin üzerinde böylesine **duran** başka kim vardır?* (13/Ra'd 33), yani, onu böylesine koruyan kim vardır?

لَيْسُوا سَوَاءً مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ *Hepsi bir değildirler; Kitap ehli içinde doğruluk üzere bulunan bir ümmet (topluluk) vardır* (3/Âl-i İmrân 113); وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنْهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا *Fakat öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet etsen, **tepesine dikilip** durmadıkça onu sana iade etmez* (3/Âl-i İmrân 75); yani: Onu istemedikçe ve istemede ısrar etmedikçe onu sana vermezler.

Bir işi yapmaya azmetmek, bir eylemde bulunmaya niyetlenmek anlamındaki kıyama misal ise, Yüce Allah'ı şu sözleridir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ *Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman* (5/Mâide 6); يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ *namazlarını **kılanlardır,*** (5/ Mâide 55); yani: Namazı devamlı kılan ve onu koruyanlar.

قِيَامٌ ve قِوَامٌ: Sözcükleri ise, bir şeyin kendisiyle ayakta durduğu, sabitleştiği, sağlamlaştığı sütun ve dayanak gibi şeylere işaret eder. Nitekim, ayak, payanda, destek gibi görevler yapan ve dayanak olarak kullanılan şeylere عِمَادٌ ve سَنَدٌ adı verilmektedir. Bu manada Allah buyurur ki: وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا *Allah'ın, sizin için geçiminizin **temeli kıldığı** mallarınızı aklı ermezlere vermeyin* (4/Nisâ 5), yani: Sizin hayatınızı ayakta tutan şeylerden yaptığı malları.

جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ *Allah, Kâbe'yi, o Beytü'l-Haram'ı, insanlar için bir **geçim kaynağı** kılmıştır* (5/Mâide 97), yani: Bunları bir geçimlik kılmıştır. Böylece hem dünyalık geçimleri sağlanmış hem de âhiretleri kurtulmuş olur.

el-Esam şöyle der: Âyette geçen قِيَامًا kelimesi, her zaman geçerli olan, hiçbir Zaman hükmü iptal olmayan geçimliktir. Bu kelime, قِيَمًا şeklinde de okunmuştur ki, bu da قِيَامًا demektir. Bu قِيَامًا sözcüğü değer, kıymet anlamında kullanılan قِيمَةٌ

kelimesinin çoğuludur diyenlerin görüşü ise, kayda değer bir şey değildir.

Temel olarak kurulmak, sabit leşmek ve yerleşme demek olan قام كذا، وثبت، وركز ifâdeleri aynı anlama gelir.

Yüce Allah'ın şu sözü de bu âyetlerin beyan ettikleriyle ilgilidir: واتخذوا من مقام ابراهيم مصلى *Siz de Makam-ı Ibrahim'den kendinize bir **namazgah** edinin* (2/Bakara 125).

قام فلان مقام فلان *falan adam falanın makamına oturdu* deyimi, *onun yerine vekillik etti* manasına gelir. Allah buyurur ki: فآخران يقومان مقامهما من الذين استحق عليهم الأوليان *diğer iki kişi **onların yerine geçerler** ve: Bizim şahitliğimiz, önceki iki kişinin şahitliğinden daha doğrudur diye yemin ederler* (5/Mâide 107).

Yüce Allah'ın: قل إنني هداني ربي الى صراط مستقيم دينا قيما *De ki: Rabbim, beni doğru yola iletti. **Dosdoğru** dine* (6/En'âm 161) sözünde geçen قيما sözcüğü, *değişmez bir sabite olarak onların hem dünyalık hem âhiret hayatını düzenleyen* demektir.

Âyette geçen قيما kelimesi قيام kelimesinin hafifletilmiş/şed desiz biçimi olan قيما şeklinde de okunmuştur. Kimisi ise, bunun bir sıfat olduğunu söylemiştir. Tıpkı, قوم عدى، ومكان سوى، ولحم زيم ، وماء روى deyimleri gibi. Yüce Allah'ın şu sözleri de bu anlamdadır. Yüce Allah'ın şu sözleri de bu anlamdadır: ذلك الدين القيم *İşte **dosdoğru** din budur* (12/Yûsuf 40); ولم يجعل له عوجا قيما *ve onun için hiçbir eğrilik/kusur bırakmadı*; **dosdoğru olarak** (18/Kehf 1-2).

وذلك دين القيمة *İşte **dosdoğru** din budur* (98/Beyyine 5) âyetinde geçen القيمة kelimesi ise, şu âyetlerde özellikleri beyan edilen adalet üzere kaim olan ümmetin adıdır: كنتم خير أمة *Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz* (3/Âl-i İmrân 110); كونوا قوامين بالقسط شهداء لله ***Adaleti ayakta tutan**..., yalnız Allah için şahitlik eden kimseler olunuz* (4/Nisâ 135).

رسول من الله يتلو صحفا مطهرة فيها كتب قيمة *(Bu delil), tertemiz sayfaları okuyan, Allah tarafından gönderilmiş bir peygamberdir, O sayfalarda, **en doğru** hükümler vardır* (98/Beyyine 2-3); burada Yüce Allah: صحفا مطهرة *tertemiz sayfalar* ifâdesiyle, Kur'ân-ı Kerime işaret etmiştir. Bunun yanında كتب قيمة açıklamasıyla da Kur'ân'da yer alan diğer İlahi Kitapların taşıdıkları manalara dikkat çekilmiştir. Çünkü, Kur'ân, Yüce Allah'ın daha önce gelmiş olan Kadîm Kitaplarının tüm meyvelerinin bir özeti konumundadır.

اللّهُ لا إله إلا هو الْحَيُّ الْقَيُّومُ *Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur; O daima diridir, bütün varlığın **idaresini yürüten**dir* (2/Bakara 255) âyetinde geçen قيوم kelimesi, her şeyi koruyan ve hepsine kendisini ayakta tutacak destek, dayanağı veren O'dur, manasındadır. Bu da şu âyetlerde de

açıklanan manasıdır: قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى *Bizim Rabbimiz her şeye şeklini veren, sonra da yolunu gösterendir, dedi* (20/Tâhâ 50); أَفَمَنْ هُوَ قَائِمٌ عَلَى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ *Bütün kazandıklarıyla her bir nefsin üzerinde böylesine **hükümran** olan başka kim vardır?* (13/Ra'd 33).

بِنَاءٌ قَيُّومٌ *sağlam bina* deyimi, form olarak فَيْعُول vezninde, قَيِّمٌ ise, فَيْعِل veznindedir. Bu tıpkı, دَيُّونٌ ، دَيَّانٌ kelimeleri gibidir.

قيامة de, aşağıdaki âyetlerde zikredilen manasıyla kıyametin kopmasıdır: وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُبْلِسُ الْمُجْرِمُونَ *Kıyamet saatinin **gelip çattığı** gün suçlular, her ümidi keserler* (30/Rûm 12); يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ *Öyle bir gün ki, insanlar o gün Rabblerinin **huzurunda divan duracaklar*** (83/Mutaffifin 6); وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً *Kıyametin **kopacağını** da zannetmem* (18/Kehf 36).

قيامة kelimesinin asıl anlamı, insanın bir çırpıda ayağa kalkmasıdır. Sonuna hâ harfi ilave edilerek onun aniden meydana geleceğine dikkat çekilmiştir.

مقام ise, hem mastar, hem kıyam yapılan yerin ismi, hem kıyamın zamanı için kullanılır: Kıyam etmek/ ayağa kalkmak, ayakta durulan yer, ayakta durulan zaman. Şu âyetlerde bu anlamlarda kullanıldığı gözlenmektedir:

يَا قَوْمِ إِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَقَامِي وَتَذْكِيرِي بِآيَاتِ اللَّهِ *...Ey kavmim, eğer benim **aranızda duruşum** ve Allah'ın âyetleriyle öğüt verişim size ağır geliyorsa* (10/Yûnus 71); ذَلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ *...Bu, **makamımdan** ve tehdidimden korkan içindir* (14/ İbrâhîm 14); وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ *Rabbinin **makamından** korkan kimselere iki cennet vardır* (55/ Rahmân 46) وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى *Siz de Makam-ı İbrahim'den kendinize bir namazgah edinin* (2/ Bakara 125);فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ *Onda apaçık deliller, İbrahim'in **makamı** vardır* (3/Âl-i İmrân 97).

Ayrıca şu âyetler de bununla ilgilidir: وَزُرُوعٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ *Ne ekinler ne güzel **kaynaklar*** (44/Duhân 26); إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي مَقَامٍ أَمِينٍ *Şüphesiz ki kötülükten sakınanlar güvenli bir **makamdadırlar*** (44/Duhân 51) أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا *...Bu iki zümreden hangisi mevki bakımından daha iyi, meclis ve topluluk itibariyle daha güzeldir?* (19/ Meryem 73).

Bunun yanında şu âyetler de konuyu açıklık getirenlerdendir: وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ *(Melekler): Bizden her birimizin belli bir makam vardır* (37/Sâffât 164), قَالَ عِفْرِيتٌ مِنَ الْجِنِّ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَ *Cinlerden bir ifrit, Sen **makamından kalkmadan** ben onu sana getiririm..., dedi* (27/ Neml 39).

el-Ahfeş âyetin قَبْلَ أَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَ *Sen **makamından** kalkmadan* kısmıyla ilgili olarak der ki: Şüphesiz makam, oturulan yerdir. Bu görüş eğer, makam ve oturulan yer, zat itibariyle aynı şeydir; yukarı çıkma

ve aşağı inme gibi fâile nispetleri açısından farklılık gösterirler demek istemişse, doğrudur. Yok böyle değil de, makamın manası, oturulan yerin manasıyla aynıdır, demek istemişse, doğru olmaz. Çünkü, aynı yer, kişinin durması esas alınarak makam, oturması esas alınarak oturma yeri diye adlandırılabilir.

Kimileri ise, مقامة kelimesi, جماعة *topluluk* manasına gelir, derler. Şair şöyle der:

٣٧٩- وفيهم مقامات حسان وجوههم

*379- Onların içinde yüzleri güzel olan **makameler** vardır.* [1038]

Bu, kendi arkadaşları için bir isim olarak kullanılsa da, aslında bir yer ismidir. Tıpkı şairin şu sözü gibi:

٣٨٠- واستب بعدك يا كليب المجلس

*380- Ey Küleyb, senden sonra **meclis** sövüştü.* [1039]

Burada şair, sövüşenleri, meclis diye adlandırmıştır.

استقامة ise, düz bir çizgi üzerinde olan yola denmektedir. Haklı olanın yolu da buna benzetilmiştir: اهدنا الصراط المستقيم *Bize Doğru Yol'u göster* (1/Fatiha 6); وأن هذا صراطي مستقيما *İşte benim **doğru** yolum budur* (6/En'âm 153); إن ربي على صراط مستقيم *...Benim Rabbim, hiç şüphe yok ki, **doğru yoldadır*** (11/Hûd 56).

استقامة الإنسان *İnsanın istikâmeti*, doğru yolu izlemesidir. Yüce Allah'ın şu sözleri gibi: ان الذين قالوا ربنا الله ثم استقاموا *Rabbimiz Allah'tır deyip, sonra da **doğrulukta devam edenlere** gelince* (41/Fussilet 30), فاستقم كما امرت *İşte bundan dolayı emir olunduğun gibi doğru ol!* (11/Hûd 112); فاستقيموا اليه *Artık hep O'na **dosdoğru olarak yönelin!*** (41/Fussilet 6).

الاقامة في المكان *bir yerde ikâmet etmek*, orada durmak, yerleşmek demektir.

اقامة الشيء *Bir şeyi ikame etmek*, onun hakkını vermektir. Allah buyurur ki: قل يا اهل الكتاب لستم على شيء حتى تقيموا التوراة والانجيل وما أنزل إليكم من ربكم *De ki: Ey kitap ehli! Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbinizden size indirileni **uygulamadıkça** bir esas üzerinde değilsiniz* (5/Mâide 68), yani: İlim ve amelle bu her ikisinin haklarını tam anlamıyla vermedikçe

(Allah'ın) şu sözü de aynı anlamdadır: ولو انهم اقاموا التوراة والانجيل وما انزل اليهم من ربهم *Eğer onlar, Tevrat'ı, İncil'i ve kendilerine indirileni gereğince **uygulasalardı*** (5/Mâide 66). Yüce Allah, namazı emrettiği her yerde ve onu övdüğü her yerde sadece اقامة kelimesini kullanmıştır. Böylece, amacın onun sadece şeklen yerine getirilmesi değil, tüm şartlarını yerine getirerek kılmak olduğuna dikkat çekmiştir. Sözgelimi: Birçok yerde namaz ile ilgili وأقيموا الصلاة وآتوا الزكاة واركعوا مع

1038 Şair, Züheyr b. Ebî Sülmâ. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 60.

1039 Şair, Mühelhil b. Rabîa. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 280.

الرَّاكِعِينَ *Hem namazı **dosdoğru kılın**, zekâtı verin, rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin* (2/Bakara 43); والمقيمين الصلاة *Onlar, namazı **ikame edenlerdir*** (4/Nisâ 162).

Münafıklar hakkında: وإذا قاموا إلى الصلاة قاموا كسالى *...Onlar, namaza **kalktıkları** zaman tembel tembel **kalkarlar*** (4/Nisâ 142) buyurması ise, إقامة kökünden değil, قيام *kalkmak* mastarındandır.

Yüce Allah'ın Hz. İbrahim'in ağzından: رَبِّ اجعلني مقيم الصلاة ومن ذريتي *Ey Rabbim! Beni ve soyumdan gelecekleri namazını **dosdoğru kılanlardan** eyle!* (14/İbrâhîm 40) buyurması ise, namazın şartlarını yerine getirmeye, onun hakkını vermeye beni muvaffak kıl, manasına gelir.

Kâfirlereyönelikültimatomunda: فإن تابوا وأقاموا الصلاة *Eğer tövbe ederler, namazı **kılarlar**larsa* (9/Tevbe 11) buyurmasının yorumunda ise, denmiştir: Bu, namazın sadece edasıyla değil, onun varlığını kabul ederek ikame ederlerse, demektir.

مُقام ise, hem mimli mastar, hem ismi zaman, hem ismi mekân, hem de ismi mef'ûl olarak kullanılır. Yalnız Kur'ân'da geçeni sadece mastar olanıdır: إنها ساءت مستقرا ومقاما *Orası cidden ne kötü bir uğrak, ne kötü bir **konaktır*** (25/Furkân 66).

Aynı kökten gelen مُقامة ise, إقامة anlamındadır. Allah buyurur ki: الذي أحلنا دار المقامة من فضله *Lütfünden bizi durulacak bir **yurda** kondurdu* (35/Fâtır 35), ذلك جزاء أعداء الله النار لهم فيها دار الخلد *Onlar için orada **ebedî olarak kalacakları** cehennem yurdu vardır* (41/Fussilet 28), ومساكن طيبة في جنات عدن *Hem de **Adn cennetlerinde** hoş meskenler* (9/Tevbe 72)

لا مقام لكم فارجعوا *...Sizin için **duracak yer** yok, hemen dönün* (33/Ahzâb 13) âyetinde geçen مُقام kelimesi ise, قام fiilindendir, yani, *sizin kalacak hiçbir yeriniz yoktur.* Kimi kıraatlerde bu ifâde لا مُقام لكم şeklinde okunmuştur ki, o zaman da أقام fiilinden alınmıştır, demek olur.

Bazen, devamlılığı ifâde etmek için, إقامة sözcüğü kullanılır. Allah buyurur ki: عذاب مقيم ***sürekli** bir azaptır* (11/Hûd 39). Bir kıraate göre, إن المتقين في مقام أمين *Şüphesiz ki kötülükten sakınanlar güvenli bir **makamdadırlar*** (44/Duhân 51) şeklinde okunmuştur. Yani: İçinde devamlı kalacakları bir yerde.

تقويم الشيء *Bir şeyin takvimi*, onu doğrultmak, düzeltmek, yetiştirmek, öğretmek, eğitmek, geliştirilmektir. Allah buyurur ki: لقد خلقنا الإنسان في أحسن تقويم *Biz insanı en güzel biçimde yarattık* (95/Tin 4). Bu da, Yüce Allah'ın, insanı, diğer canlılar arasında seçip ona akıl ve anlayış vermesi ve onu belini doğrultup dik durabilecek şekilde yaratmış olmasıdır. İnsanın belini doğrultup böyle dimdik ayağa kalkabilmesi, onun âlemdeki her şeyi egemenliği altına alabileceğini göstermektedir.

Bir eşya için kullanılan تقويم السلعة

ifâdesi de onun değerini belirlemek/ değerini açıklamaktır.

قَوْم kelimesi ise, asıl itibariyle, kadınlar olmaksızın, *erkekler topluluğu* demektir. Onun için âyette: لا يسخر قومٌ من قوْم *Bir topluluk diğer bir toplulukla alay etmesin* (49/Hucurât 11).

Şair de şöyle der:

٣٨١- أقوم آل حصن أم نساء

381- *Hısn Ailesi, bir kavim midir yoksa kadınlar mı?*[1040]

Kur'ân-ı Kerim'de geçen قوم sözcüğünde ise, erkek ve kadınlar birlikte kastedilmiştir. Gerçek anlamı ise, erkekler içindir. Zira sözcükte baskın olan unsur erkeklerdir. Allah buyurur ki: الرّجال قوّامون على النّساء بما فضّل الله بعضهم على بعض *Erkekler, kadın üzerine idareci ve hakimdirler. Çünkü Allah birini diğerinden üstün yaratmıştır* (4/Nisâ 34).

قوى / K-v-y

قُوَّة (*kuvvet*) kelimesi, bazen قدرة (yapabilme, hakim olma) manasında kullanılır: خذوا ما آتيناكم بقوّة *Size verdiğimiz kitaba kuvvetle tutunun* (2/Bakara 63).

Bazen de, bir varlıktaki potansiyel enerjiye, gizli güce, gizli yapıya قوّة adı verilmektedir. Meselâ: النوى بالقوّة نخل denmektedir. Yani, hurma çekirdeği, potansiyel olarak hurma ağacı olmaya uygun ve onun için adaydır.

Bundan ayrı olarak قوّة kelimesi bazen beden/vücut için, başka zaman kalp için kullanıldığı gibi, bazen dışarıdan yardım eden, bazen de ilâhî kudret için kullanılır. Bunlara sıra ile misaller verelim:

1. Beden için kullanılana örnek şu âyetlerdir. Allah buyurur ki: وقالوا من أشدّ منا قوّة *...Bizden daha kuvvetli kim vardır? dediler* (41/Fussilet 15); فأعينوني بقوّة أجعل بينكم وبينهم ردما *Bana kuvvet verin de sizinle onların arasına en sağlam setti yapayım* (18/Kehf 95) Burada söz konusu edilen kuvvet, beden kuvvetidir. Zira, kendisi dış kuvvetten yüz çevirmiş ve onu sevmediğini, arzu etmediğini قال ما مكّنّي فيه ربّي خير *Dedi ki: Rabbimin bana vermiş olduğu servet ve saltanat, sizin vereceğiniz şeyden daha hayırlıdır* sözleriyle dile getirmiştir.

2. Kalp kuvvetine misal ise şudur: يا يحيى خذ الكتاب بقوّة *Ey Yahya! Kitaba kuvvetle sarıl* (19/Meryem 12), yani: Kalp kuvvetiyle ona sarıl.

3. Dışarıdan yardım edenlerin kuvvetine örnek: لو أنّ لي بكم قوّة *Ne olurdu size karşı bir kuvvetim olsaydı* (11/Hûd 80). Deniyor ki, bunun anlamı: Kendisiyle güç kazanacağım askerler, kendisiyle güçleneceğim malım olsaydı, şeklindedir. قالوا نحن أولو قوّة وأولو بأس شديد *Şöyle dediler:*

1040 Şair, Züheyr b. Ebî Sülmâ. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 12; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (قوم) maddesi.

*Biz **güçlü-kuvvetli** kimseleriz, zorlu savaş erbabıyız* (27/Neml 33).

4. İlahi kudrete örnek: إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ *Şüphesiz Allah **güçlüdür,** galiptir* (58/Mücâdele 21); وَكَانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا .... *Allah çok **güçlüdür,** çok üstündür* (33/Ahzâb 25).

إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ *Şüphesiz ki, rızık veren O sağlam **kuvvet** sahibi olan Allah'tır* (51/Zâriyât 58) âyetindeki kuvvet kelimesi ise geneldir. Bu hem Yüce Allah'a mahsus kudret için hem de O'nun diğer varlıklara verdiği kuvvet için kullanılmıştır.

وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ *ve sizi **kuvvetinize kuvvet** katarak çoğaltsın* (11/Hûd 52) sözünde ise, Yüce Allah, onların her birine hak ettiği çeşitli kuvvetlerden vereceğini garanti etmiştir.

ذِي قُوَّةٍ عِنْدَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ *O elçi **güçlüdür,** Arş'ın sahibinin yanında çok itibarlıdır* (81/Tekvîr 20) beyanıyla Cibril (as) kastedilmiş ve O, Arş'ın Sahibi katında güçlü olmakla nitelendirilmiştir. Burada kelimenin yapısı tekil ve nekre (belirsiz) olarak ذِي قُوَّةٍ *Bir kuvvet sahibi* şeklinde verilmiştir. Böylece onun kuvvetinin Yüceler Alemi baz alındığında bir dereceye kadar olduğuna dikkat çekilmiştir.

Yine Cibril hakkında: عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى *Onu, **müthiş kuvvetleri** olan biri öğretti* (53/Necm 5) âyetinde ise, O'nun kuvveti, hem çoğul hem de cinsin tamamını kuşatan marifelik/belirlilik takısıyla verilmiştir. Böylece, Cibril, bu dünya ölçülerine göre, kendilerini eğiten ve faydalı olanlarla karşılaştırıldığında pek çok güçleri olan ve büyük kudrete sahip olan biridir, denmek istenmiştir.

Yetenek anlamındaki kuvvet ise, en çok felsefeciler tarafından kullanılır. Onlar bunu iki kategoride ele alırlar.

Birincisi: Mevcut olup kullanılmayan potansiyel kuvvet. Bu anlamda فلان كاتب بالقوة *Falan adam, kuvve olarak yazıcıdır*. Yani: Bu kişi yazı yazmayı bilmektedir yalnız onu kullanmamaktadır.

İkincisi: Aynı şekilde فلان كاتب بالقوة *Falan adam, kuvve olarak yazıcıdır* denir ve bununla o kişinin yazmayı bildiği ama onu kullanmadığı kastedilmez, aksine, bu kişinin yazmayı öğrenme yeteneği olduğu, onu öğrenebileceği belirtilmek istenir.

Geçitlerde قواء diye adlandırılmıştır. Bu bağlamda أقوى الرجل denir ki, *adam çöle düştü*, demektir. Çöle düşen adamın her şeyden mahrum olması düşünülerek bu hâle فقر fakirlik, yoksulluk adı verilmiştir. Onun için أقوى فلان demek, *falan adam fakirleşti*, demektir. Bu fiil, tıpkı أرمل *Dul kaldı: Dullaştı* ve أترب Toprak oldu, *topraklaştı* fiilleri gibidir. Bu manada Allah buyurur ki: وَمَتَاعًا لِلْمُقْوِينَ *ve çölden **gelip geçenlere** bir istifâde mekânı yaptık* (56/Vâkıa 73).

تم كتاب القاف

Kaf Harfinin Sonu

كِتَابُ الْكَافِ

Kâf Harfi

كب / K-b-b

كَبُّ: Bir şeyin yüz üstü düşürülmesidir: وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَكُبَّتْ وُجُوهُهُمْ فِي النَّارِ *Her kim de kötülükle gelirse, onlar yüzüstü ateşe **atılırlar*** (27/Neml 90).

إكباب ise, bir işe tamamen kapanmaktır: أَفَمَنْ يَمْشِي مُكِبًّا عَلَى وَجْهِهِ أَهْدَى أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ *Şimdi yüz üstü **kapanarak** yürüyen mi doğru gider, yoksa dosdoğru yolda yürüyen mi?* (67/Mülk 22).

كَبْكَبَة: Bir şeyin aşağıya doğru yuvarlanıp gitmesidir: فَكُبْكِبُوا فِيهَا هُمْ وَالْغَاوُونَ *Ve arkasından hep onlar (putlar ve azgınlar) o cehenneme yüzüstü **atılırlar*** (26/Şuarâ 94).

Fiil olarak hem كَبَّ hem de كَبْكَبَ formu kullanılır. Bu tıpkı كَفَّ ، كَفْكَفَ *elini çekti* ile صَرَّ الرِّيحُ وَصَرْصَرَ *rüzgâr sert biçimde esti* fiilleri gibi iki şekilde de kullanılabilir.

كَوَاكِب apaçık biçimde ortada olan, parlak biçimde gözüken yıldızlar demektir. Bunlara كَوَاكِب denmesi ancak parladıkları zamanla sınırlıdır; bunun dışında bu isimle anılmazlar. Allah buyurur ki: فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا *Üzerine gece bastırınca, bir **yıldız** gördü: Rabb'im budur, dedi* (6/En'âm 76); كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ *O billur da sanki inciye benzer bir **yıldız** gibidir ki* (24/Nûr 35); إِنَّا زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةٍ الْكَوَاكِبِ *Gerçekten biz dünya göğünü (o yakın göğü) bir ziynetle, **yıldızlarla** süsledik* (37/Sâffât 6); وَإِذَا الْكَوَاكِبُ انْتَثَرَتْ ***Yıldızlar** döküldüğü vakit* (82/İnfitâr 2).

ذهبوا تحت كل كوكب *Her yıldızın altına gittiler*, yani: Dağılıp gittiler.

كَوْكَبُ الْعَسْكَرِ *Askerin yıldızı*: Onların içinde parlayan demir, demektir.

كبت / K-b-t

كَبْت: Sert biçimde ve aşağılayarak reddetmektir. Yüce Allah buyurur. إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ كُبِتُوا كَمَا كُبِتَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ *Allah'a ve Resulüne karşı gelenler, kendilerinden öncekilerin **alçaltıldığı** gibi **alçaltılacaklardır*** (58/Mücâdele 5), لِيَقْطَعَ طَرَفًا مِنَ الَّذِينَ

كَفَرُوا أَوْ يَكْبِتَهُمْ فَيَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ *(Allah bu yardımı) inkâr edenlerden bir kısmını kessin veya **perişan etsin** de umutsuz olarak dönüp gitsinler (diye yapmıştı)* (3/Âl-i İmrân 127).

كبد / K-b-d

Bildiğimiz karaciğere كبد adı verilmektedir. Karaciğer ağrılarına ve hastalıklarına da كبد hem de كُبَاد adı verilmektedir. كَبْد ise, bir kişinin karaciğerden vurulması demektir. Bu anlamda كَبَدْتُ الرَّجُلَ denmektedir ki, *adamı ciğerinden vurdum*, manasına gelir. Aynı şekilde كَبِد السَّمَاء ifâdesi de, gök kubbenin ortası demektir. İnsanın karaciğeri bedeninin ortasında bulunduğundan, gök kubbenin ortası bu yönden ona benzetilerek böyle denmiştir. Yine bu kökten olarak تَكَبَّدَتِ الشَّمْسُ *Güneş, gök kubbenin ortasına geldi*, denmektedir.

كَبَد: Zorluk, sıkıntı demektir. Bu anlamda Yüce Allah: لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي كَبَدٍ *Biz insanı gerçekten bir **sıkıntı** içinde yarattık* (90/Beled 4) buyurmaktadır. Burada Yüce Allah'ın, insanı, dar geçidi geçmeden ve karar kılacağı yurda varmadan zorluklardan kurtulamayacak bir konumda yarattığına dikkat çekmektedir. Başka bir âyette ise bu konu şöyle dile getirilmiştir: لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ *Ki, siz elbette hâlden hâle gireceksiniz* (84/inşikâk 19).

كبر / K-b-r

Büyük ve küçük anlamına gelen كبر ve صغير sözcükleri, birbirine göre mukayese edilerek söylenen anlamları yerine göre daralıp genişleyen kelimelerdendir. Buna göre, bir şeyin yanına konduğunda küçük, başkasının yanına konduğunda ise, büyük diye tanımlanabilir. Bu her iki kelimenin kullanım alanları da farklıdır. Kimi zaman, cisimler gibi, bir bütünlük arz eden varlıklar için kullanılırlar. Aynı şekilde azlık, çokluk için de kullanılabilirler. Kimi zaman ise, sayılar gibi, birbirinden ayrı varlıklar için kullanıldıkları da bilinmektedir. Bazen, tek bir varlık hakkında değişik bakış açılarından dolayı çok ve büyük sıfatları birbirinin yerinde kullanılırlar. Meselâ: قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا *De ki: Bu ikisinde **büyük** bir günâh, bir de insanlar için bazı menfaatler vardır, fakat günâhları, menfaatlerinden **daha büyüktür*** (2/Bakara 219).

Bu âyette geçen كبير *(büyüktür)* sözcüğü كثير *(çoktur)* şeklinde de okunmuştur. Her iki kıraatle okunması uygun görülmüştür.

Büyüklük, asıl itibariyle somut şeyler için kullanılır. Bunun yanında istiâre yoluyla soyut şeyler için de kullanılabilmektedir. Yüce Allah'ın: يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا *Eyvah bize! Bu nasıl deftermiş ki, **büyük** küçük hiçbir şey*

bırakmadan hepsini saymış dökmüş dediklerini görürsün (18/Kehf 49); ولا أصغر من ذلك ولا أكبر الا في كتاب مبين *Bundan daha küçük ve* ***daha büyük*** *ne varsa, hepsi muhakkak açık bir kitaptadır* (34/Sebe 3); وأذان من الله ورسوله إلى الناس يوم الحج الاكبر *Ayrıca* ***en büyük*** *hac günü, Allah ve Resûlü tarafından insanlara bir ilandır ki* (9/Tevbe 3).

Bu âyette haccın, en büyük, sıfatıyla birlikte anılması da umre'nin, küçük hac olduğuna dikkat çekmek içindir. Nitekim Peygamber (sas): العمرة هي الحج الاصغر *Umre, küçük hactır*, buyurmuştur. [1041]

Büyüklük, bazen zaman baz alınarak söylenir. Sözgelimi, فلان كبير *falan adam büyüktür* dendiğinde, onun daha yaşlı olduğu anlaşılır. Bu konuda Yüce Allah: إما يبلغن عندك الكبر أحدهما أو كلاهما فلا تقل لهما اف *Onlardan biri veya her ikisi senin yanında* ***yaşlanırsa****, sakın onlara öf, bile deme* (17/İsrâ 23); وأصابه الكبر *kendi üzerine de* ***ihtiyarlık*** *çökmüş* (2/Bakara 266); وقد بلغني الكبر وامرأتي عاقر *...Bana ihtiyarlık gelip çattı, karım ise kısırdır, dedi* (3/Âl-i İmrân 40).

Büyüklüğün, bazen de makam, üstünlük baz alınarak söylendiği de açıktır. Yüce Allah'ın şu âyetleri buna misaldir: قل اي شيء اكبر شهادة قل الله شهيد بيني وبينكم *De ki: Şahitlik yönünden hangi şey* ***daha büyüktür****? De ki: Allah, benimle sizin aranızda şahittir* (6/En'âm 19).

عالم الغيب والشهادة الكبير المتعال *Allah görünmeyeni de bilir, görüneni de.* ***Büyüktür*** *ve yücelerden yücedir* (13/Ra'd 9); فجعلهم جذاذا إلا كبيرا لهم *Onları parça parça etti. Yalnız onların* ***büyüğünü*** *sağlam bıraktı* (21/Enbiyâ 58); قال بل فعله كبيرهم هذا *İbrahim: Belki onu şu büyükleri yapmıştır* (21/Enbiyâ 63); وكذلك جعلنا في كل قرية اكابر مجرميها ليمكروا فيها *Böylece, her kentte* ***büyükleri*** *(ileri gelenleri), oranın suçluları yaptık ki, orada hileler çevirsinler* (6/En'âm 123); yani: Onların liderlerini.

انه لكبيركم الذي علمكم السحر *O, muhakkak size sihir öğreten* ***büyüğünüzdür*** (20/Tâhâ 71), yani: başkanınız.

Bu manada ورثه كابرا عن كابر *onu büyükten büyüğe miras aldı*, denmektedir ki, kardı yüce bir baba, kendisi gibi bir babadan onu devraldı, demektir.

كبيرة ise, cezası büyük olan her günâh manasında kullanılır. Bu kelimenin çoğulu ise, كبائر şeklindedir. Allah buyurur ki: الذين يجتنبون كبائر الإثم والفواحش إلا اللمم *Onlar ki günâhın* ***büyüklerinden*** *ve çirkin işlerden kaçınırlar, yalnız bazı küçük kusurlar hariç* (53/Necm 32); إن تجتنبوا كبائر ما تنهون عنه *Eğer siz, yasaklandığınız* ***büyük günâhlardan*** *sakınırsanız* (4/Nisâ 31), bununla kastedilen şirktir, denmiştir. Çünkü: Allah buyurur ki: يا بني لا تشرك بالله إن

1041 Bu hadis, hac maddesinde geçmiştir.

الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ *Oğulcuğum; Allah'a şirk koşma, şüphesiz şirk büyük zulümdür* (31/Lokmân 13).

Kimileri ise, bu âyette geçen كَبِيرٌ kelimesinin hem şirk hem de zina, haram kılınmış olan cana kıyma vb. gibi büyük günâhlar olduğunu söylemişlerdir. Onun için Allah buyurur ki: إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا *Şüphesiz ki onları öldürmek, **çok büyük** bir suçtur* (17/İsrâ 31) ve قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا *De ki: Bu ikisinde büyük bir günâh, bir de insanlar için bazı menfaatler vardır. Fakat günâhları, menfaatlerinden daha **büyüktür*** (2/Bakara 219).

كَبِيرَةٌ kelimesi, bunların yanında ağır ve zor gelen şeyler için de kullanılır. Bu manada Allah buyurur ki: وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ *Bir de sabırla, namazla yardım isteyin. Şüphesiz bu, (Allah'a) saygılı olanlardan başkasına **ağır** gelir* (2/Bakara 45); كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ الله *Fakat senin kendilerini davet ettiğin şey, müşriklere **ağır** geldi* (42/Şûrâ 13); وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ *Eğer onların yüz çevirmesi sana **ağır** geldiyse* (6/En'âm 35); كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ *Ağızlarından çıkan söz ne **büyük** bir iftiradır* (18/Kehf 5).

Son âyette geçen كَبُرَتْ كَلِمَةً ifâdesi, bunun günâhlar içindeki büyük yerini ve cezasının büyüklüğüne dikkat çekmektedir. Onun için Allah buyurur ki: كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ *Yapmayacağınızı söylemeniz, Allah yanında **büyük** bir günâhtır* (61/Saf, 3).

وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ *Bu günâhın **büyüğünü** yüklenen kimse için de çok büyük bir azap vardır* (24/Nûr 11), sözü, İfk Olayı'nı çıkaranlara işarettir. Kötü bir yol/çığır açan her insanın lider konumunda olduğunda günâhının daha çok olacağına dikkat çekmektedir.

إِنْ فِي صُدُورِهِمْ إِلَّا كِبْرٌ مَا هُمْ بِبَالِغِيهِ *Göğüslerinde ancak yetişemeyecekleri bir **kibir** vardır* (40/Mü'min 56), bu âyette geçen كِبْرٌ kelimesi, تَكَبُّرٌ *büyüklenmek*, anlamındadır. Kimisi ise, bunun *yaşlılık* anlamından gelen *büyük bir iş* olduğunu söylemiştir. Tıpkı şu âyet gibi: وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ *Bu günâhın büyüğünü yüklenen kimse için de çok büyük bir azap vardır* (24/Nûr 11).

Aynı kökten gelen كِبْرٌ تَكَبُّرٌ ve اسْتِكْبَارٌ kelimeleri de mana olarak birbirine yakındır. Bunlardan كِبْرٌ, insanın kendini beğenmesinden, başkasını küçük görmekten doğan insana mahsus bir tutum/davranıştır. Bu insanın kendini başkasından büyük görmesidir. تَكَبُّرٌ ise, büyüklenmektir. Tekebbürün en büyüğü ise, Allah'a karşı gösterilen büyüklenmedir. Bu da hakkı kabul etmemekten ve Allah'a karşı boyun eğip bağlanmayı kendine yediremememekten kaynaklanır.

اسْتِكبار ise, iki şekilde ortaya çıkar.

Birincisi: İnsanın büyüme yollarını araması ve büyük olmayı arzu etmesidir. Bu, eğer gerekli şekilde, gereken yerde ve gereken zamanda olursa, güzeldir.

İkincisi: Kişinin kendini tok göstermesi ve kendisinde olmayan şeyi varmış gibi yapmasıdır. İşte kötü görülmüş olanı budur. Kur'ân'da geçenleri bu anlamdadır. Allah buyurur ki: فسجدوا إلا إبليس أبى واستكبر *secde etmişlerdi de, İblis reddetmiş ve **büyüklenmişti*** (2/Bakara 34).

Yine buyurmuştur ki: أفكلما جاءكم رسول بما لا تهوى أنفسكم استكبرتم *Size nefislerinizin hoşlanmayacağı bir emirle gelen her peygambere **kafa mı tutacaksınız?*** (2/Bakara 87); وأصروا واستكبروا استكبارًا *ısrar ettiler, kibirlendikçe kibirlendiler* (71/ Nûh 7); استكبارًا في الأرض *(Bu da) yeryüzünde bir **kibirlenme**dir* (35/ Fâtır 43); فأما عاد فاستكبروا في الأرض بغير الحق *Ad kavmine gelince onlar yeryüzünde **büyüklük tasladılar*** (41//Fussilet 15); بما كنتم تستكبرون في الارض بغير الحق وبما كنتم تفسقون *Bugün yeryüzünde haksız yere **büyüklük taslamanız** ve yoldan çıkmış olmanızdan dolayı* (46/Ahkâf 20).

إن الذين كذبوا بآياتنا واستكبروا عنها لا تفتح لهم أبواب السماء *Bizim âyetlerimizi yalanlayan ve onlara inanmaya **tenezzül etmeyenler** var ya, işte onlara göğün kapıları açılmayacak* (7/A'râf 40), قالوا ما أغنى عنكم جمعكم وما كنتم تستكبرون *Şöyle derler: Ne topluluğunuz, ne de **büyüklük taslamanız**, size hiç bir yarar sağlamadı* (7/A'râf 48); وإذ يتحاجون في النار فيقول الضعفاء للذين استكبروا إنا كنا لكم تبعا فهل أنتم مغنون عنا نصيبا من النار قال الذين استكبروا إنا كل فيها إن الله قد حكم بين العباد *Hele ateş içinde birbirlerini suçlarken, zayıf olanlar, **büyüklük taslayanlara**: Hani bizler size tabi idik. Şimdi siz bizden bir ateş nöbetini savabiliyor musunuz? derler. **Büyüklük taslayanlar** da şöyle derler: Evet, hepimiz onun içindeyiz. Allah kulları arasında hükmünü vermiştir* (40/Mü'min 47-48).

Burada Yüce Allah, müstek birleri, zayıfların karşısına koymuş tur. Böylece onların istikbarlarının onların bedeni ve mali kuvvete sahip olmalarından kaynaklandığma dikkat çekmiştir.

Allah buyurur ki: قال الملأ الذين استكبروا من قومه للذين استضعفوا لمن آمن منهم *Kavminden **büyüklük taslayan** ileri gelenler, içlerinden **zayıf görünen** mü'minlere: dediler* (7/A'râf 75). Burada da, müstekbirler, müstazaflar ile karşıt olarak kullanılmıştır.

فاستكبروا وكانوا قومًا مجرمين *Onlar ise, her şeye rağmen **büyüklendiler** ve çok mücrim (suçlu) bir kavim oldular* (7/A'râf 133) âyetinde فاستكبروا *Büyüklendiler*, ifâdesiyle onların kendilerini büyük görmelerine, kendilerini beğenmelerine ve kendilerini

büyük görerek Ona kulak vermeye yanaşmadıklarına dikkat çekmiştir. وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ *ve çok mücrim (suçlu) bir kavim oldular* ifâdesiyle de onları böyle davranmaya iten sebebin de onların daha önceki suçları olduğuna, bunun onların yaptığı yeni bir şey olmadığına, onların öteden beri tutum içinde olduklarına işaret edilmiştir.

Yüce Allah: فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكِرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ *Bununla beraber âhirete inanmayanların kalpleri inkârcı, kendileri de* ***büyüklenen*** *kimselerdir* (16/Nahl 22) buyurmuş ve ardından da: إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْتَكْبِرِينَ *Doğrusu Allah, kendilerini büyüklenip hakkı kabul etmeyenleri sevmez* (16/Nahl 23) diye devam etmiştir.

Büyüklenme anlamına gelen تكبّر da iki şekilde kullanılır:

Birincisi: İnsanın yaptığı iyilik lerin gerçekten diğer insanların yaptıkları iyiliklerden çok ve fazla olmasıdır. Kelimenin bu manası baz alınarak Yüce Allah *tekebbür* sahibi olmakla nitelendirilmiştir: الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ *Üstündür, istediğini zorla yaptıran,* ***büyüklükte eşi olmayandır*** (59/Haşr 23).

İkincisi: İnsanın kendini zora ki öyle göstermesi ve bununla şişinmesidir. İşte insanların geneli hakkında kullanılan *tekebbür* bu anlama gelir. Sözgelimi, فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ *Bak* ***büyüklük taslayanların*** *yeri ne kötüdür!* (39/Zümer 72); كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبِ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ *İşte Allah, her* ***böbürlenen*** *zorbanın kalbini öyle bir tabiat ile mühürler* (40/Mü'min 35).

Buna göre, eğer tekebbür birinci anlamıyla bir kişinin vasfı olursa, bu محمود *güzel görülmüş*tür. Kim de ikinci anlamında tekebbür sahibi olursa, bu da مذموم *kötü görülmüş*tür. Bu ayırımı yapmanın faydası ise şudur: Bazen bir insan tekebbür sahibi olduğu hâlde onun bu hâli, kötü görülmeyen kibir kapsamında ele alınmış olabilir.

Yüce Allah: سَأَصْرِفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ *Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları, âyetlerimizi anlamaktan uzak tutacağım* (7/A'râf 146) sözünde kendilerini büyük görenlerin haksız olduğunu bildirmiştir. كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبِ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ. *İşte Allah, her* ***böbürlenen*** *zorbanın kalbini öyle bir tabiat ile mühürler* (40/Mü'min 35) âyetinde ise, قلب *kalb*ı, متكبر *mütekebbir*'e yani kendini büyük görene izafe etmiştir. Tenvin ile okuyanlar ise, قلبٍ متكبرٍ *büyüklenen bir kalp,* متكبر sözcüğünü, قلب kelimesinin sıfatı olarak kabul etmişlerdir.[1042]

Ululuk, büyüklük anlamına gelen كبرياء ise, mutlak anlamda bağlılığa burun kıvırmaktır. Bu sıfatı, Allah'tan başkası hak edemez; zira: Allah buyurur ki: وَلَهُ الْكِبْرِيَاءُ فِي

1042 Bu, Ebû Âmir'in kıraatidir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 378.

السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ *Göklerde ve yerde **büyüklük** ve **hâkimiyet** O'nundur* (45/Câsiye 37).

Peygamber (sas) da Yüce Allah'tan aldığı kutsi bir hadiste şöyle buyurmaktadır: الكِبْرِيَاءُ رِدَائِي وَالعَظَمَةُ إِزَارِي فَمَنْ نَازَعَنِي فِي وَاحِدٍ مِنْهُمَا قَصَمْتُهُ *Ululuk benim abam, büyüklük de benim kaftanımdır. Kim bunların birinde benimle yarışmaya kalkarsa, onu belini kırarım.*[1043]

Yüce Allah da buyurur: قَالُوا أَجِئْتَنَا لِتَلْفِتَنَا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا وَتَكُونَ لَكُمَا الْكِبْرِيَاءُ فِي الأَرْضِ *Dediler ki: Sen bizi, atalarımızdan kalan yoldan çeviresin de yeryüzünde **büyüklük**/ saltanat ikinizin olsun diye mi geldin?* (10/Yûnus 78).

أَكْبَرْتُ الشَّيْءَ *Bir şeyi büyüklemek,* onu, büyük görmek, demektir. Allah buyurur ki: فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ *Onu, görür görmez hepsi onu **gözlerinde çok büyüttüler** ve ellerini kestiler* (12/Yûsuf 31).

تَكْبِير ise, bu şekilde birini büyük görmek anlamında olduğu gibi, اللّٰهُ أَكْبَرُ demek suretiyle Yüce Allah'ı bir tazim/ululama şekli olarak da kullanılır. Bunun yanında Allah'a kulluk yapmak, ululamasını hissetmek anlamlarında da kullanılır. Şu âyetler bu manasına işaret etmektedir: وَلِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلَى مَا هَدَاكُمْ *Size doğru yolu gösterdiğinden dolayı Allah'ı **ululamanızı** ister* (2/ Bakara 185); وَكَبِّرْهُ تَكْبِيرًا *...**Tekbir getirerek** O'nu noksanlıklardan yücelt de yücelt* (17/İsrâ 111); لَخَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ أَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ *Elbette göklerin ve yerin yaratılması, insanların yaratılmasından daha **büyüktür**, fakat insanların çoğu bilmezler* (40/ Mü'min 57).

Bu son âyet, Yüce Allah'ın göklerde ve yeryüzünde sergilediği hayret engiz sanatının inceliklerine mahsus özelliklerine ve onlarda gizlediği hikmetine işarettir. Bu hikmetleri anlayabilecek insanlar çok azdır. Yüce Allah, şu sözü ile onların temel vasıflarını bildirmektedir: وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ *göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde **düşünürler*** (3/Al-i İmrân 191). Yer ve göğün kütlesel büyüklüğünü ise, insanlarm çoğu bilirler.

Yüce Allah'ın: يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَى إِنَّا مُنْتَقِمُونَ *Biz o **büyük** şiddetle çarptığımız gün mutlaka intikamımızı alırız* (44/Duhân 16) sözü ise, bir uyarı niteliğindedir. Buna göre, kâfire dünyada ve Berzah aleminde dokunacak olan azabın tamamı, kıyamet gününün azabıyla karşılaştırıldığında basit ve küçük kalacaktır. كُبَار formu, كَبِير formundan daha etkili/derin anlamlıdır. كُبَّار kavramı ise, bundan da daha etkili/*beliğ*dir. Allah buyurur ki: وَمَكَرُوا مَكْرًا كُبَّارًا *Büyük büyük tuzaklar kurdular* (71/Nûh 22).

1043 Bu, Ebû Hüreyre hadisidir. Müslim, *el-Birr ve's-Sıla* (HN: 2620); Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, s.173.

كتب / K-t-b

Tulum vb şeyleri, iki sırım ile dikmek demek olan كتب sözcüğü, dikmek suretiyle bir deriyi, başka bir deriyle birleştirmek demektir. Bu anlamda, كتبت السقاء *kovayı diktim* ve كتبت البغلة *katırı bağladım* denmektedir. Bu, onun, iki dudağını bir halka ile birleştirmek, demektir.

كتب kökünün bilinen manası ise, harfleri birbirine eklemek suretiyle yazmaktır. Bu kelime bazen, telâffuz yönünden birbirine girmiş şeyler için de kullanılabilmektedir. Buna göre كتابة'de asıl olan, yazı ile düzenlemektir. Fakat, bunların her biri istiâre yoluyla diğerinin yerine kullanılabilmektedir. Onun için Allah'ın Kelamı, -yazılmamış olsa dahi- Kitâb adını alabilmektedir. Meselâ: Bu anlamda Yüce Allah: الم ذلك الكتاب *(Elif, Lâm, Mîm) İşte o* ***Kitap*** (2/Bakara 1-2); قال إني عبد الله آتاني الكتاب وجعلني نبيًّا *Dedi ki: Ben Allah'ın kuluyum, bana* ***Kitâbı*** *verdi beni bir peygamber yaptı* (19/Meryem 30).

كتاب (*kitâb*), aslında mastardır. Bunun yanında, kitapta yazılan şeye de كتاب adı verilebilmektedir. Aslında, كتاب içindeki yazı ile birlikte sayfanın adıdır. Yüce Allah'ın: يسألك أهل الكتاب أن تنزل عليهم كتابا من السماء *Kitap ehli, senden, kendilerine gökten bir* ***kitap*** *indirmeni istiyorlar* (4/Nisâ 153) sözünde geçen كتاب sözcüğü ise, içinde yazı bulunan sayfa demektir. Onun için ولو نزلنا عليك كتابا في قرطاس فلمسوه بأيديهم *Eğer sana bir kağıtta yazılı bir* ***kitap*** *indirmiş olsak da onu elleriyle tutsalardı* (6/En'âm 7).

Bir şeyi ispat etmek, takdir etmek, zorunlu kılmak, farz yapmak ve azmetmek de كتابة lafzıyla ifâde edilmektedir. Bunun böyle ifâde edilmesinin mantığı şudur: Bir şey önce istenir. Sonra söylenir. Sonra da yazılır. Buna göre, irade başlangıç, كتابة *(yazmak)* da sondur. Kimi zaman, başlangıç olan istek, pekiştirilmek istendiğinde sonu oluşturan كتابة ile ifâde ediiir. Bu manada Allah buyurur ki: كتب الله لأغلبن أنا ورسلي *Allah: Elbette ben ve elçilerim galip geleceğiz, diye* ***yazmıştır*** (58/Mücâdele 21); قل لن يصيبنا إلا ما كتب الله لنا *De ki: Allah'ın bize yazdığının dışında bize hiçbir şey dokunamaz* (9/Tevbe 51).

قل لو كنتم في بيوتكم لبرز الذين كتب عليهم القتل إلى مضاجعهم *Onlara de ki: Eğer siz evlerinizde olsaydınız bile, üzerlerine öldürülmesi* ***yazılmış*** *olanlar yine muhakkak yatacakları (öldürülecekleri) yerlere çıkıp gidecekti* (3/Âl-i İmrân 154); وأولو الأرحام بعضهم أولى ببعض في كتاب الله *Bir de akraba olanlar, Allah'ın* ***kitabına*** *göre, birbirlerine daha yakındırlar* (8/Enfâl 75) yani, Allah'ın hükmünde.

وكتبنا عليهم فيها أن النفس بالنفس *Biz Tevrat'ta onlara, cana can, diye* ***yazdık*** (5/Mâide 45); كتب عليكم إذا

حضر أحدكم الموت *Birinize ölüm geldiği vakit yerine getirilmesi vacip bir hak olarak size **farz kılındı*** (2/Bakara 180); كتب عليكم الصيام *Size oruçlar farz kılındı* (2/Bakara 183).

فلما كتب عليهم القتال *Üzerlerine savaş **farz kılınınca*** (4/Nisâ 77); ورهبانية ابتدعوها ما كتبناها عليهم *Uydurdukları ruhbanlığa gelince onu, biz **kendilerine farz kılmadık*** (57/Hadîd 27).

ولولا أن كتب الله عليهم الجلاء *Eğer Allah onlara sürgünü **farz kılmamış** olsaydı* (59/Haşr 3) âyetinde geçen كتب fiili ise, Allah, onların yurtlarını boşaltmalarını onlara farz kılmasaydı, demektir.

İmzalanmış karar ve onun hükmünde olan kararlar da كتبة lafzıyla anlatılır. Yüce Allah'ın: بلى ورسلنا لديهم يكتبون *Hayır, işitiriz ve yanlarında bulunan elçi meleklerimiz de her yaptıklarını **yazıyorlar*** (43/Zuhruf 80) sözü bu anlamda yorumlanmıştır. Kimileri ise, burada kastedilen tıpkı şu âyetin ifâde ettikleri gibidir: يمحوا الله ما يشاء ويثبت وعنده أم الكتاب *Allah dilediğini imha eder, dilediğini de yerinde bırakır. Ana **kitap** O'nun katındadır* (13/Ra'd 39).

أولئك كتب في قلوبهم الإيمان *Onlar o kimselerdir ki Allah kalplerine iman **yazmış** ve onları kendinden bir ruh ile desteklemiştir* (58/Mücâdele 22) âyetinin manası ise, onların temel vasıflarının şu âyette nitelikleri sıralanan kişilerin zıddı olduğuna işaret edilmektedir:

ولا تطع من أغفلنا قلبه عن ذكرنا واتبع هواه وكان أمره فرطا *Kalbini, bizi anmaktan **gafil kıldığımız**, nefsinin kötü arzusuna uymuş ve işi hep aşırılık olan kimseye uyma* (18/Kehf 28). Çünkü, bu âyette geçen أغفلنا ifâdesi, أغفلت الكتاب *sayfayı boş bıraktım*, deyiminden alınmıştır. Bu da, sayfanın yazı ve noktalamadan hâli kılınmasıdır.

فلا كفران لسعيه وإنا له كاتبون *emeği inkâr edilmeyecektir. Biz şüphesiz onu **yazmaktayız*** (21/Enbiyâ 94) âyetine gelince, bu, onların her yaptıklarının kayda geçtiğine ve onların bununla cezalandırılacaklarına işaret etmektedir.

فاكتبنا مع الشاهدين *bizi de şahitlerden **yaz!*** (3/Âl-i İmrân 53), yani, bizi, onların zümresine ilhak ediniz. Bu da şu âyetin muhtevasına işaret etmektedir: ومن يطع الله والرسول فأولئك مع الذين أنعم الله عليهم *Kim Allah'a ve Peygambere itâat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği ile birliktedir* (4/Nisâ 69).

يا ويلتنا مال هذا الكتاب لا يغادر صغيرة ولا كبيرة إلا أحصاها *Eyvah bize! Bu nasıl **Kitaptır** ki, büyük küçük hiçbir şey bırakmadan hepsini saymış dökmüş* (18/Kehf 49) âyetinin yorumu ise, deniyor ki: İnsanların, orada kaydedilmiş olan amelleridir.

إلا في كتاب من قبل أن نبرأها *Biz onu yaratmadan önce, bir **kitapta** yazılmış olmasın* (57/Hadîd 22) sözüne gelince, deniyor ki: Bu,

Levh-i Mahfûz'a işarettir. Şu âyetler de aynı manaya gelmektedir: إِنَّ ذَلِكَ فِي كِتَابٍ إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ *Şüphesiz bunlar bir* ***kitaptadır****. Hiç şüphe yok ki bunlar Allah'a pek kolaydır* (22/Hac 70); وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ *ne de kuru ne yaş hiçbir şey yoktur ki, o her şeyi açıklayan* ***Kitap'ta*** *bulunmasın* (6/En'âm 59);

كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا *Bu,* ***Kitap'ta*** *(Levh-i Mahfuzda) yazılıdır* (17/İsrâ 58); لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ *Eğer Allah'tan bir* ***Kitap*** *bulunmasa idi aldığınız fidyeden dolayı size mutlaka büyük bir azab dokunurdu* (8/Enfâl 68). Bununla Allah'ın takdir ettiği hikmeti kastetmektedir. O da, Yüce Allah'ın: كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ *Rabbiniz kendi üzerine rahmeti* ***yazdı*** (6/En'âm 54) sözüne işarettir. Kimileri de şu âyete işaret olduğunu belirtirler: وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ *Halbuki sen içlerinde iken Allah, onlara azap edecek değildi* (8/Enfâl 33).

قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا *De ki: Hiçbir zaman bize Allah'ın bizim için* ***yazdığından*** *başkası dokunmaz* (9/Tevbe 51) ise, Yüce Allah'ın takdir ettiğine ve *kazâsına/*yürürlüğe koyduğuna teslimiyeti anlatmaktadır.

Burada özellikle لَنَا (*Bizim için*) deyip عَلَيْنَا (*üzerine, aleyhimize*) denmemiş olması manidardır. Bununla, bizim başımıza gelen her şeyi, kendimiz için bir nimet saydığımız, onların hiçbirini bize verilmiş bir bela olarak görmediğimiz anlayışına dikkat çekilmiştir.

يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ *Ey kavmim, Allah'ın size yazdığı kutsal toprağa girin* (5/Mâide 21) âyetinin manası ise, deniyor ki: *Allah Kutsal Toprağı size bağışladı. sonra, siz oraya girmeyi ve kabul etmeyi reddedince, onu size haram kıldı*, demektir. Kimisi: *Oraya girmeniz şartıyla size yazdı*, manası verirken, kimileri de: *Bunu, sizin için bir vecibe olarak verdi*, anlamında yorumlamıştır.

Burada da dikkat çeken, لَكُمْ (*sizin için*), denmiş olup عَلَيْكُمْ (*üzerinize*), aleyhinize denmemiş olmasıdır. Zira, onların bu Kutsal Toprağa girmeleri kendileri için hem şimdi hem de gelecekte bir fayda verecekti. Onun için onların bu girişleri, onlar için bir maslahat olup, başlarına gelen bir musibet değildi. Bu tıpkı, gelecekte kendine çok faydaları dokunacak bir işte çektiği eziyeti görüp: هَذَا الْكَلَامُ لَكَ لَا عَلَيْكَ *Bu söz, lehindedir, aleyhinde değil*, deyimini hatırlatmak gibidir.

وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ *Kâfirlerin sözünü alçaltmıştı. Yüce olan Allah'ın kelimesidir. Ve Allah güçlüdür, hikmet sahibidir* (9/Tevbe 40). Yüce Allah'ın bu sözü, onların hüküm ve değerlendirmelerini sakıt konuma düşürmüş ve çürüğe çıkarmıştır. Böylece Allah'ın hükmü de hiçbir karşı koyan ve engelleyen olmadan yücelmiştir.

وقال الذين أوتوا العلم و الايمان لقد لبثتم في كتاب الله إلى يوم البعث *Kendilerine ilim ve iman verilenler de şöyle diyecekler: Ant olsun ki, Allah'ın* ***kitabında*** *takdir edilmiş olan tekrar dirilme gününe kadar kaldınız* (30/Rûm 56). Yani, Allah'ın ilminde, zorunlu kılmasında ve hükmünde. Bunun bir benzeri de şu âyettir:

لكل اجل كتاب *Her ecel için bir* ***kitap*** *vardır* (13/Ra'd 38).

إن عدة الشهور عند الله اثنا عشر شهرا في كتاب الله *Doğrusu, Allah katında ayların sayısı on iki aydır* (9/Tevbe 36). Yani, Allah'm hükmünde.

كتاب lafzıyla Allah tarafından ileri sürülen değişmez hüccet de ifâde edilir. Meselâ:

ومن الناس من يجادل في الله بغير علم ولا هدى ولا كتاب منير *İnsanlardan kimi de vardır ki ne bir bilgiye, ne bir delile, ne de aydınlatıcı bir* ***kitaba*** *dayanmaksızın Allah hakkında tartışır* (22/Hac 8); أم آتيناهم كتابا من قبله فهم به مستمسكون *Yoksa biz kendilerine bundan önce bir kitap verdik de onlar, ona mı sarılıyorlar?* (43/Zuhruf 21); فأتوا بكتابكم إن كنتم صادقين *Yoksa sizin için açık bir delil mi var?* (37/Sâffât 157); وإن الذين أوتوا الكتاب ليعلمون أنه الحق من ربهم *Kendilerine* ***kitap*** *verilmiş olanlar, O'nun, Rablerinden gelen Hak olduğunu kesin olarak bilirler* (2/Bakara 144); كتاب الله عليكم *Bütün bunlar Allah'ın üzerinize* ***farz kıldığı*** *hükümlerdir* (4/Nisâ 24); أم آتيناهم كتابا فهم على بينة منه *Yoksa biz kendilerine bir kitap vermişiz de ondan bir delil üzerinde mi bulunuyorlar?* (35/Fâtır 40); أم عندهم الغيب فهم يكتبون *Yoksa gayp kendilerinin yanında da onlar mı* ***yazıyorlar****?* (52/Tûr 41).

Bu âyetlerde kullanılan kitap sözcükleri, bilmek, gerçekleştirme ve inanca işarettir.

Yüce Allah'ın: وابتغوا ما كتب الله لكم *ve Allah'ın sizler için* ***yazdığını*** *isteyin* (2/Bakara 187). Bu, evlenmek için çare aramaya işarettir.

Buradaki bir inceliğe de dikkat çekmekte yarar vardır: Yüce Allah bize evlilik şehveti vermiştir ki, biz bu sayede neslin devam etmesinin çaresini arayalım ve böylece insanlık türünün bekası en yüksek derecesine ulaşsın. Buna göre, insan, akıl ve dindarlığın gereği olarak, evlenmenin çaresini aramalıdır. Kim bu şekilde, nikah ile neslini korumaya çalışır ve nefsini meşru biçimde korumaya çalışırsa, Allah'ın kendisi için yazdığını aramış olur. Âyetin anlamı, *Allah'ın sizin için yazdığı çocuğu bu yolla elde ediniz manasını taşır*, diyen de buna işaret etmiştir.[1044]

Bir şeyi icat etmek كتابة *yazmak* ile, kaldırmak ve yok etmek ise, محو (*silmek*) kelimeleriyle ifâde edilir. Bu manada Allah buyurur ki: لكل أجل كتاب يمحو الله ما يشاء ويثبت و عنده أم الكتاب *Her ecel için bir* ***kitabı*** *vardır. Allah dilediğini imha eder, dilediğini de*

1044 Bu, İbn Abbas'ın görüşüdür. Bkz. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, I, 479.

yerinde bırakır. Ana ***kitap*** *O'nun katındadır* (13/Ra'd 38-39) âyeti, her zamanın kendine mahsus bir yaratılacak varlığı olduğuna dikkat çekmektedir. Yüce Allah, hikmetin icat edilmesini gerektirdiği şeyi yaratır ve hikmetin yok edilmesini gerektirdiği şeyi yok eder.

لِكُلِّ أجل كتاب *Her ecel için bir* ***kitabı*** *vardır* (13/Ra'd 38) âyeti de tıpkı, كل يوم هو فى شان *O, her gün yeni bir iştedir* (55/Rahmân 29) âyetinin gösterdiği manaya delâlet etmektedir.

يمحوا الله ما يشاء ويثبت وعنده أمّ الكتاب *Allah dilediğini imha eder, dilediğini de sabitleştirir. Ana* ***kitap*** *O'nun katındadır* (13/Ra'd 38)) âyeti de bunun gibidir.

وإن منهم لفريقا يلوون ألسنتهم بالكتاب لتحسبوه من الكتاب وما هو من الكتاب *Kitap ehlinden öyle bir güruh da vardır ki, siz onu kitaptan sanasınız diye, dillerini* ***kitaba*** *doğru eğip bükerler. Halbuki o,* ***kitaptan*** *değildir* (3/Âl-i İmrân 78) âyetinde geçen birinci كتاب (*kitâb*) kelimesi, kendi elleriyle yazdıklarıdır. Bunu şu âyet de anlatmaktadır: فويل للذين يكتبون الكتاب بأيديهم ثم يقولون هذا من عند الله ليشتروا به ثمنا قليلا *Artık o kimselerin vay hâline ki, kendi elleriyle* ***kitap yazarlar*** *da sonra biraz para almak için: Bu Allah katındandır, derler* (2/Bakara 79).

İkinci sırada geçen كتاب kelimesi ise, Tevrat demektir.

Üçüncü sırada geçen كتاب sözcüğü de Allah'ın Kitapları türünden her kitabı kapsar. Yani, bunlar, Yüce Allah *Subhaneh* tarafından gönderilen Kitaplar ve Kelamı türünden şeylerdir.[1045]

وإذ آتينا موسى الكتاب والفرقان لعلكم تهتدون *Ve hani bir zamanlar Musa'ya o* ***Kitab'ı*** *ve Furkan'ı verdik, gerekirdi ki, doğru yolda gidesiniz* (2/Bakara 53) âyetine gelince, denmiştir ki: Bu her ikisi de Tevrat'ı ifâde etmektedir. Tevrat'ın كتاب (*Kitâb*) diye adlandırılması, orada kaydedilmiş olan hükümler esas alınarak söylenmiştir. فرقان *Furkan* diye isimlendirilmesi ise, Tevrat'ta yer alan Hak ile Batılı ayıran özelliktir.

وما كان لنفس أن تموت إلاّ بإذن الله كتابا مؤجلا *Allah'ın izni olmadıkça hiçbir kimseye ölmek yoktur (Ölüm) belirli bir* ***kitaba*** *göre yazılmıştır* (3/Âl-i İmrân 145) bu âyetteki كتاب belirlenmiş hükümdür.

لولا كتاب من الله سبق لمسكم فيما أخذتم عذاب عظيم *Eğer Allah'tan bir* ***kitap*** *bulunmasa idi aldığınız fidyeden dolayı size mutlaka büyük bir azab dokunurdu* (8/Enfâl 68).

إن عدة الشهور عند الله اثنا عشر شهرا في كتاب الله يوم خلق السماوات والأرض *Doğrusu, Allah katında ayların sayısı on iki aydır. Gökleri ve yeri yarattığı günkü Allah* ***kitabında*** (9/Tevbe 36). Bunların hepsinde geçen كتاب kelimesi, *Allah'ın hükmü*

1045 Zerkeşi, *Burhan*, IV, 97.

anlamındadır.

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا *Artık o kimselerin vay hâline ki, **Kitâb'ı kendi elleriyle yazarlar** da sonra biraz para almak için: Bu Allah katındandır, derler* (2/Bakara 79) sözüne gelince, bu da, onların bu tür şeyleri kendi yanlarından çıkardıklarına ve uydurduklarına dikkat çekmektedir. Uydurulmuş Kitabı nasıl onların ellerine nispet ediyorsa, uydurulan sözü de ağızlarına nispet etmektedir. Şöyle ki: ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ *Bu onların kendi **ağızlarıyla** söyledikleri sözleridir* (9/Tevbe 30).

اكتتاب ise, uydurma şeyler için kullanılmaktadır. Yüce Allah'ın şu sözü gibi: وَقَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلَى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا *Kur'ân öncekilerin masallarıdır; **başkalarına yazdırmış** da sabah akşam kendisine okunmaktadır,* dediler (25/Furkân 5).

Yüce Allah her nerede Ehl-i Kitâp'tan söz etmişse, orada bahsettiği كتاب Tevrat ve İncil'dir veya onların her ikisidir.

وَمَا كَانَ هَذَا الْقُرْآنُ أَنْ يُفْتَرَى مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ الْكِتَابِ *Bu Kur'ân, Allah'tan başkası tarafından uydurulamaz, lâkin kendinden önceki kitapları tasdik eder ve o **Kitabı** ayrıntılı olarak açıklar. Onda şüphe edilecek hiç bir şey yoktur* (10/Yûnus 37) âyetinde geçen كتاب ise, Yüce Allah'ın, daha önce gönderdiği Kur'ân dışındaki Kitaplarıdır. Dikkat buyurulursa, burada Kur'ân, onları tasdik eden bir belge olarak kullanılmıştır.

وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا ***Kitabı** size bölüm bölüm –açıklanmış, detaylandırılmış- hâlinde gönderen O'dur* (6/En'âm 114) âyetindeki كتاب da, kimilerine göre Kur'ân, kimilerine göre, hem Kur'ân hem onun dışındaki deliller, ilim ve akıldır.

وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ فَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يُؤْمِنُونَ بِهِ *(Resulüm!) İşte sana (önceki kitapları tasdik eden) bu **kitabı** indirdik. Onun için, kendilerine kitap verdiklerimiz ona iman ediyorlar* (29/Ankebût 47) âyeti de bunun gibidir.

قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ ***Kitaptan** ilmi olan kimse ise, Gözünü açıp kapamadan, ben onu sana getiririm, dedi.* (27/Neml 40) âyetinde yer alan كتاب ise, bir görüşe göre, Kitâb'ın bilgisidir. Diğer birine göre ise, Yüce Allah'ın Hz. Süleyman'a kendine mahsus Kitap'ta verdiği ilimlerden biridir. Bu ilimle her şey onun emrine girmişti.

هَا أَنْتُمْ أُولَاءِ تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهِ *İşte siz öyle kimselersiniz ki, onları seversiniz, halbuki onlar sizi sevmezler, siz **kitap**(lar) ın hepsine inanırsınız.* (3/Al-i İmrân 119), yani, Allah tarafından gönderilmiş kitaplar. Burada كتاب çoğul manasında kullamlmıştır.

Bu, ya kitap cinsinin tamamını içermesindendir. Nitekim: كثر الدرهم في أيدي الناس *dirhem, insanların ellerinde çoğaldı*, denir. Ya da aslında عدل *adalet* gibi bir mastar oluşundan böyle kullanılmıştır.

والذين يؤمنون بما أنزل إليك وما أنزل من قبلك وبالآخرة هم يوقنون *Ve onlar ki hem sana indirilene iman ederler, hem senden önce indirilene. Âhirete de bunlar kesinlikle iman ederler* (2/ Bakara 4) âyeti de bunun gibidir. Kimileri de der ki: Yani onlar, ويقولون نؤمن ببعض ونكفر ببعض *Kimine inanırız, kimini inkâr ederiz, derler.* (4/Nisâ 150) âyetinde sözü edilen kimseler gibi değildir.

كتابة العبد (*kölenin kitâbeti*), kendi kazancından verdiği ücretle, kendini efendisinden satın almasıdır. Allah buyurur ki: والذين يبتغون الكتاب مما ملكت أيمانكم فكاتبوهم *Ellerinizin altında bulunanlardan (köleler ve cariyelerden)* ***mükatebe*** *yapmak isteyenlerle, eğer kendilerinde (hürriyete kavuşmalarında kendileri için) bir iyilik görüyorsanız, hemen* ***mükatebe*** *yapın* (24/Nûr 33). Bu kelimenin türetildiği kök, *bağlayıcı olan, zorunluluk* gerektiren كتابة kelimesinden gelmesi doğru olduğu gibi, insanın yaptığı نظم (*düzenleme*) anlamına gelen كتب sözcüğünden türetilmiş olması da doğrudur.

كتم / K-t-m

كتمان: Sözcüğü, sözü gizlemek, saklamaktır. Bu anlamda كتمته كتما وكتمانا *falan şeyi gizledim*, den mektedir. Yüce Allah da buyurur:

ومن أظلم ممن كتم شهادة عنده من الله *Allah'ın şahitlik ettiği bir hakikati bile bile* ***gizleyenden*** *daha zâlim kim olabilir?* (2/Bakara 140), وإن فريقا منهم ليكتمون الحق وهم يعلمون *Böyle iken içlerinden bir topluluk hakkı bile bile* ***gizlerler*** (2/Bakara 146); ولا تكتموا الشهادة *ve şahitliği de* ***gizlemeyiniz*** (2/Bakara 283); يا أهل الكتاب لم تلبسون الحق بالباطل وتكتمون الحق وأنتم تعلمون *Ey Ehl-i Kitap! Niçin hakkı batıla karıştırıyor ve bile bile hakikati* ***gizliyorsunuz****?* (3/Âl-i İmrân 71).

الذين يبخلون ويأمرون الناس بالبخل ويكتمون ما آتاهم الله من فضله *Onlar ki hem kıskanır, cimrilik ederler, hem de herkese cimrilik tavsiye ederler ve Allah'ın kendilerine lütfunden verdiği nimeti* ***gizlerler*** (4/Nisâ 37), âyette geçen *fazileti gizlemek*, nimete karşı nankörlük etmektir. Onun hemen ardından şöyle denmektedir: وأعتدنا للكافرين عذابا مهينا *Biz kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırladık.*

ولا يكتمون الله حديثا *Allah'tan hiçbir sözü* ***gizleyemezler*** (4/Nisâ 42) sözüne gelince, İbni Abbâs der ki: Müşrikler, kıyamet gününde, ancak müşrik olmayanların cennete girebildiklerini gördüklerinde: والله ربنا ما كنا مشركين *Rabbimiz, Allah'a yemin ederiz ki, biz müşriklerden değildik* (6/En'âm 23) derler. Fakat, onların bizzat elleri-ayakları kendi aleyhlerine şahitlik ederler.

İşte o zaman, *Allah'tan hiçbir sözü gizlememiş olmayı gönülden dilerler.* [1046]

Hasan-ı Basri ise, der ki: Müşrikler, kıyamette değişik durum larla karşılaşacaklardır.

Bunların bazılarında gizleyecekler, bazılarında ise, gizleyemeyeceklerdir.

Bazıları ise, وَلا يَكْتُمُونَ اللّٰه حديثا *Allah'tan hiçbir sözü **gizleyemezler*** (4/Nisâ 42) âyetini, onların elleri-ayakları konuşturulacağından hiçbir şeyi gizleyemezler, şeklinde açıklamıştır.

كثب / K-s-b

Allah buyurur ki: وكَانَتِ الْجبال كثيبًا مهيلا *Dağlar erimiş bir **kum yığınına** dönecek* (73/Müzzemmil 14) yani, birbirinin üzerine yığılmış bir kuma dönecek. Ayette geçen bu كثيبا kelimesinin çoğulu ise, اكثبة، كُثُبٌ، كثبان şeklinde gelmektedir.

كثبة kelimesi de, az olan bir miktar süt ve hurma parçası demektir. Böyle adlandırılmasımn nedeni, onların toplanması ve bir araya getirilmeleridir. Onun için كثب fiili, bir şeyin toplanması durumunda söylenir. كاثب ise, bir araya getiren, toplayan demektir. تكثيب de, avcı tarafından vurulacak mesafede duran av hayvanı manasına gelir.

Bu manada Araplar: أكثبك الصَّيْد فارْمه derler ki: *Av, yakınına geldi, okunu at* anlamına gelir. Burada geçen اكثبك fiili, *yakınlık* anlamına gelen كثب kökünden alınmıştır.

كثر / K-s-r

Daha önce (كبر - K-b-r maddesinde) azlık ve çokluğun sayılar gibi birbirinden ayrı varlıklar için kullamldığına dair açıklamalar yapılmıştı. Bu anlamda Allah buyurur ki: وليزيدن كثيرا منهم ما انزل اليك من ربك طغيانا وكفرا *Ant olsun, Rabbinden sana indirilen, onların **çoğunun** azgınlığını ve küfrünü azdırıyor* (5/Mâide 64); واكثرهم للحق كارهون *Ama **onların çoğu** haktan hoşlanmamaktadırlar* (23/ Mü'minûn 70);بل اكثرهم لا يعلمون الحق *Hayır, **onların çoğu** hakkı bilmezler* (21/Enbiyâ 24).

Yine buyurur ki: كم من فئة قليلة غلبت فئة كثيرة باذن الله *Nice az topluluklar, Allah'ın izniyle nice **çok** topluluklara galip gelmişlerdir* (2/Bakara 249); وبث منهما رجالا كثيرا ونساء *ikisinden **pek çok** erkekler ve kadınlar üreten* (4/Nisâ 1); ود كثير من أهل الكتاب *Ehl-i kitaptan pek **çoğu** arzu etmektedir ki* (2/Bakara 109).

Bu konuda misal olabilecek pek çok âyet bardır.

متكئين فيها يدعون فيها بفاكهة كثيرة وشراب *İçlerine kurularak orada **pek çok** yemişle, bambaşka bir içki isteyeceklerdir* (38/Sâd 51) âyetinde

1046 İbn Abbas'ın bu sözünü, İbn Cerir et-Taberi kaydetmiştir. Bkz. *Câmiu'l-Beyân*, V, 94.

sözüedilençokluk, dünyayiyecekleri ölçü alınarak söylenmiştir. Burada çokluk sadece sayıya mahsus değil, aynı zamanda üstünlük derecesine de işaret etmektedir.

Sayının çokluğunu ifâde etmek için, عددٌ كثيرٌ عددٌ كثارٌ عددٌ كاثرٌ ifâdelerinden biri kullanılmaktadır. رجلٌ كاثرٌ cümlesi ise, *serveti çok olan adam*, demektir.

Şair şöyle der:

ولستَ بالأكثرِ منهم حصًى وإنّما العزّةُ للكاثرِ -٣٨٢

382- Benim taşlarım onlarınkinden çok değildir;

İzzet, insanın ellerindekini çok görmesidir.[1047]

مُكاثرة ve تكاثر kelimeleri ise, malın ve kuvvetin getirdiği çokluk duygusuyla karşılıklı yarışma içine girmektir. Allah buyurur ki: ألهاكم التكاثر ***Çoklukla övünmek****, sizi kabirlere varıncaya kadar oyaladı* (102/Tekâsür 1); انّا أعطيناك الكوثر *Muhakkak biz sana Kevser'i verdik* (108/Kevser 1).

Yine bu kökten gelen فلانٌ مكثورٌ deyimi, *çoklukta yenilgiye uğrayan kişi*, demektir.

Bunun yanında *çok konuşmak* insana konuşkan, çok konuşan, geveze anlamlarına gelen مكثار vasfının yakıştırılmasına yol açar.

كثر ise, çok sayıdaki çakıl taşları manasına gelir. Bunu كثر şeklinde aktaranlar da vardır. Rivâyette: لا قطعَ في تمرٍ ولا كثرٍ *Meyve veya hurma filizinin* (çalınması durumunda) *el kesilmez*, denmiştir.[1048]

Yüce Allah'ın: انّا أعطيناك الكوثر *Biz, sana Kevser'i verdik* (108/ Kevser 1) sözünde geçen الكوثر ise, deniyor ki: Cennette tüm ırmakların kendisinden beslendiği bir nehirdir. Kimileri ise: Yüce Allah'ın Hz. Peygambere (sas) vermiş olduğu büyük hayırdır (iyiliktir), derler.

Bazen cömert adama da كوثر adı verilmektedir. Buna bağlı olarak: تكوثر الشيء

Denmektedir ki, *bir şeyin sonsuz bir şekilde çoğaldığını* ifâde etmektedir.

Şair de şöyle der:

٣٨٣- وقد ثار نقعُ الموتِ حتّى تكوثرا

383- Ölüm şerbeti, sonsuza uzanırcasına coştu.[1049]

كدح / K-d-h

كدح: çok, sıkı, ağır çalışmayı ve yorulmayı ifâde eder. Yüce Allah bu anlamda şöyle buyurur: يا أيّها الإنسانُ انّك كادحٌ إلى ربّك كدحًا فملاقيه *Ey insan!*

1047 Şair, el-A'şâ. Burada Şair, Âmir b. Tufeyl ile Alkame b. Allâse arasında çıkan polemikte Âmir'in üstünlüklerini sıralamaktadır. Bkz. *Dîvân*'ı, s.94.

1048 Râfi' b. Hadîc hadisi. Bkz. Ahmed, *Müsned*, III, 463; Mâlik, *Muvatta*, II, 839; Nesâî, VIII, 87. Bu munkatı' bir hadistir ancak, birkaç varyantı bulunmaktadır.

1049 Şair, el-Hassân b. Neşîbe. Bkz. Tebrîzî, *ŞD. Hamâse*, I, 177; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* ve Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, كثر maddesi

Kuşkusuz sen Rabbine doğru sıkı, yoğun bir ***çalışmakla*** *çaba üstüne çaba sarf ederek* ***çalışmaktasın*** (84/inşikâk 6). *Kedh*, kimi zaman dişlerle ilgili olarak [dişlerler ısırıp sımsıkı tutmayı ifâde eden] كدم (*kedm*) gibi kullanıldığına da rastlanmaktadır. Bununla ilgili olarak el-Halîl der ki: كدح kelimesi كدم kelimesinden daha düşük bir bağlılık ve sarılmayı anlatır.[1050]

كدر / K-d-r

كدر: arı duruluk anlamına gelen صفاء kelimesinin zıt anlamlısı olup bulanıklık, üzüntü, can sıkıntısı anlamına gelir. Bu anlamda عيش كدر denir ki, kederli/sıkıntılı hayat denir. كدرة özellikle renkler söz konusunda olduğunda bulanık renk anlamında kullanılır. كدورة ise, suyun bulanıklığını anlatmaya ve hayatın hüzün/keder dolu olmasını dile getirir. انكدار bir şeyin darmadağın olmasından doğan bir çeşit değişmedir. Bu bağlamda Yüce Allah: وإذا النجوم انكدرت *Yıldızlar bulandığında* (81/Tekvîr 2) buyurur. انكدر القوم على كذا deyimi, bir topluluğun dağımk biçimde bir şeye yönelmesi anlamına gelir.

كدى / K-d-y

Yerdeki sertliği anlatmak için kullamlan كدية kelimesi cimrilik, pintilik ve dilenmek anlamlarına işaret eder. Bu bağlamda حفر فاكدى denir ki, bir yeri kazıp sert bir damara rastlamak anlamına gelir. Bu kelime istiâre yoluyla başarısız olmuş istekli, çok az malı olduğu hâlde onu vermeye çalışan için de kullanır. Onun Allah buyurur ki: وأعطى قليلا وأكدى *Çok az verdi ve onu da canından verirmiş gibi* ***gönülsüz verdi*** (53/Necm 34).

كذب / K-z-b

Yalan demek olan كذب kavramı üzerinde daha önce صدق maddesini işlerken durmuştuk. Orada yalanın hem söylenen sözde hem de yapılan işte olabileceğini de belirtmiştik. Allah buyurur ki: إنما يفترى الكذب الذين لا يؤمنون ***Yalanı*** *ancak Allah'ın âyetlerine inanmayanlar uydururlar* (16/Nahl 105); والله يشهد إن المنافقين لكاذبون *Allah münafıkların* ***yalancı*** *olduklarına şahitlik etmektedir* (63/Münâfikûn 1). Bu âyette onların sözlerinin aslında doğru olduğunu, yalanlarının sözlerinde değil, inanç sistemlerinde olduğunu da daha önce açıklamıştık. ليس لوقعتها كاذبة *Onun oluşunu/varlığını hiçbir* ***yalanlayan*** *da yoktur* (56/Vâkıa 2). Bu âyette yalan, bizzat fiilin kendisine nispet edilmiştir. Tıpkı فعلة صادقة ve فعلة كاذبة *doğru bir iş* ve *yalan bir iş* deyimlerinde olduğu gibi. Allah buyurur ki: ناصية كاذبة خاطئة ***Yalancı*** *günâhkâr bir perçem* (96/Alak 16).

Bir adamın yalancılığını

1050 Bkz. Halîl, *Kitâbu'l-Ayn*, III, 60.

abartmak için رَجُلٌ كذّابٌ كَذوبٌ كُذَبْذَبٌ كَذْبانٌ sözcüklerinden biri kullanılır. Aynı anlamda لا مَكْذوبة denir ki, bu da *hiçbir yalan yok*, yani, sana yalan söylemiyorum, demektir. كَذَبْتُكَ حديثًا ifâdesi de *senin sözünü yalan saydım* manasına gelir. Allah buyurur ki: وقعد الذين **كذبوا** اللهَ ورسُولَهُ *Allah'a ve Resulüne* ***yalan*** *söyleyenler otururlar* (9/Tevbe 90).

Yalan söylemek demek olan كذب fiili, tıpkı لقدْ صدقَ اللهُ رَسُولَهُ الرُّؤيا بالحَقِّ *Ant olsun ki Allah, Elçisinin rüyasını doğru çıkardı.* (48/Fetih 27) âyetinde geçen صدق fiili gibi iki mef'ûl alır. Bu anlamda كذبه كذبًا ، كذابًا denir ki, birine bir yalan söylemeyi dile getirir. Aynı şekilde أكذبْتُه demek, onu yalancı gördüm, demektir. كذّبْتُه ifâdesi ise, doğru yada yalan söylediğine bakmaksızın bir kişinin yalan söylediğini belirtmek/kişiyi yalancılıkla itham etmektir.

Kur'ân-ı Kerim'de geçen تكذيب formu ise, doğru olanı yalan saymak anlamında kullanılmıştır. Allah buyurur ki: كدأب آل فِرْعَوْنَ والَّذين مِن قَبْلِهِمْ **كَذَّبُوا** بآياتنا *Firavun ailesi ve onlardan öncekiler gibi; onlar, âyetlerimizi* ***yalan*** *saymış olmaları nedeniyla yakalayıvermişti* (3/Âl-i İmrân 11); قالَ رَبِّ انْصُرْني بما **كذّبون** *Nuh: Ya Rabbi! Beni* ***yalanla itham etmelerine*** *karşı bana yardım et! dedi* (23/Mü'minûn 26).

Yine buyurur ki: بَلْ **كذّبوا** بالحَقِّ *Aksine onlar, Hakkı* ***yalan saydılar*** (50/Kâf 5); **كذّبتْ** قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ **فكذّبوا** عبْدنا *Onlardan önce Nuh'un kavmi de Doğruyu* ***yalan*** *saymışlardı; onlar da Kulumuzu* ***yalancı*** *saydılar* (54/Kamer 9); **كذّبتْ** ثَمُودُ وعادٌ بالقارعة *Semûd ve Âd (kavimleri de), kapılarını çalacak olan o felaketi yalan saymışlardı* (69/Hâkka 4); وَإنْ **يكذّبوك** فقدْ **كذّبت** قبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وعادٌ وثَمودُ *(Ey Muhammed!) Eğer seni (müşrikler)* ***yalancı*** *sayıyorlarsa bil ki, onlardan önce Nûh kavmi, Âd ve Semûd (kavimleri de kendi peygamberlerini)* ***yalancı*** *saymışlardı* (22/Hac 42).

وإنْ **يكذّبوك** فقدْ كذّبَ الَّذينَ منْ قَبْلِهِمْ *Seni yalanlıyorlarsa, onlardan öncekiler de* ***yalanlamışlardı*** (35/Fâtır 25); فإنّهُمْ لا **يكذّبونك** ولكنّ الظالمين بآيات الله يَجْحَدونَ *Onlar aslında seni* ***yalancı*** *saymıyorlar; zalimler Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar* (6/En'âm 33) âyetinde geçen يكذّبونك fiili hem şeddesiz hem de şeddeli biçimde okunmuştur; anlamı da: Onlar senin bir yalan söylediğini görebilmiş değillerdir ve senin bir yalan söylediğini ispat da edemezler.

حتّى إذا اسْتَيْئَسَ الرُّسُلُ وظَنُّوا أنّهُمْ قدْ **كذّبوا** *Ta ki, peygamberleri (onların iman etmelerinden) ümit kesecek hâle gelince ve kendilerinin* ***yalancı*** *durumuna düştüklerini zannedinceye kadar* (12/Yûsuf 110) âyetinde geçen كذّبوا ifâdesi ise, peygamberler, kendilerine gönderildikleri insanlar tarafındanyalancılıklasuçlandıklarını öğrendikleri zamana kadar demektir.

Öyle ise, burada geçen كُذّبوا fiili,

tıpkı فَسَقُوا زَنَوْا خَطِئُوا fiilleri gibidir. Onlar nasıl *dinden çıkmakla, zina yapmakla* ve *yanlış yapmakla* suçlanmayı ifâde ederlerse, bu fiil de, *yalan söylemekle suçlamak* anlamına gelir. Bunun en açık delili şu âyetlerdir: وإن يُكذّبوك فقد كُذّبت رُسُل من قبلك *Eğer onlar seni yalancılıkla itham ederlere, senden önce de birtakım peygamberler,* ***yalan*** *söylemekle suçlanmışlardır* (35/Fâtır 4); وكذّب الذين من قبلهم وما بلغوا معشار ما آتيناهم فكذّبوا رسلي فكيف كان نكير *Onlardan öncekiler* ***yalanlamışlardır****. Bunlar onların onda birine erişmiş değildir. Onlar, Peygamberlerimi* ***yalancılıkla suçladılar****; bak inkârın sonu nice oldu* (34/Sebe 45); إن كل إلا كذّب الرُّسُل فحق عقاب *Onların hepsi de kendilerine gönderilen peygamberleri* ***yalan cılıkla suçladılar*** *da azabı hakkettiler* (38/Sâd 14).

Yûsuf 110. âyette geçen yalanlama ile ilgili fiil şeddesiz olarak كَذَبُوا şeklinde de okunmuştur. Bu da كَذَبْتُك حديثا ifâdesi gibidir ki, *senin sözünü yalan saydım* manasına gelir. Buna göre âyet-i kerimenin manası şöyle olur: *Kendilerine Peygamber gönderilen insanlar, peygamberin kendilerine eğer iman etmezlerse, Allah'ın azabının kendilerine geleceğine ilişkin bilgilendirmede yalan söylediğini sanmaya başlayıncaya kadar* Onların böyle sanmalarının nedeni ise, Yüce Allah'ın onlara belli bir zamana kadar süre verdiğinin ve bu sürede tüm yaptıkları ve söylediklerinin kaydedilmekte olduğunu yeterince idrak etmemelerindendir.

Yüce Allah'ın: لا يسمعون فيها لغوا ولا كذابا *Orada ne boş bir söz işitirler, ne de bir* ***yalan*** *duyarlar* (78/Nebe' 35) âyetinde geçen كذابا sözcüğü ise, yalanlama anlamındadır. Yani: Orada kimse yalan söylemez ki, birileri, diğerlerini yalan söylemekle suçlasın. Cennette yalanlamanın olmadığının bildirilmiş olması, orada yalanın olmadığını bildirmeyi de gerektirir. Bu kelime birbirlerine yalan söylemek anlamına gelen مُكاذبة kökünden bakılarak كذابًا şeklinde de okunmuştur. Yani: Onlar, orada, insanların dünyada birbirlerine yalan söyledikleri gibi, birbirlerine yalan söylemezler. Bu anlamda حمل فلان على قرنه فكذب *falan adam başını önüne eğdi, eğildi* (büzüldü) ve *yalan söyledi*, denmektedir. Bunun zıddı olan bir durumu tasvir etmek için de, صدق doğru söyledi, ifâdesi kullanılmaktadır. Aynı anlamda eğer bir dişi devenin daha uzun süre süt vereceği tahmin edilir de, bu kadar devam etmezse, bu durumu anlatmak için كذب لبن الناقة *devenin sütü yalan söyledi*, denir.

Hac sana yalan oldu anlamına gelen كذب عليك الحجّ sözüne gelince, *Hac sana farz oldu, artık onu yapmalısın,* demektir. Gerçeği ise, bunun üçüncü şahıslarla ilgili zamanı gecikmiş bir hüküm

olduğudur. Tıpkı: قَدْ فاتَ الْحجُّ فبادرْ *Hac geçti; acele et* sözü gibi. Burada *geçti* demek, gerçekten *geçti* demek değil, *geçeyazdı* anlamını taşır.

Mansup [son harekesi fetha] olarak كذب عليك العسل söylenmesi, bir kişiye teşvik yollu عسل yemeğini tavsiye etmektir. Kimileri ise, buradaki عسل aslında bir çeşit koşma olan *kurt yürüyüşü* anlamına gelen عسلان demek olduğunu söylemişlerdir.

Boya ile değişik biçimde boyanıp nakışlı gibi duran elbiseye de كذابة adı verilir ki, bu adı almasının nedeni, duruşu ile gerçeği arasında bir uyumsuzluk olduğundan kendi kendini yalanması özelliğindendir.

كر / K-r-r

Herhangi bir şey üzerine bizzat veya fiil ile saldırmak anlamına gelen كَرٌّ sözcüğü, aynı zamanda sağlam ip manasını da taşır. Bu كَرٌّ kelimesi aslında bir mastardır ama sonradan isim olarak kullanılmaya başlanmıştır; çoğulu, كُرُورٌ şeklinde gelir. Bu anlamda Allah buyurur ki: ثمّ رددْنا لكمُ الكَرّةَ عليْهِمْ *Sonra sizi **tekrar** o istilacılar üzerine galip kıldık* (17/İsrâ 6); فلوْ أنّ لنا كرّةً فنكونَ من المؤمنين *Ah keşke (dünyaya) bir **kere** daha dönebilsek de, mü'minlerden olabilseydik* (26/Şuarâ 102); وقال الذين اتّبَعُوا لوْ أنّ لنا كرّةً *Onlara uyanlar da şöyle demektedirler: Ah, keşke bizim için dünyaya bir **kere** daha dönüş olsaydı da* (2/Bakara 167); لوْ أنّ لى كرّةً *Keşke, benim için bir **kere** daha geri dönüş olsaydı* (39/Zümer 58).

Devenin göğüs kısmındaki yuvarlak alan anlamına gelen كِرْكِرة aynı zamanda derli toplu cemaat/topluluk anlamında da kullanılır. كَرْكَرَة ise, rüzgârın bulutları harekete geçirmesidir. Bu da كَرَّ fiilinin tekrarlanması ile elde edilmiş bir fiildir.

كرب / K-r-b

Aşırı, şiddetli üzüntü, tasa, keder anlamına gelen كَرْب sözcüğü, Kur'ân-ı Kerim'de de bu anlamda kullanılmıştır. Allah buyurur ki: فنجّيْناهُ وأهْلَهُ من الكرْبِ العظيم *Biz de, kendisini ve ailesini o **şiddetli üzüntüden** kurtardık* (21/Enbiyâ 76).

Acı, ıstırap, tasa, endişe, zorluk anlamlarına gelen كُرْبة kelimesi ise, tıpkı onun gibi üzüntü, keder, tasa manasına gelen غمّة sözcüğü gibidir. Bunun aslı da kazmak suretiyle altını üstüne getirmek demek olan كَرْبُ الأرض deyiminden alınmıştır. Çünkü, üzüntü, keder demek olan غمٌّ insanın içini ,toprağın bu şekilde altının üstüne getirilmesi gibi ,alt üst eder .Bir atasözünde الكِرابُ على البقر :denmiştir ki] ,çift sürerken[*yerin altını üstüne getirmek sığırın üzerindedir*, anlamına gelir. Doğal olarak bu sözün, *sığırla köpekleri avladık* –yani, *bu işi ve onu yapmayı*

bırak!- demek olan الْكلابُ عَلى البَقر sözüyle bir ilgisi yoktur.

كَرْبٌkelimesinin ‚*güneş batmaya yüz tuttu* demek olan كَرَبَتِ الشَّمْسُ sözünden alınmış olması da mümkündür إناءٌ كَرْبَانُ .ifâdesi ise, *yakın bir kap* demektir. Bu sözde كَرْبَانُ sözcüğü, *yakındır* anlamına gelen قَرْبَانُ manasında kullanılmıştır. Bu, ya *doluya yakındır* yada kovanın ipinde bulunan büyük düğüm anlamına كَرَبٌ *doludur* manasına gelir. Bu anlamda اكْرَبْتُ الدَّلْوَdenir ki ‚*kova*nın ipine büyük bir düğüm atarak bağladım, demektir.

Bazen. üzüntü, keder manasını taşıyan غَمٌّde insanın kalbi üzerindeki bir ukde/kördüğüm olarak nitelendirilir.

كرس / K-r-s

Halk dilinde كُرْسِيٌّ üzerine oturulan sandalye anlamına gelir. Bu anlamda Allah buyurur ki: وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَانَ وَأَلْقَيْنَا عَلَى كُرْسِيِّهِ جَسَدًا ثُمَّ أَنَابَ *Ant olsun ki Süleyman'ı imtihan da ettik ve* ***tahtının*** *üzerine bir ceset bıraktık. Sonra tekrar tövbe ile önceki hâline döndü* (38/Sâd 34).

Bu kelime asıl itibariyle كِرْسٌ sözcüğüne mensûbiyet ifâde eder ki, alışan, uyum sağlayan, yani, bir araya toplanan manasını taşır. Bir araya getirilip toplanan kağıtlara bu anlamda كُرَّاسَةٌ adı verilir. Aynı anlamda كَرَسْتُ البِناءَ فتَكَرَّسَ denmektedir ki, bir binanın temelini atmayı ve onu derli toplu hâle gelmesini dile getirir. Bu anlamda şair el-Accâc şöyle der:

٣٨٤- يَا صَاحِ هَلْ تَعْرِفُ رَسْمًا مُكْرَسا
قَالَ: نَعَمْ أَعْرِفُهُ، وَأَبْلَسا

384- *Ey çığlık atan! Sen toplanmış bir resim bilirmisin*
"Evet, onu tanırım", dedi ve kayboldu.[1051]

Birşeyin aslı anlamına geldiğinden كِرْسٌ sözcüğü, هو قديمُ الكِرْس deyiminde bir kişinin kök olarak asil olduğunu ve asaletinin çok eski olduğunu ifâde eder. Her derli toplu hâlde bulunan şey için de كِرْسٌ adı verilir.

كُرُوسٌ ise, büyüklüğünden dolayı, başının bazı parçaları diğer bazılarına binen/dolanan şey demektir.

Yüce Allah'ın: وسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوات والأرْضَ *O'nun* ***Kürsî'si*** *gökleri ve yeri içine almıştır* (2/Bakara 255) sözüne gelince, İbn Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre, bu âyette geçen Kürsî'den kasıt ilimdir.[1052] Allah'ın Kürsî'si, O'nun mülküdür/hakimiyetidir, diyenler de vardır. Bazıları ise, tüm felekleri kuşatan feleğin adı, Kürsî'dir, derler. Derler ki: bu görüşü, وَمَا السَّموات السَّبْعُ فِى الكُرْسِيِّ إلا كحلقةٍ مُلقاةٍ بأرْضٍ فلاةٍ *Kürsî'de, Yedi Gök, bir çöle atılmış bir halkadan başka bir şey değildir*, rivâyeti de desteklemektedir. [1053]

1051 Şair, Accâc, bkz. *Divân*'ı, s. 16; Ebû Ubeyde, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 192.

1052 Bkz. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 16; Beyhakî, *el-Esmâ've s-Sıfât*, s. 497.

1053 Bu hadis, "Arş" maddesinde geçmişti. İbn

كرم / K-r-m

[Eli açıklık, cömertlik anlamına gelen] كرم Yüce Allah için bir sıfat gibi kullanıldığında, O'nun her yerde her zaman açıkça ortaya çıkan iyilik yapması ve nimetler vermesi anlamına gelir. Tıpkı: فإنّ ربّي غنيٌّ كريمٌ ...*Rabbim zengindir, **cömerttir*** (27/ Neml 40) âyetinde olduğu gibi. Bu sıfat, insanlar için kullanıldığında ise, onun hâl ve hareketlerinde ortaya çıkan takdire şayan ahlak ve iş/davranışlar manasını taşır. Bu özelliğin insanda gizli olarak kalması yetmez, ancak açıkça ortaya çıktığında kişiye كريمٌ adı verilebilir.

Bazı alimler der ki: كرمٌ sıfatı tıpkı حرّيّة sıfatı gibidir. Şu farkla ki, hürriyet sıfatı hem küçük hem de büyük iyilikler için kullanılabilir. Kerem ise, ancak, Allah yolunda cihad edecek bir orduyu baştan sona teçhizatla donatmak veya bir topluluğun tamamının kanının akmasını önleyecek bir *bedel*i üstlenmek gibi, büyük iyilikler için kullanılabilir.

Yüce Allah'ın: إنّ أكرمكمْ عند الله أتقاكمْ *Muhakkak ki Allah yanında en değerli ve en üstün olanınız O'ndan en çok korkanınızdır* (49/Hucurât 13) âyetinde geçen أكرمكمْ ifâdesine gelince, burada كرم kelimesinin direk takdire şayan işleri ifâde ediyor olması, en değerli ve en üstün olan güzel fiiller ise, Yüce Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla yapılan işler olmasındandır. Yaptığı işlerin en güzelleriyle Allah'ın rızasını gözeten kişi takva sahibi kişidir. Öyle ise, insanların en كريم olanı takva yönünden en ileride olandır. Onun için kendi alanında değerli olan her şey, كرم sıfatı ile nitelendirilir.

Bu anlamda Allah buyurur ki: فأنبتنا فيها مِنْ كلّ زوج كريم ...*Ve orada her **güzel** çiftten bitkiler yetiştirdik* (31/Lokmân 10); وزروع ومقام كريم *Ne ekinler, ne yüce makamlar* (44/ Duhân 26); إنّهُ لقرآن كريمٌ *O, elbette **üstün değerli** bir Kur'ân'dır* (56/ Vâkıa 77); وقل لهُما قوْلا كريما *İkisine de tatlı ve **güzel** söz söyle* (17/İsrâ 23).

Birbirinin yerine kullanılabilen إكرام ve تكريم formlarına gelince, bunlar insana bir onurlandırılmanın ulaştırılmasıdır. Bu da bir çeşit menfaattir ancak, ardında herhangi bir aşağılama veya küçük görmenin gelmediği bir fayda görmedir veya insana çok değerli bir şeyin verilmesi yada kazandırılmasıdır. Allah buyurur ki: هل أتاك حديث ضيف إبراهيم المكرمين *Ey Muhammed! İbrahim'in **şerefli** misafirlerinin haberi sana geldi mi?* (51/Zâriyât 24); وقالوا اتّخذ الرّحمنُ ولدا سُبْحانهُ بلْ عبادٌ مُكرمُون ...*Aksine onlar, **onurlandırılmış** kullardır* (21/Enbiyâ 26); yani,

---

Hacer der ki: İbn Hibbân, onu sahih saymıştır. Saîd b. Mansûr'un Tefsîr'de sahih bir sened ile tahrîç ettiği Mücahid'den gelen bir varyantı da vardır. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIII, 411.

Allah onları değerli kılmıştır. كراما كاتبين *Onlar, **değerli** yazıcılar* (82/İnfitâr 11); بأيدي سفرة كرام بررة *Yazıcıların ellerindedir, **değerli** yazıcıların* [ellerinde] (80/Abese15-16); بما غفر لي ربي وجعلني من المكرمين *...Beni kendilerine **ikram edilen** kullarından kıldığını* (36/Yâsîn 27). ويبقى وجه ربك ذو الجلال والاكرام *Yalnız celâl ve ikram sahibi Rabbinin yüzü (zâtı) baki kalacaktır* (55/Rahmân 27); bu âyetteki الإكرام ise, her iki anlamı da içermektedir.

كره / K-r-h

Bir görüşe göre, iğrenme, tiksinme, antipati ve nefret anlamlarına gelen كَرْه ve كُرْه sözcükleri, tıpkı kırılganlık, dayanıksızlık, güçsüzlük manasını taşıyan ضعف ve ضُعف kelimeleri gibi aynı anlama gelmektedir. Kimileri ise, كَرْه insana dışarıdan uygulanan baskı nedeniyle zorla yaptırılan işler demektir; كُرْه ise, kişinin kendi başına karar verip tiksinerek, iğrenerek yaptığı işlerdir, derler. Bu da iki şekilde olabilir.

Birincisi: Doğal hâliyle tiksinilen/iğrenilen şeyler.

İkincisi: Akıl yada Şeriat tarafından iğrençliği tespit edilmiş olan şeyler. Onun için bir insanın bir şey hakkında şöyle demesi doğrudur: اني اريده واكرهه *Ben falan şeyi istiyorum ama ondan iğreniyorum*. Yani, onu doğal yapım/ihtiyacım olarak onu istiyorum, ancak onu akıl veya Şerîat açısından düşündüğümde iğrenç buluyorum. Aynı şekilde, falan şeyi, akıl veya Şerîat açısından istiyorum ama doğal yapım açısından baktığımda ise, ona antipati duyuyorum, denmesi de doğrudur.

Yüce Allah'ın: كتب عليكم القتال وهو كره لكم وعسى ان تكرهوا شيئا وهو خير لكم *Savaş size farz kılındı, sizin **hoşunuza gitmeyen** bir şey olduğu hâlde. Bazen sizin **hoşunuza girmeyen** bir şey sizin için daha hayırlı olabilir* (2/Bakara 216) sözüne gelince, bu, *siz doğal yapınız gereği, savaştan tiksinir, ondan hoşlanmazsınız,* demektir. Sonra bunu devamında yer alan beyamnda açıklamıştır: *Bazen bir şey, sizin için daha iyi olduğu hâlde, siz ondan tiksinir ve hoşlanmazsınız* (2/Bakara 216). Bu tespit, insanın bir şeyin gerçek durumunu öğrenmeden ondan hoşlanmasını veya ondan tiksinmesini ölçü alarak hareket edemeyeceğini anlatmaktadır.

Bu kökten gelen كرهتُ fiili ise, her iki anlamda da kullanılır; yalnız daha çok كُره manasında kullanılmaktadır. Bu anlamda Allah buyurur ki: ويأبى الله إلا ان يتم نوره ولو كره الكافرون *Kâfirler **istemeseler** de Allah, nurunu tamamlama dışında hiçbir şeyi kabul etmez* (9/Tevbe 32), هو الذي ارسل رسوله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله ولو كره المشركون *O öyle bir Allah'tır ki, Resûlünü*

*hidâyetle ve hak dinle bütün dinlere üstün kılmak için göndermiştir. Müşrikler **hoşlanmasalar** da* (9/ Tevbe 33); وإنّ فريقا من المؤمنين لكارهون .... *Oysa Müslümanların bir kesimi o zaman bundan **hoşlanmamışlardı*** (8/Enfâl 5).

أيحب أحدكم أن يأكل لحم أخيه ميتا فكرهتموه *Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan **tiksindiniz**.* (49/Hucurât 12) âyeti ise, bir uyarı olup manası şudur: İnsan, kardeşinin etini yemeyi, farzı muhâl, bir an düşünse bile, bu işten yaratılış itibariyle nefret edecektir; bu iş onun içine sinmeyecektir.

Yüce Allah'ın: يا أيها الذين آمنوا لا يحل لكم أن ترثوا النساء كرها *Ey iman edenler! Kadınlara **zorla** varis olmanız size helal değildir (*4/Nisâ 19) sözünde geçen كَرْهاً sözcüğü, كُرْهاً şeklinde de okunmuştur.[1054]

Bir insanın istemediği/tiksindiği, nefret ettiği bir şeye zorlanması demek olan إكراه konusunda ise, Allah buyurur ki: ولا تكرهوا فتياتكم على البغاء إن أردن تحصنا لتبتغوا عرض الحياة الدنيا ومن يكرهن فإن الله من بعد إكراههن غفور رحيم *Dünya hayatının geçici menfaatlerini elde edeceksiniz diye, namuslu kalmak isteyen cariyelerinizi fuhşa **zorlamayın**. Kim onları **zorlarsa**, bilinmelidir ki, **zorlanmalarından** sonra Allah (onlar için) çok bağışlayıcı ve merhametlidir* (24/Nûr 33). Bu, söz konusu kadınların içlerine sinmeyen işlere zorla sürüklenmelerine yönelik bir yasaklamadır.

لا إكراه في الدين *Dinde **zorlama** yoktur* (2/Bakara 256) âyetinin yorumuna gelince, deniyor ki: Bu İslâm'ın ilk dönemlerinde böyleydi; bu dönemde, insana İslâm sunuluyordu, eğer kabul ederse, ederdi, yoksa, kendi hâline bırakılırdı.[1055]

İkincisi: Bu âyetin hükmü Ehl-i Kitap hakkındadır. Eğer onlar, cizye vermek ister ve şartlara bağlı kalırlarsa, kendi hâllerine bırakılırlar.

Üçüncüsü: Batıl bir din konusunda zorlanan, bu durumda onu kabul, o dine giren kişinin bu yaptığının bir hükmü yoktur; bunlar, geçersizdir. Tıpkı Yüce Allah'ın: من كفر بالله من بعد إيمانه إلا من أكره وقلبه مطمئن بالإيمان *Kalbi iman ile sükûnet bulduğu hâlde (dinden dönmeye) **zorlananlar** dışında.* (16/Nahl 106) buyurduğu gibi.

Dördüncüsü: İnsanın bu dünyada kerhen yaptığı işlerin (ibâdet, iyilik ve yardımların) âhirette bir değeri yoktur. Zira Yüce Allah, insanların iç dünyalarını/gönüllerinde olanları

1054 Bu, Hamza, Kisâî ve Halef'in kıraatidir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 188.

1055 İbn Abbas'tan gelen rivâyete göre, Ensâr'dan el-Husayn adındaki sahabi, Peygambere: Hıristiyan olan iki oğlunu ille de Müslüman olmaları konusunda zorlamayayım mı diye sorması üzerine bu âyet gelmiştir. Bkz. *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 21; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 14.

ölçü alır ve ihlasın (gönülden samimi bağlılık) dışında hiçbir şeye razı olmaz. Onun Resûlullah (sas) şöyle buyurmuştur: الأعمال بالنيّات *Ameller, niyetlere göredir.*[1056] Yine: أخلص يكفك القليل من العمل *İhlaslı ol, o zaman amelin azı bile sana yeter*, buyurmaktadır.[1057]

Beşincisi: Allah'ın insanlardan [illegible]tediği şeylerde, gerçekten hoş [illegible]van bir şey, hiçbir insandan [illegible]miş değildir. Aksine, her zaman [illegible]ş olan, sonsuza dek nimet/iyi olan şeylerdir. Onun için Resûlullah şöyle buyurmuştur: عجب ربّكم من قوم يقادون إلى الجنّة بالسلاسل *Rabbiniz (Allah), cennete zincirlerle çekilip götürülen bir topluluğa hayret etmiştir.*[1058]

Altıncısı: Bu âyette geçen, Dîn kelimesi, ceza (karşılık) vermek demektir. Âyetin manası: Yüce Allah herhangi bir karşılık verme konusunda zorlanamaz. Aksine O, dilediği kimseye, dilediği şekilde, dilediği şeyi yapar.

وله أسلم من في السّماوات والأرض طوعًا وكرهًا *Halbuki göklerde ve yerde ne varsa hepsi, isteyerek ve **istemediği hâlde** O'na boyun eğmiştir* (3/Âl-i İmrân 83) âyetinin anlamı ise, deniyor ki: Göktekiler ona gönülden isteyerek teslim oldular; yerdekiler ise, istemeyerek buna teslim olmak zorunda kaldılar. Yani, reddedilemeyecek olan apaçık delil onları teslim olmaya zorladı ve onları kabule mecbur etti. Bu tıpkı, الدّلالة أكرهتني على القول بهذه المسألة *Apaçık deliller, beni bu konuda böyle söylemeye zorladı* demek gibidir. Ancak bu, kötü kabul edilen zorlama türünden bir şey değildir.

İkincisi: Mü'minler, Allah'a gönülden isteyerek teslim oldular; kâfirler ise, istemeden. Çünkü, onlar da, Allah'ın onlara yapmak istediğini ve onlar hakkında verdiği kararı değiştirme gücüne sahip olamadılar.

Üçüncüsü: Katade'den gelen yorumdur: ölüm sırasında mü' minler, Allah'a gönülden iste yerek teslim olurlar; kâfirler ise, kerhen/ istemeden teslim olurlar.

Yüce Allah bu anlamda buyurur: فلم يك ينفعهم إيمانهم لمّا رأوا بأسنا *Ama cezamızı gördükleri zaman iman etmeleri kendilerine fayda verecek değildi* (40/Mü'min 85).

Dördüncüsü: Burada söz konusu edilen kerhen teslimiyet, iman edinceye kadar kendileriyle savaşılan ve zorlanan kişilerin durumun anlatmaktadır.

Beşincisi: Ebû'l-Âliye ve

1056 Bu hadisi, Buhari, *Bed'u'l-Vahy*, I, 7; Müslim, *İmâre*(HN: 1709)'de kaydetmiştir.

1057 Bu hadis, Muaz b. Cebel'den gelmektedir. Yemen'e vali olarak atandığında Peygamberin tavsiyelerini alırken dinlemiştir. Hakim, *Müstedrek*'in Rikak bölümünde (IV, 306) tahriç edip isnadı sahihtir, der. Zehebi ise, bu tespiti kabul etmemiştir. Bkz. Ebû Nuaym, *Hilye*, I, 244; Irâkî, *Tahrîcu Ehâdîsi'l-İhyâ*, VI, 2406.

1058 Buhari, Cihâd (VI, 145); Ebû Dâvûd (HN: 2677); Begavî, *Şerhu's-Sünne*, XI, 76.

Mücahid tarafından yapılan yorumdur: Kimileri O'na ortak koşsa da, hepsi Allah'ın kendilerini yarattığını kabul ve ikrar etmektedir. Tıpkı, Yüce Allah'ın şu sözü gibi: وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ *Eğer sen onlara kendilerini kimin yarattığını sorsan elbette kesin olarak: Allah diyeceklerdir* (43/ Zuhruf 87).

Altıncısı: İbn Abbâs'tan gelen yorumdur: Kendilerinin haber veren hâl, tutum ve davranışlarıyla Müslüman/teslim oldular; bazıları sözleriyle kâfir olsalar bile. Bu, ilk hücredeki İslâm'ın kendisidir. Hani Yüce Allah bu bağlamda şöyle buyurmuştur: أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا *Ben sizin Rabbiniz değil miyim? diye sormuş, onlar da: Şüphesiz sen bizim pekâlâ Rabbimizsin, biz buna şahidiz, demişlerdi* (7/A'râf 172). Bu da, onların Müslüman olmalarını gerektiren akıllı birer varlık olarak üzerinde yaratılmış oldukları *delilleri* demektir. Yüce Allah: وَظِلَالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ *gölgeleri de sabah akşam* (13/Ra'd 15) âyetiyle buna işaret etmektedir.

Yedincisi: Sufiyenin bazısından gelen yorumdur: *Gönülden isteyerek Allah'a teslim olan*, sevaba ve azaba bakıp Müslüman olan değil, sevabı ve azabı vereni düşünerek Müslüman olandır. *Kerhen teslim* olan ise, sevabı ve azabı düşünerek, isteyerek ve korkarak Müslüman olandır.

Yüce Allah'ın: وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَظِلَالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ *Oysa göklerde ve yerde kim varsa isteyerek ve* ***istemediği hâlde*** *kendileri de gölgeleri de sabah akşam Allah'a secde ederler* (13/ Ra'd 15) âyeti de tıpkı, yorumlarını verdiğimiz, bu âyet gibidir.

كسب / K-s-b

[Mal, para, savaş, dava, dostluk, bilgi vb şeyler] kazanmak, kazanç ve kâr anlamına gelen كَسْب, insanın mal kazanmak gibi, bir fayda elde edeceğini, bir pay alacağını düşündüğü şeyleri elde etmesi anlamına gelir. Bu kelime, insanın bir fayda sağlayacağını, bir menfaat elde edeceğini düşünürken, bununla kendine zarar verecek bir şeye yol açması için de kullanılır.

كَسْب kelimesi, insanın hem kendi kazancı için hem de başkası için kazandıkları için kullanılır. Onun için bu kökten olan fiilin bazen iki mef'ûl aldığı gözlenmektedir. كَسَبْتُ فلانًا كذا *Falana şunu kazandırdım* denmesi bu anlamındandır.

Aynı kökten gelen اكْتِسَاب fiili ise, ancak insanın kendisi için kazandıkları için kullanılır. Buna göre, her كَسْب aynı zamanda bir اكْتِسَاب sayılabilir, ama her اكْتِسَاب bir كَسْب sayılamaz. Bu fiil tıpkı خَبَزَ، اخْتَبَزَ (ekmek yaptı, ekmek yedi) *ve* شَوَى، اشْتَوَى (pişirdi, pişti) *ile* طَبَخَ، اِطَّبَخَ (kaynattı, kaynadı) fiilleri gibi

kullanılmaktadır.

Yüce Allah'ın: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنفِقُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ *Ey iman edenler! İnfakı gerek **kazandıklarınızın**, gerek sizin için yerden çıkardıklarımızın temizlerinden yapın.* (2/Bakara 267) sözüne gelince, bu konuda Hz. Peygambere (sas): *Kazancın hangisi daha temiz (helaldir)*? diye sorulmuş, o da cevabında şu karşılığı vermiştir: عمل الرَّجُل بيده *kişinin kendi el emeğidir.* Yine buyurmuştur ki: إِنَّ أَطيَبَ مَا يَأكل الرَّجُل مِن كَسْبِه وإِنَّ ولده مِن كَسْبِه

Kişinin yediğinin en temizi kendi eliyle kazandığıdır; kişinin çocuğu da kazandıkları içindedir.[1059]

Bir adamın yediği en temiz/helal şey, kendi kazandığından yemesidir. Onun oğlu da kazancındandır.[1060] Yüce Allah da bu anlamda: لَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُوا *...Bu insanlar, **kazandıklarından** hiçbir şey elde edemezler* (2/Bakara 264) buyurmaktadır.

Bu kavram, Kur'ân-ı Kerim'de hem güzel işlerin yapılmasında hem de günâhların işlenmesinde kullanılmıştır. İyi/güzel işlerin kazanılması kullanılanlarına misal şu âyetlerdir: أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا *imanından bir hayır **kazanmışsa**.* (6/En'âm 158); وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ أُولَئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِمَّا كَسَبُوا *Onların içinden öyleleri de vardır ki: Ey Rabbimiz! Bize bu dünyada da bir iyilik ver, âhirette de bir iyilik ver ve bizi Ateşin azabından koru, derler. İşte onlar için, **kazandıklarından** bir nasip vardır* (2/Bakara 201-202).

Günâh işlenmesi konusundaki kullanımları ise şu âyetlerde geçmektedir: وَذَكِّرْ بِهِ أَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ وَإِنْ تَعْدِلْ كُلَّ عَدْلٍ لَا يُؤْخَذْ مِنْهَا أُولَئِكَ الَّذِينَ أُبْسِلُوا بِمَا كَسَبُوا *Kur'ân ile onlara hatırlat ki, hiçbir kimsenin **kazandığı** şey yüzünden kendisini helake atmasın... İşte onlar **kazandıkları** şey yüzünden helake uğratılmışlardır* (6/En'âm 70), إِنَّ الَّذِينَ يَكْسِبُونَ الْإِثْمَ سَيُجْزَوْنَ بِمَا كَانُوا يَقْتَرِفُونَ *Çünkü günâh kazananlar, yakında mutlaka yaptıklarının cezasını çekeceklerdir* (6/En'âm 120); فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ *Yazıklar olsun o elleriyle yazdıklarına ve yine yazıklar olsun onların **kazandıklarına**!* (2/Bakara 79); فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ***Kazandıkları** günâhın cezası olarak, artık az gülsünler, çok ağlasınlar* (9/Tevbe 82); وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلَى ظَهْرِهَا مِنْ دَابَّةٍ *Eğer Allah, insanları **kazandıkları***

1059 Hz. Âişe hadisi. İbn Hibbân *Sahîh*'ınde (HN: 1091) tahriç etmiş ve sahih saymıştır. Ayrıca Ebû Dâvûd (HN: 3530) ve İbn Mâce (HN: 2292), Ahmed (Müsned: VI, 31) de tahriç etmiştir. Münzürî: "Ricali sika kişilerdir" der.

1060 Hz. Âişe annemizden gelen bir hadistir. İbn Hibbân, *Sahîh*'ınde (HN: 1091) tahriç edip sahih saymıştır. Ebû Dâvûd (HN: 3530) ve İbn Mâce de (HN: 2292) Sünenlerinde kaydetmişledir. Ahmed de *Müsned*'inde tahriç etmiştir. Münzurî der ki: Ricâli sikadır/Rivâyet edenler, güvenilir kişilerdir.

(günâhlar) yüzünden hemen onları cezalandırma yoluna gitseydi, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı (35/Fâtır 45); ولا تكسب كل نفس إلا عليها *Her kim ne **kazanırsa** kendi aleyhine **kazanmaktan** başka bir iş yapmış olmaz* (6/En'âm 164).

Yüce Allah'ın: ثم توفى كل نفس ما كسبت وهم لا يظلمون *Sonra da herkese **kazandığının** karşılığı eksiksiz olarak verilir* (3/Âl-i İmrân 161) âyeti ise, bu her iki anlamda (hem iyilikler hem kötülükler için) kullanılmıştır.

الاكتساب: Sözcüğüne gelince, bu da bazen her ikisi için kullanılır. Yüce Allah Salih ameller bağlamında buyurur ki: للرجال نصيب مما اكتسبوا وللنساء نصيب مما اكتسبن *Erkeklere hak ettiklerinden bir pay vardır. Kadınlara da kendi **kazandıklarından** bir pay vardır* (4/Nisâ 32).

لها ما كسبت وعليها ما اكتسبت *Herkesin **kazandığı** hayır kendisine, **yaptığı** kötülüğün zararı yine kendisinedir* (2/Bakara 286) âyetinde geçen fiillerin anlamı ise, deniyor ki: Burada geçen كسب kelimesi, iyilik/sevap anlamındadır, اكتساب sözcüğü ise, kötülük/günâh manasını taşımaktadır.

Diğer bir görüşe göre: Buradaki كسب insanın âhiretle ilgili kazançları elde etmek amacıyla yaptığı işler; اكتساب ise, dünyalık şeyleri kazanmak amacıyla yapılan amellerdir. Başka bir görüşe ise: كسب Şeriat tarafından onaylanan hayırlı bir işi, fayda veren bir çalışmayı başkası için yapmaktır; اكتساب ise, insanın kendisi için yaptığı helal şeylerdir. Böylece, insanın başkası için yaptığı iyi şeylerin kendisine fayda vereceğini ve sevabını alacağını bildirirken, kendisi için yaptığı işlerin ise, helal şeyler olsalar dahi, aleyhinde olmayanlarının çok az olduğuna dikkat çekmiştir. Bu da, bu bağlamda söylenen şu söze işaret etmektedir: من اراد الدنيا فليوطن نفسه على المصائب *Dünyayı isteyen, kendini belalara alıştırsın.*[1061] Yüce Allah'ın: إنما أموالكم وأولادكم فتنة *Doğrusu mallarınız ve çocuklarınız sizin için birer imtihandır* (64/Teğâbun 15) sözü de bu anlamdadır.

كسف / K-s-f

Kendi başına sararma, kızarma ve kararma anlamına gelen كسوف sözcüğü, Güneş ve Ay'ın, geçici özel bir sebep nedeniyle gizlenmeleri/örtünmelerini anlatan bir ifâdede كسوف الشمس والقمر diye yer almıştır. Buradan kalkılarak yüzün kızarması/kararması da, üzgünlük/kapamklık hâli de benzetme yoluyla bu kökten bir kelimeyle tammlanarak كاسف ve كاسف الحال الوجه denmiştir.

كسفة ise, bulut, pamuk gibi yumuşak yapılı değişken cisimlerin

1061 Bu, Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Siddîk'in sözüdür. Bkz. Meydânî, *Mecme'u'l-Emsâl*, II, 274; Seâlibî, *et-Temsîl ve'l-Muhâdara*, s. 32.

bir parçasına denir. Bunun çoğulu كِسَفٍ şeklinde gelir. Allah buyurur ki: ويجْعَله كسفا *parça parça da eder* (30/ Rûm 48); فأسْقِط علينا كسفا من السَّماء إنْ كنت من الصَّادقين *...Eğer gerçekten doğru söylüyorsan gökten bizim üzerimize gökten bir* ***parça*** *indir* (26/Şuarâ 187); أوْ تسْقط السَّماء كما زعمْت علينا كسفا *ya da, sandığın gibi üzerimize göğü* ***parçalar*** *hâlinde çöktürürsün* (17/ İsrâ 92). Bu âyetteki كِسَفا kelimesi, sükûn (cezim) ile كِسْفا şeklinde de okunmuştur.[1062] Zira كِسَف kelimesi, كِسْفة sözcüğünün çoğuludur. Bu tıpkı, سِدَرٌ ve سِدْرة kelimesi gibidir.

Yüce Allah'ın: وإن يرَوْا كسْفا من السَّمَاء ساقطا يقولوا سحابٌ مركومٌ *Gökten bir* ***parçanın*** *düştüğünü görseler, üst üste yığılmış bulutlardır, diyeceklerdir* (52/Tûr 44) sözüne gelince, Ebû Zeyd şöyle der: Burada geçen ifâde tıpkı كَسَفتُ الثوْبَ أكسِفه كِسْفا sözünde geçen manasındadır ki, bu da bir elbiseyi parçalar hâlinde kesmek demektir. Bazıları ise bu ifâdede geçen fiil, süpürmek, temizlemek, boşaltmak anlamına gelen كسحْت şeklindedir; başkası değildir, derler.

كسل / K-s-l

Sözlükte, tembellik, ihmalkarlık, üşengenlik anlamına gelen كسل gevşeklik gösterilmemesi, geciktirilmemesi gereken işlerde ağırdan almak, ayak diretmek anlamını taşır. Onun için mezmûm/ kötü bir hareket olarak tanımlanmıştır. Bu işi yapana كسِل فهُو كسل وكسْلانٌ denmektedir. Bunun çoğulu ise, كُسالى ve كَسالى şeklinde gelir.

Bu bağlamda Yüce Allah: ولا يأتون الصَّلاة إلا وهُمْ كسالى *namaza ancak* ***üşene üşene*** *gelmeleri* (9/ Tevbe 54) buyurmaktadır. Yine bu anlamda: فلانٌ لا تُكْسِلُه المكاسِل *Falan adamı, tembellik gösterilen şeyler, tembelleştiremez*, denmektedir. فحْل كسِل dişi hayvanı aşmada gevşeklik/ tembellik gösteren damızlık hayvan demektir. Aynı manada امْرأة مكسَال da denir ki, *kımıldamaya mecali olmayan kadın* demektir.

كسا / K-s-e

Bu kökten كِسَاء ve كِسْوَة kelimeleri türetilmiş olup elbise demektir. أوْ كسْوتُهمْ اوْ تحْريرُ رقبةٍ *veya* ***giydirmek*** *yahut da bir köle azad etmektir* (5/ Mâide 89). Bu kökün diğer iki formu قدْ كسوْتُه *onu giydirdim* ve اِكْتسَى *giyindi* şeklindedir. وَارْزقوهُمْ فِيهَا واكْسُوهُمْ وقولوا لهُمْ قوْلا معْرُوفا *o mallarla onları besleyin,* ***giydirin*** *ve onlara güzel söz söyleyin* (4/Nisâ 5); فكسوْنا العِظامَ لحْما *kemiklere de bir et* ***giydirdik*** (23/Mü'minûn 14). Söz olarak اكتستِ الأرْض بالنبات denmesi, *yeryüzü bitkilerle örtündü*, manasını taşır.

Şairin şu sözüne gelince:

فباتَ لهُ دُونَ الصّبا وَهِيَ قرَّةٌ لِحافٌ
٣٨٥- ومصْقول الكساء رقيقُ

385- Orada geceledi, saba

1062 Bu, İbn Kesir, Abû Amr, Hamza, Kisâî, Halef ve Ya'kûb'un kıraatidir. Bkz. Dimyâtî. *İthâf*, s.286.

rüzgârına karşı soğuk olduğu hâlde,

*Bir yorgan ve **giysinin** parlağı ve incesi.*[1063]

Denmiştir ki: Burada geçen كساء kelimesi, kaymağın üzerinde biriktiği süt demektir. Diğer bir şair ise, şöyle demiştir:

حتى أرى فارس الصموت على أكساء
٣٨٦- خيل كأنها الإبل

386- *Samût'un süvarisini görünceye kadar üzerinde,*

***Giyinik** bir atın, sanki deveymiş gibi.*[1064]

Denmiştir ki: Burada geçen أكساء sözcüğü, *topukları üzerine* demektir. Bunun aslı ise, devenin koşması, ardından dumanların kalkması, kendisinin de bu duman altında kalması ve onu giyinmiş gibi olmasıdır. Bu göre, sanki o, deveye tozdan bir elbise giydirmiş, olmaktadır.

كشط / K-ş-t

Allah buyurur ki: وإذا السماء كشطت *Gök **sıyrılıp** açıldığında,* (81/Tekvîr 11). Bu ifâde, كشط الناقة deyiminden alınmıştır ki, dişi devenin derisinin soyulması anlamına gelir. Aynı kökten olarak istiâre yoluyla انكشط روعه denir ki, korkusu geçti gitti, manasına gelir.

كشف / K-ş-f

İnsanın yüzündeki veya başka yerindeki elbisesini açma durumunda كشف الثوب عن الوجه وغيره denir. Aynı anlamda كشف غمه *kederi* (üzüntüsü) *açıldı,* denmektedir. Allah buyurur ki: وإن يمسسك الله بضر فلا كاشف له إلا هو *Allah sana bir zarar dokundurursa, onu yine kendisinden başka **açacak** yoktur (*6/En'âm 17); بل إياه تدعون فيكشف ما تدعون إليه إن شاء وتنسون ما تشركون *Hayır, yalnız o Allah'a yalvarırsınız. O da dilerse kaldırılmasını istediğiniz belayı **kaldırır** ve o zaman ortak koştuğunuz şeyleri unutursunuz* (6/En'âm 41); لقد كنت في غفلة من هذا فكشفنا عنك غطاءك *Sen bunların hepsinden habersizdin. Biz senin onlar hakkındaki perdesini **açtık*** (50/Kâf 22); أمن يجيب المضطر إذا دعاه ويكشف السوء ويجعلكم خلفاء الأرض *(Onlar mı hayırlı) yoksa, kendine yalvardığı zaman bunalmışa karşılık veren ve başındaki sıkıntıyı **gideren**, sizi yeryüzünün hakimleri yapan mı?* (27/Neml 62).

يوم يكشف عن ساق ويدعون إلى السجود فلا يستطيعون *Baldırların **açıldığı** ve secdelere davet edildikleri gündür o gün ama güçleri yetmeyecektir* (68/Kalem 42) âyetinde geçen ilgili kısım, deniyor ki, aslı, قامت الحرب على ساق *Savaş ayağa kalktı,*

1063 Şair, Muhadremlerden olan Amr b. el-Ehtem. Bkz. mufaddaliyyât, s. 127; İbn Fâris, Mücmel, III, 784; İbn Kuteybe, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I, 389.

1064 Şair, el-Müsellem b. Amr et-Tenûhî. Bkz. İbn Fâris, *Mücmel*, III, 784; Sükkerî, *Şerhu Eş'âri'l-Hüzeliyyîn*, II, 759; Merzûkî, *Şerhu'l-Hamâse*, I, 479.

deyiminden alınmıştır ve bu da bütün şiddetiyle ortaya çıktı demektir. Bazıları ise, aslı نصر الناقة ifâdesinden alınmıştır, derler. Bu da, bir adamın, doğurmakta olan devenin karnından yavrusunu çıkarması anlamına gelir. Böyle durumlarda, كشف عن السّاق *bacak göründü*, denir.

كظم / K-z-m

Nefesin çıktığı yer anlamına gelen كظم sözcüğünden اخذ بكظمه ifâde türetilmiştir ki, *nefesini tutmak* anlamına gelir. Aynı anlamda كظوم formu da kullanılır ve nefesini bir süreliğine tutmak demektir. Diğer yandan bu kökten kelimelerle sükût/sessizlik de ifâde edilir. Sözgelimi, فلان لا يتنفس *falan adam hiç nefes almaz*, dendiğinde onun aşırı biçimde sessiz kaldığı dile getirilmiş olunur. كظم فلان dendiğinde ise, bir kişinin nefesinin tutulduğu anlatılmış olur. Bu anlamda Allah buyurur ki: ولا تكن كصاحب الحوت إذ نادى وهو مكظوم *Balık sahibi gibi olma! Hani o **öfkeye boğulmuş** hâlde şöyle feryat etmişti* (68/Kalem 48).

Aynı kökten gelen كظم الغيظ ise, *öfkesini yutmak*tır. Bu anlamda Allah buyurur ki: والكاظمين الغيظ والعافين عن النّاس [O takva sahipleri] ***Öfkelerini yutarlar** ve insanları affederler* (3/Âl-i İmrân 134). Yine bu kökten كظم البعير denmektedir ki, hayvanın geviş getirmeyi bırakması manasındadır.

Tulumu doldurduktan sonra nefes almasını önlemek amacıyla ağzını bağlamaya كظم السّقاء den mektedir

Terazi demirinin kenarında iplerin içinde toplandığı halka anlamına gelen كظامة ise, aynı zamanda okun yayının kendisiyle bağlandığı kayış demektir.

İki kuyu arasında olup suların aktığı arklara da كظائم adı veril mektedir.

Bu isimlerin hepsinde ortak olan özellik, mecralarının nefesin alınıp verildiği yere benzetilmiş olmaları ve bunlardaki hareketin sürekli tekrar etmesidir.

كعب / K-a-b

كعب الرّجل: *Ayak topuğu*: Ayak ile bacağın birleştiği yerde bulunan çıkık hâlde kemik demektir. Allah buyurur ki: وارجلكم الى الكعبين *iki topuğa kadar ayaklarınızı da* (5/Mâide 6).

كعبة: *Ka'be*: Dört köşeli olarak yapılan her ev için kullanılan bir kelimedir. [Allah'ın evi diye bilinen] كعبة: *Ka'be* de, dört köşeli yapısı nedeniyle bu adla anılmıştır. Bu bağlamda Yüce buyurur: جعل الله الكعبة البيت الحرام قياما للنّاس والشّهر الحرام والهدي *Allah, **Ka'be'yi**: Beyt-i haram'ı, insanlar için bir duruş ve kalkış* (hayat ve güvenlik) *durağı yaptı; Haram Ay'ı, Kurbanları ve (Allah'a adandığını gösteren) gerdanlıkları da* (5/Mâide 97).

ذوالكعبات *Zû'l-Ka'bât:* ismi de, cahiliye döneminde Beni Rabîa kabilesinin bir tapınağıydı. Odasında ve evinde bu şekilde bağdaş kurarak dört köşe olmuş insana da فلانٌ جالسٌ في كعبته *falan adam Kabe'sinde oturmaktadır* denir.

Bir kadın için امرأةٌ كاعبٌ dendiğinde iki *göğsü*nün dört köşe olduğuna dikkat çekilmiş olunur. Bu anlamda قد كعبت كعابة denmektedir. Bu كاعبٌ kelimesinin çoğulu ise, كواعب şeklinde gelmektedir. Bu anlamda Yüce Allah: وكواعب اترابًا (Onlara) ***Memeleri tomurcuklanmış*** *yaşıt kızlar var* (78/Nebe' 33) buyurmaktadır.

Yine bu anlamda كعب الثدي كعْبًا ve كعّب تكعيبًا de denmektedir, kızların göğüslerinin henüz tomurcuklandığını ifâde eder.

Yakın bir anlamda ise, ثوبٌ مُكعّبٌ ifâdesi kullanılmaktadır ki, sıkı bir biçimde iç içe geçirilip dürülmüş olan elbise demektir. Kamış ve mızrak gibi şeylerin her iki düğümü arasındaki kısma كعب adı verilmektedir. Burada topuğun, bacak ile ayağı birbirinden ayıran bir sınır gibi işlev görmesi esas alınarak, iki düğümü birbirinden ayıran her bölüm bir كعب diye adlandırılmıştır.

كف / K-f-f

İnsanın kendisiyle alıp verdiği organ demek olan كفّ kelimesi, insanın eli demektir. Buna bağlı olarak كففته demek bir kişinin eline vurmak manasına gelir. Bu kelime aynı zamanda bir kişiye eliyle vurmak ve el ile onu eliyle itmek anlamına da gelir. Bir kişiyi el veya başka herhangi bir şekilde itmeyi/etkisiz hâle getirmeyi كف sözcüğüyle ifâde etmek de yaygın biçimde kullanılır. Hatta bu konuda رجل مكفوف ifâdesi bile kullanılmaktadır ki, bu gözleri alınmış/kör olmuş kişi demektir.

Yüce Allah'ın: وما ارسلناك إلا كافة للناس بشيرًا ونذيرًا *Biz seni ancak insanların* ***tamamına*** *bir müjdeci ve bir uyarıcı olarak gönderdik* (34/Sebe' 28) sözüne gelince, buradaki كافة sözcüğü, onları günâhlardan alıkoyan bir kişi olarak gönderdik demektir ve kelimenin sonundaki *hâ* harfi, mübalağa için eklenmiştir. Bu tıpkı, Arapça'daki راوية, علامة ve نسابة kelimeleri gibidir. Bunlar da sıra ile *çok rivâyet eden*, *çok âlim olan* ve *soy bilgisi çok olan* kişi demektir.

وقاتلوا المشركين كافة كما يقاتلونكم كافة *...Müşrikler size karşı* ***top yekûn*** *savaştıkları gibi siz de onlara karşı* ***top yekûn*** *savaş açın* (9/Tevbe 36) âyetinin şu anlamda olduğu söylenmektedir: Onlar sizinle nasıl denk bir biçimde savaşıyorlarsa, siz de onlara karşı denk biçimde savaşınız. Kimisine göre ise âyetin anlamı şöyledir: Onlar sizinle toplu hâlde savaştıkları gibi siz de onlara karşı toplu hâlde savaşınız. Bunun böyle olmasının nedeni ise, cemaate

aynı zamanda كافّة isminin verilmiş olmasıdır. Bir araya toplanıp güçlendiklerinden bu toplanmış hâldeki kişilere وازعة dendiği gibi.

Yüce Allah'ın: يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا ادْخُلُوا فِى السِّلْمِ كَافَّةً *Ey iman edenler! Hepiniz selâmete/barışa* ***top yekûn*** *giriniz* (2/Bakara 208) sözü de bu anlamdadır.

Öte yandan, Yüce Allah'ın: فَأَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ عَلَى مَا اَنْفَقَ فِيهَا وَهِىَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا .... *Bunun üzerine bağına yaptığı masraflara karşı ellerini ovuşturmaya başladı, bağ, çardakları üzerine yıkılmış kalmıştı.* (18/Kehf 42) sözü ise, pişman olmuş kişinin hâline parmak basmakta ve onun pişmanlık hâlinde ne yaptığına ışık tutmaktadır.

Bundan başka olarak تَكَفَّفَ الرَّجُلُ deyimi de, kişinin isterken elini uzatması/açmasıdır. Buna karşılık, استكف fiili, isterken veya verirken elini uzatması demektir. استكف الشمس *Güneşi eliyle engellemek istedi*, deyimi ise, kişinin istediğini görebilmesi için elini kaşımn üzerine koyup gözlerini Güneşten korumasını anlatır.

كفة الميزان sözcüğü ise, terazinin kefesi demektir. Bu isimlendirenin aklileştirilmiş yorumu ise, tartılan şeylerin tartılırken avuca alınıyor muş gibi, terazinin kefesine konması yönünden benzetilmiş olmasındadır. Ağın her bir tarafı da bu açıdan كفة الحبالة adını alır.

كَفَفْتُ الثَّوْبَ ifâdesi ise, elbisenin, ilk [kaba] dikişten sonra, yan taraflarını dikmek manasına gelir.

كفت / K-f-t

tutmak ve toplamak anlamına gelen كفت sözcüğü hakkında Allah buyurur ki: اَلَمْ نَجْعَلِ الْاَرْضَ كِفَاتًا اَحْيَاءً وَاَمْوَاتًا *Yeryüzünü bir* ***kifât*** *(toplanma yeri) yapmadık mı? Hayatta olduklarında ve ölüler hâline geldiklerinde* (77/Mürselât 25-26). Bu âyette yeryüzünün, insanların hem canlılarını hem de ölülerini topladığına işaret edilmektedir.

Bir görüşe göre ise, insanlar, hayvanlar ve bitkilerden oluşan *canlılar* ile yerde, suda ve bunların dışında kalan cansızlardan oluşan *ölüleri* kuşatan bir mekân yapmadık mı, manasına gelir.

كفات kelimesine gelince, deniyor ki: *Hızlı uçuş*, demektir. Aslı ise, uçmak için kanat çırpmaktır. Nitekim Allah buyurur ki: اَوَلَمْ يَرَوْا اِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ *Üstlerinde kanatlarını açıp yumarak uçan kuşları görmüyorlar mı?* (67/Mülk 19). Bu âyette geçen قبض sözcüğü, oradaki كفات kelimesi gibidir.

كفت sözcüğü ise, sert biçimde sürmektir. Develerin sürülüşünde kullanılan كفت kelimesi, yine onların sürülüşünde kullanılan قبض kelimesi gibidir. Bu bağlamda: قبض الرَّاعي الابل *çoban, develeri sert biçimde sürüp götürdü* ve راعي قبضة *sert süren çoban* deyimleri kullanılır.

كفت الله فلانًا إلى نفسه deyimi ise, *Allah falanın hakkından geldi*, yanı, onun canını aldı, ifâdesi gibidir.

Hadiste ise: اكفتوا صبيانكم بالليل *Geceleri, çocuklarınızı kontrol altında tutunuz*, buyurulmuştur.[1065]

كفر / K-f-r

Sözlükte كفر, bir şeyi örtmek anlamına gelir. Gecenin كافر diye nitelendirilmesinin nedeni ise, şahısları örtme/gizleme özelliğindendir. Çiftçiye كافر denmesinin nedeni ise, onun tohumu toprağa gizlemesinden/gömmesindendir. Kimi dilciler, aşağıdaki şiiri delil göstererek bunların isim olduklarını söyleseler de, aslında gece ve çiftçinin birer adı değildir. Bu şiir şöyledir:

٣٨٧-...ألقت ذكاء يمينها في كافر

387- *Güneş, sağ elini bir* ***gecenin*** *içine attı.*[1066]

كافور *kâfûr* ise, ağaçta meyvenin üzerini örten kabuk/kapçık demektir. Bu anlamda Şair şöyle der:

388- كالكرم إذ نادى من الكافور

388- Henüz ***kapçıktan çıkmış*** *üzüm gibi.*[1067]

كفر النعمة وكفرانها *Nimetin küfrü veya küfrânı* ise, ona karşı şükretmeyi terk ederek varlığını inkâr edip gizlemektir. Allah buyurur ki: فلا كفران لسعيه *emeği* ***inkâr*** *edilmeyecektir.* (21/Enbiyâ 94).

Küfrün en büyüğü: Allah'ın birliğini ve Şeriatı veya Peygamberliği inkâr etmektir.

كفران *küfran* daha çok nimeti inkâr etmek, nankörlük yapmakta kullanılırken, كفر *küfr* ise, daha din konusunda kullanılır. كفور formuna gelince, bu her ikisi için de kullanılır.

وجعل لهم أجلا لا ريب فيه فأبى الظالمون إلا كفورا *Allah onlar için şüphe edilmeyen bir vâde takdir etmiştir, fakat zalimler,* ***inkârlarında*** *yine de ısrar ederler* (17/İsrâ 99); فأبى أكثر الناس الا كفورا *İnsanların çoğu, kâfirlikten başkasını reddettiler* (25/Furkân 50).

Hem كفر *küfr* hem de كفران *küfrân* kelimelerinin taşıdığı mana hakkında كفر *kâfir oldu,* فهو كافر *o kâfirdir*, denmektedir. Allah buyurur ki: هذا من فضل ربي ليبلوني أأشكر أم أكفر ومن شكر فإنما يشكر لنفسه ومن كفر فإن ربي غني كريم *Bu, şükür mü edeceğim, yoksa* ***nankörlük*** *mü edeceğim diye beni sınamak üzere Rabbimin (gösterdiği) lütfündendir, dedi. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur;* ***nankörlük*** *edene gelince, o bilsin ki Rabbim müstağnidir, çok kerem sahibidir* (27/Neml 40); فاذكروني أذكركم واشكروا لي ولا تكفرون *O hâlde beni anın, ben*

1065 Câbir'den. Buhari, *Eşribe*, X, 88; *İsti'zân*. Ayrıca bkz. Beğavî, *Şerhu's-Sünne,* XI, 391.

1066 Şair, Sa'lebe b. Saîd el-Mâzinî. Bkz. Mufad daliyyât, s. 130; Serekustî, Kitabu'l-Ef'âl, II, 174.

1067 Bu recez, el-Accâc'ındır. Bkz. Ezherî, Tehzîbu'l-Luğa, X, 201.

*de sizi anayım; bana şükredin de **nankörlük** etmeyin* (2/Bakara 152).

وفعلت فعلتك التي فعلت وأنت من الكافرين *Sonunda o yaptığın (kötü) işi de yaptın. Sen **nankörün** birisin!* (26/Şuarâ 19) âyetine gelince, bu, sen özellikle bana karşı nankörlük etmenin yolunu aradın, demektir.

وإذ تأذن ربكم لئن شكرتم لأزيدنكم ولئن كفرتم إن عذابي لشديد *Ve hatırlayın ki Rabbiniz size şöyle bildirmişti: Yüceliğim hakkı için şükrederseniz elbette size (nimetimi) artırırım ve eğer **nankörlük** ederseniz hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir* (14/İbrâhîm 7).

كفران/*küfran*, nimetin inkârını gerektirdiğinden onun yerine kullanılabilmektedir. Allah buyurur ki: ولا تكونوا أول كافر به *O'nu, inkâr edenlerin ilki siz olmayın* (2/Bakara 41). Bu âyette geçen كافر kelimesi, inkâr eden ve gizleyen demektir.

Mutlak anlamda kullanılan كافر *kâfir* kavramı ise, Allah'ın birliğini veya Peygamberliği veya Şerîatı ya da her üçünü inkâr eden kişi anlamında kullanılması yaygındır. Kimi zaman, Şerîatı çiğneyen ve Ona karşılık Allah'a yapması gereken şükrü terk eden kişinin bu işini tanımlamada da كفر fiili kullanılır. Bu anlamda Allah buyurur ki: من كفر فعليه كفره *Kim kâfir olursa küfrü kendi aleyhinedir* (30/Rûm 44). Bunun böyle olduğunu gösteren de, âyetin devamında yer alan kısmın bu eylemin karşısına konmuş olmasıdır: ومن عمل صالحا فلأنفسهم يمهدون *Kim de salih bir amel işlerse, kendi nefisleri için hazırlık yapmış olurlar.* Şu âyette de buna işaret etmektedir: وأكثرهم الكافرون *Onların çoğu ise **kâfirdir*** (16/Nahl 83).

ولا تكونوا أول كافر به *O'nu, inkâr edenlerin ilki siz olmayın* (2/Bakara 41) âyetinde vurgulanan nokta şudur: Kâfirliğe önderlik yapmayın ki, insanlar size uymasınlar.

ومن كفر بعد ذلك فأولئك هم الفاسقون *Kim de bundan sonra **kâfir** olursa, onlar fasıkların ta kendileridir* (24/Nûr 55) âyetinde geçen *kâfirlik eden* ise, Hakkı gizleyendir. Bu nedenle onu fasık [Dinin ilkeleri dışına çıkan, çiğneyen] saymıştır.

Çok iyi bilinmektedir ki, mutlak anlamda كفر (*kâfirlik*), فسق (*fasıklık*) kavramından daha geniş kapsamlıdır. Bunun da anlamı şudur ki: Kim, Allah'ın hakkını inkâr ederse, bu işlediği zulüm ile, Rabbinin emri dışına çıkmış olur.

Yüce Allah, her *mahmûd*/iyi görülen ameli imandan saydığından, her *mezmûm*/yerilen işi de kâfirlikten saymıştır. Sihir/büyü hakkında buyurmuştur ki: وما كفر سليمان ولكن الشياطين كفروا يعلمون الناس السحر .... *Halbuki Süleyman **inkâr** edip **kâfir** olmadı, fakat o şeytanlar **kâfirlik** ettiler; insanlara sihir öğretiyorlardı* (2/Bakara 102). Bu konudaki iki âyet de: الذين يأكلون الربا *Rıba (faiz) yiyen kimseler*, (2/Bakara 275) diye başlar

يَمْحَقُ اللّٰهُ الرِّبَا وَيُرْبِي الصَّدَقَاتِ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ **كَفَّارٍ** أَثِيمٍ *Allah faizi mahveder, oysa sadakaları bereketlendirir. Allah günâhta ve* ***inkârda direnen*** *hiç kimseyi sevmez* (2/Bakara 276) diye sona erer. وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ **كَفَرَ** فَإِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ *Ona bir yol bulabilenlerin Beyt'i haccetmesi Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim* ***inkâr*** *ederse, şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir* (3/Âl-i İmrân 97).

كَفُورٌ sözcüğü ise, nankörlükte aşırı gidendir. وَجَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًا إِنَّ الْإِنْسَانَ **لَكَفُورٌ** مُبِينٌ *Buna rağmen insanlar, Allah'ın kullarından bir kısmını O'nun bir parçası saydılar. Gerçekten de insan apaçık bir* ***nankördür*** (43/Zuhruf 15); ذَلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِمَا كَفَرُوا وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا **الْكَفُورَ** *Bu, böyledir, biz onları kâfirlik yapmalarından dolayı cezalandırdık; zaten biz gerçekten* ***nankör*** *olandan başkasını cezalandırmayız* (Sebe' 17).

Eğer dense ki, neden burada insan كَفُور *çok nankör* diye nitelendirilmiş ve bununla da yetinilmeyerek pekiştirmek için hem إِنَّ hem de *lam* harfi getirilmiş, başka bir yerde ise, وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ **الْكُفْرَ** وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ *sizi* ***kâfirlik****, fasıklık ve isyandan tiksindirmiştir* (49/Hucurât 7) şeklinde dile getirilmiştir?

[Cevap]: Çünkü, إِنَّ الْإِنْسَانَ **لَكَفُورٌ** مُبِينٌ *Gerçekten de insan apaçık bir* ***nankördür*** (43/Zuhruf 15) âyeti, insanın içinde barındırdığı nimete karşı nankörlük ve şükrünü eda ettiği nimetlerin azlığına dikkat çekmektedir. İşte aynı bu nosyonu: قُتِلَ الْإِنْسَانُ مَا **أَكْفَرَهُ** *O kahrolası insan, ne* ***nankör*** *şey* (80/Abese 17) âyeti de işlemektedir. Bu nedenle şöyle de buyurmuştur: اعْمَلُوا آلَ دَاوُودَ **شُكْرًا** وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ **الشَّكُورُ** *Çalışın ey Davud âilesi,* ***şükür*** *için çalışın; ama kullarım içinde* ***şükreden*** *azdır* (34/Sebe' 13).

إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا **كَفُورًا** *Kuşkusuz biz ona yolu gösterdik; ister şükredici olsun, ister* ***nankör*** (76/İnsan 3) âyeti ise, Yüce Allah'ın insana iki yol öğrettiğine dikkat çekmektedir. Bu hakikat, وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ *Ona iki yolu gösterdik* (90/Beled 10) âyetinde de dile getirilmiştir. Bundan sonra bazıları şükür yolunu, bazıları ise, nankörlük yolunu tutmuşlardır.

وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ **كَفُورًا** *Şeytan ise Rabbine karşı çok* ***nankördür*** (17/İsrâ 27) âyetinde geçen كَفُورًا sözcüğü ise, kâfirlik manasını taşımaktadır. Bunu, âyetin içinde yer alan كَانَ *oldu*, fiili desteklemektedir. Buna göre şeytan, baştan beri kâfirlik üzere yoğrulmuş, onunla bütünleşmiş bir kişiydi.

أَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ **كَفَّارٍ** عَنِيدٍ *(Allah iki meleğe buyurur ki:) Haydi ikiniz, atın cehenneme her inatçı* ***nankörü!*** (50/Kâf 24); وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ **كَفَّارٍ** أَثِيمٍ *Allah günâhta ve* ***inkârda direnen*** *hiç kimseyi sevmez* (2/Bakara 276); إِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ **كَفَّارٌ** *Şüphesiz Allah yalancı* ***nankör*** *kimseleri*

hidâyete erdirmez (39/Zümer 3); ولا يَلِدُوا إلا فاجرا كفار *sadece ahlâksız ve **kâfir** çocuklar doğururlar* (71/ Nûh 27) âyeti baz alınarak, كفّار sözcüğünün, كفور kelimesinden daha derin anlamlı olduğu söylenebilir.

إنّ الإنسان لظلوم كفّار *Doğrusu insan çok zalim, çok **nankördür*** (14/İbrâhîm 34) âyetinde ise, كفّار kelimesi, كفور yerine kullanılmıştır.

كفّار formu ise, daha çok, imanın zıddı olan bir yolu seçen kişi anlamındaki كافر kelimesinin çoğulu olarak kullanılmaktadır. Yüce Allah'ın şu sözlerinde olduğu gibi. Âyet: والذين معه أشداء على الكفار رحماء بينهم *Onun yanında bulunanlar da **kâfirlere** karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler,* diye başlar ve devamında ليغيظ بهم الكفار ***kâfirleri** öfkelendirmek için* der (48/ Fetih 29).

كفرة formu ise, daha çok, nimete karşı nankörlük eden manasındaki كافر kelimesinin çoğulu olarak kullanılır. Bunun bir misali, أولئك هم الكفرة الفجرة *İşte onlardır **kâfirler**, haktan sapanlar* (80/Abese 42) âyetidir. Çünkü, burada الكفرة *kâfirler* kelimesi, الفجرة *günâhkârlar* sıfatıyla nitelendirilmiştir. Bu الفجرة kelimesi, kimi zaman Müslümanlardan olan فسّاق (*fasıklar*) için de kullanılmaktadır.

تجري بأعيننا جزاء لمن كان كُفِر ***hakkı inkâr edilene** bir mükâfât olmak üzere* (54/Kamer 14) yani, peygamberlerden ve onların yolunda gidenlerden olup Allah konusunda insanlara gönülden uyarılarda bulunduğu hâlde, sözleri dinlenmemiş kendisine karşı nankörlük edilmiş kişiler.

Bir görüşe göre ise, bunlar, إنّ الذين آمنوا ثمّ كفروا ثمّ امنوا ثمّ كفروا ثمّ ازدادوا كفرًا *İman edip sonra **inkâr** eden, sonra iman edip tekrar **inkâr** eden, sonra da **inkârlarında** ileri gidenleri* (4/Nisâ 137) âyetine gelince, deniyor ki: Bunlar, Hz. Musa'ya iman ettikleri hâlde, ondan sonra gelenlere karşı inkâr yolunu seçen kişilerdir. Hıristiyanlar ise, Hz. İsa'ya iman ettiler ama ondan sonra gönderilen peygamberlere karşı çıktılar.

Kimileri ise, der ki: Bunlar, önce Hz. Musa'ya iman edip, sonra onu inkâr edenlerdir; çünkü, ondan başka gönderilen hiçbir peygambere inanmamışlardır.

Bunlar, وقالت طائفة من أهل الكتاب امنوا بالذي أنزل على الذين امنوا وجه النهار واكفروا آخره لعلهم يرجعون *Kitap ehlinden bir grup: Mü'minlere indirilene günün başlangıcında inanın, sonunda da **inkâr edin**, belki onlar da dönerler, dedi* (3/Âl-i İmrân 72) âyetinde sözü edilen kimselerdir, diyenler de vardır. Şu kadar var ki, onların iki kere iman ettikleri ve iki kare kâfir olduklarına dair herhangi bir kayıt yoktur. Daha doğrusu bu, pek çok duruma işaret eden bir ifâdedir.

Bir başka görüş ise, şöyledir: İnsan nasıl, *fezâil*in her birinde üç

basamak içinde yükselirse, *rezâil*de de üç basamak içinde alçalır. İşte bu âyet de bu söz konusu derecelere işaret etmektedir. –Ben bu dereceleri الذريعة إلى مكارم الشريعة adını taşıyan kitabımda açıkladım-

Kâfirliği inanç hâline getiren adama كفر فلان *falan kâfir oldu*, denir. İnanmadığı hâlde kâfir olduğunu açığa vurana da aynı şekilde كفر فلان denir. Onun için Allah buyurur ki: مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا *Kim imanından sonra Allah'ı inkâr* ***ederse*** *-Kalbi iman ile sükûnet bulduğu hâlde (dinden dönmeye) zorlananlar dışında- ve* ***küfre*** *kalbini açarsa* (16/Nahl 106).

كفر فلان بالشيطان *Falan, şeytanla kâfir oldu*, denir ki, yani, şeytan sebebiyle kâfir oldu. Aynı zamanda iman eden ve şeytana muhâlefet eden kişi için de, كفر فلان بالشيطان *falan şeytanı kâfir etti* denmektedir. Tıpkı, Yüce Allah'ın: فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى لَا انْفِصَامَ لَهَا *Artık her kim tâğutu inkâr edip, Allah'a inanırsa, sağlam bir kulpa yapışmış olur ki, o hiçbir zaman kopmaz* (2/Bakara 256).

أكفرهُ إكفارًا fiili ise, *bir kişinin kâfirliğine hükmetmek*/karar vermek anlamını taşır.

Bazen, teberri etmek/uzaklaşmak da, كفر kavramıyla ifâde edilir. Meselâ: ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا *Sonra kıyamet günü (geldiğinde) ise, kiminiz kiminizi* ***tanımayacak***, *kiminiz kiminizi lanetleyecektir* (29/Ankebût 25); إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا أَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ *Ben, bundan önce beni Allah'a ortak koşmanızdan da* ***teberri*** *ediyorum* (14/İbrâhîm 22).

كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ *Bu, tıpkı bir yağmura benzer ki; bitirdiği ot,* ***çiftçilerin*** *hoşuna gider* (57/Hadîd 20). Bu âyetin metninde geçen الكفار kelimesinin çiftçiler olduğu söylenmiştir. [1068] Çünkü çiftçiler, kâfirlerin Allah'ın hakkını gizledikleri gibi, tohumu toprağa gömerler.

Şu âyette buna işaret etmektedir: يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ *bu, ziraatçıların hoşuna gider; kâfirleri öfkelendirmek için* (48/Fetih 29). Öte yandan sadece *kâfir* bu anlama özgü değildir.

Şöyle diyenler de vardır: Âyette sözü edilenler (kavramsal anlamıyla) kâfirlerdir. Özellikle onların burada zikredilmesinin nedeni ise, dünyaya ve dünyalıklara düşkünlüklerinden ve onlara dört elle sarılmalarıdır.

كَفَّارة *keffâret* ise, günâhı kapatan iyiliktir. Yemin kefareti de bu köktendir. Meselâ Yüce Allah'ın: لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعِمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ *Allah sizi, kasıtsız*

1068 Bkz. İbn Kuteybe, *Garibu'l-Kur'ân*, s. 454.

*olarak yaptığınız yeminlerinizden sorumlu tutmaz. Fakat kasıtlı yaptığınız yeminlerinizden sizi sorumlu tutar. Bozulan yeminin **keffâreti** (cezası), ailenize yedir diğinizin ortalamasından on yok sulu yedirmek veya giydirmek yahut da bir köle azad etmektir. Verecek bir şey bulamayan kimse için de üç gün oruç tutmaktır. Işte yemin ettiğiniz zaman yeminlerinizi bozmanın **kefareti** budur* (5/Mâide 89). Adam öldürme, zıhâr gibi diğer günâhların kefaretinde de bu özellik vardır. Onun için bu âyette: *Bozulan yeminin kefareti (cezası), ailenize yedirdiğinizin ortalamasından on yoksulu yedirmek* buyurmuştur.

تكفير *tekfir* ise, bir şeyi, hiçbir şey yapılmamış gibi örtmek, kapatmaktır. Bunun aslının da, kâfirlik ve nan körlüğü bertafar etmek olduğunu söylemek de doğrudur.

Bu tıpkı, تمريض ve تقذية العين ifâdeleri gibidir. Birincisi, *hastalığın yok olması*, ikincisi ise, *gözdeki çapağın alınması* demektir. Yüce Allah'ın şu sözleri de bu manaya gelir: ولو أنّ أهل الكتاب آمنوا واتّقوا لكفّرنا عنهم سيّئاتهم ولأدخلناهم جنّات النّعيم *Eğer kitap ehli iman etmiş ve layıkıyla korunmuş olsalardı, onların kötülüklerini **örter**, nimeti bol olan cennetlere koyardık* (5/Mâide 65). إن تجتنبوا كبائر ما تنهون عنه نكفّر عنكم سيّئاتكم وندخلكم مدخلا كريما *Eğer siz, yasaklandığınız büyük günâhlardan sakınırsanız, diğer kusurlarınızı **örter**, sizi güzel bir makama koyarız* (4/Nisâ 31)

Yine bu manaya işaret eden âyetlerden biri de şudur: اقم الصّلاة طرفي النّهار وزلفا من اللّيل إنّ الحسنات يذهبن السّيّئات ذلك ذكرى للذّاكرين *Gündüzün her iki tarafında ve gecenin saçaklarında (gündüze yakın olan saatlerinde) namaz kıl! Muhakkak ki, iyilik kötülükleri giderir. Bu ise, düşünebilenlere bir öğüttür* (11/Hûd 114).

Küçük iyilikler, büyük günâhlara kefaret olmaz da denmiştir. لأكفّرنّ عنهم سيّئاتهم *Onların günâhlarını elbette **örteceğim*** (3/Âl-i İmrân 195); ليكفّر الله عنهم أسوأ الذي عملوا ويجزيهم أجرهم بأحسن الذي كانوا يعملون *Çünkü Allah, onların önceden yaptıkları amelin en kötüsünü bile kefaretle **örtüp**, işlemekte bulundukları güzel amellerin en güzeline göre mükâfâtlarını verecektir* (39/Zümer 35).

Şu deyimler de bu köktendir: كفرت الشّمس النّجوم *Güneş, yıldızları örttü*, gizledi. Güneşi örten buluta كافر *kâfir* dendiği gibi, geceye de كافر (*kâfir*), denmektedir. Bu konuda Şair şöyle der:

٣٨٩- ألقت ذكاء يمينها في كافر

389- *Güneş, sağ elini bir **gecenin** içine attı.*[1069]

تكفّر في السّلاح *silaha gömüldü*, deyimi de, onun içinde kayboldu, manasına gelir.

1069 Şair, Sa'lebe b. Suayr. Bkz. Mufaddaliyyât, s. 130; Serekustî, *Kitabu'l-Ef'âl*, II, 174.

كافور ise, meyve veren ağaçların, meyveden önce çıkan ve onu örten/saran çiçeği demektir. Bu anlamda Şair şöyle der:

٣٩٠- كالكَرْم إذْ نادى من الكافور

*390- Henüz **kapçıktan** çıkmış üzüm gibi.*[1070]

Bir çeşit koku demek olan كافُور ise, Yüce Allah'ın: إنَّ الأبْرار يَشْرَبُون مِن كأسٍ كان مِزاجُها كافورا *Kuşkusuz iyiler de karışımı **kâfûr** olan dolgun bir kadehten içerler* (76/İnsan 5) sözünde geçmektedir.

كفل / K-f-l

كفالة *kefalet*, garanti vermek, sigorta etmektir. Bu anlamda تكفلت بكذا *şuna kefil oldum* ve كفّلتُهُ فلانا *falan adamı ona kefil tuttum*, ifâdeleri kullanılır.

وَكفَلها زكريّا *ve Zekeriya'nın **himayesine** verdi* (3/Âl-i İmrân 37).

Kimisi وكفّلها زكريّا ifâdesini şeddeli okumuştur.[1071] Yani, *Yüce Allah onun güvencesi oldu.* Bu ifâde şeddesiz وَكفَلها زكريّا şeklinde okuyanlar ise,[1072] bu işi Hz. Zekeriya'nın yaptığını ve onun güvencesi olduğunu söylemişlerdir. Allah buyurur ki: وقدْ جعلْتُم اللّه عليْكُمْ كفيلا .... *Allah'ı üzerinize **şahit tuttuğunuz** hâlde* (16/Nahl 91).

كفيل (*kefîl*) ise, kefaletin yazılı olduğu belgedir. Sanki bu belge, ilgili kişinin işinin güvencesi olmuştur. Bu tıpkı Yüce Allah'ın şu sözüne benzemektedir:

فقال اكْفلْنيها وعزّني في الخطاب *Böyle iken: Onu da **bana ver**, dedi ve tartışmada beni yendi* (38/Sâd 23), yani beni ona kefil yap, onun geçimini sağlama görevini bana ver.

كِفْل sözcüğü ise, كفيل *kefil* anlamındadır. Yüce Allah buyurmaktadır ki:

يُؤْتِكُم كفْليْن مِنْ رحْمتِه *size rahmetinden iki **pay** versin* (57/Hadîd 28), yani, dünyada ve âhiretteki nimetlerinden iki kefil verir. Bu, Yüce Allah'ın: ومِنْهُمْ مَنْ يقول ربّنا آتنا في الدّنيا حسنةً وفي الآخرة حسنة *Yine onlardan: Ey Rabbimiz! Bize dünyada bir güzellik ve âhirette de bir güzellik ver* (2/Bakara 201) sözünde *güzel bulduğu* iki nimettir.

Kimisi de, âyette geçen كفليْن sözcüğüyle iki nimetin değil, sürekli olan ve yeterliliği devam olan nimet kastedildiğini, söylemiştir. Bu durum da nimeti, *iki nimet* ifâdesiyle vermesi, hacıların tavaf yaparken söyledikleri لبّيك وسعْديك *Buyur, buyurur -Allah'ım-, seve seve -Allah'ım-* sözüne benzeyecektir.

مَنْ يشْفعْ شفاعةً حسنةً يكُنْ لهُ نصيبٌ منْها ومنْ يشْفعْ شفاعةً سيّئةً يكُنْ لهُ كفْلٌ منْها *Kim güzel bir işte aracılık ederse, ona*

1070 Bu recez, el-Accâc'ındır. Bkz. Ezherî, *Tehzibu'l-Luga*, X, 201.

1071 Bunlar, Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef'tir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, 173.

1072 Nâfi', İbn Kesîr, İbn Âmir, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kub böyle okumuştur. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, 173.

*o işin sevabından bir pay vardır. Kim de kötü bir şeyde aracılık yaparsa, ona da o kötülükten bir **pay** vardır* (4/Nisâ 85) âyetinde geçen كفل ise, daha önce verdiğimiz birinci anlamında değildir. Aksine bu, değersiz şey anlamına gelen كفل kökünden alınmıştır. [1073] Bu kelimenin türetildiği sözcük كفل kelimesidir. Bu da, üzerine binen kişiyi yüksekte tutan binek yeri olduğundan, bineğin sırtında belirgin hâlde yüksekçe duran kemik manasına gelen السيساء gibi, sert şeylerin hepsi için kullanılması yaygınlaşmıştır. Bu manada: لأحملنك على الكفل، وعلى السيساء *Seni, kifle ve sîsâ'ya bindireceğim* [yani, şartlar ne olursa olsun, sabretmelisin]. ولأركبنك الحسرى الرذايا *Seni bitkin düşmüş hastalığın iyice ağırlaştırdığı bineğe bindireceğim* deyimi de bu nosyona işaret eder. Bu manaya şair de şu şiirinde işaret etmiştir:

وحملناهم على صعبة زوراء يعلونها
٣٩١- بغير وطاء

391- Onları, katlanılmaz bir zorluğa rağmen, taşıdık,
Herhangi bir çukura düşmeden yükselip çıkıyorlardı.[1074]

Buna göre âyetin manası şöyle olur: Kim, güzel bir işi yaparken başkasına katılır ve onun yardımcısı olursa, kendisi de ondan bir pay alır. Kim de, kötü bir işi yaparken başkasına katılır ve onun yardımcısı olursa, kendisi de ondan bir ceza alır.

كفل kelimesinin كفيل anlamında olduğu da söylenmiştir. Kötü bir şeyi planlayıp yapanın bu yaptığından dolayı bir kefili olacak ve onu kendine soracaktır. Nitekim من ظلم فقد أقام كفيلا بظلمه *Kim zulmederse, zulmüne kefil olacak birini başına dikmiş olur,* denmiştir. Bu söz, zalim kişinin, yaptığı zulmün cezasından kurtulmasının mümkün olmadığını dile getirir.

كفأ / K-f-e

[Bir eşi, benzeri, dengi anlamına gelen] كفء kavramı, makam ve değer alanında söz konusu olur. Çadırın art örtüsü arka tarafa sıkı sıkıya dikildiğinden ve evin arkı kısmı onunla örtüldüğünden كفاء adını almıştır. Evlenmek, savaşmak vb şeylerle ilgili olarak: فلان كفء لفلان *falan kişi, filan kişinin dengidir*, denir. Yüce Allah da bu konuda şöyle buyurmuştur: و لم يكن له كفوا احد *O'nun hiçbir **dengi** de olmamıştır, eşsizdir* (112/İhlâs 4).

مكافأة ise, bir fiildeki karşılıklı denklik ve tam karşılık vermedir. فلان كفؤ لك في المضادة *falan kişi sana karşı çıkmaya yeter* deyimi de bu manaya işaret eder.

إكفاء da, bir şeyin devrilmesi ve dengesinin, eşitliğinin bozulmasıdır. Şiirde bir kafiyenin ötreli diğerinin

1073 Erkeğin كفل olanı, savaş alanının gerisinde duran, tüm düşüncesi geri kalmak ve firar etmek olan kişidir. Bkz. Ezherî, *Tehzibu'l-Luga*, X, 253.

1074 Bu şiir, عف maddesinde geçmiştir.

esreli yapılması yoluyla oluşturulmuş şekline verilen bir isim olan الاكفاء da bu köktendir.

مُكفا الوجه deyimi de, rengi, benzi atmış kişi demektir.

Devenin, zamamnı doldurmadan yavrulamasında doğan yavruya da كفاة adı verilmiştir.

جعل فلان ابله كفأتين *Falan adam, develerini iki denk sürüye ayırdı,* deyimi, her sene bir kısmını aşılayıp yavrulamalarını sağladı demektir.

كفى / K-f-y

كفاية *kifâyet* kelimesi, bir konudaki boşluğu dolduran ve bir işte murada erişmeyi sağlayan miktardır. Allah buyurur ki: وكفى الله المؤمنين القتال *Bu şekilde Allah, mü'minlere savaşta **kâfi** geldi* (33/Ahzâb 25); انا كفيناك المستهزئين *Biz, alay edenlere karşı sana **yeteriz*** (15/Hicr 95); وكفى بالله شهيدا *Buna şahit olarak da Allah **yeter*** (4/Nisâ 79).

Deniyor ki: Bunun anlamı, *şahit olarak Allah yeter*, şeklindedir. بالله *lafzatullah*'ın başında bulunan *bâ* harfi ise, fazlalıktır. Kimisi ise, *şahit olarak Allah ile yetin*, manasına gelir, demiştir. Gıdaların كفية diye tanımlananı, yiyecek olarak yetecek kadarıdır. Bu kelimenin çoğulu, كفى şeklindedir. كافيك فلان من رجل *falan kişi, adam olarak sana yeter*, denmektedir ki, bu tıpkı حسبك من رجل *Adam olarak o sana yeter*, cümlesi gibidir.

كلّ / K-l-l

Bir sözcük olarak كلّ lafzı, bir şeyin parçalarının birleştirilmelerinden doğan bütünü anlatır. Bu iki şekilde olabilir:

Birisi: Bir şeyin zatının ve ona mahsus özelliklerinin oluşturduğu bütün manasındadır. Bu *tamam* manasını ifâde eder. Yüce Allah'ın: ولا تبسطها كل البسط *hem de onu **büsbütün** açıp saçma (israf etme); aksi* (17/İsrâ 29) sözü gibi. Yani, elini tamamen/sonuna kadar açma. Bu anlamda Şair şöyle der:

ليس الفتى كل الفتى الا الفتى في أدبه
-٣٩٢

*392- Kelimenin **tam anlamıyla** yiğit değildir*
Kendi edebinde yiğit olandan başka.[1075]

Şairin budara كل الفتى ifâdesiyle kastettiği, *tam anlamıyla yiğitlik*, demektir.

İkincisi: Kişilerin oluşturduğu bütündür. Bu, muzaf olarak kullanılır. Bazen elif-lâm ile marifelik kazanan bir isme muzaf olur. Tıpkı, كل القوم *topluluğun tamamı*, ifâdesi gibi.

Bazen de bu ismi gösteren zamire muzaf olur. Yüce Allah'ın şu sözlerinde olduğu gibi: فسجد الملائكة كلهم اجمعون *Bunun üzerine meleklerin **hepsi** toptan secde ettiler* (15/Hicr 30); هو الذي ارسل رسوله بالهدى ودين الحق

1075 Şair, el-Yezîdî. Veşşâ. *Muveşşâ*, s. 17. Semin, *Umdetu'l-Huffâz*'ın كل maddesinde bu beyti, Lebîd'e nispet etmiştir; ancak, *Dîvân*'ında bulunamamıştır.

لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ *O öyle bir Allah'tır ki, Resûlünü hidâyetle ve hak dinle* ***bütün*** *dinlere üstün kılmak için göndermiştir.* (9/Tevbe 33).

Kimi zaman da müfret bir nekreye (belirsiz bir varlığa) muzaf olur. Bu da Yüce Allah'ın: وكل إنسان أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ ***Her*** *insanın amel defterini boynuna doladık* (17/İsrâ 13); وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ *O,* ***her*** *şeyi bilendir* (2/Bakara 29) ve benzeri sözlerinde geçen كل kelimeleri gibi.

Bazen de bu كُل kelimesi, izafe edildiği şeyden soyutlanmış hâlde kullanılır ama bu izâfet manası ona gizli olarak verilir. Yüce Allah'ın şu sözleri bunun birer misalidir: وكل فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ *onların* ***her biri*** *kendi yörüngesinde yüzerler* (36/Yâsîn 40); وكل أتوه داخرين ***Hepsi*** *boyunları bükük olarak O'na gelirler* (27/Neml 87).

وَكُلُّهُمْ آتِيهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَرْدًا *Kıyamet günü onların* ***her*** *biri Allah'ın huzuruna tek başına çıkacaktır* (19/Meryem 95); ووهبنا له إسحاق ويعقوب نافلة وكلا جعلنا صالحين *Ona (İbrahim'e) İshak'ı, üstelik bir de Yakub'u ihsan ettik ve* ***her*** *birini salih kimseler kıldık* (21/Enbiyâ 72); وإسماعيل وإدريس وَذَا الْكِفْلِ كل من الصَّابِرِين *İsmail, İdris ve Zülkifl'i de (hatırla). Onların* ***hepsi*** *de sabredenlerdendi* (21/Enbiyâ 85); وكلا ضربنا له الأمثال وكلا تبرنا تتبيرا *Onların her birine misaller getirdik; (ama öğüt almadıkları için)* ***hepsini*** *kırdık geçirdik* (25/Furkân 39).

Kur'ân-ı Kerim'de bunun pek çok misaline rastlanmaktadır. Onların hepsini burada vermeye kalkmamız, konuyu iyice uzatacağından bu kadarıyla yetiniyoruz. Bununla beraber كل kelimesi ne Kur'ân'da ne de Arap Şiiri'nde hiçbir zaman كل şeklinde geçmemiştir. Buna ancak Kelamcıların, Fâkihlerin ve onlarınki gibi bir yolda olanların sözlerinde rastlanmaktadır.

كلالة ise, çocuk ve babanın dışında kalan mirasçılar için kullanılan bir isimdir. İbn Abbâs der ki: كلالة çocuğun dışında kalan mirasçılardır.[1076]

Rivâyete göre, Peygambere (sas) كلالة sözcüğünün ne anlama geldiği sorulmuş, O da, كلالة: *Ölürken ne çocuğu ne de babası olan kimse* demektir, cevabını vermiştir.[1077] Bu göre, كلالة belli şartlarda vefat eden ölü kişinin adı olmaktadır. Bu her iki görüş de doğrudur. Çünkü, كلالة, hem miras alan hem de miras bırakan anlamına gelen bir mastardır. Bunun böyle isimlendirilmesinin nedeni ise, ya, nesebin, birine mansup olmak, ona bağlı olmak anlamını taşımasından ya da kendisi iki taraftan biriyle *genişlik* yönünden

---

1076 Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 757.

1077 Ebû Dâvûd ve Abd b. Humeyd, *Merâsîl*'de Ebû Seleme b. Abdurrahmân'dan tahriç ederler. Hâkim de Ebû Seleme ve Ebû Hüreyre'den Mavsûl olarak tahriç edip Müslim'in Usûlüne göre sahih'tir ama ne Buhari, ne de Müslim rivâyet etmiştir. senedinde yer alan el-Hammânî'yi, Zehebî, sayıf saymıştır. Bkz. Hâkim, *Müstedrek*, IV, 336; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 754.

kendisine bağlılık anlamı ifâde etmesindendir. Çünkü, mensûbiyet iki şekilde olur:

Birisi: *Dikey* mensûbiyettir. Bu baba ve oğlun mensûbiyeti gibi yakınlıktır.

İkincisi: *Yatay* mensûbiyettir. Bu da kardeş ve amcanın mensûbiyeti gibidir.

Kutrub der ki: كلالة anne-baba ve kardeşin dışında kalan ve kişinin bir şeyi olmayan akrabaya denir. Bazıları ise, her varis olan kişiye كلالة denir, demişlerdir. Şairin şu şiirinde olduğu gibi:

والمرء يبخل في الحقوق وللكلالة ما يسيم

-٣٩٣

393- Kişi, haklarda cimrilik yapar,

***Kelâle**ye ise, otlandığı vardır.*[1078]

Bu ifâde, اسام الإبل deveyi meraya çıkardı, otlattı, sözünden alınmıştır. Ama şair, bu kişinin zannettiğini kastetmemiştir; özel likle *kelale*yi zikretmiştir ki, insanı, mal toplamaktan el çektirsin. Zira onların malı terk etmeleri, çocuklarını terk etmelerinden daha zordur. Öte yandan, kendisine mal bıraktığın adam, kelale konumuna düşmüş olur. Bu tıpkı şu söz gibidir: مَا تجمعه فهو للعدو *Topladığın, düşman içindir*. Arap atasözünde: لم يرث فلان كذا كلالة *Falan adam, şu kadar kelale bile miras bırakmadı*, denmiştir. Bu, babasına ait olan bir şeyle özel konuma gelen kişi için söylenir. Bu anlamda Şair şöyle der:

ورثتم قناة الملك غير كلالة عن ابني مناف عبد شمس وهاشم

-٣٩٤

*394- Siz iktidar yolunu miras aldınız, **kelâle** olarak değil*

Menaf'ın iki oğlu olan Abdişems ve Hâşim'den. [1079]

إكليل taç veya buket ise, başın etrafını dolandığından bu adı almıştır. Bu zamanda كل الرجل في مشيه كلالا *Adam yürüyüşünde etrafında dönenerek yorgun düştü*. Aynı şekilde, *kılıç, vurmaktan yorgun, zayıf düştü*. *Dil, münakaşada yorgun düştü*, denmektedir.

أكل فلانٌ deyimi de, falanın bineği yoruldu, zayıf düştü, demektir.

كَلْكَل ise, göğüstür.

كلب / K-l-b

كلب Sözcüğü, bildiğimiz havla yan köpek demektir. Bunun dişiline كلبة denmektedir. Çoğulu ise, أكلب ve كلاب şeklindedir. Bazen çoğuluna كليب dendiğine de rastlanmaktadır. Allah buyurur ki: فمثله كمثل الكلب إن تحمل عليه يلهث أو تتركه يلهث *Onun ibret verici hâli o **köpeğin** hâline benzer ki, üzerine varsan da dilini uzatır solur, bıraksan da solur.* (7A'râf 176); وكلبهم باسط ذراعيه بالوصيد

1078 Şair, Yezîd b. Hakem. Bkz. Tebrîzî, Şerhu Dîvâni'l-Hamâse, III, 106.

1079 Şair, Ferezdak. Süleyman b. Abdulmelik'i övdüğü bir kasidedinden. Bu şiir, *Dîvân*'nda s.612 ve İbn Fâris, *Mücmel*, III, 765'te yer almıştır.

***Köpekleri** de girişte ön ayaklarını ileri doğru uzatmıştı* (18/Kehf 18).

Bu kökten türetilen kelimelerden biri de hırs anlamına gelen الكلبُ sözcüğüdür. Bu anlamda: هُوَ أحرص من كَلْبٍ *O, köpekten daha hırslıdır.*[1080] رجُل كلِبٌ *Aşırı hırslı adam*, demektir.

كَلْبٌ كلِبٌ delirmiş (kuduz olmuş) köpek demektir. Bu köpek insanları ısırır, deli gibi etini tutup koparır. Kuduz köpeğin ısırdığı kişi de kuduz olur, o zaman ona da رجُل كلبة *kuduz adam* ve قَوْمٌ كلبى *kuduz topluluk* adı verilir. Bu anlamda Şair şöyle der:

٣٩٥- دماؤهم من الكلب الشفاء

*395- Kanları, **kuduzdan** kurtulmuştur.*[1081]

Bazen, kuduz hastalığı develere de düşer. Bu durumda develeri kuduz olan adama أكلبَ الرَّجُل *Adamın develerine kuduzluk düştü*, denir. Aynı manada soğuğu ve keskinliği şiddetli olan kış da kuduz köpeğe benzetilerek كلِبَ الشتاءُ *kış kudurdu*, denmektedir. دَهْرٌ كلِبٌ ise, *azmış/kudurmuş zaman* manasına gelir.

أرْضٌ كلبة ifâdesi ise, kudurmuş adama benzetilerek hiçbir zaman kurumayan yer için kullanılır. Zira bu toprak suyu çekmez ki, kurusun.

كلّابٌ ve مُكلِّبٌ ise, köpeklerin dilinden anlayan ve onları eğiten kişidir. Allah buyurur ki: وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللّٰهُ *size öğrettiğinden öğreterek **eğittiğiniz** avcı hayvanların sizin için tuttuklarını* (5/Mâide 4).

أرْضٌ مكلبة ise, köpeği bol olan yer demektir. Kılıcın kılıfında bulunan kıskaca كلبٌ adı verilmektedir. كلبة de, azık çantasının kendisiyle bağlanıp dikildiği sırımın altına giren sırım demektir. Bu da kendisiyle avlanması nedeniyle köpeğe benzetilmiş olmasındandır. قد كلبتُ الأديمَ *deriyi bununla sakladım*, demektir. Şair şöyle der:

٣٩٦- سيْرُ صناعٍ في أديمٍ تكلُبُهْ

396- Ustanın deri kemeri saklaması gibi.[1082]

كلْبٌ (köpek) de, gökyüzünde bulunan bir yıldızın adıdır. Bu yıldız, sürekli olarak راعي (çoban) diye bilinen bir yıldızı izlediğinden bu yönüyle köpeğe benzetildiğinden bu adı almıştır.

كلبتان (kerpeten) ise, köpek gibi keskin ağzı bulunan bir alettir. Ağızlarıyla tutuşları, köpeklerin ağızlarıyla tutuşlarına benzetildiğinden bu adı almıştır. İki ağzı olduğundan kelime tensiye/ikili biçimde kullanılmıştır.

كَلُّوبٌ Kendisiyle bir şey tutulan maşadır. كلاليبُ البازي: Doğanın pençeleri demektir. Bu isim d[…]

1080 Bkz. Isfahânî, *Zerîa*, s. 29; Cahız, *Hayevân*, I, 226, 227; Zemahşerî, *Mustaksâ*, I, 64.

1081 Şair, Kâsım b. Hanbel el-Mirrî. Bkz. Tebrîzî, Şerhu Dîvâni'l-Hamâse, IV, 96; Suyûtî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I, 243; *Hayevân*, II, 5.

1082 Sözün sahibi Recezci Dekîn. Bkz. İbn […] *Mücmel*, III, 769; İbn Düreyd, *İştikak*, […] İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, III, 506.

tuttuğunda köpek gibi tutup yapışmış gibi durduğundan bu adı almıştır.

كلف / K-l-f

كلف. bir şeyin yükünü yüklenmektir. Bu anlamda كلف فلان بكذا ve وأكلفته به denmektedir. Bu da bir kişiyi, bir şeyi yapmakla yükümlü tutmaktır. Yüzdeki kelef ise, insan yüzünde bir sıkıntı yarattığı düşünüldüğünden bu adı almıştır.

تكلف الشّيْء Bir insanın bir işi yaparken çektiği zorluğu dışa yansıtmasıdır. الكلفة kelimesi, örfte, zorluğun bir adı şeklinde kullanılmaktadır. تكلف ise, zorlukla veya yapaylıkla ya da tokluk gösterilerek yapılan şeyin ismidir. Onun için tekellüf iki çeşittir.

Biri iyi (güzel) görülmüştür. Bu da, insanın, yaptığı işin kolaylaşmasını sağlamak, onun insanın hoşuna giden, sevilen bir şey olması için ulaşmaya çalıştığı şeydir. Bu açıdan, teklif kavramı, ibâdetlerin yüklenmesinde de kullanılır.

İkincisi ise kötü/çirkin görülmüştür. Bu da, insanın sırf gösteriş olsun diye yaptığı şeydir. Yüce Allah'ın: قل ما أسألكم عليه مِن أجر وما أنا من المتكلفين *Ey Muhammed! De ki: Ben o Kur'ân'a karşı sizden bir ücret istemiyorum ve ben sırf gösteriş olsun diye insanlara **zorluk çıkaranlardan** da değilim* (38/Sâd 86) sözünde geçen المُتكلفين kelimesinden kastedilen mana da budur. Hz. Peygamberin: أنا وأتقياء أمّتي بُرَاءٌ من التكلف *Ben ve Ümmetimin muttakileri **tekellüften** uzağız,* [1083] sözünde geçen التكلف kelimesi de esassız, yapay şeyler manasındadır. Yüce Allah'ın: لا يُكلّفُ اللّهُ نفسا إلا وسعها لها ما كسبت وعليها ما اكتسبت *Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden başka yük **yüklemez;** herkesin kazandığı hayır kendisine, yaptığı kötülüğün zararı yine kendisinedir* (2/Bakara 286) sözünde geçen يُكلف fiili ise, insanların sıkıntı, zorluk saydıkları şeyleri yüklemek demektir. Bu, insanın gücünün yettiği maldan yükümlülük demektir.

Tıpkı şu âyetler gibi: وما جعل عَليْكُمْ فِي الدِّين من حَرج مِلّة أبيكمْ إبراهيم *O sizi seçmiş, babanız İbrahim'in yolu olan dinde sizin için bir **zorluk** kılmamıştır.* (22/Hac 78); وعاشِرُوهُنّ بِالْمَعْرُوفِ فَإنْ كرِهْتُمُوهُنّ فَعَسى أنْ تَكْرهُوا شيْئًا ويجْعل اللّهُ فِيه خيْرًا كثِيرًا *Onlarla iyi geçinin. Eğer kendilerinden **hoşlanmadınızsa**, olabilir ki, siz bir şeyden **hoşlanmasanız** da Allah onda bir çok hayır takdir etmiş bulunur* (4/Nisâ 19).

1083 Zübeyr b. Avvâm'dan gelen bu rivâyeti Dârakutnî, el-Efrâd'ta merfû' olarak tahriç etmiştir. Senedi zayıftır. Nevevî bu hadis için: Sabit değildir, demiştir. Bkz. Gazali, *Ihya*, II, 187; Irâkî, *Tahrîcu Ehâdîsi'l-İhyâ*, IV, 156; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ'*, I, 205.

كلم / K-l-m

كلم: Sözcüğü, iki duyu organından biriyle algılanan tesirdir. Buna göre, كلام duyma duyusuyla algılanan sözdür. كلم ise, görme duyusuyla algılanan etkidir. كلمته fiili de, bir kişiyi açıkça etkisini gösterecek bir şekilde yaralamaktır. Bu iki anlamı da burada birleştiğinden Şair şöyle der:

٣٩٧- والكلمُ الأصيلُ كأرْغبِ الكلْمِ

397- ***Sözlerin** en esaslı olanı, yaraların en çok geniş olanı gibidir.*[1084]

Burada geçen birinci كلم sözcüğü كلمة sözcüğünün çoğuludur. İkincisi ise, *yaralar* demektir. أرْغب ise, *en geniş*, demektir.

Başka bir şair de şöyle der:

٣٩٨- وجرْحُ اللسانِ كجرْحِ اليدِ

398- *Dil yarası da tıpkı el yarası gibidir.* [1085]

كلام: Sözcüğü hem manzum lafızlar için hem de altında bir topluluk bulunan manalar için kullanılır. Arapça Gramercilerine göre ise, sözün herhangi bir kısmı için de kullanılır. Bu bir isim olabilir veya fiil ya da edat olabilir. Kelamcıların çoğuna göre ise, ancak tam bir anlam ifâde eden cümlelere كلام adı verilebilir. Demek ki, كلام sözcüğü, قوْل sözcüğünden daha özel bir anlam taşımaktadır. Çünkü, Araplar, قوْل sözcüğünü müfredât/tek tek sözler için kullanırlar. كلمة ise, onlar tarafından bu üç türden her biri için kullanılır. Bunun tersi de söylenmiştir. Allah buyurur ki: كبُرتْ **كلمةً** تخْرُجُ منْ افواههمْ إنْ يقولون الا كذبًا *Ağızlarından çıkan **söz** ne büyük bir iftiradır; onlar, yalandan başka bir şey söylemiyorlar* (18/Kehf 5).

فتلقّى آدمُ منْ ربّه **كلماتٍ** فتاب عليْه *Derken Âdem Rabb'inden birtakım **kelimeler** aldı, (onlarla tövbe etti. O da) tövbesini kabul etti* (2/Bakara 37) âyetine gelince, deniyor ki: Bu, Yüce Allah'ın: ربّنا ظلمْنا أنفسنا *Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik.* (7/A'râf 23) sözünde geçen duadır.

el-Hasan şöyle der: Sen, beni kendi elinle yaratmadın mı? Sen beni cennetine yerleştirmedin mi? Sen bana meleklerini secde ettirmedin mi? Senin rahmetin, gazabını geçmedi mi? Acaba, ben tövbe etsem, sen beni cennetine geri alır mısın? diye sorunca, Yüce Allah: Evet, buyurmuştur. [1086]

Kimisi de, burada söz konusu olan, Göklere, Yere ve Dağlara arz edilen *emanet*tir, der. Bu söz ile işaret edilen âyet şudur: انا عرضنا الامانة على السّماوات والأرض والجبال *Biz*

1084 Şair, Tarafa b. Abd. Bu beyit şairin el-Müseyyib b. Ales'i tehdit ettiği birkaç beytinin sonuncusudur. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 87; Askerî, *Sınâateyn*, s. 439; Suyûtî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, II, 823.

1085 Şair, İmruu'l-Kays. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 53; *Mensuru'l-Fevâid*, 23; İbn Cinnî, *Hasâis*, I, 7; Askerî, *Sınâateyn*, s. 439.

1086 Bkz. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, I, 143.

*o **emaneti** göklere, yere ve dağlara arz ettik* (33/Ahzâb 72).

وإذ ابتلى ابراهيم ربّه بكلماتٍ فأتمّهنّ *Bir zamanlar İbrahim'i Rabbi, birtakım **kelimeler** ile imtihan etti, o, onları sona erdirince.* (2/Bakara 124) âyetine gelince, deniyor ki: Bu, Yüce Allah'ın onu imtihan ettiği *oğlunu kesme emri, sünnet olma* ve diğerleri gibi birtakım şeylerdir.[1087]

Yüce Allah'm Hz. Zekeriya'ya söylediği: أنّ الله يبشّرك بيحيى مصدّقا بكلمة من الله وسيّدا وحصورا ونبيّا من الصالحين *Allah sana, Allah'tan bir **kelimeyi** doğrulayıcı, efendi, nefsine hakim ve iyilerden bir peygamber olarak Yahya'yı müjdeliyor* (3/Âl-i İmrân 39) sözünde geçen بكلمة ise, deniyor ki: Kelime-i tevhittir. *Allah'ın Kitabıdır,* diyenler de vardır. Bununla kast edilen, Hz. İsâ'dır, şeklinde yorumlayanlar da vardır.

Hz. İsâ'nın bu âyette ve: إنّما المسيح عيسى ابن مريم رسول الله وكلمته ألقاها إلى مريم وروح منه *Meryem oğlu İsa Mesih, sadece Allah'ın elçisi, Meryem'e atmış olduğu **kelimesi** ve O'ndan bir ruhtur* (4/Nisâ 171) âyetinde كلمة şeklinde adlandırılması ise, O'nun, Yüce Allah'ın: إنّ مثل عيسى عند الله كمثل آدم خلقه من تراب ثمّ قال له كن فيكون *Doğrusu Allah katında İsa'nın (yaratılışındaki) durumu, Âdem'in durumu gibidir; onu topraktan yarattı, sonra ona **ol**! dedi, o da oluverdi* (3/Âl-i İmrân 59) sözünde ifadesini bulan Ol! emriyle yaratılmış olmasındandır.

Kimileri ise: İnsanların, Hz. İsâ ile, Allah buyurur ki ile hidâyet buldukları gibi hidâyet bulma sındandır, derler. Kimisi ise, Hz. İsâ'nın küçük yaşlarından itibaren Allah tarafından özel husu siyetlerle donatılmış olmasın dan *Allah'ın kelimesi* adını aldığını belirtir. Çünkü O, daha beşikteyken: قال إني عبد الله آتاني الكتاب وجعلني نبيّا *(Allah'ın bir mucizesi olarak İsa şöyle) dedi: Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum. O bana kitap verdi ve beni bir peygamber yaptı* (19/Meryem 30) konuşmuştur.

Kimisi ise, Hz. İsâ'ya كلمة الله denmesinin nedeni, Hz. Peygamber efendimizin (sas) *zikir* ve *Resul* diye adlandırılması gibidir: قد انزل الله إليكم ذكرا رسولا يتلو عليكم آيات الله مبيّنات *Allah size bir **uyarıcı** gönderdi, size Allah'ın açık açık âyetlerini okuyan bir **elçi*** (65/Talâk 10-11).

وتمّت كلمة ربّك صدقا وعدلا *Rabbinin **sözü** hem doğrulukça, hem de adaletçe tamamlanmıştır.* (6/En'âm 115) âyetinde geçen kelime ise, hüküm demektir. İster sözlü, ister fiili olsun her hükme, kelime adı verilir. Bu kelime, sözcüğünün صدق *doğru* sıfatıyla nitelendirilmesi ise, bu sıfatın hem söz hem de fiil için

---

1087 İbn Abbâs der ki: Yüce Allah, Hz. İbrahim'i temizlikle imtihan etti. Bunların beşi baştaydı, beşi ise, bedendeydi. Baştakiler: Bıyıkları kısaltmak, (abdest alırken) ağzına su çalkalamak, burnuna su çekmek, misvak kullanmak ve başı mesh etmesi emredilmişti. Bedendekiler de: Tırnakları kesmek, avret yerini tıraş etmek, sünnet olmak, koltuk altlarının kıllarını çekmek, büyük ve küçük abdest yerlerini su ile yıkamak. Bkz. Suyûti, *ed-Durru'l-Mensûr*, I, 273.

sıfat olabilmesindendir. Çünkü, hem قَوْلٌ صِدْقٌ، hem de فِعْلٌ صِدْقٌ denebilmektedir.

Yüce Allah'ın: وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا *Rabbinin **sözü** hem doğrulukça, hem de adaletçe tamamlanmıştır.* (6/En'âm 115) sözü, O'nun: الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا *Bugün dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım. Size din olarak İslâm'ı beğendim* (5/Mâide 3) gibi sözlerine işarettir.

Bununla dikkat çekmiştir ki, bundan sonra Şerîat nesih edilmeyecektir. Kimileri ise, Hz. Peygamberin (sas) şu sözüne işarettir derler: Yüce Allah, önce kalemi yarattı ve ona: أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللهُ تَعَالَى الْقَلَمُ فَقَالَ لَهُ: أَجْرِ بِمَا هُوَ كَائِنٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ *Kıyamet gününe kadar olacakların hepsini yaz*, buyurdu.[1088]

Burada geçen كَلِمَةٌ Kur'ân'dır, diyenler de vardır. Kur'ân'ın, bu şekilde kelime, diye adlandırılması, Kasîde'nin kelime, diye adlandırılması gibidir. Böylece, Kur'ân'ın tamamlandığı ve Allah'ın kendisini korumasıyla sonsuza dek kalacağı bildirilmiştir. Bu ifâdenin mazi/geçmiş fiil kipiyle verilmesi de, bunun *olmuş bitmiş bir hakikat olduğu*na dikkat çekmek içindir. Kur'ân'ın bu şekilde korunduğuna dair bir işaret de فَإِنْ يَكْفُرْ بِهَا هَؤُلَاءِ *Bunlar, onu inkâr ederlerse* (6/En'âm 89) âyetiyle anlatılmıştır.

Bunun, Allah'ın vaat ettiği sevap ve azap olduğunu söyleyenler de vardır. Şu âyetler bu manaya işaret etmektedir: قَالُوا بَلَى وَلَكِنْ حَقَّتْ كَلِمَةُ الْعَذَابِ عَلَى الْكَافِرِينَ *Onlar da: Evet geldi, derler. Fakat kâfirler üzerine azab **kelimesi** hak oldu* (39/Zümer 71); كَذَلِكَ حَقَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ فَسَقُوا أَنَّهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ *Hak dinden çıkmış fasıklara Rabbinin **kelimesi** şöyle gerçekleşti: Onlar artık imana gelmezler* (10/Yûnus 33).

Söz konusu *kelimeler*in, iste dikleri mucize âyetler olduğunu söyleyenler de vardır. Böylece kendilerine gönderilen âyetlerin eksiksiz olduğuna ve her şeyin onlarda açıklandığına dikkat çekmiştir.

Yüce Allah'ın وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ *Rabbinin **sözü** hem doğrulukça, hem de adaletçe tamamlanmıştır. O'nun sözlerini değiştirebilecek hiç kimse olamaz* (6/En'âm 115) sözü ise, onların قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا ائْتِ بِقُرْآنٍ غَيْرِ هَذَا أَوْ بَدِّلْهُ *bizimle karşılaşmayı ummayanlar, Bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir, dediler.* (10/Yûnus 15) sözünde aktarılan sözlerinin reddedilmesidir.

Kimileri, burada geçen كَلِمَةُ رَبِّكَ *Rabbinin sözü*, ifâdesinin kendileriyle hükmettiği ve kulları için belirlemiş olduğu yeterli

---

1088 Ubâde b. es-Sâmit hadisi. Ahmed, *Müsned*, V, 317 – İsinadında, "zayıf görülen İbn Lehîa vardır"; Tirmizî de, Hasen-garîb'tir, demiştir (Mübârekfûrî, *Aridatu'l-Ahvezî*, XII, 217; Hâkim (*Müstedrek*, II, 454) başka bir rivâyetini tahriç eder ve isnadı sahihtir, der, Zehebî de O'nun bu hükmünü onar. İbn Hacer, *el-Fetâvâ'l-Hadîse*'de: Birkaç tarikten sahihtir, der.

yasaları olduğunu söylemişlerdir.

وتمت كلمة ربك الحسنى على بني اسرائيل بما صبروا *Ve böylece Rabbinin, İsrail oğullarına olan o **güzel vaadi**, sabırları nedeniyle gerçekleşti* (7/A'râf 137) âyetine gelince, deniyor ki: Bu, Yüce Allah'ın: ونريد أن نمن على الذين استضعفوا في الارض *Biz ise istiyorduk ki, o yerde güçsüz düşürülenlere lütufta bulunalım.* (28/Kasas 5) sözünde bahsettiği vadidir.

ولولا كلمة سبقت من ربك لكان لزاما وأجل مسمى *Eğer Rabbinin verdiği bir **söz** ve tayin ettiği bir süre olmasaydı, hemen azaba uğrarlardı* (20/Tâhâ 129) âyeti ile, ولولا كلمة سبقت من ربك الى أجل مسمى لقضي بينهم *Eğer Rabbin tarafından azabın ertelendiğine dair bir **söz** geçmemiş olsaydı aralarında mutlaka hüküm verilirdi* (42/Şûrâ 14) âyetinde sözü edilen كلمة *söz* ise, hikmetinin gerektirdiği hükmüdür; O'nun bu türden sözlerinin herhangi bir şekilde değişmesinin söz konusu olamayacağını anlatır.

ويحق الله الحق بكلماته *Allah, hakkın hak ve gerçek olduğunu **kelimeleriyle** ispat eder* (10/Yûnus 82) âyetinde geçen بكلماته ifâdesi ise, Allah'ın sizin için belirlediği apaçık delilleriyle; سلطانا مبينا ise, *kuvvetli delil* anlamına, gelir.

يريدون أن يبدلوا كلام الله *Onlar, (Allah'ın) **sözünü** değiştirmek isterler* (48/Fetih 15) âyetinde geçen كلام الله *Allah'ın kelamı da,* فقل لن تخرجوا معي ابدا *De ki; Artık siz hiçbir zaman benimle çıkamayacaksınız.* (9/Tevbe 83) âyetinde sözü edilen bir daha beraber cihada çıkamayacaklarına ilişkin sözüdür.

Bu da şöyle olmuştur: Yüce Allah bu münafıkların: *Bırakın da size uyalım*, şeklindeki sözünü Yüce (Allah'ın) sözünü çarpıtmak/ değiştirmek olarak değerlendirmiştir. ذرونا نتبعكم *Bırakın biz de arkanıza düşeli.* (48/Fetih 15). Böylece onların bunu yapamayacaklarına dikkat çekmiştir. Nasıl yapsınlar ki, bir kere Yüce Allah, onlarm bunu yapamayacaklarını öteden beri bilmektedir. Dolayısıyla bunun hükmünü de daha önceden vermiştir.

Yüce Allah'ın insanlarla konuş ması ise, iki şekilde olur. Biri dünyadadır. Diğeri ise, âhirette. Dünyadakine gelince, bu şu sözüyle dikkat çektikleri türündendir: وما كان لبشر أن يكلمه الله إلا وحيا أو من وراء حجاب *Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından **konuşur**.* (42/ Şûrâ 51).

Âhirettekine gelince, mü'minler için bir ödül ve onurlandırmadır; fakat biz bunun nasıl olacağını bilemeyiz.

Âyette bunun kâfirler için haram olduğuna dikkat çekilmektedir: إن الذين يشترون بعهد الله وايمانهم ثمنا قليلا أولئك لا خلاق لهم في الآخرة ولا يكلمهم الله ولا ينظر اليهم يوم القيامة ولا يزكيهم *Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir paraya satanlar var ya, işte onların âhirette bir payı yoktur;*

*Allah kıyamet günü onlarla hiç **konuşmayacak**, onlara bakmayacak ve onları temizlemeyecektir* (3/ Âl-i İmrân 77).

مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ *Yahudilerden bir kısmı, (Allah'ın kitabındaki) **kelimeleri** esas mânâsından kaydırıp* (4/Nisâ 46) âyetinde geçen كلم sözcüğü ise, كلمة sözcüğünün çoğuludur.

Bazıları, onlar kelimeleri birbirinin yerlerine koyuyor ve değiştiriyorlardı, derler. Kimisi de bu değiştirme anlam yönünden değiştirmeydi, bu da bir sözü asıl maksadının ve gereğinin dışına taşırmak ve başka manalar vermek şeklinde olurdu, derler. Bu iki görüşün en isabetli olanıdır. Çünkü, bir kelime dillerde dolaşıp yerleştikten ve böylece şöhret kazandıktan sonra değiştirmek zor olur (bu durumda manasını saptırmak daha kolaydır).

وقال الَّذِينَ لا يَعْلَمُونَ لَوْلا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تأتينا اية *Bilgiden nasibi olmayanlar da Allah bizimle **konuşsa** ya, yahut bize de bir mucize gelse ya! dediler* (2/Bakara 118) âyetinde sözü edilen mükâleme (konuşma) ise, yüz yüze konuşmadır.

Bu tıpkı: يسألك أهل الكتاب أن تنزل عليهم كتابا من السماء فقد سألوا موسى اكبر من ذلك فقالوا أرنا الله جهرة *Kitap ehli, senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar. Musa'dan bundan daha büyüğünü istemişler ve: Allah'ı bize açıkça göster, demişlerdi.* (4/Nisâ 153) âyetinde bahsedilen *gösterme* isteği gibidir.

كلا / Kellâ

Hayır, kesinlikle hayır, asla, mümkün değil manalarını taşıyan كلا sözcüğü, söyleyen kişiyi azarlamak, sözünü, ret ve iptal etmektir. Bu, olumlu cevap vermek anlamına gelen إي (*evet*), sözcüğünün zıddıdır. Bu manada Allah buyurur ki: أفرأيت الذي كفر بآياتنا وقال لأوتين مالا وولدا أطلع الغيب أم اتخذ عند الرحمن عهدا كلا *Şimdi âyetlerimizi inkâr eden ve Elbette bana mal ve evlat verilecektir. diyen adamı gördün mü? O (kâfir), gaybi mı bildi? Yoksa Rahmân (olan Allah) katından bir söz mü aldı? Kesinlikle **hayır**!* (19/Meryem 77-79); لعلي أعمل صالحا فيما تركت كلا انها كلمة هو قائلها *Ta ki, boşa geçirdiğim dünyada iyi iş (ve hareketler) yapayım. **Hayır**! Onun söylediği bu söz (boş) laftan ibarettir.* (23/Mü'minûn 100) ve daha buna benzer birçok âyet.

كلا لمّا يقض ما أمره *Kesinlikle **hayır**, doğrusu o, hiç Allah'ın emrini tam yerine getirmedi* (80/Abese 23).

كلا / K-l-e

كلاءة: Bir şeyi korumak ve gözetmek manasına gelir. Bu anlamda şöyle denir: كلاك الله *Allah seni korusun* ve بلغ بك أكلا العمر *seni ömrün en çok gözetilenine kavuştursun.* اكلأت بعيني كذ *Şu kadar*

zaman gözüme uyku girmedi de denmektedir. قل من يكلؤكم بالليل و النهار من الرحمن *De ki: Geceleyin ve gündüzün sizi Rahmân'dan kim **koruyabilir**?* (21/Enbiyâ 42).

مكلأ gemilerin içinde korunduğu yer demektir. كلاء ise, Basra'da bir yer ismidir. Çünkü, Basralılar, gemilerini burada korumaya alırlardı. Borçla alışveriş de كالئ diye ifâde edilmiştir. Rivâyet edilir ki, Peygamber (sas): نهى عن الكالئ بالكالئ *Borcu, borç ile kapatmayı yasaklamıştır.* [1089]

كلا ise, kurumuş kalmış ot demektir. Onun için *otu bol olan yere* مكان مكلأ وكالئ denmiştir.

كلا / Kilâ

İkili ifâde de (كلا *ikisi*), kelimesi, çoğul ifâdedeki كل (*hepsi*) sözcüğü gibidir. Bu, sözcük yapısı olarak *tekli*, mana olarak *ikili*dir. Onun sözcük yapısı göz önünde bulundurularak *bir* sözcüğüyle, manası dikkate alınarak da *iki* sözcüğüyle ifâde edilebilmektedir.

Bu anlamda Allah buyurur ki: إمّا يبلغن عندك الكبر أحدهما أو كلاهما فلا تقل لهما أف *Onlardan **biri** veya her **ikisi** senin yanında yaşlanırsa, sakın onlara öf, bile deme* (17/İsrâ 23).

Bu كلا sözcüğünün müennesi dişi için kullanılanı كلتا (*iki* (dişi) şeklinde gelir.

كلا sözcüğü, açık bir isme muzaf olduğunda nasb, cer ve ref hâllerinde elifi olduğu gibi kalır. Bir zamire muzaf olduğunda ise, sonundaki elif, nasb ve cer hâl lerinde *yâ* harfine dönüşür. Onun için رأيت كليهما *O ikisini gördüm* ve مررت بكليهما *O, ikisine uğradım*, denir. Âyette de şöyle geçmektedir: كلتا الجنتين أتت أكلها *İki bağın **ikisi** de yemişlerini vermiş* (18/Kehf 33).

Ref hâlinde ise, elifi değişmez. Onun için: جاءني كلاهما *Her ikisi de bana geldi*, denmektedir.

كم / Kem

Soru edatı veya ünlem olarak mensûp isimden önce kullanılan كم *kaç?* anlamına gelir. Asıl manası, sayıyı ifâde etmektir. Soru olarak da kullanılabilmektedir. Nesneyi belirleyen isim ondan sonra mansup biçimde gelir. كم رجلا ضربت؟ *Kaç adam dövdün?* Aynı edat, haber/bilgi vermek için de kullanılmaktadır. Bu durumda nesneyi belirleyen kendisinden sonraki isim mecrûr biçimde okunur. كم رجل *kaç adam* (*nice adam...*) Bunun manası

1089 Abdullah b. Ömer hadisi. Hâkim, der ki: Bu, Müslim'in şartlarına göre sahih bir hadistir ama her ikisi de (Buhari ve Müslim) tahriç etmemiştir. Bkz. Hâkim, *Müstedrek*, II, 57; Dârakutnî, III, 71; Beyhakî, V, 290 (Beyhakî'nin senedi zayıftır; çünkü, raviler arasında zayıf olan Musa b. Ubeyde er-Rebezî yer almaktadır). İlginçtir ki, çağının hadis piri konumunda olan Dârakutnî bu hadisi *Sünen* kitabında "Musâ b. Ukbe'den diyerek" rivâyet etmiştir. Hâkim de bu kişi yanlışlıkla "Musa b. Ukbe'den" diye vermiştir.

çokluğu ifâde etmektir. Bazen kendisinden sonra gelen nesneyi belirleyen ismin başında مِن *min* edatı gelmektedir. Şu âyetler buna örmektir: وكَمْ مِن قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا *Nice kentler helak ettik.* (7/A'râf 4); وكَمْ قَصَمْنَا مِن قَرْيَةٍ كَانَتْ ظَالِمَةً *Biz halkı zalim olan **nice** memleketleri kırıp geçirdik* (21/Enbiyâ 11).

كِمّ ise, gömleğin, elin üzerini örten kısmıdır.

كِمّ de, meyvenin üzerini örten kabuğudur. Bunun çoğulu أَكْمام şeklinde gelir. Allah buyurur ki: فِيهَا فَاكِهَةٌ وَالنَّخْلُ ذَاتُ الأَكْمَامِ *Orada meyveler ve **salkımlı** hurma ağaçları vardır* (55/Rahmân 11).

كُمَّة kelimesi de başlık (kapüşon) gibi başı örten şey demektir.

كمل / K-m-l

كَمَالُ الشَّيْءِ *Bir şeyin kemali*, onun istenen tüm vasıflarının tamam olması, bir arada bulunması demektir. كَمَلَ ذلِكَ dendiğinde, bunun manası, *onun bütün lazım olan şeyleri bir araya geldi, bulundu*, şeklinde olur.

Yüce Allah'ın: وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ *Anneler, çocuklarını, emzirmenin tamamlanmasını isteyenler için **tam** iki yıl emzirirler* (2/Bakara 233) sözünde belirtilen *tam iki yıl*, çocuğun yararına olanın üst sınırı olduğuna işarettir.

لِيَحْمِلُوا أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ *Bunu söylemelerinin sebebi şu: Kıyamet günü, kendi günâhlarını **tam** olarak yüklensinler* (16/Nahl 25) sözünde ise, onların, cezanın tamamına çarpılacaklarına dikkat çekmektedir.

فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ *Bunu bulamayana ise üç gün hacda, yedi de döndüğünüzde ki **tam** on gün oruç tutması lazım gelir.* (2/Bakara 196) âyetine gelince, deniyor ki: Önce *on* denmesi ve onun *tam* diye nitelendirilmesi, bize yedi ile üç toplandığında on edeceğini öğretmek değildir. Aksine, bu on günlük orucun kurban yerine geçen orucun tamamlanacağını açıklamak için böyle denmiştir.

Kimileri ise, on sayısının "tam" diye nitelendirilmesinin nedeni, söylenen söze bir ilave yapmak gibidir ve bunun sayılar dilinde üstün bir özelliğinin olduğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca, *on* sayısının, sayıların varacağı ondalık sayıların birincisi olmasına ve bundan sonrakilerin onun bir nevi tekrarı olduğuna da işaret etmektedir. Buna göre, *on* sayısı, tam sayıdır.

كمه / K-m-h

أَكْمَه, doğuştan kör olan kişi demektir. Bazen bu kavram, sonradan gözünü kaybeden için de kullanılır. Bu bağlamda denmiştir:

٣٩٩- كَمِهَتْ عَيْنَاهُ حَتَّى ابْيَضَّتَا

399- *Gözleri, ikisi de beyaz olana kadar aktı* (***kör oldu***).[1090]

كن / K-n-n

كِنّ Bir şeyin içinde muhafaza edildiği, saklandığı, gizlendiği [barınak, sığınak, siper, ev, çardak gibi] şeydir. Bu anlamda كَنَنْتُ الشيء كَنًّا denir ki, *bir şeyi koruyacak bir yere saklamak* anlamına gelir. Yine de كَنَنْتُ fiili, özellikle bir ev, bir elbise ve benzeri bir şeyle örtünen, saklanan şey için kullanılır. Bu manada Allah buyurur ki: كَأَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَكْنُونٌ *Sanki onlar* ***örtülüp saklanmış*** *yumurta gibidirler* (37/Sâffât 49); كَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَكْنُونٌ *Bu gençler sanki* ***sedefleri içine gizlenmiş*** *inci gibidirler* (52/Tûr 24); Aynı kökten gelen أَكْنَنْتُ fiili ise, insanın kendi içinde sakladığı şeyler için kullanılır.

Yüce Allah bu anlamda: وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ *Böyle kadınlara evlenme isteğinizi* ***üstü kapalı biçimde çıtlatmanızda*** *veya gönlünüzde tutmanızda size bir vebal yoktur* (2/Bakara 235) buyurmaktadır.

Bu, كِنّ kelimesinin çoğulu, أكنان şeklinde gelir. Allah buyurur ki: وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلَالًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا *Allah, yarattıklarından sizin için gölgeler yaptı ve sizin için dağlarda* ***barınaklar*** *yarattı* (16/Nahl 81).

كنان ise, bir şeyin içinde saklandığı örtü demektir. Bunun çoğulu da أكنّة şeklindedir. Bu tıpkı غطاء (*örtü*) ve أغطية (*örtüler*) kelimesi gibidir.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ *İçlerinden seni dinleyenler de vardır, fakat biz, onu anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne* ***örtüler*** *koyduk* (6/En'âm 25).

وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ *Onlar: Senin bizi davet ettiğin şeye karşı kalplerimiz* ***kapalıdır.*** (41/Fussilet 5).

Deniyor ki: Bu âyette sözü edilen tutum (itiraz): *Bize anlattıklarını anlamada zorluk çekiyoruz, sözlerin örtülü gibi geliyor bize* şeklinde anlatılmıştır. Nasıl ki, başka yerde şöyle demişlerdir: قَالُوا يَا شُعَيْبُ مَا نَفْقَهُ كَثِيرًا مِمَّا تَقُولُ *Dediler ki: Ey Şüayb! Biz senin söylediklerinin çoğundan bir şey* ***anlamıyoruz*** (11/Hûd 91).

إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ فِي كِتَابٍ مَكْنُونٍ *O, elbette şerefli bir Kur'ân'dır;* ***korunmuş*** *bir kitaptadır* (56/Vâkıa 77-78). Deniyor ki: Bu âyette geçen كتاب مكنون levh-i mahfuzdur. Kimisi ise, mü'minlerin kalpleridir, der. Bazıları ise, bundan maksat, bu Kitabın Yüce Allah'ın katında mahfuz olduğunu işaret etmektir, derler. Nitekim إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ *Hiç şüphe yok ki, Kur'ân'ı biz indirdik, elbette onu yine biz* ***koruyacağız*** (15/Hicr 9) âyeti bunu göstermektedir.

1090 Şair, Süveyd bi Ebî Kâhil. Bkz. *Mufaddaliyyât*, 20; İbn Fâris, *Mücmel*, III, 770; Ezherî, *Tehzibu'l-Luga*, VI, 29; İbnu'l-Enbârî, *Azdâd*, s. 374.

Evli kadın da, kocasının onu koruması nedeniyle bir korunakta olduğundan كنة adını almıştır. Tıpkı, kocasının onu koruması nedeniyle bir kaledeymiş gibi düşünülerek محصنة adını alması gibi.

كنانة ise, yarılmamış olan ok kılıfı/sadak demektir.

كند / K-n-d

Yüce Allah bu anlamda buyurur:

إن الانسان لربه لكنود *Şüphesiz insan, Rabbine karşı çok* ***nankördür*** (Âdiyât 6).

Yani, Allah'ın nimetlerine karşı nankördür. Bu tıpkı, hiçbir şeyin bitmediği toprağa, أرض كنود denmesi gibidir.

كنز / K-n-z

Malı, malın üstüne koymak ve onu muhafaza etmek, كنز adını almıştır. Bunun aslı da hurmayı kapta toplamak (biriktirmek) ma nasına gelen, كنزت التمر في الوعاء Hurmanın toplandığı ,harmanlandığı zamana da زمن الكناز denmiştir. İyice etini almış dişi deveye de ناقة كناز adı verilmiştir.

والذين يكنزون الذهب والفضة ولا ينفقونها في سبيل الله *Altın ve gümüşü* ***yığıp*** *da onları Allah yolunda harcamayanlar* (9/Tevbe 34), yani, onu depoluyor, stokluyorlar.

هذا ما كنزتم لأنفسكم فذوقوا ما كنتم تكنزون *İşte bu kendi canınız için saklayıp* ***biriktirdiğiniz*** *şeydir. Haydi şimdi tadın bakalım şu* ***biriktirdiğiniz*** *şeyin tadını! denilecek* (9/Tevbe 35).

لولا أنزل عليه كنز أو جاء معه ملك *Ona bir* ***hazine*** *indirilse, ya da beraberinde bir melek gezip dolaşsa ya!* (11/Hûd 12), yani, büyük bir mal/servet.

وكان تحته كنز لهما وكان أبوهما صالحا فأراد ربك أن يبلغا أشدهما ويستخرجا كنزهما رحمة من ربك *Duvarın altında onların bir* ***hazinesi*** *vardı, babaları da iyi bir kimse idi, Onun için Rabbin istedi ki o iki çocuk erginlik çağlarına ersinler ve Rabbinden bir rahmet olarak* ***hazinelerini*** *çıkarsınlar* (18/Kehf 82) âyetinde ise, deniyor ki: Bu, bir ilim sayfasıydı (hazinesiydi).

كهف / K-h-f

Dağda bulunan mağaraya كهف adı verilmektedir. Bunun çoğulu كهوف şeklindedir. Allah buyurur ki: أم حسبت أن أصحاب الكهف والرقيم كانوا من آياتنا عجبا *Yoksa sen Ashâb-ı* ***Kehf'i*** *ve Rakim'i (isimlerinin yazılı bulunduğu taş kitabeyi) şaşılacak âyetlerimizden mi sandın?* (18/Kehf 9).

كهل / K-h-l

Yaşlılığın pençesine düşen kişiye, كهل adı verilmektedir. Bu

orta yaşlı (35-50) demektir. Allah buyurur ki: وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِى الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ *Beşikte de, **olgunluk** (yaşını başını almışlık hâli) çağında da insanlarla konuşacak ve iyilerden olacaktır* وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِى الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ *Beşikte de, yetişkin çağında da insanlarla konuşacak ve iyilerden olacaktır* (3/Âl-i İmrân 46);

اِكْتَهَلَ النَّبَاتُ bitki, *olgunluk çağına gelen insanın artık saçı sakalı beyazlama başladığı gibi, kurumaya yüz tuttu*, demektir.

Bu anlamda şöyle der:

٤٠٠- مُوَزَّرٌ بِهَشِيمِ النَّبْتِ مُكْتَهِلُ

400- *Bitkinin samanıyla pişirilmiş, **yaşlanmış**.*[1091]

كهن / K-h-n

Geçmişte meydana gelmiş bilinmeyen olayları bir tür zan ile haber veren kişiye كَاهِن adı verilir. Bu şekilde zanna dayanarak gelecekle ilgili haber verenlere ise, عَرَّاف denmiştir. Bu her iki meslek de temelde hem yanılma hem de isabet etme üzerine kurulan zanna dayandığından Hz. Peygamber (sas): مَنْ أتى كاهناً أوْ عرّافاً فصدّقه بما يقول فقد كفر بما أنزل على محمّد صلى الله عليه وسلم *Kim bir arrâf ve **kâhine** gitse ve onun dediklerine inansa, Ebû'l-Kâsım'a (Muhammed'e) gönderileni (Vahyi) inkâr etmiş sayılacaktır*, buyurmuştur.[1092]

Kahinlikle uğraşan ve bu işi yapan kişi için kullanılan fiil ise, كَهَنَ فلانٌ كِهانَةً şeklindedir. Bu işte iyice derinleşip mahâret kazanıldığında ise, كَهُنَ fiili kullanılır. Bu işi zoraki veya zorlanarak da, تَكَهَّنَ fiil formuyla verilir. Bu manada Yüce Allah şöyle buyurmuştur: ولا بقول كاهن قليلا ما تذكّرون *Bir **kâhin** sözü de değildir, ne de az düşünüyorsunuz!* (69/Hâkka 42).

كوب / K-v-b

Kulpu olmayan bardağa كُوب adı verilmiştir. Bunun çoğulu أكْوَاب şeklindedir. Allah buyurur ki: بِأكْوَابٍ وَأَبَارِيقَ وَكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ *Kaynağından doldurulmuş, **bardaklar**, ibrikler ve kadehlerle* (56/Vâkıa 18).

كُوبَة ise, kendisiyle oyun oynanan davul demektir.

كيد / K-y-d

Tuzak, düzen, kurnazlık, hile anlamına gelen كَيْد bir çeşit kandırma, demektir. Bu kendi içinde مَذْمُوم (kötü görülen) ve مَمْدُوح (iyi görülen) şeklinde iki kısma ayrılmıştır. Bununla beraber daha çok, kötü görülen için kullanılır. Kandırma

1091 Şair, el-A'şâ. Bkz. *Dîvân*'ı, s.145.

1092 Ahmed, *Müsned*, II, 429; Ebû Dâvûd, *et-Tıb* (HN: 3904; Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, IV, 228); Hâkim, *Müstedrek*, I, 8 (Her iki İmam'ın şartlarına göre sahihtir, der); Tirmizî, *Bâbu'n-Nehyi An İtyâni'l-Hâid* (Mübârekfûrî, *Aridatu'l-Ahvezî*, I, 217); Hafız Irâkî, *Emâlî*'sinde Sahih bir hadistir, der. Bkz. Begavî, *Şerhu's-Sünne*, XII, 181.

gücü, yeteneği demek olan اسْتِدْرَاج ve aldatmak, kandırmak demek olan مكر kelimeleri de bu anlamdadır. Allah buyurur ki: كَذَلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ *İşte Yusuf'a biz böyle bir **oyun** öğrettik.* (12/Yûsuf 76); وَأُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ *Ayrıca ben onlara mühlet de veririm. Fakat benim **tuzak kurup helâk edişim** pek çetindir* (7/A'râf 183). Bazıları, burada bahsi geçen tuzağın azap olduğunu söylemiştir. Doğrusu ise, bunun yapılan kötülüklerin kaydedilip zaman tanınmasıdır ki, böylece onlar kişiyi yaptıklarının cezasını çekmeye götürsün.

Tıpkı: وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدَادُوا إِثْمًا *Kâfirler, kendilerine **mühlet vermemizin**, şahısları için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Biz onlara bu **mühleti**, ancak günâhlarını artırsınlar diye veriyoruz.* (3/Âl-i İmrân 178); وَأَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي كَيْدَ الْخَائِنِينَ *Gerçekten Allah hainlerin **hilesini** başarıya ulaştırmaz* (12/Yûsuf 52).

Burada hainlerin özellikle belirtilmiş olmalarının nedeni, kendi tuzağıyla hainlik düşünmeyen kimi insanların bu tuzaklarının amacına ulaşabileceğine dikkat çekmek içindir. İşte burada Hz. Yusuf'un kardeşi için düşündüğü uzağın amacı hainlik değildir.

وَتَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ بَعْدَ أَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرِينَ *Allah'a yemin ederim ki, siz arkanızı dönüp gittikten sonra, ben putlarınıza elbette bir **tuzak kuracağım*** (21/Enbiyâ 57) âyetinde demek istenen ise, ben onlara bir kötülük düşünürüm, demektir.

فَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَسْفَلِينَ *Böylece ona bir **tuzak** kurmak istediler. Biz de kendilerini daha alçak düşürdük* (37/Sâffât 98);

فَإِنْ كَانَ لَكُمْ كَيْدٌ فَكِيدُونِ *Eğer elinizden geliyorsa bana karşı dilediğiniz **tuzağı kurun*** (77/Mürselât 39); إِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدُ سَاحِرٍ *Çünkü onların yaptıkları ancak bir büyücü **tuzağıdır**.* (20/Tâhâ 69); فَأَجْمِعُوا كَيْدَكُمْ *Onun için bütün **tuzaklarınızı** bir araya getirin.* (20/Tâhâ 64).

Arapça'da kullanılan: فُلَانٌ يَكِيدُ بِنَفْسِهِ falan kendini kandırıyor deyimi, kendine cömert davranıyor manasındadır.

كَادَ الزَّنْدُ *Zend, olmak üzere*, deyimi ise, ağaç kısmının yanmasıyla ateş çıkarmaya yarayan çakmağın, bu ağaç kısmının hayli geç yanması anlamını taşır. Burada كَادَ fiilinin kullanılması, onun *yakınlık bildiren fiillerden* (ef'âl-i mukârebe) olmasındandır. Henüz yapılmamış bir iş için كَادَ يَفْعَلُ denir. Eğer başında olumsuz harfi varsa, bu durumda, o işin yapıldığını, onun yapılmamaya çok yakın olduğunu ifâde eder.

Şu âyetler bu konuda birer misaldir: وَإِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهُ وَإِذًا لَاتَّخَذُوكَ خَلِيلًا وَلَوْلَا أَنْ ثَبَّتْنَاكَ لَقَدْ كِدْتَ تَرْكَنُ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا *(Ey Muhammed!) Az kalsın seni bile, sana vahyettiğimizden başkasını bize karşı iftira edesin diye, fitneye düşüreceklerdi ve o takdirde seni*

dost edineceklerdi. Eğer biz sana sebat vermemiş olsaydık, nerdeyse sen onlara ***dayanacaktın*** (17/İsrâ 73, 74); تكاد السّموات يتفطرن منه وتنشق الأرض وتخرّ الجبال هدًا *Az kalsın, söyledikleri sözden gökler çatlayacak, yer yarılacak ve dağlar parçalanıp dağılacaktı* (19/Meryem 90); يكاد البرق يخطف ابصارهم *Şimşek onların neredeyse gözlerini kapıverecek* (2/Bakara 20).

Yine buyurur ki: يكادون يسطون بالذين يتلون عليهم آياتنا *Neredeyse, kendilerine âyetlerimizi okuyanlara saldıracaklar.* (22/Hac 72); قال تالله إن كدت لتردين *Ona şöyle der: Allah'a yemin ederim ki, doğrusu sen* ***az daha*** *beni helak edecektin* (37/Sâffât 56).

Bu fiil ile birlikte kullanılacak olan olumsuzluk harfinin ondan önce gelmesiyle, sonra gelmesi arasında fark yoktur. Şu iki âyette olduğu gibi: وما كادوا يفعلون ***Az kaldı*** *yapmayacaklardı* (2/Bakara 71); لايكادون يفقهون حديثا ***neredeyse hiç*** *söz anlamaya yanaşmıyorlar?* (4/Nisâ 78).

Bu كاد fiiliyle beraber أن edatı ise, neredeyse hiç kullanılmaz. Sadece şiirde zaruret hâlleri hariç. Der ki:

٤٠١ - قدْ كَادَ منْ طول البلى أن يمصحا

401- *Eskimişliğin uzunluğundan neredeyse,* ***mash*** *olacaktı.* [1093]

Yani, göçüp gidecek ve silinip süpürülecekti.

1093 Şair, Ru'be b. el-Accâc. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 72; *Mesâid*, I, 295.

كور / K-v-r

Bir şeyin kevri كَوْرُ الشَّيْء, onun etrafından dolanıp bir kısmını diğer kısımlarına bağlamak, eklemektir. Bu tıpkı, sarığın sargısını sarmak gibi bir mana taşır. Yüce Allah'ın: يُكوّرُ الليل على النّهار ويُكوّر النّهار على الليل وسخّر الشّمس والقمر *O, geceyi gündüzün üstüne* ***sarıyor****, gündüzü de gecenin üstüne* ***sarıyor*** (39/Zümer 5) sözü ise, Güneş'in kendi yörüngelerinde akıp gitmesi, gece ve gündüzün kısalması ve uzaması gibi durumlara işarettir.

طعنه فكوّره *Keskin silahı saplayarak yere yuvarladı*, deyimi ise, bu şekilde yaralanan kişinin, kendini toplamış hâlde, yere yığılmasıdır.

اكتار الفرسُ *At koşarken kuyruğunu salladı*, demektir.

Büyük deve sürülerine de كَوْر denmektedir.

Arının kovanı demek olan كُوارة النَّحْل ise, bildiğimiz şeydir.

كُور ise, deve semeridir.

Her büyük şehir için de كورة adı kullanılabilmektedir. Bu köylerin ve mahallelerin içinde yer aldığı yerleşim bölgesi demektir.

كَأس / Ke's

[Bu kelime Kur'ân'da şöyle geçmektedir]: إنّ الأبْرار يشْربُون من كأس كان مزاجُها كافورا *Kuşkusuz iyiler*

de karışımı kâfûr olan dolgun bir ***kadehten*** *içerler* (76/İnsan 5); ويُسْقون فيهَا كأسًا كَانَ مِزاجُها زنْجبيلا *Onlara orada bir dolu* ***kadeh*** *sunulur ki, karışımı zencefildir* (76/İnsan 17).

كأس kelimesi, içinde içecek bulunan kaptır. İçecek ve kabın her biri kendi başına كأس adını alır. Arapça'da شربْتُ كأسًا *Bir bardak içtim* ve كأسٌ طيبة *güzel/temiz bir bardak* ifâdeleri vardır. Yüce Allah da: بأكواب وأباريق وكأس مِنْ معين *Kaynağından doldurulmuş, testiler, ibrikler ve kadehlerle* (56/Vâkıa 18) buyurmuştur.

كاست النَّاقَةُ تكوس *Dişi deve, topallayarak yürüdü*, deyimi ise, onun üç ayak üzerinde yürüdüğünü anlatır.

كيس ise, akıl, zeka, muhakeme güzelliği ve sağlamlığıdır. Onun için أكاس الرَّجُل وأكيس deyimi de, kişinin akıllı, zeki çocuklarının olduğunu anlatır. İhanet, sadakatsizlik, vefasızlık da كيْسَان diye adlandırılır. Zira, bunun da bir çeşit akıl kullanma olduğu düşünülmüştür. Şöyle de düşünülebilir: كيسان adındaki adam, ihanet, vefasızlıkla ünlenmişti. Bundan dolayı, her ihanet eden, vefasızlık gösteren onun adıyla anılır olmuştur. Tıpkı, هالكى adındaki adamın demircilikle ünlenmiş bir kişi iken, daha sonra her demircinin هالكى adıyla anılmaya başlanması gibi.

كيف / Keyfe

كيف *(Nasıl)*; Hakkında: Beyaz ve siyah gibi, شبيه (*benzer*) ya da غيْر شبيه (*benzemez*), صحيح (*sağlıklıdır*) veya سقيم (*hastadır*) şeklinde kimi tanımlamaların yapılabildiği bir soru sözcüğüdür. Onun için Yüce Allah hakkında: *Nasıl?* Sorusunu sormak doğru değildir. Bazen, *beyaz* ve *siyah* gibi kendisinden soru sorulan hakkında da كيف kullanılır. Beyaz ve siyah gibi. Biz bir şey hakkında كيْف (*nasıl?*) diye sorabiliriz. Yüce Allah'ın kendi zatı hakkında bize verdiği bilgilerin tamamı, aslında muhatabı uyarmak veya onu azarlamak için sorulmuş sorulardır.

Şu âyetler buna birer misaldir: كيف تكفرُون بالله *Allah'ı* ***nasıl*** *inkâr edersiniz* (2/Bakara 28); كيف يهْدِى اللّهُ قوْمًا كفرُوا بعْد إيمَانِهِمْ *İman ettikten sonra inkâra sapan bir milleti Allah* ***nasıl*** *doğru yola eriştirsin?* (3/Âl-i İmrân 86); كيْف يَكونُ للْمُشْرِكينَ عَهْدٌ عندَ اللهِ وعنْدَ رسُوله *O müşriklerin Allah katında ve Resûlü katında herhangi bir ahdi* ***nasıl*** *olabilir?* (9/Tevbe 7); أنظرْ كيْف ضربُوا لك الأمْثَال *Bak senin için* ***nasıl*** *misaller verdiler* (17/İsrâ 48); فانْظرُوا كيْف بدَأ الخلْق *(Allah'ın) yoktan* ***nasıl*** *yaratmış bakın* (29/Ankebût 20); أولمْ يرَوْا كيْف يُبْدِئ اللّهُ الخلْق ثمَّ يُعيدُهُ *Allah'ın varlıkları yoktan* ***nasıl*** *yarattığını, sonra bunu tekrarladığını görmediler mi?* (29/Ankebût 19).

كيل / K-y-l

كَيْل: Sözcüğü, tahıl ölçeğidir. Bu anlamda كلتُ لَهُ الطعام *ona yiyecek temin ettim*, denir. كلْتُهُ الطعام *Ona, bir tahıl ölçeği yiyecek verdim*, اكتلْتُ عليْه *Ondan bir tahıl ölçeği aldım*, demektir. Allah buyurur ki:

ويْلٌ لِلْمطفِّفين الَّذين إذا اكْتالوا على النَّاس يَسْتَوْفُونَ وإذا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ *Eksik ölçüp tartanların vay hâline! Onlar insanlardan kendilerine bir şey aldıkları zaman tam **ölçerler**. Kendileri başkalarına bir şey ölçtükleri veya tarttıkları zaman eksik ölçer ve tartarla* (83/Mutaffifîn 1-3).

Bu sözde her ne kadar tahıl ölçeği özellikle zikredilmişse de, alınabilen ve verilebilen her şeyde adaleti gözetmek gerektiğine teşvik vardır. Yüce Allah'ın:

فأوْفِ لنا الكَيْل وتصدَّقْ علينا *Sen bize yine **ölçek** (zahire) ver, ayrıca sadaka da ihsan eyle.* (12/Yûsuf 88); يا أبانا مُنِع منّا الكيْل فأرْسل معنا أخانا نكْتَلْ *Ey babamız! Bizden **ölçek** menedildi (bize zahire verilmeyecek). Bu kere kardeşimizi de bizimle gönder ki, ölçek alabilelim.* (12/Yûsuf 63); يا أبانا مَا نبغِي هذه بضاعتنا رُدّتْ إليْنا ونمِيرُ أهْلَنا ونحفظ أخانا ونزداد كيْل بعير ذلك كيْلٌ يسيرٌ *Ey babamız! Daha ne isteriz? İşte sermayelerimiz de bize iade edilmiş. Bununla yine ailemize zahire alır getiririz, kardeşimizi de koruruz, üstelik bir **yük** daha fazla zahire alırız. Zaten bu aldığımız pek az bir zahiredir* (12/Yûsuf 65), bir deve yükü kadar, demektir.

كان / K-v-n

كان geçmiş zamanı bildiren bir fiildir. Yüce Allah'ın pek çok sıfatında onların ezeli olduklarını bildirir. Allah buyurur ki: وكان الله بكل شيْء عليمًا *Allah her şeyi hakkiyle bilen**dir*** (33/Ahzâb 40); وكان الله على كلّ شيْء قديرًا *Allah, her şeye kâdir**dir*** (33/Ahzâb 27).

Bir şeyin cinsi/türü anlatılırken onun bir vasfı/özelliği hakkında kullanılan ve onda var olan bir niteliğe bağlı biçimde gelen كان fiili ise, bu niteliğin söz konusu varlıkta her zaman mevcut olduğunu ve çok az zaman/durumlarda ondan ayrıldığına dikkat çeker. Meselâ, Yüce Allah'ın insan hakkında: وكان الإنْسانُ كفورًا *Zaten insan çok nankör**dür*** (17/İsrâ 67); وكان الإنسان قتورًا *Doğrusu insan çok cimri**dir*** (17/İsrâ 100); وكان الإنسان أكثر شيْء جدلاً *İnsan ise, her şeyden çok mücadeleci**dir*** (18/Kehf 54) buyurur.

Bu âyetlerde kaydedilen insan nitelikleri, onların insanda devamlı olarak mevcut olduklarını ve çok az durumlarda/zamanlarda ondan ayrıldıklarına dikkat çekmektedir.

Şeytan hakkında gelen

nitelemeler de böyledir. Şu âyetler de onun bazı vasıflarına işaret etmektedir: وكان الشّيطان للانسان خذولا *Şeytan insanı yapayalnız ve yardımcısız bırakmakta**dır*** (25/ Furkân 29); وكان الشّيطان لربّه كفورا *Şeytan ise Rabbine karşı çok nankör**dür*** (17/İsrâ 27).

Bu كان fiili, eğer geçmiş zaman kipiyle kullanılırsa, bu durumda söz konusu varlık belirtilen nitelikler üzere kalmış da olabilir; sonradan değişmiş de olabilir. Birincisini az önce verdik. İkincisine misal ise şu cümledir: كان فلانٌ كذا ثمّ صار كذا *Falan adam daha önce şöyleydi, şimdi şöyle oldu.*

كان fiilinin kullanıldığı bu geçmiş zamanın çok önceleri geçmiş olması ile bu كان fiilinin kullandığı zamandan az önce meydana gelmiş olması arasında fark yoktur. كان في أوّل مَا أوْجدَ اللهُ تعَالى *Yüce Allah'ın ilk yarattığı şeyler arasında şu vardı.* كان آدَمُ كذا Hz. Adem, şöyle şöyleydi demek ile, كان زَيْدٌ ههنا Zeyd, az önce buradaydı, demek arasında كان fiilinin kullanılması açısından fark yoktur. Bir çok eski bir olay, diğeri az önce meydana gelen bir olay olması arasında bu fiilin kullanılabileceği açısında fark yoktur.

Bundan dolayı Yüce Allah'ın: فاشارتْ اليْه قَالُوا كيفَ نُكلّمُ منْ كَانَ فِى المهْد صبيّا *Bunun üzerine Meryem çocuğu gösterdi. Onlar; Biz beşikteki bir çocukla nasıl konuşuruz? dediler* (19/Meryem 29). Burada كان ile Hz. İsa ve az önce görülmüş olan *hâline*/ durumuna işaret edilmiştir. Bu, hâle işarettir, diyenlerin sözleri ise, tutarlı bir şey değildir. Çünkü bu, daha önce geçmiş olan bir olaya işarettir. Fakat, bu zaman, onların bu sözleri söyledikleri zamana yakındır.

كُنْتُمْ خيْرَ أمّةٍ أخْرجتْ للنّاس *Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz.* (3/Âl-i İmrân 110) âyetine gelince, burada geçen كُنْتُمْ fiilinin manası *konumunuz* budur, manasında olduğu söylenmişse de, bu tutarlı bir görüş değildir. Aksine bu, *Yüce Allah'ın takdirinde ve hükmünde böyle idiniz*, demektir.

وإن كان ذو عُسْرةٍ فنظرةٌ إلى ميْسرة *Eğer borçlu darlık içindeyse, ona ödeme kolaylığına kadar bir süre tanıyın.* (2/Bakara 280) âyeti ise, deniyor ki manası: *Elde edildi ve meydana geldi*, demektir. Bazı insanlar, كَوْن kavramını bir cevherin kendisinden daha aşağı bir cevhere dönüşmesi anlamında kullanırlar. Kelamcıların çoğu ise, onu, *yoktan var etme* (yaratma) manasında kullanırlar.

كَيْنُونة bazı dilbilim uzmanlarına göre, فَعْلولة kalıbında olan bir kelimedir. Aslı ise, كَوْنونة şeklindedir. Kullanımda *vâv* harfini zammeli kullanmaktan hoşlanmadıkları için, onu böyle değiştirmişlerdir.

Sibeveyh ise, كَيْنُونة sözcüğü,

فِيعلولة kalıbındadır. Sonra bunlar birbirinin içine katılmış ve كَيْنُونَة olmuştur. Bu tıpkı, ميِّت kelimesinin ميْت şeklinde yazılması gibidir. Bu ميْت sözcüğünün de aslı, ميْوت biçiminde gelir. Araplar, aslına bakarak ميت kelimesinde olduğu gibi onu كَيْونة şeklinde söylemezler.

Yer, makam, önem, durum anlamlarında kullanılan مكان kelimesine gelince, bunun aslı كان يكُون fiilindendir. Dillerinde bu çokça kullanılmaya başladığında başındaki *mîm harfi* kelimenin aslından sanılmıştır. O zaman bunun yerine تمكن fiili kullanılmıştır. Bu tıpkı yoksul, zavallı manasını taşıyan مسكين yerine تمسكن fiilinin kullanılması gibidir.

استكان فلان *falan adam boyun eğdi, itâat etti, uysallaştı* deyimi ise, boyun eğdiğinden dolayı şikâyet etme, tepki göstermeyi bıraktı, sakinleşti, demektir. Allah buyurur ki: فمَا استكانوا لربهم ومَا يتضرّعون *Yine Rablerine **boyun eğmediler**, niyazda da bulunmasdılar* (23/Mu'minûn 76).

كوى / K-v-y

Bu sözcükle ilgili olan cümlelerden biri: كويت الدّابة بالنار كيًا *Hayvanın bir yerini ateşle dağladım.* Yüce Allah da bir âyette şöyle buyurur: فتكوى بها جباههم وجنوبهم *yanları ve sırtları **dağlanacak*** (9/Tevbe 35).

كيْ / Key

Bir eylemin sebebini bildiren edat olan كيْ bir eylemin olmasına mani olanı ise, كيْلا şeklindedir. Nitekim, Yüce Allah bunu Kur'ân'da şöyle anlatmıştır:

كيْ لا يكُون دُولة بيْن الأغنياء منكُمْ *Ta ki içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir şey olmasın* (59/Haşr 7).

كاف / Kâf Harfi

Arapça'da Kâf harfi, benzetme ve örnek verme için kullanılır. Allah buyurur ki:

فمثله كمثل صفوان عليْه تُرابٌ فأصابهُ وابل فتركه صلْدًا *Onun durumu, bir kayanın hâline **benzer** ki, üzerinde biraz toprak varmış, derken şiddetli bir sağnak inmiş de onu yalçın bir kaya hâlinde bırakıvermiş* (2/Bakara 264), bunun manası, onların vasıfları/durumları bu kayanın vasıfları gibidir. لا تبْطلوا صدقاتكمْ بالمنّ والأذى كالّذي يُنْفق مَالَه رئاء النّاس *Sadakalarınızı, başa kakmak, gönül kırmakla boşa gidermeyin, şu adam **gibi** ki, insanlara gösteriş için malını dağıtır da* (2/Bakara 264). Bu bir teşbih değildir; sadece bir temsildir. Meselâ, gramerciler der ki: İsim:

"*Zeyd*" kelimesi gibidir. Yani: İsim için örnek, *Zeyd* kelimesidir.

Temsil, teşbihten daha çok kullanılır. Çünkü her temsil, bir teşbihtir; fakat her teşbih bir temsil değildir.

تمّ كتابُ الكاف

Kâf Harfinin Sonu

كِتَابُ اللاَّ م
Lâm Harfi

لبب / L-b-b

لَبّ, herhangi bir şaibeden arınmış olan akıl demektir. Bu şekilde ad almasının nedeni, insanda var olan anlamların özü olmasındandır. Bir şeyin içi, özü, cevheri, aslı, en iyi kısmı demek olan لباب ve لبّ gibi. Kimileri ise, لبّ'ün saf, bozulmamış akıl olduğunu söylemişlerdir. Zira, her لبّ akıldır ama her akıl لبّ değildir. Onun için Yüce Allah, ancak arı duru akılların kavrayabileceği hükümlerin hikmetini anlayanları لبّ sahibi olarak tanımlamıştır. Şöyleki: يُؤتي الحكمة مَنْ يشاءُ ومَنْ يُؤتَ الحِكمةَ فقدْ أوتيَ خيرًا كثيرًا وما يذكّرُ إلا أولو الألباب *Dilediğine hikmet verir, hikmet verilene ise pek çok hayır verilmiş demektir. Ve bunu ancak üstün* ***akıl sahipleri*** *anlar* (2/Bakara 269). Buna benzer âyetler pek çoktur.

لبّ فلانٌ يلبّ deyimi ise, bir kişinin saf, arı duru akla sahip olduğunu bildirir. Oğlunu döven bir kadınla ilgili olarak anlatılır ki, o oğlu için şöyle demiştir: اضربْه كَيْ يَلَبَّ، ويقودَ الجيشَ ذا اللجب *Onu döv ki, akıllansın ve büyük ordulara kumandanlık yapsın.*[1094]

رَجُلٌ ألبَبُ ise, akıllı, uslu bir kavimden olan adam demektir. ملبوب da akıllılıkla tanınmış kişi manasına gelir.

ألبَّ بالمكان deyimi de bir yerde ikâmet etmek anlamına gelir. Bu deyimin anlamı asıl itibariyle develer için kullanılır. Bu devenin göğsünü koyduğu, dinlendiği yer anlamına gelmektedir.

تلبّب fiili ise, sımsıkı bağlama... kemer ile sıkmak manasına işa... eder. Bunun da aslı, devenin göğsünü bağlamaktır.

لبّبته fiili de, bir kişinin veya varlığın kolyesine vurmaktır. Kolyenin bu isimle anılmasının nedeni ise, göğsün üzerine gelmiş olmasındandır.

1094 Abdulmuttalib'in kzı Safiyye, oğlu Zübeyr'i döverken böyle demiştir. Bkz. Serekustî, *Kitabu'l-Ef'âl*, II, 419; *Cemheretu'l-Luğa*, , I, 38; Cevâlîkî, *Şerhu Edebi'l-Kâtib*, s. 81.

فلانٌ في لبب رخيٍّ *Falan adam, bol bir kayış içindedir*; yani, bolluktadır.

لَبَّيْكَ sözüne gelince, deniyor ki: Bu, لبَّ بالمكان و البَّ *Bir yere yerleşti ve orada kaldı* deyiminden alınmıştır. Bu ikâmet etti, demektir. Bu kelimenin iki kere tekrar edil mesinin nedeni, kişinin ilâhî çağrıya iki kere olumlu cevap verdiğini anlatmasıdır.

Kimisi de bunun aslı, akıllı uslu hareket etmek demek olan لبَّ fiilinden alınmıştır. Bu kelimede yer alan *bâ* harflerinden biri *yâ* harfine dönüşmüştür. Tıpkı تظنيت fiilinin تظننتşeklinde değişmesi gibi.

Kimisi de لَبَّيْكَ sözcüğünün aslı امْرَاَة لَبَّة *yufka yürekli kadın*, yani: Çocuğunu seven kadın. Bazıları ise, bu sözcüğün manası şudur: Sana samimiyet içinde samimiyetle bağlıyım, derler. Bu, لبُّ الطعام *yemeğin özü*, yani: *En güzeli, en iyisi*, sözünden alınmıştır. Bu anlamdaki deyimlerden biri de: حسبٌ لَبَابٌ *Özlü, güzel bir soyluluk*.

لبث / L-b-s

Bu fiil, لبث بالمكان *Yerde ikâmet etti, ona bağlı kaldı*, deyiminde geçer. Allah buyurur ki: ولقدْ أرْسَلنا نوحًا الى قوْمه فلبث فيهمْ الف سنة الا خمسين عامًا *Ant olsun ki Nuh'u kendi kavmine gönderdik de, onların içinde bin sene, elli yıl hariç, **kaldı**.* (29/Ankebût 14); فلبثْت سنين فى أهْل مدْين *Yıllarca Medyen halkı içinde **kaldın*** (20/Tâhâ 40); قال قائل منْهُمْ كمْ لبثْتمْ قالوا لبثْنا يوْمًا اوْ بعْض يوْم قالوا ربّكمْ اعْلمُ بما لبثْتمْ *İçlerinden bir sözcü şöyle dedi: Ne kadar durup **kaldınız**? (Kimi) Bir gün ya da günün bir parçası kadar **kaldık**, dediler (Kimi de) şöyle dediler: Ne kadar **kaldığımızı** Rabbiniz daha iyi bilir* (18/Kehf 19); كأنّهمْ يوْمَ يروْنها لمْ يلبثوا إلاّ عشيّة أوْ ضحاها *Onlar o kıyameti görecekleri gün sanki dünyada bir akşam veya kuşluğundan başka **kalmamışa** dönecekler* (79/Nâziât 46).

Yine buyurur ki: كانّهمْ يوْمَ يَرَوْن ما يوعدون لمْ يَلبثوا إلاّ ساعة من نهار *Sanki onlar kendilerine vaat edilen azabı gördükleri gün dünyada sadece gündüzün bir saati kadar **kaldıklarını** sanırlar* (46/Ahkâf 35); مَا لبثوا فى العذاب الْمُهين *o zilletli azap içinde **kalıp durmazlardı*** (34/Sebe 14).

لبد / L-b-d

وانّهلمّاقام عبْدُ اللّهيدْعوهكادوايكونون عليه لبدا *Allah'ın kulu (Hz. Peygamber) kalkmış O'na dua ederken, neredeyse (cinler) onun etrafında keçe gibi birbirlerine geçeceklerdi* (72/Cin 19), bu âyette geçen, لِبَدًا kelimesi, onun üzerinde toplanıp bir araya gelmelerini anlatmaktadır. Tekili ise, لُبْدَة şeklindedir. Sıkıştırılmış, birbirine yapıştırılmış olan keçe demek olan اللِّبَد المتلبّد ifâdesi gibi. Kimisi de der ki: Ayetin manası, *keçenin yere düşüşü gibi onun*

üzerine düşüyorlardı, demektir.

Âyetin, ilgili kelimesi, لُبَدا şeklinde de okunmuştur.[1095] Yani, aşırı kalabalık nedeniyle, sıkışıp birbirine yapışmış hâlde.

لِبْد kelimesinin çoğulu ألباد ve لُبُود biçiminde gelir. Bu bağlamda قَدْ ألْبَدْتُ السَّرْجَ denir ki, eğere keçe yapmak manasına gelir. *Atın üzerine bir keçe atmak* da ألبدتُ الفرسَ biçiminde ifâde edilir. Bu fiil, tıpkı, أسْرَجْتُهُ *onu eğerledim*, ألْجَمْتُهُ *onu gemledim* ve البَدْتُه *onu uslandırdım* fiilleri gibidir. لِبْدَة ise, keçenin herhangi bir parçası demektir.

هُوَ أمْنَعُ مِن لِبْدَةِ الأسَدِ *O, aslan yelesinden daha sağlamdır*, deyiminde geçen لِبْدَة ise, göğüs demektir. لَبَدَ الشَّعر *Yünü keçe yaptı* deyimi de bu köktendir.

ألْبَدَ بالمكان deyimi de, *keçe başlığının kendisinden ayrılmadığı gibi, ondan ayrılmaz oldu*, demek tir.

لبدت الإبل لبدا sözüne gelince, *develer, kendilerini bitkin düşürecek kadar çok otladı*, manasındadır. Yüce Allah'ın: يَقول أهْلَكْتُ مالا لبدا *Ben* **bol** *bir mal tükettim* (72/Beled 6) sözünde geçen لبدا: *Sözcüğü, yağmur gibi yağarcasına*, demektir. Bu anlamda ما له سبدٌ ولا لبَدٌ *Ne develeri var, ne de koyunları*, atasözü vardır –ki ne az ne de çok malı var, demektir-.

لُبَد ise, duruşu yere yapışık gibi olan bir çeşit kuştur. Hz. Lokman'ın keşif için kullandığı yedi şahinin en sonuncusunun adı لُبَد idi.

ألبد البعيرُ Devenin vücudunda sıvı dışkısından bir kerme oluşmasıdır. Bu, bazen kinâye yoluyla onun güzelliğini dile getirmek için kullanılır. Çünkü, bu hâl, onun verimlilik ve semizliğini gösterir.

ألْبَدْتُ القِرْبَةَ *Kırbayı/tulumu bir keçeye koydum*, deyimi de, onu küçük parçalar arasına koydum manasına gelir.

لبس / L-b-s

لَبِسَ الثَّوْبَ *Elbiseyi giydi*, yani, bedenini onunla örttü. ألبسه غيرُهُ *Başkasına elbise giydirdi*, fiili de bu köktendir. Yüce Allah'ın şu sözü de bu manadadır: ويلبسون ثِيَابًا خُضْرًا من سُنْدُسٍ وإِسْتَبْرَقٍ مُتَّكِئِينَ فِيهَا عَلَى الأَرَائِكِ *ince ve kalın ipekliden yeşil elbiseler* ***giyerek*** *koltuklar üzerine dayanıp kurulacaklar* (18/Kehf 31).

لِبَاس, لَبُوس ve لُبْس kelimeleri giyilen şeyleri anlatır. Allah buyurur ki: يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارِي سَوْآتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوَى ذَٰلِكَ خَيْرٌ *Ey Âdemoğulları, size çirkin yerlerinizi örtecek* ***giysi****, süslenecek elbise indirdik. Takva* ***elbisesi*** *ise daha hayırlıdır.* (7/A'râf 26).

İnsanı her tür kötülükten koruyan, kabalık/çirkinliğini örten her şeye لباس denebilmektedir. Onun için eş, eşine elbise kılınmıştır. Zira eşler, birbirini çirkin işler yapmaktan

1095 Hişam b. Âmir kıraati. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 425.

alıkoyar ve ona engel olurlar. Allah buyurur ki: هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ *Onlar, sizin için bir elbisedirler, siz de onlar için bir elbisesiniz* (2/Bakara 187). Yüce Allah bu âyette kadınları, erkeklerin elbisesi saymıştır. Tıpkı şairin şu şiirinde onları izar/kaftan sayması gibi:

٤٠٢- فدى لك من أخي ثقة إزاري

402- *Güvenilir kardeşinden sana bir **kaftan** hediye (feda) olsun.* [1096]

التقوى *Takvâ* da, temsil ve teşbih yoluyla elbise sayılmıştır. Allah buyurur ki: ولباس التقوى ذلك خيرٌ *Takva **elbisesi** ise daha hayırlıdır*. (7/A'râf 26).

وعلّمناه صنعة لبوس لكم لتحصنكم من بأسكم فهل أنتم شاكرون *Ona, sizi savaşta korumak için **muhkem elbise** yapma sanatını öğrettik, artık şükreder misiniz?* (21/Enbiyâ 80) âyetinde geçen لبوس kavarmı ise, *zırh*, demektir.

فأذاقها الله لباس الجوع والخوف بما كانوا يصنعون *Allah da onlara, yaptıkları işler yüzünden açlık ve korku **elbisesini** (felâketini) tattırdı* (16/ Nahl 112) âyetinde açlık ve korku, daha canlı biçimde tasvir etmek amacıyla, tasvir ve temsil yoluyla elbise olarak gösterilmiştir. Bunun dildeki benzer kullanımları ise, تدرّع فلان الفقر *falan adam, fakirliği zırh edindi* ve لبس الجوع *açlığı giyindi* vb gibi.

1096 Bu beyit, daha önce ازر maddesinde geçmiştir.

Şair'in şu sözüne gelince:

٤٠٣- كسوتهم من حبر بزٌ متحم

403- ***Elbiseleri**, zorunlu olan keten üniformadandır.* [1097]

Şair, burada bir tür yemen abasından söz etmektedir ki, bunlar yünden yapılmış ünlü abalardır.

Bazı kıraat imamları, yukarıda geçen âyetteki ولباسُ التقوى ifâdesini [merfû olarak değil de] ولباسَ التقوى şeklinde [mansup olarak] okumuşlardır.[1098] Bu, لَبْس yani örtmekten alınmıştır. لَبْس kelimesinin aslı da bir şeyi örtmek/gizlemek demektir. Bu, soyut şeyler için kullanılır. Bu anlamda لبست عليه أمره *Onun kafasını karıştırdım*, deyimi kullanılır. Allah buyurur ki: ولو جعلناه ملكا لجعلناه رجلا وللبسنا عليهم ما يلبسون *Eğer Peygamberi, biz bir melek yapsaydık, yine de onu bir adam şeklinde yapardık ve onları yine **düştükleri** kuşkuya **düşürürdük*** (6/ En'âm 9); ولا تلبسوا الحق بالباطل وتكتموا الحق وأنتم تعلمون *Hakk'ı batıla **karıştırıp** da, bile bile hakkı gizlemeyin* (2/ Bakara 42); يا أهل الكتاب لم تلبسون الحق بالباطل وتكتمون الحق وأنتم تعلمون *Ey kitap ehli! Niçin hakkı batıla **karıştırıyor** ve bile bile gerçeği gizliyorsunuz?* (3/Âl-i İmrân 71); الذين آمنوا ولم يلبسوا إيمانهم بظلم أولئك لهم الأمن وهم مهتدون

1097 Şair, Evs b. Hicr. Bkz. *Dîvân*'ı, s.123; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve'ş-Şuarâ'*, s. 114; Suyûtî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, I, 484.

1098 Mansup olarak okuyanlar, Nâfi', İbn Âmir, Kisâî ve Ebû Ca'fer'dir. bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 223.

*İman edenler ve imanlarını zulüm ile **karıştırmayanlar**, işte güven onlarındır ve hidâyete erenler de onlardır* (6/En'âm 82).

Dilde mevcut olan diğer kullanımları ise şöyledir:

فى الأمر لبسة *Bu işte bir karışıklık vardır. Yani, karıştırılabilecek bir şeydir.* لابست الأمر *İşi aralıksız sürdürdüm.* لابست فلانا *Falan adam ile içli dışlı oldum.* فى فلان ملبس *Falan adamda iş var*; yani, ondan istifâde edilebilir.

Şair şöyle der:

٤٠٤- وبعد المشيب طول عمر وملبسا

404- *Saç sakalın beyazlaşmasından sonra uzun bir ömür ve **hayatta kalma** vardır.*[1099]

لبن / L-b-n

Bildiğimiz süt anlamına gelen, لبن sözcüğünün çoğulu, ألبان şeklindedir. Allah buyurur ki: وأنهار من لبن لم يتغير طعمه *tadı değişmeyen **sütten** ırmaklar,* (49/Muhammed 15); نسقيكم مما فى بطونه من بين فرث ودم لبنا خالصا سائغا للشاربين *Size işkembelerindeki yem artıklarıyla kanın arasından süzülen, içenlere içimi kolay hâlis bir **süt** içirmekteyiz* (16/Nahl 66).

Yanında sütün bol olduğu kimseye لابن denir. Fiil olarak لبنته bir kişiye süt içirmektir. فرس ملبون *süt veren at*, anlamına gelir. Bir kişinin sütü çoğaldığında ألبن فلان denmektedir. Sütü çok olan kişi tanımlanırken فهو ملبن denir. Aynı şekilde ألبنت الناقة فهي ملبن dişi *Devenin südü çoğaldı, o sütü çoğalmış bir devedir*, denir. Bu sütün çoğalması, doğuştan da olabilir, sütünün meme sinde bırakılarak çoğalması şeklinde de olabilir.

ملبن ise, sütün konduğu kap manasındadır. أخوه بلبان أمه *Annesinin sütüyle kardeşidir: [Süt kardeşidir].* Deniyor ki: Bu atasözünü أخوه بلبن أمه şeklinde söylemek doğru olmaz. Zira, bu ifâde hayvanların sağılmış sütü anlamına gelir. Yani, Arapların böyle söylediğine rastlanmamıştır. Bu anlama yakın olarak كم لبن غنمك *Koyunlarının kaçı süt veriyor?* yani, *kaç tanesi sağılıyor*, denir.

لبان sözcüğü ise, göğüs demektir. لبانة kelimesinin aslı ise, süte duyulan ihtiyaçtır. Daha sonra her tür ihtiyaç için kullanılır olmuştur.

Tekili لبنة şeklinde olup ken disiyle bina yapılan kerpiç (tuğla) anlamındaki اللبن ise, bununla hiç alâkalı değildir. Bu anlamda kullanılan fiil, لبنه تلبينه şeklindedir. اللبان ise, kerpiç yapan ustadır (işçidir).

لج / L-c-c

Kendisinden rahatsızlık duyulan işi yapmaya devam etmek ve bunda inatlaşmak demek olan لجاج ile ilgili olarak قد لج فى الأمر يلج لجاجا

1099 Şair, İmru'l-Kays. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 87; İbn Fâris, *Mücmel*, III, 801.

denmektedir ki, bir işte alabildiğine inatlaşmayı anlatmaktadır. Bu anlamda Allah buyurur ki: وَلَوْ رَحِمْنَاهُمْ وَكَشَفْنَا مَا بِهِمْ مِنْ ضُرٍّ لَلَجُّوا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ *Eğer onlara acıyıp da için de bulundukları sıkıntıyı giderseydik, iyice körleşerek azgınlıklarında büsbütün* ***direnirlerdi*** (23/ Mü'minûn 75); بَلْ لَجُّوا فِي عُتُوٍّ وَنُفُورٍ *Aksine, onlar azgınlık ve nefrette* ***direnip*** *durmaktadırlar* (Mülk 21).

Bu kökten olan ifâdelerden biri لَجَّةُ الصَّوْتِ *ses dalgası* (gidip gelmesi), dalgalarının gelip gitmesi demek olan لُجَّةُ الْبَحْرِ (*denizin dalgası*)dır. Gecenin karanlıklarının gidip gelmesi de لُجَّةُ اللَّيْلِ diye adlandırılmıştır. Bunların her biri için fiil olarak hem لَجَّ hem de الْتَجَّ fiili kullanılabilir. Allah buyurur ki: أَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي بَحْرٍ لُجِّيٍّ يَغْشَاهُ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ *Yahut* ***engin*** *bir denizdeki yoğun karanlıklar gibidir ki, onu dalga üstüne dalga kaplıyor; üstünde de bulut* (24/Nûr 40).

Rivâyette deniyor ki: وَضَعُوا اللُّجَّ عَلَى قَفَيَّ *Kılıcı enseme dayadılar.* Burada geçen قَفَيَّ sözcüğünün aslı قَفَايَ şeklindedir. Bu sözcük Arapça'nın bir lehçesinde böyle söylenir. Yani, iyice bileylenmiş kılıçları enseme dayadılar.

لَجْلَجَة ise, konuşurken kekemelik gösteren konuşma biçimidir.

Yemeğin peş peşe yutulması hakkındaki kullanımına ise, şairin şu sözünde rastlanmaktadır:

405- يُلَجْلِجُ مُضْغَةً فِيهَا أَنِيضٌ

405- *İçinde çiğlik bulunan bir lokmayı peş peşe* ***yutmaktadır.*** [1100]

Yani, yeterince çiğnenmemiş lokmaları yutmaktadır.

رَجُلٌ لَجْلَجٌ وَلَجْلَاجٌ ifâdesi ise, sözünde gidip gelmeler olan, tutukluk bulunan kimseyi anlatır. Buna yakın bir anlamda الْحَقُّ أَبْلَجُ وَالْبَاطِلُ لَجْلَجٌ denmiştir ki, *Hak daha etkili/kalıcıdır; batıl ise, değişkendir.* Yani: Ne söyleyenin sözünde bir düzgünlük ne de yapanın yaptığında bir kararlılık vardır. Aksine sürekli değişkenlik gösterir.

لحد / L-h-d

لَحْدٌ (*Mezar*): Orta yerden uzanan eğilimli çukur olan kısımdır. Bu anlamı ifâde etmek için, قَدْ لَحَدْتُ الْقَبْرَ ve أَلْحَدْتُهُ fiilleri kullanılabilir. Kabrin bu şekilde kazılmış olan kısmına ölüyü koymak/yerleştirmek ise, قَدْ لَحَدْتُ الْمَيِّتَ ve أَلْحَدْتُهُ fiillerinin kullanılması yaygındır.

Bazen, لَحْدٌ kelimesi مَلْحَدٌ şeklinde de gelebilir. Bu, bir şeyin, en göze çarpan özelliğiyle adlandırılması kabilindedir. Bu da أَلْحَدْتُهُ fiilinden alınmıştır.

Dilinin ucuyla bir tarafa meyletmek de أَلْحَدَ بِلِسَانِهِ إِلَى كَذَا deyimiyle anlatılır. Bu manada Yüce Allah: لِسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ *Peygambere*

1100 Şair, Züheyr b. Ebî Sülmâ. Bkz.*Dîvân*'ı, s. 14.

*öğretiyor diye **meylettikleri** kimsenin dili yabancıdır; bu Kur'ân ise, apaçık bir Arapçadır* (16/Nahl 103) âyetinde geçen يُلْحِدُونَ fiili, لحد fiilinden alınmıştır.

Bu fiilin يَلْحَدُونَ şeklindeki formu, يَلْحَدُونَ biçiminde de okunmuştur.[1101] İkinci okuyuş ise, الحد formundan alınmıştır.

الحد فلان *falan haktan saptı*, demektir.

Haktan sapmak anlamına gelen الحاد da iki çeşittir. Birinci sapma şirke düşerek haktan sapmaktır. İkincisi ise, sebepleri yücelterek şirke düşmektir. Birincisi, imana aykırıdır ve onu iptal eder. ikincisi ise, onun bağlarını gevşetir ama iptal etmez. Bunun bir misalleri şu âyetlerdir: وَمَنْ يُرِدْ فيه بِإِلحاد بظلم نذقه من عذاب اليم *orada zulümle yanlış yola **saptırmak** isteyene can yakıcı bir azab tattırırız* (22/Hac 25); وذروا الذين يلحدون فى اسمائه سيجزون *Onun isimlerinde **sapıklık** eden **mülhidleri** (inkârcıları) bırakın* (7/A'râf 180).

Yüce Allah'ın isimlerinde sapıklığa düşmek de iki çeşittir.

Birisi, O'nu, doğru/uygun olmayan şeylerle nitelemektir.

İkincisi ise, O'nun sıfatlarını O'na yakışmayacak biçimde yorumlamaktır.

التحد إلى كذا deyimi ise, belli bir şeye meyletmektir.

Allah buyurur ki: ولن تجد من دونه ملتحدا *Ve O'ndan başka bir **sığınılacak** da bulamazsın* (18/Kehf 27), yani, herhangi bir sığınma veya sığınak bulamazsın.

ألحد السَّهْمُ الهدف ifâdesi ise, *ok, hedefine değil, sağa veya sola eğilerek gitti*, demektir.

لحف / L-h-f

لا يَسْألُونَ النَّاسَ إلْحافا *Yüzsüzlük yapıp kimseden **ısrarla** bir şey de isteyemezler* (2/Bakara 273), yani, istemede ısrar ederek istemezler. Bu kelimeden istiâre yoluyla ألحف شاربه deyimi alınmıştır ki, kişinin bıyığını iyice kısaltması demektir. Aslı ise, yatarken üstlük olarak kullanılan yorgan demek olan لحاف sözcüğünden alınmıştır. Bu eylem, *üzerine yorgan örttüm*, o da *yorganı üzerine örttü* demek olan ألحفته فالتحف fiiliyle anlatılır.

لحق / L-h-k

ويستبشرون بالذين لم يلحقوا بهم من خلفهم *Arkalarından kendilerine **ulaşamayan** kimselere de müjdelemek isterler* (3/Âl-i İmrân 170); وآخرين منهم لمّا يلحقوا بهم *Henüz onlara **katılmamış** bulunan diğer insanlara da (o Peygamberi gön dermiştir)* (62/Cuma 3).

Bu fiil, ألحقت كذا *şuna katıldım* gibi deyimlerde kullanılır. Bazıları,

---

1101 Birinci kıraat Hamza, Kisai ve Halef'in, diğer kıraat geriye kalan kurra'ya aittir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s.280.

buradaki أَلْحَقَهُ fiilinin لَحِقَهُ manasında olduğunu söylemiştir. Kunut duasında yer alan bir cümlede de geçer: إِنَّ عَذابك بِالْكفار مُلْحِق *Şüphesiz Senin azabın, kâfirlere katandır.* [yani: *Senin azabın kime gelirse onu kâfirlere katar*]. [1102] Kimisi de, bunun أَلْحَقْتُ بِه كَذا *Ona şu kadarını ilave ettim*, sözünden alındığını belirtir. Böylece fiil azaba nispet edilerek saygınlığı/önemi daha açık vurgulanmış olmaktadır. Babasız erkek çocuk (evlatlık veya nesepsiz) da مُلْحَق diye adlandırılmıştır.

لحم / L-h-m

Bildiğimiz et anlamına gelen لَحْم sözcüğünün çoğulu, لِحَامٌ لُحُومٌ ve لُحْمَانٌ şeklinde gelir. Bu anlamda Allah buyurur ki: **وَلَحْمَ** الْخِنْزِيرِ *domuz **eti** de* (2/Bakara 173).

لَحُمَ الرَّجُلُ *Adamın kilosu arttı ve şişmanladı.* Böylece şişmanlamış adama hem لَحِيم hem de لاحِم denebilir. شَاحِم ise, hem eti, hem de yağı çoğalmış adam demektir. Bu tıpkı, لابِن *sütü bol olan adam* ve تامِر *hurması çok olan adam* sıfatları gibidir.

لَحِمَ fiili, ete düşkünlüğü ve ona duyulan şiddetli arzuyu anlatır. Onun için بَازٌ لَحِمٌ *ete düşkün şahin* ve ذِئْبٌ لَحِمٌ *ete düşkün kurt* denmiştir. بَيْتٌ لَحِمٌ ise, *eti bol olan ev*, demektir. Hadiste ise şöyle denmiştir: إِنَّ اللهَ يُبْغِضُ قَوْمًا لَحِمِين *Yüce Allah, ete düşkün kimseleri sevmez.* [1103]

أَلْحَمَهُ fiili ise, bir kişiye *et yedirme*yi anlatır. Bu manası düşünülerek, avlanmada kısmeti bol olan kişiye de, benzetme yoluyla, مُلْحَم *etli, eti olan* denmiştir. Başkası tarafından beslenen kişinin de bu isimle anıldığı olur. Nakışlarının motifleri bol olup birbirine girmiş olan elbise de buna benzetilerek ثَوْب مُلْحَمٌ *işlenmiş, nakışlanmış elbise*, denmiştir. Böylece işlenmiş olan elbisenin her bir nakşına, şahinin bir seferki avına benzetme yapılarak لُحْمَة denmektedir.

شَجَّةٌ مُتَلاحِمَةٌ *Üzeri yeni etle kapanmaya başlayan yara* demektir. لَحَمْتُ اللَّحْمَ عَنِ الْعَظْمِ *Eti, kemikten sıyırdım* manasına gelir. Bir şeyi birine kaynatmak, lehim yapmak ve birbirine kaynak yapmak da bu kökten fiillerle söylenir. Bu anlamda لَحَمْتُ الشَّيْءَ, أَلْحَمْتُهُ, لاحَمْتُ بَيْنَ الشَّيْئَيْنِ denmektedir. Burada etin kemikleri birbirine bağlayan ve onları birbirine kaynatan özelliği göz önünde bulundurularak benzetme yapılmıştır.

لِحَام ise, kapların kendisiyle kaynak yapıldığı lehimdir.

أَلْحَمْتُ فُلانًا deyimi ise, *falanı öldürdüm ve onu kurda kuşa yem ettim*, demektir.

1102 Bkz. İbnu'l-Esîr, *Nihâye*, IV, 238.

1103 Ka'bu'l-Ahbâr hadisi. Bkz. Beyheki, *Şuabu'l-İmân*; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, III, 315; Zemahşerî, *Fâik*, III, 311; İbnu'l-Esîr, *Nihâye*, IV, 339.

أَلْحَمْتُ الطَّائِرَ *Kuşa, et yedirdim,* manasına gelir.

أَلْحَمْتُكَ فُلَانًا Birine, birini kötüleme ve eleştirme imkânı vermektir. Bu da, *dedikodu yapmak* ve *birine dil uzatma*nın etini yemek şeklinde adlandırılması gibidir. Yüce Allah'ın şu sözü gibi: أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ *Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz* (49/Hucurât 12).

فُلَانٌ لَحِيمٌ ifâdesi de, فعيل kalıbındadır. Bu, herhangi bir kişinin yırtıcı hayvanlara yem edilmesi manasındadır.

مَلْحَمَة ise, savaş demektir ve çoğulu مَلَاحِم şeklinde gelir.

لحن / L-h-n

Bir sözü kullanırken onun mevcut kurallarına uymadan söylemek manasına gelen لَحْن kavramı, hem dilbilgisi kurallarını çiğnemek hem de yanlış okumak için kullanılır. Asıl *kötü görülen* de budur. En çok da bu tür için kullanılır. Sözü açık anlamının dışında kullanmak ve manasıyla bir tarizde bulunmak ve belağat açısından anlamında kimi tasarruflarda bulunmak ise, ediplerin çoğuna göre مَحْمُود *takdire şayan* kabul edilmiştir. İşte şair de aşağıdaki beyti ile bunu kastetmiştir:

٤٠٦- وَخَيْرُ الْحَدِيثِ مَا كَانَ لَحْنًا

406- *Sözün en güzeli ise biraz kapalı olanıdır.* [1104]

Yüce Allah'ın şu sözünde de yine bu manası kastedilmiştir: وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ *Ant olsun ki, sen onları sözlerinin **üslubundan** da tanırsın* (47/Muhammed 30).

Onun için, sözün anlam ve içeriğiyle oynadığından, kıvrak zeka sahibine de لَحِن denmiştir. Hadiste de şöyle buyurulmuştur: لَعَلَّ بَعْضَكُمْ أَلْحَنُ بِحُجَّتِهِ مِنْ بَعْضٍ *Olur ki, biriniz delilini diğerinden daha etkin biçimde kullanır da...*[1105] yani, birinizin ağzı daha fazla laf yapar ve etkili, daha açık ve delil getirmede daha yetkin konuşur da [ben de onu haklı sanırım].

لدد / L-d-d

Bu kökten gelen الأَلَدّ formu, şiddetli bir şekilde karşı çıkan/azılı düşman demektir. Çoğulu ise, لُدّ şeklindedir. Allah buyurur ki: وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ *Halbuki O, İslâm düşmanlarının en **azılı olanı**dır* (2/Bakara 204); وَتُنْذِرَ بِهِ قَوْمًا لُدًّا *şiddetli düşamlık eden bir topluluğu da uyarasın* (19/Meryem 97).

الأَلَدّ kelimesinin aslı ise, boynunun yan tarafı sert olan kişidir. Bu, onun istediği şeyi yapamayacak kadar hareketini etkiler. Bu anlamda فُلَانٌ يَتَلَدَّدُ denir ki, *falan adam etrafına*

1104 Şair, Mâlik b. Esmâ. Bkz. İbn Düreyd, *Mulâhin,* s. 18; Yâkûtu'l-Hamevî, *el-Muhâdarâtu'l-Üdebâ,* XVI, 90.

1105 Ümmü Seleme hadisi. Buharî (İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* XIII, 172) ve Müslim, *Akdıyye* (III, 1337)'de tahriç etmiştir.

bakınıyor, demektir.

لَدُود formu ise, tıpta, insana burun deliklerinden biriyle içirilen ilaçtır. قَدْ الْتَدَدْتُ ذَلِكَ *Şunu burun yoluyla aldım* da denmektedir.

لدن / L-d-n

لَدُنْ kelimesi, عِنْدَ *yanında* sözcüğünden daha özel bir anlam taşır. Çünkü o, bir sonun başlangıcını gösterir. أقَمْتُ عِنْدَهُ مِنْ لَدُنْ طلوع الشَّمْسِ إِلَى غُرُوبِهَا *Güneşin doğuşundan batışına kadar onun yanında kaldım*, sözü gibi. Yani, لَدُنْ fiilin sonu yerine konur. Söz aktarılırken bazen عِنْدَ yerine kullanıldığına da rastlanmaktadır. Bu bağlamda أصَبْتُ عِنْدَهُ مَالاً *Onun yanında bir mal elde ettim* denir. Bunu لَدُنْهُ مَالاً şeklinde söylemek de doğrudur.

Bazıları der ki: لَدُنْ kelimesi, عِنْدَ sözcüğünden daha etkili ve daha özeldir.[1106]

Allah buyurur ki: فلا تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنّي عُذْرًا *Eğer bundan sonra sana bir şey sorarsam bana arkadaş olma! Hakikaten benim* ***tarafımdan*** *ileri sürülebilecek son mazerete ulaştın* (18/Kehf 76); رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً *Rabbimiz! Bize* ***katından*** *bir rahmet ver* (18/Kehf 10); فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا *Onun için* ***katından*** *bana bir çocuk ihsan et* (19/Meryem 5).

Yine buyurur ki: وَاجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا *Bana katından yardım edici bir kuvvet ver* (17/İsrâ 80); وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا *ve* ***katımızdan*** *bir ilim öğretmiştik* (18/Kehf 65); قَيِّمًا لِيُنْذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا مِنْ لَدُنْهُ *Bu değerli Kitapla katından gelebilecek olan bir belaya karşı onları uyarsın diye* (18/Kehf 2).

Bu kelime مِنْ لَدُنْ ، لَدْ ، لَدُ ، لَدَى şekillerinde de kullanılır.

اللَّدْنُ ise, yumuşak şey demektir.

لدى / L-d-y

لَدَى sözcüğü, لَدُنْ kelimesinin manasına yakın bir anlama işaret eder. Allah buyurur ki: وَأَلْفَيَا سَيِّدَهَا لَدَى الْبَابِ *kapının* ***yanında*** *hanımın efendisiyle karşı karşıya geldiler* (12/Yûsuf 25).

لزب / L-z-b

Bu kökten gelen لازب kelimesi, iyice yerleşmiş sabitleşmiş şey demektir. Allah buyurur ki: إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ لازِبٍ *Gerçekten biz onları kendini iyice tutmuş bir çamurdan yarattık* (37/Sâffât 11).

İnsanın yapmak zorunda olduğu görev de لازب diye ifâde edilmiş ve bunun için ضَرْبَةُ لازِبٍ denmiştir.

لَزْبَة ise, şiddetli kıtlık yılı demektir. Bunun çoğulu da لِزَبَات şeklindedir.

لزم / L-z-m

Bir şey hakkında kullanılan لُزُومُ الشَّيْءِ ifâdesi, onun uzun zaman

1106 Bkz. İbn Hişâm, Muğni'l-Lebîb, s. 208.

kaldığını anlatır. Aynı kökten sürekli beraberlik anlamında لزمهُ يَلزَمُهُ لزومًا fiili kullanılır.

الإلزام ise, iki çeşittir. Birisi Allah veya insan tarafından hazırlanan bir bağlılık ve boyun eğmedir. Diğeri de, hükmetme ve yönetme şeklinde gerçekleşen ilzâm'dır. Şu âyetler bunun birer misalidir: أنلزمكموها وأنتم لها كارهون *biz, istemediğiniz hâlde, onu size **zorla mı kabul ettireceğiz?*** (11/Hûd 28).

Yine buyurur ki: وألزمهم كلمة التقوى *Onları takva sözü **üzerinde durdurdu*** (48/Fetih 26); فسوف يكون لزاما *o hâlde azap **yakanızı bırakmayacaktır!*** (25/Furkân 77), yani: azap sizin için kaçınılmaz olacaktır. ولولا كلمة سبقت من ربك لكان لزاما وأجل مسمى *Eğer Rabbinin verdiği bir hüküm ve tayin ettiği bir süre olmasaydı, hemen azaba uğrarlardı* (20/Tâhâ 129).

لسن / L-s-n

لِسَان: Sözcüğü, insanın bildiğimiz dili ve bunun gücü demektir. Allah buyurur ki: واحلل عقدة من لساني *Dilimden düğümü çöz* (20/Tâhâ 27), Yüce Allah'ın aktardığı bu duada Hz. Musa, dilinin güçlü olmasını dilemiştir. Çünkü ukde/düğüm onun dilinde değildi. Kendisiyle konuşabildiği konuşma yetisindeydi. Bu anlamda denir ki: لكل قوم لِسَانٌ ولسن *Her topluluğun bir dili vardır.*

Allah buyurur ki: فإنما يسرناه بلسانك لعلهم يتذكرون *Biz Kur'ân'ı senin **dilinle** indirip kolaylaştırdık. Umulur ki onlar öğüt alırlar* (Duhan 58); بلسان عربي مبين *Açık parlak bir Arapça **lisan** ile* (26/Şuarâ 195); ومن آياته خلق السماوات والأرض واختلاف ألسنتكم وألوانكم *Yine göklerin ve yerin yaratılışı ile **dillerinizin** ve renklerinizin farklı oluşu da O'nun âyetlerindendir* (30/Rûm 22).

Burada sözü edilen lisanların farklılığı hem dillerin farklılığına hem de seslerin farkhlığına işarettir. Zira her insanın kendine mahsus bir sesi vardır. Kulak onu hemen fark eder. Bu tıpkı, herkesin, göz tarafından fark edilen kendine mahsus bir suretinin/şeklinin olması gibidir.

لطف / L-t-f

لطيف *latif*: Sözcüğüyle bir cisim nitelendirildiğinde onun katı, sert, ağır anlamlarına gelen جثل kelimesinin zıddı bir özellikte olduğunu gösterir. Sözgelimi, شعر جثل denir, bu [ağaç, elbise ve saç, yün gibi şeylerde] sıklıklık, kalınlık ve kısalığı ifâde eder. Yani: Çokluğu anlatır.

Öte yandan لطافة ve لطف ile hafif olan hareketler, nezaket, incelik ve dakik olan işleri yapmak da dile getirilir. Öte yandan لطائف kelimesiyle duyu organlarıyla algılanamayan varlıklar da kaste dilebilir. Yüce Allah'ın bu sıfatla

nitelendirilebilmesi bu yöndeki manasından dolayı doğru/uygun görülmüştür. İşlerin en dakik olanlarını biliyor olmasından ve kullarına yol gösterirken yumuşak davranması nedeniyle sahih sayılmıştır.

Yüce Allah bu manada buyurur: اَللّٰهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ *Allah kullarına çok **lütufkârdır**, dilediğine rızık verir* (42/Şûrâ 19); إِنَّ رَبِّي لَطِيفٌ لِمَا يَشَاءُ *Doğrusu Rabbim dilediğine **lutfunu** ihsan eder* (12/Yûsuf 100), yani: Yüce Allah bir işi yapmak istediğinde onu en güzel şekilde yapar, en güzel biçimde ortaya çıkarır. Burada, Yusuf'un kardeşlerinin onu kuyuya atmaları ve Yüce Allah'ın onu oradan alıp bir güzel en yüksek makamlara çıkarmasına dikkat çekilmektedir.

İnsanın sevgiye ulaşmasını sağlayan hediyelere de kimi zaman لطف adı verilmektedir. Bu nedenle Hz. Peygamber: تَهَادَوْا تَحَابُّوا *Birbirinize karşılıklı olarak hediye veriniz; böylece karşılıklı olarak birbirinizi seversiniz*, buyur muştur.[1107] Şu deyim de hediye anlamına işaret etmektedir: قَدْ أَلْطَفَ فُلَانٌ أَخَاهُ بِكَذَا *Falan adam kardeşine şöyle bir hediyeyi aldı.*

1107 Ebû Hüreyre hadisi. Buharî, *el-Edebü'l-Müfred* (HN: 594). İbn Hacer'in dediğine göre senedi hasendir. İbn Adî de *Kâmil*'de tahriç etmiştir.

لظى / L-z-y

Bu fiilden türetilen لظى kelimesi *yalın alev* demektir. Bu anlamda قَدْ لَظِيَتِ النَّارُ ve تَلَظَّتْ *ateşin alevini kızıştırdım.* Allah buyurur ki: فَأَنْذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّى *Ben sizi **köpürdükçe köpüren** bir ateşe karşı uyardım* (92/Leyl 14), yani, kızışan, alevlenen bir ateşe karşı.

لظى kelimesi ise, gayr-i munsarıftır; cehennemin bir adıdır. Yüce Allah bu manada: كَلَّا إِنَّهَا لَظَى *Hayır, o alevlenen bir ateştir* (70/Meâric 15) buyurmuştur.

لعب / L-a-b

Bu kelimenin aslı لُعَاب sözcüğü dür ki, ağzının suyu akmak anlamına gelir. Bu anlamda kullanılan fiil, قَدْ لَعَبَ يَلْعَبُ لَعْبًا şeklinde kullanılır ki, *ağzının suyu aktı* demektir.

Bundan ayrı olarak da لَعِبَ فُلَانٌ denir. Bu da kişinin yaptığı işi, sahih bir maksadı olmadan yapması anlamına gelir. Filinin kullanılan formları يَلْعَبُ لَعِبًا şeklindedir.

Oyun ve eğlence anlamıyla ilgili olarak Allah buyurur ki: وَمَا هٰذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهْوٌ وَلَعِبٌ *Bu dünya hayatı sadece bir oyalama ve **oyundan** ibarettir* (29/Ankebût 64); وَذَرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَلَهْوًا *Dinlerini bir **oyun** ve bir eğlence edinen* (6/En'âm 70).

Yine buyurur ki: أَوَأَمِنَ أَهْلُ الْقُرَى أَنْ يَأْتِيَهُمْ بَأْسُنَا ضُحًى وَهُمْ يَلْعَبُونَ *Yoksa o ülkelerin halkı, kuşluk vakti **oyuna***

***dalmışken** onlara azabımızın gelmeyeceğinden emin mi idiler?* (7/A'râf 98); قالوا اجئتنا بالحق أم أنت من اللاعبين *Onlar: Sen bize gerçeği mi getirdin (Sen ciddi mi söylüyorsun), yoksa şaka mı ediyorsun? dediler* (21/Enbiyâ 55), وَمَا خلقنا السَّماوات و الأرض وَمَا بينهما لاعِبين *Biz gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri bir **oyun olsun** diye yaratmadık* (44/Duhân 38).

لعبة: Sözcüğü, bir kere oyun oy namayı anlatır. لعبة ise, oyuncunun oyun oynarkenki hâlini tasvir eder. رجُلٌ تلعابة deyimi de, çokça oynayan, oyun seven, çok oyunu olan adam demektir. لعْبة de kendisiyle oyun oynanan alettir. ملعب ise, oyun oynanan yer, oyun yeri demektir.

Bal için, لعابُ النحْل *arının ağız suyu*, denmiştir.

لعابُ الشمْس deyimi ise, havada örümcek ağı gibi görünen şeylerdir.

مُلاعبُ ظله Gölgesiyle oynuyor muş gibi bir imaj veren bir çeşit kuştur.

لعن / L-a-n

Belirlenmiş yoldan atılmak ve uzaklaştırılmak anlamına gelen لعْن Yüce Allah için kullanıldığında âhirette cezaya mustahak olmak anlamına gelir; dünyada ise, Allah'ın rahmetinden ve yardımından uzak düşmek ve onlardan kopmak demektir. Bir insan için kullanılan lanet ise, bir kişinin başkasına beddua etmesi anlamına gelir. Bu anlamlarına Yüce Allah'ın şu sözlerinde rastlanmaktadır:

ألا لعْنة الله علَى الظّالمين *İyi bilin ki: Allah'ın **laneti** zalimlerin üzerinedir* (11/Hûd 18); والخامسة أنْ لعْنة الله عليْه إنْ كان من الكاذبين *Beşinci defa da, eğer yalan söyleyenlerden ise, Allah'ın **lanetinin** kendi üzerine olmasını dilemesidir* (24/Nûr 7); لعِنَ الذين كفرُوا من بني إسْرائيل على لسَان دَاوُود وعيسى ابْن مرْيمَ *İsrailoğulları'ndan küfredenler, Davud ve Meryem'in oğlu İsa diliyle **lanetlenmişlerdir*** (5/Mâide 78); أولئك يلعنهُمُ الله ويلعنهُمُ اللاعنونَ *onlara Allah **lanet** eder; **lanet edebilecek olanlar** da **lanet ederler*** (2/Bakara 159).

لعْنة ise, çokça, ikide bir kendine lanet edendir. لعَنة ise, her fırsatta başkasına lanet okuyandır. Onun için التعن فلانٌ sözü, bir kişinin kendine lanet ettiğini anlatır.

تلاعُن ve مُلاعَنة kelimeleri ise, iki kişiden her birinin kendine veya karşısındakine lanet okumasını ifâde ederler.

لعل / L-a-l

لعلّ: Sözcüğü umut ve beklenti manasına gelir. Bazı müfessirler, لعلّ edatının Yüce Allah için kullanıldığında vacip, zorunlu manasında olduğunu kaydetmişlerdir. Bu edat, pek çok yerde كَيْ *için* sözcüğüyle açıklanmıştır. Zira, Yüce Allah için

umut ve beklenti gibi kavramları kullanmak doğru olmaz, demişlerdir. Şu da vardır ki, لعل her ne kadar bir umut manası taşısa da, bu Arapça'da muhatabın umudu için de, üçüncü şahısların umutları için de kullanılabilmektedir. Şu âyetlere bu bağlamda bir göz atalım: Yüce Allah Firavun'un kavminden bir pasaj sunarken buyurur ki: لعلنا نتبع السحرة إن كانوا هم الغالبين *Üstün gelirlerse* ***herhâlde*** *sihirbazlara uyarız, dediler* (26/Şuarâ 40) bu, onların umududur.

Firavun'un kendisini anlatırken: فقولا له قولا لينا لعله يتذكر أو يخشى *Varın da ona yumuşak söz söyleyin;* ***olur ki****, öğüt dinler, yahut korkar* (20/Tâhâ 44) burada ise, Hz. Musa ve Harun'a bir umut verilmektedir. Manası: Öğüt alır veya içine haşyet girer umuduyla Ona yumuşak bir söz söyleyin, şeklindedir.

Hz. Peygamber hakkında buyurur ki: **فلعلك** تارك بعض ما يوحى إليك *Şimdi belki sen, sana vahyolunan vahyin bir kısmını terk edecek olursun* (11/Hûd 12), yani, insanlar, senin böyle bir şey yapacağını sanırlar.

Yine onun hakkında şöyle der: فلعلك باخع نفسك على آثارهم إن لم يؤمنوا بهذا الحديث أسفا *Demek onlar, bu söze inanmazlarsa, onların peşinde üzüle üzüle kendini helak edeceksin!* (18/Kehf 6); يا أيها الذين آمنوا إذا لقيتم فئة فاثبتوا واذكروا الله كثيرا لعلكم تفلحون *Ey iman edenler, bir düşman topluluğu ile karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çokça zikredin ki, kurtuluşa eresiniz* (8/Enfâl 45), yani: Kurtuluşu umarak Allah'ı zikredin/gündeminizde tutun.

Nitekim, mü'minlerin sıfatları hakkında buyurmuştur ki: ويرجون رحمته ويخافون عذابه *O'nun merhametini umarlar, azabından da korkarlar* (17/İsrâ 57).

لغب / L-ğ-b

Bu fiilden türetilmiş olan لغوب formu, yorgunluk ve zorluk manasına gelir. Bu anlamda deniyor ki: أتانا ساغبا لاغبا *Bize aç ve yorgun bir hâlde geldi.* Yüce Allah da buyurur: وما مسنا من **لغوب** *Bize hiçbir* ***yorgunluk*** *da dokunmadı* (50/Kâf 38).

سهم لغب Okun kuyruğuna takılan tüyün zayıf olduğunu dile getirir.

رجل لغب ifâdesi de, bir kişinin zayıf, açıkça yorgun düştüğünü gösterir.

Bir bedevi şöyle demiştir: فلان لغوب أحمق، جاءته كتابي فاحتقرها yani, aklı kıttır. Kullandığı bu cümlede كتاب sözcüğü müzekker sayıldığı hâlde neden onu müennes biçimde kullandın, diye sorulmuş, o da şöyle cevap vermiş: Bu bir صحيفة (*sayfa*) demek değil midir?[1108]

1108 Bu olayı, Ebû Amr b. el-Alâ' Yemenli bir A'râbî'den nakletmiştir. Bkz. İbn Fâris, *Mücmel*, III, 810 [*sahifa* sözcüğü müennes olduğundan onun anlamında kullandığı kitab sözcüğünü de müennes gibi kullanmış oluyor]-mütercim.

لغا / L-ğ-v

Söz bağlamında kullanılan لَغْو kelimesi, bir şey ifâde etmeyen, nazarı itibara alınmayan söz demektir. Bu da ölçülüp biçilmeden, düşünülmeden, serçe ve benzeri kuşların çıkardığı sesler gibi sıradan akıp giden uğultuyu andıran seslerdir. Ebû Ubeyde der ki: لَغْو، لغا ve عيب عاب fiili gibidir. Şair şöyle der:

٤٠٧- عن اللَّغَا ورفَث التَّكلُّم

*407- Kendini **boş sözden** ve günâh sözden [alıkoyan].*[1109]

لغيتَ تَلْغَى *boş konuştun*, fiili tıpkı لقيتَ تَلْقَى *karşılaştın, rastladın*, fiili gibidir.

Bazen, her kötü söz de لَغْو diye adlandırılır. Allah buyurur ki: لا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا و لا كِذَّابًا *Orada ne **boş** bir söz işitirler, ne de bir yalan* (Nebe 35); وَإِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ *Onlar, **boş** söz işittikleri zaman, ondan yüz çevirirler* (28/Kasas 55); لا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلا تَأْثِيمًا *Orada **boş** bir söz ve günâha sokan bir laf işitmezler* (56/Vâkıa 25); وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ *Onlar ki, **boş** ve yararsız şeylerden yüz çevirirler,* (23/Mü'minûn 3); وَالَّذِينَ لا يَشْهَدُونَ الزُّورَ وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا *Ve onlar ki, yalan şahitlik etmezler, boş bir şeye rastladıkları zaman vakar ile (oradan) geçip giderler* (25/Furkân 72) yani, çirkin kaçan söz ve ifâdeleri kinâye yoluyla anlatırlar, açıkça söylemezler.

Kimisi, boşboğaz insanlarla kar şılaştıklarında onlarla beraber bu işlere dalmazlar, şeklinde anlam vermiştir.

لَغْو: Sözcüğü değersiz, kasıtsız, amaçsız sözler için de kul lanılır. Bunun türlerinden biri de yeminlerde söz konusu olan لَغْو şeklidir. Bu yemin, herhangi bir sözleşme ve anlaşma söz konusu değilken, sözgelimi olarak söylenen, bir alışkanlık hâline gelen yemin türleridir. Yüce Allah bu anlamda şöyle buyurur: لا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ *Allah, sizi yeminlerinizde bilinçsiz biçimde ettiğiniz lağıvdan sorumlu tutmaz* (2/Bakara 225).

Şair, adı geçen kavramın bu anlamını baz alarak der ki:

ولستَ بمأخوذ بلغو تقولُهُ إذا لم تعمّد

٤٠٨- عاقدات العزائم

*408- Söylediğin herhangi **boş bir sözden** sorumlu değilsin*
Söylerken kesin karar bildiren bir söz verme olmayınca.[1110]

Allah buyurur ki: لا تَسْمَعُ فِيهَا لاغِيَةً *Orada **boş** bir söz işitmez* (88/Gâşiye 11), yani, orada boş bir söz duymazlar. Burada ism-i fâil, sözün sıfatı olarak kullanılmıştır. Bu tıpkı كاذبة *yalancı* sözcüğü gibidir.

Kan bedeli demek olan diyette

1109 Şair, el-Accâc. Ebû Ubeyde, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 70.

1110 Şair, Ferazdak. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 611; İbn Selâm, *Tabakâtu Fuhûli'ş-Şuarâ*, I, 336; Isfahânî, *Eğânî*, XIX, 14..

bir şey tutmayan birkaç sayıdaki deveye de لغو adı verilmiştir. Bu anlamda Şair şöyle der:

409- كَمَا أُلْغِيَتْ فِي الدِّيَةِ الْحُوَارَا

409- *Diyette yavru develer* ***sayılmadığı*** *gibi.*[1111]

لغي بكذا *Şunu geveledi* deyimi de, serçenin kendine mahsus sesiyle anlatmak istediği gibi, anlatmaya çalıştı, demektir. Kopuk kopuk biçimde söylenen söze de لغة adı verilmiştir.

لفف / L-f-f

لفيف kelimesi Yüce Allah'ın فإذا جَاء وَعْدُ الآخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا *Sonra âhiret vaadi geldiği vakit, hepinizi toplayıp bir araya getireceğiz* (17/İsrâ 104), yani, birbirine yapışmış bir hâlde. Bu anlamda fiil olarak لففت الشيء لفا، وجاءوا ومن لف لفهم denir ki, bir topluluğa katılmak, onların safında yer almak demektir.

Allah buyurur ki: وجَنَّاتٍ أَلْفَافًا *Ve* ***birbirine geçmiş*** *bağlar bahçeler* (78/Nebe 16), yani, ağaçların çokluğundan birbirine girmiş, birbirine dolanmış. Yüce Allah'ın: والْتَفَّتِ السَّاقُ بالسَّاق *Bacak bacağa* ***dolaşır*** (75/Kıyâmet 29) sözü de bu manadadır.

ألف kilolu oluşundan bacakları birbirine yaklaşmış kişi demektir. Aynı şekilde ألف de kilolu, ağır, yavaş hareket eden insandır.

İnsanın başını elbisesiyle sarar, kuş ise başını kanadıyla sarar. İnsanlar için kullanılan لفيف kelimesi ise, değişik kabilelerden toplanan topluluktur.

el-Halîl, iki asıl harfi *illet* harfinden oluşan her sözcüğe لفيف adını vermiştir.

لفت / L-f-t

Bu sözcük لفته عن كذا deyiminde geçer ki, bu bir kişiyi bir işten alıkoymak, başka tarafa çekmektir. Allah buyurur ki: قَالوا أجِئْتَنَا لِتَلْفِتَنَا عمَّا وَجَدْنَا عليْهِ آبَاءَنَا *Dediler ki: Sen bizi, atalarımızdan kalan yoldan* ***çeviresin*** *de* (10/Yûnus 78), yani, sen bizi yolumuzdan çıkarmak, saptırmak için mi geldin

Yöneldiği kıbleden/hedeften sapan, vazgeçen kişi için التفت فلان deyimi de, bu manayı taşımaktadır.

إمْرَأة لَفُوتٌ ifâdesi ise, *kocasından yüz çevirip başkasından olan oğluna yönelen kadın*, demektir.

لفيتة de, un ile yağın karıştırılıp kaynatılması ile elde edilen *asîde* yemeğinin katı hâline denir.

لفح / L-f-h

Bu kelime لفحته الشمس وَالسَّمُومُ deyiminde geçmektedir ki, *Güneş ve ateş onu yaladı*, manasındadır. Allah buyurur ki: تَلْفَحُ وُجُوهَهُمُ النَّارُ

1111 Şair, Zû'r-Rumme. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 276; Kâlî, *Emâlî*, II, 142.

وَهُمْ فِيهَا كَالِحُونَ *Orada dişleri sırıtır hâlde iken ateş yüzlerini **yalar*** (23/Mü'minûn 104). Bazen istiâre yoluyla لَفَحْتُهُ بِالسَّيْفِ *Onu kılıçla yaladım*, denir.

لفظ / L-f-z

Sözü söylemek, ifâde etmek, anlatmak اللفظ بالكلام, bir şeyi ağzından atmak, tükürmek demek olan لفظ الشَّيْءَ مِن الفم ile لفظ الرَّحى الدّقيق deyimlerinden alınmış bir istiâredir. Onun için horoza لافظة adı verilmiştir. Çünkü, horoz, bulduğu bazı şeyleri tavuklara vermek için yüksek sesle çağırır. Bu anlamda Allah buyurur ki: مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ *İnsan hiçbir **söz söylemez** ki yanında (onu) gözetleyen, dediklerini zapteden bir melek hazır bulunmasın* (50/Kâf 18).

لفى / L-f-y

أَلْفَيْتُ fiili, buldum demektir. Bu anlamda Allah buyurur ki: قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا *Yok, atalarımızı neyin üzerinde **bulduysak** ona uyarız, dediler* (2/Bakara 170).

Yine buyurur ki: وَأَلْفَيَا سَيِّدَهَا لَدَى الْبَابِ *kapının yanında kendilerini hanımın efendisiyle karşı karşıya buldular* (12/Yûsuf 25).

لقب / L-k-b

لقب Bir insanın birinci ismi dışında kendisiyle çağrıldığı diğer bir isimdir. Bunda özel isimlerden farklı olarak manası baz alınır. Lakapta mana esas alındığından şair şöyle demiştir:

٤١٠- وقلّما أبصرتْ عيْنَاك ذا لقب إلاّ
ومعْناهُ إنْ فتَّشْتَ في لقبه

410- *Her ne zaman gözlerin bir **lakap** sahibini görürse*
Onun manasını mutlaka lakabında aramalısın.[1112]

Lakaplar iki çeşittir. Bir kısmı onurlandırma, saygı ve büyüklük manasını taşır. Hükümdarların lakapları gibi. Diğer bir kısmı ise, kınama, kötüleme ve aşağlama manasındadır. Yüce Allah'ın şu sözünde bu ikinci anlamı kastedilmiştir: ولا تنابزوا بالألقاب بئس الاسْمُ الفسُوقُ بعْدَ الإيمان *birbirinizi **kötü lakaplarla** çağırmayın; imandan sora fâsıklık ne kötü bir isimdir!* (49/Hucurât 11).

لقح / L-k-h

Aşılamak anlamına gelen bu fiil, لقحت النّاقة تلقح لقحًا ولقاحًا şekillerinde kullanılır. Ağaç aşılaması da bu fiille söylenir. ألقح الفحْل النّاقة *Erkek deve dişi deveyi aşıladı* ve ألقح الرّيحُ السَّحاب *rüzgâr bulutu aşıladı* da denir.

Allah buyurur ki: وَأَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ

1112 Bu beyit, *Besâiru Zevî'l-Temyîz*'de (IV, 438), Şerîşî'nin *Ş.Makâmât*, I, 8; Bağdadî, *el-Farku Beyne'l-Firak*, s.165 kimseye nispet edilmeden verilmiştir.

ولواقح *Biz rüzgârları aşılayıcı olarak gönderdik* (15/Hicr 22), yani, bu rüzgârları, aşı yapacak özellikte gönderdik. ألقح فلانٌ النخل falan adam, hurma ağacını aşıladı, dendiği gibi bu fiil, لقحها ve استلقحت النخلة biçiminde de kullanılır.

حرب لاقح deyimi, aşılanan dişi deveye benzetilerek söylenmiştir. Kimisi, لقحة sütü olan, süt veren dişi devedir, demiştir. Bunun çoğulu ise, لقاح ve لقح şeklindedir.

ملاقيح ise, gebe dişi deve demektir. Bu isim aym zamanda annesinin karnındaki deve yavrusu için de kullanılır.

Rivâyet edilir ki: نهي عن بيع الملاقيح والمضامين *Annesnin karnındaki ve babasının belindeki deve yavrusunun satılmasını yasak lanmıştır.*[1113]

Buna göre, ملاقيح annesinin karnındaki *yavrular*, مضامين ise, babasının belindeki *yavrular* demektir.

لقاح ise, hiçbir hükümdara boyun eğmeyen büyük kabiledir. Bu sanki, her zaman aşılayan olmak isteyip, aşılanan olmak istemeyen bir güç olduğuna işaret etmektedir.[1114]

لقف / L-k-f

لقفت الشيء ألقفه، وتلقفته fiili, bir şeyi mahâretle almak demektir. Bunun ağızla veya ele alınması aynıdır. Allah buyurur ki: فإذا هي **تلقف** ما يأفكون *Birden bire asâ, onların bütün uydurduklarını yakalayıp* ***yutuverdi*** (7/A'râf 117).

لقم / L-k-m

لقمان *Lokman*, ünlü hekim/doktordur. Bu kelimenin kökleri لقمت الطعام ألقمه وتلقمته fiili de olabilir, رجل تلقام *Çok yutan (yiyen) adam*, ifâdesi olabilir. لقم sözcüğünün aslı ise, ملتقم *(yutulan)*, kelimesidir. Yolun kenarına da لقم adı verilmiştir.

لقى / L-k-y

لقاء: Sözcüğü, hem bir şeyi karşılamak hem onunla karşılaşmak manasına gelir. Bazen bunların her biri bu fiil ile ifâde edilir. Bu anlamda: لقيه يلقاه لقاء ولقيا ولقية denir. Bir şeyi dokunma, görme ve uzbakışla fark etme de bununla dile getirilir. Allah buyurur ki: ولقد كنتم تمنون الموت من قبل أن **تلقوه** *Ant olsun ki siz ölümle karşılaşmadan önce onu* ***arzuluyordunuz*** (3/Âl-i İmrân 143); لقد **لقينا** من سفرنا هذا نصبا *Gerçekten biz bu yolculuğumuzda epey* ***yorulduk****, dedi* (18/Kehf 62).

Yüce Allah ile karşılaşma ifâdesi,

1113 Ebû Hüreyre hadisi. Bezzâr ve Taberânî tahriç etmiştir. Bkz. Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, IV, 107; *Tuhfetu'l-Muhtâc*, II, 216.

1114 Bu ifâde, söz konusu kabilenin her zaman güden olup hiçbir zaman güdülen olmak istemeyen, edilgen değil, etken olmak isteyen, nesne değil, özne olmak isteyen topluluk demektir -(Mütercimler).

kıyamet ve *ona gitmek manasına* gelir. Bu bağlamda Allah buyurur ki: وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ *ve bilin ki siz mutlaka O'nun huzuruna* ***varacaksınız*** (2/ Bakara 223); قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُو اللَّهِ *Allah'a kavuşacaklarına inanıp, bilenler ise şu cevabı verdiler:* (2/ Bakara 249).

لِقَاء kelimesi, مُلَاقَاة anlamındadır. Allah buyurur ki: قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا ائْتِ بِقُرْآنٍ غَيْرِ هَذَا أَوْ بَدِّلْهُ *bizimle* ***karşılaşmayı*** *ummayanlar, bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir, dediler* (10/Yûnus 15); يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَى رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ *Ey insan! Kuşkusuz sen Rabbine doğru çaba üstüne çaba sarfetmektesin, nihâyet O'na* ***varacaksın*** (84/İnşikak 6); فَذُوقُوا بِمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا إِنَّا نَسِينَاكُمْ *O hâlde bu gününüzle karşılaşmayı unuttuğunuzdan dolayı tadın azabı! İşte biz de sizi unuttuk* (32/Secde 14), yani, siz kıyamet, diriliş ve tekrar hayata dönüşü unuttunuz.

يَوْمَ التَّلَاقِ ***buluşma*** *günü* (40/ Mü'min 15), yani, kıyamet günü. Bu özelliğinin özellikle vurgulanmasının nedeni ise, o günde öncekilerle sonrakilerin karşılaşmasıdır; göktekilerle yerdekilerin karşılaşmasıdır. Herkesin, daha önce gönderdiği ameliyle buluşmasıdır.

Aynı kökten olarak لَقِيَ فُلَانٌ خَيْرًا وَشَرًّا falan adam iyilikle ve kötülükle karşılaştı, denir. Bu anlamda Şair şöyle der:

411- فَمَنْ يَلْقَ خَيْرًا يَحْمَدِ النَّاسُ أَمْرَهُ

411- *Kim bir hayırla* ***karşılaşırsa*** *insanlar onun işini överler.*[1115]

Başka bir şair ise, şöyle demiştir:

٤١٢- تَلْقَى السَّمَاحَةَ مِنْهُ وَالنَّدَى خُلُقًا

412- *Değişmez davranış olarak ondan müsamaha ve bağış* ***görürsün.***[1116]

Aynı fiilin لَقِيتُهُ بِكَذَا şeklindeki kullanımı da bir kişiyi bir şey ile karşılamaktır. Allah buyurur ki: أُولَئِكَ يُجْزَوْنَ الْغُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا وَيُلَقَّوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَامًا *İşte onlar, sabretmelerine karşılık cennetin en yüksek makamları ile mükâfâtlandırılacaklar, ora da hürmet ve selâmla* ***karşılanacaklardır*** (25/ Furkân 75); فَوَقَاهُمُ اللَّهُ شَرَّ ذَلِكَ الْيَوْمِ وَلَقَّاهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا *Allah da onları o günün fenalığından korur ve onları bir aydınlık ve bambaşka sevinçle karşılar* (76/İnsan 11).

تَلَقَّاهُ كَذَا deyimi de karşılamak demektir. Allah buyurur ki: لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ وَتَتَلَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ هَذَا يَوْمُكُمُ الَّذِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ *O en büyük korku bunları üzmez; kendilerini melekler: Size söz verilen gün işte bugündür, diye* ***karşılarlar*** (21/Enbiyâ 103); وَإِنَّكَ لَتُلَقَّى الْقُرْآنَ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ *Şüphesiz ki bu Kur'ân, sana hikmet sahibi ve her şeyi bilen Allah'tan* ***almaktasın*** (27/Neml 6).

1115 Şair, el-Murakkaşu'l-Asgar. Bkz. *Mufaddaliyyat*, s. 247.

1116 Şair, Zuheyr b. Ebî Sülmâ. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 41.

إلقاء ise, bir şeyi karşılaşıldığı gibi, görüldüğü gibi fırlatıp atmaktır. Bu daha sonra her tür atmak için kullanılır hâle gelmiştir. Allah buyurur ki: فكذلك ألقى السّامريّ *Sâmirî de böylece* ***atmıştı*** (20/Tâhâ 87);قالوا يا موسى إمّا أنْ تلْقِيَ وإمّا أنْ نكون نحْن الملقين *Sihirbazlar, Musa'ya: Ey Musa! Önce sen mi hünerini ortaya* ***atacaksın****, yoksa biz mi* ***atanlar*** *olacağız? dediler* (7/A'râf 115);قال ألقوا فلمّا ألقوْا سحروا أعْيُن النّاس *Siz* ***atın*** *dedi. Atacaklarını* ***atınca*** *herkesin gözünü büyülediler* (7/A'râf 116); قال ألقها يا موسى *Ey Musa! onu* ***at!****, dedi* (20/Tâhâ 19); فألقاها *O da onu* ***attı****,* (20/Tâhâ 20).

Yine buyurur ki: فلْيُلْقه اليمّ بالسّاحل يأخذْه عدوٌّ لي وعدوٌّ له وألْقيْت عليْك محبّة منّي ولتُصْنع على عيْني *Deniz de onu sahile* ***atsın****. Onu hem bana düşman, hem ona düşman olan biri alsın. Bir de benim gözetimim altında yetiştirilmen için, üzerine katımdan bir sevgi* ***atmıştım*** (20/Tâhâ 39); وإذا ألقوا منها مكانًا ضيّقًا مقرّنين دعوْا هنالك ثبورًا *Elleri boyunlarına bağlı olarak onun dar bir yerine* ***atıldıkları*** *zaman da, oracıkta yok olmayı isterler* (25/ Furkân 13);كلّما ألقي فيها فوْجٌ *Her ne zaman oraya bir topluluk* ***atılsa****,* (67/ Mülk 8); وألْقتْ ما فيها وتخلّتْ *İçinde ne varsa* ***attığı*** *ve tamamen boşaldığı* (84/inşikâk 4). Bu âyetteki ifâde وإذا القبور بُعْثرتْ *Kabirlerin içi dışına getirildiği zaman* (82/İnfitâr 4) sözü gibidir.

Bu fiilin bir de söz/görüş, selâm, konuşma, sevgi göndermek için kullanılır: ألقيْتُ إليْك قوْلاً، وسلامًا، وكلامًا، ومودّةً gibi. Allah buyurur ki: تلْقون إليْهم بالمودّة *siz onlara sevgi* ***atıyorsunuz*** *(besliyorsunuz).* (Müntehine 1); فألْقوْا إليْهمُ القوْل إنّكمْ لكاذبون *Siz mutlaka yalancılarsınız, diye söz* ***atarlar*** (16/ Nahl 86); وألْقوْا إلى الله يوْمئذٍ السّلم *O gün Allah'a teslim bayrağını* ***atarlar,*** (16/Nahl 87); إنّا سنُلْقي عليْك قوْلاً ثقيلاً *Doğrusu biz, senin üzerine ağır bir söz* ***atacağız*** (73/Müzzemmil 5), bu âyet, Hz. Peygambere (sas) bir görev olarak verilen Peygamberlik ve Vahye işarettir.

إنّ في ذلك لذكْرى لمنْ كان له قلْبٌ أوْ ألْقى السّمْع وهو شهيدٌ *Şüphesizki bunda kalbi olan ve hazır bulunup kulak* ***veren*** *kimse için elbette bir öğüt vardır* (50/Kâf 37) âyeti ise, ona kulak vermeyi, dinlemeyi anlatmaktadır.

فألْقي السّحرةُ سُجّدًا *Sonunda bütün sihirbazlar secdeye* ***kapandılar*** (20/Tâhâ 70) âyetinde أُلقِيَ fiilinin kullanılması, bu şartların onları zorladığı ve kendilerini kaptırdıklarına dolayısıyla onları iradesiz kimseler konumuna düşürdüğüne dikkat çekmek içindir.

لمّ / Lemme

Toplamak ve düzeltmek anlamına gelen bu fiil, لممْتُ الشّيْء şeklinde kullanılır. Bu kullanımlardan biri لممْتُ شعثه biçimidir. Allah buyurur ki: وتأكلون التّراث أكْلًا لمًّا *Oysa mirası öyle bir yiyorsunuz ki, haram-helal*

gözetmeden (89/Fecr 19).

لَمَم günâha yaklaşmaktır. Bununla küçük günâhlar da kastedilir. Buna bağlı olarak: فلانٌ يَفعَل كذا لمَمًا falan adam şu işi lemem olarak yapar. Yani, zaman zaman onu yapar. Yüce allah'ın şu sözü de böyledir: الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ إِلاَّ اللَّمَمَ *Onlar ki günâhın büyüklerinden ve çirkin işlerden kaçınırlar, yalnız bazı* ***küçük kusurlar*** *hariç.* (53/Necm 32).

Bu âyette geçen اللَّمَم kelimesi, أَلْمَمْتُ بكذا sözünden alınmıştır. Bu, onun üzerine gittim ve beklenmedik biçimde ona yaklaştım, demektir. Aynı kökten زِيَارَتُهُ إِلْمَامٌ da denir ki, onun ziyareti azdır/kısadır.

لَمْ edatı da mazi fiili olumsuz yapar. Gelecek zamanı bildiren fiilin başında da gelir ve kabul ettirmek için başında soru elifi de gelebilir. Şöyle ki: أَلَمْ نُرَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا *Biz seni çocukken himayemize alıp büyütmedik* ***mi?*** (26/Şuarâ 18); أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَى *O seni yetim bulup da barındırmadı* ***mı?*** (93/Duhâ 6).

لمّا / Lemmâ

لمّا edatı iki şekilde kullanılır.

Birincisi: Mazi[1117] fiilin olumsuz lanması ve fiilinin yaklaştırılması için kullanılır. Şöyle ki: أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ *Yoksa siz, Allah içinizden cihad edenleri belli etmeden, sabredenleri ortaya çıkarmadan cennete girivereceğinizi mi sandınız?* (3/Âl-i İmrân 142).

İkincisi: Zaman bildiren bir zarftır. Misal: فَلَمَّا أَنْ جَاءَ الْبَشِيرُ أَلْقَاهُ عَلَى وَجْهِهِ فَارْتَدَّ بَصِيرًا ***Ne zaman** ki, gerçekten müjdeci geldi, gömleği Yakub'un yüzüne koydu, hemen gözü açıldı.* (12/Yûsuf 96), yani: Geliş zamanı. Bunun misalleri pek çoktur.

لمح / L-m-h

لَمْح Yıldırımın parlamasına denir. Bu anlamda رأيْتُهُ لَمْحَة البَرْق denir ki, *onu yıldırımın aydınlığında/o kadar gördüm*, demektir. Allah buyurur ki: وَمَا أَمْرُنَا إِلاَّ وَاحِدَةٌ **كَلَمْحٍ** بِالْبَصَرِ *Buyruğumuz yalnız bir tekdir,* ***göz açıp yumma*** *gibidir* (Kamer 50).

Ayrıca لأرينَك لَمْحًا باصرًا denir ki, bu korkutma ve tehdit amaçlı bir sözdür.[1118] Yani, açık bir iş olarak, açık biçimde.

لمز / L-m-z

لَمْز, dedikodu yapmak ve kusur aramaktır. Bu anlamda لمزه يَلمِزُهُ ويَلمُزُهُ denir ki, *birinin kusurunu aradı* manasına gelir. Yüce Allah

---

1117 Gramer bilgilerine göre, bu sözcük *müzari* olmalıydı; verilen misalde de fiili *mazi* değil, *müzari*dır -(Mütercimler).

1118 Bkz. *Cemheratu'l-Emsâl*, II, 199; Zemahşerî, *Mustaksâ*, II, 237; İbn Fâris, *Mücmel*, III, 794.

da buyurur: وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ *Onların içinden (topladığın) sadakalar hakkında sana dil uzatanlar da var (*9/Tevbe 58);

الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ *Mü'minlerden zekâttan fazla olarak kendi gönülleriyle bağışta bulunanlara bakıp da onlarla* ***alay edenleri*** (9/Tevbe 79); وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ *...Kendi kendinizi* ***ayıplamayın*** (49/Hucurât 11), yani: Başkalarını ayıplamayınız ki, onlar da sizi ayıplamasınlar. Yoksa bu durumda kendi kendinizi ayıplayan bir kişi konumuna düşersiniz. Bu anlamda kullanılan رَجُلٌ لَمَّازٌ ولُمَزَةٌ deyimi, *çokça ayıplayan adam*, demektir. Allah buyurur ki:

وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ *İnsanları hafife alana ve onlarla* ***alay edenlerin*** *(hümeze ve lümezenin) vay hâline!* (104/Hümeze 1).

لمس / L-m-s

لَمْس, tıpkı مس /*dokunmak* gibidir ve dış deri yoluyla bir şeyi algılamak anlamına gelir. Bu kökten türeyen kelimelerle aramak/istek de dile getirilir. Bu anlamda şair şöyle der:

٤١٣- وألمِسُهُ فلا أجِدُهُ

413- *Onu arıyorum ama bulamıyorum.*[1119]

Yüce Allah da şöyle buyurur: وَأَنَّا لَمَسْنَا السَّمَاءَ فَوَجَدْنَاهَا مُلِئَتْ حَرَسًا شَدِيدًا وَشُهُبًا *Biz göğü* ***aradık*** *(taradık), onu kuvvetli bekçiler ve alevlerle dolu bulduk* (72/Cin 8).

Bunun yanında لَمْس ve مُلَامَسَة kelimeleriyle *beraber olmak* da kast edilir. İlgili âyette geçen bu fiil, لَامَسْتُمْ *dokunduğunuz zaman* (5/Mâide 6) şeklinde okunduğu[1120] gibi, لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ *kadınlara dokunduğunuzda* (5/Mâide 6) şeklinde de okunmuştur.[1121]

Bu kıraatlerde kimisi fiili salt *dokunmak*, kimisi ise *beraber olmak* anlamında kullanmıştır. وَنَهَى عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَنْ بَيْعِ الْمُلَامَسَةِ *Hz. Peygamber de mülamese alışverişini yasaklamıştır.* [1122]

لَمَاسَة ise, acil ihtiyaç demektir.

لهب / L-h-b

لَهَب, ateşin tutuşması, alev alev olması hâlidir. Allah buyurur ki: لَا ظَلِيلٍ وَلَا يُغْنِي مِنَ اللَّهَبِ *O, ne gölgelendirir, ne alevden korur* (77/Mürselât 31); سَيَصْلَى نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ *(O), alevli bir ateşe girecektir* (111/Mesed 3).

1119 Bu beyti, Tebrîzî, Şerhu Dîvâni'l-Hamâse'de (II, 184) kimseye nispet etmeden vermiştir. Bkz. Haydere, *Keşfu'l-Müşkil*, II, 502.

1120 Bu kıraat, Nâfî', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Ebû Cafet ve Yakûb'un tercihidir.

1121 Bu kıraat, Hamza, Kisâî veHalef'in tercihidir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 191.

1122 Bu da, ben elbisene dokunduğumda veya sen elbiseme dokunduğumda alışverişimiz kesinleşmiş olur demek şeklinde yapılan sözleşmedir. Bkz. bu hadisi Buhari (İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV, 359); *Muvatta* (*Şerhu'z-Zerkânî*, III, 315); Nesâî, VII, 259.

لهيب ise, ateşin görünen alevlenmiş hâlidir. Aynı şekilde duman ve toza da لَهَب adı verilmiştir. Yüce Allah'ın: تَبَّتْ يَدَا أبي لهب *Ebu Leheb'in elleri kurusun (yok olsun o), zaten yok oldu ya* (111/Mesed 1) sözüne gelince, bazı müfessirler derler ki: Burada Yüce Allah, Ebû Leheb'in meşhur künyesini kastetmemiştir. Aksine, onun ateşe atılacağını, cehennemlik olduğunu bildirmiştir. Ona bu şekilde isim vermesi, savaşı kızıştıran ve bizzat onun içinde olana أبو الحرب *savaşın babası* ve أخو الحرب *savaşın kardeşi*, denmesi gibi bir tür isimlendirmedir.

فرس مُلهِب *kızışmış at*, deyimi de, hızlı olan atın, kızışan ateşe benzetilerek düşünülmüş bir isimlendirmedir. *Hızlı koşan* anlamındaki الْهوب kelimesi de bu köktendir.

Susamış insana dokunan sıcaklık da لهاب adını almıştır.

لهث / L-h-s

Bu kökten [susuzluktan hayvan dilini sarktı anlamını taşıyan], لهث يلهث لهثا fiili gelir. Bu anlamda Allah buyurur ki: فمثله كمثل الكلب إن تحمل عليه يلهث أو تتركه يلهث *onun ibret verici hâli o köpeğin hâline benzer ki, üzerine varsan da dilini **uzatır solur**, bıraksan da **öylece solur*** (7/A'râf 176), bu da: Köpeğin susuzluktan dilini sarkıtmasıdır.

İbn Dureyd der ki: لهث kelimesi hem yorgunluk hem de susuzluk anlamına gelir.[1123]

1123 Bkz. İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, , II, 51.

لهم / L-h-m

إلْهَام: (*ilham*) bir şeyin kalbe doğmasıdır. Ne ki, bu sadece Yüce Allah ve Yüceler Alemi tarafından insanın kalbine gönderilen fikir için kullanılır. Bu anlamda Allah buyurur ki: فألهمها فجورها وتقواها *Sonra da ona kötülüğünü ve takvasını **ilham edene** yemin olsun ki* (91/Şems 8). Bu tıpkı, *meleğin dokunuşu* ve *kalpteki fısıldama* diye adlandırılan şeyler gibidir. Hz. Peygamber bu konuda buyurur ki: إن للملك لمة وللشيطان لمة *Şüphesiz meleğin de bir telkini vardır; şeytanın da bir telkini vardır.*[1124]

Yine buyurmuştur ki: إن روح القدس نفث في روعي *Ruhu'l-Kudus kalbime üfürdü.*[1125] Bunun aslı da *yutmak* anlamına gelen الْتهام الشيْء deyiminden alınmkştır. Bu anlamda, التهم الفصيل ما في الضرع *yavru memedeki südü yuttu*, denmiştir.

فرس لهم *şiddetli hızlı koşusu nedeniyle sanki yeri yutan at*, demektir.

لهى / L-h-y

لَهْو İnsan için önemli olup ona gerekli olan şeyden alıkoyan şeydir. Bu anlamda لَهوتُ بكذا *falan şeyle*

1124 İbn Mes'ûd hadisi. Tirmizî, tahriç etmiş (Mübârekfûrî, *Aridatu'l-Ahvezî*, XI, 109) ve: *Hasen-gariptir*, demiştir.

1125 İbn Mes'ûd hadisi. Beğavî, *Şerhu's-Sünne*'de (XIV, 304) tahriç etmiştir.

oyalandım ve لهيتُ عَنْ كَذَا *oyunla ilgilenip başka şeyleri unuttum,* denmiştir. Bu anlamda Allah buyurur ki: إنَّمَا الحيَاةُ الدُّنْيَا لعبٌ ولَهْوٌ *Dünya hayatı ancak bir **oyun** ve eğlenceden ibarettir* (47/Muhammed 36); وَمَا هذه الحَيَاةُ الدُّنْيَا إلا لَهْوٌ ولعبٌ *Bu dünya hayatı sadece bir **oyun** ve oyalanmadan ibarettir.* (29/Ankebût 64).

İnsanın kenisinden istifâde ettiği her şey için لَهْو ismi kullanılır. Allah buyurur ki: لَوْ أرَدْنَا أنْ نَتَّخِذَ لَهْوًا *Eğer bir **eğlence** edinmek isteseydik,* (21/ Enbiyâ 17).

Bu âyette geçen لهو *kelimesiyle kadın ve çocuk kastedilmiştir* diyenler ise, oyun ve eğlence diye tanımlanmış olan dünya hayatına ait güzelliklerin bazısına tahsis etmişlerdir.

ألْهَاهُ كذا Daha önemli olan şeyin önüne geçti ve ondan alıkoydu. Allah buyurur ki: ألْهَاكُمُ التَّكَاثُرُ *Çoklukla övünmek, sizi kabirlere varıncaya kadar oyaladı* (102/Tekasür 1); رجال لا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ ولا بَيْعٌ عن ذِكْرِ اللهِ *Birtakım insanlar ki, ne ticaret ne de alış veriş onları Allah'ı anmaktan alıkoyar,* (24/Nûr 37).

Bu ticareti yasaklamak ve onu hoş görmemek değildir. Aksine, kendini bütünüyle ona vermek, namazlara ve diğer ibâdetlere zaman ayıramamaktır. Dikkat etmek gerekir ki, Allah şöyle buyurmaktadır: لِيَشْهَدُوا منافعَ لهُمْ *Ta ki kendilerine ait birtakım menfaatlere şahid olsunlar;* (22/Hac 28); لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ *Rabbinizin lütfunu istemeniz de size bir günâh yoktur.* (2/Bakara 198).

لاهِيَةً قُلُوبُهُمْ *Kalpleri hep **eğlencede** (gaflette),* (21/Enbiyâ 3), yani: Kalpleri sürekli boş işlerle, kendisine fayda vermeyecek şeylerle meşgul olanlar.

لُهْوة ise, değirmene akan tanelerin akışını düzenleyen ve çok akmasını engelleyen alettir. Bunun çoğulu لُهِيٌ şeklindedir. Bağış anlamına gelen عطيّة sözcüğü de buna benzetilerek لُهْوة diye adlandırılmıştır.

لَهَاة ise, boğazın üzerinde biriken küçük ettir. Kimisi de bu, ağzın en dip tarafıdır, demiştir.

لات / lâte

اَللاَّتَ ve اَلْعُزَّى Arapların iki putudur. اَللاَّتُ isminin aslı ise, لاهْ ismidir. Bu kelimenin son harfi olan hâ'yi alıp yerine tâ harfini koymuşlar, müennes saymalarının nedeni ise, Yüce Allah karşısında kusuruna dikkat çekmektir. Kendi inançlarına göre Onu, Yüce Allah'a yaklaştıran vasıtalar arasına koymuşlardır. Allah buyurur ki: ولاتَ حينَ مناص *Ama artık kurtuluş vakti değildi.* (38/Sâd 3).

el-Ferrâ şöyle der: ولات حِين ifâdesi, لا حِين yani, *zamanı değildir*, manasındadır. Buradaki tâ harfi ilavedir. Tıpkı, ثمّت ve رُبّت kelimlerinde olduğu gibi.

Bazı Basralılar ise, لات edatının anlamı, لَيْسَ *değildir*, şeklindedir, derler.

Ebû Bekir el-Allâf da şöyle der: Bu edatın aslı لَيْسَ idi. Yâ harfi elif harfine çevrildi, sîn harfi de tâ harfi ile değiştirildi. Nitekim bazen نَاسٌ kelimesi yerine نَاتٌ denebilmektedir.

Bazıları ise, لاتَ edatının aslı sadece لا idi, saat veya süreye dikkat çekmek için te'nîs tâ'sı ilave edilmiştir. Böylece sanki: *Bu saat veya bu zaman kurtuluş zamanı değildir*, denmek istenmiştir.

لَيْتَ / leyte

Bir kişiyi bir işten alıkoymak, onun bir hakkını eksik vermek لاتَ fiiliyle anlatılır. Bu anlamda لاتَهُ عن كذا يليتُه ، ليتًا denmektedir. Yüce Allah da şöyle buyurur: وَإِنْ تُطِيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ لا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا *Eğer Allah'a ve Resûlüne itâat ederseniz, Allah işlerinizden hiçbir şeyi eksiltmez* (49/Hucurât 14), yani: Sizin amellerinizin hiçbirini eksiltmez.

Hem لاتَ hem de ألاتَ fiili, *azalttı* manasına gelir. Bunun aslı ise, yüz çevirmek, dirsek göstermektir.

لَيْتَ ise, umut ve beklentidir. Allah buyurur ki: يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فُلَانًا خَلِيلًا ***Keşke** falanı dost edinmeseydim* (25/Furkân 28); وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا *Kâfir diyecek ki: Keşke, ben bir toprak olsaydım* (Nebe 40); يَا لَيْتَنِي اتَّخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا *Keşke Peygamberin yanında bir yol tutsaydım!* (25/Furkân 27).

Şair şöyle der:

وليلةٍ ذاتِ دُجى سَرَيْتُ وَلَمْ يَلِتْنِي عَنْ سُرَاهَا لَيْتُ -٤١٤

414- *Karanlık bir gecede yürüdüm,*
Keşke sözü, beni bu yürüyüşten ***vazgeçirmedi***.[1126]

Manası: *Keşke şöyle olsaydı*, sözüm beni ondan alıkoymadı. Şair burada لَيْتَ kelimesini bir isim olarak kullanmıştır. Bir başka şairin şu sözü gibi:

٤١٥- انَّ لَيْتًا وانَّ لَوًّا عناء

415- *Şüphesiz* ***keşke*** *de şâyet de cefadır.*[1127]

Kimisi de manası şöyledir der: Onun arzusundan hiçbir lâit yani, alıkoyan beni alıkoyamadı. Burada mastar fâil olan isim yerine konmuştur.

لوح / L-v-h

لَوْحٌ gemiyi oluşturan levhaların her biridir.

وحملناه عَلى ذاتِ أَلْوَاحٍ وَدُسُرٍ *Nuh'u da tahtalardan yapılmış, çivilerle (çakılmış gemi) üzerinde taşıdık* (54/Kamer 13).

Üzerine yazı yazılan tahta ve benzeri şeylere لَوْحٌ denmektedir. Yüce Allah'ın: فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ ***Levh**-i Mahfuz'dadır* (85/Burûc 22)

1126 Şair, Rü'be b. el-Accâc. Bkz. İbn Fâris, *Mücmel*, III, 799.

1127 Şair, Zebîd et-Tâî. Bkz. Bkz. *Dîvân*'ı, s.578, İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, I, 122; Meydânî, *Mecme'u'l-Emsâl*, II, 371.

sözünde geçen Levh'in nasıl bir şey olduğu ise, bizim tarafımızdan ancak haberlerde geçen bilgiler kadarıyla bilinebilir. Bu Yüce Allah'ın: إِنَّ ذَلِكَ فِي كِتَابٍ إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ .... *Şüphesiz bunlar bir **kitabtadır**. Hiç şüphe yok ki, bunlar Allah'a pek kolaydır* (22/Hac 70) sözünde Kitap diye geçen şeydir.

لَوْح kelimesinin anlamı susuz luktur. Onun için çokça susayan hayvana دَابَّةٌ مِلْوَاحٌ denmektedir.

لُوح ise, yer ile gök arasındaki boşluktur. Bu kelimenin *lâm* harfi *feth*alı olduğunda çoğu alimler onun susuzluk anlamında olduğunu söylemiştir. Hava anlamına gelenin *lâm* harfi ise mutlaka *zamme*li olmalıdır.

لَاحَ الْحَرُّ لَوْحَةً *Sıcaklık değişti.* لَاحَ الْحَرُّ لَوْحًا *Sıcaklık levhada kendini gösterdi.* Kimisi de bu fiil, لَمَحَ *parladı* fiili gibidir, der.

لَاحَ الْبَرْقُ ve أَلَاحَ fiilleri *şimşek parladı, parıldadı*, anlamındadır.

أَلَاحَ بِسَيْفِهِ *Kılıcını parlattı*, ifâdesi de, kılıcını gösterdi, demektir.

لوذ / L-v-z

Allah buyurur ki: قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ مِنْكُمْ لِوَاذًا *İçinizden, birini siper ederek **sıvışıp** gidenleri muhakkak ki Allah bilmektedir* (24/Nûr 63).

Bu âyette geçen لِوَاذًا kelimesi, bir şeyin arkasına sığınmak, kendini onunla saklamak anlamını taşıyan لَاوَذَ بِكَذَا يُلَاوِذُ لِوَاذًا وَمُلَاوَذَةً sözünden alınmıştır. Demek ki âyet, onların başkasının arkasına sığındıklarını, tek tek birbirinin ardına dizilerek gittiklerini anlatmaktadır. Eğer âyette fiil, لَاذَ يَلُوذُ olsaydı, o zaman لِيَاذًا denirdi. Fakat, لِوَاذ mastarı لَاوَذَ fiilinin فِعَال kalıbıdır. لِيَاذ ise, فِعْل formundadır.

لَوْذ ise, dağın etrafını çevreleyen kısımdır.

لوط / L-v-t

لوط özel bir isimdir. Kökeni ise, لَاطَ الشَّيْءُ بِقَلْبِي يَلُوطُ لَوْطًا وَلِيَطًا *falan şey kalbime yapıştı durdu* fiiline dayanır.

Hadiste şöye denmiştir: الْوَلَدُ أَلْوَطُ *Çocuk insanın **ciğerparesidir**.* [1128] Yani, ona daha yakındır, onun ciğerine yapışıktır.

Aynı şekilde هَذَا أَمْرٌ لَا يَلْتَاطُ بِصَفَرِي bu iş kalbime **yatmıyor**, yani, onunla bütünleşmiyor, birleşmiyor. Bir de لُطْتُ الْحَوْضَ بِالطِّينِ لَوْطًا deyimi vardır ki, *havuzu, çamur ile **sıvadım***, demektir.

لَوَّطَ فُلَانٌ ifâdesi ise, bir kişinin Lut Kavminin yaptığı pis fiili yaptığını anlatır. Bu kelime türetilmesi açısından böyledir. Yani, bu işi engellemeye/yasaklamaya çalışan kişinin adıyla anılmıştır, o işi yapanların adıyla değil.

1128 Bu Hz. Ebû Bekir'in sözüdür. Bkz. Zemahşerî, *Fâik*, III, 334; Ibnu'l-Esîr, *Nihâye*, IV, 277.

لوم / L-v-m

لَوْم Kınanacak bir şey yaptığından dolayı bir kişinin değerini düşürmek, azarlamaktır. Bu anlamda: لَمْتُهُ فَهُوَ مَلُومٌ *Onu kınadım, o kınanan biridir*, denir. Allah buyurur ki:

فَلاَ تَلُومُونِي وَلُومُوا أَنفُسَكُمْ *O hâlde beni **kınamayın**, kendi kendinizi **kınayın**!* (14/İbrâhîm 22); قَالَتْ فَذَلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنَّنِي فِيهِ *İşte, dedi, bu gördüğünüz, beni hakkında **kınadığınız** (gençtir).* (12/Yûsuf 32); وَلاَ يَخَافُونَ لَوْمَةَ لآئِمٍ *hiçbir **kınayıcının kınamasından** da korkmazlar* (5/Mâide 54); فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ *(Bunlarla ilişkilerinden dolayı) **kınanmış** değillerdir* (23/Mü'minûn 6).

Bu son âyette kınamasının söz konusu edilmesi, onlar kınamadıkları sürece onları kınamamn üstünde bir ceza verilmez.

ألاَمَ fiili ise, *kınanmayı hak etti*, demektir. Bu anlamda Allah buyurur ki: فَأَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ وَهُوَ مُلِيمٌ *Nihâyet biz onu ve ordularını yakalayıp hepsini denize attığımızda Firavun (inadından pişmanlık duya rak) kendi kendini **kınıyordu*** (51/Zâriyât 40).

تَلاَوُم ise, karşılıklı olarak birbirini kınamaktır. Yüce Allah bu anlamda: فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَلاَوَمُونَ *Ardından suçu birbirlerini **kınamaya** başladılar* (68/Kalem 30).

Yüce Allah'ın: وَلاَ أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ *Yine hayır, yemin ederim o sürekli kendini **kınayan** nefse* (75/Kıyâmet 2) sözüne gelince, deniyor ki: Bu, birtakım erdemler kazanan nefistir. Kişi bir günâh işlediğinde bu onu kınar. Bu nefis, derece olarak النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ *nefs-i mutmeinne*'den aşağıdadır. Kimisi ise: Bu, artık kendi özünde huzura kavuşan ve başkasının erdem yolunda ilerlemesi için kendini ortaya koyan kişinin nefsidir. O zaman bu nefis, derece olarak *nefs-i mutmeinne*'nin üstündedir.

Aynı kökten bir tanımlama olarak insanları çokça kınayan adama رَجُلٌ لُوَمَةٌ denmiştir. İnsanlar tarafından çokça kınanan kişiye ise, رَجُلٌ لُومَةٌ denmiştir. Bu tıpkı, سُخَرَةٌ وَسُخْرَةٌ ile هُزَأَةٌ وَهُزْأَةٌ sıfatları gibidir. Her ikisi de, insanları çok diline dolayan veya insanlar tarafından çokça dile dolanan kişi manasındadır.

لَوْمَةٌ sözcüğü de, kınama anlamındaki مَلاَمَةٌ demektir. لاَئِمَةٌ ise, insanın kendisiyle kınandığı şey, demektir.

ليل / L-y-l

Bildiğimiz gece anlamına gelen لَيْل ve لَيْلَةٌ sözcükleri, çoğul olarak üç şekilde söylenir: لَيَالٍ ولَيَائِل ولَيْلاَتٌ

Kimisi ise, لَيْل çoğulu أَلْيَال; diğeri لَيْلَةٌ kelimesinin çoğulu ise لَيَلاَءُ şeklindedir, der.

لَيْلَةٌ sözcüğünün aslı لَيْلاَةٌ şeklindedir, çünkü, küçültülmüş hâli لُيَيْلَةٌ; çoğulu ise, لَيَالٍ şeklinde

gelmektedir, diyenler de vardır.

Yüce Allah bu konuda buyurur ki: وسخّر لكمُ الليْل والنّهار *geceyi ve gündüzü sizin emrinize verdi* (14/ İbrâhîm 33); والليْل إذا يغشى *Örttüğü zaman geceye* (92/Leyl 1); وَواعدْنا موسى ثلاثين ليْلة وأتممْناها بعشْر فتمّ ميقات ربّه أرْبعين ليْلة *Ve Musa'ya otuz geceye vaat verdik ve süreye bir on gece daha ekledik ve böylece Rabbinin mikatı (tayin ettiği vakit) tam kırk gece oldu* (7/A'râf 142); انّا أنزلْناهُ فى ليْلة القدْر Biz o *(Kur'ân) nu Kadir gecesinde indirdik* (97/ Kadir 1); والفجْر وليَالٍ عشْر *Ant olsun fecre ve On geceye* (Fecr 1-2); قال ربّ اجْعل لى آيَة قال آيتك ألا تكلمَ النّاسَ ثلاث ليال سَويًّا *Rabbim! Bana alâmet ver, dedi (Allah): Senin alâmetin, sapasağlam olduğun hâlde, üç gün, üç **gece** insanlarla konuşmamandır, buyurdu* (19/Meryem 10).

لون / L-v-n

لوْن sözcüğü bildiğimiz renk demektir. Temelde beyaz ve siyah ve onlardan oluşan renklere dayanır. Bu anlamda kullamlan تلوّن *renklendi* fiili, bir varlık daha önceki renginden başka bir renge büründüğünde söylenir. Yüce Allah bu manada şöyle buyurur: فأخْرجْنا به ثمرات مُخْتلفا ألْوانُها ومن الجبال جُددٌ بيض وحمْرٌ مُخْتلفٌ ألْوانُها وغرابيب سُودٌ *Biz onunla **renkleri** başka başka meyveler çıkardık. Dağlarda da yollar, beyazlı kırmızılı çeşitli **renklerde** ve kapkara topraklar var* (35/Fâtır 27); واخْتلافُ ألْسنتكُمْ وَألْوَانكُمْ *dillerinizin ve **renklerinizin** farklı oluşu da*, (30/Rûm 22).

Bu âyet, renklerin çeşitliliğine ve her birinin kendine mahsus şekilde oluşuna işarettir. O kadar çok olmasına rağmen, kimsenin kalıbı kimseninkine benzemez, kimsenin siması kimseninkiyle aynı değildir. Bu Yüce Allah'ın ne kadar büyük bir güce sahip olduğuna dikkat çekmektedir.

Kimi zaman cinsler ve türler de *renkler* sözcüğüyle ifâde edilir. Bu bağlamda söylenen فلانٌ أتى بالألوان من الاحاديث *Falan adam çeşitli konuşmalar yaptı*, ve تناول كذا الوانا من الطعام *Şu kadar çeşit yemek aldı (yedi)*, deyimleri gibi.

لين / L-y-n

لِين: Sözcüğü, sertlik anlamına gelen خشونة sözcüğünün zıddıdır. Bu genelde cisimler/somut varhklar için kullanılır. Bundan ayrı olarak istiâre yoluyla ahlak ve benzeri soyut şeyler için de kullanılabilmektedir. Onun için فلانٌ ليّن *falan adam yumuşaktır* ve فلانٌ خشِن *falan adam serttir*, denir.

Bu yumuşaklık ve sertlik sıfatlarının her biri yerine göre hem övmek hem de yermek manası taşıyabilir. Onun için Allah buyurur ki: فبما رحْمة من الله لنْت لهُمْ *Sen (o zaman), sırf Allah'ın rahmetiyle onlara karşı **yumuşak** davrandın.*

(3/Âl-i İmrân 159); ثُمَّ تلِينُ جُلُودُهُمْ وقلوبُهُمْ إلى ذكر الله *Sonra derileri de, kalpleri de Allah'ın zikrine karşı* ***yumuşar*** (39/Zümer 23), âyeti ise, onların Hakkı önce reddedip inkâr ettikten sonra, kabul ettiklerine ve ona boyun eğdiklerine işarettir.

مَا قطعْتمْ من لينة *Hurma ağaçlarından herhangi bir şey kesmeniz* (Haşr 5) âyetinde geçen لينة kelimesi *taze hurma* demektir. Bunun formu فعلة şeklindedir. Tıpkı حنطة *buğday* gibi. Bu onun herhangi bir türüne has değildir; geneldir.

لؤلؤ / L-e-l-e

Bu konuda Allah buyurur ki: يخْرُجُ منْهُما اللؤلؤ والمرجان *İkisinden de* ***inci*** *ve mercan çıkar* (55/Rahmân 22); كأنّهُمْ لؤلؤ مكنون *Bu gençler sanki sedefleri içine gizlenmiş* ***inci*** *gibidirler* (52/Tûr 24).

İnci anlamına gelen لؤلؤ kelimesinin çoğulu, لآلئ şeklinde gelir. Fiil olarak kullanılan تلألأ الشيء ifâdesi ise, bir şeyin inci gibi parladığını, parıldadığını anlatır. Buna yakın bir anlamına da şu deyimde rastlanır: لا أفعل ذلك ما لألأت الظباء بأذنابها *Ceylân kuyruğunu parlattığı müddetçe falan işi yapmam.*

لوى / L-v-y

لَيّ: Sözcüğü, ipi sarmak veya eğirmektir. Bu anlamda fiil olarak لويته ألويه ليا denmektedir. Buna yakın bir anlamda لوى يده *elini büktü*, ifâdesi de kullanılmaktadır. Şair şöyle der:

٤١٦ - لوى يدهُ اللهُ الذي هو غالبُهْ

416- *Asıl onu mağlûp eden Allah, onun elini kolunu* ***büktü***.[1129]

لوى رأسهُ، وبرأسه ifâdesi de, *başını eğdi*, boynunu büktü demektir. Yüce Allah bu anlamda وإذا قيل لهُمْ تعالوْا يستغْفرْ لكم رسول الله لوّوْا رءوسهُمْ *Onlara: Gelin, Allah'ın Resulü sizin için mağfiret dilesin, denildiği zaman başlarını* ***çevirirler*** (65/Munâfikun 5), yani, başlarını önlerine eğerler.

لوى لسانه بكذا deyimi ise, yalan söylemek ve söz uydurmak anlamında bir kinâyedir. Allah buyurur ki: وإنّ منهُمْ لفريقا يلْوُون ألسنتهُمْ بالكتاب لتحْسبُوهُ من الكتاب *Kitap ehlinden öyle bir güruh da vardır ki, siz onu kitaptan sanasınız diye, dillerini kitaba doğru* ***eğip bükerler***. (3/Âl-i İmrân 78); ليّا بألسنتهم *dillerini* ***eğerek*** *(ağızlarını eğip bükerek)* (4/Nisâ 46).

فلانٌ لا يلْوي على أحد deyimi ise, bir kişinin artık kimseye saldıramayacak derecede hezimete uğradığını anlatır. Allah buyurur ki: إذ تُصْعدُون ولا تلْوُون على أحد *hiç kimseye* ***dönüp*** *bakmıyordunuz* (3/Âl-i İmrân 153). Bu da şairin şu sözüne benzemektedir:

٤١٧ - ترك الأحبّة أنْ تقاتل دونه ونجا
برأس طمرّة وثّاب

1129 Şair, Fur'ân b. el-A'ruf. Bkz. İbnu'l-Enbârî, *Azdâd*, s. 191; Merzebânî, *Mucemu'ş-Şuarâ*, s. 317.

417- *Uğrunda savaşacağı sevdiklerini terk etti,*
Sıçrayan bir yarış atının başıyla kurtuldu.[1130]

لِوَاء ise, sancak demektir, rüzgâr ile bükülerek dalgalandığından bu adı almıştır.

لوِيَة de, *güzelce katlanıp saklanan yiyecek*, demektir.

لوَى مدينَهُ deyimi ise, ödenmesi gereken borcunu ertelemektir.

ألوى Okun *levâ*sına ulaştı. Yani, eğilmiş olan kısmına kadar.

لوْ / Lev

لو edatı, deniyor ki: Bir şeyin olmamasını başkasının olmamasına bağlayan bir sözcüktür. Kendisi, şart manası içerir. Allah buyurur ki: قل لوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خزَائنَ رحمة ربِّي إذًا لأمسكْتمْ خشية الإنفاق De ki: ***Eğer** siz Rabbimin rahmet hazinelerine sahip olsaydınız, fakirlik korkusunu yine de elden bırakmazdınız* (17/İsrâ 100).

لَوْلا / Levlâ

لوْلا edatı, iki şekilde kullanılır.

Birincisi: Bir şeyin olmasından başkasının meydana gelmesinin engellendiğini anlatır. Bunun dilbilim açısından haberinin hazfedilmesi zorunludur. Cevabı habere ihtiyaç bırakmaz. Şöyle ki: لوْلا أنْتمْ لكنَّا مُؤمنين *Siz **olmasaydınız** biz mutlaka mü'min olurduk,* (34/Sebe 31).

İkincisi: هلاّ anlamındadır. Bunun hemen ardından fiil gelir. Meselâ: ربَّنا لوْلا أرْسَلْتَ إلَيْنا رسُولا *Ey Rabbimiz! **Şâyet** bize bir peygamber gönderseydin de,* (20/Tâhâ 134); yani: Bunu yapsaydın olmaz mıydı?

Bu her iki anlamıyla ilgili örnekler Kur'ân'da pek çoktur.

لا / Lâ

Mutlak anlamda olumsuzluk için kullanılan لا harfine misal: زَيْدٌ لا عالمٌ *Zeyd, bir bilgin değildir.* Bu ifâde onun cahil olduğunu da gösterir. Bu edat, olumsuz cümlelerde ve her üç zaman için kullanılır. Hem isim hem de fiille beraber kullanılır. Şu kadar var ki, mazi fiil bununla olumsuz yapılmak istendiğinde bazen ardından fiil getirilmez. Sözgelimi, biri sana: هَل خرجْتَ؟ *Çıktın mı?* diye sorar, sen ona cevaben: لا *Hayır*, dersin. Bunun anlamı, *hayır, çıkmadım*, demektir.

Bu tür cümlelerde, لا harfinden sonra *fiil-i mâzî*nin gelmesi çok nadirdir. Sadece *aralarında başka bir kelime girerse* o başka. Meselâ: لا رَجُلا ضربْتُ ولا امْرأة *Ne bir adam dövdüm ne de bir kadını.* Ya da, bir *atıf* yapılıyorsa, Meselâ: لا خرجْتُ ولا ركبْتُ *Ne çıktım ne de bindim.*

1130 Şair, Hassan b. Sabit. Bedir Günü, savaştan kaçan Hâris b. Hişâm'ı kınadığı şiirinden. Bkz. *Dîvân*'ı, s.215.

Veyahut da *tekrar* hâlinde bu edattan sonra fiilin gelmesi uygun olur. Şöyle ki: فلا صدّق ولا صلى *Fakat o, ne sadaka verdi, ne de namaz kıldı* (75/ Kıyâmet 31).

Temenni, dua ve beddua durumlarında da لا harfinden sonra fiilin gelmesi uygun olur. Şu sözler gibi: لا كان *Olmayasıca*, ve لا أفلح *İflah olmayasıca*, sözleri gibi. Geleceğin olumsuzlandığı misallerinden biri Yüce Allah'ın şu sözüdür: وقال الذين كفرُوا لا تأتينا السَّاعة قل بلى وربِّي لتأتينكمْ عالم الغيْب لا يعْزبُ عنْه مثقال ذرّة في السَّماوَات ولا في الأرْض ولا أصْغر منْ ذلك ولا أكبرْ إلاّ في كتاب مُبين *İnkâr edenler: Bize, kıyamet **gelmez**, dediler. De ki: Hayır, öyle değil, gaybı bilen Rabbim hakkı için kıyamet size mutlaka gelecektir. O'nun ilminden göklerde ve yerde zerre kadar bir şey **kaçmaz*** (34/Sebe' 3). Başka bir âyette: ومَا يعْزبُ عنْ ربِّك منْ مثقال ذرّة في الأرْض ولا في السَّماء ولا أصْغر منْ ذلك ولا اكبر *Ne yerde, ne de gökte zerre kadar hiçbir şey Rabbinin gözünden **kaçmaz**. Ne zerreden daha küçük, ne de ondan daha büyük!* (10/ Yûnus 61).

Bazen لا edatı, olumlu bir sözün başında gelir. Bu durumda işlevi, gizli olan bir sözü olumsuz yapmaktır. Şu âyetler, bu şekilde yorumlanmıştır: لا أقسمُ بيوْم القيامة *Hayır, yemin ederim o kıyamet gününe* (75/Kıyâmet 1); فلا أقسم بربِّ المشارق والمغارب إنّا لقادرُون *Artık o doğuların ve batıların Rabbine yemine ne gerek, elbette bizim gücümüz yeter* (70/Meâric 40); فلا أقسمُ بمواقع النّجوم *Hayır, yıldızların yerlerine yemin ederim* (56/Vâkıa 75); فلا وربِّك لا يؤْمنون *Hayır! Rabbine ant olsun ki, meden iman etmiş olamazlar* (4/Nisâ 65).

Şairin şu sözü de bu anlamdadır:

٤١٨- لا وأبيك ابنة العامري

418- ***Hayır**, babana yemin olsun ki, Ey Âmir'in kızı.*[1131]

Ramazan günü akşamında güneşin battığını zannederek orucunu bozan, sonra da güneşin yeniden çıktığım görünce söylediği söz de bu manada yorumlanmıştır. Bu sırada kendisine: *Biz günâha girdik*, diyen birine Hz. Ömer: *Hayır, Onu kaza edeceğiz, biz bunda bir günâh işlemedik*. Hz. Ömer'in *Hayır*, sözü, bu kişinin: *Biz günâha girdik*, sözüne karşılıktır. Sonra kendi fikrini söylemiş ve: *Biz onu kaza edeceğiz*, diye eklemiştir.

لا harfi bazen nehiy için de kullanılır. Misaller: يا أيها الذينَ آمنُوا لا يسْخرْ قومٌ منْ قوْم عسَى أنْ يكونُوا خيْرًا منْهمْ ولا نساءٌ منْ نسَاء عسى أنْ يكنّ خيْرا منْهُنّ ولا تلْمزُوا أنفُسكُمْ ولاَ تنَابَزُوا بالألقاب *Ey iman edenler! Bir topluluk diğer bir toplulukla alay **etmesin**. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da kadınları alaya **almasınlar**. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kendi kendinizi **ayıplamayın**, birbirinizi*

1131 Şair, İmru'u'l-Kays. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 68.

kötü lakaplarla ***çağırmayın*** (49/ Hucurât 11).

Bunun başka misali de şu âyettir: يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ *Ey Âdemoğulları, Şeytan, gibi, sizi de (şaşırtıp) bir belaya* ***düşürmesin!*** (7/A'râf 27); aynı şekilde şu âyet de buna örnektir: لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمَانُ وَجُنُودُهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ *Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi* ***ezmesin!*** (27/ Neml 18).

Yüce Allah'ın: وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللّٰهَ *Hani bir vakitler İsrailoğulları'ndan şöylece mîsak almıştık: Allah'tan başkasına* ***tapmayacaksınız*** (2/Bakara 83) sözü ise, bir olumsuzluk ifâdesidir. Deniyor ki: Bunun manası: *Onlar ibâdet etmiyorlardı.* Bunun bir benzeri de şu âyettir: وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ *Yine bir zamanlar mîsakınızı almıştık; birbirinizin kanlarını* ***dökmeyeceksiniz****, nüfusunuzu diya rınızdan* ***çıkarmıyacaksınız*** (2/ Bakara 84).

Yüce Allah'm şu sözü ise, değişik biçimde yorumlanmıştır: وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ *Hem size ne oluyor ki, Allah yolunda: uğrunda savaşa* ***çıkmıyorsunuz?*** (4/Nisâ 75). Buradaki لَا تُقَاتِلُونَ ifâdesinin hâl yerinde olması doğrudur: *Size ne oluyor da savaşmıyorsunuz?*. Buradaki لا kendisinden sonra gelen nekre isimle beraber mebni olur ve kendisiyle olumsuzluk kastedilmiş olunur. Tıpkı şu âyet gibi: فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ *artık hacda kadına yaklaşmak, günâh işlemek ve kavga etmek* ***yoktur*** (2/Bakara 197).

[Bazen birbirine zıt olan iki varlık tekrar edilerek her ikisinde de olumluluk kastedilir: لَيْسَ زَيْدٌ بِمُقِيمٍ وَلَا ظَاعِنٍ *Zeyd ne oturan ne de geçip gidendir*, sözü gibi. Yani: Bazen oturmakta bazen de yolculuğa çıkmaktadır. Bazen aynı bunun gibi söylenir de, iki zıt şeyin arasında yer alan başka bir durumun varlığı kastedilir. لَيْسَ بِأَبْيَضَ وَلَا أَسْوَدَ *Ne beyaz ne de siyah*, denmesi gibi].[1132] Burada kastedilen bu iki renk arasında yer alan bir rengin olduğunu ispat/ varlığını kabul etmektir.

لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ *doğuya da batıya da nispet edile****meyen*** (24/Nûr 35). Bunun yorumunda denmiştir ki: Bu hem doğuya hem de batıya aittir [yani, güneş de gölge de üzerine vurur]. Kimisi de manası: *İfrat ve tefritten korunmuştur*, der.

Bazen لا herhangi bir şeyin varlığım göstermeden sırf söz konusu manayı olumsuz yapmak için kullanılır. Buna, ismin bir anlam ifâde etmeyeni denir. Eğer bir yerde insanlık olmadığı ifâde edilmek istenir ve لَا إِنْسَانَ denirse, bu mana gerçekleşmiş olur. Halk dilinde لَا حَدَّ denmesi de, *hiç kimse yok*, manasındadır.

1132 Büyük parantez içindeki kısmı, Zerkeşî, *Burhan* (IV, 353)'da nakletmiştir.

لام / Lâm Harfleri

Edat olan *lâm harfleri* birçok şekilde kullanılır. Bunları gözden geçirelim:

Birincisi: *Cer eden lâm* harfi. Bu da birkaç çeşittir: Birisi, *fiili geçişli kılmak için kullanılır*. Bunun hazfı caiz değildir. Misal: فلمّا أسلما وتلّه للجبين *Ne zaman ki ikisi de bu şekilde Allah'a teslim oldular, İbrahim oğlunu* ***alnı üzerine*** *yatırdı* (37/Sâffât103).

Diğeri de fiili geçişli kılmak için kullanılır ancak bazen hazfedilebilir. Her birine birer misal verelim: يُرِيدُ اللهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ *Allah, sizlere bilmediklerinizi bildirmek, istiyor (*4/Nisâ 26); فَمَنْ يُرِدِ اللهُ أنْ يَهدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلإسْلامِ وَمَنْ يُرِدْ أنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ *Allah kimi hidâyete erdirmek isterse, onun gönlünü İslâm'a açar. Kimi de saptırmak isterse, sanki göğe yükseliyormuş gibi, göğsünü dar ve sıkıntılı yapar* (6/En'âm 125), görüldüğü gibi, birinde bu *lâm* harfi açıkça gösterilmiş, diğerinde ise, hazfedilmiştir.

İkincisi: *Sahiplik*, güç, hak ketme, *hakkına sahip olma* gibi manaları ifâde eden *lâm* harfı. Burada kullandığımız hakimiyet, sahip olma bizzat sahiplik değildir. Aksine, birtakım menfaatlere veya bazı tasarruflara sahip olmak da bunun içindedir.

Bizzat sahiplik için misal şu âyetlerir: وللهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ و الأرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا .... *Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin mülkü* ***Allah'ındır*** (5/Mâide 18); ولله جُنُودُ السَّمَاوات و الأرْض *Göklerin ve yerin orduları* ***Allah'ındır*** (48/Fetih 7).

Tasarruf hakkı anlamındaki mülkiyet ise, seninle beraber bir kalası tutana: خُذْ طرفَكَ لآخُذَ طرفِي *Kendi tarafını tut ki, ben de kendi tarafımı tutayım*, demen gibi sözlerde geçer. Ayrıca لله كذا sözü ile لله دَرُّك gibi sözlerde yer alan *lâm*lar gibi. Bunun anlamı da: Bu şey çok değerli olduğundan, ona sahip olmak, Allah'tan başkasının hakkı değildir. Kimisi de: Bundan maksat, onu var edenin Allah olduğuna işaret etmektir, yani: Onu baştan eşsiz biçimde var eden O'dur. Çünkü varlıklar iki çeşittir:

Bir çeşidi, tabii bir sebeple veya insanların sanatlarıyla icat ettikleri.

Diğer bir çeşidi ise, uzay, gök vb gibi eşsiz biçimde icat ettikleri. Söylenene göre, bu ikinci çeşidi daha değerli ve daha üstündür.

İstihkak/hak etmek ile ilgili *lâm*'ın misalleri ise şunlardır: أولئك لَهُمُ اللعْنَةُ ولَهُمْ سُوءُ الدّار *işte lanet onların hakkıdır! Ve yurdun kötüsü de onların hak ettikleridir* (13/Ra'd 25); وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ *Eksik ölçüp tartanların vay hâline*! (83/Mutaffifîn 1).

Bu *lâm* da birincisi gibidir. Yalnız birincisi, artık insanın hükmünde olan ve kesinlikle sabitlik kazanan şeyler için kullanılırken, buradaki,

henüz gerçek olmayan, yalmz hakedilmiş olması yönünden elde edilmiş hükmünde olan şeyler için kullanılır.

Bazı Gramerciler ise şöyle der: لَهُمُ اللَّعْنَةُ *lanet onların hakkıdır* (13/Ra'd 25); لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الإِثْمِ *Onlardan **her bir kişiye**, günâh olarak ne işlemişse (onun karşılığı ceza) vardır.* (24/Nûr 11) gibi âyetlerde geçen *lâm* harfi, على anlamındadır, yani: *Lanet onların üzerine olsun*. Ne var ki, bu görüş pek sağlam değildir.

Lâm harfının بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَى لَهَا *Rabbin **Ona** vahyetti diye* (Zelzele 5) âyetinde إلى manasında olduğu söylenmişse de, bu öyle değildir; çünkü arıya gelen vahiy, onun için bu işin kolaylaştırılmış olması ve ilham manasına gelir. Bu vahiy, peygamberlere gelen vahiy gibi değildir. Onun için *lâm* harfı ile, bu vahyin kolaylaştırma anlamında olduğuna dikkat çekilmiştir.

وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا *Sakın **hainlerin** savunucusu olma!* (4/Nisâ 105), yani, hainler için, insanlarla düşman olma. Bunun manası, tıpkı şu âyetin anlamı gibidir: وَلَا تُجَادِلْ عَنِ الَّذِينَ يَخْتَانُونَ أَنْفُسَهُمْ *Kendilerine hainlik edenleri savun**ma**.* (4/Nisâ 107). Buradaki *lâm* harfı, لَا تَكُنْ لِلَّهِ خَصِيمًا sözündeki *lâm* gibi değildir. Çünkü buradaki lâm, mef'ûl'un başında gelmiştir. Manası ise: *Allah'ın düşmanı olma*, demektir.

Üçüncüsü: *İbtida lâm*'ı. Bunun da misalleri şunlardır: لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا لَمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ *Elbette ilk gününde temeli takva üzerine kurulan **mescit** elbette içinde namaz kılmana daha layıktır.* (9/Tevbe 108); لَيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَى أَبِينَا مِنَّا *Şüphesiz **Yûsuf** ve Kardeşi, bizim babamız tarafından bizden çok sevilmektedir* (12/Yûsuf 8); لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ ***Sizler** kesinlikle onların kalplerine, Allah'ın korkusundan daha fazla korku verirsiniz.* (59/Haşr 13).

Dördüncüsü: إنّ *konusunda yer alan lâm*. Bu ya, isim cümlenin sonunda geldiğinde ismin başında yer alır.

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِأُولِي الْأَبْصَارِ *Gören gözleri olanlar için elbette bunda apaçık **bir ibret** vardır* (3/Âl-i İmrân 13).

Ya da cümledeki haberin başında yer alır. Misaller: إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ *Kuşkusuz Rabbin her an **gözetlemededir*** (89/Fecr 14); إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ *Çünkü İbrahim, **çok yumuşak huylu** ve çok yufka yürekli (yanık kalpli) idi* (11/Hûd 75). Yada haberin başında gelip onunla ilgili bir yan cümlecikte bulunur. Misal: لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ *Hayatına yemin olsun ki, onlar kendi sarhoşluklarında debelenip durmaktadır* (15/Hicr 72), bu cümlenin asıl kuruluşu şöyledir: لَيَعْمَهُونَ فِي سَكْرَتِهِمْ *Onlar kesinlikle sarhoşluklarında depreniyorlar.*

Beşincisi: Şeddesi alınmış إنْ ile

olumsuzluk anlamı taşıyan إِنْ edatını birbirinden ayırmak için gelen *lâm* harfı. Misal: وَزُخْرُفًا وَإِنْ كُلُّ ذَلِكَ لَمَّا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا *Daha nice altın ziynetler verirdik. Bütün bunlar dünya hayatının geçici menfaatinden başka bir şey değildir.* (43/Zuhruf 35).

Altıncısı: *Kasem lâm*'ı. Bu, ismin başında gelebilir. Yüce Allah'ın şu sözü gibi: يَدْعُو لَمَنْ ضَرُّهُ أَقْرَبُ مِنْ نَفْعِهِ *Zararı faydasından çok olana çağırırlar* (22/Hac 13).

Bu *lâm*, mazi fiilin başında da gelir. Misal: لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ ***Gerçekten** de onların kıssalarında üstün akıllılar için bir ibret vardır* (12/Yûsuf 111).

Geleceği bildiren fiilin başında gelene ise, iki nûn'dan biri gerekir. Misal: ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنْصُرُنَّهُ *sonra yanınızda bulunan (kitaplar)ı doğrulayıcı bir peygamber geldiğinde ona muhakkak inanacak ve ona yardım edeceksiniz!* (3/Âl-i İmrân 81); وَإِنَّ كُلًّا لَمَّا لَيُوَفِّيَنَّهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ *Onların her birine, yaptıklarının karşılığını Rabbin **hakkıyla ödeyecektir*** (11/Hûd 111). Burada geçen لَمَّا edatında yer alan *lâm*, إِنْ edatının cevabıdır. لَيُوَفِّيَنَّهُمْ fiilinde yer alan *lâm* ise, yemin için gelen *lâm*'dır.

Yedincisi: لَوْ *harfinin haberinde gelen lâm*. Misal: وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ *Şâyet onlar iman edip de korunmuş olsalardı, elbette Allah tarafından verilecek **mükâfat** çok hayırlı olacaktı;* (2/Bakara 103); لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا *Eğer onlar birbirinden ayrılmış olsalardı elbette onlardan inkâr edenleri elemli bir azaba çarptırırdık* (48/Fetih 25); وَلَوْ أَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَاسْمَعْ وَانْظُرْنَا لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَأَقْوَمَ *Halbuki onlar, İşittik ve itaat ettik; dinle ve bize de bak, deselerdi bu, kendileri için daha hayırlı ve daha doğru olurdu* (4/Nisâ 46).

Bu *lâm* harfının bazen hazf olduğuna da rastlanmaktadır. Misal: لَوْ جِئْتَنِي أَكْرَمْتُكَ yani, لَأَكْرَمْتُكَ *Eğer bana gelseydin, sana ikram ederdim.*

Sekizincisi: Çağırılan kişinin başında gelen *lâm*. Bunun harekesi *fetha* olur. يَا لَزَيْدٍ *Ey Zeyd*, gibi. kendisi için çağırılanın başında gelen *lâm*. Bunun harekesi ise, *esre* olur. يَا لِزَيْدٍ *Zeyd'e yazık*, gibi.

Dokuzuncusu: *Emir lâm'ı*. başta geldiğinde harekesi *esre* olur. Misal: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنْكُمُ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ *Ey iman edenler! Ellerinizin altında bulunanlar izin istesinler* (24/Nûr 58); وَنَادَوْا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ إِنَّكُمْ مَاكِثُونَ *Onlar cehennem bekçisine: Ey Mâlik! Rabbin artık bizi öldürsün, diye seslenirler. Mâlik de: Siz böylece kalacaksınız, der* (43/Zuhruf 77).

Bu lâm'ın başında vâv veya fâ harfi bulunduğunda ise, harekesiz okunur. Misal: لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ وَلْيَتَمَتَّعُوا *Kendilerine verdiklerimize nankörlük etsinler ve **safâ sürsünler** bakalım!* (29/Ankebût 66); فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَكْفُرْ .... *Artık dileyen*

iman etsin**, dileyen **inkâr etsin (18/ Kehf 29); قل بفضل الله وبرحمته فبذلك **فليفرحوا** *De ki: Allah'ın ihsanıyla ve rahmetiyle, yalnızca bunlarla **sevinsinler*** (10/Yûnus 58). Bu âyet فلتفرحوا şeklinde de okunmuştur. [1133]

Bu lamın başında ثُمَّ bulunduğunda ise, bazen harekesiz bazen de harekeli olarak okunur. Misal: ثُمَّ **لْيَقْضُوا** تَفَثَهُمْ **وَلْيُوفُوا** نُذُورَهُمْ **وَلْيَطَّوَّفُوا** بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ *Sonra kirlerini giderip temizlensinler. Adaklarını yerine getirsinler ve Kâbeyi tavaf etsinler* (22/Hac 29).

تمّ كتاب اللام

Lâm Harfinin Sonu

1133 Bu kıraat, Ruveys'in Yakûb'tan aldığı kıraattir. Bkz. Dimyâtî, İthâf, s.252.

كِتَابُ الْمِيمِ
Mîm Harfi

متع/ M-t-a

مُتوع kelimesi, uzama ve yükselme demektir. Bu bağlamda مَتَعَ النَّهارُ *Güneş yükseldi* denir. Bitki ilk çıkarken biraz yükselmeye başladığında مَتَعَ النبات denir.

متاع hoş vakit geçirme demektir. Bu anlamda مَتَّعهُ اللهُ بِكذا، وأمْتَعهُ؛ وتَمَتَّعَ بِهِ *Allah ona mutlu bir hayat verdi, onu hayatının tadına erdirdi ve o da bunun tadına erdi*, denmektedir.

Yüce Allah da bu manada şöyle buyurur: وَمَتَّعْنَاهُمْ إِلَى حِينٍ *ve onları bir süre daha bu dünyada faydalandırdık* (10/Yûnus 98); نُمَتِّعُهُمْ قَلِيلًا *Onları az bir süre **faydalandırırız*** (31/ Lokmân 24); فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا *İnkar edeni de az bir müddet **faydalandırırız*** (2/Bakara 126) سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ *Ama birçok toplulukları da **faydalandıracağız**, sonra onlara can yakıcı bir azap vereceğiz* (11/ Hûd 48).

Kur'ân-ı Kerim'de تَمَتَّعُوا fiili, dünya ile ilgili olarak geçtiği tüm yerlerde tehdit için kullanılmıştır. Bunun sebebi, fiilin genişleme/ rahatlık anlamını da taşımasıdır.

اسْتَمْتَعَ fiili ise, *faydalanmayı istedi*, demektir. Yüce Allah bu anlamda buyurur: اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ *Bir kısmımız bir kısmımızdan **faydalandık*** (6/Enam 128); فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلَاقِهِمْ فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِخَلَاقِكُمْ كَمَا اسْتَمْتَعَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ بِخَلَاقِهِمْ *Sizden öncekiler, hisselerince **faydalandıkları** gibi siz de hissenizce **faydalandınız*** (9/ Tevbe 69).

Yüce Allah'ın şu sözü: وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ *Yeryüzünde bir müddet için yerleşip **faydalanacaksınız*** (2/Bakara 36), her kişinin dünyadan belirli bir müddet faydalanacağına dikkat çekmektedir.

Yüce Allah'ın: قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ *De ki: Dünyadan **faydalanma** çok azdır* (4/Nisâ 77) sözü ise, âhiretin yanında dünyaya itibar edilmeyeceğine ilişkin bir uyarıdır. Buna göre Yüce Allah'ın: فَمَا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ *Oysa dünya hayatından **faydalanma** âhirete*

göre pek azdır (9/Tevbe 38) sözü de, âhiret ile karşılaştırıldığında, anlamına gelir.

Yüce Allah şöyle buyuruyor: وما الحَيَاةُ الدُّنْيَا في الآخرة إلا مَتَاعٌ *dünyadaki hayat âhiret yanında sadece kısa bir **faydalanmaktan** ibarettir* (13/Ra'd 26).

Ev eşyasına da مَتَاع adı verilmektedir. Yüce Allah şöyle buyuruyor: ابْتِغَاء حِلْيَةٍ أوْ مَتَاعٍ *Süslenmek veya **faydalanmak** için* (13/Ra'd 17).

مَتَاع ve مُتْعَة kelimeleri, herhangi bir şekilde kendisinden faydalanılan şeylere denir. Yüce Allah'ın şu sözü bu manaya göredir: وَلَمَّا فَتَحُوا مَتَاعَهُمْ *Eşyasını açtıkları zaman* (12/Yûsuf 65); yani, azıklarını/yiyeceklerini. Burada, yiyecek, مَتَاع diye adlandırılmıştır. Bazılarına göre de, buradaki meta kelimesi, kap demektir. Gerçek şu ki: Kap ve yemek birbiriyle bağlantılıdırlar. Çünkü yemek kabın içinde idi.

Yüce Allah'm وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ *Boşanan kadınlara uygun bir surette **faydalandırma** vardır* (2/Bakara 241).

مَتَاع ve مُتْعَة boşanan kadına *bekleme* müddetince faydalanması için verilen nafakadır. Bu anlamda اَمْتَعْتُهَا ve مَتَّعْتُهَا denir. Kur'ân'da bu anlamların ikincisi kullanılmıştır. Misal: فَمَتِّعُوهُنَّ وَسَرِّحُوهُنَّ *Onları **faydalandırın** ve serbest bırakın* (33/Ahzâb 49). Yüce Allah şöyle buyuruyor: وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وعلى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ *Onları zengin kendi çapına, fakir kendi çapına uygun bir şekilde **faydalandırın*** (2/Bakara 236).

مُتْعَةُ النِّكَاح deyimi, bir adamın bir kadınla belli bir müddete kadar belli bir miktar mal karşılığında beraber olmak üzere anlaşması, müddet dolunca da boşanmadan ayrılması demektir.

مُتْعَةُ الحَجّ terimi, Hacca, Umre ilave ederek her ikisini birlikte yapmak demektir. Allah buyurur ki: فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إلى الْحَجِّ فما اسْتَيْسَرَ من الهَدْيِ *Hacca kadar Umreden faydalanabilen kimseye kolayına gelen bir kurban kesmek gerekir* (2/Bakara 196).

شَرَابٌ مَاتِعٌ ifâdesinin, *kırmızı şarap* olduğu söylenmiştir. Doğrusu kalitesinden dolayı hoşa giden şarap demektir. Kırmızılık direkt kendisinin değil, kalitesinin bir özelliğidir.

جَمَلٌ مَاتِعٌ deyimi, güçlü deve demektir.

Şair şöyle der:

٤١٩- وَمِيزَانُهُ في سُورَةِ البِرِّ مَاتِعُ

419- *Terazide onun iyilikteki şerefi çok **yücedir**.*[1134]

Yani: Daha ağır ve daha fazladır.

1134 (Bu söz Nabiğa Ez-Zibaniye ait beytin son bölümüdür.) Birinci bölümü şudur: إلى خير دين نسكه قد علمته Divanı herhangi bir kitabevince yayınlanmamıştır. Bu şiir Sın'a İbn Sekit'in Divanında geçmektedir. Tahkik Dr. Şükrü Faysal s. 52. Mücmel'de 3/822.

متن / M-t-n

مَتْنَانِ kelimesi, belin iki yanı demektir. Bu anlamı gözetilerek karadaki yol da ona benzetilmiş ve buna da مَتْن *karayolu*, denmiştir.

مَتَنْتُهُ deyimi, *sırtına vurdum*, demektir.

مَتُنَ fiili, *sırtı sağlamlaştı* ve *güçlü oldu* demektir. Bu anlamdan حَبْل مَتِين *sağlam ip* denilmiştir.

Bu bağlamda Allah buyurur ki: إِنَّ اللّٰهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ **الْمَتِينُ** *Şüphesiz rızıklandıran da, kuvvet sahibi* ***sağlam*** *olan da Allah'tır* (51/Zâriyât 58).

مَتَى / Metâ

مَتَى kelimesi, zamanla ilgili bir soru ismidir.

Yüce Allah şöyle buyur: **مَتَى** هٰذَا الْوَعْدُ *Bu azap* ***ne zaman*** *gerçekleşecek?* (10/Yûnus 48); **مَتَى** هٰذَا الْفَتْحُ *bu hüküm* ***ne zaman*** *verilecektir?* (32/Secde 28).

Hüzeyl Kabilesi'nin şöyle dedikleri rivâyet edilmektedir: جَعَلْتُهُ مَتَى كُمِّي *Yenime koydum.*[1135] Bu bağlamda Ebû Zueyb'in şu sözü verilmektedir:

٤٢٠- شَرِبْنَ بِمَاءِ الْبَحْرِ ثُمَّ تَرَفَّعَتْ **مَتَى** لُجَجٍ خُضْرٍ لَهُنَّ نَئِيجُ

420- *O kuşlar deniz suyundan içtiler ardından yükseldiler*
Yemyeşil derinliklere doğru öterek yükseldiler.[1136]

مثل / M-s-l

مُثُول kelimesinin asıl anlamı, dikilmek, ayağa kalkmak demektir.

مُمَثَّل ise, başkası örnek alınarak düşünülen veya yapılan şey demektir.

Bu anlamda مَثَلَ الشَّيْءُ *dikildi ve şekillendi* denilir.

Yine bu manada Hz. Peygamber (sas) şöyle buyurur: مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَمْثُلَ لَهُ الرِّجَالُ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ *İnsanların kendisi için ayakta dikilip durmasından hoşlanan kişi cehennemdeki yerine hazırlansın.*[1137]

تِمْثَال kelimesi, şekil verilen şey *heykel* veya *büst*, demektir.

تَمَثَّلَ كَذَا *Bir şeyin kılığına girmek, bir şeyi delil getirmek, bir şeyi düşündü, hayal etti, aklından geçirmek* manasına gelir.

Bu anlamda Allah buyurur ki: **تَمَثَّلَ** لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا *ona tam bir insan olarak* ***göründü*** (19/Meryem 17).

مَثَل kelimesi, darbı mesel, örnek, atasözü diye aralarında benzerlik bulunan iki şeyden birinin diğeri

1135 Bkz. İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, s. 441 ve Mürâdî, *el-Cenâ'd-Dânî*, s. 463; İbn Fâris, *Mücmel*, III, 823.

1136 Bu şiir Ebû Züeyb el-Hüzeylî'ye aittir. Bkz. *Dîvânü'l-Hüzeliyyîn*, I, 51, İbn Hişâm, *Mugni'l-Lebîb*, s. 142; İbn Fâris, *Mücmel*, III, 823.

1137 Abdullah b. Zübeyr hadisi. Ahmed, *Müsned*, IV, 91; Ebû Davud, *Sünen*, HN: 5229, Tirmizî: Bu hasen bir hadistir, demiştir. Bkz. Mübârekfûrî, *Âridatu'l-Ahvezî*, X, 213.

için kullanılması demektir. Şu söz gibi: الصَّيْفَ ضَيَّعْتِ اللَّبَنَ *Yaz geldi, süt bitti.*[1138] Bu söz, أَهْمَلْتَ وَقْتَ الإِمْكَانِ أَمْرَكَ *imkân varken işini ihmal ettin*, sözüne benzer.

Yüce Allah'ın getirdiği meseller de bu tarzdadır. وَتِلْكَ الأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ *bu **misalleri**, insanlar düşünsünler diye veriyoruz* (59/Haşr 21). Diğer bir âyette de şöyle buyurur: وَمَا يَعْقِلُهَا إِلا الْعَالِمُونَ *onları ancak bilenler anlayabilir* (29/Ankebût 43).

مثل kelimesi, iki şekilde kullanılır:

Birincisi: Benzer, denk, aynı cinsten olan şey demektir. Bu tıpkı شِبْه ve شَبَه ile نِقْض ve نَقْض gibi. Bazıları ise bu kelime ile, bir şeyin özellikleri ifâde edilir, demişlerdir. Yüce Allah'ın şu sözü gibi: مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ *Allah'a karşı gelmekten sakınanlara vadedilen cennetin **misali*** (13/Ra'd 35).

İkincisi: Bir şeyin herhangi bir manada diğerine benzemesini ifâde etmesi. Bu kelime, herhangi bir şekilde benzerlik manasını ifâde etmek için kullanılan sözcüklerin en genel olamdır. Çünkü benzerlik ifâde eden نِدّ kelimesi, sadece özde, شِبْه kelimesi ise sadece nitelikte, مساوي kelimesi sadece nicelikte, شكل kelimesi, sadece değer ve yüzeydeki benzerlik için kullanılırken, مثل kelimesi ise daha geneldir ve tüm bu anlamlara gelmektedir. Bunun için Yüce Allah kendine benzerliği her yönden nefyetmek için özellikle مثل kelimesini kullanmış ve şöyle buyurmuş: لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ *O'nun **benzeri** hiçbir şey yoktur* (42/Şûrâ 11).

Bu âyette, كاف harfi ve مثل kelimesinin birlikte kullanılması, olumsuzluğu pekiştirmek ve yüce Allah hakkında bu ikisinin de kullamlamayacağını uyarmak için olduğu söylenmiştir. لَيْسَ kelimesi ile ikisi de olumsuzlaştırılmıştır. Bazıları buradaki مثل kelimesi sıfat manasınadır, demişlerdir. Yani, onun sıfatının benzeri bir sıfat yoktur. Her ne kadar Yüce Allah insanlarda bulunan sıfatlarla sıfatnıyorsa da bu sıfatlar Allah için insanlarda kullanılanlar gibi değiller.

Yüce Allah şöyle buyur: لِلَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِالآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الأَعْلَى *Âhirete inanmayanlar kötülük misalidirler. En üstün misali ise, Allah'ındır* (16/Nahl 60). Yani, onlar için kötü sıfatlar, Allah için ise yüce sıfatlar vardır. Yüce Allah, فَلا تَضْرِبُوا لِلَّهِ الأَمْثَالَ *Allah'a **benzerler** yakıştırmayın* (16/Nahl 74) sözü ile sıfatlar uydurmayı yasaklamıştır.

Onun için Yüce Allah, kendisi için bazen örnekler verebileceğini bizim bu konuda ona uyamayacağımızı bildiğinden şöyle buyurmuştur: إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ

1138 Bu, yapması gereken işi ihmal ettiğinden zamanını geçiren ve kaybeden kişi için söylenen bir atasözüdür. Bkz. Meydânî, *Mecme'u'l-Emsâl*, II, 68; Müberred, *Muktadab*, II, 143.

şüphesiz Allah bilir, siz bilmezsiniz (16/Nahl 74) Sonra kendisi için bir örnek vermiştir: ضرب الله مثلا عبدا مملوكا *Allah başkasının malı olan bir köle kimseyi* ***misal*** *gösterir* (16/ Nahl 75).

Burada, yüce Allah'ı izin verdikleri dışında insanlar için kullanılan sıfatlarla sıfatlandırmanın caiz olmadığı vurgulamyor.

Allah buyurur ki: مثل الذين حملوا التوراة ثم لم يحملوها كمثل الحمار يحمل أسفارا بئس مثل القوم الذين كذبوا بآيات الله *Kendilerine Tevrat yükletilip de sonra onu taşımayanların* ***misali*** *(durumu), kitaplar taşıyan eşeğin* ***misali*** *gibidir; Allah'ın âyetlerini yalanlayanların* ***misali*** *ne kötüdür* (62/Cuma 5). Yani onlar, Tevrat'ın içerdiği gerçekleri bilmeme hususunda sırtındaki kitap yükünden habersiz olan merkepler gibidirler.

Allah buyurur ki: واتبع هواه فمثله كمثل الكلب إن تحمل عليه يلهث أو تتركه يلهث *Fakat o, hevesine uydu. Onun* ***misali****, üstüne varsan da, kendi hâline bıraksan da, dilini sarkıtıp soluyan köpeğin durumu gibidir* (7/Araf 176). Yüce Allah onun ihtiras peşine takılmasını ve ondan ayrılmamasını her hâlükârda soluyan köpeğe benzetmiştir.

Allah buyurur ki: مثلهم كمثل الذي استوقد نارا *Onlar, çevresini aydınlatmak için ateş yakan kimseye* ***benzerler*** (2/Bakara 17). Bu âyette Yüce Allah'ın kendisine bir miktar bilgi ve hidâyet verip de onda onu ebedi nimetlere ulaşmak için bir araç yapamayan kişi, karanlıkta ateş yakana benzetilmiştir. O kişi, ateş yanmaya başlayınca onu değerlendirmez, zayi eder tekrar geri karanlığa düşer.

Allah buyurur ki: ومثل الذين كفروا كمثل الذي ينعق بما لا يسمع إلا دعاء ونداء inkâr *edenlerin* ***misali****, çağırma ve bağırmadan başkasını duymayarak haykıran gibidir* (2/Bakara171). Bu âyette kendisine çağrı yapılan davara benzetilmiştir. Kelimeler değil, mana karşılaştırılmıştır. Cümlenin açılımı şöyledir: Kâfirlerin çobanı ve kendileri çoban, çağırtı ve bağırtıdan başka bir şey duymayan davarların kendileri gibidir.

Bu manada yüce Allah şöyle buyur: مثل الذين ينفقون أموالهم في سبيل الله كمثل حبة أنبتت سبع سنابل في كل سنبلة مئة حبة *Mallarını Allah yolunda sarf edenlerin* ***misali****, her başağında yüz tane olmak üzere yedi başak veren tanenin durumu gibidir* (2/ Bakara261).

Bu anlamda Allah buyurur ki: مثل ما ينفقون في هذه الحياة الدنيا كمثل ريح فيها صر *Bu dünya hayatında sarfettiklerinin misali/durumu, soğuk bir rüzgârın durumu gibidir* (3/Âl-i İmrân 117).

Buna benzer âyetler pek çoktur.

مثال kelimesi, iki benzerin birbiriyle karşılaştırılması veya bir şeyin yapılan bir işte örnek olarak konulması demektir.

مثلة: Sözcüğü, birinin başına gelen

ve başkasını caydırmak için örnek olarak verilen felaket demektir. Bu kelime ibret için verilen ceza anlamına gelen نكال (*ceza)* sözcüğü gibidir. Çoğulu, مُثْلات, مَثلات olarak gelir. مِنْ قَبْلِهِمُ الْمَثُلاتُ *onlardan önce nice ibret alınacak **cezalar*** (13/Rad 6). Bu âyetin الْمَثُلاتُ kelimesi ثاء sâ harfinin sükunu ile مثْلاتُ şeklinde okuyanlar da vardır. Bu tıpkı عَضُد (*güç, destek)* ve عضْد *(yardım, destek*) kelimeleri gibi.

Bu anlamda قَدْ أمْثَل السُّلْطَانُ فُلانا *sultan falanı ibret için cezalandırdı* denir.

الأمْثَل kelimesi, daha iyiye benzeyen ve hayra yakın olan için kullanılır.

أمَاثِل القَوْم deyimi, milletin en iyisi, en seçkini için kullanılır.

Bu anlamda Allah buyurur ki: نَحْنُ أعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ إذْ يَقُولُ أمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً إنْ لَبِثْتُمْ إلا يَوْمًا *Aralarında ne konuşacaklarını biz çok iyi biliriz. Görüşü en **üstün** olan: Ancak bir gün kaldınız, diyecektir* (20/Tâhâ 104).

Allah buyurur ki: وَيَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثْلَى *sizin en **üstün** dininizi ortadan kaldırmak istiyorlar* (20/Tâhâ 63), yani, en üstün olan demektir. Burada geçen مُثْلَى kelimesi الأمْثَل 'in müennes olanıdır.

مجد / M-c-d

مَجْد kelimesi, geniş asalet ve şeref demektir. Asalet anlamına gelen كَرَم kelimesi daha önce geçmişti. Fiil olarak مَجَدَ يَمْجُدُ مَجْدا ومَجادَة denilir. Develer geniş arazide olur çobanda onlara iyi bakarsa Araplar مَجَدَت الإبل *develer geniş arazide yer aldılar* der. قَدْ أمْجَدَهَا الرَّاعِي *Çoban develeri geniş arazide topladı.* İşte مَجْد kelimesinin aslı da, bu sözden gelmektedir.

Bu anlamda Araplar şöyle der: فِي كُلِّ شَجَرٍ نَارٌ *Her ağaçta bir ateş vardır.* اسْتَمْجَدَ الْمَرْخُ والعَفارُ *Çerçöp ve toz duman kıymete bindi.*[1139]

Yüce Allah'ın sıfatı olan مَجِيد kelimesi, kendisine has olarak *ihsanı bol veren* demektir. [1140]

Yüce Allah Kur'ân için şöyle buyurur: ق وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ *Kaf; **Şanlı** Kur'ân'a and olsun* (50/Kaaf 1).[1141]

Yüce Allah, Kur'ân dünya ve âhiret güzelliklerini kapsadığı için onu bu özellikle vasıflandırmıştır. Yine bu anlamda Allah buyurur ki: إنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ *O **şerefli** bir Kur'ân'dır* (56/Vâkıa 77); بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ *Doğrusu sana vahyedilen bu Kitap,*

1139 Bu atasözü birilerini diğerlerine karşı üstün kılmak için kullanılır. Bkz. Meydânî, *Mecme'u'l-Emsâl,* II, 74; Zemahşerî, *Müstaksa*, II, 183; *Cemheretü'l-Emsal*, II, 292; İbn Fâris, *Mücmel*, III, 823; Fârâbî, *Divânu'l-Edeb*, I, 101; Bekrî, *Faslü'l-Makal*, s. 202.

1140 Bk. Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, s. 57; Ebû Abdullah el-Huseyn b. el-Hasan Halimi (v.403), thk. Hilmî Muhammed Fûde, *el-Minhâc fi Şuabi'l-Imân*, 1. B. Dâru'l-Fikr, Beyrut 1399/1979, I, 197.

1141 Beyhakî şöyle der: Bazıları bu kelimenin *cömert,* bazıları ise, *şerefli* anlamına geldiğini söylemişler. Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, s. 57.

şanlı bir Kur'ân'dır (85/Burûc 21); ذو الْعَرْشِ الْمَجِيدِ o Allah *Yüce arşın sahibidir* (85/Burûc 15); Yüce Allah onu, şanı ve şerefinin yüceliğinden dolayı bunlarla vasıflandırmıştır.

Hz. Peygamber şöyle buyurur: ما الكُرْسِيُّ في جنب العرش إلا كحلقة مُلقاة في أرْض فلاة *Arşa nazaran Kürsü uçsuz bucaksız bir araziye atılan bir halka gibidir.*[1142]

Bu anlamda Allah buyurur ki: اللّهُ لا اله إلاّ هُو رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ *O çok büyük arşın sahibi olan Allah'tan başka ilâh yoktur* (27/ Neml 25).

Kulun Yüce Allah'ı yüceltmesi, yüceliğini dile getirmesi ve onun güzel sıfatlarını anlatmasıdır. Yüce Allah'ın, kulunu yüceltmesi ise, ona üstünlük vermesidir.

محص / M-h-s

مَحْص kelimesinin asıl manası, bir şeyi kusurlarından arıtmak ve saflaştırmak demektir. Bu kelime فحص kelimesi gibidir. Yalnız فحص, bir şeyi bitişik olmayan karışımlarından ayırmak demek iken, محص ise, bir şeyi bitişik olan maddelerinden ayırmak demektir. Bu anlamda محصْتُ الذهب ومَحَّصْتُهُ *altını, diğer yabancı maddelerden arıttım* denir.

Allah buyurur ki: وليُمَحِّصَ اللهُ الَّذِينَ آمَنُوا *Bir de Allah, böylece iman edenleri günâhlardan **arıtmak** ister* (3/Âl-i İmrân 141); وليمحّص ما في قلوبكم *kalplerinizde olanı **arıtması*** (3/Âl-i İmrân 154).

Burada تمحيص kelimesi, تزكِيَة, تطهير ve bunların benzerleri gibi *temizleme* ve *arıtma* manalarına gelir.

Bu anlamda dua edilirken şöyle denir: اللّهُمَّ محّص عَنَّا ذُنُوبَنَا *ya rabbi bizi günâhlarımızdan **arındır**.*[1143] Yani, bize yapışan günâhları temizle.

محص الثَّوْبُ deyimi, yeni elbiseye yapışan yün, iplik vb temizlendi demektir.

Kalın ip (sicim) tüyleninceye kadar esidiğinde محص الحبْل يمْحص denir.

محص الصَّبِيُّ cümlesi ise, çocuk koşmaya başladı, demektir.

محق / M-h-k

مَحْق kelimesi, azaltmak ve ek silmek demektir. Bu anlamda, hilal'in gittikçe küçülerek kaybol duğu son günlerine محاق denmiştir. Silinmek, kazınmak, yok olmak ve telef olmak gibi anlamlar امْتَحق ve انمحق fiilleriyle anlatılır.

Allah bir şeyi eksiltir ve bereketini giderirse محقه denir.

Bu anlamda Allah buyurur ki: يمْحق اللّهُ الرِّبَا ويُرْبِي الصَّدقات *Allah faizi **eksiltir**, sadakaları bereketlendirir*

1142 Bu hadisi daha önce عرش maddesinde geçmiştir.

1143 Bkz. İbn Fâris, *Basâir*, IV, 486.

(2/Bakara 276); وَيَمْحَقَ الْكَافِرِينَ inkârcıları ise yok eder (3/Âl-i İmrân 141).

محل / M-h-l

Bu konuda Allah buyurur ki: وَهُوَ شَدِيدُ الْمِحَالِ o Allah azabı pek ağır ve şiddetlidir (13/Ra'd 13). Yani, onları cezalandırmak için yakalar.

Bazıları, مَحْل bu kelimenin Arapların مَحَلَ بِهِ مَحْلًا وَمِحَالًا ona kötülük kastettiler sözünden geldiğini söyler.

Ebu Zeyd der ki: مَحَلَ الزَّمَانُ ifâdesi, kıtlık oldu manasına gelir.

مَكَانٌ مَاحِلٌ وَمُتَمَاحِلٌ deyimi, verimsiz ve çorak yer manasına gelir. أَمْحَلَتِ الْأَرْضُ deyimi ise, yer, çoraklaştı, kıtlığa uğradı demektir.

مَحَالَة kelimesi, bel kemiği demektir. Çoğulu مَحَال olarak gelir.

لَبَنٌ مُمْحِلٌ ifâdesi, artık bozulmuş süt, anlamına gelir.

مَاحَلَ عَنْهُ Bir kişiyi savunmak, onu korumaktır. مَحَلَ بِهِ إِلَى السُّلْطَانِ onu sultanın yanında küçük düşürdü, gammazladı denir.

Bir Hadisi Şerifte şöyle denmiştir: لَا تَجْعَلِ الْقُرْآنَ مَاحِلًا بِنَا Kur'ân'ı bizim ayıplarımızı sana gösteren bir araç hâline getirme.[1144] Yani, senin katında bizim ayıplarını ortaya koyan.

1144 İbn Hibbân tahriç etmiştir. Bkz. İbnu'l-Esir, *Nihaye,* IV, 303; Yezîdî, *Garibu'l-Kur'an*, s. 193.

Bazıları مَحَال sözcüğünün حَوْل ve حِيلَة kelimelerinden geldiğini ve *mîm* harfinin ise, ek olduğunu söylemişler.

محن / M-h-n

مَحْن ve اِمْتِحَان kelimeleri اِبْتِلَاء sözcüğü gibi *denemek, sınamak* anlamına gelir.

Bu anlamda Allah buyurur ki: فَامْتَحِنُوهُنَّ *O kadınları **sınayın*** (60/ Mümtehine 10); اِبْتِلَاء konusu daha önce geçmişti.

Allah buyurur ki: أُولَئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَى *Seslerini Peygamberin yanında kısan kimseler, Allah'ın gönüllerini takva ile **sınadığı** kimselerdir* (49/Hucürat 3).

Bu âyetler şuna benzer: وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءً حَسَنًا *Allah bunu, inananları güzel bir **imtihana** tabi tutmak için yapmıştı* (8/Enfâl 17).

Bu da şu âyete benzemektedir: إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ *Şüphesiz Allah sizden kusuru gidermek ister* (33/Ahzâb 33).

محو / M-h-v

Silmek, temizlemek, kazımak anlamına gelen **محو** kelimesi, bir şeyin etkisini bertaraf etmektir. Bu anlamda kuzey rüzgârına مَحْوَة denilmiştir. Çünkü, bu rüzgâr, bulutları dağıtır, onlardan hiçbir eser bırakmaz.

Allah buyurur ki: يَمْحُو اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثْبِتُ *Allah dilediğini **siler**, dilediğini bırakır* (13/Ra'd 39).

مخر / M-h-r

مَخْرُ الْمَاءِ الْأَرْضَ cümlesi, *suyun yeri yarması*, demektir. Gemi göğsüyle suyu yardığında مَخَرَتِ السَّفِينَةُ مَخْرًا وَمُخُورًا denir. Ayrıca مَاخِرَةٌ سَفِينَةٌ *göğsüyle suyu yarıp giden gemi* denmiştir. Bunun çoğulu مَوَاخِر şeklinde gelir. Bu anlamda Allah buyurur ki: وَتَرَى الْفُلْكَ **مَوَاخِرَ** فِيهِ *Gemilerin onu **yara yara gittiğini** görürsün (*16/Nahl 14).

اِسْتَمْخَرْتُ الرِّيحَ وَامْتَخَرْتُهُ deyimi, *burnumu rüzgâra çevirdim*, demektir. Bir hadisi şerifte şöyle denmiştir: اسْتَمْخِرُوا الرِّيحَ وَأَعِدُّوا النَّبْلَ [defi hacet esnasında] *rüzgârı hesaba katın ve atacağınız oku hazırlayın.*[1145] Yani, istinca esnasında bu vaziyeti alın.

مَاخُور sözcüğü, içki satılan yeri tanımlar.

بَنَاتُ مَخْر tabiri ise, *yazın oluşan bulutlar*, manasındadır.

مد / M-d-d

مَدّ kelimesinin asıl anlamı, çekmek, uzatmaktır. Bu manada uzun zamana مُدَّة yaranın devam ettiği süreye مِدَّةُ الْجُرْحِ, nehrin kabarmasına مَدَّ النَّهْرُ, *nehir uzayıp gitti*. مَدَّهُ نَهْرٌ آخَرُ *Başka bir nehir çekip götürdü*. مَدَدْتُ عَيْنِي إِلَى كَذَا *Gözümü falanca şeye diktim*, denilmiştir.

Allah buyurur ki: وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ *Gözlerini **dikme*** (20/Tâhâ 131).

مَدَدْتُهُ فِي غَيِّهِ *Günâhında ona elimi uzattım*, demektir.

مَدَدْتُ الْإِبِلَ cümlesi de, *tohum ve unu suya karıştırarak develeri suvardım*, demektir. أَمْدَدْتُ الْجَيْشَ بِمَدَدٍ، وَالْإِنْسَانَ بِطَعَامٍ *orduyu **destekle**, insanı da yemekle takviye ettim.* Allah buyurur ki: أَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ **مَدَّ** الظِّلَّ *Rabbinin gölgeyi nasıl **uzattığını** görmez misin?* (25/Furkân 45).

Çoğunlukla إِمْدَاد kelimesi, *sevilen*; مَدّ ise, *sevilmeyen* şeyler için kullanılır. Bu anlamda Allah buyurur ki: **وَأَمْدَدْنَاهُمْ** بِفَاكِهَةٍ وَلَحْمٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ *Cennette olanlara diledikleri meyve ve etten bol bol **verdik*** (52/Tur 22); أَيَحْسَبُونَ أَنَّمَا **نُمِدُّهُمْ** بِهِ مِنْ مَالٍ وَبَنِينَ *Kendilerine mal ve oğullar vermekle, onları **desteklediğimizi** mi zannederler?* (23/Mü'minûn 55); **وَيُمْدِدْكُمْ** بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ Sizi, mallar ve oğullarla **desteklesin** (71/Nûh 12); **يُمْدِدْكُمْ** رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ *Rabbiniz size, nişanlı beş bin melekle **destek verecektir*** (3/Âl-i İmrân 125); **أَتُمِدُّونَنِ** بِمَالٍ *Bana mal ile **yardım** etmek mi istiyorsunuz?* (27/Neml 36).

Yine buyurur ki: **وَنَمُدُّ** لَهُ مِنَ الْعَذَابِ **مَدًّا** *ve onun azabını **uzattıkça uzatacağız*** (19/Meryem 79); **وَيَمُدُّهُمْ** فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ *...ve taşkınlıkları*

1145 Sürâka hadisi. Bkz. İbn Ebî Hâtim, *Ilel*, I, 36; Muttakî, *Kenzu'l-Ummâl*, IX, 361; Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, I, 209; Zemahşerî, *Fâik*, III, 350; İbnu'l-Esîr, *Nihâye*, IV, 305.

içinde bocalar durumda ***bırakır*** (2/Bakara 15); وإخوانهم يمدونهم في الغيّ *Şeytanın kardeşleri onlara azgınlıkta destek olurlar* (7/A'râf 202). والبحر يمده من بعده سبعة أبحر *denizler mürekkep olsa ve yedi misli deniz de* ***yedekte bulunup*** *yazılsa* (31/Lokmân 27) âyeti, Arapların مدّه نهرٌ آخر cümlesinin ifâde ettiği anlamı ifâde etmektedir.

Bunun daha önce zikrettiğimiz *sevilen* veya *sevilmeyen* şey anlamına gelen kelimeyle bir alakası yoktur. Bu, مددت الدّواة أمدّها *diviti mürekkeple doldurdum*, cümlesinin ifâde ettiğinin aynısıdır.

Allah buyurur ki: ولو جئنا بمثله مددا *Onun* ***bir mislini*** *de ona katsak bile* (18/Kehf 109).

مُدّ kelimesi ise, bilinen bir tahıl ölçeğidir.

مدن / M-d-n

Şehir anlamına gelen مدينة isminin dilbilgisi kalıbı kimilerine göre, فعيلة formudur. Çoğulu مُدُن şeklinde gelir. وقد مدنت مدينة deyimi, *bir şehir kuruldu* demektir. Kimileri ise, kelimenin başındaki *mîm* harfinin ilave olduğunu söylemişlerdir.

Allah buyurur ki: وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى النِّفَاقِ *ve* ***Medineliler*** *içinde de ikiyüzlülükte kaşarlanmış olanlar vardır* (9/Tevbe 101); وجاء مِنْ أقصى المدينة رَجُلٌ يَسْعى ***Derken, şehrin*** *öbür ucundan bir adam koşarak geldi* (36/Yâsîn 20); ودخل الْمَدِينَةَ على حين غفلة مِن أهْلِهَا *halkının haberi olmadığı bir zamanda,* ***şehre*** *girdi* (28/Kasas 15).

مرر / M-r-r

مُرُور kelimesi, *yol almak ve bir şeyi geçmek*, demektir. Allah buyurur ki: وإذا مرّوا بهم يتغامزون *Yanlarından* ***geçtikleri*** *zaman da birbirlerine göz kırparlardı* (83/Mutaffifîn 30); وإذا مرّوا باللغو مرّوا كِراما *faydasız bir şeye rastladıkları zaman ise, yüz çevirip vakarla geçerler* (25/Furkân 72).

Yani, mü'minler, boş/kötü şeyler konuşmak zorunda kalınca kinâye kullanırlar, kötü şey işittiklerinde duymazlıktan gelir ve gördüklerinde ise, ondan yüz çevirirler.

Allah buyurur ki: فلمّا كشفنا عنه ضرّه مرّ كأن لم يدعنا إلى ضرّ مسّه *Kendisinden sıkıntısını gideriverdik mi sanki kendisine dokunan o sıkıntı için bize hiç yalvarmamış gibi aldırmadan* ***geçer gider*** (10/Yûnus 12):

Burada geçen مرّ kelimesinin ifâde ettiği mana, وإذا أنعمنا على الإنسان أعرض ونأى بجانبه *İnsana nimet verdiğimiz zaman yüz çevirerek ve yan çizer* (17/İsrâ 83) âyetinin ifâde ettiği anlam gibidir.

أمررت الحبل cümlesi, *ipi eğirdim/ büktüm* demektir. Aynı manada مرير ve مُمَرّ kelimeleri de kuvvetli, dayanıklı ve sağlam manalarına gelir. Bu anlamda فلانٌ ذو مرّة denir ki, bu âdeta onun örgüsünün sağlam olduğunu anlatır. Yüce Allah da: ذو

مِرَّةٍ فَاسْتَوٰى *Bir kuvvet sahibi hemen doğruldu* (53/Necm 6).

مَرَّ الشَّيْءُ ve أَمَرَّ deyimi, *bir şey acı oldu*, demektir. Bu anlamda فُلَانٌ مَا يُمِرُّ وَمَا يُحْلِي *Falanca ne acıdır ne tatlı*, denir. Yani: Ne faydası dokunur, ne de zararı.

Allah buyurur ki: حَمَلَتْ حَمْلاً خَفِيفاً فَمَرَّتْ بِهِ *eşi hafif bir yük yüklendi ve bu hâlde onu bir süre **taşıdı*** (7/A'râf 189), âyetinde geçen فَمَرَّتْ fiili, deniyor ki: *Bir süre böyle devam etti*, demektir.

مَرَّةً ve مَرَّتَيْنِ isimleri ise, tıpkı فَعْلَة ve فَعْلَتَيْنِ kalıpları gibidir ve zamanın herhangi bir parçası için kullanılır. Yüce Allah bu konuda şöyle buyurur: الَّذِينَ عَاهَدْتَ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنْقُضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرَّةٍ وَهُمْ لَا يَتَّقُونَ - *Onlar, kendileriyle antlaşma yaptığın hâlde her **defasında** antlaşmalarını bozarlar ve bundan hiç çekinmezler* (8/Enfâl 56); وَهُمْ بَدَؤُوكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ *...ilk **defa** onlar bunu size karşı başlamışlardır* (9/Tevbe13) إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً *Onlar için yetmiş defa da bağışlanma dilesen* (9/Tevbe 80); اِنَّكُمْ رَضِيتُمْ بِالْقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٍ *çünkü ilk **defa**, oturup kalmaya razı oldunuz* (9/Tevbe 83); سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ *Kendilerine **iki defa** azap edeceğiz* (9/Tevbe 101); ثَلَاثَ مَرَّاتٍ *üç **defa*** (24/Nûr 58).

مرج / M-r-c

مَرْجٌ kelimesinin asıl anlamı *düzensizlik, karışıklık* demektir. Bu manada مَرَجَ أَمْرُهُمْ *işleri birbirine karıştı* denir. Aynı şekilde مَرِجَ الْخَاتَمُ فِي إِصْبَعِي، فَهُوَ مَارِجٌ *yüzük parmağımda yeşerdi, o yeşillenmiştir*, denir.

أَمْرٌ مَرِيجٌ deyimi, *karışık iş*, غُصْنٌ مَرِيجٌ ise, *karışık dal*, demektir.

Allah buyurur ki: فَهُمْ فِي أَمْرٍ مَرِيجٍ *onlar **karışıklık** içindedirler* (50/Kâf 4).

مَرْجَان ise, *küçük inci* demektir. Allah buyurur ki: كَأَنَّهُنَّ الْيَاقُوتُ وَالْمَرْجَانُ *Onlar sanki yakut ve **mercandırlar*** (55/Rahmân 58).

مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ *(Acı ve tatlı) iki denizi salıverdi **birbirine kavuşuyorlar*** (55/Rahmân 19) âyet-i kerimesindeki مَرَجَ kelimesi, *salıvermek* demektir. Hayvanların neşeli bir şekilde otlandığı bol otlu meraya da مَرَجٌ denmektedir.

Allah buyurur ki: مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ *Bir alevden bir ateşten* (55/Rahmân 15) yani, *karışık bir alev*.

أَمْرَجْتُ الدَّابَّةَ فِي الْمَرْعَى ifâdesi, *hayvanı otlağa saldım ve o da orada otlandı*, demektir.

مرح / M-r-h

مَرَح kelimesi, *şiddetli ve büyük sevinç* demektir. Allah buyurur ki: وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحاً *Yeryüzünde **sevinerek (böbürlenerek)** yürüme* (17/İsrâ 37). Bir kıraatte مَرَحاً kelimesi مَرِحاً şeklinde okunmuştur.[1146] Yani, *sevinçli biçimde*.

1146 Bu şaz bir kıraattir. Yakub bu şekilde okumuştur. Sağlam bir rivâyete dayanmaz. Bkz. Nahhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, II, 241.

مرحى [Aferin! Bravo! Helal sana!] sözcüğü, *imrenme* ve *hoşuna gitmeyi* ifâde eden bir kelimedir.

مرد / M-r-d

Allah buyurur ki: وحفظا من كل شيطان مارد *Onu, inatçı her türlü şeytandan koruduk* (37/Sâffât 7). İnsanlardan ve cinlerden olan şeytanların مارد ve مريد olanları iyiliklerden tamamen soyutlananlarıdır. Bu شجر امرد deyiminden alınmıştır ki, *yapraktan soyutlanan ağaç* demektir. رملة مرداء ifâdesi de, *üzerinde hiç ot veşermeyen kum* manasına gelir. Bu anlamda tüysüz olduğundan çocuğa da امرد denmiştir.

Bir rivâyette أهْلُ الجنّة مُردٌ *Cennet ehli tüysüzdür* denmektedir.[1147] Bazıları, bu hadisi, açık anlamı üzere bazıları ise lekelerden ve çirkinliklerden uzak olmak anlamına yorumlamışlardır. Bu manada مرد فلانٌ عن القبائح *falan kişi kötülüklerden arındı* مرَدَ عن المَحاسن و عن الطاعة ve *falan kişi iyiliklerden ve ibâdetlerden uzaklaştı* deyimleri mevcuttur.

Allah buyurur ki: ومن أهْل المدينة مردوا على النّفاق *ve Medineliler içinde de ikiyüzlülükte* ***kaşarlanmış*** *olanlar vardır* (9/Tevbe 101). Yani, nifak üzere oldukları hâlde iyiliklerden de uzak durdular.

Allah buyurur ki: مُمرَّدٌ من قوارير *camdan yapılmış mücella bir salondur* (27/Neml 44). Buradaki مُمرّدٌ kelimesi pürüzsüzleştirilmiş demek olup شجرةٌ مرْداءُ *yapraktan soyutlanmış ağaç* deyiminden alınmıştır.

Âyette geçen مُمرّدٌ kelimesi, şairin şu sözüne işaret ediyor gibidir:

٤٢١- فى مجدل شيّد بنيانه يزل عنه ظفرْ الظافر

421- *Dört dörtlük kurulmuş bir mücadelede*
Fatihin ellerinin ulaşamayacağı biçimde.[1148]

مارد ise, [Dûmetü'l-Cendel bölgesinde bulunan] ünlü bir kaledir. Atasözünde şöyle denmiştir: تمَرّدَ ماردٌ وعزّ الأبلق *Mârid dikbaşlı oldu. Eblak da ele geçmez oldu* denir. Bu sözü, ilk olarak bu iki kaleyi elde etmek isteyip de fethedemeyen bir kral söylemiştir.

مرض / M-r-d

مرض kelimesi, insana has olan düzenden çıkış demektir. Bu da iki çeşittir:

Birincisi: Yüce Allah'ın ولا على المريض حرجٌ ***Hastaya*** *da bir sorumluluk yoktur* (24/Nûr 61)

1147 Muaz b. Cebel hadisi. Tamamı şöyledir: يدخل أهل الجنّة الجنّة جردا مُردا مكحّلين. أبناء ثلاثين أو ثلاث وثلاثين Cennetlikler, cennete çıplak, tüysüz, gözleri sürmeli, otuz veya otuz üç yaşında olarak girerler. Tirmizî tahriç etmiş ve hasen-gariptir diye değerlendirmiştir. Bkz. Mübârekfûrî, *Âridatu'l-Ahvezî*, XX, 14; Ahmed, *Müsned*, II, 295.

1148 Şair, el-A'şâ. Bkz. *Dîvân*'ı. s. 96; *el-Mesâid Şerhu Teshîli'l-Fevâid*, I, 526.

âyetinde buyurduğu bedenle ilgili hastalıktır.

İkincisi: Cehâlet, korkaklık, cimrilik, iki yüzlülük ve diğer ahlaki rezillikler demektir.

Allah buyurur ki: في قلوبهم مرض فزادهم الله مرضا *Kalplerinde **hastalık** vardır, Allah **hastalıklarını** artırmıştır* (2/Bakara 10), أفي قلوبهم مرض أم ارتابوا *Kalplerinde **hastalık** mı var, yoksa şüphelenmişler midir* (24/Nûr 50), وَأمَّا الذين فِي قلوبهم مرض فزادتهم رجسا الى رجسهم *Kalplerinde **hastalık** olanların ise pisliklerine pislik katmıştır* (9/Tevbe 125).

Burada anlatılan şu âyette anlatılan gibidir: وليزيدن كثيرا منهم ما أنزل إليك من ربك طغيانا وكفرا *Ant olsun ki, sana Rabbinden indirilen sözler onların çoğunun azgınlığını ve inkârını artıracaktır* (5/Mâide 64). Hastalığın vücudu tam olarak hareket etmesine engel olduğu gibi küfür ve nifakta erdemlere ulaşmaya veya şu âyeti kerimede açıklanan: وإنَّ الدَّار الآخرة لهى الحيوان لوْ كانوا يعلمُون *Asıl hayat âhiret yurdundaki hayattır; keşke bilseler* (29/Ankebût 64) âhiret hayatını elde etmeye engel olduğu veya hasta vücudun zararlı şeylere meyletmesi gibi nefis bunlarla sapkın inanışlara yöneldiği için hastalığa benzetilmişlerdir.

Bu kötü huyların hastalığa benzetilmesinden dolayı: دوي صدر فلان، ونغل قلبُه *falanın göğsünde ses yankılandı, kalbi kin doldu* denmiştir.

Hz. Peygamber (sas) şöyle buyurur: وايّ داء أدوأ مِن البُخل؟ *Cimrilikten daha beter bir hastalık var mıdır?*[1149]

Güneş, kendisine engel olan bir arızadan dolayı aydınlatmadığında شمْسٌ مريضة *hasta bir güneş* denilir. أمْرَض فلانٌ فِي قوْله deyimi, *falanca kişi sözünde tarizde bulundu, birilerine göndermede bulundu* demektir.

تمْريض hastaya bakmak, hizmetini görüp şifa bulmasına yardımcı olmaktır. تقذية kelimesi göze giren tozu çıkarmak anlamında olduğu gibi تمْريض sözcüğünün gerçek anlamı da hastanın hastalıktan kurtulması için çalışmak demektir.

مرأ / M-r-e

مَرْأةٌ امْرُؤٌ اِمْرَأةٌ مرْأ denir ki, biri erkek diğeri kadın demektir. Allah buyurur ki: إنِ امْرُؤٌ هَلك *şâyet bir **adam** ölürse* (4/Nisâ 176), وانى خفت الموالِيَ مِنْ ورائي وكانت امْرأتي عاقرًا فهبْ لِي مِنْ لدُنك وليًا *Gerçekten ben, arkamdan yerime geçecek varislerden endişedeyim. **Kadınım** da kısır bulunuyor. Onun için katından bana bir çocuk ihsan et* (19/Meryem 5).

1149 Ebû Hüreyre hadisi. Hz. Peygamberin (sas) şöyle buyurduğunu söyler: *Ey Selemeoğulları! Efendiniz kimdir? Efendimiz Cid Bin Kays'tır fakat biraz cimridir*. Dediler. Hz. Peygamber, *cimrilikten daha beter bir hastalık var mıdır? Efendiniz Bişr b. el-Berra olsun*. Hadisi, Hâkim *Müstedrek*'te III, 219 tahriç etmiş ve Müslim'in şartına göre sahih olduğunu söylemiş, Zehebi de bunu takrir etmiştir.

مُرُوءة kelimesi, yiğitlik ve mertliğin en mükemmeli demektir, tıpkı رُجولية kelimesinin adamlığın en mükemmeli anlamında olduğu gibi.

مريء Midenin baş tarafı ve boğaza yapışık olan kursak demektir. مَرُؤَ الطعَامُ و أَمْرَا yiyecek sağlığa elverişli oldu, ona uygun geldi. Allah buyurur ki: فكلوه هنيئا مريئا *onu* ***afiyetle*** *yiyin* (4/Nisâ 4).

مرى / M-r-y

مِرْية bir işte tereddüde düşmektir. Bu kelime şüphe anlamında olan شك kelimesinden daha özeldir. Allah buyurur ki: ولا يزال الذين كفرُوا في مِرْيَةٍ منه inkâr *edenler Kur'ân'dan* ***şüphe*** *etmekte devam ederler* (22/Hac 55), فَلاَ تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِمَّا يَعْبُدُ هؤلاء *Bu putperestlerin taptıklarının batıl olduğunda* ***şüphen*** *olmasın* (11/Hûd 109), فلا تَكُن فِي مِرْيَةٍ مِنْ لقائه *Sakın sen ona kavuşacağından* ***şüphe*** *etme* (32/Secde 23), ألا إنَّهم في مِرْيَةٍ من لقاء ربّهم *Dikkat edin; onlar Rableriyle karşılaşacakları konusunda* ***şüphe içindedirler*** (41/Fussilet 54).

امْتِراء ve مُمارَاة formları, şüphe götüren şeyde tartışmaktır.

Allah buyurur ki: الذي فيه يَمْتَرُون قول الحق .... *hakkında* ***şüpheye*** *düştükleri gerçek söze göre* (19/Meryem 34); بمَا كانوا فيه يَمْتَرُون **şüphe** edip durdukları azabı (15/Hicr 63); أفتمارونه على ما يرى *Ey inkârcılar! Onun gördüğü şey hakkında kendisi ile* ***tartışır*** *mısınız?* (53/Necm 12); فلا تمَار فيهِمْ إلا مِراءً ظاهرا *onlar hakkında, bu kısaca anlatılanın dışında, kimseyle* ***tartışma*** (18/Kehf 22).

مِرَاء kelimesinin aslı مَرَيْتُ النَّاقة *Sağmak için dişi devenin memelerini temizledim* deyiminden gelmektedir.

مَرْيَم /Meryem

مَرْيَم Arapça'ya dışarıdan gelen bir isimdir. Hz. İsa'nın annesinin adıdır.[1150]

مزن / M-z-n

مُزْن Aydınlık, parlayan bulut demektir. Bir parçasına مُزْنة denir. Allah buyurur ki: أأنتُمْ أنزلتموه مِن المُزْنِ أم نحن المنزلون *Suyu buluttan* ***indirenler*** *sizler misiniz yoksa onu Biz mi* ***indiririz?*** (56/Vakia 69). Bulutların arasından görünen hilale ابْن مُزْنة *bulutun oğlu* denir.

فُلاَنٌ يتمزّن deyimi, *falanca kişi bulut gibi cömerttir* demektir. مزّنْتُ فلاَنا *falanı buluta benzettim.*

1150 Tilmisânî der ki: Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'de Meryem dışında hiçbir kadını adıyla anmamıştır. Meryem'i ise yaklaşık otuz yerde zikretmiştir. Bunun hikmeti şudur: Hükümdarlar, hür hanımlarını kendi isimleriyle değil, *aile* vb kinayelerle anarlar. Cariyeleri için kinaye kullanmaz, isimlerini söylemekten çekinmezler. Yüce Allah, Meryem ve oğlu Hz. İsa'nın, Yüce Allah'ın kullarından herhangi biri gibi olduklarını bildirmek ve Yahudilerin onlar hakkında söylediklerini reddetmek için ismini zikretmiştir. Bkz. el-Hafacî, *Şerhu'ş-Şifâ*, I, 136.

مَازِن'in *beyaz karınca* olduğu söylenmiştir.

مزج / M-z-c

مزج الشَّراب *İçeceği karıştırdı* demektir. مِزاج *karıştırılan şey* demektir.

Allah buyurur ki: كان مِزاجُها كَافُوراً ***karıştırılanı** kâfûrdur* (76/İnsan 5); ومِزاجُهُ من تَسْنيم *Onun **katkısı** yüce kaynaktandır* (83/Mutaffifîn 27); كان مِزاجُها زنْجبيلا ***karıştırılanı** zencefildir* (76/İnsan 17).

مسس / M-s-s

مَسّ *dokunma* aynı anlamda olan لَمْس gibidir. Fakat لمس bazen bulunmasa da bir şeyi aramak/ istemek için kullanılır. Şair şöyle der:

٤٢٢- والْمسُهُ فلا أجِدُهُ

422- *Onu arıyorum, fakat bulamıyorum.*[1151]

مَسّ: Sözcüğü, dokunmak suretiyle bir şeyi algılamak, duymak manasına gelir. Bu kavram, kinâye yoluyla beraber olmayı da anlatır. مسّها ومَاسَّها *o kadına dokunda, o kadınla birbirine dokundular* denir.

Allah buyurur ki: وإنْ طلَّقتمُوهُنَّ من قبْل أن تمسُّوهُنَّ *Eğer onlara **dokunmadan** onları boşarsanız* (2/ Bakara 237); لاَ جُناحَ عليْكمْ إنْ طلقتمُ النِّساء ما لَمْ تَمَسُّوهُنَّ *Kadınlara **dokunmadan** onları boşarsanız size sorumluluk yoktur* (2/Bakara 237) Bu âyeti kerime مَا لَمْ تَماسُّوهُنَّ olarak da okunmuştur.[1152]

Allah buyurur ki: أنى يَكُونُ لِي وَلَدٌ ولمْ يمْسسْنِي بَشرٌ *...Bana bir insan **dokunmamışken** nasıl çocuğum olabilir?* (3/Âl-i İmrân 47).

Büyük ihtiyaç anlamına gelen مسيس kelimesi, beraber olmanın kinâye yoluyla anlatılmasıdır.

مَسّ ise, deliliğin kinâye yoluyla anlatılmasıdır.

Allah buyurur ki: يتخبَّطُهُ الشَّيْطانُ من المسّ كما يقومُ الذي *şeytanın **dokunduğu** kimsenin kalktığı gibi kalkarlar* (2/ Bakara 275).

مَسّ kelimesi, insana dokunan her bir eziyet için kullanılır.

Allah buyurur ki: وَقالوا لنْ تمسَّنا النّار إلاّ أيّاما مَعْدودة *Ateş bize sadece sayılı birkaç gün **dokunacaktır**, derler* (2/Bakara 80); مَسّتْهُمُ الْبَأساءُ والضّرّاء *Darlığın ve zorluğun **dokunduğu*** (2/Baklara 214); ذوقوا مَسّ سَقرَ *Cehennemin **dokunan** azabını tadın* (54/Kamer 48); مَسَّنِيَ الضُّرُّ *Bana zorluk **dokundu*** (21/Enbiyâ 83); مَسَّنِيَ الشيْطانُ *şeytan bana **dokundu*** (38/Sâd 41); مَسّتْهمْ إذا لَهُم مكْرٌ في آيَاتِنَا ***dokunduğunda** hemen âyetlerimize dil uzatmağa kalkışırlar* (10/Yûnus 21); وإذا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْر ضَلَّ منْ تَدْعون إلاّ إيَّاهُ *Denizde bir **sıkıntıya***

1151 Bu, beyit, daha önce لمس maddesinde geçmiştir.

1152 Bu, Hamza, Kissâî ve Halef'in kıraatidir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 159.

düştüğünüz zaman, Allah'tan başka yalvardıklarınız kaybolup gider (17/ İsrâ 67).

مسح / M-s-h

مَسْح Eli birşey üzerinde gezdirmek ve ondaki izi kaybetmektir. Bazen bu iki anlamın biri için ayrı kullanılır. Bu anlamda مَسَحْتُ يَدِي بِالْمِنْدِيل *Elimi mendil ile sildim*, denmektedir.

Kazınmış dirheme مسيح düz, yumuşak yere ise, أمْسَح denir. مسح الأرض deyimi, toprağı ekmek demektir. Yürüyüş, مسح fiili ile de ifâde edildiği gibi, ذرع fiili ile de ifâde edilmiş ve şöyle denmiştir: مَسَحَ الْبَعِيرُ الْمَفَازَة وذرعها *Deve çölde yürüdü ve onu geçti.*

Fıkıh literatüründe مَسْح sözcüğü, suyu azaların üzerinde gezdirmektir. تَمَسَّحْتُ مَسَحْتُ لِلصَّلاة *Namaz için meshettim, mesih aldım*, denir.

Allah buyurur ki: وَامْسَحُوا بِرُؤُوسِكُمْ *başlarınızı **meshedin*** (5/Mâide 6).

مَسَحْتُهُ بِالسَّيْفِ deyimi, vuruşun kinâye yoluyla ifâdesidir. *Onu kılıçla vurdum*, demektir. مَسَسْتُ *kılıçla dokundum*, denmesi gibi.

Yüce Allah bu konuda şöyle buyurur: فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْأَعْنَاقِ *Bacaklarını ve boyunlarını **vurmaya** başlamıştı* (38/Sâd 33).

Yüzünün bir tarafı düz olduğu için Deccâl'a مسيح *Mesih*, denmiştir. Rivâyette: أَنَّهُ لَا عَيْنَ لَهُ وَلَا حَاجِبَ *Deccâl'ın ne gözü ne de kaşı vardır*, denmiştir.[1153]

Deniyor ki: Hz. İsa da sürekli yeryüzünde dolaştığından مسيح adını almıştır. Çünkü onun zamanında ders verirken sürekli yürüdükleri için kendilerine *Meşşâî* veya *seyyâh* adı verilen bir kesim vardı.

Bazılarına göre, vücudunda hastalık bulunan bir kişiye elini sürdüğünde iyileştiği, bazılarına göre ise, annesinden yağlanmış olarak doğduğu için ona مسيح denmiştir.[1154]

Kimilerine göre, Mesih, aslı İbranicede مَشُوح iken, Arapçalaşırken مسيح olmuştur. Aynı şekilde موسى da aslında موشى idi.[1155]

Bazıları der ki: مسيح iki gözünden biri kör olan, kimsedir. Rivâyette: انّ الدَّجَّال مَمْسُوحُ الْيُمْنَى *Deccal'ın sağ gözü kördür;*[1156] وعيسى مَمْسُوحُ الْيُسْرَى *İsa'nın (as) ise, sol gözü kördür* denmiştir.[1157] Bu sözlerin doğru

---

1153 Bu rivâyete muteber hadis kitaplarında rastlanmamıştır. Bkz. Zemahşeri, *Fâik*, III, 366, Semîn, *Umdetu'l-Huffâz*'da, مسح maddesinde kaydetmiştir.

1154 Bu görüş, Ebû Ubeyde'ye aittir. Bkz. Ezherî, *Tehzibu'l-Luga*, IV, 348.

1155 Bkz. *el-Muntahab Min Garib-i Kelâmi'l-Arab*, II, 603.

1156 İbn Ömer hadisi. Bu hadisi, Tirmizî nakletmiş ve *sahîh-garîb* olduğunu belirtmiştir. Bkz. Mübârfekfûrî, *Âridatu'l-Ahvezî*, IX, 96.

1157 Bu, tutarsız, asılsız bir yalandır. Çünkü peygamberlerin şartlarından biri de duyu organlarının sağlam olması, vücutlarının tam olması ve insanların nefretini çekecek olan şeylerden uzak olmalarıdır. Eğer Hz. İsa (as) böyle olsaydı, çok çirkin olurdu. Haşa, o böyle değildi -(Mütercimler).

yorumu şöyle olabilir: Deccal'dan ilim, akıl, yumuşak huyluluk gibi güzel huylar alınmış, İsa (as) ise, cehâlet, kötülük, hırs gibi diğer kötü huylardan arıtılmıştır.

Beraber olmak da kinâye yoluyla مسْح *dokunmak* diye adlandırılmıştır, tıpkı مس ve لمس formları kinâye yoluyla *beraber olmak* için kullanıldığı gibi.

Terin az olanına مسيح denmiştir.

مسْح Çul, çuval bezi, *rahip cüppesi* manasındadır. Bunun çoğulu مُسُوح ve أمساح şeklinde gelmektedir.

تمساح *timsah* ise, bilinen hayvandır. İnsanların dik kafalı, serkeş olanları ona benzetilmiştir.

مسخ / M-s-h

مسْخ şekil ve ahlak bozukluğu ve ikisinin de bir şekilden diğer bir şekle dönüşmesidir.

Bazı bilginler: مسْخ iki türlü olabilir, derler:

Birincisi, özeldir. Arada bir meydana gelir. Bu fiziki yaratılışın değişmesidir.

İkincisi ise, her zaman meydana gelebilen değişmedir. Bu da ahlakta meydana gelen değişmedir. İnsanın bazı hayvanlara ait olan kötü huyları almasıdır. Meselâ, kişinin şiddetli hırs göstermede köpeğe, aç gözlülükte domuza, taşkınlıkta öküze benzemesi gibi. Buna göre وجعل منهُمُ القِرَدَة والخنازير *ve onlardan maymunlar ve domuzlar kılmış* (5/ Mâide 60) âyeti, bu her iki anlamda da yorumlanır.

لمسخناهُمْ على مكانتِهِم *onları oldukları yerde **dondururduk*** (36/ Yâsîn 67) âyeti ise, ilk bakışta birinci görüşte daha açık olsa da her iki görüşe uygun biçimde yorumlanabilir.

Yemeğin مسيخ olanı ise, tadı olmayanı, demektir.

Şair şöyle der:

٤٢٣- وأنت مسيخ كلحْم الحُوار

423- *Sen çekirge eti gibi **tatsızsın**.*[1158]

مسخْتُ النّاقة tabiri, *deveyi şekli şemaili değişecek derecede yordum ve **zayıflattım*** demektir.

ماسخي Yaycı, okçu demektir. Bu kelime aslında, ماسخة kabilesinden olan bir yay ustasına nispet ifâde eder. Onun için her yay ustasına bu isim verilmiştir. Nitekim, هَالك kabilesinden ünlü bir demirci çıktığından, her demirciye de هالكي adı verilmiştir.

مسد / M-s-d

مسد: Sözcüğü, hurma dalından eğirip yapılan ip manasındadır.

Allah buyurur ki: حبْلٌ من مسد *hurma dalından bir **ip*** (111/ Mesed 5).

1158 Şair, Eş'ar Er-Rakbânî. Bkz. İbn Fâris, *Mücmel*, III,308, Feyrûzâbâdî, *Besâir*, 506; İbn Manzûr, *L. Arab*, مسخ maddesi.

امْرَأةٌ مَمْسُودَةٌ eğrilmiş ip gibi *eli ayağı düzgün kadın* demektir.

مسك / M-s-k

إمْسَاكُ الشَّيْءِ bir şeye yapışmak ve onu korumaktır. فَإمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أوْ تَسْرِيحٌ بِإحْسَانٍ *Ya iyilikle **tutma** ya da iyilik yaparak bırakmadır* (2/Bakara 229); وَيُمْسِكُ السَّمَاءَ أنْ تَقَعَ على الأرْضِ *yere düşmemesi için göğü O **tutuyor*** (22/Hac 65), yani, onu koruyor.

اسْتَمْسَكْتُ بِالشَّيْءِ *o şeyi tutmaya çalıştım*. Allah buyurur ki: فَاسْتَمْسِكْ بِالذي أوحِيَ إلَيْكَ *Sana vahiy olunana **sarıl*** (43/Zuhruf 43); أمْ آتَيْنَاهُمْ كِتَابًا مِنْ قَبْلِهِ فَهُمْ بِهِ مُسْتَمْسِكُونَ *Yoksa onlara daha önce bir kitap verdik de ona mı **bağlanıyorlar*** (43/Zuhruf 21).

Hem تَمَسَّكْتُ بِهِ hem de مَسَكْتُ بِهِ *Bir şeyi tutmaya çalışmak* demektir. Allah buyurur ki: وَلا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الكَوَافِرِ *inkârcı kadınları nikahınızda **tutmayın*** (60/Mümtehine 10).

أمْسَكْتُ عَنْهُ كَذَا *Onu engelledim* demektir. Allah buyurur ki: هُنَّ مُمْسِكَاتُ رَحْمَتِهِ *Onlar onun rahmetini **engelleyicilerdir*** (39/Zümer 38).

Cimrilik, kinâye yoluyla إمْسَاك diye adlandırılmıştır.

Yiyecek ve içeceklerin مُسْكَة olanı, canın çıkmasını engelleyenidir.

مسك kol bileği üzerine bağlanan sedeftir.

مَسْك vücuda yapışık bulunan deridir.

مشج / M-ş-c

Allah buyurur ki: مِنْ نُطْفَةٍ أمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ *Onu, **katışık** bir nutfeden yaratmışızdır; onu deneriz* (76/İnsan 2). Yani, kandan bir karışım. Bu da, yüce Allah'ın aşağıdaki âyetlerle işaret ettiği ve nutfe ile yarattığı değişik güçler demektir: وَلَقَدْ خَلَقْنَا الإنْسَانَ مِنْ سُلالَةٍ مِنْ طِينٍ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا العَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا المُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا العِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللهُ أحْسَنُ الخَالِقِينَ *And olsun ki, insanı süzme çamurdan yarattık. Sonra onu nutfe hâlinde sağlam bir yere yerleştirdik. Sonra nutfeyi kan pıhtısına çevirdik, kan pıhtısını bir çiğnemlik et yaptık, bir çiğnemlik etten kemikler yarattık, kemiklere de et giydirdik. Sonra onu başka bir yaratık yaptık: Biçim verenlerin en güzeli olan Allah ne uludur!* (23/Mü'minûn 12-14).

مشى / M-ş-y

مَشْي: Sözcüğü, kendi isteğiyle bir yerden başka bir yere yürümektir. Allah buyurur ki: كُلَّمَا أضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ *onları aydınlattıkça ışığında **yürürler*** (2/Bakara 20); فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي على بَطْنِهِ *kimi iki ayakla **yürür*** (24/Nûr 45); يَمْشُونَ على الأرْضِ هَوْنًا *yeryüzünde mütevazı **yürürler*** (25/Furkân 63); فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا *yerin sırtlarında **dolaşın/yürüyün*** (67/Mülk 15).

مَشْي: Sözcüğü, kinâye yoluyla

arabozuculuk, laf taşıma anlamında da kullanılır. Allah buyurur ki: هَمَّازٍ مَشَّاءٍ بِنَمِيمٍ *Diliyle iğneleyen,* ***kovuculuk*** *eden* (68/Kalem 11). Aynı zamanda müshil bir ilaç içmek de kinâye yoluyla bu sözcükle ifâde edilir. Bu anlamda شَرِبْتُ مَشْيًا وَمَشُوًا *Müshil bir ilaç içtim* denir.

مَاشِيَة koyunlar ve küçükbaş hayvanlardır.

اِمْرَأَةٌ مَاشِيَةٌ *çocukları çoğalan kadın* demektir.

مصر / M-s-r

مِصْر kelimesi, sınırları belirlenmiş yer ve yerleşim bölgesidir. مَصَّرْتُ مِصْرًا *Bir şehri kurdum* denir.

مِصْر ise, aslında sınır demektir. Hecerliler اشترى فلانٌ الدّارَ بِمُصُورِها *falanca evi sınırlarıyla beraber satın aldı* der ve ev alımında bunu şart koşarlardı.

Şair şöyle der:

٤٢٤- وجاعلُ الشَّمْسِ مِصْرًا لاخَفَاءَ بِه
بَيْنَ النّهارِ وبَيْنَ اللّيْلِ قد فصلا

424- *Güneşi hiçbir gizli tarafı olmayan bir sınır kılan*
Gündüz ile gece arasını kesin biçimde ayıran.[1159]

Allah buyurur ki: اهْبِطُوا مِصْرًا ***Mısır'a inin*** (2/Bakara 61). Burada kastedilen Mısır şehridir. Dilbilgisi açısından bu kelimenin munsarıf olması ortasının harekesizliğinden ötürü kelimenin hafifliğindendir. Bazıları: Buradaki مِصْرًا sözcüğü herhangi bir şehirdir, derler.

مَاصِر iki su arasındaki engeldir.

مَصَرْتُ النَّاقَةَ *Parmakları dişi devenin memeleri etrafında toplayıp sağmaya başladım,* demektir. Bu anlamda لَهُمْ غلّة يَمْتَصِرُونَها *Onların bir sağılmışı var, sağıyorlar* denmiştir.[1160] Yani, ondan azar azar bir şey sağıyorlar.

ثَوْبٌ مُمَصَّرٌ Boyaya doymuş elbise, demektir.

نَاقَةٌ مَصُورٌ Sütünü vermeyen, onun akmasına izin vermeyen dişi devedir.

Hasan şöyle der:

لا بأسَ بِكَسْبِ التَّيَّاسِ ما لم يَمْصُرْ ولم يَبْسُرْ *sağılmaz ve vaktinden önce koyunu aşmaya çalışmazsa tekecinin kazancında bir sakıncası yoktur.*[1161] Yani: İki parmağıyla sağmaz ve zamanından önce koyunun üzerine çıkmaya çalışmazsa.

مَصِير bağırsaktır. Çoğulu مُصْرَان gelir. Bu kelime, صَار kökünden olup مَفْعِل kalıbındandır, çünkü, yiyeceğin varacağı yer bağırsaktır, diyenler de vardır.

1159 Şair, Adiy b. Zeyd, Bkz. *Dîvân*'ı, s. 159, Feyrûzâbâdî, *Besâir*, IV, 509, İbn Fâris, *Mücmel*, III, 833.

1160 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "مصر": Asıl manası göğüste (memede) kalan sütü sağmaktır. Sonradan az şeyler peşinde koşmak için kullanılmıştır. Zemahşeri, *Fâik*, III, 370.

1161 Bk. İbnu'l-Esîr, *Nihâye*, I, 126; IV, 336.

مضغ / M-d-ğ

مُضغة Bir seferde çiğnenebilecek pişmemiş küçük et parçası demektir.

Şair şöyle der:

٤٢٥- يلاخ مضغة فيها أنيض

425- *İçinde hamlık bulunan bir* ***et parçasını*** *ağzında götürüp getiriyor.*[1162]

Yani pişmeyen et parçası demektir. Ceninin alaka/kan pıhtısı oluşundan sonraki aşamasına مُضغة adı verilmiştir. Allah buyurur ki: فخلقنا العلقة مضغة فخلقنا المضغة عظاما *kan pıhtısını* ***bir çiğnemlik et*** *yaptık, bir* ***çiğnemlik*** *etten kemikler yarattık* (23/Mu'minun 14); مضغة مُخلقة و غير مُخلقة *yapısı belli belirsiz* ***bir çiğnem et*** (22/Hac 5).

مُضاغة çiğnemekten sonra ağızda kalan yiyecek artığıdır.

Yemeği çiğnedikleri için çene kemiklerine ماضغان denilmiştir.

مضائغ Yayın iki ucundaki son kısımlardır. Tekili مضيغة şeklindedir.

مضى / M-d-y

مضاء مُضِيّ Gelip, geçen, olup biten şey demektir. Bu, hem somut hem de soyut şeyler için kullanılır. Allah buyurur ki: ومضى مَثَل الأولين *Öncekilere dair nice misaller* ***geçmiştir*** (43/Zuhruf 8), فقد مضت سُنَّة الأولين *evvelkilerin hükmü* ***geçmiştir*** (8/Enfâl 38).

مطر / M-t-r

مَطر sözcüğü, yere dökülen su manasındadır. يوم مطير ماطِر ومُمْطِر yağmurlu, yağışlı gün demektir. واد مَطير yağmurlu vadi anlamındadır. Bu anlamda: مطرتنا السَّماء و أمْطرتنا *Gök bize yağmur yağdırdı* ما مطرت منه بخير *ondan hiçbir hayır görmedim* denir.

Deniyor ki: Hayırlı şeylerde مطر azapta ise, أمْطر fiili kullanılır. Allah buyurur ki: وامْطرنا عليهم مطرا فساء مَطر المُنذرين *Üzerlerine de yağmur* ***yağdırdık****. Uyarılmışların* ***yağmuru*** *ne kötü oldu* (26/Şuarâ 173); وامْطرنا عليهم مطرا فانظر كيف كان عاقبة المُجْرمين *Geriye kalanların üzerine öyle bir yağmur yağdırdık ki! Suçluların sonunun nasıl olduğuna bir bak* (7/A'râf 84); وامْطرنا عليهم حجارة من سجّيل *üzerlerine sert taş* ***yağdırdık*** (15/Hicr 74); فامْطر علينا حجارَة مِن السَّمَاء *üzerimize gökten bir taş yağmuru* ***yağdır*** (8/Enfâl 32).

مطر، تمَطر yere, yağmurun gidişi gibi gitti. فرسٌ مُتمَطر yağmur gibi hızlı olan at demektir. مُستمْطر yağmur bekleyen ve yağmura açık yerdir. Bu deyim aynı zamanda iyilik isteyen kişi için de kullanılır.

Şair şöyle der:

٤٢٦- فواد خطاءٌ وواد مطر

426- *Bir vadi hatadır bir vadi* ***yağmur****.*[1163]

1162 Şair, Züheyr b. Ebî Sülmâ. *Dîvân*'ı, s. 14.

1163 Şair, Umru'u'l-Kays. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 72.

مطى / M-t-y

Allah buyurur ki: ثُمَّ ذَهَبَ إلى أهْلِه يتمطى *sonra da* ***sallana sallana*** *kendinden yana olanlara gitmişti* (75/Kıyâmet 33) yani, göğsünü kabartarak.

مطيّة sırtına binilen devedir. قدْ امْتطيْته Sırtına bindim, onu binek ettim, demektir.

مطو Kendisine güvenilen arkadaştır. Arkadaşın *binek* diye adlandırılması, onun ظهر *sırt* diye adlandırılması gibidir.

مَعَ / M-e-a

مع sözcüğü, bir yerde bulunmayı, buluşmayı, birleşmeyi ifâde eder. هما معا فى الدّار *o ikisi evde beraberdirler.* Zamanda birliktelik de bu kelime ile anlatılır: ولدَا معًا *beraber, aynı zamanda doğdular* gibi. Anlamda beraberlik de bunun içindedir; sözgelimi, *kardeş* ve *baba* ancak karşılıklı bir kişiyle gerçekleşir. Çünkü, bir insanın birine kardeş olması, ancak onun da kendine kardeş olmasıyla mümkün olur.[1164]

Üstünlük ve makamda beraberliği ifâde ederken de kullanılabilir: هما معا في العُلوّ *o ikisi üstünlük açısından aynı düzeydedirler.*

مع kelimesi yardım anlamını da içerir. Bu durumda مَعَ sözcüğünün tamlananı konumundaki isim, yardım gören varlıktır.[1165]

Allah buyurur ki: لا تحْزن ان الله معنا *Üzülme, Allah* ***bizimle beraberdir*** (9/Tevbe 40); الله مَعَنا ifâdesinde yardım olunan مَعَ sözcüğünün *muzafun ileyhi*dir. Yani, bizim yardımcımız Allah'tır.

Şu âyetler de bunun gibidir: إنّ اللّه مع الذين اتقوْا *Allah şüphesiz sakınanlarla* ***beraberdir*** (16/Nahl 128); وهو معكمْ أين ما كنتمْ *O, nerede olursanız olun, sizinle* ***beraberdir*** (57/Hadîd 4), إن الله مع الصّابرين *Şüphesiz Allah, sabredenlerle* ***beraberdir*** (2/Bakara 153); ان الله مع المُتقين *Şüphesiz Allah, takva sahipleriyle* ***beraberdir*** (2/Bakara 194).

Yüce Allah Hz. Musa'nın sözlerini aktarırken şöyle buyurmaktadır: إنّ معي ربِّي *Rabbim benimle* ***beraberdir*** (26/Şuarâ 62).

رجُلٌ إمَّعة Herkese: *Ben seninleyim*, demeyi alışkanlık hâline getiren adam demektir.

معْمعة yangının sesi ve kahramanların savaşta çıkardıkları sesleridir.

معْمعان savaşın kızgınlığıdır.

معز / M-a-z

Allah buyurur ki: ومِن المعْز اثنيْن ***Keçiden iki*** (6/En'âm 143).

معز keçi topluluğudur. ضأن yani,

1164 Zerkeşi, *Burhan*, IV, 428.

1165 Suyûtî, *Mu'teraku'l-Akran*, II, 555.

koyun sürüsüne de ضَئِين denildiği gibi. رَجُل ماعِز Yaratılışı keçi gibi inatçı kişi demektir.

أمْعَز ve مِعزاء sert olan yerdir.

اسْتَمْعَزَ في أمْرِه sözünde işinde ciddileşti manasındadır.[1166]

معن / M-a-n

مَاءٌ مَعِينٌ akan bir su demektir. Bu, مَعَنَ الماءُ su aktı فهُوَ مَعِينٌ o akan biridir sözlerinden gelmektedir.

مُعْنان suyun aktığı mecradır.

أمْعَنَ الفَرَسُ At, koşarak uzaklaştı demektir. أمْعَنَ بِحَقِّي hakkımı yedi.

فُلَانٌ معن في حاجَتِه Falanca adam, ihtiyaçlarında aşırı gitti.

Deniyor ki: مَاءٌ مَعِين yerden kaynayıp gelen su, ifâdesi, عَيْن göz sözcüğünden gelmedir, baş tarafına mîm harfi eklenmiştir.

مقت / M-k-t

مَقْت kelimesi, kötülük işlediğini gördüğün kişiye karşı duyduğun şiddetli nefrettir. Bu anlamda مَقَتَ مَقَاتَة فهُوَ مَقِيتٌ Bir kötülük işledi, o, kötülük işleyen biridir, مَقَتَه فهُوَ مَقِيتٌ وَمَمْقُوتٌ Kötülük işlediğinden ona öfke duydu, o, öfke duyulandır, denmektedir. Allah buyurur ki: إنَّه كَان فاحِشَة وَمَقْتًا وسَاءَ سَبِيلًا Bu bir fuhuş ve iğrenç bir şeydir (4/Nisâ 22).

1166 Bkz. İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, III, 34; İbn Fâris, *Mücmel*, III, 835.

Cahiliye döneminde, kişinin babasının karısıyla evlenmesine نِكاحُ المَقْت kötü evlilik adı verilmiştir.

مُقِيتٌ ise, مُفْعِل formuna girmiş قوت gıda/yiyecek sözcüğüdür. Bu kelime daha önce [قوت maddesinde] geçmişti.

مكك / M-k-k

مَكَّة kelimesi, تَمَكَّكْتُ العَظْمَ kemiğin iliğini çıkardım ve امْتَكَّ الفَصِيل مَا في ضَرْع أمِّه yavru deve annesini memesindeki sütü sonuna kadar emdi sözlerinden türemiştir. Bazen, sonuna kadar inceleme, derin araştırma da تَمَكُّك sözcüğüyle ifâde edilmiştir.

Hz. Peygamber (sas) şöyle buyurduğu da rivâyet edilmiştir: لا تَمَكُّوا عَلَى غُرَمائِكُم Borçlularınızın üzerine gitmek suretiyle onları ezmeyiniz.[1167]

Mekke'nin bu şekilde adlandı rılmasının nedeni, orada zulüm edeni ezmesi ve onu yok etme sidir.[1168]

el-Halil der ki: Kemikteki ilik, onun aslı olduğu gibi, Mekke de yeryüzünün ortası olduğundan dola yı bu ismi almıştır.[1169]

مَكُّوك ise, ölçek anlamına gelen

1167 Bu hadisi, Ebû Ubeyd, *Ğaribu'l-Hadîs*, III, 122 ve Zemahşerî, *el-Fâik*(III, 42)'te kaydetmiştir.

1168 İbn Manzûr der ki: Mekke'nin bu ismi almasının nedeni, orada zulmeden ve inkâra kalkışan kişiyi ezmesi, yok etmesidir.

1169 Halil, *el-Ayn*, II, 287.

صُواع gibi, hem bir şey içerken hem de ölçerken kullanılabilen tas demektir.

مكث / M-k-s

مُكْث *Bekleyişle birlikte olan duruş* demektir. Bu anlamda مكث مُكْثًا denmektedir. Allah buyurur ki: فمكث غير بعيد *çok olmayan bir bekleyiş bekledi* (27/Neml 22). Burada geçen kelime مكث şeklinde de okunmuştur.[1170]

Bundan ayrı olarak Yüce Allah şöyle de buyurur: إنكم ماكثون *Siz böyle **kalacaksınız*** (43/Zuhruf 77); قال لأهله امكثوا *Ailesine: Durunuz, dedi* (28/Kasas 29).

مكر / M-k-r

مَكْر Hile ile, kendisinin neyi kastettiğini bir başkasından saklamaktır. Bu da iki çeşittir: Biri *mahmûd* (övülmüş, güzel görülmüş) şeydir. Bu, bir güzelliği kastetmek için amacını saklamadır. Bu manada Allah buyurur ki: واللّه خيرُ الماكرين *Allah, **hile yapanların** en iyisidir* (3/Âl-i İmrân 54).

Biri ise, *mezmûm* (yerilmiş, kötü görülmüş) şeydir. Bu da, kötülük yapmak için amacını gizlemedir. Allah buyurur ki: وَلا يَحيق المَكْرُ السَّيِّئ إلا باهْلِه *Oysa **kötü tuzak** ancak onu kuranı yakalar* (35/Fâtır 43); وإذْ يمْكُر بك الذين كفرُوا inkâr *edenler, senin için **tuzak kuruyorlardı*** (8/Enfâl 30); فانظرْ كيْف كان عَاقبة مكرهم ***Hilelerinin** sonunun nasıl olduğuna bir bak* (27/Neml 51).

مَكْر sözcüğünün her iki anlamı hakkında ise, Allah buyurur ki: ومكرُوا مكرا ومكرْنا مكرا *Onlar bir **tuzak** kurdular*; biz de bir **tuzak** kurduk (27/Neml 50).

Bazıları: Yüce Allah'ın kuluna zaman tanıması ve ona dünya nimetlerini sunması da onun tuzaklarından biridir, derler.

Bunun içindir ki Mü'minlerin Emîri şöyle demiştir: مَنْ وُسِّعَ عليْه دنْياه ولمْ يعْلمْ أنّهُ مُكِرَ به فهو مخْدُوعٌ عن عقْله *Her kimin dünya imkânları genişler ve o da bunun kendisi için bir tuzak olduğunu bilmezse, o, akli çelinmiş biridir.*[1171]

مكن / M-k-n

مَكان sözcüğü, dil bilimcilerine göre, bir şeyi içine alan *yer*dir. Kimi kelamcılara göre ise, *mekân*, arazdır. İçine alan ve içinde olan olmak üzere iki cismin bir arada bulunmasıdır. Bu da içine alan cismin yüzeyinin, içinde olanı kuşatmış olmasıdır. Onlara göre mekân, bu iki cisim arasındaki uyum hâlidir. Allah buyurur ki: مكانا سُوًى *düz bir yer* (20/

1170 Bu, Asım ve Revh'un dışındaki tüm kurra'nın kıraatidir. Bkz. Dimyâtî. *İthâf*, s. 335.

1171 Bkz. *Besâir*, IV, 516; Râğıb, *Câmiu't-Tefsîr*, varak, 139.

Tâhâ 58); أُلْقُوا مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا *dar bir* ***yerden*** *atıldıkları zaman* (25/Furkân 13).

Bu fiil, hem مَكَّنْتُهُ, hem de مَكَنْتُ لَهُ فتمكن *onu yerleştirdim o da yerleşti*, şeklinde kullanılır. Allah buyurur ki: وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الأَرْضِ *Sizi yeryüzünde* ***yerleştirdik*** (7/Araf 10); وَلَقَدْ مَكَّنَّاهُمْ فيما إن مكناكم فيه *Ant olsun ki, Biz onları da yeryüzüne* ***yerleştirmiştik****, sizi* ***yerleştirdiğimiz*** *gibi* (46/Ahkâf 26); أَوَلَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ *bir yere* ***yerleştirmedik*** *mi?* (28/Kasas 57); وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الأَرْضِ *ve onları yeryüzünde* ***yerleştirelim*** (28/Kasas 6); وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ *onlar için beğendiği dini temelli* ***yerleştireceğine*** (24/Nûr 55); فِي قَرَارٍ مَكِينٍ ***sağlam*** *bir yerleşme yerine* (23/Mü'minûn 13).

أمكنت فلانًا من فلان *falanı falanın eline verdim.*

Yer için مكان da مكانة de kullanılır. Allah buyurur ki: اعْمَلُوا عَلَى مَكَانَتِكُمْ imkân*ınız ölçüsünde çalışınız* (11/Hûd 93). Âyette geçen مكانتكم sözcüğü, مكاناتكم şeklinde de okunmuştur.[1172]

Yine buyurur ki: ذِي قُوَّةٍ عِنْدَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ *arşın sahibi katında* ***yeri sağlam****, güçlü* (81/Tekvîr 20), yani, orada değerli, ve yüce makam sahibidir.

مَكِنَاتُ الطَّيْرِ ومَكُنَاتُهَا kuşların barındıkları yuvalarıdır.

مَكْن ise, kertenkele yumurtası, demektir. بَيْضٌ مَكْنُونٌ *yumurta gibi* (bembeyaz) (37/Sâffât 49).

el-Halil der ki: مكان kelimesi, كَوْن kökünün, مفعل formuna girmiş şeklidir, çokça kullanıldığından فعال formu gibi kullanılmıştır.[1173]

Bu anlamda تمكن *yerleşti* ve تمسكن *ev edindi (ev yaptı)* denmiştir. O da تمنزل *ev edindi*, gibidir.

مكا / M-k-e

مَكَا الطَّيْرُ يَمْكُو مُكَاءً *kuş kanat çırptı veya öttü* demektir. Allah buyurur ki: وَمَا كَانَ صَلاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلاَّ مُكَاءً *Kabe'deki tapınmaları sadece* ***ıslık çalmaktan*** *ibarettir* (8/Enfâl 35). Yani, onların yaptıkları, kuşun ötüşünde çıkardığı hafif sesten başkası değildir.

مُكَّاءٌ ise, bir çeşit kuştur. مكت استه *arkası ses çıkardı*, demektir.

ملل / M-l-l

مِلَّة (*millet*) kavramı, tıpkı دِين (*dîn*) terimi gibidir. Yüce Allah'ın, peygamberleri aracılığı ile kulları için belirlediği hükümler manzumesidir.

1172 Şu'be, Âsım'dan aldığı rivâyete göre, böyle okumuştur. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 260.

1173 Bkz. Halîl, *Kitâbu'l-Ayn*, V, 387 ayrıca Ezherî, *Tehzibu'l-Luga*, X, 294. Sa'leb der ki: مكان sözcüğünün فعال formunda olması saçmadır. Çünkü, Araplar: كُنْ مَكَانَكَ، وقُمْ مَكَانَكَ، واقْعُدْ مَقْعَدَكَ derler. Bu da gösteriyor ki, bu kelimenin kökü كان veya onun ismi mekan haline gelen formudur. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, aynı madde.

İnsanlar bu hükümlere uyarak O'nun rızasına kavuşurlar.

Millet ile dîn arasındaki fark ise, millet kavramımn sadece peygambere isnat edilebilmesidir.

Allah buyurur ki: فاتبعوا ملة إبراهيم *İbrahim'in **milletine** uyun* (3/Âl-i İmrân 95), واتبعت ملة آبائي *Atalarımın **milletine** uydum* (12/Yûsuf 38).

Millet kavramı ise, neredeyse hiçbir zaman Allah'a nispet edilmez. Peygamberin ümmetine mensûp herhangi birine de izafe edilmez. Sadece Şeriatın öncülerine nispet edilebilir; her birine değil. Onun için *Allah'ın dini*, *Zeyd'in dini* denildiği gibi, *Allah'ın milleti*, *benim milletim*, *Zeyd'in milleti*, denilemez. Onun için *namaz*, *Allah'ın milletidir*, denilmez.

مِلّة kelimesinin aslı, أمللت الكتاب [yazıyı, mektubu] *kitabı yazdım* cümlesinden gelmektedir. Allah buyurur ki: وليملل الذي عليه الحق *Borçlu olan da **yazdırsın*** (2/Bakara 282); فإن كان الذي عليه الحق سفيها أو ضعيفا أو لا يستطيع أن يمل هو فليملل وليه *Eğer borçlu, aptal veya aciz, ya da **yazdıramayacak** durumda ise, velisi, doğru olarak **yazdırsın*** (2/ Bakara 282).

ملة Yüce Allah'ın belirlediği şey ölçü alınarak, din ise, onu yerine getiren kişi baz alınarak söylenmiştir. Zira dînin asıl anlamı itâat etmektir.

خبز ملة Bir fırın ekmeği, مل خبزه يمله مَلا *ekmeğini ateşe koydu, pişirdi*, denir.

مليل ateşe atılan şeydir.

مَليلة İnsanın içinde hissettiği sıcaklıktır.

مللت الشيء أمله *bir şeyden usandım, ondan bıktım.*[1174]

أمللته من كذا *Onu falanca şeyden bıktırdım*, denir.

Hz. Peygamber (sas) şöyle buyurur: تكلفوا من الأعمال ما تطيقون فإن الله لا يمل حتى تملوا *Gücünüzün yettiği ibâdetleri yapın. Çünkü siz **usanmadan** Yüce Allah **usanmaz**.*[1175] Burada maksat, Yüce Allah'ın usandığını belirtmek değil, siz usanırsınız; Yüce Allah ise, asla usanmaz, demektir.

ملح / M-l-h

ملح Bilinen şekilde tadı değişen ve donan sudur. Donmasa bile, tadı değiştiğinde ona ماءٌ مِلحٌ *tuzlu su* denir. Araplar çok az olarak ماءٌ مالِحٌ *tuzlu su*, derler.[1176] Allah buyurur ki: وهذا مِلحٌ أجاجٌ *diğerininki **tuzlu** ve acı* (25/Furkân 53).

ملحت القدر *Tencereye tuz attım*, أملحتها *ona tuz doldurdum*, yani, *tuz ile bozdum* denir.

سمك مليح *tuzlu balık* demektir.

مِلح kelimesinden isitare yoluyla

1174 Serekustî, *Kitabu'l-Ef'âl*, IV, 144.

1175 Buhari, iman, (İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 101), Müslim, HN: 1158.

1176 Müzenî, *Tehzibu'l-Luğat*, V, 99.

ملاحة güzellik alınmıştır. Bu anlamda رَجُل مليخ güzel adam denmiştir. Bu da fark edilmesi açık olmayan bir güzelliğe işaret eder.

ملك / M-l-k

ملك halk üzerinde emretme ve yasak koyma yetkisine sahip olan kişidir. Bu da insan siyasetine mahsus bir durumdur. Bundan dolayı ملك الناس *İnsanların hükümdarı* denir. ملك الأشياء *eşyanın hükümdarı*, denmez.

Yüce Allah'ın ملِكِ يَوْمِ الدِّين *din günün hükümdarı* (1/Fatiha 4). Bu âyetin anlamı, din gününde hükümdar olan O'dur. Çünkü o gün: لمن المُلك اليَوْم لِلَهِ الوَاحِدِ القَهّار *Bugün hükümranlık kimindir? denir; hepsi: Gücü her şeye yeten tek Allah'ındır, derler* (40/Mü'min 16).

ملك hükümranlık iki çeşittir.

Birisi sahiplik etmek ve üstlenmektir.

Diğeri ise, sahiplik ve üstlenme olmasa bile, bunları yapabilecek güce sahip olmaktır. Yüce Allah'ın: إنّ المُلوك إذا دخلوا قرْيَة أفسَدوها *Doğrusu **hükümdarlar** bir şehre girdikleri zaman orasını bozarlar* (27/Neml 34) *sözü* birinci anlamına misaldir.

إذْ جَعَلَ فيكم أنْبياءَ وجعلكم ملوكا *içinizden peygamberler çıkarmış ve sizi **hükümdar** yapmıştır* (5/Mâide 20) âyeti ise, ikinci manasına örnektir.

Burada peygamberliği özel, hükümdarlığı ise, genel kılmıştır. Çünkü burada hükümdarlıktan kasıt kendisiyle siyasete aday olunan güçtür. Yoksa Yüce Allah onların tümünü hükümdar kılmış değildir. Çünkü bu hikmete uygun değildir.

Nitekim لا خَيْرَ في كَثْرَةِ الرُّؤسَاءِ *Başkanların çokluğunda hayır yoktur*, diye bir ata sözü vardır.

Bazıları der ki: مَلِك (*Melik*), siyasete hükmeden herkese verilen isimdir. Bu, nefsine hakim olmak, temkin ile hareket etmek, kendisine verilmiş olan güçlerin yularını elinde tutup onları heva hevesin peşine düşmekten alıkoymaktır. Başkasına karşı gücünü kullanmada da kendine hakim olmadır; ister bizzat insanların üzerine almış olsun, isterse olmasın. Buna daha önce işaret edilmiştir.

Allah buyurur ki: فقدْ آتيْنَا آل إبْرَاهيم الكتاب والحكمة وآتيْناهم مُلكا عظيما *İbrahim ailesine kitap ve hikmet verdik, onlara büyük **hükümranlık** bahşettik* (4/Nisâ 54).

مُلك ise, Yüce Allah'm sürekli olan hakkıdır. Bundan dolayı şöyle buyurur: لهُ المُلْكُ وَلَهُ الحَمْدُ ***Hükümranlık** O'nundur, Övülmek O'na mahsustur* (64/Tegâbun 1); قلِ اللّهُمّ مَالِكَ المُلكِ تؤتِى المُلك من تشاء وتنْزِعُ المُلك ممّنْ تشاءُ *De ki: **Mülkün** sahibi olan Allah'ım! **Mülkü** dilediğine verirsin; dilediğinden çekip alırsın* (3/Âl-i İmrân 26).

مُلك kendisinde tasarruf

edilebilecek şeyleri güç ile ele geçirmektir.

مِلك ise, مُلك sözcüğü için cins türünden bir şeydir. Onun için, her mülk aynı zamanda milkdir; ama her milk aynı zamanda mülk değildir.

Allah buyurur ki: قُلِ اللّٰهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِى الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ *De ki: **Mülkün** sahibi olan Allah'ım! **Mülkü** dilediğine verirsin* (3/Âl-i İmrân 26), وَلاَ يَمْلِكُونَ لأنفسِهِمْ ضَرًّا وَلاَ نَفْعًا وَلاَ يَمْلِكُونَ مَوْتًا وَلاَ حَيَاةً وَلاَ نُشُورًا *kendilerine ne zarar ve ne de fayda vermeye **gücü yeten**; öldürmeye, diriltmeye ve ölümden sonra tekrar canlandırmaya **güçleri** yetmeyen* (25/Furkân 3); أَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالأَبْصَارَ *Kulak ve gözlerine **hükmeden** kimdir?* (10/Yûnus 31); قُلْ لاَ أَمْلِكُ لِنَفْسِى نَفْعًا وَلاَ ضَرًّا *De ki: ben kendime bir fayda ve zarar verecek **güce sahip** değilim* (7/A'râf 188).

Buna benzer âyetler çoktur.

مَلَكُوت ise, Yüce Allah'ın hükümranlığına mahsus bir kelimedir. مَلَك fiilinin mastarıdır. رَحَمُوت ve رَهَبُوت gibi sonuna tā harfi eklenmiş hâlidir.

Allah buyurur ki: وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ *İbrahim'e göklerin ve yerin **hükümranlığını** şöylece gösteriyorduk* (6/En'âm 75); أَوَلَمْ يَنظُرُوا فِى مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ *Göklerin ve yerin **hükümranlığına** bakmazlar mı?* (7/A'râf 185).

مَمْلَكَة sözcüğü ise, hükümdarın sahip olduğu ve sultası altında bulunan bölge demektir.

مَمْلُوك kelimesi de, el altında bulundurulan kölelere mahsus bir sözcüktür. Allah buyurur ki: عَبْدًا مَمْلُوكًا *başkasının malı olan bir **köle*** (16/Nahl 75).

فُلاَنٌ جَوَادٌ بِمَمْلُوكِهِ *falan sahip olduğu şeylerde cömerttir,* denir.

مِلْكَة ise, köle mülkiyetine mahsus bir kelimedir.

فُلاَنٌ حَسَنُ المَلَكَة *falan kişi kölelerine iyi davranıyor*, denir.

Kur'ân-ı Kerim'de kölelere sahip olma يَمِين kavramı ile dile getirilmiştir.

Allah buyurur ki: لِيَسْتَأْذِنْكُمُ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ***Ellerinizin** altında olanlar sizden izin istesinler* (24/Nûr 58); أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ *veya **sahip** olduğunuz cariyeler* (4/Nisâ 3); أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ *veya **malik** oldukları cariyeleri* (24/Nûr 31).

مَمْلُوك ise, hükümranlığı (hakimiyet veya sahipliği) kabul eden kişidir.

مِلاَكُ الأَمْرِ *işin üzerinde **durduğu/temelidir.***

القَلْبُ مِلاَكُ الجَسَد *Kalp vücudun **asıl dayanağıdır**.*

مِلاَك evlendirmedir. أَمْلَكُوهُ Onu evlendirdiler, demektir. Burada koca, kadını idare etmede hükümdara benzetilmiştir. Bu bakış açısıyla: كَادَ العَرُوسُ أَنْ يَكُونَ مَلِكًا *Damat, neredeyse kral olacaktı.* [1177]

1177 Bkz. Meydânî, *Mecmeu'l-Emsal*, II, 158; Halîl, *Kitâbu'l-Ayn*, V, 380.

ملك الإبل و الشاء *deve ve koyunların hükümdarı* ise, onların önünde olup sürünün arkasından gittiği hayvandır.

ما لأحدٍ في هذا ملك و ملك غيري *Bu işte benden başka hükümran ve sahip olan yoktur* denir. Allah buyurur ki: قالوا مَا أخلفْنَا موعدك بملكنا *Sana verdiğimiz sözden **kendi başımıza** caymadık dediler.*[1178] (20/Tâhâ 87). بملكنا kelimesinin mîm harfi esre ile de okunmuştur.[1179]

ملكت العجين *Hamuru sert biçimde yoğurdum.*

حائط ليس له ملاك *Tutturucusu olmayan duvar* demektir.

Gramerciler, melekler anlamına gelen ملك sözcüğünü ise, ملائكة kelimesinden alınmış, mim harfinin ise, eklenmiş olduğunu söylerler.

Bazı araştırmacı alimler der ki: Bu kelime ملك *hükümranlık* kökünden alınmıştır. Birtakım yıldızlara hükmeden melekler ملك –lam hari fethalı okunur- adını alırlar. Birtakım yükümlülük ve hükümranlığı olan insana ise, ملك lam harfi esreli okunur- adı verilmiştir.

Buna göre, her melek, aynı zamanda melaikedir ama her melaike aynı zamanda melek değildir. ملك Yüce Allah'ın: فالمُدبرات أمْرا *işleri yöneten meleklere* (79/Nâziât 4); فالمُقسّمات امْرا *işleri yöneten meleklere* (51/Zâriyât 4); والنّازعات *Canları şiddetle çekip alanlara* (79/Nâziât 1) vb âyetlerde işaret ettiği meleklerdir.

مَلَكُ المَوْت *ölüm meleği* de bu anlamdandır. Allah buyurur ki: والملك عَلى أرْجائِها ***Melekler** onun çevresindedirler* (69/Hâkka 17); وما انزل على المَلَكيْنِ *ve iki **meleğe** indirilen* (2/Bakara 102); قُل يَتوفاكم ملك الموْت الذي وُكل بكمْ *De ki: Size vekil kılınan ölüm **meleği** canınızı alacak, sonra Rabbinize döndürüleceksiniz* (32/Secde 11).

ملأ / M-l-e

ملأ Mele kavramı, bir görüş üzerinde bir araya gelenlerdir. Gözleri, görüş ve duruşları itibariyle, kalpleri saygınlık ve heybet yönünden dolduran ileri gelen topluluk demektir. Allah buyurur ki: ألمْ تر إلى الملإ مِنْ بَنِي إسْرائيل *İsrailoğullarının **ileri gelenlerini** görmedin mi* (2/Bakara 246); قال المَلأ مِنْ قَوْمِه *kavminden **ileri gelenleri** dediler* (7/A'râf 60); إنّ المَلا يأتمِرُون بك ***İleri gelenler**, senin için aralarında görüşüyorlar* (28/Kasas 20); قالت يا أيُّها الملا اني ألقي اليّ كتابٌ كريمٌ *Ey **ileri gelenler**! Bana, bir mektup bırakıldı, dedi* (27/Neml 29).

Bunlara benzeyen âyetler çoktur.

1178 Bu, Nâfi', Asım ve Ebû Cafer'in kıraatidir. Bkz. Dimyatı, *İthâf,* s. 306.

1179 Bu, İbn Kesîr, İbn Âmir, Ebû Amr ve Yakub'un kıraatidir. Hamza, Kisâî ve Halef ise, Mîm harfini ötreli biçimde okumuşlardır. Bkz. Dimyatî, *İthaf,* s. 306.

فُلاَنٌ مِلْءُ الْعُيُونِ *Falan göz dolduruyor* denir. Yani, görenin yanında saygındır, yücedir, sanki, görenlerin gözlerini doldurmaktadır. Bu anlamda شَابٌّ مَالِئُ الْعَيْنِ Boyu ve güzelliği ile *göz dolduran genç* denir.

مَلَا *güzellikle dolu yaratılış* demektir. Bu anlamda Şair şöyle der:

٤٢٧- فَقُلْنَا أَحْسِنِي مَلَا جُهَيْنَا

427- *Cüheyn'in **güzel** halkına iyilik et, dedik.*[1180]

مَالأْتُهُ *ona yardım ettim* ve *onun topluluğundan oldum*, demektir. Bu tıpkı شَايَعْتُهُ *onun taraftarlarından oldum*, denmesi gibidir.

هُوَ مَلِيٌّ بِكَذَا *o şu şeyle doludur* denir.

مُلاَءَةٌ ise, beyni dolduran nezledir. مُلِئَ فُلاَنٌ وَأُمْلاَ falan nezle oldu ve nezleye yakalandı denir.

مِلْءٌ dolu kabın alabildiği miktardır. أَعْطِنِي مِلأَهُ وَمِلأَيْهِ وَثَلاَثَةَ أَمْلاَئِهِ *Bana onun dolusunu, iki dolusunu* ve *üç dolusunu ver*, denmesi gibi.

ملا / M-l-e

إِمْلاَءٌ müddettir. Bu anlamda uzun müddete مَلِيٌّ مِنَ الدَّهْرِ ve مَلاَوَةٌ مِنَ الدَّهْرِ denmiştir. Allah buyurur ki: وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا ***uzun bir süre** benden uzaklaş git* (19/Meryem 46).

تَمَلَّيْتُ دَهْرًا *uzun bir zaman durdun.* Yani, kaldın. تَمَلَّيْتُ الثَّوْبَ *elbiseyi uzun zaman giydim.* تَمَلَّى بِكَذَا *uzun bir zaman ondan faydalandı.*

مَلاَّكَ اللهُ *Allah sana uzun ömürler versin*, deyimi, hemzesiz olarak söylenir. عِشْتَ مَلِيًّا *uzun süre yaşadın*, demektir.

Elifi maksure ile yazılan مَلاَ *uzayıp giden çöl* demektir.[1181]

مَلَوَانِ ise, deniyor ki: Gece ve gündüz anlamındadır. Bunun gerçek manası ise, tekrarlanmaları ve uzayıp gitmeleridir. Bunun delili ise, Şairin bu kelimeyi gündüz ve geceye izafe etmesidir:

٤٢٨- نَهَارٌ وَلَيْلٌ دَائِمٌ مَلَوَاهُمَا عَلَى كُلِّ
حَالِ الْمَرْءِ يَخْتَلِفَانِ

428- *Gece ve gündüzün **gidiş gelişleri** devamlıdır*
Kişinin her durumunda onlar değişmektedirler.[1182]

Eğer مَلَوَانِ kelimesi, gece ve gündüzün kendisi olsaydı, bunu onlara izafe etmezdi.

Allah buyurur ki: وَأُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ. *Onlara **mühlet** veririm, çünkü benim tuzağım çetindir* (7/Araf 183) yani, onlara zaman veririm. الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَأَمْلَى لَهُمْ *bu işi yapmaya şeytan sürüklemiş, onlara daha **çok zamanları olduğu** havası vermiştir*

1180 Şair, Abdu'ş-Şârık b. Abdu'l-Uzza el-Cühenî. Bkz. Tebrîzî, *Şerhu Divâni'l-Hamase*, II, 20, İbn Fâris, *Mücmel*, III, 838; İbn Haleveyh, *Şerhu Maksûrati İbn Düreyd*, s. 308, Râğıb, *Câmiu't-Tefsîr*, varak, 165.

1181 Ferrâ, *el-Maksûr ve'l-Memdûd*, s. 48.

1182 Şair, İbn Mukbil. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 336, *Cenâ'l'-Cenneteyn*, s. 108.

(47/Muhammed 25).

أَمْلِي لَهُمْ *onlar için yazıyorum* diye okuyanlar,[1183] أَمْلَيْتُ الْكِتَابَ أُمْلِيهِ إِمْلاءً *kitabı yazdırdım*, deyiminden alındığını düşünmüşlerdir. Allah buyurur ki: أَنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لأَنْفُسِهِمْ *kendilerine vermiş olduğumuz **mühletin** kendileri için hayırlı olduğunu* (3/Âl-i İmrân 177).

أَمْلَيْتُ sözcüğünün aslı أَمْلَلْتُ şeklindedir. Rahat söylensin diye ikinci *lâm*'ı *yâ*'ya çevrilmiştir. Allah buyurur ki: فَهِيَ تُمْلَى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلاً *sabah akşam kendisine **okunmaktadır*** (25/Furkân 5).

Diğer bir yerde şöyle buyurur: فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ *velisi, doğru olarak **yazdırsın*** (2/Bakara 282).

منن / M-n-n

مَنٌ Kendisiyle tartının yapıldığı alettir. Bu anlamda مَن bir tartı aleti, مَنَانِ iki tartı aleti ve أَمْنَانٌ üç tartı aleti, denir. Kimi zaman, kelimenin sonundaki nûn harflerinden biri elife çevrilir ve مَنًا ve أَمْنَاءٌ denir.

Tartılan şeylere مَوْزُونٌ denildiği gibi, değeri belirlenen şeylere de مَمْنُونٌ adı verilir.

مِنَّةٌ ise, büyük iyiliktir. Bu iki şekilde meydana gelir:

Birincisi, doğrudan iyilik yapma şeklinde gerçekleşir. مَنَّ فُلاَنٌ عَلَى فُلاَنٍ falan adam falana *büyük iyilik yaptı*, denir. Allah buyurur ki: لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ *Ant olsun ki: Allah, inananlara **büyük iyilikte** bulunmuştur* (3/Âl-i İmrân 164); كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْكُمْ *Evvelce siz de öyleydiniz. Allah size **büyük iyilikte** bulundu* (4/Nisâ 94); وَلَقَدْ مَنَنَّا عَلَى مُوسَى وَهَارُونَ *Ant olsun ki, Musa ve Harun'a da **büyük iyilikte** bulunmuştuk* (37/Sâffât 114); يَمُنُّ عَلَى مَنْ يَشَاءُ *dilediğine **büyük iyilikte** bulunur* (14/İbrâhîm 11); وَنُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا *güçsüz sayılanlara **büyük iyilikte** bulunmak istedik* (28/Kasa 5).

Bu da gerçek anlamda ancak Allah için olur.

İkincisi: Söz olarak söylenen büyük iyilik anlamındaki minnet. Minnet altında bırakıp büyük iyiliğini söylemek, insanlar arasında kötü görülmüştür. Sadece yapılan iyiliklerin inkâr edilmesi durumu hariç. Kötülüğünden ötürü المنة تهدم الصنيعة *Minnet yapılan büyük iyiliği yok eder*, denmiştir.[1184]

Bunun yamnda nankörlük edenlere karşı yapılan iyiliklerin yüze vurulması güzel olduğundan: إذا كفرت النعمة حسنت المنة *Nimete karşı nankörlük edildiğinde başa kakmak güzel olur,* denmiştir.

Allah buyurur ki: يَمُنُّونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُلْ لاَ تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلاَمَكُمْ *Müslüman oldular diye seni **minnet** altında*

1183 Bu, Yakub'un kıraatidir. Dimyâtî, *İthâf,* s. 394.

1184 Ebû Ubeyd, *Emsâl*, s. 66; Meydânî, *Mecmau'l-Emsal*, II, 287, Zemahşerî, *Müstaksâ*, I, 350.

*bırakmak isterler; de ki: Müslüman olmanızla beni **minnet** altında tutmayın* (49/Hucurat 17).

Onların bu minneti söz ile olmuştur. Yüce Allah'ın minneti ise, fiil iledir. Bu da kendisinin bildirdiğine göre, onları hidâyete erdirmesidir.

Allah buyurur ki: فإمَّا مَنًّا بَعْدُ وإمَّا فداءً *ya **karşılıksız** ya da fidye ile salıverin* (47/Muhammed 4). Burada مَنًّا sözcüğünden maksat, karşılıksız serbest bırakmaktır.

هذا عطاؤنا فامْنُنْ أوْ أمْسِكْ بغيْرِ حساب *Bu, bizim sınırsız bağışımızdır; ister onlara büyük iyilikte bulun, istersen onları elinde tut* (38/Sâd 39), yani, onu Allah yolunda harca.

ولا تَمْنُنْ تَسْتكثِرُ *Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma* (74/Müdessir 6).

Kimine göre, bu, *yaptığını başa kakmak ve onu çok görmektir.*

Kimine göre ise, daha çok almak için, vermektir.

لَهُمْ أجْرٌ غيْرُ ممنُونٍ *Onlara, kesintisiz bir mükâfât vardır* (84/İnşikak 25).

Burada geçen غيْرُ مَمْنُونٍ sözcüğü deniyor ki: *Sayısız,* demektir. Nitekim başka bir âyette Yüce Allah: بغيْرِ حساب *hesapsız olarak* (39/Zümer 10) buyurmuştur.

Kimilerine göre ise, bunun anlamı, *kesintisiz ve eksiksiz olarak* demektir.[1185]

1185 Ebû Ubeyd, *Meâni'l-Kur'ân*, II, 292.

Bu anlamda *ölüm* için de مَنُون denmektedir. Çünkü ölüm, sayıyı azaltır, yardımı da keser.

Sözlü minnetin, nimeti kestiği ve şükrü terk etmeyi gerektirdiğinden bu kapsamda ele alındığı söylenmiştir.

وأنزلْنا عليْكُمُ المَنَّ والسَّلْوى *size **kudret helvası** ve bıldırcın indirdik* (2/Bakara 57) âyetindeki مَنّ sözcüğü, ağaçların üzerine düşen şebnem gibi içinde tatlı bulunan bir yiyecektir.

سَلْوى ise, bir çeşit kuştur.

Kimileri ise, hem مَنّ hem de السَّلْوى her ikisi de bir şeydir. Her ikisi de Yüce Allah'ın kendilerine verdiği nimeti anlatmaktadır. مَنّ diye adlandırılması onunla onlara iyilikte bulunmasından سَلْوى diye adlandırılması da onunla teselli oldukları içindir, derler.

مَنْ / Men

مَنْ Akıl sahiplerini anlatmak için kullanılan bir edattır. Bununla akılsız varlıklar anlatılmaz. Sadece akıllı varlıklarla beraber akılsızlar da bulunursa bu durumda onlar için de kullanılabilir. Meselâ: رأيْتُ مَنْ فِي الدَّار مِن النَّاس والبهائم *evde bulunan insan ve evcil hayvanları gördüm.* İnsanların da içinde olduğu bir cümlenin açıklaması durumunda ise, diğer varlıklar için de kullanılabilir.

Allah buyurur ki: واللّهُ خلق كلَّ دابَّة من ماءٍ فمنْهُمْ مَنْ يمْشي على بطنه ومنْهُمْ مَنْ يمْشي على رجْليْن ومنْهُمْ مَنْ يمْشي على أرْبعٍ يخْلقُ اللّهُ ما يشاءُ *Allah, her hayvanı*

sudan yarattı. İşte bunlardan ***kimi*** *karnı üstünde sürünür,* ***kimi*** *iki ayağı üstünde yürür,* ***kimi*** *dört ayağı üstünde yürür Allah dilediğini yaratır* (24/Nûr 45).

Akılsızlar, tek başlarına kaldıklarında مَن ile anlatılmazlar. Bundan dolayı bazı bilgeler, koyunların vasfı hakkında şöyle demişlerdir:

تُخْطِئُ إذَا جِئْتَ فِي اسْتِفْهَامِهِ بِمَن

Onun için مَن (kim) *soru edatını kullanırsan yanılırsın.*[1186]

Şair, onların hayvan veya onlardan daha aşağı derecede olduklarını bildirmek için böyle demiştir.

Tekil, çoğul, erkek ve dişi مَن ile ifâde edilebilir. Allah buyurur ki: وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ *Onlardan seni dinleyen* ***kimseler*** *vardır* (6/En'âm 25); مَنْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ *sana kulak* ***veren*** *vardır* (10/Yûnus 42); وَمَنْ يَقْنُتْ مِنْكُنَّ لِلّٰهِ وَرَسُولِهِ وَتَعْمَلْ صَالِحًا *Sizlerden Allah'a ve Peygamberine boyun eğip salih amel* ***işleyenler*** (33/Ahzâb 31).

مِنْ / Min

Bu edat, bir şeyin başlangıcı, bir kısmını bildirmek ve açıklamak için kullanılır. Aynı zamanda olumsuzluk ve soru cümlelerinde cinsin tümünü kuşatmak için gelir. Allah buyurur ki: فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ *O zaman sizden* ***hiç kimse*** *onu bizim elimizden kurtaramaz* (69/Hâkka 47).

Bazen de bir ifâdenin yerine gelir. خُذْ هَذَا مِنْ ذَلِكَ *Bunu onun yerine al*, sözü gibi. Allah buyurur ki: رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ *Rabbimiz! Ben çocuklarımdan kimini, bir vadiye yerleştirdim* (14/İbrâhîm 37).

Burada geçen مِن edatı, bir kısmını ifâde eder. Çünkü, İbrahim (as) ailesinden bazılarını orada bırakmıştır. مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ *Gökten içinde dolu bulunan dağlar* (24/Nûr 43). Yani, gökten kimi dağlar indirir.

Birinci مِن zarftır, ikincisi ile mef'ûl konumundadır, üçüncüsü ise, açıklama içindir. عِنْدَهُ جِبَالٌ مِنْ مَالٍ *onun yanında maldan dağlar vardır* cümlesi gibi.

مِنْ جِبَالٍ zarf olarak mansup ve anlamının *dağlardan* olma ihtimali olduğunu söyleyenler de vardır.

مِنْ بَرَدٍ cümlesi mansuptur. Yani, *gökten, dağlardan dolu indirir,* anlamındadır. Bazıları: مِنْ بَرَدٍ cümlesinde مِنْ'nin mahallen merfû olması da doğrudur, مِنْ جِبَالٍ cümlesi ise, mef'ûl olması hasebiyle mansup olabilir, derler. Buna göre anlamı, *gökten içinde dolu bulunan dağlar indirir.* Böylece dağlar sözcüğü, gökten indirilenin büyüklüğünü ve çokluğunu anlatmış olmaktadır.

فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ *sizin için tuttuklarından yiyin* (5/Mâide 4).

1186 Şair, Mütenebbî, *Zerî'a*, s. 24. Yalnız bu beyit, Mütenebbî'nin mevcut Dîvân'ında yer almaz.

Ebû'l-Hasan [el-Ahfeş], buradaki مِنْ sözcüğü *zaide*dir, der.[1187] Doğrusu, bunun zaide olmadığıdır. Çünkü, bu hayvanların tuttuklarımn bazı organları yenmez. Meselâ kan, guddeler ve diğer yenmesi yasaklanan pis şeyler bunlardandır.

منع /M-n-a

Deniyor ki: منع sözcüğü, bağışın zıt anlamlısıdır. Bu anlamda رَجُلٌ مَانِعٌ و مَنَّاعٌ *cimri, çok cimri bir adam*, denir. Allah buyurur ki: وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ *Onlar basit şeylerde bile cimrilik yaparlar* (107/Mâûn 7); مَنَّاعٍ لِلْخَيْرِ *iyilikler konusunda çokça cimri olan* (50/Kâf 25).

Bu kelime korumak için kullanılır. Bu anlamda مَكَانٌ مَنِيعٌ *korunaklı yer*, قد منع *falanca korudu* ve فلان ذو منعة *falanca güçlüdür sığınanı korur*, denir. Allah buyurur ki: أَلَمْ نَسْتَحْوِذْ عَلَيْكُمْ وَنَمْنَعْكُمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ *Size üstünlük sağlayarak sizi mü'minlerden **korumadık** mı?* (4/Nisâ 141); وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ *Allah'ın mescitlerinde O'nun isminin anılmasını **yasak** eden kimseden daha zalim kim vardır?* (2/Bakara 114); قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ *Sana emrettiğim hâlde, seni secdeden **alıkoyan** nedir? dedi* (7/Araf 12).

Yani, seni buna yönelten neydi. Bazıları, anlamı şöyledir derler: *Seni engelleyen ve bunu yapmamaya yönelten nedir?*

اِمْرَأَةٌ مَنِيعَةٌ kinâye yoluyla, *iffetli kadın*, demektir.

مَنَاعِ, *yapma! Vazgeç!* anlamda نزال *aşağı in!* ifâdesi gibi bir isim-fiildir.

منى / M-n-y

منى *takdir* demektir. منى لك الماني *takdir eden senin için takdir etmiştir* denir. Bazıları, bir şeyin kendisiyle tartıldığı tartıya منا demişler.

Canlıların kendisiyle takdir edildiği/yaratıldığı maddeye de منى denmiştir. Allah buyurur ki: أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُمْنَى *O, **atılan** bir **meni** damlası değil miydi?* (75/Kıyâme 37), مِنْ نُطْفَةٍ إِذَا تُمْنَى ***atıldığında meniden*** (53/Necm 45).

Onda olmayan, ilâhî kudret ile onda meydana getirilir.

منية sözcüğü, her canlı için takdir olunan ecel anlamına da gelir. Çoğulu منايا gelir.

تمنى ise, bir şeyi gönülde değerlendirip düşünmektir. Bu da bazen tahmin ve zan ile bazen de bilgiden ve bir asla dayanarak meydana gelir. Temenninin geneli tahminden olduğundan yalan, ona daha hakim olmuştur. Onun için temenninin çoğu gerçekliği olmayan şeyleri düşünmektir. Allah buyurur ki: أَمْ لِلْإِنْسَانِ مَا تَمَنَّى *Yoksa, her **umduğu** şey insanın mıdır?* (53/

1187 Bk. Ahfeş, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 254.

Necm 24); فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ *ölümü dileyin* (2/Bakara 94); وَلَا يَتَمَنَّوْنَهُ أَبَدًا *ölümü asla **dilemezler*** (62/Cum'a 7).

أمْنِيَّة *gerçekleşmesi neredeyse imkânsız arzu, umut*, kişide bir şeyi dilemekten meydana gelen düşüncedir. Yalan, gerçekliği olmayan şeylerin düşünülmesi ve onların söz ile dile getirilmesi olduğundan, temenni, yalanın başlangıcı gibi kabul edilmiştir. Onun için yalanın, temenni diye tanımlanması da doğrudur.

Hz. Osman'dan (ra) rivâyet edilen مَا تَغَنَّيْتُ وَلَا تَمَنَّيْتُ مُنْذُ اسْلَمْتُ *Müslüman olduğumdan beri ne şarkı söyledim ne de temennide bulundum (yalan söyledim)* sözü de bu anlamdadır.[1188]

لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ *bildikleri sadece birtakım **temennilerden** ibarettir* (2/Bakara 78).

Mücâhid, bu âyette geçen أمانيّ kelimesinin *yalan*,[1189] diğerleri ise, *bilinçten yoksun okuma* olduğunu söylemişler. Çünkü, bir şeyin manasını bilmeden okumak, okuyan için tahmine dayanan asılsız bir beklenti konumundadır.

Yüce Allah'ın: وَمَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ مِن رَّسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ *Senden önce gönderdiğimiz hiçbir Resûl ve nebi yoktur ki, bir şeyi **umut ettiğinde**, şeytan onun **umuduna** vesvese karıştırmamış olsun* (22/Hac 52), buradaki temenni, okuma demektir. Daha önce temenninin, tahmin ve zandan olabileceği gibi, bilgiden ve bir asla dayanarak da olacağını, belirtmiştik.

Hz. Peygamber (sas) genelde Hz. Cebrail'in (as) kendisine getirdiği vahyi almada acele edince, kendisine لَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ *Kur'ân sana vahiy edilirken acele edip durma* (20/Tâhâ 114); لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ *Cebrail sana Kur'ân okurken, unutmamak için acele edip onunla beraber söyleme, sadece dinle* (75/Kıyâmet 16) denmiştir.

Hz. Peygamberin bu şekilde okuyuşta acele edişine تمنى adı verilmiştir. Ayrıca, onun gibilerinin okuyuşuna bile şeytanın karışabileceğine dikkat çekilmiştir. Bu da *acele şeytandandır* tespitine göre yerinde bir uyarıdır.

مَنَّيْتَنِي كذا *Bana yakıştırdığın olacak ki, benim için bir umut verdi*, denir. Yüce Allah bundan haber verirken şöyle buyurmaktadır: وَلَأُضِلَّنَّهُمْ وَلَأُمَنِّيَنَّهُمْ *onları saptıracağım, onlara **umutlar vereceğim*** (4/Nisâ 119).

مهد /M-h-d

مَهْد çocuk için hazırlanan yatak/beşiktir. Allah buyurur ki: كَيْفَ نُكَلِّمُ

1188 *Ne cahiliye döneminde ne de Müslüman olduktan sonra şarkı söylediğim, temennide bulunduğun, içki içtiğim vaki olmuştur*. Bkz. İbnu'-Esîr, *Nihâye*, IV, 367.

1189 Bk. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, I, 201, Yezîdî, *Ğaribu'l-Kur'ân*, s. 74.

مَنْ كان فى الْمَهْدِ صَبِيًّا *Biz **beşikteki** çocukla nasıl konuşabiliriz* (19/ Meryem 29).

مَهْد ve مِهاد hazırlanan, üzerine basılan yerdir. Allah buyurur ki: الذي جَعَلَ لكمْ الأرْض مَهْدا *Sizin için yeryüzünü **döşek** yapan O'dur* (20/ Tâhâ 53); ألَمْ نَجْعَلِ الأرْض مِهادًا *Biz size yeri bir beşik yapmadık mı?* (78/ Nebe' 7).

Bu, tıpkı الَّذِي جعل لَكُمُ الأرْض فراشا والسَّمَاء بناء *(Rabb) ki yeri sizin için bir **döşek**, göğü de bir bina yaptı* (2/ Bakara 22) âyeti gibidir.

مَهَّدْتُ لك كذا *Sana şunu hazırladım, düzledim*, demektir. Allah buyurur ki: ومَهدتُ له تَمْهيدا *ve ona nimetleri hazırladım da hazırladım* (74/ Müddessir 14).

امْتَهد السَّنَامُ *Devenin hörgücü beşik gibi düz oldu* demektir.

مهل / M-h-l

مَهَل yavaş davranmak ve sakin hareket etmektir. مهل فى فعْله *işinde acele etmedi*, عمل فى مَهْلة *yavaş çalıştı* denir. مَهْلا *yavaş ol* da denir ki, bu رفقا *merhametli ol* demek gibidir.

قد مَهَّلْتُهُ Ona: *Yavaş ol*, dedim. أمْهَلْتُهُ Ona: Merhamet ettim/acıdım. Allah buyurur ki: فَمَهِّلِ الكافرين أمْهِلْهُمْ رُوَيْدا *Sen inkârcılara **mehil** ver; onlara karşılık vermeyi biraz ertele* (86/Târık 17).

مُهْل *Yağın, posasıdır.* Allah buyurur ki: كالْمُهْل يَغْلي فِى الْبُطون *karınlarda suyun kaynaması gibi kaynayan* (44/Duhân 45).

موت / M-v-t

Ölüm çeşitleri, hayat çeşitleri oranıncadır:

Birincisi: Ölüm, insan, hayvan ve bitkilerde bulunan canlılık gücünün yok olmasıdır. Allah buyurur ki: وَيُحْيِى الأرْض بَعْدَ مَوْتها *yeryüzünü **ölümünden** sonra O canlandırır* (30/Rûm 19), وأحْيَيْنَا به بَلْدَة مَيْتا *O su ile **ölü** yeri dirilttik* (50/Kâf 11).

İkincisi: Ölüm, hisseden gücün gitmesidir. يَا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَذا *Keşke ben bundan önce **ölmüş** olsaydım* (19/Meryem 23), أئذا مَا مِتُّ لسَوْفَ أخْرَجُ حَيّا *Ben **öldüğümde** mi diriltileceğim* (19/Meryem 66).

Üçüncüsü: Ölüm, düşünce gücünün gitmesidir. Bu da cehâlettir. أو مَنْ كان مَيْتا فَأحْيَيْنَاهُ ***Ölü** iken kalbini diriltip* (6/En'âm 122) gibi. إنك لا تُسْمِعُ الْمَوْتَى *Sen, **ölülere** şüphesiz ki, işittiremezsin* (27/ Neml 80) âyetinden kastedilen bu üçüncüsüdür.

Dördüncüsü: Ölüm, hayatı, bulandıran üzüntüdür. ويأتيه الْمَوْتُ مِنْ كل مكان وما هُو بِمَيِّتٍ ***Ölüm** ona her taraftan geldiği hâlde, **ölemeyecek*** (14/İbrâhîm 17) âyetinde kastedilen budur.

Beşincisi: Ölüm, uyku demektir. Uyku, hafif bir ölüm, ölüm ise, ağır bir uykudur. Bu anlamdan dolayı Yüce Allah hem uykuyu hem de

ölümü تَوفّي diye adlandırmıştır: وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُم بِاللَّيْلِ *Geceleyin sizi vefat ettiren odur* (6/En'âm 60), اللّٰهُ يَتَوَفَّى الأنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا *Allah, **öleceklerin ölümleri** anında, **ölmeyeceklerin** de uykuları esnasında vefat ettirir* (39/Zümer 42); وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ *Allah yolunda öldürülenleri **ölü** saymayın, aksine onlar diridirler; Rableri katında beslenmektedirler* (3/Âl-i İmrân 169).

Deniyor ki: *Onlar ölmemiştir* derken, *ruhları ölmemiştir*, çünkü burada onların nimetlerle donatıldığından söz edilmektedir. Bazıları ise: Onlardan وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍ ***Ölüm** ona her taraftan geldiği hâlde, ölemeyecek* (14/İbrâhîm 17) âyetinde anlatılan üzüntü hâli kaldırılmıştır, demişler.

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ *Her insan **ölümü** tadacaktır* (3/Âl-i İmrân 185). Burada anlatılan *ölüm*, canlılık gücünün gitmesi ve ruhun vücuttan uzaklaşmasıdır. إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ *Şüphesiz sen de **öleceksin**, onlar da **ölecekler*** (39/Zümer 30).

Bazıları: Âyetin, "*herkes gibi, sen de öleceksin*" anlamında olduğunu söylemişler.

Şair şöyle der:

٤٢٩- وَالْمَوْتُ حَتْمٌ فِى رِقَابِ الْعِبَادِ

429- *Ölüm, kulların boynunda kaçınılmaz bir kaderdir.*[1190]

Bazıları ise: Bu âyette sözü edilen ölüm, ruhun vücuttan uzaklaşması anlamında değil, insanlarda meydana gelen erime ve eksilmedir. Çünkü, insanoğlu dünyada olduğu sürece, parça parça ölür, demişler.

Nitekim Şair şöyle der:

٤٣٠- يَمُوتُ جَزْءًا فَجَزْءًا

430- *Parça parça ölüyor.*[1191]

Bazı kimseler, bu anlamı مَائِتٌ sözcüğüyle ifâde eder ve مَيْت ile مائت sözcüklerini birbirinden ayırırlar ve مائت eriyen anlamındadır diye söylemişlerdir.

Kadı Ali b. Abdülaziz[1192] şöyle der:

Dilimizde onların dediği gibi, مائت diye bir kelime yoktur.

مَيْت ise, مَيّت kelimesinin şeddesiz hâlidir. Ancak مَوْتٌ مائتٌ denebilir. Bu tıpkı شِعْرٌ شَاعِرٌ *Coşkun bir şiir* ve سَيْلٌ سَائِلٌ *Bendini aşan bir sel*, dedikleri gibi.

بَلَدٌ مَيْتٌ وَمَيِّتٌ *Ölü bir şehir* denir. Allah buyurur ki: فَسُقْنَاهُ إِلَى بَلَدٍ مَيِّتٍ *Biz bulutları ölü bir şehre sürüp* (35/Fâtır 9), بَلْدَةً مَيْتًا ***ölü** bir şehir* (43/Zuhruf 11).

1190 Şair, Muhammed b. Abdullah. Bu beyitleri Zeyd b. Ali misal olarak verirdi. Bkz. Câhız, *el-Beyan ve't-Tebyîn*, IV, 58-59. Husrî, *Zehru'l-Âdâb*, I, 39.

1191 Şair, bilinmiyor.

1192 Ebû'l-Hasan Alî b. Abdulaziz el-Curcânî, Rey şehrinin baş kadısıydı. 366 yılında vefat etmiştir. Bkz. İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, III, 278, İbnu's-Sübkî, *Tabakâtu'ş-Şâfiiyye*, III, 459, Yâkûtu'l-Hamevî, *el-Muhâdarâtu'l-Üdebâ*, XIV, 14.

ميتة *Kesilmeden canı çıkan hayvan* demektir. Allah buyurur ki: حرمت عليكم الميتة *Kesilmeden kendi kendine **ölen** hayvanın eti size haram kılındı* (5/Mâide 3); إلا أن يكون ميتة *Kesilmeden kendi kendine **ölen** bir hayvan olması hariç* (6/En'âm 145).

Ölü demek olan موتان sözcüğü, canlı manasına gelen حيوان kelimesinin zıt anlamlısıdır. Henüz ziraat için elverişli olmayan araziye hem موتان hem de أرض موات denmektedir. وقع في الإبل موتان كثير Develerde çok ölüm olayı meydana geldi. ناقة مميتة، ومميت *Yavrusu ölen dişi deve* demektir.

اماتة الخمر *içkinin öldürülmesi,* onun pişirilmesinden kinayedir.

مستميت ölümle pençeleşen kişidir. Şair şöyle der:

٤٣١- فأعطيت الجعالة مستميتا

431- *Ödülü, ölümle pençeleşene verdin.*[1193]

موتة deliliğin bir benzeridir. Bu sanki, bilgi ve aklın ölmesindendir. Bu anlamda رجل موتان القلب *kalbi ölü adam*, امرأة موتانة *kalbi ölü kadın*, denmektedir.

موج / M-v-c

Denizdeki موج *dalga*, suyun kabararak hareket eder gibi görünmesidir.

موج denizde suyun kabarmasıdır. Allah buyurur ki: في موج كالجبال *dağlar gibi **dalgalar** içinde* (11/Hûd 42), يغشاه موج من فوقه موج *Onu üst üste **dalgalar** ve **dalgaların** üstünde de bulutlar örter* (24/Nûr 40).

Bu anlamda ماج كذا يموج وتموج تموجا *Şöyle dalgalandı, dalgalanıyor, dalgalandıkça dalgalandı*, demektir. Allah buyurur ki:

وتركنا بعضهم يومئذ يموج في بعض ونفخ في الصور فجمعناهم جمعا *Biz o gün (kıyamet günü) onları bırakıvermişizdir. Dalgalar hâlinde birbirlerine girerler. Sûr'a da üfürülmüştür. Böylece onların hepsini bir araya toplamışızdır* (18/Kehf 99).

ميد / M-y-d

ميد Yer gibi, büyük şeylerin sarsılmasıdır. Allah buyurur ki: أن تميد بكم *sarsılmayasınız diye* (16/Nahl 15); أن تميد بهم *insanlar **sarsılmasın** diye* (21/Enbiyâ 31).

Bu anlamda مادت الأغصان تميد *dallar şiddetli bir şekilde sarsıldı*, denmektir. Bazıları der ki: Bu, şairin sözünde olduğu gibi, ميدان şeklindedir:

٤٣٢- نعيما وميدانا من العيش أخضرا

432- *Güzel bir hayat ve uzun bir yaşayış yemyeşil.*[1194]

Bazıları, burada geçen ميدانا من العيش ifâdesi, yaşayışın uzatılmış olanıdır, derler.

1193 Şair, Şakîk b. Süleyk el-Esedî. Bkz. Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni l-Hamâse*, II, 142.

1194 Şair İbn Ahmer.

مَيَدَانُ الدَّابَّةِ deyimi de bundandır ve binek hayvanının uzun yaşamasıdır.

مَائِدَة ise, üzerinde yemek bulunan tepsi demektir. Bunların her birine de مائدة denir.[1195]

مادني يَمِيدُنِى *bana yemek yedirdi, yediriyor,* denir. Kimileri bu cümlenin, *bana akşam yemeği yedirdi* anlamında olduğunu söylemişler. Allah buyurur ki: انزل عَلَيْنا **مائدة** مِّنَ السَّمَاءِ *Bize gökten bir **sofra** indir* (5/Mâide 114).

Bazıları: Havariler, yemek istemişlerdir, derler. Bazıları ise: Havarilerin istedikleri ilimdir, demişlerdir. İlme, sofra denmesinin sebebi ise, yemek nasıl vücudun gıdası ise, ilmin de kalbin gıdası olmasındandır.

مور / M-v-r

Bir sağa bir sola salınarak yürümek demek olan مَوْر, sözcüğü hızlı yürümek manasındadır. Bu anlamda مَارَ يَمُورُ مَوْرًا denmektedir. Allah buyurur ki: يَوْمَ **تَمُورُ** السَّمَاءُ **مَوْرًا** *O gün gök, bir **çalkanış çalkalanır*** (52/Tûr 9).

مَارَ الدَّمُ عَلَى وَجْهِهِ Yüzünün üzerinde kan akıp gitti.

مَوْر Rüzgârın kaldırıp savurduğu toz-topraktır. Yürürken tozu dumana katan dişi deveye نَاقَةٌ تَمُورُ فِى سَيْرِهَا denir; bu devenin adına da مَوَّارَة denir.

مير / M-y-r

مِيرَة: İnsanın kendisi için azık olarak hazırladığı yiyecektir. Bu anlamda مَارَ اَهْلَهُ يَمِيرُهُمْ *Ailesinin azığını hazırladı, hazırlıyor,* denir. Allah buyurur ki: **وَنَمِيرُ** اَهْلَنَا *ailemize onunla **azık** getirir* (12/Yûsuf 65).

Sözcük olarak غِيرَة ve مِيرَة kelimeleri birbirine yakın anlamlıdır.

ميز / M-y-z

مَيْز ve تَمْيِيز: Birbirine benzeyen şeyleri birbirinden ayırmaktır. مَازَهُ يَمِيزُهُ مَيْزًا ayırdı ayıracak ayırmak ve مَيَّزَهُ تَمْيِيزًا denir. Allah buyurur ki: **لِيَمِيزَ** اللّٰهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ *Allah temizi murdardan **ayırsın** diye* (8/Enfâl 37). **لِيُمَيِّزَ** اللّٰهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ *Allah temizi murdardan **ayırsın** diye* (8/ Enfâl 37) olarak okunmuştur. [1196]

تَمْيِيز kelimesi, bazen ayırmak bazen de beyinde mevcut olup kendisiyle anlam elde edilen güç için kullanılır. Bu manada فُلاَنٌ لاَ تَمْيِيزَ لَهُ *falancanın anlama gücü yoktur* denir.

Bu fiil, اِنْمَازَ ev اِمْتَازَ *ayrıldı* şekillerinde kullanılabilir. Allah buyurur ki: **وَامْتَازُوا** الْيَوْمَ *Bugün **ayrılın*** (36/Yâsîn 59).

1195 Semîn der ki: مائدة: Üzerinde, yemek bulunan sofra, demektir; üzerinde yemek bulunmayanına Mâide denmez; bu en yaygın olan görüştür. Bkz. Semîn, *ed-Durru'l-Masûn*, IV, 502.

1196 Bu, Hazma, Kisai, Yakub ve Halef'in kıraatidir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, , s. 183.

تميّز كذا *şöyle ayrıldı* ماز fiilin kabullenmeyi ifâde eden formudur. Yani, *ayrıldı*. Allah buyurur ki: تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ الغيْظِ *Nerede ise öfkesinden **paralanacak*** (67/Mülk 8).

ميل / M-y-l

ميْل: Orta olandan sapıp iki taraftan birine meyletmektir. Bu sözcük, haksızlık ve zulüm için de kullanılır. Cisimler için kullanıldığında yaratılıştaki sapmalar anlamındadır. Arazlarda kullanıldığında ise, eğilim göstermek manasındadır. Birine yardım ettiğimde: مِلْتُ إلى فلان *falancaya meylettim* denir. Allah buyurur ki: فلا تَميلوا كلَّ الميْلِ *Buna göre bari tamamen **meyletmeyin*** (4/ Nisâ 129).

مِلْتُ عليْهِ *Onun üzerine meylettim,* yani: Ona *yüklendim*. Allah buyurur ki: فيَميلونَ عليْكم ميْلَةً واحدةً *size ansızın bir **baskın** ile **yüklenirler*** (4/Nisâ 102).

مال (*mal*) da, sürekli bir eğilim gösterildiğinden ve eriyip gittiğinden bu ismi almıştır. Onun için ona araz adı verilmiştir. Şu söz onun bu manasına işaret etmektedir:

المال قَدْبَةٌ تكونُ يَوْمًا في بَيْتِ عطّار، ويَوْمًا في بيْتِ بيْطار *Mal, orta malı gibidir; bir gün kokucunun, bir gün baytarın evindedir* sözü bunu bildiriyor. [1197]

1197 Bu söz Sahip b. İbâd'a aittir. Bkz. Feyrûzâbâdî, *Basâir*, IV, 540. Seâlibî, *et-Temsîl ve'l-Muhâdara*, s. 250; Kûrâ'u'n-Nahl, *Muntahab*, I, 171.

مائة / M-e-t

مِائَة: *Yüz,* ana sayıların üçüncüsüdür. Zira, ana sayılar dört tanedir. Bunlar da: Birler, onlar, yüzler ve binlerdir. Allah buyurur ki: فإن يَكن منكم مِئَةٌ صابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِئتَيْنِ *eğer sizden sabırlı **yüz** kişi olursa **iki yüz** kişiyi yener* (8/Enfâl 66), وإنْ يَكُنْ منْكمْ مِئَةٌ يغْلِبُوا ألفا من الذين كفَرُوا *.. eğer sizden **yüz** kişi olursa, inkâr edenlerden bin kişiyi yener* (8/Enfâl 65).

Buradaki مِائة kelimesinin sonu gizlenmiştir. Bu anlamda أمْأيْتُ الدّراهمَ فأمْأتْ هي *Dirhemleri **yüze** tamamladım, onlar da **yüz** oldular,* denir.

ماء / M-a-a

Allah buyurur ki: وجَعَلْنا مِنَ الماءِ كلَّ شَيْءٍ حَيٍّ *bütün canlıları **sudan** meydana getirdik* (21/Enbiyâ 30); وَأنزلْنا من السَّمَاءِ ماءً طَهُورًا *gökten tertemiz **su** indirmişizdir* (25/Furkân 48).

ماءُ بَنِي فلان *falanca oğullarının suyu* denir. Çoğulu أمْواهٌ ve مِياهٌ geldiğinden مَاءٌ kelimesinin aslı مَوَهٌ şeklindedir. Küçültme ismi ise مُوَيْهُ *küçük su/sucuk* gelir. Sonundaki *hâ* harfi hazfedilmiş, *vâv* harfi de *elif*e dönüşmüştür.

رجُلٌ ماهي القَلْبِ *Kalbinin suyu çoğalmış adam,* demektir.[1198]

1198 Kûrâu'n-Nahl, *Muntahab*, I, 171.

Buradaki ماه kelimesi موه sözcüğün den dönüştürülmüştür. Yani, *içinde su olan*. Kimileri de: Bu cümle: رَجُل ذو ماه *makam (güç, yetki) sahibi adam* cümlesi gibidir, derler.

Yine bu anlamda: ماهت الرَّكِيَّة تموه وتماه *göze su kaynadı, kaynıyor, kaynamaktadır*. بئر ميهة وماهة *suyu bol olan kuyu*, أماه الرَّجُل ve أمهى *adam suya kavuştu*, demektir.

ما / Mâ

ما sözcüğü, Arapça'da on çeşittir: Beşi isim, beşi ise, harftir. İsim olduğunda tekil, çoğul ve dişi için hep aynı biçimde kullamlır. Zamir kullanımında lafzı baz alınıp tekil olarak kullamlıp manası çoğul biçimde kastedilebilir.

İsimlerden *birincisi* الذي manasındadır. Allah buyurur ki: ويعبدون من دون الله ما لا يضرهم ولا ينفعهم ويقولون هؤلاء شفعاؤنا عند الله *Allah'ı bırakıyorlar da, kendilerine ne fayda, ne de zarar verebilecek olan şeylere tapıyorlar ve: Bunlar bizim Allah katında şefaatçilerimizdir, diyorlar.* (10/Yûnus 18). Çoğul kast edince هؤلاء شفعاؤنا عند الله *Bunlar, Allah katında bizim şafaatçılarımızdır* (10/Yûnus 18) demiştir.

وَيَعْبُدُون من دُون اللّه ما لا يملك لهم رزقا *Allah'ı bırakıp, kendilerine verecek rızıkları olmayan* ***şeylere*** *mi tapıyorlar* (16/Nahl 73), Bu âyette de ما çoğul olarak kullanılmıştır. بئسما يأمركم به ايمانكم *İmanınız, size ne kötü* ***şeyleri*** *emrediyor* (2/Bakara 93).

İkincisi: Nekre isimdir: نعمّا يعظكم به *Allah size ne güzel* ***öğüt*** *veriyor* (4/Nisâ 58); فنعمّا هى *o* ***ne*** *güzeldir* (2/Bakara 271). انّ الله لا يستحيي أنْ يضرب مثلا ما بعوضة فما فوقها *Muhakkak ki Allah bir sivri sineği, hatta daha üstününü misal getirmekten çekinmez* (2/Bakara 27) âyetindeki ما belirsiz isim olabileceği gibi bağlaç olup kendisinden sonraki cümle yüklem, anlamı da *bir örnek verebilir ve bu örnek bir sivrisinek* olabilir.[1199]

Üçüncüsü soru ismidir: Bu soru ismi ile, bir şeyin zatının cinsi ve türünden soru sorulabilir, bir şeyin sıfatının cinsinden ve türünden soru sorulabilmektedir. Bazen bu soru ismiyle şahıslardan ve insan olmayan somut varlıklardan soru sorulabilir. Bazı gramerciler, bazen insanlar için kullanıldığını da söylemişler.[1200] Allah buyurur ki: إلاّ على أزْواجهمْ أوْ ماملكت ايمانهم *eşleri ve sağ ellerinin altındakiler dışında* (23/Mu'minun 6); إنّ الله يَعْلَمُ ما يدْعون منْ دونه من شىْء *Doğrusu Allah, Kendini bırakıp da yalvardıkları şeyi bilir* (29/Ankebût 42).

el-Halil şöyle der: Buradaki ما soru ismidir. Anlamı da: *Allah dışında kimlere yalvarıyorsunuz?* Bu şekilde yorumlamasının sebebi de, soru ismi olan bu ما ancak isim cümlesinin başında ve sonda gelen

1199 Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, I, 223.
1200 Zerkeşî, *Burhân*, IV, 403.

sorunun başında gelebilir.

Dördüncüsü: Şart ismidir: Allah buyurur ki: مَا يَفْتَحِ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِن رَّحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا وَمَا يُمْسِكْ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ *Allah'ın insanlara verdiği rahmeti önleyebilecek yoktur. O'nun önlediğini de ardından salıverecek yoktur* (35/Fâtır 2).

مَا تَضْرِبْ أَضْرِبْ *kime vurursan ben de ona vururum* cümlesi gibi.

Beşincisi: Hayret belirtmek içindir: فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ *onlar ateşe karşı ne kadar dayanıklıdırlar* (2/Bakara 175).

Harf olarak kabul edilen مَا edatına gelince:

Birincisi: *Gelecek zaman fiilini nasb eden* أَنْ *gibi, cümlenin kendisinden sonra gelenleri mastar konumuna sokan* مَا *harf*idir. Allah buyurur ki: وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ *kendilerine verdiğimiz rızktan yerli yerince sarf ederler* (2/Bakara 3). Çünkü buradaki مَا edatı رَزَقَ fiili ile beraber رِزْق konumundadır. Bu مَا harfinin أَنْ gibi olduğunu gösteren delil, ne açıkça belirtilmiş bir zamirin ne de takdir edilmiş bir zamirini hiçbir zaman ona dönük olmamasıdır. Yüce Allah'ın: بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ *Yalan söyleyegeldikleri için* (2/Bakara 10) sözü de bu anlamda yorumlanmıştır.

أَتَانِي الْقَوْمُ مَا عَدَا زَيْدًا *Zeyd hariç topluluk bana geldi* cümlesi de bu şekilde yorumlanan ifâdelerdendir.

Zarf manası taşıdığında da, مَا edatı, mastara çeviren أَنْ konumunda olur. Allah buyurur ki: كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ *onlar için aydınlık **yaptıkça** ışığında yürürler* (2/Bakara 20); كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ *Savaş ateşini **ne zaman** körükleseler Allah onu söndürmüştür* (5/Mâide 64); كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَاهُمْ سَعِيرًا *Onun ateşi **ne zaman** sönmeye yüz tutsa hemen alevini artırırız* (17/İsrâ 97).

فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ *Artık sana emredileni açıkça ortaya koy* (15/Hicr 94) âyetindeki مَا mastar da olabilir الَّذِي anlamında da olabilir.[1201]

مَا kendisinden sonrakilerle beraber mastar hükmünde olursa ancak harf olur. Çünkü isim olsaydı, ona dönen bir zamir olurdu. أُرِيدُ أَنْ أَخْرُجَ *çıkmak istiyorum* cümlesindeki أَنْ gibi, isme dönen bir zamir olmadığı gibi, bu harfi gösteren bir zamir sonrasında da gelmemiştir.

İkincisi: *Nefy* (*Olumsuzluk*) *bildiren* مَا *harf*idir. Hicaz Ehli, birtakım şartlarla bu mâ'ya *amel ettirirler*. مَا هَذَا بَشَرًا *bu bir insan değil* (12/Yûsuf 31).

Üçüncüsü: *Kâffe* olan مَا harfidir. أَنَّ ve *kardeşleri*, رُبَّ ve benzerleri ile birtakım fiillerden gelen مَا harfidir. Bu harf onların *amel etmelerini* engeller. Allah buyurur ki: إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ *Allah'ın kulları arasında O'ndan korkan, **ancak** bilginlerdir* (35/Fâtır 28); إِنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدَادُوا إِثْمًا . . *Biz onlara **ancak**,*

1201 Bkz. İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, s. 736.

günâhları çoğalsın diye mühlet veriyoruz (3/Âl-i İmrân 178); كانما يساقون إلى الموت **Sanki** *göz göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi* (8/Enfâl 6); ربما يود الذين كفروا *İnkâr edenler, çok defa, temennide bulunacaklardır* (15/Hicr 2) âyetleri gibi.

قلما *nadiren* ve طالما *çoğu kez* kelimeleri de böyledir.

Dördüncüsü: *Mütesellita* olan ما harfi. Amel etmeyen bir kelimeyi geldikten sonra amel etmeye zorlayan harftir. إذ ما تفعل افعل *Ne zaman iş yaparsan ben de o zaman yaparım.* حيثما تقعد أقعد *Nereye oturursan ben de oraya otururum* cümlelerinde geçen إذما ve حيثما kelimeleri gibi. ما olmadan bu kelimeler şart cümlelerinde amel etmezler.

Beşincisi: Sözü pekiştirmek için eklenen ما harfi. إذا ما فعلت كذا *Şöyle yaptığım zaman;* إما تخرج أخرج *Sen çıkarsan ben de çıkarım* sözlerinde olduğu gibi.

Allah buyurur ki: فإما ترين من البشر أحدا **Eğer**, *insanlardan birini görecek olursan* (19/Meryem 26); إما يبلغن عندك الكبر أحدهما أو كلاهما **Eğer** *ikisinden biri veya her ikisi, senin yanında iken ihtiyarlayacak olurlarsa* (17/İsrâ 23).

تم كتاب الميم

Mîm Harfinin Sonu

كتاب النون
Nûn Harfi

نبت / N-b-t

Yerde biten her bitkiye نبت ve نبات adı verilir. İster bunun ağaç gibi bir gövdesi olsun, isterse yerde yayılan otlar gibi ayakta tutan herhangi bir gövdesi olmasın. Şu kadar var ki, genel olan yaygın kullanımda ise, daha çok yerde yayılan, yukarıda tutan herhangi bir gövdesi olmayan bitkiler bu isimle anılır. Hatta halk dilinde bu sadece hayvanlar tarafından yenen bitkilerin adıdır. Yüce Allah'ın şu sözü bu manaya işaret etmektedir: لنخرج به حبًا ونباتًا *Onunla taneler ve **otlar** çıkaralım diye* (78/Nebe 15).

Kelimenin taşıdığı temel gerçekler göz önüne alındığında ise, her gelişen, büyüyen varlık için kullanılabilir. Bitki veya hayvan ya da insan fark etmez.

Aynı şekilde ekmek, dikmek, yetiştirmek, büyütmek manasına gelen إنبات formu da bunların hepsi için kullanılır. Bu manada Allah buyurur ki: فأنبتنا فيها حبًا و عنبًا وقضبًا وزيتونًا ونخلًا وحدائق غلبًا وفاكهة وأبًا *Bu suretle orada ekinler **bitirdik**. Üzümler, yoncalar, Zeytinlikler, hurmalıklar, İri ve sık ağaçlı bahçeler, Meyveler, çayırlar **bitirdik*** (80/Abese 27-31).

فأنبتنا به حدائق ذات بهجة ما كان لكم أن تنبتوا شجرها *biz onunla, bir ağacını bile bitirmeye gücünüzün yetmediği güzel güzel bahçeler **bitirmişizdir*** (27/Neml 60); ينبت لكم به الزرع والزيتون والنخيل و الأعناب ومن كل الثمرات *Allah, sizin için, o su ile ekin, zeytin, hurmalıklar, üzümler ve her çeşit meyveleri **bitirir*** (16/Nahl 11); والله أنبتكم من الأرض نباتًا *Allah sizi yerden bir bitki bitirir gibi bitirdi* (71/Nûh 17).

Gramerciler der ki: Burada geçen نباتًا sözcüğü bitirmek anlamını taşıyan إنبات yerinde kullanılmıştır. Bu bir *mastar*dır.

Diğer bir kesim ulemâ ise der ki: Âyette geçen نباتًا kelimesi *hâl*dir, *mastar* değildir. Âyet-i kerime bu şekildeki bir ifâde ile, insanın bir açıdan bitki olduğuna

dikkat çekmiştir. Çünkü onun da ilk yaratılışı ve yetişmesi topraktan olmuştur. Sonra, her ne kadar bitkiden fazla birtakım özellikleri olsa da, o da bitki gibi gelişmektedir. Yüce Allah'ın sözünde buna işaret vardır: هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ *Sizi (önce) bir topraktan, sonra bir damla sudan,* (40/Mü'min 67); şu âyet de böyledir: وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا *onu güzel bir **bitki** gibi **yetiştirdi** ve Zekeriya'nın himayesine verdi* (3/Âl-i İmrân 37).

وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ وَصِبْغٍ لِلْآكِلِينَ *Tûr-ı Sina'da (dahi) yetişen bir ağaç da meydana getirdik ki, bu ağaç, hem yağ, hem de yiyenlerin ekmeğine katık edecekleri (zeytin)* ***verir*** (23/Mü'minûn 20). Bu âyette geçen bâ harfi, *hâl* içindir, *geçişlilik* için değildir. Çünkü نبت fiili geçişlidir. Yani, yeşerirken, yetişirken yağı bünyesinde taşımaktadır. Yani, bu bitki yetişirken yağ bil-kuvve olarak onda mevcuttur.

إِنَّ بَنِي فُلَانٍ لَنَابِتَةُ شَرٍّ deyimi, *falanca oğulları kesinlikle kötü bir nesildir* manasına gelir.

نَبَتَتْ فِيهِمْ نَابِتَةٌ cümlesi ise, *onların içinde yeni yetme bir nesil türedi*, demektir.

نبذ / N-b-z

Almak, dışarı atmak manasına gelen نبذ kelimesi, bir şeyin herhangi bir değeri olmadığından gözden çıkarılmasıdır. Onun için نَبَذْتُهُ نَبْذَ النَّعْلِ الْخَلَقِ *Onu yırtık ayakkabı gibi attım*, denmektedir. Yüce Allah da buyurur: لَيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ *ant olsun ki, o hutame (cehennem)ye atılacaktır* (104/Hümeze 4); فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا *Onlar ise bunu arkalarına* ***attılar*** *ve onu az bir dünyalığa değiştiler* (3/Âl-i İmrân 187), zira ona çok az değer verdiler.

أَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ *Hem de ne zaman bir ahd üzerine antlaşma yapsalar, her defasında mutlaka içlerinden bir güruh çıkıp onu bozacak ve* ***atıverecek*** *öyle mi?* (2/Bakara 100), yani, ona çok az değer verdikleri için onu fırlatıp atacaklardır.

فَأَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ *Biz de onu ve askerlerini yakalayıp denize* ***atıverdik.*** (28/Kasas 40); فَنَبَذْنَاهُ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ سَقِيمٌ *Biz onu hasta bir hâlde bir alana attık* (37/Sâffât145); لَوْلَا أَنْ تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ لَنُبِذَ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ *Rabbinden bir nimet yetişmiş olmasaydı, elbette kınanacak bir hâlde ıssız bir diyara* ***atılacaktı*** (68/Kalem 49).

وَإِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ *Eğer bir kavmin, sözleşmeye aykırı bir hainlik yapmasından korkarsan, savaştan önce aynı şekilde antlaşmayı onların üzerine fırlat* (8/Enfâl 58) âyetinin manası ise, onlarla barış sözleşmesi yap, demektir. Burada نبذ kelimesinin kullanılmış olması, tıpkı şu âyette إلقاء kelimesinin kullanılması gibidir:

فَأَلْقَوْا إِلَيْهِمُ الْقَوْلَ إِنَّكُمْ لَكَاذِبُونَ وَأَلْقَوْا إِلَى اللَّهِ يَوْمَئِذٍ السَّلَمَ *Siz mutlaka yalancılarsınız, diye söz **atarlar**. O gün Allah'a teslim bayrağını **çekerler**,* (16/Nahl 86-87).

Böylece onlarla sağlam bir sözleşme yapmaması gerektiğine dikkat çekilmektedir ki, onların asıl haklarının bu sözleşmenin onlara teşvik yoluyla yapılması ve onlara güzel davranılması kabilinden bir şey olması gerektiği vurgulanmaktadır. Neticede onlar bu sözleşmeye ne kadar bağlı kalırlarsa o kadar bağlı kalınacaktır; onlar ne kadar sözlerinde dururlarsa onlara o kadar zaman tanınacaktır.

انتبذ فلانٌ deyimi de, insanlar arasındayken de kendisine ilgilinin azalmadığı kişi gibi, toplumdan çekildi, anlamındadır. Bu manada Allah buyurur ki: فَحَمَلَتْهُ فَانْتَبَذَتْ بِهِ مَكَانًا قَصِيًّا *Nihâyet (Allah'ın emri gerçekleşti) Meryem İsa'ya gebe kaldı ve o hâliyle uzak bir yere **çekildi*** (19/Meryem 22).

قعد نَبْذَة ونُبْذَة Yani, *tenha, sakin bir yerde oturdu.*

صَبِيٌّ مَنْبُوذٌ وَنبيذ *Atılmış, terk edilmiş çocuk* deyimi, tıpkı صبِيّ مَلقوط ولقيط *bulunmuş, karşılaşılmış çocuk*, sözü gibidir. Şu farkla ki, bu çocuğa, onu atan göz önünde bulundurulduğunda منبوذ adı verilir. Bulan kişi esas almdığında ise, aynı çocuk مَلقوط ولقيط ismiyle anılır.

نبيذ (*nebiz*) ise, hurma ve kuru üzümün su ile birlikte bir kaba atılanıdır. Daha sonra özel bir içkinin adı olmuştur.

نبز / N-b-z

نبز, lakap takmaktır. Allah buyurur ki: وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الِاسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ *Birbirinizi kötü **lakaplar** da takmayın; imandan sonra fâsıklık ne kötü isimdir!* (49/Hucurât 11).

نبط / N-b-t

وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ *Halbuki onu peygambere ve aralarında yetkili kimselere götürselerdi, **onlardan sonuç çıkarmaya gücü yetenler**, onu anlarlardı* (4/Nisâ 83).

Bu âyetteki يستنبطونه fiili *ondan çıkarırlardı* anlamındadır. Bu, suyu, madeni petrolü bulmak, çıkarmak anlamına gelen أنبطت كذا fiilinin استفعال kalıbıdır.

نبط ise, bu şekilde *çıkarılan su*dur.

فرس أنبط *Koltuk altı beyaz olan at* demektir.

النبط ise, Irak'ın bitek topraklarında yaşayan ünlü bir kabiledir.

نبع / N-b-a

نبع kelimesi, gözden yaşların akması demektir. Aynı kökten olarak نَبَعَ الْمَاءُ يَنْبَعُ نُبُوعًا وَنَبَعًا su,

kaynadı, fiili kullanılır. يَنْبُوع ise, suyun kendisinden çıktığı göze, kaynak demektir. Çoğulu يَنَابِيع şeklinde gelir. Allah buyurur ki: أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللّٰهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَلَكَهُ يَنَابِيعَ فِي الْأَرْضِ *Allah'ın gökten bir su indirip de onu bir yoluyla yeryüzündeki **membalara** koyduğunu görmedin mi?* (39/Zümer 21).

النَّبْعُ ise, *kendisinden ok yapılan bir ağaçtır.*

نبأ / N-b-e

نَبَأ kavramı, büyük fayda sağlayan kendisiyle ilim veya zannı galip oluşan haberdir. Aslında bu üç özelliği taşımayan habere نَبَأ adı verilmez. نَبَأ diye tanımlanan haberin hakkı yalandan arınmış olmasıdır. Mütevatir haber, Yüce Allah'ın haber vermesi ve Hz. Peygamberin (sas) haber vermesi gibi.

نَبَأ kavramı, haber anlamı da taşıdığından tıpkı أَخْبَرْتُهُ بِكَذَا gibi أَنْبَأْتُهُ بِكَذَا da denir. Aym şekilde bilgi anlamı da taşıdığından أَنْبَأْتُهُ كَذَا dendiğinde *ona şunu öğrettim* manasını taşır.

Allah buyurur ki: قُلْ هُوَ نَبَأٌ عَظِيمٌ أَنْتُمْ عَنْهُ مُعْرِضُونَ *De ki: Bu, bir büyük **haberdir**. Siz ondan yüz çeviriyorsunuz* (38/Sâd 67-68); عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ عَنِ النَّبَإِ الْعَظِيمِ *Birbirlerine neyi soruyorlar? O **büyük haberden** (kıyametten) mi?* (78/Nebe' 1-2); أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ فَذَاقُوا وَبَالَ أَمْرِهِمْ *Önceden inkâr edenlerin **haberi** size gelmedi mi? İşlerinin vebalini tattılar* (64/Tegâbun 5); تِلْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ *Bunlar sana vahyettiğimiz gayb **haberlerindendir**.* (11/Hûd 49).

Yine buyurur ki: تِلْكَ الْقُرَى نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَائِهَا *Sana **haberlerinden** bir kısmını anlattığımkz bu kentler* (7/A'râf 101); ذَلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْقُرَى نَقُصُّهُ عَلَيْكَ *Bunlar helâk olmuş memleketlerin önemli **haberlerindendir**.* (11/Hûd 100).

Yüce Allah'ın: إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا *Eğer fasıkın biri size bir **haber** getirirse onu araştırın;* (49/Hucurât 6) sözüne gelince, bu, haberin büyük şey olması ve çok önem arz etmesi hâlinde, ne kadar bilinse de, zanla sağlam olduğuna hükmedilse de, üzerinde durulması gerektiğine ve iyiden iyiye her şeyiyle ortaya çıkarılması gerektiğine dikkat çekmektedir.

Şu âyetler de aynı manaya dikkat çekmektedir: أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ *Haydi eğer doğru söylüyorsanız bana şunları isimleriyle **haber** verin* (2/Bakara 31); قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ *Ey Âdem, bunlara onları isimleriyle **haber** ver, dedi. Âdem onlara isimlerini **haber** verince,* (2/Bakara 33).

Yine buyurur ki: قَالَ لَا يَأْتِيكُمَا طَعَامٌ تُرْزَقَانِهِ إِلَّا نَبَّأْتُكُمَا بِتَأْوِيلِهِ *Dedi ki: Size yiyecek olarak verilecek bir yemek gelmeden önce onun tabirini size haber veririm,* (12/Yûsuf 37); وَنَبِّئْهُمْ عَنْ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ *Hem o kullara,*

*İbrahim'in misafirlerinden de **haber** ver* (15/Hicr 51); أَتُنَبِّئُونَ اللّٰهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ *Siz Allah'a göklerde ve yerde O'nun bilmediği bir şeyi mi **haber veriyorsunuz?*** (10/Yûnus 18); قُلْ سَمُّوهُمْ أَمْ تُنَبِّئُونَهُ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي الْأَرْضِ *Onlara isimler verip durun bakalım. Siz O'na yeryüzünde bilmediği bir şey mi **haber vereceksiniz?*** (13/Ra'd 33).

Yine buyurur ki: نَبِّئُونِي بِعِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ *Eğer doğru iseniz bana ilimle **haber verin*** (6/En'âm 143); قَدْ نَبَّأَنَا اللّٰهُ مِنْ أَخْبَارِكُمْ *Allah bize, sizin durumunuzdan **haberler verdi**.* فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ *O vakit O, size neler yapmış olduğunuzu tek tek **haber verecektir*** (9/Tevbe 94).

نَبَّأْتُهُ Fiil olarak أَنْبَأْتُهُ fiilinden daha etkilidir. Bu anlamda Allah buyurur ki: فَلَنُنَبِّئَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِمَا عَمِلُوا *Biz o inkâr edenlere yaptıkları şeyleri mutlaka **haber vereceğiz*** (41/Fussilet 50); يُنَبَّأُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ *O gün insana, yapıp öne sürdüğü ve geri bıraktığı ne varsa haber verilir* (75/Kıyâmet 13).

Bunu destekleyen âyetlerden biri de şudur: فَلَمَّا نَبَّأَتْ بِهِ وَأَظْهَرَهُ اللّٰهُ عَلَيْهِ عَرَّفَ بَعْضَهُ وَأَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ فَلَمَّا نَبَّأَهَا بِهِ قَالَتْ مَنْ أَنْبَأَكَ هٰذَا قَالَ نَبَّأَنِيَ الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ *Fakat eşi, o sözü başkalarına **haber verip** Allah da bunu Peygamber'e açıklayınca, Peygamber (eşine) bir kısmını bildirmiş bir kısmından da vazgeçmişti. Peygamber bunu ona* **haber verince** *eşi: Bunu sana kim **haber verdi**? dedi. Peygamber Bilen, her şeyden haberi olan Allah haber verdi, dedi* (66/Tahrîm 3).

Hz. Peygamber (sas) burada أَنْبَأَنِي fiilini kullanmamıştır. Bunun yerine ondan daha etkili olan نَبَّأَ fiilini kullanmıştır. Böylece aldığı haberin kesinlik ifâde ettiğine ve Yüce Allah tarafından geldiğine dikkat çekmiştir. Şu âyetler de bunu destekler: قَدْ نَبَّأَنَا اللّٰهُ مِنْ أَخْبَارِكُمْ *Allah bize, sizin durumunuzdan **haberler verdi**.* (9/Tevbe 94) فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ *Yaptıklarınızı size O **haber verecektir*** (5/Mâide 105).

نُبُوَّة *Nübüvvet* ise, Yüce Allah ile akıl sahibi kulları arasında elçilik yapmaktır. Böylece dünya ve âhirette herhangi bir mazeret ileri sürmeleri söz konusu olmayacaktır.

نَبِيّ kavramı, arı duru akılların kendisiyle tatmin olduğu bilgileri haber verdiğinden bu adı almıştır. Bu kelime, dilbilgisi açısından fâil anlamındaki feîl formunda gelmiş olabilir. Bunu destekleyen âyetler: نَبِّئْ عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ *Kullarıma **haber ver** ki, gerçekten ben çok bağışlayıcı ve pek merhamet ediciyim* (15/Hicr 49); قُلْ أَؤُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ ذٰلِكُمْ *De ki, size, o istediklerinizden daha hayırlısını* **haber** vereyim mi? (3/Âl-i İmrân 15).

نَبِيّ kavramının dilbilgisi açısından mef'ûl anlamında kul lanılmış olması da doğrudur. Şöyle ki: نَبَّأَنِيَ الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ *Bilen, her şeyden haberi olan **Allah bana haber verdi*** (66/Tahrîm 3).

تَنَبَّأَ فلان deyimi ise, bir kişinin *peygamberlik iddiasında bulunduğ*unu anlatır. Dilin kuruluşu açısından bu fiilin Peygamber hakkında da kullanılmasının doğru olmasını gerektirir. Çünkü bu نَبَّأَ fiilinin dönüşlülük hâlidir. Bu tıpkı زينه فتزين *Süsledi-süslendi,* حلاه فتحلى *giydirdi-giyindi,* جمّله فتجمّل *güzelleştirdi-güzelleşti* fiilleri gibidir. Ne var ki, bu fiil daha çok bir yalan olarak peygamberlik iddiasında bulunan için kullanıldığından, gerçek peygamber hakkında kullanılmasından sakınılmıştır. Sadece iddiasında yalancı olanlar hakkında kullanılmıştır. تنبّأ مسيلمة *Müseylime peygamberlik iddiasında bulundu*, sözü gibi.

Böyle yalancı peygamberlik anlamındaki نبيء kelimesinin küçültme sigası, مسيلمة نُبَيِّءُ سُوءٍ *Müseylime, kötülük peygamberciğidir* şeklinde ifâde edilir. Böylece onun verdiği haberlerin Yüce Allah'ın haberlerinden olmadığına dikkat çekilmiştir. Nitekim onun konuşmasını dinleyen bir adam şöyle demiştir: وَاللهِ مَا خَرَجَ هَذَا الكَلامُ مِنْ إِلٍّ *Allah'a yemin olsun ki, bu sözler, bir İlâh kelamı değildir.*[1202] Bu sözde geçen إِلٍّ kelimesi Allah demektir.

نَبْأَة ise, *gizli, alçak ses* demektir.

نبي / N-b-y

النبي kelimesi, hemzesizdir. Gramerciler der ki: Aslı hemzelidir, hemzesi terk edilmiştir. Bunun için delil olarak da مُسَيْلِمَةُ نُبَيِّءُ سُوءٍ *Müseylime, kötülük **peygamberciğidir***, deyimini kullanırlar.

Kimi âlimler ise, bu kelimenin yükseklik/yücelik manasına gelen نَبْوَة kökünden alındığını söyler. Bir kişinin peygamber diye adlandırılmasının mantığı ise, diğer insanlara göre yüce bir makamda olmasıdır. Yüce Allah'ın şu sözü de bunu göstermektedir: وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا *Biz onu **yüce** bir makama yükselttik* (19/Meryem 57).

Buna göre, hemzesiz olan نبي kelimesi, hemzeli olan نبيء kelimesinden daha etkilidir. Zira, her kendisine haber verilmiş kişi değer ve makam yönünden yüce bir yerde değildir. Bu nedenle Hz. Peygamber (sas) kendisine seslenirken: يا نبيء الله (*Yâ Nebîellâh*) diyen kişiye itiraz etmiş ve şöyle buyurmuştur: لَسْتُ بِنَبِيءِ اللهِ وَلَكِنْ نَبِيُّ اللهِ *Ben Allah'ın nebîi değil, Allah'ın nebîsiyim.*[1203] Hz. Peygamber (sas) onun bu hemzeli şekilde hitap ettiğini görünce, değerini, biraz hafifletmek için böyle demiştir.

نَبْوَة ve نَبَاوَة formları ise, *yükseklik*, demektir. Bu kökten olarak: نَبَا

1202 Hz. Ebû Bekir'in sözü. Bkz. Bakıllânî, *I'câzu'l-Kur'ân*, s. 157.

1203 Ebû Zer hadisi. Hâkim, tahriç etmiş ve: Her iki Şeyh'e göre sahihtir ama her ikisi de tahriç etmemiştir, demiştir. Zehebî, onun bu tespitini değerlendirirken der ki: Aksine münkerdir; sahîh değildir. senet zincirinde Hurmân b. A'yun vardır ki, sika değildir. aksine vâhî bir ravidir. Bkz. Hâkim, *Müstedrek*, II, 231.

بفلانٍ مَكانَهُ *Falan adamı makamı yüceltmiştir*, denmektedir ki, bu قَضَّ عليه مَضْجَعَهُ *Yatağı uykusunu kaçırttı, uyutmadı*, deyimi gibidir.

نَبَا السَّيْفُ عَنِ الضَّرِيبَةِ *Kılıç, vergiden kalktı* deyimi de, ondan geri döndü ve içine doğru gitmedi, demektir. Buna benzeterek de *çirkin görülen, hoşlanılmayan, sevilmeyen* şeyler için نبا بَصَرُهُ عَنْ كذا denmiştir.

نتق / N-t-k

نَتَقَ الشَّيْءَ Bir şeyi sünene kadar çekmek, sıkmaktır. Yükün ipini sıkmak gibi.

Allah buyurur ki: وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ *Hani bir zamanlar biz o dağı gölgelik gibi tepelerine **çekmiştik** de* (7/A'râf 171). Bundan bir istiâre olarak çocuğu çoğalan kadına اِمْرَأةٌ نَاتِقٌ denmektedir. Sözlerinde çokça kinâye/imalı ifâde kullanan kişiye de, çocuğu çok olan kadına benzetilerek, زَنْدٌ نَاتِقٌ denmiştir.

نثر / N-s-r

نَثَرُ الشَّيْءِ Bir şeyi yaymak ve onu dağıtmak, demektir. Bu anlamda نَثَرْتُهُ فانتثر denir. Allah buyurur ki: وإذا الكَوَاكِبُ انْتَثَرَتْ *Yıldızlar saçılıp savrulduğu zaman* (82/İnfitâr 2).

Bir zırh giyildiğinde نَثْرَةٌ adını alır.

نَثَرَتِ الشَّاةُ *Koyun, burnundaki sümüğü attı*, demektir. Buna bağlı olarak burundan akan şeye de نَثْرَةٌ denmiştir. Kimi zaman burna da نَثْرَه dendiğine rastlanmaktadır. *Aslanburnu* denen bir ota da نَثْرَة adı verilmiştir.

طعَنَهُ فأَنْثَرَهُ ifâdesi ise, bir kişiye mızrak gibi bir şey saplayarak burnu üzere yere düşürmek anlamına gelir.

اِسْتِنْثَار da, burna su vermektir.

نجد / N-c-d

نَجْد (*Necd*), engebeli, yüksek yer demektir. Allah buyurur ki: وهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ *Ona iki engebeli, dik yokuşlu yolu gösterdik* (Beled 10). Bu bir temsildir. İnanç sisteminde Hak ile Batıl, sözde Doğruluk ile Yalancılık, işlerde Güzel ile Çirkin yolu temsil ile anlatmaktadır ve onları belirgin bir şekilde belirttiğini açıklamaktadır. Yüce Allah'ın şu sözü gibi: إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ *Kuşkusuz biz ona **yolu** gösterdik* (76/İnsan 3).

نَجْد kelimesi, şiddetli bir soğuğun adıdır.

أَنْجَدَهُ ise, bir kişiyi kastetmek, onu hedeflemek, demektir.

رَجُلٌ نَجِدٌ ونَجِيدٌ ونَجْدٌ *Güçlü kuvvetli, üstünlüğü açık olan adam*, demektir.

اسْتَنْجَدْتُهُ *Ondan yardım diledim, o da bana yardım etti*. Yani, ben onun yardımını istedim, o da cesareti ve kuvvetiyle bana yardım etti.

Kimi zaman da اسْتَنْجَدَ فلانٌ denir ki, *bu güçlendi, gücü, kuvveti yerine geldi*, demektir.

منجود: *Belaya, hezimete uğrayan*dır. Sanki ona bir necdet yani, şiddet dokunmuştur.

نَجْد: *Ter* manasına gelir.

نَجذه الدَّهْرُ *Zaman onu eğitip öğreterek güçlü kuvvetli hâle getirdi*, yani, onu tecrübe yoluyla eğitti. Bu anlamda فلانٌ اِبْنُ نَجْدة كذا *falan adam şu işin uzmanı/ustasıdır*, denmiştir.

نِجَاد: *Evi tutan direk*tir. نَجَّاد da *bu direği edinen kişi*dir.

نِجَاد السَّيْفِ *Kişinin, yolda kendisiyle birlikte taşıdığı kılıçtır.*

نَاجُود, *süzgeç*tir. Bu, içkinin temizlenmesi amacıyla doldurulup asılan sık dokulu bir torbadır.

نجس / N-c-s

نَجاسة (*necâset*), pislik demektir. Bu da iki çeşittir. Biri duyu organlarıyla algılanabilir. Diğeri ise, ancak basiretle (uzbakış) idrak edilebilir. İkinci anlamıyla Yüce Allah Müşrikleri nitelemiştir: إنّما المُشْرِكُون **نَجس** *Müşrikler birer **pisliktirler*** (9/Tevbe 28).

نَجَّسَهُ fiili, bir şeyi necis/pis yapmaktır. Aynı şekilde bu fiille نَجَّسَه bir şeyin necisliğini/pisliğini temizlemek de ifâde edilir. تنجيسُ العَرَب deyimi de bu köktendir. Bu, şeytanın pisliğini bertaraf etmek için çocuğun üzerine bir muska/tılsım asılarak yapılan bir çeşit korunmadır.

ناجس ve نجيس formları, ilacı olmayan amansız hastalık anlamına gelirler.

نجم / N-c-m

نَجْم (*Necm*), kelimesinin aslı, doğan yıldız demektir. Çoğulu, نُجُوم şeklindedir. نجَمَ نُجُومًا ونَجْمًا ise, *doğdu*, manasına gelir. Buna göre, نَجْم kelimesi bir kere isim, bir kere de mastar olmuştur. نُجُوم formu da kimi zaman, قلوب *kalpler* ve جُيُوب *cepler* şeklinde isim gelir. Kimi zaman da, طلوع *doğuş* ve غروب *batış* gibi mastar gelir.

Bitkinin ve görüşün ortaya çıkması da buna benzetilmiştir. Bu anlamda نجَمَ النَّبْتُ والقرْنُ *Bitki ve boynuz ortaya çıktı.* نجم لِى رَأيٌ نَجْمًا ونُجومًا *Aklıma bir fikir geldi, bir düşünce doğdu*, denmiştir.

نَجَمَ فلانٌ عَلى السُّلْطان *Falan adam, sultana/idareye karşı çıktı*, yani, asi oldu.

نَجَّمْتُ المَالَ عَلَيْه *Malı ona dağıttım.* Bu, kişinin, her bir yıldız doğduğunda bir çocuğa vermediğini düşünmüş olmasını anlatır. Sonra bu ifâde, bir kişiyi ne takdir etmişse o kadarıyla savuşturmak için kullanılır olmuştur. Allah buyurur ki: وعلامات **وَبِالنَّجْم** هُمْ يَهْتَدُون *Daha birçok âlametler yarattı. İnsanlar geceleyin de Allah'ın yarattığı **yıldızlarla** yönlerini bulurlar* (16/Nahl 16); فنَظرَ نَظرَةً في **النُّجُوم** *Derken **yıldızlara** bir baktı* (37/Sâffât88).

Yüce Allah'ın: **وَالنَّجْم** إذا هَوَى

*Yükselmekte olan **yıldıza** ant olsun ki* (53/Necm 1) sözüne gelince, deniyor ki: Bununla كَوْكَب *yıldız* kastedilmiştir. Bu âyette طلوع *doğuş* değil de هوي *yükselme* sözcüğünün kullanılmış olmasının nedeni, نجم *yıldız* kelimesinin doğuşu göstermiş olmasıdır.

Kimisine göre bu âyette geçen النَّجْم kelimesi, *Süreyya takımyıldızı*dır, Araplar, النَّجْم kelimesini mutlak anlamda kullandıklarında bununla *Süreyya Takımyıldızını* kast ederler. Misal:

طلع النَّجْمُ غديَّةً وابْتَغى الرَّاعي شَكْوَةً

Sabahın erken saatinde Yıldız doğdu. Çoban da tulumunu aramaya koyuldu.[1204]

Bir başkası ise, bununla kastedilen, azar azar ve bölüm bölüm gelen Kur'ân'dır, der. Bu âyette geçen هوَى lafzıyla da Kur'ân'ın gelişi kastedilmiştir.

Yine bu anlamda ele alınan âyetlerden biri de şudur: فلا أقسِمُ بمواقع النُّجُومِ *Hayır, **yıldızların** yerlerine yemin ederim* (56/Vâkıa 75). Bu da iki şekilde yorumlanmıştır.

تنجُم ise, *yıldızlarla hükmet mek*tır.

Yüce Allah'ın: والنَّجْمُ والشَّجرُ يسْجدان ***Bitkiler** ve ağaçlar secde etmektedirler* (55/Rahmân 6) sözünde geçen والنَّجْم *bitki*lerin yerde yayılan, yukarı çıkmak için gövdesi bulunmayanlarıdır.

1204 Bkz. Feyrûzâbâdî, *Besâir*, V, 20; *Nekâidu Cerîr ve'l-Ahtal*, s. 51.

Kimisi de bu kelimeyle, *yıldızlar* kastedilmiştir, der.

نجو / N-c-v

نَجَاء; kendini, canını, malını kurtarmak, bir şeyden ayrılmak anlamına gelir. Bu anlamda نَجَا فلانٌ مِن فلانٍ وأنْجيْتُه ونَجّيْتُه *Falan falancadan kurtuldu, Onu kurtardım ve çok defa kurtardım*, denmektedir.

Bununla ilgili âyetler: وأنْجيْنا الذين آمنوا *Biz iman edenleri ise, **kurtardık*** (53/Neml 53); إنَّا مُنجُّوك وأهْلَك إلاَّ امْرأتَك كانَتْ من الغابِرين *Biz seni de, aileni de **kurtaracağız**; yalnız kalacaklar arasında bulunan karın müstesna* (29/Ankebût 33); وإذْ نَجَّيْناكُمْ مِنْ آل فِرْعوْن *Sizi Firavun ailesinden de **kurtardık**;* (2/Bakara 49).

Yine buyurur ki: فلمَّا أنْجاهُمْ إذا هُمْ يَبْغُون في الأرْض بغيْر الحَقّ *Onları **kurtardıktan** sonra bir de baktı onlar yeryüzünde haksız yere azgınlık yapmaya başlamışlar* (10/Yûnus 23); فأنجيْناه وأهْلَه إلا امْرأته كانت مِن الغابرين *Biz de onu ve ailesini **kurtardık**, yalnız karısı(nı kurtarmadık) çünkü o, geride kalanlardan oldu* (7/A'râf 83); فأنْجيْنَاهُ والذِين معَهُ برَحْمَةٍ منّا *Onu ve onunla beraber olanları rahmetimizle **kurtardık*** (7/A'râf 72); ونجيْناهما وقومهما مِن الكرْب العظيم *Hem kendilerini ve kavimlerini o büyük sıkıntıdan **kurtardık*** (37/Sâffât115); نَجَّيْناهُمْ بسحر نعْمَةً مِنْ عنْدنا *Seher vakti **kurtardık**. Katımızdan bir nimet olarak* (54/Kamer 34-35);

وَنَجَّيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ *Biz iman edenleri ve kötülükten sakınanları ise **kurtardık*** (41/Fussilet 18).

Yine Allah buyurur ki: وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا هُودًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَنَجَّيْنَاهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ *Ne zaman ki emrimiz geldi, Hud'u ve beraberindeki iman edenleri, tarafımızdan bir rahmet ile **kurtardık**, ayrıca onları çok ağır bir azaptan da **kurtardık*** (11/Hûd 58); ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا *Sonra Allah'dan korkup, sakınanları **kurtaracağız** ve zalimleri de toptan cehennemde bırakacağız* (19/Meryem 72); ثُمَّ نُنَجِّي رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا *Sonra biz, peygamberlerimizi ve iman edenleri **kurtarırız**.* (10/Yûnus 103).

نَجْوَة ve نجاة formları, yüksekliğiyle etrafından ayrılan, ayrı bir şekilde duran yüksek yer, tepe, yayla anlamındadır. Bu ismi almalarının nedeni selden kurtarıyor olmalarındandır. نَجَّيْتُهُ ise, *onu bir tepenin üzerinde bıraktım*, demektir. Yüce Allah'ın şu sözü de bu manaya işaret eder: فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ آيَةً *Biz de bugün senin bedenini arkandan gelenlere bir ibret olsun diye **kurtaracağız*** (10/Yûnus 92).

نَجَوْتُ قِشْرَ الشَّجَرَةِ، وَجِلْدَ الشَّاةِ Ağacın kabuğunu ve koyunun derisini yüksekçe bir yere bıraktım, denir ki, bu her ikisi için de ortak biçimde kullanıldığından Şair şöyle der:

٤٣٣ - فَقُلْتُ انْجُوَا عَنْهَا نَجَا الْجِلْدِ إِنَّهُ
سَيُرْضِيكُمَا مِنْهَا سَنَامٌ وَغَارِبُهْ

433- *Dedim ki: Siz ikiniz (kesilen devenin) üzerinden derisini **kaldırın**; çünkü Onun altında ikinizi memnun edecek bir hörgüç ve onun (iki kürek kemiği arasında bulunan) yelesi vardır.*[1205]

نَاجَيْتُهُ demek, *gizlice fısıldaştım*. Bu fiilin asıl anlamı, bir kişiyle kimsenin olmadığı uzak/yüksek bir yerde baş başa kalmaktır.

Kimisine göre de bunun aslı نجاة anlamından gelmektedir. Bu da bir kişiye kendisinin kurtuluşunu sağlayacak bir şey de yardım etmektir; ya da sırrını onun tarafından ifşa edilmekten kurtarmaktır.

Aynı kökten تَنَاجَى الْقَوْمُ de denmektedir ki, bu topluluğun birbirleriyle gizlice konuştuklarını anlatır. Allah buyurur ki: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَةِ الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا بِالْبِرِّ وَالتَّقْوَى *Ey iman edenler! Aranızda **gizli konuşacağınız** zaman günâhı düşmanlığı ve Peygamber'e karşı gelmeyi **fısıldamayın**. İyilik ve takvayı fısıldaşın.* (58/Mücâdele 9); يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَةً *Ey iman edenler! Peygamber ile **gizli** bir şey **konuşacağınız** zaman bu **gizli konuşmanızdan** önce bir sadaka veriniz.* (58/Mücâdele 12).

نَجْوَى (*Necvâ*) kelimesinin aslı mastardır. Allah buyurur ki: إِنَّمَا النَّجْوَى مِنَ الشَّيْطَانِ *Gizli konuşmak sadece şeytandandır* (58/Mücâdele

1205 Şair, Ebû Gamr el-Kilâbî. Bkz. İbn Fâris, *Mücmel*, III, 857; Bağdâdî, *el-Hazâne*, IV, 358; Hattâbî, *Ğaribu'l-Hadîs*, II, 374.

10); أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوَى ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا نُهُوا عَنْهُ وَيَتَنَاجَوْنَ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَةِ الرَّسُولِ *Gizli **konuşmaktan** men edildikten sonra yine o men edildikleri şeyi yapmaya kalkışarak günâh, düşmanlık ve Peygamber'e karşı gelmek hususunda **gizlice konuşanları** görmedin mi?* (58/ Mücâdele 8).

لاهِيَةً قُلُوبُهُمْ وَأَسَرُّوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا *Kalpleri hep eğlencede (gaflette), hem o zalimler aralarında şu **gizli fısıltıyı** yaptılar* (21/Enbiyâ 3). Bu ifâde onların hiçbir zaman açığa çıkmadıklarına dikkat çekmektedir. Zira gizli konuşma bazen daha sonra ortaya çıkar, zahir olur; Yüce Allah'm şu sözü gibi: مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلاثَةٍ إِلاَّ هُوَ رَابِعُهُمْ وَلا خَمْسَةٍ إِلاَّ هُوَ سَادِسُهُمْ *Üç kişinin **gizli konuştuğu** yerde dördüncüsü mutlaka O'dur. Beş kişinin **gizli konuştuğu** yerde altıncısı mutlaka O'dur* (58/ Mücâdele 7).

Bazen نَجْوَى sıfat olarak da kullanılır: هُوَ نَجْوَى *O, necvâdır*; وهُمْ نَجْوَى *Onlar necvâdırlar*, sözleri gibi. Bu anlamda Allah buyurur ki: وَإِذْ هُمْ نَجْوَى. *Birbiriyle **fısıldaşırlarken** de* (17/İsrâ 47).

نَجِيّ ve مُنَاجِي formları, hem bir kişi, hem de çoğul için kullanılabilir. Allah buyurur ki: وَقَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا ***gizli konuşmak** üzere kendimize yaklaştırdık* (19/Meryem 52); فَلَمَّا اسْتَيْأَسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا *Ne zaman ki, onlar, onu kurtarmaktan ümit kestiler, o zaman **fısıldaşarak** oradan uzaklaştılar* (12/Yûsuf 80).

انْتَجَيْتُ فُلاَنًا deyimi, bir kişiyi *sırrı için dost edinmek*tir.

أَنْجَى فُلاَنٌ ifâdesi ise, bir *tepeye çıkmak* demektir.

هُمْ فِي أَرْضٍ نَجَاةٍ *Onlar, tehlikeden uzak/güvenlik yerindedirler.* Yani: Onlar, ağaçlarından dallar, odunlar elde ederek kurtulurlar. Yani, bunlar alınır ve kurtulunur.

نَجا ise, soyulmuş çubuklardır.

Kimisi der ki: نَجَوْتُ فُلاَنًا *Falanın ağız kokusunu çektim*, demektir. Şairin şu sözünü de delil olarak ileri sürmüştür:

٤٣٤- نَجَوْتُ مُجَالِدًا فَوَجَدْتُ مِنْهُ كَرِيحِ الْكَلْبِ مَاتَ حَدِيثَ عَهْدٍ

434- *Mücâlid ile gizlice* ***konuştum**, ondan bir koku duydum*
Bu henüz yeni ölmüş köpeğin
kokusundan farksızdı.[1206]

Eğer, sadece bu beyte dayanarak نَجَوْتُ fiilini bu manaya çekmişse, bu beyitte onun görüşünü destekleyen bir şey yoktur. Şair burada, onunla gizli konuştuğunu, onun güzel koku ile kendini buğulamasından ölü köpeğin kokusunu duyduğunu ifade etmiştir.

İnsan arkasından çıkan şey de kinâye yoluyla نَجْو *necv* diye adlandırılmıştır.

شَرِبَ دَوَاءً فَمَا أَنْجَاهُ *Bir ilaç içti ama bu onu kurtarmadı*, yani, ayağa kaldırmadı.

1206 Şair, Hakem b. Abdel. Bkz. İbn Fâris, *Mücmel*, III, 858.

اسْتِنْجَاء ise, arkadan çıkan şeyi iyice temizlemeye çalışmaktır. Bunun yanında söz konusu şeyi bırakmak için uygun bir yer aramak da aynı isimle anılmaktadır. Bu tıpkı تَغَوَّط fiili gibidir ki, *dışarı çıkmak için uygun bir yer aramayı* ifâde eder. Aynı zamanda söz konusu şeyi temizlemek için bir parça taş, toprak bulmaya çalışmak manasına da gelir. Bu da اسْتِجْمَر sözüne benzemektedir ki, bir جِمَار (*cimâr*) yani, taş aramaktır.

نَجَاة de *gözle vurmak*tır (göz değdirmektir). Nitekim hadiste şöyle denmiştir: ادْفَعُوا نَجَاةَ السَّائِلِ بِاللُّقْمَةِ *Dilencinin göz değdirmesini bir lokma vererek etkisiz hâle getiriniz.*[1207]

نحب / N-h-b

Zorunlu olduğuna hükmedilmiş adak demek olan نَحْب kelimesi, şu sözde geçmektedir: قَضَى فُلَانٌ نَحْبَهُ *Falan adam sözünü yerine getirdi.* Yani: Adağını yaptı. Allah buyurur ki: فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَى نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا *kimi **adağını** ödemiş (canını vermiş), kimi de beklemektedir. Onlar, söz verdiklerini hiç değiştir mediler* (33/Ahzâb 23).

Vefat eden kişi de bu fiil ile ifâde edilir. قَضَى أَجَلَهُ *Vadesini tamamladı/ vefat etti*; اسْتَوْفَى أُكُلَهُ *yiyeceğini tamamladı;* قَضَى مِنَ الدُّنْيَا حَاجَتَهُ *Dünyadan ihtiyacını tamamladı.*

نَحِيب: *Sesli bir şekilde feryat edip ağlamak*tır.

نُحَاب ise, *öksürük*tür.

نحت / N-h-t

نَحْت: Tahta, taş, maden gibi sert cisimleri oymak, işlemektir. Allah buyurur ki: وَتَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا فَارِهِينَ *Ki bir de dağlardan keyifli keyifli kâşâneler **oyuyorsunuz**.* (26/ Şuarâ 149).

نُحَاتَة, oyulan şeyden çıkan parçacıklardır.

نَحِيتَة, insanın kendine göre yaratılmış olduğu doğası/tabiatıdır. Tıpkı غَرِيزَة kelimesinin insanın kendisine göre yaratıldığı eğilimi/ mizacı gösterdiği gibi.

نحر / N-h-r

نَحْر: Göğsün gerdanlık gelen kısmıdır. Buna bağlı olarak نَحَرْتُهُ *nehartu* fiili, *bir kişinin boğazına isabet ettim,* demektir. نَحْرُ الْبَعِيرِ *Devenin boğazlanması* deyimi de bundandır. Abdullah'ın nüshasında şöyle denmiştir: فَنَحَرُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ *Böylece, Onu **boğazladılar**; az kaldı, yapmayacaklardı* (2/Bakara 71).

انْتَحَرُوا عَلَى كَذَا Deveyi kesmeye benzetme yapılarak, *şunun üzerine dövüştüler*, demektir. Ay için söylenen نَحْرَةُ الشَّهْرِ وَنَحِيرُهُ ifâdesi,

1207 Bkz. İbnu'l-Esîr, *Nihâye,* V, 17.

ayın başıdır. Kimisi de bir ayın en son günüdür, demiştir. Sanki bu, kendisinden öncekini kesmektedir.

Yüce Allah'ın: فصل لربّك وانحَرْ *Öyleyse Rabb'in için namaz kıl ve* ***kurban kes*** (108/Kevser 2) sözüne gelince, bu iki temel ibâdete dikkat edilmesi gerektiğine teşviktir. Bunlar da namaz ve hacda kurban kesmektir. Bunları yapmanın gerekli olduğunu göstermektedir. Bu, her dinde ve her ümmette bir vaciptir. Kimisi ise, namazda eli göğüs üzerine koymaya ilişkin bir emirdir, der. Kimisi de, şehvetini kontrol ederek nefsini öldürmektir, demektedir.

نحْرير ise, bir şeyi bilen ve onda mahir olan kimseye denir.

نحس / N-h-s

Bu konuda Allah buyurur ki: يُرْسَلُ عليْكُمَا شُوَاظٌ مِنْ نَارٍ ونُحَاسٌ فلاَ تَنْتَصِرَانِ *Üzerinize ateşten alev ve* ***duman*** *gönderilir, kendinizi savunamazsınız* (55/Rahmân 35). Bu âyette geçen نُحاس kelimesi, *dumansız alev* demektir. Bu bir teşbihtir; rengi bakır gibi sarı olduğundan bu ismi almıştır.

نحْس kelimesi, *mutsuzluk* demek olup, *mutluluk* manasına gelen سَعْد kelimesinin zıddıdır. Allah buyurur ki: إنَّا أرْسَلْنَا عليْهِمْ ريحًا صرْصرًا في يوْمِ نحْسٍ مُسْتمِرٍّ *Biz onların üstüne,* ***uğursuzluğu*** *devam eden bir günde dondurucu bir rüzgâr gönderdik* (54/Kamer 19); فأرْسَلْنَا عليْهِمْ ريحًا صرْصرًا في أيّامٍ نحِساتٍ *o* ***uğursuz*** *günlerde dondurucu bir kasırga gönderdik* (41/Fussilet 16).

Bu âyette geçen نحِسات kelimesi, fetha ile نحَسات şeklinde de okunmuştur. Bu da, deniyor ki: *Uğursuz günler*, demektir. Kimisi de, *çok soğuk günler* manasındadır, der.

نحْس kelimesinin aslı, ufuk çizgisinin kızarması, bakır gibi olmasıdır. Yani, dumansız bir alev gibi olmasıdır. Fakat bu, *uğursuzluk* için kullanılan bir deyim hâlini almıştır.

نحل / N-h-l

Bildiğimiz *bal arısı* demek olan نحْل ile ilgili Allah buyurur ki: وأوْحى ربُّكَ إلى النّحْلِ *Senin Rabbin* ***bal arısına*** *şöyle vahiy etti* (16/Nahl 68).

نحْلة ve نِحْلة kelimeleri bağış yoluyla verilen hediyedir. Bu, *hibe* kelimesinden daha özeldir. Çünkü, her *hibe* aynı zamanda bir *nihle*dir, ancak her *nihle* bir *hibe* değildir. Bana göre bunun kökü de arıdan alınmadır. Burada onun çalışması baz almmıştır. Sanki نحلْتُهُ *ona bağışta bulundum* demek, ona arının verdiğini verdim demek gibi olmaktadır. Yüce Allah'ın dikkat çektiği de budur: وآتوا النِّسَاءَ صدُقاتِهِنَّ نِحْلةً *Kadınlara* ***mehirlerini*** *gönül hoşluğuyla verin.* (4/Nisâ 4).

Hikmeti inceleyen bilgeler, derler ki: Arı, her çiçeğe konar,

hiçbirine en ufak bir zarar vermez, hepsine en büyük faydayı verir. O, Yüce Allah'ın bildirdiği gibi, içinde şifa olam vermektedir.

Kadının mihri de نِحْلَة diye adlandırılmıştır. Bu ismi almasımn nedeni, bunun kadına herhangi bir mali karşılığı olmadan, sırf istifâde edildiğinden verilmiş olma sındandır. Aynı şekilde *kişinin oğluna verdiği bağış* da bu isimle anılmaktadır. Bu anlamda نَحل اِبْنَهُ كذا، وانْحلهُ denmektedir. نَحلْتُ الْمَرْأةَ *Kadına hediye aldım,* deyimi de bu köktendir.

اِنْتَحَال ise, bir şeyin kendine ait olduğunu iddia edip onu çalmaktır. Yine bu anlamda فُلاَنٌ يَنْتَحِلُ الشِّعْرَ *Falan adam şiir intihâl eder*, denir.

نَحل جِسْمُهُ نُحُولاً deyimi de, *incelikte arı gibi oldu.* Kılıçlar için kullanılan نَوَاحِل formu, incelik, zariflik ve keskinlikleri düşünülerek söylenmiştir.

Bu kelimenin kökünü, نَحْلَة olarak almak da doğrudur. Bu durumda bal arısı, fiilinin güzelliğinden, dikkatliliğinden bu ismi almış olacaktır. Allah daha iyi bilir.

نحن / N-h-n

نَحْنُ kelimesi, kendisiyle beraber başkasından söz ettiğinde konuşan kişiyi tanımlayan *biz* zamiridir. Kur'ân'da Yüce Allah'ın kendisinden söz ederken نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ *Sana bu Kur'ân'ı vahiy etmekle biz,* (12/Yûsuf 3) gibi âyetlerde kullandığı نَحْنُ (*biz*) kelimesi ise, değişik biçimlerde yorumlanmıştır. Kimisi der ki: Bu, Yüce Allah'ın bizzat kendisinden yalnız kendisinden haber verme sidir. Bu tıpkı, hükümdarların kendilerinden bahsederken kullan dıkları dil gibidir.

Bazı alimler ise şöyle der: Yüce Allah buna benzer çoğul formlarını, bundan sonra gelecek olan fiil, melekleri veya evliyası aracılığıyla meydana getiriliyorsa, kullanmıştır. Bu durumda نَحْن zamiri, kendisini ve onları ifâde edecektir. Bu da vahiy, mü'minlere yardım etme, kâfirleri yıkıma uğratma ve benzeri meleklerin yapmayı üstlendikleri işlerdir. Meselâ: فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا *Derken bir iş çevirenlere kasem olsun (ki kıyamet var)* (79/Nâziât 5). Şu âyet de bu manaya işaret eder: وَنَحْنُ اَقْرَبُ اِلَيْهِ مِنْكُمْ وَلٰكِنْ لَا تُبْصِرُونَ *Biz ona sizden daha yakınız, fakat siz görmezsiniz* (56/Vâkıa 85), yani: Ölüm anında, الَّذِينَ **تَتَوَفّٰهُمُ** الْمَلٰئِكَةُ ظَالِمِي اَنْفُسِهِمْ *kendilerine zulmetmiş kimseler olarak, meleklerin,* ***canlarını aldıkları*** *kimselerdir.* (16/Nahl 28) âyetinde adları geçen melekler geldiğinde biz ona daha yakınızdır.

Yüce Allah'ın: اِنَّا **نَحْنُ** نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ *Hiç şüphe yok ki, Kur'ân'ı biz* ***kendimiz*** *indirdik, elbette onu yine biz koruyacağız* (15/Hicr 9) sözünde bahsedilen vahiy ise, Kalem, Levh ve Cibril

vasıtalarıyla meydana geldiğinden çoğul formuyla verilmiştir.

نخر / N-h-r

Bu konuda Yüce Allah buyurmuştur ki: أئذا كُنَّا عظامًا نَخِرَةً *Biz, **çürümüş** kemikler olduktan sonra mı?* (79/Nâziât 11). Bu âyette geçen نخرة kelimesi, نَخِرَت الشَّجرة *ağaç çürüyüp ufalandı*, yani; esen rüzgâr tarafından sürüklenip götürüldü.

نَخير ise, burundan gelen bir sestir. Burundan gelen seslerin kendilerinden çıktığı burnun her iki deliğine de نُخرتاه ve مِنخَراه denmektedir.

نَخُور: Sütünü bırakmayan ya da burnuna parmak sokulan dişi devedir.

ناخر: Burnundan ses çıkaran kişidir. مَا بالدَّار ناخِرٌ *evde nefes alan kimse yok*, deyimi de bu köktendir.

نخل / N-h-l

نَخْل(Hurma ağacı): bilinmektedir. Bu kelime hem tekil hem de çoğul için kullanılır. Allah buyurur ki: تَنْزِعُ النَّاسَ كأنَّهمْ أعجاز **نَخْل** مُنقعِر *(O rüzgâr) insanları, sökülmüş **hurma** kütükleri gibi yere seriyordu* (54/Kamer 20); كأنَّهُمْ أعْجَاز **نَخْل** خَاوِيَة *o kavmi içi boş **hurma** kütükleri gibi* (69/Hâkka 7); وَزُرُوع **ونَخْل** طَلْعُها هضِيمٌ *Ekinlerin, salkımları sarkmış **hurmalar** arasında,* (26/Şuarâ 148); **والنَّخْل** بَاسقاتٍ لها طَلْعٌ نَضِيدٌ *Tomurcukları birbiri üzerine dizilmiş uzun boylu **hurma** ağaçları yetiştirdik* (50/Kâf 10).

Bu kelimenin çoğulu ise, نَخيل şeklinde gelir. Allah buyurur ki: ومِنْ ثَمَرَاتِ **النَّخِيل** والأعْنَاب تَتَّخِذُون مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا ***Hurma** ve üzüm ağaçlarının meyvelerinden de hem içki, hem de güzel gıdalar edinirsiniz* (16/Nahl 67).

نَخْل ise, unu elekten geçirmektir. Buna yakın bir anlamda انتَخَلْتُ الشَّيْء denir ki, *bir şeyi ayıklamak ve iyisini seçmek*tir.

ندد / N-d-d

Bir şeye özünde ortak olan şeye نَدِيدُ الشَّيْء denir. Bu bir çeşit benzerliktir. Çünkü, benzerlik herhangi bir yönden ortaklık anlamına gelir. Buna göre, her نِدّ aynı zamanda benzerdir, ama her benzer aynı zamanda نِدّ değildir. Bu anlamda نِدُّهُ نَدِيدُهُ نَدِيدَتُهُ denmektedir.

Allah buyurur ki: فلا تَجْعلوا لِلّه أنْدادًا وأنْتُمْ تَعْلمُون *Siz de, bile bile, Allah'a **eşler** koşmayın* (2/Bakara 22); وَمِنَ النَّاس مَنْ يتَّخِذ مِنْ دُون الله أنْدادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ الله *İnsanlardan kimi de Allah'tan başka şeyleri O'na **eş tutuyorlar** da onları, Allah'ı sever gibi seviyorlar.* (2/Bakara 165); وتَجْعلون لَهُ أنْدَادًا *Bir de O'na **eşler** koşuyorsunuz öyle mi?* (41/Fussilet 9).

ويَا قَوْم إنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ يَوْمَ **التَّنَاد** *Ey kavmim! Ben size gelecek o* ***çağrışma** gününden (kıyamet*

gününden) korkuyorum (40/Mü'min 32). Bir kıraate göre يَوْمَ التَنَادْ şeklinde okunan bu âyet, onların birbirinden kaçtıklarını anlatır. Tıpkı şu âyet gibi: يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أخيه *O gün kişi kaçar, kardeşinden* (80/Abese 34).

ندم / N-d-m

نَدَمْ ve نَدامَة kelimeleri, geçip gitmiş bir konuda meydana gelen görüş değişikliğinden doğan yanıp yakılma hâlini anlatırlar. Allah buyurur ki: فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ *ve **pişman olanlardan** oldu* (5/Mâide 31); قَالَ عَمَّا قَلِيلٍ لَيُصْبِحُنَّ نَادِمِينَ *Allah şöyle buyurdu: Pek yakında onlar **pişman olacaklar**!* (23/Mü'minûn 40).

Bu kelimenin aslı, pişman olan kişinin sürekli hüzün içinde oluşundan gelmektedir. نَدْمان, نَدِيم ve مُنادِم kelimeleri birbirine yakın anlamlara işaret ederler. Kimileri der ki: مُنادَمة ve مُداوَمة kelimeleri birbirine yakındır. Bazıları ise şöyle demiştir: İçki arkadaşına نَدِيم denmesinin nedeni, bir süre sonra yaptıklarına pişman olmalarından gelmektedir.

ندا / Nidâ

Sesin yükselmesi ve ortaya çıkışı manasını taşıyan نداء kelimesi, bazen salt anlamda sese de نِدَاء adı verilir. Yüce Allah şu âyette bu manasını kastetmiştir: وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً *O kâfirlerin hâli, sadece bir çağırma veya bağırmadan başkasını işitmeyerek haykıranın hâline benzer;* (2/Bakara 171), yani: Bu kâfirler, sözün taşıdığı anlamdan uzak olarak, salt anlamda bir ses duyduklarını bilirler, başka bir şey anlamazlar.

Bir mana taşıyan ve bir şeyin anlaşılmasını sağlayan sözlere de nidâ adı verilir. Yüce Allah bu anlamda şöyle buyurur: وَإِذْ نَادَى رَبُّكَ مُوسَى أَنِ ائْتِ الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ *Hani bir zaman da Rabbin, Musa'ya **nida** edip: Git o zalim kavme, demişti* (26/Şuarâ 10).

وَإِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ اتَّخَذُوهَا هُزُوًا وَلَعِبًا *Namaza **çağırdığınız** zaman, onu alay ve eğlence konusu yaparlar* (5/Mâide 58); şu âyet de aynı anlamdadır: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ *Ey inananlar! Cuma günü namaz için, çağrıldığı zaman,* (62/Cuma 9).

Şeriatta namaza çağırmak, onun için belirlenmiş kelimelerle (*ezân* ile) yapılır.

Yüce Allah'ın أُولَئِكَ يُنَادَوْنَ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ *Sanki onlar uzak bir yerden **çağrılıyorlar** (da duymuyorlar)* (41/Fussilet 44). Bu âyette iman etmeyenler için *nida* kavramının kullanılmış olması, onların haktan uzak olduklarına dikkat çekmek içindir.

Şu âyetler aynı konuyu anlatmaktadır: وَاسْتَمِعْ يَوْمَ يُنَادِ الْمُنَادِ مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ *Bir **münadinin** yakın bir*

*yerden **sesleneceği** güne kulak ver* (50/Kâf 41); وناديناه من جانب الطور الأيمن وقربناه نجيا *Biz ona Tur dağının sağ yanından **seslendik** ve onu hususi bir konuşmada bulunmak üzere kendimize yaklaştırdık* (19/ Meryem 52); فلمّا جاءها نودي *Oraya geldiğinde seslenilir* (27/Neml 8).

إذ نادى ربّه نداء خفيّا *Bir zamanlar o, Rabbine **gizlice** seslenmişti* (19/ Meryem 3) âyetinde geçen *nidâ* kavramıyla Yüce Allah'a işaret etmiştir. Çünkü o, günâhlarından ve kötü amellerinden dolayı, kendini O'ndan uzak düşünmüştü. Bu, onun azabından korkan herkesin doğal hâlidir.

ربّنا إنّنا سمعنا مناديا ينادي للإيمان أن امنوا بربّكم فآمنّا *Rabbimiz! Biz, 'Rabbinize iman edin' diye imana **çağıran** bir **davetçi** işittik ve hemen iman ettik* (3/Âl-i İmrân 193).

Bu âyette geçen مُنادي kelimesi, akıl, Allah'tan gelen Kitap, Allah tarafından gönderilen peygamberler ve Yüce Allah'a iman etmeyi zorunlu kılan diğer âyetler, deliller manasını taşımaktadır. Bunları imana çağıran bir münadi olarak vermesi de, onların seslenmek kadar açık olduklarını ve çağıran insanın teşvik ettiği gibi teşvik ettiklerini göstermektedir.

نداء kavramının aslı, النّدى yani, *rutubet*, ıslaklık sözcüğüdür. Bu anlamda صوتٌ نديٌّ رفيع *Yanık yüksek bir ses*, denmiştir. Nidanın istiâre yoluyla ses için kullanılması ise, ağzının rutubeti bol olan kişinin sözünün güzelleşmesindendir. Onun açık fasîh/etkili konuşan kişi, ağız suyu bol olan diye nitelendirilmiştir. Bunun için ندى أنداء أندية denmektedir. Ağaç da ondan meydana geldiği için ندى adını almıştır. Bu, sebeple meydana gelenin, sebebin ismiyle anılması türünden bir adlandırmadır.

٤٣٥- كالكرْم إذ نادى من الكافور

435- *Kapçıktan henüz **çıkmakta** olan üzüm gibi.*[1208]

Yani, münadinin/tellâlin sesi gibi ortaya çıktığında.

Beraber oturmak da نِداء diye adlandırılmış, hatta meclise de نادي، مُنتدى، ندي adı verilmiştir. İnsanın kendisiyle oturduğu kişiye de bu isim verilmiştir. Allah buyurur ki: فليدع ناديه *O zaman o **taraftarlarını** yardıma çağırsın* (96/Alak 17). Onun için Mekke'de Müşriklerin içinde toplandıkları toplantı salonuna da دَارُ النَّدْوَة (*Dâru'n-Nedve*) denmiştir.

Cömertlik de ندى diye ifâde edilmiştir. Bu anlamda فلانٌ أندى كفا من فلان *Falan adamın eli, falanınkinden daha açıktır*, denmiştir. Yine bu anlamda: هو يتندّى على أصحابه *arkadaşlarına cömert davranır*, deyimi de bu köktendir. ما نديْت بشيءٍ من فلان deyimi ise, *falandan hiçbir*

1208 Bu recez, el-Accâc'ındır. Bkz. Ezherî, *Tehzibu'l-Luga*, X, 201; Bkz. *Dîvân*'ı, s. 25; Feyrûzâbâdî, *el-Besâir*, V, 23; *Mebâdiu'l-Luğa*, s. 150. Bu söz daha önce كفر maddesinde geçmişti.

cömertlik görmedim, demektir.

مُنْدِيَاتُ الكلم *Nahoş/utandıran sözler* deyimi de bildiğimiz aşağılama, hakaret sözleridir.

نذر / N-z-r

نَذْر: Kişinin kendisi için zorunlu olmayan bir şeyi, bir işin olması şartına bağlı olarak üzerine zorunlu kılmasıdır. نَذَرْتُ لِله أمْرًا *Allah için bir şeyi adadım*, deyimi de bundandır. Allah buyurur ki: إنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا *Ben Rahmâna bir oruç **adadım**.* (19/ Meryem 26); وَمَا أنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ أوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ فإنَّ الله يَعْلَمُهُ *Her ne çeşit nafaka verdinizse veya ne türlü bir **adak adadınızsa**, Allah onu kesinlikle bilir* (2/Bakara 270).

إنْذار ise, içinde korku bulunan haber vermedir. Nasıl ki, تَبْشِير de, içinde sevinç bulunan haberdir. Allah buyurur ki: فَأنْذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّى *Ben sizi köpürdükçe köpüren bir ateşe karşı **uyardım*** (92/Leyl 14); فإنْ أعْرَضُوا فَقُلْ أنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَثَمُودَ *Eğer onlar, yine yüz çevirirlerse de ki: Ben sizi Âd ve Semud'un başına gelen yıldırıma benzer bir yıldırıma karşı uyardım* (41/Fussilet 13); وَاذْكُرْ أخَا عَادٍ إذْ أنْذَرَ قَوْمَهُ بِالأحْقَافِ وَقَدْ خَلَتِ النُّذُرُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ *Âd kavminin kardeşi Hud'u hatırla. Hani O, Ahkâf denilen yerde kavmini **uyarmıştı**. O'ndan önce ve sonra da nice **uyarıcılar** gelip geçmiştir.* (46/Ahkâf 21); وَالَّذِينَ كَفَرُوا عَمَّا أُنْذِرُوا مُعْرِضُونَ *İnkâr edenler **uyarıldıkları** şeyden yüz çeviriyorlar* (46/Ahkâf 3).

Yine Allah buyurur ki: لِتُنْذِرَ أمَّ القُرَى وَمَنْ حَوْلَهَا وَتُنْذِرَ يَوْمَ الجَمْعِ لا رَيْبَ فِيهِ *şehirlerin anasını ve etrafındakileri **uyarasın** ve hakkında hiç şüphe olmayan kıyamet gününün dehşetine karşı onları **uyarasın*** (42/Şûrâ 7); لِتُنْذِرَ قَوْمًا مَا أُنْذِرَ آبَاؤُهُمْ فَهُمْ غَافِلُونَ *Babaları **uyarılmamış** ve kendileri de gafil olan bir kavmi, çok güçlü ve çok merhametli olan Allah'ın indirdiği (Kur'ân) ile **uyarasın*** (36/ Yâsîn 6).

نَذِير ise, uyaran kişidir. Bu kavram, insan olsun başka bir şey olsun, uyarma niteliği taşıyan her şey için kullanılır.

قَالَ يَا قَوْمِ إنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ *Dedi ki, Ey kavmim! Gerçekten ben size açık bir **uyarıcıyım*** (71/Nûh 2); وَقُلْ إنِّي أنَا النَّذِيرُ المُبِينُ *De ki: Şüphesiz ben apaçık bir **uyarıcıyım*** (15/Hicr 89); وَمَا أنَا إلاّ نَذِيرٌ مُبِينٌ *Ben ancak apaçık bir **uyarıcıyım*** (46/Ahkâf 9); أوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ *Size düşünecek olanın düşüneceği kadar bir ömür vermedik mi? Hem size **uyarıcı** da gelmişti* (35/Fâtır 37); نَذِيرًا لِلْبَشَرِ *İnsanlar için bir **uyarıcı** olarak* (74/Müddesir 36).

نُذُر ise, kelimesinin çoğuludur. Allah buyurur ki: هَذَا نَذِيرٌ مِنَ النُّذُرِ *Bu da ilk **uyarıcılardan** bir **uyarıcıdır*** (53/ Necm 56), yani: Daha önce gelmiş olan peygamberlerden biridir. Allah buyurur ki: كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِالنُّذُرِ *Semûd da o **uyarıları** yalanladılar* (54/Kamer

23); وَلَقَدْ جَاءَ آلَ فِرْعَوْنَ **النُّذُرُ** *Firavun Ailesine de kesinlikle **uyarıcılar** gelmiştir* (54/Kamer 41); كَذَّبَتْ عَادٌ **فَكَيْفَ** كَانَ عَذَابِي **وَنُذُرِ** *Âd (kavmi) da yalanladı, azabım ve **uyarılarım** nasıl oldu?* (54/Kamer 18).

قَدْ نَذَرْتُ deyimi ise, *ben bunu bildim ve ondan sakındım*, demektir.

نزع / N-z-a

نَزَعَ الشَّيْءَ: Kalbine saplanmış oku çekip çıkarmak gibi, *bir şeyi yerinden çekip çıkarmak* manasına gelir. Bu kavram, onur, şeref, itibar anlamında da kullanılır. نَزَعَ الْعَدَاوَةَ وَالْمَحَبَّةَ مِنَ الْقَلْبِ *Düşmanlığı ve sevgiyi kalpten söküp atmak* deyimi de bu köktendir. Bu anlamda Allah buyurur ki: **وَنَزَعْنَا** مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ *Orada kalplerinde bulunan kini çıkarıp **atarız;*** (7/A'râf 43).

انْتَزَعْتُ آيَةً مِنَ الْقُرْآنِ فِي كَذَا Şu konuda Kur'ân'dan bir âyet çıkardım; falan adam şu çıkardı, yani: Soydu, aldı. Bu anlamda Allah buyurur ki: **قُلْ وَتَنْزِعُ** الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ *dilediğinden de mülkü **çeker alırsın**,* (3/Âl-i İmrân 26).

Yüce Allah'ın: وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا *Ant olsun **şiddetle çekip çıkaranlara**,* (79/Nâziât 1) sözünde geçen النَّازِعَاتِ kelimesi, deniyor ki: Canlıların ruhlarını çekip çıkaran meleklerdir.

Allah buyurur ki: إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي يَوْمِ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّ **تَنْزِعُ** النَّاسَ كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ *Biz onların üstüne, uğursuzluğu devam eden bir günde dondurucu bir rüzgâr gönderdik; insanları, sökülmüş hurma kütükleri gibi **söküp** yere seriyordu* (54/Kamer 19-20). Deniyor ki: Şiddetli estiğinden insanları yerlerinden söküp atacak. Kimisi der ki: Ruhlarını bedenlerinden söküp alır.

تَنَازُعٌ ve مُنَازَعَةٌ ise, birbiriyle çekişmek, boğuşmak manasına gelir. Düşmanlık ve mücadele de bu kelimelerle ifâde edilir. Bu anlam Allah buyurur ki: فَإِنْ **تَنَازَعْتُمْ** فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ *Eğer herhangi bir şeyde **anlaşmazlığa** düşerseniz; Allah'a ve âhiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resülüne arz edin;* (4/Nisâ 59); **فَتَنَازَعُوا** أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ وَأَسَرُّوا النَّجْوَى *Sihirbazlar aralarında işlerini **tartıştılar** ve konuşmalarını gizli tuttular* (20/Tâhâ 62).

النَّزَعَ عن الشَّيْءِ ifâdesi de, bir şeyden el çekmektir.

نُزُوعٌ ise, şiddetli istektir; arzu etmek, özlemek, özlemini çekmektir. Aşırı özlem demektir. إِشْحَالُ النَّفْسِ مَعَ الْحَبِيبِ *Nefsin sevgiliden uzak kalması durumunda içini yakan bir özlemdir.* Bu, kişinin sevgiliyle kalmak için bin bir türlü bahane bulmaya çalıştığı bir hâldir.

نَازَعَتْنِي نَفْسِي إِلَى كَذَا deyimi, *canım falan şeyi çok çekti, şunu çok özledim*, manasındadır. أَنْزَعَ الْقَوْمُ *Topluluk özleme kapıldı*: Develeri vatanlarını özlediler, yani, vatan

özlemini çektiler. Bu sözdeki أَنْزَعَ sözcüğü, حَنَّ *özledi* anlamındadır.

رَجُلٌ أَنْزَعُ *Başının saçı dökülmüş adam*, bu sanki saçları sökülüp ayrılmıştır.

نَزْعَةٌ ise, *başın saçı dökülmüş yeri*dir. Bu şekilde saçı dökülmüş kadına امْرَأَةٌ زَعْرَاءُ denir, نَزْعَاءُ denmez.

بِئْرٌ نَزُوعٌ ifâdesi, suyu çok yakın olup elle su alınabilen kuyu demektir.

شَرَابٌ طَيِّبُ الْمَنْزَعَةِ Kaynağı temiz içecek. Yani, içildiğinde tam biterken güzel bir tat veren içki/içecek. Bu tıpkı Yüce Allah'ın: خِتَامُهُ مِسْكٌ وَفِي ذَلِكَ *Onun sonu misktir* (83/Mutaffifîn 26) sözünde bahsettiği içecek gibidir.

نزغ / N-z-ğ

Bir işi bozmak için yapılan girişe/girişime نَزْغٌ adı verilir. Bu anlam Allah buyurur ki: مِن بَعْدِ أَنْ نَزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَبَيْنَ إِخْوَتِي *Şeytan benimle kardeşlerimin arasını **bozduktan** sonra*, (12/Yûsuf 100).

نزف / N-z-f

نَزَفَ الْمَاءَ Durmadan suyunu çekerek kuyunun suyunu boşaltmak, bitirmek, kurutmaktır. Bu bağlamda بِئْرٌ نَزُوفٌ demek, suyu tüketilmiş, kurutulmuş kuyu demektir. نَزْفَةٌ ise, bir avuç demektir. Bunun çoğulu نُزَفٌ şeklindedir.

نَزَفَ دَمُهُ أَوْ دَمْعُهُ *Kanı veya gözyaşı kurudu*, demek, hepsi aktı, tükendi manasındadır. Bu anlamda سَكْرَانُ نَزِيفٌ denmektedir ki, *sarhoşluğuyla anlayışı tamamen tükenmiş* kişi demektir. Bu anlam Allah buyurur ki: لَا يُصَدَّعُونَ عَنْهَا وَلَا يُنْزِفُونَ *Ondan ne başları ağrıtılır, ne de akılları **giderilir*** (56/Vâkıa 19). Bu âyette geçen يُنْزِفُونَ fiili, يُنْزَفُونَ şeklinde de okunmuştur.[1209] Bu, şaraplarını diplerine kadar içtiler veya akılları başlarından gitti manasına gelen أنزفوا fiilinden alınmıştır. Bunun da aslı, kuyularının suyu tükendi anlamına gelen أَنْزَفُوا fiilinden alınmıştır.

Fiil olarak أَنْزَفْتُ الشَّيْءَ ifâdesi, نَزَفْتُهُ demekten daha etkilidir.

نَزَفَ الرَّجُلُ فِي الْخُصُومَةِ *Adam, tartışmada söyleyecek söz bulamadı*, demektir.

Bir atasözünde ise: هُوَ أَجْبَنُ مِنَ الْمَنْزُوفِ ضَرِطًا denmiştir ki: *O, korkudan can verenden daha korkaktır*, manasındadır.[1210]

نزل / N-z-l

نُزُولٌ: Aslında yüksekten aşağıya inmek, düşmek demektir. Bu anlamda نَزَلَ عَنْ دَابَّتِهِ *bineğinden indi*, نَزَلَ فِي مَكَانِ كَذَا *şöyle bir mekânda*

1209 Bu, Âsım, Hamza, Kisâî ve Halef'in kıraatidir. Diğer kıraat ise, Nâfi', İbn Kesîr, İbn Âmir, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb'un kıraatidir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 407.

1210 Bkz. Ebû Ubeyd, *Emsâl*, s. 367 ve Meydânî, *Mecme'u'l-Emsâl*, I, 180.

konakladı ve أنزله غيرُه *Başkası onu konakladı*, ifâdeleri bunun değişik kullanımlarıdır. Allah buyurur ki: وقل رب أنزلني مُنزلا مُباركا وأنت خيرُ المنزلين Ve de ki: *Rabbim! Beni mübarek bir yere* ***indir****. Sen,* ***konuklatanların*** *en hayırlısısın* (23/Mü'minûn 29).

Bir yere konaklamak eylemi, hem نزل بكذا hem de أنزله şeklinde söylenebilir.

Yüce Allah'ın nimetleri ve belaları kullarının üzerine indirmesi, bunları onlara vermesidir. Bu ya Kur'ân gibi, onun bizzat kendisini indirmek şeklinde olur. Ya da demiri ve elbiseyi indirmesi gibi, onun sebeplerini indirmesi ve ona giden yolu göstermesi şeklinde olur.

Allah buyurur ki: الحمد لله الذي أنزل على عبده الكتاب ولم يجعل له عوجا *Hamd, o Allah'a mahsustur ki kulu (Muhammed'e) kitabı* ***indirdi*** *ve ona hiçbir eğrilik koymadı* (18/Kehf 1); الله الذي أنزل الكتاب بالحق والميزان *Bu kitabı ve ölçüyü hakla* ***indiren*** *Allah'tır* (42/Şûrâ 17); لقد أرسلنا رسلنا بالبينات وأنزلنا معهم الكتاب والميزان ليقوم الناس بالقسط وأنزلنا الحديد فيه بأس شديد ومنافع للناس *Ant olsun biz peygamberlerimizi açık delillerle gönderdik ve insanların adaleti yerine getirmeleri için beraberlerinde kitabı ve ölçüyü* ***indirdik****. Biz demiri de* ***indirdik*** *ki, onda büyük bir kuvvet ve insanlar için faydalar vardır* (57/Hadîd 25).

Yine Allah buyurur ki: وأنزل لكم من الأنعام ثمانية أزواج *Sizin için yumuşak başlı hayvanlardan sekiz çift* ***indirdi*** (39/Zümer 6); وأنزلنا من السماء ماء طهورا *gökten tertemiz bir su* ***İndiren*** *O'dur* (25/Furkân 48); وأنزلنا من المعصرات ماء ثجاجا *Yoğunlaşmış bulutlardan şarıl şarıl bir su* ***indirdik*** (78/Nebe 14); يا بني آدم قد أنزلنا عليكم لباسا يواري سوآتكم *Ey Âdemoğulları, size çirkin yerlerinizi örtecek giysi,* (7/A'râf 26); قال عيسى ابن مريم اللهم ربنا أنزل علينا مائدة من السماء *Meryem oğlu İsa da: Allah'ım, Rabbimiz, bizim üzerimize gökten bir sofra* ***indir*** *ki,* (5/Mâide 114); أن ينزل الله من فضله على من يشاء من عباده *Allah'ın kullarından dilediğine kendi lütuf ve kereminden vahiy* ***indirmesine*** (2/Bakara 90).

Azabın indirilmesi/gönderilmesine ilişkin bir misal: Allah buyurur ki: إنا منزلون على أهل هذه القرية رجزا من السماء بما كانوا يفسقون *Biz şüphesiz bu memleket halkının üzerine, yoldan çıkmalarına karşılık (feci) bir azab* ***indireceğiz*** *(dediler)* (29/Ankebût 34).

Kur'ân ve meleklerin birer vasfı olarak geçen إنزال ve تنزيل kelimeleri arasındaki farka gelince, تنزيل, Kur'ân'ın birbirinden ayrı bölümler hâlinde ve birinden sonra bir başkasının geldiğine işaret edilmek istendiğinde kullanılmıştır. إنزال ise, geneldir.

تنزيل formunun kullanıldığı yerler: Allah buyurur ki: نزل به الروح الأمين *Onu Rûhu'l-emin (Cebrail)* ***indirdi*** (26/Şuarâ 193), bu fiil, نزّل şeklinde de okunmuştur.[1211]

1211 Bu, İbn Âmir, Şu'be, Hamza, Kisâî, Ya'kûb ve Halef'in kıraatidir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s.

وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا *biz onu yavaş yavaş* ***indirdik*** (17/İsrâ 106); إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ *Hiç şüphe yok ki, Kur'ân'ı biz* ***indirdik****, elbette onu yine biz koruyacağız* (15/Hicr 9); وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ *Yine Onlar: Bu Kur'ân, şu iki şehirden bir büyük adama* ***indirilmeli*** *değil miydi? dediler* (43/Zuhruf 31); وَلَوْ نَزَّلْنَاهُ عَلَى بَعْضِ الْأَعْجَمِينَ *Biz onu Arapça bilmeyenlerden birine* ***indirseydik*** *de, bunu o okusaydı, yine de ona iman etmezlerdi* (26/Şuarâ 198); ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنْزَلَ جُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا *Sonra Allah, Resûlünün üzerine ve mü'minlerin üzerine sekinetini (kalplere huzur veren rahmetini)* ***indirdi*** *ve gözle görmediğiniz ordular* ***indirdi*** *de kendisini tanımayan kâfirleri azaba uğrattı* (9/Tevbe 26).

وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا لَوْلَا نُزِّلَتْ سُورَةٌ فَإِذَا أُنْزِلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ و *Keşke cihad hakkında bir sûre* ***indirilse****, derlerdi. Ama hükmü açık bir sûre* ***indirilip*** *de,* (47/Muhammed 20).

Bu âyette fiilin birinci formu نُزِّلَ ikincisi ise, أُنْزِلَ şeklinde yer almıştır. Böylece dikkat çekilmiştir ki: Münafıklar, savaş hakkında teşvik edici âyetlerin azar azar inerek gelmelerini ve kendilerini böylece yavaş yavaş onları uygulamalarını önermişlerdir. Birden savaşmaları istenince ondan kaçmışlar ve kendilerine verilen emri yerine getirmemişlerdir. Yani, onlar çoğu öneriyorlar ama azı bile yerine getirmiyorlar.

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ *O apaçık Kitab'a ant olsun ki biz onu gerçekten mübarek bir gecede* ***indirdik*** (44/Duhân 3); شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ *O Ramazan ayı ki, insanları irşat için, hak ile batılı ayıracak olan Kur'ân onda indirildi* (2/Bakara 185); إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ *Biz o (Kur'ân)nu Kadir gecesinde* ***indirdik*** (97/Kadir 1).

Bu âyetlerde geçen fiil formu özellikle, تنزيل olarak değil de إنزال olarak kullanılmıştır. Zira rivâyette denmiştir ki: ان القرآن نزل دفعة واحدة إلى سماء الدنيا، ثم نزل نجما فنجما *Kur'ân, toplu olarak dünya semasına inmiş, sonra buradan pey der pey bölüm bölüm inmeye başlamıştır.*[1212]

Yüce Allah'ın şu sözüne gelince: الْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا وَأَجْدَرُ أَلَّا يَعْلَمُوا حُدُودَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ *Bedeviler inkâr ve münafıklık bakımından daha beterdirler, bununla beraber Allah'ın, Resûlüne* ***indirdiği*** *(hükümlerin) sınırlarını bilmemeye daha yatkındırlar* (9/Tevbe 97). Burada özellikle *inzâl* formunun kullanılmış olması, daha genel olmasına matuftur. Zira biz az önce *inzâl*'in *tenzîl*'den daha genel olduğunu belirtmiştik.

334.

1212 Rivâyet İbn Abbas ve Nehaî'de dayanmaktadır. İbn Merdeveyh ve Said b. Mansûr tahriç etmiştir. Bkz. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VII, 398.

لَوْ أَنْزَلْنَا هذا الْقُرْآن على جَبَلٍ لرأيْتَهُ خاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِنْ خشية الله *Biz bu Kur'ân'ı bir dağa* ***indirseydik****, Allah'ın korkusundan onu baş eğmiş, parça, parça olmuş görürdün* (59/Haşr 21). Burada da fiil formunun bu şekilde verilip لَوْ نزلنا denmemiş olması çok manidardır. Böylece dikkat çekilmiştir ki: Eğer biz onu bir kerede dağa ihsan etseydik, sana böyle defalarca bahşetmezdik.

قد أنزل الله إليكم ذكرا رسولا يتلو عليكم آيات الله مبينات ليخرج الذين آمنوا وعملوا الصالحات من الظلمات الى النور *Allah size bir uyarıcı* ***gönderdi****. Size Allah'ın açık açık âyetlerini okuyan bir elçi (gönderdi) ki inanıp faydalı işler yapanları, karanlıklardan aydınlığa çıkarsın* (65/Talâk 10-11).

Bu âyette geçen *zikrin inzâli*yle kastedilen mana, Hz. Peygamberin (sas) gönderilmesidir, denmiştir. Hz. İsa'yı nasıl ki, Kelime/Söz diye adlandırmışsa, Onu da Zikr diye isimlendirmiştir. Bu durumda Resûl kelimesi, Zikr kelimesinin yerine bedel olarak tekrar edilmiştir. Kimisi de der ki: Onun zikrinin inzalini kastetmiştir. Bu durumda ise, Resûl kelimesi, Zikr kelimesinin mef'ûlü olur. Yani: Resûl olan bir Zikir.

Aynı fiilin تَنَزَّلَ formu ise, bir şeyi indirmek formu gibidir. نزل المَلَك بكذا Melek şunu indirdi, dendiği gibi, تنزل de denebilir. Fakat Yüce Allah için ne نزل ne de تنزل fiili kullanılabilir. Bazı misaller: **نزل** به الرُّوحُ الأَمِينُ *(Resûlüm!) Onu Rûhu'l-emin (Cebrail)* ***indirdi****:* (26/Şuarâ 193); **تنزل** المَلائكة *Melekler* ***iner*** (97/Kadir 4); وَمَا **نتنزل** إلا بأمْرِ ربِّك *(Cebrail dedi ki: Ey Muhammed!) Biz senin Rabbinin emri olmadıkça* ***inmeyiz*** (19/Meryem 64); **يتنزل** الأمْرُ بينهن لتعلموا أنّ الله عَلى كل شيْءٍ قدير *Emir bunlar arasında* ***iner*** *ki Allah'ın her şeye kâdir olduğunu bilesiniz* (65/Talâk 12).

Uydurulmuş, yalan ve şeytan gelenler için تنزل formundan başkası kullanılmaz. Allah buyurur ki: وَمَا **تنزلت** به الشياطين *Onu şeytanlar* ***indirmedi*** (26/Şuarâ 210); هَل أنَبِّئكمْ عَلى مَنْ **تنزل** الشياطينُ **تَنَزَّل** عَلى كل أفّاكٍ أثِيمٍ *Şeytanların kime* ***ineceğini*** *size haber vereyim mi? Onlar, günâha, iftiraya düşkün olan herkesin üzerine* ***inerler*** (26/Şuarâ 221-222).

نُزُل ise, gelen misafire azık olarak hazırlanan yolluktur. Allah buyurur ki: فلهم جنات المَأوى **نُزُلا** بمَا كانوا يَعمَلون *yaptıklarına karşılık bir* ***konukluk*** *olarak me'vâ cennetleri vardır* (32/Secde 19); **نُزُلا** مِنْ عند الله *Allah katından* ***ağırlanacaklardır*** (3/Âl-i İmrân 198).

Ateşe girenlerin sıfatı hakkında buyurur ki: لآكلونَ مِنْ شجَرٍ مِنْ زقوم فمالئون منها البُطونَ فشاربُون عَليْه مِنَ الحميم فشاربُون شرْبَ الهيم هذا **نُزُلهمْ** يَوْمَ الدِّين *Elbette bir ağaçtan, zakkum ağacından yiyeceksiniz. Karınlarınızı hep onunla dolduracaksınız. Üstüne de kaynar su içeceksiniz. Susuzluk illetine tutulmuş develerin içişi gibi içeceksiniz. İşte ceza gününde*

onlara sunulacak ***ziyâfet*** *budur* (56/ Vâkıa 52-56); فَنُزُلٌ مِنْ حَمِيمٍ *İşte ona da kaynar sudan bir* ***ziyâfet*** *vardır* (56/Vâkıa 93).

أَنْزَلْتُ فُلَانًا deyimi, *falanı misafir ettim*, demektir.

Bazen zorluk, felaket نازلة diye adlandırılır. Bunun çoğulu نَوَازِل şeklindedir.

Savaşta نِزال ise, karşılıklı uzlaşma, feragat etmek, saf tutmak tır.

نَزَلَ فُلَانٌ deyimi ise, Hac veya Umre'de Minâ'ya gidip orada gece lemektir. Bu anlamda Şair şöyle der:

٤٣٦- أنازلةٌ أسْمَاءُ أمْ غيرُ نازلة

436- *Esma, Minâ'da* ***konaklayacak*** *mı yoksa* ***konaklamayacak*** *mı?*[1213]

نُزَالَة ve نُزْل sözcükleri ise, kinâye yoluyla erkeğin erlik suyu, akıntıyı anlatırlar.

طَعَامٌ نَزِلٌ وذو نَزَل ifâdesi, *çok güzel bir yemek*, manasındadır.

خط نزل de, bu *çok güzel yemeğe* benzetilerek, derli toplu hâle gelmiş, *toplanmış çizgi* demektir.

نسب / N-s-b

نَسَب ve نِسْبَة: Anne veya babanın bir olduğunu gösteren kelimelerdir. Bu da iki şekilde olur.

Uzunluk yönünden birlik/ortaklık. Babaların ve çocukların birliği gibi.

Genişlik yönünden birlik. Kardeşlerin oğulları ve amcaların çocukları arasındaki birlik gibi. Allah buyurur ki: فجعله نسبًا وصهرًا *ona bir* ***nesep*** *bahşeden ve sıhriyet bağı ile akraba yapan O'dur.* (25/ Furkân 54).

فُلَانٌ نَسِيبُ فُلَانٍ deyimi, Falan falan canın akrabasıdır, manasındadır.

نِسْبَة kelimesi, her biri diğeriyle özellik kazanan bir ölçüye kadar aym olan iki oran arasında da kullanılır.

نسيب kelimesi de bu köktendir. Bu, kadına aşk şiirleri döşenmek şeklinde ortaya çıkan bir bağlılık/ bağımlılıktır. Bu anlamda نسب الشاعرُ بالمرأة نسبًا ونسيبًا denir ki, *Şair, kadına takıldıkça takıldı*, demektir.

نسخ / N-s-h

Silmek, bozmak, iptal etmek, değiştirmek, kopyasını çıkarmak anlamlarına gelen نَسْخ kavramı, *bir şeyi, kendisinden sonra gelen bir şeyle bertaraf etmek*tir. Güneşin gölgeyi, gölgenin güneşi, ihtiyarlığın gençliği nesih etmesi gibi. Buna göre nesih bazen yok etmek, bazen var etmek, bazen de her iki anlamına gelmektedir.

نسْخُ الكتاب *Kitabın neshi*, bir hükmü, kendisinden sonra gelen bir hükümle yürürlükten kaldırmak demektir. Allah buyurur ki: مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا *Biz bir âyetten her neyi* ***nesih eder*** *veya unutturursak, ondan daha hayırlısını yahut mislini getiririz (*2/Bakara 106).

1213 Şair, Âmir b. tufeyl. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 104; İbn Fâris, *Mücmel*, III, 864.

Deniyor ki: Bunun anlamı, kendisiyle amel edilmesini kaldırdığımız veya insanların kalplerinden/hafızalarından aldığımız, demektir. Kimisi de: Manası, yaratıp gönderdiklerimiz, şeklindedir, der. Bu, نَسَخْتُ الكتاب *Kitabı kopya ettim*, sözünden alınmıştır.

مَا نُنْسِأْهُ fiili ise, *erteleyip göndermediklerimiz*, manasındadır. فَيَنْسَخُ اللّٰهُ مَا يُلْقِى الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللّٰهُ آيَاتِهِ *bunun üzerine Allah, şeytanın karıştırdığı şüpheyi* ***bertaraf eder****, sonra da âyetlerini yerleştirir* (22/Hac 52).

نَسْخُ الْكِتَابِ *Kitabın neshi*, bir kitabın olduğu gibi kopyasını çıkarmak, bir nüshasını daha yazmaktır. Bu durumda, birinci nüshayı bertaraf etmek gerekmez, aksine onun bir benzerini başka bir yerde var etmektir. Mührün yazısını birçok mühür mumuna çıkarmak gibi.

اِسْتِنْسَاخ ise, bir şeyi kopya etmek için öne çıkmak ve onu kopya etmek için aday olmaktır. Bazen bu اسْتِنْسَاخ da نَسْخ diye ifâde edilir. Allah buyurur ki: إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ *biz sizin yaptıklarınızı hep* ***kaydediyorduk*** (45/Câsiye 29).

Mirasta مُنَاسَخَة, miras henüz bölüştürülmeden varislerin peş peşe ölmeleridir.

تَنَاسُخُ الأزْمِنَةِ والْقُرُونِ Zamanların ve asırların tenasuhu ise, bir kavimden sonra onların yerini alan başka kavimlerin geçip gitmeleridir.

تَنَاسُخ inancında olanlar, Şerîat tarafından belirlenmiş olan diriliş inancını inkâr eden, bunun yerine ruhların sonsuza dek bir bedenden diğerine geçip gideceğini ileri süren bir topluluktur.

نسر / N-s-r

نَسْر: Yüce Allah'ın: وقالوا لا تَذَرُنَّ الهتكمْ ولا تَذَرُنَّ ودًا ولا سُواعًا ولا يَغُوثَ وَيَعُوقَ ونَسْرًا *Dediler ki: Sakın ilâhlarınızı bırakmayın, ne Vedd'i, ne Suva'ı ve ne de Yeğus'u, Yeûk'u ve* ***Nesr'i*** (71/Nûh 23) sözünde adı geçen bir puttur.

Aslında نَسْر bir çeşit kuş olan *kartal* demektir. Bu aynı zamanda نَسَرَ fiilinin de mastarıdır. Nitekim: نَسَرَ الطَّائِرُ الشَّيْءَ بِمِنْسَرِهِ *Kuş, gagasıyla bir şeyi gagaladı, oydu, parçaladı*, denmektedir.

نَسْرُ الْحَافِرِ *Toynağın gagası*, toynaktan dışarı çıkan küçük et parçasının gagaya benzetilmesinden doğan bir tanımlamadır.

النَّسْرَان ise, tâir (*uçan*) ve vâki' (*konan*) adında iki yıldız ismidir.

نَسَرْتُ كذا *Şunu gagaladım*, deyimi, bir şeyi, kuşun gagasıyla bir şeyi alması gibi, azar azar yemek manasını taşır.

نسف / N-s-f

نَسَفَتِ الرِّيحُ الشَّيْءَ: *Rüzgâr şeyi havaya uçurdu*, kökünden söküp attı ve yerle bir etti, demektir.

Bu anlamda نَسَفَتَهُ ve إنْتَسَفَتَهُ fiilleri kullanılabilir. Allah buyurur ki: فَقُل يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا *De ki: Rabbim onları* ***ufalayıp savuracak*** (20/Tâhâ 105).

نَسَفَتِ البَعِيرُ الأَرْضَ بمقدم رِجْلِهِ *Deve, ayağının ön tarafıyla yeri eşti*, demek, yerin toprağını attı, demektir. Bunu yapan dişi deveye نَاقَةٌ نَسُوفٌ denmektedir. Allah buyurur ki: ثُمَّ لَنَنْسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفًا *sonra da onu kesinlikle denize* ***savuracağız*** (20/Tâhâ 97), yani: Onu toprağın savrulan tozu demek olan نُسَافَةٌ gibi denize atacağız. Bir benzetme yoluyla, köpük de نُسَافَةٌ diye adlandırılmıştır.

إنَاءٌ نَسْفَانُ ifâdesi, *dolan ve üzerini köpük kaplayan kap*, demektir.

اُنْتُسِفَ لَوْنُهُ *Rengi tozlandı*, deyimi, bir şeyin, tozdan renginin değişmesidir. Bu tıpkı اُغْبِرَّ وَجْهُهُ *Yüzü tozlandı*, demek gibidir. نَسْفَةٌ: Ayakların kirini almak için kullanılan bir taştır.

كَلاَمٌ نَسِيفٌ *Uçuşan söz*: Değişken, değersiz söz demektir.

نسك / N-s-k

نُسُكٌ: İbâdet; نَاسِكٌ, âbit (ibâdete düşkün kişi) demektir. Bu kavram özellikle hacdaki ibâdetler için kullanılır. مَنَاسِكُ, hacda yapılması gereken ibâdetlerdir.

نَسِيكَةٌ ise, sadece kurban için kullanılan bir kelimedir. Allah buyurur ki: فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ *oruç veya sadaka yahut da* ***kurbandan*** *ibaret bir fidye gerekir* (2/Bakara 196); فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ *Hac* ***ibâdetlerinizi*** *bitirdiğiniz zaman*, (2/Bakara 200); لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا هُمْ نَاسِكُوهُ *Biz her ümmet için bir şeriat tayin ettik ki, onlar onunla amel ederler* (22/Hac 67).

نسل / N-s-l

نَسْلٌ: Kavramı, bir şeyden bir şeyin ayrılması, demektir. نَسَلَ الوَبَرُ عَنِ البَعِيرِ، وَالقَمِيصُ عَنِ الإنْسَانِ *Tüy, deveden; gömlek de insandan döküldü*, denmektedir. Şair şöyle der:

٤٣٧- فَسُلِّي ثِيَابِي عَنْ ثِيَابِكِ تَنْسِلِي

437- *Elbiselerimi elbiselerinle eğlendir,* ***nesillenirsin***.[1214]

نُسَالَةٌ ise, saçın döküleni, tüyün aşınanı demektir. Buna yakın anlamda أَنْسَلَتِ الإبِلُ deyimi vardır ki, deve, *kılı kırpılacak duruma geldi*, demektir. Koşmak, hızlı gitmek anlamına işaret eden fiil de bu köktendir: نَسَلَ، يَنْسِلُ نَسَلاَنًا Allah buyurur ki: وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ *onlar her dere ve tepeden akın edip* ***çıkarlar*** (21/Enbiyâ 96).

نَسْلٌ ise, çocuk demektir. Babasından soyutlanıp geldiği düşünüldüğünden bu adı almıştır. Allah buyurur ki: وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ *İş başına geçti mi yeryüzünde*

1214 Şair, İmru'u'l-Kays. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 113.

bozgunculuk çıkarmak, ekini ve ***nesli*** *helak etmek için koşar* (2/Bakara 205).

تناسلوا fiili, *ürediler, çocukları oldu*, demektir. Bu anlamda denir ki: *Bir insana üstün gelmek istiyorsan*: فخذ ما نسل لك منه عفوًا *Ondan sana geleni özür dileme kabul et.*[1215]

نسى / N-s-y

نسيان: *Unutmak* anlamına gelir ve insanın kendine emanet edileni bırakması, terk etmesidir. Bu ya onun kalbinin /hafızasının zayıflığından, ya gafletten ya da kasıtlı olarak görmezden gelerek onun akıldan çıkmasına yol açmak şeklinde gerçekleşir. Allah buyurur ki: وَلَقَدْ عَهِدْنَا إِلَى آدَمَ مِنْ قَبْلُ فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا *Doğrusu bundan önce Âdem'e (bu ağaçtan yeme diye) emrettik, fakat* ***unuttu*** *ve biz onda bir azim (bir kararlılık) bulamadık* (20/Tâhâ 115).

Yine Allah buyurur ki: فَذُوقُوا بِمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا إِنَّا نَسِينَاكُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ *O hâlde, bu gününüzle karşılaşmayı* ***unuttuğunuzdan*** *dolayı tadın azabı! İşte biz de sizi* ***unuttuk****. Yapmakta olduğunuz işler yüzünden tadın ebedî azabı!* (32/Secde 14); فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ وَمَا أَنْسَانِيهُ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ *Kayaya sığındığımız vakit doğrusu ben balığı* ***unutmuşum****. Onu hatırlamamı, muhakkak şeytan bana* ***unutturdu*** (18/Kehf 63); قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ ***Unuttuğum*** *şeyden dolayı beni suçlama dedi* (18/Kehf 73).

Yine buyurur ki: فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ *onlar da kendilerine hatırlatılan şeylerin çoğunu* ***unutmuşlardı*** (5/Mâide 14); ثُمَّ إِذَا خَوَّلَهُ نِعْمَةً مِنْهُ نَسِيَ مَا كَانَ يَدْعُو إِلَيْهِ مِنْ قَبْلُ *Sonra kendisine tarafından bir nimet lütfettiği zaman da önceden O'na dua ettiği hâli* ***unutur*** *da,* (39/Zümer 8).

Yüce allah'ın: سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنْسَى *Bundan böyle sana Kur'ân'ı okutacağız da* ***unutmayacaksın*** (87/A'lâ 6) sözü ise, Hz. Peygambere (sas), Hak namına duyduğu hiçbir şeyi unutmayacağına dair bir haber verme ve garantidir. Yüce Allah her nerede insanın unutmasını yermişse, bu aslı bilerek unutmaya çalışma kapsamında yer alan unutmadır. Hz. Peygamberden (şas) gelen: رُفِعَ عَنْ أُمَّتِي الْخَطَأُ وَالنِّسْيَانُ *Ümmetimin hata olarak yaptıkları ve* ***unutmasından*** *doğan günâhları affedilmiştir*[1216] rivâyetinde kastedilen unutma türü ise, kendisinden kaynaklanan herhangi bir sebebe dayanmayan unutmadır.

Yüce Allah'ın: فَذُوقُوا بِمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا إِنَّا نَسِينَاكُمْ *Ohâlde bu gününüzle karşılaşmayı* ***unuttuğunuzdan*** *dolayı tadın azabı! İşte biz de sizi* ***unuttuk****.* (32/Secde 14) sözünde

1215 Bir kişinin ihtiyacı olmayan fazlalığını istediğinde de şöyle denir: فخذ ما نسل لك منه عفوا

1216 Bu hadis, daha önce خطأ maddesinde geçmiştir.

geçen unutma ise, sebebi onların bilinçli tercihlerine dayanan, terk edilmesi de önemsenmemesinden kaynaklanan unutmadır.

Bunun Yüce Allah için söz konusu edilmesi ise, O'nun, ken dilerini önemsemediğinden ve yap tıklarına karşılık olarak terk etmesi manasındadır.

Allah buyurur ki: فَالْيَوْمَ نَنْسَاهُمْ كَمَا نَسُوا لِقَاءَ يَوْمِهِمْ هَذَا *bugüne kavuşacaklarını nasıl **unuttularsa** ..., biz de bugün onları öyle **unuturuz*** (7/A'râf 51); نَسُوا اللهَ فَنَسِيَهُمْ *Allah'ı **unuttular** da, Allah da onları **unuttu*** (9/Tevbe 67).

وَلاَ تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ *Allah'ı **unutup** da Allah'ın da kendilerini **unutturduğu** kimseler gibi olmayın,* (59/Haşr 19) âyeti ise, insanın kendini tanımakla rabbini tanıyacağına dikkat çekmektedir. Onun için insanın Yüce Allah'ı unutması, kendini unutmasından kaynaklanmaktadır.

وَاذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ *Ve **unuttuğun** vakit Allah'ı an* (18/Kehf 24). Bu âyetle ilgili olarak İbn Abbâs şöyle der: Bir şey yapacağını söyleyip inşallah demediğinde, onu hatırladığında, söyle. Bundan dolayı, *bir süre sonra da olsa, istisna yapmanın caiz olduğu* söylenmiştir.

İkrime şöyle der: نَسِيتَ (*unuttuğunda*) fiilinin manası, bir günâh işlediğinde, demektir. Bu durumda âyetin manası: Bir günâh işlemeyi isteyip ona yöneldiğinde Allah'ı hatırına gelir, bu seni, o günâhı işlemekten alıkoyacaktır.

نَسْي sözcüğünün asıl anlamı, unutulan şeydir. Tıpkı, bozulan şeye نَقْض dendiği gibi. Şu kadar var ki, genelde, fazla güvenilmeyen/değer verilmeyen şey manasında kullanılır. Bu anlamda Araplar: احْفَظُوا أَنْسَاءَكُمْ Unutulacak şeylerinizi muhafaza ediniz, derler. Bu, değnek, bardak vb unutulabilecek şeylere dikkat edilmesini istemektir. Bu anlamda Şair şöyle der:

٤٣٨- كَأَنَّ لَهَا فِي الأَرْضِ نَسْيًا تَقُصُّهُ

438- *Sanki yerde irili ufaklı **eşyası** varmış da onları derliyormuş.*[1217]

يَا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَذَا وَكُنْتُ نَسْيًا مَنْسِيًّا *Keşke bundan önce ölseydim de **unutulup gitseydim**,* (19/Meryem 23) âyetinde geçen نَسْيًا kelimesi ise, unutulmasa da, hiçbir değeri olmayan bir ev eşyası gibi olsaydım, demektir. Onun için ardından مَنْسِيًّا sözcüğünü getirmiştir. Çünkü, nesy kelimesi, bazen unutulma da hiçbir değeri olmayan ev eşyası için kullanılır.

Bir kıraate göre, نَسْيًا diye okunmuştur.[1218] Bu, mef'ûl yerinde kullanılan bir mastardır. Tıpkı, عَصَى عَصْيًا وَعِصْيَانًا gibi.

Allah buyurur ki: مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا *Biz*

1217 Şair, Şenferâ. Bkz. *Mufaddaliyyât,* s.109.
1218 Bu, Hafs ve Hamza'nın kıraatidir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 298.

*bir âyetten her neyi nesh eder veya **unutturursak**, ondan daha hayırlısını yahut mislini getiririz* (2/Bakara 106) âyetinde geçen unutturma ise, ilâhî bir kuvvetle onun hafızalardan alınmasıdır.

نساء نسْوان نسْوة kelime formları ise, *kadınlar* demek olup, مَرْأة sözcüğünün kendi kökünden olmayan çoğullarıdır. Nasıl ki, erkek demek olan مرْء kelimesinin çoğulu da kendi kökünden olmayan قوْم sözcüğüdür.

لا يسْخرْ قوْمٌ منْ قوْم عسى أنْ يكونوا خيْرًا منْهمْ ولا نساءٌ منْ نساء عسى أنْ يكنَّ خيرًا منْهنَّ *Bir topluluk diğer bir toplulukla alay etmesin. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da kadınları alaya almasınlar. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler* (49/Hucurât 11); **نساؤكم** حرْثٌ لكمْ ***Kadınlarınız**, sizin için bir tarladır;* (2/Bakara 223); يا **نساء** النبيِّ لسْتنَّ كأحدٍ من **النساء** *Ey peygamberin hanımları! Siz kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz.* (33/Ahzâb 32).

Yine Allah buyurur ki: وقال **نسْوة** في المدينة *Şehirde bazı **kadınlar** da dediler:* (12/Yûsuf 30); ما بال **النسْوة** اللاتي قطعْن أيْديهنَّ *ona sor bakalım, o ellerini kesen **kadınların** maksatları ne imiş?* (12/Yûsuf 50).

İnsan bedeninde bir damarın adı olan نسا sözcüğünün ikili نسيان, çoğulu ise, أنْساء şeklindedir.

نسأ / N-s-e

نسْء: Zaman olarak bir süre gecikmektir. Onun için *kadının ay hâli* gecikip hamile olduğuna dair umutlar belirince نُسئت المرأة denir. Bu hâl üzere olan kadına ise, نسْوء adı verilmiştir. Bir kişiye uzun ömür dilemek, ecelinin gecinden verilmesini dilemek de şöyle ifâde edilir: نسا الله في أجلك، ونسا الله أجلك

نسيئة bir şeyi, parası sonradan verilmek kaydıyla, satmaktır [vadeli satış]. Araplarda bir gelenek hâline gelen نسيء kelimesi de bu köktendir. Bu da, normalde gelmiş olan Haram Aylar'dan bazılarını ertelemektir. Allah buyurur ki: إنَّما **النسيء** زيادةٌ في الكفر *O Nesî', olsa olsa küfürde fazlalıktır ki,* (9/Tevbe 37).

Önceki maddede verdiğimiz Bakara 106. âyeti şu şekilde de okunmuştur: ما ننسخْ منْ آية أوْ **ننْسأها** نأْتِ بخيْر منْها أوْ مثْلها *Biz bir âyetten her neyi nesh eder veya **geciktirirsek**, ondan daha hayırlısını yahut mislini getiririz* (2/Bakara 106), yani, ertelersek. Bu ya onu unutturmak ya da hükmünü iptal etmek şeklinde olur.

منْسأ kelimesi, bir şeyin kendisiyle geriye itildiği değnektir. Allah buyurur ki: إلا دابة الأرْض تأْكل **منْسأته** *Yalnız bir güve böceği yere dayandığı **değneğini** yiyordu* (34/Sebe 14).

نسأت الإبلُ في ظمئها يومًا أوْ يوْمين *Deve, susuzluğunu bir gün veya iki gün geciktirdi*, yani: Su içmeyi erteledi. Şair şöyle der:

٤٣٩- أمُونٍ كألْواحِ الإرَانِ نسأتُها عَلَى لاحبٍ كأنّهُ ظهْرُ بُرْجُدِ

439- Tabut levhalarına benzeyen güçlü deveyi susuz sürdüm;

Açık düz yola; sanki o, burcudun (çizgili kumaşın) önyüzüdür.[1219]

نسُوء kelimesi, içilmesi gecikti ğinden katılaşıp su ilave edilerek inceltilen süt, demektir.

نشر / N-ş-r

[Yaymak, sermek, açmak anlamlarına gelen] نَشْر kelimesi, elbise, sayfa, bulut, nimet ve söz için kullanıldığında yaymak, geniş lemek, genişletmek manalarını taşır. Allah buyurur ki: وَإذا الصُّحُفُ **نُشِرَتْ** *Amel defterleri **açıldığında**,* (81/ Tekvîr 10); وَهُوَ الذي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ **نَشْرًا** بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ *Rahmetinin önünde yayarak*[1220*] *rüzgârları gönderen O'dur.* (7/A'râf 57).

Yine buyurur ki: **وَيَنْشُرُ** رَحْمَتَهُ *ve rahmetini her tarafa **yayan** O'dur* (42/Şûrâ 28); وَالنَّاشِرَاتِ نَشْرًا *Yaydıkça yayanlara,* (77/Mürselât 3). Yani: Rüzgârları etrafa yayan melekler veya bulutları atmosfere yayan rüzgârlar.

Yayan anlamına gelen ناشر kelimesinin çoğulu نشر şeklindedir. Âyetteki bu kelime نشرًا şeklinde de okunmuştur.[1221] O zaman, Yüce Allah'ın وَالنَّاشِرَاتِ sözü gibi olur. سمعت نشرًا حَسَنًا yani, *içinde övgü ve başkasının yer aldığı güzel bir konuşma dinledim* ile, نَشَرَ المَيِّتُ نُشُورًا *Ölü, ölümden sonra dirildi,* deyimleri de bu köktendir. Allah buyurur ki: وَإِلَيْهِ **النُّشُورُ** ***Dönüş** ancak O'nadır* (67/Mülk 15); بَلْ كَانُوا لا يَرْجُونَ **نُشُورًا** *Aksine Onlar, öldükten sonra **dirilmeyi** ummamaktadırlar* (25/Furkân 40).

Yine buyurur ki: وَلا يَمْلِكُونَ مَوْتًا وَلا حَيَاةً وَلا **نُشُورًا** *öldürmeye, **diriltmeye** ve ölümden sonra tekrar diriltmeye güçleri yetmeyen* (25/Furkân 3). Allah, ölüyü diriltti, o da dirildi. Allah buyurur ki: ثُمَّ إذا شَاءَ **أَنْشَرَهُ** *Sonra dilediği vakit onu tekrar **diriltir*** (Abese 22); وَالذي نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ **فَأَنْشَرْنَا** بِهِ بَلْدَةً مَيْتًا *Allah gökten belli bir ölçüye göre su indirdi. Biz onunla ölü bir memleketi dirilttik* (43/Zuhruf 11).

Deniyor ki: Yüce Allah için kullanılan ölüyü diriltmekle ilgili **نشر** اللهُ المَيِّتَ **وأَنْشَرَهُ** fiillerinin her ikisi de aynı anlamdadır. Gerçekte ise, **نَشَرَ** اللهُ المَيِّتَ ifâdesi, نَشَرُ الثَّوْب *elbisenin serilmesi* sözünden alınmıştır. Bu anlamda Şair şöyle der:

٤٤٠- طوتك خطوب دهرك بعد **نشر**

1219 Şair, Tarafa. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 22; Nahhâs, *Şerhu'l-Kasâidi't-Tis'i*, I, 60.

1220 * Kıraat farkından âyette geçen بُشْر (*müjde*) kelimesi, نَشْر (*yayma*) olarak okunmuştur. Bu, İbn Âmir kıraatidir. Müellif bazen, bu kıraat farklarını gözeterek, kelimeleri ona göre işlemektedir -(Mütercimler).

1221 Bu, Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb'un kıraatidir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, 226.

كذاك خطونه طيًا ونشرا

440- *Çağının felaketleri seni dürdü iyice **yayıldıktan** sonra Böyledir felaketleri dürerken ve **yayarken**.*[1222]

وَجَعَلَ النَّهَار **نُشُورًا** *Sizin için gündüzü de **yayılıp çalışma** yapan O'dur* (25/ Furkân 47). Yani: gündüzü etrafa yayılma ve kazanç arama zamanı yapmıştır. Nitekim buyurur ki: ومِنْ رحمته جعل لكم الليل والنهار لتسكنوا فيه ولتبتغوا من فضله *Rahmetinden dolayı, Allah, geceyi ve gündüzü yarattı ki geceleyin dinlenesiniz ise O'nun lütuf ve kereminden arayasınız* (28/ Kasas 73).

انتِشار الناس *Insanların yayılması*, kendi ihtiyaçlarım gidermek için çalışmalarıdır. Allah buyurur ki: ثمَّ إذا أنتم بشر **تنتشرون** *Sonra da siz şimdi yeryüzünde **dağılıp yayılan** insanlar oluverdiniz* (30/Rûm 20); فإذا طعمتم **فانتشروا** ولا مستأنسين لحديث *Yemeği yediğinizde de hemen **dağılın**. Sohbet etmek için de izinsiz girmeyin* (33/ Ahzâb 53); فإذا قضيت الصلاة **فانتشروا** في الأرض وابتغوا من فضل الله *Namaz kılındıktan sonra yeryüzüne **dağılın** ve Allah'ın lütfünden (nasibinizi) arayın* (62/Cuma 10).

Kimisi de: نشروا fiili, انتشروا manasındadır, der.

Bir kıraate göre ise: وإذا قيل **انشروا فانشروا** *Size: **Yayılın**, denilince de **yayılın*** (58/Mücâdele 11) şeklinde okunmuştur.[1223]

انتشار kelimesi ise, binek hayvanının damarlarmın şişmesidir.

نواشر: Dirseğin iç tarafındaki damarlardır. Bu ismi almaları, yayılmış hâlde durmalarındandır. نشر ise, منتشر yani, dağınık hâlde olan koyunlardır. Bu form, منشور menşûr anlamındadır, tıpkı نقض kelimesinin منقوض anlamında olduğu gibi.

Yine bu anlamda olmak üzere: اكتسى البازي ريشا نشرا *Şahin, yaygın, geniş, uzun bir tüy giyindi*, denir.

نشر: Kuru ottur, bir yağmur yağdığında yayılır, yani: Dirilir, meme başı gibi bir şey çıkarır. Bu koyunlar için hastalık demektir. Bu anlamda: نشرت الأرض فهي ناشرة *Yer, memebaşı gibi otlarla doldu*, denmiştir. نشرت الخشب بالمنشار نشرًا Odunu, testere ile kestim/doğradım denir ki, bu yontma, kesme sırasında ondan dökülen parçalar baz alınarak söylenmiştir.

نُشْرَة ise, hastamn kendisiyle tedavi edildiği bir efsundur.

نشز / N-ş-z

نشز: Yerin yüksek olan kısmıdır. Onun bir tepeye çıkmak isteyen için نشز فلان denmiştir. Aynı şekilde yerinden uzaklaşan adam için نشز فلان عن مقره denir. Onun için وكل ناب ناشز *her uzaklaşan aynı zamanda çıkmış* da sayılır.

1222 Şair, Da'bel el-Huzâî. Câhız, Onu Ebû'l-Atahiyye diye göstermiştir. Bkz. Câhız, *Beyân- Tebyîn*, III, 208.

1223 Bu, şaz bir kıraatir.

Allah buyurur ki: وإذا قِيلَ انْشُزُوا فَانْشُزُوا *Size: **Kalkın**, denilince de **kalkın*** (58/Mücâdele 11).

Diriltilmek de yattıktan sonra ayağa kalkmak olduğundan نَشْز ve إنشاز formlarıyla dile getirilmiştir. Yüce Allah: وانْظُرْ إلى العظام كَيْفَ نُنْشِزُها ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا *Hele o kemiklere bak, onları nasıl **ayağa kaldırıyoruz**? Sonra onlara nasıl et giydiriyoruz?* (2/Bakara 259) buyurmuştur. Bu fiil, *nûn* harfinin hem *zammeli* hem de *fethalı* biçimiyle okunmuştur.[1224]

واللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ ***Fenalıklarından (geçimsizliklerinden)** korktuğunuz kadınlara gelince: Önce kendilerine öğüt verin,* (4/Nisâ 34).

نُشُوزُ الْمَرْأة kadının kocasına karşı antipati duyması, odan hoşlanmayıp nefret etmesidir. Ona itâati kendine yedirememesi, gözünün ondan başkasında oluşudur. Bu bakış açı dan Şair şöyle der:

٤٤١- إذا جَلَسَتْ عِنْدَ الإمَامِ كَأَنَّها تَرَى
رُفْقَةً مِنْ سَاعَةٍ تَسْتَحِيلُها

441- *İmamın yanında oturduğunda sanki,*
İmkânsız bir arkadaşlığı yaşar gibi.[1225]

عِرْقٌ نَاشِزٌ ifâdesi ise, *kabarmış damar*, demektir.

نشط / N-ş-t

Allah buyurur ki: والنَّاشِطَاتِ نَشْطًا *Usulcacık **çekenlere**,* (79/Nâziât 2). Deniyor ki: Bu âyette geçen النَّاشِطَات kelimesi, Feleğin seyriyle doğudan çıkıp batıya giden yıldızlar, veya kendi seyirleriyle batıdan doğuya doğru seyreden yıldızlar, demektir. Bu kelime, bir araziden çıkıp başka bir araziye giden öküzü tanımlayan ثَوْرٌ نَاشِطٌ ifâdesinden alınmıştır. Kimisi de: İnsanların ruhlarını çıkaran, yani: Canlarını alan melek lerdir, der. Kimileri ise: İşleri idare eden meleklerdir ve نشطت العُقْدة *ilmek attım*, sözünden alınmıştır, derler.

Âyette özellikle, kolay çözüle bilen düğüm demek olan نَشْط kavramının zikredilmesi, onlar için işin kolay olduğuna dikkat çekmeyi hedeflemektedir.

بِئْرٌ أَنْشَاطٌ Dibi yakın olup, kovası bir çekişte dışarı çıkan kuyu demektir.

نَشِيطَة, başkanın payları dağıtmadan almaya can attığı şey, manasına gelir. Kimisi de: Devenin neşîta'sı, ordunun serbest bulup sürdüğü ve herhangi bir yere bağlamadığı sürüsüdür.

نَشَطَتْهُ الْحَيَّةُ ise, *yılan soktu*, demektir.

نشأ / N-ş-e

نَشْءٌ ve نَشْأَة: kelimeleri, bir şeyi meydana getirmek ve onu eğitmek, yetiştirmektir. Allah buyurur ki: وَلَقَد

1224 el-Hasan tarafından نَنْشُزُهَا şeklindeki okunmuşsa da bu şaz bir kıraattir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s.162.

1225 Şair, Ferezdak. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 416; Müberred, *Kâmil*, II, 43.

عَلِمْتُمُ النَّشْأَةَ الْأُولٰى فَلَوْلَا تَذَكَّرُونَ *Artık ilk **yaratılışı** öğrenmiş bulunuyorsunuz; düşünüp ibret almanız gerekmez mi?* (56/Vâkıa 62).

Bu anlamda نشأ فلانٌ *falan adam yetişti*, denir. ناشئ ise, genç demektir.

Yüce Allah'ın: إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئًا وَأَقْوَمُ قِيلًا *Çünkü gece **kalkışı** hem daha etkili, hem de söz bakımından daha sağlamdır* (73/Müzemmil 6) sözünden maksat ise, namaz için kalkmak ve ayakta durmaktır.

نَشَأَ السَّحَابُ Bulutun havada oluşup yavaş yavaş büyümesidir. Allah buyurur ki: وَيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ *yağmur yüklü bulutları **yaratan** da O'dur* (13/Ra'd 12).

إنشاء ise, bir şeyi icat etmek ve yetiştirmektir. Bu genellikle hayvanlar için kullanılan bir ifâdedir. Yüce Allah bununla ilgi olarak buyurur ki: قُلْ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ De ki: *Sizi **yaratan**, size kulaklar gözler ve gönüller veren O'dur* (67/Mülk 23); هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ إِذْ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ *O, sizi daha topraktan **yarattığı** zaman* (53/Necm 32); ثُمَّ أَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا آخَرِينَ *Sonra onların ardından bir başka nesil **inşa ettik*** (23/Mü'minûn 31); ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ *sonra onu diğer bir yaratık olarak **teşekkül** ettirdik* (23/Mü'minûn 14); عَلٰى أَنْ نُبَدِّلَ أَمْثَالَكُمْ وَنُنْشِئَكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ *Böylece sizin yerinize benzerlerinizi getirelim ve sizi bilmediğiniz bir **yaratılışta** tekrar var edelim diye* (56/Vâkıa 61); ثُمَّ اللّٰهُ يُنْشِئُ النَّشْأَةَ الْآخِرَةَ *Allah bundan sonra âhiret hayatını da yaratacaktır* (29/Ankebût 20).

Bunların hepsi de Yüce Allah'a mahsus icat hakkındadır.

أَفَرَأَيْتُمُ النَّارَ الَّتِي تُورُونَ أَأَنْتُمْ أَنْشَأْتُمْ شَجَرَتَهَا أَمْ نَحْنُ الْمُنْشِئُونَ *Söyleyin şimdi bana tutuşturmakta olduğunuz ateşi, Onun ağacını siz mi **yarattınız**, yoksa **yaratan** biz miyiz?* (56/Vâkıa 71-72) âyetlerine gelince, bu çıkarılan ateşin, insanın icadına benzemesinden böyle denmiştir.

أَوَمَنْ يُنَشَّأُ فِي الْحِلْيَةِ *Yoksa onlar, süs ve zinet içerisinde **yetiştirilip** de (O'na isnat ediyorlar)?* (43/Zuhruf 18) âyetinde söz konusu edilen ise, kadınların terbiye edildiği, terbiye edilir, demektir.

Bu âyette geçen يُنَشَّأُ fiili, يَنْشَأُ şeklinde okunmuştur.[1226] Buna göre, *yetişir/terbiye olur*, demektir.

نصب / N-s-b

نَصْبُ الشَّيْءِ: Mızrak, bina, taş gibi bir şeyi dikmek, kurmak, doğrultmaktır. نصيب ise, bir şeyin başına dikilen taştır ve çoğulu ise نصائب ve نُصُب şeklinde gelir. Arapların bu isimde taptıkları ve üzerinde kurban kestikleri taşları vardı.

Yüce Allah bundan söz ederken şöyle buyurur: كَأَنَّهُمْ إِلٰى نُصُبٍ يُوفِضُونَ *sanki **putlara** gidiyorlarmış gibi*

1226 Bu, Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb'un kıraatidir. Dimyâtî, *İthâf*, s. 385.

fırlayacaklar (70/Meâric 43); وَمَا ذُبِحَ على النُّصُبِ *dikili taşlar (putlar) üzerine boğazlananları* (5/Mâide 3).

Bunun çoğulunda أَنْصَاب kullanıldığına da rastlanır. Şöyle ki: وَالأَنْصَابُ وَالأَزْلاَمُ ***Dikili taşlar*** *da, fal okları da* (5/Mâide 90).

نُصْب ve نَصَب ise, yorgunluktur. أَنِّي مَسَّنِيَ الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ وَعَذَابٍ ***Meşakkat*** *ve acı ile bana şeytan dokundu* (38/Sâd 41) âyeti, Bir kıraatte نَصَب şeklinde okunmuştur.[1227] Bu mastar, بُخْل ve بَخَل mastarları gibidir. Allah buyurur ki: لا يَمَسُّنَا فِيهَا نَصَبٌ وَلا يَمَسُّنَا فِيهَا لُغُوبٌ *Orada bize* ***yorgunluk*** *gelmeyecek, orada bize usanç gelmeyecektir* (35/Fâtır 35).

أَنْصَبَنِي كَذَا deyimi, *falan şey beni yordu ve beni usandırdı*, demektir. Bu anlamda Şair şöyle der:

٤٤٢ - تَأَوَّبَنِي هَمٌّ مَعَ اللَّيْلِ مُنْصِبُ

442- *Bir hüzün yakaladı beni geceyle beraber* ***dayanılmaz.***[1228]

هَمٌّ نَاصِبٌ ifâdesi ise, deniyor ki: عِيشَةٌ رَاضِيَةٌ gibidir: [Yani: *Büyük üzüntü* ve *rahat hayat* gibi].

نَصَب ise, yorgunluktur. Allah buyurur ki: لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا *Gerçekten biz bu yolculuğumuzda epey* ***yorulduk,*** (18/Kehf 62).

Yorgunluk, bitkinlik, tükenmişlik fiilinin formları ise: قَدْ نَصِبَ ، فَهُوَ نَصِبٌ وَنَاصِبٌ şeklinde gelir. Allah buyurur ki: عَامِلَةٌ نَاصِبَةٌ *Çalışmış,* ***yorulmuştur*** (88/Gâşiye 3).

نَصِيب ise, düzenlenmiş yani, tayin edilmiş, *belirlenmiş pay*dır. Allah buyurur ki: أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ *Yoksa onların mülkten, bir* ***payı*** *mı vardır.* (4/Nisâ 53); أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ *Görmüyor musun, o kendilerine kitaptan bir* ***nasip*** *verilmiş olanlar,* (3/Âl-i İmrân 23; فَإِذَا فَرَغْتَ فَانْصَبْ *Boş kaldıkça, hemen çalışmaya koyul* (94/İnşirâh 7).

نَاصَبَهُ الْحَرْبَ وَالْعَدَاوَةَ، وَنَصَبَ لَهُ: *Ona savaş açtı, düşman oldu* deyiminde *harp* kelimesi kullanılmasa da anlam tamdır.

تَيْسٌ أَنْصَبُ، وَشَاةٌ أَوْ عَنْزَةٌ نَصْبَاءُ Koç, koyun ve keçi için kullanıldığında onların *boynuzlarının dik durduğunu* anlatır.

نَاقَةٌ نَصْبَاءُ *Göğsü dik duran dişi deve*dir.

نِصَابُ السِّكِّينِ وَنِصَابُه *Bıçağın sapı, kabzası*, demektir.

نِصَابُ الشَّيْءِ Bir şeyin, nisabı, onun aslıdır. رَجَعَ فُلاَنٌ إِلَى مَنْصِبِه falan, aslına döndü, demektir.

تَنَصَّبَ الْغُبَارُ Toz, kalktı, yükseldi, manasındadır.

نَصَبَ السِّتْرَ Perdeyi kaldırdı.

Dilbilginden نَصْب ise, bilinen bir şeydir. Musikî'de ise, bir makamın adıdır.

1227 Bu, Ya'kûb'un kıraatidir. Bkz. Dimyâtî, *Ithâf*, s. 372.

1228 Şair, Tufeyl el-Ganevî. Bkz. Semîn, *Umdetu'l-Huffâz*, نصب maddesi ve Isfahânî, *Eğânî*, XIV, 87.

نصح / N-s-h

نُصْح: Muhatabın yararma olan bir işi veya sözü araştırıp bulmaktır. Bu konuda Allah buyurur ki: فَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَةَ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ وَلَكِنْ لَا تُحِبُّونَ **النَّاصِحِينَ** *Sâlih de o zaman onlardan yüz çevirdi ve şöyle dedi: Ey kavmim! And olsun ki ben size Rabbimin elçiliğini tebliğ ettim ve size öğüt verdim, fakat siz* ***öğüt verenleri*** *sevmiyorsunuz* (7/A'râf 79); وَقَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ **النَّاصِحِينَ** *Ve onlara: Elbette ben size* ***öğüt verenlerdenim****, diye de yemin etti* (7/A'râf 21); وَلَا يَنْفَعُكُمْ **نُصْحِي** إِنْ أَرَدْتُ أَنْ **أَنْصَحَ** لَكُمْ إِنْ كَانَ اللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يُغْوِيَكُمْ *Ben size* ***öğüt*** *vermek istemiş olsam da, eğer Allah sizi helâk etmeyi murad ediyorsa, zaten* ***öğüt*** *vermemin size bir faydası olmaz* (11/Hûd 34).

Bu, نَصَحْتُ لَهُ الْوُدَّ *Ona, tertemiz bir sevgi besledim*, sözünden alınmadır. Onun için نَاصِحُ الْعَسَلِ deyimi de, balın en saf olanıdır.

Ya da, نَصَحْتُ الْجِلْدَ sözünden alınmıştır ki, *deriyi diktim*, demektir. Buna bağlı olarak نَاصِح, terzi; نِصَاح ise, ipliktir.

Bu konuda Allah buyurur ki: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً **نَصُوحًا** *Ey iman edenler!* ***Samimi*** *bir tövbe ile Allah'a dönün.* (66/Tahrîm 8). Bu, işaret edilen iki anlamdan biriyle yorumlanabilir. Bunlar da ya ihlâs (samimiyet) ya da ihkâm (sağlamlaştırma)dır.

Bir kişinin sıfatı olarak çokça samimi olan kişi anlamındaki نَصُوح ve نَصَاح formları tıpkı ذَهُوب ve ذَهَاب formları gibidir.

Bu bağlamda Şair şöyle der:

٤٤٣- أَحْبَبْتُ حُبًّا خَالَطَتْهُ نَصَاحَةٌ

443- ***İçtenlikle*** *yoğurduğum bir sevgiyle sevdim.*[1229]

نصر / N-s-r

نَصْر ve نُصْرَة: Kelimeleri, yardım manasım taşırlar. Bu konuda Allah buyurur ki: وَأُخْرَى تُحِبُّونَهَا **نَصْرٌ** مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ *Seveceğiniz bir şey daha var: Allah'tan* ***yardım*** *ve yakın bir fetih.* (61/Saf 13); إِذَا جَاءَ **نَصْرُ** اللَّهِ وَالْفَتْحُ *Allah'ın yardımı ve Fetih geldiği zaman* (110/Nasr 1); قَالُوا حَرِّقُوهُ **وَانْصُرُوا** آلِهَتَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ *Onlar: Bir şey yapacaksanız, şunu yakın da ilâhlarınıza* ***yardım edin****, dediler* (21/Enbiyâ 68); إِنْ **يَنْصُرْكُمُ** اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَإِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي **يَنْصُرُكُمْ** مِنْ بَعْدِهِ *Allah size* ***yardım ederse****, sizi yenecek yoktur. Eğer sizi yardımsız bırakırsa, artık ondan sonra size kim* ***yardım edebilir****?* (3/Âl-i İmrân 160).

Yine Allah buyurur ki: **وَانْصُرْنَا** عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ *ve kâfirler topluluğuna karşı bize* ***yardım et****!* (2/Bakara 250); وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا **نَصْرُ** الْمُؤْمِنِينَ *Mü'minlere* ***yardım*** *ise, bizim nezdimizde bir hak oldu* (30/Rûm 47); إِنَّا **لَنَنْصُرُ** رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهَادُ *Biz*

1229 Şair, belli değil. Bkz. Semîn, *Umdetu'l-Huffâz*, نصح maddesi.

peygamberimize ve inananlara hem dünya hayatında hem de şahitlerin şahitlik edecekleri günde kesinlikle ***yardım ederiz*** (40/Mü'min 51); وما لهُمْ في الأرْض مِنْ وليّ وَلا **نصير** *ve onlara* ***yardım*** *edecek bir kimse de bulunmaz* (9/Tevbe 74).

Yine buyurur: وَكفى باللّه وَليًا وكفى باللّه **نصيرا** *Gerçek bir dost olarak Allah yeter ve* ***yardımcı*** *olarak da Allah yeter* (4/Nisâ 45); وما لكمْ مِنْ دُون اللّه مِنْ وليّ ولا نصير *Size O'ndan başka ne bir dost vardır, ne de bir yardımcı* (9/Tevbe 116); فلَوْلا **نصرهُمُ** الذين اتخذوا مِنْ دُون الله قرْبَانا آلهة *Allah'ı bırakıp da kendilerine yakınlık sağlamak için edindikleri ilâhları onlara* ***yardım etselerdi*** *ya!* (46/Ahkâf 28)

Buna benzer âyetler pek çoktur.

Yüce Allah'ın kullarına yardım etmesi anlaşılabilir bir şeydir. İnsanın Allah'a yardımı ise, onun yardıma muhtaç kullarına yardım etmektir. Ayrıca Onun belirlediği sınırları koruması, ona verdiği sözlerine bağlı kalması, onun hükümlerine boyun eğmesi, yasak kıldıklarından uzak durmasıdır.

Bu konuda Allah buyurur ki: وليعْلمَ اللّه مَنْ **ينْصُرُه** وَرُسُلَه بالغيب *Bu, Allah'ın dinine ve peygamberlerine görmeden* ***yardım edenleri*** *belirlemesi içindir* (57/Hadîd 25); يَا أيُّها الّذين آمنُوا إنْ **تنْصُرُوا** اللّهَ **ينْصُرْكُمْ** ويُثبّتْ أقدامَكمْ *Ey iman edenler! Eğer siz Allah'ın dinine* ***yardım ederseniz*** *Allah da size* ***yardım eder*** *ve ayaklarınızı sabit tutar* (57/Muhammed 7); يَا أيُّها الذين آمنُوا كُونُوا **أنْصار** اللّه كما قال عيسى ابْنُ مَرْيم للْحَواريّين مَنْ **أنصاري** إلى الله قال الحواريُّون نحْنُ **أنْصارُ** الله *Ey inananlar, Allah'ın yardımcıları olun. Nitekim Meryem oğlu İsa da havarilere: Allah'a (giden yolda) benim yardımcılarım kimdir? demişti. Havariler: Allah (yolun)un yardımcıları biziz, dediler* (61/Saff 14).

انتِصَار ve اسْتنْصَار ise, yardım talep etmektir. Allah buyurur ki:

والّذين اذا أصابهُمُ البَغْيُ هُمْ **ينْتصِرُون** *Onlar, bir zulüm ve saldırıya uğradıkları zaman birbirleriyle yardımlaşırlar* (42/Şûrâ 39); وَالّذين آوَوْا **وَنصرُوا** أولئك بَعْضُهُمْ أوْليَاءُ بَعْض وإن **اسْتنْصَرُوكُمْ** في الدّين فعَليْكمُ **النّصْرُ** *onları barındırıp* ***yardım*** *edenler, işte bunlar birbirlerinin dostlarıdırlar. Bununla beraber dinde sizden* ***yardım*** *isterlerse, onlara* ***yardım*** *etmeniz de üzerinize borçtur* (8/Enfâl 72); ولمَن **انْتصَر** بَعْدَ ظلْمه فأولئك مَا عليْهِم مِنْ سَبيل *Zulme uğradıktan sonra* ***muzaffer olan*** *kimseye gelince, işte onların aleyhinde ceza vermek için herhangi bir yol yoktur* (42/Şûrâ 41); فدَعا رَبَّهُ أنّي مغلوبٌ **فانْتَصِرْ** *Bunun üzerine Rabbine: Ben yenik düştüm, bana* ***yardım et!****, diyerek yalvardı* (54/Kamer 10).

Ayette فانتصِرْ denmiş أنْصُرْ denmemiştir. Böylece şuna dikkat çekilmiştir: Bana reva görülen sana da reva görülmüştür, çünkü ben senin emrinle onlara vardım. Onun için bana yardım etmen aslında kendine yardım etmendir.

تناصُر ise, yardımlaşmadır. Allah buyurur ki: مَا لكُمْ لا تناصرُون *Onlara: Ne oldu sizlere de yardımlaşmıyorsunuz? denilir* (37/ Sâffât25).

Hıristiyanların نصَارى diye isimlendirilmeleri hakkında onların şu âyette böyle kaydedilmiş olmalarındandır, denmiştir: يَا أيُّهَا الذِين آمَنوا كونوا أنصار الله كما قال عيسى ابْنُ مريم للْحَوارِيِّين منْ أنصَاري الى الله قال الحَواريُّون نحْنُ أنْصار الله *Ey inananlar, Allah'ın yardımcıları olun. Nitekim Meryem oğlu İsa da havarilere: Allah'a (giden yolda) benim yardımcılarım kimdir? demişti. Havariler: Allah (yolun)un yardımcıları biziz. dediler.* (61/Saf 14).

Kimisi de: Onların bu ismi almalarının nedeni, نصْرانة köyünden olmalarındandır. Bu köye nispet نصْرَاني'dir; onun da çoğulu: نصَارى şeklinde gelir. Allah buyurur ki: وقالت اليَهُودُ ليْسَت النصَارى على شيْءٍ وقالت النصارى ليْسَتِ اليَهُودُ عَلى شيْءٍ *Yahudiler dediler ki, **Hıristiyanlar** bir şey üzerinde değiller. **Hıristiyanlar** da Yahudiler bir şey üzerinde değiller, dediler.* (2/Bakara 113).

نُصِرَ أرْضُ بَنِي فلانٍ deyimi, falan kabilenin arazisine yardım edildi, yani: Oraya yağmur yağdı, manasındadır. Çünkü yağmur, arazinin yardımıdır.

نَصَرْتُ فُلانًا *Falan adama yardım ettim*, deyimi de, ya *araziye yardımın* istiâre yoluyla kullanılmasıdır ya da direk *yardım* demektir.

نصف / N-s-f

نِصْفُ الشَّيْءِ: *Bir şeyin yarısıdır.* Bu konuda Allah buyurur ki: ولكُمْ نصْفُ ما ترَك أزْواجُكمْ إنْ لمْ يكنْ لهُنَّ ولدٌ *Eğer hanımlarınızın çocukları yoksa, bıraktıkları mirasın **yarısı** sizindir* (4/Nisâ 12); وَإنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فلَهَا النصْفُ *ve eğer bir tek kadın ise o zaman ona malın **yarısı** vardır* (4/Nisâ 11); إن امْرُؤٌ هلك ليْس لهُ وَلَدٌ ولهُ أخْتٌ فلهَا نصْفُ مَا ترَكَ *Çocuğu olmayan, fakat kız kardeşi bulunan bir kişi ölürse, bıraktığı malın **yarısı** onundur* (4/ Nisâ 176).

إِنَاءٌ نصْفانُ İçindeki *yarıya kadar olan kap* demektir. Yarıya gelen güne نصَفَ النَّهارُ denir. وانْتَصَفَ الإزارُ سَاقَهُ deyimi ise, *kaftanı baldırının yarısına geldi*, demektir.

نصيف ise, bir ölçektir; sanki, büyük ölçeğin yarısıymış gibi düşünülmüştür. Aynı şekilde, مقنعة النِّسَاء Kadınların maskesi, sanki, büyük maskenin yarısıymış düşünülmüştür. Bu manada Şair şöyle der:

٤٤٤- سقط النَصيفُ ولمْ تُرِدْ إسْقاطهُ
فتناولَتْهُ واتقَتْنَا باليد

444- (*Kadının*) ***Peçe*** *düştü, onu düşürmek istemezdi;*
Onu hemen kapıp aldı, elle kendini bizden korudu.[1230]

بَلَغْنا مَنْصَفَ الطَّريق *Yolun yarısına geldik.* نَصَف ise, küçüklük ile

1230 Şair, Nâbiğa ez-Zübyânî. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 40.

büyüklük arasında bulunan kadındır. İçkinin مُنَصَّف olanı, kaynatılarak yarısı buharlaşanı, demektir. Muamelede إنْصَاف ise, adalettir. Bu da, arkadaşından verdiğinden fazla bir menfaat kazanmamak ve ancak ondan gördüğü zarar kadar zarar vermektir.

نَصَفَة kavramı, hizmette de kullanılmıştır. Bu bağlamda hizmet görene نَاصِف, çoğuluna نُصُف denmiştir. Bu da, hizmet görenin, aldığı fayda kadar efendisine faydalı olmasıdır.

انْتِصَاف ve اسْتِنْصَاف ise, hakkını aramak, istemektir.

نصا / N-s-â

نَاصِيَة: *Saçın perçemi*, demektir. Birinin perçeminden tutmak fiili ise şöyledir: نَصَوْتُ فُلَانًا وَانْتَصَيْتُهُ، وَنَاصَيْتُهُ. Allah buyurur ki: مَا مِنْ دَابَّةٍ إلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا *Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, idaresi ve yönetimi O'nun **elinde** olmasın.* (11/Hûd 56).

Yani, O, bunu yapabilme imkânına sahiptir. Allah buyurur ki: كَلَّا لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ نَاصِيَةٍ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ *Eğer o, bu davranışından vazgeçmezse, and olsun ki biz, onu **perçeminden**, o günâhkâr ve yalancı **perçeminden** tutup cehenneme sürükleriz* (96/Alak 15-16).

Hz. Aişe annemizin hadisinde deniyor ki: مَا لَكُمْ تَنْصُونَ مَيِّتَكُمْ *Siz, ölülerinizin saçlarını nasıl uzatırsınız?*[1231] Yani, neden onların saçlarını uzatıyorsunuz?

فُلَانٌ نَاصِيَةُ قَوْمِهِ *Falan adam kavminin perçemidir*, sözü, *onların başıdır, gözüdür*, sözü gibidir.

انْتَصَى الشَّعْرُ ifâdesi, saç uzadı, demektir.

نَصِي ise, en iyi meralardan biridir. فُلَانٌ نَصِيَّةُ قَوْمِهِ *Falan adam kavminin perçemidir*, sözü, bu meraya benzetme yoluyla söylenmiştir; onların en seçkini demektir.

نضج N-d-c

نَضِجَ اللَّحْمُ نُضْجًا وَنَضْجًا: *Et, olgunlaştı, pişti*, demektir. Allah buyurur ki: كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ *Derileri **kızardıkça** azabı duysunlar diye, kendilerine başka deriler vereceğiz* (4/Nisâ 56).

نَاقَةٌ مُنْضِجَةٌ: Gebe olan devenin doğum zamanının geçmesidir. Bu durumda olan deveye قَدْ نَضَّجَتْ denir.

فُلَانٌ نَضِيجُ الرَّأْيِ *Falan adamın görüşü/düşüncesi sağlamdır.*

نضد / N-d-d

Bu kelime, نَضَدْتُ الْمَتَاعَ بَعْضَهُ عَلَى بَعْضٍ ، فَهُوَ مَنْضُودٌ وَنَضِيدٌ gibi cümlelerde geçer. Bu da *eşyayı birbirinin üzerine attım*, demektir. نَضَد ise, eşyanın üzerine atıldığı

1231 Bkz. İnbu'l-Esîr, *Nihâye*, V, 68.

*sedir*dir. Bundan istiâre yoluyla alınıp şöyle denmiştir: وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ **نَضِيدٌ** *Tomurcukları birbiri üzerine **dizilmiş** uzun boylu hurma ağaçları yetiştirdik* (50/Kâf 10); وَطَلْحٍ **مَنْضُودٍ** *Meyve **dizili** muzlar,* (56/Vâkıa 29).

Yoğunlaşan bulutlar da buna benzetilerek نَضَدٌ diye tanımlanmıştır. Bir kavmin toplulukları أَنْضَادُ الْقَوْمِ diye adlandırılır. نَضَدُ الرَّجُلِ ifâdesi ise, kişinin kendilerinden destek alıp güçlendiği amcaları, dayılarıdır.

نضر / N-d-r

[Tazelik, körpelik, gençlik, parlaklık, letâfet, zarâfet gibi manalara işaret eden] نَضْرَةٌ kavramı نَضَارَةٌ gibi güzellik demektir. Allah buyurur ki: تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ **نَضْرَةَ** النَّعِيمِ *Yüzlerinde nimet ve mutluluğun **sevincini** görürsün* (83/Mutaffifîn 24).

Bu, onun revnakı demektir. Allah buyurur ki: فَوَقَاهُمُ اللَّهُ شَرَّ ذَلِكَ الْيَوْمِ وَلَقَّاهُمْ **نَضْرَةً** وَسُرُورًا *Allah da onları o günün fenalığından korur, yüzlerine **parlaklık**, gönüllerine sevinç verir* (76/İnsân 11).

Bu anlama işaret eden fiil, نَضَرَ وَجْهُهُ يَنْضُرُ فَهُوَ نَاضِرٌ şeklindedir. Kimisi de bunun نَضِرَ يَنْضَرُ şeklinde olduğunu söylemiştir. Allah buyurur ki: وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ **نَاضِرَةٌ** إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ *Yüzler var ki o gün **ışıl ışıl parlar**; Rabbine bakarlar* (75/Kıyâme 22-23).

Bir de نَضَّرَ اللَّهُ وَجْهَهُ *Allah onun yüzünü ak etsin*, deyimi vardır.

أَخْضَرُ نَاضِرٌ ifâdesi ise, güzel bir daldır.

نَضْرٌ ve نَضِيرٌ kelimeleri ise, parladığından *altın*a verilen birer isimdir.

قَدَحٌ نُضَارٌ Saf altın bardak. Altın tozu gibi.

قَدَحُ نُضَارٍ Bir isim tamlamasıdır. *Ağaçtan yapılan bardak*, demektir.

نطح / N-t-h

نَطِيحَةٌ: koyunun tos vurularak öldürüleni demektir. Allah buyurur ki: وَالْمُتَرَدِّيَةُ **وَالنَّطِيحَةُ** *ve yukardan düşmüş ve **boynuzlanmış**, size haram kılındı* (5/Mâide 3).

نَطِيحٌ ve نَاطِحٌ: Vuracakmış gibi insanın üzerine saldıran geyik veya kuş demektir. Bu uğursuz sayılmıştır.

رَجُلٌ نَطِيحٌ Uğursuz bir adam, demektir. Aynı kökten gelen نَوَاطِحُ الدَّهْرِ ifâdesi, zamanın felaketleri anlamındadır. فَرَسٌ نَطِيحٌ sözü ise, başının her iki yanı beyaz olan at demektir.

نطف / N-t-f

نُطْفَةٌ: Saf sudur. Erkeğin erlik suyu da bu kelimeyle ifâde edilir. Allah buyurur ki: ثُمَّ جَعَلْنَاهُ **نُطْفَةً** فِي قَرَارٍ مَكِينٍ *Sonra onu emin ve sağlam bir karargahta **nutfe** hâline getirdik* (23/Mü'minûn 13); إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ **نُطْفَةٍ** أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا *Doğrusu biz insanı, imtihan etmek*

*için karışık bir **nutfeden** yarattık da onu işitici, görücü yaptık* (76/İnsan 2); أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ يُمْنَى *O, kaynayıp çıkan bir meniden değil midir?* (75/ Kıyâmet 37).

İnci de نطفة diye adlandırılmıştır. Onun için صبِيٌّ منطف deyimi, kulağında inci bulunan çocuk demektir. نطف ise, inci demektir. Bunun tekili, نطفة şeklindedir.

لَيْلَةٌ نطوف Gelişinden sabaha kadar yağmur yağan gece demektir.

ناطف ise, sıvıların akıcı olanlarıdır. Bilinen damla da ناطف adını alır. فُلاَنٌ مَنْطَف الْمَعْرُوف falandan iyilik damlamaktadır. Aynı şekilde فلانٌ ينطف بسُوءٍ Falan kötülük damlamaktadır. Bu, يندى به deyimi gibidir ki, onu davet etmektedir, manasını taşır.

نطق / N-t-k

Örfte نُطْق: İnsanın dille söyle diği, kulakla duyduğu seslerdir. Bu anlamda Allah buyurur ki: مَا لَكُمْ لاَ تَنْطِقُونَ *Neyiniz var da **konuşmuyorsunuz**?* (37/Sâffât92).

Bu ifâde hemen her zaman insan için kullanılır. Bunun başkası için kullamlması ise, ancak peş peşe sıralama da söz konusu edilebilir. Sözgelimi: النَّاطق وَالصَّامِتُ ifâdesi gibi. Bu ifâdede, konuşan, sesi olan; susan ise, sesi olmayan demektir. Onun için hayvanlar için ناطق (konuşan) denmez; sadece şartlı biçimde ve teşbih yoluyla söylenebilir. Şairin şu sözü gibi:

٤٤٥- عجبْتُ لهَا أنّى يَكونُ غنَاؤهَا
فصيحًا ولَمْ تفغر لمَنْطقهَا فمَا

445- *Ona (o güvercine) hayret ettim, onun ötüşünün,*
bu kadar fasih olmasına,
***öterken** ağzını açmadığı hâlde.*[1232]

Mantıkçılar, konuşmanın kendi siyle gerçekleştiği yetiye نطق adını verirler. Bunu kastederek insanı tanımlarken şöyle demişlerdir: الإنْسَانُ هُوَ الحىُّ النَّاطِقُ المَائِتُ *İnsan, canlı, konuşan, ölümlü bir varlıktır.* Onlara göre, نطق, müşterek bir lafızdır. İnsanın kendisiyle konuştuğu insani bir yetidir ve aynı zamanda sesten meydana gelen sözdür.

Bazen bir şeyi gösteren herhangi bir işaret de ناطق *konuşan* diye adlandırılır. Onun için bir bilgeye sorulmuş:

Konuşan susan nedir?

Haber veren deliller ve öğüt veren ibretlerdir, diye cevaplamış.

Bu anlamda Allah buyurur ki: لَقَدْ عَلِمْتَ مَا هَؤُلاَءِ يَنْطِقُونَ *Sen çok iyi biliyorsun ki, bunlar **konuşmazlar*** (21/Enbiyâ 65). Bu gösteriyor ki: Onlar, konuşan akıl sahibi varlıklar değildir.

Yüce Allah'ın: قَالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ *Bizi her şeyi **konuşturan Allah konuşturdu**, derler* (41/ Fussilet 21).

1232 Şair, Humeyd b. Sevr. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 27; Müberred, *Kâmil*, II, 185. Şiirin bu şekildeki tercümesi için bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (فغر) maddesi -(Mütercimler).

Denmiştir ki: Bu, ibret almaktır. Zira bilinmektedir ki, eşyanın tamamı ancak ibret alındığında konuşur.

Allah buyurur ki: عُلِّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ وَأُوتِينَا مِن كُلِّ شَيْءٍ *Bize **kuş dili** öğretildi ve bize her şeyden (nasip) verildi.* (27/Neml 16).

Burada kuşların sesleri konuşma olarak adlandırılmıştır, çünkü, Hz. Süleyman onları anlamaktadır. Eğer bir kişi bir şeyden bir mana anlıyorsa, bu ona göre konuşandır, kendisi gerçekten susan bir varlık da olsa. Ondan bir şey anlamayana göre ise, o susan bir varlıktır; konuşan dahi olsa.

Allah buyurur ki: هَذَا كِتَابُنَا يَنطِقُ عَلَيْكُم بِالْحَقِّ *İşte kitabınız, yüzünüze karşı hakkı **söylüyor**,* (45/Câsiye 29). Demek kitap konuşan bir varlıktır. Yalnız onun konuşması, gözlerle algılanır. Nasıl ki, söz de bir kitaptır. Ancak o da duymayla algılanır.

Yüce Allah'ın: وَقَالُوا لِجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدتُّمْ عَلَيْنَا قَالُوا أَنطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي أَنطَقَ كُلَّ شَيْءٍ *Onlar derilerine: Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz? derler. Derileri de: Bizi her şeyi **konuşturan Allah konuşturdu**, derler* (41/Fussilet 21) sözüne gelince, deniyor ki: Bu duyulan sesle gerçekleşir. Kimisi ise, bu ibret almak suretiyle olur, der. Âhiretteki diriliş zamanında neyin nasıl olacağını Yüce Allah daha iyi bilir.

Kimisi, حَقِيقَةُ النُّطْقِ اللَّفْظُ *nutkun hakikati, lafızdır*; çünkü, lafız, manayı, içine alması ve kuşatması açısından çerçeveye benzemektedir, der.

مِنْطَقٌ مِنْطَقَةٌ ise, insanın göbeğini bağladığı kuşak, kemer, kayış türü şeylerdir.

Şairin şu sözüne gelince: ,

٤٤٦- وأبْرَحُ ما أدَامَ اللهُ قَوْمِي بِحَمْدِ اللهِ مُنْتَطِقاً مُجِيدا

446- *Allah kavmimi var ettiği müddetçe sürdürürüm*
*Allah'a hamd etmeyi, **cins bir ata** binerek.*[1233]

Burada مُنْتَطِقًا: جانِبًا denmiştir. Yani, binmediği bir atın sürücüsüdür. Eğer bu manada bu beyitten başkası yoksa, bu مُنْتَطِقًا sözcüğüyle kuşak kuşanan kastedilmiş olabilir. Bu da مَنْ يطل ذَيْل أبيه يَنتَطِق به kimin babasının kaftanı uzunsa, onu kuşak olarak kullanabilir. [1234]

Kimisi de: اَلْمُنْتَطِقُ الْمُجِيدُ ifâdesinin manası, bir sözü söylerken onu en güzel şekilde söyleyen kişi demektir, der.

نظر / N-z-r

نظر: *(Nazar)*, bir şeyi algılamak ve görmek için gözü ve uzbakışı ona çevirmektir. Bununla bazen düşünmek ve araştırmak da kastedilir. Bazen de araştırmadan sonra elde edilen bilgi anlamında da kullanılır. Bu merakını/susuzluğunu

1233 Şair, Haddâş b. Züheyr el-Âmirî. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 42; İbn Fâris, *Mücmel*, III, 872; Ebû Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'ân*, I, 316.

1234 Hz. Ali'nin sözlerinden. Bkz. Zemahşerî, *Fâik*, I, 68; İbn Fâris, İbn Fâris, *Mücmel*, III, 872; Ebû Ubeyd, *Emsâl*, 198; Meydânî, *Mecme'u'l-Emsâl*, II, 300.

gidermektir. Onun için baktın ama göremedin denir. Bu düşünmedin ve susuzluğunu gideremedin demektir. Allah buyurur ki: قُلِ انْظُرُوا مَاذَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ *De ki: Göklerde ve yerde olup bitenlere dikkatle **bakın**!* (10/Yûnus 101), yani: Düşününüz.

Halk dilinde nazar daha çok gözle bakmak anlamında, ulemâ dilinde ise, daha çok basiret anlamında kullanılır. Allah buyurur ki: وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ *Yüzler var ki o gün ışıl ışıl parlar. Rabbine **bakarlar*** (75/Kıyâmet 22-23).

Falan şeye baktım anlamında kullanılan نَظَرْتُ إِلَى كَذَا bir şeye bakmak için uzanmaktır; bu durumda bakılan şeyi görmek ya da görmemek fark etmez.

نَظَرْتُ فِيهِ deyimi ise, bir şeyi görüp onun üzerinde düşünmektir. Allah buyurur ki: أَفَلا يَنْظُرُونَ إِلَى الإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ ***Bakmıyorlar** mı o develere, nasıl yaratılmış?* (88/Gâşiye 17).

نَظَرْتُ فِي كَذَا Falan şeyi düşündün, demektir. Allah buyurur ki: فَنَظَرَ نَظْرَةً فِي النُّجُومِ فَقَالَ إِنِّي سَقِيمٌ *Derken yıldızlara bir **bakış baktı** da: Ben gerçekten hastayım dedi. Derken yıldızlara bir baktı da: Ben gerçekten hastayım, dedi* (37/Sâffât 88-89).

Yüce Allah'ın: أَوَلَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضِ *Göklerin ve yerin yüce nizamına **bakmıyorlar** mı?* (7/A'râf 185) sözü ise, Onun, bunları yaratıştaki hikmetini düşünmeye teşviktir.

Yüce Allah'ın kullarına bakması, onlara ihsanda bulunması ve onların üzerine nimetlerini bolca yağdırmasıdır. Allah buyurur ki: وَلا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ *Allah kıyamet günü onlarla hiç konuşmayacak, onlara **bakmayacak*** (3/Âl-i İmrân 77); bunun bir benzeri de şu âyettir: كَلا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ *Hayır hayır, doğrusu onlar o gün Rablerini görmekten **mahrumdurlar*** (Mutaffifîn 15).

نظر ise, اِنْتِظَار (bekleyiştir). Bu anlamda نَظَرْتُهُ وَانْتَظَرْتُهُ وَأَنْظَرْتُهُ Bu, bekledim ve geciktirdim demektir. Allah buyurur ki: وَانْتَظِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ *Siz **bekleyiniz**, biz de **bekliyoruz*** (11/Hûd 122); فَهَلْ يَنْتَظِرُونَ إِلا مِثْلَ أَيَّامِ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْ قُلْ فَانْتَظِرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ *Onlar, kendilerinden önce gelmiş geçmiş olanların uğradıkları felaket günleri gibisinden başkasını mı **bekliyorlar**? De ki, **Bekleyin**, ben de sizinle beraber **bekleyenlerden** olacağım* (10/Yûnus 102); انْظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ *Bize **bakın** da sizin nurunuzdan bir parça alıntı yapalım* (57/Hadîd 13); وَمَا كَانُوا إِذًا مُنْظَرِينَ *O zaman onlar **bekletilecek** değildir* (15/Hicr 8).

Yine buyurur ki: قَالَ أَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ - قَالَ إِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ *Dedi ki: Bana dirilecekleri güne kadar süre ver. Dede ki: Haydi sen **süre verilmişlerdensin*** (7/A'râf 15-16); فَكِيدُونِي جَمِيعًا ثُمَّ لا تُنْظِرُونِ *O'ndan başka her şeyden uzağım, artık hepiniz toplanın bana*

istediğiniz tuzağı kurun, sonra hiç ***bekletmeyin*** (11/Hûd 55); قُلْ يَوْمَ الْفَتْحِ لَا يَنْفَعُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِيمَانُهُمْ وَلَا هُمْ **يُنْظَرُونَ** *De ki: İnkâr edenlere o fetih günü iman etmeleri fayda vermez ve onlara* ***göz açtırılmaz*** (32/Secde 29); فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ وَمَا كَانُوا **مُنْظَرِينَ** *Gök ve yer onların üzerine ağlamadı. Onlara* ***mühlet de verilmedi*** (Duhân 29).

Onların bekletilmeyeceklerinin bildirilmesi şu âyette dikkat çekilen şeye işarettir: وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ *Her ümmetin bir eceli vardır. O ecel geldiğinde, ne bir ân erteleyebilirler, ne de öne alabilirler* (7/A'râf 34); ayrıca buyurur ki: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرَ **نَاظِرِينَ** إِنَاهُ *Ey iman edenler! Peygamberin evlerine vaktine* ***bakmaksızın*** *ve yemeğe izin verilmedikçe girmeyin.* (33/Ahzâb 53); وَإِنِّي مُرْسِلَةٌ إِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ **فَنَاظِرَةٌ** بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ *Ben onlara bir hediye göndereyim de,* ***bakayım*** *elçiler ne ile dönecekler* (Neml 35); هَلْ **يَنْظُرُونَ** إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ *Onlar sadece* ***gözetiyorlar*** *ki, Allah, buluttan gölgelikler içinde meleklerle birlikte geliversin de iş bitiriliversin.* (2/Bakara 210).

Yine buyurur ki: هَلْ **يَنْظُرُونَ** إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ *Onlar kendileri farkına varmadan ansızın kıyâmetin başlarına gelmesini mi* ***bekliyorlar***? (43/Zuhruf 66); وَمَا **يَنْظُرُ** هَؤُلَاءِ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً مَا لَهَا مِنْ فَوَاقٍ *Onlar da bir tek haykırışa* ***bakıyorlar****. Öyle ki onun gecikmesi de yoktur* (38/Sâd 15).

Yüce Allah'ın: قَالَ رَبِّ أَرِنِي **أَنْظُرْ** إِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرَانِي وَلَكِنِ **انْظُرْ** إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي *Ey Rabbim, göster bana kendini de bakayım sana. dedi. Rabbi ona buyurdu ki; Beni göremezsin ve lâkin dağa bak, eğer o yerinde durabilirse, o zaman sen de beni görürsün* (7/A'râf 143) türden âyetlerine gelince, onların açıklamasına girmek, onların işaret ettikleri hakikatleri açıklamaya çalışmak bu kitabın kapsamı dışına taşar.

نَظَرَ: Aynı zamanda işlerde şaşkınlığa düşmek, apışık kalmak anlamında da kullanılır. Meselâ: Yüce Allah: فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ **تَنْظُرُونَ** *bunun üzerine sizi yıldırım çarpmıştı ve siz de* ***bakakalmıştınız*** (2/Bakara 55); وَتَرَاهُمْ **يَنْظُرُونَ** إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ *Onların sana* ***baktıklarını*** *görürsün,* ***bakarlar****, ama görmezler* (7/A'râf 198); وَتَرَاهُمْ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا خَاشِعِينَ مِنَ الذُّلِّ **يَنْظُرُونَ** مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ *Sen, onların aşağılıktan dolayı başları öne eğilmiş, göz ucuyla gizli gizli etrafa* ***bakarlarken*** *ateşe sunulduklarını görürsün,* (42/Şûrâ 45); وَمِنْهُمْ مَنْ **يَنْظُرُ** إِلَيْكَ أَفَأَنْتَ تَهْدِي الْعُمْيَ وَلَوْ كَانُوا لَا يُبْصِرُونَ *İçlerinden sana* ***bakanlar*** *da var. Fakat sen, körlere, üstelik basiretleri de yoksa hidâyet edip yol gösterebilecek misin?* (10/Yûnus 43).

Bunların hepsi, yeterliliğin azlığından kaynaklanan hayret ve

şaşkınhk bakışlarıdır.

وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَأَنْجَيْنَاكُمْ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنْتُمْ **تَنْظُرُونَ** *Hani biz denizi yarıp, sizi kurtardık da Firavun'un ailesini boğduk, siz de* ***bakıyordunuz*** (2/Bakara 50) âyetine gelince, bu siz onları seyrediyordunuz, veya ibretle bakıyordunuz şekillerinde yorumlanmıştır.

Şairin şu sözü ise:

٤٤٧- نَظَرَ الدَّهْرُ إِلَيْهِمْ فَابْتَهَل

447- *Zaman onlara* ***baktı*** *ve onları mahvetti.*[1235]

Bu, zamanın onlara ihanet ettiğine ve onları yıkıma uğrattığına dikkat çekmektir.

حَيٌّ نظرٌ ise, birbirini görecek biçimde komşu olan bir kabile demektir. Hz. Peygamberin (sas): Müşriklerin arasında yaşayan ve kendini onlardan herhangi bir şekilde ayırmayanlar hakkında söylediği: لا يَتَراءى نارَاهما *Onların ateşleri birbirini görmemelidir,*[1236] sözü de bu türdendir.

نظير de, benzer demektir. Ash ise, onunla boy ölçüşendir. Yani, burada her bir hasım, diğerine bakmakta ve onunla mücadeleye girişmektedir.

بِهِ نَظَرَةٌ ise, şairin şu sözüne işarettir:

٤٤٨- وَقَالُوا بِهِ مِنْ أَعْيُنِ الْجِنِّ نَظْرَةٌ

448- *Derler ki: Onda cinlerin gözlerinden bir* ***bakış*** *vardır.*[1237]

مُناظرة: Görüş alış verişinde karşılıklı görüşlerini ortaya koyması, birbirini tenkit etmesi, her birinin kendi görüş açısını ortaya koyması şeklinde sergilenen tartışmadır.

نظر ise, araştırmadır. Bu kıyastan daha geneldir. Zira her kıyas bir nazar, her nazar ise bir kıyas değildir.

نعج / N-a-c

نعجة: Koyun, yaban sığırı ve dağ koyunlarının dişisi demektir. Çoğulu نعاج şeklindedir. Allah buyurur ki: إِنَّ هَذَا أَخِي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ **نَعْجَةً** وَلِيَ **نَعْجَةٌ** وَاحِدَةٌ *Biri: İşte bu benim kardeşim. Onun doksan dokuz dişi koyunu var, benim ise bir tek dişi koyunum var, diye anlattı* (38/Sâd 23).

Kullanıldığı başhca ifâdeler:

نَعِجَ الرَّجُلُ *Adam, koyun etini tıka basa yeyip ondan hazımsızlık duydu.*

أَنْعَجَ الرَّجُلُ *Adamın koyunları semizledi.*

نعج *Beyazlaşma*dır.

أَرْضٌ نَاعِجَةٌ ise, *düz yer* demektir.

نعس / N-a-s

نُعاس: Hafif uyku demektir. Allah buyurur ki: إِذْ يُغَشِّيكُمُ **النُّعاس** أَمَنَةً مِنْهُ *O sırada sizi, yine katından bir güven*

1235 Şair, Lebîd. Bu şiir daha önce بهل maddesinde geçmiştir.

1236 Kays b. Ebî Hâzim hadisi. Bu daha önce رأى maddesinde geçmiştir.

1237 Bkz. Safedî, *el-Gaysu'l-Museccem*, I, 263; şiirin kime ait olduğu belirtilmemiştir.

*ve esenlik olmak üzere **hafif bir uyku** sarıyordu,* (8/Enfâl 11); ثُمَّ أَنزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ أَمَنَةً نُعَاسًا يَغْشَى طَائِفَةً مِنْكُمْ *Sonra o kederin ardından (Allah) üzerinize öyle bir eminlik, öyle **hafif bir uyku** indirdi ki, o, içinizden bir zümreyi örtüp bürüyordu* (3/Âl-i İmrân 154).

Bu âyetlerde geçen نُعَاس keli mesinin gönül huzuru ve rahat lama olduğu ve Hz Peygamberin (sas): طوبى لكل عَبْدٍ نُوَمَةٍ *Müjdeler olsun, hafif uyku uyuyan her kula,*[1238] sözüne işaret ettiği de söylenmiştir.

نعق / N-a-k

Bu konuda bilinen misal, نَعَقَ الرَّاعِي بِصَوْتِهِ *Çoban, özel hitabıyla hayvanlarına seslendi.* Allah buyurur ki: وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً *O kâfirlerin hâli, sadece bir çağırma veya bağırmadan başkasını işitmeyerek **haykıranın** hâline benzer* (2/Bakara 171).

نعل / N-a-l

نَعْل: Sözcüğü, bildiğimiz *ayakkabı* demektir. Allah buyurur ki: إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى *Ben şüphesiz senin Rabbinim; hemen **ayakkabılarını** çıkar; çünkü sen kutsal bir vadi olan Tuvâ'dasın* (20/Tâhâ 12).

Benzetme yoluyla نَعْلُ الْفَرَسِ *atın ayakkabısı* (nalı), نَعْلُ السَّيْفِ *kılıcın ayakkabısı* (kılıfı) gibi ifâdeler kullanılmıştır. فَرَسٌ مُنَعَّلٌ ise, bileğinin alt kısmındaki tüylerinde bir beyazlık bulunan at. رَجُلٌ نَاعِلٌ وَمُنْعَلٌ *ayakkabılı*, ayakkabısını giyinmiş adam. Bu zengin adamı tanımlamak için de kullanılır. حَافِي (Yalınayak) kelimesinin fakir kişi için kullanıldığı gibi.

نعم / N-a-m

نِعْمَة: İyi hâl/güzel hayat demektir. Nimet kelimesinin dilbilgisi açısından kuruluşu insanın جِلْسَة *oturuş*, رِكْبَة *biniş* gibi hâl, tutum, tavır vb davranışlarını tanımlayan sıfatların formundadır.

نَعْمَة formu ise, bir fiilin bir kere yapıldığını gösteren ضَرْبَة *bir vuruş* ve شَتْمَة *bir küfür* gibi bir kalıptır.

Nimet kavramı cins için kullanıldığından hem az hem de çok için geçerlidir. Allah buyurur ki: وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا *Eğer Allah'ın **nimetlerini** sayarsanız, saymakla bitiremezsiniz* (16/Nahl 18); يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ *Ey İsrailoğulları, size verdiğim **nimetimi** hatırlayın,* (2/Bakara 40); وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي *Sizin üzerinize **nimetimi** tamamladım* (5/Mâide 3); فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ *Bunun üzerine Allah'ın nimeti ve lütfüyle geri döndüler* (3/Âl-i İmrân 174). Bu anlamda pek çok âyet vardır.

إِنْعَام ise, başkasına iyilik

1238 Bu, Hz. Ali'nin sözüdür. Bkz. Zemahşerî, *Fâik*, III, 135; *Garîbu'l-Hadis*, III, 463; *Şerîf Radiy*/M. Abduh, *Nehcu'l-Belâğa*, s.248.

yapmaktır. Bu ancak, iyilik yapılanlar, konuşan varlıklardan olduğunda söylenebilir. Onun için: أنعم فلان على فرسه *Falan kişi atına iyilik yaptı*, denmez. Allah buyurur ki: أنعمت عليهم *O kendilerine nimet verdiklerinin* (1/Fâtiha 7); وإذ تقول للذي أنعم الله عليه وأنعمت عليه *Hani, Allah'ın kendine **nimet verdiği** ve senin de **kendisine iyilik ettiğin** kimseye:* (33/Ahzâb 37).

نعماء *iyilik*, ضرّاء *kötülük* sözcüğünün karşıtıdır. Allah buyurur ki: ولئن أذقناه نعماء بعد ضرّاء مسّته *Ve şâyet ona dokunan bir **sıkıntıdan** sonra bir **nimet** tattırırsak,* (11/Hûd 10).

نعمى *mutluluk* ise, بؤسى *mutsuzluk* kelimesinin zıddıdır. Allah buyurur ki: إن هو إلا عبد أنعمنا عليه وجعلناه مثلا لبني اسرائيل *İsâ, ancak kendisine **nimet** verdiğimiz ve İsrailoğullarına örnek kıldığımız bir kuldur* (43/Zuhruf 59).

نعيم ise, bol miktardaki nimettir. Allah buyurur ki: في جنات النعيم ***Nimetlerin bol olduğu** cennetlerinde* (10/Yûnus 9); لهم جنات النعيم *onlar için **nimetlerin bol olduğu** cennetler vardır* (31/Lokmân 8).

تنعم fiili, *içinde nimet ve güzel hayat olanı aldı*, demektir. Bu anlamdaki diğer bir form ise, نعّمه تنعيمًا فتنعّم Onu nimet içinde yaşattı, yani, ona rahat bir hayat verdi ve bolluk içinde yaşattı. Allah buyurur ki: فأمّا الإنسان إذا ما ابتلاه ربّه فأكرمه ونعّمه *İnsan, Rabbi onu sınayıp da ikramda bulunur, **nimetler** içinde yüzdürünce:* (89/Fecr 15).

Bu anlamda طعام ناعم eşsiz bir yemek, جارية ناعمة eşsiz bir cariye, sözleri vardır.

نعم ise, develere mahsus bir isimdir. Çoğulu, أنعام şeklindedir. Bu şekilde adlandırılmasının mantığı, devenin onların yanında en büyük nimet olarak kabul edilmiş olmasındandır. Bununla beraber, bu sözcüğün deve, sığır ve koyun cinsi karışık olduğunda da söylenebilir. Ama içinde deve yoksa onlara أنعام denmez. Allah buyurur ki: وجعل لكم من الفلك والأنعام ما تركبون *Sizin için bineceğiniz gemiler ve **evcil hayvanlar** var etmiştir* (43/Zuhruf 12); ومن الأنعام حمولة وفرشا ***Hayvanlardan** da (çeşit çeşit yarattı). Kimi yük taşır, kiminin yününden döşek yapılır* (6/En'âm 142); فاختلط به نبات الأرض ممّا يأكل النّاس والأنعام *insanların ve **hayvanların** yediği bitkiler birbirine karışmıştır* (10/Yûnus 24). Burada geçen أنعام kelimesi ise, geneldir, hem develer hem de diğerleri için kullanılmıştır.

نعامى ise, yumuşak biçimde esen güney rüzgârıdır.

نعامة de, yaratılışta deveye benzediğinden bu adı alan deve kuşudur. Bu sözcük ayrıca yapı olarak deve kuşuna benzediğinden dağda yapılmış gölgelik, kuyunun başındaki gölgelik için de kullanılır.

نعائم de, Ay'ın, yine deve kuşuna benzetilen bazı menzilleridir. Şairin

şu sözü ise yoruma tabidir:

٤٤٩ - وَابْنُ النَّعامة عنْد ذلك مَرْكبِى

449- *Neâmenin oğlu bu sırada bineğimdir.*[1239]

Deniyor ki: Şair burada kendi ayaklarını kastetmiştir. Devekuşunun oğlu demesinin nedeni ise, hızlılıkta ona benzetme yapmaktır. Kimisi de: Buradaki النعامة ayağın içidir, der. Bana göre bunu söyleyen nerede söylemişse, her zaman devekuşunu kastetmiştir; başkasım değil.

تنعّمَ فلانٌ deyimi, nimetten alınmadır ve kişinin yavaş yavaş yürüdüğünü anlatır.

نِعْمَ ise, övgü için kullanılır. Kötüleme için kullanılan بئس sözcüğünün karşıtıdır. Allah buyurur ki: نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ اَوَّابٌ *O ne güzel kul! O daima Allah'a yönelmektedir* (38/Sâd 44); فَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ *Bak ne güzeldir mükâfâtı o iyi amel işleyenlerin!* (39/Zümer 74); نِعْمَ الْمَوْلٰى وَنِعْمَ النَّصِيرُ *O ne güzel Mevla, ne güzel yardımcıdır* (8/Enfâl 40); وَالْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ *Yeryüzünü de biz döşedik. Bakın biz onu ne güzel döşüyoruz!* (Zâriyât 48); إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ *Sadakaları açıkça verirseniz o, **ne iyi olur**,* (2/Bakara 271).

Bir kişiye: إنْ فعَلْتَ كذا فبِها وَنِعْمَتْ *Eğer bu işi yaparsan ne güzel olur*, denir.

غسّلْتُه غسْلا نِعِمّا *Öyle bir güzel yıkadım ki.*

Bir işin zorunlu olanını yaptıktan sonra fazlasını da yapmak فَعَل كذا وَأَنْعَمَ şeklinde ifâde edilir. Bunun aslı da إنعام *iyilik* yapmaktandır.

نَعّمَ اللهُ بك عيْنًا *Allah Gözlerini aydınlatsın/Allah sana müreffeh bir hayat versin [Allah seninle sevdiğinin gözünü aydınlatsın].*

نَعَمْ (*evet, iyi, hoş*) sözcüğü, nimet kelimesinden alınmış bir cevap kelimesidir. Bu anlamda kullanılan ifâdeler: نَعَمْ ونُعْمة عَيْنٍ ونُعْمَى عَيْنٍ ونَعَامُ عَيْنٍ

Bu sözcüğün, أَنْعَمَ مِنْهُ yani, *yumuşattı, kolaylaştırdı* kökünden gelmiş olması da doğrudur.

نغض / N-ğ-d

إنْغِاض: Saşırmış, garipsemiş gibi başını sallamaktır. Allah buyurur ki: فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ رُءُوسَهُمْ *Sana **başlarını sallayarak:*** (17/İsrâ 51).

Başını bu şekilde sallayan kişi için, نغض نغضانا fiili, insanın çenesinin titremesinde ise, نغض اسْنانه ifâdesi kullanılır.

نَغْض ise, zulme uğradığından çoğun, boynu bükük olan kişidir.

نغض ise, *kürek kemiğinin kıkırdağıdır.*

نفث / N-f-s

نَفْث: Sözcüğü, azıcık tükürüğü atmaktır. Bu tükürmekten daha az olan kısmıdır. Efsun ve büyü yapanların hafif tükürerek üfürmeleri ise, نفث

1239 Şair, Antera. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 33; İbn Fâris, *Mücmel*, III, 874.

الرَّاقِي وَالسَّاحِر diye adlandırılmıştır. Allah buyurur ki: ومِنْ شَرِّ النفاثات في العقد Ve düğümlere üfleyen **büyücülerin** şerrinden, (Felak 4).

الْحَيَّةُ تَنْفُثُ السُّمّ Yılan zehir akıtır deyimi de bu köktendir.

Bundan ayrı olarak: لَوْ سَأَلْتَهُ نُفَاثَةَ سِوَاكٍ مَا أعْطَاك Ondan misvakın döküntüsünü istesen, vermez. Yani, ondan bir kürdan istesen bile vermez.

دَمٌ نفيثٌ yaradan akan kirli kandır.

Bir atasözünde: لا بُدَّ لِلْمَصْدُورِ أنْ يَنْفِثَ Kalbinden vurulanın ah çekmesi gerekir [Kalbinde saklı bir şey olanın onu bir şekilde dile getirmesi gerekir].[1240]

نفح / N-f-h

نفحِ الرِّيحُ يَنْفَحُ نَفْحًا: Rüzgâr esti. Güzel bir esinti de لَهُ نفحة طَيِّبَة Onun hayırlı bir esintisi vardır. Bazen esinti, istiâre yoluyla kötülük için de kullanılır. Allah buyurur ki: وَلَئِنْ مَسَّتْهُمْ **نَفْحَةٌ** مِنْ عذاب رَبِّكَ Rabbinin azabından bir **esinti** onlara dokunursa, (21/Enbiyâ 46).

نفحَتِ الدَّابَّةُ: Hayvan, ayaklarıyla kendini savundu/çifte attı.

نفحَهُ بالسَّيْف Ona kılıçla vurdu.

النَّفُوحُ مِنَ النَّوق Sağılmadan sütleri akıp giden dişi devedir.

قَوْسٌ نفوحٌ Oku en uzağa atan yaydır.

1240 Bkz. Meydânî, *Mecme'u'l-Emsâl*, II, 241; İbn Fâris, *Mücmel*, III, 878; Feyrûzâbâdî, *Besâir*, V, 93.

انْفِحَةُ الْجِدْيِ *Oğlağın hoplayıp zıplamaları* ise, bilinen bir şeydir.

نفخ / N-f-h

نَفْخ: Sözcüğü, bir şeye hava üfürmek, üflemektir. Allah buyurur ki: يَوْمَ **يُنْفَخُ** فِي الصُّور Sûr'a üfürüldüğü Gün (20/Tâhâ 102); **ونفخ** في الصُّور فجمعناهم جمعًا *Sûr'a da* ***üfürülmüştür****. Onların hepsini bir araya toplamışızdır* (18/Kehf 99); **ونفخ** فِي الصُّورِ فصعق مَنْ فِي السَّماوَاتِ ومَن فِي الْأَرْضِ إلا مَنْ شاءَ اللَّهُ ثُمَّ **نفخ** فِيهِ أُخْرَى فَإذَا هُمْ قِيَامٌ يَنظُرُونَ *Ve sûra* ***üflenmiştir****. Göklerde kim var, yerde kim varsa çarpılıp yıkılmıştır. Allah'ın dilediği müstesna. Sonra ona bir daha* ***üflenmiştir****. Bu defa da onlar kalkmışlar bakıyorlardır* (39/Zümer 68).

Bu da, şu âyet gibidir: فَإذَا نُقِرَ فِي النَّاقُور *O* ***Nâkûr'a*** *(Sûr'a) üflendiği zaman* (74/Müddessir 8).

İlk yaratılışta, ruhun üfürülmesinde kullanılan fiil de bu köktendir. فَإذَا سَوَّيْتُهُ **ونفخْتُ** فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِين *Ben, onun yaratılışını tamamladığım ve ona ruhumdan* ***üflediğim*** *zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın* (15/Hicr 29).

Bu kökten ayrı bir kullanım da: انتفخ بطنُهُ *Karnı şişti*, ifâdesidir. İstiâre yoluyla gündüz için kullanılan انتفخ بطنه deyimi, *güneş epey yükseldi*, demektir.

نفخة الرَّبيع *Baharda otların çıkmasıdır*.

رَجُلٌ مَنفوخٌ *Şişmiş adam*, şişman, demektir.

نفد / N-f-d

نفاد: Yok olmak, tükenmektir. Allah buyurur ki: إنّ هَذا لرزقنا ما لَهُ من **نفادٍ** *İşte bu, bizim rızkımız; muhakkak ki ona hiç **tükenmek** yoktur* (38/Sâd 54). Bu anlamda fiil olarak نفذ ينفد şeklinde gelir. Allah buyurur ki: قل لوْ كان البَحْرُ مدادا لكلمَات ربى **لنفد** البَحْرُ قبْل أنْ تنفد كلمات ربّي ولوْ جئنا بمثله مَدَدا *Deki: Eğer Rabbimin sözlerini yazmak için deniz mürekkep olsa, Rabbimin sözleri **tükenmeden** önce, deniz muhakkak **tükenecekti**, bir mislini daha yardımcı getirsek bile* (18/Kehf 109); ما **نَفِدَتْ** كلمات الله *Allah'ın kelimeleri **tükenmez*** (31/Lokmân 27).

أنفدوا fiili, azıkları tükendi demektir.

خصمٌ مُنَافِدٌ Rakibinin delilini çürütmek için tartışan rakiptir. Bu anlamda نافدْتُهُ فنفدْتُهُ *Onunla delillerimi ileri sürdüm ve onun delillerini çürüttüm*, denir.

نفذ / N-f-z

Bu kelimenin en çok kullanıldığı yerler ok, matkap ve yetkidir. Bu anlamda نفذ السَّهْمُ في الرّميّة نُفوذا وَنفاذا، *Ok, hedefe saplandı,* والمثقبُ في الخشب *matkap tahtayı deldi geçti*, denir. نفذ فلانٌ في الأمْر نفاذا وَأنفذْتهُ *Falan adam bu işte iyice ilerledi, ben onu ilerlettim.*

Allah buyurur ki: يَا مَعْشرَ الجنّ وَالإنْس إن اسْتطعْتمْ أنْ **تنفذوا** منْ أقطار السّماوات وَالأرْض **فانفذُوا** لا **تنفذُون** إلاّ بسُلطانٍ *Ey cin ve insan toplulukları! Göklerin ve yerin çevresine **nüfuz** etmeye gücünüz yeterse **nüfuz** edin. Ama Allah'ın verdiği bir güç olmadan **nüfuz** edemezsiniz* (55/Rahmân 33).

Verilen bir emri yerine getirmek de: نفذْتُ الأمْرَ تنفيذا، والجَيْش فِى غزوه *Ben emri yerine getirdim, ordu da savaşında bu emri uyguladı.*

Hadiste ise şöyle denmiştir: نفـِّذوا جَيْش اسَامَة *Üsâme ordusuna verdiğim emri uygulayınız.*[1241]

مَنفذ ise, geçidi tutan kapaktır.

نفر / N-f-r

نفَر: Sözcüğü, bir şeyden usandıktan, rahatsız olduktan sonra başka şeye kaçmak, bir şeyden korkup başka bir şeye kaçmak gibi. Bu anlama yakın da نفرَ عَن الشيء نفورا *Bir şeyden hoşlanmadı, rahatsız oldu, nefret etti*, denir. Allah buyurur ki: مَا زادهمْ إلا **نفورا** *onların sırf **ürküntülerini** artırdı* (Fatır 42); وما يزيدهمْ إلا **نفورًا** *ancak onların **nefretini** artırmıştır* (17/İsrâ 41).

Toptan savaşa çıkma da bu köktendir. Bu anlamda نفرَ إلي الحرْب يَنفر وينفِرُ نفرًا fiili kullanılır. يَوْمُ النفْر *seferberlik günü* de bu köktendir.

Allah buyurur ki: مَا لكمْ إذا قيلَ لكمُ **انفِرُوا** في سَبيل الله اثاقلتمْ إلى الأرْض أرضيتمْ بالحياة الدنيَا من الأخرة فما مَتاعُ الحياة الدنيَا

1241 Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 152.

فِي الْأَخِرَةِ إِلاَّ قَلِيلٌ إِلاَّ تَنْفِرُوا *Size ne oldu ki, Allah yolunda* ***cihada çıkın****, denilince olduğunuz yere yığılıp kaldınız. Yoksa âhiretten vazgeçip dünya hayatına razı mı oldunuz? Fakat dünya hayatının zevki âhiretin yanında ancak pek az bir şeydir. Eğer* ***topluca savaşa katılmazsanız*** (9/Tevbe 38-39); انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالاً *İster hafif teçhizatla, ister ağırlıklı olarak* ***seferber olun*** (9/Tevbe 41); وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلاَ نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ *Mü'minlerin hepsinin birden top yekûn savaşa katılmaları uygun değildir. Her kabileden bir kısım insanlar da* (9/Tevbe 122).

اسْتِنْفَار: Topluluğu savaşa teşvik etmektir. Bu kelime aynı zamanda topluluğu savaştan kaçmaya teşvik etmek manasına da gelir. Bir de kaçış talep etmek anlamına gelir.

Yüce Allah'ın: كَأَنَّهُمْ حُمُرٌ مُسْتَنْفِرَةٌ *Sanki onlar* ***ürkmüş*** *yaban eşekleri* (74/Müdessir 50) sözündeki kelime ise, hem *fethalı* hem de esreli olarak okunmuştur.[1242] Fâ harfi esreli okunduğunda manası *ürken*/kaçan, *fethalı* okunduğunda ise, *ürkütülen* olacaktır.

النفر و النفير و النَفَرَة kelime formları ise, kaçabilme imkânı olan birkaç adam demektir.

مُنافَرَة ise, böbürlenme, anlaşmazlık. uyuşmazlıktır. قَدْ انْفر فُلاَنٌ deyimi, böyle bir uyuşmazlıkta üstün gelen kişidir.

1242 Nâfi, Ebû Ca'fer ve İbn Âmir fâ'nın fethasıyla, diğerleri esresiyle okumuşlardır. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 427.

Araplar, نُفِّرَ فُلاَنٌ ifâdesini, bir kişinin şeytanın kendisinden kaçacağına inandığı bir isim alması hâlinde kullanırlar.

Bedevi biri demiş ki: Ben doğduğumda babama denmiş ki: نَفِّرْ عَنْهُ *İnsanları ondan soğut.* O da bana: قُنْفُذ *kirpi* adını ve أَبُو الْعَدَّاءِ *koşucu* künyesini vermiştir.

نفر الجلدُ *Deri şişti.* Ebû Ubeyde der ki: Bu, bir şeyin bir şeyden nefret etmesidir. Yani, ondan uzaklaşması ve uzak durmasıdır.

نفس / N-f-s

نَفْس: Şu âyetlerde ruh anlamındadır: أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمْ ***Ruhunuzu*** *teslim edin.* (6/En'âm 93); وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ *Bilin ki Allah* ***gönlünüzdekini*** *bilir* (2/Bakara 235).

Yine buyurur ki: تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلاَ أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ إِنَّكَ أَنْتَ عَلاَّمُ الْغُيُوبِ *sen benim* ***nefsimde*** *olanı bilirsin, ben ise senin* ***nefsinde*** *olanı bilmem, çünkü gaybları bilen yalnız sensin, sen!* (5/Mâide 116); وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ *Allah, size asıl kendisinden* ***çekinmenizi*** *emreder* (3/Âl-i İmrân 30).

Bu âyetteki, Allah'ın nefsi, O'nun zatıdır. Bu ifâde lafız açısından isim tamlaması olduğundan bu da ayrı şeyler olmasını gerektirse de ve ibare açısından iki varlığın ispatı manasına gelse de, anlam yönünden Allah'tan başka bir şey değildir. Yüce Allah her açıdan ikilikten münezzehtir.

Bazıları da der ki: Burada Yüce

Allah'a *nefs* kelimesinin izafe edilmiş olması, sahip olma anlamındaki izâfettir. Buradaki نفسه ifâdesiyle bizim, kötülüğü emreden nefislerimizi kastetmektedir. Kendi ismine izafe etmesi ise, onların kendi kontrolünde olduğunu bildirir.

مُنَافسَة ise, erdemlerle donanıp erdemlilere benzemek ve kimseye zarar vermeden onların kervanına katılmak için nefs ile mücahede etmektir. Allah buyurur ki: خِتَامُهُ مِسْكٌ وفِي ذَلِكَ فلْيتنافسِ الْمُتنافسُون *Onun sonu misktir. İşte bu alanda **yarışmak** isteyenler **yarışsınlar*** (83/Mutaffifîn 26). Bu da tıpkı şu âyet gibidir: سابِقوا إلى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ *Rabbinizden bir mağfirete; koşun* (57/Hadîd 21).

نفس ise, ağızdan ve burundan bedene girip çıkan havadır. Bu, nefs/rûh için gıda gibidir. Kesilince canlılık da sona erer.

Rahatlama, ferahlık da نفس diye adlandırılmıştır. Rivâyette yer alan şu ifâde de bu köktendir:

إنّي لأجِدُ نَفَسَ رَبِّكُمْ مِنْ قِبَلِ الْيمن *Ben, Rabbinizin verdiği **ferahlığın** Yemen tarafından estiğini duyuyorum.*[1243]

Hz. Peygamberin (sas) şu sözü de bu manaya işaret etmektedir: لاتَسُبُّوا الرِّيحَ فإنَّهَا مِنْ نفس الرَّحْمَن *Rüzgâra sövmeyiniz. Çünkü, o, Rahmân'ın nefesindendir.*[1244] Yani, insanın sıkıntılarını hafifleten, biraz ferahlatan bir serinliktir. Bu anlamda اَللّٰهُمَّ نَفِّسْ عَنِّي denir ki, *Allah'ım, bana ferahlık ver*, demektir. تنفّست الرِّيحُ *Rüzgâr, hoş, güzel bir şekilde esti.* Şair şöyle der:

٤٥٠- فانّ الصّبا ريحٌ اذا ما تنفّست على
نفس مخزون تجلّت هُمومها

*450- Şüphesiz saba öyle bir rüzgârdır hoş bir şekilde **estiğinde***
*Üzgün bir **yüreğin** üzerine mutlaka efkârını dağıtır.*[1245]

نفاس, kadının doğum yapmasıdır. Doğum yapana: هي نفساء çoğuluna ise, نُفَاسٌ denmektedir. Bu sırada doğurduğu çocuğa ise, صَبِيٌّ منفوس Kırklı çocuk adı verilmektedir.

تنفّسُ النّهار *Günün nefes alması,* iyice genişlemesi, etrafı kuşatmasıdır. Allah buyurur ki: والصُّبحِ إذا تنفّس ***Nefeslendiği** (ağardığı) an sabaha ki* (Tekvir 18).

نفسْتُ بكذا Şunu aziz bildim; yani, gözüm onda kaldı. Değerli bir şeyin شيءٌ نفيسٌ، *Nefis bir şey*, شيءٌ منفوسٌ به *kendisiyle nefes alınan bir şey*, شيءٌ منفس *nefes aldıran bir şey*, gibi tammlandığına da rastlanmaktadır.

نفش / N-f-ş

نَفْش: Yünü sermektir. Allah buyurur ki: وتكونُ الْجبالُ كالعِهْنِ الْمنفوش *Dağlar atılmış renkli **yünler** gibi olur* (101/Kâria 5).

نَفَشُ الْغَنَم Koyunun yayılmasıdır. نفش ise, yayılmış hâlde bulunan

1243 Ebû Hüreyre hadisi. Bkz. Ahmed, *Müsned*, I, 451; Ravileri sika kişilerdir. Bkz. Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, X, 59.

1244 Übey b. Ka'b hadisi. Bkz. Ahmed, *Müsned*, V, 123.

1245 Şair, Leylâ'nın Mecnûn'u. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 252; İbn Kuteybe, *Garibu'l-Hadîs*, I, 291.

koyundur. Allah buyurur ki: وداوود وسليمان إذ يحكمان في الحرث إذ **نفشت** فيه غنم القوم *Davud ve Süleyman'ı da (hatırla). Hani onlar ekin hakkında hüküm veriyorlardı. Hani milletin koyunları (geceleyin) içinde* ***yayılmıştı***, (21/ Enbiyâ 78).

الابل النوافش *Geceleyin merada çobansız yayılan develer.*

نفع / N-f-a

نفع: İyiliklere ulaşmak için kullanılan şey demektir. Kendisiyle iyiliğe ulaşılan şey de iyiliktir. Demek ki, *fayda*, iyiliktir. Bunun zıddı ise, *zarar*dır.

Allah buyurur ki: ولا يملكون لانفسهم ضرا ولا **نفعا** ولا يملكون موتا ولا حياة ولا نشورا *kendilerine ne zarar ve ne de* ***fayda*** *verebilen; öldürmeye, diriltmeye ve ölümden sonra tekrar diriltmeye güçleri yetmeyen ilâhlar edindiler* (25/ Furkân 3); قل لا املك لنفسي **نفعا** ولا ضرا إلا ما شاء الله *De ki, ben kendi kendime, Allah'ın dilediğinden başka, ne bir* ***menfaat*** *elde etmeye, ne de bir zararı önlemeye malikim* (7/A'râf 188).

Yine buyurur ki: لن **تنفعكم** أرحامكم ولا اولادكم يوم القيامة *Kıyamet günü yakınlarınız ve çocuklarınız size fayda vermezler* (60/Mümtehine 3); ولا **تنفع** الشفاعة عنده إلا لمن اذن له *Allah'ın huzurunda şefaat da fayda vermez. Ancak izin verdiği kimseninki müstesna* (34/Sebe' 23); ولا **ينفعكم** نصحي إن أردت أن انصح لكم *Ben size öğüt vermek istemiş olsam da, öğüt vermemin size bir* ***faydası*** *olmaz* (11/Hûd 34). Buna benzer pek çok âyet vardır.

نفق / N-f-k

Alıcısı bulunan, satılan, piyasada tükenen, giden şey için نفق الشيء ينفق denmektedir. Bu da:

1. Ya, satılması şeklinde gerçekleşir. نفق البيع نفاقا *Satış, bitti, sona erdi*, gibi. نفاق الايم *Dulun satışı*, ifâdesi de, نفق القوم *Topluluğun pazarı bitti*, deyimi de bundandır.

2. Ya ölümle olur. نفقت الدابة نفوقا *Hayvan, çok fazla tahıl yeyip şişerek öldü*, gibi.

3. Ya da yok olmak şeklinde gerçekleşir. Bu anlamda نفقت الدراهم تنفق وانفقتها *paralar bitti, yok oldu.*

إنفاق ise, hem maldan hem de başka şeyden olur. Zorunlu da olabilir, gönüllü de. Allah buyurur ki: **وانفقوا** في سبيل الله ولا تلقوا بأيديكم إلى التهلكة وأحسنوا *Allah yolunda* ***mal harcayın*** *da kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayın ve güzel hareket edin.* (2/Bakara 195); يا أيها الذين آمنوا **أنفقوا** مما رزقناكم من قبل أن يأتي يوم لا بيع فيه ولا خلة ولا شفاعة *Ey iman edenler! Kendisinde hiçbir alış verişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin bulunmadığı bir gün gelmeden önce, size verdiğimiz rızıklardan Allah yolunda* ***harcayın*** (2/Bakara 254); لن تنالوا البر حتى **تنفقوا** مما تحبون وما **تنفقوا** من شيء فإن الله به عليم *Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda)* ***harcamadıkça****, gerçek iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne* ***harcarsanız*** *Allah onu hakkıyla bilir* (3/Âl-i İmrân 92).

Yine buyurur ki: وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ *Her neyi hayra **harcarsanız** O, onun yerine başkasını verir. Hem O, rızık verenlerin en hayırlısıdır* (34/Sebe 39); وَمَا لَكُمْ أَلاَّ تُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللهِ -- لاَ يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ أُولَئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَقَاتَلُوا وَكُلاًّ وَعَدَ اللهُ الْحُسْنَى *Neden siz Allah yolunda harcamayasınız ki? Elbette içinizden, fetihten önce harcayan ve savaşan bir olmaz. Onların derecesi, sonradan infak eden ve savaşanlardan daha büyüktür. Bununla beraber Allah hepsine de en güzel sonucu vaad etmiştir* (57/Hadîd 10).

Bunlara benzer âyetler pek çoktur.

Yüce Allah'ın: قُلْ لَوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الإِنْفَاقِ *De ki: Eğer siz Rabbimin rahmet hazinelerine sahip olsaydınız, **fakirlik** korkusunu yine de elden bırakmazdınız.* (17/İsrâ 100). Buradaki infak korkusu, fakirlik korkusu demektir. Onun için أَنْفَقَ فُلاَنٌ deyimi, *malı tükenip fakirleşti*, demektir. Demek buradaki infak, şu âyetteki إِمْلاَق imlak gibidir: وَلاَ تَقْتُلُوا أَوْلاَدَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلاَقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ *Bir de **geçim** korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin, onlara da, size de rızkı biz veririz.* (17/İsrâ 31).

نَفَقَة ise, sadaka olarak verilen şeydir. Allah buyurur ki: وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ أَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ فَإِنَّ اللهَ يَعْلَمُهُ *Her ne çeşit **nafaka** verdinizse veya ne türlü bir adak adadınızsa, Allah onu kesinlikle bilir* (2/Bakara 270); وَلاَ يُنْفِقُونَ نَفَقَةً صَغِيرَةً وَلاَ كَبِيرَةً *Onların, Allah yolunda yaptıkları küçük veya büyük her **harcama*** (9/Tevbe 121).

نَفَق ise, bir yeri yarıp geçen yol, tünel veya ırmak demektir. Allah buyurur ki: وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الأَرْضِ *haydi gücün yetiyorsa yerin içine (inebileceğin) bir **delik**, . ara ki* (6/En'âm 35).

Bu kökten gelen isimlerden biri de: نَافِقَاءُ الْيَرْبُوعِ وَقَدْ نَافَقَ الْيَرْبُوعُ وَنَفَقَ ifâdeleridir ki, aktavşanın hareketlerini tanımlar: *Tarla faresi deliğine girdi, deliğinden çıktı, girip-çıktı.*

نِفَاق da bu köktendir. Bu da, şerîate bir kapıdan girip başka bir kapıdan çıkmaktır. Yüce Allah: إِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ *Şüphesiz **münafıklar**, fasıkların ta kendileridir* (9/Tevbe 67). Yani Şerîatın sınırları dışına çıkanların. Yüce Allah, münafıkları müşriklerden daha kötü saymıştır: إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ *Şüphesiz ki **münafıklar**, cehennem ateşinin en aşağı derekesinde olacaklardır* (4/Nisâ 145).

نَيْفَقُ السَّرَاوِيلِ Alt tarafa giyilen elbisenin bilinen geniş kısmıdır.

نفل / N-f-l

نَفْل: Deniyor ki: Ganimetin kendisidir, yalnız, baz alınan şeyler değişik olduğundan değişik biçimde ifâde edilmektedir. Elde edilmiş, kazanılmış bir şey olduğu düşünüldüğünde ona ganimet denmektedir; başta zorunlu bir şey olmayıp Allah'ın verdi-

ği bir bağış olduğu düşünüldüğünde ise, ona نفل adı verilmektedir.

Kimisi ise ganimet ile nefl arasında umum-husus (genellik-özellik) ilişkisi olduğunu söylemiş, bu anlamda ganimet, zorluk çekilsin çekilmesin, hak edilsin edilmesin, zaferden önce olsun sonra olsun ele geçirilen düşman malıdır. Nefl ise, ganimetin içinde insanın bölüşmeden önce elde ettiği şeydir.

Müslümanların savaşmadan elde ettikleri ganimettir diyenler de vardır ki, buna فيْء adı verilir.

Ganimetler paylaşıldıktan sonra eşya ve benzerinden ayrılan şeydir, diyenler de vardır. Yüce Allah'ın şu sözü bu anlamda yorumlanmıştır: يَسْألونَكَ عَنِ الأنْفَالِ قُلِ الأنفالُ لِلّه والرَّسُولِ *Sana enfâl'i soruyorlar. De ki, **enfâl,** Allah'a ve Resûlüne aittir;* (8/Enfâl 1).

Bu âyette geçen أنفال kelimesinin aslı, نفل yani: Vacibe ilave edilendir ki, buna نافلة de denir. Allah buyurur ki: ومِنَ اللَّيْلِ فتَهَجَّدْ به نافلة لك *Geceden de kendine **nafile** olarak teheccüt yap* (17/İsrâ 79). Şu âyet de aynı manaya işaret eder: وَوَهَبْنَا لَهُ إسْحَاقَ ويَعْقوبَ نافلةً وكُلاً جعلنا صالحين *Ona da İshak'ı, üstelik bir de Yakub'u da **fazladan verdik** ve herbirini salih kimseler kıldık* (21/Enbiyâ 72). Bu da oğlun, oğludur.

نفلْتُهُ كذا Ona fazladan verdim. نفله السُّلْطانُ *Hükümdar, ona öldürdüğü düşmanın üzerindekileri fazladan verdi.* Yani: Onu takdir ve teşvik etmek için.

نَوْفَل ise, *bağışı bol olan kişi*, demektir.

انْتَفَلْتُ من كذا *Şundan seçerek topladım, aldım.*

نقب / N-k-b

Duvarda ve deride yer alan delik نقب tahtada olduğunda ise, ثقب adını alır. Bu anlamda نقبَ البيطارُ سُرَّةَ الدَّابَّةِ بالمنقب *Baytar, hayvanın göbeğini burgu ile deldi*, denir. منقب, burgu, delgi; منقب ise, delinen yer, نقبُ الحَائِطِ duvar deliği veya duvarı delmek, demektir.

نَقَّبَ القَوْمُ topluluk yürüdü. Allah buyurur ki: فنقّبُوا في البلادِ هَلْ مِنْ محيصٍ *beldeleri delik deşik eden nice nesilleri helak ettik, hiç kurtuluş var mı?* (50/Kâf 36).

كلْبٌ نقيبٌ, sesi biraz azalsın diye gırtlak kapağı kesilen köpek.

نَقَبَة: *Uyuz* hastalığının başlangıcıdır. Çoğulu نُقَب şeklindedir.

ناقبة ise, *yara* demektir.

نُقْبَة, fistan gibi bir elbisedir. İçinden kemer geçirilen bir deliği bulunduğundan bu adı almıştır.

منقبة, dağdan geçen yol demektir, istiâre yoluyla güzel davranışlar için de kullanılır. Bu onun etkili bir şey oluşundan ya da yüce bir yol oluşundandır.

نقيب, bir topluluğu ve durumlarını kontrol eden lider, başkan demektir, çoğulu ise, نُقَبَاء şeklindedir. Allah buyurur ki: وَلَقَدْ أخذ اللّهُ مِيثَاقَ بَنِي إسْرَائيلَ

وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ **نَقِيبًا** *Allah, İsrailoğularından söz almıştı. İçlerinden on iki temsilci göndermiştik* (5/Mâide 12).

نقذ / N-k-z

إنقاذ: Tehlikeden kurtarmaktır. Allah buyurur ki: وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ **فَأَنْقَذَكُمْ** مِنْهَا *ve siz, bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi O **kurtarmıştı*** (3/Âl-i İmrân 103).

نقذ da, bu şekilde tehlikeden kurtarılan kişidir.

فرس نقيذ Başka bir topluluktan alınan attır. Bu ifâde, atın sanki onlardan kurtarıldığını anlatmaktadır. Çoğulu, نقائذ sözcüğüdür.

نقر / N-k-r

نقر: Kelimesi, *delmeye yol açacak şeye vurmaktır*, demektir. منقار ise, kendisiyle vuruş yapılan şeydir. Kuşun gagası ve değirmenin kendisiyle temizlendiği demir gibi. Araştırma da bu kelimeyle anlatılmıştır: نقرت عن الأمر Şu konuyu inceledim. İstiâre yoluyla dedikodu yapmak da gagalamak diye tanımlamış ve نقرته *onu gagaladım*, denmiştir. Bir kadın kocasına: مُرَّ بي عَلَى بَنِي نَظَرِى ولا تَمُرَّ بي على بنات نقرى demiştir.[1246] Yani: *Beni, bana bakacak erkekler arasından götür ama benim dedikodumu yapan kadınların arasından götürme.*

1246 Bkz. İbn Fâris, *Mücmel*, III, 881.

نقرة, sel suyunun içinde kaldığı çukurdur. نقرة القفا ense çukurudur.

نقير ise, hurma çekirdeği üzerindeki yarık (hiçbir önemi olmayan, zerre kadar kıymeti olmayan). Bu, önemsiz, değersiz şeyler için kullanılan örnektir. Allah buyurur ki: وَلَا يُظْلَمُونَ **نَقِيرًا** ***Zerre** kadar da haksızlığa uğratılmazlar* (4/Nisâ 124).

نقير, içi oyularak, içinde şıra vb şeyler yapılan ahşap eşyadır. وهو كريم النقير: *O araştırıldığında soylu olduğu anlaşılır.* Yani, arandığında kıymete binen şeydir.

ناقور ise, Sûr demektir. Allah buyurur ki: فَإِذَا نُقِرَ فِي **النَّاقُورِ** *O Sûra üflendiği zaman* (74/Müddessir 8). Bu anlamda نقرت الرجل Adama dilimi kullanarak (ıslık çalarak) seslendim. Bu da, dilini damağına dayayıp bir delik oluşturarak oradan ses çıkarmaktır. Bu ifâde aynı zamanda bir kişiyi özel olarak çağırmak anlamına da gelir. Bu durumda, kişi sanki diliyle özel bir ses çıkararak ona işaret etmiştir. Bu şekilde yapılan davete نقرى adı verilir.

نقص / N-k-s

Bir kişinin payında meydana gelen eksiklik, zarar, azalma نقص, fiili نقصته فهو منقوص ve mastarı نُقصان şeklinde gelir. Allah buyurur ki: **وَنَقْصٍ** مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ *biraz da mallardan, canlardan ve ürünlerden **eksiltme** ile* (2/Bakara 155); وَإِنَّا لَمُوَفُّوهُمْ نَصِيبَهُمْ غَيْرَ **مَنْقُوصٍ** *Biz de kendilerine*

*nasiplerini elbette **eksiksiz** olarak öderiz* (11/Hûd 109).

Yine buyurur ki: ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْئًا *size olan ahitlerinde hiçbir **eksiklik** yapmamış* (9/Tevbe 4).

نقض / N-k-d

نقض: Bina, ip ve gerdanlık gibi şeylerin düğümünü çözmek, bozmak, yıkmak anlamlarına gelir. Onun için نقضتُ البناء والحبل والعقد، وقد انتقض انتقاضا denir. Bu onaylamak, teyit etmek, sağlamlaştırmak anlamına gelen إبْرَام sözcüğünün zıddıdır.

Yine bu kökten gelen نقض *bozma* kelimesi مَنْقوض *bozulmuş* anlamındadır. Bu şiirde daha çok kullanılır. نقض da öyledir. Bina yıkımında daha çok kullanılır. Onun için çok zayıf deve için نقض sözcüğü kullanılır. Yer elmasının yeri yarıp şişirmesi de نقض adını alır. İpin ve gerdanlığın çözülmesinden istiâre yoluyla sözleşmeyi bozma da kastedildiği olur. Allah buyurur ki: الذين عَاهدْتَ منهُمْ ثمّ يَنْقُضون عهْدَهُمْ *Onlar, kendileriyle antlaşma yaptığın hâlde antlaşmalarını **bozan*** (8/Enfâl 56).

Yine buyurur ki: الذين يَنْقُضون عَهْدَ اللهِ مِنْ بَعْدِ مِيثاقِهِ *Onlar ki, söz verip andlaştıktan sonra Allah'a verdikleri sözü **bozarlar**.* (2/Bakara 27); وأوْفوا بِعَهْدِ اللهِ إذا عَاهدْتمْ ولا تَنْقُضوا الأيْمانَ بَعْدَ توْكيدِها *Bir de anlaşma yaptığınızda Allah'ın ahdini yerine getirin ve pekiştirdikten sonra yeminleri **bozmayın*** (16/Nahl 91).

Söz ve şiirdeki مُنَاقَضة da bu köktendir ve çelişkili ifâdeleri tanımlar. Cerîr ve Ferezdak'ın çelişkileri gibi.

Sözdeki نقيضان ise, biri diğeriyle beraber bulunamayan hükümdür. Bir şey hakkında bir hâlde o şöyledir deyip aynı zamanda zıddını söyleyip şöyle değildir, demek gibi. انْتَقضَتْ القَرْحة önerme iptal oldu ve انْتقضتِ الدّجَاجَة tavuk, yumurtlama esnasında gıdakladı. Fakat حَقيقة الانْتِقاض intikadın gerçeği ses değildir. Sesin birbiriyle çatışması ve bu esnada bir sesin çıkmasıdır. Onun için kısa yoldan ses ile onu anlatmaya çalışmışlardır.

Allah buyurur ki: الّذي أنقضَ ظَهْرَك *O senin belini **büken** yükü* (94/İnşirâh 3). Belini öyle büktü ki, belin iki büklüm oldu.

إنْقاض ise, çok oturanı azarlamak için kullanılan sestir. Şair şöyle der:

٤٥١ - أعْلَمْتُها الإنْقاضَ بَعْدَ القَرْقرَه

451- *Onlara **azarlamayı** öğretmişim bir bağırıştan sonra.*[1247]

نقيضُ المَفاصِل mafsalların sesidir.

نقم / N-k-m

نَقِمْتُ الشَّيْءَ وَنَقَمْتُهُ: Bir şeye karşı nefret duymak, düşman olmak, intikam almaktır. Bu da ya dille olur ya da cezalandırmak suretiyle olur. Bu anlamda Allah buyurur ki: وما نقمُوا إلا أنْ أغْنَاهمُ اللهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ *halbuki **intikam** almaları için Allah'ın, Resûlü*

1247 Şair, Şazzâz. Bkz. İbn Fâris, *Mücmel*, III, 882.

ile onları lütfundan zenginleştirmiş olmasından başka bir sebep yoktu (9/Tevbe 74).

Yine buyurur ki: وما نقموا منهم إلاّ أنْ يؤمنوا بالله العزيز الحميد *Mü'minlere **hınç duymalarının** sebebi de, onların yalnız çok güçlü ve övgüye lâyık olan Allah'a iman etmeleri idi* (85/Burûc 8); قلْ يا أهْل الْكِتاب هلْ تنْقمُون منّا إلاّ أنْ آمنّا بالله وما أنْزل الينا وما أنْزل منْ قبْل *De ki: Ey kitap ehli! Sadece Allah'a, bize indirilene ve bizden önce indirilene inandığımız için mi bize **diş biliyorsunuz?*** (5/Mâide 59).

نقمة ise, cezalandırmadır. Allah buyurur ki: فانْتقمْنا منْهمْ فأغْرقْناهُمْ في اليمّ *Biz de, kendilerinden **intikam aldık** da hepsini denizde boğduk* (7/A'râf 136); فانتقمْنا من الذين أجْرمُوا *onun için günâh işleyenlerden **intikam aldık;*** (30/Rûm 47); فانْتقمْنا منْهمْ فانْظرْ كيْف كان عاقبة المُكذّبين *Biz de onlardan intikam aldık; bak işte hakikati yalanlayanların akıbeti nice oldu* (43/Zuhruf 25).

نكب / N-k-b

نكب عنْ كذا: Yoldan sapmak, bir şeyin dışına çıkmak anlamına gelir. Allah buyurur ki: وإنّ الذين لا يُؤْمنُون بالآخرة عن الصّراط لناكبُون *Fakat âhirete inanmayanlar ise, ısrarla yoldan **çıkmaktadırlar*** (23/Mü'minûn 74).

منْكِب Kol ile gövdenin birleştiği yer, omuz demektir. Çoğulu مناكب şeklindedir. Ondan bir deyim istiâre yoluyla yer için kullanılır. Allah buyurur ki: فامْشوا في مناكبها وكلوا منْ رزْقه *Haydi onun **omuzlarında** (dağlarında, tepelerinde) yürüyün ve Allah'ın rızkından yeyin* (67/Mülk 15). Burada yer için omuz kelimesinin istiâre olarak kullanılması tıpkı onun için şu âyette ظهْر *sırt* kelimesinin kullanılması gibidir: ولوْ يؤاخذ اللهُ النّاس بمَا كسبُوا مَا ترك على ظهرها من دابة *Allah, insanları kazandıkları yüzünden hemen yakalayıverseydi, **yeryüzünde** hiçbir canlı bırakmazdı,* (Fâtır 45).

منكبُ القوْم bilginlerin başıdır. Bu, bir istiâredir. Tıpkı, istiâre yoluyla başın, başkan; elin de yardım eden için kullanılması gibi. لفلان النّكابة فى قومه falanın kavmi arasında bir *temsilciliği vardır* demek, onun bir نقابة *liderliği vardır* demek gibidir.

أنْكب omuzu biraz yan duran kişidir. Develerin zor bela yürüyenine de bu isim verilir.

نكب ise, omuzda meydana gelen bir hastalıktır.

نكباء ise, yönünü şaşırmış rüzgârdır.

نكبَتْهُ حوادثُ الدّهْر zamanın felaketleri rüzgâr, yağmur gibi üzerine yağarak onu perişan etti.

نكث / N-k-s

نكث: Sözcüğü, elbiseyi sökmek, örgüyü çözmektir, antlaşmayı bozmak demektir. Bu daha önce geçen نقض *iptal etmek* kelimesine yakındır. Allah buyurur ki: وإنْ نكثوا أيْمانهمْ منْ بعْد عهْدهمْ وطعنُوا في دينكمْ *Eğer verdikleri sözden sonra yeminlerini **bozar***

ve dininize dil uzatırlarsa, (9/Tevbe 12); إذا هُمْ ينكثون *derhâl **yeminlerini bozdular*** (7/A'râf 135).

Ayrıca نكث kelimesi de hükmü, anlaşmayı bozmak anlamındaki نقض sözcüğü gibidir. نكيثة de zıtlık, tezatlık manasına gelen نقيضة gibidir. İnsanların anlaşmayı bozabileceği her konudaki bozma, çözme gibi manalar için نكيثة sözcüğü kullanılır. Şair şöyle der:

٤٥٢- متى يَكُ أمْرٌ للنكيثة أشهد

452- *Sözünden **cayma** konusunda bir mesele olunca ben oradayım.*[1248]

نكح / N-k-h

نكاح: (*Nikâh*)ın aslı evlilik sözleşmedir. Sonra istiâre olarak beraber olmak için kullanılmıştır. Şu kadar var ki, kelimenin aslının *beraberlik* anlamında olması mümkün değildir. Sonra bu kelime, evlilik için de kullanılmıştır. Cünkü beraber olmayı anlatan tüm isimler kinâyedir. Çünkü onlar, fiilin kendisini çirkin gördükleri gibi, onu açık anlatan kelimelerle ifâde etmeyi de çirkin bulmuşlardır. Hayasızlığı kast etmeyen bir kişinin çirkin bulunan bir kelimeyi güzel bulunan bir kelimenin yerine istiâre olarak kullanması imkânsızdır.

Allah buyurur ki: وأنكحوا الأيامى منكمْ والصّالحين منْ عبادكمْ وامائكمْ *Aranızdaki bekârları, kölelerinizden ve cariyelerinizden iyi davranışta olanları **evlendirin**.* (24/Nûr 32); يا أيها الذين آمنوا إذا نكحتمُ المؤمنات ثمّ طلّقتموهنّ من قبل أنْ تمسّوهنّ *Ey iman edenler! Mü'min kadınları **nikâh edip** de sonra onlara dokunmadan boşadığınız zaman,* (33/Ahzâb 49); ومنْ لمْ يستطعْ منْكمْ طوْلاً أنْ ينكح المحصنات المؤمنات--- فانكحوهنّ بإذن أهلهنّ *Sizden her kim hür mü'min kadınları **nikah edecek** bir zenginliğe gücü yetmiyorsa, O hâlde sahiplerinin izni ile... cariyelerden ile **evlenin*** (4/Nisâ 25).

Bunlara benzer âyetler çoktur.

نكد / N-k-d

نكد: Sözcüğü, isteyen herkesin ancak zorluk, sıkıntı, çile çekerek elde ettiği şeydir. رجُل نكدٌ ونكدٌ üzgün, dertli, zorluklarla boğuşan, çetin adam. ناقة نكداء Memesi küçük, zor sağılan dişi deve, demektir. Allah buyurur ki: والذي خبُث لا يخْرُجُ إلا نكدا *kötü olandan ise **yararsız** bitkiden başka bir şe' çıkmaz* (7/A'râf 58).

نكر / N-k-r

Kabul etmemek, hoşlanmamak anlamına gelen إنكار sözcüğü, عِرْفان'ın zıddıdır. Fiil olarak أنْكرْتُ كذا ve نكرْتُ şeklinde kullanılır. Bunun asıl anlamı, kalbe düşünemeyeceği şeylerin gelmesidir. Bu da bir çeşit cahilliktir (bilgisizliktir). Allah buyurur ki: فلمّا رأى أيْديهمْ لا تصل إليْه نكرهمْ *Fakat onların o buzağıya el sürmediklerini gö-*

1248 Şair,Tarafa b. el-Abd. bkz. *Dîvan*'ı, s. 155; İbn Fâris, *Mücmel*, III, 884

*rünce, **apışık kaldı*** (11/Hûd 70); وَجَاءَ إِخْوَةُ يُوسُفَ فَدَخَلُوا عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ وَهُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ *Yusuf'un kardeşleri çıkageldiler ve onun yanına girdiler. O, onları tanıdı, onlar ise onu **tanıyamamışlardı*** (12/Yûsuf 58).

Bu kavram bazen, sadece *dil ile inkâr etmek* anlamında kullanılır. Dil ile inkârın sebebi de *kalp ile inkâr*dır. Şu kadar var ki, bazen dille inkâr edilen bir şey kalpte olduğu gibi mevcuttur. Bu durumda kişi yalan söylemiş olur. Yüce Allah'ın şu sözleri buna işaret eder: يَعْرِفُونَ نِعْمَةَ اللّٰهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا *Hem Allah'ın nimetini bilirler, sonra da onu **inkâr ederler**,* (16/Nahl 83); أَمْ لَمْ يَعْرِفُوا رَسُولَهُمْ فَهُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ *Yoksa peygamberlerini tanımadılar da bu yüzden mi onu **inkâr ediyorlar?*** (23/Mü'minûn 69); وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ فَأَيَّ آيَاتِ اللّٰهِ تُنْكِرُونَ *O size âyetleri göstermektedir. Allah'ın hangi âyetlerini **inkâr ediyorsınuz*** (40/Mü'min 81).

مُنْكَر: *Sağlıklı akılların kötü gördükleri*, ya da *akılların iyi mi kötü mü oldukları konusunda herhangi bir karar veremediği hâlde şerîatin kötü olduğuna hükmettiği her iştir*. Şu âyetlerde buna işaret edilmektedir: الْآمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللّٰهِ *iyiliği emredip, **kötülükten** vazgeçirenler, Allah'ın hududunu koruyanlar* (9/Tevbe 112); كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ *Onlar, yaptıkları **kötülüklerden** vazgeçmiyorlardı* (5/Mâide 79); أَئِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ وَتَقْطَعُونَ السَّبِيلَ وَتَأْتُونَ فِي نَادِيكُمُ الْمُنْكَرَ *siz, ille de erkeklere yaklaşacak, yol kesecek ve toplantılarınızda **kötülük** yapacak mısınız?* (29/Ankebût 29).

Mana yönünden bir şeyin تَنْكِير*'i*, onu tanınmayacak hâle getirmektir. Yüce Allah buyurur. قَالَ نَكِّرُوا لَهَا عَرْشَهَا نَنْظُرْ أَتَهْتَدِي أَمْ تَكُونُ مِنَ الَّذِينَ لَا يَهْتَدُونَ *Dedi ki: Onun tahtını **tanınmaz hâle getirin** bakalım tanıyabilecek mi, yoksa tanıyamayanlardan mı olacak?* (27/Neml 41).

Bu bağlamda تَعْرِيف de onu tanınacak hâle getirmektir. Gramerciler ise, *tarif* kelimesini, bir ismin belli kalıplara girmesi anlamında kullanırlar.

نَكِرْتُ عَلَى فُلَانٍ وَأَنْكَرْتُ Bir kişiye karşı reddeceği bir şey yapmaktır. Allah buyurur ki: وَلَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ *Ant olsun, onlardan öncekiler de yalanladılar. Ama beni **inkâr** nasıl oldu?* (67/Mülk 18), yani: Beni inkâr etmek.

نُكْر ise, kurnazlık ve bilinmeyen zor iştir. Kurnazlığın zirvesine çıkmak نَكُرَ نَكَارَةً وَنُكْرًا fiiliyle dile getirilir. Allah buyurur ki: فَتَوَلَّ عَنْهُمْ يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ إِلَى شَيْءٍ نُكُرٍ *Sen de onlardan yüz çevir ki, o gün çağırıcı, **görülmedik müthiş** bir şeye çağırır* (Kamer 6).

Hadiste şöyle denmiştir: إِذَا وُضِعَ الْمَيِّتُ فِي الْقَبْرِ أَتَاهُ مَلَكَانِ مُنْكَرٌ وَنَكِيرٌ *Ölü kabre konduğunda ona iki melek gelir; bunlar **Münker** ve **Nekîr**'dir.*[1249]

1249 Enes b. Malik hadisi. Bkz. Buhari, III, 232 (*Azabu'l-Kabr*); Müslim (HN: 2870); Tirmizî, Mübârekfûrî, *Âridatu'l-Ahvezî*

İstiâre yoluyla مُناكرة, *karşılıklı savaşmak: Muharebe* anlamında kullanılır.

نكس / N-k-s

نكس: Sözcüğü, bir şeyin baş üstüne dönmesidir. Bu anlamda نكس الوَلَدُ denmektedir ki, doğumda çocuğun kafasından önce ayağının çıkmasıdır. Allah buyurur ki: ثُمّ نكسوا على رُءوسهم لقدْ علمْت ما هؤلاء ينطقون *Sonra yine kafalarına döndüler: And olsun ki (ey İbrahim!) bunların konuşmayacağını bilirsin, dediler* (21/Enbiyâ 65).

Hastalıkta نُكْس, iyileştikten sonra hastalığın tekrar geri gelmesidir. Ömürdeki neks ile ilgili olarak Allah buyurur ki: ومَنْ نُعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ في الْخَلْق أفَلا يعْقلون *Bununla beraber kimin ömrünü uzatıyorsak, yaratılışta onu **tersine çeviriyoruz**; hâlâ akıllanmayacaklar mı?* (36/Yâsîn 68). Bu, şu âyetteki gibidir: وَمنْكمْ مَنْ يُرَدُّ إلى أرْذل الْعُمُر لكيْ لا يعْلم بعْد علم شيْئا *İçinizden kimi de, biraz bilgiden sonra eşyayı önceki bildiği gibi bilmesin diye, ömrün en kötü çağına kadar yaşatılır* (16/Nahl 70).

Bir önceki âyette geçen نُنكّسْهُ fiili, ننكسه şeklinde de okunmuştur.[1250]

el-Ahfeş şöyle der: Bu fiilin şeddeli hâlde نكّسْتهُ şekline söylenmesine, bir şeyin baş aşağı dönmesi dışında başka bir kullanımına rastlanmaz.

نكْس ise, baş tarafı kırılıp, üst tarafı alt tarafına çevrilen oktur ki, bunun için değersiz sayılmıştır ve onun için de değersiz/alçak adam bu oka benzetilmiştir.

نكص / N-k-s

نُكوص: Bir şeyden dönmek, geri çekilmek, vazgeçmektir. Allah buyurur ki: فلمّا تراءت الفئتان نكص على عقبيْه *Fakat iki tarafın karşı karşıya geldiği görününce **arkasını dönüp kaçtı*** (8/Enfâl 48).

نكف / N-k-f

Fiil olarak نَكفْتُ منْ كذا واسْتنْكفْتُ منْهُ demek, bir şeyden el çekmek, vazgeçmek, uzaklaşmak anlamına gelir. Allah buyurur ki: لنْ يسْتنْكف المسيحُ أنْ يكون عبْدا لله ولا الملائكة المُقرّبُون ومنْ يسْتنْكف عنْ عبادته *Mesih de Allah'ın bir kulu olmaktan **çekinmez**. Allah'a yakın melekler de. Kim O'na kulluk etmekten **uzak durur** da* (4/Nisâ 172); وأمّا الذين اسْتنْكفوا واسْتكْبرُوا *Allah'a kulluktan **uzak duranlara ve** büyüklük taslayanlara da* (4/Nisâ 173).

Bu fiilin aslı, نكفْتُ الشّيْءَ ifâdesinden alınmıştır ve *onu değersiz bulduğumdan bir kenara attım*, demektir. Ayrıca نكف kökünden alınmıştır ki, bu yanaklara inen gözyaşlarını parmak ile silmek demektir. Aynı kökten gelen بحْرٌ لا يُنْكف kurumayan, ucu bucağı olmayan bir derya demektir.

انْتكاف ise, bir yerden çıkıp başka bir yere gitmektir.

(*Azabu'l-Kabr)*, IV, 291; İbn Hibbân, *Sahîh* (HN: 780).

1250 Bu, âsım ve Hamza dışındaki tüm kurrâ'nın kıraatidir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 366.

نكل / N-k-l

Fiil olarak نكل عن الشّيء Bir şeyi yapamadı, zayıf ve aciz kaldı demektir.

نكلته bağladım, manasına gelir. Onun için نكل hayvanın bağıdır. Aynı zamanda gemin demiri anlamına da gelir. Çünkü her ikisi de hayvanı kontrol etmek için kullanılır. Çoğulu, أنكال şeklindedir. Allah buyurur ki: إنّ لدَيْنَا أنكالا و جحيما *Zira bizim yanımızda **bukağılar** var, bir cehennem var* (73/Müzemmil 12).

نَكَّلْتُ به Başkasına ders olsun diye birine bir cezayı uygulamaktır. Bu fiilin ismi ise, نكال şeklindedir [*Başkasına ibret olsun diye verilen ceza*]. Allah buyurur ki: فجعلناها نكالا لمَا بيْنَ يديْها و ما خلفها وموعظة للمتّقين *Bu ibret dolu cezayı öncekilere ve sonrakilere bir **ders**, takva sahiplerine bir nasihat, bir öğüt yaptık* (2/Bakara 66); وَالسّارق و السّارقة فاقطعُوا أيديهما جزاءً بما كسبا نكالا من الله *Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına **karşılık** Allah'dan bir ceza olarak ellerini kesin (*5/Mâide 38).

Hadiste de: إنّ اللهَ يُحبّ النكل على النكل *Allah güçlü üzerindeki güçlüyü sever.*[1251] Yani: Güçlü adamı, güçlü at üzerinde görmeyi sever.

نم / N-m-m

نَمّ: Bir sözü çekiştirmek maksadıyla konuşmaktır.

نميمة ise, çekiştirmek, karalamak, iftira atmaktır. رَجُل نمّام ise, laf dolaştıran adam demektir. Allah buyurur ki: هَمّاز مَشّاء بنميم *Daima kusur arayıp kınayan, hep **lâf götürüp getiren*** (68/Kalem 11). *Nemîme*nin aslı, fısıldamak ve küçük hareket manasındadır. أسْكتَ اللهُ نامّتَهُ ifâdesi ise, *Allah sesini kurutsun*, demektir.

نمّام ise, etrafına koku saçan bir çeşit nanedir.

نمنمة Birbirine yakın çizgiler demektir. Bu da onu yazan kişinin yazarken fazla hareket etmeden onların hepsini bir elden çıkarabilmesindendir.

نمل / N-m-l

Bu konuda Allah buyurur ki: حتّى اذا أتوْا على وَاد النّمْل قالتْ نمْلة يَا أيُّها النّمْل *Nihâyet karınca vâdisine geldikleri zaman, bir **karınca**: Ey **karıncalar**! dedi* (27/Neml 18). Bu anlamda طعام مَنْمُول Karıncalı yemek, demektir.

نَمْلة insanın yan tarafında çıkan şeklen karıncaya benzer bir yaradır. Ayrıca toynaktaki yarığa da bu isim verilmiştir.

فرسٌ نمل القوائم Ayakları hafif at.

Bazen نمل sözcüğü, istiâre yoluyla, laf taşımak demek olan نميمة için de kullanılır. Bu, laf taşımanın karıncanın ayak seslerinden daha sessiz yayıldığının düşünülmesindendir. Bu anlamda هوَ نمل، وذو نمْلة، ونمّال yani: O, laf taşıyan, dedikoducunun biridir. تَنَمّلَ القوْمُ *topluluk karıncalaştı*, yani: Bir şeyler toplamak için karıncalar

---

1251 Ebû Hüreyre hadisi. Bkz. *Garibu'l-Hadîs*, III, 44; Zemahşerî, *Faik*, III, 127.

gibi dağıldılar. Onun için: هُوَ أجْمَعُ مِنْ نَمْلَة *O, karıncadan daha çok toplayıcıdır*, denir.

أنمُلة sözcüğü ise, parmak uçlarıdır, çoğulu ise, أنامِل şeklinde gelir.

نهج / N-h-c

نَهْج: Apaçık yol, demektir. Bu anlamda açıklık kazanan iş veya mesele için نَهَجَ الأمْرُ و أنْهج denmektedir. Aynı şekilde مَنْهَجُ الطريق ومنهاجُه Yol programı, rota.

Allah buyurur ki: لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً ومِنْهَاجًا *Biz, her biriniz için bir şeriat ve* ***yol*** *belirledik;* (5/Mâide 48).

Deyim olarak: نَهِجَ الثَّوْبُ وَأنْهَجَ *Elbise iyice eskisi* ve قَدْ أنْهجَهُ البِلى *Eskime elbiseyi iyice açık hâle getirdi*, denmektedir.

نهر / N-h-r

نَهْر: Kaynayan suyun mecrasıdır. Çoğulu أنْهَارٌ şeklindedir. Allah buyurur ki: وفَجَّرْنَا خِلالَهُمَا نَهرًا *ikisinin ortasından bir de* ***nehir*** *akıtmışız* (18/Kehf 33); وألقى في الأرْضِ رَواسِيَ أنْ تَمِيدَ بِكُمْ وأنْهارًا وسُبُلًا لعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ *Allah, yeryüzü sizi sarsmasın diye oraya sabit dağlar yerleştirdi. Yolunuzu bulmanız için de* ***nehirler*** *ve yollar yarattı* (16/Nahl 15).

Yüce Allah bunu, cennette insanlara bahşedeceği feyz ve lütuflarım anlatmak için bir temsil olarak kullanmıştır. Allah buyurur ki: إنَّ المُتَّقِينَ في جنَّاتٍ ونَهرٍ *Takva sahipleri cennetlerde ve ırmaklar içindedirler* (54/Kamer 54); ويَجْعَل لَكُمْ جَنَّاتٍ ويَجْعَل لَكُمْ أنْهَارًا. *Sizin için bahçeler yapsın ve* ***ırmaklar*** *yapsın* (71/Nûh 12); جَنَّاتٌ تَجْري مِنْ تَحْتِهَا الأنْهارُ خَالِدِينَ فِيهَا أبَدًا *Onlar için altlarından* ***ırmaklar*** *akan, içinde ebedî kalacakları cennetler vardır.* (5/Mâide 119).

نَهر ise, suyun mecrasına benzetilerek söylenmiştir, genişlik demektir. Bu anlamda أنْهَرْتُ الدَّمَ denir ki, kanı akıttıkça akıttım, manasına gelir. أنْهرَ المَاءُ *Su, nehir oldu*, yani, aktı, gitti. نَهْرٌ نَهِرٌ *Suyu bol olan nehir*, demektir. Ebû Züeyb şöyle der:

٤٥٣- أقامت به فابتنت خيْمَةً على قصبٍ وَفُراتٍ نَهِر

453- *Orada ikâmet etti, kendine bir çadır kurdu,*

Bir kamışın ve ***bol suyunun*** *üzerine Fırat'ın.*[1252]

نَهار (*gündüz*), ışığın iyice yayıldığı her tarafı tuttuğu zaman olan gündüz demektir. Şerîate göre gündüz, tan yerinin ağarmasından güneşin battığı zamana kadardır. Aslında ise, güneşin doğması ile batması arasındaki zaman anlamındadır. Allah buyurur ki: وهُوَ الذي جَعَلَ اللَّيْلَ والنَّهارَ خِلْفَةً لِمَنْ أرَادَ أنْ يَذَّكَّرَ أوْ أرَادَ شُكُورًا *İbret almak veya şükretmek dileyen kimseler için gece ile* ***gündüzü*** *birbiri ardınca getiren O'dur* (25/Furkân 62); أتَاهَا أمْرُنَا لَيْلًا أوْ نَهارًا *geceleyin veya* ***gündüzün****, ona emrimiz gelivermiştir,* (10/Yûnus 24).

1252 *Furât*, tatlı, güzel içimli su demektir. Bkz. *Dîvânu'l-Hüzeliyyîn*, I, 146; Sükkerî, *Şerhu Eş'âri'l-Hüzeliyyîn*, I, 112.

Şu âyette ise, gece anlamına gelen بيات sözcüğünün karşıtı olarak kullanılmıştır: قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُهُ بَيَاتًا أَوْ نَهَارًا *De ki: O'nun azabı size **geceleyin** uykuda veya güpe **gündüz** gelecek olsa, ne dersiniz?* (10/Yûnus 50).

رَجُلٌ نَهِرٌ Gündüzcü adam. نَهَار toy kuşunun yavrusu. مَنْهَرَة evler arasındaki boşluktur; çöpün atıldığı yer gibi. نَهْر ve انْتِهَار ise, sert bir şekilde azarlamaktır. Bu anlamda: نَهَرَهُ وَانْتَهَرَهُ denir. Allah buyurur ki: فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا *sakın onlara öf, bile deme ve onları **azarlama**; ikisine de tatlı ve güzel söz söyle* (17/İsrâ 23); وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ *İsteyeni ise **azarlama*** (93/Duhâ 10).

نهى / N-h-y

Bir şeyin yapılmasını engellemek, yasaklamak, insanları ondan uzak tutmak anlamına gelen نَهْي sözcüğü şu âyette geçmektedir: أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَى عَبْدًا إِذَا صَلَّى *Namaz kıldığı zaman, bir kulu **engelleyeni** gördün mü?* (96/Alak 9-10).

Bu, mana açısından söz ile de, başka şekilde de olabilir. Söz ile olanın, *şundan sakın*! cümlesi gibi, اِفْعَلْ formunda gelmesiyle, لَا تَفْعَلْ *yapma!*, formunda gelmesi arasında fark yoktur. Lafız açısında ise, *Şunu yapma!* Formunda gelir. *Şunu yapma!* dendiğinde, bu, hem mana hem de lafız olarak *nehiy* sayılır. Meselâ: وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ *fakat **şu ağaca yaklaşmayın**, yoksa zalimlerden olursunuz* (2/Bakara 35).

Onun için şöyle de buyurmuştur: مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ *Rabbiniz, sırf ikiniz de birer melek ya da ebedî kalıcılardan olursunuz diye size bu ağacı **yasak etti**, dedi* (7/A'râf 20).

وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَى *Kim de Rabbinin divanında durmaktan korkmuş, nefsini boş heveslerden menetmiş ise* (Naziat 40). Bu âyette söz konusu olan, kişinin kendi kendine şunu yapma demesi değildir. Aksine, onu şehvetinden alıkoymak, arzularını ve isteklerini kontrol etmektir. Bunun gibi, münkeri nehyetmek de, bazen el ile, bazen dil ile bazen de kalp ile olur. Yüce Allah buyurur. أَتَنْهَانَا أَنْ نَعْبُدَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا *Bizi babalarımızın taptıklarına tapmaktan mı **engelliyorsun**?* (11/Hûd 62).

Yüce Allah'ın: إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ *Şüphesiz ki Allah, size adaleti, iyilik yapmayı ve yakınlara bakmayı emreder; hayasızlıktan, fenalıktan ve azgınlıktan **nehyeder**;* (16/Nahl 90) sözü ise, O'nun iyiliği emrettiği, kötülüğü ise, yasakladığını anlatır. Bunun belirlenmesi ise, kısmen bize verdiği akılla belirlenir, bir diğer kısmı ise, şerîat tarafından belirlenir.

انْتِهَاء ise, yasaklanan şeyden vazgeçmek, uzak durmaktır. Allah buyurur ki: قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ *O kâfirlere de ki: Eğer bu işe **son verirlerse** daha önce yaptıkları bağışlanacak.* (8/Enfâl 38); لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ

لأَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا *Yemin ederim ki, eğer **vazgeçmezsen**, seni muhakkak taşlarım. Haydi uzun bir müddet benden uzak ol* (19/Meryem 46); قَالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يَا نُوحُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَ *Dediler ki: Ey Nuh! Eğer **vazgeçmezsen**, iyi bil ki, taşa tutulanlardan olacaksın!* (26/Şuarâ 116); فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ *artık bunlardan **vazgeçtiniz** değil mi?* (5/Mâide 91).

Yine buyurur ki: فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ *bundan böyle her kim, Rabbinden kendisine gelen bir öğüt üzerine yaptığından **vazgeçerse**, geçmişte olanlar kendisine* (2/Bakara 275) yani, bunun üzerine yaptığını sona erdirirse.

انهاء aslında bir yasağın sona erdiğini bildirmek için kullanılır. Sonra örfte her tür bildirme için kullanılır olmuştur. Bu anlamda أنهيتُ إلى فلان خبر كذا denir ki, Falana sonucu bildirdim, manasını taşır.

ناهيك من رجل deyimi tıpkı حَسْبُكَ *Sana yeter!* ifâdesi gibidir. Bu, *senin aradığının en üst sınırı budur*, anlamına gelir ve kişinin başkasını aramasını yasaklar.

ناقة نهية Semizlemenin son sınırına dayanan dişi deve, demektir.

نُهْيَة, kötü şeyleri yapmayı yasaklayan akıldır; çoğulu نُهًى şeklindedir. Allah buyurur ki: إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِأُولِي النُّهَى *Akıl sahipleri için bunda nice ibretler vardır!* (20/Tâhâ 54).

تنهية الوادي Vadide selin sona erdiği yerdir.

نهاء النهار Günün (*güneşin*) yükselmesidir. İhtiyacını, yasaklanana kadar istemek deyimi de, elde etsin veya etmesin, artık talebinden vazgeçtiği anlamına gelir.

نوب / N-v-b

نَوْب: Bir şeyin, gidip gelmesi, dönüşümlü olması, sıra ile dönmesidir. Bu anlamda fiil olarak, ناب نوبا ونوبة denir. Sürekli gidip tekrar yuvasına döndüğünden bal arısına da نَوْب adı verilmiştir.

نابته نائبة Başına her zaman dönüp duracak bir bela geldi.

Yüce Allah'a إنابة etmek: Ona tövbe ve samimi amelle dönüş yapmaktır. Allah buyurur ki: فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ *hemen Rabbinden mağfiret diledi, rüku ederek yere kapandı, **tövbe ile Allah'a yöneldi*** (38/Sâd 24).

Yine buyurur ki: رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنَبْنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ *Rabbimiz! Yalnız sana dayandık, **sana yöneldik**. Dönüşümüz de ancak sanadır* (60/Mümtehine 4); وَأَنِيبُوا إِلَى رَبِّكُمْ وَأَسْلِمُوا لَهُ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ ثُمَّ لَا تُنْصَرُونَ *Başınıza azap gelmeden önce **tövbe ile Rabbinize yönelin** ve O'na teslim olun; sonra kurtulamazsınız* (39/Zümer 54); مُنِيبِينَ إِلَيْهِ وَاتَّقُوهُ *Başkasından geçerek **hep O'na gönül verin** ve O'ndan sakının.* (30/Rûm 31).

فلان ينتاب فلانا *Falan adam, falanın başına bela oldu*; gidiyor, yine geliyor.

نوح / Nvh

نَوْح: Bir peygamberin ismidir. نَوْح kelimesi, çığlık atan, yüksek sesle bağıran veya ağlayan anlamına gelen نَاحَ fiilinin mastarıdır. نَاحَتِ الْحَمَامَةُ نَوْحًا güvercin, kendine mahsus sesi çıkararak öttü.

نَوْح kelimesinin aslı, kadınların مَنَاحَة'si ağlama yerinde toplanmalarıdır. Bu da karşılıklı oturma, söyleşme anlamındaki تَنَاوُح kökündendir. Bu anlamda karşılıklı iki dağa جَبَلَان يَتَنَاوَحَان karşılıklı esen iki rüzgâra ise, رِيحَان يَتَنَاوَحَان denir. هَذِهِ الرِّيحُ نَيحَةُ تِلْكَ *Bu rüzgâr, şunun karşıdır*, gibi.

نَوَائِح ağıt yakan kadınlardır. مَنُوح ise, meclis, oturulan yer, demektir.

نور / N-v-r

Görmeyi sağlayan yaygın hâldeki ışık demek olan نُور iki çeşittir. Biri dünyevîdir, diğeri uhrevîdir. Dünyevî olan da iki kısma ayrılır: Bir kısmı, basiret gözüyle anlaşılır. Bu etrafa yayılmış olan *akıl nuru* ve *Kur'ân nuru* gibi ilâhî konularla ilgili olan nurdur. Bir kısmı da normal gözle algılanan nurdur. Bu da ay, yıldızlar ve aydınlatıcılar gibi ışık saçan cisimlerden yayılan nurdur.

İlahi nur ile ilgili misaller: Allah buyurur ki: قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ *size, Allah'tan bir **nur** ve apacık bir kitap da gelmiştir* (5/Mâide 15); أَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا *Ölü iken hidâyetle dirilttiğimiz, kendisine insanlar arasında yürüyecek bir **nûr** verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalıp, ondan çıkamayan kimse gibi olur mu?* (6/En'âm 122).

Yine buyurur ki: وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْإِيمَانُ وَلَكِنْ جَعَلْنَاهُ نُورًا نَهْدِي بِهِ مَنْ نَشَاءُ مِنْ عِبَادِنَا *İşte biz böylece sana da emrimizden Kur'ân'ı vahyettik; yoksa sen kitap nedir? İman nedir? Bilmiyordun, fakat biz onu bir **nur** kıldık, onunla kullarımızdan dilediğimizi doğru yola iletiyoruz,* (42/Şûrâ 52); فَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ *Allah, kimin bağrını İslâm'a açmış ise işte o, Rabbinden bir **nur** üzerinde değil midir?* (39/Zümer 22).

Yine buyurur ki: اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مَثَلُ نُورِهِ --- نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ *Allah, göklerin ve yerin **nurudur**. O'nun **nurunun** temsili, ... Bu **nur** üstüne **nurdur**. Allah dilediği kimseyi **nuruyla** hidâyete iletir* (24/Nûr 35).

Normal gözle görülen nur için misaller ise şu âyetler gibidir: هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا *O Allah'dır ki, güneşi bir ışık, ayı da bir **nur** yaptı* (10/Yûnus 5). Burada Güneş için ziya, Ay için nur isimlerinin özellikle seçilmesinin nedeni, ziya'nın nurdan daha özel bir anlam taşımış olmasındandır.

Yine buyurur ki: تَبَارَكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا وَقَمَرًا مُنِيرًا *Gökte burçları var eden, onların içinde bir Kandil ve **nurlu** bir Ay barındıran Allah, yüceler yücesidir* (25/

Furkân 61), yani, nuru olan.

Her ikisi için de nurun kullanıldığı yerlerden biri şudur: الحمد لله الذي خلق السّماوات والأرض وجعل الظلمات والنور *Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve* ***aydınlığı*** *var eden Allah'a mahsustur* (6/En'âm 1); ويجعل لكم نورًا تمشون به ويغفر لكم *sizin için ışığında yürüyeceğiniz bir* ***nur*** *yaratsın ve sizi bağışlasın* (57/Hadîd 28); وأشرقت الأرض بنور ربّها *Yer, Rabbinin* ***nuru*** *ile parlamıştır.* (39/Zümer 69).

Uhrevî nurla ilgili misallere gelince: يوم ترى المؤمنين والمؤمنات يسعى نورهم بين أيديهم وبأيمانهم *O gün inanan erkekleri ve inanan kadınları görürsün ki* ***nurları****, önlerinde ve sağlarında koşuyor.* (57/Hadîd 12); والذين آمنوا معه نورهم يسعى بين أيديهم وبأيمانهم يقولون ربّنا أتمم لنا نورنا واغفر لنا إنّك على كلّ شيء قدير *Onunla birlikte iman edenlerin* ***nuru****, önlerinde ve yanlarında koşar da, Ey Rabbimiz!* ***Nurumuzu*** *tamamla, bizi bağışla, çünkü sen her şeye kâdirsin, derler* (66/Tahrîm 8).

Yine buyurur ki: يوم يقول المنافقون والمنافقات للّذين آمنوا انظرونا نقتبس من نوركم قيل ارجعوا وراءكم فالتمسوا نورًا *O gün münafık erkekler ve münafık kadınlar o iman edenlere şöyle diyeceklerdir: Bize bakın da sizin* ***nurunuzdan*** *alalım? Onlara: Arkanıza dönün de* ***nur*** *arayın! denilir* (57/Hadîd 13).

Bir anlatım biçimi olarak أنار الله كذا ve نوّره denir ki, *Allah şunu aydınlatmıştır ve nurlandırmıştır.* Yüce Allah bizzat kendisini de nurlandırıcı olması hasebiyle نور (*Nûr*) diye anlandırmış ve şöyle buyurmuştur: الله نور السّماوات والأرض *Allah, göklerin ve yerin nûrudur* (24/Nûr 35). Allah'ın kendini bu şekilde adlandırması, fiilinin çokluğunu gösterir.

نار ise, duyularla algılanan alevdir. Yüce Allah buyuruyor ki: أفرأيتم النار التي تورون *Söyleyin şimdi bana* ***tutuşturmakta*** *olduğunuz* ***ateşi****.* (Vakı'a 71); مثلهم كمثل الذي استوقد نارًا فلمّا أضاءت ما حوله ذهب الله بنورهم *Onların durumu, bir* ***ateş*** *yakanın durumu gibidir* (*Ateş) çevresini aydınlatır aydınlatmaz Allah onların (gözlerinin)* ***nurlarını*** *giderdi* (2/Bakara 17).

Yalnız sıcaklığa da, şu âyette geçen cehennem ateşine de نار denmektedir.

افأنبّئكم بشرّ من ذلكم النّار وعدها الله الّذين كفروا وبئس المصير *Şimdi size ondan daha kötü olanını haber vereyim mi? O,* ***ateştir****. Allah bunu kâfir olanlara vaad buyurdu. O ne kötü bir dönüş yeridir* (22/Hac 72); فإن لم تفعلوا ولن تفعلوا فاتقوا النار التي وقودها الناس والحجارة أعدّت للكافرين *Yok yapamadıysanız, ki hiçbir zaman yapamayacaksınız, o hâlde yakıtı insanlar ve taşlar olan, inkârcılar için hazırlanmış* ***ateşten*** *sakının* (2/Bakara 24); نار الله الموقدة *O, kalplerin içine işleyecek, Allah'ın tutuşturulmuş bir* ***ateşidir*** (104/Hümeze 6). Bu birçok yerde geçmektedir.

Ayrıca savaş ateşine de bu isim

verilmektedir: كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللّٰهُ *Ne zaman savaş için bir* ***ateş*** *yakmışlarsa, Allah onu söndürmüştür.* (5/Mâide 64).

Bazıları ise, نار ve نُور sözcüklerinin aynı asıldan geldiğini belirtirler. Aslında bunlar çoğun, beraber bulunan iki şeydir. Şu kadar var ki, نار dünyada güçlü insanların faydalandığı bir şeydir. نور ise, onların âhirette faydalanacakları bir şeydir. Onun için نُور ile ilgili olarak *iktibas* türevleri kullanılmıştır: انْظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا *Bize bakın da sizin* ***nurunuzdan*** *alalım? Onlara: Arkanıza dönün de* ***nur*** *arayın!, denilir* (57/Hadîd 13).

تَنَوَّرْتُ نَارًا Bir ateş gördüm. مَنَارَة sözcüğü نور kelimesinin مفعلة formundadır. Ya da نار sözcüğündendir. مَنَارَةُ السِّرَاجِ Fener kulesi, gibi. Üzerinde ezan okunan yüksek yere de مَنَارَة adı verilmiştir. مَنَارُ الأَرْضِ Yerin işaretleridir.

نوار Kuşkudan doğan nefrettir. Bu anlamda قَدْ نَارَتِ الْمَرْأَةُ تَنُورُ نَوْرًا وَنَوَارًا kadın, kuşkulandığından nefret etti, denir.

نَوْرُ الشَّجَرِ وَنَوَّارُهُ ağacın çiçeği, bu, nura benzetme yoluyla söylenmiştir. نور ise, dövme yapmak için toplanmış çiçektir. Bu anlamda نَوَّرَتِ الْمَرْأَةُ يَدَهَا Kadın eline dövme yaptı, denir. Böyle isimlendirilmesinin nedeni, elin güzelliğini ortaya çıkardığındandır.

نوس / N-v-s

ناس: Kelimesinin aslı أُنَاس şeklindedir, ilk harfi hazfedilmiş, yerine lam-elif getirilmiştir, diyenler vardır. Aslı إفعلان kalıbında olan إِنْسِيَان olup unutmak anlamına gelen نسِيَ fiilinden alınmıştır, diğerleri de; aslı sıkıntıya düşmek, acı çekmek manasında olan نَاسَ يَنُوسُ fiilinden gelmedir, diye söyleyenler de vardır. Bu anlama yakın olan نُسْتُ الإبلَ deyimi, develeri güttüm, yürüttüm, sevk ettim, demektir.

Deniyhor ki: ذُو نُوَاس Sırtında sallanan küçük bir kuyruk bulunduğundan bu ismi almış bir kraldır. Buna göre küçültme sıfatı نُوَيْس şeklinde gelir. Allah buyurur ki: قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ *De ki: Sığınırım ben* ***insanların*** *Rabbine* (114/Nâs 1).

ناس sözcüğü bazen söylenirken erdemli insanlar kastedilir, bu kelimenin genel olarak kapsadığı tüm insanlar kastedilmez. Bu da insanlık manası esas alındığında böyledir. Sözgelimi, akıl, hafıza, ibret alma, diğer güzel ahlaki davranışlar ve kendine mahsus özellikler gibi bir nosyona işaret eder. Çünkü, her ne olursa olsun, kendine mahsus özelliğini kaybettiğinde hemen hemen o adı alması doğru olmaz. "El" gibi. Eğer el, kendine mahsus işi yapamaz duruma düşmüşse, yine de ona el demek, bu, el ismini sedirin eli ve ayağı için söylemek gibi bir şey olur. Buna

göre Yüce Allah: وإذا قيل لهم آمنوا كما آمن الناس *Onlara: **İnsanların** (müslümanların) inandığı gibi inanın, denilince,* (2/Bakara 13), yani: *İnsanlık özellikleri bulunan insanların yaptığı gibi yapın.* Burada herhangi bir insan değil, mana kastedilmiştir.

Şu âyet de böyledir: أم يحسدون الناس على ما آتاهم الله من فضله *Yoksa onlar, Allah'ın lütuf ve kereminden **insanlara** verdiği nimetleri kıskanıyorlar mı?* (4/Nisâ 54). Yani: İnsanlık özelliklerini taşıyan herhangi bir insan. Bazen bu tür ifâdelerle insanlık türü de kastedilir. Buna göre âyette geçen *insanlar* kelimesiyle Peygamber de, Araplar da kastedilmiş olabilir.

نوش / N-v-ş

نوش: Kelimesi, bir şeyin gücünü anlamak için onu ele almak, rakibini yoklamak, ona el ense çekmek, demektir. Şair şöyle der:

٤٥٤ - تنوش البرير حيث طاب اهتصارها

454- *(Bu ceylân) Muzun meyvelerini **alıyor**, olgunlaşıp eğildikleri yerden.*[1253]

برير sözcüğü, muz ağacının meyvesidir. اهتصار ise, eğmektir. Bu anlamda هصرت الغصن dalı eğdim, denir. تناوش القوم كذا Topluluk şunu ele aldı. Allah buyurur ki: وقالوا آمنا به وأنى لهم التناوش من مكان بعيد *Ve: O'na iman ettik, demektedirler. Fakat onlar için uzak bir yerden (imana) **el sunmak** nerede?* (34/Sebe 52), yani: Onu uzak bir yerden nasıl alacaklar, kendi tercihlerine göre alabilme ve faydalanma imkânları varken, iman burunlarının dibindeyken iman etmedikleri hâlde bugün mü iman edecekler!

Bu da şu âyete işarettir: يوم يأتي بعض آيات ربك لا ينفع نفسا إيمانها لم تكن آمنت من قبل أو كسبت في إيمانها خيرا قل انتظروا إنا منتظرون *Ama Rabbinin (azab) işaretlerinin geldiği gün, daha önce iman etmemiş, yahut imanında bir hayır kazanmamış kimseye, artık inanması bir fayda sağlamaz. De ki: Bekleyin; biz de beklemekteyiz* (6/En'âm 158).

التناوش kelimesini hemzeli okuyanlar[1254] ise, ya buradaki *vâv* harfini *hemze*ye dönüştürmüşlerdir. Tıpkı, وقتت fiilinin أقتت ve ادور fiilinin أدؤر şekline gelmesi gibi. Ya da kelimenin talep anlamındaki ناش kökünden geldiğini düşünmüşlerdir.

نوص / N-v-s

ناص إلى كذا: Şuna sığındı, demektir. ناص عنه geri dönmektir. Diğer formları ينوص نوصا şeklindedir. Aynı kökten olan مناص ise, sığınak anlamındadır. Allah buyurur ki: كم أهلكنا من قبلهم من

1253 Şair, Ebû Züeyb el-Hüzeli. Bkz. Sükkerî, *Şerhu Eş'âri'l-Hüzeliyyîn*, I, 71;

1254 Bu, Ebû Amr, Şu'be, Hamza, Kisâî ve Halef'in kıraatidir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 360.

قَرْنٍ فَنَادَوْا وَلَاتَ حِينَ مَنَاصٍ *Kendilerinden önce nicelerini helak ettik. Onlar çağrıştılar. Ama artık **kurtuluş** vakti değildi* (38/Sâd 3).

نيل / N-y-l

نَيْل: Sözcüğü, insanın eliyle aldığı, ulaştığı, yetiştiği şeyler için kullanılan نِلْتُهُ أَنَالُهُ نَيْلًا fiilinin mastarıdır. Allah buyurur ki: لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ *Sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça, gerçek iyiliğe asla erişemezsiniz.* (3/Âl-i İmrân 92); وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صَالِحٌ *düşmana karşı **elde ettikleri** hiçbir **başarı** yoktur ki, karşılığında kendilerine salih bir amel yazılmış olmasın.* (9/Tevbe 120); وَرَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا *Hem Allah kâfirleri herhangi bir hayra **ulaşmadan** hınçlarıyle defetti,* (33/Ahzâb 25).

نَوْل ise, uzanıp almak, elde etmektir. Bu anlamda نِلْتُ كَذَا أَنُولُ نَوْلًا denir. أَنَلْتُهُ ise, uzatmak, elde etmesini sağlamaktır. Bu da عَطَوْتُ كَذَا *şunu aldım,* أَعْطَيْتُهُ *şunu almasını sağladım.*

نِلْتُ fiilinin aslı, فَعِلْتُ formunda olup sonra فِلْتُ şekline dönüşmüş olan نَوِلْتُ fiilidir.

مَا كَانَ نَوْلُكَ أَنْ تَفْعَلَ كَذَا Şunu yapman senin yararına değildir. Şair şöyle der:

- جَزِعْتَ وَلَيْسَ ذَلِكَ بِالنَّوَالِ455

455- *Kaygılandın ama bu **doğru** değildir.*[1255]

1255 Şair, Lebîd. Bkz. *Dîvân*'ı, s.104; İbn Fâris, *Mücmel*, III, 849.

Deniyor ki: Burada geçen بِالنَّوَالِ ifâdesi, بِصَوَابٍ doğru, manasındadır. نَوَال kelimesinin gerçek manası ise, insanın elde ettiği akrabalık bağıdır. Bunun gerçekleşmesi ise, bununla sınırlı değildir, insamn murat aldığı her şeydir. Allah buyurur ki: لَنْ يَنَالَ اللَّهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلَكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوَى مِنْكُمْ *Elbette onların etleri ve kanları Allah'a **ulaşmayacaktır**. Ancak O'na sizin takvanız **erecektir*** (22/Hac 37).

نوم / N-v-m

Uyku, uyumak anlamındaki نَوْم sözcüğü, degişik bakış açılarından hepsi de doğru olan birçok biçimde açıklanmıştır. Deniyor ki: Uyku: Beyin damarlarının kendilerini saran buharın nemleriyle gevşemeleridir. Kimisi de, Yüce Allah'm öldürmeden canını almasıdır, der. Allah buyurur ki: اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا *Allah, o canları öldükleri zaman, ölmeyenleri de **uyuduklarında** alır* (39/Zümer 42).

Kimisi de: نَوْم *Uyku*, hafif bir ölümdür; ölüm ise, ağır bir uykudur.

Deyim olarak: رَجُلٌ نَوُومٌ وَنُوَمَةٌ Çok uyuyan bir adam.

مَنَام da uyku demektir. [Bu, rüya anlamına da gelir] Allah buyurur ki: وَمِنْ آيَاتِهِ مَنَامُكُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ *Yine gece de ve gündüzde **uyumanız** O'nun âyetlerindendir* (30/Rûm 23); وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا ***Uykunuzu** bir dinlenme*

yaptık (Nebe 9); لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ *O'nu ne gaflet basar, ne de* ***uyku*** *(*2/ Bakara 255).

نُوَمَةٌ ise, hafızası zayıf olan kişidir.

اسْتَنَامَ فُلَانٌ إِلَى كَذَا *Falan adam şuna emin oldu, kalbi şuna yattı.* مَنَامَةٌ ise, içinde uyku uyunan elbisedir.

نامت السُوقُ Pazar kesada uğradı. نَامَ الثَّوْبُ Elbise, eskidi veya eskiyip yırtıldı. Bu her ikisi için نَوْم kelimesinin kullanılması, teşbih yoluyladır.

نون / Nûn

Arapça alfabesinde sondan beşinci harfin, نُون adını aldığı bilinmektedir. Allah buyurur ki: ن والقلم وَمَا يسْطُرُون ***Nûn****, Kaleme ve yazdıklarına ant olsun* (68/Kalem 1).

النُّون, büyük balık, demektir. Hz. Yûnus وذا النُون ***Zû'n-Nûn****'u (balık sahibi Yunus'u) da hatırla;* (21/ Enbiyâ 87) âyetinde ذُو النُون adını almıştır. Çünkü, büyük balık onu yutmuştu. Hâris b. Zâlim'in kılıcı da ذو النُون diye adlandırılmıştır.

ناء / Nâe

Fiil olarak, نَاءَ بِجَانِبِهِ يَنُوءُ وَيَنَاءُ şeklinde kullanılır. Ebû ubeyde: نَاءَ fiili, نَاعَ fiili gibidir. Yani, kalktı, kaldırdı. وأنَاته formu ise, uyandırdı, kaldırdı manasına gelir.

Allah buyurur ki: وَآتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءُ بِالْعُصْبَةِ أُولِي الْقُوَّةِ *Biz ona öyle hazineler vermiştik ki, anahtarlarını güçlü kuvvetli bir topluluk zor* ***taşırdı*** (28/Kasas 76).

نأى / Nea

Fiil olarak نَأَى بِجَانِبِهِ denir ki, *yüz çevirdi*, demektir. Ebû Ubeyde der ki: نأى ينأى نأيا fiili, نعى gibidir. Ebû Ubeyde, bu uzaklaştı, demektir, der. وإذا أنْعَمْنا على الإنْسان أعْرض ونأى بجانبه *Biz insana nimet verdiğimiz zaman, Allah'ı anmaktan yüz çevirip uzaklaşır.* (17/İsrâ 83).

Bu âyette geçen نَأَى fiili, نَاى şeklinde de okunmuştur. Bu نَعَى gibidir. *Yanını kaldırdı*, demektir ve *büyüklenme* manası taşır. Bu tıpkı شمخ بأنفه ve *burun kıvırdı* ve إزْوَرّ بجانبه *nefret etti, uzaklaştı*, demek gibidir.

إنْتَأى / İnteâ

نَأى fiilinin افتعل formudur. مُنْتَأى ise, *uzak olan yer*, demektir. Yukarıda verilen âyetin ilgili fiili, نَاءَ بجانبه şeklinde de okunmuştur. Bu uzaklaştı, demektir. Aynı kökten olan نُؤي çadırın kenarında kazılıp suyu ondan uzaklaştıran çukur, anlamındadır.

نِيَّة ise, نَوَيْتُ fiilinin hem mastarı hem de ondan türetilen bir isimdir. Anlamı, kalbin yapılacak işe yönelmesidir. Fakat bu kelimenin bu konuyla ilgisi yoktur.

تَمّ كتَابُ النُّونِ

Nûn Harfinin Sonu

كِتَابُ الْهَاءِ

(Güzel) Hâ Harfi

هبط / H-b-t

هُبُوط: Zor kullanarak bir şeyi yuvarlamaktır. Taşı yuvarlamak gibi. Fetha ile olan هَبُوط ise, eğim, düşüş manasındadır. Bu kökten şöyle denir: هبطت أنا ve وهبطت غيري Ben indim, Başkasını indirdim. Fiilin lazımı ve müteaddisi aynı olarak kullanılır. Allah buyurur ki: وإنّ منها لما يهبط من خشية الله *öylesi de var ki, Allah korkusundan yerlerde* ***yuvarlanıyor.*** (2/Bakara 74).

Fiil olarak هَبطتُ وهبطتُهُ هبطا şeklinde kullanılır. İnsan için kullanılan هُبُوط kavramı, onu hafife almayı anlatır. إنزال ise, böyle değildir. Çünkü Yüce Allah, şerefli olduklarına dikkat çektiği melekler, Kur'ân, yağmur vb bazı şeyler hakkında da bu fiili kullanmıştır.

هبوط ise, indirmek ve alçaltmak manası söz konusu olduğunda zikredilmiştir: وقلنا اهبطوا بعضكم لبعض عدو *Birbirinize düşman olarak* ***inin****, dedik* (2/Bakara 36);قال فاهبط منها فما يكون لك انّ تتكبّر فيها *Buyurdu: Öyleyse oradan* ***in****, orada büyüklük taslamak senin haddin değildir* (7/A'râf 13).

Yüce Allah'ın: قال أتستبدلون الذي هو أدنى بالذي هو خيرٌ اهبطوا مصرا فانّ لكم ماسألتم *Siz: O üstün olanı daha aşağı olanla değiştirmek mi istiyorsunuz? Bir şehre* ***inin*** *o vakit istediğiniz elbette olacaktır* (2/Bakara 61) sözünde geçen فانّ لكم ماسألتم sözünde saygı gösterme ve onurlandırma yoktur. Çünkü Yüce Allah ardından şöyle buyurmaktadır: وضربت عليهم الذلة والمسكنة وباءوا بغضب من الله *Üzerlerine zillet ve meskenet damgası vuruldu ve nihâyet Allah'tan bir gazaba uğradılar* (2/Bakara 61).

Yüce Allah yine buyuruyor ki: قلنا اهبطوا منها جميعا فامّا يأتينّكم منّي هدى فمن تبع هداي فلا خوف عليهم ولا هم يحزنون *Onlara dedik ki: Hepiniz oradan* ***inin****. Size benim tarafımdan bir hidâyet rehberi geldiğinde, kim o hidâyetçimin izinde giderse, onlar için hiçbir korku yoktur, onlar mahzun da olmayacaklardır* (2/Bakara 38).

هبط المرض لحم العليل *Hastalık, hastanın etini indirdi*, yani: Onu zayıflattı, kilo verdirdi.

هبط ise, dişi deve vb hayvanların yetersiz beslenme ve bakımsızlık yüzünden zayıflamış olanlarına denir.

هبا / H-b-v

هبا الْغبَارُ يَهْبُو: Toz, savruldu ve yükseldi. هَبْوة ise, غبْرَة gibidir; ikisi de tozun kalkışı manasındadır. هباء ise, havada gezinen toprak zerrecikleridir. Bunlar ancak, güneş ışığımn küçük pencereden içeriye vurmasıyla gözle görülebilir hâle gelirler. Allah buyurur ki: وقدمْنا إلى مَا عملوا من عمَل فجعلناه هباءً منثورًا *Onların yaptıkları her bir iyi işi dikkate alırız, fakat onu saçılmış **zerreler** hâline getiririz* (25/Furkân 23); فكانتْ هباءً مُنبثّا *Dağılıp **toz** duman hâline geldiğinde* (54/Vâkıa 6).

هجد / H-c-d

هُجُود: Uyku, هاجد ise, uyuyan demektir. هجّدْتُه فتهجّد Yani, *onun uykusunu kaçırdım o da uyandı*. Bu tıpkı مرّضتُه *Onun hastalığını iyileştirdim*, fiili gibidir. Yani: Ben onu uyandırdım, o da uyandı.

Yüce Allah'ın: ومنَ اللّيْل فتهجّدْ به نافلة لك *Gecenin bir kısmında da sadece sana mahsus bir nafile olmak üzere Kur'ân ile **teheccüd** namazı kıl,* (17/İsrâ 79) sözüne gelince, bu *Kur'ân ile uyan* demektir. Bu da قم الليْل إلاّ قليلا نصْفهُ أو انقصْ منهُ قليلا *Gecenin birazı hariç olmak üzere geceleyin kalk. Gecenin yarısında kalk, yahut yarısından biraz eksilt* (73/Müzzemmil 2-3) âyetlerinde sözü edilen gece namazı kılınmasına teşviktir.

مُتهجّد gece namazı kılan kişidir.

أهْجد البعيرُ Deve uyumak için boynunu yere koydu, demektir.

هجر / H-c-r

هَجْر ve هجْرَان: İnsanın bedenle, dille veya kalp ile başkasından ayrılmasıdır. Allah buyurur ki: فعظوهنّ واهْجُروهُنَّ في المَضاجع *Önce kendilerine öğüt verin, yataklarından **ayrılın*** (4/Nisâ 34). Bu, onlara yaklaşılmamasının kinâye yollu ifâdesidir.

Yüce Allah'ın: وقال الرّسُول يا ربّ إنّ قوْمي اتّخذُوا هَذا القرْآن مَهْجُورًا *Peygamber dedi ki: Ey Rabbim! Kavmim bu Kur'ân'ı **terk edilmiş** (bir şey yerinde) tuttular* (25/Furkân 30) sözü ise, kalp ile terk etmek veya hem kalp hem de dil ile terk etmektir. واصْبرْ على مَا يَقولون واهْجرْهمْ هجْرًا جميلا *Başkalarının diyeceklerine sabret, güzellikle onlardan **ayrıl*** (73/Müzzemmil 10) sözü ise, her üçünü de içerir. İyi muamele etmekle beraber, bunlardan herhangi birini yapması istenmektedir.

واهْجُرْني مليًا *Haydi uzun bir müddet benden **uzak ol*** (19/Meryem 46) âyeti de bu üç anlamı taşımaktadır.

والرّجْز فاهْجُرْ *Pislikten sakın* (74/Müddessir 5) âyeti ise, tüm şekilleri ve türleriyle kötülükten ayrılmaya teşviktir.

مُهاجرة ise, başkasından ayrılmak ve onları terk etmektir. Allah buyurur

ki: وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللهِ *O kimseler ki, iman ettiler, **hicret ettiler** ve Allah yolunda cihada katıldılar.* (8/Enfâl 74); لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلاً مِنَ اللهِ وَرِضْوَانًا *Bir de **göç eden** fakirlere aittir ki yurtlarından ve mallarından çıkarılmışlardır, Allah'ın lütuf ve rızasını ararlar;* (59/Haşr 8).

Yine buyurur ki: وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللهِ يَجِدْ فِى الْأَرْضِ مُرَاغَمًا كَثِيرًا وَسَعَةً وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللهِ وَرَسُولِهِ *Her kim Allah yolunda **hicret ederse**, yeryüzünde gidecek çok yer de bulur, genişlik de bulur. Her kim Allah'a ve Peygamberine hicret etmek maksadıyla evinden çıkar da* (4/Nisâ 100); فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَ حَتَّى يُهَاجِرُوا فِي سَبِيلِ اللهِ *Onun için, onlar Allah yolunda **hicret edinceye** kadar içlerinden dost edinmeyin* (4/Nisâ 89) âyetlerinde söz konusu olan ise, açıkça anlaşılıyor ki, küfür diyarını terk edip, iman diyarına varmaktır. Mekke'den Medine'ye hicret edenler gibi.

Kimisi ise, bunun gereği, şehvetleri, kötü ahlakı ve günâhları hayatından uzaklaştırmak, onları terk etmek ve reddetmektir, der.

فَآمَنَ لَهُ لُوطٌ وَقَالَ إِنِّى مُهَاجِرٌ إِلَى رَبِّي *Bunun üzerine ona sadece Lut iman etti (İbrahim) de dedi ki: Ben Rabbime **hicret edeceğim**,* (29/Ankebût 26) sözünün anlamı ise, ben kendi kavmimi terk edip Allah'a giderim, demektir. Şu âyetin anlamı da buna yakındır: أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا *Allah'ın yeryüzü geniş değil miydi, siz de orada **hicret etseydiniz** ya?* (4/Nisâ 97).

Onun için mücâhede de hazırlık yapmakla beraber, nefisle mücadeleyi de gerektirir. Nitekim haberde rivâyet edilir ki: رَجَعْتُمْ مِنَ الْجِهَادِ الْأَصْغَرِ إِلَى الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ *Küçük cihattan döndünüz, büyük cihada geldiniz.*[1256] Büyük cihad da, nefisle mücahede etmektir.

Yine rivâyet edilir ki: هَاجِرُوا وَلَا تَهَجَّرُوا ***Hicret ediniz** ama terk etmeyiniz.*[1257]

Yani: Muhacirlerden olunuz, fakat sözde muhacir olup özde (gerçekte muhacir) olmayanlardan olmayınız.

هُجْر ise, çirkinliğinden terk edilmiş, bırakılmış çirkin sözdür. Hadiste denmiştir ki: وَلَا تَقُولُوا هُجْرًا *Terk **edilmiş** sözleri söylemeyiniz.*[1258]

أَهْجَرَ فُلَانٌ *Falan adam bilerek çirkin söz söyledi.* هَجَرَ الْمَرِيضُ *Hasta, kendinde olmadan çirkin söz söyledi,* demektir.

مُسْتَكْبِرِينَ بِهِ سَامِرًا تَهْجُرُونَ *Kafa tutardınız ve geceleyin **çirkin sözler** savururdunuz* (23/Mü'minûn 67) âyetindeki son kelime şöyle de okunmuştur: تُهْجِرُونَ

Bazen bu tür kötü sözleri çokça kullanan adama مِهْجَر adı verilmektedir. Onun için أَهْجَر denir. Bunu kasıtlı yaptığı zaman söylenir.

Şair şöyle der:

1256 Muttakî, *Kenzu'l-Ummâl,* Harfu'l-Cîm: Cihâd 6/el-Cihâdu'l-Ekber, IV, 430, HN: 11260.

1257 Abdurrazzak, *Musannef,* Kitâbu'l-Menâsik, Saydu'l-Mi'râd, IV, 477, HN: 8533-34.

1258 Ebû Saîd el-Hudrî hadisi. Mâlik, *Muvatta'* (Zerkânî Şerhi, III, 73).

٤٥٦ - كماجدة الأعراق قال ابن ضرة
عليها كلاما جار فيه وأهجرا

456- *Damarları asil olan gibi,*
İbn Darre demiş;
Hakkında bir söz, zulmederek ve
***kötü söz** söyleyerek.*[1259]

Şair, ağız dolusu onu kötülemiştir. Yani: Sözlerinin en çirkinleriyle.

فلانٌ هجّيراه كذا deyimi, ağır sözler söyleyip ileri gidince, kendinden geçmiş hasta gibi ağzına geleni söylediğinde, söylenir.

هجّير formu, kötü alışkanlıklar dışında neredeyse, hiç kullanılmaz. Şu kadar var ki, Arapların sözü nasıl kullandıklarını bilmeyen biri, sözün kendi bağlamını gözetmeden onun zıddı bir anlamda kullanmış olabilir.

هجير ve هاجرة formları ise, sıcaklık gibi bir nedenle insanların yolculuklarını durdurdukları zamandır. *Sanki kendisi, insanları terk etmiş, o da bu yüzden terk edilmiştir.*

هجار ise, erkek devenin kendisiyle bağlandığı iptir. Bu, onun dişi develeri rahat bırakması için kullanılan bir bağlama şeklidir. هجار kelimesi, عقال (*boyunbağı*) ve زمام (*yular*) formlarındadır. Bu şekilde bağlanmış erkek deveye فحل مهجورٌ denir.

هجارُ القوس ise, okun yayıdır. Bu da erkek devenin adı geçen ipine benzetme yoluyla söylenmiştir.

1259 Şair, Şemmâh. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 135; İbn Fâris, *Mücmel*, IV, 899.

هجع / H-c-a

هُجُوع: Gece uyumak demektir. Allah buyurur ki: كانُوا قليلا مِن اللّيْل مَا يَهْجَعُونَ *Onlar geceleyin **pek az uyurlardı*** (51/Zâriyât 17).

Bu sözün anlamı iki şekilde olabilir: Onların gece vakitleri içinde uyku uyumaları çok azdır. Ya da: Onlar gece hiç uyumazlar. Az manasına gelen قلِيل sözcüğüyle olumsuzluk veya olumsuzluğa yakın olan şeyler dile getirilir. لقيتُهُ بعْد هجْعة Uykusundan sonra ona rastladım. رجُل هجَعٌ sözü tıpkı her bulduğu yerde yatan adam manasındaki نوْم sözcüğü gibidir.

هدد / H-d-d

هدّ: Etrafını sarsan yıkılış, ağır bir şeyin düşüşü demektir. هدّة ise, bu düşüşün çıkardığı sestir. Allah buyurur ki: تكادُ السّموات يتفطّرْن منْهُ وتنْشقّ الأرْضُ وتخِرُّ الجبالُ هدًّا *Az kalsın, söyledikleri sözden gökler çatlayacak, yer yarılacak ve dağlar parçalanıp **dağılacaktı*** (19/Meryem 90).

هدّدْتُ البقرةَ İneği, kesmek için yere düşürdüm.

هدّ aynı zamanda yıkılmış olan şey için de kullanılır. Tıpkı ذبْح sözcüğünün kesilmiş hayvan için kullanıldığı gibi. Zayıf ve korkak için de bu sözcük kullanılabilir. Deyim olarak: مررْتُ برجُلٍ هدّك مِنْ رجُل Kelimenin tam anlamıyla adam olan bir adama uğradım, sözü, حسْبُك *adam olarak sana yeter*, gibi bir manaya gelir. Gerçek

anlamı ise, *onun gibisinin varlığı seni sarsar ve rahatsız eder.*

هَدَّتْ فلانًا وتَهَدَّدْتَه Bir kişiyi tehditle sarsmak, ürkütmektir.

هَدْهَدَة ise, çocuğu, uyutmak için sallamaktır.

هُدْهُد (*hüdhüd*) ise, bildiğimiz *çavuş kuşu*dur. Allah buyurur ki: وتَفَقَّدَ الطَّيْرَ فقال ما لِى لا أرى الهُدْهُد *(Süleyman) Kuşları gözden geçirdikten sonra şöyle dedi: **Hüthüdü** niçin göremiyorum?* (27/Neml 20).

Çoğulu هَداهِدُ şeklindedir. هُدَاهِد şeklinde zamme ile söyleneni ise, tekildir.

Şair şöyle der:

٤٥٧- كَهُداهِد كسر الرِّماة جناحه يدْعو
بقارعة الطريق هديلا

457- *Okçuların (avcıların) kanadını kırdıkları **hüthütler** gibi;*

Yolun ortasında düşüp erkeğini yardıma çağıran.[1260]

هدم / H-d-m

هَدْم: Binayı düşürmek, yıkmak, yerle bir etmektir. Bu anlamda هدمْتُه هَدْمًا denir. هدم ise, yıkılan şeydir. Bundan istiâre yoluyla دَمٌ هَدْمٌ Yerde kalan bir kan; yani: Heder olan.

هِدْم de böyledir. Yalnız bu özellikle eskimiş elbise için kullanılır. Çoğulu ise, أهدام şeklindedir. هَدَّمْتُ البِنَاءَ ifâdesi ise, teksir/çokluk formunda söylenmiştir. Bu manada Allah buyurur ki: ولَوْلا دَفْعُ اللهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهُدِّمَتْ صَوامِعُ وبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فيها اسْمُ اللهِ كثيرًا *Eğer Allah insanların bir kısmını bir kısmı ile bertaraf etmeseydi manastırlar, kiliseler, havralar ve içinde Allah'ın adı çok anılan mescitler elbette **yıkılırdı*** (22/Hac 40).

هدى / H-d-y

هِدَايَة: Güzel, yumuşak bir şekilde yol göstermektir. هدية de bu köktendir. هوادي الوَحْش Yırtıcı hayvanların başkalarına öncülük edenleridir. Bu yol göstermenin işaret etmek şeklinde olanına özellikle هديت vermek şeklinde olanına ise, أهْدَيْتُ formuyla verilmektedir. Misaller: أهْدَيْتُ الهَدِيَّة *Hidâyeti gösterdim* ve هَدَيْتُ إلى البَيْتِ *Evi gösterdim.*

Eğer dense ki: Yüce Allah: فَاهْدُوهُمْ إلى صِراطِ الْجَحِيمِ *Toplayın da **götürün** onları cehennem köprüsüne doğru* (37/Sâffât 23); أنه مَنْ تَوَلاهُ فأنَّهُ يُضِلُّه ويَهْدِيهِ إلى عَذابِ السَّعِيرِ *Şüphesiz kim onu dost edinirse, o muhakkak onu saptırır ve doğruca cehennem azabına **götürür*** (22/Hac 4) vb âyetlerde hidâyeti kabul etmeyenleri cehennem ve ateş ile tehdit ettiği hâlde, hidâyet nasıl güzel/yumuşak bir şekilde yol göstermek olarak tanımlanabilir?

Cevap olarak denebilir ki: Bu, Yüce Allah'ın: فبَشِّرْهُمْ بِعَذابٍ أليمٍ *Bunları acıklı bir azapla müjdele* (3/Âl-i İmrân 21) sözünde olduğu gibi,

1260 Şair, er-Râî. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 238; İbn Düreyd, *Cemhera*, III, 394.

manayı daha çok ve etkili biçimde vurgulamak için ifâdeyi sert biçimde söylemek gibidir.

Şairin şu sözü de bu konuda bir misal olabilir:

٤٥٨- تحيةُ بينِهم ضربٌ وجيعُ

458- *Aralarındaki selâmlaşma, acıtan bir vuruştur.*[1261]

Yüce Allah'ın insanlara hidâyet vermesi dört şekilde olur:

Birincisi: Akıl, zeka, zaruri bilgilerle donatılmış her insanın yükümlü tutulduğu hidâyet. Bundan herkes kendi yeteneği, gücü, imkânı oranında istifâde eder. Allah buyurur ki: قال ربُّنا الذي أعطى كلَّ شيءٍ خلقَه ثمَّ **هدى** *Musa: Bizim Rabbimiz her şeye şeklini veren, sonra da yolunu **gösterendir**, dedi* (20/Tâhâ 50).

İkincisi: Peygamberlerin dili, Kur'ân ve benzeri kitapları göndermek suretiyle insanlara yaptığı çağrı şeklinde ortaya çıkan hidâyet. İşte yüce Allah'ın şu âyette dile getirmek istediği de budur: وجعلناهُمْ أئمَّةً **يهْدون** بأمرنا *Onları buyruğumuz altında doğru yolu **gösterecek** önderler kıldık.* (21/Enbiyâ 73).

Üçüncüsü: Sadece hidâyete erenlerin elde ettikleri tevfik (başarabilme imkânı sağlama). Yüce Allah'ın şu sözünde kastedilen de budur: والذين **اهتدوا** زادهُمْ **هدى** وآتاهُمْ تقواهُمْ *Doğru yola girenlere gelince, Allah onların hidâyetlerini artırmış ve onlara kötülükten sakınma çarelerini ilham etmiştir* (47/Muhammed 17); ومَنْ يؤمنْ بالله **يهْد** قلبَهُ *Kim Allah'a inanırsa, Allah onun kalbini doğruya **götürür**.* (64/Tegâbun 11); إنّ الذين آمنوا وعملوا الصّالحاتِ **يهْديهِمْ** ربُّهُمْ بإيمانهِمْ *Hiç şüphesiz iman edip salih ameller işleyenleri, imanlarından dolayı Rableri **hidâyete erdirir**.* (10/Yûnus 9).

Yine buyurur ki: والّذين جاهَدُوا فينا **لنهْديَنَّهُمْ** سُبُلَنا *Ama bizim yolumuzda cihad edenleri, elbette kendi yollarımıza **eriştireceğiz**.* (29/Ankebût 69); ويزيدُ اللهُ الذين **اهْتدَوْا هُدى** *Allah, hidâyeti kabul edenlere, daha çok **hidâyet** verir.* (19/Meryem 76).

فهدى اللهُ الذين آمنوا لما اختلفوا فيه من الحقّ بإذنه واللهُ **يهْدي** مَنْ يشاءُ إلى صراطٍ مستقيمٍ .. *Bunun üzerine Allah kendi izniyle, iman edenleri, onların hakkında anlaşmazlığa düştükleri hakka, **ulaştırdı**. Allah, dilediğini doğru yola **iletir*** (2/Bakara 213).

Dördüncüsü: Âhirette cennetin yolunu gösterme. Bu da yüce Allah'ın şu sözlerinde kastedilen hidâyettir: **سيهْديهِمْ** ويُصلحُ بالَهُمْ *Allah onları doğru **yola iletecek** ve durumlarını düzeltecektir* (47/Muhammed 5); وقالوا الحمدُ لله الذي هدانا لهذا وما كنّا **لنهْتدي** لولا أنْ **هدانا** اللهُ *Eğer Allah bizi doğru yola **sevk etmeseydi** biz doğru yola **erişemezdik**. Şüphesiz Rabbimizin peygamberleri bize gerçeği getirmişler, derler* (7/A'râf 43).

Bu hidâyet türleri basamaklanmıştır. Birincisini elde edemeyen ikinci-

---

1261 şair, Amr b. Ma'dî-Kerib. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 149; Nahhâs, *Şerhu Ebyâti Sibeveyh*, II, 200; Müberred, *Muktadab*, II, 20.

sini elde edemez. Hatta ikincisiyle mükellef olması bile doğru olmaz. Henüz ikinci basamağa gelememiş olanın üçüncü ve dördüncü basamağı elde etmesi söz konusu olmaz. Dördüncüsünü elde eden ise, önceki her üçünü de elde etmiş demektir. Üçüncüsünü elde eden de bundan önceki ikisini de elde etmiş sayılır.

Bunu tersten okumak da mümkündür. Onun için bir insanın birinci sıradaki hidâyeti elde edip ikincisini ve üçüncüsünü elde etmemiş olması mümkündür.

İnsan, başkasını güzel bir şekilde davet etmek ve yolları göstermek dışında kimseye hidâyet veremez. Sadece bunu verebilir ancak diğer hidâyet türlerini, veremez. Birincisine Yüce Allah şu sözüyle işaret etmiştir: ولكن جعلناه نورا نهدي به من نشاء من عبادنا وانك لتهدي إلى صراط مستقيم *Fakat biz onu bir nur kıldık; Onunla kullarımızdan dilediğimizi doğru* ***yola iletiyoruz****. Şüphesiz ki sen de insanları doğru bir yola* ***götürüyorsun*** (42/Şûrâ 52); وجعلنا منهم ائمة يهدون بأمرنا لما صبروا *Onların içinden, sabrettikleri zaman bizim emrimizle doğru yola* ***ileten*** *önderler yetiştirmiştik.* (32/Secde 24); ولكل قوم هاد *Her kavim için bir* ***hidâyet edeni*** *vardır* (13/Ra'd 7), yani, her kavmin bir davet edeni vardır.

Diğer hidâyet şekillerine ise, şu sözüyle işaret etmiştir: إنك لا تهدي من أحببت ولكن الله يهدي من يشاء وهو أعلم بالمهتدين *Sen sevdiğini* ***hidâyete erdiremezsin****; fakat Allah dilediğine* ***hidâyet verir*** *ve* ***hidâyete erenleri*** *en iyi O bilir* (28/Kasas 56).

Yüce Allah'ın zalimlerden ve kâfirlerden esirgediğini belirttiği her hidâyet türü, yalnız hidâyete erenlere mahsus olan tevfik manasına gelip üçüncü kısma giren hidâyettir. Ayrıca âhiretteki sevap ve cennete koyma anlamındaki hidâyettir. Yüce Allah'ın şu sözleri gibi: كيف يهدي الله قوما كفروا بعد إيمانهم وشهدوا أن الرسول حق وجاءهم البينات والله لا يهدي القوم الظالمين *İnandıktan, Peygamber'in hak olduğuna şahadet ettikten ve kendilerine açık deliller geldikten sonra, inkâra sapan bir milleti Allah nasıl doğru yola* ***erdirir****? Allah zalimler güruhunu doğru yola* ***erdirmez*** (3/Âl-i İmrân 86); ذلك بأنهم استحبوا الحياة الدنيا على الآخرة وأن الله لا يهدي القوم الكافرين *Bu (azab) şundan dolayıdır ki, onlar, dünya hayatını sevmiş ve onu âhirete tercih etmişlerdir. Allah da kâfirler topluluğunu* ***hidâyete erdirmez*** (16/Nahl 107).

Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'in (sas) ve insanların elinde olmadığını bildirdiği, onların bu konuda herhangi bir yetkilerinin olmadığını açıkladığı her hidâyet, güzel bir şekilde davet etmek ve yolu göstermek dışında kalan hidâyet demektir. Akıl vermek, tevfîk/başarmasını sağlamak ve cennete koymak gibi. Yüce Allah'ın şu sözleri gibi: ليس عليك هداهم ولكن الله يهدي من يشاء *Onları* ***yola getirmek*** *senin boynuna borç değildir, ancak Allah dilediğini* ***yola getirir*** (2/Bakara

272); وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ لَجمعهُمْ على الْهُدى *Eğer Allah dileseydi, elbette onları **hidâyet üzerinde** toplardı.* (6/En'âm 35); وما أنت بهادي الْعُمْى عن ضلالتهمْ *Sen körleri sapıklıklarından çevirip **doğru yola getirecek** değilsin.* (27/Neml 81).

Yine buyurur ki: إنْ تحْرِصْ على هُداهمْ فإنّ اللّه لا يهْدي منْ يُضلّ *Sen o kâfirlerin hidâyete ermelerini ne kadar istesen de Allah, saptırdığı kimseyi hidâyete erdirmez.* (16/Nahl 37); ومنْ يُضْلل اللّهُ فمَا لهُ منْ هادٍ ومنْ يهْد اللّهُ فما لهُ منْ مُضلّ *Her kimi ki Allah şaşırtırsa, artık ona **hidâyet edecek** yoktur. Her kime de Allah **hidâyet verirse** artık onu da şaşırtacak yoktur* (39/Zümer 36-37); انّك لا تهْدي منْ أحْببْتَ ولكنّ اللّه يهْدي مَنْ يَشاءُ وهو أعْلمُ بالمُهْتدين *Sen sevdiğini **hidâyete** erdiremezsin; bilakis, Allah dilediğine **hidâyete** erdirir ve **hidâyete** erenleri en iyi O bilir* (28/Kasas 56).

Bu manaya şu âyette de işaret edilmiştir: أفأنْتَ تُكْرِهُ النّاس حتّى يكونوا مُؤْمنين *O hâlde insanları mü'min olsunlar diye sen mi zorlayacaksın?* (10/Yûnus 99); ومنْ يَهْد اللّه فهُو المهْتد *Allah kime **hidâyet verirse**, o **doğru yoldadır**.* (17/İsrâ 97).

Yani, hidâyeti isteyen ve onu arayandır muvaffak ettiği ve cennet yolunu gösterdiği; bunun aksini yapıp sapıklık ve küfür yolunu arayan değildir. Şu âyetler buna işaret etmektedir: والله لا يهْدي القوْم الكافرين *Allah da kâfir olan bir kavmi doğru yola **iletmez*** (9/Tevbe 37); والله لا يهْدي القوْم الظالمين *Allah, zalimler güruhunu **hidâyete erdirmez*** (9/Tevbe 109); ... انّ اللّهَ لا يهْدي منْ هُوَ كاذبٌ كفّارٌ *Herhâlde yalancı ve nankör olan kimseyi Allah **doğru yola çıkarmaz*** (39/Zümer 3).

الْكاذبُ الْكفّارُ (*Yalanlayan nankör*): Allah'ın hidâyetini kabul etmeyendir. Bu, söz konusu meseleye işarettir, lafzı direk bunun için belirlenmiş olmasa da, bu böyledir. Allah, hidâyetini kabul etmeyene, hidâyet vermez. Bu tıpkı şuna benzer: Ben hediyemi kabul etmeyene hediye vermem. Benim bağışımı kabul etmeyene, bağış yapmam, beni istemeyeni, ben de istemem.

Bu manaya gelen bazı âyetler: واللّهُ لا يهْدي القوْمَ الظالمين *Allah, zalimler güruhunu **hidâyete erdirmez*** (9/Tevbe 109); واللّه لا يهْدي القوْم الفاسقين *Allah, böylesine baştan çıkmış fasıklar güruhuna hidâyet etmez* (9/Tevbe 80); قلْ هلْ منْ شُركائكمْ منْ يهْدي إلى الحقّ قل اللّه يهْدي للحَق أفمنْ يهْدي إلى الحق أحَقّ أنْ يُتّبع أمّنْ لاَ يهدي إلا أنْ يُهْدَى *De ki, Ortak koştuklarınızdan **doğru yolu gösterecek** olan var mıdır?, Deki, Allah, hak olan **doğru yola hidâyet eder**. O hâlde **doğru yola hidâyet eden** mi kendisine uyulmaya daha layıktır, yoksa kendisine **yol gösterilmeyince** onu **bulamayan** mı daha layıktır.* (10/Yûnus 35).

Bu âyette geçen أمّنْ لا يهدّي إلا أنْ يُهْدى kısmı, يهْدي إلا أنْ يُهْدَى şeklinde de okunmuştur.[1262] Yani, başkasına hidâyet veremez, sadece kendisi hidâyete gelir. Bu da: Bir şey bilemez ve tanıyamaz.

1262 Hamza, Kisâî ve Halef "يهْدي" şeklinde okumuştur.

Yani, herhangi bir hidâyeti yoktur. Kendisine hidâyet yolu gösterilse de hidâyete gelmez. Çünkü onlar taş vb gibi ölü (cansız) varlıklardır. Sözün lafzına bakılırsa, kendilerine hidâyet yolu gösterilse, hidâyete gelirler gibi anlaşılmaktadır. Çünkü, onlar da sizin gibidir. Nitekim Allah buyurur ki: إنّ الذين تدعون من دون الله عباد امثالكم *Allah'ı bırakıp taptıklarınız da tıpkı sizin gibi kullardır* (7/A'râf 194).

Onlar sadece ölülerdir. Başka bir yerde ise, şöyle buyurmuştur: ويعبدون من دون الله ما لا يملك لهم رزقا من السّماوات والأرض شيئا ولا يستطيعون *Müşrikler, Allah'ı bırakıp, göklerden ve yerden kendileri için hiçbir rızka sahip olmayan ve sahip olmaya da güçleri yetmeyen şeylere taparlar* (16/Nahl 73).

Yüce Allah'ın: إنّا هديناه السّبيل إمّا شاكرا وامّا كفورا *Kuşkusuz biz ona **yolu gösterdik**; ister şükredici olsun, ister nankör* (76/İnsan 3); وهديناه النّجدين *Ona iki yolu gösterdik* (Beled 10); وهديناهما الصّراط المستقيم *Kendilerini doğru yola çıkardık* (37/Sâffât118).

Bunlar, akıl ve şeriat ile bilinen iyilik ve kötülüğün, sevap yolu ve azap yolunun bilinen kısmına işarettir. Şu âyetler de onu göstermektedir: فريقا هدى وفريقا حق عليهم الضّلالة --- ويحسبون أنهم مهتدون *(O) bir topluluğu doğru yola **iletti**, bir topluluğa da sapıklık hak oldu. ... ve kendilerinin de **doğru yolda olduklarını** sanıyorlar* (7/A'râf 30); انّك لا تهدي من أحببت ولكنّ الله يهدي من يشاء وهو أعلم بالمهتدين *(Resûlüm!) Sen sevdiğini **hidâyete erdiremezsin**; bilakis, Allah dilediğine **hidâyet erdirir** ve **hidâyete erenleri** en iyi O bilir* (28/Kasas 56); ومن يؤمن بالله يهد قلبه *Kim Allah'a inanırsa, Allah onun kalbini **hidâyete erdirir**.* (64/Tegâbun 11).

Bu ise, insanın hakikati ararken gönlüne verilen tevfiktir. Şu âyette buna işaret edilmiştir: والذين اهتدوا زادهم هدى واتاهم تقواهم *Doğru yola girenlere gelince, Allah onların **hidâyetlerini artırmış** ve onlara kötülükten sakınma çarelerini ilham etmiştir* (47/Muhammed 17).

Hidâyet kavramı, gramer açısından bazı yerlerde *kendi kendisiyle*, bazı yerlerde *lâm* harfiyle, diğer bazı yerlerde ise, *ilâ* edatıyla müteaddî (geçişli) kılınmıştır. Allah buyurur ki: ومن يعتصم بالله فقد هدي الى صراط مستقيم *Kim Allah'a sımsıkı bağlanırsa, kesinlikle doğru yola iletilmiştir* (3/Âl-i İmrân 101); واجتبيناهم وهديناهم إلى صراط مستقيم *Onları seçtik ve doğru yola **ilettik*** (6/En'âm 87); قل هل من شركائكم من يهدي إلى الحق قل الله يهدي للحق أفمن يهدي إلى الحق أحق أن يتبع أمن لا يهدي إلا أن يهدى *De ki, Ortak koştuklarınızdan **doğru yolu gösterecek** olan var mıdır?, De ki, Allah, hak olan **doğru yola hidâyet eder**. O hâlde **doğru yola hidâyet eden** mi kendisine uyulmaya daha layıktır, yoksa kendisine yol gösterilmeyince onu bulamayan mı daha layıktır?* (10/Yûnus 35); فقل هل لك إلى أن تزكّى - وأهديك إلى ربّك فتخشى *De ki: İster misin arınasın? Seni*

*Rabbinin yoluna **ileteyim** de ondan korkasın* (79/Nâziât 18-19).

Hidâyet etmek fiilinin kendi başına müteaddi olan kullanımlarına misal: ولهديناهم صراطا مستقيما *Ve onları elbette doğru yola **iletirdik*** (4/Nisâ 68); وهديناهما الصراط المستقيم: *Kendilerini doğru yola erdirirdik* (37/ Sâffât118); اهدنا الصراط المستقيم *Bizi doğru yola **hidâyet eyle**, ...* (1/Fâtiha 6); أتريدون أن تهدوا من أضل الله *Allah'ın saptırdığını **yola getirmek** mi istiyorsunuz?* (4/Nisâ 88).

Yine buyurur ki: ولا ليهديهم طريقا *... ne de doğru bir yola **erdirir*** (4/ Nisâ 168); أفأنت تهدي العمي ولو كانوا لا يبصرون *Sen, körlere, görmedikleri hâlde **hidâyet edebilir** misin?* (10/ Yûnus 43); ويهديهم إليه صراطا مستقيما *... ve kendisine varan dosdoğru yola **iletecektir*** (4/Nisâ 175).

Hidâyet ve talim (öğretim) için iki şeyi gerekir: Öğretenin öğretmesi, öğrenenin de öğrenmesi. Hidâyet ve talim ancak bu ikisi olduğunda gerçekleştiğine göre, hidâyet veren ve öğreten elinden gelen tüm çabayı sarf eder, fakat alıcı konumunda kişi bunu kabul etmez, almaz, öğrenmezse, bu durumda, hedef kişinin kendisine yönelik çalışmayı kabul etmediği baz alınarak, hidâyet etmemiş ve öğretmemiş, denebilir. Onun için de şöyle denmesi de doğru olmaktadır: Hidâyet ve öğretimin gerçekleşmiş sayılabilmesi için şart olan alma, kabul etme, benimseme gerçekleşmediğinden, Yüce Allah da kâfirlere ve fasıklara hidâyet vermemiştir, denebilir. Aynı zamanda kendine düşeni yaptığından, onların hidâyete gelmeleri için yol göstermesi ve bununla ilgili bilgileri öğretmeye çalışmış olması yönünden, hidâyetin ana ilkesi gerçekleştiğinden Allah onlara hidâyet vermiş ve onlara yolu öğretmiştir de denebilir.

Birinci ölçüye göre şu iki âyeti yorumlamak mümkündür: والله لا يهدي القوم الظالمين *Allah, zalimler güruhunu **hidâyete erdirmez*** (9/Tevbe 109); والله لا يهدي القوم الكافرين *Allah da kâfir olan bir kavmi **doğru yola iletmez*** (9/ Tevbe 37).

İkinci ölçüye göre ise, şu âyet misal gösterilebilir: وأما ثمود فهديناهم فاستحبوا العمى على الهدى *Semûd kavmine gelince, biz onlara **doğru yolu gösterdik**. Fakat onlar körlüğü **doğru yola** tercih ettiler.* (41/Fussilet 17).

Gerçekten fayda verecek olan hidâyeti kabul etme gerçekleşmediğinden, durumu en doğru biçimde ifâde etmenin yolu şudur: Allah ona hidâyet vermiş fakat o, hidâyete gelmemiştir. Şu âyet gibi:

قل لله المشرق والمغرب يهدي من يشاء إلى صراط مستقيم - وكذلك جعلناكم أمة وسطا لتكونوا شهداء على الناس ويكون الرسول عليكم شهيدا وما جعلنا القبلة التي كنت عليها إلا لنعلم من يتبع الرسول ممن ينقلب على عقبيه وإن كانت لكبيرة إلا على الذين هدى الله *De ki: Doğu da, batı da Allah'ındır. O, kimi dilerse onu **hidâyete erdirir**. İşte böyle, sizi ortada yürüyen bir ümmet kıldık ki, siz bütün insanlar üzerine*

*adalet örneği ve hakkın şahitleri olasınız. Peygamber de sizin üzerinize şahit olsun. Daha önce içinde durduğun Kâ'be'yi kıble yapmamız da şunun içindir: Peygamber'in izince gidecekleri, iki ökçesi üzerinde geri döneceklerden ayıralım. Bu iş elbette Allah'ın **hidâyet ettiği** kimselerin dışındakilere çok ağır gelecekti.* (2/ Bakara 142-143).

Bunlar, Yüce Allah'ın hidâyetini kabul edenler ve onunla hidâyete erenlerdir.

اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ *Bizi Doğru Yola **hidâyet eyle*** (1/Fâtiha 6) ile وَلَهَدَيْنَاهُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا *Ve onları elbette doğru yola **iletirdik*** (4/Nisâ 68).

Âyetlerine gelince, deniyor ki: Bununla kast edilen genel hidâyet anlamına gelen akıl ve peygamberlerin sünnetidir. Fatiha suresinde, daha önce hidâyete ermiş olsak bile, bizim böyle dememiz emredilmiştir. Bu emir, onu söylediğimizde bize sevap vermesi içindir. Bu, bizim Hz. Muhammed'e salavat getirmemizi emretmesi gibidir. Kendisi ve melekleri zaten bunu yapmıştır, yapmaktadır.

إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ *Gerçekten Allah ve melekleri Peygambere salât ederler.* (33/Ahzâb 56).

Kimisi de der ki: Bize böyle dua etmemizi emretmesinin nedeni, azgınların bizi azdırmasından, şehvetlerin bizi ele geçirmesinden bizi korumasını dilememizi istemesidir.

Kimileri ise: Bu وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَآتَاهُمْ تَقْوَاهُمْ *Doğru yola **girenlere** gelince, Allah onların **hidâyetlerini** artırmış ve onlara kötülükten sakınma çarelerini ilham etmiştir* (47/Muhammed 17) âyetinde bize vaat ettiği tevfîk'i dilememiz içindir, derler.

Bu, âhirette cennete giden yolu bize göstermesi ve kolaylaştırmasıdır, diyenler de vardır.

Doğrusu (bu,) Allah'ın hidâyete ulaştırdıklarının dışında kalanlar için büyük (bir yük)tür (2/Bakara 143) âyetine gelince, buradaki hidâyete erdirilenler وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَآتَاهُمْ تَقْوَاهُمْ ***Doğru yola girenlere** gelince, Allah onların **hidâyetlerini artırmış** ve onlara kötülükten sakınma çarelerini ilham etmiştir* (47/Muhammed 17)'de zikredilen tevfîk ile hidâyete erenlerdir.

هُدًى ve هداية kelimeleri dil yönünden birbirine denktir. Yalnız Yüce Allah هُدًى terimini bizzat kendisinin kontrol ettiği ve verdiği, insanın müdahalesi olan başka türlerinden ayırıp kendine mahsus işler sahasında kullanmıştır. Misal olarak: هُدًى لِلْمُتَّقِينَ *müttakiler için **hidâyettir*** (2/Bakara 2); أُولَٰئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ *İşte bunlar, Rabblerinden bir hidâyet üzerindedirler* (2/Bakara 5); شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ --- وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ *O Ramazan ayı ki, insanları irşat için, hak ile batılı ayıracak olan, **hidâyet rehberi** ve deliller hâlinde bulunan Kur'ân onda indirildi. ... Size **doğru yolu gösterdiğinden** dolayı*

Allah'ı tekbir etmenizi ister (2/Bakara 185);فإمَّا يأتينَّكم منِّي هُدًى فمنْ تبع هُداي *Size benim tarafımdan bir **hidâyet** rehberi geldiğinde, kim o **hidâyetime uyarsa**,* (2/Bakara 38).

Yine buyurur ki:قل أندْعو مِنْ دُون اللّٰه ما لا ينفعُنا ولا يضُرُّنا ونُردُّ على أعقابنا بعْد اذْ هدانا اللّٰه --- له أصْحابٌ يدْعونهُ إلى الهُدى ائتنا قلْ إنّ هُدى اللّٰه هُو الهُدى *De ki Allah bizi **doğru yola kavuşturduktan** sonra ardımıza mı dönelim? Arkadaşları, bize gel, diye **doğru yola çağırdıkları** hâlde De ki: Allah'ın **gösterdiği yol**, yegane **doğru yoldur**.* (6/En'âm 71).

هَذا بيانٌ للنّاس وهُدى ومَوْعظةٌ للمُتقين *Bu (Kur'ân) insanlar için bir açıklama, Allah'dan gereğince korkanlar için **doğru yolu gösterme** ve bir öğüttür* (3/Âl-i İmrân 138);ولَوْ شاءَ اللّٰه لجمعهُمْ على الهُدى *Allah dileseydi, elbette onları **hidâyet** üzerinde toplardı.* (6/En'âm 35); إنْ تحرِصْ على هُداهمْ فإنّ اللّٰه لا يهْدي منْ يُضل *Sen o kâfirlerin **hidâyete ermelerini** ne kadar istesen de Allah, saptırdığı kimseyi **hidâyete erdirmez**.* (16/ Nahl 37);أولئك الدين اشتروُا الضلالة بالهُدى فما ربحتْ تجارتُهُمْ ومَا كانُوا مُهتدين *İşte onlar o kimselerdir ki, **hidâyet** karşılığında sapıklığı satın aldılar da, ticaretleri kâr etmedi, **doğru yolu bulanlar** da olmadılar* (2/Bakara 16).

اهْتداء ise, insanın seçme özgürlüğünü kullanarak yaptığı inceleme ve araştırma sonucunda ulaştığı sonuç ve karara mahsus bir anlama işaret eder. Bu dünya işlerinde de olur, âhiret işlerinde de. Allah buyurur ki: وهُوَ الذي جعل لكمُ النُّجوم لتهْتدُوا بها في ظلُمَات البَرّ والبَحْر *Kara ve denizin karanlıklarında **yolunuzu bulasınız** diye yıldızları sizin için yaratan O'dur* (6/En'âm 97);إلاّ المُستضْعفين مِنَ الرّجال والنّساء والولْدان لا يستطيعُون حيلةً ولا يهْتدُون سبيلا *Ancak gerçekten aciz ve zayıf olan, çaresiz kalan ve hicret etmeye **yol bulamayan** erkekler, kadınlar ve çocuklar hariç* (4/Nisâ 98).

اِهْتِدَاء, hidâyeti arama, isteme için de kullanılır. Misal olarak: وَإذْ آتيْنا مُوسَى الكتابَ وَالفرْقان لعلكمْ تهْتدُون *Ve hani bir zamanlar Musa'ya o kitabı ve furkanı verdik, gerekirdi ki, doğru yolda **gidesiniz*** (2/Bakara 53);فلا تخْشوْهمْ واخْشوْني ولأتمّ نعْمتي عليْكمْ ولعلّكمْ تهْتدُون *Siz de onlardan korkmayın, benden korkun. Hem üzerinizdeki nimetimi tamamlayayım, hem gerek ki doğru **yola eresiniz*** (2/Bakara 150).

Yine buyurur ki: فإنْ أسْلمُوا فقد اهتدوْا *Eğer İslâm'a girerlerse **hidâyete ermiş** olurlar.* (3/Âl-i İmrân 20); فإنْ آمنوا بمثْل مَا آمنْتمْ به فقد اهتدوا *Eğer onlar da sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse **hidâyeti bulmuş** olurlar.* (2/Bakara 137).

مُهْتدي Bir alimin yolunu izleyen kişiye de denir. Meselâ: اولوْ كان اباؤهم لا يعْلمُون شيْئا ولا يهْتدُون *Ataları bir şey bilmeyen ve **doğru yolu da bulamayan** kimseler olsa da mı?* (5/Mâide 104).

Burada onların kendilerinin bilmediklerine ve bir alime de uymadıklarına dikkat çekilmiştir.

فمن اهتدى فإنما يهتدي لنفسه ومن ضل فقلْ إنما انا من المُنذرين *Artık kim doğ-*

***ru yola gelirse**, yalnız kendisi için **gelmiş olur**; kim de saparsa ona de ki: Ben sadece uyarıcılardanım* (27/Neml 92).

Burada geçen اهتداء ise, tüm ihtida şekillerini kapsar. Bunlar hidâyeti istemek, onu aramak, ona uymak ve onu inceleyip araştırmak gibi edimlerdir.

وزيّن لَهُمُ الشّيْطانُ أعْمَالهُمْ فصدّهمْ عن السّبيل فهُمْ لا يهتدون *Şeytan, kendilerine yaptıklarını süslü göstermiş de onları doğru yoldan alıkoymuş. Bunun için **hidâyete giremiyorlar*** (27/Neml 24) âyeti de bunun gibidir.

وإنّي لغفّارٌ لمنْ تَابَ وآمنَ وعمل صالحًا ثمَّ اهتدى *Bununla beraber, şüphe yok ki ben, tövbe eden, iman edip salih amel işleyen, sonra da **hak yolda sebat gösteren** kimse için çok bağışlayıcıyım* (20/Tâhâ 82) âyetinin manası ise, sonra hidâyeti istemeye, aramaya devam etti, onu araştırmaktan usanmadı ve bir daha günâh yoluna dönmedi, şeklindedir.

الذين إذا أصَابَتْهُمْ مُصيبةٌ قالوا إنّا لله وإنّا إليْه راجعُون - أولئك عليْهمْ صَلواتٌ منْ ربّهمْ ورحْمَةٌ وأولئك همُ المُهْتَدُون *Onlar başlarına bir musibet geldiği zaman: Biz Allah'a aidiz ve sonunda O'na döneceğiz, derler. İşte onlar var ya, Rablerinden, mağfiretler ve rahmet onlaradır. İşte **hidâyete erenler** de onlardır* (2/Bakara 156-157).

Yani, Yüce Allah'ın hidâyetini arayan, onu kabul eden ve onun gereğini yapanlar. Onlardan haber verirken de şöyle buyurmaktadır: وَقالوا يَا أيُّهَا السَّاحرُ ادْعُ لَنَا رَبَّك بمَا عهد عنْدك إنّنَا لمُهْتدون *Onlar azâbı görünce: Ey sihirbaz! Sende olan ahdi hürmetine bizim için Rabbine dua et. Biz gerçekten **doğru yola gireceğiz**, dediler* (43/Zuhruf 49).

هذي ise, evi göstermeye mahsus bir sözcüktür. el-Ahfeş şöyle der: Bunun tekili هديّة şeklindedir. Müennesi ise, هدْي olarak gelir; bu da kendisiyle niteleme yapılmış bir mastar gibidir. Allah buyurur ki: فإنْ أحْصرْتمْ فمَا اسْتيْسَرَ مِن الْهدْي ولا تَحْلقوا رُءُوسَكمْ حتّى يبْلغ الْهدْيُ محِلّه --- فمَا اسْتيْسَرَ من الهدْي *Eğer bunlardan alıkonulsanız, o zaman kolayınıza gelen bir **kurban** gönderin. Bununla beraber bu **kurban**, kesileceği yere varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. ona da kolayına gelen bir **kurban** gerekir.* (2/Bakara 196); هديًا بالغ الكعْبة *Kâbe'ye ulaşacak bir **kurban** olmak üzere* (5/Mâide 95).

Yine buyurur ki: ولا الهدْيَ ولا القلائدَ ***kurbanlık hediyelere**, gerdanlıklarına* (5/Mâide 2); والهدْيَ معْكوفا أنْ يَبْلغ محلّه *bekletilen **kurbanların** yerlerine ulaşmasını men edenlerdir* (48/Fetih 25).

هديّة: İnsanların birbirlerine gönül almak kasdıyla verdikleri armağandır. Allah buyurur ki: وإني مُرْسلة إليْهمْ بهديّة فناظِرة بم يرجعُ المُرسَلون - فلمّا جاء سُليمان قال أتمدُّونن بمَال فمَا آتاني اللّهُ خيْرٌ ممَّا آتاكمْ بلْ أنتمْ بهديّتكمْ تفرحُون *Ben bir **hediye** göndereceğim de, bakayım elçiler ne (gibi bir sonuç) ile dönecekler. Gelince Süleyman şöyle dedi: Siz bana mal ile yardım mı etmek istiyorsunuz?*

*Allah'ın bana verdiği, size verdiğinden daha iyidir. Ama siz, **hediyenizle** böbürlenirsiniz* (27/Neml 35-36).

مِهْدَى kelimesi ise, armağanın kendisi üzerinde sunulduğu tepsidir.

مِهْدَاء da çokça hediye veren kişi demektir. Bu anlamda Şair şöyle der:

٤٥٩ - وإنك مهداء الخنا نطف الحشا

459- *Sen çokça fahişe **hediye** eden, içi pis olan birisin.*[1263]

هَدِي, hem hediye hem de gelin için kullanılır. Bu anlamda: هديتُ العَرُوس إلى زَوْجها *Gelini eşine hediye ettim*, denir. Ayrıca مَا أحْسَنَ هديَة فُلاَنٍ و هَدْيَهُ *Falanın hediyesi ve yolu ne güzeldir.* فلاَن، يُهادَى بَيْنَ اثنيْن deyimi ise, iki kişi arasında yürüyüp her ikisine de dayanan kişi için, söylenir. تَهادت المَرْأة *Kadın, iki kişiye dayanıyor gibi yürüdü.*

هرع / H-r-a

Sert bir şekilde ve korkutarak sürmek için هَرِعَ وأهْرِعَ fiilleri kullanılır. Allah buyurur ki: وجاءهُ قوْمُهُ يُهْرَعُون إليه *Daha önceleri çirkin işler yapmış olan kavmi harıl harıl koşup geldiler* (11/Hûd 78).

هَرَعَ بِرُمْحِهِ فتَهَرَّعَ fiili mızrağını seri bir şekilde kullandı, acele etti, demektir.

هرع *hızlı yürüyen* ve çok ağlayan, demektir.

هريع هرْعَة ise, küçük bir güvedir.

1263 Şair, Huseyl b. Artafa. Bkz. Câhız, el-Beyân ve't-Tebyîn, III, 202; Câhız, Hayevân, IV, 494.

هرت / H-r-t

Bu kelimeyle ilgili Allah buyurur ki: وَمَا أنْزِلَ على المَلَكَيْنِ ببَابِلَ هَارُوتَ ومَارُوتَ *Bâbil'de, iki meleğe: Hârût ve Mârût'a indirilen şeyleri öğretiyorlardı* (2/Bakara 102).

Deniyor ki bu âyette geçen هارُوت ve مارُوت kelimeleri iki melektir. Bazı müfessirler ise: Bunlar, insanlardan veya cinlerden olan iki şeytanın isimleridir, mansup olarak okunmalarının nedeni وَلَكِنّ الشَّيَاطِين ifâdesinden bedel olmalarındandır. Bu bir bölümün bütün yerine kullanıldığı bedel türlerindendir. القَوْمُ قَالُوا إنّ كَذا زيدٌ وعَمْرٌو *Topluluk dedi ki: Şüphesiz bu ikisi Zeyd ve Amr'dır*, sözü gibi.

هرْت kelimesi, avurdun genişliği demektir. Bu anlamda فَرَسٌ هرِيتُ الشِّدْق denir. Yani *avurdu geniş at*. Bunun aslı da هرت ثَوْبَهُ ifadesinden alınmıştır ki, *elbisesini yırttı, parçaladı* demektir.

هريت kelimesi ise, *bekareti bozulmuş kadın* demektir.

هرن / H-r-n

هرُون: Arapça olmayan bir isimdir. [Kur'ân'da birçok yerde geçmesine rağman] Arap edebiyatında herhangi bir kullanımına rastlanmamıştır.

هزز / H-z-z

هَز: Kelimesi, şiddetli bir şekilde sarsmak, sallamaktır. Bu anlamda هَزَزْتُ الرُّمْحَ فاهتَزّ *Mızrağı salladım, o*

da sallandı ve هَزَزْتُ فلاَنًا للعطاء *Falanı bağış için salladım* deyimleri kullanılmaktadır. Allah buyurur ki: وهُزِّي إليك بجذع النخلة تساقط عليك رطبا جنيا *Hurma dalını kendine doğru **silkele**, üzerine devşirilmiş taze hurmalar dökülsün* (19/Meryem 25); وألق عصاك فلمّا رآها تهتز كأنّها جانّ ولّى مدبرا ولم يعقب *Asânı at! Onu yılan gibi kıpırdadığını görünce dönüp arkasına bakmadan kaçtı.* (27/Neml 10).

اهْتزّ النبات: Bitki gelişti, uzadı, olgunlaştı, demektir. Allah buyurur ki: فإذا أنزلنا عليها الماء اهتزّت وربت وأنبتت من كلّ زوج بهيج ... *fakat biz onun üzerine su indirdiğimiz zaman, **harekete geçer**, kabarır ve her güzel çiftten bitkiler bitirir* (22/Hac 5).

اهتزّ الكوكب *Yıldız kaydı*, demektir. سيف هزهازٌ *Sırf çelikten yapılmış kılıç.* ماءٌ هزهزٌ *Akarken ses çıkaran derin su.* رجل هزهز *Hafif adam.*

هزل / H-z-l

Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmaktadır: انّه لقول فصل - وما هو بالهزل *Kuşkusuz Kur'ân, apaçık bir sözdür. O asla bir **şaka** değildir* (86/Târık 13-14).

هزل kelimesi, hiçbir faydası olmayan, kimseye iyi gelmeyen her söz için kullanılır. Ciddiyetsizlik demektir. Burada anlam olarak zayıflığa gönderme yapılmış ve o yönden bir benzetme düşünülmüştür.

هزو / H-z-e

هُزْء: Kelimesi, hafif yollu dokunma ve alaya alma demektir. Kimi zaman alaya almak anlamına gelen bazı tutumlar da bu kelimeyle dile getirilmektedir.

Yüce Allah da onu bazen alaya almak anlamında kullanmıştır: وإذا ناديتم إلى الصّلاة اتّخذوها هزوا ولعبا *Namaza çağırdığınız zaman, onu **alay** ve eğlence konusu yaparlar;* (5/Mâide 58); وإذا علم من آياتنا شيئا اتّخذها هزوا *Âyetlerimizden bir şey öğrendiği zaman, onu **alaya alıyor**.* (45/Câsiye 9); وإذا رأوك إن يتّخذونك إلا هزوا أهذا الّذي بعث الله رسولا *Seni gördükleri zaman: Bu mu Allah'ın Peygamber olarak gönderdiği? diye seni hep **alaya alıyorlar*** (25/Furkân 41).

Yine Allah şöyle buyurur: وإذا راك الّذين كفروا إن يتّخذونك إلا هزوا *O inkârcılar seni gördükleri zaman, seni **alaya** alıyorlar* (21/Enbiyâ 36); أتتّخذنا هزوا *yahu sen bizimle **alay** mı ediyorsun?*, (2/Bakara 67).

Allah buyurur ki: ولا تتّخذوا آيات الله هزوا *Sakın Allah'ın âyetlerini **alay** konusu edinmeyin,* (2/Bakara 231). Burada Yüce Allah onları sert biçimde azarlamakta ve onların bu yaptıklarının çok çirkin olduğuna dikkat çekmektedir. Çünkü onlar ilim sahibi oldukları ve onun gerçek olduklarını bildikleri hâlde kendisiyle eğlenmişler ve onu hafife almışlardır. Bu anlama gelen fiil هزئت به ve استهزأت şekillerinde kullanılır.

اِسْتِهْزَاء: Alaya almaya çalışmaktır. Onu alışkanlık hâline getirmektir. Bazen bizzat alaya almak anlamında da kullanılır. Bu tıpkı اسْتِجَابَة kelimesinin bazen cevap almaya çalışmak anlamında kullanıldığı gibidir. Halbuki bu kendi başına cevap vermek anlamında kullanılır.

Allah buyurur ki: قُلْ أَبِاللَّهِ وَآيَاتِهِ وَرَسُولِهِ كُنْتُمْ تَسْتَهْزِئُونَ *De ki: Allah ile, âyetleri ile ve peygamberi ile mi* ***alay*** *ediyorsunuz?* (9/Tevbe 65); وَحَاقَ بِهِمْ ... مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ *o* ***alay ettikleri*** *şey kendilerini kuşatmış olacaktır* (11/Hûd 8); وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلاَّ كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ *Onlara hiçbir peygamber gelmiyordu ki onunla* ***alay etmiş*** *olmasınlar* (15/Hicr 11).

Yine buyurur ki: وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا *Allah size Kitab (Kur'ân)da: Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini ve onlarla* ***alay edildiğini*** *işittiğiniz zaman,* (4/Nisâ 140); وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ *Senden önce de peygamberlerle* ***alay edilmişti****. Fakat onlardan alay edenleri,* ***alay ettikleri*** *şey kuşatıverdi* (6/En'âm 10).

Yüce Allah için kullanılan اِسْتِهْزَاء kelimesi gerçek anlamıyla kullanılamaz. Tıpkı Yüce Allah için لَهْو ve لَعْب *oyun* ve *eğlence* ifâdelerinin kullanılamayacağı gibi.

Allah buyurur ki: اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ *Allah, onlarla* ***alay eder*** *ve onların başıboş olarak bu azgınlıklarında devam etmelerine destek verir* (2/Bakara 15). Yani onlara alaya almanın cezasını verir. Bunun anlamı da: Cenabı Allah onlara bir süre mühlet verir, sonra onları aniden kıskıvrak yakalar. İşte Cenab-ı Allah'ın onlara tanımış olduğu bu süre اِسْتِهْزَاء diye adlandırılmıştır. Zira onlar bu verilen süreye aldanmışlar, tıpkı daha önce alaya almakla aldandıkları gibi. Bu da, onların farkında olmadan kuşatılmaları ve aniden baskına uğramaları anlamına gelmektedir.

Ya da onlar çokça alaya aldıkları için bu onların en belirgin nitelikleri olmuştur. Böylece Cenabı Allah'ın onlara karşı aldığı önlem de onlarla alay ediyormuş gibi algılanmıştır. Nasıl ki şöyle denmiştir: Bir kişi seni aldatmaya çalışır, sen de onun farkında olur da, bunu ona hissettirmeden hilesine karşı önlem alırsan, onu aldatmış olursun.

Rivâyete göre *Allah'ı ve dinini dünyada alaya alanlara kıyamette cennetin bir kapısı açılacak, onlar da ona doğru koşacaklar. Oraya vardıklarında ise kapı birden yüzlerine kapanacak.*[1264] İşte Yüce Allah'ın şu âyette bahsettiği de budur: فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ *İşte bugünde inananlar kâfirlere gülecek* (83/Mutaffifîn 34).

Yine bu anlamda olan âyetlerden biri de şudur: فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ..., *onlarla* ***alay edecek-***

1264 Bkz. Beyhakî, *el-Esmâ' ve's-Sıfât*, s. 616, (RN: 964).

***lerdir**. Allah da, onları **maskaraya** çevirecektir* (9/Tevbe 79).

هزم / H-z-m

هَزَمَ: Kelimesinin aslı, bir şeyi un ufak olana kadar tutup sıkmaktır. هزم الشن، وهزم القثاء والبطيخ *Kırbanın ağzını sımsıkı bağlamak, salatayı ve kavunu doğramak* gibi.

هزيمة kelimesi de bu köktendir. Çünkü hezimet bazen حطم *yıkım*, bazen de كسر *kırılmak* lafızlarıyla ifâde edilmektedir.

Allah buyurur ki: فهزموهم باذن الله *Derken, Allah'ın izniyle onları tamamen **hezimete uğrattılar**,* (2/Bakara 251); جند ما هنالك مهزوم من الاحزاب *Onlar burada çeşitli partilerden (gruplardan) **bozguna** uğramış bir ordudur* (38/Sâd 11).

اصابته هازمة الدهر Yani *zamanın insanın belini kıran belalarından biri ona isabet etti*. Bu kelime فاقرة (*Fakir düşüren musibet, bela*) kelimesi gibidir. هزم الرعد *Kırılma sesi gibi bir ses veren gök gürültüsü*, demektir.

مِهزام ise, bedevi Arapların çocuklarının, başına ateş takip oynadıkları bir çubuktur. Böylece sanki çocuklar bununla düşmanlarını yenmektedir.

Damgalanmış adama da هزم ve اهتزم denmektedir.

هشش / H-ş-ş

هش: Kelimesi, هز *sallamak* kelimesine yakın bir anlama gelmektedir. Bir şeyi çırpmak manası vardır. Genelde yumuşak şey için kullanılır. هَش الورق *Ağacın yaprağını sopa ile çırpmak* gibi.

Allah buyurur ki; قال هى عصاي أتوكأ عليها وأهش بها على غنمي *Musa dedi: O benim asâmdır, ona dayanırım, onunla davarlarıma yaprak **silkerim*** (20/Tâhâ 18).

هَشَّ الرَّغِيفُ فِي التَّنُّور يهش *Ekmek fırında kupkuru hâle geldi ve kırıldı.*

ناقة هشوش *Yumuşak başlı, sütü bol dişi deve*; فرَسٌ هشوش Hiçbir şekilde tanınmayan, bir özelliği olmayan, at demek olan الصَّلود sözcüğünün zıt anlamlısıdır.

رَجُل هَش الوَجه *Sevimli, siması güzel, hayatı güzel adam*, demektir. Bir kişi kendisi için kullandığında sevindim, rahatladım, iştahım açıldı anlamında قد هششت der.

هشَّ للمعروف يهش İyiliğe sevinen, ona karşı istekli olan kişiler için kullanılır. فلانٌ ذو هَشاش İyiliğe sevinen, ona karşı sempatisi olan kişi için söylenen bir ifâdedir.

هشم / H-ş-m

هشم: Kuru olan ot gibi şeylerin kırılması manasına gelir. Allah buyurur ki: فأصبح هشيما تذروه الرياح *bir **çerçöpe** dönmüştür; Rüzgârlar onu savurur gider* (18/Kehf 45); فكانوا كهشيم المحتظر *ağılcının topladığı çerçöp gibi kırılıp dökülüverdiler* (54/Kamer 31).

هَشَمَ عَظْمَهُ deyimi, *Onun kemiğini kırdı*, manasına gelir. هَشَمْتُ الخُبْزَ *Ekmeği kırdım, ufalttım.* Bu anlamda Şair şöyle der:

٤٦٠- عَمْرُو العُلا هَشَمَ الثَّرِيدَ لِقَوْمِهِ
وَرِجَالُ مَكَّةَ مُسْنِتُونَ عِجَافُ

460- *Amru'l-Ulâ topluluğuna tirit* ***dağıttı;***
Mekke'nin adamları ise, hayırsızlar, çelimsizlerdir.[1265]

هَاشِمَة, başın kemiğini kıran derin yaradır.

اهْتَشَمَ كُلَّ مَا فِي ضَرْعِ النَّاقَةِ deyimi, *dişi devenin memesindeki bütün sütü sağdı*, anlamındadır. تَهَشَّمَ فُلَانٌ عَلَى فُلَانٍ deyimi de, *falan kişi falan adama acıdı*, anlamına gelir.

هضم / H-d-m

هَضْم: Kelimesi, içinde yumuşaklık bulunan eritilebilir, sindirilebilir şeylerin dağılacak derecede sindirilmesidir. Bu anlamda هَضَمْتُهُ فَانْهَضَمَ denir ki, kestim, kopardım, doğradım anlamına gelir. Kesilip kaval hâline getirilmiş kamışa قَصَبَةٌ مَهْضُومَةٌ denmesi gibi. مِزْمَارٌ مُهْتَضَمٌ ifâdesi de bu manaya gelir.

Allah buyurur ki: وَزُرُوعٍ وَنَخْلٍ طَلْعُهَا هَضِيمٌ *Ekinlerin, salkımları* ***olgunlaşmış*** *hurmalıklar arasında* (26/Şuarâ 148).

Yani, öyle birbirine girmişler ki, sanki, doğranıp üst üste atılmışlar.

هَاضُوم sözcüğü ise, yemeği hazmetmesi için kullanılan ilaçtır.

بَطْنٌ هَضُومٌ *Sindirimi güçlü karın,* وَكَشْحٌ مُهْضَمٌ *erimiş (kurumuş) böğür,* وَامْرَأَةٌ هَضِيمَةُ الكَشْحَيْنِ *böğrünün her iki yanı iyice yapışmış kadın.*

هَضْم sözcüğü, istiâre yoluyla zulüm için de kullanılır.

Allah buyurur ki: وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا *Her kim de mü'min olarak salih amelleri işlerse, artık o, ne bir haksızlıktan ne de* ***çiğnenmekten*** *korkar* (20/Tâhâ 112).

هطع / H-t-a

Bir şeye yönelip bakarak gözünü ondan ayırmamak anlamına gelen هطع fiili, بَعِيرٌ مُهْطِعٌ yaratılış itibariyle *boynunda diklik bulunan deve* ifâdesinde kullanılmıştır. Bu ifâde devenin boynunu dikleştirmesinde kullanılır. Yüce Allah da bu manada buyurur ki:

مُهْطِعِينَ مُقْنِعِي رُءُوسِهِمْ لَا يَرْتَدُّ إِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ *O gün, başlarını dikerek koşacaklar, gözleri kendilerine bile dönmeyecek,* (14/İbrâhîm 43); **مُهْطِعِينَ** إِلَى الدَّاعِ *Çağırana gözlerini dikip koşarak,* (54/Kamer 8).

هلل / H-l-l

هِلَال: Yenilenen bir iki günlük aya hilal adı verilir. Bundan sonraki günler için hilal adı kullanılmaz. Buna üçüncü günden itibaren قَمَر adı veri-

1265 Bu beyit, Hâşim b. Abdumenâf'ın kızına aittir. el-Matrûd el-Huzâî'ye nispet edenler de vardır. Bkz. Ezherî, *Tehzibu'l-Luga*, VI, 95.

lir. Hilalin çoğulu أهلة şeklindedir.

Allah buyurur ki: يَسْأَلُونَكَ عَنِ الأهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ *Sana hilâllerden soruyorlar. De ki: Onlar insanlar için de, hac için de vakit ölçüleridir* (2/Bakara 189).

Bu âyette sözü edilen soru onların: *Ay neden böyle her gün değişiyor. Bir hilale dönüyor, bir dolunaya?* Şeklinde peygambere sordukları soruydu.

Avcılıkta kullanılan ve hilalin iki ucu gibi iki kolu bulunan bir av aleti olan سنان *mızrak* da şekil olarak hilale benzetilmiştir. Bundan ayrı olarak bir çeşit yılan, kuyunun dibindeki yuvarlak hâlde biriken su ve değirmen taşının kırılmış her bir parçası da hilal diye adlandırılır. Bunların hepsi hilaldir.

أهلّ الهلال ifâdesi hilal göründü, demektir. استهل fiili ise hilali görmek istedi.

Bazen إهْلال kelimesi اسْتِهْلال sözcüğüyle ifâde edilir. Bu tıpkı إجابة kelimesiyle اسْتجابة kelimesi gibidir.

إهْلال ise, hilalin görülmesi sırasında yükselen sestir. Bundan ayrı olarak her yüksek ses için de bu kelime kullanılır. Çocuğun yüksek sesle bağırması, ağlaması da bu ses yüksekliği açısından bir benzerliktir.

Allah buyurur ki: وما أهلّ به لغير الله ... *bir de Allah'tan başkası adına **kesilen** hayvanlar* (2/Bakara 173).

Bu, kesilirken açıkça Allah'ın adı değil de başka bir varlığın adının söylendiği kesimdir. Bu da putlar için kesilen hayvanlar demektir.

Kimisi de إهْلال ve تَهلُّل kelimelerinin لا إله إلا الله demek olduğunu söylemiştir. Bu cümleden bu lafızlar türetilmiştir. Tıpkı التَسْمَلُ و البَسْمَلة و الدَّحْوَقْل و الحَوْقلة kelimeleri gibi. Bunların ilk ikisi بِسْم الله الرَّحْمن الرَّحيم, son ikisi ise لاحَوْل و لا قوّة الا بالله demektir. Hac'ta; » لبّيك اللهمّ لبّيك لبّيك لا شريك لك لبّيك إنّ الحَمْد و النّعْمة لك و المُلْك لا شريك لك «. şeklinde getirilen *telbiyeler*[1266] de الإهْلال adını almaktadır.

تَهلّل السَّحابُ ببَرْقِه *Bulut yıldırımıyla parladı.* Burada da hilale benzetme vardır.

ثوبٌ مُهلّل ifâdesi *sık dokunmuş elbise* anlamına gelir. Şairin gönlüne geldiği gibi söylediği ve bir daha düzeltmediği bir şiir türü olan شعْرٌ مُهلهَل de bu köktendir.

هل / Hel

هل harfi, kendisiyle haber alınmak istenen bir edattır. Bu da soru sormak şeklinde ifâde edilir. Yüce Allah soru sormak için bunu kullanmaz.

Allah buyurur ki: قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا *De ki: Yanınızda bize çıkarabileceğiniz bir bilgi **mi** var?* (6/En'âm 148).

Uyarmak, azarlamak veya olumsuzluk bildirmek maksadıyla bilgi vermek, takrîr etmek için de kullanılır. Meselâ Allah buyurur ki: هل تحس منهم من أحدٍ أوْ تسْمعُ لهم ركزًا . (*Şimdi)*

1266 Müslim, 16/Hac 3/et-Telbiyye ve Sıfatuhâ ve Vaktuhâ, HN: 2868.

onlardan herhangi birini görüyor ***musun****, yahut onların hafif bir sesini işitiyor musun?* (19/Meryem 98); هل تعلم له سميًّا *Sen onun adını taşıyan birini bilir* ***misin****?* (19/Meryem 65); فارجع البصر هل ترى من فطور *Gözünü döndür de bak, bir bozukluk görüyor* ***musun****?* (Mülk 3)

Bunların hepsi olumsuzluğa dikkat çekmek için gelmiştir.

Yüce Allah buyurmuştur: هل ينظرون إلا أن يأتيهم الله في ظلل من الغمام والملائكة *Onlar Allah, buluttan gölgelikler içinde meleklerle birlikte geliversin diye* ***mi*** *gözetiyorlar?*, (2/Bakara 210); هل ينظرون إلا أن تأتيهم الملائكة *Onlar Ancak kendilerine, ruhlarını alacak meleklerin gelmesini* ***mi*** *bekliyorlar!* (16/Nahl 33); هل ينظرون إلا الساعة أن تأتيهم بغتة و هم لا يشعرون *Onlar kendileri farkına varmadan ansızın kıyâmetin başlarına gelmesini* ***mi*** *bekliyorlar?* (43/Zuhruf 66); هل يجزون إلا ما كانوا يعملون *Onlar yaptıklarının cezasından başkasına çarptırılmış değiller* (34/Sebe' 33); هل هذا إلا بشر مثلكم *Bu sizin gibi bir beşerden başkası değildir* (21/Enbiyâ 3).

Deniyor ki, bu da Allah'ın kudretine dikkat çekmek ve onun azabından, cezasından sakındırmak ve korkutmak içindir.

هلك / H-l-k

هلاك: Değişik üç anlamda kullanılmıştır:

1- Bir şeyin *kaybedilmesi* anlamında. Kaybedilen şey kaybedenin yanında olmasa da başkasının yanında olabilir.

Bu konuda Allah buyurur ki: هلك عني سلطانيه *Gücüm de benden* ***yok olup gitti*** (69/Hâkka 29).

2- Bir şeyin *şekil değiştirmesi* ve bozulması anlamında kullanılabilmektedir. Meselâ Allah buyurur ki: ويهلك الحرث والنسل *ekini ve nesli yıkıma uğratmak için koşuşturur.* (2/Bakara 205).

Ayrıca هلك الطعام *yemek bozuldu*, denmektedir.

3- *Ölüm* anlamında kullanılmaktadır. Meselâ Yüce Allah buyurmuştur:

ان امرؤ هلك *bir kişi* ***ölürse****,* (4/Nisâ 176).

Yüce Allah kâfirlerin inancından haber verirken şöyle buyurmaktadır: وما يهلكنا الا الدهر *Bizi ancak geçen zaman* ***helak eder****.* (45/Câsiye 24).

Yüce Allah ölüm sözcüğünü helâk sözcüğüyle vermez ve onu yermek de istemez. Sadece burası hariç.

Bir de şu âyette aynı anlamda kullanılır: ولقد جاءكم يوسف من قبل بالبينات فما زلتم في شك مما جاءكم به حتى إذا هلك قلتم لن يبعث الله من بعده رسولا *Bundan önce size delillerle Yûsuf gelmişti. O zaman da onun size getirdiği hakikatte şüphe edip durmuştunuz. Nihâyet* ***helak olduğunda*** *(vefat ettiğinde) de Bundan sonra Allah asla peygamber göndermez, dediniz* (40/Mü'min 34).

Yüce Allah'ın bu iki yerde helâk

kavramını kullanmış olması özel bir anlama işaret etmek içindir ki, biz onu usul olarak bu kitapta ele almıyoruz. Bu başka kitaplarda konusudur.

4- Bir şeyin varlık aleminden *iptal edilmesi* ve *kökten yok edilmesi* anlamında kullanılmaktadır. İşte bu Yüce Allah'ın aşağıdaki âyette işaret ettiği فناء yok olup gitmek: كل شيء هالك إلا وجهه *O'nun yüzünden başka her şey **helak olacaktır**,* (28/Kasas 88) .

Azap, korku ve fakirlik için de هلاك adı kullanılmaktadır. Yüce Allah'ın şu sözleri bu manaya işaret etmektedir: وإن يهلكون إلا انفسهم وما يشعرون *Böylece yalnız kendilerini **helak ediyorlar** ama farkında değiller* (6/En'âm 26); وكم أهلكنا قبلهم من قرن هم أحسن أثاثا ورئيا *Halbuki biz, kendilerinden evvel, mal ve gösterişçe daha iyi durumda nice kuşağı **helak etmişizdir*** (19/Meryem 74).

وكم من قرية أهلكناها *Nice kentler **helak ettik**.* (7/A'râf 4); فكأين من قرية اهلكناها *Nice memleketler vardı ki, biz onları **helak ettik**.* (22/Hac 45);افتهلكنا بما فعل المبطلون *şimdi o batıl yolu tutanların yaptıkları yüzünden bizi **helâk mi edeceksin?*** (7/A'râf 173).

رب لو شئت اهلكتهم من قبل وإياي أتهلكنا بما فعل السفهاء منا *Rabbim! dedi, dileseydin bunları da, beni de daha önce **helâk ederdin**. Şimdi bizi, içimizdeki o beyinsizlerin yaptıkları yüzünden **helâk mi edeceksin**?* (7/A'râf 155).

Yüce Allah'ın: فهل يهلك إلا القوم الفاسقون *Hiç yoldan çıkan fasıklar topluluğundan başkası **helak edilir mi**?* (46/Ahkâf 35).

Burada söz konusu edilen helak ise, Peygamber efendimizin (sas): لا شر كشر بعده النار *Hemen ardından ateşin/cehennemin geldiği kötülükten daha büyük kötülük olmaz,*[1267] sözünde işaret ettiği en büyük *helâk*tir.

Allah buyurur ki: ما شهدنا مهلك اهله وإنا لصادقون *'Biz o ailenin **helak edilişi** sırasında orada değildik, inanın ki doğru söylüyoruz* (27/Neml 49).

هُلك, yok etmek, yıkıma uğratmaktır.

تهلكة ise, helâke yol açan veya sebep olan şeydir.

Allah buyurur ki:وأنفقوا في سبيل الله ولا تلقوا بأيديكم إلى التهلكة *Allah yolunda mal harcayın da kendinizi ellerinizle **tehlikeye** bırakmayın* (2/Bakara 195).

امرأة هلوك deyimi, *yürürken sanki kendini öldürecekmiş gibi yürüyen kadın*, demektir. Bu manada şair şöyle der:

٤٦١- مريضات أوبات التهادي كأنما
تخاف على أحشائها أن تقطعا

461- Karşılıklı hediyeleşmenin dönüşlerinin hastaları sanki
Korkan bağırsaklarından onların kesilip kopmalarından.[1268]

1267 Bu sözün mevkûf olarak rivâyeti sahihtir. Hz. Ebu Bekir bir konuşmasında buna benzer bir söz söylemişir. Bkz. İbn Hacer, *Metâlibu'l-Âliye*, IX, 146, HN: 3297; Muttakî, *Kenzu'l-Ummâl*, XVI, 146, 151, HN: 44177, 44185.

1268 Şair, Müslim b. Velîd. Bkz. Ebû'l-Ferac, *H.Basriyyîn*, II, 220; Râğıb, *el-Muhâdarâtu'l-Üdebâ*, II, 139.

Kötü kadına bu (gayrimeşru) eğiliminden dolayı هلوك adı verilmiştir.

هالكي ise, *demirci* demektir. Önceleri هالك kabilesinden demircilik yapan bir kişinin adıydı. Daha sonra demircilik yapan herkese هالكي adı verilmiştir.

هلك kelimesi ise, *yıkıma uğrayan, yok olan* şeydir.

هلم / H-l-m

Herhangi bir şeye davet etmek, çağırmak için kullanılan هَلُمَّ sözcüğünün kökeni hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Bunun aslı لَمَّ ها fiilinden alınmıştır. Bu bağlamda: لَمَمْتُ الشَّيْءَ denir ki, bir şeyi ıslah etmek, düzeltmek anlamına gelir. Bu fiilin elifi hazf edilerek هَلُمَّ denmiştir.

İkincisi: Bunun aslı أَمَّ هل şeklindedir. Sanki kişiye: هَلْ لك في كذا أمّه denmiş ve bu işte bir kastin var mı, diye sorulmuştur. İkisi birleştirilerek هلمّ denmiştir. Allah buyurur ki: قد يَعْلَمُ اللّهُ الْمُعَوِّقِينَ منْكُمْ والْقَائلين لِإخْوانهِمْ هلمّ إلَيْنَا *Şüphesiz Allah, içinizden o savsaklayanları ve kardeşlerine: Bize gelin, diyenleri biliyor.* (33/Ahzâb 18).

Gramercilerin bir kısmı, onu her hâlde aynı biçimde kullanmış ve *tesniye* ve *cemi* hâllerinde değişikliğe uğratmamışlardır. Kur'ân da onu bu şekilde kullanmıştır. Kimisi ise, *tesniye*, cemi ve müennes formlarını هلمّا، هلمُّوا، هلمّي، هلْمُمْنَ şeklinde değişik biçimde kullanmıştır.

همم / H-m-m

İnsanı damla damla eriten hüzün demek olan هَمّ şu deyimde kullanılmıştır: هَمَمْتُ الشَّحْمَ فانْهَمَّ *Yağı erittim, o da eridi.* هَمّ ise, insanın içinde hüzün meydana getiren şeydir. Asıl olan da budur. Bu nedenle Şair şöyle der:

462- وهمُّك ما لم تُمْضِه لك مُنْصِبٌ

462- *Üzüntün, bertaraf etmediğin sürece seni bitkin düşürür.*[1269]

Allah buyurur ki: إذْ هَمَّ قَوْمٌ أنْ يَبْسُطوا إلَيْكُمْ أيْدِيَهُمْ فكفّ أيْدِيَهُمْ عنْكُمْ *Hani bir topluluk size el uzatmaya (tecavüze) yeltenmişti de, O (Allah) onların ellerini sizden çekmişti* (5/Mâide 11); ولقدْ همّتْ به وهمّ بها *O hanım, onu gerçekten* ***arzu etmişti****, O da onu* ***arzu etmişti****,* (12/Yûsuf 24); اذْ همّتْ طائفتَان منْكمْ أنْ تفشلا *O zaman içinizden iki topluluk dağılmak istemişti.* (3/Âl-i İmrân 122).

Yine buyurur ki: لهمّتْ طَائفةٌ منْهُمْ أنْ يضلّوك *onlardan bir güruh seni saptırmaya çalışırdı* (4/Nisâ 113); وهمّوا بمَا لمْ ينالوا *ve o başaramadıkları cinâyeti tasarladılar.* (9/Tevbe 74); وهمّوا باخْراج الرّسُول وهمْ بدءوكمْ أوّل مرّة *Peygamber'i yurdundan çıkarmayı arzu edenlere ve üstelik size saldırmaya önce başlayanlara* (9/Tevbe 13);وهمّتْ كل امّةٍ برَسُولهمْ *Her ümmet, kendi peygamberlerini yoldan çıkarmayı* ***arzu etti****.* (40/Mü'min 5).

أهَمَّنِي كذا deyimi, beni onunla il-

1269 Şair, Huzeyfe b. Enes el-Hüzelî. Bkz. Sükkerî, *Şerhu Eş'ari'l-Hüzeliyyîn*, II, 599; İbn Fâris, *Mücmel*, IV, 892.

gilenmeye sevk etti, demektir. Allah buyurur ki: وَطَائِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ *Bir zümre de canları **sevdasına** düşmüştü.* (3/Âl-i İmrân 154).

Bundan ayrı olarak: هَذَا رَجُلٌ هَمُّكَ مِنْ رَجُلٍ ، وَهِمَّتُكَ مِنْ رَجُلٍ denir ki, bu نَاهِيكَ مِنْ رَجُلٍ deyimi gibi olup: *Bu kişi, adam olarak sana yeter*, manasına gelir.

هَوَامّ yerde debelenen haşerelerdir.

رَجُلٌ هِمٌّ Yaşlı, fani, yaşlılığın kendisini eritip bitirdiği adam. Aynı hususiyet kadın için de söz konusudur: اِمْرَأَةٌ هِمَّةٌ *yaşın kendisini bitirdiği kadın.*

همد / H-m-d

Durmak, susmak, sönmek ve ölmek anlamlarına gelen همد fiili, همدت النَّارُ deyiminde geçmektedir ki, *ateş söndü*, demektir. Bu bağlamda أَرْضٌ هَامِدَةٌ denir, bu da üzerinde hiçbir bitki bulunmayan arazi/toprak demektir. Yine aynı anlamda *kuru ot* için نَبَاتٌ هَامِدٌ denir. Allah buyurur ki: وَتَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً *Bir de yeryüzünü görürsün ki **kupkurudur**;* (22/Hac 5).

إِهْمَادٌ sözcüğü ise, ikâmet etmek manasındadır. İkamet eden, sanki yerleştiği yerde sükûnete ermekte ve orada sönmektedir.

Deniyor ki: إِهْمَادٌ kelimesi, sürat anlamına da gelir. Eğer bu doğru ise, o zaman, kimi zaman şikâyeti ortadan kaldırmak, kimi zaman da şikâyeti dile getirmek anlamına gelen إِشْكَاءٌ sözcüğü gibi çift anlamlı kelimelerden biri sayılacaktır.

همر / H-m-r

هَمْرٌ: Sözcüğü, gözyaşı, su veya yağmurun akması (yağması, boşalması) demektir. Bu anlamda هَمَرْتُهُ فَانْهَمَرَ *onu döktü, o da döküldü*, denir. Allah buyurur ki: فَفَتَحْنَا أَبْوَابَ السَّمَاءِ بِمَاءٍ مُنْهَمِرٍ *Biz de **boşalan** bir su ile göğün kapılarını açtık* (54/Kamer 11).

Bu konudaki başlıca deyimler:

هَمَرَ مَا فِي الضَّرْعِ *Memede bulunan tüm sütü sağdı*; هَمَرَ الرَّجُلُ فِي الْكَلَامِ *Adam çok konuştu*; فُلَانٌ يُهَامِرُ الشَّيْءَ *Falan, işin suyunu çıkarır*, deyimleri de bu köktendir.

هَمَرَ لَهُ مِنْ مَالِهِ *Malından bir kısmını ona verdi*, sözü de bundandır.

هَمِيرَةٌ ise, *yaşlı kadın*, demektir.

همز / H-m-z

هَمْزٌ : Sözcüğü, عَصْرٌ *sıkmak* kelimesi gibidir. Bu anlamda: هَمَزْتُ الشَّيْءَ فِي كَفِّي denir ki, bir şeyi elinde sıkmak, kırmak anlamına gelir. الْهَمْزُ فِي الْحَرْفِ Bir kelimeyi hemzeli okumaktır.

هَمْزُ الْإِنْسَانِ Bir kişiyi arkadan çekiştirmek, dedikodusunu yapmaktır. Allah buyurur ki: هَمَّازٍ مَشَّاءٍ بِنَمِيمٍ *Çokça arkadan **çekiştiren**, kötü lafları dolaştıran* (68/Kalem 11).

Bir kişiyi arkadan çekiştiren adama رَجُلٌ هَامِزٌ، وَهَمَّازٌ، وَهُمَزَةٌ denmektedir. Allah buyurur ki: وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ *İnsanlarda kusur arayan, onların arkasından kendilerini aşağılayanların vay hâline!* (104/Hümeze 1).

(Şair şöyle der:)

463- وإن اغتيب فأنت الهامز اللّمزه

463- *Eğer dedikodusu, sen insanlarda* ***kusur bulan****, onları aşağılayansın.* [1270]

Allah buyurur ki: وقل ربّ أعوذ بك من همزات الشياطين *Ve de ki: Rabbim! Şeytanların* ***kışkırtmalarından*** *sana sığınırım!* (23/Mü'minûn 97).

همس / H-m-s

همس: Sözcüğü, *gizli ses*, demektir. همس الأقدام en yavaş biçimde basılan *ayak sesi* manasındadır.

Allah buyurur ki: فلا تسمع إلا همسا *Artık bir* ***fısıltıdan*** *başka hiçbir şey işitemezsin* (20/Tâhâ 108).

هنا / Hünâ

هنا: Sözcüğü, en yakın zamana ve mekâna işaret etmek için kullanılan bir zarftır. Mekân için kullanılması daha oturmuştur. Bu anlamda هنا، وهناك، وهنالك denmektedir ki, *burada, şurada, orada* demektir. Bu tıpkı *bu, şu, o* demek olan ذا، وذاك، وذلك işaret zamirleri gibidir. Allah buyurur ki: جند ما هنالك مهزوم من الأحزاب *Onlar* ***orada*** *çeşitli kolordulardan oluşan bozguna uğramış bir ordudur* (38/Sâd 11); إنا هاهنا قاعدون ***Biz burada*** *oturacağız* (5/Mâide 24).

Yine buyurur ki: هنالك تبلو كل نفس ما أسلفت *İşte* ***orada*** *herkes geçmişte yaptığını bulacak.* (10/Yûnus 30); هنالك ابتلي المؤمنون *İşte* ***orada*** *mü'minler imtihan edilmiş,* (33/Ahzâb 11); هنالك الولاية لله الحق *İşte* ***orada*** *velâyet (koruma, güç, yardım) yalnız hak olan Allah'a aittir* (18/Kehf 44); فغلبوا هنالك وانقلبوا صاغرين ***Orada*** *mağlûp olmuş ve küçük düşmüşlerdi* (7/A'râf 119).

هن / Henün

Tenasül organı vb gibi açıkça söylenmesi abes kaçan her şeyin kinâye yoluyla ifâdesi için kullanılan هن sözcüğü, tesniye ve çoğul biçimde de kullanılabilir: وفي فلان هنات *Falan adamda birkaç kötü haslet bulunmaktadır.* Rivâyette yer alan: إنه ستكون هنات وهنات *Benden sonra kötülükler ve bozulmalar baş gösterecektir.* [1271]

Allah buyurur ki: إنا هاهنا قاعدون *Biz* ***burada*** *oturacağız* (5/Mâide 24). [1272*]

هنا / H-n-e

İnsanın kendisinden herhangi bir sıkıntı duymadığı, peşinden hiç-

1270 Şair, Ziyâdetu'l-A'cem. Bkz. Ebû Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'ân*, II, 311; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXX, 161.

1271 Müslim, 34/İmâra 14/Hukmu men Ferraka Emre'l-Müslimîn ve Huve Müctemeun, VI, 22, HN: 4902.

1272 * Müellifin burada zikrettiği هن sözcüğü Kur'ân'da geçmez. Misal olarak verdiği âyette geçen هاهنا "Burada" kelimesi ise bu madde ile ilgisi olmayan bir sözcüktür. Râğıb'ın bunu burada zikretmesinin sebebi anlaşılamamıştır- (Mütecimler).

bir rahatsızlık gelmeyen, *insana iyi gelen* şeye هَنِيء demektedir. Bunun asıl anlamı yemekte *afiyet* manasında kullanılmasıdır. Bu anlamda هَنِئَ الطَّعَامُ فَهُوَ هَنِيءٌ denir; yani: *Yemek iyi geldi, afiyet oldu.* Allah buyurur ki: فكلوه هنيئا مريئا *onu **afiyetle** gönül huzuruyla yiyin* (4/Nisâ 4); كُلوا وَاشْرَبُوا هنيئا بما اسْلَفْتُمْ فِي الأيَّامِ الْخَالِيَة *Geçmiş günlerde yaptığınız işlerden ötürü **afiyetle** yeyin, için* (69/Hâkka 24); كلوا واشربوا هنيئا بمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ *Yaptıklarınıza karşılık **afiyetle** yiyin, için* (77/Mürselat 43).

هناء ise, bir çeşit katrandır. Bu anlamda هنأت الإبل فهي مهنوءة *develerin yarasına katran sürdüm, onlar katranlanmış develerdir*, denir.

هود / H-v-d

هَوْد: Sözcüğü, hakka dönmek, tövbe etmek ve yumuşak biçimde dönüş yapmak demektir. Bu kökten gelen تَهْوِيد kelimesi ise, yumuşak, ağır, gecikmeli biçimde yürümektir. Örfte هَوْد kelimesi, tövbe anlamında kullanılır.

Yüce Allah bu anlamda şöyle buyurur: اِنَّا هُدْنَا اِلَيْكَ *Biz gerçekten senin **hidâyetine döndük*** (7/A'râf 156), yani: *Biz tövbe ettik.*

Bazıları der ki: Asıl itibariyle يَهُود *Yahudiler* ifâdesi, هُدْنا إليك *Biz sana döndük,* sözünden alınmıştır. Bu daha önce, medih için kullanılan bir isimdi. Sonra şeriatları nesh edilince, artık medih anlamı kalmasa da, onlar için kullanılmaya devam etti. Tıpkı, نصارى *Hıristiyanlar* isminin, مَن أَنصَارِي إِلَى الله *Allah Yolunda Yardımcılarım kimlerdir?* (61/Saf 14) sözünden alındığı gibi. Bu isim, daha sonra şeriatlarının nesh edilmesinden sonra da onlar için kullanılmaya devam etmiştir.

Din konusunda Yahudilerin yoluna giren kişiye de هاد فلانٌ denmektedir. Bu anlamda Allah buyurur ki: إِنَّ الذين آمَنوا والذين هادوا والنصارى والصابئين *Şüphe yok ki, iman edenler, **Yahudiler**, Hıristiyanlar ve Sabiîler,* (2/Bakara 62).

Bazen özel bir isim, müsemmasının çok özel bir sıfatıyla özdeşleşir ve bu ismi taşıyan kişinin öz hususiyetini simgeler. Ardından bu özel isimlerden kimi türetmeler yapılır. Sözgelimi, تفرعن فلانٌ، وتطفل denir. Yani, zulümde Firavun gibi davranarak *Firavunlaştı*; davet edilmediği hâlde davet yerine damlayan Tufeyl gibi hareket edip, *Tufeylleşti.* تَهَوَّدَ في مشيه Yahudilerin okurken hafif biçimde sallanmaları gibi, *hafif biçimde sallanarak yürüdü.* هوَّدَ الرَّائِضُ الدَّابَّةَ *Kılavuz hayvanı yavaş biçimde sürdü.*

هود kelimesi, aslında tövbe eden anlamına gelen هائد sözcüğünün çoğuludur. Bu aynı zamanda bir peygamberin de ismidir.

هار / H-v-r

هار البناءُ وتَهَوّر Fiili, bina düştü, göçtü, demektir. Bu tıpkı, انْهار yıkıldı, fiili gibidir. Allah buyurur ki: أفمَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى تَقْوَى مِنَ اللهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ

أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ على شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ *O hâlde binasını Allah korkusu ve Allah rızası üzerine kurmuş olan mı hayırlıdır, yoksa binasını **yıkılmak üzere** olan bir uçurumun kenarına kurup da onunla birlikte cehenneme **yuvarlanan** mı daha hayırlı?* (9/Tevbe 109).

Bir kıraate göre هَارٌ diye de okunmuştur. Bu anlamda بِئْرٌ هَائِرٌ، وَهَارٌ، وَهَارٍ، ومهار denmektedir ki, *derin kuyu*, manasındadır. اِنْهَارَ فُلاَنٌ Yüksek bir yerden düştü. رَجُلٌ هَارٍ وَهَائِرٌ işinde zayıf, güçsüz adam demektir. Bu, derin kuyuya benzetilmiştir.

تَهَوَّرَ اللَّيْلُ *Gecenin karanlığı arttı, derinleşti.*

تَهَوَّرَ الشِّتَاءُ *Kışın, iyice kızıştı.*

Kimisi: تَهَيَّرَ der. Bazısı تَهَيُّرَهُ der. Bu, *yâ*'lıdır; eğer *vâv*'lı olsaydı, تَهَوُّرَهُ denirdi.

هيت / H-y-t

Mana olarak *gel* demek olan هَلُمَّ fiiline yakındır. هيت *Hadi gel!* anlamındadır. Âyette geçen ifade *senin için hazırlandım*, anlamına gelen هِئْتُ لك şeklinde de okunmuştur. Buna هيت به de denir.

تَهَيَّتَ ise, kadın, erkeğe *hadı gel! ben hazrım*, dedi.

Allah buyurur ki: وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ ... *ve **Hadi** gel! dedi.* (12/Yûsuf 23).

هات / Hâti

Fiil olarak, هات ، هاتيا ، هَاتُوا şeklinde söylenen bu ifâde, *getir-getirin* manasındadır.

Allah buyurur ki: قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ... *de ki; Eğer doğru sözlü iseniz, **haydi getirin** bakalım delilinizi* (2/Bakara 111).

Ferrâ şöyle der: Arap dilinde هَاتَيْتُ diye bir ifâde yoktur. Buna sadece الحِيرة dillerinde (lehçelerinde) rastlanır. Yine der ki: لا تُهَاتِ diye bir ifade de yoktur.

Halîl der ki: مُهَاتَاةٌ ve هِتَاءٌ kelimeleri هَاتِ fiilinin birer mastarıdır.

هَيْهَات / Heyhâte

هَيْهَاتَ [*Nerede* ...?] sözcüğü, bir şeyin çok uzak olduğunu bildirmek için kullanılır. Bu anlamda هَيْهَاتَ ، هَيْهَاتِ ، وهَيْهَاتًا denmektedir.

Yüce Allah'ın şu sözü de bu manayı taşır: هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ ***Heyhât** o size vaat edilen şey ne kadar uzak!* (23/Mü'minûn 36).

Zeccac der ki: Bu âyetin anlamı size vaat edilen şey o kadar uzaktır ki

Başkaları ise şöyle der: Zeccac burada yanlış yapmıştır. Fiilin başındaki lam harfi, onu yanıltmıştır. Çünkü bunun gerçek anlatımı şöyledir: بَعُدَ الأَمْرُ وَالوَعْدُ لِمَا تُوعَدُونَ Yani, *size vaat edilen şeyler sizden tamamen uzaklaşmıştır*. Demek ki, bu lâm sebep bildirmektedir.

Bu kelimenin söylenişi hakkında değişik lehçeler vardır: هَيْهَاتَ هَيْهَاتِ، وهَيْهَاتًا وَهَيْهَا

el-Fesevî der ki: Esreli yazılan

هَيْهَات kelimesi, *fethalı* yazılanهَيْهَاتَ sözcüğünün çoğuludur.

هاج / H-v-c

Fiil olarak هَاجَ الْبَقْلُ يَهِيجُ denir ki, *bakla sarardı ve tatlılaştı*, demektir. Allah buyurur ki: ثُمَّ يَهِيجُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًّا *sonra onun **olgunlaşıp** sarardığını görürsün.* (39/Zümer 21)

أَهَيجَتِ الأَرْضُ Yerin, baklaları sarardı, olgunlaştı. Fiil, هَاجَ الدَّمُ وَالْفَحْلُ هَيْجا وَهِيَاجًا *Kan ve erkek hayvan kızıştıkça kızıştı*; هَيجَتِ الشَّرُ وَالْحَرْبُ *kötülük ve savaş kızıştı*, şeklinde kullanılır. هَيْجَاء ise, savaş, demektir. Bazen kısa biçimde söylendiği de olur. هَيَّجْتُ الْبَعِيرَ *Deveyi kızıştırdım*, yani, onu kışkırttım.

هيم / H-y-m

رَجُلٌ هَيْمَانُ، وَهَائِمٌ: *Çok susayan adam*, demektir. هَامَ عَلَى وَجْهِهِ: *Başını alıp gitti*. Bunun çoğulu هيم şeklindedir.

Allah buyurur ki: فَشَارِبُونَ شُرْبَ الْهِيمِ ***Susuzluk** illetine tutulmuş develerin içişi gibi içeceksiniz* (56/Vâkıa 55).

هُيَام ise, develerin susuzluktan yakalandığı bir çeşit delilik hastalığıdır. Çok şiddetli aşka yakalanan kişi için de bir darbı mesel olarak bu ifâde kullanılır.

Allah buyurur ki: أَلَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ *Onların her vadide şaşkın şaşkın **dolaştıklarını** görmedin mi?* (26/Şuarâ 225).

Yani, her alanda söz söyler, aşırı giderler. Övgü de böyle, yergi de böyle ve diğer değişik söz türlerinde hep böyledirler.

الْهَائِمُ عَلَى وَجْهِهِ deyimi, *gideceği yere gitmesi gerekirken, rasgele başını alıp giden*, anlamındadır. هَامَ fiili, başını alıp gitti, aşkı arttı ve susadı, demektir.

هِيم, susamış develer, demektir. Suyu yutan kumlar da bu isimle adlandırılmıştır.

Kum için kullanılan هيام kelimesi, kupkuru hâle gelmiş, sanki çok susamış kum, demektir.

هان / H-v-n

هوَان: Kelimesi, iki şekilde kullanılır.

Birincisi, insanın kendisine verilen şeylere karşılık kendini kontrol edip, alçak gönüllü davranmasıdır. Bu takdir edilen bir hareket tarzıdır.

Yüce Allah bu anlamda şöyle buyurmaktadır: وَعِبَادُ الرَّحْمٰنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الأَرْضِ هَوْنًا *O çok merhametli Allah'ın kulları onlardır ki, yeryüzünde tevazu ile yürürler* (25/Furkân 63).

Hz. Peygamberden (sas) rivâyet edilen الْمُؤْمِنُ هَيِّنٌ لَيِّنٌ *Mü'min kolaydır ve yumuşaktır,*[1273] sözü de buna örnektir.

1273 Mazbut kaynaklara göre Mekhûl'un sözüdür. Bkz. Ahmed, *Zühd*, s. 463, Abdullah b. Mübarek, *Zühd*, s. 130; Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, XIII, 86; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ'*, II, 290.

İkincisi, güçlü, kendisini hafife alan birine karşı zilleti kabul etmektir. Bu da kişinin kendisiyle yerildiği bir davranış kalıbıdır.

Yüce Allah bu bağlamda şöyle buyurmaktadır: الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عذابَ الهُون بمَا كنتُمْ تقولون على الله غيْرَ الحَق وكنتُمْ عن اياته تَسْتَكبِرُون *Bugün, Allah'a karşı haksız şeyler söylediğinizden ve O'nun âyetlerine karşı böbürlenmenizden dolayı* ***alçaltıcı*** *bir azapla cezalandırılacaksınız* (6/En'âm 93); فأخذتْهُمْ صَاعقة العَذاب الهُون بمَا كانوا يكسبون *Bunun üzerine kazandıkları kötülük yüzünden* ***alçaltıcı*** *azabın yıldırımı onları çarpıverdi* (41/Fussilet 17).

Yine buyuruyor ki: وللكافرين عذابٌ مهين ***Alçaltıcı*** *azap asıl kâfirler içindir* (2/Bakara 90); وَلَهُمْ عذابٌ مُهين *Onlar için* ***alçaltıcı*** *bir azap vardır* (3/Âl-i İmrân 178); فَأولئك لَهُمْ عَذابٌ مُهين *İşte bunlar için* ***alçaltıcı*** *bir azab vardır* (22/Hac 57); وَمَنْ يُهِن اللّهُ فَما لَهُ مِنْ مُكرِم *Allah kimi* ***değersiz kılarsa*** *artık ona ikram edecek yoktur* (22/Hac 18).

هانَ الأمْرُ على فُلاَن İş falan adam için kolaylaştı.

Yüce Allah buyuruyor ki: قال ربُّك هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ *Ancak Rabbin buyurdu ki: Bu (babasız çocuk vermek), bana pek* ***kolaydır***. (19/Meryem 21); وهُوَ أهْوَنُ عليْه *..., bu O'na çok* ***kolaydır*** (30/Rûm 27); وَتَحْسَبُونَهُ هيِّنا وهُوَ عِندَ اللهِ عظيم *Bunun* ***önemsiz*** *olduğunu sanıyorsunuz; halbuki bu, Allah katında çok büyük bir suçtur* (24/Nûr 15).

هاوُون kelimesi, هُوْن isminin فاعُول formuna girmiş hâlidir. Arap dilinde هاوُون denmez. Çünkü onların dilinde فاعُل diye bir form yoktur.

هوى / H-v-y

İnsanın gönülden şehvete meyletmesine هوَى dendiği gibi, şehvete meyleden gönle de bu isim verilmiştir. Deniyor ki: Bu ismi almasının nedeni, hevanın dünyada peşine takılam her tür felakete, âhirette ise, Hâviye'ye sürüklemesidir.

هُوِيّ ise, üstten alta düşmektir.

Yüce Allah'ın şu sözüne gelince: فأمُّهُ هاوية *Onun anası da* ***hâviyedir*** (101/Kâria 9).

Deniyor ki: Bu, هوَتْ امُّهُ gibidir. Yani, anası ağladı. Kimisi ise: Bu âyetin manası: Onun varacağı yer cehennemdir, der. هاوية ise, ateş demektir.

Yine deniyor ki: وأفئدتهُمْ هواء ... *gönülleri bomboş kalacaktır* (14/İbrâhîm 43).

Yani, kalpleri boştur. Bu tıpkı: وَأصْبَحَ فؤادُ أمِّ مُوسَى فارغا *Musa'nın annesi ise, yüreği boşluk içinde sabahladı* (28/Kasas 10) âyeti gibidir.

Yüce Allah *hevâ*ya uymayı, onun peşine takılmayı çok ağır bir dille tenkit etmiştir. bu bağlamda buyurmuştur ki: أفرَايْتَ مَن اتّخذ إلهَهُ هوَاهُ ***Arzusunu*** *ilâh edinen kimseyi görüyor musun?* (45/Câsiye 23).

وَلا تتبع الهَوَى فيُضِلك عَنْ سَبيل الله ***Arzularına*** *uyma, yoksa Allah seni yolundan saptırır* (38/Sâd 26); ولَوْ شئنا

لرفعناه بها ولكنّه أخلد إلى الأرض واتبع هواه *Ve eğer dileseydik onu o âyetlerle yüceltirdik, fakat o alçaklığa saplandı kaldı ve kendi* ***arzusunun*** *ardına düştü* (7/A'râf 176).

ولئن اتبعت أهواءهم بعد الذي جاءك من العلم *Sana vahiyle gelen bu kadar bilgiden sonra, kalkıp da onların* ***arzularına*** *uyacak olursan* (2/Bakara 120) âyetinde *hevâ* kavramının özellikle çoğul olarak verilmesi manidardır. Böylece onların her birinin diğerinden farklı bir *hevâ*sı olduğu, ayrıca her birinin hevânın dur durak bilmez sonsuz bir arzular yumağı hâlinde bulunduğu; bu durumda onların arzularına uymanın sapıklık ve şaşkınlığın dibine kadar gitmek manasına geleceğine dikkat çekilmiştir.

Allah buyurur ki: ولا تتبع أهواء الذين لا يعلمون *Bilmeyenlerin* ***arzularına*** *uyma* (45/Câsiye 18); كالذي استهوته الشياطين في الأرض حيران *şeytanların* ***ayartarak*** *uçuruma çektikleri gibi* (6/En'âm 71).

Yani, onu hevâya uymaya yönlendirdi.

Allah buyurur ki: ولا تتبعوا أهواء قوم قد ضلوا من قبل *De ki: Ey kitap ehli! Dininizde haksız yere aşırı gitmeyin. Daha önce sapmış, böylece doğru yolu kaybetmiş bir kavmin* ***arzularına*** *uymayın* (5/Mâide 77); قل لا أتبع أهواءكم قد ضللت إذا وما أنا من المهتدين *De ki: Sizin* ***arzularınıza*** *uymayacağım; o zaman sapıtmış ve doğru yolda gidenlerden olmamış olurum* (6/En'âm 56).

Yine buyurur ki: فلذلك فادع واستقم كما أمرت ولا تتبع أهواءهم وقل آمنت بما أنزل الله من كتاب وأمرت لأعدل بينكم *Onların* ***arzularına*** *uyma ve de ki: Ben Allah'ın kitaptan indirdiğine inandım ve bana aranızda adaleti gerçekleştirmem emredildi* (42/Şûrâ 15); فاعلم أنما يتبعون أهواءهم ومن أضل ممن اتبع هواه بغير هدى من الله *Bil ki onlar, sırf* ***gayri meşru arzularına*** *uymaktadırlar. Allah'tan bir yol gösterici olmaksızın kendi* ***gayri meşru arzularına*** *uyandan daha sapık kim olabilir?* (28/Kasas 50).

هُوِيّ kelimesi, aşağıya doğru yuvarlanmaktır. هَوِيّ ise, yükseğe doğru çıkmaktır. Bu anlamda Şair şöyle der:

٤٦٤- يهوي مخارمها هوي الأجدل

464- *Yakınlarını* ***yüceltir***, *şahinin yüceltişi gibi.*[1274]

هَوَاء ise, yer ile gök arasındaki boşluk demektir.

Yüce Allah'ın şu sözü de bu anlamdadır: وأفئدتهم هواء *gönülleri* ***bomboş*** *kalacaktır* (14/İbrâhîm 43).

Zira, onlar, boşluktaki hava gibidirler.

رأيتهم يتهاوون في المهواة deyimi ise, onlar birbirinin ardından/peş peşe düşüyorlardı, manasındadır.

أهواه Bir kişiyi havaya kaldırıp oradan yere atmaktır.

Yüce Allah bu manada şöyle buyurur: والمؤتفكة أهوى *Altı üstüne getirilmişi havaya kaldırıp oradan* ***yere***

1274 Şair, Ebû Kebîr el-Hüzelî. Bkz. *Dîvânu'l-Hüzeliyyîn*, II, 94; İbn Fâris, *Mücmel*, IV. 893; Feyrûzâbâdî, *Besâir*, V, 360.

bıraktı (53/Necm 53).

هيا/ H-y-e

هَيئة: Kelimesi, bir şeyin üzerinde bulunduğu hâldir. Bu hâl, somut bir şekilde olabilir, soyut da olabilir. Fakat bu kelime daha çok somut hâller için kullanılır.

Allah buyurur ki: أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ *Size, kuş* ***biçiminde*** *çamurdan bir şey yaparım da,* (3/Âl-i İmrân 49).

مُهايأة kelimesi, bir toplumun üzerinde anlaştığı ve karşılıklı olarak kabul ettiği, hazırlanmış sözleşme, demektir.

Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmaktadır:

وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا *ve bizim için şu işimizden bir kurtuluş yolu* ***hazırla*** (18/Kehf 10); وَيُهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ مِرفَقًا *ve işinizin başarıya ulaşması için bir çare* ***hazırlasın*** (18/Kehf 16).

هَيَّاك أنْ تَفْعَلَ كذا deyimi, *şunu yapmaktan sakın*, demektir, diyen de vardır.

Şair şöyle der:

465- هَيَّاك هَيَّاك وحَنْواء العنق

465- ***Sakın! Sakın!*** *Boynu bükükten.*[1275]

ها / Hâ Harfi

Bu harf, هَذا هَذِهِ işaret zamirlerinde dikkat çekmek için gelir. Bunlar ذا ، ذه ، أولاء isimleriyle o kadar kaynaşmışlardır ki, her biri ondan bir harf gibi olmuştur. Yüce Allah'ın: ها أنتم *Siz böyle misiniz?* (3/Âl-i İmrân 66); sözünde geçen ها ise, soru için gelmiştir. Zira Yüce Allah şöyle buyuruyor: ها أنتمْ هؤلاء حاججْتمْ فيمَا لكمْ به علمٌ فلمَ تحاجُّون فيمَا ليْس لكمْ به علمٌ *İşte siz böylesiniz. Haydi biraz bilginiz olan şey hakkında tartıştınız, ya hiç bilginiz olmayan şey hakkında niçin tartışıyorsunuz?* (3/Âl-i İmrân 66); ها أنتمْ أولاء تحبونهمْ ولا يحبونكمْ *İşte siz* ***şu*** *kimselersiniz ki, onları seversiniz, halbuki onlar sizi sevmezler,* (3/Âl-i İmrân 119); ها أنتمْ هؤلاء جادلتمْ عنهمْ في الحياة الدنيا ***Haydi*** *siz dünya hayatında onları savunuverdiniz (diyelim)* (4/Nisâ 109); ثمَّ أنتمْ هؤلاء تقتلون أنفسكمْ *Sonra sizler* ***şu*** *kimselersiniz ki, kendinizi öldürüyorsunuz* (4/Nisâ 143).

ها kelimesi almak (*al*) anlamındadır. Bu, هات yani, (*ver*) sözcüğünün zıt anlamlısıdır. Bu anlamda هاؤم هاؤمَا هاؤمُوا denmektedir. Aynı anlamı هَاء وهَاآ وهاؤا وهائي وهأن şeklinde değişik biçimde ifâde eden bir lehçe de vardır. Bunun sonuncu formu, خفن *kadınlar korktu*, fiili gibidir. Kimisi de bunu kâf harfiyle söyler: هاك der. Sonra kâf harfini tensiye, cemi ve müennes formunda değiştirir.

Allah buyurur ki: أمَّا مَنْ أوتِيَ كتابَهُ بيمينِه فيقول هاؤمُ اقرءُوا كتابيَهْ *Kitabı sağından verilen ise,* ***işte şu kitabımdır,*** *okuyun, diyecektir* (69/Hâkka 19).

Kimisi de bunlar, isim-fiillerdir,

1275 Şair, belli değil. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, هيا maddesi.

der. Tıpkı خَافَ يَخَافُ gibi, هَاءَ يَهَاءُ denir.

Kimileri ise, نَادَى يُنَادِي gibi olup هَاءَى يُهَائِي şeklinde söylenir, demektedir.

إِهَاء fiili, tıpkı إِخَال fiili gibidir, diyenler de vardır.

هو / Huve

هُوَ: Müzekker bir ismin yerine kullanılan bir kinâyedir. Aslı *hâ* harfidir. *Vâv* harfi ise, ona ektir, zamirin sılası konumundadır ve onu güçlendirmektedir. Çünkü bu eksiz, ضَرَبْتُهُ fiilindeki *hâ* gibidir. Bazı gramerciler onun şeddeli olduğunu belirtirler. Kimi Araplar onu şeddesiz ve sakin olarak هُو şeklinde söylerler.

تَمّ كتابُ الْهاء

Hâ Harfinin Sonu

كِتَابُ الْوَاو
Vâv Harfi

وبل / V-b-l

وبْل وابل: İri taneli sağanak yağmur demektir. Yüce Allah buyurur فاصابه وابل *Ona şiddetli bir **yağmur** isabet edince* (2/Bakara 264); كمثل جنة برَبوَة أصابها وابل *Onun misali bir tepenin üzerindeki bahçeye benzer ona **yağmurun** isabet ettiği* (2/Bakara 265).

Ağırlık manası düşünülerek zararından korkulan şeye وَبال adı verilmiştir. Allah buyurur ki: فذاقوا وبال امرهم *Böylece yaptıklarının **cezasını** tattılar* (64/Tegâbun 5).

طعَامٌ وبيل *Tehlikeli yiyecek;* وَكَلأ وبيل *tehlikeli ot* gibi deyimler, zararından korkulan yiyecekler için kullanılır. Allah buyurur ki: فأخذناه أخذا وبيلا *Biz de onu sert bir şekilde yakaladık* (73/ Müzemmil 16).

وبر / V-b-r

وبَر: Tilki, deve ve benzeri hayvanların tüyü ve kılı demektir. Allah buyurur ki: وَمِنْ أصْوَافها وأوْبارها *Yünlerinden ve **kıllarından*** (16Nahl 80).

Evleri kıldan yapılan, çadırlarda yaşayan bedevilere سُكانُ الوبر adı verilmiştir.

وبنَاتُ أوْبر Üzerinde tüyler bulunan küçük mantar demektir. وبَرت الأرْنبُ Tavşan, ayaklarının arkasındaki tüylerle izini kapattı, örttü manasına gelir. وبَر الرَّجُل في منْزله *Adam, evinde uzlete çekildi*, deyimi, atılmış bir kıl parçasına benzer biçimde bir yerde çakılıp kalan manasındadır. Bu tıpkı: تلَبَّدَ بمَكان كذا: *Şöyle bir mekânda keçeleşti*, deyimi gibidir. Yani, keçenin yere yapışıp kaldığı gibi, yere yapıştı, kıpırdamadı.

وَبَار ise, deniyor ki: Ad kavminin yaşadığı bölgelerden biridir.

وبق / V-b-k

وبق وَبْقا وموْبقا: fiili, yavaş hareket edip helak olan şey için kullanılır. Yüce Allah buyuru: وَجعلنا بينهم موْبقا *Biz kâfirlerle ilâhları arasında **ateşten bir vadi** kurarız* (18/Kehf 52).

أوْبقهُ كذا *Falan şey onu helak etti,*

deyimi de vardır. Allah buyurur ki: أَوْ يُوبِقْهُنَّ بِمَا كَسَبُوا *Ya da kazandıkları yüzünden onları **helak eder*** (42/Şûrâ 34).

وتن / V-t-n

وتين : Karaciğere temiz kan veren damardır. Bu damar kesildiğinde kişi ölür. Allah buyurur ki: ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ *Sonra muhakkak onun şah damarını keserdik* (69/Hâkka 46).

مَوْتُون: Karaciğere kan veren damarın kesilmiş hâlidir.

مُواتَنَة : Kişiye, şah damarının yakınlığı gibi, yakın olmayı ifâde eder. Bu sanki Yüce Allah'ın şu sözüne işaret etmektedir: وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ *Biz ona **şahdamarından** daha yakınız* (50/Kâf 16).

اسْتَوْتَنَ الإبل Devenin semizlediğinden şahdamarının kalınlaşmasıdır.

وتد / V-t-d

وتد ve وتد: Sözcükleri kazık anlamına gelmektedir. Bununla ilgili olarak kazığı çakmak, yerleştirmek ve oturtmak manasını taşıyan fiil şöyledir: قَدْ وَتَدْتُهُ أَتِدُهُ وَتْدًا. Allah buyurur ki: وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا *Dağları da **kazıklar** yaptık* (78/Nebe' 7). Dağların dünya için nasıl kazıklar yapıldığının izahım yapmak ise, bu kitabın kapsamı dışındadır.

Bazen bu kelimede bulunan *tâ* harfi harekesiz hâle getirilip *dâl* harfi ile birleştirilerek وَدًّا şeklinde kullanılır.

وتدان من الأذن *Kulağın iki direği* ise, direğe benzediğinden ve yüksekçe durduklarından bu ismi almışlardır.

وتر / V-t-r

Sayılarda وتر sözcüğü çift sayının zıttı olan tek sayılardır. Allah buyurur ki: وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ *Çifte ve **teke** yemin olsun* (89/Fecir 3).

وأوْتَرَ في الصَّلاة ***Tek rekatlık** bir namaz kıldı.* وتر ve وتر sözcükleri yayın kirişi, sazın teli gibi şeyler için kullanılır.

تِرَة ise, kızma, darılma, içerlenme, burun direği manalarına gelir. Allah buyurur ki: وَلَنْ يَتِرَكُمْ أَعْمَالَكُمْ *Amellerinizin mükâfâtını **eksiltmez*** (47/Muhammed 35).

تَواتُر: Bir şeyi tek tek ve birer birer takip etmektir. جاءوا تترى Peş peşe, art arda geldiler, anlamındadır. Allah buyurur ki: ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرَى *Sonra biz peygamberlerimizi **art arda** gönderdik (*23/Mü'minûn 44).

ولا وَتيرة في كذا، ولا غميزة، ولا غيْرٌ *Bu konuda herhangi bir süreç yoktur, herhangi bir eksiklik, kusur da yoktur; başka bir şey de yoktur.*

وتيرة kelimesi, tevâtürden gelen ahlaki yapıdır. Okçuların üzerinde eğitim yaptığı hedef olarak kullandıkları halkaya da وَتيرة dendiği söylenmiştir. Aynı şekilde sürülmüş araziye de bu isim verilmiştir. Burnun her iki deliği arasındaki engele de وتيرة denmektedir.

وثق / V-s-k

Güvenli, sağlam, dayanıklı anlamına gelen وثقت به اثق ثقة fiili, onunla sakinleştim, ona güvendim anlamındadır. أوثقته formu ise, onu sıkıca bağladım, demektir. وَثاق ve وثاق sözcükleri ise, herhangi bir şeyi bağlamaya yarayan bağa/ipe verilen isimdir. وثقى sözcüğü ise, daha sağlam manasına gelen أوثق kelimesinin müennes hâlidir.

Allah buyurur ki: وَلا يُوثِقُ وَثاقَهُ أحدٌ *Onun **bağladığı** gibi hiç kimse **bağlayamaz*** (89/Fecr26); حتى إذا أثخنتموهم فشدّوا الوَثاق ***Onları** iyice sindirince **bağı** iyice bağlayın* (47/Muhammed 4).

ميثاق yeminle ve söz verme ile pekiştirilmiş anlaşmadır. Allah buyurur ki: وإذ أخذ اللهُ ميثاق النّبيّين *Hani Allah peygamberlerinden **kesin söz** almıştı* (3/Âl-i İmrân 81); وإذ أخذنا من النبيّين ميثاقهم *Hani biz peygamberlerden **kesin söz** almıştık* (33/Ahzâb 7); وَأخذنا منهم ميثاقا غليظا *Kendilerinden **sağlam** bir **söz** aldık* (4/Nisâ154).

موثق ise, kelimesi وثق kelimesinden türemiş isimdir. Allah buyurur ki: حتّى تؤتون موثقا من الله لتأتنّني به إلاّ أن يُحاط بكم فلمّا آتوه موثقهم قال الله على ما نقول وكيل *Onu bana mutlak getireceğinize dair Allah adına bana **sağlam** bir **söz** vermediğiniz taktirde onu sizinle beraber göndermem. Ona **teminatlarını** verdiklerinde dedi ki: Söylediklerimize Allah şahittir* (12/Yûsuf 66).

وثقى kelimesi de mana yönünden موثق kelimesine yakın anlam taşır. Allah buyurur ki: فقدِ استمسك بالعروة الوثقى ***Kopmayan** sağlam bir kulpa yapışmıştır* (2/Bakara 256).

رَجلٌ ثقة وقومٌ ثقة Güvenilir adam, güvenilir topluluk ifâdeleri kullanıldığı gibi, kendisiyle güven sağlanılan adam için istiâre yoluyla bu kelime kullanılır. ناقة موثقة الخلق deyimi, *yapısı muhkem/mükemmel olan dişi deve*, anlamına gelir.

وثن / V-s-n

وَثن: Sözcüğü, أوثان kelimesinin tekilidir. Bu da, kendisine tapılan bir taştır. Allah buyurur ki: إنّما اتّخذتم من دون الله أوثانا *Allah'ı bırakıp bir takım **putlar** edindiniz* (29/Ankebût 25). Deyim olarak da: أوثنت فلانا *Falana verdiğim bağışı arttırdım.* أوثنت من كذا *Şundan daha çok arttırdım,* denmektedir.

وجب / V-c-b

وُجوب: Yerinde sabit olmak, hiçbir yere kıpırdamamak anlamındadır.

واجب ise, birkaç şekilde kullanılır.

Birincisi: Mümkün olanın zıt anlamhsı manasında. Bu da, mevcut olanın içinden çıkarıldığı düşünüldüğünde imkânsızın meydana gelmesidir. Misal: İkinin varlığında birin de varlığı gibi. Çünkü, iki var olduğu sürece biri yok saymak imkânsızdır.

İkincisi: Yapılmaması kınamayı hak ettiren şeyler manasında. Bu da iki şekilde gerçekleşir.

1. Akli yönden vacip olanlar. Allah'ın birliğini ve Peygamberliği bilmek gibi.

2. Şerîat tarafından vacip kılınanlar. Yapmakla yükümlü tutulduğumuz ibâdetler gibi.

وجبت الشمس *Güneş battı.* Bu tıpkı سقطت *düştü* ve وقعت *meydana geldi fiilleri gibidir.* Yüce Allah'ın şu sözü de bu anlamındadır: فإذا وَجَبَتْ جُنوبُهَا ***Yan üstü düştüklerinde** artık canı çıktı* (22/Hac 36). وَجَبَ القلبُ وجيبًا *Kalp olayın gerçekleştiğine kanaat getirdi.* Bunların hepsi orada bir şeyin meydana geldiği düşünüldüğünden bu manaya gelmektedir. Onun için onların hepsinde أوْجَبَ *gerektirdi*, fiili kullanılır.

مُوجبات kelimesi ise, Yüce Allah'ın cehennemini gerektirdiğini bildirdiği *büyük günâhlar* manasındadır.

Bazıları ise واجب kelimesi iki şekilde kullanılır derler:

1. Olması kaçınılmaz olarak zorunlu olan. Yüce Allah için söylediğimiz: واجبٌ وُجُودُهُ *varlığı zorunludur,* sözü gibi.

2. Var olması kendisinin en doğal hakkı olan.

Fukahâ'nın vacibi tanımlarken söylediklerine gelince, onlar واجب *Vâcip: Kişinin yapmadığında azaba müstahak olduğu şeydir*[1276] derler. Bu tanım, bir şeyi gerçek ve ayrılmaz niteliğiyle değil, geçici bir nitelikle tanımlamaktan doğmuştur. Bunu şu misalle daha anlaşılır kılabiliriz: *İnsan*, yürüdüğünde iki ayak üzerinde ve belini dik tutarak yürüyen varlıktır.

وجد / V-c-d

وُجُود: Var oluş, yoktan var olma ve hazır bulma anlamlarındadır. Bunun da birkaç çeşidi vardır:

Beş duyu organından biriyle bulmak ve var olmak. وجدتُ زيدًا ووجدتُ طعْمَه ، ووجدتُ صوْتَه، ووجدتُ خشونَتَه *Zeyd'i buldum, gördüm*; *şunun tadına baktım; bunun sesini duydum; sertliğini hissettim,* sözleri gibi.

Doğal ihtiyaç gücü ve kuvvetiyle bir şeyin varlığını anlamaktır. وجدتُ الشبعَ *Tokluğu buldum, doydum*, sözü gibi.

Doğal savunma yoluyla bir şeyin varlığını anlamaktır. وُجودُ الحَزنِ والسَّخطِ *Üzüntü ve öfkenin varlığını* anlamak gibi.

Akıl ile veya akıl vasıtasıyla bir şeyin varlığını anlamaktır. Yüce Allah'ı bilmek (tanımak) ve Peygamberliği bilmek gibi.

Yüce Allah'a nispet edilen وُجود (*varlık*) ise, sadece ilim manasındadır. Çünkü Yüce Allah herhangi bir organ ve aletle nitelendirilemez, O, bundan münezzehtir. وَمَا وجدْنا لأكثرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ وإنْ وجدْنا أكْثَرَهُمْ لفاسقين *Onların çoğunda sözünde durma diye bir şey **bulmadık**. Gerçek şu ki, onların ço-*

1276 Bkz. Subkî, *el-İbhâc fi Şerhi'l-Minhâc*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, I, 51; Cüveynî, *Burhân*, I, 217; *Ravdatu'n-Nâzir*, s. 17.

ğunu yoldan çıkmış ***bulduk*** (7/A'râf 102) âyetinde beyan edildiği gibi.

Varlığın zıddı olan مَعْدُوم (*yokluk*) da aynı şekilde açıklanabilir.

Yüce Allah'm eşyayı (varlıkları) bulması ise, bütün bunlardan çok yüce bir şekilde olmalıdır. Bu, O'nun eşyaya var olma imkânı vermesini anlatır. فاقْتُلوا الْمُشْرِكِين حَيْثُ **وَجَدْتُمُوهُمْ** *Müşrikleri* ***bulduğunuz*** *yerde öldürün* (9/Tevbe 5) âyeti gibi. Yani: *Gördüğünüz yerde.*

فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلانِ *Orada iki adamı birbiriyle dövüşüyor* ***buldu*** (28/Kasas 15) sözüne gelince, bu, *onlar birbirleriyle dövüşürken ona onları görme/bulma imkânı verdi*, demektir.

إنِّي **وَجَدْتُ** امْرَأَةً تَمْلِكُهُمْ وأُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ وَلَها عَرْشٌ عَظِيمٌ **وَجَدْتُها** وقَوْمَها يَسْجُدُونَ لِلشَّمْسِ *Gerçekten onlara hükümdarlık eden kendisine her şey verilmiş ve büyük bir tahtı olan bir kadın gördüm* ***(buldum)****. Onun kavminin Allah'ı bırakıp güneşe secde ettiklerini gördüm* (27/Neml 23-24) âyetlerinde söz konusu olan *bulma* ise, gözle ve kalp ile görmedir. Bunları gözleriyle görmüştü ve kalp gözleriyle de bundan ibret almıştı. Eğer böyle olmasaydı onun hakkında *onu ve kavmini buldum* diyemezdi.

فَلَمْ **تَجِدُوا** مَاءً *Herhangi bir su* ***bulamamış*** *iseniz* (4/Nisâ 43) âyetin manası ise, suya gücünüz yetmediği zaman, şeklindedir.

مِنْ **وُجْدِكُمْ** ***Gücünüz*** *ölçüsünde* (65/Talâk 6) âyeti ise, *size imkân verdi, zengin olmanızı takdir etti*, demektir.

Bazen zenginlik de وُجْدان ve جِدَة sözcükleriyle ifâde edilir. Bu konuda وُجْد ، وِجْد ، وَجْد şekilleri de hikaye edilmiştir.

Bunun yanında üzüntü/hüzün ve sevgi için وَجْد, öfke için de مَوْجِدَة, kayıp, çalıntı mal için ise وُجُود sözcüğü kullanılır.

Kimi bilginler مَوْجُودات *varlıklar* üç kısımdır, derler.

1. Başı ve sonu olmayan varlık. Bu sadece ve sadece Yüce Allah'ın varlığı için söz konusudur.

2. Başlangıcı ve sonu olan varlıklar. İlk yaratılış anında var edilen insanlar, dünyadaki elementler gibi.

3. Başlangıcı olan, fakat sonu olmayan varlık. İnsanların âhiretteki yaratılışlarından sonraki hâlleri gibi.

وجس / V-c-s

وَجْس: Gizli/hafif ses demektir. تَوَجُّس ise, kulak kabartıp işitmeye çalışma [kaygı, tasa, tedirginlik] anlamındadır. إيجاس İçine doğmak, önceden sezip tedirgin olmak, kaygılanmak, içinde oluşan kulak kabartma duygusu, demektir.

Allah buyurur ki: **فَأَوْجَسَ** مِنْهُمْ خِيفَةً *Derken onlardan* ***korkmaya*** *başladı* (51/Zâriyât 28).

وَجْس İnsanın aklına ve hatırına ilk gelen şeyden sonra nefsinde oluşan hâldir. Çünkü akla ilk gelen

هاجس *fısıltı* düşüncenin başlangıcıdır. Bundan sonra واجس *kalbe gelen* şey oluşur.

وجل / V-c-l

وَجَل: Sözcüğü, korkuyu hissetme, duyma manasına gelir. Bu anlamda fiil olarak وَجَل يوْجَل وَجلا، فهو وجل denmektedir.

Allah buyurur ki: إنّما المُؤمِنون الذين إذا ذكر الله **وجلتْ** قلوبُهُمْ *Gerçek mü'minler ancak o mü'minlerdir ki, Allah anıldığı zaman yürekleri **ürperir,*** (8/Enfâl 2); اذ دَخلوا عليْه فقالوا سلامًا قال إنّا منكم **وجلون** - قالوا لا **توجَل** إنا نبشرك بغلام عليم *Biz sizden **korkuyoruz**, demişti. **Korkma**! Gerçekten biz sana bilgin bir oğul müjdeliyoruz, dediler* (15/Hicr 52-53); وقلوبُهُمْ **وجلة** *yapmakta oldukları işleri kalpleri **titreyerek** yapanlar* (23/Mü'minûn 60).

وجه / V-c-h

وَجه: Sözcüğünün aslı, bildiğimiz yüz organıdır.

Bu konuda Allah buyurur ki: يَا أيُّهَا الذين آمنوا اذا قمْتمْ إلى الصّلاة فاغسلوا **وجوهكم** وأيْديَكمْ إلى المَرَافق *Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman, **yüzlerinizi** ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın* (5/Mâide 6); سَرَابيلهُمْ مِنْ قطران وتغشى **وجوههُم** النّارُ *Gömlekleri katrandandır ve **yüzlerini** ateş kaplar* (14/İbrâhîm 50).

İnsanın ilk göze çarpan tarafı yüzü olduğundan ve insan bedenindeki en değerli varlığı konumunda bulunduğundan her şeyin ilk göze çarpan tarafı ve en değerli kısmı وَجْه adıyla anılmıştır. Bu anlamda وَجْه كذا، ووَجْه النّهَار *Şunun yüzü, gündüzün yüzü*, denmiştir.

Bazen bir şeyin kendisi de yine وجْه sözcüğüyle adlandırılmıştır. Şu âyette olduğu gibi: وَيَبْقى **وَجْه** رَبِّك ذو الجَلال والإكرَام *Yalnız celâl ve ikram sahibi Rabbinin **yüzü** baki kalacaktır* (55/Rahmân 27).

Deniyor ki: Burada geçen وجْه sözcüğü, bizzat kendisi, demektir. Buradaki وجْه kelimesi, salih amellerle Yüce Allah'a yönelmektir, diyenler de vardır.

Bu manada Allah buyurur ki: فأيْنَما تولوا فثمّ **وجْه** الله *Öyleyse nereye yönelirseniz orası Allah'ın yüzüdür* (2/Bakara 115); كل شيْء هالك إلا **وجْهه** *O'nun **yüzünden** başka her şey helak olacaktır* (28/Kasas 88); يُريدُون **وجْه** الله *Allah'ın **yüzünü** isterler* (30/Rûm 38); إنما نطعمُكمْ **لوَجْه** الله *Size sırf Allah **yüzü** için yemek yediriyoruz;* (76/İnsan 9).

Deniyor ki: Bunların hepsinde geçen وجه sözcükleri ilavedir/zorunlu değildir. Bununla kastedilen ise: *Her şey yok olur; O, hariç*. Diğer âyetler de bunun gibidir.

Rivâyete göre, Ebû Abdillah b. er-Rıdâ'ya[1277] bu görüş arz edilmiş,

1277 Bu Rıza, Musa Kâzım'ın oğlu Ali Rıza'dır; İsna Aşeriye mezhebinin *12 İmam*'ından biridir. Vefatı 254; oğlu ise, Muhammed'tir.

o da: Suphanallah! Gerçekten büyük bir iddiada bulunmuşlar. Burada kastedilen sadece, ondan gelen şey demektir.[1278] Anlamı ise, insanın amellerinin tamamı yok olup gidecek, boşa çıkacaktır; Allah rızası için yapılanlar müstesna. Diğer âyetler de bunun gibidir.

Şu âyetler de bu manaya işaret etmektedir: يُرِيدُونَ **وَجْهَهُ** *Onun **Yüzünü** isterler* (18/Kehf 28); وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ زَكَاةٍ تُرِيدُونَ **وَجْهَ** اللَّهِ *Allah'ın **yüzünü** dileyerek verdiğiniz zekâta gelince,* (30/Rûm 39).

Şu âyetteki وَجْه sözcüğünün anlamı ise, ihtilâflıdır:

وَأَقِيمُوا **وُجُوهَكُمْ** عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ *Her mescitte **yüzünüzü** O'na doğrultun* (7/A'râf 29).

Kimisi: Bununla kast edilen mana, bildiğimiz yüzdür, der. Bunu istiâre saymışlardır. Tıpkı: فَعَلْتُ كَذَا بِيَدِي *Şunu bizzat elimle yaptım*, sözü gibi. Deniyor ki: Bu âyette geçen إقامة fiili, اِسْتِقَامَة *yön araştırmak*; وَجْه de تَوَجُّه *yöneliş* anlamındadır. Manası da: *Namazda samimi olarak Allah'a ibâdet ediniz*, şeklindedir.

Yüce Allah'ın şu sözü de bu manaya gelmektedir: فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ **وَجْهِيَ** لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ *Buna karşı seninle münakaşaya kalkışırlarsa de ki: Ben, bana uyanlarla birlikte kendi **yüzümü** Allah'a teslim ettim* (3/Âl-i İmrân 20); وَمَنْ يُسْلِمْ **وَجْهَهُ** إِلَى اللَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى *Oysa her kim iyilik yaparak **yüzünü** tertemiz Allah'a tutarsa, o gerçekten en sağlam kulpa yapışmıştır* (31/Lokmân 22); وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ **وَجْهَهُ** لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ *İyilik yaparak **yüzünü** Allah'a teslim eden kimseden, din bakımından daha iyi kim olabilir?* (4/Nisâ 125); فَأَقِمْ **وَجْهَكَ** لِلدِّينِ حَنِيفًا *O hâlde **yüzünü**, tertemiz olarak dine doğrult* (30/Rûm 30).

Bu âyetlerin hepsinde kastedilen mana, az önce açıklanan gibidir. Ya da, istiâre yoluyla mezhep ve yol anlamındadır.

فُلَانٌ وَجْهُ الْقَوْمِ *Falan adam topluluğun yüzüdür*, deyimi, *gözüdür*, *başıdır* vb ifâdeler gibidir. Allah buyurur ki: وَمَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزَى - إِلَّا ابْتِغَاءَ **وَجْهِ** رَبِّهِ الْأَعْلَى *Onun yanında, başka bir kimse için karşılığı verilecek hiçbir nimet yoktur. O ancak Yüce Rabbinin **yüzünü** aramak için verir* (92/Leyl 19-20).

Yüce Allah'ın: آمِنُوا بِالَّذِي أُنْزِلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا **وَجْهَ** النَّهَارِ *Mü'minlere indirilene günün **yüzünde** (başlangıcında) inanın,* (3/Âl-i İmrân 72) sözünde geçen وَجْه النهار ifâdesi, gündüzün önü, baş tarafı demektir.

وَاجَهْتُ فُلَانًا deyimi ise, *Onun karşısında durdum*, yüzümü, onun yüzünün tam karşısına koydum, anlamındadır.

Niyet için وَجْه sözcüğü, gaye ve amaç için de جِهَة ve وِجْهَة kelimeleri kullanılır. Bu da herhangi bir şeye yönelirken içimizde olandır. Allah buyurur ki: وَلِكُلٍّ **وِجْهَةٌ** هُوَ مُوَلِّيهَا *Her birinin bir **yönü** vardır, o ona yönel-*

1278 Bkz. Feyrûzâbâdî, *Besâir*, V, 166.

miştir, (2/Bakara 148). Bu, Şeriata işarettir. Tıpkı, Yüce Allah'ın: لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا *Biz, her biriniz için bir şeriat ve yol belirledik* (5/Mâide 48) sözü gibi.

Bazıları der ki: جَاه sözcüğü, وَجْه kelimesinin şekil değiştirmiş biçimidir; yalnız, وَجْه hem yüz hem de saygınlık, prestij ve mevki için kullanılırken, جَاه sadece saygınlık, prestij ve mevkiden bahsedilirken söz konusu olmaktadır.

وَجَّهْتُ الشَّيْءَ *Tek bir yöne yöneltim, o da o yöne yöneldi*, manasındadır.

فُلَانٌ وَجِيهٌ *Falan adam saygınlık, prestij, mevki makam sahibidir*, demektir. Bu anlamda Allah buyurur ki: **وَجِيهًا** فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ *Dünyada da âhirette de* ***itibarlı,*** (3/Âl-i İmrân 45).

أَحْمَقُ مَا يَتَوَجَّهُ بِهِ *Kendisine yönelineceklerin en ahmakı*, ifâdesi, aşırı düzeydeki cahilliğin kinâye yoluyla anlatılmasıdır.

أَحْمَقُ مَا يَتَوَجَّهُ *Yâ* harfinin *fethalı* okunuşu ve sonundaki بِهِ olmaksızın, yani: *Ahmaklığı yüzünden herhangi bir işte dikiş tutturamayan.*

Şiirdeki تَوْجِيه ise, *te'sîs elifi* ile *kafiye harfi* arasında bulunan *harf*, demektir.

وجف / V-c-f

وَجِيف: Sözcüğü, hızlı yürüyüştür. أَوْجَفْتُ الْبَعِيرَ sözü, *deveyi hızlandırdım*, demektir. Allah buyurur ki: فَمَا **أَوْجَفْتُمْ** عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ *siz onun üzerine ne at, ne de deve* ***sürmediniz*** (59/Haşr 6).

أَوْجَفَ فَأَمَلَّ *Şımardı, usandırdı*; أَوْجَفَ فَأَعْجَفَ *Atı hızlı koşmaya zorladı, onu bununla zayıf düşürdü*, denir.

Allah buyurur ki: قُلُوبٌ يَوْمَئِذٍ **وَاجِفَةٌ** *O gün kalpler vardır, küt küt atmaktadır* (79/Nâziât 8). Yani: *Sıkıntılı, çelişki dolu.* Bu tıpkı طَائِرَةٌ وَخَافِقَةٌ *Uçan ve süzülen*, deyimi gibidir. Buna benzer istiâreler vardır.

وحد / V-h-d

وَحْدَة: Kelimesi, eşsizlik, yalnızlık, teklik anlamına gelir. وَاحِد sözcüğünün gerçek anlamı kesinlikle parçalanma, bölünme kabul etmeyen şeydir. Aynı zamanda bütün varlıklar için kullanılır. Hatta وَاحِد sözcüğüyle nitelenmeyecek hiçbir sayı yoktur. Bu anlamda şöyle denmektedir: عَشَرَةٌ وَاحِدَةٌ *Bir tane onluk*, مِائَةٌ وَاحِدَةٌ *bir tane yüzlük*, أَلْفٌ وَاحِدٌ *bir tane binlik.*

وَاحِد sözcüğü altı değişik şekilde kullanılabilen مُشْتَرَك *çok anlamlı* bir kelimedir.

Birincisi: *Cins veya türde bir olanlar.* الْإِنْسَانُ وَالْفَرَسُ وَاحِدٌ فِي الْجِنْسِ وَزَيْدٌ وَعَمْرٌو وَاحِدٌ فِي النَّوْعِ *İnsan ve at aynı cinstendir*; *Zeyd ve Amr aynı türdendir*, denmesi gibi.

İkincisi: *Bağlılıklık, bitişiklik ve bütünlük açısından bir olanlar.* Bu birlik, yaratılış açısından olabilir: شَخْصٌ وَاحِدٌ *Bir tek adam*, sözü gibi. Aynı şekilde sanat/meslek açısından

da olabilir: حِرْفَةٌ وَاحِدَةٌ *Bir tek meslek*, denmesi gibi.

Üçüncüsü: Eşi, benzeri, dengi olmadığından bir olanlar. Bu da, ya yaratılış açısından eşsizdir. Sözgelimi: الشَّمْسُ وَاحِدَةٌ *Güneş, bir tanedir*, sözü gibi. Ya da, üstünlük iddiasında eşi, benzeri olmaz. Meselâ: فُلاَنٌ وَاحِدُ دَهْرِهِ *Falan zamanının tek adamıdır.* Şu söz de buna örnektir: نَسِيجُ وَحْدِهِ *Falanın dokusu eşsizdir.*

Dördüncüsü: Bölünme kabul etmediğinden bir olanlar. Bu da ya hava gibi çok küçük olduğundan ya da elmas gibi çok sert olduğundan bölünemeyen şeylerdir.

Beşincisi: Başta bulunduğundan bir olanlar. Bu da, ya sayıların başında bulunur. Sözgelimi, وَاحِدٌ اِثْنَانِ *Bir, iki* denmesi gibi. Ya da çizginin başlangıcında bulunduğundan bir olur. Meselâ: النُّقْطَةُ الوَاحِدَةُ *Birinci nokta* denmesi gibi.

Bunların hepsinde birlik görelidir. Yüce Allah için kullanılan وَاحِدٌ sözcüğü ise, herhangi bir bölünme ve çoğalma kabul etmeyen varlık, demektir. Bu birliğin zorluğundan dolayı Yüce Allah: وَإِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَحْدَهُ اشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لاَ يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ *Böyle iken, Allah **bir olarak** anıldığı zaman âhirete inanmayanların kalpleri daralır* (39/Zümer 45) buyurur.

وَحْد ise, yalnız, tek olan demektir. Şu kadar var ki: Bu sıfat Yüce Allah dışındaki varlıklar için de kullanılır. Şair şöyle der:

٤٦٦ - كَأَنَّ رَحْلِي وَقَدْ زَالَ النَّهَارُ بِنَا بِذِي الْجَلِيلِ عَلَى مُسْتَأْنِسٍ وَحِدِ

466- *Sanki bineğim, zaman bizi bitirdikten sonra*
*Kadri Yüce **vahad/biricik** dosta götürdü.* [1279]

Mutlak anlamda الأَحَد ise, Allah'tan başkasının sıfatı olarak kullanılmaz. Bu daha önce أحد maddesinde geçmişti.

فُلاَنٌ لاَ وَاحِدَ لَهُ *Falanın bir teki yoktur*, sözü ise, هُوَ نَسِيجُ وَحْدِهِ *Onun dokusu, tektir*, sözü gibidir. Yermek için: هُوَ عُيَيْرُ وَحْدِهِ *O, eşeğin biridir*; جُحَيْشُ وَحْدِهِ *O, sıpanın biridir*, denir. Bundan daha hafif bir yergi için ise, رُجَيْلُ وَحْدِهِ denmektedir.

وحش / V-h-ş

وَحْش: Kelimesi insan anlamındaki إنس sözcüğünün zıt anlamlısıdır. İnsanlarla herhangi bir ünsiyet peyda etmemiş, evcilleşmemiş hayvanlara وَحْش adı verilmektedir. Çoğulu ise, وُحُوش şeklindedir. Allah buyurur ki: وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ ***Yabani hayvanlar** bir araya toplandığında* (81/Tekvîr 5).

Ünsiyet peyda edilmemiş yere, وَحْش denir. Bu anlamda: لَقِيتُهُ بِوَحْشِ إِصْمِتَ denir ki, ona çöl olan bir yerde karşılaştım, demektir.

1279 Bu beyit, Nâbiğa'nın *Muallaka*'sında yer almıştır. Ayrıca, *Dîvân*'ında (s. 31) ve Nahhâs, *Şerhu'l-Kasâidi't-Tis'i*'nda da (II, 162) yer almıştır. Bu beyit daha önce احد maddesinde geçmiştir.

بَاتَ فُلاَنٌ وَحْشًا *Falan adam vahşi olarak geceledi.* Yani, karnında hiçbir şey olmadığı hâlde geceyi geçirdi. Çoğulu ise, أَوْحَاش şeklindedir.

أَرْضٌ مُوحِشَةٌ *yabani yer* ise, yine, وَحْش kökündendir. Yabani yerde yaşayan insana da nispet hâlinde وَحْشِي adı verilir. İnsanın insanlığa uymayan tarafı da وَحْشِي diye isimlendirilir. İnsanın, insanlık tarafına bakan hususiyetine ise, إِنسِي denmektedir. Bir *yay*ın vahşiliği ve insaniliği de bu mana düşünülerek söylenmiştir.

وحى / V-h-y

وَحْي: Kelimesinin aslı, hızlı gösterilen işarettir. Bu anlamda: أَمْرٌ وَحْيٌ *Hızlı bir iş*, denmektedir. Bu işaret de, ima, kinâye ve üstü kapalı söylemek şeklinde olabilir. Herhangi bir cümle oluşturmayan salt bir sesle, bazı organlarla işaret etmek şeklinde veya yazarak da olabilir. Yüce Allah'ın Hz. Zekeriya'dan bahsederken şu sözü bu manada yorumlanmıştır.

فَخَرَجَ عَلَى قَوْمِهِ مِنَ الْمِحْرَابِ فَأَوْحَى إِلَيْهِمْ أَنْ سَبِّحُوا بُكْرَةً وَعَشِيًّا *Nihayet (bir gün konuşamayınca)* ***mihraptan*** *kavmine karşı çıktı da onlara Sabah ve akşam (Rabbinizi) tesbih edin, diye işaret etti* (19/Meryem 11). Deniyor ki: Bunun anlamı, bir sembol ile söyledi, demektir. Kimisi de: Bir işaret ile söyledi, der. Kimisi ise, yazdı, demektedir.

Bu anlamların hepsi şu âyet için de geçerlidir: وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الإِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا *Biz böylece, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman yaptık; onlar birbirini aldatmak için süslü sözlerle vesvese verirler* (6/En'âm 112).

Yüce Allah'ın: وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَى أَوْلِيَائِهِمْ لِيُجَادِلُوكُمْ *Şeytanlar, dostlarına, sizinle mücadele etmeleri için* ***telkinde*** *bulunurlar* (6/En'âm 121) sözü ise, مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ *O sinsi vesvesecinin şerrinden* (114/Nâs 4) âyetinde işaret edilen وَسْوَاس *vesvese* ile onlara ulaşır, demektir.

Hz. Peygamber de (sas) şöyle buyurmuştur: إِنَّ لِلْمَلَكِ لَمَّةً وَلِلشَّيْطَانِ لَمَّةً *Şüphesiz meleğin de bir* ***dokunuşu (telkini)*** *vardır; şeytanın da bir* ***dokunuşu (telkini)*** *vardır.*[1280]

Yüce Allah'ın kendi Peygamberlerine ve velilerine/dostlarına gönderdiği ilâhî sözlere de وَحْي *vahy* adı verilmiştir.

Bu da Yüce Allah'ın: وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلاَّ وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولاً فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ مَا يَشَاءُ *Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur. Yahut da bir elçi gönderir de izniyle ona dilediğini vahiy eder (*42/Şûrâ 51) sözünde beyan ettiğine göre birkaç şekilde gerçekleşir:

1. Vahyi getiren elçinin bizzat görülmesi, sesinin işitilmesi şeklinde gelen vahiy. Hz. Cibril'in (as) Hz.

1280 İbn Mes'ûd hadisi. Tirmizî, tahriç etmiş (Mübârekfûrî, *Aridatu'l-Ahvezî*, XI, 109) ve: *Hasen-gariptir*, demiştir.

Peygamber'e (sas) bazı durumlarda belirli bir surette yaptığı tebliğler gibi.

2. Vahiy getirenin gözükmeden sesinin işitilmesi şekilde gelen vahiy. Hz. Musa(as)'ın Yüce Allah'ın kelamını işitmesi gibi.

3. Vahyin kalbe gönderilmesi şeklinde gelen vahiy. Bunu Hz. Peygamber (sas) bir açıklamasında ifâde etmiştir: إِنَّ رُوحَ الْقُدُس نفث فِي رُوعِي *Rûhu'l-Kudüs (Kutsal Ruh), benim kalbime üfürdü.*[1281]

4. İlham yoluyla gelen vahiy. Allah buyurur ki: وَأَوْحَيْنَا إِلَى أُمِّ مُوسَى أَنْ أَرْضِعِيهِ *Musa'nın anasına Onu emzir, diye **vahyetti*** (28/Kasas 7).

5. Boyun eğdirerek, itâat ettirerek yaptırmak suretiyle gelen vahiy. Allah buyurur ki: وَأَوْحَى رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ *Rabbin bal arısına şöyle **vahyetti*** (16/Nahl 68)

6. Uykuda iken görülen rüya şeklinde gelen vahiy. Nitekim Hz. Peygamber (sas) şöyle buyurmuştur: انْقَطَعَ الْوَحْيُ وبقيت الْمُبَشِّرَاتُ رُؤْيَا الْمُؤْمِنِ ***Vahiy**, artık kesilmiştir; geriye sadece mübeşşirât: Mü'minin rüyası kalmıştır.*[1282]

Son üç maddede sözü edilen ilham, boyun eğdirme ve rüyada görme şeklinde gelen vahye şu âyet delildir. Allah buyurur ki: إِلاَّ وَحْيًا *Ancak bir **vahiy** olarak* (42/Şûrâ 51).

Sözün açıkça duyulması şeklinde gelen vahiy ise, أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ *Ya da perde arkasından* (42/Şûrâ 51) ifâdesiyle belirtilmiştir.

Vahyi getiren Cibril'in bizzat görülmesi, sesinin işitilmesi şeklinde gelen vahyi ise, şu âyet göstermektedir: أَوْ يُرْسِلَ رَسُولاً فَيُوحِيَ *Ya da bir elçi gönderir de o da **vahyeder*** (42/Şûrâ 51).

Yüce Allah'ın: وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللهِ كَذِبًا أَوْ قَالَ أُوحِيَ إِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ *Kendisine hiçbir şey **vahyedilmediği** hâlde: bana vahiy edildi, diyen ve: diye iddiada bulunandan daha zalim kim olabilir?* (6/En'âm 93) sözünde sözünü ettiği ise, yukarı adı geçen vahiy türlerinden herhangi birini iddia edip bununla ilgili bir gerçek vahye erişemeyen kişilerdir.

Yüce Allah'ın: وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلاَّ نُوحِي إِلَيْهِ *Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki, ona şöyle **vahyetmiş** olmayalım* (21/Enbiyâ 25) sözünde bahsettiği *vahiy* ise, geneldir ve tüm vahiy türlerini kapsar. Çünkü Yüce Allah'ın birliğini bilmek ve O'na ibâdet etmek gerektiğini anlamak sadece peygamberlerin Yüce derece sahibi olanlarına gelen vahiy ile anlaşılmaya mahsus bir şey değildir. Bu, akıl ve ilham yoluyla da bilinebildiği gibi, vahiy yoluyla da bilinebilir.

Demek ki, bu âyette dikkat çekil-

1281 Abdurrazzak, *Musannef*, Kitâbu'l-Câmi', XI, 125, HN: 20100; Bâri' İrfân Tevfik, *Sahîhu Künûzi's-Sünneti'n-Nebeviyye*, I, 32, HN: 27.

1282 Buharî, 95/Ta'bîr 5/el-Mübeşşirât, HN: 6589; Mâlik, Muvatta, 52/Rü'yâ 1/Mâ Câe fi'r-Rü'yâ, HN: 1713-1717.

mek istenen şey özellikle şudur: Bir peygamberin Allah'ın birliğini ve O'na ibâdet etmenin zorunlu olduğunu bilmemesi mümkün değildir.

Yüce Allah'ın: وَإِذْ أَوْحَيْتُ إِلَى الْحَوَارِيِّينَ *Hani Havarilere: Bana ve Resûlüme iman edin, diye **vahyetmiştim**.* (5/Mâide 111) sözünde Havarilere vahye ilişkin ifâde ise, Hz. İsa (as) vasıtasıyla gönderilen vahiyden ibarettir.

Yüce Allah'ın: وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ *Onları kendilerine hayırlı işler yapmayı **vahyettik**;* (21/Enbiyâ 73) âyetteki vahiy ise, geçmiş milletlere peygamberler vasıtasıyla gönderilen vahiyler demektir.

Hz. Peygambere (sas) mahsus olan vahiy ise, şu âyetlerde geçmektedir: اتَّبِعْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ *Sana Rabbinden **vahyedilene** uy!* (6/En'âm 106); إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَى إِلَيَّ *Ben ancak bana **vahyolunana** uyarım;* (10/Yûnus 15); قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ *De ki: Ben de sizin gibi ancak bir beşerim. Ne var ki, bana ilâhınızın ancak bir ilâh olduğu **vahyolunuyor*** (18/Kehf 110).

Yüce Allah'ın: وَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى وَأَخِيهِ *Biz Musa ile kardeşine şöyle **vahyettik*** (10/Yûnus 87) âyette beyan edilen vahiyden maksat, Cibril vasıtasıyla Musa'ya (as), yine Cibril ve Hz. Musa (as) vasıtasıyla Hz. Harun'a (as) gönderdiği vahiydir.

Yüce Allah'ın: إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ *İşte o anda Rabbin meleklere şöyle **vahyediyordu*** (8/Enfâl 12) sözünde sözünü ettiği vahiy ise, söylendiğine göre, onlara *Levh* ve *Kalem* vasıtasıyla gönderilen vahiydir.

Yüce Allah'ın: وَأَوْحَى فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا *Her göğe kendi işini **vahyetti*** (41/Fussilet 12) sözünde geçen vahiy de, eğer muhataplar gökteki varlıklar ise, o zaman kendilerine vahiy gelenler hazf edilmiştir. Sanki şöyle söylenmiştir: Meleklere vahiy etti. Çünkü, gökteki varlıklar meleklerdir.

Bu durumda söz konusu olan Yüce Allah'ın şu sözüne benzemiş olur: إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ *İşte o anda Rabbin meleklere şöyle vahyediyordu* (8/Enfâl 12) âyette geçen *kendilerine vahiy edilenler*, *göklerdir* diyenler, gökyüzünü cansız kabul edenler bunun yaratılış itibariyle böyle olduğunu söylerler. Gökyüzünü canlı kabul edenler ise, bunun konuşma şeklinde gerçekleştiğini belirtirler.

Yüce Allah'ın: بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَى لَهَا *O gün yer, Rabbinin ona **vahyetmesiyle** haberlerini anlatacaktır* (99/Zilzâl 5) sözü birincisine yakındır.

Yüce Allah'ın: فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَى إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا *Hükmü her yerde geçerli gerçek hükümdar olan Allah yücedir (Ey Muhammed!) Kur'ân sana **vahyedilirken**, **vahiy** bitmeden önce Kur'ân'ı okumada acele etme;* (20/Tâhâ 114) sözü ise, kusursuz dinlemeye yönelik bir teşviktir; ayrıca onu almada ve vermede acele edilmemesi gerektiğine dair bir uyarıdır.

ودد / V-d-d

وُدّ: Kelimesi, herhangi bir şeyi sevmek, onun olmasını istemek anlamına gelir. Bu her iki anlamdan her biri için de kullanılır. Çünkü, istemek de sevmek manasını içerir. Çünkü istemek de sevilen şeyin gerçekleşmesini arzu etmektir.

Allah buyurur ki: وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً *aranıza bir **sevgi** ve merhamet koymuştur* (30/Rûm 21); سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا *Rahmân onlar için **güçlü bir sevgi verecektir*** (19/Meryem 96).

Burada sözü edilen sevgiden maksat, onların kalplerinde meydana gelen yakınlaşma ve kaynaşmadır. Bunu Yüce Allah şu âyette dile getirmiştir: لَوْ أَنْفَقْتَ مَا فِي الأَرْضِ جَمِيعًا مَا أَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ *Şâyet yeryüzündekinin tamamını harcasaydın onların kalplerini uzlaştıramazdın* (8/Enfâl 63).

Ayrıca salt anlamdaki sevgiyi gerektiren مَوَدَّة âyetinde de buna işaret etmiştir:

قُلْ لاَ أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلاَّ الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى *De ki: Ben bu tebliğime karşı sizden akrabalıkta **sevgiden** başka bir ücret istemiyorum* (42/Şûrâ 23).

وَهُوَ الْغَفُورُ الْوَدُودُ *Bununla beraber çok bağışlayandır, çok **sevendir*** (85/Burûc 14); إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ *Şüphesiz, Rabbim çok merhametlidir, çok **sevendir*** (11/Hûd 90).

Anlaşılıyor ki وَدُود kelimesi, Yüce Allah'ın şu sözü kapsamına girmektedir: يَأْتِي اللهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ *Allah yakında öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları **sever**, onlar da Allah'ı **severler**;* (5/Mâide 54).

Allah'ın kullarını sevmesi ve kulların da Allah'ı sevmeleri konusu daha önce "حب" maddesinde geçmişti.

Kimileri de Allah'ın kullarına مَوَدَّة etmesi, onları gözetmesidir.

Rivâyet edilir ki: Yüce Allah Hz. Musa'ya şöyle der: أنا لا أغفل عن الصّغير لصغره ولا عن الكبير لكبره وأنا الودود الشّكور *Ben, küçükten, küçüklüğünden, büyükten de büyüklüğünden dolayı gafil değilim. Ben* ودود *(çok sevenim) ve* شكور *(şükre çok karşılık verenim).*[1283]

Buna göre سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا *Rahmân onlar için **güçlü bir sevgi verecektir*** (19/Meryem 96) âyetinin anlamı: فَسَوْفَ يَأْتِي اللهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ *Allah yakında öyle bir topluluk getirecek ki, Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler* (5/Mâide 54) âyetinin anlamına yakın bir manadır.

Temenni (dileme, arzu etme, gönlünden geçirme) anlamı taşıyan türlerinden biri de şu âyetlerde geçmiş olanıdır: وَدَّتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّونَكُمْ *Kitap ehlinden bir grup sizi saptırmak **istediler**,* (3/Âl-i İmrân 69); رُبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ *Bir zaman gelecek ki inkâr edenler, keşke Müslüman olsaydık **temennisinde** bulunacaklardır* (15/Hicr 2); وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ *hep sıkıntıya düşmenizi **arzu ederler*** (3/Âl-i İmrân 118); وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ *Ehl-i kitaptan*

1283 Bu sözün, sağlıklı bir kaynağına muteber eserlerde rastlanmamıştır -(Mütercimler).

*birçoğu **arzu** etmektedir ki* (2/Bakara 109); وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ *Siz ise **arzu ediyordunuz** ki, dikeni (zorluk, güçlük, tehlike) olmayan şey (Kervan) sizin olsun* (8/Enfâl 7).

Yine buyurur ki: وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً *Onlar, küfür işledikleri gibi, sizin de küfür işleyip kendileriyle bir olmanızı **arzu ettiler*** (4/Nisâ 89); يَوَدُّ الْمُجْرِمُ لَوْ يَفْتَدِي مِنْ عَذَابِ يَوْمِئِذٍ بِبَنِيهِ *Suçlu o günün azabından kurtulmak için fidye vermeyi çok **arzu eder**; oğullarını* (70/Meâric 11).

Yüce Allah'ın: لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ *Allah'a ve âhiret gününe inanan bir topluluğun Allah'a ve Resûlüne düşman olanlarla dostluk ettiğini görmezsiniz.* (58/Mücâdele 22) âyeti ise, kâfirlerin dostluğunu ve onları desteklemeyi yasaklamaktadır. Tıpkı Yüce Allah'ın şu sözü gibi: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْقُونَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ أَنْ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ خَرَجْتُمْ جِهَادًا فِي سَبِيلِي وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِي تُسِرُّونَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ *Ey inananlar! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin. Onlar size gelen gerçeği inkâr ettikleri, Rabbiniz Allah'a inandığınızdan dolayı Resûlü ve sizi (yurdunuzdan sürüp) çıkardıkları hâlde siz onlara **sevgi** ulaştırıyorsunuz. Eğer benim yolumda savaşmak ve benim rızamı kazanmak için çıktınızsa içinizde onlara **sevgi** mi gizliyorsunuz?* (60/Mümtehine 1). Yani: Samimi olmak vb sevgi sebeplerini onlara gösteriyorsunuz.

كَأَنْ لَمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ *Sizinle kendisi arasında hiç **köklü sevgi** yokmuş gibi,* (4/Nisâ 73).

فُلَانٌ وَدِيدُ فُلَانٍ *falanca falancanın sevgilisidir.*

وَدّ ise, bu isimle anılan bir puttur. Bu ismi, ya onu çok sevdikleri için almıştır. Ya da, onunla Yüce Yaratıcı arasında çok özel bir sevgi olduğuna inandıkları için bu adı almıştır. Elbette Yüce Allah böylesi çirkin ilişkilerden münezzehtir.

وَدّ *aşık (tutkun)* kelimesinin aslı وَتِد *kazık* sözcüğüdür. Bunun aslının وتِد olup harflerin iç içe girmesi şeklinde olması doğrudur. Kendisine bağlanan şeyin onunla sıkı bir bağlılık göstermesi düşünülerek de bu ismi almış olabilir. Yahut, onun daima bir yerde çakılıp kaldığından مودّة (*güçlü sevgi* ve *ayrılmazlık*) mana yönünden onunla özdeş sayılmıştır.

ودع / V-d-a

[Yumuşak huyluluk, yumuşak kalplilik, sakinlik anlamına gelen] دعة kelimesi, basit/değersiz manasında kullanılır. Fiil olarak: وَدَعْتُ كذا أَدَعُهُ وَدْعًا، وَادِعًا denmesi, bir şeyi *terk etmek, bırakmak* manasındadır.

Bazı alimler der ki: Bu fiilin mâzî formu ile ismi fâili yoktur. Sadece muzari ve emir formları vardır: يَدَعُ ve دَعْ şeklinde.

Bir kıraate göre مَا وَدَعَكَ رَبُّكَ *Allah, seninle **ilgisini kesmesi*** (93/Duhâ 3) şeklinde okunmuştur.[1284]

Şair şöyle der:

٤٦٧ - لَيْتَ شِعْرِي عَنْ خَلِيلِي مَا الذي
غَالَهُ فِي الْحُبِّ حَتَّى وَدَعَهُ

467- *Keşke anlayabilseydim dostuma neyin*
*Pahalı geldiğini sevgide ki, **onu bırakmış**.*[1285]

تودُّع sözcüğü, insanın kendi içinde mücadeleyi terk etmesidir.

فلانٌ مُتَّدِعٌ ومُتَوَدِّعٌ، وفي دعة *Falan adam, hayat standardı düşük olan bir hayat yaşamaktadır.* Bunun aslı da terk etmektendir. Bir zorluktan dolayı geçimini temin etmek için uğraşmaktan vazgeçti.

تَوْدِيع kelimesinin aslı da دعة kökündendir. Bu da, yolculuğa çıkan adam için dua edip Allah'ın ondan yolculuğun zorluğunu gidermesini dilemektir ve ona kolaylık vermesini istemektir. Tıpkı تَسْلِيم kelimesinin yolculuğa çıkan adama Allah'ın selâm vermesini dilemek manasında olduğu gibi.

Örfte وَدَاع ifâdesi, çoğun, misafiri yolcu etmek ve ondan ayrılmakta kullanılır hâle gelmiştir. Onu terk etmek de bu fiil ile söylenmiştir: مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى *Rabbin seni bırakmadı ve terk de etmedi* (93/Duhâ 3). Bu tıpkı وَدَّعْتُ فلانًا *Falanı bıraktım*, sözüne benzemektedir.

Bazen ölü kişiye kinâye yoluyla مُوَدَّع adı verilmiştir. Yine bu kökten اسْتَوْدَعْتُكَ غير مُوَدَّع *Seninle vedalaşıyorum, bir ölü olarak değil*, denmektedir. Şair de bu manada şöyle der:

٤٦٨ - وَدَّعْتُ نفسي ساعة التَّوْدِيعِ

468- ***Vedalaşma** zamanında kendimle **vedalaştım**.*[1286]

ودق / V-d-k

وَدَق: Kelimesi, tıpkı toz zerrecikleri gibi yağmur tanecikleri arasında oluşan su zerrecikleri anlamına gelir. Bazen bu kelimeyle yağmur da kastedilir. Allah buyurur ki:

فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ *görüyorsun ki, bunlar arasında **yağmur** çıkıyor* (24/Nûr 43).

Sıcaklar çok şiddetli bastırınca havada gözüken buhar gibi şeye de وديقة denir. Bundan ayrı olarak denilir ki: ودقت الدَّابَّة واسْتَوْدقت، وأتَانٌ وَدِيقٌ ووَدُوقٌ *Dişi deve çiftleşmek istedi, aşma zamanı gelmiş dişi eşek*, bu, erkeğini istediğinde çıkardığı rutubet/nemliliktir.

مَوْدِق de bu nemin meydana geldiği yerdir.

Şairin şu sözüne gelince:

1284 Bu, İbn Abbas ve Urve b. Zübeyr tarafından kullanılan şaz bir kıraattir.

1285 Şair, Ebû'l-Esved. Kimisi ise, Enes b. Züneym'i gösterir. Bkz. İbn Fâris, *Mücmel*, III, 930; Feyrûzâbâdî, *Besâir*, V, 187; Ezherî, *Tehzibu'l-Luga*, III, 136; Serekustî, *Kitabu'l-Ef'âl*, IV, 243.

1286 Şair, belli değil. Bkz. Semîn, *Umdetu'l-Huffâz*, ودع maddesi.

٤٦٩- تَعْفِي بِذَيْلِ الْمِرْطِ إِذْ جِئْتُ مَوْدِقِي

469- *[Yağmur esnasında toz gibi duran yere geldiğimde]*

*Eteğinin ucuyla ayaklarımın **izlerini** siler.*[1287]

تَعْفِي yani: *İzini siler*, demektir.

مِرْط kadınların giydiği elbise manasına gelir. Bu bir istiâredir. Ayağın bastığı yerin, yağmurun düştüğü yere benzetilmesidir.

وَادي / Vâdî

Allah buyurur ki: إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى *Şüphesiz sen kutsal bir **vadi** olan Tuvâ'dasın* (20/Tâhâ 12).

وادِي sözcüğünün aslı, suyun içinde aktığı yerdir. Bundan dolayı iki dağ arasındaki geçide de vâdî denmiştir. Bunun çoğulu, أَوْدِيَة şeklindedir. Bu da نَادٍ أَنْدِيَة، نَاجٍ أَنْجِيَة sözcükleri gibidir.

وادِي kelimesi, مَذْهَب ve أُسْلُوب sözcükleri gibi yol için de kullanılır. Meselâ: فُلَانٌ فِي وَادٍ غَيْرِ وادِيك *Falan adam, senin vadinden başka bir vadidedir*, denir.

Allah buyurur ki: أَلَمْ تَرَ أَنَّهُمْ فِي كُلِّ وَادٍ يَهِيمُونَ *Onların her **vadide** şaşkın şaşkın dolaştıklarını* (26/Şuarâ 225) âyetinde geçen *vâdî* kelimesinden kastedilen ise övme, yerme, tartışma ve sevda sözleri gibi söz ve konuşma türleridir.

Bu anlamda Şair şöyle der:

٤٧٠- إِذَا مَا قَطَعْنَا وَادِيًا مِنْ حَدِيثِنَا
إِلَى غَيْرِهِ زِدْنَا الْأَحَادِيثَ وَادِيًا

470- *Biz konuşmamızda bir **vadiyi** aştığımızda;*

*Ondan başka bir **vadiye** geçip sohbeti koyulaştırırız.*[1288]

Peygamber (sas) de şöyle buyurmuştur: لَوْ كَانَ لِابْنِ آدَمَ وَادِيَانِ مِنْ ذَهَبٍ لَابْتَغَى إِلَيْهِمَا ثَالِثًا *İnsanoğlunun iki **vadi** dolusu altını olsa, bir üçüncüsünü isterdi.*[1289]

Allah buyurur ki: أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا *Gökten bir su indirdi de **vâdiler**, kendi miktarlarınca sel olup aktılar* (13/Ra'd 17), yani: Suları miktarınca.

Fiil olarak وَدِيَ يَدِي şeklinde söylenir.

Erkeğin, oynaşma ve kimi zaman ufak su döküşünden sonra gelen yapışkan gibi suya وَدْي adı verilir. Bu durumun olduğunu bildiren fiil formu أَوْدَى şeklindedir. Bu da أَمْذَى وأَمْنَى fiilleri gibidir. Bu manada وَدَى وأَوْدَى ومَنَى وأَمْنَى *vedi aktı, akıtıldı*; *meni aktı, akıtıldı*, denir.

Uzunlamasına akıp gittiğine bakılarak küçük hurma dalına/filizine وَدِيّ denmiştir.

أَوْدَاهُ öldürdü demektir, bu, *kanını akıttı*, demeye benzer.

وَدَيْتُ الْقَتِيلَ öldürülen kişinin di-

1287 Şair, İmru'l-Kays. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 105; İbn Fâris, *Mücmel*, III, 921.

1288 Şair, belli değil.

1289 İbn Abbas hadisi. Bkz. Buhari, XI, 253; Müslim, (HN: 1046).

yetini verdim, demektir. Bu şekilde ödenen kan bedeline دِيَة adı verilir.

Yüce Allah bu anlamda şöyle buyurur: وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ --- فَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَى أَهْلِهِ *ölenin ailesine teslim edilecek bir **diyet** öldürenin, ölenin ailesine **diyet** vermesi* (4/Nisâ 92).

وذر / V-z-r

فُلَانٌ يَذَرُ الشَّيْءَ: *Falan adam değer vermediğinden şunu atıyor.* Bu fiilin mazi/geçmiş kipi kullanılmaz. Allah buyurur ki:

قَالُوا أَجِئْتَنَا لِنَعْبُدَ اللّٰهَ وَحْدَهُ وَنَذَرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا *Dediler ki: Ya, demek sen tek Allah'a kulluk edelim ve atalarımızın taptıklarını **bırakalım** diye mi (bize) geldin?* (7/A'râf 70); أَتَذَرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَآلِهَتَكَ *Seni ve ilâhlarını **terk etsinler** de yeryüzünde fesat çıkarsınlar diye mi Musa'yı ve kavmini **serbest bırakacaksın?*** (7/A'râf 127); فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ *Artık onları iftiraları ile baş başa **bırak*** (6/En'âm 112); يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ *Ey iman edenler! Eğer gerçekten mü'minler iseniz, Allah'tan korkun ve artık faizin **kalanını bırakın*** (2/Bakara/278). Buna benzer âyetler çoktur.

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا *İçinizden vefat edip de geride eşler **bırakan** kimselerin hanımları,* (2/Bakara 234) âyetinde neden يَتْرُكُونَ *terk edenler* ve يُخَلِّفُونَ *arkalarında bırakanlar* demeyip özellikle يَذَرُونَ denmiş olmasına gelince, bu tür konular, inşallah bundan sonra yazacağım bu alana tahsis etmeyi düşündüğümüz kitapta ele alınacaktır.

وَذْرَة ise, kemiksiz et parçası demektir. Bu et parçanın bu ismi almasının nedeni çok az bir değere sahip olmasındandır. Bu, onların değersiz şeyler için kullandıkları هُوَ لَحْمٌ عَلَى وَضَمٍ *O, kasap tezgahı üzerindeki bir et parçasıdır*, deyimine benzemektedir.

ورث /V-r-s

وِرَاثَة ve إِرْث: Akit ve benzeri gibi bir işlem olmaksızın bir malın/servetin başkasından kişiye intikal etmesidir. Ölüden insana kalan mala da bu ad verilmiştir. Bu şekilde insana geçen mala مِيرَاث ve إِرْث denmiştir.

تُرَاث kelimesinin aslı da وُرَاث şeklindedir. Baş harfi, önce *elif*, sonra *tâ* harfine dönüşmüştür. Allah buyurur ki: وَتَأْكُلُونَ التُّرَاثَ *Siz **mirası** yiyorsunuz* (89/Fecr 19).

Hz. Peygamber de şöyle buyurur: اثْبُتُوا عَلَى مَشَاعِرِكُمْ فَإِنَّكُمْ عَلَى إِرْثِ أَبِيكُمْ *Hac'da belirtilen ibâdet yerlerinde durunuz. Çünkü siz babanız İbrahim (as)'in **mirası** üzeresiniz.*[1290]

Şair şöyle der:

٤٧١- فَيَنْظُرُ فِي صُحُفٍ كَالرِّيَا ط فِيهِنَّ
إِرْثُ كِتَابٍ مَحِيٍّ

1290 Hâkim, *Müstedrek*, I, 462 (Hâkim, *isnadı sahihtir* demiş, Zehebi de bunu kabul etmiştir); *Mealimü's-Sünen*, II, 202; Tirmizî, *hasen-sahih saymıştır* (Mübârekfûrî, *Âridatu'l-Ahvezî*), IV, 115, Nesaî, V, 255.

471- *O da çarşaf gibi olan sayfalara bakmaktadır;*
*İçinde kazınmış olarak bir **miras** yazısı bulunan.*[1291]

وورثتُ مالاً عن زَيْدٍ *Zeyd'den bir mal miras aldım,* وَرِثْتُ زَيْدًا *Zeyd'e varis oldum* denir. Allah buyurur ki: وَورث سُلَيْمَانُ دَاوُدَ *Süleyman Davud'a **varis oldu*** (27/Neml 16), وورثه أبَوَاهُ *anası babası ona **varis olur*** (4Nisâ 11), وعَلَى الْوَارِثِ مثل ذلك ***Varise** de aynı şeyi yapmak borçtur* (2/Bakara 233).

أوْرَثَنِى الْمَيِّتُ كذا *ölen adam bana şunları miras bıraktı* denir. Allah buyurur ki: وإنْ كان رَجُلٌ يُورَثُ كلالة *Eğer bir erkek veya kadına kelale yollu (çocuğu ve babası olmadığı hâlde)* ***varis** olunuyor* (4/Nisâ 12).

أوْرَثَنِى اللهُ كذا *Yüce Allah şunları bana karşılıksız verdi* denir. Allah buyurur ki: وَأوْرَثْنَاهَا بَنِي إسْرَائِيلَ *oralara İsrailoğullarını **mirasçı** kıldık* (26/Şuarâ 59), وَأوْرَثْنَاهَا قَوْمًا آخَرِينَ; *onları başka bir millete **miras** bıraktık* (44/Duhân 28), وَأوْرَثَكُمْ أرْضَهُمْ *Yerlerini size **miras** olarak verdi* (33/Ahzâb 27), وَأوْرَثْنَا الْقَوْمَ *onları **mirasçı** kıldık* (7/A'râf 137), يَا أيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ يَحِلُّ لَكُمْ أنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهًا *Ey İnananlar! Kadınlara zorla **mirasçı** olmaya kalkmanız size helal değildir* (4/Nisâ 19).

Yorulmadan, zahmetsiz olarak bir şey elde edene قد ورث كذا *falan şeyi miras aldı* denir. Güzel bir şey ihsan edilene أورث denir. Allah buyurur ki: وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أورِثْتُمُوهَا *size **ihsan** edilen işte bu cennettir* (43/Zuhruf 72); أولَئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ - الَّذِينَ يَرِثُونَ *İşte onlar, **varis** olanlardır; onlar ki **varis** olurlar* (23/Mü'minûn 10-11), وَيَرِثُ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ *ve Yakub oğullarına **mirasçı** olsun* (19/Meryem 6).

Burada kastedilen mal değil, peygamberlik, ilim ve fazilet mirasıdır. Çünkü peygamberlerin katında malın bir değeri yoktur ki, onu elde etmek için birbirleriyle yarışsınlar. Hatta onlar çok nadiren mal sahibi olur ve mala mülke sahip olurlar.

Hz. Peygamber (sas) bu konuda şöyle buyurmaktadır: إنَّا مَعَاشِرَ الأنْبِيَاءِ لا نُورَثُ، ما تَرَكْنَاهُ صدقة *Biz peygamberler topluluğuna **mirasçı** olunmaz; bizim bıraktıklarımız sadakadır.*[1292]

Bazıları, bu hadisin anlamının, *bıraktıklarımız ilimdir, bunda da bütün ümmet ortaktır*, şeklinde olduğunu söylemişler.

Diğer bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurur: الْعُلَمَاءُ ورثة الأنبياء *Alimler peygamberlerin **varisleridir**.* [1293]

Bu hadis de bıraktıkları ilme işarettir. Bu ilim parasız ve minnetsiz olduğundan onun için miras kelimesi kullanılmıştır.

1291 Şair, Ebû Züeyb el-Hüzelî. Bkz. Sükkerî, *Şerhu Eş'âri'l-Hüzeyyîn*, I, 99.

1292 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 144, Müslim, (HN: 1757), Ahmed, *Müsned*, I, 164.

1293 Tirmizî (Mübârekfûrî, *Âridatu'l-Ahvezî*, X, 155); Ebû Davud, İbn Mace, I, 81. Nevevi, senet yönünden zayıf, mana yönünden sahih saymıştır. Mizzî, *birçok yoldan rivayetiyle hasen derecesine ulaşır*, demiştir. Suyûtî ise, elli değişik varyantını kaydetmiştir.

Hz. Peygamber (sas) Hz. Ali (ra)'ye: أَنْتَ أَخِي وَوَارِثِي. قَالَ: وَمَا أَرِثُكَ؟ قَالَ: مَا وَرَّثَتِ الانبياءُ قَبْلِي، كِتَابَ اللهِ وَسُنَّتِي *Sen benim kardeşim ve **varisimsin**,* demiş; Hz. Ali, neyinin **mirasçıyım**? diye sorunca, O da: *Benden önceki peygamberlerin **miras bıraktıklarına**: Allah'ın kitabı ve sünnetime*, cevabını vermiştir.[1294]

Yüce Allah da kendisini bazen وارث olarak nitelendirmiştir.[1295] Çünkü her şey sonunda ona varacaktır.

Allah buyurur ki: وَلِلّٰهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ *Göklerin ve yerin **mirası** Allah'ındır* (3/Âl-i İmrân 180); وَنَحْنُ الْوَارِثُونَ *hepsinin **mirasçısı** Biziz* (15/ Hicr 23). Yüce Allah'm varis olması çünkü bir rivâyete göre: أَنَّهُ يُنَادِي لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ؟ فَيُقَالُ لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ *Kıyamet günü, bugün mülk kimindir? diye nida edilir. Tek ve kahredici olan Allah'ındır diye cevap verilir.*[1296]

وَرِثْتُ عِلْمًا مِنْ فُلَانٍ *Falan kişiden ilim **miras** aldım* yani ondan istifâde ettim denir. Allah buyurur ki: وَرِثُوا الْكِتَابَ *Kitap'a **mirasçı** oldular* (7/A'râf 169); أُورِثُوا الْكِتَابَ *Kitaba **varis** kılınanlar* (42/Şûrâ 14); ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ *Sonra bu Kitap'ı **miras** bırakmışızdır* (35/Fâtır 32); يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ *ona iyi kullarım **mirasçı** olacaktır* (21/ Enbiyâ 105).

Çünkü gerçek mirasçılık eziyet çekilmeden, hesap sorulmadan bir şeyler elde etmektir. Allah'ın iyi kulları, dünyadan gereği kadarını, gerekli zamanda, gerektiği gibi alırlar. Dünyadan bu şekilde istifâde eden hesaba çekilmez onun için cezaya uğratılmaz. Bilakis aldıkları ona bağışlanır ve kendisinden vazgeçilir. Bir rivâyette şöyle denir: مَنْ حَاسَبَ نَفْسَهُ فِي الدُّنْيَا لَمْ يُحَاسِبْهُ اللهُ فِي الْآخِرَةِ *Dünyada kendisini hesaba çekeni Yüce Allah âhirette hesaba çekmez.*[1297]

ورد / V-r-d

وُرُود kelimesinin asıl anlamı, suyu aramaktır. Daha sonra diğer şeylerde de kullanılmıştır. وَرَدْتُ الْمَاءَ *suya vardım*, أَرِدُ *varacağım*, وُرُودًا *varmak*, أَنَا وَارِدٌ *ben varıcıyım*, مَاءٌ مَوْرُودٌ *varılan su*, قَدْ أَوْرَدْتُ الإبِلَ الْمَاءَ *develeri suya vardırdım* denir.

Allah buyurur ki: وَلَمَّا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَنَ *Medyen suyuna **vardığında*** (28/Kasas 23).

وِرْد varılması hedeflenen sudur. وِرْد şu başı demektir. Aynı zamanda suyun baş tarafı anlamına gelen صَدَر sözcüğünün zıddıdır.

وِرْد salgın hâlde gelen *sıtma günü*dür. Korkunçluğunu ifâde etmek için de ateşe bu isim verilmiştir.

Allah buyurur ki: فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ وَبِئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ *onları cehenneme **götü-***

1294 Suyûtî, bu hadisin *uydurma* olduğunu söylemiştir. Bkz. Suyûtî, *L.Masnûa* (I, 324); aynı şekilde İbnu'l-Cevzî, *Mevdûât*'ta (I, 346) kaydetmiştir.

1295 Bkz. Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, s. 28; Halîmî, *Minhâc*, I, 186.

1296 Bkz. Hâkim, *Müstedrek*, II, 437; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VII, 279.

1297 Bu rivâyet حسب maddesinde geçmiştir.

rür. *Gittikleri* ***yer*** *ne kötü* ***yerdir***! (11/ Hûd 98), إلى جهنّم وِرْدًا *suya* ***götürür*** *gibi cehenneme süreriz* (19/Meryem 86); أنتم لها واردون *oraya* ***gireceksiniz*** (21/Enbiyâ 98).

وارد milletin önüne geçip onlara su verendir. Allah buyurur ki: فأرسلوا واردهم ***sucularını*** *gönderdiler* (12/ Yûsuf 19).

Her suya varana da وارد denir. Allah buyurur ki: وَإن منكم إلا واردها *Sizden cehenneme* ***uğramayacak*** *yoktur* (19/Meryem 71).

Bir suya varıp ona girilmese de وردتُ ماء كذا *falanca suya vardım*, denebilir. Bazıları, bu ifâde oraya girmeyi gerektirir, fakat Yüce Allah'ın Salih ve veli kullarına bu ateş tesir etmez. Onların durumu Hz. İbrahim (as)'in durumu gibi olur, derler; çünkü Allah onun için şöyle buyurmuştur: قلنا يا نارُ كوني بَرْدًا وسَلاما على إبْراهيم *Biz: Ey ateş! İbrahim'e karşı serin ve zararsız ol, dedik* (21/Enbiyâ 69).

Bu konuda açıklamaya girmek, bizim bu kitapta izlediğimiz metodun dışına çıkmamıza yol açar.

Sıtmaya tutulana مَوْرُود sıtma nöbetlerini gelmesine ise وِرْد denir.

شَعْرٌ واردٌ arkaya veya bele kadar inen saç demektir.

وريد şahdamarı/karaciğer ve kalbe bağlı olan kanın ve canın aktığı bir damardır. Allah buyurur ki: ونحن أقرَبُ إليه من حَبْل الوريد *Biz ona* ***şahdamarından*** *daha yakınız* (50/Kâf 16). Yani onun canından daha yakınız demektir.

وَرْد *gül*, suya doğru giden وارد sözcüğünden gelmiştir. Senenin ilk meyvesinden önce geldiği için bu adla isimlendirilmiştir. Her bir ağacın çiçeğine وَرْد denir. وَرَّدَ الشجرُ *ağaç çiçek açtı*, denmektir. Atın rengi de buna benzetilmiş ve فرسٌ وَرْدٌ denmiştir. Bu sıfat, kıyamet geldiğinde gökyüzü gül gibi kıpkızıl hâle gelecek denilerek göğün sıfatı olarak da kullanılmıştır. Allah buyurur ki: فكانت وَرْدَةً كالدّهان *gül gibi* ***kızardığında*** (55/ Rahmân 37).

ورق / V-r-k

وَرَق الشَّجر: *Ağacın yaprağı*, demektir, çoğulu: أوْراق, tekili وَرقة şeklindedir. Allah buyurur ki: وما تسْقط من وَرقة إلا يَعْلَمُها *Her düşen* ***yaprağı*** *mutlaka bilir* (6/En'âm 59).

وَرَّقتُ الشَّجرَة *Ağacın yapraklarını aldım*. وارقة yeşil yapraklı güzel ağaç demektir.

عامٌ أوْرَق *Yağmursuz sene*, demektir. أوْرَقَ فلانٌ *falan* meyvesiz yaprak gibi *isteğine ulaşamadı* denir. Dikkat etmek gerekir ki, Yüce Allah: وكان لهُ ثمَرٌ *Onun* ***meyveleri*** *de vardı* (18/ Kehf 34) âyetinde, *geliri*, *meyve* diye ifâde etmiştir. İbn Abbâs ise, bunun *mal* olduğunu söylemiştir.[1298]

Parlak bir rengi olduğunda deveye de بعيرٌ أوْرَق yaprak gibi bir deve

1298 Katâde'nin aktardığına göre, İbn Abbâs bu kelimeyi, *çeşit çeşit mallar* manasına gelen ثمُر diye okumuştur. Bkz. Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, V, 390.

denir. Ayrıca بَعِيرٌ أَوْرَق ifâdesi, *kül rengi olan deve* manasına da gelir. حمامة ورْقاءُ *Kül rengi güvercin* demektir. Çoklukta yaprağa benzetilen çok mala ورق *yaprak* adı verilmiştir. Buna aynı zamanda ثرى *toprak* da denmektedir. Bunların yanında haddi hesabı olmayan mal, toprak ve sele de benzetilir. Sözgelimi: لهُ مال كالتّراب وَالسَّيْل والثرى: Onun تراب *toprak*, سيْل *sel* ve ثرى *toprak* gibi malı vardır, denmesi gibi.

Şair şöyle der:

٤٧٢- واغفِرْ خطايايَ وثمّرْ ورقِي

472- *Hatalarımı bağışla ve **yaprağımı** meyvelendir.*[1299]

Esreli biçimde okunan ورق kelimesi ise, gümüş para demektir. Allah buyurur ki: فابْعثوا أحدكم بورِقكمْ هذِهِ *Bu **gümüş paranızla** birinizi şehre gönderin* (18/Kehf 19).

Bu âyetteki kelime hem بورْقكمْ hem de بورْقكمْ şeklinde de okunmuştur.[1300] Bu kelime ورْق ve ورق ile ورْق şekillerinde söylenebilir. Tıpkı كبْد ve كبِد ile كِبْد kelimesinin değişik biçimlerde söylendiği gibi.

ورى / V-r-y

Bir şeyin üzerini örtmek واريْتُ كذا *falan şeyi örttüm* gibi bir cümle ile ifâde edilir. Allah buyurur ki: قدْ أنْزلنا عليْكمْ لِبَاسا يُواري سوْءاتكمْ *Ayıp yerlerinizi **örtecek** giyimlikle sizi süsleyecek elbiseler gönderdik* (7/A'râf 26).

توارى *arkasına saklandı, örtündü* demektir. Allah buyurur ki: حتّى توارتْ بالحجاب *toz perdesi **arkasında kayboldukları** zaman* (38/Sâd 32).

Rivâyete göre: أنَّ النّبيَّ عليْهِ الصّلاةُ والسّلامُ كان إذا أراد غزْوا ورّى بغيْره *Hz. Peygamber bir yere savaşa gitmek istediğinde başka bir yere gitmeyi ima ederek onu gizlerdi.*[1301]

Bu da, bir haberi gizlemek, başka bir haberi açıklamak manasını taşır.

ورى ise, el-Halîl der ki: ورى Belli bir zaman diliminde yeryüzünde yaşayan tüm insanlar demektir. Yalnız bu kavramın kapsamında ne öncekiler ne onlardan sonra gelecek nesiller vardır. Sanki bu insanlar vücutlarıyla yeryüzünü örtüyorlar gibi düşünülmüştür.[1302]

وراء sözcüğü ise, daha değişiktir. وراءَ زيد كذا *Zeyd'in arkasında falan var* onun arkasında bulunan kişileri tanımlar. Bu Yüce Allah'ın şu sözleri gibidir: ومن وراء إسْحاق يعْقوب *İshak'ın **ardından** Yakub'u* (11/Hûd 71); ارْجعُوا وراءكمْ ***Ardınıza** dönün* (57/Hadîd 13), فليكونوا مِن ورائكمْ ***arkanızda** olsunlar* (4/Nisâ 102).

İnsanın gittiği yönde önünde olan kişi için de bu kavram kullanılır. Yüce Allah'ın şu sözü gibi: وكان

1299 Şair el-Accâc. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 118, Feyrûzâbâdî, *Besâir*, V, 199.

1300 Birinci kıraat Ebû Amr, Şu'be, Hamza, Halef, Ya'kûb'a aittir. Diğeri ise, şaz bir kıraattir. Dimyâtî, *İthâf*, s. 289.

1301 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 113, Ebû Davud, *Sünen*, HN: 2637.

1302 Halil, *el-Ayn*, VIII, 305.

وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ *önlerinde bir hükümdar vardı* (18/Kehf 79). أَوْ مِن وَرَاءِ جُدُرٍ *veya **duvarlar** arkasından* (59/Haşr 14) âyetindeki وراء kelimesi ise, duvarın herhangi bir tarafı demektir. Her taraf, diğerine göre arka sayılır.

وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ *Sırtlarınızın arkasına* (6/En'âm 94). Yani ölümünüzden sonra geriye bıraktıklarınız. Bu, onlar için bir azarlamadır. Çünkü onlar mallarıyla Allah'ın mükâfâtına kavuşmayı başaramamışlardır.

Yüce Allah'ın: فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ *onu sırtlarını arkasına attılar* (3/Âl-i İmrân 187) sözü de, onlar için azarlama niteliğini taşır. Yani: Onlar, onunla amel etmediler ve âyetleri üzerinde düşünmediler.

فَمَنِ ابْتَغَى وَرَاءَ ذَلِكَ *Kim bu sınırların **ötesini** isterse* (23/Mu'minûn 7). Yani: Bizim açıkladığımızdan ve belirlediğimizden fazlasını isterse, dokunulması haram olan kişilere dokunursa, sınırını aşmış ve perdesini yırtmış olacaktır.

وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ *Onun **ardındakini** inkâr ederler* (2/Bakara 91). Bu, ondan sonra geleni inkâr ederler, manası taşımaktadır.

وَرِيَ الزَّنْدُ يَرِي وَرْيًا *Çakmaktaşının ateşi çıktı* denmektedir. Bu ifâdenin aslı ise, çakmak çakıldıktan sonra ateşinin çıkmasıdır. Burada sanki, onun orada bulunuşu düşünülerek söylenmiştir. Tıpkı şairin şu sözü gibi:

٤٧٣- كَكُمُونِ النَّارِ فِي حَجَرِهِ

473- *Ateşin taşında bulunuşu gibi.*[1303]

وَرِيَ يَرِي fiili ise, tıpkı وَلِيَ يَلِي gibidir.

Allah buyurur ki: أَفَرَأَيْتُمُ النَّارَ الَّتِي تُورُونَ *Söyleyin; **yaktığınız** ateşin ağacını* (56/Vaki'a 71).

Başarılı olduğunda فُلاَنٌ وَارِي الزَّنْدِ *falanın çakmağı yanıktır* denir. Başarısız olduğunda فُلاَنٌ كَابِي الزَّنْدِ *falanın çakmağı sönüktür* denmektedir.

اللَّحْمُ الوَارِي besili hayvanın etidir.

وَرَاءٌ Erkek çocuğun erkek çocuğu(torun)dur.

وَرَاءَكَ *Geri çık!* sözü teşvik için söylenir.[1304] وَرَاءَكَ أَوْسَعَ لَكَ *Geri çık orası senin için daha geniştir*, deyimi de bundandır. Bazıları burada cümlenin başında اِئْتِ *(var)* fiili gizlidir, der. Bazıları ise, cümlenin anlamı يَكُنْ أَوْسَعَ لَكَ *(geri çekil) ve senin için daha geniş olan bir yere var* şeklindedir, derler.

تَوْرَاةُ ise, Hz. Musa'dan miras aldıkları kitaptır. Tevrat'ın فَوْعَلَة formunda olduğu da söylenmiştir. Az kullanıldığından تَفْعَلَة formundan sayılmamıştır. Baş tarafta bulunan *tâ* harfi ise, *vâv* harfinin yerine gelmiştir. Tıpkı تَيْقُور sözcüğü gibi. Zira bunun aslı وَيْقُور şeklindedir. Baş tarafta bulunan *tâ* harfi ise, *vâv* harfinin ye-

---

1303 Şair Ebû Nuvas Divân'ı, s. 427; *Ma Yecûzu li'ş-Şair*, s, 24; Merzebânî, *Muvaşşah* s. 273.

1304 Bk. Kitab, 249/1. İbnu's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-Nahv*, thk. Abdulhuseyn, Müessesetü'r-Risâle, I, 141; Fârisî, *M.Halebiyyât*, s. 106.

rine gelmiştir. Bu da daha önce geçen وقار kökünden gelmektedir.[1305]

وزر / V-z-r

وَزَر: Sözcüğü, sarp dağ ve dağdaki sığınak yeri manasına gelir. Allah buyurur ki: كلا لا وزر *Hayır, hayır, hiçbir **sığınak** yoktur* (75/Kıyâmet 11).

وِزْر ise, ağırlık demektir ve dağın ağırlığı düşünülerek teşbih yoluyla bu şekilde adlandırılmıştır. Günâh da kimi zaman وِزْر diye ifâde edilmiştir. Bazen ثقل *ağırlık* diye ifâde edildiği gibi.

Allah buyurur ki: لِيَحْمِلُوا أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمِنْ أَوْزَارِ الَّذِينَ يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ أَلَا سَاءَ مَا يَزِرُونَ *Kıyamet günü, kendi **günâhlarını** tam olarak yüklenmekle birlite, bilgisizlikleri yüzünden saptırmakta oldukları kimselerin günâhlarından bir kısmını da **yükleneceklerdir**. Dikkat edin, **yüklendikleri** günâh ne kötüdür!* (16/Nahl 25). Tıpkı şu âyet gibi: وَلَيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَثْقَالًا مَعَ أَثْقَالِهِمْ *Elbette kendi **yüklerini**, kendi **yükleriyle** birlikte nice **yükleri** taşıyacaklar ve uydurup durdukları şeylerden kıyamet günü mutlaka sorguya çekileceklerdir* (29/Ankebût 13).

Başkasının günâhını yüklenmenin gerçek mahiyeti ise, Hz. Peygamberin (sas) şu sözlerinde beyan ettikleri gibidir: مَنْ سَنَّ سُنَّةً حسنة كان له أجْرُهَا و أجْر مَنْ عمل بها مِنْ غيْر أنْ ينْقص مِنْ أجْره شيْءٌ، وَمَنْ سنَّ سُنَّةً سَيِّئَةً كان لَهُ وِزْرُهَا وَوِزْرُ مَنْ عمِل بِهَا *Kim bir güzel yol belirlerse, kendisi onun mükâfâtını aldığı gibi, o yolu izleyeceklerin yaptıklarının da bir kat mükâfâtı kendisine yazılır, fakat onu işleyenlerin mükâfâtlarından hiçbir şey eksilmez. Kim de kötü bir yol belirlerse, kendisi onun vebalini çeker, bir de o yola gidenlerin işledikleri günâhların bir katını çeker. Fakat, onların günâhları eksilmez.*[1306]

Yani, izleyenlerin sevap veya günâhlarının bir katı, o yolu ilk belirleyene de yazılır.

Yüce Allah'ın: وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى *Kimse kimsenin **günâhını çekmez*** (6/En'âm 164) sözüne gelince, bu, *onun günâhı alınıp başkasına yüklenmez*, demektir.

Yüce Allah'ın: وَوَضَعْنَا عَنْكَ وِزْرَكَ الَّذِي أَنْقَضَ ظَهْرَكَ *Senden **yükünü** indirmedik mi? O senin belini büken **yükü*** (94/İnşirâh 2-3) sözü ise, Hz. Peygamberin (sas) cahiliye dönemindeki hayatına göndermedir. Allah, orada kendisini özellikle korumuş ve onların alışageldikleri insan onuruna yakışmayan inanç, düşünce ve davranış kalıplarından uzak tutmuştur.

وَزِير ise, emirinin ağırlıklarını ve işlerini üzerine alan kişidir.

Aynı kökten gelen وِزَارَة *vezirlik*/bakanlık ise, aynı fiilin صناعة *meslek* manası taşıyan formuna girmiş şeklidir.

1305 Bu, daha önce *tâ harf*inde geçen تَوْرَاة maddesinde geçmiştir.

1306 Bu hadis, daha önce شفع maddesinde geçmiştir.

Savaş araç-gereçleri anlamına gelen اوْزارُ الحَرْب sözcüğünün tekili ise, وزر şeklindedir.

مُوازرة ise, *yardımlaşma* demektir. Bu anlamda وَازرْتُ فلانًا مُوازرة denir ki: *Falana işinde yardım ettim*, anlamındadır.

Bu bağlamda Allah buyurur ki: واجْعَل لِى وزيرًا مِنْ اَهْلي *Bir de bana ailemden bir **vezir** ver;* (20/Tâhâ 29); وَلكِنَّا حُمِّلْنا اَوْزارًا مِنْ زينة القوْم *fakat biz o kavmin süs eşyasından birtakım **günâhlar** yüklenmiştik* (20/Tâhâ 87).

وزع / V-z-a

Deyim olarak, وَزَعْتُهُ عَنْ كَذا: *Onu falan işten vazgeçirdim*, denir. Allah buyurur ki: وحُشِرَ لِسُلَيْمان جُنُودُهُ مِنَ الجِنّ وَالإِنْسِ والطَّيْر فهُمْ يُوزَعُون *Cinlerden, insanlardan ve kuşlardan müteşekkil orduları Süleyman'ın hizmetinde toplandı, hepsi bir arada (onun tarafından) düzenli olarak **sevk ediliyordu*** (27/Neml 17).

Bu âyette geçen يُوزَعُون fiili gösteriyor ki, karıncalar, çokluklarına ve hızlı hareketlerine rağmen rasgele hareket etmez ve kafalarına göre yerlerinden uzaklaşmazlar; onlar, çoklukları başlarına bela olan büyük düzensiz sefil ordular gibi değildir; aksine düzenli, disiplinli bir topluluktur.

Kimileri ise, يُوزَعُون fiilinin, [büyük kalabalık olmasına rağmen] *başı, sonunu bekleyen/gözeten topluluk demektir*, derler.

Yüce Allah'ın: وَيوْمَ يُحْشرُ أعْدَاءُ الله الى النّار فهُمْ يُوزَعُون *O gün Allah'ın düşmanları cehennem ateşine sürülmek üzere hep bir araya **toplanırlar*** (41/Fussilet 19) sözünde geçen يُوزَعُون fiili ise, ceza olarak onların derdest edilerek alıkonduklarını anlatmaktadır. Bu, tıpkı şu âyette anlatılan gibidir: ولهُمْ مقامِعُ مِنْ حديدٍ *Bir de bunlara demirden kamçılar vardır* (22/Hac 21).

Atasözü olarak لا بُدّ للسُّلطان مِنْ وَزَعَة denir ki, bu, *hükümdarın yardımcıları, güvenlik sorumluları ve hükümlerinin uygulanmasını sağlayan valileri olmalıdır*, manasını taşır.[1307]

Kimisi de, وُزوعٌ *bir şeyi çok arzu etmek, bir kimse için yanıp tutuşmaktır*, der.

Yüce Allah bir kimseye şükretmeyi ilham ettiğinde de اِوْزَعَ الله فلانًا denir. Kimisi de, bu ifâde, اوزعَ بالشَّيْء deyiminden alınmıştır ve *aşırı düşkün hâle gelindiğini* anlatır. Sanki Yüce Allah, o şükrettikçe, ona daha çok düşkün hâle gelmektedir.

رجُلٌ وزوعٌ cümlesi de Allah'a şükretmeye çok düşkün adam, demektir.

Yüce Allah'ın: ربِّ اَوْزِعْنِي أنْ أشْكُر نعْمتَك *Beni nimetine şükreden biri olmaya düşkün yap* (27/Neml 19) sözünde geçen أوْزِعْنِي fiilinin anlamı ise, deniyor ki: *Bana ilham et,*

1307 Bkz. Zemahşerî, *Fâik*, III, 160; Feyrûzâbâdî, *Besâir*, V, 205.

demektir. Bunun gerçek anlamı ise şöyledir: Beni buna düşkün kıl ki, ben bununla kendimi nankörlükten uzaklaştırabileyim.

وزن / V-z-n

وزن: Sözcüğü, bir şeyin değerini, ağırlığını bilmektir. Bu anlamda fiil olarak وَزَنْتُه وزنا *Onu bir şekilde tarttım*, denir. Bir mastarı da زنة şeklindedir. Halk nazarında bilinen ağırlık ise, *adalet* ve *kantar* ile değerlendirilebilen şeydir.

Yüce Allah'ın: **وزنوا** بالقسطاس المستقيم *Ve doğru terazi ile* ***tartın*** (26/Şuarâ 182) ve وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ ***Tartıyı*** *adaletle yapın,* (55/Rahmân 9) sözleri ise, insanın yaptığı ve söylediği her şeyde adaleti gözetmesi gerektiğine işaret vardır.

Yüce Allah'ın: فَلا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ **وزنا** *kıyamet gününde onlara hiçbir* ***değer vermeyiz*** (18/Kehf 105) sözü de [buna riâyet etmeyenlerle ilgilidir]. وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ **مَوْزُونٍ** *orada hikmetle* ***ölçülmüş*** *her şeyden bitkiler bitirdik* (15/Hicr 19). Kimisi, bunlar altın ve gümüş gibi madenlerdir, der. Kimileri ise, bu Yüce Allah'ın yarattığı her şeye işaret eder ve onların dengeli biçimde yaratıldığını gösterir, derler. Tıpkı şu âyette olduğu gibi: إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ **بِقَدَرٍ** *Haberiniz olsun ki, biz her şeyi bir* ***kadere göre*** *yarattık* (54/Kamer 49).

Yüce Allah'ın وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ **مَوَازِينُهُ** فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ *O gün* ***terazi*** *haktır. Kimin* ***tartıları*** *ağır gelirse, işte onlar kurtulanlardır* (7/A'râf 8) sözü ise, insanlar hesaba çekilirken adaletin gözetileceğine işarettir. Nitekim buyuruyor ki: وَنَضَعُ **الْمَوَازِينَ** الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ *Biz kıyamet günü için doğru* ***teraziler*** *kurarız;* (21/Enbiyâ 47).

Yüce Allah, birkaç yerde **ميزان** kavramını tekil biçimde kullanmıştır, bunda hesaba çekenin tekliği ölçü alınmıştır. Çoğul biçimde kullandığı yerlerde ise, hesaba çekilenlerin çokluğu baz alınmıştır.

Bu manada وَزَنْتُ لِفُلاَنٍ ووَزَنْتُهُ كَذَا denmektedir.

Allah buyurur ki: وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ **وَزَنُوهُمْ** يُخْسِرُونَ *Kendileri başkalarına bir şey ölçtükleri veya* ***tarttıkları*** *zaman eksik ölçer ve tartarlar* (83/Mutaffifîn 3).

قَامَ **مِيزَانُ** النَّهَارِ deyimi ise, *gün yarı oldu*, manasını taşır.

وسوس / V-s-v-s

وَسْوَسَة: Değersiz, adi düşünceler demektir. Bunun aslı da, takıların sesi ve gizlice fısıldama demek olan وَسْوَاس kelimesinden gelmektedir.

Yüce Allah bu anlamda buyurur ki: **فَوَسْوَسَ** إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ *Şeytan ona* ***vesvese*** *verdi* (20/Tâhâ 120); مِنْ شَرِّ **الْوَسْوَاسِ** ***Vesvese*** *verenin şerrinden* (114/Nâs 4).

Avcının fısıldamasına da وَسْوَاس adı verilmiştir.

وسط / V-s-t

Bir şeyin vasati, birbirine eşit iki tarafı bulunan şeyler için ortası demektir. Bu وسط sözcüğü, bir vücut gibi, birbirine bitişik (bütün olan) varlıklar için kullanılır. Meselâ, وسطه صلب *Ortası serttir*, ve ضربت وسط رأسه *başının ortasına vurdum* -dendiğinde *sîn* harfi fethalı okunacaktır-bunun bazı kullammlarıdır.

وسْط ise, birbirinden ayrı varlıklar için kullanılır. İki şeyi birbirinden ayıran şey gibi. Meselâ: وسط القوْم كذا Topluluğun ortası şudur/şöyledir.

وسط kavramı, kimi zaman her iki tarafı da kötü görülen şeyler için de kullanılır. Sözgelimi, هذا أوْسطهمْ حسبا *Bu saygınlık bakımından onların ortasıdır* ve *konum olarak en yüksek derecede olanıdır*. Cimrilik ve savurganlık arasında yer alan cömertlik de böyledir. Böylece vasat kavramının ifrat ve tefritten uzak mutedil söz, davranış ve hareketler için kullamldığı anlaşılmaktadır. Onun bu hususiyeti olan kişi, tıpkı eşitlik, adalet ve insaf sahibi gibi takdir edilip övülür.

Bu bağlamda Allah buyurur ki: وكذلك جعلناكمْ أمّة وسطا *Ve işte böyle, sizi **ortada yürüyen** bir ümmet kıldık ki,* (2/Bakara 143) şu âyet de bunun gibidir: قال أوسطهم *İçlerinde **en makul** olanı şöyle dedi:* (68/Kalem 28).

Bazen de وسط kavramıyla bir tarafı iyi görülen, diğer tarafı ise kötü görülen şeyler için kullamlır. İyilik ve kötülük gibi. Kinâye yoluyla hafif meşreplik de bu kavramla dile getirilir. Sözgelimi: فلانٌ وسط من الرّجال denir ki: Bununla o kişinin artık iyilik sınırları dışına çıktığına işaret edilmiş olunur.

Yüce Allah'ın: حافظوا على الصّلوات والصّلاة الوْسطى *Namazlara ve **orta** namaza devam edin* (2/Bakara 238) sözüne gelince, Bu *öğle namazıdır*, diyenler, gündüzü baz almışlardır.

Akşam namazıdır, diyenler ise, rekat sayısını ölçü almışlardır, çünkü, bu namaz, tüm namazların genel formunu oluşturan iki rekat ile dört rekat arasında yer almıştır –yani, üç rekattır-.

Sabah namazıdır, diyenler ise, gece ile gündüz namazı arasında yer almasını esas almışlardır. Onun için Yüce Allah da şöyle buyurur: أقم الصّلاة لدلوك الشّمْس إلى غسق اللّيْل *Güneşin batıya kaymasından, gecenin karanlığına kadar gereği üzere namazı kıl,* (17/İsrâ 78). Yani, sabah namazı.

Özellikle sabah namazımn zikredilmiş olması ise, onun kılınması hususunda pek çok tembelliğin insanı sarmasından ve uykunun en tatlı olduğu sırada ona kalkılması gerektiğindendir. Onun için bu vaktin ezanında الصّلاة خيْرٌ من النّوْم *Namaz, uykudan daha iyidir,* cümlesi eklenmiştir.[1308]

İkindi namazıdır, diyenler ise, bir taraftan Hz. Peygamber'den (sas)

1308 Abdullah b. Ömer hadisi. Bkz. Tirmizî (Mübârekfûrî, *Âridatu'l-Ahvezî*, I, 215); *Muvatta'* (*Şerhu'z-Zerkânî*, I, 144); Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, I, 155.

gelen rivâyete dayanmışlar[1309] diğer yandan vaktinin, insanların geneli için, çok yoğun iş-güç zamanı olmasını nazarı itibara almışlardır. Zira diğer namazların kılınması için genelde boş zaman bulmak daha kolaydır. Her birinin ya önü açıktır ya arkası. Onun için Hz. Peygamber (sas) bununla ilgili olarak çok acı konuşmuştur: مَن فاتَه صَلاةُ العَصْرِ فكأنَّمَا وتر أهْلَهُ ومالَهُ *Kimin üzerinden ikindi namazı geçerse, o sanki ailesini ve malını yitirmiştir.*[1310]

وسع / V-s-a

[Genişlik, ferahlık, bolluk, zenginlik anlamına gelen] السَّعَةُ kavramı, bulunulan yerleri, durumu ve işi tanımlamak için kullanılır. Kudret, cömertlik vb gibi.

Mekân ile ilgili olan genişliğe misal, Yüce Allah'ın şu sözlerdir: إنَّ أرْضِي واسِعَةٌ *Şüphesiz benim arzım **geniştir**.* (29/Ankebût 56); قالوا ألَمْ تَكُنْ أرْضُ اللهِ واسِعَةً فتُهاجِرُوا فيهَا *Allah'ın yeryüzü **geniş** değil miydi, siz de orada hicret etseydiniz ya? derler* (4/Nisâ 97); وأرْضُ اللهِ واسِعَةٌ *Allah'ın arzı **geniştir*** (39/Zümer 10).

Durumu tanımlayan genişliğe ise şu âyetler verilebilir: لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ *Eli **geniş olan genişliğine** göre nafaka versin* (65/Talâk 7); ومَتِّعُوهُنَّ على المُوسِعِ قَدَرُهُ *Onları faydalandırın; **eli geniş** olan hâline göre,* (2/Bakara 236).

Kudretteki genişlik de görev olarak verilen güçten fazla olan kısımdır. Bu anlamda Allah buyurur ki: لا يُكلِّفُ اللّهُ نفْسًا إلا وُسْعَهَا *Allah hiç kimseye **gücünün yeteceğinden** başka yük yüklemez* (2/Bakara 286).

Böylece, Yüce Allah'ın kuluna yükümlülük verirken bunun sınırını daima onun gücünün altında tuttuğuna dikkat çekmiştir.

Kimisi de der ki: Bu âyetin manası, ona genişliği meyve olarak verecek şeyi yükümlülük olarak verir; yani: Gökler ve yer kadar genişliği olan cenneti kazandıracak olan yükümlülükler. Nitekim Allah buyurur ki: يُرِيدُ اللّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ ولا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ *Allah size kolaylık diler zorluk dilemez* (2/Bakara 185).

وسِعَ رَبُّنَا كلَّ شَيْءٍ عِلْمًا *Rabbimizin ilmi her şeyi **kuşatmıştır*** (7/A'râf 89) âyeti ise, Yüce Allah için bir sıfatı tanımlamaktadır. Tıpkı şu âyet gibi: قَدْ أحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا *Allah'ın bilgisinin, her şeyi kuşattığını bilesiniz* (65/Talâk 12).

Yüce Allah'ın: واللّهُ واسِعٌ عليمٌ *Allah'ın lütfü **geniştir**; O, her şeyi bilendir* (2/Bakara 268) ve وإنْ يتفرَّقا يُغْنِ اللّهُ كلًّا مِنْ سَعَتِهِ وكَانَ اللّهُ واسِعًا حَكِيمًا *Eğer karı-koca birbirlerinden ayrılacak olurlarsa, Allah, onların her bi-*

1309 Hendek Savaşı sırasında ikindi namazını kılamayınca, bu namazın *orta namaz* olduğunu açıklamıştır. Bkz. Buhari, Tefsîr (İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* VIII, 195) ve Müslim, *el-Mesâcid* (HN: 627).

1310 Abdullah b. Ömer hadisi. Bkz. Buhari (İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* II, 24 (el-Mevâkît) ve Müslim, *el-Mesâcid* (HN: 626); Mâlik, *Muvatta,* I, 11.

*rini **geniş** lütfüyle muhtaç bırakmaz. Allah'ın lütfü **geniştir**, hikmeti büyüktür* (4/Nisâ 130) sözleri ise, Yüce Allah'ın kudret, ilim, rahmet ve ihsanının genişliğini anlatmaktadır. Tıpkı şu âyetler gibi: وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا *Rabbim ilmiyle her şeyi **kuşatmıştır***, (6/En'âm 80); وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ *Rahmetim de her şeyi **kuşatmıştır*** (7/A'râf 156).

Yüce Allah'ın: وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ *Biz onu **genişletenleriz*** (51/Zâriyât 47) sözüne gelince, bu tıpkı: قَالَ رَبُّنَا الَّذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى *Bizim Rabbimiz her şeye şeklini veren, sonra da yolunu gösterendir, dedi* (20/Tâhâ 50).

وَسِعَ الشَّيْءُ *Falan şey, genişledi.*

وُسْعٌ ise, durumun elverişli olması, yapabilme gücü ve imkân demektir. Bu anlamda يُنْفِقُ عَلَى قَدْرِ وُسْعِهِ *Gücü oranınca infak eder* (Allah yolunda harcar), denmiştir.

أَوْسَعَ فُلاَنٌ *Falan kişi, zenginleşti*, mal-mülk sahibi oldu; bolluğa, genişliğe, düze çıktı.

فَرَسٌ وَسَاعُ الْخَطْوِ *Hızlı koşan at*, demektir.

وسق / V-s-k

وَسْقٌ: Sözcüğü, dağınık olan şeyleri toplamak, manasına gelir. Onun için bir şeyi toplayan adam: وَسَقْتُ الشَّيْءَ *Onu topladım*, der.

Yükün belli bir miktarına, sözgelimi, bir deve yüküne, وَسْقٌ adı verilmiştir. Kimisi bu, 60 sa' ağırlığındaki yüktür, der. أَوْسَقْتُ الْبَعِيرَ *Deveye, yükünü yükledim.* نَاقَةٌ وَاسِقٌ *yüklü dişi deve*, ve نُوقٌ مَوَاسِيقُ *yüklü dişi develer* gibi ifadeleri bu türdendir.

وَسَّقْتُ، الْحِنْطَةَ *buğdayı, bir yük hâline getirdim.*

وَسَقَتِ الْعَيْنُ الْمَاءَ *Göz, su topladı*, sulandı. Bu anlamda لاَ أَفْعَلُهُ مَا وَسَقَتْ عَيْنِي الْمَاءَ *Gözümden su geldiği sürece onu yapmam*, denir.

وَاللَّيْلِ وَمَا وَسَقَ *Geceye ve **topladığına*** (84/İnşikâk 17) âyetine gelince, deniyor ki: Topladığı karanlıklar, demektir. Kimisi ise: Gecenin getirdiği felâketlerdir, der. Onun için: وَسَقْتُ الشَّيْءَ *Falan şeyi topladım*, denir.

وَسِيقَةٌ *Toplu hâlde duran develer* manasına gelir. Bu, tıpkı, insanlar için kullanılan ve topluluk, grup, birlik manasına gelen رُفْقَةٌ sözcüğü gibidir. Onun için اتِّسَاقٌ da toplanma, buluşma, birleşme, süreklilik ve uyum manalarına gelir.

Bu anlamda Allah buyurur ki: وَالْقَمَرِ إِذَا اتَّسَقَ ***Derli toplu hâle** geldiği zaman dolun Ay'a* (84/İnşikak 18).

وسل / V-s-l

وَسِيلَةٌ: Bir şeye arzu ile ulaşmaya çalışmaktır. Arzu anlamını da içerdiğinden ulaştıran, vardıran, bulduran anlamındaki وَصِيلَةٌ kelimesinden daha özel bir anlama gelir. Allah buyurur ki: وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ *O'na yaklaşmaya **yol** arayın* (5/Mâide 35).

Yüce Allah'a ulaştıracak gerçek

vesîle ilim ve ibâdet ile O'nun yolunda yürümek, Şerîatın Güzel Ahlak ilkelerini izlemektir. Bu da, kelime olarak, yaklaştıran anlamındaki قُرْبَة gibidir. واسل ise, Yüce Allah'a rağbet eden, Onu arzu eden kişidir.

Deniyor ki: تَوَسَّل bu konunun dışındaki kullanımlarında hırsızlık anlamına gelir. Onun için اخذ فلانٌ إبل فلان تَوَسُّلا *Falan adam, falanın develerini tevessülle aldı*, denir ki, bu, çalarak aldı, manasına gelir.

وسم / V-s-m

وَسْم: Sözcüğü, iz bırakma, damgalama, işaretleme; سِمَة ise, iz, damga, işaret demektir. وَسَمْتُ الشَّيْءَ وَسْمًا Bir şeye damga vurmak, onu damgalamaktır.

Allah buyurur ki: سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ *Yüzlerinde secdelerin izinden **nişanları** vardır* (48/Fetih 29); يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ *Utangaç olduklarından dolayı, bilmeyenler, onları zengin sanırlar; oysa sen onları **simalarından** tanırsın* (2/Bakara 273); إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِلْمُتَوَسِّمِينَ *Gerçekten bunda, düşünen **ince anlayışlılar** için ibretler vardır* (15/Hicr 75), yani, ibret alanlar, bilenler, öğüt alanlar için. İşte bu, kimilerinin زَكَانَة; kimilerinin فِرَاسَة; kimilerinin ise, فطنة dedikleri bu anlamdaki تَوَسُّم kelimesidir.

Hz. Peygamber (sas) buyurur ki: اتَّقوا فِراسةَ الْمُؤمِن فإنَّهُ ينْظُرُ بنُور الله *Mü'minin ferasetinden sakının; çünkü o, Allah'ın nuru ile bakar.*[1311]

Allah buyurur ki: سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ *Yakında biz onu hortumunun üzerinden **damgalayacağız*** (68/ Kalem 16), yani: Onu, kendisiyle tanınacağı bir işaretle işaretleriz. Bu, tıpkı şu âyette söylenenler gibidir: تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ *Yüzlerinde nimet ve mutluluğun sevincini görürsün* (83/Mutaffifîn 24).

وَسْمِي ise, bitkiyi ilk sulayan yağmurun adıdır.

تَوَسَّمْتُ Damga ile damgalandım, damga edindim. Bitkiyi ilk sulayacak yağmuru talep etmek de bu fiil formuyla söylenir.

فلانٌ وسِيمُ الْوَجْهِ *Falan, güzel yüzlüdür.* وهُوَ ذو وَسامَة ifâdesi ise, erkek için güzelliği anlatır. فلانة ذات ميسم *Güzelliği üzerinde olan kadını*, tanımlar.

قَوْمٌ وِسامٌ ve فُلانٌ مَوْسُومٌ بِالْخَيْر deyimleri, kişinin ve topluluğun iyilikle tanındığını anlatır.

مَوْسِمُ الْحَاجِّ Hacıların toplandıkları yer/zaman manasına gelir. Bunun çoğulu, مواسم şeklinde gelir. وَسَّمُوا ise, Hacıların toplandığı yere (Mevsim'e) geldiler/vardılar, demektir. Bu, tıpkı: عَرَّفوا، *Arefe yerine vardılar*, حَصَّبُوا *çakıl taşlarının atıldığı yere geldiler*, عَيَّدُوا *bayram yapılan yere ulaştılar* fiilleri gibidir.

1311 Taberânî tahriç etmiştir; isnadı, *hasen*'dir. Bkz. Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, X, 271.

وسن / V-s-n

وسن ve سِنَة: Sözcükleri, uyuklama ve şekerleme manasındadır. Allah buyurur ki: لا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ ولا نَوْمٌ *Onu ne bir **uyuklama** tutar ne de uyku* (2/ Bakara 255).

رجُلٌ وسْنانٌ وتَوسَّنَة ifâdesi, çok uyuklayan, uyuşuk adam, demektir.

Kuyuya eğilip onun kokusuyla bayılan adam için de وسِن ve أسِن fiilleri kullanılır. Bana göre, وَسِن fiili burada, söz konusu kişinin uyuması hâli düşünülerek söylenmiştir; yoksa bayılma hâli düşünülerek değil.

وسى / V-s-y

مُوسَى: (*Mûsâ*) kelimesinin Arapça olduğu kanısında olanlar, onun, demirden yapılan tıraş bıçağından/usturadan geldiğini söylerler. Bu anlamda أوْسَيْتُ رَأْسَهُ denir ki: *Başını tıraş ettim*, demektir.

وشى / V-ş-y

وشَيْتُ الشَّيْءَ وَشْيًا: Bir şeye nakış işlemektir. Bu da ona tüm rengine aykırı düşen bir renkle onda bir şeyler işlemektir. Bu وشْي sözcüğü, işlenmiş şeye benzetme yoluyla, süslü/işlenmiş söz manasında da kullanılır. Benek, nişan, alâmet manasına gelip aslı وشْيَة olan ve عِدَة ile زِنَة gibi ilk harfi düşen شِيَة kelimesi ise, bu fiilin فِعلَة formudur.

Allah buyurur ki: مُسَلَّمَةٌ لا شِيَةَ فِيهَا *Kusursuz, hiçbir **beneği** bulunmayan* (2/Bakara 71).

ثَوْرٌ مُوَشَّى القَوائِم *Ayakları benekli öküz*, demektir.

واشِي ise, kinâye yoluyla, *laf getirip götüren*, insanların arasını bozan kişi, manasındadır.

وشَى فُلاَنٌ كَلاَمَهُ *Falan sözünü süsledi*, deyimi ise, kişinin yalan söylediğini anlatan bir ifâdedir. Tıpkı söz ile beraber kullanılan مَوَّهَهُ *sulandırdı* ve زخرفَهُ *süsledi* dendiği gibi.

وصب / V-s-b

وَصَب: İyileşmeyen (kronik) hastalıktır. Bu anlamda قَدْ وَصَبَ فُلاَنٌ فَهُوَ وَصِبٌ *Falan adam müzmin bir hastalığa yakalandı, o artık devamlı hastadır*; أوْصَبَهُ كذا فَهُوَ يتَوَصَّبُ *Şöyle müzmin bir hastalığa yakalandı, o hep onun acısını çekmektedir*, denir. Bu, *o sürekli karın ağrısı çekmektedir* demek olan يتَوَجَّعُ fiili gibidir.

Allah buyurur ki: ولَهُمْ عَذابٌ واصِبٌ *Onlar için **sürekli** olan bir azap vardır* (37/Sâffât 9); ولَهُ الدِّينُ واصِبًا ***Sürekli** olarak din onundur* (16/Nahl 52). Bu iki İlah edinen kişiler için bir tehdittir. Böyle bir şeyi yapacakların cezasının devamlı olan şiddetli bir azap olduğuna dikkat çekmektedir. Burada الدِّينُ *din*, itâat anlamındadır, واصِبًا ise, devamlı manasını taşır. Anlamı ise: *İnsana düşen her zaman her yerde O'na itâat etmektir*. Tıpkı meleklerin şu âyette tasvir edildiği gibi: لا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ *Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gel-*

meyen ve emredildikleri şeyi yapan melekler vardır (66/Tahrîm 6).

Bir insan için kullanılan وَصَب وُصُوبًا *Bir işte devam etmeyi* anlatır.

وَصَبَ الدَّيْنُ *Borç kesinleşti*, zorunlu hâle geldi.

مَفَازَةٌ وَاصِبَةٌ *Ucu bucağı olmayan çöl*, demektir.

وصد / V-s-d

وَصِيدَة: Dağda mal koymak için yapılmış odadır. Bu konuda أَوْصَدْتُ الْبَابَ وَآصَدْتُهُ *kapıyı kapattım* ve *onu sağlamlaştırdım*, denir. Allah buyurur ki: عَلَيْهِمْ نَارٌ مُوصَدَةٌ *Onların üzerinde **kapalı** (muhkem) bir ateş vardır* (90/Beled 20). Âyette geçen مُوصَدَة kelimesi, hemzeli olarak da okunmuştur.[1312]

Yani, üzerine kapanmış (kilitlenmiş) bir ateş.

وَصِيد ise, kökleri yakın olandır.

وصف / V-s-f

وَصْف: Bir şeyin nicelik ve niteliğini belirterek onu tanıtmaya çalışmaktır.

صِفَة ise, bir şeyin üzerinde bulunduğu hâl, şekil ve taşıdığı niteliklerdir. Bu tıpkı bir şeyin ağırlığı/değeri anlamına gelen زِنَة sözcüğü gibidir. Bir şeye verilen vasıflar gerçek de olabilir, asılsız da. Bu konuda Allah buyurur ki: وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ *Dillerinizin yalan **vasf etmesi** ile:* (16/Nahl 116). Burada söylediklerinin yalan olduğuna dikkat çekilmiştir.

Yüce Allah'ın: سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ *Senin güç ve kuvvet sahibi Rabbin, onların **yakıştırdıkları vasıflardan** münezzeh ve yücedir* (37/Sâffât 180) sözü ise, O'nun çoğu sıfatlarının pek çok insanın sandığından farklı olduğuna; O'nun hiçbir teşbih ve temsile sığmayacağına, kâfirlerin söylediklerinden çok Yüce olduğuna dikkat çekmiştir. Onun için şöyle buyurmuştur: لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَى *Âhirete iman etmeyenler için **kötü sıfatlar** var. En **yüce sıfatlar** ise, Allah'ındır* (16/Nahl 60).

Bu kelimenin kullanıldığı başlıca deyimler ise şöyledir:

اتَّصَفَ الشَّيْءُ فِي عَيْنِ النَّاظِرِ Bir şeyin göze gelmesi, bakanları etkileyecek biçimde bir niteliğinin olması demektir.

وَصَفَ الْبَعِيرُ وُصُوفًا Devenin güzel biçimde yürüdüğünde söylenen bir sözdür.

وَصِيف ise, hizmet eden erkek kişi; وَصِيفَة ise, hizmet eden kadın kişidir.

أَوْصَفَتِ الْجَارِيَةُ *Kız çocuğu, eli ayağı düzgün hâle geldi, yetişti* demektir.

وصل / V-s-l

اتِّصَال: Eşyanın birbirleriyle bağlantılı olması, bitişmesi, birbiriyle te-

1312 Bu, Ebû Amr, Hafs, Ya'kûb ve Halef'in kıraatidir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, 439.

mas hâlinde bulunmasıdır. Dairenin her bir parçasının birbiriyle bitişik olması gibi. Bunun zıddı ise, ayrılmak, ayrı olmak anlammdaki انفصال kelimesidir.

وصْل kelimesi, hem somut şeyler, hem de soyut şeyler için kullanılır. Bu anlamda وصلت فلانا *Falana lütfettim, iyilikte bulundum*, denir.

Allah buyurur ki: ويقطعون ما امر الله به أن يوصل *Allah'ın **birleştirmesini** emrettiği şeyi keserler* (2/Bakara 27); إلا الذين يصلون إلى قوم بينكم وبينهم ميثاق *Ancak o kimselere dokunmayın ki, sizinle aralarında anlaşma olan bir kavme **sığınmış** bulunurlar* (4/Nisâ 90).

Yani: Soy bağı olduğunu söylerler. Bu anlamda فلان متصل بفلان *Falan falana bağlıdır*, denir. Yani: Onunla kendisi arasında bir soy bağı ya da hısımlık bağı vardır.

Allah buyurur ki: ولقد وصلنا لهم القول *Ant olsun ki biz, sözü birbiri ardınca **ulamışızdır*** (28/Kasas 51).

Yani: Onların birbirine bağlı olduklarını, beraber olduklarını çok söyledik. موصل البعير Devenin arkası ile uyluğu arasındaki eklem gibi, her iki kemiğinin birleştiği mafsaldır.

Allah buyurur ki: ما جعل الله من بحيرة ولا سائبة ولا وصيلة ولا حام *Allah, ne bahîre'yi, ne sâibe'yi, ne **vesîle**'yi ve ne de hâmiy'i meşru kılmıştır* (5/Mâide 103).

Arapların geleneğinde dişi hayvanı erkek veya dişi doğurduğunda: وصلت أخاها *kardeşine ihsanda bulundu*, der ve onun kardeşini, onun hatırına kesmezlerdi.

Kimisi ise: وَصيلة *bayındır ve bereketli olan* demektir, der.

وصيلة *Geniş arazi* demektir.

هذا وصْل هذا *Bu bunun bağıdır/yakınıdır.*

وصى / V-s-y

وصيَّة: Başkasına yapacaklarını daha önceden öğüt yollu bildirmektir. Bu kelime أرْض واصية *aralıksız bitki örtüsüyle kaplanmış yer*, deyiminden alınmıştır. Bu şekilde öğüt vermek أوْصاه ve وصّاه fiilleriyle söylenir. Anlamları aynıdır.

Allah buyurur ki: ووصّى بها إبراهيمُ بنيه ويعقوب *Bu dini İbrahim, kendi oğullarına **vasiyyet** etti, Yakub da* (2/Bakara 132).

Bu âyette geçen وصّى fiili, أوْصى şeklinde de okunmuştur.[1313]

Allah buyurur ki: ولقد وصّينا الذين أوتوا الكتاب من قبلكم وإياكم أن اتقوا الله *Sizden önce kendilerine kitap verilenlere ve size Allah'tan korkmanızı **vasiyet ettik** (emrettik)* (4/Nisâ 131); ووصّينا الإنسان بوالديه حسْنا *Biz insana, ana babasına iyi davranmasını **tavsiye etmişizdir*** (29/Ankebût 8).

Yine buyurur ki: يوصيكم الله في أولادكم للذكر مثل حظ الأنثيين --- من بعْد وصيّة يُوصي بها أو دين *Allah size evlatlarınızın miras taksimini şöyle **tavsiye edi-***

1313 Bu, Nâfî, İbn Âmir ve Ebû Cafer'in kıraatidir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 148.

***yor**: Çocuklarınızda, erkeğe iki kadın payı kadar, bu paylar, ölenin **vasiyet** ettiği bir **vasiyeti** veya borcu varsa bunlar yerine getirildikten sonra hak sahiplerine verilir* (4/Nisâ 11).

Yine buyuruyor ki: مِنْ بَعْدِ **وَصِيَّةٍ يُوصِينَ** بِهَا أَوْ دَيْنٍ - مِنْ بَعْدِ **وَصِيَّةٍ تُوصُونَ** بِهَا أَوْ دَيْنٍ - مِنْ بَعْدِ **وَصِيَّةٍ يُوصَى** بِهَا أَوْ دَيْنٍ غَيْرَ مُضَارٍّ **وَصِيَّةً** مِنَ اللهِ *Bu paylar, ölenin **vasiyeti** yerine getirildikten veya borcu ödendikten sonra verilir. Bu paylar, yaptığınız **vasiyetler** yerine getirilip veya varsa borcunuz ödendikten sonra verilir. Bu paylar ölenin **vasiyeti** yerine getirilip veya varsa borcu ödendikten sonra verilir. Bunlar, Allah tarafından size yapılmış bir **tavsiyedir*** (4/Nisâ 12).

Yine buyurur ki: حِينَ **الْوَصِيَّةِ** اثْنَانِ ***vasiyet** sırasında aranızdaki şahitliğin hükmü, kendi içinizden iki adaletli şahit* (5/Mâide 106).

وصى Üstünlüğünü dile getirdi. تواصى القوْمُ *Topluluk birbirine öğütte bulundu*, demektir.

Allah buyurur ki: **وَتَوَاصَوْا** بِالْحَقِّ **وَتَوَاصَوْا** بِالصَّبْرِ *birbirlerine hakkı **tavsiye** eden ve sabrı **tavsiye** edenler bunun dışındadır* (103/Asr 3); **أَتَوَاصَوْا** بِهِ *Onlar birbirlerine bunu mu **tavsiye** ettiler?* (51/Zâriyât 53).

وضع / V-d-a

Kaldırmanın zıddı demek olan indirmek manasındaki وضع sözcüğü, حط sözcüğünden daha geneldir. İndirilen yer anlamına gelen مَوْضِع kelimesi de bu köktendir.

Yüce Allah buyurmuştur: مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ **مَوَاضِعِهِ** *Yahudilerden bir kısmı, kelimeleri esas **mânâsından kaydırıp;*** (4/Nisâ 46).

وضع kelimesi, hem yüklemek hem de hamilelikte kullanılır. Bu anlamda وَضَعْتُ الْحَمْلَ فَهُوَ مَوْضُوعٌ *Yükü indirdim, o şimdi indirilmiştir*, denir.

Allah buyurur ki: وَأَكْوَابٌ **مَوْضُوعَةٌ** ***Konulmuş** kadehler,* (88/Gâşiye 14); وَالْأَرْضَ **وَضَعَهَا** لِلْأَنَامِ *(Allah) Arzı canlılar uygun bir şekle **koydu*** (55/Rahmân 10).

Burada geçen وضع kavramı, *yoktan var etmek ve yaratmak*, anlamındadır.

وَضَعَتِ الْمَرْأَةُ الْحَمْلَ وَضْعًا *Kadın yükünü indirdi/doğum yaptı*, demektir.

Allah buyurur ki: فَلَمَّا **وَضَعَتْهَا** قَالَتْ رَبِّ إِنِّي **وَضَعْتُهَا** أُنْثَى وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا **وَضَعَتْ** *Onu **doğurunca** -Allah onun ne **doğurduğunu** daha iyi bildiği hâlde – dedi ki: Rabbim, onu kız **doğurdum;*** (3/Âl-i İmrân 36).

وَضْعٌ ve تَضْعُ formları, kadının temizliğinin sonunda ayhalinin başında hamile kalmasıdır.

وَضْعُ الْبَيْتِ Evin yapısı, bina edilişi, kuruluşudur.

Allah buyurur ki: إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ **وُضِعَ** لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ *Şüphesiz insanlar için **kurulan** İlk Ev, mübarek ve bütün âlemlere hidâyet kaynağı olan Bekke'dekidir* (3/Âl-i İmrân 96); **وَوُضِعَ** الْكِتَابُ *Kitap da ortaya konulmuştur* (18/Kehf 49).

Bu insanın yaptıklarının ortaya konmasıdır. Tıpkı Yüce Allah'ın şu sözünde belirtildiği gibi: وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنْشُورًا *kıyamet gününde onun için açılmış olarak önüne konacak bir kitap çıkarırız* (17/İsrâ 13).

وَضَعَتِ الدَّابَّةُ تَضَعُ فِي سَيْرِهَا وَضْعًا *Binek hayvanı hızlı yürüdü.*

دَابَّةٌ حَسَنَةُ الْمَوْضُوعِ *Güzel görünümlü binek hayvanı.*

أَوْضَعْتُهَا Onu hızlı yürümeye zorladım. Allah buyurur ki: وَلَأَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَ *ve aranıza fitne sokmak için **uğraşacaklardı*** (9/Tevbe 47).

Yürüyüşle ilgili وضع sözcüğü bir istiâredir. Bu tıpkı أَلْقَى بَاعَهُ وَثِقْلَهُ sözü gibidir.

وَضِيعَة Ana maldan yapılan tenzilat/indirimdir.

قَدْ وُضِعَ الرَّجُلُ فِي تِجَارَتِهِ يُوضَعُ *Adam ticaretinde zarar etti.* رَجُلٌ وَضِيعٌ بَيِّنُ الضَّعَةِ *Düşük adam, düşüklüğü açık olan* ifâdesi, رَفِيعٌ بَيِّنُ الرِّفْعَةِ *yüksek, yüksekliği açık olan* ifâdesinin zıt anlamlısıdır.

وضن / V-d-n

وضن: Sözcüğü, taht veya elbiseyi cevher ve benzeri şeylerle süslemek, zırh yapmaktır. Bu kelime her tür sağlam dokuma için de kullanılır.

Yüce Allah bu anlamda şöyle buyurmuştur: عَلَى سُرُرٍ مَوْضُونَةٍ *(Onlar) **cevherlerle işlenmiş** tahtlar üzerindedirler* (56/Vâkıa 15).

وضين: Binek hayvanın yünden (veya deriden) yapılan yularıdır. Çoğulu وُضُن şeklindedir.

وطر / V-t-r

وطر: Sözcüğü, arzu, dilek, düşkünlük, merak ve önemli ihtiyaç manasına gelir.

Yüce Allah şöyle buyurmuştur: فَلَمَّا قَضَى زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاكَهَا لِكَيْ لَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِي أَزْوَاجِ أَدْعِيَائِهِمْ إِذَا قَضَوْا مِنْهُنَّ وَطَرًا *Zeyd ondan **ilişiğini** kestiği zaman, biz onu seninle evlendirdik ki, mü'minlere, evlatlıklarının **ilişkilerini** kestikleri hanımlarını nikâhlamada bir sıkıntı olmasın* (33/Ahzâb 37).

وطأ / V-t-e

وَطُؤَ الشَّيْءُ فَهُوَ وَطِيءٌ بَيِّنُ الْوَطَاءَةِ، وَالطَّاءَةِ وَالطِّئَةِ Bir şeyin apaçık biçimde basık, düz, düzgün, yumuşak olmasıdır.

وطاء: Sözcüğü, kendisiyle düzme, basmanın yapıldığı şey manasındadır.

وَطَّأْتُ لَهُ بِفِرَاشِهِ deyimi, bir kişinin döşeğini yapmak, yerini düzleştirmektir.

Bu konuda kullanılan fiiller şöyledir: وَطِئْتُهُ بِرِجْلِي أَطَؤُهُ وَطْأً وَوَطَاءَةً، وَتَوَطَّأْتُهُ *Ayağımla bastım, düzleştirdim, düzgün hâle getirdim.*

Allah buyurur ki: إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئًا وَأَقْوَمُ قِيلًا *Çünkü gece kalkışı hem daha **etkili**, hem de söz bakımından daha dayanıklıdır* (39/Zümer 6).

Bu âyette geçen وَطْأً: Sözcüğü

وطاء şeklinde de okunmuştur.[1314]

Hadiste şöyle denmiştir: اللّهمّ اشدُدْ وطأتك على مُضر *Allah'ım Mudar üzerindeki **baskını** arttır.*[1315] Yani, Onları zillete düşür, rezil rüsva et.

وطئ امْرأتَهُ deyimi ise, kinâye yoluyla, *hanımıyla beraber oldu*, demektir. Bu ifade örfte çok yaygın kullanıldığından açıkça söylemek gibidir.

مُواطأة kelimesi, karşılıklı uyum anlamına gelir. Bu kelimenin aslı bir kişinin ayağını kaldırdığı yere diğerinin basması demektir.

Allah buyurur ki: إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيادَةٌ في الكُفرِ يُضَلُّ به الذين كفرُوا يُحِلُّونَهُ عامًا ويُحرِّمُونَهُ عامًا **لِيُواطِئُوا** عِدَّةَ مَا حرَّمَ اللّهُ فيُحِلُّوا مَا حرَّمَ اللّهُ *O Nesi', olsa olsa küfürde fazlalıktır ki, kâfirler onunla şaşırtılır, onu bir yıl helâl, bir yıl haram sayarlar ki, Allah'ın haram kıldığının sayısına **uydursunlar** da Allah'ın haram kıldığını helâl yapsınlar* (9/Tevbe 37).

وعد / V-a-d

Söz vermek, vaatte bulunmak, tehdit etmek anlamlarına gelen وَعْد sözcüğü hem iyilikte hem de kötülükte kullanılabilir. Bu anlamda şöyle denmektedir: وعدْتُهُ بنفعٍ وضرٍ وعْدًا وموْعدًا وميعادًا *Ona bir faydayı ve zararı vaat ettim.*

وعيد ise, sadece tehdit ve kötülük etmede kullanılır. Bunun için kullanılan formu ise, أوْعدْتُهُ *Onu, kötülük yapmakla tehdit ettim.* Karşılıklı sözleşme, bir şey üzerinde anlaşma ve randevulaşmak ise, واعدْتُهُ وتوَاعدْنا şeklinde dile getirilir.

Yüce Allah buyurmaktadır: وَقالَ الشّيْطانُ لمّا قُضِىَ الأمْرُ إنّ الله **وعدكُمْ وعْد** الحقّ **ووَعدْتُكُمْ** فأخْلفْتُكُمْ *İş bitince şeytan onlara şöyle diyecek: Şüphesiz, Allah size gerçek olanı **vaad** etti, ben de size **vaad** ettim, ama sonra **vadimden** caydım!* (14/İbrâhîm 22); أفمَنْ **وعدْنَاهُ وعْدًا** حسنًا فهو لاقيه *Şu hâlde, kendisine güzel bir **vaatte** bulunduğumuz, ardından ona kavuşan kimse,* (28/Kasas 61); **وعدكُمُ** اللّه مغانم كثيرة تأخذونها *Allah size, elde edeceğiniz birçok ganimetler **vaat etmiştir**.* (48/Feth 20); **وعد** الله الذين آمنوا *Allah, iman edenlere şöyle **vaat etmiştir**:* (5/Mâide 9).

Buna benzer âyetler pek çoktur.

Tehdit etmek ve kötülüğü vaat etmek manasında olanlardan biri de şu âyette söz konusu edilmiştir: ويسْتعْجلونك بالْعذاب ولن يُخلفَ اللّهُ **وعْدهُ** *Bir de senden acele azab istiyorlar. Elbette Allah **sözünden** caymaz* (22/Hac 47).

Onlar, sürekli peygamberden azabın hemen gelmesini istiyorlardı. Bu, bir meydan okuma ve tehdit manası taşıyordu.

Allah buyurur ki: قلْ أفأنبّئكُمْ بشرٍّ منْ ذلكُم النّارُ **وعدها** اللّهُ الذين كفرُوا *De ki: Şimdi size ondan daha kötü olanını haber vereyim mi? O, ateştir. Allah bunu kâfir olanlara **vaat buyurdu***

1314 Bu Ebû Amr ve İbn Âmir kıraatidir. Bkz. Dimyâtî, *İthâf*, s. 426.

1315 Ebû Hüreyre hadisi. Bkz. Buharî, *Cihad/ Babu'd-Duâi ale'l-Müşrikîn*, VI, 105; Müslim (HN: 675).

(22/Hac 72);إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ *Şüphesiz sizin için **belirlenmiş zaman** sabahtır* (11/Hûd 81).

Yine buyurur ki: فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ *Eğer doğru sözlülerden isen bizi **tehdit ettiğin** şeyi bize getir!* (7/A'râf 70); وَإِنْ مَا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ *Onlara **vaat ettiğimiz** azabın bir kısmını sana göstersek,* (13/Ra'd 40); فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلِفَ وَعْدِهِ رُسُلَهُ *O hâlde sakın Allah'ın peygamberlerine olan **vaadinden** cayacağını sanma* (14/İbrâhîm 47); الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا *Şeytan sizi fakirlikle **korkutup** çirkin şeylere teşvik eder. Allah da lütfünden ve bağışlamasından birtakım **vaatlerde** bulunuyor* (2/Bakara 268).

Hem iyilik hem de kötülük manası taşıyan vaatlerden biri de Yüce Allah'ın şu sözüdür: أَلَا إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ *Dikkat edin, Allah'ın **vaadi** muhakkak ki, haktır* (10/Yûnus 55).

Bu kıyametin kopacağına dair bir sözdür. Kulların da karşılık göreceklerine dair bir uyarıdır. Buna göre iyilik yapanlar iyilik, kötülük yapanlarda kötülük göreceklerdir.

مَوْعِد ve مِيعَاد formları ise, hem mastar hem de isim olarak kullanılırlar. Yüce Allah bu konu da şöyle buyurmaktadır: فَاجْعَلْ بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ مَوْعِدًا لَا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَلَا أَنْتَ مَكَانًا سُوًى *şimdi bizimle senin aranda bir **buluşma yeri** tayin et ki; ne senin, ne bizim cayacağımız uygun bir yer olsun* (20/Tâhâ 58); بَلْ زَعَمْتُمْ أَلَّنْ نَجْعَلَ لَكُمْ مَوْعِدًا *Fakat, size kıyamet için yaptığımız **vaadi** yerine getirmeyeceğimizi sanmıştınız* (18/Kehf 48); قَالَ مَوْعِدُكُمْ يَوْمُ الزِّينَةِ *Musa: Sizinle **buluşma zamanı**, zinet günüdür, dedi* (20/Tâhâ 59); بَلْ لَهُمْ مَوْعِدٌ لَنْ يَجِدُوا مِنْ دُونِهِ مَوْئِلًا *Fakat onlara **vaat edilen bir zaman** vardır ki, o geldiğinde bir kurtuluş yeri bulamazlar* (18/Kehf 58).

Yine buyurur ki: قُلْ لَكُمْ مِيعَادُ يَوْمٍ *De ki: Size **vaat** edilen öyle bir gündür ki,* (34/Sebe' 30); وَلَوْ تَوَاعَدْتُمْ لَاخْتَلَفْتُمْ فِي الْمِيعَادِ *Öyle ki, şâyet onlarla **sözleşmiş** olsaydınız, öyle bir **buluşma yeri** için mutlaka anlaşmazlığa düşerdiniz* (8/Enfâl 42);إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ *şüphesiz Allah'ın **vaadi** gerçektir;* (31/Lokmân 33). Yani, Allah'ın mutlaka olacak diye bildirdiği, *diriliş* gerçektir.

Yine buyurur ki: إِنَّ مَا تُوعَدُونَ لَآتٍ *Size **vaat edilenler** muhakkak gelecektir,* (6/En'âm 134); بَلْ لَهُمْ مَوْعِدٌ لَنْ يَجِدُوا مِنْ دُونِهِ مَوْئِلًا *fakat onlara **vaat edilen** bir zaman vardır ki, o geldiğinde bir kurtuluş yeri bulamazlar* (18/Kehf 58).

Karşılıklı tehdit savurma anlamındaki مُوَاعَدَة ise, şu âyetlerde geçmektedir:

وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا *Fakat meşru bir söz söylemekten başka bir şekilde kendileriyle gizlice **sözleşmeyin*** (2/Bakara 235); وَوَاعَدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتْمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ فَتَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً *Ve Musa'ya otuz geceye **vaat verdik** ve süreye bir on gece daha ekledik ve böylece Rabbinin mikati tam kırk gece oldu* (7/A'râf

142); وإذ واعدنا موسى أربعين ليلة *Hani bir zamanlar Musa'ya kırk gecelik **vaat verdik** de* (2/Bakara 51).

Burada geçen *kırk* ve *otuz* sözcükleri dil bilgisi açısından mef'ûldür, zarf değildir. Yani: *Otuzun* ve *kırkın* sona ermesi.

Yine bu anlamda söylenen sözlerden biri de şu âyettir: وواعدناكم جانب الطور الأيمن *Ve Tûr dağının sağ yanında sizinle **sözleştik**,* (20/Tâhâ 80).

واليوم الموعود *Vaat olunan o güne* (85/Burûc 2). Bu âyette geçen *vaat edilmiş gün,* ifâdesi, kıyamet gününe işarettir. Tıpkı Yüce Allah'ın şu sözü gibi: لمجموعون إلى ميقات يوم معلوم *Belli bir günün belli vaktinde mutlaka toplanacaklardır* (79/Vâkıa 50).

Kötülükle tehdit etmek için kullanılan ايعاد sözcüğüne misal ise, şu âyetlerdir:

ولا تقعدوا بكل صراط توعدون وتصدون عن سبيل الله *Her yolun başında oturmayın, **tehdit ederek**, Allah yolundan alıkoyarak* (7/A'râf 86); ذلك لمن خاف مقامي وخاف وعيد *Bu, makamımdan ve **tehdidimden** korkanlar içindir* (14/İbrâhîm 14); فذكر بالقرآن من يخاف وعيد *O hâlde sen, benim **tehdidimden** korkanlara bu Kur'ân ile öğüt ver* (50/Kâf 45); قال لا تختصموا لدي وقد قدمت إليكم بالوعيد *Allah şöyle buyurur: Huzurumda çekişmeyin! Ben size daha önce **uyarıcı** göndermiştim* (50/Kâf 28).

رأيت أرضهم واعدة *Onların arazilerini umut verici buldum.* Yani: Bu arazinin mümbit (verimli) olacağını umuyorum.

يوم واعد *Çok sıcak veya çok soğuk olan belirli gün*, anlamma gelir.

وعيد الفحل deyimi ise, *erkek hayvanın gürlemesi*, manasındadır.

Yüce Allah'ın: وعد الله الذين امنوا منكم و عملوا الصالحات ليستخلفنهم في الأرض كما استخلف الذين من قبلهم *Allah, sizlerden iman edip iyi davranışlarda bulunanlara, kendilerinden öncekileri hakim kıldığı gibi, kendilerini de yeryüzüne hakim kılacağını, **vaat etti*** (24/Nûr 55) sözünde geçen وعد fiili daha sonra gelen ليستخلفنهم fiiliyle açıklanmıştır. Tıpkı; يوصيكم الله في أولادكم للذكر مثل حظ الانثيين *Allah size evlatlarınızın miras taksimini şöyle **tavsiye eder**: Çocuklarınızda, erkeğe iki kadın payı kadar,* (4/Nisâ 11) âyetinde وصية *(vasiyet)*in kendi içinde açıklandığı gibi.

Yüce Allah'ın: وإذ يعدكم الله إحدى الطائفتين أنها لكم *İşte o zaman Allah size iki taifeden birini **vaat ediyordu** ki, sizin olacaktı* (8/Enfâl 7) sözünde geçen أنها لكم ifâdesi, إحدى الطائفتين kısmının yerine geçen *bedel*dir. Anlamı ise şöyledir: Yüce Allah size iki topluluktan birini vaat etmiştir; bu ya kervan topluluğudur, ya da savaş için gelen topluluktur.

عدة: Sözcüğü de, söz, iyiliği vaat etme anlamını taşıyan kelimelerdendir. Çoğulu عدات şeklinde gelir. وعد ise, bir mastardır, çoğul yapılmaz.

وعدت fiili, iki mef'ûl alır. İkinci mef'ûlü zaman veya mekân zarfı

olur ya da başka bir şey olur. Misal: وَعَدْتُ زَيْدًا يَوْمَ الْجُمُعَةِ، ومكان كذا، وأنْ أفعل كذا *Zeyd'e Cuma gününü, falan yeri, şöyle yapacağımı söz verdim.*

Yüce Allah'ın: وَإِذْ **واعَدْنَا** مُوسَى أَرْبَعِينَ لَيْلَةً *Hani bir zamanlar Musa'ya kırk gecelik **vaat verdik** de* (2/Bakara 51) sözünde geçen أَرْبعين لَيْلَةً (kırk gece) ifâdesinin وَاعَدْنَا مُوسَى أَرْبَعِينَ cümlesi için ikinci mef'ûl olması doğru olmaz. Çünkü söz verilen kırkın içinde değildi. Aksine kırkın bitmesinden ve tamamlanmasından sonra idi. Öyleyse söz ancak bu şekilde anlaşıldığında doğru manasına ulaşılmış olunur.

وعظ / V-a-z

İnsanlara kalplerini yumuşatacak sevap veya ceza türünden hatırlatmalar yapmak, *korkuyla karışık nasihat* vermek anlamına gelen وَعْظ sözcüğü, hakkında el-Halîl şöyle der: وَعْظ *Vaaz*, insanın kalbini yumuşatacak hayırlı işleri hatırlamak demektir.

عِظَة ve مَوْعِظَة kelimeleri ise bunun isimleridir.

Allah buyurur ki: **يعظكم** لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ *Hatırlarsınız diye size böyle **öğüt** verir* (16/Nahl 90); قل إنَّمَا **أعظكم** بِواحِدَةٍ De ki: *Size sadece bir tek **nasihat edeceğim**.* (34/Sebe 46); ذَلِكُمْ **تُوعَظُونَ** بِهِ *Size **öğütlenen** budur* (58/Mücâdele 3).

Yine buyurur ki: يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَتْكُمْ **مَوْعِظَةٌ** مِنْ رَبِّكُمْ *Ey insanlar! Size Rabbinizden bir **öğüt**, geldi* (10/Yûnus 57); وَجَاءَكَ فِي هَذِهِ الْحَقُّ **وَمَوْعِظَةٌ** وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ *Bunda da sana bir hakikat, mü'minlere de bir **öğüt** ve ibret gelmiştir* (11/Hûd 120).

Yine buyurmaktadır ki: هَذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى **وَمَوْعِظَةٌ** لِلْمُتَّقِينَ *Bu (Kur'ân) insanlar için bir açıklama, Allah'tan gereğince korkanlar için doğru yolu gösterme ve bir **öğüttür*** (3/Âl-i İmrân 138); وكَتَبْنَا لَهُ فِي الْأَلْوَاحِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ **مَوْعِظَةً** وتفصيلا لكل شَيْءٍ *Ve onun için o levhalarda her şeyden yazdık, **nasihat** ve hükümlerin ayrıntılarına ait her şeyi (belirttik)* (7/A'râf 145); فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ **وَعِظْهُمْ** وَقُلْ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا *Onlara aldırma, onlara **öğüt ver** ve onların içlerine tesir edecek güzel söz söyle!* (4/Nisâ 63).

وعى / V-a-y

Sözü anlama, kavrama ve aklında/hafızasında tutma, ezberleme manalarına gelen وَعْى kavramı, hakkında وَعَيْتُهُ فِي نَفْسِهِ denir ki: *Bir şeyin kişi için belirginlik kazanması, anlaşılır hâle gelmesi*, manasındadır.

Allah buyurur ki: لِنَجْعَلَهَا لَكُمْ تَذْكِرَةً **وَتَعِيَهَا** أُذُنٌ وَاعِيَةٌ *Onu size bir ibret yapalım ve **belleyici** kulaklar bellesin diye* (69/Hâkka 12).

إِيعَاء ise, eşyayı kapta toplamak, muhafaza etmektir. Yüce Allah bu anlamda şöyle buyurur:

وجمع فأوْعَى *Mal toplayıp kasada **yığanı**,* (70/Meâric 18).

Şair şöyle der:

474- والشَّرُّ أخْبَثُ مَا **أوْعَيْتَ** مِنْ زَادٍ

474- *Kötülük, **toplayıp hazırladığın** azığın en pis olanıdır.* [1316]

Yüce Allah buyurur: فَبَدَأَ بِأَوْعِيَتِهِمْ قَبْلَ وِعَاءِ أَخِيهِ ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا مِنْ وِعَاءِ أَخِيهِ *Bunun üzerine Yusuf, kardeşinin **kaplarından** önce onların **kaplarını** aramaya başladı. Sonra su kabını kardeşinin **kabının** içinden çıkardı* (12/Yûsuf 76).

Bu konudaki başlıca deyimler:

لاَ وَعْيَ عَنْ كذا Yani, can için ondan başkasına tutunma yoktur.

مَالِي عَنْهُ وَعْيٌ Yani, benim onunla herhangi bir ilgim yoktur.

وَعَى الْجُرْحُ يَعِي وَعْيًا Yara, iltihaplandı ve iltihabı aktı.

وَعَى الْعَظْمُ Kırık kemik kaynaştı, güç topladı.

وَاعِيَةٌ *Ölü üzerinde ağıt yakarak bağıran.*

سَمِعْتُ وَعْيَ الْقَوْمِ *Topluluğun bağrışını duydum.*

وفد / V-f-d

Devlet başkanlarına elçi göndermek fiili وَفَدَ الْقَوْمُ تَفِدُ وِفَادَةً şeklinde kullanılır. Elçi olarak gönderilen kişilere ise, هُمْ وَفْدٌ وَوُفُودٌ denir. Bunlar, kralların önlerinde giderler, onların ihtiyaçlarına göre ortamı düzenlerler. Develerin başkasını geçip en önde gelenine bu açıdan وَافِدٌ adı verilmiştir.

Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmuştur: يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَنِ وَفْدًا *O gün, takva sahiplerini, **heyet olarak** Rahmân'ın huzuruna toplayacağız* (19/Meryem 85).

وفر / V-f-r

Çok ve bol olan mal veya eşyaya وَفْرٌ adı verilmiştir. Bu anlamda وَفَرْتُ كذا أَفِرُهُ وَفْرًا وَوُفُورًا وَفِرَةً denmektedir ki, *falan şeyi tamamladım, eksiksiz yaptım*, demektir. وَفَّرْتُهُ formu ise, aynı fiilin çokluk bildiren şeklidir.

Allah buyurur ki: فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَاؤُكُمْ جَزَاءً مَوْفُورًا *şüphesiz ki, cezanız cehennemdir, hem de **dört dörtlük** bir ceza* (17/İsrâ 63).

وَفَرْتُ عِرْضَهُ ifâdesi ise, *her zaman ona sadık kaldım, aleyhinde hiçbir söz söylemedim*, demektir. İlgili diğer deyimler ise şunlardır:

أَرْضٌ فِي نَبْتِهَا وَفْرَةٌ *Bitkisi olduğu gibi duran, hiçbir şeyi eksilmeyen mera, bitek arazi.*

رَأَيْتُ فُلاَنًا ذَا وَفَارَةٍ *Falan adamı, gerçekten yiğit ve akıllı bir adam olarak gördüm.*

وَافِرٌ ise, bir tür şiirdir.

وفض / V-f-d

إِيفَاضٌ: Acele etmek, koşmak demektir. Aslı ise, omzunda وَفْضَةٌ *torba* bulunan kişinin koşmasıdır. Koşunca üzerindeki ok kuburu hış hış sesleri çıkarır. Çoğulu وِفَاضٌ şeklindedir.

Allah buyurur ki: كَأَنَّهُمْ إِلَى نُصُبٍ

1316 Şair, Ubeyd b. el-Abras. Bkz. Divanı, s. 49, İbn Fâris, *Mücmel*, IV, 930.

يوفضون *Sanki dikili taşlara (putlara) **gidiyorlarmış** gibi fırlayacaklar* (70/ Meâric 43).

Yani, acele ederler, koşa koşa giderler.

Kimisi de: أوفاض sözcüğü, toplumun değişik kesimlerinden toplanıp gelen hızlı hareket eden topluluklar, demektir, der. Bu anlamda şöyle denmektedir: لقيته على أوفاض *Ona çok acelesi olduğu bir sırada rastladım.* Bunun tekili, وفض şeklindedir.

وفق / V-f-k

وفق: Sözcüğü, iki şey arasındaki uyumu, uygun düşmeyi, uyuşmayı, yakışmayı anlatır.

Yüce Allah bu manada şöyle buyurur: جزاء وفاقا *Öyle bir ceza ki **yaptıklarına uygun*** (78/Nebe 26).

Deyim olarak:

وافقت فلانا Falan adam ile uyuştum, onunla uyumluyum.

وافقت الأمر Konuya/işe rast geldim; işi uygun görmek.

اتفاق: Anlaşmak, uyuşmak, sözleşmek; insanın yaptığı işin kadere denk düşmesidir. Bu hem iyilik hem de kötülük için kullanılabilir. Onun için: اتفق لفلان خير واتفق له شر *Falan adama bir iyilik denk geldi, falan adama bir kötülük denk geldi*, denebilmektedir.

توفيق de bunun gibidir. Allah'ın bahşettiği muvaffakiyet, başarma, başarı. Yalnız örfte, sadece iyiliğin uygun görülmesi için kullanılır; kötülük için kullanılmaz.

Allah buyurur ki: وما توفيقي إلا بالله ***muvaffakiyetim** de ancak Allah iledir* (11/Hûd 88).

أتانا لتيفاق الهلال وميفاقه *Hilalin görüldüğü sırada bize geldi*, deyimi, onun gelişi ile hilalin görülmesi denk düştü, demektir.

وفى / V-f-y

وافي: Tam, tam uygun, eksiksiz olarak tamam olan şey, demektir. Bu anlamda درهم واف *yeterli para*, كيل واف *yeterli ölçek*, أوفيت الكيل والوزن *ölçüyü ve tartıyı düzgün yaptım*, demektir.

Yüce Allah bu bağlamda şöyle buyurmaktadır: وأوفوا الكيل إذا كلتم وزنوا بالقسطاس المستقيم *Ölçtüğünüz zaman tam **ölçün** ve doğru terazi ile tartın* (17/İsrâ 35) sözünde duran ve onu hiçbir şekilde bozmayan kişi için وفى بعهده يفي وفاء وأوفى denir. Bunun zıt anlamlısı *aldatmak* anlamına gelen غدر sözcüğüdür ki, *dar zamanda dostunu terk etmek* anlamına gelir. Kur'ân-ı Kerim'de genelde أوفى şeklinde kullanılmıştır.

Yüce Allah bu anlamda şöyle buyurmaktadır: وأوفوا بعهدي أوف بعهدكم وإياي فارهبون *ve bana verdiğiniz **sözü tutun** ki, ben de size verdiğim **sözü tutayım** ve sadece benden korkun!* (2/Bakara 40); وأوفوا بعهد الله إذا عاهدتم *Bir de anlaşma yaptığınızda Allah'ın ahdini **yerine getirin*** (16/Nahl 91); بلى من أوفى بعهده واتقى فإن الله يحب المتقين *Evet, kim sözünü **yerine getirir** ve*

takvalı olursa, şüphesiz Allah da muttakileri sever (3/Âl-i İmrân 76).

Yine buyurur ki: وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا *Bir de antlaştıkları zaman sözlerini **yerine getirenler*** (2/Bakara 177); يُوفُونَ بِالنَّذْرِ *Adaklarını **yerine getirirler*** (76/İnsan 7); وَمَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ *Allah'tan ziyade ahdine **riâyet edecek** kim vardır?* (9/Tevbe 111).

Yüce Allah'ın: وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى *Ve **çok vefakâr** olan İbrahim* (53/Necm 37) sözü ise, Hz. İbrahim'in her zaman sözünde durduğunu, kendisinden istenen her şeyde elinden geleni yaptığını ifâde etmektedir.

إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ *Allah, mü'minlerden, canlarını ve mallarını, kendilerine cennet vermek üzere satın almıştır* (9/Tevbe 111) âyetinde buna işaret edilmiştir. Meselâ malını infak yoluyla onun yolunda harcamıştır. Canından daha değerli olan çocuğunu onun için kurban etmeye çalışmıştır.

وفّى sözüyle dikkat çekilen şeye şu âyette de işaret edilmiştir: وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ *Hani bir zamanlar İbrahim'i Rabbi, birtakım kelimeler ile imtihan etmişti, o da, onları tamamlayınca,* (2/Bakara 124).

تَوْفِيَةُ الشَّيْءِ ifâdesi, bir şeyi tam olarak vermektir.

اسْتِيفَاؤُهُ Bir şeyi tam olarak almaktır. Yüce Allah bu manada şöyle buyurmaktadır:

وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ *ve hiç kimseye haksızlık edilmeden herkese ne kazandıysa **tamamen ödendiği** vakit* (3/Âl-i İmrân 25); وَإِنَّمَا تُوَفَّوْنَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ *Kıyamet günü ecirleriniz size **tamam olarak verilecektir*** (3/Âl-i İmrân 185); ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ *sonra da herkese kazancı **tamam olarak ödenecek** ve hiç kimse haksızlığa uğramayacaktır* (2/Bakara 281); إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ *Ancak sabredenlere mükâfâtları **tam olarak** hesapsız ödenecektir* (39/Zümer 10).

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوَفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُمْ فِيهَا *Her kim dünya hayatını ve güzelliklerini isterse biz onlara amellerinin karşılığını orada **tamamen öderiz**;* (11/Hûd 15); وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ *Allah yolunda her ne infak ederseniz, size 'eksiksiz olarak ödenir' ve siz haksızlığa uğratılmazsınız* (8/Enfâl 60); فَوَفَّاهُ حِسَابَهُ *O da onun hesabını **tastamam** görmüştür* (24/Nûr 39).

Ölüm ve uyku da تَوَفِّي formuyla ifâde edilmiştir.

Allah buyurur ki: اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا *Allah, o canları öldükleri zaman, ölmeyenleri de uyuduklarında **alır*** (39/Zümer 42); وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ بِاللَّيْلِ *Sizi geceleyin ölü gibi **uyutan**,* (6/En'âm 60); قُلْ يَتَوَفَّاكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ *De ki: Size vekil kılınmış olan ölüm meleği **canınızı alacaktır*** (32/Secde 11); وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفَّاكُمْ *Allah, sizi yarattı, sonra da sizin **canınızı alacaktır*** (16/Nahl 70); الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ *kendilerine zulmetmiş kimseler olarak, meleklerin,*

canlarını aldıkları** kimselerdir* (16/Nahl 28); تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفَرِّطُونَ *elçilerimiz, hiç eksiklik yapmadan, onun **canını alırlar (6/En'âm 61); وَإِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ *Onlara vaat ettiğimizin bir kısmını sana göstersek de, göstermeden seni **vefat ettirsek** de* (10/Yûnus 46); وَتَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ *bizleri sana ermiş kullarınla beraber **vefat ettir*** (3/Âl-i İmrân 193); رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَوَفَّنَا مُسْلِمِينَ *Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır ve **canımızı** Müslüman olarak **al*** (7/A'râf 126); تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ *Benim **canımı** Müslüman olarak **al** ve beni salih kulların arasına kat*! (12/Yûsuf 101).

Yine buyurur ki: إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى إِنِّي مُتَوَفِّيكَ وَرَافِعُكَ إِلَيَّ *Hani Allah şöyle demişti: Ey İsa, şüphesiz ki seni **vefat ettireceğim**, seni katıma yükselteceğim* (3/Âl-i İmrân 55).

Deniyor ki: Burada geçen تَوَفِّي yükseğe çıkarmak ve özel bir konuma yükseltmektir. Ölüm demek olan vefat değildir.

İbn Abbâs şöyle der: Buradaki تَوَفِّي ölüm demektir. Çünkü Yüce Allah onu öldürmüş, sonra diriltmiştir.

وقب / V-k-b

Duvar, kaya, bedendeki delik, küçük çukur demek olan وَقْب kelimesi, içinde su biriken kaya oyuğu anlamına gelen نَقْرَة gibidir.

وَقَبَ Bir oyuğa, çukura girmek. Aynı kökten gelen وَقَبَتِ الشَّمْسُ deyimi ise, *güneş battı*, demektir.

Allah buyurur ki: وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ *Karanlığı **çöktüğü** zaman gecenin şerrinden* (113/Felak 3).

إيقاب deyimi ise, *arkadan çekiştirmek, dedi kodu yapmaktır*. وقيب ise, hayvanın koşarken karın boşluğundan gelen sestir.

قَبَّهُ وَقَبَّهُ fiilleri ise, kesip kopardı, yırtıcı hayvan köpek dişlerini göstererek hırladı, anlamlarına gelir.

وقت / V-k-t

وَقْت: Bir iş için belirlenmiş olan zamanın sonudur. Onun için hemen her zaman belirlenerek söylenir. Mutlak anlamda söylenmez. Meselâ وَقَتَ كَذَا *Ona belli bir vakit tayin etti*, denir.

Allah buyurur ki: إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا *Çünkü namaz mü'minlere **belirli vakitlerde** yazılı bir farzdır* (4/Nisâ 103); وَإِذَا الرُّسُلُ أُقِّتَتْ *Elçiler, tayin edilen vakitlerine **erdirildikleri** zaman* (77/Mürselât 11).

ميقات herhangi bir şey için belirlenmiş zamandır. Ayrıca zamanı belirlenmiş söz verme, randevu, buluşma yeri demektir.

Allah buyurur ki: إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ مِيقَاتُهُمْ أَجْمَعِينَ *Şüphesiz ki, hakkı batıldan ayırt etme günü onların hepsinin bir araya toplanacağı **belirlenmiş zamanlarıdır*** (44/Duhân 40); إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ كَانَ مِيقَاتًا *Kuşkusuz o hüküm günü **kararlaştırılmış** bir vakit ol-*

muştur (78/Nebe' 17); لَمَجْمُوعُونَ إِلَى مِيقَاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ *Belli bir günün belli **vaktinde** mutlaka toplanacaklardır* (56/Vâkıa 50).

Bir şeyin yapıldığı yer için de ميقات kelimesi kullanılabilmektedir. ميقات الحَجِّ Haccın mîkâti (ihram giyilen yerler) gibi.

وقد / V-k-d

وقدت النَّارُ تَقِدُ وُقُودًا ووقدا fiili ateşin yandığını, kızıştığını anlatır.

وقود ise, yakılmak üzere hazırlanmış odun ve ateşten çıkan alev, demektir.

Allah buyurur ki: فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ *o hâlde **yakıtı** insanlar ve taşlar olan, inkârcılar için hazırlanmış ateşten sakının* (2/Bakara 24); وَأُولَئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ *İşte onlar, o ateşin **yakıtı** olacaklar* (3/Âl-i İmrân 10); النَّارِ ذَاتِ الْوَقُودِ *O **yakıtı** bol olan ateşin*, (85/Burûc 5).

اسْتَوْقَدْتُ النَّارَ وأَوْقَدْتُهَا Ateşi yakmak için hazırlık yapmak ve onu yakmak, demektir.

Allah buyurur ki: مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا *Onların durumu, bir ateş **yakmak isteyenin** durumu gibidir* (2/Bakara 17); وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ *ateşte üzerini **körükledikleri** madenlerden de* (13/Ra'd 17); فَأَوْقِدْ لِي يَا هَامَانُ عَلَى الطِّينِ *Ey Hâmân, haydi benim için çamur üzerine ateş yak* (28/Kasas 38); نَارُ اللَّهِ الْمُوقَدَةُ *O, kalplerin içine işleyecek, Allah'ın **tutuşturulmuş** bir ateşidir* (104/Hümeze 6).

وَقْدَةُ الصَّيْفِ أَشَدُّ حَرًّا *Yazın yakıcı günleri daha sıcaktır.* اتَّقد فلانٌ غضبًا *Falan adam öfkeden yandı, tutuştu.*

Bazen وقد و اتَّقد fiilleri, savaş için de kullanılır. Bu *savaş kızıştı*, manasını taşır. Tıpkı نار *ateş*, اشتعال *alev alma* ve benzeri kelimelerin istiâre yoluyla savaş için kullanıldıkları gibi.

Allah buyurur ki: كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ *Ne zaman savaş için bir ateş **yakmışlarsa**, Allah onu söndürmüştür* (5/Mâide 64).

Bazen bu fiil istiâre yoluyla parlamak içinde kullanılabilmektedir. Sözgelimi, اِتَّقد الجَوْهَرُ وَالذَّهَبُ *Mücevher ve altın parladı*, denmektedir.

وقذ / V-k-z

Allah buyurur ki: وَالْمَوْقُوذَةُ ***vurulmuş da***, (5/Mâide 3), yani: Vurularak öldürülmüş olan eti yenen hayvan.

وقر / V-k-r

وقر: Kulaktaki ağır işitmedir. Fiil olarak وقرت أذنه تقر وتوقر denmektedir ki, kulağı ağırlaştı, demektir. Ebû Zeyd der ki: Bu fiil, وقرت توقر فهي موقورة şeklindedir.

Allah buyurur ki: وَفِي آذَانِنَا وَقْرٌ *Kulaklarımızda da bir **ağırlık** vardır;* (41/Fussilet 5); وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا *kulaklarına da bir **ağırlık** koyduk;* (6/En'âm 25).

وقر: Sözcüğü eşek ve katır yükü demektir. Bu deve yükü için kullanılan

وسق sözcüğü gibidir. وَقَدْ أَوْقَرْتُهُ ifâdesi ise, hayvana bu yükün yüklenmesini anlatır. نخلة مُوقِرَة ومُوقَرَة Bol miktarda meyve tutan hurma ağacı, manasına gelir.

وقار sükûnet, ağırbaşlılık, saygıdeğer olma ve yumuşak huyluluk, demektir. Bu anlamda هُوَ وقورٌ، ووَقارٌ ومُتوقِّرٌ denir ki, onurlu, ağırbaşlı, saygıdeğer kişi demektir.

Allah buyurur ki: مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وقارا *Niçin siz Allah'a bir **vakar** yakıştıramıyorsunuz?* (71/Nûh 13).

فلانٌ ذو قِرة *Falan kişi vakar sahibidir.*

Allah buyurur ki: وقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ *Hem vakarınızla evlerinizde **karar kılın*** (33/Ahzâb 33).

Deniyor ki: Burada geçen وقَرْنَ fiili وَقار kelimesinden alınmıştır. Bazıları ise der ki: Bu fiil, oturmak anlamına gelen وقَرْتُ أقِرُ وقرًا sözünden alınmıştır.

وقِير [yaklaşık beş yüz koyundan oluşan] büyük koyun sürüsüdür. Burada çokluk ve yavaş hareketi onda bir vakarın düşünülmesine yol açmıştır.

وقع / V-k-a

وُقوع: Bir şeyin sabit hâle gelmesi de düşmesi de bu kelimeyle ifâde edilir. Bu anlamda وَقعَ الطائرُ وقوعًا *Kuş yere kondu*, denir.

واقعة: Sözcüğü ise, ancak sert ve istenmeyen olaylar için kullanılır.

Kur'ân-ı Kerim'de geçen وَقعَ kökünden gelen kelimelerin çoğu azap ve belalar bağlamında kullanılmıştır.

Yüce Allah bu anlamda şöyle buyurmaktadır: إذا وقعت الواقعة. ليْسَ لوقعتها كاذبة ***Olacak** vakıa **olduğu** zaman, Onun **oluşunu** yalanlayacak kimse yoktur* (56/Vâkıa 1-2); سَأل سائِلٌ بِعذابٍ واقع *Bir isteyen, **olacak** azabı istedi* (70/Meâric 1); فيَوْمَئذ وقعت الواقعة *İşte o gün olacak olur* (69/Hâkka 15).

وُقوعُ القَوْلِ sözün gerçekleşmesidir.

Bu anlamda Allah buyurur ki: ووقع القَوْلُ عليْهِمْ بِمَا ظلمُوا *Yaptıkları haksızlıktan dolayı, o söz **gerçekleşmiştir*** (27/Neml 85). Yani: Zulmettiklerinden dolayı kendilerine vaat edilmiş olan azap kaçınılmaz hâle geldi.

وإذا وقع القَوْلُ عليْهِمْ أخرجْنا لهُمْ دابَّةً من الأرْض *Söylenen başlarına geleceği vakit, bunlar için yerden bir dâbbe, (canlı) çıkarırız ki bu,* (27/Neml 82). Yani: Daha önce sözü edilen kıyametin alâmetleri ortaya çıktığı zaman.

قال قدْ وقع عليْكُمْ مِنْ ربِّكُمْ رجْسٌ وغضبٌ *(Hûd) dedi ki: Artık size Rabbinizden bir bela ve bir hışım **inmiştir*** (7/A'râf 71); أثُمَّ إذا ما وقعَ آمنتُمْ بِهِ الآنَ *Bu azap meydana **geldikten** sonra mı iman edeceksiniz, yoksa şimdi mi?* (10/Yûnus 51); فقدْ وقعَ أجْرُهُ على الله *kişinin ecri şüphesiz Allah'a **düşmüştür*** (4/Nisâ 100). Burada وُقوع lafzının kullanılmış olması gerekliliğin pekiştirilmesi içindir.

Bu da yüce Allah'ın şu sözüne benzemektedir: وكان حقًا عليْنا نصْر

الْمُؤْمِنِينَ *Mü'minlere yardım ise, bizim nezdimizde bir hak oldu* (30/Rûm 47); كَذَلِكَ حَقًّا عَلَيْنَا نُنْجِ الْمُؤْمِنِينَ *İşte biz böyleyiz. Mü'minleri kurtarmak üzerimize düşen bir görevdir* (10/Yûnus 103).

Yüce Allah'ın: فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ *siz hemen onun için secdeye **kapanın*** (15/Hicr 29); sözü ise, onların derhâl secdeye kapandıklarını anlatmaktadır.

وَقَعَ الْمَطَرُ *yağmur yağdı*, ifâdesi yağmur düştü gibidir.

مَوَاقِعُ الْغَيْثِ ifâdesi ise, *yağmurun düştüğü yerler* manasındadır.

مُوَاقَعَة ise, savaştaki sarsılma anlamına gelir. Bu kelime aynı zamanda kinâye yoluyla *beraber olma*yı anlatır.

إِيقَاع ise, düşürmek ve savaşı kızıştırmak için kullanılır. Bazen savaş kinâye yoluyla وَقْعَة diye adlandırılır.

وَقْعُ الْحَدِيدِ demirin düşerken çıkardığı sestir.

وَقَعْتُ الْحَدِيدَةَ أَقَعُهَا وَقْعًا deyimi, *demir olan ucu eğe ile keskinleştirdim*, demektir. Her sert düşüş de bu kelime ile ifâde edilir. İnsanın başına gelen büyük felaket ve belalar da kinâye yoluyla وَقِيعَة adını alır.

الْحَافِرُ الْوَاقِعُ demek, *sert iz bırakan toynak*, anlamındadır.

Suyun toplandığı yere وَقِيعَة denir ki, çoğulu وَقَائِع şeklindedir.

Kuşun barındığı yere مَوْقَع adı verilmiştir.

تَوْقِيع ise, eğerin devenin sırtında bıraktığı izdir. Yazının kitapta bıraktığı iz de bu isimle anılmaktadır.

Hikayelerdeki etkileyici hava da istiâre yoluyla تَوْقِيع diye adlandırılmıştır.

وقف / V-k-f

Durmak ve durdurmak anlamına gelen bu fiil örfte şöyle kullanılmaktadır: وَقَفْتُ الْقَوْمَ أَقِفُهُمْ وَقْفًا وَوَاقَفُوهُمْ وُقُوفًا

Allah buyurur ki: وَقِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ *Ve **durdurun** onları, çünkü sorguya çekilecekler* (37/Sâffât24).

وَقَفْتُ الدَّارَ istiâre yoluyla evi vakfetmek, fakir fukaraya adamak anlamına gelir. وَقْف kelimesi, fildişinden yapılan bir bilezik türüdür.

حِمَارٌ مُوَقَّفٌ *üzerinde siyah beyaz çizgiler bulunan yaban eşeği* veya ön ayaklarımn üzeri yuvarlak biçimde dağlanmış merkep, demektir. Bu tıpkı فَرَسٌ مُحَجَّل *Toynaklarının üstünde beyazlık bulunan bir at*, ifâdesi gibidir.

مَوْقِفُ الإِنْسَانِ Bir insanın durduğu yerdir.

مُوَاقَفَة: Sözcüğü ise, bir toplulukta bulunan herkesin birbirine uygun biçimde durmaları, birbirlerini hesaba katmalarıdır.

وَقِيفَة: Sözcüğü ise, avcıların avını tutmak için avın kaçabileceği yerde beklettikleri av köpeği, demektir.

وقى / V-k-y

Bir şeyi, onu rahatsız edecek ve ona zarar verecek şeylerden koruyama وقاية adı verilmiştir. Bu anlamda وقيتُ الشيْءَ أقيه وقاية ووقاءً denmektedir.

Allah buyurur ki: **فوقاهم** اللّهُ شَرَّ ذلك اليوم *Allah da onları o günün fenalığından **korur**,* (76/İnsân 11); **ووقاهم** عذابَ الجحيم *Allah onları cehennem azabından **korumuştur*** (44/Duhân 56).

Yine buyurur ki: وما لهُمْ من الله من **واق** *Onları Allah'tan **koruyacak** da yoktur* (13/Ra'd 34); ما لكَ من الله من وليّ ولا **واق** *sana Allah'tan ne bir dost vardır ne de bir **koruyucu*** (13/Ra'd 37); يا أيها الذين آمنوا قوا أنفسكم وأهليكم نارًا وقودها الناس والحجارة *Ey inananlar! Kendinizi ve ailenizi bir ateşten **koruyun** ki onun yakıtı insanlar ve taşlardır* (66/Tahrîm 6).

تقوى ise, insanın kendi canını korkulan şeylerden sakındırmasıdır. Gerçek anlamı budur. Bunun yanında bazen korku takva diye adlandırılır, bazen de takva, korku diye isimlendirilir. Bir şey, nasıl şartı gerektirir, şartı da onu gerektirirse, bu kullanımlarda da durum aynıdır. Şeriat terminolojisinde takva, insanın kendisini günâhlardan sakındırması anlamında kullanılmıştır. Bu da sakıncalı olan şeylerin terk edilmesi ile gerçekleşir. Gerçek anlamda tamamlanması ise, birtakım helalleri de terk etmeyi gerektirir. Zira rivâyette denmiştir ki: الحلال بيِّنٌ، والحرام بيِّنٌ، ومن رتع حول الحمى فحقيقٌ أن يقع فيه *Helal bellidir, haram da bellidir Bir korunun etrafında sürüsünü otlatan er geç oraya düşecektir.*[1317]

Allah buyurur ki: فمن **اتّقى** وأصلح فلا خوفٌ عليهم ولا هم يحزنون *Kim Allah'tan **korkar** ve kendini düzeltirse, işte onlar için korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir de* (7/A'râf 35); إنّ الله مع الذين **اتّقوا** والذين هم محسنون *Şüphesiz Allah, **takva sahipleri** ile ve iyilikte bulunanlarla beraberdir* (16/Nahl 128); وسيق الذين **اتّقوا** ربهم إلى الجنة زمرًا *Rablerinden **korkanlar** da bölük bölük cennete sevk edilmektedir* (39/Zümer 73).

Takvanın birtakım dereceleri olduğunu bildirmek için de şöyle buyurmaktadır: **واتّقوا** يومًا ترجعون فيه إلى الله *Öyle bir günden **korkunuz** ki, o gün Allah'a döndürüleceksiniz* (2/Bakara 281); يا أيها الناس **اتّقوا** ربكم *Ey insanlar! Rabbinizden sakının* (4/Nisâ 1).

ومن يطع الله ورسوله ويخش الله **ويتّقه** *Her kim Allah'a ve Resulüne itâat eder, Allah'a saygı duyar ve O'ndan **sakınırsa**,* (24/Nûr 52); **واتّقوا** الله الذي تساءلون به والأرحام *Kendisiyle dilekte bulunduğunuz Allah'tan **sakının** ve akrabalık (bağlarını kırmak)tan* (4/Nisâ 1); يا أيها الذين آمنوا **اتّقوا** الله حقّ **تقاته** *Ey iman edenler! Allah'tan, O'na yaraşır şekilde korkun* (3/Âl-i İmrân 102).

1317 Bu hadis, daha önce بعى maddesinde geçmiştir.

Bu kelimelerin her birinin özel anlamlarını tespit etmeye kalkmak ise bu kitabın kapsamı dışındadır. O, başka kitapların inceleme konusudur.

اتّقى فلانٌ بكذا *Falan adam şununla korundu*, deyimi, bir şeyi kendisi için kalkan veya siper yaptı, manasına gelir.

Allah buyurur ki: أفَمَنْ يَتَّقِي بِوَجْهِهِ سُوءَ الْعذابِ يوْمَ الْقِيامَةِ *O hâlde o azabın verdiği zarardan yüzü ile **korunacak** kimsenin hâli nice olur?* (39/Zümer 24).

Âyeti ise, onlara dokunacak olan azabın şiddetine dikkat çekmektedir. Kıyamet günü onların kendileri için kalkan olarak kullanabilecekleri en iyi şeyin yüzleri olduğuna işaret etmektedir.

Buna göre âyetin anlamı şu âyetlerinki gibi olmaktadır: سرابيلُهُمْ مِنْ قطرانٍ وتَغْشى وُجوهَهُمُ النّارُ *Giysileri katrandandır ve yüzlerini ateş kaplar* (14/İbrâhîm 50); يَوْمَ يُسْحَبُونَ فِي النّارِ على وُجوهِهِمْ *O gün yüzleri üstü ateşte sürüklenecekler,* (54/Kamer 48).

وكد / V-k-d

Söz ve eylemi pekiştirmek için kullanılan وكّدتُ القوْلَ والفعْلَ، وأكّدْتُهُ fiilleri, sağlamlaştırmak, muhkemleştirmek manasını taşır.

Allah buyurur ki: وأوْفوا بِعَهْدِ اللّهِ إذا عاهَدْتُمْ ولاَ تَنْقُضوا الأيْمانَ بَعْدَ تَوْكِيدِها *Bir de anlaşma yaptığınızda Allah'ın ahdini yerine getirin ve **pekiştirdikten** sonra yeminleri bozmayın.* (16/Nahl 91).

Eğer kaşının kendisiyle sıkı sıkıya bağlandığı ipe de تأكيد adı verilir. Buna توْكيد diyenler de vardır.

وكاد ise, sağma esnasında ineğin kendisiyle bağlandığı *ip*, manasındadır.

Ticari antlaşmaların sağlam biçimde pekiştirilmesinde أكّدتُ fiili kullanmak daha güzel olduğu gibi, sözü pekiştirmekten söz ederken وكّدتُ fiilini kullanmak daha güzeldir. Onun için bir sözleşme yapıldığında pekiştirmeyi ifâde bağlamında أكّدتُ, yemin edildiğinde ise, وكّدتُ denir.

وَكَدَ وكْدهُ deyimi ise, bir kişinin güttüğü amacı gütmek ve onun ahlakını almaya çalışmaktır.

وكز / V-k-z

Dürtmek, saplamak demek olan وكْز sözcüğü, aynı zamanda itmek ve yumrukla vurmaktır.

Allah buyurur ki: فوكَزَهُ مُوسى فقضى عليْهِ .... *Musa da ötekine bir yumruk attı o da düşüp öldü* (28/Kasas 15).

وكل / V-k-l

Bir kişiye güvenmek, onu kendi yerine vekil tayin etmek demek olan توْكيل kökünden vekil de türetilmiştir. Vekil tutulan manası taşıyan وكيل sözcüğü, فعيل formunda olmasına rağmen مفعول formu anlamındadır.

Allah buyurur ki: فأعْرِضْ عنْهُمْ وتوَكّلْ على اللهِ وكفى باللهِ وكيلا *Sen onlara*

*aldırma; Allah'a **güven**; **vekil** olarak Allah yeter* (4/Nisâ 81). Yani, senin işlerini üstlenmesi ve onları yerine getirmesi açısından Allah ile yetin. Bunun bir benzeri şu âyettir: حَسْبُنَا اللّٰه وَنِعْمَ الوكيل *Allah bize yeter; O ne güzel **vekildir*** (3/Âl-i İmrân 173).

Yüce Allah'ın: وَما أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيل *sen onların başında **vekil** değilsin*! (6/En'âm 107) sözü ise, sen onların başlarına verilmiş, onları korumakla görevli biri değilsin, demektir. Tıpkı şu sözleri gibi: لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُسَيْطِر - إِلاَّ مَنْ تَوَلَّى وكفر *Sen onların başında bir zorba değilsin. Ancak kim yüz çevirir ve kâfir olursa, (o başka)* (88/Gâşiye 22-23).

İşte şu âyetler de tam bu anlama işaret etmektedir: قُلْ لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيل *De ki: Ben sizin başınızda **vekil** değilim* (6/En'âm 66); أَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلٰهَهُ هَوَاهُ أَفَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلا *Kötü duygularını kendisine ilâh edinen kimseyi gördün mü? Şimdi ona sen mi **vekil** olacaksın?* (25/Furkân 43); أَمْ مَنْ يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكِيلا *Yahut onlara kim **vekil** olacaktır?* (4/Nisâ 109). Yani, kim onlara vekil olup işlerini üstlenebilir?

تَوَكُّل iki şekilde olur: تَوَكَّلْتُ لِفُلاَنٍ denir ki, *ben falanın vekiliyim, onun işlerini ben görüyorum*, demektir. Bir de وَكَّلْتُهُ فتوَكَّل لِى ، تَوَكَّلْتُ عَلَيْهِ denir. Bu da: *Onu ona güvendim, işlerimi ona teslim ettim*, manasındadır. Allah buyurur ki: وعلى الله فَلْيَتَوَكَّل الْمُؤْمِنُون *Mü'minler yalnızca Allah'a **tevekkül** etsinler* (9/Tevbe 51); وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى الله فَهُوَ حَسْبُهُ *Kim Allah'a **tevekkül** ederse, O, ona yeter* (65/Talâk 3); رَبَّنَا عَلَيْك تَوَكَّلْنا *Rabbimiz! Yalnız sana **tevekkül ettik*** (60/Mümtehine 4); وعلى الله فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِين *Eğer layıkıyla inanıyorsanız yalnız Allah'a **tevekkül edin*** (5/Mâide 23); فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى الله وكفى بالله وكيلا *Sen onlara aldırma, Allah'a **tevekkül et**, **vekil** olarak Allah yeter* (4/Nisâ 81); وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ *ve O'na **tevekkül et*** (11/Hûd 123); وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لا يَمُوتُ *Sen, daima diri olan ve asla ölmeyen Allah'a tevekkül et* (25/Furkân 58).

وَاكَلَ فُلاَنٌ Başkasına güvenerek kendi işini zayi eden aciz kişi.

تَوَاكَلَ الْقَوْمُ Her biri diğerine güvenerek yapması gerekeni yapmayan topluluk.

رَجُلٌ وَكَلٌ وَكَلَةٌ تُكَلَة Korkak, aptal, aciz adam; kendi işinde başkasına güvenen kişi.

Binek hayvanı için kullanılan وكال sıfatı ise, kendi başına değil, ancak başkası yürüyünce yürüyen hayvan demektir.

Bazen وكيل kelimesi, كفيل sözcüğü ile açıklanır, fakat, vekil kelimesi daha geneldir. Zira her kefil aynı zamanda vekildir, ama her vekil aynı zamanda kefil değildir.

ولج / V-l-c

وُلُوج: Kelimesi, dar yere giriş yapmaktır.

Allah buyurur ki: حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاط *ve deve iğne deliğinden **geçinceye** kadar* (7/A'râf 40); ذٰلِك بِأَنَّ

اللَّه يُولِجُ اللَّيْل في النَّهَار ويُولِجُ النَّهارَ في اللَّيْل *Çünkü Allah, geceyi gündüzün içine **sokar**, gündüzü de gecenin içine **sokar*** (22/Hac 61). Bu Yüce Allah'ın evreni yarattığı tabiat yasalarına dikkat çekmektedir. Bu da gecenin uzaması veya gündüzün uzamasıdır. Bu, güneşin doğuş ve batış menzillerine göre meydana gelen bir değişmedir.

وليجة ise, insanın kendi ailesinden olmayıp, kendisine dayanmak için edindiği her gizli dosttur. Bu anlamda فلاَنٌ وليجة فى القَوْم *Falan adam topluluğun içinde bir yabancıdır*. Yani onlara katılmıştır. Onlardan değildir. Bu, hem insan için hem de diğer varlıklar için kullanılabilir.

Bu manada Allah buyurur ki: أمْ حسِبْتُمْ أنْ تُتْرَكُوا ولَمَّا يعْلَم اللَّهُ الَّذِينَ جاهَدُوا مِنْكُمْ ولَمْ يتَّخِذُوا منْ دُون اللَّه ولاَ رَسُوله ولا الْمُؤْمنِينَ وليجة *Yoksa siz hep kendi hâlinize terk olunacağınızı mı sandınız? Allah'ın, içinizden cihad edenleri ve Allah'tan, Resûlü'nden, mü'minlerden başka kimseye sığınmayan ve başkaca **sığınacak** bir yer aramayanları görmediğini mi (zannediyorsunuz)?* (9/Tevbe 16).

Bu âyet tıpkı şu âyete benzemektedir: Allah buyurur ki:يَا أيُّهَا الَّذِينَ آمنُوا لا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ والنَّصارَى أوْلِيَاء بعْضهمْ أولياء بَعْض ومَنْ يتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فإنَّهُ منْهُمْ *Ey iman edenler! Yahudileri ve Hıristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostudurlar. Sizden kim onları dost edinirse, şüphesiz o onlardan olur,* (5/Mâide 51).

رَجُلٌ خَرجَة وَلَجَة deyimi, *çok girip çıkan adam*ı tanımlar.

وكا / V-k-e

وِكاء: Kırba, kese vb şeylerin ağızlarının bağlandığı bağ, ip demektir. Bazen bir şeyi bozulmaktan korumak için bir kaba koymak da وِكاء diye adlandırılır.

أوْكأتُ فلاَنًا deyimi, *bir kişiye yaslanacağı bir şey vermeyi*, tanımlar. تَوَكَّأَ عَلى العَصا sopaya dayandı ve onunla kendisini güçlendirdi.

Allah buyurur ki: قال هِي عصايَ أتوكَّأ عليْها وأهُشّ بِها عَلى غنَمي *Dedi: O benim asâmdır, ona **dayanırım**, onunla davarlarıma yaprak silkerim* (20/Tâhâ 18).

Hadiste şöyle buyurulmuştur: كان يُوكِي بَيْنَ الصَّفا والمَرْوَة Manası: *Safa ile Merve'nin arasını sa'y ile **doldururdu**. Tıpkı kap dolduktan sonra taştığı gibi.*[1318]

Bir kabı doldurmak için أوْكَيْتُ السِّقَاء denir. Fakat أوْكأتُ denmez.

ولد / V-l-d

وَلَد: Sözcüğü, doğan çocuk demektir; tekili ve çoğulu, küçüğü ve büyüğü hep bu isimle anılır.

Bu anlamda Allah buyurur ki: فإنْ لَمْ يَكن لَهُ وَلَد *şâyet ölenin **çocuğu** yoksa,* (4/Nisâ 11); أنَّى يكُونُ لَهُ وَلَدٌ *Onun nasıl **çocuğu** olur?* (6/En'âm 101).

1318 Zübeyr hadisi. Müellif hadisi anlamlarından biriyle yorumlamıştır. Diğer anlamı: *Ağzını kilitlemiş gibi sessiz durur, hiç konuşmazdı*, şeklindedir. Bkz. İbnu'l-Esîr, *Nihâye*, V, 223; *Ğaribu'l-Hadîs*, IV, 8.

Evlat edinilen çocuk için de وَلَد ismi kullanılır.

Allah buyurur ki: أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا *ya da onu **evlat** ediniriz,* (28/Kasas 9); وَوَالِدٍ وَمَا وَلَدَ *Ve ant olsun babaya ve **çocuğuna*** (90/Beled 3).

Ebu'l-Hasan şöyle der: وَلَد kelimesi, hem erkek hem de kız çocuğu için kullanılır. وُلْد kelimesi ise, aile ve çocuklar demektir. Kimisi bu kelimenin *vâv* harfini esreli okuyarak وِلْد şeklinde söyler. وُلِدَ فُلاَنٌ ifâdesi, *kişinin çocuğu oldu*, manasına gelir.

Allah buyurur ki: وَالسَّلاَمُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ ***Doğduğum** gün selâm benim üzerimedir* (19/Meryem 33); وَسَلاَمٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ ***Doğduğu** gün ona selâm olsun* (19/Meryem 15).

Baba demek olan أب kelimesi, وَالِد şeklinde de söylenir. Anne ise وَالِدَة şeklindedir. Her ikisine birden وَالِدَان denir.

Allah buyurur ki: رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ *Ey Rabbim! Beni, **anne-babamı** mağfiret buyurur* (71/Nûh 28).

وَلِيد kelimesi, doğmak üzere olan çocuk, demektir. Asıl anlamı doğum zamanı yakın veya uzak olsun her çocuktur. Bu tıpkı yeni cenine dönüşmüş olan bebeğe جَنِيٌّ denmesi gibidir. Çocuk büyüdüğünde artık bu isimle anılmaz.

وَلَد kelimesinin çoğulu وِلْدَان şeklinde gelir.

Allah buyurur ki: فَكَيْفَ تَتَّقُونَ إِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا *Peki inkâr ederseniz, **çocukları** ihtiyarlatacak bir günden kendinizi nasıl koruyacaksınız?* (73/Müzzemmil 17).

وَلِيدَة ise, doğum yapan cariye anlamındadır. Arapça'da genelde bu manada kullanılır. لِدَة ise, sadece eş ve ikiz için kullanılır. فُلاَنٌ لِدَةُ فُلاَنٍ، وَتِرْبُهُ denir ki, *falan falanın eşidir, ikizidir*, demektir. Bunun eksiği *vâv* harfidir. Çünkü aslı وِلْدَة şeklindedir. تَوَلَّدَ الشَّيْءُ مِنَ الشَّيْءِ herhangi bir sebeple bir şeyden bir şeyi türetmektir.

وَلَد: Sözcüğünün çoğulu أَوْلاَد şeklinde gelir.

Allah buyurur ki: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلاَدِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ وَإِنْ تَعْفُوا وَتَصْفَحُوا وَتَغْفِرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلاَدُكُمْ فِتْنَةٌ *Ey iman edenler! Eşlerinizden ve **çocuklarınızdan** size düşman olanlar da vardır, onlardan sakının; Doğrusu mallarınız ve **çocuklarınız** sizin için bir imtihandır* (64/Teğâbun 14-15).

Âyete göre bunların hepsi fitnedir, bazısı ise düşmandır.

Deniyor ki, وُلْد kelimesi وَلَد sözcüğünün çoğuludur. Tıpkı أُسْد kelimesinin أَسَد sözcüğünün çoğulu olduğu gibi. وُلْد kelimesinin tekil olması da doğrudur. Tıpkı بُخْل وبَخَل *cimrilik* ve *cimriler* ile عُرْب وعَرَب *Araplık* ve *Araplar* kelimeleri gibi.

Rivâyette şöyle denmiştir: وَلَدُكَ مَنْ دَمَّي عَقِبَيْكَ *Oğlun senin topuklarını kana bulaştırandır.*[1319] Şu âyet bir kı-

1319 Normalde hitap kadına olduğundan *kâf*'ın harekesi esre olmalıydı. Burada fethalı söylenmesi mecaz yoluyla olmuştur -(Mütercimler).

raate göre şöyle de okunmuştur: وَاتَّبَعُوا مَنْ لَمْ يَزِدْهُ مَالُهُ وَوُلْدُهُ الاَّ خَسَارًا *Malı ve **çocuğu** kendisine sadece zarar getiren kimseye uydular* (71/Nûh 21).

ولق / V-l-k

وَلْق: Bir şeyin ardından aceleyle başkasını yapmak, hızlı hareket etmektir.[1320] وَلَقَ الرَّجُلُ يَلِقُ adam yalana yalan ekledi, peş peşe yalan söyledi, demektir.

إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ *O durumda siz onu (iftirayı) dillerinizle **aktardınız*** (24/Nûr 15), Bu âyetteki تَلَقَّوْنَهُ kelimesi şöyle de okunmuştur: تَلِقُونَهُ yani, siz sıkılmadan art arda yalan söylediniz.

Bu, جَاءَتِ الْإِبِلُ تَلِقُ *Develer hızlı biçimde geldiler.* أَوْلَق Aklında gevşeklik ve deliliğe benzer bir hâl bulunan, demektir.

ورَجُلٌ مَأْلُوقٌ وَمُؤْلَقٌ، وَنَاقَةٌ وَلقى *Hızlı adam, hızlı dişi deve.*

وَلِيقَة ise, yağdan yapılan bir çeşit yemektir.

وَلْق، de, yavaş vurmak, hafif darbedir.

ولي / V-l-y

وَلاء ve تَوَالِي: Kelimeleri, iki şey arasında kendilerinden olmayan bir şeyin girmesine izin verilmemesidir. Bu, yakınlık anlamına gelir. Yakınlık da, *mekân* açısından, *soy* açısından, *din* açısından ve *dostluk* (arkadaşlık), *dayanışmayı*/yardımlaşma ve *inanç sistemi* açısından olabilir.

وِلاَيَة: Yardım, demektir. وِلاَيَة de, idareyi üstlenmek, yönetmektir. Kimisi de şöyle der: وَلاَيَة ve وِلاَيَة formları tıpkı, دِلاَلَة ve دَلاَلَة formları gibidir. Hakikati ise, idareyi üstlenmektir.

وَلِي ve مَوْلَى formları da bu alanda kullanılır. Her biri fâil/işi yapan yani: مُوَالِي anlamında kullanılır. Aynı kelimeler mef'ûl (eylemden etkilenen) yani: مُوَالَى manasına gelirler. Mü'min kişi için: هُوَ وَلِيُّ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ *O, Yüce Allah'ın **velisidir***, denir; مَوْلاَهُ *O Allah'ın mevlasıdır* ifâdesi ise varit olmamıştır. Fakat اللهُ تَعَالَى وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ وَمَوْلاَهُمْ *Yüce Allah, mü'minlerin velisidir ve mevlasıdır*, denir.

Şu âyetler birincisi için misaldir: اللهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا --- وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ *Allah, iman edenlerin **velisidir**; İnkâr edenlerin **velileri** de tağuttur;* (2/Bakara 257); إِنَّ وَلِيِّيَ اللهُ الَّذِي نَزَّلَ الْكِتَابَ وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ *Zira benim **velim**, Kitabı indiren Allah'tır ve O, salih kullarına **sahip çıkar*** (7/A'râf 196); وَاللهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ *Allah da mü'minlerin **dostudur*** (3/Âl-i İmrân 68); ذَلِكَ بِأَنَّ اللهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَأَنَّ الْكَافِرِينَ لاَ مَوْلَى لَهُمْ *Bu böyledir. Çünkü Allah iman edenlerin **Mevlasıdır**. İnkâr edenlerin ise **Mevlası** yoktur* (47/Muhammed 11).

Şu âyetler de aynı konuya işaret ederler: وَإِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا أَنَّ اللهَ مَوْلاَكُمْ نِعْمَ

1320 Bir sözün hemen ardından başka bir söz, bir adımdan hemen sonra başka bir adım atmak gibi -(Mütercimler).

الْمَوْلى وَنِعْمَ النَّصِيرُ *Yok vazgeçmez de tekrar eskiye dönerlerse artık bilin ki, Allah sizin **Mevla'nızdır**. O ne güzel **Mevla**, ne güzel **yardımcıdır*** (8/ Enfâl 40); وَاعْتَصِمُوا بِاللهِ هُوَ مَوْلاكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلى وَنِعْمَ النَّصِيرُ *Allah'a sarılın. O sizin **Mevla'nızdır**. O ne güzel **Mevla** ve ne güzel yardımcıdır!* (22/Hac 78); قُلْ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا إِنْ زَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ أَوْلِيَاءُ لِلّٰهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ *De ki: Ey Yahudi olanlar! Eğer insanlar arasında yalnız sizin, Allah'ın **dostları** olduğunuzu sanıyorsanız,* (62/Cuma 6); فَإِنَّ اللهَ هُوَ مَوْلاهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمَلائِكَةُ بَعْدَ ذَلِكَ ظَهِيرٌ *onun **dostu** Allah, Cibrîl ve mü'minlerin iyileridir. Bunun ardından melekler de onun arkasıdır* (66/ Tahrîm 4); ثُمَّ رُدُّوا إِلَى اللهِ مَوْلاهُمُ الْحَقِّ *Sonra da gerçek **Mevlâlarına** döndürülürler* (6/En'âm 62); وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ *Onlar için Allah'tan başka bir **veli** de bulunmaz* (13/Ra'd 11) âyetinde geçen **وال** kelimesi de, ولي anlamındadır.

Yüce Allah, birçok âyette mü'minler ile kâfirler arasında herhangi bir velâyet bağının olmayacağını bildirmiştir. Şöyle ki: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ *Ey iman edenler! Yahudileri ve Hıristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostudurlar. Sizden kim onları dost edinirse, şüphesiz o onlardan olur. Şüphesiz Allah, zalim kavmi doğru yola iletmez* (5/Mâide 51).

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا آبَاءَكُمْ وَإِخْوَانَكُمْ أَوْلِيَاءَ إِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الإِيمَانِ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ *Ey iman edenler! Eğer babalarınız ve kardeşleriniz imana karşılık küfürden hoşlanıyorlarsa, onları **dostlar** edinmeyiniz. Sizden her kim onları **dost** edinirse işte onlar da o zalimlerden olurlar* (9/Tevbe 23); اتَّبِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ قَلِيلاً مَا تَذَكَّرُونَ *(Ey insanlar) Rabbinizden, size indirilene uyun ve O'ndan başka **dostlara** uymayın, ne kadar da az öğüt alıyorsunuz!* (7/A'râf 3).

أُولَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتَّى يُهَاجِرُوا *işte bunlar birbirinin **dostudurlar**. İman edip hicret etmeyenlerle, hicret edene kadar sizin herhangi bir **dostluğunuz** yoktur* (8/Enfâl 72).

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ *Ey inananlar! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olan kimseleri **dost** edinmeyin* (60/Mümtehine 1); تَرَى كَثِيرًا مِنْهُمْ يَتَوَلَّوْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَبِئْسَ مَا قَدَّمَتْ لَهُمْ أَنْفُسُهُمْ أَنْ سَخِطَ اللهُ عَلَيْهِمْ وَفِي الْعَذَابِ هُمْ خَالِدُونَ وَلَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ بِاللهِ وَالنَّبِيِّ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مَا اتَّخَذُوهُمْ أَوْلِيَاءَ *Onlardan birçoğunun kâfirleri dost edindiklerini görürsün. Nefislerinin kendilerine sunduğu şey ne kadar kötüdür! Allah onlara gazap etmiştir. Onlar ebedî olarak azap içinde kalacaklardır. Eğer onlar, Allah'a, Peygamber'e ve ona indirilen Kur'ân'a inanmış olsalardı, kâfirleri **dost tutmazlardı** Eğer onlar, Allah'a, Peygamber'e ve ona indirilen Kur'ân'a inanmış olsalardı, kâfirleri **dost tutmazlardı*** (5/ Mâide 80-81).

Yüce Allah kâfirler ile şeytanlar arasında dünyada bir müvâlât (dostluk, yakınlık, beraberlik) bulunduğunu, yalnız bu dostluğun âhirette olmayacağını bildirmiştir. Onların dünyadaki dostlukları hakkında şöyle buyurur: الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ *Münafıkların erkekleri de kadınları da birbirlerine benzerler.* (9/Tevbe 67); إِنَّهُمُ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ اللَّهِ *Çünkü onlar, şeytanları Allah'tan başka **dostlar** tuttular* (7/A'râf 30); إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ *Biz, şeytanları, inanmayanların **dostları** yaptık* (7/A'râf 27); فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ *O hâlde siz şeytanın **dostlarına** karşı savaşın* (4/Nisâ 76).

Yüce Allah bu kişilerle şeytan arasında bir dostluk oluşturduğu gibi, şeytana onlara karşı dünyada bir üstünlük de vermiştir: إِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَالَّذِينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ *Şeytanın nüfuzu, ancak **onu dost edinenlere** ve Allah'a ortak koşanlaradır* (16/Nahl 100).

Fakat âhirette onlar arasında herhangi bir dostluk olmayacağını beyan etmiştir. kâfirlerin birbirinin dostu olduklarına ilişkin beyanında şöyle buyurmuştur: يَوْمَ لَا يُغْنِي مَوْلًى عَنْ مَوْلًى شَيْئًا وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ *O gün **dostun dosta** hiçbir faydası olmaz. Onlara yardım da edilmez* (Duhân 41); ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا *Sonra kıyamet gününde ise, kiminiz kiminizi tanımayacak, kiminiz kiminizi lanetleyecektir* (29/Ankebût 25); قَالَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَغْوَيْنَا أَغْوَيْنَاهُمْ كَمَا غَوَيْنَا تَبَرَّأْنَا إِلَيْكَ مَا كَانُوا إِيَّانَا يَعْبُدُونَ *Haklarında azaba atılma hükmü gerçekleşenler, Rabbimiz! Biz nasıl azmışsak, işte bu azmışları da öylece azdırdık. Bunlardan teberi edip sana sana sığındık. Zaten onlar aslında bizlere tapmıyorlardı, derler* (28/Kasas 63).

تَوَلَّى fiili, kendi başına müteaddî/geçişli yapıldığında, velâyet manasını taşır. En yakın yerlerde kullanımı bundandır. Bu anlamda denir ki: وَلَّيْتُ سَمْعِي كَذَا، وَوَلَّيْتُ عَيْنِي كَذَا، وَوَلَّيْتُ وَجْهِي كَذَا Bu, *ona kulak verdim, gözlerimi ona diktim, yüzümü ona çevirdim*, manasına gelir.

Allah buyurur ki: قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ *Doğrusu, biz, yüzünün semaya yöneldiğini, orada şekilden şekle geçerek, aranıp durduğunu görüyorduk. Artık seni hoşnut olacağın bir kıbleye çevireceğiz. Haydi bakalım, yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir. Siz de ey mü'minler, nerede olursanız olun, yüzünüzü o tarafa doğru çevirin!* (2/Bakara 144).

تَوَلَّى fiili, eğer مِنْ harfi ile lafzan veya takdiren müteaddî (geçişli) yapılırsa, o zaman da yüz çevirme ve yakınlığı terk etme manasını taşır.

Birincisine misal: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ *Ey iman edenler! Yahudileri ve Hıristiyanları **dostlar** edinmeyin. Onlar birbirlerinin **dost-***

larıdırlar. Sizden kim onları ***dost*** *edinirse, şüphesiz o onlardan olur. Şüphesiz Allah, zalim kavmi doğru yola iletmez* (5/Mâide 51); **وَمَنْ يَتَوَلَّ** اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا فَإِنَّ حِزْبَ اللّٰهِ هُمُ الْغَالِبُونَ *Kim Allah'ı, O'nun Resûlünü ve mü'minleri* ***dost*** *edinirse, (iyi bilsin ki) Allah'ın taraftarları galip geleceklerdir* (5/Mâide 56).

İkincisine misal: فَإِنْ **تَوَلَّوْا** فَإِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِالْمُفْسِدِينَ *Eğer (haktan)* ***yüz çevirirlerse,*** *şüphesiz ki Allah bozguncuları çok iyi bilendir* (3/Âl-i İmrân 63); إِلَّا مَنْ **تَوَلَّى** وَكَفَرَ *Ancak kim* ***yüz çevirir*** *ve kâfir olursa,* (88/Gâşiye 23); فَإِنْ **تَوَلَّوْا** فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ *Eğer onlar yine* ***yüz çevirirlerse****, deyin ki: Şahit olun biz Müslümanlarız* (3/Âl-i İmrân 64); وَإِنْ **تَتَوَلَّوْا** يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ *Eğer siz Hak'tan* ***yüz çevirirseniz*** *Allah yerinize başka bir kavim getirir. Sonra onlar sizin gibi olmazlar* (47/Muhammed 38); وَأَطِيعُوا اللّٰهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِنْ **تَوَلَّيْتُمْ** فَإِنَّمَا عَلَى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ *Allah'a itâat edin, Peygamber'e de itâat edin, yüz çevirirseniz bilin ki, elçimize düşen apaçık bir duyurmadır* (64/Teğâbun 12); وَإِنْ **تَوَلَّوْا** فَاعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ **مَوْلَاكُمْ** نِعْمَ **الْمَوْلَى** وَنِعْمَ النَّصِيرُ *Eğer* ***yüz çevirirlerse*** *artık bilin ki, Allah sizin Mevlasızdır. O ne güzel Mevla, ne güzel yardımcıdır* (8/Enfâl 40); فَمَنْ **تَوَلَّى** بَعْدَ ذٰلِكَ فَأُولٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ *Her kim bundan sonra* ***yüz çevirirse****, işte onlar yoldan çıkmışların ta kendileridir* (3/Âl-i İmrân 82).

Yüz çevirmek, terk etmek anlamında kullanılan تَوَلِّي bazen bedenle olur, bazen de kulak vermemek ve bağlılığı reddetmek şeklinde olur.

Allah buyurur ki: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ وَلَا **تَوَلَّوْا** عَنْهُ وَأَنْتُمْ تَسْمَعُونَ *Ey iman edenler, Allah'a ve Resûlü'ne itâat edin, işitip durduğunuz hâlde onun emirlerinden* ***yüz çevirmeyin!*** (8/Enfâl 20). Yani, Yüce Allah'ın şu âyette kendilerini tanımladığı kimselerin yaptığını yapmayın: وَاسْتَغْشَوْا ثِيَابَهُمْ وَأَصَرُّوا وَاسْتَكْبَرُوا اسْتِكْبَارًا *onlar parmaklarını kulaklarına tıkadılar, elbiselerine büründüler, ısrar ettiler, kibirlendikçe kibirlendiler* (71/Nûh 7).

Kendileri hakkında şöyle söylenen kişilerin sözlerini örnek almayın: وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهٰذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَغْلِبُونَ *İnkâr edenler: Bu Kur'ân-ı dinlemeyin, okunurken gürültü yapın, belki üstün gelirsiniz, dediler* (41/Fussilet 26).

وَلَّاهُ دُبُرَهُ sözü ise, kişinin yenildiğini, hezimete uğradığını gösterir. Bu anlamda Allah buyurur ki: لَنْ يَضُرُّوكُمْ إِلَّا أَذًى وَإِنْ يُقَاتِلُوكُمْ **يُوَلُّوكُمُ** الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ *Onlar size eziyetten başka bir zarar veremezler, eğer sizinle savaşmaya kalkışsalar, size arkalarını* ***dönüp kaçarlar****, sonra kendilerine yardım da edilmez* (3/Âl-i İmrân 111); وَمَنْ **يُوَلِّهِمْ** يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ إِلَّا مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّزًا إِلَى فِئَةٍ *Böyle bir günde her kim onlara, tekrar dönüp çarpışmak için geri çekilmek veya diğer bir safta yeniden mevzilenmek hâlleri dışında,* ***arkasını dönerse****,* (8/Enfâl 16).

فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ **وَلِيًّا** *Onun için katından bana* ***veli*** *ihsan et* (19/Meryem

5). Yani, senin dostlarından olacak bir oğul ver.

وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَائِي وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا *Gerçekten ben, arkamdan yerime geçecek **varislerden** endişedeyim. Karım da kısır bulunuyor. Onun için katından bana **veli** ihsan et* (19/Meryem 5) âyetinde geçen مَوَالِي kelimesi ise, deniyor ki: Bu, amca oğullarıdır. Kimisi de: Köleleridir, der.

وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ وَكَبِّرْهُ تَكْبِيرًا *Onun aciz kalıp bir **veliye** de ihtiyacı da olmaz. Tekbir getirerek O'nu noksanlıklardan yücelt de yücelt* (17/İsrâ 111) âyetinde ise, velî'nin olmayacağı anlatılmaktadır. Çünkü devamında مِنَ الذُّلِّ ifâdesi yer almaktadır. Çünkü, daha önce geçtiği gibi, kullarının sâlih olanları O'nun velîleridir (dostlarıdır). Yalnız onların dostlukları, Yüce Allah'ın onlarla üstünlük sağlamasındandır.

مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا *Allah kime hidâyet ederse, işte o, hakka ulaşmıştır; kimi de saptırırsa, artık ona doğru yolu gösterecek bir **dost** bulamazsın* (18/Kehf 17).

وَلِي ise, ilk yağmurun ardından gelen yağmurdur.

مَوْلَى ise, azat eden, azat edilen, antlaşmalı olan, amca oğlu ve komşu anlamlarına gelir. Bir başkasının işini yapmayı üzerine alan herkese *onun velisi* denir.

فُلَانٌ أَوْلَى بِكَذَا *Falan kişi, şunun için evlâdır*, denir. Yani, ona daha uygun, daha, yerindedir. Allah buyurur ki: النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ إِلَّا أَنْ تَفْعَلُوا إِلَى أَوْلِيَائِكُمْ مَعْرُوفًا *Peygamber, mü'minler için kendi nefislerinden **önce** gelir. O'nun hanımları da onların analarıdır. Akraba olanlar da Allah'ın kitabında birbirlerine, diğer mü'minlerden ve muhacirlerden daha **yakındırlar**. Ancak **dostlarınıza** bir maruf yapmanız müstesnâdır* (33/Ahzâb 6); إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهَذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ *Doğrusu onların İbrahim'e en **yakın** olanı, ona uyanlar, şu Peygamber ve iman edenlerdir. Allah da mü'minlerin **dostudur*** (3/Âl-i İmrân 68).

إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أَوْلَى بِهِمَا *Zira zengin de olsa, fakir de olsa, Allah ikisine de (sizden) **daha yakındır*** (4/Nisâ 135); وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ *Akraba olanlar, Allah'ın Kitap'ına göre birbirine daha **yakındırlar**.* (8/Enfâl 75); أَوْلَى لَكَ فَأَوْلَى *Yakındır, o bela sana, daha **yakın*** (75/Kıyâmet 34).

Bunların hepsi bunun birer misalidir. Yani, *azap öncelikle sana daha yakındır* ve *sen helake çok yakınsın.* Kimisi de: Bu müteaddî bir fiildir ve yakınlık anlamındadır, der. Kimisi ise, manası şudur der: *Hadi oradan! Sus! Çekil karşımdan!*

Bunun ilgili deyimler: وَلِيَ الشَّيْءُ الشَّيْءَ *bir şey, bir şeyin yanında eklendi,* أَوْلَيْتُ الشَّيْءَ شَيْئًا آخَرَ *bir şeyi başka bir şeye ekledim*, manasına gelir.

Azat etmede وَلَاء kendisiyle varis

olunan yakınlık bağıdır. Bu nedenle ولاء *satışı ve hibesi yasaklanmıştır.* [1321]

İki şey arasındaki مُوالاة *Onların art arda gelmeleri*dir.

وهب / V-h-b

Kişinin kendi malını herhangi bir karşılık düşünmeden başkasına vermesi manasına gelen هِب sözcüğü, fiil olarak وهبْتُهُ هبة وَموْهبة وَموْهبًا şeklinde ifâde edilir.

Bu bağlamda Allah buyurur ki: **ووهبْنا** له إسْحاق وَيعْقوب كلاً هديْنا ونوحًا هديْنا مِنْ قبْل وَمِنْ ذرِّيَّته داوُود وسُلَيمان وأيُّوب وَيُوسُف وَمُوسى وهارُونَ وكذلك نجْزي الْمُحْسِنين *Biz ona İshak'ı ve Yakub'u da **bağışladır**: Hepsine de doğru yolu gösterdik. Nitekim daha önce Nuh'a ve onun soyundan Davud'a, Süleyman'a, Eyyub'a, Yusuf'a, Musa'ya ve Harun'a da yol göstermiştik. Biz güzel davrananlara böyle karşılık veririz* (6/En'âm 84); الْحَمْدُ لله الذي **وهب** لي على الكِبَر إسْماعيل وَإسْحاق *İhtiyarlık hâlimde bana İsmail'i ve İshak'ı **karşılıksız veren** Allah'a hamd olsun* (14/İbrâhîm 39); قال إنَّما أنَا رَسُول رَبِّكِ **لأهب** لك غلامًا زكيًا *Melek: Ben, sana temiz bir oğlan bağışlamak için, Rabbinin gönderdiği bir elçiyim, dedi* (19/Meryem 19).

Burada melek, hibe edenin kendisi olduğunu belirtmiştir. Çünkü, bu hediye kendisine ulaştıran kendisidir. Bir kıraate göre لِيَهَب لكِ diye okunmuştur.[1322] Böylece, hibe, direk Yüce Allah'a nispet edilmiştir. Bu, gerçek manasıdır. Birincisi ise, geniş manasıyla düşünüldüğünde doğru olur.

Allah buyurur ki: ففرَرْتُ منْكمْ لمَّا خفتكمْ **فوَهبَ** لِى رَبِّي حُكْمًا وجعلني من المُرْسَلين *Sizden korkunca da hemen aranızdan kaçtım. Sonra Rabbim bana **güç bahşetti** ve beni peygamberlerden kıldı* (26/Şuarâ 21); **ووهبْنا** لِداوُود سُلَيْمَان نِعْمَ العَبْد إنَّهُ أوَّاب *Bir de Davud'a Süleyman'ı **bahşettik**. Süleyman ne güzel kuldu. Çünkü o seslice tespih edip Allah'a yönelirdi* (38/Sâd 30); **ووهَبْنَا** لَهُ أهْلَهُ ومثْلَهُمْ معهُمْ رَحْمَةً منَّا وذكرى لأولِي الألبَاب *Ve ona, bütün ailesini ve beraberlerinde bir mislini daha tarafımızdan bir rahmet olarak **bahşettik** ki, akıl sahipleri için bir ibret olsun* (38/Sâd 43); **ووهبْنا** لهُ مِنْ رَحْمَتِنا أخاه هارُون نبيًا *Rahmetimizden de ona, kardeşi Harun'u bir peygamber olarak ihsan eyledik* (19/Meryem 53).

Yine buyurur ki: وإني خفتُ **الموالي** مِنْ وَرائى وكانتِ امْرأتي عاقرًا فهَبْ لي مِنْ لَدنْك **وليًا** *Gerçekten ben, arkamdan yerime geçecek **varislerden** endişedeyim. Karım da kısır bulunuyor. Onun için katından bana bir **veli** ihsan et* (19/Meryem 5); وَالذين يقولون رَبَّنَا **هبْ** لَنَا

1321 Abdullah b. Ömer hadisi. Bkz. Buhârî, *Itk/ Bâbu Bey'i'l-Velâi ve Hibetihi*, V, 167; Müslim, (HN: 1506). Bu bağı satmak veya hibe etmek kişinin kendi nesebini satması gibi anlamsızdır; çünkü, bu işlemden sonra da kişinin durumunda bir değişiklik olmaz -(Mütercimler).

1322 Bu, Verş, Ebû Amr, Ya'kûb ve bir rivâyete göre Kâlûn'un kıraatidir. Bkz, Dimyâtî, *İthâf*, s. 298.

مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا *Ve onlar ki: Ey Rabbimiz! Bize gözümüzü aydınlatacak eşler ve zürriyetler **ihsan et** ve bizi takva sahiplerine önder kıl, derler* (25/Furkân 74); رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ *Ey Rabbimiz! Bize **ihsan** ettiğin hidâyetten sonra kalplerimizi haktan saptırma, bize kendi katından rahmet **ihsan** eyle! Şüphesiz ki, Sen bol ihsan sahibisin* (3/Âl-i İmrân 8); قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ *Süleyman: Ey Rabbim! Beni bağışla ve bana öyle bir mülk **ihsan et** ki, ardımdan hiç kimseye yaraşmasın. Şüphesiz, bütün **dilekleri veren** sensin, dedi* (38/Sâd 35).

Yüce Allah, hem الوَاهِب hem de الوَهَّاب diye nitelendirilir. Bu, onun herkese hak ettiği kadar hibe ettiğini bildirmektedir.

وَامْرَأَةً مُؤْمِنَةً إِنْ وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَنْ يَسْتَنْكِحَهَا *bir de mü'min bir kadın kendini peygambere **hibe ederse**, peygamber nikâh etmek istediği takdirde* (33/Ahzâb 50) âyetinde söz konusu olan da kadının kendini Peygambere (sas) karşılıksız olarak vermesidir.

اتِّهَاب ise, hibeyi kabul etmektir. Bu anlamda hadiste şöyle denmiştir: لَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ لَا أَتَّهِبَ إِلَّا مِنْ قُرَشِيٍّ أَوْ أَنْصَارِيٍّ أَوْ ثَقَفِيٍّ *Ben, Kureyş'ten, Ensârdan veya Sakîften başkasından hiçbir **hediye** kabul etmemeyi düşünmüştüm.* [1323]

1323 Abdullab b. Abbas hadisi. Bkz. Ahmed, *Müsned*, I, 295; Ebû Dâvûd, III, 290; Nesâî, VI, 280.

وهج / V-h-c

Ateş ve güneş gibi varlıklardan ışık ve sıcaklığın yayılması ve meydana gelmesi demek olan وَهْج sözcüğü, aynı anlama gelen وَهَجَان ile özdeştir.

Yüce Allah'ın: وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَّاجًا *İçlerine **ışık saçan** bir kandil astık* (78/Nebe 13) sözünde geçen وَهَّاجًا sıfatı, *aydınlatan*, manasındadır.

Alevlenen ateşin bu alevlendiği hâli anlatmak için: قَدْ وَهَجَتِ النَّارُ تَوَهَّجَ، وَوَهَجَ يَهِجُ وَيُوهِجُ fiili kullanılmaktadır. تَوَهَّجَ الْجَوْهَرُ ifâdesi ise, *cevher parladı*, manasındadır.

وهن / V-h-n

Yaratılış veya ahlak yönünden zayıflık demek olan وَهْن sözcüğünü, Yüce Allah şu âyetlerde söz konusu etmektedir: قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي *Ey Rabbim! Şüphesiz benim kemiğim **zayıflayıp** gevşedi dedi* (19/Meryem 4); فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا *Allah yolunda başlarına gelenlerden **yılgınlık** göstermediler, zaafa düşmediler, boyun eğmediler.* (3/Âl-i İmrân 146); حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَى وَهْنٍ *Anası onu **zayıflık** üstüne **zayıflıkla** taşıdı* (31/Lokmân 14). Yani, çocuk onun karnında büyüdükçe onun zayıflığını kat kat arttırmaktadır.

وَلَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ *Düşman topluluğunu takip etmede **gevşeklik***

göstermeyin (4/Nisâ 104); وَلا تَهِنُوا وَلا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمُ الأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ *Gevşemeyin, üzülmeyin, eğer hakikaten inanıyorsanız, muhakkak üstün olan sizsinizdir* (3/Âl-i İmrân 139); ذلِكُمْ وَأَنَّ اللهَ مُوهِنُ كَيْدِ الكَافِرِينَ *Gördünüz ya, Allah, kâfirlerin kurduğu tuzağı işte böyle* ***hoşa çıkarır*** (8/Enfâl 18).

وهى / V-h-y

Deri, elbise, kırba ve ipte meydana gelen yayılma, yırtılma ve eskimeye وَهْى adı verilir. Bu anlamda: وَهَتْ عَزالِى السَّحابِ بِمائِها *Bulutun kapları sularını* ***sarkıttı***. Allah buyurur ki: وَانْشَقَّتِ السَّماءُ فَهِيَ يَوْمَئِذٍ وَاهِيَةٌ *O gün gök yarılmış,* ***sarkmıştır*** (69/Hâkka 16).

Bağı gevşeyen her şey için وهى fiili kullanılabilir.

وي / Vey

وَيْ: Kelimesi, geçmiş bir olay üzerine yanıp yakınma, hüzün, pişmanlık duyma, ve hayret etmek manasını taşır. Bu anlamda: وَيْ لِعَبْدِ اللهِ Abdullah'a yazık! denmektedir.

وَيْكَأَنَّ اللهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشاءُ مِنْ عِبادِهِ وَيَقْدِرُ --- وَيْكَأَنَّهُ لا يُفْلِحُ الكافِرُونَ ***Demek ki*** *Allah kullarından dilediğine rızkı çok da, az da verir.* ***Demek ki*** *inkârcılar iflah olmazmış!* (28/Kasas 82).

وَيْ لِزَيْدٍ *Zeyd'e yazıklar olsun*, de denmektedir.

وَيْكَ Kök olarak وَيْلَكَ şeklindedir; *lâm* harfi hazf edilerek bu şekle gelmiştir, diyenler de vardır.

وَيْل / Veyl

el-Asmaî şöyle der: وَيْل: Çirkinlik, kötülük, bela, skandalın ortaya çıkması hâlinde söylenen hüzün, helak, zorluk manası taşıyan bir yanma, yakılma sözüdür. Olup bitene çokça üzülmek için de kullanılır.

وَيْس ise, *küçük görme, acıma, merhamet etme* sözüdür.

وَيْح de, *şefkat ve merhamet etme* manasına gelir.[1324]

وَيْل: Sözcüğü, *cehennemde bir vadidir*, diyenler ise, وَيْل kelimesinin sözlük anlamının bu olduğunu kastetmiş değildir; aksine, Yüce Allah'ın bu konuya ilişkin beyanına dayanmıştır. Çünkü onun ateşten bir yere müstahak olduğu ve bunun onun için sabit olduğu açıklık kazanmıştır.

Allah buyurur ki: فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هذا مِنْ عِنْدِ اللهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَناً قَلِيلاً فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ *Artık o kimselerin* ***vay hâline*** *ki, kendi elleriyle kitap yazarlar da sonra biraz para almak için Bu Allah katındandır. derler. Artık* ***vay onlara*** *o elleriyle yazdıkları yüzünden,* ***vay onlara*** *o kazandıkları vebal yüzünden!* (2/Bakara 79); وَوَيْلٌ لِلْكافِرِينَ مِنْ عَذابٍ شَدِيدٍ *Şiddetli bir azaptan dolayı* ***vay*** *kâfirlerin hâline!* (14/İbrâhîm 2).

وَيْلٌ لِكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ *Her günâhkâr ki-*

1324 Felaket ve belanın büyüklüğü önce veyl (yıkım), sonra veyh (kötülük), sonra veys ile söylenir -(Mütercimler).

*şinin **vay** hâline!* (45/Câsiye 7); فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ مَشْهَدِ يَوْمٍ عَظِيمٍ *O büyük (dehşetli) günü görecek kâfirlerin **vay** hâline!* (19/Meryem 37); فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْ عَذَابِ يَوْمٍ أَلِيمٍ *Acı bir günün azâbından dolayı **vay** zulmedenlerin hâline!* (43/Zuhruf 65).

وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ *Eksik ölçüp tartanların **vay** hâline!* (83/Mutaffifîn 1); وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ *Mal toplayıp onu tekrar tekrar sayan, insanları arkadan çekiştirip, aşağılayanların **vay** hâline!* (104/Hümeze 1); قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا ***Eyvahlar** olsun bize! Mezarımızdan bizi kim kaldırdı?* (36/Yâsîn 52); يَاوَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ***Vay** bizlere, biz gerçekten zalimlerdik* (21/Enbiyâ 46); قَالُوا يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا طَاغِينَ ***Yazıklar olsun** bize, dediler, biz azgınlarmışız* (68/Kalem 31).

Yüce Allah, muradını daha iyi bilendir.

تَمَّ كِتَابُ الْوَاو

Vâv Harfinin Sonu

كِتَابُ الْيَاءِ

Yâ Harfi

يبس / Y-b-s

يَبِسَ يَيْبَسُ : Fiili bir şeyin kurumasını anlatır. يَبَس, bitkinin kuru olanını anlatır. Bu daha önce yaş olup sonradan kuruyan bitkidir. Ayrıca يبس daha önce içinde su bulunduğu hâlde sonradan kuruyan yer anlamına gelir. Allah buyurur ki: أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا *Kullarımla geceleyin yürü de onlara denizde **kuru** bir yol aç;* (20/Tâhâ 77).

أَيْبَسَان ayağın, baldır ile topuk arasındaki bölgesinin kuru/etsiz olmasıdır.

يتم / Y-t-m

يُتْمٌ: Kelimesi çocuğun ergenlik çağına gelmeden önce babasını kaybetmesini ifâde eder. Diğer canlılarda ise, yavrunun annesini kaybetmesi anlamıda kullanılır. Allah buyurur ki: أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَى *O seni yetim bulup da barındırmadı mı?* (93/Duhâ 6); وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا *Düşküne, **yetime** ve esire seve seve yemek yedirirler* (76/İnsan 8); bu âyetin metninde geçen يَتِيمًا sözcüğünün çoğulu يَتَامَى şeklindedir.

وَآتُوا الْيَتَامَى أَمْوَالَهُمْ ***Yetimlerin** mallarını verin* (4/Nisâ 2); إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا ***Yetimlerin** mallarını haksız yere yiyenler* (4/Nisâ 10); وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى *Sana bir de **yetimlerden** soruyorlar* (2/Bakara 220).

Her tek kalana yetim adı verilir. Bu anlamda دُرَّةٌ يَتِيمَةٌ denir ki, *bir incinin kendi kaynağı olan mercandan kopması* anlamına gelir.

بَيْتٌ يَتِيمٌ deyimi de yukarıdaki دُرَّةٌ يَتِيمَةٌ ifâdesindeki manası gözetilerek söylenmiştir ki, *diğer evlerden kopuk olan tek ev* demektir.

يد / Yedun

يد: Kelimesi bildiğimiz el demektir. Onun da aslı يَدْيٌ sözcüğüdür. Çünkü Araplar bu kelimenin çoğulunda أَيْدٍ ve أَيْدِي sözcüklerini kullanılırlar. فَعْل vezninde çoğul genelde أَفْعُل kalıbında gelmektedir, أَفْلُس ve أَكْلُب gibi.

Bazıları: يدي tıpkı كليب ve عبيد gibidir, derler. فعل kalıbının çoğulunda أزمن ve أجبل formları kullanılır. Allah buyurur ki: إذ هم قوم أن يبسطوا إليكم أيديهم فكف أيديهم عنكم واتقوا الله *Hani bir topluluk size **el** uzatmaya yeltenmişti de, O (Allah) onların **ellerini** sizden çekmişti. Allah'tan korkun* (5/Mâide 11); ألهم أرجل يمشون بها أم لهم أيد يبطشون بها *Onların yürüyecek ayakları, tutacak **elleri**, mı var?* (7/A'râf 195).

Arapların يديان ifâdesi bu kelimenin aslının فعل vezninde يدي olduğunu göstermektedir. يديته deyimi bir kişinin eline vurmayı anlatır. Bu el kelime bazen istiâre yoluyla nimet için de kullanılır. Bu bağlamda يديت إليه demek bir kişiye yardım etmek anlamına gelir.

Ayrıca يد kelimesinin أياد şeklinde bir çoğulu daha vardır. Kimileri ise, bunun çoğulu يدي şeklindedir, derler. Bu anlamda Şair şöyle der:

٤٧٥- فإن له عندي يديا وأنعما

475- *Çünkü onun üzerimde iyilik ve emeği vardır.*[1325]

Bazen يد (*el*) kelimesi kontrol ve mülkiyet anlamında kullanılır. Sözgelimi: هذا في يد فلان denir ki, bu falana aittir anlamına gelir. Allah buyurur ki: إلا أن يعفون أو يعفو الذي بيده عقدة النكاح *Ancak kadınlar veya nikâh akdini elinde bulunduran kimse bağışlarsa başka* (2/Bakara 237). Arapların: وقع في يدي عدل *adaletin iki eline düştü sözü* de bu anlamdadır.

يد kelimesi bazen kuvvet için de kullanılır. Bu anlamda لفلان يد على كذا denir ki, *falanın şu şey/kişi üzerinde gücü vardır*, مالي بكذا يد *Buna gücüm yetmez*. مالي به يدان *ona hiç gücüm yetmez* anlamına gelir. Bu anlamda Şair şöyle der:

٤٧٦- فاعمد لما تعلو فمالك بالذي لا
تستطيع من الأمور يدان

476- *Yapabileceğin şeylere yönel, **gücünün** yetmediği işler senin neyine.*[1326]

Zaman somutlaştırılarak bir eli olduğu düşünülmüştür. Arapların يد الدهر ve يد المسند zamanın eli ifâdeleri bu anlamdadır. Şairin aşağıdaki şiirinde kullanılan rüzgâr da bu anlamda el sahibi kabul edilmiştir:

٤٧٧- بيد الشمال زمامها

477-...*Yuları kuzey rüzgârının **elindedir**.*[1327]

Çünkü, rüzgârın da bir gücü olduğu düşünülmüştür. Bundan dolayı أنا يدك denmiştir. Aynı şekilde وضع يده في كذا denir ki, bu bir işe başlamak anlamına gelir. يده مطلقة deyimi, ihsanda bulunma/nimet verme anlamındadır. Bunun zıddı olarak يد مغلولة ifâdesi ise, eli sıkı/cimri olmak manasını taşır.

Bu bağlamda Allah buyurur ki:

1325 Şair, Damura b. Damura en-Nehşelî. Bkz. Ebû Zeyd, *Nevâdir*, s. 250; Fârisî, *M.Halebiyyât*, s. 30, İbn Cinnî, *Sırru Sanaati'l-İ'râb*, I, 240. İbn Manzûr; *Lisânu'l-Arab*'ta bu şiir, el-A'şâ'ya nispet edilmiştir ki, bu bir hatadır.

1326 Şair, Ali b. Gadîr el-Ganevî. Bkz. Fârisî, *M.Halebiyyât*, s. 28; Kâlî, *Emâlî*, II, 181.

1327 Şair, Lebîd. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 176.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللّٰهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ **اَيْدِيهِمْ** وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ **يَدَاهُ** مَبْسُوطَتَانِ يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ *Yahudiler, Allah'ın* ***eli*** *çok sıkıdır, dediler. Söyledikleri söz sebebiyle onların* ***elleri*** *bağlansın ve lanete uğrasınlar! Aksine Allah'ın* ***elleri*** *açıktır, dilediği gibi verir* (5/Mâide 64).

نَفَضْتُ يَدِي عَنْ كَذَا deyimi ise, bir şeyden elini çekmek/bir şeyi bırakmak anlamında kullanılmıştır.

Yüce Allah'ın: إِذْ **أَيَّدْتُكَ** بِرُوحِ الْقُدُسِ *Hani seni Rûhu'l-Kudüs (Cebrâil) ile* ***desteklemiştim*** (5/Mâide 110) sözünde geçen أَيَّدْتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ ifâdesi قَوَّيْتُ يَدَكَ *senin elini güçlendirdim*, anlamındadır.

فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ **بِأَيْدِيهِمْ** --- فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ **اَيْدِيهِمْ** *Artık o kimselerin vay hâline ki, kendi* ***elleriyle*** *kitap yazarlar da Artık vay o* ***elleriyle*** *yazdıkları yüzünden onlara* (2/Bakara 79) âyetinde geçen اَيْدِيهِمْ ifâdesinde eylemin ellere nispet edilmesi, onların bunu uydurduklarına dikkat çekmektedir.

Bu, tıpkı ذٰلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ *Bu onların kendi ağızlarıyla uydurdukları sözlerdir* (9/Tevbe 30) âyetinde *sözün*, ağızlarına nispet edilmesi gibidir ki, bu da onların bu sözlerinde çelişkiler içinde olduklarına dikkat çekmektedir.

اَلَهُمْ اَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا اَمْ لَهُمْ **اَيْدٍ** يَبْطِشُونَ بِهَا *Onların yürüyecek ayakları, tutacak* ***elleri****, mı var?* (7/A'râf 195) ve اُولِي **الْاَيْدِي** وَالْاَبْصَارِ *Onlar* ***eller*** *ve gözler sahipleri idiler* (38/Sâd 45) âyetlerinde geçen يَد (*el*) kelimeleri onlarda bulunan kuvvete işaret etmektedir.

اِصْبِرْ عَلٰى مَا يَقُولُونَ وَاذْكُرْ عَبْدَنَا دَاوُدَ ذَا **الْاَيْدِ** *Şimdi sen onların dediklerine sabret de* ***kuvvetli*** *kulumuz Davud'u hatırla* (38/Sâd 17) âyetinde geçen الْأَيْد de kuvvet anlamına gelir.

حَتّٰى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ *alçalmış oldukları hâlde* ***elden*** *cizye verecekleri hâle gelinceye kadar savaşın* (9/Tevbe 29) âyetinde geçen عَنْ يَدٍ deyimi ise, onların kendi meskenlerinde rahat yaşamaları için kendilerine sağlanan nimetler karşılığında belirlenmiş bir vergiyi *boyun eğmiş bir hâlde* vereceklerini anlatır.

Âyetin dilbilimsel tahlilinde عَنْ يَدٍ ifâdesi, gramer açısından *hâl* konumundadır. Kimileri ise, bu ifâdenin anlamı: Sizin ellerinizin onların ellerinin üstünde olduğunu itiraf/kabul ettikten; yani, boyun eğmeye bağlılık gösterdikten sonra, demek olduğunu söylemiştir.

خُذْ كَذَا أَثِرَ ذِي يَدَيْنِ deyimi de bir işi sağlam biçimde yapmak manasını taşır.

فُلَانٌ يَدُ فُلَانٍ ifâdesi ise, bir kişinin dostu ve yardımcısı olmayı dile getirir. Bu anlamda Allah'ın dostlarına: **هُمْ اَيْدِي اللّٰهِ** *Onlar Allah'ın elleridir* denir. Bu bağlamda Allah buyurur ki: اِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ اِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللّٰهَ يَدُ اللّٰهِ فَوْقَ **اَيْدِيهِمْ** *Her hâlde sana bey'at edenler ancak Allah'a bey'at etmektedirler. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir (*48/Fetih 10). Resûlullah'ın eli, Allah'ın eli sayıldığına göre ve Resûlün eli de onların ellerinin üzerinde olduğuna göre, Allah'ın eli de onların ellerinin üzerinde olmaktadır.

Bu manayı şu rivâyet de desteklemektedir: لا يزال العبد يتقرب إليَّ بالنوافل حتى أحبَّه، فإذا أحببته كنت سمعه الذي يسمع به وبصره الذي يبصر به ويده التي يبطش بها *Kulum bana nafilelerle, ben onu sevene kadar, yaklaşır. Ben onu sevdiğimde ise, kendisiyle işittiği kulağı, kendisiyle gördüğü gözü, kendisiyle tuttuğu **eli** olurum.*[1328]

Yüce Allah'ın: أنا خلقنا لهم مما عملت أيدينا أنعاما فهم لها مالكون *Biz onlar için **kudretimizin** meydana getirdiklerinden birtakım hayvanlar yaratmışız da onlara sahip bulunuyorlar* (36/Yâsîn 71) ve: قال يا إبليس ما منعك أن تسجد لما خلقت بيدي *Ey İblis! O benim kudretimle yarattığıma secde etmene ne engel oldu? dedi* (38/Sâd 75) âyetlerinde geçen *Allah'ın Eli* (*Elleri*) ifâdeleri, Allah'ın yaratmayı bizzat yaptığını ve bu yaratmanın eşsizliğiyle ancak onun tarafından yapılabileceğini ifâde eder. Bu mana anlatılırken özellikle el kelimesinin kullanılmış olması, zihnimizde bu anlamın canlandırılması amacına yöneliktir. Çünkü bize göre, bir işi yapmanın en mükemmel aracı bizzat kendi ellerimizdir. Bununla anlatılmak istenen, manayı zihnimizde canlandırmaktan ibarettir. Yoksa, [insan eli ile Allah'ın eli arasında] bir benzerliği düşünmemizi canlandırmak değildir.

Kimileri ise, بيدي ifâdesinin manası, *onlar için seçtiğim nimetimle onları yarattım* demektir, burada kullanılan ifâdede *bâ* harfi قطعته بالسكين *bıçakla kestim* cümlesindeki *bâ* gibi değil, aksine خرج بسيفه yani, *kılıcıyla çıktı* cümlesindeki *bâ* gibidir, derler. Buna göre âyette geçen ifâdenin manası şöyle olacaktır: Onu, dünyevî ve uhrevî iki nimetimle beraber yarattım; eğer onlara karşı sorumluluğunu yerine getirecek olursa, en büyük saadete kavuşacaktır.

Yüce Allah'ın: يد الله فوق أيديهم *Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir* (48/Fetih 10) sözünde geçen *Allah'ın eli*, O'nun yardımı, nimeti ve kuvvetidir. Bu anlamda رجل يدي ve امرأة يدية denmektedir ki, *becerikli adam* ve *becerikli kadın* anlamına gelir.

Öte yandan Yüce Allah'ın: ولما سقط في أيديهم ورأوا أنهم قد ضلوا *Ne zaman ki, **ellerine kırağı düşürüldü** (yaptıklarına pişman oldular), o zaman sapıtmış olduklarını gördüler* (7/A'râf 149) sözündeki سقط في أيديهم ifâde ise, *pişman oldular* demektir. Üzüntüden yanıp tutuşan, bundan dolayı elini avucunu ovuşturup duran adamın hâlini anlatmak için سقط في يده ve أسقط ifâdeleri kullanılır.

Bu tıpkı Yüce Allah'ın: وأحيط بثمره فأصبح يقلب كفيه على ما أنفق فيها *Derken serveti yok edildi. Bunun üzerine bağına yaptığı masraflara karşı ellerini ovuşturmaya başladı.* (18/Kehf 42) sözü gibidir.

فردوا أيديهم في أفواههم *onlar **ellerini** ağızlarına koydular* (14/İbrâhîm 9) âyetinde söz konusu olan ise,

---

1328 Bkz. Buhari, *Rikak/Babu't-Tevadu'* XI. 341 Hadis No: 6502.

onların kabul etmeleri istenen hakkı kabul etmekten kaçtıklarını ve buna yanaşmadıklarını anlatmaktadır. Bu anlamda رَدَّ يَدَهُ فِي فَمِهِ denir ki, *durdu ve cevap vermedi* manasını taşır.

Kimileri ise, bu âyette geçen ifâdenin, peygamberlerin ellerini ağızlarına geri çevirdiler, yani: *Parmaklarınızı ağızlarınızın üzerine koyun ve susun*, dediler. Bazıları da: Allah'ın nimetlerini, yalan saymak suretiyle, ağızlarıyla inkâr ettiler manasına gelir, demişlerdir.

يسر / Y-s-r

يُسْر : Kelimesi, zorluğun zıddı olan kolaylık demektir. Bu bağlamda Allah buyurur ki: يُرِيدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ *Allah size **kolaylık** diler zorluk dilemez.* (2/Bakara 185); سَيَجْعَلُ اللّٰهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا *Allah bir güçlükten sonra bir **kolaylık** yaratacaktır* (65/ Talâk 7); وَسَنَقُولُ لَهُ مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا *Biz ona dünyada **kolaylık** gösterir zor işlere koşmayız* (18/Kehf 88); فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًا *Derken bir **kolaylıkla** akanlara* (51/ Zâriyât 3).

Aynı kökten تَيَسَّرَ ve اسْتَيْسَرَ fiilleri kolaylaşmayı ifâde eder. Bu anlamda Allah buyurur ki: فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ *Eğer bunlardan alıkonursanız, o zaman **kolayınıza gelen** bir kurban gönderin.* (2/Bakara 196).

فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ *Onun için Kur'ân'dan **kolayınıza geldiği** kadar okuyun* (73/Müzzemmil 20) âyetlerindeki تَيَسَّرَ fiili, hazır olan kurbanı kesin ve gücünüzün yettiği Kur'ân'ı okuyun anlamlarına işaret eder.

Yine kolaylık anlamında أَيْسَرَتِ الْمَرْأَةُ denir ki bu kadının *kolay doğum* yaptığını anlatır. Aynı fiilin تَيَسَّرْتُ فِي كَذَا şeklindeki kullanımı, *bir işi kolaylaşırdım ve hazırladım* demektir.

Allah buyurur ki: وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ *Ant olsun biz Kur'ân'ı öğüt almak için **kolaylaştırdık**. Öğüt alan yok mudur?* (54/Kamer 17), فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ *Biz Kur'ân'ı senin dilin üzere **kolaylaştırdık** ki* (19/Meryem 97).

يُسْرَى kelimesi, kolay olan, kolaylık anlamına gelir. Allah buyuru rur ki: فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى *Biz onu en **kolay** yola **muvaffak** kılacağız* (92/Leyl 7), فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَى *Onu da en zor yola **hazırlarız*** (92/Leyl 10); bu âyette geçen تَيْسِير ifâdesi, -her ne kadar kolaylaştırma anlamında kullanılmış ise de- Yüce Allah'ın: فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ *Bunları acıklı bir azapla müjdele!* (3/ Âl-i İmrân 21) sözünde geçen فَبَشِّرْهُمْ *onları müjdele* deyimi gibidir.

يَسِير مَيْسُور: Kelimeleri de kolay olanı bildirir. Allah buyurur ki: فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا *o zaman da onlara **yumuşak (tatlı)** bir söz söyle* (17/İsrâ 28).

يَسِير: Sözeüğü, az olan şeyler için de kullanılır.

Yüce Allah'ın: يُضَاعَفْ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللّٰهِ يَسِيرًا *Ona azab iki kat katlanır. Bu Allah'a göre çok **kolaydır*** (33/Ahzâb 30); إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللّٰهِ

يسير *Hiç şüphe yok ki bunlar Allah'a pek **kolaydır*** (22/Hac 70) sözlerinde geçeni, birinci (kolaylık) anlamda kullanılmıştır. وما تلبثوا بها إلا يسيرًا *Ama onunla da pek **az** duracaklardı* (33/Ahzâb 14) âyetinde geçeni ise, ikinci (az şey) anlamında kullanılmıştır.

مَيْسَرَة ve يَسَار kelimeleri zenginliği ifâde eder. Bu anlamda Allah buyurur ki: وإنْ كانَ ذو عُسْرَةٍ فنظرةٌ إلى ميسرة *Eğer borçlu darlık içindeyse, ona ödeme **kolaylığına** kadar bir süre tanıyın.* (2/Bakara 280).

يَسَار (*sol*) ise, يَمِين (*sağ*) kelimesinin kardeşidir. Kimileri bu kelimeyi esre ile يسار şeklinde kullanır.

يَسَرات bir şeyin hafif olan ayaklarını dile getirir.

Kolay bir kazanç yolu olan kumar demek olan ميسر de يُسْر kökünden gelmektedir.

يأس / Y-e-s

يأس: Bir şeyde umudun tükenmesini anlatır. Bu anlamda يَئِسَ ve اسْتَيْأسَ denir. Tıpkı عَجِب ve اِسْتَعْجَب ile سَخِرَ ve اسْتَسْخَرَ fiilleri gibi. Bu bağlamda Yüce Allah şöyle buyurur: فلمَّا اسْتَيْئَسُوا منهُ خلَصُوا نجيًّا *Ne zaman ki, onlar, onu kurtarmaktan **ümit kestiler**, o zaman fısıldaşarak oradan uzaklaştılar* (12/Yûsuf 80); حتى إذا اسْتَيْئَسَ الرُّسُلُ *Nihayet peygamberleri **ümit kesecek hâle** gelince* (12/Yûsuf 110).

قَدْ يَئِسُوا مِنَ الآخِرَةِ كَمَا يَئِسَ الْكُفَّارُ مِنْ أَصْحَابِ الْقُبُورِ *Kâfirler, mezarlık halkından nasıl **ümidi kesmişse**, onlar da âhiretten öyle **ümidi kesmişlerdi*** (60/Mümtehine 13); إنَّهُ ليَئُوسٌ كفورٌ *şüphesiz o ümitsiz ve nankör bir kimse olur* (11/Hûd 9); أفلمْ ييْئسِ الذين آمَنوا .... *İman edenler, kâfirlerden **ümit kesip** daha anlamadılar mı ki,* (13/Ra'd 31).

Deniyor ki: Son âyette geçen أفلمْ ييْئسِ (*umudunu kesmediler mi?*) cümlesi, bilmediler mi (bilmeleri gerekmez miydi)? demektir. Burada Yüce Allah, onların sözlerindeki umutsuzluk, ilimden kaynaklanıyor demek istememiştir. Demek istediği, iman edenlerin, kâfirlerin imana geleceğinden umut kesmeleri, bu umutsuzluğun bizzat onların iman etmediklerini öğrenmelerinden sonra olabileceğidir. Öyleyse, iman edenlerin, kâfirlerin imanından umut kesmeleri, onların bunu bizzat öğrendiklerini gösterir.

يقن / Y-k-n

يَقِين: Kelimesi, marifet, dirâyet ve benzeri kelimelerin taşıdığı anlamın üstünde bir bilme derecesidir. Bilmeyi nitelemek için kullanılır. Onun için عِلْمُ يَقِين denir fakat مَعْرِفَة يَقِين denmez. Yani yakîn, hükmün değişmezliği ile beraber olan anlayış dinginliğidir. Allah buyurur ki: كلا لَوْ تَعْلَمُونَ عِلْمَ اليقين *Hayır! Eğer kesin bilgi ile bilseniz,* (102/Tekâsür 5); ثُمَّ لترونها عيْنَ اليقين *Sonra, yemin olsun ki, cehennemi **yakîn** gözüyle göreceksiniz* (102/Tekâsür 7); إنَّ هَذا لَهُوَ حَقّ اليقين ***Kesin** gerçek budur işte* (56/Vâkıa

95). Yakînin dereceleri arasında birçok fark vardır ki, onlar burada değil, başka kitaplarda ele alınır.

Fiil olarak اسْتَيْقَنَ ve أيقن denir. Allah buyurur ki: إِنْ نَظُنُّ إِلاَّ ظَنًّا وَمَا نَحْنُ بِمُسْتَيْقِنِينَ *Yalnız bir zandan ibârettir sanıyoruz; bu hususta **kesin** bir bilgimiz yok, derdiniz* (45/Câsiye 32); وَفِي الأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ ***Kesin inananlar** için, yeryüzünde nice ibretler vardır* (51/Zâriyât 20); قَدْ بَيَّنَّا الآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ *Gerçekten de **yakîne ermek** (hakikati bilmek) isteyen bir kavim için biz mucizeleri çok açık seçik gösterdik* (2/ Bakara 118).

Yüce Allah'm: وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا *Onu **kesin olarak** öldürmediler* (4/Nisâ 157) sözünde geçen يقينا kelimesi, *onu kesin bildikleri bir şekilde öldürmediler; aksine, tahmine ve kuruntuya dayalı olarak öldürdüklerine karar verdiler*, demektir.

يم / Y-m-m

يم: Kelimesi, deniz demektir. Allah buyurur ki: وَأَوْحَيْنَا إِلَى أُمِّ مُوسَى أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ *Musa'nın anasına Onu emzir, kendisine zarar geleceğinden kaygılandığında onu **denize** bırakıver, diye bildirdik* (28/ Kasas 7).

يَمَّمْتُ كذا ve تَيَمَّمْتُهُ fiilleri, kastetmeyi ifâde eder. Bu anlamda Allah buyurur ki: فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا *o zaman tertemiz bir toprak ile **teyemmüm edin*** (4/Nisâ 43).

تَيَمَّمْتُهُ ifâdesi, belli bir kişi hedefleyip başkasını hedeflememektir.

يمام ise, yaban güvercininden daha küçük olan bir kuş türüdür.

يَمَامَة da bir kadın ismidir. Aynı isimle يمامة Şehri de adlandırılmıştır.

يمن/ Y-m-n

يمين: Sözcüğünün aslı, bildiğimiz sağ el demektir. Allah'ın bir sıfatı olarak kullanılması, tıpkı Allah hakkında el kelimesinin kullanılması gibidir (39/Zümer 67). Burada özellikle يمين kelimesinin, وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ *Allah'ı hakkıyla takdir edemediler. Halbuki bütün yer kıyamet günü O'nun avucundadır. Gökler de onun sağ elinde **toplanmıştır*** (39/ Zümer 67) âyetinde ise, yerin onun kabzasında olduğunun belirtilmesinin hikmetini izah etmek, bundan sonra yazmayı düşündüğümüz kitabın alanına girer.

قَالُوا إِنَّكُمْ كُنْتُمْ تَأْتُونَنَا عَنِ الْيَمِينِ *Onlar: Siz bize (uğurlu görünerek) **sağdan** gelir dururdunuz, derler* (37/Sâffât 28). Yani, hakkın geldiği yönden bize geliyor ve bizi ondan saptırıyordunuz. لأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ *Ondan kuvvetle alırdık* (69/Hâkka 45). Yani, biz onu bundan alıkoyar ve kendisini bertaraf ederdik. Âyette sözü edilen cezalandırma sağ elle tutma/yakalama şeklinde verilmiştir. Tıpkı, *falanın elinden tut da, hicivden uzak dursun* sözündeki gibidir.

Kimileri de, âyetin anlamı: Biz

onun en önemli uzuvlarından ve en değerli yeteneğinden tutup onu bundan vaz geçiririz, der.

Yüce Allah'ın: وأصحاب اليمين ما أصحاب اليمين ***Sağın** adamları, nedir o **sağın** adamları!* (56/Vâkıa 27) sözü, saadet ve bereketlere mahzar olan kişileri anlatır. Bu da, insanların genelde hayır ve bereketi sağ ile, kötülük ve uğursuzluğu sol ile ifâde etmeleri esasına göre söylenmiştir. يمين kelimesi, aynı zamanda bereket ve saadet için de kullanılır. Yüce Allah'ın: وأمّا إن كان من أصحاب اليمين *Eğer O, **sağ** ashabından ise,* (56/Vâkıa 90) فسلامٌ لك من أصحاب اليمين *Sana **sağ** ashabından selâm!* (56/Vâkıa 91) sözü de bu anlamdadır.

إذا ما راية رُفعت لمجد تلقّاها عرابة باليمين - ٤٧٨

478- *Şeref için bir sancak kaldırıldığında*
Arabe [kabilesi] onu sevinçle tutar.[1329]

Yemin etmede kullanılan يمين (sağ el) sözcüğü, elin istiâre yoluyla kullanılmasıdır. Bu, sözleşen, yemin eden vb gibi kişilerin sağ ellerini kullanmalarındandır. Allah buyurur ki: أم لكم أيمانٌ علينا بالغة إلى يوم القيامة *Yoksa, elinizde tarafımızdan verilmiş, kıyamet gününe kadar geçerli **kesin sözler** mi var?* (68/Kalem 39); وأقسموا بالله جهد أيمانهم لئن أمرتهم ليخرجنّ *Ötekiler, sen hakikaten kendilerine emrettiğin takdirde mutlaka savaşa çıkacaklarına dair, en ağır **yeminleri** ile Allah'a **yemin** ettiler* (24/Nûr 53); لا يؤاخذكم الله باللغو في أيمانكم *Allah, sizi **yeminlerinizde** bilmeyerek ettiğiniz **yeminlerden** sorumlu tutmaz,* (2/Bakara 225); وإن نكثوا أيمانهم من بعد عهدهم وطعنوا في دينكم فقاتلوا أئمّة الكفر إنّهم لا أيمان لهم لعلّهم ينتهون *Eğer verdikleri sözden sonra **yeminlerini** bozar ve dininize dil uzatırlarsa, o küfür öncülerini hemen öldürün. Çünkü onların **yeminleri** yoktur. Ola ki, vazgeçerler* (9/Tevbe 12).

Arapların يمين الله deyimi, yemin kelimesinin Allah adına muzaf olması, yeminin Allah'ın adıyla yapıldığını anlatır.

Aynı şekilde مولى اليمين ifâdesi, kişinin kendisiyle azatlık antlaşması yaptığı kölesi anlamındadır. Arapların ملك يميني deyimi, elimde anlamına gelen في يدي sözünden daha etkili ve daha beliğ/güçlü bir ifâdedir.

Bu nedenle Yüce Allah: والذين يبتغون الكتاب ممّا ملكت أيمانكم فكاتبوهم إن علمتم فيهم خيرا ***Ellerinizin altında bulunanlardan** mükâtebe yapmak isteyenlerle, eğer kendilerinde bir iyilik görüyorsanız, mükatebe yapın* (24/Nûr 33) buyurmuştur.

Hz. Peygamber de: الحجر الأسود يمين الله *Hacer-i Esved, Allah'ın **sağ** elidir.*[1330] Yani, Hacer-i Esved ile, Allah'a yaklaştıran saadet elde edilir.

1329 Şair, eş-Şemmâh. Bkz. *Dîvân*'ı, s. 336; Isfahânî, *Eğânî*, VIII, 97; Râğıb, *el-Muhâdarâtu'l-Üdebâ*, I, 142.

1330 Bkz. Hâkim, *Müstedrek*, I, 457; Suyûtî *el-Fethu'l-Kebîr*, II, 79.

يمين kelimesinden, hayır/bereket demek olan يَمْن sözcüğü türetilmiştir. Bu anlamda هُوَ ميْمُون النّقيبة *o düzgün karakterli adamdır* deyimi kullanılır.

ميْمنة ise, sağ taraf demektir.

ينع / Y-n-a

[Özellikle bitkilerin meyveleri yetişip olgunlaştığında kullanılan] ينع fiil, şu formlarla ifâde edilir: ينعت الثّمَرَةُ تَيْنعُ يَنْعًا ويُنْعًا، وأينعت إيناعا، وهي يانعة ومُونعة

Allah buyurur ki: أُنْظُرُوا إلى ثمره إذا أثمر وينعه *Bunlar **meyveye** durdukları zaman **meyvelerinin** olgunlaşmasına bakın!* (6/En'âm 99).

İbn İshâk, âyetteki وينعِه fiilini ويُنعه şeklinde okumuştur. Bu da يانع kelimesinin çoğuludur. Manası ise, yetişkin, ergenliğe ulaşmış kişi demektir.

يوم / Y-v-m

يوْم: Zaman olarak güneşin doğması ile batması arasındaki süreyi ifâde eder. Kimi zaman da, süre dikkate alınmaksızın herhangi bir zaman dilimini anlatır. Bu anlamda Allah buyurur ki: إنَّ الّذين تَولّوْا منكُمْ يوْمَ التَقى الجَمْعَان *İki toplumun karşılaştığı **gün**, içinizden yüz çevirip gidenler var ya,* (3/Âl-i İmrân 155) وَألقوْا إلى الله يوْمئذ السَّلَمَ *O **gün** Allah'a teslim bayrağını çekerler,* (16/Nahl 87); انفقوا ممّا رزقناكم من قبْل أنْ يأتي يوْمٌ لا بيْعٌ فيه وَلا خلّة ولا شفاعة *Kendisinde hiçbir alış verişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin bulunmadığı bir **gün** gelmeden önce, size verdiğimiz rızklardan Allah yolunda harcayın* (2/Bakara 254) ve buna benzer diğer âyetler.

Yüce Allah'ın: وذكّرْهُمْ بأيّام اللّهِ *Onlara Allah'ın (felaket) **günlerini** hatırlat* (14/İbrâhîm 5) sözünde أيام kelimesinin الله lafzına izafe edilmesi, Allah'ın onlara o zamanda verdiği nimetler dolayısıyla o günlere saygınlık kazandırmasını anlatır.

Allah buyurur ki: قُلْ أئنّكمْ لتكْفُرُون بالّذي خلق الأرْض في يوْمَيْن *De ki: Siz yeri iki **günde** yaratanı gerçekten inkâr edip duracak mısınız?* (41/Fussilet 9). Bu âyette geçen yerin yaratıldığı iki günün ne olduğu konusundaki inceleme ise, bu kitabın konusu dışında kalır.

Bazen, bu يوْم kelimesi إذْ edatı ile birleşir ve يوْمئذ şekline girer. Meselâ: فذلك يوْمئذ يوْمٌ عسيرٌ *İşte o **gün** pek zorlu bir **gündür*** (74/Müddessir 9) âyetinde olduğu gibi.

Bu şekilde bazen mu'rap bazen mebnî hâlde gelir. Mebnî olarak geldiğinde إذْ edatına muzaf kabul edilir.

يس / Yâ-sîn

يَا سين : Bir görüşe göre *ey insan* demektir. Doğrusu, bu يا (*yâ*) ve سين (*sîn*) harfleri diğer sûrelerin başında yer alan harfler gibi birer harftir.

يَاءُ harfi, nida harflerinden biridir. Uzaktakilere seslenmek için kullanılır. Allah'a seslenmek için يا رب şeklinde

kullanıldığında ise, seslenen kişinin Allah'ın yardımı ve desteğinden uzak olduğunu düşündüğüne dikkat çeker.

تَمَّ كِتَابُ الْيَاءِ

Yâ Harfinin Sonu

تَمَّ كِتَابُ الْمُفْرَدَاتِ

وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ

El-Müfredât Kitabı tamamlandı;

Allah'a hamd olsun.

Müfredat'ın Tahkikinde Başvurulan Kaynak Eserler

A'şâ, *Dîvân*, Daru Sâdır, Beyrut baskısı.

Abdulbaki, M. Fuad, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

Abdurrazzak, *el-Musannef*, thk. Habib Abdurrahman el-A'zemî, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut baskısı.

Âbî, *Nesru'd-Durr*, thk. Ali Kurene, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmme li'l-Kitâb.

Accâc, *Dîvân*, thk. Abdulhafîz es-Satalî, Dımaşk.

Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi.

Adiy b. Er-Rikâ', *Dîvân*, thk. eş-Şerîf Abdullah el-Huseynî, Mekketü'l-Mükerrem.

Adiy b. Zeyd, *Dîvân*, thk. M. Cebbâr el-Muaybid, Bağdâd.

Ahfeş, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Dr. Fâiz Fâris, Küveyt.

Ahfeşu's-Sağîr, *el-İhtiyâreyn*, thk. D. Kabâve, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut baskısı.

Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut baskısı.

Ahtal, *Dîvân*, takdim: Mehdî M. Nâsıruddîn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

Ali b. Ebi Tâlib (mensûb), *Nehcu'l-Belâğa*, thk. M. Abduh, el-Mektebetu'l-Şa'biyye, Beyrut.

Ali b. Ebî Tâlib, *Dîvân*, derleyen: Nuaym Zerzûr, Dâru'l-Bâz, Mekketu'l-Mükerreme.

Alkametu'l-Fahl, *Dîvân*, thk. Deriyye el-Hatîb ve Lutfi es-Sakkâl, Haleb.

Âlûsî, *Tefsîru Rûhi'l-Meânî*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi.

Âmidî, *el-Mü'telef ve'l-Muhtelef*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

Âmidî, *el-Müvâzene*, thk. Muhyid-

din Abdulhamid, Dâru'l-Bâz.

Âmir b. Et-Tefeyl, *Dîvân*, Dâru Sâdır, Beyrut baskısı.

Amtara b. Şeddâd, *Dîvân*, Dâru Sâdır, Beyrut baskısı.

Askerî, *Dîvânü'l-Meânî*, Me *Dîvân*, Mektebetü'l-Endülüs, Bağdâd.

Askerî, Ebû Hilâl, *es-Sınâateyn*, thk. Müfid Kamha, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut. (ayrıca thk. Ali el-Becâvî ve M. Ebû'l-Fadl İbrahîm, Mısır).

Askerî, *el-Mesûn fi'l-Edeb*, Abdüsselam Harun, Mektebetu'l-Hancî.

Asmaî Seçkisi, el-Asmaiyyât, thk. Abdusselam Harun-Ahmed Şâkir, Beyrut baskısı.

Asmaî, *İştikâku'l-Esmâ*, thk. D. Ramazan ve D. Salahattin, Kahire.

Bâcûrî, *Şerhu Cevhereti't-Tevhîd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

Bâcûrî, *Şerhu's-Süllem fi'l-Mantık*, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır.

Bağdâdî, Abdulkadir, *el-Farku Beyne'l-Fırak*, thk. Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut baskısı.

Bağdâdî, *Hazânetu'l-Edeb*, thk. Abdusselam Harun, Mektebetu'l-Hancî, Kahire.

Bağdadî, *Şerhu Ebyâti Mugnî'l-Lebîb*, rhk. Abdülaziz Rebâh ve Ahmed Dakkâk, Dâru'l-Me'mûn.

Bakıllani, *İ'câzu'l-Kur'ân*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Batleyûsî, *el-Farku Beyne'l-Hurûfi'l-Hamse*, thk. Abdullah en-Nâsır, Dâru'l-Me'mûn.

Batleyûsî, *el-Müselles fi'l-Luğa*, thk. Salâh Mehdî Fertûsî, Bağdâd.

Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, thk. Şuayb Ernâût ve Züheyr Şâvîş, el-Mektebu'l-İslâmî,

Bekrî, *Faslu'l-Mekâl Şerhu Kitâbi'l-Emsâl*, thk. Dr. İhsan Abbas ve Abdülmecid Âbidîn, Beyrut.

Bekrî, *Simtu'l-Leâli'*, thk. Abdülaziz el-Meymenî, Dâru'l-Hadîs, Beyrut baskısı.

Belevî, *Kitâbu Elif Bâ'*, Âlemu'l-Kütüb.

Beyânu'l-Hakk en-Neysâbûrî, *Vadhu'l-Beyân fi Müşkilâti'l-Kur'ân*, thk. Safvân Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, Dımaşk.

Beyhekî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut.

Beyhekî, *ez-Zühdü'l-Kebîr*, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiye, Beyrut.

Bikâî, *Nazmu'd-Durar fi Tenâsübi'l-Âyi ve's-Süver*, İşraf: es-Seyyid Şerefuddin Ahmed, Kültür Bakanlığı, Hind.

Bişr b. Ebî Hâzim, *Dîvân*, thk. D. İzzet Hasan, Kültür Bakanlığı, Dımaşk.

Brockelmân, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, terc. Araştırmacı bir heyet, Dâru'l-Meârif.

Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-Beyân*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.

Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, Dâru'l-Fikr.

Câhız, *el-Hayevân*, thk. Abdusselam Hârûn, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.

Cârûdî, *el-Müntekâ*.

Cerâî, *Tuhfetu'r-Râkii s-Sâcid*, Tab'u'l-Mektebi'l-İslâmî.

Cerîr, *Dîvân*, Şerhu Mehdî M. Nâsıruudîn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut.

Cevâlikî, *Şerhu Edebi'l-Kâtib*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut.

Cevherî, *es-Sıhâh*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut baskısı

Curcânî, *el-Müntehab min Kinâyâti'l-Üdebâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

Curcânî, *el-Vesâta Beyne'l-Mütenebbî ve Husûmihi*, thk. M. Ebû'l-Fadl İbrahim ve Ali el-Becâvî, Beyrut baskısı.

Dâvûdî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

Demîrî, *Hayâtu'l-Hayevâni'l-Kübrâ*, Tab'u Mısır.

Dimyâtî, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer fi'l-Kıraâti'l-Erbea Aşer*, thk. Ed-Dabbâ', Mısır baskısı.

Dîvânu'l-Hüzeliyyîn, Dâru'l-Kavmiyye, Mısır.

Dureyd b. es-Simme, *Dîvân*, thk. M. Hayr el-Bikâî, Dımaşk.

Ebû Ali el-Fârisî, *el-Mesâilu'l-Askeriyyât*, thk. Dr. M. eş-Şâtır, Kahire.

Ebû Ali el-Fârisî, *el-Mesâilu'l-Adudiyyât*, thk. Dr. Ali el-Mensûrî, Beyrut baskısı.

Ebû Ali el-Fârisî, *el-Mesâilu'l-Basriyyât*, thk. Dr. Halil Hendâvî, Dâru'l-Kalem, Dımaşk.

Ebû Ali el-Fârisî, *et-Tekmile*, thk. Kâzimu'l-Mercân, el-Mavsil.

Ebû Alî el-Kâlî, *el-Bâri'fi'l-Luğa*, thk. Hâşim et-Ta'ân, Mektebetu'n-Nahda, Bağdad.

Ebû Amr eş-Şeybânî, *Kitâbu'l-Cîm*, thk. Dr. Abdülkerim el-Azbâvî, Abdulalîm et-Tahâvî, Mecmau'l-Luğati'l-Arabiyye, Mısır.

Ebû Dâvud, *el-Merâsîl*, thk. Şuayb el-Ernâût, Dâru'r-Risâle.

Ebû Dâvûd, *Sünen*, Dabt: Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut.

Ebu Hâtim es-Sicistanî, *Kitâbu'n-Nahl*, thk. Dr. İbrahim es-Sâmerrâî, Müessesetu'r-Risâle.

Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-İmtâ' ve'l-Müânese*, Daru'l-Hayat, Beyrut baskısı.

Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *es-Sadâka ve's-Sıdk*, thk. Ali Mütevellî Salâh, Mısır.

Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, Daru'l-Fik, Beyrut baskısı.

Ebû Hayyân, *İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-Arab*, thk. Mustafa en-Nemmâs, Tab'u Mısır.

Ebû Hayyân, *Tezkiratu'n-Nuhât*, thk. Afîf Abdurrahman, Müessesetu'r-Risâle.

Ebû Musa el-Isfahani, *el-Mecmuu'l-Muğis fi Ğaribeyi'l-Kur'âni ve'l-Hadis*, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Yay. Mekke-i Mükerreme.

Ebû Nüvâs, *Dîvân*, tashih: Abdulmecîd el-Ğazzâlî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.

Ebû Temmâm, *el-Vahşiyyât*, thk. Abdülaziz el-Meymenî, Dâru'l-Meârif.

Ebû Temmâm, *Nekâidu Cerîr ve'l-Ahtal*, Beyrut baskısı

Ebû Ubeyd El-Bekrî, *et-Tenbîh Alâ Evhâmi'l-Kâlî fi Emâlîhi*, Dâru'l-Âfâk, Beyrut baskısı

Ebû Ubeyd, *el-Emsâl*, Abdulmecîd Katamış, Câmiatu'l-Melik Abdulaziz, Mekketu'l-Mükerreme.

Ebû Ubeyd, *el-Ğarîbu'l-Musannef*, Zâhiriyye yazması.

Ebû Ubeyd, *Ğarîbu'l-Hadîs*, Mürakaba: Dr. M. Abdulmuîn Hân, Dâru İhyâi't-Turâs.

Ebû Ubeyde, *Kitâbu'l-Hayl*, İşrâf: es-Seyyid Şerefuddîn Ahmed, Haydarâbâd / Hind.

Ebû Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'ân*, thk. Dr. Fuâd Sezgin, Müessesetu'r-Risâle.

Ebû Zeyd et-Tâî, *Dîvânu Ebû Zeyd*, "Şuarâ İslâmiyyûn" thk. Nûrî Hamûdî'l-Kaysî, Dâru'l-Kütüb.

Ebû Zeyd, *en-Nevâdir*, thk. M. Abdulkadir Ahmed, el-Mektebetu'l-Şa'biyye, Beyrut baskısı

Ebû'l-Esved ed-Düelî, *Dîvân*, thk. M. Hasan Âl-i Yâsîn, Beyrut baskısı

Ebû'l-Ferac b. El-Huseyn el-Basrî, *Hamâsetu'l-Basriyye*, thk. Muhtâru'd-Dîn Ahmed, Âlemu'l-Kütüb.

Ebû'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm fi't-Têfsîr*, thk. Abdurrahim ez-Zakka, Bağdad.

Eccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Dr. Abdulcelil Şelebî, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut baskısı

El-Emâli'ş-Şeceriyye, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut baskısı.

Emîr, *Hâşiyetu'l-Emîr Alâ Muğnî'l-Lebîb*, Tab'u Mektebeti Îsâ el-Bâbî el-Halebî.

Esterâbâdî, Radiy, *Şerhu'l-Kâfiye*, Beyrut baskısı.

Eşmünnî, *Menâru'l-Hüdâ fi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*, Beyrut baskısı, Kahire.

Eşnândânî, *Meanî'ş-Şi'r*, thk. Dr. Salâh el-Müncid, Dımaşk.

Evs b. Hacer, *Dîvân*, M. Yûsuf Necm, Dâru Sâdır.

Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, thk. M. Ali en-Neccâr ve kardeşleri, Tab'u Mısır.

Fârisî, *el-Hucce li'l-Kurrâi's-Seb'a*, thk. el-Kahvecî ve kardeşleri, Dâru'l-Me'mûn, Dımaşk.

Fârisî, *Îdâhu'ş-Şi'r*, thk. Halîl Hendâvî, Daru'l-Kalem, Dımaşk.

Fârkî, *el-İfsâh fi Şerhi Ebyât Müşkileti'l-İ'râb*, thk. Saîd el-Efğânî, Müessesetu'r-Risâle.

Ferezdak, *Dîvân*, thk. M. Ali el-Âfûr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut; ve Mısır basımı.

Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. M. Yusuf Necati, M. Ali en-Neccâr, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye.

Feyrûzâbâdî, *Besâiru Zevi't-Temyîz fi Letâifi Kitâbi'l-Azîz*, thk. M. Ali en-Neccâr, el-Mektebetu'l-İlmiyye.

Feyrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Dâru'l-Fikr, Müessesetu'r-Risâle.

Gandecânî, *Esmâu Hayli'l-Arab ve Ensâbuhâ ve Fursânuhâ*, thk. M. Ali Sultânî, Mües. Risâle.

Gazzâlî, *el-Maksadu'l-Esnâ Şerhu Esmâi'l-Hüsnâ*, Beyrut baskısı.

Ğandecânî, *Ferhatu'l-Edeb*, thk. M. Ali Sultânî, Müessesetu'r-Risâle.

Hâcî Halîfe, *Keşfu'z-Zunûn*, Tıpkı Basım, Beyrut baskısı.

Haddâdî, *el-Medhal li-İlmi Tefsiri Kitâbillâh*, thk. Safvân Dâvudî, Daru'l-Kalem, Dımaşk.

Hafâcî, *Nesîmü'r-Riyâd Şerhu'ş-Şifâ*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî.

Hâkim, *el-Müstedrek alâ's-Sahîhayn*, tıpkı basım, Beyrut.

Halîl, *el-Ayn*, thk. Dr. Mehdî el-Mahzûmî, Dr. İbrahim es-Sâmerrâî, Bağdâd.

Hamîd b. Sevr, *Dîvân*, Abdülaziz el-Meymenî yapımı, Mısır.

Hansâ, *Dîvân*, Dâru Sâdır, Beyrut baskısı.

Harbî, *Ğarîbu'l-Hadîs*, thk. Süleyman b. İbrahim el-Âmir, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Mekke.

Hassân b. Sâbit, *Dîvân*, Dâru Sâdır, *Dîvân*'ın Şerhi de Dâru Sâdır.

Hâtemî, *Hilyetu'l-Muhâdara fi Sınâati'ş-Şi'r*, thk. D. Ca'fer el-Kettânî, Tab'u'l-Irâk.

Hatîb, *Târîhu Bağdad*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

Hattâbî, *Ğarîbu'l-Hadîs*, thk. Abdülkerim Azbâvî, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, Mekke.

Hattâbî, *Meâlimu's-Sünen*, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut baskısı

Haydere, *Keşfu'l-Müşkil fi'n-Nahv*,

thk. Dr. Hâdî Atıyye Matar, Evkaf Bakanlığı, Bağdad.

Hayl, *el-Cümel fi'n-Nahv*, thk. D. Kabâve, Müessesetu'r-Risâle.

Herevî, *el-Ezhiyye min Meânî'l-Hurûf*, thk. Abdu'l-Muîn el-Melûhî, -Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye- Dımaşk.

Herevî, *el-Lâmât*, thk. Yahya Ulvân el-Beldâvî, Mektebetu'l-Felâh.

Himyerî, *Şemsu'l-Ulûm ve Devâu Kelâmi'l-Arab mine'l-Külûm*, Âlemu'L-Kütüb, Beyrut baskısı.

Husarî, *Zehrü'l-Âdâb*, zapt: Dr. Zekî Mübârek, Dâru'l-Cîl.

Hutay'e, *Dîvân*, İbnu's-Sikkît Şerhiyle beraber, thk. Nu'mân M. Tâhâ, Mektebetu'l-Hancî, Mısır.

Isfâhânî, *el-Eğânî*, Mektebetu'r-Riyâdi'l-Hadîse.

İbn Abdi Rabbih, *el-Ikdu'l-Ferîd*, thk. M. Saîd el-Uryân, Dâru'l-Fikr.

İbn Abdi'l-Berr, *Behcetu'l-Mecâlis*, thk. Mürsî el-Havlî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

İbn Abdi'l-Berr, *Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbn Abdi'l-Berr, *el-İstîâb*, Mektebetu'r-Riyâdi'l-Hadîse.

İbn Adlân, *el-İntihâb fi Ebyât Müşkileti'l-İ'râb*, thk. Hâtim ed-Dâmin, Müessesetu'r-Risâle.

İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl li-Elfiye İbn Mâlik*, thk. Muhyiddîn Abdulhamid, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi.

İbn Arrâk el-Kinânî, *Tenzîhu'ş-Şerîati'l-Merfûa*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

İbn Berrî, *Şevâhidu'l-İydâh*, thk. Dr. Ubeyd Mustafa Dervîş, Mecmau'l-Luğa, Kahire.

İbn Cinnî, *el-Hasâis*, thk. M. Ali en-Neccâr, Dâru'l-Hüdâ, Beyrut baskısı

İbn Cinnî, *el-Luma' fi'l-Arabiyye*, thk. Hâmid el-Mümin, Cem'iyyetu'l-Müntedâ el-Eşref, Necef.

İbn Cinnî, *el-Mebhec fi Tefsiri Esmai Şuarai'l-Hamâse*, thk. Dr. Halil Hendâvî, Dâru'l-Kalem, Dımaşk.

İbn Cinnî, *el-Musannef*, thk. İbrahim Mustafa, Abdullah Emîn, Mustafa el-Bâbî el-Halebî.

İbn Cinnî, *Sirru Sınâati'l-İ'râb*, thk. Halîl Hendâvî, D3aru'l-Kalem, Dımaşk.

İbn Dâvud el-Isfahânî, *ez-Zehre*, thk. İbrahim es-Sâmerrâî, Mektebetü'l-Menâr.

İbn Deresteveyh, *Kitâbu'l-Kitâb*, thk. Dr. İbrahim es-Sâmerrâî, Küveyt.

İbn Deresteveyh, *Tashîhu'l-Fasîh*, thk. Abdullah el-Cebûrî, Tab'u

Bağdad.

İbn Dureyd, *el-Cemhera fi'l-Luğa*, Tab'u'l-Hind.

İbn Düreyd, *el-İştikâk*, thk. Abdusselam Hârûn, Dâru'l-Mesîre, Beyrut baskısı.

İbn Düreyd, *el-Melâhin*, thk. İbrahim Eftîş, Dâru'l-Bâz.

İbn Düreys, *el-Mü*ctebâ, Dâru'l-Fikr, Beyrut baskısı.

İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, thk. Ümmü'l-Kurâ Üniversitesinden bazı incelemeciler, Mektebetu'd-Dâr, Medine.

İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, takdim: Kemal el-Hût, Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, el-Medînetu'l-Münevvera.

İbn Ebî Üsaybia, *Uyûnu'l-Enbâ fi Tabakâti'l-Etıbbâ*, Mektebetu'l-Hayat, Beyrut baskısı.

İbn Fâris, *el-Mücmel fi'l-Luğa*, thk. Züheyr Sultân, Müessesetu'r-Risâle.

İbn Fâris, *es-Sâhibî fi Fıkhi'l-Luğa*, thk. Es-Seyyid Ahmed Sakr, Îsâ el-Bâbî el-Halebî.

İbn Fâris, *Mütehayyeru'l-Elfâz*, thk. Hilal Nâcî, Bağdâd.

İbn Habîb, *el-Münemmak*, thk. Hûrşîd Ahmed, Âlemu'l-Kütüb.

İbn Habîb, *Ukalâu'l-Mecânîn*, thk. Umer el-Es'ad, Dâru'n-Nefâis.

İbn Hacer, *el-İsâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, Mektebetu'r-Riyâdi'l-Hadîse.

İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Marife.

İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut baskısı.

İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, thk. M. Avâme, Dâru'r-Reşîd, Sûriyâ.

İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, Müessesetu Cemâl li't-Tıbâa ve'n-Neşr.

İbn Hâleveyh, el-Elifât, thk. D. Ferhûd, Tab'u Beyrut baskısı.

İbn Hâleveyh, *İ'râbu Selâsîne Sûretin mine'l-Kur'ân*, Mektebetu Hilâl, Beyrut baskısı

İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, thk. Dr. İhsan Abbâs, Dâru Sadır.

İbn Hibbân, *Ravdatu'l-Ukalâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

İbn Hişâm el-Ensârî, *Tahlîsu'ş-Şevâhid veTahlîsu'l-Fevâid*, thk. Abbâs es-Sâlih, Dâru'l-Kitâb.

İbn Hişâm el-Lahmî, *Şerhu Maksûrati İbn Düreyd*, thk. Mehdî Câsim, Dâru'r-Risâle.

İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut baskısı.

İbn Hişâm, *Muğnî'l-Lebîb*, thk. Dr. Mâzinu'l-Mübârek, M. Ali Hamdullah, Dâru'l-Fikr, Dımaşk.

İbn Hişâm, *Şerhu'l-Cemel*, thk. Dr. Ali Mâlullah, âlemu'l-Kütüb.

İbn Hişâm, *Şüzûru'z-Zeheb*, thk. Ab-

duğaniy ed-Dakr, Dâru'l-Fikr, Dımaşk.

İbn Hucce el-Hamevî, *Semerâtu'l-Evrâk fi'l-Muhâdarât*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İbn Hüzeyl, *Aynu'l-Edeb ve'r-Riâse*, Mustafa el-Bâbî el-Halebî.

İbn Kayyim el-Cevziyye, *Bedâiu'l-Fevâid*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Tab'u Beyrut.

İbn Kuteybe, *Edebu'l-Kâtib*, Tab'u Beyrut baskısı.

İbn Kuteybe, *el-Meanî'l-Kebîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve'ş-Şuarâ*, thk. Müfid Kamha, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

İbn Kuteybe, *Ğarîbu'l-Hadîs*, thk. Abdullah el-Cebûrî, Evkaf Bakanlığı, Bağdad.

İbn Kuteybe, *Te'vîlu Müşkili'l-Âsâr*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

İbn Kuteybe, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, el-Müessesetu'l-Mısriyye li't-Tıbâa ve'n-Neşr.

İbn Mâce, *Sünen*, thk. M. Fuâd Abdulbâkî.

İbn Mâlik, *Elfiyetu İbn Mâlik fi'n-Nahv*, Tab'u Mısır.

İbn Mâlik, *el-Müselled fi'l-Luğa*, thk. Ahmed el-Emîn eş-Şenkîtî, Mısır.

İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru'l-Fikr, Beyrut baskısı.

İbn Münkız, *el-Vefeyât*, thk Âdil Nüveyhid, Dâru'l-Âfâk.

İbn Nâkıyâ, *el-Cummân fi Teşbîhâti'l-Kur'ân*, thk. D. Mahmûd Ebû Nâcî.

İbn Nebâte, *Serhu'l-Uyûn bi-Şerhi Risâletü İbn Zeydûn*, thk. M. Ebû'l-Fadl İbrahim, Saydâ.

İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî.

İbn Sellâm, *Tabakâtu Fuhûli'ş-Şuarâ*, thk. Mahmud Şakir, Medenî Matbaası.

İbn Sîde, *el-Muhassas fi'l-Luğa*, Dâru'l-Fikr, Beyrut baskısı.

İbn Şâkir, *Fevâtu'l-Vefeyât*, thk. İhsan Abbâs, Dâru Sâdır.

İbn Tabâtabâ, *el-Fahrî fi'l-Âdâbi's-Sültaniyye*, Dâru Sâdır.

İbn Teymiyye, *el-Furkân Beyne Evliyâi'r-Rahmân ve Evliyâi'ş-Şeytân*, Beyrut baskısı.

İbn Teymiyye, *Mukaddime fi Usuli't-Tefsir*, thk. Adnân Zerzûr, Müessesetu'r-Risâle.

İbn Usfûr, *Darâiru'ş-Şi'r*, thk. es-Seyyid İbrahim M. Dâru'l-Endülüs.

İbn Usfûr, *el-Mukarreb*, thk. Ahmed

el-Hivârî, Abdullah el-Cebûrî, Evkaf Bakanlığı, Bağdad.

İbn Usfûr, *el-Mümetta' fi't-Tasrîf*, thk. Dr. Fahruddîn Kabâve, Dâru'l-Âfâk.

İbn Usfûr, *Şerhu'l-Cemel*, thk. Dr. Sâhib Ebû Cenâh, Irâk.

İbnu'd-Debîsî, *Zeylü Târîhi Bağdâd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

İbnu'l-A'râbî, *el-Bi'r*, thk. Ramazan Abduttevvâb, Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut baskısı

İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.

İbnu'l-Cevzî, *el-Mevduât*, Dâru'l-Fikr, Beyrut baskısı

İbnu'l-Cevzî, *Nüzhetu'l-A'yüni'n-Nevâzır*, thk. M. Abdulkerim er-Râdî, Müessesetu'r-Risâle.

İbnu'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fi Tabakati'l-Kurrâ*, Tahkikli basım.

İbnu'l-Cezerî, *Kâşifu'l-Hassâse an Kırâeti'l-Hulâsa*, thk. Dr. Mustafa en-Nemmâs, Mısır.

İbnu'l-Enbârî, *el-Azdâd*, thk. M. Ebû'l-Fadl İbrahim, Küveyt.

İbnu'l-Enbâri, *el-Müzekker ve'l-Müennes*, thk. Dr. Târiku'l-Cenâbî, Evkaf Bakanlığı, Bağdad.

İbnu'l-Enbârî, *ez-Zâhir*, thk. Sâlih ed-Dâmin, Bağdâd.

İbnu'l-Enbârî, *Şerhu'l-Kasâidi's-Seb'i't-Tıvâl*, thk. Abdüsselâm Harun, Mısır.

İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, Dâru Sâdır.

İbnu'l-Esîr, *el-Müsellesü's-Sâir*, thk. Dr. Ahmed el-Hûfî, Dr. Bedvî Tabâne, Mısır.

İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fi Ğarîbi'l-Hadis*, thk. Mahmud et-Tenâhî ve Tâhir ez-Zevâvî, Kahire.

İbnu'l-Hamza el-Huseynî, *Esbâbu Vurûdi'l-Hadîsi'ş-Şerîf*, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut baskısı

İbnu'l-Imâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, Dâru'l-Mesîre, Beyrut baskısı.

İbnu'l-Kayyim, *el-Fevâid*, Dâru'l-Fikr.

İbnu'l-Kayyim, *Miftâhu Dâri's-Saade*, Beyrut.

İbnu'l-Kayyim, *Ravdatu'l-Muhibbîn*, Beyrut baskısı.

İbnu'l-Kelbî, *Ensâbu'l-Hayl fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, Ahmed Zekî, ed-Dâru'l-Kavmiyye, Mısır.

İbnu'l-Lebbân, *el-İhsân bi-Tertîbi Sahîhi İbn Hibbân.*

İbnu'l-Mulakkin, *el-İbtihâc bi-Tahrîci Ehâdîsi'l-Minhâc*, thk. Abdullah el-Lihyânî, Dâru Hırâ li'n-Neşr ve't-Tevzî'.

İbnu'l-Mübârek, *ez-Zühd*, thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zemî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

İbnu'l-Mübarek, *Kitâbu'z-Zühd*, thk. Habîb Abdurrahman el-A'zemî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

İbnu'n-Neccâr, *Zeylü Târîhi Bağdâd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Dâru'l-Marife, Beyrut baskısı.

İbnu'r-Rûmî, *Dîvân*, thk. D. Huseyn Nassâr, Kahire.

İbnu's-Serrâc, *el-Üsûl fi'n-Nahv*, thk. Abdu'l-Huseyn el-Fetelî, Müessesetu'r-Risâle.

İbnu's-Seyrâfî, *Şerhu Ebyâti Sibeveyh*, thk. M. Ali Sultânî, Dâru'l-Me'mûn, Dımaşk.

İbnu's-Seyyid, *el-İktidâb*, Tab'u Beyrut baskısı.

İbnu's-Sikkît, *Tehzîbu'l-Elfâz*, Neşru Levis Şeyho, Beyrut baskısı.

İbnu's-Sübkî, *Tabakâtu'ş-Şâfiiyyeti'l-Kübrâ*, thk. Abdulfettâh el-Hulv, Mahmud et-Tenâhî, Mısır.

İbnu'ş-Şecerî, *Hamâsetu İbni'ş-Şecerî*, Tab'u'l-Hind.

İmru'u'l-Kays, *Dîvân*, Dabt: Musfata Abduşşâfî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

İzz b. Abdisselam, *el-İşâre ilâ'l-Îcâz fi Ba'di Envâi'l-Mecâz*, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut baskısı.

Ka'b b. Züheyr, *Dîvân*, Kahire.

Kâlî, *Emâlî*, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut baskısı.

Kâlî, *en-Nevâdir*, Dâru'l-Âfâk, Beyrut.

Kâlî, *Zeylu'l-Emâlî*, Dâru'l-Âfâk, Beyrut baskısı.

Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl*, Dâru'l-Fikr, Beyrut.

Karşî, *Cemheratu Eş'âri'l-Arab*, thk. M. Alî el-Hâşimî, Dâru'l-Kalem, Dımaşk.

Kayrevânî, *el-Mümetta' fi San'ati'ş-Şi'r*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

Kazzâz, *el-Aşerât fi'l-Luğa*, thk. Yahya Abdu'r-Reûf Cebr, Ammân.

Kehhâle, Umer Rıdâ, *Mu'cemu'l-Müellıfin*, Dımaşk.

Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, thk. M. Ebû'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut.

Kirmânî, *Ğarâibu't-Tefsîr ve Acâibu't-Te'vîl*, thk. Şemrân el-İclî, Dâru'l-Kıble, Cidde.

Kiyâ el-Hirâsî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut.

Kudâme b. Ca'fer, *Cevâhiru'l-Elfâz*, Dâru'l-Bâz, Mekketu'l-Mükerreme.

Kudâme b. Hacer, *Nakdu'n-Nesr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

Kudâme b. Hacer, *Nakdu'ş-Şi'r*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

Kurtubî, *Tefsîr*, tashih ve thk. İshak Eftîş, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-

Arabi.

Kürâu'n-Nahl, *el-Mütehab*, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Yay. Mekke-i Mükerreme.

Lebîd, *Dîvân*, Dâru Sâdır.

Mâlikî, *Rasafu'l-Mebânî fi Hurûfi'l-Meânî*, thk. Ahmed Harrât, Dâru'l-Kalem, Dımaşk.

Mâverdî, *A'lâmu'n-Nübüvve*, Tab'u Beyrut baskısı.

Maverdî, *Tefsîr*, Hıdır M. Hıdır, Tab'u Küveyt.

Mecâlisu Sa'leb, thk. Abdüsselam Harun, Kahire.

Mecnûn Leylâ, *Dîvân*, thk. Abdussettâr Ferrâc, Kahire.

Mekkî el-Kaysî, *et-Tabsıra fi'l-Kıraâti'l-Aşr*, thk. M. Ğavs en-Nedevî, Dâru's-Selefiyye, Hint.

Merzebânî, *el-Müveşşah*, Kahire.

Merzebânî, *Mu'cemu'ş-Şuarâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

Meydânî, *Mecmau'l-Emsâl*, thk. Muhyiddin Abdulhamîd, Matbaatu's-Sünneti'l-Muhammediyye.

Meymenî (seçkisi), et-Tarâifu'l-Edebiyye, Kahire.

Mufaddal b. Sellâme, *el-Fâhir*, thk. Abdulalim et-Tahâvî, Îsâ el-Bâbî el-Halebî.

Mufaddal ed-Dabbî (seçkisi), el-Mufaddaliyyât, thk. Abdusselam Harun, Ahmed Şakir, Beyrut baskısı.

Muhâsimî, *Tefsîr*, Tab'u Hind.

Muhib et-Taberî, *er-Riyâdu'n-Nadıra fi Menâkıbi'l-Aşere*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

Murtedâ, *Emâlî*, thk. M. Ebû'l-Fadl İbrahim, Kahire.

Müberred, *el-Kâmil fi'l-Edeb*, Mısır.

Müberred, *el-Muktadab*, thk. Abdulhâlık Udayme, Kahire.

Müberred, *Mâ ittefeka Lefzuhu ve İhtelefe Ma'nâhu*, thk. Dr. Ahmed Ebû Ra'd, Evkaf Bakanlığı, Küveyt.

Mürâdî, *el-Cenâ'l-Dânî fi Hurûfi'l-Meânî*, thk. Tâhâ Muhsin, Tab'u'l-Irâk.

Müzenî, Ebû'l-Hasan, *el-Hurûf*, D. Mahmûd Huseyn ve D. M. Hasan Avvâd, Dâru'l-Furkan.

Nâbiğa ez-Zübyânî, *Dîvân*, Dâru Sâdır, Beyrut baskısı.

Nahhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, thk. Züheyr Zâhid, Tab'u Bağdad.

Nahhâs, *Şerhu Ebyâti Sibeveyh*, thk. Züheyr Ğâzî Zâhid, Âlemu'l-Kütüb.

Nahhâs, *Şerhu'l-Kasâidi't-Tis'*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

Nehrâvî, *el-Celîsu's-Sâlihu'l-Kâfî*, thk. M. Mürsî el-Havlî, Âlemu'l-Kütüb.

Nemr b. Tevleb, *Dîvân*, "Şuarâ İslâmiyyûn" içinde, tjk. Nûrî Hamûdî'l-Kaysî, Dâru'l-

Kütüb.

Nesâî, *Sünen*, es-Sindî Şerhi ile beraber, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

Oryantalistler (Bir kısım), *el-Mu'cemu'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Hadisi'ş-Şerîf*, Türkiye basımı.

Râgıb el-Isfahânî, *Tefsîr*, Türkiye Yazması.

Râğıb el-Isfahani, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'ân*, thk. M. Seyyid Keylânî, Dâru'l-Marife.

Râğıb el-Isfahânî, *ez-Zerîa ilâ Mekârimi'ş-Şerîa*, karşılaştırma: Tâhâ Abdurraûf Sa'd, Mısır.

Râğıb el-Isfahânî, *Mecmau'l-Belâğa*, thk. Dr. Umer es-Sârisî, Mektebetu'l-Aksâ, Ammân.

Râğıb el-Isfahani, *Muhâdarâtu'l-Üdebâ*, Cem'iyyetu'l-Meârifi'l-Umumiyye.

Râğıb el-Isfahânî, *Tafsîlu'n-Neş'eteyn*, thk. Abdulmecîd en-Neccâr, Dâru'l-Ğarb.

Râî, *Dîvân*, thk. Ranihirt Faybert, Alman Doğu Araştırmaları Enstitüsü, Beyrut baskısı

Râzî, *Nihâyetü'l-İycâz fi Dirâyeti'l-İ'câz*, thk. Dr. Bekrî Şeyh Emîn, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn.

Râzî, *Tefsîr*, Tab'u Beyrut baskısı.

Remmâh b. Miyâde, *Dîvân*, thk. dr. Cemil Haddâd, Mecmeu'l-Luğati'l-Arabiyye, Dımaşk.

Rib'î, *Nizâmu'l-Ğarîb*, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfe.

Rü'be b. El-Accâc, *Dîvân*, Vilm b. el-Verd yayını.

Sa'leb, (yapım), *Şerhu Dîvâni Züheyr*, Mısır.

Sâbit el-Luğavi, *Kitâbu'l-Fark*, thk. Sâlih ed-Dâmin, Müessesetu'r-Risâle.

Safedî, *el-Ğaysu'l-Müseccem bi-Şerhi Lâmiyeti'l-Acem*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

Safedî, *el-Vâfî fi'l-Vefeyât*, thk. Araştırmacılar (bir kısım), Alman Enstitüsü, Beyrut baskısı

Safedî, *Temâmu'l-Mütûn bi-Şerhi Risâleti İbn Zeydûn*, thk. M. Ebû'l-Fadl İbrahim, el-Mektebetu'l-Asriyye.

Sâğânî, *el-Abâbu'l-Fâhir*, thk. M. Hasan Âl-i Yâsîn, Irak.

Sâğânî, *el-Mevdûât*, thk. Necm Abdurrahman Halef.

Sahîhu Müslim, Mısır baskısı.

Seâlibî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, thk. M. el-Mısrî, Mektebetu'l-Mütenebbî, Kahire.

Seâlibî, *el-İktibâs mine'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. ibtisâm es-Saffâr, Tab'u Bağdad.

Seâlibî, *et-Temsîl ve'l-Muhâdara*, thk. Abdulfettâh el-Hulv, Mektebetu Îsâ el-Bâbî el-Halebî.

Seâlibî, *Hâssu'l-Hass*, takdim: Hasan el-Emîn, Mektebetu'l-Hayât, Beyrut baskısı

Seâlibî, *Simâru'l-Kulûb fi'l-Mudâfi ve'l-Mensûb*, thk. thk. M. Ebû'l-Fadl İbrahim, Kahire.

Seâlibî, *Tahsînu'l-Kabîh ve Takbîhu'l-Hasan*, thk. Şâkir Âşûr, Evkâf Bakanlığı, Bağdad.

Seâlibî, *Yetîmetu'd-Dehr*, thk. Müfid Kamha, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

Sehâvî, *el-Mekasıdu'l-Hasene*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

Sellâme b. Cendel, *Dîvân*, thk. Fahruddîn Kabâve, Haleb.

Selsebîlî, *Şifâu'l-Alîl bi-Şerhi't-Teshîl*, thk. Dr. Eş-Şerîf Abdullah el-Huseynî, Mekke.

Semîn el-Halebî, *ed-Durru'l-Mesûn fi Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, thk. Dr. Ahmed el-Harrât, Dâru'l-Kalem, Dımaşk.

Semîn el-Halebî, *Umdetu'l-Huffâz fi Tefsîri Eşrefi'l-Elfâz*, Türkiye yazması.

Serkustî, *Kitâbu'l-Ef'âl*, thk. Dr. Huseyn M. Şeref, Mecmau'l-Luğati'l-Arabiyye, Kahire.

Sîbeveyh, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselam Harun, Mısır.

Sicistânî, *el-Muammerûn ve'l-Vesâyâ*, thk. Abdu'l-Mün'im Âmir, Kahire.

Sûlî, *Ahbâru Şuarâli'l-Muhdesîn*, Dâretu'l-Mesîre, Beyrut.

Sûlî, Edebu'l-Kâtib, Dâru'l-Bâz, Mekketu'l-Mükerreme.

Sûlî, *Eş'âru Evlâdi'l-Hulefâ*, Dâru'l-Mesîre, Beyrut baskısı.

Sübkî, *el-İbtihâc bi-Şerhi'l-Minhâc*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

Sühaym Abdu Benî'l-Hashâs, *Dîvân*, thk. Abdülaziz Meymenî, Kahire.

Süheylî, *er-Ravdu'l-Ünüf*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut baskısı.

Sükkerî, *Şerhu Eş'âri'l-Hüzeliyyîn*, thk. Abdulsettâr Serrâc, Mısır.

Sülemî, *Akdu'd-Dürer fi Ahbâri'l-Mehdî'l-Müntezar*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

Süyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, thk. M. Ebû'l-Fadl İbrahim, Daru'l-Fikr.

Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut baskısı.

Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fi'n-Nahv*, thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd, Mektebetu'l-Külliyyâti'l-Ezheriyye, Mısır.

Süyûtî, *el-Ferâidu'l-Cedîde Şerhu Eşfiyeti'n-Nahv*, thk. Abdülkerim el-Müderris, Evkâf Bakanlığı, Bağdat.

Süyûtî, *el-Fethu'l-Kebîr*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut.

Süyûtî, *el-Hasâisu'l-Kübrâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

Süyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.

Süyûtî, *el-Leâliü'l-Mesnûa fi'l-*

Ehâdîsi'l-Merfûa, Dâru'l-Marife, Beyrut baskısı.

Süyûtî, *el-Müzhir fi Ulûmi'l-Luğa*, thk. M. Ahmed Câdu'l-Mevlâ ve iki arkadaşı, Mısır.

Süyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi'*, Dâru'l-Marife, Beyrut baskısı

Süyûtî, *Menâhilu'l-Safâ fi Tahrîci Ehâdîsi'ş-Şifâ*, Beyrut.

Süyûtî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, Dâru'l-Bâz, Mekke.

Şâfiî, *Dîvân*, thk. Afîf ez-Za'bî, Beyrut baskısı.

Şemmâh, *Dîvân*, thk. Salâh el-Hâdî, Dâru'l-Meârif, Kahire.

Şenkîtî, el-Muhtar el-Kenetî, *Fethu'l-Vedûd bi-Şerhi'l-Maksûr ve'l-Memdûd*, thk. Me'mûn Ahmed, Dımaşk.

Şenşûrî, *Hâşiyetu'ş-Şenşûrî alâ Şerhi'r-Rahbîyye fi'l-Farâid*, âlemu'l-Kütüb, Beyrut baskısı

Şerhu Hâşimiyyâti'l-Kümeyt, thk. Dr. Selûm, Dr. Kaysî, Âlemü'l-Kütüb.

Şerîşî, *Şerhu Makâmâti'l-Harîrî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

Şeyhzâde, *Hâşiyetu Şeyhzâde Alâ'l-Beydâvî*, el-Mektebetu'l-İslâmiyye.

Şi'ru Abdullah b. Ziba'râ, thk. Yahya el-Cebûrî, Müessesetu'r-Risâle.

Şi'ru Amr b. Ahmer, thk. Dr. Huseyn Atavât, Dımaşk.

Şi'ru Amr b. Ma'dîKerib, derleyen: Metâviu't-Tarabîşî (Mecmau'l-Luğati'l-Arabiyye), Dımaşk.

Şîrâzî, Ebû İshâk, *el-Lüma fi Üsûli'l-Fıkh*, Mısır.

Taberî, *Tefsîr*, Tab'u Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır.

Tarafa b. El-Abd, *Dîvân*, Dâru Sadır, Beyrut baskısı, ayrıca Mecmau'l-Luğati'l-Arabiyye, thk. Deriyye el-Hatîb ve Lutfî es-Sakkâl.

Tebrîzî, *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut baskısı.

Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârâti'l-Müfaddal*, thk. Dr. Fahruddin Kabâbe, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

Tebrîzî, *Tehzîbu Islâhi'l-Mantık*, thk. Fevzî Mes'ûd, el-Hey'etu'l-Mısriyye.

Teebbeta Şerrân, *Dîvân*, thk. Ali Zü'l-Fikâr Şâkir, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî.

Temîm b. Übey b. Mukbil, *Dîvân*, thk. D. İzzet Hasan, Dımaşk.

Tenûhî, *Târîhu'l-Ulemâi'n-Nahviyyîn*, thk. Abdulfettâh el-Hulv, Câmiatu'l-İmâm, Riyâd.

Tûhî, *el-İksîr fi İlmi't-Tefsîr*, thk. Abdulkadir Huseyn, Mektebetu'l-Âdâb, Kahire.

Ubeyd b. el-Abras, *Dîvân*, Dâru Sâdır, Beyrut baskısı.

Ubeyd b. Kays er-Rukıyyât, *Dîvân*,

thk. Dr. M. Yûsuf Necm, Dâru Sâdır, Beyrut baskısı

Ubeydî, *et-Tezkiratu's-Sa'diyye fi'l-Eş'âri'l-Arabiyye*, Abdullah el-Cebûrî, ed-Dâru'l-Arabiyye li'l-Kitâb.

Ukberî, *el-Meşûfu'l-Mu'lem*, thk. Yâsîn es-Sevvâs, Câmiatu Ümmi'l-Kurâ.

Ukberî, *et-Tibyân bi-Şerhi Dîvâni'l-Mütenebbî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut baskısı.

Umer b. Ebî Rabîa, *Dîvân*, Dâru Sâdır, Beyrut baskısı.

Urve b. el-Verd, *Dîvân*, Dâru Sâdır, Beyrut baskısı.

Urve b. Üzeyne, *Dîvân*, thk. Dr. Yahya el-Cebûrî, Bağdâd.

Ümeyye b. Ebî's-Salt, *Dîvân*, thk. Abdulhafîz es-Satalî, Dımaşk.

Üsâme b. Münkız, *el-Asâ*, Mısır.

Üsâme b. Münkız, *el-Bedî'fi'l-Bedî'*, Abdu Alî Mihnâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Üsâme b. Münkız, *Lübâbu'l-Âdâb*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

Vatvât, *Ğuraru'l-Hasâisi'l-Vâdıha*, Mısır.

Veşâ', *el-Mûveşşâ*, Dâru Sâdır.

Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi.

Yemût b. Muzri', *Emâlî*, "Nevâdiru'r-Resâil" içinde, thk. İbrahim Sâlih, Müessesetu'r-Risâle.

Yezîd b. Müferrağ, *Dîvân*, thk. Abdu'l-Kuddûs Ebû Sâlih, Müessesetu'r-Risâle.

Yezîdî, *Emâlî*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut baskısı.

Zeccâcî, *Emâlî*, Abdusselam Harun, Mektebetu'l-Hancî, Kahire.

Zeccâcî, *Hurûfu'l-Meânî*, Alî Tevfîk el-Hamd, Müessesetu'r-Risâle.

Zeccâcî, *Mecâlisu'l-Ulemâ*, thk. Abdüsselam Harun, Mektebetu'l-Hancî, Kahire.

Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Dâru'l-Kütüb, Kahire.

Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb Ernâût ve kardeşleri, Müessesetu'r-Risâle.

Zehebî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, Tab'u Beyrut baskısı.

Zemahşerî, *A'cebu'l-Aceb bi-Şerhi Lâmiyeti'l-Arab*, Dâru'l-Verâka.

Zemahşerî, *el-Fâik fi Ğarîbi'l-Hadîs*, thk. M. Ebu'l-Fadl İbrahîm, Dâru'l-Bâz.

Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Dâru'l-Marife, Beyrut baskısı.

Zemahşerî, *el-Müstaksâ fi'l-Emsâl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut baskısı.

Zemahşerî, *Rebîu'l-Ebrâr ve Nusûsu'l-Ahyâr*, thk. Dr. Süleym en-Nuaymî, Kültür Bakanlığı, Bağdâd.

Zerekiyyâ el-Ensârî, *Fethu'r-Rahmân bi-Keşfi mâ Yeltebisu mine'l-Kur'ân*, thk. M. Ali es-Sâbûnî, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm.

Zerkânî, *Şerhu'l-Muvatta'*, Dâru'l-Marife, Beyrut baskısı.

Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulumi'l-Kur'ân*, thk. M. Ebû'l-Fadl İbrahim, Daru'l-Fikr.

Ziriklî, *el-A'lâm*, Tab'u Dımaşk.

Zü'r-Rumme, *Dîvân*, thk. Mutî' Bîlî, el-Mektebu'l-İslâmî.

Zübeyrî, *Nesebu Kureyş*, Tahkikli basım, Dâru'l-Marife.

Züheyr b. Ebî Sülmâ, *Dîvân*, Dâru Sâdır, Beyrut baskısı.

Rağıb el-Isfahanî

MÜFREDÂT

Müfredat... Modern bir sözlük veya ansiklopedi değildir. O, bundan neredeyse 1000 sene önce yazılmış bir klasiktir...!

Aslen İsfehanlı olan Rağıb el-İsfehani, ünlü bir edebiyatçı, düşünür ve ilim ehlidir. Zehebi, O'nu, büyük bir allâme ve eşsiz bir muhakkik olarak tanımlayıp zekâsını takdirle yâd etmektedir. Beyhakî ve Şehrizûri, O'nun, İslam'ın büyük âlimlerinden biri sayıp başlıca hususiyetinin Şerîat ve Hikmeti bütünleştirmek olduğunu belirtir. Ma'kûlât konusundaki yetkinliğini öne çıkarırlar.
Salah es-Safedî de, O'nun hakkında; ilmin ileri gelen büyüklerinden, faziletin ünlülerinden biridir. İlmin birden çok alanında muhakkik bir kişidir. Muhakkikliğini, ilimlerdeki derinliğini ve gücünü gösteren pek çok eseri vardır, demektedir.
El Hansârî ise; İmam, edip, büyük hafız. Arapça, Arap Dilbilimi, Hadis, Şiir, Yazarlık, Ahlak, Hikmet, Kelâm, Öncekilerin ilimleri (Ricâl ve Tarih) gibi birçok alanda âlimdir. Kadr u kıymeti her tür takdirin üstündedir.
Avâm da havâs da O'nu takdir etmiştir. Özellikle Arap Dilbilimi alanında derinleşmiştir, der.